

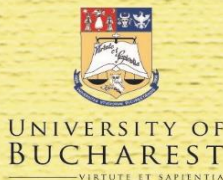
XII. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİ KİTABI

İhsan Doğramacı'ya Armağan

Bükreş - Romanya

25 - 28 EYLÜL 2017

**Bükreş Üniversitesi
Yunus Emre Enstitüsü,
İ.D. Bilkent Üniversitesi,
Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı,**

**XII. ULUSLARARASI
BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI
BİLDİRİLERİ KİTABI**

(İhsan Doğramacı'ya Armağan)

25-28 Eylül 2017

Bükreş – Romanya

Redaktörler

Dr. Rasim ÖZYÜREK
Dr. Ayşegül CELEPOĞLU
Dr. Aziz GÖKÇE
Dr. İbrahim ATABEY

Sayfa Düzeni ve Grafik Tasarım

Aynur TOKER

ISBN: 978-605-9788-15-1

Baskı Sayısı: 150

Baskı: Meteksan Matbaacılık Ve Teknik Sanayi Ticaret A.Ş.

Basım Tarihi: 11 Kasım 2017

Yayıncı Sertifika No: 27028

Matbaa Sertifika No: 13563

ONURSAL BAŞKAN

Ali DOĞRAMACI

Bilkent Üniversitesi ve Mütrevelli Heyet Başkanı

Şeref ATEŞ

Yunus Emre Enstitüsü Başkanı

Enver HASANOĞLU

Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı Başkanı

KURULTAYI DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Rasim ÖZYÜREK

Bilkent Üniversitesi, ANKARA-TÜRKİYE

Florentina NİTU

Bükreş Üniversitesi Tarih Fakültesi Dekanı-ROMANYA

Tayfun KALKAN

Yunus Emre Enstitüsü Türkoloji Birimi Müdür Vekili, ANKARA-TÜRKİYE

Tuna BALKAN

Bükreş Yunus Emre Enstitüsü Müdürü, ROMANYA

BİLİM KURULU

Dr. Hamza ZÜLFİKAR (Ankara Üniversitesi-Emekli)

Dr. Şükrü Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)

Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi)

Dr. Rasim ÖZYÜREK (Bilkent Üniversitesi)

Tayfun KALKAN (Yunus Emre Enstitüsü)

Halil İbrahim ELSİKMA (Yunus Emre Enstitüsü)

Dr. Âbide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Osman HORATA (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Dr. Zühâl YÜKSEL (Gazi Üniversitesi)

Dr. Necmi AKŐİT (Bilkent Üniversitesi)

Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Gazi Üniversitesi)

Dr. Kerime ÜSTÜNOVA (Uludağ Üniversitesi)

Dr. Muammer NURLU (Gazi Üniversitesi)

Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)

Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)

Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)

Dr. Abdurrahman GÜZEL (Başkent Üniversitesi)

Dr. Eyüp AKMAN (Kastamonu Üniversitesi)

Dr. Ayşegül CELEPOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Aziz GÖKÇE (Bülent Ecevit Üniversitesi)

Dr. Bayram BAŞ (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Dr. Luminita MUNTEANU (Bükreş Üniversitesi)

Dr. Kerima FİLAN (Bosna-Hersek)

Dr. Roza EYVAZOVA (Azerbaycan)

Dr. Mōhsün NAĞISOYLU (Azerbaycan)

Dr. Nizami CAFEROV (Azerbaycan)

Dr. Aygöl HACİYEVA (Azerbaycan)

Dr. Kamil VELİYEV (Azerbaycan)

Dr. Mahbuba MAMMADOVA (Azerbaycan)

Dr. Arif AGO (Makedonya)

“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki, bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

“Türk Milletinin dili Türkçedir. Türk Dili Kurultaylarında dünya dil bilginleri birlikte olacaklarına, Türk diliyle ilgili birçok güçlüklerin çözümünü kolaylaştıracaklarına tüm kalbimle inanıyorum.”

24 Eylül 2009
Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI
Bilkent Üniversitesi Kurucusu

ÖN SÖZ

TC Romanya Bükreş Büyükelçimiz Sayın Koray Ertaş, Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Sayın Şeref Ateş, Gazi Üniversitesi önceki Rektörü, Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Vakfı Başkanı Sayın Enver Hasanoğlu, Bükreş Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sayın Sorin Costreie, Bükreş Üniversitesi Tarih Fakültesi Dekanı Sayın Florentina Nitu, Yunus Emre Enstitüsü Türkoloji ve Bükreş Merkez müdürlükleri yetkilileri, çok değerli basın mensupları, bilim insanları, konuklar ve öğrenciler;

Dil Bayramı ve XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı açılış törenine hoş geldiniz...

18. Milli Eğitim şurası delegesi olarak, Şûra'ya Dil bayramının bütün yurt içi ve yurt dışı temsilciliklerimizde okullarımızda, üniversitelerimizde törenlerle kutlanması için bir önerge vermiştim. Tüm şura üyelerince verdiğim önerge kabul gördü. 18. Milli Eğitim Şurasında Tavsiye kararı alındı. Tebliğler dergisinde yayınlandı. Şimdi her kademede okullarımızda, üniversitelerimizde 26 Eylül tarihlerinde dil bayramı olarak kutlama törenleri yapılmaktadır.

XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı'na yurt içi ve yurt dışından toplam 258 bilim insanı bildiri ile başvurmuştur. Bilim kurulu üyelerince titiz bir inceleme ve değerlendirme sonucu 144 bildiri kabul görmüş ve sözlü olarak sunulmasına karar verilmiştir.

Kurultayımız, 26 Eylül 2017 tarihinde bu Konferans Salonunda düzenlediğimiz Dil Bayramı töreni ve bu törenin ardından 6 salonda 12 oturum yapılarak 109 bilim insanı bildirimlerini sundular, gerekli tartışmalar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Bilimsel nitelikli, geniş katılımlı uluslararası bir etkinlik olan XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, Türk dilinin öz zenginliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yükseklığe erdirmek, Türk dili ile ilgili gelişmeleri görüşmek, yeni tespitleri tartışmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

"Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için Türk Ulus'u olarak, dil ve tarih uğrunda dün olduğu gibi bugün de çalışmaya mecburuz."

Yüce Atatürk, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması için cemiyet kurucularına 11 Temmuz 1932 akşamı bir talimat vermiş, Cemiyetin kurucularını ve yapacağı işleri belirlemiştir. 12 Temmuz 1932 günü de Çanakkale Milletvekili Samih Rifat'ın başkanlığındaki yönetim kurulu üyeleri gerekli belgeleri İçişleri Bakanlığına sunarak o zamanki adıyla Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşunu gerçekleştirmişler. Cemiyetin kuruluşunun hemen ardından Atatürk, bir dil kurultayının toplanması talimatını vermiş, bilim adamlarının, yazarların, şairlerin, gazetecilerin, öğretmenlerin ve dile meraklı herkesin Kurultay'a katılabileceğini, bunun için de kurultaya kayıtlarını yaptırmaları gerektiği açıklamış. Şehirlerden uzakta yaşayanların, Türkçenin en sade biçiminin konuşulduğu düşünülmek üzere Kurultay'a Adana ve Kütahya köylerinden kadınlı erkekli köylüler, Karakeçili aşiretinden temsilciler de katılmışlar. Kurultay boyunca hem delegelerin hem basınının hem de İstanbulluların ilgisi bu köylüler üzerinde olmuştur. Bu haber ülkemizde büyük bir heyecan yaratmış. Yurdun dört bir köşesinden çok sayıda insanımız Kurultay'a katılmış.

Atatürk, Kurultay'ın canlı olarak radyodan yayımlanmasını da istemiş. İstanbul Radyosu ile Dolmabahçe Sarayı arasında kablo bağlantısı kurulur. Böylece bu salonda konuşulanlar, radyo aracılığıyla bütün Türkiye'ye duyurulur. O dönemde herkesin evinde radyo olmadığı için şehir merkezlerine kurulan ses düzeni ile radyo yayını halka ulaştırılır.

Kurultay, 26 Eylül 1932 Pazartesi günü saat 14.00'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Samih Rifat Beyin konuşmasıyla açılır. Başta Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yönetimi tam kadro hâlinde Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda yerlerini almışlar. Kurultaya dil uzmanlarının, Türkçe öğretmenlerinin yanı sıra Abdülhak Hâmit Tarhan, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Güntekin, Ali Canip Yöntem, Fuat Köprülü, Hüseyin Cahit Yalçın, Celâl Sahir Erozan, Ruşen Eşref Üneydin gibi Türk edebiyatının tanınmış şair ve yazarları ile gazeteciler Kurultay'da bildiriler sunmuşlar.

Kurultay'ımıza yurt içi ve yurt dışından katılan bilim insanları oturumlarda;

*Türk dilinin kökleri,
Tarihî dönemleri, kaynakları,
Türk dil bilgisinin çeşitli konuları,
Türkçenin söz varlığı, etimolojisi,
Türkçede yozlaşma ve yabancılaşma,
Kitle iletişim araçlarında Türkçenin kullanımında yaşanan sorunları ve çözüm yolları,
Türkçenin eğitimi ve öğretimi ile ilgili bildirilerini sunmuşlar, bu bildiriler kurultaya katılan akademisyenler ve dinleyicilerce tartışılarak bir sonuca varılmıştır.
Bu anlamlı günde, Romanya'nın Bükreş kentinde düzenlenen Türk Dili Bayramının kutlanmasından ve XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı'nın yapılmasından mutluluk duyuyorum.*

Dil bir iletişim aracı olma yanında insanlar arasında duygu, düşünce ve de inanç birliğini oluşturan, toplumsal yapıyı da güçlendiren ortak bağıdır. Yüce Atatürk dil devrimiyle güzel Türkçemizi kendi öz değerlerine dayanarak, çağdaş bir kültür diline ulaştırmayı amaçlamıştır.

Ülkemizde başta Türk Dil Kurumu, köşe yazarlarımız, gazetecilerimiz, çizerlerimiz, sanatçılarımız, şairlerimiz, bilim insanlarımız, öğretmenlerimiz ve aydınlarımızı, Türk dilinin çağdaş bir devlet ve bilim dili olmasına var güçleriyle çalışanlarımızı kutluyorum.

Dilimize önemli katkılar sağlayanlar arasında bir asırlık ömrünü Türk diline adayan İhsan Doğramacı Hocamızı burada rahmetle anıyorum. Baba Doğramacı'nın izinde yürüyen Bilkent Üniversitesi ve Mütevelli Heyet Başkanımız Dr. Ali Doğramacı'ya, Rektörümüz Dr. Abdullah Atalar'a ve Rektör Yardımcımız Dr. Kürşat Aydoğan'a bu kurultayın gerçekleşmesinde canı gönülden çalışan Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Sayın Dr. Şeref Ateş'e ve ekibine, Türkiye Azerbaycan Vakfı Başkanı Sayın Enver Hasanoğlu'na, Bükreş Üniversitesi Rektörüne ve Tarih Fakültesi Dekanına, siz değerli bilim insanlarına, basınımızın temsilcilerine burada teşekkürü bir borç biliyorum. İyi ki varsınız ...

Yüce Atatürk'ün söylediği gibi "Türk Dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir" demesiyle Türk dilinin zenginliğinden söz etmektedir. Dilimizi daima korumalıyız yeni nesle bunu anlatmalıyız. Her Türk Türkçemizi sevmeli onu daima yükseltmelidir.

Türk dili hepimizin en kutsal varlığıdır,

Bizim kimliğimizdir, adımızdır, soyadımızdır,

Türkümüzdür. Destanımızdır. Şarkımızdır,

Sevgimizdir. Şairin dediği gibi Türkçe, ses bayrağımızdır,

Bayrağımızı koruduğumuz gibi dilimizi de daima korumalıyız. Biz bu güzel dilimizi atalarımızdan miras aldık, ele ele, gönül gönüle, omuz omuza verelim. Dilimize sahip çıkalım. Gelecek kuşaklara Türk'e yakışır arı saf ve temiz bir Türkçe bırakalım. Bizden sonraki nesillerin de bu güzel dilimizi arkadan gelen, gelecek yeni nesillere aktaracaklarına inancımız tamdır.

Milli kimliğimiz ve benliğimizin özü olan dilimizin gelişmesi ve korunması yönündeki çalışmalarımızı var gücümüzle dün olduğu gibi bugün de sürdürelim. Dilimizin dünya dilleri arasında seçkin bir yere gelmesi için gayret gösteren herkese, Türkçeyi kullanırken özenli davranan her vatandaşımıza basın yayın kuruluşlarına radyo ve televizyon kanallarımızda çalışanlarımıza şükran duygularımı iletiyorum.

Sade ve güzel Türkçemizle sizleri, barış ve sevgi iletilerini anlamaya, anlatmaya ve yaşatmaya çağırıyorum, barış dolu bir dünyada kardeşçe yaşamayı diliyorum. Dil Bayramı'nın ülkemiz için hayırlı olmasını temenni ediyorum Tüm dünyadaki Türklerin Türk Dili bayramını kutluyor saygılarımı sunuyorum.

Dr. Rasim Özyürek

XII.Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Başkan, Sayın Rektör, Değerli misafirler,

12. Büyük Türk Dili Kurultayı'na Yunus Emre Bükreş Türk Kültür Merkezi'yle birlikte Bükreş'te ev sahipliği yapmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

2017 yılı Türk dili için hem Türkiye'de hem Romanya'da özel bir anlam taşımaktadır. Ülkemizde Türk Dili Yılı olarak ilan edilen bu sene ayrıca, Romanya'da 5 Haziran tarihi Türk Dili Günü olarak belirlenmiştir. Geçtiğimiz Haziran ayında Köstence'de soydaşlarımızla birlikte Romen yetkililerin katılımıyla Türk Dili Bayramı'nı kutladık. 10 yılı aşkın süredir dünyanın farklı bölgelerinde yapılan Türk Dili Kurultayı'nın 2017 yılında Romanya'da yapılması bu bağlamda çok anlamlı bir gelişmeyi teşkil etmektedir.

Diplomatlar olarak görev yaptığımız soydaş ve vatandaşlarımızın yaşadığı coğrafyalarda, bizi biz yapan en önemli unsurlardan biri olan ana dilimizin korunması ve yaygınlaşmasını sağlamak asli görevlerimizden biridir. Birçoğunuzun bildiği üzere, Cumhuriyet tarihimizin önemli isimlerinden siyaset adamı, edebiyatçı, yazar, öğretmen ve diplomat Hamdullah Suphi Tanrıöver Bükreş'te 13 yıl gibi uzun bir süre görev yapmıştır. Türk diline ve soydaş konularına özel önem veren merhum Tanrıöver'in, görev süresi boyunca hem başta Gagavuz Türkleri olmak üzere soydaşlarımızın haklarının sağlanması hem ana dilimizin muhafazası bakımından harcadığı üstün çaba ülkemizi yurtdışında temsil eden bizler için onurlu bir örnek teşkil etmektedir.

Bu bağlamda, bizler de hem ülkemizle olan yakın bağları hem soydaş ve vatandaş mevcudiyeti nedeniyle özel bir yere sahip olan Romanya'da Türkçe'nin öğretilmesi için devletimizin farklı birimleriyle birlikte çalışmalarımızı sürdürüyoruz.

Romanya ile 5 asra yaklaşan uzun tarihi birlikteliğimiz, Romence'deki çok sayıda Türkçe kelime, Romanya'da halen kullanılmakta olan Dobruca, Mecidiye, Çukurova, Tekirgöl, Karasu ve Mangalya gibi Türkçe yer isimleri, bu ülkede uzun süredir faaliyet gösteren Türkoloji fakültelerinin ortaya çıkardığı önemli birikim ve en önemlisi ülkede yaşayan soydaş ve vatandaşlarımızın varlığı, ülkemiz bakımından önemli bir stratejik ortak olan Romanya'yı Türk dili bakımından da özel kılmaktadır.

Bugün Romanya'da sayıları 70 bini bulan Türk-Tatar soydaşlarımız ile 1990'dan sonra Romanya'ya gelip yerleşen yaklaşık 15.000 vatandaşımız hesaba katıldığında 100.000'e yakın kişinin Türkçe konuştuğunu söylemek mümkündür.

Romen devleti, ülkedeki diğer azınlıklarla birlikte, soydaşlarımızın kimlik ve ana dillerinin muhafazası bakımından önemli haklar sağlamaktadır. Bu vesileyle dost Romanya makamlarına huzurunuzda bir kez daha şükranlarımızı sunuyorum. Sözkonusu imkanlar ve yasal sınırlar dahilinde, Romen kurumlarıyla işbirliği halinde soydaşlarımızın anadil eğitimleri konusunda Milli Eğitim Bakanlığımız, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve nihayet aramıza yeni katılan Maarif Vakfı gibi kuruluşlarımız marifetiyle önemli projeleri sürdürmeye devam ediyoruz.

Bu bağlamda, 1995 yılında imzalanan bir protokolle Türk ve Romen Eğitim Bakanlıklarının işbirliğiyle eğitim veren Mecidiye'deki Romen devlet okulu Kemal Atatürk Ulusal Koleji

* T.C. Bükreş Büyükelçisi

soydaşlarımızın ihtiyaç duyduğu öğretmen ve din görevlisi gibi önemli kadroları yetiştirmeye devam etmektedir. Okulumuzun daha iyi standartlara kavuşabilmesi için bağlı birimlerimize ilaveten hayırsever vatandaşlarımız da şükranla karşıladığımız katkılarını sürdürmektedir. Bu bağlamda son iki yılda okulumuzun fiziki şartlarında önemli iyileşmeler sağlanmış, öğretmen kadrosu güçlendirilmiştir. Keza son iki yılda Dobruca'daki okullarda bulunan çok sayıda Türkçe dersliği Romen Eğitim Bakanlığı yetkilileriyle işbirliği halinde TİKA tarafından yenilenmiş ve akıllı sınıflar haline getirilmiştir. Yunus Emre Bükreş ve Köstence Kültür Merkezlerindeki Türkçe derslerine ilgi de her geçen yıl artmaktadır.

Bağlı birimlerimizle yapmakta olduğumuz bu çalışmalarımıza Romen Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkoloji fakültelerinin desteğiyle devam edeceğiz.

Değerli konuklar,

Atatürk'ün ifadeleriyle milletimizin zihni ve kalbi olan Türkçeyi soydaş ve akraba topluluklarımızın bulunduğu her coğrafyada yaşatmaya ve daha geniş kitlelere ulaştırmaya devam edeceğiz. 12. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı'nın bu yıl Bükreş'te toplanması bu çabalarımıza büyük moral destek vermiştir. Bu kurultayın Türkçe için önemli bir tarih olan 2017 yılı içinde Bükreş'te düzenlenmesine katkı sağlayan Yunus Emre Enstitüsü, Bilkent Üniversitesi, Bükreş Üniversitesi ve Türkiye - Azerbaycan Dostluk, İşbirliği, Dayanışma Vakfı'na bir kez daha şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Şeref ATEŞ*

Sayın Büyükelçim, Değerli Akademisyenler, Hanımefendiler, Beyefendiler,

Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü, Bükreş Üniversitesi ve Türkiye-Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışa Vakfının ortaklığı ile düzenlenen 12. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayına hoş geldiniz. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Malumlarınız üzere Büyük Türk Dili Kurultayının amacı, Türkçenin dünya dilleri arasında hak ettiği yeri almasını sağlamaktır. Hepimiz, Yunus Emre Enstitüsünün vizyonu ile de bire bir örtüşen bu amaç, bu gayret vesilesiyle burada toplanmış bulunuyoruz.

Türkçe, UNESCO'nun 'Anadil sıralamasındaki' tespitlerine göre dünyada üçüncü, resmî diller sıralamasında ise beşinci sırayı almaktadır. Böylesi kadim ve yaygın bir dili korumak, geliştirmek, yaşatmak üzere yapılan her türlü faaliyetin ziyadesiyle desteklenmesi gerekmektedir. Türkçe, tarihî süreç içinde güçlü bir ırmak gibi geçtiği bütün coğrafyalardan kelimeler almış, bu kelimeleri kendi renk, musiki ve mayasında birleştirmiş, kendi mührünü kelime ve yapılaraya vurmuş bir dildir. Türkçe köklü ve güçlü bir dil olması sebebiyle söz varlığını ve ifade gücünü geliştirmeye devam etmektedir. Dilimiz; zengin söz varlığı ve yapısı ile edebiyatımızı, tarihimizi, kültürümüzü, sanat ve medeniyetimizi taşıyacak güçtedir.

Sayın Cumhurbaşkanımızın da ifade ettiği üzere dil, hayatî bir meseledir. Millî bir kimlikten bahsedilebilmesi için Türk dili üzerine yapılan çalışmaların artırılması ve uygulamaya dönüştürülmesi gerekmektedir. Özellikle küreselleşen dünyanın hızla değişen dil politikalarını yakalamak, hatta onlara öncülük etmek; sanal iletişim platformlarında yozlaşan dilin önüne geçmek; Türk dilinin kendi köklerinden beslenerek asırlara meydan okuyan karakterini devam ettirmek öncelikli vazifemiz olmalıdır.

Yunus Emre Enstitüsü olarak Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayına desteğimizin bu üçüncü yılında dilimiz, yani kimliğimiz için teşrifleriyle onurlandıran siz değerli akademisyenlerimize, Kurultayın düzenlenmesinde emeği geçen başta Bilkent Üniversitesi olmak üzere, Bükreş Üniversitesi, Türkiye-Azerbaycan Dostluk İşbirliği ve Dayanışma Vakfı ile Yunus Emre Enstitüsünün kıymetli çalışanlarına, emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

* Yunus Emre Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Enver HASANOĞLU*

Sayın Büyükelçi, Sayın Yunus Emre Enstitüsü Başkanı, Sayın Bükreş Üniversitesi yetkilileri, Sayın akademisyenler, değerli konuklar sevgili öğrenciler,

Ulusların, kültürlerin, medeniyetlerini oluşturan temel sorunlardan biri de bildiğimiz gibi ortak dildir. Türkiye’de dil bilincinin artırılmasına vesile olan Bilkent Üniversitesi, özellikle kurucumuz Prof. Dr. İhsan Doğramacı’nın, Yunus Emre Enstitüsü’nün, Türkiye Azerbaycan Dostluk ve İşbirliği Vakfı’nın, Bükreş Üniversitesi’nin bu tür etkinlikleri yapması çok önem arz etmektedir. Türkiye-Romanya ilişkilerimiz her geçen gün dikkat çekerek, Romanya’daki Türkoloji çalışmalarının kökeninin çok eskilere dayanmaktadır. İlk ilişkilerin tercümanlar vasıtasıyla Osmanlı döneminde başladığını, sonraki yıllarda kurulan Türkoloji bölümleriyle yayıncılık faaliyetlerinin de hayata geçirildiğini görüyoruz. Bu yönüyle bu alanda çalışan akademisyenleri kutluyorum. Konuştuğumuz Türkiye Türkçesi dediğimiz dil, 13. yüzyılda Yunus Emre’nin diliyle bize aktarılmış ve ortaya çıkmış bir dildir. Bu dil bize Horasan Erenleri ile gelmiş büyük bir okyanusun, büyük nehrin bize ulaştırdığı dildir. Ali Semerkandilerin, Ahmet Yesevilerin, Hacı Bektaşî Velilerin, Taptuk Emrelerin, Sarı Saltukların, Somuncu Babaların ve nihayetinde Taptuk Emre’nin dergâhından çıkmış Yunus Emre’nin o birikimleriyle bugüne kadar gelmiş. Bu dil, sadece konuşmayı sağlamıyor, haberleşmeyi ve birbirimizle etkileşimi sağlamıyor. Bu dil, aynı zamanda bir eyleyiş biçimini, bir iş yapma tarzını da ortaya koyuyor. Değerli akademisyenlerimiz, dili aynı zamanda bir işleyiş tarzı olarak da görmek zorundayız. Türkçe, bu ruhun, eyleyişin, bu iş tutma tarzının, bu insanlarla ilişki biçimlerine, şiirlerden türkülere kadar Türkçe’nin her kelimesinde bu ruhun, işleyişin izleri görülür. İşte tam da özellikle günümüz dünyasında, Türkçenin bu ruh diline her zamankinden daha çok ihtiyacımız olduğunun altını çizmek isterim.

Türkçenin dünyada sayılı dillerden birisi olduğunu, bütün bilim camiasının kabul ettiğini çok iyi biliyoruz. Türkçenin tarihi süreç içinde değişikliklerden geçtiği eşikler olduğunu ancak bütün olumsuzluklara rağmen Türkçenin köklü ve güçlü bir dil olması sebebiyle söz varlığını ve ifade gücünü geliştirmeye devam ettiği kültürün de etkisiyle Türkçenin bugün bulunduğu noktada, Batı dilinden veya başka dillerden kelime alma sürecinin devam ettiğini Türkçenin asli söz varlığı, kelime dağarcığı, hazinesi, her zaman çok güçlü bir edebiyatı, tarihi, kültürü, sanatı, medeniyeti taşıyacak büyüklüktedir. Türkçeye akın akın gelen teknik terimlerin karşılıklarını bulmak ve topluma yaymak amacıyla çok değerli çalışmalar yürüttüğünü dün olduğu gibi bugün de görmekteyiz.

Sözlerime burada son verirken emeği geçen herkesi kutluyorum.

* Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı Başkanı

Sayın Büyükelçim, Değerli Akademisyenler, Hanımefendiler, Beyefendiler,

Yunus Emre Enstitüsü, Bilkent Üniversitesi, Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı ve Bükreş Üniversitesi işbirliğiyle bu sene Romanya'nın Başkenti Bükreş'te gerçekleşen XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayına hoş geldiniz. Tebliğleri ile Kurultayımıza katkı sağlayacak olan siz tüm bilim, kültür ve edebiyat insanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Güzel Türkçemiz, dünyanın en kadim, en yaygın konuşulan ve en zengin dillerinden birisidir ve üzerinde konuşulmayı, tartışılmayı hak etmekte. İnsanlar arasında dil bir iletişim aracı olarak kullanılıyor. Dil, duygu, düşünce ve inanç birliği sağlamaktadır. Biz dille geçmişle gelecek arasında köklü bağlar oluşturuyoruz. Bugün bizler tarihimizi, kültürümüzü sonsuza değin yaşatma kararlılığımızdan söz edebiliyorsak bunu güzel Türkçemize bağlamaktayız. Bir arada yaşayan insanların birbirlerini anlamaları, tanımaları ve düşüncelerini anlatabilmeleri, doğru iletişim kurmalarına imkan veren kullandığımız dilimizdir. Türk dili kitleleri birleştirmek, yakınlaştırmak ve kaynaştırmak üzere görevler üstlenmektedir. Dilimiz duygu ve düşüncelerimizi en etkili araç olarak anlatmada kelime haznesinin genişliği ile düşünce gelişimimizi de olumlu yönde etkilemektedir.

Anadolu'ya yerleşen ve bu coğrafyayı yurt yapan atalarımız diline de sahip çıkmasını bilmiş. Kültürünü de yaşatmıştır. Türk dilini sözlü ve yazılı olarak nesilden nesile aktarmasını başarmıştır. Kaşgarlı Mahmut'tan, Karamanoğlu Mehmet Bey'e, Yunus Emre'den Köroğlu'na, Yahya Kemal'den Necip Fazıl'a kadar Türkçenin güzelliklerinin bugüne ulaşmasına vesile olan tüm söz ustalarını, gönül erlerini, kalem ve kelim erbabını da minnetle yâd ediyorum. Ne mutlu bize.

Kendi anadilini düzgün konuşmayan bir toplumun başkalarına da katkısı olamaz. Burada yürüttüğümüz kapsamlı projelerde kendi dilimizi geliştirme yönünde çaba sarfediyoruz. Teknolojinin gelişmesi tüm dünyayı belirli dillere mahkûm etmiştir, bu yüzden bu dönemde bizim de Türkçemize daha çok sahip çıkmamız gerekmektedir.

Bu yönde Yunus Emre Enstitüleri, dünyanın dört bir yanında hem dilimizi hem de kültürümüzü tanıtmaya, kültür köprüleri kurmaya devam etmektedir. 2011 yılından bu yana Romanya'da faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsünün ev sahipliği yaptığı bu kurultay da köprülerden biri olma özelliği taşıyor. Faaliyete geçtiği günden bu yana Bükreş ve Köstence'de Avrupa dil standartları çerçevesinde, alanında uzman öğretmenlerle düzenlenen Türkçe kurslarında temel seviyeden ileri seviyeye kadar dil eğitimi veriliyor. Bugüne kadar 2500'ün üzerinde Romen vatandaşı Türkçe kurslarımıza kayıt yaptırmış ve Türkçe öğrenmiştir. Romen halkının Türkçeye ve Türk kültürüne olan ilgisinin artarak devam ettiğini görmek memnuniyet verici bir gelişme.

Romanya'da gerçekleştirdiğimiz önemli çalışmalar arasında Romanya Dışişleri Bakanlığı mensupları, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı mensupları ve Romanya Harp okulu öğrencilerine yönelik te Türkçe kursları düzenledik. Bunların dışında her sene gerçekleştirilen Avrupa Edebiyat Gecesi ve uluslararası kitap fuarı gibi etkinliklere katılarak Romence'ye tercüme edilmiş Türk yazarların kitaplarını Rumen okurlarla buluşturuyoruz. Romanya'da mevcut soydaş yazarlarımızı destekleme konusunda da çeşitli faaliyetler düzenliyoruz.

Sözlerime son verirken bu duygularla, 12. Uluslararası Türk Dili Kurultayının gerçekleşmesin de emeği geçen ve destek veren herkesi kutluyor, çalışmalarınızın başarıyla geçmesini temenni ediyorum.

İÇİNDEKİLER

- Dr. Aziz Gökçe – Eski Türkçede Yaratıcı Kavramı ve Adları 1-10
- Dr. Baba Muharremli - Eski Türkçede Kelime Üretimi 11-15
- Dr. Perihan Ölker - Humboldt'un Ergon-Energia Dil Teorisine Göre Kutadgu Bilig ve Atebetül-Hakâyık'a Bir Bakış..... 16-23
- Dr. Aysu Ata & Hadi Şenol - Rabguzi'nin Kisasü'l-Enbiyası'nın Yeni Baskısı Nedeniyle: Balasagun, Semerkant ve Harezmi Hattı..... 24-31
- Emine Temel - Irk Bitig'de Renk Adlarının Kullanımları Üzerine..... 32-39
- Neslihan Çelik - Huastuanift'in Söz Dizimi Yönünden İncelenmesi 40-47
- Samet Çetin - Dede Korkut Kitabı'nda Zıt Anlamlılığın Eşgörünümlü Kullanımları..... 48-60
- Dr. Ferruh Ağa-Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen *Swyrm'* Sözcüğü Üzerine... 61-65
- Dr. Dürdane Rahimzade - Oğuz Dillerinde Arap Alınmalarında Aglutinativleşme (Türkleşme) 66-68
- Dr. Alimcan İnanet - Uygur Atasözlerine Yansıyan Dini-Mitolojik Unsurlar Üzerine 69-75
- Hakan Yöyen - Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde Renk Adları 76-83
- Dr. Aynel Meşadiyeva - Eski Türkçedeki Sıfat-Fiil Eklerinin Çağdaş Türk Lehçelerinde Eşdeğerleri 84-89
- Dr. İbrahim Şahin - Deyimlerden Hareketle Petroglifler Çözümenebilir mi?: Teke Petrogliflerinde Kuyruk Tipleri ve Anlamları Üzerine 90-95
- Dr. M. Fatih Kirişçiöğlü - Saha (Yakut) Türkçesinde Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen İki Farklı Gelecek Zaman Eki 96-99
- Dr. Hülya Gökçe - Kazan Tatar Türkçesinde Göçüşme Olayı 100-107
- Dr. Alfiya Yusupova - Çin Halk Cumhuriyetinde Tatar Türkçesi (Toplumsal Dil Bilimi Bakımından Bir İnceleme). 107-114
- Dr. Gülşat Raisovna Galiullina - Çağdaş Tatar Dilinin Leksik Sistemindeki Değişimler... 115-118
- Dr. Işıl Işıktaş Sava - Dobruca Kırım Tatar Ağzında Yaşayan ve Kırım Tatar Edebî Dilinde Var Olmayan Moğolca Alıntılar 119-123
- Dr. Abdülkadir Öztürk - Kuman Türkçesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Ortak Söz Varlığı Üzerine..... 124-135
- Dr. Salim Küçük - *Karımak* Sözcüğünün Tarihçesi ve Anlam Boyutu 136-144
- Dr. İ. Gülsel Sev - "*Hıçkırık*" Sözcüğü Üzerine 145-151
- Melike Somuncu - *ka'nın Kökeni Hakkında Bir İnceleme 152-156
- Dr. Hatice Şirin - Türk Dilinin *Özgürlük* Anlamlı Sözcükleri..... 157-162
- Dr. Özkan Öztekten - Dillerde '*İşaret*' ~ '*Bilmek*' ~ '*Yeterli, Muktedir Olmak*' Kavramlarının Anlam İlişkisi ve Türk Dilindeki İzleri 163-169
- Dr. Elvira Latifova - Tarih Boyunca Kafkasya'da Türk Dili..... 170-175
- Dr. Talip Doğan - Halaç Türkçesinde Anlam Kopyalarının Bir Kaynağı: Farsça *Zeden* "Vurmak, Vd." Fiili..... 176-184
- Dr. Möhsün Nağısoylu - Ortaçağ Azerbaycan-Türk El Yazmalarının Bazı İmlâ Özellikleri 185-189
- Orhan Baldane - Köl Tigin Bengü Taşının Güney Yüzünün Azerbaycan Türkçesine Yapılmış Aktarmalarının Mukayesesi ve Yeni Bir Aktarma Önerisi 190-202

- Dr. Zümrüt Qasımova - Azerbaycan Dilinde Bazı Bitki İsimlerinin Oluşum Yolları Hakkında..... 203-206
- Dr. Maarife Hacıyeva -Azerbaycan Türklerinin Kültürel Kimliğinde Saz ve Söz Sanatı...206-210
- Dr. İkrâm Qasımov - Azerbaycan'da Terminoloji Düşüncesinin Oluşması ve Gelişmesi....211-214
- Dr. Roza Eyvazova - Karşılıklı İlişkiler Zemininde İran Türklerinin Eski Tarihine Bir Bakış.....214-218
- Dr. Zeki Kaymaz- Yemen Arapçasındaki Türkçe Kelimeler.....219-225
- Dr. Neslihan Koç Keskin - Antoine Galland'ın Üç Dilli Sözlüğü "Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français"226-233
- Burhan Can - 17. Yüzyıl'da Yazılmış Bir Apokrif Kitap Peder Gabriel'in Dâstân-I Cudit-İ Dul Arvad'ı.....234-242
- Dr. Himmet Büke - Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi Metinlerinde "Türk" ve "Türkçe" Kavramlarına Bir Bakış243-249
- Kübra Yıldırım - Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Alışkanlık Görünüşü / Aspekti Kategorisi.....250-259
- Dr. Ayşen Uslu -Tatar Âlimi Hâdi Maksudi'nin Tatarca Yazı Dili Hakkındaki Çalışmaları ..260-263
- Mine Nihan Doğan - Osmanlı 'da Çok Eşlilik Söylemlerine Karşı Fatma Aliye Hanım'ın Teklifi: "Talak"264-272
- Ahmet Şimşir - Erken Dönem Tanzimat Romanlarında Karakter Hiyerarşisi ve Şematik Gösterimi.....273-278
- Dr. Aygül Hacıyeva - Ruhi Bağdadi "Divan"ı Dilinde Sayılar – Nicelik Kategorisinin Kelime Anlamı Açısından İfade Aracı Şeklinde Kullanılması.....279-283
- Dr. Mustafa Arslan - Türk Dilinin Tarihi Sözlüklerinden "Eser Sözlükleri" ve Ali B. Hacı Osman'ın *Miftâh-I Gülistân* Adlı Gülistan Sözlüğü283-288
- Dr. Nihal Yavuz - Mecâlisü'n- Nefâyis'te Türkçe Yazan Şairler ve Şiirleri Üzerine Yapılan Değerlendirmeler289-297
- Dr. Abide Doğan - Ünlü Bir Tarihçinin Oyunu: *Hikâye-İ İbrahim Paşa ve İbrahim-İ Gülşenî*298-306
- Dr. Eyüb Akman - Adem Kasîdesinin Bir Beytinin Tahlili ve Orhan Şaik Gökyay'dan Orhan Okay'a Bir Mektup.....307-312
- Dr. Alev Sınar Uğurlu - Bir Savaş Muhabirliği Örneği: Ahmet Rasim'in Romanya Mektupları.....313-325
- Dr. Yasemin Dinç Kurt - Edebî Bir Eser Üzerinden Türkiye – Romanya İlişkileri326-335
- Dr. Meral Demiryürek - Meral Çelen'in Anılarında Edebî Şahsiyet ve Çevre Unsurları ..336-344
- Ayşen Gençtürk -Gürsel Korat Romanında, Sözlü Geleneğin Hikaye Anlatıcısının İzleri ... 344-349
- Çağla Barıkan Topci - Orhan Pamuk'un "*Benim Adım Kırmızı*" Adlı Romanındaki Renklerle İlgili Sözcükler350-357
- Koray Üstün - *Yansılar*'dan Hareketle Cengiz Dağcı'da Dil Bilinci358-362
- Dr.Sema Uğurcan -Bir Kadın Yazarın Dili Kullanma Şekli:Makbule Leman'ın Söz Varlığı ..363-367
- Nesrin Erbil - Irak Türklerinde Deyimler.....367-371
- Dr. Ayşe Yücel Çetin - Gelenekselden Modernizeye Halk Hikâyeleri ve Dil Değişimi372-378
- Dr. Naciye Yıldız - Halk Edebiyatının Terim Sorunları379-387
- Hüseyin Dallı - Terim ve Kavram Sisteminin Kaynakları Üzerine388-392

- Dr. Selim Yılmaz - Türkçe Karşılıklı Doğal Konuşmada Dilsel Ve Dildışı Göstergelerin Yorumlanması.....393-402
- Dr. İbrahim Atabey - Türkiye Türkçesinde Argo'dan Deyime Geçiş403-408
- Dr. Özgür Ay - Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılan Şahıs Zamirlerinin Kullanım Alanlarının Haritalanması409-423
- Dr. Mustafa Öner - Türkçede Edatlaşmış Zarf Fiiller424-430
- Dr. Gürer Gülsevin - {-sA} Zarf-Fiil Eki ve Türk Dilinde Zarf-Fiil Eklerinin Kişi Ekleri Alabilmesi Üzerine.....431-440
- Dr. Nesrin Bayraktar Erten - Türkiye Türkçesinde Bir Yapım Eki Olarak -mA440-445
- Gülşah Bulut - Türkçe Fiil Çekim Sisteminde at- Fiili ve İşlevleri446-452
- Recai Ünal - Çağdaş Türkiye Türkçesinde (Çtt'nde) Cümle Ögesi Olarak Belirteçlik (Tümleç / Tamlayıcı) Üzerine.....452-456
- Dr. Nuh Doğan - Türkçede Orta Çatı İşaretleyicileri 457
- Dr. Fatma Sibel Bayraktar - Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Türkçe Mental Fiiller Üzerine458-466
- Adıye Şimşek - İskeçe Türk Ağzında Saklanmış Eskicil Özellikler Üzerine467-474
- Dr. Muammer Nurlu - Romen Dilindeki Türkçe Ekler475-478
- Gihan Curtomer - Romanya'da Ulaçların Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar.....479-483
- Dr. Şahla Ahmadova - Azerbaycan Türkçesi'nde Sözcükte Anlam Genişlemesi ve Anlam Daralması484-488
- Dr. İlkin Guliyev - Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde Dilin Sözdizimsel Yapısının Öğrenilmesi Üzerine488-496
- Dr. Halit Karatay - Edebiyat Halkasının Okuduğunu Anlama ve Özetleme Becerilerine Etkisi497-502
- Dr. Kadir Can Dilber - Türk Dili ve Edebiyatı Programının "Yaratma Cesareti" Açısından Değerlendirilmesi503-509
- Emine Taş - Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde Sözlü Gelenek Ürünü Masallarımızın Gelecek Kuşaklara Aktarımında Hikâye Anlatıcılığı:"Anlatan Öğretmenden 'Anlatıcı' Öğrenciye"... 510-518
- Dr. Ahmet Özgür Güvenç - Lisans 1. Sınıf Öğrencilerinin Halk Anlatılarını Bilme Düzeylerinin Ölçümü Üzerine Bir Deneme: Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Örneği.519-525
- Av. Pelin Yıldırım - Ülkemiz Liselerinde Uygulanan Edebiyat Öğretimi ve Edebiyatı Öğrencilere Sevdirme Konusu. 526
- Dr. Rasim Özyürek - 21. Yüzyılda Ülkemizde Çocuk Edebiyatı Konularını Okutacak Öğretmenlerin Yetiştirilmesi.....527-532
- Dr. Şuheda Önal - Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Alanında Verilen Ödüller533-540
- M.A Burcu Taşkiran - Üniversitelerde Türk Dili Derslerine Yeni Bir Yaklaşım.....541-545
- Dr. Cem Erdem - Polonya'da Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi: Ders İçerikleri.....546-556
- Dr. İsmet Çetin - Orta Doğu Üniversitelerinde Türkoloji Bölümü Öğrencilerinin Türkiye, Türk Kültürü, Türk Dili ve Edebiyatına Dair Görüşleri: Bağdat Üniversitesi Örneği.....557-562
- Nehad Shukur - Irak Türkmen Eğitiminde Türkmen Tarihinin Önemi 563
- Dr. Rabia Şenay Şişman - İsimler Dizisi564-572
- Dr. Mustafa Güleç - Türkçe-Hollandaca İki Dilli Öğrencilerin Yazım Edimlerinde Dillerarası Etkileşimler573-582

- Dr. Şermin Kalafat - Guillaume Schroeder'in *Grammaire Turque À L'usage Des Français Et Anglais* Adlı Eseri ve Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi583-592
- Dr. Mehmet Demiryürek - İngiliz İdaresinde Kıbrıs'taki Devlet Memurlarının Türkçe Öğrenme Zorunluluğu (1908-1920)593-600
- Dr. Ümran Türkyılmaz - Türkçe - Fransızca İki Dilli Üniversite Öğrencilerine Yazınsal Metinlerin Eğitimi ve Öğretiminde Uygulanan Yöntemler, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme601-608
- Dr. Ali Göçer - Türkçenin Yabancı/İkinci Dil Olarak Öğretiminde İletişimsel Yönteme Genel Bir Bakış609-618
- Dr. Mahir Kalfa - Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Bulunma Durumu Ekinin Zaman İşlevleri619-623
- Dr. Deniz Melanlıoğlu - Yabancı Öğrencilerin Dinleme Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Öneri: Otantik Metin Kullanımı624-632
- Dr. Özey Karadağ - Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocukları İçin Hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı Üzerine Bir Değerlendirme633-641
- Melda İrem Mantı - Türkçe Öğrenen Rumen Öğrencilerin Yazılı Anlatım Çalışmalarında Bağdaşıklık Araçları642-648
- Mustafa Ali Mehmet - Romanya'daki Türkçe Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış649-657
- Bilgehan Atsız Gökdağ - Romanya'nın Dil Politikası ve Türk Varlığı658-670
- Semahat Resmi Crahay - Günlük Yaşamda Belli Bağlamlarda Sıkça Kullanılan Kalıpların Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimindeki Kitaplarda İncelenmesi 671
- Dr. Bayram Baş - Yabancılar Türkçe Öğretiminde Alternatif Ölçme ve Değerlendirme: Web 2.0 Araçları672-678
- Dr. Hamza Zülfikar - Ortaöğretimden Yükseköğretime Türkçe Eğitimi.....679-682
- Dr. Abdurrahman Güzel - Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Haftalık Programlarında Türkçenin Ağırlığı ve Uluslararası Ülkelerde Anadil Dersi İçin Öğretmen Yetiştiren Bağımsız Bölümler Üzerine Kısa Bir Değerlendirme 683-690
- Dr. Celal Demir - Değerler Eğitimi ve Ders Kitaplarına Girecek Metinlerin Seçimi...691-694
- Dr. Ayşegül Celepoğlu - Bir Grup Öğretmen Adayının Telaffuz Hataları Üzerinde Bir Çalışma.....695-699
- Buket Şafak Ciğeroğlu -Dilin Anlatım Düzleminde Şiir" IB Türkçe A Dersleri Şiir Eleştirisi.700-712
- Eda Çağdaş - "Modern Türk Şiirinde Evrensel Değerler" 713-720
- Dr. Emine Uğurlu - Türk Sözlü Kültür Ürünlerinde Değerler Eğitimi 721
- Dr. Kerime Üstünova - Kozmetik Sanayisinde Türkçenin Kullanımı..... 722-733
- Dr. Hayal Zülfikar - *Türkçe Sözlük*'te Öğretici ve Yönlendirici Özellik 734-736
- Saadet Öztürk - Coğrafya Terimlerini Türkçeleştirmede İzlenen Yollar737-739
- Tahsin Şimşek - Şiirin Aradığı Matematiktir Türkçe740-742
- Semiha Devir - Çoğu Bir Köşede Unutulmuş, Ganigonülleriyle İşiten Üç Milyon Türkçe Gönüllüsü743-744
- Züleyha Hande Akata - Dil Kullanımlarında Toplumsal Barışın Tehdidi: Sanal Ortamda Nefret Söylemi Çözümlemesi745-752
- Oya Cangüloğlu - Sözün Kifayetsizliği..... 753
- XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Sonuç Bildirisi 754

ESKİ TÜRKÇEDE YARATICI KAVRAMI VE ADLARI

Aziz GÖKÇE*

Özet:

Türkler üzerine dil bilimi, tarih ve dil bilgisi araştırmaları yapan ister Batılı ister Doğulu olsun bütün bilim adamlarının ortak kanaati, ilk yazılı metinlerimiz olan *Orhon Yazıtları*'ndan itibaren Türkçenin yüksek bir ifade imkânına sahip olduğu gerçeğidir. Bu metinlerde, bilinen Türk adlı ilk devletin kurucuları, millet, yurt, vatanş ilişkileri, savaşlar, komşu halklar ve onlarla ilişkiler, devlet-millet-vatan birliğı gibi konular yer almaktadır. Türkler, Orta Asya gibi zor iklim şartlarının ve kanlı savaşların hüküm sürdüğü bir coğrafyada doğayı, varlıkları ve insanı adlandırırken beraberinde daima bir “yaratıcı”yı da adlandırmışlardır. İlk Kök Tengri (Tengricilik) dinini kabul eden Türklerin sonradan Budist ve Manihaist oldukları, ardından İslâmiyet’i kabul ettikleri malûmdur. Din değışikliğı ile sadece inanç sistemi değıl, alfabe, kültür ve kısmen de değerler değışikliğı de söz konusu olmasına rağmen, Türklerin her zaman yaratıcıya inandıkları ve onu farklı isimlerle adlandırdıkları bilinmektedir. Ancak bu konu üzerinde yapılan çalışmalar bugün için bir hayli sınırlıdır. Konunun dinler tarihi ve tarih açısından taşıdığı önemin yanı sıra, dil bilgisi ve söz varlığı açısından da son derece önemli olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Bildirimizde, bu konunun sadece bir dil bilgisi malzemesi olmadığı, din ve tarih ile ilgili olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurup bu konuda yazılmış telif ve tercüme eserlerin ışığında Kök Türkçe ve Uygur Türkçesinin yanı sıra Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi ile kaleme alınmış metinlerden de istifa ederek Türklerin “Yaratıcı”yı hangi adlarla karşıladıklarını, bu adların kökenlerini ve yapılarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu sayede, ilk millî alfabeyle yazılan eserlerden başlayarak sırasıyla Budist, Manihaist ve nihayetinde İslâmî metinlerde Türk’ün evreni, insanı, hayatı, değerler sistemini oluştururken her şeyin başında “Yaratıcı”yı nasıl adlandırdığını, hangi kelimelerle karşıladığını, din değışikliğı ile dile yansıyan farklılıkların yanı sıra, aynılıklar olup olmadığını metinlerden hareketle tespit etmiş olacağız.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, eski Türk dini, Budizm, Manihaizm, İslâmiyet, ilk İslâmî eserler, Türkler, yaratıcı.

A) Kök Türkler

Kök Türklerin “Şamanizm” gibi yanlış bir adlandırmayla anılan bir dine değıl, Gök Tanrı inancına sahip oldukları bilim dünyasının malûmudur.. “İlk zamanlarda hava, su, ateş ve toprak gibi tabiat unsurları takdis edilmiş olmakla beraber, Gök-Türkler zamanında ulûhiyet fikrinin semavî, tek Tanrı inancına yükseldiğı kesindir. Tengri kelimesi ilk zamanlarda mavi gök anlamında kullanılmıştır. Sonraları hem gök, hem Tanrı yerine kullanılmıştır ki, bu, ulûhiyet anlayışının semavîleşmesindeki bir mertebedir. Gök-Türkler zamanında ise, yeri, gökleri, bütün mahlûkatı yaratan, insanların iyi ve kötü kaderlerini tâyin eden ve göklerde bulunan bir tek Tanrı inancına ulaşılmıştır.” (Kösoğlu, 1997: 34,35). Gök Tanrı inancının yanı sıra Kök Türklerde “Ruhların ölümsüzlüğü ve meleklerin varlığı da biliniyordu ki, en çok sözü edileni, koruyucu melek olarak bilinen ‘Umay’dır. Türkler önemli olaylarda ve sefere çıkazdan önce, başlarını açarak ve ellerini göğe kaldırarak dua ederlerdi.” (Kösoğlu, 1997: 35).

D) Köktürkçe döneminde “Yaratıcı”ya verildiğini kaynaklardan tespit ettiğimiz adlar şunlardır:

1) **Tengri:** Tanrı: *Tengri teg Tengride bolmış Türük Bilge Kagan* (KT G 1, 9; IB 15)

2) **Umay:** Tanrıça adı: *Umay teg ögüm katun* (KT D 31)

Araştırmamız için Kök Türkçe dönemine ait yazıtları incelediğimizde, “Teņri” ve “Umay” dışında yaratıcı veya koruyucu güç için kullanılmış herhangi bir ada rastlayamadık. Bu durum, Nevzat Kösoğlu’nun Kök Türklerin inanç sistemi üzerine olan görüşlerini doğrulamaktadır.

B) Uygurlar:

Uygurların Çin seferine giden Büğü Han’ın yanında getirdiğı rahiplerin de etkisiyle Mani dinini resmi din olarak kabul ettiğı bilinmektedir. “Bu din Uygurlar ve kültürü üzerinde derin etki

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi, elmek: aziz.gokce@beun.edu.tr

yapmıştır. Uygurlar'da Hristiyanlık, İslâmlık, Gök Tanrı dini ve Mani dini bir arada yaşamıştır. (Kösoğu, 1997: 36)

II) Uygur Türkçesi döneminde “Yaratıcı”ya verildiğini kaynaklardan tespit ettiğimiz adlar şunlardır:

- 1) **Alp Sünüş:** Bir ilah yahut şeytan adı. (< Skr. *Vyāghra*, EUTS 12)
- 2) **Arvık Tengri:** Tanrılardan birinin adı. (Pfahl. 8, 13; EUTS 21)
- 3) **Burkan:** Yaratan, Hâlık, şaman, ilah, tanrı. (< Çince *bur+kan= purkan*, EUTS 53, 54)
- 4) **Horug:** İlah adı. (Man. III 23, 10; EUTS 83)
- 5) **Hormuzta:** Manihaizmde ilk insan, Tanrı adı: *Hormuzta tengri beş tengri* (Hua. 1, 7, 71)
- 6) **Hroştæg:** İlah, tanrı adıdır. (Man. I 13, 10; Chuas 19, 38; EUTS 83); “çağrılmış, Manihaizmde çağrı tanrısı”: *Hroştæg padvahtag tengri*. (< Partça, Hua. 263)
- 7) **Iduk:** Tanrı, Rab. (Asia Major, 1933, s. 134, 51; EUTS 86)
- 8) **İge:** Yer ve su perisi, Tanrısı. (EUTS 90)
- 9) **Mandraspant:** Manihay tanrılarında birinin adı. (Man. I 27, 32; EUTS 127)
- 10) **Ogan:** Allah, Tanrı. (Man. III 12, 9; EUTS 136) krş. **Ugan**
- 11) **Padvahtag:** Tanrı adı. (Man. I, 13; EUTS 156), “cevaplanmış, Manihaizmde cevap tanrısı”: *Hroştæg padvahtag tengri*. (<Partça, Hua. 263)
- 12) **Ratnakuşpi:** Tanrı adı. (U. I, 29; EUTS 191)
- 13) **Tengri:** Tanrı. (TM 254, 85; EUTS 233), “ Tanrı, gökyüzü, sema”: *Hormuzta tengri*. (Hua. 1, 7, 71), *Kün tengerining yarukı* (ABH 375)
- 14) **Ugan:** Tanrı, Allah. (Ust. 209, 26, 32; EUTS 263)
- 15) **Vadzivanta:** Bir tanrı adı. (Man. III 8, 12; EUTS 276)
- 16) **Vaişravani:** Bir tanrı. (<Skr. *Vaisravana* TT VII 23, 55= *vaişirvani* U. I, 28; EUTS 276)
- 17) **Vakşik:** Ruh, kut, ilah. (Suv. 425,1; EUTS 276)
- 18) **Vinayaki:** Bir ilah adı. (<Skr. *Viyanaka* TT. VII 23, 56; EUTS 277)
- 19) **Virupakşi:** Bir ilah. (<Skr. TT VII 26, 5; EUTS 277)
- 20) **Vruni:** İlah adı. (<Skr. *Varuna* U. IV 20, 229; EUTS 278)
- 21) **Vuşanti:** Tanrı adı. (Man. III 26, 8; EUTS 278)
- 22) **Yam:** Bir tanrı adı. (<Skr. *Yama* TT. V 10, 84; EUTS 283)
- 23) **Yirsuv:** Tanrı. (P.P. 44, 1; EUTS 298)
- 24) **Zrua:** Zervan (ilah). (Man. III 5, 8; EUTS 308)

Uygur Türkçesi dönemine ait eserlerde yaratıcıya verilen adlardan Türkçe olanlar “Alp Sünüş, Arvık Tengri, Iduk, İge, Ogan ~ Ugan, Teñri, Yirsuv”dur. Diğer adlar ise Mani ve Buda dinine ait olup alıntıdır.

C) Karahanlılar

Karahanlılar yahut kendi adlandırmalarıyla İllig Tiginliler ilk Müslüman Türklerdendir. Hakanları Satuk Buğra Han'ın 920 yılında Müslüman olmasıyla birlikte tebası da İslamiyet'e geçmiştir. Bu devrin Türkçesine Hakaniye Türkçesi veya Karahanlı Türkçesi de denmektedir. Dönemin eserleri arasında *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık*, *Kutadgu Bilig* en önemlileridir. Araştırmamızda bu eserlerin yanı sıra *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* adlı esere de müracaat ettik.

III) Karahanlı Türkçesinde “Yaratıcı”ya verildiğini kaynaklardan tespit ettiğimiz adlar ve sıfatlar şunlardır:

1) açgan: En doğru hükmü veren, esma-i hüsnadan el-Fettâh: *ol açgan bilgen* (RKT 33/46a1) = Açkan: Çok iyi hüküm veren, esma-i hüsnadan el-Fettâh: *Ol akçan idi ol bilgen* (TİEM 73 313r/5, KTS 3)

2)‘afv êtken: Affeden, bağışlayan, esma-i hüsnadan el-‘Afüvv, er-Rahîm: *siñjürgenlerni öwkeni hem ‘afv êtkenler bodundın, Ol Tanrı sewer edgü işliglerni* (RKT 25/6b1, KTS 18)

3) ‘afv kılgan: Bağışlayan, affeden, esma-i hüsnadan el-‘Afüvv: *anlar kim harc kılurlar kenlikde takı tarlıkda takı yutganlarka* (TİEM 7350v/8, KTS 18)

4) ağırlıg ‘arş idisi: Kerim arşın sahibi, Allah”, esma-i hüsnadan el-Mâlik: *‘arş idisi ağırlıg* (TİEM 73 254v/7, KTS 21)

5) ağırlıg idisi: Celal ve ikram sahibi olan Allah, esma-i hüsnadan el-Kerîm: *kalıglıg mengülüg (9) andın ulugluk idisi hem ulugluk idisi ağırlık idisi* (TİEM 73 392v/9, KTS 21)

6) ağırlıgrak: En şerefli, en üstün, kadri en yüce, esma-i hüsnadan el-‘Azîm: *okugıl seniñ idiñ ağırlıgrak turur* (TİEM 73 445r/4, KTS 22)

7) ajunluğlar idisi: Bu dünya ve öteki dünyanın sahibi, Tanrı: *aydı ay Mûsâ ay Fir’avn men yalavaç men ajunluğlar idisindin* (TİEM 73 122r/6, KTS 28)

8) arıg: Saf, temiz, esma-i hüsnadan el-Kuddûs: *ağırlıgı arıg turur tanrı anıñdın kim ortuk katarlar.* (TİEM 73 405v/2, KTS 47)

9) arıg idi: Temiz, saf Tanrı, esma-i hüsnadan el-Kuddûs: *kaçan adıldı erse aydı arıg idi sen sen yandıñ saña* (125r/1, KTS 48)

10) arıg tanrı : Temiz, saf, apaçık ilah, Sübhân Allah: *azu bar mu anlarka idide adın arıg tanrı?* (TİEM 73 387v/4, KTS 49)

11) arındurulğan: Halim olan Allah, esma-i hüsnadan el-Halîm: *yarlıgakay silerke tanrı arındurulğan keçürgen turur.* (TİEM 73 412r/1, KTS 51)

12) arka üküş bêrgen: Şükrün karşılığını veren, esma-i hüsnadan eş-Şekûr: *ol örtgen arka üküş bêrgen* (RKT 33/76a/1, KTS 53)

13) artuqluğ bêrmek idisi: Lütuf sahibi olan Allah, esma-i hüsnadan el-Latîf: *tanrı ulug artuqluğ bêrmek idisi ol* (RKT 28/79b/3, KTS 60)

14) ‘ayb örtgen: Kusurları gizleyen Allah, Settâr: *ol idi adı birle kim yegidgen rûzî bêrgen soyurkap ayb örtgen* (TİEM 7395v/1, KTS 79)

15) az ‘amelka üküş cezâ bêrgen: Şükredenlerin mükâfatını veren, esma-i hüsnadan eş-Şekûr: *erür Tanrı az ‘amelka üküş cezâ bêrgen bilgen* (RKT 26/100a3, KTS 82)

16) azğa üküş bêrgen: Esmâ-i hüsnadan eş-Şekûr (RKT 38/75a2, KTS 82): *örter sizni tanrı azka üküş bêrgen keçürgen* (RKT 36/18a2, KTS 82)

17) az tã’atka üküş yanut bêrgen: Esmâ-i hüsnadan eş-Şekûr (RKT 36/18a2, KTS 82): *ol tanrı örtgen az tã’atka üküş yanut bêrgen* (RKT 36/18a2, KTS 82)

18) bağırsaq: Merhametli, şefkatli, sadakatli, esma-i hüsnadan er-Ra’ûf: *bütünlükün idingiz bağırsaq ulaşu yarlıkagan ol* (RKT 30/53a/1, KTS 89)

19) bağırsaq bilgen: Güzelce tedbir ve idare eden, düzenleyen, ihsan eden, lütufla muamele eden Allah, esma-i hüsnadan er-Ra’ûf, el-‘Alîm: *bütünlükün tanrı erür bağırsaq bilgen* (TİEM 73 307v/3, KTS 89)

20) bağırsaq idi: Çok merhametli olan Allah, esma-i hüsnadan er-Rahîm: *kudı idmadı bağırsaq idi nersedin ermes siler* (TİEM 73 321v/3, KTS 89, 90)

21) bağışlağan: Çokça bağışta bulunan, kullarına hiçbir karşılık gözetmeksizin nimet veren, ihsanda bulunan Allah, esma-i hüsnadan el-Latîf: *küsüş bağışlağan* (TİEM 73 330v/9, KTS 90)

- 22) barçada yüksek:** Kadri çok yüce, çok yüksek olan Allah, esma-i hüsnadan el-‘Aliyy: *ol Kur’ân bitignin aslı içinde turur biziñ üskümüzde barçada yüksek bütün işlig* (TİEM 73 358v/1, KTS 95)
- 23) bahşış kılğan:** Çokça bağıştta bulunan, kullarına hiçbir karşılık gözetmeksizin nimet veren, ihsanda bulunan Allah, esma-i hüsnadan el-Latif: *takı bağışlagıl bizke rahmet sen, hakikat üze sen, bahşış kılğan* (TİEM 73 38v/6, KTS 91)
- 24) bayat:** Tanrı, Allah: *bayat fazlı erdi sini bulmuşım* (KB 1343, 3120, KTS 104)
- 25) bereket idisi:** Kutlu olan Allah: *Ulugluk bereket idisi ol kim anıñ kudretinde erk türk* (TİEM 73 416v/2, KTS 116)
- 26) bereketlig idi:** Mukaddes ve münezzeh olan, hissi yahut manevi hayrı bol olan, şanı yüce olan Allah: *Ol turur idingiz perverdigârınızlar bereketlig idi* (TİEM 73 346r/2, KTS 117)
- 27) bezegen:** Tasvir eden, suret veren, şekillendiren, şekil veren, esma-i hüsnadan el-Musavvir: *Ol turur Tanrı törütgen yaratgan bezegen* (TİEM 73 405v/4, KTS 120)
- 28) bilgen:** Her şeyi bilen, haberdar, esma-i hüsnadan el-‘Alîm, el-Habîr: *Ol tegme nersenı bilen ol* (TİEM 73 5r/1, KTS 125)
- 29) bilgenrek:** Her şeyi bilen, haberdar, esma-i hüsnadan el-‘Alîm, el-Habîr: *men tanrı bilgenrek-men* (TİEM 73 2v/1, KTS 125)
- 30) biligli:** Her şeyi bilen, haberdar, esma-i hüsnadan el-‘Alîm, el-Habîr: *Bütünlükün tanrı anıñ kullarını biligli turur körügli turur.* (TİEM 73 318r/7, KTS 125)
- 31) bir idi:** Tek olan Allah, esma-i hüsnadan el-Vâhid: *İdiñizler bir idi turur* (TİEM 73 19r/3), *kim tutar ol ikini bir İdide* (RKT 33/82a2, KTS 131)
- 32) bir tanrı:** Tek olan Allah, esma-i hüsnadan el-Vâhid: *Aygıl bütünlükün ol bir tanrı turur-men* (TİEM 73 97r/2, KTS 132)
- 33) bütün işlig:** Hüküm ve hikmet sahibi, esma-i hüsnadan el-Hakîm: *Sen-ök sen bilgen bütün işlig* (TİEM 73 5r/6, KTS 164)
- 34) du’â icâbet kılığlı:** Duayı kabul eden Allah, esma-i hüsnadan et-Tevvâb: *İñ idim yakın turur du’â icâbet kılığlı* (TİEM 73 168r/9, KTS 203)
- 35) egtülegen idi:** Besleyen, doyuran Allah, esma-i hüsnadan er-Rezzâk: *şükr ü sipâs ögdi tanrıga ajunluglarını egtülegen idi* (TİEM 73 2v/1, KTS 217)
- 36) egtülegli idi:** Besleyen, doyuran Allah, esma-i hüsnadan er-Rezzâk: *ay Mûsâ men tanrı-men ajunluglarını egtülegli idi* (TİEM 73 283v/3, KTS 217)
- 37) ekkegünün idisi:** Hz. Musa’nın duvarın altında kalmaması için yıkılmasını engellediği iki çocuğun Rabbi: *ol ekkegünün idisi anda yegrekin arığlıkın yawukluk ulamakın* (TİEM 73 220v/9, KTS 218, 219)
- 38) ekki şark idisi ekki ğarb idisi:** Hem doğunun hem batının Rabbi: *ekki şark idisi ekki ğarb idisi* (TİEM 73 392v/4, KTS 220)
- 39) elig bir idi:** Tek hükümdar, kendinden başka hüküm koyucu olmayan Allah, hâ-mîm karşılığı olarak kullanılmış: *bir elig idi turur* (TİEM 73 348v/8, KTS 227)
- 40) elig erklig:** Melik, sultan, esmâ-i ilâhiyeden mülkünde istediği gibi tasarruf eden, her şeye hükmedebilen Allah, el-Mâlik: *aydı anlarka yalavaçları bütünlükün tanrı idtı ok silerke tâlâtını elig erklig* (TİEM 73 31r/3; KTS 227)
- 41) erklig:** Her şeye nezaret eden, vekil olan, esma-i hüsnadan el-Vekîl: *Tanrı küdezgen olar üze, ermez-sen olar üze erklig* (RKT 36/3a2, KTS 241)
- 42) esenlik bergeñ:** Selamet veren, esma-i hüsnadan es-Selâm: *Yok anda adın Tanrı meger ol erklig, arıg, esenlik bergeñ* (RKT 38/31b3, KTS 246)
- 43) eşitgen:** İşiten, duyan, esma-i hüsnadan es-Semî’: *ol tanrı eşitgen bilgen ol* (RKT 26/21a2, KTS 252)

44) galebe kılğan: Esmâ-i hüsnadan el-Kahhâr: *yok adın tañrı meger bir tañrı galebe kılğan* (RKT 34/70b/2, KTS 272)

45) gaybnı biligli: Gizli olanı bilen Allah: *gaybnı biligli belgürtmez örtüglügi üze kim erse* (TİEM 73 425r/6)

46) hakîm/ bütün işligli: Hikmet sahibi, esma-i hüsnadan el-Hakîm: *bitigni indürmek 'azîz hakîm Tañrıdan kim 'azîz takı bütün işlig turur.* (RKT 36/89a2, KTS 279)

47) idî (= idê, iye, aya, ize, isi): Efendi, sahip, Tanrı: *törütgen siz bir ugan atı birle bagırsak, kamug tnlıgka rûzî bérigli mü'minlerni yarlıkagan* (TİEM 73 1v/2, KTS(TİEM 73 1v/2, KTS12)

48) igitgen: Nimet veren, besleyen, Rab: *bargıl sen, sêni igitgen, tokuşunlar ikegü, biz munda oldruglılar-miz* (RKT 27/36b1, KTS 317)

49) imîn kılğan: Emniyete kavuşturan, esma-i hüsnadan el-Mü'min: *arıg selâmatlık bergeñ imîn kılğan* (RKT 38/31b3, KTS 323)

50) keçürgen: Affedici, yumuşak huylu, esma-i hüsnadan el-Halîm: *törütgen igidgen keçürgen idi* (KB 1343, KTS 387)

51) keğ rahîm: Çok rahmet eden, esma-i hüsnadan er-Rahîm: *ey idimiz sen ked rahîm-sen* (RKT 38/24b3, KTS 389)

52) kên bilgen: Her şeyi bilen Allah, esma-i hüsnadan el-'alîm: *bêrür anı kimke tilese tañrı kên bilgen* (TİEM 73/45r6; KTS 397)

53) kên işlig: Geniş ihsan sahibi, rahmeti bol olan, esma-i hüsnadan el-Vâsi: *tañrı kên işlig bilgen ol* (RKT 27/59b2, KTS 397)

54) kên 'itâlig: Rahmet ve bilgi bakımından her şeyi kaplayan Allah: *idimize kên 'itâlig-sen* (TİEM 73 341r/5, KTS 398)

55) kên rahmetlig: Rahmeti bol olan, esma-i hüsnadan el-Vâsi: *erür Tañrı kên rahmetlig hakîm* (Rkt 26 89a/1, KTS 398)

56) kên yarlıkamağ idisi: Rahmeti bol olan, esma-i hüsnadan el-Vâsi: *eger yalğan tutsalar seni aygıl idinizler kên yarlıkamak idisi* (TİEM 73 110r/7, KTS 398)

57) keñrû 'atâlig: Lütfü geniş olan Allah, esma-i hüsnadan el-Latîf: *Tañrı keñrû 'atâlig ol* (TİEM 73 35r/2, KTS 400)

58) keñrû berigli: İçine alan, kaplayan, mal zenginliği, varlıklı olma, esma-i hüsnadan el-Vâsi: *Tañrı keñrû berigli turur bilgen turur* (TİEM 73 27r/4, KTS 400)

59) keñrû biligli: Her şeyi bilen Allah, Esmâ-i hüsnadan el-'Alîm: *keñrû biligli benim idim tegme nerseni bilgen* (TİEM 73 102v/6, KTS 400)

60) keñrû işlig: Lütfü geniş olan Allah, esma-i hüsnadan el-Latîf: *Tañrı keñrû işlig bilgen ol* (TİEM 73 31r/6, KTS 401)

61) keñrû yarlıkaglı: İçine alan, kaplayan, varlıklı, esma-i hüsnadan er-Rahîm, er-Rahmân: *seniñ idin keñrû yarlıkaglı ol* (TİEM 73 388r/5, KTS 401)

62) kinguçı tañrı: Cezalandırıcı, ceza verme ehliyetine sahip olan Allah: *korkmaz tañrı kinguçı anıñ soñında* (TİEM 73 444v/1, KTS 418)

63) kökler erki: Göklerin sahibi Allah: *ol idi añar turur kökler erki yme yerniñ tañrı tegme nesre üze tanuk ol* (TİEM 73 439r/3, KTS 460, 461)

64) kökler erkligi takı yerniñ: Göklerin ve yerin sahibi Allah: *añar turur kökler erkligi takı yerniñ* (TİEM 73 338v/8, KTS 461)

65) kökler idisi yme yerler idisi: Göklerin ve yerlerin sahibi Allah: *arıg Tañrı kökler idisi yme yerler idisi* (TİEM 73 362r/2, KTS 461)

66) kökler yerler erkligi: Göklerin ve yerlerin sahibi olan (Allah): *azu anlarka turur kökler yerler erkligi* (TİEM 73 330v/9, KTS 461)

67) kökler yerler idisi: Göklerin ve yerlerin sahibi olan (Allah): *kökler yerler idisi ne kim ol ekki ara erse* (TİEM 73 333r/2, KTS 461)

68) köküzler iyesi: Göğüslerin içindekini bilen (Allah): *takı Tañrı bilgen köküzler iyesi* (TİEM 73 53r/4, KTS 463)

69) köküzlerdekini ya'nî köñüllerdekini biligli idi: Kalplerdeki açık ve gizli her şeyi bilen Allah: *ol idi biligli turur köküzlerdekini ya'nî köñüllerdekini* (TİEM 73 63r/9, KTS 463)

70) köni işlig: Esmâ-i hüsnadan el-Hakîm: *Tañrı bilgen turur köni işlig* (RKT 37/59a2, KTS 467)

71) körügli: Her şeyi gören, esmâ-i hüsnadan el-Basîr: *Bütünlükün tañrı anıñ kullarını biligli turur körügli turur* (TİEM 73 318r/7, KTS 478)

72) kudret idisi: Kudret sahibi (Allah), esmâ-i hüsnadan el-Kâdir: *bu kudret idisi ulug bir bayat* (AH 19, KTS 491)

73) kudrethğ: Kudretine kemaline sahip (Allah): *celleka kim ulugluk idisi tükel kudretlig padişah turur* (KB A2, KTS 492)

74) küçlüg: Güçlü, esmâ-i hüsnadan el-Kavîyy: *bütünlükün tañrı küçlüg turur küsüş* (TİEM 73 402v/7, KTS 510)

75) küçlüg uğan: Her şeye gücü yeten, esmâ-i hüsnadan el-Kâdir: *Ol Tañrı kamug neñ üze küçlüg ugan turur* (RKT 33 64a/3, KTS 511)

76) küdezgen: Koruyan, saklayan, esmâ-i hüsnadan el-Hafîz: *Tañrı küdezgen olar üze ermez sen olar üze erklig* (RKT 36 3a/1, KTS 512)

77) küdezçi: 1. Her şeyi gözetleyen, koruyan, esmâ-i hüsnadan el-Hafîz: *seniñ idiñ tegme nesre üze küdezçi turur* (TİEM 73 313v/8, KTS 513), 2. Her şeye refakat eden, gözetleyen, Esmâ-i hüsnadan el-Vekîl: *Tañrı tegme nesre üze küzdezçi turur* (TİEM 73 164r/4, KTS 513), 3. Her şeyi gözetleyen, koruyan, Esmâ-i hüsnadan er-Rakîb: *erür Tañrı kamug neñ üze küdezçi* (RKT 33/15b3, KTS 513)

78) küsüş: Çok, esmâ-i hüsnadan el-'Azîz: *küdezçi bütrür bilgen küsüş idiniñ tilemeki* (TİEM 73 349v/1, KTS 521)

79) küsüş bağışlağan: Çok lütufta bulunan Allah, esmâ-i hüsnadan el-Vehhâb: *azu anlar üskinde mü turur idiñ tahmetiniñ hazîneleri küsüş bağışlağan* (TİEM 73 330v/9, KTS 521)

80) küsüş örtügli: Çok bağışlayıcı, mağfireti bol olan Allah, esmâ-i hüsnadan el-Gafûr: *kökler yerler idisi ne kim ol ekki ara erse küsüş örtügli* (TİEM 73 333r/2, KTS 521)

81) küsüş uğan: Cebbar, Allah Teâla'nın isimlerinden olup yüksek, esmâ-i hüsnadan el-'Azîm: *küsüş uğan ağırlığı arıg turur* (TİEM 73 405v/2, KTS 521)

82) maşrıq mağrıb idisi: Doğunun ve batının sahibi Rab: *maşrıq mağrıb idisi yok idi meger ol tutgil anı işengen* (TİEM 73 426v/5, KTS 530)

83) maşrıklar idisi: Doğunun sahibi Allah: *ne kim ol ekki ara turur yme maşrıklar idisi* (TİEM 73 324r/8, KTS 530)

84) muşsuz ögdülmiş: Övgüye değer olan Allah: *bütünlükün tañrı ol turur muşsuz ögdülmiş* (TİEM 73 247v/3, KTS 546)

85) ni'met idisi: Nimet sahibi Allah: *ni'met idisi küde bergil anlarka az* (TİEM 73 426v/7, KTS 562)

86) oç alğan: Öç alan, en iyi öç alan Allah: *ol kün tutar-miz ulug tutmak* (RKT 36/78b3, KTS 599)

87) oç alıglılar: Suçlulardan öç alan Allah: *biz yazukluglardın oç alıglılar-miz* (TİEM 73 303v/4, KTS 599)

88) oç almak idisi: Öç sahibi Allah: *Tañrı küsüş turur oç almak idisi* (TİEM 73 92r/6, KTS 599)

- 89) öç iyesi:** Öç sahibi Allah: *takı Tanrı ijen öç iyesi turur* (TİEM 733 8r/6, KTS 599)
- 90) öç tartmak almak idisi:** İntikam alan Allah, cezalandıran Allah: *bütünlükün tanrı küstüş turur öç tartmak almak idisi* (TİEM 73 192r/3, KTS599)
- 91) ögdülmiş:** Hamda lâyıık, Esmâ-i hüsnadan el-Hamîd: *yana kim taısa bütünlükün tanrı muıssuz ögdülmiş* (TİEM 73 299r/1, KTS 603)
- 92) ölüg tırgürdeçi:** Ölüden diri çıkararı Allah, ölüleri tekrar dirilten Allah, Allah Teâla'nın vasfıyeti: *bütünlükün ol ölüg tırgürdeçi ol* (TİEM 73 297r/7, KTS 611)
- 93) ölügni tırgürgen:** Ölüden diri çıkararı Allah, ölüleri tekrar dirilten Allah, Allah Teâla'nın vasfıyeti: *ol idi kim tırgürür anı tırgürgen ölügni* (TİEM 73 351v/7, KTS 611)
- 94) örelig:** Bizatihi kaim, kayyum, bütün mahlûkatın idaresini yürüten, hesaba çeken, Esmâ-i hüsnadan el-Hasîb: *tanrı yok tanrı meger ol tırig peyveste örelig* (TİEM 73 38r/2, KTS 615)
- 95) örtgen:** 1. Bağışlayıcı, affedici, esma-i hüsnadan el-Gafûr: *edgü işligrek ol turur küstüş örtgen* (TİEM 73 416v/4, KTS 616), 2. Affedici, Esmâ-i hüsnadan el-Gaffâr: *men ündeyür-men sizni 'aziz örtgen* (RKT 35749a1; KTS 616)
- 96) örtüglüglerni bilgen:** Gizli olanı bilen Allah: *sen sen-ök sen örtüglüglerni bilgen* (TİEM 73 95r/1, KTS 619)
- 97) örtüglügni biligli idi:** Gizli olanı bilen Allah: *yandurulur siler örtüglügni biligli idike* (TİEM 7350r/2, KTS 619)
- 98) rahmân idi:** Çok merhametli (yalnız Allah'a ıtlak edilir): *korksa rahmân idike yer içinde* (TİEM 73 320r/7, KTS 636)
- 99) rahmân tanrı :** Çok merhametli (yalnız Allah'a ıtlak edilir): *aygıl kim küdezür silerni tünle kündüz rahmân tanrıdırın* (TİEM 73 237r/2, KTS 636)
- 100) rahmet idisi:** Rahmeti bütün yaratıkları kaplayan, esma-i hüsnadan er-Rahmân: *eger yetmese erdi rahmet idisindin atılgay erdi* (TİEM 73 419r/3, KTS 637)
- 101) rahmet kılğan:** Şefkat, şedit merhamet, acıma, esma-i hüsnadan er-Rahmân, er-Rahîm: *akı tanrı rahmet kılğan kullarka* (TİEM 73 41r/4, KTS 637)
- 102) rûzî berdeçi:** Rızık veren Allah, esma-i hüsnadan er-Rezzâk: *ol idi atı birle kim rûzî berdeçi yarlıkadaçı* (TİEM 73 79r/7, KTS 642)
- 103) rûzî bergeın:** 1. Rızık veren Allah, esma-i hüsnadan er-Rezzâk: *ol rûzî bergeınlerden yahşırak* (RKT 33/55a1, KTS 642)
- 104) rûzî bergeıgli idi:** Rızık veren Allah, esma-i hüsnadan er-Rezzâk: *aydılar tutundı rûzî bergeıgli idi ogul kız* (TİEM 73 236r/2, KTS 642)
- 105) rûzî bergeıgli tanrı:** Rızık veren Allah, esma-i hüsnadan er-Rezzâk: *rûzî bergeıgli tanrı yâdına anlar tanıglılar* (TİEM 73 237v/5, KTS 642)
- 106) sakış biliglilerde terkrek biligli:** Çabuk hesap eden, çabuk sayan Allah: *biligler aıa turur kesmek biçmek ol turur sakış biliglilerde terkrek biligli* (TİEM 73 100v/9, KTS 651)
- 107) sakış kıladaçı:** Hesap gören Allah, esma-i hüsnadan el-Hasîb: *tap bolgay bizinke sakış kıladaçılar* (TİEM 73 238v/1, KTS 651)
- 108) sakış kılguçı:** Her şeyin hesabını yapan, esma-i hüsnadan el-Hasîb: *ol tanrı erür kamug neı üze sakış kılguçı* (RKT 26/53a1, KTS 651)
- 109) selâmetlık bergen:** Emin olunan, eminlik veren, esma-i hüsnadan es-Selîm: *meger ol elig yaragsızlardın arıg selâmetlık bergen îmîn kılğan kullar* (TİEM 73 405v/2, KTS 668)
- 110) şükr yanıtı bergen:** Çok karşılık veren Allah, esma-i hüsnadan el-Hamîd: *çınok bizin idimiz yazuk örtgen turur şükr yanıtı bergen turur* (TİEM 73 319v/2, KTS 721)
- 111) tanrı:** Tanrı, Allah : *başladım tanrı atı birle üküş rahmetlig ulaşı yarlıkagan* (RKT 33 28a/1, KTS 735), krş. **teıri:** Tanrı: *Teıri tag birle yeriğ basurdı* (DLT II 77-20, KTS 783)

112) tapunguluk idî: İlah, tapılacak ve kulluk edilecek olan Allah: *yok tapunguluk idi meger ol* (RKT 28/35b1, KTS 753)

113) tevbe bezerlegen: Tövbeleri kabul eden Allah, esma-i hüsnadan et-Tevvâb: *anıy üze ol turur tevbe bezerlegen* (TİEM 73 5v/6, KTS 793)

114) tirig: Daima var olan Allah, esma-i hüsnadan el-Hayy: *yarlıg ıdtımız sanâ bitigdin ol köni ol, çın tutuglı tutaşı tirigke* (RKT 31/86b11, KTS 807)

115) törütgen: Yaratan, yaratıcı, esma-i hüsnadan el-Hâlık: *törütgen, igidgen keçürgen tidi* (KB 3897, KTS 824)

116) törütgen yaratğan: Mucit, icat eden, yaratan Allah, esma-i hüsnadan el-Hâlık: *ol turur tañrı törütgen yaratgan* (TİEM 73 405v/3, KTS 824)

117) törütgüci: Yaratıcı, yoktan var eden, esma-i hüsnadan el-Hâlık: *tañrı kamug nerseniy törütgüci takı turur ol* (TİEM 73 339r/8, KTS 824)

118) törütügli: Yaratan, yaratıcı Allah, esma-i hüsnadan el-Hâlık: *ay köklerni yerlerni teñ törütügli sen işim arkligi sen dünyâ içinde ahret içinde* (TİEM 73 182r/2, KTS 825)

119) törütteci: Yaratan, yaratıcı Allah, esma-i hüsnadan el-Hâlık: *men törütteci men bir yañluk âdemini kurug balçıkıdn, kök tıncımış livâdn* (RKT 30/21b1, KTS 825)

120) tözün idi: Engin kerem sahibi olan Allah: *ay kişiler negü ardı seni tözün idike* (TİEM 437v/1, KTS 826) krş. **tüzün**

121) tüzün: Yumuşak huylu, halim, asil, esma-i hüsnadan el-Halîm: *munıñ şükri sen kıl saña ay tüzün* (KB 1033, KTS 857)

122) uğan: Kadir, Tanrı, esma-i hüsnadan el-Kâdir: *ugan teñri* (DLT I, 77-18, KTS 864)

123) uğğan: Haberdar, işin iç yüzünü bilen, esma-i hüsnadan el-Habîr: *yok kim erür tañrı anı kim kılur siler ukgan* (TİEM 73 376r/4, KTS 866) krş. **Ukkan**

124) uluğ: Esmâ-i hüsnadan el-Kebîr, el-Mütekebbir: *bütünlükün tañrı erür yüksek ulug* (TİEM 73 62v/8, KTS 870)

125) uluğ ‘arş idisi: Büyük arşın sahibi Allah: *aygıl kim turur yeti kat kökler idisi ulug ‘arş idisi* (TİEM 73 252r/9, KTS 871)

126) uluğluk bereket idisi: Yücelik, bereket sahibi, yüce Allah kutludur: *uluğluk bereket idisi ol kim anıy kudretinde erk türk* (TİEM 73 416v/2, KTS 876)

127) uluğluk idisi: Azametli, azamet sahibi Allah, esma-i hüsnadan zü’l-Celâl: *kalıglı menğülüg andın uluğluk idisi hem uluğluk idisi ağırlıg idisi* (TİEM 73 392v/9, KTS 876)

128) üküş bergeñ: Çok bağışta bulunan, esma-i hüsnadan el-Vehhâb: *bêrgil maña mülkni, kerekmez kim kimerseke mende kidin, sen-sen üküş bergeñ* (RKT 34/61a3, KTS 897)

129) üküş bilgen: Alim, esma-i hüsnadan el-‘Alîm: *ay anlar kim kertgündiler çın üküş bilgenlerdin tagda tapunganlardın* (TİEM 73 142r/5, KTS 897)

130) üküş örtgen: Bağışlayıcı, affedici, esma-i hüsnadan el-Gaffâr: *kökler idisi hem yerler idisi hem ol iki ara ‘aziz üküş örtgen* (RKT 34/71a/1, KTS 898)

131) üküş rahmetlig: Çok bağışlayıcı ve merhameti bol olan Allah, esma-i hüsnadan er-Rahîm, er-Rahmân: *tañrınıñ atı birle başlayur-men üküş rametlig rahmeti tutuş* (TİEM 73/38r/2, KTS 898)

132) üküş rahmetlig tañrı: Çok bağışlayıcı ve merhameti bol olan Allah, esma-i hüsnadan er-Rahîm, er-Rahmân: *ey atam men korkar-men kim tegse saña kın üküş rahmetlig tañrıdn* (RKT 31/17b3, KTS 898)

133) üküş yanut bergeñ: İyiliğe kat kat karşılık veren Allah: *bütünlükün tañrı yazuk örtgen üküş yanut bergeñ* (TİEM 73 355v/6, KTS 899)

134) yalñuz: Yalnız, yalnızca, tekçe, tek, esma-i ilâhiyeden: el-Ehad: *meger tañrı yalñuz küçep erk sürgen* (TİEM 73 333r/1, KTS 936)

135) yanut berdeçi: İyiliğin ve kötülüğün mükâfatını veren Allah: *yanut berdeçi anlarka tañrı anın kim aydılar* (TİEM 73 90v/7, KTS 945)

136) yanut bergen: Çok karşılık veren Allah: *ol yazuk örtgen yanut bergen* (TİEM 73 318r/5, KTS 945)

137) yaratğan: Yaratan yaratıcı, var eden, esma-i hüsnadan el-bârî: *teñri ol yêrig yaratğan* (DLT III 52-12, KTS 955) krş. **yaratkan**

138) yaratıǵlı: Yaratan, yaratıcı, var eden, esma-i hüsnadan el-Bârî: *yaratıǵlı köklerni takı yerlerni ol yetrür takı yetrülmes* (TİEM 73 96v/2, KTS955)

139) yaratқан: Yaratan, tanzim eden Allah: *kazalar yoritğan yaratқан melik* (AH 454, KTS 955)

140) yaratıǵlıǵ: Yaratıcı, Yaradan: *yaratıǵlıǵızka öldürünler özleriñizni* (TİEM 73 7r/2, KTS 955)

141) yarlıkadaçı: Merhamet eden, esma-i hüsnadan er-Rahmân: *rûzî bergen kamug teprenigilerke añar kertgünün seni yarlıkadaçı* (TİEM 73 2v/2, KTS 961)

142) yarlıkaǵlı: 1. Merhamet eden, esma-i hüsnadan er-Rahîm: *bütünlükün seniñ idin ... örtgen yarlıkaǵlı* (RKT 28/30a2, KTS 961), 2. Merhamet edici, esma-i hüsnadan el-Vehhâb: *azu olar üskinde mü idiniñ hazîneleri ‘azîz yarlıkaǵlı* (RKT 34/49b1, KTS 961), 3. Bağışlayan, esma-i hüsnadan el-‘Afüvv: *bitig indürmek tañrıdın ‘azîz bilgen yazuk yarlıkaǵlı* (KTS 961), 4. Çok bağışlayıcı, mağfireti bol olan esma-i hüsnadan el-Gafûr: *kent turur hoş idi turur yarlıkaǵlı* (TİEM 73 312r/7, KTS 961), 5. Kullarına lütuf ve ihsanı ile iyilikte bulunan, çok itaatkâr, esma-i hüsnadan el-Berr: *çın ol ol turur yarlıkaǵlı* (TİEM 73 386r/3, KTS 961)

143) yarlıkağan: Bağışlayıcı, esma-i hüsnadan er-Rahîm, el-Gafûr: *ol turur yarlıkagan sewgen* (TİEM 73 439r/8, KTS 962)

144) yarlıkağan/örtgen: Bağışlayan, affeden, esma-i hüsnadan er-Rahîm: *İdi yarlıkagan örtgen* (RKT 33/37b1, KTS 962)

145) yarlıkağan idi: Rahman, Allah, esma-i hüsnadan er-Rahîm: *ol kün têrer-miz saknuqlarnı yarlıkagan idi tapa atlandurup* (RKT 31/32b2, KTS 962)

146) yarlıkağan tañrı: Rahman, Allah, esma-i hüsnadan er-Rahîm: *kodu bergey anı yarlıkagan tañrı* (RKT 31/29a3, KTS 962)

147) yazuk örtgen: Günahı bağışlayan, affeden, esma-i hüsnadan el-Gafûr: *eger yıǵılsalar yugalsalar bütünlükün tañrı yazuk örtgen yarlıkagan ol* (TİEM 73 23r/2, KTS 981)

148) yazuk örtüǵli: Bağışlayan, affedici, esma-i hüsnadan el-Gafûr: *‘itâ yazuk örtüǵli ididin* (TİEM 73 350r/6, KTS 981)

149) yazuk yarlıkaǵlı: Çok bağışlayıcı, mağfireti bol olan, esma-i hüsnadan el-Gafûr: *yazuk yarlıkaǵlı tevbe bezerlegli katıg kınlık artukluk idisi* (TİEM 73 341v/6, KTS 981)

150) yer idisi: Yerin sahibi ve yaratıcısı olan Allah: *aydı kökler idisi yer idisi ne kim ol ekki arakı* (TİEM 73 267r/7, KTS 989)

151) yoǵdın bar kılıǵlı: Eşyayı sabıkta numunesi olmaksızın (yoktan) ihdas ve icat eden, esma-i hüsnadan el-Bedî: *yokdın bar kılıǵlı köklerni yerlerni* (TİEM 73 105r/3, KTS 1010)

152) yüksek tañrı: Yüce olan Allah, esma-i hüsnadan el-‘azîz: *yüksek tañrı erklig seze* (TİEM 73 254v/6, KTS 1032)

153) yüksek uluǵ: Allah çok yüce ve büyük olandır, esma-i hüsnadan: el- ‘Aliyy, el-kebîr: *bütünlükün tañrı ol turur yüksek ulug* (TİEM 73 247v/1, KTS 1032)

Sonuç

Eski Türkçe döneminin ilk evresi olan Kök Türkçede “Yaratıcı”yı ve koruyucu ruhu adlandırmak için “Tengri” ve “Umay” kullanılmışken, Uygur Türkçesinde ise Türkçe kökenli “Alp Sünüş”, “Arvık Tengri”, “Iduk”, “İge”, “Tengri”, “Ogan” veya “Ugan” ile “Yirsuv”

kullanılmıştır. Uygur Türkçesinde ise Mani ve Buda dininin tanrılarının adları sadece birtakım ses değişiklikleri ile kullanılmaya devam edilmiştir. İslâmiyet ile birlikte alfabenin değiştiği, buna bağlı olarak kültür çevresinin ve dünyasının da değiştiği Karahanlı Türkçesinde “Yaratıcı”yı adlandırmak için Türkçenin bütün imkânlarından faydalanılmıştır. Bu evrede bazen türetme bazen kelime grubu oluşturularak Yaratıcı’nın Arapça adlarının ve esma-i hüsnada geçen sıfatlarının Türkçe karşılıkları verilmiştir. Karşılıklar bazen Türkçe bazen Türkçe ve Arapça kelimelerden yapılan söz gruplarından da oluşmuştur. Bu açıdan Karahanlı Türkçesi, -özellikle *Kutadgu Bilig*-yeni dinin terimlerinin ve kelimelerinin Türkçe karşılıklarının kullanılmasına dikkatbir dönem olarak kabul edilebilir.

Kısaltmalar

ABH: *Aç Bars Hikâyesi*

AH: *Atabetü’l- Hakayık*

BK: *Bilge Kağan Yazıtı*

DLT: *Divânu Lugâti’t-Türk*

Hua.: *Huastuanift*

IB: *Irk Bitig*

KB: *Kutadgu Bilig*

KT: *Kül Tigin Yazıtı*

KTS: *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*

RKT: *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi* (Rylands Nüshası)

TİEM: *Karahanlı Türkçesi Satır Altı Kur’an Tercümesi*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi Nu: 73

EUTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*

Kaynaklar

Arat, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları: 458, Ankara

Arat, Reşit Rahmeti (1992), *Atabetü’l-Hakayık*, TDK Yayınları: 32, Ankara

Ata, Aysu (2004), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, TDK Yayınları: 854, Ankara

Aydın, Erhan (2014), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yayınları: 87, Konya

Caferoğlu, Ahmed, (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul

Gulcalı, Zemiire (2013), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan Aç Bars Hikâyesi*, TDK Yayınları: 1084, Ankara

Kösoğlu, Nevzat (1997), *Türk Dünyası Tarih ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat: 213, İstanbul

Özbay, Betül (2014), *Huastuanift, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, TDK Yayınları: 1127, Ankara

Öztürk, Rıdvan (2011); “Kutadgu Bilig’de Geçen “Bayat” Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı”, *Dil Araştırmaları*, S. 9, s. 23-34

TDK (1972), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara

Tekin, Talat (2013), *Irk Bitig*, TDK Yayınları: 1059, Ankara

Tekin, Talat (2000) , *Orhon Yazıtları*, 2. baskı, TDK Yayınları: 540, Ankara

TDK (1972), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara

Ünlü, Suat (2012), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya

ESKİ TÜRKÇEDE KELİME ÜRETİMİ

Baba MUHARREMLİ*

Özet

Türkçe kelime kökleri için karakteristik olan çeşitlilik sonradan yeni köklerin üretimi ve oluşumu için ana kaynağa dönüşmüştür. Kelime kökleri alomorfları söz yapımına neden olmuştur. Eski Türkçe kelime köklerinde ses bilimsel farklılık birçok durumda anlam farklılığı ile sonuçlanmıştır. Eski çağda kök kelimelerde derivatoloji süreç gibi ses bilimsel kelime üretimi baskın olmuştur.

Günümüz Türkolojisinde kombinatorial nitelik taşıyan ses bilimsel olaylar (ses düşümü, ses artımı, ses değişimi) eski çağlarda türetme fonksiyonu taşımış, söz yapımına hizmet etmiştir. Dahası, ilk hece uzanması, senkretiklik, asemantikleşme de ilk kelime üretimi yöntemlerindedir. Bu bakımdan kök morfolojilerinin araştırılması aynı zamanda ilk kelime üretimi sürecinin öğrenimi açısından da oldukça önemlidir.

Anahtar kelimeler: *eski, kök, Türk, kelime üretimi, yöntem*

Abstract

WORD-FORMATION IN THE OLD TURKIC LANGUAGE

Variability peculiar to the Turkic word-roots later on became the source of the formation of new roots and their development. The allomorphs of word-roots caused the word derivation. Namely in many cases phonetic changes in ancient Turkic words resulted in semantic changes of them. In the ancient period in the root-words the phonetic way of word-formation as a derivational process was dominant.

Phonetic phenomena estimated in the modern Turkology as combinatorial (reduction, metathesis, prosthesis, sound interchange) in the ancient times had derivational function and served to word-formation. And also the primary prolongation, syncretism, de-semantization are the ways of ancient word-formation. The research of root-morphemes of Turkic languages simultaneously has a great significance for the investigation of primary processes of word-formation. The investigation proves that for the complex etymological analysis of word-roots of Turkic languages the linguistic facts and sources of Turkic languages are not sufficient.

Key words: *old, root, Turkic, word-formation, method*

Türkçe söz kökleri dilin amorflik evresinden bitişken yapıya doğru geçiş sürecinde fonosemantik ayrılmalara, morfolojik ve morfonolojik değişimlere uğramıştır. Söz konusu gelişim sürecinde bazı kelime kökleri bağımsızlığını korumuş, diğerleri ise asemantikleşmiştir. Amacımız Türkçede eski dönemlerdeki söz yapısını belirlemek, eskiden kelime türetmenin hangi usul ve yöntemlerle yapıldığını incelemek, çağdaş Türkçelerle Eski Türkçenin tarihî bağlarının gelişme sebeplerini saptamaktır.

Türk dillerine ait tarihi kök morfolojilerinin karakteristik özelliklerinden biri senkretiklik, diğeri ise çok çeşitlilik. Araştırmadan görünen o ki, bir Türk dilinde arkaikleşen, taşlaşan, ölü köke dönüşen sözcük diğer bir Türk dili veya ağzında kendi bağımsızlığını korumuş; bir Türk dili için eş zamanlılık bakımından basit sayılan herhangi bir kelime diğer Türk dili için türemiştir.

İlk kelime köklerinin yeni oluştuğu çağda dilde poliseintetiklik, eş seslilik olayları daha karakteristiktir. Köklerde anlamsal gelişim, genellikle somutluktan soyutluğa doğru gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise insan bilincinde soyut kavramların sonradan oluşmasıdır.

İlkel kelimelerde söz üretiminin incelenmesi Türkoloji için önemli olguların belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Kök Türkçede söz varlığının çok kısıtlı olduğu dönemlerde, kelime üretimi çoğunlukla fonetik yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda eski zamanlarda tek hece biçimli söz kökleri sonraki gelişmeler için temel rol oynamıştır.

En eski kelime üretimi yöntemlerinin incelenmesi çağdaş Türkolojide köken bilim

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nesimi adına Dilcilik Enstitüsünün Başkan Yardımcısı, elmek:baba_magerramli@mail.ru

araştırmaları için de büyük önem taşımaktadır. Çünkü eski kelime üretim yöntemlerinin incelenmesi yolu ile kök biçim birimlerin ilkel yapılarını da belirleyebiliriz. Tarihen Türkçenin kök biçim birimlerinde vuku bulan ses değişimleri yeni kelimelerin oluşmasına sebep olmuştur. Eski dönemlerde kökte rastlanan ses değişimleri, tek heceli köklerde anlam farkları oluşturmuştur.

Eski Türkçe döneminde morfonolojik ve fonetik yöntemlerle gerçekleşen kelime üretimi yöntemleri şunlardır: asemantikleşme, ses düşümü, ses artımı, ses yer değişimi vb. Tek heceli kök biçim birimler Türkçenin en eski dönemlerinde söz hazinesinin zenginleşmesine ortam sağlamıştır. Aynı kökte ünlü veya ünsüz değişmesi, tonlu veya tonsuzlaşma yeni kelimelerin oluşumuna sebep olmuştur. Kök+ek kaynaşması yolu ile kelime üretimi Eski Türkçenin en temel yöntemlerindedir.

Çağdaş Türk dilleri için karakteristik olmayan fonolojik yolla kelime üretimi, eski dönemlerde çok yaygın olmuştur. Eski Türkçede kelime üretimine olan ihtiyaç genelde bu yolla giderilmiştir. Türk dilinin amorfluk çağlarında dilin kelime üretimi imkânları kısıtlı olmuş, gramatik biçimler oluşmamış, ilkel dil hâlâ söz düzeyindeydi. Eski Türkçede fonetik değişme ile kelime üretimi ilk önce amorf yapıdan aglütinatif yapıya geçişle ilgiliydi.

Kök sözcükler kelime üretimi sürecinin ilk kaynağıdır. Tarih boyunca Türkçede kelime üretimi birkaç biçimde yapılmaktaydı. Bazı ilk kelime kökleri tarihî gelişim sonucu ses bilimsel düzenle ilgili etkenlerden dolayı yeni leksemlere dönüşmüş, bir grup köklerde ekleşme sonucu yeni türevler (derivatlar) oluşmuş, bir diğer grup kökler asemantikleşmeye uğrayarak rudiment (kalıntı) biçiminde diğer kelimelerin içinde izlerini korumuştur. Böyle çok yönlü kelime türetimi Türk dillerinin kelime hazinesini daha da zenginleştirmiştir.

Türk dillerinde ekleşmeye kadarki dönemde ses bilimsel kelime türetiminin çeşitli yönleri mevcut olmuştur. Türk dillerinde eski kelime üretme yöntemlerinden bahsederken, tek heceli söz köklerindeki varyantlılığın da türetme özelliğini dikkate almak gerekir. Söz kökündeki fonetik varyantlar tarihen semantik ayrılmalara-farklılaşmalara ivme vermiş olgulardan biridir. Bu süreçte Türk dillerindeki lehçe farklılıkları da önemli bir faktör olmuştur.

Eski Türkçe döneminde morfonolojik ve ses bilimsel açıdan gerçekleşen kelime türetimi işbu yöntem ve süreçleri kapsar: füzyon (kaynaşma) - asemantikleşme, senkretiklik, fleksiya (iç büküm) – ablaut (ünlü alması), ilkel uzama, metatez (göçüşme), redüksiyon (ünlü düşmesi), protez (ön ses türemesi). Çağdaş Türk dilleri için karakteristik sayılmayan fonolojik yolla kelime türetme, eski çağda tam aksine çok yaygınlaşmış, Türk dillerinin yeni kelime ihtiyacı genellikle bu yöntemle giderilmiştir.

Türk dillerinin amorfluk döneminde dilin kelime türetme imkânları kısıtlı kalmış, henüz gramatik biçimler oluşmamış, erken dil daha çok kelime düzeyinde gelişmişti. Eski Türkçede ses bilimsel değişim yolu ile yeni kelimelerin oluşması, öncelikle amorf yapıdan eklemeli yapıya geçitle alâkalıdır (Celilov, 100. s.).

Zamanında Türk dillerinde tek heceli köklerde ünlü ve ünsüz değişimi, açık hecenin kapalı heceye geçişi kelime türetimi ile sonuçlanmıştır. Örneğin, eski Türkçede *sab // sav* kökü “söz” anlamını ifade etmiştir (ПДП, 418; ДТС, 491). Günümüz Azerbaycan dilinin çeşitli ağızlarında kullanılan *söz-sav* bileşik kelimesinde söz konusu kök kendini muhafaza etmiştir. Tipik *s~ç* ve *b~v* değişimi ile Türkçede *çav* “feryad, seda, ses” (AH, 32) kelimesi oluşmuştur. Şu an Azerî ağızlarında *çavımak* sözü kullanılmaktadır. Bir başka örnek: *kır* “çöl” - *kur* “dağ” - *xır* “bahçe, bostan”. Kıyaslayalım: Türk dillerinde: *yıl- // jil-* “koşmak” - *yol* “yol”, *kol // kul* “nehir” - *göl* “göl”. Yukarıdaki olgular da eskiden Türk dillerinde ses bilimsel yöntemle kelime üretiminin geniş imkânlarla sahip olduğunun bir göstergesidir. Eski Türkçede ünsüzlerde sertleşme ve yumuşamanın başlı başına kelime oluşumuna sebep olduğunu *su* ve *yu-* kelimelerinin paralel kullanımı bir kez daha onaylar.

Zamanında kelime kökünde bir ünsüzün yerine diğerinin geçmesi yeni köklerin oluşumuna yol açmıştır. Örneğin, *gar // kar* sözünün kökü “su” anlayışı ile ilgilidir. Türk dillerinde *r>y* ses geçişi oldukça karakteristik bir olaydır. XIII. yüzyıla ait Türk dillerinde *qay* sözü “dolu”

("yağmur") anlamında kullanılmıştır (Elesgerova, Sadıgova, 113. s.). Günümüz Türkçesinde de *kay* "yağmur" anlamındadır (TS, 1112). Diğer örneklere de baktığımızda *kır-* // *gır-* "kırmak", *kıy-* // *gıy-* "kesmek", *yet-* // *çat-*, *kes-* // *gaz-* // *kaz-* kelimelerinin paralelliği bu kelime yapım yönteminin eskiliğini kanıtlar.

Türk dillerinde morfonolojik yolla kelime yapım yöntemlerinden biri de kaynaşmış köklerin oluşmasıdır. Kaynaşmış köklerin oluşumu kelime köklerinin ilkin ekleşmeye doğru gelişim aşamasını yansıtır. Türk dillerinde eski dönemde bazı sözcük köklerinde morfolojik gelişmelerle ilgili olarak kök+ek sınırı kaybolmuş, bunun sonucunda yeni kelimeler oluşmuştur. Eskiden Türk dillerinde tek heceli kelimelerin daha çok asemantikleştiğini dil olguları da onaylar. Örneğin:

ay+ıt > ayt -

ağ+a > ağa, ağnamak, ağınmak

ba+ğ > bağ

ı+ğac > ığac // ağac

uz // us+ta > usta

uz > uza-, uzun, uzak

**ka+xat // kat // gad+ın > kadın // kadın // hatun*

kay+ıt > gayıt-// kayıt-

ku // kü+y > küy, kulak

**ko+y > koy- // goy-*

Asemantikleşme aynı zamanda Türk dillerinin morfolojik yapısının tabiatına uygun bir süreçtir. Bu sürecin etkisiyle sonuçta Türk dillerinde bazı iki heceli kelimeler meydana gelmiştir (Halilov, 13. s.).

Türk dillerinin morfolojik yapısında sadelikten mürekkebe doğru gelişme yaşanmıştır. Tek heceli köklerin ekleşme eğilimi, çok heceliliğe doğru morfonolojik gelişim ilk kelime köklerinin kireçlenmesine yol açmıştır. Örneğin: *u-* "becermek- *uğan* "Tanrı", *ok* "boy, kabile" - *okuş* // *uguş* "kabile" vs. Eski kelime yapım yöntemlerinden bir diğeri ise kök sözlerde fleksiya (iç bükümü) olayıdır. Türk dillerinin en eski sözcüksel katmanlarından olan akrabalık terimlerinin çoğunda iç bükümünün izlerini kolaylıkla gözlemlemek mümkündür.

Bazı akrabalık kelimelerinde fleksiya Ural-Altay alanında gerçekleşmiştir. Birçok akrabalık ve yaş, cins belirten kelimenin fono-semantik ayrılmaları ise Ural-Altay alanının da dışına çıkar. Örneğin: Azerb. *ata* "baba", S.Uyg. *atu* "torun", Ev. *baba* "yaşlı kadın", *ete* "baba", Ag. *çi* "kardeş", Sax. *içi* "kız", Ev. diyal. *asi* "kadın" . M. Kâşgarlı'nın sözlüğünde *eçe* " abla", *açı* "yaşlı kadın", *eçi* "ağabey", *açâ* " abla" anlamlarında verilmiştir (DLT, IV, 167). M. Kâşgarlı'nın sözlüğündeki veriler, daha eski dönemlerden Türkçe sözcük köklerinde fleksiya yoluyla söz yapım sürecinin olduğunu kanıtlar.

Tek heceli sözcük köklerinde bazen ünlü ve ünsüz değişimi yeni kelime türetimi ile sonuçlanmıştır. Örneğin, spesifik *y-ç* değişimi ile, *yet-* // *çat-*, *yol-* // *çal-* "biçmek, kesmek" fiillerinin oluşması bu yöntemle yapılmıştır. Kaynaklardaki olgular da ispatlıyor ki, Türk kavimlerinin dillerinde söz konusu sözcüksel-anlamsal düzeyde türevlemeler (farklılaşmalar) Orta Türkçe döneminde artık mevcuttur. Mahmut Kâşgarlı'ya göre, *yet-* Oğuz ve Kıpçaklarda, *çet-* ise diğer Türk dillerinde kullanılmaktaydı (DLT, IV, 777).

Türk dillerinde ilk kelime yapım yöntemlerinden biri de senkretik (bütünleşmiş) köklerin oluşumudur. Türkolojide kelime kökleri hakkında yaygın fikirlerden biri de senkretiklik teorisi. Bu teoriye göre, ilk Türkçe kelime kökleri ad-fiil yapısını taşımıştır. Bütünleşmiş veya bağlaşik kökler dil biliminde ad-fiil eş sesli biçimler, bazen de ad-fiil eş adlılığı olarak adlandırılır. Birçok Türkolog ilk Türkçe kelime köklerinin ad-fiil yapısında olduğu fikrini taşır.

Bilim adamlarına göre, Türkçe kelime kökünün ikili başlangıcı Türk dillerinde henüz isim ve fiil arasında gramer düzeyinde ciddi türevlemenin yaşanmadığı dönemi yansıtır (Baskakov, 106. s.). Karşılaştırma için belirtelim ki, dünyanın en eski dillerinden olan Sümer dilinde de tek

heceli köklerin çoğu isim ve fiil gibi kullanılmıştır (Bomhard, 287. s.). Bütünleşmiş (senkretik) kökler Türk dillerinin tarihî özelliklerini yansıtan dil olgularından biridir. Bütünleşmiş (senkretik) köklerin çağdaş Türk dillerinde sayısı azalmış olsa da Eski Türkçe döneminde bu tür köklerin sayısı çoktur.

Senkretizm olayı doğrudan ilk dilin ilk kelime köklerinin oluşumu dönemi ile ilgilidir. Bazı tek heceli köklerdeki küçük ses bilimsel değişimle, eski senkretizmin özelliklerinin yansımalarıdır. Örneğin: *ateş // ot* "ateş, ateş". İster Azerbaycan dilinde, isterse de diğer Türk dillerinde *öt- // üt-* "yanmak" fiili mevcuttur. Örneğin: Dolg. *ööt-* "yanmak". Bu eski dil olayının özünde, kökünde dilin gelişiminin ilk dönemlerindeki kelime azlığı, eklerin olmamasından dolayı kök kelimelerin çok işlevli nitelik taşıması vardır. Çok işlevlilik kök sözcüklerin ilk dildeki belirtilerinden biridir.

Eski Türkçe döneminde kelime köklerini yeni dil birimine dönüştüren olaylardan biri de ilkin uzatmadır. İlkin uzatma sonucunda bazı eski sözcük köklerinde eş adlılık oluşmuş ve bu olay yeni kelimelerin meydana çıkmasına yol açmıştır. Eski Türk yazıtlarında uzun heceli kök sözlere rastlanır. Özellikle eski Uygur yazıtlarında bu olayın izleri görülmektedir.

O. Böhtlingk Yakut dilinde erken uzama olayını öğrenmiş, diğer Türk dillerinde bu uzun ünlülerin kısa sesli harflere uygun olduğunu belirlemiş, Türkolojide ilk kez kök sözcüklerde ilkin uzanma olayının varlığı fikrini ileri sürmüştür. T. Tekin Eski Türkçede 475 kök ve gövdenin uzama ile kullanıldığını tespit etmiştir (Tekin, 171-186. s.).

Orhun-Yenisey yazıtlarında da uzamayla ilgili dil verileri mevcuttur: *oot* "ateş, ateş" (ПДП, 404), *yuu-* "yıkamak" (ПДП, 390), *yuuз* "yüz" (ПДП, 390), *yiil* "yel, rüzgar" (ПДП, 388), *aç-* "aç olmak", *aat* "isim", *aart* "dağ geçidi", *kaal-* "kalmak", *baa-* "bağlamak". Eski Uygur anıtlarında aşağıdaki sözlerde ilk uzama gözlemleniyor: *oot* "ateş, ateş" (EUTS, 142), *süü* "ordu, ordu" (EUTS, 215), *toon* "don" (EUTS, 247), *tüü* "saç" (EUTS, 260), *yüüz* "yüz" (EUTS, 307), *yüü* "kendi" (EUTS, 307), *yuul* "çay" (EUTS, 306), *yiig* "iyi" (EUTS, 296), *yiil* "yel" (EUTS, 307).

Eski Uygur dilinin olguları, Eski Türkçe döneminde bu olay varlığını bir kez daha kanıtıyor. İlkin uzama, kökeni aynı olan kelimelerde kelime türetme yöntemi görülmektedir. Örneğin: Tuv. *kat* "kayınpeder" - *kaat* "karı". Eski Türkçedeki ad - fiil eş adlılığını ayırmak için de ilkin uzama kullanılmıştır. Örneğin, *tāt // dāt-* "tatmak" - *tat // tat* "tat, lezzet" (Tekin, s. 67). Çağdaş Türk dillerinde de bu izler korunmuştur. Bundan dolayı, Türkolojide çoğunlukla eski kök sözlerin bir kısmı uzun versiyonda rekonstrüksiyon edilir.

Ses düşümü (redüksiyon) olayı dilin fonolojik sisteminin gelişimi ile bağlantılıdır ve kombinatoryal içerik taşır. Fakat dilin ilk dönemlerinde ses düşümü türevlenebilir işleve de sahip olmuştur. Bir olguyu inceleyelim: **ya-* "ışıklanmak, parlamak" biçim biriminden türemiş *yarın* sözünde kendini muhafaza eden ve *y* ünsüzünün redüksiyonu sonucu oluşan *ar // er* alomorfundan sonralar *erken*, *erte* kökleri meydana çıkmıştır. Dilimizdeki *alış-* fiili *ya+l-* "yanmak, parlamak" kök yuvasından türemiş, kelime başındaki *y* ünsüzü düşmüştür. Yani *-alış* fiili tarihi **yıl- // *yal-* "parlamak, yanmak" gövdesinden türemiş fiildir. Fiildeki (*y*) *al* kısmı etimolojik açıdan köktür, *-ış* taşlaşmış ektir. Burada ilk (temel) anlam muhafaza edilse de *alış-* fiilinde anlamdan az da olsa uzaklaşma gözlemlenir.

Çağdaş Türk dillerinde ön türeme sesler mevcuttur. Ses artımı (proteza) günümüzde kombinatoryal nitelikli olay gibi tanımlanır. Dilin eski katlarına doğru gittikçe, ses artımı yeni köklerin oluşumuna zemin hazırlar. Tarihen kök sözcüklerde ses artımı yeni köklerin oluşma yöntemlerinden biri olmuştur. Bunu *ax- // ak-* "akmak" ve *yağ-* "yağmak" fiillerinin etimolojik çözümlemesini yapmakla belirlemek mümkündür. *Yağ-* fiilinde *ak-* fiilinin anlam sahasından biraz uzaklaşma gözlemleniyor. *Ak-* fiilinin eskiden *ag- // ak-* şeklinde olmasını (ДТС, 48; ПДП, 359) dikkate alırsak bu sözün eski **ka* "su" kökünden göçüşme (ses aktarımı) sonucunda oluştuğunu varsayabiliriz.

Türk dillerinde kullanılan *ok // ög // og* "anne, kavim, boy, soy" - *doğ-* "doğmak, üremek" - **tox* "tohum" köklerinde de ön türeme ses kelime türetimine neden olmuştur. Karşılaştırma için belirtelim ki, ön türeme seslerin kök sözcüklerde semantik ve fonolojik ayrılma yaratmasının izlerini Hint-Avrupa dillerine ait kök sözcüklerde de gözlemlenmek mümkün. Örneğin, esk. Hint-

Avr. *ar "su", tok. war "su" (Makovski, 40. s.), Eski Hintçe. varsa, "Avesta" da vār "yağmur" (Makayev, 172. s.).

Hem ölü dillerdeki hem de eski Türk yazılı kaynaklarındaki olgularla çağdaş Türk dillerindeki kelime köklerini karşılaştırarak ilkin köklerin gelişim yönlerini belirlemek mümkündür. Örneğin Azerî ağızlarındaki *usdamak* "susamak" (ADDL, 520) sözünün varlığı bu kökte eski dönemlerde göçüşmenin gerçekleştiğini gösterir. Eski Türk yazılı kaynaklarında da *us* "su" bileşenli kelimeler kullanılmıştır. Örneğin, 8. yüzyıla ait Uygur yazılarında *usak* "susuzluk", *usuk* "susamak" anlamını taşıyor: *usaki yança içgül* "Susayınca su iç", *er usuktı* "erkek susadı" (GC, 245). *Islanmak* fiilinin içindeki *ıs* biçim birimi göçüşmenin kelime yapımındaki rolünü ispatlamaktadır. Yani *ıs-sı-su* geçişleri ile aynı kökün seçenekleri ve alomorfları oluşmuştur.

Göçüşme kombinatoryal nitelikli ses bilimsel olay olsa da tarihen eski Türk dillerinde türevleme (farklılaşma) süreci gibi de kendini göstermiştir. Örneğin, bazı Türk dillerinde (K.Kalp, Alt., Gırğ.) *uk-* // *ug-* fiili "duymak, dinlemek" anlamındadır. Muhtemelen, *oxu-*// *oku-* fiili bu kökten türemiştir. "*Dede Korkut Kitabı*"nda *oxu-(oku)-// oxı-* fiili "çağırma" anlamındadır: *Bayböre beg bazırğanlarını yanına oxıdı, buyuruk etti* (KDGİL, 141. s.). Demek ki, Türk dillerindeki *uk-* // *ug-* "dinlemek" fiili **ku* "ses" kökü göçüşme sonucunda oluşmuştur. Sonradan Türk dillerinde *uk-* // *ug-* "duymak" fiilinin "anlamak, kavramak" anlamları yaranmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, ses düşümü, ses değişimi, ses artımı olaylarının tarihinin öğrenimi bu yöntemlerin eski dönemlerde onlarla yeni kelime kökü oluşturduğunu ispatlamaktadır.

KAYNAKLAR

CELİLOV, F. (1988) *Azerbaycan dilinin morfolojiyası*. Maarif, Bakı

ELESGEROVA, T., SADIGOVA, C. (1996) *Hüsameddin Hoyi, Töhfeyi Hüsam*, İrsad, Bakı

BOMHARD, A.R. *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics*, Vol.I. Charleston: SC, 2014

HALİLOV, B. (2006) *Türkologiyaya giriş*, Nurlan, Bakı

BASKAKOV, N.A. (1979) *İstoriko-tipologičeskaya morfologiya tyurkskih yazıkov*, Nauka, Moskva

TEKİN, Talat (1995) *Türk Dillerinde Birinci Uzun Ünlüler*. T.C.Kültür Bakanlığı, Simurg, Ankara

MAKAYEV, E.A. (1970) *Struktura slova v indoyevropeyskih i germanskiy yazıkah*, Nauka, Moskva

MAKOVSKİY, M.M. (1996) *Sravnitelnyy slovar mifologičeskoy simvoliki v indoyevropeysih yazıkah*, Vlados, Moskva

KISALTMALAR

DLTT – KAŞGARI, Mahmut. *Divanü Luğat-it Türk Tercümesi*. I-IVc. (Çeviren B.Atalay): Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

DLT – KAŞGARİ, Mahmut. *Divanü lüğət-it-türk*, 4 cildde, Ozan, Bakı

ДТС – *Drevnetyurkskih slovar* (1969) Nauka, Leningrad

EUTS – CAFEROĞLU, Ahmet (1968) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

AH – HEYYAN, A.A.(1992). *Kitab El-idrak li-lisan el-ettrak*. Azerbaycan Dövlət Neşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı

KDGİL – "*Kitabi-Dede Gorgud*"un izahlı lüğeti (1999), Elm, Bakı

GC – CLAUSON, Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At the Clarendon Press, Oxford

ПДП – MALOV, S.Y. (1951) *Pamyatniki drevnetyurkskih pismennosti*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad

TS – *Türkçe Sözlük* (2005)10. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

СДР – AKSENOVA, E.E., BELTYUKOVA, N.P. (1992) *Slovar dolgansko russkiy i russko dolgansko*, Prosveteniye, Sankt-Peterburg

HUMBOLDT'UN ERGON-ENERGIA DİL TEORİSİNE GÖRE KUTADGU BİLİĞ VE ATEBETÜ'L-HAKÂYIK'A BİR BAKIŞ

Perihan ÖLKER¹

Özet

Türk dilinin 11. yüzyıla ait büyük temsilcisi *Kutadgu Bilig* (1069/70) üzerine günümüze kadar pek çok alanda bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Manzum bir siyasetname olması onu sadece bir Türk dili malzemesi olmaktan öteye taşımış; Türk kültürünün, tarihinin, felsefesinin de yansıtıldığı, ortaya konulduğu, önemli eserlerden biri hâline getirmiştir. Eser 11. yüzyıldaki Türkçe diplomasi dilinin de bir temsilcisi niteliğindedir. *Kutadgu Bilig* gibi Karahanlılar dönemine ait olan diğer bir eser *Atebetü'l-Hakâyık*'ın da yazılışı 12. yüzyıl olarak kabul edilmekte, konusu itibarıyla dinî-öğretici bir nitelik taşımakta, *Kutadgu Bilig*'den de bu noktada ayrılmaktadır. Ancak her iki eserdeki bölümlerin, ele alınan konuların ve işleniş tarzının büyük benzerlik gösterdiği genel kabul görmüştür. Bu iki eserin yazılış tarihleri arasında 100/150 yıl kadar bir sürenin var olduğu düşünülmektedir. 19. yüzyılın en önemli dil felsefecilerinden Humboldt ergon-energia teorisiyle dilin canlı ve sürekli değişen bir varlık olduğu iddiasını öne sürmüş, dil ve ulus arasında bağlantı kurmuş, bir milletin tarihi ve kültürü hakkında bilgi edinmek için ortaya koyduğu dilsel metinlere bakmak gerekir, demiştir. Zaman içerisinde dil araştırmacıları bu teoriyi benimsemiştir. Bugün dil bilimcilerin genel kabul gösterdiği bu teori art zamanlı dil çalışmalarının da önemine işaret etmektedir. 11. ve 12. yüzyıllar Türk coğrafyasının ve kültürünün hareketli bir dönemini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu döneme ait Türk dili metinleri, farklı disiplinler vasıtasıyla incelenmesi, Türk dili, tarihi ve kültürünün değişim yönünün çeşitli açılardan ortaya konması, art zamanlı çalışmalarla Türk dilindeki değişimin niteliğinin değerlendirilebilmesi amaçları doğrultusunda önem arz etmektedir. Bu çalışmada, her ikisi de Karahanlılar dönemine ait olan *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık*, dilsel malzemelerin öncülük edeceği bir incelemeye tâbi tutularak karşılaştırılacak ve Türkçenin dolayısıyla da Türk kültürünün yaşadığı değişim ergon-energia teorisinin ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık*, Karahanlı Türkçesi, ergon-energia teorisi

Abstract

A LOOK AT KUTADGU BİLİĞ AND ATEBETÜ'L-HAKÂYIK ACCORDING TO HUMBOLDT'S LANGUAGE THEORY OF ERGON-ENERGIA

Numerous scientific studies have been conducted on *Kutadgu Bilig* (1069/70), the great representative of the Turkish language in the 11th century. Being a political treatise in verse form has made it not only a material for Turkish language but also one of the works where Turkish culture, history and philosophy have been exhibited. The book is at the same time a representative of the Turkish language of diplomacy in the 11th century. *Atebetü'l-Hakâyık*, another work belonging to the Karahanlılar period like *Kutadgu Bilig*, is considered to have been written in the 12th century. It is a religious didactic work and in this respect it is different from *Kutadgu Bilig*. However, it is generally acknowledged that the chapters in both books, the topics covered and the way that are treated exhibit great similarity. It is thought that there is a difference of 100 to 150 years between the times these works were written. Humboldt, one of the most important language theoreticians of the 19th century, argued, with his ergon-energia theory, that language was a living and constantly changing entity, that there was a relationship between language and nation and maintained that in order to obtain information about the history and culture of a nation, one had to look at the linguistic works it produced. In the course of time, this theory has been adopted by language researchers. This theory, which is generally accepted by linguists today, emphasize the importance of diachronic language studies. The 11th and 12th centuries cover an era of the Turkish geography and culture characterized by rapid developments. Therefore, texts written in the Turkish language in the said period need to be investigated in a multi-disciplinary manner. Moreover, the direction of change in the Turkish language, history and culture need to be revealed from different angles and the nature of the change in the Turkish language has to be evaluated through diachronic studies. In this study, *Kutadgu Bilig* and *Atebetü'l-Hakâyık*, both of which belong to the Karahanlılar period, will be subjected to an analysis and comparison and contrast guided by linguistic materials of the said period and the change which Turkish and hence the Turkish culture experienced will be evaluated in light of the ergon-energia theory.

Key words: *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık*, Karahanlı Turkish, ergon-energia theory

¹ Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili ABD öğretim üyesi, elmek: pakkus@selcuk.edu.tr

I. Giriş

Yusuf Has Hacıp tarafından 1069 yılında tamamlanan *Kutadgu Bilig'in* sembolik anlatımla yazılmış bir siyasetname olduğu herkesin malûmudur. Ayrıca İslam dairesine girmiş olan Türklere ait ilk Türkçe manzum edebî eser olması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Gazneliler hanedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarı Sebük Tegin'in (977-997) ağzından veziri Ebu'l-Feth Bustî tarafından Farsça *Pendnâme*, Yusuf Has Hacıp tarafından 1069 yılında Doğu Türk Hakanlığı hükümdarı Tamgaç Han Hasan b. Süleyman'a Türkçe *Kutadgu Bilig*, Selçuklu'ya bağlı Ziyarî hükümdarı Keykavus b. İskender tarafından Farsça *Kabusname* (1082), Selçuklu sultanları Çağrı Bey, Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın vezirliğini yapan Ebu Ali Hasan Nizamü'l-Mülk tarafından Farsça *Siyasetname* (1092) yazıldığında, Türklerin hükümlanlık sürdürdüğü bir coğrafya söz konusu idi. Açıkça anlaşılıyor ki, Türk hükümdarlıkları arasında bir siyasetname yazma geleneği yahut rekabeti söz konusudur. Bu eserlerden farklı ve çok önemli olarak *Kutadgu Bilig* Türkçedir.

Kutadgu Bilig sosyal bilimlerin farklı alanlarında çalışan birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, eserin muhtevası, türü ve orjinallliği konusunda bir hayli yorumlar yapılmıştır. Yusuf Has Hacıp'e göre bu türden bir esere Çinliler *Edebü'l-Mülük*, Maçinler *Enisü'l-Memâlik*, Doğu ülkesinin büyükleri *Zinetü'l-Ümerâ*, İranlılar *Şehname* ve Turanlılar ise *Kutadgu Bilig* demektedirler. Bu çerçevede İran ve Turan savaşlarının edebî alandaki bir yansıması olarak mukayese yönü de bulunan *Kutadgu Bilig'in* muhtevası itibarıyla "Yönetim Bilgisi" anlamına geldiğini söylemek mümkündür (Huncan, 2011: 18).

Yusuf Has Hacıp, mutluluğun ne olduğunu ve nasıl elde edilmesi gerektiğini dört temsilî şahıs aracılığıyla ele alır. Yusuf bu temsilî şahsiyetlerin hangi anlamlarda kullanıldığını vermeyi de ihmal etmemiştir. Bunlar için özel kısımlar tahsis edilmiştir. Söz konusu kişilikler özenle ve dikkatle adlandırılmış ve anlamlandırılmıştır. Buna göre bunlardan Kün-Togdı, hükümdardır; güneşe benzetilir; doğru yasa (köni törü) temsil eder. Ay-Toldı, vezirdir, aya benzetilir ve kut/mutluluğu temsil eder. Ögdülmiş, vezirin oğludur akıl ve anlayışı (ukuş) temsil eder. Ogdurmuş da *Kutadgu Bilig'in* kendi adlandırmasıyla "akıbet"i temsil eder. *Kutadgu Bilig* bütün olarak değerlendirildiğinde, söz konusu dört temsilî şahsın birbiriyle çatışan şahsiyetler değil, birbirini tamamlayan şahsiyetler olduğu görülür. Diğer bir ifade ile doğru yasa, değişen mutluluk/kut, akıl ve anlayış birleşirse, değişen mutluluğun mutlak olmamakla birlikte sürekliliğini sağlayarak, dünyada elde edilemeyen en yüksek mutluluğun/iyiliğin/kutun ahirette elde edilebileceği şeklinde bir dünya görüşüne ulaşabiliriz (Taş, 2010: 1889).

Kutadgu Bilig'in dili ve söz varlığı üzerine Arat'ın yanı sıra pek çok akademisyen çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Öte yandan çeşitli disiplinler *Kutadgu Bilig* üzerinde çalışmalarını yürütmüştür. Bilhassa felsefe ve siyaset bilim uzmanları *Kutadgu Bilig'e* en az Türk dili uzmanları kadar yönelmiştir. Bu doğrultuda *Kutadgu Bilig'de* yer alan karakterlerin neyi sembolize ettiği ve Yusuf Has Hacıp'in aslında nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğu araştırmalarından yola çıkarak Türk kültürü ve devlet felsefesi, kut felsefesi pek çok açıdan değerlendirilmiş ve çeşitli tespitler yapılmıştır.

Yusuf Has Hacıp'in Sokrates, Platon ve Farabi gibi toplumun ve devletin temeline bilgiyi ve bilgeliği koyduğu tespit edilmiştir. (Arslan, 1987: 13).

Çin, Hind ve İslam felsefesi sistemlerini iyi bildiği şüphesiz olan Yusuf'un yine o kadar da kendi öz kültürüne ve diline de bağlı olduğu eserinden açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca *Kutadgu Bilig* çağının komşu edebiyat geleneklerini de yansıtmaktadır. Eserde İslam öncesi Türk gelenekleri, steplerin dinamik hayatı, türlü renk ve motifler içinde yer almaktadır. Bu bakımdan Yusuf'un eseri Türk dili ve edebiyatı kadar Türk sosyolojisi, Türk devlet düşüncesi ve Türk kültür tarihi bakımından da son

derece önemlidir. *Kutadgu Bilig*'in yazılmış olduğu XI. yüzyılda Orta Asya Türk dünyasının geçirmekte olduğu uygarlık değişiminin eski ve geleneksel değer ve yargılarının şiddetle sarsılmış bulunuşunun etkisiyle Yusuf, böyle bir eser yazarak sarsılan ahlaki ve siyasi prensipleri yeniden ele almak; gelecek kuşaklara ve kurulacak yeni Türk devletlerinin hükümdar ve devlet adamlarına derli toplu bir ahlak ve siyaset doktrini bırakmak istemiş olabilir (Arslan, 1987: 20).

Atebetü'l-Hakâyık, Edip Ahmed Yükneki tarafından 13. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır.

Atebetü'l-Hakâyık ayrı babların başlıklarından da anlaşıldığı gibi Türk-İslam muhitinin kültür çerçevesi içinde, fertlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esasları, olduğu gibi Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlak kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa ayet, hadis veya başka Arapça beyitler ile tevsik edilmektedir (Arat, 2006: 8).

Edip Ahmet'in *Atebetü'l-Hakâyık*'ı İslamı benimsetmek amacıyla telif ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Hatta eserin "Türkçe manzum hadis tercümelerinden meydana getirildiği, bu yönüyle Türk-İslam edebiyatındaki manzum 40 hadis tercümelerine benzediği hatta Türk-İslam edebiyatında bu türün öncüsü olduğu" değerlendirmeleri yapılmıştır (Korkmaz, 2001: 112).

Yaşadığı dönem ve çevreyle ilgili yeterli bilgi bulunmayan Edip Ahmet eserini Muhammed Dâd İspehsalar Bey'e sunmuştur. Şairin eserini sunduğu beyin kim olduğu, nerede ve ne zaman yaşadığı hakkında bilgi bulunmaz. Ama Semerkand nüshasında bu beyden "emiri'l-azam meliki't-Türki ve'l-Acem" yani Türk ve Acem hükümdarı yüce emir diye söz edilmiş olduğu dikkate alınırsa Muhammed Dâd İspehsalar Bey'in Batı Karahanlılar bölgelerinden birinde hüküm süren bir Türk beyi olduğu varsayılabilir (Aktaran: Özgeriş, 2013: 146).

Dilin canlı ve sürekli gelişen bir varlık olduğuna dair ilk teori Alman dil felsefecisi Wilhelm von Humboldt tarafından 19. yüzyılda ortaya atılmıştır. Ona göre bir milleti her şeyiyle tanımak için sadece dilsel metinlerin incelenmesi yeterlidir. "Dilin ortaya çıkması, insanlığın içsel bir ihtiyacıdır, yalnızca toplumsal hayatın dış hoşbeşi için değil, onun doğasında bulunan, zihinsel güçlerinin gelişimi, bir dünya görüşüne ulaşması için elzemdir. Çünkü insan o dünya görüşüne, düşünüşüne başkalarıyla ortak düşünmede netlik ve belirlilik sağlar" (Aytaç, 2011: 114). Bireysel düşünüşün toplumun, bir kültürün, ortak düşünüşü hâline getirilebilmesinin yolu dilden, yazılı metinlerden geçmektedir. Bu doğrultuda *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık* üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

II. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık* Üzerine

Kutadgu Bilig ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ın söz varlığı ve dili üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Öyleki *Kutadgu Bilig* hakkında yapılan çalışmaların listesi ayrı bir makale konusunu teşkil etmiştir (Uçar, 2015). *Atebetü'l-Hakâyık* üzerinde son dönemde ortaya konan kapsamlı çalışmalardan biri de Hatice Demiryürek'in hazırladığıdır (2012).

Atebetü'l-Hakâyık ve *Kutadgu Bilig*'de ele alınan konuların ve işleniş şekillerinin birbirine çok benzediği genel kabuldür. Klâsik Türk-İslam edebiyatı eserlerinde görülen bölümler, Tanrı'nın ve Peygamber'in medhi, dört sahabenin medhi, sunulan hükümdarın medhi, her iki eserde de mevcut olmakla birlikte, bilginin faydası, bilgisizliğin zararı, cömertliğin önemi, tevazu ve kibir, harislik, kerem, hilm ve diğer iyilikler, zamanın bozukluğu gibi konularıyla *Atebetü'l-Hakâyık*'ın *Kutadgu Bilig*'den farkı görünmemektedir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta aruzla yazılan bölümlerin vezni bile *Kutadgu Bilig*'in vezniyle aynıdır. Nitekim bu duruma Reşit Rahmeti Arat "Atebetü'l-Hakâyık ile *Kutadgu Bilig*'in bilhassa aynı mevzuları ihtiva ve birbirine çok yakından temas eden kısımlarının mukayesesi ve bunun için hazırlanmış olan malzemenin buraya eklenmesi belki faydalı olurdu. Fakat bu mukayesede esas olması icap eden *Kutadgu Bilig* tamamıyla işlenmeden, böyle bir teşebbüsün birçok eksik tarafları kalacağı düşünülerek, bu işin başka bir fırsata bırakılması uygun görülmüştür. *Kutadgu Bilig*'e yalnız eserdeki bazı söz ve

mefhumların izahı için zaruri görülen hâllerde başvurulmuştur”(2006: 4) diyerek işaret etmiştir. Öyleki her iki metni incelerken karşımıza çıkan bazı beyitler Edip Ahmed Yügneki'nin *Kutadgu Bilig*'i okumuş olduğu ve örnek aldığı hususunu düşündürmektedir.

Bu çalışmamızı *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta birbirini anımsatan ve birbirine benzeyen beyitler üzerinden yapacağımız çıkarımlara dayandıracağız.

Atebetü'l-Hakâyık'ın toplam söz varlığı 1306, *Kutadgu Bilig*'in ise 2961 olarak tespit edilmiştir (Üşenmez, 2008: 249).

Atebetü'l-Hakâyık'ın en erken 13. yüzyılda yazıldığı tahmin ediliyor. Öyleyse *Kutadgu Bilig* ile aralarında bir asırdan fazla bir zaman dilimi vardır. Hakaniye lehçesinde yazılmış bu iki eser bünyelerinde barındırdıkları yabancı kelime oranı açısından ayrışmaktadırlar. *Kutadgu Bilig* İslamiyeti benimsemiş olan Türklerin edebiyat sahnesine çıkardıkları ilk manzum siyasetnamedir, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta artık bu sürecin, yani kültür ve din değişikliğinin benimsenişinin, aşama kaydettiği ortadadır ve buna bağlı olarak söz varlığı da şekillenmiştir.

II.I. Bayat, Ugan, İdi vd...

KB (<i>Kutadgu Bilig</i>)	AH (<i>Atebetü'l-Hakâyık</i>)
1 Bayat atı birle sözüğ başladım Törütgen igidgen keçürgen İdim (Arat, 1999: 17) Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım (Arat, 1998: 12)	Bismi'llâhi'r-raḥmani'r-raḥîm (Arat, 2006: 40).

	KB (Oran-Sıklık)	AH (Oran-Sıklık)
Bayat (Tanrı)	% 9,2-274	% 0,2-3
İdi (Tanrı)	% 2,5-75	% 0,4-5
Teḥri	% 1,4 (41)	(2) (İdi ve Uganın satır altı açıklaması)
Ugan (Tanrı)	% 0,3 (9)	% 0,4 (6)
Halik (Tanrı)	(1)	(1)
İlah (Tanrı)	---	(2)
Rab	% 0,5 (16)	-----

Kutadgu Bilig'de kullanım sıklığına göre azalan sırayla *Bayat*, *İdi* ve *Teḥri* kelimelerinin kullanımı söz konusu iken, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta *Ugan*, *İdi* ve *Bayat* sıralaması karşımıza çıkmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de kırk iki kez kullanılan *Teḥri*, *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Topkapı nüshasında sadece *İdi* ve *Ugan* kelimelerinin satır altı açıklaması olarak görünmektedir.

Kutadgu Bilig'de hiç geçmeyen *İlah*, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta yer alırken; *Kutadgu Bilig*'deki *Rab*, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta kendine yer bulamamıştır. *Bayat* kelimesi Türkçe kökenli olmakla birlikte *Kutadgu Bilig*'de Tanrı anlamının karşılığı olarak en fazla kullanılan kelime olduğu görülmektedir².

II.II. Bodun ~ halk; sawçı, yalavaç → habib, resul

KB	AH
34 Sewüg sawçı ıdtı bağırsağ İdi Bodunda talusı kişide kedi (Arat, 1999: 20) Esirgeyen rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili Peygamberi gönderdi (Arat, 1998: 14)	23 Ol ol ḥalk talusı kişi ḳutluğı 24 Törütmişte yoḳ bil aḳa tuş teḳe (Arat, 2006: 43) O yaradılanların en seçkini ve insanların en kutlusudur (Arat, 2006: 83)

² Bayat kelimesinin *Kutadgu Bilig*'de kullanılışı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Rıdvan Öztürk (2011); "Kutadgu Bilig'de Geçen 'Bayat' Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı", *Dil Araştırmaları*, S. 9, s. 23-34.

Peygamberin övgüsü kısmında *Kutadgu Bilig*'deki *bodun* yerine *Atebetü'l Hakâyık*'ta *halk* kelimesinin tercih edildiği görülüyor. Öte yandan her iki eserde de her iki kelime kullanılmıştır. Ancak dikkat çekici kısım *Kutadgu Bilig*'de yaklaşık olarak *halk* % 2 (53), *bodun* % 9 (264) oranında kullanılırken, *Atebetü'l Hakâyık*'ta *halk* % 0,4 (5) *bodun* ise % 0,3 (4) oranında kullanılmıştır. Bir asırdan fazla bir süreçte, Hakaniye lehçesinde, Karahanlı Türkçesinde *bodun* ile *halk* kelimesi arasındaki kullanım oranı farkı ciddi ölçüde kapanmış görünüyor. Yine peygamber anlamında *Kutadgu Bilig*'de kullanılan *sawçı*, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta geçmemektedir. *Kutadgu Bilig*'de peygamber anlamında *sawçı*, *yalavaç*, *habib* ve *resul* kelimelerini görmekteyiz. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta ise karşımıza *habib* ve *resul* çıkmaktadır. *Sawçı* ve *yalavaç* kullanılmamıştır. *Kutadgu Bilig*'de *sawçı* 19, *yalavaç* 37 kez kullanılmışken *habib* 3, *resul* ise 1 kez kullanılmıştır. Affeden, başlıyayan anlamındaki *bagırsak* da *Atebetü'l-Hakâyık*'ta hiç kullanılmamışken aynı anlamdaki, *Kutadgu Bilig*'de de yer alan, *keçürgen Atebetü'l-Hakâyık*'ta görülmektedir. Ancak *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Topkapı nüshasında *keçürgen* satır altında *afv idici* şeklinde izah edilmiştir. Bu da istinsahı yapılırken artık *keçürgenin* unutulmuş olduğunu göstermektedir.

II.III. Tözü ~ cümle

KB	AH
9 Sağışka katılmaz seniñ birlikiñ Tözü neñke yetti bu erkliglikiñ (Arat, 1999:18) Senin birliğin hesaba gelmez; bu kudretin her şeye hâkimdir (Arat, 1998: 12)	7 Seniñ birlikiñke delil arkağan 8 Bulur bir neñ içre deliller miñe (Arat, 2006: 41) Senin birliğine delil arayan (kimse) Bir tek şeyde binlerce delil bulur (Arat 2006: 82)

Bütün, hepsi anlamında Eski Uygur Türkçesinde de yer alan *tözü* 51 kez *Kutadgu Bilig*'de geçerken *Atebetü'l-Hakâyık*'ta üç kez karşımıza çıkıyor. Ancak *Kutadgu Bilig*'de kullanılmamış olan cümle, *Atebetü'l Hakâyık*'ta bir kez geçmiştir. *Atebetü'l Hakâyık* ile Arapça *cümle* kelimesi Türkçeye girmiş görünüyor.

II.IV. Saadet, Ukuş

KB	AH
152 Biligni bedük bil ukuşnı uluğ Bu iki bedütür ödirmiş kuluğ (Arat, 1999: 32) Bilgiyi büyük ve anlayışı ulu bil; seçkin kulu bu iki şey yükseltir (Arat, 1998: 22).	83 Bilig birle bulnur sa'adet yolu 84 Bilig bil sa'adet yolını bula (Arat, 2006: 47) Saadet yolu bilgi ile bulunur Bilgi edin ve saadet yolunu bul (Arat, 2006: 85).
155 Ukuşluğ uçar ol biliglig bilir Biligli ukuğlı tilekke tegir (Arat, 1999: 32) Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; Bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir (Arat, 1998: 22).	

Kutadgu Bilig'de anlayış, akıl, idrak anlamındaki *ukuş* % 10 (305) oranında yer kaplamaktadır. *Akil*, *ukuş* *Kutadgu Bilig*'de en az bilgi kadar önemlidir ve akıl olmadan bilgi, bilgi olmadan da aklın anlamı yoktur. Ancak akıl, anlayış, idrak anlamındaki *ukuş*, *Atebetü'l Hakâyık*'ta yoktur, daha doğru bir ifadeyle peygamberin övgüsü esnasında okuyucuya iyi anlaması için hitap ederken bir kez, diğeri de sunulan hükümdarın vasıfları sayılırken olmak üzere iki kez kullanılmıştır. Aklın, anlayışın, idrakin *Atebetü'l Hakâyık*'ta, *Kutadgu Bilig*'de olduğu gibi, bilgi ile bir arada anılmaması dikkat çekicidir. Bu durum *Kutadgu Bilig*'in yönetici ve hükümdarlara, *Atebetü'l Hakâyık*'ın ise halka seslenmesiyle ilintili olabilir. *Kutadgu Bilig*'deki *ödirmiş* (seçilmiş, seçkin) ve *bedüt-* (büyütmek, yüceltmek), *tilekke tegir-* (dileğine ulaşmak) *Atebetü'l Hakâyık*'ta *saadet yolını bul-* ile karşılanmış. *Saadet*, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta yer alıyor ancak *Kutadgu Bilig*'de kullanılmamıştır. *Ödirmiş* ve *bedüt-* de *Atebetü'l-Hakâyık*'ta yoktur.

II.V. Küdez- ~ bek tut-

Kutadgu Bilig'de de *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da *küdez-*, *bek tut-* fiilleri karşılıklı kullanılmıştır.

KB	AH
167 sözüni küdezigil başıñ barmasun tiliñni küdezigil tişin sınmasın (Arat, 1999: 33) Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dışın kırılmasın (Arat, 1998: 23).	131 tiliñ bekte tutğıl tişin sınmasun 132 kalı çıksa bektin tişinni sıyur (Arat, 2006: 51) Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın; Eğer muhafaza altından çıkarsa dışını kırar (Arat, 2006: 87)
4333 negü tir eşitgil özin tutmuş er tilin bek tutuğı bilig bilmiş er (Arat, 1999: 435) Kendisine hâkim olan ve dilini sıkı tutan, bilgili insan ne der, dinle (Arat, 1998: 313)	129 eşitgil biliglig negü tip ayur 130 Edebler başı til küdezmek tiyür (Arat, 2006: 50) Dinle bilgili ne diyor Edeplerin başı dili gözetmektir (Arat, 2006: 87).

II.VI. akı; saran → akı; hasis, bahil

Cömert ve cömertlik karşılığı olarak her iki eserde de *akı* ve *akılık* kullanılmaktadır ancak cimri anlamında *Kutadgu Bilig*'deki *saran* yerine *Atebetü'l-Hakâyık*'ta *hasis*, *bahil* şekillerinin yerleştiğini görüyoruz.

KB	AH
1731 kişide kayu ol kişi öggüsi akı öggüsi ol saran sökgüsi (Arat, 1999: 190) İnsanlar arasında ögülmeğe değer kimdir; cömert ögülmeğe ve hasis (cimri) ise sögülmeğe layıktır (Arat, 1998: 133). 3049 bu yarlıg turur bu ajun öñdisi saranğa söküşi akı ögdisi (Arat, 1999: 313) Bu dünyada böyle âdet olmuştur; Hasise (cimriye) söğerler, cömerdi öğerler (Arat, 1998: 224).	231 akı bol saña söz sökünç kelmesün 232 sökünç kelgü yolını akılık tiyur (Arat, 2006: 58) Cömert ol, sana söz, sövme gelmesin Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır (Arat, 2006: 91)
1511 ayur ay inançsız ajun bi-vefa nelük kıldıñ emdi maña sen cefa (Arat, 1999: 168) Ey vefasız, güvenilmez dünya, dedi, Niçin şimdi bana cefa ediyorsun (Arat, 1998: 117).	393 ajun toldı 'udvan cefa cevr bile 394 kanı bir vefalıg bar erse tile (Arat, 2006: 72) Dünya düşmanlık, cefa ve eziyetle doldu; Hani bir vefalı; varsa, ara bakayım (Arat, 2006: 96)

III. Değerlendirme ve Sonuç

“Dil tamamlanmış bir yapıt [ergon] değil, bir etkinliktir [energia]” (Kılıç, 2009: 41). 19. yüzyılın ünlü Alman dil bilimcisi Wilhelm von Humboldt'un bu sözü, daha sonraları dilin canlı ve sürekli bir değişim içinde olduğunu iddia eden görüş olarak genel kabul görmüştür. Humboldt'a göre dillerin belli bir karakteri vardır, böylece ulus, en çok gelenekler, alışkanlıklar ve edimlerde değil, dilde fark edilebilmektedir (Kılıç, 2009: 47). Humboldt dilin bir ulusun en önemli temsilcisi olduğuna işaret etmiştir. Başka bir ifadeyle bir ulusu ulus yapan dildir. Bir ulusun tarihî süreç içerisinde kullandığı dil incelendiği takdirde o ulusun kimliği, geleneği, tarihi, kültürü hakkında her şey öğrenilebilir. Kuşkusuz 19. yüzyılda bir dil felsefecisinin bu türde görüşler sunmasıyla, Bismarck'ın 1848'te Almanya'nın (Prusya) bütünlüğünü sağlayana kadar küçük parçalar hâlindeki pek çok devletin birleşmesi gerektiği düşüncesine yol açılmıştır. Humboldt dili ulus, ulusu da dil olarak görmektedir. Bir ulusun varlığı aynı dilin konuşulmasıyla

bağlantılıdır: “Böylesine çeşitli bireylere ifade olanağı sunduğu düşünülünce, [dilde] mutlak bir karakersizlik varsaymak gerekir gibi görünmektedir [...] Ama aslında dil, birbirine karşıt iki özellik barındırmaktadır: Bir *dil* olarak aynı anda sonsuz sayıda bölünebilmek ve yine bir dil olarak başka ulusların çok sayıdaki diline karşı belli bir karakterle *bir* olarak toplanabilmektir” (Aktaran: Kılıç, 2009: 49). Humboldt’a göre dil insanın yaratılışından gelen bir olgu, tinsel gücün dışı vurumudur. İnsanoğlu doğası gereği dile sahiptir. Dil rastlantısal değildir. Kutadgu Bilig öylesine yazılmış bir eser değildir, bu herkesin malumudur. Yusuf Has Hacip devlet adamı olmanın verdiği bilinçle eşsiz siyasetnamesini yazmıştır. 11. yüzyılda İslamiyet’i kabul eden Türklerin ve Türk hükümdarlarının yol göstericisi olması amacıyla Hacip’in telif ettiği eserde dil de bilinçli bir değişim göstermiştir. Ancak değişimin hemen başında olması nedeniyle dildeki farklılık da yeni yeni kendini göstermektedir. *Teşri*, *Bayat*, *Ugan*, *İdi* yanı sıra *Halık* ve *Rab* kelimelerinin *Kutadgu Bilig*’de yer almasının İslamiyetin etkisiyle olduğu açıktır. Hacip’in sadece bir kez de olsa *Halık*’ı kullanması ya da çok daha fazla oranda -16 kez- *Rabb*’ı kullanması, 274 kez kullanılmış olan *Bayat*, 75 kez kullanılmış olan *İdi*, 42 kez kullanılmış olan *Teşri* düşünüldüğünde öylesine yahut rastlantısal ya da din değişikliğinin etkisi deyiş geçilebilecek gibi görünmemektedir. Hacip bilerek özellikle *Halık* ve *Rabb*’ı da dile almak gerektiğini düşünmüş veyahut kelimelerin girişine karşı durulamayacağını fark etmiş, kullanmaya çalışmıştır. “Dil genel insansal zihin gücünün sürekli etkinliğe geçtiği taraflardan biridir” (Aytaç: 2011: 115).

Türk Hakanlığı İslamiyeti kabul etmekle sadece yeni bir dinin dairesi içine girmemiş, yeni bir kültür, dil ve medeniyet dairesi içine de girmiştir. Her iki eser daha ayrıntılı bir şekilde karşılaştırıldığında birbirine benzeyen pek çok beyit, mısra bulunacaktır. *Kutadgu Bilig*’den *Atebetü’l-Hakâyık*’a baktığımızda söz varlığının gösterdiği değişim aşikârdır. Yukarıda verdiğimiz örnek beyitlerdeki bazı kelimelerin dışında pek çok kelime bu şekilde bir kıyaslamaya tabi tutulabilir. Örneğin *Kutadgu Bilig*’deki *sezik* (şüphe) yerine *Atebetü’l-Hakâyık*’ta *şek* kullanılmıştır. *Atebetü’l-Hakâyık*’ta artık *sezik* yoktur. *Kutadgu Bilig*’den *Atebetü’l-Hakâyık*’a baktığımızda *sawçı* ve *yalavaç* yerine *habib* ve *resul*; *saran* yerine *hasis* ve *bahil*; *bedüt-*, *tilekke tegir-* yerine *saadet yolını bul-*, şekillerinin kullanıldığı görülürken; *akı*, *İdi*, *Ugan* ve *Bayat*’ın devam etmektedir. Bu hâller/kelimelerin gelişimi gösteriyor ki 11-13. yüzyıllarda Türk Hakanlığı sınırlarında, yeni bir dil, yeni bir medeniyet ortaya çıkmaktadır. İşte bu yeni medeniyetin adı da Türk-İslam medeniyetidir. Türk Hakanlığı sınırlarında ortaya konan bu metinler gösteriyor ki İslâm’ın etkisiyle bir millet var oluşunu sürdürebilmek için Türkçenin yeniden harmanlanmasına ihtiyaç duymuştur.

Türk Hakanlığı hanedanının Müslüman olmasında Ebu Nasr Sâmânî gibi mutasavvıf bir Sâmânî prensin rol alması, gayri resmî din adamları şeklinde sınıflandırılabilir mutasavvıflar ile hanedan mensuplarının ortak hedefler doğrultusunda (Türk boylarının İslamlaşması, fetihler ve ülkenin savunulması) iyi ilişkiler kurmalarında önemli bir etken olmuş, hanedan mensupları da mutasavvıf Sâmânî silsilesine sonuna kadar bağlı kalmıştır. Bu durum, ülkenin tamamında tasavvufun alabildiğine gelişmesine zemin hazırlamıştır. XII. yüzyıla gelindiğinde Sâmânî silsilesinin bir kolu olan Yesevîlik, Aşağı Seyhun boyları, Buhara ve Semerkand çevresinde meskun olan Oğuzlar arasında hızla yayılarak, siyasi şartlar paralelinde ve Oğuzların taşıyıcılığında Horasan, Anadolu ve Balkanlara kadar uzanarak, bugüne kadar ulaşan önemli etkilerin sahibi olmuştur (Huncan, 2011: 393).

Bu durum bilhassa *Kutadgu Bilig*’de tasavvuf ile ilgili işaretlere ve *Atebetü’l Hakâyık* üzerinde yapılmış tasavvuf ile ilgili çalışmalara açıklık getirmektedir. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü’l-Hakâyık*’taki tasavvufî işaretler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır³. Muhakkak ki Türk-İslam medeniyeti bu yeni Türkçe ile şekillendirilirken tasavvufî etkilenmeleri yaşamış,

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih M. Şeker (2010), “Kutadgu Bilig Tasavvufi Açından Nasıl Okunabilir?”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 24, s. 25-62.; Adem Çatak (2012), “Atebetü’l-Hakâyık’ta Dünya Algısı”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, s. 1177-1202. vb.

sözcükler bu etkilenmeye göre yerini almıştır. Humboldt'a göre bir kavramın kaç adet kelimeyle ifade edildiği ya da bir kelimenin ne kadar kavramı karşıladığı önemli değildir. Dilde, önemli olan dünya gerçekliğine en somut, en doğru, en içselleştirilmiş şekilde kişinin aktarım yapabilmesidir. *Kutadgu Bilig*'de *tilekke tegir-* ifadesi *Atebetü'l-Hakâyık*'ta *saadet yolını bul-* şeklinde karşılanmışken, *Kutadgu Bilig*'de *yalavaç* ya da *sawçı* yerine *Atebetü'l-Hakâyık*'ta *habib* kullanılırken tasavvufi etki, yani duygusal yoğunluk, hissedilmiş olmalıdır.

Hacip, Humboldt'un teorisini 11. yüzyılda uygulamaya çalışmış yani bir Türk-İslam medeniyeti oluşturmak istemiş, bir devlet adamı sorumluluğuyla da buna gayret etmiştir. *Kutadgu Bilig* için başındadır ancak *Atebetü'l-Hakâyık* artık bir yüzyılı daha aşarak daha rahat daha kolay hareket eder hâle gelmiştir. 11. yüzyılda Hacip'le başlayan Türk-İslam medeniyeti Türkçesi Yügneki'de görevini en iyi şekilde yerine getirmiş, bir Türk-İslam medeniyetini doğurmuştur. Humboldt'un 19. yüzyılda bir dilin bir ulus yaratabildiğini tespit etmesinin ışığında Yusuf Has Hacip'in 11. yüzyılda Türk-İslam medeniyetini oluşturma çabasını ve dilin bir ergon olmayıp energia hâlinde oluşunu *Atebetü'l-Hakâyık* ile olan benzerlik içindeki farklılıkta yakalayabiliyoruz.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti (1998); *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Çeviri*, Ankara: TTK Yay.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1999); *Kutadgu Bilig I, Metin*, Ankara: TDK Yay.
- ARAT, Reşid Rahmeti (2006); *Edib Ahmed b. Mahmud Yügneki, Atebetü'l-Hakâyık*, Ankara: TDK Yay.
- ARSLAN, Mahmut (1987); *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- AYTAÇ, Gürsel (2011); *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri, Herder-Fichte-Humboldt*, Ankara: Phoenix Yay.
- ÇATAK, Adem (2012); "Atebetü'l-Hakâyık'ta Dünya Algısı", *Turkish Studies*, Volume 7/4, s. 1177-1202.
- DEMİRYÜREK, Hatice (2012); *Atebetü'l-Hakâyık'ın Gramatikselsel Bağlam ve Sıklık Sözlüğü*, Pamukkale Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Bilge ÖZKAN NALBANT
- HUNKAN, Ömer Soner (2011); *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, 3. bsk., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- KORKMAZ, Seyfullah (2001); "Atebetü'l-Hakâyık'ta Yer Alan Türkçe Manzum Hadis Tercümeleleri Üzerine Görüşler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, s. 111-122. Kayseri.
- ÖZGERİŞ, Mutlu Melis (2013); "Karahanlılar Döneminde Sultan ve Devlet Adamları Etrafında Oluşan Edebî Çevreler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, TEKE, Volume 2/3 s. 139-151.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2011); "Kutadgu Bilig'de Geçen "Bayat" Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı", *Dil Araştırmaları*, S. 9, s. 23-34.
- ŞEKER, Fatih M. (2010); "Kutadgu Bilig Tasavvufi Açından Nasıl Okunabilir?", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 24, s. 25-62.
- TAŞ, İsmail (2010); "Kutadgu Bilig'in Teorik Yapısı", *Turkish Studies*, Volume 5/3, s. 1880-1897.
- TÜKEL-KILIÇ, Yeşim (2009); "Wilhelm von Humboldt'ta Ulusal Kimlik ve Dil Sorunsalı: Yabancılığın İçinden Bütün'e Ulaşma Çabası", *İÜ Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 21 s. 41-57, İstanbul: İÜ Yay.
- UÇAR, Erdem (2015); "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında bir Deneme", *Sobider*, Yıl 2, S. 4, s. 62-100.
- ÜŞENMEZ, Emek (2008); "Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında", *Akademik İncelemeler*, C. 3, S. 1, s. 247-253

RABGUZİ’NİN KISASÜ’L-ENBİYASI’NIN YENİ BASKISI NEDENİYLE: BALASAGUN, SEMERKANT VE HAREZM HATTI

Hadi ŞENOL¹

Aysu ATA²

*Aklın süsü dildir, dilin süsü söz,
İnsanın süsü yüzdür, yüzün süsü de göz
Kutadgu Bilig*

Özet

Kadı olduğunu söyleyen Rabguzi, Türkçe yazılmış ilk *Kısasü’l-Enbiyâ* adlı eserin yazarıdır. Bu eser, ilk olmasının yanı sıra, peygamber hikâyelerini en kapsamlı şekilde anlatan eserdir. Ayrıca yazılış şekli bakımından da son derece önemlidir. Eser mensur olmakla birlikte, azımsanamayacak manzum bölümleri de içermektedir. Bu yönüyle Türkçe yazılmış *Kısasü’l-Enbiyâ*’lar arasında özel bir yeri vardır. Ayrıca dil tarihi bakımından önemlidir. Türkçenin yeni bir döneminde doğudaki kolunun başlangıç yazı diliyle yazılmış en kapsamlı eseridir. İlk Kur’an tercüme olarak adlandırdığımız satırasarı tercüme dışındaki, doğrudan İslâmiyet’le ilgili ilk eser Rabguzi’nin *Kısasü’l-Enbiyâ*’sıdır. Bu yönüyle de önemi tartışmasızdır.

Bu eser, Prof. Dr. Aysu Ata’nın yüksek lisans ve doktora tez konusu olup 1995’te doktora tezini bitirince Türk Dil Kurumu’na yayımlanması için verir. TDK Yayınları arasında *Nâşirü’l-dîn bin Burhânü’l-dîn Rabgüzî. Kısaşü’l-Enbiyâ (Giriş-Metin- Dizin)* adlı kitabı 1997’de yayımlanır. Bugün böylesi önemli kitabın baskısı tükenmiştir. Bunun için çalışmaların ilk basamağı olan metin ve dizin ciltleri, Prof. Dr. Aysu Ata tarafından yeni baştan okunarak birçok ilâve ve düzeltmelerle baskı aşamasına getirilip yayıncı kuruluşa teslim edildi. Hadi Şenol ile birlikte yapılacak ikinci çalışmada ise; eserin yazıldığı dönemde Harezmi bölgesi anlatılacak ve kıssaların kaynaklarına inen açıklamalar ile *Kısasü’l-Enbiyâ*’nın günümüz Türkçesine aktarımı yapılacak. Daha uzun soluklu olacak bu basamak hakkında sizlere bilgi vermek, aynı zamanda sizlerin görüşlerinden de faydalanmak amacıyla bu bildiri hazırlandı.

Anahtar kelimeler: tüten ocak, Yusuf Has Hacib (Balasagun), Ebu Mansur El-Matürîdî (Semerkant), *Kısasü’l-Enbiya* (Harezmi)

Bu bildiriye söz edeceğimiz temel kültür değerlerimiz, aslında geniş halk kitleleri için düşünülmüş onlara ulaşabilmek amacı ile kazanılmış ya da kaleme alınmış eserlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz; Eski Türk yazıtları olan Tonyukuk, Költigin ve Bilge Kağan anıtları ile *Kutadgu Bilig*, *Satırasarı Kur’an Tercümesi* ve Rabguzi’nin *Kısasü’l-Enbiyâ*’sı. Bir kez daha altını çizerek söylesek, bu eserler halk kitlelerini bilinçlendiren kültürümüzün kilit taşlarıdır. İçinde buldukları toplumlara sunuldukları zaman, onları ne kadar etkilediklerini kesin bir dille söyleyemesek de günümüze dek yaşamalarını sağlayan ilk günkü muhatapları olsa gerektir. Kısacası onları önemseyip, kültürel birikimlerinde yer vererek günümüze dek yaşamalarına neden olmuşlar.

Belki başka toplumlarda da yaşanmıştır bilemeyiz; ama bildiğimiz bir gerçek, Türk toplumları zorda olduğu günlerde onları düzlüğe çekip çıkararak bir vezirle hep karşılaşmışlardır. Bilebildiğimiz kadarı ile bu vezirlerin ilki Tonyukuk, hatırlanabilen ikincisi ise Nizamü’l-Mülk. Kök Türklerin komşuları olan Çin’e uzun yıllar hükmetmelerine rağmen, onların galibiyeti ile karşılaştıklarında, ülkenin toparlanmasını Tonyukuk’un aklı, bilgisi ve becerisi sağlar. Bu tür olaylar, tarih boyunca hemen hemen her Türk devletinde yaşanır. Ayrıca, Tonyukuk tüm bu yaşananları, Bilge Kağan’ın ve kendisinin ağzından anıtlara geçirerek günümüze dek doğru bilginin akışını da sağlar.

İkinci başvuru kaynağımız; Balasagunlu Yusuf’un 1069 yılında kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Bu eserle ilgili alıntıladığımız temel bilgiler, Agop Dilâçar’ın eserin 900. yıldönümü anma toplantılarında sunduğu bildirimlerden derlediği, 1972 yılında yayımlanan,

¹ Hadi Şenol, emekli yönetmen, yapımcı, belgeselci / TRT., elmek: hadisenol48@gmail.com

² Prof. Dr. Aysu Ata, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, elmek: ayata@ankara.edu.tr

Kutadgu Bilig İncelemesi adlı kitabıdır. Kitabın kapak sayfasından sonra gelen sayfada *Kutadgu Bilig* adına bastırılmış 130 kuruşluk hatıra pulu fotoğrafının altında şu beyitler yer alır:

Bilig bil, kişi bol, bedütgil özün,

Ya yılka atangıl kişide yıra.

Beyitlerin açıklamasını şöyle yapmış Dilâçar: “Bilgi bil, adam ol, kendini yükselt,

Ya da hayvan adını al, insanlardan uzaklaş”

Akıl ve bilgi konusunda veciz sözlerin yer aldığı *Kutadgu Bilig* üzerine söz konusu çalışmanın hemen başında yer alan “Açıklama” başlıklı bölüme Dilâçar şöyle başlar:

“Bu kitabı, başlıca, öğrencilerle geniş halk katmanları için yazdım. *Kutadgu Bilig*’i açık bir dille, olduğu gibi tanıtmaktan başka bir çabam yoktur. Tutum ve anlatımımı bu amaca uygun kılarak güç anlaşılır bilimsel çözümlere dalmaktan kaçındım.”

Kısacası yalnızca bu alanda çalışan akademik personele hizmet veren, “filolojik” çalışmadan kaçınmıştır Dilâçar. Yani eserin doğasına uygun bir tavır sergilemiş, geniş kitlelerin bilgilenmesini istemiştir.

Türk tarihinin öğüt veren ve toplumun davranışlarını yönlendiren, daha geniş anlatımlısı bulunana dek ilk örneği diyebileceğimiz eser, Köktürk Yazıtları’dır. Bir başka anlatımla Türklerin temel direği, tüten ocağı. Amaçları, Köktürk insanına dostunu, düşmanını tanıtmak. Bakın bu konu, Költigin yazıtında nasıl dile getiriliyor:

anta ańıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak ağı birür yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yağru barıp üküş kişi öltüg ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen “[Orada kötü niyetli kimseler şöyle akıl verirlermiş: (Çinliler, bir halk onlara) uzak ise kötü hediyeler verir; yakın ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirlermiş. Cahil kişiler bu sözleri duyup (Çin’e) yakın gidip çok sayıda öldünüz. O yere doğru gidersen (ey) Türk halkı öleceksin.]” (Tekin, 1988: 30)

Burada, akıl yürütmenin bir milletin bekası için ne derece önemli olduğu vurgulanıyor. Çinlilerin kendilerine yakın gidenlere niçin iyi hediyeler verdiğini akıl edemeyen cahil kişilerce bir milletin sonunun hüsrana olacağı ortaya konuluyor.

Yine mahvolmuş tükenmiş bir milleti tekrar ayağa kaldıracak gücün akıl, yani bilgiyi kullanma becerisi olduğunu da adında bilgelik geçen Bilge Kağan şöyle ifade etmiş:

ekin ara idi oksuz kök türük iti ança olurur ermiş bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı yeme bilge ermiş erinç alp ermiş erinç begleri yeme bodunu yeme tüz ermiş anı üçün ilig ança tutmuş erinç ilig tutup törüg itmiş “[Bu] iki (sınır) arasında, pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hükmedermiş. (Onlar) akıllı hakanlar imiş, yiğit hakanlar imiş; (emirleri altındaki) kumandanları (da) akıllı imişler şüphesiz, yiğit imişler şüphesiz. Beyleri de halkı da (barış içinde) uyum içinde imişler. Onun için devleti öylece ellerinde tutmuşlar şüphesiz, devleti yönetip yasaları düzenlenmişler.]” (Tekin, 1988: 36)

Yukarıdaki satırlarda, yaklaşık 1300 yıl önce devlet yönetiminin sırları verilmiş âdeta. Yönetimde en üstteki yöneticinin tek başına akıllı ve cesur olmasının bir şey ifade etmeyeceği, devlet kademesindeki tüm bireylerin aynı derecede bilgili ve cesaretli olması gerektiği vurgulanmış. Yine üzerinde durulan bir konu da beylerin ve halkın uyum içinde yaşamaları konusu. Uyumun sağlanabilmesi için de gerekli olan tek şey adil yönetim. Yani ister yönetici isterse yönetilen kişi için akıl yürütmenin önemi ile yine iki taraf için düzgün yaşamının yolu olan adaletli, hakkaniyetli olmanın gereği bir insanlık değeri olarak ilk yazıtlarımızda yerini almış. Bu değerlerin kişilerin inancıyla ilgisi olmasa gerekir. Ancak bu değerlere gereken ilgiyi gösterip göstermeme eğilimi vardır ve bu söz konusu edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de de insanları idare etmenin yolları şu şekilde belirtilmiştir:

idi artuk erdem kerek ög bilig

ajun tutguka ötrü sunsa elig (281)

(Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için; pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır.)

“Tüten ocağımız” diye tanımladığımız Köktürk yazıtlarının yaşamını sürdürmesi için, o ocakta kaynayan kazanının ateşi söndürmeyecek muhkem bir sac ayağının üzerine oturmuş olması gerekiyor. “Üç dikmeli bir sacayağının yerine dört ayaklı bir demir sehpa olmaz mı?” dediğimizde hemen ocağı tütürenlerden yüksek sesle bir hayır yükselebilir. Bir dördüncü ayağın ocakta denge sorunu yaratacağını söyler size. Bu tanımlamanın en güzeli *Kutadgu Bilig*’de dile getirilmiştir. “Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı’ya Adalet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler” başlıklı bölümde üç ayağın birini yöneten yani hükümdar, diğerini halk ve üçüncü ayağı da adalet ve kültürel birikimler olarak tanımlar.

Bizim burada kurguladığımız sacayağımızda ilk ayak yarattığımız değerler, ikincisi inancımızın temeli olan davranış biçimlerimiz, üçüncüsü bu davranış biçimlerimizi şekillendiren bilgi ve birikimlerimiz. Daha açık bir anlatımla bu ayaklardan biri Köktürk anıtları, ikincisi inancımızdaki davranış biçimlerimizin kurallarını koyan Ebu Hanife, üçüncüsü ise bilgi birikimimizi doğru bir düzleme oturtan Matüridi. Matüridi’nin *Kitâbü’t-Tevhîd* adlı eserinde şu satırlar yer alıyor:

“Akıl yürütmenin gerekliliği konusunda değinilecek bir husus da şudur: İnsan yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sivrilmiş, bu uğurda güçlüklerle göğüs germek, onlar için aklen en elverişli bulunanı araştırmak, iyi ve güzel olanı tercih edip bunlara aykırı düşenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise nesne ve olayları incelemek suretiyle akli kullanmaktan ibarettir, başka bir yöntem de mevcut değildir.” (Topaloğlu, 2016: 51)

Yukarıdaki satırlar, günümüzden 1050 yıl önce yaşayan, İslâm düşüncesinde kendine has bir bilgi kuramı oluşturan ilk kişi olan Matüridi’ye ait. O, tek başına nakledilene kullanmanın doğuracağı sıkıntıları sezerek aklın dinde kullanılabileceği en uygun yolu ve yöntemi göstermeyi başaran büyük bir din bilginidir. “İtikatta Matüridi, amelde Hanefî mezhebindeyiz” dedirten bir mezhebin kurucusu olarak İslâm düşüncesinde “teolojik akılcılığın” temsilciliğini üstlenmiş ve bir “teolojik felsefe klâşığı” niteliğindeki *Kitâbü’t-Tevhîd* adlı eserinin başlığından da anlaşılabilir gibi “tevhid ilkesi”ne, yani Tanrı’nın bir olduğu inancına büyük önem vermiş ve bu inancı bir “teolojik tefsir” niteliğindeki *Te’vilâtü’l-Kur’ân* adlı eserinde sistematik bir tarzda dile getirmiştir (Özcan, 2015: 10). Matüridi’den önce bilginin tanımı ve kaynakları üzerinde farklı bağlamlarda görüş beyan edenler olmuşsa da bu kavramların kelamın müstakil bir konu kimliğini kazanması o ve onun eserleriyle olmuştur. Ayrıca Matüridi, sistematize ettiği bu bilgi kuramını sadece kelama değil, tefsir ve fıkıh olmak üzere diğer alanlara da uygulamaya çalışmıştır (Kutlu, 2016: 31).

Köktürk anıtlarından dört kuşak sonra, aynı kültürün ocağında görev alan, Semerkant’ta doğup 944 yılında aynı topraklarda vefat eden Ebu Mansur el-Matüridi. Öncesinde ise, yazıtlar anıtlaşırken belki de o topraklardan geçip giden ipek tüccarlarından biri olan, Ebu Hanife vardır. Şafiiler içinse bu görevleri Ebu Hanife’nin öldüğü yıl doğan İmam Şafii ile Matüridi’nin çağdaşı, Basra’da doğup 935 yılında Bağdat’ta vefat eden Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, yüklenir.

Siyasî iktidarların, İslam tarihinin başlangıcından itibaren kendi yönetimlerini daha da sağlamlaştırmak amacıyla zaman zaman kimi mezheplere ayrıcalık gösterdiği veya birkaç mezhep arasında denge politikası izlediği bilinmektedir. Bu durum siyasî iktidarların yönetsel meşruiyetleri açısından dönüştürücü bir işlev gördüğü gibi, mezheplerin görüşlerinin yayılmasında ve nüfuz alanının genişlemesinde olumlu veya olumsuz önemli rol oynamıştır (Kalaycı, 2017: 130).

Matüridiliğin tarihî arka planında kimi siyasî iktidarların söz sahibi olmasıyla zaman zaman unutulmak ve unutturulmak olduğu görülse de özellikle gerçek değerinin verildiği zamanlar da olmuştur. Matüridilik, Türk düşünce hayatının İslam medeniyeti içerisinde şekillenmesini ve kendisine özgü karakterini kazanmasını, dolayısıyla İslamiyeti kendine göre özümseyerek içinde bulunduğu Türk toplum şartlarına göre yeni bir biçim ve anlam kazanmasını sağlamıştır. Hanefî mezhebine dolayısıyla Matüridiliğe en büyük destek bölgedeki ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılardan ve belli ölçüde Gaznelilerden gelmiştir. Karahanlı Sultanı Satuk Buğra Han’ın devletin resmî dini olarak ilan ettiği İslam, Matüridi çizgideki Hanefilikti. Üstelik bu da ilk

değildi. Karahanlılardan kısa bir süre önce Volga Bulgar Hanlığı da Hanefiliği resmî mezhep olarak tanıdılar (Kalaycı, 2017: 137-138).

Hanefiliği kabul eden diğer Türk siyasi birliği Selçuklu Devleti'dir. Böyle olmasına rağmen, yaklaşık 30 yıl Selçuklu Devleti'nde sadrazamlık yapan, aldığı kararlarla sultanları etkileyen İranlı devlet adamı Nizamü'l-Mülk, Şafii'dir. O, *Siyaset-nâme*'de Şafii bir vezir olmasından rahatsız olduğunu defalarca dile getirmesine rağmen Şafii mezhebiyle ilişkisini hiç kesmemiştir (Köymen, 1999: 69). Oysa kişilerin mezhepsel tercihleri kendi iradeleri ile olur. Bir başka gerçek de günümüzde bile Şafii mezhebindeki Müslümanlar hac görevini yerine getirirken Hanefi mezhebini seçerler. Selçukluların ilk dönemlerindeki bu mezhepçilik, güçlü yönetimle kontrol altında tutulabiliyorken, Selçukluların son dönemlerinde ve Selçuklu sonrası dönemlerde bitmeyen isyanlara ve büyük tahribata neden olmuştur. (Madelung, 2015: 349). Osmanlı döneminde uzun süre Matüridi bakış açısı unutulur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra Matüridiliği yeniden saygın yerine oturtur. Bir süre sonra yeniden unutulmaya terk edilir Matüridi düşünce. Sonra Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Matüridiliğe dönük vurgular artar. Matüridiliğin ortaya çıkışından epey sonra onu gündeme taşıyan kişi Mustafa Kemal Atatürk olur. O, özellikle Matüridi'nin temsil ettiği akılcı İslâm anlayışını kabul etmiş ve

“Bizim dinimiz en makul ve en doğal bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için akla, tekniğe, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur.” (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1959, C. 2, s. 90)

sözleri ile de ne derece bu akıma bağlı kaldığını vurgulamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'la *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri yazması için yaptığı mukavelede, “itikadî ayetler İmam-ı Matüridi'nin, ahkâmla ilgili ayetler Ebu Hanife'nin anlayışları istikametinde olacağı” kaydını da düşmüştür (Kurt, 03.03.2009).

Şimdi bizim ilk İslâmî eserlerimiz olan, Karahanlı döneminde yazılan *İlk Kur'an Tercümesi* ve *Kutadgu Bilig*'de Matüridi düşüncesinin izlerini takip edelim. Ama ona geçmeden önce söylemek istediğimiz bir konu daha var. Yukarıda Matüridi için bir yerde “Türk âlimi” nitelemesini yaptık. İster âlim isterse sanatçı olsun, hiç kimse içinde yetiştiği toplumun kültürel değerlerinden daha bağımsız ortaya çıkamazlar. İnsan içinde yetiştiği kültürden, dinden ve mezhepten bağımsız düşünebilir. Ancak yine de o bilim adamının büyüklüğü yetiştiği kültürel ortamın büyüklüğü, yani milletin büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

Akıl konusunda Matüridi'nin görüşlerini biraz daha açıklayabilmek için Prof. Dr. Hanifi Özcan'ın *Matüridi'de Dini Çoğulculuk* adlı eserindeki “Aklın Dindeki Rolü ve Önemi” adlı bölümden bir alıntı yapalım (Özcan, 2015: 79-80):

“Matüridi'ye göre, gerek insanları, gerekse cinleri “tevhid”e götüren tek bir yol vardır; o da tefekkür etmek. Yani düşünmektir. Bu da, ancak akıl ile ve akli kullanmakla mümkün olur.

İşte, bu yüzden, Matüridi'ye göre, “sağlam akıl”, din konusunda insanlar için bir sorumluluk kaynağıdır ve sorumluluk yüklemeyi gerektiren önemli bir sebeptir. Bu demektir ki, Allah'ın varlığını ve birliğini; kendisine sığınılacak bir dinin gerekliliğini ve gerekli olan bu dinin de “Tevhid dini” olduğunu anlamak ve bilmek için “nakle” ihtiyaç yoktur; bu konuyla ilgili bir kanaate ulaşabilmede akıl tek başına yeterlidir.”

Nitekim Matüridi'ye göre, doğru kullanılan “sağlam akıl” insanın şu noktalarda bir kanaate ve bir hükme ulaşmasını sağlamaktadır:

- İnsan, bizzat kendisinde, Allah'ın vahdaniyetinin rububiyetinin eseri ve delili olarak yaratılan şeyleri akıl ile kavrar ve anlar.
- İnsana bir nimet olarak verilen ve hiçbir kimsenin ondan başkasına döndürülmesini istemediği “insan suretinin” önemi ve hikmeti ancak akıl ile anlaşılabilir.
- İnsanın dışında, diğer hayvanlar için yaratılmayan, yani sadece insanlar için yaratılan ve akla gelip düşünülebilen her şey ancak akıl ile bilinebilir.

d) Gaip olan şeylerin düşünülüp tasavvur edilebilmesi; dolayısıyla bu konuda bazı şeylerin kıvranılıp bir fikre ulaşılabilmesi ve hatta bu konuyla ilgili nakilleri anlaşılabilmesi de ancak akıl ile mümkün olur.”

Sayın Özcan bu tespitlerden sonra “Kalb’in Matüridi’ye Göre Dindeki Rolü ve Önemi”ni açıklar:

“Yukarıda anlatılanların başarılabilmesi için, aklın çeşitli ihtiras ve arzuların etkisine açık, dolayısıyla yanlış istikametlere götürülmeye müsait, sıradan ve basit bir akıl olmaktan kurtarılıp ‘kalp’ haline getirilmesi gerekir. Burada kalp, akıldan oldukça farklı bir anlamı ifade etmek için kullanılmış değildir. Kısacası onlar, anlam itibariyle, birbirine çok yakın hatta iç içedir. Aslında ‘kalp’ genellikle akıldan kinaye olarak kullanılmaktadır. Fakat onu sıradan ve basit bir akıldan ayırmak için kalp gibi bir kavrama ihtiyaç vardır. ‘Kalp’ bir bakıma tabir yerindeyse ‘Rafine edilmiş aklın’ adıdır.”

Matüridi’nin Köktürklerin düşünce yapısına ayna tutacak şekilde ortaya çıkmış eserlerinde, akla yapılan vurgu ve delil getirerek gerçeği bulma düşüncesi, sufi çevrelerce kabul edilmeyen ve asla başvurulmayan türden tamamen akılcı bir söylemi getirmiştir. Bu yönüyle Türk-İslam düşüncesinin doğmasında, hurafelerden korunmuş bir din anlayışının yaşatılmasında ve gerçeklerle çatışmayan bir Tanrı insan ilişkisi inancının yerleştirilmesinde başrolü oynamıştır.

9. yy’ın son çeyreği ile 10. yy’ın tamamı, Abbasî İmparatorluğunun zayıflamasıyla Maverâünnehir’de kurulan, ilim adamlarını himaye etme ve ilmî faaliyetleri desteklemeleriyle tanınan Samanî Hanedanlığının en parlak dönemidir. Bu dönemde gerek Samanî Devleti’nin başkenti olan Buhara gerekse önemli şehirlerin başında Matüridi’nin doğup büyüdüğü Semerkant birer ilim ve sanat merkezi hâline gelmiş ve Bağdat’ı gölgede bırakacak düzeye ulaşmıştır. İslam’ın Altın Çağı’nda (8 ve 13. yy’lar) ortaya çıkan Matüridi’nin aşağıda aktarmaya çalışacağımız düşünceleri, 961-976 yılları arasında hüküm süren Samanî hükümdar Mansur ibn Nuh’un (961-976) buyruğu ile Kur’an’ın başka bir dile çevrilip çevrilmeyeceğine dair heyetin toplanmasına zemin hazırlamıştır. Farsça ilk Kur’an tercümesinin girişinde yapılan açıklamada şu ifadeler yer alıyor (Eckmann, 1971: 149):

“Bu kitabı Arap dilinden okuyup anlamakta güçlükle karşılaşıldığından Ebu Salih Mansur ibn Nuh kitabın Fars diline tercümesini istedi. Bunun için Maverâünnehir âlimlerini bir araya topladı ve onlardan ‘bu kitabı Fars diline tercümemiz caiz olur mu?’ sorusu için fetva istedi.”

Aynı günlerde Samanî hükümdar Mansur ibn Nuh’un (961-976) sınır komşusu ve İslam dinini devletin resmi dini olarak ilân eden Karahanlılar benzer düşünceleri taşıyorlardı. Yazımızın başında belirttiğimiz gibi “amelde Hanefi’yiz” diye deklare edilen mezhebin kurucusu Ebu Hanife Farisi’ydi. “İtikatta Matüridi’yiz” diye vurguladığımız Ebu Mansur el-Matüridi, Semerkantlı bir Türk. Onun ibadet dili konusundaki düşünceleri, Farsça ilk tercüme yapan heyetteki “Maverâünnehir’den gelen Matüridi çizgisinde yetişen âlimlerin” Türkçe ilk Kur’an tercümesini yapmış olabileceğini akla getiriyor. Bu konu, Hanifi Özcan’ın aktarımına göre şöyledir (Özcan, 215a, 125):

“Matüridi’ye göre özel bir vahiy dilinin bulunmaması, yani vahyin çeşitli dillerde gelmesi, vahyin geldiği dillere herhangi bir kutsiyet atfetmenin doğru olmayacağına bir delilidir. Nitekim Matüridi’nin belirttiğine göre, bu durumu yani özel ve değişmez bir vahiy dilinin bulunmamasını, dolayısıyla vahyin geldiği dillerin ibadet açısından dinde özel bir değer taşımadığını ve bu konuda önemli olanın, dil ve üslup bakımından uygunluk değil, anlamı ve hükmü dile getirme bakımından uygunluk olduğunu göz önünde bulunduran Ebu Hanife’nin ayetleri başka dillere aktararak yani başka dillere yapılan tercümelerini okuyarak ibadet etmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir.”

Prof. Dr. Aysu Ata’nın 2004 yılında yayımlanan *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası)* adlı eserde “ilk” deme nedenleri değişik açılardan ele alınmıştır. Yukarıdaki bu

açıklama, iddiamızı pekiştirecek türdendir. Ayrıca Maveraünnehir ve özellikle Matüridi'nin yaşadığı şehir olan Semerkant ile Kur'an sözleri geçince bizlere "Kur'an'ın Mekke'de indiği, Mısır'da okunduğu, İstanbul'da yazıldığı ve Maveraünnehir bölgesinde özelde de Semerkant'ta anlaşıldığı" sözlerini hatırlattı.

Matüridilikle ilgili günümüze kadar felsefeciler bilhassa İslam felsefecileri tarafından pek çok çalışma yapılmıştır. Bizim alanımızla ilgili olarak da Karahanlı döneminde yazılış tarihi bilinen ilk İslamî eser olan, ayrıca siyaset-name türünün Türk edebiyatında geçen ilk örneğini teşkil eden *Kutadgu Bilig*, Matüridilikle yakından ilgilidir. Bunu Fatih M. Şeker bir yazısındaki dipnotta (Şeker, 2016: 37) "Yusuf Has Hâcib'in Fârâbî'nin *Medînetü'l-Fâdıla*'sıyla Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ini okuduğu kesindir." şeklinde ileri sürmüştür. İslam felsefeci olan Şeker'in böyle bir ilgiyi kurmasının nedenleri felsefi açıdan anlatılıyor. Biz ise burada Matüridi düşüncesinin temelini oluşturan akıl ve akıl yürütme konusunda Yusuf Has Hacib'in eserinin ne derece örtüşüğünü birkaç örnek beyitle daha ortaya koymak istiyoruz. Araştırdığımız kadarıyla *Kutadgu Bilig* ve Matüridilik konusunda bugüne kadar üzerinde sayısız çalışma yapılmasına rağmen, sanırız gözden kaçan konular arasında, bu konu da vardır. Bunu yapmadan önce Farabi hakkında bir şeyler söylememiz gerekiyor. Matüridi ile aynı yıllarda 870'te Türkistan'da Farab yakınında küçük bir köy olan Vasiv'de doğan, ilk öğrenimini Farab ve Buhara'da tamamlayan, yüksek öğrenimi için Bağdat'a giden ve 901-942 yılları arasında orada kalan, bir filozof olarak Platon ve Aristo felsefesini İslam felsefesi ile bağdaştırmaya çalıştığı için Yeni Platoncu olarak sınıflandırılan, felsefe geleneğinde "ilk öğretmen" olarak bilinen Aristoteles'ten sonra "ikinci öğretmen" olarak anılan, 950 yılında vefat eden Farabi, İslam uygarlığında siyaset felsefesinin kurucusu olarak bilinir. O, *Medînetü'l-Fâdıla*, *Füsûlu'l-Medenî* ve *Kitâbü's-Siyâset* adlı eserlerinde devlet felsefesi ile ilgili temel düşüncelerini aktarmış. (Dilâçar, 1988: 25).

Kutadgu Bilig'in yazılmasından yaklaşık 100 yıl önce ortaya konulan *Medînetü'l-Fâdıla* ile *Kitâbü't-Tevhîd*'de yazılan bilgilerin Yusuf Has Hacib'i ne derece etkilediği satır arası okumalarla anlaşılacaktır. *Kutadgu Bilig*'in bir siyaset-name olması dolayısıyla özellikle Farabi'nin esere olan etkisi değişik açılardan pek çok defa işlenmiştir.

Agop Dilâçar'ın kitabının başına aldığı "Bilgi bil adam ol, kendini yükselt ya da hayvan adını al, insanlardan uzaklaş" anlamıyla verilen beyit için Matüridi'nin eserinden vereceğimiz satırlar şunlar olacaktır (Topaloğlu, 2016: 46):

"Bilginin zıddı olan cehli benimseyene gelince, evet bilgiyi inkâr eden birinden haberdar olan herkes onu inatçı olarak isimlendirir. Öyle ki hayvanların tabiatı bile bu durumda bulunmayı istemez."

Yani Matüridi, *Kutadgu Bilig*'de olduğu gibi bilgisiz insanın hayvandan kötü durumda olduğunu belirtmiştir. Yine *Kutadgu Bilig*'de insana "insan" denmesinin nedeni şu beyitle anlatılmıştır:

ukuş birle aslı atanur kişi
bilig birle begler iter il işi (303)

(Akıl ile insan asıl insan adını alır; bilgi ile beyler memleket işini tanzim eder.)

Matüridi'de insanın sözünün bilgiye dayanması, bilgisi olmayan ve kendisine bir şey sorulmayan kişinin susması gerektiği konusu, Özcan'ın aktarımına göre *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da şöyle geçmektedir:

"Maturidi'ye göre insanın konuşmaları da bilgisine dayanmalıdır. Bir konuda bilgisi olmayan kişi onun hakkında konuşmamalıdır. Kendisine bir şey sorulan kişi, şayet o konuda bir bilgisi yoksa susmalıdır. Çünkü bilmeden konuşmak dinde yasaktır."

Kutadgu Bilig'de bu konuyla ilgili beyitler şu şekilde yer almaktadır:

bilig birle sözle kamug sözni sen
biligin bedük bil kamug özni sen (209)

(Sen her sözünü bilgi ile söyle, herkesin bilgisi kadar büyük olduğunu bil.)

Ayrıca çok ve gereksiz yere konuşanın akıbeti konusu da şu şöyle verilmiştir:

üküş sözleme söz birer sözle az

tümen söz tüğünün bu bir sözde yaz (172)

(Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bir sözde çöz.)

Yine sözün önemi şu beyitte vurgulanır:

kişi söz bile koptu melik

üküş söz başıg yirke kıldı kölik (173)

(İnsan söz ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı, gölge gibi yere serdi.)

Şimdi de *Kıyasü'l-Enbiyâ* dolayısıyla Harezmi hattına bakma sırası geldi. Eserin giriş bölümünde, 2v13'ten itibaren çevirisiyle şu satırlar yer alır:

Tarih yedi yüz dokuzda, it yılının öncesinde belli bir amacı güden haberci yetişir ve "peygamber kıssalarına çok rağbetimiz var, her yerde öyle kitap bulunur ama bazıları doğru bazıları yanlış, bir o kadarı öncekileri tekrar eden, bir o kadarı itibarlı, bazısının sözleri eksik, bazısının gayeleri. Şimdi senin ağzından çıkan, kaleminden akan kitap da senin, meramı anlatan satırlar da senin olup bize Kıyasü'l-Enbiya adıyla ortaya çıktığında okumaya lazım, okumak için faydalı olacak, diye yapılmasını ister gibisinden işaret etti. Nasıl ki kendimizin o işe layık, o amele uygun olmadığını bildiğimiz hâlde kendimize değer katıp nefsimizi koruduğumuz için bu ağır işe yüz çevirdik. Kitap tamam oluncaya kadar Tanrı AZZE VE CELLE'den yardım isteyerek kitaba başladık. Burada maksat peygamber hikâyeleriydi. Fakat Âdem'den daha önce yaratılanlar olduğu için ondan başlarsak faydası daha fazla olacak. "O faydadan fayda görürlerse daha güzel olacak" diyerek bu düzen üzerine yaratılanlardan başladık. "Arayan çabucak bulacak, işiten çabucak bilecek" diyerek Kasas-ı Rabgûzî adını verdik, Allah bilir.

Haberci, Rabguzi'ye "peygamber kıssalarına çok rağbet var" diye haber iletince Kadı Nasıreddin üzerine düşeni yerine getirir; hayli kapsamlı bir kıyasü'l-enbiya yazar. O günün koşullarında böylesi kapsamlı bilgiyi nerelerden derledi diye insan çok düşünüyor. Yıl 1300'lerin ilk yılları. Bilgi edinmenin dışında, mürekkebe, kâğıda ulaşmak hayli problem. Kadı bu zorlukları aşabilmek için öylesine derinlikli bir yöntem geliştirir ki, insan şaşkınlığından ne diyeceğini bilemeyebilir. Hani müfessirlerin bir ayeti sayfalarca açıklamalarını kendisine yol edinip o, sayfalarca yazmaz ama sayfalarca açıklanan bir ayete küçük bir atıfta bulunur.

İşte bu birer satırlık atıflar, bizleri bambaşka düşüncelere yöneltti; kadı bu kararı verirken neleri düşündü diye. Tek bir yazmanın elle çoğaltıldığı dönem. Her yerleşim biriminde, aradığımız bir kitabın el yazmasını bulmanın imkânsız olduğu dönem. El yazması eserleri bir resim gibi çoğaltanların yanı sıra, bu eserleri ezberleyip satır arası bilgileri de derinlemesine öğrenip halk kitlelerine aktaran anlatıcılar var. Bu anlatıcıların yöntemini temel alıp çalışmamızı elimizden geldiği kadar bu temel üzerine oturtmayı düşünüyoruz. Amacımız, ilk bakışta "popüler" bir seçim gibi görünse de aslı popüler olan bir çalışmanın "filolojik" bakış dışında, "halk bilimi"nin oluşturduğu kurallar içerisinde bilimsellikte açıklanması olacaktır.

Yukarıda geçen şu satırları tekrar vurgulamak istiyoruz:

Âdem'den daha önce yaratılanlar olduğu için ondan başlarsak faydası daha fazla olacak. "O faydadan fayda görürlerse daha güzel olacak" diyerek bu düzen üzerine yaratılanlardan başladık.

Bu satırlar bizlere farklı şeyleri düşündürdü: 1300'lerde Harezmi'de dile getirilen düşünce ile 29 Haziran 2017 günlü Cumhuriyet Gazetesi'nde Nobel ödüllü bilim insanımız Aziz Sancar'ın Orhan Bursalı ile yaptığı söyleşiyi.

Türkiye'de evrim teorisinin eğitim müfredatından çıkarılması sonrası Nobel ödüllü Aziz Sancar, şunları söylemiş: "Bir gencimiz bilim ve inanç konusunda soru sordu. Ona şu yanıtı verdim: Ben Müslümanım ve Allah'a inanıyorum. Evrim'e inanmak gibi bir şey yoktur. Evrim bir gerçektir ve inanç meselesi değildir." Sancar'ın bu sözleri, "Türkiye'de Evrim'i ne zaman öğretilim kavgası beni çok kızdırdı. Türkiye'nin çok sorunu var. Bir krizden öbürüne geçiyoruz.

Ben Allah'a inanıyorum, evrim olmuş olmamış fark etmez, inanan inanır, inanmayan inanmaz." şeklinde çarpıtıldıktan sonra yaptığı açıklama, 29 Haziran 2017'de *Cumhuriyet* gazetesinde şu şekilde verildi: "Aziz'i (kendisini) en çok üzen Türkiye'de üstümüze aptal otu serpilmiş gibi durmadan akla mantığa sığmayacak sebepler bulup tüm enerjimizi bu sun'i kavgalara harcıyor ve ülkemize zarar veriyoruz, bu büyük bir günahdır. ... En eski evrimciler İslam'ın Altın Çağı denen dönemde şimdiki Irak'taki Müslüman bilim adamlarıydı; bunu evrim fikrinin tarihçesi üzerine bir kitapta okudum. Güneşi balçıkla sıvayamazsın. Evrim vardır ve kim ne derse desin bu gerçek ortadadır. Bu gibi abes işlerle uğraşsaydım sigaranın DNA'da kanserojen tahribatının haritasını, "Piri Reis Haritası"nı yapabilir miydim?" .

KAYNAKLAR

- Arat, R. Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I. Metin*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Arat, R. Rahmeti (1959), *Kutadgu Bilig I. Çeviri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Aydınlı, Osman (2011), *Fethinden Sâmânîlerin Yıkılışına Kadar (93-389/711-999). Semerkant Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Ata, Aysu (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 854, Ankara.
- Bıçak, Ayhan (2016), "Kutadgu Bilig'de Yönetim Anlayışının Teorik Temelleri", *Yusuf Has Hacib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig. 18-20 Kasım 2016*, İstanbul, s. 42-61.
- Dilâçar, Agop (1988), *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 340, Ankara.
- Eckmann, Janos (1971), "Eastern Turkic Translations of the Koran", *Studia Turcica*, Budapest 1971, s. 149-157. (Tercüme eden: Ekrem Ural, "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleme", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXI*, 1973, s. 15-22.)
- Genç, Reşat (1981), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kurt, Ramazan K. (2009), "Okey" Güney Müslümanlığı Tamamdır, "Be Careful" Kuzey İslamı Atatürk Gibi "İsyancı"lar Çıkarabilir", *Ortadoğu*, 03.03.2009.
- Kalaycı, Mehmet (2017), *Tarihsel Süreçte Eşarilik ve Matürîdilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, s. 138.
- Koca, Salim (2012), "Kutadgu Bilig'de "Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri"nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2012, S. 10, s. 63-79.
- Köymen, M. Altay (1999), *Nizamü'l-Mülk Siyâset-nâme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- Kutlu, Sönmez, (2016), "Giriş: Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Otto Yayınları, Ankara, s. 25-65.
- Madelung, Wilferd (2016), "Matürîdilîğin Yayılışı ve Türkler", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Otto Yayınları, Ankara, s. 323-386.
- Önler, Zafer (2002), "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı", *Türkler Ansiklopedisi*, MEB, C. 5, s. 179-186.
- Özcan, Hanifi (2002), "İlk Müslüman Türk Devletlerinde "Düşünce"", *Türkler*, C.5, Ankara, s. 463-481.
- Özcan, Hanifi (2012), *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Hanifi (2015a), *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- Özcan, Hanifi (2015b), *Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdilik*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Şeker, Fatih M. (2016), "Kutadgu Bilig Aktüel Bir Metin midir?", *Yusuf Has Hacib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig. 18-20 Kasım 2016*, İstanbul, s. 37-41.
- Özcan, Hanifi (2010), "Türk Müslümanlığı ve Matürîdî Algısının Dönüşümü", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 47-80.
- Özcan, Hanifi (2009), "Tanrı Tasavvuru Açısından Kutadgu Bilig Nasıl Okunabilir?", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, İstanbul, s. 73-92.
- Tekin, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara.
- Topaloğlu, Bekir (2016), *Kitâbü't-Tevhîd. Açıklamalı Tercüme. Ebu Mansûr el-Mâtürîdî*, İSAM, Ankara.

IRK BİTİG'DE RENK ADLARININ KULLANIMLARI ÜZERİNE

Emine TEMEL*

Özet

Renk adları, Türk dilinin tarihî ve çağdaş bütün dönemlerinde düzenli olarak takip edebildiğimiz, tesadüfî kullanımlarının ötesinde pek çok maddî ve manevî değeri sembolize eden somut/soyut ifadelerdir. Renklerin birçok hayvan, bitki, organ ile tabiat varlığının niteleyicisi olarak kullanılıp cümlede sıklıkla sıfat öbeği şeklinde yer alması, kavram alanlarını daha da somut bir hâle getirmektedir. Sıfat tamlamalarının kuruluşunda pek çok adın sıfat unsurunu oluşturmalarının yanı sıra, birlikte kullanıldıkları isim unsuru ile kalıplaşarak müstakil bir varlığa ad olma vasfına da sahiptirler.

Türk kültüründe renkler, tarihî süreç içerisinde bir yandan yön, yerleşim yeri gibi kavramlar ile devlet olgusuna ve atların taşıdıkları nişanelere/nişanlara (beneklere, lekelere) özel ad olurken bir yandan da çoğunlukla atların donu yani tüylerinin rengi ile hayvanların rengi olarak kullanılmışlardır. Türk-Runik yazı sistemi ile tahminen IX. yüzyılda kâğıda yazılıp günümüze kadar eksiksiz olarak ulaşabilmiş Eski Uygur Türkçesi dönemi (IX-XI. yy.) eserlerinden *Irk Bitig*'de de renk adları, başta hayvan türleri olmak üzere doğaya ait birkaç unsurun da niteleyicisi olarak işlevlik kazanmıştır. *Irk Bitig*, 65 ırk ve yazılış tarihi, yeri ve kimin için yazıldığı zikredildiği bir hatimeden meydana gelen fal kitabıdır. Eser, ilk olarak V. Thomsen (1912) tarafından incelenmiş ve tercüme edilmiştir.

Bu bildiride, iyilik ve kötülük değerlerinin şiirsel bir anlatımla ifade edildiği *Irk Bitig*'de renk adlarının hem şekil ve fonksiyon hem de anlam incelemesi yapılacaktır. Bildiride Hüseyin Namık Orkun tarafından *Eski Türk Yazıtları* (1938) adlı kitabının ikinci cildinde yayımlanan *Irk Bitig* metni esas alınmıştır. Eserde tespit edilen on dört farklı rengin hangi varlıklara ad veya sıfat olduğu (*tig at, kara kuş, yaşıl kaya,...*), cümle içerisinde ne tür fonksiyonlarda yer aldığı, eserdeki kullanım sıklık dereceleri (*kara, altun, ak,...*) ile günümüzde kullanımdan düşmüş olanları (*ürünğ, yazıg, boymul,...*) izah edilecek ve renk adlarının tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığına sağladığı katkılar ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Renk adları, Eski Uygur Türkçesi, Irk Bitig, sembolik ifade, kültürel çağrışım*

Abstract

ON THE USE OF COLOR NAMES' IN IRK BİTİG

The color names are concrete / abstract expressions that symbolize many material and spiritual values beyond our chance using which we can regularly follow in all historical and contemporary periods of Turkish language. The fact that colors are used as qualifiers of many animals, plants, organs and natural beings and often take part in sentence as adjective clause makes conceptual field even more concrete. In addition to forming many adjective elements in the foundation of adjective clause, they also have the character of being an independent entity become stereotyped with the name elements they use together.

In the Turkish culture, colors are used as a special name in the historical process, such as direction, settlement and state, marks the horses carry (spot) at the same time they are used as the color of animals and horse coat colors -their feather's color-. The color names in *Irk Bitig* -which was presumedly written IXth century with the Turkish-Runic writing system on paper and reached complete modern day- also became active as a qualifier of several elements belonging to nature, mainly animal species. *Irk Bitig* is an ırk book which was consist of 65 ırk and hatime. The work was first analyzed and translated by V. Thomsen (1912).

In this paper, color names in *Irk Bitig* which goodness and evil values are expressed in a poetic expression will be examined both in form, function and meaning. In paper, the text of *Irk Bitig* was based on which was published by Hüseyin Namık Orkun in the second book of *Old Turkish Inscriptions* (1938). The fourteen different colors will be explained: which have name or adjectives (*tig at, kara kuş, yaşıl kaya,...*), what kind of functions they take place in the sentence, usage frequencies in the work (*kara, altun, ak,...*) and the ones that have fallen (*ürünğ, yazıg, boymul,...*). The contributions of color names to vocabulary of historical and contemporary Turkish dialects will be revealed.

Key words: *The color names, The Old Uighur Turkish, Irk Bitig, symbolic expression, cultural associations*

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, emlak: emine.temel@istanbul.edu.tr

Giriş

Türk dilinin yazılı belgelerle tanımlatabildiğimiz en eski dönemini Eski Türkçe devresi (VI.-XI. yy.) oluşturmaktadır (Barutcu, 482. s.). Eski Türkçe, Köktürkçe (VI.-IX. yy.) ve Eski Uygur Türkçesi (IX.-XI. yy.) olmak üzere iki farklı dönemden meydana gelmektedir. Köktürkçe ile Orta Türkçe (XI.-XVI. yy.) dönemi arasında köprü vazifesi gören Eski Uygur Türkçesi döneminde Manihaist, Budist, Hıristiyan ve Müslüman olmak üzere dört çevreye ait manzum ve mensur eserler kaleme alınmıştır (Ercilasun, 226. s.).

M.S. 762’de Manihaiz’in Böğü Kağan tarafından devlet dini olarak kabul edilmesi ile Manihaist Türk edebiyatı doğmuştur (Barutcu, 489. s.). Doğu Türkistan’da bulunmuş Manihaist çevreye ait eserlerin bir kısmının 840 yılında bu bölgeye yapılan göçten önceki dönemde Ötüken’de yazılmış olduğu düşünülürken diğer bir kısmının 850’den sonraki Hanlıklar dönemine ait olabileceği tahmin edilmektedir (Tezcan, 284. s.). Manihaist çevreye ait sayıca ve hacim bakımından fazla yazma bulunmamaktadır. Manihaist Uygur dönemine ait üçü ilahi, ikisi övgü, birer tanesi de cehennem tasviri, aşk ve ölüm üzerine yazılmış toplam sekiz şiir yer alırken mensur eserlerin sayısı oldukça azdır. Daha çok dinî eserlerin ve duaların bulunduğu bu dönemin en önemli metni din dışı eserlerden olan ve Türk Runik yazı sistemi ile kaleme alınmış *Irk Bitig* adlı fal kitabıdır (Ercilasun, 232. s.).

1. *Irk Bitig* Hakkında Genel Bilgi

Irk Bitig, Doğu Türkistan’da Tun-Huang [Bin Buda] Mağaraları’ndaki bir el yazmaları deposunda bulunmuştur. Yazılış tarihinin dil ve yazım özelliklerinden yola çıkılarak IX. yüzyıl olduğu tahmin edilmektedir. Eserin tek yazma nüshası Londra’da British Museum Elyazmaları Bölümü 8212/161 numaralı kayıta yer almaktadır. Yazma, sarı renkli, kalın bir Çin kâğıdı üzerine yazılmış olup 57 varaktan oluşmaktadır. Türkçe metin 5. yaprağın arkasından başlayıp 57. yaprağın ilk sayfasında son bulmaktadır (Orkun, 71. s.).

Irk Bitig üzerine ilk çalışmayı V. Thomsen (1912), ikinci çalışmayı Hüseyin Namık Orkun (1936) yaparken üçüncü çalışmayı eseri Rusçaya çevirerek S.E. Malov (1951) yapmıştır. Son çalışma ise Talat Tekin’e (1993¹-2004) aittir.

Bu bildiride, *Irk Bitig* metninde geçen renk adlarının hangi kavramlarla ve ne tür fonksiyonlarda kullanıldığı ortaya konulacaktır. Yapılan bu çalışmada Hüseyin Namık Orkun’un *Eski Türk Yazıtları* (2011) adlı kitabının ikinci cildinde yayımlanan “*Irk Bitig*” (71-93. s.) metni esas alınmıştır. Metnin Türkiye Türkçesi aktarımlarında ise Talat Tekin’in (2004) ve Ahmet B. Ercilasun’un (2007) çalışmalarından da karşılaştırmalı olarak faydalanılmıştır.

2. *Irk Bitig*’de Geçen Renk Adları

2.1. Altun

İlk defa *Orhun Âbideleri*’nde maden adı olarak “sarığ” sıfatı ile birlikte kullanılan kelime (sarığ altun BK K11, TII G4), *Irk Bitig*’de bir cümlede maden adı beş cümlede ise renk adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 131. s.).

Metinde 5 örnekte hayvana ait uzuvların niteleyicisi görevinde yer alan altun renk adı, III. cümlede yüklem, VIII. cümlede yüklem ve belirli nesne V. cümlede ise özne görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsurunu teşkil etmektedir:

III. ^altun: k^an^{at}l II ¹g: t^al^m: k^ar I a: kuş: m^en:²... “Altun kanatlı yurtcu bir kartalım.”

¹ Talat Tekin (1993) *Irk Bitig: The Book of Omens*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. (Bu esere ulaşamadım.)

² Hüseyin Namık Orkun, paragrafları tıpkı Thomsen gibi Romen rakamlarıyla, satırların bittiğini şakuli bir hat ile sayfaların bittiğini de iki hat ile göstermektedir. Thomsen asıl metinde olmayıp okunması için ilavesi zaruri olan sesli harfleri parantez içinde verirken Orkun, bu harfleri satırın üst tarafına daha küçük punto ile koymayı tercih etmiştir. (Orkun, 264. s.)

V...^altun: tu I yuglug: ^adg I 'rl'k: y^arag II ^ay:...^altu I n: bud II ^ug: I bugral'k: I y^arag^ay:...
“...(Bu taya) *altın toynaklı aygır* olmak yaraşır...(Buna) *altın burunluklu (?) buğra* olmak yaraşır...”

VIII. ^altun: b^aşlıg I: yıl^an: m^en: I altun: kuru I gs^ak^mın: II kıl'çın: k^es I ip^en: özüm: I yol: in²t²i I n²: b^aş^mın: I yol: ^ebint I in: “*Altın başlı yılanım. Altın kursağımı kılıç ile keserek özümü inden, başımı evinden kurtar.*”

Şaman kültürünü benimseyen Türklerin hayır ilahı olan Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtı nasıl devletin ve dünyanın merkezi olarak algılanmış ise onun gibi sarı renk ve altın rengi de dünyanın merkezinin sembolü olarak görülmüştür. (Genç, 18. s.). Aynı şekilde Oğuz Kağan'ın oğullarının altın bir yay bulması, kendisinin ise altın kemere sahip olması merkezin, hükümdarlığın gücü ile izah edilebilir (Bayat, 145. s.). Çin hükümdarı Tensi de devlet yönetiminde söz sahibi olduğu için altın taht üzerine oturmaktadır.

Aşağıdaki cümlede yer tamlayıcısı görevindeki edat grubunun isim unsurunu teşkil eden altun, maden adı olarak yer almaktadır:

I. T^en:si: m^en: I y^arⁿ: kiçe: ^altun: örği I n: üze: olu I r^up^an: m^enil^ey I ür: men:... “Ben Tensi'yim (Çin hükümdarı). Sabah akşam *altın taht* üzerinde oturarak mutlu oluyorum, zevk alıyorum.”

2.2. Ürünğ/Örün

İlk defa *Orhun Âbideleri*'nde gümüş madeninin (ürünğ kümüş, BK K11, TII G4) sıfatı olarak kullanılan ürünğ renk adının XI. yüzyıldan sonra sadece Yakut ve Kırgız lehçesinde yaşadığı bilinmektedir (Clauson, 233. s.).

Çin imparatoruna nadir ve değerli oldukları için hediye olarak geyik, tavus ve kaplumbağa gibi hayvanlardan daha çok beyaz renklilerin tercih edilmesi ürünğ renginin gücü ve yüceliği temsil ettiğini göstermektedir (Ögel, 550. s.).

Metinde örün, 4 farklı hayvan türünün renk tanımlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kullanılmayıp yerini ak ve beyaz kelimelerine bırakan örün, üç örnekte Talat Tekin tarafından “ak” (V, XLI) olarak aktarılmıştır.

Örün renk adı, IV. cümlede yüklem XLI. cümlede ise özne ve belirsiz nesne görevindeki sıfat tamlamasının bağlama grubu kuruluşundaki sıfat unsurunda birinci isim unsurunu teşkil ederken V. cümlede özne görevindeki tamlayanı düşmüş iyelik grubunun sıfat tamlaması kuruluşundaki isim unsurunda sıfat unsuru olarak yer almaktadır:

IV. ^aörün: ^esri: I tog^an: kuş: I m^en:... “*Beyaz tekir renkli doğan kuşuyum.*”

V. ...I ^aörün: in I ğ^eni: butu I lamış:... “*Beyaz dişi devesi erkek yavru doğurmuş.*”

XLI. ^aörün: ^esri: I inğ^ek: boz I agul^açı: b II olmuş: öl I ğ^ey: m^en: tim I iş: ^aörün: ^es I ri: irk^ek: I bozağı: k^el I ürmiş:... “*Beyaz tekir renkli inek buzağılamak üzere olmuş. Öleceğim demiş. Beyaz tekir renkli erkek buzağı getirmiş.*”

2.3. Kara

Kara kelimesi ilk olarak *Orhun Âbideleri*'nde “halk tabakası, avam” anlamında ve “bodun” (kara bodun BK D8, 29,41, KT D8, 38, 39) ile birlikte karşımıza çıkmaktadır (Clauson: 643). Öte yandan renk anlamı ile özel ad yapımında görev aldığı “Kara Köl (KT K2), Kara Kumuğ (TI B7)” örneklerinde tespit edilmiştir. VIII. yüzyıldan günümüze kadar kesintisiz olarak kullanılmış olan bu renk adı at donu olarak ilk defa Karahanlı Türkçesi döneminde yer almaktadır: *tüm kara at* “düz kara at” (DLT I, 338-5,6) (Sağol, 135. s.).

Metinde 3 yerde geçen kara renk adının 2 farklı kullanımı söz konusudur. Bir örnekte doğa olayının niteleyicisi fonksiyonu ile diğer iki örnekte ise kuş kelimesinin sıfatı vasfı ile görev

alan kara renk adı, III. ve LI. cümlelerde yüklem, LIII. cümlede ise özne görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsurunu teşkil etmektedir:

LIII. k^ara: bulı **I t:** yorıdı: **I k^am'g:** üze: **I y^agdı:** t^arı **I g:** bişdi:... “*Kara bulut* yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı.”

Kara renk adı, kuş kelimesinin sıfatı olarak başka bir kuş türüne (kartal) ad olma vasfı yüklenmiştir:

III. ^altun: k^an^atlı **II 'g:** t^al'm: **k^ar I a:** kuş: m^en: “Altın kanatlı yırtıcı bir *kartalım*.”

LI. t^al'm: k^ara: **I kuş:** m^en: “Ben yırtıcı bir *kartalım*.”

2.4. Esri

Metinde 3 farklı hayvan türünün renk sıfatı olarak “tekir renk, kaplan rengi” anlamları ile karşımıza çıkan esri, Tekin tarafından nişane adı görülüp “benek” şeklinde aktarılmıştır.

Esri renk adı, IV. cümlede yüklem XLI. cümlede ise özne ve belirsiz nesne görevindeki sıfat tamlamasının bağlama grubu kuruluşundaki sıfat unsurunda ikinci isim unsurunu teşkil etmektedir:

IV. örün: ^esri: **I tog^an:** kuş: **I m^en:**... “Beyaz *tekir renkli doğan kuşuyum*.”

XLI. örün: ^esri: **I inğ^ek:** boz **I agul^açı:** b **II olmış:** öl **I ğ^ey:** m^en: tim **I 'ş:** örün: ^es **I ri:** irk^ek: **I bozagu:** k^el **I ürmiş:**... “Beyaz *tekir renkli inek* buzağılamak üzere olmuş. Öleceğim demiş. Beyaz *tekir renkli erkek buzağı* getirmiş.”

2.5. Ak

Tarihsel süreç içerisinde ak kelimesi hem renk hem de don adı³ olarak “ak, beyaz, kır, alacalı” gibi farklı tonları ifade edecek şekilde kullanılmıştır (Sağol, 127).

Atı, kültürlerinin bir parçası hâline getirip onlara kahramanlık unvanı veren (Alp Şalçı ak “Alp Şalçı adlı beyaz at”, KT K3) Köktürkler, hükümdarların bindiği atları renklerine göre tavsif etmişlerdir. Kül Tigin’in de yücelik, kutsallık ve uğur sembolü olan ak ata 8 defa binmesi tesadüfi değildir (Nerimanoglu, 69. s.).

Ak kelimesinin Oğuzlar tarafından geliştirildiğini ifade eden Ögel, bunun kanıtı olarak da Karahanlı kültür çevresinde ak renk adına nerdeyse hiç rastlanılmadığını öne sürmektedir (Ögel, 378-379. s.).

Metinde “beyaz” anlamıyla at dışındaki başka hayvan türlerinin sıfatı olan örün renk adı ile eş zamanlı olarak kullanılan ak kelimesi, tespit ettiğimiz 2 örnekte de at donuna (ak, kır) karşılık gelmektedir.

Ak renk adı, V. cümlede özne görevindeki tamlayıcı düşmüş iyelik grubunun sıfat tamlaması kuruluşundaki isim unsurunda sıfat, XIX. cümlede ise müstakil sıfat tamlamasının sıfat unsurunu teşkil etmektedir:

V. ... ak: bisı: **I kulunlamı I ş:**... “*Ak kısırağı* yavrulamış.”

XIX. ak: ^at: k^arş **II 'sın:** üç: b **I oluğa:** t **I ^alulap^an:** ^ag **I ^anka:** ötü **I ğke:** ıdmı **I ş:**... “*Ak (kır) at*, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış.”

2.6. Tıg

İlk olarak Eski Türkçe döneminde (ETY, 250. s.) rastladığımız tıg renk adı, Kaşgarlı Mahmud tarafından “al ile doru arası at rengi, konur al” şeklinde anlamlandırılmaktadır.

Metinde tespit ettiğimiz 2 örnekte birinde at donu diğeri ise at adını da içine alacak şekilde kullanılan tıg kelimesine, Tekin “demir kır”, Orkun ise “sarımtırak” anlamını vermektedir. 39. satırda Tekin’in “tıg” olarak transkribe ettiği kelimeyi Orkun ekleme yaparak “atıg” şeklinde belirtmiştir:

³ Atın vücudunu örten kılların, yelenin ve kuyruğun rengine “don” denir. (Eryılmaz: 82)

T1g renk adı, L. cümlede belirli nesne görevindeki belirsiz isim tamlamasının sıfat tamlaması kuruluşundaki tamlayan unsurunda sıfat unsurunu teşkil ederken XXXIX. cümlede aynı görevle müstakil olarak yer almaktadır:

39. Tıgıg tertrü kişemiş. “*Demir kır* (bir atın ayaklarını) çapraz olarak kösteklemişler.”

XXXIX. ^atıg: t^er I trü: kişi I miş:... “*Ata* uygunsuzca bir köstek vurulmuş.”

L. tıg: ^at: ku I dru^ukın: t I ügüp: tiğ I r^et:... “*Demir kır* (*sarımtırak*) atın kuyruğunu düğümleyip koşsun.”

2.7. Yagız/Yazıg

Clauson, *yazıg* kelimesini “atın tüyünün rengi, koyu kahverengi” (985. s.) olarak ifade ederken Orkun “serbest, bağından kurtulan” olarak anlamlandırmaktadır. Clauson ise “serbest, özgür at” anlamını *yazıgıg at* ibaresi ile karşılamaktadır (986. s.). Tekin, *yagız* kelimesinin metatezi olarak gördüğü bu renk adını Orkun’dan farklı olarak “*yağız at*” şeklinde aktarmayı tercih etmiştir:

Metinde tespit ettiğimiz bir örnekte at donuna işaret ederken diğer örnekte atın adını da içerecek şekilde kullanılan *yagız/yazıg* renk adı, XI. cümlede özne görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsurunu teşkil ederken L. cümlede belirsiz nesne görevi ile müstakil olarak kullanılmaktadır.

Yagız/yazıg kelimesinin hem Tekin hem de Orkun tarafından yapılan aktarımları aşağıda yer almaktadır.

11. Sarıg atlıg sabçı, **yazıg** atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir... “Sarı atlı haberci, *yağız atlı* elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”

XI. s^ar^lg: ^atl^lg I : s^abçı: **y^az^lg:** ^at I l^lg: y^al^ab^aç: ^edğ I ü: söz: s^ab: ^el I ti: k^elir:... “Sarı atlı haberci, *serbest* (*kula at*) *atlı* sefir iyi söz haber getirerek gelir.

50. ...**yazıg** kodı yadrat... “*Yağız atı* (da) yıkılıp yere yayılincaya kadar koştur.”

L. ... **y^az^lg:** II kodu: y^adr I ^at... “*Bağından kurtulan atı* yere at.”

2.8. Kök

Esas itibariyle “gökyüzü, gök” anlamına karşılık gelen kök, renk adı olarak “gök rengi, mavi, mavi-gri arası yeşil” anlamlarında kullanılmaktadır (Clauson, 708. s.).

Orhun Âbideleri’nde “gökyüzü” anlamındaki “teñgri” (kök teñgri KT D11, BK D2) kelimesi ile ikili olarak yer alan “kök” kelimesi, günümüzde anlam daralmasına uğrayarak sıklıkla göğün rengine karşılık gelecek şekilde “mavi” anlamı ile kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında ise “yeşil, mavi, demir kır” anlamları ile yaşadığını söyleyebiliriz (DS, 2135. s.).

Metinde tespit ettiğimiz 1 cümlede doğan kuşunun niteleyicisi olarak “mavi” anlamı ile karşımıza çıkan kök renk adı, LXIV. cümlede yüklem görevindeki sıfat tamlamasının bağlama grubu kuruluşundaki sıfat unsurunda birinci isim unsurunu teşkil etmektedir:

LXIV. kök: buym I ul: tog^an: I kuş: m^en: “(Ben) *mavi* ve boynu (*beyaz*) *doğan kuşuyum*.”

2.9. Buymul

Buymul kelimesi, metinde tespit ettiğimiz 1 cümlede doğan kuşunun bir uzvunun niteleyicisi olarak ve bu uzvun adını da içine alarak “beyaz boyunlu” anlamı ile karşımıza çıkmaktadır.

Buymul renk adı LXIV. cümlede yüklem görevindeki sıfat tamlamasının bağlama grubu kuruluşundaki sıfat unsurunda ikinci isim unsurunu teşkil etmektedir:

LXIV. kök: buym I ul: tog^an: I kuş: m^en: “(Ben) *mavi* ve *boynu* (*beyaz*) *doğan kuşuyum*.”

2.10. Sarıg

Sarı renk adı, *Orhun Âbideleri*'nde kullanıldığı iki yerde de altın madeninin sıfatı (sarıg altun BK K11, TII G4) olarak yer alırken *Irak Bitig*'de at donuna işaret etmektedir.

Sarıg renk adı, XI. cümlede özne görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsuru teşkil etmektedir:

XI. sarıg: ^atl'g I : s^abçı: y^az'g: ^at I l'g: y^al^ab^aç: ^edğ I ü: söz: s^ab: ^el I ti: k^elir:... “*Sarı atlı haberci, serbest (kula at) atlı sefir iyi söz haber getirerek gelir.*”

2.11. Ala

“Çoğu zaman koyu renk atların vücudunun büyük bir kısmında, karnında, bacaklarında büyük beyaz lekeler olan atlara ‘alaca’ denir.” (Eryılmaz, 84. s.)

Metinde sadece bir yerde geçen, hem don hem de nişane⁴ adını bünyesinde barındıracak şekilde kullanılan ala renk adı II. cümlede yüklem görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsurunu teşkil etmektedir:

II. ala: ^atlıg: y I ol: t^enri: m I ^en... “*Alaca atlı yol tanrısıyım.*”

2.12. Yaşıl, Kızıl, Boz

Gri rengine karşılık gelen ve özellikle at donu için kullanılan boz (Clouston, 388. s.), *Orhun Âbideleri*'nde renk sıfatı olarak kullanılan kızıl (kızıl kıan TII D2) ve özel ad yapımında kullanılan yaşıl (Yaşıl ügüz BK D15) renk adları, *Irak Bitig* metninde sadece birer defa kullanılmış ve doğa unsurunun sıfatı görevinde yer almışlardır.

Yaşıl, kızıl ve boz renk adları, LI. ve LIII. cümlelerde özne görevindeki sıfat tamlamasının sıfat unsurunu teşkil etmektedir:

LI. ... I y^aşıl: k^aya: I y^ayl^ag^am: k^a I zıl: k^aya: I kışl^ag^am:.. “*Yeşil kaya yaylağım, kızıl kaya kışlağım.*”

LIII. boz: bulıt: I yorıdı: bud I un: üze: y^agd I ı:... “*Boz bulut yürüdü. Halkın üstüne yağdı.*”

3. Sonuç

65 ırk ve kısa bir hatimeden meydana gelen bu eserde 14 farklı toplam 28 tane renk adı tespit edilmiştir. Bunların %18'ini *altun* (5), %14'ünü *örün* (4), %11'ini *kara*, *esri* (3), %7'sini *ak*, *tıg*, *yazıg/yazıg* (2) ve %4'ünü de *sarıg*, *ala*, *yaşıl*, *kızıl*, *boz*, *kök* ve *boymul* (1) renkleri oluşturmaktadır:

At donu olarak kullanılan renk adları: *ak bisi*, *ak at*, *tıg at*, *yazıg atlıg*, *sarıg atlıg*, *ala atlıg*.

At adını da içine alan renk adları: *tıg*, *yazıg*.

Farklı hayvan adlarının sıfatı olan renk adları: *altun kuruksak*, *örün inğen*, *örün esri togan kuş*, *örün esri inğek*, *örün esri irkek bozagu*, *kök togan kuş*.

Farklı hayvanların organ adlarının sıfatı olan renk adları: *altun kanatlıg talım kara kuş*, *altun başlıg yılan*, *altun tıyuglug adgırlık*, *altun budl(a)lug bugralık*.

Başka bir hayvan türüne ad olan renk adı: *kara kuş*.

Hayvanın organ adını da içine alan renk adı: *boymul*.

Doğa unsurlarının sıfatı olan renk adları: *yaşıl kaya*, *kızıl kaya*, *boz bulıt*, *kara bulıt*.

İncelediğimiz renk adlarının %46'sı özne (13), %32'si yüklem (9) ve %11'i de nesne (6) görevlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu renk adlarından sadece ikisi (*yazıg*, *tıg*) cümlede müstakil

⁴ Atların vücudunun bazı yerlerinde mesela alında, yüzünde ya da bacaklarının alt kısımlarındaki açık renk işaretlere “nişan” denir. (Eryılmaz, 82. s.)

olarak görev alırken diğerleri başka kelime gruplarının herhangi bir unsuru şeklinde kullanılmışlardır:

Yüklem görevinde yer alan renk adları: *altun* (2), *örün* (1), *kara* (2), *esri* (1), *kök* (1), *buymul* (1), *ala* (1)

Özne görevinde yer alan renk adları: *altun* (2), *örün* (2), *kara* (1), *esri* (1), *ak* (2), *yazığ* (1), *sarıg* (1), *yaşıl* (1), *kızıl* (1), *boz* (1)

Belirli nesne görevinde yer alan renk adı: *tıg* (2), *altun* (1)

Belirsiz nesne görevinde yer alan renk adları: *esri* (1), *yazığ* (1), *örün* (1)

Türk dilinin yazılı metinlerle takip edebildiğimiz en eski döneminden itibaren kesintisiz olarak kullanılan renk adlarının bazıları günümüzde kullanımdan düşerken (*boymul*, *örün/ürünğ*, *tıg*, *esri*) bazıları birkaç fonetik değişikliğe uğrayarak (*sarıg*, *altun*, *yaşıl*) hâlâ kullanılmaya devam etmektedir.

Yeryüzündeki renkler aynı olduğu hâlde bunların adlandırılışı ve kapsamı dilden dile farklılık göstermektedir (Aksan: 7). Kelimelerin karşılık geldikleri kavram alanlarına göre kullanılan renk adlarının fazla olması, o dilin tarihine ışık tutacak sözcüğünün geniş olduğunu göstermektedir. Renk adlarının ilk yazılı metnimiz olan *Orhun Âbideleri*'nde dahi çeşitlilik göstermesi (*sarıg*, *yaşıl*, *yazığ*, *ürünğ*, *torug*, *kök*, *kızıl*, *kara*, *boz*, *ak*) ve üzerinde çalıştığımız *Irk Bitig* metninde bunun artarak devam etmesi Türk dilinin gelişmişlik düzeyini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan (2006), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.
- BARUTCU-ÖZÖNDER, F. Sema (2002), "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *Genel Türk Tarihi 2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 457-492. s.
- BAYAT, Fuzuli (1993), *Oğuz Epik An'anası ve "Oğuz Kağan" Dastanı*, Sabah Neşriyatı, Bakü.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2011), "Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı*, Ed. Ülkü ÇELİK ŞAVK, c. 1-2, Ankara, 121-128. s.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2013), "Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı", *Journal of Language and Linguistic Studies*, 9 (2), 95-114 s.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2014), "Türkçe Yeşil Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış", *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10 (1), 179-193 s.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford.
- DOĞAN, İsmail, Zerrin USTA (2014), *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, Altınpost Yayınları, Ankara.
- ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Ziyat AKKOYUNLU (2014), *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2008), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERYILMAZ, Akkaş (1967), *Türkçede Hayvan Adlarının Kullanıldığı Yerler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- GABAIN, A. Von (1962), "Renklerin Sembolik Anlamları", *Acta Orientalia Hungarica*, Çev. Semih TEZCAN, c. 3, S. 1, 107-113 s.
- GENÇ, Reşat (1996), "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil", *Nevruz ve Renkler*, haz. Sadık TURAL- Elmas KILIÇ, AKM Yayınları, Ankara, 41-48. s.
- KAFALI, Mustafa (1996), "Türk Kültüründe Renkler, Nevruz ve Renkler", *Nevruz ve Renkler*, Haz. Sadık TURAL-Elmas KILIÇ, AKM Yayınları, Ankara, 49-53 s.

- KARADOĞAN, Ahmet (2004) “Türk Ad Biliminde Renk Kültü”, *Milli Folklor*, Yıl 16, S. 62, 89-99. s.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)*, çev. Besim ATALAY, C. I, TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*, çev. Besim ATALAY, c. 4, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYMAZ, Zeki (1997), “Türkiye Türkçesi ve Ağzlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”, *TDAY Belleten*, Ankara, 251-342. s.
- KÜÇÜK, Salim (2009), “Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları”, *Turkish Studies*, Vol. 4/8, 1830-1855 s.
- KÜÇÜK, Salim (2010), “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, *Bilig*, S. 54, 185-210. s.
- KÜÇÜK, Salim (2010), “Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, *Turkish Studies*, Vol. 5/1, 556-577 s.
- MAHMÛD AL-KÂŞGARĪ (1985), *Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Luyât at-Turk)*, Trans. Robert DANKOFF, James KELLY, Part III, Harvard University Printing Office, Cambridge.
- MALOV, S. E. (1951), *Pamyatniki drevnyeturkskoy pis'mennosti*, Moskva, 80-92. s.
- NERĪMANOĞLU, Kâmil Veli (1996), “Türk Dünya Bakışında Reng”, *Nevruz ve Renkler*, haz. Sadık TURAL, Elmas KILIÇ, AKM Yayınları, Ankara, 63-74. s.
- ORKUN, Hüseyin Namık (2011) *Eski Türk Yazıtları*, C. II, TDK Yayınları, Ankara, 71-93. s.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Mitolojisi*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SAGOL-YÜKSEKKAYA, Gülden (1995), “Tarihî Şivelerde At Donları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul, 126-146. s.
- ŞEN, Serkan (2007), “Eski Türkçede Gök İle Yer Adlandırılışında Renklere Dayalı Deyim Aktarmalarından Yararlanma ve ‘Kara’ Sözcüğünün Kökeni Üzerine” *İlmî Araştırmalar*, S. 24, 129-136. s.
- ŞEN, Serkan (2016), *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2004), *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Haz. Emine YILMAZ, Nurettin DEMİR, Ankara.
- TEKİN, Talat (1993), *İrk Bitig: The Book of Omens*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- TEZCAN, Semih (1978), “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe*, TTK Yayınları, Ankara, 271-323. s.
- THOMSEN, V. (1912), “Dr. M. A. Stein’s Manuscripts in Turkish ‘Runic’ Scripts from Miran and Tun-huang”, *Journal of Royal Asiatic Society*, 190-214. s.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1972) C. VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÜNAL, Orçun (2010), “İrk Bitig’in 40. İrki Üzerine Düşünceler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, 13, 233-242 s.
- YAMAN, Hayrettin, “Nevrûz ve Türk Kültüründe Renkler”, *Milli Folklor*, Y. 14, S. 53, 10-15. s.

KISALTMALAR

- BK D:** Bilge Kağan Âbidesi, Doğu Yüzü
- BK K:** Bilge Kağan Âbidesi, Kuzey Yüzü
- DLT I:** Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) , C. I
- DS:** Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
- ETY:** Eski Türk Yazıtları
- KT D:** Kül Tigin Âbidesi, Doğu Yüzü
- KT K:** Kül Tigin Âbidesi, Kuzey Yüzü
- TI B:** Tonyukuk Âbidesi Birinci Taş, Batı Yüzü
- TII D:** Tonyukuk Âbidesi İkinci Taş, Doğu Yüzü
- TII G:** Tonyukuk Âbidesi İkinci Taş, Güney Yüzü

HUASTUANİFT'İN SÖZ DİZİMİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Neslihan ÇELİK¹

Özet

Türk dili, tarihsel bütün dönemlerde yazı dili olarak kullanılmış ve bunun doğal bir sonucu olarak da tarihin hiçbir döneminde inkıta evresi yaşamamıştır. Eski Uygur Türkçesi, bir geçiş dönemi özelliğini bünyesinde barındırmaktadır ve söz konusu bu dönemde görevini ifa ederek Türk dilinin yapısal değişikliğe uğramadan açıklanabilir ses değişiklikleri ile günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Uygur Türklerinin farklı inanç çevrelerine girmeleri, bu dönemde birçok eserin Türk diline çevrilmesini de beraberinde getirmiştir. Çeviri eserlere duyulan ihtiyacın artması, bu dönemde yeni kavram alanlarına olan ihtiyacı da beraberinde getirmiş ve sözcük türetme faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde türetme faaliyetleri Türk dilinin yapısına uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Türetme faaliyetlerinin yoğun ve Türk dilinin yapısına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi kelime gruplarını etkin ve işlek biçimde karşımıza çıkarmıştır. Sözcük türetme faaliyetlerinde olduğu gibi cümle yapılarında da Türk cümle mantığı ve yapısına aykırı davranılmamış, çeviri metinler Türk dilinin yapısına göre şekillendirilerek oluşturulmuştur. Maniheist çevre Eski Uygur Türkçesi metinleri de bu bağlamda ele alınmalıdır. Cümlelerin söz dizimi noktasında Türk dilinin yapısal özelliğinin dışına çıkılmaması, cümle unsurlarının dizilişi bakımından Eski Uygur Türkçesinin günümüzden farklılık arz etmemesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu çalışmada, Maniheist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Huastuanift'in cümle yapıları incelenecek, ilgili eserdeki cümle yapıları kendi içinde tasniflenerek Eski Uygur Türkçesinin Türk dili tarihi içerisindeki yeri ve önemi örnekleri ile somutlaştırılacaktır. Çalışmamızda S. Himran'ın Von Le Coq'un İngilizce tercümesinden çevirisi esas alınacaktır. Bu bağlamda, Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* kitabındaki ve Leylâ Karahan'ın *Türkçenin Söz Dizimi* adlı kitabındaki metot esas alınacaktır. Bu çalışma ile, Türk dilinin söz dizimi noktasında tarihselden moderne değişiklik arz etmediği pekiştirilecektir.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Maniheizm, Huanstuanift, söz dizimi, cümle yapıları

Türk dili tarihsel hiçbir dönemde inkıta evresi geçirmemiş ve bunun doğal bir sonucu olarak herhangi bir yapısal değişikliğe uğramadan açıklanabilir ses değişiklikleri ile günümüze kadar gelmiştir. Türk dilinin yapısal bir değişikliğe uğramamış olması, konuşulduğu coğrafyalarda ortak yazı dili olarak kullanımının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğuda Türk boyları ittifakının gerçekleştiği Köktürk devletinin birinci hanedanlığı döneminde Türk dili konuşma dili seviyesinden yazılı dil seviyesine ulaşmış, devlet dili olma özelliği kazanarak da resmi yazı dili olmuştur. Bu durum, Köktürk hanedanlığının ikinci döneminde de pekiştirilmiştir. Köktürk Kağanlığı döneminde edebi dil statüsünde bulunan Eski Uygur Türkçesi, Köktürk Kağanlığı'nın dağılmasının ardından 8. yüzyılın sonlarında resmi yazı dili statüsüne ulaşmış, Çin'in Kansu ilinin kuzeybatısında 18. yüzyılın sonlarına dek resmi yazı dili olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak, Eski Uygur Türkçesinin, Köktürk devleti döneminde yazılı dil statüsünde Uygur Türklerinin bulunduğu coğrafyada kullanıldığı göz ardı edilmemelidir. Eski Uygur Türkçesi Eski Türkçe ile Orta Türkçe dönemi arasındaki geçiş dönemi özelliğini bünyesinde barındırmaktadır ve ilgili bu dönemde Eski Uygur Türkçesi, görevini ifa ederek Türk dilinin tarihsel hiçbir dönemde inkıta evresi geçirmeden açıklanabilir ses değişiklikleri ile günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Uygur Türklerinin farklı inanç çevrelerine girmeleri, bu dönemde çeviri eserlere duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Çeviri eserlerin artması, yeni kavram alanlarına ilişkin sözcük türetme faaliyetlerine olanak sağlamış ve bunun doğal bir sonucu olarak, Eski Uygur Türkçesi döneminde Türk dilinin yapısına uygun bir şekilde sözcük türetme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Togan, Türk edebi dilinin büyük kudretle yaşatıldığı memleketin Uygur Türklerinin yaşadığı coğrafya olduğunu dile getirmiştir (Togan: 100). Türk dilinin yapısına uygun sözcük türetme faaliyetlerinin etkin ve işlek bir biçimde kullanılmış olması, Eski Uygur Türkçesinin Eski Türkçe ile Orta Türkçe dönemi arasındaki geçiş dönemi özelliğini ifa etmesine zemin hazırlamıştır.

¹ Neslihan Çelik, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı doktora öğrencisi

Uygur Türklerinin girdikleri farklı sosyal çevrelerden biri Maniheizm'dir. Çalışmamızda Maniheist çevre Eski Uygur Türkçesi eseri olan Huastuanift ele alınmış ve ilgili eserin söz dizimi incelenmiştir. Turfan'da bulunan Huastuanift, Maniheist çevreye ait uzunca bir tövbe duasıdır (Ercilasun: 232). İlgili eser, A. von Le Coq'un İngilizce tercümesinden Türkçeye S. Himran tarafından tercüme edilmiştir ve çalışmamızda S. Himran'ın neşri esas alınmıştır. Himran'ın neşrinde transkripsiyon harfleri gösterilmemiştir ve çalışmamızda Himran'ın neşrine bağlı kaldığı için onun yazımı esas alınmıştır ve değişikliğe gidilmemiştir. Ancak, eser, söz dizimi yönünden incelenirken cümle unsurları tarafımızca değerlendirilmiş, cümleler bu bağlamda tespit edilmiştir. Cümleler, yapısına göre, yüklem türüne göre, yüklem yerine göre ve anlamına göre olmak üzere dört kategoride incelenmiş ve tasniflenmiştir.

CÜMLE YAPISI ANALİZİ

I-V: hormuzta-h tengri-i biş tengri-i birle kamag tengriler süzinlüğün Yekke Süngüşkeli-i k(e)lti-i-h 'inti-i anıg kılınçlıg şmnulugun biş türlüg yeklerlüğün süngüşdi-i.

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

VI-VII: tengrili(-i y)ekli-i yaruklı-ı karalı-ı ol ödün katıldı-ı.

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

VII- XIV: hormuzta tengri-i-h olan(ı-ı) biş tengri bizning özütümüz suin y(ek)lüğün süngüşüp balıg başlıg? boltı-ı yme kamag yekler ul(ug)lar totunçsuz ovutsuz sok yek (birle?) yüz artukı kır(k t)ümen yek (yavlak?) biliginge-h katılıp ögsüz köngülsüz kelti.

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

XIV-XVI: kentü tuğmuş kılınmış mengigü tengri yirin unitu-u 'ıtdı-ı, yaruk tengrilerdde atrılı-ı.

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

XVI-XXXVIII: Antaddata baru tengrim yek kılınçga-h anıg kılınçlıg şmnu ögümüzni-i sakınçımıznı-ı azgurdukin a...k(?)k(?)...uun biligsiz ögsüz boltukumuz (ü)çün kamag yaruk özütlerning t(özün)ge (yil)tizi(nge) arıg yaruk ezrua tengriken (-ke?) yazıntımız yangıltımız erser (yaruklı-ı) karalı-ı ten(gr)ili-i yekli-i-h tözi-i yiltizi-i... (tidimiz) erser tırgüdser tengr (i-i tırgüdür?) ölürser tengri-i ölürür ti(ddimi)z erser edgüg anıgag kop tengri-i yaratmış ol tiddimiz erser mengigü-ü tengrilerig (yara)t(ı)glı-ı ol tidimiz erser hormuzta (tengrili-i ş)mnulı-ı tengri-i yaratmış ol (tidimiz) erser tengrim suida baru-u (b)ilmetin tengrike igdeyü-ü muntag ulug çulvu-u sav sözledimiz erser mundag bu adunçsuz yazuk yazıntımız erser tengrim amtı-ı men raimast ferzind ögü(nür men yaz)ukda boşunu ötünür men.. manastar hirza-h.

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

XXXIX: kutlug pads ... 'ikinti yme

1-8: (ikinti yme)e kün ay t(enrike) (i)ki yaruk ord(u içre) olurugma tengri(lerke kamag) burhanlarınğ (yir suv) yarukn(un)g tözi (yiltizi) tirnegüli-i ... tengri (yiringerü) barsar öngü-ü ka(pıgı) kün ay tengri ol...

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

8-12: biş tengrig boşugalı-ı yar(ukug) karag adırgalı-ı t(egde) tolı tegzirnür tört-t bulunugug yarutı(r)

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

12-31: tengrim suida baru-u bil(metin) kün ay tengrike (iki) yaruk ordu-u iç(re) olurugma tengriler (ke) neçe yazıntımız erse(r) yime kirtü erklig küçlüg tengri-i tipen kirtkü-ünmedimiz erser... neçe öküş yavlak çulvu-u çulvu-u sav sözledimiz erser... yime kün ay ölür tidimiz erser ..erksizin tugar batar erki-i bar erser tugmazun tidimiz erser.. kentü özümüzni-i kunte ayda öngi-i biz tidimiz erser .. bu-u ikinti bilmetin yazınmış yazukug boşunu-u ötünür biz manastar hırza..

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

32-42: üçünç yme biş tengrike hormuzta tengri oğlanınga bir tintura tengri, ikinti yıl tengri-i üçünç yaruk tengri-i .. törtünç suv tengri bişinç oot tengri-i .. suin ye klügün süngüşüp bal?dukın karake katıltukın üçün .. tengri yiringerü baru umatın bu-u yirde erür ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

42-44: üze o-o-n kat kök asra segiz kat yir biş tengri-i üçün turur.

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

45-48: ..kamağ yır üzekining kutı kıvı-ı öngi-i mengzi özi özütü-i küçi-i yarukı-ı tözi yiltizi-i biş tengri-i ol ...

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

49-63: tengrim suida baru biş tengrig bilmetin anıg yavlak biligin neçe sıdımız birtımız erser .. tört yigirmi-i türlüg baş kıltımız erser... on yılan başlıg erngekin iki kırk tişin tirig özüg aş 'içkü-ü tengrig neçe açıtımız agrıtımız erser .. kurug öl yirke biş türlüg tınlıgka biş türlüg ootka 'ıgaçka neçe yazıntımız erser .. amtı tengrim yazukda boşunu ötünür biz manastar hırza

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

64-78: törtünç süki-i tengri-h yalavaçı-ı burhanlarka buyançı-ı böğteçı-ı arıg dıntarlarka bilmetin neçe yazıntımız erser .. yime kirtü tengri-i yalavaçı-ı burhan tipen edgü kılınçlıg arıg dıntar tip kirtkünmedimiz erser .. tengri nomın sözleser biligsizin ötrü (?) üzedimiz erser .. nomug törüg yadturmatın tıdtımız erser, tengrim amtı-ı ökünürbiz yazukda boşunu-u ötünür biz manastar hırza ...

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

79-92: bişinç biş türlüğ tınlığa bir yme eki-i adaklıg kişike ekinti-i tört budlug tınlığa üçünç uçugma tınlığa törtünç suv 'içreki-i tınlığa bişinç yirdeki bagrın yorıgma tınlığa suida baru-u tengrim bu-u biş türlüğ tınlıg-g turalıg-g ulugka kişigke tegi-i neçe korkıtımız ürkitimiz erser neçe urtumuz yüntümüz erser .. neçe acıtımız agrıtımız erser neçe öldürdümüz erser .. munça tınlığa turalığa öz öteğçi-i boltumuz

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

93-94: ... amtı-ı tengrim yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

95-124: altınç yime tengrim suida baru-u sakınçın sözün kılınçın .. on türlüğ sui-i yazuk kılıtımız erser .. neçe igid igidedimiz erser yime neçe igideyü antıkdımız erser .. neçe igid kişi-i tanukı-ı boltumuz erser .. yime yazuksuz kişig neçe kovladımız erser .. yime sav ilitip sav kelürüp, kişig neçe kıkşürü-ü sözledimiz erser .. köngülin biligin artatdımız erser .. neçe yilvi-i yilviledimiz erser .. yime neçe öküş tınlıg-g turalıg-g ölürdümüz erser .. neçe tevledimiz kürledimiz erser .. neçe evinng orunçak yiddimiz erser .. kün ay tengri-i taplamaz işig neçe işledimiz erser .. yime ilki-i özün bu özün uzuntonlug urılar öz bolup neçe yazıtımız yangıltımız erser .. boşlug. munça öküş tınlığa neçe üz boz kılıtımız erser .. tengrim amtı bu on türlüğ yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

124-130: yitinç yime suida baru-u eki-i agulug yol başınga tamu kap-gınğa azguruglı-ı yolka kim tiser .. bir igidd nomug törüg tutugma .. ekinti-i yime yekke tengri-i tipen yükünç yükünügme

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

131-155: .. suida baru-u tengrim kirtü tengrig arıg nomug bilmetin ukmatın .. burhanlar arıg dıntarlar [d: dıntarlar] nomlasar kirtkünmedin tertrü yana igdeyü tengriçimin nomçımın tigmeke artızıp anıng savın alıp neçe yangılı-u baçak baçadımız erser .. neçe yangılı yüküntümüz erser neçe yangılı puşi-i birdimiz erser .. yime buyan bögteg kulurbız tip yangılı neçe anıg kılınç kılıtımız erser .. yime yekke içkekke tengri-i tipen tınlıg-g turalıg-g ölüüp yüküntümüz erser. yime burhan tipen igidd nomka oduntumuz tapıtımız erser .. kut kolu yüküntümüz erser tengrike yazınıp yekke tapıtımız erser .. tengrim amtı-ı ökünürbiz yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

156-159: sekizinç kirtü tengri-i-g arıg nomug biltükümüzde baru-u .. eki yiltizig üç ödkii nomug biltimiz ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

160-176: yaruk yiltizin tengri yirin tünerig yiltizin tamu yirin biltimiz .. yime yir tengri yok erken öngre ne bar ermiş tipen biltimiz tengrili yekli nede ötrü süngüşmüş yaruklı-ı karalı-ı kaltı-ı katılmış yirig tengrig kim yaratmış tipen biltimiz yime arkon yir tengri- nedde ötrü yok

bolgay .. yaruklı-ı karalı-ı kaltı-ı adrlıgay-y antada kisre ne bolgay tipen biltimiz .. Ezrua tengrike kün ay tengrike küçlüg tengrike burhanlarka mantımız tayantımız nigoşak boltumuz

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

177-178: .. tört yaruk tamga köngülümüzde tamgaladımız

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

178-184: bir amranmak ezrua tengri-i tamgası-ı ekinti kirtkünnek kün ay tengri-i tamgası-ı üçünç korkmak biş tengri-i tamgası-ı törtünç bilge bilig burhanlar tamgası-ı ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

184-191: tengrim biligimizni-i köngülümüzni-i bu-u tört-t türlüg tengrilerde ağıtdımız erser .. ornıta kamşatımız erser tengri-i tamgası-ı bozultı erser .. amtı tengrim yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

191-195: tokuzünç on çahşapat tutdukumuzda baru üç agzın üç köngülün üç elgin bir kamag özün töketi tutmak kergek erti-i ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

195-205: tengrim bilip bilmetin et'öz sevinçe yorıp yavlak iş tuş adaş kudaş savın alıp köngülün körüp yılıkı baramka bulup azo mungumuz takımız tegip bu on çahşapatıg sıdımız erser .. neçe eksütümüz kergetimiz erser .. amt tengrim yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

206-210: onunç künke tört alkış ezrua tengrike kün ay tengrike küçlüg tengrike burhanlarka .. bir biligin arıg köngülün alkansıg törü bar erti-i..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

211-220: yme korkmatın ermegürüp edgüti-i töketi-i alkanmadımız erser .. yme alkanur erken köngülümüzni-i sakınçımıznı-ı tengerigerü-ü tutmadımız erser .. alkışımız ötügümüz tengrike arıgın tegmedi-i erser .. ne yirde tıdıntı-ı tutuntı-ı erser .. tengrim yazukda boşunu ötünür biz manastar hirza

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

221-223: bir yigirmineç yime yiti türlüg puşı-i arıg nomka ançolasık törü bar erti-i ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

223-230: yme biş tengri-i yarukın kuvratıglı-ı ferışteler hroştag padvahtag tengri-i .. biz adruk adruk biş tengri yarukın bizingerü kelürdi-i erser .. biz adruk adruk itip yaratıp nomka keygürsük törü bar erti ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

230-243: azo mung üçün azo puşi-i birgeli kızganıp yiti-i türlüg puşi-i nomka töketi-i birü umadımız erser ... tengrigrü pardaçı-ı boşuntaçı biş tengri-i yarukın evke barka (d: barkka) badımız erser .. anıg kılınçlıg kişike yavlak tınlıgka turalıgka birdimiz erser .. töktümüz saçtımız erser tengri-i yarukın yavlak yirgerü-ü idtımız erser .. tengrim amtı-ı yazukda boşunu ötünür biz manastar hirza ...

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

244-247: eki-i yigirminç bir yılka elig kün arıg dintarça vos-nti-i olursuk törü bar erti-i ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

247-249: arıg baçak baçap tengrike ançolasık kergek erti-i ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

249-260: yme ev bark tutduk üçün yılka barmka bulup azo mungumuz takımız tegip yme todunçsuz ovutsuz sok yek üçün yme korkunçsuz köngülümüz üçün. arınıp ermegürüp erkligin erksizin baçak sıdımız erser .. yme baçak olurup edgüti nomça törüçe baçamadımız erser .. tengrim amtı-ı yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

261-265: üç yigirminç ay tengri-i künin sayu tengrike nomka arıg dintarlar .. suyumuznı-ı yazukumuznı-ı boşunu kolmak kergek erti-i ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

265-271: yme erkligin erksizin arınıp ermegürüp işke ködügke tıltanıp yazukda boşungalı-ı barmadımız erser .. tengrim amtı-ı yazukda boşunu ötünür biz manastar hirza ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

272-273: tört yigirminç bir yılka yiti-i y-mki-i olursuk törü bar erti ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

274-275: bir ay çahşapat tutmak kergek erti-i

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

275-280: yime çaydanta olurup baçak baçap tengri-i burhanka bir biligin köngülte baru-u bir yılkı-ı yazukumuznı-ı boşunu ötünmek kergek erti. .

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

280-292: tengrim yiti yimki töketi-i oluru umadımız erser bir aykı-ı çahşapatıg (?) edgüti-i töketi-i arıtı-ı tutu umadımız erser . . yme çaydanta yimki- baçak edgüti-i nomça törüçe oluru umadımız erser .. bir yılkı-ı yazukumuznı-ı bir biligin köngülte baru-u boşuyu kolmadımız erser .. neçe egsüg kergek boltı-ı erser .. tengrim amtı yazukda boşunu ötünür biz manastar hirza

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

293-299: biş yigirmiş kün sayu neçe yavlak sakınç sakınurbız .. neçe sözleşmesig irinçülüg söz sözleyürbiz .. neçe işlemesig iş işleyürbiz anıg kılınçka irinçüke kentü özümüzni-i emgetürbiz

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

300-307: .. yme künke aşadukumuz biş tengri-i yarukı-ı kentü özümüz özütümüz .. todunçsuz ovutsuz sok yek sevinççe yorıduk üçün yavlak yirgerü baru anı-ı üçün tengrim yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

307-309: tengri-i dinmurva üçün tengrim egsüklüg yazuklug biz öteğçi-i bırımçıbız

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

310-318: todunçsuz ovutsuz sok yek üçün .. sakıncın sözün kılınçın yme közin körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorıp ürke üzüksüz emgetirbiz.. biş tengri-i yarukın kurug öl yirig biş türlüg tınlıg-g biş türlüg otug ‘ıgaçıg ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre devrik cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

318-319: yme egsüklüg yazuglugbız ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre ad cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

319-322: on çahşapatka yiti-i puşika üç tamgaka nigoşak atın tutar bız kılınçın kılı umazbız

Bu cümle;

a. Yapısına göre sıralı cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre birinci cümle olumlu, ikinci cümle olumsuz cümledir.

323-335: yme yaruk tengrilerke arıg nomka tengriçi-i nomçı-ı arıg dintarlarka .. neçe yazıntımız yangıltımız erser yme tengri-i aymış ötçe biligçe yorımadımız erser .. tengriler köngülin bırdımız erser yme yimki-i baçak alkış çahsapat nomça törüçe tutu umadımız erser neçe egsütümüz kergetimiz erser .. kün sayu ay sayu sui-i yazuk kılur biz ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre şartlı birleşik cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

335-338: yaruk tengrilerke nom kutınga arıg dintarlarka suida yazukda boşunu ötünürbiz manastar hirza ..

Bu cümle;

a. Yapısına göre basit cümle, b. Yüklem türüne göre eylem cümlesi, c. Yüklem yerine göre kurallı cümle, ç. Anlamına göre olumlu cümledir.

338: bir yigirminç ay biş otuzda

Çalışmamız neticesinde, 47 cümle tespit edilmiştir. Bu cümleler, yapısına göre ele alındığında 20 basit cümle, 13 sıralı cümle ve 14 şartlı birleşik cümle olarak tasniflenmiştir. İlgili cümleler yüklem türüne göre ele alındığında 29 eylem cümlesi, 18 ad cümlesi tespit edilmiştir. **Eserde yalnızca 1 cümle yüklem yerine göre devrik cümle yapısındadır.** Diğer tüm cümleler kurallı cümlelerdir. 47 cümle içerisinde yapısına göre sıralı bir cümlenin ikinci cümlesini teşkil eden kısım, anlamına göre olumsuz cümle olarak belirlenmiştir. Bunun dışında tüm cümleler anlamına göre olumlu cümlelerdir.

Çalışmamızda şartlı birleşik yapılara sık rastlanmasının sebebi ilgili eserin bir tövbe metninin çevirisi olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, eserde, Türk dilinin yapısına aykırı herhangi bir cümle ile karşılaşılmaştır. Ayrıca, ilgili metin tövbe metni olduğu için ilgili eserde anlamına göre olumsuz cümle yapısına sadece bir cümlede rastlanmıştır. Metinde cümle dışı unsur olarak değerlendirilmesi gereken hitap unsurları cümlenin sonunda yer almaktadır ve ilgili hitap unsurları cümle tahliline dâhil edilmemiştir.

Sonuç olarak, Uygur Türklerinin farklı sosyal çevrelere girmeleri çeviri eserlere duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir, ancak ilgili çeviri ihtiyacı Türk dilinin yapısal özellikleri çerçevesinde karşılanmıştır. Özellikle söz dizimindeki yüklem sonunda bulunması özelliği çeviri metinlerde de korunarak Türkçenin tarihselden moderne cümle yapısındaki bütünlüğünü taşımasında belirleyici olmuştur. Eylemlerin Türkçe olması, söz varlığındaki türetme sözcüklerin yoğunluğu Eski Uygur Türkçesinin yukarıda da ifade edildiği gibi Eski Türkçe ile Orta Türkçe dönemi arasındaki geçiş dönemi özelliğini taşıdığına tanıkladır niteliktedir.

KAYNAKLAR

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2006), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara

ERGİN, Muharrem (2006), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul

HİMRAN, S. (1941), *Huastuanift*, Ulusal Matbaa, Ankara

KARAHAN, Leylâ (2009), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara

TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul

DEDE KORKUT KİTABI'NDA ZIT ANLAMLILIĞIN EŞGÖRÜNÜMLÜ KULLANIMLARI

Samet ÇETİN¹

Bir dilin semantik yapısı incelendiğinde zıt anlamlılık, eş anlamlılık, alt anlamlılık, üst anlamlılık gibi pek çok olgu gözlemlenebilir. Bu kategorilerden dil kullanıcıları arasında üstdilsel farkındalık bakımından en ön plana çıkan zıt anlamlılıktır. Zıt anlamlılık terimi bir dildeki karşıtlıkların dilbilimsel ifadesidir.

Zıt anlamlılığı ön plana çıkaran üstdilsel farkındalık çocukların dil edinimi aşamalarından itibaren gözlemlenmeye başlamaktadır. J. Kagan'ın çalışmalarına göre çocuklar çok erken yaşlarda zıt anlamlı sözcük çiftlerinin farklılığını kavrayabilmektedir. “yukarı” sözcüğünü öğrenen bir çocuk hemen ardından “aşağı” kavramını belirten sözcüğü öğrenmek istemekte yahut “iyi” sözcüğünü öğrenen çocuk “kötü” sözcüğünün anlamını kendisi çıkarabilmektedir. Zıt anlamlı kavramların dildeki kökleri o kadar derinlerdedir ki bu sözcükler bir süre sonra gerçek anlam ve işlevlerinin ötesine geçerek metaforik anlamlar kurmada kullanılmaktadır. “yukarı” ve “aşağı” kavramlarının deyim ve atasözlerinde olumlu ve olumsuzlayıcı olarak karşılıklı kullanılması eğilimi bu duruma güzel bir örnektir. “Su yüzüne çıkarmak” / “Hasır altı etmek” gibi

Bu çalışmada Eski Oğuz Türkçesinin en önemli eserlerinden olan ve Oğuzların kullandığı dilin ve dikotomik düşün dünyasının en iyi yansımalarından olan *Dede Korkut Kitabı*'ndaki zıt anlamlı sözcükler Clark, Lyon ve Cruse gibi dilbilimcilerin çalışmalarından yola çıkarak ölçülebilirlik, çifttarafılık, çoklu bağdaşmazlık gibi yönlerden ve S. Jones'un literatüre kazandırdığı yardımcı zıt zıtlık, eşgüdümlü zıtlık vb. sınıflandırmalar yönünden incelenecek ve zıt anlamlılığın metne kattığı edebi kuvvet tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zıt anlamlılık, Dede Korkut Kitabı, anlam bilimi, dikotomi

0.Giriş

İnsanları ve eşyayı ikili bir sistem içerisinde gerek benzer, gerekse birbirinden farklı özelliklerini esas alarak sınıflandırma eğilimi, insan toplulukları için hem engellenemez bir içgüdü hem de toplumsal hayat içerisinde vazgeçilmez faydaları olan işlevsel bir davranıştır.

Öyle ki bu tarz bir sınıflandırma sisteminin dildeki yansıması olan zıt anlamlılık olgusu insan zihninde küçük yaşlardan itibaren gözlemlenebilmektedir. Yapılan araştırmalara göre çocuklar erken yaşlarda dikotomik sınıflandırmayı öğrenmekte ve yeni bir sözcük öğrenen çocuk sözcüğün zıttını aramaya koyulmakta ya da zıt anlamlı çiftlerden birinin anlamını öğrenen çocuk çiftin diğer üyesinin anlamını kendi kendine çıkarabilmektedir (Kagan, 187. s.).

Benzer bir durum yetişkinlerde ikinci dil öğrenimi alanında da gözlemlenmektedir. Yetişkin bir birey yabancı dil öğrenme sürecinde zıt anlamlı bir adım ya da eylem çiftinin bir üyesini öğrendiğinde çiftin diğer üyesinin de kendisine öğretilmesi yönünde bir istek duymakta ve bu çiftleri kendi dilindeki karşılıklarıyla değerlendirip kendisine öğretilen kavramları daha iyi algılayabilmektedir (Muehleisen, 1997'den aktaran, Jones, 3. s.).

Varlıkların ve kavramların bu tarzda dikotomik ilişkiler içerisinde değerlendirilip sınıflandırılması, Oğuz toplumlarının idari, askeri yapılanmalarında ve sosyal, kültürel hayatlarında da sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. “Oğuz Tüklerinin idarî ve sosyal teşkilatlanmasında dikotomik yani ikili bir yapı görülmektedir. Bu ikili yapı, sağ-sol, doğu-batı, iç-dış, ak-kara gibi birbirine paralel kavramlarla açıklanmakta idi. Nitekim buna uygun olarak Oğuzlar Boz Ok ve Üç Ok olmak üzere iki kola ayrılmışlar; her iki koldaki on ikişer boy, idarî ve sosyal mevkilerini yansıtan orun/yer /statü ve ongunları ile Oğuz töresi içinde yerlerini

¹ Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, emek:samet.cetin@usak.edu.tr

almışlardır.”(Aksoy, 557. s.) Bu durumu en iyi yansıtan eserlerin başındaysa *Dede Korkut Kitabı* gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı *Dede Korkut Kitabı*’ndaki zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanıldığı örneklerin edebi işlevini ve Oğuz toplumunun yaşam anlayışındaki önemini tespit edebilmektir.

1. Metodoloji

Eserdeki zıt anlamlı sözcükleri tespit ederken okuma çalışmaları arasından güncel olması ve M. Ergin, O. Ş. Gökyay, T. Tekin, S. Tezcan gibi araştırmacıların okuma ve düzeltme çalışmalarını karşılaştırmasından ötürü Prof. Dr. Saadettin Özçelik’in okuma çalışmasından faydalanılmıştır.

Örnek olarak kullanılacak zıt anlamlı çiftler seçilirken Türkiye Türkçesi ile paralel olarak zıt anlamlı olduğundan üstdilsel olarak emin olunan sözcüklerin eşgörünümlü (bir arada kullanıldığı) kullanımları tercih edilmiştir. Ak/kara çifti haricindeki renk adları aralarında belirli bir karşıtlık ilkesi olsa bile tam tamına bir zıt anlamlılık kullanımı içerisinde bulunmadıkları için, ak/alaca gibi renk adı kullanımları tercih edilmemiştir. Yine sığır/buzağı, at/kulun, deve/maye gibi bileşen çözümlenmesinde yetişkinlik bakımından bir birinden ayrılan hayvan adları karşıtlık ilişkisinden çok benzerlik ilişkisi içerisinde kullanıldığı için tercih edilmemişlerdir.

Tespit edilen örnekler Steven Jones’un zıt anlamlılığın eşgörünümlü kullanımlarına dair tespit ettiği, yardımcı zıtlık, eşgüdümlü zıtlık, karşılaştırmalı zıtlık, ayırt edici zıtlık, geçişli zıtlık, olumsuz zıtlık, uçdeğer zıtlık, deyimsel zıtlık, çatışma, eşzamanlılık, eşitlik/denklik gibi işlevlerle uyumluluğu bakımından incelenmiş ve Jones’un tespitlerinin dışında işlevlerin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun yanında Lyons, Leech, Clark gibi araştırmacıların zıt anlamlılıkla ilgili görüşleri (derecelilik, derecesizlik, çift taraflılık, çoklu bağdaşmazlık) de incelemelerde dikkate alınmıştır.

İncelenen örneklerin semantik işlevleri açıklanmış ve bunun yanında örneklerin metaforik kullanımları ve Oğuzların dikotomik hayat anlayışına yaptıkları gönderimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. *Dede Korkut Kitabı*’nda Zıt Anlamlı Sözcüklerin Eşgörünümlü Kullanımlarının İşlevleri

Yukarıda metodoloji bölümünde bahsettiğimiz, Jones’un zıt anlamlı sözcüklerin eşgörünümlü kullanımlarına dair tespit ettiği işlevler dil evrenselleri olarak algılanmamalıdır. Örnekler Türkçe ile paralellik gösterebileceği gibi farklı kullanımları da tespit etmek mümkündür.

Biz çalışmamızda Jones’un bahsettiği işlevlerden yardımcı zıtlık, eşgüdümlü zıtlık, karşılaştırmalı zıtlık, geçişli zıtlık, ayırt edici zıtlık, uçdeğer zıtlık, eşzamanlılık, çatışma, eşitlik/denklik işlevlerinin *Dede Korkut Kitabı*’ndaki örneklerle uyumluluk gösterdiğini ve bu işlevler haricinde bir de bizim tespit ettiğimiz sürerlik işlevinin bulunduğunu gördük.

Aşağıda bu işlevlere ait örnekler verilmiş ve bu örneklerde zıt anlamlı sözcüklerin metne kattığı anlamsal ve toplumsal özellikler irdelenmiştir.

2.1. *Dede Korkut Kitabı*’nda Yardımcı Zıtlık

Zıt anlamlılığın metindeki işlevi incelenirken dikkati çeken önemli bir nokta da pek çok örnek cümlede aslında iki zıtlık belirtmesidir. Birincisi zıt anlamlı sözcükler arasında bulunan diğeri de bir çift sözcük veya söz öbeği arasında oluşan zıtlıklardır. İkinci zıtlık birincisiyle yakından ilişkilidir. Hatta birinci zıtlığın ikinciyi oluşturduğu yahut olumladığı görülmektedir. Bu tarz cümlelerde zıt anlamlı çiftlerin cümlede daha önemli olan bir başka karşıtlığın oluşmasında kullanıldığı söylenebilir (Jones, 45. s.).

Yemek yapmayı **severim** ancak bulaşık yıkamaktan **nefret ederim**.

Örnek cümlede asıl zıt anlamlıların, aralarında belirgin bir karşıtlık olan sözcüklerin sev-/nefret et- çifti olduğu görülmektedir. Ancak bunun haricinde yemek yap-/bulaşık yıka- öbekleri arasında da örtük bir zıtlığın, bu zıt anlamlı sözcükler sayesinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bu tarz kullanımlarda cümledeki belirgin ve asıl olan zıt anlamlı sözcüklere A-çifti, bu zıt anlamlı sözcükler sayesinde kurulan diğer zıt anlamlı gruba ise B-çifti denir. B-çiftlerinin üyeleri pek çok farklı üyelerden oluşabilir. (İnsan, mekan, zaman, parça-bütün ilişkili sözcükler vb.) Hatta pek çok örnekte B-çiftini oluşturan üyelerin eş anlamlı ya da alt anlamlı olduğu görülmektedir (Jones, 46. s.).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere cümlelerin A-çifti yani asıl zıt anlamlı çifti, sev/nefret et- sözcükleridir. Bu iki sözcük arasındaki karşıt ilişkiden ötürü yemek yap-/bulaşık yıka- söz öbekleri arasında da karşıt bir ilişki kurulmuştur. Ancak düşünüldüğünde bu söz öbekleri “ev işleri” anlam alanı içinde değerlendirilebilecek alt anlamlı söz öbekleridir.

Yardımcı zıtlıklarda temelde cümle veya cümlelerdeki iki farklı öge, zıt anlamlı sözcükler sayesinde karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirilir. Ancak bunun dışında A-çiftini oluşturan sözcükler B-çiftinin arasında örtük olarak bulunan karşıtlığı belirginleştirebilir, bu çifti karşılıklı ilişkisi içerisinde bir birine göre değerlendirmemiz yönünde bize direktif verebilir. Yahut B-çiftini oluşturan üyeler de hali hazırda zıt anlamlıysa çiftin üyelerinin zıt anlamlı olduğu ölçek üzerinde (kalite:eski/yeni) yerini kesinleştirmek yahut vurgulamak için kullanılabilir. Ayrıca yardımcı zıtlıklar kuran zıt anlamlı sözcükler, diğer zıt anlamlılık işlevlerini de (eşgüdümlülük, karşılaştırma) sürdürebilirler. Bu örnekler ayrı başlıklarda da değerlendirilecektir.

Yardımcı zıtlıkların *Dede Korkut Kitabı*'ndaki önemli ve kategorinin diğer örneklerinden farklı olan bir kullanımı, A-çiftinin cinsiyet işaretleyicisi olarak kullanıldığı örneklerdir.

1a “Ag bürçeklü **anan** yeri behişt olsun!/Ag sakallu **baban** yeri uçmag olsun!”(19b.7-8)

1b “Ag sakallu **kocanın** azgın sögdi, ag bürçeklü **karının** saçın yoldı.” (11b.5-6)

1c “Ag sakallu **baban** bunlu ola, karucık olmış **anan** kan yaş döke.” (95b.3-4)

1d “Ata adını yöritmeyen hoyrad ogul, **ata** belinden enince enmese yeg, **ana** rahmine düş[üp toğınca] toğmasa yeg.” (4a.9-10)

1e “Eydür: Ne göreyim? **Oğlı** olan évermiş **kızı** olan göçürmiş.” (42a.10-11)

1f “**Kız anadan** görmeyince ögüt almaz. **Oğul atadan** görmeyince sofraya çekmez.” (3b.11-12)

1g “**Ogulluyı ag** otaga, **kızlıuyı kızıl** otaga, **oğlı kızı** olmayanı **kara** otaga kondurun, Kara kège altına döşen, kara koyun yahnısından onine gétirün.” (8b.1-2)

Clark'a göre zıt anlamlı sözcükler arasındaki karşıtlık sanılanın aksine maksimum seviyede değil, minimum seviyededir (Clark, 275. s.). Clark'ın “minimum kontrast kuralı” olarak adlandırdığı bu kurala göre örneğin kız/oğlan çiftini ele aldığımızda, bu sözcüklerin bileşen çözümlemesi yapıldığında iki sözcüğün de insan olma ve yetişkin olmama kriterlerini sağladığı, aralarındaki tek farklılığın cinsiyet yönünde olduğu görülür. Yukarıdaki örneklerde bu durumu karşılar nitelikte özellikler göstermektedir.

1a örneğinde normalde eş anlamlı ve cinsiyet yönünden nötr olan behişt/uçmag sözcükleri A-çiftinin etkisiyle cinsiyet yönünden zıtmış gibi değerlendirilmiştir. Eser boyunca bu kullanımın değişmediği görülmektedir. 1b ve 1c örneklerinde aynı ölçek içinde değerlendirilmesi gereken (1a'da ofensiv edim, 1b'de ruh hâli) ve hem erkek hem de kadın için gerçekleştirilebilecek olan azgın söv-/saçın yol- ve bunlu ol-/kan yaş dök- eylemleri A-çifti tarafından belirli cinsiyetler adına işaretlenmiştir. 1d örneğindeyse rahim sözcüğü kadınlara ait üreme sistemini belirtmesi bakımından hali hazırda cinsiyet belirtmekle birlikte bel sözcüğünün cinsiyet yönünden nötr olması beklenmektedir. Ancak cümle erkek üreme organını yahut sistemini ifade etmektense

vücudun üreme organına yakın bir bölgesi olan bele cinsiyet işaretliliği atfederek kastettiği anlamı vermiştir.

1e ve 1f örneklerinde ilk dört örnekten farklı olarak B-çiftleri hem cinsiyet hem de yetişkinlik durumları bakımından işaretlidir. Ancak yetişkin olmama durumu hâlihazırda erkek/kadın çifti yerine kız/oğul çifti tarafından belirtildiği için yardımcı zıtlık A-çifti arasındaki cinsiyet farkını yine B-çiftinin cinsiyet işaretçisi olarak kullanmıştır. Dolayısıyla cinsiyet yönünden nötr olması gereken ever- ve sofrta çek- erkeğe ; göçür- ve öğüt al- kadına atfedilmiştir.

1g örneği yine farklı bir yapılanma göstermektedir. Cümlede işlev gösteren 2 adet zıt anlamlı çift vardır. Oğul/kız ve ag/kara çiftleri. Ancak burada A-çifti cümlelerin anlamsal işlevi bakımından oğul/kız çifti olmalıdır. Ag, kızıl ve kara ise otag sözcüğünü niteleyerek B-çiftini (ya da üçlemesini) oluşturmaktadır. Burada cinsiyete göre oturma düzeni oğul/kız çifti tarafından düzenlenmektedir. Ag/kızıl/kara üçlemesi ise Lyons'un kapalı seri setler dediği olguyu oluşturmaktadır (Lyons, 288. s.). Normalde ag/kara çifti derecesiz zıt anlamlılar altında değerlendirilirler. Buna göre *ag* olan bir kavram aynı anda *kara* olamaz. Buradaysa bu ikili taksonomiye (Leech, 109. s.) renk ölçeğinin üyelerinden kızıl da eklenmiş ve anlamsal olarak normalde erkek çocuk sahibi olmanın zıttının cinsiyet bakımından kız çocuk sahibi olmak olması gerekirken, ağ/kara zıtlarının bildirdiği değer yargıları bakımından, çocuk sahibi olmamak daha uygun görülmüştür. Yani yardımcı zıtlık cinsiyet bakımından oturma düzenini belirtirken renkler çocuk sahibi olma durumunun varyasyonlarını nitelemektedir.

Yardımcı zıtlıkların cümlede sözcük veya söz öbeklerine kazandırdığı bir diğer işlev B-çiftinin üyeleri arasında örtük olarak bulunan zıt anlamlılığı kuvvetlendirmektir.

2a “Kafirün kelisasın **yıkdılar**, yerine mescid **yapdılar**.” (62b.1)

2b “**Kara** polad uz kılıcdan kayıtmayan/**Agca** tozlu katı yaydan dursınmayan.”(94a.2)

2c “**Anasıyla** sohbet eyledi. **Atasına** kasd eyledi.” (12a.5)

2d “**Aşagadan yokarı** bakmazmısın?/Karşuna ala kaz geldi, şahinün atmazmısın?” (95b.7-8)

2e “**Arkuru** yatan kara tagları aşdum / **İlerü** yatan kara denize girdüm.” (105a.12)

Kelisa/mescid çifti aralarında imaen bir karşıtlık ilişkisi bulundurmakla birlikte tam anlamıyla zıt anlamlı olarak kabul edilemez. Ancak cümlelerin A-çifti olan yık-/yap- sözcükleri sayesinde bu sözcükler arasındaki bu örtük zıt anlamlılık belirginleştirilmiştir. Belirginleştirilen bu örtük zıt anlamlılık, eserin yazıya geçirildiği dönemin inanç temelli toplumsal kimlikleri ile mabetleri mescit ve kilise olanlar, yani Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında kemikleşmiş mücadeleler göz önüne alındığında anlaşılır hale gelmektedir.

Dede Korkut Kitabı boyunca kılıç ve yay (yahut ok) sözcüklerinin pek çok defa eşgörünümlü olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlarda sözcükler farklı tanımlayıcılar alabilmektedir. (33b.10-11 örneğindeki kara polat uz kılıç/üç yelekli kayın ok gibi). Ancak bu örnekte ag/kara çifti sayesinde kullanım şekilleri bakımından farklılıklar barındıran *kılıç* ve *yay* silahları arasındaki örtük zıtlık belirginleştirilmiştir. 2c örneğinde B-çiftini oluşturan sohbet eyle-/kasd eyle- çifti *kişisel tutum* diyebileceğimiz bir anlam alanının içerisinde bir ölçeğin artı/eksi yönünde konumlanmıştır. Ancak bu anlam alanının üyelerinin sayısını tam anlamıyla belirlemek ve zıt anlamlı olabilecek uç örneklerini kestirmek zordur. Burada ana/ata zıt anlamlı çiftiyle bu iki eylem arasında örtük halde bulunan zıtlık kuvvetlendirilmiştir.

2d ve 2e örneklerinde çoklu bağdaşmazlık olarak değerlendirilen yön belirten sözcükler A-çifti olarak işlev görmektedir. Çoklu bağdaşmazlıkta (multiple incompatibility) pusulanın yönleri gibi (doğu/batı, kuzey/güney) üyelerinin sayısı ikiden fazla olan bir grubun elemanları arasındaki zıtlıklar belirtilir (Jones, 18-19. s.). Bu örneklerde zıt anlamlı sözcüklerin metaforik değerleri kullanılmıştır. 2d örneğini ele alalım Türk kültüründe özellikle Oğuzlarda kut dolayısıyla iktidar gökten aşağı doğru inmektedir (Türkmen, 13. s.). Bu yüzden göğe pozitif yere negatif bir anlam yüklenmiştir. Bunun sonucunda aşağı/yokarı çiftinin kullanımıyla kaz/şahin çifti arasında güç

ölçeğinde bir zıtlık kurgulanmıştır. 2e’de arkurı/ilerü çifti ile tag/deniz arasındaki örtük zıtlık kuvvetlendirilmiştir. Burada ilerleme yönünün deniz olması Türklerdeki doğudan batıya doğru genişleme geleneğine bir gönderme olabilir (Aksoy, 559. s.).

Dede Korkut Kitabı’nda yardımcı zıtlığın üçüncü işlevi var olan zıtlığı kuvvetlendirme ve ya B-çiftinin üyelerini belirli bir ölçek üzerinde konumlandırmadır.

3a “Yêdi gün ben Kazana mühlet vèrgil. **Yèrde** ise ogulu çıkarayım. **Gökde** ise èndüreyim. (72a.10-12)

3b “**Ölen** adem **dirilmez**, çıhan gerü gelmez.” (3b.1)

3c “Bu boy Deli Dumrulun olsun. Menden sonra alp ozanlar **söylesün**, alnı açuk cömerd erenler **dinlesün!** dèdi.” (86b.11-12)

3d “**Hayır** haber gètürene at, ton vèrem, kaftanlar gèydürem./**Şer** haber gètürenün başın kesem.” (132b.11)

3a ve 3b örneklerinde yer/gök ve öl-/diril- çiftleri; çıkar-/ènder- ve çih-/gel- eylemleri arasında açık bir şekilde bulunan zıtlığı bir adım daha ileri götürmektedir. 3c örneğinde *alp ozanlar* ve *cömerd erenler* birbirlerine göre etken/edilgen ölçeğinde konumlandırılmıştır. 3d örneğinde ise *at,ton vèr-*; *kaftanlar gèydür-* ve *baş kes-* arasında örtük bir zıtlık bulunuyor gibi görünse de buradaki asıl işlev cümlelerin A-çifti olan hayır/şer sözcüklerinin değer yargısı belirtme işlevi üzerinden bu söz öbeklerini ödül ölçeği üzerinde konumlandırmaktır.

2.2. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki Eşgüdümlü Zıtlık

Eşgüdümlü (coordinated) zıtlıklar Oğuz dikotomisinin en güzel yansıtıldığı zıt anlamlılık işlevlerindedir. Bir zıt anlamlı çift bir ölçeğin içerimine (inclusiveness) yahut kapsamına(exhaustiveness) işaret ediyorsa eşgüdümlü zıtlık olarak adlandırılır. (Jones, 61. s.)

“Hükümet **zengin fakir** herkesi rahat bir emeklilik için bireysel emeklilik sistemine güvenmeleri yönünde cesaretlendiriyor.”

“**Doğru** veya **yanlış** onun görüşlerinin günümüz edebiyat dünyası için önemli olduğu yadsınamaz.”

Yukardaki birinci örnekte zengin/fakir çifti *herkes* sözcüğünün içerimini teyit etmekte ve bu içerimin ölçüldüğü ölçeği (refah seviyesi) tanımlamaktadır. İkinci örnekteyse sözü edilen şahsın görüşlerinin doğruluğu ya da yanlışlığına bir değer atfetmeden söz konusunu ölçeğin kapsamına gönderimde bulunulmuştur. Böylece zıt anlamlı çiftler bir arada eşgüdümlü biçimde kullanılarak, açıkta hiçbir üye bırakmadan bir zıt anlamlılık ölçeğinin bütün üyelerini bir araya getirmektedir (Jones, 61. s.).

Eşgüdümlü zıtlıklarda bağlaçlar sıklıkla başvurulan öğelerdir. İçerim için *ve, ile*; kapsam için *veya, ya da, yahut* tarzı bağlaçlardan faydalanılır. Dede Korkut’taki örneklerdeyse eşgüdümlü zıtlıkların çoklukla yalın halde kullanıldıklarına şahit oluyoruz. Belirli bir ölçeğin içerimine gönderimde bulunan örnekleri inceleyelim.

5a “Bir gün Kam Gan Oğlu Han Bayındır yerinden turmuşdı. Şami günligi **yer yüzine** dikedürmişdi. Ala sayvanı **gök yüzine** aşanmışdı.” (7a.1-3)

5b “Çapariken **ag boz** atun [bü]dremesün!” (35a.3)

5c “**Sagina solına** göz gezdürdi, oglancugını görmedi.” (13b.10)

5d “Kan Turalı **sagina** bakdı, kırk yigidin aklar gördi. **Solina** bakdı, eyle gördi.” (92b.1-2)

5e “Uruz kafirün **sagina** at depdi, **saglı solli** kafiri hub tagıtdı.” (68b.5)

5f “**Sagin solın** Uruzun çevürdiler, kırk yigidin, şehid ètdiler.” (69a.1)

5g “**İç** Oguzda **Taş** Oguzda adı bellü.”(112b.6)

Bu örnekler gerek gerçek anlamlarıyla gerek metaforik anlamlarıyla *yön* ölçeğine işaret etmektedirler. Yön belirten sözcükler çoklu bağdaşmazlık grubunda kabul edilen zıtlıklar belirtirler. Bu yüzden bu grubun üyeleri bir arada kullanıldığında iki ucun bir araya gelmesi dolayısıyla belirli bir uzamın bütününe kastederler. 5a örneğine baktığımızda Çu kozmolojisi denilen kâinatın bütün görünümünü gök ve yer şeklinde tasvir eden karşıt fakat birbirine muhtaç ikili(dikotomik) anlayışa gönderimde bulunduğunu görüyoruz (Esin, 19.s). Yer yüzü ve gök yüzünün aşağı ve yukarı yönlerine yaptığı gönderim ve günlük ile sayvanın kapsayıcılığı dünya ve evreni dolayısıyla fetih ve hakimiyet fikrini vurgulayan bir metafor oluşturmaktadır. Salur Kazanın evi yağmalandığı boy'dan alınan 5b örneğine bakarsak hikayenin başında Salur'un atı *konur* (koyu kırmızı) renkte tasvir edilirken hikayenin sonunda Dede Korkut dua ederken atın *ağ boz* olduğunu söylemektedir. Seyfi Karabaş bu durumu kırmızı renge atfedilen arzu/istek ile bağdaştırarak hikayede Salur Kazan'ın başına gelenlerden sonra erginlenme sürecini tamamlayarak kişisel arzularından uzaklaşmasının bir sonucu olabileceğini belirtmektedir (Karabaş, 2. s.). Elimizde Karabaş'ın bu tespitini çürütecek bir kanıt bulunmamakla birlikte, Türklerde *boz* rengin kutsal olan doğuyu, *ak* rengin batıyı temsil etmesinden yola çıkarak (Altaylı: 51) Salur Kazan'ın erginlenme sürecinin sonucunda topluma uygun bir kanaat lideri, rol model olma durumuna yükseldiğini ve bunun doğu ve batının birleştiricisi yani fetih ve hakimiyet sembolizmiyle kendisine atfedilmiş olduğunu düşünmek mümkündür.

5c, 5d, 5e, 5f örneklerinde sağ/sol zıt anlamlı çifti eşgüdümlü bir kullanımla olabilecek bütün yönlerden aramak ve çevrelemek anlamlarında kullanılmaktadır. 5g örneğinde bütünü oluşturan ve karşıt olmakla birlikte birbirleriyle ilişkili ve birbirlerine muhtaç olan İç Oğuz ve Taş Oğuz toplulukları iç/taş zıtanamlı çiftinin eş görünümlü kullanımıyla Oğuz toplumunun tamamını kastetmede kullanılmıştır.

6a “**Ata ana**:Yanlış haberdür, gétme ogul! Dédiler.” (131b.12)

6b “Han babamun güyegüsi, kadın anamun sevgüsi, **Atam anam** vérdügi.” (14a.1-2)

6a ve 6b örneklerinde ata/ana çifti eşgüdümlü olarak adeta tek bir sözcükbirim olarak *ebeveyn* sözcüğü yerine kullanılmaktadır. Benzer dikotomik kullanımların Eski Türkçeden beridir *et öz, yer suv, eçü apa* gibi örneklerle bir gelenek halinde ilerlediğini görebiliyoruz.

7a “ ‘Arş tanug olsun, kürsi tanug olsun / **Yér** tanug olsun, **gök** tanug olsun / Kadir tangrı tanug olsun / Menüm canum senün canuna kurban olsun,” (86a.4)

7b “Dumrul eydür: Ya pes can **vèren**, can **alan** Allah te’ala mıdur? Beli oldur.” (82b.1)

7c “Bulurısam buldum, bulmazısam Tanrı **vèr**di, Tangrı **aldı** Neyleyeyim?” (72a.12)

7d “[Sen] **anadan** togmadun / Sen **atadan** olmadun.” (107a.1)

Bu üç örnekte yine zıt anlamlılığın ilginç bir kullanımına rastlıyoruz. Yer/gök, ver-/al-ana/ata çiftlerinin eş güdümlü kullanımı yaratıcının tanımlığına gönderimde bulunmakta böylece eş güdümlülüğün birleştirici işlevi vahdet fikrine gönderimde bulunmaktadır.

8a “Sakalum agardugın ne begenmezsin?/**Ag** sakallu **kara** sakallu yigitlerün canın çoğ almışam.” (81a.6)

8b “**Ulu giçi** kalmaya söz édine, / **Karı koca** kalmaya kov édine. (95b.3-4)

8c “Hay Dede sultan, Tangrı bunun **semüzin** de alsun **arugında** alsun.” (46a.9)

8a örneğinde ag/kara çifti metaforik olarak yaşlı/genç çiftinin yerine kullanılmakta ve yaş ölçeği üzerinden genç ve yaşlı bütün insanlık kastedilmektedir. Böylece ölümün bütün insanlar için geçerli bir kavram olduğu dolayısıyla insanoğlunun faniliği vurgulanmaktadır. 8b örneğindeki ulu/giçi çifti yaş ölçeğini, karı/koca çifti cinsiyet ölçeğini vurgulayarak bütün bir toplum hiçbir ögesi dışarıda kalmadan ifade edilmektedir. 8c örneğinde ise boyut ölçeğinin üyeleri birleştirilmektedir. Özellikle bu örneklerde eşgüdümlü kullanımla oluşturulan abartılı ve kesret fikrini vurgulayan anlatım hikâyelerdeki dramatik unsuru kuvvetlendirmektedir.

Yukarıda açıkladığımız örnekler eşgüdümlü zıtlığın içerme, bir ölçeğin üyelerini içine alma işlevini belirtmektedir. Eşgüdümlü zıtlığın bir diğer işlevi olan kapsama ise varlıklara belirli bir ölçek üzerinde özellik atfetme daha doğrusu tanımlanan öğelerin o ölçeğin dışına çıkmadan en fazla ne şekilde tanımlanabileceğini belirtme görevini üstlenir. Kısacası içerim tanımlanan öğelere işaret ederken kapsama tanımlayan öğelere işaret eder.

9a “Eger **erdür** eger ‘**avrat**-dur korhusı agac.” (29b.12-13)

9b “Bay Büre eydür: Dede **oglanmısın kızmısın**? Dede: Oglanam, dèdi.” (45a.1-2)

9c **Oglı kızı** olmayanı Allah te’ala kargayubdur, biz dahı kargaruz, belli bilsün dèmiş idi.” (7a.7-12)

Yukarıdaki örneklerde zıt anlamlı çiftler cinsiyet belirten sözcüklerden oluşmaktadır. Bu çiftler derecesiz zıt anlamlı olma özelliğini göstermektedir. Bu tarz zıt anlamlı sözcüklere ikili taksonomi de denilmektedir. Bu sözcüklerin zıt anlamlı olmalarının sebebi her hangi birinin var olması durumunda diğerinin var olamayacağıdır (Leech, 109. s.).

Derecesiz zıtlıkların eşgüdümlü zıtlık işlevinde kullanılması çoğu zaman ilginçtir. Çünkü bu başlığın girişinde bahsettiğimiz refah ölçeğinde zengin/fakir çiftini düşündüğümüzde, derecelenebilir olan bu çift ölçeğin iki uç noktasını ifade etmekte ve dolayısıyla aralarında refah seviyesi farklı olan pek çok üye bulunmaktadır. Dolayısıyla çiftin beraber kullanımı bütün bu üyeleri kapsamaktadır. Buradaysa derecesiz zıt anlamlı çiftlerin buldukları uç sınırlar arasında zaten başka üye yoktur. Bunların eşgüdümlü olarak kullanılması farklı bir olguyu vurgulamak adına. 9a örneğinde korku olgusuna dair dişinin erile göre korkmaya daha elverişli olduğu algısı anlatıcı tarafından yıkılmakta ve Türk toplumlarındaki ağaca olan saygıdan ötürü ağaçtan korkmanın erkek de dâhil toplumun her üyesince benimsendiği belirtilmektedir.

9b örneği de bu açıdan ilginçtir. Beyrek hikâyesinden alınan bu örnekte Bay Büre, Deli Karçar’ın elinden kurtulup gelenin Dede Korkut olduğunu farkındadır. Kendisine zaten cümlede başında *dede* diye seslenmektedir. Buna rağmen kendisine kız mı oğlan mı olduğunu sormasının sebebi 9a örneğinin aksine kahramanlığa dair bir edimin erkeğe atfedilmesinden ötürüdür ki Bay Büre’nin bu sorusuna Dede Korkut oğlan olduğu cevabını vererek bu durumu teyit etmektedir. 9c örneğinde çocuğu olmayan yerine *oglı kızı* denmesinin sebebi çocuğun yani yeni bir insanın var olmasının koşulunun erkek ve kadın cinsiyetlerinin aynı potada bir araya gelmesiyle oluşabileceğini belirten dikotomik anlayıştır.

10a“ ‘Göreyüm Oguzda menüm **dostum düşmenüm** kimdür’ dedi. Kaftanı sıyırdı götürdi.” (55b.4)

10b “**Alurısan** ikimizin canını bile algıl /**Korısan** ikimüzün canını bile kogıl” (86b.2)

10c “Eydür: Salur Kazan Beg Kazan, **ölümisin dirimisin**? Bu işlerden haberün yokmıdur.” (23a.8)

10a örneğinde bu sefer eşgüdümlü kullanım çift taraflı (reciprocal) zıtlıklar tarafından kurulmuştur. Bu türden zıtlıklar ne dereceli zıtlıklar gibi görecelidir ne de derecesiz zıtlıklar gibi birinin varlığı diğerini olumsuzlar. Bu tür çiftlerin zıt olmasının kıstası ancak birbirlerine göre değerlendirilmeleridir. Ev sahibi/kiracı bunun güzel bir örneğidir. Birinin daha az kiracı ya da daha fazla ev sahibi olması mümkün değildir. Aynı şekilde birinin ev sahibi olmaması, kiracı olduğu anlamına da gelmez (Jones, 16-17. s.). 10a örneğinde Bamsı Beyrek, muhatabının dost mu düşman mı olduğunu öğrenmek istemektedir. Kişilerin birbirlerine olan tutumları bir ölçekte değerlendirildiğinde *dost* ve *düşman* arasında pek çok birim tespit edilebilir. Ayrıca birisinin *dost* olmaması onun *düşman* olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak bu örnekte Bamsı Beyrek gibi toplumda rol model olması gereken kanaat önderlerinin ağzından bozkır coğrafyasının ve savaşçı bir toplum düzeninin getirdiği, olguları ve kişileri kutupsal olarak sınıflandırma ihtiyacı vurgulanmakta ve hatta tavsiye edilmektedir.

10b örneğinde al-/ko- fiilleri metaforik olarak öldür-/sağ bırak- fiilleri yerine kullanılmaktadır. Böylece bağlama göre değerlendirildiğinde (Azrail'in can alması) Deli Dumrul ve eşinin başına gelebilecek bütün olasılıklar bütünlenmektedir. 10c örneğinde ise 9b örneğine benzer bir şekilde ölü misin/dirî misin sorusu retorik bir sorudur. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy yapısal olarak incelendiğinde alplik ile evcilliğin çatıştığı bir hikayedir. "Bu anlatının karşıt yansımaları yapısı, toplumdaki savaşıklık eğilimleriyle barışçıl aile yaşamı arasında büyük bir karşıtlık kurmak için kullanılıyor. Bu karşıtlığı okuyucu bütün öykü boyunca duyumsuyor (Karabaş, 17. s.)." Dolayısıyla bu soruyla esas dikkat çekilmek istenen olgu, Salur Kazan'ın evini ve yurdunu sahipsiz bırakarak kahramanlık şöhreti uğruna alplik peşinde koşmasıdır. Burada *ölüm* ölçeğinin kullanılmasının sebebiyse bu tarz fevri bir tavrın normal olmadığı, Salur Kazan'ın başına gelenlerin ancak bir Bey öldüğü takdirde gerçekleşebileceğini, diri birinin bu tarz bir tavır içinde bulunmaması gerektiği mesajının verilmesidir.

2.3. Dede Korkut Kitabı'ndaki Karşılaştırmalı Zıtlık

Karşılaştırmalı zıt anlamlılık, zıt anlamlı çiftlerin karşılaştırmalı bir bağlamda yahut bir zıt anlamlı sözcüğün diğerine göre ölçüldüğü bir çerçevede bir arada kullanılmalarıdır. Doğrudan karşılaştırma, dolaylı karşılaştırma, imtiyazlı karşılaştırma ve denk karşılaştırma olmak üzere dört alt türü vardır (Jones, 25. s.).

İnsan zihninin (dolayısıyla sosyal bilimlerin de) doğasında tanımlıklar karşıtlarının varlığıyla belirtilir. Bir nesne, ya da kavram açıklanırken karşıtını kullanmak, zihnin kategorileştirme sürecinin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla edebi eserde karşılaştırmalı bağlamın kullanımı kurgunun önemli unsurlarındandır. Yukarıda saydığımız karşılaştırma türlerini Dede Korkut örneğinde sırasıyla inceleyecek olursak:

11a "Devletlü ogul [kopsa tekeşinde tiridür, **devletsüz** ogul] kopsa ocagının köri-dür." (3b.13-4a.1)

11b "Üçyüz altmış alt[1] alp ava binse / Kalın geyik üzerine gavga kopsa / **Kardaşlu** yigitler kalkar kopar olur / **Kardaş-suz** miskin yigit ensesine yumruk tokınsa / Aglayuban dört yanına bakar olur." (131b.8)

11a, 11b örneklerinde zıt anlamlı çiftler +IU/+sUz ekleriyle kurulmuştur. Bu eklerin belirli bir adın belirttiği varlığa veya niteliğe sahip olma veya olmamayı belirtme işlevi (Karaağaç, 259-261.s.) cümlede bu eklerin kullanıldığı sözcüklere sahip olma ve olmama senaryoları üzerinden etkin kullanıldığı *devlet* ve *kardaş* kavramlarının önemine vurgu yapmaktadır.

12a "Kara yêrûn üstine **ag** ban evin dikdürmişidi." (35a.12)

12b "Delü Karçar dahı ag ban evini, **ag** otagını **kara** yêrûn üzerine kurdurmış idi." (43a.12)

12c "Kara tırnak **ag** yüzüme çalayın mı?" (71b.3)

12d "Kara yêrde **ag** otagı dikem dëridüm." (72.a 2)

12e "Karularundan ag ellerün bağlanmadın / **Ag** alnun **kara** yêre depilmedin...yağı yêtdi düşma êrdi / Ne yatarsın, kalkgıl!" (98a.7)

Yukarıdaki örnekler bize bir kez daha renklerin metaforik kullanımlarının yaygınlığını ve Oğuz toplumunun dikotomik hayat anlayışını göstermektedir. Türk kültüründe zaman zaman *ak* renge hayırlı, güzel, kolay gibi olumlu özelliklerin; *kara* renge ise, kötü, çirkin veya zorlayıcı gibi özelliklerin atfedildiğini (Özcan:,89-97. s.) ve bu ikisinin bir araya gelmesiyle oluşların gerçekleştiğini biliyoruz. Bu örneklerde **kara** yer/tırnak gibi olumsuz öğelerin **ag** ban ev/otag/alun gibi olumlu öğelerle karşılaştırmalı olarak kullanılması bu *ak* öğelerin taşıdığı dramatik gücü kuvvetlendirmektedir. Dikotomik oluşumlar açısından baktığımızda 12a, 12b, 12d örneklerinde *ak* ve *karanın* birlikte kullanımı mekansal olarak bir bütünlüğe ulaşma fikrini, 12c ve 12e örneklerinde ise *kara* ile belirtilen *acı* ve *utanma* duyguları ve *ak* ile belirtilen *saflık* ve *gurur* öğelerinin birlikte kullanımı karakter bütünlüğüne ulaşmayı vurgulamaktadır.

13a “Yigütlerüm! ‘Azrayil’ün gözini eyle korhutdum ki **gên** kapuyı kodı, **tar** bacadan kaçdı.” (81b.8-9)

13b “Begil yokaru bakdı: **Gök** irak, **yêr** katı, dèdi.” (123b.10)

13c “Kız kakıdı, eydür: Mere kavat oğlu kavat men **aşaga** kulpa yapuşıram, sen **yokarı** kulpa yapışursın. Mere kavat oğlu, ohunla mı kılıcumılamı? Gel berü boylaşalum” (101a.10)

13a’da renk metaforuyla yapılan karşılaştırmalarda olduğu gibi yapılan eylemin (tar bacadan kaç-) zıttıyla karşılaştırmalı olarak verilmesi (gen kapuyı ko-) eylemin dramatik etkisini arttırmakta ve mizah unsurunun belirginleşmesini sağlamaktadır. 13b ve 13c örneklerinin gönderimi yine Oğuz dikotomisi üzerinedir. Begil’in üzerlerine gelen yağı haberi üzerine söylediği bu söz bir özdeyiş mahiyetindedir ve her şeyin; göğün(tanrının, cennetin, kutun) ve yerin(insanın, insan hayatının ve talihin) birlikteliğinden doğduğunu dolayısıyla her edimin birbirine eş olduğunu bu yüzden telaşlanmanın yersizliğini vurgular niteliktedir. 13c örneğinde aşaga/yokara çiftleriyle metaforik olarak *erkek* ve *kadın* davranışları karşılaştırmalı bir bağlamda belirtilir ve ikisi arasındaki mücadeleyle bir olma unsuruna işaret edilir.

14a “Mere ‘Azrayil, men seni **gên** yêrde isteridüm, **tar** yêrde eyü elüme girdün olamı?” (81b.2-3)

14b “**Gen** etegüne **tar** koltuguna kısılmaga gelmişem.” (43b.10)

14a’de gên/tar çiftiyle bildirilen karşılaştırma nesnel değil, *tar yer*’e imtiyaz tanır niteliktedir. 14b’deyse karşılaştırılan unsurlara herhangi bir artı/eksi nitelik verilmeden eşit bir yaklaşım güdülmekte eteğin genişliğiyle himayenin kapsayıcılığına koltuğun darlığıyla da muhafaza edici oluşuna gönderimde bulunmaktadır..

2.4 Dede Korkut Kitabı’nda Geçişli Zıtlık

Geçişli (transitional) zıtlıklar bir konumdan ya da durumdan bir başkasına hareketi ya da değişimi belirten örneklerde zıt anlamlı çiftlerin bir arada kullanılmasıdır (Jones, 34.s.).

15a “Eski panbuk bez olmaz, karı **düşman dost** olmaz.” (3b.9)

15b “Mere varun, Kazanun oğlu Uruzı tartun, çengele asun, kıyma kıyma **ag** etinden **kara** kavurma pişirüp kırkbir kıza eiletün.” (28a.2)

15c “Yedi kız kardaşı **ag** çıkardılar **kara** tonlar gëydiler.”(47b.12)

15d “Alan sabah yêrinden turan kızlar, **ag** otağı koyuban **kara** otaga giren kızlar”(54b.5-6)

15e “Sen gèdeli aqlamağum / **Gökde** iken **yêre** èndi.” (75a.2-3)

15f “Beg yigit öginirse er öginsün, aslandur / Öginmeklik ‘avratlara bühtandur / Öginmekile ‘avrat er olmaz.” (101a.4)

Bu örnekler yine Oğuz dikotomisine gönderimde bulunmaktadır. 15a dost/düşman karşıtlığına, hayatı ve kişileri ikili sınıflandırma ihtiyacına ve bu sınıflandırmanın radikalliğine gönderimde bulunur. 15b saflıktan yanma sonucu kirliliğe ve özünü yitirmeye, 15c-d mutluluk ve talihten, hüznü ve talihsizliğe, 15d göksel olandan insani olana geçişi bildirmekte ve anlamsal derin yapıda bir kez daha metaforik olarak birey olmanın, kamil insan olmanın ancak kişinin hayatında dönem dönem bu zıt olguların yaşamasıyla gerçekleşeceği anlatılmaktadır.

16a “**Va[ru]ban** peygamberün yüzini gören / **Gelübeni** Oguzda sahabesi olan / Acığı tutanda bıyıklarından kan çıkan / Bıyığı Kanlu Bügdüz Emen çapar yètdi.” (33a.4)

16b “Kafirün keliasın **yıktdılar**, yêrine mescid **yaptdılar**.” (62b.1)

16c “**Gên** dünya başına **tar** oldı.” (106b.5)

16 numaralı örneklerde zıt anlamlı sözcüklerle belirtilen geçişlilik işlevi erginlenme sürecine ve bunun sonucunda bireysel ve toplumsal hayattaki dönüşüme gönderimde bulunur. 16a’da Bügdüz Emen’in *varup gelme* süreci içerisinde yaşadıkları anlatılmasada peygamberle

tanışması sonucu bu sürecin sonunda artık manevi olarak daha ergin bir konuma ulaşmıştır. 16b’de Kâfirin kilisesini yıkmak ya da herhangi bir yerde mescid yapmak tek başına aynı anlamı vermemektedir. Ancak yıkılan kilisenin yerine yapılan mescid ile söz konusu binanın yer aldığı coğrafyanın fethedildiği, İslamlaştırıldığı ifade edilmektedir. Böylece fiil nihaî aşamasına ulaştı kabul edilebilir. 16c de ise refahdan sıkıntıya geçişle yine erginlenme sürecine vurgu yapılmaktadır.

17a “Üzengüye kalkup katı **çekdi**, uz **atdı**.” (13a.13)

17b “Dedem Korkut **öteden beri** geldi, baş **ëndürdi**.” (43b.1)

17c “Kan turalı eydür: Bu dünyayı erenler ‘aklıla bulmuşlardur. Bunun **öninden** sıçrayayum, ne hünerüm varısa **ardından** göstereyim, dèdi.”(93a.9)

17d “**Yokarudan aşaga** kafir, oğlanı katı urdı.” (127a.8) aşağıdan yukarı örnekleriyle karşılaştır.

17 numaralı örnekler hareket sonucu mekansal değişimi ve bunların sonuçlarını belirtir. Bu tarz mekansal değişimler hikayede aksiyona dayalı anlatımların zihinde canlandırılmasını kolaylaştırır niteliktedir.

18a “İki **vardun** bir **gelirsün**, yavrım kanı?” (14a.5-6)

18b “Karşu yatan kara tagun **yıkılmış idi**, **yüceldi** ahir / Akındılı görklü suyun **sogılmışıdı**, **çoğaldı** ahir / Kaba ağaçda tal budagun **kurmuşıdı**, **yaşarup** gögerdi ahir.” (131a.4-6)

18 numaralı örnekler de hareket sonucu oluşan geçişin sonucu miktarda artma yahut azaltmayı belirtir niteliktedir. 18a’da Dirse Han’ın hatunu örtmece ile oğlunun nerde olduğunu sorgular. Uşun Koca oğlu Segrek boyı’ndan alınan 18b’de ise Segrek’in, kardeşinin sağ olduğunu öğrendiğinde geçirdiği değişim doğadaki canlanma ve bereketlenmeye isnat edilerek anlatılmakta ve hikayenin dramatik gücü artırılmaktadır.

2.5 Dede Korkut Kitabı’nda Ayırt Edici Zıtlık

Ayırt edici (distinguished) zıt anlamlılık, zıt anlamlı sözcüklerin özünde bulunan farklılıkları vurgulamak amacıyla belirli bir çerçevede bir arada kullanılmalarıdır. Ancak burada yazarın amacı sadece arada bir farklılık olduğuna işaret etmek değil, bu ayrımı, anlatmak istediği daha geniş bir konunun parçası olarak kullanmaktır. Böylece zıt anlamlılar farklılığın parametresi olarak iş görür. Bu iki şekilde yapılabilir: metalinguistik ve metaforik (Jones, 81. s.).

19a “**Sag** tarafda Kara Tekür Melike Kıyan Selçuk oğlu Deli Tundar karşı geldi / **Sag** yanını kılıcladı, yere saldı / **Sol** tarafda Bogacuk Melike Kara Göne Oğlu Deli Budak karşı geldi / Altı berli gürz ile depesine katı tuta urdı.” (34a.5-7)

19b “**Sag** yanında Kazan oğlu Uruz turmuşıdı. **Sol** yanında Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek Turmuşıdı.” (35b.6-7)

19c “**Aruk** olsa kulagın dileridi, avda bellü olsun dèyü. Amma **semüz** olsa bogazlarıdı.” (120b.13-121a.1)

19d “**Hakluya** hakkı dege, **haksuza** yüzi karalığı dege.” (57b.10)

Metalinguistik kullanımlarda anlatıcı dinleyenin zıt anlamlılıklara dair bir bilgisi olduğu ön kabulüyle bu zıt anlamlılar arasındaki farklılıktan çok, bu farklılığın metinde ne anlama geldiği üzerinde durur. 19a ve 19b örneklerinde sağ/sol çiftiyle anlatılmak istenen çiftin arasındaki mekan ve yön kavramlarına dair bulunan karşıtlık değil bu karşıtlığın Oğuzların oturma düzeni ve Oğuz Beyleri arasındaki hiyerarşiye yaptığı gönderimdir. Türk kültüründe iktidar yukarıdan aşağıya doğru hareket eder ve ardından sağdan sola doğru dağılır (Türkmen, 13. s.). Dolayısıyla *sağın sola* göre bir üstünlüğü vardır. Ayırt edici zıtlık aracılığıyla Deli Tundar ve Uruz’a, Deli Budak ve Beg Yigenek’e göre bir üstünlük atfedilmiştir. Begil Oğlu Emren boyı’ndan alınan 19c örneğinde aruk/semüz çiftinin kullanımı hayvanların büyüklüklerinden ziyade Begil’in zayıf ve

güçlüye karşı olan tutumunu belirtmeye yöneliktir. 19d’de haklu/haksuz farklılığından ziyade adalet kavramının sonuçlarına yönelik bir gönderim görülmektedir.

2.6. *Dede Korkut Kitabı*’nda Zıt Anlamlılığın Eşzamanlılık İşlevi

Eş zamanlı zıtlıklarda zıt anlamlı sözcüklerin bir nesne, kişi veya kavramın farklı özelliklerini belirtmesinden ziyade bu unsurlar arasında ya da unsurların farklı hâllerinde zıt anlamlı özelliklerin aynı anda gerçekleşmesi durumu görülür (Jones, 99. s.).

20a “Beyrek yigitleriyle murad **vêr**di, murad **aldı**.” (62b.12)

20b Kafirler yedi ağaç yer karşı geldiler. Neye geldiniz, yigit yenil?dédiler. **Verişmege alışmaga** geldük dediler.” (91a.5)

20c “**Ölen** adem **dirilmez**, çıhan gerü gelmez.” (3b.1)

20d “Bin **söylerisen** birisini **tuymaz**.” (6b.10)

20e “Çok cahiller seni **gökde** arar, **yerde** ister / Sen hod müminlerün gönlinesin.” (86a.11)

20f “Hay ne uyumak! Koltuğu altından bakar. Kalkar, bize **gên** yazıyı **tar** gösterür, dediler.” (135a.8)

20g “Karanku **ahşam** olanda **güni** togan / Kar ile yağmur yaganda er gibi turan” (24b.11-12)

20a ve 20b örneklerinde al-/ver- eylemleri kişiler arasındaki değiş tokuşu belirtir ki al-/ver- eylemleri zaten yapıları gereği çift taraflı eylemlerdir. Ayrıca 20b’de bu eşzamanlılık durumu işteşlik ekiyle işaretlenmektedir. 20c ve 20d örnekleri her ne kadar *diril-* ve *tuy-* eylemleri olumsuz olsa da yapı olarak eş zamanlıdır. 20e’de daha önce eşgüdümlü zıtlıkta bahsettiğimiz gibi zıt anlamlıların eş zamanlı kullanımıyla yaratıcının vahdet sıfatına gönderimde bulunmaktadır. 20f ve 20g’de ise genel geçer olanla algısal olanın aynı anda görünümüyle dramatik bir unsur yaratılmaktadır.

2.7. *Dede Korkut Kitabı*’nda Zıt Anlamlılığın Çatışma İşlevi

Çatışma işlevi unsurlar arasında karşı karşıya gelme durumu ve bunun zıtlıklar aracılığıyla yapılması anlamına gelir (Jones, 95. s.).

21a “Gelün **oglanı babasına** kovlayalum. Ola kim öldüre, gene bizüm ‘izzetümüz hürmetümüz anun babası yanında hoş ola.” (11a.11)

21b “Mere kavat oğlu kavatlar, **ata** tururiken **ogul** elinmi öperler?” (39b.7)

21c “Mere kafir senin **kızundan oğlu** togsun, siz anı Kazan Bege karım koyasız dedi.” (31b.7-8)

21d “Aruz araya Mushaf gétürdi. Hep begler el urup and içdiler: Senün **dostuna dost, düşmenine düşmenüz**, dediler.” (149b.5)

Zıt anlamlı çiftlerin çatışma işlevinde kullanıldığı az sayıda örnekte cinsiyete bağlı çatışmalar yoğunluk göstermektedir. 21a ve 21b örnekleri aynı cins arasındaki erk mücadelesini vurgulamaktadır. Burada zıt anlamlı çiftlerin çift taraflı olması yani zıtlıklarının birbirlerinin varlıklarına borçlu olmaları bu çatışma unsurunu manidar kılmaktadır. 21c örneğinde karşı karşıya gelen unsurlar cinsiyetlerden biri üzerinden diğerine üstünlük kurma çabasıdır. 21d’de de çatışmanın yönü dost/düşman çiftine atfedilen, siyasi birlik ve bu birliğin dışındakiler arasındadır.

2.8. *Dede Korkut Kitabı*’nda Uçdeğer Zıtlık

Uçdeğer (extreme) zıtlıklar, zıt anlamlı çiftlerin ait oldukları ölçeğin uç noktalarını betimlediği kullanımlardır. Eşgüdümlü zıtlıklardan farklı ölçeğin uçları arasında kalan ögelere herhangi bir gönderimde bulunmamalarıdır (Jones, 37. s.). Dolayısıyla dikatomiyle olan ilişki eşgüdümlü zıtlık kadar belirgin değildir. “Günümüz toplumunda hukuğa en fazla gereksinim duyanlar en zenginler ve en fakirlerdir.” cümlesiyle bu işlev daha rahat anlaşılabilir.

22a “Gerek beni **öldürün**, gerek **dirgürün**, koyu verün! dedi.” (17b.13)

22b “Tekür, eydür: Kızı götürün vèrün. Bu yigiti gözüm gördi, gönlüm sevdi. Gerek **tursun** gerek **gètsün**,dedi.” (94b.7-8)

22c “Gel gèdelüm **semüzin** al, **arugin** ko, dedi.” (46a.1)

Dede Korkut Kitabı’nda az rastlanan bir örnektir. Var olan örneklerde gerek edatının kullanımının uçdeğerliliği vurguladığı ve işlevi eşgüdümlü zıtlıktan ayırdığı görülmektedir.

2.9. Dede Korkut Kitabı’nda Zıt Anlamlılığın Eşitlik/Denklik İşlevi

Eşitlik/Denklik (equivalence) işlevi zıtlık olgusunun belki de en az hissedildiği işlevdir. Bir nevi uçdeğer zıtlıkların tersi gibi düşünülebilir. Uçdeğer zıtlıkların zıtlık ölçeğinin sınırlarını belirtmesi gibi eşitlik işlevinde de ölçeğin merkezi esas alınır (Jones, 101. s.).

23a “**Semüz** koyun, **aruk** toklı bayırda kalsa kurt gelüp yemezdi sapanun korkusundan.” (30b.2)

23b “Dulumından agarsa **baba** görkli, Ag südin toya emzürse **ana** görkli.” (5a.12-13)

23c “Bay Bican Beg eydür: Begler, Allah te’ala mana bir kız verecek olurısa, siz tanuk olun, menüm **kızum** Bay Büre Beg **oglna** bēşik kertme yavuklı olsun, dedi.” (36b.3-4)

23d “Bay Büre Begün **oglanuğu** Beyrek, Bay Bican Hanun **kızun** aldı.” (62b.5-6)

23a da *koyunun semizi* her ne kadar zıt anlamlı olsa da *toklının arukuna* denk düşmektedir. 23b’de aradaki farklılığı gözetmeden ana/baba’ya eşit değerler atfedilmekte, 23c ve 24d örneklerindeyse cinsiyet farklılığı göz önünde bulundurulmadan evlatlar birbirine denk değerlendirilmektedir. Böylece Bay Bican Beg ve Bay Büre Beg de birbirlerine denk olmakta ve denk unsurlar olarak evlatlarının bir araya gelmesiyle siyasi bir birlik oluşturulmaktadır.

2.10. Dede Korkut Kitabı’nda Zıt Anlamlılığın Sürerlik İşlevi

Jones’un tespitlerinde bulunmayıp bizim genel olarak Türkçede özel olarak Dede Korkut örneğinde var olduğunu düşündüğümüz bu işlevde zıt anlamlı sözcükler genellikle ikileme yapısında iki örnekteyse farklı konumlarda kullanılarak eş güdümlülüğe benzeyen ancak vurgusu zaman ve devamlılık olan bir kullanıma atanmışlardır.

24a “Yèdi gün yèdi gèce **yème içme** oldu.” (34b.6)

24b “Beyrek ap alaca gerdegi içinde **yèyüp içüp** bi-haber otururıdı.” (47a.7)

24c “İç Oguz begleri sohbeta derilmişidi. **Yème içme** idi.” (103a.3)

Destanlarda ve diğer halk anlatılarında olay örgüsü içerisinde her olay anlatılmaz, anlatılanlar yapısal olarak belirli bir kategoriye dair (maceraya çağrı, arayış, mücadele, büyülmü yardımcı vs.) işlevleri olan unsurlardır. Ancak bu anlatımlar sırasında hikayenin doğrusallığını bozmamak ve anakronizme düşmemek adına bazı olayların hikayenin gidişatına etki etmeyen kısımları Dede Korkut Kitabı’nda ye-/iç- çiftinin sürerlilik belirten kullanımıyla ifade edilmiştir.

25a “Bir **yazın**, bir **güzin** bogayıla bugrayı savaşıdururlardı.” (9b.11)

25b “**Kışda yazda** karı buzı erinmeyen Kazılık Tagına geldi çıkdı.” (15a.4)

25c “Gece **gündüz** dèmediler, yortma oldu.” (152b.10) öncesi-sonrasına bakmak gerekebilir.

25a-15c örneklerinde Lyons’un (Lyons, 288.s.) döngüsel setler adını verdiği ve mevsimlerle gece ve gündüzün de bu kategoride değerlendirildiği çoklu bağdaşmazlık belirten zıt anlamlı sözcükler ikileme yapısında kullanılarak zamansal olarak tekrar ve devamlılık kavramlarını vurgulamaktadır.

26a “Baksa görse bir derenün içine karga kuzgun **ener çıkar, konar kalkar.**” (15a.6-7)

26b “Oglana kara kepenek geydürmişleridi, kapu eşigi üzerinde arkuru bırakmışlarıdı. **Giren** basar **çıkan** basaradı.” (73a.1-2)

26c [“Kanı dedüğüm yeg erenler / Dünya menüm deyenler? / Anlar dahi bu dünyaya **geldi geçdi** / Kervan gibi **kondi göçdi** / Anlar dahi ecel aldı, yer gizledi / Fani dünya kime kaldı? / [**Gelimlü gëdimlü** dünya / Son ucı ölümlü dünya].. (19a.11-13)

Son olarak 26 numaralı örneklerde eylemlerin zıt anlamlı çiftler hâlinde kullanımıyla sürerliğin işletildiği görülmektedir. 26a ve 26b’de eylemlerin tekrarı 26c’de ise sürerlikle birlikte fanilik ve gelip geçicilik olguları vurgulanmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak zıt anlamlı sözcüklerin eşgörünümlü kullanımlarıyla oluşan dilsel, edebi ve kültürel işlevleri özetleyecek olursak yardımcı zıtlıklar aracılığıyla Oğuz dikotomisinin önemli unsurları olan cinsiyet, doğa unsurları, insan edimleri ve değer yargıları birbirlerine göre konumlandırılmıştır. Eşgüdümlü zıtlıklar ise Oğuz dikotomisindeki ikili unsurların bir araya gelişini belirtmek, yönlerin bir arada kullanımıyla olayların zihinde canlandırılmasını kolaylaştırmak, yaratıcının vahdet sıfatını vurgulamak ve toplumdaki cinsiyet rolleri arasındaki ayrımlara vurguda bulunmak için kullanılmıştır. Karşılaştırmalı zıtlıklarla birtakım kavramların önemi karşıtlarının kullanımıyla vurgulanmış, hikâyedeki dramatik unsurlar kuvvetlendirilmiştir. Geçişli zıtlıklar nesnelere veya kişilerin geçirdiği gerçek ve metaforik dönüşümleri bildirmekte, miktar olarak artma ve azalmayı anlatmakta ve özellikle aksiyon öğelerinin dinleyicinin zihninde canlanmasını sağlamaktadır. Ayırt edici zıtlıklarla kişiler ve diğer varlıklar arasındaki farklılıklar ve hiyerarşi belirtilmiştir. Eşzamanlı zıtlıklarla kişiler arasındaki karşılıklı edimler anlatılmış, çatışma işlevinde cinsiyet ve değere bağlı unsurlar karşı karşıya getirilip dramatik etki yaratılmış, uçdeğer ve eşitlik/denklik kullanımlarıyla zıt anlamlılığın ölçekleri belirginleştirilmiş ve sürerlilik işleviyle tekrar eden veya devamlılık gösteren uygulamalar vurgulanmıştır.

Kaynaklar

AKSOY, Erdal (2002) “Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış” *Türkler Ansiklopedisi*, XX. c. 316-320.s., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ALTAYLI, Seyfettin (2000) “Dede Korkut’ta Sağ-Sol Anlayışı ve Bunun Türk Devlet Geleneğindeki Yeri” *Bilge*, 28. S. 50-51.s.

CLARK, H.H (1970) “Word Associations and Linguistic Theory” *New Horizons in Linguistics*, 271-286.s. , Penguin, Londra

ESİN, Emel (2001) *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi: İstanbul

JONES, Steven (2002) *Antonym: A Corpus-based Perspective*, Routledge, Londra

KAGAN, Jerome (1984) *The Nature of the Child*, Basic Books, New York

KARAAĞAÇ, Günay (2013) *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara

KARABAŞ, Seyfi (1996) *Dede Korkut’ta Renkler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

LEECH, Geoffrey (1974) *Semantics*, Penguin, Harmondsworth

LYONS, John (1977) *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge

ÖZCAN, Derya (2014) “Uygur Halk Destanlarında Bir Simge Olarak Renkler: Karalık, Aklık” *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* IV.S. 89-97.s.

ÖZÇELİK, Saadettin (2005) *Dede Korkut Araştırmaları, Notlar/Dizin/Metin* Gazi Kitapevi, Ankara

TÜRKMEN, Fikret (2011) “Oğuzların İdari Yapı ve Boy Teşkilatlarında Dikotomik Özellik” *Türk Dünyası İncelemeleri* XI/1. S., 11-14.s.

UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANINDA GEÇEN SWYRM' SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Ferruh AĞCA*

0. Giriş

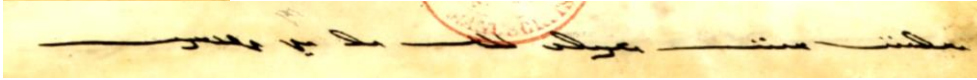
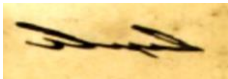
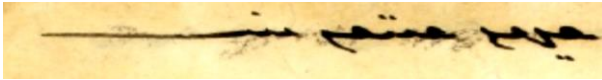
Türk destan geleneğinin en önemli miraslarından biri olan Oğuz Kağan Destanı'nın (bundan böyle: OKD) Türk edebiyatında birçok varyantı vardır. Destanın Anadolu sahasında yazıya geçirilmiş Dede Korkut hikâyelerinden Türkistan'da kaydedilmiş *Şecere-i Terākime*'ye kadar birçok varyantı vardır. Destanın en önemli varyantlarından biri de Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'dır. Fransız müsteşrik Cheifer'in kütüphanesinde bulunan ve daha sonra Paris Bibliotheque National'e taşınan yazma, hem Uygur alfabesiyle yazılmış olması hem de arkaik özelliklerinden dolayı, OKD'nin varyantları içerisinde en eskicil olanı kabul edilmektedir. Bugüne kadar Rıza Nur, Paul Pelliot, Willi Bang – Reşit Rahmeti Arat, A. Şçerbak ve M. Ölmez tarafından yayımlanmış Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın son yayımı tarafımızdan (2016) yapılmıştır.

Bugüne kadar tek nüshası tespit edilebilen Uygur harfli OKD, yazım özellikleri bakımından istikrarsız olduğu gibi dillik özellikleri bakımından da tarihsel Türk dili alanlarına ait metinler içerisinde farklı bir yerde durmaktadır. Yazmanın yazım özellikleri, tarih boyunca kullanılan Uygur alfabesinden farklıdır. Hem ünlü hem de bazı ünsüz sesler farklı işaretlerle temsil edilmiştir. Öte yandan metin, hem söz varlığı bakımından hem de dillik özellikleri bakımından tarihsel Türk dilinin belli bir dönemine konumlandırılabilir özellikler göstermemektedir. Bu çerçevede sözcükleri ve ait oldukları yapıları doğru değerlendirebilmek için bir taraftan yazım özelliklerindeki eğilimleri doğru tespit etmek, diğer taraftan da dillik özellikleri tarihsel Türk dili içerisinde sağlam bir şekilde konumlandırmak gerekir.

1. Problem

Uygur harfli OKD'ndeki tartışmalı / belirsiz sözcüklerden bir de *swyrm* şeklinde yazılan ve metinde iki yerde geçen sözcüktür:

1. Tanık

wswl wqwl 'n' sy nynk kwkwswnwn wqwz ny 'ycyp mwndwn 'rd'q r'q 'cm'dy yyk 'd 's swyrm' d'l'dy

uşol ogul ana-sı-nıñ kögüzündün oguz-nı içip mundun artukrak içmedi. yig et, aş, swyrm' tiledi (1, 8 – 2, 2).

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Türkiye

2. Tanık

'nd'n swnk 'wq wz q'q'n b'dwk dwy pyr dy yl kwn k' c'r l'q c'rl'p kynk' sdy l'r k'ldy l'r q'r'q sy'r q'r'q p'nd'nk c'pdwr dy dwrlwk 'sl'r dwr lwk **swyrm' l'r** cwpw y'n l'r q'myz l'r 'sdy l'r 'ycdy l'r (10, 8 – 11, 4).

andan soñ Oguz Kagan bedük toy birdi. il kün-ge carlıg carlap kiñe-şdi-ler keldi-ler. kırık şire, kırık bandeñ capturdi. türlüg aşlar, tür-lüg **swyrm' l'r**, çubu-yan-lar, kımız-lar aş(a)dı-lar, içdi-ler.

Her iki tanıkta da *swyrm'* şeklinde yazılan sözcüğün, bugüne kadarki bütün yayımlarında “şarap” anlamına geldiği hususunda mutabık kalınmış olmakla birlikte sözcüğün ünlü seslerinin ne olacağı konusunda ihtilaflar doğmuştur. Buna göre sözcük, bugüne kadar yapılmış çalışmalarda aşağıdaki şekillerde okunmuştur:

R. Nur: *yik et aş soyrma tiledi.*

P. Pelliot: *yig ät aş sörmü tilädi,*

W. Bang-Arat: *yig ed aş sürme diledi,*

A. Şçerbak: *yig et aş sürme tiledi,*

M. Ölmez: *yig ät aş sorma tilädi.*

Yukarıdaki okuma önerilerinden de anlaşılacağı üzere araştırmacıların tamamı, OKD'ndeki sözcüğü Eski Türkçe birkaç metinde tanıklanan *sorma* “şarap” sözcüğü ile ilişkilendirmişlerdir. R. Nur, sözcüğü *sorma* şeklinde okumak istemiş; ancak yazmadaki /w/'dan sonra gelen /y/'yi nasıl izah edeceğini bilemediği için, tarihsel ve modern Türk yazı dillerinde hiçbir karşılığı olmayan *soyrma* şeklinde okumuştur. M. Ölmez ise yazmadaki /y/'yi hiç hesaba katmadan sözcüğü kalın sıradan *sorma* şeklinde okumuştur. Buna karşılık P. Pelliot, Bang-Arat ve A. Şçerbak /s/'den sonra gelen /wy/ harf grubunu Uygur yazısındaki karşılığı olan /ö, ü/ olarak değerlendirerek sözcüğü ince sıradan *sörme / sürme* şeklinde okumuşlardır.

Metinde *sorma* olduğu düşünülen sözcük, Uygur harfli OKD'ndeki örnek dışarıda tutulacak olursa, biri Uygur hukuk vesikaları, diğeri de 14. yüzyıla ait Uygurca-Çince Sözlük olmak üzere iki yerde görülmekte; buna karşılık modern Türk yazı dillerinde tanıklanamamaktadır (Räsänen 1969; Clauson 1972: 852b). Sözcük, her iki tarihsel kaynakta da kalın sıradan *sorma* şeklinde tanıklanmaktadır. Sözcüğün OKD'nda olduğu düşünülen *sörme* şekli, başka tarihsel metinlerde görülmediği gibi modern Türk yazı dillerinde de yoktur.

Okunuşu tartışmalı olan sözcüğü doğru okuyabilmek ve anlamlandırabilmek için her şeyden önce Uygur harfli metnin yazım özelliklerini ve bu bağlamda yazıma dair eğilimlerini iyi tayin etmek gerekir. Bu çerçevede OKD’nda ünlülerin gösterimi ile ilgili şu birkaç özelliği bilhassa belirtmek gerekir:

1. Uygur harfli diğer Türkçe metinlerde söz başı /a/ ünlüsü genellikle çift elifle gösterilirken, OKD’nda neredeyse bütün örneklerde /e/ ünlüsü gibi tek elifle yazılmıştır: *bir adug aldı altunlug bilbagı* (pyr ’dwq ’ldy ’ldwn lwq pylp ’qy 4. 6).

2. Uygur harfli diğer Türkçe metinlerde *elif + ye* ile yazılan söz başı /ı, i/ ünlüleri, OKD’nda büyük ölçüde sadece *ye* ile yazılmıştır: *il kün* (yl kwn: 3. 7; aynı zamanda *yil kün yyl kwn*: 9. 6) *ıglasa* (yql ’s’: 7. 7), *ıglaya turur* (yql ’y’ dwrwr: 7. 8).

3. Uygur harfli diğer Türkçe metinlerde *elif + vav + ye* ile gösterilen söz başı /ö, ü/ ünlüleri, OKD’nda bütün örneklerde *ye* olmaksızın *elif + vav* ile yazılmıştır: *ölerbiz* (’wl ’rpyz 9. 7), *ötedim* (’wd ’dym 42. 6), *öy* (’wy 28. 5).

4. Uygur harfli diğer Türkçe metinlerde *vav + ye* ile yazılan bir ünsüzden sonraki /ö, ü/ ünlüleri ise, OKD’nda bütün örneklerde sadece *vav* ile gösterilmiştir: *künler-den bir kün* (kwnl ’r d’n pyr kwn 1. 3), *kök* (kwk 1. 5), *kögüzündün* (kwkwswndwn 1. 9), *yöridi* (ywrydy 2. 3), *körse* (kwrs ’9. 6), *tört* (dwrđ 12. 4).

O hâlde sözcük, /s/’den sonra gelen /wy/ harflerinden dolayı sorma / surma okunamayacağı gibi, bir taraftan başka herhangi bir tanıma rastlanmaması bir taraftan da palatalizasyona sebep olacak bir şartın olmamasından dolayı sörme / sürme okumaya da müsait değildir. Buna göre sözcüğün daha önceye ait okuma ve anlamlandırma önerileri iki bakımdan sorunlu görünmektedir:

1. 1. Yazımsal Problem

Uygur alfabesinde ilk hecede bir ünsüzden sonra gelen /ö/ ve /ü/ ünlüleri /wy/ ile gösterilmiş olmakla birlikte, bu şartlar altındaki ünlüler Uygur harfli OKD’nda hiçbir örnekte aynı yazım özelliği göstermemiştir. Uygur harfli OKD’nda bir ünsüzden sonra gelen /ö/ ve /ü/ ünlüleri, tıpkı bu ünlülerin kalın denklemleri gibi sadece /w/ ile gösterilmişlerdir:

künler-den bir kün (kwnl ’r d’n pyr kwn 1. 3), *kök* (kwk 1. 5), *kögüzündün* (kwkwswndwn 1. 9), *yöridi* (ywrydy 2. 3), *körse* (kwrs ’9. 6), *tört* (dwrđ 12. 4), *tüşük boldı* (dwswk pwldy 20. 1) vb. gibi.

Uygur harfli OKD’na ait yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, ünsüzden sonra gelen ilk hecedeki /ö/ ve /ü/ ünlüleri /o/ ve /u/ gibi yazılmışlardır. Dolayısıyla *swyrm*’ şeklinde yazılan sözcükteki /wy/ harf grubunu /ö/ ya da /ü/ okumaya imkân yoktur. Sözcük, bugüne kadar yapılmış bazı yayımlarda ileri sürüldüğü gibi *sorma* “şarap” ise, sözcüğün ilk hecesindeki ünlüyü /ö/ ya da /ü/ okutan /wy/ yazımı, izaha muhtaçtır. Uygur alfabesinde bir ünsüzden sonraki /ö/ ve /ü/ ünlüleri /wy/ ile gösterilmiş olmakla birlikte, OKD’nda bu kurala riayet edilmemiş, ünlüler ince sıradan da olsa sadece /w/ ile yazılmıştır. OKD’nda yazıma dair böyle bir eğilim varken, kalın sıradaki /o/ ünlüsünün yazımı için, aslında /ö/’yü işaretleyen /wy/ yazımı beklenemez. Dolayısıyla sözcüğü *sorma* olarak okumak, metnin yazım özelliklerine uygun değildir. Diğer taraftan Pelliot (1995: 19) tarafından iddia edildiği gibi metindeki şekil, *sorma* sözcüğünün palatalizasyona uğramış ve böylece *sörme / sürme* şeklini almış şekli ise, sözcükte palatalizasyona sebep olacak herhangi bir şartın bulunmaması, böyle bir izahı da güçleştirmektedir.

1. 2. Bağlamsal Problem

Metinde sözcüğün geçtiği her iki bağlam da, sözcüğün “şarap” anlamına gelemeyeceğini göstermektedir. Sözcüğün geçtiği birinci örnekte, Oğuz Kağan doğduktan sonra fiziksel

özellikleri sıralanmış, anasından bir kere süt içmiş, bir daha süt içmemiş, çiğ et, yemek ve swyrm' istemiştir. Bu tanıkta, daha önceki aktarmalarda ifade edildiği şekliyle Oğuz Kağan'ın doğar doğmaz "şarap" istemesi, pek de bağlama uymamaktadır. Zaten destanın Reşideddin'in *Camiü't-Tevârih* rivayetinde de Oğuz Kağan'ın "üç gün boyunca annesinin sütünü içmediği" ifade edilmiş, diğer yerler zikredilmemiştir (Gündüz 2016: 59). Sözcüğün "şarap" anlamında sorma / sörmeye olmadığı, ikinci tanıktaki örnekte daha açıktır. Zira bu tanıkta, verilen toyda yemekler yendiğinden ve kıymızlar içildiğinden söz edilmektedir. Buna göre *türlüg aşlar, türlüg swyrm' l'r, çubu-yan-lar, kıymız-lar aş(a)dı-lar, içdi-ler* ibaresinde çeşitli yemekler (aşlar), çeşitli tatlılar (çubuyanlar) yedikleri, kıymız (kıymızlar) içtikleri anlaşılmaktadır. Toyda kıymız içilirken aynı zamanda "şarap" da içmek bağlama pek uygun görünmemektedir.

2. Çözüm

Bütün bu izahlardan sonra Uygur harfli OKD'ndaki sözcüğün "şarap" anlamına gelen *sorma* ya da *sörme* olmayacağı anlaşılmaktadır. O hâlde *swyrm'*, "şarap" anlamına gelen "sorma / sörmeye"den farklı bir sözcük olmalıdır. Bu çerçevede sözcüğün, Türk dilinin tarihsel ve modern Türk yazı dillerinde farklı şekillerde yaşayan *söğül-*, *sögür-* ve *sögüş* gibi sözcüklerle ilgili olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede sözcük, DLT'te (185) Oğuzca kaydıyla geçen ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde de *sögüş* "pişmiş / haşlanmış et" (Clouston 1972: 823) şeklinde tanımlanan sözcük ile ilgili olmalıdır. DLT'teki *söğül-*, *söglün-*, *söglün-* "ızgara yapmak" (331, 390) ve *söglünçü* "ızgara" (420) sözcükleri de *sögüş* ile ilgili olmalıdır. Bu sözcükler ile ilgili Anadolu ağızlarındaki *sögürme / söürme / sövütme* "haşlama, kebab, ızgara" sözcüğünün (DS X, 3675) de DLT'teki *söğül-* ile ilgili olduğu açıktır. O hâlde Türk dilinde "(eti) ızgara yapmak" anlamına gelen *söğül-* ve *sögür-* fiillerinin varlığı rahatlıkla kabul edilebilir. Sözcüğün Anadolu ağızlarındaki *söürme* ve *sövütme* şekilleri, DLT'teki tanıklarda bulunan söz içi /g/ ünsüzünün asimilasyona uğrayabildiğini açıkça göstermektedir.

Bu çerçevede Uygur harfli OKD'nda sözcüğün aslen **sögürme* olduğu ve metnin yazıldığı dönem ve çevrede şöyle bir gelişim seyrettiği iddia edilebilir:

OKD'ndaki yazım özellikleri dikkate alındığında *swyrm'* yazımında /s/ den sonra gelen /w/ nin kalın sıradan /o, u/ ya da ince sıradan /ö, ü/ yü temsil ettiği rahatlıkla ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle /wy/ yazımının tek bir ünlüyü işaret etmediği açıktır. O halde /w/den sonra gelen /y/ bir ünsüze tekabül etmelidir. Bu bağlamda sözcük, ya *soy(u)rma* ya da *söy(ü)rme* olarak okunabilir. Buna göre OKD'ndaki sözcüğün de aslen **sögürme* olduğunu, iki ünlü arasındaki /g/ ünsüzünün /y/'ye değişmesiyle *söy(ü)rme* şeklini aldığını söylemek mümkündür.

DLT'teki *söğül-*, *söglün-*, *söglün-* "ızgara yapmak" (331, 390) ve *söglünçü* "ızgara" (420) sözcükleri ile ilgili olduğu düşünülen **sögürme* sözcüğü, OKD'nın yazıldığı dönem ve çevrede *söy(ü)rme* olabilir mi? Tarihsel Türk dilinin Eski Türkçeden sonraki dönemlerinde olduğu gibi Uygur harfli OKD'nda da söz içi ya da söz sonundaki /g/ ünsüzünün sızıcılaşarak /y/ ünsüzüne dönüştüğü birkaç örnek vardır:

1. Mesela Uygur harfli OKD'nda geçen yer adlarından olan *Muz Tag* ibaresindeki *tag* sözcüğü metinde beş yerde tanıklanmaktadır. Sözcük üç yerde *tag* (26/7, 26/8, 27/7), iki yerde ise *tay* (15/8, 26/5) şeklinde yazılmıştır. Eski Türkçedeki *tag* sözcüğünün sonundaki /g/ ünsüzünün metinde sızıcılaşarak /y/ye dönüştüğü anlaşılmaktadır.

2. Keza metindeki *andan soñ Oguz Kagan bedük toy birdi. il kün-ge carlıg carlap kiñe-şdi-ler keldi-ler. kırık şire, kırık bandeñ capturdı. türlüg aşlar, tür-lüg swyrm' l'r, çubu-yan-lar, kıymız-lar aş(a)dı-lar, içdi-ler* "Ardından Oğuz Kağan büyük bir toy verdi. Halka emir gönderdi, (onlar da) istişare ettiler (ve) geldiler. (Oğuz Kağan) kırk sıra (ve) kırk masa yaptırdı. Türü türü yemekler, swyrm'l'r, tatlılar (ve) kıymızlar yiyip içtiler." (10, 8 – 11, 4) ibaresindeki *çubuyan* "tatlı" sözcüğünde de söz içindeki /g/ ünsüzü sızıcılaşmıştır. Zira sözcük, 14. yüzyıla ait Uygurca-Çince Sözlükte *çibıyan* "friandise (şeker, şekerleme), lezzet, tat" ve *çubugan* "hünnap" (Pelliot

1995: 41; Ligeti 1966: 151; Yunusoğlu 2012: 134-5) şekillerinde geçmektedir. Aynı sözcüğün Sözlükte hem *çıbyan* hem de *çubugan* şeklinde geçmesi, söz içindeki /g/ ünsüzünün sızıcılaştığını, OKD’ndaki *çubuyan* sözcüğünün de böyle bir sızıcılaştırmanın sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

3. Sonuç

Bu izahlardan sonra OKD’ndaki *swyrm*’ sözcüğünü *söy(ü)rme* şeklinde okumak mümkündür. Uygur yazısının Manihaist ve Budist çevrelerden itibaren başta söz başı olmak üzere /y/ ünsüzünden sonra gelen ünlülerin zaman zaman yazılmama geleneği de göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün *söy(ü)rme* şeklinde yazıldığı söylenebilir. Bu değerlendirmeler ışığında, sözcüğün geçtiği ilk ibareyi *yig et aş söy(ü)rme tiledi* “çiğ et, pişmiş yemek ve kızarmış et istedi” şeklinde; ikinci ibareyi ise. *türlüg aşlar, tür-lüg söy(ü)rme-ler, çubu-yan-lar, kıımız-lar aş(a)dı-lar, içdi-ler* “Türlü yemekler, türlü kızarmış / pişmiş etler, tatlılar (ve) kıımız yiyip içtiler” şeklinde okuyup anlamlandırabiliriz.

KAYNAKLAR

- AĞCA, Ferruh (2016), *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Metin – Aktarma – Notlar – Dizin – Tıpkıbasım*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
- BANG-ARAT → Willi BANG, G. R. ARAT (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Yay.: 18, İstanbul, 1936.
- CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DLT → ERCİLASUN, Ahmet Bican – Ziyat AKKOYUNLU (2014), *Dîvânu Lugâti’t-Türk, Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*, TDK Yay., Ankara.
- DS → *Derleme Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1993.
- GÜNDÜZ, Tufan (2016), *Oğuz Kağan Destanı*, Yeditepe Yay., İstanbul.
- LİGETİ, Louis (1966), “Un Vocabulaire Sino-Ouigour Des Ming, Le Kao-tch’angkouan Yi-chou du Bureau des Traducteurs”, *AOH*, XIX: 117-199.
- NUR → NUR, Rıza (1928), *Oughouz-namé*, Épopé Turque, Alexandrie.
- OKD → Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı.
- ÖLMEZ → ÖLMEZ, Mehmet (2009), “Commentary of Oghuz Nama”, Commentary Project of the Centre for Central Eurasian, Civilisation Archive, Seoul National University, Seoul. (ulaşılacak yer: <http://cces.snu.ac.kr/eng/sub2/sub2.html> 23.06.2014).
- PELLİOT → PELLİOT, Paul (1995), *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, (çev. Vedat KÖKEN), TDK Yay., Ankara.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1, Helsinki.
- ŞÇERBAK → ŞÇERBAK, A. M. (1959), *Oğuz-name & Muhabbet-name*, Pamyatniki Drevneuygurskoy i Staroubekskoy Pis’mennosti, Moskova.
- YUNUSOĞLU, Mağfiret Kemal (2012), *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

OĞUZ DİLLERİNDE ARAPÇA ALINTILARDA AGLUTİNATİVLEŞME (TÜRKLEŞME)

Dürdane RAHİMZADE*

Flektif yapı şekline sahip olan Arapça'dan aglutinasyon tarzına sahip Türk dillerine geçen sözcükler birtakım değişimlere maruz kalarak benimseme sürecini geçmişlerdir. Bu değişimler genelde, aglutinasyon dillere sahip kurallardan üremiştir.

Bunlardan en önemlisi Türk dillerinin kendine has sözcük yapısına sahip olmasıdır. Bilindiği gibi, birkaç ünsüzün veya birkaç ünlünün sözcük kökünde beraber kullanılması olayı Türk dillerine has bir özellik değildir. Arapça alıntılarının genelde birkaç ünsüz beraber kullanılmaktadır. O nedenle bu tarz alıntılar Oğuz dillerinin ses bilgisine uygunlaştırılmaya çalışılıyor. Daha doğrusu, bunlar seslendiği vakit Türk dilli halklar tarafından Oğuz dillerinin ses bilgisi şekline uyarlanıyor. Türk dillerinde birçok sözcüklerin telaffuzu ile yazımı arasındaki fark da sadece bu nedenle oluşuyor. Başka şekilde anlatırsak, ses artımı ve ses düşümü gibi ses bilgisi olayları, genelde Arapça alıntılarının Türkçeleştirildiği süreçlerde oluşuyor.

Arapça alıntılarının bir kısmı Azerbaycan dilinde yazım açısından 2 gruba ayrılıyor:

- 1) Bir heceliler, örneğin, *emr*, *gebz*, *gesr* v.s.;
- 2) İki heceliler, örneğin, *sabır*, *etir*, *kadir* v.s.

Temel dilde aynı gramer yapısına sahip olan bu alıntılarının Oğuz dillerindeki yazım şeklinde belirlenen çeşitlilik ilgi çekmektedir. Bu sözcüklerin Arapçasının denetimi, *eyib*

(عيب), Türk *ayıp*, Türkmen *ayıp*; *gebiz* (قبض), Türk *kabız gibi* sözcüklerin Arapçasında ikinci hecede ünlü var ve bu, Türk dillerinde de olduğu gibi kalmıştır.

Kabız (قبض), *gesr* (قصر); *emr* (امر) Türk *emir*; *esl* (اصل) Türk *asıl*; *zülüm* (ظلم) Türk *zulüm*; *hebs* (حبس) Türk *hapıs* gibi sözcüklerin Arapçasında ikinci hecede ünlü yoktur ve bunların bir heceli yazılmasının nedeni de budur. İlgi çeken duruma *sebir* (صبر) Türk *sabr*; *gedir* (قدر) Türk *kadir*, Türkmen *gadir*; *etir* (عطر), *zehin* (زهن) *zihin* gibi sözcüklerin yazım şeklidir ve etimon dilde ikinci hecede ünlü, hareke bile olmamasına rağmen Azerbaycan dilinde iki heceli şekilde yazılmaktadır. Türk, Türkmen ve Gagauz dillerinde bu sözcükler, genelde iki hecelidir.

Görüldüğü gibi, bu çeşitlilik temel dildeki yazım şekli ile ilgili değildir. Düşüncemizce, bu konuşma tarzının zamanla yazıya intikalinin aşamalarından biridir.

Anahtar kelimeler: Oğuz dilleri, Arapça alıntılar, aglutinatifleşme, ses artımı (proteza).

Bilindiği gibi, tipolojik açıdan diller çeşitli gruplara ayrılmaktadır: aglutinasyon, flektif ve amorf. Onu da biliyoruz ki, Türk dilleri gramer açısından aglutinasyon dillere aittir. Bütün dillerde olduğu gibi Türk dillerinde de çok sayıda alıntılar mevcuttur. Bu alıntılarının büyük bir kısmı flektif yapıya sahip Arapçadan geçmiştir. Bu tarz sözcükler, ait oldukları dilin yapısına uygun şekil ve özellikleri taşımış ve geçtikleri dilde aynı özellikleri taşıyabilmeleri zamanla mümkün olmamıştır.

Başka türlü dersek, **flektif** yapı şekline sahip olan Arapçadan **aglutinasyon** tarza sahip Türk dillerine geçen sözcükler birtakım değişimlere maruz kalarak benimseme sürecini geçmişlerdir. Bu değişimler, genelde, aglutinasyon dillere sahip yasalardan türemiştir.

Genel olarak iltisak oluşumunun bazı belirtileri vardır. Bunlardan bazılarından bahsedelim:

- İltisaklı dillerde ek, sürekli sözün kökeninden sonra gelmektedir. Burada ön ve iç ekler bulunmuyor.
- Sözün kökü bağımsız yapım anlamı taşıyor ve bağımsızken de kullanılabilir.
- Ek eklendiğinde sözün kökeni değişmiyor.
- Söz kökenine önce yapım, sonra çekim ekleri ilave ediliyor.

* Doç. Dr., Azerbaycan Tıp Üniversitesi Azerbaycan Dili Bölümü Başkan Yardımcısı

- Ses uyumu daha güçlü oluyor, özellikle köke ek katıldığında bu kuralın talebi ile bu ekler gruplara ayrılmaktadır, ikili, dörtlü ve sekizli eklerinin söze artırılması vb.

Bunlardan en önemlisi ise Türk dillerinin kendine has söz yapısına sahip olmasıdır. Gerçek Türk kökenli sözlerin üç fonemden - ünsüz+ünlü+ünsüz sesler birleşiminden oluşmuştur. ¹ Başka sözle, ünlü-ünsüz sıralaması Türk dillerinde söz şekli için uygundur. Arapça için ise bunu söylemek mümkün değil, çünkü, bildiğimiz gibi Arapçada ünlü sesler fazla olmadığı için bazen bir sözün içerisinde birkaç ünsüz kullanılıyor. Tesadüfî değil ki, klasik şair ve yazarlarımızdan olan M. Füzuli, M. F. Ahuntzade ve diğerleri Arapçanın ünlü sesleri bol olan Türk dilleri için uygun olmadığından bahsetmişler. Bu nedenle de bu alfabeyi Türk dillerine uygunlaştırmaya çalışmışlar.

Dolayısıyla, yukarıda bahsettiğimiz ünlü-ünsüz yapıya uymayan kelimeler Türk dillerine geçerken yeni ortama uygunlaşma sürecini yaşıyor ve dilin ses bilimsel, morfolojik kurallarına uymakta.

Flektiv diller için, özellikle de Arapçaya uygun olan birkaç ünsüzün veya birkaç ünlünün söz kökünde beraber kullanılması olayı Türk dillerine has bir özellik değil. Arapça alıntılarının genelinde birkaç ünsüz beraber kullanılmaktadır. O nedenle bu tarz alıntılar Oğuz dillerinin ses bilgisine uygunlaştırmaya çalışılıyor. Daha doğrusu, bunlar seslendiği vakit Türk dilli halklar tarafından Oğuz dillerinin ses bilgisi şekline uyarlanıyor. Türk dillerinde birçok sözün telaffuzu ile yazımı arasındaki fark da sırf bu nedenle oluyor. Başka şekilde anlatırsak, Türk dillerine uygun olan ve ses bilimsel olay sayılan ses artımı ve ses düşümü gibi ses bilgisi olayları, genelde Arapça alıntılarının Türkçeleştirildiği süreçlerde oluyor.

Türkçeleşme sürecini geçirmiş Arap.a alıntıları birkaç gruba ayırabiliriz:

1. Arapçada ayn ɣ ve uzun ünlü, Oğuz dillerinde aynı olan çift ünlü ile yazılanlar.
2. Arapçada bir ünlü ile, Oğuz dillerinde ise hem bir hem de iki ünlü ile kullanılanlar.
3. Arapçada ʔ ve teşditle yazılanlar.

1. Arapçada ayn ɣ ve uzun ünlü ile, Oğuz dillerindeyse aynı çift ünlü ile yazılanlar:

saat, maaş, maarif, bedii, tebi (doğal) vs. Bu sözlerin Azerbaycan ve Türk dilindeki yazım şekli neredeyse aynıdır, yani her iki dilde çift ünsüzle yazılıyor. Arapça yazım şekline bakarsak görürüz ki, Türk dillerindeki bu yazım şekline sebep kaynak dilde bu sözlerin içeriğindeki ayn ile herhangi uzun ünlünün birlikte kullanımıdır.

Azerb.	mətbəə	maaş [ma:ʃ]	saat[sɑ:t]	maarif[ma:rif]	bədii[bədi:]	təbii[təbi:]
Türk	matbaa	maaş	saat	maarif	bedii	tabii
Türkmen	çaphana	aylık	sağat	mağarif	-	tabiği
Gagauz		ödek	saat	-	-	-
Arap	مطبعة	معاش	ساعة	معارف	بدیع	طبیعی

Grafikte de görüldüğü gibi Arapçadaki ayn harfinin doğru telaffuzunu yapmak için Türk dillerinde çift ünsüz sözün ortasında kullanılmaktadır. Fakat bu, Türk dilleri için geçerli olmadığı için sözün yeni ortama uygunlaşması süreci sonucunda, yani Türkçeleşmesi sonucunda çift ünlülerden biri düşüyor, diğeri ise uzun telaffuz olunuyor. Türkmencede bu ancak telaffuzda değil, yazıda da uygulanıyor. Yani yazıda da iki ünlünün ortasına bir ünsüz ekleniyor. Böylece, Türk dillerine uygun söz yapı şekli Arapça alıntılara da ait edilmiştir.

2. Arapçada tek ünlü, Oğuz dillerindeyse hem bir hem iki ünlü ile kullanılanlar.

- Arapça alıntılarının bir kısmı Azerbaycan dilinde yazım açısından 2 gruba ayrılıyor:

Bir ünlü ile yazılanlar. Örneğin, *emr, gebz, gesr, asl, zülm, nabz, nefis, hüzn, hasr(etmek), hükm, üzr (özüür), uzv, haps, sedr (başkan), sihr, rehm, harf* v.s.;

-İki ünlü ile yazılanlar , örneğin, *sabır, etir, kadir, kabir, zihin, eyib, izin, ömür, isim, kısım, nesil, şekil, satır, fesil, fikir, heyif, feil* v.s.

Temel dilde aynı gramer yapısına sahip olan bu alıntılarının Oğuz dillerindeki yazım şeklinde belirlenen çeşitlilik ilgi çekmektedir.

Bu sözlerin Arapçasının denetimi, Arapça yazılışına göre iki gruba ayırmak mümkündür: ikinci hecesinde **i** ünlü gibi okunan **y** ile yazılan sözler. Örneğin,

Arap (عيب) (قبيض ;),

Azerb. *eyib gebiz*

Türk *ayıp kabız*

Türkmen *ayıp iç katama*

Bu sözlerin Arapçasında ikinci hecede ünlü var ve bu Türk dillerinde olduğu gibi kalmıştır. *əmr* (Azərbay.) امر *emir* (Türk); *əsl* (Azərbay.) اصل *asıl(türk)* ; *zülm* (Azərbay.) ظلم *zulüm(türk)*; *hebs* (Azərbay.) حبس *hapis* (Türk) gibi sözlerin Arapçasında ikinci hecede ünlü yoktur ve bunların Azerbaycanca bir heceli yazılmasının sebebi de budur.

Səbir صبر (Azərbay.) *sabır* (Türk); *Qədir* قدر (Azərbay.) *kadir* (Türk), *gadir* (Türkmen); *zəhin* (Azərbay.) ذهن *zihin* (Türk). Bu kelimelerin yazım şeklinde etimon dilde ikinci hecede ünlü, hereke bile olmamasına rağmen Oğuz dillerinde iki hecelidir.

Göründüğü gibi, bu çeşitlilik temel dildeki yazım şekli ile ilgili değildir. Düşüncemizce, bu konuşma tarzının zamanla yazıya intikalinin aşamalarından biridir. Başka türlü anlatsak, Arap kökenli sözlerin Türkçeleşmesi sürecinde gerçekleşmiştir. Belli ki, bu süreç ilk başta sözle anlatımda daha sonra, yazıda gözükmemektedir. Oğuz dillerinde bu süreç sona ermiştir, yani ses artımı yazıya da geçmiştir. Azericede telaffuzdan yazıya geçme süreci tamamlanmadığından bu tarz sözlerin bir kısmında ikinci ünlü var, bir kısmı ise etimon dilde olduğu gibidir.

3. Arapça`da ي ve teşditle yazılanlar.

Arap	ادبيات	مدنيات	جمعية
Azerb.	ədəbiyyat [ədəbiyat]	mədəniyyət [mədəniyyət]	cəmiyyət [cəmiyyət]
Türk	edebiyat	medeniyet	cemiyet
Türkmen	edebiyat	medeniyet	cemiyet

Göründüğü gibi bu sözlerin Arapça yazılışında teşdit işaresi y sesini telaffuzda çiftleştiriyor. Bu çiftleşme Oğuz dillerinden yalnız Azericede vardır, o da yazıda. Telaffuzdaysa diğer Oğuz dillerinde olduğu gibi bir y ile okunuyor. Burada da sözlü anlatımda oluşan ses düşümü olayı henüz yazıya geçmemiştir. Ayrıca belirtmemiz gerek ki, hazırda Azericenin yazım kurallarınca bu sözlerin bir y ile yazılması olayı gündemdedir. Yani Arap alıntılarında Türkçeleşme süreci devam etmektedir.

KAYNAKLAR:

1. ZEYNALOV, Fərhad (1981) “ Türkologiyanın əsasları” 343 S., 44 s. Bakı
2. Karşılatırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991) Ankara
3. Ərəb və fars sözləri lüğəti (1966) Bakı
4. EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2004) İstanbul
5. Online sözlükler.

UYGUR ATASÖZLERİNE YANSIYAN DİNİ-MİTOLOJİK UNSURLAR ÜZERİNE

Alimcan İNAYET*

Uygur Türklerinin tarihin muhtelif dönemlerinde Gök Tanrı, Şamanlık, Budizm, Manihaizm, Nasturilik ve İslam gibi çeşitli din ve kültür muhitlerine dâhil oldukları ve bu inanç sistemleri temelinde kendilerine has çok zengin ve renkli bir kültür meydana getirdikleri bilinir. Uygur düşünce sistemi, etno-psikolojisi, siyasi ve sosyo-kültürel hayatını derinden etkileyen bu inanç sistemlerinin Uygur yazılı kültüründe olduğu gibi, sözlü kültüründe de iz bırakmış olması varsayımından hareketle Uygur atasözleri taranmış ve hipotezimizle ilgili çok sayıda örnek/veri tespit edilmiştir.

Bu örnekleri maddeler hâlinde şöyle göstermek mümkündür:

1. Gök Tanrı inancıyla ilgili unsurlar

Gök Tanrı dini Türklerin Şamanlıktan önceki dinidir. Türklerin Gök Tanrıyla ilgili inanışları Orhon yazıtlarına da yansıtılmıştır. Yazıtlara göre, Tanrı vardır, gökte yaşar, yaratıcıdır, ebedidir. Göğü, yeri ve insanı yaratmıştır. İnsanın kaderini tayin eder. Dilediğine kut verir, dilediğinden kutu geri alır. Kağanları tayin eder. Dünyadaki her şey O'nun iradesine göre tanzim edilir. Tanrı bilginin, bilgeliğin, hikmetin kaynağıdır.

1.1. *Atañ – asman, anañ – yer.*

“Atan, gök; anan, topraktır.”

1.2. *Asman – erkek, yer – çiş.*

“Gök, erkek, toprak, dişidir.”

Bu örnekler Uygurların Gök Tanrı inancını, başlangıçtaki evren tasarımı ve yaratıcı güçlerle ilgili tasavvurlarını yansıtmaktadır. Gök ve yer yaratıcı özelliğinden dolayı eski Türklerde “Tanrı” olarak kavramsallaştırılmış ve Eski yazıtlarımızda “Tengri yir” deyimiyile ifade edilmiştir. “Yer-sub” deyiminin de böyle bir inancı ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü eski inanca göre, suyun kaynağı gök ya da göğe yakın olduğu düşünülen yüksek dağlardır. Dolayısıyla gök/Tanrı- yer, yer-su ve ata-ana arasında bir denklik söz konusudur.

Eski Yunan mitolojisinde de toprak/yer; diş, ana, Ulu Tanrıça/Ana Tanrıça olarak tasavvur edilmiş ve adına Gaia denmiştir. Gök de erkek, baba olarak tasavvur edilmiş ve Uranus adıyla anılmıştır. Diğer tanrılar ve titanlar bunlardan türemişlerdir (Eliade 2003: 305; Rosenberg 2000: 32-33; Hamilton 1997: 43-44).

1.3. *Yamğur yağdı – yağ yağdı*

Kar yağdı – nan yağdı.

“Yağmur yağdı, yağ yağdı

Kar yağdı, ekmek yağdı.”

1.4. *Etining tekdiri asmanda.*

“Yarının kaderi göktedir.”

1.5. *Ayğa karap eziksang, tömür kozukka tezim kıl.*

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesi,
elmek: alim1962@hotmail.com

Aya bakıp şaşırırsan, Demir Kazığa tazim et.

1.6. *Dölet kuşu konsa çivin beşiğa,
Sumruğ kéler künde keşiğa.*

Bu örneklerden “1.3.”te Uygur Türklerinin Gök Tanrı inancı yansıtılmıştır. Çünkü inanca göre, rahmet ve bereket gökten yağar. Yani Gök Tanrı besleyicidir. Yeryüzüne yağmur ve kar yağdırarak insanları besler. Yerden elde edilen yağ ve ekmeğin kaynağı göktür, Gök Tanrı’dır.

“1.4.”teki örnekte kaderin göğün, yani Gök Tanrı’nın elinde olduğu inancı yansıtılmıştır. Buradaki “asman”, yani gök, Gök Tanrı inancında Gök Tanrı’yı, İslam inancında ise Allah’ı simgeler. Mitolojik anlayışa göre, tanrılar genellikle gökte yaşarlar. Dolayısıyla söz konusu örnek Uygur Türklerinin hem Gök Tanrı inancını hem İslam inancını yansıtmaktadır.

“1.5”teki örnekte geçen temür kozuk/demir kazık Türk mitolojisinde çok iyi bilinen bir olgudur. Buradaki Demir kazık, Kutup yıldızıdır, yani eski inanışa göre, göğün direğidir. Yakut Türklerine göre, yer ile gök yaratıldığı ve yavaş yavaş büyümeye başladığı zaman, bir Demir-ağaç da, yeşermeye başlamış, büyüyerek yer ile gök arasında yükselmiştir. Bu Demir-ağaç’a Türkler Demir Kazık, Altın Kazık demişlerdir (Ögel 2002: 183-185).

“1.6.”teki örnekte geçen “devlet kuşu” eski Türklerdeki “kut” anlayışı ile ilgilidir. Devlet kuşu kimin başına konarsa, o kişi devlet ve ikbal bulmakta ve hakan olmaktadır. Eski Türk inanışına göre de Gök Tanrı kutu kime verirse, o hükümdar olur. Türkçedeki “kutluğ/kutlu”, “kut bulma” gibi sözcük ve ifadelerde bu anlayış vardır (Ögel 2002:559).

Söz konusu örnekteki “sumruğ/simurg”un da efsanevi bir kuş olduğunu hatırlatmalıyız. Bu kuş Hint mitolojisinde Garuda, İran mitolojisinde Simurg / Zümrüd Anka olarak bilinmektedir. Bu kuşun Türklerdeki Alp Kara Kuş, Tuğrul, Kartal ya da Songur gibi kuşlara tekabül ettiği de ileri sürülmüştür (İnan 1987: 350-352; Ögel 2002: 547).

2. Şamanlık inancıyla ilgili unsurlar

Şamanlık Uygurların Budizm’den önceki dinidir. Bu din Budizm döneminde Budizm ile, İslamiyet döneminde İslamiyet ile bağdaştırılarak devam ettirilmiştir. Şamanlıktaki iyi ve kötü ruhlar Budizm inanç sisteminde nepsiki/melek ve yek/şeytanlarla ifade edilmiş, şaman anlamındaki “bahşı”lar İslami kültür çevresinde “molla”, “dahan/duahan” gibi İslami terimlerle anılmıştır. Bunlar şeklen İslami, ama pratikte şamanlık faaliyetleriyle uğraşmışlardır.

2.1. *Bahşi “süpköç” bilen kün ötküzer*

“Bahşi üfürükle geçinir.”

2.2. *Bakçal bağka toymaptu,*

Perihon dapқа.

“Bakçal bağa doymamış,

perihon davula (doymamış)

2.3. *Bahşı depini danglaydu,*

Abda¹l kепini (danglaydu).

“Bahşı tefini över,

¹ Abdallar, Doğu Türkistan’ın Kâşgar, Yerken, Yengisar, Karakaş, Lop, Hoten bölgelerinde dağınık yaşayan, “Eynu” diye adlandırılan, kendine has gizli bir dili olan, geçimini dilencilik, çerçilik, sünnetçilik ve kısmen çiftçilikle sağlayan, Şii inancına sahip bir topluluktur (Gopur 2006: 64-70).

Abdal torbasını (över).”

2.4. *Bahşining depi yerilsa,
Gerdişi maymunğa oyuncuk boptu.*²
“Bahşının tefi yarılrsa,
Çerçevesi maymuna oyuncak olur.”

2.5. *Bahşının küni dap bilen,
Yalğançining küni lap (bilen).*
“Bahşının geçimi tefi ileidir,
Yalancının geçimi laf ileidir.”

2.6. *Bahşining kuşı bolsa,
Tülkining hudayı bar.*
“Bahşının kuşu varsa,
Tilkinin Allahu var.”

2.7. *Sarang bolsang pére oynat,
El yurttin néri (Oynat).*
“Deli isen cin oynat,
İlden yurttan ötede oynat.”

Bu örneklerde geçen “bahşı” sözcüğü “Şaman” teriminin Yeni Uygur Türkçesindeki karşılığıdır. Bahşı sözcüğünün etimolojisi tartışmalıdır. Bu sözcüğün kökeniyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sözcüğün kökenini Sanskritçe *bhikṣu* (dilenci, gezginci rahip), Çince *fa-she / fa-şe* (din üstadı, ruhani) veya *bo-shi / po-şe* (bilgin, okumuş), Türkçe *baksı / baksa* < *bak-*’a dayandıranlar olmuştur (Köprülü 1989:145-146). Eski Uygurca’da “okuma yazma bilen”, “kâtip” anlamında kullanılan bu sözcük, Yeni Uygur Türkçesinde şaman ya da şamanlıkla ilgili faaliyetlerde bulunan kişileri ifade etmektedir.

Yeni Uygur Türkçesinde “bahşı” sözcüğünün yanı sıra şaman kimliğini ifade eden “perihon”, “dahan”, “büvi” gibi terimler de bulunmaktadır. Bunlardan “perihon” sözcüğü Özbek Türkçesinde “perihan” şeklinde söylenir. Buna göre, sözcük cin anlamındaki “peri” sözcüğü ile çağırıcı, davet edici anlamındaki “han” sözcüğünden oluşturulmuştur. Dahan sözcüğünün dua edici, dua okuyucu anlamındaki “duahan” sözcüğünden geldiği bilinmektedir. Bize göre, bu sözcüğün demirci şaman anlamındaki “darhan” sözcüğünden gelmiş olması da mümkündür. Büvi sözcüğü ise eski Türkçedeki “böğü”, günümüz Türkçesindeki “büyü” sözcüğünün değişime uğramış bir biçimidir (Wei 2007: 213-217).

Yukarıdaki isimlerle anılan kişilerin hepsi şaman inancına göre hastalığa sebep olan kötü ruhları kovmak suretiyle hastaları tedavi etme, ayrıca fal bakma, büyü yapma gibi işlerle uğraşırlar. Bu kişilerin ayin ve hasta tedavi seanslarında kullandıkları en önemli enstrüman “dap”, yani deftir. Def çalarak dans etme, şaman duası okuma, üfürme hasta tedavi seanslarında görülen temel işlemlerdir. “2.2.”, “2.3.”, “2.4.”, “2.5.”teki örnekler işte bu işlemleri yansıtmaktadır.

Kuş da şaman hasta tedavi seanslarda kötü ruhları kovmak için kullanılır. Buradaki kuştan kasıt kartaldır. Kartal şamanlıkta çok önemli bir kuştur. Uygur Türklerinde hasta tedavisinde kuş, yani kartal kullanan kişiler “kuş bahşı” denmektedir. Kuş bahşı bugün Doğu Türkistan’ın güney

² Bu atasözünün *Dapçiniñ dépi sunsa, gerdişi maymunğa oyuncuk boptu* (Tefçinin tefi kırılrsa, çerçevesi maymuna oyuncak olur) şekli de vardır.

kesimlerindeki bazı dağlı bölgelerde, örneğin Kağılık ilçesinin Çuban, Uşşakbaş, Kökyar köyleri ile Yeken ilçesinin Koşrap yörelerinde görülür. Kuş bahşı özellikle loğusa kadınların muzdarip olduğu hastalıkların tedavisinde etkilidir. Bilindiği gibi yeni doğum yapan kadınlar zorlu doğum sürecinde yorgun, hâlsiz düşerler. Lohusa kadınlarda görülen bu tür hâlsizlik ve rahatsızlıklar halk arasında “al basması”na bağlanır. Hastanın iyileşmesi için albastının, yani kötü ruhun kovulması gerekir. Bu durumda kuş bahşıya başvurulur. Kuş bahşı kuşun, yani kartalın başını örtü ya da şapka / kalpakla kapatarak hastanın yatırıldığı odaya girer ve kuşunu yüzükoyun yatırıp tüm vücudu yorgan ya da keçe ile sarılan hastanın üzerine bırakır. Kuş hastanın üzerine konarak pençesiyle hastayı sıkıştırır, çırttığı kanatlarıyla hastayı döver. Bu işlem yarım saat ya da bir saat devam eder. Kuş hâlsizleşip bir kenara çekilince, kuş bahşı kuşu başını kapatarak odadan dışarı çıkarır. Hasta korkudan buram buram ter içinde kalır ve bu hâlde bir gece uyur. Ertesi gün kendini hafiflemiş gibi hisseder ve böylece al basmasından kurtulmuş olur. Elbette bu kuş, yani kartal sadece hasta tedavi etmede kullanılmaz, aynı zamanda avcılıkta kullanılmaktadır (Rahman 1996: 169-170). “2.6” daki örnek de bu durumu yansıtır.

Bahşı, yani şaman gücünü cinlerden alır, hasta tedavisi, falcılık ve büyücülükte cinleri kullanır. Özellikle ruhsal hastalıkların tedavisinde cinlere başvurulduğu görülür. Cin çağırma, kötü ruhları kovma, işlem bitiminde cinleri geri göndermek gibi işlemler “pére oynatmak” deyimiyile ifade edilmektedir. “2.7.” deki örnek bununla ilgilidir.

3. Manihaizm ile ilgili unsurlar

Manihaizm Uygurların inanmış oldukları dinlerden biridir. Bu din 694-719 yılları arasında Çin’e, 763 yılından itibaren de Uygurlar arasında yayılmıştır. Uygurlar Mani inancı dolayısıyla yerleşik yaşam tarzını benimsemişlerdir. Manihaizm Buda ve Hıristiyan dininin Uygurlar arasında yayılmasıyla birlikte 10. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamış, 14. yüzyılda tamamen yok olmuştur (Liu 1998: 48-57).

3.1. *Otniñ yiltizi asmanda.*

“Ateşin kökü göktedir.”

Bu örnekteki “ot” sözcüğü ateş ya da bitki anlamında kullanılmış olmalıdır. Ateş anlamında kullanılmış ise Zerdüştlük ve Manihaizm inancını yansıtır demektir. Zerdüştlük’te ateş tanrı Ahura Mazda’nın oğlu ve ruhudur (Küçük 2015:148). Ateş iyilik tanrısını sembolize eder. Dolayısıyla Zerdüştlük’te ateşe tapılmıştır. Işığın kaynağı güneş, ay, yıldız olduğundan bunlara da tapıldığı bilinir. Manihaizm de Zerdüştlük inancı temelinde geliştirilen bir din olduğu için, ateş ve ışık Manizhaizm’de de kutsal sayılmıştır. Zerdüştlük’e “ateş dini”, Manizhaizm’e “ışık dini” denmesi bundandır. Anlaşıldığı gibi, ot, yani ateşin kökeni güneştir, ışıktır, yani Tanrı’dır. Tanrı da eski inanca göre “asman”da, yani göktedir. Eğer bu örnekteki “ot” sözcüğü bitki anlamında kullanılmış ise, su, yağmur ve gökle ilgili olacaktır.

3.2. *Künge bakkan nurlınar,*

Tünge bakkan horlınar.

Güneşe bakan nurlanır,

Geceye bakan horlanır.

Bu örnekteki “kün” ve “tün” Manihaizmdeki iyilik/aydınlık tanrısı ile kötülük/karanlık tanrısını simgeler. Dolayısıyla iyilik/aydınlık tanrısına bakan iyilik, bereket bulur, kötülük/karanlık tanrısına bakan kötülük bulur.

4. Hristiyanlıkla ilgili unsurlar

Uygurların Hristiyanlığı kabul etmeleri 6. yüzyıla tekabül eder (Liu1998:58). Bu demektir ki, Uygurlar 840 yılında Moğolistan steplerini terk edip Doğu Türkistan’a göç etmeden çok önce Hristiyanlığı kabul etmiştir. Turfan, Kumul, Kaşgar, Hoten gibi bölgelerde Hristiyan kiliseleri görülmüştür (Liu1998: 61). Burada şunun da hatırlatılması gerekir ki, Uygurların kabul ettikleri

Hristiyanlık, aslında Hristiyanlığın Nasturi mezhebidir. Bilindiği gibi, Nasturilik Hz. İsa'nın insan ve tanrısal olmak üzere iki kişiliği olduğuyla ilgili düşüncelerinden dolayı Hristiyanlığın ana akımından ayrı düşmüş, Orta Asya ve Çin'de yayılma alanı bulmuştur (Anzerlioğlu 2000: 5).

4.1. *Eysamu öz yoliğa mañar,*

Musamu öz yoliğa.

“İsa da kendi yoluna gider,

Musa da kendi yoluna gider.”

Bu örnekteki Eysa/İsa ve Musa Hristiyan ve Yahudi dinlerine ait peygamberlerdir. Bu peygamberler Müslümanlarca da kabul görülüp sevilir. Türk yazılı ve sözlü edebiyat eserlerinde telmih olarak İsa ve Musa adına sık sık rastlamak mümkündür. Yukarıdaki örnekte ise bir ayrışmadan, bir yol ayrımından bahsedilmektedir. Yani Nasturiliğin Hristiyanlığın ana kolundan ayrılıp kendi yolunu çizmesi olayını anımsatır.

5. Budizm ile ilgili unsurlar

Uygurların Budizm'i kabul etmesiyle ilgili farklı iki görüş ileri sürülmüştür. Biri, Uygurların 840 yılında Moğolistan'dan Doğu Türkistan'a göç ettikten sonra Budizm ile karşılaştıkları ve bu dini kabul ettikleri ile ilgili görüş. Diğeri, Uygurların 840 yılından önce Budizm'i kabul ettikleri ile ilgili görüşür. İkinci görüşe göre, Uygurlar Budizm'i 630 yılından önce kabul etmişlerdir (Liu 1998: 63-65). Hoten, Kuça, Turfan gibi bölgelerde bu dinin çok daha eski dönemlerde yayıldığı da bir gerçektir. Turfan Uygurları arasında Budizm 15. yüzyıla kadar devam etmiştir. Budizm inanç sistemindeki arzu ve nefsin kontrolü Sufizm'deki nefis terbiyesiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla Budizm ve Sufizm inanç sistemi arasında bir etkileşim de söz konusudur. İkisi arasındaki temel fark Budizm'de arzu ve nefsin yok edilmesi ilkesi esasken, Sufizm'de nefsin kontrol altına alınması, terbiyesi ve eğitimi esastır.

5.1. *Toyin tapuğsaq, teñri sevinçisiz*

“Toyin tapınsa, Tanrı sevinmez.”

5.2. *Buyanlık kişi burkanlar birle tüz ol,*

Buyansız kişi buk bakır birle tüz ol (Tömüri 1995: 93)

“Salih amel işleyen kişi Burhan ile eşittir,

Salih amel işlemeyen kişi bakır kazana benzer.”

Bunlardan “5.1.”deki örnekte geçen “toyin” sözcüğü Çince Buda rahibi/dervişi anlamına gelen dao-ren 道人'den geldiğini düşünüyoruz. *Dao-ren* sözcüğü Çince Güney-Kuzey Hanedanlıkları Döneminde Budist rahipleri/dervişleri için kullanılmıştır. Taoist rahipleri için kullanılan terim ise dao-shi 道士'dir (Ren 2009: 973).³ “Toyin tapınsa, Tanrı sevinmez” atasözünde ifade edilen anlam samimi olmak, dürüst olmaktır. Çünkü Budizm dinden ziyade bir felsefi sistemdir. Bu dinde Tanrı anlayışı muğlaktır. Hatta bu dinin ateist bir din olduğu da söylenir. Bu durumda, Tanrı varlığını kabul etmeyen bir rahibin tapınmasından elbette hoşlanmaz. Bu atasözünün mecazi anlamı şudur: Tapınıyorsan, inan. İnanmıyorsan, tapınma.

³ Ziya Gökalp eski Türklerin dinine “toyonizm”, din reislerine “toyon” dendiğini belirtir (Gökalp1976: 118). Ancak din tarihi ile ilgili kaynaklarda “toyonizm” adıyla anlatılan bir din bulunmamaktadır. İşin ilginç tarafı, Çin'de yayımlanan bir kitapta da toyin dininden bahsedilmektedir (Xu 2003: 422). Bize göre, burada Toyon terimiyle ifade edilmek istenen din Dao/Tao 道'dir, yani dao-jiao 道教'dir ki, bu din Çinlilerin milli dinlerinden birisidir.

“5.2.” teki örnekte geçen “burkan” terimi zaten Budizmin temel terimlerinden birisidir. Buda’nın Türkçedeki karşılığıdır. Çince fo 佛 ile Türkçe *kan/han* sözcüğünden oluşturulmuştur.

6. Bozkurt kültürüyle ilgili unsurlar

Bozkurt eski Türk inancına göre ilk ecdattır. Türkler bozkurttan türemiştir. Türk yaratılış mitlerinde ecdat, kurtarıcı, koruyucu, yol gösterici olarak karşımıza çıkar. Gök renginden dolayı Gök Tanrı’yı çağırır. Gökte yaşar. Bayat’a göre, bozkurt Tanrıoğlu fonksiyonunu yerine getirir (Bayat 2007: 169-170). Bozkurdun bu ilahî menşei onun davranış ve hareketlerine de kutsallık kazandırır.

6.1. Böre boğkan koy haram bolmas.

“Kurdun boğduğu koyun haram olmaz.”

Uygur Türkleri Müslüman’dır. Özellikle et tüketiminde helâl ve haram hususuna çok önem verirler. İslami usullere göre kesilmemiş, kanı akıtılmamış hayvanların etlerini haram/murdar saymaktadırlar. Buna karşın, bir kurdun boğarak öldürdüğü koyunu haram/murdar saymazlar. Bunun nedeni, bize göre, kurdun ilahî kökeni ve kutsiyetine olan inanç olmalıdır.

7. Orman kültürüyle ilgili unsurlar

Türklerde kayın, ardıç, karağaç gibi belirli ağaçların kutsal sayıldığı bilinir (Ögel 2003: 88-97). Bunların kutsal sayılması Türklerin hayat ağacı anlayışı ve ağaçların besleyici ve koruyucu özelliği ile ilgilidir. Ağaçtan türemeleri dolayısıyla da Uygurlar için ağaçların özel bir anlamı ve yeri vardır. Ağaçlardan dolayı ormanlar da kutsallık arz etmektedir. Türk inancında ağaç kültürünün yanı sıra bir de orman kültürü vardır. Uygur atasözlerinden aşağıdaki örnek işte bu kültürü yansıtmaktadır.

7.1. Orman köpkimu yetküzidu, kökkimu yetküzidu.

“Orman çoğunluğa da menfaat verir, insanı göğe de ulaştırır.”

Bu atasözünü iki kesite ayırabiliriz. 1. Orman çoğunluğa da menfaat verir. 2. Orman insanı göğe de ulaştırır. Bunların birincisinde ormanın bereketli ve besleyici özelliği yansıtılmıştır. İkincisinde yüzeyde “zenginlikten başın göğe ermesi” gibi güncel bir anlam ifade edilmiş ise de arka planda ormanın kutsallığı söz konusudur. Bilindiği gibi, ormanlar avcılık yaşam tarzını benimseyen topluluklar için yaşamın kaynağı sayılır. Çünkü avın, yani bereketin bulunduğu yer ormanlardır. Ayrıca göğe doğru uzayan ağaçlar Gök Tanrı’ya giden yol ya da merdiven sayılır. Şamanların ağaca tırmanmaları böyle bir mantığa dayanır. Konuya bu bağlamda yaklaşacak olursak, yukarıdaki örneğin Uygur Türklerinin eski dönemlere ait orman kültürünü yansıttığını görebiliriz.

Sonuç

Uygur Türkleri uzun tarihi süreçte Gök Tanrı, Şamanlık, Budizm, Manihaizm, Nasturilik ve İslam gibi çeşitli dinlere inanmış ve farklı kültür muhitlerine girmişlerdir. Tarihin muhtelif dönemlere ait bu inanç sistemleri Uygur yazılı kültüründe olduğu gibi, sözlü kültüründe de derin izler bırakmıştır. Uygur atasözleri arasında bu eski inançların izlerini taşıyan örnekler bulunmaktadır. “Atañ – asman / Anañ – yer” (Atan; gök, anan, topraktır), “asman – erkek, yer – çiş” (Gök; erkek, toprak, dişidir.), “Bahşi “süpköç” bilen kün ötküzer” (Bahşi üfürüle geçinir), “Bağkal bağka toymaptu/Perihon dapka.” (Bakkal bağa doymamış, perihon davula doymamış); “Toyin tapuğsağ, teñri sevinçsiz” (Toyin tapırsa, Tanrı sevinmez.); “Otniñ yiltizi asmanda.” (Ateşin kökü göktedir); Eysamu öz yoliğa mañar / Musamu öz yoliğa.” (İsa da kendi yoluna gider / Musa da kendi yoluna gider); “Böre boğkan koy haram bolmas.” (Kurdun boğduğu koyun haram olmaz); “Orman köpkimu yetküzidu, kökkimu.”(Orman çoğunluğa da menfaat verir, insanı göğe de ulaştırır) gibi örnekler bunlardandır.

Kaynaklar:

- ANZERLİOĞLU, Yonca (2000) *Nasturiler*, Tamga Yayınları, Ankara.
- BAYAT, Fuzuli (2007) *Türk Mitolojik Sistemi 1*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul.
- ÇAKMAK, Serkan, “Tarım Havzası Abdallarının Gizli Dili: Eynuca”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/4 2015 s. 1480-1499.
- ELİADE, Mircea (2003) *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya (1976) *Türk Medeniyeti Tarihi*, Hazırlayanlar: İsmail Aka – Kazım Yaşar Koprman, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları:8, Ankara.
- GÜNAY, Ünver – Harun Güngör (2015) *Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara
- HAMILTON, Edith (1997) *Mitologya*, Çeviren: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir (1987) *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İNAN, Abdülkadir (2006) *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İNAYET Alimcan (2009) “Bugünkü Uygurlarda Şamanlık ve Bir Şaman Duası: Azaim Koşığı”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2009/1-2, ss.38-52
- KAFESOĞLU, İbrahim (2003) *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul.
- Kaymaz, Zeki, *Türkiye’deki Gizli Diller Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova – İZMİR, 2003.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1989) *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul.
- KÜÇÜK, Abdurrahman – Günay Tümer, Mehmet Alparslan (2015) *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2002) *Türk Mitolojisi II.Cilt, 2. Baskı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003) *Türk Mitolojisi I.Cilt, 4. Baskı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul.
- RAHMAN, Abdükerim – Reveydulla Hemdulla, Şerip Huştar (1996) *Uygur Örp-Adetleri*, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi.
- REHİM, Mehemmet (1980) *Uygur Helk Makal-Temsilliri*, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi.
- REN Jiyu (2009) *ZONGJIAOCIDIAN 宗教词典*, Shanghai Cishu Chubanshe 上海辞书出版社, Shanghai.
- ROSENBERG, Donna (2000) *Dünya Mitolojisi, 2. Baskı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ROUX, Jean-Paul (2002) *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- SARTEKİN, Eziz Atavulla, *Uygur Helk Makal-Temsilliri*, Şincan Üniversitesi Neşriyatı, Urumçi, 2007.
- SAYIT, Memtili (2000) *Uygur Helk Makal-Temsilliri*, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi.
- TÖMÜRİ, İsmayil (1995) *İdikut Uygur Edebiyatı*, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi.
- Uygur Helk Makal-Temsilliri 1*, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2007.
- Uygur Helk Makal-Temsilliri 2*, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2007.
- WEİ Cuyi (2007) “Uygurcadaki ‘büvi’ Kelimesinin Kökeni Üzerine”, çeviren: Alimcan İneyet, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VII/2, Bornova-İzmir, s. 213-217.
- WU FU ER. Aili (艾力.吾甫尔), *新疆阿布达里人渊源考* “Şincang Abdallarının Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *西域研究 Batı Bölgeleri Araştırmaları*, 第3期 Sayı. 3, 2006, s. 64-70.
- Xu Yuqi (2003), *Millet Nezeriyisi ve Milletler Siyasiti Hekkide Omumiy Bayan*, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI

Hakan YÖYEN*

Özet

Farsça kökenli olan renk kelimesi, göz ve sinirler aracılığı ile herhangi bir cisimden yansıyan çeşitli frekanslardaki ışınların, beyin tarafından işlenmesi sonucu oluşan bir fizyolojik olgudur. Renk, *Güncele Türkçe Sözlük*'te "Cisimler tarafından yansıl原因 ışığın gözde oluşturduğu duyum; nitelik; çeşitlilik" şeklinde tanımlanmıştır. Renkler her dilde farklı şekillerde adlandırıldığı gibi, aynı dilin lehçe, şive ve ağızları arasında da farklı şekillerde adlandırılabilir. Ağız özellikleri, iklim şartları, yaşam biçimi, coğrafi koşullar, inanç sistemi gibi etkenler, renklerin farklı şekillerde adlandırılmasında önemli rol oynamıştır.

Renk konusu, Türk dilinde araştırılması gereken önemli konuların başında gelir. Türk dilinin önemli ve dikkat çeken bir zenginliği olmasına rağmen, renk adları ile ilgili çalışmaların sayısı oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Bunların çoğu da Türkiye Türkçesindeki ve ağızlarımızdaki renk adları üzerinedir. Oysaki Türk lehçeleri ve şiveleri renk adları yönünden bugüne kadar karşılaştırılmamış, renk adlarının lehçe ve şive gruplarımıza göre farklı adlandırılıp adlandırılmadığı veya renk adlarının anlamlarındaki farklılıklar dilcilerimiz tarafından ele alınmamıştır. Türk dilinin en eski kelimeleri arasında gösterilen renk adlarının Türk lehçe ve şiveleri arasındaki kullanılış ve anlam farklılıklarının her yönüyle ortaya konması lehçelerimiz arasındaki ilişkileri de ortaya koyacaktır. İşte bu nedenlerden dolayı, bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi renk adları yönünden karşılaştırılmakta ve Türkçenin bu iki şivesinde kullanılan renk adlarındaki köken, yapı, şekil ve anlam benzerlikleri ve farklılıkları ayrıntılarıyla ortaya konulmaktadır. Böylece Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi arasındaki ilişki renk adları yönünden de incelenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: renk adları, renkler, Türkiye Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi

Giriş

Renk, Farsça kökenli bir kelime olup, *Türkçe Sözlük*'te "Cisimler tarafından yansıl原因 ışığın gözde oluşturduğu duyum; nitelik; çeşitlilik" anlamları ile verilmektedir. Bu kelime, Türk dilinin birçok lehçesinde bazı fonetik değişikliklere uğramak kaydıyla "renk" (Azerbaycan Tr. *räng*, Kazak Tr. *renk*, Kırgız Tr. *ıraq*, Özbek Tr. *räng*, Türkmen Tr. *renk*) olarak bulunduğu gibi (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 722, 723. s.), Yeni Uygur Türkçesinde de "ren" şeklinde kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde, "ren" kelimesinin yanı sıra "tüs" ve "en" ve kelimeleri de rengin karşılığı olarak verilmektedir (Necip, 114, 332, 432. s.).

Konargöçer bir hayat tarzını benimseyen Türkler bunun bir sonucu olarak yüzyıllar boyunca doğa ile iç içe yaşamış ve böylece çevresindeki unsurlara bakarak çeşitli renk adları türetmiştir. Bu açıdan Türk dili, renk adları türetmede oldukça yaratıcı ve çeşit sahibi bir dildir ve renk adları yönünden çok zengindir (Küçük, 420. s.).

Türk dilinin en eski kelimelerinden olan renk adları, Türk kültürünü, Türklerin yaşayışını ve doğayı algılama yeteneğini bizlere göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda renk adlarını incelemek, Türkleri anlamının temel yollarından sadece biridir. Renk adları, ilk yazılı eserlerimiz olan Köktürkçe yazıtlarda da geçmektedir. Burada geçenler genellikle at donlarıdır ve bu kelimelerin neredeyse tamamı günümüzde de yaşamakta ve aktif olarak kullanılmaktadır (Kaymaz, 251, 252 s.).

Türkçe, renk adları yönünden oldukça zengin bir dil olduğu için bu zenginlik, pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu konu üzerine oldukça büyük bir literatür meydana gelmiştir. Bu çalışmaları Kaynaklar kısmında belirtmekle birlikte, bir kısmından burada bahsetmek istiyorum.

Yapılan bu çalışmalardan en önemlisi hiç şüphesiz ki Zeki Kaymaz (1997)'in çalışmasıdır. Kaymaz "Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği" isimli çalışmasında çeşitli Türkiye Türkçesi sözlüklerini, yazılı eserleri ve *Derleme Sözlüğü*'nü incelemiş, bunun sonucunda 1447 adet renk adı tespit etmiş ve bunları gösterdikleri

* Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, elmek: hakan.yoyen@usak.edu.tr

özelliklere göre tasnif etmiştir. Bu çalışmada Kaymaz, renk adlarıyla birlikte kullanılan hayvan, bitki, insan, memleket gibi kelimeleri çalışmaya dâhil etmemiştir.

Bunun dışında, renk adlarıyla ilgili en çok çalışma yapanlardan birisi de Salim Küçük'tür. Küçük'ün "Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırılmaları", "Yapı, Anlam ve Köken Bakımından Azerbaycan Türkçesindeki Renk Adları", "Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri", Eski Türk Kültründe Renk Adları", "Türkçenin Renklere Dayalı Söz Varlığı" gibi renk adlarına ilişkin birçok çalışması vardır ve bu bildirinin hazırlanması sırasında bu kaynaklardan fazlasıyla yararlanılmıştır.

Aynı şekilde Nesrin Bayraktar da "Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine", "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları", "Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları" gibi çeşitli çalışmalarıyla bu alana büyük katkı sağlamıştır.

Hatice Eminoglu da, *Türkçede Renkler Sözlüğü* adlı çalışmasında başlangıçtan bugüne kadar yazı dilinde kullanılmış ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan renk adlarını tespit etmiştir.

Yukarıda yer alan ve bu alanda yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde, Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin renk adları yönünden bugüne kadar karşılaştırılmadığı, benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar genellikle Türkiye Türkçesi ve ağızlarını içermektedir. Bu yüzden bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi renk adları yönünden karşılaştırılarak benzerlikler ve farklılıklar belirlenecektir.

Bu çalışmada, *Türkçe Sözlük* (2010), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (2008), *Türkçe-Uygurçe Lugat* (1989) ve *Uygurca-Türkçe Sözlük* (2016) adlı eserler taranmış ve renk bildiren kelimeler fişlenmiştir. Burada fişleme yapılırken renk adlarından türetilen fiiller ve bunların yeterlilik ve isim-fiil ekli şekilleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bunun sonucunda *Türkçe Sözlük*'te 385, *Yeni Uygur Türkçesi* sözlüklerinde ise 143 adet renk bildiren kelime tespit edilmiştir.

Bugün Türk dilinin lehçe ve şiveleri arasında sayı adları, fiiller, zamirler, hayvan adları, maden adları, organ adları büyük bir oranda ortak olduğu gibi renk adları da bu unsurlarımızın başında gelmektedir (Küçük, 791. s.). Ancak bugüne kadar bütün lehçe, şive ve ağızlarımız incelenerek renk adlarımız bir bütün olarak ortaya konmuş değildir. Biz burada bu boşluğu doldurmak için yapacağımız daha geniş kapsamlı bir çalışmanın ilk aşaması olarak Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesini incelemek istedik.

Türk dilinin lehçe, şive ve bunların ağızları üzerine yapılacak bu tür çalışmaları sınırlayan en büyük engel her lehçenin, şivenin ve ağzın söz varlığının aynı oranda ortaya konulamamış olması ve bu kapsamda hazırlanan sözlüklerin yetersiz olmasıdır.

Türk dilinin tarihî ve yaşayan tüm lehçe, şive ve ağızlarındaki ortak unsurların belirlenmesi, aramızdaki kültürel bağın dil yönünden kurulmasında ve ortak bir dil oluşturulması çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

1. Renk Adlarında Görülen Fonetik Değişiklikler

Aynı kökten geldikleri hâlde Eski Türkçeden bugüne Türkiye Türkçesinin ve Yeni Uygur Türkçesinin geçirdiği ses değişiklikleri sonucunda farklılaşan renk adları bugün kullanılmaktadır.

1.1. Eski Türkçe G# => Yeni Uygur Türkçesi K# / Türkiye Türkçesi Ø#

Eski Türkçede, tek heceli ve birden çok heceli kelimelerin sonundaki /g/ ünsüzü, Oğuz Grubu lehçelerinden biri olan Türkiye Türkçesinde erirken, Karluk Grubu lehçesi olan Yeni Uygur Türkçesinde tonsuzlaşarak /k/ ve /k/ olmuştur (AY, 64. s.). Bu olay renk adlarında da oldukça yaygın olarak görülmektedir.

<i>Eski Türkçe: sarıĝ</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi: sériĝ</i>
	<i>Türkiye Türkçesi: sarı</i>
<i>Eski Türkçe: toruĝ</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi: toruĝ</i>
	<i>Türkiye Türkçesi: doru</i>

1.2. Eski Türkçe #t => Yeni Uygur Türkçesi #t / Türkiye Türkçesi #d

Eski Türkçede kelime başında bulunan /t/ sesleri Türkiye Türkçesinde tonlularak /d/ olurken, bu ses Yeni Uygur Türkçesinde korunmuştur (Ay, 68. s.).

<i>Eski Türkçe: toruğ</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi: toruq</i>
	<i>Türkiye Türkçesi: doru</i>

1.3. Eski Türkçe #k => Yeni Uygur Türkçesi #k / Türkiye Türkçesi #g

Eski Türkçede #k ile başlayan kelimeler Türkiye Türkçesinde tonlularak #g olurken, bu sesler Yeni Uygur Türkçesinde korunmuştur (Ay, 67. s.).

<i>Eski Türkçe: kök</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi: kök</i>
	<i>Türkiye Türkçesi: gök</i>

1.4. ı > i Değişimi

Yeni Uygur Türkçesinde /ı/ sesi yoktur. Bütün /ı/ ların /i/ olduğu kabul edilir (Ay, 59. s.). /ı/ sesi Yeni Uygur Türkçesinde, yalnızca /k/, /h/, /ğ/ gibi kalın ünsüzler yanında, kendisini telaffuzda hissettirir (*kir /kır/* gibi). Bu yüzden Türkiye Türkçesinde /ı/ ile kullanılan renk adları Yeni Uygur Türkçesinde /i/ ile geçmektedir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>kızıl</i>	<i>kızil</i>
<i>sarı</i>	<i>sérik</i>
<i>kırmızı</i>	<i>kırmızı</i>

1.5. a > é değişimi

Yeni Uygur Türkçesinde, birden fazla heceli kelimelerin açık ilk hecesinde bulunan /a/ veya /e/ sesleri, ikinci hecedeki /i/'nin etkisi ile /é/ olur (AY, 54. s.). Türkiye Türkçesinde ise bu sesler /a/ olarak kullanılmaya devam etmektedir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>sarı</i>	<i>sérik</i>
<i>çakır</i>	<i>çékir</i>
<i>yeşil</i>	<i>yéşil</i>

2. Yapı Bakımından Renk Adları

2.1. Basit Yapılı Renk Adları

Herhangi bir yapım eki alarak genişlemeyen ve daha küçük birimlere ayrılamayan kelimelere, basit kelimeler denir (Korkmaz, 117. s.). Basit yapılı olan renk adları genellikle temel renk adlarından oluşmuş olup, Göktürk dönemine ait *Orhun Yazıtları'*ndan günümüze ulaşan renk adlarıdır. Önemli bir kısmı küçük ses değişiklikleriyle birlikte çağdaş Türk lehçelerinde bugün de kullanılmaktadır (Küçük, 798. s.).

Basit yapılı renk adları Türkçe Sözlük ile Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde benzer olmakla birlikte yazım ve seslendirmelerinde küçük farklılıklar görülür.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>ak</i>	<i>aq</i>
<i>boz</i>	<i>boz</i>
<i>kara</i>	<i>qara</i>
<i>kızıl</i>	<i>kızil</i>
<i>sarı</i>	<i>sérik</i>

Türkçe Sözlük'te olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde de diğer lehçelerde bulunmayan ve kendi ses ve şekil farklılıklarını gösteren alıntı veya alıntı olmayan renkler de bulunmaktadır.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>bordo</i>	<i>gülvadan</i>
<i>eflatun</i>	<i>söbhi</i>
<i>gri</i>	<i>pereñ II.</i>
<i>ekru</i>	<i>çuğ</i>

2.2. Türemiş Yapılı Renk Adları

Türemiş kelimeler, kelime kök ve gövdelerine, kelime ile ilgili yeni anlamlar kazandıracak eklerin getirilmesiyle oluşur (Korkmaz, 118. s.). *Türkçe Sözlük* ve Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde renk adları genellikle isimden isim yapım ekiyle türetilmiştir.

2.2.1. Benzerlik Ekleriyle Türetilen Renk Adları

Türkiye Türkçesinde benzerlik eki olarak *+CA*, *+CII/+CUI*, *+(I)mtırak/+(U)mtırak*, *+(I)msI/+(U)msU*, *+rAk*, *+sI/+sU*, *+ŞIn* gibi ekler kullanılırken Yeni Uygur Türkçesinde *+amşul*, *+çe*, *+ğuç/+ğuş*, *+mtu*, *+sil*, *+Uç*, *+Uş*, *+(U)mtUl*, *+üntü*, *+siman* ekleri kullanılmaktadır. Bu eklerle ilgili *Türkçe Sözlük*'te 55, Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde 18 örnek tespit edilmiştir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>bozca</i>	<i>aşamşul</i>
<i>kırçıl</i>	<i>aķçe</i>
<i>bordomtırak</i>	<i>sarğuç</i>
<i>kahverengimsi</i>	<i>ķaramtu</i>
<i>bozrak</i>	<i>aķsil</i>
<i>karamsı</i>	<i>aķuç</i>
<i>gökşin</i>	<i>ķizamtul</i>
	<i>köküntü</i>
	<i>yéşilsiman</i>

Tespit edilen örneklerde, Türkiye Türkçesinde kullanılan *+CA*, *+(I)mtırak/+(U)mtırak*, *+(I)msI/+(U)msU*, *+sI* ekleri köken fark etmeksizin her kelimeye gelirken *+CII/+CUI*, *+rAk*, *+ŞIn* ekleri yalnız Türk dili kaynaklı kelimelere gelmektedir. Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde tespit edilen örneklerde ise benzerlik anlamı karan eklerin sadece Türk dili kaynaklı kelimelere eklendiği görülmüştür.

2.2.2. +IIk/+IUk; +II/+IU; +Iik/+Iiķ Ekleriyle Türetilen Renk Adları

Bu isimden isim yapma ekleri, Türk dilinde kullanılan en yaygın eklerden biridir. Eski Türkçede kullanılan *+IIK* eki bugün Türkiye Türkçesinde *+IIK* olarak kullanılırken Yeni Uygur Türkçesindeki yaygın fonetik eğilime bağlı olarak *+IiK* şeklinde kullanılmakta; yine Eski Türkçedeki *+IIG* ekinin sonunda bulunan G# ünsüzü Türkiye Türkçesinde erirken, Yeni Uygur Türkçesinde tonsuzlaşarak K# şekline dönüşmüştür. Fişlenen renk adları incelendiğinde bu eklerin renk adları üzerinde fazlasıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>aklık/aklı</i>	<i>akliķ</i>
<i>karalık</i>	<i>ķariliķ</i>
<i>kızılık</i>	<i>ķizilliķ</i>
<i>sarılık</i>	<i>sérikliķ</i>

2.2.3. Pekiştirme Hecesi ile Türetilmiş Renk Adları

Taranan sözlüklerde tespit edilen renk adlarının bazıları pekiştirme hecesi ile türetildiği görülmüştür. *Türkçe Sözlük*'te 12, Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde ise 6 örnek tespit edilmiştir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>apak</i>	<i>appak</i>
<i>gömgök</i>	<i>köpkök</i>
<i>kapkara</i>	<i>kapkara</i>
<i>kıpkızıl</i>	<i>kipkızıl</i>
<i>sapsarı</i>	<i>sapsérik</i>
<i>yemyeşil</i>	<i>yapyéşil</i>
<i>bembeyaz</i>	-
<i>kıpkırmızı</i>	-
<i>masmavi</i>	-

Örnekler incelendiğinde, Türkiye Türkçesi için bu renk adlarında /m/, /p/ ve /s/ seslerinin kullandığı görülür. Bu sesler, diğer dillerden alıntılanan kelimelerde de kelime türetme için kullanılır. Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde tespit edilen ve pekiştirme hecesi ile türetilen renk adlarında ise yalnızca /p/ sesinin kullanıldığı ve bunların sadece Türkçe kökenli kelimelerde olduğu görülmüştür.

2.2.4. Nispet î'li Renk Adları

Arapça nispet î'sinin belli kelimelerin sonuna eklenmesiyle oluşturulmuş renk adlarıdır. *Türkçe Sözlük*'teki nispet î'li renk adlarının genellikle yiyecek, içecek, bitki, hayvan adı, madenler ve çeşitli nesnelere ile ilgili olduğu görülür. Daha önce yapılan çalışmalarda Türkiye Türkçesi ve ağızlarında nispet î'li renk adlarının sayısı 47 olarak (Küçük, 421, 422. s.) belirtilmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde ise sadece "*asmaniy*" ve "*zeytune*" (Küçük, 161, 169. s.) kelimeleri verilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te, bu çalışmada tespit edilen nispet î'li renk adlarının sayısı 32'dir. İncelenen Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde ise nispet î'li renk adı tespit edilememiştir:

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>altunî</i>	-
<i>hâkî</i>	-
<i>kurşuni</i>	-
<i>laciverdî</i>	-
<i>neftî</i>	-
<i>samani</i>	-

2.3. Birleşik Adlardan Oluşan Renk Adları

Genellikle iki ismin birleşmesiyle oluşmuş belirtisiz isim veya sıfat tamlaması kuruluşunda üretilmiş renk adlarıdır.

2.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Şeklinde Kurulanlar

Bu tamlama türü, tamlayanın ilgi eki almadığı, yalnız tamlananın üçüncü şahıs iyelik eki aldığı tamlamadır (Korkmaz, 286. s.). *Türkçe Sözlük*'te 118 adet belirtisiz isim tamlaması yapısında renk adı tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekler incelendiğinde, bunların büyük bir çoğunluğunun doğadan somutlaştırma yoluyla türetildiği görülmüştür. Yeni Uygur Türkçesinde ise, taranan sözlüklerde, belirtisiz isim tamlaması yapısında renk adı tespit edilememiştir. Bunun yerine Yeni Uygur Türkçesinde yaygın olarak kullanılan yapı sıfat tamlaması şeklindedir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>Akdeniz mavisi</i>	-
<i>alev kırmızısı</i>	-
<i>alev rengi</i>	-
<i>Çingene pembesi</i>	-
<i>devetüü</i>	-
<i>duman rengi</i>	-
<i>fes rengi</i>	-
<i>fındık rengi</i>	-
<i>kavuniçi</i>	-
<i>limonküfü</i>	-

2.3.2. Sıfat Tamlaması Şeklinde Kurulanlar

Sıfat tamlaması, bir sıfat unsurunun, bir kelime unsurunu nitelediği veya belirttiği kelime grubudur (Karahana, 48. s.). Sıfat tamlamasında ana unsur, yani isim tamlamanın sonunda, yardımcı unsur sıfat ise tamlamanın başındadır. *Türkçe Sözlük*'te 35 adet sıfat tamlaması yapısında renk adı tespit edilirken bu sayı incelenen Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde 59'dur.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>acı yeşil</i>	<i>aç kök</i>
<i>açık gri</i>	<i>ağboz</i>
<i>gök kır</i>	<i>ala-yeşil</i>
<i>kar beyaz</i>	<i>gölren</i>
<i>koyu gri</i>	<i>havaren</i>
<i>kuzguni siyah</i>	<i>kofiren</i>
<i>süt kır</i>	<i>kümüşren</i>
<i>şekerrenk</i>	<i>küren</i>
<i>toz pembe</i>	<i>kéniş kök</i>

Türkiye Türkçesinde “*gül rengi*” gibi isim tamlaması şeklinde bulunan renk adlarının Yeni Uygur Türkçesindeki karşılığı “*gülren*”, yani sıfat tamlaması şeklindedir.

2.3.3. İkileme Şeklindeki Renk Adları

Dilimizde, ikileme kalıbındaki birleşik adlar eş anlamlı, yakın ya da zıt anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Korkmaz, 194. s.) Türkiye Türkçesi ve ağızlarında ikileme şeklinde yapılan renk adlarının sayısı 41'dir (Kaymaz, 315, 316. s.) İncelenen sözlüklerde bazı renk adlarının ikileme şeklinde oluşturuldukları görülmüştür. *Türkçe Sözlük*'te bu yapıya ilişkin 7, Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde ise 3 örnek tespit edilmiştir.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>akça pakça</i>	
<i>aklı karalı</i>	
<i>ak pak</i>	<i>ala-bula</i>
<i>alaca bulaca</i>	<i>ala-bulilik</i>
<i>alacalı bulacalı</i>	<i>ala-çula</i>
<i>allı pullu</i>	
<i>dallı güllü</i>	

3. Köken Bakımından Renk Adları

Türk dili, geçmişten günümüze kadar birçok dille etkileşime geçmiş ve bunun bir sonucu olarak hem bu dillere kelimeler vermiş hem de bunlardan kelimeler almıştır. Bu durum doğal olarak renk adlarını da etkilemiştir. Eski Türkçe döneminden günümüze kadar bazı renk adları zamanla yerini Türkçe veya yabancı dilden giren renk adlarına bırakmış, bazılarının kullanım sıklığı azalmış, bazıları da hiç değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır (Küçük, 557. s.). Sözlüklerde, diğer dillerden alıntılanan renk adları incelendiğinde her iki lehçede de Arapça ve Farsça renk adlarının çoğunlukta olduğu görülür. Konu Batı dillerinden alıntılanan kelimelere geldiğinde ise Türkçe Sözlük'te, Fransızca başta olmak üzere İngilizce, Rumca, Yunanca ve İtalyanca gibi dillerden alıntılanan kelimeler görülür. Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde doğal olarak bu dillerden geçen kelimelere rastlanmazken, genellikle Arapça ve Farsça yoğunluktadır ve yer yer Rusça kökenli renk adlarına da rastlanır.

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Yeni Uygur Türkçesi</i>
<i>abanoz (Yun.)</i>	<i>gülvadan (Far.)</i>
<i>bordo (Fr.)</i>	<i>sevizireñ (Far.)</i>
<i>kimyoni (Ar.)</i>	<i>söbhi (Ar.)</i>
<i>kestane (Rum.)</i>	<i>gülreñ (Far.)</i>
<i>ateşin (Far.)</i>	<i>kırmızı (Ar.)</i>
<i>ekru (İng)</i>	<i>kofireñ (Rus.+Far.)</i>

Sonuç

1. Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde, Eski Türkçeden beri kullanılan pek çok renk adı küçük ses ve şekil farklılıklarıyla bugün kullanılmaktadır ve renk adlandırma sistematığı genel olarak aynıdır. Hem Türkiye Türkçesinde hem de Yeni Uygur Türkçesinde renk adlarının genellikle doğadan somutlaştırma yoluyla türetildikleri görülmüştür.
2. Türkiye Türkçesinde renk adları türetilirken +CA, +CII/+CUI, +(I)mtırak/+(U)mtırak, +(I)msI/+(U)msU, +rAk, +sI/+sU, +ŞIn, +Ilk/+IUk, +II/+IU eklerini kullanırken Yeni Uygur Türkçesinde +amşul, +çe, +guc/+guş, +sil, +Uç, +Uş, +(U)mtU(I), +üntü, +siman eklerini kullanmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan +CA, +(I)mtırak/+(U)mtırak, +(I)msI/+(U)msU, +sI ekleri köken fark etmeksizin her kelimeye eklenirken +CII/+CUI, +rAk, +ŞIn eklerinin ise yalnızca Türk dili kökenli kelimelere eklendiği görülmüştür. Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde tespit ettiğimiz örneklerde ise benzerlik eklerinin tamamının yalnızca Türk dili kökenli kelimelere eklendikleri görülmüştür.
3. Pekiştirme hecesi ile türetilen renk adlarında, Türkiye Türkçesinde hem Türk dili kaynaklı kelimelerde hem de alıntı kelimelerde /m/, /p/ ve /s/ sesleri kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde tespit edilen ve pekiştirme hecesi ile türetilen renk adlarında ise yalnızca /p/ sesinin kullanıldığı ve bunun sadece Türk dili kökenli kelimelere getirildiği görülmüştür.
4. Birleşik ad şeklinde yapılmış renk adları yönünden Türkiye Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesine göre daha zengindir. Bu sayı *Türkçe Sözlük*'te 160, Yeni Uygur Türkçesi sözlüklerinde 62'dir. Birleşik ad yapısındaki renk adları Türkiye Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması, sıfat tamlaması ve ikileme şeklinde bulunurken Yeni Uygur Türkçesinde genellikle sıfat tamlaması şeklindedir.
5. *Türkçe Sözlük*'te tespit edilen nispet i'li renk adlarının sayısı 32'dir. Daha önceki çalışmalarda, Yeni Uygur Türkçesinde 2 adet (*asmaniy*, *zeytune*) nispet ii'li örnek gösterilmiş olsa da (Küçük, 161, 169. s.) bizim taradığımız sözlüklerde örneklerine rastlanamamıştır.
6. Türkiye Türkçesinde Batı dillerinden, başta Fransızca olmak üzere İngilizce, İtalyanca, Yunanca ve Rumca kökenli renk adları yoğunluktayken Yeni Uygur Türkçesinde coğrafi

konumun da etkisiyle Batı dillerinden alıntı kelime görülmemiştir. Her iki lehçede de Arapça ve Farsçadan alıntı renk adları çokça görülmektedir.

7. Gerek bugüne kadar yapılan çalışmalar gerekse bizim yaptığımız çalışma göstermiştir ki Türk dili renk adları yönünden çok zengindir. Ancak Türk dilinin tarihî ve yaşayan tüm lehçe, şive ve ağızlarını kapsayan ve renk adlarını ele alan bir çalışma bugüne kadar yapılmış değildir. Oysaki lehçe, şive ve ağızlarımızdaki renk adları gibi ortak unsurların tespit edilmesi, ortak dil çalışmalarına da olumlu katkılar sunacaktır.
8. Bu tür karşılaştırmaların yapılmasını zorlaştıran en büyük etken, şüphesiz, Türk dilinin tüm lehçe, şive ve ağız sözlüklerinin aynı oranda ve aynı disiplinde hazırlanamamış olmasıdır. Dileğimiz, Türk dilinin tarihî ve yaşayan tüm lehçe, şive ve ağız sözlüklerinin belli bir sisteme göre ve ayrıntılı bir şekilde Türkçeye hem basılı hem de sanal ortamda kazandırılmasıdır.

Kaynaklar

- ADALAR SUBAŞI, Derya (2012) “Renkler Ulamı Üzerine Türkçe ve Arapça Sözlük Tabanına Yönelik Gözlemler” *Turkish Studies*, 7. c. 2. S., 963-977. s.
- AY, Özgür (2007), *Abdürrahim Ötkür’ün “İz” Romanı (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2006) “Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20. S., 209-218. s.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2009) “Boz ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine” *International Journal of Central Asian Studies*, 13. c., 101-121. s.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2014) “Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları” *Acta Turcica*, 1. S., 1-15. s.
- BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan (2014), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri Güneydoğu/Karlık Grubu*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1992), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2012), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAYMAZ, Zeki (1997) “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği” *TDAY-Belleten*, 251-341. s.
- KORKMAZ, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Salim (2010) “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı” *Bilig*, 54. S., 185-210. s.
- KÜÇÜK, Salim (2010) “Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları” *Turkish Studies*, 5. c., 1. S., 556-577. s.
- KÜÇÜK, Salim (2010) “Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları” *Gazi Türkiyat*, 7. S., 155-196. s.
- KÜÇÜK, Salim (2010) “Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3. c. 10. S. 420-427. s.
- KÜÇÜK, Salim (2013) “Türkçenin Renklere Dayalı Söz Varlığı” *Yeni Türkiye*, 55. S., 791-803. s.
- KÜÇÜK, Salim, CANTÜRK, Samet (2014) “Yapı, Anlam ve Kökenleri Bakımından Azerbaycan Türkçesindeki Renk Adları” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 67-70. s.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (2017), *Renk Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- NECİP, E. Necipoviç (2008), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, TDK Yayınları, Ankara.
- NECİP, E. Necipoviç (2016), *Uyghurche-Türkche Lughet (Uygurca-Türkçe Sözlük)*, Çev. İklil Kurban, Şanghay.
- ŞAHİN, İbrahim (2015) “Türk Dilinde Renk Adı +mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökeni Üzerine” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4. S., 45-68. s.
- Türkçe Sözlük (2010), TDK Yayınları, Ankara.
- TÜZGEN, Mömin Abdulla (1989), *Türkçe-Uygurçe Lugat*, Milletler Neşriyatı, Şincaç.

ESKİ TÜRKÇEDEKİ SIFAT-FİİL EKLERİNİN ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE EŞDEĞERLERİ

Aynel MEŞADIYEVA*

Özet

Eski Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde sıfat-fiil ekleri, oldukça farklılık arz eden ve en çok değişen eklerindendir. Türk lehçelerinde, sıfat-fiil eklerinin tarihî gelişimi döneminde, iki ekin birleşmesi ile yeni sıfat-fiil eklerinin oluştuğu pek çok örnek görülmektedir. Ele alınacak sıfat-fiil eklerinin birçoğu da birden fazla ekin birleşimi ile meydana gelmiş eklerden biridirler. Eski Türkçede kullanılan *-sig*, *-siğ*, *-sug*, *-süg*, *-yuq/-yük*, *-glu/-gli*, *-gma/-gme* sıfat-fiil eklerinden bir kısmı günümüzde tamamen unutulmuş ve bir kısmı da kullanımdan düşmüştür. Çağdaş Türk lehçelerinde söz konusu eklerin fonksiyon ve anlamını birtakım ekler yüklenmiştir.

Amacımız Eski Türkçedeki sıfat-fiil eklerinin ve onların çağdaş Türk lehçelerinde eş değerlerinin işlevleri ve bazılarının kökenleri ile ilgili bilgiler vermektir.

Çalışmamızda, sıfat-fiil eklerinin kökeni konusunda daha önce ileri sürülen hipotezler tartışılacak ve eklerin kökeni hakkındaki düşüncelerimizi açıklayacağız.

Bununla beraber Eski Türkçe ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan sıfat-fiil eklerinin fonetik değişimleri incelenecektir.

Makale tarihî-karşılaştırmalı çağdaş Türk lehçeleri araştırmalarına bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, sıfat-fiil, ek, eş değer, çağdaş Türk lehçeleri, tarihî karşılaştırmalı

Abstract

EQUIVALENT FORMS OF OLD TURKIC PARTICIPIAL AFFIXES IN THE MODERN TURKIC LANGUAGES

Participial affixes in Old Turkic language and modern Turkic languages are quite different and changing affixes. In Turkic languages, as a result of the historical development of participial affixes, there are quite a few examples of the formation of new participial forms through the fusion of two affixes. Most of the participial affixes considered in this paper were also formed by merging two affixes. Old Turkic participial affixes ending in *-sig/-siğ/-sug/-süg*, *-yuq/-yük*, *-glu/-gli*, *-gma/-gme* have become obsolete in modern Turkic languages. In modern Turkic languages, the functions of these participial affixes are performed by other participial forms.

The purpose of this paper is to study the semantics, functions and etymologies of Old Turkic participial affixes and their equivalent forms in modern Turkic languages.

Along with this, the paper also examines phonetic features of Old Turkic participial affixes.

This article contributes to the historical-comparative study of the grammatical structure of the Turkic languages.

Key words: *Old Turkic, participial, affix, equivalent forms, modern Turkic languages, historical comparative*

Sıfat-fiiller Türk dil biliminin güncel ve tartışmalı konularından biridir. Türkologlar şimdiye kadar sıfat-fiillerin kompozisyonu, fonksiyonları ve anlamı konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Eski Türkçede ve Türk lehçelerinde sıfat fiiller isim, sıfat, yüklem ismi olarak, gereklilik kipi oluşturmada kullanılır. Eski Türkçede bazı sıfat-fiil ekleri tek başına kullandığı gibi edatlarla (*üçün*, *teg* vb.) ve *-lıq/-lik*, *-sız/-siz*, *-çı/-çi* ekleriyle de genişleyebilir.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nesimi adına Dilcilik Enstitüsünün Genel Sekreteri, elmek: aynel.meshadiyeva@mail.ru

Çalışmamızda Eski Türkçede kullanılan *gu/-gü*, *-qu/-kü*, *-daçı*, *-gucı* (*-guçı/-quçı/-kuçı*), *-gli* (*-(y)gli/-(i)gli/-(y)gli/-(i)kli*), *-gma* (*-(y)gma/-(i)gma*), *-sıq* (*-suq*, *-suk*), *-juq/-juk*, *gulug* (*-guluk/-quluq/-kuluk*), *-galır* (*-galır/-qalır/-kalır*) sıfat-fiil ekleri ele alınmıştır.

Bu eklerin bazılarının Eski Türkçe devresinde yaygın ve kurallı bir kullanımı olmuştur.

Eski Türkçede kullanılan *-sig*, *-sig*, *-sug*, *-süg*, *-yuq/-yük*, *-gli/-gli*, *-gma/-gme* sıfat ekleri çağdaş Türk lehçelerinde kullanımdan düşmüşlerdir. Söz konusu eklerin fonksiyon ve anlamını birtakım ekler yüklenmiştir.

Eski Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde barındırdıkları zaman kavramlarına göre sıfat-fiiller “geçmiş zaman”, “geniş zaman” ve “gelecek zaman sıfat-fiilleri” olarak sınıflandırılırlar.

-Gan, *-ar*, *-r*; *-maz*, *-gma*, *-glı* gibi sıfat-fiil ekleri bazı Türk lehçelerinde geniş zaman kavramını ifade etmek için kullanılmıştır. Sözkonusu eklerin bir kısmı belirli dönemlerde varlığını sürdürürken, bir kısmı da tüm dönemlerde varlığını sürdürmüştür. Sıfat-fiillerin hem fiillere hem isimlere has özelliklerinin mevcut olması Türkologlar arasında tartışmaya sebep olmuştur. Bazı sıfat-fiil ekleri çağdaş Türk lehçelerinin neredeyse hepsinde çeşitli fonetik varyantlarda kullanılmaktadır: (*-gan/-an*).

Türk lehçeleri sıfat-fiiller açısından oldukça zengindir. Sıfat-fiiller bu lehçelerde etimolojik, morfolojik ve yapısal açıdan değişik biçimlerde değerlendirilmiştir.

Sıfat-fiillerin orijinalligi, öncelikle Türk lehçelerinin yapı yönüyle sondan eklemeli diller grubuna ait oldukları, komşu dillerin (akraba ve akraba olmayan) birbirine etkisiyle ilgilidir.

Türk lehçelerinde sıfat-fiil eklerinin büyük bir kısmı çok işlevlidir, yani bu ekler isim, sıfat, yüklem ismi olarak kullanılmaktadır.

Söz konusu lehçelerin art zamanlı ve eş zamanlı açıdan incelenmesi sürecinde sıfat-fiillerin zaman işlevi yüklenmeleri ve isim yapma özellikleri karşımıza çıkmaktadır.

Bildiğimiz gibi Eski Türkçe dönemi 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olan zaman kapsar. Eski Türkçe dönemine ait çalışmalarda sıfat-fiiller, isim-fiil ve sıfat-fiil başlıkları altında incelenmiştir.

Türk lehçelerinde sıfat-fiiller hem işlevsel, hem de semantik yapısı açısından sınıflandırılır.

Örneğin, A. N. Kononov Eski Türk runik yazısında sıfat-fiilleri gramer semantiği açısından sınıflandırmıştır: şimdiki zaman kavramını ifade eden (*-r*), geçmiş zaman kavramını ifade eden (*-miş*, *-dug*, *-sig*) gelecek zaman kavramını ifade eden (*-daçı*) sıfat-fiil ekleri (KONONOV, 120. s.).

V. G. Kondratyev ise Eski Türkçede sıfat-fiilleri sınıflandırarak işlevsel özellikleri üzerinde durmuştur (KONDRATYEV, 93. s.).

Bu çalışmada Eski Türkçedeki sıfat-fiil eklerinin ve onların çağdaş Türk lehçelerinde eş değerlerini gözden geçireceğiz.

-Gu/-gü, *-qu/-kü* sıfat-fiil eki.

-Gu/-gü, *-qu/-kü* eki Eski Türkçede gelecek zaman kavramını ifade eden sıfat-fiiller oluşturur. *Gu/-gü*, *-qu/-kü* sıfat-fiil eki üzerine *çı/-çi*, *-lıq/-lik^A*, *-sız^A* ekleri getirilerek kullanılmaktadır.

K. Eraslan’a göre, *gu/-gü*, *-qu/-kü* sıfat-fiil eki *kerek* kelimesi ile kullanılarak gereklilik anlamını ifade etmektedir (ERASLAN, 85.s.). Eski Türkçede kullanımları şöyledir:

a) *-acak/-ecek* gelecek zaman sıfat-fiil olarak kullanılır: *qutgarqu – kurtarılacak* (ERASLAN, 89.s.);

b) gereklilik kipi olarak kullanılır: *bidi öze urgu ol – yüz üzerine vurulmalıdır* (ERASLAN, 90.s.);

c) mastar olarak kullanılır: *yiwik tol-gu toş-gu-ka – binayı tamamen inşa etmek gerekiyor* (GABAIN, 83.s.).

d) *teg, üçün, üze* edatları ile birlikte kullanılır: *alqu barça sizni syňaryu uçu* – Tüm bunlar sizi denemek için yapıldı (TELİTSİN, 35.s.); *sizni körgü üçün – sizi görmek için* (ERASLAN, 90.s.).

Eski Türkçede *gu/-gü, -qu/-kü* sıfat-fiil eki olumsuzluk eki almaz. Bu ekin işlev ve anlamını *-acak/-ecek* gelecek zaman sıfat-fiil eki ve *-mak/-mek* mastar eki üstlenmiştir.

-Daçı sıfat-fiil eki.

Orhun-Yenisey yazıtlarında *-daçı* sıfat-fiil eki pek yaygın değildir.

Türkolojide *-daçı* sıfat-fiil ekinin etimolojisiyle ilgili şu ana kadar değişik teoriler ortaya atılmıştır:

a) V. V. Radloff'a göre, *-daçı* ekinde *-çı* unsuru meslek gösteren ektir (RADLOFF, 96.s.).

b) N. A. Baskakov'un görüşü, *-daçı* eki ismin *-da/-ta* bulunma halı eki ve isim türeten ekten gelmektedir (BASKAKOV, 435.s.).

c) K. H. Menges'in *-daçı* eki ile ilgili görüşü şöyledir: *-da* fiilden isim yapma ekine *-çı* fail yapma ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Bu hipotezler arasında sadece Kotviç'in hipotezi güvenilirlik açısından diğerlerine göre daha doğru görünmektedir. Şöyle ki, Kotviç'e göre, *-daçı* ekinde *da/-ta* eki eski bir sıfat-fiil kalıntısıdır (KOTVIÇ, 308.s.).

-Daçı eki bir sıfat-fiilin tüm işlevlerinde kullanılır. Bu ek şahıs zamirleri ile genişleyerek gelecek zaman kipinin çekimi yapılı: *ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sän* – o yere gidersen, Türk halkı, öleceksin (KT G 8).

Eski Uygur yazıtlarında *-daçı* sıfat-fiil eki şimdiki zaman kavramı taşıyan sıfat-fiil oluşturur: *suv ol odus altaçy tamarlary – su ve nem biriktiren damarlar* (NASİLOV, 54.s.).

Bununla beraber, *-daçı* sıfat-fiili öteki sıfatlar gibi adlaşabilir: *asyy tusu qyltaaçylar ara anada jeğrak boltuqmaz – iyilik yapanlardan anneden iyisi yok* (NASİLOV, 54.s.).

Gelecek zaman ifadesi için *-daçı* sıfat-fiil eki üzerine şahıs ekleri getirilir.

Söz konusu sıfat-fiilin olumsuz biçimi eke *-ma* olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Bazen bu ekin olumsuzluk biçimi yapılırken *-d* ünsüzü düşer.

Örneğin: *-ma-daçı = -maçı –sozla-maçı =sozla* (TELİTSİN, 29.s.).

Eski Türkçe döneminde kullanılan *-daçı* sıfat-fiil ekinin görevini günümüz Türk lehçelerinde *-an/-en* sıfat-fiil eki, *-acak/-ecek* ve *-ası/-esi* ekleri üstlenmiştir.

Guçı (-guçı/-quçı/-kuçı) sıfat-fiil eki.

-Guçı (-guçı/-quçı/-kuçı) sıfat-fiil eki Orhun-Yenisey yazıtlarında sınırlı bir kullanıma sahiptir. Bu sıfat-fiil eki özellikle Eski Uygur yazıtlarında kullanılır. Muhtemelen Orhun-Yenisey yazıtlarında *-guçı* eki eski Uygurcanın etkisi altında oluşmuştur.

A. A. Kuliyeve göre, *-guçı* eki fonetik değişimlere uğrayarak *-ıçı/-içi/-uçu/-üçü* biçimini almıştır (KULİYEV, 11.s.).

Eski Uygur yazıtlarında *-guçı* eki sürekli şimdiki zaman sıfat-fiili olarak kullanılır: *otuz jyl jaşayučy tynlyrlar... oşurlamaqtyn tydylurlar – Otuz yıl yaşayan canlılar hırsızlıktan kaçınırlar* (TELİTSİN, 29.s.).

Olumsuz biçim *-guçı* ekine *-ma/-me* ekinin getirilmesiyle kurulur: *oritmaguçi ot orit – gözükmeye mecbur eden* (TELİTSİN, 29.s.).

Bununla beraber, *-guçı* sıfat-fiili öteki *-daçı* sıfat-fiili gibi isimleşebilir: *qa qadaşqa tartynyučy bolur – O akrabasına bakan olacak, maninçyü – itaat eden kimse* (ŞERBAK, 139.s.).

Eski Türkçe devresinde kullanılan *-guçı* sıfat-fiil ekinin görevini çağdaş Türk lehçelerinde *-an/-en* sıfat-fiil eki üstlenmiştir.

-Gli(-y)glu/-(i)gli/-(y)qlu/-(i)kli) sıfat-fiil eki.

Orhun-Yenisey yazıtlarında gli(-y)glu/-(i)gli/-(y)qlu/-(i)kli) sıfat-fiil eki seyrek olarak kullanılır.

Eski Uyğur yazıtlarında -gli sıfat-fiili kimi zaman isimleşebilir.

Örneğin: *ötrü ol ödün jer altynqylar qyynçylar ölütcilär alqu ketqäj başy kün kün erkligin joryly aj erkligin joryly jyl erkligin joryly üzüüt erkligin joryly terkinin bodistvniñ kelgusin kutugli kitumati kent ulustaqy bodun...ynça tep tejurlar - kün erikligin joryly- gün gücüyle yürüyenler, aj erkligin joryly - ay gücüyle yürüyenler, jyl erkligin joryly yel gücüyle yürüyenler, üzüüt erkligin joryly – ruh gücüyle yürüyenler (TELİTSİN, 30.s.).*

Eski Türkçede kullanılan -gli sıfat-fiil eki olumsuzluk eki almaz.

Bildiğimiz üzere, günümüz Türk lehçelerinde -gli sıfat-fiil eki kullanılmaz. Fakat bu ekin kalıntısına *Dede Korkut Kitabı*'nda ve *Dîvânu lugâti't Türk*'te rastlanmaktadır.

Örneğin: *Günahtınızı adı görüklü Məhəmməd Mustafə üzü suyuna bağışlasın – Günahtınızı adı görüklü Muhammed Mustafə yüzü suyu hürmetine bağışlasın (Dede Korkut Kitabı'ndan örnek) (ŞERBAK, 11.s.).*

Eski Türkçe devresinde kullanılan -gli sıfat-fiil eki işlevini günümüz Türk lehçelerinde -an/-en sıfat-fiil eki üstlenmiştir.

-Gma (-y)gma/-(i)gma) sıfat-fiil eki.

-Gma eki Eski Türkçede geniş zaman kavramını ifade eden sıfat-fiiller oluşturur. Eski Türkçede kullanılan -gma sıfat-fiil eki olumsuzluk eki almaz.

Örneğin: *bodi tegma tujunmaq jol...; tegma-adlanan (TELİTSİN, 30.s.).*

Ekin kökeni konusunda, daha önce birçok Türkolog hipotez sunmuştur.

Gma (-y)gma/-(i)gma) sıfat-fiil ekinin kökenine dair ilk görüş W.Bang'a aittir ve o, bu ekin -g/-g fiilden ad yapım eki ve -ma/-me sıfat ekinden geldiğini belirtmiştir (BANG, 114.s.). Bu fikri Ramstedt de desteklemektedir (RAMSTEDT, 104.s.).

Tanç'ın -gma eki ile ilgili görüşü şöyledir: Bize göre, bu ekin yapısını Türkçede anlamı pekiştirilmiş *olma* fiilleri türeten -k/-k- fiilden fiil yapım eki ile fiilden ad ve sıfatlar yapan -ma ad-fiil ekinin birleşip kaynaşmasında aramak gerekir (TANÇ, 134. s.).

Fikrimizce, Tanç'ın teorisi diğerlerine göre daha doğru görünmektedir.

-Gma eki kimi zaman isimleşebilir: *tajriçi men nomčy men tegmaka artyzyp... Ben Tanrı elçisiyim, ben inancını açıklayan bir kimse (TELİTSİN, 30.s.).*

Eski Türkçe döneminde kullanılan -gma sıfat-fiil eki işlevini çağdaş Türk lehçelerinde –an/-en sıfat-fiil eki üstlenmiştir.

-Sig (-sug, -suk) sıfat-fiil eki.

Baskakov -sig (-sug, -suk) sıfat-fiil ekin etimolojisini -dig/-dik sıfat-fiil eki ile söz konusu ekin genetik benzerliği ile açıklamıştır (BASKAKOV, 443.s.).

Brockelmann'a göre, -sig (-sug, -suk) sıfat-fiil eki -siğ – kapsamak fiilinden gelir (BROCKELMANN, 143.s.).

Söz konusu sıfat-fiil eki şahıs ekleriyle kullanılır. Örneğin: *ol sabıy esidip tün udisiqim kelmedi küntüz olursiqim kelmedi – O konuşmaları duyunca, gece uyuyamadım, öğleyin huzur bulamadım (RASSADİN, 173.s.).*

-Sig (-sug, -suk) sıfat-fiil eki bazen gereklilik olasılık kipi anlamının olumsuz biçimini de ifade edebilirler: *neča sozlamasiğ irinçulug soz sozlajur biz neča işlamasiğ irinçulug iş işlajur biz – sozlamasiğ – söylenmemesi gereken – soylememeli, işlamasiğ – yapılmaması gereken – yapılmamalı (TELİTSİN, 36.s.).*

Eski Türkçe döneminde kullanılan *-sug* sıfat-fiil eki işlevini çağdaş Türk lehçelerinde – *malı/-meli* sıfat-fiil eki (örneğin, Azeri Türkçesinde) ve –*malı/-meli* gereklilik kipi eki üstlenmiştir.

-*Jug/-juk* sıfat-fiil eki.

-*Jug/-juk* sıfat-fiil eki Eski Uygur yazıtlarında rastlanmaktadır ve genellikle predikat olarak kullanılır. Sıfat-fiil olarak bu ek seyrek olarak kullanılır (NEMETH, 29.s.).

Örneğin: ...*tukajuk tanaşysyz edgularin – Bitmiş olan emsalsız iyilik* (TELİTSİN, 35.s.).

Söz konusu sıfat-fiilin olumsuz biçimi –*jug* ekine –*ma* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

-*Jug/-juk* sıfat-fiil eki ismin yönelme hâli ekiyle genişleyerek sebep belirteci olarak da kullanılabilir.

Bu ekin kalıntısı değişik fonetik varyantlarla günümüz Türk lehçeleri içerisinde Tuva Türkçesinde –*çık*, Hakas Türkçesinde –*çix* ve Tofa Türkçesinde –*çjik* şeklindedir.

N. N. Şirobokova bu durumu şöyle açıklar: “Tuva Türkçesinde –*jug* sıfat-fiilin oluşmasında Eski Uygurcanın büyük önemi var” (ŞİROBOKOVA, 130.s.).

Böylece, gördüğümüz üzere Eski Türkçe döneminde kullanılan –*jug* sıfat-fiil eki görevini çağdaş Türk lehçelerinde –*miş/-miş* sıfat-fiil eki üstlenmiştir.

-*Gulug* (-*guluk/-quluq/-kuluk*) sıfat-fiil eki.

-*Gulug* (-*guluk/-quluq/-kuluk*) sıfat-fiil ekleri Eski Türkçede gereklilik ve olasılık bildiren gelecek zaman sıfat-fiil kavramını ifade etmek için kullanılmıştır: *Ozyuluq qutruyluluq odumuz kunumuz taqy tukamazkan... Henüz kurturulacak günlerimiz ve vaktimiz bitmezken...* (TELİTSİN, 36.s.).

Söz konusu sıfat-fiil eki isim-fiil olarak ta kullanır.

Örneğin: *burqan qutyyny tylyaynta bolyuluqy negu bolzun – Onun varoluşu Budda'nın lütfunda nasıl olacak?; öküş sav sözlasar uqyuluqy boltuqmaz - Bir kimse fazla konuşursa anlaşılması güç olur* (TELİTSİN, 36.s.).

Genellikle bu ek Eski Uygur yazıtlarında kullanılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Eski Türkçede kullanılan *-gulug* sıfat-fiil eki işlevini günümüz Türk lehçelerinde –*acak/-ecek* sıfat-fiil eki, –*ma/-me* ve –*ış* fiilden isim yapma ekleri üstlenmiştir.

-*Galır* (-*galır/-qalır/-kalır*) sıfat-fiil eki:

Eski Türkçede kullanılan *-galır* (-*galır/-qalır/-kalır*) eki sıfat-fiil eki olarak seyrek kullanılır.

Çoğunlukla Eski Türkçede söz konusu ek için edatıyla kullanılarak mastar görevinde olur. Örneğin: *qutyalyr uçun – kurtarmak için* (SCHULZ, 119.s.).

Dığından beri zaman bağlacı anlamının ifadesi için *-galır* (-*galır/-qalır/-kalır*) sıfat-fiil eki ismin –*dan/-den* çıkma hali eki ile kullanılır.

Örneğin: *turyalyrtyn beru – yapıldığından beri* (SCHULZ, 120.s.).

Yukarıda belirttiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Eski Türkçede kullanılan *-galır* sıfat-fiil eki işlevini günümüz Türk lehçelerinde *-mak/-mek* mastar eki ve *-dığından beri* bağlaç eki üstlenmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Eski Türkçede kullanılan –*daçı*, *-gucı* (-*guçi/-quçi/-kuçi*), *-glı* (-*(y)glı/-(i)gli/-(y)qly/-(i)kli*), *-gma* (-*(y)gma/-(i)gma*), *-sıg* (-*sug*, *-suk*), *-jug/-juk*, *gulug* (-*guluk/-quluq/-kuluk*), *-galır* (-*galır/-qalır/-kalır*) eklerinden bir kısmı günümüzde tamamen unutulmuş ve bir kısmı da kullanımdan düşmüştür.

İncelediğimiz sıfat-fiil eklerinin birçoğu tek başına kullandığı gibi edatlarla (*için, beri* vb., *-galır eki vb.*), şahıs ekleriyle (*-sığ eki*) ve (*-luq/-lik, -sız/-siz, -çı/-çi*) ekleriyle (*-gu eki*) de genişleyebilir.

Günümüz Türk lehçelerinde söz konusu eklerin fonksiyon ve anlamını birtakım ekler yüklenmiştir.

Meselâ, *gu/-gü, -qu/-kü* ekinin görevini *acak/-ecek* gelecek zaman sıfat-fiil eki, *-daçı, -gucı, -gli, -gma/-gme* eklerinin görevini Oğuz grubu Türk lehçelerindeki *-an/-en*, Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerindeki *-gan/gen* sıfat-fiil ekleri, *-sığ* sıfat-fiil ekinin görevini *-malı/-meli* sıfat-fiil eki (mesela, Azeri Türkçesinde), *-jug* sıfat-fiil ekinin görevini *-mış/-miş* sıfat-fiil eki, *-gulug* sıfat-fiil ekinin görevini *-acak/ecek* sıfat-fiil eki üstlenmiştir.

Burada ayrıca belirtelim ki, *-galır (-galır/-qalır/-kalır)* sıfat-fiil ekinin eş değeri günümüz Türk lehçelerinde bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- BANG, Willie (1923) *Das negative Verbum der Türksprachen*, SBAW, 17, Berlin
- BASKAKOV, Nikolay (1952) *Karakalpakskiy yazık, t.II, ch.I*, Nauka, Moskva
- BROCKELMANN, Carl (1951) *ÖstTürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Brill Archive, Leiden
- ERASLAN, Kemal (1980) *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- GABAIN, Annemarie (2007) *Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- KONDRATYEV, Vladimir (1981) *Grammaticheskiy stroy yazıka pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti (VIII–XI vv.)*, Izdatelstvo LGU, Leningrad
- KONONOV, Andrey (1980) *Grammatika yazıka tyurkskikh runicheskikh pamyatnikov VII–XI vv*, Nauka, Leningradskoye otdeleniye, Leningrad
- KOTVIÇ, Vladislav (1962) *Issledovaniya po altayskim yazıkam*, Izdatelstvo inostrannoy literatury, Moskva
- KULİYEV, Abulfaz (1978) *Nelichnyye formy glagola v yazıke orkhono-eniseyskikh pamyatnikov*, Avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk, Baku
- NASILOV, Vladimir (1974) *Yazık tyurkskikh pamyatnikov uygurskogo pisma XI–XV vv*, Nauka, Moskva
- NEMETH, Gyula (1916) *Türkische Grammatik*, Berlin, Leipzig
- RADLOFF, Wilhelm (1897) *Die AltTürkischen Inschriften der Mongolei*, Heue Folge, SPb.
- RAMSTEDT, Gustaf (1952) *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II, Formenlehre*, Helsinki
- RASSADİN, Valentin (2012) “O sisteme prichastiy v mongolskikh i tyurkskikh yazıkakh” *Vestnik BNTs SO RAN*. No(5). S.161-176
- SCHULZ, Peter (1978) *Verbalnomina und Konverbien als adverbiale Ergänzungen im Altürkischen*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Justus-Liebig-Universität Gie.en. Frankfurt
- ŞERBAK, Aleksandr (1961) *Grammaticheskiy ocherk yazıka tyurkskikh tekstov X–XIII vv. iz Vostochnogo Turkestana*, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, M.-L
- ŞİROBOKOVA, Natalya (1999) “Dannyye morfologii v izuchenii tyurkskikh yazıkov Sibiri” *Yazyki korenykh narodov Sibiri*, vypusk 5. S.125-151
- TANÇ, Mustafa (2006) “Eski Türkçe *-gma* sıfat-fiil eki üzerine” *Belleten*, Sayı 2, S.133-137
- TELİTSİN, Nikolay (1988) “Atributivnyye i substantivno-atributivnyye formy drevneuygurskogo glagola” *Issledovaniya po uygurskomu yazıku*. Alma-Ata, Nauka, S.96–103
- TELİTSİN, Nikolay (2012) “K voprosu o razgranichenii prichastiy v drevneuygurskom yazıke” *Vestnik SUDK*, Seriya 13. Vypusk. 1. S.27-38

KISALTMALAR

KT G 8 - Kültigin Abidesi Güney yüzü

DEYİMLERDEN HAREKETLE PETROGLİFLER ÇÖZÜMLENEBİLİR Mİ?: TEKE PETROGLİFLERİNDE KUYRUK TİPLERİ VE ANLAMLARI ÜZERİNE

İbrahim ŞAHİN*

Özet:

Petroglifler, çizeri ve okuyanı olmayan ölü bir kültür unsuru olması nedeniyle hakkında canlı kaynaklardan bilgi edinme imkânı yoktur. Bu durum petroglif konusunda araştırma yapan bilim insanları için araştırma yöntemi açığı noktasında ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu bildiride, deyimlerin petroglif çözümlenmelerinde, onların anlamlandırılmasında kullanılıp kullanılmayacağı konusu ele alınarak bir araştırma yöntemi modeli sunulmuştur. Bu amaçla Türklerin tarihî yurtlarında görülen teke/elik figürlü tamgalarda karşımıza çıkan kuyruk tipleri, özellikle kağan yazıtlarında uzun ve dik kuyrukların anlamı üzerinde durulmuştur. Türk dilini temsil eden üç farklı lehçe grubundan seçilen üç ayrı lehçeye ait deyimler üzerinde yapılan inceleme sonucunda “kuyruk” sözcüğünün birbiriyle ilişkili olan ‘şeref, haysiyet’ ve ‘güç, erk, kudret’ kavramını ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna bağlı olarak kağan tamgalarında abartılı bir biçimde karşımıza çıkan uzun ve dik kuyruklu teke/elik tamgası, temsil ettiği kağan ve kağan sülalesinin yüksek şeref ve kudretinin simgesidir. İncelemenin ortaya çıkardığı muhtemel sonuçlardan biri de, teke/elik figürlü tamgaların çiziminde toplumsal bir kural olduğu yönündedir. Buna göre çizilen tamga, temsil ettiği kişinin toplumsal statüsüne uygun olmak zorundadır. Bu çerçevede uzun ve dik kuyruk ancak kağan ve hanedanı temsil için çizilebilirdi.

Anahtar sözcükler: petroglif çözümlenmelerinde araştırma yöntemi, teke figürlü tamga, kuyruk, deyimler

Geçmişte, ortak kültür değeri olarak toplumun tüm bireylerini sarıp sarmalayan kimi değerler, zamana ve zamanın getirdiklerine bağlı olarak önemini yitirebilmekte ve süreç içerisinde canlılığını kaybedebilmektedir. Türkiye Türkçesinde daha çok “kaya resimleri” adıyla bilinen¹ petroglif kültürü bunlardan biridir. Üzerine çizildikleri kayalar, zamana meydan okuyarak bugünlere ulaşmamış olsaydı, bu muazzam arkaik kültürden bugün geriye belki de hiçbir iz kalmayacaktı. Zira, günümüzde kayaya resim çizen, bu yolla duygu ve düşüncesini anlatan ne bir insan ne de bunlardaki mesajları okuyabilecek bir insan topluluğu kalmıştır.

Petroglifler günümüzde, başta antropolog, arkeolog, etnolog ve filologlar olmak üzere farklı alanlara mensup sosyal bilimcilerin dikkatini çekmekte, zaman zaman bu konularda araştırmalar yapılmaktadır. Yapılan çalışmaların daha çok albümler ve kısmen betimsel çalışmalar çerçevesinde yoğunlaştığını söylemek yanlış olmaz. Kaya resimlerinin ifade ettiği anlam, bu resimlerin dili gibi konular üzerine yoğunlaşan çalışmalar ise pek nadir görülmektedir. Günümüzde toplum içerisinde çizeri ve okuyanı olmayan bu kültür öğelerinin araştırılmasına yönelik yöntemlerin bulunmuyor oluşu bu eksikliklerin temel sebebi olarak değerlendirilebilir. Zira artık yaşayan bir kültür olmadığı için halktan yüz yüze görüşme tekniğiyle bilgi almak mümkün değildir. Bu konuda, tarihî kaynakların suskun olması tarihî yöntemle de sağlıklı bir sonuca ulaşabilmenin yolunu tıkamaktadır. Bu alandaki çalışmalar daha çok betimleme yöntemiyle yapılmakta; malzeme, çizilen objeler, çizim tekniği, vb. açılardan değerlendirilmektedir.² Çözümlemeye yönelik değerlendirmeler, yeterli veriden uzak olduğundan çoğunlukla tahmine dayalı çıkarımlar şeklindedir.

Amaç-yöntem: Bu bildiride, petrogliflerin anlam çözümlemesine yönelik bir araştırma yöntemi modeli sunulacaktır. Tarihî-kültürel bir dil malzemesi olan deyimlerin anlamlarından hareketle petroglif çözümlemesinde bulunacak, dolayısıyla deyimlerin petroglif çözümlenmelerinde, bir kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusu ele alınacaktır. Bu

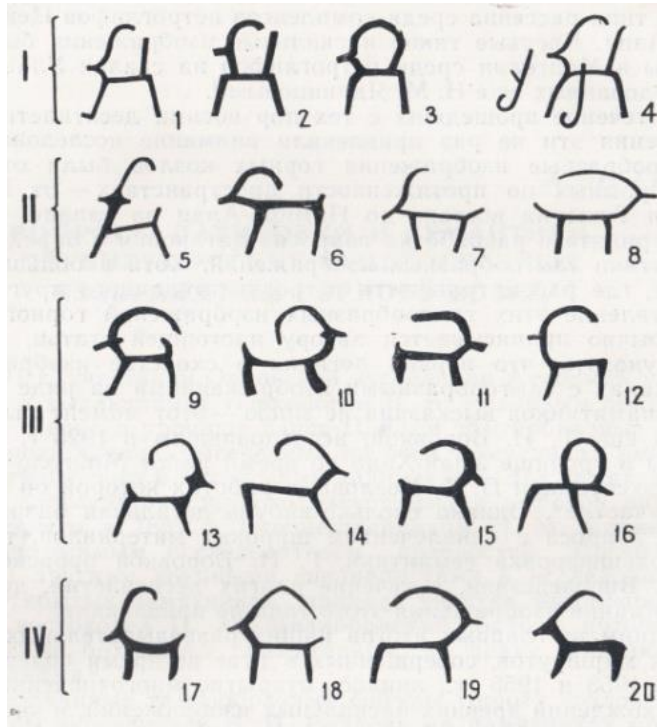
* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri ABD,
elmek: ibrahimsahin@hotmail.com

¹ Bunlar dışında “kaya üstü tasvirleri”, “kaya üzerine levhalar”, “taş oymalar” tabirleri de kullanılmaktadır. bk. Alyılmaz, 2004, s. 157.

² Petrogliflerin çizildiği mekânlar, çizim teknikleri, çözümlemeye yönelik betimsel yaklaşımlar için bk. Marikovskiy 1999; Alyılmaz 2004; Mert 2008; Mert 2009.

amaçla, Türklerin tarihî ana yurtlarında sıkça karşımıza çıkan hayvan figürlerindeki kuyruk tipleri üzerinde (daha özeldede teke/elik figürlerindeki kuyruk tipleri) durulacak ve bunların ne ifade ettiği değerlendirilecektir.

Kağan yazıtlarını bilenler yazıtlarda geçen teke/elik figürlü petrogliflerde, tekenin kuyruğunun abartılı bir biçimde uzun ve dik çizildiğini hatırlayacaklardır.³ Nitekim Rus araştırmacı A. D. Graç'ın da dikkatini çeken bu konu, Türkçesi "Damga şekilli dağ keçisi resimlerinin tarihlendirilmesi ve anlamlandırılması" anlamına gelen makalesinde ele alınmıştır. Graç, yaptığı çalışmada, çeşitli bölgelerdeki teke petrogliflerinin görünümünü sınıflandırmış ve bunlardan kağan yazıtlarında görülenlerin dik ve uzun kuyruklu oluşlarına dikkatleri çekmiştir. Bununla birlikte araştırmacı bu farklılığın sebebini, yani kağan yazıtlarında bulunan tekelerin kuyruklarının uzun, başka yerlerde bulunan teke petrogliflerinde kuyruğun kısa ya da kuyruksuz oluşlarını izah edememiş ya da etmemiştir. Onun damga şekilli dağ keçisi tasvirleri için oluşturduğu tablo şu şekildedir.

I Kağan tamgaları (Moğolistan)

II: Moğolistan petroglifleri

III: Tıva petroglifleri

VI: Kazakistan petroglifleri

1. Kültegin abidesi, Orkun;
2. Taş heykel, Orhon (Radlov'a göre);
3. Ashete'de plaka (Radlov'a göre);
4. Yazıtlı mezar taşı, Ongin (Radlov'a g.)
5. Ulan Hada (Borovka'ya göre);
6. Tebçi (Lariçev'e göre);
- 7-8. Tsagan-Gol (Gran'a göre);
9. Çuruktug-Kırlan;
10. Ovyur IX;
11. Çuruktug-Kırlan,
12. Mezar taşı, Bulun;
13. Ovyur V;
14. Ovyur XII;
15. Teve-Haya;
16. Çuruk-Maldığ-Haya (Graç'a göre);
- 17-20. Çulak dağları (Marikovskiy'e göre).

Eski Türkçe devrine ait teke suretli tasvirlerinin A. D. Graç tarafından hazırlanmış coğrafi karşılaştırmalı tablosu (Graç 1972: 318).

Dağ keçisi (elik) tasvirli tamgalarda kuyruk tiplerini bölgeler arası karşılaştırmalı olarak betimsel yöntemle ele alan Graç'tan farklı olarak biz konuyu, üç büyük lehçe grubundan (Oğuz, Kıpçak, Karluk) temsilci olarak seçtiğimiz üç lehçenin deyimlerinde geçen "kuyruk" kavramından hareketle ele aldık. Tek bir lehçenin deyimlerinden hareketle yapılacak bir çözümlemeyi, o lehçedeki deyimlerin yüzyıllar içerisinde anlamsal değişime uğramış olabileceği ihtimaliyle güvenilir bulmadık. Üç farklı coğrafyaya ait, üç farklı lehçe grubundan seçilen lehçeler, birbirlerinden yüzyıllardır uzak olduklarından, deyimlerdeki benzer kullanımların esasen daha tarihî, daha orijinali işaret edeceği ve elbette bunun çok daha güvenilir olacağı değerlendirilmiştir. Buna yönelik olarak Oğuz grubunu temsilen *Türkiye Türkçesi*, Kıpçak Grubunu temsilen *Kırgız Türkçesi*, Karluk grubunu temsilen *Uygur Türkçesi* seçilmiştir. Öncelikle bu üç lehçeye ait içinde "kuyruk" sözcüğü geçen deyimler toplanmış, daha sonra bu deyimlerde geçen "kuyruk" sözcüğünün neyi simgelediği (hangi kavramı nitelediği) üzerine durulmuştur. Belirlenen kavram alanlarından üç lehçede ortak olanın "kuyruk" sözcüğünün en

³ Radlov'un "hanlık tamgası" ("xanskoy tamga") olarak nitelediği (Radlov 1892: 16,17), teke/elik tamgasının Türk tarihinde ve kültüründe tekenin anlamı üzerine bk. Graç 1972; Alyılmaz 2016; 351-392;

eski ve aslı anlamı olduğu, dolayısıyla ortak kültürü temsil ettiği değerlendirilmek suretiyle, petroglif çözümlemesi bunun üzerine inşa edilmiştir.

a. Türkiye Türkçesi Deyimlerinde:

Türkiye Türkçesine ait deyimler, esas olarak *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü* (haz. Metin Yurtbaşı, 1996); *Atasözleri ve Deyimler II -Deyimler-* (haz. İsmail Parlatır, 2008) isimli eserlerden ve ikisi de tarafımızdan derlenmiştir.

1. **Ölür gider kuyruğu dik gider:** Hiç kimseye minnet etmemek. Şerefinden asla taviz vermeyen zor durumlara düşse bile bu davranışından vazgeçmeyen insanları betimlemek için kullanılır.⁴
2. **Kuyruğunu kıştırıp kaçmak / kuyruğunu bacaklarının arasına kısmak / kuyruğunu kısmak:** Korkusundan sesini kısmak, sinmek,
3. **Kuyruğu dik tutmak:** Kötü durumda olduğunu hissettirmemeye çalışmak, güçlü olduğu izlenimini vermek.
4. **Kuyruk sallamak:** Yalakalık etmek, cilvelenmek. Deyim sağlam, güçlü duruştan taviz veren ya da yalakalık yapan insanları betimlemek için kullanılır.
5. **Kuyruğuna basmak:** Bir kişiyi maddî ve manevî olarak incitmek, menfaatlerine dokunmak; kişiliğine dokunmak.
6. **Kuyruğunu kesmek** Perişan etmek, gücünü kuvvetini bitirmek, yok etmek. (Irak Türklerinde).⁵
7. **Kuyruk acısı olmak:** İntikam duygusu içinde olmak, kin duymak.
8. **Kuyruğunu kaptırmak / kuyruğu ele vermek:** Birinin eline düşmek.
9. **Kuyruğu kapana sıkışmak:** İçinden çıkılması zor kötü duruma düşmek. Gücü, şerefi tehlikeye giren insanları betimlemek için kullanılır.
10. **Kuyruğu, kuskunu dökülmüş:** İtibarını kaybederek aciz duruma düşmek.
11. **Kuyruğu düşmek:** Ölmeye yüz tutmak. Güçten kuvvetten iyice düşmüş insanları betimlemek için kullanılır.
12. **Kuyruğu titretmek/kuyruğu dikmek:** Ölmek.
13. **Kuyruğu omuzlamak:** Kaçıp gitmek, uzaklaşmak.
14. **Kuyruğuna teneke bağlamak:** Bir kişiyle aşırı ölçüde alay etmek, kişiyi rezil etmek.
15. **Kuyruksuz aslan (olmak):** Kuvvetli gibi davranmak gerçekteyse güçsüz olmak.
16. **Kuyruğu yere bakmak:** Ölmeye yüz tutmak. Kişinin sağlıklı görünümünü kaybedip hastalıklı ve ölüme yakın hâlini betimlemek için kullanılır.
17. **Kuyruğu dikmek:** Maddî anlamda durumu düzeltmek, hastalıktan kurtulmak; 2. İneğin kuyruğunu dikerek koşmaya başlaması.
18. **Kuyruğunu kaldırmak:** Birine yardım etmek, işlerinin düzelmesini sağlamak. (Kişiyi güç, kudret sahibi yamak)
19. **Kuyruğu uzun (olmak):** İşi bitmeyen anlamına gelir.
20. **Kuyruk olmak:** Birisinin beşine takılmak, eklenti olmak.
21. **Kuyruğa girmek/kuyruk yapmak/kuyruk olmak:** Bir şey için sıraya girmek.
22. **Kuyruklu yalan (söyle-):** Yalanın en büyüğü.

Deyimler dikkatlice incelendiğinde, *kuyruk* sözcüğünün ilk 18 deyimde ‘şeref, haysiyet’ ve ‘erk, güç, kudret, irade’ kavramını işaret ettiği görülmektedir. Aslında *şeref* ve *güç*

⁴ Yukarıda künyeleri verilen deyimlerle ilgili eserlerde bulunmayan bu deyim, Taşeli Beleni’nde çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

⁵ Bu deyim Kerküklü Dr. Sawash Muslihedin Abdulmajeed Al-Jasimi’den derlenmiştir.

kavramlarının birbirleriyle ilişkili birbirlerini besleyen kavramlar olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle, özellikle eski feodal toplumlarda, güçlü insan aynı zamanda şerefli; şerefli insan da aynı zamanda güçlü insandır. Bu sebeple ilk 18 deyim aynı dünya görüşünü yansıttığı ve ‘şeref-güç’ kavramını işaret ettiği söyleyebiliriz.

19, 20 ve 21. sıradaki deyimlerde *kuyruk*, ‘devamlılık’, ‘geriden gelme’ kavramını ifade ettiklerinden ilk 18’den ayrılmaktadır.

Sonuncu deyim ifade ettiği kavram alanı bize göre net değildir. Yalanın güçlü olduğunu anlatabileceği gibi devamlılık kavramını da ifade ediyor olabilir.

b. Kırgız Türkçesi deyimlerinde kuyruk:

Kırgız Türkçesinden derlenen deyimler *Kırgız Tilinin Frazyeolojikalık Sözdüğü* (haz. Cüzökan Osmanova vd., 2001) adlı eserden alınmıştır.

1. **Kuyrugun basuu:** ‘Kuyruğuna basmak’: Birinin sinirine dokunmak, kızdırmak, kahrını üzerine çekmek, çığına çevirmek. Bir kişinin maddî-manevî saldırıya uğraması durumlarını anlatmak için kullanılır.
2. **Kuyrugun buruu / kuyrugun tolgoo:** ‘Kuyruğunu burmak, kuyruğunu dolamak’: İtaat altına almak, sert bir dille aklını başına getirmek
3. **Kuyrugun karmatpoo:** ‘Kuyruğunu kaptırmamak.’ Kendisini kolay kolay ele vermemek. Kendi iradesine sahip çıkıp başkasının iradesine teslim olmayanlar için kullanılır.
4. **Kuyrugun kıpçuu / Kuyrugun kısıuu:** ‘Kuyruğunu kısırmak’: ‘Korkudan sessizliğe bürünmek, sesini yutmak. Çoğunlukla bir kişiyi korkutmak, onu tehdit ederek kendi istediği çizgiye çekmek anlamında kullanılır.
5. **Kuyrugun sırtka saluu:** ‘Kuyruğunu sırtına salmak’: Yalnız, bağımsız hareket etme, bildiğini okuma, ortak hareket etmeye yanaşmama. İtaat etmeyen, yanlış da olsa bildiğinden dönmeyen kişinin halini anlatmak için kullanılır.
6. **Kuyrugun şıpañdatuu:** ‘Kuyruk sallamak’. Yumuşaklık göstererek çevresinde dolanmak. Esasen kişinin güçlü, gururlu duruşundan vazgeçmesi anlamında kullanılır.
7. **Kuyruguna kalbır bayloo/Kuyruguna kalbır taguu:** ‘Kuyruğuna teneke bağlamak’: Birinin ardından dedi kodu etmek, birinin kötü anlamda ününü çıkarmak suretiyle onu rezil etmek.
8. **Kuyruk tüyüü:** ‘Kuyruk bağlamak, tüymek’: Tamamen uzaklaşmak; yok olmak, başka birinin eline düşmemek, tüymek. İtaat altına alınmak istenen bir kişinin bu duruma razı gelmemek için oradan uzaklaşması, kaçması durumunu anlatır.
9. **Kuyruğu üzülüü:** ‘Kuyruğu kopmak’: Bitmek, tükenmek, son bulmak.
Kuyruğu üzülböö: ‘Kuyruğu kopmamak’: Bitmemek, tükenmemek, sona ermemek.
10. **Kuyrugun üzüü:** ‘Kuyruğunu koparmak’: Devam eden bir işi tamamen bitirmek.
11. **Kuyruk ulaş:** ‘Kuyruk ulamak’: Birbiri ardına sıralanmak, birbirine yakınlaşmak, yakın olmak.
12. **Kuyruğu çok:** ‘Kuyruğu yok.’ Bu deyim insanlar için kullanılan bir sıfat olup ‘hilekâr, hin’ anlamlarına gelmektedir.

Deyimlerden ilk 8’inde kuyruk, ‘şeref, haysiyet, onur, irade’ kavramı karşılığında kullanılmıştır. Deyimlerin alındığı sözlükte verilen bilgilerden hareketle değerlendirildiğinde 9, 10, 11 numaralı deyimler, bir işin sürekliliğini, devamını ifade eden deyimler olup ‘devamlılık, art’ kavramını karşıladığı görülmektedir. Sözlükte, insanlar için kullanıldığına yönelik bilgi yoktur. Ancak diğer lehçelerdeki benzer örnekler, bunların da kişiler için kullanılabileceğini düşündürmektedir. Örneğin, *kuyrugun üzüü* ‘kuyruğunu koparmak’ kişinin etkisiz hâle getirildiğini ifade edebilir.

12. *kuyruğu çok (boluu)* deyiminde ise *kuyruk* sözcüğünün hangi kavramı karşılamak için kullanıldığı açık değildir. Hilekâr insan ‘ardında iz bırakmadığı için’ mi yoksa ‘şerefsiz, haysiyetsiz, onursuz’ olduğu için mi ‘kuyruksuz olarak nitelenmiştir. Yoksa her ikisini de mi ifade etmektedir, sözlükteki bilgilerden buna ulaşamıyoruz. Ancak Türkiye Türkçesinde ‘güçsüz olduğu halde güçlüymüş gibi davranmak’ anlamına gelen *kuyruksuz arslan (olmak)* deyimini ile birlikte düşünüldüğünde deyimlerdeki *kuyruksuzluk* ifadesinin ‘güçsüzlük’ kavramı çerçevesinde şekillendiğini, Kırgızcadaki ‘hilekâr, hin’ anlamının da söz konusu ‘güçsüzlük’ kavramından hareketle (güçsüz insan hileye baş vurur gibi bir mantıkla) geliştiği söylenebilir.

c. Uygur Türkçesi deyimlerinde:

Uygur Türkçesine ait konumuzla ilgili deyimler, *Uygur Tilinin İzahlık Frazyeolojik Sözlüğü* (haz. Reveydulla Hemdulla, 1984) adlı eserden alınmıştır.

1. **Kuyrugini talimak:** ‘*Kuyruğunu dalamak*’: Kendine zarar vermek, Kendine kızmak, üzülmek. Bir kişinin maddî-manevî kendisine, kişiliğine zarar verdiği durumları ifade etmede kullanılır.
2. **Kuyrugini kum basmak:** ‘*Kuyruğunu kum basmak, örtmek*’: Geriye hiçbir şey bırakmamak; dünyada bir eser bırakmadan kaybolmak. Bu deyim, iktidarını yitiren vaktiyle güçlü iken gücünden eser kalmayan kişiler için de kullanılır.
3. **Kuyruk tutturmaslik:** ‘*Kuyruğunu tutturmamak*’. Yaptığı hatayı kabul etmemek; kendisine toz kondurmamak. Kırgızca *kuyrugun karmatpoo* deyimini ile benzer çerçevede kullanılır.
4. **Kuyruk şipaşitmak:** ‘*Kuyruk Sallamak*’: Birine yalakalık etmek. Esasen güçlü, gururlu duruşundan vazgeçerek yumuşamak. Kırgızcadaki “*kuyrugun şıpaşdatuu*” ve Türkiye Türkçesindeki “*kuyruk sallamak*” deyimini ile benzer çerçevede kullanılır.
5. **Kuyruk kötirivalmak:** ‘*Kuyruk kaldırmak*’: Kibirleşmek, çevresindekileri beğenmemek, kendisini onlardan üstün görmek.
6. **Kuyrukni tikivetmek:** ‘*Kuyruğunu dikmek*’: Korkup kaçmak. Kırgızcadaki, *kuyrugun sırtka saluu* deyiminiyle benzer çerçevede kullanılır. İstemediği bir şeyi yapmak zorunda kalmamak için kaçan kişilerin durumunu ifade etmek için kullanılır.
7. **Kuyrukni hada kilmak:** *Kuyrukni tikivetmek* deyimini ile aynı anlama gelir. ‘*Kuyruk kaldırmak*’: Kibirleşmek, çevresindekileri beğenmemek, kendisini onlardan üstün görmek.
8. **Kuyrukni diŋgaytivalmak:** *Kuyruk kötirivalmak* deyiminiyle aynı anlamdadır.
9. **Kuyrukni içiŋe tikivalmak:** ‘*Kuyruğunu kısmak*’ Kendini gizlemek.
10. **Kuyruk bolup kalmak:** ‘*Kuyruk olmak*’: Peşine takılmak, eklenti olmak. Türkiye Türkçesindeki *kuyruk olmak* deyimini ile benzer çerçevede kullanılır.
11. **Kuyruğu üzümlerlik:** ‘*Kuyruğu bitmemek*’: Bir işin aralıksız devam etmesi.
12. **Kuyruk körsitip öpke satmak:** ‘*Kuyruk gösterip ciğer satmak*’. Sahtekarlık ve iki yüzlülüğü ifade eder.

Buradaki 12 deyimden ilk 9’u, yine ‘şeref, haysiyet; irade, erk, güç’ kavramlarını ifade etmektedir. 10. ve 11. deyimler ‘eklenti olmak’, ‘devam etmek’ kavramını ifade etmektedir. 12. deyimde ‘yağlı et’ karşılığında diğer lehçelerde (Türkiye Türkçesi ve Kırgızca) görülmeyen bir çerçevede kullanılmıştır.

Sonuç:

Kuyruk sözcüğüyle kurulmuş deyimlerin doğadan insana metafor sonucu ortaya çıktığı açıktır. Hayvanların ruh hâllerine bağlı olarak kuyruklarını kullanım şekilleri bu deyimlerin oluşmasına temel olmuştur. Hayvanların ruh hâlleri çerçevesinde ortaya çıkan kuyruk tiplerinden hareketle oluşan bu deyimler insanların ruh hâllerini, toplum içindeki ekonomik, sosyal ve psikolojik durumlarını ve onların davranış şekillerini betimlemek için kullanılmıştır. Türkiye

Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Uygur Türkçesi deyimlerinde geçen “kuyruk” sözcüğünün kavram alanı üzerinde yaptığımız inceleme, teke/elik petrogliflerinde çizilen kuyruk biçimlerini izah eder niteliktedir. Buna göre teke/elik petrogliflerindeki “kuyruk” teması, simgesel olup ‘özgürlük’ ve ‘güç’ anlamlarını ifade eden metaforik bir kullanımdır.

Kuyruğun dik olması: ‘Şeref-haysiyet, güç ve kudretin’ ifadesidir. Kuyruk ne kadar dik ve yüksek olursa onunla ifade edilen sıfatlar da (şerefli, haysiyetli, güçlü, kudretli) o derece yüksek olacaktır.

Kuyruğun bacak arasına kısırılması: şerefsizliğin, haysiyetsizliğin, güç ve kudretten yoksun kalmanın ve bunların sonucunda kaçmanın ifadesidir.

Kuyruğun sağa sola sallanması: şerefsizliğin, haysiyetsizliğin güç ve kudretten yoksun kalmanın ve bunun sonucunda yaltaklık, yalakalık yapmanın ifadesidir.

Kuyruksuz olmak: Türkiye Türkçesine ve Kırgız Türkçesine ait birer deyim örneği ve burada kuyruk konusunda ulaştığımız genel kanaat petrogliflerdeki ‘kuyruksuzluk’ temasının ‘güçsüzlük’ kavramını simgeleyebileceği yönündedir.

Teke petrogliflerindeki kuyruk teması, öyle anlaşılıyor ki, petroglifi çizeni (ya da petroglifin temsil ettiği kişiyi), onun toplum içindeki konumunu ifade etmektedir. Kağan yazıtlarındaki kuyruğun aşırı uzun ve dik olması, kağanın ‘özgürlük’ ve ‘güç’ noktasında toplum içerisinde herkesten kudretli olduğunu, bu noktada hiç kimseyle mukayese edilemeyeceğini anlatır.

Kuyruk temalı petrogliflerden hareketle ulaştığımız diğer bir sonuç ise, bu kültürün canlı olduğu çağlarda, petroglif çizerlerin figürleri diledikleri gibi çizemedikleri, bunların çiziminde onları sınırlayan bazı kuralların bulunduğudır. Kağan yazıtlarındaki tamgalarda kuyrukları oldukça dik ve yüksek gösteren Graç’ın tablosu da bunu işaret etmektedir. Moğolistan’daki kağan yazıtları dışında, Kazakistan, Tıva vb.. yerlerden derlenen teke/ elik damgalarında kuyrukların nispeten mütevazı görünümü böylesi bir törenin olabileceğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

ALYILMAZ, Cengiz (2016), “Gobu”stan’ın Gizemi (“Kıpçaklar” a Giden Yol), Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara.

AYYILMAZ, Cengiz (2004) Petroglifler (Kaya Üstü Tasvirler), Journal of Turkic Civilization Studies, C.I, s. 157-163.

GRAÇ, A. D. (1972) “Voprosı Dativovki i Semantiki Drevnetyurkskih Tamgoobraznih İzobrajeniy Gornogo Kozla”, *Tyurkologičeskiy Sbornik*, ss.316-333.

HEMDULLA, Reveydulla (1984), *Uygur Tiliniñ İzahlik Frazеologiyilik Sözlügi*, Şıncañ Halk Neşriyatı, 1984.

MARİKOVSKİY, P. İ (1999), *Kamni Rasskazıvayut*, “Sredo” Almatı.

MERT, Osman (2008) “Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliyyede Bulunan Damgalar”, *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum ss. 281-305.

MERT, Osman (2009) “Şaahar Tepesi ve Bölge Bulunan Damga, Yazıt ve Kurganlar”, *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40. Sayı, 1-24.

OSMANOVA, Cüzökan; KONKOBAYEV, Kadıralı; JAPAROV, Şeralı (2001), *Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek.

PARLATIR, İsmail (2008); *Atasözleri ve Deyimler II -Deyimler-* (haz. İsmail Parlatır), Yargı, Ankara.

RADLOV, V. V. (1892), Atlas’ Drevnostey Mongoli, Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk’, Sanktpeterburg’, 1995 Ankara Baskısı.

YURTBAŞI, Metin (1996); *Örnekleleriyle Deyimler Sözlüğü* (haz. Metin Yurtbaşı), Özdemir Yayıncılık, İstanbul.

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE DİĞER TÜRK LEHÇELERİNDE GÖRÜLMİYEN İKİ FARKLI GELECEK ZAMAN EKİ

M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU*

Özet:

Saha (Yakut) Türkleri Ana Türk kitlesinden Çuvaşlar gibi çok eski zamanlarda ayrıldıkları için gramer yapılarında da eskicil ve farklı ekleri de bünyelerinde barındırabilmektedirler. Bu tebliğde Saha Türkçesindeki bu farklı eklerden gelecek zaman kip eki olarak kullanılan - (AA) ççI / - (AA) ççIk ve - IıhI / - OOhU ekleri ele alınmıştır. Bu eklerin yapısı incelenerek -(I)GAç + ÇI + ok (>- (AA) ççI / -(AA) ççIk) ve (I)G + çI (>- IıhI / -OOhU) yapılarından geldiği belirtilmiştir.

Tebliğde ele alınan eklerin yapıları belirtildikten sonra eklendiği fiillerin yapısına göre gösterdiği çok şekillilik, kullanımı ve işlevleri örneklerle belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Saha, Yakut, gelecek zaman, kip, - (AA) ççI / - (AA) ççIk, - IıhI / - OOhU

Saha (Yakut) Türkleri Ana Türk kitlesinden Çuvaşlar gibi çok eski zamanlarda ayrıldıkları ve ana kitleden uzakta yaşadıkları, yani tarihî süreçte kullanılan yazı dillerinden etkilenmedikleri için gramer yapılarında da eskicil ve farklı ekleri de bünyelerinde barındırabilmektedirler. Bu çalışmada diğer Türk lehçelerinde görülmeyen iki farklı gelecek zaman eki ele alınacaktır. Bunlardan birincisi alışılmışlık kipi şeklinde çevirdiğimiz kiptir.

Alışılmışlık Kipi

(Üges Kiep)

Bu kip, her zaman yapılan, âdet olan sürekli hareketleri belirtir. Bu kipin olumsuzunda - *aaççı*, -*eeççi* ve -*aaççık*, -*eeççik* şekilleri; olumsuzunda ise, -*aaççıt*, -*eeççite suox ile* -*aaççı*, -*eeççi* + *şahıs ekleri* + *suox* ve -*aaççık*, -*eeççik* + *şahıs ekleri* + *suox* kalıpları kullanılır. Kipin çekimi şu şekildedir:

Olumlu

ahaaççıbın (as-) sieççibin (sie-)

"her zamanki gibi açacağım" "âdet olduğu üzere yedim"

(baraaççıkpın)

ahaaççıgın (baraaççıkın) sieççigin

ahaaççı (baraaççık) sieççi

ahaaççıbit (baraaççıkpıt) sieççibit

ahaççıgıt (baraaççıkıt) sieççigit

ahaççılar (baraaççıkıtar) sieççiler

Olumsuz-I

ahaaççıt

ahaaççıt

ahaaççıt

ahaaççıt

ahaaççıt

ahaaççıt

Olumsuz-II

baraaççım suox baraaççığım suox

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi

baraaççın suox	baraaççığın suox
baraaççıtı suox	baraaççığa suox
baraaççıbit suox	baraaççıkpıt suox
baraaççığıt suox	baraaççıkktıt suox
baraaççılara suox	baraaççıktara suox

Min sarsıarda çey iheeççibin "Ben sabahleyin daima çay içerim" (is-). *Kihiler baarı ölöççüler* "insanların tamamı âdet olduğu üzere ölürler" (öl-), (Kirişçioğlu 1999: 114).

Olumluluk Kipi

(Bigergeter Kiep)

Olumluluk şekli, konuşmada büyük bir eminlik payı olan, gerçekleşmesi çok muhtemel olan veya olmayan hareketi ifade eder. Bu şeklin olumlusunda *-uhı ve -uhık* ekleri; olumsuzunda ise, *-mıhı, -mıhık* ekleri ile *-Ia suox + şahıs ekleri* ve *-Ia + şahıs ekleri + suox* kalıpları kullanılır. Bunlardan birincisi (-ıhı /-mıhı) yazı dili normu olarak kullanılır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır (Kirişçioğlu 2005: 89 vd). Kipin çekimi şu şekildedir:

Olumlu

ahıuhıbın (as-)	sihibin (sie-)
"açacağım, açtığım bellidir" "yiyeceğim, yediğim bellidir"	
(barıuhıkpın "varacağım")	
ahıuhıgın (barıuhıkkın)	sihigin
ahıuhı (barıuhık)	sihi
ahıuhıbit (barıuhıkpıt)	sihibit
ahıuhıgıt (barıuhıkkıt)	sihigit
ahıuhıhılar (barıuhıktar)	sihiler

Olumsuz-I

(Az Kullanılan)

Ahıuhıhıbın (barıuhıkpın)	sihihibin
ahıuhıhıgın (barıuhıkkın)	sihihigin
ahıuhıhı (barıuhıhık)	sihihi
ahıuhıhıbit (barıuhıhıkpıt)	sihihibit
ahıuhıhıgıt (barıuhıhıkkıt)	sihihigit
ahıuhıhıhılar (barıuhıhıktar)	sihihiler

Olumsuz-II

ahıa suoxpun (barıam suox)	sie suoxpun
ahıa suoxxun (barıan suox)	sie suoxxun
ahıa suox (barıa suox)	sie suox
ahıa suoxput (barıaxpıt suox)	sie suoxput
ahıa suoxxıt (barıaxıt suox)	sie suoxxıt
ahıa suoxtar (barıaxtar suox)	sie suoxtar

Beyem börönü ölöüühübün "Benim kurdu öldüreceğim bellidir" (ölör-). *Amurga kıayan tüyiexpıt suox* "Amurga varmayı başaramayacağız" (tüy-), (Kirişçioğlu 1999: 111,112).

Bu kip ekleriyle ilgili tespitlerimize gelince Sadece Ubryatova ve Korkinada gördüğümüz (Ubryatova 1972: 592, Korkina 1982: 221) **-AAççı(k)** kip şekline Korkina “Kesin Olmayan Tamamlanmış Eylem Kipi” demiştir. Gelecek zaman kipleri içinde değerlendirilebilecek bu kip alışılmış, her zaman yapılan sürekli bir hareketi anlatır (KTLG 462). Her zaman yapılan, adet olan sürekli hareketleri belirtir (Kirişcioğlu 1999: 114). Saha Türkçesinde alışılmış ve sürekli yapılan hareketleri ifade eden **-(AA4)ççI4 / -(AA4)ççI4k** ekli gelecek zaman şekli, aynı zamanda fiilden isim türeten ve bir işi her zaman yapmayı ifade eden bir ektir:

üöreneeççi “öğrenci”, üöreteeççi “öğretmen”, bileeççi “âlim”, irdeeççi “araştırmacı”, iheeççi “ayyaş, içici”, köröoççü “seyirci”.

İşte bu isim yapma (sıfat-fiil) eki, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenerek kipleşmiştir. **-AA4ççI4** sıfat-fiil ekinin kökeninde büyük ihtimalle, bugün Sahacada kullanılan **- (I4) GAs** ekiyle bugün artık kullanılmayan **+çI** ekinin birleşmesinden oluşmuştur. **- (I4) GAs** eki fiillerden meyil, alışkanlık, yetenek bildiren sıfatlar yapar ve bu anlamı **-AA4ççI4** ekinin anlamıyla örtüşür: bötüges “hıçkırıklı” (böt-: hıçkırık), etiges “konuşkan” (et-: söylemek). Ubryatova, benzer şekle Kırgız Türkçesinde rastlandığını belirtse de Kırgız Türkçesiyle ilgili gramerlerde böyle bir şekle rastlanmamıştır. Korkina, Tuvacada **-aççı / -eeççi**, **- kçı / -kçi** ve Hakasçada **-aççı / -eeççi** sıfat-fiilleri olduğunu belirterek **-aççı / -eeççi** şeklinin **-ğaç / -geç** sıfat-fiili ve **-çı / -çi** isimden isim yapma ekinin gelebileceğini ifade etmiştir (Korkina 1982: 224). Ayrıca **-aççı / -eeççi** şeklinin yazı dilinde kullanıldığını, **-açık / -eeççik** şeklinin de görüldüğünü kaydetmiştir.

Ekin önceki şekli **ç** ile ***-IGAç** olmalıdır. **- (I4) GAç** eki üzerine aşağı yukarı aynı işlevde **+çI** ekinin gelmesi, ek yığılması olarak değerlendirilmelidir. İki ekin birleşmesi hiç şüphesiz Sahacada **-ç > -s** değişmesi vuku bulmadan gerçekleşmiş olmalıdır: ***körüğeççi > köröoççü**. Ekin ikinci biçiminde (**-(AA4) ççI4k**) görülen **k** sesi, pekiştirme edati **ok**’tan gelmiş olabilir (KTLG 465).

Bu zamana ait örnekler şu şekildedir:

- Ol ereeri bulçuttar, eheni bultaataxtarına, orduk astınaaççılar.(I/687) “Fakat avcılar, ayıyı avladıklarında, her zaman daha fazlasını isteyeceklermiş.”

- Uot-Kudulu bayğalga ayıların-xaraların iraastaan kelbit connorgo biir tabırını taaytaraaççı.(I/1597) “Ateş-yutan denizde suçlarını karalarını temizleyip gelene bir bilmece tabir ettirecek.” (Sağlam Solak 2012: 148).

Tarihî süreç içerisinde Sahaca ile uğraşan ilim adamlarının görüşlerine baktığımızda Kirişcioğlu, “Gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi kesin olan kılış ve oluşları anlatmak için kullanılan bir kiptir.(KTLG 464). Konuşmaya büyük eminlik katarak, gerçekleşmesi çok muhtemel olan veya olmayan hareketi ifade eder.” demiştir (Kirişcioğlu 1999: 111). **-III(k)** kip şeklinin O. Böhtlingk ekin gelecek zaman, imkân ve gereklilik bildiren **-sı** ve **-ası** ekinin gelişmesi sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir (Böhtlink 1964: 308). Radloff ise, eki Belirli Geçmiş Zaman başlığı altında incelemiş, “Eski Türkçe ve Eski Uygurcada ism-i fâil (nomen agentis) **-taçı** partisibiyle yapılırdı. Buna karşılık Kutadgu Bilig’de bu eski partisip yanında yeni bir durum ortaçı (nomen actionis) girmiştir. Bu **-gü** partisibine **-çı** ekinin eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Alguçı “bir şeyler alan, alabilen, almak isteyen biri”. Yeni Türkçenin Batı dialektlerinde **al-uuçı**, Kırgızcada **al-uuşu** şeklindedir. Sonunda bu Yakutçada **bil-îsi**, **bıs-ıısı** şekline girmiştir. Sonunda şahıs eklerinin birleşmesi sayesinde, sıfat-fiil şeklinden çıkarak tamamen bir fiil çekimi olmuştur. Yan şekiller **bısısıhpın** ve **bısısıkkın vb.** bariz bir şekilde **bıç-üçü + ok - pın vb.** şekillerden ortaya çıkmıştır.” demiştir (Radloff 1908:46,47). E. İ. Korkina, yukarıdaki şekillere ilâve olarak başta **buol- “olmak”, xaal- “kalmak”** ve **kel- “gelmek”** fiilleri olmak üzere sonu **-l** ve **-r** ünsüzleriyle biten fiillere ekin **-sI** şeklinde kısalarak eklendiğini belirtir ki, bu husus Böhtlingk dışındaki araştırmacıların çalışmalarında belirtilmemiştir. Korkinaya göre (Korkina 1982: 196) belli, aşikâr, göz göre yapılan

hareketi ifade eder. Ubryatova (591-593) ıhı (<-ıg hareket ismi + çı isimden isim yapma eki) yapısını vermiştir. Ubryatova, kendi etimolojisine dayanak olarak Eski Türkçe ve Altayca –taçı, Özbekçe –makçı, Kazakça –maknı, Başkurtça –maskı, Azerbaycan Türkçesinde –ası şekillerini vermektedir (Ubryatova 1972: 201). Korkina, (Korkina 1982: 195) –ıhı şeklinin yazı dili şekli olduğunu belirtir ve 2. Şekil olarak –ıhık şeklini belirtir. Ayrıca olumsuz şekillerde farklı olarak –ıa + iyelik eki + suox “yok” kalıbını da vermiştir (Korkina 1982: 196). Korkina Sahacada zaman eki olarak kullanılan –bit, -tax ve –ıax sıfat-fiil eklerinin oğuz grubundaki –mış, -duk ve –acac sıfat-fiillerinden geldiğini belirterek –ası> -ıhı gelişmesinin daha doğru olacağını belirtir. (Korkina 1982:201). Bu kip ekiyle ilgili olarak 2005 yılındaki çalışmamda bilgi verdiğim için bu husus üzerinde fazla durmayacağım (Kirişçioğlu, 2005: 89 vd.). Ancak kipin yapısı üzerinde Ercilasun ve arkadaşları şu hususları belirtmişlerdir:

“Saha Türkçesinde kesin geleceği –ıhı / -OOhU ekiyle yapılan gelecek zaman bildirir. Kip eki –II4 (<(I4)g) fiilden isim yapma ekiyle +çI isimden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur. “Diğer Türk yazı dillerindeki – -IcI (okuwçı, satıcı) ekleriyle aynı yapıdadır. –IcI eki, Anadolu’nun Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep bölgesinde de gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır: olıca, çıkıca, alıca, gelici” (Karahana 1996: 173). Sahacada, Eski Türkçedeki –g ekinin düştüğü ve önceki ünlünün uzadığı malumdur: atı “mal, satılan şey” (<satıg), ihii “içki” (<içig) –çI ekindeki ç, s üzerinden h“ye dönmüştür ve şüphesiz heleşme, g düşmesinden sonra olmuştur; çünkü s>h değişmesi için senin iki ünlü arasında kalması gerekmektedir” (KTLG 465).

Bu zamana ait örnekler şu şekildedir:

- Aray beyem ılmıhıkpın.(I/1150) “Fakat ben (bu görevi) alacağım.”
- Aray kumax baçça bula barıhıbın!-diete Moğus.(II/140) “O zaman, küçük kuru balık aramaya gideceğim! - dedi Moğus.
- Xaya, min kihi abırın, sıabın bukatin ıgan, da kebisiihiler.(II/474) “Bunlar etimi kesmez, benim yağımın suyunu çıkaracaklar belli ki.”
- Aray Moğuhu ıñıran ağalan, onno sieten, köğüretiihibin!-diete da, Çaaçaxaan tañnan ini-bii Ala Moğus ıallarıgar barda.(I/36) - Öyleyse Moğus“u çağırıp, ona yedirip, bitirteceğim!- diyen Çaaçaxaan giyinip komşuları Ala Moğus kardeşlere gitti. (Sağlam Solak 2012: 150).

Sonuç olarak diğer Türk lehçelerinde görmediğimiz bu iki kip ekinin sonradan yazı dili hâline gelen Saha Türkçesinin ağızlarında geliştiği ama birleşik olan bu eklerin yapısında genel Türkçenin izlerinin bulunduğu araştırmacıların tespit ve tahlillerinde de belirtilmiştir. Burada açıklanması gereken husus - AsI ve - Gaç şekillerinin tarihî metinlerde yukarıda belirtilen işlevlerde kullanılmaması ve çok uzak Türk coğrafyalarında ortaya çıkmasıdır.

Kaynaklar:

- Böhlingk, O. (1964), *Über die Sprache der Jakuten*, Indiana, (2.baskı).
- Karahana, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara.
- Kirişçioğlu, M. Fatih, (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Kirişçioğlu, M. Fatih (2005), “Saha Türkçesinde Farklı Bir Kip –ıhık”, *Acta Mongolica-Mongol Ulsın İx Surguli*, Volume 4, Sayı 236, Ulaanbaatar 2005, s. 87–92.
- Korkina, E.İ., (1985), *Deepriçastiya v yakutskom yazıke*, Novosibirsk.
- (KTLG), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I- Fiil- Basit Çekim* (editörler: A.B.Ercilasun, L.Karahana, M.F.Kirişçioğlu), TDK Yay., Ankara, 2006.
- Radloff, W. (1908), *Die Jakutische Sprache*, St. Petersburg.
- Sağlam Solak, Mehtap (2012), *Yakut (Saha) Masalları Üzerine Bir Dil İncelemesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ubryatova, E.İ., (1972) “Kratkiy Grammatičeskiy Oçerk, Yakutskogo Yazıke”, *Yakutsko-Russkiy Slovar*, (571-605) Moskva.

KAZAN TATAR TÜRKÇESİNDE GÖÇÜŞME OLAYI

Hülya GÖKÇE¹

Özet:

Göçüşme (metatez), kelime içindeki seslerin yer değiştirmesi ile vuku bulan ses olayı olup genellikle ünsüzler arasında görülür. Bu ses olayına ünsüzlerin birbiriyle karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını ortadan kaldırmak amacıyla konuşma dilinde sıkça başvurulur. Genel Türk dilinin önemli ses olaylarından biri de göçüşmedir. Bu sebeple Türk lehçelerinin hem yazı dillerinde hem de ağızlarında pek çok örneğine rastlamak mümkündür. İdil-Ural sahası Türk lehçelerinden Kazan Tatar Türkçesinin yayıldığı dil sahasında da telaffuz sırasında en az çaba yasası esasında göçüşme olayının her türünün (yakın göçüşme, uzak göçüşme) gerçekleştiği kelimeler bulunmaktadır. Bunlar incelendiğinde Ortak Türkçeden tespit edilen kelimelerin bir kısmının Kazan Tatar Türkçesinin yazı dilinde seslerin yer değiştirmesine uğrayarak kalıplaştığı, ancak bu örneklerin ağızlarda arkaik şekillerini koruduğu veya ses değişmesi, ses düşmesinin yanı sıra bazen de ses türemesine uğradığı görülür. Bir kısmında ise yazı dilinde, arkaik şekil korunurken ağızlardaki kullanımda göçüşme gerçekleşir. Kazan Tatar Türkçesinin dil sahasında tespit edilen göçüşme örnekleri, daha çok yazı dilindeki kalıplaşmış şekillerin ağızlarda farklılaştığı türdendir.

Bildirimizde Kazan Tatar Türkçesinin yazı dili ve ağızlarından tespit ettiğimiz göçüşme örnekleri ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Kazan Tatar Türkçesi, göçüşme, metatez, yer değiştirme, ses olayı, ağız

1. GİRİŞ

Bildirimizin konusunu İdil-Ural sahası Türk lehçelerinden Kazan Tatar Türkçesinin yazı dili ve ağızlarındaki göçüşme olayı oluşturmaktadır. Bu olayın gerçekleştiği kelimeler, tarafımızdan *Tatar Tilniñ Zur Dialektologik Süzligi*, *Tatar Halık Söyläşläri I-II*, *Tatar Dialektologiyäsı* adlı çalışmalar taranarak tespit edilmiştir.

2. GÖÇÜŞME (METATEZ)

Göçüşme (metatez), Türkiye Türkçesinin dil bilgisi terimleri sözlüklerinde “Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı” (Korkmaz, 2003: 107), “Sözcük içinde birbirine yakın hecelerde seslerin yer değiştirmesi.” (Hengirmen, 1999: 192), “Sözcük içinde bazı seslerin yer değiştirmesi.” (Koç, 1992: 128), “Bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbirimin yer değiştirmesi.” (Vardar, 1980: 85) şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere göçüşme (metatez), bir söz birliği içindeki seslerin yer değiştirmesi esasında gerçekleşen ses hadisesi olup yer değiştirme işlemine hem ünlüler hem de ünsüzler dâhil olabilir. Ancak dil bilgisi terimleri sözlüklerinde genellikle örneklerin ünsüzler arasındaki yer değiştirmeden verildiği görülür.

Türkiye Türkçesinin gramer çalışmalarında göçüşme için “metatez, yer değiştirme, ses aktarımı” terimleri kullanılırken Kazan Tatar Türkçesinde sadece “metateza” teriminin kullanıldığını görülür. Bu ses olayı *Tatar Tilniñ Añlatmalı Süzligi*’nde (Kazan, 1979: 383) “Kelimedeki iki sesin veya hecenin yerlerinin değiştirilip söylenmesi durumu. Örneğin, *abzar – azbar, kırmıska - kımırıska*”, *Tatar Grammatikası-I* (Kazan, 1998: 85) adlı kitapta da “seslerin yer değiştirmesi durumu... Örneğin, *yañgal, yd. yalğan, mäptik, yd. mäktäp, azbar, yd. abzar* vd.” şeklinde açıklanmaktadır. Yer değiştiren seslerin niteliğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmediği için bu olayın bütün seslerde gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır.

Kelime içinde iki ses ya da ses grubunun yer değiştirmesi farklı uzaklıklarda gerçekleşebilir. Yer değiştiren ses ya da ses grupları birbirine yakın da uzak da olabilir. Göçüşme (metatez), komşu iki ses arasında veya uzak sesler arasında meydana gelebilir. Yan yana bulunan

¹ Yrd. Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, elmek: hgokce@ybu.edu.tr, hulyagokce06@gmail.com

seslerin yer değiştirmesi “yakın göçüşme”, yan yana bulunmayan ünsüzlerin yer değiştirmesi ile oluşan göçüşme ise “uzak göçüşme” olarak adlandırılır. (Korkmaz, 2003: 220, 237)

Genellikle ünsüzler arasında görölen bu ses olayına ünsüzlerin birbiriyle karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını ortadan kaldırmak amacıyla konuşma dilinde sıkça başvurulur. Genel Türk Dilinin ilk tarihî dönemlerinden bu güne kadar örneklere rastladığımız önemli ses olaylarından biridir.

Genel Türk Dilinin tarihî kaynakları üzerine yapılan çalışmalarda bazı göçüşme örneklerinin tespit edildiği görölmektedir. Bu örneklere kısaca değinecek olursak, Orhon Türkçesi döneminde göçüşme olayının gerçekteştiği iki kelime bulunmaktadır. Bunlar: “*balbar* ‘öldürölen düşman heykeli’ (Tuva III 3) < **barbal* < **barmal* < Mo. *barimal* ‘heykel’, *arkış* *äldäm* ‘alkış (ve) erdem’ (Tuva I 4) < **alkış ärdäm* ” (Tekin, 2003: 77)

*Dıvānu Lugāti ‘t-Türk’*ten tespit edilmiş bazı göçüşme örnekleri ise şunlardır: *alaş* ~ *aşıl* “düz”, *awya* ~ *aywa* “ayva”, *buğar-* ~ *buđrā-* “çentik açmak”, *buđdāy* ~ *budđāy* “buğday”, *çağmur* ~ *çamđur* “şalgam”, *ķořni* ~ *ķořı* < **ķořı* “komşu”, *küymān-* ~ *kümyān-* “gevşeklik göstermek, üstüne düşmemek”, *otra* ~ *ortu* “orta”, *örgüç* ~ *örçüg* “saç örgüsü”, *sarmusaķ* ~ *samursaķ* “sarımsak”, *yuldruga* ~ *yuldurğa* “kılıç gibi uzun bir bitki” vd. (Karahan, 2013: 158-159)

Harezm Türkçesi döneminde sadece şu kelimedede göçüşmeye rastlanmaktadır: *ķořı* > *ķořnu* (Argunşah vd., 2010: 115)

Çağatay Türkçesi döneminde göçüşme olayına rastlanan örnekler ise şunlardır: *örgen-* (Kaşg. *örgen-*) “öğrenmek”, *totķavul* “garnizon” ~ *toķtavul* (Moğ.), *yamđur* (< *yağmur*) “yağmur” (Eckmann, 1988: 29)

Tarihî Kıpçak Türkçesinden tespit edebildiğimiz göçüşme örnekleri şunlardır: *bağla-* > *balđā-* “bağlamak”, *çuğla-* > *çulđā-* “sarmak, giymek”, *yağmur* > *yamđur* ~ *yamđır* ~ *amđur* “yağmur”, *yigrendür-* > *yirgendür-* “iğrendirmek”, *tégzin-* > *tézin-* ~ *tézgün-* ~ *tézken-* “kaçmak, dönme”, Far. *başış* > *başış* “hediye, armağan, bağış”, *arķun* > *aķın* ~ *aķın* “yavaş yavaş”, *öksür-* > *öskür-* “öksürmek”, *oķřa-* > *ořķa-* “benzemek”, *yalđan* > *yağlan* “yalan”, *alın* ~ *anıl* “alın”, Ar. *dünya* > *dünya* “dünya”, *çömlek* > *çölmek* “çömlek”, *torba* > *tobra* “torba”, *urtu* > *urta* “karşı”, *éskir-* > *éksir-* “eskimek”, *tuynaķ* > *tunyaķ* “toynak”, *ayran* > *aryan* “ayran” (Güner, 2013: 105)

Günümüz Kıpçak Türkçesinin yayıldığı dil sahasındaki Türk lehçelerinde de göçüşme olayının gerçekteştiği kelimeler bulunmaktadır.

3.İNCELEME:

Kazan Tatar Türkçesinin yazı dili ve ağızlarından tespit ettiğimiz göçüşme örnekleri şunlardır:

3.1. Kazan Tatar Türkçesinin Yazı Dilindeki Göçüşme Örnekleri:

OTü. *ķarđulaç* “kırlangıç”; ETü. *ķarlıđaç*, *ķarđulaç* “kırlangıç”; MKıp. Hou. *ķarla:đa:ç* “id.”, Kİ *ķarlađuç* ~ *ķarlawuç* “id.”, Bul. *ķarlıđaç* “id.”, Kav. *ķarla:đa:ř* “id.”, Tuh. *ķarla:đa:ř* “id.”, (ED 657a, *ķarđula:c*);

Tat.Tü.yd. *ķarlıđaç* “kırlangıç” (TTS: 139), Perm ağ. *ķarlıđaç* (TTZDS: 392), Tara ağ. *ķarlıđaç* (TTZDS: 392), Zlatoust ağ. *ķarluđas* (TTZDS: 392), Tom diy. *ķarluđats* (TTZDS: 392),

OTü. *ķumursđa* “karınca”; ETü. *ķumursđa* “karınca”; MKıp. Hou. *ķumursķa*: “id.”, Kİ *ķumrusķa* “id.” (ED 628b, *ķumursđa*:);

Tat.Tü.yd. *ķırmısķa* “karınca” (TTS: 184) > Zlatoust ağ. *ķırmısķa* (THS I: 321), Karsun ağ. *ķımrısķa* (THS II: 66), Mäläkäs ağ. *ķımrısķa* (THS II: 100), Tav yağı ağ. gr. *ķımrısķa* (TTZDS: 441), Tubıl-İrtiş ağ. *ķımrısķa* (TTZDS: 441), Tarđan ağ. *ķımrısķa* (TTZDS: 442), Mordva-Karatay ağ. *ķımrısķa* (THS II: 83), Çüpräli ağ. *ķöm öriçķa* ~ *ķımrısķa* (THS II: 199), Kamışlı ağ.

kımrıska (THS I: 295), İçkin ağ. *kımrıska* (THS I: 340), Timnikov ağ. *kımrıska* (THS II: 16), Lämbrä ağ. *kımrıska* (THS II: 31),

OTü. *köprüg* “köprü”; ETü. *köprüg* “köprü”; MKıp. Hou., Bul., Tuh. *köpri* “id.”, Kİ *köprü* “id.” (ED 960b, *köprüg*);

Tat.Tü.yd. *küpür* “köprü” (TTS: 201) > Tobol ağ. *küpür* (TTZDS: 355), Baraba diy. *köpür* (TTZDS: 328),

OTü. *örümçäk* “örümcek”; ETü. *örümçäk* “örümcek”; MKıp. Tuh. *örümçük* “id.” (ED 231b, *örümçek*);

Tat.Tü.yd. *ürməküç* “örümcek” (TTS: 475) > Barda ağ. *ürməkçä* (TD: 80), Dürtöyli ağ. *ürməkçä* (TD: 63), Hıvalın ağ. *ürməkçä* (THS II: 56), Kıyğı ağ. *ürmäksä* (TD: 77), Tıpıkäy ağ. *ürmäksäv* (THS I: 362), Çüpräli ağ. *ürmäksä* (THS II: 199), Perm ağ. *ürməkçä* (THS I: 192), Stärlitamak ağ. *ürməkçä* (THS II: 133), Kasıym ağ. *ürminçä* (TD: 89, THS I: 162).

3.2. Kazan Tatar Türkçesinin Ağızlarındaki Göçüşme Örnekleri:

3.2.1. Yakın Göçüşme Örnekleri:

Tat.Tü.yd. *abzar* “ahır, ağıl” (TTS: 16) > Tarhan ağ. *azbar* (THS I: 81), Perm ağ. *azbar* (THS I: 192), Zlataust ağ. *azbar* (THS I: 321), İçkin ağ. *azbar* (THS I: 340), Timnikov ağ. *azbar* (THS II: 16), Lämbrä ağ. *azbar* (THS II: 31), Minzälä ağ. *azbar* (TD: 48), Tuymazı ağ. *azbar* (TD: 72), Hıvalın ağ. *azbar* (THS II: 56), Karsun ağ. *azbar* (THS II: 66), Mordva-Karatay ağ. *azbar* (THS II: 83), Mäläkäs ağ. *azbar* (THS II: 100), Stärlitamak ağ. *azbar* (THS II: 133), Şarlık ağ. *azbar* (THS II: 157), Çüpräli ağ. *azbar* (THS II: 199), Sırkıdı ağ. *azbar* (THS II: 209),

Tat.Tü.yd. *akça* “akçe, para” (TTS: 24) > Minzälä ağ. *açka* (TD: 48), Tuymazı ağ. *açka ~ aça* (TD: 72), Dürtöyli ağ. *aça* (TD: 63),

Tat.Tü.yd. *aylapkıç* “işçi elbisesi, önlük” (TTS: 28) > Bögrıslan ağ. *aylapkıç* (THS I: 260), Kamışlı ağ. *aylapkıç* (THS I: 295, TD: 86), Şarlık ağ. *aylapkıç ~ al'apkiç* (THS I: 157), Minzälä ağ. *aylapkıç* (TTZDS: 27), Kargalı ağ. *aylapkıç* (TTZDS: 27), Kamışlı ağ. *aylapkıç* (TTZDS: 27), Tübän Kama Kıräşinleri ağ. *aylapkıç* (TTZDS: 27), Uçalı ağ. *aylapkıs* (THS I: 376),

Tat.Tü.yd. *börni* “1. burun, 2. eski, kadim” (TTS: 55) > Timnikov ağ. *birni* (THS II: 16), Lämbrä ağ. *birni* (THS II: 31), Mäläkäs ağ. *birni* (THS II: 100), Şarlık ağ. *birni* (THS I: 157), Stärlitamak ağ. *börni* (THS II: 133),

Tat.Tü.yd. *brigadir* “ekip, kol, tim başkanı” (TTS: 55) > Mamadış ağ. *birgadir* (THS I: 32),

Tat.Tü.yd. *bukça* “kumaş çanta” (TTS: 57) > Tuymazı ağ. *muçka* (TD: 72),

Tat.Tü.yd. *büskä* “büyük göğüs” (TTS: 65) > Stärlitamak ağ. *büskä* (THS II: 133), Tarhan ağ. *büskä* “top” (TTZDS: 143), Mäläkäs ağ. *büskä* “top” (TTZDS: 143),

Tat.Tü.yd. *bürki* “börk, başlık” (TTS: 65) > Kargalı ağ. *bürki* (THS I: 276), Timnikov ağ. *bürki* (THS II: 16), Mäläkäs ağ. *bürki* (THS II: 100), Tav yağı Kıräşinleri ağ. *bürki* (THS II: 117), Stärlitamak ağ. *bürki* (THS II: 133), Çüpräli ağ. *bürki* (THS II: 199),

Tat.Tü.yd. *bürki* “börkü, başlığı” > Kamışlı ağ. *bürki* (THS I: 295), Tat.Tü.yd. *bürki* “börkü, başlığı” > Şarlık ağ. *bürki* (THS II: 157),

Tat.Tü.yd. *çüçäk* “çiçek” (TTS: 405) > Minzälä ağ. *çüçkä* (THS I: 222), Bögrıslan ağ. *çüçkä* (THS I: 260), Kamışlı ağ. *çüçkä* (THS I: 295), Timnikov ağ. *çüçkä* (THS II: 16), Stärlitamak ağ. *çüçkä* (THS II: 133), Şarlık ağ. *çüçkä* (THS II: 157), Perm ağ. *çüçkä* (THS I: 192), Tıpıkäy ağ. *süskä* (THS I: 362),

Tat.Tü.yd. *çırşı* “köknar” (TTS: 403) > Karsun ağ. *çırış* (THS II: 66), Tav yağı Kıräşinleri ağ. *çırış* (THS II: 117),

- Tat.Tü.yd. *çikmän* “cepken” (TTS: 395) > Minzälä ağ. *çipkün* (THS I: 222), Perm ağ. *çipkün* (TTZDS: 751) ~ *çipkin* (THS I: 192), Tübän Kama Kırışınleri ağ. *çipkün* (TTZDS: 751), Stärliitamak ağ. *çipkün* ~ *çikmän* (THS II: 133),
- Tat.Tü.yd. *çirüü* “çürütmek” (TTS: 394) > Bögrıslan ağ. *ıçirtü* (THS I: 260),
- Tat.Tü.yd. *üyrän* “ayran” (TTS: 458) > Nokrat ağ. *üryän* (TD: 83, TTZDS: 87),
- Tat.Tü.yd. *ilk* “ilk önce, önce” (TTS: 427) > Kama Tamagı ağ. *ilkı* (THS I: 72), Perm ağ. *ilkı* (THS I: 192), Kamışlı ağ. *ilkı* (THS I: 295), Tımnıkov ağ. *ilkı* (THS II: 16), Lämbrä ağ. *ilkı* (THS II: 31), Hıvalın ağ. *ilkı* (THS II: 56), Mäläkäs ağ. *ilkı* (THS II: 100), Stärliitamak ağ. *ilkı* (THS II: 133), Şarlık ağ. *ilkı* (THS II: 157), Çüprälı ağ. *ilkı* (THS II: 199),
- Tat.Tü.yd. *irın* “dudak” (TTS: 110) > Stärliitamak ağ. *irını* (THS II: 133),
- Tat.Tü.yd. *kapka* “kapı” (TTS: 136) > Baraba ağ. *kabak* (TDF: 35), Tımnıkov ağ. *kabak* (THS II: 16), Lämbrä ağ. *kabak* (THS II: 31), Hıvalın ağ. *kabak* (THS II: 56), Sırkıdı ağ. *kabak* (THS II: 209), Mişär diy. *kabak* (TTZDS: 265), Kasıym ağ. *’aba*’ (THS I: 295),
- Tat.Tü.yd. *karşı* “karşı” (TTS: 140) > Mordva-Karatay ağ. *karış* (THS II: 83), Tımnıkov ağ. *karış* (TTZDS: 277), Layış ağ. *karış* (TTZDS: 277),
- Tat.Tü.yd. *kayrı* “ıhlamur vb. ağacın işlenmeye yarar kabuğu” (TTS: 130) > Norlat ağ. *kayır* (THS I: 57),
- Tat.Tü.yd. *kıyrsıt-* “gücendirmek” (TTS: 178) > Barda ağ. *kıyrsırat-* (TD: 80),
- Tat.Tü.yd. *kömak* “şerbetçi otu” (TTS: 158) > Perm ağ. *kumalak* ~ *kömalak* (THS I: 192, TTZDS: 412), Börı ağ. *kömalak* ~ *kumalak* (THS I: 246, TTZDS: 412), Zlatoust ağ. *kömalak* (THS I: 321, TTZDS: 412), Tıpkäy ağ. *kömalak* (THS I: 362, TTZDS: 412), Uçalı ağ. *kömalak* (THS I: 376),
- Tat.Tü.yd. *kuala-* “kovalamak” (TTS: 171) > Çüprälı ağ. *kaula-* (THS II: 199, TTZDS: 280), Şarlık ağ. *kaula-* (THS II: 157), Baltaç ağ. *kaula-* (TTZDS: 401), Mamadış ağ. *kaula-* (TTZDS: 401), Norlat ağ. *kaula-* (TTZDS: 401), Kamışlı ağ. *kaula-* ~ *kavla-* (THS I: 295, TTZDS: 401), Kargalı ağ. *kavla-* (THS I: 276), Mäläkäs ağ. *kavla-* (THS II: 100),
- Tat.Tü.yd. *kürsüt-* “göstermek” (TTS: 202) > Minzälä ağ. *küsert-* ~ *kürsüt-* (THS I: 222), Tav yağı Kırışınleri ağ. *küsert-* (THS II: 117), Mamadış ağ. *küsert-* (THS I: 32),
- Tat.Tü.yd. *kürşı* “komşu” (TTS: 202) > Tımnıkov ağ. *kürış* (THS II: 16), Lämbrä ağ. *kürış* (THS II: 31), Mordva-Karatay ağ. *kürış* (THS II: 83), Mäläkäs ağ. *kürış* (THS II: 100), Tav yağı Kırışınleri ağ. *kürış* (THS II: 117), Sırğaç ağ. *kürış* (THS II: 186), Çüprälı ağ. *kürış* (THS II: 199), Sırkıdı ağ. *kürış* (THS II: 209),
- Tat.Tü.yd. *mañgay* “1. Alın 2. Dağın en yüksek dik yeri” (KTTS: 186) > Barda ağ. *mağlay* (TD: 80)
- Tat.Tü.yd. *näfs* “nefis, benlik” (TTS: 230) > Kamışlı ağ. *näpsı* (THS I: 295),
- Tat.Tü.yd. *ömah* “cennet” (TTS: 237) > Kama Tamagı ağ. *cömak* (THS I: 72), Mäläkäs ağ. *cımak* (THS II: 100), Sırğaç ağ. *cımak* (THS II: 186), Çüprälı ağ. *dcımak* (THS II: 199),
- Tat.Tü.yd. *öçra-* “rastlamak, rast gelmek” (TTS: 236) > Kazan Artı Baltaç ağ. *çöra-* (TDF: 35), Stärliitamak ağ. *çöra-* (THS II: 133), Kama Tamagı ağ. *çöra-* (THS I: 72),
- Tat.Tü.yd. *öçrat-* “rastlamak, rast getirmek” (TTS: 236) > Kamışlı ağ. *çrat-* (THS I: 295),
- Tat.Tü.yd. *pırçatka* “eldiven” (TTS: 241) > Kasıym ağ. *püçärkä* (THS I: 162, TTZDS: 525),
- Tat.Tü.yd. *rızık* “rıızık” (TTS: 257) > Perm ağ. *ırzık* (THS I: 192),
- Tat.Tü.yd. *sölgı* “havlu, peşkir” (TTS: 287) > Kürşe ağ. *sılık* (TTZDS: 571), Bastan ağ. *sılık* (TTZDS: 571), Kasıym ağ. *sılı* (TTZDS: 571, TD: 89),
- Tat.Tü.yd. *truba* “boru” (TTS: 324) > Lämbrä ağ. *trba* (THS II: 31), Kalmak ağ. *trba* (TTZDS: 673),

Tat.Tü.yd. *torıpşa* “muşamba” (TTS: 324) > Minzälä ağ. *torpoşa* (THS I: 222),

Tat.Tü.yd. *umarta* “arı kovanı” (TTS: 358) > Tımnikov ağ. *murta* (THS II: 16), Mişär diy. *murta* (TTZDS: 487), Kasıym ağ. *murta* (TTZDS: 487), Hıvalın ağ. *murta* (TTZDS: 487), Kuznetsk ağ. *murta* (TTZDS: 487), Mäläkäs ağ. *murta* (TTZDS: 487),

Tat.Tü.yd. *urn* “yer, mekan” (TTS: 361) > Kamışlı ağ. *urnı* (THS I: 295), Lämbrä ağ. *urnı* (THS II: 31), Karsun ağ. *urnı* (THS II: 66), Stärlitamak ağ. *urnı* (THS II: 133), Şarlık ağ. *urnı* (THS II: 157), Çüpräli ağ. *urnı* (THS II: 199), Tımnikov ağ. *urnı* (THS II: 16),

Tat.Tü.yd. *ülçäv* “1. Ölçme 2. Ölçü aleti, ölçü” (TTS: 474) > Nokrat ağ. *üçläv* (TD: 83).

3.2.2. Uzak Göçüşme Örnekleri:

Tat.Tü.yd. *abzar* “ahır, ağıl” (TTS: 16) > Mäçitli ağ. *arbaz* (THS I: 321), Turbazlı ağ. *arbaz* (THS I: 351), Kıyğı ağ. *arbaz* (TD: 77), Uçalı ağ. *arbad* (THS I: 376),

Tat.Tü.yd. *baskıç* “merdiven” (TTS: 45) > Lämbrä ağ. *baçkıs* (THS II: 31), Tımnikov ağ. *baçkız* (THS II: 16), Mäläkäs ağ. *baçkız* (THS II: 100), Çüpräli ağ. *baçkız* (THS II: 199),

Tat.Tü.yd. *bälüzik* “bilezik” (TTS: 48) > Minzälä ağ. *bädälük* (THS I: 222), Tıpkäy ağ. *pädälük* ~ *pädük* (THS I: 362),

Tat.Tü.yd. *çürükäy* “küçük gövdeli bir cins yabancı ördek” (TTS: 407) > İçkin ağ. *tsügüräy* (THS I: 340),

Tat.Tü.yd. *dilbigü* “dizgin” (TTS: 85) > Lämbrä ağ. *däbigä* (THS II: 31), Perm ağ. *däbigä* (TTZDS: 167), Kalda ağ. *däbigä* (TTZDS: 167), Tımnikov ağ. *däbigä* (THS II: 16), Kuznitsk ağ. *däbigä* (TTZDS: 167),

Tat.Tü.yd. *dülänä* “ak diken” (TTS: 91) > Uçalı ağ. *dunala* (THS I: 376),

Tat.Tü.yd. *ütüç* “horoz” (TTS: 462) > Mäläkäs ağ. *üçät* (THS II: 100, TTZDS: 91), Çistay ağ. *üçät* (TTZDS: 91), Sırçaç ağ. *üçät* (TTZDS: 91), Karsun ağ. *üçät* (TTZDS: 91),

Tat.Tü.yd. *äybır* “şey, eşya” (TTS: 457) > Mordva-Karatay ağ. *ürbiy* (THS II: 83),

Tat.Tü.yd. *gazap* “azap” (TTS: 73) > Zlatoust ağ. *ğabaz* (THS I: 321),

Tat.Tü.yd. *ındır* “harman yeri” (TTS: 423) > Perm ağ. *ırdın* (THS I: 192), Sibir diy. *ırdın* (TDF: 35),

Tat.Tü.yd. *işış* “işitmek, duymak” (TTS: 116) > Dürtöylü ağ. *itış* (TD: 63)

Tat.Tü.yd. *kätmän* “çapa” (TTS: 190) > Tarhan ağ. *täkmän* (THS I: 81, TTZDS: 617), Tömän ağ. *täkmän* (TTZDS: 617),

Tat.Tü.yd. *kıçıtkan* “ısırgan” (TTS: 187) > Perm ağ. *çığırkin* ~ *çığırkän* (THS I: 192, TTZDS: 743), İçkin ağ. *tsıçırkän* ~ *tsıkırkän* (THS I: 340), Mordva-Karatay ağ. *tuçkan* (THS II: 83), Tımnikov ağ. *kışırkän* (TTZDS: 301), Sırçaç ağ. *kışırkän* (TTZDS: 301), Zlatoust ağ. *kışırkän* (TTZDS: 301),

Tat.Tü.yd. *kilış-kilbät* “boy bos” (TTS: 149) > Bärängi ağ. *şikil-kilbät* (TD: 58);

Tat.Tü.yd. *külgü* “gölge” (TTS: 200) > Mamadış ağ. *kügälü* (TTZDS: 343), Döbyaz ağ. *kügälü* (TTZDS: 343), Bärängi ağ. *kügälü* (TTZDS: 343, THS I: 51), Kazan artı ağ. *kügälü* (TTZDS: 343), Kıräşin ağ. *kügälü* (TTZDS: 343), Baltaç ağ. *kügälü* (THS I: 39), Kama Tamagı ağ. *kügälü* (THS I: 72), Minzälä ağ. *kügälü* (THS I: 222),

Tat.Tü.yd. *kuşuç* “çift avuç” (TTS: 177) > Kamışlı ağ. *kuçuş* (TD: 86),

Tat.Tü.yd. *lägnät* “lanet” (TTS: 208) > Kıyğı ağ. *näglät* (TD: 77)

Tat.Tü.yd. *läzzät* “lezzet” (TTS: 209) > Kıyğı ağ. *näzlät* (TD: 77);

Tat.Tü.yd. *läzzätli* “lezzetli” (TTS: 209) > Kazan Artı Kıräşinleri ağ. *näzlätli* (TTZDS: 494),

Tat.Tü.yd. *manara* “minare” (TTS: 212) > Tarhan ağ. *marana* (THS I: 81), Tipikay ağ. *marana* (THS I: 362), Stärlitamak ağ. *marana* (THS II: 133),

Tat.Tü.yd. *mäktüp* “mektepe, okul” (TTS: 220) > Kamışlı ağ. *mäptik* (THS I: 295, TD: 86), Çistay ağ. *mäptik* (TTZDS: 473), Zlatoust ağ. *mäptik* (TTZDS: 473),

Tat.Tü.yd. *samavır* “semaver” (TTS: 265) > Kazan Artı Kırâşinleri ağ. *samurav* (TTZDS: 560), Nokrat ağ. *samar* (TTZDS: 560), Tübän Kama Kırâşinleri ağ. *samarav* (TTZDS: 560), Sırğaç ağ. *samarav* (TTZDS: 560), Bögrıslan ağ. *samarav* ~ *samurav* (THS I: 260), Kargalı ağ. *samurav* (THS I: 276),

Tat.Tü.yd. *savit* “çanak, çömlek” (TTS: 262) > Mordva-Karatay ağ. *tawıs* (THS II: 83),

Tat.Tü.yd. *sızık* “çizgi” (TTS: 282) > Çüprälı ağ. *sıgız* (THS II: 199),

Tat.Tü.yd. *sıñıl* “küçük kız kardeş” (TTS: 270) > Kasıym ağ. *sılın* (TTZDS: 571, THS I: 162),

Tat.Tü.yd. *sumala* “reçine” (TTS: 279) > Bärängi ağ. *sulama* (TTZDS: 585, TD: 58), Kazan Artı ağ. *sulama* (TTZDS: 585),

Tat.Tü.yd. *tastımal* “peşkir” (TTS: 301) > Uçalı ağ. *tastılman* (THS I: 376),

Tat.Tü.yd. *tärüzü* “pencere” (TTS: 341) > İçkin ağ. *tüzürü* (THS I: 340),

Tat.Tü.yd. *ukıtuçı* “öğretmen” (TTS: 357) > Tuymazı ağ. *utıkuçı* (TD: 72)

Tat.Tü.yd. *yalgan* “yalan” (TTS: 443) > Kamışlı ağ. *yanğal* (THS I: 295), Layış ağ. *yanğal* (TTZDS: 233), Hıvalın ağ. *yanğal* (TTZDS: 233), Karsun ağ. *yanğal* (TTZDS: 233), Kuznıtsk ağ. *yanğal* (TTZDS: 233), Kazan Artı ağ. *yanğal* (TDF: 35), Mişâr diy. *yanğal* (TDF: 35).

SONUÇ

1. Kazan Tatar Türkçesinin yazı dili ve ağızlarından tespit ettiğimiz göçüşme örneklerinden hareketle bu ses olayının ağızlarda yaygın olarak gerçekleşen bir ses olayı olduğu söylenebilir.

2. Kazan Tatar Türkçesinin yazı dilinde sadece dört kelimeye göçüşmenin olduğu görülmüştür.

3. Kazan Tatar Türkçesinin ağızlarında göçüşmenin her iki türünün de örnekleri tespit edilmiştir.

4. Ünsüz-ünsüz arasında gerçekleşen yakın göçüşmede yer değiştiren sesler şunlardır: /bz-/ > /zb-/ , /-kç-/ > /-çk-/ , /-km-/ > /-pk-/ , /-ks-/ > /-sk-/ , /-lç-/ > /-çl-/ , /-lm-/ > /-ml-/ , /-ly-/ > /-yl-/ , /-ng-/ > /-gl-/ , /-rç-/ > /-çr-/ , /-rs-/ > /-sr-/ , /-yr-/ > /-ly-/ ,

5. Ünlü-ünsüz arasında gerçekleşen yakın göçüşmede yer değiştiren sesler şunlardır: /ik/ > /kĩ/ , /in/ > /nĩ/ , /is/ > /sĩ/ , /äk/ > /kã/ , /ın/ > /mı/ , /ıp/ > /pö/ , /öç/ > /cö/ , /öç/ > /çö/ , /um/ > /mu/ , /üç/ > /çã/ , /çĩ/ , /sã/ ,

6. Ünsüz-ünlü arasında gerçekleşen yakın göçüşmede yer değiştiren sesler şunlardır: /çi/ > /iç/ , /gĩ/ > /ik/ , /ka/ > /ak/ , /ri/ > /ir/ , /ru/ > /ır/ , /rü/ > /ir/ , /şı/ > /ış/ ,

7. Ünlü-ünlü arasında gerçekleşen yakın ve uzak göçüşmeye sadece birer örnekte rastlanmıştır.

Kazan Tatar Türkçesinin yazı dilindeki *kuala-* “kovalamak” kelimesinin ağızlardaki şekillerinde ünlü-ünlü arasında gerçekleşen yakın göçüşme tespit edilmiştir. Bu kelimeye /ua/ > /au/ sesleri yer değiştirmiştir: Tat.Tü.yd. *kuala-* “kovalamak” (TTS: 171) > Çüprälı ağ. *kaula-* (THS II: 199, TTZDS: 280), Şarlık ağ. *kaula-* (THS II: 157), Baltaç ağ. *kaula-* (TTZDS: 401), Mamadış ağ. *kaula-* (TTZDS: 401), Norlat ağ. *kaula-* (TTZDS: 401), Kamışlı ağ. *kaula-* ~ *kaula-* (THS I: 295, TTZDS: 401), Kargalı ağ. *kaula-* (THS I: 276), Mäläkäs ağ. *kavla-* (THS II: 100),

Kazan Tatar Türkçesinin yazı dilindeki *dilbiğä* “dizgin” kelimesinin ağızlardaki şekillerinde ünlü-ünlü arasında gerçekleşen uzak göçüşme tespit edilmiştir. Bu kelimedede /ī/ > /ii/ sesleri yer değiştirmiştir: Tat.Tü.yd. *dilbiğä* “dizgin” (TTS: 85) > Lämbrä ağ. *dilbigä* (THS II: 31), Perm ağ. *dilbigä* (TTZDS: 167), Kalda ağ. *dilbigä* (TTZDS: 167), Tımnıkov ağ. *dilbiga* (THS II: 16), Kuznıtsk ağ. *dilbiga* (TTZDS: 167).

8. Bu lehçede uzak göçüşme, ünsüz-ünsüz sesler arasında gerçekleşmiştir. Uzak göçüşmede yer değiştiren sesler şunlardır: /br/ > /rb/, /çt/ > /tç/, /kç/ > /çg/, /tsk/, /kp/ > /pk/, /kt/ > /tk/, /lg/ > /gl/, /ln/ > /ñl/, /nl/, /lz/ > /dl/, /ml/ > /lm/, /mr/ > /rm/, /ñl/ > /ln/, /nr/ > /rn/, /rk/ > /gr/, /rz/ > /zr/, /sç/ > /çs/, /çz/ > /zç/, /st/ > /ts/, /şç/ > /çş/, /şt/ > /tş/, /tç/ > /çt/, /yr/ > /ry/, /zk/ > /gz/, /zp/ > /bz/.

KISALTMALAR:

ağ. : ağız

diy. : diyalekt

ED : Sir G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford, 1972

ETG: A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig, 1941 (Türkçe baskı, çev. Mehmet Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları: 532, TTK Basımevi, Ankara, 1988)

ETü.: Eski Türkçe

Hou.: M. Th. Houtsma, *Ein Türkisch-arabisches Glossar*, Leiden, 1984

Kav.: *El-Ḳavāninü'l-Külliyē li-Zabti'l-Luğati't-Türkiyye*, yay. Fuad Köprülü, İstanbul, 1928

Kıp. : Kıpçak Türkçesi

Kİ.: Abū Hayyān, *Kitāb al-idrāk li-lisān al-Atrāk*, haz. A.Caferoğlu, İstanbul, 1931

KTG: G. Güner, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013

KTTS: M. Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara, 2009

OTü.: Ortak Türkçe

Tat.Tü.yd. : Tatar Türkçesi yazı dili

TD: G. H. Ähätoŷ, *Tatar Dialektologiyäsı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1984

TDF: G.M.Söngatov, *Tatar Dialektlerinin Fonetikası*, Kazan, 2000

TTZDS: F.S. Bayazitova vd., *Tatar Tilñiñ Zur Dialektologik Süzlüğü*, Kazan, 2009

yd.: yazı dili

KAYNAKLAR

ARGUNŞAH, Mustafa vd. (2010), *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları

BAYAZİTOVA, F.S. vd. (2009), *Tatar Tilñiñ Zur Dialektologik Süzlüğü*, Kazan

CAFEROĞLU, Ahmet (1955), "Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi," *TDAY-Belleten* 1955, Ankara: TDK, s.1-7.

CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford

ECKMANN, J. (1988), *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

ÄHÄTOV, G. H. (1984), *Tatar Dialektologiyäsı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan

EREN, Hasan (1953), "Türk Dillerinde Metathese," *TDAY-Belleten* 1953, s.161-180.

GABAİN, A. von (1941), *Alttürkische Grammatik*, Leipzig (Türkçe baskı: çev. Mehmet Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları: 532, TTK Basımevi, Ankara, 1988)

GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul

KARAHAN, Akartürk (2013), *Dīvānu Lüğāti't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara

KOÇ, Nurettin (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul

KORKMAZ, Zeynep (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.

ÖNER, M. (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara

SÖNGATOV, G. M. (2000), *Tatar Dialektlerinin Fonetikası*, Kazan

Tatar Halk Söyləşlär-i I-II, Kazan, 2008

Tatar Tılınñ Añlatmalı Süzliğı, I Tom. (1977), II. Tom (1979), III. Tom (1981), SSSR Fännär Akademiyası, Kazan Filialı, Galimcan İbrahimov İsimindəgi Tıl, Ādābiyāt hām Tariğ İnstitutı, Tatarstan Kitap Nāşriyatı, Kazan

TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi, İstanbul

VARDAR, Berke (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara

* * * * *

ÇİN HALK CUMHURİYETİNDE TATAR TÜRKÇESİ (Toplumsal Dil Bilimi Bakımından Bir İnceleme)

Alfiya YUSUPOVA*

Özet

Tatarlar tarih boyunca dünyanın birçok bölgesine göç etmişlerdir. Bu göçler sonucunda dillerinde yaşadıkları coğrafyadaki dillerin etkisiyle çeşitli farklılıklar, değişimler meydana gelmiştir. Bu çalışmada da Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Tatarların konuşma dillerindeki değişimler üzerinde durulmuştur. Çalışmada Tatarların göç sebepleri, göç tarihlerine, Tatar dilinin Çin'deki kullanım alanlarına değinilmiş, ayrıca Çin'de yaşayan Tatarların diline giren sözcüklere örnekler verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tatar Türkçesi, diaspora, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan topluluklar, gramer, söz varlığı

Dünyada 7 milyona yakın Tatar olduğu düşünülmektedir. Rusya'da Tatarların nüfusu 5 milyondan fazladır. Bunların 4,6 milyonu ise İdil-Ural Bölgesi'nde yaşamaktadır. Tatar halkının büyük bir bölümü Sovyetler Birliği zamanındaki cumhuriyetlerde, günümüz için söylemek gerekirse yakın ülkelerde yaşam sürmektedirler. Tatarlar; Türkiye, Romanya, Polonya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Finlandiya, Avustralya ve Japonya'da, bazı Arap ülkelerinde, hatta Güney Amerika ülkeleri gibi uzak ülkelerde de yaşamaktadırlar. Sayıları kesin bilinmemekle birlikte 80 bin ile 100 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Çin, zamanında birçok milleti barındırmış bir ülkedir. Tatar diasporasının büyük bir bölümü farklı zamanlarda, çeşitli sebeplerden Çin'e göç etmiştir. Günümüzde de buraya kök salıp yaşam sürmektedir.

Çin'deki Tatarların oluşum ve yaşam tarihleri, hayat şartlarını yansıtan bilgiler ve ilginç olaylar Rusya seyyahları ve âlimleri Ç. Velihanov, V. V. Radlov, N. N. Pantusov ve N. F. Katanov'un çalışmalarında; 19. yüzyılın 2. yarısındaki ve 20. yüzyılın başlarındaki yazılarında kendine yer edinmiş ve ayrıca önemli bir yere sahiptir. Şincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Tatarlar hakkında süreli yayın sayfalarında da birçok makale yayınlanmış olup yayınlanmaya devam etmektedir.

Günümüzde Tatar dilinin Uzak Doğu'da da kullanılması oldukça sevindiricidir. Bunu farklı yönlerden araştırmak ve yapılan araştırmaları bilimsel hâle getirmek ise uzak bölgelerde yaşamakta olan Tatar halkının yaşamını bütünüyle anlamak için bir ana kaynak teşkil etmektedir.

* Prof. Dr. Alfiya Yusupova, Kazan Federal Üniversitesi öğretim üyesi

Doğuda yaşayan Tatar diasporasının dilini Çin Tatarlarının, özellikle de Şincan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki soydaşlarımızın konuşma dilini temel alarak araştırmanın bu yöneleştteki gerekli amaçlardan biri olduğu düşünülmektedir. Çünkü oradaki Tatar-Uygur ve Tatar-Çin iki dilliliği özelliklerini içine alan dil materyallerin araştırılmadığı söylenebilir, bu yüzden söz konusu araştırmanın Tatar dilini teori ve uygulama açısından daha da geliştireceğini düşünmekteyiz.

Tatarların Çin'e göçüp yerleşmelerinin iki dalga hâlinde gerçekleştiği söylenmektedir. "Soydaşlarımızın bu taraflarda görülmeye başlanmalarının Gulca şehri ve Gulca Sultanlığının varlığını sürdürdüğü 1864-1871 yıllarına denk geldiği söylenmekte idi. Örneğin, bazı yazılı kaynaklar ve önceden duymuş olduğum rivayetler şöyle söylüyor idi. Muhacirliğin ilk dönemi, içine birkaç dönemi de alarak 1917-1921 ve 1922 yıllarından başlayarak 30'lu yıllardaki büyük açlık olaylarına kadarki aralığa denk gelmektedir. Zorla Hristiyanlaştırma, Ruslaştırma eğilimi, çeşitli takipler, hakların elden alınması, fazladan vergi alınması, mecburi göç sebebiyle bazı Tatarlar 1920-30 yıllarında sırasıyla Kazan, Ufa, Sibiry ve Kazakistan üzerinden Çin'e ulaşmışlardır. Tatarlar yol yapımında aktif rol oynamış, ticaretle uğraşmışlardır. Bunun sonucunda Çin'in kuzeyinde Tatar toplumu meydana gelmiştir." (Gosmanov 1996: 24-44).

Tatarlar genelde Şincan, Sanci Hui Özerk İli'nde, İli ve Çen bölgelerinde yaşamaktadır; çoğunluğu Gulca, Urumçi, Çöçek şehirlerine yerleşmişlerdir. 2000 yılı istatistiklerine göre Şincan'da 5 bine yakın Tatar bulunmaktadır. Aynı zamanda Pekin, Tientsin, Çengçou ve diğer büyük şehirlerde de Tatarların yaşadığı bilinmektedir.

Ana dili, düşüncenin maddesi ve şeklidir; bilgi toplama, bilgiyi muhafaza etme ve kullanma, bireyin ve bir halkın temel gelişme aracıdır. Ana dili düşüncesi genelde "anne ve babadan ya da akrabalarından miras olarak alınan, küçüklükten konuşulmaya başlanan dil" olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Anne ve baba farklı dillerde konuşuyorsa ana dili tek bir dil de olmayabilir. Çocuğa konuşmayı anne veya babası değil, başka milletten birisi öğretirse ana dil her zaman birincisi de olmayabilir. Kişi, yurt dışında yaşıyor ve ana dilinde eğitim almıyorsa ana dili temel iletişim dili olamaz. Bu yüzden an adili Tatarca olan hiçbir göçmen için de temel dil değildir.

Çin'in şehirleri çok ulusludur. Buna bakılmaksızın Gulca, Urumçi ve Çöçek'te Tatar dilinin temel kullanım alanları olarak aşağıdakiler sayılabilir:

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ilk önce bu şehirlerde Tatar dili eğitim dili olarak yaşamıştır. Gulca, Urumçi ve Çöçek'te ilk ve orta öğretimde eğitim Tatar dilinde verilmiştir. Bunu Tatar okullarının isimleri de kanıtlar niteliktedir: "Tatar maktäbe", "Kızlar maktäbe", "Nur maktäbe", "Göländäm xanım maktäbe", "Maksudiyä maktäbe", "Gomäriyä maktäbe" vb. Tatar okullarında sadece Tatarlar değil; Uygur, Kazak, Özbek, Dungan ve Çinliler de öğrenim görmüştür.

Tatar dili iş alanında konuşma ve yazı dili olarak da kullanılmıştır. Gulca'da iş alanında sağlanan iletişim Rusya'daki önceki altyapıyı hatırlatmaktadır. Belgeler tam yapılmak ve katı kurallar çerçevesinde oluşturulmak zorunda idi. Böylece bu gibi iş belgelerindeki eski ibareler ve sağlam kalıplar günümüze kadar ulaşmıştır.

Tatar dili hizmet alanında da geniş ölçüde kullanılmaktadır. Tatar iş adamlarının sahibi olduğu 60 kadar dükkânda alışverişin, yaşam, ulaşım ve hukuk hizmetlerinin Tatar dilinde yapıldığını "Alga" gazetesinden alınan çok sayıdaki ilanlar ile şehrin adres ve haber kitaplarına giren malûmatlar bir kez daha doğrulamaktadır. Ayrıca posta hizmeti de Tatar dilinde verilmiştir.

Tatar Gulcasının kültürel hayatı pek de büyük olmayan bir taşraya göre şaşılacak derecede zengindir. Devrime kadarki dönemde Rusya aydınlarının Çin'e göçmeleri Urumçi ve Gulca şehirlerinin kültürüne ayrı katkı sağlamıştır. Kütüphane fonları aracılığıyla göçmenler Tatar kültürü ve kitapları ile tanışma imkânı bulmuşlardır. Kütüphanelerdeki Tatar yazarlarının eserlerini isteyen herkes okuyabilmektedir. "Mökämmäl Xisap", "Gomumi Tarix", "Xalık Tarixı" gibi ders kitapları Tatar dilinde basılmıştır. 1947'de Gulca şehrinde Gabdulla Tukay'ın şiir kitabı çıkmıştır.

Tatarlar toplu olarak yaşadıkları için Urumçi, Gulca ve Çöçek şehirlerinde Tatar yer adları üstünlüktedir. Bunun en açık örneği olarak şehirdeki sokaklara Tatarca ad verilmesini ve diğer adlandırmaların da Tatarca yapıldığını göstermek gerekir. Örneğin; “Nugay gorod (Nogay şehir)”, “Taşläpkä bazarı”, “Altay şirkäte”, “T’yan-Şan şirkäte”, “Gali bakçası”, “Nugay damella bağı (Nogay Müderris Bağı)”, “Tukay küçäse (Tukay sokağı)”, “Xäbip Yuni küçäse”, “Nugay mäçete (Nogay Camii)”, “Tatar ziratı (Tatar mezarlığı)” vb. Tatar caddeleri, dükkânları ve konukevi adlarından başka Tatar dilinde verilen çeşitli ilân ve reklamlara da sık rastlanmaktadır (Märxäbä Tatar Tamakları – Merhaba Tatar Yemekleri).

Tatar dili Müslüman şehirleri Gulca ve Urumçi’de din dili olarak sayılmıştır. Bu yerlerde Tatar camileri faaliyet göstermiş (Tatar Camii, Nugay Camii), Müslüman takvimi yapılmıştır. Tataristan’ın Apostovo ilçesi Urta Baltay köyünden Urumçi’ye giden Şakir Molla Urumçi Camii’nde 30 yıl imamlık yapmıştır. Dolayısıyla cami, bugün de Tatar camisi olarak anılmaktadır. Camilerde ibadet Arap dilinde, sohbet ise Tatar diline olmuştur. Gulca’da dini edebiyat ve Müslümanların süreli yayınları Tatar dilinde çıkarılmıştır. Bunun dışındaki dini eserler (vaazlar vb.) de Tatar dilinde yazılmıştır. Gulca ve Urumçi şehirlerinde Tatar dilinin asıl kullanım alanının günlük yaşam olduğunu söylemek mümkündür. Aile içi iletişim ve hısımlarla resmî olmayan konuşmalar Tatarca olmuştur. Bu ise temel etnik özelliktir ve etnik kimliğin bilindiğini gösteren bir işarettir. Bu şekilde, Tatarların doğudaki göç merkezleri olan Urumçi, Gulca ve Çöçek şehirlerinde yaşantı daha çok Tatar gelenekleri ve İslam kanunları temelinde sürdürülmüştür. Yabancı memlekette olunmasına ve yerli halkın nüfus açısından çok daha fazla olmasına rağmen Tatar dili günlük hayatta aktif bir şekilde kullanılmıştır.

Çok uluslu Gulca ve Urumçi şehirlerinde Uygur, Kazak, Özbek, Kırgız ve diğer halklar da kendi dil ve kültürlerini koruyabilmişlerdir; ancak bunlar arasında Tatar dili üstünlük kazanmıştır.

Çok uluslu devletlerde dil siyaseti yapmak oldukça zordur. Tatar ve Çin dilleri örneğinde; Çin dilinin resmi dil, Tatar dilinin ise yabancı dil olmasına rağmen Tatar dilinin Çin’de, özellikle de Gulca şehrinde geniş ölçüde kullanılan bir dil olarak kaldığını söylemek mümkündür.

Çin’de yaşayan Tatarların konuşma dillerinin büyük bir bölümünü Tatar edebî dili için eskiyen, unutilan, pasifleşen sözcükler içerisinde değerlendirilen birimler oluşturmaktadır. Konuşmada rastlanılan bazı sözcükler Tatar edebî dilinde tarihi sözcükler olarak görülmektedir. Diasporanın konuşma dilinde bazı sözcükler ses, semantik ve hatta morfolojik açıdan da değişimler geçirmişlerdir. Çin’de yaşayan Tatarların konuşma dillerindeki özellikler Tatar dilinin diyalektlerinde ve eski yazılı eserlerde görülmektedir.

Akrabalık terimleri arasında *ättä* (baba), *tätä* (anne), *abıy* (ağabey), *ännä* (nine), *babay* (dede), *däw äti* (büyükbaba), *däw äni* (büyükanne), *appay* (teyze), *keçkenä ättä* (amca), *kilen* (gelin), *kiyäv bala* (damat), *näberä* (torun), *eddä* (abla) *ugıl* (oğul), *kayınana* (kaynana), *kayınäti* (kayınbaba), *señelkäy* (kız kardeş), *enekäy* (erkek kardeş), *abziy* (ağabey), *çal* (ihtiyar), *kämpir* (kadın), *ayal* (kadın) vb. leksik birimler bulunmaktadır.

Günlük yaşam (giyecek, takılar, mutfak gereçleri) ile ilgili sözcükler arasında *çapan* (mont), *rumal* (şal), *küynäk* (gömlek), *paypaq* (çorap), *pima* (çizme), *bätinkä* (ayakkabı), *qulaqça* (kulaklı şapka), *mayqa* (atlet), *pal’to*, *tirä çapan* (deri mont), *ayaq* (ayakkabı), *norka* (kürk), *pärdä* (perde), *zäncir* (zincir), *özek* (yüzük), *käsä* (kase), *küzäynäk* (gözlük) vb. sözcükler vardır.

Çin’de yaşayan Tatarların konuşma dilinde korunmuş olan yemek adları arasında *ikmäq*; *butqa* (lapa); *aş*; *tamaq* (yemek); *balıq*; *yomırtqa*, *toqım*, *kükäy* (yumurta); *yomırqa tábäse* (sahanda yumurta); *körpä* (çavdar); *pılaw*; *şikär*; *şulpa* (çorba); *serkä* (sirke); *toz* (tuz); *toqmaç* (erişte); *tuñ may* (hayvanın iç yağı); *salma*, *çumar*, *suyıqaş*, *narin* (bir çorba çeşidi); *may* (yağ); *pilmän* (pelmeni); *yarma*; *kümäç* (kömeç); *köce* (tahıl); *nan*, *gerdä*, *bolka* (ekmek); *sañza* (hamur kızartması); *baqali* (pasta); *töş* (lokma); *käbäp* (kebab), *qoyma* (kıyma); *kismä* (erişte); *cimäkleklär* (yemeklikler); *lağmän*, *şurpa* (çorba); *manta* (mantı); *dapänci* (patates); *mifän* (pirinç); *güşnan* (etli gözleme); *qurdaq* (sebze ve et kızartması), *pärämäş*; *katlit* (köfte); *bälüş*

(beli); *peränik* (kek); *sağor, hoğo* (bir Çin yemeği); *samsa; mogo* (mantar), *üpkä-esep* (ciğer); *şogereş* (pirinçle yapılan bir yemek) vb. sözcükler bulunmaktadır.

Organ adlarını karşılayan sözcükler arasında *qolaq* (kulak), *baş, piçana* (alın), *iñäk* (yanak), *ağız, çiş* (diş), *tel* (dil), *buyın* (boyun), *küz* (göz), *pot* (ayak), *qul* (el), *beläk* (bilek), *poçaq* (bacak), *barmaq, çaç* (saç), *qaş, kerpik, burın, yüz, qursaq* (mide), *aşqazanı* (mide), *üpkä* (ciğer), *yöräk, qal'b* vb. sözcükler vardır.

Doğa ile ilgili sözcükler arasında *yağaç* (ağaç), *çüp* (ot), *çaqmaq* (şimşek), *esän-hösän* (gökkuşağı), *göldermama* (gök gürültüsü), *möldür* (damla), *yamğur, taw, baqça, urman, bağ, kül* (göl), *qır, diñez* (deniz), *saz, bolaq* (bulak), *däryä, şaqratma* (şelale) gibi leksik birimler bulunmaktadır.

Bitki adları arasında *alma, paqa yupurmaq* (sinir otu), *ättergöl* (gül), *özem* (üzüm), *säbzä* (havuç), *piyaz* (soğan), *çäyzä* (patlıcan), *tañquray* (ahududu), *klubnik* (çilek), *qarağay* (melez ağacı), *qunaq* (mısır), *şaptul* (şeftali), *dulan* (alıç), *laze* (acı biber), *yağaç* (ağaç), *täräk* (ağaç), *aptappärüz* (ayçiçeği), *nilofär* (nilüfer), *qayın, alma ağacı, tawuz* (karpuz), *kuğun* (kavun), *göl* (çiçek) vb. sözcükler görülmektedir.

Hayvan, kuş ve böcek adları arasında *käptär* (güvercin), *möşek* (kedi), *üçkä keçi*, *mozay* (buzağı), *at, qoy* (koyun), *quşqar* (koç), *qala* (sığır), *aqqu* (kuğu), *ürdäk, buğa, buqa* (boğa), *quza* (kuzu), *uğlak* (oğlak), *büdänä* (bildircin), *biliq* (balık), *xanqız* (uğur böceği), *çümülä* (karınca), *käklik, bulbul, uris tawığı* (hindi), *horaz, ätäç* (horoz), *timer tomşıq* (ağaçkakan), *möşek yabalaq* (baykuş), *su ükuze* (su aygırı), *qaplan, bursıq* (porsuk), *qunduz, bürä* (kurt), *yava çoşqa* (yaban domuzu), *tülkä* (tilki), *kerpä* (kirpi), *aq kiyäk* (geyik), *arslan* vb. sözcükler bulunmaktadır.

Çin'de yaşayan Tatarların konuşma dilinin söz varlığını %75-80'i Türk dili kökenli sözcükler oluşturmakta ve bu sözcükler aynı biçimde veya bazı fonetik değişikliklerle edebî Tatar dilinde kullanılmaktadır.

Edebî Tatar dilinde eskimiş, unutulmuş ya da pasifleşmiş sözcükler arasında değerlendirilen birimler Çin'de yaşayan Tatarların konuşma dilinde canlı bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin; *bal ikmäk, möşek yabalağı* (baykuş), *ton* (don), *yaruq tun* (aylı gece), *qaq qawın, aq xärdäl* (akhardal), *aq däkän* (bektaşî üzümü), *tikänle gül* (Aloe vera), *miq* (mih), *calau* (yama) vb.

Bazı sözcükler edebî Tatar dilinin tarihî sözcük hazinesinde yer almaktadır. Bu sözcükler sözlüklere girmişlerdir, ancak nadiren kullanılırlar. Yine de gerektiği yerlerde kullanılmakla birlikte normal iletişim için tarihi, arkaik sayılmaktadırlar: *läşkär* (asker), *tänkäxanä* (darphane), *töman* (tümen), *tanuq* (tanık), *tabança, aybalta* (kılıç), *alay* vb.

Çin'de yaşayan Tatarların konuşma dilinde Edebi Tatar dili için diyalektik sayılan leksik birimler de görülmektedir. Tatarlar kendileriyle birlikte memleketlerindeki Tatarların konuşma dilini de götürmüşlerdir ve bu sözcükleri korumuşlardır. Konuşmada dilinde Tatar dilinin Orta, Mişer ve Doğu diyalektlerine özgü birimlere rastlamak mümkündür: *baqraç-çemäk* (kepçe), *tuyra* (meşelik), *et morono* (yabangülü), *gerdä* (pişi), *açıtı* (kvas), *qarağay* (çam ağacı), *karağat* (Frenk üzümü), *urğaçı* (dişi hayvan), *irğak* (erkek hayvan) vb.

Çin'de yaşamakta olan soydaşlarımızın kullandığı sözcükler, oradaki Tatarların konuşma dilinin aktif unsurlarını göstermektedir. Leksik birimlerin büyük değişimler geçirmemesi ve sağlam olması uzak ülkelerde de Tatar dilinin yaşadığını ve geliştiğini göstermektedir.

Çin Tatarlarının konuşma dilinde de Rus ve Avrupa dillerinden alınan sözcükler belli bir yer tutmaktadır. Yapılan incelemelerden sonra Şincan'da yaşayan Tatar diasporasının konuşma dilinde Rus ve Avrupa dillerinden alınan, nesne adlarını ve sayılarını karşılayan sözcüklerin bulunduğu anlaşılmıştır. Bunların arasında nesne adları çoğunluğu oluşturmaktadır. Örnek olarak *ışkap – şkof* (dolap), *çaşka* (fincan), *puyuz – poyezd* (fren), *täräktır – traktor* (traktör), *aptobus – avtobus* (otobüs), *maşına* (araba), *pipinis – pepel'nitsa* (küllük) gibi sözcükler verilebilir.

Çin'deki Tatar diasporasının konuşma dilinde görülen Rus ve Avrupa dillerinden alınan sözcüklerin bir kısmı büyük fonetik değişime uğramıştır, bir kısmı ise değişiklik olmadan kullanılmaktadır. Çin Tatarlarının konuşma dilinde günlük yaşamda kullanılan sözcüklerin fonetik değişim olmadan kullanılması karakteristik bir özelliktir: *maşına, çaşka, par (buhar), vilka (çatal), sumka (çanta), papka (dosya), vaza (vazo), zapiska (pusula, not), jurnal (dergi), kino (sinema), kassa (kasa), roman, gaz, fabrika* vb.

Konuşma dilindeki alıntı sözcüklerin fonetik değişimleri; ses değişimi ile de sınırlı kalmamakta, birleşik ses değişimlerine de uğramaktadır. Çin'deki Tatar diasporasının konuşma dilindeki Rus ve Avrupa dillerinden alınan sözcüklerde de bu gibi ses değişimlerinin olduğu pek çok ilginç örnek bulunmuştur.

1) Rus ve Avrupa dillerinden alınan sözcüklerin başında ses türemesi görülmektedir: *şkaf – ışkaf (dolap), skripka – eskeripkä (keman), stol – östäl (masa), şlyapa – eşläpä (fötr şapka), roj' – arış (çavdar), rus – uris (Rus), stantsiya – ıstansiya (istasyon), sklad – isklad (ambar)* vb.

2) Tatar dilinde olduğu gibi Çin Tatarlarının konuşma dilinde de iki ünsüzün yan yana bulunmaması sebebiyle alıntı sözcüklerde söz ortasında ünlü türer: *traktor – täräktor, plyus – pilus (artı), kvas – kavas, grammatika – geramatika (gramer), truba – turuba (trompet), benzın – binizin, prezident – perzidint (cumhurbaşkanı), krovat' – karavat (yatak).*

3) Rusçada bulunmayan söz sonunda ünlü türemesi Çin Tatarlarının konuşma dilinde sık olmasa da görülmektedir: *bank – bankı (banka), tank – tankı, şarf – şarfi (atkı).*

4) Rusça sözcüklerin ortasındaki ünsüzün düşmesi de Çin'de yaşayan Tatarların konuşma dilindeki alıntı sözcüklerde yer bulmuştur: *tumboçka – tumoçka (komodin), otkritka – atkirka (kartpostal)* vb.

5) Söz ortasında ünlü düşmesi görülmektedir: *velosiped – vilispit (bisiklet), kerosin – kersin (gaz yağı)* vb.

6) Sözcüğün kısılmasına sebep olan söz sonundaki vurgusuz sesin düşmesi de Çin Tatarlarının konuşma dillerindeki Rusçada alınan sözcüklerde görülmektedir: *pepel'nitsa – pipinis (küllük), galoşi – kaloş (lastik ayakkabı), gazeta – gäzit (gazete), aspirantura – aspirantur (doktora), gitara – gitar, bakaleya – bakali (bakkaliye), fonar' – fanar (fener), minuta – minht (dakika), konfeta – känpit (şekerleme), desyatok – distä (deste), çistıy – çista (temiz), fabrika – fabrik, bol'nitsa – bal'nis (hastane)* vb.

Sonuç olarak Çin Tatarlarının konuşma dillerindeki Rus ve Avrupa dillerinden alınan sözcüklerde birçok fonetik değişim olduğu görülmektedir.

Toplanan materyallerden yola çıkarak Çince'den alınan sözcükleri devlet yapılanması, sosyal-siyasî yaşam, eğitim alanı, Çin halkının örf-âdetleri, günlük yaşam ile ilgili sözcükler olmak üzere gruplandırabiliriz.

İlk büyük grubu sosyal ve siyasî oluşumları bildiren alıntı sözcükler teşkil etmektedir. Bu sözcükler de kendi içlerinde birkaç semantik gruba ayrılmaktadır.

1) Yönetim birimleri, liderler: *dançjun'yan (parti), danvey (parti komitesi), çjungun (Çin Komünist Partisi), tinçjan (daire başkanı).*

2) Sosyal ve siyasi faaliyetlerle ilgili sözcükler:

a) Siyasi faaliyetler ve çalışanları: *tszuntun (cumhurbaşkanı), buçjan (bakan), tszunli (başbakan), çjujen' (başkan).*

b) Rütbe, unvanlar, başvuru sözcükleri: *soçjan (müdür), fuyuan'çjan (hakim yardımcısı), tszyuyçjan (büro başkanı), duyçjan (müfreze başkanı), çjusi (reis, şef), fuşutszi (katip yardımcısı), çançjan (fabrika müdürü), çuçjan (bölük başkanı), çjuan'tszya (uzman), tszyaoşou (profesör), futszyaoşou (doçent).*

c) Millî oluşum ve hareketler (milliyet): *hantszu* (Çin milleti), *huatsyao* (Çin göçmeni), *tszantszu* (Tibetli), *tsayfen* (Çinli terzi).

d) Kuruluş adları: *payçuso* (polis dairesi), *tszyançayuan* (savcılık), *çuançjen* (faks, telgraf), *hayguan* (gümrük).

e) Okullar ve kültürel kuruluşlar: *kesyueyuan* (bilimler akademisi), *tszyuyyuan* (tiyatro), *dasyue* (üniversite), *tszintszyuy* (tiyatro, piyes, dram).

3) Askerî oluşumları bildiren alıntı sözcükler: Bu grup kendi içinde aşağıdaki gruplara ayrılmaktadır. 1) Askerî bölüm adlandırmaları: *bintuan* (tümen), *çjihuybu*, *tszefan tszyun* (özgürlük ordusu), *tszuntsuy* (askeri bölge). 2) Silah adları: *tszyun* *tszyan* (savaş gemisi), *hosay* (piston), *hotszyan* (roket). 3) Ordu mensupları: *tuan* *çjan* (albay), *ban* *çjan* (bölük komutanı), *tszyantszyun* (general).

Bu gruba giren sözcükler genelde resmî konuşmalar esnasında kullanılmaktadır. Bu sözcüklere sosyal faaliyetler esnasında Çin Tatarlarının konuşmasında, gazetelerde ve kitaplarda sıkça rastlanmaktadır.

İkinci tematik grubu günlük yaşamla ilgili sözcükler teşkil etmektedir. Bu gruba yemek, giyim ve günlük yaşamla ilgili etnografik olgular girmektedir. Bu söz varlığı ise günlük yaşamda faydalanılmakta olan sözcüklerden ibarettir.

1) Yiyecek-içecek adları: *doufu* (baklalı peynir), *momo* (buharda pişirilen ekmek), *mahuaer* (yağda kızartılan kuyruk), *tsay* (salata), *yutatszi* (buharda pişirilen çok katlı ekmek), *lyanfen*, *guamyan* (erişte), *fen* *tyaotszi* (nişasta, patates ve burçak unundan hazırlanan erişte), *mifan* (pirinçten yapılan bir yemek), *tszyan* (sos, salça), *tszyaotszi* (pelmeni), *tantszuntszi* (Pirinçten yapılan öçpoçmak şeklindeki peremeç, şekerle servis edilir.), *tszyanyu* (soya sosu), *kuaytszi* (yemek yemek için kullanılan çubuklar), *anban* (mutfak tahtası), *tsintsay* (sebze), *tszyutsay*, *tsun* (soğan), *lobu* (şalgam), *tsetszi* (patlıcan), *syantszyalo* (muz), *botsay* (spanak) vb.

2) Giyecek adları: *tsipao*

3) Nesne adları: *çjotszi* (masa), *tsayyuantszi* (bahçe), *banden* (tahta), *çjadao* (büyük bıçak), *byanyatsi* (transformatör).

Çinceden alınan sözcükler başka alıntı sözcükler gibi genellikle isim ve sıfat türündeki sözcük birimlerinden oluşur. Ancak aralarında fiil olanlara da rastlanmaktadır. Onlar fiil grubu olarak Çince fiil + kılı yardımcı fiili ile yapılmaktadır ve konuşmada sıkça kullanılmaktadır. Örneğin; *mazaga salu* (çerçeveye almak), *şı şçan kılı* (video çekmek), *da yın kılı* (nüsha çıkarmak), *can şu kılı* (tamir etmek), *fu yın kılı* (kopyalamak), *cau şan kılı* (fotoğraf çekmek), *kayji kılı* (bilgisayarı açmak) vb.

Çin'de yaşayan Tatarların konuşma dillerinde genellikle Çince sözcükleri Türk-Tatar, Arap-Fars ve Uygur sözcükleri ile eş anlamlı olarak kullanmaları oldukça ilginç bir durumdur. Bu yüzden kendi aralarında Çince konuştuklarını duymak neredeyse imkansızdır. Yalnız Çinlilerden oluşan bir toplulukta bulduklarında böyle bir konuşmaya şahit olmak mümkündür.

Diasporanın konuşma dilinde sözcükler ek ekleme (morfolojik), sözcük ekleme yolları ile yapılırlar. Sözcük yapım sisteminde ek yardımıyla sözcük yapmak oldukça yaygın bir yoldur. İşlek *-ça/-çä*, *-şa/-şä*, *-cı/-ci*, *-çı/-çi*, *-şı/-şi*, *-çiq/çik*, *-şiq/-şik*, *-ğ/-gi*, *-qı/-ki*, *-daş/-däş* eklerinin yardımıyla isim, sıfat, zarf ve fiillerden sözcükler yapılmaktadır. Konuşmada Uygur dilinin etkisiyle ortaya çıkan türemiş sözcükler geniş ölçüde kullanılmaktadır (*yüräkdäş-fikerdäş*, *uygurçılıq*, *qurqaçılıq*, *domalaq*, *totqaq*, *sızğış*, *orma*, *qıstaq*, *yabalaq*, *axmaqlı*, *töşeneşle*, *salmaqlı*, *maqtanıçlı*, *cumartsız*). Bu sözcüklerin bazıları eski edebî Tatar dilinde kullanılarak diyalekt ve ağızlarda korunmuşlardır. Sözcük dizimi yardımı ile yapılan bileşik ve ikileme sözcükler konuşmada oldukça sık kullanılmaktadır (*aşxana*, *dästärxan*, *kinoxana*, *alsuzma*, *kitabxanä*, *qulqap*, *açqıl-töçkel*, *ir qoda*, *äwrä ulım*, *näwrä ulım*).

Diasporanın konuşma dilinde sözcük grupları ve gramer yapıları, yapılış ve kullanılışları bakımından değişim geçirmişlerdir. Tatar edebî dili ve ağızlarına bakıldığında diyalektik olguların ve tarihî gramer olgularının korunması ilginçtir. Çoğunlukla fiillere, onların çekimli ve çekimsiz türleri, kişi, sayı, zaman, kip kategorilerine bağlı gramer özelliklerinin çok fazla olduğu göze çarpmaktadır. Fonetik ve morfolojik yapıların zenginliği, semantik çeşitliliği, cümle içindeki fazla sayıdaki görevi açısından da spesifiktir.

İsimlere özgü çoğul ekleri *-lar/-lär, -nar/-när* olarak kullanılmaktadır. Özellikle Kazaklar ve Uygurlarla bir arada yaşanan yerlerde “n” ve “m” geniz ünsüzleriyle biten sözcüklere *-lar/-lär* eki eklenmektedir (kiyemlär, tönlär). İsim tamlamalarında sözcükler çoğunlukla çekim eki olmadan kullanılır (*qabap bälüş, güş bälüş, cimeş bälüş*), ayrıca hal ekleri ile çekimlendiklerinde de yalın halde bulunurlar. 3. kişide tekrarlanan çekim eklerini eklemek eklenme durumu da görülmektedir (*telägesä, tacısı, gönahısı*). Çokluk 1. ve 2. kişilerde çekim eklerinin günümüz edebi dilinde arkaikleşen *-ımız/-emez, -mız/-mez, -ñız/-eñez, -ñız/-ñiz* varyantları görülmektedir. İyeliği bildiren *-niñ/-neñ* eki yerine *-nıqı/-neke* ekinin kullanılması karakteristik bir özelliktir.

Temelde sıfatların yapımı, gramer yapıları, kullanılışı edebi dildeki gibidir. Karşılaştırma, *-raq/-räk* eki olmadan; üstünlük derecesi ise daha çok tekrar yolu ile bildirilir. *Zur* (büyük), *keçe* (küçük) sıfatlarında karşılaştırma derecesi tekrarlanan ekler eklenerek yapılır: *keçerägräk* (daha küçük), *zurrağraq* (daha büyük).

Diasporanın konuşma dilinde kullanılan sayılar ve zamirler, onların yapılış ve kullanılışları bakımından edebi Tatar diline yakındır. İsimleşen sayılar çekim ve hal ekleri ile çekimlendiğinde günümüz Tatar dilinden farklı olarak Oğuz dillerine özgü ekler yardımıyla çekimlenmektedir. Genellemek gerekirse sayılara çoğul haldeki *-ça/çä* ekinin eklendiği söylenebilir. Bu ekim genelde desteyi, yüz ve bini bildiren tam sayılara eklenmesi ve Uygur dilinin etkisiyle sıkça çoğul eki olmadan da söylenebilmesi karakteristik özelliklerdendir (*bäşçä, onçä, otuzçä, yüzçä*). Topluluk sayıları edebi dildeki gibi *-aw/-äw* ekleri yardımıyla yapılmaktadır; edebi dilden farklı olarak *illäw, altmışaw, citmeşaw* şeklinde söylendiği de görülmektedir.

Diasporanın konuşma dilinde çeşitli fonetik varyantlarda kullanılan *min//men, sin//sen, ol//ul, bez//biz/biz, sez//siz/sız/sızlar, olar//alar* kişi zamirleri kullanılmaktadır. *-niñ/-neñ* eki yerine *-nıqı/-neke* ekinin ve çoğul anlamda *sezlär, bezlär* zamirlerinin kullanıldığı da görülür. Konuşma dilinde arkaikleşen *qandıy* (nasıl), *qañça* (ne kadar), *qañçıçı* (kaçıncı) soru zamirleri kullanılmaktadır. *Närsä* (ne) soru zamiri yerine *nimä* ve *ni* varyantları geniş ölçüde kullanılmaktadır; çoğullar ise hal ekleriyle çekimlenmektedir. *Ni* soru zamiri konuşmada *närsä, niçek, nindi* zamirlerine denktir.

Çin’de yaşayan Tatarların konuşma dilinde fiile özgü gramer yapı ve anlamlarında eski Tatar dilinin birçok özelliği görülmektedir. Fiil sisteminde Çin dilinden alınan sözcükler kullanılsa da gramer yapılarında Çin dilinin etkisi yoktur.

Hikâye fiilin çeşitli göstergelere sahip olması ve diasporanın konuşma dilinde sıkça kullanılması ile ayrılık gösterir. Şimdiki zamanda *-a/-ä, -ıy/-i* ekleri kullanılır. Diasporanın konuşma dilinde şimdiki zamanın hikâyesinin analitik *-ıp/-ep/-p yata* şekli geniş ölçüde kullanılmaktadır. Şimdiki zamanın çekimi teklik 1. kişide *-mun/-men/-män*; çoklukta *-bız/-bez/-mız/-mez* ekleri ile bildirilmektedir (*uqıymän, uqıymız, aşıymän, aşıymız, baramen, baramez*). Konuşmada özellikle Uygurlar ile iç içe yaşanan yerlerde sürerliği bildiren *-vatı* (olumsuzlukta *-mavatı*) ekine rastlanmaktadır. Gelecek zamanın hikâyesi *-ır/-er, -ar/-är, -yär/-yar/-r, -maqçı/-mäkçi* ekleri ile yapılır. Bilinen gelecek zaman, *-ı/-i* eki yardımıyla bildirilir. Gelecek zamanın tam çekimi (*-ır/-r + -mun/-men*) ile birlikte kısaltılan (*-ır/-r + -ım/-em*) varyantlarıyla da yapılır. Bilinen geçmiş zaman, edebi dildeki gibi *-dı/-di, -du/-dü, -tı/-ti, -tu/-tü* ekleri yardımıyla yapılır. Çokluk 2. kişide *-tıñız/-teñez/-dıñız/-diñez* eklerinin ardından Uygur dilinin etkisiyle *-lar/-lär* ekinin eklenmesi de mümkündür (*aldıñlar, kittiñlär*). Tamamlanmış geçmiş zaman *-a/ä, -mıy/-mi edi* yardımıyla yapılmaktadır; bazı durumlarda ise *-ar/-är* ekleri eklenir (*kelä edim – kelir edim*,

bara edi – barır edi). Yardımcı fiil, fiile eklenerek de söylenebilir (*kelir edi – kelättem, barır edi – baratti, oqur edik – oqattuk*).

Şart kipi *-sa/sä* eki ile yapılmakta, çokluk 2. kişide ise *-ñız/-eñez* ekleri yardımı ile bildirilir. Uygurlarla bir arada yaşanan yerlerde *-ñlar* ekinin kullanıldığını da belirtmek gerekir (*barsañlar, oqusañlar*).

Emir kipi teklik 1. kişide eksiz, çoklukta *-ıgız/-igiz* ve *-iñız/-eñez* ekleri yardımıyla bildirilmektedir. Teklik 3. kişide *-sin/-sen* eki, çoklukta ise *-sinlar/-sinlär, -sinnar/-sinnär* ekleri kullanılmaktadır. Uygur dilinin etkisinde çokluk 2. kişide *-ñ/-iñ/-uñ/-üñ + -lar/lär* ekleri ilave edilmiştir (*oquñlar, işläñlar, oqutuñlar*).

İstek kipi *-ay/-äy, -ıy/-i* varyantlarıyla kullanılır. Teklik ve çokluk 1. kişide *-ayım/-äyem, -ıyım/-ıym, -ayıq/-äyek, -ıyıq/-ıyq* ekleri ile bildirilmektedir (*barayım, kiläyem, barayıq, söyläyek*).

Sıfat-fiillerin zaman anlamları diasporanın konuşma dilinde içeriğe bağlı olmak üzere bazı değişimler geçirebilmekte, bazı durumlarda zamana bağlı olmadan kullanılarak sürekliliği bildirebilir. En aktif kullanılan biçim *-ğan/-gän, -qan/-kän* ekli sıfat-fiildir. Aynı zamanda *-ar/-är/-ır/-r* ve *-atşaq/-ätşäk/-yatşaq/-yätşäk* sıfat-fiil ekleri de kullanılmaktadır. Konuşmada şimdiki zaman, sıfat-fiilin bir çeşidi olan *-uçı/-üçe, -ğuçı/-güçi, -quçı/-küçi* yardımıyla yapılır ve çoğunlukla Uygurlar ile iç içe yaşanan yerlerde geniş ölçüde kendisine kullanım alanı bulmaktadır.

Tatar diasporasının konuşma dilinde zarf-fiillerin birkaç çeşidi kullanılmaktadır: *-p/-ıp, -up/-üp, -ğaç/-gäç, -qaç/-käç, -ğıça/-geçä, -qıça/-keçä, -a/-ä/-y, -ğali/-gäli, -qali/-käli, -ğaçka/-gäçkä, -qaçqa/-käçkä*. Diasporanın konuşma dilinde günümüz Tatar dilinden farklı olarak zarf-fiilin *-ğıça/-geçä, -qıça/-keçä* şekli de vardır (*barğıça, yatqıça, bulğıça*). *-ğıça* şekli daha çok karşılaştırma anlamı vermektedir ve işin nasıl yapıldığını bildirmektedir. *-ğali* zarf-fiil eki nadiren kullanılmakla birlikte amaç ve zaman anlamlarını bildirir. Uygur ve Kazaklar ile beraber yaşanan yerlerde sebep bildiren *-ğaçqa* ve *-ğansırı* şekilleri de vardır.

İsim-fiil eki *-u/-ü* konuşmada geniş yer tutmaktadır: *uqu – uqumaw, yazu – yazmaw, baru – barmaw, qaytu – qaytmaw*. Aynı zamanda Oğuz dillerine özgü *-maq/mäk* eki de korunmuştur; isim-fiilin arkaikleşen *-ış/-eş* şekli de vardır: *äyteş, tırış, uquş, bulış*.

Etken fiil yerine edilgen fiil kullanımı da bulunmaktadır. Ettirgen fiil yapımında günümüz edebî dilinde arkaikleşen *-ğız/-gez* ekleri geniş ölçüde kullanılmaktadır (*kiger – kigez, belgez – belgert, menger – mengert*). Edebi dildeki gibi diasporanın konuşma dilinde de fiilde çatı yapımında kullanılan ekler fiil köküne art arda eklenerek söylenir (*kergezelü, çıgartturu*). Etken fiil yerine ettirgen fiil kullanımı da görülmektedir.

Sonuç olarak Çin’de yaşayan Tatarların konuşma dilinde sözcüklerin yapılışı, gramer yapıları, çekim kategorileri genellikle edebi dil kurallarına uymaktadır. Bununla birlikte konuşma dilinde günümüz edebi dilinde arkaikleşen gramer elementleri de korunmuştur. Diasporanın konuşma diline özgü gramer özellikleri; bir yandan eski Tatar diline özgü gramer özelliklerini yansıtmakta, diğer yandansa Uygur ve Kazak dillerinin gramer yapısının etkisini göstermektedir. Neticede, soydaşlarımızın dili kendi içerisinde, aynı zamanda diğer Türki diller etkisinde değişimler geçirmiştir.

KAYNAKLAR

- YUSUPOVA, Alfiya (2014), *Kitayda yaşävçe tatarlar: tele häm folklorı*, Kazan Federal Üniversitesi Yayınları, Kazan, 344 s.
- YUSUPOVA, Alfiya, MUGTASIMOVA Gulnaz (2016), Adaptation of russian borrowed words in the speech of tatars living in China // journal of language and literature, August, JII, S. 7. No. 3.
- TERES, Ersin (Nisan, 2011), *Çin Tatarcası Grameri*, 190 s.
- NECİP E. N. (2008), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, ANKARA, 480 s.
- CANİSHEV, Malik (2007), *Kitayda tatar megarife tarixi*, Cıyn Neşriyatı, Idel-press Neşriyatı, 240 s.

ÇAĞDAŞ TATAR DİLİNİN LEKSİK SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMLER

Gülşat Raisovna GALIULLİNA¹

Özet

Tatar dilinin söz varlığı temellerini Türk dilinden alıp bir bütün sistem olarak günümüze ulaştırır. Leksik sistemin bütün olması, onun aynı kaldığı anlamına gelmemektedir. Çağdaş Tatar dilinin söz varlığı toplum içerisindeki olaylar neticesinde değişen bir sistemdir. Bu değişimler sadece söz varlığının niceliğine değil, niteliğine de etki etmektedir. Bu çalışmada söz varlığının nitelik bakımından değişmesine sebep olan faktörlerden alıntılar kullanılışı, yeni sözcükler üretme ve çeviri yoluyla yeni sözler yapma süreci, çeşitli zümrelerin söz varlığının edebî dile girme şekilleri üzerinde durulmuştur. Analiz için materyaller sürekli Tatar yayınlarından, Tatar dilinin yazılı külliyatından ve “Tugan tel” Tatar Milli Külliyatı’ndan alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tatar dili, söz varlığı, alıntılar, toplumsal diyalektin söz varlığı, çeviri yoluyla yeni sözcük yapma

Bilindiği üzere dilin söz varlığı dinamik sayılan bir alandır. Dilin başka hiçbir dalı söz varlığı kadar değişime uğramamaktadır. Bu yüzden dilin yaşayışını, gelişme ve değişme eğilimini belirlemek için söz varlığını sistemli bir şekilde incelemek önemlidir.

Çağdaş Tatar dilinin söz varlığı gayet geniş katmandaki sözcükleri bir araya getirmektedir. Oluşumu, kullanılış dairesi ve aktifliği, anlamsal üslup katmanları açısından da söz hazinesi oldukça karmaşık ve çeşitlidir. Söz varlığına tek bir sistem olarak bakmak, oluşum ve kullanılış özelliklerini detaylı bir şekilde incelemek sadece Tatar dilinin iç düzenini sağlamaya değil; toplumun yaşam ve gelişme kanunlarını, halkımızın manevi değerlerini açıklamaya da büyük katkı sağlamaktadır. Tatar dilinin söz varlığı asırlardır evrim geçirmektedir. Sözcüklerin doğasına bağlı semantik değişimler, aktif ve pasif söz varlığı arasındaki süregelen değişim, dilde yeni sözcüklerin oluşması ya da diğer dillerden sözcük alma, sözcüklerin kullanılma sınırlarının değişmesi toplumdaki sosyal, tarihi, kültürel ve ekonomik olaylar ile sıkı sıkıya bağlıdır. Her ne kadar değişiklik geçiriyor olsa da Tatar dilinin söz varlığı temelini eski Türk diline dayandırarak bütün bir sistem hâlinde günümüze ulaştırır. Ancak leksik sistemin bir bütün olması, onun aynı kaldığı anlamına gelmemektedir. Söz hazinesinin doluluğu ve sistemli olması, onun çeşitli yapılarda ve türlü toplumsal, bölgesel zümre mensuplarının konuşmasında dilin doğallığından ve kullanılış imkânından yeteri kadar faydalanılmasından anlaşılmaktadır. Millî dilin temelini teşkil eden Tatar edebî dili, kendisinin çok fonksiyonlu olmasıyla ayrı bir yere sahiptir. Yani, Tatar dilinde konuşan herkesin ihtiyacını karşılayabilmektedir. Ancak Tatar dilinin söz varlığında edebî dil hudutlarına sığmayan, yine de Tatar halkının iletişim ihtiyaçlarını karşılamakta aktif rol oynayan pek çok birim vardır. Aynı zamanda Tatar edebî dili, kendi dağarcığını sürekli olarak başka dillere veya farklı zümrelere ait sözcüklerle geliştirmektedir. Bu ise kendi içinde söz varlığının niceliğine değil, niteliğine etki etmektedir. Bu tür bir söz varlığının oluşmasını, kullanılmasını, iletişimdeki rolünü, manevî imkânlarını incelemek Tatar dil bilimindeki en önemli meselelerden biridir. Bu meseleleri araştırmak leksik sistemin eksiksiz, bütünlük, gelişim ve değişim yönlerini belirlemek için oldukça önemlidir. Bu yüzden değişikliklerin önemi ve söz varlığının nitelik olarak değişmesine yol açtıkları konusu üzerinde durmaktayız. Örnekler ise sürekli Tatar yayınlarından, Tatar dilinin yazılı külliyatından (<http://corpus.tatar/main.htm>) ve “Tugan tel” Tatar Milli Külliyatı’ndan (<http://web-corpora.net>) alınmıştır.

Son yıllarda Tatar dil biliminde leksik sistemi kapsamlı bir şekilde araştırmaya verilen önemin arttığını söyleyebiliriz. Bu konuda Kazan Federal Üniversitesi âlimleri, Tataristan Bilimler Akademisinin G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü alimleri ile birlikte “Devlet Dillerini Koruma ve Geliştirme Programı” kapsamında büyük bir iş gerçekleştirmektedirler. Çalışmanın bilimsel sonuçları ise <http://www.antat.ru/ru/iyli/publishing/book/> sayfasında yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanan ve temel eser niteliğindeki 3 ciltlik *Tatar Leksikologiyäse* (Tatar Leksikolojisi) eseri de bulunmaktadır. Söz konusu projenin sorumlusu akademi üyesi M. Z. Zekiev, bilimsel redaktörü ise filoloji bilimi doktoru G. R.

¹ Prof. Dr. Gülşat Raisovna Galiullina, Kazan Federal Üniversitesi öğretim üyesi

Galiullina'dır. Tatar dilinin leksik sistemini kapsamlı şekilde açıklayan bu çalışma, Tatar dil biliminde ilk defa yapılmıştır.

Tatar dilinin sözcük zenginliği, diğer dillerdeki gibi genel kanunlara göre artmaktadır. Yani 1) yeni bir durumu, düşünceyi, nesneyi adlandırmak için dilin kendi imkânlarına göre yeni sözcükler yapılmakta, 2) durum, düşünce ve nesnelerin halkın yaşantılarından yok olması sebebiyle sözcükler dilden düşmekte ya da farklı bir tarzda kullanılmaya devam etmekte, 3) bazı sözcüklerin anlamları değişmekte, 4) diğer dillerden sözcük alınmakta, 5) kendi anlamları olan sözcükler yardımcı sözcüklere dönüşmektedir (Nurieva, 1975: 23). Ancak çağdaş Tatar dilinin söz varlığının yaşamını belirleyen ve onun nitelik bakımından değişmesine sebep olan bazı yasaların altını çizmek gerekir. Bunlar ise aşağıdaki gibidir: Alıntılarının geniş ölçüde kullanılması, yeni sözcükler yapmada nispeten yeni kalıplar meydana gelmesi, başka dillerden çeviri yolu ile sözcük alımının artması ve toplumsal diyalektin (jargon ve argolar) söz varlığının genel kullanımlı sözcük hazinesine girmesi. Şimdi bunları daha geniş olarak yorumlayalım.

Alıntılar: Biz, alıntılarının kullanılmasının bütün tarihini ve özelliklerine bakmayı kendimize amaç edinmiyoruz, sadece çağdaş Tatar dilindeki yeni eğilimler üzerinde durmaktayız. Çağdaş Tatar diline daha çok Rus ve Avrupa dillerinden sözcükler alınmaktadır, aynı zamanda bunun gibi aktif kullanılıştan olmayan ya da 20. yüzyıl başında pasifleşip günümüzde dilimize yeniden giren Arap ve Fars alıntılarının aktifleştiği görülmektedir. Bunlar sadece semantik içerik almakla kalmadılar, belki millî ve medenî bilgiye de sahip oldular; bunların millî medeniyet ile bağlılığı ön plana çıktı. Bu yüzden bu türdeki bir söz varlığı Rus ve Avrupa dillerinden alıntılarının yerine kullanılmaya başlandı. Örneğin, divar (duvar), matäm, mädäniyät, mäxkämä, rässam, tabib, faraz, kalämxak, möxbir-äg'za gibi sözcükler stena, traur, kul'tura, sud, hudojnik, vraç, prognoz, gonorar, çlen-korrespondent alıntılarının yerini aldı (Möxiyárova, 2009: 96).

Rus ve Avrupa dillerinden alıntılar başlıca bilim, teknik, ekonomi, siyaset ve yaşam alanlarında kullanılmaktadırlar: sammit (zirve), interfeys, prezentatsiya audit, lizing, off-şor, lobbi, piar, reyting, listing, ralli, glamur, imidjmeiker, kemping, şop, nonsens vb.

Sözcükler Avrupa dillerinden genellikle Rus dili üzerinden girmektedirler ve bunların büyük bölümünün isim soylu sözcükler olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda alıntıları sürekli benimseme ve alıntılarının kullanılmasında artış söz konusudur. Neticede, bunların temelinde çeşitli faaliyetlerle farklı sözcük türlerine giren yeni sözcükler yapılmaya başlanıyor. Örneğin; mafiyäçel, supermenlık, denominatsiyäläw/denominatsiyä yasaw, inauguratsiyäläw, indeksatsiyäläw (indekslemek), konvertatsiyäläw gibi yeni sözcükler.

Rus dilinden ve Rus dili üzerinden giren *inter-*, *-izm*, *mikro-*, *super-*, *makro-*, *neo-*, *mini-* gibi ön ek ve son ekler yardımıyla yeni sözcük yapmada artış başlamıştır. Bu tür sözcük yapma usulleri 20. yüzyılın 20'li yıllarında terimler kadrosunda kullanılmaya başlamıştır; bugün ise genel kullanımlı söz varlığında da sıkça görülmektedir. Örneğin; *mikrocir*, *mikroxalıklar*, *mikrodön'ya*, *miniferma*, *minifutbol*, *minikafe*, *minitraktor*, *interaktiv*, *intertekst*, *neonatsistik*, *neotraditsionalizm* gibi terimlerle birlikte *şakattirizm*, *başizm*, *interbariber*, *intertatar*, *minisıyır*, *superzamança*, (*tehnika*) gibi yapay, düşünülüp bulunan ve biçimsel amaçlarla kullanılmakta olan genel kullanımlı sözcükler de vardır.

Son yıllarda alıntılara bağlı olarak görülen bir özelliğin daha üzerinde durmak gerekir. Tatar dilinde aktif kullanımda olan ikileme sözcüklerde türlü dillerin öğelerinin leksik birim olan türlerine sıkça rastlanmaktadır. Örneğin; *çığış-lektsiya*, *eşkuar-biznesmen*, *teoretik-näzari* vb. Bunları "Tel" külliyyatından alınan materyallerde de görmek mümkündür: "*Ämma monnan 36 yıl elek nigez salıngan bezneñ 'Yaktı yul' gazetası üzeneñ kıyblasın saklap kala aldı, 'şakattirizm', reklama-şoulardan östen bulıp, kürkäm traditsiyälären dävam itterä, rayon xalkınıñ töp xäbärçese, kiñäşçese, fikerläşü tribunası bulun dävam itä.*" (<http://corpus.tatar/main.htm>). "*Şuşı distägä ber Salavat süze citkänder, axrı, yugıysä, moñ süzen alga çıgarıp ta, şuşı kadär butalçık çuar, 'şakattirizm' tulu şou-tamaşa yasamagan bulırlar ide.*" (<http://corpus.tatar/main.htm>). "*Mäg'eifätçelärdän ayırmalı bularak, klassik ädiplärebez älege traditsiyä yañarış mä'säläsenä üzençälekle mönäsäbät belderä: icat eşçänlekläre başlangan çorda, tatar ziyalılarınıñ küpçelege kebek ük, näzari-teoretik planda yañarış-xalqçanlıknı xuply, gamäli-praktik yaktan traditsiyäne dävam itä*" (<http://corpus.tatar/main.htm>).

Çağdaş Tatar dilinde alıntıların çeşitli alanlarda sık sık kullanılması dilin doğal yankısına, milliliğine etki etmektedir; dilin saflığına zarar vermektedir. Bunun üzerine sözcük yapımında yeni usullerin oluşması dilin yapısının nitelik açısından değişmesine sebebiyet vermektedir.

Yeni sözcük bulma: Tatar dilinde, diğer Türk dillerindeki gibi yeni sözcükler bulma yolu aktiftir. Yeni sözcükler yapma imkânının dilin yaşayışını ve gelişmesini belirleyen faktörlerden birisi sayıldığını söylemek gerekir. Tatar dilinde yeni sözcükler, işlek dil usulleri yardımıyla yapılmaktadır; bunlar genellikle dilin doğal akışına, işitilişine uygundur ve Tatar dilinin tarihi gelişimi sonucunda meydana gelen geleneği korumaktadırlar. Örneğin; *räistäş*, *sanak*, *kertem*, *uramdaş* (sokak komşusu), *törkemdäş* (sınıf arkadaşı) vb. Ancak son 10-20 yılda Tatar dilinde geleneksel olmayan kalıplarla yapılan yeni sözcüklere de sıkça görülmeye başladı. Bu sözcüklerin temel özelliği, yapaylık meydana getirmesi ve Tatar dilinin doğallığından biraz uzaklaştırmasıdır. Örneğin; *äydäman* (Piyoner kolu başı), *global' çeltär* (global ağ), *çakırnamä*, *alxäbär* (başyazı), *anayort*, *askorma* (altyapı), *askuyma* (taban), *ahäñsaz* (besteci), *canisäp* (nüfus sayımı), *cansakçı* (özlük muhafızı), *ilbaş* (cumhurbaşkanı), *kularkadaş* (partner), *kulçatur* (şemsiye), *taktataş*, *üzkiçereş* (refleks) vb.

Yaşamdaki değişimlere bağlı olarak yeni sözcükler yapma, olanlarınsa yeni anlamda kullanılması, matbuat dilini halka yakınlaştırmak amacıyla geçen yüzyılın 80-90 yıllarında gazete ve dergi sayfalarında, edebiyat dilinde basit konuşma dilinin söz hazinesine başvurma ve yaygın olmayan sözcüklerle ilgilenme eğilimi görülmektedir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Örneğin; “Kölkeleşneñ berençe etabı täämam. Yäşäsän kölkelizm” (“İdel” dergisi), “Ruxi häm matdi yaktan zur bulışlık alğan yäş' fänsöyärklär inde bügen vuz ukuçıları” (“Tatarstan yäşläre” gazetesi), “İñ küp taralgan stereotip – sarı çäçle kızlar santıyrak (edebî dilde – akılsız) bula.” (“Şähri Kazan” gazetesi), “Bezä işlär xörtilänep (edebî dilde – naçarlanıp) kitsä böten närsäne kriziska sıltıylar.” (“Tatarstan yäşläre” gazetesi). Bu tür söz varlığı günümüzde günlük konuşma diline de girmiştir: “Şulay, ämma bar keşe dä eşmäkär, alılsatar bulıp betä almıy şul.” [http://corpus.tatar/main.htm], “Bezneñ xalıkkä boringıdan uk eşkuarlık, maltabarlık xas.” [http://web-corpora.net], “Kayçandır böyek ahäñsaz tudırgan mäğ'rur avazlar simfonik orkestrlarını, ansambl'lärne xäräkätkä kiterä.” (http://web-corpora.net).

Başka dillerden çeviri yoluyla sözcük alma: Bilindiği üzere Türk dillerinin yapısına düzenlilik ve kısalık hastır; yeni oluşan sözcüklerin bir kısmındaysa yapay olma ve çok hecelilik göze çarpmaktadır. Söz konusu yabancı yapı, çağdaş Tatar dilinde iki dillilik şartlarında aktifleşen yabancı dillerden çeviri yolu ile sözcük alma durumuna bağlanmıştır. Düşünceleri Tatarca anlatmak için dosdoğru tercüme etme yoluna süreli yayınlarda ve bilimsel edebiyatta sıkça rastlanmaktadır. Bu, bir yandan uygun bir durumdur; çünkü dil, alıntı sözcük hazinesi ile bozulmamaktadır. Ancak diğer yandan, tercüme sonucunda Rus ya da Avrupa dillerinin (başlıca İngilizcenin) yapısına has özelliklerin dile girmesi de sorun teşkil etmektedir. Bu durumda Türk dilinin doğal yapısına zarar gelmektedir ve yabancı yapıdaki sözcüklerin dile girmesi Tatar dilinin gramer yapısının bozulmasına sebep olmaktadır. Örneğin; *üzbilgelänü*, *kileşüçänlek*, *iminiyätläştirü*, *tıgzlatkıç*, *üstereşle ukıtu*, *teleküper*, *xosusıyłaştırıu* (hususileştirmek) vb. Yapay sözcükleri süreli yayınlarda daha da sık görmekteyiz: “Tanılğan cırçı-energizer Firdüs Tyamaevtan retsept” (“İdel” dergisi); “Berençe tapkır aerotamaşa ütkärelde.” (“Vatanım Tatarstan” gazetesi), “Tıgzlatkıç çiklägeçläär yugarı temperaturalı gazlarını taraluın totkarıylar.” [http://corpus.tatar/main.htm], “Salam tıgzlatkıç, töyöp-buşatkıç agregat satıp alğan da, salamni xäzer şuniñ yärdämendä ferma yanına taşıta.” (http://corpus.tatar/main.htm).

Toplumsal diyalektin söz varlığının (jargon, argo) kullanımı: Son on yıl içinde edebiyatta, sosyo-politik yazılarda jargonların ve argoların kullanımı artmış bulunmaktadır. (*tekä:* Kendisini başkalarından üstün gören ya da çalışkan olarak görünmeye çalışan kimse; *tübä:* Soygun, eziyet ve kontrollerden koruyacaklarını iddia edip iş adamlarından ya da yasak işlere karışan kişilerden para alan suçlu veya suça meyilli grup; *motor / arba:* araba; *feys:* yüz) Bu şekildeki söz varlığı arasında argonun aktifleştiği göze çarpmaktadır. Gençlerin kullandığı argonun diğer jargonlardan farklı olan bir özelliği ise çok hızlı bir şekilde günlük kullanılan sözcükler sınıfına geçmesidir; çünkü argonun büyük bir bölümünü yeni uydurulan sözcükler ve yan anlama sahip genel kullanımlı sözcükler oluşturmaktadır. Gençlerin dilinde bu türdeki söz varlığı yenilik, modaya

alışma, genel kabul görmüş dil modelinden uzaklaşma eğilimi, farklı bir keyif ve atmosfer oluşturmaya için kullanılmaktadır (*Tatar Leksikologiyäse*, 2016: 175 s.).

Bu türdeki söz varlığı konuşma diline özgü idi. Bu sözcüklerin konuşma dili çerçevesinden çıkmasına çeşitli sosyal grupların meydana gelmesi ve aktifleşmesi, kendilerine özgü bir dil oluşturmaları, edebi dildeki taleplerin yerine getirilmemesi ya da yumuşamaması sebep olmuştur. Bugüne kadar sadece tek bir zümrenin diline özgü birimlerin genel kullanımlı sözcükler dairesine girdiği, bu sebepten toplumsal diyalekt birimlerinin kullanılış vazifesinin arttığı, edebi dilde farklı varyantların kullanıldığı görülmektedir. Herhangi bir toplumsal tabakaya bakılmaksızın Tatar dilinde konuşan kişilerin konuşmasında toplumsal diyalektin ve edebi dil birimlerinin durumsal bağlantısına sıkça rastlamak mümkündür. Örneğin; *Yänäse min eşmäkär bulsam, äti minem 'tübä'm bula.*" (X. Şirmän), *"Döresen genä äytkändä, xalık 'fanera' (fonogram) tuñlawdan ardi xäzer, keşeneñ tere taviş belan başkarılğan cırlarını kübräk tuñlıysı kilä.*" (Intertat.ru).

Konuşma dilinin söz varlığında gençlerin kullandığı argoların artması sosyo-politik üslûba da etki etmektedir. Günümüzde gençler için yazılan ya da gençler tarafından yazılan eserlerde bu türdeki söz varlığını açıkça görmek mümkündür. Gençlik, çocuk gazetesi ve dergilerinden birkaç örnek alalım: *"Mondağı tormışnuñ ber kızığı da yuk: şul 'obşçaga', 'univer; 'univer', 'obşçaga.*" ("Tatarstan yaşläre" gazetesi), *"Sineñ kebek şäpskiy egetlärne taşlap kitkänenä üze ükensen"* ("Şähri Kazan" gazetesi), *"Programmada küñelle cırlar, üteriçeski mäsäklär, şäpskiy parodiyälär."* ("Baltaç tañnarı" gazetesi); *"Minemçä, 'feys'ni ütkändä, berničä gadi kağıydäne istä totarga kiräk."* ("Käyef niçek?" gazetesi); *"Zamanaga turı kiterep, yaş'lär smayliklar da töşerde."* ("Yalkın" dergisi).

Edebiyat dilinde de bu gibi örneklere sık rastlamak mümkün: *"Podumayeş' (düşünsene), 'univer'dan bulgaç ta, kılana inde."* (X. Şirmän); *"Eçtän genä uylap yata: kaya inde ul Yopiş Kamayga univer?!"* (C. Yunis); *"Niçeğräk atlıy maturkaçıbiz? Favoritka; imeş!"* (G. Mirhadı).

Elbette, bunlar biçimsel amaç için kullanılmaktalar; ancak son yıllarda bunların geniş bir alana yayılması dilin söz varlığının niteliğine etki etmektedir. Bu durumun son 5-10 yılda meydana geldiğini söylemek gerekir; daha öncesinde dil normlarının korunmasına daha çok önem verilmekte idi. Jargon ve argo söz varlığının çoğunun Rus ve başlıca İngilizce olmak üzere Avrupa dillerinden alınıp kısaltılarak ya da biraz değiştirilerek oluşturulduğu düşünüldüğünde, leksik sistemin yabancı elementlere maruz kaldığını açıkça görmek mümkündür: *"kinder"* (keçkenä bala: çocuk), *"danslaw"* (biyü: dans etmek), *"zadrot"* (çok çalışarak amacına ulaşan, çok okuyan ya da çalışan kişi), *"respekt"* (xörmät: saygı), *"DU"* (universiada avılı: Üniversite Oyunları Köyü), *"diskätük"* (diskoteka: diskotek), *"sorri"* (gafu: pardon) vb. Bu türdeki söz varlığının konuşma dili çerçevesinden çıkarak diğer tabakalara yayılması edebî dil normlarının bozulmasına sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda bu sözcüklerin anlamı geniş ölçüde Tatarlar tarafından da kardeş halklar tarafından da anlaşılmamaktadır.

Sonuç olarak çağdaş Tatar dilinin söz varlığının gelişiminde tarihler öncesinde şekillenen kanunlarla birlikte toplumdaki değişimler ve küreselleşme sonucunda meydana gelen yeni eğilimler de görülmektedir. Bu değişimler sadece Tatar dilinde değil, diğer Türk dillerinin leksik sisteminde de vardır. Türkçenin söz hazinesinin manevî bir hazine ve kardeş halkların ortak mirası olduğunu göz önünde bulundurursak leksik sistemde meydana gelen değişimlerin bu mirası koruma ve geliştirmeyi zorlaştıracığını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

MÖXİYÄROVA, R. X. (2009), *20 gasır axırı – 21 gasır başı tatar ädäbi tele leksikası*, Tatar Kitap Neşriyatı, Ankara, 183 s.

NURİEVA, A. X. (1975), *Tatar tele tarixinnan materiallar*, Kazan Un-tı Basımevi, Kazan, 97 s.

Tatar Leksikologiyäse, 3 cilt, Proje sorumlusu: Zekiev, M. Z.; redaktör: Galiullina, G. R., c. 2 TÄHSİ, 2016, 392 s.

Tatar Dilinin Yazılı Külliyyatı (<http://corpus.tatar/main.htm>, 27.08.2017).

"Tugan Tel" Milli Tatar Külliyyatı (<http://web-corpora.net>, 27.08.2017).

Dobruca Kırım Tatar Ağzında Yaşayan ve Kırım Tatar Edebî Dilinde Var Olmayan Moğolca Alıntılar

Işlay IŞIKTAŞ SAVA*

Kırım Hanlığı'nın 1783'te Çarlık Rusyası tarafından işgal ve ilhak edilmesinin ardından Kırım Tatarları vatanlarından çıkarak o dönem içinde Osmanlı himayesinde bulunan topraklara göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler sonucunda bugünkü Romanya sınırları içinde yer alan Dobruca bölgesinde, günümüzde nüfusu 25 bine yakın Kırım Tatarı yaşamaktadır. Kıpçak Türkçesinin bir kolu olan Kırım Tatarcasının sözlü edebiyat geleneğini ata toprağı Kırım'dan miras olarak getiren buradaki Kırım Tatarları, 20. yüzyılın başlarına kadar bu geleneği sürdürmüştür. İlk olarak 1930'lu yıllarda *Sağış* şiir kitabının neşredilmesiyle yazılı hâle gelmeye başlayan Dobruca Kırım Tatar ağzı, müteakip yıllarda *Emel* dergisi, *Boztorgay* halk şarkıları derleme kitabı, çeşitli kitap, gazete, sözlük ve dergilerin yayımlanmasıyla varlığını devam ettirmiştir.

Tarih boyunca gerek savaşlar, gerek göçler, gerek siyasî ve iktisadî temaslar sebebiyle Türkçe ile çeşitli diller arasında kelime alışverişi olmuştur. Kırım Tatarcasına zaman içerisinde çeşitli dillerden olduğu gibi Moğolcadan da kelimeler alıntılanmıştır. Bu alıntı kelimelerin bir kısmı bugün hem Kırım Tatar edebî dilinde hem de Dobruca Kırım Tatar ağzında yaşamaktadır.

Bu çalışmada *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, *Moğol-Türkçe Sözlük*, *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, *Altan Topçi (Moğol Tarihi)*, *Qırımtatarca-Rusça Luğat*, *Qırımtatarca-Rusça-Ukraince Luğat*, *Qırımtatarca-Rusça Luğat*, *Krımskotatarsko-Russkiy Slovar*, *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü*, (I-II-III), *Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, *Boztorgay* adlı kitapların söz varlığı incelenerek Moğolcadan Kırım Tatarcasına alıntılanan ancak zamanla Kırım Tatar edebî dilinde kaybolmuş, Dobruca Kırım Tatar Ağzı'nda ise günümüzde de rastlanan “*apsın, alıs, cawşı, cörmew, şekek, toñkay-, yasawul*” kelimeleri leksik, semantik ve fonetik yönlerden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatarcası, Dobruca Kırım Tatar Ağzı, Moğolca, alıntı kelimeler

1.GİRİŞ

Cengiz Han'ın vârislerinden Batu Han'ın 13. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde ve Kırım'da Altın Orda'yı kurmasını, Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'nın bir mirasçısı olarak 1783'e kadar varlığını sürdürmesini göz önüne alırsak Kıpçak Türkçesinin bir kolu olan Kırım Tatarcası ile Moğolca arasındaki dil münasebetlerinin 13. yüzyıla kadar dayandığını söyleyebiliriz.

N. Poppe, J. R. Krueger, L. V. Clark, W. Zajackowski, T. Kalujinski, E. F. İşbertin, Á. Birtalan, É. Csáki, É. K. Nagy, C. Schönig, E. Z. Abdullayev, A. Caferoğlu, H. Eren, R. R. Arat, O. N. Tuna, T. Gülensoy, O. F. Sertkaya, A. G. Sertkaya, Z. Ölmez ve M. Ölmez gibi bilim adamlarının Türkçede ve Türkçenin lehçelerindeki Moğolca alıntılar üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Moğolcadan Kırım Tatarcasına geçmiş olan kelimelere ya kısmen değinilmiş ya da hiç yer verilmemiştir.

Günümüzde varlığını Kırım, Romanya, Türkiye ve Özbekistan'da sürdürmekte olan Kırım Tatarcasında, Moğolcadan geçen kelimeler görülmektedir. Bu çalışmada Moğolcadan Kırım Tatarcasına alıntılanan ancak zamanla Kırım Tatar edebî dilinde kaybolmuş, Dobruca Kırım Tatar Ağzı'nda ise günümüzde de rastlanan “*apsın, alıs, cawşı, şekek, toñkay-, yasawul*” kelimeleri leksik, semantik ve fonetik yönlerden değerlendirilecektir.

1.1. Dobruca Kırım Tatar Ağzı Hakkında

XVI. Yüzyıldan itibaren kuzeyden güneye doğru Rus baskılarından dolayı Kırım Hanlığı'nın kuzeyinde yaşayan Kırım Tatarlarının bir kısmı vatanlarından göç ederek bugünkü Romanya sınırlarında bulunan Dobruca bölgesine yerleşmişlerdir. Kırım Hanlığı'nın 1783'te Çarlık Rusyası tarafından işgal ve ilhak edilmesinin ardından Kırım Tatarları vatanlarından çıkarak o dönem içinde Osmanlı himayesinde bulunan topraklara göç etmek zorunda kalmışlardır.

* Dr., Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey Batı Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye, elmek: isilay@gazi.edu.tr

Bu göçler sonucunda bugünkü Romanya sınırları içinde yer alan Dobruca bölgesinde, günümüzde nüfusu 25 bine yakın Kırım Tatarı yaşamaktadır. Kıpçak Türkçesinin bir kolu olan Kırım Tatarcasının sözlü edebiyat geleneğini ata toprağı Kırım'dan miras olarak getiren buradaki Kırım Tatarları, 20. yüzyılın başlarına kadar bu geleneği sürdürmüştür. İlk olarak 1930'lu yıllarda *Sağış* şiir kitabının neşredilmesiyle yazılı hâle gelmeye başlayan Dobruca Kırım Tatar ağzı, müteakip yıllarda *Emel* dergisi, "Boztorgay" halk şarkıları derleme kitabı, çeşitli kitap, gazete, sözlük ve dergilerin yayınlanmasıyla varlığını devam ettirmiştir.

1.2. Yöntem ve Kapsam

Çalışmamızda öncelikle 2011 yılında Köstence'de basılan *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü* (I-II-III)¹nde Moğolcadan geçtiği görülen "abisun, alıs, cawşı, şekek, toñkay-, yasavul" kelimelerin Kırım Tatar edebî dilinin söz varlığında yer alıp almadığını görmemiz için *Qırımtatarca-Rusça Luğat*², *Qırımtatarca-Rusça-Ukraince Luğat*³, *Qırımtatarca-Rusça Luğat*⁴, *Krımskotatarsko-Russkiy Slovar*⁵ sözlükleri gözden geçirilmiştir. Bu sözlüklerde geçmediğini tesbit ettiğimiz bu kelimelerin Türk dilinin tarihî dönemlerinde var olup olmadığına bakılmış var ise ne şekilde geçtiği gösterilmiştir.

2. İnceleme

Yukarıda belirttiğimiz yöntem doğrultusunda Kırım Tatarcasının Dobruca Ağzı'nda Moğolcadan geçen kelimelerin, Türkçe hangi dönemde görüldüyse gösterilmeye çalışılmış Moğolcada nasıl geçtiği *Moğol-Türkçe Sözlük*⁶'ten gösterilmiş, daha önceki çalışmalarda yer alıyorsa nasıl yer aldığı belirtilmiş, *Dobruca KırımTatar Ağzı Sözlüğü*'nde, *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük*'te, *Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler* ile *Boztorgay* adlı kitaplardaki durumu hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

2.1. Dobruca Kırım Tatar Ağzında Varlığını Devam Ettiren Moğolca Kelimeler

1. MMo. abisun "elti" > apsin "elti"

"abisın" kelimesi *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* adlı çalışmada Moğolcadan Türkçeye geçmiş bir kelime olarak tanımlanmakta ve kelimenin çeşitli Türk lehçelerinde rastlanıldığına örnekleriyle değinilmektedir. Burada Kırım Tatarcası ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır (Li 1999: 303-304).

Moğolca-Türkçe Sözlük'te "abisun: yaşlı erkek kardeşin eşinin, genç erkek kardeşin eşi ile olan akrabalığı, eltilik" şeklinde geçmektedir (Lessing 2003: 7, C.1)

Éva Csáki'nin *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*⁷ adlı eserinde bu kelimeye Eski Türkçe metinlerde rastlanılmadığı ancak kelimenin yazılı Moğolcada oldukça çok kullanıldığı ifade edilir, kelimeyle ilgili Kazan Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki bilgileri verilir, Other Kipchak data alt başlığında değerlendirmelerde bulunulur (2006: 28-29). Burada Kırım Tatarcasından bilgi yoktur.

Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü'nde *apsın* kelimesi "elti; kardeş karılarından her birinin ötekine göre adı" ifadeleriyle tanımlanmakta ve şu örnek atasözü verilmektedir: "Apsınlı kelñli uz bolsa, aşamaga aş köp bolır; agalı inili uz bolsa, mınmege at köp bolır. Eltiler, gelinler iyi geçinirlerse yemeklik azıkları çok olur, büyüklü küçüklü kardeşler iyi geçinirlerse binek atları çok olur." Ayrıca sözlükte ayrıca *apsın* kelimesinden Türkçe eklerle türetilmiş *apsınlaşmak* "(iki kadın) elti olmak" fiili ile *apsınlık* "eltilik" ismi yer almaktadır (Karatay 2011:116, c.1).

¹ Karatay, O.S., (2011), Köstence-Romanya

⁷ Üseinov, S.M. (2005), Simferopol

⁸ Üseinov, S.M. (2008), Aqmescit, "Tezis" Neşriyat evi

⁹ Üseinov, S.M. (1994), CMNLP Dialog

¹⁰ Asanov, Ş.A; Gargavets, A.N; Üseinov, S.M (1988) Kiev, "Radyanska Şkola"

³ Lessing, Ferdinand D. (2003), (çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yay. 829/1, Ankara

¹¹ Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006 (Makalenin devamında MWL 2006 kısaltması ile kullanılacaktır.)

2. Mo. alus “uzak” > alıs “uzak”

Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'inde *alış* “uzak” (Ünlü 2012:40) şeklinde geçen kelime için Éva Csáki, kitabında kelimenin Eski Türkçede bulunmadığını, Orta Moğolcada ise kullanıldığını, bazı Kıpçak ve Sibirya Türk Lehçelerinin de Orta Moğolcanın ağızlarından bu kelimeyi alıntıldığını ifade eder. Other Kipchak data alt başlığında Kırım Tatarcası ve ağızlarındaki bilgiler bulunmamaktadır (2006:26,27,28).

Moğolca-Türkçe Sözlük’te “alus: ara, aralık, mesafe, uzak yer; uzak gelecek, gelecek, ırak yer veya zamanca uzak; daha uzakta, daha ötede; öteki tarafta, öbür yakada, karşıda; fazla olarak, fazladan şeklinde geçmektedir” (Lessing 2003: 54, c.1).

Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlüğü’nde *alış* kelimesi “uzak” kelimesiyle açıklanmakta, örnek atasözlerine yer verilmektedir: “Alma teregünden alıs tüzmez. Elma, ağacından uzak düşmez. Altı yaşlı alıstan kelse, almış yaşlı aldından şıgar.” (Karatay 2011:75, c.1).

3. Mo. yaguçi “görücü” > cawşı “görücü, dünürcü”

Éva Csáki, kitabında kelimenin Moğolca etimolojik bir kökeni olduğunu, Róna Tas’a göre de Moğolcadaki *yagu*: *yagura* “orta yer, bir şeyin arası” kelimesine o işi yapan kişiyi ifade eden *+çı* ekinin getirilmesiyle bu kelimenin oluşturulduğunu dile getirir (2006:106,107). Burada Kırım Tatarcasından bilgi yoktur.

Moğolca-Türkçe Sözlük’te “*caguçi*: isim; aracı, ara bulucu, çöp çatan (Lessing 2003: 1582, c.2)” geçmekte ve bu kelimenin kökeni olarak düşünülen “*cagur-a*: ara, iç aralık, aradaki yer, boşluk, ortada, yarı yolda” yer almaktadır (Lessing 2003: 1583, c.2).

Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlüğü’nde “görücü, dünürcü; delikanlı için kız istemeye giden kişi, çöpçatan” açıklamalarıyla karşılanan *cawşı* kelimesi ve halk edebiyatında geçtiği örnekler verilir. Kelime, Moğolcadaki aslından kelime başındaki *y-* > *c-* değişimş ile son sesteki *-gu* > *-w* değişimini göstermiştir. Bu kelimeye Türkçe *+lık* ekinin getirilmesiyle türetilmiş “*cawşılık*: görücülük” ismi de sözlükte bulunmaktadır (Karatay 2011:416, c.1). Kırım Tatarcasının bilhassa çöl (kuzey) ağızında çok fazla görülen kelime başı *y->c-* değişimi edebî dilde çöl ağızındaki kadar yaygın değildir (bkz.Yüksel 2005: 100).

Boztorgay-Folklor Toplamı adlı kitapta *Maneler (Maniler)* bölümünde *cawşı* kelimesine şu mânide geçmektedir:

Akız şaşın taray tur	Ey kız saçını taraya dur,
Yumagınını oray tur	Yumağını sara dur.
Cuma günü cawşımını	Cuma günü görücümü
Pencerede karay tur. (1996:99)	Pencerede gözleye dur.

Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler kitabında *cawşı* kelimesine şu atasözünde rastlanılmaktadır: *Kızıñ onbeşine kelgende öziñ cawşı bol* (Ülküsal 1970:65).

Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük’te de *cawşı* “görücü” şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu kelimedden *+lık* eki ile türetilen *cawlık* “görücülük” kelimesi de sözlükte yer almaktadır (Kerim 1996:90).

Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü’nde de “*cawşı*: görücü, dünür”, “*cawşılık*: dünürlük” olarak geçmektedir ve Dobruca’daki atasözü örneği ile “Kararıp kelgen bulutlar, cawmay ketmez/Cawşı degen imansız, almay ketmez” çin⁸ örneği verilmektedir (Evirgen 2017:117).

⁸ Çın/şın : Kırım Tatar halk kültüründe bir tür mâni

4. Mo. çeleg “tahta kova, çelek” > şekek “ tahta kova”

Moğolca-Türkçe Sözlük’te “çeleg : tahta kova, çekek” şeklinde geçmektedir (Lessing 2003: 274, c.1).

Dobruca Kırım tatar Ağzı Sözlüğü’nde “şekek : tahta kova” (Karatay 2011:227, C.3) olarak yer alırken *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük*’te “şekek: süt kovası” mânâsı ile karşılanmaktadır (Kerim 1996:372).

Boztorğay-Folklor Toplamı adlı kitaptan “şekek” kelimesinin geçtiği halk edebiyatı örnekleri:

Caşın kelir caltıray
A bilim süt kadim.
Bulutlarını kamşılray
A bilim süt kadim.
Şekek şekek suw kerek
A bilim süt kadim
Şekek sütün şaymaga
A bilim süt kadim (1996:27)

Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü’nde “şekek: ağaç kova, süt kovası” olarak geçmektedir (Evirgen 2017:354).

5. Mo. yasagul “hakem, yargıç, hâkim” > yasavul “yasa koyan kişi”

Éva Csáki, kitabında semantik olarak Moğol sosyal hayatında yer aldığını, morfolojik olarak da *-gul* > *-(a)vul* Moğolca ekini taşıdığını belirtir. Çağatay Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi örneklerini, Moğolcadaki vaziyetini verir (2006: 105-106). Burada Kırım Tatarcasından bilgi yoktur.

Moğolcadaki “*casa-* : yaşamak, sıraya koymak, düzenlemek, düzeltmeler yapmak, onarmak, geliştirmek, değerini arttırmak” (Lessing 2003: 160c, C.2) fiil kökünden türetilmiş “*casagul* : ara bulucu, hakem, yargıç, hâkim, nöbetçi, bekçi, kâhya, yönetim memuru” olarak yer almaktadır (Lessing 2003: 1608, C.2). Yasa- fiilinin Moğolca kökeni hakkındaki tartışmalar ve bilgiler “Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar” adlı makalede incelenmektedir (Çiçek 2016: 86-88).

Tuncer Gülensoy, *yasa-* fiilinin Moğolca *casa-* fiilinden geldiğini ve “düzen vermek, yasa koymak” mânâsında kullanıldığını belirtmiştir. Moğolca *casa-* fiilinden de *yasavul* > *yasaul* “bekçi” kelimesinin türetildiğini göstermiştir. *casa-gul* > *yasaul*“(hık) bekçi” (2007: 1079-1080, C.2).

Dobruca Kırım tatar Ağzı Sözlüğü’nde “*yasavul* : yasa (kanun) adamı, kumandan, şef” şeklinde geçmektedir. (Karatay 2011: 491, c.3).

6. Mo. tongguy- “eğilmek, bükülmek” > toñkay- “eğilmek, devrik durmak”

Moğolca-Türkçe Sözlük’te “*tongguy-* : eğilmek, bükülmek, başını öne eğilmek; başıyla selam vermek” olarak geçmektedir (Lessing 2003:1272, c.2).

Dobruca Kırım tatar Ağzı Sözlüğü’nde “*toñkaymak* : f. (Bir şey veya bir kimse) 1. Alt kısmı, dibi, kıçığı, daha yukarıda bulunacak şekilde, eğilmek, devrik durmak. 2. Devrilmek” olarak geçmektedir. Ayrıca bu kelimeden türetilmiş şu isim ve fiil de sözlükte yer almaktadır: *toñkaymak*: f.1.Kıçığı daha yukarıda olacak şekilde eğmek, eğdirmek. 2. mec. Bir şeyi dip veya yuvarlak kısmı yukarı gelecek şekilde oturtmak”, *toñkayma*: is. devrik durma (Karatay 2011: 362, C.3)

Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük'te de “*toñkayma* :ayakta iken bir yere itinasız oturma, *toñkaymak* : yavaş(ça) yere oturmak, *toñkaytmak* : yavaş(ça) yere oturtmak” kelimeleri bulunmaktadır (Kerim 1996: 421).

Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü'nde “*tonkayma*: dömelleme, öne eğilme, namazda rüku pozisyonu” olarak geçmektedir (Evirgen 2017:407).

3. SONUÇ

Moğolcadan Türk diline ve lehçelerine geçen alınma kelimelerin incelendiği çalışmalar, Moğolca sözlük ve Moğolca çalışmaları, Türk dilinin tarihî dönemlerinin sözlükleri, Kırım Tatarca sözlük ve gramerleri, *Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlüğü*'nde, *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük*'te, *Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler* ile *Boztorgay* kitapları göz önünde bulundurularak Moğolcadan Kırım Tatarcasına geçmiş ancak zamanla edebî dilde kullanımdan kalkmış 5 isim ve 1 fiili tesbit ettik. Ancak bu Kırım'da halkın günlük hayatta bu kelimeleri kullanmadıkları manasına gelmeyebilir çünkü bu çalışmamızda elimizdeki kaynaklardan bu bilgileri edindik. Kırım'daki başka ağız ve derleme çalışmaları, sözlükler çıktıkça bu kelimelere rastlamak da mümkün olacaktır.

Tesbit edilen kelimelerin bir kısmı Eva Csáki'nin *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages* (2006) adlı kitabında, Kazan Tatarcasında ve Başkurt Türkçesindeki kullanım özellikleriyle incelenmiştir. Bu iki Türk lehçesi ve Kırım Tatarcasının Kıpçak Türkçesinin bir kolu olmaları, tarihin belli döneminde Altın Orda Devleti'nin bir parçası olarak ortak bir kültürel ve siyasî hayat sürmeleri Moğolcadan aldıkları kelimelere de tabii bir şekilde yansımıştır. Bu çalışmamızda Kırım Tatarcasının Dobruca ağzında yaşadığını tesbit ettiğimiz kelimeleri inceleyerek Moğolcadan alıntı kelimelere katkıda bulunmaya gayret gösterdik.

Her çalışmada olan eksiklikler elbette bu çalışmamızda da vardır. Diller arası etkileşim, alıntı kelimeler konusunda yapılacak daha çok çalışma ile bu eksiklikler tamamlanacaktır.

Kaynaklar

Boztorgay-Folklor Toplamı (1996), (yay.Haz. Ahmet-Naci Cafer Ali, Memet Ablay, Nuri Vuap), Kriterion Kitap Üyi, Bükreş

CSÁKÍ, Éva (2006), *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages* Turkologica, Band 67, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden

ÇİÇEK, Sevim Erdem (2015), “Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 63. Cilt-1.Sayı Yaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

EVİRGEN D.; EVİRGEN C (2017), *Polatlı Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü*, İsmail Otar Tarih-Edebiyat ve Kültür Serisi Nu:6, Ankara

GÜLENSOY, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi (1-2)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

KARATAY, Osman Saim (2011), *(DKTAS) Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü*, (I-II-III) Köstence
LESSİNG, Ferdinand D. (2003), *Moğol-Türkçe Sözlük* (Çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yaya. 829/1, Ankara

Lİ, Yong Sōng. (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 15, Simurg, İstanbul

Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük (1996), (yay. haz. Leyla-Altay Kerim), Kriterion Kitap Üyi, Bükreş

ÜLKÜSAL, Müstecip (1970), *Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara Üniversitesi Basımevi

ÜNLÜ, Suat (2012), *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya

YÜKSEL, Zühâl (2005) *Kırım Tatar Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Semih Eğitim Kültür Yayınevi, Ankara

KUMAN TÜRKÇESİ VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN ORTAK SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Abdulkadir ÖZTÜRK*

Özet

Türk dili içerisinde, Orta Asya'dan Macaristan'a kadar yayılmış olan Kumanların dilleri önemli bir yer tutar. 14. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Codex Cumanicus* kelime hazinesi ile Kuman-Kıpçak Türkçesinin tarihî dönemine ışık tutmakla birlikte özellikle karşılaştırmalı çalışmalardaki kaynaklığı ile de Türk dili çalışmalarında özel bir yere sahip, Kuman Türkçesinin önemli bir kaynak eseridir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi içerisinde 17. ve 18. yüzyıllarda dönemin Leh Devleti bugünün ise Doğu Avrupa topraklarında Ermeni harfleriyle meydana getirilen ve literatürde *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* veya *Ermeni Kıpçakçası* olarak adlandırılan bu lehçe, Kuman ve Karay Türkçeleri ile ortak kimi özellikler taşımaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde bu tarihî lehçenin Türk dili içerisindeki yeri ortaya konulmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin özellikle karşılaştırmalı dil çalışmalarına kaynaklık etmesi hâlinde Kıpçak Türkçesinin tarihî seyri hakkında da pek çok bilgiyi verecektir.

Bu çalışmada Kuman Türkçesi ile Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde ortak olan kelimeler incelenerek tasnif edilecek ve bu ortaklıklardan hareketle Kuman Türkçesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin birbirlerine yakınlığı ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kuman Türkçesi, Codex Cumanicus, Ermeni Kıpçakçası

Abstract

ON COMMON VOCABULARY OF CUMAN TURKIC AND KIPCHAK TURKISH IN ARMENIAN SCRIPT

The language of the Cumans spread in the Turkish language from central Asia to Hungary takes an important place. *Codex Cumanicus*, thought to have been written in the 14th century, sheds light on the history of Cuman-Kipchak Turkish with own vocabulary. At the same time, *Codex Cumanicus* has an important place in Turkish language studies, especially with comparative studies. Therefore *Codex Cumanicus* is an important source work of Cuman Turkic.

In the historical Kipchak Turkish this dialect created with Armenian scripts in the 17th and 18th centuries the Polish State of the past, on today's lands of eastern Europe and named to in *Kipchak Turkish in Armenian Script* or *Armeno-Kipchak* in the literature has some common features with Cuman Turkic and Karaim Turkic. The studies on Kipchak Turkish in Armenian Script have increased in recent years. As a result of these studies, place of this historical dialect was revealed in the Turkish language. Kipchak Turkish in Armenian Script as a source for comparative language studies will give a lot of information about historic cruise of Kipchak Turkish.

In this study, the words which are common in Cuman Turkic and Kipchak Turkish in Armenian Script will be examined and classified. After, motion from these partnerships will be revealed the closeness of between Cuman Turkic and Kipchak Turkish in Armenian Script.

Key words: Cuman Turkic, Codex Cumanicus, Kipchak Turkish in Armenian script

Giriş

Kıpçak Türkçesi, diğer Türk lehçeleri arasında en çok çeşitlenmiş, geniş bir coğrafyaya dağılmış ve dinî tercihlere bağlı farklı inanç sistemlerinde yoğunlaşmış topluluklar tarafından konuşulmaktadır. Tarihî ve çağdaş dönemlere sahip Kıpçak Türkçesinin günümüzdeki çağdaş kolları olarak *Kazan Tatar*, *Başkurt*, *Kazak*, *Kırgız*, *Kumuk*, *Nogay*, *Karakalpak*, *Karaçay-Balkar*, *Kırım Tatar*, *Karay* ve *Kırımçak* Türkçeleri gösterilmektedir. Kıpçak Türkçesinin tarihî bir dönemi, kolu olan ve *Kuzey Kıpçak Türkçesi* veya *Altınordu Kıpçak Türkçesi* şeklinde üst bir çatı

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: akadirozturk@odu.edu.tr

adlandırması içerisinde yer alan bu lehçe, *Kuman Türkçesi* terimi olarak çok fazla tercih edilmemektedir. Bu çalışmada *Kuman Türkçesi* terimi tercih edilmektedir (Öztürk 2016: 117).

Ermeni harfleriyle yazıya aktarılan, böylece günümüze 112 adet eser miras bırakan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Kuman Türkçesi ile pek çok yönden ortaklıklar taşımaktadır.

Bu çalışmada Kuman Türkçesinin en önemli kaynak eseri olan *Codex Cumanicus* ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin söz varlığını en kapsamlı şekilde ortaya koyan *Kıpçakskoi Pismennoi Nasledii (Kıpçakskiy Slovar)* çalışmaya kaynaklık edecektir. Kuman ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçelerinin ortak söz varlığı tespit edilerek *İsim Soylu Kelimeler ve Füller* başlığı altında alfabetik olarak verilecek ve bu iki tarihî lehçenin birbirine yakınlıkları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kuman Türkçesi

Kaynaklarda *Koman/Kuman, Polovets/Poloves, Kıpçak, Kınça, Sarı, Hardeş, Paloç, Plavets* ve *Kun* adıyla geçen halkın etnogenez ve etnonim problemleri günümüzde hâlen çözümlenebilmiş değildir.

Kuman ve *Kıpçak* adlandırmaları başlangıçta tek bir halk için farklı adlandırmalar olarak karşımıza çıkarken süreçle birlikte çoğu halkların ortak adı *Kıpçak*, bu halklarının sadece bir kolunu temsil eden halkın adı ise *Kuman* olmuştur (Öztürk 2016: 117).

11. yüzyılda Doğu Avrupa’da egemenlik kurarak güçlenen Kumanlar, yaklaşık iki asır boyunca bu topraklarda yaşamışlardır. Ancak Moğol saldırıları ile ağır yenilgiler alan Kumanlardan yaklaşık 40 bin aile *Köten* öncülüğünde (13. yy) sınır komşuları olan Macar Krallığı’na sığınmış ve Macaristan içerisinde çeşitli bölgelere yerleştirilmiştir. Macar Krallığı içerisinde kültürlerini devam ettirmekle birlikte uzunca bir dönem eski inançlarını da korumuşlardır. Macar halkı içerisinde Hristiyanlaşan Kumanlar, zamanla asimile olmuş ve büyük bir bölümü Macarlaşmıştır. Daha batıya göç etmeyen ve 11. yüzyıldan itibaren Güney Rusya ovalarında kalan Kumanlar ise Kuman-Kıpçak birlikteliği içerisinde yer almıştır. 13. yüzyılda topraklarında kurulan Altınordu Devleti’ne bağlı yaşamışlar ve 14. yüzyıla birlikte de devlet içerisinde hakimiyet kurarak Türk varlığını devam ettirmişlerdir. Altınordu Devleti içerisinde yer alan Kumanlar ile Macar Krallığı içerisinde yer alan Kumanlar arasında tarihî bağlar bulunmaktadır (Yılmaz 1998: 135-138).

Doğu Avrupa’da Kumanların yaşadıkları bölgelerde ve Altınordu Devleti sınırları içerisinde özellikle Kırım’da kullanılan tarihî Türk lehçesi olan Kuman Türkçesinin dil yadigârları arasında şüphesiz en önemli kaynak eser *Codex Cumanicus*’tur. Ayrıca Macarcaya uyum sağlamış Kuman Türkçesi ödünç sözcükler, Kuman Türkçesinden alınmış diyalekt sözcükleri, eski aile adları, yer adları ve akarsulara verilen adlar da vardır. Bütün bu dil yadigârları, I. M. Kongur tarafından hazırlanan ve ölümünden sonra yayımlanan *A kun nyelv magyarországi emlékei* (Kuman Dilinin Macaristan’daki Yadigârları) adlı çalışmasında yer almaktadır (Öztürk 2016: 118; Yılmaz 1998: 139-140).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi

Hunların 4. ve 5. yüzyıllar arasında Kafkasya’ya yerleşmeleri ile başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, Kıpçaklar ile hem Hazar çevresinde hem de Kırım ve Doğu Avrupa’da daha da gelişmiştir. Öyle ki bazı Kıpçak toplulukları Ermeniler ile kurdukları yakın ilişkiler neticesinde Ermenilerin millî kilise dini olan Gregoryanlığı benimsemiş ve Ermeni harflerini kullanarak yazılı eserler meydana getirmişlerdir. Bununla sınırlı kalmayan Türk-Ermeni ilişkileri artarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde devam etmiş ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla bu birliktelik günümüze uzanmıştır (Yıldız, Öztürk 2016: 740).

11. yüzyılın ortalarında pek çok Ermeni, Kırım’a yerleşmiştir. Kırım’da yaşayan Ermeniler, Kıpçak Türkçesi ile tanışmış ve kimi resmî yazışmalarında bu Türk lehçesini kullanmışlardır. Ayrıca Ermeniler ile kurulan ilişkiler neticesinde Ermenilerin millî kilise dini olan Gregoryanlığı benimseyen Kıpçaklar da Ermeni harflerini kullanmak suretiyle Kıpçak Türkçesini yazı dili olarak kullanmışlardır.

Bu şekilde meydana getirilen Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, 16. ve 17. yüzyıllar arasında başta Ukrayna olmak üzere Moldova, Romanya, Macaristan, Polonya ve Güney Rusya'nın bazı bölgelerinde yazı dili olarak kullanılmıştır (Öztürk 2011: 331).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin, 1521-1669 yılları arasında kaleme alınan ve günümüze ulaşan 112 yazılı eseri bulunmaktadır. Bu eserler, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin sosyo-linguistik açıdan araştırılmasına kaynaklık etmektedir.

Kuman ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı

Kuman Türkçesi ile Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin ortak söz varlığının karşılaştırmalı olarak ortaya konulması her iki Kıpçak lehçesinin ortak yönlerini, yakınlıklarını tespit ve değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

Ortak söz varlığının tespitinde, *Codex Cumanicus*¹ ve *Kıpçakskoi Pismennoi Nasledii* (*Kıpçakskiy Slovar*)² eserleri kaynaklık etmektedir. Bu iki eser, Kuman ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçelerinin söz varlığını ortaya koyan en kapsamlı çalışmalardır.

Yapılan taramalar sonucu tespit edilen ortak kelimelerin tamamına bu çalışmada yer vermenin mümkün olmaması sebebiyle örnek olarak bazı madde başı 187 kelime *A. İsim Soylu Kelimeler* ve madde başı 85 kelime de *B. Fiiller* başlığı altında alfabetik olarak sıralanarak, geçtiği yerler de gösterilmek suretiyle, kavram alanları verilmiştir.

A. İsim Soylu Kelimeler

- açı* ‘acı’ (CCI 37b/10); *açı* ‘1. acı, 2. acı, keder, 3. ızdırıp, azap’ (KPN 20)
açı taş ‘şap’ (CCI 414); *açıtaş* ‘şap’ (KPN 27)
açkuç ‘anahtar’ (CCI 50b/28); *açkıç* ‘anahtar’ (KPN 27)
agaç ‘1. ağaç, 2. yakacak odun’ (CCI 40a/5; 44b/22) *agaç* ‘1. ağaç, 2. sırık, 3. odun, 4. kovuk’ (KPN 40-41)
agız ‘ağız’ (CCI 47b/21); *agız* ‘ağız’ (KPN 45-47)
agsah ‘aksak, topal’ (CCI 50a/8); *aksak* ‘aksak, topal’ (KPN 63)
aguzlug ‘gem, ağızlık’ (CCI 52a/3); *agızlık* ‘ağızlık’ (KPN 47)
ahlık ‘beyazlık, aklık’ (CCI 38b/4); *aklık* ‘aklık, beyazlık’ (KPN 62)
ak ‘ak, beyaz’ (CCI 46b/26); *ak* ‘1. beyaz, 2. ak’ (KPN 54)
akça ‘akçe, para’ (CCI 40b/10); *akça* ‘para’ (KPN 56)
akıl ‘akıl’ (CCI 25a/9); *akıl* ‘akıl’ (KPN 57)
akrın ‘yavaş, sakin, sessiz’ (CCI 31b/24); *akırın* ‘yavaşça, gizlice’ (KPN 61-62)
al ‘kırmızı, al’ (CCI 47a/5); *al* ‘1. ön, ön taraf, 2. kızıl, lal’ (KPN 64)
alay ‘evet, öyle’ (CCI 31a/12; CCII 62a/14); *alley* ‘şöyle, öyle’ (CCII 80a/8); *alay*, ‘öyle, böyle’ (KPN 67)
alay èse ‘öyleyse’ (CCI 33a/6); *alay esä* ‘yoksa, öyle değilse’ (KPN 67)
alay-oh ‘şöyle, öyle’ (CCI 33a/10); *alayok* ‘artık, daha’ (KPN 67)
algışli ‘berekat, bolluk’ (CCI 37b/15); *algışli* ‘kutlu, mübarek’ (KPN 79)
alıçı ‘satın almak isteyen kimse, alıcı, müşteri’ (CCI 46a/5); *alıçı*, *aluçı* ‘alıcı’ (KPN 80; 88)
alın ‘alın’ CCI 47b/11); *alın* ‘1. alın, 2. ön’ (KPN 80-81)
alma ‘elma’ (CCI 53a/28); *alma* ‘1. elma, 2. elmacık (kemiği)’ (KPN 83)
altun, *altun* ‘altın’ (CCI 42b/10; CCII 60b/11, 60b/22); *altun* ‘altın’ (KPN 85-87)

¹ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER, Galip (2015), *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, Ankara.

²GARKAVETS, A. (2010), *Kıpçakskoi Pismennoi Nasledii* (*Kıpçakskiy Slovar*), Almati.

altunçi ‘sarraf, kuyumcu’ (CCI 42b/2); *altunçi, altunçi* ‘kuyumcu, sarraf’ (KPN 87)

amanat ‘birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişice korunması gereken eşya vb. emanet’ (CCI 24a/15); *ümanüt, emanet* ‘emanet’ (KPN 89; 196)

ambar ‘genellikle tahıl vb. saklanan yer, ambar’ (CCI 42a/7); *ambar* ‘ambar’ (KPN 89)

ana ‘anne’ (CCI 49a/3); *ana* ‘anne’ (KPN 91)

anda ‘orada’ (CCI 31a/20); *anda* ‘orada’ (KPN 94-95)

andan ‘ondan’ (CCI 31a/15); *andan* ‘ondan’ (KPN 95-96)

anı ‘onu’ (CCI 34a/6); *anı* ‘onu’ (KPN 100)

anıy ‘onun’ (CCI 34a/4); *anıy* ‘onun’ (KPN 100-102)

anıy kibi ‘öyle’ (CCI 32b/14); *anıykibik* ‘öyle’ (KPN 102)

añar ‘ona’ (CCI 11a/13); *añar* ‘ona’ (KPN 111-112)

araba ‘at vb. hayvanla çekilen, tekerlekli araç, araba’ (CCI 51b/18); *araba* ‘araba, araç’ (KPN 121-122)

arı ‘saf, temiz’ (CCI 39a/3); *arı, arı* ‘saf, temiz’ (KPN 126-128; 130-131)

armut ‘armut’ (CCI 53a/27); *armud, armut* ‘armut’ (KPN 135)

arpa ‘arpa’ (CCI 55b/3); *arpa* ‘arpa’ (KPN 135-136)

arstlan ‘aslan’ (CCI 54a/15); *aslan* ‘aslan’ (KPN 149)

aşkara ‘açık, apaçık, aleni, aşikâr’ (CCI 32a/9); *üşgârü, üşkârü* ‘açık, meydanda olan, aşikâr’ (KPN 197)

ata ‘baba’ (CCI 49a/2); *ata* ‘ata’ (KPN 162-163)

ayna ‘perşembe ile cumartesi arasındaki gün, cuma’ (CCI 36b/5); *aynakün* ‘cuma (günü)’ (KPN 187)

azam ‘adam’ (CCI 31a/4); *adam* ‘adam’ (KPN 29-32)

badam ‘badem’ (CCI 53b/14); *badäm* ‘badem’ (KPN 200)

bag ‘1. bağ, kuşak, 2. üzüm bağı’ (CCI 40a/8); *bağ* ‘1. bağ, düğüm, 2. bağ, üzüm bağı’ (KPN 201-202)

bagatur, bahadur ‘yiğit, kahraman, bahadır’ (CCI 49b/17; CCII 73a/17); *bağatır, bahatur* ‘bahadır, yiğit’ (KPN 203; 206)

bagır ‘bakır’ (CCI 42b/11); *bağır* ‘bakır’ (KPN 203)

bağış ‘hediye, bağış’ (CCI 9a/8); *bağış, başkiş, bakış* ‘bağış, hediye, armağan’ (KPN 204; 233-235)

balavuz ‘balmumu’ (CCI 41a/14); *balağuz* ‘balmumu, mum’ (KPN 210)

balçuk ‘çamur, balçık’ (CCI 39b/8); *balçık* ‘çamur, balçık’ (KPN 210)

bapas, papas, papaz ‘papaz’ (CCI 35b/12; CCII 62b/1, 71b/2); *babas* ‘papaz, din adamı’ (KPN 199)

başka ‘başka’ (CCI 32a/17; CCII 62a/8); *başka* ‘başka’ (KPN 232-233)

bazargan, bezergen ‘tüccar, bezirgân’ (CCI 46a/2; CCII 60b/36); *bezirgân* ‘tüccar, bezirgân’ (KPN 264)

bıçak ‘bıçak’ (CCI 42b/15); *bıçak* ‘bıçak’ (KPN 265)

bile, birle ‘ile, birlikte’ (CCI 30a/21; CCII 63a/39); *bilü* ‘1. birlikte, beraber 2. ile, yardımıyla’ (KPN 268-269)

bitik ‘1. kitap 2. defter 3. yazı’ (CCI 30a/2, 40b/5, 40b/17), *biti, bitik, bitiv, bitüv* ‘İncil’ (CCII 62b/6); (KPN 282)

biz ‘biz (çokluk birinci kişi zamiri)’ (CCI 33b/8); *biz* ‘biz (kişi zamiri)’ (KPN 294)

boyun, boyun ‘boyun’ (CCI 8b/18; CCII 63b/17-18); *boyun* ‘boyun’ (KPN 323)

börü ‘kurt, börü’ (CCI 54b/16); *börü* ‘kurt’ (KPN 327)

bütün ‘bütün, tam’ (CCI 37b/4), *bütün* ‘1. bütün, tam 2. sağlam, sağlıklı’ (CCII 76a/18, 63b/21-22); *bütün* ‘bütün’ (KPN 351-352)

canavar ‘hayvan’ (CCI 54a/13); *canavar* ‘hayvan’ (KPN 456)

cehan ‘dünya, âlem, cihan’ (CCI 39b/2; CCII 72a/16); *câhan*, cihan ‘ (KPN 457; 459)

cigar ‘ciğer’ (CCI 48a/13); *cigâr* ‘1. karaciğer 2. öz, asıl’ (KPN 459)

cigar band ‘akciğer; kalp ve ciğerler’ (CCI 48a/14); *cigârbânt* ‘karaciğer’ (KPN 459)

cincibil ‘zencefil’ (CCI 41a/1); *zincibil* ‘zencefil’ (KPN 1782)

comard, comart ‘cömert, eliaçık’ (CCI 49b/6; CCII 75a/7); *comart* ‘cömert’ (KPN 462-463)

çak ‘zaman, an’ (CCI 30b/5); *çağ* ‘zaman, vakit, süre’ (KPN 364)

çatlavuk ‘findık’ (CCI 53b/2); *çetlevük* ‘findık’ (KPN 382)

çekmen ‘kumaş, yün kumaş, çuha’ (CCI 43a/20; CCII 64a/20); *çekmân* ‘çuha’ (KPN 375)

çipçik ‘1. kuş 2. serçe’ (CCI 29a/4, 55a/4); *çipçik* ‘1. kuş 2. kümes hayvanları’ (KPN 394)

çibin ‘sinek’ (CCI 54b/31); *çibin* ‘(iki kanatlı küçük) böcek’ (KPN 383)

çift ‘çift’ (CCI 37a/26); *cüft* ‘çift’ (KPN 465)

çömiç ‘çömçe, kepçe’ (CCI 52b/29); *çömüç, çömçü* ‘kepçe’ (KPN 402)

çömlek ‘çömlek’ (CCI 40b/21); *çölmäk* ‘çömlek’ (KPN 402)

çöpçövre ‘çepeçevre’ (CCI 30b/4); *çöp-çövrü* ‘çepeçevre’ (KPN 402-403)

dağın ‘henüz’ (CCI 30a/10); *dağın, dahın, dahın, tağın* ‘daha, henüz’ (KPN 412-413)

dévül ‘değil’ (CCI 36a/28); *digül, düğül* ‘değil’ (KPN 447)

dıvar ‘duvar’ (CCI 50b/25); *duvar, divar* ‘duvar’ (KPN 446)

eger ‘eğer’ (CCI 32b/11); *egür, eger* ‘eğer’ (KPN 469-470)

ëgi, ëygi, ëyi ‘iyi, güzel’ (CCI 30a/16; CCII 66b/7 b-8 b); *eyi* ‘iyi, güzel’ (KPN 515)

elbet ‘muhakkak, şüphesiz, elbette’ (CCI 31b/19); *elbät, elpäk, hälbät, hälbättä, hälbät* ‘kuşkusuz, şüphesiz, tabii, elbette’ (KPN 577-578)

ëmdi, imdi ‘hemen, şimdi’ (CCI 31a/14; CCII 63a/29); *emdi* ‘şimdi, bugün’ (KPN 485)

ërte ‘eski, geçmiş’ (CCI 33a/8), *erte* ‘tan vakti, sabah, erken’ (CCII 60a/32); *ertü* ‘sabah’ (KPN 498-499)

falan ‘falan, filan’ (CCI 33a/11); *fılan* ‘falan, filan’ (KPN 520)

fil, pil ‘fil’ (CCI 41a/11, 54b/9); *fil* ‘fil’ (KPN 525)

frişte ‘melek, ferişte’ (CCI 35b/8); *frıştü* ‘melek’ (KPN 531)

gül ‘gül’ (CCI 41a/3); *gül* ‘gül’ (KPN 556)

gülaf ‘gül’ (CCI 42a/17); *gülâf, külâf* ‘gül’ (KPN 556)

habar ‘haber’ (CCI 18b/9); *habür, habar* ‘haber, havadis’ (KPN 780-781)

haç ‘haç, çarmıh’ (CCI 35b/11; CCII 74a/13); *haç* ‘haç, haç işareti’ (KPN 783)

hamır ‘hamur’ (CCI 44b/23); *hamur* ‘hamur’ (KPN 799)

hıyar şanbar ‘acur, Hint hıyarı’ (CCI 41a/10); *hıyarşambä, hıyarşambär* ‘Çin tarçını’ (KPN 856-857)

hucira ‘dolap’ (CCI 40a/15); *hücrä* ‘oda’ (KPN 601)

igit, yegit ‘genç, yiğit’ (CCI 42b/25; CCII 62b/15-16); *igit* ‘yiğit, genç’ (KPN 605-606)

ipkin ‘menekşe rengi’ (CCI 47a/3); *ipkin* ‘menekşe rengi’ (KPN 620)

izba ‘oda’ (CCI 50b/23); *izba* ‘ev, konut’ (KPN 636)

kaçan ‘ne zaman’ (CCI 32a/20; CCII 71a/19); *kaçan* ‘ne zaman’ (KPN 784)

karandaş, karındaş ‘erkek kardeş’ (CCI 49a/8; CCII 66b/10); *kardeş* ‘(erkek) kardeş’ (KPN 811)

karangı, karangu ‘karanlık’ (CCI 37a/10; CCII 59a/15 b-16 b); *karamğu, karangı, karangı, karangı*, ‘1. karanlık 2. bilgisizlik, cehalet’ (KPN 808-809)

kaysı ‘hangi’ (CCI 32a/27), *kaysı* ‘kimisi, bazısı, her biri’ (CCII 62a/37); *haysı, kıysı* ‘hangi, kaçınıcı’ (KPN 836)

kêçe, kiçe ‘gece’ (CCI 36a/15; CCII 60a/32); *keçü* ‘gece’ (KPN 664-665)

kêndi, kênisi ‘kendi, kendisi’ (CCI 23b/9; CCII 63a/33); *kendi* ‘kendi, kendisi’ (KPN 675-676)

kêrek ‘gerek, gerekli’ (CCI 20a/15; CCII 60a/20); *kerük* ‘1. gerekli, zorunlu 2. gerek, lazım’ (KPN 679)

ketan ‘keten’ (CCI 47a/9); *ketân* ‘keten, pamuk’ (KPN 688)

kilim ‘kilim’ (CCI 52b/5); *kilim* ‘kilim’ (KPN 691-692)

konşı, konşu ‘komşu’ (CCI 49a/21; CCII 62a/25-26); *konşu* ‘komşu, yakın’ (KPN 874)

korgaşın ‘kurşun madeni’ (CCI 42b/13); *korğaşın* ‘kurşun’ (KPN 875-876)

kök ‘1. gök, gökyüzü 2. mavi’ (CCI 35b/26; CCII 70b/2); *kök* ‘1. gök, gökyüzü 2. gök mavisi 3. kök’ (KPN 721-722)

kölege ‘gölge’ (CCI 53a/24; CCII 60a/1); *kölägü, kölegü* ‘gölge’ (KPN 723)

könül ‘gönül’ (CCI 48a/12; CCII 63a/28); *könül, köñül* ‘gönül’ (KPN 727)

köp ‘çok, daha çok’ (CCI 31b/3; CCII 62a/34); *köp* ‘çok, daha çok’ (KPN 729-731)

körk ‘güzellik’ (CCI 38a/21; CCII 72a/19); *körk* ‘güzellik’ (KPN 736-737)

kövlek ‘gömlek’ (CCI 51a/29); *kölmäk* ‘gömlek’ (KPN 724)

köz ‘göz’ (CCI 47b/15; CCII 74a/14); *köz* ‘göz’ (KPN 746-749)

kuyaş ‘güneş’ (CCI 35b/27; CCII 60b/10); *kıyayş* ‘güneş’ (KPN 910)

kün ‘1. gün 2. güneş’ (CCI 36a/14, 37a/4; CCII 61b/22, 69b/9); *kün* ‘1. gün 2. güneş’ (KPN 771-772)

küyegü ‘damat, güvey’ (CCI 49a/12); *kiyov* ‘nişanlı, güvey’ (KPN 702)

laal ‘parlak kırmızı renkte, billurlaşmış değerli bir taş, lal’ (CCI 47a/12); *la’l* ‘yakut, damlayakut’ (KPN 912)

limon ‘limon’ (CCI 53b/17); *limon* ‘limon’ (KPN 923)

mamuş ‘pamuk’ (CCI 41a/18); *mamuş* ‘pamuk’ (KPN 943)

maña ‘bana’ (CCI 11a/13); *maña* ‘bana’ (KPN 948)

marcumak ‘mercimek’ (CCI 55b/7); *märcimäk* ‘mercimek’ (KPN 960)

maskara ‘hokkabaz, palyaço, oyuncu’ (CCI 45a/13); *maskara* ‘alay, taklit, eğlence’ (KPN 954)

maydan ‘açık alan, meydan’ (CCI 40a/12); *moydan* ‘meydan, alan’ (KPN 984)

mên, mên ‘ben’ (CCI 5a/17; CCII 64b/14); *men* ‘ben’ (KPN 964)

muñar ‘buna’ (CCI 34a/16); *muñar* ‘buna’ (KPN 988)

naal ‘nal’ (CCI 51b/21); *nal* ‘nal’ (KPN 999)

nafas ‘nefes, soluk’ (CCI 48b/7); *nüfäs* ‘nefes, soluk’ (KPN 1007)

nêçe ‘ne kadar’ (CCI 32a/19; CCII 61a/17); *neçü* ‘ne kadar’ (KPN 1009)

nêçik ‘nasıl, ne şekilde’ (CCI 32a/26; CCII 60a/24); *neçik* ‘nasıl, ne şekilde’ (KPN 1009-1010)

nèçik ki ‘nasıl ki, ne şekilde’ (CCI 2a/20); *neçikbo* ‘nasıl ki, ne şekilde’ (KPN 1010)
nohut ‘nohut’ (CCI 55b/6); *nohut* ‘nohut’ (KPN 1025)
nöger ‘arkadaş, yoldaş, ortak’ (CCI 49a/20); *nögär* ‘eş, hanım, ortak’ (KPN 1027)
oçak ‘ocak’ (CCI 53a/4); *oçak* ‘ocak’ (KPN 1033)
ogrulayın, ovrulayın, ovruyın ‘gizlice’ (CCI 30b/19); *oğurlıyın* ‘gizlice, sinsice’ (KPN 1041)
ogul, ovul ‘evlat, oğul’ (CCI 49a/6; CCII 60a/22); *oğul* ‘oğul, erkek evlat’ (KPN 1039-1040)
öpke ‘öfke’ (CCI 15b/14; CCII66a/4 b); *öpkü* ‘öfke’ (KPN 1098)
özge ‘başka’ (CCI 34b/5; CCII 59a/27); *özgü* ‘başka, diğer’ (KPN 1109-1110)
pêşa ‘zanaat, meslek’ (CCI 45b/1); *peşü* ‘meslek, sanat gerektiren’ (KPN 1133)
piyala ‘bardak, kadeh’ (CCI 52b/14); *pyala* ‘tas, kadeh’ (KPN 1188)
rang ‘boya, renk’ (CCI 27b/12); *räng, ränk* ‘renk’ (KPN 1193)
sagıt ‘1. silah 2. at koşum takımı’ (CCI 4b/19, 51b/17), *sağıt, sahit* ‘alet, aygıt, araç’ (KPN 1218-1219)
san ‘sayı’ (CCI 18b/24); *san* ‘sayı’ (KPN 1234)
savoğ, savok ‘soğuk’ (CCI 13a/6); *sovuk, suvuk* ‘soğuk’ (KPN 1297)
sên ‘sen (kişi zamiri)’ (CCI 33b/17); *sen* ‘sen (kişi zamiri)’ (KPN 1258)
sınık, sinuk ‘kırılmış, kırık’ (CCI 37b/5; CCII 60b/23-24); *sınık* ‘kırık’ (KPN 1278)
sonura, sonra ‘sonra’ (CCI 31b/23; CCII 61b/15); *soğra* ‘sonra’ (KPN 1295)
sövünç ‘sevinç, sevgi’ (CCI 36b/11; CCII 76a/17); *sövünç* ‘sevinç’ (KPN 1303)
süt ‘süt’ (CCI 55b/12); *süt* ‘süt’ (KPN 1341)
şabat ‘Yahudilerin dinlenme günü, cumartesi’ (CCI 36b/6); *şapat* ‘cumartesi (günü)’ (KPN 1347)
şaftalu ‘şeftali’ (CCI 53b/4); *şäftälü* ‘şeftali’ (KPN 1349)
şişe ‘şişe’ (CCI 52b/13); *şişü* ‘şişe’ (KPN 1354)
tagı ‘dahi, ve’ (CCI 30b/13); *dağı, dahi, takı* ‘ve, dahi, yine’ (KPN 412)
tamak ‘boğaz, damak’ (CCI 48a/1; CCII 57a/22); *tamak* ‘damak’ (KPN 1373-1374)
tanık, tanuk ‘şahit, tanık’ (CCI 28a/18; CCII 62a/17); *tanık* ‘1. meşhur, ünlü 2. tanık, şahit 3. belge, kanıt’ (KPN 1380)
taş ‘taş’ (CCI 39b/11; CCII 60a/28); *taş* ‘taş, kaya’ (KPN 1395-1396)
têli ‘deli, aptal, ahmak’ (CCI 49b/22); *teli* ‘deli, zıppır’ (KPN 1410)
têmir ‘demir’ (CCI 13b/17; CCII 74a/2); *temür* ‘demir, nal’ (CCI 42b/8); *temir* ‘1. demir 2. ütü’ (KPN 1410)
Têner, Têneri, Têjir, Têjri ‘Tanrı’ (CCI 35b/5; CCII 62a/28-29); *Tejri* ‘Tanrı’ (KPN 1415-1419)
tênjiz ‘deniz’ (CCI 39b/3; CCII 70a/9-10); *teñiz* ‘deniz’ (KPN 1414-1415)
til ‘1. dil 2. birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümü’ (CCI 47b/25), *til* ‘1. lisan, dil 2. ağızdaki organ, dil’ (CCII 61a/22); *til* ‘1. dil, lisan 2. dil (organ)’ (KPN 1440)
tiri ‘canlı, diri’ (CCI 39a/24, CCII 71a/7); *tiri* ‘diri, canlı’ (KPN 1445)
tiş ‘diş’ (CCI 47b/24; CCII 64a/3); *tiş* ‘diş’ (KPN 1448)
ton ‘üst giyimi, elbise, kaftan’ (CCI 15b/10; CCII 60a/7); *ton* ‘elbise, giysi’ (KPN 1480-1482)

töre ‘yasa, kanun, töre, ahlak, kural’ (CCI 35b/13; CCII 70b/14); *törä* ‘töre, yasa, kanun, hukuk’ (KPN 1493-1494)

tuman ‘sis, duman’ (CCI 37a/15; CCI 81b/29 b); *duman, tuman* ‘duman’ (KPN 1506)

tüş ‘düş, rüya’ (CCI 25b/8), *tüş* ‘öğle, öğle vakti’ (CCI 36a/21); *tüş* ‘düş, rüya’ (KPN 1528)

ulu ‘ulu, büyük, yüksek’ (CCI 34b/16; CCII 61b/7); *ulu* ‘ulu, büyük’ (KPN 1545-1547)

us ‘akıl’ (CCI 25a/8; CCII 71a/13), *us* ‘ıslak, yaş’ (CCI 39a/2); *us* ‘akıl, zihin’ (KPN 1560)

üçün ‘için’ (CCI 32a/6; CCII 80a/2); *üçün* ‘için’ (KPN 1574)

vada ‘bir işin yapılması veya bir borcun ödenmesi için tanınan süre, vade’ (CCI 46a/10);

vadä ‘vade’ (KPN 1583)

yakşı ‘iyi, güzel’ (CCI 35a/1; CCII 61a/25); *yakşı* ‘iyi, güzel’ (KPN 1626-1627)

yalanaç ‘çıplak’ (CCI 37b/26; CCII 58a/39); *yalanaç* ‘çıplak, kuru, cavlak’ (KPN 1629)

yaman ‘kötü, fena’ (CCI 35a/3; CCII 61a/5); *yaman* ‘kötü, fena’ (KPN 1635-1637)

yamgur ‘yağmur’ (CCI 21a/19); *yağmur, yamğur* ‘yağmur’ (KPN 1623; 1638)

yana ‘yine, tekrar’ (CCI 31a/16; CCII 80a/4-5); *genä, kenä, yänä* ‘yine, tekrar’ (KPN 1678)

yañı ‘yeni’ (CCI 39a/4; CCII 60b/4); *yäñi* ‘yeni’ (KPN 1679)

yaratkan ‘Yaratan, Tanrı’ (CCI 8b/9); *yaratқан* ‘yaratma, yapıt, yaratı’ (KPN 1652)

yargu ‘hüküm, yargı’ (CCI 24b/4); *yargü* ‘hüküm, yargı’ (KPN 1653)

yarıh ‘1. ışık, aydınlık, parlaklık 2. açık, berrak, bulanık olmayan 3. açık (hava)’ (CCI 15b/16), *yaruh, yarık* ‘ışık, aydınlık, parlaklık’ (CCII 71b/12); *yarık* ‘açık, aydınlık’ (KPN 1654-1655)

yaşıl ‘yeşil’ (CCI 47a/1); *yüşil* ‘yeşil’ (KPN 1681-1682)

yazıh, yazık, yazok, yazuh, yazuk ‘günah, suç’ (CCI 22a/1; CCII 61a/1); *yazık* ‘günah’ (KPN 1674-1675)

yél ‘rüzgâr, yel’ (CCI 37a/18; CCII 66a/3); *yel* ‘rüzgâr, yel’ (KPN 1686-1687)

yoh, yok ‘1. yok 2. hayır’ (CCI 31b/11; CCII 60a/15); *yok* ‘1. yok 2. hayır’ (KPN 1722-1723)

yulduz ‘yıldız’ (CCI 35b/29; CCII 60b/10); *yolduz* ‘yıldız’ (KPN 1726)

yügen ‘gem, at gemi’ (CCI 51b/27); *yügün* ‘ağızlık, gem’ (KPN 1742)

zeytin ‘zeytin’ (CCII 71a/18-19); *zeytin, zeytün* ‘zeytin’ (KPN 1779-1780)

zincil ‘zincir’ (CCI 53a/6); *zincil* ‘zincir’ (KPN 1782)

ziyan ‘ziyan, zarar’ (CCI 19a/14); *ziyan* ‘zarar, hasar’ (KPN 1782-1783)

zümürüt ‘zümrüt’ (CCI 47a/14); *zımrut, zımrut* ‘zümrüt’ (KPN 1793)

B. Fiiller

abra- ‘korumak, savunmak’ (CCI 10b/3); *abra-* ‘saklamak, korumak’ (KPN 16)

aç- ‘1. açmak, 2. deyimleşmiş birleşik fiillerin kuruluşunda’ (CCI 3b/24); *aç-* ‘açmak’ (KPN 19-20)

agın- ‘çıkmaq, yükselmek’ (CCI 3a/23); *agın-* ‘çıkmaq, yükselmek’ (KPN 42-43)

agru- ‘acı çekmek, ağrımak’ (CCI 9a/23); *ağrı-* ‘ağrımak, hasta olmak’ (KPN 47)

al- ‘almak, kabul etmek’ (CCI 3a/13); *al-* ‘almak’ (KPN 64-66)

alda- ‘aldatmak’ (CCI 10b/20); *alda-* ‘aldatmak, yalan söylemek’ (KPN 69-70)

añla- ‘anlamak’ (CCI 15a/16); *añla-* ‘anlamak’ (KPN 113)

arın- ‘temizlenmek, arınmak’ (CCI 12a/14); *arın-* ‘arınmak’ (KPN 131)
as- ‘asmak’ (CCI 20b/26); *as-* ‘asmak’ (KPN 146)
aşa- ‘yemek yemek’ (CCI 5b/23); *aşa-* ‘(yemek) yemek’ (KPN 153)
ayır- ‘bölmek, ayırmak’ (CCI 26b/3); *ayır-* ‘ayırmak’ (KPN 182-183)
ayt- ‘1. söylemek, 2. itiraf etmek, 3. deyimleşmiş birleşik fiillerin kuruluşunda’ (CCI 10a/6; 35b/21; 12a/20); *ayt-* ‘söylemek’ (KPN 188-189)
bağışla- ‘hediye etmek’ (CCI 9a/7); *bağışla-*, *başkışla-* ‘bağışlamak, hediye etmek’ (KPN 204; 235)
bar- ‘gitmek, varmak’ (CCI 28b/11; CCII 62a/29); *bar-* ‘varmak, gitmek’ (KPN 215-216)
bér- ‘1. vermek 2. deyimleşmiş fiillerin kuruluşunda’ (CCI 9a/6), *bér-* ‘1. vermek 2. tezlik yardımcı fiili 3. deyimleşmiş fiillerin kuruluşunda’ (CCII 70b/12); *ber-* ‘1. vermek 2. izin vermek, müsaade etmek 3. tezlik yardımcı fiili’ (KPN 256-257)
berkit- ‘sağlamlaştırmak, berkitmek’ (CCI 13b/9); *berkit-* ‘sağlamlaştırmak, berkitmek’ (KPN 259-260)
bésle-, *béstle-* ‘beslemek’ (CCI 21a/22; CCII 57a/22); *beslü-* ‘beslemek’ (KPN 262)
béz- ‘vazgeçmek’ (CCI 23a/15); *bez-* ‘bezemek, bıkip usanmak’ (KPN 264)
bişir-, *bişür-* ‘pişirmek’ (CCI 6b/15); *bişir-* ‘pişirmek, haşlamak’ (KPN 280-281)
bol- ‘1. olmak 2. yardımcı fiil’ (CCI 25a/14; CCII 76a/3); *bol-* ‘1. olmak 2. yardımcı fiil’ (KPN 307-310)
boluş- ‘yardım etmek, desteklemek’ (CCI 3a/26; CCII 63a/14); *boluş-* ‘yardım etmek’ (KPN 312)
bur- ‘burmak, kıvırmak’ (CCI 28a/12); *bur-* ‘burmak, bükmek’ (KPN 338)
buyur- ‘emretmek, buyurmak’ (CCI 15b/3; CCII 62a/22); *buyur-*, *boyur-* ‘emretmek, buyurmak’ (KPN 344)
buz- ‘bozmak, harap etmek’ (CCI 5b/18; CCII 73a/9-10); *buz-*, *boz-* ‘bozmak, yıkmak, tahrip etmek’ (KPN 345-346)
curumla- ‘suçlamak’ (CCI 6b/23); *curumla-* ‘ceza kesmek/yazmak, cezalandırmak’ (KPN 464)
çal- ‘bir müziği dinlemeyi sağlayan aleti çalıştırmak, çalmak’ (CCI 25b/1); *çal-* ‘vurmak, çarpmak’ (KPN 366)
çayna- ‘çiğnemek’ (CCI 17b/15); *çayna-* ‘çiğnemek’ (KPN 374)
çıgar-, *çikar-* ‘çıkarmak’ (CCI 11b/12; CCII 76a/15); *çikar-* ‘çıkarmak’ (KPN 389-390)
çöple- ‘bir araya getirmek, toplamak’ (CCI 8b/16; CCII 63b/4-5); *çöplä-* ‘toplamak, bir araya getirmek’ (KPN 403)
çürü- ‘çürümek’ (CCI 38b/12); *çiri-* ‘çürümek, bozulmak’ (KPN 385-386)
é-, *ér-* ‘imek, olmak’ (CCI 1b/4; CCII 65a/18); *e-* ‘olmak, imek’ (KPN 465-466; 492)
élikle-, *ilik-* ‘alay etmek, küçük düşürmek’ (CCI 16a/8; CCII 63b/24-25, 66a/32 b); *eliklä-*, *eriklä-* ‘birini yansılamak, birinin taklidini yapmak, alay etmek’ (KPN 494)
élt- ‘götürmek, taşımak, iletmek’ (CCI 9b/12; CCII 63b/18); *elt-* ‘götürmek, taşımak’ (KPN 484-485)
emen-, *imen-* ‘utanmak, mahcup olmak’ (CCI 29a/22); *imän-* ‘utanmak, sıkılmak, çekinmek’ (KPN 613)
én- ‘inmek’ (CCI 9b/8; CCII 74b/7); *en-* ‘inmek’ (KPN 488)
éşit- ‘duymak, işitmek’ (CCI 1b/18; CCII 59a/8); *eşit-*, *işit-* ‘duymak, işitmek’ (KPN 627)
inan- ‘iman etmek, inanmak, güvenmek’ (CCI 7a/23; CCII 80a/8); *inan-* ‘inanmak, kanmak, emin olmak’ (KPN 614)

- 626) *işan-* ‘güvenmek, inanmak’ (CCI 8a/23); *işan-* ‘güvenmek, inanmak, umut etmek’ (KPN 626)
- isde-*, *izde-* ‘aramak, sormak’ (CCI 22b/7, 22b/8); *izdü-* ‘aramak’ (KPN 636)
- issin-* ‘ısınmak’ (CCI 8a/11); *isin-* ‘ısınmak’ (KPN 622-623)
- kayt-* ‘geri dönmek’ (CCI 24a/22; CCII 80a/6-7); *ķayt-* ‘geri dönmek’ (KPN 837)
- kemiş-* ‘fırlatmak, atmak’ (CCI 21b/25); *kemiş-* ‘kaçırmak, kaybetmek’ (KPN 675)
- kıçķır-* ‘seslenmek, çağırarak’ (CCI 5b/16; CCII 69a/5); *ķıçķır-* ‘feryat etmek, çığlıklar atmak’ (KPN 844)
- kop-* ‘ayağa kalkmak’ (CCI 26b/21), *kop-* ‘yerinden kalkmak, yeniden dirilmek’ (CCII 70a/16), *ķop-* ‘kalkmak, yükselmek, çıkmak’ (CCII 58a/18 b); *ķop-* ‘(ayağa) kalmak, çıkmak’ (KPN 874)
- korķ-*, *kork-* ‘korkmak’ (CCI 22a/4; CCII 63a/19); *ķorķ-* ‘korkmak’ (KPN 876-877)
- kökre-* ‘gürlemek’ (CCI 28a/4); *kökrü-* ‘gürlemek, gürlüdemek’ (KPN 722-723)
- körgüz-* ‘göstermek’ (CCI 19b/21; 71a/14); *görgüz-*, *körgüz-* ‘göstermek’ (KPN 735-736)
- kuç-* ‘kucaklamak’ (CCI 4a/6); *ķuç-* ‘sarmak, kucaklamak’ (KPN 891)
- kutul-* ‘kurtulmak’ (CCI 11b/22; CCII 69a/10); *ķutul-* ‘kurtulmak, canını kurtarmak’ (KPN 904-905)
- küy-* ‘beklemek’ (CCI 11a/21); *küy-* ‘yanmak, ateşlenmek’ (KPN 777)
- min-* ‘çıkmak, yükselmek’ (CCI 3a/21), *min-* ‘binmek, çıkmak’ (CCII 69b/4); *min-* ‘çıkmak, kalkmak’ (KPN 972)
- mohorla-* ‘mühürlemek’ (CCI 25a/28); *möhürlü-* ‘mühür vurmak, mühürlemek’ (KPN 985)
- nakşla-* ‘resmetmek, nakşetmek’ (CCI 10b/7); *naķışla-* ‘resmetmek, nakşetmek’ (KPN 999)
- nişanla-* ‘bir şeyin yerini belirtmek, işaretlemek, nişan koymak’ (CCI 25a/21); *nişanla-* ‘1. işaretlemek 2. nişanlamak’ (KPN 1024)
- ogru-la-*, *ogur-la-* ‘çalmak’ (CCI 13a/23); *oğru-la-* ‘çalmak’ (KPN 1039)
- okşaş-* ‘benzemek, benzeşmek’ (CCI 32b/25); *okşaş-* ‘benzemek’ (KPN 1049)
- oltur-* ‘oturmak’ (CCI 25b/11; CCII 64a/29); *oltur-* ‘1. oturmak 2. ikamet etmek, oturmak’ (KPN 1053)
- otala-* ‘tedavi etmek’ (CCI 18a/9); *otala-* ‘tedavi etmek’ (KPN 1077)
- öl-* ‘ölmek’ (CCI 17b/2; CCII 71b/4); *öl-* ‘ölmek’ (KPN 1093)
- öp-* ‘öpmek’ (CCI 19b/22; CCII 62b/13); *öp-* ‘öpmek’ (KPN 1098)
- öskür-* ‘öksürmek’ (CCI 28a/20); *östür-* ‘öksürmek’ (KPN 1101-1102)
- övrän-* ‘öğrenmek’ (CCI 3a/19); *övrän-*, *üvrän-* ‘öğrenmek’ (KPN 1106)
- saç-* ‘(tohum) serpmek, saçmak’ (CCI 25b/18; CCII 57a/22-23); *saç-* ‘1. ekim yapmak, (tohum) saçmak 2. sıçramak, atlamak’ (KPN 1213-1214)
- sagin-* ‘düşünmek, hatırlamak’ (CCI 7a/6; CCII 72b/3); *sagin-*, *sahın-* ‘düşünmek, aklımdan/içinden geçirmek’ (KPN 1218-1219)
- sana-* ‘saymak, hesaplamak’ (CCI 18b/22); *sana-* ‘1. hesaplamak, saymak 2. (şarkı) söylemek, okumak’ (KPN 1234-1235)
- sanç-* ‘delmek, delip geçmek’ (CCI 21a/23; CCII 74a/3); *sanç-* ‘yarmak, parçalamak, delmek’ (KPN 1235)
- sası-* ‘kokmak, pis kokmak’ (CCI 21a/10; CCII 62b/11-12); *sası-* ‘pis kokmak, kokuşmak’ (KPN 1243)

sev-, söv-, söy- ‘sevmek’ (CCI 3a/5; CCII 62a/14, 70a/4); **söv-** ‘sevmek, hoşlanmak’ (KPN 1300-1301)

sözle- ‘söylemek, demek, konuşmak’ (CCI 16b/16; CCII 62b/15); **sözlü-** ‘konuşmak’ (KPN 1307-1309)

suvsa- ‘susamak’ (CCI 26a/10); **susa-** ‘susamak’ (KPN 1332)

şiş- ‘kabarmak, şişmek’ (CCI 16a/16; CCII 58a/38); **şiş-** ‘şişmek, kabarmak’ (KPN 1354)

tağla- (I) ‘seçmek’ (CCI 8a/17), **tağla-** ‘1. arayıp bulmak, seçmek, 2. sezmek’ (CCII 69b/6-7, 70a/21), **tağla-** (II) ‘hayret etmek, şaşırarak’ (CCI 17b/9); **tağla-** ‘seçmek, seçim yapmak, ayıklamak’ (KPN 1383-1384)

ty- ‘engellemek, engel olmak’ (CCI 10a/10); **ty-** ‘tıkamak, kapamak, önünü kesmek’ (KPN 1461-1462)

titre- ‘titremek’ (CCI 27b/15); **titrü-** ‘titremek’ (KPN 1450)

tog-, tuv- ‘doğmak’ (CCI 19a/1; CCII 76a/14); **toğ-** ‘doğmak’ (KPN 1467-1468)

ur- ‘1. vurmak 2. deyimleşmiş birleşik fiillerin kuruluşunda’ (CCI 21b/20), **ur-** ‘1. vurmak 2. (ok vb.) atmak’ (CCII 57a/21); **ur-** ‘vurmak, çarpmak’ (KPN 1554-1555)

uyal- ‘utanmak, mahcup olmak’ (CCI 29a/22; CCII 75a/8); **uyal-** ‘utanmak, çekinmek’ (KPN 1567-1568)

uzat- ‘göndermek’ (CCI 7b/13; CCII 72a/2); **uzat-** ‘1. uzatmak, sürdürmek, devam ettirmek 2. geçirmek’ (KPN 1570-1571)

üleş- ‘bölüşmek, paylaşmak’ (CCI 9b/16); **ülüş-** ‘bölüşmek, paylaşmak’ (KPN 1575)

ünde- ‘1. çağırarak, seslenmek 2. davet etmek’ (CCI 8b/6), **ünde-** ‘seslenerek çağırarak, seslenmek’ (CCII 57b/35 b); **ünde-** ‘çağırarak, seslenmek’ (KPN 1577-1578)

yalbar- ‘yalvarmak’ (CCI 24b/16), **yalbar-** ‘1. yalvarmak 2. dua etmek’ (CCII 61a/17); **yalbar-** ‘1. yalvarmak 2. dua etmek’ (KPN 1630)

yarılga-, yarlıga- ‘acımak, merhamet etmek, affetmek, bağışlamak’ (CCII 61a/9); **yarlıga-** ‘bağışlamak, merhamet etmek, acımak’ (KPN 1658)

yaşır- ‘gizlemek, saklamak’ (CCI 3b/14; CCII 70a/18); **yaşır-** ‘gizlemek, saklamak’ (KPN 1668)

yultra- ‘şimşek çakmak’ (CCI 17a/3); **yultura-** ‘ışıldamak, parlamak’ (KPN 1717)

yülü- ‘tırış etmek’ (CCI 23a/22); **yülü-** ‘tırış etmek’ (KPN 1746)

Sonuç ve Değerlendirme

Kıpçak Türkçesinin tarihî bir kolu olan Kuman Türkçesinin söz varlığını yansıtan en önemli yazılı kaynağı şüphesiz *Codex Cumanicus*’tur. Kuman Türkçesi ile Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin söz varlığı bu çalışmada karşılaştırılmış ve ortaklıklar tespit edilmiştir.

Kuman Türkçesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin söz varlığına bakıldığında her iki lehçede de Eski Türkçenin izlerini görmek mümkündür: *açkuç, bakşı, bol-, elt-, ırla-, katun, kök, min-, otaçı, til, toğ-, yülü-* gibi. Coğrafi komşuluk ve boylar arası kimi ilişkilere bağlı olarak Oğuz Türkçesi de bu Kıpçak lehçelerine etki etmiştir: *besle-, en-, sakla-* gibi. Kuman ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçeleri de diğer Türk lehçeleri gibi yabancı dillerden alıntı kelimeleri olarak söz varlığını zenginleştirmiştir. Dini tercihler doğrultusunda Hristiyanlığın Kuman Türkçesinin söz varlığına etkisi dinî terimlerin kullanılmasıyla görülür: *Ambrosius, Emanuel, Evangelim, Gabriel, Herodes, Kaifas, klisea, Liban, Misiha, profet, Yerusalem* gibi. Kuman Türkçelerinin Arap, Fars ve İtalyan toplulukları ile kurdukları ilişkiler neticesinde, bilgi gereksinimini karşılamak üzere alıntılanan kelimeler söz varlığı içerisinde yerini alır: *badam, bakam, balsaman, culağak, daru, fanar, frangi suf, kabut, kastana, liman, murdar, norıma, rebe, sust, trapes* ve *zincifr* gibi. Moğolcadan geçen kelimeleri de Kuman söz varlığı içerisinde görmek mümkündür: *alpavut, bağatur, botan, çeber, daraga, èremsi-, kada-, magat, manlay, nöger, silevsin, sokur, yada-* gibi.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin söz varlığına dinî gerekçeler sebebiyle Gregoryanlık ve bunun doğal sonucu olarak Ermenice *abawen*, *Abiut*, *abaşkarog*, *bidzak*, *eranut* ‘iun, *lipanos*, *sliz* gibi; kültürel etkileşim neticesinde Arapça ve Farsça *hayuflan-*, *hıyarşambä*, *meymun*, *mashara*, *taksir* gibi; sosyo-politik ve coğrafi koşullar sonucu Slav dilleri (Lehçe, Ukraynaca, Rusça) *daliy*, *eliberovat et-*, *koloda*, *nemal* (niemal) gibi; bilgi gereksinimi doğrultusunda da Avrupa dilleri *konfuzion*, *Lepont*, *mento*, *pakta* gibi kelimelerle doğrudan etki eden diller olmuştur. Özellikle bu iki lehçe arasında ortak kullanılmayan sözcükler bu durumu açıkça göstermektedir.

Kazan Tatar, Kırım Tatar, Nogay, Karaçay, Kumuk, Kırımçak ve Karay gibi Kıpçak lehçeleri ile Kuman Türkçesinin benzerliği ve yakınlığı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Yapılacak karşılaştırmalı söz varlığı çalışmaları bu durumun daha bir belirgin şekilde tespitine olanak sağlayacaktır.

Codex Cumanicus’ta madde başı 2955 kelime yer almaktadır. Dizin bölümlerinde yer alan ve İtalyanca-Almanca bölümlerinde ortak olan kelimelerin tasnifi sonucu madde başı 2417 isim soylu kelime ve 538 fiil tespit edilmiştir. Bu kelimelerden 258’i sadece Codex Cumanicus’ta geçmektedir. Geri kalan madde başı 2697 kelime Kuman ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçelerinde ortak kullanılan kelimelerdir. Bu çalışma göstermektedir ki Kuman Türkçesi ile Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi birbirine neredeyse çok yakındır. Söz varlığı bakımından yüzde 92 gibi büyük bir oranda yakınlıktan söz edilebilmektedir. “Kuman ve Karay Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı Üzerine” adlı çalışmada, Kuman Türkçesinin Karay Türkçesi ile ortaklığı ve birbirine yakınlığı ortaya konulmuştur. Kuman Türkçesine en yakın lehçeler arasında Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin de yer aldığı bu çalışma neticesinde ortaya konulmuştur.

Günümüzde önem taşıyan karşılaştırmalı söz varlığı çalışmaları neticesinde dil ve lehçe gruplarına yönelik tespitler ve değerlendirmeler daha isabetli yapılabilmektedir.

Kısaltmalar

CCI : Codex Cumanicus İtalyanca Bölümü

CCII : Codex Cumanicus Almanca Bölümü

KPN : *Kıpçakskoi Pismennoi Nasledii (Kıpçakskiy Slovar)*

Kaynakça

ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER, Galip (2015), *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., Ankara.

GARKAVETS, Aleksander (2010), *Kıpçakskoi Pismennoi Nasledii (Kıpçakskiy Slovar)*, Almatı.

ÖZTÜRK, Abdulkadir (2011), “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Yayılma Alanları”, *Gazi Türkiyat*, S. 8, s. 323-334.

ÖZTÜRK, Abdulkadir (2016), “Kuman ve Karay Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı Üzerine”, *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, İ.D. Bilkent Üniversitesi, Ankara, s. 116-129.

Rusça-Türkçe Büyük Sözlük (1999), Multilingual, İstanbul.

YILDIZ, Hüseyin; ÖZTÜRK, Abdulkadir (2016), “19. Yüzyıla Ait Ermeni Harfli Türkçe Atasözleri Üzerine”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 739-766.

YILMAZ, Emine (1998), “Kumanların Kökeni” (Çeviri), *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri 9-10*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, İstanbul, s. 133-142. (Árpád Berta, “A kunok eredete”, *Halasi Téka* 18, Adatok Kiskunhalas történetéhez, Szerkesztette: Szakál Aurél, Kiskunhalas 1996: 11-20).

KARIMAK SÖZCÜĞÜNÜN TARİHÇESİ VE ANLAM BOYUTU

Salim KÜÇÜK*

Özet:

Eski Türkçeden günümüze yazılı metinlerde *karımak* sözcüğünün fiil ve isim yapısında kullanılış özelliklerini metinlerden hareketle sözcük ve anlam bilgisi yönünden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada sözcüğün yazılı kullanım şekilleri ile zaman içerisinde anlamında ortaya çıkan değişimler art zamanlı ve eş zamanlı yöntemle ele alınmıştır.

Tarihî derinlik içerisinde basit, türemiş ve birleşik fiil ile basit ve türemiş isim yapısında insan, hayvan, bitki ve nesnelere için kullanılan sözcük birleşik fiil yapısını zamanla kaybetmiş isim ve fiil yapısında farklı ve yeni anlamlar kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: karımak, isim, fiil, birleşik fiil, tarihçe, anlam

Giriş

Göktürk yazıtlarında birleşik fiil yapısında *karı bol-* (Tonyukuk Abidesi Doğu/6, ERGİN, Muharrem 8. s.) ve basit ve türemiş yapıda *karı-* (Kül İç Çor Yazıtı/2-3, USER, Hatice Şirin 349, 470.s.) şeklinde rastladığımız Türkçe kökenli eskicil (arkaik) *karımak* fiili yazılı metinlerde hem fiil hem de isme gelen yapım eklerini alarak aynı zamanda isim (isim, sıfat, zarf) olarak kullanılmıştır. “Yaşlı, ihtiyar” manasına gelen *karı* sözcüğünü Gülensoy (2007) *karı ~ kariğ* şeklinde ele alır ve etimolojik izahını <**kāri* şeklinde yapar. Bu sözcükle ilişkili olan ve “kocalmak, yaşlanmak, kocamak” manalarını verdiği *karı-* fiilinin etimolojisini de Talat Tekin’e bağlı olarak <**kāri-* şeklinde gösterir. “Yaşlı, eski” manasına gelen *kart* sözcüğünün izahını ise <*karı-* ‘yaşlanmak’+*t* şeklinde verir.

1. Karımak Sözcüğünün Tarihçesi

Sözcük geçmişten günümüze insan, hayvan, bitki ve nesne olmak üzere canlı ve cansız varlıklarla ilgili isim ve fiiller türetmiştir. Normalde önce insan (erkek, kadın) sonra kanatlı ve memeli hayvanlar (Eski Türkçede ibibik kuşu: *Karı üpgük yıl yarumazkan etdi.* IB/21; öküz: *Bir karı öküzüg bili biçe kumursga yimiş.* IB/37; köpek: *it karı bolsar yatıp ürür* (CLAUSON, Gerard 644.s.), Karahanlı Türkçesinde *karı at:* *Azı dişini yarmış olan at.* DLT III/223-1; öküz: *karı öküz* DLT III/421-25; karga: *karga karısın kim bilir, kişi alasin kim tapar* DLT I/425-11; arslan: *arslan karısa sıçgan ötin ködezür* DLT III/263-3; Harezmi Türkçesinde inek: *bu inek hem yiğit takı kerekmez hem karı takı kerekmez, orta yaşlıg kerek, tedi* KE 340/8-9, dişi deve: *karıdı ingen* ME 102-1, karga: *bir karga bir yerdin kiçig bala erken uça, karıgınça ne mikdār ol yerdin keçse* KE 260/1-2, kurt: *karı bōri yigit arslanın korktu* HŞ 836, *kart: yaşlı at hakkında da söylenir* KMT 26a-10; Eski Anadolu Türkçesinde at: *şahbaz şahbaz atlar kariyupdur kulun virmez* DK 59-4, 117-6, deve: *kızıl kızıl develer kariyupdur köşek virmez* DK 59-4, 117-6, koyun: *ağ koyunun karımış-idi kuzu virdi ahır* DK 117-8, koç: *kara koçlar karısa kulun virmez* DK 147-3; Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşlı erkek manda: *kartal (II)* DS/IV:2670, çok yaşlı manda: *kartal* DS/VI: 4538; 3-4 yaşında, enenmiş erkek koyun, keçi: *kart/kart toklu* DS/IV:2670 için kullanılan sözcük Eski Anadolu Türkçesinde bitkiler (ağaç: *karı ağaçları kesip yerlerine yiğit ağaçlar dikmek gerek.* Tarih-i Âl-i Selçuk Tercümesi XV.383-TAS:2296) ve sebze (Osmanlı Türkçesinde *kart: Tazeliği geçmiş katılaşmış kart hıyar, bamya., kartlanmak: Bu salatalıklar, bu bamyalar kartlaşmış, kartlanmış. kartlık: Bu salatalığın, bamyanın kartlığı.* KT s.598) için de kullanılmaya başlamıştır (CLAUSON, Gerard 644. s.).

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: sakucuk@hotmail.com

** Bu bildiri YKD-17165 Proje kodu ile ORDU ÜNİVERSİTESİ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir.

Tarihî Türk lehçelerinden itibaren kullanılan sözcük günümüz çağdaş Türk lehçelerine de ulaşmıştır. Başkurt Türkçesinde yaşlanmak kavramı için *kartayın* (KTL), Gagavuz Türkçesinde *kartlaşmaa*, *kartlanmaa* (GTS), Karaçay-Malkar Türkçesinde *kartay-* (TAVKUL, Ufuk), Karaçay Lehçesi Sözlüğü'nde *k'art bolmak* ve *k'art'aymak* (PRÖHLE, Wilhelm), Kazak Türkçesinde *kartsın-* (yaşlı saymak) (KOÇ, Kenan vd.), Karayim Lehçesinde *kartay-* (KLS), Kırgız Türkçesinde *kartayū*, *karū* (KTL), ve *karı-*, *karıt-* (KS), Özbek Türkçesinde *karimāk* (KTL), Tatar Türkçesinde *kartayu* (KTL), *kartay-*, *kartsınmak* (yaşlı görmek, yaşlı saymak) (GANİYEV, Fuat), Kazan-Tatar Türkçesinde *kartay-* (ÖNER, Mustafa), Türkmen Türkçesinde *garramak* (KTL), Yeni Uygur Türkçesinde *ķerimāk* (KTL), *ķerip kalmak*, *ķerip ketmek*, *ķeriş*, *ķeritiş*, *ķeritmak*, (NECİP, Emir Necipoviç); ihtiyar/ihtiyarlık yaşlı/yaşlılık kavramları için Başkurt Türkçesinde *kart* (KTL), Gagavuz Türkçesinde *kartlık* (GTS), Karaçay-Malkar Türkçesinde *kart* (kart ata: dede, büyükbaba; kart ana: nine, büyükanne), Karayim Lehçesinde *kart*, *kartlıh* (KLS), Kazak Türkçesinde *kariya*, *kart*, *kariyalık*, *kariyaşa*, *kartamış*, *kartamıştav*, *kartamistik*, *kartañ*, *kartañdav*, *kartandık*, *karttik* (KOÇ, Kenan vd.), Kırgız Türkçesinde *karı* (KTL) ve *karılık*, *kariya*, *karıluu* (KS), Özbek Türkçesinde *kari* (KTL), Tatar Türkçesinde *kart-korı*, *kartlarca*, *kartlaç*, *kartlık*, *karçık* (yaşlı kadın), *karçık-korçık* (yaşlı kadınlar), *karçıklarça* (yaşlı kadınlar gibi), *karıy*, *kariylik* (GANİYEV, Fuat), Türkmen Türkçesinde *garrı* (KTL), Kazan-Tatar Türkçesinde *kart*, *kartlaç*, *kartlık* (ÖNER, Mustafa), Yeni Uygur Türkçesinde *ķerimāk* (KTL), *ķeri*, *ķerilik* (Necip, Emir Necipoviç) sözcükleri kullanılmaktadır.

2. Anlam Bilgisi:

Orhon Yazıtlarının söz varlığında *yaş* (Altı yigirmi yaşına eçim kagan ilin törüsin ança kızıgandı (31) = Kültigin Abidesi Doğu Yüzü: ERGİN, Muharrem 20.s.) ve *yaşa-* (Kül Tigin bir kırk yaşayur erti (2) = Kül Tigin Abidesi, Kuzey Yüzü: ERGİN, Muharrem 24.s.; Öd tengri yaşar (10) = Kül Tigin Abidesi, Kuzey Yüzü: ERGİN, Muharrem 26.s.; sekiz on: yaşap: yok boltı (3) = Kül İç Çor Yazıtı, Batı Yüzü: USER, Hatice Şirin 470.s.) sözcükleri bulunmakla beraber *yaşlanmak* fiili yer almamakta bunun yerine *karı bol-* (Özüm karı boldum, ulug boldum (6) = Tonyukuk Abidesi, Doğu Yüzü: ERGİN, Muharrem 80.s.) ve *karı-* (kapgan: kagan: ilinte karı: edgü beñi: körti: ulug: kül iç çor: sekiz on: yaşap: yok boltı (3) = Kül İç Çor Yazıtı, Batı Yüzü: USER, Hatice Şirin 470.s.) fiilleri kullanılmıştır.

Aynı şekilde Eski Uygur Türkçesinin söz varlığında da *yaş* ve *yaşa-* sözcükleri bulunmakla birlikte *yaşlanmak* sözcüğüne rastlanmaz. Bu dönemde yaşlı, ihtiyar manasına *yaşlıg* (yaşlıg tınlıg ... M.54-30) sözcüğü kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *yaşlanmak* manasına *karı-* fiilinin kullanıldığı ve “yaşlı, ihtiyar, kocamış” kavramının *karı*, *kart* (AY), *karıg* (EUTS), yaşlı, kart manasına *kurtka* ~ *ķurtga* (EUTS) veya ihtiyar kadın için *ķurta* ~ *ķartga* (kart ~ kurt, EUTS) ve *abuçka* (EUTS), *aviçga* ~ *aviçka* ~ *awiçka* (ol awiçka Êy ıglayu... İKP.25-7), *avinçga* (azu kiçig oglankaya körkin:: azu karı avinçga körkin. AY.446-5) gibi sözcüklerle karşılandığı görülür. *Kurtka* sözcüğü bugün Karaçay-Malkar Türkçesinde *kart-kurtha* (1. Cadı, büyücü kadın. 2. Kurnaz yaşlı kadın.) şeklinde kullanılmaktadır (TAVKUL, Ufuk).

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde isim ve sıfat yapısındaki *karı* ve *yaşlı* sözcüklerinin ilk defa Turfan yazıtlarında Uygur harfleri ile yazılmış 13. yüzyıla ait olabilecek bir Uygur Yazması Ağıtı'nda yan yana geldikleri görülür (TEKİN, Talat 109-111.s.).

Karalar bulut örlep kükirep Kara bulutlar yükselip gürleyerek
Kar mu yamgur ol yagurur Kar mı, yağmur mu yağıdırıyor?
Karı yaşlıg ol anam (Yoksa) o ihtiyar, yaşlı anam
Kayguda mu yaşın akıdur... Kederden mi gözyaşı döküyor?...

Karahanlı Türkçesinde Eski Uygur Türkçesinden farklı olarak *yaş* ve *yaşa-* kavramlarının yanı sıra *yaşat-* (KB.6548) kavramı da yer alır.

Orhun Türkçesinde temel anlamı “yaşlanmak” olan sözcüğün eski Uygur Türkçesinde *kart* sözcüğünde temel anlamı “çıban, yara, çıbanlı” (EUTS) yan anlamı “kart, ihtiyar, yaşlı”

şeklinde verilmiş olup sözcüğün yara ile ilişkili kullanımına Anadolu ağızlarında *kartmak* (I) (yara kabuğu) (DS/IV:2671) sözcüğünde rastlıyoruz. Tarihî lehçelerden Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde sözcük ağırlıklı olarak “yaşlanmak” temel anlamı ile kullanılmıştır. Sözcük ilk mecaz anlamını eski Uygur Türkçesinde *karı* (Sayın, hürmetli, muhterem, EUTS) sözcüğü ile kazanmıştır. Karahanlı Türkçesindeki *karılamak* (Yaşlı saymak, ihtiyarlığa nispet etmek, DLT) sözcüğü de aynı yapıda bir kullanımdır. Türkiye Türkçesi ağızları sözcüğün gerek yan anlamlı gerekse mecaz anlamlı kullanımları yönünden daha zengindir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında isim görevli olarak:

1. İnsanla ilgili isim ve sıfat yapar: *karı* (yaşlı, eski: DS/IV:2662), *kartana* (II) [*karti* (II)] (Büyükanne, nine: DS/IV:2671), *kartalak* [*kartalaç* (II)], [*kartalaş*] (kart, yaşlı) (DS/IV:2671), *kart tıraş* (sakal bırakmayan yaşlı adam: DS/IV:1672).
2. Durum bildiren isimler yapar: *kartmak* (III) (Yetişkin, olgun: DS/IV:2671).
3. Hayvanlarla ilgili isimler türetir: *kart* [*kart toklu*] (3-4 yaşında, enenmiş erkek koyun, keçi: DS/IV:2670), *kartal* (II) (Yaşlı erkek manda: DS/IV:2670).
4. Coğrafya ile ilgili isimler türetir. *kartan* (1. Saban işlemeyen sert toprak. 2. Engebeli alan. 3. Dağlarda dibi görünmeyen taş yarıkları: DS/IV:2671), *kartın* (1. Dağ tepesi. 2. Sarp kaya, yamaç: DS/IV:2671), *kartınlık* (Sarp kayalık ve taşlık yer: DS/IV:2671), *kartlan* (Dağ üzerinde çok taşlı, kayalık yer: DS/IV: 2671), *kartmak* (IV) [*kartmık* (II)] (1. Kayaların sivri çıkıntıları. 2. Yerdeki düz kaya parçaları: DS/IV: 2672).
5. Biyolojik olay, oluşum ve nesne isimleri türetir: *kartamsamak* (Çürümeğe başlamak: DS/IV:2671), *kartmak* (I) (2. Yumuşak bir maddenin kuruyarak kabuklaşan üst kısmı: DS.2671), *kartmak* (Kalmış sirke ve şarabın yüzünde oluşan tabaka, YTS.129, TAS.2323).

Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil görevli olarak:

1. İnsanla ilgili oluş fiilleri yapar: *karımah* [→ *karımak* (I)-I] (kocamak, yaşlanmak: DS/IV:2663), *karimek* (kadın yaşlanmak: DS/IV:2665), *kerimek* (Kadın yaşlanmak: DS/IV:2755), *kartalınmak* [*kartaymak*, *kartımak*] (ihtiyarlamak, kartlaşmak: DS/IV:2671), *karteşmek* (kartlaşmak: DS/IV:2671).
2. Hayvanlarla ilgili kılış fiilleri türetir: *karttırmak* (Erkekliği giderilmek, enenmek: DS/IV:2672).

Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarında sözcüğün bitkiler için özellikle fındık, çay veya meyve ağacının dallarının yaşlanması ile ilgili olarak da kullanıldığı görülür. Sözcük Giresun ağızında *kartlaşmak* (kart duruma gelmek, yaşlanmak), Ordu ağızında *kartlamak* (çatlamak, biraz kırılmak, DS/IV: 2671) şeklinde olup Trabzon ağızında ise: *Almayiler çayı. Başğa daha iyi gelur, kesemeSsen zâde kartlaşu, o zaman tazelî.* şeklindedir (DEMİR, Necati 2006: 83.s., DEMİR, Necati 2009: 641.s.).

Türkiye Türkçesi yazı dilinde sözcük isim yapısında *kart* (I) (sf. Gençliği ve körpeliği kalmamış, körpe karşısı: “Bu kart hatunun bu içi dışı pörsük kadının hâlâ piyasa yeri araması beni çıldırtıyor.”-H.E. Adıvar.) (TS 1339.s.) ve *kartça* (sf. 1. Tazeliği azalmış, yaşı geçkince. 2. Tazeliği azalmış (meyve, sebze). (TS.1339.s.); fiil yapısında *kartalınma* (a. Kartalmak işi), *kartalınmak* (nsz) (hlk. Yaşlanmak, kartlaşmak.) şeklindedir. Argoda ise *kartaloç* (s. ve i. Yaşlı, geçkin, kart (kimse), Kartaloş biçiminde de kullanılır) (AKTUNÇ, Hulki 166.s.), *kartaloç* (Kartaloş) (TS 1339.s.) ve *kartaloş* (sf. argo Kartlaşmış, yaşı geçkin, kartaloç.) (TS 1339.s.) şeklinde kullanımları mevcuttur.

Sözcük tarihî Türk lehçelerinde ağırlıklı olarak temel anlamı ile kullanılmış olup zaman içerisinde yan ve mecaz anlamlar kazanmıştır.

Özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarında sözcük anlam genişlemesine uğrayarak birden fazla yan ve mecaz anlam kazanırken yazı dilinde: 1. Yaşlanmak, 2. Meyve ve sebzelerin tazeliğini kaybetmesi, şeklinde anlam daralmasına uğramıştır. Aynı şekilde sözcük argo anlamlı olarak yalnızca Türkiye Türkçesinde yazı dilinde kullanılmaktadır.

Tablo 3. Karımak Sözcüğünün Anlam Çerçevesi Tablosu

Sözcük	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam
karı bolmak (OA, KÖÜKY, M, KB, ME, GT, İM)	1. Yaşlanmak, ihtiyarlamak. 1. Abuşka olmak; ihtiyar ve pirlenmek, âcuz olmak, kocalanmak.		
karımak (KÖÜKY, AY, M, EUTS, KB, DLT, AH, ME, MM, KE, NF, HŞ, GT, AL1, AL2, DK)	1. Kocalmak, ihtiyarlamak, yaşlanmak, kocamak.		
karımak (ME)	1. Abuşha bolmak.		
karımak (KTS, Kodeks Kumanikus)	1. İhtiyarlık, yaşlılık.		
karımak (ÇO)	1. Ehtiyar ve pirlenmek, âcuz olmak, kocalanmak.		
karılık (KTSV, KB, KE, NF, GT, AL2)	1. İhtiyarlık, yaşlılık.		
karılık (TİKT)	1. (ileri derecede) yaşlılık.		
karımaklag (M)	1. İhtiyarlamaya ait.		
karımaklag (EUTS)	1. İhtiyarlamaklı.		
karımak ölmek (AY,M)	1. Yaşlanmak ölmek.		
karıkmak (ÇO)	1. Pir olmak, ihtiyarlanmak, karılanmak, kartlanmak.		
karılamak	1. İhtiyarlık, pirlilik. (ÇO)		2. Yaşlı saymak; ihtiyarlığa nispet etmek. (DLT)
karılığ (ÇO)	1. Ehtiyarlık, kocamış.		
karıtmak (KB, DLT, ME, HŞ)	1. Yaşlandırmak, kocatmak		
kargu (KG)	1. Yaşlı ihtiyar.		
karılığ (ÇO)	1. Ehtiyarlık, kocalık, pirlilik.		
Karımış, Karımtu, Karık (EUTS)		1. Özel ad. (Cinsiyet örtülü)	
karı (İB, İKP, M, EUTS, KB, DLT, KTSV, ME, MM, KE, NF, HŞ, GT, İM, AL, ÇO, MN, KT)	1. İhtiyar, yaşlı, koca, karı/kadın, ihtiyar kadın veya erkek/adam, oğlan veya kız, pir, acuze, bir kulaç, hafız-i kelimullah; kurağ, abuşka. 1.1. Yaşlı olan herhangi bir şey; kuş (üpgük, karga), hayvan (öküz, at, deve, inek, kurt, koç, koyun vb.), kutsal varlık (yol tengri), dağ. (DK), ırmak (DK)		
Karıca (II) (TAS)	1. İhtiyar kadın, yaşlı kadıncağız. (TAS.2297, Ruşeni Divanı)		
karıcuk, karıcuk, karıcık, karıcuğ (DK)	1. İhtiyarcık, yaşlı kadıncağız.		
karıcık olmak (TAS)	1. İhtiyar kadın kılığına girmek. (TAS.2298, Ferec Ba'd-eş-Şidde, 493)		
karıg (KB, AL2)	1. Yaşlı.		
Karıgıl (BL)	1. Orta Yaşlı.		
karık (ÇO)	1. Ehtiyar, koca, pir.		
karı (EUTS)	1. Yaşlı, ihtiyar, karı.		1. Sayın, hürmetli, muhterem.
karı (AL1)		3. Eski.	

karı (DK) karı (TAS) karı (DS)	1. İhtiyar, yaşlı, karı, ihtiyar kadın.	3. Eski (düşman), köhne (ağaç TAS.2296, Tarih-i Âl-i Selçuk Tercümesi). 3. Yaşlı, eski. (DS/IV: 2662)	
karızan (DLT)	1. Çok kocamış kişi.		
kart (EUTS) kartmak (I)	1. Kart, ihtiyar.	2. Çıban, yara, çıbanlı. 2.Yara kabuğu: <i>Yaranın kartmağını kopardı.</i> (DS/IV: 2671)	
kart (AY, KE, KTS) Kodeks Kumanikus, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye)	1. Kart, ihtiyar, yaşlı.		
kart (YTL) kart (KT)	1. Vakti geçmiş, katılaştırılmış, buruşmuş, gençliğini ve taravetini kaybetmiş, geçgin: <i>kart gelin.</i> 1. Tazeliği ve gençlik taraveti zail olmuş, büyük geçkin: <i>Gelin pek kart görünüyor; kart adam.</i>		
kart (KT) kartmah [kartmağ -I] (DS)		4. Tazeliği geçip, katılaştırılmış: <i>Kart hıyar, bamya.</i> 4 Kavun kabuğundaki pürtükler. (DS/IV:2671)	
kartlık (KT)	1. Tazeliği geçmiş gençlik hâli: <i>Gelinin biraz kartlığı olmasa güzelliğine diyecek yoktur.</i>	4.Tazeliği geçip sertleşmiş olan sebze ve meyve: <i>Bu salatalığın, bamyanın kartlığı.</i>	
(kartmak (III))	1. Yetişkin olgun. (DS/IV:2671)		
kartalmak (KT)	1. Kartlanmak.		
kartay (KTS Et-Tuhfetü'z-Zekiyye)	1. Kart, yaşlı.		
kartaymak (KTS, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye)	1. İhtiyarlamak, yaşlanmak.		
kartlık (KE)	1. Yaşlılık, ihtiyarlık.		
kartamak (KE, KTS, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye)	1. Yaşlanmak, ihtiyarlamak.		
kartın (KTS + DS) kartın (DS) kartınlık (DS)	1. Yaşlı, kart. (KTS, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye)	6. Dağ tepesi. (DS/IV: 2671) 6. Sarp kaya,yamaç. (DS/IV: 2671) 6. Sarp kayalık ve taşlık yer. (DS/IV: 2671)	
kartlamak (YTL)	1. kartlaşmak, kartlanmak: kartlak, peyda etmek, gençlik taraveti geçmek. (YTL)		
kartlanmak (KT)	1. Gençlik taraveti geçmek, büyümek, geçkin olmak: <i>O kadın yaşlı değilse de çabuk kartlaşmış, kartlanmış.</i> kartlaşmak (fiil) ve: kartlanmak.	4.Tazeliği geçip kart ve sert olmak: <i>Bu salatalıklar, bu bamyalar kartlaşmış, kartlanmış.</i>	
kartlak (YTL)	1. Kart olanın hâli.		
kartana (II) [karti (II)] (DS)	1. Büyükanne, nine. (DS/IV: 2671)		
kart (KMT) kart [kart toklu] (DS) kartal (II) (DS) kartal (DS)	1.1.1. Yaşlı at hakkında da söylenir. 1.1.2. 3-4 yaşında enenmiş koyun, keçi. (DS/IV: 2670) 1.1.3. Yaşlı erkek manda. (DS/IV: 2670) 1.1.4.Çok yaşlı manda. (DS/VI: 4538)		

<i>kartmah</i> [<i>kartmağ</i> -2] (DS) <i>kartmak bağlamak</i> (DS) <i>kartulu</i> [<i>kartulij</i>] (DS) <i>kartul</i> [<i>kartuli</i>] (DS)		5. Kir tabakası. (DS/IV:2671) 5. Kir tutmak. (DS/IV: 2672) 5. Kurum, is. (DS/IV:2672) 5. Kurum. (DS/VI: 4538)	
<i>kartlavız</i> (II) (DS) <i>kartlaz</i> (DS) <i>kartlamak</i> [<i>→katlamak</i> -1] (DS) <i>kartmak</i> (II) (DS) <i>kartmak</i> (II) (DS) <i>kartmak</i> (DS) <i>kartmik</i> (I) (DS) <i>kartlavız</i> (I) (DS) <i>kartmak</i> (I) (DS) <i>kartan</i> (DS) <i>kartmak</i> (IV) [<i>kartmik</i> (II)] (DS) <i>kartlan</i> (DS) <i>kartmak</i> (IV) [<i>kartmik</i> (II)] (DS)		6. Gevrek. (DS/IV:2671) 6. Sert. (DS/IV: 2671) 6. Çatlamak, biraz kırılmak. (DS/IV: 2671) 6. Sertleşmek. (DS/IV:2671) 6. Sertleşmek, kartlaşmak. (DS/VI: 4538) 6. Hayvanın karnının kasığına yakın yerleri. (DS/IV:2672) 6. İyi tabaklanmamış kösele ya da deri. (DS/IV:2671) 6. Yumuşak bir maddenin kuruyarak kabuklaşan üst kısmı: <i>Tarlanın tavı kaçtığından yüzü kartmak olmuş.</i> 2., (DS/IV:2671) 6. Saban işlemeyen, sert toprak. (DS/IV: 2671) 6. Kayaların sivri çıkıntıları. 1, (DS/IV: 2672) 6. Dağ üzerindeki çok taşlı, kayalık yer. (DS/IV: 2671) 6. Yerdeki düz kaya parçaları. 2, (DS/IV: 2672)	
<i>kartmak</i> (TAS) <i>kartamsamak</i> (DS)		7. Kalmış sirke veya şarabın yüzünde peyda olan tabaka. (TAS, Bürh. XVIII-XIX. 341, 2323) 7. Çürümeğe başlamak. (DS/IV: 2671)	
<i>kartalak</i> [<i>kartalaç</i> (II), <i>kartalaş</i>] (DS)	1. Kart, yaşlı. (DS/IV: 2671)		
<i>kartalmak</i> (KT) <i>kartalnak</i> [<i>kartaymak</i> , <i>kartmak</i>] (DS)	1. Kartlanmak. 1. İhtiyarlamak, kartlaşmak. (DS/IV: 2671)		
<i>karteşmek</i> (DS)	1. Kartlaşmak. (DS/IV: 2671)		
<i>kart tıraş</i> (DS)	1. Sakal bırakmayan yaşlı adam. 1. (DS/IV: 2672) 1. Orta yaşlılık. 2. DS/IV: 2672)		
<i>kartturmak</i> (DS)		8. Erkekliği giderilmek, enenmek. (DS/IV: 2672)	
<i>kartos</i> (DS)			3. Tembel, uyuşuk. (DS/IV: 2672) (?)
<i>kartlık</i> (DS)			4. İnatçılık: <i>Bu kartlığı bırak.</i> (DS/IV:2671)
<i>kartlaşmak</i> (DS)			5. Kızmak, sinirlenmek. (DS/IV:2671)
<i>kartanlamak</i> (DS)			6. Yoldan çıkmak, davranışlarında şaşmak. (DS/IV:2671) (?)
<i>kart gelmek</i> (DS)		9. Uymamak, girmemek: <i>Anahtar kart geldi.</i> (DS/IV: 2671)	

Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *karı* sözcüğü yan anlam olarak eski manasını taşıırken çağdaş Türk lehçelerinden Kazan Tatar Türkçesinde *kart* (ÖNER, Mustafa) yan anlam olarak “eski” ve *kartaymak* yan anlam olarak “eskimek” ve “ehemmiyetini kaybetmek” manalarına kullanılır. Benzer olarak Gagavuz Türkçesinde de *kart* sözcüğünün aynı zamanda “yaşlı hayvan eti” (GTS) karşılığı kullanıldığı görülür.

Karahanlı Türkçesinde “yaşlı saymak; ihtiyarlığa nispet etmek.” (DLT) kavramı *karılamak* şeklinde karşılanırken, Tatar Türkçesinde “yaşlı görmek, yaşlı saymak.” GANİYEV, Fuat) ve Kazak Türkçesinde “yaşlı saymak.” (KOÇ, Kenan vd.) karşılığı *kartsınmak* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir.

Yine Türkiye Türkçesi ağızlarında “inatçılık” karşılığı *kartlık* sözcüğü (DS/IV:2671) kullanılırken Yeni Uygur Türkçesinde de benzer olarak yaşlanmak karşılığı *keri-* fiilinden türetilmiş “İnatçı, harın, aksi” manasına *kerişkuçi*, “İnat etmek; aksilik yapmak.” karşılığı *kerişiş*, “İnat etmek; aksilik yapmak.” manasına *kerişmağ* (NECİP, Emir Necipoviç) sözcükleri kullanılmaktadır.

Kırgız Türkçesinde *karımak* fiili Türkiye Türkçesinden farklı kullanımlara sahiptir. Örneğin: “*kolum karıp kalıptır*: elim kırıştı (mes. çamaşır yıkamaktan); *çay karıp kaldı*: çay bayatladı; *alğanınğ menen karı*: aldığım ile birlikte kocayımız; (yeni evlenen kız için iyi dilek).” (KS).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *kartanlamak* “Yoldan çıkmak, davranışlarında şaşmak. (DS/IV:2671) manasına kullanılırken Kazan Tatar Türkçesinde *kart bürë* yan anlam olarak “Bozuk karakterli, hilekâr ihtiyar.” (ÖNER, Mustafa) manasına kullanılır.

Sözcük isim veya fiil olarak anlam değişimine uğramakla birlikte Eski Türkçeden günümüze kullanımını korumuştur. Anadolu ağızlarında *karı-* fiili yaşamakla birlikte Türkiye Türkçesi yazı dilinde *karı-* yerine yaygın olarak *yaşlanmak*, *ihtiyarlamak* sözcükleri tercih edilmektedir. Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesinde sözcüğün yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarında ve argodaki kullanımında bir takım ses değişikliklerine uğrayan sözcük Türkçenin türetme kurallarına uygun olarak *karıt-*, *karıla-*, *kartay-*, *kartlan-*, *kartla-*, *kartlaş-*, *karı bol-*, *karıcık ol-* gibi fiiller ve *karıca*, *karıcık*, *karılık* ~ *karılığ*, *karımaklag*, *kartlak*, *kartlık*, *kartmak* gibi isimler türetmiştir.

Yazı dilinde sözcüğün *kartay-*, *karızan*, *kartay*, *kartın* ve argoda kullanılan *kartaloz*, *kartoloş* gibi Türkçenin türetme kurallarına uymayan yazımları da mevcuttur. Bu aykırı yazımlardan *karızan* sözcüğü *karı-* fiilinden türemekle birlikte sondaki *-zan* ekinin yapım eki olduğuna dair başka bir iz ve örnek yoktur (CLAUSON, Gerard 665.s.).

Oluş bildiren ve gerek etken gerekse ettirgen yapıdaki geçişli *karımak* fiili insan ve hayvanlarla ilgili olarak yaşlanmak manasını günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinde kaybetmiş ve yerini “yaşlanmak” ve “ihtiyarlamak” sözcüklerine bırakmıştır. Bitkilerle ilgili olarak *kart* kavramı Türkiye Türkçesinde yaşamakla birlikte insan ve hayvanlar için kullanılan *kart* ise yerini “yaşlı” ve “ihtiyar” sözcüklerine bırakmıştır. Sözcüğün tarihî gelişimi dikkate alındığında yalnızca Türkiye Türkçesinde argo anlamı olarak kullanıldığı görülmektedir. Sözcük temel anlamını günümüze kadar korurken aynı zamanda yeni yan ve mecaz anlamlar kazanmıştır. Kullanım sıklığı azalan sözcüğün anlamında somuttan soyuta yönelik bir değişim izlenmektedir.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde yerini aynı zamanda “kocamak” ve “yaşlanmak” fiillerine de terk etmeye başlayan *karımağ* sözcüğü bugün eskicil özelliklerini yitirmeksizin beceriyi konu edinen “Türk karır, kılıcı karımaz.” ve eğitimin önemini vurgulayan “Kart ağacın eğilmesi/bükülmesi güç olur. Kuru ağaç eğilmez, kart meşe bükülmez.” (YURTBAŞI, Metin 640.s.); ağızlarda ise “Çayır çürümez, eşkiya karımaz. (Gaziantep), Çayır kurumaz, orospu karımaz. (Adana)” (BAAD 77.s.) gibi atasözlerinin yanı sıra sınırlı kullanımı ile yazılı dilde “kart

horoz, karta kaçmak” (SİNAN, Ahmet Turan 427.s.) gibi deyimlerde yaşamaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- AKTUNÇ, Hulki (2002) *Büyük Argo Sözlüğü*, YKY Yayınları, İstanbul.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1974) *Kutadgu Bilig II*, Çeviri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979) *Kutadgu Bilig, III*, İndeks, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- AH, ARAT, Reşit Rahmeti (2006) *Atebetü'l-Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara.
- AL1, ATALAY, Besim (hızl.) (1970) *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara.
- AL2, GÜZEL, Muharrem (2002) *Abuşka Lûgati* (Giriş-Metin-İndeks), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- AY, KAYA, Ceval (1994) *Uygurca Altun Yaruk*, TDK Yayınları, Ankara.
- BAAD, *BÖLGE AĞIZLARINDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER* (2016) TDK Yayınları, Ankara.
- BL, TURAN, Fikret (2001) *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lûgati* (Dil bilim İncelemesi, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım), Bay Yayıncılık, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At the Clarendon Press, Oxford.
- ÇO, KÜNOS, D'ıgnaz (1902) *Şeyh Süleyman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest.
- DEMİR, Necati (2006) *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, C.I-II-III, Gazi Kitabevi, Ankara.
- DEMİR, Necati-AYDOĞDU, Özkan (2009) *Giresun İli ve Yöresi Ağızları*, Ed. Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Altınkaynak, Giresun Valiliği Yayınları, Giresun.
- DK, ERGİN, Muharrem (2011) *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yayınları, Ankara.
- DLT, ATALAY, Besim (hızl.) (1998) *Divanü Lûgati't-Türk C.I-III*, TDK Yayınları, Ankara.
- DS, *TÜRKİYE'DE HALK AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ* (2009) C. IV, I-N, TDK Yayınları, Ankara.
- EUTS, CAFEROĞLU, Ahmet (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- GANIYEV, Fuat (1997) *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İnsan Yayınevi, Kazan-Moskova.
- GT, KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (hızl.) (1978) *Seyf-i Sarâyi Gülistan Tercümesi* (Kitâb Gülistan bi-t-Türkî), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- GTS, DOĞRU, Abdülmecit, KAYNAK, İsmail (1991) *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007) *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C.I, A-N, TDK Yayınları, Ankara.
- HATS, ÜNLÜ, Suat (2012) *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- HŞ, HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000) *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- IB, TEKİN, Talat (2004) *İrk Bitig*, Eski Uygurca Fal Kitabı, Öncü Kitap, Ankara.
- İKP, HAMILTON, James Russell (1998) *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara.
- İM, TOPARLI, Recep (1992) *İrşâdü Mülük Ve's-Selâtin*, TDK Yayınları, Ankara.
- İML, TAYMAS, Abdullah Battal (1988) *İbni-Mühennâ Lûgati*, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- KB, ARAT, Reşit Rahmeti (1999) *Kutadgu Bilig I*, Metin, TDK Yayınları, Ankara.
- KE, ATA, Aysu (1997) *Kıyasü'l-Enbiya*, C.I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım, TDK Yayınları, Ankara.

- KG**, AKKUŞ, Muzaffer (1995) *Kitab-ı Gunya* (İnceleme-Metin-İndeks Tıpkı Basım), TDK Yayınları, Ankara.
- KLS**, KOWALSKI, Tausz (1996) *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, Engin Yayınevi Ankara.
- KMT**, TOPARLI, Recep-ÇÖGENLİ, Sadi-YANIK, Nevzat H. (2000) *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, TDK Yayınları, Ankara.
- KOÇ, Kenan, Bayniyazov, Ayabek, Başkapan, Vehbi (2003) *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖUKY**, USER, Hatice Şirin (2009) *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya.
- KS**, YUDAHİN, K.K. (1988) Kırgız Sözlüğü, C.II, TDK Yayınları, Ankara.
- KT**, SAMİ, Şemseddin (2010) *Kamus-ı Türki*, TDK Yayınları, Ankara.
- KTL**, *KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ* (1991) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- KTSV**, BOROVKOV, A. K. (2002) *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, TDK Yayınları, Ankara.
- M**, TEKİN, Şinasi (1976) *Maytrısimit*, (Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ME**, YÜCE, Nuri (1993) *Mukaddimetü'l-Edeb, Hvarizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, TDK Yayınları, Ankara.
- MM**, TOPARLI, Recep-ARGUNŞAH, Mustafa (2008) *Mu'inü'l-Mürîd*, TDK Yayınları, Ankara.
- MN**, CANPOLAT, Mustafa (1982) *'Ömer Bin Mezîd, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, TDK Yayınları, Ankara.
- NECİP, Emir Necipoviç (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- NF**, TEZCAN, Semih-ZÜLFİKAR, Hamza (2004) *Nehcü'l-Ferâdis*, I, Metin, II Tıpkıbasım, TDK Yayınları, Ankara.
- OA**, ERGİN, Muharrem (2004) *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 32. Baskı, İstanbul.
- ÖNER, Mustafa (2009) *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- PRÖHLE, Wilhelm (1991) *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SİLAHDAROĞLU, Fikri, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- SİNAN, Ahmet Turan (2015) *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- TAS**, *TARAMA SÖZLÜĞÜ* (1996) C.IV, K-N, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1986) "İslam Öncesi Türk Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı, Sayı: 409, Cilt LI, s.3-42.
- TEKİN, Talat (1986) "Karahanlı Dönemi Türk Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı, Sayı: 409, Cilt LI, s. 81-157.
- TİKT**, ATA, Aysu (2004) *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*, TDK Yayınları, Ankara.
- TS**, *TÜRKÇE SÖZLÜK* (2010) TDK Yayınları, Ankara.
- YTL**, BAHAEDDİN, Mehmet (1997) *Yeni Türkçe Lügat*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YTS**, *YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ* (1983) TDK Yayınları, Ankara.
- YURTBAŞI, Metin (2012) *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, Excellence Publishing Yayınları, İstanbul.

Özet

Hiçkırık sözcüğünün TDK TS’de 2 anlamı bulunmaktadır: **1.** Çok yemek yeme veya sinirsel bir nedenle ve istemsiz olarak diyafram kasının kasılmasıyla hava akciğerlere geçerken boğazdan çıkan ve düzgün aralıklarla tekrarlanan ses. **2.** Çok ağlandığında çıkan ses’tir. *hiçkırık (hiçkırığı) tutmak* deyimleşmiş birleşik fiilinde de sözcük, dilimizde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Çalışmamızın çerçevesi sözcüğün 2. anlamı ile ilgilidir. Bildiride *hiçkırık*’ın bu anlamından hareketle tarihî Türk lehçelerindeki köken ve anlam paralelliği üzerinde durulacaktır.

Sözcükle gerek yapı gerekse anlam açısından bağlantılı olduğunu düşündüğümüz **KB**’de 5 yerde geçen *ınçık* ismi ve 2 yerde geçen *ınçıkla-* fiili mevcuttur. Sözcük, eserde “ah vah, inleye inleye, bitkin”; “inlemek, inildemek, sızlanmak, şikâyet etmek” anlamlarıyla karşılanmıştır. *incik/inçık* sözcüğü “inlemek” karşılığında ilk olarak Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde görülür. Tarihî Türk lehçelerinde sözcük için *incıgırık / ınçıkırık / ınçıkırık / ınşıkırık (ıçkırık, ınçgırık, ınckırık), ınçıkırmak / ınçgırmak / ınçkırmak / ınçkırmak* gövdelerinde “hiçkırık, hiçkırmak” anlamları verilmiştir. Çağatay dönemi eserlerinde sözcüğün *incigirmek/inçkirmek/inçkırmak* biçimleri ise “hiçkırmak, hiçkıra hiçkıra ağlamak, hafif hafif ahlaya ahlaya ağlamak” anlamlarıyla karşılık bulan bir çeşit ağlama türüdür. Sözcüğün “hiçkıra hiçkıra/hiçkırarak ağlamak, hiçkırmak, inlemek” açıklamasını *ınçıklamak/inçıklanmak* fiil biçimlerinde görmek mümkündür. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde kullanılan *hiçkırık* ismi ve fiil biçimi *hiçkırmak* dilimizin tarihî metinlerinde “inlemek” anlamından başlayarak “hiçkırmak, hiçkıra hiçkıra ağlamak” tanıklarıyla yerini bulmuştur. O hâlde *hiçkırık* sözcüğü *ınçık* sözcüğüyle hem yapıca hem anlamca örtüşmekte sözcüğün kökeni konusunda da ipuçları vermektedir. Bildiride *hiçkırık* sözcüğünün yapısında yaygın olarak kabul görmüş {+kIr} isimden fiil yapma eki ve bu ekle türetilen diğer sözcüklere de değinilerek söz konusu sözcüğün biçim incelemesi hakkında öneriler getirilecektir.

Anahtar kelimeler: hiçkırık, ınçık, inlemek, ağlamak

Hiçkırık, havanın akciğerlere geçtiği sırada istemsiz bir biçimde boğazdan çıkan ve düzgün aralıklarla tekrarlanan sestir. Bu ses özellikle süratli ve çok yemek yenildiğinde ortaya çıkar. Ancak hiçkırığın sinirsel/ruhsal bir nedeni de vardır: Ağlamak gibi. TDK TS’de bildirimizin konusuyla ilgili olan sözcüğün 2. anlamı “çok ağlandığında çıkan ses”tir. *Hiçkırık (hiçkırığı) tutmak* deyimleşmiş birleşik fiilinde de sözcük dilimizde yaygın bir kullanım alanı bulmuş, *hiçkırık tuttu beni / tuttu da kuruttu beni / elin oğlu değil mi ? / gitti de unuttu beni* manisinde de yerini almıştır.

Gramer kitaplarına göz atıldığında hiçkırık sözcüğünün yapısında {+kIr-} isimden fiil yapma ekinin olduğu görülmüştür.

GABAİN, **ETG**’de {+kIr-} eki için “ses çıkarmak” anlamındadır der ve k1+kır-(1)ş- ‘kıkırdaşmak, bağrışmak’, ay+kır- ‘haykırmak’, yang+kır- ‘yankılanmak, yansıtma’, ala+kır- ‘bağırma’ örneklerini verir.¹

ERDAL da **OTWF**’de İsimden Fiil Yapan Ekler bahsinde Yansımaları başlığı altında Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dil malzemesinden yararlanarak ala+kır- “bağırma”, ay+kır- “yüksek sesle haykırmak”, bakır- “bağırma”, birkır- “homurdanma”, bükür-/bürkür- “(su) serptirmek”, kakır- “tükürme”, kıkır- “bağrışma”, çakırş- “birbirlerine bağırma”, sıkır- “ıslık çalma”, üşkir- “ıslık çalma” fiillerini sıralar.²

Eski Türkçede Fiiller isimli kitabında DEMİRCİ, ekin, tabiat taklidî isimlerden “ses çıkarmak” anlamlı fiiller türettiğini belirtir ve Eski Uygur Türkçesinden *ala+kır-* “bağrışma, çığırışma”,

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, elmek: sev_g@ibu.edu.tr, gulselsev@gmail.com

¹ GABAİN, A.V., *Eski Türkçenin Grameri* (çev: Mehmet AKALIN), TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 49.

² ERDAL Marcel, *Old Turkic Word Formation*, C. 2, Harrassowitz, 1991, s. 465-467.

ay+kır- “bağırmaq, çığırmaq” fiilleriyle örnekler. *bür+kür-* “(su) serptirmek” fiilini ise Eski Uygur Türkçesi (AY), Karahanlı Türkçesi (DLT), Kıpçak Türkçesi (CC) eserlerinden tanıklar. *kı+kır-* “kıkırmak, bağırmaq, çığırma” fiilinin Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi (DLT), Harezmi Türkçesi (ME), *kı+gır-* Kıpçak Türkçesi (Kİ), *ka+kır-* Çağatay Türkçesi (Seng Lu), Osmanlı Türkçesi (TaS) dönem ve eserlerinde yer aldığını gösterir. DEMİRCİ, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine ait Gramer kitaplarında ekin bulunmadığını ifade eder.³

ERASLAN, EUTG’de GABAİN ve ERDAL’a gönderme yaparak taklidî isimler ile ünlemlere gelen ve yapma ifade eden isimden fiil yapma eki olduğunu belirterek *al+kır-* “bağırmaq”, *ay+kır-* “haykırmaq”, *kı+kır-* “bağırmaq”, *yangkır-* “yankılanmaq” örneklerini verir.⁴

KBG-Fiil’de ERCİLASUN, {+kIr-} ekinin taklidî isimlerden fiil yaptığını belirterek, *bür+kır-* “serpilmek”, *bürw+kır-* “serpmek” fiilleriyle eki tanıklar.⁵

HACIEMİNOĞLU, eki, Harezmi Türkçesinde taklidî sözcüklerden fiil türeten az kullanılan bir ek şeklinde nitelendirerek *tüf-kür-* (NF 32/28) “tükürmek” örneğini verir.⁶

Türk Dilinde Fiiller kitabında ise HACIEMİNOĞLU, {+kIr} eki için tabiat seslerini taklit yoluyla ifadeye yarayan fiiller teşkil eder tanımından sonra “aslında bu çeşit fiilleri ne k ve ek şeklinde ayırmak gereklidir ne de mümkündür. Fakat aynı mahiyetteki sözlerde ortak olan bazı heceleri ek gibi düşünmek uygun görülerek bu yola gidilmiştir. Gerçekte ise ek farz edilerek ayrılan heceden sonra geride kalan isim tabanının hiçbir anlamı yoktur. Yani bahis konusu olan taban ne bir nesne, ne bir hareket, ne de bir mefhumun adıdır. Sadece işitilen herhangi bir sesin insan hançeresi ile taklidinden ibarettir.” der ve örnekleri sıralar: *haykır-* < hay+kır- “yüksek sesle ve acıyla bağırmaq”, *hıçkır-* < hıç+kır- “sesli olarak ağlamak, hık hık ses çıkarmak”, *püskür-* < püs+kür- “birden bire ortaya çıkmak, dökülmek, akmaq”, *tükür-* < tük+kür- “tükürmek”⁷

GENCAN, -kir ekiyle Türemiş Eylemler başlığı altında *fişkirmek, çemkirdi, hıçkırıyor, haykırmış, püskürdü, tükürmek, sümürmek...* örneklerini vererek ekin, yansımalar ve yansıma değerli sözcüklere eklenerek geçişsiz eylemler oluşturduğunu ve eylemlerde dışa boşanış ayırtısı olduğunu ifade eder.⁸

ZEYNALOV, Yansıma (Ses Takliti) Sözcüklerden Fiil Türeten Ekler başlığında -gır (-gur, -hır, -yur) eklerini sıralar. *fiñhırmag, fişgırmag, hıçgırmag, böyürmek* örneklerini AzT’den, *fişkirmek, püskürmek, kışkirmek* örneklerini TT’den verir.⁹

ERGİN, bu ekin Türkçede eskiden beri kullanılan ve ses taklidî sözcüklerden olma ve yapma anlamında fiiller türeten bir ek olduğunu belirtir. *haykır-* “haykırmaq”, < hay+kır-, *fişkır-* “fişkirmek” < fiş+kır- gibi örnekler verir.¹⁰

EKER, {+kIr} ekini tek başına kullanılmayan yansıma sözcüklerden geçişsiz eylemler yapan ek olarak değerlendirir ve örnekler: *haykır-, fişkır-, püskür-*.¹¹

³ DEMİRCİ Ümit Özgür, *Eski Türkçede Fiiller*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2016, s. 238-239.

⁴ ERASLAN Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2012, s. 114.

⁵ ERCİLASUN Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig Grameri – Fiil*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 20.

⁶ HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1997, s.137.

⁷ HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 216.

⁸ GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1979, s. 306.

⁹ ZEYNALOV Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (TT: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 245.

¹⁰ ERGİN Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 173.

¹¹ EKER Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2005, s. 355.

Etimolojik sözlüklere baktığımızda, GÜLENSOY *hıçkır-* fiilini *kī “yansıma” (ç ikincil bir ses), +kır- “çağırma, bağırma” anlamlı Eski Türkçede karşılığının *kıkır-* “ağlamak” olduğunu belirtir. Bu tespit, bizim görüşümüzü desteklemesi açısından önemlidir. GÜLENSOY, *hıkgak, hıkgıbk, hıkgıdk, hıkkak, hıkkıdk, hıkkık* sözcüklerini de TT ağızlarından örnekler. O, “hıçkırma sesi” anlamlı söz konusu sözcüğü *hıç* “yansıma” isim kökü, +kır-(ı)k şeklinde tahlil eder. *hıçkırık*’ın Çağdaş lehçelerdeki örnekleri şöyledir: *hıçgırığ* (Az.), *hışkırığ* (Tel.), *hıkiçäk* (Özb.), *aşkırığ* (Kif., Tuz.), *okçılık* (TatK.), *oskolok* (Bşk.), *uh, çırırh/çurug* (Ker.), *ıkılık* (Kzk.), *ıktıtü* (Kırg.), *sınçğılavuk* (Trkm.), *hekkik* (Uyg.).¹²

TIETZE Sözlüğünde *hıçkır-* fiilini sesli sesli ağlamak < +kır genişlemesiyle teşkil edilmiş ses taklidî fiil olarak nitelendirir ve şu cümleyi verir. “Ağlamak istemiyorum ama *hıçkırarak*’¹³ ağlamaya başlayorum.”¹⁴

NİŞANYAN Sözlüğünde *hıçkır-* fiilinin *ınçkır-* fiilinden evrildiğini, *hıçkır-*’ın ses yansımali sözcük olan {+kır} ekiyle türetildiğini söyler. *ınçka-ınçkır-* fiillerini ise CC’den örnekler.¹⁵

Ses taklidî sözcüklere eklenerek ‘ses çıkarmak’ anlamlı fiiller türettiği şüphe götürmeyen {+kır-} için mürekkep bir ek olduğu yolunda görüş ileri süren TEKİN, BANGUOĞLU ve KORKMAZ’dır.¹⁶

Ş. TEKİN, {+K^or} < +K^o-r-} eki mürekkep bir ek olmalıdır diyerek yalnız ünlem ifade eden sözcüklere gelip “bağırma, seslenmek” ifade eden fiiller teşkil eder, der. *ay+kır-* “haykırmak” gibi.¹⁷

BANGUOĞLU İsimden Üreme Fiiller başlığında {+kır} ekini şöyle anlatır: “-ir isme gelen fiil ekinin -k ile kapanan iki heceli bir isme gelmesinden (sümük gibi) birleşme yoluyla doğmuş olmalıdır (sümük-ür- > sümükür-). Bu da kapalı hecelere gelerek -ir- eki gibi hemen daima sesli fizyolojik işleyişlerin kılınışı anlatımı ile fiiller yapar. *hıçkırmak, hınçkırmak, pufkırmak, püskürmek, haykırmak, fışkırma, kışkırmak, çavkırmak, hünkürmek, püfkürmek* gibi.”¹⁸

KORKMAZ, ekin +kır-/+kır- < +k-(ır)- şeklinde ses yansımali köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten, sümükür- örneğindeki gibi (<*süm-ük-ür-), bir ek olduğunu birleşik bir ek olmasının da düşünülebileceğini ifade eder ve örnekleri verir. *çavkır-, fışkır-, haykır-, hıçkır-, hünkür-, püskür-, tü-kür-* vb.¹⁹

O hâlde ekin yapısında *sümükür-* örneğindeki gibi {k} ile biten bir isim ve fiil yapan -(ır)- söz konusuysa *hıçkır-* fiilinin de **KB**’deki *ınçık* sözcüğüyle ilgisi olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir. Üstelik fiilin “çok ağlandığında çıkan ses” anlamıyla olan örtüşme *ınçık* sözcüğünde de vardır. Bildiride *ınçık* sözcüğünden hareketle *hıçkırık* sözcüğünün tarihî Türk lehçelerindeki köken ve anlam paralelligi üzerinde durulacaktır. **KB**’de *ınçık* ismi 5 yerde, aynı isim kökünden *ınçıkla-* fiili ise 2 yerde geçer. Eserde *ınçık*, “ah vah, inleye inleye, bitkin”; *ınçıkla-* “inlemek, inildemek, sızlanmak, şikâyet etmek” anlamlarıyla karşılanmıştır.

¹² GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* C I, Ankara 2007, s. 408-409.

¹³ YURTBAŞI Sözlüğünde *hıçkırarak* zarfını deyim olarak değerlendirir. ‘hıçkırıklar içinde ağlayarak, bağıra çağıra, hıçkırma hıçkırma, hıçkırıklara boğularak, hüngür hüngür, için için, içini çeke çeke, katıla katıla, uluya uluya, yana yakıla.’ YURTBAŞI Metin, *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul 2013, s. 346.

¹⁴ TIETZE Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Cilt 2, Wien 2009, s. 303.

¹⁵ <http://m.nisanyansozluk.com>, 31.7.2017 tarihinde erişildi.

¹⁶ ERDAL OTWF’deki yaklaşımına katılmadığımızı ifade edelim. O, ekin, isimden fiil yapan {+kır-} ve {-(ır)-} olabileceği konusunda varsayımda bulunur. ERDAL Marcel, *age.*, s. 468.

¹⁷ TEKİN Şinasi, *Türk Dünyası El Kitabı* C 2, Ankara 1992, s. 82, not: 2.

¹⁸ BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 213.

¹⁹ KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 115.

KB I (Metin)²⁰ ve **KB II** (Çeviri)²¹, **KB III** (İndeks)²² eserlerinden yararlanılarak söz konusu sözcüğün geçtiği beyitler ve TT'ye çevirileri aşağıdaki şekildedir.

telim dünya yigli seningde oza / қоdуп bardı barça bu **inçik** üze (Senden önce dünyanın zevkini tadan çok kimse, **ah vah ederek** onu bırakıp gitti.) 1236

tirer sen haramıg barır sen qalır / sen **inçik** yiyü bar ol arzu yiyü (Haram toplarsın gidersen kalır, sen **inleye inleye** git, safasını o sürsün.) 3385

açıp körse erding qara yir qatın / ne ödrüm talular yatur **inçikm** (Kara toprağın altını bir az açıp baksa idin, orada ne kadar seçkin ve iyi insanların cesetlerini görürdün.) 4722

ağır boldı köngli yakın **inçikm** / tegip tuş angar bir ay köngli yakın (Artık ağırlaştı, **bitkin bir hâlde** yatıyor, ey gönlü yakın gidip onu bir görün dedi) 5963

kanı ol küçegli kişiler yerin / qulaç yir alındı yatur **inçikm** (Hani o başkalarının memleketine göz diken kimse, şimdi bir kulaç yerde **ızdırıp çekip** yatar.) 6439

negü kelse yüğgil sen **inçiklama** / erej erse erter ne emgek yime (Ne gelirse yüklen, **şikayet etme**, huzur olsun zahmet olsun ikisi de geçer.) 6447

ökünçün yaturlar kör **inçiklayu** / küsep eğgölükni ming arzu yiyü (Bak peşimanlıkla **inleyip** yatarlar, bin iştihak ile iyilik isterler.) 6407

inçik sözcüğü “inlemek” *inçikla-* fiili ise “hıçkırarak ağlamak” karşılığında ilk olarak Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde görülür.

EUTS'de *inçak*: kaygılı, gamlı; *inçikla-*: hıçkırarak ağlamak, inlemek, hıçkırmak, feryat etmek.²³

DEMİRCİ, Eski Uygur Türkçesinden tespit ettiği *inçik+la-* fiilini “inlemek” anlamında şu cümleyle örnekler: “küçsüz savın **inçiklayu** yatur erti.” (U III 35 22) (Güçsüz sözler ve inlemelerle yatıyordu).²⁴

EDPT'de *inçik* “groaning” “inleme”; *inçikla-* “to groan” “inlemek” anlamlarındadır.²⁵

OTWF'de ERDAL “inlemek” anlamlı *inçik+la-* fiilinin Uygur metinleri ile **KB**'de görüldüğünü, diğer örneğinin ise **CC**'de rastlanan *inçk+a-* olduğunu belirtir.²⁶ Burada dikkatimizi çeken araştırmacının *inçka-* fiilinin isim kökünü neden *inçik* diye almadığıdır ? Çünkü bu fiil Kıpçak dönemi eseri **EZ**'de *inçika-* < *inçik+a-* şeklindedir. Aklımıza ilk gelen ERDAL'ın *inçk*'ı ses taklidî bir sözcük olarak düşündüğü ve *inçik* sözcüğüyle de ilgi kurmadığıdır. *inçk* ile *inçik* tek bir sözcük olarak birleşerek *hıçkırık* sözcüğünün kökünü oluşturduğu hususu bu noktada kuvvetlenir.

inçik kökünden geldiğini düşündüğümüz *hıçkırık* sözcüğünün tarihî Türk lehçelerinde *incgırık* / *inçkırık* / *inçikırık* (*ıçkırık*, *inçgırık*, *inçkırık*), *inçikırmak* / *inçgırmak* / *inçkırmak* / *inçkurmak* gibi biçimleri de bulunmaktadır.

²⁰ *Kutadgu Bilig I (Metin)*, TDK Yayınları, Ankara 1991.

²¹ *Kutadgu Bilig II (Çeviri)*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

²² *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, TKAE Yayınları, İstanbul 1979.

²³ CAFEROĞLU Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 1993, s. 57-58.

²⁴ DEMİRCİ Ümit Özgür, *age.*, s.215.

²⁵ CLAUSON Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford Yayınları, 1972, s. 175.

²⁶ ERDAL Marcel, *age.*, s. 437.

Burhan Paçacıoğlu'nun VIII-XVI. Yüzyıl TSD isimli sözlüğünde *incak*: acındıran, üzüntülü hâl gösteren **TaS**; *ınçak*: kaygılı, gamlı **EUTS**; *ınçgır-/ınçkır-*: hıçkırarak **TaS**, **KTS**; *ınçgırık*: hıçkırık **TaS**, *ınçgur-*: hıçkırarak **KE**; *ınçık*: ağlayıp inleme, bitkin (**KE**, **KB**); *ınçıkla-*: inlemek, şikâyet etmek (**EUTS**, **KB**, **AY**, **KBG**), *ınçka-*: inlemek (**KLS**), *ınçkır-*: gagalamak, hıçkırarak (**TaS**, **ML**, **İrMS**); *ınçkırık*: hıçkırık **TaS**, **LehO**, **KTS**)²⁷

Karahanlı Dönemine ait **TİKT**'de *ınçıklan-* fiili vardır. ATA, “şikâyette bulunmak, şikâyet etmek” anlamlarını vermiştir. “Tartışur sening birle cüfti / éşi içinde, *ınçıklanur* Tangrıka”, “Aydı: aning üçün *ınçıklanur men* kağgum sakınçımdın.”²⁸

HŞ'de “ağlamak, inlemek” karşılığında *ınçıkla-* fiili vardır.²⁹

KE'de *ınçık*: ah vah etmek, ağlayıp inleme; *ınçıkla-*: hıçkırarak ağlamak, inlemek; *ınçıklan-*: hıçkırarak, inlemek.³⁰

EZ'de *ınçıkır-*: hıçkırarak; *ınçıkla-*: inlemek; *ınçıkta-*: İnlemek; *ınçıkırık*: hıçkırık, inçıkırık; *ınçıkırık*³¹

Kİef'de *ınçkır/ınçkur-*: hıçkırarak.³²

KTS'de *ınçkır-*: hıçkırarak; *ınçıkırık / inçıkırık*: hıçkırık; *ınçka-*: inlemek; *ınçkır*: gagalamak, gaga vurmak³³

TaS'de *ınçgırık / ınçgırık / ınçkırık / ınçkırık (ıçkırık, ınçgırık, ınçkırık)*: hıçkırık; *ınçırmağ / ınçğırmağ / ınçırmağ*: hıçkırarak; *ıncağ*: üzüntülü bir hâl gösteren, acındıran³⁴

17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı isimli eserde *ınçle-* fiili vardır. “inlemek, inlenmek, nâlân olmak, nâlân u zâr olmak, nâle etmek, nâliş etmek, figân etmek, teessüf etmek” anlamları verilmiştir. Bu da *ınçık* isminin kökünün *ınç/inç* olduğu yolunda bize fikir vermektedir. Ayrıca aynı kökten *ınçkırık, ınçkırı ınçkırı ağlamak* madde başı sözcükleri de bulunmaktadır.³⁵

Çağatay metinlerinde sözcüğün ince ünlülü biçimine de rastlanır: *ınçkir-*. **ML**'de *ınçkirmek*, “hıçkırarak, hıçkırarak ağlamak, hafif hafif ahlaya ahlaya ağlamak” anlamlarında *incigirmek* biçimi de mevcuttur.³⁶ **NSÇT**'de *ınç+kir-* “ince sesle ağlamak” açıklamasıyla yer alır.³⁷ **LÇ**'de *ınçkır-* “derd ile fiklayup ağlamak.” *ınckir-*: “aheste aheste girye ve nâle etmek, hafif hafif âh-u anin ile ağlamak.” şeklinde sözcüğün hem ince ünlülü hem kalın ünlülü biçimine rastlanır.³⁸ Fiilin *ınçkir-/ınçkır-* biçimlerinin “ağlamak” anlamlı örneklerinin Çağatay metinlerinde rastlandığını söyleyebiliriz.

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde kullanılan *hıçkırık* ismi ve fiil biçimi *hıçkır-* özellikle **KB**'de ve dilimizin tarihî metinlerinde “inlemek” anlamı merkezi etrafında *ınçık* sözcüğüyle bağlantılıdır. *ınçka-/ınçka-<ınçık+a-*, *ınçık+la-*, *ınçkır-/ınçkır-/ınçgır-/ınçkur-/incigir-/ınçkir-*

²⁷ PAÇACIOĞLU Burhan, VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, İstanbul 2006, s. 238.

²⁸ ATA Aysu, Karahanlı Türkçesi - Türkçe İlk Kur'an Tercümesi, TDK Yayınları, Ankara 2004, s.392-393.

²⁹ DEMİRCİ Ümit Özgür- KARSLI Sibel, Kutb'un Husrav ü Şîrîn'i - Dizin, Kesit Yayınları, İstanbul 2014, s. 247.

³⁰ ATA Aysu, Kısasü'l-Enbiyâ II (Dizin), TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 255-256.

³¹ Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye (çev. Besim ATALAY), İstanbul 1945, s. 174.

³² Kitâbü'l-Ef'âl (Kıpçakça Satır Arası Sözlük) (Haz. Emin Eminoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 209.

³³ Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 101.

³⁴ Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları Ankara 1983, s. 109.

³⁵ TULUM Mertol, 17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz varlığı, TDK Yayınları, Ankara 2011, s.974.

³⁶ Ali Şîr Nevâyî-Muhâkemetü'l-Lugateyn (Haz. Sema Barutçu ÖZÖNDER), TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 159.

³⁷ KAÇALİN Mustafa, Niyâzî - Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, TDK Yayınları, Ankara 2011, s.948.

³⁸ Şeyh Süleyman Efendi, Lûgat-i Çağatayi ve Türkî-İ Osmânî, İstanbul 1297, s. 63.

fiilleri, bilhassa Çağatay metinlerinde bir ağlama türüne dönüşmüş, “hıçkırma hıçkırma ağlamak” anlamı kazanmıştır. TT’deki “çok ağlandığında çıkan ses” anlamı *hıçkırık* sözcüğünün tarihî biçimleri *incgırık / inçkırık / inçıkırık / inşikırık* (*ıçkırık, inçgırık, inckırık*) tır. Sözcüğün *sümkür-*örneğindeki gibi /k/ ile bittiğini göz önünde bulundurarak yapısının *inç(ı)k+(ı)r-(ı)k* şeklinde incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. İsimden fiil yapan {+kIr} ekinin ses taklidi sözcüklere eklenerek “ses çıkarmak” anlamı fiiller türettiğini dikkate alarak *inçik*’tan gelişen *inçkırık*’ın ses taklitli bir sözcük olan *hıç*’a evrilmesi de doğaldır. *inçıkırık>inçkırık>hınçkırık>hıçkırık*.

ESER KISALTMALARI

AY	Altun Yaruk
CC	Codex Cumanicus
DLT	Dîvânü Lugâti’t-Türk
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish
EUTG	Eski Uygur Türkçesi Grameri
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
EZ	Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgaiti’t-Türkiyye
HŞ	Husrav ü Şîrîn
İrMS	İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin
KB	Kutadgu Bilig
KBG	Kutadgu Bilig Grameri - Fiil
KE	Kıyasü’l-Enbiyâ
KEEn	Kıyas-ı Enbiyâ
KiEf	Kitâbü’l-Ef’âl
KLS	Kuman Lehçesi Sözlüğü
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
LÇ	Lûgat-i Çağatayi ve Türkî-İ Osmânî
Leh O	Lehçe-i Osmânî
ML	Muhâkemetü’l-Lugateyn
NF	Nehcü’l-Ferâdis
NŞÇT	Nevâyî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar
OTWF	Old Turkic Word Formation
Seng Lu	Senglâh Lûgati
TaS	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
TİKT	Karahanlı Türkçesi - Türkçe İlk Kur’an Tercümesi
TS	TDK Türkçe sözlük
TSD	VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı
U	Uigurica

KAYNAKLAR

- Ali Şîr Nevâyî-Muhâkemetü'l-Lugateyn* (1996) (Haz. Sema Barutçu ÖZÖNDER), TDK Yayınları, Ankara.
- ATA Aysu, (1995) *Kıyasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATA Aysu, (2004) *Karahanlı Türkçesi - Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU Tahsin, (1995) *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara
- CAFEROĞLU Ahmet, (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi.
- CLAUSON Gerard, (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford Yayınları.
- DEMİRCİ Ümit Özgür- KARSLI Sibel, (2014) *Kutb'un Husrav ü Şîrîn'i – Dizin*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ Ümit Özgür, (2016) *Eski Türkçede Fiiller*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- EKER Süer, (2005) *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERASLAN Kemal, (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, (1984) *Kutadgu Bilig Grameri – Fiil*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ERDAL Marcel, (1991) *Old Turkic Word Formation*, C. 2, Harrassowitz.
- ERGİN Muharrem, (1997) *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgaiti't-Türkiyye (Çev. Besim ATALAY), (1945) İstanbul.
- GABAİN, A.V., (1988) *Eski Türkçenin Grameri* (Çev: Mehmet AKALIN), TDK Yayınları, Ankara.
- GENCAN Tahir Nejat, (1979) *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY Tuncer, (2007) *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü C I*, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, (1997) *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, (1991) *Türk Dilinde Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- <http://m.nisanyansozluk.com>
- KAÇALİN Mustafa, (2011), *Niyâzî – Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, TDK Yayınları, Ankara.
- Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, (2003) TDK Yayınları, Ankara.
- Kitâbü'l-Ef'âl* (Kıpçakça Satır Arası Sözlük) (Haz. Emin Eminoglu), (2011) Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep, (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- Kutadgu Bilig I (Metin)*, (1991) TDK Yayınları, Ankara.
- Kutadgu Bilig II (Çeviri)*, (1998) TTK Yayınları, Ankara.
- Kutadgu Bilig III (İndeks)*, (1979) TKAE Yayınları, İstanbul.
- PAÇACIOĞLU Burhan, (2006) *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, İstanbul.
- Şeyh Süleyman Efendi, (1297) *Lûgat-i Çağatayi ve Türkî-İ Osmânî*, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü*, (1983) TDK Yayınları Ankara.
- TEKİN ŞİNASI, (1992) *Türk Dünyası El Kitabı C 2*, Ankara.
- TİETZE Andreas, (2009) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Cilt 2, Wien.
- TULUM Mertol, (2011) *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz varlığı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük*, (2011) TDK Yayınları, Ankara.
- YURTBAŞI Metin, (2013) *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul.
- ZEYNALOV Ferhat, (1993) *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (TT: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul.

*ka’NIN KÖKENİ HAKKINDA BİR İNCELEME

Melike SOMUNCU*

Özet:

Bu çalışmada *ka’nın kökeni hakkında bilim adamları tarafından sunulan bilgiler açıklamaları ile birlikte verilecektir. Daha sonra *ka kelimesinin aslında yönelme eki olan +ka ekinden geldiği ve zamanla başka eklerle birleşerek cümlede farklı anlamlar kazandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Anlam genişlemesi ve değişmesine uğrayan bu ekin esasında bir yön bildirdiği fikri savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *ka’nın kökeni, yönelme eki, anlam değişmesi

Kayu, kanda, kaçça, kanu, kalı gibi cümlede *nerede, nereye, ne için* vb. anlamlar taşıyan bu kelimelerin kökeni hakkında şimdiye kadar birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşler açıklamaları ile birlikte verildikten sonra kelimenin kökeni hakkında bazı fikirler sunulacaktır.

Soru yapılarıyla ilgili olarak Gabain şu bilgileri sunmaktadır: *ka: kanyu~ kayu~kayo (Brahmi) “hangi”; kayusu; kayular; kanyuda; kanyugaru; kayutın sınar, kantın sınar; kanta; kandın; kanı; kaçça; kaç; kaçan; kaçan; kaltı; ne; ne için; nede ötrü; neke; neçe; neçete kin; neçeketegi; neçük; neçükin; neçükleti; neteg; nemen; nelük; neçe; negü; negüde ötkürü; negül; negülük; kim; kimke; kimni için; kim kayu. Bu kelimelerin hepsini *ka zamirinden türeyen biçimler arasında sayarak “belki de aynı köke ait” ibaresine yer vermektedir. *kayutın* biçiminde gösterilen sözcüğün, “hangi taraftan” anlamını taşıdığını bildirmektedir. (Gabain, 2007: 72).

Clauson, zamirden türemiş olduğu kabul edilen *kaç* (s. 589), *kaçan* (s. 592), *kalı* (s. 617), *kaltı* (s. 618), *kanı*, *ka:nu* (s. 632, 633), *kaçça* (s. 634), *kanıkı* (s. 637), *kayu*, *kanu* (s. 675) kelimelerinin etimolojisini eski bir kök olan Türkçe *kanu* kelimesine bağlamakta ve bu kelimenin *kanu* soru zarfı olduğunu ifade etmektedir. Bu kelimenin durum ekleriyle kullanıldığını *kaç*, *kaçan*, *kalı*, *kaltı*, *kanı* kelimeleriyle aynı kökten geldiğini ve bu gruptaki kelimelerin sonundaki ekler, dilde farklı son eklerin kullanıldığı döneme ait olduğunu, *kanu* kelimesi *kayu* biçiminde de kullanıldığını belirtmektedir. -n ve y- seslerinin birbirleriyle karışması sonucu ortaya çıktığını savunan Clauson, *kanu* kelimesindeki -n- sesi -y- sesine dönüştüğünü, Oğuz ve Kıpçak Türkçesinde k- > ħ- dönüşümünün olduğunu kabul etmektedir. *kanu* madde başının altında bu kökten türemiş *kantan*, *kayu*, *kayuda*, *kanyuda*, *kaçan*, *kayusına*, *kayular*, *kanda*, *ħanda* (Halaçça), *kayda*, *kayuka*, *kayusu*, *kayudın*, *kanı*, *kaçça*, *kandın*, *kaysınız*, *kaya*, *kaysı*, *karu* (Türkmençe), *kangı*, *kankı* gibi biçimleri tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler vermiştir. Ayrıca bu zamirden türemiş *kaç*, *kaçan*, *kalı*, *kaltı*, *kanda*, *kaçça*, *kanda* kelimelerini de ayrı ayrı madde başında ele alıp incelemiştir. Bütün lehçelerde görülen ayrı ayrı biçimleri *kanu* madde başında toplamıştır. Clauson, *kalı* kelimesinin şartlı cümlelerde kullanıldığını; nasıl anlamına geldiğini, belki de bu kelimenin *kaltı* kelimesinden geldiğini ve Karahanlı Türkçesi öncesinde bulunmadığını, köken olarak *kanu* ve *kalısız* kelimeleriyle ilgili olabileceğini savunur (1971: 617). Diğer taraftan Clauson bu kelimenin *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te “eğer” anlamı için de sıkça kullanıldığını, *Kutadgu Bilig*’de soru anlamının yaygın olduğunu, *Atebetü’l-Hakâyık*’ta da “eğer” anlamında kullanıldığını söylemektedir. Räsänen, sözcüğün *Kutadgu Bilig*’de “şimdi”; Orta Türkçede “nasıl, iken” anlamında kullanıldığını belirtmiş, kökenine ilişkin bir açıklamada bulunmamıştır (1969: 226). Barutçu, Clauson’un görüşüne katılmamakta birlikte *kaltı* ve *kalı* kelimelerinin iki ayrı şekil olduğunu kabul ederek duruma şöyle bir açıklama getirmektedir: “*kalı* sözüne daha erken dönem metinlerinde rastlanmaması, o kelimenin daha sonra çıktığı anlamına gelmez. Bu iki ayrı Türkçe şekli ayrı Türk yazı çevrelerine ait kelimeler olarak kabul etmek daha doğrudur. Ayrıca *kalı* şekli -tı ile genişletilmiş *kaltı*’ya göre görünüşü bakımından da ilk şekil olduğunu ortaya koymaktadır.” (1992: 74). Grønbech, sözcüğün Uygurcada *teg* ya da -ça yapılarının kuvvetlendiricisi olarak zaman bildiren bir bağ görevinde kullanıldığını ve zarf-fiilli biçimlerin ve benzer kuruluşların öncesinde yer aldığı zamanı kesinleştirmeye yaradığını ifade etmektedir (1995: 46). Hamilton, sözcüğü Toharca *kuyalte* “zira, öyleyse, şöyle ki, gerçi” sözüne

* Arş. Gör., Erciyes Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, elmek:ucarmelike85@gmail.com

bağlamaktadır. Sözcüğün, Toharcada kıyıl “niçin”+ enclitique soru edatı anlamı veren sözcük ile -te görevli yapısının birleşmesi sonucu oluştuğu görüşündedir. *kalı* ise *kaltı*’nın kısaltılmış biçimi olabileceğini savunur (2011: 179). Yavuzarslan da *kalı* kelimesinin Hacıeminoğlu'nun belirttiği üzere *kal-* mastarından türemediğini *kalı* kelimesinin *ka zamirinin -lı eki ile genişlemiş bir biçimi olduğunu kabul etmektedir (1993:312).

T. Tekin, soru zamirlerinin insanlar için kām “kim”; nesnelere için nā ve nāgü “ne” olduğu belirtilerek bu zamirlerin çekimli biçimlerine ve farklı türevlerine yer vermektedir: kām, kāmka, nākā, nāgüdā, nātāg, nāçök, nālök (2000: 125-126), Arkaik soru zamiri *ka(n) sözcüğünün “ne zaman” anlamını taşıdığını, belirsizlik zamirleri içinde de ele alarak şart ifadesi de barındırdığını ve sözcüğün “ne zaman olsa, er ya da geç” anlamını kazandığını belirtmektedir (2000: 128, 129). Ayrıca, “Soru Zarfları” bölümünde de eski *ka zamirinden türeyen kaçan “ne zaman” zarfına değinmektedir (T. Tekin 2000: 150).

Ş. Tekin, soru zamirlerinin *ka; ne; kim olduğundan ve bütün bu soru zamirlerinin ayrıca yardımcı cümlelerin kuruluşunda görev aldığından söz eder (1992: 102).

Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*’nde soru sözcükleri türlerine göre *Soru Zamirleri*, *Soru Sıfatları*, *Soru Zarfları* ve *Soru Edatları* başlığı altında değerlendirmekte *Soru Zamirleri* bölümünde *kim*, *kayu*, *ne* (2008: 48-50); *Soru Sıfatları* bölümünde *kayu*, *ne*, *neçe* (2008: 63-64); *Soru Zarfları* bölümünde *negü teg*, *neçe*, *nerek*, *neteg*, *nelük*, *nelek*, *nelik*, *neçük* (2008: 73-74) ve *Soru Edatları* bölümünde *handā* < *kandā*, *kaç*, *kaça*, *kaçuk*, *kandā* < *kan+da*, *kani*, *kayda* / *kayuda* / *kaydın* / *kayudın* < *kayu+da*, *kayu+dın*, *kayu*, *mu* / *mü* / *mı* / *mi*, *ne* / *ni*, *neçe* / *niçe* < *ne+çe*, *neçük* / *niçük* < *ne-çe-ök*, *negü* < *ne+gü*, *nelek* / *nelük* / *nelik* < *ne+le+ök*, *nerek* < *ne+kerek*, *neteg* / *niteg* < *ne+teg*, *nü* sözcüklerine yer vermiştir (2008: 104). Hacıeminoğlu, *ka kökeninin türevlerini *Türk Dilinde Edatlar*’da “bağlama edatları” ve “soru edatları” başlığı altında incelemiştir. Tarihî lehçelerdeki ve Türkiye Türkçesindeki biçimlerini eserlerden seçtiği örnek cümlelerle açıklamıştır. “Bağlama edatları” başlığı altında kaçan / kaçan kim, kalı / kaltı kelimelerini vermiştir. Hacıeminoğlu, Hakaniye Türkçesinden sonraki dönemlerde görülen kalı kelimesini bazı araştırmacılardan farklı olarak şöyle değerlendirmiştir: kalı < kal-ı “artık, nihâyet, eger, şayet.” Eski Türkçeden itibaren bilinen kalı Gabain tarafından edat olarak verilmezken (2007), Hacıeminoğlu’na göre kelime kal- mastarından zarf-fiildir. Bugün “kalan” kelimesi de kal- mastarından isim fiildir. (1992:165).

W. Bang, Räsänen, Banguoğlu *kayu* < *ka-yu* kelimesinin temelini şahıs zamiri olan *ka*’ya bağlamaktadır. Bang, *ka*, *ka-yu*, *ka-n*, *ka-η* şeklinde *ka kökeninin ağacını çizer. *kayu*, *kalay*, *kaçan*, *kaç*, *kaya*, *kayan*, *kana*, *kani*, *hara* kelimelerini hem çağdaş hem de tarihî lehçelerden alarak örnekler dâhilinde açıklar. *Kayu* kelimesindeki *ka ve *yu’ları da zamir olarak değerlendirip birleşik zamir tabirini kullanır (Bang, 1996: 33-41).

Erdal, “ne zaman” anlamında kullanılan kaçan sözcüğünün, *ka soru zamirine getirilen eşitlik eki ve araç durumu ekinden oluştuğu bildirilerek (*ka+ça+n*) soru sözcüğü olarak nadiren kullanıldığından bahsetmektedir. Ayrıca daha çok “zamanda bir noktada, ...-dığında” anlamında belirsizlik ifade ettiğinden söz etmekte -sAr ve -dOkdA yapılarıyla birlikte kullanılarak geçici cümleler kurduğunu belirtmektedir. Ayrıca Erdal, kalı sözcüğün yapısı hakkında bilgi vermeksizin Karahanlı Türkçesinde kaltı yerine kullanıldığından söz etmekte ve kalı ve kaltı sözcüklerinin şart cümlelerinde cümle açıklayıcı bir rolünün olduğunu göstermektedir (2004: 215, 496). Uygurcada saptanan nāçüklāti, nātāglāti, birtāmlāti ve kaltı sözcüklerinin yapısı birer zarf yapıcı ek olan +lA ve +tI ekleriyle açıklanır. Ayrıca dipnotta, Türkçede görülen zarf eki +lA ile isimden fiil yapma eki +lA ve her iki yapı sonrasına gelebilen iki ayrı +tI ekinin varlığına dikkat çekilerek +lA+tI biçiminin +lA-tI’ya örneklenmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. İlerleyen bölümlerde sözcüğün yapısı tekrar ka+lA+tI biçiminde açıklanarak sözcüğün “nasıl” anlamında soru sözü olarak nadiren kullanıldığı; sıklıkla karşılaştırmalı cümlelerde yer aldığı belirtilmiştir (Erdal, 2004: 215). Soru sözcükleri içerisinde yer anlamı taşıyan kaña, kanta, kantan, kaça sözcükleri arasında sıralanmaktadır (2004: 211, 214). Çetin ise kaña sözcüğüne yalnızca Maytırsimit’te rastlandığını UTS, DTS ve EDPT’de yer almadığını sözcüğün yapısının da

...anı+ga > kanga > kaña şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Çetin, 2008: 200). Erdal, soru ve belirsizlik sözcüklerini sıralarken kaña yapısının “nereye” anlamında yönelme durumu eki almış bir sözcük olduğunu belirtmekte ve soru sözcüklerinden söz ederken Maytrisimit’teki kullanımına değinerek kaña sözünün çok ender görüldüğünden söz ederek yönelme ve yön gösterme bildiren sözcüğün kullanım açısından kaña sözüyle örtüştüğünü savunmaktadır (2004: 211, 214).

kanu sözcüğü için EDPT’de ka:nu: maddesine gönderme yapılmış, DTS 418a’da yer alan qanıI maddesinde sözcüğün anlamı için “nerede” şeklinde iken Hacıeminoğlu, sözcüğün “mekân mefhumunu arayan soru edati” olduğunu belirtmiş (1993: 273), Erdal, “nerede” anlamında kullanılan bu sözcüğün daha çok sözbilimsel sorular yaptığını savunmaktadır (2004: 214). Kayu sözcüğü için kañu > kayu değişimini vermiş “hangi” anlamında kullanıldığı belirtilen sözcüğün *ka ile olan köken ilişkisine değinilmiştir. (2004: 215, 218).

ķayutın ~ ķayudın ~ ķanyudın sözcükleri UTS’de yer almamış, EDPT’de ise kayudın sözcüğüne hiç değinilmezken kaydan maddesi, ilgili sözcük olan ka:nu:ya gönderme yapılmıştır. .DTS 409a-b’de yer verilen bu soru sözcüğünün kayu sözünün çıkma durumu aldığını ve “nereden” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Erdal, kayudın sözcüğüne “hangi” anlamına geldiğini ve “nereden” anlamında kullanıldığını bildirmiştir (2004: 210, 216). kayu sözcüğü için “hangi, hangisi, kim” karşılıkları verilmektedir (Caferoğlu: 2011: 173 DTS 408b-409a’daki sözcüğün “hangi, ne tür; hangisi, kim, ne; hangi...o...” anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir. EDPT’de kayu maddesi ka:nu:ya gönderilmiştir. Räsänen, sözcüğün Uygurcada kañu, kayu “hangi”, Orta Türkçede de (Arguca) kanu ve kayu biçimlerinde olduğunu ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekillerinden bahsetmektedir (1969: 232).

Ahmet Temir, "Uygurca kaltı ve Altay dillerindeki *ka zamiri hakkında" adlı makalesinde konuyu şöyle değerlendirmiştir: "Esasında Türkçe bir unsur olan *ka-‘dan meydana gelen kan-, kay-, kal-, kar- grupları ve onların tâli formları bütün Altay dillerinde yayılmıştır. Fonetik cihetine gelince, bu unsur Uygurcadan sonraki lehçelerin bazılarında Moğolcada \e Tunguzcanın Gold ve Olça lehçelerinde ka- < ha-, ha- şekline girmiş ve Mançu lisanında da ha- < a olmuştur.". Yaptığı inceleme neticesinde kan, kay, kal, kar kollarını ve bunların karışımından ortaya çıkan şekilleri bir şema halinde göstermiş ve bunların dört grup halinde "kökler yapan ekler" tespit ettiğini ifade etmiştir. Tasnif şu şekildedir:

-n	-y	-l	-r
-na	-ya	-la	-ra
-nu	-yu	-lu	-ru
-nI	-yI	-lI	-rI (s. 286)

Tasniften anlaşılacağı üzere bu eklerin hepsinde -a, -u, -l ünlülerinin kendi başlarına bağımsız birer ek olabileceğini ileri süren Temir, Türk lehçelerinde daha fazla n ve y grubuna ait formların kullanılmadığını I ve r gruplarının bazı köklerinin ve biçimlerinin Türkçede henüz tespit edilmediğini de ifade etmektedir (1046: 278-288).

Banguoğlu, "zamirsi zarflar" başlığı altında yönelme, çıkma, kalma durumu ekiyle kalıplaşmış olarak kullanılan kañaru, kanda (kanı), kandan kelimelerini soru zarfı olarak değerlendirmektedir (2011: 381-384).

J. Deny, "Katmaçlar" ve "kaçan" kelimesini işlerken dolaylı olarak *ka zamirinden de bahsetmektedir. Kaçan kelimesinin “ne zaman” anlamına geldiğini, bu kay çağ-ın yani hangi çağda, hangi zamanda olduğunu, kay’ın bir soru zamiri ve çağ’ın da "zaman" olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hanı, hangi, hara, haçan vb. kelimelerin Kırgız ve Sogay lehçelerinde görülen bir kay köküne dayandığını ileri sürmektedir. (2012: 626, 628). Bang da, kelimeyi kañ +cak kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu, Azeri Türkçesinde görülen haçağ "ne zaman" anlamındaki kelime haçan kelimesinin soru zamiri ve "çağ" "zaman" anlamında olan kelimelerin birleşmesinden ortaya çıktığını kabul etmektedir. Yavuzarslan, *ka ve türevlerinin yer aldığı örnekleri *ka zamirine bağlamakta ve Anadolu ağızlarından derlediği *ka zamirinin yer aldığı örnekleri cümledeki görevleri bakımından zaman zarfı, soru sıfatı ve yer yön zarfı olarak sınıflandırmaktadır (1993: 319).

EDPT’de, *kaç* sözcüğünün soru zamiri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca sözcüğün kimi zaman soru işlevinin dışında “birkaç, çok sayıda” vb. anlamlarında da kullanıldığı, çok eski olan bu sözcüğün *ka:ñu* ile olan köken olarak ilişkisinden bahsedilmektedir. Hamilton, sözcüğün yapısı ve kökeni konusunda kesin bir bilgi sunmamaktadır. *Kayu* için **ka* kim, ne, hangi, her kim, her ne, birkaç soru ve belirsizlik amiri ya da sıfatı, kaç için soru zamiri *kan* +*ça* “kadar= nereye kadar” şeklinde açıklama yapmaktadır (2011: 182-183).

*Kaç*an soru sözcüğü için Temir (1956: 263) sözcüğün “ne zaman; iken, ...-dığında, olur olmaz”, DTS (1969: 400)’de “ne vakit, ne zaman, vaktaki” (1969: 400), EDPT (1972:592)’de türemiş olduğu belirtilen *kaç*an sözünün soru ve zaman zarfı olarak “ne zaman; her ne zaman” anlamlarında olduğu belirtilmiştir. Sözcüğün yapı açısından belirsiz olmasına karşın *kaç* ve *ka:ñu* vb. sözcüklerle köken bağı olduğuna değinilmiştir (EDPT, 1972: 592).

*Kaç*a, *kanda*~*kanta* sözcükleri için genel olarak “nereye” anlamı verilmektedir. (Caferoğlu, 2011:165, 166; DLT, 2014: 181; DTS, 1969: 418, 419; EDPT, 1972: 634). Clauson ayrıca yapısal olarak eşitlik eki aldığı *ka:ñu* ile aynı köke dayandığını, Harezmi Türkçesindeki *kaç*a/*kaç*aru ve Osmanlıcada *kaç*a/*kaç*aru yapılarının olduğunu ifade etmektedir (1972: 634). Sözcüğün, “mekân mefhumu arayan soru edatı” şeklinde ifade eden Hacıeminoğlu, Eski Türkçedeki *kaç*a ile Karahanlı Türkçesindeki *kaç*a ve *kaç*uk şekillerine de dayanmaktadır (1992: 271-272). *kaç*, *kaç*an, *kaç*ar, *kaç*ur, *kalı*, *kaltı*, *kaña*, *kañç* / *kaç*a, *kaç*uk < *kaç*a+ok, *kanda* / *kanta*, *kandın* /*kandan*, *kani*, *kantaran* / *kantıran*, *kayda* / *kayuda*, *kayu*, *kayudın*, *kayun* / *kayunı*, *kayusı* sözcüklerini hem sözcük tür olarak (isim, sıfat, zarf...) hem cümle ögesi olarak (özne, yüklem, nesne, tümleç) cümlede kullanılışlarını ve cümlede kazandıkları anlamları işlevsel olarak inceleyen Çetin, sözcüğün kökeni hakkında genel görüş olan soru zamiri ifadesini benimsemiştir (2008: 432).

Gülensoy, kelimelerin kökenini **ka*’ya dayandırmasına rağmen köken hakkında herhangi bir açıklama yapmayıp tarihî ve çağdaş lehçelerden örnekler sunmaktadır. *Hangi* kelimesi için **ka+n+gı* (2011: 403), *hani* kelimesi için **ka+n+gı* (2011:404), *kani* kelimesi için **ka+n+i* demekte ve ortak bir **ka* kökü olduğuna inanmaktadır. Ayrıca *kani* kelimesinin Türkçeden Kürtçeye de *kané* şeklinde ‘hani, nerede’ anlamını geçtiğini de belirtmektedir (2011: 458).

Eski Türkçeden günümüze kadar varlığını bazı fonetik değişimlere uğrayarak sürdüren anlam olarak çok fazla değişime uğramayan *kaç*, *kaç*an, *kañç*, *kaç*a, *kanda*, *kanta*, *kanyu*, *kayu*, *kani*, *kayra* (TİEM 73 274r/4) kelimeleri genel olarak bir **ka* kökenine bağlanmaktadır. Fakat yapılan inceleme sonucunda her ne kadar **ka* kökeninde bir soru zamiri olduğu söylene de bu görüşün **ka* kökeninin yer aldığı cümledeki yeri ve birleşmiş olduğu eklerle birlikte yüklenmiş olduğu soru ifadesi sonucunda bu soru zamiri anlamını karşıladığı kanaatine varılmaktadır.

**ka* bize göre yönelme hâli eki iken sonradan bazı eklerle birleşerek zamanla kelime olarak kullanılmaya başlamıştır. +*ka* başlangıçta bir yönelme hâli eki olarak kullanılmış, sonradan cümle içinde farklı hâl ekleri işlevlerini de kazanmıştır. Yönelme durumu, Eski Türkçe’de oldukça işlektir. Yaygın olarak +*kA*, seyrek olarak +*A*, ünlülerden sonra +*yA* biçimindedir. Özellikle iyelik eki almış sözlerden sonra +*A*, son sesi +*k* ile biten sözlerden sonra yine +*A*, sonu ünlü ile biten sözlerden sonra ise, +*yA* biçiminde kullanılır. Ayrıca bu ek, Moğolca’da da +*A* biçimindedir (Gabain 1988: 63). Tekin, Eski Türkçe’deki yönelme durumu ekini verme-bulunma durumu olarak adlandırır ve Orhon Türkçesi’nde yönelme durumu ekinin genellikle +*kA* ile kurulduğunu, teklik birinci kişi ve ikinci kişi iyelik eki almış sözlerin +*A* ekini aldığını, üçüncü kişi iyelik ekli adların yönelme durumunu ise, +*ñA* biçiminde aldığını belirtmektedir (Tekin 2000: 111). Eraslan, *Eski Türkçe’de Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri* adlı makalesinde ekini yapısı üzerine yürütülen çalışmaları ve görüşleri belirttikten sonra ekini fonksiyon ve ifadeleri üzerinde durur (2000:111). Tanç tarafından yapılan araştırmalar sonucunda bu ekini birçok işlevi barındırdığı görülmektedir: bulunma durumu eki (Bir yılka dört yolu süñüşdüm “Bir yılda dört kez savaştım.”, Kül Tigin kony yılka yiti yigirmike uçdı. “Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde vefat etti.”, Ol ödke kul kullug bolmış erti. “O zamanda kul kullu olmuştu.”), araç durumu eki (Bir otuz yaşına Çaça señünke süñüşdümüz. “Yirmi bir yaşında Çaça generalle savaştık.”), çıkma durumu eki (Anın sizindim inimkä. “Onun için şüphelendim küçük erkek kardeşimden.”),

belirtme durumu eki (tişimizke yokı bolgalı keltiñ. “dişimizi yok etmek (sökmek) için geldiniz.”) işlevinde kullanılmaktadır. Eski Türkçe döneminde, bulunma durumu eki, çıkma durumu eki, araç durumu eki, yön gösterme durumu eki ve eşitlik durumun eki işlevlerine sahip olup bu işlevler, Günümüz Kıpçak Grubu Türk lehçelerine de yansımıştır. “Bugün bu lehçelerde ek, bu işlevdeki kullanımlarını devam ettirmektedir. Ancak, Türkiye Türkçesi’nde ekin bu işlevde kullanımları bulunmamakta, Eski Türkçedeki işlev ve şekillerin kullanımı Günümüz Kıpçak Grubu Türk lehçelerinin tamamı için genelleşmiş durumdadır.” (Tanç, 2006:23-27). Sonradan bir çok işleve sahip olan bu ek, başka eklerle birleşip cümlede soru anlamı veren bir kelime olmuştur.

Kaçan kördi erse anı teprenür andag kalı ol yılan teg ewrülđi kayra ewrülü kerü bakmadı (TİEM 73 274r/4); *Agır agruk kayuda kaldı* (DLT 26); *Kaya, kayda* (MN 12/111) “nereye” *Kayda* (NF 61/14) bir yön gösterme, yönelme ifade ederken sonradan başka anlamları da kapsayarak anlam genişlemesine uğramıştır. Ama yine de esasta bir yönelme ifadesini barındırmakta ve köken olarak +ka yönelme ekine dayandığı kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lugâti’t-Türk.

DTS: Drevnetyursky Slovaş.

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish.

UTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.

Kaynakça

- BANG, W. (1996), *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, (çev.: Tahsin Aktaş), TDK Yay., Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011), *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- BARUTÇU, F. Sema (1992), “Eski Türkçe kaltı ve nelük kelimeleri”, *Türkoloji Dergisi*, C. X, S. 1, Ankara, s. 71-76.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University.
- ÇETİN, Engin (2008), *On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- DENY, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- ERASLAN, Kemal (2000), “Eski Türkçe’de Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt. 29, s. 67-76.
- ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2014), *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*, Ankara, TDK Yay.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- GABAIN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri* (çev.: Mehmet AKALIN), TDK Yay., Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- GRÖNBECH, K (1995), *Türkçenin Yapısı* (çev.: Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- HAMILTON, James Russel (2011), *Dunhuang Mağarası’nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prans Öyküsü*, (çev. Vedat Köken), TDK Yay., Ankara.
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk -Giriş, Metin, Dizin-*, TDK Yay., Ankara.
- NADALYAEV, V. M. vd. (1969), *Drevnetyursky Slovaş*, Akademia Nauk SSSR, Leningrad.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, Helsinki.
- TANÇ, Mustafa (2006), “Eski Türkçe Yönelme Durumu Ekinin Günümüz Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Yansımaları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 30 Erzurum, s.23-37.
- TEKİN, Şinasi (1992), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE Yay., Ankara, s.102.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- YAVUZARSLAN, Paşa (1993), “Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri”, *Türkoloji Dergisi*, C. XI-1, Ankara, s. 309-320.

“Politikadaki hürriyet bir yığın hürriyetsizliğin anahtarı veya ardına kadar açık kapısıdır. Ben bu kadar kendi zıddı ile beraber gelen ve zıtların altında kaybolan nesne görmedim. Kısa ömrümde yedi-sekiz defa memleketimize geldiğini işittim. Neyin? Hürriyetin...”

Bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği halde yedi-sekiz defa geldi. Ve o geldi diye sevincimizden davul-zurna sokaklara fırladık. Bu hürriyeti sımsıkı yakalayamadığımızı göre, demek ki kimsenin ona ihtiyacı yok.”

A. H. Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü

“Hayır, özgür değilsin, dedi. Senin bağlı bulunduğun ip, öbür insanlarınkinden biraz daha uzun; hepsi bu kadar!”

Nikos Kazancakis, Zorba

Batı dünyasında politik bir doktrin olarak 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl süresince modern şeklini alan *liberalizm* kavramı altında incelenen *özgürlük* düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu’nu etkisi altına alması, Tanzimat Dönemi’ne denk gelir. Bernard Lewis’in *Encyclopaedia of Islam*’a yazdığı “Hurriyya” maddesinde belirlediği üzere, 18. yüzyıl Osmanlı resmî ve siyasî dilinde “özgürlük” anlamında kullanılan ilk kelime Farsça *serbestten* Arapça +*iyet* ekiyle Osmanlıcada türetilen *serbestiyet* olmuştur. Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması’nın İtalyanca metnindeki *liberta* sözcüğü, Türkçe metinde *serbestiyet* ile karşılanır.

Arapça *hurriyya* ise, 18., hatta 19. yüzyıl ortalarında, bu dilde (Arapça) hâlâ “kölelik” kavramının karşıtı olarak kullanılmaktadır. *Hürriyet* sözcüğü de, tıpkı *serbestiyet* gibi Arapçada yoktur; Osmanlı Türkçesinde türetilmiştir. Fransızca *liberté* karşılığında *hürriyet* sözünü kullanan ilk Türk aydını, sanıldığı gibi Namık Kemal değil, Eylül 1836’da büyükelçilik unvanı ile Viyana’ya gönderilen Sâdık Rıfat Paşa’dır. Sözcüğün kullanıldığı metin, Sâdık Rıfat Paşa’nın 1837’de yazdığı “Avrupa’nın Ahvâline Dair Risâle”dir: “Memâlik-i Mahrûse-i Devlet-i Aliyye’de hukûk-ı lâzıme-i **hürriyyetin** kemâ-yenbagî icrâsına merbût olduğundan avrupa devletlerinde dahi bu makûle emniyyet ve hukûk-i **hürriyyet** be-gâyet mu’tenâ ve mu’teber tutulup...” (Seyitdanlıoğlu 1996: 2). Böylece, Fransız Devrimi’nin getirdiği bir kavramın karşılığı olarak *hürriyet* sözcüğü siyasî zeminde yaygınlık kazanma sürecine girer. Tanpınar, “Nasıl Sadık Paşa bize *hürriyet* kelimesini verdiyse, *hubb-ı vatan ve millet* gibi Şinasi nesrinin getirdiği sanılan bazı mefhumları da Mustafa Sami Efendi sunar.” (Tanpınar 1988: 126) diyerek Şinasi ve Namık Kemal tarafından Türkçeye kazandırıldığına inanılan bazı kavramların asıl mucitlerinin hakkını teslim eder.

Bu kavramın (*liberté / hürriyet*) Farsçası *âzâd* ise, Türkçede ilk kez Karahanlıca dönemi metinlerinde görülür. *Kutadgu Bilig*’de 4, Türkçe ilk Kur’an Tercümesi’nde ise 7 kez kayıtlıdır. Farsça *âzâd* ve Arapça *hür*’ün semantik dengi olarak Türkçede kullanılan en eski kelimelere baktığımızda ise iki leksemler karşılaşıyoruz: 1. *boş* 2. *erk*. *Boş* sözcüğünün bu anlamla kullanıldığını teyit eden en önemli kanıt, *Kutadgu Bilig*’de Farsça *âzâd* sözcüğüyle ikileme (*hendiadyoin*) olarak kullanımınıdır. *Boş*, eski Uygurcadan itibaren söz konusu anlamı içeren bir sözcük olarak günümüz Kazakçasında “hürriyet” kavramını karşılayan *bostandık* ve Kırgızcadaki *boştonduk* kelimesinin

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi - İZMİR

kökünde yaşamaktadır. Böylece aslen “otorite, nüfuz” anlamlı *erk* sözcüğünden türeyen *erkinlik* ile birlikte modern Türk dünyasında “hürriyet” kavramına denk gelen iki Türkçe kökenli sözcük kullanılmaktadır.

Türk lehçelerinde *ériklik* (Tat., Bşk.) ve *erkinlik / erkindik* (Kzk., Krg., Özb., Tkm. Uyg. vd.) biçimlerindeki türevleriyle yaşayan *erk*'in iki temel anlam vardır: 1. Otorite, yetki (Kendi istek ve iradesini başkasına dayatma gücü) 2. Özgür irade, bağımsızlık (başkalarının otoritesine maruz kalmadan kendi kararını alma özgürlüğü” (ED: 220). Sözcüğün eski metinlerde “güç” anlamında çevrilmesi, Clauson tarafından 1962’de eleştirilir. Gerçekten de sözcüğün geçtiği cümle örnekleri dikkatle okunduğunda Le Coq, Pelliot, Arat’ın çevirdiği metinlerde geçen sözcüğün “güç” değil, “otorite” ve “özgür irade” anlamlarında kullanıldığı görülür. Bunlardan Manihaist bir günah çıkarma metni olan Huastuanift’te geçen *yime kün ay ölür tidimiz erser erksizin tugar batar erki bar erser tugmazun tidimiz* cümlesindeki ilk *erkin* “güç” değil “özgür irade” olduğunu belirten Clauson cümleyi şöyle çevirir: “Eğer “güneş ve ay ölür” (veya “doğar ve ölür, çünkü aksini yapma özgürlükleri yok) dedik ise, eğer özgür iradeleri varsa, doğmasınlar, dedik.” (Huas. 21-25). Clauson, PPK’da geçen *erk* sözcüğünü “güç” anlamında çeviren Pelliot’a karşı “otorite” anlamıyla çevirir: *tidu umadum erkim tükemedi erksiz idur men* “Engel olamadım. Otoritem yetmedi. İrademin dışında gönderiyorum.” (PPK: XXVII)¹. Kutadgu Bilig’deki *bar erse yazukum kına erk saña* (639) “Varsa suçum cezalandır, otoriten var” (veya “istediğin kararı vermekte özgürsün”) ve *ajun erki bulduñ* (940) “Dünya otoritesini elde ettin” olarak çevirir (KB: 639; 940). AH’deki *kul ol malka malı aña erklig ol* dizesinin *erklig* sözündeki “başkası üzerinde otorite sahibi olan” anlamının iyi bir örneği olarak sunar: “Kul mala, malı da ona hükmeder.” (AH: 256). Clauson, Türk dili tarihinden başka metinlerle örneklerini çoğaltarak, tezini güçlendirir (1962: 96-99).

Kutadgu Bilig’de *erk* 19, *erklig* 18, *erksiz* 8 kez geçer². Güç ve otorite arasındaki farkı belirlemenin kolay olmadığı düşünülürse, *Kutadgu Bilig*’deki verilerin bir kısmını “güç” anlamıyla çevrilmesi, özellikle *erklig idi*, *erklig bayat*, *erklig ugan* örneklerinin “güçlü Tanrı” olarak anlaşılması normaldir; ancak başka örneklerde *küçün* “korku ve cezaya dayalı ve kimi zaman meşru olmayan zorlayıcı güç”ü, *erkin* ise “başkalarını meşru yollarla etkileyip kontrol edebilme”den “kişinin hür iradesiyle karar verebilmeye” kadar uzanan bir başka güç türünü karşıladığı görülür. *Kutadgu Bilig*’de bunun en güzel örneği *küçün tıdmağay men aña berdim erk* (4952) “Zorla onu engellemeyeceğim, ona *erk* verdim” dizesidir. Burada *küç* ve *erk* birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılmış; *küç* “zorlama”, *erk* ise “özgür irade” anlamında kullanılmıştır. DLT’de Kaşgarlı Mahmut’un *küç* sözcüğünü Arapça *el-kuvve* ve *el-zulm* “kuvvet ve şiddet”, *erki* ise *el-saltana ve nafadü’l-emr* “politik güç ve etkili nüfuz” sözcükleriyle açıklaması, iki sözcük arasındaki anlam farkının belgesidir. Karahanlı Türkçesi Türkçe ilk Kur’an Tercümesi’nde de *erk*, “kuvvet” değil, Arapça “sultan” ve “melk” sözcüklerinin karşılığında kullanılmıştır (Ata 2004: 341). KB’de *küç* ve *erk* sözcüklerindeki anlam farkını belirlememizde, gücün tek başına otorite ve hakimiyet sağlayamacağını, *erkli* güç ve *erksiz* güçler olduğunu gösteren 3723 numaralı beyit de önemlidir: *karañku titigsig bu bürk ev içi / yaruttı yaşık birle erklig küçi* (“Karanlık ve balçıksızdır bu kubbe evin içi / Aydınlattı güneş ile *erklig* gücü”).

Kutadgu Bilig, *erksizin* “kontrol ve hakimiyet kuramayan, iradesiz”, *erkligin* “kontrol ve hakimiyet sağlayan, iradeli” anlamını, insanoğlunun özellikle gönlüne, diline ve boğazına sahip çıkma konularının ele alındığı beyitlerde net biçimde sunar: *közi suk kişi özke erksiz bolur* “Gözü aç kişi kendine hakim olamaz” (2611); *köñül bulnasa boldı erksiz kişi* “Kişi, gönlünün esiri olursa kendisine hakim olamaz.” (3855); *negü tir eşitgil boguz tıdguçı / özi boguzıña erk bolup tutguçı*

¹ *Erk* ve türevlerinin (*erklig*, *erksiz*, *erksinme*) Budist Uygur alanındaki kullanımları ayrı bir çalışmayı gerektirdiği için bu bildiriye bir kaç örnekle yetinmek zorunda kaldık. Sans. indriya karşılığında kullanımları için bkz. Barutçu Özönder 1998.

² KB Dizin’inde *erk* sözcüğü altında *erkin* de kayıtlıdır. Oysa bu sözcük, bir unvan olduğundan madde başı olmalıydı.

“Boğazımı tutan ne der dinle / Kendi boğazına hakim olup tutan” (3855); *biligsiz tili tutçı berklig kerek / biliglig kişi tilke erklig kerek* “Bilgisizinin dili daima kilitli olmalı / Bilgili kişi diline hakim olmalı” (971) vb.

NF’de *erkin* kullanımı KB ile denktir: *Talha ihen za ’if turur, erki hatuni elginde turur* (Ata 1988: 121-16); *öz kuluş turur ne erki bolgay* (Ata 1988: 360-8); *Yana bir kavmnı kördüm kim tamugka erklig ferışteler ol kavmnı sünü birle sançarlar; malıña erklig kalmaz* (Ata 1988: 259-7); *Anıñ maliki, erkligi bar, ol bilür* (Ata 1988: 42-11); *erklig padişahımız Tanrı te ’ala turur* (Ata 1988: 344-3). İbni Mühenna Lügat’inde el-malik hakan, sahib ferman “otorite sahibi”, sözleri Türkçeye kesreli elifle *érklig* olarak; Abuşka Lügati’nde ve Kitabü’l-İdrak’ta *érk* “ihtiyar” (“özgür irade”) olarak çevrilmiş; CC’de hem “otorite” hem de “özgür irade” anlamları verilmiştir (Clouston 1962: 98).

Erk sözcüğünün kökeniyle ilgili Doerfer, Şçerbak ve Brockelmann tarafından yapılan **er+k* (*er* “adam” +*k*) biçimindeki kurgulama, Róna-Tas ve Berta tarafından eleştirilir. “Etü. *är* < PT **hārā*, Çuvaşçada *ar* Tkm.de *ār* biçimindedir. Oysa Türkçe *ärk*, Çuvaşçada *irék*, Tkm.de *érk*’tir. Bu sözcükler, Ligeti’nin önerdiği gibi (1986: 78-79) Çuvaşça *irékin*, Tatarcadan alıntı olduğu ortaya çıksa bile, etimolojik olarak ilişkili olamazlar. (WOT: 337). Róna-Tas’ın kök biçimi *är*- “olmak” fiili olarak tasarlaması, morfolojik olarak olanaklıdır: *er-k*. Eski Türkçeden beri ad ve sıfat yapımında yaygın olarak kullanılan -(O)k ekinin, tek heceli, yuvarlak ünlülü ve /r/ bitişli kök hecelerde yardımcı ünlüsünün (veya ek ünlüsünün) düştüğü bilinmektedir (Erdal 1991: 224). *Er-* fiilinde yuvarlak ünlü olmaması, onu bu kuralın dışına iter. Eski Uygur Türkçesindeki bazı yazımlarda (*erik*, *eriklik*) ikinci hecede ünlünün bulunması kelimenin ilk biçiminin *erik* olma ihtimalini güçlendirir (UW: 431, 436). Sözcüğün *türk* ile yoğun biçimdeki hendiadyoin kullanımından dolayı, ikinci hece ünlüsü Eski Uygurcada düşmüş olabilir.

Erk günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde “hür, özgür” anlamıyla yaşamaktadır: Ttü., Az., Tkm., KrmT., Kar., Krg., Nog., Kklp., Özb., Uyg., SUyg. *erk*; Alt., Kzk. *erik*; Tat., Bşk. *irék*, Çuv. *irék* vd.

Erk sözcüğünden türediğini düşündüğümüz *erkin*, Kononov tarafından *er* “adam; koca” +*kin* olarak açıklanırken, Kotwicz *erk* sözcüğüyle ilişkilendirir, ancak morfolojisi için çözüm sunmaz. Sevortyan, *er-* fiilinden *-kin* fiilden isim yapım ekiyle oluştuğunu düşünür (1974: 296). Morfolojik çözümü kolay olmayan ancak araç durumu eki +*n* ile kalıplaşma ihtimali yüksek olan *erkin* günümüz lehçelerinin hemen hepsinde “geniş; engin” ve “özgür” anlamıyla yaşamaktadır: TTü. Kmk., Kblk., Krg., Nog., Kklp., Özb., Alt., Kzk., Uyg. *erkin*, Tat., Bşk. *irkén* vd.

Erkin sözcüğünün Türk lehçelerindeki “geniş” ve “engin” anlamı, Rusçanın “özgürlük” anlamı *volya* sözcüğünün ilgili dildeki anlamlarıyla kesişir: “*Volya* Eski Rus. *voliti* < Sns. *varayati* “kendini seçer, ister, arar, bulur” fiilinden gelir. Psikolojik bir niyet / istek becerisi ile kontrol altında tutma ve yetki gücünü gösterir. Aynı zamanda bir şeyi açıklama özgürlüğü, serbestlik, özgürlük, bağımsızlık” anlamlarına gelir. Ek olarak, bozkır gibi sınırları olmayan geniş bir yayılmayı ifade eder ki, bu ona “hürriyet” anlamını kazandırır. G.P. Fedetov’a göre, özgürlük (*svoboda*) fikri Moskovitler döneminde sadece eğitimli elit çevrelerde olumlu bir değer taşıdı; çarın gücünü kısıtlamak üzere boyarlar tarafından yapılan girişimlerle kendini gösterdi. Sıradan halk için özgürlük (*svoboda*) fikrinin olumsuz bir karşılığı olup “cezadan muafiyet” ve “gevşeklik” ile eşanlamlı görülüyordu. Bir alt sınıf terimi olan *volya* ise, bireyin kendi iradesiyle toplum tarafından dayatılan sınırlarda yaşama olanağı olarak görülüyordu.” (Cassin 2014: 1106). Dolayısıyla *erkin* sözcüğünün “geniş; engin” anlamı Rusçadaki *volyanın*, “özgürlük” anlamı ise Rusça *svobodanın* modern anlamıyla örtüşmektedir. Moğolca “özgürlük” kavramının karşılığı “hak / otorite / yetki alanı” anlamı bir söz öbeğidir: *erke çilüge* (эрх чөлөө) (Lessing 2003: 522). Bu söz öbeğinin ikincisinin “alan, meydan; açıklık” olması da, Rusça *volyanın* anlamıyla örtüşür.

Özetlemek gerekirse, çağdaş Türk lehçelerindeki *erkinlik* ve *eriklik* sözcüklerinin “hürriyet” anlamı, *erk* sözcüğünün ikinci anlamından (“özgür irade, bağımsızlık”) gelişip Rusça *svobodanın* kavramsal dengi olarak politik bir doktrine dönüşmüştür. *Erk* sözcüğünün ilk anlamı (“Otorite, yetki, kendi istek ve iradesini başkasına dayatma gücü”) ise, Moğolcadan çağdaş Türk

lehçelerine geçen *erke* sözü ve onun türevlerinde yaşamaktadır. Moğolca *ärke* (эрх) “Hak, ayrıcalık, güç, otorite” anlamından başka bu dilde “inatçı, şımarık, kaprisli; inat, şımarıklık, kapris” anlamları kazanır. Moğolca biçim bu anlamlarla Türkçede en erken Kıpçakça (*erkelen-* “şımarmak”) ve Çağataycada (*ärkä* “şımarık”) görülür. Modern Türk lehçelerinde “şımarık, çok sevilen” vb. çağrışımlarla yaygındır: Krg., Nog., Kmk., KrçBlk., Alt., Tel., Leb., Tar. *ärkä*; Kzk. Krg. Sag. *erkä*; Tat., Bşk., Hak., Tob. *irkä*; Kklp., Kzk. *yärkä*; Özb. *erka*; YUyg. *ä(r)kä*; Tuv. *ärgä* (Schönig 2000: 97; Csáki 2006: 99-100). Sözcük, günümüzde “kendi istek ve iradesini” anne babasına veya sevgilisine / eşine dayatma gücü olan çocuklar veya genç kızlar için kullanılır.

Kutadgu Bilig'de dokuz kez geçen *boş* sözcüğü, kayıtlı olduğu dokuz dizede de “serbest, hür” anlamında olup bunlardan dördünde Farsça *âzâd* sözcüğüyle kullanılmıştır: *boş âzâd kişi barça edgü kulu / sen edgü kulu aç könilik yolu* “Hür ve serbest kişiler, tamamen iyi kullardır / Sen iyilik yaparak doğruluk yolu aç!” (2307); *boş âzâd kişiler muñar kul bolur / bu kul cân yuluglar sevinçin kolur* “Hür ve serbest kişiler ona kul olur / Bu kul canını canını memnuniyetle feda eder.” (2406); *küler yüz isig söz üle neñ tavar / boş âzâd kişiler bu üçke avar* “Güler yüz, sıcak sözle mal mülk dağıt / Hür ve serbest kişiler bu üç şeye üşüşür.” (2408)³; *boş âzâd kişi barça edgü kulu / bularka aç a birgü edgü yolu* “Hür ve serbest kişiler, tamamen iyi kullardır / Bunlara açverişmelidir iyilik yolu!” (2990).

Kutadgu Bilig'de *boş* sözcüğünün “hür” anlamıyla tek başına kayıtlı olduğu dört beyit vardır: *iki törlüg ol bu tapug kılguçı / biri boş biri kul umuç tutguçı* “İki türdür bu hizmette bulunanlar / Biri hür, biri kul (olmak üzere ikisi de) talepkardır.” (2987); *boşug kör bu tapnur özin kul kılıp / munıñ emgekin yulgu tapgın bilip* “Hür kişiye bak! Hizmet eder kendisini kul edip / Bunun emeğini karşılamağ gerek hizmetini takdir edip.” (2989); *boşug kul bile tutsa bolmaz bu tüz / boşug boş teñi tut kulug kulça üz* “Hür (kişiyi) kul ile bir tutmak olmaz / Hürü hür ile denk tut, kulu kul gibi kullan.” (2991)⁴; *boşug kul kulayın tise belgülig / akı bol üle neñ kötürdüñ ülig* “Hür insanı kul edeyim istersen (nasıl yapacağın) bellidir / Cömert ol, mal dağıt karşılığını alırsın.” (4556)⁵

Kutadgu Bilig'deki bu dokuz kayıttan dördünde Farsça *âzâd* ile hendiadyoin oluşturması, beşinde de *kul* ile tezat kullanımı *boş* sözcüğünün “hür” anlamını belirginleştirir. Kaşgarlı Mahmut'un sözcük için verdiği örneklerde aynı anlamları görürüz: *ol kul boş kıldı* “O, köleyi azat etti”. Hür kimseye de *boş* denir” (DLT: 143); *boş kişi* “özgür insan”; *boş at* “serbest bırakılmış at”; *boş yılkı* “serbest bırakılmış, terk edilmiş hayvan” (DLT: 398-399).

Yazıtlar dönemi Türkçesinde *boşun-* ve *boşunul-* türevleri kaydedilen, ama kök biçimine rastlanmayan sözcük, Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülür: *tokuz on boş koñ utmuş* “Doksan serbest koyun kazanmış” (*Irk Bitig* 29; Tekin 2004: 21). Buradaki *boş koñ* “sahibi olmayan koyun” anlamındadır. Bir başka Uygur dönemi eseri olan Tantrik bir öyküde *boş*, saf bir akıl olma yolunda Buddha'nın bedeninden kurtulması (azat olma) bağlamında geçer: *ot yalını yil tilgän altun tilgen suw tilgän yir tilgän yirig örtüp bu burqan at'üz-in boş kılmuşın sakınmış krgäk* “Ateş alevinin, yel çarkının, altın çarkının, su çarkının, toprak çarkının dünyayı kaplayıp bu Burkan bedenini hür bıraktığını tasavvur etmek gerek.” (TT V: 326 / 44-46). Manzum Buddha biyografilerinin en önemlisi sayılan Buddhacarita'da ve Erzählung vom gezähmten Elefanten'de geçen *bagsız uçar boş kuş teg* örneğinde; Die Güte von Vater und Mutter ist gewichtig'de geçen *boş yügürür köñülüg bukagulug içinde kemişip burıtmalık yavız biligig buzup butarlap bir yumğı ketärip munı täg-k(i)y-ä kılını* (Zieme BT), sözcük temel anlamıyla görülür.

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesini izleyen dönemlerde sözcüğün “hür” anlamlı kullanımı sürse de⁶ “dolu olmayan” ve “sıkı, sert olmayan” (“boş”, “kof”) anlamı baskınlaşma

³ Ögdülmiş'in hükümdara ordu komutanının nasıl özellikler taşıması gerektiğini arz ettiği XXX. bölümden.

⁴ Ögdülmiş'in hükümdara kulların (hizmetlilerin) beyler üzerindeki haklarını neler olduğunu arz ettiği XXXVIII bölümden

⁵ Hükümdarın alt tabakadakilere nasıl tutum sergilemesi gerektiğini anlatıldığı LXIV. bölümden.

⁶ *boş* “hür, serbest” (İML: 21); *boş azad* “frei” (Brockelmann: 239) vd.

sürecine girer. Clauson, sözcüğün temel olarak “harici bir kontrole maruz kalmayan, bağımlı olmayan, hür” anlamları taşıdığını belirtir (ED: 376). Dünya dillerinde “özgürlük” kavramını karşılayan sözcüklerin hemen hepsinin kökeninde, Türkçe *boş* ile örtüşen “bir sahipten / efendiden bağımsız (yaşayan)” anlamlı sözcükler vardır. Farsça *azād*, Partlar ve Sasaniler dönemi İran toplumundaki dört imtiyazlı sınıftan biridir; dolayısıyla “köle olmayan”, “soylu” ve “özgür” anlamları taşır (Steingass 1963:42; <http://www.iranicaonline.org/articles/azad-older-azat>); Arapça *hür* de aslen ‘*abd* “kul, köle” sözcüğünün zıtanamlısı olup “soylu; hür doğmuş kişi; gerçek (değerli taş vb.), saf, katışıksız” gibi anlamlardan “özgür, liberal” anlamını kazanmıştır (Wehr 1976: 165). İngilizce *free* / Almanca *frei*’in kökeni Sanskritçe *priya* “own, dear” sözcüğü olmakla beraber, sözcüğün 14. yüzyıl İngilizcesinde “(hayvanlar için) başıboş, serbest, yabancı” anlamı bilinmektedir (*Online Etymology Dictionary*). Rusçanın “özgürlük” anlamlı sözcüğü *svoboda* ile ilgili yapılan en yeni etimoloji önerisinde, sözcüğün Slavca **svebodú* “yabancı olarak büyüyen” kökünden geldiği önerilmiştir (Orel 1997: 144). Dünya dillerindeki “özgürlük” anlamlı sözcüklerin temel olarak “sahipsiz hayvan” veya “kendiliğinden biten bitki” anlamından “kul veya köle olmayan” anlamına geçiş yaptıktan sonra, bugünkü modern kavramı karşılamaya başladığını söyleyebiliriz.

Boş sözcüğünün türevleri de, kök biçimin anlamını belirgin kılan semantik silsileye sahiptir: **boşu-**, **boşut-** / **boşat-** “serbest bırakmak, salıvermek” (*at boşudu* “at bağdan kurtuldu.”, *tügün boşudu* “düğüm gevşedi”, *han yalavaçığ boşudu* “han elçinin geri dönmesine izin verdi.”, *er uragutın boşudu* “Adam karısını boşadı. Argu lehçesinde” (ED: 377; DLT: 462); **boşun-** / **boşan-** “serbest kalmak; (ip, bağ, düğüm) çözülmek”: *koy boşandı* “koyun serbest kaldı”, *tügün boşandı* “düğüm gevşedi.”, *uragut boşandı* “Kadın boşandı. Argu lehçesinde”; (ED: 382-383; DLT: 273); **boşlag** “serbest bırakılmış (hayvan), boş, avare”: *boşlag yülkü* “serbest bırakılmış hayvan” (ED: 381; DLT: 201); **boşluk** “kurtulma, serbest kalma”: *kimi erse umdu kılur erse kul / anıñ boşluğu kör ölüm birle ol* “Bir kimse tamah ederse kuldur / Onun kurtuluşu ölümlerdir, gör!” (KB: 216); **boşug** “kendisine gönderilen elçinin geri dönmesi için sultan tarafından verilen izin”: *élig begdın boşug bulup öz uluşıña bardı* “Hükümdarından izin alıp kendi ülkesine gitti” (ED: 379; U III); **boşugu** “at vb. hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı”: *at boşugu boldı* “At vb. hayvanların bağlarından boşaltılma zamanı geldi” (ED: 380; DLT: 194); **boşunçsuz** “bağışlanamaz”: *mundag boşunçsız yazuk yazıntımız erser* “Böyle bağışlanamaz günahlar işlediysek” (ED: 383; Huast I: 35); **boşlun-** “kurtulmak, serbest kalmak, doğum yapabilmek”: *kim boşlunu umasar* “(bir kadın) doğum yapamadığında” (ED: 382) vd.

Boş sözcüğünün bugünkü lehçelerdeki “hareket etme serbestliği kısıtlanmamış” ortak anlamı, bu konu daha ayrıntılı incelendiğinde *boş* ve *bol* sözcüklerinin etimolojik ilişkisinin ortaya çıkma olasılığına işaret eder. Kelimelerin etimolojisi bu bildirinin sınırlarını aşacağından, günümüz Kazakça ve Kırgızcasındaki “özgürlük” anlamlı sözcüklerin *boş* sözcüğünden türediğini söylemekle yetiniyoruz: Kzk. *bostandık*; Krg. *boştonduk*. Ayrıca kelimesi kelimesine aktardığımızda “rahat hayat” anlamı taşıyan *pos çurtas* söz öbeği de Hakasçada “özgürlük” anlamına gelmektedir. Kazakça ve Kırgızcadaki biçimlerin morfolojisi ise, muhtemelen *bos-tan-dık* / *boş-ton-duk* biçimindedir. Bu sözcükler *boş-lan-* “boş kalmak, serbest kalmak, zincirinden veya bağından kurtulmak” fiiline, *erkinlik* sözcüğünün Kazakça ve Kırgızca biçimi *erkindikin* analogisiyle eklenmiş +*dIk* eki türemiş olabilirler.

Sonuç olarak Türk dilindeki *azatlık* ve *özgürlük*⁷ sözcüklerini, birinin alıntı diğerinin de, Cumhuriyet döneminde karma yolla türemiş yeni bir kelime olması sebebiyle hariç bıraktığımızda, Türkçenin özgürlük kavramının yaygın olarak *erkinlik* ve seyrek olarak *bostandık* sözcükleriyle karşılandığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri Eski Türkçe *erk*, diğeri de Eski Türkçe *boş* sözcüğünden türemiştir.

⁷ 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* ve *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*’nda, *özgürlük* sözcüğünün Farça *azadelik*, *serbesti* ve Arapça *muhtariyet* karşılığında önerildiğini görürüz. Arapça *hürriyet* karşılığında ise *özgenlik* önerilmiştir (233)

KAYNAKLAR

- ARAT, R. R. (1951). *Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul: TDK Yayınları.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İndeksi Neşre Hazırlayanlar: K. ERASLAN-O. F. SERTKAYA-N. YÜCE. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARAT, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I. Metin*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis Cennetlerin Açık Yolu IIII. Dizin-Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin- Notlar Dizin*, TDK Yayınları: Ankara.
- Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon* (2014): Translation edited by Emily Apter, Jacques Lezra & Michael Wood, Princeton University Press.
- CLAUSON, Sir G, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press (=ED).
- CSÁKÍ, É., (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.
- Divanü Lûgat-it-Türk I-IV. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (ERCİLASUN, A. B-AKKOYUNLU, Z.) Ankara 2014: TDK Yayınları, 141-156.
- DOERFER, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH (=TMEN)
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- LEWIS, B.-ROSENTHAL. F. (1986). "Hurriyya", *Encyclopaedia of Islam*. Vol. III, Leiden-Brill, 589-594.
- OREL, V. (1997), "Freedom in Slavic", *Journal of Slavic Linguistics*, Vol. 5, No. 1, 44-149.
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*. İstanbul 1935: TDAK.
- ÖNER, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen*. Helsinki.
- RÓNA-TAS, A.-BERTA, A. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz (=WOT).
- RÖHRBORN, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen texte aus zentralasien, Lieferung I-6*. Wiesbaden: Steiner (=UW).
- SCHÖNIG, C. (2000). *Mongolische Lenwörter im Westogusischen*, *Turcologica* 47: Wiesbaden.
- SEVORTYAN, E. V. red. (1978). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi "B"*, Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- STAROSTIN, S. A.-DYBO, A.-MUDRAK, O. eds. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Brill: Handbook of Oriental Studies: Uralic & Central Asian Studies.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1996). "Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa'nın Ahvaline Dair Risalesi", *Liberal Düşünce*, sayı 3 (Yaz 1996).
- TANPINAR, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Kitabevi: İstanbul
- TEKİN, Ş. (1960). *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. (Editör: E. YILMAZ-N. DEMİR), Ankara: Öncü Kitap.
- TENİŞEV, E. R. (1997). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-Leksika*. Moskva-Nauka.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. Ankara 2011: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*. İstanbul 1935: TDAK.

Dillerde ‘İşaret’ ~ ‘Bilmek’ ~ ‘Yeterli, Muktedir Olmak’ Kavramlarının Anlam İlişkisi ve Türk Dilindeki İzleri

Özkan ÖZTEKTEN*

Özet

Etimolojik incelemeler bir sözün kökeninden çok, esasen onun gerçek ya da asıl, yani ilk anlamını belirlemeye çalışır ve bu bakımdan da köken bilgisi (etimoloji) çalışmaları, sözlerin ilk anlam ve sonraki anlam ilişkilerini açığa çıkarma gayretidir.

Öte yandan dillerin yazıyla buluşması, insanlık tarihinde çok yeni olduğu için yazıdan önce de var olduğu anlaşılan kadim dillerin sözcüklerinin ilk şekillerini ve ilk anlamlarını belirlemek çoğu zaman mümkün değildir. Ancak yine de yazılı devirler öncesinde, dillerdeki sözlerin ilk anlamlarının beş duyuyla algılanan somut ve fiziksel anlamlar olduğu; soyut, metaforik veya metafizik anlamların ise daha sonra ve bu ilk anlamlardan geliştiği hakkında dil biliminde yaygın olarak bir kabul vardır. Bu bakımdan sözcüklerin ilk anlamları nedensiz olsa da sonraki anlamlarının neden ortaya çıktığı izlenebilir.

Bütün insanların ses organları aynı anatomik özelliklere sahip olduğu için dillerdeki ses değişimleri veya ses olayları, genellikle bütün dillerde benzerdir. Anlam değişimleri ya da anlam olayları ise böyle değildir ve dilden dile farklılaşan anlam değişimleri olduğu bilinmektedir. Bu farklılıklara rağmen, kimi anlam ilişkilerinin ve önceki bilgi-sonraki bilgi ilişkisinin köken ve tarih olarak birbirlerinden tamamen ayrı bazı dillerde zaman zaman çakıştığı görülür. Birçok dilin ‘*takvim günü*’ ve ‘*gündüz*’ anlamındaki sözlerinin, o dilin ‘*güneş*’i adlandıran sözlerinden gelişmiş olması bu çakışmalardan sadece birisidir. Aynı şekilde *akşam* veya *gece* ile *dün*, *gündüz* veya *sabah* ile *yarın* bilgilerinin birçok dilde ve Türk yazı dillerinde önceki ve sonraki bilgi olarak ilişkili olması, dillerin ilk bilgi-sonraki bilgi ilişkilerinin benzerliğinin delilleridir.

Bildiride bu anlam ilişkileri arasında dikkat çeken *işaret* ya da *işaretlemek* anlamındaki sözlerin, *bilmek* anlamlı asıl fiiller ve yeterlik fiili olarak kullanılan yardımcı fiillerle etimolojik ilişkisi ve Türk dilinin bu anlamları taşıyan kendi sözcükleri arasında, bu önceki bilgi-sonraki bilgi ilişkisinin var olup olmadığı denetlenerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: köken bilgisi, etimoloji, bilmek, işaretlemek, muktedir olmak

Türkçe bilim dilindeki karşılığı ‘köken bilgisi’ olan *etimoloji* terimi, Eski Yunanca *étimos* (ἔτιμος) ‘gerçek’ ve *lógos* (λόγος) ‘konuşmak; bilgi; anlam’ sözlerinin birleşmesiyle (Klein 1966: 548; Bussmann 1998: 385) oluşturulmuştur ve genel olarak ‘gerçek anlam’ ya da ‘gerçek anlam bilgisi’ olarak açıklanır. Bu bakımdan da etimolojik incelemeler; bir sözün kökeninden çok, esasen onun gerçek ya da asıl, yani ilk anlamını belirlemeye çalışır. Bu açıdan değerlendirilince köken bilgisi çalışmalarının, sözlerin ilk anlam ve sonraki anlam ilişkilerini açığa çıkarma gayreti olduğu anlaşılır (Giles 1840: 290; Webster 1893: 256; Klein 1966: 548; Karaağaç 2013: 566; Papademetriou 2015: 261; Lips-Castro 2017: 125). Bu bildiride de - böyle bir gayretle - bazı dillerde ve Türk dilinde dikkati çeken önceki *işaret* ve *işaretlemek* anlamlarının, sonraki *bilmek* ve *muktedir olmak* anlamlarıyla ilişkisi, yapılan incelemelere dayanarak ele alınmaktadır.

*

Bilindiği gibi, herhangi bir insanın ses organları, diğer bir insaninkiyle aynı anatomik özelliklere sahiptir. Bu nedenle de bir dilde bulunan fonemlerin sayısı ve bazılarının varlığı ya da özelliği, bir başka dilinkine göre farklılık gösterse de ses değişimleri veya ses olayları, en azından aynı fonemler bakımından, genellikle bütün diller için benzerdir (Karaağaç 2012: 757). Fakat anlam gelişmeleri böyle değildir, benzerlik ve aynılıklar olsa da dilden dile farklılıklar olabilir. Örneğin Türk dilinde Eski Türkçedeki ‘akciğer’ anlamındaki *öpke* sözüyle ulaşılan ‘öfke’ kavramına, İngilizcede ve Fransızcada ‘öd, safra’ anlamlı sözlerle (İng. *choler* ‘öd; öfke’, Fr.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi-İzmir, elmek: ozkan.oztekten@ege.edu.tr

colère ‘öfke’ (< Lat. *chölëra* ‘öd, safra’ < Yun. *holi* (χολή) ‘öd, safra’) ulaşılmıştır (Brachet 1873: 85; Webster 1893: 119; Oxford LD).

Bu tür farklılıklara rağmen, bazı anlam gelişmelerinin, yani önceki bilgilerin sonrakilerle ilişkisinin ise, köken ve tarih olarak birbirlerinden tamamen ayrı bazı dillerde zaman zaman çakıştığı görülür. Birçok dilin ‘gün’ ve ‘gündüz’ anlamındaki sözlerinin, o dilin ‘güneş’ anlamındaki sözlerinden gelişmiş olması bu çakışmalardan sadece birisidir:

Ttü. *gün* ~ *gün ışığı*; Mac. *nap* ‘gün; gündüz’ ~ *napfény* ‘gün ışığı’; Fin. *päivä* ‘gün; gündüz’ ~ *päivänvalo* ‘gün ışığı’; İng. *day* ‘gün; gündüz’ ~ *daylight* ‘gün ışığı’; Fr. *jour* ‘gün; gündüz’ ~ *lumière du jour* ‘gün ışığı’; Alm. *Tag* ‘gün; gündüz’ ~ *Tageslicht* ‘gün ışığı’; Yun. *iméra* ‘gün; gündüz’ ~ *fos iméras* ‘gün ışığı’ vb.

Aynı şekilde *akşam* veya *gece* ile *dün*’ün, *gündüz* veya *sabah* ile *yarın*’ın birçok dilde ve Türk yazı dillerinde önceki ve sonraki bilgiler olarak ilişkili olması benzer bir durumdur:

Mac. *nap* ‘gün; gündüz’ ~ *holnap* ‘yarın’; Rus. *veçer* (вечер) ‘akşam’ ~ *vçera* (вчера) ‘dün’, *utro* (утро) ‘sabah’ ~ *zavtra* (завтра) ‘yarın’; Alm. *Morgen* ‘sabah; yarın’; Altay. *erte* ‘sabah’ ~ *erten* ‘yarın’; Tat. *irte* ‘sabah’ ~ *irtege* ‘yarın’; Kzk. *keş* ‘akşam’ ~ *keşe* ‘dün’; Tat. *tön* ‘gece’ ~ *töne* ‘dün’ (Krş. Öztekten 2007).

Benzeri bir anlam gelişmesi, *işaret* ya da *işaretlemek* anlamlı sözlerle *bilmek* kavramı arasında da hem anlam hem de köken olarak birçok dilde izlenmektedir. Bunların bize en aşına olanı - bazıları Türkçede de alıntı olarak var olan ve büyük oranda üç ünsüzden oluşan köklere sahip Arapçanın şu sözlerinin arasında görülmektedir:

عَلَمٌ *‘alam* ‘işaret; işaretlemek’ ~ علامة *‘alāma(t)* ‘iz, işaret’ ~ عَلِمَ *‘alima* ‘bilmek’ ~ عِلْمٌ *‘ilm* ‘bilgi, bilim’ (Steingass 1884: 719, 721-722; Lane 1968: 2138-2142; Mutçalı 1995: 590-591).

Latince ve birçok tarihî ve çağdaş Hint-Avrupa dilinde de *bilmek* ve *tanımak* anlamındaki sözlerin, Latince *işaret* anlamındaki bir sözle ortak kökene dayandığı etimolojik sözlüklerde kaydedilmiştir:

Lat. *nōscō* ~ *nōvī* ~ *gnōscere* ‘bilmek, tanımak’ ~ Skt. *jñā-*, *ājñāyi* ‘bilmek, tanımak’ ~ EFa. *dān-*, *hşnā(sa)*- ‘öğrenmek, bilmek’ ~ OFa. *şnās-* ‘tanımak, bilmek’ ~ YFa. *şināhten* / *şinās-* ~ ‘tanımak, ayırt etmek’ ~ YFa. *dānisten* / *dān-* ‘bilmek; yapabilmek (to be able)’ ~ Yun. γιγνώσκω *gignósko* ‘bilmek, tanımak’ ~ KlErm. *canea-* ‘tanımak’ ~ Arn. *njoh* ‘tanımak’ ~ Litv. *žinoti* ‘bilmek’ ~ Leton. *zināt* ‘bilmek’, *atzīšanās* ‘itiraf’ ~ Rus. *знатъ znat* ‘bilmek’ EYA. *kunnan* ‘bilmek; yeterlilik fiili (to be able)’ ~ Alm. *kennen* ‘bilmek, tanımak’ ~ İng. *know* ~ ‘bilmek, tanımak’ (Weekley 1921: 809; Klein 1967: 850; Cheung 2007: 466-468; de Vaan 2008: 413-414). Bütün bu fiillerin kökeninde olduğu belirtilen Lat. *gnōscere* fiilinin bir türevi olan (*ig*)*nōbilis* ‘tanınan, meşhur, soylu’ isminin de Lat. *gnō-bulum* ‘sınır işareti (landmark), tanıtma işareti (recognition sign)’ sözünden türediği kayıtlıdır (de Vaan 2008: 414).

Bu *bilmek* ve *işaret* ilişkisi, yukarıdaki dillerden birkaçında ayrıca da görülür:

Rus. *знак znak* ‘işaret’ ~ *знатъ znat* ‘bilmek’; Alm. *Kennzeichen* ‘işaret’ ~ *kennen* ‘bilmek, tanımak’; Arn. *njollë* ‘işaret’ ~ *njoh* ‘tanımak’ vb.

Bilmek ve *bilgi* gibi soyut kavramların, somut olan *işaretlemek* ve *işaret* kavramlarından gelişmesi ve hem köken hem de anlam ilişkisi içinde olması, dil biliminde epeyi uzun zamandan beri söylenen, sözcüklerin ilk veya temel anlamlarının somut ve fiziksel olmasının (Bloomfield 1973: 429) bir delili olmalıdır.

**

Aristoteles, ünlü eseri *Metafizik*’in daha ilk cümlesinde bütün insanların doğal olarak, yani doğaları gereği bilmek istediklerini söyler. Duyu organları aracılığıyla gerçekleştiğini söylediği bu bilmenin isteğine en açık delil olarak da duyu organlarının kullanılmasından

alınan zevkleri gösterir (Aristoteles 2010: 75-81). Günlük ya da eski tabirle amiyane bilgileri sağlayan bu *doğal bilme*, gündelik yaşantıda beş duyuyla elde edilen en sıradan deneyimlerin sonucunda gerçekleşir ve aynı biyolojik yapıya ve benzer toplumsal koşullara sahip bütün insanlarda da ortaktır (Arslan 2017: 25-26).

Aristoteles'in haklı olduğu ve dillerdeki sözcüklerin ilk veya temel anlamlarının, yani önceki bilgilerin somut ve duyu organlarıyla algılanan fiziksel bilgiler olduğu epeyi uzun zamandan beri (Sturtevant 1917: 91; Bloomfield 1973: 429) ve yaygın olarak kabul görmektedir. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi duygularla ilgili öfke, sevgi, acı gibi soyut anlamlı isim ve fiillerin neredeyse tamamının, birçok dilde organlar ve insan bedeninin bölümleriyle ve onların fiziksel işlevleriyle köken ve anlam olarak ilgisi hakkında birçok inceleme vardır. Bu konudaki en meşhur çalışmayı ise 1920 yılında Avusturya kökenli Amerikalı dil bilimci Hans Kurath (1891-1992) yapmıştır. Hazırladığı ve sonra yayımladığı (Kurath 1921) doktora teziyle Kurath; Sanskritçe, Yunanca, Latince ve Cermen dillerindeki duygu ifadeli sözlerin kökenlerinin, organlar (kalp, ciğerler, dalak, öd kesesi vb.) ve beden bölümleriyle (karın, göğüs vb.) ya da onların temel işlevleriyle köken ilişkisini incelemiş ve soyut anlamların somut anlamlardan geliştiğini, duyular ve duygular arasındaki anlam ilişkileriyle göstermiştir.

1980'li yıllar ve sonrasında ise özellikle bilişsel anlam bilimi (cognitive semantics) alanında, somuttan soyuta doğru olan anlam gelişmeleri hakkındaki araştırmalar, önceki yıllara göre daha da artmıştır. Özellikle Mark Johnson (1980, 1987), George Lakoff (1980, 1987), Eve Eliot Sweetser (1984, 1990) ve Ronald W. Langacker'ın (1987, 1991) çalışmalarının ortaya koyduğu ana sonuçlardan birisi; dil yapısının insan bilgisine, yani insanın dünyayı algılama ve anlamasına dayandığıdır. Buna göre; gerçekliğe, insan algılamalarından bağımsız olarak erişilemez ve bu yüzden dile yansıyan gerçeklik, ancak insan zihninin bir ürünüdür. Anlam gelişmelerinin yönü de bu bakımdan tek yönlüdür: Sosyal ve fiziksel olan dış dünyadan duygusal ve psikolojik iç dünyaya doğru olan, yani somuttan soyuta doğru bir yön (Ibarretxe-Antuñano 1998: 201).

Hâl böyle olunca, herhangi bir dilin *tanımak* ve *bilmek* karşılığındaki soyut anlamlı sözlerinin ilk veya önceki anlamlarının da somut olması ve bu nedenle de *tanımak* ve *bilmek* anlamlı sözler ile *işaretlemek* anlamını karşılayan sözler arasında etimolojik bir ilişkinin bulunması hiç de şaşırtıcı ve tesadüfi değildir. Elbette buradaki *bilme* ya da *bilgiden* kasıt, yukarıda değinilen günlük ya da amiyane bilme veya bilgidir.

Gerçek dünyadaki hareketler ve varlıklar, onlara ait olan ve insanın duyu organlarıyla algılanabilen şekil ya da renk, ses, koku, tat, doku vb. somut işaretler sayesinde, diğer hareketler ve varlıklardan ayırt edilerek tanımlanıp bilinirler ve böylece zihinde bilgi haline gelirler. Dolayısıyla da böyle bir somut işareti, yani '*alâmet-i fârika*'sı olmayan bir şey somut olarak malum olamaz, bilinemez. Bu yüzden hiçbir çocuk, dokunmadan önce sıcaklığı tanıyıp bilemez. Türkçe *kert-çentmek*, *çentik atmak* fiiliyle *gerçek* sözü arasındaki ilişki de (İnan 1959: 687; Sertkaya 1988) bu şekilde kurulmuştur.

O hâlde Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden beri soyut anlamıyla izlenen ve dil tarihi içerisinde ses yapısı bakımından neredeyse hiç değişmeden (Clouston 1972: 330-331), ama anlam alanı genişleyerek (Erol 2008: 200-201) bugüne gelen *bil-* fiilinin ilk ya da önceki anlamının da somut olması beklenir.

Bunun için en uygun veri; TTü. *belle-* 'öğrenmek; sanmak' (GTS); YUyg. *beldi-* 'kertmek, çentmek' (Schwarz 1992: 73) ve Çuv. *palla-* 'tanımak, bilmek' (Bayram 2007: 148) fiillerinin ve ETü. *belgü* 'damga, nişan' isminin ve bundan geliştiği açık olan *belgi* ~ *bilgü* ~ *bilgi* ~ *belgē* ~ *pēlgü* ~ *pūlgü* ~ *palki* gibi sözler ile *bellü* ~ *belli* ~ *beldi* ~ *palli* 'işaret; nişan; fal; bilgi; sembol; belli, açık' (Sevortyan 1978: 108-111) gibi tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin söz varlığına ait isimlerin kökü olan *bel* ~ *pal* sözüdür. Türk dilinin yapısal özelliklerine göre bu fiil ve isimlerin kök olmadığı ve türemiş oldukları açıktır. Her ne kadar herhangi bir tarihî yazı dilinin söz varlığında bu anlamları açıklayan *bel* şeklinde bir kök kayıtlanmamış olsa da yukarıdaki fiillerin +la-/ +le- fiilden fiil yapım eki ve dal şekilleriyle (alomorf), isimlerin ise Eski Türkçenin

morfolojisinde var olan ve *bugra-gu* ‘öfkeli, agresif’, *énç-gü* ‘huzur, sakinlik’, *tuz-gu* ‘bir yolcuya ikram edilen yemek’, (Clauson 1972: 319; 174; 573) ve *ed-gü* sözlerinde görülen kullanım sıklığı düşük +gu / +gü isimden isim yapım eki ve niteleme adları yapan +lu / +lü ekleri ve bunların dal şekilleriyle türemiş oldukları ve bu sözlerin, yazılı metinlere kök olarak yansımamış bir *bel* ‘işaret’ isminden türediği anlaşılmaktadır ve bazı kaynaklarda ‘işaret’ anlamlı böyle bir isim kökünün olabileceği zaten varsayılmaktadır (Räsänen 1969: 69; Sevortyan 1978: 110; Tietze 2002: 308; Starostin vd. 2003: 337; Gülensoy 2007: 127;).

Kök olarak **bel-* ‘işaretlemek’ fiilindense Macar Türkolojisinde söz edilmektedir. Yakın zamanda András Róna-Tas ve Árpád Berta’nın birlikte yayımladıkları ve Macarcadaki Türkçe alıntıları inceledikleri eserde Lajos Ligeti’nin, ‘işaret, damga’ anlamlı *bélyeg* sözünün kökenini incelerken *bel-* ‘işaretlemek’ fiilinden söz ettiğini anarlar. Kendileri de Türk yazı dillerinde bulunduğunu gösterdikleri **bälgü/*bälgi* ve **bäläk/*bälük* isimlerinin fiil kökenli de olabileceğini değerlendirirlerken “şimdiye kadar doğrulanmamış” ‘işaretlemek’ anlamlı bir *bel-* fiilinden bahsederler. Ligeti, *beltür-* ~ *biltür-* ve *belgür-* fiillerine göre, Róna-Tas ve Berta ise *belgü* ve türevlerine göre *bel* gibi bir isim ya da **bel-* ‘işaretlemek’ gibi bir fiil bulunması ihtimalini değerlendirmişler; ancak bu köklerin *bil-* ‘bilmek’ fiiliyle ilişkisinden söz etmemişlerdir (Ligeti 1977: 348; Róna-Tas - Berta 2011: 113-115). Bu ilişkiden tek söz edense bir başka Macar Türkologdur. Soydaşlarından neredeyse bir asır önce Arminius Vámbéry, Türkolojide pek itibar edilmeyen etimoloji sözlüğünde *bil-* fiilinin öncesinde *pal*, *bal* veya *pel*, *bäl* gibi sözlerin olabileceğinden ve işaret bilgisiyile ilgili olduğundan şaşırtıcı bir isabetle söz eder; ancak bu düşüncesinin nedenini açıklamaz (Vámbéry 1878: 202-203).

Yukarıda açıklanan anlam gelişmelerine ve diğer dillerin verilerine göre Tü. *bil-* fiilinin de yazılı metinler öncesindeki ilk anlamının ‘işaretlemek, işaret koymak’ olduğu ve *bel* ‘işaret’ ismi ve *bil-* fiili arasında, yazılı devir öncesinde ‘eş sesli ve kökteş’ isim / fiil kökü ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatırlanacağı gibi, bu eş seslilik ilişkisinin Eski Türkçedeki *āç* ‘aç’ / *āç-* ‘acıkmak’; *koş* ‘çift’ ~ *koş-* ‘katmak, ilave etmek’; *köç* ‘göç’ ~ *köç-* ‘göçmek’ gibi başka sözler arasında da olduğu bilinmektedir (Tekin 1997: 65):

**bel* ‘işaret’ / **bel-* ‘işaretlemek’ veya **bil* ‘işaret’ / **bil-* ‘işaretlemek’

Fiil kökü *bil-*’in anlamı, somuttan soyuta doğru geliştikten sonra eş sesli isim kökü *bel* ile anlam ilgisi, yani sonraki bilginin önceki bilgiyle ilişkisi koptuğu için bu iki sözün eş seslilik durumunun ortadan kalkmış olabileceği şeklinde bir spekülasyon da yapılabilir. Ancak Türk dilinin yazısız döneminde kurulmuş bu ilişkinin, yazılı metinler döneminde ses ve anlam bakımından kopmuş olarak izlenmesi, Türkçenin eskiliğinin yeni bir delili olduğu açıktır.

İşaret > *işaretlemek* > *bilmek* bilgilerinin, önceden sonraya doğru olan bu gelişmesinde bir sonraki aşama ise *bil-* ‘bilmek’ fiilinin yeterlilik işlevli yardımcı fiil olarak kullanılmasıdır. Bütün yardımcı fiilleşme süreçlerinde olduğu gibi (Krş. Öner 2004, Öner 2016), sözlüğün bağımsız bir anlam ögesi olan asıl fiil *bil-*, önce ‘bir hareketi yapmayı bilmek’, yani ‘yeterli veya muktedir olmak’ yönünde başka bir anlam gelişmesi yaşamış ve daha sonra da anlamın yerini işlevin almasıyla birlikte yardımcı fiil haline gelip gramer ögesi olmuştur. Dolayısıyla *görebil-* bir bakıma ‘görmeyi bilmek’; *yürüyebil-* ‘yürümeyi bilmek’ tir.

Bilmek kavramıyla yeterliliğin bu ilişkisi de başka dillerde mevcuttur. Yukarıda da gösterilen YFa. *dānisten* / *dān-* ‘bilmek; yeterlilik yardımcı fiili’ ve EYA. *kunnan* ‘bilmek; yeterlilik yardımcı fiili’ > Alm. *kennen* ‘bilmek, tanımak’ ~ *können* ‘yeterlilik yardımcı fiili’ gibi İng. *can* ‘yeterlilik yardımcı fiili’ de İng. *know* ‘bilmek’ fiili gibi Lat. (*gnoscere* kökenindedir (Webster 1893: 97; Oxford LD). Farklı bir kökenden olan Fr. *savoir* ‘bilmek’ fiili de yeterlilik yardımcı fiili olarak kullanılmaktadır (Dubois 1960: 653). Dillerde *bilmek* kavramından *yeterlilik* veya *iktidar* işlevine geçişi gösteren bu veriler, XVI. yüzyılda - her ne kadar farklı bir açıdan söylemiş de olsa- “*Bilgi bizatihi güçtür (Ipsa scientia potestas est)*” diyen İngiliz filozof Francis Bacon’ı haklı çıkarır niteliktedir.

Sonuç olarak sözcüklerin ilk veya önceki anlamlarının somut olduğu ve soyut anlamların o sözcüklerin önceki anlamlarından türlü ilgilerle geliştiği bellidir. Türk yazı dili tarihi boyunca sadece soyut anlamla izlenen *bil-* fiilinin bu bakımdan önceki anlamının somut olması gereği ortadır. Birçok dilde olduğu gibi ve Türk dilinde de *bilmek* kavramının temelinde duyu organlarıyla algılanan ve nesnelere ya da hareketlere ait fizik işaretler olmalıdır. Bu nedenle de eldeki verilerle *bil-* fiilinin önceki anlamının ‘işaretlemek, işaret koymak’ olması ve Türk dilinin çeşitli dönem ve coğrafyalarında görülen ‘işaret, belirti’ anlamını taşıyan *bel ~ bil* isimleriyle eş sesli kökenden gelişmesi akla uygun görünmektedir. Başka dillerde olduğu gibi Türk dilinde de *işaret ~ işaretlemek, bilmek* ve *muktedir olmak* kavramlarının arasındaki ilişki ve somuttan soyuta ve sözlükten gramere doğru olan gelişme şu şekilde olmuştur:

*bel ~ *bil* ‘işaret, alamet’ > **bel-* ~ *bil-* ‘*işaretlemek’ > *bil-* ‘bilmek, tanımak’ > *bil-* ‘yeterlilik yardımcı fiili’.

Kısaltmalar

Alm.	: Almanca
Altay.	: Altayca
Arn.	: Arnavutça
Çuv.	: Çuvaşça
EFa.	: Eski Farsça
ETü.	: Eski Türkçe
EYA.	: Eski Yüksek Almanca
Fin.	: Fince
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
KIErm.	: Klasik Ermenice
Kzk.	: Kazakça
Lat.	: Latince
Leton.	: Letonca
Litv.	: Litvanca
Mac.	: Macarca
OFa.	: Orta Farsça
Rus.	: Rusça
Skt.	: Sanskritçe
Tat.	: Tatarca
TTü.	: Türkiye Türkçesi
YFa.	: Yeni Farsça
YUyg.	: Yeni Uygurca
Yun.	: Yunanca

Kaynaklar

- Aristoteles (2010), *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bayram, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet.
- Bloomfield, Leonard (1973), *Language*, London: George Allen & Unwin.
- Brachet, Auguste (1873), *An Etymological Dictionary of the French Language*, Çev. G.W. Kitchin, Oxford: Clarendon Press.

- Bussmann, Hadumod (1998), *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Çev. G.Trauth - K. Kazzazi, London-New York: Routledge.
- Cheung, Johnny (2007), *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden-Boston: Brill.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: The Clarendon Press.
- de Vaan, Michiel (2008), *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden-Boston: Brill.
- Dubois, Marguerite-Marie (1960), *Modern French-English Dictionary*, Paris: Librairie Larousse.
- Erol, Hülya Arslan (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Giles, John Allen (1840), *A Lexicon of the Greek Language*, London: Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans.
- GTS: *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts (Erişim: 09.09.2017)
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü – Etimolojik Sözlük Denemesi*, C: 1 (A-N), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Johnson, Mark (1987). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago: Chicago University Press.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide (1998), “Predictable vs. Unpredictable Polysemy”, *Linguistic Association of Canada and the United States (LACUS) Forum XXV*, Ed. S.J. Hwang and A. Lommel, Columbia: Hornbeam Press, 201-211.
- İnan, Abdülkadir (1959), ‘Gerçek Kelimesi Üzerine Not’, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 96, Ankara: Türk Dil Kurumu, 687.
- Karaağaç, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ.
- Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Klein, Ernest (1966), *A Comprehensive Etymological Dictionary of The English Language*, Vol. I A-K, Amsterdam-London-New York: Elsevier Publishing.
- Klein, Ernest (1967), *A Comprehensive Etymological Dictionary of The English Language*, Vol. II L-Z, Amsterdam-London-New York: Elsevier Publishing.
- Kurath, Hans (1921), *The Semantic Sources of the Words for Emotions in Sanskrit, Greek, Latin and Germanic Languages*, Wisconsin: The Collegiate Press.
- Lakoff, George. (1987), *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George and Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago: Chicago University Press.
= [Türkçe Çevirisi] (2005), *Metaforlar – Hayat, Anlam ve Dil*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: Paradigma.
- Lane, Edward William (1968), *An Arabic-English Lexicon*, Part 5 ض - ع, Beirut: Librairie du Liban.
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I: Theoretical Prerequisites*, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W (1991). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. II: Descriptive Application*, California: Stanford University Press.
- Ligeti, Lajos (1977), ‘Turkológiai Megjegyzések Szlav Jövevényszavainkhoz’, *A Magyar Nyelv Török Kapcsolatai És Ami Körülöttük Van – I*, Budapest: Körösi Csoma Társaság - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 341-355.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_BORA_01/?pg=352&layout=s (Erişim tarihi: 21.09.2017)
- Lips-Castro, Walter (2017), ‘Conceptualization of The Disease and Some of Its Designations: The Contribution of a Comparative Etymological Study’, *Gaceta Médica de México*, Vol. 153, No. 1, 124-132.
- Mutçalı, Serdar (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık.

- Oxford LD, <https://en.oxforddictionaries.com> (Erişim: Ağustos 2017)
- Öner, Mustafa (2004), ‘Türkçe Söz Diziminde Eklenme Yönündeki Yapılar Üzerine’, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 283-289.
- Öner, Mustafa (2016), ‘Genel Türkçede Eklenen Yardımcı Fiiller (Gramerleşme Üzerine Tarihi - Karşılaştırmalı Bir İnceleme)’, *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı, Budapeşte - Macaristan, 26-27 Eylül 2016*, Ankara: İ. D. Bilkent Üniversitesi, 9-14.
- Öztekten, Özkan (2007), ‘Türk Dilinde Güne Bağlı Zaman Sözcükleri’, *46. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri, 22-27 Haziran 2003 - Altay Dünyasında Gündelik Hayat*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 347-358.
- Papademetriou, Kyriakoula (2015), ‘The Dynamic Semantic Role of Etymology in the Meaning of Greek Biblical Words. The Case of the Word ἐκκλησία’, *Biblical Lexicology: Hebrew and Greek. Semantics - Exegesis - Translation*, Eds. Eberhard Bons, Jan Joosten, Regine Hunziker-Rodewald (in collab. with Romina Vergari), BZAW 443, Berlin-Boston: Walter de Gruyter, 261-280.
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, András - Árpád Berta (2011), *West Old Turkic – Turkic Loan Words in Hungarian I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schwarz, Henry G. (1992), *An Uyghur-English Dictionary*, Bellinham, Washington: Western Washington University.
- Sertkaya, Osman Fikri (1988), ‘Kelime Dağarcığımızdan-1: Çın ‘Doğru, Gerçek’’, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 436, Ankara: Türk Dil Kurumu, 175-181.
- Sevortyan, Edvard Vladimiroviç (1978), *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obşçetyurškiye i mejštyurškiye osnovi na bukvu "B")*, Moskva: İzdatel'stvo "Nauka".
- Starostin, Sergei, Anna V. Dybo, Oleg A. Mudrak (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Brill, Leiden-Boston.
- Steingass, Francis Joseph (1884), *Student's Arabic-English Dictionary*, London: Crosby Lockwood and Son.
- Sturtevant, Edgar Howard (1917), *Linguistic Change - An Introduction to the Historical Study of Language*, Chicago, Illinois: The University of Chicago Press.
- Sweetser, Eve Eliot (1984), *Semantic Structure and Semantic Change: A Cognitive Linguistic Study of Modality. Perception, Speech Acts, and Logical Relations*, California Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi.
- Sweetser, Eve Eliot (1990), *From Etymology to Pragmatics - Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekin, Talat (1997), ‘Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri’, *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara: Simurg, 50-66.
- Tietze, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt 1 A-E, İstanbul-Wien: Simurg-Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Vámbéry, Hermann (1878), *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen – Ein Versuch*, Leipzig: F.A. Brockhaus.
- Webster, Noah (1893), *A Dictionary of the English Language (Explanatory, Pronouncing, Etymological and Synonymous with a Copious Appendix)*, Springfield – Massachusetts: G. & C. Merriam Co.
- Weekley, Ernest (1921), *An Etymological Dictionary of Modern English*, London: John Murray.

TARİH BOYUNCA KAFKASYA'DA TÜRK DİLİ

Elvira LATİFOVA*

Özet

Kafkasya kadim zamanlardan bu yana çeşitli halkların yaşadığı ve birbiriyle ilişki kurduğu bir yer olmuştur.

Türk dili, kadim dönemlerden itibaren Kafkasya'da geniş bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Kadim ve Orta Çağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk boylarının yaşadıkları kaydedilmektedir. Kafkasya, Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için de uzun tarihî dönem boyunca arka cephe rolünü oynamıştır.

Erken Orta Çağ'da Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmişlerdir. Rus tarihçi S.Bronevski de XIII-XV. yüzyıllarda Türk soylarının ve dilinin Kafkasya'da çoğunlukta olduğunu kaydetmektedir.

XIV. yüzyılın sonu XV. yüzyılın başlarında Kafkasya'ya seyahatte bulunmuş Johan de Halonfontibus, burada yaşayan Rumların, Tatların, Çerkezlerin, Lezgilerin, Alanların, Avarların, Kazıgumukların birbiri ile Türk dilinde konuştuklarını kaydetmekteydi.

XVI. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının Kafkasya siyasetlerinin etkin hâl alması sonucunda, bölgede Türkçenin rolü daha da artmıştır.

Türkçenin geniş bir şekilde yayılma durumu, özellikle Azerbaycan'ın komşuluğunda yaşayan, bu ülkeyle geniş ekonomik ve siyasî ilişkilerde bulunan Dağıstan halkları, Çerkezler, Çeçenler ve Osetinler arasında gözlemlenmektedir.

Bu gerçeği, XVIII. yüzyılın başlarından Kafkasya politikasını etkinleştiren Rusya İmparatorluğu da dikkate almaktaydı. Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'yı işgali zamanı Kuzey ve Güney Kafkasya hükümdarları ile olan yazışmalarının Türkçe yapılması bir rastlantı değildir. İşte Türk dilinin Kafkasya'da geniş bir alana yayıldığını bilen Rusya İmparatoru I. Petro, seferi arifesinde bazı yerli idarecilere gönderdiği mektupları ve yerli halka yaptığı "Manifesto" olarak isimlendirilen müracaatı Türkçe yazdırmıştır.

Türkçenin tüm Kafkasya'da geniş bir alana yayıldığı gerçeğini, XIX. yüzyılın Rus yazarları da kaydetmektedir.

Lâkin Sovyet Hükûmeti'nin Ruslaştırma politikası sonucunda Türk dilinin Kafkasya'daki mevkiisi zayıflamaya başladı.

Söz konusu çalışmamız, Kafkasya'da etkili olan Türk etnik hareketleri üzerinden, Türk dilinin bölgedeki yayılma durumu ve etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu durum, bildirimizde Türk dilinin tarih boyunca Kafkasya'daki etkisi hakkında var olan zengin kaynaklar üzerinden ve kronolojik gelişim aşamalarına göre incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Dağıstan, Türk dili, manifesto

Giriş

Kafkasya, topraklarında yaşayan halkların sayısına göre dünyanın ender bölgelerinden biri olarak kabul edilebilir. Asya ile Avrupa arasında köprü rolünü oynayan bu bölge, kadim zamanlardan bu yana çeşitli halkların birbiriyle ilişki kurduğu bir yer olmuştur.

Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar arasında sayı itibarıyla en fazla olanı Türklerdir. Günümüzde burada yaşayan Azerbaycanlılar, Karaçaylılar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar vs., en kadim dönemlerden Kafkasya'da meskûnlaşan Kimmer-İskit (Skit, Skif)-Sak-Hun-Bulgar-Hazar-Oğuz-Kıpçak vs. boyların soyundan gelmektedirler. Binyıllar boyunca onlar bu bölgenin tarihinde ve kaderinde büyük izler bırakmışlardır. Kafkasya'nın Türk halkları, İskit Şahlığı, Hun Devleti, Hazar Hakanlığı, Büyük Bulgar Devleti, Alanya, Kumanya, Kızıl Orda vd. devletlerin varisleridir.

Kafkasya'ya kadim Türklerin etnik akımları hem iki temel dağ geçidi-Derbent ve Deryal, hem de Büyük Kafkas dağlarının diğer geçitleri aracılığıyla gerçekleşmiştir.

*Doç. Dr. Bakü Devlet Üniversitesi, elmek: eletifova@mail.ru

Erken Orta Çağ'da Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmişlerdir. XI. yüzyıldaki Selçuklu akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları Güney Kafkasya'nın tamamında temel etnik ve siyasî güce dönüşmüştür. Bu dönemden itibaren Orta Çağ ve yeni dönem boyunca Türkçe, çok uluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür.

1. Eski Çağlarda Türk Boylarının ve Türk Dilinin Kafkasya'da Yayılması.

Türkçe, kadim dönemlerden itibaren Kafkasya'da geniş bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bu bir rastlantı değildir. Kadim ve Orta Çağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk boylarının -Kimmerlerin, İskitlerin, Sakların, Hazarların, Kıpçakların yaşadıkları kaydedilmektedir. Kafkasya, Anadolu'ya, Asya'dan Avrupa'ya geçen Türk boyları için de uzun tarihî bir dönem boyunca arka cephe rolünü oynamıştır.

Bilindiği gibi Türk boylarının Kafkasya'ya kitlesel akını birkaç aşamada gerçekleşmiştir:

I. Kimmer-Skif-Sak boylarının akını (M.Ö. VII y.dan başlayarak).

II. Hun, Bulgar, Savir, Hazar vb. Türk boylarının akını (bin yılımızın başları).

III. Selçuklu akınları (XI. yüzyıl)

IV. Moğol seferleri sonucunda Kafkasya'ya Türk boylarının akını (XIII. yüzyıl)

Birinci aşama Kimmer-Skif-Sak boyları ile bağlantılı olmuştur. Kafkasya bölgesinde, o cümleden Azerbaycan'da, milattan önce VII. yüzyıldan itibaren bu topraklarda meskûnlaşmış Skif-Kimmer-Sak boyları ile ilgili olan toponimler korunmuştur. Kimmerlerle bağlantılı toponimler, Azerbaycan'ın Zakatala ilinin **Kımır** ve **Kımırılı**, Kazak ilinin **Kemerli** ve **Gemerli** köylerinin isimlerine yansımıştır. Azerbaycan'da **Şeki**, **Zakatala** şehirlerinin ve **Sakan** yerleşim biriminin isimleri ise Sak boyları ile bağlantılıdır. Orta Çağ kaynaklarında Kür ve Aras nehirleri arasındaki topraklar "**Balasakan**", yani **Sak Düzlüğü** olarak isimlendirilmekteydi (LATİFOVA, 646.s.). Büyük Kafkas dağlarında, Samur nehri havzasında yerleşen kadim Sahur köyünün ismi de Saklarla ilişkilendirilebilir (LATİFOVA, Severo-zapadny, 28.s.).

Kafkasya'ya o cümleden de Azerbaycan'a yapılan ikinci büyük Türk akını, bin yılımızın başlarına denk gelmekte ve bu akın Hun, Bulgar, Sabir, Hazar vs. Türk boylarının ismi ile ilişkilidir.

Halkların Büyük Göçü döneminde Altay ve Çin sınırlarından hareket eden Hun, Avar ve diğer Türk boyları da Kafkasya'dan geçerek Avrupa'ya yüz tutmuşlardır. Kaynaklarda 395 yılında Tunay kıyılarından Güney Kafkasya'ya gelen, oradan da Ön Asya'ya hareket eden Hun boylarının en büyük akını ile ilgili çok sayıda bilgi bulunmaktadır (DJAFAROV, 36. s.). Hunların bu dönemde Kafkasya'da yerleşen bir kısmı, sonralar bölgenin siyasî olaylarında önemli rol oynamaya başlamıştır. Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesini Kuzey Kafkasya'ya bağlayan dağ geçidinin "**Hun beli**" olarak isimlendirilmesi ve bu toponimin Hun boylarının ismini taşıması, ikinci akın sırasında bu boyların Azerbaycan'ın kuzey-batısında yerleştiğini ispatlamaktadır.

Böylece, kadim dönemde Kuzey Kafkasya'dan Güney Kafkasya'ya akın gerçekleştiren Kimmerler, İskitler, Saklar, Hunlar, Avarlar vb., Derbent ve Deryal geçitleri ile birlikte Hun beli aracılığıyla da Azerbaycan topraklarına yayılmışlardır.

2. Orta Çağ'da Türk Dilinin Müslüman Kafkasya'da Temel İletişim Aracına Dönüşmesi

Erken Orta Çağ'da Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmiş, yayıldıkları bölge de önemli ölçüde genişlemişti. Bu düşüncemizi onaylamak için yalnız Azerbaycan'ın kuzeybatısında günümüze kadar muhafaza edilen Erken Orta Çağ'a ait Türk yer isimlerini zikretmek yeterlidir. Örneğin, Azerbaycan'ın kuzeybatısında yerleşen Gah ili topraklarında Türk boyları ile ilişkili aşağıdaki yer isimleri de mevcuttur:

Kıpçak

Oncalı,

Tangıt

Garadolag

Bucag vs.

Ayrıca bölgemizde M. Kaşgarlı'nın ünlü *Dîvânu Lugâti't-Türk* eserinde zikredilen Oğuz boyunun 22 kolundan biri, aynı zamanda en önemlisi ve birincisi sayılan “**Kımk**” boyu ile ilgili yer ve soy isimleri hâlen durmaktadır: **Kanık** nehri, Şeki ilindeki **Baş** ve **Aşağı Göynük** köyleri, İlisu'daki **Konuk** dağı ve Kanıklar soyu, Sarıbaş'taki **Göynük oba** mahallesi (KAŞGARLI, 373. s.; MAHMUDOV, 80. s.).

Günümüz Azerbaycan'ın Gah ilinin **Onca** köyünün ismi, Kıpçakların diğer bir kolu olan “Onca” Türkleri ile bağlantılıdır.

Kafkasya'nın Arap hilâfetine katılmasından sonra, bu bölgede Arapça resmî dile dönüşmesine rağmen iletişim aracı olarak Türkçenin rolü gelişmekteydi. Öte yandan İslam dininin kabul edilmesiyle dinî ortaklığın yaranması, Kafkasya'nın Türk ve gayri Türk halklar arasında akrabalık ilişkilerinin genişlemesine, kaynayıp karışma sürecinin daha da derinleşmesine neden oldu.

XI. yüzyılda gerçekleşmiş Selçuk akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları tüm Güney Kafkasya'da temel etnik ve siyasî güce dönüşmüşlerdir. Bu dönemden itibaren tüm Orta Çağ ve yeni dönem boyunca, Türkçe çok uluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür.

XIII. yüzyılda Moğol seferleri sonucunda Kafkasya'ya yeni Türk boyları yerleşmiştir. Fazlullah Reşiduddin'in eserinde Moğollarla gelmiş Türk boylarının isimleri zikredilmektedir (RAŞİD AD-DİN, 77. s.):

Celayır	Tamgalık
Sunit	Targut
Tatar	Oyrat
Merkit	Bargut
Kurlaut	Kori
Tulas	Telengut
Tumat	Kesutami
Bulagaçın	Urenka
Keremuçın	Kurkan
Urasut	Sukait

Bu boyların ekseriyetinin izleri Kafkasya toponimisinde günümüze kadar mevcuttur.

Kanaatimizce Orta Çağ'da Türkçenin Kafkasya'da geniş bir şekilde yayılmasını ispatlayan delillerden biri de çok sayılı epigrafik anıtlarda korunan yazılarda şahıs isimleri Arap alfabesiyle yazılırken, “oğlu” ve “kızı” kelimelerinin yazılmasıdır. Şöyle ki, hatta Büyük Kafkas Dağlarının kuzeyinde, ünyetmez yükseklikte yerleşen Sahur köyünde 1278 yılında yapılan caminin duvarındaki yazıda onun Haticet Muhammed kızının talimatıyla Safi Kadir Bey oğlu tarafından yapıldığı kaydedilmektedir. Bu yazıda “kızı”, “oğlu”, “bey” kelimelerinin kullanılması, Türk dilinin geniş bir şekilde yayıldığını göstermektedir (LAVROV, L, 85. s.).

Rus tarihçi S. Bronevski de XIII-XV. yüzyıllarda Tatar (Rus yazarlarının tamamı Türk halklarını “Tatar” olarak isimlendirmekteydiler-E.L.) soylarının ve dilinin Kafkasya'da çoğunlukta olduğunu kaydetmektedir (NOVEYŞİE Geografiçeskie, 442-443 s.).

XIV. yüzyılın sonu XV. yüzyılın başlarında Kafkasya'ya seyahatte bulunmuş Johan de Halonifontibus, burada yaşayan Rumların, Tatların, Rusların, Çerkezlerin, Lezgilerin, Yassıların, Alanların, Avarların, Kazıgumukların birbiri ile Tatar, yani Türk dilinde konuştuklarını kaydetmekteydi (DAGESTAN v İzvestiyah, 35-36. s.).

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının Kafkasya siyasetinin aktifleşmesi sonucunda bölgede Türkçenin rolü daha da artmıştır (LATİFOVA, İlisuyskoye, 48. s.). Kafkasya'nın hem Osmanlı, hem de Safevi yönetimi altına geçmiş topraklarında Türkçe devlet diline dönüşmüştür. Bu dönemde tüm resmî yazışmalar Türkçe yapılmaktaydı. Bu açıdan Türkçenin Kuzey Kafkasya'da yayılmasında Azerbaycan'ın özel rolü vardı. Kafkasya'da Orta

Çağ'da Türkçenin iletişim aracı olarak rolünün artması, ilk olarak bölgede Türk halkının diğerlerine oranla daha fazla olması gerçeği ile açıklanabilir. Öte yandan, XVI-XVIII. yüzyılın başlarında, burada yönetimlerini sağlamlaştırma uğrunda rekabette bulunmuş olan Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının devlet dillerinin Türkçe olması da Kafkasya'nın Türk olmayan halklarını, bu dilden iletişim aracı gibi yararlanma konusunda etkilemiştir.

XVII. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*'sinde Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'nın farklı bölgelerinde gördüklerini kaleme alırken, burada birçok Türk yer isimlerini zikretmektedir (Evliya ÇELEBİ, 109,111-112, 114, 118 s.):

Demir kapı,

Baş tepe

Koysu

Yamansu

Yarıksu

Karabudak

Aktaş

Karabudakhan

Kübeçli

Türkçenin geniş bir şekilde yayılma durumu, özellikle Azerbaycan'ın komşuluğunda yaşayan, bu ülkeyle geniş ekonomik ve siyasî ilişkilerde bulunan Dağıstan halkları, Çerkezler, Çeçenler ve Osetinler arasında gözlemlenmektedir. Bu, ilk başta XVIII. yüzyılın başlarından Azerbaycan'ın ekonomik-stratejik konumuna göre, komşuluğunda yaşayan Müslüman Türk-Kafkasya halklarını celbeden merkeze dönüşmesi ile bağlıydı.

Türkçenin bölgede geniş bir şekilde yayılması gerçeğini, XVIII. yüzyılın başlarından Kafkasya politikasını etkinleştiren Rusya İmparatorluğu da dikkate almaktaydı. İşte Türkçenin Kafkasya'da geniş yayıldığını bilen Rusya İmparatoru I. Petro, seferi arifesinde bazı yerli idarecilere gönderdiği mektupları ve yerli halka yaptığı "Manifesto" olarak isimlendirilen müracaatı Türkçe yazdırmıştı (LATİFOVA, XVIII-XIX Yüzyıllarda, 773. s.).

3. XIX-XX. Yüzyılın Başlarında Türkçenin Müslüman Kafkasya'daki Konumu

Türkçe XIX. yüzyılda da Kafkasya'da konumunu muhafaza etmiştir. Bu dönemde Kafkasya'yı gezen seyyahlar, memurlar, tüccarlar vb. Türkçeyi bilmeleri sayesinde bölgenin çok uluslu halkı ile rahat iletişim kurabiliyorlardı. Araştırma konusu edinilen dönemde Kafkasya'nın tüm Müslüman halkı, Rus yazarları tarafından "Tatar" olarak isimlendirilmekteydi. "Tatar dili" ifadesi altında Tatarca ile birlikte Kafkasya'nın tüm Türk dilleri kastedilmekteydi.

1807-1808 yıllarında Kafkasya'da bulunmuş dilci-oryantalist Y. Klaprot şunları kaydetmekteydi: "Batı Asya'nın tamamında olduğu gibi, Türk (Tatar) dili tüm Kafkasya'da da geniş yayılmıştır. Bu dili Çerkezler ve Osetinlerle birlikte Çeçenler ve Lezgiler de anlamaktadırlar." (KLAPROT, 108. s.).

Türkçenin Kafkasya'da geniş bir şekilde yayılması gerçeğini XIX. yüzyılda burada bulunmuş olan ünlü Rus şairleri A. A. Bestujev-Marlinski, A. S. Puşkin ve M. Y. Lermontov özellikle kaydetmektedir. Örneğin şair Bestujev-Marlinski (Rusça yazılmış yazılarda Güney Kafkasya bu şekilde isimlendirilmekteydi-E. L.) bu konuda şunları kaydetmekteydi: "Ön Kafkasya diyarının Tatar (Azerbaycan-E. L.) dili Türkçeden biraz farklılık arzetye ve bu dille Avrupa'da Fransızca gibi, tüm Asya'yı baştan sona gezmek mümkündür". Benzeri düşüncelerle biz XIX. yüzyıl Rus şiirinin zirvesinde bulunan şairlerden biri olan M. Y. Lermontov'un 1837 yılında Tiflis'te bulunduğu sırada S.A. Rayevski'ye yazdığı mektubunda karşılaşmaktayız:

"Tatar dilini öğrenmeye başladım. Bu dil, burada ve genellikle Asya'da, Avrupa'da Fransızca kadar vaciptir...." (MİHAYLOV, 127-135. s.). 1829 yılında Kafkasya'ya seyahatte bulunmuş dünyaca ünlü Rus şairi A. S. Puşkin, Türkçenin Kafkasya'da geniş bir şekilde yayıldığını gözlemlemiştir. O, hatta Osetiya'da, Tatartupa olarak isimlenen eyalette "Tatar" (Türk-E. L.) dilinde yazılan epitafyaları (mezar üstü yazıları-E. L.) gördüğünü kaydetmekteydi (LAVROV, 24. s.).

1858-1859 yıllarında Kafkasya’da bulunmuş ünlü Fransız yazar A. Dyuma, “Kafkasya” eserinde Tiflis’te çeşitli toplantılarda bulunurken, burada “Allah verdi”, “Yahşı yol” vs. gibi Türkçe ifadelerden yararlandığını kaydetmektedir (DYUMA, 201-202 s.).

Kafkasya’nın tarihi, coğrafyası ve halkını araştıran ünlü XIX. yüzyıl Rus tarihçisi S. Bronevski, eserinde Çerkezlerin yazılarını Arap harfleri ile “Türki” olarak isimlendirilen “Tatar” dilinde yazdıklarını kaydetmektedir. Yazar, Çerkezlerle birlikte Dağıstan halkları olan Kubaçı ve Tabasaranların da hem yazıda hem de gündelik yaşamlarında kısmen tahrif edilmiş Türk dilinden yararlandıklarını kaydetmektedir. S. Bronevski hatta Terek nehrinin sağ kıyısında yerleşen Çeçen köylerinin ekseriyetinin Türk isimlerini taşıdığını kaydetmekteydi: İstisu, Oysungur, Nuim-berdi, Kaş-Geldi, Novruz-aul vs (BRONEVSKİ, 459-460 s.).

XIX. yüzyılın görkemli Azerbaycan tarihçisi A. A. Bakıhanov, *Gülistân-ı İrem* eserinde dört Tabasaran köyü – Magartı, Magraga, Huçni ve Çirahda halkının Türkçe konuştuğunu kaydetmekteydi (BAKIHANOV, 25. s.). XIX. yüzyılın ortalarında Kafkasya’da hız kazanmış bağımsızlık mücadelesinin lideri Şeyh Şamil de resmî yazışmalarında Türkçeden yararlanmaktaydı. Çar Hükûmeti de Şeyh Şamil’e ve harekâtın diğer liderlerine gönderdiği mektupları Türkçe yazmaktaydı. Bunun için özel çevirmenlerden yararlanılmaktaydı (DNEVNİK Polkovnika, 1444 s.).

Dağıstan’da Lezgi dil grubuna dâhil olan halklar, Avarların bir kısmı, Laklar, Tatlar vd., Azerbaycan Türkçesinden kendi aralarında iletişim aracı gibi yararlanmaktaydılar. Bu konuda görkemli Rus Türkolog’u V. V. Bartold şunları kaydetmekteydi:

“Dağıstan’ın kıyı şeridindeki düzlüklerinde genel olarak Türkçe konuşulmakta, Derbent ve çevresinde Azerbaycan-Türk dillerinde, Kuzey illerinde ise Kumukların ve Nogayların Batı-Türk lehçelerinde konuşulmaktadır.” (BARTOLD, 516. s.).

Azerbaycan Türkçesinin bu dönemde iletişim aracı gibi Kafkasya’da, özellikle de Dağıstan’ın çok uluslu halkı arasında geniş bir şekilde yayılması, tarihi köklere dayanmaktaydı. Azerbaycan dili ve kültürünün komşu halklara etkisi, tüm hayatî alanlarda kendini göstermekteydi.

XX. yüzyılın başlarında Çar Rusyası Hükûmeti’nin temsilcileri Dağıstan vilâyetinin Türkleşme sürecini kaydetmekteydiler. Kuzey Kafkasya’da Sovyet Hükûmeti kurulduktan sonra Arap alfabesinin diğer alfabe ile değiştirilmesi meselesi ateşli bir şekilde tartışılmaktaydı. Çok ulusluluğu ile diğerlerinden ayrılan Dağıstan’da, genel dil meselesi son derece güncel bir konuydu. 1923 yılının Kasım ayında Dağıstan vilâyetinin Komünist Partisinin toplantısında Dağıstan’ın ortak devlet dili olarak Türk dilinin kabulüne karar verildi. 1928 yılının Şubat ayındaki toplantısında ise “Dil ve alfabe ile ilgili” beyanname kabul edildi. Bu beyanname aynı zamanda üç dilin: Ana dili, Türk ve Rus dillerinin varlığı kabul edilmekteydi. Latin alfabesi temelinde Azerbaycan, Avar, Lezgi, Kumuk, Lak, Tat, 1931 yılında ise Tabasaran dili için yeni alfabeler tertip edilmişti (ALİYEVA, 31. s.).

Dağıstan’da ortak Türk dilinin tatbik edilmesi süreci XX. yüzyılın 30’lu yıllarına kadar devam etmiştir. Fakat sonraları Stalin döneminde, hem Azerbaycan hem de Dağıstan’da Latin alfabesinin taraftarları olmuş millî aydınlar toplu kısımlara maruz kalmışlardır. Sovyet hâkimiyetinin bu tedbirleri, Kuzey Kafkasya’yı Türk dilinin baskınlığından uzaklaştırarak yerli halka devlet dili olarak Rusçayı kabul ettirmiştir.

Sonuç

30’lu yıllarda Latin alfabesinin ve Türk dilinin sıkıştırılmasına rağmen, Kuzey Kafkasya’da, özellikle de Dağıstan’da Azerbaycan Türkçesi hâlâ geçen yüzyılın ortalarına kadar geniş bir alanda yayıldığı görülür. 1952 yılında Güney Dağıstan’da yerli halk (Sahurlar, Rutullar vs.) arasında dile bağlı yapılan istatistik araştırmalar, 872 kişiden 768-inin Azerbaycan Türkçesinde rahat bir şekilde konuştuğunu ortaya koymuşlardır (NİKOLSKAYA, 28. s.). Geride kalan Azerbaycan Türkçesini bilmeyen denekler ise bazı kadınlar ve okul öncesi yaşta olan çocuklar olmuşlardır. Bu da onların toplumun sosyal hayatına aktif katılmamalarıyla açıklanabilir.

Gerçek şu ki, Sovyetler döneminde de Dağıstan halkı Azerbaycan'ın kuzey illerine doğru can atmaktaydılar. Azerbaycan'ı Kuzey Kafkasya'nın Müslüman cumhuriyetleri ve vilâyetleri ile tarihî, kültürel ve ekonomik ilişkiler bağlamaktaydı. Bu ilişkilerin gelişiminde ise Türkçe, özellikle de Azerbaycan Türkçesi özel role sahipti.

KAYNAKLAR

ALİYEVA, Sevinç, (2009) “Azerbaydjanskiy yazık na Severnom Kavkaze”, *Aktualne problemi nauki i praktiki*, Sbornik nauçnih statey nauçno-praktičeskoy konferençii s mejdunarodnim uçastiem, Ç. I., Kizlyar Azerbaydjanskaya SSR. Administrativno-territorialnoe deleniye na 1 yanvaryu 1977 g. (1979) 4-e izd., Baku

BAKIHANOV, Abbasqulu Aqa (1991) *Gyulistan-i İram*, Elm, Baku

BARTOLD, Vasiliy (1965) *Soçineniya*. T.III. , Nauka, Moskva

Dagestan v izvestiyah russkih i zapadno-evropeyskih avtorov XIII-XVIII vv. (1992), Mahaçkala

DJAFAROV, Yusif (1993) *Gunnı i Azerbaydjan*, Azernesr, Baku

Dnevnik polkovnika Runovskogo, sostoyavşego pristavom pri Şamile vo vremya prebivaniya ego v gor. Kaluge s 1859 po 1862 gg. (1883) AKAK, t. IX, Tiflis

DYUMA, Aleksandr (1988) *Kavkaz*, Merani, Tbilisi

ÇELEBİ, Evliya (1979) *Kniga puteşestviya*, Vip. 2., Nauka, Moskva

<http://ru.wikipedia.org>

GİA Azerbaydjanskoy Respubliki. F.579, op.1. İngiloykoe (Zakatalskoe) Blagoçinie, ed.hr.3.

Karta Azerbajjanskoy Demokratiçeskoy Respubliki 1918-1920 qq.

KAŞGARLI, Mahmut (1985), *Divan-ü Lügati't-Türk*, 1-3 Bölüm, Ankara

KLYAŞTORNIY, Sergey (1954) *Drevnetyurkskie puničeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney Azii*, Nauka, Moskva

KRIMSKİY, Agafangel (1981) *Nizami i ego sovremenniki*, Elm, Baku.

LAVROV, Leonid (1966) *Epigrafiçeskie pamyatniki Severnovo Kavkaza X-XVII v.v.*, Nauka, Moskva

LATİFOVA, Elvira (1999) “İlisu Sultanlığı Arazisinde Türk Toponimleri” (Ruşça), *Altay Dünyası*, Sayı 5-6, s. 34-39.

LATİFOVA, Elvira (1999) *Severo-zapadny Azerbaydjan: İlisuyskoe sultanstvo*, , İzd-vo “Altay”, Baku

LATİFOVA, Elvira (2010) : *İlisuyskoe sultanstvo*, İzd-vo “Sharq-Qarb”, Baku

LATİFOVA, Elvira (2010) “Türkçenin Müslüman Kafkasyasında İletişim Aracı Olarak Rolü”, *III.Uluslararası Dünya Dil Türkçe Sempozyumu*. 16-18 Aralık. Bildiri Kitabı. İzmir

LATİFOVA, Elvira (2010), *Kuzey-Batı Azerbaycan'ın Toponimisinde Kadim Türk Boy İzleri*, “Tarih ve Onun Problemleri”, Bakü 2010, sayı: 1, s. 47-54.

LATİFOVA, Elvira (2015) “XVIII-XIX Yüzyillarda Rusya İmparatorluğu-Kafkasya Yazışmalarında Diploması Dili Olarak Türkçe”, *VII.Uluslararası Dünya Dil Türkçe Sempozyumu*. 16-18 Ekim 2014/. Bildiri Kitabı. Elazığ

LİNEVİÇ, İvan (1873) *Bıvşeye Elisuyskoe sultanstvo*, SSKG, vip.7., Tiflis

MAHMUDOV, Yagub (1996) *Azerbaycan tarihi, İntibah dövrü (IX esrin ikinci yarısı-XIII esrin evvelleri)*, Bakü, “Altay dünyası” dergisinin yayını.

MUSTAFAZADE, Tofik (1993) *Azerbaydjan i rusko-tureçkie otnoşeniya v pervoy treti XVIII veka*. Baku *Noveşie geografiçeskie i istoriçeskie izvestiya o Kavkaze, sobrannie i popolnennie Semenom Bronevskim* (1823) Çast vtoraya, Moskva

RAŞİD AD-DİN, Fazlullah (1952) *Sbornik letopisey*, t.I, kn.I, II, Moskva-Leningrad

VELİEV, Muhammedhasan (Baharlı) (1921), *Azerbaydjan*, Baku

HALAÇ TÜRKÇESİNDE ANLAM KOPYALARININ BİR KAYNAĞI: FARŞÇA ZEDEN “VURMAK, vd.” FİİLİ

Talip DOĞAN*

Özet

Türk ve İran halkları arasındaki kültürel ilişkiler tarihî dönemlerden günümüze İran ile birlikte Orta Asya, Kafkaslar, Mezopotamya ve Anadolu’da aralıksız bir şekilde sürmüştür. Bu alanlarda oluşturulan ortak yaşam sonucunda her iki halkın dilinde hemen her dil bilimsel düzeyde izler kalmıştır. Bir taraftan Türkçe değişkeler, Farsçanın yoğun etkisinde kalmışken diğer taraftan da esasında Hint-Avrupa dili olan Farsça zamanla kimi özelliklerini kaybedip, “çekici özelliklerin çoğuna sahip bir dil” olan Türkçeye tipolojik olarak yaklaşmıştır. İslamiyet öncesinde Soğdça, az da olsa Pehlevîce aracılığıyla gerçekleşen İranî diller ile ilişkiler, İslamî dönemde Klasik Farsça ile sürmüştür. İslam medeniyeti dairesinde Farsça sadece Türk dünyası için değil, bütün Müslüman topluluklar için model dil konumunda olmuştur. Bundan dolayı Oğuz, Kıpçak ve Çağatay grubu yazı dilleri ile ağızları 20. asrın başlarına kadar, bir edebiyat ve sanat dili olan Farsçanın etkisi altında kalmıştır.

Türkler İran’da bin yıl kadar yönetimi ellerinde bulundurmuş olsalar da Türkçe resmî dil statüsü kazanamamış, ancak güçlü bir sözlü dil olabilmiştir. Onun yerine ülkenin resmî dilini daima Farsça temsil etmiştir. Farsçanın resmî dil/üst dil statüsü İran’da, Türkçe ve diğer değişkeler karşısında “baskın dil” olmasının da yolunu açmıştır. Bütün Türkçe değişkeler az ya da çok karşı konulamaz bir şekilde Farsçanın etkisine maruz kalmış durumdadır. Farsça etkisi, dar ve izole bir alanda konuşulan Halaç Türkçesinde oldukça geniş kapsamlıdır.

Farsçada kullanım sıklığı yaygın fiillerden olan *zeden* (زدن) ‘vurmak, vd.’, aynı zamanda isimler ile oluşturulan birleşik fiillerde de önemli ölçüde işletilmektedir: *texmîn zeden* (تخمین زدن) ‘tahmin etmek’, *bûse zeden* (بوسه زدن) ‘öpmek’ vb. Türkçenin tarihsel sürecinde *ur-* ~ *vur-* ‘vurmak, vd.’ ile oluşturulan birleşik fiillerin gelişimi İranî dillerle ilişkilerin seyri hakkında bilgi vermektedir. Halaç Türkçesinde *isim* + *fiil* dizilişindeki birleşik fiillerin Farsça modellere göre teşkil edildiği örnekler bulunmaktadır. Bu kopyaların bir kısmında isim unsuru, genel kopya özelliğindedir. Fiil unsuru ise Türkçedir, bir başka açıdan sadece anlam yönüyle kopyalanmıştır. Örneğin, Halaç Türkçesinde *selâm vur-*: ‘selamlamak’ ⇐ Farsçada *selâm* (<Ar.) ‘selam’ kelimesi ile *selâm zeden* (سلام زدن) ‘selamlamak’. Halaç Türkçesinde *dâd vur-* ‘seslenmek’ ⇐ Farsçada *dâd* (<Peh.) ‘feryat’ kelimesi ile *dâd zeden* (داد زدن) ‘bağırarak, seslenmek’.

Birleşik fiil yapısında olan kopyaların bazılarında ise hem isim hem de fiil unsurunun Türkçe eş değeri kullanılmıştır. Her iki unsur da anlam yönüyle kopyalanmıştır. Örneğin, Halaç Türkçesinde *kün vur-* ‘güneş vurmak’ ⇐ Farsçada *âftâb* (<Peh.) ‘güneş’ kelimesiyle *âftâb zeden* (آفتاب زدن) ‘güneş doğmak, güneş vurmak’. Halaç Türkçesinde *ilger vur-* ‘önde olmak, öne geçmek’ ⇐ Farsçada *pîş* (<Peh.) ‘ön’ kelimesi ile *pîş zeden* (پیش زدن) ‘öne geçmek’ gibi.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, Halaç Türkçesi, Türkçe-Farsça ilişkileri, dil ilişkileri

1. İran’da Türkçe ve Farsça İlişkilerinin Zemini

Tarih boyunca önemli uygarlıkların kurulduğu İran, iki büyük trajedi yaşamıştır. Bunlardan birisi Makedonyalı İskender’in, İran’ı işgal edip Büyük Daryus’un Hahameniş İmparatorluğu’nu (Pers devleti) (MÖ 559-331) yıkmasıyla meydana gelmiştir. Bu yıkım sonucunda Pers dili (Eski Farsça) asırlarca herhangi bir varlık gösterememiştir. Uzun bir çöküşten sonra Pers dili, çeşitli açılardan dönüşümlere de maruz kalmış olarak Soğd, Pehlevî, Harezmi vd. İranî dillerle (Orta Farsça) tekrar hayat bulmuştur. Bundan sonra tarih sahnesinde Perslerin en önemli siyasî temsilcisi konumunda Sâsânîler (MS 225-651) görülmüştür. Yedinci asrın ortalarında Hz. Ömer liderliğindeki Arap-İslam ordularının, Sâsânîleri ortadan kaldırmasıyla Farsça ikinci çöküş sürecini yaşamıştır. Yaklaşık iki asır devam eden süreçte ülkede sadece Arapçanın hâkimiyeti geçerli olmuştur. Öyle ki bu dönemden günümüze kalan herhangi bir Farsça yazılı belgeye rastlanmamıştır. Daha sonra İran’da Sâmanîlerin yönetiminde Farsça (Klasik Farsça) bir yazı dili olarak yeniden canlanmış ve günümüze kadar süren gelişme imkânına kavuşmuştur. Pers ve Sâsânîlerin temsilcisi Sâmanîler, Karahanlılar tarafından 999 yılında yıkıldıktan sonra ise İran’da

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, elmek: dogan.talip@gmail.com

Türk egemenliği başlamıştır. Sâmânîlerle oluşan siyasî boşluk, hemen ardından Selçuklular tarafından doldurulmuştur. Selçuklular ile başlayıp çeşitli Türk yönetimleriyle 1925 (Rıza Şah'ın iktidarı ele geçirmesi) yılına kadar devam eden süre zarfında¹ Farsça, bölgedeki üstünlüğünü kaybetmemiş; aksine Türk egemenliğinde gelişme zeminini daha da güçlendirmiştir². Bu sayede 11. ve 12. asırlarda özellikle manzum türlerle gelişme kaydeden Farsça erken bir zamanda kaideleri yerleşmiş bir dil hâline gelmiştir (Eker 2009: 70-73).³ Türkler İran'da bin yıl kadar yönetimi ellerinde bulundurmuş olsalar da Türkçe resmî dil statüsü kazanamamış⁴, ancak güçlü bir sözlü dil olabilmıştır. Onun yerine ülkenin resmî dilini daima Farsça temsil etmiştir. Farsçanın resmî dil/üst dil statüsü İran'da, Türkçe ve diğer değişkeler karşısında “baskın dil” olmasının da yolunu açmıştır.

Bugün İran'da Güney-Batı (Oğuz) grubuna ait olan Azerbaycan, Kaşkay, Sungur, Horasan ve Türkmen Türkçelerinin yanında, bunlardan ayrı bir gelişme çizgisi kaydettiği bilinen ve çok sayıda eskicil özelliği korumuş olan Halaç Türkçesi konuşulmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan Halaç Türkçesi, İran'da Tahran'ın 160 km güneybatısında Save, Kum, Arak ve Tefriş illeri arasında yer alan bölgede konuşulur. Halaç Türkçesinin, Telhab ve Herrab olmak üzere iki ana ağzı bulunmaktadır (Gökdağ-Doğan, 2016: 184). UNESCO'nun 2000 yılındaki sayımları göz önüne alınarak Halaç Türkçesini konuşan nüfus 42.100 civarında verilmektedir. Az sayıda nüfus tarafından konuşulan Halaç Türkçesi bir yandan da yakın gelecekte yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (bk. Bosnalı, 2012). Halaç Türkçesi, İran sahasında gelişmesini Farsçanın baskın olduğu bir çevrede sürdürmek suretiyle bir ölçüde tipolojik olarak başkalaşmıştır. Fiilimsi kullanımının kaybolması ve yerini bağlaçlı birleşik cümle yapısına bırakması, sentetik yapıdan analitik yapıya geçiş (Bosnalı, 2007: 113), istek ekinin işlevsel genişliği gibi özellikler, Farsça tipine doğru yaklaşmanın göstergeleridir.

2. Kopyalama (Kod Kopyalama) ve Anlam Kopyası

Kopyalama terimi, L. Johanson'un dil ilişkileri üzerine Türkçe merkezli ortaya koyduğu kuramdan hareketle kullanılmıştır. Kurama göre, dil biliminde yaygınlaşmış olan *ödüncleme*

¹ İran'da bin yıla yakın bir zaman boyunca yönetimi elinde tutan ve aynı zamanda nüfusun hemen hemen yarısını teşkil eden Türklerin siyasi durumu ilginçtir. Kaçarlar döneminde İran'daki Türklerin durumunu Mehmet Emin Resulzade çarpıcı bir şekilde şöyle resmeder: “İran Türkleri ne Rusya'da olduğu gibi mahkûm, ne de Türkiye'de olduğu gibi hâkim bir millet olmuşlardır. Farslarla hukukta eşit vatandaş hâlinde olup aynı haklara, aynı imtiyazlara sahip olmuşlardır. İran hükümdarlarının Türk olması Türklere özel bir ayrıcalık bahşetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır.” (Gökdağ 2013: 2). Ama Kaçarların hâkimiyetinin son bulması ve ardından Pehlevî yönetimin başlamasıyla İran Türkleri, Panfarsizm uygulamalarında yok sayılmıştır.

² Firdevsî tarafından 10. yüzyılda yazılan Şehnâme'nin, İran'daki bir başka Türk yönetimini temsil eden Gazneli Sultan Mahmut'un sarayında vücuda getirilmesi bu durumun çarpıcı örneklerindedir. Şehnâme'de İslamlıktan önceki İran tarihi canlandırılıp yüceltilmiş ve böylece Farsça da adeta ayağa kaldırılmıştır.

³ Türk ve İran halkları arasındaki kültürel ilişkiler, tarihî dönemlerden günümüze İran ile birlikte Orta Asya, Kafkaslar, Mezopotamya ve Anadolu'da aralıksız bir şekilde sürmüştür. Bu alanlarda oluşturulan ortak yaşam sonucunda her iki halkın dilinde hemen her dil bilimsel düzeyde izler kalmıştır. Bir taraftan Türkçe değişkeler, Farsçanın etkisinde kalmışken diğer taraftan da esasında Hint-Avrupa dili olan Farsça zamanla kimi özelliklerini kaybedip, “çekici özelliklerin çoğuna sahip bir dil” olan Türkçeye tipolojik olarak yaklaşmıştır (bk. Csató vd. 2012, Johanson-Bulut 2006). Benzer şekilde Doerfer (1963, 1965, 1967, 1975) tarafından hazırlanan dört ciltlik *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* adlı eser de söz konusu etkileşimin sözlüksel boyutunu ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

İslamiyet öncesinde Soğdça, az da olsa Pehlevî aracılığıyla gerçekleşen İranî diller ile ilişkiler, İslamî dönemde Klasik Farsça ile sürmüştür. İslam medeniyeti dairesinde Farsça sadece Türk dünyası için değil, bütün Müslüman topluluklar için model dil konumunda olmuştur. Dolayısıyla Oğuz, Kıpçak ve Çağatay grubu yazı dilleri ile ağızları, 20. asrın başlarına kadar bir edebiyat ve sanat dili olan Farsçanın etkisi altında kalmıştır. Bunlar arasında yerleşik düzene sahip olan (örneğin Özbek, Azerbaycan Türkleri gibi) grupların ağızlarında Farsçanın etkisi yoğun olmuştur. Buna karşın Kırgız ve Kazak gibi konar-göçer grupların ağızlarında Farsçanın etkisi nispeten daha azdır. Hatta bu ağızlarda Farsçadan kopyalanan sözlüksel unsurlar ses bilgisine tanınmayacak derecede uyarlanmıştır. (Türk dili alanında İranî diller ile ilişkiler hakkında bk. Eker 2013).

⁴ Türkçe sadece ve çok kısa bir süreliğine 1945-1946 yılları arasında Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan Özerk Hükümeti tarafından resmî dil olarak ilan edilmiştir.

terimi birtakım yanlış anlamalara yol açmaktadır. Çünkü dil ilişkilerinde hiçbir şey gerçekten ödünç alınmış olmaz. Başka bir deyişle “verici dil”in hiçbir şeyi elinden alınmaz ve “alıcı dil” tarafından alınan hiçbir şey “verici dil”dekiyle aynı olmaz. Burada bir dile ait kod öğelerinin bir başka dilin kodu içerisine kopyalanması söz konusudur. Kopyalama üç biçimde gerçekleşebilir: *genel*, *seçili* ve *karışık kopya*. *Genel kopyada*, verici dile ait bir örnek bütün özellikleriyle, yani *ses*, *bitişme*, *anlam*, *sıklık* özellikleriyle birlikte alıcı dildeki uygun koda kopyalanır. *Seçili kopyada* verici dile ait bir örneğin bütün yapı özellikleri yerine *ses*, *bitişme*, *anlam*, *sıklık* gibi yapı özelliklerinden biri ya da birkaçı kopyalanır. İçinde seçilmiş ve genel kopyayı bir arada barındıran örneklere de *karışık kopya* adı verilmiştir. Kopyalama teorisine göre dil ilişkilerinin yönünü sosyal açıdan baskınlık ve yapısal etkenler (yapısal açıdan çekici olma gibi) belirler. Sosyal açıdan baskınlık siyasî, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlük gibi dil dışı durumlara dayalıdır. Bu etkenlerin ağırlık dereceleri ve rolleri, Türkçe ile Farsça arasındaki ilişkilerin seyrinde de belirleyici olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Johanson, 2014: 28-64). Anlam kopyaları, sözlüksel kopyaları içeren genel kopyaların aksine ilk bakışta yüzey yapıda fark edilmeyen özellikte ve örtülü görünümde dirler.

Anlam kopyalarında kaynak dili belirlemek her zaman kolay değildir. Farklı coğrafyalarda, birbirinden ayrı kökenden gelen diller arasında rastlantı veya tarihsel ilişkilerin sonucu niteliğinde benzerlikler bulunabilir. Bunların bir kısmı insan ve doğayla ilgili aynı düşünüş ve duyuşun ürünleridir: TT *taş yürekli* = Far. *seng-dil* = İng. *stony heart*. Yine, uluslararası gezgin kavramları anlatan örneklerde de en eski dönemlerden bu yana süren sayısız dil ilişkilerinde ilk kaynağın tespiti olanaksızdır. Örneğin, *âdemelması* ‘gırtlak çıkıntısı’ = Far. *sîb-i âdemî* = İng. *adam’s apple* = Lat. *pomum adami* gibi (Eker, 2010: 199). Diğer taraftan Türkçenin iç dinamikleriyle açıklanamayan veya anlaşılamayan anlam gelişmelerinde dil ilişkileri göz ardı edilmemelidir. Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren sözcüğün temel anlamıyla ilişkisi zayıf olan yan anlamlar bulunabilir. Hâlbuki bu yan anlamlar ile ilişkide bulunan diller arasında koşutluk olması, anlamdaki gelişmenin açıklığa kavuşturulmasını sağlamaktadır. Örneğin: TT *dayak yemek* ‘dövülmek’ ← Far. *qotek xorden ~ qûb xorden* “dayak yemek, dövülmek”. Türkçe ile Farsça arasında benzer şekilde, kopya ürünü olduğu belirgin ve izlenebilir durumda ses bilgisi ve biçim bilgisi unsurları ile birleşik sözcük, deyim, atasözü vb. birçok dilsel unsur bulunmaktadır.

Günümüz İran coğrafyasında Türkçe ve Farsça arasındaki ilişkiler, Türkçe değişkelerin aleyhine asimetric biçimde sürmektedir. Bütün Türkçe değişkeler az ya da çok, karşı konulamaz bir şekilde Farsçanın etkisine maruz kalmış durumdadır. Başka bir deyişle Türkçe değişkeler, Farsça karşısında model alan dil konumundadır. Farsça etkisi, Kaşkay ve Horasan Türkçesiyle birlikte, dar ve izole bir alanda konuşulan Halaç Türkçesinde oldukça geniş kapsamlıdır (Johanson, 1998: 326). Farsçanın tek resmî dil olması, buna bağlı olarak eğitim ve iletişim (medya, yayın vs.) dilinin sadece Farsçaya dayanması, beraberinde Farslaştırmayı da getirmiştir. Bu durum Türkçe konuşurların toplum dil bilimsel açıdan iki dilli olmalarını doğurmuştur. Farsçayla uzun ve yoğun ilişkiler sonucunda, iki dilli konuşurlarda dil değiştirme yoluyla dil bilgisel kopyalamalar oluşmuştur.

3. Zeden “Vurmak, vd.” Fiili Hakkında

Zeden (زدن) fiili, bugünkü Farsçaya (Klasik Farsça/Yeni Farsça), Pehlevîceden (Orta Farsça) devredilmiştir. Fiilin sözlük anlamları Pehlevîcede ‘vurmak, dövmek, çarpmak’ (Mackenzie 1971: 97); bugünkü Farsçada ise başlıca ‘vurmak; dövmek; yenmek; çalmak, çırpmak, hırsızlık yapmak; para basmak; avlamak; birbirine vurmak; tesadüf etmek; batırmak, daldırmak; atmak, itmek; başlamak; sürmek; çalmak, benzemek, vd.’ olarak ortaya çıkmıştır. Farsçada kullanım sıklığı yaygın fiillerden olan *zeden*, aynı zamanda isimler ile oluşturulan birleşik fiillerde de önemli ölçüde işletilmektedir: *texmîn zeden* (تخمین زدن) ‘tahmin etmek’, *bûse zeden* (بوسه زدن) ‘öpmek’ vb. (Mo’in-Shahidi, 1998: 12777-12790; Ateş-Tarzi, 1976: 51).

Türkçenin tarihsel sürecinde *ur-* ~ *vur-* ‘vurmak, vd.’ ile oluşturulan birleşik fiillerin gelişimi, İranî dillerle ilişkilerin seyri hakkında bilgi vermektedir. Clauson, Türkçede *ur-* fiilinin erken dönemlerden itibaren “kolun kullanımından hareketle” iki ayrı anlama sahip olduğunu

bildirmiştir: Belirtme, yönelme ve bulunma ekli tamlayıcılarla birlikte ‘koymak (yerleştirmek, vazetmek)’ ve belirtme ekli tamlayıcılarla birlikte (birini veya bir şeyi) ‘vurmak’ anlamları. Ayrıca, bunlardan ‘koymak (yerleştirmek, vazetmek)’ anlamlı kullanımların zaman içinde çeşitli deyim anlamlar kazandığını vurgulamıştır. Buna bağlı olarak Eski Türkçede *ur-* fiili, ‘koymak (yerleştirmek, vazetmek)’, ‘vurmak’ ve bunlarla ilgili anlam alanlarını (koymak, vurmak, dikmek, tanzim etmek, kurmak, tesis etmek, yazmak vb.) kodlamıştır. Söz konusu anlamlar, *ur-*’un hem müstakil hem de birleşik fiil kullanımlarında geçerlidir (Clauson, 1972: 194-195; Caferoğlu, 1968: 266). *Ur-* fiilinin isimler ile birleşik fiil oluşturduğu örneklerle ilk yazılı kaynaklardan itibaren karşılaşılmaktadır. İsimler ile oluşturulan birleşik fiillerin bir kısmında ‘koymak (yerleştirmek, vazetmek)’ anlamından hareket edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Eski Uygur Türkçesi ve sonrasındaki metinlerde geçen *at* ‘ad’ ile *at ur-* ‘ad vermek, adlandırmak’ (Elmalı, 2009: 296), *tamğa* ‘at, sığır vb. çiftlik hayvanlarının üzerinde sahiplerini gösteren işaret’ ile *tamğa ur-* ‘mühürlemek’ (Ercilasun, 1984: 63-64) birleşiklerinde ‘koymak (yerleştirmek, vazetmek)’ anlamı geçerli olmalıdır. Bu birleşikler bugünkü Farsçada ise *zedən* ‘vurmak, vd.’ ile kurulmuştur: *nām* (<Peh.) ‘ad’ kelimesi ile *nām zeden* (نام زدن) ‘adlandırmak’ (TFS: 13), *mohr* ‘mühür, damga’ kelimesi ile *mohr zeden* (مهر زدن) ‘mühürlemek’ (FTS: 629)⁵. Türkçenin (Köktürk ve Eski Uygur Türkçesinin) İslamıktan önce İranî dillerden özellikle Soğdca ve kısmen de Pehlevîce ile etkileşimi bilinmektedir. Bu sebeple eldeki örneklerin, Farsça⁶ kuruluşlarla paralellik taşıması erken dönemlerde Türkçeye İranî dillerden kopyalandığını düşündürülebilir. Ancak Ortak Türkçeden erken zamanlarda ayrılmaları ve ‘kıyı dili’ olmalarından dolayı eskicil özellikleri önemli ölçüde korumuş olan Yakutça, Tuvaca, Hakaşça ve Altayca gibi değişiklerdeki kullanımlar, bunun aksini işaret etmektedir. Diğer taraftan bu değişikliklerin İranî diller ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişkisinin yok denecek kadar az olduğu da göz önünde tutulmalıdır: Tuvacada *tañma* ‘damga’ ve *baz-* ‘işaretlemek, basmak’ ile *tañma baz-* ~ *tañmala-* ‘damgalamak, mühür vurmak’; *at* ‘ad’ ve *sal-* ‘koymak’ ile *at sal-* ‘ad vermek’ (TOS: 71, 389). Hakaşçada *tañma* ‘damga’ ve *sal-* ‘koymak’ ile *tañma sal-* ~ *tañmala-* ‘damgalamak’; *at* ‘ad’ ve *pir-* ‘vermek’ ile *at pir-* ‘ad vermek’ (HTS: 478, 54). Altaycada *tañma* ‘damga’ ve *sal-* ‘koymak’ ile *tañma sal-* ~ *tañmala-* ‘damgalamak, işaret koymak’; *at* ‘ad’ ve *ber-* ‘vermek’ ile ‘ad vermek’ (ATS: 168, 30). Yakutçada *ştampelle* ‘damga’ ve *туруор-* ‘koymak’ ile *ştampelle туруор-* ~ *беçетте-* ~ *килиеыеlee-* ‘damgalamak’; *aat* ‘ad’ ve *et-* ‘söylemek’ ile *aatın et-* ~ *aattaa-* ‘adlandırmak’ (TSS: 3, 59). Yine Eski Uygur Türkçesinde kimi birleşiklerde geçen *ur-* fiilinin, ‘koymak (yerleştirmek, vazetmek)’ anlamına bağlı olduğu daha seçilir durumdadır: *tutuğ ur-* ‘rehin bırakmak’ (Tekin, 2013: 63), *urunçak ur-* ‘emanet bırakmak’ (Tekin 1976: 493), *törü ur-* ‘yasa koymak’ (Şen, 2017: 188).

Türklerin İslam kültürünü benimsemesi sürecinde İran-İslam birikiminin önemli rolünün olduğu ve bunun sonucu olarak Farsçanın model dil teşkil ettiği daha önce vurgulanmıştı (bk. 2. dipnot). Ortak İslam kültürü dairesinde teşekkül eden tarihî yazı dillerinde *ur-* ~ *vur-* ‘vurmak, vd.’ ile oluşturulmuş birleşik fiillerin bir kısmının⁷, Farsçadaki eş değerlerinden kopyalanmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelişi, Eski Oğuz Türkçesinde *çarh ur-* ‘dönmek, sema etmek’ ⇐ Farsçada *çarx* ‘çark’ kelimesi ile *çarx zeden* (چرخ زدن) ‘dönmek’ (TFS: 115). Çağatay Türkçesinde *salā ur-* ‘çağırarak, davet etmek’ (Eckmann 2003: 60) ⇐ Farsçada *selā* (<Ar.) ‘salâ’

⁵ Farsçada ayrıca *tamğa* (<Tür.) kelimesiyle oluşturulmuş *tamğa zeden* (تمغا زدن) ‘damgalamak’ (TFS: 94) birleşigi yer almaktadır. Aynı zamanda krş. Azerbaycan Türkçesinde *damğa vur-*, Türkiye Türkçesinde *damga vur-*. Söz konusu örnek bu yönüyle, Türkçe ve Farsça arasında gerçekleşen çok boyutlu etkileşimlerin bir tezahürüdür. Farsçanın bu birleşigi, Türkçeden kopyalanmış olabileceği gibi kendi örneklerinden hareketle de oluşturulmuş olabilir. Ya da ortak düşünüşün bir ürünüdür.

⁶ Bugünkü Farsçanın, Pers ve Sâsânî dönemi dillerinin organik devamı niteliğinde olduğu hatırlanmalıdır.

⁷ Tarihî yazı dillerinde *ur-* ile oluşturulmuş birleşik fiillerin kaynağı kimi zaman farklı dillere de dayanmıştır. Karahanlı Türkçesine ait Kur’an tercümesinde (Rylands nüshası) bunu ortaya koyan tanıklar bulunmaktadır. Örneğin *mesel ur-* ‘misal vermek, söylemek’: *Urdu Tanrı bir mesel* (Ata 2004: 713) ‘Tanrı bir misal verdi (söyledi).’ Bir tercüme ürünü olduğu için bu eserde kaynak dil, Arapçadır. Nitekim söz konusu birleşik, Arapçada *zarabe* (ضرب) ‘vurmak, vd.’ fiiliyle *zarabe meselen* ‘misal vermek, misal getirmek’ (Sarı, 2013: 595) biçiminde oluşturulmuştur. Bu birleşik aynı zamanda, *mesel zeden* (مثل زدن) ‘hikâye anlatmak’ (FTS: 563) biçiminde Farsçada da bulunmaktadır.

kelimesi ile *selā zeden* (زندن صلا) ‘okumak, çağırmak, davet etmek’. Farsça ile doğrudan ve yoğun temasların olduğu Özbek Türkçesi gibi değişkeler ile İran’daki diğer değişkelerde de tabiatıyla bu tür örnekler bulunmaktadır: Özbek Türkçesinde *lāf ur-* ‘övünmek’ (Öztürk 1997: 100) ⇐ Farsçada *lāf* (<Peh.) ‘laf’ kelimesi ile *lāf zeden* (لاف زندن) ‘övünmek’ (FTS: 533). Horasan Türkçesinde *neğab vur-* ‘maske takmak’ (Doğan, 2016: 74) ⇐ Farsçada *niqāb* (<Ar.) ‘peçe, maske’ kelimesi ile *niqāb zeden* (نقاب زندن) ‘maske takmak, peçe takmak’ (FTS: 658).

Zeden fiilinin etken sıfat-fiil biçimi *-zen* ‘vuran’ ve edilgen sıfat-fiil biçimi *-zede* ‘vurulmuş’, Türkiye Türkçesinin bazı sözcüklerinde bir “ek” niteliğinde varlığını sürdürmektedir. Bu sözcüklerin bir kısmı genel kopya niteliğindedir. Sözcük, Farsçadan Türkçeye ses ve anlam özellikleriyle uyarlanmıştır: *neyzen* ‘ney çalan kimse’ ⇐ Farsçada *nāy-zen* (نای زن) ‘neyzen’ (FTS: 648). Türkçede bir kısım sözcükler ise *-zen* ve *-zede* unsurları ile daha sonradan teşkil edilmiştir: *semazen* ‘semada dönen derviş’ < Ar. *semā* + Farsça *-zen*; *depmezede* ‘depemde zarar görmüş kimse’ < Tür. *depem* + Fars. *-zede*; *felaketzede* ‘felakete uğramış kimse’ < Ar. *felāket* + Far. *-zede*, bunun yerine Far.’da *mosibet zede* (مصیبت زده) (FTS: 140) bulunur, aynı zamanda Osmanlı Türkçesinde de *musibet-zede* ‘felakete uğramış olan; belaya uğrayan’. Bununla beraber *-zede*, Türkçede ilginç bir şekilde diğer Farsça unsurlardan farklı olarak bugün de işlevliğini devam ettirmektedir. Eklendiği sözcüklere ‘(bir şeyin) mağduru’ anlamını yüklemektedir. Bu tür sözcükler hâlihazırda sözlüklere madde başı olarak genellikle geçmemiş durumdadır. Şu sözcükler genel ağdaki taramada ilk karşılaşılan örneklerdir: *krizzede*, *aşkHzede*, *tatilzede*, *arkadaşzede*, *sınavzede* vd. *-zede* ‘vurulmuş’ unsuru, Türkiye Türkçesinde ayrıca *zedele-* < *zede+le-* ‘hafifçe yaralamak, zarar vermek’ fiilinin oluşturulmasında kullanılmıştır.

4. Halaç Türkçesinde *Zeden* “Vurmak, vd.” Fiilinden Anlam Kopyalarına Örnekler

4.1. Halaç Türkçesinde *isim + fiil* dizilişindeki birleşik fiillerin Farsça modellere göre teşkil edildiği örnekler yer almaktadır. Bu kopyaların bir kısmında isim unsuru, genel kopya özelliğindedir. Fiil unsuru ise Türkçedir, bir başka açıdan sadece anlam yönüyle kopyalanmıştır:

(1) *selām-i şāyn vurdılar* (FTC: 3/44),

‘(Şahı) selamladılar.’

selām vur-: ‘selamlamak’ ⇐ Farsçada *selām* (<Ar.) ‘selam’ kelimesi ile *selām zeden* (زندن سلام) ‘selamlamak’ (FTS: 367).

(2) *kördü bo her qeşeng çort vurmüş üdümüş* (FTC: 5/22),

‘Gördü ki bu adam çok güzel uyukluyordu.’

çort vur- ‘uyuklamak’ ⇐ Farsçada *çort* ‘uyuklama’ kelimesi ile *çort zeden* (چرت زندن) ‘uyuklamak’ (TFS: 477). Benzer yapı, *pînekî* ‘uyuklama’ kelimesiyle de kurulmuştur: *pînekî zeden* (پینکی زندن) ‘uyuklamak, kestirmek’ (FTS: 160).

(3) *bii yiler tefre vururum buğda hıgıgam* (FTC: 49/14),

‘Bir yıldır çabalıyorum, buğdayları topluyorum.’

tefre vur- ‘çabalamak’ ⇐ Farsçada *tefre* (<Ar.) ‘atlama, sıçrama’ kelimesiyle *tefre zeden* (طفره زندن) ‘üstesinden gelmek’ (FTS: 414).

(4) *kerek bii hoqqa işke vurāq* (FTC: 10/6),

‘Bu işte bir hile yapmalıyız.’

hoqqa vur- ‘hile yapmak’ ⇐ Farsçada *hoqqe* (<Ar.) ‘hile, oyun’ kelimesi ile *hoqqe zeden* (حقه زندن) ‘hile yapmak, aldatmak’ (FTS: 244).

(5) *haydı, xodā’ya, bu suvı haz yatğırı yérke bi xeyli mōc vuror* (FTC: 45/62),

‘Bu suyu biraz da toprağa indir (akıt) o çok dalgalandı, dedi Allah’a.’

mōc vur- ‘dalgalanmak’ ⇐ Farsçada *mevc* (<Ar.) ‘dalga’ kelimesi ile *mevc zeden* (موج زندن) dalgalanmak (FTS: 625).

(6) *her kim bidik yupağ galupqa vurdı pulları o alta* (FTC: 58/25),

‘En büyük yalanı kim söylerse parayı o alsın.’

galupqa vur- ‘yalan söylemek’ ⇐ Farsçada *qālib* (<Ar.) ‘kalıp’ kelimesi ile *qālib zeden* (قالب زدن) ‘yalan uydurmak’ (FTS: 467).

(7) *elleri ve başları biibirke vierigeler tulārgalar, halğa vara dow vurğalar* (FTC: 77/10), ‘El ele, kafa kafaya vererek ve durarak yüzük gibi bir daire oluşturmaları.’

dow⁸ vur- ‘daire oluşturmak’ ⇐ Farsçada *dāyire* (<Ar.) ‘daire’ kelimesi ile *dāyire zeden* (دایره زدن) ‘daire oluşturmak’ (FTS: 277).

(8) *taqı dem vurma moquf éti lafiñ* (TM: 82), ‘Tekrar kendinden söz söyleme ve kes sesini.’

dem vur- ‘söz söylemek’ ⇐ Farsçada *dem* (<Peh.) ‘soluk, nefes’ kelimesi ile *dem zeden* (دم زدن) ‘söz etmek, konuşmak, nefes almak’ (FTS: 294); *nefes* (<Ar.) ‘soluk’ kelimesiyle de benzer yapı oluşturulmuştur: *nefes zeden* (نفس زدن) ‘konuşmak, nefes almak’ (FTS: 658). Aynı zamanda krş. Türkiye Türkçesinde *dem vur-* ‘bir şeyden söz etmek, konu açmak’ ⇐ Eski Oğuz Türkçesinde *dem ur-* ‘nefes almak, nefes çekmek, üfleme’.

(9) *éşitti tülkü küldü vurdu qehqeh* (TM: 88), ‘Tilki (bu sözleri) duyunca güldü ve kahkaha attı.’

qehqeh vur- ‘kahkaha atmak’ ⇐ Farsçada *qahqaha* (<Ar.) ‘kahkaha’ kelimesiyle *qahqaha zeden* (قهقهه زدن) ‘kahkaha atmak’ (FTS: 479).

(10) *belli oldu una, lütf é xudavend / külümşüdü yürekde, vurdu lebxend* (TM: 109), ‘Allah’ın lütfü ona belirdi / Yürekte gülümsedi ve güldü.’

lebxend vur- ‘gülmek, gülümsemek’ ⇐ Farsçada *lebhend* ‘gülümseme’ kelimesiyle *lebhend zeden* (لبخند زدن): ‘gülümsemek, tebessüm etmek’ (FTS: 535).

(11) *hev bi hev kezdi dunyañ vurdu mallaq* (TM: 51), ‘Dünyayı ev ev (adım adım) gezdi, (mutluluktan) takla attı.’

mallaq vur- ‘takla atmak’ ⇐ Farsçada *mo’elleq* (<Ar.) ‘takla’ kelimesi ile *mo’elleq zeden* (معلق زدن) ‘takla atmak’ (FTS: 602).

(12) *satun algılı keldi yéri şoxm vurığa* (FTC: 98/35), ‘Satın alan kişi tarlayı sürmek için geldi.’

şoxm vur- ‘tarla sürmek’ ⇐ Farsçada *şoxm* ‘tarla, toprak’ kelimesi ile *şoxm zeden* (شخم زدن) ‘tarla sürmek’ (FTS: 383).

(13) *qızlar tā galemderi kerdiler ciiq vurdılar* (FTC: 102/10), ‘Kızlar dervişi gördüklerinde bir çığlık attılar.’

ciiq vur- ‘çığlık atmak’ ⇐ Farsçada *cığ* ‘çığlık’ kelimesi ile *cığ zeden* (جیغ زدن) ‘çığlık atmak’ (FTS: 221).

(14) *xodā órda dād vurur* (FTC: 45/138), ‘Allah bana oradan şöyle seslendi.’

dād vur- ‘seslenmek’ ⇐ Farsçada *dād* (<Peh.) ‘feryat’ kelimesi ile *dād zeden* (داد زدن) ‘bağırmaq, seslenmek’ (TFS: 43).

4. 2. Birleşik fiil yapısında olan kopyaların bazılarında ise hem isim hem de fiil unsurunun Türkçe eş değeri kullanılmıştır. Her iki unsur da anlam yönüyle kopyalanmıştır. Bu türdeki kopyalar tarihsel açıdan, isim unsuru genel kopya olan örneklere göre daha sonraki aşamayı temsil etmektedir (bk. Johanson 1998: 334).

(1) *qarşu baluq canım qurban baluq’qa / garibleriyn keliler boş vurmaqqa* (QBS: 5), ‘Qarşu Baluq canım kurban köyüme / Gariplerin gelirler görmeye.’

boş vur- ‘görmek, uğramak’ ⇐ Farsçada *ser* (<Peh.) ‘baş’ kelimesiyle *ser zeden* (سر زدن) ‘başvurmak, uğramak’ (FTS: 358). Krş. Türkiye Türkçesinde *başvur-* ‘müracaat etmek, vd.’

⁸ *dow* kelimesi, *dūr* (<Ar.) ‘çevre, etraf’ kelimesine dayanıyor olmalıdır.

(2) *qarşu baluq qiş künleri vurduqi* (QBS: 13),
'Qarşu Baluq kış güneşi vurunca.'

kün vur- 'güneş çıkmak, güneş vurmak' ⇐ Farsçada *āftāb* (<Peh.) 'güneş' kelimesiyle *āftāb zeden* (افتاب زدن) 'güneş doğmak, güneş vurmak' (FTS: 23, TFS: 167-168). Krş. Türkiye Türkçesinde 'Gülümsemesiyle de, suratı, *güneş vurmuş* gibi güzelleşti' (Tahir 2007: 221).

(3) *hat ōnatmaça ereki lālalarıda ilger vuru* (FTC: 101/4),
'At binmede öteki kardeşlerinden öndedir.'

ilger vur- 'önde olmak, öne geçmek' ⇐ Farsçada *pîş* (<Peh.) 'ön' kelimesi ile *pîş zeden* (پیش زدن) 'öne geçmek' (FTS: 156).

(4) *ekgi dāne yuldūz vurur ğible terefindе* (FTC: 121/42),
'İki yıldız güneyden parlıyordu.'

yuldūz vur- 'yıldız parlamak' ⇐ Farsçada *sitāre* (<Peh.) 'yıldız' kelimesi ile *sitāre zeden* (ستاره زدن) 'yıldız parlamak'.

(5) *hevūme hoĝrı vurmıř* (FTC: 91/12),
'Evime hırsız girmiş.'

hoĝrı vur- 'hırsız girmek, soymak' ⇐ Farsçada *duzd* 'hırsız' kelimesi ile *duzd zeden* (زدن دزد) 'hırsız girmek, soymak'.

(6) *zelalet canıma hot vurdu köndüm* (TM: 95),
'Zillet canımı yaktı, yandım.'

hot vur- 'yakmak' ⇐ Farsçada *āteř* 'ateş' kelimesi ile *āteř zeden* (آتش زدن) 'yakmak'.

(7) *bii kin Mulla Nasraddiin eezii vurdu hilimke* (FTC: 41/1),
'Bir gün Nasreddin Hoca ölmüş gibi davrandı.'

eezi hilimke vur- 'ölmüş gibi yapmak' ⇐ Farsçada *xod rā be çizî zeden* (خود را به چیزی زدن) '... gibi yapmak' (Kanar 2008: 744). Bu cümlede Farsça *xod rā be çizî zeden* (خود را به چیزی زدن) '...-mXş gibi yapmak' kalıbı (*xod rā be nāhořî zeden* 'hastaymış gibi görünmek' gibi), Halaç Türkçesine uyarlanıp anlam yönüyle aktarılmıştır.

4. 3. Halaç Türkçesinde ayrıca *zeden* (زدن) fiilindeki çeşitli anlamların kopyalandığı örnekler yer almaktadır. Bu örneklerde *zeden* (زدن) fiilinin kimi anlamları, Halaç Türkçesinde eş değeri olan *vur-* fiiline kopyalanmıştır:

(1) *bu qiiz iezūn vurdu biyābānqā vardı* (FTC: 107/46),
'Bu kız kendini kırlara (tarlalara) attı ve gitti.'

(2) *perdey vuri qıraxqa hinek taşgar* (FTC: 101/154),
'Perdeyi kenara itti, dışarı çıkıyor.'

(3) *haya adabiĝ sen qéydiĝ vurmıřaĝ* (TM: 80),
'Neden sen edep kurallarını bir kenara atmışsın.'

vur- 'atmak' ⇐ Farsçada *zeden* (زدن) 'atmak, itmek' (Kanar 2008: 744). Ayrıca Farsçada *be-kenār zeden* (به کنار زدن) 'kenara itmek, kenara atmak'; örneğin, *Sendeli-yi culūyiyeř rā be-kenār zed ve mā rā da'vet kerd* (صندلی جلویی را به کنار زد و ما را دعوت کرد) 'Önündeki koltuğu kenara itti ve bizi çağırdı.'

5. Sonuç

Halaç Türkçesi, bir taraftan Eski Türkçenin ses ve biçim özelliklerini büyük oranda korumuş, diğer taraftan da gelişimini İran'da resmî ve baskın dil Farsçanın etkisinde sürdürmek suretiyle yeni özellikler kazanmıştır. Bünyesinde hem geniş ölçüde arkaik unsurları hem de dil temasları sonucunda yeni eğilimleri barındırması yönüyle Halaç Türkçesi, dil bilimsel açıdan özgün bir örneği temsil etmektedir.

İran'da resmî ortamlar, eğitim, basın, medya gibi alanlardan günlük hayata uzanan bir düzlemde hâkim dil Farsçadır. Bu durum, ana dili başka olan konuşurlarda "iki dillilik" olgusunu

doğurmuştur. İki dilli konuşurlarda dil değiştirme sonucunda, çok yönlü dil bilgisel kopyalamaların gerçekleştiği dil ilişkileri bağlamında bilinen bir durumdur. Kopyalama süreçlerinde dilbilimsel özellikler, dil statüsü gibi birtakım faktörler belirleyici olmaktadır. Buradan hareketle Halaç Türkçesinde kimi dilsel unsurlar, tabiatıyla Farsçadan kopyalanmıştır. Kopya ürünü olan unsurların bir kısmının kaynağı ise Farsça *zeden* (زدن) ‘vurmak, vd.’ fiilidir. Bilhassa isim + fiil dizilişli birleşik fiiller, Farsça denklemlerinden kopyalama yoluyla oluşturulmuştur. Bununla beraber *zeden* (زدن) fiilinin çeşitli anlamları da (‘atmak, itmek’ gibi), Halaç Türkçesinde dengi olan *vur-* fiiline kopyalanmıştır.

Halaç Türkçesinde ayrıca; Türkçe düşünüşün bir ürünü mü, ilişki sonucu bir kopyalama mı yoksa ortak düşünüşün bir sonucu mu olduğu belirlenemeyen örnekler de yer almaktadır:

(1) *xéyme vuror yadlarımıyn sefiçe* (QB: 11),

‘Çadır kuruyor hatıralarımın safında.’

xéyme vur- ‘çadır kurmak’, Farsçada *xeyme* (<Ar.) ‘çadır’ kelimesi ile *xeyme zeden* (زدن خيمه) ‘çadır kurmak’ (FTS: 272). *vur-* < *ur-* fiilinin Türkçede baştan beri ‘kurmak, tesis etmek’ anlamlı kullanımları vardır. Örneğin Orhon yazıtlarında, *y(ä)lmä : k(a)rgu : (ä)dgüti : urg(t)l : b(a)s(i)tma : t(e)m(i)ş : (T 34)* (Şirin 2016: 531) ‘Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir (kur).’ cümlesinde bu anlam geçerlidir. Söz konusu birleşik, Arapçada da *zarabe’l haymete* ‘çadır dikmek’ şeklinde (Sarı 2013: 895) *zarabe* (ضَرْب) ‘vurmak, vd.’ fiili ile yapılmıştır. Dolayısıyla burada ne tür bir gelişmenin gerçekleştiğine karar vermek güçtür. Diller arasında bu tür çakışmaların örnekleri çoktur ve tabiidir.

Çeviri Yazı İşaretleri ve Kısaltmalar

/é/ kapalı /e/ ünlüsü

/ā/ uzun /a/ ünlüsü

/ē/ uzun /e/ ünlüsü

/ō/ uzun /o/ ünlüsü

/ū/ uzun /u/ ünlüsü

/ğ/ art damak /g/ ünsüzü

/x/ art damak /h/ ünsüzü

/q/ art damak /k/ ünsüzü

/ŋ/ damak /n/’si

Ar. Arapça

Far. Farsça

İng. İngilizce

Peh. Pehlevice

Kaynaklar

Aliakbar Dehkhodâ. Loghatnâme (1998) (ed. Mohammad Mo’in ve Ja’far Shahidi), Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran.

ARIKOĞLU, Ekrem (2005) *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara. (=HTS)

ATA, Aysu (2004) *Karahanlı Türkçesi. Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası). Giriş-Metin-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.

ATEŞ, Ahmed-TARZİ, Abdülvehhab (1976) *Farsça Grameri*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

BOSNALI, Sonel (2007) “Halaç Türkçesinde Buyruk, İstek, Şart ve Gereklilik Tümceleri”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007, Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, (ed. Hayati Develi), 4, C.1 İstanbul, s. 103-114.

BOSNALI, Sonel (2012) “Dil Edimi Açısından Halaççanın Konumu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, s. 45-67.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

CEMRASİ, Ali Asker (2012) *Tülkü Matah*, Tahran. (=TM)

- CLAUSON, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- CSATÓ, Éva Ágnes vd. (2012) “Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case”, *Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, Routledge.
- DOERFER, Gerhard (1963-1975) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard-TEZCAN, Semih (1994) *Folklore-Texte der Chaladsch*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. (=FTC)
- DOĞAN, Talip (2016) *Geşeng Ginle. Horasan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ECKMANN, János (2003) *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984) *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-*, Gazi üniversitesi Yayınları, Ankara.
- EKER, Süer (2009) “Türk İnan İlişkilerinde Divanü Lügati’t-Türk’ün Tanıklığı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı*, s. 70-85.
- EKER, Süer (2010) “Türkçe-Farsça İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine”, *Sosyoloji Yazıları 1*, s. 197-210.
- EKER, Süer (2013) “Türk-İnan Dil Temasları-I Türk-İnan Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış”, *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 491-500.
- ELMALI, Murat (2009) *Daşakarmapathaavadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A. (2012) *Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam*, Vizyon Yayınevi, Ankara. (=QBS)
- GÖKDAĞ, Bilgehan A. (2013) “İnan Türkleri”, *Yeni Türkiye*, 54, s. 2203-2213.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A.-DOĞAN, Talip (2016) *İnan’da Türkler ve Türkçe*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine-DURANLI, Muvaffak (1999) *Altayca Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara. (=ATS)
- JOHANSON, Lars (1998) “Code-copying in Irano-Turkic”, *Language Sciences* 20, s. 325-337.
- JOHANSON, Lars-BULUT, Christiane (2006) *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- JOHANSON, Lars (2014) *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (çev. Nurettin Demir), TDK Yayınları, Ankara.
- KANAR, Mehmet (1995a) *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, Şirin Yayınevi, Tahran. (=TFS)
- KANAR, Mehmet (1995b) *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Şirin Yayınevi, Tahran. (=FTS)
- MACKENZIE, D. N. (1971) *A Concise Pahlavi Dictionary*, London Oxford University Press, New York.
- PALMBAHA, A. A. (1955) *Tiva-Orus Slovari*, Moskova. (=TOS)
- SARI, Mevlüt (2013) *El-Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1997) *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara.
- TAHİR, Kemal (2007) *Rahmet Yolları Kesti*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, ŞİNASI (1976) *Uygurca Metinler II. Maytrisimit*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- TEKİN, Talat (2013) *Irk Bitig*, TDK Yayınları, Ankara.
- ŞEN, Serkan (2017) *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara.
- ŞİRİN, Hatice (2016) *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- VASİLİEV, Yuriy (1995) *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara. (=TSS)

Elektronik Kaynaklar

<http://lugatim.com/>

<http://www.parsi.wiki/>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama

ORTA ÇAĞ AZERBAJYAN-TÜRK EL YAZMALARININ BAZI İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Möhsün NAĞISOYLU¹

Özet:

Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmaları bu devrin Osmanlıca el yazmaları gibi Türkîde yazılmıştır. Bu yazmalar arasında dil bakımından da kesin bir fark görülmemektedir. Benzerliklerin çok olmasına rağmen Orta Çağ Azerbaycan-Türk yazmaları bazı imlâ özellikleri ile seçiliyor. Bu özellikler sırasında seçtiğimiz hususlar dikkat çekiyor:

1. Orta Çağ Azerbaycan-Türk yazmalarında gerek uzun ünlüler (a, i, u), gerekse kısa ünlüler (e, o, ö, ü) genellikle Arap alfabesinin uygun harfleriyle işaretlenmiştir. Orta Çağ Osmanlı el yazmalarında ise kısa ünlülerin Arap yazı kurallarına uygun olarak hareketlerle işaretlenmesi tercih edilmiştir.

2. Orta Çağ Azerbaycan-Türk yazmaları genel olarak hattı-nestalık istinsah edilmiştir. Eski Osmanlıca metinlerde ise hattı-neshiye ve hattı-talîk kullanılmıştır.

3. Orta Çağ Azerbaycan-Türk yazmalarında *sağır nun* (ن) (nazal n veya kafi nun) işareti iki harfle yani *kaf* ve *nun* harfleriyle gösterilmiştir. Eski Osmanlıca metinlerde ise *sağır nun* sadece *kaf* harfiyle ifade edilmiştir. Bazı Azerbaycan-Türk yazmalarında sözkonusu harfin üzerinde üç nokta konulması şekline de rastlamak mümkündür.

4. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde sonu *ğaf* harfi Türkiye Türkçesinde ise *k* harfi ile yazılan bir veya iki heceli kelimeler Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarında daha çok *خ* *xe* harfi ile yazılmıştır. Örneğin: - چوخ - *çox*//*çoh*; توپراخ - *toprax*//*toprah*; اوخ - *ox*//*oh*. Bu kelimelerin tek hecelileri çağdaş Azerbaycan Türkçesinde de *çox*, *ox* şeklinde yazılıyor. İki heceli kelimeler ise Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde *q* harfiyle yazılmaktadır. Örneğin: *otaq*, *qonaq*, *bulaq* vb.

5. Orta Çağ Azerbaycan-Türk yazmalarının karakteristik imlâ özelliklerinden biri bazı kelimelerin iki veya daha fazla varyantlarda yazıya alınmasıdır. Bu özellik eski Osmanlıca metinlerde de dikkat çekici hususlar sırasında yer alır.

Şunu da kaydetmek gerekiyor ki, bahsi geçen özellikler bir eserin Azerbaycan'da veya Osmanlı Türkiyesinde istinsah edilmiş nüshalarında görülmektedir. Örneğin, Nesimî *Divan*'ının söz konusu bölgede istinsah edilmiş yazma nüshaları imlâ özellikleri bakımından farklı nitelikler taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Orta Çağ, Türkî, Azerbaycan, istinsah, ünlü, imlâ, yazma.

Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarının tipik imlâ özelliklerinin incelenmesi (bk. ADİLOV, Memmed) edebî dil tarihi, özellikle de tarihî fonetik için (bk. AHUNDOV, Ağamusa) ne kadar önemliyse, paleografi ve metin bilimi için de (bk. ADİLOV, Memmed) bir o kadar önem taşımaktadır. Şöyle ki, bu alanın iyice araştırılması farklı yazmaların gerek aktarılma tarihini gerekse arealını tahmini olsa bile belirlemek konusunda müstesna rol oynamaktadır.

Orta Çağ'a ait Azerbaycan-Türk el yazmaları bazı karakteristik özelliklerine göre dönemin Osmanlıca el yazmalarından ciddi şekilde farklı değildir. Onların sırasında öncelikle her iki bölgede hazırlanmış yazmaların dilinin "Türkî" olmasını belirtmek gerekmektedir. Bu el yazmalarını dil açısından da ayırt etmek o kadar da kolay değildir. Nitekim, görkemli Türkiye âlimi Agah Sırı Levent'in doğru olarak belirttiği gibi:

"Türkiye Türkçesi ile Azeri (Azerbaycan-M.N.) Türkçesini, ilk devirlerde (XIII-XV asırlarda-M.N.) kesin olarak ayırmaya olanak yoktur. Her iki kol arasında bugün görülen ayrımlar,

¹ Ordinaryus Prof. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü Başkanı

ilk devirlerde pek belirli değildi. Ortak özelliklerin çoğu zamanla Türkiye Türkçesinde kaybolmuş, buna karşılık Azeri Türkçesinde daha belirli bir hal almıştır.” (LEVEND, 93).

Gerçekten de gerek Yunus Emre'nin, gerek İmadeddin Nesimi'nin gerekse Muhammed Fuzuli'nin dili çağdaş Azerbaycan ve Türk okuyucusu için aynı derecede anlaşılırdır ki, bu da A.S.Levend'in yukarıdaki görüşünde haklı olduğunu ispat etmektedir.

Orta yüzyıllara ait diğer Azerbaycan-Türk el yazmalarını tipik yazım özelliklerine göre iki gruba ayırabiliriz: 1. Arapça metinlerdeki gibi, kısa ünlü harflerin, esasen, hareketlerle belirtildiği yazmalar. 2. Arapça metinlerden farklı olarak, kısa ünlü harflerin mümkünse genellikle, uygun Arap harfleri ile belirtildiği yazmalar.

Birinci gruba ait el yazmalarının iki karakteristik özelliği daha vardır: a) genellikle, nesih hattı ile aktarılmaları ve tümüyle harekeli olmaları; b) dil arkası sonorlu titreşimli ses olan ve Türk dillerinin eski ünsüzlerinden olan “sağır nun” un, esasen, ك “Kaf” harfi ile belirtilmesi.

İkinci gruba ait yazmaların da iki temel özelliği vardır: a) esasen, nestalik hattı ile aktarılmaları; b) “sağır nun”un, esasen, نك “Nun” + “Kaf” digraphı ile ifade edilmesi (bk. NAĞISOYLU, Möhsün, 64).

Genel olarak birinci gruba ait kabul ettiğimiz yazmaların çoğu Osmanlı Türkiyesi sınırları içinde, ikinci gruba ait el yazmaları ise, esasen, Orta Çağ Azerbaycan'ının çeşitli bölgelerinde aktarılmıştır. Nesimi *Divan*'ının nesih hattı ile aktarılmış, harekeli, aktarılma tarihi ve yeri bütün niteliklerine göre birinci grup el yazmalara ait sayabiliriz (M-227). Ayrıca XV. yüzyıl şair-mütercimi Veli Şirazi'nin görkemli Azerbaycan filozofu-şairi Şeyh Mahmud Şebüsteri'nin (1287-1320) aynı adlı Farsça mesnevisinden serbestçe-yaratıcı bir şekilde tercüme ettiği *Gülşen-î-raz* (“Sır bahçesi”) eserinin 907/501 tarihli St. Petersburg nüshasını (FS-361), *Kitâb-ı Dede Korkut'un* her iki bilinen nüshasını, Muhammed Fuzuli'nin *Hadikatü's-Süedâ* (Hoşbehtler bahçesi) eserini XVI. yüzyıla ait (M-249) Bakü nüshasını ait kabul ediyoruz. Ekleme lâzım ki, Nesimi *Divan*'ının birinci Bakü nüshası da paleografi özelliklerine göre, kanaatimizce, XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Türkiyesi sınırları içinde aktarılmıştır.

İkinci gruba XVI. yüzyılın görkemli Azerbaycan mütercimi ve kâtibi Muhammed bin Hüseyin Katib Nişati'nin Farsça'dan yaptığı *Şühedâ-nâme* (M-259) (945/1539) ve *Şeyh Sefi Tezkiresi* (948/1542) adlı hacimli tercüme eserlerini (FS-645) ait edebiliriz. Nesimi *Divan*'ının ikinci Bakü nüshası Kuzey Azerbaycan topraklarında aktarılmıştır ve gerek hattına (nestalik), gerekse diğer özelliklerine göre ikinci grup Azerbaycan-Türk el yazmalarına tam uygundur.

Genel olarak Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarının paleografî, orfografî, imlâ özelliklerinin incelenmesi ve karşılaştırmalı tahlili sonucunda aşağıdaki hususlar dikkat çekmektedir:

1. Bilindiği üzere, Arap alfabesinde ünlü sesleri ifade etmek için üç harf kullanılmaktadır: ا (elif), و [vav] ve ع [ye]. Bu harflerden birincisi genellikle, [A] sesini, ikincisi [U] sesini, üçüncüsü ise [İ] sesini ifade eder. Arap dilinde bu sesler telaffuzundan dolayı uzun sayılır ve bu nedenle onların ifadesi için alfabede özel harfler vardır. Diğer ünlü sesler ise Arap alfabesinde uygun hareketlerle belirtilir. Orta Çağ'a ait Osmanlıca metinlerde de aynı durum görülmektedir, yani [A], [U], [İ] seslerinin ifadesi için yukarıda belirtilen harfler, diğer ünlü harflerin ifadesi için ise uygun hareketler kullanılmaktadır. Aynı döneme ait Azerbaycan-Türk el yazmalarında ise [A], [İ], [U] sesli harfleri ile birlikte, diğer ünlü harflerin ifadesi için de bir kural olarak uygun Arap harflerinin kullanımını görürüz. Şöyle ki, Orta Çağ'da Azerbaycan'da hazırlanmış Türkçe metinlerde ا (elif) harfinden kelime başında [A] sesi ile birlikte, [E], [Ə], [O], [Ö] seslerini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Sonuncu iki sesin ifadesi için çok zaman “elif” harfinin yanında “vav” harfinin de işlenmesi görülmektedir. Örneğin: اون on, اوروörümcek vb. Bu gibi sözler eski Osmanlıca metinlerde ise sadece ا elif harfi ile yazılmıştır. Orta Çağ

Azerbaycan-Türk el yazmalarında söz ortasında ve sonunda dudaklanan [O], [Ö], [U], [Ü] seslerinin ifadesi için و [vav] harfi kullanılmaktadır. Örneğin: چوق *çoq*, توتون *tütün*, بللو *bellü*, قوتلو *qutlu* ve s.

Eski Osmanlıca metinlerde ise bu tür kelimelerdeki, yuvarlak ünlülere, genellikle söz ortasında karşılık hareke ile ifade olunması izlenilmektedir. Osmanlı kâtipleri söz sonundaki [ı], [i] ünlülerini de hareke ile ifade etmişlerdir. Örneğin, اچد *açdı*, ائتد *etdi* vb. (bk. NAĞISOYLU, 166). Görkemli edebiyat-dilbilimci Prof. Cihangir Kahramanov'un görüşüne göre, bu imlâ özelliği "eski harekeli yazı geleneği ile" ilgilidir (QAHRAMANOV, 21). Bu özellik Orta Çağ'a ait diğer Türk metinlerinde de kendini göstermektedir (HAДЖИП, 60). Azerbaycan Türkçesinde olan el yazmalarında ise tabî ki, bu sözlerin sonunda ى (ye) harfi yazılmıştır. Demek ki, eski Osmanlıca metinlerde ünlü seslerin ifadesi için genellikle harekeler kullanıldığı hâlde, bunun aksine Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarında uygun Arap harflerinin kullanımı izlenmektedir.

2. Arap ve Fars söz birleşmelerinde birinci taraf sessizle bittiğinde ondan sonra izafet terkinin göstericisi olan "E" sesi yazıda ayrı bir harfle belirtilmez. Örneğin: حق عيان *hakk-e eyan*, نورحق *nur-e hakk* vb. El yazmasında ise kâtip bu türden birleşiklerin birinci taraflarından sonra izafet terkinin göstergesi olarak ى "ye" harfini kullanmıştır. Örneğin: حقى عيان *hakk-i eyan*, نوری حق *nuri-hakk* vb. (NESİMİ 34). Bu özelliği aynı birleşmelerin Azerbaycan-Türk dilinde telaffuz şeklinin yazıda ifadesinin göstergesi olarak kabul edilebiliriz. Benzer duruma Şirazi'nin *Gülşen-i Râz* tercümesinin Viyana nüshasında da rastlayabiliyoruz: نوروزى عزت *Nouruzi-izzet*, گلشنى راز *Gülşen-i raz* ve s (NAĞISOYLU, 2004: 34).

3. Başka bir yazım özelliği bazı Türkçe kökenli kelimelerin sonundaki "I", "İ" seslerinin ى "ye" harfi ile değil, hareke ile belirtilmesidir: اولد *oldı*, جان *canı* vb. (NAĞISOYLU, 2003: 30; QAHRAMANOV, 21). Bu duruma Şirazi'nin *Gülşen-i Râz* tercümesinin belirtilen nüshasının (FS-361) yanı sıra, Fuzuli'nin *Hadikatü's-Süeda* âeserinin el yazmasında (M-249) ve XVI. yüzyıl mütercimi Bevacici'nin *Kevâmilü't-Ta'bir* tercümesinin Bakü nüshalarında da (D 13) rastlıyoruz. *Gülşen-i Râz* tercümesinin el yazmasındaki bir örnekte ise söz sonunda gelen "E" sesi de hareke ile belirtilmiştir: يرد *yerde* (NAĞISOYLU, 2004: 38). Kaydetmek gerek ki, Orta Çağ'a ait Türk metinleri üzerindeki gözlemlere dayanarak, ister "I", "İ" seslerinin, gerekse "E" sesinin söz sonunda hareke Arap yazı geleneğinin etkisinin bir sonucu olarak kabul etmek doğrudur.

4. Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmaları, genellikle, nestalik hattı ile yazılmıştır. Bilindiği gibi, bu hattın yaratıcısı ünlü Azerbaycan hattatı Mir Ali Tebrizi olmuştur. Eski Osmanlıca metinler ise genelde ya talik, ya da nesih hattı ile aktarılmıştır.

5. Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarında "sağır nun" sesinin ifadesi olarak esasen iki harf: ن [Nun] ve ک [Kaf] digraphı نک kullanılmıştır (AHUNDOV, 210). Bilindiği gibi, dil arkası, sonore, titreşimli ses olan "sağır nun" (AHUNDOV, 210) Türk kökenli kelimeler için seciyevidir ve sadece söz ortasında ve sonunda işlenir. Örneğin: کونکول *könül*, سنونک *señün* vb. Eski Osmanlıca metinlerde ise "sağır nun" bir harfle "kaf" ile belirtilmiştir: گونک *gönül*, سنوک *señün* vb. İlginçtir ki, bazı klasik Azerbaycan-Türk metinlerinde kaf harfinin üstünde üç nokta konulmuştur.

Dikkat çeken makam, bazı klasik Azerbaycan-Türk el yazma metinlerinde kâf harfinin üzerinde üç nokta konmasıdır. Belirtmek gerekiyor ki, bazı el yazmalarında Türk kökenli kelimelerde de "G" sesini bildiren ک [kâf] harfinin üzerinde de üç noktanın konulması durumuna rastlıyoruz. Örneğin: گوز *güz* (sonbahar). Anlaşılan, kâtipler bu kelimenin ilk sesinin [K] değil, [G] olduğunu belirtmek için üç noktadan istifade etmişler. Şirazi'nin *"Gülşen-i Râz"* tercümesinin St.Petersburg nüshasında da kâtip (Musliheddin ibn Eyyub) "sağır nun" sesini eklemek için, genellikle, normal ک kâf harfini kullansa bile, bu sesi bazı kelimelerde üzerine üç nokta konmuş "kâf" (ک) şeklinde ifade etmiştir. Örneğin: اوک *oğ*, طاکی *tağı*, صوکی *soğı* vb. Bu el yazmada kâtip bazı durumlarda "G" sesini göstermek için de "kâf" harfinin üzerinde üç nokta koymuştur: گونک *göğden*, گونک *gönül* vb.

Nesimi *Divanı*'nda ise "sağır nun" sadece ک "kâf" harfi ile belirtilmiştir. Örneğin: یزک *yüzük*, könlümi *könlümi*, کپرگؤن *kiprügün*, صچک *saçuk* (103a), بکا *bağa* (179b), انوک *anuk* (180a) vb. Şunu da belirtelim ki, örneklerden de görüldüğü gibi, "sağır nun yalnız iki makamda, ya kelimenin ortasında ya da sonunda bulunur (ELİZADE, Samet). *Şühedâ-nâme*'nin Şiraz'da hazırlanmış mevcut autograf el yazmasında ise bazı kelimelerde "g" sesini ve "sağır nun"u eklemek için ک kâf harfinin üzerine değil, altına üç nokta konulmuştur: گؤز *güz*, گرد *gerd*, انکار *anar* vb .

Açıklık için belirtelim ki, yukarıdaki sözü "göz", "gez" / "kez" (kez) ve "köz" olarak da okumak mümkündür. Bu yüzden kâtip bu sözcüğün "köz" olarak da okunabilecek olmasından kaygılanarak ilk harfin üzerine üç nokta da koymuştur. XVI. yüzyıl Azerbaycan tercüme yazıtı *Şühedâ-nâme*'de bazı Fars kökenli kelimelerde de [K] sesi ile [G] sesini ayırt etmek için birkaç sözcükte kâtip son sesi belirtmek için "kâf" harfinin üzerine üç nokta koymuştur (NAĞISOYLU, 2003: 67).

6. Çağdaş Azerbaycan edebî dilinde sonu خ "xe" harfi ile biten tek heceli kelimeler gibi sonu ق "kaf" harfi ile biten ve [X] [Ġ] olarak telaffuz edilen iki veya daha çok heceli kelimelerin birçoğu Orta Çağ'a ait Azerbaycan-Türk el yazmalarında (örneğin: *Esrâr-nâme Meâli*'nde, *Şühedâ-nâme*'de, *Şeyh Sefi Tezkiresi*'nde) daha çok خ [xe] harfi ile yazılmıştır: چوخ *çox*, اوخ *ox*, توپراخ *toprax* vb. Söylemek lâzım ki, bu sözcüklerin sonunda ق [kaf] harfinin kullanılması hâllerine de rastlayabiliyoruz. Eski Osmanlıca el yazmalarında ise bu kabil sözcüklerde yalnız ق [kaf] harfi kullanılmıştır ve bu sözcükler çağdaş Türk dilinde [K] sesini ifade eden [ka] harfi ile yazılır: *çok*, *ok*, *toprak* vb. Kanaatimizce, bu tür sözcüklerin çağdaş Türkçe'de [ke] harfi ile yazılmasında, ayrıca [K] gibi telaffuzunda onların Orta Çağ'da eski Osmanlıca metinlerde ق [kaf] harfi ile yazılmasının da belirli etkisi ve rolü olmuştur.

Genellikle belirtmek isteriz ki, Orta Çağ Türkçe metinlerde Türk kökenli kelimelerde, özellikle de söz sonunda خ "xe" harfinin baskın olması sadece Azerbaycan coğrafyasında düzenlenmiş, aktarılmış yazma nüshalara özgü imlâ kaidelerinden biridir. Örneğin, Nesimi *Divanı*'nın bir nüshasında dikkat çekici noktalardan biri de kâtipin bazı Arap kökenli kelimeleri Azerbaycan-Türk telaffuzuna uyarlanmış şekilde yazmasıdır. Örneğin, kâtip بن *bin* (oğul) sözünü بین *bin* gibi, ساکن *saken* sözünü ساکین *sakin* şeklinde yazmıştır (QAHRAMANOV, 38).

7. Bilindiği üzere, Orta Çağ Türkçe metinlerin çoğunda, aynı zamanda Farsça metinlerin birçoğunda kâtipler "C" ve "Ç" seslerini ifade etmek için, genellikle, ج "cim" harfini kullanmışlardır. Nesimi *Divanı*'nın bir nüshasında kâtip aynı sözcükleri چ "çe" harfi ile yazmıştır. Örneğin: یولچی *yolçı*, چوخ *çox*, ایچه گور *içe gör* vb. İlginçtir ki, kâtip bünyesinde "C" sesi olan bazı Fars kökenli sözleri de چ "çe" harfi ile yazmıştır. Örneğin, جهان *cehan* yerine جهان *çehan*, چوش *çuş* yerine چوش *çuş* vb. (QAHRAMANOV, 35). Belirtmek gerekiyor ki, *Şühedâ-nâme* yazmasında ise kâtip bazen aynı kelimeleri hem ج "cim", hem de چ "çe" harfi ile yazmıştır: چيکن جيکن / *çiğın* / *ciğın*, دمورچی / *demürçi* / *demürçi* vb. (NAĞISOYLU, 2003: 81). Bu durumu aynı kelimelerin Azerbaycan Türkçesinin çeşitli şivelerinde farklı telaffuzunun yazıda ifadesi gibi kabul etmek doğru olur.

8. Orta Çağ'da yazıya alınan Azerbaycan-Türk el yazmalarına has olan imlâ özelliklerinden biri de onların, hemen hemen çoğunda kabarik şekilde kendini gösteren imlâ sabitsizliği, yani Türk kökenli aynı kelimelerin iki veya daha fazla farklı grafik varyantta yazılmasıdır. Örneğin, XVI. yüzyıl Azerbaycan-Türk tercüme abidesi *Şühedâ-nâme*'de çağdaş edebî dilimizdeki *çok*, *toprak* gibi kelimelerin dört farklı grafik varyantına rastlıyoruz (NAĞISOYLU, 2003: 78). Böyle imlâ sabitsizliği eski Osmanlıca metinler için de karakteristik özelliklerden biridir diyebiliriz. Örneğin: Nesimi *Divanı*'nın bir nüshasında diğer nüshadan farklı olarak kalın ünlü sesli Türk kökenli kelimeler ekseriyetle ص "sad" harfi ile değil, س "sin" harfi ile yazılmıştır: ساچ *saç*, سورمق *sormaq*, سيغمزم *sığmazam* vs. Yukarıda bahsettiğimiz gibi *Şühedâ-nâme*'nin autograf el yazmasında da içeriğinde kalın ünlü sesli Türk kökenli sözcükler, bir kaideye esaslanarak س "sin" harfi ile yazılmıştır: سو *su*, سايرو *sayru*, سوردم *sordum* vs. Bunun yanı sıra, kâtipin bazı aynı

sözcükleri iki varyantta yazması da dikkat çekiyor. Meselâ: *قدم باسدى/قدم ياصدى sola, سوله/صوله* kadem basdı ve s. (NAĞISOYLU, 2003: 81). Nişati hatta Türk kökenli *hangı* kelimesinin ilk sesini de iki muhtelif Arap harfi ile göstermiştir: *هانقى/حانقى* (NAĞISOYLU, 2003: 83). Malûmdur ki, burada esas konu Orta Çağ Türk metinlerine özgü imla sabitsizliğidir. Şunu da ekleyelim ki, Ortaçağ Azerbaycan-Türk ve eski Osmanlıca metinleri için belirttiğimiz karakteristik yazım özelliklerini aynı eserin Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde ve Osmanlı Türkiyesi'nde aktarılmış çeşitli el yazmalarında izlemekteyiz. Örneğin, ünlü Azerbaycan şairi İmadeddin Nesimi *Divan*'ının XVI. yüzyılda tarihî Azerbaycan topraklarında ve Osmanlı Türkiyesi'nde aktarılmış iki farklı Bakü nüshası yukarıdaki karakteristik imlâ özelliklerine göre birbirinden ciddi şekilde farklıdır.

Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarının imlâ özellikleri ile ilgili yaptığımız incelemelerde son olarak şunu da eklemek gerekir ki, bu tür bilimsel araştırmalar genel olarak Orta Çağ Azerbaycan-Türk el yazmalarına özgü olan bir çok yazım nitelikleri hakkında muayyen görüşlerin elde edinmesi, dönemin imlâ meselelerinin genel manzarasının öğrenilmesi, bu yönde bazı genellemeler yapılması ve en önemlisi, araştırmalar temelinde orta yüz yıllara ait ayrı ayrı yazma nüshalarının aktarılma coğrafyasının ve tarihinin tahmini bile olsa, belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- ADİLOV Memmed (2002), *Azerbaycan Paleoqrafiyası ve Tarixi Orfoqrafiya Meseleleri*, Nurlan, Bakı.
- AHUNDOV, Ağamusa (2012), *Seçilmiş Eserleri*, 2 cildde. 1-ci cild. Elm ve tahsil, Bakı.
- ELİZADE, Samet, “Azerice elyazmalarda işlenmiş *نک* herfbirleşmesi (diqraf) hakkında”. *ADU-nun Elmi eserleri / Dil ve Edebiyyat*, s.26-29.
- QAHRAMANOV, Cahangir (1970), *Nesimi “Divan”ının Leksikası*, Elm, Bakı.
- LEVEND, Agah Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1 cilt. Giriş. Ankara,
- NAĞISOYLU, Möhsün (2000), *Orta Asırlarda Azerbaycanda Tercüme Seneti*, Elm, Bakı.
- NAĞISOYLU, Möhsün (2003), *XVI Asr Azerbaycan Tercüme Abidesi “Şühadenname”*, Nurlan, Bakı.
- NAĞISOYLU, Möhsün (2004), *Şirazi'nin “Gülşeni-raz” Tercümesi*, “Nurlan”, Bakı.
- NESİMİ, İmadeddin (1973), *Eserleri*, I cild. (*Elmi-tenkitli metin ve Mukaddime: Cahangir Qahramanov*). Elm, Bakı.
- НАДЖИП, Эмир (1989), *Исследования по истории тюркских языков XIV века*, Наука, Москва.
- D-13 *کوامل التعبير مترجم بوازیچی، باکو، الیازمالار انستیتوتو،*
- M-188 *دیوان سید عمادالدین نسیمی، باکو، الیازمالار انستیتوتو*
- M-227 *دیوان سید عمادالدین نسیمی، باکو، الیازمالار انستیتوتو*
- M-249 *حدیقه السعدا محمد فضولی، باکو، الیازمالار انستیتوتو*
- M-259 *شهدانامه، مترجم محمد حسین کاتب نشاطی، باکو، الیازمالار انستیتوتو*
- FS-361 *گلشن راز شیرازی، باکو، الیازمالار انستیتوتو،*
- FS-645 *شیخ صفی تذکره سی، مترجم محمد حسین کاتب نشاطی، باکو، الیازمالار انستیتوتو،*

KÖL TİĞİN BENGÜ TAŞININ GÜNEY YÜZÜNÜN AZERBAYCAN TÜRKÇESİNE YAPILMIŞ AKTARMALARININ MUKAYESESİ VE YENİ BİR AKTARMA ÖNERİSİ

Orhan BALDANE*

Özet

II. Köktürk Kağanlığı döneminde *Tunyukuk*, *Köl Tigin* ve *Bilge Kağan* adına dikilmiş olup *abide*, *anıt*, *yazıt* ve *bengü taş* gibi farklı terimlerle anılan taşların üzerindeki metinler, Türkçenin tespit edilebilmiş yazılı ilk uzun metinleri olmaları bakımından oldukça kıymetlidir. Bahsi geçen taşlar için bu çalışmada, *bengü taş* terimi kullanılacaktır. Bu çalışmada ilk olarak bengü taşlardaki metinlerle ilgili Azerbaycan'da bugüne kadar neşredilmiş başlıca kitapların tasnifli bir bibliyografyası verilecektir. Ardından Əbülfəz Rəcəbli (2009), Gülxanım Vəliyeva (2013) ve Nizami Xudiyev (2015) tarafından Azerbaycan'da yayımlanmış üç farklı eser, Köl Tigin bengü taşının güney yüzündeki 13 satırlık metin için Azerbaycan Türkçesiyle vermiş oldukları aktarmalar bakımından karşılaştırılacaktır. Karşılaştırma yapılırken Ahmet Bican Ercilasun (2016) ve Hatice Şirin (2015) tarafından Türkiye Türkçesine yapılmış aktarmalardan da faydalanılacaktır. Aktarma metinlerinin arasındaki farklar, yanlış olduğu düşünülen ifadeler ve öneriler tablo aracılığıyla gösterilecektir. Ayrıca, önerilen yeni kelimeler ve kelime grupları madde madde açıklanacaktır. Çalışmanın sonundaysa incelenen aktarma metinlerinden ve karşılaştırmalardan elde edilen veriler doğrultusunda Köl Tigin bengü taşının güney yüzünün Azerbaycan Türkçesine tarafımızdan yapılmış yeni bir aktarması verilecektir. Bununla birlikte, lehçe içi ve lehçeler arası karşılaştırmalı çalışmaların önemine de dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Köl Tigin, Köktürk, Azerbaycan Türkçesi, aktarma, bengü taş, abide, yazıt

Giriş

Bengü taşlardaki yazı sisteminin 1893 yılında Danimarkalı dil bilimci Vilhelm Thomsen tarafından çözümlenmesinin ardından geçen 124 yıl boyunca bu metinlerle ilgili yüzlerce yayın yapılmıştır. Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin, Talat Tekin, Ahmet Bican Ercilasun, Osman Fikri Sertkaya, F. Sema Barutcu Özönder, Cengiz Alyılmaz, Mehmet Ölmez, Osman Mert, Hatice Şirin ve Erhan Aydın gibi Türkologlar, konuyla ilgili Türkiye'deki araştırmacıların başında gelmektedir. Yabancı Türkologlardan ise Wilhelm Radloff, Vilhelm Thomsen, Sergey Malov, Marcel Erdal, Dmitriy Vasilyev, Arpad Berta ve Takashi Ösawa gibi isimlerin bengü taşlarla ilgili önemli yayınları bulunmaktadır. Bu çalışmaların dışında, Türkiye dışındaki Türk dünyasında da birçok Türkolog tarafından çeşitli araştırmalar neşredilmiştir. Kazak Türklerinden Gubeydulla Aydarov, Kırgız Türklerinden Çetin Cumagulov ve Özbek Türklerinden Gani Abdurrahmanov ve Alibek Rustemov, bengü taşlarla ilgili önemli çalışmalara imza atmışlardır¹. Bengü taşlardaki metinler, günümüzde Türk lehçelerinin neredeyse hepsine aktarılmış durumdadır.

1. Azerbaycan'da Bengü Taşlar Hakkında Yapılan Çalışmalar

20. yüzyılda diğer tüm Türk topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan'da da bengü taşlar hakkındaki çalışmalar özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başlamıştır. Kitap hacmindeki çalışmaların dışında birçok araştırma yazısı Azerbaycan içinde ya da dışında kaleme alınmıştır ve halen de konuyla ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Bugüne kadar yazılmış olan makaleleri burada sıralamak çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu bölümde sadece kitap olarak neşredilmiş başlıca çalışmalar tasnif edilerek verilecektir.

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, elmek: orhanbaldane@gazi.edu.tr

¹ Ercilasun, bengü taşlarla ilgili yapılan çalışmaların detaylı bir bibliyografyasına *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eserinde yer vermektedir (Ercilasun, 2016). Ayrıca Erhan Aydın, *Türk Runik Bibliyografyası* adlı eserinde runik harfli Türkçe metinlerle ilgili binlerce çalışmayı listelemiştir (Aydın, 2017).

Əbülfəz Rəcəbli, Əbülfəz Quliyev, Qızılgül Abdullayeva, Əlisa Şükürlü, Nizami Xudiyev, Gülxanım Vəliyeva, A. Məhərrəmov, Fahrəddin Vəysəlli və Ramiz Əskər gibi araştırmacılar yaklaşık yarım yüzyıldır Azərbaycan'da bəngü taşlarla ilgili önəmli bir külliyyatın oluşmasını sağlamışlardır.

1.a. Bəngü Taşlarla İlgili Genel Çalışmalar

Bu çalışmalarda genel olarak hem bəngü taşlardaki metinlere yer verilmiş, hem de bu metinler üzerinde fonetikten leksikolojiye kadar birçok başlıkta incelemeler yapılmıştır. Bu mahiyetteki çalışmalar şunlardır:

1. MƏHƏRRƏMOV, A. M. (1967) *Qədim Türk Runik Yazılı Abidələr*, APİ, Bakı.
2. ŞÜKÜRLÜ, Əlisa; MƏHƏRRƏMOV, A. M. (1976) *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Dili*, APİ, Bakı.
3. ŞÜKÜRLÜ, Əlisa (1993) *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Dili*, Maarif, Bakı.
4. XUDİYEV, Nizami; QULİYEV, Əbülfəz (1993) *Qədim Türk Abidələrinə Aid Materiallar*. APİ, Bakı.
5. RƏCƏBOV, Əbülfəz; MƏMMƏDOV, Y. (1993) *Orxon-Yenisey Abidələri*, Yazıçı, Bakı.
6. QULİYEV, Əbülfəz (1994) *Əski Türk Yazılı Abidələri Müntəhabatı*, BDU, Bakı.
7. ABDULLAYEVA, Qızılgül (2002) *Qədim Türk Yazılı Abidələri – I*, Bakı.
8. ƏLİYEV, Yadigar (2004) *Qədim Türk (Runik) Yazılı Abidələrinin Dili*, Nurlan, Bakı.
9. ƏLİYEV, Yadigar (2005) *Orxon-Yenisey Abidələri və Orta Əsrlər Türk Ədəbi Dili*, Nurlan, Bakı.
10. ABDULLAYEVA, Qızılgül (2006) *Qədim Türk Yazılı Abidələri– II*, Bakı.
11. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2006) *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Dili I-II*, Nurlan, Bakı.
12. QIZILGÜL, Abdullayeva (2007) *Kül Tigin Abidəsi*, Azərnəşr, Bakı.
13. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2009) *Qədim Türk Yazısı Abidələri I-IV*, Nurlan, Bakı.
14. ƏSKƏR, Ramiz (2012) *Orxon Abidələri - Albom-Kitab*. Elm və Təhsil, Bakı.
15. VƏLİYEVA, Gülxanım (2013) *Qədim Türk Dili*, Elm və Təhsil, Bakı.
16. XUDİYEV, Nizami (2015) *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Dili*, Elm və Təhsil.

1.b. Bəngü Taşlardaki Metinlərin Fonetiki ilə İlgili Çalışma

1. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2004) *Göytürk Dilinin Fonetikası*, Nurlan, Bakı.

1.c. Bəngü Taşlardaki Morfemlərlə İlgili Çalışma

1. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2002) *Göytürk Dilinin Morfologiyası*, Bakı Universiteti, Bakı.

1.d. Bəngü Taşlardaki Metinlərin Söz Dizimi Məsələlərini Ele Alan Çalışmalar

1. QULİYEV, Əbülfəz (1992) *Qədim Türk Abidələrinin Sintaksisi*, Bakı.

2. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2003) *Göytürk Dilinin Sintaksisi*, Nurlan, Bakı.

1.e. Bəngü Taşlardaki Söz Varlığını Ele Alan veya Doğrudan Sözlük Şəklində Tertip Edilən Çalışmalar

1. XUDİYEV, Nizami; QULİYEV, Əbülfəz (1991) *Qədim Türk Abidələrinin Sözlüyü*, Bakı.
2. QULİYEV, Əbülfəz (1992) *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Sözlüyü*, Bakı.
3. XUDİYEV, Nizami; QULİYEV, Əbülfəz (1992) *Qədim Türk Sözlərinin Lüğəti*, Bakı.
4. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2001) *Qədim Türkcə-Azərbaycanca Lüğət*, AME Nəşriyyatı, Bakı.
5. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2004) *Göytürk Dilinin Leksikası*, Bakı.
6. MƏMMƏDOV, Aqşin (2015) *Tarixi Yaddaş Milli Dil Güzgüsündə: Qədim Türk Abidələrinin Leksikası və Azərbaycan Dili*, ADMİU, Bakı.

1.f. Bəngü Taşlardaki İsimləri Konu Edinen Çalışmalar

1. MƏMMƏDOV, Y. (1979) *Orxon-Yenisey Abidələrində Adlar: I.Cild*, APİ Nəşri, Bakı.

2. MƏMMƏDOV, Y. (1981) *Orxon-Yenisey Abidələrində Adlar: 2.Cild*, APİ Nəşri, Bakı.
3. YUNUSOVA, Vəfa (1999) *Orxon-Yenisey Abidələrində Şəxs Adları*, Bakı.
4. ƏLİYEV, Sevinc (2003) *Orxon-Yenisey Abidələrində Toponimlər*, Elm, Bakı.

1.g. Bengü Taşlardaki Fiilleri Konu Edinen Çalışmalar

1. RƏCƏBLİ, Ebülfəz (1982) *Orxon-Yenisey Abidələri Dilində Felin Məna Növləri*, Bakı.
2. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (1988) *Orxon-Yenisey Abidələri Dilində Felin Tərzləri*, Bakı.
3. QULİYEV, Əbülfəz (1997) *Orxon-Yenisey Abidələrində Felin Təsriflənməyə Formaları*, Bakı.
4. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2009) *Orxon-Yenisey Abidələri Dilində Felyaratma*, Bakı.
5. RƏCƏBLİ, Əbülfəz (2009) *Orxon-Yenisey Abidələri Dilində Felin Semantikasi*, Bakı.

1. Köl Tigin Bengü Taşının Güney Yüzünün Azərbaycan Türkçesine Yapılmış Aktarmalarının Değerlendirilmesi

Köl Tigin bengü taşı, 732 yılında Köl Tigin'in vefatının ardından ağabeyi Bilge Kağan tarafından Köl Tigin adına diktirilmişdir. Bu yazılı taşları diktirenler, bunlara *bengü taş* adını vermişlerdir (Ercilasun, 339 - 340. s.). Ercilasun'un yorumuna göre Köl Tigin bengü taşının müellifi Bilge Kağan'dır. Köl Tigin ve Bilge Kağan'ın yeğeni olan Yollug Tigin ise Bilge Kağan'ın sözlerini not etmiş, sonra da bengü taşın üzerine metnin yazılması esnasında yazıcılara 20 gün nezaret etmiştir. Yani Yollug Tigin, metni taşın üzerine bizzat yazmamıştır (Ercilasun, 311-312. s.).

Azərbaycan'da bugüne kadar yapılmış olan birçok çalışmada Köl Tigin bengü taşıyla ilgili çeşitli okuma önerileri ve Azərbaycan Türkçesine aktarılmış metinler ortaya konulmuştur. Yeni okuma önerileri ortaya atıldıkça bu tür kaynakların orijinal metinleri, buna bağlı olarak da lehçelere yapılmış olan aktarmaları değişikliğe uğramaktadır.

Köl Tigin bengü taşının güney yüzü, günümüz itibarıyla konuyla ilgili Türkologların yüksek oranda uzlaştıkları bir metne sahiptir. Ancak bu metin için bile yeni okuma önerileri sunulmaktadır. Bahsedildiği üzere, yeni okuma önerilerinin kendilerinden sonraki çalışmaların içeriğine etki ettiği düşünülürse kronolojik olarak yakın zamanda yapılan çalışmalar eğer dikkatli bir çalışmanın ürünüyse daha güncel ve doğru metinler sunabilmektedir. Bu çalışmada, bundan yola çıkılarak Köl Tigin bengü taşının güney yüzünün Azərbaycan Türkçesine bugüne kadar yapılmış olan bütün aktarmalarına değil, son 10 yıl içinde yayımlanmış kitaplar içinden üç çalışmaya başvurulmuştur. Əbülfəz Rəcəbli'nin *Qədim Türk Yazısı Abidələri – I Cild Göytürk Yazısı Abidələri*, Gülxanım Vəliyeva'nın *Qədim Türk Dili* ve Nizami Xudiyev'in *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Dili* adlı eserlerinde yer alan aktarmalar, bu çalışmada değerlendirilmiştir (Rəcəbli 2009; Vəliyeva 2013; Xudiyev 2015). Bu aktarma metinleri, Hatice Şirin'in *Kül Tigin Yazıtı Notlar* ve Ahmet Bican Ercilasun'un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eserlerdeki Türkiye Türkçesine yapılmış aktarma metinleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir (Şirin 2015; Ercilasun 2016). Köl Tigin bengü taşının güney yüzünün orijinal metni içinse yine Şirin ve Ercilasun'un bahsi geçen eserlerinde verilen metinler dikkate alınmıştır.

Bu metinlerin incelenmesindeki başlıca amaç, aktarma faaliyetlerinde lehçe içi ve lehçeler arası karşılaştırmalı çalışmaların önemini ortaya koyabilmektedir. Yani tarihî Türk lehçelerinden günümüz Türk lehçelerinden herhangi birine yapılacak bir aktarmada sadece kaynak metin ile aktarılacak lehçeden faydalanmak yerine aktarılması düşünülen lehçedeki diğer çalışmalardan ve başka çağdaş Türk lehçelerine daha önce yapılmış olan aktarmalardan da faydalanmanın gerekliliğine işaret edilecektir. Lehçeler arası aktarmalarla ilgili sorunlar bugüne kadar birçok çalışmada detaylı olarak ele alındığı için burada bu konuyla ilgili ayrıca bir bölüme yer verilmeyecektir.

1.1. Köl Tigin Bengü Taşının Güney Yüzündeki Bazı Kelimelerin ve Kelime Gruplarının Tablo Aracılığıyla Karşılaştırılması

Buradaki tabloda, Azerbaycan Türkçesine yapılan aktarmalarda yanlış olduğu ya da anlamı tam olarak karşılamadığı düşünülen ifadeler karşılaştırılmıştır. Aktarma metinlerinde doğru olduğu kabul edilen kelime ve kelime gruplarıysa tabloda yer verilmemiştir. Tablonun ilk sütununda Ercilasun ve Şirin'in verdikleri orijinal metinlerden faydalanılmıştır. İkinci sütunda yine Ercilasun ve Şirin'in önerdikleri Türkiye Türkçesi aktarmalara yer verilmiştir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sütunlarda yukarıda adları zikredilen üç eserdeki Azerbaycan Türkçesine yapılan aktarmalara yer verilmiştir. Son sütunda ise ilgili kelime ya da tamlamaya tarafımızdan yapılan Azerbaycan Türkçesi aktarma önerisi verilmiştir. Tablo şu şekildedir:

Orijinal Metin (Ercilasun 2016) // (Şirin 2015)	Türkiye Türkçesine Aktarma (Ercilasun 2016) // (Şirin 2015)	Azerbaycan Türkçesine Aktarma - I (Rəcəbli 2009)	Azerbaycan Türkçesine Aktarma - II (Vəliyeva 2013)	Azerbaycan Türkçesine Aktarma-III (Xudiyev 2015)	Azerbaycan Türkçesine Yeni Aktarma Önerisi (Baldane 2017)
KT G 1: türk bilge kagan	türk bilge kağan(ım)	müdrük türk xaqanı	bilici türk xaqanı	bilici türk xanı	türk bilgə qağan
KT G 1: bu ödke	bu zamana // bu zamanda	bu vaxt	bu taxt-taca	bu taxtda	bu vaxta
KT G 1: ulayu iniyünüm	(özellikle) kardeşlerim // ayrıca erkek kardeşlerim	məndən sonra duran kiçik qardaş və qohumlarım	arxamca gələn kiçik qohumlarım	arxamca gələn soydaşlarım vəya tabələyimdə olan xalqım	xüsusi olaraq kiçik qardaşlarım
KT G 1: oğlanım	çocuklarım // oğullarım	oğlanım	gənclərim	gənclərim	övladlarım
KT G 1: biriye	güneyde duran // güneyde	sağdaki	sağdaki	sağda duran	cənubdakı
KT G 1: yırıya	kuzeyde duran // kuzeyde	soldaki	soldaki	solda duran	şimaldakı
KT G 2: ilgerü kün togsikka	doğuda güneşin doğduğu yere // doğuda gün doğusuna	şərqə gündoğana	irəlidə gündoğanda	irəlidə şərqdə	şərqdə gündoğana
KT G 2: birigerü kün ortusınaru	güneyde gündüz ortasına kadar // güneyde gün ortasına	cənuba gün ortasına	sağda cənubda	sağda cənubda	cənubda gün ortasına
KT G 2: kurıgaru kün batsıkiña	batıda güneşin battığı yere // batıda gün batısına	qərbə günbatana	geridə günbatanda	geridə qərbdə	qərbdə günbatana
KT G 2: yırıgaru tün ortusınaru	kuzeyde gece ortasına kadar // kuzeyde gece ortasına	şimala gecə ortasına	solda şimalda	solda şimalda	şimalda gecə ortasına qədər

KT G 2: anta içreki bodun	bunlar içindeki milletler // (kadar olana sınırlar) içindeki halk	bu qədər yerin içindeki xalq	orada mərkəzdəki xalqın	orada mərkəzi xalqın	olan sərhədlər içindeki xalq
KT G 3: ol amtı	şimdi // o şimdi	indi eldə (dövlətdə)	indi eldə	orada indi	o indi
KT G 3: ańıg yok	kötülük yok // kötü değıl	iğtişaş yoxdur	pis hərəkətlər (ixtişaşlar) yoxdur	pis (davranışlar) yoxdur	pis dəyil
KT G 3: ötüken yış	ötükən dağlarında // ötüken yış'ta	ötükən ormanında	ötükən məşəli dağında	ötükən məşəli dağında	ötükən dağlarında
KT G 3: İlte	ülkede // yurttta	eldə	eldə	(demək) eldə	ölkədə
KT G 3: İlgerü	doğuda	şərqə	irəlidə	irəlidə	şərqdə
KT G 3: taluyka	okyanusa // denize (veya okyanusa)	dənizə	dənizə	dənizə	okeana
KT G 3: kiçik tegmedim	az ulaşmadım // ulaşmama az kaldı	azacık dəymədim (çatmadım)	çata bilmədim	çatmağımıza az qaldı	az çatmadım
KT G 3: Birigerü	güneyde	cənuba	sağda	***	cənubda
KT G 3: kiçig tegmedim	az ulaşmadım // ulaşmama az kaldı	azacıq çatmadım	çata bilmədim	***	az çatmadım
KT G 3: Kurıgaru	batıda	qərbə	arxa tərəfdə	arxa tərəfdə	qərbdə
KT G 4: Yırıgaru	Kuzeyde	şimala	sol tərəfdə	sol tərəfdə	şimalda
KT G 4: yir bayırku yiriñe tegi	Yir bayırku topraklarına dek / yer bayırku ülkesine kadar	yer bayırku yerinə təki	yir bayırku ölkəsinə kimi	yir bayırku ölkəsinə dək	yir bayırku torpaqlarına kimi
KT G 4: ötüken yışda	ötükən dağlarından // ötüken yış'dan	ötükən ormanında	ötükən məşəli dağında	ötükən məşəli dağında	ötükən dağlarından
KT G 4: Yig	daha iyisi // yeğ (daha iyisi)	yaxşı	yaxşı	yaxşı	daha yaxşı (bir yer)
KT G 4: idi	hiç	sahib	hökmdar	hökmdar	heç
KT G 4: il tutsık yir	devleti yönetecek yer // yer tutacak yer	el tutmalı (dövlət yaratmalı) yer	el birliyinin (dövlətin) məskəni	el birliyinin yeri	dövlət idarə ediləsi yer
KT G 4: ötüken yış ermiş	ötükən dağları imiş // ötüken yış imiş	ötükən ormanı imiş	ötükən məşəli dağı idi	ötükən məşəli dağı idi	ötükən dağları imiş

KT G 5: altun	altını // altın	qızıl	sayısız hesabsız qızıl	o qədər saysız- hesabsız qızıl	qızılı
KT G 5: kümüş	gümüşü // gümüş	gümüş	gümüş	gümüş	gümüşü
KT G 5: işgiti	ipeği // sırmalı ipek	taxıl	içki	taxıl içkisi	ipəyi
KT G 5: kutay	ipekliyi // (ve) ipekli kumaşı	ipək	ipək	ipək	ipəkliyi
KT G 5: buşuz ança birür	sorun çıkarmadan ona (anlaşmaya) göre veriyor // sıkıntısız öylece verir	bol bol o qədər çox verən	verən	verən	sıxıntısız eləcə verər
KT G 5: yımşak ağın	yumuşak ipekliyle // yumuşak ipekle	yumşaq hədiyyəsi ilə	qiymətli hədiyyəsi ilə	zərif hədiyyələri ilə	(ve) yumşaq ipək ilə
KT G 5: anta öyür ermiş	düşünürmüş // orada düşünür imiş	eləcə öyrədir imiş	yiyləndilər	orada yiyləndilər	orada fikirləşir imiş
KT G 6: edgü bilge kişig	çok bilge kişileri // iyi (ve) bilge kişiyi	yaxşı, müdrik adamları	yaxşı bilici (müdrik) adamlar	yaxşı, bilici adamlar	çox müdrik adamları
KT G 6: edgü alp kişig	çok yiğit kişileri // iyi (ve) yiğit kişiyi	yaxşı, cəsur adamları	yaxşı igid adamlar	yaxşı, igid adamlar	(ve) çox igid adamları
KT G 6: ebi eşükiğe tegi // bişükiğe tegi	evine eşüğine dek // (ve) akrabasına kadar	son nəfərinə tək	Nəslinə kimi	(bütöv bir) nəslinə dək	evinə eşiyinə kimi
KT G 6: kıdmaz ermiş	sınır tanımazmış (sınır tanımadan yok edermiş) // öldürmezler imiş	doğranmaz imiş	yolunu azmadı	yolu azmadılar	hüduzsuz şəkildə məhv edərmiş
KT G 6: yımşak ağısıña	yumuşak ipeklilerine // yumuşak ipeğiyle	yumşak hədiyyəsinə	qiymətli hədiyyəsi ilə	zərif hədiyyəsinə	yumşaq ipəyinə
KT G 6: ölsikiğ // ölsikiğ	öleceksin	bir hissəni	bir hissən desə ki	bir hissən desə ki	öləcəksən
KT G 6: biriye	güneyde // güneye	cənuba	sağında dəyil	cənubunda dəyil	cənubda
KT G 6: çoğay yış	çoğay (yin) dağlarına // çoğay yış	çuğay ormanına dəyil	çuğay məşəli dağının	çuğay məşəli dağının	çoğay dağlarına

KT G 7: tögültün yazı	tögültün ovasına	tün düzündə	tün çölündə	tün çölündə	tögültün çölünə
KT G 7: ölsikig	öleceksin	bir hissəni	bir hissən	bir hissəni	öləcəksən
KT G 7: irak erser	uzakta olanlara // uzak(ta) isen	uzaq isə	uzaqda olana	uzaqda yaşayan (tabğaç)	uzaqda isən
KT G 7: yablak ağı	kötü mal // kötü (kalitesiz) ipek	pis hədiyyə	pis hədiyyələr	pis hədiyyələr	kəfiyyətsiz (adi növ) ipək
KT G 7: birür	veriyorlar // verir	verir	verir	verir	verər
KT G 7: yaguk erser	yakında olanlara // yakın(da) isen	yaxın isə	yaxında olana	yaxında yaşayana	yaxında isən
KT G 7: edgü ağı	iyi mal // iyi ipek	yaxşı hədiyyə	yaxşı hədiyyələr	yaxşı hədiyyələr	yaxşı ipək
KT G 7: birür	veriyorlar // verir	verir	verir	verir	verər
KT G 7: yaguru barıp // yagru barıp	yakına gidince // (Çin'e) yakın gidip (yaklaşp)	yaxın gedib	yaxına gəldilər	yaxın gəldiniz	yaxına gedib
KT G 7: üküş kişi // öküş kişi	çoğunuz // çok sayıda kişi	çoxlu adam	çoxlu insan	çox	çox sayılı adam
KT G 8: ötüken yir // ötüken yış	ötükən topraklarında // ötüken yışta	ötükən yerində	ötükən ölkəsində	ötükən ölkəsində (taxtda)	ötükən dağlarında
KT G 8: beñgü il tuta	ebedi devlet tutup // ebedi yurt tutarak	əbədi əl (dövlət) düzəldərək	həmişə əl birliyin (dövlətin)	həmişə qəbilə birliyini	əbədi vətən tutaraq
KT G 8: tok arkuk sen	tok (müstağni) ve inatçısın	tox arıq oxan	tox olarsan	tox olarsan	tox ve inadçısın
KT G 8: ömez sen	düşünmezsən	bilməzsən	düşünməzsən	haqqında düşünmürsən	(barəsində) fikirləşmirsən
KT G 8: açsık ömez sen	(bir daha) açlık düşünmezsən	aclıq bilməzsən	aclıq haqqında düşünməzsən	aclıq haqqında düşünmürsən	aclıq (barəsində) fikirləşmirsən
KT G 9: igidmiş kaganıñın sabın	(seni) beslemiş olan kağanının sözlərini // himaye etmiş kağanını (ve onun) sözünü	səni yüksəltmiş xaqanının sözünə	səni yüksəltmiş xaqanının sözünü	(səni) yüksəltmiş xanın məsləhətini	səni bəsləmiş xaqanının sözünə
KT G 9: alkıntıg	yok oldun // bittin	zəiflədin	zəiflədin	zəiflədin	bitdin
KT G 9: anta kalmış	kalanlarınız // orada kalmış olanları(nız)	orada qalmış	orada diri qalanlarının	orada qalanlarınızın	orada (diri) qalanlarınız

KT G 9: teñri yarlıkadukı n üçün	tanrı buyurduğı için // tanrı lütfettiğı için	tanrının iradəsi olduğı (fərman verdiğı) üçün	allahın hökmü ilə	tanrının hökmü ilə	tanrı fərman verdiğı üçün
KT G 9: özüm	benim // özüm	özümün	özümün də	özümün	özüm
KT G 10: az bodunug	az milleti // az (sayıdaki) halkı	az xalqı	az xalqı	az xalqı	az (saydaki) xalqı
KT G 10: ölsikiñin	öleceğini	parçalanacağı n	bir hissən hakkında	bir hissənin	öləcəğini
KT G 10: yeme	de// yine	da	da	də	yenə
KT G 11: bödke körügme begler	şimdi (bengü taşlara) bakan beyler (olarak) // bu zamanda itaat eden beyler (olarak)	taxt-taca tabə bəylər	taxta itaat edən bəylər	taxta itaat edən bəylər	bu vaxtda itaat edən bəylər (olaraq)
KT G 12: tabğaç kaganıñ	çin kağanlığının// çin imparatorunun	tabğaç (çin) xaqanının	çin xaqanı	tabğaç xanlığı	çin xaqanlığının
KT G 12: adınçığ bark	özel bir bark // olağanüstü (bir) anıtmezar	adına layiq sərdabə	hüsusi (adına layiq) sərdabə	ayrıca sərdabə	fövqəladə (bir) sərdabə
KT G 12: adınçığ bediz	özgün bezemeler (resim, heykel ve süslemeler) // harika bezemelerle (resim, heykel, nakış)	adına layiq naxış	hüsusi bəzək	ayrıca bəzək	qeyri-adi naxış (bəzək)
KT G 12: taş	taş // (yazıt) taşı	daş	başdaşı	başdaşı	abidə
KT G 12: on ok oğlına	on ok oğullarına	on ox oğullarına	on ok oğluna	on ox oğluna	on ox övladlarına
KT G 12: tatiña tegi	tat'na kadar // ve yabancılara kadar	tatlara (yad dildeə danışanlara) təki	düşməninə dək	tatına dək	yad dildə danışanlara kimi
KT G 13: Bu // yaguk	*** // (bu bölge) yakın	bu	bu	əgər (bu)	(bu zona) yaxın
KT G 13: il erser // el erser	*** // (bir) yer olduğunda	yaşamalılı isə	yol dayanacağında	o yol dayanacağında	(bir) yer olduğuna görə
KT G 13: ança takı	ne kadar // ve de	***	***	olarsa	və də
KT G 13: erig yirte erser	ulaşılabilir olabilirse // erişilir (bir)	indiki yaşamalılı yerdə isə	***	indiyədək o yerdə olarsa	çatmalı bir yer olduğuna görə

	yer olduğundan				
KT G 13: erig yirte	erişilebilir yerde // erişilir (bir) yerde	yaşamalı yerdə	yararlı yerdə	dayanacaqda	çatmalı (bir) yerdə
KT G 13: tokıtdım	vurdurdum // hakkettirdim	hördürdüm	ucalttım	tikdirdim	həkk etdirdim
KT G 13: bitidim	ben yazdım	***	***	***	mən yazdım

1.2. Köl Tigin Bengü Taşının Güney Yüzüne Yapılan Aktarmalar Hakkında Notlar

Bu kısımda, incelenen aktarma metinlerinde tespit edilmiş yanlış aktarılan ve anlamı tam olarak yansıtmadığı düşünülen ifadeler iki ayrı başlık altında ele alınıp bunların yerine önerilen yapılardan bahsedilecektir.

1.2.1. Yanlış Aktarıldığı Düşünülen İfadeler ve Öneriler

1.2.1.1. Özel Adların Yanlış Aktarılması ve Önerilen İfadeler

a. Özel isim olan *Türk Bilge Kagan* (KT G 1), daha önceki aktarmalarda kelime kelime aktarılmış ve *bilge* kelimesi için *müdrük* ve *bilici* kelimeleri, *kagan* kelimesi için ise *xaqan* ve *xan* kelimelerinden istifade edilmiştir. Burada yapılan yeni aktarmada *Türk Bilgə Qağan* şeklindeki özel ad olduğu gibi kullanılmıştır.

b. *Ötüken Yış* (KT G 3; KT G 4; KT G 8), *Yir Bayırku Yeri* (KT G 4), *Yinçi Ögüz* (KT G 3), *Çogay Yış* (KT G 6), *Tögültün Yazı* (KT G 7) gibi yer adları için daha önceki aktarmalarda standart bir kullanım söz konusu değildir. Bu yazıda önerilen aktarmada özel isimler korunmuş, *yış* için *dağlar*, *yer* için *torpaq*, *ögüz* için *çay*, *yazı* için *çöl* kelimesi kullanılmıştır.

1.2.1.2. İsim Köklerinin veya Gövdelerinin Yanlış Anlamlandırılmasına Bağlı Hatalar ve Önerilen İfadeler

a. *Bu ödke* (KT G 1), yapısındaki *öd* kelimesi önceki aktarmalarda *taxt-tac* olarak değerlendirilmiştir. Önerilen aktarmada ise *öd* kelimesi gerçek anlamı olan *vaxt* kelimesiyle karşılanmıştır. Eski Türkçede hem yönelme, hem de bulunma görevini üstlenen *+kA* eki ise bu kelimedeki kullanımında yönelme görevini yerine getirmektedir. Bu yüzden aktarılırken *+A* yönelme hali ekinden istifade edilmiştir. Yani *bu ödke* ifadesi önerilen aktarma metninde *bu vaxta* ifadesiyle verilmiştir.

b. *Oglanım* (KT G 1) sözcüğündeki *oglan*, Eski Türkçe döneminde cinsiyet belirtmeksizin *çocuk* anlamına gelmekteydi. Önceki aktarmalarda *oğlanım* ve *gənclerim* ifadesi kullanılmıştır. Burada yapılan aktarmada diğer aktarmalardan farklı olarak *övladlarım* kelimesi tercih edilmiştir.

c. Eski Türkçe döneminde isim cümlelerin olumsuzu *yok* ile yapılmaktaydı. Her ne kadar Azerbaycan Türkçesinde günümüzde de isim cümlesinin olumsuzu için yer yer *yok* kelimesi kullanılsa da daha standart olan kullanım, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *dəyil* ile kurulan yapıdır. Önceki aktarmalarda *añg yok* (KT G 3) ifadesi için *pis davranışlar yoxdur* vb. gibi anlamlar verilmiştir. Buradaki aktarmada *añg yok* yapısı için *pis dəyil* ifadesi kullanılmıştır.

d. *İdi* (KT G 4) kelimesi daha önceki aktarmalarda tamamen yanlış değerlendirilip *sahib*, *hökmdar* anlamlarıyla karşılanmıştır. Ancak Köl Tigin bengü taşının güney yüzünde *hiç*, *tamamen*, *bütünüyle*, *hepten* gibi anlamlara sahip bir kuvvetlendirme zarfı olan *idi* kullanılmıştır. Bağlam gereği *idi* kelimesi burada önerilen aktarmada *heç* kelimesiyle karşılanmıştır. Hatice Şirin, bu kelimenin 11. yüzyıldan sonra *tanrı* anlamına gelen eş yazılı *idi* kelimesiyle karışmaması için kullanımının kısıtlandığını, bunun yanında aynı anlamlara gelen *ked*, *öküş* ve *çok* kelimelerinin Türk dili alanında yayıldığını belirtmektedir (Şirin, 85. s.).

e. *İşgiti* (KT G 5) kelimesine önceki aktarmalarda *taxıl*, *içki*, *taxıl içkisi* gibi anlamlar verilmiştir. Ancak bu kelime *ipək* anlamını karşılamaktadır ve burada bu anlamıyla kullanılmıştır.

f. *Tok arkuk sen* (KT G 8) yapısı Azerbaycan'da yapılan çalışmalarda tam anlamıyla ifade edilememiştir. *Tox olarsan* şeklindeki aktarma, bu yapıyı karşılamamaktadır. *Arkuk* kelimesi,

inatçı anlamını taşımaktadır. Buna bağlı olarak diğer aktarmalardan farklı olarak burada *tox ve inadçısan* ifadesi tercih edilmiştir.

1.2.1.3. Fiil Köklerinin veya Gövdelerinin Yanlış Anlamlandırılmasına Bağlı Hatalar ve Önerilen İfadeler

a. *Ulayu* (KT G 1) kelimesi bu metinde, gerçek anlamının dışında bir cümle başı bağlacı gibidir. Bundan önceki aktarmalarda kelimenin kökündeki *ula-* fiilinin gerçek anlamına bağlı olarak *məndən sonra duran, arxamca gələn* gibi anlamlar verilmiştir. Burada önerilen aktarmada ise *ulayu* kelimesinin bağlaç görevi göz önünde tutularak *xüsusi olaraq* ifadesi tercih edilmiştir.

b. *Anta öyür ermiş* (KT G 5) yapısı *eləcə öyrədir imiş; orada yiyələndilər* gibi anlamlarla karşılanmıştır. Bu aktarmada *ö-* fiilinin *düşünmek* anlamına bağlı olarak (Şirin, 100. s.) *orada fikirləşir imiş* yapısı kullanılmıştır.

c. *Ölsikig* (KT G 6; KT G 10) kelimesi Azerbaycan'da yapılan yayınlarda yanlış olarak *ülesikig* şeklinde okunmuştur ve buna bağlı olarak burada değerlendirilen üç aktarma metninde de *bir hissən* şeklinde aktarılmıştır. Ancak orijinal metinde *öl-* fiilinin ve *-sIK* gelecek zaman ekinin kullanımı mevcuttur. Bu yüzden kelimenin *öləcəksən* şeklinde aktarılması uygundur.

d. *İgidmiş* (KT G 9) kelimesinin kökündeki *igid-* fiili *beslemek, doyurmak* anlamına gelmektedir (Şirin, 115. s.). Daha önceki aktarmalarda ise kök anlamından farklı olarak *yükseltmiş* kelimesi kullanılmıştır. Burada *igid-* fiilinin gerçek anlamına bağlı kalınarak *bəsləmiş* ifadesi kullanılmıştır.

e. *Alkıntıg* (KT G 9) sözcüğü için *zəiflədin* ifadesi kullanılmış ancak bu ifade anlamı tam olarak karşılamamaktadır. *Alkın-* fiili *yok olmak, bitmek, tükenmek* anlamındadır (Şirin, 117. s.). O yüzden *alkıntıg* için *bitdin* ifadesi kullanılmıştır.

1.2.2. Orijinal Metindeki Anlamı Tam Olarak Karşılamadığı Düşünülen İfadeler ve Öneriler

1.2.2.1. Daha Uygun Olduğu Düşünülen Kelimeler

a. Yönlerle ilgili kelimeler daha önce yapılan aktarmalarda genel olarak o kelimeyi tam karşılamayan ifadelerle karşılanmıştır. Köl Tigin bəngü taşının güney yüzünde yönlerle ilgili birçok ifade yer almaktadır. Daha önceki aktarmalarda genel olarak *biri* kelimesi *sağ, yırı* kelimesi *sol, il* kelimesi *irəli, kırı* kelimesi *geri* olarak aktarılmıştır. Burada yapılan aktarmada ise *biri* (KT G 1; KT G 2; KT G 3), *yırı* (KT G 1; KT G 2; KT G 4), *il* (KT G 2; KT G 3), *kırı* (KT G 2; KT G 3) kelimeleri sırasıyla *cənub, şimal, şərq* ve *qərb* olarak aktarılmıştır.

b. *İl* (KT G 3) kelimesi genel olarak *el* ile karşılanmıştır. Önerilen aktarmada kapsamı bakımından daha uygun olduğu düşünülen *ölkə* kelimesi tercih edilmiştir.

c. *Taluy* (KT G 3) kelimesi için bugüne kadar genellikle *dəniz* kelimesi kullanılmıştır. Ercilasun, *taluy* kelimesiyle kastedilenin coğrafya itibarıyla okyanus olabileceğini göz önünde tutarak bu kelimeyi Türkiye Türkçesine *okyanus* olarak aktarmıştır. Burada verilen aktarmada da Ercilasun'un önerisi dikkate alınarak *okean* tabiri kullanılmıştır.

d. *Agı* (KT G 5; KT G 6; KT G 7) kelimesi daha önce hep *hədiyyə* olarak aktarılmış. Bu aktarmadaysa *ipək* sözcüğü tercih edilmiştir.

e. *Altun* (KT G 5), *kümüş* (KT G 5), *işgiti* (KT G 5) ve *kutay* (KT G 5) kelimelerinin arka arkaya sıralandığı cümlelerin aktarılmasında daha önceki çalışmalarda kelimeler yalın halde bırakılmıştır. Ancak bağlam gereği bunların hepsinin belirtme hali ekiyle çekime girmiş şekillerini kullanmak daha doğrudur. Bu yüzden bahsi geçen kelimeler *qızılı, gümüşü, ipəyi* ve *ipəkliyi* olarak Azerbaycan Türkçesine aktarılmıştır.

1.2.2.2. Daha Uygun Olduğu Düşünülen Kelime Grupları

a. *Kiçik tegmedim* (KT G 3) yapısı bugüne kadar yapılan aktarmalarda genel olarak *ulaşamadım, varamadım* anlamında *çata bilmədim* ya da *varamama az məsafə kaldı* anlamında *çatmağıma az kaldı* ibaresiyle karşılanmıştır. Ercilasun bu yapının *ulaşamadım* ya da *ulaşmama az kaldı* şeklinde aktarılmasının tam tersine *çok ulaştım* anlamıyla karşılanması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde *zamanında bu işleri az yapmadım* şeklindeki bir cümlede *az*

yapmadım yapısıyla bahsi geçen işin çok yapıldığı kastedilmektedir (Ercilasun, 633. s.). Bu aktarmada da buna bağlı olarak *az çatmadım* ifadesi tercih edilmiştir.

b. *Yig* (KT G 4) kelimesi daha önce sadece *yaxşı* kelimesiyle ifade edilmiştir. Ancak bu ifade *yig* kelimesini tam olarak karşılayamaz. *Yig* kelimesinin kullanılacağı bağlamda karşılaştırma olacağı için olumlu durumlarda *daha yaxşı*, olumsuz durumlarda *daha yaxşı dəyil* gibi bir ifade olması zaruridir. Buna bağlı olarak bu aktarmada *daha yaxşı* ifadesi kullanılmıştır.

c. *İl tutsık yir* (KT G 4), anlam itibarıyla mecaz bir ifadedir. Diğer aktarmalarda genel olarak *dövlətin məskəni, dövlət yaratmalı yer* gibi anlamlar verilse de bu aktarmada *dövlət idarə ediləsi yer* yapısı tercih edilmiştir.

d. *Buşuz ança birür* (KT G 5) ifadesi de tam olarak aktarılamamış yapılarıdır. Bu aktarmada ilk defa *sıxıntısız eləcə verər* ifadesi tercih edilmiştir.

e. *Edgü bilge kişig* (KT G 6) ve *edgü alp kişig* (KT G 6) yapıları aynı cümlede yer alan paralel kullanımlardır. Ercilasun, bu yapılarıdaki *edgü* kelimesini *iyi* anlamında ayrı bir sıfat olarak değil *bilge* ve *alp* kelimelerinin derecesini arttıran bir zarf olarak değerlendirmiş ve *çok bilge, çok yiğit* şeklinde Türkiye Türkçesinde aktarmıştır (Ercilasun, 634. s.). Bu aktarmada da buna uyularak ilk kez *çok müdrik adamları* ve *çok igid adamları* yapıları kullanılmıştır.

f. Bugüne kadar genellikle *bişükişə* şeklinde okunup *nesil, soy, sop, akraba* gibi kelimelerle karşılanan kelime, Ercilasun tarafından *ebi eşükişə* (KT G 6) şeklinde iki ayrı kelime olarak değerlendirilmiştir. *Ev eşik* ikilemesi günümüzde de sık kullanılan bir yapıdır. Bu yorumdan hareketle yeni aktarmada *evinə eşiyinə* kimi yapısı tercih edilmiştir.

g. *Kıdmaz ermiş* (KT G 6) yapısı Köl Tigin bəngü taşındaki en tartışmalı ifadelerdendir. Burada yapının okunuşuyla ilgili yapılmış tartışmalara girilmeyecektir. *Kıdmaz ermiş* yapısını Şirin *öldürmezler imiş* şeklinde aktarmıştır. Ercilasun ise *sınır tanımazmış (sınır tanımadan yok edermiş)* olarak aktarmıştır. Metnin bağlamına göre bilge ve yiğit adamları yürütmeyen, hareket etme alanlarını kısıtlayan Çinliler, yanılan, yanlış yola giren bir adamı da öldürmekten, etrafına zarar vermektən çekinmeyecektir. O yüzden Ercilasun tarafından yapılan yorum daha makul kabul edilmiş ve Azerbaycan Türkçesine yapılan diğer aktarmalardan farklı olarak burada *hüduzsuz şəkildə məhv edərmiş* ifadesi kullanılmıştır.

h. *Yablak ağı* (KT G 7) tamlaması daha önceki çalışmalarda *pis hədiyyə* olarak aktarılmıştır. Ancak burada *yablak* ile kastedilen *kötüden ziyade kalitesiz* olmalıdır. Bundan hareketle bu çalışmada *kəyfiyyətsiz (adi növ) ipək* olarak aktarılmıştır.

ı. *Üküş kişi / öküş kişi* (KT G 7) olarak iki farklı şekilde okunan ifade *çoklu adam, çoklu insan* şeklinde aktarılmıştır. Bu aktarmada ifadeyi daha netleştirmek adına *çok sayılı adam* ifadesi tercih edilmiştir.

i. *Bəngü il tuta* (KT G 8) ifadesi de sanatlı, mecaz bir söylemdir. *İl* kelimesi burada *ölkə* gibi somut bir ifadedən çok *vətən* gibi daha soyut ve yüce bir kavrama işaret etmektedir. Bu sebeple önceki aktarmalardan farklı olarak *əbədi vətən tutaraq* ifadesi kullanılmıştır.

j. *Özüm kutum bar üçün* (KT G 9) ifadesi Ercilasun tarafından *benim talihim olduğu için* şeklinde aktarılmıştır. Şirin ise *öz* ve *kut* kelimelerini iki ayrı sahip olunan olgu olarak değerlendirmiş ve *özüm ve kutum var diye* şeklinde aktarmıştır (Şirin, 121-122. s.). Burada da bu yapı tercih edilmiş ve *özüm ve bextim olduğu için* şeklinde aktarılmıştır.

k. *Adınçığ bark* (KT G 12) ve *adınçığ bediz* (KT G 12) ifadelerindeki *adınçığ* kelimesi *adına layiq, xüsusi* gibi ifadelerle karşılanmıştır. Ancak bu ifadeler *adınçığ* kelimesini tam olarak karşılamamaktadır. Burada *fövqəladə* ve *qeyri-adi* kelimeleri tercih edilmiştir.

l. *Eriş yir* (KT G 13) ifadesi daha önceki çalışmalarda *indiki yaşamalı yer* olarak karşılanmıştır. Burada önerilen aktarmada *çatmalı bir yer* ifadesi tercih edilmiştir.

1.2.3. Orijinal Metinde Olmasına Rağmen Daha Önce Hiç Yer Verilmeyen İfade

a. Güney yüzünün en sonunda yer alan *bitidim* (KT G 13) kelimesine incelenen aktarma metinlerinin hiçbirinde yer verilmemiştir. Burada önerilen aktarmada kelimenin anlamına bağlı olarak *mən yazdım* ifadesi kullanılmıştır.

2. Køl Tigin Bengü Taşının Güney Yüzünün Azərbaycan Türkçesine Yeniden Aktarılması

Bu kısımda Køl Tigin bengü taşının güney yüzüyle ilgili yuxarıda verilən tablo və notlardan hərəketlə 13 satırlıq metnin Azərbaycan Türkçəsinə tarafımızdan yapılan yeni bir aktarması verilecekdir. İncələnən aktarma metinlərindən fərqli olaraq ilk dəfə bu metində kullanılan yapılar koyu və eğik olaraq yazılmışdır. Buna görə bu aktarma metnində səksən kəlimə ya da kəlimə qrupu ilk kəz kullanılmışdır. Metin şu şəkildədir:

1. Tanrı tək göydə doğulmuş *Türk Bilgə Qağan, bu vaxta* mən hökm edirəm. Sözümlü axıradək eşidin! *Xüsusi olaraq kiçik qardaşlarım, övladlarım*, birləşmiş qəbiləm, xalqım! *Cənubdakı* şadapıt rütbəli bəylər, *şimaldakı* tərxaqlar, buyuruqçu bəylər! Otuz (Tatar),

2. Doqquz Oğuz bəyləri və xalqı! Bu sözlərimi yaxşıca eşidin, diqqətlə dinləyin! *Şərqdə gündoğana, cənubda gün ortasına, qərbdə günbatana, şimalda gecə ortasına qədər olan sərhədlər içindəki xalq*, bütünlüklə mənə tabədir. Bu qədər xalqı

3. tam təşkil etdim. *O indi pis dəyil*. Türk xaqanı *Ötükən Dağlarında* otursa *ölkədə* dər-d-qəm yoxdur. *Şərqdə* Şantung Çölünə kimi qoşun çəkdim. *Okeana az çatmadım*. *Cənubda* Tokuz Ersinə kimi qoşun çəkdim. Tibetə *az çatmadım*. *Qərbdə* İnci Çayını

4. kəçərək Demir Qarıya kimi qoşun çəkdim. *Şimalda Yir Bayırku torpaqlarına* kimi qoşun çəkdim. Bu qədər yerə kimi qoşun yürütdüm. *Ötükən Dağlarından daha yaxşı (bir yer) heç* yox imiş. *Dövlət idarə ediləsi yər Ötükən Dağları imiş*. Bu yerdə oturub Çin xalqı ilə

5. əlaqəni qaydaya saldım. *Qızılı, gümüşü, ipəyi, ipəkliyi sıxıntısız eləcə verər*. Çin xalqının sözləri şirin ipəyi yumşaq imiş. Şirin dil ilə (və) *yumşaq ipək ilə* aldadıb uzaqdağı xalqı eləcə yaxınlaşdırır imiş. Yaxında məskən saldıqdan sonra pis eməlləri *orada fikirləşir imiş*.

6. *Çox müdrək adamları (və) çox igid adamları* yürütməz imiş. Bir adam yanılsa, (onun) qəbiləsinə, xalqına, *evinə eşiyinə kimi hüduzsuz şəkildə məhv edərmiş*. Ey Türk xalqı, (onların) şirin dilinə, *yumşaq ipəyinə* aldanıb çoxluca qırıldım. Ey Türk xalqı, *öləcəksən*. Ey Türk xalqı, *cənubda Coğay Dağlarına*,

7. *Tögültün Çölünə* məskən salaq desən *öləcəksən*. Orada bədxax adamlar eləcə öyrədir imiş. *Uzaqda isən kəyfiyyətsiz (adi növ) ipək verər, yaxında isən* yaxşı ipek *verər* deyərək eləcə öyrədir imiş. Sadələvh adamlar, o sözlərə aldanıb yaxına gedib *çox sayılı adam* öldünüz.

8. Ey Türk xalqı, o yerlərə getsən öləcəksən. *Ötükən Dağlarında* oturub karvanlar göndərsən heç bir dər-din, qəmin olmaz. *Ötükən Dağlarında* otursan *əbədi vətən tutaraq* oturacaqsan. Ey Türk xalqı, *tox və inadçısan*. Aclıq və toxluq *barəsində fikirləşmirsən*. Bir dəfə doysan *aclıq barəsində fikirləşmirsən*. Elə olduğun

9. üçün *səni bəsləmiş xaqanın sözünə* qulaq asmadan hər tərəfə gətdin. Oralarda tamamilə *bütdin*, eldən düşdün. *Orada (diri) qalanlarınız*, hər tərəfə tamamilə ölümcül xalda yürüyor idiniz. *Tanrı fərman verdiği üçün, özüm* və bəxtim olduğu üçün xaqan oldum. Xaqan olub,

10. yoxsul (və) kasıb xalqı bütünlüklə topladım. Yoxsul xalqı varlı etdim. *Az saydakı xalqı* çoxaltdım. Məgər bu sözlərimdə şişirtmə var? Türk bəyləri, xalqı, bunu eşidin. Ey türk xalqı, (sənin) dirçəlib dövlət düzəldəcəyini buraya yazdım. Yanılıb *öləcəğini yenə*

11. buraya yazdım. Nə qədər sözümlü var isə əbədi daşa yazdım. Ona baxaraq bilin. İndiki Türk xalqı və bəyləri, *bu vaxtda itaat edən bəylər (olaraq)* axı siz yanılasınız? Mən əbədi daş düzəltdim. Çin xaqanlığından nəqqaş gətirdim, bəzək vurdurdum. Mənim sözümlü sındırmadı.

12. *Çin xaqanlığının* öz saray nəqqaşını göndərdi. Ona *fövqələdə (bir) sərdabə* tikdirdim. İçinə çölünə *qeyri-adi naxış (bəzək)* vurdurdum. *Abidə* yazdırdım. Ürəyimdəki sözlərimi yazdırdım. *On Ox övladlarına, yad dildə danışanlara kimi* bunu görərək bilin. Ebədi daş

13. yazdırdım. *(Bu zona) yaxın (bir) yer olduğuna görə, və də çatmalı bir yer olduğuna görə* elə *çatmalı (bir) yerdə* əbədi daş *həkk etdirdim*, yazdırdım. Onu görüb eləcə bilin. O daşı *həkk etdirdim*. Bu yazını yazan (Køl Tigin'in) qardaşı oğlu Yollug Tigin'(dir). *Mən yazdım*.

Sonuç

Bu çalışmada ilk olarak Azerbaycan'da bengü taşlarla ilgili kitap olarak neşredilmiş çalışmalar tasnif edilerek sunulmuştur. Buna göre özellikle Əbülfəz Rəcəbli, Əlisa Şükürlü, Nizami Xudiyev ve Qızılgül Abdulleyeva'nın konuyla ilgili çok sayıda çalışmalar yaptıklarını söylemek mümkündür. Ardından, Köl Tigin bengü taşının güney yüzünün Azerbaycan Türkçesine son yıllarda yapılmış üç farklı aktarması (Rəcəbli 2009, Vəliyeva 2013, Xudiyev 2015), Türkiye'de yakın zamanda neşredilmiş iki çalışmadan da yararlanılarak (Şirin 2015, Ercilasun 2016) tablo aracılığıyla mukayese edilmiştir. İncelenen yapılar için tarafımızdan önerilen ifadeler de tablonun son sütununda belirtilmiştir. Daha sonra bu tabloda önerilen yeni ifadelerin sebepleri, *yanlış aktarmalar* ve *daha uygun ifadeler* şeklinde iki başlık altında yorumlanmıştır. Yani önerilen yeni ifadeler, ya daha önceki aktarmalardaki ifadelerin tamamen yanlış olmasıyla, ya da anlamı tam olarak karşılamayan yapıların kullanılmasıyla ilgilidir. Bu açıklamaların ardından ise Köl Tigin bengü taşının güney yüzündeki 13 satırlık metnin Azerbaycan Türkçesine tarafımızdan yapılmış yeni bir aktarması verilmiştir.

Okunmasında ve anlamlandırılmasında ihtilaf olan metinler, her yeni okuma denemesiyle yeni bir anlam dünyasına açılmaktadır. Köl Tigin bengü taşı, bugüne kadar Azerbaycan Türkçesine onlarca kez aktarılmıştır. Bu aktarmalardan son yıllarda yapılan üç aktarmayı karşılaştırmalı olarak ele aldığımız bu çalışmada görülmüştür ki, üzerinde birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen bu metnin Azerbaycan Türkçesine yapılan aktarmalarında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu çalışmada, son yıllarda Türkiye'de yapılan ve kaynakçaları itibarıyla kendilerine kadar yapılan tüm okuma ve anlamlandırma denemelerini de göz önünde tutan iki yayından da faydalanmak suretiyle Azerbaycan Türkçesine yapılan aktarmalardaki seksen kelime ve tamlamaya tarafımızdan yeni öneriler getirilmiş ve böylece ortaya diğerlerinden farklı yeni bir metin çıkmıştır.

Bu tür lehçe içi ve lehçeler arası karşılaştırmalı çalışmaların, metinlerin daha doğru okunmasına ve anlamlandırılmasına hizmet ettiği açıktır. Özellikle Köktürk bengü taşları gibi 124 yıldır tam olarak çözülemeyen bazı ifadelerle sahip tarihî metinlerin okunup anlamlandırılmasında bu çalışmada olduğu gibi aynı lehçedeki farklı çalışmalardan, ya da birden fazla lehçedeki çalışmalardan karşılaştırmalı olarak yararlanmak, ortaya yeni sonuçların çıkmasını sağlayacaktır.

Mehman Musaoğlu, Türk dünyasındaki aktarma çalışmalarının günümüzde tarihî Türk lehçelerinden çağdaş Türk lehçelerine ve çağdaş Türk lehçelerinin kendi aralarında olmak üzere iki kolda ilerlediğini, ancak Türkiye Türkçesi haricindeki diğer Türk lehçeleri arasında aktarma çalışmalarının istenilen düzeyde olmadığını ifade etmektedir. Musaoğlu, lehçeler arası aktarma çalışmalarının yaygınlaşmasının Türk lehçelerinden birinin ortak bir bilişim ve iletişim dili olarak öne çıkmasına hizmet edeceğine de ayrıca işaret etmektedir (Musaoğlu, 24.s.).

Bu yazının ana amacı, aktarma faaliyetleri esnasında karşılaştırmalı metodun önemli veriler sağladığına işaret etmek olduğu için konunun dışına fazla çıkmamak adına çalışma Azerbaycan Türkçesinden üç, Türkiye Türkçesinden ise iki aktarma metniyle sınırlandırılmıştır. Bunların dışında kalan çalışmalarda yer alan yorumlar göz önünde tutulmamıştır. İki lehçeden daha fazla çalışma incelenerek, ya da diğer Türk lehçelerine yapılmış aktarma metinleri değerlendirilerek yapılacak başka bir çalışmada daha farklı ve isabetli sonuçlara ulaşmak da mümkündür.

KAYNAKLAR

AYDIN, Erhan (2017) *Türk Runik Bibliyografyası*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016) *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

XUDİYEV, Nizami (2015) *Qədim Türk Yazılı Abidələrinin Dili*, Elm və Təhsil, Bakı.

MUSAOĞLU, Mehman (2010) *Kemal Abdulla'nın Eserleri Türkiye Türkçesinde*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.

RƏCƏBLİ Əbülfəz (2009) *Qədim Türk Yazısı Abidələri – I Cild Göytürk Yazısı Abidələri*, Nurlan, Bakı.

ŞİRİN, Hatice (2015) *Kül Tigin Yazıtı - Notlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

VƏLİYEVA, Gülxanım (2013) *Qədim Türk Dili*, Elm və Təhsil, Bakı.

AZERBAIJAN DİLİNDE BAZI BİTKİ İSİMLERİNİN OLUŞUM YOLLARI HAKKINDA

Zümrüt Yaverkızı QASIMOVA*

Özet

Bilindiği üzere, her bir halkın tarihi, maişeti, bakış açısı şu veya bu şekilde onun dilinde kendi izlerini sürüyor. Bu bakımdan Azerbaycan dilindeki bazı bitki isimleri de istisna değildir. Çünkü çok çeşitli bitki adlarında Azerbaycan halkının maişeti, hayata bakışının belli belirtileri yer buluyor. İşte bu nedenle bitki isimlerinin en çeşitli yönden incelenmesi, onların oluşum yollarının çözümlenmesi dilin leksik sisteminin komple şekilde düşünülmesi önem kesbeder.

Bitki isimlerinin gözlemi ve analizi bitkilere isim verilirken onlara ait olan dış görünümü, form benzerliği, kokusu, tadı, rengi, herhangi bir eşya veya canlıya benzerliği vb. belirtilerinin lider olduğunu gösterir. Böyle adlandırma sonucunda oluşan bitki isimleri yapı açısından en az iki kelimenin birleşmesinden oluşur ve bu kelimeler aracılığıyla ayrı ayrı bitkiye özgü olan belli belirti kendini göstermektedir. Örneğin, bazı bitkilerin rengi onlara isim verilmesinde öncü olur: *ağcaqayın*, *qarağac*, *qaragilə*, *qarabaşaq*, *qızılağac* vb. Bitki isimlerinin bazısının adında onların tadı yer buluyor: *istiot*, *turşəng*, *acıtərə* vb.

Bitkilere isim verilirken onların dış biçimi de önemli bir rol oynayabiliyor. Bu zaman adlandırılan bitkinin diğer bir eşyaya benzemesi veya diğer bir eşyadaki belli belirtinin bitkide kendini göstermesi de önemli olabiliyor. Örneğin: *quzuqulağı*, *qatırquyruğu*, *dəvədabarı*, *quşburnu və ya itburnu* vb. Örnekleri çeşitli yönleriyle artırmak mümkündür.

Bitkilerin daha çok görülen belirtisinin onların adlandırılmasında özel rolü olabiliyor. Örneğin: çilek, ısırgan, böğürtlen, ayçiçeği, sarmaşık, qaragilə vb. Bu isimlerin her birinde adlandırılan bitkilerin belli bir belirtisi öne çekilir ve bitkiler de bu belirtiyeye göre adlandırılır.

Anahtar Kelimeler: fitonim, yapı, kelime grubu, ad

Çoğu dünya dillerinin, özellikle Azerbaycan dilinin sözcük yapısının özel bir bölümünü bitki isimleri oluşturuyor. Bu isimler her bir halkın tarihi, maişeti, bakış açısı, dış dünya ile yoğun ilişkilerini yansıtır. Bu nedenle dilin sözcük yapısında mevcut olan bitki isimlerinin en farklı açıdan öğrenilmesi dilin taşıyıcıları olan halkın tarihi, kültürü, maişeti, bakış açısı, etnopsikolojisi hakkında kapsamlı, geniş tasavvur elde sağlar. Aynı zamanda, bu kelime grubunun daha geniş ve kapsamlı öğrenimi dilin sözcük yapısının tam tasavvur edilmesinde, onun geçmişi hakkında daha net bilgilere sahip olmakta özel önem taşır. Yani, "Somut bir dilin leksikasının tarihinin öğrenilmesinin daha net yolu onun tematik gruplar üzere incelenmesidir". (Mycaev K.M c.11). Dilin sözcük katının bu şekilde incelenmesi, söz varlığının her bir tematik grubuna dahil olan kelimelerin ayrı ayrı gruplar üzere çalışma ve onların genelleştirilerek belli sonuçlar elde edilmesi ise genel olarak şu veya bu dilin taşıyıcısı olan halkın yaşam tarzı, tarihi geçmişi hakkında kesin bilgilerin elde edilmesine olanak sağlar. Bu açıdan ünlü Türkolog-düşünürün şu görüşlerine itiraz edilmiyor ve haklı sesleniyor: "Dil halkın, o dilde konuşanların tarihi zenginliğini yansıtır derken, öncelikle halkın tarihinde gelişmeleri yansıtan leksika öngörülüyor. Çünkü dilin ne ses bilgisi, ne grameri halkın yaşam koşullarını leksika kadar tam ve bütün biçimde kendinde gösteremiyor" (K. Mycaev c.12). Bu bakımdan genel olarak dilin sözcük sisteminin de dahil olmak üzere sözcük yapısının zamanla oluşmuş özel bir kısmını oluşturan bitki isimlerinin öğrenilmesi, onun varoluş yollarının, etimolojisinin, yapısal özelliklerinin ayrıntılı incelenmesi yararlı ve önemli konu olarak kabul edilir. Çünkü toplumun var olduğu günden insanların maişetinde, yaşam tarzında çevredeki ayrı ayrı bitki türleri şu veya bu şekilde önemli olmuş, insanlar daima onlardan çeşitli amaçlarla kullanmışlardır. İşte bu nedenle araştırmacılar bitki isimlerinin bu özelliklerine daima dikkat çekmiş, onların çeşitli yönden araştırılmasının önemini belirtmişlerdir. "Bitki isimlerinin, özellikle kültür bitkisi isimlerinin öğrenilmesi araştırmacılara elde edilen arkeolojik verilerle birlikte, halkın yaşayış tarzı, tarımın gelişme seviyesi ve aynı zamanda yazıya kadarki dönemde

* Doç. Dr., Azerbaycan Diller Üniversitesi öğretim üyesi

dil ve etnik ilişkilerin ortaya çıkarılmasında değerli ve benzeri bulunmaz bilgiler verir" (Гиндин Л.А. 1963. 52 с.). İşte bu özellikler de bitki isimlerinin kapsamlı öğrenilmesini, onun en çeşitli özelliklerinin ortaya çıkarılmasını ve geniş analiz edilmesini gerektirir.

Azerbaycan dilinde bitki adlarına özgü olan en önemli özelliklerden biri de onların adlandırılması sırasında dil kanunlarının ve günlük gözlemi sırasında elde edilen sonuçların dikkate alınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan dilindeki birçok bitki adlarında onlara özgü olan çeşitli yönlerinin yer bulduğunu, adlandırma sırasında bitkilerde gözlemlenen ayrı ayrı belirtilerinin bu isimlerde belli izlerinin tutulmasını gözlemlemek mümkündür. Öyle ki, ayrı ayrı bitkilerin adında onların dış görünüşü, biçimi, iyi, tadı, rengi ve diğer özellikleri şu veya bu şekilde yer buluyor. Yani henüz dilin eski dönemlerinden doğadaki ayrı ayrı bitkilerin adlandırılması sırasında insanlar bu bitkilerde gözlemedikleri çeşitli özellikleri öne çekmiş ve isimlendirme zamanı bu özellikler önem kılmıştır. Bitkilerin isimlendirilmesi sırasında günlük gözlenen temel belirtileri bitkilerin çoğunluğunun adında şu veya bu şekilde kendi izlerini sürdürmesi ve bu isimlerde yer bulmasıdır. Bitkilerin adlarında yansıyan bu özellikleri Azerbaycan dilinde gözlemlemek mümkün olduğu gibi, diğer Türk dillerinde, ayrıca dünyanın çeşitli dillerinde de gözlemlemek mümkündür. Dilin modern gelişme seviyesinde bitkilerin adlarında kendini gösteren bu özelliklerin izlerin bazen kaybolmuş olduğu, bu izleri onarmak için bazen özel değerlendirme yapmasına ihtiyaç doğduğu doğrudur. Fakat bazı bitki adlarında bu özellik dilimizin bugünkü seviyesinde de açıkça kendini göstermektedir. Örneğin, Azerbaycan dilindeki *əzgil* (*muşmula*) adlı bitkinin meyvesi olan *əzgil* kelimesinde bu özelliği gözlemleyebiliriz. Bu kelimenin "*əzmək*" ve "*gilə*" sözlerinin topluluğundan oluştuğu kaydedilmektedir (Dəmirçizadə.50 söz.3s.)

Bu tabii ki, inandırıcı ve bilimsel açıklama olmak üzere bu bitkiye özgü olan belirli bir özelliği de içermektedir. Çünkü bu meyve tam ezilmiş, yumuşak halde kullanılabilir ve bu da onun adlandırılması sırasında dikkate alınmıştır. Yani, bu isimdeki ikinci hiss- "*gilə*" kelimesi hem onun biçimini belirtir, hem de genel olarak bu tip meyvelerin genel özelliğini temsil eder. Azerbaycan dilinde küçük, yuvarlak biçimde olan meyvelerin genel olarak "*giləmeyvə*" olarak adlandırılması tesadüf değildir. Bu tip meyve isimlerinin dilimizin çağdaş gelişme aşamasında kendi yapısı bakımından basit kelimeler olarak kabul edildiği doğrudur. Fakat bu tip dil vahidləri-bitki isimlerinin tarihsel veya kök ve ekden, ya da ayrı ayrı kelimelerin birleşiminden oluşması bir gerçektir. Bu nedenle bazı araştırma çalışmalarında Azerbaycan dilindeki *soğan*, *qovun*, *göyəm*, *turşəng*, *balqabaq* vb. gibi bitki isimlerinin tarihsel iki ve üç morfemdən oluştuğu bu morfemlərin bazısında bu bitkilere özgü belirli özelliklerin yer bulduğunu gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bu bitki isimlerinin tarihsel olarak *soğ-an*, *qov-un*, *göy-əm*, *tur-şəng*, *bal-qab-aq* morfemlərinin topluluğundan oluşması açıkça kendini gösterdiği denilebilir. (Кулиев Э. 11с.)

Ayrı morfemlərin birliginden oluşan bu tür bitki isimleri ile birlikte, "Basit (eksiz) kök sözlerle ifade olunan fitonimlər Türk dillerinde, o cümleden Azerbaycan dilinde yeterince az sayıdadır ve Türk dillerinin en eski dönemine aittir". (Кулиев Э.Фитонимы в Азербайджанском языке. АКД 10с.)

Azerbaycan, hem de çoğu Türk dillerinin eski dönemlerinde oluşmuş ve basit yapılı, yani bir morfemdən oluşan birçok bitki adları dilin sonraki gelişme döneminde diğer morfemlə birleşerek düzeltme yapılı bitki isimlerinin oluşmasına neden olmuştur. Fakat dilin modern döneminde bu tip sözleri ancak özel etimolojik tahlil yolu ile ayrı ayrı morfemlərə ayırmak mümkün olur. Çoğu durumda ise bu bitki isimleri basit yapılı bitki isimleri olarak kabul edilir. Örneğin, çağdaş Azerbaycan dilinde işlenen *alaq*, *qayısı*, *qarği*, *göyəm*, *əzgil* (*muşmula*), *gilas*, *alça* (*erik*), *qönçə*, *darçın*, *zoğal* (*kızılcık*), *göyər-ti* (*yeşillik*) ve diğer birçok bitki adlarının en az iki morfemin birliginden oluştuğu açıkça görülebilir. Bu tür kelimelerin bir kısmını bugün de kolaylıkla bölümlere ayırmak mümkündür: *al-aq*, *er-ik*, *qar-ği*, *göy-əm*, *gil-as*, *al-ça*, *qön-çə*, *dar-çın*, *zoğ-al*, *göy-ər-ti* vb. Bu kelimelerin ikinci bölümü olan morfemlərin çoğunluğu çağdaş Azerbaycan dilinde bağımsız yapım morfem olarak işlenmektedir. Bu morfemlərin yardımıyla dilde en çeşitli

anlambilimli kelimelerin oluşması çok sayıda sözcük birimlerin olması ile doğrulanabilir. Tüm bunlar ise çağdaş Azerbaycan dilinde aktif kullanıma sahip olan bu yapıım morfemlerin tarihsel olarak ayrı ayrı bitki adlarının oluşumunda etkin görev yaptığını da kanıtlamaktadır.

Çağdaş Azerbaycan dilinde bu yolla oluşan, yani ayrı ayrı bağımsız sözcük birimlerin birleşmesi yolu ile şekillenen, fakat dilin bugünkü gelişme seviyesinde basit yapılı dil birimleri olarak kabul edilse de ayrı ayrı bağımsız leksik birimlerin birleşmesinden oluştuğu şüphe doğurmayan bitki adlarına da rastlanmaktadır. Öyle ki, dilimizde sıkça rastlanan *böyürtkən* (*böğürtlen*), *qarağat* (*frenk*) *üzümü*, *giləmeyvə*, *acıtarə* vb. bitki adlarının en az iki morfemin birleşmesinden oluştuğu açıkça gözlemlenmesine rağmen, şimdi onları bileşenlere ayırmak, her bir bileşeni bağımsız dil birimi olarak izah etmek mümkün değildir ve bu tip bitki isimleri basit bitki isimleri olarak kabul edilir.

Çağdaş Azerbaycan dilinde komponentlere (bileşenlere) ayrılamayan bu tür bitki isimleri ile birlikte, komponentleri (bileşenleri) kendi anlambilimini bugün de koruyan ve Azerbaycan dilinde sözdizimsel yöntemle oluşan birleşik yapılı dil birimleri kabul edilen bitki isimleri de vardır. Böyle bitki isimleri çeşitli anlambilimine sahip ayrı ayrı kelimelerin birleşerek bitkilerin bu veya diğer karakteristik özelliğini kendisinde yansıtmakla onun adlandırılmasına neden olur. Böyle durumlarda bitki isimlerini oluşturan ayrı ayrı sözlerden biri onun belli özelliğini gösterir, diğeri ise bu bitkinin türü hakkında herhangi bilgiyi içermektedir. Bitkilerin bu şekilde adlandırılması onların günlük gözlem sonucunda, şu veya bu bitkinin belirli özelliklerinin aynı isimlerde yansması ile gerçekleşir. İşte bu nedenle aynı bitki türü bazen çeşitli sözcük birimlerle adlandırılır. Böyle farklı adlandırma öznel gözlem sonucu meydana çıktığı için bazen aynı bitki türü farklı şekilde adlandırılır, aynı bitki çeşitli kelimelerle ifade edilir. Bu nedenle bitki isimlerinin sayısı bitkilerin kendisinden kat kat fazla olur. Bu özelliği hem kırsal (yabani) bitkilerde, hem de kültür bitkilerinde gözlemlemek mümkündür. Bitkilerin adlandırılmasındaki bu özelliği araştırmacılar Rusça bitki isimlerinin araştırılması sırasında da gözlemlemiş ve bitki isimlerinin doğadaki bitkilerle karşılaştırıldığında çok daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. (Меркулова В.А. 1987, 11с.)

Çağdaş Azerbaycan dilinde mevcut olan bitki adlarında da böyle bir özellik açıkça kendini gösterir ve aynı bitkinin çeşitli sözlerle adlandırılmasını görebiliriz. Bu farkların oluşması birleşik yapılı isimlerle de açıkça kendini göstermektedir. Bu ise bitkilerin adlandırılmasında onların belli özelliğini daha kabarık göstermesi sırasında meydana çıkıyor. Örneğin, aynı bitki Azerbaycan dilinde hem *quzuqulağı*, hem de *turşəng*, hem de *quşburnu*, hem de *itburnu*, hem *bibər*, hem de *istiot*, hem *vəzəri*, hem de *acıtere* sözleri ile adlandırılır. Bu ise onlarda kendini gösteren her bir özelliğin çeşitli yönden ifade olunması, özelliklerden birinin daha kabarık dikkate çarptırılması sırasında meydana çıkıyor. Bitkilerin isimlendirilmesi sırasında gözlemlenen bu özellikleri dikkate alındığında onlarda daha çok öne çekilen aşağıdaki özellikleri belirtebiliriz:

1. Bitkilerin tadına göre adlandırılması. Böyle durumlarda her hangi bitkide görülen tat, onların kullanımı sırasında insanların tat alma duyuları yer buluyor. Azerbaycan dilinde bu özelliği içeren *istiot*, *acıtere*, *turşəng* vb. isimleri belirtebiliriz.

2. Bazı bitkilerin adlandırılması sırasında onların rengi lider olur. Örneğin: *qaragilə*, *qarağaç*, *göyəm*, *ağcaqayın* vb. bitki isimleri işte onların rengine göre adlandırılmıştır.

3. Herhangi bitkinin yapıcı diğer bir eşyaya benzetilmesi yoluyla oluşan bitki isimleri. Bu tür isimlerin anlamında herhangi diğer bir eşyanın da özelliği belirtiliyor. Örneğin: *quşburnu* // *itburnu*, *quzuqulağı*, *dəvədabanı*, *qazayağı* vb. Çok açıktır ki, bu adlarla belirtilen bitkilerin herhangi bir özelliği diğer bir eşyaya benzetilir ve bitki ismi de bunun sonucunda ortaya çıkar: kuşun veya köpeğin burnuna benzetme, kuzunun kulağına benzetilme, devenin dabanına, gazın ayağına benzedilme vb.

4. Bitkilerin isimlendirilmesi sırasında onlara ait olan bu ve diğer özellik de önem taşır. Öyle ki, ayrı ayrı bitkilerin belli bir özelliği öne alınır ve bu özelliğe göre de bitkiye isim verilir. Azerbaycan dilinde olan *giçitkən* (*ısırga*), *sarmaşıq* (*sarmaşık*), *böyürtkən* (*böğürtlen*), *giləmeyvə*,

günəbaxan (ayçiçeği) ve sair gibi bitki isimleri bu şekilde oluşmuştur. Öyle ki, *gicikən* (ısrırgan) bitkisi insanlarda gicişme (kaşıntı) oluşturuyor, *sarmaşıq* (sarmaşık) bir şeylere sarmaşarak gelişir, *günəbaxan* (ayçiçeği) genellikle güneşe doğru yol alır, *böyürtkən* (böğürtlen) kolunun yanlarında diken olur, *giləmeyvə* (gülgül) yuvarlak, gile şeklinde olur vb. İşte bu özellikleri onların adlandırılmasında esas kabul edilir.

Azerbaycan dilinde diğer yöntemlerle oluşan, bitkilerin diğer özelliklerine göre oluşan isimler de vardır. Bitki isimlerinin bu yönde araştırılması ve analiz edilmesi ise hem sözcük katın, hem de gramer yapının kapsamlı analiz edilmesinde özel önem taşıyor.

Kaynaklar

Мусаев К.М. Лексикология тюркских языков. Москва, 1984.

Гиндин Л.А. « Из истории названий некоторых культурных растений». Этимология. Исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963. С. 52-71

Dəmirçizadə Ə. 50 söz. Bakı, 1968.

Кулиев Э. Фитонимы в Азербайджанском языке. Автореферат кандидатского диссертации. Баку, 1987.

* * * * *

AZERBAJYCAN TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL KİMLİĞİNDE SAZ VE SÖZ SANATI

Maarife HACIYEVA*

ÖZET

Çağdaş sazın ilkel forması olan kopuz, çağdaş âşıkların ulu dedesi, selefi olan saz Azerbaycan Türklerinin milli kimliğinin bir belgesidir. Saz-söz Azerbaycan Türklerinin manevi varlığının optimal kültürel kimliğini ifade etmektedir.

Azerbaycan kültürünün kadim bir sahasını ifade eden saz-söz sanatının, milli kültürün kökünde dayandığını musiki ve folklor araştırmacıları ispatlamıştır. Türk dünyasının zengin kültürü ile bağlı olan saz-söz sanatı yüzyıllar boyu Azerbaycan Türklerinin güçlü sanat alanı olmuş, onların milli-manevi değerleri daha çok saz-söz sanatında korunup yaşanmıştır.

Tarihi eskilere dayanan “kopuz”, “bağlama” adlanan saz gelişerek, “cüre” sazdan “tavar” saza, “tavar” sazdan daha iri saz olan “ustat saza”, daha doğrusu üç telliden on iki telliye kadar saz çeşidine dönüşmüştür. Saz hem de Azerbaycan Türklerinin musiki kültüründen haber veriyor. Bu kültürel aletde 200 civarında aşık havasının çalınıp, günümüze kadar geldiği tespit edilmiştir. Aşık havaları yeni aşık tarzı, şiir türlerinin de yaranmasına vesile olmuştur. Sazın aşık ifaçılık sanatına verdiği töhfeler, aşığın ifaçılığında yaranan musiki rengârenkliği, sazın aşık terminalojisine mahsus isimleri, saz-söz sanatında yeni-yeni havaların yaranıp zenginleşmesi, saz-söz sanatında kendine has geyim-kuşam halkın kadim kültüründen, etnografisinden haber verir ve bunlar Azerbaycanın Türklerinin milli kimliyinde müstesna rol oynamıştır. Sazın eşliğinde ortaya çıkan aşık sanatında musiki, şiiriyat, dans, aktörlük ve ifaçılığı ihate etmesi aşık sanatının kendine has özelliğini ifade ediyor. Saz-söz sanatının bu özelliğini ilk defa Azerbaycan müziğinin klasiki Üzeyir Hacıbeyli “Köroğlu” operasında tatbik etmiştir. Kara Karayevin ve diğer bestekârların da eserlerinde, opera, bale, kültür mirasında olmayan senfoni ve kamera müziğinde aşık havalarının ritim özellikleri vardır.

YUNESKO-nun 30 Eylül, 2009 yılında Azerbaycan âşık sanatını YUNESKO-nun maddi olmayan kültürel mirasın korunma listesine dâhil edilmiştir. Taktim olunmuş tebliğde saz-söz sanatının Azerbaycan Türklerinin milli manevi âleminde kültürel kimliğinin kaynaklarından olduğu izah edilir.

Anahtar kelimeler: saz, söz, kültür, kimlik, milli, sanat, Azerbaycan

* Prof. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Türk kültürünün kadim sahasını ifade eden saz-söz sanatının milli kültürün kökünde dayandığını musiki ve folklor araştırmacıları ispatlamıştır. Türk dünyasının kültürü ile bağlı olan saz-söz sanatı yüzyıllar boyu Türklerin güçlü sanat dalı olmuş, Türk dünyasının milli-manevi değerlerinin bir kısmı da saz-söz sanatında korunup yaşamıştır.

Tarihi eskilere dayanan “kopuz”, “bağlama” adlanan saz geliştirilerek, “cure” sazdan “tavat” saza, “tavat” sazdan daha iri olan “üstat saza”, daha doğrusu, üç telliden on iki telliye kadar saz çeşidine dönüşmüştür.

Saz aynı zamanda umumi Türk musiki kültüründen haber veriyor. Bu kültürel alette tekçe Azerbaycan’da 200 civarında âşık havası çalınıp günümüze kadar geldiği tespit edilmiştir. Âşık havaları yeni şiir türlerinin de yaranmasına vesile olmuştur. Âşık havalarının eşliğinde yaranan şiir türleri, saz-söz sanatında aşığın kendisine has geyim-kuşamı halkın etnoğrafisinden ve milli kimliğinden haber vermektedir. Sazın eşliğinde ortaya çıkan şiiriyet, dans, aktörlük ve ifacılık âşık sanatının kendisine has özelliğini ifade ediyor, kültüroloji ve milli değerleri açısından özel bir tarihi misyon taşıyan kaynakları ile Türk kültüründe ecdat irsini yaşatır.

Türk milletinin sesi olan ozanların yarattığı saz-söz kültürü XIII-XIV yy-a ve hatta XV-XVI yy-a kadar “ozan” ismiyle devam etmiş, sonraki merhalede “ozan” mefhumu “âşık” mefhumu ile değişmeye başlamış. Âşıklar ozana mahsus tüm yaratıcılık anelerini devam ettirerek saz-söz medeniyetini günümüze kadar taşımakla Türk Dünyası kültüründe önemli bir yere sahip olmuşlar.

Saz-söz sanatı mahiyetçe Türk dünyasının şeriksin ortak değeridir. UNESCO-nun maddi olmayan Kültürel Mirasın korunması üzere Komitenin 30 Ekim 2009 yılında Azerbaycan Aşık Sanatını UNESCO-nun maddi olmayan Miras listesine dahil etmesi saz-söz sanatının önemini bir daha vurguluyor ve bu sanatı var eden, yaşatan, nesilden-nesile ötüren ozan Âşıkların yarattıkları poetik irsin milli kültürümüzdeki yerini ve değerini gösteriyor.

Saz-söz sanatının Azerbaycan Türklerinin kimliğinde mühim rolü olmakla beraber bu sanatın milli özellikleri taşıyan kendine has hususları da mevcuttur. Bu özelliklerden biri ilk önce arı Azerbaycan Türkçesinin korunmasındadır. Bunu aşık Gurbani (XVI yy), Tufarqanlı Abbas (XVII yy), Hasta Kasım (XVII yy), Ağ Aşık (XVIII yy), Aşık Alı (XVIII yy), Abdal Gülablı Valeh (XVIII yy), Göyçeli Aşık Musa (XIX yy), Ustad Abdulla (XIX yy), Aşık Hüseyin Cavan (XIX yy), Aşık Alesger (XIX yy) gibi nice nice üstat âşıkların yaratıcılığında görüyoruz.

Aşık Kurbani’den örnek aldığımız şu dörtlükte Azerbaycan Türkçesi’nin güzelliği dikkat çekmektedir:

Kurbani der: gönlüm senden sayrıdır,
Neslemişem yerim menden ayrıdır
Ayrılık mı şekip, boynu eyridir,
Heç yerde görmedim düz benövşeni

Azerbaycan âşıklarının milli hece vezninde söyledikleri bütün şiirleri Azerbaycan Türklerinin kültürel kimliğinde önemli yere sahiptir. Bunun örneğini Azerbaycan Âşıklarının söyledikleri milli hece vezninin bayatı, cıgalı bayatı, geraylı, sallama geraylı, tecnis, geraylı tecnis, cıgalı tecnis, bayatı tecnis, gözelleme, qıfılbend, dodaqdeymez, dildonmez, herbe-zorba, elif-lam, evvel-ahır, dil dönmez, ayaklı koşma ve b. örneklerde görüyoruz.

Ozan Âşıkların şiirlerinde ifade ettikleri Vatan, onun dağı, taşı Azerbaycan Türklerinin kültürel kimliğinde bir çeşit ana olmuştur. Vatanın dağını, taşını, ovasını, yaylasını severek terennüm eden âşıklar bir Vatan dili meydana getirmişler. Bu dille halkın yaşam biçimine yansıyan dağlar, ovalar, köy ve şehirler övülür, onların kutsallığı ve önemi gösterilir.

Bahar fesli, yaz ayları gelende,
Süsenli, sümbüllü, lalalı dağlar
Yoksulu, erbabı, şahı, gedanı
Tutmaz bir-birinden aralı dağlar.
Ağ xalat bürüner, zernişan geymeç

Heç kesi dindirib qelbine deymez.
Serdara söz demez, şaha baş eymez,
Qüdretden sengerli, qalalı dağlar (15, 85)

Saz-söz sanatı âşıklarının dile getirdikleri dağlar, hem de halkın yer-yurt adlarını taşıyan belgedir. Vatan coğrafyasını bildiren güzel manzara olmakla beraber yaşam yeridir, Azərbaycan coğrafyasının bir parçasıdır.

Sarı Nerden top-tüfengin atıldı,
Qısır Murguz Şah dağına çatıldı,
Bir emliyin bir tümene satıldı,
Necoldu devletin malları, dağlar.

Kepez, Murov, Qonur- neçe dağın var,
Üstüne nur yagsın, ay deli Qoşqar
Yayın ortasında yagdırırsan qar,
Sef çekib üstüne serdarın dağlar. (15, 88)

Geyim-kuşam konusu âşık şiirinin esas kaynaklarından olup milli kültürün vazgeçilmez unsurudur. Âşıkların seve-seve söyledikleri geyim-kuşam şiirleri milli kimliğin bir belgesidir. Milli giyimleri ifade eden süs eşyaları, kuşak, kemer, ayak, bilek süsleri halkın etnografisidir.

Cilvelenib ne qarşımda durubsan,
Anam sene qurban, ay sarı köynek!
Meleksen, çıxıbsan cennet bağından,
Heç kim olmaz sene tay, sarı köynek!

Doymak olmur şivesinden nazından
Fereh keklik kimi hoş avazından
Yel vurdu rübendi atdı üzünden
Ele bildim doğdu ay sarı köynek!

Gözelsen terifin düşüb mahala,
Zer kemer yaraşır qameti-dala,
Leb qonçe, diş inci, yanagın lala,
Çekilib qaşların yay, sarı köynek!

Tuti dilli, serv boylu Salatın!
Yoxdumu merhemeti bu seltenetin,
Gönder gelsin Elesgerin xeletin,
Eyleme emeyin zay, sarı köynek! (15, 125)

Bu şiirdeki “kemer”, “ürbend”, “hemayıl”, “xalat”, köynek” gibi adlar milli etnografinin bir belgesidir.

Azərbaycan saz-söz sanatı kültür miraslarından biri de günümüzde yaşayan düğün geleneğidir. Bu geleneğin canlı taşıyıcılarından biri de âşıklardır. Düğünə davet edilecek aşığın mecliste neler söyleyeceği önemlidir. Mecliste âşıkların karşılaşmaları, taşlamaları, halk örf ve adetlerini, halk musikisini, halk hikmetini ifade eden şiir örnekleri saz ve söz sanatının vazgeçilmez incileridir.

Eski düğünler adeta 3-7 gün devam ederdi. Âşıkların söyledikleri halk hikâyeleri ve bu hikâyelerin başlangıcında söylenen “üstatname”ler halk hikmetini ifade eden şiir örnekleridir. Halk hikâyesi anlatan âşıklar önce bir, iki ve ya üç “üstatname” söyledikten sonra halk hikâyesini nakletmeye başlarlar. “Üstatname”ler atasözleri gibi nasihat karakterli olurlar. “Üstatname”ler insanları kötü emelden uzak olmaya, necip olmaya çağırır. Örnek:

Ay agalar, gelin size söyləyim,
Yaqın bu dünyanı pul dolandırır.
Kesilib muhabbet, qalmayıb hürmət,
Dövlətli dalınca mal dolandırır.

O dünyanın şerbetinden içməyən,
Körpü salıb üstədən karvan keçməyən,
Evde arvadına sözü keçməyən
Kənddə koha olub, el dolandırır.

Aşiq Ali, halin olub perişan,
Ağ yüzündə halların var hər nişan,
Binamus qohumdan ağıllı düşman,
Öldürsən qəlbimdə gül dolandırır.

Qoca dünya çoxun yola salıbdı,
Köçən köçüb, köçməyənler köçəcək.
Qafil, içmə bu gün ecel şerbetin,
İçən içib, içməyənler içəcək.

Necoldu var üçün qanlar tökenler,
Əziz canın al qumaşa bükənler?
Unutmasın şermi-xeta ekenler,
Biçən biçib, biçməyənler biçəcək.

Yazıq Alı, ne tez düşdün hevesdən,
Serraf olan seçər qızılı misdən.
Arif olan keslər yaxşını pisdən,
Seçən seçib, seçməyənler seçəcək. (14, 110)

Saz-söz sanatı zamanın sesidir. Aşık şiirlerinde zamanın bir sıra problemlerine, sosyal meselelere, muharebelere, içtimai haksızlığa münasebet, zamandan, talihtən şikâyet, iyimserlik və kötümserlik ifade olunur.

İ Dünya savaşının türettiği acı felaket Aşık Alesker'in " Kalmadı" şiirindeki iki bentte şöyle ifade edilmiştir:

Yığılım danışaq, qelyan çekenler,
Bostan becerenler, ekin ekenler,
Ananov kağıza tütün bükənler,
Qurtardı tenbeki zaman qalmadı.

Necoldu Serbiya, Çornuqoriya?!
El-ayaq altında itdi İtalya,
German bomba atdı, qan oldu derya,
Qırıldı, dünyada insan qalmadı. (15, 147)

Aşık Molla Cuma 1910 yılında Şeki'nin Göynük köyünde meydana gelen doğal afeti şöyle ifade etmiştir:

Ey mahal, kulak asın, basıbdı tufan Göynüyü,
Sühbü-şam kehre düşüb eyledi viran Göynüyü,
Bu zalım Afat dağı axıtdı cövlan Göynüyü,
Gör nece lal eyledi bülbülü-xendan Göynüyü.
Kimini esir eyledi, tez qaçıban başda kalıb,
Kimisi axıb gedib, kimisi daşda kalıb,
Kimisi sayələnib qalxıban ağacda kalıb,
Kiminin eli çatmaz, can yığılıb döşde kalıb,
İçində var fisgi-fesad, batırdı şeytan Göynüyü.(Molla Cüme.s.174)

Göründüğü gibi, söz ve saz sanatının canlı taşıyıcıları olan Aşıkların Azerbaycan türklerinin kültür tarihinde oynadığı rol eski bir Türk medeniyetinin ifadesidir. Onların sazı ve sözü ile yaşadıkları kültürün derin köklerinden haber verir.

Sonuç olarak söyleyebiliriz:

1. Azerbaycan Türkleri dil, edebiyat, musiki, örf, anane ve b. değerlerini daha çok aşıklık geleneğine mahsus saz ve söz sanatında yaşatmıştır.

2. Şiirler yazarak, söz sanatını yaşatan âşıklar Azerbaycan edebiyatının ilk kurucuları ve sanatçılarından hesap edilir.

3. Azerbaycan Türkçesi'ne büyük hizmet veren unsurlardan en önemlisi ozan Âşıkların yaşattıkları ve söyledikleri Azerbaycan Türkçesi'dir. Eli sazlı ozan âşıklar ova, oymak, köy, şehir dolaşarak şiirler, destanlar söylemiş ve bununla da Azerbaycan Türkçesi'nin gelişmesine büyük hizmet etmişlerdir. Onlar bu Türkçede koştukları şiirlere havacat besteleyip, bu havacatları sazda çalarak okumuş, milli tarzda dans etmişler.

4. Saz-söz sanatının taşıyıcıları Âşıkların dilleri temizdir ve halis Azerbaycan Türkçesi'dir.

5. Eli sazlı Âşıkların edebiyata hizmetlerinin en önemli bölümünü de tasnif ettikleri hikâyeler oluşturmaktadır. "Kerem ile Aslı", "Abbas ile Gülgez", "Köroğlu", "Aşık Garip", "Şah İsmayıl", "Valeh ile Zernigar", "Alihan ile Peri hanım" gibi yüzlerle halk hikayesi onların sayesinde yaranmıştır.

6. Âşıklar onlarla şiir türü oluşturarak ve bu türlerde binlerce eser meydana getirerek, yüzlerle halk hikâyesi tasnif ederek ve bu hikâyeleri günümüze kadar ulaştırarak halka saz ve sözle dinleme ve anlatma yeteneği kazandırmışlar.

7. Saz ve söz sanatını taşıyan Âşıkların halk edebiyatına, halkın diline, müzik kültürüne, halkın inanç dünyasına, milli kimlik unsurlarına fevkalade katkı ve hizmetleri olmuştur.

8. Onlar Azerbaycan musiki folklorunun temel alanlarından biri olan milli saz havalarının gelişmesine müstesna hizmet göstererek 200 civarında saz havaları yaratmışlar. Tesadüfi değil ki, Azerbaycan müziğinin klasiği Üzeyir Hacıbeyli mili musiki esasında yazdığı "Köroğlu" operasını âşık havaları esasında bestelemiş, daha doğrusu âşık havalarının seciyeli özelliklerini "Köroğlu" operasına getirmiştir. Azerbaycan'ın meşhur bestecisi Gara Garayev'in III senfonisinin esasını âşık müzisi teşkil etmiştir (1, 50).

Kaynakça

1. Azerbaycan Halk Musiqisi, Bakı, Elm, 1981
2. Nebiyev Azad Azerbaycan Aşık mektepleri. Bakı, Nurlan, 2004
3. Hemid Araslı. Aşık yaradıcılığı, Bakı, 1960
4. Maarife Hacıyeva. Türk âşıkları. Bakı Elm, 2004
5. Maarife Hacıyeva. Şahin Göktürk, Mehebbet Paşayeva. Azerbaycan Folklor ve Etnoqrafiya Sözlüyü. T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.
6. Maarife Hacıyeva ve dgr. Örneklerle Folklor, Halk ve Tekke edebiyatı sözlüyü. Bakı, Azərneşr, 2002
7. Qasımlı Meherrem. Ozan Aşık sanatı, Bakı, Ugur neşriyyatı, 2003
8. Mürsül Hekimov. Aşık sanatının növləri. Bakı, API neşri, 1987
9. Vaqif Veliyev. Qaynar söz çeşmesi. Bakı, yazıçı, 1981
10. Araz Dadaşzade. XVIII esr Azerbaycan lirikası. Bakı, Elm, 1980
11. Ali Kafkasyalı. İran Türk âşıkları ve Milli Kimlik. Erzurum, 2007
12. İlqar İmamverdiyev. Azerbaycan ve İran Aşık Sanatının Karşılıklı Elaşeleri. Bakı, 2008
13. Salman Mümtaz. Sarı Aşık. Bakı 1935
14. Aşık Alı. Eserleri, Bakı,2013
15. Aşık Elesger. Eserleri.I-II cilt, Bakı, Elm 1972
16. Ustad Aşıklar. Bakı, Genclik, 1983
17. Sednik Paşayev. Azerbaycan folkloru ve Aşık yaratıcılığın. Bakı, 1989
18. Mehmet Yardımcı. Başlangıçtan Günümüze dek Halk Şiiri, Aşık Şiiri, Tekke Şiiri. Ankara 1999.
19. Alimerdanlı Aşık Necef. Düşdüm eşqin sevdasına. Bakı, 2010
20. Aşık Şemşir. Seçilmiş eserleri. Bakı Azeneşr. 1973
21. Kazımov Qezenfer. Qurbani. Bakı Üniversitesi Neşriyyatı Bakı 1990.
22. Aşıklar (tertib edeni İ.Tapdıq) Bakı Genclik 1970
23. Aşık Abbas Tufarqanlı. 72 şeir. Bakı, Genclik, 1980

AZERBAJCAN'DA TERMİNOLOJİ DÜŞÜNCENİN OLUŞMASI VE GELİŞMESİ

İkram Ziyad oğlu QASIMOV*

Özet

Azerbaycan dil biliminde terminoloji düşüncenin tarihi pek eski değildir. Doğrudur, ayrı ayrı alanlarla ilgili terminoloji sözcük birimlere Eski Türk yazılı yazıtlarında rast gelinse de terim, onun mahiyeti ve diğer özellikleri ile ilgili ilk fikirlere görkemli Azerbaycan filozofu ve yazarı M.F.Ahundzade'nin yaratıcılığında rastlıyoruz. O, terimler, onların dilde oluşum yolları ve işlenmesi ile ilgili değerli fikirler söylemiş, eserlerinde en çeşitli alanlarla ilgili terimler kullanmıştır.

Yaklaşık M.F.Ahundzade ile aynı dönemde-XIX yüzyılın sonlarında döneminin büyük şahsiyeti H.B.Zerdabi'nin sanatında da terminoloji ile ilgili bazı görüş ve değerlendirmelere rastlanmaktadır. O da yayınladığı "Ekinci" gazetesinde ve diğer gazetelerde tıp, tarım, coğrafya, sosyal-siyasi ve diğer alanlarla ilgili terimlere özel önem verir, bu terimlerin ana dili birimlerinde olmasına çalışıyordu ve kendisi de belli kavram isimlerini belirten terimler oluşturmaya çalışıyordu.

Sonraları S.M.Qənimadənin, Ü.Hacıbəylinin ve diğerlerinin tertip ettikleri sözlüklerde terimlere de büyük önem verildiği ve onları dil birimleri ile ikame etmeye çalışıyorlardı.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren birçok terminoloji sözlükleri yayınlanıyor ki, bu da Azerbaycan dil biliminde terminoloji araştırmalar yapılmasına zemin hazırlıyordu.

Azerbaycan, ayrıca genel olarak Türk dillerinin terminoloji katının incelenmesinde ve kapsamlı araştırılmasında 1926 yılında Bakü'de yapılan Birinci Türkoloji Kurultayı'nın büyük rolü olmuştur. İşte bu Kurultay'dan sonra bir bütün dillerinde terminoloji düşünce hızla gelişmeye başladı. Azerbaycan'da geçen yüzyılın 30'lu yıllarından başlayarak terminoloji alanında araştırmalar hızlanıyor.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ise bu alandaki çalışmalar hızlı özellik taşımaya başlıyor ve en çeşitli alan terminolojisi özel araştırma konusuna dönüşüyor. Bu alanlardaki işler Azerbaycan kendi bağımsızlığına kavuştuktan sonra ise sürekliliği, kapsamlılığı ile ilgi çekiyor ve bugün de bu alandaki çalışmalar başarıyla sürdürülüyor.

Anahtar kelimeler: terim, terminoloji, Türkoloji Kurultayı, Azerbaycan dil bilimi, terminoloji araştırma

Azerbaycan'da dil biliminin geçmişi o kadar eski olmadığı gibi, dil biliminin bir bölümü olan terminolojinin de tarihi eski değildir. Fakat terminoloji, dilin terminolojik söz varlığı, onun oluşumu, temel özellikleri ve diğer işaretler ile ilgili tarihin çeşitli dönemlerinde belirli fikirler söylenmiş, belirli fikirler seslendirilmiştir. Öyle ki, dönemin önde gelen aydınları terimin bu veya diğer özelliği, ayrı ayrı sorunları hakkında belirli kayıtlar yapmış, terimlere örnekler vermişlerdir. Tüm bunlar ise Azerbaycan'da terminoloji ile ilgili fikirlerin hayli önce oluştuğunu, terim ve spesifik belirtileri hakkında belirli tasavvurların olduğunu gösterir.

Hele eski Türk yazılı abideleri olan Orhun-Yenisey yazıtlarında, M.Kaşgarlı'nın "Divan" ında, "Kitab-ı Dede Korkut" destanlarında ve diğer yazılı kaynaklarda çok çeşitli alanlarda terim karakterli dil birimlerine rastlanması Türk dillerinde, hem de Azerbaycan dilinde terminoloji birimlerin eski dönemlerden mevcut olduğunu da kanıtlamaktadır. Sözü edilen yazılı abidelerde işlenen ayrı ayrı alanlara ait bir çok terimlerin ya olduğu gibi ya da azıcık fonetik değişikliklerle bugün birçok Türk dillerinde kullanıldığı ilginçtir.. Örneğin: Orhun-Yenisey yazıtlarında işlenen *Kan (Han), Kağan, Bək (bey), Tenri, yarak, ordu, uruş* vb., M. Kaşgarlı'nın "Divan" ında işlenen *sinir, uçğuk (uçuk), yülkər, teniz, yılğın, yüzərlik, ayğır, yavşan* vb., "Kitab-ı Dede Korkut" da işlenen *bəy, han, yigit, er, gəzetim, oq (ok), qılıç, sapan, yay* vb. terimlere rastlanmaktadır.

Bu terminoloji birimler dilimizde eski dönemlerden başlayarak kullanılır ve terminoloji söz varlığının daha önceki dönemlerden oluştuğunu gösterirse, terminolojinin teorik meseleleri, terimin spesifik özellikleri ve diğer önde gelen belirtileri ile ilgili bilimsel araştırmalar daha sonraki dönemlerde başlar ve kendisinin yoğunluğu ile dikkat çeker. Öyle ki, terim, onların dilde

* Prof. Dr. Bakü Slavyan Üniversitesi, Çağdaş Azerbaycan Dili Ana Bilim Dalı öğretim üyesi

oluşumu, temel özellikleri ve diğer yönleri ile ilgili ilk bilimsel fikirlere XIX yüzyılda yaşamış ünlü Azerbaycan filozofu ve yazarı M.F.Ahundzade'nin eserlerinde rastlıyoruz. Büyük yazar kendisinin "Kemalüddövlə mektupları" adlı eserinde hayatın çeşitli alanlarına ait, özellikle sosyal ve siyasi anlamda terimler, onların işleme özellikleri, varoluş kaynakları, mahiyeti ve diğer işaretler ile ilgili bazı fikirler ileri sürmüş, iletişim sürecinde, bilimsel ve teknik gelişmede terimlerin rolünün büyük olduğunu kaydetmiş, bu veya diğer sosyo-politik kavramların ifadesi sırasında hangi terimlerden kullanılması ile ilgili kendisinin orijinal fikirlerini ifade etmiştir. Onun eserlerinde çeşitli alanlara ait *hərf, nazir, sənaye, çapxana, səfərxana, satıcı, təfəkkür* vb. onlarla terimlere rast gelmek mümkündür ki, onların bir kısmı ilk kez işte M.F.Ahundzade'nin eserlerinde işlenmiştir. Bu terimlerin daha çok bölümü sosyal, siyasi ve hukuk alanları ile ilgilidir.

Yazar dilde yeni terimler kullanmakla beraber, terminolojinin bazı teorik konuları ile ilgili de belli fikirler söylemiştir ki, bu da Azerbaycan dili terminolojisi, onun gelişmesi, mükemmelleştirilmesi sürecinde önem taşır. Terminolojinin mahiyeti ve onların varoluş kaynakları ile ilgili önemli fikirler söyleyen M.F.Ahundzade ihtiyaç olmadan başka dillerden terim alınmasının doğru olmadığını yazıyordu. Fakat ihtiyaç duyulduğunda ayrı ayrı dillerden şu veya bu kavramları adlandırmak için terim alınması kaçınılmazdır. O, eserlerinin birinde çeşitli bilimlere öğrenmek için ayrı ayrı dillerden kelimeler (terimler) alıp dilimizde kullanmaya mecbur olduğumuzu kaydetmiştir. Çünkü çeşitli alanlara ait olan kavramları adlandırmak için bazen dilimizde uygun kelime olmadığından diğer dillerden terimlerin alınması zorunlu hale gelir. (M.F.Axundov. 1951, s.166). Diğer dillerden alınmış terimlerin Azerbaycan dilinde düzgün kullanılması ve dilimizin kurallarına uygun olarak doğru biçimlerinin belirlenmesi ile ilgili de yazar değerli fikirler ileri sürmüş, alınma terimlerin sözlüğünün hazırlanmasının zorunlu olduğunu kaydetmiştir. Onun bu fikirleri Azerbaycan dilinde terminoloji fikrinin oluşumu ve sonraki gelişiminde önemi ile seçilir.

M.F.Ahundzade ile yaklaşık aynı dönemde yaşamış Azerbaycan'ın ünlü eğitimcisi H.B.Zərdabi'nin de Azerbaycan dilinde terminoloji fikrinin oluşmasında ve gelişmesinde özel faaliyeti olmuştur. Doğru, H.B.Zərdabi terminoloji teorik konuları ile ilgili özel araştırma yapmamış, dilin bu sözcük katı ile ilgili ayrıca fikir söylememiştir. Fakat onun doğrudan faaliyetleri sonucunda iki yıl (1875-1877) yayınlanmış "Ekinci" gazetesinde çok çeşitli alanlarla, özellikle tarım ile ilgili çok sayıda terminoloji birimden yararlanılmış, ayrı ayrı kavramları adlandırmak için çeşitli dillerden alınmış terimlere başvurulmuştur. Onun eserlerinde, ayrıca "Ekinci" gazetesinde tarıma ait *pambıq, ələf, yerkökü, əlaq otu, xış, şum, barama, şitil, küncüt və s.*, tipla ilgili *qızılca, nəbz, yatalaq,vəba, hiss damarları (sınır sistemi), nəfəs düdiyü (nəfəs borusu), səs üzvləri və s.*, coğrafyaya ait *zələzlə,qırov, gil, xəzri, cəzirə, yer qabığı, cazibə* vb., basınla ilgili *əlan, vərəq, müxbir, mühərrir, nüsxə, qəzet* vb., sosyal ve siyasi alana ait *icma, mədəxil, dövlət, dəftərxana, gömrük rüsumu, gömrük siyasəti, hürriyyət* vb. terimlerden kullanılmıştır ki, onların da bir kısmı diğer dillerden alınmış terimlerden oluşturulmuş ulusal dil birimleridir (H.B.Zərdabi, 1960). H.B.Zərdabinin birçok alınma terimlerin yerine Azerbaycan diline ait sözlerden kullandığı veya yeni terimler oluşturduğu ilginçtir. "Ekinci" gazetesinde kullanılan *yağışölçən, qaymaqyığan, suçıxardan (nasos), tezətılan (tüfəng), ağacmişarlayan, yanğınkeçirən* ve onlarca diğer terim işte ilk kez H.B.Zərdabi tarafından kullanılmıştır.

Ayrı kaynaklarda, ayrıca XIX. yüzyılın sonlarında, XX. yüzyılın başlarında yayınlanmış çeşitli sözlüklerde terimler de özel yer alır, ayrı ayrı alanlara ait terminoloji birimler kullanılır. Fakat bu kaynaklarda bazı durumlarda terimlerin mahiyeti, onların dilde oluşturma yöntemleri ve diğer özellikleri ile ilgili fikirlere rast gelebiliriz. Çoğu durumda bu dönemde düzenlenen sözlüklerde diğer dil birimleri ile birlikte, terminoloji birimler de anlatılır, onların Rusça karşılığı verilirdi. Bu dönemde LMLazerev'in hazırladığı "Турецко-татарско-русский словарь", LZBudagov'un hazırladığı "Сравнительный словарь турецко-татарских наречий", SMGeniyevin hazırladığı "Rusca-tatarca lüğət" ve diğer sözlüklerde bilimin, tekniğin, sosyal, siyasi hayatın en çeşitli alanlarına ait terimler yer almıştır ki, bu da Azerbaycan'da bu tarihi dönemde terim, onun mahiyeti, temel özellikleri hakkında belirli tasavvurların mevcut olduğunu kanıtıyor.

Azerbaycan'da bilimsel terminoloji fikrin ilk belirtileri yirminci yüzyılın başlarında oluşmaya başlar. Bu açıdan bu dönemde Bakü'de yayınlanan çeşitli yayın organlarda, ayrıca büyük yazar ve besteci Üzeyir Hacıbeylinin 1907 yılında düzenlediği Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe sözlüğünde en çeşitli alanlara ait onlarca terminoloji birimlere rastlıyoruz. Onların birçoğu diğer dillerden alındığından ekser durumlarda Azerbaycan dilindeki karşılığı da belirlendi. Bu zaman Azerbaycan dilinde terim oluşturma yöntem ve biçimlerinden yararlanılırdı ki, bu da artık bilimsel terminolojinin oluşmaya başladığının bir göstergesidir.

İşte bu yıllardan sonra Azerbaycan dilbiliminde terminoloji teorik meselelerine ilgi daha da artmaya başlar. 1922 yılında oluşturulan İstilah (terminoloji) Komisyonu Azerbaycan'da terminoloji teorik konularına özel önem vermeye, bu yönde belli işler yapmaya çalışır. 1920 yılından sonra tertip edilerek basılan özel terminoloji sözlükler Rusça çeviri yolu ile Azerbaycan dili terminoloji katının sistemleştirilmesi, mevcut terimlerin Azerbaycan dilinde karşılıklarının belirlenmesi, çeşitli alanlara ait kavramların isimlendirilmesi için uygun dil birimlerinin oluşturulması çalışmasında önemli rolü ile dikkati çekmektedir. Bu açıdan general Aliğa Şihlinski'nin 1926 yılında düzenlediği "Rusca-türkcə (Azərbaycanca) hərbi sözlük" (Rusça-Türkçe (Azerbaycan dilinde) askeri sözlük) daha fazla dikkat çekmiş ve sonraki yıllarda farklı alanlarla ilgili terminoloji sözlükler hazırlanmasında başlangıç olmuştur. Bunun ardından ise 1927 yılında "Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlar lüğəti" hazırlanıp basılmıştır. Bu da Azerbaycan'da terminoloji alanda başarılı adımlardan biri olarak kabul edilebilir.

Genel olarak baktığımızda ise Azerbaycan dilbiliminde terminoloji araştırmaların tarihini 1926 yılında Bakü'de yapılan Birinci Türkoloji Kurultaydan başlamak daha doğru olurdu. Çünkü sadece bu Kurultaydan sonra Azerbaycan'da terminoloji teorik sorunları sistemli ve tutarlı bir şekilde incelenmiş, bu bilim alanı ile ilgili değerli bilimsel araştırma çalışmaları yazılmıştır.

1926 yılında Bakü'de yapılan Birinci Türkoloji Kurultayın toplantılarından biri tamamen Türk dillerinin terminolojisi meselelerine ayrılmıştır. Burada da Türk dillerinde terminoloji, onun çağdaş durumu ve gelecek inkişaf yolları müzakere edilmiş, bir takım öneriler sunulmuştur. Kurultaydaki bildirilerden birinde toplumun ilerlemesinin insanların tefekküründe yeni yeni kavramları ortaya çıkardığı, onların dilde ifade edilmesinin zorunlu ve kaçınılmaz nitelikte olduğu belirtilmiştir. Bu kavramları ifade etmek için gereken sözler anadilinde yoksa onların başka dillerden alınması zorunluluğu ortaya çıkar. (Первый всесоюзный тюркологический съезд.1926, с.184). Kurultayda söylenen bu fikrin yetmiş yıl sonra yaklaşık aynı şekilde Rus dilbiliminde seslendirildiği ilginçtir: «Eğer şu veya bu ülkenin milli dilinin kendi bilimsel terminolojisi yoksa ve onun oluşturulması için çalışma yapılmazsa, bu zaman bilim adamları, terminolojisi gelişmiş başka dillere başvurmak zorunda kalırlar" (Суперанская ... с.4)

Bakü'de düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultayda tüm Türkçe konuşan filoloji fikrin gelişmesinde büyük önemi olan değerli şahsiyet, büyük alim Bekir Çobanzade'nin "Elmi terminoloji sistem haqqında" (Bilimsel terminoloji sistem hakkında) konusundaki bildirisi Azerbaycan dilbiliminde terminoloji fikrin oluşmasında ve gelişmesinde önem taşımıştır. Onun terim, dilde terimlerin yeri, terminoloji söz varlığının zenginleşme kaynakları, terimin mahiyeti ve diğer özellikleri ile ilgili görüşleri bugün de kendi bilimsel değerini korumuştur. O, konuşmasında alfabe her sese uygun ayrıca harfin olmasının talep edildiği gibi, her bir kavram için dilde anlamı deyişilmeyen ve birbirleri ile ikame edilemeyen ayrıca sözler-terimlerin gerekliliğini belirtmiştir. (Б.Чобанзаде. С.192)

Kurultayda Türk dilleri terminolojisinin ayrı ayrı sorunları ile ilgili bildiriler Azerbaycan dilinde terminoloji sistemin bilimsel olarak incelenmesine yardım etti ve yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu konuyla ilgili bilimsel çalışmalar aralıksız olarak devam ettirildi.

1947 yılında akademik M.Şireliyev'in makalesi (Şireliyev M. s. 27-43) yayımlanıyor. Ve burada da bilimsel terminolojinin varoluş ilkeleri analiz ediliyor.

Azerbaycan'da terminolojinin teorik açıdan incelenmesi ve çeşitli alan terminoloji sisteminin yaygın olarak araştırılması geçen yüzyılın 60'lı yıllarından daha da hızlanmıştır. 1967 yılında M. Gasımovun "Azəri dilində terminlər necə yaranır" (Azerbaycan dilinde terimler nasıl

oluşur), 1973 yılında ise "Azerbaycan dili terminologiyasının esasları" adlı kitapları yayınlanıyor. Bununla da Azerbaycan'da bilimsel terminoloji değişmeyen bir çizgi üzerinde gelişir, ayrı ayrı alanlara ait terminoloji değerlendirmelerin yapılmasına başlanır. Geçen yüzyılın sonlarına kadar ayrı ayrı araştırmacılar Azerbaycan dilinde fizik-matematik, askeri çalışma, coğrafya, ədəbiyyatşünaslıq (edebiyat bilim)i, dilbilim, hukuk, felsefe, maliye işi, sosyal, siyasi ve diğer alanların terminololiji sözvarlığını kapsamlı şekilde araştırmış ve onların çoğu monografi biçiminde yayınlanmıştır. Bu eserlerde Azerbaycan dilinde az kullanılan diplomasi, askeri çalışma, ulaşım ve diğer alan terminolojisinin birçok teorik konuları kapsamlı bir şekilde incelenmiş, bu alanların terminoloji söz varlığının zenginleşme kaynak ve yöntemleri belirlenmiştir. Bu zaman daha çok Türk dilleri terminoloji katına başvurulması, ortak Türk dili terminoloji söz varlığının kurulmasına üstünlük verilmesi öngörülmüştür.

Son dönemlerde, özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra terminoloji teorik konularının incelenmesine, çeşitli terminoloji sözlükler hazırlanıp yayınlanmasına daha çok önem verilmiş ve bu yönde çalışmalar başarıyla sürdürülmüştür. Sadece şunu vurgulamak yeterli, son on beş yılda yüze yakın farklı özellikte terminoloji sözlük hazırlanarak yayımlanmıştır. Tüm bunlar ise hem Azerbaycan'da terminoloji gelişmesine hem de ortak Türk dili terminojisinin oluşturulmasına yakından yardımcı faktörler olarak kabul edilebilir.

Kaynaklar

Axundov M.F. Əsərləri. III c. Bakı, 1951.

Zərdabi H.B. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1960

Первый всесоюзный тюркологический съезд (26 февраля- 5 марта 1926 г.) Стенографический отчет. Баку, 1926.

Суперанска А.В., Подальская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. Москва, 2003.

Чобанзаде Б. О системе научной терминологии. Стенографический отчет Первого всесоюзного Тюркологического съезда. Баку, 1926.

Şirəliyev M. İstilahlar yaradılmasındakı əsas prinsiplər// Dil institutunun əsərləri. I c. Bakı, 1947, s. 27-43.

* * * * *

Karşılıklı İlişkiler Zemininde İran Türklerinin Eski Tarihine Bir Bakış

Roza Hüseyinkızı Eyvazova*

Özet

Azerbaycan toprakları Yakın ve Orta Doğu'nun ayrılmaz bir parçasıdır. Karşılıklı ilişkiler sonucunda herhangi bir halkın çeşitli prizmalardan gelişmesine başka halkların elde ettikleri başarılar da etkilemiştir.

Belirtmek gerekir ki, İran toprak açısından büyük ülkedir. Bu geniş bölgede yaşayan halkların dilleri de çeşitlidir. İran'ın kuzeybatı, kuzeydoğu, güney ve merkez (orta) yerleri Türk yurtları sayılır.

İran Türklerinin Eski Tarihi kitabının yazarı profesör doktor Mehemedtağı Zehtabi şöyle yazıyor: "Geçmişin, kimliğin bilirse cevan, olur hakk aşığı sarsılmaz insan». Eserde bu meseleler öğrenilmiştir:

1. Milattan iki, üç, dört bin yıl önce Ortadoğu'da yaşayıp, kültür sahibi olan Türk ve Sami halklarının devletleri ve kültürleri;
2. O dönemin Türkçesi ile bugünkü Türk dilinin karşılaştırılması;
3. Bu günkü İranda Parsların İran'a gelmesine kadar üç bin beş yüz yılda Türklerin kurduğu devletler ve kültürler: a) Azerbaycan'da Erette-Aratta devleti, dili, hüneri, kültürü ve sanatı; b) Azerbaycan ve Hemedanda oluşmuş hurri, gilzan, qutti, lullubey elleri, Manna devletleri ve kültürleri;
4. Milattan dokuz yüz yıl önce Parsların İran'a gelmesinden sonra: a) Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Kazvin, Kürdistan'da oluşmuş Manna-Mad hükümeti, kültürü ve dili; b) Manna-Mad

* Prof. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nesimi adına Dilbilim Enstitüsü öğretim üyesi

halklarının Hehamenişlere karşı ayaklanmaları; c) İskender'in saldırısına kadar İran'ın batı, merkez ve kuzeyinde hâkim olmuş birim hüner ve sanat atmosferi.

Eserde Sümer dilinin temel kelime hazinesile Çağdaş Türk ve Azeri dillerinin temel kelime hazinesinin karşılaştırılması çözümlenmiştir.

Mad sözü yer ve halk adı gibi incelenmiş, böylece telif mad elleri, mad hükûmeti ve devletlerinin millî kökenini belirlemek için onların tarihsel bilinen el ve şahıs isimlerinin bir sırasının köken ve kökünü açıp göstermeye çalışmıştır.

İşğuzların bulunduğu yerler hakkında bilgi veren yazar yazıyor ki, bu yüzyılda İşğuzlar-İskitler bugünkü Türkiye, Suriye ve Filistin yerlerinden yayılmış ve hatta Mısır'a kadar gidip ulaşmışlardı.

Anahtar kelimeler: karşılıklı ilişkiler, İran Türkleri, milattan önce, Sümerler, Madlar, İşğuzlar

Giriş

Karşılaştırma yaptığımız Azerbaycan ve İran dillerinin karşılıklı ilişkilerinden bahsederken topraklarına, coğrafi konumlarına göz atmak gerekir.

Kitapta İran Türklerinin eski tarihi iki dönemde incelenmiştir:

1. Hint-Avrupa dillerinin milattan 900 yıl önce İran'a gelmesine kadarki 3500 yıllık tarih.
2. Milattan 900 yıl önceden İskender'in saldırısına kadarki dönemde vatanımızın iltisaki halklarının tarihi, hayatı ve kültürü.

Problem durumu

Birinci meseleden bahseden M.Zehtabi nazara vermektedir ki, Pars kabilelerinin gelmesine kadar bugünkü Irak ve İran'ın tüm batısı, merkezi ve Hazar'ın güneyi, kuzeyi ve güney Azerbaycan'da, tarihin gösterdiğine göre insanlığın ilk ilerici ve parlak kültürü oluşmuştur. Bu kültürü yaratanlar Irak'ta Sümerler, İran'ın batısı, merkezi, bütün Azerbaycan ve Hazar'ın güneyinde Aratlar, Elamlar, Kassiler, Hurriler, Kuttiler, Lullubeyler, Gilzanlar, Kaspiler, Mannalar, Urartular olmuşlardır. Eski tarih uzmanları, eski tarihler ve bilimsel kazılardan elde edilmiş olgu ve belgelere göre gösterirler ki, tüm bu halklar ve eller iltisaki (eklemeli) dilli olmuş. Kendileri Orta Asya'dan, özellikle Hazar'ın kuzeyi, Derbent ve "Daryal" geçişi ile Azerbaycan, Zagros dağları, çağdaş Türkiye'nin doğusu topraklarından geçip bazı il ve obaları bu yerlerde kalıp yerel iltisaki nüfusa karışmış ve esas kütleleri Irak, Huzistan ve Lorestan yerlerinde yurt salıp, insanlığın ilk kültürünü yaratmışlardır. İltisaki ellerin bu yerlerde kurdukları medeniyetler, yaklaşık bin yıl sonra çağdaş Arabistan'ın batı ve güneybatı bölgelerinde yaşamış Sami illerini de çekmiştir. Samiler tarih boyunca Irak toprakları doğu taraflarına turunda değildi. (Zehtabi, s.2)

İkinci meseleden bahseden M.Zehtabi yazıyor ki, milattan 900 yıl önce "Pasarqad" kabilesinin yönetimi altında olmuş 10 Pars kabilesi doğudan İran filatına gelmiştir. Onlardan yerleşik hayat geçiren üçü, o cümleden "Pasarqad" kabilesi Fars eyaleti ve öteki yedi kabile Kirman'da yerleşmiştir. Bu 10 Hint-Avrupa dilli el, Firdevsi'nin *Şehname*'sinde gösterildiği gibi, İran filatına gelince, ilkokul hayat geçirmiş ve sakin oldukları İran yerlerinde yüksek kültüre sahip olmuş yerel iltisaki dilli ulusların, yani Elamlar, Kassiler, Ellipeylerin birkaç yüzyıl yönetimi altında yaşayarak, onlardan kültür, gelişmiş yaşam ve yaşayış, elifba, yazı vesaire öğrenmişlerdir. Parsların İran'a gelmesinden ta milattan önce 550 yılına kadar, yani Hehamenişlerin iş başına gelmesine kadar Manna hükûmeti devam edip, Assurilerin karşılık direnç göstermiştir. Milattan önce 673 yılında Mad ayaklanması ile Mad imparatorluğu yaranmış ve Manna hükûmeti ona katılmıştı.

Bu bölümde Oğuzların - Sakaların Azerbaycan'a ilk kez gelmesi, hükûmet kurması ve Mad şahı büyük Kiyaksar'ın Assuri militarizmine son vererek Orta Doğu'yu Assuri zulmünden kurtarıp onların ilerleme ve gelişme yollarını hamarlaması gereğince açıklanıp yorumlanmıştır.

Kitapta Man-Mad kültürü, dili, folkloru, edebiyatı, Zerdüş dini, *Avesta* kitabı, Nevruz Bayramı, kökleri ve merasimleri gibi milattan 4000 yıl önceden İskender zamanına kadar, hatta Hehamenişler döneminde bile bugünkü İran'ın yaklaşık her yerinde ve çeşitli dilli milletlerin

kapsamında Elam dilinin genel, resmî devlet dili olması kitleler kapsamında işlenmesi ve Elam kültürünün tek hüner ve kültür atmosferinin merkezinde dayanması izah edilmiştir. (Zehtabi, s.3)

M. Zehtabi nazara vermektedir ki, yurdumuz Azerbaycan dünyanın en güzel, servetli ve zengin, en eski ülkelerinden biridir. Bu özellikler en eski dönemlerden burada kültürün oluşmasına imkân vermiştir. Firudin İbrahimi *Azerbaycan'ın Eski Tarihi* adlı eserinde gösteriyor ki, "Azerbaycan topraklarının doğası güzel ve aynı zamanda yaşam için uygun olması, burada hayatın çok eskiden başlamasına neden olmuş ve bizim atalarımızın dikkatini çekmiştir. Azerbaycan doğal ve coğrafi mövkeyine göre yerkürenin en güzel ve zengin bölümlerinden birini oluşturuyor, topraklarının çeşitliliği iklim koşullarının çeşitli olmasına neden olmuştur ... Doğal kaynakları ile zengin olan Azerbaycan topraklarının aynı zamanda güney ülkeleri ile kuzey ülkeleri arasında yürütülen ekonomik, siyasi ilişkiler merkezi olmak bakımından büyük önemi olmuştur."

M. Zehtabi bugünkü İran'da Türk meselelerinden bahsederken 1326 hicri yılının (1948) Aban ayında (23.10-21.11) yazılmış Tebrizli Muhammed Rıza Şüarın *Azerbaycan'ın Dili Hakkında Bir Bahis* (Bahsi der bareye zebane Azerbaycan) kitabının belirli bölümünden kullanmış ve dikkate ulaştırmıştır ki, İslam'dan bugüne kadar yapılmış tüm şahlık sülâlelerinin: Tahiriler, Sefariler, Samaniler, Gazneviler, Quriler, Karahıtaylar, Hülakiler, Timuriler, Fars Atabeyleri, Azerbaycan Atabeyleri, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Kirman Atabeyleri, Safeviler, Efşariler, Zendiyyeler, Kacarlar ve Pehleviler hepsinde, sadece üç-dört sülâlesinden başka, hepsi Türkçe konuşan olmuştur. İslam'dan sonra ilk yüzyıllıklardan sosyal ve kültürel alanlarda Türk unsurunun etkisi o kadardır ki, bugün ülkenin tüm bölgelerinde Fars dilli nüfusun görüşmeleri resmî ve kültürel yazılarında esasen Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca vb. Türkçe kelimeler kullanılır, hatta Tahran ve Şiraz lehçelerinde öyle Türk kelimeleri duyuluyor ki, Azerbaycanda o kelimeleri tanımıyorlar. Türk dilinin İranlıların diline etkisi sadece Azerbaycan'a ait değil, belki ülkenin yaklaşık tüm veya çoğu açalarına nüfuz etmiş ve hatta eski önemli kitaplarda, özellikle VII. yüzyıldan beri İranlı bilim adamları tarafından yazılmış kitaplarda, ayrıca yüze yakın başka bilimsel, edebî ve tarihî kitaplarda Türkçe öyle zor kelimeler vardır ki, bu da şaşkınlığa neden olur .

M. Zehtabi nazara vermektedir ki, eski Türk dillerinde il ve şahıs isimleri esasen kendi iltisaki-Türkçe dillerden türev kelimeler olmuştur. Bu nedenle eski il, aşiret ve şahıs isimlerini açıp anlamlarını gösterdiğinde, o illerin kök ve etnik özellikleri de ortaya çıkmaktadır. Eski tarihlerden zamanımıza ulaşan şahıs, il, aşiret isimlerinin anlamlarını açmak, o illerin dillerini netleştirmek, onların etnik kök ve milliyetlerini kesinleştirmekte büyük rol oynuyor. İl, toplum ve uluslar yaşadıkları ortam, yer, ülke ve alanın dağ, dere, nehir, göl, orman ve saire gibi kurup yarattıkları köy, kale, şehirlerini kendi dillerinin kelimeleri ile adlandırmış ve adlandırıyorlar. Sözlü şekilde ağızdan ağıza zamanımıza ulaşan, hem de tarihî eserlerden bilinen eski yer ve coğrafi isimleri o dönemlerin dilinden yadigâr kalmış belge olarak değerlendirmek gerekir.

M. Zehtabi yazıyor ki, tarih ve dil bilimi bilimlerinin karşılıklı ilişkisini, hem de iltisaki dillerin az değişkenliğini dikkate alarak, sadece ne Sümer dilli hatta Orta Doğu'nun eski iltisaki halklarının Sümer, Elam, Kassi, Hit, Urartu ve Qabil, Lullubey, Mannaların dillerini bugünkü Türk dilleri, özellikle Azeri dili ile bilimsel olarak karşılaştırmak gerekir:

1. Eski Orta Doğu'nun iltisaki ağızlarıyla çağdaş Türk dillerinde ayrı bir sözcük birimlerin aynılığı ve yakınlığı, dolayısıyla değilse kelimelerin leksik ve fonetik yakınlığı yönünden karşılaştırılması.

2. Sümer dilinin temel kelime hazinesi ile çağdaş Azeri ve Türk dillerinin temel kelime hazinesinden bir dizi sözcük birimleri yüzleştirmek. Bu kıyasla esas itibarıyla Oljas Süleyman ve Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'nın denemelerinden yararlanmak.

3. Orta Doğu'nun eski iltisaki ağızlarıyla Çağdaş Türk dilleri, o cümleden Azeri Türkçesinin gramer yapısını karşılaştırmak.

M. Zehtabi Eski Orta Doğu'nun iltisaki ağızlarıyla çağdaş Türk dillerinde ayrı bir sözcük birimlerin aynılığı ve yakınlığına dair örnekler sunmuştur:

Say	Kadim dillerde	Çağdaş Türk dillerinde
1.	Ana – Elam dilinde, ama Sümerce	Ana – Umum Türk
2.	Uş – Manna ve Sümerce	Uç – Umum Türk
3.	qaya – Manna dilinde	qaya – Umum Türk
4.	beyr – Sümerce	bayr – Umum Türk
5.	qın – Sümerce	qız – Umum Türk
6.	kök – Elamca, Kassice	yaşıl, göy – Azeri
7.	ata – Elamca, ada – Sümerce	ata – Umum Türk
8.	tir + i + ş – Elamca	demek, dedi – Azeri
9.	hut + ta + ş - Elamca	etmek, etdi – Azeri
10	han - Elamca	han – Umum Türk
11.	ağar – Sümerce	ağır – Umum Türk
12.	aşşa – Sümerce	aşağı – Azeri
13.	qaş – Sümerce	qaç – Umum Türk
14.	qışiq – Sümerce	eşik – Azeri
15.	zibin – Sümerce	çibin, milçek – Azeri
16.	baba – Mad	baba – Umum Türk
17.	na-me? - Sümerce	bu ne? – Azeri
18.	ken - Sümerce	böyük - Umum Türk

M.Zehtabi yazıyor ki, Amerika'nın asıl sakinleri olan Kızılderililerin de dili iltisakidir. Onlarda da birtakım sözler Türk ağızlarıyla aynı veya yakındır. Örneğin: Kızılderililerden "Siv" halkı babaya "ate", anaya "ine" diyorlar. Meksika ve Orta Amerika'da birçok "tepe" sözü olan dağlık alanlar vardır ve onların Aztek ilinde "tepe" sözü aynen Azeri dilinde olan anlamda işlenmektedir. Asıl Kızılderili Amerikalıların Maya dilinde atmak = atlamak bugünkü Azeri dilinde olan anlamdadır. Belirtmek gerekir ki, sunulan kelimelerin kökü Türkçede tam belli olan kelimelerdendir.

Sümerlerin aslı ve kökeninden bahseden M. Zehtabi yazıyor ki, Sümerler bugünkü Irak'ın (Beynelnehreyn: Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki yerler) güney ve kuzeybatısındaki yerlerinde, özellikle Babil'de yaşayıp kaliteli kültür yaratmışlardır. Sümerlerin ne zaman bu topraklara geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat eski tarih uzmanları gösterirler ki, Sümerler milattan 4500 yıl önce gösterilen yerlere insanlığın ilk parlak kültürünü yaratmış UR, Uruk, Nippur, KISCN (Kiş) gibi büyük kültür merkezleri olmuş şehirler dikmişlerdir. Yaklaşık neredeyse Sümerler 4500-5000 yıl milattan önce Beynelnehreyn'e gelmişlerdir.

Böyle bir soru ortaya çıkmaktadır ki, Sümerler bu Irak topraklarından meydana gelmişlerdir, yoksa başka yerlerden oraya taşındılar?

Bugün neredeyse, tüm eski tarih uzmanları bu fikirdedirler ki, Sümerler Türklerin asıl ana yurdu olan Orta Asya'dan Irak'a gelmişlerdir. Sümerlerin Orta Asya'dan Irak'a gelirken hareket hatları ve yolları hakkında eski tarih bilimcileri gösterirler ki, onlar Hazar'ın kuzeyinden, Derbent veya Daryal geçidi yoluyla, Azerbaycan'dan geçerek, Irak'a gidip orada hükümet ve kültür kurmuşlardır. Ünlü hukuk uzmanı Ali Paşa Salih kendisinin *Hukuk Tarihi* adlı eserinde Sümerlerin aslı, geçtikleri yol ve yarattıkları kanunlar konusunda şöyle yazmıştır:

"Altı bin yıl kadar önce, verimli topraklar arayan Sumer adlı bir kabile - aşiret Kafkasya ve İran'ın kuzey-batı yolu ile (M.Z. -Bugünkü kuzey ve güney Azerbaycan) Beynelnehreynin (bugünkü Irak) güney bölümlerine gelip Irak'ın güney yerlerini kendilerine vatan yaptılar. Daha

önce Sümer ve sonraları 'Babil' adı ile tanındılar. Sümerler çivi hattile, çamur levhaların üzerinde, binlerce kanun ve kendi serüvenlerini 'Sümer' dilinde yazdılar. Bu levhalar ve başka belgelerin yüzde doksanı idari, ekonomik, hukuki işlere, mahkemelerin hükümlerine, nikah, muamele ve vesiyetlerin qebalelerine, makbuzlara, tanrıların, yerlerin ve kişilerin adlarına aittir."

M. Zehtabi yazıyor ki, sadece tarihçiler değil, hatta bazı dil bilimci âlimler de Sümerlerin Orta Asya'dan geldiğini kabul ederler. Sümerlerin kökeni ve en eski yazı ve kültürüne sahip olduğuna dair Dr. Perviz Natil Hanlari kaydetmiştir ki, Sümer dili insanlığın en eski dili olmakla Sümer denilen halk en eski zamanlardan Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında, yani eski Babil ve Pers Körfezi arasında yerleşmiştir. Bu halk soy, kültür bakımından komşu halkların hiçbirine benzemiyordu. Güman etmek olur ki, onlar ilk önce doğudan veya kuzeydoğudan o yerlere gelmişlerdir. (Hanlari, *Tarihe Zerbane Farsi*) Sümerlerin Orta Asya'dan gelmeleri konusunda M. Zehtabi Ali Paşa Salih'in görüşlerini sunarak yazıyor ki, Orta Asya'nın asıl sakinleri Türkler olmuştur. İnsanlığın bu beşiğinden çıkıp gelmiş ve ilk kültürler ve özellikle "Sümer"ler ve "Hit"lerin kültürünü yaratmış aşiretler, Türk nijadından olmuşlar ve beşerin konuştuğu birinci dil Türk dili olmuş ve bugünkü dillerin birçok kelimelerinin kökü Türk'tür.

Eski tarih uzmanlarının bu iddiaya getirdikleri delil bugünkü Anadolu sakinlerinin vücut şeklidir ki, 4000 yıl içinde değişmemiştir.

Sümerlerin Orta Asya'dan olmaları fikri bugün birçok Avrupa âlimleri tarafından tasdik edilmiştir. Hamilton daneşkedesinin "Hukuk Tarihi" yazarları açık belirtiyorlar ki, Babil'in en eski sakinleri olmuş Sümerler sivil Sami ve Magola kollarının birinden olmuştur.

Eski İsrail kitaplarının rivayetine göre Babil insanlığın en eski Türk yurdu ve yaşadığı yer olmuştur.

Sümerlerin dini tasavvurundan bahseden M. Zehtabi yazıyor ki, eski tarih uzmanları gösterirler ki, Sümerler putperesttir. Gerçekten, o dönemin tüm halkları gibi Sümer, Elam, Hurri, Kassi vb. putperest idiler. O dönemde henüz tek Allahlı dinler meydana gelmemişti. Sümerlerin putperestliği Akkad ve Assuri bütperestliğinden farklı olmuştur. Ayrıca Sümerler, Elamlar ve başka Asyalı halkların putperestliği bir yandan eski Türklerin "Şamanizm"ini hatırlatıyor, diğer taraftan da bu putperestlik, daha sonra Azerbaycan'da oluşan Zerdüştlük rüşeymlerini özünde yansıttı. Sanki bunlar aynı kökten su içmiş ve birbirine yakın halklar tarafından kurulmuştur. (Zehtabi, s.38-42)

Sonuç

M. Zehtabi'nin araştırmalarından bir daha anlaşılıyor ki, tarih ve dil bilimi bilimlerinin karşılıklı ilişkisi gibi iltisaki dillerin az değişkenliğini dikkate alarak Orta Doğu'nun eski iltisaki halklarının - yani Sümer, Elam, Kassi, Hit, Urartu, Kabıl, Lullubey, Mannaların dillerini bugünkü Türk dilleri, özellikle Azeri dili ile bilimsel olarak karşılaştırmak gerekir.

Bilimsel kazılar ve araştırmalara dayalı en eski dönem tarihçilerinin hepsi gösteriyor ki, yaklaşık dört bin yıl milattan önce, Sümerler ve onlardan sonra Elamlar Orta Asya ve Ural'ın batısından Hazar'ın kuzeyi ve Kafkas geçitleri Azerbaycan'dan geçerek, Sümerler bugünkü Irak topraklarında, Elamlar Huzistan topraklarında, Loristan ve Zagros dağları ve kısmen bu dağların iki tarafında yerleşmişlerdir. Tarihçilerin gösterdiklerine göre Sümer ve Elamlardan kalan eserlerin dengi ve aynı kültürün yadigârı olan çok şeyler hem Irak ve Huzistan, hem de Orta Asya'nın batısı, Aşkabat alanından ve Horasan'ın kuzeyi ve Orta Asya ile komşu alanlardan bulunmuştur.

Kaynak

ZEHTABİ, Mehemedteqi Kirişçi (1378), *İran Türklerinin Eski Tarihi, Birinci cilt: En Eski Dönemden İskender'e Kadar*, Tebriz

YEMEN ARAPÇASINDAKİ TÜRKÇE KELİMELER

Zeki KAYMAZ*

Özet:

Dört yüz yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalmış Yemen, kadınlarımızın başörtüsü, aynı zamanda üzeri açık ve ökçeli ayakkabı olan “yemeni” ile Yemen’den gelen kahve ve meşhur “Yemen Türküsü” yanında “Kırlangıcın zararını sen Yemenliden sor.”, “Parmagımda balım olsun, Yemen’den arı getiririm.”, “Nasibinde varsa gelir Yemen’den, nasibinde yoksa düşer dehenden.” gibi atasözlerimizle günlük hayatımızda yaşamaktadır. Acaba geçmişe dayalı münasebetler sonucunda Yemen Arapçasına Türkçe nasıl etki etmiştir? Türkçeden Yemen Arapçasına hangi kelimeler miras kalmıştır? İşte bu bildiride bu soruların cevabı verilmeye çalışılacaktır. Türkçenin çeşitli Arap lehçelerine her birinde farklı sayıda olmak üzere pek çok kelime verdiği bilimsel araştırmalarla gösterilmiştir. Türkçenin Yemen Arapçasında da etkileri olmuştur. Bildirimizde, Yemen Arapçasına Türkçe ve Türkçe yoluyla geçen **bağa** باغه “plastik”, **bardak** برداق “bardak” **eski** أسكى “eski”, **martak** مرتق “mertek, bağlantı direği”, **sarsari** سرسرى “işsiz, kaba kişi”, **tal** تل “tel”, **tebsi** تبسى “tepsi”, **tifaşki** نفشقى “tüfek yapımcısı”, **tuz** طز “değersiz”, **usta** اوصطا “usta”, **yasak** يسق “yasak” gibi 160 kadar kelime üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkçe-Arapça dil ilişkileri, Yemen Arapçası, ödünçleme

Giriş

Türkçeyle Arapça arasındaki uzun bir geçmişe dayayan dil ilişkileri her iki dil açısından ayrı ayrı ve her yönden araştırılmaya muhtaçtır ve aynı zamanda bu dil ilişkileri ilgi çekicidir. Türkçenin yakın coğrafyamızdaki Suriye, Irak, Kuveyt, Mısır Arapçalarında binlerce kelimesinin olduğu bilimsel araştırmalarla gösterilmiştir. Türkçenin etkisi Tunus, Cezayir, Fas, Libya Arapçasında da görülür, ancak Kuzey Afrika’daki etkisi gittikçe azalan bir seyir gösterir. Bildiride oldukça uzak bir ülkedeki, Yemen Arapçasındaki Türkçe etkisi üzerinde durulacaktır. Yemen konuşma Arapçasındaki Türkçe kelime varlığının tespiti Türkiye’de ilk defa toplu bir şekilde bu bildiriyle ele alınmaktadır.

1. Yemen Arapçasındaki Türkçe Kelimeler Üzerine Yapılan Araştırmalar:

Yemen Arapçasındaki Türkçe ve Türkçe yoluyla geçen kelimeler, ilk olarak İsmail bin ‘Ali Al-Akwa’nın “*Kelimât Türkiyye Musta‘mele fi’l-Yemen, El-Ekklil, 1985, s.49-58*” adlı yayımla ele alınmıştır. Ulaşamadığımız, ancak 178 kelime üzerinde durulduğunu öğrendiğimiz bu makaledeki malzemenin bazıları Bedrettin Aytaç’ın *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler* adlı kitabında değerlendirilmiştir. Bu kitapta değerlendirilen kelime sayısı 35’tir. Yemen konuşma Arapçasındaki Türkçe kelime malzemesi üzerindeki bir diğer çalışma ise bir yüksek lisans tezidir: *Le lexique turc dans les dialectes yéménites, Etude morpho-lexicologique*, par: Anwar Abdul-Wahab Al-Nouman, Université de Sanaa Conseil des études superieures et des recherches scientifiques Faculté des Lettres Département de Français, 2016/1437. Bu yüksek lisans tezinde de 115 kelimenin incelemesi yapılmıştır.

2. İncelemenin Yöntemi:

Üzerinde durduğumuz Yemen Arapçasına Türkçe ve Türkçe yoluyla geçen kelimelerin ana kaynağını yukarıda gösterdiğimiz Al-Nouman’ın tezi teşkil etmektedir. Ali Al-Akwa’nın tespitleri için ise B. Aytaç’ın yayını kullanılmıştır. Topladığımız bütün malzeme Yemenli iki lisansüstü öğrencisine tekrar ettirilerek gözden geçirilmiş ve doğru söyleyişe ulaşılmaya çalışılmıştır. Yemenli öğrenciler, tanıdıkları kelimelerdeki anlam değişikliklerini ve Yemen’in hangi bölgesinde bilindiğini de açıklamışlardır. Bütün bunlara göre bu kelimeleri elifba sırasına göre şöyle gösterebiliriz:

ا

أبلا **abla** “hanım öğretmen”. Tk. Abla “büyük kızkardeş”. Mısır, Suriye ve Irak Arapçasında Türkçedeki anlamıyla kullanılırken, Libya Arapçasında Sudan Arapçasındaki gibi “hanım

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi

öğretmen” anlamı kazanmıştır. (Aytaç, 1994: 29) Kuveyt Arapçasında her iki anlamda kullanılır. (Kaymaz, 2016: 161)

اُچ **uç** “üç”.

إخوانجي **ihwāncī** “Müslüman kardeşler grubunun Arap ülkelerindeki adı”.

اسبناك **isbānak** “ıspanak”. Tk. Ispanak < Yun. Ispanaki. Kelime Irak Arapçasında (اسپناغ) ispināğ şeklindedir. (Yahya 1984: 64)

أسكي **eski** “eski”.

اسطى **usta** “usta”.

الدونات **eldivanāt** “eldiven”. Sana’a da yaygındır.

أفندم **efendim** “askeriyede evet!, amirim! sözü”.

أنسون **anasūn** “anason”. Türkçe sözlüklerde anasonun Yunancadan girdiği belirtilir. Tietze, kelimeyi Arapça anison/yansun’a bağlar ve Türkçedeki şeklinin Eski Yunanca olamayacağını belirtir. (Tietze 2002: 173). Ancak kelime Anvar Abdu’lvaḥab El-Numan’ın tezinde Türkçe olarak kabul edilmiştir. (Numan 2016: 50)

أورنك **urnek**: “örnek”.

ب

باورث **barūt** : “barut”. Kelime Arapça ve Farsça olarak gösterilse de aslı Yunancadır (Tietze 2002: 284) ve pek çok dile Türkçe yoluyla girmiştir.

باروتخانه **bārūthāna** : “baruthane”.

باغه **baġe** : “plastik”. Tk. Kaplumbağa kabuğu, bağa.

بايت **bāyit**: “bayat; günü geçmiş yiyecek”.

براسه **baraşah**: “pırasa, bir sebze çeşidi”. Kelime Cezâyir Arapçasında brasa (براسه) şeklindedir. Aslı Rumca prasa’dır.

باخت **baht**: “baht, talih, iyi alın yazısı”.

بخشيش **bahşiş**: “bahşiş”. Farsça bēhşeş ‘bağışlanma, bahşiş’(بخشش)’ten Türkçe yoluyla.

برواز **birwāz**: “fotoğraf çerçevesi”. Tk. 1. kapı ve pencere kenarındaki ensiz parça 2. uçma. 3. elbisedeki yaka, kol veya etek uçlarındaki kenarlık 4. cilt kapağının iç tarafına konan deri parçası. < Far. pervāz.

بزاليا **bazaliya**: “bezelye”. Kelimenin aslı İt. piselli’dır. Türkçedeki söylenişi ise Yun. bizélia’ya dayanır. Irak Arapçasında da bezalya (بزاليا) olarak bilinir. (Yahya 1984: 114)

بلس تركي **beles türki**: Frenk inciri denen dikenli bitki. Yemenliler buna beles türki “Türk inciri” derler. (Ehiloğlu: 69)

بلطجي **balṭacı**: “kendisinden korkulan kişi, eşkiya”.

بلكي **belki**: “belki”.

بردق **bardak**: “bardak”. Kelime Sana’a’da bilinir.

برده **bardah**: “perde”. Bu kelime Sana’a ve Sa’de bölgesinde biliniyor. Kelime Farsça perde’den gelmektedir.

بس **bas**: “yeter, kes!”. Türkçe (Osm. bes ‘kâfi, yeter’) üzerinden Yemen Arapçasına da geçen kelime Farsça bés “yeter, kâfi” den gelmektedir. E. Prokosch, bu kelimenin Mısır Arapçasında bas ‘kâfi, yeter’; Sudan Arapçasında bass ‘yalnız, sâdece’ şekillerini gösterir. (Prokosch 1983:46).

بش **biş**: “beş”.

بشلي **beşli**: “bir çeşit tabanca, beşli”.

بشمق **başmak**: “ayakkabı” Sana’a’da yaygındır. Kızıldığında (اعطيك بشمق في فمك) Ağzına başmak! denilir.

بقدونس **bakdunis**: “maydanoz”. Türkçedeki maydanoz “maydanozgillerden küçük yeşil yapraklı, kokulu bir ot, Makedonya otu” Rumca makedonesi’den gelir.

بقشه **bokşah**: “para”. Yemen Arapçasındaki bokşah Tk. akça~akçe “nakit; küçük gümüş para”dan gelişmiş bir şekil olarak görünmektedir.

بقشه **bukşa**: “bohça”.

بقلاوه **baklāwah**: “baklava”.

بلوك **buluk**: “bölük”.

بورازان **būrāzān** “borazan, üflenerek çalınan perdesiz çalgı”. Kelime Tk. boru + Far. zen ‘çalan’ dan oluşmuştur.

بورى **būri**: “1. nargilenin üst tarafındaki hortum kısmı 2. işçilerin işe ara vermesi”. İkinci anlam kuzeyde Sa’de’de bilinir. Tk. boru’dan.

بياده **biyadah**: “çizme”. Türkçe piyâde “yayan giden asker anlamında Farsça bir kelimedir. Aynı anlamda (بياده) piyâda, (بياده) biyâda, (بيادي) bayyâdî, (بياده) bayyâda şekillerinde Mısır ve Irak Arapçasında da kullanılır. (Yahya 1984: 147). Yemen Arapçasında “çizme” anlamını kazanmıştır.

بوريك **burek**: “börek”.

بويه **buya**: “boya”.

بيبار **biber**: “biber”.

بيرق **bayrak**: “bayrak”.

بيليزيق **bileyzik**: “bilezik”.

ت

تتن **tutun**: “tütün”.

ترزي **tarzî**: “terzi”.

ترانچ **tranc** “turunç” Yalnız Sana’a’da bilinir. Tk. < Far. turunç.

تخته **tahta**: “yazı tahtası” Sana’a’da bilinen bir kelimedir.

تلك **tellik**: “terlik”.

تطلي **tatlî**: “tatlı”. Sana’a bölgesinde yaygındır.

تل **tal**: “tel”.

تفشقي **tifaşki**: “tüfek yapımcısı”. Tk. tüfekçi’den.

نتجره **tancara**: “tencere”.

تنكه **tenekeh**: “teneke kova”. Tk. teneke 1. üstü kalaylanmış ince demir levha 2. tenekeden yapılan kap.

تبسي **tebsi**: “tepsi”.

ث

ثورجى **savraci**: “devrimci”. Ar. savr “devrim” ve Tk. +ci ekiyle oluşturulmuştur.

ج

جُبْحَانَه **cūbhānah**: “cephane, silah deposu”.

جمرك **cumruk**: “gümrük”.

جندرمه **candarmah**: “jandarma, güvenlik kuvvetinde görevli kimse”.

جزوه **cazve**: “cezve”. Tk. “kahve pişirmeye yarayan, saplı, silindire benzer küçük kap.” Sözlüklerimizde Arapça olarak gösterilen bu kelimeyi Mohammed b. Cheneb, Halasi Kun ve Şamil Yahya Türkçeden alınmış kabul ederler.

جزمه **cazmaḥ**: “ayakkabı”. Tk. çizme “koncu diz kapaklarına kadar çıkan bir çeşit ayakkabı”

ح

حار **hār**: “evin altında hayvanların kaldığı yer, ahır”. Kelime, kuzey Yemen’de çok kullanılır. Tk. < Far. ahur.

حولى **havli**: “havlu”. Sana’a’da yaygındır.

خ

hazūk: “1. kazık 2. kötülük yapmak, kandırmak. Ör. (فعل له خازوقا) “Birine kötülük yaptı.” Tk. kazık’tan.

hāşūkah: “kaşık”. Kelime kuzeyde Sa’de’de yaygındır.

hāneh: “satrançta boş yer, hane”. Tk. 1. ev, mesken 2.bölük, göz 3. ev halkı 4. sayılarda basamak 5. Türk müziğinde saz parçalarının bölümleri 6. dörtlüklerden kurulu bir şiirin her bölümü. Kelimenin aslı Farsça hāne’dir.

hırbız: “kavun”.

hırşış: “hırsız”.

harṭūş: “1. barutun konduğu hazne, kartuş 2. kamış, boru”.

huşāf: “hoşaf”. Farsça hoş-ab (hoş ve ab ‘su’) Türkçeye hoşaf olarak girmiş ve pek çok dile geçmiştir.

hūca: “öğretmen, hoca”.

hūrc: “hayvanın sırtına yüklenen torba, heybe.”

huni: “ağzı dar kaplara sıvı ve benzeri maddeleri dökmekte kullanılan alet.” Tk. huni < Yun. khoni.

د

dānik: “1. terbiyesiz, ahlaksız, serseri 2. Düzensiz. Kelime *yedneg* ‘terbiyesizleşiyor’ şeklinde çekimlenir”. Kelime Osmanlıca sözlüklerde dang دانگ (f.i) bir dirhem altıda biri; dānik دانك (a.i)1. mangır 2. bir dirhem dörtte biri (Devellioğlu 2013: 186) şeklinde Arapça veya Farsça olarak gösterilir. Ancak kelime bir çeşit Osmanlı parasıdır ve değeri küçüktür. Bu yüzden Yemen Arapçasında bu anlamı kazanmıştır.

derbīl: “dürbün”.

daste: “deste”. Tk. < Far. deste.

dekmeḥ: “yumruk vurma”. Tk. tekme. 1. hayvanın çiftesi 2. insanın ayakla vurması, depik.

damacāna: “damacana” Tk. < İt. damigiana.

damgah: “damga”.

dūlāb: “dolap”. Tk. < Far. dolāb.

dulmah: “dolma, bir çeşit yemek”. Kelime Sana’a’da bilinir.

deymeh: “1. mutfak 2. dam odası, üzüm vb. kurutma odası”.

ر

rawānī: “bir tatlı türü, revānī”. Bütün Yemen’de yaygın olarak bilinen bir kelimedir.

zalataḥ: “salata”. Tk. < İt. insalata.

س

sādeḥ: “sāde”. Ör. (بييض ساده) beyd sādeḥ; (قهوه ساده) kahva sādeḥ Tk. < Far. sâde.

sani: “doğru!”. Al-Numan tezinde sani’yi eski Osmanlı kelimesi olarak kaydetmiştir. (Numan 2016: 51). Kelimenin hangi kökenden olduğu belli değildir.

sediyye: “sedye”. Tk. < İt.

sarsari: “işsiz, orada burada gezen; iki yüzlü, haddini bilmeyen; kaba kişi, kelime Yemen Arapçasında *yetsarsar* ‘işsiz oluyor, kabalaşıyor’ anlamında çekimlenir”.

safurtas: “sefertası”. Ali Akwa kelimenin sifirtas şeklini kaydetmiştir. (Aytaç 1994: 116)

selāmlık: “selamlık”.

sancak: “sancak”.

sincī tāk: “süngü tak!”.

sawāri: “süvari, atlı”.

ش

شال **şal**: “erkek ve kadınların kullandığı şal”. Tk. < Far.

شُرَّاب **şurrāb**: “çorap”.

شَرشَف **şarşaf**: “Türklerin döneminde kadınların örtüsü, giysisi. Kelime *yatşarşaf* ‘çarşafılanıyor’ şeklinde çekimlenir”. Yemen’de yaygın olarak kullanılan bir kelimedir.

شَرشَوَه **şarşava**: “çerçeve”

شَتَل **şatal**: “çatal”.

شَنْطَه **şantah**: “çanta”.

شَوَال **şuwal** “çuval”. Tk. < Far. cuvâl.

شِيرَه **şirah**: “hamur işlerinin üzerine dökülen bal veya tatlı, şıra”. Tk. < Far. şîre “şıra, öz, pekmez”

صَج **sac**: “saç, kızartma tavası”. Taiz’de kelime ‘sag’ olarak söylenir.

ط

طاسَه **tāseh**: “1. tas, çanak 2. davul”. Şamil F. Yahya, klasik Arapçadaki (طَس) tass kelimesinin Türkçede değişikliğe uğrayarak tekrar Arapçaya geçtiğini belirtir. (Yahya 1984: 251)

طَاوَه **tāvah**: “tava” Tk. < Far. tâve.

طَبَاشِير **tabāşir** “tebeşir” Tk. < Far. tebâşir.

طَبْشِي **ṭubşī** “topçu”.

طَرْمِيَه **ṭurumbah**: “tulumba, su tulumbası”. Tk. < İt. trompa.

طَمَاطِس **ṭamātis**: “domates”. Tk. < Yun. domáta.

طِشْت **ṭışt**: “leğen, yıkama kabı” Tk. teşt < Far. tēšt.

طُرْ **ṭuz** “1. değersiz, boş 2. ister gel, ister gelme!”, önemli değil!”. Ör. (طُرْ) tuz! “gelme!”. Tuz kelimesindeki anlam değişmesi Osmanlı idaresi dönemiyle ilgilidir. Osmanlı valilerinden birisi tuzdan başka bütün gıda maddelerine vergi koyar. Bu yüzden tüccarlar mallarını tuz diye gösterip kontrolden kaçırıyorlar, bazıları da mallarını tuz kaplarının içerisinde saklayıp kontrolden geçiriyorlardı. Böylece herkes vergi memurlarına ‘tuz’ diyordu. Bundan dolayı şimdi bu kelime kişiyi basit ve hor görmek için kullanılır olmuştur. (Mütevellî 1985: 239)

ع

عَرَضِي **urdi** “Yemen’de savunma bakanlığı binası”. Tk. ordu’dan.

عَاصِمِي **asımî**: İri taneli kırmızı renkli bir üzüm türü. Asım Paşa adlı bir kişinin Yemen’e götürdüğü bu üzüm cinsi, götürenin adıyla anılan bir Türk üzümüdür. (Ehiloğlu: 69)

عَفَارِم **afārim**: “aferin!”.

ف

فَاصُولِيَا **fasūliyah**: “fasulye”. Tk. < Yun. faşuli.

فَرْتَاكَا **firtakah**: “saç tokası, firkete”. Sana’a lehçesinde bilinir. Tk. < İt. forchetta.

فَسْطَان **fustān** “fistan, elbise”. Lat. fustana > İsp. fustano’dan Türkçeye geçmiştir.

فَرشَه **fırşah**: “saç fırçası”. Tk. < Yun. vurtsa~burtsa.

فَلَاكَه **falakah**: “falaka, falaka cezası, kelime *yafalek* şeklinde çekimlenir”. Sana’a lehçesinde yaygındır.

فَيْطُوس **faṭūs**: “paydos, mola, işi bırakma”. Sana’a bölgesinde. Tk. < Yun. fagetos.

ق

قَاوِق **kāvāk**: “kavuk”. Eskiden Yemen’de cami hocaları ve ehlibeytlerin giydiği başlık. Yemen’de yaygın bir kelimedir.

قَرَابِيَه **kurābiya**: “kurabiye”. Sana’a’da yaygındır.

قَارَنَبَاهَر **karnabahār**: “karnabahar”

قُفْطَان **kufṭān**: “kaftan”.

قمش **kamiş**: “ince, nazik kişi için kullanılan sıfat”. Tk. kamiş “sulak yerlerde biten, içi yumuşak düğümlü bitki”.

قوزال **kūzal**: “güzel”.

قوزي **kūzi**: “kuzu”.

قوتي **kūti**: “teneke kutu”.

قايش **kayş**: “1. kayış, bel kayışı 2. motor kayışı”. Tk. kayış “kösele dilimi”.

قروانه **karawānah**: “orduda asker yemeği, karavana”.

ك

كباب **kebāb**: “kebab”. Tk. < Far. kebāb.

كيسون **kabsūn**: “kukuleta, başlık. Kelime *yakabsen* ‘başlıklıyor’ şeklinde çekimlenir”.

”. Tk. kapüşon < Fr. capuchon.

كرك **kark**: “bir tür uzun ceket”. Kuzey bölgesinde Sa’de’de bilinir. Tk. kürk “tüyleri güzel ve yumuşak hayvanların işlenmiş derisi ve bundan yapılan giyecek.”

كمر **kamar**: “cepli kemer; hacıların kullandığı çanta gibi olan kemer”.

كُمليك **kumlek**: “kadın iç çamaşırı”. Sana’a’da bilinir. Tk. gömlek “elbisenin altına giyilen yumuşak bezden çamaşır.”

كندره **kandarāh**: “kundura, ayakkabı”.

كرشن **kurşan**: “kalem”. Tk. kurşun kalem’den.

كُوريك **kūrek**: “kürek”.

كربوله **karyulah**: “karyola”. Tk. < İt. carriola’dan.

كليم **kilim**: Halı.

ل

لجن **lajan**: “leğen, çamaşır yıkamakta kullanılan büyük kap”. Kelime Taiz’de لگن ‘legen’ şeklinde söylenirken, Sana’a’da (لجن) lajan olarak söylenir.

لمبه **lambah**: “lamba”. Tk. < Fr. lampe.

لهانه **lahānah**: “lahana”. Tk. < Yun. lahanon.

م

ماسه **māsaḥ**: “masa”. Tk. < İt. (< Lat.) mensa’dan.

مرتق **martak** “mertek, bağlantı direği”. Tk. < Erm.

مه **mah** ? “mı?”. Sana’a’da yaygındır. Ör. (برد مه) bard mah ? “soğuk mu?”.

ن

ناموس **nāmūs**: haysiyet, ahlak. Al-Numan, tezinde bu kelimeyi Türkçe olarak değerlendirmiştir. (Numan 2016: 51). Nāmūs, Arapçada “sırdaş, uyanık” anlamlarındadır. Kelimenin Türkçede kazandığı “doğruluk, dürüstlük; şan; edeb, iffet” gibi anlamları dolayısıyla bu değerlendirme yapılmış olmalıdır.

نسوانجي **nisvāncī**: “kadınlara düşkün kişi”. Kelime Arapça nisvān ‘kadınlar’ a Türkçe +ci eki getirilerek oluşturulmuştur.

نشادر **naşadır**: “nişadır, amonyak”. Tk. < Far. nişadır’dan.

ه

هاون **hawan**: “havan”. Kelime Irak Arapçasında hāven (حاون) “havan” dır. (Aytaç 1994:75)

ي

ياقه **yākah**: “yaka”.

يتاق **yatak**: “yatak”. Sana’a’da yaygındır.

يسق **yasak**: “yasak”. Sana’a’da bilinir.

يشمك **yaşmak**: “kadınların yüz örtüsü, peçesi; yaşmak.”

يورقان **yürkān**: “yorgan”. Sana’a’da ‘yurgan’ şeklinde söylenir.

يَلَقُ **yalak**: “yelek, kolsuz ceket”.

يُورْت **yürt**: “yoğurt”. Sana’a’da yaygın olarak bilinir.

Sonuç:

İki dil arasındaki kelime alış verişi, bu diller arasındaki kültür ilgilerinin en sadık şahitleridir. Verilen veya alınan kelimeler, bu ilginin nitelikleri ve sınırları hakkında bize ipuçları verir. Yukarıda gösterildiği üzere Yemen coğrafyası gibi uzak bir coğrafyada eski bir hatıranın izleri hâlâ yaşamaktadır. Günümüzde ekonomik ve siyasî sıkıntılar yaşayan Yemenli kardeşlerimizin en kısa zamanda sükûn ve refaha ulaşmalarını dilerken, Türkiye Yemen ilişkilerinin geleceğinde de bu tarihî mirasın rol oynayacağını düşündüğümüzü belirtmek istiyoruz.

Kaynaklar

ABDURRAHİM, F. (2004), “Modern Arap Lehçelerinde Kullanılan Türkçe Kelimeler”, çev. Nevin Karabela, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2004/1, Sayı 12, s. 141-157.

AL-‘AKWA, ‘Ali (1985), “Kelimât Türkiyye Musta‘mele fi’l-Yemen”, *El-Eklil*, s.49-58

AL-NOUMAN, Anwar Abdul-Wahab (2016/1437) , Le lexique turc dans les dialectes yéménites, Etude morpho-lexicologique, par: Université de Sanaa Conseil des études superieures et des recherches scientifiques Faculté des Lettres Département de Français, Sanaa.

ATEŞ, Ahmet (1965), “Arapça Yazı Dilinde Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme II”. XI. Yüzyıldan Bugüne Kadar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl II, Sayı 1-2, Ankara, s. 5-25.

AYTAÇ, Bedrettin (1994), *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.

BEN CHENEB, Mohammed (1966), “Cezayir Konuşma Dilinde Muhafaza Edilen Türkçe ve (Türkçe Aracılığıyla Gelen) Farsça Kelimeler”, *TDAY-Belleten*, s. 157-213.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2013), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitabevi, Ankara.

EHİLOĞLU, Zeki (Tarihsiz), *Yemende Türkler (Tarihimizin ibret levhası)*, Kardeş Matbaası.

HALASI-KUN, T., (1973), “The Ottoman Elements In The Syrian Dialects II”, *Archivum Ottomanicum*, Tomus V, s. 17-95.

HALASI-KUN, T., (1982), “The Ottoman Elements In The Syrian Dialects II”, *Archivum Ottomanicum*, Tomus VII, s.117-267

KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK. Yay., Ankara.

KAYMAZ, Zeki (2007), “Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurallarla Çokluk Şekilleri Üzerine”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2/2 ,s. 404-409

KAYMAZ, Zeki (2011), “Türkçenin Arapçaya Etkileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 6/1, s. 69-73.

KAYMAZ, Zeki (2016), “Kuveyt Arapçasındaki Türkçe Unsurlar Üzerine”, *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Budapeşte-Macaristan 26-27 Eylül, İ.D. Bilkent Üniversitesi, Ankara, s.161-170.

MÜTEVELLİ, Ahmet Fuat (1985), “Arap Halk Dilinde Türkçe Kelimeler”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II*, Haz. Feyzi Halıcı, Konya Kültür ve Turizm Derneği Yay., s. 219-267.

PROKOSCH, Erich (1983), *Osmanisches Wortgut im Sudan Arabischen*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

TİETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C.1, A-E, Simurg, İstanbul-Wien.

YAHYA, Şamil Fahri (1984), *Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul.

<http://marebpress.net/articles.php?id=6607> Erişim 13.12.2016

ANTOİNE GALLAND'IN ÜÇ DİLLİ SÖZLÜĞÜ “Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français”

Neslihan KOÇ KESKİN¹

Özet

Antoine Galland 1646 yılında Kuzey Fransa'da doğmuştur. Noyon Koleji'nde Grekçe, Latince ve İbranice öğrendikten sonra Paris'e giden Galland, Sorbonne Üniversitesi'nde eğitimini sürdürmüştür. İstanbul Büyükelçisi Charles Marie François Ollier de Nointel'in özel kâtipliğinde 1670 yılında İstanbul'a gelmiş, elçi ile birlikte Yakın Doğu limanlarını gezmiş ve 1675 yılında Paris'e dönerek pek çok tarihî eseri beraberinde götürmüştür. Bu seyahatini kitaplaştıran Galland, koleksiyonerlere tarihî eser toplamak için 1677 yılında tekrar Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bir yıl kaldıktan sonra tekrar Paris'e dönmüş, 1679 yılında Jean Baptiste-Collbert'in kurucusu olduğu Fransız Doğu Hindistan Şirketi tarafından aynı amaçla görevlendirilmiştir. Mısır'da ve Anadolu topraklarında dokuz yıl dolaşan Galland 1688 yılında Paris'e dönmüştür. Galland, zamanının ileri gelen doğu bilimcileri Barthelemy d'Herbelot ve Jean de Thevenot ile çalışmış, 1709 yılında “Collège de France”ın Arapça bölümünün başına getirilmiştir. Antoine Galland 17 Şubat 1715 yılında Paris'te ölmüştür.

Galland'ı üne kavuşturan 1704'te yılında yayımlamaya başladığı *Bin Bir Gece Masalları* çevirisi olmuştur. Hem bu eser hem de Galland'ın İstanbul hatıraları Türkçeye çevrilerek Türkiye'de yayımlanmıştır.

Bu bildiriye Fransa Milli Kütüphanesinde Supplement Turc 463 numarasıyla kayıtlı olan *Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français (Farsça ve Fransızca Açıklamalı Türkçe Sözlük)* adlı ve daha önce üzerinde bilimsel çalışma yapılmayan eseri tanıtılmıştır. Adı geçen sözlük 394 sayfadır. Osmanlı Türkçesi alfabesine göre tertip edilen *Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français*, çizgilerle belirtilmeyen üç sütun olarak yazılmıştır. Sağdaki ilk sütunda Türkçe, ortada Farsça ve sonda Fransızca kelime karşılıkları yer almaktadır. Sayfalardaki satır sayısı 1 ilâ 15 arasında değişmektedir. Sözlük fiiller ve isimler olarak ikiye ayrılmıştır. Bu sözlük “dil oğlanı/diplomatik tercüman” olarak Osmanlıya gelen Galland tarafından *Türkçe-Fransızca Sözlük (Dictionnaire Turc et François, Fransa Milli Kütüphanesi Supplement Turc 217)*, *Türkçe-Latince Sözlük (Vocabularium-Turcico-Latinum, Fransa Milli Kütüphanesi Supplement Turc 466)* adlı sözlük sözlük külliyyatının üçüncüsüdür.

Eserin Türkçe kısmında, bazen kelimelerle birlikte örnek cümleler de yer almaktadır. Türkçe sütunundaki örneklere bakıldığında, bütün kelimelerin Türkçe kökenli olmadığı dikkat çekmektedir. Bu sebeple Antoine Galland, “Turc” kelimesi ile Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden mürekkep “Osmanlı Türkçesi”ni kastetmiştir.

Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français; 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun söz varlığını göstermesi açısından çok önemlidir. Bu bildiriye eser karşılaştırmalı dil çalışmalarına katkı sağlayacak alt başlıklara ayrılarak tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: Antoine Galland, dil oğlanı, Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français, 17. Yüzyıl, Osmanlı Türkçesi

Giriş: Antoine Galland'ın Hayatı ve Eserleri

Antoine Galland 1646 yılında Kuzey Fransa'da doğmuştur. Noyon Koleji'nde Grekçe, Latince ve İbranice öğrendikten sonra Paris'e giden Galland, Sorbonne Üniversitesi'nde eğitimini sürdürmüştür. Sorbonne Üniversitesi Kütüphanesi Doğu yazmaları kataloğunun düzenlenmesi görevini ifa ederken Doğu dillerini öğrenmeye başlamıştır. İstanbul Büyükelçisi Charles Marie François Ollier de Nointel'in özel kâtipliğinde 1670 yılında İstanbul'a gelmiş, elçi ile birlikte Yakındoğu limanlarını gezmiş ve 1675 yılında Paris'e dönerek pek çok tarihî eseri beraberinde götürmüştür. Bu seyahatini kitaplaştıran Galland, koleksiyonerlere tarihî eser toplamak için 1677 yılında tekrar Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bir yıl kaldıktan sonra tekrar Paris'e dönmüş, 1679 yılında Jean Baptiste-Collbert'in kurucusu olduğu Fransız Doğu Hindistan Şirketi tarafından aynı amaçla görevlendirilmiştir. “Kralın antikacı” unvanıyla, Mısır'da ve Anadolu topraklarında

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, neslihank@gazi.edu.tr

dokuz yıl dolaşan Galland 1688 yılındaki İzmir depreminden sonra Paris'e dönmüştür. Galland, zamanının ileri gelen doğu bilimcileri Barthelemy d'Herbelot ve Jean de Thevenot'yla çalışmış, d'Herbelot'nun 1695 yılında vefat etmesinden sonra yarım kalan *Bibliothèque Orientale (Doğu Kitaplığı)* adlı yapıtı, yayıma hazırlamıştır. 1709 yılında "Collège de France"ın Arapça bölümünün başına getirilmiştir. Antoine Galland 17 Şubat 1715 yılında ise Paris'te ölmüştür. (Akpınar, 337-338, s., Koç-Keskin, 349, s.).

Antoine Galland'ı üne kavuşturan 1704-1717 (12 cilt) yıllarında yayımlanan *Binbir Gece Masalları* çevirisidir. (Onaran). Galland'ın İstanbul hatıraları da Nahit Sırrı Örik tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Galland'ın Fransa'da basılmış yirmi sekiz eseri vardır (Britannica, 288-289, s.).

Bu eserlerden Türk dili açısından en önemlileri ise Türkçe, Arapça ve Farsça atasözlerinden oluşan *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* (Koç Keskin, 349-357, s.), *Türkçe-Fransızca Sözlük (Dictionnaire Turc et François)*, Fransa Milli Kütüphanesi Supplement Turc 217), *Türkçe-Latine Sözlük (Vocabularium-Turcico-Latinum)*, Fransa Milli Kütüphanesi Supplement Turc 466) ve bildirimizin konusu olan *Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en François*'tir.

Antoine Galland (solda Türk kıyafetleri içinde)

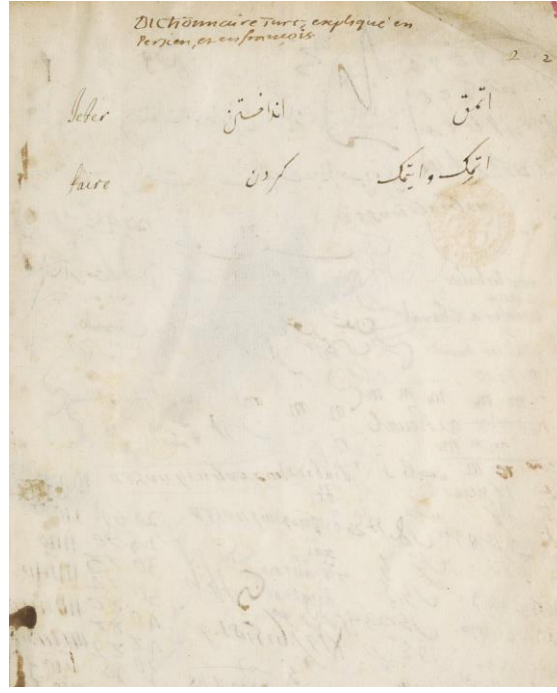
1. Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en François

1.1. Şekil ve Tertip Özellikleri

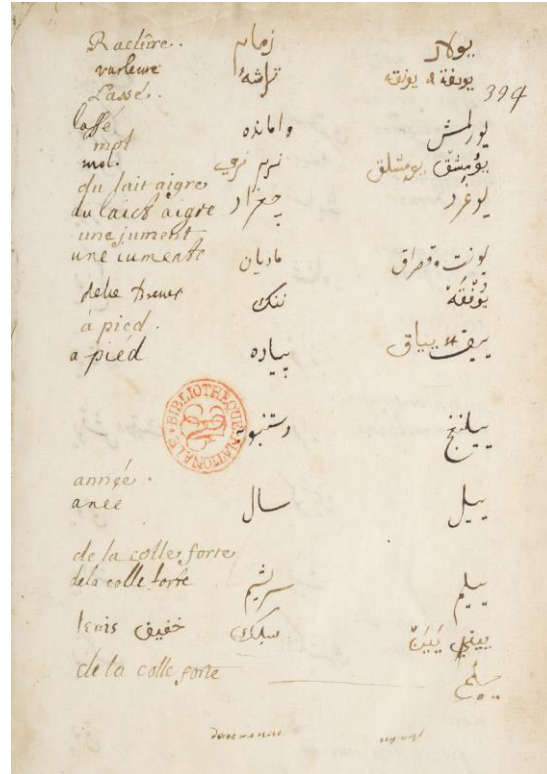
Fransa Milli Kütüphanesi'ne Supplement Turc 463 numarasıyla kayıtlı olan *Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en François* (Farsça ve Fransızca Açıklamalı Türkçe Sözlük) 394 sayfadır.

Sözlük, Latin harfleri ile numaralandırılmıştır. 1-155. sayfalar arası fiillere, 156-394. sayfalar arası ise isimlere ayrılmış; harfû'l-elif, harfû'l-be, harfû'l-cim şeklinde kelimeler her iki bölümde de sıralanmıştır.

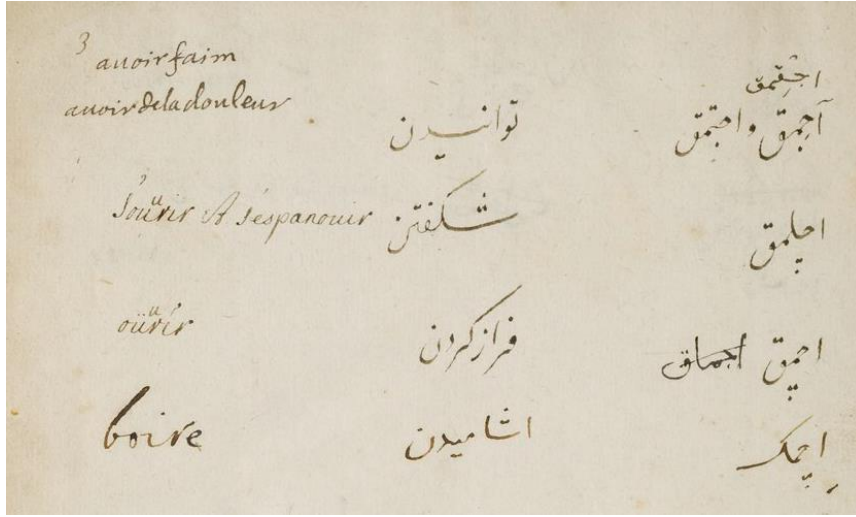
31, 32, 50, 72, 85, 108 sayfalar boştur. Osmanlı Türkçesi alfabesine göre tertip edilen eser, çizgilerle belirtilmeyen üç sütun olarak düzenlenmiştir. Sağdaki ilk sütunda talik hata benzeyen bir el yazısı ile Türkçe, ortada Farsça ve sonda Latin alfabesi el yazısı ile Fransızca kelime karşılıkları yer almaktadır. Sayfalardaki satır sayısı 1 ila 15 arasında değişmektedir. Madde başlarında eş anlamlı olan Türkçe fiiller arasına "ve" konulmuştur.

Şekil 1: Sözlüğün ilk sayfası

Şekil 2: Sözlüğün son sayfası

Şekil 3: Sözlüğün tertibine örnek olarak 3. sayfa

1.2. Türkçe, Farsça ve Fransızca Kelimelerin Yazımı İle İlgili Dikkati Çeken Özellikler

Bu başlıktaki özellikleri maddeler hâlinde örneklendirerek vermek faydalı olacaktır:

1. Sözlükte pek çok madde tekrarı görülmektedir. Bunun bir sebebi yazımı/ anlamı yanlış verilmiş kelimelerin üzerinin çizilmesi ve bir sonraki maddede/sayfada verilmiş olmasıdır. Diğer bir sebep ise “sin, te, kef” harfleriyle başlayan fiillerin “sad, tı ve kaf” harfleriyle yazılarak tekrarlanmış olmasıdır.
2. Madde başı kelimelerde noktalama eksikliği, fazlalığı ve sıralama yanlışlığından kaynaklanan yazım yanlışlıkları vardır. Bu özellik en fazla Farsça kelimelerde dikkat çeker.
3. Türkçe kelimelerde nazal η yanlışlıkları vardır.
4. Yuvarlak ünlülü fiillerin “vav”lı ve “vav”sız şekilleri aynı maddede beraber gösterilmiştir. Düz ünlülü fiillerde ise benzer şekilde elifli ve elifsiz yazımlar aynı maddede yer almıştır.
5. -mak/-mek ekinin kalınlık incelik uyumuna girmediği örnekler söz konusudur: esmak, bilmak vb.
6. Bazı fiillerde gayın-kaf değişimi görülmektedir: bırağmak/bırakmak, kıcırdatmak/ğıcırdatmak vb.
7. Yardımcı ünlüler bazen “ye” bazen de “vav” ile gösterilmiştir: degişmek/degüşmek vb.

1.3. Karşılaştırmalı Dil Çalışmaları Açısından Sözlüğün Önemi

Antoine Galland, dil oğlanı diğer bir adıyla diplomatik tercüman olması sebebiyle birçok dile hâkimdir. Galland’ın öğrendiği diller arasında Türkçe’nin ayrı bir yeri vardır. O, yukarıda belirttiğimiz üzere Türkçeyi temel alan üç sözlük ve Türkçe atasözlerinin de yer aldığı bir derleme kaleme almıştır. Galland’ın bu çalışmaları 17. yüzyıl Türkçe söz varlığı açısından önemli olmakla birlikte, bir dilin söz varlığının başka dillerle tercümeyle dayalı olarak anlatılması bakımından daha çok önem taşımaktadır. Bu sebeple adı geçen eserlerin tarihî karşılaştırmalı dil çalışmaları açısından bir külliyat olarak incelenmesi gereklidir. Bu bildiride öncelikle Türkçe sütunda yer alan kelimeler incelenmiş, Farsça ve Fransızca sütunlarındaki kelime karşılıklarına ise bildirideki örnek kelimeler çerçevesinde bakılmıştır.

Bildirimizin konusu olan üç dilli sözlük incelediğinde Türkçe sütunda yer alan birçok kelimenin Arapça, Farsça-Pehlevi, İngilizce, Rumca, Yunanca vb. birçok farklı dilden olduğu görülmektedir. Bu sebeple Galland’ın Türkçe sütundaki kelimelere köken açısından bakmadığını söylemek gerekir. Bernard Lewis “The Emergence of Modern Turkey” adlı eserinde, “Türk” ve

“Osmanlı” kelimelerinin tarihî kaynaklarda aynı anlamda kullanıldığını söyler.(Lewis, 13, s.)Bu bağlamda bir Oryentalist olan Antoine Galland da sözlüklerinin başlıklarında kullandığı “Turc” kelimesi ile “Osmanlı Türkçesi”ni kastetmiştir.

Yukarıda belirtilenleri destekleyecek örnekler sözlükten seçilerek aşağıdaki tabloda yer almıştır. Tabloda iki kelimeye dikkat çekmek istiyoruz. Bunlardan ilki “Peygavî” diğeri ise “pilûç”tur. Galland, “Peygavî” kelimesinin anlamını “lisan-ı Türkî” olarak vermiştir. Francis Joseph Steingass, A Comprehensive Persian English Dictionary adlı sözlüğünde de bu kelimeye aynı anlamı vermiştir. (Steingass, 268, s.) Bu kelime oldukça dikkat çekicidir.

Piliç kelimesini “vav”lı ve “vav”sız olmak üzere iki kez madde başı yapan Galland, vavlı olan şekilde kelimenin argo anlamını “endamlı” olarak kaydetmiştir. Bugün de yaygın olarak kullanılan bu kelimenin, sözlükte gerçek ve mecaz anlamlarının ayrılması önemli bir ayrıntıyı vurgulamaktadır. Aşağıdaki tabloda sözlükten seçilen diğer kelimeler kökenleri ile gösterilmiştir:

Türkçe Sütundan Seçilen Örnek Kelimeler	Kelimelerin Kökeni	Farsça Sütundaki Karşılıkları	Karşılık Olarak Verilen Kelimelerin Kökeni
âdem	Arapça	merdüm	Farsça
âhir	Arapça	encâm	Farsça
ahşâm	Farsça	şeb	Farsça
ahtapot	Rumca	irbiyân	Farsça
Allâh	Arapça	Hudâ	Farsça
Aristo	Yunanca	Aristo	Yunanca
aslan	Türkçe	şîr	Farsça
aşikârâlık	Farsça	şöhre	Farsça
avret	Arapça	zen	Farsça
baba	Arapça	peder	Farsça
bâtıl	Arapça	beyhûde	Farsça
belâ	Farsça	âlûfte	Farsça
beyâbân	Farsça	bâdiye	Arapça
cehennem	Arapça	dûzâh	Farsça
cemâl	Arapça	zîb	Farsça
cennet	Arapça	behişt	Farsça
cömerd	Farsça	semîh	Arapça
çâdır	Farsça	hayme	Arapça
çâre	Farsça	dermân	Farsça
çarh	Farsça	dolâb	Farsça
çârsû	Farsça	enderûn	Farsça
çâşni	Farsça	meze	Farsça
ebedî	Arapça	câvdân	Farsça
edebî	Arapça	horyad	Yunanca
Eflatun	Yunanca	Eflatun	Arapça (Platon:Yunanca)
elem	Arapça	gam	Farsça
eşek	Ermenice (?) Uygurca (?)	har	Farsça
fenâr	Yunanca	çerâğ	Farsça
habs-hâne	Arapça+Farsça	zindân	Farsça
harîr	Arapça	perniyân	Farsça
haste	Farsça	bîmâr	Farsça
hâtûn	Arapça	bânû	Farsça
hardal	Arapça	çekri	Farsça
havuç	Farsça	kerez	Farsça

havyar	Pehleviçe?	uşbul	Farsça
hırka	Arapça	pelâs	Farsça
hikâyet	Arapça	dâstân	Farsça
ıztrâb	Arapça	telvâse	Farsça
ibtidâ	Arapça	bed'	Arapça
icazet	Arapça	destûr	Farsça
iskemle	İtalyanca	kürsî	Arapça
it	Türkçe	seg	Farsça
kuyumcu	Türkçe	zenger	Farsça
marul	Yunanca	kâhû	Farsça
peşimân	Farsça	armân	Farsça
peygamber	Farça	haşrem	Farsça
Peygavî	Farsça	lisân-ı Türkî	Farsça tamlama
pezeveng	Farsça	pây-zen	Farsça
piliç	Yunanca?	cüce	Farsça
pilûç	Yunanca?	süst-endâm	Farsça
piyâle	Farsça	kadeh	Arapça
rahat	Arapça	âsânî	Farsça
rakkâs	Arapça	pâkûb	Farsça
rûsvâyılık	Farsça	melâmet	Arapça
şorba/çorbâ	Farsça	âb-ı revgan	Farsça
tâc	Farsça	efser	Farsça
tâcir	Arapça	bâzîrgân	Farsça
taht	Farsça	serîr	Arapça
tekye	Farsça	zâviye	Arapça
tekye-gâh	Farsça	dâr-ı şîrîn	Farsça
terbiyet	Arapça	âyîn	Farsça
tiryâk	Farsça	pâzehr	Farsça
turfe	Arapça	bü'l-aceb	Arapça
turunc	Farsça	nârenc	Farsça
usturlab	Arapça	sulâb	Farsça
ümme	Farsça	ber-perûşân	Farsça
üslûb	Arapça	şîve	Farsça
vâkıa	Arapça	hayâl	Arapça
yelpâze	Türkçe+Farsça?	bâdzân	Farsça
zâlim	Arapça	bi-dâd	Farsça

Tablo 1. Türkçe Sütunda Yer Alan Farklı Dillerden Kelimeler ve Farsça Sütundaki Karşılıkları

Sözlükte dikkati çeken bir başka nokta Türkçe ve Farsça sütunlarda karşılıkları aynen/ses değişimleri ile yer alan kelimelerdir. Bunlar aşağıdaki tabloda listelenmiştir. Tabloda koyu dizilen kelimeler Arapça, diğerleri ise Farsçadır. Tablodaki örneklere bakılınca Farsçadan dilimize geçen bazı kelimelerin bugünkü şekilleri ile 17. yüzyılda da kullanıldığı görülmektedir. “Ekşi (eşki)” kelimesinin Farsça karşılığının yine “eşki” olarak verilmesi de önemli bir ayrıntıdır:

Türkçe Sütunda Yer Alan Kelimeler	Farsça Sütundaki Karşılıkları
ablak	ablak
armud	armud
âşifte	şifte
âyîne	âyîne
bâbiç	pâpûç
pâdişâh	pâdişâh
tebeşir	tâbâşır
çarşeb	çâr-der-şeb

çobân	şobân
hasret	hasret
helvâ	helvâ
reçel	riçâl
Rumlu	Rumî
zûrnâ	sûrnâ
satır	sâtûr
<i>eşki</i>	<i>eşki</i>
sumâk	sumâh
sokak	zukâk

Tablo 2. Türkçe ve Farsça Sütunda Aynen/Ses Değişmeleri ile Yer Alan Kelimeler

Sözlükte ayrıca iki Türkçe kelimeye verilen orijinal Farsça karşılık tespit edilebilmiştir. Bu kelimeler; “Eleğimsağma” ve “tırlatma”dır. “Eleğimsağma” kelimesi için “kemân-ı Rüstem (Rüstem’in yayı)” tamlamasının Farsça sütunda yer alması çok orijinaldir. Bu Farsça tamlamada gökkuşağı-yay ilişkisi kurulmuştur. Galland, “tırlatma” kelimesi karşılığında ise Farsça “derd-i siyâh” tamlamasını, Fransızca ise “melankoli” karşılıklarını vermiştir. Bu örnek de ilki kadar dikkat çekicidir.

1.4. Sözlükteki Örnek Cümleler

Sözlükte ayrıca bazı kelimelerin altına örnek ifade ve cümleler de yazılmıştır. Sözlüğün başlığında “açıklamalı” ifadesi yer alsada sadece aşağıdaki maddelerde örnekler yer almıştır.

- ağarmak : Evvel onun sakalı agardı.
azığ : Köşeye oturanların azığıdır.
emek : Emeğimiz hebây olurdu.
haykırdı : Bir muhkem haykırdı ve âvâzladı.
hep : Çirkin nesnelere hep bâtil olmak gerektir.
siyil : ergenlik siyili
şırlamak : Çiçek diken arasına kokup ve şırlar.
takmak : Dört yanlarından muhkem organlar takup
tanışmak : Bir yere cem oldular andan vezire danışdılar.
tayanmak: Âb u gildür hiç ana tayanmaya
Pes ana âkil olan inanmaya
yaş : Gözyaşı dökdiler.

DEĞERLENDİRME

17. yüzyıldan itibaren Avrupa’da geliştirilen bir dünya görüşü, siyasî ideoloji veya bilim dalı olarak değerlendirilebilen oryantalizm/şarkiyatçılık; batı ve doğu kavramlarının coğrafi anlamları dışında kullanılan özel bir terimdir (Keyman-Mutman-Yeğenoğlu.7-23, s.). Eserlerinin konuları incelendiğinde, Antoine Galland’ın 17.yüzyıl Oryantalisti olduğu açıkça görülmektedir. O, Doğu’nun tarihî eserlerini toplamak için Fransa tarafından özel olarak görevlendirilmiştir. Fransa Millî Kütüphanesindeki Doğu yazma eserleri Galland tarafından toplanmıştır. (Koç Keskin, 356, s.)

Antoine Galland’ın diğer bir vasfı ise “dil oğlanı” olmasıdır. Dil oğlanlığı, Müslüman Osmanlı tebaası dışında, dile öğrenmeye yatkın olan gayrı Müslimlerden diplomatik tercüman yetiştirme amacına hizmet eden bir kurumdur. 17. yüzyılın başında Avrupa’da Türkiye’ye ve Türk diline karşı duyulan ilgi artması, 16.yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarında özel eğitim kurumlarının (ilk tercüman okullarının) ortaya çıkmasını sağlamıştır (Eren, 32, s.). Venedik Cumhuriyeti kendi uyruğundan olan doğu dilleri ve özellikle de Türkçe bilen tercümanlarını yetiştirmek amacıyla 1551 yılında İstanbul’daki elçiliğinin bünyesinde ilk dil oğlanları (İt. giovani della lingua)

okulunu kurmuştur. Venedik Cumhuriyeti İstanbul'daki dil oğlanları okulu örneğini, 1669 yılında Fransa, 1754 yılında Avusturya, 1766 yılında Polonya ve son olarak 1814 yılında İngiltere izlemiştir (Ağıldere, 695, s.). Dil oğlanları; Latince, eski Yunanca, Türkçe ve Arapça dillerine vakıftı. (Dil Oğlanları ve Tercümanlar, 9, s.) Antoine Galland ana dili Fransızca ile birlikte bu dilleri kullanarak üç sözlük kaleme almıştır.

Galland'ın sözlük külliyyatından biri olan ve temelde üç dilden oluşan “Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français (Farsça ve Fransızca Açıklamalı Türkçe Sözlük) bir ön çalışma görünümündedir. Sözlüğün başındaki “Turc” ifadesi ile Osmanlı Türkçesi kastedilmektedir.

Yazarın Türkçe-Latince ve Türkçe-Fransızca sözlükleri bu esere göre daha özenli yazılmıştır. Eserde birçok kelimenin üzerinin çizilmesi ve yer yer bırakılan boşluklar Galland'ın bu eseri yeniden düzenlemek üzere kaleme almış olabileceğini akla getirmektedir. Başlıkta “açıklamalı” ibaresi geçmekle birlikte çok az açıklama sözlükte yer almıştır. Bir başka düşünce ise bu sözlüğün diğer iki sözlüğe hazırlık çalışması olabileceğidir.

Farsça ve Fransızca Açıklamalı Türkçe Sözlük'ün başında muhtemelen kütüphaneye kayıt tarihi olan 30 Nisan 1878 tarihi vardır. Eser, Galland'ın İstanbul'a geliş tarihi olan 1670 yılından sonra, ölüm tarihi olan 1715'ten önce yazılmış olmalıdır.

Bildirimizin metin kısmında da belirttiğimiz üzere Galland'ın üç dilli sözlüğü 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Fransızca söz varlığı açısından çok önemlidir. Sözlük imlâ, alıntı kelimeler, ses değişimleri vb. dilimiz açısından pek çok ayrıntılı çalışmaya kaynaklık edebilecektir.

KAYNAKLAR

AĞILDERE-TİMUR, Suna (2010) “XVIII. Yüzyıl Avrupasında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Oğlanları Okulu (1669-1873)”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/3, 693-710.

AKPINAR, Yavuz “Antonie Galland”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.13, 338-339 s.

AKYÜZ, Yahya (2008) *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara.

DİL OĞLANLARI VE TERCÜMANLAR (1995), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

EREN, Hasan (1998) *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GALLAND, Antoine (1998) *İstanbul'a ait Günlük Hatıralar*, şerhlerle yayımlayan Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, c.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KOÇ-KESKİN, Neslihan, (2016) “Dil Oğlanı Antonie Galland ve Durûb-ı Emsâl-i Türkî'sindeki Türkçe Atasözleri”, *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Budapeşte 25-28 Eylül 2016, 349-357 s.

KEYMAN, Fuat vd. (1999) *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard (2001) *The Emergency of Modern Turkey*, Oxford University Press, London.

ONARAN, Âlim Şerif (2015) *Binbir Gece Masalları*, YKY, İstanbul, 2 c.

SAİD, Edward (2016) *Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul, 412 s.

STEİNGASS, Francis (1998) *A Comprehensive Persian English Dictionary*, Beyrut.

The Encyclopedia Britannica (1842) “Galland Antonie” Edinburgh, c. 10, 288-289 s.

<https://alchetron.com/Antoine-Galland-1075614-W>

<https://www.etimolojiturkce.com>

<http://www.nisanyansozluk.com>

<http://www.tdk.gov.tr/>

17. YÜZYIL'DA YAZILMIŞ BİR APOKRİF KİTAP PEDER GABRIEL'İN DÂSTÂN-I CUDÎT-İ DUL ARVAD'I

Burhan CAN¹

Özet

On yedinci yüzyılın ilk yarısında İran'da faaliyet göstermeye başlayan, Fransisken tarikatının bir kolu olan Kapusin rahipleri bu bölgedeki Safevi hanedanının izni ile misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu faaliyetler esnasında, rahiplerin doğal olarak bölgedeki halkın yani, hitap ettiği kitlenin dilinde yazıp çizmesi ve konuşması gereklidir. Bu durum çeşitli eserler vücuda getirmelerini gerekli kılmış olacaktır ve bu bildiride tanıtılacak olan eser bunlardan biridir.

Yahudilik ve Hristiyanlık için önemli olan apokrif metinlerden biri olan *Judit'in Kitabı* (*The Book of Judith*) İran bölgesinde misyonerlik faaliyetleri için kullanılan eserlerdendir. Talik yazıyla, bir tarafında Farsça, diğer tarafında Türkçe olmak üzere Latince aslından tercüme edilmiştir. Eser, Paris Milli Kütüphanesinde, "Turc 1301" numarasıyla ve *Histoire de Judith* ismi ile kayıtlı durumdadır. 1634 yılında Isfahan'da istinsah edilen eser, 1878 yılında Paris Milli Kütüphanesinde kayıt altına girmiş olarak görülmektedir. Eser, Isfahan'a giden ilk Kapusin rahiplerinden biri olan Peder Gabriel tarafından yazılmıştır. Peder Gabriel'in (d.1595?-ö.1641) ve diğer rahiplerin bir sözlük yazacak kadar iyi Farsça ve Türkçe öğrendikleri bilinmektedir. İncelenen eserde de bu durum dikkat çekmektedir.

Bu bildirinin konusu olan "Dâstân-ı Cudit-i Pire-Zen" özellikle, tercüme geleneği açısından incelenmiştir. İzlenen yöntem, kelime seçimi, deyim, atasözü ve kelime kalıplarının kullanımı oldukça başarılıdır. Dini açıdan önem taşıyan bir metnin çevirisi olması sebebiyle de neredeyse hatasız bir çeviri olması eserin değerini arttırmaktadır.

Türkçe kısımlarda, Azeri Türkçesinin özellikleri dikkat çekmektedir. Bunun yanında yazı dilinde ses özelliklerinin verilmeye çalışıldığı da görülmüştür. Bildiride önemli görülen bazı ses özelliklerine değinilmiştir. Eserin çok daha detaylı bir inceleme ile daha fazla veri vereceği söz konusu edilmiştir. Bildirinin sınırları çerçevesinde bu bölümde belli başlı özelliklere değinilmiş ve bildiri değerlendirme bölümü ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: The Book of Judith, Capuchins, Missionary, Azeri lehçesi, Isfahan, Misyonerlik, tercüme, Apokrif, Yudit, Tevrat

GİRİŞ: APOKRİF KİTAPLAR ve JUDITH

M.Ö. 300 ile M.S. 70 yılları arasına yazıldığı düşünülen, Yahudi ve Hristiyan toplulukların çoğu tarafından kutsal olduğu ve ilahi bir ilhamla yazıldığı kabul edilen metinler için apokrif ve psuedepigraf terimleri kullanılmaktadır. Toplam sayısı 13 olan bu metinleri, hem Hristiyanlar hem de Yahudiler *Kitâb-ı Mukaddes*'e dahil etmezler ama dini bir değeri haiz olarak görürler. (Charlesworth, 385-411 .s.)

Bu eserlerin bir çoğu eski kısa hikâye örneğine uygun, ders verici özellikte yazılmışlardır. Bu açıdan dinî değerlerinin yanında edebî değerleri de vardır. Bu bildiride ele alınan *Judith'in Hikayesi* de edebî bir şaheser olarak kabul edilmektedir.

Metnin, M.Ö.150 civarında, Filistin'de İbranice olarak yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu konuda farklı görüşler olsa da genel görüş bu yöndedir. (Charlesworth, 385-411 s.)

¹ Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı yüksek lisans öğrencisi, elmek: burhan_can1990@hotmail.com

Bu bildiride incelenen eserden beni haberdâr eden, bana güvenerek eseri çalışmam için teşvik eden ve hiçbir zaman kıymetli yardımlarını esirgemeyen perî sûret, melek sûret değerli hocam Sn. Doç. Dr. Neslihan İ. Koç Keskin'e minnet ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

1. PEDER GABRIEL ve İRAN'DA KAPUSİNLER

Francis Richard'ın yazdığı “Capuchins in Persia” adlı makalede detaylı olarak anlatılan Kapusin rahiplerinin İran'daki faaliyetleri, bu eserin ne amaçla ve nasıl yazıldığını daha iyi anlamamıza olanak vermektedir. İlk gelişleri 1628 yılının sonlarına rastlayan rahipler burada tutunmaya ve amaçlarını gerçekleştirmek için Safevi hükümdarlarının koruması altında çalışmaya başlamışlardır. (Richard, 786 .s.)

Bildiride ele alınan eseri tercüme eden Peder Gabriel, İran'a gelen ilk iki Kapusin rahibinden birisidir. Gabriel, 1636 yılına kadar İsfahan'da kalmış sonra Paris'e dönmüştür. Sekiz yıl boyunca kendisinden sonra bölgeye gelecek olan rahiplerin işlerini kolaylaştırmak için oldukça sıkı çalışmış ve bölgede Kapusinler'in yerini sağlamlaştırmıştır. Peder Gabriel'in kendinden sonra gelen misyonerlere hizmetlerinden birisi de bir bina tahsis edilmesini sağlamasıdır. (Richard, 786 .s.)

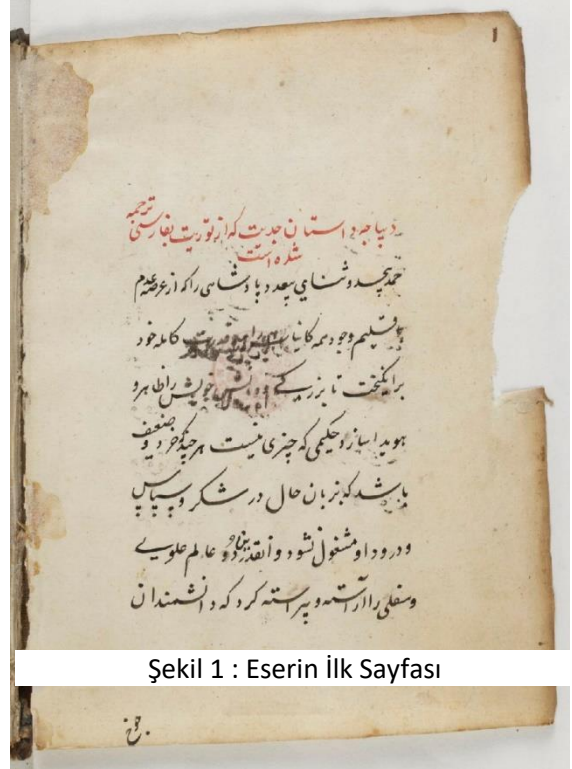
Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Kapusin tarikatının rahipleri uzun yıllar İran'da faaliyet göstermiş ve ülkenin yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olup kendi tarikatlarına müritler devşirmek ve müslümanların ihtida etmeleri için var güçleriyle çalışmışlardır. Ayrıca, unutulmamalıdır ki, bu rahiplerin hedefleri sadece müslümanlar değildir. Aynı zamanda, bölgede yaşayan diğer hristiyan topluluklarını da kendi tarikatlarına dahil etmek için çaba sarf etmişlerdir. Bu noktada bazı sorular aklımıza takılmaktadır. Acaba, yazılan eserlerin bölgedeki hakim dillerde olması yani, Türkçe ve Farsça olmasının asıl sebebi nedir? Hristiyan toplulukların okur yazar kısmı da mı bu dilleri kullanmakta ve bu dillerden faydalanmaktaydı yoksa, eserlerin bu iki dilde verilmesi hükümdara ve yanındakilere sunulan eserler olması mıydı? Hristiyan akaidini anlatan bazı kitapların da bu dönemde yazıldığını bilmemiz, bu konuyu daha da ilginç hale getirmiştir. Ne var ki, bu soruların cevaplarının ancak bu eserlerin tamamen ve ciddi şekilde incelenmesiyle ortaya çıkacağı da muhakkaktır.

2. DÂSTÂN-I CUDÏT PÎRE-ZEN

2.1 Şekil Özellikleri

Eser, Paris Milli Kütüphanesi'nde, “Turc 1301” numarasıyla ve “Histoire de Judith” ismi ile kayıtlı durumdadır. 1634 yılında İsfahan'da istinsah edilen eser, 1878 yılında Paris Milli Kütüphanesi'nde kayıt altına girmiş olarak görülmektedir.

113 varaktan oluşan ve bordo deri kapakla ciltlenen eserin sayfaları numaralandırılmıştır. Bu numaralandırma işlemi, kütüphaneci tarafından yapılmış olmalıdır. Zirâ, metin içinde numara verilmek istendiğinde kullanılan numaralar bugünkü gibi değil, eski harfli metne uygun yapılmıştır. Her bir varakın sol tarafında Farsça metin, sağ tarafında ise Türkçe tercüme yer verilmiştir. Farsça metnin, tâlik hat ile; Türkçe metnin, nesih hat ile yazıldığı görülmektedir. Satır sayısı ise 9 ve 10 olarak değişiklik göstermektedir.

Sayfaların sonunda verilen çobanlar, eksiksiz takip edilebilmektedir. Ayrıca, metin içinde yanlış yazılan bazı yerlerin üstü çizilerek düzeltmeler yapıldığı görülmektedir. Bu durum, Peder Gabriel tarafından eserin kontrol edildiğini, dolayısıyla müellif nüshası olduğunu düşündürmektedir.

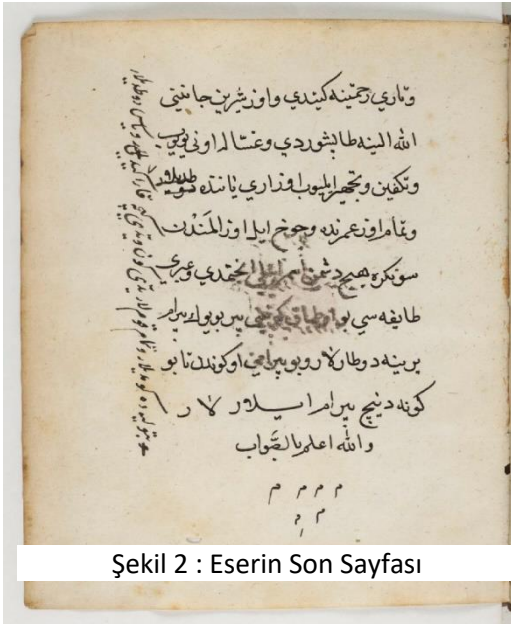
Eserde başlıkları belirtmek için, kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin dibacesi için Farsça, “Dîbâce-i Dâstân-ı Cudit Ki Ez Tovrît Be Fârsî Tercüme Şode Est” ifadesi kullanılmış; Türkçe “Cudi Hikâyet Dibâcesi ki Tovrîtden Türkî Dili Nakl Olupdur” ifadesi tercih edilmiştir. Eserde, iki başlık daha vardır. Bu başlıklar da, asıl hikayenin başladığı 16.varakta verilen, Farsça, “Dâstân-ı Cudit-i Pîre-zen”; Türkçe, “Dâstânın Cudit-i Dul Arvad” başlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Metnin içindeki bölümlerde ise başlık yerine eski yazıyla numaralandırma yapılmıştır.

2.2. Hikâyenin Kısa Özeti

Edebi bir şaheser olarak kabul edilen Judith’in Kitabı’nda, Babil Kralı Nabukadnezar(Buhtu’n-Nâsır), kendini Tanrı gibi görür ve Yahudiler’e savaş açar. Buna mukabil Yahudi halkı çok güçsüz, zayıf ve kendini savunamayacak haldedir. Rahip Akyor’un yönlendirmesi ile, eserde âdetâ bir Hz.Râbia gibi anlatılan Judith’e müracat ederler. Kocası öldükten sonra, Tanrı’ya yönelen ve kendini tamamen ibadete veren Judith, her erkeğin karşısında dili tutulacağı bir güzelliğe sahiptir. Judith bu durumdan ve düşmanın şehvetinden yararlanarak onun sarayına girer ve nihayet, Nabukadnezar, onunla beraber olmak ister. Judith, bu durumdan istifade ederek, onun başını keser ve oradan gizlice kaçıp kavminin arasına katılır. Eserin sonunda ise, Allah’a büyüklenen insanın sonunun kötü olacağı ve Allâh’a inanan dul bir kadının ondan üstün olabileceği, hatta sonunun onun elinden olmasından ibret alınması gerektiği, erliğin erkeklikle ilgisi olmadığı vurgulanır.

3. TERCÜME METODU

En kısa tarifıyla, bir dildeki ifâdenin bir başka dile aktarılması (Neriman, 125-148 .s.) anlamına gelen tercüme, kaynak metne bağlılık açısından çeşitlenmektedir ve tarih boyunca devletlerin kültür politikaları için önemli rol oynamıştır. Bu metnin tercüme metodunu incelemeye başlamadan önce, bu konuya kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Şekil 2 : Eserin Son Sayfası

Tercüme işi, devletlerin yeni bir kültür bölgesine ve özellikle yeni bir dine geçiş aşamalarında çok önemli bir hâl almıştır. Bizim yakından bildiğimiz uygulamalar olan Uygurlar’ın Mani dinine geçmelerinde, Abbasi Devleti’nin Yunan ekolü ile karşılaşmasında, Türklerin islamiyeti kabulü ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş aşamasında da tercümenin önemli bir rolü vardır.

Kaynak metne bağlılık açısından tercüme, sadık ve serbest olmak üzere sınıflandırılmıştır. Sadık tercüme, ister kelime kelime, ister meâlen yapılsın, metin kaynak dilden erek dile herhangi bir ekleme veyahut eksiltme yapılmaksızın aktarılır. Serbest tercümede ise, durum tam tersi olup, kaynak metin aktarımında eksiltme, ekleme özetleme, uyarılama,

taklit gibi yollara başvurulur. (Yazar, 222 .s.) Bu tanımlardan hareketle, tercüme işinde izlenen yolların ihtiyaca, eserin cinsine, dilin olanaklarına, erek dilde hitap edilen kitleye vb. koşullara göre şekilleneceğini rahatlıkla düşünebiliriz. Nitekim, geçmişte de bu anlayış çerçevesinde

hareket edildiğini ve bu anlayışlara göre ekoller vücuda geldiğini, teoriler üretildiğini görmekteyiz.

Çeviri bilimin ilk kuramcıları olarak anılan Cicero ve Horace, kelime kelime ve meâlen çeviriyi ilk defa teorileştirmiş, sisteme bağlamış ve yol açıcı olmuşlardır. Buna çok benzer bir durumu, “The Golden Era of the Translation” olarak anılan, Abbasiler döneminde de görmekteyiz. Huneyn bin İshak ve Yuhanna İbn el-Batrık, meâlen çeviri ve kelime kelime çeviride iki ayrı ekol olmuşlardır. (Yazar, 98-105,.s.)Tüm Ortadoğu coğrafyafyasında özellikle İslam’ın yayılmasından sonra bu iki ekole uygun çeviriler yapıldığını söylemek yanlış olmaz.

Kutsal kitaplar gibi dinî değeri hâiz olan kitapların çevirilerinde insanların büyük bir hassasiyet göstereceğine hiç kuşku yoktur. Kutsala verilen önem, mütercimi ister istemez bu yola itecektir. Elimizdeki metinde de bu duruma önem verildiğini açıkça görmekteyiz. Eserin Farsça ve Türkçe kelimelerinin seçiminde birçok yerde neredeyse kelime-kelime bir eşleştirme yapıldığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Ancak, şunu da belirtmek gerek ki eserde hakim olan anlayış meâlen çeviriye daha yakındır. Bize göre, mütercim, dilin imkânlarını çok iyi bildiği ve hitâp ettiği kitlenin donanımını da iyi kavradığı için böyle bir yol izlemiştir. Aşağıda verdiğimiz örnekler bu durumu daha iyi anlatacaktır.

Mütercim, birçok yerde erek dili konuşan halkın kullandığı kelimeleri özellikle tercih etmiştir. Bizi bu düşünceye iten âmil sebep Isfahan’ın o dönemde Safevî Devleti’nin başkenti olması ve Şah İsmâil gibi bir şâiri ve daha birçok Fars şâirini daha önceki dönemlerde yetiştirecek bir edebî dile sahip bulunmasıdır. Özetle, her iki dilde de sade ve basit kelimeler tercih edilmesi dillerin yetersizliğinden değil, mütercimin amacından kaynaklanmaktadır. Zirâ amacı sanat yapmak değil, kendi dininde kutsal kabul edilen bir metni çevirerek kendi dinine yeni müminler katmaktır. Bu açıdan da metnin değeri bizce daha da artmaktadır.

Dâstân-ı Cudit’in tercüme metodu aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

3.1 Özellikle Türkçe olarak kullanılan kelimeler:

Aşağıdaki örnekler özellikle seçilmiştir. Bunların dışında ortak kullanılan kelimeler de mevcuttur. Bunların kimisi artık Türkçeleşmiş diyebileceğimiz kelimeler veya her iki dilde de kullanılan Türkçe kelimelerdir. Örneğin; vakit kelimesi her iki dilde de ortaktır. Oruç, namaz, rahîm vb. gibi örnekleri de sıralayabiliriz. Bunların dışında Türkçe mi, Farsça mı yoksa, Moğolca mı olduğu tartışmalı olan “ülke” kelimesinin (Eren, .s.) de her iki dilde de ortak olarak kullanılması dikkat çekicidir.

Farsça	Türkçe
ârâyış	bezek
dil-i sûzân ve sîne-i büryân	sınuh ürek
feth yâften	ütmek
hezârân hezâr	yüz min yüz min
‘ıyş u ta’âm	yemek ve şeylân
itikâd	inan
şâhibî nümûden	iyelenmek
vaktî kî	o çağda

Tablo 1 : Özellikle Türkçesi Tercih Edilen Kelimeler

Isfahan’da yaşayan insanların fetih kelimesini veya vakit kelimesini bilmediklerini iddia edemeyiz. Burada kullanılan kelimelerin özellikle konuşma dilinde yani bölgede yaşayan Türklerin anlayabileceği kelimelerle yapıldığına bir delil teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Genişletilerek veya kısaltılarak yapılan tercümeleler:

Genişletme veya kısaltma ile yapılan tercümelelerin amacı çok açıktır. Erek dili kullananların zorlanmadan tercümele anılması gerekmektedir. Yukarıdaki örnekler de bu işi kolaylaştırmaktadır. Metin boyunca Farsça'nın uzun ve süslü tamlamalarının yerine yine bu örnekler gibi bazen tek kelime, bazen de bir iki kelime ile tercüme edilen kelimelelerin olması dikkat çekicidir.

Farsça	Türkçe
be cevâb-ı zebân begoşûd ve goft	döndürdi ve söyledi
cevânân-ı nev-h ^v âste ve rû-şinâs ve dilîr ve şecâ'	güçlü iygidler
cuğît gerden ez în hüküm pîçîde ve men' kerde goft	döndürdi
hâkâret	izzetsizlik ve alçaklık
hamd-i şenâ-yı bî-'add	çok şükür-i hâdsiz ilen ve sansız durûd
iblis-i pür-teblîs	o merdûdun kapudan sürülmüşün ya'ni İblîsün
muhaşara konîd	hişarlañız
münderic	yazılıp ve sığışıpdur
mütevehhim ve müte'accib mândend	heybetlendiler

Tablo 2: Genişletilerek veya Kısaltılarak Yapılan Tercümeleler

Metin boyunca kullanılan tercüme metodunda en dikkat çekici özellik yapılan genişletme ve kısaltmalardır. Bu uygulamalar erek dilin sınırlarını, ifade gücünü anlamamız için oldukça önemli ipuçları vermektedir. Yukarıdaki örneklerden de görüleceği üzere Farsça çeviride uzun yapılarla anlatılmak istenenler Türkçe'de tek bir kelime ile ifade edilmiştir. Burada bir durumu belirtmek faydalı olacaktır. Belirtilen bu durum, Türkçe'nin kavram karşılamaadaki yetersizliğini değil, aksine gücünü göstermektedir. Bu durum metin okunduğunda çok daha iyi anlaşılacaktır. Metnin İngilizce tercümesi, Farsça tercümesi ve Türkçe tercümesi karşılıklı incelendiğinde çevirilerde o dilin kapsamına uygun yöntemler uygulandığı ancak hepsinde verilmek istenen duygunun tam olarak verildiği dikkat çekmektedir. Eskilerin cezalet dediği bu özellik tercümenin tamamında rahatlıkla izlenebilmektedir.

3.3. Deyimler, atasözleri ve kalıp ifadeler :

Aynı coğrafyada yaşayan insanların dil, kültür, edebiyat gibi konularda birbirlerinden etkilenmeleri beklenen ve doğal bir durumdur. Eski Mezopotamya geleneklerinin binlerce yıl sürdüğü Ortadoğu ve Güneybatı Asya coğrafyasında da böyle bir gelişmeyi izlemekteyiz. Özellikle de aynı dine mensup insanlar arasındaki etkileşimin daha da yüksek olması, dillerin şahsi birer özelliği gibi olan deyim ve atasözlerini de kapsayacak şekilde olmuştur.

Bir dilde kullanılan deyimler, atasözleri ve kalıplaşmış ifadeler o dili kullananlara anlatmak istedikleri çetrefilli mevzuları kolayca anlatabilme imkanı tanır. Bu ifadeler dili kullananlar arasında iletişimi kolaylaştırırken, o dili öğrenenler için de bir sorun olarak belirlemektedir.

Atasözü ve deyimler gibi ifadeler bir tercüman için de halletmesi gereken önemli bir sorundur. Dâstân-ı Cudit'de de sık sık atasözü, deyimler ve kalıplaşmış ifadelerle rastlanmaktadır. Peder Gabriel'in, bu ifadeleri tüm zorluğuna rağmen başarılı bir şekilde tercüme ettiğini belirtmek gereklidir.

Farsça	Türkçe
âb-rûy-ı rûzgâr-ı hod geştend	yüzlerinün suyu töküldi
der sohen-i to yek harf-i ğalaţ nîst	senün sözlerinde bir ğalaţ söz yoğdur
doşnâm ve nefrîn goftend	karğadılar
girye ve nevĥa konan	yüzlerini yire sürte sürte
her çi fermâyed bâlâ-yı ser ü çeşm	her ne ki buyurur başum üstine
hiç sohen-i durûĝ ez dehen-i men bîrûn neyâmed	yalan söz aĝzımdan çıĥmaz
ĥodâ be ‘amel-i şomâ bereket koned ve kâret râ ĥodâ râst biyâvered	Allâh işün râst getürsün
ĥodâ der miyâne-i to ve mâ dîvân koned	Allâh bizüm aramızda ĥakimlük eylesün
ķasem ĥorden	and içmek
ki be-şerĥ-i râst nebâyed	dimek olmaz
rû gerdân neşevîm	yüz döndürmeyelim
sem’-i rızâ beşenevî	sözlerime kulaĝ asarsan
şâl pûş şode ve ber ser-i şan ĥâkister riĥte ve giryân giryân ve eşĝ ez dîde bârân	şâl giydiler ve başlarına kül töker idiler ve dizleri üstine çökdiler ve özlerni yirlere sürtdiler ve aĝlaya aĝlaya ve sızıldaya sızıldaya ve yaş gözlerinden aĥa aĥa

Tablo 3 : Deyimler, Atasözleri ve Kalıp İfadeler

Metindeki deyimler, kalıp sözler ve atasözlerinin tamamı yukarıdaki gibidir. Bazıları çok sık kullanılmıştır. Bunlara, başına kül dökmek, yüzünü yere sürtmek, dimek olmaz, gine gibi deyimler ve kalıp sözleri örnek verebiliriz.

4. SES ÖZELLİKLERİ

13. yüzyıla kadar tek bir kol halinde devam eden Türk dilinin 11. yüzyıldan itibaren göç gibi sebeplerle yazı dilinde bazı farklılıklar meydana gelmiştir. 13.yüzyılda Batı Türkçesi, Azeri ve Osmanlı Türkçesi olarak iki ana dairede toplanmaya başlamıştır. (Ergin, 7-8 .s.) (Kartallıoĝlu, Yıldırım, 173 .s.) Muharrem Ergin, bu iki dairenin de Oĝuzca’ya ait olduğunu ve aradaki farklılıkların aĝız özelliklerinin yazı diline yansımından kaynaklandığını önemle vurgulamaktadır. Ayrıca, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri’nin günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmediğini belirtmiştir. (Ergin, 12 .s.)

Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki farklar esas itibarıyla, aĝız farkları, ses ayrılıkları ve fonetik ayrılıklardır. (Ergin, 10 .s.) Muharrem Ergin, bu farklılıkların sebeplerini sırayla açıklamıştır. Ana sebep ise Eski Anadolu Türkçesi’ndeki yani, iki dairenin henüz beraber olduğu dönemdeki karışıklıklar olarak tespit edilmiştir. Bu devrede, daha önceki dil hususiyetlerini taşıması, devam ettirmesi, göç sonrası oluşan yeni şekillerin de bu eski şekillerle bir arada kullanılması karışıklığa sebep vermiş ve Türkçe’nin Batı kolunu oluşturan Azeri ve Osmanlı Türkçesi bu şekillerden birini zamanla kesin şekil olarak benimsemişlerdir. Bilhassa fonetik ayrılıklarda açıkça görülen bu durum yazı dilinde de ufak tefek farklılıklara yansımıştır. (Ergin, 10 .s.) Dâstân-ı Cudit’de de fonetik olarak farklılıklar tespit edilmiş ve Ergin’in tezini destekleyen örnekler elde edilmiştir. Aşağıda ses özellikleri bu çerçevede incelenerek bildirilmiştir.

Dâstân’da özellikle Farsça kısımda imla kusursuzdur. Ancak Türkçe bölümde çok az da olsa aynı kelimelerin farklı imla ile yazıldığını tespit edebildik. Aşağıdaki örnekler az da olsa, bir

takım sorunları akla getirmektedir. Farsça metindeki kusursuzluk Türkçe metinde neden görülmemektedir? O dönemde bölgedeki müstensihler, Türkçe eserlerde sık sık hata yapmakta mıydılar? Yoksa, imlada ikili kullanımlar kabul görmekteydi ve imla kesin olarak oluşmamış mıydı? Bir ihtimal de yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı eski ve yeni şekillerin hâlâ beraber kullanılmaya devam etmesidir. Bu durum bize daha akla yatkın gelmektedir. Zirâ, metin yazarı özellikle halka yönelik bir metin yazmak istemiş ve hitap ettiği kitlenin kelime kadrosunu kullanmaya özen göstermiştir. Bu durum da aşağıdaki gibi örneklerin karşımıza çıkmasının sebebi olabilir.

Örnekler : Y(a)ratdı – yaratdı ; ilen – inen – imen ; yir – ir ; yürek – ürek ;

Metinde rastladığımız bir diğer durum da “yalnız” kelimesinin “yalkuz” şekli ile ve son hecedeki –u sesinin vav ile gösterilmesidir. İstisna bir örnek olmaması ve tüm metinde böyle kullanılması dikkat çekicidir.

4.1. Eklerde Yuvarlaklaşma

Tüm metinde gördüğümüz önemli durumlardan birisi de yuvarlaklaşmadır. Eski Anadolu Türkçesi’ne dayanan bu özellik, Güney Azerbaycan hususiyetidir. (Ergin, 131 .s.) Aşağıda gösterilen örneklerde parantez içinde alınan yuvarlak ünlülerin hepsi harf ile gösterilmiştir. Özellikle Osmanlı Türkçesi’nde, yazı dilinde gösterilmeyen bu yardımcı ünlünün burada açıkça gösterilmesi önemlidir.

Aşağıdaki tabloda örnekler gösterilmiştir.

‘âlem(ü)n	sürülmüş(ü)n	izzetsizl(ü)k	alçakl(u)k	acug(u)nkı
söyled(ü)n	did(ü)m	biz(ü)m	olur(u)k	eyles(ü)n
iş(ü)n	söndürs(ü)n	yalvar(u)r	uşaklar(u)n	baş(u)nga

Tablo 4 : Yardımcı ünlünün gösterildiği örnekler

4.2. -Mak, -Mek Eki (ماق)

Dâstân-ı Cudit’de fiilden isim yapım eki olan mak-mek ekinin yazılışında incelik ve kalınlık ayrımını yapmak zordur. Zira, metinde ek hep kalın şekliyle kullanılmıştır. Titremek, içmek gibi ses uyumunun ince olan eki gerektirdiği durumlarda da kullanım böyle olmuştur. Mîm-elif-kaf kullanımını istinasız kullanılmıştır.

içmek	titremek	söyleşmek	kurtarmakı	yanmakı	uğandırmakı
-------	----------	-----------	------------	---------	-------------

Tablo 5 : Fiilden isim yapım ekinin kalın şekliyle kullanıldığı örnekler

4.3. -Lık, -Lük Eki

Bu ekte de hep kalın olan şekil tercih edilmiş, kaf harfiyle olan yazım kullanılmıştır. İstisnaları, “öldürürük”, “bendelük” ve “bekçilük” kelimelerinde görülmüştür. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere kefli şekiller de yer almıştır.

bendelük	bekçilük	pîrâstelük	güzellük	hâkimlük	yaşşıluk
----------	----------	------------	----------	----------	----------

Tablo 6 : İnce ünlüden sonra “kaf” harfinin kullanıldığı örnekler ve üç istisnası

4.4. İki Ünsüzün Arasındaki –a ve –e Ünlüleri

-lar, -ler ; cağ, ceğ ; -mağ, -meğ gibi eklerin arasındaki –a ve –e sesleri elif harfi ile gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda örnekler gösterilmiştir.

iygidler	ne kadar (e için elif kullanmış)	Giydiler	idiler
çökdiler	gelecek	girçek	eylecekim

Tablo 7 : İki ünsüz arasındaki elif

4.5. Emir Eki

Çoğul emir 3. kişi ekinin daha çok kullanıldığı metinde emir eki –gıl, -gil şeklinde kef harfi ile gösterilmiştir. Diğer emir eklerinin de kullanıldığı görülmüştür. (-uz, -üz)

Aşağıdaki tabloda tespit edilen örnekler listelenmiştir.

git gilin	al gılın	yıg gılın	buyur gilen	bile gilen
kıla gilen	korhıma gilen	bağ gilen	isteniz	susuz oluñuz

Tablo 8 : Emir ekinin kullanıldığı örnekler

4.6. Sert Ünsüz ile Biten Kelimeler (k > ğ)

Bu durumda bir standart olmaması dikkati çekmektedir. Sert ünsüzden sonra gelen ünlünün o ünsüzü yumuşatması Türkçe'nin yaygın kuralıdır. Bu durumun bazen gerçekleştiği bazen de gerçekleşmediği aşağıdaki örneklerden izlenmektedir.

yaşılığın	ütmeğden	yamanlık
aşaka	artuğı	yaşılığ

Tablo 9 : Ünsüz yumuşamasına uymayan örnekler

Metinde rastladığımız bir durum da, “sağ” (sağ) kelimesinde olduğu gibi alıştığımız kullanımın dışında bir imlanın kullanılmasıdır.

Bu fonetik değişimde de görüldüğü gibi henüz tam bir standartlaşma yoktur. Muharrem Ergin'in bahsettiği karışıklıktan doğan ikilikler belli ki halkın arasında devam etmektedir.

4.7. Nazal ñ ve ng Sesi

Metinde rastladığımız ses özelliklerinden birisi de “ng” sesinin kullanılmış ve gösterilmiş olmasıdır. Aşağıdaki örnekler metinde sıkça karşılaştığımız bir durumu göstermektedir. Ergin'den öğrendiğimize göre nazal n (ñ), “senün, onun” gibi örneklerde Güney Azerbaycan özelliği olarak “n” halini almıştır. Ancak “ng” sesinin aşağıdaki gibi gösterilmesi dikkat çekicidir. Bu durumu da eski şekillerin devamı ve diğer boylarla temasın sonuçlarından birisi olarak görmek daha doğru olacaktır.

Bu benzerliğe dâhil olan örnekler is şu şekildedir:

Sanga	Banga	Songra	bilüñüz
-------	-------	--------	---------

5. DEĞERLENDİRME

17. yüzyılda, Safevî Devleti'nin başkenti olan İsfahan'da başlayan ve daha sonra diğer şehirlere de geçen misyonerlik faaliyetini yürüten Kapusin rahipleri adeta bir oryantalist gibi titizlikle çalışarak elimize önemli eserler bırakmışlardır. Bu eserlerin önemi, bugünkü dil çalışmalarına verdikleri ve verecekleri faydalardan ileri gelmektedir. Öyle ki, bu bildiride ele alınan eser bölgeye giden rahiplerden kalan tek şey değildir. İncil çevirileri, akaid kitapları gibi çalışmalar yapmışlar ve bölgede hakim iki dili de kullanmışlardır.

Dikkat çeken bir diğer önemli konu da bu eserleri ortaya koyan kişilerin alelade insanlar olmamaları, ciddi eğitimden geçtikten sonra, görev yapacakları bölgede hizmete başlamalarıdır. Rahiplerin öğrendikleri bu iki dilin söz varlığını çıkaran sözlükler yapacak donanım ve bilgiye sahip olmaları yaptıkları işe ne derece önem verdiklerinin bir delilidir. Bu durum, eserlerdeki dile ait unsurların daha dikkatle ve önemle ele alınması gerektiğine de bir işaretir.

Bu bildirinin konusu olan “Dâstân-ı Cudit”, özellikle bugünkü mütercimler ve çeviri bilim uzmanları tarafından incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekli bir eserdir. Eserin dini bir öneme sahip olması oldukça titiz bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Bunun neticesinde kelime ve kavramlara karşılık bulma noktasında oluşan sorunlara üretilen çözümler ilham vericidir. Bugün de benzer yolların kullanılması ile daha iyi çevirilerimizin olmaması için hiçbir neden yoktur.

Tüm eser boyunca kullanılan dilin halka ait bir dil olduğunu görmekteyiz. Tercümenin özellikle böyle yapılması, hedef kitleye ulaşma çabasıyla yakından ilişkilidir. Bu sayede o dönemde İsfahan'da yaşayan Türkler'in kullandığı ve anladığı kelimeleri yakından görme şansımız olmuştur. Bazı durumlarda “vakit”, bazı durumlarda ise “çak” kelimesinin tecih edilmesi gibi örnekler bize halkın kelime kadrosunun bir kısmını açıkça inceleme imkanı vermiştir. Buna ilave olarak artık bir çok kelimenin Türkçeleştiğini ve kullanımda Türkçe kabul edildiğini söyleyemek mümkündür. Farsça ve Türkçe metinde kullanılan ortak kelimeler ve metinde yine bu kelimeler için bazen Türkçelerinin de kullanılması fikrimizi desteklemektedir.

Eser, Azeri Türkçesiyle yazılmıştır. Muharrem Ergin'in belirttiği üzere Batı Türkçesi'nin Eski Anadolu Türkçesi'nden sonra iki kola ayrılması sonucu Osmanlı ve Azeri Türkçeleri'i oluşmuştur. Bu iki kolun arasında çok büyük farklar yoktur. Bazı fonetik değişiklikler olmakla birlikte, morfolojik değişiklikler yok denecek kadar azdır. (Ergin, 10-15 .s.) Bildirinin konusu olan metinde de bu durum açıkça tespit edilebilmektedir. Yine de belirtmek isteriz ki, Güney Azerbaycan'a ait tüm ses özelliklerinin bu eser ve bölgede yazılan diğer eserlerin de incelenmesi sonucu kapsamlı olarak tespit edilmesi ve karşılaştırılması daha faydalı olacaktır. Zira elimizde bol kaynak bulunmaktadır.

Metnin ses özelliklerini incelerken karşılaştığımız önemli durumlardan birisi de bazen, imlanın çift şekilli olmasıdır. Bu durumun sebebini imlanın oturmaması ile açıklamak mümkündür. Bir ihtimal de müellif hatasının bu duruma sebebiyet vermesidir. Ancak bu ihtimali zayıflatan durum, müellifin yanlış yazdığı kelimeleri kontrol etmesi ve üstünü çizip düzeltmesidir. Kaldı ki bu hatalar yok denecek kadar azdır. Ayrıca Farsça kısımdaki imla kusursuzdur. Farsça kusursuzken neden Türkçe'de hatalar olsun? Bu nedenle bizce ilk ihtimal daha akla yatkındır.

Yazarın dile hâkimiyeti, eserin konusunun orjinalliği, kullanıldığı coğrafyayla ilişkisi gibi durumlar dahi bildiride ele alınan eseri çalışmak için yeterli heyecanı araştırmacıya vermektedir. Tüm bunların yanında zengin dil malzemesi, tercüme tekniği, eserin kelime kadrosu, kullanılan atasözleri ve deyimler de araştırmacı için teşvik edici bir durumdur. Bu bildiride, kısa bir inceleme ile eserin genel tanıtımının yapılması amaçlanmıştır. Tekrar belirtmek isteriz ki, eserin dil açısından kapsamlı incelenmesinin yapılması bize çok daha değerli veriler sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- CHARLESWORTH, James H. (2003), “Eski Ahit'in Apokrif Kitapları” (çev.Muhammet Tarakçı) , T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.12, S.2, 385-411.s.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- ERGİN, Muharrem (1971), *Azeri Türkçesi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- HITZEL, Frederic (1995), *Dil Oğlanları ve Tercümanlar* (çev. Mehmet Ulusel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- KANAR, Mehmet (2011), *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul
- KARTALLIOĞLU, Yavuz – YILDIRIM, Hüseyin (2007), “Azerbaycan Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınevi, Ankara
- PARLATIR, İsmail (2014), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara
- RICHARD, Francis (1990) , “Capuchins in Persia”, *Encyclopaedia Iranica*, c. IV, S.7, 786-788.s.
- SUCU, Neriman (2006), “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , s.19 , 125-148.s.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy (2001). “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.10, 13-30.s.
- TULUM, Mertol (2009), *Osmanlı Türkçesine Giriş*, T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ VE KLASİK OSMANLI TÜRKÇESİ METİNLERİNDE "TÜRK" VE "TÜRKÇE" KAVRAMLARINA BİR BAKIŞ

Himmet BÜKE¹

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde var olan milletlerin hasletlerinden ve fitratlarından doğan özellikleri tespit edebilmek oldukça güç bir iştir. Her millet kendi içinde kendi özelliklerini bazen olağanüstü bazen de olağan tespitlerle ortaya koymaya çalışır. Diğer taraftan başka milletlerin gözlemleri ve ilgili milletle yaşadığı olaylar da bu tespitlerde önem arz eder. Bu tespitler her ne kadar olumsuz yönde olsa da olumlu örneklerle rastlamak da mümkündür.

Bir millet için kendine ve konuştuğu dile dair en önemli ve hayati tespitler şüphesiz kendi yazdıklarıdır. Tarihin en önemli ve etkin milletlerinden olan Türk milletinin de kendi içinden çıkan yazarların Türk milletine ve Türk diline olan bakış açısı, tarihi süreci görmek açısından önem arz etmektedir. Bu konuyla ilgili pek çok efsanevi veya tevatüre dayalı söylemler ortaya atılsa da konuyla ilgili örneklerin sunulduğu ilmî bir çalışma ortaya konulmamış; konuyla ilgili tartışmalar “*etrak-i bî-idrak*” meselinden öteye gidememiştir.

Bu çalışmada özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde ve konu hakkında fikir vermesi bakımından kısmen Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan bazı eserlere bakılarak bu konuya bir açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Tabii olarak Anadolu sahasında XII. yy.dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yazılmış eserlerin tamamıyla taranması böyle bir çalışma için mümkün değildir. Yapılan çalışmanın amacı; konu hakkında tamamen ilmî ve kaynaklara dayalı bir örnek ortaya koymak ve söz konusu dönemin tarafsız bir gözle, ifrat-tefrit noktasına götürmeden düşünülmesini sağlamaktır.

Çalışmada; “Türk”, “Türk dili”, “Türkçe” “Türki” ve “etrak” gibi sözcükler Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait belli başlı eserlerde taranmış, bu sözcüklerin geçtiği ilgili yerler örnek olarak verilmiş olup özellikle Divan Edebiyatı Dönemi'ne ait eserlerde “*güzel, yıkıcı, yağmacı*” gibi anlamlara gelen Türk mazmununa birkaç örnek dışında yer verilmemiştir. Çünkü çalışmanın asıl amacı yaklaşık 8 yüzyıllık süreçte müelliflerimizin ve şairlerimizin yani Türk entelijansiyasının millî kimlik ve onun en önemli unsuru olan dil kavramına bakış ve değerlendirmesini ortaya koyabilmektir.

2. TARANAN ESERLERDE TESPİT EDİLEN ÖRNEKLER

2.1. “Türk”, “Türkmen” ve “Etrak” Maddeleri

Taranan eserlerde “etrak” maddesiyle ilgili kullanım tespit edilmemiş olup “Türk” ve “Türkmen maddesiyle ilgili örnekler şunlardır:

ĤURŞİD-NÂME (ĤURŞİD Ü FERAĤŞÂD) (Şeyhoğlu Mustafa)

324-Ki Türküñ dili nâ-ma'lüm dıldür/ İbaretden neden maħrûm dıldür

325-Kuru vü şulb ü serddür *Türke* beñzer/ Ter ü nâzük dil andan ürke benzer

NAZMÜ'L-HİLÂFİYYAT TERCÜMESİ (İbrahim b. Mustafa b. Alişir el-Melifdevî)

153a

(10)...bu za'ifden isdedi kim Türk dilince (11) tākāt kadarı aña ma'lüm eyleye ve hem *Türklere* yādigār qala, bu şerif kitābuñ (12)mesā'ilinden letā'ifinden maħrûm qalmayalar.

111a

(19) *Türke* daķı Deyleme daķı Hindülara kâbul eyledüğümüz cizye bulara merdüddür.

111b

(1) Ya'ni bir kavm kim *Türk'den* yā Hindü'dan yā Deylem'den olsalar zimmi olmağı isteseler (2) cizyeyi kabul eyleseler bulara cizye qomaķ revā degül Şāf'i katında. Bizüm katımızda revādur.

¹ Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ŞEYHOĞLU SADRÜDDİN'İN KÂBUS-NÂME TERCÜMESİ

[58]

(2) Zinhâr aḥmak *Türki* konuk (3) edinme ve sen aḥa konuk olma ki anlar edeb bilmezler. Anların şoḥbetinden (4) cān ürker. İmāmlar ve ḥāfızlar taşra *Türke* çıksa gerü gelicek bir hafta (5) riyāzat ederler-idi. Anlar konuk ḥaḳkın bilmezler. konuk ḥaḳkın ulu kişiler ve (6) pādīşāhlar bilürler.

[63]

(1) ...Ka'beteyni anuḡ eline ver. Esrük-ile, *Türk*-ile, cıġanlar-ıla, girān-cānlar-ıla (2) oynama. (satranç hakkında)

[90]

(2) ...Bilgil ey oġul ki *Türk* bir (3) cins olmaz. Ve her bir cinsün ḡabi'atı gevheri ayruksıdur. Uşbu (4) dükelden kıfçaḳ bed-ḡū olur. Ve Oġuz ḳamusından ḡūyı ḡoş olur. 'İşret- (5) -cūy ve ferman-berdār olur. Ve Ḥalḡı ve Baḡşı ve Ḥoten dükelden bahādur olur (6) ve ḳamudan bela çekici olur (7) Nete ki *Türkde* eyülük var, (8) Hindde yavuzluk var. Başları büyük, yüzleri yassı, gözleri küçük, (9) burnı pūç, dişi ḡudaġı küçük. Şöyle ki bir nazar edicek gökçek görünmez (10) Bir kezden *Türk* gibi görünür; amma *Türkde* letafet ve şafā vardur, anlarda yoḳdur..... (15) Ammā *Türkden* vefādār olurlar. Ve efendilerine

[91]

Müşfik ve sevici olurlar. *Türkden* nefis olurlar.

[93]

(6)...andan gerü satun al. Ve çün alasm; şālīḡ kişilerden al ki senün (9) evündeki şālīḡ ola. Ve 'acemi bulıcaḳ *türkelmiş* alma; zira türkelmişe ḡūyuḡ (8) öġredemezsin.

FAZİLET-NÂME (Derviş Muhammed Yeminî)

5535

6 Demür Kapuda on yüz biḡ Taḡarı tārümār itdi
Hemān bir kerre urdı na'ra ol şîr-i ḡudā Ḥaydar

7 'Ali ol cenge irince o ġün ḡoḳsan biḡ aşḡabı
Şehid itmişdi kāfir *Türk* yazuban itdiler defter

KİTAB-I GUNYA (İmam Kazi)

68b

(15)ve bende āzādeye muḳābil

69a

(1) Degül ya atası cuḡūz ya tersā olsa yine deḡdeş olmaz (2) ve *Türk* daḡı 'Arab'a deḡdeş olmaz ve 'Arab daḡı Kureyşî'ye deḡdeş (3) olmaz.

102a

.... Ve ayruk şarāblar (7) kim buġdaydan ya ḡarudan eylerler ḳumla dirler *Türkler* aḡa ve arpadan (8) ya ḡarudan ya birincden eylese bu şarāblar ḡūkmi ḳamu aş gibidür.

106b

....Rüstāyı demek ya'ni (6) köylü demek olur ve *Türkmen* demek daḡı yabani demek olur.

24a

(7) Eger kimersenün dili ḳur'an oḳımaġa dönmez olsa nitekim (8) *Türkmenler* gibi namaz reva olur.

MERECE'L-BAHREYN (Şeyh İsmail Efendi)

770

(8) ne bilsün ḡaġ-ı *türkmanı*
Nezaket bile inhada

TÂRİH-İ İBN-İ KESİR TERCÜMESİ (Mahmud b. Muhammed el-Mev'ud Bedr-i Dilşâd)

48a

(4) Sa'idi'bni'l-Müseyyeb'den rivayet olundu (5) kim Nüh peygâmbaruñ üç oğlu vardı, her birinüñ üç oğlu oldu. Sām oğlanları 'Arab ve (6) Fars ve Rüm'dur; Hām'uñ Kıbt ve Sūdan ve Berber'dür; Yāfis'uñ **Türk** ve Şakālib'a ve Yü'cüc ve (7) Me'cüc'dür....

(11).... Ve dağı Ebū Bekr-i Bezzāzi rivāyat itdi isnadı-y-ıla Ebū Hüreyre'den kim Rasūlü'llāh –(s.a.v.)- (12) eyitdi: “Nüh oğlanları Sām ve Hām ve Yāfis'dür. Sām'uñ oğlanları 'Arab'dur, (13) Fāris'dür, Rüm'dur, hayr bunlardadır. Yāfis'ün oğlanları Ye'cüc ve Me'cüc ve **Türk** şakālibedür, (14) ya'ni Üngürüs'tür, bunlarda hayr yokdur.

GARİBNÂME (Âşık Paşa)

4978 Bir katı hem pōst-durur kim kürk-içün / Bay u yohsul 'âm u hâs u **türk**-içün

6698 İlla bil kim halk düşüpdür reng reng / **Türk** ü Tâcık Ermenî vü Rûm u Zeng

10561 Türk diline kimsene bakmaz-ıdı / **Türklere** hergiz gönül akmaz-ıdı

10562 **Türk** dahı bilmez-idi ol dilleri / İnce yolu ol ulu menzilleri

10564 Türk dilinde ya'ni ma'nî bulalar / **Türk** ü Tâcık cümle yoldaş olalar

10566 Tâ ki mahrûm kalmaya **Türkler** dakı / Türk dilinde añlayalar ol hak'ı

GÜLŞEHİRİ'NİN MANTIKU'T-TAYRI (GÜLŞEN-NÂME) (Gülşehri)

359 Yüzi **türk** ü kendüzi kâfir kızı

Söyledügi kamu Rûhullâh sözi

MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ (Sadru'd-din Şeyhoğlu)

15a

(7) Atası eyitdi: korkuram ol dostlaruñ şol **Türk** oğlu dostları gibi ola. Oğlu eyitdi: Nicedür ? Ol dāsītān eyit, (8) işidelüm! Dāsītān-ı dihkān bā-piser hoz. Bāzırgān eyitdi: İşitdüm ki bir **Türk** vardı, mālī mülki çok. Bir (9) oğlu vardı. Hemişe ol oğluna atası öğüt virürdi kim hāşıl olmuş mālī saklamak gerek ve dağı harcı (10) bilmek gerek. İy oğul, māl israf itme ki 'ākıbet teşviş yimeseyin; dost kim ihtiyār idersin (11) 'aql birle ihtiyār kıll ki sonra perişān olmayasın; rüzigāruñ dāniş tahsiline harc eyle kim (12) 'ömründen fā'ide bulasın, didi. 'ākıbet ol **Türk** öldi. kamu mālī oğluna kaldı, işrāf elin uzadub (13) ol elli kişiyile kamuşın telef itdi. Bu oğlanuñ bir 'ākile anası vardı. Eyitdi: İy oğul, ata öğüdin dutmak (14) gerek, bu māl sağa kol kanatdur. İllā bilmezsın ve hiç dost dürlü dürlü sınanmayınca tecribe birle.

HAKİKÎ DİVÂNİ (Yusuf Hakikî)

66

(30) dillü dilince luţfına müstağrak oluban
zıkr ider anı şükr idüben aña **türk** ü tāt

148

(10) ki kās-ı memāti nüş idiser
türk ü 'arab u veger 'acemdür

181

(2) ma'ni cemāline gözi tuş olmayanlar bu sözi
türküñ yābānda çağrup eyitdügi tuyuqlar şanur

475

(1) elinde **türk** ü tataruñ zebün olup kıraman
yıkıldı ser-te-ser uş ser-nügün olup kıraman

566

(69) her **türk** ho bir begdür yırtıcı ulu segdür

bed fi'li ki bed-revdür ey vey nidelum ey vey

EDİRNELİ NAZMÎ DİVÂNİ

25

(1) Bu gönülüm mülkini hâlî dâhî çeşmi ider yagma
Belî düzd-i 'Arab **Türk**-i harâmî hem sever yagma

105

-IV-

İdübdür ol güzel gözler niçe gönülleri yagma
Ki ol bir oklu yaylu **Türk** bir yagmacıdur zîrâ

1833

(2) Terkiye asmaz yolında terk-i ser idenleri
Türk çeşmi gibi bir bî-rahmdur ol şehsüvâr

2896

(4) Bir kesici **Türk** gibi yârûñ ol yaman gözi
Kanda olsa kan döküb hep işi güci kanmış

3886

(4) **Türk** ider bir kazanc her yirde
Bir iki çift öküzi olsun tek

211

Sipâhî olıcak zulm-ile katı kâfir olur **Türk**
Döner bir yırtıcı zî-nâb hayvâna misâl-i kürk

NEDİM DİVÂNİ

9

(28) Ne bulmuş Rüstem-i Kâvûsdan Firdevsî-i Tûsî
Ne görmüşdür bir iki **Türkten** Vassâf-ı sevdayî

108

(4) Gerekse nik ü ger bed âşıkım ol **Türk**-i mağrûra
Ne söyler zâhide hâsıl ne yahşı ne yamanımdan

2.2. “Türkçe”, “Türkî” ve “Türk Dili” Maddeleri:

Taranan eserlerde “Türkçe”, “Türkî” ve “Türk Dili” maddeleri ile ilgili tespit edilen örnekler şunlardır:

ĤURŞİD-NÂME (ĤURŞİD Ü FERAĤŞÂD) (Şeyhoğlu Mustafa)

Sayfa 140

323-Dirigâ söz mücâbatında söz çok/ Ne kılam çün bu dilde şerha yol yok

324-Ki **Türkün dili** nâ-ma'lûm dildür/ 'İbaretden neden mahrûm dildür

325-Kuru vü şulb ü serddür Türke beñzer/Ter ü nâzük dil andan ürke benzer

326-Ri'ayet kıılır iseñ bunda suret/Kalur tertib-i ma'ninüñ zarüret

327-Çü suret göresin ma'ni bozılır/ Töreysüz oqınur ağduq yazılır

Sayfa 424

7802-Göbüt dildür bu dili irdedüm çok/Ağaçdur ya ho taşdur kim taşu

7803-Sovuğdur tadı yokdur tuzı yokdur/Yavandur lezzeti vü özi yokdur

7804-Belürmez aşlı faşlı yöni yoşu/ Bilinmez kankıdır nâ-hoşu hoşu

Sayfa 424

7820-Eger **Türki** diyüp yirmezler ise/Çogından uşanup ırmazlar ise

NAZMÜ'L-HİLÂFİYYAT TERCÜMESİ (İbrahim b. Mustafa b. Alişir el-Melifdevî)

153a

(8) Bu za'if manzumeyi **Türk dilince** eyledüginüñ sebebi oldur: Himmetler tañşil-i
'ulumdan (9) qasır oldı 'Arabıyyete rağbetler fâtir oldı. Hem bir şahs kim 'ilm oqımağa hevesi

(10) çok idi 'arabca okımağ elinden gelmez idi, bu za'ifden isdedi kim Türk dilince (11) t̄ağat kadarı aña ma'lûm eyleye ve hem Türklere yâdigâr kıala, bu şerif kitâbuñ (12)mesâ'ilinden letâ'ifinden mahrûm kıalmayalar.

KİTAB-I GUNYA (İmam Kazi)

68b

(7)... eger Şâfi'i kavlinde şorsañ (8) veli dağı reva dutsa revâdur, dutmasa reva olmaz ve *Türk dilince* (9) veli dimek buyruk kılıcı yakın haşmı olur ve eger kimseneyi (10) vekil kılsa nesne yok.

115a

(9) Bilgil kim bir gişi ğaş kılsa ğaşb kılduğı nesne helâk (10) olsa ödemek vâcıb olur. Ğaşb kılmak *Türk dilince* güc kılmak (11) olur.

GÜLİSTAN TERCÜMESİ (Mahmud b. Kâdi-i Manyâs)

5a

(7) bu kimesne dağı ol 'âdet-i (6) ma'hüdeye uyup bu kamu 'aybum-ıla ve eksükligüm-ile gücüm yitdükçe sekiz bâbını (7) *Türkîye* tercüme kılıup tamâm itdüm.... (10) mâlikü'r-rikâbi'l-ümem, mevlânâ mülük-ı Türk ve'l-'Arab ve'l-Acem.....

5b

(8)... fikr itdüm ki bir vech-ile nazm tercüme idem gördüm ki *Türkî dili* ğaliz (9) dildür, ebyât-ı Acem kıatında bârid düşer, nesr veçhi-le tercüme kıлмаğı evlî gördüm. (10) Her beytün mâhaşalıñ *Türkî dilince* nesr-ile altına yazdum.

MEHEKKÜ'L-'İLİM VE'L-'ULEMÂ

4b

(3) için ve her yazı okuyanlar haқиkât-ı hâli bilsünler için işbu (4) kitabı *Türkî dile* getürdüm. Sevğ-i ilâhi ile olmuşdur....

5b

(5)...ve yazulan sözler heb *Türkî* olmağ ile i'tibâr (9) olmamak olmasun zira bu kitâbuñ aşlı (10) Arabîdür.ve her bir sözi hem *Türkî* yine 'Arabî yazarsavuz (11) söz uzar.

MERECE'L-BAHREYN (Şeyh İsmail Efendi)

370

(2) anı mağlüt edüp *türkice* her bâr
Okursa ger letafet bulur ağbâr

1252

(4) nedür fehm eyle imdi nefy i isbât
Lisân-ı türkice eyleyelim yâd

GARİBNÂME (Âşık Paşa)

24 ve bülbül âvâzın gülistân içinde işidemez. / Zarûret iktiza itdi kim bir
25 kitâb *Türk dilince* tertîb ola ve bir / kaç lafz-ı manzûm ol tertîb üzre
26 düzele. Tâ nef'i 'âmm u hâssa irişe / şî'r Gerçi kim söylendi bunda *Türk dili* /
27 İlla ma'lûm oldı ma'nî menzili Çün bilesin cümle yol menzillerin /
28 Yirmegil sen *Türk ü Tâcik dillerin*. Her kimün kim gönli selim\

10558 Gerçi kim söylendi bunda *Türk dili* / İlla ma'lum oldı ma'nî menzili
10559 Çün bilesin cümle yol menzillerin / Yirmegil sen *Türk ü Tâcik dillerin*
10561 *Türk diline* kimsene bakmaz-ıdı / Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı
10562 Türk dağı bilmez-ıdı ol dilleri / İnce yolu ol ulu menzilleri
10564 *Türk dilinde* ya'ni ma'nî bulalar / Türk ü Tâcik cümle yoldaş olalar
10566 Tâ ki mahrûm kalmaya Türklere dakı / *Türk dilinde* añlayalar ol hak'ı

GÜLŞEHİRİ'NİN MANTIKU'T-TAYRI (GÜLŞEN-NÂME) (Gülşehri)

4409 Anı *Türkî* sûretinde biz dakı
Söyledük bülbül gibi Tañrı hakı
4411 *Türk dilinçe* dahı Tâzîden latîf
Mantıku't-tayr'ı eyledük aña harîf
4412 Ben bu *Türkî* defterin çün dürmeyem
Pârisîçesi-y-ile degşürmeyem

HAKİKÎ DİVÂNİ (Yusuf Hakikî)

550

(19) sözi nâ-ehle *hâkîkî* dime olmaz vâkıf
sırrına ger diyesin *türkî* anı ger tâzî

EDİRNELİ NAZMÎ DİVÂNİ

875

(3) Her *Türkçe* bilemez 'Acemi Ehremenî âh
Hem-dem idinürsin ki sözi hep galat iy [dost]

3364

(3) Ne güc agañ ola bir *Türkçe* bilmez
Ki her söz söyledükce ide geñ sok

3. SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesine ait bu eserlerde “Türk” ve “Türkçe” algısına, ilgisine ve bakış açısına dikkat çekmeye çalıştık. Dönemin müelliflerinin ait oldukları milleti ve konuşmuş oldukları dili nasıl tanımladıklarını örnekleriyle ortaya koyduk. Genel itibarıyla Türk kavramı “yabani, kaba, sert” olarak tanımlanmış hatta iddia edilen bir hadise göre de “hayırsız millet” olarak belirtilmiştir.

Anadolu sahasında oluşan Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde genel itibarıyla Türkçeye Arapça ve Farsçaya nazaran daha az itibar ve hayranlık duyulduğunu söyleyebiliriz. Mahmud b. Kâdi-i Manyâs Türkçenin Farsça gibi şiirsel olmadığı için nesir şeklinde yazmak zorunda kaldığını; Mehekkü'l-'ilim Ve'l-'ulemâ adlı eserin müellifi eseri Türkçe yazdığı için itibarsız görüleceği kaygısı taşıdığını; Şeyhoğlu Mustafa'da ise eserin Türkçe olduğu için eleştirileceği ifadelerini görüyoruz. Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi'nde olduğu gibi bazı müellifler de Türkçeyi bazı eserlerin Türkçeye çevrilmesi için mecburen bu dili kullandığını açıklar. Şeyhoğlu Mustafa ise Hürşid-Nâme adlı eserinde Türkçeye olan eleştirilerini had safhaya çıkarmış ve Türkçeyi aynı Türkler gibi kuru, katı, sert; bozuk yazılan kötü ve tadı tuzu olmayan yavan bir dil olmakla itham etmiştir. Diğer taraftan Âşık Paşa ise adeta Türkçenin savunuculuğunu yaparak Türkçenin eleştirilmemesini ister ve şu veciz sözleri tarihe not düşerek dönem aydınlarının Türk diline olan bakışını özetler niteliktedir:

Türk diline kimsene bakmaz-ıdı
Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri.

KAYNAKLAR

AKKUŞ, Muzaffer (1995), *Kitab-ı Gunya*, TDK Yay., Ankara.

ARGUNŞAH, Mustafa (1999), *Tuhfe-i Muradî*, TDK Yay., Ankara.

AYAN, Hüseyin (1979) *Şeyhoğlu Mustafa, Hürşid-Nâme (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum.

BAŞPINAR, Fatih (2008), *Beyanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin) (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BİLGİN, Azmi (1996), *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.

- BOZ, Erdoğan (2007), *Hakikî Yûsuf, Hakikî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- DERDİYOK, Eren (1998), *Miftahü'l-Ferec*, Türkoloji Araştırmaları Yay., Adana.
- DOĞAN, Enfel (2011), *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım)*, Mavi Yayıncılık, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı I-II*, TDK Yay., Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer-BOZ Erdoğan (2010), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1994), *Kıssa-i Yusuf*, TDK Yay., Ankara.
- KARPUZ, Hacı Ömer (1994), *Merece'l-Bahreyn (Dil Bilgisi Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin, Tahlilli İndeks)*, 19 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Samsun.
- KAVRUK, Hasan (2001), *Şeyhülislam Yahya Divanı*, MEB Yay., Ankara.
- KİREMİT, Mehmet (1999), *Miratü'l Memalik*, TDK Yay., Ankara.
- KÖKTEKİN, Kazım (2007), *Varka ile Gülşah*, TDK Yay., Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2015), *Bakî Divanı*, TDK Yay., Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1956), *Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1974), *Ahmed Fakih, Kitābu Evsāfi Mesācidi 'ş-Şerife*, TDK Yay., Ankara.
- MUHSİN, Macit (1997), *Nedîm Dîvanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- OKÇU, Naci (2011), *Şeyh Galib Divanı (Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- ÖZAVŞAR, Resul (2009), *Marzubānnâme Tercümesi (Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeler, Dizin) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2009), *Mehekkü'l - 'İlim Ve'l-'Ulemā (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- ÖZKAN, Mustafa (1993), *Mahmūd b. Kādî-i Manyās, Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yay., Ankara.
- SOLMAZ, Süleyman (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- TATÇI, Mustafa (2013), *Yunus'un Gül Bahçesinden I-II*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yay., Ankara.
- TEPELİ, Yusuf (2002), *Derviş Muhammed Yeminî, Fazîlet-nâme (Giriş-İnceleme-Metin)*, TDK Yay., Ankara.
- TÜRK, Vahit (2009), *Hatiboğlu, Bahrü'l Hakayık*, TDK Yay., Ankara.
- ÜST, Sibel (2012), *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- YAVUZ, Kemal (2000), *Âşık Paşa, Garib-nâme*, TDK Yay., Ankara.
- (2007), *Gülşehri'nin Mantku't-Tayrı (Gülşen-Nâme)*, Kırşehir Valiliği Yay., Ankara.
- YELTEN, Muhammed (1998), *Şirvanlı Mahmūd, Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yay., Ankara.
- YENİKALE, Ahmet (2011), *Sünbül-zâde Vehbî Divanı*, Ukde Yay., Kahramanmaraş.
- YILDIZ, Osman (2002), *Ahvâl-i Kıyâmet (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Şule Yay., İstanbul.
- YILDIZ, Osman (2008), *Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yusuf) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE ALIŞKANLIK GÖRÜNÜŞÜ/ASPEKTİ KATEGORİSİ

Kübra YILDIRIM¹

Görünüş kategorisi Türkçede özel işaretleyicilere sahip değildir ve zaman ekleriyle birlikte zarf, kılımlı, nesnenin niteliği ve konteksinde etki ettiği kompleks bir yapıda kendini gösterir. Olayın zaman ekseninde ne zaman değil ne kadar süre gerçekleştiği aspektsel bir veridir ve bu veri aynı zamanda konuşurun olaya nasıl yöneldiğini de gösterir. Bu kategori bir eylemin farklı bakış açılarıyla sunulmasıyla ilgilenmektedir.

Genel literatürde bitmişlik (perfectivity)-bitmemişlik (imperfectivity) karşılığında incelenen bu kategorinin bitmemişlik görünüş türlerinden biri olan alışkanlık (habitual) üzerinde durulacaktır. Alışkanlık görünüşü/aspekti, olayın belirli periyotlarda gösterdiği gerçekleşme devamlılığının “tekrar” seviyesini aştığı noktaya yöneltilen bakış açısıdır. Bu bağlamda olayın bir kaç kere tekrarından öte başarılı bir şekilde gerçekleşen olaylar dizisi söz konusudur. Bu da eylemin karakteristikleşme sürecini gösterir. Bitmemişlik görünüşü oldukça geniş bir kategoridir. Alışkanlık türünün bu geniş bölümden ayrışması noktasında bitmemişlik görünüşünün nasıl derecelendirildiği kısaca gösterilecektir. Bu derecelendirme neticesinde alışkanlık görünüşünün genel bütünden ve tekrar görünüşünden ayrıştırılmasına ve bu bağlamda zaman ekseninde konuşma, referans ve olay zamanları çerçevesinde tespitlerine yer verilecektir.

Söz konusu kategori 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile yazılmış Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi üzerinde tespit edilecektir. Bu bakış açısının hangi morfeyle işaretlendiği, diğer parametrelerin (zaman eki, zarflar, konteks, fiilin kılımlı özellikleri) işbirlikleri, etkileri ve hangi kontekstlerde ön plana çıktığı gösterilecektir. Öncelikle Seyahatname'nin 1., 2. ve 5. ciltlerine bakılmış en kısa sürede en fazla verinin bulunması amacıyla Seyahatnamedeki belirli metin türlerine daha çok ağırlık verilmiştir. En fazla odaklanılan bölümler ise anlatımın hareketlendiği ve kişilerden aktarılan cümlelere yer verilen betimleyici anlatım tarzının daha az olduğu hikâyeler olmuştur. Spesifik olarak farklı örnekler aranması durumunda diğer ciltlerde de tarama yapılmıştır. “Osmanlı Türkçesi görünüşsel özellikleri bakımından Modern Türkçeden çok mu farklı veriler sunar?” sorusuna karşılık dilin farklı bir periyodunun diğer dönemlere nazaran farklı veriler sunabileceği bazı fiil çekim ekleri, sentaks ve metin türü değişikliğinin bu farklılığı yaratmaya yettiği görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada, görünüş kategorisinin alışkanlık türü tanımlanacağı gibi spesifik olarak bir Osmanlı Türkçesi metni üzerinde uygulamasına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Aspekt, görünüş, kılımlı, alışkanlık aspekti, tekrar aspekti, bitmemişlik.

Çalışma öncelikle kısaca görünüş kategorisinin tanımlanmasıyla başlayacak bu kategorinin iki önemli ayrımı bitmişlik ve bitmemişlik karşılığına dikkat çekilecektir. Bu ayrımında bitmemişlik kategorisi üzerine detaylı bir inceleme yürütülecektir. Bu incelemede özellikle kategorinin bir alt türü olan alışkanlık görünüşü vurgulanacaktır. Alışkanlık türünün daha anlaşılır olması için de bitmemişlik kategorisinin derecelendirilmesinin gösterilmesi elzemdir. Bu derecelendirmede kategorinin alt türlerinin nerede konumlandıkları alışkanlık görünüşünün açıklanmasında yardımcı olacaktır.

Görünüş hakkında farklı yaklaşımlarla farklı tanımlamalar yapılmıştır. En klasik ayrımla Comrie İngilizceden örnekle geçmiş zamanda gerçekleşen iki olayın ayrımını “durumun iç zamanına farklı bakış açıları yöneltmektir” şeklinde ifade ettiği kavramı ile açıklar: “O okuyordu” ve “O okudu” (Comrie 1976: 3). Aslan, “görünüş veya bakış (aspekt), yüklem tarafından anlatılan eylemin, farklı bakış açılarıyla sunulmasını sağlayan bir gramer kategorisidir ve belirli sınırlara sahip bir eylemin farklı safhalarını ortaya koyan bakış açısı işaretleyicileri ile (viewpoint markers) ifade edilir” (2012:12). Aspek, biçimbirimler gibi dilbilgisel yollarla belirtilen görünüşün yanında konuşan kişinin olay/durum ile nasıl ilgilendiğini ifade eder. Örneğin, olay/durum devam etmektedir, tamamlanmıştır ya da sık sık tekrarlanmaktadır (Güven 2008:127). Bu açıklamalar bitmişlik ve bitmemişlik ayrımının belirtilmesini zorunlu kılmaktadır. Bitmişlik mevcut durumu kendi içinde iç bölümlere ayırmadan dışarıdan bir bakış açısıyla bildirmektedir; bitmemişlik ise, durumun iç yapısı ile ilgilenecek bir bütün olarak olayın tamamlanıp

¹ Londra Yunus Emre Enstitüsü. E-posta: k.yildirimm@gmail.com

tamamlanmadığıyla ilgilenmez (Comrie 1976: 4). Diğer bir ifadeyle “Bu perspektifler sayesinde olaylar, ya oluş sürecinde (yani başlangıç ve bitiş sınırları arasında) ya da bitiş sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada –bitmiş bir olay olarak gözlemlenmektedir.”(Aydemir 2010: 10). Bitmişlik olayın başlangıcı, ortası ya da sonuna herhangi bir vurgu vermez. Durumun bütün bölümlerini tek bir bütün olarak sunar. Bu nedenledir ki bitmişlik durumun sürecini ifade eden kelimelerle uyumlu değil. Bitmemişlik ise durumun iç yapısına işaret eder ve duruma içeriden bir bakış getirir (Comrie 1976: 18-24). Türkçede bu iki karşıtlık gramatikal özel bir işaretleyiciye sahip değildir.

Akerson, bu karşıtlığı *biterlik* ve *bitmezlik* şeklinde isimlendirerek biterliğin bir eylemi ya da olguyu tamamlanmış ya da tamamlanacak bir bütün olarak ele aldığını, bitmezliğin ise işe içeriden bakarak işin başını sonunu açık bıraktığını ifade eder (1994: 80). Güven, bu kavramı kısaca şöyle birbirinden ayırır: bitmişlik “zamansal içyapılarına odaklanılmayan ve bir bütün olarak sunulan durum ve olayları tanımlar”. Bitmemişlik ise “zamansal içyapısı belirli olan ve herhangi bir alt aralığına odaklanılan durum ve olayları tanımlar” (2008: 127). Tüm bu tanımlamalardan sonra bitmemişlik görünüşünün derecelendirilmesine geçilecektir.

Bitmemişlik Görünüşünün Derecelendirilmesi

İlk yer verilecek derecelendirme alışkanlık ve tekrar türlerinin bir üst kademesidir. Bu başlıkta bahsedilecek dereceler bitmemişlik kapsamı itibariyle alışkanlıktan daha fazladır. Bitmemişlik türü açıklamalarında kontekste odaklanılan bileşenin (özne ya da nesne) kimi zaman cinsiyle yakından ilişkisi olduğuna dikkat çekilir. “Generic” şeklinde adlandırılan bu bakış açısında, örneğin bir köpeğin 4 bacağının olması gibi, kalıcı durumlar belirtilebilir. Berninetto ve Lenci bu bağlamda “generic” ve alışkanlığı birbirinden ayırmış, alışkanlığın daha çok olaylara dayanan yüklemelere dayandığını vurgulamıştır “Ali her zaman pencereyi bilerek açık bırakıyor.” cümlesindeki “bilerek” alışkanlık algısını desteklemektedir (2012:861). Bu sebeple alışkanlık ilk derecelendirme kapsamına dahil edilmemiştir. Alışkanlık ve tekrar bu derecelendirmenin aslında birer parçalarıdır. Önemli parçaları olmalarının yanında zamansal eksenindeki süreçleri bakımından biraz da düşük seviyedeki parçalarıdır. Onları da kendi içinde derecelendirmek mümkündür. Olayların gerçekleşim sıklıkları ölçülebilir bir parametre olduğu gibi bu gerçekleşimlerin cümlede spesifik olarak bir kelime ile belirtilmeden ne kadar yaygınlık gösterdiği konteks başta olmak üzere diğer parametreleri de (cümle öğelerinin niceliği/niteliği gibi) ilgilendirmektedir.

Bitmemişliğin ilk bölümü dört derece analiz edilmiştir. Analizler boyunca gösterimler şu şekildedir:

Mavi çizgi : zaman eksenini

///: olay

.... : daha öncesinde ya da sonrasında da gerçekleşti ya da gerçekleşecek

///. Olay tamamlandı, ya da bitti.

K: Konuşma anı

O: Olay anı

R: Referans anı

1. Birinci Derece

Banguoğlu, geniş ve adeta zaman üstü anlatımı sebebiyle geniş zaman kipinin genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, vecizeler ve atasözleri vb. ifadelerinde kullanıldığını ve bu sebeple de bu kullanılışa *yargılık geniş zaman* adının verildiğini söyler (1974:462). Bilgegil, “geniş zaman konuşma anıyla ondan önceki ve sonraki zamanlara taşan bir eylemi ihbar eder: Kızılırmak Karadeniz’e dökülür” örneğiyle geniş zamanın kapsamının genişliğine dikkat çeker (1963:268). Bu bağlamda ifadelerin kesinlik ve kapsamları kendi anlamlarında aranır. Öyleki doğa olayları insan gücü ve tahayyülünden çok daha öte bağımsız bir sisteme sahiptir. Bu sisteme ait bir oluşumun bir olayın anlatımında zaman ekseninde bir sınırlandırmaya gidilmesi zordur.

Bitmemişliğin zaman ekseninde en fazla yayılım gösteren derecesine “birinci” ismi verilmiş ve bu başlıkta doğa olayları, kutsal kitaptan ifadeler, matematiksel bilgilere yer verilmiştir. İnsan iradesinin müdahalesinin mümkün olmadığı ya da çok az mümkün olduğu bu durumlar gerçek hayatta geçerlikleri yüksek ve gerçekleşim süreçleri uzundur. Bu durumların alışkanlık ve tekrar türlerinden ayrılma sebeplerinden biri de budur. Birinci dereceden sonra insan iradesindeki olaylardan örnekler verilecektir ama bu durumların hâlâ alışkanlık ve tekrar türlerinden semantik bağlamda zaman ekseninde daha kapsayıcı olduğu söylenebilir.

1.1. Doğadaki Unsurlar

Derecelendirmenin en kapsayıcı bölümünde doğa olaylarına yer verilmiştir. Bu kapsayıcılık özelliğinde insanın olaya etkisinin en az olmasına ve hatta olmamasına ve doğanın kendi özelliklerinden kaynaklanan gelişimlerine dikkat çekilmiştir. Bir nehrin akışı ya da bir yere dökülmesi, bir ağacın gölgesi her an ve her gün olagelen olay ve durumlardır. Doğadaki gelişimlerin ve olayların gelişim zinciri devamlı bir olaylar ya da durumlar silsilesidir. Nehir aynı yere dökülmeye devam ederken, ağaç aynı şeklini koruyarak gölge yapar.

...//////////.....

Ol nehir bu sırât altından güzer edüp garb cânibinde (---) (---) mahalde Akdeniz'e **munsab olur** zülâl-ı nâbdır. (2. cilt-221b)

Nehir doğanın bir parçası olduğu gibi Akdeniz’e munsab olması da doğa sisteminin bir parçasıdır. İnsan müdahalesinin oldukça az olduğu düşünülecek bu doğa olayları zamansal eksende geçerliliğini ve uygulanabilirliğini daha çok koruyacağı için birinci derecede değerlendirilirler.

1.2. Kutsal Kitaptan Alıntı

Doğa olayları kadar hükmü kati, değiştirilme imkanı olmayan durumlar da vardır. Bazı bölümlerde bir bölgenin ismi aktarılırken “...derler” cümlesi geçer fakat bunun da değişme olasılığı yüksek hükmü kati bir bilgi değildir. İnsan tarafından yapılacak yeni bir organizasyonu mümkündür. Söz konusu durum kutsal kitaplardan biri olunca bu hüküm katileşir ve geçerliliği daha kapsamlı bir hâl alır. Tabii bu okuyucunun bilgisine, dine bakış açısına, neye inandığına göre değişecektir. Okuyucunun sahip olduğu bilgi ve perspektif ifadeyi kesin ve değişmez de yapar, geçersiz de yapar.

Bu ifadelerde bir ayetin yorumuna yer vermekle ayeti direkt aktarmak arasında bir nüans olduğunu söylemek gerekir. Yorum değişebilir, ayete yöneltilecek perspektif farklılık arz edebilir; fakat kutsal kitaptan direkt aktarım bu değişme ya da geliştirebilme olasılığını ortadan kaldırır. Bunda dolaydır ki aynı parafrasta yazılan “...ayetleri bu manayı îhâm eder” ifadesiyle ayetin bizzat kendisinin yer verildiği “buyurur” ifadesi kadar kuvvetli olamamaktadır.

Hallâk-ı âlem Kur’ân-ı Azîm’inde **buyurur**. Âyet [1] buyurmuşlardır. (2.cilt-229b)

Ya’nî "Habîbim, biz dağları yer yüzüne kilid gibi kilidleyüp halk etmişiz", diğer âyet-i şerîf [2]âyetleri bu ma’nâyı **îhâm eder** (2.cilt-229b)

1.3. Matematik

Matematik konusunda iki farklı bakış açısı geliştirilebilir. Birincisinde “iki artı iki dört eder” ifadesinde yer alan ve değişme ihtimalinin bulunmadığı ifadeler ikincisinde bir varlığın ağırlığının belirtildiği ifadelerden bahsedilebilir. Bir varlığın kaç gram ya da kilo olduğu da yine bakış açısına göre değişebilir bir bilgi değildir. Ancak yanlış tartı ile farklı bilgiler aktarılabilir fakat bu ifadeler yine de değişmesi mümkün olmayan bilgiler olarak değerlendirilmelidir. Bakış açısına göre değişme ihtimali olan hesap ya da tartı işlemleri de olabilir. Değer ifadesi söz konusu olunca bu aktaranın süzgecinden (bilgi kanallarından, bulunduğu zamandan vs.) geçmektedir. Birincisi bir tartı söz konusudur. Bu kişiden kişiye değişmeyen bir değer söz konusu olduğu için doğruluğu orantısında geçerliliği de kesindir. Bilginin değişime uğramadan geçerliliği zaman eksenine yayılımıyla doğru orantılıdır. Söz konusu varlığın ağırlığının ifadesi değişmeyecek bir bilgi olarak uzun bir zamanı kapsar.

İkinci cümlede değişmesi muhtemel bir değer söz konusudur. Bu daha çok bahsedildiği gibi aktaranın bilgi kanallarına bağlıdır. Bir şeye karşılık ifade edilen değer –insan tarafından belirlenen bir değer olduğundan- başka bir kaynakta ya da başka bir aktaranda değişebilir.

Ve âbdâr engür-i gûnâ-gûnu ve kaysısı ve âbdâr kirazı ve kestânesi rub‘-ı meskûnda olmak ihtimâli yokdur kim her bir dânesi kırkar dirhem **gelir** (2. cilt-231b)

Senevî ber-vech-i adâlet on tokuz bin guruş cevz-i ma‘dûdu var. Ta‘addî ile zabt olunsa senevî otuz bin guruş **dutar** (2. cilt-249a)

2. İkinci Derece

Bu derecede insan iradesinin oluşturduklarına ya da insanlar tarafından müdahalesi mümkün olay ve durumlara değinilecektir.

2.1. Atasözleri

İnsanın tamamıyla teslim olduğu yani kabul etme noktasında tereddüt yaşamadığı yargılar söz konusudur. Kutsal kitaplara gösterilen itaat kişinin kendi algılama/öğrenme sisteminin edindiklerinin bir ürünüdür. Bunun gibi insanın zamanla öğrenip yanlışlığından şüphe duymadığı yeri geldiğinde sık sık zikrettiği bu yargılara da atasözleri ve deyimleri örnek verebiliriz. Bu derece kuvvetli bir kullanım alanı varken birinci derecede ele alınacak bir kapsama konulmamıştır. Bunun da sebebi “insan kaynaklı” ifadeler olmasıdır. İnsanların edindikleri tecrübeler ve yaşantılar sonucu söylenen bu sözler pek çok yaşanmışlığın yargıyı teyit etmesiyle zaman içinde kullanım alanı genişler. Yargının kuvveti yüzyıllar boyunca kullanıla gelmesinden de anlaşılmaktadır. Bu kuvvete rağmen kaynağın insan olması doğa, kutsal kitap ve matematiksel kaynaklar sıralamasında onu bir alt dereceye itmektedir. Ediskun, atasözlerinin ifadesinde geniş zaman ekinin kullanıldığını “her zaman gerçek olan eylem ve yargıları anlatır” ifadesiyle ekin “özel kullanılışları” başlığında “Bal, bal demekle ağız tatlı olmaz” örneğiyle açıklamıştır (1963:181). Metindeki atasözleri de bu bağlamda bu sıralamaya yerleştirilmiştir.

Paşa bildi kim "Balık başdan **kokar** (5.cilt-76a)

2.2. “Asla” Zarfı

İkinci derecede insanların kendilerince çizdiği sınırlar, kurallar ve tabulardan bahsedilebilir. Bu sınırlar farklı yapılarla ifade edilebilir. Bunlardan biri edilgen yapılarıdır: “Çimlere basılmaz” gibi. Cümlenin farklı bileşenleri de yine aynı sınırlılıkları farklı boyutlarda getirebilirler. Zarfların bu bağlamda önemli etkileri vardır. Bu zarflardan biri kiç kuşkusuz “asla”dır. Konuşucu ifadelerinde netliliğini ve kesinliğini bu zarfla bildirir. Geçmişe ya da geleceğe dönük bir olay ve durumun gerçekleşmediği/gerçekleşmeyeceği kesinlik anlamını taşıyan bu zarfa ayrı bir başlıkta dikkat çekme ihtiyacı doğmuştur.

Kimi bağlamlarda konuşucunun kişisel özellikleri ya da dinleyicinin daha öncesinde sahip olduğu bilgiler ile ifadeye olan inanç azalabilir ya da tamamen inanılmaz hâle gelebilir; ama şu nokta önemlidir ki “asla”lı cümle söylenildiği an herkesi ikna eden ve inandıran bir anlam gücü vardır. Şimdiye kadar olayların gerçekleşmelerinden bahsedilmişti. Asla ile olayların/durumların zaman ekseninin hiç bir noktasında vuku bulmadığı vurgusu yapılır. Burada bitmemişlik pozitif bağlamdan çıkıp negatif bağlamda kendini gösterir.

Ana her bâr Kalmuk kavmi varmaları sahîhdür kim Kalmuk kavminde **asla** kizb ü **iftirâ olmaz** (2.cilt-230a)

3. Üçüncü Derece

Bu derece alışkanlık görünüşüne en yakın ve belki de bazı noktalarda birbirine karışan özelliklere sahiptir. Alışkanlık durumu çoğunlukla üçüncü dereceye göre olayın tekrarı bağlamında daha zayıf kalır. Üçüncü derecenin diğer derecelere göre en önemli özelliği insan isteği ile kolaylıkla değiştirilebilir olmasıdır. Burada dikkate değer nokta şu an geçerliliğini sürdüren bir olayın bir

saniye sonra değişme ihtimaline açık olmasıdır. Bu bağlamda “derler” kullanımlı ifadeler ve edilgen yapılara dikkat çekilecektir.

3.1. “Derler” İfadesi

Seyahatname’de en çok kullanılan fiillerden birisidir “de-”. Evliya Çelebi gezdiği yerlerde tabii ki yerlerin, mimari yapıların, bölgelerin isimlerini de aktarmıştır. Bazen isimlerin verilmiş sebeplerine kadar ayrıntı bulmak mümkün olmaktadır. Bu şekilde söz konusu adlandırmanın kanıtları da metnin içerisinde yer alır.

Yeşil Câmî nâmıyla müsemma olmasının aslı, cümle kıbâbları ve bir tabaka minâresi tâcî cümle yeşil Kâşî çîn(i) ile mestûr olup zümrüd-i üstüvân gibi âfitâb şu‘lesinden şa‘şa‘a **urur**, anıçün Yeşil İmâret **derler**. (2.cilt-224b)

Ve bâğı ve bâğçeleri hadden efzûndur. Memdûhâtından inciri ve üzümü ve şîre-i engûr ve sirkesi meşhûr-ı âfâk olup dünyâya sirkesi müstevlî olduğundan büldân esmâları içre bu şehre Dârihal **derler**. (2.cilt-221b)

Örneğin aşağıdaki nüans söz konusu dönem metinlerinde konteksten anlaşılmaya çalışılmaktadır:

1. Bu şehre Dârihal diyorlar.

2. Bu şehre Dârihal derler.

İkinci cümle birinciye göre zaman ekseninde daha kapsayıcıdır ve daha net ve kati bir ifade sezilir. Burada odaklılık da devreye girmektedir. Birinci cümlede belli bir zaman dilimine (şimdiki an) odaklanılmasından ötürü odaklılığı yüksektir. Bu kapsamı ve odaklılığı belirleyecek ayrımlar işaretleyiciler farklı olsa bile bazen metinde çok net görünmeyebilir. Konteksin okuyucuya sezdirdikleri de önemlidir. Metin türünün seyahatname olduğu okuyucu için ayrı bir anahtar bilgidir. Metinde seyyahın gördükleri, duydukları, izlenimleri aktarılmaktadır. Bu bağlamda seyyahın öğrendiği bilgiye ne kadar inandığı, bilgiyi ne kadar sahih bir kaynaktan edindiği, o bilgiye ne kadar uzun süre sahip olduğu, bunların hepsi seyyahın üslûbuna yansıyor net ve kati ifadelerin var olmasını ya da olmamasını sağlayacaktır. Bu netlik olayın zaman eksenindeki kapsamını genişletecek, metinde aksi iddia edilmedikçe devam ettiğine inanılacak kadar kuvvetli olacaktır. Bu bağlamda “derler” “diyorlar” a nazaran ifadeye güvenilirlik ve inanç kazandırır.

Bu duruma aşağıdaki şu iki cümle ile örnek verilebilir:

3. Bana Evliya Çelebi derler.

4. Bu şehre Dârihal derler.

Birinci cümle semantik bağlamda ikincisinden daha kapsamlı bir ifadedir. Kapsamdan kasıt ifadenin inanılabilirliği ve netliği buna doğru orantılı olarak zamansal düzlemde genişliğidir. Örneklerde yer ve kişi ismi bilgileri verilmiştir. Bir yerin farklı bölgelerce/kesimlerce isimlendirilişi dahi farklı olmakla birlikte zamanla da bu isim değişebilir. İsmi dün değişip bugün Dârihal olma, bugün Dârihal’ken yarın bambaşka bir isimle anılması uzak ihtimaller değildir. Kişi isimlerinde durum bu bağlamda farklıdır. Burada isimlendirilen “şey” in niteliğine göre değerlendirme yapılmaktadır. Sonuç olarak birinci cümlenin zamansal eksende geçerliliğinin/gerçekleşmesinin ikinciye oranla daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

Üçüncü dereceyi diğerlerinden ayıran en büyük özelliklerden birinin insan isteğiyle kolaylıkla değiştirilebilir olmasıdır. Aşağıda örneği verilen cümlelerde bir mekanizma ve onun işleyişi anlatılır. İfadelerden sürecin değişmeden aynı şekilde tekrar ettiği ve çalıştığı sezilir. “Güneş doğudan doğar” kadar kapsayıcılığı geniş ve kesin olmaması söz konusu objenin niteliğinden kaynaklanır. İnsan eliyle yapılmış bir mekanizmanın ileriye yönelik tekrar silsilesinden şüphe edilebilir.

...Ve "sovuklık" ta‘bîr etdikleri mahalde bir şâzirvânı var kim âb-ı refî‘i kubbeye **çıkır**... Germ-âb ile sermâyı halt edüp ikisinden mu‘tedil âb peydâ **olur**. (2. cilt-227b/228a)

3.2. Edilgen Yapılar

Delancey'e göre İngilizcede edilgen yapılar aslında bitmişlik bildirmezler fakat progresif yapı ile de uyumlu değillerdir. Bunun için "the house is being built" yerine "the house has been/is built" denir (1982:173). Bu bağlamda cümlede gerçek öznenin (iş bizzat yapan kişinin) olup olmaması da zamansal kapsam skalasını ve ifade şeklini etkilemektedir. Edilgen (passive) yapıların genel hüküm bildirmeye meyilli anlamsal bağlamlarından dolayı etken yapılara göre derecelerinin yüksek olduğu söylenebilir.

5. Bu durumu bir dil ile tabir etmem.

6. Bu durum bir dil ile tabir edilmez.

İfade ikinci cümlede daha vurgulu ve nettir. Özne, geçişli hale getirilen fiil cümlesinde ifadeyi sınırlandırır. Birinci cümlede söz konusu işin yapılmaması bir özne üzerinden düşünülür ve hüküm hafifler. Gerçek özne bu sistemden çıkarılıp yapı edilgene (passive) dönüştürülünce buradaki özne belirsizliği aslında özenin bir nev "herkes" olmasını sağlamakta ve ifadenin kesinliği artmaktadır. İkinci cümledeki "tabir edilememe" durumu daha geniş kapsama oturur ve hükmünü okuyucunun tahayyül edebildiği kadar özne üzerinden yürütür.

Her sene mâh-ı temmûzda kiraz mevsiminde cümle İslâmbol'dan ve gayrı büleydelerden niçe bin âdem cem' olup çadırlarında bir sâz [u] söz u ayş ve nûş edüp kırk gün kırk gice leb-i deryâda top u tüfenk ve fişenk şâdmânları olur kim diller ile **ta'bîr ve tavsîf olunmaz** (2.cilt-242a)

Olayın farklı bir şekilde yapılma ya da gelişme ihtimalinin olmadığı sezilen durumların yine bu kategoriye girebilmesi mümkündür. Tarif edilen bir yapının değişimi söz konusu olmadığı durumlarda netlik korunur.

Cânib-i etrâfından altışar kademe mermer nerdübânlar ile **inilir** (2. Cilt-227b)

Bu ilk aşama derecelendirmesinin ardından bundan sonraki derecelendirme görünüş türünün adıyla (alışkanlık, tekrar) şeklinde devam edecektir.

4. Alışkanlık Görünüşü (Habitual Aspect)

Aslında bu görünüş türü bitmemişliğin dördüncü derecesi gibidir. Bundan sonraki derecelendirmelerin literatürde bir ismi (alışkanlık, tekrar) olduğu için isimleriyle ifade edilecektir. Alışkanlık cümlesi olan "Ali saat sekizde okula gider" olayın tekrarını en yüksek derecede ifade eder. Buna karşın "Ali nadiren lobide sigara içer" cümlesi "gnomic" yapısını korumakla birlikte olay tekrar parametresinin düşük derecesini gösterir. Fakat "iki kere iki dört eder" cümlesi tekrar boyutunda geçerlilik göstermeksizin "gnomic" düzlemde en yüksek değere sahiptir (Berninetto, Lenci 2012: 876). Alışkanlık görünüşü bitmemişlik bağlamında yukarıda değinilen derecelendirmelere nazaran daha dar bir kapsama sahiptir ve mikro olayların tekrarını bir yasaya benzer genelleştirme gibi sunmaktadır.

Bitmemişlik görünüşü işaretleyicisi olan zaman eklerini keskin sınırlarla belirlemek oldukça güçtür. -(X)r geniş zaman ekinin ya da şimdiki zaman ekinin yalnızca bu görünüş türünü temsil edebileceği tespiti bazı örneklerde çürütülmektedir. Bu konuda Kießling (1960) ve Koschmieder (1953) aynı görüşürü savunurlar. Kießling, "aktarılan hareketin tabiatı itibariyle anlık olması veya olmamasının" di'de bir öneminin olmadığını gösterir ve şu örneği verir: "Odaya girdi uzun zaman ayna önünde durdu, sonra kendini yatağa fırlattı." Kononov da "çok okudum, çok öğrendim, çok düşündüm, çok tahlil ettim" cümlelerinin Rusça bitmemişlik biçimleri ile (çitala, uçlas', dumala, razmışlyala) ile çevrilmesi gerektiğini savunur. Kononov yine dil biçiminin bir kerelik hareketleri gösterdiği gibi tekrarlanan hareketleri gösterdiğinin de altını çizer ve şu örnekle pekiştirir: "Ziya'yla kaç kere kahve içtik o çınarın altında." (Johanson 2016:90-92). Seyahatname'den aşağıdaki örnekte geçmişteki bir zamandan konuşma noktasına kadar gerçekleşegelmiş bir olay söz konusudur. Olay "sekel taşı asmak"tır. Olayı alışkanlık olarak adlandırmanın arka planında Musa peygamberin kıssası yatmaktadır. Bir olayın tekrarlanıp tekrarlanmadığından emin olmak için okuyucu cümlenin yapısına, aldığı eklerine ve konsteksi baz alır. Okuyucuya sezdirilen

bilgiler ifade için seçilen kelimelere dahi bağlıdır. Aynı anlama gelen iki kelimedenden biri okuyucuyu daha çok ikna edebilir. Bu inandırıcılığın bir çok parametresi vardır. Aşağıdaki örnekte ifadeleri inandırıcı kılan yani olayın gerçekten tekrar edile geldiğine inanmanın asıl sebebi olayı bir peygamber kıssasına dayandırmak olabilir. Hakkında konuşulan milletin ve olayı aktaranın müslüman olması bir konteksin farklı okumalarıdır.

Anıniçün hâlâ şerî'atdan taş koparanların boğazına **sekel taşı asarlar** yâhûd ta'zîr ederler, ol sekel taşın ma'nâ-yı dervîşânı budur. (1. Cilt-149b)

Aşağıda bu görünüş türünün ifadesinde kullanılan işaretleyicilere yer verilmiştir:

-m(X)ş: Aşağıdaki örnekte bağlam itibariyle tekrarlanan olaylar söz konusudur. Fakat bu olaylar yazarın aktarım yaptığı noktaya göre geçmişte kalmış ve devamlılık söz konusu olmadığı için –mİş işaretleyicisi ile aktarılmıştır.

Hukemâ-yı kudemâ yetmiş hâssasın **yazmışlar**. Ammâ çok nûş edenin dişlerin **dökmüşler, demişler** ve **sahîh yazmışlar** (2. Cilt-227a)

-(X)rdI: Bu ek genellikle İngilizcedeki “used to” yapısına karşılık gösterilmektedir. Geçmişte düzenli olarak yapılan alışkanlık durumudur. Referans zamanında önce gerçekleşmektedir (O-R-K) ve –(X)r işaretleyicinin ardından gelen –dI zaman ekiyle durum tamamen referans noktası öncesinde kalır ve olay konuşma zamanı ve referans zamanı ile gerçekleşme noktasında bağlantısını keser.

...Serçeşme-i meddâhân Kurbânî Alisi Hamza nâmında yeğâne-i asr idi. Ve meddâh Şerîf Çelebî Şâhnâme-i Firdevs[i]-i Tûsî'de gûyâ Firdevsî kendi idi kim firdevs melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup **hayrân kalırlardı** (2.cilt-228b)

Mâh-ı temmûzda İslâmbol mukabelesinde İskender Çamlıca dağında **yaylalanırdı**. (2.cilt-242b)

Bir kaç kerre zamânımızda üç tuğlu vüzerâlara ber-vech-i arpalık **ihsân olunurdu**. (2.cilt-242b)

Gülsevin, İngilizcedeki “used to” kalıbının karşılığının –(A)r-idi olduğunu dile getirir. Bu yapıya ilk ekin zaman ikinci ekin kip olduğu düşüncesiyle söylenen “geniş zamanın hikayesi” adlandırmasını eleştirir ve “geçmiş zamanın terkedilmiş alışkanlık kipi” adını önerir (1997:4). Fiillerin bu semantik ayrımları Johanson’un deyişiyle “süreklilik ve kesintilik” boyutunda bir noktaya ışık tutar. İyor(du) ve mekte(ydi) kesintisiz olarak yorumlanabilen süreklilik hissini ortaya koyabilmektedirler. Özellikle iyordu ve irdi ayrımı bu bağlamda değerlidir. Bu yapılarla ifade edilen olaylar arasında niteliksel fark yoktur; ama “iyordu bakış açısını kapsayan bir süreklilik (her zaman böyleydi), irdi olayları ise bir yeterliğin bazen ifade edilmesi (bazen öyle olabilir) biçiminde yorumlanabilir”. Mütemadiyen, durmaksızın, boyuna, gündün güne vb. zarflar süreklilik vurguladığında genellikle ir(di) kullanılmadığına dikkat çekilir. Bu yapıyla vurgulu süreklilik ifadeleri kullanılır ama burada ‘tekrar’ yorumlanabilecek eylem öbeği söz konusudur. Bu nedenle sürekliliğin serinin kendisiyle değil dizinin her bir ögesiyle ilgili olduğu savunulur ve şu örnek verilir: “Tarlada çapa çapalarken, evde yemek pişirirken, derede çamaşır yıkarken durmaksızın şarkı çağırır (YKK, Yaban, 43).” Bu bağlamda her fiilin okumasının farklı olduğu söylenebilir. Örneğin giyin- ‘bir kerelik’ ve ‘tekrar’ okumalarına sahiptir. Bulun- bunlara sahip olduğu gibi süreklilik yorumuna da açıktır (2016:149-151). Bu şekilde biçimsel ve semantik özellikler alışkanlık konseptini oluşturmaktadır.

-(X)rmİş: Bu yapının “meğer” zarfı bile birleşimi ile aktardığı görünüş türü diğer alışkanlıklardan biraz farklıdır. Bu kategoride olay zamanı açık bir şekilde referans noktası öncesindedir. “Meğer” zarfının kazandırdığı ise bu öncelik durumunun daha da artmasıdır; yani olay ile referans noktası arasındaki mesafe daha da artar.

Meğer gulâmlar Monla Mehemmed’i **bilirlermiş**. (5.cilt-11b)

-mAdA: Aşağıdaki örneği kuvvetlendiren parça cümlelerin zarfıdır. “Daima” zarfı ile birleşen –mAdA işaretleyicisi olayı süreç hâlinde yansıtabilmektedir. –mAdA, -mAktA eklerinin –yor

ekinden ayrıldığı fark hareketin mutlaka başlamış olduğu manasının iddia edilir ve buna da sebep olanın bulunma eki –DA’dan kaynaklandığı bildirilir (Ergin 2000:298).

Eyle olur hânım Allâhu a’lem bu şehri Bitlis’in tâli’-i binâ-yı imâreti burc-ı akreb ve mirrîhde ve beyt-i nârîde bulunmuş gibi derûn-ı şehride cellâd-ı mirrîh dâ’imâ kılıç **urmadadır**. (5. Cilt-13a)

Olayın niteliği

Tekrar görünüşünde olduğu gibi alışkanlık görünüşünde de zarflar olayların tekrarı konusunda bilgiler sunar. Bu bilgilere konteks ya da olayın niteliği katılınca tekrarın ya da alışkanlığın ne kadar kuvvetli olduğu bilinecektir. Bazı bölümlerde “her gece” gibi zarflar yer almaktadır fakat bu zarfların nitelediği olaylar alışkanlıktansa tekrar olarak değerlendirilmiştir. Burada olayın niteliğinin ikna edici olması da gerekmektedir. Aşağıdaki örnekte olayın gerçekleşme sebebi Ramazan ayındaki Kadir gecesidir. Bu bir ritüeldir ve gerçekleşme sıklığı belli olsa bile bunun ifade edildiği gibi her sene gerçekleştiğine inanılan güçlü bir ifadedir. Her sene tekrar eden olayın 3 gecelik bir zaman dilimini kapsadığı da verilen bilgiler arasındadır.

Sene 1045 Ramazân-ı şerîfinin leyle-i kadrinde Ayasofya-i Kebîr’de **her sene üç gece** ihyâ olunup niçe bin âdem **cem’ olur**. (1. Cilt-68b)

Yeterlik ifadesinde

İnsanlar yapabileceklerini ifade ederken “abil-” yapısını kullandıkları gibi öncesinde deneyimlemişlerse ve daha sık yaptıkları bir eylemse geniş zaman ile de ifade edilebilir.

7. Sabahları erken kalkabilirim.

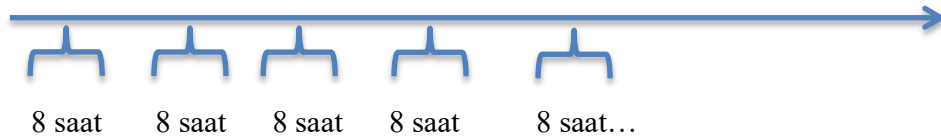
8. Sabahları erken kalkarım.

İkincisi hiç kuşkusuz çoktan deneyimlenerek alışkanlık hâline getirilmiş bir yapıdır.

Aşağıdaki örnekte Evliya’ya kaç saatte hatim edebileceği soruluyor. Soru –abil- yapısı ile sorulmasına rağmen Evliya’nın cevabı “ederim” şeklinde oluyor. Zamansal olarak hatm etmek olayının da miktarı belirtiliyor. Burada soruyla cevabın arasındaki yapı farkı dikkat çekicidir. Çünkü soruya cevap verenin vurgusunda söz konusu eylemi zaten daha önceden yapmış olduğunun ve hâlâ yaptığının vurgusu söz konusudur. Bu sebepledir ki bu cevap alışkanlık görünüşüne bir örnek teşkil eder. 7-8 saatlik dilimler ise her bir olayın ne kadar sürede tamamlanabileceği bilgisidir. Bu bağlamda geniş bakış açısında eylemin zaman çizgisinde kişinin alışkanlığı (kimi zaman yeterliği) olacak kadar defalarca tekrarlandığını görebiliyorken, noktasal bakış açısında her bir olayın ise 7 yada 8’er saatlik zamanları kapsadığını söyleyebiliriz.

“Kaç sâ’atde hatm-i şerîf edebilirsin” dediler.

Pâdişâh’ım sür’at etsem yedi sâ’atde ederim, ammâ lahn-i hafî ve lahn-i celî olmasın için ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ’atde inşâ’llâhu Ta’âlâ **hatm-i şerîf ederim...** (1. Cilt-69a)

Alışkanlık Görünüşünün Olumsuz Formu

Olumsuzluğun görünüş kategorisi içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda Aslan Demir, “olumsuzluğun Türkçede kılınış modifikasyonuna yol açmadığı, basitçe eylemi olumsuzlukla nitelediği ve bu durumun, görünüş kategorisi üzerinde etkiler oluşturduğu” kabul eder. ‘Sandalyeye oturmadı’ cümlesinde eylemle kritik sınıra ulaşma görünümünün olumsuzlanması söz konusuysa ‘Üç haftadır gelmiyor’ cümlesindeyse olumsuzluk, sınırlar arası bir durumun yokluğunu bildirdiği öne sürülür (2016:110). Olumsuzluk ekiyle vurgulanan alışkanlık örnekleri de seyyahın kullandığı metne renk veren üslûp özelliklerinden biridir. Aşağıdaki örnekte camii o

kadar güzeldir ki insanların dışarıya çıkması gelmez. Orta dereceli bir alışkanlık olduğu söylenebilir. Çünkü söz konusu metinde seyyahın abartma yoluyla anlatıma hareket katma özelliği göz önüne alındığında söz konusu olay güçlü bir alışkanlık formuna işaret etmemektedir. Bu olay ancak camiinin ne kadar güzel olduğuna dair yapılan bir vurguda fonksiyon kazanır.

Edirne’de merhûm olup na‘ş-ı şerîfin Bursa’ya getirüp bu câmi’in sâhasında medfûndur, ammâ câmi’-i pür-envârı eyle rûhâniyyetli câmi’-i dilküşâdır kim âdem oğlanı şeb [u] rûz i’tikâf niyyeti ile yatup kalkup taşra çıkacağı **gelmez**. (2. Cilt-224b)

Yeterlik yapısının negatif hâli kimi zaman kontekse bağlı olarak söz konusu olayın zaman ekseninde hiç bir noktaya dokunmadığı tespiti yapılabilmektedir. Bir olayın zaman ekseninde bir noktada vuku bulması ve bu noktada geçirdiği süre değerlendirmeye alınırken yine bir olayın hiç bir noktada gerçekleşmediğini ifade etmek bitmemişlik olarak değerlendirilebilir mi?

9. Mesleğim mühendislik, hayatta roman yazamam.

10. Domates kalmamış, bu yemeği yapamam.

Bu iki cümlede yeterliğin olumsuz yapıları kullanılmaktadır. Açık bir şekilde birinci cümlede bir eylemin zaman ekseninde hiçbir noktada gerçekleşme ihtimalinin olmadığı ortadadır. İkincisinde, o anki duruma bağlı bir negatiftir ve bu durum kolaylıkla değişebilir. Domates olunca bu yemek yapılabilecektir. Bu durumda negatif yapıların da süremi konusunda fikir yürütülebilir. Negatifliğinde bu noktada derecelendirilmesi mümkün olur.

El-hâsıl bin kadar ebyât-ı hüsnîyât ile mersiyesin tahrîr etsem güneşde zerre ve deryâda katre kadar hüsnîyât ve mersiyesin **tahrîr edemem**. (5. Cilt-15a)

-mAdIm: Alışkanlığın olumsuz formlarından biri. Alışkanlığın bu olumsuz formda kati ve kesin olarak belirtilmesinde “asla” zarfının rolü vardır.

Ben seni ceddin Hazret-i Muhammed’in himâyesine **saldım** ve ben sana aslâ âbdestsiz ve bismillâhsız **süd vermedim**. (5. Cilt-83a)

Bu açıklamalardan sonra tekrar görünüşünün kısaca açıklamasına ve bazı örneklere yer verilecek ve böylece alışkanlık görünüşünün konumu daha da belirgin hâle getirilecektir.

5. Tekrar Görünüşü (Iterative Aspect)

Bilgegil, geniş zaman ekinin alışkanlık hâlinin yansıra ekin aralıkla tekrarlanan eylemleri de ifade ettiğini dile getirir ve şu örneği verir: Hulusi Bey bayramdan bayrama camiye gider (Bilgegil 1963:269). Aralıkla tekrarlanan bu olayların da bir sıralamasını yapmak mümkündür. Birden fazla gerçekleşen her olayı aynı kategoride tekrar ya da alışkanlık demek bitmemişlik sınıflandırmasında bir karmaşıklığa yol açar. Bu sınıflandırmalarda en büyük yol gösterici zarflar olmakla birlikte fillerin kılınış özellikleri ve kontekstir.

Her bitmemişlik görünüşünü bir zarfla ispatlamak her cümle için mümkün görünmemektedir; fakat kimi zaman belirtilen zarflar ile olayın ne sıklıkta gerçekleştiği bilgisi edinilir. “beşer onar gün” zarfıyla aslında olayın kapsamının oldukça dar olduğu ve birkaç tekrarın dışına çok çıkılmadığı anlaşılır. Bu bakımdan bitmemişlik görünüşü derecelendirilmesinde en düşük odaklılığa sahip bir türdür tekrar türü.

...her birinde birer güne hâssa-i azîm olduğun ahâlî-i Bursa bilüp ehl [u] iyâleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelüp **beşer onar gün** âşînâlarının hânelerinde sâkin olup ehl [u] iyâleriyle gûnâ-gûn ılıcalara girüp **cân sohbeti ederler**. (2. Cilt-227b)

Olayların tekrar hareketleri olduğu zarflar yoluyla bildirildiği gibi kimi zaman bağlamdan da sezdirilir. Örneğin “dediler” şeklinde ifadesi mümkün olan aşağıdaki cümlede kullanılan -(X)r işaretleyicisi dikkat çekicidir. Burada görünüşsel nüansı ortaya koymak adına seçilmiş bir kip söz konusudur. Söz konusu hamam o kadar güzeldir ki bunu gören seyyahlar bir şekilde yorum getirirler. Bu yorum tekrarı söz konusu olan bir yorumdur. Geçmişe dair bir iki kerede söylenip geçilen bir yorum neden geçmiş zaman kipliği ile ifade edilmemiştir? “Dediler/derler” arasında

hamamın güzelliğini derecelendiren bir semantik fark söz konusudur. Birden fazla kişi ve kaynağın “de-” olayını gerçekleştirilmesi ve belki de olayı tekrarlamasının yanında olayın zaman eksenindeki yerini daha kapsayıcı kılarak güzellik tasvirinin güçlendirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu güzellik belli ki kısa süreli bir etkiye sahip olmamıştır.

Semerikand, Belh, Buhârâ ve Lûristan ve Moltan seyyâhları, böyle musanna‘ binâ-yı metin ve azîm hammâm görmedik, **derler**. (2. Cilt-227b)

İki etkenli durumlar da vardır. Su doğal bir yapıdır ve özellikleri bellidir fakat suyun farklı etkileri/etkileşimleri özellikleri kadar kuvvetli olmayabilir. Aşağıdaki örnekte suyun insan gözüyle olan etkileşimi ve etkileşim sonucu meydana gelen hıyrelen- olayı ancak su ile insan gözünün buluşmasıyla meydana gelecektir ve bu yüzden tekrarlarla sınırlandırılan bir olaydır.

Her pâresi gûya billûr ve necef ü morandır. Elmaspâre gibi şa‘şa‘ası çeşm-i insânı **hiyrelendirir**. (230b-2. Cilt)

Alışkanlık ve tekrar görünüş türlerinin de özellikle kılınış, zarf ve konteksel verileri göz önünde bulundurarak kendi içinde derecelendirmeler yapılması mümkündür. Bu çalışmada alışkanlık görünüşü odak noktası seçilerek aslında “bitmemişlik” olarak geçen görünüşsel ve zamansal kavramın ne kadar bitmemiş ve ne kadar geniş olduğu üzerinde bir yorum getirilmiştir. Dildeki konuları açıklarken kullanılan geniş ve bitmemiş gibi zamansal tanımlamalar kendi içinde derinlemesine bir sınıflandırma/derecelendirme ihtiyacına sahiptir. Bu tarz derecelendirmelerde çok bileşenli bir sistemle kurulan cümlenin her bir parçasının nasıl çalıştığı, bu parçaların hangi noktalarda diğer parçalarla etkileşime girdiği görülebilir ve böylece çok çarklı bu sistemin kılınış, görünüş, zaman ve kiplik çarklarının hangi fonksiyonlarda metne katkı sağladığı daha net görülebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aslan Demir, Sema (2016) *Görünüş Kategorisi Türkmençe Örneği*, Grafiker Yay., 2. Baskı, Ankara.
- Aslan Sema (2012) “Türkiye Türkçesinde Ol- yardımcı fiilli yapıların Görünüş-Zaman bildirimindeki işlevleri” *Bilgi*, Güz 2012, sayı 63, s. 11-30.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2010) *Türkçede Zaman ve Görünüş*, Grafiker Yay., Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1974) *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Berninotto, Pier Marco; Alessandro Lenci (2012) “Habituality, Pluractionality and imperfectivity” *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*, Editör: Robert I. Binnick, Oxford Üniversitesi Yay.
- Bilgegil, M. Kaya (1963) *Türkçe Dilbilgisi*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara.
- Comrie, Bernard (1976) *Aspect*, Cambridge Üniversitesi Yay., Cambridge.
- Ediskun, Haydar (1963) *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (2000) *Türk Dili*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Erkman Akerson, Fatma (1994) “Türkçe yüklemde görünüş, zaman ve kip”, *VIII. Dilbilim Kurultayı*, S.79-88.
- Gülsevin, Gürer (1997) “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2000, TDK Ankara 2000.
- Güven, Mine (2008) “Görünüş Kategorisi Türkçeleştirilmesi Üzerine Bazı Gözlem ve Öneriler” *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, s.125-137.
- Johanson, Lars (2016) *Türkçede Görünüş*, çev. Nurettin Demir, Grafiker Yay., Ankara.

TATAR ÂLİMİ HÂDİ MAKSUDİ'NİN TATARCA YAZI DİLİ HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARI

Ayşen USLU*

Ceditçilik (yenileşme) hareketinin öncülerinden dil âlimi, pedagog ve yayıncı Ahmet Hâdi Maksudi (1868-1941) Kazan'a bağlı Taşsu köyünde molla ailesinde dünyaya gelir. Kazan'da Kulboyu medresesinde okur. 1894 yılında İstanbul'a gider, orada altı yıl okur. Dönüşünde Kırım'da bir müddet kalır, Bahçesaray'da bulunan Zincirli Medresesi'nde Arap edebiyatı okutur. Burada İsmail Limanov'tan (1871-1942) Rusça dersi alır. Limanov'a da Osmanlıca dersi verir. 1902 yılında Kazan'a geri döner. Rus dili öğretmenliği için imtihana girer. 1906-1918 yıllarında "Yıldız" gazetesinin yayıncısı ve başyazarıdır. Tatarca, Rusça, Fransızca ve Arapça öğretmek üzere ders kitapları hazırlar. 1927-1928 yıllarında Rusça-Arapça-Tatarca terimler sözlüğü *Fenni Kamus* isimli 500 sayfalık kitabı basılır. 1941'de Kazan'da vefat eder. Hâdi Maksudi, Tatarca'yı öğretmek üzere yazdığı kitaplar ve makaleler vasıtasıyla Tatarcanın öğrenilmesi, yaygınlaşmasına hizmet etmiş bir Tatar aydınıdır. Hâdi Maksudi'nin Tatarcanın dil bilgisi özelliklerini sistemeleştirip anlattığı kitapları ile okul çağındaki Tatar çocukları için yazdığı Tatarca okuma-yazma kitapları Tatarcanın millî bir dil olması yolunda atılmış önemli adımlardır. Tatar ceditçilik (yenileşme) hareketinin öncülerinden olan Hâdi Maksudi; İstanbul ve Kırım'daki gelişmeleri de takip eder. Türk dünyasının ceditçilik (yenileşme) hareketlerindeki önemli merkezler kabul edilen İstanbul ve Kırım'da eğitim alır. Gaspıralı pek çok yönden etkilendiği bir şahsiyettir. Kardeşi Sadri Maksudi'yi de Gaspıralı ile tanıştırır. Sadri Maksudi; Gaspıralı'dan çok etkilenir, daha sonraki yıllarda Gaspıralı'yı "manevî babam" diye anacaktır. A. Hâdi Maksudi, Kazan'a dönüşünden sonra İstanbul ve Kırım'da basılan eserleri okumaya ve okuduklarını Tatarlara duyurmaya, anlatmaya devam eder. Gaspıralı'nın okumayı hızlı öğretme yöntemi olarak bilinen "usûl-i savtiye" yi Tatarca öğretmede kullanır. Tatarcanın millî bir dil olmasında ve bu sayede Tatar millî kimliğinin oluşmasında önemli rol oynar. Hâdi Maksudi'nin *Türki Nahvi* (Haritanov Matbaası, Kazan 1910), *Til Bilgi* (Ümit Matbaası, Kazan 1918), usûl-i savtiye yöntemiyle Tatarca öğretme kitabı olan *Muallim-i Evvel* (Ümit Matbaası, Kazan 1917), *Muallim-i Evvel-Yeni Usûl Üzere Elifba* (Haritanov Matbaası, Kazan 1914) (kapağında bu kitabın Kazan'da 21 defa tab' olduğu ifadesine yer verilmiştir) adlı eserleri, Yıldız gazetesindeki yazıları Tatarcanın öğrenilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda çok önemli rol oynamışlardır. Bu bildiriye A. Hâdi Maksudi'nin yazdığı Tatarca dil bilgisi ve ders kitapları ile Yıldız gazetesindeki yazıları ışığında Tatarca yazı dilinin oluşması ve gelişmesine yaptığı katkılar anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hâdi Maksudi, Tatarca dil bilgisi kitapları, ceditçilik

Tatarların millî kimlik, dil, din konularındaki mücadelesi 1552 yılında Korkunç İvan'ın Kazan'ı almasıyla başlar. 1552 yılında başlayan bu mücadele Rus çarlarının/çariçelerinin – zaman zaman şiddeti değişiklik gösterse de – uyguladıkları politikalara rağmen büyük bir bağlılıkla sürdürülür. Bu bildiriye Kazan Tatarlarının önemli aydınlarından biri olan Hâdi Maksudi'nin Tatarca öğretmek üzere yazdığı kitaplardan bahsetmek suretiyle Tatarca yazı dilinin oluşmasındaki hizmeti ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tatar ceditçilik (yenileşme) hareketlerinin öncülerinden biri olan Hâdi Maksudi İslam dini hakkında kaleme aldığı eserleriyle tanınır. Ama onun bir diğer özelliği de yazdığı Tatarca gramer, okuma kitapları vasıtasıyla Tatarca okuma yazma öğretmek Tatarcaya itibar kazandırması ve bu yolla da Tatar millî kimliğinin korunmasına hizmet etmesidir.

Ceditçilik (yenileşme) hareketinin öncülerinden dil âlimi, pedagog ve yayıncı Ahmet Hâdi Maksudi (1868-1941) Kazan'a bağlı Taşsu köyünde molla ailesinde dünyaya gelir. Babası Taşsu köyünün imamı Nizamettin Molla, annesi Meftuha Hanım'dır. Kazan'da Kulboyu medresesinde okur. 1894 yılında İstanbul'a gider, orada altı yıl okur. Dönüşünde Kırım'da bir müddet kalır, Bahçesaray'da bulunan Zincirli Medresesi'nde Arap edebiyatı okutur. Burada İsmail Limanov (1871-1942)'tan Rusça dersi alır. Limanov'a da Osmanlı (Türk) dili dersi verir. 1902 yılında Kazan'a geri döner. Rus dili öğretmenliği için imtihana girer. 1906-1918 yıllarına "Yıldız" gazetesinin yayıncısı ve başyazarıdır. Rusça, Fransızca ve Arapça öğretmek üzere ders kitapları hazırlar. 1927-1928 yıllarında Rusça-Arapça-Tatarca terimler sözlüğü *Fenni Kâmus* isimli 500 sayfalık kitabı basılır. 1941'de Kazan'da vefat eder (Remi, 1993 81-82.s.)

* Yrd. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Hâdi Maksudi, Tatar ceditçilik hareketinin hız kazandığı ve Rusya Müslümanlarının uyanış içinde olduğu bir dönemde dünyaya gelir. Çocukluğundan itibaren dil, din, millî kimlik tartışmalarına ve yenileşme sancularına şahit olur. Taşsu köyünün imamı olan baba Nizamettin Molla okuması için oğlu Hâdi Maksudi'yi Kazan'da Kulboyu Medresesi'ne gönderir. Hâdi Maksudi sadece kendisi yetişmekle kalmayıp kardeşi Sadri Maksudi'nin yetişmesinde de önemli rol oynar. İstanbul matbuatını takip eder ve Kazan'da İstanbul'dan gelen kitapların satıldığı kitapçılara giderken beraberinde küçük kardeşi Sadri Maksudi'yi de götürür. Sadri Maksudi de küçük yaşta İstanbul'dan gelen çocuk kitaplarını okuyarak Osmanlıca öğrenir. Robinson Cruose'nun Osmanlıca çevirisinden o kadar etkilenir ki daha 14 yaşındayken bu eseri Tatarcaya çevirir ve bu çeviri yayınlanır (Ayda, 1991 14-15. s.).

Hâdi Maksudi siyaset alanında yapılan faaliyetlere de katılmıştır. İttifak-ı Müslimîn partisinin kurucuları arasında yer almıştır. 1917 Ekim ihtilalinden sonra emekli olmuş ve değişik baskılara maruz kalmıştır. İlk olarak 16 Ocak 1933'te karşı devrimci olarak suçlanarak tutuklanmış ve sorasında Kirov'da 3 yıl sürgüne gönderilmiştir. 1938 yılında tekrar tutuklanan Maksudi, Panislamit ve Pantürkist olarak suçlanmış ve aynı yıl Kazan Psikiyatri Hastanesi'ne yatırılmıştır. Şubat 1939'da hastalığının ciddiyeti sebebi ile dosyası kapatılmıştır. 1941 yılındaki vefatından uzun yıllar sonra 1995 yılında aklanmıştır. (Maraş, 2002, 110-111.s.)

1910'lar dilde Tatarcılık-Türkçülük kavgalarının yaşandığı yıllardır. Bu yıllarda Ahmetcan Mustafa, Hâdi Maksudi, Alimcan İbrahim, Cemaleddin Velidî yazdıkları gramer kitaplarıyla bütün halkın anlayacağı Tatar şivesini işlemeye ve edebî dil hâline getirmeye çalışmışlardır. Tatarcanın edebî dil olmasında Tatar edebiyatçıların ve dilcilerin çalışmaları önemli yer tutar. Dil alanında Kayyum Nasırî ile başlayan çalışmaları Ahmetcan Mustafa, Hâdi Maksudi, Şeyh Attar İmanay, Fatih Seyfi, A. Sadi, Muhiddin Kurbanali devam ettirir. (Devlet, 1985 168.s.)

Hâdi Maksudi'nin yetişmesinde Kazan medreselerinde aldığı eğitim, Kırım'da Gaspıralı'nın yanında bulunması ve İstanbul'da kaldığı zamanlar önemli yer tutar. Maksudi daha çok yazdığı Arapça gramer kitapları ile İslam dinini pek çok yönden anlattığı kitaplarla ile tanınır. Onun önemli özelliklerinden biri de Tatarca okuma ve yazmanın yaygınlaşması için yazdığı kitaplardır. Hâdi Maksudi, Tatarca'yı öğretmek üzere yazdığı kitaplar ve makaleler vasıtasıyla Tatarcanın öğrenilmesi, yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Hâdi Maksudi'nin Tatarcanın dil bilgisi özelliklerini sistemleştirip anlattığı kitapları ile okul çağındaki Tatar çocukları için yazdığı Tatarca okuma-yazma kitapları Tatarcanın millî bir dil olması yolunda atılmış önemli adımlardır

Kazan'da 1910 yılında Haritanov Matbaası'nda basılan *Türkî Nahvı* adlı eserin kapağında Arapça bir hadis ve altında Tatarca tercümesi yer alır. Söz konusu hadisin tercümesi de hemen altında yer alır: "Kendi dilini ıslah eden kişiye Allahü Teala rahmet eder." "İptidaî mekteplerin 4. sınıfı öğrencileri için telif edildi" ibaresinin altında kiril harfleriyle yazılmış Rusça "Sintaksis Tatarskavo Yazıka" (Tatar Dilinin Sentaksı) ibaresi bulunmaktadır. Kitap kapağının en alt kısmında "Bu risale Arap, Fars, Rus, Fransız gramerlerine kıyas ile Türkî dilinde Kazan şivesinde tatbiken telif edildi. Osmanlı, Azerbaycan, Özbek, Kırgız ve Turancı şivelerine mahsus kaide ve hükümler bu risalede beyan kılınmadı. Onları Kazan şivesinin kaidelerine karşılaştırıp bilmek müşkil değildir." denilmektedir.

1914 yılında Kazan Haritanov Matbaası'nda basılan *Muallim-i Evvel: Yeni Usûl Üzere Elifba* kitabın kapağında "Bu elifba Kazan'da yirmi üç seneden beri yirmi bir defa basıldı, el-an her sene ellişer bin nüsha intişar etmektedir." ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere 1891 yılı *Muallim-i Evvel* kitabının ilk basıldığı yıldır.¹ Bu kitabın iki önemli özelliği vardır: Bunlardan birincisi Osmanlıca'yı öğretmek üzere yazılması, ikincisi de İsmail Gaspıralı tarafından bulunmuş olan usûl-i savtiye yönteminin kullanılması. Usûl-i savtiye yöntemi heceleme metoduyla kırk gün gibi kısa sürede okuma yazmayı öğretmeye dayalı bir sistemdir. Bu sayede kısa sürede okuyup yazma öğrenen çocukların sayısının artması hedeflenmiştir. İsmail Gaspıralı'nın yanında kalan Hâdi

¹ Hâdi Maksudi'nin *Muallim-i Evvel* adlı eserinin ilk 1892 yılında basıldığı ve 30'dan fazla baskısının olduğu ve toplam tirajının da 1.200.000 olduğu ifade edilmiştir. (Bkz. "Nizamettin Hezretnî Ölken Ulı Ehmets Hâdi Maksudi Şecerese". Z.Gabdülhak (Editör). *Maksud Baba Hem Maksudilar*. Tatarstan Kitap Naşriyatı, Kazan 2000. 14.s.)

Maksudi'nin bu eseri 1891 yılında –henüz 23 yaşında iken- yazdığını düşünürsek 1894 yılında İstanbul'a gitmeden önce Gaspıralı'nın yanında bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. 1883 yılında yayınlanmaya başlayan Tercüman gazetesinin dilde, fikirde, işte birlik şiarı da göz önünde bulundurulduğunda Maksudi'nin bu kitabının Tatarlara Osmanlıca öğretmede önemli bir rol oynadığı da anlaşılmaktadır. Hele eserin kitapta belirtildiği üzere yirmi bir defa basıldığı düşünülürse. Bu eserin İdil-Ural bölgesinde uzun yıllar boyunca çok sayıda Tatarla ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu da bize İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatarların Osmanlıca yayınları takip edebilmelerini açıklamaktadır. 64 sayfalık bu eser alfabe ile başlar. 1. sayfada ilk öğretilen harf ba harfidir. Bu harfi öğretmek üzere baba kelimesi yazılmıştır (sayfanın solunda altta “baba resmi” yazısının bulunduğu baba ve oğlu gösteren bir resim bulunmaktadır). İkinci harf olarak Elif vardır. Bu harfle ana kelimesi yazılmıştır (sayfanın solunda kucağında çocuğuyla bir anne resmi bulunmaktadır). Usûl-i savtiye yöntemine uygun olarak harfler, heceler ve kelimeler peş peşe yazılarak öğrencinin harf, hece ve kelime öğrenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Her bir harf sayfa başında yazıldıktan sonra hemen altında söz konusu harfin tek heceli, iki heceli şekilleri, sayfanın alt satırlarında da kelimeler yazılıdır. Bu kelimelerde olumlu/olumsuz hâller de ayrı ayrı yazılmıştır. Mesela: “ka” yazılı bir sayfada hemen alt satırda ka harfinin kullanıldığı kelimelere örnek olarak kaz, kar, kaba, kama yazılmıştır. 3. satırda akar, bakar, kabar; 4. satırda akamaz, bakamaz, alamaz şeklinde örneklere yer verilmiştir (Maksudi, 1914, 4.s.)

Kapağında “Yıldız kitabhanesi neşri” ifadesi yer alan *Muallim-i Evvel* adlı eser 1914 yılında basılan “*Muallim-i Evvel*” adlı kitaptan farklıdır. Bu da isimleri *Muallim-i Evvel* olsa da her bir kitabın farklı örnekleri içeren farklı kitaplar olduğunu göstermektedir. *Muallim-i Evvel* adı usûl-i savtiye yöntemini kullanan okuma yazma öğreten kitapların ortak/genel adıdır şeklinde düşünmek de mümkündür. 1917 tarihinde Haritanov matbaasında Yıldız kitabhanesi yayınlarından biri olarak basılan 48 sayfalık bu eserin kapağında “Usûl-i savtiye boyunca Türkî elifba” yazılıdır. Talim usûlünün kitabın sonunda beyan edileceği yine kapakta belirtilmiştir. Kitap ilk sayfadan itibaren tek heceli kelimelerle başlatılmıştır. Her sayfada bahsi geçen kelimeyle ilgili resim bulunmaktadır. Bu eser 1914 yılında yayınlanan *Muallim-i Evvel*'den farklı olmak üzere Tatar dilini öğretmek üzere yazılmış bir eserdir. Arap harfleri, bu harflerin geçtiği tek heceli, iki heceli örnekler, kelimeler ve bu örnekleri veririrken bitişik ve ayrı yazılan harflerden örnekler verilecek şekilde düzenlenmiştir. Yine küçük yaştaki çocukların öğrenmesini kolaylaştırmak için ilgili kelimeyle ilgili resimlere yer verilmiştir.

Hâdi Maksudi'nin *Til Bilgi* adlı eseri 1918 yılında Kazan'da Ümid Matbaası'nda basılmıştır. Alt başlığında *Birinci Kisek: Avâz ve İmlâ Bölüğü*² ifadesi yazılı olan bu eser İptida-i mekteplerin ikinci sınıfı için basılmış bir ders kitabıdır. Yukarıda bahsettiğimiz diğer kitaplardan farklı olmak üzere bu kitabın başında “Til ve Şive” başlıklı bölümde Hâdi Maksudi'nin dil ile ilgili görüşleri yer almaktadır. Söz konusu yazıda: “Biz Rusya Müslümanları, Türk milletinden. Bizim dilimiz Türk dili. Bütün dünyada elli milyon kadar Türk var. Bu Türklerin dilleri bir olsa da şivelerinde (konuşmalarında) fark var. Türkiye ve Kırım Türkleri künyak şivesi (Osmanlı şivesi) ile konuşurlar. Biz Tatarlar Başkırtlar ve Nogaylar tünyak şivesi (Kazan şivesi) ile konuşuyoruz. Türkistan Türkleri kuyaş çıkış (Kazak şivesi) ile konuşuyorlar.” (Maksudi, 1918, 1.s.) şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir. Kitabın ilkökul 2. sınıf çocukları için yazıldığı düşünülürse Maksudi'nin bu kadar küçük yaştaki çocuklardan başlayarak Türk lehçeleri hakkında önemli bilgiler vermeye başladığı görülecektir. Maksudi *Til Bilgi* adlı kitabında: “Dil bilgisi bilmeyen kişi yazabilse de cahil kişi sayılır. Çünkü böyle kişi harfleri yanlış yazar. Yazdığı ve söylediği sözlerden onun cahil olduğu anlaşılır. Bu yüzden nâdânlıktan çıkıp okuyan kişiler arasına gireyim diyen çocuğa dil bilmemek uygun düşmez.” (Maksudi, 1918, 2.s.) diyerek okul çağındaki çocuklara dil bilgisi öğrenmenin önemini anlatmaya çalışmıştır. Kitabın bir nevi giriş yazısı olan bu bölümün 4. maddesinde “Bu kitapta Türk dilinin tünyak şivesi, yani Kazan şivesinin dil bilgisi öğretilir” ifadesi yer almaktadır. *Til Bilgi* adlı kitabının düzenlenişinde dikkat çeken bir husus da başlıklar altında konular anlatıldıktan sonra altta üstteki metinle alakalı sorulara yer verilmesidir. Anlatılan konuda geçen her bir bilgiyle ilgili sorular metnin alt kısmında verilmiştir. Hadi Maksudi'nin Tatarca öğretmek üzere

² Birinci Kısım: Ses ve İmlâ Bölümü

yazdığı kitaplarda dil öğretme usûllerinden başka öğretme usûlleri konusunda yeni yöntemler kullandığı görülmektedir. Kelimelerle ilgi görsel malzemeye (resimlere) yer vermesi, bu kitapta olduğu gibi soru-cevap yöntemiyle konuyu tekrar etmesi ve anlattığı konunun altında yazdığı sorularla öğrencileri düşündürmeye çalışması dikkat çeken hususlardır.

Hâdi Maksudi, ilkokul çağındaki çocuklar için yazdığı okuma yazma kitaplarında usûl-i savtiye yöntemiyle hızlı bir şekilde çocukların Tatarca öğrenmesini sağlamaya çalışmıştır. Maksudi, Kırım'dan tüm Rusya'ya Türkistan içlerine ve Doğu Türkistan'a kadar yayılan usûl-i savtiye yöntemini sadece Tatarcaya uygulamakla kalmamış Tatarlara Osmanlıca öğretmek üzere yazdığı kitaplarda da bu yöntemi kullanmıştır. Kayyum Nasırı'yle başlayan Tatar dili çalışmalarında hatırı sayılır ölçüde katkıda bulunan Hâdi Maksudi sadece Tatarca'yı değil Osmanlıca'yı da öğreten kitaplar yazmıştır. Bu bakımdan dil bakımından Tatarcılık-Türkçülük tartışmalarında Hâdi Maksudi Tatarcanın varlığını istemekle beraber Osmanlıca'yı da yok saymadığı anlaşılmaktadır. Tatarların ve Türklerin birbirini okuması, takip etmesi 19.yy sonları ve 20.yy. başlarında daha mümkün görünüyordu. Günümüzde ise ancak Türk lehçeleri ile çalışan dilci ve edebiyatçı küçük bir zümre tarafından anlaşıldığı düşünülürse bu hususta ne kadar gerilerde kaldığı ortadadır.

Hâdi Maksudi, yazdığı dil kitaplarıyla Tatarcanın öğrenilmesini hedeflemiş ama aynı zamanda Osmanlıca öğrenmenin de lüzumu üzerinde durmuştur. Bu bakımdan Hâdi Maksudi ne Tatarcı ne de Türkçü taraftadır. Tatarcanın öğrenilmesi ve Tatarcanın edebî dil olmasına gayret göstermiş ama Osmanlıca'yı da yok saymamıştır. Gaspıralı'nın yanında bulunması ve İstanbul'a gidip burada yaşaması onun bu meseleye daha farklı yaklaşmasına sebep olmuştur. Yazdığı Tatarca gramer, okuma-yazma kitaplarından ve Yıldız'da yazdığı yazılardan anlaşılıyor ki Tatar kimliğinin var olmasında Tatarcanın önemli olduğunu vurgulamakla birlikte Tatarların Osmanlıca okumasını da önemsemiştir. Tatarcanın millî kimlik açısından önemli olduğunu farkedenden diğer Tatar aydınları gibi Tatarcanın sadece sözlü konuşulan bir dil olmasından öte yazılı dil olarak kalıcı olmasını, gelişmesini gerektiğine inanmış, bu bakımdan her yaşta Tatar'ın (başta ilkokul çağındaki Tatar çocukları olmak üzere) bu dili sadece konuşmasına değil yazması ve okumasına önem vermiştir. Bunun gerçekleşmesi için de Tatarca gramer kitapları, okuma –yazma kitapları yazmıştır. Aynı dönemde bazı Tatar aydınları da Tatarca edebî eserler-hikâye, roman, şiir, tiyatro eseri- yazarak Tatarcanın edebî bir dil olmasına gayret etmişlerdir. Hâdi Maksudi, Tatar milletinin varlığını sürdürmeleri için lazım gelen Tatarca yazı dilinin özelliklerinin kaidelerinin anlatıldığı kitaplar yazarak Tatarcanın sadece sözlü olarak değil yazılı olarak yaşamasını sağlamıştır. Rus hakimiyeti altında yaşayan Tatarların asimilasyon politikaları neticesinde zaman içinde silinecek olan dilini bu sayede yaşatmaya çalışmış Tatar aydınlarından birisi olmuştur.

KAYNAKLAR

- AYDA, A. (1991) *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- BAYRAMLI, A. (2007), “Sadri Maksudi'nin Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına: Sadri Maksudi'nin Hayatı ve Az Bilinen Maişet Romanı Hakkında”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 10, sayı 17. 101-109 s.
- DEVLET, N. (1985) *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1937)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- KURAT, A. N (1996) “Kazan Türklerinin Medenî Uyanış Devri” *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIV (3-4). 95-194 s.
- MARAŞ, İ. (2002) *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- MAKSUDİ, A. Hâdi (1910) *Türkî Nahvı*, Haritanov Matbaası, Kazan.
- MAKSUDİ, A. Hâdi (1914) *Muallim-i Evvel: Yeni Usûl Üzere Elifba*, Haritanov Matbaası, Kazan.
- MAKSUDİ, A. Hâdi (1917) *Muallim-i Evvel*, Ümit Matbaası, Kazan.
- MAKSUDİ, A. Hâdi (1918) *Til Bilgi*, Ümit Matbaası, Kazan.
- ÖNER, M. (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- REMİ, İ. (1993) “Maksudi” *Tatarstan*, 6, 81-82 s.
- RORLICH, A. Ayşe (2000) *Volga Tatarları*, İletişim Yay., İstanbul.
- TAHİROV, İ. (2000) “Nizametdin Hezrétinî'nin Kéçe Ulı Sadrédin (Sadri) Maksudi Şeceresé”. Z. Gabdelhak (Editör), *Maksud Baba Hem Maksudilar (73-87)*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

OSMANLI 'DA ÇOK EŞLİLİK SÖYLEMLERİNE KARŞI FATMA ALİYE HANIM'IN TEKLİFİ: "TALAK"

Mine Nihan DOĞAN¹

ÖZET

Çok eşlilik söylemi; İslami kültürden hareketle temellendirilen ve Osmanlı Devleti'nde romanlardan, düşünce yazılarına kadar farklı metinlerde tartışılan bir meseledir. Osmanlı idaresindeki pek çok bölgede bu konu, farklı gazeteler etrafında da tartışılmıştır. Kırım'da Tercüman gazetesini çıkan İsmail Gaspıralı da konu hakkında fikir beyan eden isimlerden biridir. İstanbul'da ise çok eşlilik tartışmaları Şeyhülislam Musa Kazım'ın kadınları ötekileştiren söylemleriyle başlayarak, Kadın Hukuku dersi veren Mahmud Esad Efendi'nin İslamiyetle bağdaşmayan açıklamalarına kadar gelir.

Bunlara son noktayı ise romancı kimliğiyle tanınan Fatma Aliye Hanım, Malumat gazetesinde çıkan Mahmud Esad'ın Taaddüd-i Zevcat makalesine eleştiri olarak gönderdiği mektupla koyar. Taaddüd-i Zevcat Zeyl adıyla yayımlanan mektubun yanı sıra yabancı seyyahların eşlerini Osmanlı'daki kadınların giyimi, tesettürü gibi konularda bilgilendirmek için yazdığı Nisvan-ı İslam adlı fikir içerikli kitapta da onun çok eşliliğe bakışını tespit etmek mümkündür. Ayrıca romanlarında da çok eşlilik meselesine değinen Fatma Aliye Hanım'ın tutumu, kurmaca metinlerinde düşünce yazılarındakinin aksine daha çekimserdir. Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın önderliğinde hazırlanan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye (1868-1876)'de Fatma Aliye Hanım'ın müdahale etmesi bile yasal olarak aile hukukunu ortaya çıkarmaya yetmemiştir. Bu durum 1917 yılında feminist hareketlerin de dayatmasıyla çok eşliliği kadının isteğine bırakan hükümleriyle İslam'ın ilk yazılı aile hukuku olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin oluşumunu hazırlamıştır.

Bu çalışmada Osmanlı'da çok eşlilik konusundaki tartışmalar ve Fatma Aliye Hanım'ın Taaddüd-i Zevcat Zeyl'de belirttiği boşanma hakkındaki görüşleri; romanları, düşünce yazıları ve tartışmaya girdiği Mahmud Esad Efendi önderliğindeki heyet tarafından 1917 yılında hazırlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde geçen "boşanma" hakkından hareketle değerlendirilecektir. Ayrıca Halide Edip'e ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne etki eden boşanma hakkındaki görüşleriyle Fatma Aliye Hanım'ın "talak" hakkındaki fikirleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, Mahmud Esad, Taaddüd-i Zevcat, Hukuk-ı Aile Kararnamesi

GİRİŞ

"Osmanlı Devleti'nde aile araştırmaları, 'Şer'iyye Sicilleri' içinde dağınık hâlde bulunan 'Tereke Defterleri' üzerinden yapılır. Burada; ölen kişinin kimliğinin yanı sıra, hem kişi hem de bölge hakkında folklorik, ekonomik ve sosyal mahiyette birçok bilgiyi bulmak mümkündür" (Demirel, Gürbüz, Tuş, 1993: 100). Ölen kişinin mirasının kimler arasında paylaşılacağına resmî evrağı olduğundan, Osmanlı toplumunda eş sayıları da tereke defterlerinden anlaşılmaktadır.

Batıda ise birden fazla evlilik (Kilise'nin aldığı kararlar özellikle XII. yüzyıldan sonra) hukuken yasaktır. Bu durum metres olgusunu ve fuhşu engelleyememiştir. O hâlde İslam ailesi ile Batı ailesi arasındaki fark, kanuni çok eşliliğin ilkinde serbest bırakılması, ikincisinde yasaklanmış olmasıdır. Fiili durum ise sanılanın aksinedir. Osmanlı ailesi bir İslam ailesi örneği olarak, çok eşle evlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir mahiyet taşır. Arşiv kaynakları ve seyahatnameler bunu gösterir. Tereke defterlerinde ise birden fazla evlilik oranlarının %5-12 olduğu yazılıdır.²

Yenileşme döneminde Osmanlı ailesinin düşünce yapısında değişimler görülür. 19. Yy. burjuva ailesinin batıdaki durumu, yurt dışına gidip gelenler aracılığıyla özellikle Jön Türkler ile

¹ Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

minendogan@gmail.com

² Bkz: İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler". Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul, 1980, s.33-40.

sonrasında da İttihat ve Terakki ideologlarını etkiler. Batıda sanayi kapitalizmi ve onunla birlikte doğan sosyoloji gibi ideolojiler kadına daha önceki çağlarda görülmeyen bir değer verir. Bunun en iyi örneği, kadının proleteryanın bir kolu olarak çalışma hayatına girmesidir. Bu görüşler, Ziya Gökalp gibi sosyologların Osmanlı toplumunda II. Meşrutiyet sonrasında meydana gelen değişmelerle birlikte Türk ailesinin nasıl olması gerektiği konusunda fikirlerin yolunu açar. Buradaki temel çizgi, İslam öncesi Türk aile yapısının ortaya çıkarılmasıdır. Osmanlı’da yeni yeni ortaya çıkan feminizm gibi akımlar da dikkati çekmeye başlar.³

Osmanlı’da kadın haklarının savunulması, feminist fikirlere bağlanmıştır. Oysa ki, feminizm çerçevesinde değerlendirilecek düşünceler, dönemin toplumsal yapısına ters düşmemeyi hedeflemektedir. Bunun en iyi örneğini gösteren ilk kadın romancımız, tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı olan Fatma Aliye Hanım (1862- 1936)’dır. Yazın hayatına girmesinden sonra genç kadının yazdıklarını kendine yollaması üzerine düzeltmeler yapıp onun daha iyi bir yazar olması için elinden geleni yapan Ahmet Mithat, bir Osmanlı erkeği tavrıyla Fatma Aliye Hanım’ı meslektaşısı olarak gördüğü zamanlarda kadın sayılamayacağını söyler:

“Zira siz bizim mahfil-i muharrirince bir kadın değilsiniz. (...) Kadınların dedikleri saygı size lazım mı ya? Siz kadın mısınız ey benim fazılam!” (Ahmet Mithat,2011: 131).

“Siz o dediğiniz ahlak ve etvarda bir adam! (kadın değil) olmasa idiniz bu kadar fezaili ceme genç ömrünüz kifayet eder mi idi?” (Ahmet Mithat 2011.s.103).

Fatma Aliye Hanım’a kızdığı zamanlarda ise kadınlığı şeytan işi olarak görüp, erdemli olmanın kadınlar için zor olduğundan yakınıır:

“Bu şeytaniyetleri niçin yaparsınız?... Beni sıkmamak istiyor gibi görünüyorsunuz, yine sıkıyorsunuz. Hala kadınlığı terk etmemişsiniz!” (Ahmet Mithat, 2011.s. 135).

Kadının yazın hayatına girmesi, başarılı biri olarak ailesi arkasında durmaksızın bir şeyler başarması Osmanlı kapalı toplumunda zordur. Nitekim yardımlarıyla Fatma Aliye’yi yücelten Ahmet Mithat’ın bile klasik bir Osmanlı erkeğinden farklı düşünmeyen bir aydın olduğu ortadadır.

1. OSMANLI’DA ÇOK EŞLİLİK TARTIŞMALARI VE FATMA ALİYE HANIM

İslam ailesiyle Batı ailesini birbirinden ayıran özelliklerden biri de eş sayısıdır. İslam dinine göre erkeklerin maksimum eş alabilme sayısı dördür. Cariye sayısında ise sınırlama yoktur. Burada önemli olan husus eşler arasındaki adaleti sağlamanın gerekliliğidir; fakat Kur’an bunun mümkün olmayacağını bildirir. Kur’an’da bulunan Nisa Suresi’nde, “Eğer yetim kız(lar) konusunda adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız bu durumda size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın. Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir (eş) ya da sağ elinizin malik olduğu (cariye) ile yetinin. Bu sapmamanıza daha yakındır.”⁴

Osmanlı toplumunda Müslüman olmayanların tek eşli olmaları bunun dinî dayanağını açıklar. Bunun dışındaki bütün toplum kesimlerinde görülen çok eşliliğin temel sebebinin çocuk ve özellikle erkek çocuk sahibi olmak arzusu olduğu söylenebilir (Tabakoğlu, 1993.s. 94).

³ Bk. Ahmet Tabakoğlu. “Osmanlı Toplumunda Aile”. Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. Ankara: 1993, s. 92-96.

⁴ Bk. Kur’an-ı Kerim, Nisa, 4/129.

Batıda ise birden fazla evlilik (Kilise'nin aldığı kararlar özellikle XII. yüzyıldan sonra) hukuken yasaktır. Bu durum metres olgusunu ve fuşu engellememiştir. O hâlde İslam ailesi ile Batı ailesi arasındaki fark, kanuni çok eşliliğin ilkinde serbest bırakılması, ikincisinde yasaklanmış olmasıdır. Fiili durum ise sanılanın aksinedir. Osmanlı ailesi bir İslam ailesi örneği olarak, çok eşle evlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir mahiyet taşır. Arşiv kaynakları ve seyahatnameler bunu gösterir. Tereke defterlerinde ise birden fazla evlilik oranlarının %5-12 olduğu yazılıdır.

Osmanlı toplumunda çok eşliliğin köyde ve şehirde yaşayanlar arasında keskin bir ayrım vardır. Köylerde çok eşle evlenme oranı, şehirlere göre daha düşüktür. Bunun sebebi, servet ve gelir farklılığıdır. Ancak özellikle köylerde yapılan araştırmalar birden fazla eşle evlilik ile servet arasında doğrusal bir ilişki olmadığını göstermektedir (Tabakoğlu,1993.s. 93).

Yenileşme döneminde “batılı aile” anlayışının Osmanlı'ya gelmesi, yaşam tarzlarını da etkilemiştir. Kadın-erkek ilişkilerinin klasik mahremiyet anlayışından uzaklaşması buna örnektir. Yabancı kadınlarla evlenme de ilk bu dönemde görülmeye başlanır.

Bir erkeğin birden çok eşe sahip olması, coğrafi keşiflerin sonucunda doğan kölelik olgusuyla “normalleşmiş” bir durumdur. Birden çok köleye sahip olan erkekler bunun ticaretini yapmış ve bu işten gelir elde etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde de Çerkes kölelerin satılması onların güzellikçe diğerlerinden daha çok para etmelerinden kaynaklanmıştır. 1856 yılında köle ve cariyeye alınıp satılması yasaklanmıştır.

Çok eşlilik konusu, cariyelerin ve kölelerin sayısının artmasıyla paralel ilerleyen bir kadın sorunudur.⁵ Osmanlı'da kadın sorunu olarak çok eşlilik, Musa Kazım'ın destekleyici cümleleriyle başlar. “Gebelik ve hayız gibi koşullar erkeğe birden çok kadınla evlenme hakkı vermiştir. Evlenme nasıl tabii içgüdülerin gereği ise, çeşitlilik ve birden fazlalık da tabiatın sağladığı bir içgüdüdür. Ancak şeriat, birden çok kadınla evlenmeyi emretmez. Sadece, karılar arasında eşitliği sağlamak koşuluyla caiz görür. Bu bakımdan bunun özgürlükle uzlaşamaz bir yanı görülmez” sözleriyle Musa Kazım, kadınların haklarını hiçe sayan bir açıklama yapar (Berkes, 2004 .s.448). Niyazi Berkes'e göre, dönemin İslam bilginleri bile kadınları hiçe sayan gerici fikirlere sahiptir. Durumun böyle olması, modernleşmeyle beraber Osmanlı aydınlarının kadının İslam dinindeki yerini sorgulamasına neden olur.

İslam dininde kadının yeri hakkında görüşlerini konferanslar aracılığıyla dile getiren Fatma Aliye Hanım'a göre nasıl ki erkekler bir boğa, bir horoz değillerse; kadınlar da sağmal bir inek, kuluçka bir tavuk değildir. Yaşadığı Osmanlı toplumunda kadına bu şekilde muamele edilse bile kadının İslamiyet'teki yerinin bu olmadığını söyler. Ayrıca, kadının cinsel kimliğinin ön plana çıkarılmasının da onu hayvan derecesine indirdiğini düşünmektedir. Fatma Aliye'ye göre kadın, İslam dininin ölçüleri çerçevesinde dişiliğini evinde ve mahrem alanda göstermelidir. Böylece eğitimle donanmış olan kadın İslam'ın ve insanlığın öngördüğü mevkie yerleşecektir (Karaca, 2011.s. 107).

“İlim ve Cehil” isimli makalesinde İslamiyet'in kadına verdiği hakların unutulması nedeniyle kadınların içinde buldukları eşitliksiz duruma düştüklerini anlatan Fatma Aliye, İslam'da kadınların yüceltildiğini ve değerli görüldüğünü söyler:

“Kadının hukuk-ı maneviyesine tekrar nailiyeti icabat-ı medeniyeden ve evamir-i İslamiyeden bulunduğu cihetle er veya geç nasıl olsa olacak bir şey olduğunu tefehhüm güç bir şey değildir. İslamların cühelası dahi ayat-ı kerime ve ehadis-i nebeviye ile söylenen, ahkam-ı İslamiyeden olduğu

⁵ Bkz: İsmail Parlatır, Tanzimat Edebiyatında Kölelik, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., 1992.

bildirilen sözlere muti ve münkâd olurlar. Şu mücadeleyi erkek ile kadın arasında muhalefet suretine dökmeyip ilim ile cehl mübarezesi hâlinde görmek daha münasip olmaz mı” (Fatma Aliye, 1325.s. 98).

Modernleşmeye Osmanlı'nın batıcı ya da İslami düşünceyle yaklaşmasının aksine yazar, gelenekle moderniteyi bir arada götürerek ilerlemeyi teklif eder. Böylece onun düşünceleri, gelenekten gelen İslami fikirlerle harmanlanır. İslamiyet'in kadına verdiği değer ise unutulduğu o günkü Osmanlı toplumuna bir sosyal eleştiri yapar.

Fatma Aliye Hanım, babası Ahmet Cevdet Paşa tarafından yetiştirildiği için hakkını savunan, demokratik düşüncelere sahip modern bir Osmanlı aydınıdır. Kadın sorunlarını ele alan ve Osmanlı'da kadın olmanın zorluklarını ülkede bulunan yabancı seyyahların hanımlarına gösteren bir aynadır. Bununla beraber kadınların sözcüsü konumundadır. Kadın sorunlarını sadece yansıtmakla kalmayıp çare araması yönüyle ise diğer kadın yazarlardan ayrılır. Babası Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle'yi hazırlarken birlikte çalışmışlardır (Canbaz,2007.s. 11).

Avrupa'da bile kadınların kocalarından boşanma gibi bir hakkının bulunmadığı o dönem Osmanlısında, bir kadın olarak Fatma Aliye Hanım; boşanmanın da evlenmek kadar doğal bir hak olduğunu, hatta boşanan kadının istediği başka bir erkekle bile yeniden evlenebileceğini İslami kaynaklardan hareketle müjdeler.

Çok eşliliğe dair fikirlerini Mahmud Esad Efendi ile olan Taadüd-i Zevcat adlı makaleleriyle başlayan tartışması ve yabancı seyyahların eşlerini bilgilendirmek için yazdığı Nisvan-ı İslam adlı düşünce yazılarından oluşan eseri olmak üzere iki koldan anlatır. Bu tartışmalarda dikkati çeken nokta, Mahmud Esad Efendi'nin de Fatma Aliye Hanım'ın da İslam'ın hükümlerini yeterli ölçüde bilmelerine rağmen farklı açılardan yorumlamalarıdır. Mahmud Esad Efendi, Darülfunun'a bağlı Hukuk şubesinden mezun olduktan sonra; Maliye Nezareti Müsteşarlığı, Adliye Nazır Vekilliği, Defter-i Hakani Nazırlığı, Tanzimat Dairesi Başkanlığı, Maliye Nezareti Müfettişliği görevlerinde bulunmuş üst düzey bir devlet adamıdır. Ayrıca görevleri bunlarla da bitmemiş ek olarak ise; Hukuk mektebinde Mecelle ve Hukuk Tarihi dersleri, Mülkiye Mektebi'nde Devletler Hukuku dersi, İktisat ve İlahiyat Medresesi'nde Hukuk, Din ve İktisat dersleri vermiş olan bir aydındır. Mahmud Esad Efendi'yi Fatma Aliye Hanım'la tartıştıracak asıl mesele ise onun İstanbul Darülfünunu'nda Kadın Hukuku dersi vermiş olmasıdır. Kadın hukuku dersi verip de, kadın haklarına saygı duymayan bir üst düzey devlet yetkilisi olarak suçlanan Mahmud Esad, Fatma Aliye Hanım'ın babasını da yakından tanımaktadır. Süleyman Uludağ, Mahmud Esad'ın Usul-ı Hadis kitabı yayımlandığı zaman Fatma Aliye Hanım'ın babası Cevdet Paşa'nın kendisini takdir ettiğini ve Mahmud Esad'a gönderdiği mektupla “büyük bir zeka ve ilmî iktidar” keşfetmiş olduğunu bildirdiğini aktarır (Canbaz, 2007.s.22).

Yabancı seyyahların hanımlarının Fatma Aliye Hanım'a yönelttikleri Osmanlı'da çok eşliliğin caiz olup olmadığına yönelik sorular, onu bu konuda düşünmeye itmiştir. O sırada Nazif Sururi, Mahmud Esad Efendi'den çok eşliliğe dair bir eser yazmasını, eser kaleme alamasa bile yeni çıkarmaya başladığı Malumat adlı gazetesinde yayımlamak üzere birkaç makale yazmasını rica eder.

Mahmud Esad Efendi'nin “Çok eşlilik İslam dinine uygundur. Avrupa'da fuhşun olmasının sebebi Hristiyanlıktır. Yani, İslami hükümlerin uygulanmadığı yerlerde fuhş artar” sözleri, Musa Kazım'ın erkekleri destekleyen açıklamasından sonra Malumat gazetesinde yayınlanınca tartışmanın odağı olur. Bununla da yetinmeyen hukukçu Mahmud Esad Efendi, fuhş ve kadın bedeni hakkındaki fikirlerini şu şekilde sürdürür:

“Eşlerinin hastalandığı özel günlerde erkekler, bu duruma sabredemeyip başka kadınlarla birlikte olurlarsa fuhş yapmış olur. Fuhşu da şeriat kabul

etmez. Bu nedenle erkek, fuhuş yapmamış olmak için çokeşli olarak nikahlanmalıdır” (Canbaz, 2007.s.44).

Fuhuş, kökeni Roma İmparatorluğu’ndaki kapitalist düzene dayanan köleliğin paralelinde metanın değer kazanmasıyla kadın bedeninin önemini yitirmesi olgusudur. İslamiyet’te ise fuhuş, Osmanlı şer’i hukukuna göre büyük günah olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle şeriatça kabul görmemektedir. Ona göre, çok eşliliğin doğuşu falan din, falan mezhebin işi değil; kuzey kavimlerinden Romalıların işidir. Roma İmparatorluğu’nda Jüstinyen devrine kadar çok eşlilik kadınlar için namussuzluk sayılmıştır. Bir kadın çok eşli olmak istese idama mahkum edilmiştir.

“... ve kaideyi takbih etmek falan din veya falan mezhebin işi olmayıp, akvam-ı şimaliye içinde Romalılar beyninde kendiliğinden tevellüt etmiş bir keyfiyettir. Onu da beyan edeceğimiz vukuat-ı tarihiye buna şahittir. Şark ile garp, şimal ile cenup beyninde vusüle gelen şu tefavüt o derece ileri gitmiştir ki bir tarafta meziyet addedilen hâl diğer cihette bir cinayet addolunmuştur (Canbaz, 2007.s. 37).

Çok eşliliğin doğuşunun Roma’da nasıl gerçekleştirildiğini anlatan Mahmud Esad Efendi’nin İslamiyet’ten hareketle söylediği sözlere Fatma Aliye Hanım’ın tepkisi büyük olur. İslamiyet’in fuhşa destek vermediğini, ancak bunu engellemek için çok eşliliğe de sıcak bakmadığını ve bunun bir erkek uydurmacası olduğunu söyleyerek karşı çıkar. Osmanlı’daki yabancı tebaaya kuralların yanlış tanıtıldığını savunur. Bunları Mahmud Esad’a yazdığı bir mektupta şöyle anlatır:

“Zat-ı alilerinin taaddüd-i zevcat hakkında Malumat ceride-i muteberesiyle neşr olunan makalatını kemal-i dikkatle okudum. Zira bu hususta bize müracaat eden nisvan-ı ecanibe karşı malumat edinmek acizane bize ne kadar elzem idi. Bu gibi suallere cevap bu kem-bidâyı o kadar yormuş idi ki sizi bundan bahseder görünce kendime o hususta imdad ve muavenet bulmak üzere bunu mütalasına şitap eyledim” (Canbaz, 2007.s. 65).

Mahmud Esad Efendi, tartışmaya sebep olan makalesinin nihayet bir gazete yazısı olduğunu söyler. Ciddi bir eser yazacak olsa daha farklı bir metin kurgulayacağını da belirtir. Son olarak da akademik yazı ile gazete yazısı arasındaki farkın ne olduğunu açıklayarak kendini haklı çıkarmaya çalışır. Fatma Aliye Hanım da babasının bu gibi durumlarla karşılaştığında delilleri, Kur’an ayetlerinden veya İslam’ın hükümlerinden topladığını söyler. İslam dininde çok eşlilikten bahsediliyorsa bunun hangi koşullar altında gerçekleşmesi gerektiğini anlatmasını talep eder. Ayrıca Kur’an’ın, diğer kutsal kitaplar gibi olmadığını çünkü bozulmadığını söyleyerek çok eşlilik konusunu dinî biçimde temellendirir:

“Tevrat ve İncil’in bir çok tahribata uğraması ve Hristiyanlığın ekabir-i kenisaiyye tarafından türlü türlü şekillere konulmuş olması cihetiyle dinsiz kalmış olan bir çok halk, bu dinsizlikten rahatsızdırlar, musdariptirler. Kendilerine akıl ve hikmete muvafık bir din arıyorlar. Esas-ı İslamiye’nin ulviyetini görüyorlar. Bunda dahi taaddüd-i zevcata henüz akıllarını yatıramıyorlar. Bunun için de “Bizde bu varsa, sizde dahi şu vardır” gibi bir cevap istemiyorlar. Şimdi taaddüd-i zevcatın ne cihetle lüzumu olduğu ve dereceyi elzemiyeti bunlara gösterilmelidir” (Canbaz, 2007.s.67).

Mahmud Esad Efendi, bu konuda Fatma Aliye’ye hak verse de “medenileri” nasıl ikna edeceğini bilemez. Kur’an’dan bir ayetle sözlerini destekler ve “vazifesinin, bildiklerini bildirmek” olduğunu söyleyerek çekilir. Aslında Fatma Aliye Hanım’ın söylediklerine katılmaktadır da.

Çok eşlilik sorunu, zamanla Osmanlı’nın farklı sahalarında farklı gazeteler etrafında tartışılmaya başlanır. Bernard Caporal’a göre kadın sorunu, Mısır’da Kasım Amin’den ve

Rusya’da İsmail Gaspıralı’dan önce İstanbul’da Fatma Aliye tarafından ele alınmıştır. İstanbul’da Mahmud Esad’ın yazdıkları, aynı konunun tartışıldığı Rusya Müslümanları arasında batılılaşma tezini savunan İsmail Gaspıralı tarafından Kırım’da yayınlanan Tercüman gazetesinde de eleştirilir. İsmail Gaspıralı’nın kız çocuklarına ve kadınlara verdiği değer, kızı Şefika Gaspıralı ile birlikte çıkardığı; sadece Kırım Tatarlarının değil, Rusya Türklerinin de ilk kadın dergisi olan “Alem-i Nisvan” adlı dergideki yazılarından da anlaşılmaktadır (Berkes, 2004.s. 374).

Mahmud Esad’ın yazdığı Taaddüd-i Zevcat adlı çok eşliliği konu edinen makalelerine tepki olarak Fatma Aliye Hanım, Taaddüd-i Zevcat Zeyl’i yazar.

Mahmud Esad Efendi’nin belirttiği her yargıya bir karşılık veren yazar, Osmanlı modernleşmesinde İslami ve Batılı tavrı harmanlayarak ilerlemeyi savunur. Bu nedenle İslam’ın şartlarına karşı çıkmadığını her fırsata savunarak, çok eşliliğin İslami bir temelinin olup olmadığını sorgular. İslam’ın evliliğe bir düzen getirdiğini düşünmektedir:

“Evvela taaddüd-i zevcatın hükm-i şerisi nedir? Acaba bazı cahil zevcelelerin, zevcelerine dedikleri gibi bir emr-i ilahi midir? Bu soruların cevabını zat-ı tahriraneleri pekala veriyorsunuz: Taaddüd-i Zevcat bir müsaadeden, ruhsattan, ibaheden ibarettir. Yoksa emr-i İlahi değildir. Çünkü emr-i İlahi cezm suretiyle olur ve hükm-i şerisi vücuptur; zıddı hürmettir. Eğer taaddüd-i zevcat emr-i ilahi olaydı herkese vacip olmak ve itaat etmeyenler hürmete düşmek lazım gelirdi. O cahil zevceleler bîhude yere zevcelelerine bunun emr-i İlahi olduğunu söylüyorlar” (Canbaz, 2007.s. 82).

Fatma Aliye Hanım, çok eşliliğe müsaade edilebilecek şartları oluştururken, İslam’a olan hayranlığından yola çıkarak Hz. Muhammed’i hatırlar. Hz. Muhammed’in savaşlardan sonra edindiği eşlerini ve bunun nedenlerini Zevce adlı bir makale yayımlayarak anlatır. Buradan hareketle kendi görüşlerini şekillendiren Fatma Aliye Hanım’a göre kadın, peygamberin de ön gördüğü koşullarda ancak eşi olan başka bir adamla daha evlenebilir. Ona göre bir erkek çok eşliyse, eşleri arasındaki yaşam standartlarını eşit tutmalıdır:

“Evet! Taaddüd-i zevcat müsaade kabilindedir. Hem de ityanı her yiğidin harcı olmayan bir takım kuyud ve şüruta merbud bir müsaadedir. O kuyuttan biri her zevcenin hakkını kemâ yelik ifa etmek ve onları suret-i mütesaviyede infak ve iâşe edebilmektir” (Canbaz, 2007.s. 83)

Bunu sağlayamayacak olan erkek çok eş edinmemelidir. Erkeklerin savaş sonrası adaleti sağlamak amacıyla çok eşle evlendiğini söylerken bunun İslamiyet’te yerinin de olmadığını altını çizerek. Kadının kısır veya hastalıklı olması durumunda çocuk sahibi olabilmek için bir erkek, ona göre bir eş daha edinebilir. Fatma Aliye Hanım, bu görüşlerini savunurken kadınları mağdur etmeme taraftarıdır. Biyolojik açıdan çocuğu olmayan kadının yeni birisiyle evlenmesi zor olacağından, ekonomik olarak da bir erkeğe muhtaçsa o erkeğin üzerine getirdiği kadına razı olmalıdır. Ancak, çok eşle evlendiğinde evlilikte kadının madur olması durumuna karşılık Fatma Aliye Hanım kadınlara “Boşanma Hakkı”nı tanıır. Böylelikle seçim kadına bırakılmış olunur. Öyle ki boşanan kadın, yeniden başka bir erkekle evlenebilir.

Fatma Aliye Hanım’ın kadın haklarının savunucusu olarak ortaya çıkması kız kardeşi Emine Semiye Hanım’ınki kadar belirgin ve keskin olamamıştır. Yazdığı romanlar sayesinde fikirlerini benimseyecek şahıslar bulmuş; onları konuşturmuş; böylece kadın haklarına dair söylemlerini açığa çıkarmıştır. Çok eşlilik hakkındaki görüşleri, ilk olarak Muhadarat adlı romanında beliren Fatma Aliye; bu durumu bir kader olarak görmediğini modern kadının diliyle anlatır. Çok eşliliğe karşı boşanma hakkının da var olduğunu ama kadınların çekimser kaldıklarını Muhadarat romanında Fazıla üzerinden işler. Enin’de ise Sabahat dayısının ön gördüğü evliliği kabul eder. “Fatma Aliye romanlarında Osmanlı toplum yapısı içerisindeki mevcut evlilik şekillerine

doğrudan doğruya karşıt bir söylem geliştirmemiştir. Ancak kadın kahramanların kendi seçimlerini yapabilmeleri ve kendileri için bilindik kişilerle evlenmeleri metnin derinliklerinde gizli olan karşıt bir söylemin varlığını hissettirmektedir” (Karaca, 2011.s. 102).

Evlilikte bir kadının hak ettiği konuma gelebilmesi için önce eğitilmiş olması gerektiğini ileri süren Fatma Aliye Hanım, Osmanlı’da kadın haklarıyla ilgili görüşlerini eğitimin gerekliliği açısından değerlendirerek anlatmaya başlar. Ona göre kadın hem iyi bir eş, hem de iyi bir anne olmak üzere eğitilmelidir. Bu fikirlerini romanlarında işlediği konularla açıklar. Kadınların eğitimi ona göre batılı anlamda Fransızca öğrenmek yerine, İslami kültürün köklerinden gelen Kur’an öğrenmekle başlamalıdır:

“Kızcağızlar Fransız tarihini mükemmel biliyor da, tarih-i İslam’dan bi-haber! Avrupa kahramanını ve meşahirini hep bellemişler de, meşahir-i İslamiyanın ve şan-ı Osmaniyye şan katan bunca bahadır-ı Osmaniyanın isimlerini bile işitmemişler. Jan Dark’ın Madam Steal ve Madam Sevinye’nin Jorc San’ın tercüme-i hâllerini ezberleşmişler de Nisvan-ı İslam’dan nice meşâ’ir geldiğinden haberleri bile yok!” (Fatma Aliye, 1311.s.2).

Fatma Aliye; modernleşme sürecinde İslami aile ile Batılı aile modellerini birlikte değerlendirme yanlısı olduğunu yukarıdaki cümleleriyle ortaya koyar. Romanlarında Batı yanlısı modern bir tutum sergilese de, düşünce yazılarında içinde yaşadığı toplumdaki dolaylı daha çekimserdir. Taaddüd-i Zevcat Zeyl’de çok eşliliğe karşı boşanmayı savunurken, bir diğer düşünce yazısı olan Nisvan-ı İslam’da bu konuda daha çekimser davrandığı görülür.

Boşanma hakkını İslamiyet üzerinden temellendiren Fatma Aliye Hanım, düşünce yazıları ve romanlarıyla kadınların eğitimine destek vermiştir. Romanları arasından dikkati en çok çeken, baş kahraman olan Fazıla’ya boşanma hakkı tanıdığı Muhadarat’tır. Üzerine getirilen kadını kabullenemeyen Fazıla boşanır ancak Osmanlı kapalı aile yapısında boşanmanın verdiği ağırlığa dayanamayıp intihar eder. Udî romanında ise kanun, keman ve ut çalmayı bilen yetenekli ve başarılı musikişinas Bedia’nın kocası Yüzbaşı Mail, bir süre sonra karısını aldatarak mal varlığını yirmi beş yaşındaki Musevi kızı Helvila uğruna harcar. Çok eşliliğin başka bir boyutu olarak Mail’in evlilik dışı ilişkisi, Helvila’ya nikah bile kıyamadan son bulur. Bedia evi terk eder ancak bu tam olarak bir boşanma örneği sayılmaz. Diğerlerinde çok eşliliğe de boşanmaya da açıkça bir gönderme yapılmış görülmez. Bu nedenle muhafazakar bir feminist olarak adlandırılır.

2. OSMANLI AİLE HUKUKUNDA ÇOK EŞLİLİK VE BOŞANMA HAKKI

Osmanlı aile yapısı, satın alınan köleler ve cariyelerle birlikte değişime gider; aile düzeninde tek eşlilikle oluşan geleneksellikten uzaklaşılır. Kınalızade Ali Çelebi 16. Yüzyılda erkeğin evde, tendeki can gibi olduğunu söyleyerek; iki bedene ait tek bir can olmadığı için iki eve de bir erkeğin yakışmayacağını ekler.

1860’lı yıllardan itibaren yüksek tabakaya mensup kadınlar, dergiler ve gazeteler aracılığıyla kendilerini halktan kadınların bilinçlenmesine adamaya başlar. Dergi ve gazetelerin konuları kadın-erkek eşitliği, kadınların bilinçlenmesi hakkında yoğunlaşır. Cemiyetler kurularak savaşla mücadele hakkında bilgilendirmeye gidilirken, Fatma Aliye Hanım’ın 1897’de kurduğu Cemiyet-i İmdadiye’nin Türk- Yunan savaşı mağdurlarına yardım etmeyi amaçlaması; ülkeyi dış tehditlere karşı tedbir almaya yöneltir. Fatma Aliye’nin cemiyet içindeki çalışmalarına ek olarak kadınlara yardım etmeyi amaçlaması onu ilk kadın romancımız olmaktan öte, Osmanlı’da kadın haklarının ilk savunucusu yapmaktadır. Halide Edip’in kürsüye çıkmasından önce Fatma Aliye Hanım cemiyetinin çalışmalarını anlatmayı amaçlayarak kürsüye çıktığı görülür.

Tanzimat’a kadarki süreçte şer’iyye sicillerinden anlaşılır ki; Müslümanlar arasındaki nikahların ya mahkemelerde bizzat kadılar tarafından, ya a mahkemelerin her nikah için verdikleri

özel izinlerle din adamları tarafından kısılmaktadır Sistemde doğan aksamalardan dolayı kadınlar evlilikle alakalı hukuki haklarını zaman zaman kaybetmiştir (Avcı, 2007:5).

Tanzimat hareketiyle başlayan süreçte aile hukukunda bir sürü değişiklikler meydana gelir. Dikkati çeken önemli değişikliklerden birisi de Osmanlı Medeni Kanunu olarak Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin kabul edilmesidir. "Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki Mecelle Cemiyeti tarafından 1869-1876 yılları arasında 16 kitap ve 1851 madde hâlinde hazırlanan Mecelle medeni hukukun önemli bir kısmını düzenlediği hâlde aile hukukunu düzenlememiştir" (Aydın,1992.s. 445). Mecelle'yi oluştururken Ahmet Cevdet Paşa'ya kadınları ilgilendiren bölümlerde, kızı Fatma Aliye Hanım müdahale ederek ilk kadın hakları savunucusu olarak Osmanlı tarihine geçmiştir.

Tanzimat'la başlayan süreçte Türk kadını düşünce hayatında ilerleyerek, bulunduğu haksız ortama itiraz etmeye başlar. Romanlar, gazete ve dergi yazıları sayesinde 1800'lü yıllardan itibaren bilinçlenmeye başlayan kadınlar; Fatma Aliye Hanım'ın çabalarına ek olarak ilerleyen yıllarda Halide Edip'le tanışır. Halide Edip önderliğinde; 28 Nisan 1913'te kurulan ve Osmanlı için ilk feminist örgüt sayılabilecek Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin diğer üyeleri şair ve yazar kadınlar olan Meliha Hanım, Sabahat Hanım, Naciye Hanım, Zeliha Hanım, Münevver Saime ve Şükûfe Nihal'dir. Osmanlı'da ilk feminist örgüt olan Teali-i Nisvan, 1917'de bir manifesto yayımlayarak kadınlara evliliği yasal bir çerçeveye bağlama teklif etmiş ve Fatma Aliye'nin tekrarı olarak da kadınlara boşanma hakkı verilmesini yasal bir düzenlemeye bağlamayı önermişlerdir. Bunların yanı sıra çok eşliliğin kadının rızasıyla sınırlanması da öneriler arasındadır.

Cemiyetin yayımladığı manifestoyla aynı yılda, Osmanlı Devleti'nde Mecelle'nin eksiklerini düzeltmek üzere **Hukuk-ı Aile Kararnamesi** yayımlanır. Bu kararnamenin en göze çarpan özelliği ise kadın haklarıyla ilgili kısımda Fatma Aliye Hanım'ın fikirlerine başvuru olan Mecelle'de kadın haklarına yeterince yer ayrılmamış olmasıdır. İki kitap içerisinde 9 bölüm (bab) ve 21 fasılsan oluşan kararnamenin Osmanlı aile hukukuna getirdiği en önemli yenilik, ilk kez çok eşle evliliği sınırlandırmasıdır. Ayrıca mahkeme yoluyla boşanmaya izin verilmesi de Fatma Aliye'nin önerisi olan "talak"a uygun bir durum yaratmaktadır. "Yani kadına belirli durumlar karşısında hakem kararıyla boşanma yetkisinin verilmesi anlamına gelir"⁶ "İsparta mebusu Seydişehirli Mahmud Esad Efendi'nin başkanlığında Hafız Şevket Efendi, Said Bey, Ali Baş Hampa Efendi ve Mustafa Efendiden oluşan komisyon 157 maddeden oluşan kararnameyi hazırlamış ve hazırlanan metin 8 muharrem 1336/ 25 Ekim 1917 tarihinde Sultan Reşad tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir. Kararname, Kanun-ı Esasi'nin 36. Maddesinden istifadeyle muvakkat kanun olarak kabul edilmiştir" (Küçüktiryaki, 2014.s.181).

Mahmud Esad Efendi, Fatma Aliye Hanım'la olan Taaddüd-i Zevcat tartışmalarından sonra boşanmayı kadınlara verilmesi gereken bir hak olarak görmüş ve 1917 yılında bu durumu Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne yansıtmıştır.

SONUÇ

Türk edebiyatının ilk kadın roman yazarı olmanın yanı sıra ilk kadın hakları savunucusu olarak da gazetede yazılar yazan Fatma Aliye Hanım'ın fikirleri; romanlarından hareketle günlük yaşamı da etkilemiştir. Kadın hakları ve evlilik konularındaki fikirlerini Taaddüd-i Zevcat Zeyl ve Nisvan-ı İslam'da kaleme alan romancının Muhadarat ve Udi adlı romanlarında da bu geleneği sürdürerek kadına "talak" hakkı tanıdığı görülmektedir. Dönemin üst tabakaya mensup kadınlarından olan ve seyyahların eşlerinin dahi danışmanlığını yapan Fatma Aliye Hanım'ın

⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Ahmet Yasin Küçüktiryaki (2014)."Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi".Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,c.13,s.26.

görüşleri, daha sonra Halide Edip'in "Teali-i Nisvan Cemiyeti"ni kurmasının altında yatan fikirleri de oluşturmuştur.

Ayrıca babası olan tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'ya, yazdığı Mecelle'de kadın hakları bölümünde çok eşliliğin kaldırılması için belirttiği söylenir. Kadınların eşlerinin savaşta ölmesi, çocuk sahibi olamamaları gibi durumlarda çok eşli olarak evlenebileceklerini kabul eden Fatma Aliye, bunun dışındaki "keyfi" durumlarda evlenilmesini reddeder. Çok eşlilik konusunda dönemin ünlü hukukçularından Mahmud Esad Efendi ile tartışmaya girerek İslamiyet'in yanlış tanıtıldığını belirten düşünce yazılarını gazetede yayınlar. Mahmud Esad Efendi'yle tartışmalarının ardından onu ikna eder. Bu sırada yeterince düzeltmeye gidilemeyen Mecelle'nin eksiklerinin giderilmesi amacıyla Osmanlı Aile Kanunu olarak bilinen Hukuk-ı Aile Kararnamesi yayınlanır ve yayın heyetinin başında da Mahmud Esad'ın olduğu görülür. Batıcılık fikrinin kendini en az gösterdiği alanın aile hukuku olduğunu düşünen Mahmud Esad Efendi durumu değiştirmek için Fatma Aliye Hanım'ın da sözlerine kulak vererek kadınlara boşanmayı bir hak olarak tanıyan bu tasarımı sunar. Daha sonra yürürlükten kaldırılacak olsa da 1917 yılında kadınlara ilk kez boşanma hakkı tanınması ve çok eşliliği kadının rızasıyla sınırlandırıp ortadan kaldırmaya gidilmesiyle Halide Edip'in Teali-i Nisvan Cemiyeti'ndeki görüşleriyle paralellik gösterir. Böylece anlaşılır ki 1800'lü yıllara kadın hakları konusundaki fikirleriyle gerek romanları gerekse düşünce yazılarıyla damga vuran Fatma Aliye Hanım, ileriki yıllarda Halide Edip'in önderliğinde kurulan cemiyetin 1917 yılında yayınladığı manifestosunun ve aynı yıl yürürlüğe girerek kendisiyle çok eşlilik konusunda Taaddüd-i Zevcat Zeyl'de tartıştığı Mahmud Esad Efendi tarafından hazırlanan aile kanununun taslağını oluşturan fikirlerin sahibidir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım: Fatma Aliye'ye Mektuplar*. Yay. Haz. S. İnceoğlu, Z. S. Berktaş. İstanbul: Klasik Yay.
- AVCI, Yasemin (2007). "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve 'Kadının Özgürleşmesi' Meselesi". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21, s.1-18.
- AYDIN, Akif (1992). "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü". *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay.
- BERKES, Niyazi (2004). *Türkiyede Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- CANBAZ, Firdevs (2007). *Çokeşlilik*. Ankara: Hece Yay.
- DEMİREL, Ö., GÜRBÜZ, A., TUŞ, M. (1993). "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı" . *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. S. 97-161).
- Fatma Aliye (1311). "Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye". *Hanımlara Mahsus Gazete*. S.37.
- Fatma Aliye (1325). "İlim ile Cehl", *İnkılab Gazetesi*, S.7.
- KARACA, Şahika (2011). "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.31, s.99-110.
- KÜÇÜKTİRYAKI, Ahmet Yasin (2014). "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.13, s.26.
- PARLATIR, İsmail (1992). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay.
- ORTAYLI, İlber (1980). "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler". *Osmanlı Araştırmaları I*, s.33-40.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1993). "Osmanlı Toplumunda Aile". *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s. 92-96.

ERKEN DÖNEM TANZİMAT ROMANLARINDA KARAKTER HİYERARŞİSİ VE ŞEMATİK GÖSTERİMİ

Ahmet ŞİMŞİR¹

Özet

Tanzimat Devri olarak adlandırılan yenilikler, düzenlemeler dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısını etkilediği gibi edebi dünyasını da etkilemiştir. Yeni türler, yeni konular edebiyata girmiş, özellikle de roman türü ile Osmanlı toplumu karşılaşmış, Osmanlı aydını bu tür üzerine eğilmiştir.

Bu yeni tür araştırmacılara dönem ile ilgili birçok ipucu vermektedir. Özellikle de karakterlerin sınıflanmaları, aile içerisinde oluşmuş olan hiyerarşik yapı ve toplumun namahrem algısı bunlara örnek olarak verilebilir. Bahsedilen bu hiyerarşik yapı romanların gelişim ve zirve noktalarını doğrudan belirlemektedir. Karakterlerin belirli ve hiyerarşik katmanlar arasında gerçekleştirdikleri iletişim bu devir romanlarındaki aile yapısını ve genel sosyolojik yapıyı tahlil edebilmek adına oldukça önemlidir. Tanzimat romanlarını edebi, sosyolojik ve tarihsel yönden analiz edebilmek adına karakter hiyerarşisini gösteren çeşitli şemalar kullanılabilir. Romanın tümünü etkileyen hiyerarşik yapının şemalarla, üçgen diyagramlarla gösterilmesi bu anlamda okunan eserin birçok farklı dinamiğini sergileyecek ve çalışma boyunca hiyerarşi şemalarının kullanımı çeşitli örneklerle tartışılacaktır. Bu noktada “Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat”, “İntibah”, ve “Sergüzeşt” örnek olarak gösterilecektir.

Anahtar kelimeler: Tanzimat Romanı, Karakter Sıralaması, Hiyerarşik Gösterim

Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan yenilikler, düzenlemeler dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısını etkilediği gibi edebi dünyasını da etkilemiştir. Yeni türler, yeni konular edebiyata girmiş, özellikle de roman türü ile Osmanlı toplumu karşılaşmış, Osmanlı aydını bu tür üzerine eğilmiştir. Bu anlamda örnek olarak gösterebileceğimiz “Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat”, “İntibah” ve “Sergüzeşt” ilk dönem roman eserleri oldukları için oldukça önemlidirler. Bu yazıda ise bu üç romanı karakterler arasındaki hiyerarşik yapı, bilgi aktarımı ve namahrem algısı üzerinden incelenecektir. Bu inceleme esnasında da Moretti'nin “Conjectures on World Literature”² adlı makalesini de göz önüne alınacaktır.

İlk olarak, ele alınacak eserlerde dikkat çeken bir nokta vardır: diyaloglardaki hiyerarşi. Bilgi aktarıldığı zaman hiyerarşik düzende üst tabakada olan karakterler diyeceklerini rahatça ifade edebilirken alt tabakadakiler bu ifade gücüne sahip değillerdir. Bunlar üst tabakaya ulaşabilmek içinse kendilerine –üstteki hiyerarşik yapıya yakın olan- bir yandaş seçmektedirler. Yani üste ulaşmak için bir aracı bulmaktadırlar. Bunu yaparken de namahrem algılarına dikkat etmektedirler. Namahrem algısı denilerek kast edilen şey ise “ kişilerin aralarında evlilik yaşağı bulunmama”³ durumudur. Karakterler buna dikkat ederek kendilerine namahrem olanı değil de mahrem olanı bir aracı, bilgi aktarıcısı olarak seçmektedirler. Bu kısmı kısaca özetlemek gerekirse, denilebilir ki karakterler kurdukları diyaloglarda ve bilgi aktarımlarında hem hiyerarşik yapıyı hem de namahremlik durumunu dikkate almaktadırlar. Bunda da elbette Moretti'nin ifade ettiği gibi yerel malzemenin etkisi vardır. Eserin oluştuğu toplum göz önüne alındığında mahremiyet algısının önemli bir konumda olması anlaşılabilir.

Eserlerdeki genel hiyerarşik yapıyı şu şekilde basit bir diyagramla gösterebilmek mümkündür:

¹ Ahmet Şimşir, Bilkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Müfredat ve Öğretim Anabilim Dalı (Türk Dili ve Edebiyatı)

ahmet.simsir@bilkent.edu.tr

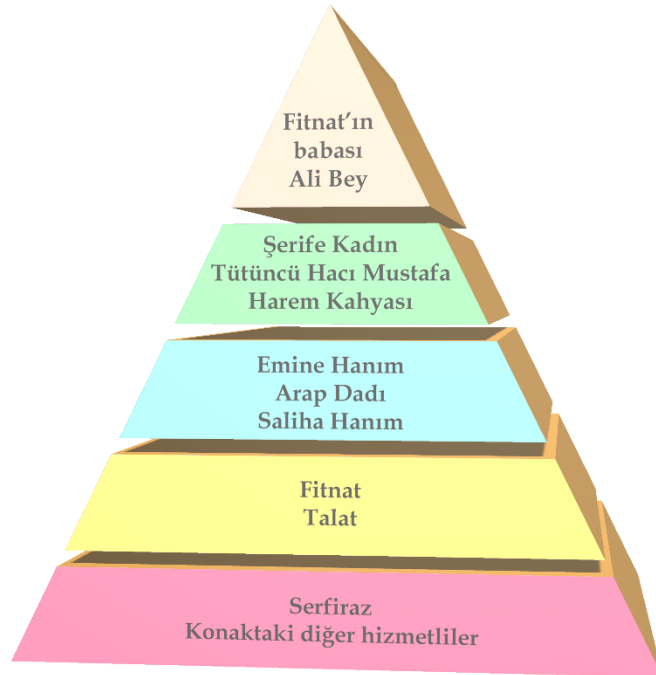
² <http://www.ffyh.unc.edu.ar/posgrado/cursos/moretti.pdf> (Son erişim tarihi: 15.9.2017)

³ İslam Ansiklopedisi, (online) Mehmet İpşirli, “Mahrem” maddesi. s. 388-389. (Son erişim tarihi: 7.10.2017)

Burada gösterilen diyagram hiyerarşinin, ifadenin, bilginin gidiş sırasıdır. Üst tabakadakiler alttakilerle istediği zaman diyalog kurabilirlerken alt tabakadakiler ise bir şekilde kendilerine bir aracı olarak –aracının- üst katına ulaşabilmektedirler. Biraz daha açmak gerekirse, örnek olarak şu durumu görebiliriz: 4. Sınıfta olan “Aşıklar” 3. ve 5. sınıftakilerle direkt iletişime geçebilirken 2. Sıradakilerle iletişime geçmeleri için bir aracıya ihtiyaç duyabilmektedirler, fakat 2. sıradakiler ise 4. kısımdakilerle istedikleri an diyalog kurabilmektedirler.

Bu tezi daha net bir şekilde görebilmek için eserlere odaklanmak ve çokça alıntı yapmak gerekmektedir, bu sebeple, ilk olarak, Taaşuk-ı Talat ve Fitnat’tan başlamak gerekirse, eserin ilk yazılan Türkçe romanlardan olduğunu bahsetmek gerekir. Eserde Talat ve Fitnat’ın aşkı ve hazin sonları anlatılır. Roman boyunca kurulan diyaloglarda tezde bahsettiğim yapı kendini göstermektedir. Alıntılara geçmeden önce şöyle bir diyagram konuyu daha net bir şekilde gösterecektir.

Bu gösterimi çeşitli alıntılarla destekleyebilmek mümkündür. Tabii bu diyagramın yanında namahrem algısının da çok etkili olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin, Saliha Hanım ve Rıfat Bey, çocukken okula birlikte gidip gelirlerken Saliha Hanım'ın 11 yaşına gelmesiyle artık görüşmeleri yasaklanmıştır.⁴ Yine bu namahrem algısını Saliha Hanım ve Rıfat Bey'in haberleşmesinde de görmek mümkündür, çünkü bu iki karakterin mektuplarını ikisine de haram olmayan Cariye Gülizar getirip götürüyor.⁵ Diyalogdaki hiyerarşik yapıyı ise Saliha Hanım'ın babasına Rıfat Beyi sevdiğini söylemesinde görüyoruz. Burada Saliha Hanım'ın babası ile arasında hiyerarşik olarak annesi bulunmaktadır ve bilgi babaya anne aracılığıyla gönderilmelidir ama Saliha Hanım sevgisini babasına acelece söyler ve bunun vicdan azabını çeker, babasının yüzüne bakamaz.⁶

Bilgi aktarımının hiyerarşik bir düzende yapıldığını en net şekilde gösteren olay ise Gülizar'ın elindeki mektubun Saliha'nın annesi tarafından bulunma sahnesidir. Çünkü, anne burada mektubu görür ve babaya gider, babadan Saliha'nın Rıfat ile evlenmesine izin çıkar sonra bu haberi Saliha'ya anne verir, yani anne burada ast ve üstlerin aracılığını yapmaktadır.⁷

Haber iletimi ve diyalog kurulumundaki hiyerarşik yapı sohbeti başlatmayı üst tabakaya verdiği gibi sohbeti bitirmeyi de bu tabakaya vermiştir. Örneğin, Emine Hanım, Hacı Mustafa'ya masal anlatırken Hacı Mustafa çıkışarak "Yemeğe bak yemeğe! ... Masal istemem."⁸ demekte ve diyalogu istediği gibi sonlandırabilmektedir.

Romanın ilerleyen kısmında Şerife Kadın ve Hacı Mustafa Fitnat hakkında konuşmaktadırlar, bu karakterler hiyerarşik sıra bakımından aynı kategoride oldukları gibi namahrem algısı için de sorun oluşturmamaktadır. Çünkü haram ve kaçınılması gerekenin genç kız ve genç erkeğin baş başa kalmaları gösteriliyor, hâlbuki Şerife Kadın da Hacı Mustafa da yaşlıdır ve böyle bir tehlike görünmemektedir.⁹ Yine Talat'ın Şerife Kadınla iletişime kadın kılığında geçmesi de namahrem algısını sağlamlaştırıyor.¹⁰ Ayrıca Fitnat'ın Talat'tan bahsederken dediği "O erkek delikanlı bir oğlan, ben kız. Nasıl görüşebiliriz?"¹¹ cümlesi de bu hassasiyete bir göndermedir. Hatta bu duruma yerel malzemedem, 19. Yüzyıl Osmanlı'sından da bir örnek verilebilir: "Erkeğin hane haricindeki eğlencelerine kadın iştirak edemiyor."¹²

Fitnat'ın Ali Bey ile evlendirilmesi konusunda ise Fitnat kendisinden iki üst tabakadaki Hacı Mustafa'ya ulaşmak için Emine Hanım'ı kullanıyor ve ona " Babama söylesen de nikah kıymasalar!"¹³ diyor, ayrıca bir genci sevdiğini de babasına iletmesini istiyor. Hacı Mustafa ise bunları duyduktan sonra sinirlenip Emine Hanım'a emirler veriyor ve bunları Fitnat'a iletmesini istiyor.¹⁴ Burada da görüldüğü gibi aralarında kategori bulunan karakterler arasındaki bilgi aktarımı bir aracı sayesinde sağlanıyor.

İlerleyen bölümlerde Talat'ın Fitnat'ın gözleri önünde Ragıbe kılığında çıkarak gerçek kimliğine dönmesi de karakterlerin mahremiyet vurgusunu göstermektedir. Çünkü Talat Ragıbe kılığındaiken bu iki karakter birbirine sarılıp ağlamaktadırlar, fakat; Ragıbe üstünü çıkarıp Talat olunca Fitnat hemen geri çekilir ve gözlerini yere diker. Artık bu sahnede bir aşırılık peyda olmuştur ve ısrarla belirtilen namahrem algısı aşılmıştır, daha sonra karakterlerin bir kez daha birbirine sarılmaları ise mahremiyet sınırını aşan nadir bir olaydır.

⁴ Şemseddin Sami, age, 10-15

⁵ Age, 15-16

⁶ Age, 19

⁷ Age 21

⁸ Age 26

⁹ Age, 29

¹⁰ Age, 36,37

¹¹ Age, 39

¹² Aktaran: *Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat "Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.), 568

¹³ Age, 47

¹⁴ Age, 49

Eserin sonlarına doğru okurun gördüğü Ali Bey karakteri ise Fitnat'ın gerçek babasıdır ve hiyerarşik diyalog düzeninin en üst tabakasıdır. Onunla iletişime geçmek Harem Kahyası aracılığıyla mümkündür ve evi bir saray gibi anlatılırken Fitnat'ın odasına giriş sahnesi de padişahların zıfaf geceleri gibi anlatılmakta ve bu karakterin hiyerarşisini göstermektedir. Burada da yerel malzemenin roman türüne girmesini görebiliriz, çünkü klasik olan bir tören romana girmiştir.

Diyaloglardaki hiyerarşik yapı ve namahrem ilişkisini inceleyeceğimiz bir diğer eser olan İntibah'a geçecek olursak, eserin Ali Bey'in Mahpeyker ve Dilaşub'la yaşadığı aşklar üzerinden ilerlediğini söyleyebiliriz. İlk olarak, Ali Bey Çamlıca gezintisinde Mahpeyker ile karşılaşır ve ona aşık olur. Bu namahrem algısını bozmaktadır ve felakete yol açacağı da çeşitli prolepsislerle –önceden belirtmelerle- eserde vurgulanmaktadır. Eserin yazıldığı dönem toplumu ile ilgili şu alıntıya bakılacak olursa Mahpeker'in aşırılığı daha pürüzsüz bir şekilde görülebilir: “ Burada – mesire yerinde- erkekle gezmeğe çıkmış bir kadına tesadüf etmek enderdir. Hele erkekli kadınlı bir ailenin masanın etrafına iskemle koyup beraber oturmaları zabıtaca memnudur.”¹⁵

Örneklere geçmeden önce yine diyagramı vermek faydalı olacaktır.

Bu eserde felaketlerin temel sebebi olarak namahrem algısının yıkılması, sınırlardan dışarı çıkma ve bir fahişe ile birlikte olma durumu gösterilmektedir. Bu aşırılığın yanında diyaloglardaki hiyerarşi ise gücünü korumaktadır. Bilgi doğrudan ulaşmaktan ziyade yine aşamalı olarak yayılmaktadır. Örneğin, Mesud Efendi'nin Ali Bey'e Mahpeyker'in fahişe olduğunu söylediği sahneye odaklanılacak olunursa, ara bulucu ve bilgi taşıyıcı Atıf Bey'i görürüz. Çünkü Mesud Efendi ve Ali Bey tartışırken Mesud Efendi'nin yeğeni olan Atıf Bey onları görür ve ortamı yatıştırır sonra ise Mesud Efendi'yi uzaklaştırarak durumun iç yüzünü öğrenir ve Mahpeyker'in fahişe olduğunu Mesud Efendi, Atıf Bey'in vasıtası ile Ali Bey'e söyler.¹⁶

Ali Bey'in annesi Fatma Hanım'ın oğlunu Mahpeyker'den kurtarmak için aradığı yola baktığımızda ise yine dolaylı bilgi aktarımını görürüz. Fatma Hanım önce Atıf Bey'i bulur ve ona durumu anlatır, Atıf Bey ise bu durumu dayısı Mesud Efendi'ye danışacağını söyleyerek müsaade ister, ardından ise Mesud Bey Fatma Hanım'a bir cariye almasını salık verir.¹⁷ Yine burada da öğüt, bilgi çeşitli karakterler üzerinden aktarılmaktadır.

¹⁵ Aktaran: Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat "Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.), 569

¹⁶ Namık Kemal, age, 61

¹⁷ Age, 91

Fatma Hanım'ın Dilaşub ile Ali Bey'i evlendirme düşüncesi de hiyerarşik düzeni sağlama açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. Örneğin, Dilaşub eve ilk geldiği zaman Ali Bey'e ve annesine hizmet edip geri çekilirken bir süre sonra onlarla aynı sofrada yemek yeme seviyesine çıkmıştır. Fatma Hanım sağına oğlunu soluna ise Dilaşub'u alarak¹⁸ bu evliliğin yolunu açmakta ve Dilaşub'a "istifraş" hakkı vermektedir. Yani İslam hukukuna göre efendisiyle karı koca ilişkisi yaşamasına müsaade edilen statüye çıkmaktadır¹⁹, ilk bulunduğu hizmetli seviyesinden istifraşlı cariyeye konumuna yükselmesi de elbette hiyerarşik manada Ali Bey ile kendisini yanaştıracak ve mutlu bir evliliğe giden yolu oluşturabilecektir. Ardından gelişen olaylar ise vaziyeti ters bir istikamete sürükleyerek Dilaşub'u tekrar bir alt basamağa itecek, Ali Bey'i de perişan edecektir. Bu noktada Ali Bey'e yardım etmek isteyen Mesud Efendi ise daha önce olduğu gibi yine bir aracı bulacaktır ki yeğeni Atıf Bey üzerinden Ali Bey'e ulaşım yardım etmeye, öğüt verip kendini toparlamasına yardımcı olmaya çalışacaktır.

Hiyerarşi ve bilgi aktarımının, namahrem algısı üzerinden ele alınacak olan bir diğer eser ise "Sergüzeşt"tir. Bu romanda Çerkez asıllı bir cariyeye olan Dilber ve efendisi Celal Bey'in aşkı, Celal Bey'in ailesinin –ki özellikle annesinin- bu duruma tepkisi ve aşıkların hazin sonu anlatılır. Bu eser diğer iki esere göre hiyerarşik düzeni dayatma açısından daha baskın bir konumdadır. Cariyenin tamamen reddedilişi ve aile itibarının söyleselleştirilmesi eseri diğerlerine göre biraz daha aile içi bir konuma sokmaktadır. Celal Bey'in Avrupa hayranı olan ailesini daha yakından tanımak için Ekrem Işın'ın şu çıkarımlarına bakılabilir:

"1) Aile kökenlerine bağlılık ve bu bağlılığın gereği olan karşılıklı saygının üstün bir değer olarak benimsenmesi;

2) Aile büyüklerine karşı şefkat gösterilmesi

3) Aile içinde eğitime öncelik verilmesi

4) Bu aile içi eğitimin ayrıca aile itibarı için aile hizmetinde bulunan diğer hizmetlilere de verilmesi...²⁰

İşte Dilber böyle bir ailenin içinde yaşama mücadelesi verir ve bu sert hiyerarşik düzenin içinde var olmaya çalışır. Genel hiyerarşi diyagramını ise şu şekilde çizmek mümkündür:

¹⁸ Age, 117

¹⁹ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik- Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1995) 152.

²⁰ Aktaran: Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat "Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.), 567

Dilber evde genel olarak evin sahibesi ve kerimesinin hizmetleriyle meşgul oluyor bir de Celal Bey onu çizdiği resimlerde bir nesne olarak kullanıyor, ona oyuncağı gözüyle bakıyor. Olayların buraya kadar olan kısmı bir cariye için oldukça olağan görülüyor. Fakat, bir gün Dilber'in, Celal Bey onun resmini –Kleopatra- çizerken yanından kaçıp odasına gitmesi anı tüm olayları ve hiyerarşik yapıyı bozacak hamledir. Çünkü, bu sahneden önce onu istediği gibi kullanan Celal Bey bir şok yaşayıp Dilber'den çekinir hâle geliyor ve içten içe bir namahrem algısı geliştirerek ondan uzak duruyor. Bir gece dayanamayıp Dilber'in odasına girmesi ve Dilber'in kucağında kendi resmini görmesi ise katı bir şekilde gözler önüne serilen hiyerarşik yapıyı bozan bir sahnedir. Çünkü, cariye Dilber karşılık bulduğu aşkıyla romanın orta kısımlarında bir üst basamağa yükseliyor²¹. Ancak, bu durum üst yapı tarafından hoş karşılanmayacaktır. Asalet'in ve zenginliğin öne çıkarıldığı bölümlerde Celal ismet ve muhabbeti tercih edip ailesine karşı bir konum almaktadır.²²

Hiyerarşik aile düzeninin kalın çizgilerle çizildiği eserde Celal Bey'in annesi Zehra Hanım'ın odasına sadece Celal Bey'in babası Asaf Bey'in girebiliyor olması oldukça net bir örnektir²³. Yani, en baskın kişi Asaf Bey'dir. Dolayısıyla, Celal Bey de fikirlerini en üst kategorideki babasına aktarabilmek için bir aracı bulmak zorundadır. Bu noktada da konak dışından olan amcasını seçer ve durumunu, Dilber'e olan aşkını anlatır ve amcasının da bu fikirleri babasına aktarmasını ister.²⁴

Bilgi aktarımının hiyerarşik yapıyla alakalı olması –Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ta bahsedildiği gibi- bilginin önünün kesilmesi anlamına da gelebilir. Bu duruma, Celal Bey'in annesinin Dilber'i satması, bunu Celal Bey'e söylememesi ve diğerlerini de bu konuda yasaklaması örnek olarak verilebilir.²⁵ Hatta, Dilber Mısır'a gönderilirken Celal Bey'e Batı müziği dinletilerek²⁶ aralarındaki hiyerarşik düzen farkı hem coğrafi hem de kültürel olarak gösteriliyor.

Sonuç olarak, “Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat”, “İntibah” ve “Sergüzeşt” adlı eserler Türk Edebiyatı'ndaki ilk romanlardan olmaları sebebiyle oldukça önemlidirler. Bu üç romanın dikkat çeken özellikleri ise karakterler arasındaki hiyerarşik düzen, bilgi aktarımı ve namahrem algısıdır. Şöyle ki karakterler, yerel malzemenin etkisiyle belirli bir sistemin içinde ast ve üst ilişkisine göre hareket etmektedirler, ayrıca bilgi aktarımı ise bu hiyerarşik yapı içerisinde bir takım araçlarla gerçekleşir ve bu şekilde bilgi direkt olarak değil dolaylı yoldan aktarılır. Bunun yanı sıra bu hiyerarşinin kuruluşu ve korunumunda net bir namahrem algısı görülmektedir. Mahremiyet çizgisi belirgin bir şekilde çizilmekte ve karakterlerin bu çizgiye göre aldıkları pozisyonlar kaderleri açısından etkili olmaktadır.

KAYNAKLAR

Sami Şemseddin. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*. Haz., Dr. Mehmet Emin Açar. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1990.

Kemal, Namık. *İntibah*. İstanbul: Beyaz Balina Yay., 2001.

Sezai, Sami Paşazade. *Sergüzeşt*. Haz., Muhsin Sıradan. İstanbul: Şule Yay., 2002.

İslam Ansiklopedisi. Mehmet İpşirli. 27. cilt. (online)

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda Kölelik- Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1995.

İnalcık, Halil, ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. *Tanzimat “Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu”*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012.

<http://www.ffyh.unc.edu.ar/posgrado/cursos/moretti.pdf> (Son erişim tarihi: 15.9.2017)

²¹ Sami Paşazade Seza, Age, 43-47

²² Age, 51

²³ Age, 58-59

²⁴ Age, 69-70

²⁵ Age, 62

²⁶ Age, 67

RUHI BAĞDADI “DİVAN”I DİLİNDE SAYILAR – NİCELİK KATEGORİSİNİN KELİME ANLAMI AÇISINDAN İFADE ARACI ŞEKLİNDE KULLANILMASI

Aygül HACİYEVA*

Anahtar kelimeler: Ruhi Bağdadi, “Divan”, nicelik kategorisi, sayı, anlam çeşitleri

Keywords: Ruhi Baghdadi, Divan, the category of quantity, numerals, semantic types

Türk dillerinin dil bilgisi struktüründen bahsedilen eserlerde, aynı zamanda nicelik kategorisi ile bağlı birçok monografik araştırmalarda bu kategorini belirleyen başlıca parametreler ortaya çıkarılsa ve bu problem diakron ve senkron açıdan araştırılsa da, başlıca dikkat nicelik eklerinin etimolojisinin araştırılmasına yöneltilmiştir. Nicelik kavramına dair araştırmalar insanlık tarihinde nicelik kavramının net sayılardan önce yarandığını ve her bir dilin kendine özgü araçlarla ifade olunduğunu göstermekte. M.M.Kazımbey daha XIX yüzyılda (1839) “Türk-Tatar Dillerinin Genel Grameri” adlı eserinde türk dillerinde iki niceliğin – tekil və çoğulun olduğunu göstermiştir (2, 194).

Araştırmalar, yazıtlarda nicelik kategorisinin ortaya çıkmasını gerektiren amillerin sistemli şekilde öğrenilmesine hâlâ ihtiyaç olduğunu gösteriyor. Fikrimizce, nicelik kategorisini XVI yy. Azerbaycan dili yazılı abidelerinin ümumtürk yazılı kaynakları ile karşılaştırmalı şekilde öğrenilmesinin önemi şimdi de mevcut ve bu açıdan, hem felsefi (*idraki*) ve hem de dil bilgisi açısından anlam taşıyan nicelik kategorisinin R.Bağdadi “Divan”ı esasında araştırılmasını da aktüel sayıyoruz.

Nicelik kavramının dilde ifadesi için grammatik birimlerin eklerin olması o kadar da önemli değil. Çünkü dildeki herhangi kelime birim ek kabul etmeden de topluluk ifade edebiliyorsa, bu zaman çoğul ekinin kullanılmasına ihtiyaç olmur, kelime birimin kendisi topluluq bildirmekte ve bu topluluk aralıklı (diskret) çokluktan farklı olarak aralıksız (adiskret) olur (7, s.22). Yani, topluluk çoğulluk bildirmesine rağmen, tekil şekilde mevcut. Fikrimizi gerekçelendirmek için Ruhi Bağdadi “Divan”ından topladığımız fiili malzemelerde karşılaştığımız örneklere göz atalım:

*Alub əlinə cami-zər, nərgis çəməndə eyş edər,
Yəni şəhi-gül dönəmədür, oldi meyi-nabə səla (s.173);*

*Xali degildir, bülbülün gülşəndə hər şəb nəğməsi,
Əlbətdə, ol şuridənin başında vardır bir həva (173);*

*Təqribində rəvamı ələm verə bizə qeyr
Ələm gedəm bu ələmlə yazıq degilmi bana? (s.177);*

*Kimi gəmnək bu xəlqin, kimi əyyaş nədir?
Kiminin balisi ətləs, kiminin daş nədir? (c.193, s.59);*

*Məst olub gül-gül açılmışsan, bu fəttanlıq nədir?
Aləmi qurtarmaqdasan, aşübi-dönəmanlıq nədir (c. 193, 141b);*

*Sinəçək olmadan həman ərzi,
Vəslətə fətni-babdır guya (s.185) və s.*

* Doç. Dr., Azərbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi adına Dilçilik Enstitüsü, Türk Dilləri Bölümü Başkanı,
aygul.akhundoff@gmail.com

Örneklerden de görüldüyü gibi, verilen kelimeler (*çəmən, gülşən, ələm, xəlq, aləm, ərz*) grammer açısından tekilde olan isimlerle ifade olunsalar bile, nicelik açısından topluluk bildirmekte.

Nicelik kategorisinin kelime ifade araçlarından biri de sayıdır.

Uzun süre dil biliminde sayıların *adedi-isim* veya *adedi-sıfat* adı altında öğrenilmesi tesadüf değil, derin nedeni olan konulardandır.

Akad. K.Abdullayev şöyle yazıyor: “Sayılar dil sisteminin en sabit, değişmez kategorilerinden olup, her bir dil grubunun özgün özelliklerini kendinde toplayıp korumakta” (1, 34).

Sayı bağımsız ve başlıca kelime bölümü olmakla, hem isme, hem de sığata özgü özellikleri taşımakta. Lakin sayıların kelime anlamları onları her iki kelime bölümünden temelli olarak ayırmakta. Bazı dil uzmanları da “Azerbaycan diline ait tarihi malzemelerin verdiyi olgulara dayanarak sayının anlamı ve görevine ait olan özelliklerin, özellikle sabit kaldığına katılıyorlar (2; 3; 4; 5; 7; 8).

Ruhi Bağdadî'nin “Divan”ından elde edilen malzemeler de “Azerbaycan dilinde kullanılan sayıların hem yapılışı, hem sözlük anlamı ve hem de görevi açısından art arda gelen tarihi gelişme yolu geçerek sabit kaldığını” göstermekte:

*Hüsn bağında bu gün ol iki ləli-ziba,
İki güldür, gözəlīm, biri-birindən ziba (s.169);*

*Yar istəyən olur neçə ağyarə aşına,
BİN yarə yerinə ta ol bir yarə aşına (s.186);*

Sayıların anlam çeşitleri. “Divan”da sayıların aşağıdaki anlam çeşitleri kullanılmıştır:

a) *nicel sayı* nesnenin belirli net sayısını bildirmekte:

*Bəni bir navək ilə eylədi gəməzən iki qat,
Qoluna qüvvətü ustaduna yüz bin rəhmət (s.197);*

Şunu da belirtmeliyiz ki belirlilik bildiren **bir** kelimesi değişik durumlarda kullanılmakta:

*Bir ləli ruxi-yar olmaq üçün üşşaqə,
Dedim, aya, nədir ağləncə, gülü mül dedilər (s.226);*

*Ağlasam bir bən yaraşur kim, bana bülbül dedilər,
Sən gül, gönçeyi-rəna ki sana gül dedilər (s.336);*

b) **əvvəl, son** kelimelerinin sıra sayıları içeriğini ifade eden örnekleri aşağıdakılardır:

*Yarın əvvəl cəmalı məzhəri-səni-ilahdür,
Mümkir olanə gözləri iki gəvahdür (s.443);*

c) **bölen sayı** bütünü bildiren sayıdan sonra *-da, -də* ekleri və *bir* kelimeyi kullanmış:

*İkidə bir sirrini faş eyləyəndir aləmə,
Əşki-çəşmim, ey dili-şuridə, bilsəm nəm bilür(s.278);*

Gördüm rəqibi söylədi dün çoq yalan bana (s.168);

ç) **belirsiz sayı bir-iki** kelimelerinin yanyana kullanması ile ortaya çıkmış:

*Qoyub ol xətti, əgər səfhəyi-gülzari bana,
Bağiban, gəl satayın, der, **bir-iki** xari bana (s.169);*

d) **-ar, -ər, şar,-şər** ekinin konkret temel sayılarının artırılması ile:

*Xoş degil, **birər** bad ilə, saqi, təklifi qo,
Xatiri-yaran isə məqsud, bir sağər yetər (s. 381);*

***İkişər** cani məchuh etməgə şəmşirə çəkmə ehtiyac,
Ey kəmanəbru,müjən oqlarını döndər,yetər (s.510);*

Şunu da belirtmek gerekiyor ki bu eki H.Mirzezade nesnenin cinslere bölünmüş kısımlarını bildiren bölgü sayılarına eklemiştir. (8, 165).

e) *sayısal kelimelerle:*

*Daği-xunilər degil sinəmdə, ey şəh, cabəca,
Bir avuc altın alub qoynuma qoydum bən gəda (s.172);*

***Qətrə-qətrə** səfçəyi-çöhrəmdə əski-laləgun,
Kağizi-zər üzrə mərcandır düzölmüş guyiya (s.172);*

*Bən gedüb xaki-dərindən, vermədim zəhmət sana,
Sən turub **bir kərrə** halim sormadın, rəhmət sana (s.174);*

*Huşyar olunca su yerinə badəyi-içər,
Məst olsa **neçə kərrə** edər tövbəyi-məsuh (s.210);*

*Gül kibi sən al bidabən qəbalər gey ki, biz
Bir bölük bietibarüz, gəm degil keysək pəlas(s.421).*

Çok sayıda örneklerden, R.Bağdadinin “Divan”ında sayının birçok anlam çeşitlerinin kullanıldığı belli oluyor.

Fiili materyeller sıra sayılarının R.Bağdadinin “Divan” dili için belirleyici olmadığını da öne çıkardı. Şöyle ki, sıra sayısına da yalnız bir örnekte rastladık:

*Al ilə **birimci** eylədülər könlümüz əsir,
İki gözüni Ruhiyi-zarın qapatdülər (s.510).*

Sıra sayı ekinin *-mci* şeklinde kullanılması şu anda Azerbaycanın güney aksanları için özgü olsa da, edebi dilde 1900 yılında yayınlanmış birçok gazete ve dergilere yansımış, 1920 yılında yazı dilinde iyice tespit olunmuştur(8, 165). Belirtmeliyiz ki, çağdaş Azerbaycan dilinde *birinci* // *birimci* kelimesinin karşılığı olarak Arapça kökenli *əvvəla* kelimesi şu anda da kullanılmakta.

Sayılarla dair toplanmış örneklere dikkat edersek *bir* kelimesinin değişik anlam versiyonları ile kullanıldığını görebiliriz. Çeşitli çağlara ait yazılı anıtların araştırılması *bir* sözcüğünün taşıdığı anlam özelliklerinin XIII yüzyıldan başlayarak daha sonraki çağlarda tek bir çizgi üzerinde gelişmeye başladığını göstermekte. “Divan”dan topladığımız örneklerde *bir* kelimesi birçok durumda kullanılmıştır:

• **bir** sayısı nesnenin net olarak miktarını bildirmekte:

*Neçə yıllardır ki, kuyi-dilrubadə sakiniüz,
Bir bölük dərd əhliyüz, Dariş-şəfadə sakiniüz (s.381);*

*Bir güli-tərsən ki, girmiş xar əlinə damənin,
Pakdamənsən sən, həmnəşinin bitəviz (s.409);*

- **bir** sayısı belirsiz miktar bildirmekte:

*Qanqı bir şəhin abdalıyüz kim, nari-zövq ilə yaqar,
Nüqtəyi-eşqində daim bin qələndər tazə yağ(s.490);*

- **bir** sayısı digər temel sayı ilə birlikte kullanarak nesnenin belirsizliğini bildirmekte:

*Bir-iki gün bilürsən təkyəi-eşqində mehmanüz,
Bizə incinmə kim, əhli-kərəm mehmanə incinməz (s.412);*

- **bir** sayısı belli üslup renklerle kullanarak karşılaştırma bildirmekte:

*Gəlüb sən Yusifin dəvayi-hüsnin bir yana atdın,
Demişlər dərçi aləm bir yanavü bir yana Yusif (s.444);*

- **bir** sayısı özgə zamiri ile kullanarak edatlık (bir başqa anlamında) içeriğini ifade etmiştir:

*Bir özgə nişayı hasil eyləmiş cami-məhəbbətdən,
Leyk dönəmində uhi badəyi-gülfəmdən keçmiş (s.426).*

Daha yukarıda sayısal kelimelere ait verilen örneklerde *bir* sayının çeşitli anlamlarda kullandığı apaçık görüldüğündən bunları söylemeye ihtiyaç duymadık. Şunu da belirtelim ki, sayılar için de tipik olan substantivleşmeye R.Bağdadi “Divan”ından elde etdiyimiz bu örnekte rastladık:

*Çoqların vəsfi-xətinlə müşkilinhəll eylədim,
Kim, verür hal əhli-dil yaranə qali-dilguşə (s.182);*

R.Bağdadi`nin “Divan”ından gösterilen örnekler bir daha aradan birkaç yüzilliklerin geçmesine rağmen say kategorisinin en eski morfoloji kategorilerden olduğunu, M.Şireliyev`in (9) de belirttiği gibi, morfoloji, kelime ve sentaks yoluyla ifade olunduğunu göstermekte.

Şunu da belirtmek gerek ki, her bir ad ve fiili koşaç şahıslar üzere değişmekle tekil və çoğul olabilmekte. Ayrı-ayrı şahısların çoğulunu bildiren isimler de koşaç eklerinin (-ıq, -ik, -uq, -ük; -sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz, -dırlar, -dırlər, -durlar, -dürlər) kullanılmasıyla çoğulluk bildirmekte. Lakin bunlar ismin nicelik ekleri değil, koşaç (şahıs) ekleridir ve onların çoğulluk bildirmesi koşaç kategorisinin ikinci, yani, ek görevidir ve Ruhi Bağdadi “Divan”ında bu şahıs eklerinin XVI yy. dil özelliklerine uygun şekilde ifade olunduğunun apaçık örneğini görmekteyiz:

*Eşq camın nuş edüb, anlər ki, bihuş oldilər,
Cani-dildən hu deyüb, bir kərrə xamış oldilər;
Tənlərin yaqub, bəla bəzmində xamuş oldilər(246).*

*Bir dönəmdə gəldik bu fəna aləmə biz kim,
Asari-kərəm var nə bəşərdə, nə mələkdə (180);*

*Kövsəri anma, ibni vəqtüz (ik) biz
Birə derin şərabi-nabınver(s.239);*

Məniyi-surətdə bulanlar biziz(ik),

Mərtəbəyi-ələmi-irfangör(s.239);

*Nə kimsəyə davət eyləriz (ik) nə kinəmiş vardır,
Bizim, sufi, məhəbbətlə dolu bir sinəmiş vardır(s.260);*

Belirtelim ki “Divan”dan alınmış bazı örnekler birkaç dilde (*Türkçe, Başkurtça, Tatarca, Çuvaşça ve b.*) -z unsurunun çoğulluk özelliğini belirten olguların (*göğüs – Türkçe; Gagauzca; köks – Azerbaycanca. ve b.*) ortaya çıkmasını bir daha kanıtlayan özelliklerindedir.

N.K.Dmitriyev “Başqırd dilinin dil bilgisi” eserinde koşaç kategorisinden konuşurken -z unsurunun çoğulluk belirtisinin eski eklerinden biri olduğunu göstermekte (6, 210).

Araştırmanın sonuçları Ruhi Bağdadi “Divan”ında dil bilgisi açısından tekil sayılan, fakat anlamca çoğulluk bildiren birkaç kelimelerin olduğunu ve bu kelimelerin nicelik itibarıyla çoğulluk bildirmesinde yüklemelerin de belli bir rolünün olduğunu kuşku götürmediğini ispatlamakta.

EDEBİYAT

1. Abdullayev K. Say. Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli dil bilgisisi. II hissə, Morfologiya, Bakı, 1986
2. Babayev A. Azərbaycan dilçiliyi tarixi. Bakı, 1996, s.194
3. Əlizadə A. Azərbaycan dilində Nicelik kategorisi. NDA, Bakı, 1966
4. Əlizadə A. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. 4 cildə, Bakı, 2007
5. Cavadov Ə. Say. Azərbaycan dilinin dil bilgisisi. Bakı, 1960
6. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. М-Л., 1948
7. Qırçaq M. Nicelik kavramının dildə ifadəsi. Bakı, 2000
8. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası, Bakı, 1962
9. Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dilinin dil bilgisisi. I hissə, Bakı, 1951

* * * * *

TÜRK DİLİNİN TARİHİ SÖZLÜKLERİNDEN “ESER SÖZLÜKLERİ” VE ALİ B. HACI OSMAN’IN *MİFTÂH-I GÜLİSTÂN* ADLI GÜLİSTAN SÖZLÜĞÜ

Mustafa ARSLAN*

ÖZET

Bildirimizin konusu “Ç.Köken Bilgisi 1.Yazı Dili, Söz varlığı, Köken Bilgisi” başlığı kapsamındadır.

Sözlükler bir dilin en temel eserleridir. Türk Dilinin tarihi seyri içerisinde her dönemde yazılmış farklı sözlüklerle karşılaşmak mümkündür. İslam Dini’nin kabulüyle birlikte Arapça ve Farsça ile olan kültürel münasebetlerimiz artması bu dillerin öğrenilmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle bu dillere ait belli başlı eserlerin okunup anlaşılması amacıyla çeşitli sözlükler yazılmıştır. Biz bu bildirimizde bu güne kadar üzerinde çok fazla durulmayan “**eser sözlükleri**” üzerinde durmaya ve bunların Türk Dili açısından önemine dikkat çekmeye çalışacağız.

Özellikle Fars Edebiyatıyla ilişkilerimizin artmaya başlaması ve Şeh-nâme, Mesnevî, Bostan, Gülistân gibi temel eserlerin medreselerimizde okutulması bu eserlerle ilgili sözlüklerin hazırlanmasını da bir ihtiyaç hâline getirmiştir. Bu sözlüklerdeki kelimelerinin belirli konulara ve kelime türlerine göre sınıflandırılması, bir kısmının sonunda Farsça dilbilgisi kurallarının yer aldığı bölümlerin bulunması asıl amacın Farsça öğretimi olduğunu açıklar mahiyettedir. Öğretim amaçlı hazırlanan bu sözlüklerin, muhtasar ve satır arası olarak düzenlenmesindeki gaye ise sözlüğün kolayca okunmasını temin etmek ve sözlükten istifadeyi pratik hâle getirmektir.

Bu bildiriye üzerinde duracağımız konu; XVIII. Yüzyılda **Ali bin Hacı Osman** tarafından hazırlanan ve “eser sözlüğü” olarak bilinen **Gülistân Sözlüğü**’dür. Bu sözlüğün *Miftâh-ı Gülistân, Lügat-i Gülistân, Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân*, vb. adlarla çeşitli kütüphanelerde nüshalarına rastlanmaktadır. Bu sözlük,

* Doç. Dr.,Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

adından da anlaşılacağı üzere Şeyh Sadî-i Şîrâzî (öl.691/1292)'nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Gülistân* adlı eserini anlamak ve Farsça öğretmek amacıyla yazılmış satır arası bir eser sözlüğüdür. Sözlükteki Türkçe karşılıkları verilen kelimelerde Arapça, Farsça ayrımı yapılmadan *Gülistân*'da geçen kelimeler esas alınmıştır. Eser üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. İlk defa bu bildiri ile tarafımızdan tanıtımı yapılacaktır.

Farklı dönemlerde hazırlanmış, bu tür eser sözlüklerinin tanıtılması ve bunlar üzerine yapılacak bilimsel çalışmalar, Türk Dili'nin tarihi seyirinin takibi ve kelime zenginliğinin ortaya çıkartılması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk Dili, sözlük, eser sözlüğü, Farsça-Türkçe sözlük, *Gülistân*, Ali b. Hacı Osman.

Giriş

Bilindiği üzere Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesi, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan'ın 1071 yılında Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Zaferi ile gerçekleşmiştir. 1075 yılında da Süleyman Şah tarafından Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu'da devletleşen Türkler Arapçayı ilim ve din dili, Farsçayı da edebiyat ve devlet dili olarak kullanmışlardır. Bu nedenle bu dönemlerden itibaren Arapça ve Farsça eğitim ve kültür hayatımızın bir parçası olmaya başlamıştır.

Bu dönemlere ait bazı eserlerin mukaddimelerinde Farsçanın Arapçaya tercih edildiği görülür. Moğol istilasının da etkisiyle tasavvufun Anadolu'da yaygınlaşması mutasavvıfların eserlerini Farsça yazması; yine halk için yazılan bazı risalelerin Farsça olması gibi sebeplerden ötürü Anadolu ehli için Farsçanın Arapçadan daha kolay anlaşılır bir dil olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fars dili ve edebiyatının Anadolu'da gittikçe yaygın bir hâl aldığı ve XIII. yüzyılda hem devlet dili, hem de bilim ve edebiyat dili olarak gelişip kuvvetlendiği görülmüştür.

Eser Sözlükleri:

Türk Dilinin tarihi seyri içerisinde her dönemde yazılmış farklı sözlüklerle karşılaşmak mümkündür. İslam Dini'nin kabulüyle birlikte Arapça ve Farsça ile olan kültürel münasebetlerimizin artması bu dillerin öğrenilmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle bu dillere ait belli başlı eserlerin okunup anlaşılması amacıyla çeşitli eser sözlükleri hazırlanmıştır. Sözlüğü hazırlanan eserler başta Mevlana'nın *Mesnevi*'si olmak üzere Fidevsi'nin *Şehnâme*'si, Sa'dî'nin *Bostan* ve *Gülistân*'ı, Molla Camî'nin *Baharistan*'ı gibi Fars Edebiyatının önde gelen eserleridir. Bunun yanında Doğu Türkçesi özelliği gösteren Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinin anlaşılması için de sözlükler tertip edilmiştir. ¹Sözlüğü hazırlanan bu eserlerde Arapça ve Farsça kelimelerin, ilmî ve tasavvufi ıstılahların, deyim ve edebi mazmunların, ayet ve hadislerin, kelim-ı kibarların izahının amaçlandığı görülmüştür. Ayrıca bu tür sözlüklerin bir diğer yönü eğitimidir. Tahsil çağına gelmiş çocukların Farsça öğrenmeleri de amaçlanmıştır.

Mesnevî: Mevlana'nın *Mesnevi*'sinde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin, ilmî ve tasavvufi ıstılahların, deyim ve edebi mazmunların, izahı amacıyla kaleme alınan çok sayıda *Mesnevî* sözlüğü bulunmaktadır. Bunlar arasında Şeyhî Abdülmecid-i Sivasî'nin *Mesnevî*'den derlediği Farsça basit ve birleşik fiillerin Türkçe karşılıklarını veren *Meyadinü'l-Fürsan* adlı eseri yanında diğer bazı *Mesnevî* sözlüklerini de sayabiliriz. Hatib Rüstem, Şahidî ve Şemsî bazı sözlük yazarları da Özellikle Mevlevîlerin ve Mevlevî ailelerin tahsil çağına gelmiş çocuklarının okumaları ve istifade etmeleri amacıyla sözlük yazmışlar ve eserlerinde yer alan kelimelerin bir kısmını *Mesnevî*'den derlemişlerdir. Hatib Rüstem, *Vesiletü'l-Makasid*'i Mevlevî ailelerin çocuklarına Farsça öğretmek amacıyla kaleme almış ve eserinde Farsçanın gramerini manzum olarak anlatmıştır (KAVASOĞLU PARLAK 20.s). Şahidî İbrahim Dede, Mevlevîlerin *Mesnevî*'ye karşı ilgi ve rağbetlerini artırmak, onları *Mesnevî* okumaya teşvik etmek amacıyla *Tuhfe-i Şahidî*'de nazmettiği bazı Farsça kelimeleri *Mesnevî*'den derlemiştir. Şemşî de

¹ Mustafa S. Kaçalın, *Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Lügatü'n-Nevâiyye ve'l-İştîhâdâtü'l-Çağatâ'iyye*, TDK Yay. Ankara 2011.

Tuhfe 'sinde Mevlevîleri memnun etmek onların hayır dualarını almak düşüncesiyle Mesnevî'den seçtiği ve dürr-i şehvar tabir ettiği Farsça kelimeler nazmetmiştir.

Şah-nâme: İranlı şair Firdevsî'nin Şah-nâme'side geçen izaha muhtaç Farsça kelimelerin, şahıs e yer adlarının ve anlaşılması güç beyitlerin açıklanması için kaleme alınmış bazı sözlükler bulunmaktadır. Bunların Başında Abdülkadir el-Bağdâdî'nin *Lügat-i Şah-nâme* (telifi 1069/1659) adlı eseri gelmektedir. Bu sözlüğün Türkiye kütüphanelerinde oldukça fazla yazma nüshası bulunmaktadır. Bağdâdî'nin eseri hakkında bilgi veren Y. Öz, bu sözlüğün bu alanda yazılmış tek eser olduğunu belirtmiştir (Öz, 294.s.). Eserin farklı nüshaları ile yapılan karşılaştırma neticesinde başka nüshalarının da olduğu tespit edilmiştir (Arslan, 585.s.). Sözlüğün kelime malzemesi, mukaddime verilen bilgilere göre *Şah-nâme*'de geçen şahıs, ülke ve yer adları ile bu manzum eserde ve diğer Farsça kitaplarda görülen Nadir Farsça kelimelerin derlenmesiyle oluşturulmuştur (Öz, 295.s.).

Bahâristân: İranlı âlim ve şair Abdurrahmân-ı Câmî'nin (öl.897/1492) Bahâristân adlı eserini anlamak ve bu eserle birlikte medreselerde Farsça öğretmek amacıyla kaleme alınmış bazı sözlükler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A.210 Numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde *Hâzâ Lügat-i ez-Bahâristân* (vr.237b-246a) adıyla kayıtlıdır. Eserin müellifi ve telif tarihi hakkında bir kayıt yoktur Eser sözlükleri arasında sayılan Lügat-i Bahâristân, içerik itibariyle Bahâristân'da geçen Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ihtiva etmesi yönüyle Arapça ve Farsça'dan Türkçeye satır arası bir sözlük olarak kabul edilmektedir. Bu sözlük içerisinde 770 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır (Arslan, 595.s.).

Bostân: Şeyh Sâdî-i Şîrâzî (öl.691/1292)'nin ünlü eseri olan ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan Bostân'ın da Gülistân gibi iyi anlaşılabilmesi için, ayrı sözlükleri hazırlanmıştır. Bunlardan bir tanesi Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A.210 Numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde *Lügat-i Bostân* (vr. 224b-237b) adıyla kayıtlıdır. Mecmua içerisinde "Hâzâ Lügat-i Bostân" başlığıyla yer alan bu eser, Farsça-Türkçe satır arası bir eser sözlüğüdür. Eserin mukaddime ve itmam kaydı yoktur. Müellifi ve telif tarihi belli değildir. Sözlükteki Türkçe karşılıkları verilen kelimeler Arapça, Farsça olduğuna bakılmaksızın Bostân'da geçtiği şekliyle esere alınmıştır. Buna göre sözlükte yaklaşık 700 kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Arslan, 596.s.).

Gülistân Sözlükleri

Gülistân Hakkında Bilgi: Gülistân, İranın ünlü şairi Şeyh Sadî-i Şîrâzî (öl.691/1292)'nin H. 656 (1258) yılında yazdığı İran edebiyatının tüm dünyada çokça bilinen ve değer gören eserlerinden biridir. Hemen hemen bütün dünya kütüphanelerinde yazma nüshalarına rastlanan Gülistân, doğuda ve batıda yaklaşık 200 defa kopyalanmıştır (Yazıcı, 38.s.). Temeli nesir eksenine oturtulan ve birbirini izleyen hikayelerle örüntülenen Gülistân'da hikayelerin aralarında ve sonlarında söylenen değişik ölçülere ve uyak örgülerine sahip beyit, dörtlük vb. manzum parçalar, eseri tekdüzelikten kurtararak edebi gücün yansıtılmasına, anlamın belirginleşmesine ve nesre, şiire özgü bir akıcılığın kazandırılmasına imkan tanımıştır. Özellikle belli ana başlıklarda toplanarak nesre özgü bir olay örgüsü ve kişi kadrosu eşliğinde aktarılan hikâyelerin tümünün manzum parçalarla sonlandırılması, kimi hikayelerin ise tamamen manzum olması bu tür bir eğiliminin ürünü olsa gerektir (Ergene, 634.s.). Sa'dî; yetiştiği ortam, aldığı eğitim vb. etkilerle biçimlenen ahlaki ve insani görüşlerine Gülistân'da yer vermiş ve eserinin kalıcı olacağını düşünmüştür. Gülistân, Arap edebiyatı nesrine özgü bir tarz olan "makame", tarzında yazılmıştır. Eser, ayrıca başarılı bir sehl-i mümteni örneğidir. Kolay ve basit görüldüğü hâlde söylenmesi ve taklit edilmesi zordur.

Gülistân, Türk toplumunda büyük ilgi görmüş ve 14. yüzyıldan başlayarak Türkçeye değişik hacimlerde çevirileri ve XVI. yüzyıldan itibaren de tümünün ya da yalnızca dibacesinin Türkçe, Arapça ve Farsça şerhleri yapılmıştır. Bununla birlikte eserin anlaşılabilmesi için özel sözlükler ve kılavuz kitaplar da hazırlanmıştır. Yazarı bilinmeyen Lügat-ı Gülistân-ı Sa'dî; Ali bin Hacı Osman'ın Miftah-ı Gülistân'ı, Ahmet Mazhar'ın Gülistân ve Lügat-ı Güldeste adlı eserleri bunlar

arasında sayılabilir. Gülistân'ın okullarda Farsça ders gereci olarak kullanıldığı, eserin bu amaçla kullanımını kolaylaştırmak için kimi eserler hazırlandığı da bilinmektedir.

Ali bin Hacı Osman: *Miftâh-ı Gülistân*

Bu bildiriye üzerinde duracağımız konu; XVIII. Yüzyılda **Ali bin Hacı Osman** tarafından hazırlanan ve “eser sözlüğü” olarak bilinen ***Gülistân Sözlüğü***’dür. Bu sözlüğün *Miftâh-ı Gülistân*, *Lügat-i Gülistân*, *Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân*, vb. adlarla çeşitli kütüphanelerde nüshalarına rastlanmaktadır. Bu sözlük, adından da anlaşılacağı üzere Sadî-i Şîrâzî’nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Gülistân* adlı eserini anlamak ve Farsça öğretmek amacıyla yazılmış satır arası bir eser sözlüğüdür. Sözlükteki Türkçe karşılıkları verilen kelimelerde Arapça, Farsça ayrımı yapılmadan Gülistân’da geçen kelimeler esas alınmıştır. Eser üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. İlk defa bu bildiri ile tarafımızdan tanıtımı yapılacaktır.

Ali b. Hacı Osman hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunamamıştır. Osmanlı müelliflerinde Sürûrî Mustafa Efendi’nin Gülistân şerhinden bahsedilirken satır arasında: “Farisîdân ulema-yı Osmaniyyeden Ali bin Hacı Osman isminde bir zat da Miftah-ı Gülistân ismiyle beş fasl üzere mürettep bir eser yazmıştır...1.âyât, 2.Ehadis, 3.Kelâm-ı Kibar, 4.Eş’ar-ı Arabiyye, 5. Lügat” (Mehmed Tahir 226.s) şeklinde kısa bilgi verilmiştir. Alib. Hacı Osman’ın XVIII. Yüzyılda yaşadığı ve eserini bu sırada yazdığı tahmin edilmektedir.

Miftâh-ı Gülistân: Gülistân’ın Türk toplumunda büyük ilgi gördüğünü ve eserin anlaşılabilmesi için özel sözlükler ve kılavuz kitaplar hazırlandığını yukarıda belirtmiştik. *Miftâh-ı Gülistân* bu Gülistân sözlükleri arasında derli toplu olup yazarı belli olan ve aynı zamanda en hacimli olanıdır. Bu nedenle bildirimizde bu eserin tanıtımı yapılacak ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında tespit edebildiğimiz ve nüshalarına ulaşabildiğimiz diğer Gülistân sözlükleri ile ilgili de bilgi verilecektir.

Miftâh-ı Gülistân’ın nüsha tavsifi: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi T.2783 numarada kayıtlıdır. Sırtı meşin, üzeri açık kahverengi deri kaplı, şirazesı dağmık, tamir görmüş bir cilt içerisinde, 205x140 (125x80)mm. Badında bir mecmuanın 1b-39b varakları arasındadır. 7 satır (anlamı verilen kelimeler her satırın altında), rik’a yazı, kelimeler ve ibareler siyah mürekkeple Türkçe karşılıklar satır aralarında kırmızı mürekkeple yazılmıştır.² Eserin zahriyesinde “Hâzâ Kitâb-ı Miftâh-ı Gülistân” ibaresi ile birlikte kütüphane mührü, temellük kayıtları, şahıs mührü ve bazı fevaid bulunmaktadır.

Miftâh-ı Gülistân “Hezârân Lügat-i Müşkilât” başlığıyla başlamakta hamdele ve salveleden sonra Türkçe bir mukaddimeyle devam etmektedir. Mukaddimenin başında müellif kendi adını ve bu eserin yazarı olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Bu sûretün muharriri ve bu lügatün mukarriri bende-i kasîrû’l-beyan Ali bin Hacî Osmân...(2a).” Devamında eserin yazılış sebebini “ihvân-ı safâ ve halvet-i vefâ” adlı mecliste dostlarının kendisine iltimasta bulunarak “nolaydı müşkilât-ı kitâb-ı Gülistân Türkî dilince olaydı her kim ki anı ayân ve beyân ider. Onun içindeki anlaşılmayan beyitleri ve kelimeleri açıklığa kavuştur ve biz mübtedîler ondan faydalanalım...(2b).” Şeklindeki dostlarının isteği üzere bu kitabı yazdığını ifade eder. Müellif eserini 5 bölübe ayırdığını, bölümlerin adlarını ve muhtevasını yine mukaddimedede şöyle anlatır:

“Kısm-ı evvel: Der takrîr-i kelâm-ı Şerîf-i Hudâ-yı Rahîm

Kısm-ı devum: Der takrîr-i ehâdîs-i lafz-ı Resû-i kerîm

Kısm-ı sevum: Der ta’bîr-i güftâr-ı hukemâ-yı gevher-nisâr

Kısm-ı çehârum: Der tezkîr-i ebyât-ı semer-âsâr

Kısm-ı pencum: Der takrîr-i lügat-i tâvûs-nigâr ki Kitâb-ı Gülistânda gelmişdür”(2b).

² Bu yazının hazırlanmasında eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinden elde edilen elektronik kopyasından yararlanılmıştır. Nüshanın tavsifinde Y. Öz’ün (Öz, 367.s) verdiği tavsif esas alınmıştır.

Eserin muhtevasını müellifin mukaddimede yaptığı bölümlemelerden de anlaşılacağı üzere şu şekilde açıklayabiliriz: Birinci bölümde Gülistân'da geçen yada işaret edilen ayetlerin satır arasında açıklamaları yapılmıştır. Ayetlerin tamamına yer verilmemiş Gülistân'da geçtiği biçimiyle alınmıştır. İkinci bölümde Gülistân'da geçen hadislerin Türkçe açıklamasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde kelâm-ı kibar ve veciz sözler açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Gülistân'da geçen anlaşılması güz bazı beyit ve manzumeleri açıklaması yapılmıştır. Beşinci bölümde Gülistân'da geçen izaha muhtaç Arapça ve Farsça kelimelerin satır arasında Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Bu bölüm eserin asıl bölümü olan sözlük kısmıdır ve yaklaşık 40 varaklık eserin 30 varakını (11a-39b) teşkil etmektedir. Bu bölümde yer alan kelimelerin önemli bir kısmı Arapçadır. Kelime maddeleri Gülistân'da geçtiği şekliyle yazılmıştır. Bu bölümde yaklaşık 2000 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır. Maddelerin tertibinde son harfler “bâb” ilk harfler de “fasıl” kabul edilmiştir. Fasıllar alfabetik sıraya göre dizilmiş; Fasıllarda yer alan kelimeler de ikinci ve diğer harflerine göre alfabetik olarak tertip edilmiştir.

Ali b. Hacı Osman'ın hazırlamış olduğu bu eser aslında bir sözlük olmakla birlikte aynı zamanda Gülistân'ın analitik bir incelemesi durumundadır. Bu yönü ile de diğer Gülistân sözlüklerinden ayrılmaktadır.

Gülistân'ın Türkiye kütüphanelerinde değişik adlarla farklı zamanlarda hazırlanmış farklı sözlüklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bunların bazıları üzerinde durulacaktır:

Lügat-i Gülistân: Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz.A.210 Numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde “Hâzâ Lügat-i Gülistân” başlığıyla yer alan bu eser, (vr.215a-224b) Farsça-Türkçe satır arası bir sözlüktür. Eserin mukaddime ve itmam kaydı yoktur. Müellifi ve telif tarihi belli değildir. Lügat-i Gülistân, adın da anlaşılacağı üzere Şeyh Sadî-i Şîrâzî'nin Gülistân adlı eserini anlamak ve Farsça öğretmek amacıyla yazılmış bir eser sözlüğüdür. Sözlükte, madde başı kelimelerin ilk harfleri esas alınarak alfabetik olarak 27 fasla ayrılmıştır. Sözlükteki Türkçe karşılıkları verilen kelimelerde Arapça, Farsça ayrımı yapılmadan Gülistân'da geçen kelimeler esas alınmıştır. Buna göre sözlükte yaklaşık 900 kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Bu konuda yazılmış benzer eserler üzerinde yaptığımız araştırmada sözlüğün değişik kütüphanelerde aynı ve ya benzer adlarla kayıtlı çeşitli nüshalarına rastlamak mümkündür

Sözlüğün elimizdeki nüshası ile DTCF Ktp. İ. Saib II/1438'de kayıtlı nüshası karşılaştırılmış ve elimizdeki nüshanın eksik olduğu görülmüştür. TDK Ktp.Yz.A.530/2 numarada kayıtlı, Ali b. Hacı Osman tarafından telif edilmiş Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân (TDK 1999, 191), ile yaptığımız karşılaştırmada ise her ikisinin farklı eserler olduğu görülmüştür. Eser, kataloglama çalışmaları sırasında fark edilmemiş, bu nedenle katalog ve kütüphane kayıtlarına geçmemiştir (Arslan 595.s.).

Lügat-i Gülistân-ı Sa'dî: Müellifi bilinmeyen bu sözlük, muhtemelen XVII/XVIII. yüzyıllarda telif edilmiş olup, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi İ.Saib II, 1438 numarada kayıtlı bir mecmuanın 1b-19a varakları arasında kayıtlıdır. Mecmua içerisinde “Hâzâ Lügat-i Gülistân-ı Sa'dî” adıyla yer alan eser, yanlışlıkla “Cifr el-İmam Ali” adıyla kaydedilmiştir. Bu Gülistân sözlüğü, 4 bâb ve 27 fasıldan meydana gelmiştir. Birinci bâbta Gülistân'da geçen 340 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılıkları ile bölüm sonunda Gülistân'da zikredilen ya da telmih yapılan ayetlere yer verilmiştir. İkinci bâbta yine hadislere, üçüncü bâbta muhtelif kelime ve ibarelere dördüncü bâbta Arapça Farsça beyitlere yer verilerek bunların Türkçe tercümeleri yazılmıştır (Öz, 368.s.).

Müşkilât-ı Gülistân: İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt 5568 numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 85b-98a varakları arasında kayıtlı olan bu sözlük 1001/1593 yılında tamamlanmıştır. Müellifi belli değildir. Gülistân'da geçen Arapça ve Farsça kelimeler metne göre tertip edilmiştir. Sözlükte yer alan maddeler sekiz bâb'a (üçüncü bâb eksiktir) ayrılmıştır. Bu risale 1000 civarında kelime maddesi ihtiva etmektedir. Kelimeler metinde geçtiği şekilde kaydedilmiş bilhassa Arapça kelimeler harekelenmiştir (Öz, 1996, 272).

Farklı kütüphanelerde kayıtlı bazı Gülistân sözlüklerinin künyeleri şöyledir:

Lügat-i Gülistân: Ankara Milli Kütüphane A. Ötüken 2616/2;

Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân: (Müellifi: Ali b. Hacı Osman), TDK Kütüphanesi, Yz.A. 530/2 (TDK 1999, 191 (Öz, 366.s));

Kitâb-ı Lügat-i Gülistân: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed 2754 (Öz, 269.s).

Sonuç:

Bu bildiride eser sözlüklerine dikkat çekilmiş ve bu konuda daha derli toplu çalışmaların yapılmasının gerekliliği ortaya konulmuştur. Örnek olması bakımından eser sözlüklerinden Ali b. Hacı Osman'ın *Miftâh-ı Gülistân* adlı Gülistân sözlüğü tanıtılmış ve genel değerlendirilmesi yapılmıştır. Bunun yanında tespit edebildiğimiz ve nüshalarına ulaşabildiğimiz diğer Gülistân sözlükleri ile ilgili de bilgi verilmiştir. *Miftâh-ı Gülistân*, Gülistân sözlükleri arasında derli toplu olup yazarı belli olan ve aynı zamanda en hacimli olanıdır. Eser ilk defa tarafımızdan tanıtılmış olup bu bildiri ile bilim camiasına sunulmuştur. Ali b. Hacı Osman'ın hazırlamış olduğu bu eser, aslında bir sözlük olmakla birlikte Gülistân'daki ayetleri, hadisleri, veciz sözleri izaha muhtac beyitleri ayrı ayrı başlık altında toplayıp bunların Türkçe karşılıklarını vermesi yönü ile aynı zamanda Gülistân'ın analitik bir incelemesi durumundadır. Bu yönü ile de diğer Gülistân sözlüklerinden ayrılmaktadır. Farklı dönemlerde hazırlanmış, bu tür eser sözlüklerinin tanıtılması ve bunlar üzerine yapılacak bilimsel çalışmaların artması, Türk Dili'nin tarihi seyrinin takibi ve kelime zenginliğinin ortaya çıkartılması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Ali b. Hacı Osman, *Miftâh-ı Gülistân*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi T.2783

Ali b. Hacı Osman, *Lügat-i Müşkilat-ı Gülistân*, TDK Kütüphanesi, Yz.A. 530/2.

ARSLAN, Mustafa (2013) "TDK Kütüphanesi Yz. A. 210 Numarada Kayıtlı Lügat Mecmuası Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1 Winter, 579-600.s.

Bursalı Mehmed Tahir (1333) *Osmanlı Müellifleri*, c.II, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

İLAYDIN, Hikmet (1991), *Gülistân Sa'dî*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 2119, Şark-İsHim Klasikleri: 35, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarayı Gülistân Tercümesi*, TDK Yay.: 544, Ankara.

KAVASOĞLU PARLAK, Esra (2017) *Hatîb Rüstem El-Mevlevî'nin "Vesîletü'l-Makâsîd İlä Ahseni'lmerâsîd Fi Lügati'l-Fürs" Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.

Kaçalin, Mustafa S. (2011) *Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, *El-Lügatü'n-Nevâiyye ve'l-İstişâdâtü'l Çağatâ'iyye*, TDK Yay. Ankara.

OLGUN, İbrahim (1978), "Türkçe Sadi ve Hafız çevirileri", *Türk Dili Dergisi* Çeviri Sorunları Özel Sayısı, C. XXXVIII, TDK Yay., 117-126.s. Ankara.

ÖZ, Yusuf (1996) *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TDK Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, (Haz. CUNBUR, Müjgan ve Diğerleri 1999). Ankara: TDK Yay.

YAZICI, Tahsin (1996), "Gülistân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*; c. 14, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 240-241.s., İstanbul.

MECÂLİSÜ'N- NEFÂYİS'TE TÜRKÇE YAZAN ŞAİRLER VE ŞİİRLERİ ÜZERİNE YAPILAN DEĞERLENDİRMELER

Nihal YAVUZ*

Tezkireler, biyografik eserler oluşuyla birlikte dönemlerinin sosyal öğelerini içermeleri yönünden kültürel, seçme şiirlerin yer alması yönüyle antolojik ve şiir üzerine yapılan görüşler ile poetik özelliğe sahiptir. Türk edebiyatının ilk tezkire örneği olarak Çağatay sahasında yazılan Mecâlisü'n-Nefâyis, bu bağlamda Türk edebiyatında tezkireler üzerinden yapılan şiir eleştirisinin de ilk örneğidir. Eserin, özellikle Farsça eser yazmanın revaçta olduğu dönemde, Türkçeye değer veren ve Türkçenin değerini teslim eden Ali Şîr Nevâî tarafından yazılmış olması, Türkçenin şiir dili olarak değerlendirilmesi açısından dikkate değerdir. Türk Dili ve Edebiyatının oluşumunda ve kendinden sonraki dönemlere rehber olacak başyapıtlar yazan Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis'inde yer alan şairlerin büyük bölümünü Farsça yazan şairler oluşturmakta; kırk civarında Türkçe yazan şair bulunmaktadır.

Edebî tenkit bağlamında öneme haiz olan tezkireler, şiir, söz, şair gibi yazan ve yazılana dair eleştiriler içerir. Bu bağlamda, Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis adlı tezkiresinde yer alan Türkçe yazan şairler ve Türkçe şiirleri üzerine yapılan değerlendirmeler ele alınacaktır. Böylece, Türkçenin edebiyat dili olup olmayacağı tartışıldığı bir dönemde Nevâî'nin Türkçe üzerine getirdiği yorumlardan yola çıkılarak, Türkçe şiirlerin değeri üzerinde durulacaktır.

GİRİŞ

Edebî eserler üzerinde değerlendirme yapma, eleştirme (Parlatır: 2014: 1688) anlamına gelen tenkit, ilk olarak Aristo'nun Poetika ve Retorik eserlerinde karşımıza çıkar. Eski Yunan'da edebî eleştiri edebiyata insanları ahlâkî erdemlere yönlendirme görevi veriyor ve eserler bu ölçüye göre değerlendiriliyordu (Er, 2011: 458). Arap edebiyatında edebî eserleri değerlendirme, Cahiliye döneminde edebî faaliyetlerin özellikle şiir üzerinde yoğunlaşması ve Ukaz panayırlarında hakemlerin en iyi şiirleri seçmesiyle başlar. Cahiliye ve Emevî dönemlerinden sonra Abbasîler döneminde Kur'an-ı Kerim'in üstün bir dile sahip olduğunu anlatmak ve açıklamak için belâgat ilmi ortaya çıkmış, bu ilimle birlikte tenkit faaliyetleri ilerlemiştir. Halil bin Ahmed (ö. 786), Câhiz (ö.868), İbnü'l-Mutez (ö.908), Kudeme B. Câfer (ö.948), Abdülkahir Cürçânî (ö.1078/1079), İbn Haldun (ö.1045) ve Fârâbî (öl.895) gibi usta münekkitler yetişmiş ve edebiyat eleştiri üzerine çalışmalar yapmıştır. Fars edebiyatında, Arap edebiyatının etkisi ile gelişen tenkit, Türk edebiyatında Fransızca kritik karşılığı olarak Servet-i Fünûn döneminden itibaren görülmeye başlanmıştır. Tanzimat'tan önce sistemli bir tenkit anlayışından söz etmek mümkün değildir (Er, 2011:462). Ancak Klasik Türk edebiyatında tezkireler, divan dibaceleri, sebab-i telif, nazire mecmuaları ve mahlas beyitlerinde iyi bir şairin ve güzel bir şiirin özelliklerine değinilmiştir.

Tezkireler biyografik eserler olup, şairlerin doğum, ölüm, doğdukları ve buldukları yer, aile, şiire başlaması gibi bilgiler verir. Bu bilgilerin yanı sıra şairlerin şiirlerinden örnekler verilir ve şairin sanatı hakkında değerlendirmeler yapılır. Bu noktada tezkireler edebiyat eleştirisi açısından önem kazanır. *Edebiyatımızın İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişen (ve bugün bizim için klasik olan) dönemi de, gayet tabii olarak, kendisine özgü şekil, anlayış ve amaçlara sahip bir araştırma, eleştirme faaliyetine konu ve sahne olmuştur. Edebiyatımızın bu döneminin araştırma ve eleştirisini içeren çeşitli faaliyet ve eserler vardır. Anca bunlardan hiçbiri, şair tezkireleri veya şairler tezkiresi adıyla anılan eserler dizisi kadar bu faaliyeti içermeye, (hatta temsil etme) durumuna sahip değildir (Tolasa, 2002: IX).*

Bu durumda, tezkire yazarları münekkit/eleştirmen kimliğine sahiptir. *İster öznel, isterse nesnel olsun eleştirmen belli ölçütler dahilinde eleştiri faaliyetini yürütmektedir (Tökel, 2003:23). Çok yönlü bir âlim olan Ali Şîr Nevâî'nin Çağatay sahasında yazdığı ve Türk edebiyatının ilk tezkire örneği olan Mecâlisü'n-nefâyis, Türk edebiyatında eleştiri açısından önemlidir. Özellikle, İslam*

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, e-posta: nihal@baskent.edu.tr

medeniyeti ile oluşan Arap-Fars edebiyatı ile Türk edebiyatı arasında-bu edebiyatlara vakıf olan Alî Şîr Nevâî'nin Türkçe olarak eserini yazması ve bu üç dilin kültür ve medeniyetini sentezlemesi açısından- bir köprü gibidir. Türk edebiyatının şiir yazma, başka bir ifadeyle yaratma sürecini, şiirin ve şairin özelliklerini üzerine değerlendirilme yapılan ilk tezkiredir. *Farsça'nın resmî dil olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı ve Türk aydınlarının Farsça yazmağa özendikleri bir devirde Nevâyî'nin Türkçe'ye önem verip Türkçe yazmayı teşvik etmesi ve eserleriyle Türkçe ile yüksek bir edebiyat yaratılabileceğini göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Şair ve edip sıfatıyla Ali Şîr, o zamanki Türk münevverlerinin hayran oldukları İran edebiyatını benimseyip Türk ruhuna uygun bir şekle sokarak Türkçeyi yüksek bir sanat dili hâline getirmek ve münevver Türkün ruhunu yükseltmek, Türkçe yüksek sanat eserleri yaratmak gayesi gütmüştür.* (Eraslan, 2015: XXII).

Fakirden başka kimse onun şiiri hakkında söz söylemezdi (Eraslan, 2015: 380).; Mirzâ Big her ne kadar diline bu tür beyitler sıkça gelir idiyse de, endişe edip bir yere kaydetmezdi. Bu matlasını fakir tamamlayıp onun yadigârı olan divanına dâhil ettim (Eraslan, 2015: 389.; Fakir okuyunca uygun gelmedi. Kafiyesini güzel düşürmemişti. Güzel kafiyenin şu olduğunu bildirdim ve onu kullanmasını söyledim (Eraslan, 2015: 571). cümlelerinde Nevâî'nin sahip olduğu edebî zevk ve eleştirmen yönü karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Nevâî'nin tezkirede Türkçe yazan şairler ve şiirlerine dair yaptığı değerlendirmeler “biyografik bilgi ve değerlendirmeler” ve “edebî kişilikle ilgili bilgi ve değerlendirmeler” olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Köroğlu (2002), tezkirede yer alan Türk edip ve şairleri konu alan yüksek lisan tezinde Türkçe yazan edip ve şairlerin biyografilerini ele almıştır. Biz bu çalışmada, eseri edebî tenkit açısından ele alacağız.

BİYOĞRAFİK BİLGİ VE DEĞERLENDİRMELER

A. ŞAİRİN KİMLİĞİ

İsim, unvan, Lakap: Tezkirelerde, şairlerin isim, mahlas ve lakap bilgileri verilir. Mecâlisü'n-nefâyis'de mahlas/lakaplarıyla zikredilen şairler; Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'îmî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Lutfî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Atayî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Emir Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Âsafî, Mevlânâ Şevkî, Mevlânâ Mecnûnî, Mevlânâ Gedâyî, Şîrim, Sâkî'dir.

İsimleriyle zikir edilen şairler Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Bilâl, Mîr Sa'îd (Kâbilî), Muhammed Alî (Garîbî), Mirzâ Big, Seyyid Hasan-i Erdeşîr, Mevlânâ Ziyâ, İbrahîm-i Muhammed Halîl, Ebû Bekr Mîrzâ, Sultân İskender Şîrâzî, Halîl Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Feridûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Sultân Alî Mîrzâ, Hüseyin Baykara'dır.

Şairin doğduğu, bulunduğu ve yerleştiği mekânlar: Harîmî Kalender, Semerkand; Mevlânâ Tarhanî, Endhûd; Dervîş Nâzükî, Horâsân; Mevlânâ Lutfî, Dih-kenâr; Mevlânâ Atayî, Belh; Mevlânâ Mukîmî, Herî; Mevlana Kemâlî, Belh;. Mevlânâ Sekkâkî, Mâverâü'n-nehr; Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Semerkandlıdır ve Semerkand'ın ileri gelenlerindedir. Emir Şeyhim Süheylî, Horasan; Mevlânâ Şevkî, Çiçektü; Mevlânâ Ziyâ, Tebrîz; Mevlânâ Mecnûnî, Belh; Şîrim, Horâsân; Sultân Alî Mîrzâ, Semerkand'da saltanat tahtındadır.

Mevlânâ Emîrî' Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'îmî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Latîfî, Mîr Sa'îd, Muhammed Alî, Mirzâ Big, Mevlânâ Âsafî, İbrahîm-i Muhammed Halîl, Ebû Bekr Mîrzâ, Sultân İskender Şîrâzî, Halîl Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Feridûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Hüseyin Baykara'nın doğduğu yer verilmemiştir.

Zaman: Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'îmî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Atayî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Mîr Sa'îd, Muhammed Alî, Mirzâ Big, Seyyid Hasan-i Erdeşîr, Emir Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Âsafî,

Mevlânâ Şevkî, Mevlânâ Ziyâ, Mevlânâ Mecnûnî, Şirim, İbrahim-i Muhammed Halil, Ebû Bekr Mîrzâ, Sultân İskender Şîrâzî, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Sultân Alî Mîrzâ ve hüseyin Baykara ile ilgili bir zaman bilgisi verilmemiştir.

Eserde Türkçe yazan şairler içinde Mevlânâ Lutfî'nin yaş bilgisi verilmiştir. Tezkirede yer alan bu bilgiye göre şair doksan dokuz yıl yaşamıştır. Mevlânâ Gedâyî ise doksan yaşını aşmıştır.

Aile, soy ve akrabalık: Mevlânâ Emîrî için *Türk asıllı idi. (Eraslan, 2015:334)*, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan için *Türktür. (Eraslan, 2015:338)*; Mevlânâ Na'imî, Mevlânâ Kutbî'nin akrabası olduğu bilgisi verilir. Dervîş Nâzükî'nin babası Meşhed hükümetinin kurucusudur. Mevlânâ Atayî'nin babası İsmail Ata'dır. Mîr Sa'id, Ali Şîr Nevâî'nin dayısı ve Muhammed Ali'nin kardeşidir. Muhammed Alî, Ali Şîr Nevâî'nin dayısı ve Mîr Sa'id'in küçük kardeşidir. Seyyid Hasan-i Erdeşîr akrabalık olmamasına rağmen Mîrza Big'in evladı, Alî Şîr Nevâî'nin atası gibidir.

Mevlânâ Kutbî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Mevlânâ Lutfî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Mîrzâ Big, Emir Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Şevkî, Mevlânâ Ziyâ ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Mevlânâ Âsafî'nin babası *Zamanın padişahının vezirlerine mühürdârdı (Eraslan, 2015: 397)*. İbrahim-i Muhammed Halil, *Uzun yıllar Nîmrûz mülkünden Gaznî'ye kadar ülkelere hükümet eden Halil Muhammed'in oğludur (Eraslan, 2015: 493)*. Sâkî'nin babası Ca'fer Bahşî'dir.

Soy ve akrabalık açısından altıncı meclisi oluşturan şair sultanlar ve evlatlarından oluşur. Bunlardan Türkçe şiir yazan ilk isim torun olan Ebû Bekr Mîrzâ'dır. Sultân İskender Şîrâzî, Halil Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Sultân Alî Mîrzâ

Evlilik ve çocuk durumu: Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'imî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Lutfî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Atayî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Mîr Sa'id, Muhammed Alî, Mîrzâ Big, Seyyid Hasan-i Erdeşîr, Emir Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Âsafî, Mevlânâ Şevkî, Mevlânâ Ziyâ, Mevlânâ Mecnûnî, Mevlânâ Gedâyî, Şirim, İbrahim-i Muhammed Halil, Sâkî, Ebû Bekr Mîrzâ, Sultân İskender Şîrâzî, Halil Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Sultân Alî Mîrzâ ve Hüseyin Baykara ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Şairin son durumu ve ölümü: Mevlânâ Emîrî'nin kabri Bedahşan tarafında Erheng-sarây'dadır. Mevlânâ Na'imî'nin öldüğü yer ve kabrinin yeri hakkında bilgi verilmezken, Hüseyin Baykara'nın yanından ayrıldıktan sonra hayatının son dönemlerini başıboş bir şekilde yaşadığı ve bu şekilde vefat ettiği belirtilmektedir. Harîmî Kalender'in kabri doğduğu yer olan Semerkand'dadır. Mevlânâ Tarhanî'nin kabri Endhûd'dadır. Dervîş Nâzükî'nin kabri Meşhed'dedir. Mevlânâ Lutfî, ömrünün son demine kadar şiir söylemiştir. Hatta *Ölüm hâlinde söyleyip de bitiremediği bir gazelin matlainı Hazret-i Mahdûmî nüren'in tamamlayıp kendi divanına dahil etmesini vasiyet kıldı (Eraslan, 2015: 382)*.

Mevlânâ Yakînî, ömrünün son zamanlarını tövbe ederek geçirmiştir. Kabri ise Dere-i dübirâderân'dadır. Mevlânâ Atayî'nin kabri Belh'tedir. Mevlânâ Mukîmî'nin kabri Herî'dedir. Mevlana Kemâlî'nin kabri Kûh-ı sâf'tadır. Mevlânâ Latîfî küçük yaşta vefat etmiştir. Kabrinin nerede olduğu belli değildir. Mevlânâ Sekkâkî'nin kabri Semerkand taraflarındadır. Mevlânâ Hâcî-i Soğdî'nin kabri Semerkand'dadır.

Mîr Sa'id, *Sultan Ebû Sa'id Mîrzâ elinde Serhas kalesinde şehit oldu. Kabri şehirdedir (Eraslan, 2015: 387)*. Muhammed Alî'yi *Sultân-ı Sâhib-kıran hizmetinde gurbeti seçip Semerkand'da kaldığında ağabeyinin katili onu da şehitlik mertebesine erıştirdi. Kabri belli değildir (Eraslan, 2015:388)*. Mîrzâ Big için kullanılan *Yazık, yüz bin yazık, eyvah, yüz bin eyvah ki hayat*

çeşmesinden susuzluğunu gidermedi ve ömrü fidanından meyve yiyemedi (Eraslan, 2015: 389). İfadesinden genç yaşta vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şairin kabri Semerkand'dadır.

Ömrünü maneviyat yönünde harcayan Seyyid Hasan-i Erdeşîr'in Meyân-i dü-cûy'da Gâzurgâh yolunda kendi atasının yanından Azizler haziresine nakledilmiştir.

B. SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DURUM VE İLİŞKİLER

Öğrenim ve yetiştirme: Mevlânâ Emîrî hakkında bilgi verilmemiştir. Fakat *Farçada Şeyh Kemâl'i derinlemesine incelemiştir* (Eraslan, 2015:334). ifadesinden şairin iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan için kullanılan *İlimle meşgul olup bir miktar elde etmiştir* (Eraslan, 2015:338). ifadesinden şairin eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Mevlânâ Şevkî için *Dimağında hafiflik arız olup öğrenmesine engel teşkil etti* (Eraslan, 2015: 404). değerlendirmesi yapılır.

İlmî seviye: Mevlânâ Emîrî hakkında doğrudan bir bilgi verilmemiştir. Fakat, *Farça'da Şeyh Kemâl'i derinlemesine incelemiştir* (Eraslan, 2015: 334) ifadesinden şairin, başka bir şairi inceleyecek bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan için kullanılan *ilimle meşgul olup bir miktar elde etmiştir* (Eraslan, 2015:338) ifadesinden şairin, orta derecede ilim sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Harîmî Kalender'in ilim öğrenmeye istekli olduğu ifade edilmiştir. Mevlânâ Lutfî, *gençliğinde zahîrî ilimleri tamamladıktan sonra Mevlâna Şihâbu'd-din-i Hıyâbânî huzurunda sûfilik sülûku almıştır* (Eraslan, 2015: 382). Mevlânâ Mukîmî, *sûfiyye ıstılahatına bu taifeye uygun şekilde vâkıfı* (Eraslan, 2015: 384). Muhammed Alî musiki, hat ilmine vâkıf, pek çok sazı çalar ve güzel sese sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı Hüseyin Baykara ona daha fazla iltifat ve inayet ettiği belirtilmiştir. Seyyid Hasan-i Erdeşîr, zahîrî ilimleri öğrenmiştir. Dervişliğe yönelmesi sonucunda Sultanların onu yetiştirmesine müsaade etmemiş; Hüseyin Baykara'nın gönül alıcı ricası ile ikna olmuş ve iyice yetiştirilmiştir.

Meslek, mevki ve geçim durumu: Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Harîmî Kalender, Mevlânâ Mukîmî, Mevlâna Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Muhammed Alî, Şîrim, İbrahîm-i Muhammed Halîl'in meslekî bilgileri verilmemiştir.

Mevlânâ Kutbî, Sultan Mes'ud Mîrzâ'nın mülazimi idi. Mevlânâ Na'îmî, Hüseyin Baykara'nın vezirliğini yapmıştır. Mevlânâ Tarhanî sipahidir. Dervîş Nâzükî önce sipahidir, fakat daha sonra bu mesleği terk edip dervîş olmuştur. Meşhed'de inzivaya çekilen şairin bu durumunu Nevâî, *ihtiyacını karşılayacak kadar bir şeyleri vardı, ne güzel bir devlete sahipti* (Eraslan, 2015:374) cümleleriyle över.

Emir Şeyhim Süheylî, önce Sultan Ebu Sa'îd Mîrzâ hizmetinde mülazım, sonra Hüseyin Baykara'nın yanında üstün görev ve mertebelerde görev almıştır. Fakir bir kişi olan Mevlânâ Mecnûnî *arada kâtiplik de yaparak geçimini sağlardı* (Eraslan, 2015: 431). Sâkî, çok iyi bir sipahidir. Halîl Sultân, Timur Han'dan sonra Semerkand tahtına oturmuştur. Sultân Ahmed Mîrzâ, Horasan tahtında hükümdarlık yapmıştır.

C. KİŞİLİK YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Zihin, zekâ, düşünce gücü ve özellikleri: Nevâî'nin nadir olarak bahsettiği özelliklerden biridir. Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Harîmî, Mevlânâ Tarhanî Kalender, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Atayî, Mevlâna Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî Sâkî, Ebû Bekr Mîrzâ, Halîl Sultân hakkında bilgi verilmemiştir.

Mîrzâ Big'in zihni hakkında değerlendirme yapan Nevâî, *zihni dikkat ve mana itibariyle zengindi* (Eraslan, 2015:389) der.

Nevâî, *küçük yaşından beri yaradılışının eserleri ve zihninin belirtileri açıkça görülür* (Eraslan, 2015: 394) diyerek Emir Şeyhim Süheylî'nin zekâsını över. Nevâî, Mevlânâ Âsafî'nin hafızanın kuvvetli olduğunu fakat bunu iyi bir iş için kullanmadığını söyler. Seyyid Ahmed Mîrzâ, *dürüst*

tabiatlı ve berrak zihinli kişi idi (Eraslan, 2015: 518). Nevâî, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ'yı 'zihin saflığında eşsiz'; Şâh Garîb Mîrzâ'yı 'mutasarrıf zihinli'; Sultân Mes'ûd Mîrzâ'yı 'aydınlık zihinli' olarak tanımlar.

Mizaç ve ahlak: Mevlânâ Kutbî, *şuh tabiatlı kişiydi (Eraslan, 2015: 339); Mevlânâ Na'imî'nin fena tabiatlı değildi. Kabiliyetli, doğru ve samimi (Eraslan, 2015:339) bir insan olduğu belirtilmiştir. Mevlânâ Atayî mizaç olarak derviş, iyi huylu, güler yüzlü bir kişiydi (Eraslan, 2015:383) şeklinde nitelendirilmiştir. Mevlânâ Bilâl, mizaç olarak samimidir ve bu özelliğinden dolayı Sultan Muhammed Baysungur ona iltifat etmiş ve onu yetiştirmiştir.*

Mevlânâ Yakînî'nin, mizaç olarak sert bir kişi oldu belirtilmektedir. Ölümüne yakın edebe aykırı sözlerinden dolayı tövbekâr olmuştur. Mevlânâ Mukîmî ise *derviş mizaçlı (Eraslan, 2015: 384) olarak tanımlanır. Mîr Sa'îd için Nevâî, güzel huyu vardı (Eraslan, 2015: 387) şeklinde değerlendirme yapar.*

Muhammed Alî, *hoş sözlü, hoş yaradılışlı ve dertli bir gençti (Eraslan, 2015: 387). Mîrzâ Big, huy ve anlayış açısından Horasan ve Semerkand'da çok sevilen biridir. Nevâî, Seyyid Hasan-i Erdeşîr'i zengin fakir bütün Türkler arasında ondan kusursuz bir kişi görmediğini belirtir.*

Emir Şeyhim Süheylî, yumuşak ahlaklıdır. Hüseyin Baykara'nın hizmetinde yüksek görevlerde hiçbir uygunsuz harekette bulunmamış, güvenilir ve ahlaklı bir kişidir. Mevlânâ Âsafî için tabiatı ve hafızası kuvvetli olmasına rağmen *yetimler gibi davranarak, kibirlenerek, kafasına estiği gibi hareket ederek ve süslenerek vaktini boşa harcardı (Eraslan, 2015: 397) diyen Nevâî, garip sıfatlarının çok olduğunu, nasihat dinlemediğini ve bu yüzden perişan hâldedir der.*

Mevlânâ Şevkî, *makbul ve yumuşak huylu bir gençtir (Eraslan, 2015: 404). Mevlânâ Ziyâ, gönül dostu, tatlı edalı ve makbul kişidir (Eraslan, 2015: 405).*

Şîrim, ahlak bakımından *sağlam karakterli ve dürüst huylu gençtir (Eraslan, 2015: 491. şeklinde değerlendirilir. Tabiat olarak babası Halîl Muhammed'e benzeyen İbrahim-i Muhammed Halîl yumuşak tabiatlı, edepli ve hürmetkâr bir gençti (Eraslan, 2015: 493). Tasavvufî eserlerden Leme'ât ve Gülşen-i Râz'ı çokça okuyan Babur Mîrzâ derviş mizaçlı, dünyaya değer vermez ve cömert ahlâklı kişi idi. Himmeti yanında altın veya gümüşün taş ve toprak kadar değeri yok idi (Eraslan, 2015: 517). Sultân Ahmed Mîrzâ, güzel ahlâklı, iyi tabiatlı, derviş mizaçlı ve insan evlâdı kişidir (Eraslan, 2015: 519). Aynı zamanda hüküm sürdüğü sürece kimsenin ondan şikâyetçi olmaması, onun adaletli bir hükümdar olduğunu gösterir. Mizaç ve ahlakı uzun uzun övülen Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ için 'cömert, hakkaniyetli, gönül okşayıcı, vefalı, dikkatli ve nazik' sıfatları kullanılmıştır. Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, *zâtı hürmete lâyık ve vakarlı, huyu edep ve hürmet uyandırıcıdır (Eraslan, 2015: 522). Sultân Mes'ûd Mîrzâ ise 'temiz hasletli, vefalı, cömert, derviş' biridir.**

Nevâî, eserin son meclisini ayırdığı isim olan Hüseyin Baykara'yı 'cömert, cesur, gayretli, adil' olarak tanımlar.

D. FİZİKSEL DURUM VE GÖRÜNÜM

Genel görünüm: Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'imî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Atayî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Mîr Sa'îd, Muhammed Alî, Mîrzâ Big, Seyyid Hasan-i Erdeşîr, Emir Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Âsafî, Mevlânâ Şevkî, Şîrim, İbrahim-i Muhammed Halîl, Sâkî, Ebû Bekr Mîrzâ, Sultân İskender Şîrâzî, Halîl Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Hüseyin Baykara hakkında bilgi verilmemiştir.

Türkçe yazar şairler içinde genel görünümü ilgili bilgi verilen tek şair Mevlânâ Ziyâ'dır. *Küçük cüsseli olduğu için dostların neşelenmesine sebep olur (Eraslan, 2015: 405). Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ 'yüzü güzel ve tavırları güzel' olarak betimlenir.*

Giyim kuşam: Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'îmî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzûkî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Atayî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Mîr Sa'îd, Muhammed Alî, Mîrzâ Big, Seyyid Hasan-i Erdeşîr, Emir Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Âsafî, Mevlânâ Şevkî, Şîrim, İbrahim-i Muhammed Halîl, Sâkî, Ebû Bekr Mîrzâ, Sultân İskender Şîrâzî, Halîl Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ ve Hüseyin Baykara hakkında giyim-kuşamla ilgili bilgi verilmemiştir.

EDEBÎ KİŞİLİKLE İLGİLİ BİLGİ VE DEĞERLENDİRMELER

A. YARATILIŞ BAKIMINDAN ŞAİR

Yaratılışla ilgili kullanılan kelime ve tabirler: Tezkirede, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan için kullanılan *tabiatı güzel olduğu için şiir söylemeye meşgul oldu* (Eraslan, 2015: 338) ifadesinden, şairin doğuştan şiir yazma yeteneğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ Na'îmî için *Türkçe nazma yaratılışı yatkındı* (Eraslan, 2015: 339) değerlendirilmesi yapılmıştır. Mevlânâ Latîfî'nin tabiatı 'şen' olarak tanımlanır. Şairin tabiatındaki bu şenlik şiirlerine de sirayet eder.

Semer kand halkının inandığı ve övdüğü Mevlânâ Sekkâkî'nin tabiatı hakkında başkalarından bilgi edinen Nevâî, şairin övüldüğü kadar olmadığını anlamıştır. Hatta Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Lutfî'nin şiirlerini kendisine maletmiştir. Tezkirede yer alan beyit için 'ona isnat ederler' ifadesi şairin şiirlerin kendine ait olmadığına dair şüphelerin varlığına işaret etmektedir.

Mevlânâ Hâcî-i Soğdî'nin tabiatı hakkında Nevâî'nin değerlendirmesi *her ne kadar tabiatından garip şeyler meydana gelse de, bu beytinde hayli söz güzelliği ve çeşni bulunur* (Eraslan, 2015: 385) şeklindedir. Elif ile değneği ayıramamak sözünü şiirinde 'güzelce ifade ettiği' için Nevâî şairi takdir etmiştir.

Mîrzâ Big, zihni dikkat ve anlam itibarıyla zengin olduğu için yaratılışı açıklamaya gerek duymaz. Şiir yazmak hususundaki üstün yeteneğini Nevâî, bir matla örneği vererek kendinin bile cevap veremeyeceği şekilde yazdığını şöyle dile getirir: *Bu matla iki kafiyevidir ve aks tarzında olan kafiyelerine bu fakir tarafından cevap verilmesi mümkün değildir* (Eraslan, 2015:389).

Emir Şeyhim Süheylî'nin devlet görevlerindeki zeka ve ahlakı şairliğinde de kendini göstermiştir. *Bu devlette (bahtiyarlıkta) hâli gibi nazmı da yüceldi. Türkçe şiir yazmağa az meşgul idi* (Eraslan, 2015:395). Mevlânâ Âsafî'nin tabiatı kuvvetlidir fakat bunu iyi işler için kullanmadığı için eleştirilir.

Hanedân torunu olan Ebû Bekr Mîrzâ'nın tabiatında bahadırılığının yanında 'nazım çeşnisi' de bulunmaktadır. Aynı şekilde Babur Mîrzâ'nın da *tabiatı nazma yatkın idi* (Eraslan, 2015: 517). değerlendirilmesi yapılır. Şâh Garîb Mîrzâ için yapılan değerlendirme, iyi bir şairde bulunması gereken özelliklere işaret etmektedir. Nazım ve nesirde eşi bulunmadığını belirten Nevâî onun için *şuh tabiatlı, mutasarrıf zihinli, nazik tahayyüllü ve ince düşünceli gençtir* (Eraslan, 2017: 521) değerlendirmesini yapar. Sultân Alî Mîrzâ'nın 'nazma meyilli' olduğu söylenir.

Sanat gücü üzerine yapılan değerlendirmeler: Mevlânâ Emîrî'nin *Şiiri güzeldir, fakat pek şöhret bulamamıştır* (Eraslan, 2015: 334). Doğuştan şiir yazma yeteneği vurgulanan Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan özellikle *muamma fenninde de bilgilidir* (Eraslan, 2015:339). Mevlânâ Kutbî'nin şiir yazma yeteneği *Türkçe ve Farsça şiirde kıvrak idi* (Eraslan, 2015:339) ifadesiyle vurgulanmıştır.

Mevlânâ Lutfî, Nevâî'nin övgülerine mazhar olan bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Nevâî onu, *Melikü'l-keâm* olarak niteler. *Farsça ve Türkçe şiirde eşi yoktu, amma Türkçe şiirde şöhreti daha fazlaydı. Türkçe divanı meşhurdur. Çok güç söylenen matlaları vardır. Farsça kaside söyleyen üstatlardan çoğunun gösterişli şiirine güzel cevaplar söylemiştir* (Eraslan, 2015: 381-382). Nevâî, Türkçe ve Farsça şiirler söyleyen Mevlânâ Yakînî'yi kendi şiiri ile övünen bir olduğunu belirtir ve bir matlasını 'fena değil' diyerek değerlendirir.

Türkçe şiirler söyleyen ve Türkler arasında meşhur olan Mevlânâ Atayî, kafiye açısından eleştirilir. Şair, kafiye açısından pek başarılı bulunmaz ve çoğunlukla Türkçe söylediği ve kafiyeğe önem vermediğine dikkat çekilir. Nevâî, Mevlânâ Mukîmî'nin Türkçe şiir söylediğini belirtir ve söylediği bir terci bendi beğendiğini 'pek güzeldir' cümlesiyle ifade eder.

Türkçe şiirler söylediği belirtilen Mevlana Kemâlî'nin şiiri Kûh-ı sâf halkı arasında meşhurdur. Mevlânâ Latîfî'nin üslubu için 'türkâne' tabiri kullanılır. Mîr Sa'id için yapılan *Türkçe yazmağa pek meyilli idi* (Eraslan, 2015: 387) değerlendirmesinden şairin Türkçe yazmayı tercih ettiği söylenebilir. Mevlânâ Âsafî'nin bütün olumsuz özelliklerine rağmen Nevâî, objektif davranarak 'güzel beyitleri' olduğunu ve yazdığı muammayı 'pek güzel düşüğünü' söyler. Mevlânâ Şevkî, *Türkçe ve Farsçayı şiirde iyi kullanırdı* (Eraslan, 2015: 404). Mevlânâ Ziyâ, *güzel şiir söylerdi* (Eraslan, 2015: 405).

Tezkirede Mevlânâ Mecnûnî için yapılan değerlendirme ilginçtir. *Hâce Ukkâşe'nin mezarı başında Güyâ şiir hayal etmek için olacak, çünkü hayal mürtebidir ve aynı şekilde mağlup olacak çağdadır* (Eraslan, 2015: 431) değerlendirmesi yapılır.

Mevlânâ Gedâyî, Türkçe şiir söylemektedir ve meşhurlardandır. Babur Mirza zamanında şöhret bulan şairin üslubu için Nevâî *Ayrı tarzda söylemektedir* (Eraslan, 2015: 483) diyerek üslubunun farklılığına işaret etmiştir.

Nevâî, Ebû Bekr Mîrzâ'nın bir tuyuğunu vererek kelime seçimi hakkında *her ne kadar bazı sözleri zarif değilse de, tecnisi güzel düşürmüştür* (Eraslan, 2015: 515) şeklinde eleştirir. Sultân İskender Şîrâzî'nin şiir üzerine yapılan değerlendirmeler başkasından duyulan bilgilere dayanmaktadır. *Mevlânâ Haydâr-i Türkî-güy onun övücüsü imiş. Sultân İskender'in tabiatının nazma yatkın olduğunu söylerler* (Eraslan, 2015: 515). Nevâî'nin onun bir tuyuğu için 'daha az zariftir' eleştirisini yapar. Sanatçıları meclisinde toplayan Halîl Sultân için *Hâce İsmetu'llâh divanını öven bir kaside yazmıştır* (Eraslan, 2015: 516). Seyyid Ahmed Mîrzâ'nın 'çok meşhur' şiirleri vardır. Nevâî, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ'nın bir beyitini 'terkipte güzel, çeşni ve hâlette beğenilir' şeklinde değerlendirir. Nevâî, Şâh Garîb Mîrzâ'nın bir matlasında 'seçkin hayal ve garib eda' bulunduğunu söyler. Başka bir matlası için 'pek fazla tesir edicidir' ifadesini kullanır.

Hüseyin Baykara'ya ayrılan bölümde divanından bolca örnekler verilmiş, şiirin içeriğine ve üslubuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, 'beliğ söylenmiş, güzel söylenmiş, garip eda, garip benzetme, garip nükte ve tarz, şerefli tabiat, latif zihin, tatlı, gönül okşayıcı, renkli, benzersiz, söz cevheri, nazım ipi, garip tertip, mazmun, garip mana' ifadeleri ile dile getirilmiştir.

Mevlânâ Lutfî, Mîr Hüsrev'in bir şiirinde yer alan sevgilinin yağın yağmurdan oluşan balçığa basıp ayağının kayması üzerine, yağmura tutunup kalkması hayalini çok beğenirler, fakat Hüseyin Baykara yağmurun aşağı yağdığı için düşen kişinin ona tutunarak düşmemesi mümkün değil diyerek beyitteki mantık hatasını eleştirmiştir. Yine Nevâî, genç bir şair olan Kabûlî'nin beytine beyit ekleyerek Hüseyin Baykara'ya sunması sonucu Sultan, ikinci beytin Kabûlî'ye ait olmadığını anlar. Tezkirede verilen bu iki anekdot Hüseyin Baykara'nın iyi bir şiir eleştirmeni olduğunu göstermektedir.

B. EDEBÎ KÜLTÜR VE GELENEK BAKIMINDAN ŞAİR

Şiire başlayış, çalışma ve yetişme: Mevlânâ Emîrî, Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Mevlânâ Na'imî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Lutfî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Seyyid Hasan Erdeşîr, Mîr Sa'id, Muhammed Alî, Mîrzâ Big, Emîr Şeyhim Süheylî, Mevlânâ Âsafî, Mevlânâ Şevkî, Mevlânâ Gedâyî, Şîrim, Sâkî, Halîl Sultân, Babur Mîrzâ, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ hakkında bilgi verilmemiştir.

Şiire başlayış ile ilgili bilgi verilen tek Türkçe yazar şair Mevlânâ Ziyâ'dır. Nevâî *eğitim için şehre geldi ve o esnada şiirle meşgul oldu* (Eraslan, 2015: 405) diyerek şairin şiire başlayışının nasıl olduğunu bildirir.

Fesahat, belagat, yabancı dil ve edebiyatlar, üslup: Mevlânâ Emîrî'nin mahlası ve diğer edebî yönleri hakkında bilgi verilmemiştir. *Farsçada Şeyh Kemâl'i derinlemesine incelemiştir* (Eraslan, 2015: 334) ifadesinden yabancı dil olarak Farsçayı bildiği anlaşılmaktadır. Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan'ın Farsça muamma örneği verilmesinden şairin Farsça bildiği anlaşılmaktadır. Mevlânâ Tarhanî, Bazı kibar kimselerin çocukları Semerkand'da hapse düştüklerinde *Türkçe bir şiir söylemiştir* (Eraslan, 2015: 368). Farsça şiirler de yazar şairin bu dile vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Mevlana Kemâlî, yaşadığı bölgede şiiri ile şöhret bulmuştur şeklinde bilgi verilir ve bu bilgi şairin şöhretinin yaşadığı yerin sınırları dışına çıkamadığını gösterir. Seyyid Hasan-i Erdeşîr'i Nevâî, İki dil ile bazen nazım söylerdi. *Rintlîği çağında ilgisi rint ve harabâtîlerin topluluğu idi ve bu işi ondan daha iyi kimse kılmadı* (Eraslan, 2015: 390) ifadeleriyle Türkçe ve Farsça rindâne şiirler yazdığını belirtir.

Türkçe yazar şairler arasında fesahat ve belagat yönünden değerlendirdiği tek şair Hüseyin Baykara'dır. Hüseyin Baykara, *fesahat âleminin nükte ve sihir göstericisi, belagat cihanının incelik ve mucize ortaya koyucusudur* (Eraslan, 2015: 525).

C. ESERİ BAKIMINDAN ŞAİR

Eserleri verilen şairler: Mevlânâ Emîrî'nin *Deh-nâme* adlı eseri vardır. Mevlânâ Lutfî'nin Türkçe Dîvân ile Zafer-nâmesi, Mirzâ Big'in divanı; Emir Şeyhim Süheylî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi; Sâkî'nin adı verilmeyen bir mesnevisinden, Sultân İskender Şîrâzî'nin adı verilmeyen bir mesnevisinden, Seyyid Ahmed Mîrzâ'nın divan ve Letâfet-nâme mesnevisi ve Hüseyin Baykara'nın divanından bahsedilir.

Eserleri verilmeyen şairler: Tezkirede Mevlânâ Hâcî Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Kutbî, Harîmî Kalender, Mevlânâ Tarhanî, Dervîş Nâzükî, Mevlânâ Yakînî, Mevlânâ Atayî, Mevlânâ Mukîmî, Mevlana Kemâlî, Mevlânâ Latîfî, Mevlânâ Bilâl, Mevlânâ Sekkâkî, Mevlânâ Hâcî-i Soğdî, Mîr Sa'îd, Muhammed Alî, Mevlânâ Âsafî, Mevlânâ Şevkî, Mevlânâ Ziyâ, Mevlânâ Mecnûnî, Mevlânâ Gedâyî, Şîrim, İbrahim-i Muhammed Halîl, Ebû Bekr Mîrzâ, Halîl Sultân, Babur Mîrzâ, Sultân Ahmed Mîrzâ, Sultân Bedî'ü'-z-zamân Mîrzâ, Şâh Garîb Mîrzâ, Ferîdûn Hüseyin Mîrzâ, Sultân Mes'ûd Mîrzâ, Sultân Alî Mîrzâ'nın eserlerinden bahsedilmemiştir.

SONUÇ

Tezkirede Türkçe yazar şairler isim ve lakapları ile anılmıştır. Şairlerin bir kısmının doğduğu veya bulunduğu mekânlar verilirken, bir kısmının ise verilmemiştir. Şairlerin doğduğu veya bulunduğu mekânlar; Semerkeand, Endhod, Horasan, Dih-kenâr, Belh, Heri, Mâverâü'n-nehr, Çiçektü ve Tebriz'dir. Şairler ile ilgili doğum ve ölüm tarihi gibi bilgiler verilmemiş, sadece iki şairin yaşı hakkında bilgi verilmiştir. Aile, soy ve akrabalıkla ilgili bazı şairlerin Türk asıllı olduğu belirtilmiş, bazı şairlerin babasının isim ve meslekî bilgileri verilmiştir. Tezkirede kardeş olan şairler de mevcuttur. Şairlerin evlilik ve çocuk durumu hakkında bir bilgi mevcut değildir.

Tezkirenin birinci ve ikinci meclisleri Nevâî'den önce yaşamış ve Nevâî'nin çocukluk dönemine denk gelen şairlerden oluştuğu için hayatlarının son durum, ölüm ve kabirlerinin bulunduğu yer hakkında bilgiler verilmiştir. Diğer meclislerde yer alan şairlerin tanıtımı sonu hayırlı olsun, inşallah doğru yola girer, ümit o ki kısa zamanda önde gelenler arasında olur gibi dilek ve temennilerle bitirilir.

Şairlerin öğrenim ve yetişmelerine ilişkin doğrudan bir bilgi verilmemiştir. Ancak şairler hakkında yapılan değerlendirmelerden dolayı olarak bilgi yer almaktadır. Meslekî bilgileri verilen şair sayısı pek fazla değildir. Şairlerin yaptığı meslekler; mülazım, vezir, sipahi, katip ve hükümdarlıktır.

Tezkirede zihin, zeka, düşünce gücü ve özelliklerine değinilen şair sayısı azdır. Şairlerin zihinlerine yönelik nitelermeler zengin, berrak, saf, mutasarrıf, aydınlık kelimeleriyle yapılmıştır. Mizaç ve ahlâka dayalı değlendirmeler şuhluk, doğruluk, dürüstlük, samimiyet, dervişlik, sertlik, dert, mükemmellik, yumuşaklık, güvenilirlik, ahlaklılık çerçevesinde yapılmıştır. Genel görünüm olarak boy ve güzellik açısından iki şair ele alınırken; giyim-kuşam açısından herhangi bir bilgi yoktur.

Şairliğin doğuştan gelen bir yetenek olduğuna inanılır ve buna zevk-i selim denir. Tezkirede, doğuştan gelen bu yetenek ta'b /tabiat kelimeleri ile vurgulanmıştır. Ta'b/tabiatı güzel olup şiirine yansıtan şairler olduğu gibi bu yeteneği olumsuz yönde kullananlar da vardır. Bu değlendirme ise bize şiirin doğru ve iyi bir amaç için yazılması gerektiğini göstermektedir.

Meclislerin giriş ve sonuç bölümlerinde şiir ve şair üzerine doğrudan veya teşbih yoluyla tanımlar yapılmıştır. Şiir, nazım hâlindeki sözdür ve sözün derecesinin en yücesidir yani bir üstüdür. Belagat ve fesahat olmaksızın şiir olmaz. Zira bu ikisi sözü süsleyen ve nazım güzellerini vücuda getiren iki unsurdur. Şiir bir ilim, mana deniz, anlam ise incidir. Şair, anlam güzellerini ince tabiatlarının dokumacılığıyla nazım elbisesini kılı kırk yaran bir hassasiyetle süsleyendir. Hz. İsa'nın nefesi gibi can bağışlayan, tazelik veren, velâyet eserli, fesahat şiarlı ve belagat burcunun yıldızıdır. Yaratılışı güzel, zihin inceliğine sahip kişidir.

Tezkirede, şiir sanatı ve eleştirisi üzerine hurde-bîn, belâgat, fesâhat, nazm, kelâm, meânî, şiir fenni, selâset, garâbet, ta'b, zihin, edâ, feyz, melikü'l-keâm, çâşnî, matla, kafiye, ebyât, elfâz, nesr, üslup, nükte-perdâz, tecnis, şîrîn, rengîn, dil-pezir, mazmun, teşbih, tecâhül-i ârif, fesâhat-şîâr, şîrîn-eş'âr, şeker-güftâr, redif terimleri kullanılmıştır.

Ayrıca eserde, Türkçe yazan ve yazmayan şairler ve şiirlerine yapılan değlendirmelerdeki farklılığın şiir yazmadaki yeteneklere göre yer aldığı görülmüştür. Ancak, devrin Farsça karşısındaki tutumu göz önüne alınırsa, Nevâî'nin tezkirede Türkçe yazan şair ve şiirlerine yer vermesi, Türkçeye verdiği değerin bir sonucudur. Bu durum, azınlıkta olan bir gruba cesaret ve güç vermiş olmalıdır.

KAYNAKÇA:

ER, R. (2011). *Tenkit*, İslam Ansiklopedisi, cilt: 40, sayfa: 458-461.

Eraslan, K. (2015). *Alî Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis*, Ankara: TDK Yay.

Köroğlu, U. (2002). *Alî Şîr NEVÂî'nin Mecâlisü'n-nefâyis Adlı Tezkiresindeki Türk Edip ve Şairleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kut, G. (1989). *Alî Şîr Nevâî*, İslam Ansiklopedisi, cilt: 2, sayfa: 449-453.

Saraç, M.A.Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: 3F Yay.

Tolasa, H. (2002). *Sehî, Lâtîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yay.

Tökel, D.A. (2003). *Divan Edebiyatında Eleştiri*, Hece Eleştiri Özel Sayısı, sayfa:14-47.

Ölmez, Z.(2007). *Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Türküye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, ss. 173-219.

Özön, M.N. (1963). *Türk Eleştirisine Bir Bakış*, Temmuz, C: XII, S: 142, s. 548-558
Eleştiri Özel Sayısı – I

ÜNLÜ BİR TARİHÇİNİN OYUNU:
HİKÂYE-İ İBRAHİM PAŞA VE İBRAHİM-İ GÜLŞENİ

Abide DOĞAN*

Giriş

1839-1856 yılları arasında memlekete giren yeniliklerin en önemlilerinden biri tiyatrodur. Türklerde geleneksel temsillerin varlığının yanı sıra, batılı anlamda piyes yazma merakı da oluşmuştur. Tanpınar'a göre Türk aydınları 1856'ya kadarki zaman içinde sahne zevkine iyiden iyiye alışmış, hatta bununla da kalmayıp daha 1844 senesinden itibaren yerli piyes yazmaya başlamışlardır.

Türk tiyatrosunun ilk yerli piyesi olarak Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* (1859) kabul edilmiştir. Ancak ondan daha önce yazıldığı bilinen Abdülhak Molla'nın oğlu tarihçi Hayrullah Efendi'nin *Hikâye-i İbrahim Paşa be- İbrahim-i Gülşeni* adlı eseri neşredilmediği için Türk tiyatrosunun gelecekteki gelişmesi üzerine tesir etmiş değildir. Fakat tiyatro zevkinin bu derinde bir başlangıç denemesine kadar gittiğini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi, Abdülhak Hamid'in tarihi piyes zevkinin nerelerden geldiğini göstermesiyle de önemlidir. Bu küçük piyesin, hiçbir sahne yeteneği göstermemekle beraber konuşmaların özentisiz oluşu ve zaman zaman tabiiyeye yaklaşışı ile vesika kıymeti artar" (Tanpınar, 1988:149-150). Metin And'ın verdiği bilgiye göre, "Oyunun yanı sıra metnini babasının notları arasında bulan Abdülhak Hamit bunu İstanbul Tıp Tarihi Kitaplığına vermiş, oyun bu Tıp Tarihi Enstitüsü yazmalar bölümünde 221 no.dadır. Oyunun yazması ilk olarak 1839'da Türklük dergisinin 8. sayısında yayınlanmıştır. Daha sonra Dr. Aytekin Yakar burada verdiğimiz bilgileri de içeren bir önsözle ve dipnotlarıyla metni baskıya hazırlanış ve kitap Ankara Üniv. DTC Fakültesi TDE Araştırmaları Enstitüsü'nün 3 no.lu yayını olarak 1964'te yayınlanmıştır" (And, 1983:23-24).

Eserin ilk baskısını yapan İsmail Hami Danişmend, oyunu tanıtan bir yazısında, İstanbul Tıp Fakültesi'nin kıymetli profesörlerinden Doktor Süheyl Ünver'in, büyük meslektaşı Hayrullah Efendi merhumun edebiyat tarihimiz için birinci derecede kıymetli vesikalarda olan bu mühim eseri oğlu Abdülhak Hamit'ten "Tıp Tarihi Enstitüsü" namına istediğini; Hamid'in de bu teklifi memnuniyetle karşıladığını; müsveddenin şimdi "Enstitü"de olduğundan bahisle, yazıldığı defterin talebelik devrine ait bir defterinden ibaret olduğuna muhterem Dr. Süheyl Ünver'in de kani olduğunu kaydetmiştir.

Bu bilgiler ışığında İsmail Hami, Türk edebiyatında ilk piyesin *Şair Evlenmesi* adlı komedi değil, *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşeni* ismindeki trajedi olduğunu, ilk tiyatro yazarımızın da Şinasi efendi değil, Encümen-i Daniş ikinci başkanı olan tarihçi Hayrullah Efendi olduğunu ifade etmiştir. (Danişmend, 1939: 73-91).

Metin And ise bu görüşe katılmanın kolay olmadığı görüşündedir. And, "Çağında yayınlanmamış olan, üstelik bir tıp öğrencisinin notları arasında bir taslak, bir karalama niteliği gösteren bu oyun denemesini Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* gibi başarılı oyunundan önceye almaya gönlümüz elvermiyor" demiştir (And, 1983: 24).

Eserin yazılış tarihi ile ilgili olarak İsmail Hami Danişmend, şu bilgiyi verir:

"... Hayrullah Efendi'nin 1)... kırması el yazısıyla tebyiz edilmemiş bir müsvedde hâlinde ve tıbbiye talebeliği zamanına ait büyük bir mektep defteri içinde bulunan bu piyesinde her ne kadar telif tarihi yoksa da, merhumun bunu " Mekteb-i Tıbbiye" talebeliği devrinde yazmış olduğu, müsveddenin bir not defterinde ve notlar içinde olmasından da anlaşılabilir; zaten Abdülhak Hamit merhum da babasının bu piyesini "gençliğinde" yazdığından bahsederdi. Hayrullah Efendi'nin gayrı münteşir Avrupa Seyahatnamesi'nin 253. Sahifesinde kayda göre kendisinin "Devlet-i Aliyye Mekteb-i Tıbbiyesi'nde tahsil-i fünun-ı hikemmiye ederek bir kıt'a diploma

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi

alması” 1260 (= Miladi 1844) senesine Müsadifti: Merhumun “*Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşeni*” piyesini Tıbbiye’nin son sınıfında bile yazdığını kabul edecek olsak, bu en muahhar hesaba göre Şinasi’nin 1859’da yazdığı, “*Şair Evlenmesi*”nden lâakal on beş sene evvel telif edilmiş olması lâzım gelir” (Danişmend,1939: 73-91).

Kaynaklarda yazılış serüveni hakkında bilgi verilen eser hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmadığı dikkati çeker. Hâlbuki ilk Türk tiyatrosunun hangisi olduğu konusunda görüşler ileri sürülürken Hayrullah Efendi’nin eserinden bahsedildiği hâlde ayrıntı yoktur.

Ana Çizgileriyle Vak’a:

Konusunu Kanuni Sultan Süleyman döneminde geçen tarihi bir olaydan alan oyun, dört kısa fasıldan oluşur.

Birinci fasılda Damat İbrahim Paşa odasında Defterdar İskender Çelebi, Silahdar-ı Şehriyar Ağa, Serhâtib-i İbrahim Paşa ve Ceffar Siyavuş’la konuşmaktadır. Paşa burada o sıralarda donanmamızdan gelen haberler üzerine yanındakileri bilgilendirirken, bir yandan da padişah için yapmak istediklerini söyler. Haberler sevindiricidir. Hind denizlerinde dolaşan donanmamız Portekizlilere galebe gelmiş, Fransa’ya yardıma giden Hayrettin Kapudan da hizmetine gitmiştir.

Paşa, Peşte’den alıp getirdikleri topların Fodos’ta kavalierlerden zaptettikleri toplardan daha büyük olup olmadıklarını öğrenmek için Topçubaşı Sarı Osman’a emrettiğini de yanındakilere aktarır. Ayrıca, Bahr-i Hazer’i nehirler vasıtasıyla Bahr-i Azah’a karıştırıp Tataristan-ı Kebiri ele aldıktan sonra Padişahımızın nâmını bütün memalikte yâdetirmek istediğini bildirir.

Defterdar İskender Çelebi’den harp kuvvetimizin miktarını öğrenmek ister. İskender Çelebi miktarı tam olarak bilmediğini; fakat Şarl Ken’e karşı Osmanlı hududunun muhafazasında yaklaşık yüz bin kadar askerimiz olduğundan, mir-i liva ümerâmızın maiyetlerinde de o kadar daha olacağından Almanya tarafından korkulacak bir durumun bulunmadığını belirtir. İbrahim Paşa da Almanların Osmanlının ezici kuvvetini gördüğünü düşünür. Şark tarafının nasıl olduğunu sorar. İskender, Şah İsmail cephesinden de endişe olmadığını söyler. İbrahim Paşa onu onaylar. Çünkü doğu ve batıdakiler Sultan Selim’in kahredici/ ezici kuvvetinin farkındadır. İskender devletin şark ve garbdaki başarılarında Paşa’nın rolü olduğunu vurgulayınca, paşa bunun padişahın gayretinden kaynaklandığını ifade eder. İskender, yine Paşa’ya övgüler yağdırırken, Silahtar Ağa’nın geldiği haber alınır. Paşa, Ahmet Ağa’yı kabul eder. Ağa, padişahın kendilerinden çok memnun kaldığını, zatlarına mahsus olmak üzere daire-i Hümayun’da bir oda tahsis ettiklerini, arzu ettiklerinde daireye buyurmalarını hatta bir teveccüh işareti olarak süslü bir kıt’a kordon dahi gönderdiklerini bildirir. Bu durum karşısında Paşa memnuniyetini ifade eder. Ona karşı bir teşekkür olmak üzere Ağayı yüksek bir rütbe ile Şam Valisi olarak atar ve bir kürk giydirebilir. İskender, Ağa Paşa’ya Şam ile ilgili bilgiler aktarır. İbrahim Paşa Ağa’ya önce padişaha teşekkür; sonra da memuriyet yerine gitmesini emreder. İskender sürekli Paşa’nın söylediklerini tasdikler.

İbrahim Paşa bir yandan da yaptığı bu görevlendirmenin padişahı darıltıp darılmayacağını düşünür. İskender, endişelerinin yersiz olduğu konusunda paşayı ikna etmeye çalışır. Duruma göre hareket etmesini söyler. İbrahim Paşa da kendini rahatlatmak için vezirliği vermesinin padişahın kendisine verdiği kuvvet ile kölesini çirak eylediğini, devlet eşğinde nice başarıları olduğunu, eğer onlar unutulursa kendi çaresini arayacağını düşünür. İskender de ona hiddet etmemesini söyler. Paşa’nın devlete hizmetlerinin herkesçe bilindiğini, askerinin ondan hoşnut olduğunu, asker ve hazineyi elinde tuttuğunu söyledikten sonra padişahın bir adamına vezaret ile taltif buyurmasının büyük bir şey olmadığını ifade eder. Bu sırada hazinedar içeri girer, Siyavuş adlı Hintli bir adamın gelip huzura çıkmak istediğini bildirir. Paşa kısa bir süre düşündükten sonra Siyavuş’u kabul eder. Siyavuş odaya elinde asa ile gazel okuyarak girer. Bir sırrı olduğunu bunu da ancak Paşa’ya söyleyebileceğini bildirir. Siyavuş tahsil için gittiği Mürşidâbâd’dan Bağdad’a inmiş; Gücerat (Hindistan’da bir eyalet) önlerinde Portekiz donanmasına Devlet-i Aliyye donanmasının üstün geldiğini öğrenmiş ve Mürşidâbâd’da duyduğu bir sırrı söylemeye gelmiştir.

Dânâ lakaplı bir âlimin yıllarca hizmetinde bulunmuş o da bir gün Siyavuş'u huzuruna çağırarak Mısır'ın 922/1506 senesinde fethedildiğini, ismi İbrahim olan şahsın da 922 sayısına uygun olduğundan sahib'ül-hüruc, bu sayıların terkibine uygun isimden Mısır'dan neş'et etmiş bir zat olduğunu; ona gidip bu haberleri bildirmesini istemiştir. Siyavuş; bu maddenin İbrahim-i Gülşeni'den kinaye olduğunu düşünerek Mısır'a gidecekken, sadrazamın adının İbrahim olduğunu işittiği için önce bu tarafa geldiğini söyler. Paşa şaşırır. Bunun garip bir tesadüf olduğunu düşünür. Adını herkes bilir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur ancak Mısır'dan buraya gelmiş olduğunun bilinmesine hayret eder.

Siyavuş'un istekleri yerine getirilerek Bağdat'a gönderilir. Paşa, bu adamın sözlerinden şüphelenir. Padişah tarafından kendilerini yoklamak için bir hile olarak gönderilmiş olabileceğini düşünür. İskender ise padişahın kendilerine teveccühü olduğunu; bu sözleri duyma ihtimali bulunduğu için zamanında kendisine haber verilmesi gerektiğini söyler ama son sözü paşaya bırakır; çünkü o padişahın en yakınıdır. Paşa ise hâlâ düşünür. Siyavuş'un bulunduğu mevkide olmak isteyenler tarafından gönderilmiş casus olmasından şüphelenir. İskender, Paşa'nın bu kadar ihtiyat ve şüphe etmesini beğenmez. Paşa İskender'e kendi sırrını açıklar; Sultan Bayezid zamanında Mısır kapudanlarından birinin İtalya kıyılarında zapt ettiği Toskana gemilerinden birinde kendisini esir ederek Mısır'a yolladığını; orada adının İbrahim konularak padişaha gönderilen hediyeler arasında yer aldığını hatırlar. Yaşı küçük olduğu için Sultan Bayezid'in hizmetine verilmiş, o zamandan beri de hizmetindedir. Velhasıl adı İbrahim, geldiği yer de Mısır'dır. Ayrıca sahip olduğu devlet ve haşmet sebebiyle devlete zarar verme gücündedir. Yani seyyahın sözlerine uygun kişidir. Bu sözleri padişaha söylerse boş yere töhmet altında kalacak, kendi ayağı ile belaya girmiş olacaktır.

Paşa'nın sırrını öğrenen İskender, onun sadık olmadığını, düşüncelerinde fesat bulunduğunu fark edip ondan şüphelenir. Sonra da Paşa'ya kararın kendisinde olduğunu bildirir. Paşa ise onu sırdaş olarak gördüğünden bazı düşüncelerini de paylaşır: İslam milletleri arasında genellikle saltanat ve istiklal davalarının suret-i haktan görüldüğünü, en yakın örneğinin Safeviler olduğunu Mısır'da başına çok müridân ve bendegân toplamış olan şeyh Gülşeni'nin de adının İbrahim olduğunu söyledikten sonra İbrahim'e sorar: Seyyahın ifadesini bunun üzerine değiştirerek padişaha söylesem nasıl olur? İskender, onun düşüncesini onaylasa da önce padişaha söylenmesi gerektiğinde ısrar eder. Yoksa rakipler önce söylerse padişah şüphe edebilir. Bu tavır, bir sırrın gizlenmesi anlamına geleceğinden, doğru değildir. Hâlbuki önce söylenirse padişah bilgi sahibi olduğundan rakiplerin sözlerine itibar etmeyecektir. Paşa da İskender'in fikrini onaylar ve Hünkâr'ın davetine gitmeye hazırlanır. İskender de seyyaha altın verip gönderecekken perde kapanır.

İkinci faslın birinci perdesi İskender Çelebi'nin iş odasına açılır. Etrafında evrak memurları vardır, ona iş danışır. İskender; Hazinedar ile devlet işlerini görüşür. Fermanların yazılıp yazılmadığı, Lehistan'dan vergilerin gelip gelmediği gibi konular, bir yığın iş ve yazışmalar derken Hazinedar padişahın bir fermanını bildirir: Gelibolu Tersanesi'nden bir gemi Mısır'a gönderilecek Şeyh İbrahim Gülşeni İstanbul'a getirilecektir. Bunun için valiye mektup yazılacaktır. İskender, yazışma ve hazırlıklarını tamamlar. Öte yandan vezirin ağlarından biri İran'a asker sevkedileceğini, sadrazamın da sefere gideceğini bildirir. İskender böyle acele sefere gitmenin gerekçesini Silahtar'a sorar. Sonra da kendi kendine konuşur: Paşa'nın fesat olduğunu, biçare şeyhin kanına gireceğini, dünyanın kendine de kalmayacağını, Hünkâr'ı nasıl kandıracağını, neler planladığını, olayı nasıl ve nerede kendi lehine çevireceğini, padişahın ona verdiği nüfuz ve ikbale yazık olduğunu düşünür. Öte yandan padişahın durumu kendisinin de bildiğini öğrenirse kendine zarar vermesinden korkar. Bu endişelerle kalkıp ordunun yanına Üsküdar otağına gider. (Bu arada perde değişir). Üsküdar sahrasında Ordu-yı Hümayun tertip olunmuş, çadırlar kurulmuş; sadrazamın çadırının bir tarafıyla meydanın bir tarafı görünür. Sadrazam seferi kıyafetle ayakta durup askerî reisleri (paşaları) çadırına toplar. İskender Çelebi'yi de çağırır. Ona bu seferin nereden çıktığını, birden toplanan kırk bine yakın askere ulufe için verilecek paranın olup olmadığını sorar. İskender, her şeyin hazır olduğunu, padişah birden bire hareket ettiğinden kendisinin daima hazırlıklı ve tedbirli olduğunu söyler. Bu sözleri işiten

sadrazam askere resmigeçit yaptırır; padişahın diyar-ı şarka sefer emrettiğini, kendisini de vekil tayin ettiğini hep birlikte gideceklerini bildirir. Askerler vatan-millet hakkındaki bir beyti hep bir ağızdan söylerken perde kapanır.

Üçüncü fasılda Bağdat'da Fırat kenarında büyük bir sahrada kurulan Ordu-yı Humayun ve yakın planda sadrazam çadırı görülür. Çadırında oturan sadrazam, ordu Bağdat'a ulaşana kadar harp mevsimi geçmiştir diyerek muharebeyi ilkbahara ertelemiş ve kışı Bağdat'ta geçirmeye karar vermiştir. Bu durum sadrazam ile İskender Çelebi'nin arasını açar. Sadrazam çadırında oturup daire halkıyla konuşur: Bu yolda çok zahmet çektiklerini Mihrab Dağı'nda ordunun çok sıkılmadığını fakat İskender Çelebi'nin, her emrine müdahale ettiğini, mutlak vekilin ise kendisi olduğunu, bu durumda kendine mukabele edilmesinin kimsenin haddi olmadığını, askerinin emrinde bulunduğunu, isterse Bağdat'ta halifelik makamı olmasına rağmen, saltanat davası bile edebileceğini, kimsenin ona karşı duramayacağını, ama gafil de olmadığını söyler. O sırada Hazinedar içeri girerek İstanbul'dan Hümayun'dan mektup geldiğini bildirir. Paşa mektubu okur. Hünkâr Şeyh İbrahim hakkında Paşa'ya bilgiler aktarmış ve dikkatli olmasını tembihlemiştir. Paşa'nın İstanbul'dan hareketinden bir ay sonra Şeyh İbrahim'in geldiğini, mübarek bir zata benzediğini, onu tevkife lüzum görmeyerek Mısır'a iade ettiğini, kendisine haber verdiği gibi olmadığını, devletin zarar göreceği İbrahim'in bir başkası olacağını ve dikkat etmesi gerektiğini bildirir. Sadrazam mektubu okuyunca yüzünün rengi değişir. Padişahın kendinden şüphelendiğini düşünür. Gizli sırlarına vakıf olan İskender'in gerçeği padişaha söylediğini tahmin ederek kızar. Bunu onun yanına bırakmamaya karar verir. Askerini hazırlayıp şehre girmek üzere yola çıkar. Perde açıldığında Serasker-i Sultan at üzerinde, arkada ordu erkânı ve herkes yürüyerek Bağdat sarayına gelir. Sarayda Divan odasında ikamet ederler. Paşanın hizmetkârlarından biri İskender Çelebi'ye gelip mektubun içeriğini açıklar ve paşanın buna çok kızdığını söyler. Hizmetkâr, Paşa'nın ordu ile şehre girdiğinden, İskender'den çok şüphe ettiğinden, suikastı olduğundan, dikkat edilmesi gerektiğinden bahseder. İskender de öyle hissetmiştir. Kendisine kıyarsa şehit olacağını, paşanın da katil olup cezasını bulacağını söyler. Sonra da kendi kendine konuşur. Paşa'nın onu öldürmek için neyi bahane ettiğini, neyi bahane ettiğini, ondan kurtuluşu olmadığını düşünüp padişaha bir mektupla gizli sırrını açıklamaya karar verir.

İskender mektubunda önce paşanın geçmişinden bahseder ve onu daha iyi tanıtmak için garip bir fıkra anlatır. Böylece Siyavuş'un gelişiyi başlayan sırrın ortaya çıkıp gerçeğin anlaşılmasına kadar geçen süreç ve İskender'in İbrahim Paşa tarafından öldürüleceğini anlaması ve Paşa'nın sattığı gerçeğin aslını Hünkâr'a bildirmiş olur. Dostlarından Lütfi Bey ile mektubu Hünkâr'a gönderir çünkü İskender, Paşa'nın kendisine kıyacağını bilmektedir. Lütfi Bey mektubu alıp gidince mübaşirler gelerek İskender Çelebi'yi tutuklayıp hapse atarlar. İskender Çelebi Paşa ile görüşmek isterse de bu mümkün olmaz, mübaşirler İskender Çelebi'yi götürürler. Bir süre sonra perde kapanır, açıldığında mekân Bağdat Kalesi'nin hapishanesinin içidir. Çelebi hapishanede yalnızdır. Boğazında zincir, altında hasır parçası vardır. Zincir kısa olduğundan hareketi de sınırlıdır. Bu arada olayı duyan Siyavuş hapishaneye gelir. Çelebi'yi zincire vurulmuş görünce şaşırır. Bu felakete sadakatının sebep olduğunu söyler. Olayı tekrar hatırlar/ hatırlatır.

Siyavuş, Pîr tarafından manevi işaret ve kutsi rumuzu bildirmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Kendisi Şeyh Gülşeni'nin mevsuk ve mutemet bendelerindedir. İstanbul'a özellikle bu işi İskender'e renk vermeyerek ifadeyi onu memur etmiştir. Amacı İskender'i denemektir. Sırrı saklama konusundaki hassasiyetini ölçmek istemiştir. Çelebi İslamiyet'in emrettiği gibi doğrudan ayrılmamış fakat İbrahim hile yoluna sapmıştır. Asıl mayasında olduğu gibi Müslümanlara gadri adet edinmiştir. Böylece Şeyh'e iftira etmiştir. Gerçek Siyavuş'un ağızdan olayın sonuna doğru anlatılır. İskender bu sözleri hayretle dinler. Siyavuş Şeyh tarafından görevlendirilmiştir. Devlet-i İslamiyye'nin zarar göreceği İbrahim, Şeyh İbrahim'e iftira atmıştır. Hâlbuki İslam milletinin zarar göreceği İbrahim ne İbrahim Paşa ne de Şeyh İbrahim'dir. İbrahim'in kim olduğu şu rakamlarda gizlidir: $941+306=1247$ (1831). Derken hapishanenin dışından sesler gelir. Siyavuş'a neden izin verildiği, nereye gittiği sorulur. Öyleyse o da cezasını bulur sesleri yükselirken İskender ile Siyavuş el ele tutuşup halka doğru yönelerek

bir ağızdan: “Ser vermek olur, sırrı iyan eylemek olmaz” (s.142) diyerek ana fikri ortaya koyarlar. O sırada cellatlar tarafından katledilirler.

Perde açılır, Bağdat'ta Serasker-i Sultan'ın odası görülür. Paşa, bu sırrı bilen iki kişinin öldürüldüğünü garip bir tesadüf olarak niteler. Sırrı bilenler öldürüldüğüne göre padişahı kandırmak da kolaylaşmış, problem de çözülmüştür. Şimdi eğlence zamanıdır, paşa eğlenmek ister. İbrahim Paşa'nın istediği ağalar çağırılır. Onlar konuşur, Paşa dinler ama Paşa hiç mutlu olamaz. İki de bir ağaların sözlerini keser. Onları başka konulara yönlendirir. Onlar, paşanın içinde bir sıkıntı olduğunun farkındadırlar. Vakitsiz uyur çünkü uyku bir kaçıştır. Belki kan tutmuştur Paşa'yı derler vs... Paşa uyanır. Lütfi Bey'i çağırır, Paşa yerinde duramaz. İstanbul'a gitmek ister. Lütfi Bey'e sorar: O bana dost değil miydi? Lütfi Bey de dost olduğunu söyleyince Paşa üzülür. “Yazık oldu, kıymetini sonradan bildim” der. Malının varislerine verilmesini, mükellef bir mezar yapılmasını emreder. Lütfi ile birlikte İstanbul'a gider. Ferhat Paşa'yı yerine kaymakamı bırakır.

“Lütfi Bey gider. Dördüncü perde değişir. Dördüncü fasıl başlar. Herkes âram ve teneffüs ederler. Paşa İstanbul'da, saraydadır. Padişah Paşa'ya iki hususta kızgındır. İskender Çelebi'yi günahsız idam ettirmesi ve kendisinden habersizce orduyu bırakıp İstanbul'a dönmesi... Paşa padişahla görüşmek isterse de reddedilir. Yaptıklarına pişman olur. İskender geri dönemeyecektir. Hünkâr'ın gazabını nasıl telafi edeceğini hata üstüne hata yaptığını düşündükçe kendini affetmez. Nihayet padişah onu davet eder. Lütfi Bey'in mektubundan gerçekleri öğrenen Hünkâr'ın Paşa'ya davranışı farklı olur. Yağmurlu bir havada sarayda iftar yemeğine davet ettiği Paşa'nın yüzüne İskender'in mektubunu okutur. Paşa, mektubun Lütfi tarafından verildiğini öğrenince gafletine hayret eder. Mabeynci Paşa'yı alır, Hünkâr'a götürürken arkasından ağlar, bu kadar ikbalin üzerine bunun nasıl yapıldığını, bunun şeyhin kerameti olduğunu düşünür. Mabeynci padişah gelirken haber verir, ortalıktan herkes çekilir ve perde değişir. Saraydakiler “Padişahım çok yaşa!” diyerek alkışlarken perde kapanır.

Vak'a; Mısır'dan çıkacağı düşünülen İbrahim adlı birinin Osmanlı İmparatorluğu'nu inkıza sürükleyeceği ve bu kişinin kim olduğu fikri çerçevesinde başlayıp gelişir. Oyunun ana düğümünü bu fikir oluşturur. Oyun, Kanuni devrinde geçtiği için bu devirde Osmanlı'da iki meşhur İbrahim vardır. Biri Kanuni'nin sadrazamı İbrahim Paşa, diğeri ise ünlü mutasavvıf Şeyh İbrahim-i Gülşeni'dir. Her ikisinin de ortak noktaları devleti zor duruma düşürecek güç ve kuvvete sahip olmaları; aynı zamanda Mısır'la bağlantılarının bulunmasıdır. Gülşeni, hâlâ Mısır'da bir tekkenin şeyhi olup çevresinde güç ve iktidar sahibi bir mutasavvıftır. Frenk İbrahim Paşa olarak da anılan İtalyan dönmesi Sadrazam İbrahim Paşa ise Akdeniz'de esir edilip Mısır'a getirilmiş, oradan İstanbul'a gönderilmiştir.

Milli ve siyasi görüşler içeren eserde Devlet-i Aliyye'nin bakiyesi söz konusu olduğundan, bu iki İbrahim'den hangisinin devleti zora sokacağı sorusunu Ceffar Siyavuş cevaplar. Ceffar, cifir ilmiyle uğraşan kişidir. Cifir ise, gelecekte vuku bulacak olan olayları değişik metodlarla öğrettiğine inanılan ilimdir. Siyavuş da bu ilimle uğraştığı için meseleyi çözmek üzere üstadı olan dâna lakaplı muhterem bir zat tarafından görevlendirilmiştir. Uzun yıllar hizmetinde bulunduğu bu âlim, onu huzuruna davet ederek şunları söyler:

“Oğul! İklim-i Mısır'ın fethi (feth-i memalik) olup terkibi ile 922 senesinde olup İsmi İbrahim dahi takti ile 922 adede bâlîğ olduğundan (sahibü'l-hürûc) dahi bu senenin adedine muvafık geldiğinden bu terki-i adede mutabık isimde Mısır'dan neş'et etmiş bir zat vardır: ana gidip bu haberleri tebliğ eylesin” demiş idi: ben dahi bu madde galiba İbrahim-i Gülşeni'den kinayedir diyerek Mısır'a gidecek idim. Sadrazamın ismi İbrahim olduğunu işittiğim için ibtida bu tarafa geldim ve tercihimde dahi hata etmedim zannederim (And, 1983: 125-126). Hintli Ceffar Siyavuş hapisanede öldürüleceği anı beklerken gelip İskender'i bulur. Ölmeden önce ona gerçeği ve sırrı açıklar böylece düğüm çözülür. Buna göre Siyavuş pir tarafından manevi işaret ve kutsi rumuzu bildirmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. İbrahim-i Gülşeni'nin amacı İskender'in sırrı saklayıp saklayamayacağını anlamaktır. İskender doğru dürüst biriyken İbrahim Paşa, mayasında olduğu

gibi Müslümanlara kötü davranmayı adet edinmiştir. Şeyhe de iftira atıp töhmet altında bırakmış böylece kendini temize çıkarmıştır.

Siyavuş sonunda merak edilen sorunun cevabını şöyle verir:

“Devlet-i İslamiyye'nin mazarrat göreceği İbrahim, Halife-i İslam kendisi hakkında şüphe etmesün deyü Şeyh İbrahim'e iftira eyledi. Hâlbuki millet-i İslamiye'nin mazarrat göreceği İbrahim ne o İbrahim Paşa'nın iftira eylediği Şeyh İbrahim'dir ve ne de sizin şüphelendiğiniz İbrahim Paşa'dır. Ben İbrahim kim olduğunu sana haber vereyim: 941+306= 1247” (And, 1983: 141-142).

Bu şifreli bilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nu tehlikeye düşürecek olan müstakbel İbrahim'in kimliğini ortaya koyar. İsmail Hami Danişmend'e göre, “O korkunç adam asırlarca sonra zuhur edecektir. (...) Bir takım ebcet hesaplarına göre hicretin 1247 (=miladın 1831) senesinde Mısır'dan zuhur edecek bir (İbrahim)dir! (Danişmend, 1939: 73-91).

“(Hayrullah Efendi) bu piyesini işte o (İbrahim) in zamanında, yani Mısır valisi (Mehmet Ali Paşa)nın oğlu (İbrahim Paşa)nın Osmanlı İmparatorluğu için en büyük tehlike şeklinde yaşadığı devirde yazmıştı. Müellifin (Kanuni) devrindeki “Ceffara” buldurduğu 1247 rakamı Mısırlı (İbrahim Paşa)nın Palestin ve Suriye kıt'alarını zaptettikten sonra Anadolu'da Kütahya'ya kadar ilerlemesiyle neticelenen 1247-1248 seferine işarettir.”Hikâ ye-i İbrahim Paşa” telif edilirken henüz (Mehmet Ali Paşa) sağdı: Velihaht vaziyetinde bulunan (İbrahim Paşa) da Türk efkâr-ı umumiyesi için tehlikeli bir muamma gibi duruyordu! Acaba (Mehmet Ali) öldükten sonra (İbrahim Paşa) onun yerine geçince ne yapacaktı? Binaenaleyh tehlikenin büyüğü (Mehmet Ali) değil (İbrahim) ve (Hayrullah Efendi) firenk (İbrahim Paşa)nın macerasına tek bir rakam karıştırıp bir “zıkr ü cüz”, irade-i küll” oyunu yaparak Türk efkar-ı umumiyesinin işte bu endişesini ifade etmiş oldu: bu vaziyete göre Efendi merhum bütün piyesi tek bir rakamla, 1247 rakamı ile ifade ettiği telmih için yazmış ve (Frenk İbrahim Paşa) vakasıyla Mısırlı İbrahim Paşa'yı kastetmiş demektir”.

Mısırlı İbrahim Paşa bu piyes yazıldıktan dört sene sonra 1848 yılında babasının yerine vali olmuş, 71 gün valilik ettikten sonra Hayrullah Efendi'nin endişelerini haklı çıkarmadan ölmüştür. Hayrullah Efendi bu tehlikenin sonunu gördükten sonra senelerce rahat yaşamıştır (Danişmend,1939: 73-91).

Kişiler

Konusunu tarihten alan oyunda şahıs kadrosu tarihi kişilerden oluşur. Olaylar Kanuni devrinde geçtiği için, Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa, Defterdar İskender Çelebi, Ceffar Siyavuş, Silahdar-ı Şehriyarî Ağa (Ahmet Ağa, Ağa Paşa da denir) asıl kişiler, İbrahim Paşa'nın yakınları, devlet erkânı (paşalar, ağalar), zabitan, hâdim, içoğlan çavuşu, hapishaneci de dekoru tamamlayan yardımcı kişilerdir.

Kanuni Sultan Süleyman ile mutasavvıf İbrahim-i Gülşenî'nin adları geçmekle birlikte oyunda kendileri konuşmaz. Sultan Süleyman dördüncü fasılda ormanlar ve büyük kemerler arasında kapalı bir arabada saray halkıyla beraber giderken görülür. Ayrıca oyunun sonunda iki kez odasının dışından konuşur. İbrahim Paşa'ya kendisine niçin itaat etmediğini, kendisine sormaksızın orduyu niçin bırakıp geldiğini, İskender'e niçin kıydığını sorar. İskender Çelebi'nin mektubunun kendisine okunmasını ister ve ondan intikamını alacağını söyler. Sonunda Paşa hak ettiği cezayı hayatıyla öder.

Şeyh İbrahim-i Gülşenî Mısır'da olmasına rağmen oyun boyunca sık sık adı geçer, hakkında bilgi verilir. Hiç konuşmaz ancak olayın gidişatı üzerinde etkili olur. Gülşenî'nin padişah tarafından İstanbul'a davet edildiğini, kendisinin tehlikeli bulunmadığı için Mısır'a geri gönderildiğini Paşa'nın hizmetkârlarından birinin İskender Çelebi'ye bilgi verdiği sırada öğreniriz.

Olayın asıl kişileri olan Sadrazam İbrahim Paşa, İskender Çelebi ve Ceffar Siyavuş diğerlerine göre daha ayrıntılı tanıtılmıştır. İbrahim Paşa ve Siyavuş kendilerini tanıtır.

İskender Çelebi kendi kendine konuşurken İbrahim Paşa'yı da tanıtır. Olayın en önemli/etkin kişisi Sadrazam İbrahim Paşa ise de Siyavuş'u da gerilere atmamalıdır. Mısır'dan neş'et etmiş iki İbrahim'den hangisinin Osmanlı'nın başına bela olacağı konusunun araştırılması görevi ona verilmiştir. Buradaki asıl mesele bu sorunun cevabını bulmak, böylece önceden tedbir alarak Osmanlı'yı bu beladan kurtarmaktır. Siyavuş da bunun için görevlendirilmiştir.

İskender'le birlikte ölüme giderlerken, Paşa'nın da aynı şekilde cezalandırılmasını sağlamış olurlar. Bu durumda Sadrazam İbrahim Paşa, yarattığı bazı sorunlara rağmen söz konusu inkîrazı gerçekleştirecek İbrahim olmamıştır. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim ise önceleri kimsenin aklına gelmemiş, üçüncü perdenin sonuna doğru yine Ceffar Siyavuş tarafından bulunmuştur.

İskender'in dostlarından Lütfi Bey'in olayların seyrinde önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. İbrahim Paşa'nın sonunu hazırlayan unsurlardan biri de Paşa'nın haksız yere öldürttüğü İskender'in gerçekleri ortaya koyan mektubunun Lütfi Bey tarafından padişaha ulaştırılmış olmasıdır.

İskender, İbrahim Paşa ile Siyavuş'a en yakın kişidir. Doğru, dürüst, devlete hizmeti her şeyin üstünde gören bir siyaset/ devlet adamıdır. Kendi kendine konuşmalarından İbrahim Paşa'yı daha iyi tanımış olur okuyucu/izleyici:

“İskender (kendü kendüye) şu herifin dimapında fesat vardır: biçare şeyhin kanına girecek. Lâkin âlem kendisine kalmaz. Ne çare, biz vazifemizi icra edelim. Lâkin acabâ maslahat-ı mâhûde için Hünkârı nasıl kandırdı? Kim bilür nice zemin ve zamanlar tertip ederek iğfal etmiştir. Şu adamın cevelân-ı zihnine ve sür'at-i intikaline diyecek olmayup Devlete dahi bazı mertebe hizmetleri sebkât eylemiş ise de ah şu istirkap maddesiyle hasedi olmamış olsaydı, hususen kibr-ü nahvet ile inadı cümleten mehânesinine galiptir. Yazık, padişahımızın verdiği nüfuz ve ikbale. Hele Mevlâ encamını hayır eyliye. Lâkin maslahatın hakikatine benim vakıf olduğumu bilecek olur ise bana dahi mazarratı dokunmak melhuzdur” (And, 1983: 131).

Oyunda İskender aklın ve sağduyunun temsilcisidir. Siyavuş'la kader birliği de ederler.

Zaman

Oyunun Hayrullah Efendi'nin çekmecesinde müsvedde hâlinde bulunması, mezuniyet yılı ile örtüştürülerek 1844 olarak belirlenmiş ve bu yıl eserin yazım yılı olarak kabul edilmiştir. Şair Evlenmesi ile aralarında en az on beş yıl vardır. Bu durum batılı anlamda ilk Türk tiyatromuzun hangisi olduğu konusunda tartışmalara yol açmış; Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşeni'nin basılmadığı için modern Türk tiyatrosu üzerinde bir etkisi olamayacağı görüşünde birleşmiştir.

Eserde olaylar 16. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'na altın çağını yaşatan Kanuni Sultan Süleyman devrinde geçer. İbrahim Paşa'nın sadrazam olduğu, Serasker-i Sultan ünvanıyla Bağdat seferine katıldığı, Hind denizlerinde dolaşan donanmamızın Portekizlilere üstünlük sağladığı Fransa'ya destek verildiği, Kapudan-ı Derya Hayrettin Paşa'nın Akdeniz'^deki başarıları, İbrahim Paşa'nın katli gibi bazı önemli olayları tarihi gerçeklikle örtüştürmesi, zamanın somut ve belirgin olduğuna işaret eder. Öte yandan Kanuni devrinde ortaya atılan sorunun cevabının yazarın yaşadığı yıllara taşınması da vak'a bir başka boyut kazandırır. Mısır Valisi Mehmet Ali Pala'nın oğlu İbrahim babasının yerine geçtiğinde (1848) oyun yazılalı dört yıl olmuştur. Beklenen inkıraz ise gerçekleşmemiştir.

Mekan: Oyunun birinci, ikinci ve dördüncü perdelinde olaylar İstanbul'da, sarayda İbrahim Paşa ile İskender Çelebi'nin çalışma odaları ile İbrahim Paşa'nın iftar yemeğine davet edildiği sarayda kendine ayrılan odada cereyan eder. Devlet işlevinin görüşülüp konuşulduğu bu odalar dar kapalı ve özel mekânlardır. Açık mekân olarak sadece Bağdat'a gidecek ordunun toplandığı Üsküdar sahrası ile saray bahçesinde padişahın saray takımı ile kapalı bir arabada geçiş anı resmedilmiştir.

Oyunun üçüncü perdesi Fırat nehri kenarında kurulmuş olan Bağdat'a açılır. Ordu-yı Hümayun'un yerini aldığı Bağdat civarında, Serasker-i Sultan ünvanıyla savaşı sevk ve idare

edecek sadrazamın çadırı ile Bağdat sarayındaki divan odası paşanın yanındakilerle durum değerlendirmesi yaptığı önemli mekânlardır. Aynı perdenin bir başka sahnesinde (sahneler belirli değildir, sadece perdenin açılıp kapandığı bilgisi verilir) İskender Çelebi'nin tutulduğu Bağdat Kalesi'nin hapisanesinin içi görülür.

Oyunda mekân betimlemelerinin ayrıntılı yapılmadığı, dekora dair bilgi verilmediği dikkati çeker. Bağdat'a gidecek ordunun toplandığı Üsküdar sahası ilk dış mekân olma özelliği gösterir. Orada bazı ayrıntılar göze çarpar. İbrahim Paşa sefer öncesi orduya resm-i geçit yaptırarak devletin gücünü göstermek, böylece askere moral vermek ister. Otağın önünde yaşananlar parantez içinde şöyle verilir:

“(Otağın önünde sadrazam ve Serasker-i Sultan, sağ tarafında birinci vezirden yedinci Vezire kadari sol tarafından Defterdar İskender Çelebi ve ordu ricali, Sadrazamın takımı: cümlesi ayakta. Asker alayı: Yeniçeri ortaları, sipahi bölükleri, topçu, arabacı, azab, başı-bozuk. Bunların mecmuu tebdil-i kıyafet ederek devredüp resm-i geçid icra ederler, muzika dahi çalınır. En son zabitanı celbedüp)” (And, 1983: 132-133).

Dördüncü perdede bir ara “bendlerin ormanları ve bir tarafta cesim kaverler görülür. Padişah saray takımı ve padişah kapalı araba ile etrafında saray halkı geçerler; sadrazam attan inüp zemin bus edüp yine süvat olur geçer” (And, 1983: 47). Padişahın görüldüğü bu sahne çok kısa olmakla birlikte sonucu önemlidir. İbrahim Paşa bu karşılaşmadan memnun kalmaz. Çünkü sultanın o anki “iltifatı gazap ile karışıktır. İltifat ederken birden bire gûya hatırıma bir şey geliyor gibi tebdil-i muamele ediyorlar” diye düşünen Paşa, sonunda gerçekten padişahın gazabına uğrar.

Oyunda Osmanlı'nın başarılarından söz edilirken, Gücerat (Hindistan), Portekiz, Almanya ve Fransa'nın adı geçer. Ayrıca Siyavuş'un Mürşidâbâd'a tahsil için gittiği, kendini tanıttığı sahnelerde birkaç kez tekrar edilir, o kadar. Hakkında bilgiye rastlanmaz.

Eserdeki Batı Tiyatrosu İzleri

Osmanlı sarayına uzun yıllar hizmet etmiş aristokrat bir aileye mensup olan Hayrullah Efendi (1818-1866), sarayın hekimbaşısı Abdülhak Molla'nın oğlu olma fırsatını iyi değerlendirmiş; tıp, tarih, coğrafya, eğitim, ziraat ve tabiat bilimleri ile ilgili çalışmalar yapmış; bu arada bir de tiyatro eseri yazmıştır. Doğu ve batı kültürünün bir arada yaşandığı evde Hayrullah Efendi de batı kaynaklı bir tür olan tiyatroya ilgisiz kalmamıştır. Müsvedde olarak çekmede gizli kaldığından modern tiyatro üzerinde etkili olmayan bu eser Batı tiyatrosundan izler taşır. Doğaçlama yöntemle sürdürülen geleneksel tiyatromuzun aksine metne dayalı metne dayalı bir eser olması, dekor, kişi tablosu ve perde bölümlerine dikkat edilmesi gibi hususlar bazı eksikliklerine rağmen, yazarın bu örnekle batı tekniğine uygun bir eser verme çabasında olduğunu gösterir.

Oyun dört perdeden oluşur. Perdeler arasında mantıksal/ anlamsal bir bütünlük olmasına rağmen teknik yönden karışıklıklar dikkat çeker. “Birinci Fasil”, “İkinci Fasilin Birinci Perdesi”, “Perde Kapanıp Üçüncü Fasil Başlar”, “Dördüncü Fasil” ifadeleri en belirgin örneklerdir. Tanzimat tiyatrosunda “perde” yerine “fasil” kelimesi kullanılmıştır. Ancak burada sahne satır aralarında “perde değişmesi” ifadesiyle belirlenmiştir. Teknik olarak sahnenin ne olduğunu bilen ve kullanan yazar, görsel olarak bu konuya itina etmemiştir:

“(deyüp giderler, perde açılır...)” (And, 1983: 135).

“(Derken Paşa gider ve Paşa'nın odası olan perde değişüp).”

“(Perde değişüp bendlerin ormanları...)” (And, 1983: 147).

Dekor ve kişi değişiklikleri parantez içinde verilmelidir. Bazı teknik hatalar göz ardı edilirse, metnin yapısal olarak bütünlük taşıdığı görülür. Giriş mahiyetindeki birinci perdede asıl mesele ortaya konur. İkinci ve üçüncü perdelerde olay, yan olay ve fikirlerle geliştirilir. Dördüncü perde çözüm perdesi olup tüm düğümler çözülür ve sır ortaya çıkar, suçlular cezasını bulur.

Kişilerin isimleri ve görevlerinin önceden bildirilmesi de Batı tiyatrosu özelliğidir. Hayrullah Efendi, “tiyatro” yerine “hikâye” terimini kullanmış; “Hikâyede bulunanların İsimleri” başlığı

altında bunları sıralamıştır. Ayrıca yine olması gerektiği gibi fasılların altında parantez içinde mekân ve durum değerlendirmesi, kişilerin ruh durumları ve o anki görünüşlerine dair bilgi verilmesi de Batı tiyatrosu etkisi olarak değerlendirilir. Ancak bu hususlarda da bazı hususlar yetersizlikler göze çarparsa da bunların ilk örneklerde bulunmasını tabii karşılamak gerekir. Oyunda vak'ayı sürükleyen/ geliştiren/ aksiyon sağlayan, bir sır söz konusudur: Osmanlı'ya zarar vermesi beklenen Mısır'dan çıkacak İbrahim kimdir? Sorusunun cevabı karşısında farklı iki bakış açısı oluşur: Kendisine şüphyle bakılan İbrahim Paşa, Siyavuş'un casus olabileceğini sadrazam düşünür. Mısır'dan geldiğini kimse bilmez. Yoksa Siyavuş Hünkâr tarafından kendilerini yoklamak için mi gönderilmiştir? İskender Çelebi, Hünkâr'ın bu konuyu duyma ihtimalinin büyük olduğunu; kendisine hemen haber verilmesi gerektiğini düşünür. Bu arada İbrahim Paşa'nın kendi sırrı da ortaya çıkar. Korsanlarca esir edilip Mısır'a götürüldüğünü oradan İstanbul'a getirildiğini İskender'e söyler.

Oyundaki tesadüfler işi daha karmaşık hâle getirir. Paşanın adı İbrahim'dir. Geldiği yer Mısır'dır. Sahip olduğu güç sebebiyle devlete zarar verebilir. Sultan adına konuşur. Diğer İbrahim ise Mısır'da tekkesini kurmuş; güç ve nüfuz sahibi bir mutasavvıftır. Oyun bu iki İbrahim'den hangisinin zararlı kişi olabileceği şüphesi üzerine kurulur. Tahminler, endişeler ve şüphelerle ilerleyen oyunun sonu beklenmedik bir şekilde sonuçlanır. Merakla beklenen İbrahim bir şifre ile açığa çıkarılır. Sonunda her iki İbrahim de aklanır. Kimsenin aklına Mehmet Ali Paşa'nın oğlu veliaht İbrahim gelmez. Böylece ana düğüm oyunun sonunda çözümlenirken, vak'a boyunca gerilim artarak devam eder. Kısacası eser Batı tekniğine vak'anın kuruluşu, gelişmesi ve sonuçlanması itibarıyla de uygunluk gösterir.

Konusunu tarihten alan oyun trajedi özellikleri taşır. Geleneksel tiyatromuzda ise komedi revaçtadır.

Oyunda şairi belirtilmeyen bir beyit (ilahi cürmümü affet, bağışla/ niyaz ettim sana bu çağrışla) (And, 1983: 139) ile Nabi'nin "Kalmamış" redifli gazeli metinlerarasılık yöntemine örnek teşkil eder. Ayrıca mektubun bir anlatım tekniği olarak kullanıldığını da unutmamak gerekir. İskender'in İbrahim Paşa tarafından öldürüleceğini anlayınca gerçekleri padişaha bir mektupla bildirmesi olayın seyrini değiştirerek paşanın katledilmesine kadar varır.

Oyunda geleneksel tiyatrodan ziyade Batı tiyatrosunun izleri örneklerde de görüldüğü üzere kendini hissettirir.

Sonuç

Hayrullah Efendi tarafından yazılan ve Batı tiyatrosu izleri taşıyan *Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî*, yazarın notların arasında kaldığı dolayısıyla okuyucuya zamanında ulaşamadığı için Türk tiyatrosunun gelişimi üzerinde etkili olmamıştır. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, Türk tiyatrosunun Batılı anlamda ilk örneği olma özelliğini taşımaktadır. Fakat *Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî* bazı teknik kusurlarına rağmen, zamanında okuyucusuyla buluşabilseydi Türk tiyatrosunun gelişimine katkı sağlayabilirdi. Bu durumda *Şair Evlenmesi*'nin Türk tiyatrosunun ilk komedisi; *Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî*'nin de ilk trajedisi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

- And, M. (1983). "Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî", *Şair Evlenmesi'nden Önceki İlk Türkçe Oyunlar*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Danişmend, İ. H. (1939). "Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi", *Türk Tiyatrosu Dergisi*, 1 Aralık 1939, 109:73-91.
- Tanpınar, A.H. (1988). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı.

ADEM KASİDESİNİN BİR BEYTİNİN TAHLİLİ VE ORHAN ŞAİK GÖKYAY'DAN ORHAN OKAY'A BİR MEKTUP

Eyüb AKMAN¹

ÖZET

Adem Kasidesi, Âkif Paşa'nın 1840-1842 yılları arasında yazdığı, konusunu yokluk üzerine kurduğu 69 beyitlik meşhur şiiridir. Paşa bu şiirinde varlıktan nefret ettiğini, ondan kurtulmak istediğini dile getirir. Bunun için de “varlık”ın karşısına “yokluk”u çıkartır. Akif Paşa'nın “yokluk”u arzu edişinin sebebi, içinde yaşadığı devrin olumsuzlukları ve kendi mizacıdır. Son derece hırslı, makam peşinde koşan ve kindar birisi olan Paşa, hayallerine ve umduklarına ulaşamayınca karamsarlığa kapılmış, hayattan küsmüş ve “yokluk”u arzulamıştır. Bu şiiri bu duygular üzerine yazmıştır. Bu şiir üzerine edebiyat araştırmacılarımız tarafından epey söz söylenmiş, şiir, muhtelif cepheleriyle tahlil edilmiştir. Bu tahlillerden en dikkate değer, Mehmet Kaplan'ın 1952 yılında hazırladığı “Şiir Tahlilleri 1” adlı eserinde yer verdiği tahlildir. Kaplan bu tahlilinde şiire bütün olarak yaklaşmış, hükümlerini ayrı ayrı beyitler üzerine değil de üç ana bölüm üzerinden vermiştir. Biz bu çalışmamızda Orhan Şaik Gökyay'ın, öğrencisi Prof.Dr. Orhan Okay'a yazdığı Adem Kasidesi'nin beyit beyit tahlilini içeren bir mektubu üzerinde duracağız. Orhan Şaik Gökyay Türk edebiyatının hemen her alanında eser vermiş, dikkatli bir araştırmacıdır. Orhan Okay da Orhan Şaik Gökyay'ın öğrencisidir. Bu bakımdan bu iki araştırmacı sürekli irtibat hâlinde dirler. Orhan Okay, hocasına yukarıda sözü geçen şiirin tahlili ile ilgili mektup yazmış, hocası da onu cevapsız bırakmamıştır. İnceleyeceğimiz bu mektupta Orhan Şaik Gökyay, kasidenin on ikinci beyti olan “Herkesin kısmeti yoktan gelir amma bilmez/Yeri var âleme men eylese selvâ-yı adem” beytini tahlil etmiştir.

Anahtar kelimeler: Adem Kasidesi, Âkif Paşa, Orhan Okay, Orhan Şaik Gökyay

METİN

Adem Kasidesi, Âkif Paşa'nın yoğun bir karamsarlık ve bedbinlik içinde yazdığı 69 beyitlik bir manzumedir. Âkif Paşa 1787 yılında Yozgat'ta doğar. 1813 yılında amcasının delaletiyle sarayın Dîvan-ı Hümâyün kalemine girer. Daha ilk günlerde padişahın teveccühünü kazanarak hızla yükselir.1832 yılında ilk Hariciye Nâzırı olur.1836 yılında siyasî sebeplerden dolayı azledilir². Rakiplerini bertaraf ederek kısa süre içinde Mülkiye Nâzırı olur. Altı ay sonra hastalığı sebep gösterilerek görevine son verilir. 1839 yılında Kocaeli mutasarrıflığına tayin edilir. Orada da fazla kalmaz ve 1840 yılında yeniden görevden alınarak Edirne'ye gönderilir. Bu, iki yıllık bir sürgün hayatı demektir. Cezasını doldurunca Bursa'da oturma izni alır. 1842 yılında padişahın af dileyerek İstanbul'a gelir. 1844 yılında Hicaz'a gider ve dönüşte 1845 yılında hastalanarak İskenderiye'de vefat eder(Tanpınar, 93-94.s.; Kolcu,12.s.)

Siyasî hayatında çıkabileceği en yüksek mertebeye kadar çıkmış olan bir devlet adamının gözden düşmesi kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Âkif Paşa bu durumu hiç hazmedememiş ve başına gelenleri rakiplerinin bir oyunu olarak görmüştür. Özellikle son sürgün günleri onu buhranın eşiğine getirmiştir. O sıkıntılı günlerde vehmin ve melankolinin tesiriyle kalemine sarılan Âkif Paşa Adem Kasidesi'ni yazmıştır.

Adem Kasidesi, özellikle yeni edebiyatın bir müjdeleyicisi kabul edildiği için üzerinde çok durulan bir manzumedir. Bu konuda araştırmacılar ikiye bölünmüştür: Kasidenin yeni olduğu kanaatini taşıyanlar ve kasidenin eskinin devamı olduğunu savunanlar. Bunlardan birincisini savunanlar Namık Kemal, Ebüzziya Tefik, Şemseddin Sâmî, Muallim Naci, Gibb, Bursalı Mehmet Tahir ve Mustafa Nihat Özön'dür. Kasidenin eskinin devamı olduğunu iddia edenler ise Süleyman Nazif, Fuat Köprülü, İbnülemin Mahmut Kemal İnan, Ahmet Hamdi Tanpınar, İsmail Habib Sevük, Nihat Sami Banarlı, Mehmet Kaplan, Kaya Bilgegil'dir(Kolcu, 15-34.s.).

¹ Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi/Eğitim Fakültesi

² 1836 yılında, Ceride-i Havadis gazetesini çıkaran ve aynı zamanda İngiliz Morning Herald gazetesinin İstanbul muhabiri olan W. Çörçil, Kadıköy'de avlanırken kaza ile bir Türk çocuğunu yaralar ve hapse atılır. Bunun üzerine olaylar, milletler arası bir boyut kazanır ve bütün yabancı sefirler Osmanlıyı, dolayısıyla Akif Paşa'yı hedef gösterir. Bu sebeplerden dolayı Paşa, azledilir.

Burada bu tartışmalara girecek değiliz. Sadece her iki görüşten de birkaç cümle vererek bu bahsi tamamlayacağız.

Akif Paşa'nın yeni olduğunu savunanlar, onun nesirlerinde kullandığı sade dili örnek verirler. Özellikle Namık Kemal, buna örnektir(Kolcu,15-16.s.). Adem Kasidesi'nin ise yeni olan tarafı ele aldığı konudur. Daha evvelki kasidelerde bir kişi övülürken, bu kasidede bir kavram, “yokluk” kavramı övülüyor ve böylelikle şiire felsefe girmiş oluyor.

Adem Kasidesi'nin tamamen eskiye ait olduğunu savunan bir araştırmacı olan Nihat Sami Banarlı, Âkif Paşa'nın Avrupaî Türk edebiyatı ile hiçbir münasebetinin bulunmadığını, Adem Kasidesinin “gerek lisanî, gerek redif etrafında toplanan (kafiyelerin söylediği) beyitleri; gerek üslup ve tertip bakımından tamamıyla divan şiirine mensup bir manzume” olduğunu ifade eder(Banarlı, 837.s.).

Bu iki zıt görüşe ilaveten bir de Kaside'nin hem yeni hem de eski taraflarının olduğunu söyleyenler vardır. Buna örnek olarak da Orhan Okay'ı gösterebiliriz. Orhan Okay, sözü geçen kasidenin dil ve estetik bakımdan eskinin devamı olduğunu fakat “olağanüstü bir ihtirasla yokluğun ve bedbinliğin felsefesini yapmak gibi gelenekte örneği bulunmayan bir yola girdiğini” söylemektedir(Okay, 27.s.).

Bildiğimiz kadarıyla Akif Paşa üzerine son çalışma Cafer Gariper'e aittir. Gariper bu makalesinin ilk kısmını Akif Paşa ve Adem Kasidesi'ne ayırırken, diğer kısmını Akif Paşa'nın torunu için yazdığı Mersiye'ye hasretmiştir. Yazar, bu Mersiye'yi metinlerarasılık bakımından incelerken Âkif Paşa ve Adem Kasidesi hakkında şu yorumu getirir: “İbrahim Şinasi'nin batı kaynaklı çabalarıyla başlayan yenileşme hareketinden daha önce sade bir nesre doğru giden diliyle Adem Kasidesi ve küçük yaşta ölen torunu için söylediği Mersiye ile yeninin kapısını aralar. Daha yerinde ve doğru bir söyleyişle, bilhassa yukarıda söz konusu edilen mizacın insanını veren bu iki şiiriyle, klasik zihniyetin ve estetiğin dışına düşer” dedikten sonra kendisiyle biraz çelişerek, Âkif Paşa için “her ne kadar bir iki şiirinde şahsî oluşun ve ferdin ifadesini arayan söyleyişe yönelir gibi görünürse de genel karakteri itibarıyla klasik edebiyatın çemberinin dışına pek çıkamaz (Gariper,54.s.)demektedir.

Adem Kasidesi'ni bütün olarak ele alan kişi Mehmet Kaplan'dır. Adem Kasidesi'ni tahlil ederken Kaplan, şiiri üç ana cephesiyle ele almıştır. Bunlar psikolojik, metafizik ve estetikdir. Birinci cephede Kaplan, Âkif Paşa'nın muhteris, kindar, mevki düşkünü bir insan olması yönlerini, kısaca mizacını incelemiştir. İkinci bölümde, ızdırıp fikrinin Paşa'da bir felsefe fikri meydana getirdiğini, yokluk felsefesi oluşturduğunu ve bu fikri derinleştirdiğini söylüyor. Üçüncü bölümde ise Kasidenin divan şiiri ile olan ortak noktalarına değiniyor ve şiirdeki kelime oyunlarına, söz sanatlarına temas ediyor(Kaplan, 20-28.s).

Adem Kasidesi'ni beyit beyit tahlil eden bir çalışma Kaya Bilgegil'e aittir. Bu tahlil, öğrencisi Ahmet Ölmez tarafından, ders notlarına dayanarak oluşturulmuş ve yayımlanmıştır(Ölmez, 53-69.s).

Adem Kasidesi'ni beyit beyit tahlil eden başka bir çalışma da Ali İhsan Kolcu'ya aittir. Kolcu bu çalışmasında Âkif Paşa ve Adem Kasidesi hakkında genel bilgiler verdikten ve bu kasideyle ilgili bütün yorum ve çalışmaları zikrettikten sonra kasideyi beyit beyit tahlil etmiştir(Kolcu, 6-135.s).

Gelelim bizim mektubumuza. Hocam müteveffa Prof. Dr. Orhan Okay, Orhan Şaik Gökyay'ın Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'ndan öğrencisidir. Hem bu öğrenci hoca ilişkisi hem de bilim adamı yönleri, ikisi arasında ölünceye kadar bir dostluk kurdurmuştur. Orhan Şaik Gökyay Kastamonulu'dur. Ben kendileriyle maalesef tanışamadım. Orhan Okay ise Atatürk üniversitesinden hocamdır ve kendilerinden ders alma lütfuna eriştim. Ayrıca ailecek görüştüğümüz mümtaz bir şahsiyetti. Bir gün İstanbul'da hocayı ziyaretim esnasında söz, Orhan Şaik Gökyay'dan açıldı. Okay hoca, hocası Orhan Şaik'i anlatmaya başladı. Konuşmasının sonunda “Eyüp, sen Kastamonulusun, hoca da Kastamonulu. Onun bende birkaç mektubu var, bunları sana vereyim, belki işine yarar” dedi. Bu teklif karşısında çok sevindim. Mektuplar

yanında olmadığı için o gün mektupları alamadım. Bir dahaki İstanbul'a gidişimde Okay hoca mektupları hazırlamıştı. Mektupları aldım, şöyle bir baktım, Orhan Şaik'in yazısı okunmuyor, üstelik yazıların bazıları da eski harfliydi. Okay hocam hemen meseleyi anladı ve bana yardımcı oldu. Bütün mektupları tek tek gözden geçirdik ve okuyamadığım yerleri Okay hoca yeniden okuyuverdi.

Aşağıda inceleyeceğimiz mektup, bu mektuplardan biridir. 18 Şubat 1990 yılında yazılmıştır. Mektuptan anladığımızı göre Orhan Okay hoca Orhan Şaik'e Adem Kasidesi'nin bazı beyitlerinin açıklamasını sormuştur. O da mektup mektup Okay hocaya cevap yazmıştır. Bu mektupta Adem Kasidesi'nin 12. beyti açıklanmıştır. Mektuba geçmeden önce, Ali İhsan Kolcu'nun bu beyit ile ilgili tahliline bir bakalım. Beyit şu:

Herkesin kısmeti yoktan gelir ammâ bilmez

Yeri var âleme men eylese selvâ-yı adem

A. Herkesin kısmeti yoktan (yokluk) gelir, fakat insan bunu bilmez. Yokluk balını dünyadan(insanlardan) esirgese haklıdır.

B. men et-: engellemek yasaklamak; selvâ, bildircına benzeyen bir kuş, bal

C. Herkesin kısmeti, rızkı, nasibi yokluktan gelir ama insanlar bunu bilmezler ya da söylemezler. Onun için yani rızkın, kısmetin geldiği yeri zikretmedikleri için yokluk yiyeceğini/nimetlerini dünyadan(insanlardan)esirgese hakkı vardır. Şair, bilinen bir hâdise üzerine beytini kurmaktadır. Selvâ kelimesi bildircına benzeyen bir kuş anlamındadır. İsrailoğulları Tih sahrasında aç kalınca gökten kudret helvası ile selvâ kuşu indirilmiştir. Bu yiyecekler yoktan gelmiştir. Ama insanlar bunu bilmemiştir. Yokluğun balını/yiyeceğini insanlardan(varlıktan) esirgemesi varlığın (insanların) perişan olması, aç kalması ve ölmesi demektir. Şair yokluğa bir nevi şükran duyulmasını istiyor. Böylelikle Tanrı'ya duyulması ve gerçekleştirilmesi gereken bir eylemin adresini değiştiriyor Rızk verenin yokluk olduğunu söylüyor.”(Kolcu 57-58.s.).

Kaya Bilgegil ise bu beyti tahlilinde; Âkif Paşa'nın, “men eylese selvâ-yı adem” terkinde asıl maksadını söyleyemediğini, bu uzun kasidede bazı arızaların olacağını, selvâ-yı ademin neyi men eyleyeceğini şâirin belirtmediğini ifade etmiştir.

Bu tahlillerden sonra Orhan Şaik Gökyay'ın mektubuna ve tahliline geçebiliriz.

18.II.1990

Aziz Orhan,

Umarım ki bunca zaman gecikmemi benim ihmalime vermemişsindir. Benim sizlerle musahabelerim benim mutluluğumdur, söylemeye gerek yok; ama zamanıma sahip değilim ki, açıklamayı çok daha geniş bir zamana bırakıp sadede geliyorum. Senin mektubunda sorduklarından ilkinin ele alıp ondan sonrakileri başka bir mektuba bırakıyorum. Çünkü iki saat sonra Ankara'ya yola çıkıyorum.

Herkesin³ kısmeti yoktan gelir amma bilmez

Yeri var âleme men eylese selvâ-yı adem⁴

Bu beyitte “men” kelimesinin iki manasıyla oynuyor Akif Paşamız.

“Menn”, “mim”in fethi ve “nun”un teşdidıyla “menn”, “nimet vermek” manasındadır. “Minn” ve minnet (nimet) “mim”in kesriyle “bir adama ettiği lutf u ihsanı başa kakmağa dinür; ve nimet ve ihsana da denir.” Ve “menn” mutlaka havadan nazil olan şol “tall” ve rutûbete dinür ki taşlar ve ağaçlar üzre nazil olur bal kıvamında mün'akid ve şirin (tatlı) ve zamg heyetinde *hoşgîn* olur. Şîr-i hoş ve turuncebîn gibi ve bu babda maruf olan “Şecer-i Belût” üzre nazil olandır. Mu'tedil ve rutubetten ârız olan *sufale* (öksürük) ve sadr'a ve akciğere nafi'dir. Ma'lum ola ki “menn”

³ Kelimenin doğrusu “herkesin” olmalıdır.

⁴ Mektupta Arap alfabesiyle yazılan kısımlar burada *italik* olarak gösterilmiştir.

dedikleri rutûbet, Türkî’de kudret helvası dedikleridir ki birkaç nev’i olur. Birisi turuncebîndir ki beyaz olur ve bunun şohdâne olanına menn-i efrençi denir ki etibba isti’mal ederler ve ba’zan Frenkler terbiye ile peynir şekeri tarzında ederler, anınçün “menn-i efrençi” derler ve ba’zan tablekârlar kudret helvası deyü yeşile mail olanını satarlar. Taşra vilayetlerde ana “kezbi” tabir ederler ve “Balsara” tabir olunan nev’ine Farsî’de “Şîr-i huşk” ve mu’arrebinde “şîr-i huşt” derler. (Kamus Tercümesi, IV, 476 vd.⁵)

Es-sülvâne sin’in zammiyle bala dinür ki asel manasına...

Es-selvâ, belvâ vezninde bu dahi bala dinür, asel manasına ve bir kuş adıdır. Mütercim der ki bu kuş Türkî’de yelve dedikleri kuştur ki bildircına dinür. Benî İsrail’e sevk ve terzîk olunan bu kuşlardır. Pek vahşi olur. (Kamus Tercümesi IV, 1011)⁶.*

“ve zalelnâ ‘aleykümü’l-gamame ve enzelnâ aleykümü’l-menne ve’s-selvâ”(Bakara sûresi, Ayet 264⁷).

“Ve üstünüze o bulutu gölgelik çektik, size kısmet ettiğimiz hoş rızıklardan yiyin! diye üzerinize hem kudret helvası, hem bildircın indirdik. Zulmi bize etmediler, lakin kendilerine ediyorlardı.

[Tefsir: Biz de Tih sahrasında, üzerinize o ince bulutu gölgelik yaptık. Üstünüze hem kar gibi kudret helvası, hem de yelve kuşu, bildircın indirdik. Haydi, yiyin, size kısmet ettiğimiz pak nimetlerden dedik... (Elmalılı Muhammed Yazır, Hak Dini, Kur’an Dili, Bakara Sûresi, ayet:264)

Anlaşılaçağı üzere, Akif Paşa’nın beytindeki “menn” kelimesi, Kur’an-ı Kerim’deki “kudret helvası” manasına değil, Âl-i İmran suresindeki (ayet 164) nimet ve ihsan anlamındadır, bundan dolayı anlamını da “herkesin kısmeti yoktan gelir amma o, bunu bilmez. Bilmediğı için de “Adem bildircını, onun bu cehaletini başına kaksa bir başka deyişle bunu bilmeyen âlemin başına kaksa yeri vardır, demek olur.

Vallahu alem bi’s-sevab.

Geri kalan suallerin cevaplarını bir dahaki mektubumda vermeye çalışacağım. Haluk Bey’e⁸ hürmetler. Senin de gözlerinden sevgilerle öpüyorum.

Orhan Şaik Gökyay

SONUÇ: Edebî eserler yapıları gereğı her zaman farklı yorumlara muhtaçtır. Tek bir şerh ve yorumla şiirler tahlil edilemez. Yaptığımız bu araştırma neticesinde Adem Kasidesi’nin on ikinci beytinde geçen “men” kelimesinin, Orhan Şaik Gökyay’ın dikkati ve mektubu sayesinde, iki farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Şimdiye kadarki çalışmalarda, şiirde geçen “men eylemek”, yasaklamak manasında kullanılmıştır. Orhan Şaik Gökyay “men” kelimesine “nimet, ihsan ve başa kakmak” manalarını da yüklüyor. Buna göre beytin tam çevirisi “Herkesin kısmeti yoktan gelir ama o, bunu bilmez. Bilmediğı için de “Adem bildircını, onun bu cehaletini başına kaksa bir başka deyişle bunu bilmeyen âlemin başına kaksa yeri vardır” şeklindedir.

Bu sempozyum ve bildiri sayesinde her iki âlimi de yad etmiş olduk, mekanları cennet ruhları şâd olsun.

⁵ Orhan Şaik Gökyay’ın alıntı yaptığı Kamus Tercümesi, muhtemelen eski harfli olandır. Bu bilgiler, yeni basılan Kamus Tercümesinin 6. Cildinde, 5519 ve 5520. sayfasında kayıtlıdır.

* Rızık, yiyecek olarak gönderilen

⁶ Bu kısım da mektupta Arap harflidir. Bu kısımları bizzat Orhan Okay hoca Latin Alfabesine aktararak bize vermiştir(Bkz. Ek 3)

⁷ Bu Ayet, Bakara sûresinin 57. Ayetidir. Nitekim Orhan Okay hoca da bunu fark etmiş ve bize verdiği notta durumu aydınlatmıştır(Bkz. Ek 3)

⁸ Merhum Prof.Dr. Haluk İpekten, Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi

KAYNAKLAR

- BANARLI, Nihat Sami(1983).*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.II, Ankara, MEB yay.
- GARİPER, Cafer(2017). “Âkif Paşa ve Torunu İçin Yazdığı Mersiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, ss.51-70
- KAPLAN, Mehmet(1994).*Şiir Tahlilleri I*, İstanbul, Dergah yayınları
- KOLCU, Ali ihsan(2013).*Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi*,Tahlil-Tenkit, Konya, Salkım Söğüt yayınları
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ,(2014) *Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi*, 6. Cilt, (Yay. Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi),İstanbul Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- OKAY, Orhan(2005).*Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul, Dergah yay.
- ÖLMEZ, Ahmet(1997).“Bilgegil Hocamız ve Onun Dilinden “Adem Kasidesi” Şerhi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil Armağanı*, sayı 5, Sivas 1997, 53-69
- PARLATIR, İsmail (1988). “Adem Kasidesi”, *Büyük Türk Klasikleri* ,C.8, İstanbul, Ötügen yay.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi(1997).*19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi

4) Bir kaska ~~defter~~ deyişle buun bilmeğin
âlimin kasım kaska yeri vardı, demek alın.

والله اعلم بالصواب
تمری قیاس سوان جلالی برافادی کتبیہ درجہ اولیٰ
میرزا محمد علی قزوینی

Q. M. D. / 1997

18-II-1990

Aziz Orhan,

uzunun iki buca zaman gecikmeni
hecim ihmatine vermemişsinizdir. Benim
siğirete masahabelerin hecim mütalâfında,
söylenece fikir yok; ama gamamına sahip
değilim ki, azınlığa çok daha geniş bir
gamamına bırakıp sadece geliyorum. Sonun me.
tu barih şorduklarımdan ilkesi ede alıp ondan
sonrakileri kaska bir mektuba bırakıyorum. Çünkü
iki saat sonra Ankara'ya yola çıkıyorum.

هو کاسه کتبیہ درجہ اولیٰ
میرزا محمد علی قزوینی

Bu beyitte "men" kalimesinin iki manası da çı-
nyor Âkif Paşamız.

Men'in nimin fethi ve onun tesadüfîyle
"men", "nimet vermek manasında.

minn (من) ve minnet (nimet) nimin kasıyla
"bir adama ettiği kâf u ihsanî kasa kas.
mafa dinâr; ve minnet ve ihsan da dinâr."
ve men (من) mutlaka kavada nazîl olma
sül "je ve kutabeta dinâr iki kaska ve ajnâze

② Üzre nazil olup kul kavâmında müvâzîl ve sîrin (tatlı) ve gang hayetinde ^{سیر} olma. Sîr-i bust ve zürncebin gibi ve bu belâde mânuf olan "Sece-i Belû" üzre nazil olma. müvedil ve aulibetten ârîz olan ^{سیر} (arsünür) ve Sade'a ve aksîpe ma'fî'dir. Mâ'lum ok ki men (سیر) dedikleri aulâbel, Türki'de kudret helvâse dedikleri ki birke nevî ulu. Bîsî tarun Celîlî'de ki hezâz olur. ve künna Seldâne olma me'ni efa'nci dînî'ki etibâli istî'mâl ederler ve bâğın fâenkler kerdîye ile peynîr sakarı tağında ederler, amma "men-i efa'nci" dediler ve bâğın tablakâlar ~~"Balsam" tabir olma~~ kudret helvâse deyi' yarıft mîl alama salarlar. Terza vilayotlerde am "keçbi" tabir ederler. ve "Balsam" tabir olma nevîne fâsîde Sîr-i bust ve mâ'are kinde "Sîr-i bust" derler. [Kamus Terâhümî, IV, 476 v.d.]

السُّلْوَانَةُ سِرٌّ خَصِيصٌ دَسِيقٌ عَلَى سِرِّهِ
السُّلْوَانَةُ سِرٌّ خَصِيصٌ دَسِيقٌ عَلَى سِرِّهِ
قَدْ بَرَدَتْشِ أَدْبَارُ مَتَرِيْمٍ دِيْمَةٌ بَرَدَتْشِ تَرْكِيْمٍ يَكُوْنُ
دِيْمَةٌ كَوْنُ قَدَسِيْمَةٍ بِلَدِيْمَةٍ هِ دَسِيْمَةٍ نِي اِيْمَةٍ سِدْرٍ
دَسِيْمَةٍ اِيْمَةٍ بَرَدَتْشِ دَسِيْمَةٍ بِلَدِيْمَةٍ هِ دَسِيْمَةٍ نِي اِيْمَةٍ سِدْرٍ

③ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَّ دَابُّرًا مِّنَ الْمُتَّكِرِيْنَ
[بقرة سوره آیت: 264]

ve üstünöge u bulutu gölgelik ^{ke} kere
Eklük, size kısmet ettiğimizi hep rızık bordan
yiyin!" diye üzerinize ^{hem} kudret helvâse, hem
buldrecin indirir. Zulmi bize etmediler, takin
kendilerine ediyce lardı.

[Tefsir: Bir de Zih sahâsında, üzerinize
o ince bulutu gölgelik yaptık. üstünöge hem
kız gibi kudret helvâse, hem de yel ve kuan, hel-
drecin indirir. Haydi, yiyin, size kısmet ettiğimizi
pâk nimetlerden dedic... [Elmâli, Muhammed
yazır, Hak Dîni, Kurân Dili, Bakara Sûresi,
ayet: 264 -

anlaşılacağı üzere, Akif Piravanı hep-
tindeki "سِر" kelimesi, Kurân-ı kerîmdeki
"kudret Helvâse" mânâsına değil, Âli İmran
Sûresindeki [ayet: 164] nîm ve istân anâ-
minadır, bundan dolayı anâmîni de.

Herkesin kısmeti yokdan gelir amma o
lunu bilmez. Bilmediği için de "Adem bil-
drecini, onun bu cehaletini herinin kâkka,

Es-sülvâne sîr'in zammıyla denir ki asel manasına...
es-selwâ belvâ vezvinde bu dahi bala denir
asel manasına ve bir kuş adıdır. Mütercim der ki
bu kuş Türki'de yel ve dedikleri kudret ki buldrecine
denir. Beni İsrâil'e sevke ve terzik[®] olunan bu
kuşlardır. Pek vahşi olur. [Kamus Terâhümî IV, 1011]

® Rızık, yiyecek olarak gönderilen ve zâletnü'aleykümü'l-gamame
ve enzelnâ aleykümü'l-menne ve's-selwâ" [Bakara sûresi, ayet: 264]

264 değil, 57 olacak (o.okay)

BİR SAVAŞ MUHABİRLİĞİ ÖRNEĞİ: AHMET RASİM'İN ROMANYA MEKTUPLARI

Alev SINAR UĞURLU*

Roman, hikâye, şiir, hatıra, gezi yazısı, fıkra, sohbet, makale, tarih, ders kitapları gibi türlerde çok sayıda eser kaleme almış olan Ahmet Rasim aynı zamanda bir gazetecidir. Ahmet Midhat Efendi'nin açtığı yolda yürümeyi tercih etmiş, topluma bilgi ve mesaj vermek amacıyla eserlerini kaleme almıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Ahmet Midhat Efendi tarafından matbuat âlemine tanıtılan Ahmet Rasim'in imzasına II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde başta *Tasvir-i Efkâr*, *Sabah*, *İkdam*, *Vakit*, *Akşam*, *Yeniğün*, *Cumhuriyet* olmak üzere birçok süreli yayında rastlanır. Ahmet Rasim iyi bir gözlemcidir. Dış dünyada gördüğü olay ve şahıslardan hareket ederek, ayrıntıyı yakalayan dikkatli bakışlarıyla tespit ettiği unsurları olduğu gibi, fotoğraf realizmiyle kelimelere aktarır. Özellikle eserlerinde 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki İstanbul'u kameraya almışçasına yazıya geçiren¹ Ahmet Rasim'in eserleri içinde *Romanya Mektupları* adlı kitabı ayrı bir önem taşımaktadır. Ahmet Rasim hakkında yapılan çalışmalarda seyahat/ gezi yazısı olarak takdim edilen *Romanya Mektupları*, savaş edebiyatı açısından dikkat çekici bir çalışmadır. Ahmet Rasim savaş muhabiri olarak Aralık 1916 ile Ocak 1917 tarihleri arasında Romanya cephesindeki Türk askerine moral vermek, tütün başta olmak üzere hediye dağıtmak ve mevcut durumu tespit etmek amacıyla *Tesvir-i Efkâr* gazetesini tarafından Bulgaristan ve Romanya'ya gönderilmiştir. O da *Tesvir-i Efkâr* gazetesine toplam 21 mektup göndererek gözlemlerini Türk okuyucusu ile paylaşmıştır. Gazetede 15 Kanun-ı evvel 1916 (1332) – 17 Temmuz 1917 (1333) tarihleri arasında aralıklarla tefrika edilen bu yazılar 1917 yılında yazar tarafından *Romanya Mektupları* adıyla kitaplaştırılmıştır.

Samimiliği, duygu ve düşüncelerin aktarılışı ile mektup türünün özelliklerini taşıyan bu yazılar gözlem ve izlenimleri aktarma; ayrıntıya yer verme; görülen yerleri, gündelik hayatı, kültürü, tarihi ve doğasıyla okuyucuya anlatma gibi özellikleriyle de gezi türünü yansıtmaktadır. Ancak dünyanın tarihî dönemeçten geçtiği bir sırada kaleme alınan *Romanya Mektupları* mektup veya gezi yazısı olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. I. Dünya Savaşı içinde, Romanya cephesinde, Dobruca, Bükreş ve Tuna'da, İtilaf Devletlerine karşı çarpışan 6. Kolorduya mensup 15., 25. ve 26. tümenlerdeki Türk askerlerinin başarısı dolayısıyla bu cepheye giden Ahmet Rasim duygularını, gözlem ve izlenimlerini yansıtmakla birlikte savaşın ortasındaki Bulgaristan ve Romanya'yı anlatmakta; cephedeki durumu, şehirler ve köylerdeki halkın savaştan ne ölçüde etkilendiğini ayrıntıya girerek, somut örnekler vererek gözler önünde canlandırmaktadır. Devrin siyasi analizini yapan, sosyal ve ekonomik durumu tespit eden ve bu tespitlerini Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ile karşılaştıran Ahmet Rasim *Romanya Mektupları* adlı kitabıyla hem I. Dünya Savaşı içindeki Bulgaristan ve Romanya ile ilgili bir belge ortaya koymuş hem de savaş edebiyatı için dikkat çekici bir malzemeyi bir araya getirmiştir.

Yeni Türk Edebiyatında I. Dünya Savaşı başta muazzam bir zaferin kazanıldığı bir savunma cephesi olan Çanakkale olmak üzere roman, hikâye, şiir, anı gibi türlerde işlenmiş; Çanakkale'nin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin savaştığı bir başka savunma cephesi Suriye-Filistin ve Irak, bir taarruz cephesi olan Kafkas ile Kanal, müttefiklere yardım amaçlı çarpışılan Galiçya ve Makedonya da yer yer edebî eserlere aksetmiştir². Türk askerinin müttefiklere destek olduğu

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Geniş bilgi için bkz. Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yay., TTK Basımevi, Ankara, 1997; Çilem Tercüman, *Ahmet Rasim'in İstanbul'u*, Kültür A.Ş., İstanbul, 2008

² Geniş bilgi için bkz. İnci Enginün, "Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksisi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S 2, İstanbul 1987, s. 111-129; Mustafa Uzun, "Çanakkale Muharebeleri-Edebiyat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. VIII, İstanbul 1993, s. 208-209; Bilge Ercilasun, "Romanda I. Dünya Savaşı", *Akademik Bakış*, C 7, S 14, Yaz 2014, s. 247-262; Salih Koralp Güreşir, "Edebiyatımızda Sarıkamış Harbi" Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006 (Yüksek lisans tezi); Bilge Ercilasun, *Tarih Konulu*

Romanya cephesinden ise edebî eserlerde bahsedilmediği görülmektedir. *Romanya Mektupları*, bu cepheyi müstakil olarak ele alan ve Ahmet Rasim'i savaş muhabir ve muharriri olarak okuyucuyla buluşturan bir eser olması açısından dikkat çekici bir kitaptır. Bu çalışmada 1917 yılında yayımlanan bu kitap incelenmiştir.

Romanya Mektupları'nda Ahmet Rasim'in kolordu karargâhını bulmak için tren başta olmak üzere otomobil ve at arabasıyla yaptığı yolculuklar, trende karşılaştığı farklı simalar, yolculuk sırasında geçtiği veya konakladığı şehir-kasaba ve köyler, bu mekânların hatırlattığı mazi, tarihî bilgilerin ışığında yaptığı siyasi değerlendirmeler, cephe tasvirleri ile Romanya cephesinde çarpışan Türk askerinin başarısı anlatılmaktadır. Bazen bir tarihçi edasıyla, bazen bir sosyolog veya antropolog dikkatiyle, bazen mizahi bir üslûpla tüm ayrıntıları yakalayarak yapılan tasvirler ve verilen bilgiler okuyucu için son derece dikkat çekicidir. İnce bir mizahı olan Ahmet Rasim yolculuğu sırasında, cephe gerisinde veya cephede en tatsız olayları yaşarken dahi içindeki yaşama sevincini kaybetmediği; okuyucuya bu yaşama sevincini geçirmeyi başardığı görülmektedir. Orhan Pamuk'un ifadesiyle "hayatın ayrıntılarına inanılmayacak bir güçle kendini bağlayan yaşama sevinci ile" çevresinden, yaşadıklarından, gördüklerinden bahseder (Pamuk 2015: 130).

SAVAŞ DÖNEMİNDE TRENDE YOLCULUK

Ahmet Rasim, İstanbul'dan bindiği trenle Sofya'ya gitmiş, Sofya-Plevne-Şumnu-Varna-Mecidiye arasını trenle kat etmiş, İbrail'den Bükreş'e yine trenle ulaşmıştır. Bu yolculuklarının hepsi son derece sıkıntılı geçmiştir. Sıkıntının nedeni tren yolculuğunun savaş dönemine rastlaması ve Balkan yarımadasında cephe konumunda olan yerlerin yakınına gidilmesidir. Yolculuklarının zahmetli olmasına karşılık Ahmet Rasim yaşadıklarını eğlenceli bir üslûpla anlatır. Gördüklerini, karşı karşıya kaldığı bütün olumsuzlukları, aynı kompartımanı paylaşmak zorunda kaldığı bir kısmı tuhaf insanları bir komedi sahnesi anlatırcasına aktarması okuyucunun yolculuğun gerginliğini hissetmeden ayrıntılarda saklı realiteyi görmesini sağlar.

Ahmet Rasim'in ilk sıkıntılı yolculuğu İstanbul-Sofya arasındadır. Sofya'ya vardığında çatık kaşlı, asık suratlı polis ve gümrük memurlarıyla karşılaşır. Görevliler uzun süren bir bilet, pasaport ve bavul kontrolü yaparlar. Bu kontrol sırasında görevlilerin ağzından sadece üç kelime çıkar: "Bilet", "Pasaport" ve "Aç".

Ahmet Rasim'in ikinci tren yolculuğu Sofya'dan Varna'yadır. Altı gün kaldığı Sofya'dan Türk karargâhını bulabilmek için trenle ayrılır. Yerleştiği kompartımanda rahat bir yolculuk yapacağını zannederken kompartımanın içi ve kapının önü adım atmaya engelleyecek derecede yer kaplayan eşyalarla dolar. Bu eşyaların sahiplerinin doluşmasıyla dört kişilik kompartımanda altı kişi yolculuk yapmaya başlarlar. Diğer kompartımanlar da aynı şekilde kalabalıktır. Bu eşya ve insan izdihamına nefeslerin oluşturduğu ağır bir koku ile puro dumanları eklenir. Bir hayli rötâr ile kalkan trende Türkçe ve Bulgarca birbirine karışır. Yolculuk şartları ağır da olsa Ahmet Rasim yanındakilerle sohbet ederek sıkıntıyı hissetmemeye çalışır. Bu tren yolculuğu sırasında yazar pasaportunu kaptırır. Pasaport kontrolü yapan polis Sindel'de (Sindel'tsi) geri verileceğini söyleyerek pasaportuna el koyar. Bunun rutin bir uygulama olduğunu sanan Ahmet Rasim durumun vahametini Sindel'de anlar. Sindel'e yaklaşırken polislerin değiştiğini, pasaportunun ortada olmadığını fark eden Ahmet Rasim ile aynı durumda olan bir yolcu daha vardır. Varna'da kendisini emniyete teslim etmek isteyen polise lesepasesini göstererek yapılan haksızlığın önüne geçer.

Ahmet Rasim trende karşılaştığı insanları da bir romancı gözüyle anlatır. Onların davranışlarını gözlemler ve davranışlardaki ayrıntılara dikkat eder, yer yer psikolojik portrelerini çizer. Bu şahıslardan bazıları üzerinde etraflıca durmuştur. Geniş söz ettiği kompartıman komşuları arasında bir Bulgar aile vardır. Yolculuk boyunca anne ve babasının hizmetinde kusur göstermeyen ve kendisine de ikramda bulunan genç kız önce hamaratlığıyla, ardından elinden düşürmediği kitabıyla dikkatini çeker. Bu genç kız ve annesinden hareketle Bulgar kadını ile ilgili

Romanlarda Sarıkamış Harbi, Dergâh Yay., İstanbul, 2016; Hilal Akça, "Tarihî Romandan Millî Kimliğe: Sarıkamış/ Beyaz Hüzün", Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi, C 2, S 4, 2016, s. 66-87

düşüncelerini ifade eder. Bulgar kadınının Türk kadını gibi ev işleriyle birlikte ailesini tek başına idare ettiğini belirtir. Varna'ya giden trende okuyucuya tanıttığı bir başka sima bir Alman subayıdır. Gözü komiği yakalamada usta olan Ahmet Rasim trenden Şumnu'da inen üç kişilik Bulgar ailesinin yerini tek başına kaplayan şişman Alman bahriye miralayının yemek yemesini ve horlayarak uyumasını bir komedi filminden sahne aktarırcasına anlatır. Bu komiğin arkasında aslında bir eleştiri yatmaktadır. Gücünü sırtındaki üniformadan alan Alman askerinin diğer yolcuları hiçe sayan rahatlığını ve saygısızlığını anlatırken savaşın üniformaya her yerde nasıl bir üstünlük verdiğini ve sivillerin asker üniforması karşısındaki teslimiyetlerini yansıtır. Yazarın aynı yolculuk sırasında karşılaştığı bir Bulgar zabıt de dikkat çekicidir. Türkçe şarkılar okuyan Varnalı zabıtın tatlı sesi Ahmet Rasim'i kompartımandan çıkarıp koridora getirmiştir. Varnalı zabıtın okuduğu şarkılar klasik Türk müziğinden hoşlandığı bilinen ve besteleri de olan Ahmet Rasim'in hoşlanacağı tarzda olmasa da onda ilgi uyandırmış, iki farklı milletin birlikte yaşamaktan gelen kültür ortaklığını fark ettirmiştir.

Ahmet Rasim kaptırdığı pasaportunu bulabilmek ve karargâhın yerini öğrenebilmek için indiği Varna'dan yine trenle ayrılır. Yol boyunca sürekli imzalatmak zorunda kaldığı lesepasesi ile Varna'dan Mecidiye'ye giden trene biner. Birinci mevkiden bilet almıştır ama kompartıman pek pistir. Yol boyunca Müslüman ve Hristiyan yaralı askerler görür. Şehitlerimizi düşünür.

Trende kondüktör varılan istasyonun adını bağırarak yolculara duyurmadığı için sabaha karşı vardıkları Mecidiye'yi kaçırmak üzereyken fark eder ve trenden iner. Tren yolculukları Ahmet Rasim'i öyle yormuştur ki Mecidiye'ye vardığında yola ne zaman çıktığını unutmuş, hangi günü idrak ettiğini şaşırılmış durumdadır.

Ahmet Rasim'in kitapta anlattığı son tren yolculuğu İbrail ile Bükreş arasındadır. Bütün trenler gibi İbrail'den Bükreş'e gitmek üzere bindiği tren de rötarla kalkar. Ancak bu seferki yolcu treni değil bir marşandizdir. Bu yük treni ile yaptığı yolculuk önceki yolculukları ile karşılaştırılmayacak derecede zor geçer. Yük treninde iki hücreden ibaret raflı dolaplı, sobalı, küçük pencereci bir posta vagonunda yer vardır. Vagonu birçok Alman subayı ve onların eşyalarıyla paylaşır. İskemle veya minder olmadığı gibi askerler çuvalların üstüne oturdukları, raflara ve yerlere uzandıkları için vagona dayanabileceği bir yer de yoktur. Vagondaki soba tahta parçaları ile tutuşmuş olsa da dışardaki kar fırtınasının şiddetli soğuğu içerdedir. Askerler yün başlık, kürklü şalvar ve battaniyeler altında horlarlarken Ahmet Rasim gece boyunca bavulunun üstünde soğuktan donmamak için çabalar. Marşandiz, istasyonlarda durdukça vagona yüklenen çuvallar daha da artar; hareket edecek yer kalmaz. Puro, tütün, yemek, çuval, postal, potin, üst baş ve tüten sobanın kokusu da vagona nefes almayı neredeyse engellemiştir. Ahmet Rasim'in böyle bir ortamda on yedi saatten uzun süren yolculuğu savaş içinde sıradan bir asker sevkıyatı esnasında yaşanan yolculuklardan sadece biridir. Üstelik bunca zahmet çektiği marşandiz Bükreş'e gitmemektedir. Yazar bir yolcu trenine aktarma yaparak Bükreş'e ulaşır.

ŞEHİR-KASABA VE KÖYLER

Ahmet Rasim nasıl İstanbul'un her hâlini gözlemleyip lezzetle başta *Şehir Mektupları* olmak üzere pek çok eserinde anlatmışsa *Romanya Mektupları*'nda da I. Dünya Savaşı içindeki Bulgaristan ve Romanya'yı anlatır. Bu bakımdan *Romanya Mektupları*'nı, şehir mektupları türü³ içinde değerlendirmek gerekir. Kitapta bir "şehir mektupçusu" olarak Ahmet Rasim tren, otomobil ya da at arabasıyla Balkan yarımadasında yol kat ederken gördüğü veya konakladığı mekânlar, bu mekânların savaş sırasındaki durumları ve buralarda yaşayan insanlar hakkındaki gözlemlerini aktarır. Bu gözlemlerde dikkati çeken taraf yazarın en ince ayrıntıları fark etmesi ve bu ayrıntılar vasıtasıyla mekânı ve şahısları okuyucunun gözünde somutlaştırmasıdır.

Ahmet Rasim'in ilk durağı *Sofya*'dır. 1916 Aralığında trenle geldiği Sofya'dan yedi-sekiz sene önce yine trenle geçmiş olan Ahmet Rasim tren istasyonunu görür görmez hatırlar. Geçen zaman içinde en önemli fark Sofya'nın I. Dünya Savaşı'nın cephe gerisi şehirlerinden biri olması, bütün şehirde sessizliğin ve sakinliğin hâkim olmasıdır. Savaşın varlığını öncelikle bu sessizlik

³ Namık Kemal'in, 1867'de *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan "Ramazan Mektupları" şehir mektupları türünün ilk örneğidir.

hissettirmektedir. Bu sükûnetin arkasındaki tedirginlik de hemen anlaşılmaktadır. Ekmek, tuz, şeker, gaz, kömür gibi temel ihtiyaç maddelerinde sıkıntı vardır; bu maddeler vesikaya bağlanmıştır. Pahalılık başını alıp gitmiştir. Un kıtlığı yüzünden hükümet pasta imalini yasaklamıştır. Lokantada yemek yemek isteyenler ekmekleri ceplerinde lokantaya gelmektedirler. Sofya’da temel gıda maddelerinin vesikaya bağlanması, Bulgar parasının değer kaybetmesi ve pahalılık dışında gündelik hayatta Bulgaristan’ın savaşta olduğunu gösteren bir emare yoktur. Ekonomik durum bozuk olsa da eğlence yerleri açık ve kalabalıktır. Mağazalarda alışveriş devam etmektedir. Caddelerde köylüler, şehir halkı, Alman-Avusturya ve Türk subayları dolaşmaktadır. Oteller göçmenler ve müttefik devletlerin askerleriyle doludur.

Yazarın gözlem gücü daha mektupların başında fark edilir. Bir savaş muhabiri olarak adımını attığı Sofya’da hemen romancı kimliğini ön plana çıkararak adeta yazacağı roman veya hikâyeye malzeme toplarcasına ilk olarak insanlara dikkat ettiği görülür. Bulgar insanının vücut yapısı, kadın ve erkeklerin dış görünüşleri, özellikle kadın güzelliği, kıyafetleri, konuşma şekilleri, ses tonlarını gözlemlemiş ve gözlemlerini okuyucuyu sıkmadan, sohbet üslûbu kullanarak aktarmıştır. Ahmet Rasim’in fiziksel özellikleri inceleyen bir antropolog gibi her ayrıntıya (bıyık, sakal, çene, kaş, yüz, göz, diş, ağız, el, ayak, kemik yapısı, ten rengi v.s.) dikkat ettiği görülmektedir. Dış görünüşleri anlatırken kıyafetlerden kapsamlı olarak söz eden Ahmet Rasim, Bulgarların milli kıyafetlerinden uzaklaştıklarının altını çizer. Köylerde korunan ancak şehirlerde terk edilen yerel kıyafetlerden yola çıkarak Bulgarların geleneklerinden hızla uzaklaştıklarına vurgu yapar. Ahmet Rasim dış görünüşlerinin dışında insanların ruh hâlleriyle de ilgilenmiştir. Böylece tesadüf ettiği insanların fiziksel portrelerinin yanı sıra iç portrelerini de çizmeye çalışır.

Ahmet Rasim Sofya’da karşılaştığı Bulgarları böylesine ayrıntılı bir şekilde yansıtırken mukayeseyi de ihmal etmez. Türk insanı ile Sofya’da gördüğü insanları da dış görünüş, hâl ve hareket, konuşma açısından ayrıntılı bir şekilde karşılaştırır. Farklılıklar tespit etmekle birlikte özellikle benzerliklere dikkat çeker.

Sofya’da dilenciler, çingeneler ve seyyar satıcılarla sık sık karşılaşan Ahmet Rasim bir Doğu şehri olarak nitelendirdiği bu şehirde bu üç unsurun fazlalığını tabii bulur.

Sofya’dan sonraki durağı Varna’dır. Bu iki şehir arasında tren yolculuğu yaparken gördüğü manzara yazarın ilgisini çeker. Bulgar köy ve kasabalarından geçerken dış cephesi boyalı badanalı evler görür. Yerleşim yerlerinin savaş içinde dahi mamur bir hâlde olması dikkatini çeker. Gördüğü bu düzenli, bakımlı köy ve kasabalar ona üzüntüyle Anadolu’nun bakımsız köy ve kasabalarını hatırlatır. Kendi ülkesinin de aynı mamurluğa ulaşmasını diler.

Uykusuz ve yorucu geçen bir tren yolculuğundan sonra Varna’ya gelen Ahmet Rasim önce Paris oteline kendi ifadesiyle kapağı atmış ve hemen uyumuştur. Uyandıktan sonra çıktığı Varna sokaklarını dinlenmiş bir dimağ ve gözle anlatır. Karadeniz’i Varna’dan seyretmenin keyfini çıkarır.

Varna, düzenli bir şehirdir. Büyük kâgir binalar, Osmanlı’dan kalan ahşap evler Ahmet Rasim’in hemen dikkatini çeker. Sokakta, kıyafetlerinden Müslüman oldukları anlaşılan insanlara rastlar. Böylece Varna’dan Osmanlı’nın izlerinin silinmediğini müşahede eder. Savaş dönemi olmasına rağmen şehirde dükkânlar, lokantalar, şekerlemeciler, eczaneler açıktır.

Ahmet Rasim Varna’dan trenle Mecidiye’ye doğru giderken Gelincik, Çayır Harman, Kara Durmuş, Harman köyü, Çiftlik köyü, Kara Ömer, Acemler gibi Dobriç’teki (Hacıoğlu Pazarcık) Türk köylerinden geçer.

Romanya’nın Köstence şehrine bağlı, İstanbul mimarisinin örnek alınmasıyla kurulan ve Karasu olan adı Sultan Abdülmecit’e izafeten Mecidiye olarak değiştirilen kasaba Ahmet Rasim’in bir diğer durağıdır. Beyaz badanalı kâgir evleriyle uzaktan bakınca şirin bir kasaba görünümünde olan Mecidiye’de beş –altı metre genişliğindeki birbirine dik sokaklar çamurla kaplıdır. Bu nedenle Ahmet Rasim sokaklarda zorlukla dolaşır. Geceleyin de İstanbul’da olduğu gibi burada da sürekli havlayan başıboş köpekler tedirginlik yaratır. Çamur ve köpekler dışında Mecidiye’yi değerlendirdiğinde özellikle tabiatın güzelliği hoşuna gitse de kuzey Dobruca’dan

sık sık yaralı askerlerin gelmesi ve kasabaya sürekli göçlerin yaşanmasıyla her daim kendisini hissettiren savaş Ahmet Rasim'in gördüğü manzaradan zevk almasını engeller. Mecidiye'de hiç Romen kalmamıştır. Çevre köylerden gelen evleri-malları gasp edilmiş, bir günde sefaletе düşmüş Müslüman aileler Mecidiye'ye kaçmışlardır. Hepsi ayrı bir trajediden bahseder. Şans eseri hayatta kalan bu insanların anlattıklarından etrafta ölümün kol gezdiği ve özellikle köylerde savaşın yol açtığı başıboşluğun hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Rasim savaşın sivil halkı nasıl etkilediğine ve acımasızlığına ilk kez bütün şiddetiyle Mecidiye'de tanık olur. Duyulan her silah sesi savaşın cepheden cephe gerisine sıçradığını düşündürür. Böyle bir korkuyu Ahmet Rasim de yaşar. Yazar, Mecidiye'de kaldığı ilk gecenin ilerleyen saatlerinde silah sesleriyle uyanır. Atılan kurşunlar sadece Ahmet Rasim'i değil kaldığı ev ahalisini de korkutmuş, yataklarından fırlayıp karyola altına saklanmalarına neden olmuştur. Savaş zamanı duyulan her kurşun sesi, hele gece vakti duyulan kuşun sesleri, ölümü akla getirmektedir. Oysa bu kurşunların savaşla ilgisi yoktur. Ahmet Rasim'in savaşın şehre ve ara sokaklara sirayet ettiği şeklinde yorumladığı kurşunlar Noel kutlamaları için atılmıştır.

Ahmet Rasim Mecidiye'de Askerî Hastahane başhekimi Fahri Bey ile de tanışır. Hastahane de yaralı askerleri ziyaret eder. Başhekimin anlattıkları, konuştuğu yaralı askerlerin yaşadıkları artık savaş muhabiri konumunda olan Ahmet Rasim ile birlikte okuru da savaşın doğal sonuçlarından olan ölüm gerçeğiyle yüz yüze getirir:

“ Elli mecruh, altmış şehit, bin maktûl, kırk top, yüz elli esir.

Tokat, yumruk, baston hesabı da yok... Süngülemişler, kurşun omuz başından girmiş yürümüş, bir gülle zavallıyı alıp götürmüş... Şarapnel, ta beyninin üzerinde patlamış... Dün vefat etti... Pek ziyade ağır... Yüzde beş ümit... Kangren...” (Ahmet Rasim 1917: 72)

6. Kolordu kumandanı Mustafa Hilmi Paşa'nın gönderdiği bir subayla birlikte Mecidiye'den karargâha doğru yola koyulan Ahmet Rasim otomobil ile Romanya Dobrucası'ndaki eski Türk köylerinden olan Tortoman, Taşpınar ve Körçeşme'den geçerek yine Romanya sınırları içinde kalmış eski bir Osmanlı yerleşim yeri olan Hırşova'ya ulaşır. Yol boyunca köyler arasındaki tarlalarda gördüğü kazma kürek sallayan Müslüman ahali, ateş yakarak ısınmaya çalışan Bulgar askerlerinden söz eder.

Ahmet Rasim'in konakladığı yerlerden biri olan Hırşova adeta bir yangın yeridir. Rus ordusu yakıp yıktıktan, tahrip ettikten sonra Hırşova'dan çekilmiştir. Tuna Nehri'nin kenarında olan bu kasabada gördüğü büyük mavna ve römorkörlerden yazar uzun uzadıya söz eder. Bu deniz taşıtlarının eşya, araba, insan ve hayvan taşımacılığında kullanıldığını ve ticarî açıdan ne kadar önemli olduklarını anlatır. Bu mavnalardan birine binip nehrin karşısına geçmek imkânını kaçıncı karargâha giden yola önce otomobil ardından da at arabasıyla devam eden Ahmet Rasim pek çok Romanya köyünden geçer. Bu köyler içinde en çarpıcı bulunduğu bugün bir şehir hâline gelen Lalomita'dır:

“Cephesi şarka müteveccih olan bu karyenin büyük caddesi tamamen şimale açılmış, bu hatta amûd olarak şarktan garba doğru birtakım küçük yollarla pafta pafta ayrılmış... Samanlığı, ahır, ambarı, kümesi muhakkak bizim köylerin hiçbirinde, ihtimal ki Bulgar köylerinin ekserinde görülmeyecek bir intizama makrûniyyeti ile câlib-i nazar-ı dikkat, yekdiğerine oldukça benzer, fakat her biri ayrı ayrı velev köy hayatına nispetle olsun, güzel, zarif, birer, birer buçuk katlı, pek çoğu beyaz boyalı haneler kâmilen bu şiryân-ı aslînin iki tarafında hemân mütenâzır Romanya köy teşkilât ve tesisâtı icabâtından olarak arka arkaya müretteb vaziyette bulunuyorlar.” (Ahmet Rasim 1917: 88-89)

Boşalmış Romanya köylerinin intizamını ve tüm yapıların planlı bir şekilde inşa edildiğini gören Ahmet Rasim kırsal bölgede karşılaştığı bu planlı yapılaşma ve yerleşim karşısında hayranlık duymadan edemez. Hele Viziröl köyünde bir belediye binası ile karşılaşınca çok şaşırır. Bu planlı yerleşim, köylerin idarî ve malî özerkliğe sahip olmaları Romanya köylerinin Bulgar ve Türk köylerinden en büyük farklılığıdır. Ancak Romanya köylerinin hepsinde diz boyunda çamur vardır. Geniş yollarla birbirine bağlı olan köylerin hiçbirinde kaldırım, yaya yolu ve parke yoktur. Ziraat ve hayvancılıkla Avrupa'yı besleyen köyler, Romanya ekonomisinin çok önemli gelir

kaynağını oluşturmakta ve bu ekonomik gücü sayesinde Romanya Balkan yarımadasında özel bir konuma sahip olmaktadır:

“Balkan şibh-i ceziresiyle bütün Avrupa-yı merkezî münasebât-ı iktisadiyyesinde kuvvetli bir rol oynamış olan bu şehirleri her milletten ziyade biz gezip anlamalı imişiz. Akşam yediğimiz sıfır numara undan mamûl ekmeğin nefasetini bir yerde görmemiş idim. Bizim eski iki okkalıkları andıran bu ekmek Romanya ziraatının ekspozisyonlarında murassa madalya ile mükâfatlandırılacak bir numunesi idi. Buraya gelinceye kadar gördüğüm köyleri sâye veren o ağaçlıklar, o tarz-ı hayat-ı muntazama, köylerin yekdiğeriyle irtibatını temin eden geniş yollar, nevâhi teşkilât-ı muntazaması, köylülük âleminde Romenlerin mazhar oldukları tekâmül, köy evlerindeki besâtata inzimâm etmiş olan kullanış, beş altı muhtelif orduyu besledikten maada Bulgaristan’a, Avusturya’ya, Rusya’ya, Macaristan’a, Almanya’ya, hatta bize sevk edilmekle bitmeyen koyun, sığır sürüleri, ıslah-ı feres hakkında tatbik edilen kanunun müessirini, ahvâl-i iktisadiyyenin en kuvvetli bir sigortası olan banka teşkilatı, Tuna’nın yan ve alt tarafından sardığı bu kişver-i münbiti hakikaten Balkan şibh-i ceziresinde sa’y ve amel namına ihrâz-ı tefevvuk etmekte haklı kılmış imiş!” (Ahmet Rasim 1917: 115-116)

1916 sonu itibarıyla Alman ve Türklerden oluşan birliklerin geçtiği köylerde sadece hayvanlar kalmıştır. Ahmet Rasim, bu köylerde hiçbir tahribatın yapılmadığını özellikle vurgular. Hayvanların dışında canlının kalmadığı bu köylerin birinde yazarın “cadı” diye adlandırdığı yaşlı ve çirkin bir kadına tesadüflerini anlattığı satırlar mektupların en eğlenceli kısımlarındandır. Mizahı kullanarak bu kadının köyde kalışının izah edilmesi karargâha bir türlü ulaşamayan yazarla birlikte okuyucunun da kapıldığı gerginlikten hem yazarı hem de okuyucuyu uzaklaştırırken önemli bir mesaj da içermektedir. Sanki köy ahalisi “Ne olursak olalım; yeter ki yüzünü görmeyelim” diyerek köyü sırf bu “cadı”yı görmemek için boşaltmıştır. Köyde tek başına kalan “cadı” güven içinde hayatını sürdürmektedir. Bu mizah vasıtasıyla savaş sırasında Romanya halkının can-mal-ırz güvenliğinin Türklerin teminatı altında olduğuna da işaret edilir.

Ahmet Rasim’in bu uzun ve yorucu yolculuğu sırasında kendisine adeta varılacak önemli bir menzil olarak belirlediği yer İbrail’dir. Romanya’da Aşağı Tuna’nın sol kıyısında, üç yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti’nin idaresinde kalmış bir liman şehri olan ve 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin elinden çıkan İbrail’e Türk askerleriyle birlikte girmek Ahmet Rasim’i heyecanlandırır ve gururlandırır. Çok soğuk olmasına rağmen milleti namına duyduğu büyük sevinçle havanın sertliğini dahi hissetmez. İbrail, Türklerin ve Almanların eline geçmiştir ama savaşta işgale uğramış bir şehir manzarası arz etmemektedir. Ahmet Rasim şehre girer girmez ulaşımı sağlamayı sürdüren tramvaya, gece olduğu hâlde açık dükkânlara ve gazinoya tesadüf eder. Gündüz de seyyar esnaflarla karşılaşır. Şehir tahrip edilmemiştir. Romenlerce en müthiş düşman olan Bulgar askerinin yaklaştırılmadığı İbrail’de asayiş Türk askerleri tarafından sağlanmaktadır. Romanya’nın diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi İbrail sokakları da çamur içindedir ve bu sokaklar işsiz Romenler ve dilenen çingenelerle doludur. Şehir ahalisinin yanı sıra Köstence ve Dobruca köylerinden sığınma amaçlı kaçıp gelen Türk, Rum, Romen, Tatar, Ermeni, Fransız ve İtalyanlar da İbrail’dedir. Liman bomboştur. Ticaret durmuştur. Savaşı hatırlatan hiçbir yıkıntı izi görülme de şehri hâkimiyeti altına alan sessizlik şehirde olağanüstü bir durum olduğunu işaret etmektedir. Şehirde yaşanan yokluğun sebebi Ruslardır. Ruslar şehirden çıkarlarken işe yarayacak ne varsa beraberlerinde götürdükleri için dükkânların hiçbirinde mal kalmamıştır. Çarşıda sadece Avusturya ihracat mallarından birkaç numune görebilen Ahmet Rasim açık bir manav, kuru yemişçi, pastacıya rastlamadığı gibi bakkalarda da sınırlı sayıda birkaç türlü konserve ile kutuda sardalye ve kara erik, seyyar esnafta da ay çekirdeği ile patlamış mısır dışında gıda maddesi bulamaz. Halk şekerin tadını, zeytinyağının rengini, sade yağın kokusunu, peynir çeşitlerini unutmuştur. Midesine düşkünlüğü ile tanınan Ahmet Rasim okuyucusuna savaşla gelen açlığın ne demek olduğunu anlatmak için İbrail’de bulunamayan gıda maddelerinden söz eder; yiyecekten alamadığı lezzeti üslûbuyla okuyucuya tattırır:

“Sofya’da “Yalnız elma mı yiyeceğiz?” diyordum. Burada tanesine on frank verseniz bulamayacaksınız. Mevsim meyvelerinden portakal kızarmış bir hayal; limon sararmış bir emel; ayvanın adı bellisiz; Bozdoğan armudu, muşmula hatırdâ kalmış birer sima; kebab, suda pişmiş

kestane; insanın rüyada göreceği gelen Hacıbekir lokumları, Şamfıstığı, fındık kebabı, koz helvası, ceviz içi, hurma, razakı, çekirdeksiz kuru incir, dut kurusu, kayısı pestili, hatta iğde fevâkih-i muhayyileden olmuş kalmış..

Havâss, imrenmeyi kaybetmiş ama eprimeyi çoğaltmış... Top tüfek âvâzından kuşlar değil Tuna'daki balıklar bile kaçmış..." (Ahmet Rasim 1917: 132-133)

Bu yoklukla birlikte Ahmet Rasim bazı malların esnaf tarafından stok edildiğine de emindir.

İbrail'de dükkânlar arasında dolaşırken, eski Anadolu Türk evlerinin dış cephelerinde kullanılan aşı boyasıyla bir dükkânın dış cephesinde karşılaşınca, hele bu dükkân sahibinin kırık bir Türkçeyle konuştuğunu duyup çırakların kurşun kalemle çizdiği at resmini görünce Türklüğün bu topraklarda derin izler bıraktığını anlar.

Ahmet Rasim'in son durağı "Balkanların tek pırlantası" nitelemesiyle adını duyuran Bükreş'tir. Maceralı ve şartları ağır bir tren yolculuğundan sonra Bükreş'e varan Ahmet Rasim burada iki gece ve bir gün geçirir. Bükreş'te meşhur Atina Palas'ta (Athenee Palace) kalmayı planlamışsa da buranın Romanya Cephesinde savaşıyan Bulgar, Türk ve Alman birliklerinden oluşan ordunun komutanı olan Feld Mareşal Makenzen'in karargâhı olarak kullanıldığını öğrenir. Bükreş de top ateşiyle veya yangınla tahrip edilmemiştir ancak gündüz dahi bomboş olan sokaklar burada da olağanüstü bir durumun mevcudiyetini haber vermektedir. Şehre manevi anlamda çökmüş durumdadır. Fuhuş mektuplardaki ifadeyle geceyarısına kadar "med", sabaha karşı "cezir" hâlinindedir. Dükkânlar boştur, fiyatlar çok yüksektir. Sadece Alman ordusunun başarılarını yansıtan filmlerin gösterildiği sinemalar kalabalıktır. Ahmet Rasim, Romanyalıların kendi ordularını kahreden Alman askerlerini seyredirken alkış tutmalarını şaşkınlıkla karşılar.

KARARGÂHI ARAYIŞ

Ahmet Rasim'in Bulgaristan üzerinden Romanya'ya gidiş nedeni 6. Kolordunun karargâhını bularak Romanya cephesinde çarpışan Türk askerlerini ve kolordu kumandanını ziyaret etmektir. Ancak sürekli hareket hâlinde olan karargâhın yerini bulabilmesi hiç de kolay olmaz.

Karargâhın yerini İstanbul'da araştırmaya başlamış ancak ona bu sorunun cevabını Sofya'da alabileceği söylenmiştir. Sofya'da bu soruyu yönelttiği herkes önce "Mecidiye" cevabını verse de hiç kimse karargâhın yerini tam olarak bilmemektedir. Ahmet Rasim karargâha ulaşabilmek için sıkıntılı bir tren yolculuğu yaparak Varna'ya gider. Pasaportuna trende el konduğu için Varna'daki Türk konsolosundan yardım ister. Konsolos her yere arama emri gönderir. Ahmet Rasim Varna'dan trenle ulaştığı Mecidiye'de de karargâhı arar. Mecidiye'de görüştüğü askerler de karargâhın yerini bilmediklerini söylerler. Bunun üzerine Ahmet Rasim 6. Kolordu kumandanı Mustafa Hilmi Paşa'ya bir dilekçe gönderir. Hilmi Paşa'nın cevabını beklemeye başlar.

Ahmet Rasim, Mecidiye'ye vardığının üçüncü günü kolordunun Eflak bölgesine girip Bulgar 3. Ordusuyla bağlantısını kestiğini, Alman birliklerine katıldığını öğrenir. Kolorduyu bulmak daha da zorlaşmıştır. Ancak savaş muhabiri olarak gittiği topraklardan kolorduyu bulmadan dönmemeye kararlıdır. Milletın göğsünü kabartan kahraman Türk ordusuyla birkaç gün geçirmek onun için her şeyden önemlidir. Okuyucuya da gurur duygusunu aşılıp yıllardır arka arkaya savaşlar yaşamış, mağlup olmuş, özellikle de Balkan bozgununu yaşamış bir millete güç vermek, yeniden özgüven duygusunu kazandırmak ister:

"Hatve hatve, zaferden zafere intikal ederek gözü yaşlı anavatanın sine-i iftiharını kabartan bu kahraman orduyu yakından görmek, arasında birkaç gün dolaşarak hafakanlar altında gizli duran, neşe-i galibiyeti bir kerecik duymak benim gibi 93 Muharebesi feciini, Balkan Harbi rezail-i inhizamını gözüyle görmüş olanlar için ne büyük bir emeldir!" (Ahmet Rasim 1917: 70-71)

Ahmet Rasim, Mecidiye'den Varna'ya dönmeye karar vermişken kumandan paşadan haber gelir. Paşa, bir subayın Mecidiye'ye geleceğini, onun rehberliğinde karargâha ulaşabileceğini belirtmektedir. Ahmet Rasim bu subayla birlikte Mecidiye'den ayrılır. Otomobil ile Hırşova'ya

giderler. Ancak Tuna'nın karşı kıyısına geçen mavnanın hareket saatini kaçırdıkları için son derece soğuk bir sabah vakti kuzeye doğru kara yoluyla devam ederler. Otomobil Curcamı köyünü geçtikten sonra çamur yüzünden araçla yola devam etmek mümkün olmaz. Mihmandarlık yapan subay yolun devamını atla gideceklerini söyleyince Ahmet Rasim kesin bir dille at üzerinde yolculuk yapamayacağını söyleyerek at binmeyi reddeder. Bunun üzerine subay at binerek oradan ayrılır. Ahmet Rasim için Avusturyalı bir subaya ait olan iki Macar atının sürdüğü fayton getirilir. O da dizine örtülen kalın battaniyeler ile soğuktan korunmaya çalışarak faytonla yola devam eder. Bu yolculuk sırasında Romenlerin silahlı saldırısına da uğrarlar.

Ahmet Rasim Viziröl köyünde karargâhı bulur. 6. Kolordu kumandanı Mustafa Hilmi Paşa ile görüşür. Daha önce Babaeski'de karşılaştığı Hilmi Paşa da onu tanır. Önceden tanışmış olmanın verdiği bir yakınlıkla aralarında samimi bir konuşma geçer. Ahmet Rasim, Hilmi Paşa'nın dış görünüşünü bir roman kahramanını canlandırırçasına tasvir eder:

“Paşa hakikaten zinde, vehleten zayıf görünüyorsa da dinç, esmer siması kabarık bir alın, siyah kaşlar altında cevval nazarlarla müteheyyic gözler, uzun kara bıyıklarla bir aheng-i amiriyet almış, uzunca boyu, göğsünün genişliği ile beraber endamının inceliği kisve-i askeriyyeye pek muvafık düşmüş..” (Ahmet Rasim 1917: 98)

Romanya cephesinde çarpışan 6. Kolordunun kumandanı Mustafa Hilmi Paşa ile ilgili bir tasvir veya ondan bahseden satırlar muhtemelen edebiyatımızda sadece bu eserde yer almaktadır. Hilmi Paşa'nın tasviri ve mektuplarda geçen konuşmaları, hareketleri okuyucuda hem ona hem de onun temsil ettiği ordumuza karşı okuyucuda güven duygusu uyandıracak niteliktedir.

ROMANYA CEPHESİ

I. Dünya Savaşı'nda Doğu Avrupa'da iki önemli Türk cephesi vardır. Bunlardan biri 15. Türk kolordusunun çarpıştığı Galiçya cephesi, diğeri de 6. Türk kolordusunun çarpıştığı Romanya cephesidir. 15. ve 6. Türk kolorduları müttefiklere destek vermenin ötesinde *“İstanbul'a yapılacak bir Rus saldırısı tehlikesine karşı bir savunma hattı”* oluşturarak, *“Osmanlı Devleti topraklarını savunmaya dayalı bir stratejinin parçası”* olmuşlardır (Marttin 2017: 64). *“Doğu Avrupa'daki Romanya cephesinde Türk birliklerinin katıldığı harekât bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Dobruca'dan başlayarak yine bugün Moldova sınırına kadarki uzun mesafede gerçekleşmiştir.”* (Marttin 2017: 65). Bu mesafe “180 kilometrelik” (Marttin 2017: 63) bir alanı kaplamaktadır. Ahmet Rasim bu cephede bulunmuş, *Romanya Mektupları*'nda sadece Doğu Avrupa cephe gerisini oluşturan şehir, kasaba ve köylerdeki gözlemlerini aktarmamış, 6. Türk kolordusunun çarpıştığı cepheye giderek Türk askerinin ilerleyişini, Romanya cephesinde savaş muhabiri olarak katıldığı muharebeleri gözlemlerinden hareketle tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Bir savaş muhabiri olarak gittiği Romanya cephesinde Türk askerinin başarıyla sonuçlanan taarruzlarını ve mevzi çatışmalarını sıcağı sıcağına, savaş devam ederken, anlatmak suretiyle savaş tarihi⁴ açısından da önemli bir belge ortaya koyar.

Romanya Mektupları'nda, 6. Türk kolordusunun zafer kazandığı muharebeler arasında yer alan Kobadin (Cobadin)-Toprakhisar, Dobruca, Ortaköy, Viziröl, Silistraul (Siliştea) muharebelerinden söz edilmektedir. Ahmet Rasim, dört aydır sürekli savaş hâlinde bulunduğunu belirttiği Türk askerlerinin kazandığı zaferlerle gurur duyar; şahit olmadığı muharebeleri kendisine verilen bilgilere dayanarak, şahit olduklarını da gözlemleri doğrultusunda okuyucuyla paylaşır. Bu muharebeler içinde en önemli başarılarından biri Kobadin (Cobadin)-Toprakhisar muharebesidir. Türk kolordusu 1 Ekim 1916 tarihinde düşman saldırılarını püskürtmek suretiyle Dobruca Savaşı'na katılmıştır. Dobriç'teki (Hacıoğlu Pazarcık) Türk köylerinden olan Yenice-Karayaka hattı üzerinde bulunan Türk kolordusu 19 Ekim'de (1916) taarruza geçmiş, düşman hattını yarmayı başarmıştır. Ahmet Rasim neredeyse gün gün Türk askerinin ilerleyişi hakkında bilgi verir; Çernovada, Çelebiköy, Aziziye, Mecidiye, Dokuzyol, Acıkabul, Derinköy, Çatalorman, Gelincik, Pazarlı, Engez, Babadağ, Danaköy, Körçeşme, Başköy, Ortaköy, Alibey,

⁴ *“Tarihi oluşturan olaylar “öbeğinden birer dizge” olan savaş tarihi, devletlerarasında meydana gelen çatışmaların nedenlerini, tarafların milli ve askerî güçlerini, ağırlıklı olarak da harp içinde yapılan muharebeleri ve bunların sonuçlarını konu edinmektedir.”* (Marttin 2017: 60)

Meydanköy gibi Romanya Dobruçası'ndaki Osmanlı dönemi yerleşim yerleri olan köy ve kasabalarda savaşın seyrini anlatır; ayrıntısı ancak "harp ceridelerinde" bulunabilecek bir savaş "tarihçe"si verir. Türk kolordusunun Romanya cephesindeki başarısı başkumandan Feld Mareşal Makenzen tarafından özellikle takdir edilmiştir.

Ahmet Rasim karargâha yaklaştıkça savaş da yakınlaşır. Savaş uzaklarda, kendinden bahsedilen bir dehşet tablosu olmaktan çıkar; arka plandan ön plana geçerek somutlaşır ve okuyucu yazarla birlikte cepheye girer.

6. Türk kolordusu kumandanı Mustafa Hilmi Paşa'nın izniyle iki kere savaş alanını rahatça görebileceği yerden meydan muharebesi izleyen Ahmet Rasim cepheye doğru giderken son derece heyecanlıdır. Patlamalar arasında taarruzu izleyebileceği mıntıkaya ulaşır:

"Osmanol'den biraz daha ileriye gittiğimizde Silistraul köyünün üryan ağaçlıkları üzerinde patlayan şarapneli gördük.

On beşinci fırkayı Osmanol'de bırakmış idik. Yolda hangi zabite tesadüf ettikse "Muharebe nasıl?" diye sorduk. "Bittabi lehimizde!" cevabını aldık... Yanımdaki zabıt, karargâh kâtibi Şefik Efendi adında bir mülazım idi. O, benden ziyade sabırsızlık gösteriyor, arabacı nefere muttasıl "Sürsene be!..." diyordu. Fakat bu çamura arabacı ne yapısın?... Yaklaştıkça tek tük şarapnelin havada hâsıl ettiği beyaz, girift dumanı tefrik ediyordum. Köyün önünde dört beş kişilik bir müfrezeye tesadüf ettik. Tarassudgâhı sorduk. Sağ tarafımıza düşen köyün haricindeki tepemsi bir yeri gösterdiler. Ağaçlık arasında sarıya meyyal bir bina... O tarafa doğru saptık sapmadık solumuzdan bir infilâk işitildi. Kırk elli adım berisinden geçtiğimiz batarya faaliyete gelmiş imiş!.. Şefik Bey ile bakıştık. Bir daha!.. Bakmaya gelmiyor, bir daha!.. Bakmasak da olmuyor, bir daha!.. Hayvanlar ürküyor, bir daha!.. Araba devrilecek... Bir daha!..

Ne menâzır!... Ne hâller!... Oldukça büyücek bir düşman güllesinin açtığı çukur!.. Onlar kim?.. Bir şeyler yapıyorlar!.. Şüheda kabirleri!.. Harp ne münasebetsiz!.. Ne katı kalpli şey!.. İnsanın ölmeden mezarını kazıyorlar..." (Ahmet Rasim 1917: 104-105)

Cepheye vardığında Ahmet Rasim'in heyecanı had safhadadır. Bu heyecanı okuyucuya da yaşatır; cepheyi kelimelerle somutlaştırır, göz önünde canlandırır; okuyucuyu İstanbul'dan alıp cepheye götürmeyi başarır:

"Saha-i harp, nispeten düz, şimal-i şarkîye doğru bataklık... Şimal-i garbî cihetinde tümsekler, ufak tepelerle kabarık... Bu taraftan birdenbire zuhûr eden top, beyaz dumanlar, bir an sonra havada bir sehâb-pâre gibi açılıp kapanıyordu." (Ahmet Rasim 1917: 139)

Türk askerinin Vadeni köyünde Ruslara karşı taarruzunun anlatıldığı satırlarda gözlem yerini taarruz içinde yer alan yiğit, cesur, zafer kazanmaktan başka düşüncesi olmayan bir asker anlatımına bırakır:

"Filvâki Vadeni köyünün yıkıldığı görülür gibi oluyor; duman sütunları artıyor; ağaçlıkları setr ediyordu. Düşman bataryalarımızın yerlerini keşfedemediği için toplarıyla hiçbir tesir yapamıyordu.

Fakat insan buralarda tetik üzerinde oturuyor. Telaşlı bir zabitin vürûdundan herkes hissedâr-ı teheyüç oluyor... Obüsler ârız olan korkuya müşabih ihtisâsâtı cesarete tebdil ediyor. Emirberlerin gelip gitmesi, her haberin derhâl şüyü'u eğlendiriyor, topçu ateşi sıklaştıkça düşmana karşı tehevür artıyor...

Vadeni köyünde müthiş bir infilâk neticesi olan kesif bir kalkıntı yüreğimi sevinçlerle hoplattı.. "Bir daha!" demeğe kalmadı, iki-üç kalkıntı daha belirdi. Köy bana her mermide şeklini değiştiriyor gibi geliyordu.. Râsıdın biri kumandan paşaya dedi ki:

- Ruslar, köyün arkasından ric'ata başladılar..

(...)

Önce paşa baktı, sonra ben... Filhakika ince, dağınık bir siyahlığın kaçır gibi ufak heyûlaları görünüyordu. Ben bunları seyrederken ellerimin dokunduğunu hissediyordum.. İstiyordum ki kaçmasınlar, tutulsunlar da gebersinler!.

Sol cenah, bu aralık alıp veriyordu. Bu tarafta topçu ateşi kızıştığı gibi başımızda da yeni bir gaile peyda oldu: Tayyare. Hepimiz saha-i harbi temaşadan vazgeçerek bu müz'ic belayı havada tarassud etmeye başladık... Mel'un alçalamıyor, ta yukarılarda bağırırken bir karga cüssesinde dolaşıp duruyordu...

Biri dedi ki:

- Galiba Ruslar bizim bataryaların mevkiini bulmuşlar... Bakın... Mermiler pek yakın düşmeye başladı...

Evet, yakın düşüyordu... Fakat bizimkiler de onlarınkini bulmuşlar... Ön birlikler bir grup ateşi yaptılar... Müteâkiben düşman sükût eder gibi göründü. Telefon muhâberâtı ziyadeleşti... Fırka kumandanı emirler veriyor... Taburların vaziyetlerinden malûmat alıyor.. Bu aralık erkân-ı harp reisi bey bermutâd mütebessimâne dedi ki:

- Şimdi taarruz başlayacak!..

Titredim... Öyle ya! İçimde kavi bir muvaffakiyet ümidi olduğu hâlde ne olur ne olmaz diye düşünmekten kendimi alamıyordum... Obüsler dehşetli dehşetli, sık sık, hep birden ötüyor, bizim üç bataryamız şiddetli şiddetli gürlüyordu. (...)

Bin helecane ile gözümü dürbüne tatbik ettim. (...)

Baktım... Evet... Evet... Görüyorum... Gidiyorlar... İşte... İşte... Oh!.. Görüyorum... Şimdi hem görüyorum, hem işitiyorum... Öyle muntazam tüfek atışı ki... İnsan vehleten [birdenbire] mitralyöz zanneder... Ne garip temaşa!.. Efrâd dalgalı dalgalı açılıyor... Hiss-i tahaffuz ne kadar mühmel! Bakın.. Bakın... Bir kol Vadeni köyünün sol tarafından girmeye çalışıyor... İlerleyip geriliyor... Ay!.. Bütün bütün döndüler... Eyvah!.. Ric'at mı?.. Hele hele!.. Dördü, beşi köye doğru öyle bir saldırdılar ki... Ötekileri de çekip sürüklüyorlar mı? Ne yapıyorlar? Onlar da döndüler... Haydi!. Girdiler... Köyün içine doğru koşanlar çoğaldı... Köyün arkasında bir karışıklık görünüyor gibi... Aman Allah!..

Obüs bataryasına emir gitti: Köyün arka tarafına ateş edilecek.. Yoksa bizimkileri de vururuz. Bir - iki saatten beri kendi kendisine yanıp tutuşan köy bîsütun kaldı.. Fakat bizim sol cenahı da düşman top ateşi altına almış idi. Derhâl öteki dürbüne koştum. Efrâd açıldıkça açılıyor, kapanyorken yine açılıyor... Sola doğru bir meyl gösteriyorlar... Tüfek, top sesi kesilmiyor... Tam harbin kızgın devresindeyiz...

- Artık biz avdet edelim....

Durdum...

- Ne durdunuz? Harp bitti.. Vadeni alındı. Düşman ric'at ediyor..

- Nereye?

- Seret'e!

(...)

Fakat ben hâlâ harp taraftarıyım... Sol cenah istikametinde azîm bir saman tınazı tutuşmuş... Alevden ziyade duman saçıyor... Bunun düşman tarafından yakıldığı anlaşılıyordu. Bir cenahın sırtlarından birinde gizli duran batarya da sesini kesti... Beş dakika sonra tek tük, baid tüfek seslerinden başka bir şey işitilmez oldu.” (Ahmet Rasim 1917: 140-145)

Yukarıdaki geniş alıntı kurgulanmış bir savaş sahnesi değildir. Bu sahneye savaşın insanı yok eden, ölüm saçan tarafı yerine zafere adım adım yaklaşmanın verdiği büyük heyecan hâkimdir. Ahmet Rasim taarruz öncesinde yapılan hazırlıklar, savaş alanının tasviri, kolordunun teçhizatı, savaş planı, kumandanın savaşı idaresi, cephedeki haberleşme ve neticede Rusların geri çekilmesini tafsilatıyla anlatır. Romanya cephesindeki Vadeni Muharebesi'nin böylesine heyecanla bezenmiş tafsilatlı anlatımına başka bir metinde rastlamak mümkün olmasa gerekir. Bunun yanı sıra cepheden bahsedilirken adı geçen kumandan Mustafa Hilmi Paşa, Çürüksulu Ahmet Paşa, fırka kumandanı süvari kaymakamı Hamid Fahri Bey, karargâh kâatibi mülazım Şefik Efendi, askerî kâtip Hulusi Efendi, anlatıya dayalı bir eserin kurgulanmış kahramanları değil Türk

ordusuna mensup gerçek şahsiyetlerdir. 6. Türk kolordusunun bu kahraman subay ve askerleri de Ahmet Rasim sayesinde bir edebî eserin içinde yer alarak adlarını sonraki kuşaklara duyurma imkânı bulmuşlardır.

Türklerin beş asır boyunca hüküm sürdükleri toprakların 1829 Edirne Antlaşması ve en son olarak da Balkan Savaşı ile elden çıkmasına kahrolan Ahmet Rasim Romanya cephesinde kazanılan zaferle Balkanlar'daki topraklarımız için umuda kapılmıştır. Özellikle İbrail ve Maçin'i yeniden ele geçirmenin sevinç ve gururu içindedir. Bu sevinci ve gururu okuyucuyla da paylaşır. Okuyucuyu savaşın içine dâhil etmenin yanı sıra 6. Kolordunun kazandığı zaferin önemini fark ettirir.

TARİHİ BİLGİ VE BU BİLGİLERİN IŞIĞINDA DEVRİN SİYASİ ANALİZİ

Tarihe karşı özel bir ilgisi olan Ahmet Rasim'in bu türde yazdığı çok sayıda ders ve inceleme⁵ kitapları vardır. Öğretici bir tarih anlayışını benimseyen ve okuyucuya bilgi vermeyi hedefleyen Ahmet Rasim'in kültürel tarihçiliğe ağırlık verdiği belirtilmektedir (Balç 2004: 111-118). *Romanya Mektupları* doğrudan tarih türüne giren bir eser olmamakla birlikte Ahmet Rasim'in sağlam tarih bilgisini kullandığı görülmektedir. Kitapta Osmanlı tarihi, Bulgar tarihi ve Romanya tarihi hakkında geniş bilgi yer almaktadır. Siyasî ve sosyal tarih ile ilgili verilen bu geniş bilgi Balkan coğrafyasında 20. yüzyılın başındaki savaş ortamını okuyucunun daha sağlıklı değerlendirmesine ışık tutacak niteliktedir.

Ahmet Rasim Balkan yarımadasında bulunduğu sırada sık sık milletinin bu topraklardaki mazisini hatırlar. Gerek tren yolculuğu esnasında, gerek Dobruca'daki Türk köylerinden arabayla geçerken, gerekse konakladığı şehir ve kasabalarda daima Türk kültür ve medeniyetinin izlerini görür. Bu izler, Türk tarihini farklı dönemlerini hatırlamasına vesile olur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a girişi, yayılışı ve hâkimiyetini temsil eden zaferleri teker teker hatırlar. Başta Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetinin simgesi olan Tuna Nehri olmak üzere karşısına çıkan mekânların büyük bir bölümü şanlı Türk tarihi ile övünmesini sağlar:

“Osmanlıların Rumeli'ye ilk mürûrlarının ukûs-ı mehâbeti, iptida bunların miyâh-ı câriyyesi üzerinde görülmüştür. Meriç, Vardar gibi ufak sular bunun yanında el aynasına benzerler. Tarih-i celâdetimizin safahât-ı azameti Tuna'nın altını üstüne getirdiği cihetle bana o zamanlardan beri bulanık akıyor gibi geliyordu.” (Ahmet Rasim 1917: 79-80)

Ahmet Rasim, Sofya-Plevne-Şumnu-Varna ve Dobruca bölgesinde dolaşırken Niğbolu Savaşı (1396) ve Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmet'in Eflak Beyi Mirça'yı yola getirmesi, Varna Savaşı (1444), II. Kosova Savaşı (1448), Fatih Sultan Mehmet'in Vlad II Dracul (Kazıklı Voyvoda) ile mücadelesi, Edirne Antlaşması (1829) ve Sultan II. Mahmut, Plevne Savunması (1877) ve Gazi Osman Paşa'yı hatırlayarak Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadaki beş yüz yıllık hâkimiyetini de özetlemiş olur.

Yıldırım Bayezid'in zaferiyle sonuçlanan Niğbolu Savaşı'nın Balkan coğrafyasındaki Türk hâkimiyetinde özel bir yeri vardır. Bu zaferle daha kuruluş dönemini tamamlamamış olan Osmanlı Devleti gücünü ve üstünlüğünü ispat etmiş olur. Ahmet Rasim, Romanya sınırları içindeki eski bir Osmanlı yerleşim yeri olan Hırşova'da Tuna nehrinin kenarında dolaşırken Yıldırım Bayezid dönemine gider. Tuna gibi akan asırlar içinden geçerek Yıldırım Bayezid ve onun akıncılarından Viyana önlerine kadar geldiğimiz devre ulaşır. Prut ve Dinyester nehirlerini tabii sınırı olarak kabul eden Osmanlı Devleti'nin Viyana önlerindeki genişleme sınırı Tuna'dır. Ahmet Rasim, devletin asırlar boyu süren muazzam saltanatını düşünür:

“Bu heykel-i mehib-i saltanat iki eliyle Avrupa-yı merkezîye abanmış, şarkına Avrupa'nın en cesim nehri olan Volga'nın munsabb olduğu Bahr-i Hazar'ı, İran kurât, cenubuna Bahr-i Muhit-i Hindî'yi, cenub-ı garbîsine Bahr-i Ahmer'den ta ötelere kadar imtidâd eden sahârîyi almış; Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir gibi hittaların ab-ı rûyu olan Akdeniz'le Magrib-i

⁵ *Küçük Tarih-i İslâm, Küçük Tarih-i Osmanî, Osmanlı Tarihi, Resimli ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmanî, Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi (4 Cilt), Tarih-i Muhtasar-ı Beşer, Tarih ve Muharrir, İki Hatrat Üç Şahsiyet, İstibdaddan Hakimiyet-i Milliyeye*

aksâ'ya hatta Bahr-i Muhit-i Atlâsî'ye kadar yayılarak eski dünyanın yeni tarih-i muazzamını vücuda getirmiş idi.” (Ahmet Rasim 1917: 80)

Hristiyanların “barbar istilası” dedikleri bu genişlemenin barbarlıkla hiçbir ilgisinin olmadığını özellikle vurgulayan Ahmet Rasim, geçtikleri bütün köy ve kasabaları talan eden Fransız şövalyelerini; insanları kazığa oturtarak katleden, Türk ve Bulgar katliamı yapan, kurbanlarının kanlarını ve etlerini düşmanlarını korkutmak için kullanan kazıklı Voyvoda’yı (Vlad II Dracul); esirleri boğazlatan Macar kralı Hunyad’ı; Venedik-Ceneviz-İspanya-Malta-Fransa korsanlarının vahşetlerini hatırlatır. Bu hatırlatma ile okuyucunun kafasında ortaya çıkacak kısa bir karşılaştırma sonucunda barbar sıfatına kimin lâyık olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Ahmet Rasim, hayalinde gördüğü akıncı cetlerimize coşkuyla katılmayı tercih eder.

Niğbolu’dan başlayarak zaferlerimiz hakkında bilgi vererek Haçlı ordularının alt edilmesini ve Balkanlar’da Osmanlı Devleti’nin nüfuzunun güçlenmesini anlatan Ahmet Rasim asırlar içindeki maceramızı aktarırken en kapsamlı olarak Gazi Osman Paşa’dan söz eder. Gazi Osman Paşa’yı trenle Sofya’dan Varna’ya giderken Plevne’den geçtiği sırada hatırlar. 93 Harbi olarak tarihe geçen 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı içinde yaşanan Plevne savunması, Plevne’nin teslimiyle neticelense de Gazi Osman Paşa’nın düşmanın dahi takdir ve saygısına yol açan mücadelesinden uzun uzadıya bahseder. Ahmet Rasim, Osman Paşa’nın zekâ ve dayanıklılığını önce bir Bulgar’ın ağzından verir. Böylelikle Osman Paşa’nın askerî deha ve cesaretini öncelikle Slav ırkını temsil eden bir Bulgar’a tasdik ettirmiş olur. Ardından kendisi Plevne’yi bir kale hâline getirerek Rusların ilerleyişini durduran, Rus saldırılarını püskürten, cesaretiyle tarihe adını yazdırmış Osman Paşa’nın mücadelesini iftiharla anlatır. Osman Paşa’nın hikâyesini anlatırken dikkat çeken nokta Ahmet Rasim’in tarihî anlatının psikolojik boyutuna da yer vermesidir. Plevne savunmasının tarihî ve sosyolojik analizini yapar. Sadece bu analizden bile Ahmet Rasim’in tarih bilgisinin derinliğini fark etmek mümkündür.

Osman Paşa’nın yaralandığı ve teslim olduğu yerlerden geçerken Ahmet Rasim’in heyecanlandığı ve milli duygularının hareketlendiği görülmektedir. Bu eski vatan parçasında vatanından ayrı ve uzak kalmanın acısını hisseder. Beş asır hüküm sürdüğümüz toprakların artık sahibi olmadığımızı düşünmek ağına gider:

“798’te⁶ Niğbolu muharebe-i meşhuresini müteakıb Yıldırım Bayezit’in kabza-i teshir-i şîrânesine düşmüş olan bu kıta-i vesianın tarihi zihnimde dolaştıkça, beş asırlık bir müddet gözümün önüne geldikçe, onun bir noktasında serseri bulunmak gücüme gidiyordu.” (Ahmet Rasim 1917: 60)

Ahmet Rasim, tarihî gerçeklerden yola çıkarak I. Dünya Savaşı yıllarındaki Balkan yarımadasının siyasi durumunu analiz eder. Bu analizin alt yapısını gözlemleri değil sağlam tarih bilgisi oluşturur. Balkanlardaki milletlerin neden birbirleriyle sürekli çekişme hâlinde bulduklarını anlatır. Bu garip tarihî tecellinin arkasında Türklerin bu topraklardan planlı bir şekilde uzaklaştırılması yatmaktadır. Balkan bozgunundan hemen sonra üçü Slav ırkına mensup olmakla övünen dört küçük Ortodoks hükümeti yarımada boğaz boğaza gelmişlerdir. 93 Harbi’nden sonra imzalanan 1878 Berlin Antlaşması’nın ihlali özerklik verilen Doğu Rumeli’nin 1885’te bir darbe ile Bulgaristan’a katılmasını, 1885 Sırp-Bulgar Savaşı’na, Makedonya ve Girit ihtilallerine, 1897 Türk-Yunan Savaşı’na, 1912 Balkan Savaşı’na, 1913 II. Balkan Savaşı’nda Romanya-Bulgar ve Bulgar-Sırp-Yunan boğuşmalarına, nihayetinde de Dünya Savaşı’na yol açmıştır. Ahmet Rasim, bölgede bu kadar sık savaşların yaşanmasını Osmanlı Devleti’nin Balkan yarımadasında uyguladığı denge politikasının ortadan kalkmasına bağlar. Neticede Sırbistan-Karadağ-Romanya-Yunanistan ve Arnavutluk bu durumdan zarar görmüştür. Bulgarlar ve Türkler ise direnmektedir. Rusya “müstahlis” (kurtarıcı), İngiltere ve Fransa “hami” (koruyucu), İtalya “amatör” sıfatıyla müdahil olunca karmaşa ve acı daha da artmıştır. Bu topraklarda dengeyi sağlayan bir güç mevcut olmadıkça Ahmet Rasim tefrikanın devam edeceğine, karmaşanın dinmesinin mümkün olmadığına ve Balkan yarımadasında rahat nefes alınamayacağına emindir:

⁶ Miladi 1396’ya tekabül etmektedir.

“Balkanların garip bir tecelli-i tarihîyesi var: Ezmine-i kadimeden beri burada ruh-ı istiklal münfail, muzmahil, hayal olmaktan kurtulamıyor. Bu sebeple bir hayal-i anûd hâlinde tepelerinde, vadilerinde, sahillerinde, ovalarında serseriyâne gezinip duruyor. İnsana öyle geliyor ki bu kıtanın aksam-ı cenubiyyesinde sû-i teşekküle uğramış iki eli andıran Halkidiya ile Mora’dan dest-i kudret tutup çekse, Tuna’yı Sava’yı istila ordularının geçemeyeceği derecede geniş bir deniz hâline getirse bile bu cesim cezire-i nevhûr yine dünyanın tefrika ve iğtişâş yeri kalacak, burada asayış-i milel namına tesid edilecek bir gün görülmeyecektir.” (Ahmet Rasim 1917: 8)

SONUÇ

I. Dünya Savaşı’nda Türklerin müttefiklere yardım amacıyla 6. Kolorduyla katıldığı Romanya cephesi Ahmet Rasim’in kaleminden kurgusal olmayan bir edebî bir eserin içine girme imkânı bulmuştur. Bir olay örgüsü kurgulamayan Ahmet Rasim, *Romanya Mektupları*’nda gerçekleri, gördüklerini, işittiklerini, yaşadıklarını, gözlemlerini aktarmış ve savaşın Sofya’dan başlayarak Dobruca bölgesi de dâhil olmak üzere cephe gerisine yansımaları ve cephedeki seyrini anlatmıştır. Buna göre *Romanya Mektupları* için şu tespitleri yapmak mümkündür:

1. Balkanlar’daki Türk varlığı hakkında bilgi içeren bir kitaptır. Osmanlı döneminde Müslüman Türk nüfusun yerleşim yerleri olan köy ve kasabaların isimleri, bu mekânların 1916 sonu itibarıyla durumları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

2. Bulgar-Romen ve Türk köyleri arasındaki farklılıklar, üç ayrı milletin kurduğu köylerdeki artı ve eksilerin neler olduğu belirtilmiş ve böylelikle bu köylerin bölge ekonomisindeki yerlerine dikkat çekilmiştir.

3. I. Dünya Savaşı’nın Balkan yarımadasında yaşayan insanları ne ölçüde etkilediği, cephe gerisindeki yaşantı, günlük hayat, yoksulluk, yoksunluk ve ahlaki bozukluk yansıtılmıştır.

4. Görülen manzara tarihî bir derinlik kazanmıştır. Balkan coğrafyasından Türklerin bu topraklardaki mazilerine bakılmış, Balkanlardaki Türk tarihinin önemli dönemeçlerinden söz edilmiş, tarihî bilgilerle hâl-i hazırın arka planı verilmiş ve tarihî verilerin ışığında hâl-i hazırdaki siyasî durum değerlendirilmiştir.

5. Romanya cephesi ve bu cephede çarpışan 6. Türk kolordusu ile ilgili başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler yer almaktadır. Verilen bu bilgiler savaş tarihi açısından önemlidir. Ahmet Rasim bizzat savaş alanında bulunmuştur. Savaş alanı, cephedeki araştırma ve inceleme örneklerinden biridir. Savaş anlatımında son derece büyük önem taşıyan mekân üzerinde durulmuş, savaşın geçtiği mekânlar tespit edilerek adeta Romanya cephesinin haritası çıkarılmıştır.

6. Türk kolordusunda çarpışan askerin moralinin yüksek olduğu belirtilmiş, sınırlı sayıda da olsa bu askerlerden bazılarının isimleri verilmiş, savaş sırasındaki durumlarından bahsedilmiş ve böylece Romanya cephesinde savaşan askerlerin unutulmasına engel olunmuştur.

İstanbul’un güvenliği açısından Romanya cephesinde kazanılan zaferin büyük önemine dikkat çekilmiştir.

KAYNAKLAR

Ahmet Rasim (1333/1917) *Romanya Mektupları*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul

AKTAŞ Şerif (1987) *Ahmet Rasim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara

BALCI Serdal (2004) “Ahmet Rasim ve Tarih”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.9, s. 111-118

MARTTİN Volkan (2017) “Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa’daki Türk Cephelelerinden Galiçya-Romanya Örneğinde Savaş Tarihi Üzerine Düşünceler”, *IBAD Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S.1, s. 59-74

PAMUK Orhan (2015) *İstanbul Hatıralar ve Şehir*, YKY, İstanbul

EDEBÎ BİR ESER ÜZERİNDEN TÜRKİYE – ROMANYA İLİŞKİLERİ

Yasemin DİNÇ KURT*

Tarihî derinlikleri olan Türkiye- Romanya ilişkileri Cumhuriyet Dönemi'nde başlamış, daha sonra dostça ilişkiler güvenlik ve ticaret merkezli olarak devam etmiştir. Siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerle birlikte Romanya'daki Türk ve Müslüman nüfusun varlığı, Romanya'dan Türkiye'ye fazla sayıda insanın göç etmesi ilişkileri güçlendirmiş, bu coğrafyaya olan merakı da artırmıştır. Çeşitli sebeplerle yurt dışına giden gazeteci ve edebiyatçı yazarlarımız oradaki gözlem, tespit, yorum ve değerlendirmelerini kaleme alarak zamana tanıklık edecek veriler bırakmışlardır. Bunlardan bir kısmı da edebî değer taşıyan gezi kitaplarında varlığını göstererek aynı zamanda edebiyat öğretiminin bir parçası hâline gelmiştir.

Bu çalışmada Sadri Ertem'in 1937 yılında yayımladığı Ankara-Bükreş adlı kitabı ele alınarak gezi kitabı incelmeye esasları dâhilinde değerlendirilmiştir. Ertem'in gözlemleri, okudukları, dinledikleri, duydukları ile o yılların Bükreş'ine dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler bugün için bir nevi tarihî ve edebî belge özelliği taşımakta, süreç içerisindeki değişikliklere tanıklık etmektedir. Kitabın bazı yerlerinde tarihî bilgi verilmesi bu düşünceyi daha da kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte kitapta Türkiye-Romanya ilişkilerine edebî eserler üzerinden samimi bir yaklaşım dikkat çekmektedir.

Ankara-Bükreş'te o günün Romanyası ile ilgili tarihî, ekonomik, dinî, siyasi bilgilere yer verilmekle beraber tabiat güzellikleri, şehircilik, mimarî, insan ilişkileri gibi konulara da yer verilmiştir. Şiirsel ifadeler, açıklamalar, tasvirler, benzetmeler, sorular, alıntılar, dip notlar, kişileştirmeler, diyaloglar, mizahlar, hikâyeler ve efsaneler ile o yılların Bükreş'ine bir yolculuk imkânı sunulmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatından Romanya'ya dair bu tespitler bugün tarih, sosyoloji, halk bilimi, güzel sanatlar, coğrafya gibi birçok disipline kaynaklık edebilir. Bu izleri çok yönlü ele alarak değerlendirme noktasında gezi kitapları içerik ve şekil olarak edebiyat eğitimi ve öğretiminde önemli bir malzemedir.

Anahtar kelimeler: Romanya, Türkiye-Romanya İlişkileri, Ankara-Bükreş, Gezi Kitapları, Cumhuriyet Dönemi, Dil ve Edebiyat Öğretimi

GİRİŞ

Derin kökleri olan Türkiye-Romanya ilişkileri zaman zaman değişik sıklıklarda seyretse de bugün oldukça iyi bir durumdadır. Siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler düzeyli bir şekilde devam etmektedir. Bugünkü ilişkilerin ardında tarihî derinliklerde yaşanan gelişmelerin etkisini göz ardı etmek imkansızdır. Zamanla değişen dünya düzeni, özellikle de demografi noktasındaki etkenler Cumhuriyet Dönemi'nde ve sonrasında Romanya'ya olan ilgiyi farklı noktalarda artırmıştır. Bilim ve sanat alanlarında yapılan çalışmalar bu ilginin somutlaşmış birer göstergesidir.

Romanya'nın ilgi odaklarından biri olmasının sebebi elbette ki coğrafi konumu ve tarihî geçmişi'dir. Orta Avrupa'nın güney doğusu ve Balkanların kuzeyinde yer alan Romanya; Ukrayna, Moldova, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan ile komşu, Karadeniz'e sınırı olması sebebiyle önemli merkezlerden biri olma özelliğini korumaktadır. 238,391 km² ile Avrupa'nın yüzölçümü en geniş ülkelerinden biridir. Komşuları ve diğer ülkelerle bağlantıları noktasında önemli bir merkezdir. Tuna Nehri ise ülkenin paha biçilmez değerleri arsındadır.

I. BÖLÜM

Tarihî Süreç İçerisinde Türkiye-Romanya İlişkileri

Romanya'nın önemli bir merkez ve geçiş noktası olması bugünkü ölçüler yanında geçmişten gelen birikimler de göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Bu sebeple ilişkilerin tarihine çok kısaca göz atmak gerekmektedir.

Bugüne kadar pek çok topluluğa ev sahipliği yapan Romanya, Orta Asya'dan gelen Türklere de kapılarını açmıştır. Hunlar, Avarlar ve Bulgarların yurt edindiği bu topraklar daha sonra Macar Krallığı'nın hâkimiyetine girmiş, Sakson ve Germen kabilelerinin işgali sonucu bu coğrafyada

* Dr. ,Hacettepe Üniversitesi, e-posta: dinckurty@gmail.com

köklü değişiklikler meydana gelmeye başlamış, bir müddet içerisinde halk Macar ve Polonya etkisindeki prenslerce yönetilen Eflak ve Boğdan taraflarına yönelmiştir.

“Hristiyan Türkler, yani Gagauzlar daha çok Besarabya bölgesinde bulunmaktaydı. Peçenekler, Kumanlar ve özellikle Uzlar gibi başlıca Türk veya Oğuz kavimlerinin ahfadı olan Gagauzlar, Asya’dan Batı’ya yapılan Türk akınları sırasında Kuzeyden inerek Tuna Nehrine geçmişler, Dobruca’nın güney ve doğu bölgelerine yerleşmişlerdi.” (Baydar:1968:154)

Daha sonra XI.yyda Bizans papazlarının etkisiyle Hristiyanlığı kabul ederek Varna, Silistre, Rusçuk bölgesinde yaşamaya başlamışlar, Türk-Rus Savaşı’nın (1768-1774) ardından Besarabya’ya yerleşmişlerdir.

“Bölgenin Türk hâkimiyetini girişi Osmanlı Devleti sayesinde oldu. Osmanlı Devleti, 1476’da Eflak’ı ve 1503’te Boğdan’ı ele geçirdi ve özerk prenslikler hâlinde kendine bağladı (Sancaktar, 2001: 45). 19. Yüzyıla kadar iki prenslik önce Lehistan’a, ardından Rusya’ya karşı tampon bölge olmayı sürdürdü (Karpat, 2004: 363). 1859’da iki prenslik birleşerek Romanya Prenslığı adını aldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda bölgedeki Türk hâkimiyeti sona erdi ve Romanya Berlin Antlaşmasıyla bağımsızlığını ilan etti “(Bozkurt, 2008: 3).

Birinci Dünya Savaşı’nda İtilaf Devletleri ile hareket etmesi Romanya için yeni, farklı ve güçlü bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye-Romanya ilişkilerinde de süreç değişmeye başlamıştır. 6 Haziran 1924’te Ankara ve Bükreş’te karşılıklı olarak elçiliklerin açılması siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkiler bakımından yeni bakış açılarını ve uygulamaları beraberinde getirmiştir.

1931-1944 yılları arasında on üç yıl boyunca büyükelçi olarak görev yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver ilişkiler anlamında son derece önemli ve derin izler bırakmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye-Romanya ilişkileri Lozan Antlaşmasını takiben çeşitli antlaşmalar kapsamında ilerlemiş ancak Balkanlardaki gelişmelerden de etkilenmiştir. Kapitülasyonlar konusunda Türkiye’yi destekleyen Romanya ile 1929- 1938 yılları arasında dostluk ve iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. 17 Ekim 1933’te Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu’nun Ankara temasları sırasında Türkiye ile “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması” imzalanmış, ardından 1934’te her iki ülke de Balkan Paketi’ne dahil olmuşlardır. Romanya’nın Montrö Antlaşması’nda Türkiye’yi desteklemesi de önemli bir adımdır.

Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası durum değişmiş, Türkiye Avrupa’ya, Romanya ise Sovyet Rusya’ya yaklaşmıştır. Romanya’dan petrol ve demir yolları ürünleri alan Türkiye Romanya’ya tarım ürünleri ve kömür satarak ilişkileri devam ettirmiştir. 1945-1990 arası bloklaşma sürecinde ilişkilerde meydana gelen zayıflık ve kopmalar 1990 sonrası yeni bir ivme kazanmıştır. Romanya’nın NATO’ya tam üyeliği, 1 Ocak 2007’de AB üyesi olması ilişkiler bakımından önemli adımlardır. Ekonomik ve ticari bakımdan gittikçe ilerleyen ilişkiler, ikili ilişkilerin yanı sıra Karadeniz Ekonomik İşbirliği ile daha geniş bir perspektif kazanmıştır. Karadeniz ve Boğazların stratejik önemi iki ülke arasındaki ilişkileri ve dostluğu güçlendirmiştir. Sosyal ve siyasî gelişmeler ışığında devam eden Türkiye-Romanya ilişkileri bugün kültürel bakımdan oldukça iyi bir düzeydedir.

Bükreş ve Köstence’deki Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri, TİKA’nın yanı sıra İstanbul’daki Dimitri Kantemir Romen Kültür Merkezi ikili ilişkilere çok önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkiye-Romanya siyasi ilişkileri 1878 yılında Romanya’nın bağımsızlığını kazanmasından bugüne devam etmiş 1990’lı yıllardan itibaren önemli mesafeler kat etmiştir.2013’te iki ülke arasında imzalanan Stratejik Ortaklık Eylem Planı ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır. 70 bin civarındaki Türk ve Tatar nüfus tarihten gelen güç birliği ile ilişkilerde olumlu havanın kesintiye uğramamasını sağlamışlardır.

Ekonomik ilişkiler anlamında bakıldığında ticarî ve ekonomik gelişmelerin Romanya ile bağlantıların önemli bir kısmını teşkil ettiği görülmektedir.

Yukarıda kısaca ele aldığımız süreç dışında asıl konumuz gereği Cumhuriyet Dönemi'nden biraz daha söz etmekte yarar vardır. Osmanlı öncesindeki dönem Romanya'daki tarihi, kültürel, ekonomik alt yapının oluşması ve söz konusu eserimize yansması bakımından önemli ipuçları vermektedir. Ancak inceleyeceğimiz eserin basım tarihi dikkate alındığında bakış açısı ve tespitlerde bu zaman dilimi ve öncesinin daha geniş ele alınması gerekmektedir. Bugün özellikle Romanya'daki Türk varlığı üzerinden gelişen ilişkileri değerlendirirken bu noktanın daha ayrıntılı irdelenmesi gerekmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişmelere zemin hazırladığını düşündüğümüz önemli isimlerden biri; 1892'de Tıbbiyeyi bitiren, 1895'te yüzbaşı iken Romanya'ya kaçan İbrahim Temo, çeşitli şehirlerde görev alarak Romanya'daki Türk ve Müslüman halkın eğitimi ve çıkarları uğruna çalışmalar yapmıştır. Anılarında Romanya ile ilişkilerimize dair pek çok önemli bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler daha sonraki döneme ışık tutması bakımından önemlidir.

Türkiye-Romanya ilişkilerine büyük katkıları olan, ilişkilerin bugünkü düzeyine de zemin hazırlayan en önemli isimlerden biri Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Mustafa Baydar Hamdullah Suphi Tanrıöver'in anılarını anlattığı kitabının bir bölümüne (153-161 sayfaları) "Romanya'daki Çalışmaları" adını vermiştir. Bu bölümde Gagauzlar, Gagauzların edebiyatı, Bükreş Üniversitesinde Tanrıöver'e fahrî doktorluk unvanının verilmesi, Bükreş'te bulunan Türk mezarlığı, Bakanlar Kurulu'nun Gagauzlar hakkındaki kararı ve Celal Bayar'ın bir anısına yer verilmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver Romanya'da hizmet edebileceği bir Türk toplumunun varlığını bildiği için Belgrad, Kahire ve Bükreş arasından Bükreş büyükelçiliğini kabul eder. Çünkü Dobruca ve Besarabya'da üç yüz elli binin üzerinde Müslüman ve Hristiyan Türk vardır. 25.5.1931'de Bükreş'e birinci sınıf elçi olarak tayin edilir. 12 Temmuzda gelir, görevine başlar başlamaz Besarabya ve Dobruca'daki kasaba ve köylerde dolaşarak insanlara Türklüklerini anlatmaya çalışır. Türkiye'deki okullara öğrenciler gönderir. Eğitim reformuna öncülük eder, Türkçe eğitim veren okullar açtırır. Türkiye'den kitaplar getirterek buradaki okullarda okunmasını sağlar. Çalışmalarıyla hükümet ve kraliyet nezdinde güven ve beğeni kazanır.

Türkiye-Romanya ilişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün düşüncelerinin de büyük önemi vardır. Atatürk'ün Bütün Eserleri adlı çalışmanın 29.cildinde "Romanya Hariciye Nazırı Antonesco İle Sohbet (17 Mart 1937) başlıklı kısımda (s.165-168) M. Kemal Atatürk'ün Romanya ile ilgili düşünceleri buna sadece bir örnektir:

"Her gün kudreti daha da artan bir Romanya'yı bütün kalbimizle isteriz. Dostluğumuz o kadar sıkı ve emindir ki, Romanya daha kuvvetli oldukça biz de kendimiz daha kuvvetli sayarız... Sizi tanıdığımıza çok memnunuz. Milletleri antlaşmalardan ziyade hisler bağlar. Romanya, kalbimizde kardeşçe yer tutmuştur..." (Heyet, 2011:165)

II. BÖLÜM

ANKARA-BÜKREŞ

Yukarıda kısaca yer vermeye çalıştığımız ilişkilerin edebî eserlere de yansması kaçınılmazdır. Sosyal ve siyasî olayların en çok yansıdığı ve açıkça hissedildiği edebî eserlerden biri de gezi kitaplarıdır. Sadri Ertem'in Ankara-Bükreş adlı eseri bize göre Türkiye-Romanya ilişkilerinin bir sonucu ve aynı zamanda yeni başlangıçları için kaleme alınmış bir eserdir. Çalışmamızın bu kısmında edebiyat ve dil öğretiminin temel malzemesi olan edebî eserler arasında gezi kitaplarının önemli bir yeri olduğu düşüncesiyle dil ve edebiyat eğitiminde Türkiye-Romanya ilişkilerinin "Ankara-Bükreş"e ne kadar, nasıl yansıdığına yer verilmiştir.

Ankara-Bükreş, Sadri Ertem'in 1937 yılında, Tan Matbaası tarafından İstanbul'da basılan, 21 bölüm, 20 alt bölümden oluşan 138 sayfalık gezi türü bir eserdir. Yazarın buraya hangi sebeple gittiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte gazeteci olarak gittiği düşünülmektedir. O yıllarda yazılan gezi eserlerinin çoğu gazeteci ya da bürokratlar tarafından yazılması zamanın gerçeklerindedir Kitapta Bükreş, Kolorado, Karpatlar, Transilvanya, Sibiu, Braşav ve Morevi gezide gidilen yerler arasındadır. Türkiye-Romanya ilişkilerine ışık tutacağı düşüncesiyle kitaptaki bölümlerin konularına kronolojik olarak kısaca değineceğiz.

1. Yazarın Gözlem ve Tespitleri

Kitap doğrudan Bükreş izlenimleri ile başlamaz. Gezi notlarına zemin hazırlayan yolculuk izlenimleri de bu gezi kitabına dahildir. Kitabın birinci bölümü **Çocukluğumuzun Hayalindeki Vapur**, iki alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, bu bölümde vapurun, Boğaz çocukları için ne kadar önemli olduğu üzerinde durur, vapurla ilgili geçmişe dair hayallerini dile getirir. Lumbar deliğinden yeni bir şekil alan Bosfor'u seyreder. Bir **Vapurun Jeolojik Tahlili**, birinci alt başlıkta Ertem, vapurdaki gözlemlerine yer verir. Mesela: “*Kaptan köprüsünün altına düşen köşede, petrol veya havagazı lambasına benzeyen soluk bir elektrik ışığı parıldıyor, şezlongları uzatıyor, kısaltıyor.*” (Ertem, 1937: 5) Yazar, daha sonra insanları gözlemler ve ilgili yorumlar yaparak merak uyandırmaya yolculuk sırasında başlar. Bu bir nevi girizgahtır. İkinci alt başlık, **İki Hayalet**'te valizler, sepetler, çuvalar, yorganlar, eşyalar üstüne serpilmiş horlayan insanlar, çömelen insanlar, bunların arasında hızlı hızlı tur atan bir kadın ve bir erkeği, sınır dışı edilmiş bu kadınla bir papazın mücadelesini resmeder. **Nizamlı Horultu** adlı alt bölümde, vapurun ucunda uyuyan Alman gençlerinin “Heil Hitler”, der gibi nefes aldıklarını düşündüğünü belirtir. Buraya kadar yolculuk izlenimlerine yer veren Ertem okuyucuyu da seyahat havasına sokmuş olur. Geleneksel anlatım tekniğinin bir parçası olarak düşünebileceğimiz bu kısımdan sonra asıl konuya giriş yapar.

Tarih Dekorü İçinde Romanya, kitabın bizim değerlendirmemize esas olan ikinci bölümüdür. İki alt başlığı vardır. Romen nerelidir? sorusuna değişik kaynaklardan hareketle cevap arar: “*Profesör Yorgo'ya göre Romen Latin'dir. Paul Morand Romenleri İskitlerin son çocukları sayar ve ona göre Romen pişmiş toprak renginde Turanî ve Asyalıların cinsindedir. Evliya Çelebi'ye göre Bükreş'i kuran Ebukureys adında Mekke'den sürülmüş bir Arap kafilesidir.*” (Ertem, 1937: 13) Yazar, Romenlerin Tuna boyunda kalan, Romen Lejyonlarının torunları oldukları düşünceleri hakkında geniş bir tarihî bilgi verir. İlk alt bölüm **Sosyal Bünye**'de Tuna prensliklerinin feodal sisteme tâbi olduklarını belirterek yabancılardan, prensliğe seçilme yönteminden, seçimin nasıl yapıldığından bahseder. **Fener ve Romanya**; yazarın, Bizans ve özellikle Fenerin etkisinin Romanya'da hâlâ görüldüğünden söz ettiği diğer alt bölümdür. Fenerlilerin Romanya'ya hâkim oluşlarına dair tarihî bilgi yanı sıra Romanya'nın 1881'de krallık oluşuna kadarki süreyi içine alan bir tablo çizer.

Sesi İle Aldatan Şehir, üçüncü bölümdür. Bükreş'in ağlayarak, gülererek değil, sesi ile aldatan bir şehir olduğunu vurgulayan yazara göre şehrin mimarisi, çizgileri çok orijinal değildir. Hatta mimarideki taklit rahatsızlık dahi verir: “*Roman ruhu kendini taşlarında, betonlarında değil, sesinde fisültüsünde, tatlı dedikodusunda, güzel yüzünde, derin, saf bakışlı gözlerinde belli eder.*” (Ertem, 1937: 27) Bugün, Bükreş-Paris, Köstence-Cote D'Azur benzetmelerinin yapıyor olması tesadüf değildir. Dördüncü bölüm **Bir Tramvay Arkadaşlığı** adını taşır. Bükreş'te çok olan paleologlardan biri randevusuna gecikerek yazarı bir saat bekletir. Paleologun, Lizet adlı bir kadının macerasına ortak olduğu için geciktiğini anlatırken olay içinde başka bir olay anlatarak çerçeve tekniğini kullanır. Yazar, Kolorado barındaki izlenimlerinden **Kadın Enflasyonu** adını verdiği beşinci bölümde bahseder, kadın enflasyonunun insanı rahatsız ettiğini ifade eder. Pol Maurand'ın 'Bükreş' kitabındaki yazılarını, bu anlamda abartılı bulur.

Üç alt başlığı olan **Hayat Dekorü İçinde Bükreş**, altıncı bölümdür. Ertem, bir pazar günü otel penceresinden gördüğü, subaylardan hareketle cadde ile ilgili düşüncelerine yer verir. Tarihî olaylara tanıklık eden, 1877'de Plevne'den dönen elli bin asker ve 1800 topun, alkışlarla geçtiği şerefli ve hüznü Calea Victoriei Caddesi İstanbul'a giden yolun başladığı yerdir. Bu tarihî caddede bugün yemek, aşk, politika, askerî komploların gizli geçidi, anne babalardan habersiz ilk öpücükler, edebiyat tartışmaları, gazeteci faaliyetleri dikkat çeker. Eflak beylerinin buradan Osmanlı paşası gibi geçişleri yazara göre tarihî garipliği biraz daha artırır. Bu cadde, her şeye rağmen hâlâ kalabalık ve hâlâ önemlidir. **Millî Tiyatro Meydanı** adlı birinci alt başlıkta yazar şu tespitlere yer verir: Büyük savaşa kadar Romanya'nın tek sanat ocağı olan tiyatro 1852'de kurulmuştur. Bu tiyatrunun en önemli özelliği, büyük sanatçıların çalışması yanında binada hizmetçiler için bir odanın bulunmasıdır. Millî tiyatro meydanında daha önce Rus arabacılar

meşhurmuş, gezinti on altın frank olduğu için, bir kişinin arabaya binmesi şeref, kahramanlık sayılırmış. Şimdi arabaların yerini otomobiller almıştır. İkinci alt başlık **Kapsa**'dır. Bir asırdır Clea Viktorya'da Kapsa ve Lipsyani arasındaki kısa yolda politika, sanat ve aşkın yoğunlaştığını belirten yazar, Kapsa'yı şehrin kalbi olarak değerlendirir. Kapsa, Paris'te şekercilik öğrenen bir Bükreşlidir. Paris'ten dönünce Avrupalı bir çikolata dükkânı açmış, 1855'te Rus ordusunda görev yapmış ve zengin olmuştur. Kazaklar kazancını elinden alınca Bulgaristan'da gül şurubu yapmaya başlamış, sonra Yahudi gibi çalışıp Bulgar gibi yemiş ve tekrar zengin olmuştur. Bükreş'te, onun adına bir pastane, bir lokanta, bir otel ve bir kahve vardır. Buralar Bükreş'in özel yerleridir. Yazıların, makalelerin kaleme alındığı Kapsa Kahvesi, dedikoduyu civcivlendiren bir yerdir. Üçüncü alt başlığa adını veren **Lipsyani**'dir. Lipsyani, zamanında Laypzig panayırının Doğu'da icat ettiği bir köşe, çarşının bir parçasıdır. Eskiden buraya Almanya'dan çok ürün gelirmiş. O zamanlar, Almanya, Romanya'nın ithalâtında %40 hâkim imiş. Venedik elmaları, Cenevre kadifeleri, Alman silahları ve Fransız mücevherlerinin satıldığı, şimdi Romanya illerinden gelen ürünlerin sergilendiği bu çarşığı yazar Mahmutpaşa'ya benzetir.

Kisselef şosesinden başlayarak, Romenlerin Paris hasretinden; ormanların yerine Parisvari villalar yaptıklarından; kendilerini Tuna boylarına bırakılmış lejyonun çocukları olarak tanımlamalarından; her Romen'de Latin nostaljisi olduğundan, Paris hasretinin tarihten bugüne kısa bir panoramasından ve bugünkü itibarlı dükkân isimlerinin Fransızca olduğundan söz edilen **Paris Hasreti** kitabın yedinci bölümüdür. Burjuva kültürüne intibak etmiş genç bir ülke için, müzelerin hararetle çalışmasının doğal olduğunu, **Müzelere Dolaşırken** adını verdiği sekizinci bölümde belirten Sadri Ertem; Romen milletinin, biraz da müzelere bağlı olarak var olduğunu vurgular. Ona göre Romen ilmî müzeler ve laboratuvarlarda doğmuştur. Türk-Romen ilişkileri ise askerî müzede daha bariz görülmektedir. Müzeyi bir subayla gezen, müzenin 1864'ten sonrasını en çok Plevne'nin işgal ettiğini belirten yazar, buraya Tanzimatçılar ve Meşrutiyetçiler gibi bakmadığını özellikle vurgular: *“İmparatorluk bir tarih ve bir medeniyet devri olarak yaşamış, rolünü yapmış, nihayet tarihin izlerine nakledilmiş, yeni hayat, ancak bu imparatorluğa karşı iki asır süren bir ihtilal devrinin zaferi ile doğmuştur; imparatorluğa ilk isyan Balkanlarda başlamış, son isyan eden Anadolu insanlığı olmuştur. Bükreş'te Türk mezarlığını, Peşte'de Gülbaba türbesini ne hisle karşılıyorsam Hermanşat'taki Sakson'u, Silifke'de Göksu'ya dalan ve bir daha çıkmayan Frederik Barbaros'u da aynı hisle hatırlıyorum. Frederik Barbaros'un çocuklarına yahut onun diliyle konuşanlara bundan dolayı asla kin duymuyorum.”* (Ertem, 1937: 56–57)

Sinagov Gölü, dokuzuncu bölümdür. Bükreş'e 30 km. mesafedeki bu gölde 11. ve 12. yüzyıldan kalma manastır kalıntısı, balıkçı kayıkları, motorlar, göl kayıkçıları resmedilmiştir. Motorla tahta iskeleye yaklaşırken kendisine Pobesko'nun anlattıklarından söz eden Ertem; Pobesko “ajütör” denilen, şoförün yanında çalışan, bazen satıcı ile alıcı, bazen memurla halk arasındaki ilişkiyi sağlayan, telefonla konuşan, gelenlerin adına tanıtma kartı dağıtan, hesapları kendi hesabı gibi titiz takip eden bu kişiyi, bizim halk hikâyelerimizdeki ‘savsacı’ya benzetir. Kendiliğinden ortaya çıkarak irtibatı sağlayan savsacı üzerinden bir karşılaştırma yaparak benzetme yoluna gider. Onuncu bölüm **Vitrinlerin Arkasında Bükreş**'te vitrinlerdeki itina, şaşaa, vitrinlerin arkasındaki sefaleti karşılaştırır. Bu bölümün tek alt başlığı, **Sefaletin Kısa Bir Tahlili**'dir. Yazar, Romanya'da 1919'da parlayan sanayi, ekonomik yapı, yabancı sermaye, maliye, hükümet borçları hakkında bilgi verir. Romanya'nın kaynaklarının emperyalist ve kapitalistler tarafından kolonize edildiğini, devlet maliyesinin ancak onlardan aldığı borçlarla ayakta durduğunu vurgulayarak vitrinlerin ardındaki Bükreş'in asıl gerçeğini dile getirir.

Partiler Arasındaki Tuna Boyu, kitabın on birinci bölümüdür. Ancak borçlarla geçinebilen bu memlekette, düzenin liberal olacağı, düşüncesini tarihî bilgilerle destekleyerek liberal ve köylü partisinden bahseder. Millî köylü partisi küçük köylü mülkiyeti ve kooperatifi üzerine kurulmuştur Romanya'da Nazilik, geleneksel Yahudi düşmanlığından, Alman ajanlarının maddi yardımlarından, Alman ve Fransız ticaret ve sermaye zıtlığından, gazete kavgasından kuvvet almaktadır. Bükreş'te en çok satan iki gazetenin sahibi de Yahudi'dir. Dış politikanın temellerini bilmek için, 1914–1919 Romanya'sı arasındaki farkı bilmek gerektiği iki alt başlığı bulunan on

ikinci bölüm, **Dış Politikanın Temellerinde** vurgulanır Romanya'nın **Yeni Politika Sistemi**, dış politikanın, barışın ve mevcut sınırların korunmasına bağlı olduğu düşüncesini içerir. **Bugünkü Politika Esası** bugünkü dış politikanın normal olduğu, millî siyaset vasfını aldığı fikrini taşır, Romanya'nın Almanya ile aynı tarafta olmasının imkânsız olduğuna dikkat çeker: Romanya'nın o günkü politik durumunda Titulesko da etkilidir. Yazar, eski Osmanlı ayanından, şimdiki Romen parlamentosundan biri olan Titulesko'yu Tokat mebusu İsmail Paşa'ya benzetir.

Kitabın on üçüncü bölümü **Romen Köyü**, ağaçlar, tarlalar ve tahta kilise arasındaki köyler; kilisenin evlere yakınlığı, evlerin tahtadan ve kireç ya da stük ile sıvandığı konularına yer verir. Evlerin önündeki çardak, köylünün başındaki fotr, koyun derisinden yapılmış takke, dar pantolonlar, köydeki tek sanat olan 'Nalbantlık' köye dair önemli özelliklerdir. Her işi kendi yapan köylü; keten bezini dokur, eliyle çömlek yapar, elbise biçer, diker, süsler, elbiselerine deriler ilave ederken odun, boynuz, saz gibi malzemeler kullanır. Fabrika icatları henüz köylere girmemiştir. İlk alt başlık **Mukaddes Günlerde Köy**'dür Köyde kutsal günler çoktur. Bu günlerde toplantılar, panayırlar yapılır, toplantılarda öküz arabası ve fayton baş başa yürür. Cici elbiseli kızlar, flüt çalan erkekler, tekerlekler üzerindeki kilimler, sanatçıların yaygaraları, kokulu ekmekler, balıklar, sucuklar, çiçek satan çingene kızlar ve fal bakan kadın ve toplantı manzarası bu günlerin önemli unsurları arasındadır. Romen köylüsünün, feodalitenin meydana getirdiğı bir büyük işletmenin kalıntısı üstünde olduğunu, **Bugünkü Romen Köylüsü** adını verdiği ikinci alt bölümde vurgulayan Ertem, orta hâlli burjuva evlerinin birkaçını gördüğünü; bu evlerin, kapıdan itibaren fabrikaya, endüstriye karşı kapanmış bir kale gibi durduğunu belirtir. Mali ve ekonomik krizlere rağmen köylü neşelidir. Köylülerin yüzünde, güneş yangınından iz olmayıp yüzleri bembeyazdır. Hayatın neşesi içindeki Romen köylüsüyle, tabiatla mücadele eden Anadolu köylüsünü karşılaştıran yazar; Anadolu köylüsünün önceki neşesinin olmadığını, eskiden kullandığı süslü ve zevkli eşyalardan bugün kullandığı sıradan eşyalara geçişini örnek vererek anlatır. Bu durumun sorumlusunu Tanzimat ve kapitalizm olarak gösterir.

İkonların Gölgesinde, on dördüncü bölümdür. Yazarın tespitine göre Romanya'da, Romen nüfus kâğıdı taşıyan ve Romen vatandaşı olmak üzere iki eşit insan vardır. Halis Romen, Ortodoks olmayanları yabancı sayar. 12. yy. dan beri Ortodoks ayinleri içinde olan Romenler mistik değildir. Romanya, Katolik ve Şark Hristiyanlığının sınırında yer alır. Feodaller ve malikâne sahipleri kiliseye yakındır, tarlası olanın bir de ilahı vardır. Romen köylüsü şüphenin tadını bilmez, tabiatın sırrına varmaya gerek duymaz. Ertem, Metropoli Kilisesi'nin Romen kilisesinin merkezi olduğundan, dinin politikayı bile etkilediğinden; Metropoli Kilisesi'ndeki gümüş tabut içinde yatan Ayos Dimitri'den ve halkın gidip tabut içindeki elini öptüğünden **Şoför ve İsa İkonu** adlı alt bölümde bahseder. Romenlere göre Romen, Bulgarlara göre Bulgar olan Ayos'u, Bulgarlar kendi memleketlerine götürmek isterler; ancak götüremeyip Tuna üzerinden geri getirirler. Böylece Ayos, Romen vatandaşı için bir veliyullah olur.

On beşinci bölüm **Lejandlar Memleketi**, adını taşır. Ertem; Karpatların eteklerinin, nehir boylarındaki efsanelerin ve Lejandların memleketi olduğunu belirterek dağların yaratıcı, efsane meydana getiren bir kudreti olduğuna işaret eder. Kiliseye gidenler, ayinler ve Curtea de Arges Neagoe Basarab'a yer verir. 1512 den 1521'e kadar 10 yılda yapılan bu binanın, dış süslemesi ve kapısı Türk, planı Sırp, iç süslemeleri Bizans ve kubbeleri Rus; manastır ise tam Romen'dir. Dış etkilerden izler taşıyan bu manastırın mimarisi değil, efsanesi ilginçtir. Karpatlarda düz, her tarafı yemyeşil, ovanın içinde şatoları, kilise harabeleri, bulunan, bir masal ülkesini hatırlatan manzaralar bulunduğunu **Karagözlü Meryem** adını verdiği bölümde anlatan yazar, 13. yy.da yapılan Bran Şatosu'nun hikâyesini çerçeve tekniğini kullanarak aktarır Karagözlü Meryem, bu hikâyenin kahramanıdır.

On yedinci bölüm **Turistik Vatanperverlik**'te turistin kim olduğu, ne istediğı, turizmin nasıl yapıldığını ve bir propaganda aracı olduğu ele alınır. Yazarın tespitine göre, Romen; turizmi, asfaltı, otomobili, güzel manzarayı, ormanı, ilkel köy sanatını ve savaş şehitlerini, seferberliğin bir parçası hâline getirmiştir. **Soğuktan Üşüyen Bir Şair Heykeli**, alt başlıktır. Bölümde yer verilen Avusturya-Macaristan sınırındaki şair Mihail Eminesco'nun bronz heykeli üşümüş, nezle

olmuş, aksıracaktıymış gibi durur ancak heykelin yüzünün hatları sevimlidir. Yazara göre, şairin eflatun boyalı Romen evi, Paris hasretini taşır. Ardından koyu yeşil ağaçların gölgesinde uzayan beyaz mermer haçlar ve yemyeşil çimenli şehit mezarlığına giden Ertem, şehit maceralarının, savaşın kendisinden daha uzun olduğuna, mezarlarında bile turistlere hizmet eden savaş şehitlerinin mermer haçlarına dikkat çeker.

On sekizinci bölüm **İki Sakson Sitesi** yazarın, gördükleri karşısındaki şaşkınlığını konu alır: “919’dan beri Orta Avrupa benim için hep suratının bir tarafındaki sakalı yolunmuş acayip kıyafetli insanları hatırlatırdı, hâlbuki senelerce kafamın fotoğraf çerçevesi ettiği bu Avusturya-Macaristan timsali meğer ne kadar başka bir şeymiş, Fransuva Jozef’in sırmalı elbiseleri, altın apoletleri, madalyaları bir heybetli posttan başka bir şey değilmiş.” (Ertem, 1937: 115) Sınırdan sonra manzaranın değiştiği **Manzara Değişiyor**, adlı alt bölümde anlatılır. Küçük köyler, yerlerini zirai kasabacıklara terk etmeye başlar. Step köyleri, ova köyleri, Tuna boyu bereketli sıkı bir manzara, Mures Vadisi’nden sonraki kalabalık ziraat yazarın dikkatini çeker. Berlin’den gelen sınır değiştiğçe, ağaçlar azalır, tarlalar cılızlaşır. Orta Avrupa’dan bizim stepe kadar köy ve ziraat tekniğinin adım adım görülebileceğini ifade eden yazar, 7. yy.da Transilvanya’ya yerleşen Saksonların Braşav, Sibiu ve Bucovin’e yerleştiklerini belirtir. İkinci alt bölüm **İki Ayrı Ruh**’da Olt ve Mures vadilerinin oluşturduğu yol ağzındaki Sibiu şehrinde söz eder. Bu şehrin kalelerinin bugün turistik bir eğlence yeri olduğunu belirterek tarihî bilgi verir. Sakson burjuvasının ve kültürünün merkezi olan Sibiu’daki Romen ve Saksonlar arasındaki farka işaret eder. Braşav’la ilgili tespitlerde bulunur. Braşav, dar bir vadide kurulmuş, Evliya Çelebi’nin de yer verdiği Kara Kilisesi ile ünlüdür. Pembe ve yeşil boyalı evleri, küçük pencereleri, zarif işlemeli örtüleri ile Alman şehirlerine benzer. Buralardaki köyler Romen, şehirler ise Sakson’dur. Yazar, Transilvanya’daki “Kiralık Oda” ifadesini, buraya vergi almaya gelen Osmanlı paşalarının ve kalem efendilerinin getirdiğini düşünür.

Sinaya, on dokuzuncu bölümüdür. Ertem’e göre, Macar sınırı yakınında başlayan “*Bükreş; dinamizmin, topluluğun, gürültünün ve hırsların şehridir.*” Bükreş burjuvaları, aristokratları yazlarını Sinaya’da geçirirler. Peleş Sarayı, Avrupa aristokratlarının evlerine benzer. Alman Rönesans tarzındadır. Viyana ve Hamburg’tan gelen eşyalar, tablolar vardır Sinaya’yı lüks hâle getirenler, zengin ve aristokratlardır. Prens Karol’un, Abdülaziz’den kendisine bir Türk Odası hediye etmesini istediğinden, Abdülaziz’in ise ona bir Endülüs odası hazırlayıp gönderdiğinden söz eden Ertem, bu yüzden oradaki “Türk Odası”ndan rahatsız olduğunu da bu bölümde dile getirir.

Yirminci bölüm **Petrol Kuyuları**; Romen için petrolün yeni bir şey olmadığı, petrole konan sermaye, İngiliz kapitalizminin ağırlığı, petrolün sanayiye idare etmesi, endüstriye hâkim olması, ham maddeliğe doğru gidişi gibi konuları ele alır. Rusya’dan sonra Avrupa’nın ikinci petrol ülkesi olduğu **Rusya’dan Sonra** adı verilen alt başlıkta belirtilir. Ertem, burada maden fabrikalarından; arazinin sondaja uygun olduğundan; tabiat kolaylığının yanında teknik üstünlük, bunlara rağmen petrol işi ve petrole bağlanan sanayi işinin geleceğini Romanya dışına bağlamak mecburiyetinden söz eder. Moreni’deki 161 numaralı petrol kuyusunda iki sene süren yangını konu alan diğer alt başlık **İki Sene Süren Yangın** adını taşır. Bölümde Antoine Zischka’nın petrol için yazdığı “Gizli Harp” adlı, kitaptan Morenie petrolü ile ilgili alıntılar vardır. **Üçüncü Galeri de Kazılıyor**, son alt başlıktır. Aynı alıntıya devam eden yazar, ilk iki galeride başarısız olunca üçüncü galeriyi de kazdıklarını, ardından yeniden patlama olduğunu; yangını Schopp ve Kindley’in söndürdüğünü, Morevi’nin kendilerini alkışladığını dile getirir. Morevi Romen petrolcülüğünün karakterinin korunmasında büyük önem taşır.

Yirmi birinci bölüm **Bir Gagavoz Oyunu** adını taşır. Ertem, önce doğal ortamı anlatır. Toprak ve çamur yığını hissini veren kerpiçli dam, büyük ağaçlıklar, çardaklı evler kaybolarak yerine step biçimi bir mekân havası başlar. Burada Hamdullah Suphi’yi düşünen yazar, Hamdullah Suphi’nin Bükreş sefirliğinde iki harikulade keşfinin olduğunu belirtir. Birincisi sefaretteki Avrupalı bir Türk’ün rafine zevkini anlatan Türk Odası; ikincisi ise Gagavoz’dur. Duyduğu türkünün, Anadolu’da çocukken işittiği türkülerden biri olduğunu, kalabalığa karışıkça kendisini onlara

daha yakın hissettiğini, bacaklarında şalvar, arkalarında çift önlü camadan, başlarında yazma sarılmış fes, ayaklarında yemeni, kısa çizmeler, kadınlarda kısa kollu entarilerle kıyafetlerinin de yabancı olmadığını vurgular. Ancak kadınların omuzlarındaki yün atkı, onun için yenidir. Bu köy dışındakiler fes, yazma vb. eski âdetleri bırakmışlardır. Son olarak Tavşan oyununu seyreden yazar; Gagavuzların inatçı ve mutaassıp olduklarını, kendilerini mutaassıp bir Ortodoks farz ettiklerini; fakat Ortodoks Hristiyanların ileri gelenleri tarafından hâlâ Müslüman sayıldıklarını ifade eder.

2. Yorum ve Değerlendirmeler

Yukarıda bölüm bölüm ele almaya çalıştığımız eserde yer alan konular, genel anlamda tarihî süreç içindeki Türk-Romen ilişkilerine dair ayrıntıları, yazarın bakış açısıyla ve edebî bir çerçevede içermektedir. Bölüm başlıklarından da anlaşılacağı üzere ayrıntılar tarihî, siyasi, ekonomik vb kitaplarda yer verilmeyen, gösterilmeyen noktalara dairdir. Bu nedenle esere ayrıntılarıyla değerlendirirken bir bütün olarak yaklaşmak gerekir.

Çoğunlukla objektif olan yazar özellikle gözlemlerine yer vermiş ama okudukları, dinledikleri, duydukları da kitabı şekillendirmiştir. Uzun alıntılar, dinlediklerinden, duyduklarından bizzat yaşadıklarından aktardıkları diyaloglar bunu göstermektedir:

“—Canım, dedi çok bekledin değil mi?—Eh, dedim, sen bana Bükreş saatini tatbik ettin, yaz saati, kış saati, şimdi bir de Bükreş saati öğrendim. Paleog gene gülümsedi:—Doğru dedi. Bükreş güzel tesadüfler, harikuladelikler şehridir. Güzel tesadüfler, harikuladelikler önünde hayatı, senin yelkovanuna bağlamaya imkân var mıdır? Dostum bunları öyle tabii bir eda ile söylüyordu ki; ‘randevu’ ya yapılan bu açık hücumu hayran oldum.” (Ertem, 1937: 29)

Kitabın bazı bölümleri tarihî bilgi ağırlıklıdır. Bu bilgiler okuru asıl kaynaklara götürmek bakımından bir nevi harekete geçirme görevi görür:

“12. asra geldiğimiz zaman Romanya’yı Bulgar saltanatına tabi bir dükalık hâlinde görüyoruz. Romenler, Tertüliyen zamanındaki (217) Latin Hristiyan itikatlarını terk ediyorlar. Kirilin Şark Hristiyanlığını kabul ediyorlar. Yani düpedüz Ortodoks oluyorlar...” (Ertem, 1937: 15)

Alıntılar her ne kadar üslubu akıcılıktan uzaklaştırırsa da eserin belge olma özelliğine güç katmaktadır. Özellikle o dönem sosyal ve siyasî tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır. Edebî eser bakımından yaklaşıldığında yazarın sadece tarihî, ekonomik, dinî, siyasi bilgi verdiği yerlerde üslubun oldukça kuru olduğu görülür. Doğal güzellikler, şehir, mimari ve insan ilişkilerinin anlatıldığı kısımlarda canlılık, daha yoğundur. İç içe anlatılan olaylar ve hikâyelerle kitapta bir kurgu oluşturma çabası vardır. Böylece gezi eserindeki ölçü ve denge unsuru sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum, gezi eserlerinin önemli bir yapısal özelliği olup dil ve edebiyat öğretiminde faydalanılacak değerli malzemeler arasındadır.

Eserin yazıldığı dönemde dikkat edilmesi gereken en önemli nokta Türkiye ve Romanya’daki sosyal ve siyasî gelişmelerdir. Yazarın bakış açısı ve tespitlerinde bu gelişmelerin yansımalarına dair izler bulunmaktadır. 1930’lu yıllarda komünizm Romanya Hükûmeti için ciddi bir tehdit idi. Bunun farkına varan Hamdullah Suphi komşu ülke ile ilgili bu durumu önemli bulup raporunda kaydeder. “Her ne kadar o dönem için Romanya’daki Komünist hareket Türk Büyük Elçisi tarafından henüz fikri hazırlık aşaması içindeki bir oluşum olarak değerlendirilse de, hazırlık aşamasındaki hareketin iyi tanzim edilen ayrıntılı bir programa sahip olması onda geleceğe dönük olarak ciddi bir endişe uyandırmıştır. Bu bağlamda, Türk Büyükelçisinin deyimiyle “pek yakın ati için bir şey söylenemezse de Komünizmin en tabii müşterisi mahrum ve muzdarip kütüphaneler olduğu için” Romanya Komünizminin vazgeçilmez hedefidir.” (Anzerlioğlu, 2006:13-14)

3. Eserin Dil ve Anlatım Özellikleri

Dil ve edebiyat eğitiminde gezi eserlerinden faydalanırken dil ve anlatım özellikleri önemli, çok yönlü bir malzemedir. Ankara-Bükreş, edebî anlamda gezi türünün en başarılı örneklerinden biri olmasa da hem içerik hem de dil ve anlatım özellikleri bakımından zengin verilere sahiptir. Yeni ve ilginç konular, ülkenin geçmişine dair ayrıntılar, bugüne kalanlar, karşılaştırarak

değerlendirme fırsatı yakalama gibi birçok nokta bir arada sunulmuştur. Birden fazla anlatım biçimini, paragraf çeşidini bir arada örneklendirebileceğimiz eser şiirsel ifadeler, açıklamalar, tasvirler, benzetmeler, sorular, alıntılar, dip notlar, kişileştirmeler, diyaloglar, mizah, hikâye etme, efsanelerle renkli bir üsluba sahiptir. Eser, bu anlamda da birçok unsuru bir arada bulabileceğimiz önemli bir malzemedir.

Ankara-Bükreş, dil ve edebiyat öğretiminde dil ve anlatım özellikleri, cümle yapıları bakımından da değerlendirilebilir. Kitaptaki cümleler şekil ve içerik olarak incelenebilir:

“Denizlerin kayganlaştırdığı tuğla ve çakıl taşlarını sektirdiğimiz kıyıları, çocukluğumuzun hayaletleri hâlâ bin oltanın ve seken taşların yalıların eteklerinde dolaşan dalgaların ardından koşar gibi. Çocukluğumuzun bir tulsım, bir harikalı kuş gibi tasavvur ettiği beyaz geminin sirtından, bizim kıyıları yan yan dizilmiş kartpostallar gibi uzanıp gidiyor.” (Ertem, 1937: 4)

Yazarın okurları daima gezisine dahil etme çabası, estetik zevk kaygısı çok yerde ve çeşitli şekillerde, cümle yapılarında da görülmektedir:

“İptidai vasıtalarla tabiat karşısında cephe alanlar için tehlike ne olabilir?” (Ertem, 1937: 86)

Kitaptaki tarihî, ekonomik, sosyolojik bilgiler, alıntılar eseri belge olmaya yaklaştırırken hikâyeler, iç hikâyeler, anekdotlar, tespit, yorum ve değerlendirmeler, dil ve anlatım özellikleri esere edebî malzeme olma özelliği kazandırır:

“Gölün üstünde on ikinci asırdan kalma manastır bakayası ile Osmanlı paşasının selamlığına benzeyen kavuklu mimarının, ince, saz tavanlı tahta köşkün, modern beton binanın gölgeleri birbirine karışıyor. Uzanıp kısalan gölgeler üstünde balıkçı kayıkları, sandallar, kotralar, motörler, beyaz ince çizgiler ve sudan hareler bırakarak geçip gidiyorlar.” (Ertem, 1937: 58)

“Birbirine yaslanan bina blokları ve bunların yüzlerindeki kireç tabakasıyla mavi gök arasında mütemadiyen dolaşan yaz günleri, hele öğleleri korkunç bir melankolidir.”(Ertem, 1937: 121)

4. Dil ve Edebiyat Öğretiminde Gezi Yazıları

Dil ve edebiyat öğretiminin amaçlarına ve ilkelerine uygun olarak verilen eğitimde insan ve insanı ilgilendiren her şey malzeme olarak kullanılabilir. Bu eğitimde kullanılacak malzemeler arasında elbette edebî eserlerin önemli bir yeri vardır. Bu eserlerden amaçlara uygun olarak çeşitli şekillerde yararlanmak mümkündür. Edebiyat öğretiminde birçok amaç, bu amaçlara ulaşmak için kullanılacak yöntem ve teknik vardır. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel edebiyat eğitimi konusunda öğrencilere verilecek bu yöntem-teknikleri şu şekilde belirlemiştir:

1. Öğrencilerin bakış açılarının geliştirilmesi 2. Öğrencilere; bilgi, duygu-düşünce ve hayal bakımından kazanımlar sağlamak 3. Edebiyat eğitimi ile öğrencilerin yaratıcı güçlerini ve problem çözme becerilerini geliştirmek 4. Öğrencilerin duygusal ve ruhsal zekalarının zenginleşmesini sağlamak 5. Öğrencilerin kişiliklerinin gelişmesine yardımcı olmak 6. Öğrencilerin topluma uyumlarını sağlamak 7. Öğrencilere kültürel değerleri kazandırmak 8. Millî bilinç düzeyinin geliştirilmesi 9. Tarih bilincinin pekiştirilmesi 10. Evrensel değerlerin karşılaştırılması 11. Edebî bilgileri sağlamak ve uygulamak 12. Okuma becerisini geliştirmek ve okuma alışkanlığı sağlamak 13. Anlama becerilerini geliştirmek 14. Dinleme disiplinini sağlamak 15. Anlatım becerisini geliştirmek 16. Türkçeyi sevdirmek 17. Söz varlığını zenginleştirmek 18. Öğrencilere kütüphane kullanma alışkanlığı kazandırmak 19. Öğrencilere süreli yayınları takip etme alışkanlığı kazandırmak” (Güzel, 2015: 97-109)

Genel anlamda edebî eser özel anlamada da gezi kitaplarından bu doğrultuda çok yönlü yararlanmak mümkündür.

SONUÇ

Ankara-Bükreş, Türkiye-Romanya arasındaki ilişkileri birçok disiplin arasındaki güçlü bağdan hareketle irdelleyen samimi bir çalışmadır. Bu çalışmayı bugünkü ilişkilere bakış açısında da dikkate almak gerekir. Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme alınan bu eserdeki birikime tarihî

duyarlılıkla yaklaşarak araştırmaya yönelmek bilimsel boyutlarını irdelemek gerekir. Yanı sıra asıl vurgulamak istediğimiz nokta dil ve edebiyat öğretiminde bu eserlerden yararlanarak hem estetik zevki geliştirmek hem de birçok disiplini bir arada görme fırsatı vererek okuru araştırmaya yönlendirmektir.

Gezi kitapları hem şekil hem içerik bakımından bilgi ve estetik zevkle birlikte öğrencide heyecan, merak unsurunu artıracığı için etkili sonuçlar verecektir. Tarih, coğrafya, kültür, sanat, ekonomi, vb. konulara yer veren içerik zenginliği; dil ve anlatım tekniklerini son derece canlı bir şekilde kullanabilme konusundaki şekil zenginliği ile dil ve edebiyat öğretiminde etkili malzemelerden biridir. Bu eserler, algılamaya yönelik, iletişime yönelik, işlevsel, planlama becerisine yönelik (Yalçın, 2006) amaçlara ulaşma noktasında da önemli bir araçtır.

Romanya ile ilişkileri değerlendirirken çok yönlü yaklaşmak, diğer disiplinlerden özellikle de edebî eserlerden de yararlanmakta fayda vardır. Siyasi, sosyal, ekonomik, antropolojik, folklorik, kültürel ilişkileri edebî eserlerden okumak ilişkilere farklı bakış açıları, tarihî zenginlik ve kültürel derinlik getirmesi bakımından değerlidir.

KAYNAKÇA

- ANZERLİOĞLU, Yonca, **Hamdullah Suphi'nin Kaleminden 1933 Yılında Romanya'da Komünist Hareket**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 37-38, Mayıs-Kasım, s. 1-14, 2006
- BAYDAR, Mustafa; **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Mentş Kitabevi, İstanbul, 1968
- BOZKURT, Giray Saynur, **Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı**, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.1-31.
- ÇETİN, İsmet (Ed.), **Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri**, Nobel Yay., Ankara, 2015
- DEMİRBAŞ Bülent; **İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 no'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, ARBA Yay., İstanbul, 1987
- ERDİ, İslam Beytullah, **Evliya Çelebi'nin İzinde Romanya ve Bulgaristan Yollarında Yirmi Beş Gün**, Bengü Yay., Ankara, 2011
- ERTEM, Sadri, **Ankara Bükreş**, Tan Matbaası, İstanbul, 1937
- GÜZEL, “Abdurrahman, **Edebiyat Eğitiminde Amaçlar ve Bu Amaçlara Yönelik Yöntem, Teknik ve Örnek Uygulamalar**, Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri, Nobel Yay., (Ed. İsmet Çetin), Ankara, 2015, s.95-110
- HEYET, **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cumhuriyetin 80. Yıl Armağanı** Cilt: I (1903-1915), Kaynak Yay., İstanbul, 2003
- HEYET, **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cumhuriyetin 80. Yıl Armağanı** Cilt: 29 (1937), Kaynak Yay., İstanbul, 2011
- MANOV, Atanas, **Gagauzlar (Hristiyan Türkler)**, Çev: M. Türker Acaroğlu, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2001
- ÖNAL, Mehmet Naci, **Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum Evlenme ve Ölüm Âdetleri**, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1998
- ŞAHİNGÖZ, Prof. Mehmet-ALP, Doç.Dr. Alper; **Hamdullah Suphi ve Gagauzlar**, Türk Yurdu, Ankara, 2017
- TANPINAR Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Dergah Yay., İst.,2001
- URAL, Selçuk-KILINÇ Selçuk, **Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1950)**, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:6, Sayı.11, s. 177-202, 2015
- YALÇIN Alemdar, **Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar**, Akçağ Yay., Ankara, 2006
- <http://bukres.be.mfa.gov.tr/> 11.09.2017

MERAL ÇELEN'İN ANILARINDA EDEBÎ ŞAHSİYET VE ÇEVRE UNSURLARI

Meral DEMİRYÜREK*

Özet

Meral Çelen, 1934 Diyarbakır doğumludur. Çorum Lisesinden mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek *Akbaba* dergisinde çalışmaya başlar ve o sıralarda tanıştığı Aziz Nesin ile evlenir. İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünde okur. Varlık, Düşün ve Karikatür yayınevlerinde çalışır, Keloğlan Yayınevini kurarak çocuk kitapları yayımlar. Şiirle başlayan kalem tecrübeleri hikâyeye ile devam eder. Hikâyeleri, *Varlık* ve *Türk Dili* dergilerinde 1955 yılından itibaren yayımlanır. Hikâyenin yanı sıra oyun, çeviri ve anı kitapları vardır. 2008 yılında iki cilt hâlinde yayımlanan anılarında, iki kez evlenip ayrıldığı eşi Aziz Nesin başta olmak üzere, Türk edebiyat dünyasından çok sayıda isme yer verir. Kemal Tahir, Yaşar Nabi Nayır, Yusuf Ziya Ortaç gibi yazar ve şairleri, edebî çevreleri içinde ve yaşanan çeşitli olaylar bağlamında, zengin bir üslupla anlatır.

Meral Çelen, İstanbul'daki edebiyat dünyasını yakından gözlemlene fırsatını bulmuş bir tanıktır. Bu sebeple, yazdıklarından hareketle, Türk edebiyat tarihinin arka planında kalmış birçok olayın ayrıntısına-anıların tarafsız olamayabileceğini unutmadan- ulaşmak mümkündür. Bu bildirinin amacı, Meral Çelen'in anılarını dikkate alarak Türk edebiyatının şahsiyet ve çevre bağlamında bilinmeyen ayrıntılarını gün yüzüne çıkararak Türk edebiyat tarihine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Ortaç, Yaşar Nabi Nayır, Aziz Nesin, Akbaba, Varlık.

THE COMPONENTS OF THE LITERARY SURROUNDINGS AND PERSONHOOD IN THE MERAL ÇELEN'S MEMOIRS

Abstract

Meral Çelen was born in Diyarbakır in 1934. After she finished Çorum Lisesi, she went to İstanbul for the university education. She also worked in Akbaba journal with Yusuf Ziya Ortaç, Aziz Nesin, etc. Later, she married with Aziz Nesin. She worked with the publishers of Varlık, Düşün and Karikatür. Afterwards she established her own publishing house called Keloğlan and published children books. In addition to this, Meral Çelen wrote short stories, plays and memoirs. In 2008, her memoirs published as two volumes. There are many literary personhoods in these memoirs, such as Aziz Nesin, Yusuf Ziya Ortaç and Kemal Tahir. Therefore, her memoirs are important for the history of the Turkish literary. Consequently the aim of the study is to evaluate the memoirs of Meral Çelen and to show literary details.

Key Words: Yaşar Nabi Nayır, Aziz Nesin, Yusuf Ziya Ortaç, Kemal Tahir, Akbaba journal, Varlık journal.

1. Giriş

Anılar, yaşantılardan geriye kalan kişisel tarih izleridir. Geçmişten bugüne gelindiğinde her şey hatırlanmaz. Hafıza bir elemeye tabi tutarak kendince en etkileyici olanları biriktirir. Mutluluk ve hüznün anıları çok daha fazla akıllarda kalır. Ancak bakış açısı ve kişisellik anıları değişken kılar. Aynı olayı yaşayan kaç kişi varsa o kadar anlatım ve bakış açısı vardır. Hatta birinin hiç önemsemeyip atladığı bir detayı, bir diğeri önemli bulup bütün ayrıntılarıyla ön plana çıkarabilir. Değişmez olan ise anıların renkli üsluplarıyla her dönemde okur bulabildiğidir. Sözden yazıya geçtiğinde anı bir tür olarak diğer edebî türler içinde yerini alır. Anı türü otobiyografi, günlük, tarih gibi bazı türlerle benzerlik gösterir, ama en çok otobiyografi ile karıştırılır, karşılaştırılır. Aralarındaki fark, otobiyografinin merkezinde anlatıcının kendi varlığı varken anı çevre ve devir etrafında şekillenir. Yazar bakışlarını kendi içine değil, etrafına yöneltir.

Anı, Batı edebiyatının oldukça yaygın türlerinden biridir. Özellikle Rönesans ile birlikte çok sayıda sanat, bilim ve siyaset insanı anılarını kaleme alarak kitaplaştırmıştır. En eski örnekler

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ÇORUM, meraldemiryurek@hitit.edu.tr
(Bu bildiri, Hitit Üniversitesi ile Çorum Belediyesi iş birliğinde oluşturulan "Çorum İçin Bir Proje Var" adlı proje programı tarafından desteklenen ve hâlen devam etmekte olan "Çorum'da Edebiyat Edebiyatta Çorum (1908-1980)" başlıklı tarafıma ait projenin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

arasında Antik Yunan edebiyatında Ksenophon (M.Ö. 427-355) Fransız edebiyatında Saint-Simon (1675-1755), Rousseau (1712-1778), Chateaubriand (1767-1848), Türk edebiyatında Babür Şah (1488-1530) tarafından yazılan hatırat eserleri sayılabilir. Türk edebiyatında diğer birçok tür gibi anı türünün yaygınlaşması da Tanzimat ile birlikte olmuştur. Gazete ve dergilerin de etkisiyle Türk aydınları anılarını sayfalara taşımışlardır. Muallim Naci (1850-1893)'nin *Ömer'in Çocukluğu*, Ahmet İhsan Tokgöz (1868-1942)'ün *Matbuat Hatıralarım*, Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945)'in *Kırk Yıl*, Halide Edip Adıvar (1884-1964)'ın *Mor Salkımlı Ev*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974)'nin *Anamın Kitabı* anı türüyle ilgili olarak ilk akla gelenler arasındadır.

Özellikle edebî çevrelerden kişilerin yazdığı anılar, şair ve yazarların bilinmeyen pek çok yönünün ortaya çıkmasına zemin sağlar. Edebiyat tarihlerine girmemiş yönleriyle kalem erbaplarını tanımak hem keyifli hem de bilgilendirici olabilir. Anlatılan detaylar sayesinde edebiyat dünyasının tek boyutlu olarak tanıdığı isimler, ete kemiğe bürünerek insanî bir kimliğe kavuşurlar. Bütün zayıf ve güçlü yönlerini tanımak bir sanatçıyı anlamak açısından oldukça faydalı bir eylemdir. Edebî çevreler ve şahısları tanıma yollarından biri o çevrelerde, söz konusu isimlerle birlikte zaman geçirmiş kişiler aracılığıyla mümkündür. Anı yazarları bazen edebî kimliğe sahip olmasalar da anlattıkları aracılığıyla edebiyat âlemine dâhil olurlar. Elbette bu durum, edebiyata yakın duran bütün sanat dalları için geçerlidir.

Sanatçıların yanı sıra onların arkadaşı, eş, çocuk kısacası yakın çevresinde bulunan kişilerin gözlem ve tespitlerini okurla paylaşarak anılarını yazmaları dikkate değer çalışmalardır, böylece olayların ikinci dereceden tanıkları olarak büyük bir görevi yerine getirmiş olurlar. Behçet Necatigil'in kızı Ayşe Sarısayın (1957-)’in *Çok Şey Yarım Hâlâ*, Mina Urgan 1915-2000)’ın *Bir Dinozor’un Anıları* adlı anı kitapları bu kategoride düşünülebilir. İşte bu sorumluluğun bilinciyle hareket eden isimlerden biri de Aziz Nesin’in eşi Meral Çelen’dir.

2.Meral Çelen Kimdir?

Çalışmamıza konu olan Meral Çelen, 1934 yılında Diyarbakır’da doğdu. Annesi doğma büyüme İstanbul, Kadıköylüdür. Büyükbabasının soyu Bolu’nun Banaz köyüne uzanmakta olup sarayda aşçılık yapmıştır. Anneannesi Amasya Çerkezlerindedir. Babasının kökenleri ise Nevşehir’in Nar kazasına dayanmaktadır. Bıykoğulları denilen sülaledendir (1.7.2017 tarihli görüşme). Meral Çelen, öğretmenlik yapan babası Zeki Çelen’in görevi gereği Anadolu’nun hemen her yerini dolaştı. İlkokul “birinci sınıfı Sivas’ta, ikinci sınıfı Nazilli’de, üçüncü sınıfı İstanbul’da, dördüncü sınıfı Karabük’te, beşinci sınıfıysa Taşköprü’de okudu.” (Günçikan, 2008: 26). Kastamonu Ortaokulunda ve Kastamonu Lisesinde öğrenim gördü. Liseye Zonguldak Çelikel Lisesinde devam etti ve (şimdiki adıyla) Çorum (Atatürk) Lisesinden mezun oldu. İstanbul’a giderek *Akbaba* dergisinde sekreter olarak çalışmaya başladı. Aynı dergide çalışan ve yazıları yayımlanan Aziz Nesin ile evlendi. Varlık ve bazı başka yayınevlerinde düzeltmen olarak çalıştı. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünde okudu. Varlık, Düşün ve Karikatür yayınevlerinde çalıştıktan sonra Keloğlan Yayınevini kurarak çocuk kitapları yayımladı. Çamlıca Kız Lisesinde yedi yıl boyunca felsefe öğretmenliği yaptı. Tayini Adıyaman Lisesine çıktı, ancak böbrek yetmezliği sorunu nedeniyle gitmedi. İki kez evlenip ayrıldığı Aziz Nesin’den Ali ve Ahmet adlarında iki oğlu oldu.

Meral Çelen yazmaya şiirle başladı. İlk şiiri 16 yaşındayken *Mücadele* gazetesinde yayımlandı (Günçikan, 2008: 27). Kalem tecrübeleri hikâye ile devam eden Meral Çelen’in hikâyeleri, *Varlık* ve *Türk Dili* dergilerinde 1955 yılından itibaren yayımlanmaya başladı. İlk hikâyesi *Varlık* dergisinin 1955 seçkinde *Gece Nöbeti* adıyla yayımlandı. Yazdığı ilk hikâye ise *Fatma Hanım*’dır. 17 yaşındayken yazdığı bu hikâyeyi daha sonra *Fedim*, *Fadik*, *Fadime*, *Fatma* adıyla yayımlar. Hikâyeye yönelmesinde Yaşar Nabi Nayır’ın etkisi vardır. Aziz Nesin’in de eşini teşvik ettiği yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Aziz Nesin, 1Temmuz 1963 tarihli mektubunda şöyle der: “...sen öyküyü boşladın. Bu yaz birkaç öykü yazmalısın. Bu akşam Ahmet Küflü’yleydik. O da neden öykü yazmadığını sordu. Herkes de benim yüzümden sanıyor.” (Nesin-Çelen, 1998: 43). Bir başka mektubunda da “Yaz Meral. Yazmak kurtuluştur.” (Nesin-Çelen, 1998: 337) der. Meral Çelen’in hikâyenin yanı sıra yayımlanmış oyun, çeviri ve anıları

vardır. Yayınlarından bazıları şunlardır: İlk hikâye kitabı *Güllü Güzel* (Hikâyeler, 1961), çocuklar için hazırladığı Montepin'den *Ekmekçi Kadın* (1967), Victor Hugo'dan *Sefiller* (1967) ve Charles Dickens'tan *İki Şehrin Hikâyesi* (1968) kitap olarak yayımlanan eserlerindedir. TDK'nın *Türk Dili Dil ve Edebiyat* dergisinde *Bir Günbay Vardı* (1959), *Dağ Başında Bir Gelin* (1961), *Fedim Fadik Fadime Fatma* (1960), *Nine ile Torun ve Sisyphos* (1975) adlı hikâyeleri yayımlanmıştır. Aynı derginin öykü özel sayısında “Öykü Nedir? Öykü Anlayışınızı Anlatır mısınız?” (1975) başlıklı ankette konuyla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Makale ve röportajları arasında ise Refik Halit Karay'la *Bir Konuşma* (*Zübük*, 16 Nisan 1962), Sanatçılarla Konuşmalar (Konuşan Mübeccel İzmirli, *Yelken*, 1965), Tiyatro Topluluklarımız (*Varlık*, 1968), Fakir Baykurt (*Yeni İnsan*, 1965) ve Musahipzade / Sami Ayanoglu (*Varlık*, 1968) sayılabilir. *Varlık* dergisinin arşivi tarandığında Şubat 1959'dan Nisan 1979'a kadar olan dönemde, birkaç röportaj diğerleri hikâye olmak üzere yazarla ilgili toplam 30 yazıya rastlanır. Bu yazılardan biri *Güllü Güzel* kitabının yayımlanması üzerine Mehmet Seyda'nın Meral Çelen ile gerçekleştirdiği 1 Temmuz 1961 tarihli röportajıdır. “Meral Çelen Anlatıyor” başlıklı röportajda Meral Çelen, kadın ve anne olmasının hikâyelerine nasıl yön verdiğini açıklar. İçer veya dışa dönük eserler kaleme alması ona göre, yaşantısındaki gelişmelerle ilgilidir. Kadın yazar olmanın ötesinde toplumsal duyarlılığı nedeniyle kimi şikâyetleri bulunan bir aydın yazar olarak anılmayı tercih eder (Seyda, 1961: 7). Meral Çelen'in yayımlanan ilk kitabı olan *Güllü Güzel*'de toplam 11 hikâye vardır. Daha önce *Varlık* ve *Türk Dili*'nde yayımlanmış olan hikâyelerdir. Düşün Yayınevi tarafından yayımlanan kitabın sayfa sayısı 79'dur ve kapak tasarımı Sait Maden tarafından yapılmıştır (Çelen, 1961). Düşün Yayınevi, Aziz Nesin'e aittir ve uzun yıllar işleri Meral Çelen tarafından yürütülmüştür. Meral Çelen'in oğlu Ahmet Nesin tarafından *Aziz Nesin-Meral Çelen Mektuplaşmaları* adıyla mektupları 1998 yılında Düşün Yayınevinde yayımlanmıştır. Mektuplar kitabı, Aziz Nesin'in 1955 yılında hapisten eşine yazdığı iki şiirle başlar. Nesin Vakfından 1988 yılında yazdığı bir mektupla biter. Karı koca arasındaki mektuplaşmalar uzun yıllara dayandığı ve bir gün okura ulaşacağı hiç hesaba katılmadan yazıldığı için birinci elden çok kıymetli kaynaklardır. Meral Çelen anılarında, yazdığı ancak yayımlamadığı bir romanından bahsetmektedir. İlaveten Çamlıca Kız Lisesindeki öğretmenlik yıllarının anılarını ayrı bir çalışma olarak kaleme alacağına dair detay bilgiler vardır. Telefon görüşmesi esnasında, kendisine öğretmenlik anıları ile yazdığı roman ve hikâyeleri yayımlayıp yayımlamayacağı sorulduğunda hepsini elden geçirmesi, toparlaması gerektiğini, ancak bunu henüz başaramadığını ifade etmiştir. Meral Çelen, yazı yazmayı çok ihmal ettiği özeleştirisinde bulduktan sonra şöyle demiştir: “Yazı yazarsanız olaylara oyun, öykü, roman gibi bakıyorsunuz. Bu oyun olabilir mi, bu öykü ya da roman olabilir mi, diye düşünüyorsunuz hep.” (1.7.2017 tarihli görüşme).

Meral Çelen, edebiyatın fonksiyonu üzerine düşüncelerini şöyle dile getirir: “Yazın'ın işlevi, önce topluma ışık tutmaktır elbet, buna hep inanmışımdır. Ama nasıl? Yeni Türkçe öğrenmiş ya da bozuk konuşan kişilerin ağzından anlatmakla, ‘yazın’ın gerçeğiyle yaşamın gerçeğini birbirine karıştırmakla, bölgesel deyim ve terimleri açıklığa kavuşturmadan kullanmakla, bir yere varılabileceğini sanmıyorum. Çünkü yazının bir tek önemli görevi vardır: Dil.” (Çelen, 1975: 130-131). Toplumcu edebiyatı önemsemekle birlikte özellikle köy enstitülerinden yetişen yazarların başlattığı köy edebiyatı çılgırını ve bu kapsamda yöresel ağız özelliklerine abartılı bir biçimde yer veren dil anlayışlarını eleştiren Meral Çelen, bu tutumu “günün modası” olarak nitelendirir. Ona göre, önemli olan “insanın özünde ve her zaman geçerli olan gerçeği yakalamak”tır. Kalıcılık insani özdedir, aslolan onu bulup anlatmayı başarmaktır.

Yazarın bu çalışmanın konusu olan anıları, *Meral Çelen'in Anıları I-II* üst başlığıyla ilk kez 2008 yılında Nesin Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Meral Çelen, 2017 yılı itibarıyla Ören/Burhaniye'de hayatını sürdürmektedir. Kendisiyle gerçekleştirdiğimiz telefon görüşmelerinde sorularımıza cevap verme nezaketini göstererek bildirmeye katkıda bulunmuştur, Meral Hanım'a teşekkür zevkli bir borçtur.

3.Meral Çelen'in Anılarında Yer Alan Edebî Şahsiyetler ve Çevreler

İki ciltten oluşan Meral Çelen'in anılarının birinci cildinde “Çocukluk ve İlkgençlik Yıllarım” alt başlığıyla çocukluk ve gençlik anılarına yer verilmiştir. İkinci cilt, “Aziz Nesin’li

Yıllar” alt başlığından da anlaşıldığı üzere daha çok Aziz Nesin ve edebî çevresiyle ilgilidir. Aileye ait ayrıntılar da elbette önemli bir yer tutmaktadır. Bu bildiriye konuyla doğrudan bağlantılı olduğu için anıların ikinci cildinden istifade edilmiştir.

Aziz Nesin ile İstanbul’a gider gitmez *Akbaba* dergisinde tanışan Meral Çelen, iki kez evlenip boşanmalarına rağmen yaklaşık 40 yıl boyunca hayatının her aşamasında eşiyile birlikte. Anılarında Aziz Nesin ile ilgili önemli tarihleri şöyle dile getirir: “Temmuz ayının ilk haftaları, bizim yaşantımızda, garip bir şekilde önemli oluyor. 1955 yılının ilk temmuz haftasında Aziz’le tanışıyorum. Ve tam bir yıl sonra, altı temmuzda Aziz’le evleniyorum. 1995 yılının beş temmuzunda, yani kırk yıl sonra Aziz’i kaybediyorum.” (Çelen, 2008b: 75). Meral Çelen, Aziz Nesin’in hapse atıldığı 6-7 Eylül olayları zamanından itibaren sürekli eşi adına mücadele eder. Yine onun etkisi ve kendi edebî çalışmaları sayesinde çeşitli edebî çevrelerde bulunur, birçok kişiyle tanışır. Arkadaş, dost ya da ahabap kategorilerinde farklılaşan kişilerden bir bölümü, Türk kültür hayatının çok iyi bilinen simalarıdır. Bunların başında Yusuf Ziya Ortaç ve Yaşar Nabi Nayır sayılabilir. Meral Çelen, Çorum’dan İstanbul’a gelince doğruca *Akbaba* dergisine gider, çünkü daha Çorum’da iken Yusuf Ziya ile mektuplaşmış ve ondan iş teklifi almıştır. Dolayısıyla onun edebî çevrelere dahil olduğu ilk yer *Akbaba*’dır. Orada Yusuf Ziya Ortaç’ın yanı sıra Aziz Nesin, Nehar Tüblek, Altan Erbulak, Oğuz Aral, Cemal Nadir gibi isimlerle karşılaşır. Yusuf Ziya Ortaç ile ilgili izlenimleri başlangıçta çok olumlu olsa da zamanla aralarındaki birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle fikri değişir. Meral Çelen “*Akbaba*’da bundan böyle hizmetinize gerek kalmadığı için işinize son verilmiştir.” (Çelen, 2008b: 44) yazılı bir mektupla işten kovulduğunu anlatır ve sebebini Aziz Nesin ile evlenmesine bağlar. Birikmiş parasını almak için *Akbaba*’ya gittiğinde Yusuf Ziya ile karşılaşır ve aralarında şu diyalog geçer:

“*Akbaba*’ya gelip Ahmet Koçer’in odasına giriyorum. Altı günlük işlemiş paramı istiyorum. Tam o sırada Yusuf Ziya Bey dışarı çıkıp beni görüyor.

-Ne işin var senin burda? diyor.

-Altı günlük işlemiş paramı almaya geldim, diyorum.

-Sen Don Kişot musun be? diyor bana. Ne yapacaksın bu koca İstanbul’da?

-Bu koca İstanbul’da tek işveren siz misiniz Ziya Bey? diyorum küçümseyerek.

-Ben sana Aziz Nesin’den uzak dur dememiş miydin?

-Bunlar beni ilgilendirir Ziya Bey!

-Tamam, tamam, diyor, sen tam bir Don Kişot’sun.

-Hiç sanmıyorum, diyorum, ben yeldeğirmenleriyle savaşıyorum.

Öfkeyle odasına giriyor.” (Çelen, 2008b: 49).

Bu tartışmadan sonra Aziz Nesin’in hapishanede yazdığı yeni yazılarını *Akbaba*’ya göndermesi ve Meral Çelen’e, Yusuf Ziya ile arasını bozmaması yönünde telkinde bulunması sonuçsuz kalmaz, çünkü Yusuf Ziya gelen yazıların hatırına kendisine çok farklı davranır. Yazar, durumu şöyle değerlendirir anılarında: “Bu ‘Monşer’li Babıali beylerinin asıl yüzünü, ilk Yusuf Ziya Ortaç’ta görüyorum. *Akbaba*’nın yazısız kalma tehlikesi, tam yüzseksen derece çark ettiriyor.” (Çelen, 2008b: 56). Nitekim Aziz Nesin’in gönderdiği yazıları görünce Yusuf Ziya Ortaç’ın yüzü aydınlanır, büyük bir heyecanla “Tamam, diyor, tamam Meralcim. İkiniz de harikasınız. Bana her hafta bu yazılardan getir, tamam mı kızım? Şimdi git, Ahmet Bey’i gör! Sana ikiyüz lira ödesin.” (Çelen, 2008b: 57) diyerek iltifat gösterir. Hatta bu sözlerine ilave olarak şu sözlerle desteğinin devam edeceği mesajını verir: “...şimdi sizin paraya ihtiyacınız vardır. Çocuklar falan. Daktilo edilecek bir kitap var. Ama dili çok eski. Onu hem bugünkü dile uyarla, hem de daktilo et. Ercüment Ekrem Talu’nun, *Meşhedi Aslan Peşinde* adlı kitabı. Onun için sana yetmişbeş lira vereceğim.” (Çelen, 2008b: 57). Konuşmanın devamında daktilosunun olmadığını söyleyen Meral Çelen’e *Akbaba*’daki daktilolardan birinin verilmesini emreder. Yüzüne bu kadar gülen ve ilgi gösteren Yusuf Ziya’nın kendisi çıktıktan sonra arkasından yine olumsuz konuştuğunu öğrenen Meral Çelen, “Eski Babıali Beyleri” demekle yetinir.

Akbaba'da çalışan karikatüristlerle dost olan yazar, onlar hakkındaki izlenimlerini şöyle anlatır:

Oğuz Aral:

“Oğuz Aral, karikatüristlerin en genç ve yeteneklisi ama kendiyile en çok övüneni... O yalnız karikatür getiriyor *Akbaba*'ya. Aradabir uğruyor. Her seferinde de, “Harika bir karikatür çizdim!” diye geliyor... Oğuz Aral'ın sevdiği şeylerden biri de bilek güreşi yapmak. O uzun boyuyla orantılı, sıksa ve uzun kolunu uzatıp

-Kim benimle bilek güreşi yapacak? diye meydan okuyor.

Çok çocuksu ve çok yetenekli buluyorum Oğuz Aral'ı ve güzel bir dostluk başlıyor aramızda. (Çelen, 2008b: 16).

Nehar Tüblek:

“Nehar Tüblek, *Akbaba*'da sürekli çalışıyor ve *Akbaba*'nın sayfa düzenlerini ve gerekirse yazıların resimlerini yapıyor. Çok efendi, çok kibar bir insan. Ne olursa olsun bu tavrını hiç bozmuyor.” (Çelen, 2008b: 16).

Altan Erbulak:

“Altan Erbulak da dışarıdan karikatür getirenlerden. Ama başka işlerle de uğraşiyor, dağınık. Rüzgar gibi gelip yine rüzgar gibi gidiyor.” (Çelen, 2008b: 16).

İlhan Selçuk:

“İlhan Selçuk, gerçekten en sevdiğim insanlardan biridir. Başkalarının başarılarını kıskanmayan, dürüst ve içten bir insan...” (Çelen, 2008b: 87).

Meral Çelen'in *Akbaba*'dan sonra çalıştığı diğer dergi *Varlık*'tır. Yazdığı bir hikâyeyi bitirip *Varlık* Yayınevine gider ve orada ilk kez Yaşar Nabi Nayır ile karşılaşır. Aralarındaki diyalog, Yaşar Nabi'yi tanıtmaya açısından önemlidir:

“Yaşar Beyin kapısını çalıp içeri giriyorum. O çok disiplinli Yaşar Bey, masasının başında oturuyor.

Kendimi tanıtıyorum. Hikâyemi veriyorum.

-İstanbul'da ne yapıyorsunuz? diye soruyor.

-*Akbaba*'da çalışıyordum, şimdi boştayım, diyorum, iş arıyorum.

-Bizim burda bir musahhihe ihtiyacımız var Meral Hanım, diyor, Tahsin Yücel de burda çalışıyor, aynı zamanda fakülteye gidiyor. Bizimle çalışır mısınız?

-Çok sevinirim diyorum.

-*Akbaba*'dan kaç para alıyordunuz?

-Yüzyetmiş lira.

-Ben size kesintisiz ikiyüz lira veririm!

-Çok teşekkür ederim, diyorum, işe ne zaman başlayabilirim?

-Hemen yarın sabah!” (Çelen, 2008b: 51).

Varlık Yayınevinde çalışma ortamından son derece memnun olan Meral Çelen, Yaşar Nabi Nayır'ı “çok kibar, çok sakin ve mesafeli bir adam. Aramızda hiçbir sorun yok” (Çelen, 2008b: 53) şeklinde tanımlar. O yıllarda, genç bir üniversite öğrencisi olan yazar Tahsin Yücel ile tanışırlar, *Varlık*'ta birlikte çalışırlar.

Meral Çelen, *Varlık*'ta çalışmaktan dolayı çok mutlu olduğunu anılarında şöyle dile getirir: “Günler gelip geçiyor. *Varlık*'taki işim, bir mucize gibi geliyor bana. Çünkü kitap okuyarak para kazanıyorum ve kendimi ağustosböceklerine benzetiyorum. İstedğim işi yapıyorum, üstelik para kazanıyorum.

Yaşar Nabi Bey, her ay çıkanlardan bize hediye ediyor. Her ay on kitap çıkıyor. Daha önce basılmış kitaplardan almak istersek, az bir parayla onları alabiliyoruz. Ordan, adresini verdiğim

kardeşim Cevval'e bol bol çocuk kitapları gidiyor." (Çelen, 2008b: 66). Aziz Nesin'in nişanlısı olduğu için polislerin Varlık'a gelip Meral Çelen'i sormaları üzerine işten ayrılmak zorunda kalır. Yıllar sonra anılarını kaleme alırken Varlık'a veda edişini "1956 yılının onbeş ocağında Varlık'tan ayrılıyorum. Gerçekten büyük bir üzüntü duyuyorum. Çünkü işimi çok seviyordum. Hem okumadığım kitapları okumak, hem de para kazanmak. Bundan daha güzel bir şey olabilir mi?" (Çelen, 2008b: 68) şeklinde dile getirir. Varlık ve Yaşar Nabi Nayır, onun hatıralarında çok olumlu ve güzel izler bırakmıştır. Aziz Nesin ile bir tartışmaları esnasında "...benim ilk yazım Varlık'ta çıktı ve Yaşar Bey'e duyduğum saygı sonsuz... Ben, biraz adım varsa ona borçluyum!" (Çelen, 2008b: 323) diyerek Yaşar Nabi Nayır hakkındaki duygu ve düşüncelerini açıkça ifade eder. Hakikaten, Yaşar Nabi hayatındaki bütün çalkantılara rağmen Meral Çelen'e yardım elini uzatmaktan hiç çekinmez. Maddî manevî tüm desteğini daima hissettirir.

Anılarda yer bulan isimlerden Kemal Tahir, eşi Semiha ile birlikte anlatılır. Hatta önce Semiha Hanım'a dair kanaatlerini öğreniriz. Meral Çelen, "Semiha, hayatımda tanıdığım en yiğit kadınlardan biridir. İçerde çok yakını var... Her şeye rağmen çok neşeli ve bütün bu olanlara hiç aldırmyormuş gibi bir tavı var. Kemal Tahir'in daha kitapları basılmadığı için, Semiha dikmiş dikerek evi geçindiriyor... Semiha çok saydığım, çok sevdiğim insanlardan biridir. O ölünceye kadar bu dostluk sürüyor..." (Çelen, 2008b: 61) şeklindeki anlatımıyla Semiha Hanım'ı anlatırken dönemin şartlarına da ışık tutar. Kemal Tahir'e dair birçok ayrıntıyı paylaşır. Meselâ: Hiç çocuğu olmayan Kemal Tahir çocukları çok sever, çocuklar da onu. Nâzım Hikmet'in oğlu Memet, kendisine "dede" diye hitap eder, o da Memet gelince vermek için çekmecesinde sürekli çikolata, oyuncak, şekerleme gibi şeyler bulundurur. Meral ve Aziz Nesin'in oğullarıyla da arası çok iyidir, onların "Kemal Amcası" olur. (Çelen, 2008b: 95). Bir diğer ayrıntı ise Kemal Tahir ve Aziz Nesin'in ortaklaşa bir yayınevi kurma teşebbüsleridir. İki yazarın amacı, kitaplarını kolayca ve geciktirmeden yayımlamaktır. (Çelen, 2008b: 78-79). Söz konusu yayınevi Düşün Yayınevidir. Aziz Nesin ve Kemal Tahir'in ev toplantılarında veya dışarıdaki içkili meclislerinde eşleri de yanlarındadır. Özellikle Meral Çelen'in çeşitli tartışmalara dahil olduğu, görüşünü ifade etmekten çekinmediği görülür. Aziz Nesin ise bu durumdan hiç hoşnut olmaz. Anılarda yer alan tartışmalardan biri mizah ve hiciv üzerinedir. Tartışmayı başlatan Meral Çelen'dir:

"Bir gece onlar tartışırken,

-Bilmem farkında mısınız? diyorum. Siz hayatın yalnız bir bölümüne bakıyorsunuz ve bütünü gözden kaçıyorsunuz.

-Bu, yazarla okur arasında yapılan gizli bir anlaşmadır, diyor Aziz. Okur da her şeyin komik olmadığını bilir ama güler. Çünkü daha hikâyeyi okumak için eline aldığı anda, yazarın bakış açısını bilir.

-Ve tabii bunun için de güler, diyorum, çünkü kitabı gülmek için almıştır. Ama benim demek istediğim bu değil.

-Ne öyleyse? diyor Aziz.

-Tam bilmiyorum ama, diyorum, doğada komik bir şey yok. Doğa her konuda çok ciddi. Ben insanları hem doğa, hem de toplum içinde düşünüyorum ve mizah yapmak bana göre biraz zorlama olarak yeni bir dünya kurmak gibi geliyor. Yani diyelim ki bir evde, odalar genellikle dört köşe olur. Ama sizler, bunu hep beş ya da altı köşeli olarak düşünüyorsunuz ve olayları kendi normal akışından çıkarıp kendi istediğiniz biçimde yorumluyorsunuz.

-Gülmecenin asıl kaynağı yergidir, diyor Aziz.

-Evet, diyorum, bunun farkındayım. Ama bir insanın her olaya olumsuz yaklaşmasını da anlamıyorum. Bu da aynen, bütün olayların komik olmaması gibi bir şey... Yerilecek olayların mutlaka övülecek yanları da vardır, işte sizin yaptığınız bu. Yalnızca çirkinlikleri ve yanlışları gösteriyorsunuz. Bütün gözden kaçıyor." (Çelen, 2008b: 80). Bu diyalog, Meral Çelen'in sadece Aziz Nesin'in eşi sıfatını taşımadığı, meclisteki diğer isimler gibi bir entelektüel olduğunu açıkça belli eder. Nitekim, eşinin kendini sürekli baskı altında tutup ev hanımlığına indirgeme çabalarına dayanamayıp ondan ayrılır. Kendi olmayı, kimliğini özgürce gerçekleştirmeyi seçer. Aydın bir yazarın eşi olduğu hâlde yaşadığı bu sıkıntılar, onun kadın hakları konusunda özel bir hassasiyet

geliştirmesine sebep olur. Çevresindeki kadınlara karşı ayrı bir dikkati vardır. Bu kadınlardan biri Nâzım Hikmet'in eşi Münevver Hanım'dır. Kemal Tahir'in evinde tanıştığı Münevver Hanım'dan kendisine Fransızca dersi vermesini ister ve bu vesileyle aralarında bir dostluk oluşur. Onu şöyle tarif eder: "Münevver Hanımı ilk kez görüyorum. Kırk yaşlarında, dünyanın en şirin, en sempatik, en güzel kadını. Burnunun üstünde hafif çiller var. Neşeli, kültürlü, akıllı... Üç dil biliyor: Fransızca, İtalyanca, İngilizce. Nâzım Hikmet'le de kardeş çocukları." (Çelen, 2008b: 91). Münevver Hanım, oğlu Memet ile çok zor şartlarda yaşar. Peşlerinde sürekli polis vardır, düzenli bir işe girmesine mani olunur. Maddi-manevi sıkıntıları olduğu hâlde, Münevver Hanım hiç şikayetçi görünmez. Yalnız bir kez Meral Çelen ve Aziz Nesin'in yanında Nâzım Hikmet'e sitemini dile getirir. Münevver Hanım ve Memet'i yakından tanıyan ve onların çektikleri çilelere tanıklık eden Meral Çelen, genelde sanatçılar, özelde Nâzım Hikmet hakkında birtakım kanaatlere varır. Birincisi, büyük sanatçıların tarihe iyi baba olarak değil, iyi sanatçı olarak geçtikleri yönündedir. Ona göre "Askerî bir zafer kazanıldığında nasıl çok kan dökülüyorsa, bir büyük adam yetiştiğinde de, çevresinde daima kurbanlar oluyor" (Çelen, 2008b: 169). Memet ve Münevver Hanım bu kurbanlardandır. Meral Çelen'in ikinci yargısı ise Nâzım Hikmet, Memet ve Münevver Hanım için birçok şiirler yazdı ve bunların hepsi edebiyata kaldı. "Nâzım duyduğu özlemleri dile getirdi. Bütün dünya da, Nâzım'ın bu özlemlerini konuşacak ve Münevver Hanımla Memet'in çektiği sıkıntıları kimse bilmeyecek." (Çelen, 2008b: 170). Meral Çelen ileriki yıllarda, eşi Aziz Nesin'le birlikte, Moskova'ya gittiğinde Nâzım Hikmet'in son eşi Vera'yı evinde ziyaret etme imkanı bulur, fakat pek istekli davranmaz. Duygusal davranarak Münevver Hanım ve Memet'ten dolayı onu görmek bile istemez. Ancak Aziz Nesin'in ısrarlarıyla Vera ile görüşür. İzlenimleri hiç olumlu değildir. Vera ve Nâzım'ın son dönemi hakkında belli bir eleştirisi vardır. Moskova'da duyduklarıyla duygu ve düşünceleri iyice katılaştır. Görüşlerini şöyle özetler: "Vera'ya kızıyorum, çünkü o yalnızca Memet'in babasını almakla kalmıyor. Nâzım'ı da mutlu edemiyor. Moskova'da konuşulanlardan öğrendiğime göre, son derece şımarık ve Nâzım'ın büyüklüğünün farkına varmayan bir kadın. Nâzım'dan çok genç, geceleri gezmek istiyor. Nâzım'ın sağlığı bozuk, kalbi var. Bazen dışarı çıkıyorlar. Nâzım dans etmediği için Vera başkalarıyla dans ediyor. Nâzım oturup onu seyrediyor. Bir Türk koca olarak böyle bir olaya katlanması kolay değil. Bu yüzden aralarında kavga oluyor. Nâzım dışarı çıkmadığı zaman da, Vera tek başına çıkıyor ve bazen sabahlara kadar gelmiyor." (Çelen, 2008b: 302). Yazara göre, Vera olmasa Nâzım Hikmet daha çok yaşayabilir, daha çok şiir yazabilirdi. Öte yandan Nâzım Hikmet, oğlunu ihmal etmiştir ve hiçbir şey, yazılabilecek en büyük şiirler bile, bir çocuğun mutluluğunu feda etmeye değmez. Bu satırlarda, Meral Çelen, kendisinin de itiraf ettiği gibi, bir kadın ve anne olarak tamamen duygusal bir bakış açısı sergiler. Yine de yazdıkları önemlidir, en öznel anlatımlardan bile realiteye değgin ipuçlarına rastlanabilir.

Meral Çelen'in anılarında geçen ve sözü edilebilecek bir diğer isim, Necip Fazıl Kısakürek'tir. Aziz Nesin'in edebî kimliği kadar, düşüncelerinden dolayı, siyasi kimliğinin de ön plana çıkması nedeniyle, anılarda bu tür konularla alakalı ayrıntılara da yer verilmiştir. İşte bu kapsamdaki bir tartışma vesilesiyle Meral Çelen, Necip Fazıl Kısakürek'ten söz açar ve düşünce ayrılığına rağmen insanların medeni çerçevenin dışına çıkmaması, vicdanlı davranması gerektiğini savunur. Necip Fazıl'ı olumlu bir örnek olarak gösterir. Kayda değer tespitler olduğu ve yaşantıya dayandığı için bu satırları aynen aktarmakta yarar vardır. Şöyle ki: "Necip Fazıl Kısakürek'le Aziz karşıt düşüncedeydiler ama dosttular. Ve hatta Aziz, bir ara Büyük Doğu'da yazılar yazmıştı, hem de kendi adıyla. Necip Fazıl, Aziz'in tek satırına bile dokunmadı. Ama orda yazı yazan yalnız Aziz değildi. Fazıl Hüsnü Dağlarca ve Oktay Akbal'ı da anımsıyorum.

Bazen Aziz'le uğrar, yazıyı verirdik ve Necip Fazıl da bizimle Kadıköy'e geçirdi. Onun da para sıkıntısı vardı ama, uşaklı hizmetçili lüks bir yaşamı vardı. Bir de yarış atları vardı Necip Fazıl'ın...

Bir gün Aziz'e,

-Azizcim, demişti, atlar çok para ediyor ama satmaya kıyamıyorum. Ee, bugün şu kadar paraya ihtiyacım var deyip butundan bir parça kesip satamıyorsun. Bu meretler bütün oldukları zaman bir işe yarıyorlar. (Çelen, 2008b: 215). Aziz Nesin vesilesiyle edebî çevreleri yakından

tanıma şansına sahip olan Meral Çelen, anılarını yazarak böylesi kıymetli ve önemli ayrıntıları paylaşmakla çok isabetli davranmıştır. Sırf bu anı bile yapılan işin özünü yansıtmaktadır. Benzer yaşam öyküleri, birlik ve beraberlik mesajı vermesi açısından gelecek nesillere mutlaka ulaştırılmayı hak etmektedir.

Meral Çelen'in anılarında Yaşar Kemal, Sabahattin Eyüboğlu, Adalet Cimcoz, Füreya Koral, Hüseyin Cahit Yalçın, Oya Baydar, Macit Gökberk, Cahit Tanyol, Sunullah Arısoy, Recep Küpçü, Kamil Koç, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Zekeriya Sertel, Ataol Behramoğlu, Ruhi Su, Hıfzı Topuz ve İsmet Bozdağ gibi Türk kültür ve sanatının çeşitli sahalarında yetişmiş daha birçok şahsiyete yer verilmiştir. Elbette odak noktasında Aziz Nesin vardır. Bu bildiride edebiyatla bağlantılı anılara, dolayısıyla edebî şahsiyet ve çevrelere öncelik verilmiştir. Bütünü oluşturan işlevinden dolayı Aziz Nesin'e ayrı bir bölüm ayrılmamıştır. Zaten o, doğal olarak Meral Çelen'in hemen bütün anlatımlarında tali veya asli unsur olarak geçmektedir.

5.Sonuç

Anı türünde yazılmış eserler içlerinde özneliği barındırırlar. Yazar, dış dünyaya geçmiş zamanın ötesinden, kendi gözlükleriyle bakar. Tarafli ve yetersiz bir bakış açısı söz konudur. Duygu ve düşünceler ön plandadır. Bütün bu zaaflarına rağmen anı, okurların gözdesi olan bir türdür, çünkü çoğu bilinen, ünlü kişiler etrafında örülmüş olaylar her zaman dikkat çeker, ilgiyle okunur. Resmî yapıları gereği yalnızca belgelere dayandırılmış bilgiler anılar sayesinde renklenir, boyut kazanır. İnsani ayrıntılar okura her zaman ilginç geldiğinden önemli bilgilerin kalıcılığına hizmet ederler. Bütün bu gerekçeler bağlamında belirli bir döneme tanıklık etmiş kişilerin anıları önem kazanır. Tanıklar, bir kamera gibi etraflarında olup biteni izleyerek sonrasında bunları kâğıda döküp geleceğe taşınmasını sağlarlar. Meral Çelen bu tanıklardan biridir. Yazar ve yayıncı Aziz Nesin'in eşi olan Meral Çelen, aynı zamanda edebî bir kimliktir. Yazdığı yazılar devrindeki dergilerde yayımlanmış, bunlardan bazıları kitaplaşmıştır. Aziz Nesin'in ölümünden sonra, onun hakkında yazılıp söylenenlerde gördüğü kimi yanlış ve saptırmalar nedeniyle Meral Çelen anılarını kaleme almaya karar vermiştir. İki cilt hâlinde yayımlanan anılarda, sadece Aziz Nesin değil, çevrelerinde bulunan çok sayıdaki sanat ve kültür insanının da ayrıntıları mevcuttur. Yusuf Ziya Ortaç, Yaşar Nabi Nayır, Kemal Tahir, Nâzım Hikmet adları sıklıkla geçenler arasında başı çekerler. Edebiyat dünyasına ait olumlu, olumsuz olaylar ve kişiler bilinmeyen birçok yönleriyle anlatılırlar.

Meral Çelen gördüklerini, duyduklarını ve özellikle yaşadıklarını tüm yönleriyle anlatmaktan çekinmez. Kullandığı dil ve üslup, Türkçeyi özenli kullanma taraftarı olduğunun izlerini taşır. Ona göre, edebiyatın temel malzemesi dildir. O, yöresel ağız özelliklerine boğulmuş bir Türkçeyle eserler meydana getirilmesine karşıdır. Kalıcılığı insana dair özün yakalanıp yansıtılmasında gören yazar, edebiyatta toplumsal faydayı öngörür. Türkçe, bütün edebî amaçların gerçekleştirilmesinde asıl gücü temsil eder. Bu yüzden günün modaları uğruna heba edilemez. Yeni Türkçe öğrenmiş ya da bozuk konuşan kişilerin ağzından, edebiyatın gerçeğiyle yaşamın gerçeğini birbirine karıştırmakla, bölgesel deyim ve terimleri açıklığa kavuşturmadan kullanmakla bir sonuca ulaşılamaz.

Meral Çelen, yazar ve yayıncı olarak Babiâli'de çalıştığı için 1955 sonrası Türk basın ve yayın hayatını yakından izler. Aziz Nesin ile birlikte Bulgaristan, Romanya ve Rusya gibi ülkelere gerçekleştirdikleri seyahatleri ise onun geniş görüşlü olmasını sağlar. Gittiği ülkelerin kültürel atmosferi ile birlikte şair Recep Küpçü, Nâzım Hikmet'in eşi Vera gibi kişilerle tanışması tecrübe ve birikimlerini artırır. Nitekim Düşün yayınevini tek başına idare edebilmesi, hatta Keloğlan yayınevini kurarak tek başına çocuk kitapları yayımlaması gelişme düzeyini gösterir.

Meral Çelen, eşi Aziz Nesin de dâhil olmak üzere, anılarında yer verdiği bütün güçlü şahsiyetler arasında, ayrı bir şahsiyet hâlinde belirir. Aydın bir Türk kadını olarak kaybolmaz, aksine karakterini güçlü bir biçimde var eder. Bu kadar geniş bir zaman dilimini, bu kadar çok ayrıntıyla ahenkli bir biçimde iki ciltlik bir esere dönüştürebilmesi edebî yeterliliğinin ispatıdır. Gölgede kalan kimliği, anıları sayesinde gün yüzüne çıkma şansını yakalamalıdır. Nitekim bildirimizin amaçlarından biri de budur.

KAYNAKLAR

- ÇELEN, Meral (1961) *Güllü Güzel*. İstanbul: Düşün.
- ÇELEN, Meral (1975) “Öykü Nedir? Öykü Anlayışınızı Anlatır mısınız?”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. C. 9, S. 98, s. 101-103.
- ÇELEN, Meral (2008a) *Meral Çelen'in Anıları-I Çocukluk ve İlkgençlik Yıllarım*. İstanbul: Nesin.
- ÇELEN, Meral (2008b) *Meral Çelen'in Anıları-II Aziz Nesin'li Yıllar*. İstanbul: Nesin.
- GÜNÇIKAN, Berat (2008) *Gölgenin Kadınları*. İstanbul: Agora.
- NESİN, Aziz-ÇELEN, Meral (1998) *Aziz Nesin- Meral Çelen Mektuplaşmaları* (Haz. Ahmet Nesin). İstanbul: Düşün.
- SEYDA, Mehmet (1 Temmuz 1961) “Meral Çelen Anlatıyor”. *Varlık*. S. 553, s. 7.
- Meral Çelen*. tr.writersofturkey.net (Erişim tarihi: 22.06.2017)
- Meral Çelen ile telefon görüşmesi (14.06.2017, 01.07.2017 vd.).

* * * * *

GÜRSEL KORAT ROMANINDA, SÖZLÜ GELENEĞİN HİKÂYE ANLATICISININ İZLERİ

Ayşen GENÇTÜRK*

İçinde bulunduğumuz yüzyılda modern insan birçok şeyi zamanla ölçer hâle geldi. Bu da yaşamın hemen her noktasını etkileyen, dolayısıyla sanatı da zamana dikkat etmeye zorlayan bir çağ yarattı. Artık insanların tüm akşamlarını ayırıp, bir meydanda toplanıp hikaye dinleyecek vakitleri yok. Hatta insanların “masal” dinleyecek vakitleri hiç yok. Yani keskin bir maddecilik zamanının sembolü, zamandır ve sanat da kendini zamanı ekonomik kullanmaya doğru evrilmektedir. Hatta Gürsel Korat’ın söylediği gibi “görsel çağ”ı yaşamaktayız. Bu elbette yaşanan teknolojik gelişmelerin önümüze bir ekran koymuş olması ile ilgili. Bu ekranın çağa hükmetmesinin nedeni ise zaman. Çünkü izlemek, okumaktan daha kolay ve daha hızlı. Dolayısıyla “yazının görselleşmesi” ya da “görsel dil” oluşması kaçınılmaz.

Peki, bu durumda edebiyatın değişimi nasıl oldu? Edebiyat nasıl görselleşti ve bu görselleşme nelere yol açtı? Fotoğrafın icadı ve zamanla sinemanın hikaye anlatmayı eline alması bunda çok etkili olmuştur. Walter Benjamin’e göre hikaye anlatıcısı ölmüş ve dolayısıyla hikaye anlatımı performatifliğini yitirmiştir. Bu nedenle de insanların hikaye dinleme, hikaye dinlerken performans izleme konusunda bir açıkları oluşmuştur. Bunu modernleşmeyle birlikte zamanın kıymetlenmesi de takip edince, sinema ve televizyonun, performansı ve hikayeyi, baskın biçimde edebiyattan “çalması” adeta kaçınılmaz olmuş ve sözsöz performansın yerini kolayca görsel performans almıştır. Görsellik, ekran, artık bir yüzyılı aşan hikayesiyle; kendi kuşağını, kuşaklarını yetiştirmeye başlamıştır. Sinema ve televizyonun, kendine ait, oturmuş bir imge ve işaret sistemi oluşmuş ve bu dilin okur yazarları yetiştirmiştir. Korat bu konuda şöyle der: “Zamanla bu işaret dilini küçük yaşta öğrenmeye ve aracıya gerek kalmadan tanımaya başlayan bir kuşak yetişti. Bunun yazı diline de etkisi, yeni kuşakların ‘betimlemeleri uzun ve sıkıcı’ olan kitaplardan uzaklaşması biçiminde oldu, edebiyatın söz düzeni değişmeye başladı” (Korat, 171). Yani, “audience” (okuyucu ve izleyici) hazır bulunuşluk düzeyi, türü ve beklentilerinin niteliği ile edebiyatı ve edebi dili baskılamaya başlar. Artık uzun uzun hikayeler dinlemeye vakti olmayan bu kitlenin, edebi bir okuma hatta yalnızca okuma yapabilmesi için elindeki malzenin onu

* İ.D. Bilkent Üniversitesi

cezbeden, onun çağını yakalayan birtakım özellikleri olmalıdır. Bu da yazarların öncelikle, Korat'ın belirttiği gibi, kitapların hacminde bir kısalmaya gitmesine neden olur. Ancak aslanan bir farklılık sunmaktadır. Bana kalırsa yazarlar artık bunu “güzel” görüntüler anlatarak yapamayacaklarını biliyorlar. Hatta oldukça uyanık olan görsel çağ okuruna, uzun karakter ve mekan sunumları olan serim bölümlerini ve olup biten entrikayı çoktan kavramış olan okura olayların bitişini anlatan çözüm bölümlerini bile anlatmamak gerektiğini fark etmişlerdir. Artık hikaye yalnızca ve doğrudan “başlar”. Tüm bunlara karşın okur, yine de okumak yerine izlemeyi seçebilir. Bu durumda da yazar farklı arayışlar içine girer. Bence anlatı teknikleri onun yardımına en çok koşan alanlardan biridir. Çünkü izlemenin daha hızlı bir iş olması ve gelinen yüzyıl nedeniyle okur aynı hikayeyi defalarca dinlemiştir ve önemli olan olay örgüsünden ziyade hikayenin nasıl anlatıldığıdır. Bu da yazarın oyuna yönelmesine ve bu oyunu anlatı teknikleriyle kurmasına neden olur. Bir yandan da bu, performatifliğini kaybeden hikayeye, bunu yazınsal bir formda yeniden geri kazandırma çabası olabilir.

Peki, görsel ve hatta yazı çağı öncesinde hikaye nasıldı ve performatiflik ona ne katıyordu? Bugün yazılı anlatı, bu özellikleri ne kadar taşıyor ve ondan ne kadar besleniyor? Benjamin “Hikaye Anlatıcısı” başlıklı yazısında “Hikaye anlatıcısının hayatımızda hiçbir hükmü yok” (1). diyerek edebiyattaki belli bir geleneğin geride kaldığını dile getirir aslında. Bu da edebiyat araştırmalarını ikiye bölecek kadar keskin bir kopuşun başladığı, edebiyatın sözlü ve yazılı olarak ayrıldığı noktadır. Sözlü gelenek, performatifliği önceleyen, dolayısıyla edebi eserin görsellikle kol kola olduğu bir gelenektir. Bu gelenekte şiir ve hikayenin, bugüne kıyasla, çok daha büyük bir ortaklık içinde olduğunu görürüz. Bu zamanda formlar keskin ayrışmalar içinde değildir ve hikaye anlatıcısı, çoğu zaman manzum parçaları hikayesine dahil eder. O nedenle anlatıcı bir nevi şiir söyleyendir de. Bunun en büyük nedeni hafızadır. Benjamin de yazısında hafızanın öneminde söz eder: “Dinleyicinin hikaye anlatıcısıyla kurduğu naif ilişkinin, anlatılanları akılda tutma isteğinden kaynaklandığı genellikle pek dikkate alınmamıştır” (8). Bu akılda tutma, hikayeyi yeniden anlatmak istemekle de ilişkilidir, kaydı olmamasının onu daha kıymetli yapmasıyla da. Bu da az önce vurguladığım gibi şiiri anlatının vazgeçilmez bir unsuru hâline getirerek destansı anlatıyı doğurur. Akılda tutmanın şiir kadar önemli bir diğer unsuru da performans yani görselliktir. Hem şiir hem de görsel unsurlar anlatının akılda kalıcılığını olumlu etkiler. Ancak bugün gelinen noktada hem kayda alamamak, akılda tutmak zorunda olmak gibi bir sorun gündemde değildir hem de artık destansı motiflere değer vermek “audience” için oldukça zordur. Çünkü destansılık içinde abartıyı ve gerçeküstülüğü barındırır. Oysa insanlar yazı ve burjuvanın yükselişi ile birlikte bu gibi unsurları çocukça bulmaya ve masal gibi aslında “mit kırıcı” olan bir formu çocuklar için olan bir anlatıya evriltmeye başlamıştır.

Romanın yükselişi de kendi hikayesini dinlemek isteyen insanın aklıyla ilişkili, tanrılar dünyasından ayrılmış olan bir anlayışın ürünüdür. Benjamin destansı anlatı ile romanı birbirinden şöyle ayırır: “İlki, birçok dağınık olaya adanmıştır; ikincisi ise tek bir kahraman, tek bir serüvene, tek bir çarpışmaya” (9). Bu şekliyle roman egemenliğini uzun süre korumuştur. Ancak yukarıda bahsettiğim gibi gelinen görsel çağda romanın da tek kişili, tek serüvenli, serimli-çözümlü olan bu yapısını daha da sürdürmesi onu tahtından edebilirdi. Bunun yerine birçok yazar gözünü açık tutarak ya da belki bilmeyerek anlatıyı daha farklı tekniklerle beslemeye ve belki de hikayeyi, olay örgüsünü geri plana alarak tekniklere dayalı oyunu öne çıkaran romanlar yazmaya başladı. Bu noktada ilginç olan da kurgusal metnin uzun yıllar gerçekçi, en inandırıcı olan kurguyu yapmaya çalışmasıyken artık aksinin geçerli olmaya başlamasıdır. Yazarın metnin kurgusal olduğunu gizlemek gibi bir derdi kalmadığı gibi, aksine yaptığı kurgunun ne kadar da güzel ve oyuncaklı olduğunu okurun gözüne sokma vakti gelmiştir. İşte burada anlatı teknikleri hikayenin kendisini tahtından ederek baş köşeye oturur.

Görsel çağı önceleyen söylemleriyle Gürsel Korat'ın da anlatı tekniklerini epey ön plana çıkaran bir yazar olduğunu *Yine Doğru Tanyıldızı* isimli kitabında kullandığı anlatı teknikleri üzerinden görmek mümkün. Bu romanda, özellikle anlatıcı ile birçok oyun oynayan Korat, anlatıyı adeta anlatma yöntemiyle oynayarak ilerletir. Korat hikayedeki karakterleri anlatıcı olarak kullandığı gibi, çoğu zaman okurun algısıyla da oynayan ve anlatıcılıkla ilgili fikirlerini aktararak okuru şüpheye de düşüren oyunlu bir anlatıcı-anlatı düzlemi kurar. Korat'ın seçtiği bu yol, metni adeta sözlü gelenekteki gibi bir hikaye anlatıcısından dinliyormuş hissine kapılabilecek olan bir okura hitap eder. Çünkü anlatıcı, hikaye anlatıcısıyla benzerlikler taşır. Bu benzerlikleri daha kolay tespit edebilmek için Korat'ın kullandığı anlatıcıları yakından incelemek iyi olacaktır. Bunun için Genette'in anlatıcı kuramı oldukça yararlı bir kategorizasyon sunar.

Genette'e göre bütün anlatılar diegesistir. Bu anlatının ne kadar gerçekmiş gibi gösterilmeye çalışılırsa çalışılın asla mimetik bir illüzyondan öteye geçilemeyeceğini imler. Anlatı, gerçekçi de olsa, bir olayı taklit edemez, ancak taklit olanı anlatıcıya ait bir dil ile okura aktarır. Yani anlatının kendisi taklit değildir. Diegesisin anlatıcının anlatıya dahil olma derecelerine göre türleri vardır ancak anlatıcı kendini az ya da çok gösterse de her koşulda anlatıda vardır ve bu da anlatının mimetik değil, diegesis olmasını kaçınılmaz kılar.

Genette, bunlardan yola çıkarak anlatıcı ile ilgili olarak varolan bir yanlış bakışı eleştirerek işe başlar. O, konuyu kip ve ses olmak üzere iki ana ve ayrı başlık üzerinden inceler ve bunların biribine karıştırılmaması gerektiğini söyler. Ona göre kuramsal eleştiride konuyla ilgili bazı sorunlar mevcuttur.

Konu üzerine kuramsal eserlerin çoğu (bunlar esasen sınıflandırmalardır) benim burada kip ve ses adını verdiğim şeylerin maalesef birbirine karıştırılmasından, bakış açısıyla anlatı perspektifini yönlendiren karakterin kim olduğu sorusu ile çok farklı bir soru olan anlatıcının kim olduğu sorusunun, daha basitçe söylesek, 'kim görüyor?' sorusuyla 'kim konuşuyor?' sorusunun birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır (Genette, 199).

Buradan da anlaşılacağı üzere aynı anlatıcının sözü ve gözü birbirinden farklı kişilere ait olabilir. Buna bağlı olarak da önce kipe göz atmak yerinde olacaktır. Kip kendi içinde dört temel alt başlığa ayrılır. Mesafe; anlatıcı ile öykü arasındaki uzaklıktır yani anlatıcının söylemleri aktarma şekli bunu belirler. Diğer anlatıcının işlevidir; temel işlev anlatmasıdır elbette, diğerleri de anlatıcının araya girme ya da okura hitap etmesine göre belirlenir. Kipin bir diğer alt başlığı anlatıcının perspektifidir. Bu da anlatıcının bakış açısı odaklıdır, her şeyi bilen anlatıcı, ben anlatıcı ve karakterin bakış açısından anlatan anlatıcı gibi türleri vardır. Son alt başlık ise odaklanma; yani anlatıcının karaktere göre ne kadar bildiği esas alınır; karakter kadar bilen, daha az ve daha çok bilen olarak gruplandırılır. Kipten sonra gelen ses de üç alt başlıkta incelenir. İlki kişidir; yani bu anlatıcının öyküde yer alıp almamasını esas alır. Eğer anlatıcı bir öykü kişisiyse heterodiegetik, değilse homodiegetik anlatıcı olur. Bir diğer başlık olarak anlatma zamanı ise öykünün yaşandığı zaman göre eş zamanlı, önceden, sonradan ya da karma zamanlı olarak anlatılıp anlatılmamasını esas alır. Son alt başlık, anlatı düzeyleri de öykünün içinde başka küçük anlatıların olup olmamasına yani öykünün katmanlılığına odaklanır. Genette'in bu iki temel başlık dışında kısaca değindiği diğer anlatı unsurları da düzen, yani zamansal sıralama; süre, yani anlatımın hızı; sıklık yani olayın ya da olayın anlatımının tekrarlanıp tekrarlanmaması ile ilgilidir.

Görüldüğü üzere anlatı tekniklerinden yalnızca biri olan anlatıcı bile yazar için, daha genel bir deyişle edebiyat için ciddi bir oyun alanı yaratır. Yalnızca anlatıcıya odaklanarak *Yine Doğru Tanyıldızı*'na bakıldığında birçok tekniği bir arada görmek ve anlatıcıyı farklı kategorilerle açıklamak mümkündür. Öncelikle yukarıda kısaca değinilen tekniklerin romandaki karşılıklarına ne olup olmadığına bakmak yerinde olacaktır. Romanı kip yönünde incelediğimizde ilk bakılacak olan mesafedir. *Yine Doğru Tanyıldızı*'nda mesafe, dolaysız söylem olarak ortaya çıkar. Yani

anlatıcı, karakterlerin söylediklerini okura herhangi bir dolayımına girmeden, doğrudan aktarır. Bu aktarım daha çok “dedi, söyledi, der, söyler, sorar” gibi bir anlatıcı yönelmesiyle verilir. Örneğin; “İshak meraklı ama yumuşak bir sesle sordu: ‘Şeyh Nizamüddin Dara’nın ocağı burası mıdır?’” (Korat, 70). Kipin ikinci alt başlığı olan anlatıcının işlevinde ise roman çok daha zengin bir tablo sunar okuyucuya. Anlatıcının işlevi alt başlığındaki beş unsurdan üçünü romanda görmek mümkün. Öncelikle kitapta anlatma işlevi vardır ve bu zaten her anlatıcının yaptığı ve her eserde olan temel bir işlevdir. İkincisi yönlendirme işlevi; yani anlatıcının okuru yönlendirmek amacıyla metni yarıda kesmesidir. “Dur, dur, şöyle yapalım: Konuşmaları daha iyi dinleyebilmek için havada asılı duran karanlığı aralayalım, Şeyh Nizamüddin’in yüzüne iyice yaklaşalım” (Korat, 33). Burada ilginç olansa yazarın üstkurmacaya yakın bir teknikle birlikte bunu yapıyor olmasıdır. Çünkü kitapta toplam iki anlatıcı vardır: Mesut ve Mihri. Kitabın ilk yarısında ise Mesut, Mihri’ye anlatır ve Mihri yazar. Yani aslında bir de yazıcı vardır ve bu Korat’ın geleneğe göz kırptığı bir öge olarak da düşünülebilir. Çünkü gelenekte anlatan ve yazan ikilisine rastlamak oldukça yaygın ve edebiyatta yazıcının yeri bir hayli önemlidir. Bu anlatıcıların, anlatı Mihri’ye geçene dek kim olduklarını bilmeyiz ancak bir anlatıcı ve bir yazıcı olduğu başından beri bellidir. Söz konusu olan alıntıda da anlatıcı, yazıcısına seslenir. Ancak en nihayetinde öykünün akışı kesilir ve bir yönlendirme söz konusudur. Bunun daha net bir örneği ise şöyledir: “Hey yüzü sirkeli, dili dikenli yazıcı! Dediğin olsun, kişileri anlatma biçimim konusundaki itirazını bir konuşalım da öyle yazmaya devam edelim” (Korat, 74). Burada da görülen girift yapı, anlatıyı teknik bakımdan oldukça zengin kılar.

Anlatıcının işlevlerinden kitapta var olan üçüncüsü ise ideolojik işlevdir. Bu anlatıcının bilgi vermek ya da herhangi bir şey hakkında yorum yapmak için anlatıyı kesmesiyle ilgilidir ve bu romanda bu işlev yine daha girift bir şekilde, verilen bilginin anlatıcı unsuru ile ilgili olmasıyla yapılır. “Oysa anlatıcının anıları yoktur, olaylar başladığında anlatıcının geçmişi ölmüş ve anlatılanlar yeni bir şey hâline gelmiştir. Anlatıcının yaşamı bu yeni şeye esin veren belirsiz olaylardır. Eğer ki anlatıcı görünürse onu da bilemeyeceği yükseklerden izlemek gerekir” (Korat, 122). Burada teknik kullanımın yanı sıra söylenenler de anlatı teknikleri bakımında önemlidir. Anlatıcının eserin dışında olmamaklığı ve onun anlaşılabilmesi için de üstünde birinin olması gerektiği vurgulanır. Bu da aslında anlatıcının öncesiz ve sonrasızlığının metin üstündeki hükmünü ortaya koyar. Bir şeyi anlamak için üstte olmak demek anlatıcıyı metinde yukarıya konumlandırma olarak okunabilir.

Kipe ait bir diğer alt başlık da anlatı perspektifidir. Bu noktada roman Genette’in sınıflandırmasına uymaz. Çünkü kuramcıya göre anlatı perspektifi iki şekilde olabilir; her şeyi bilen anlatıcı ve ben anlatıcı olmak üzere ve bu ikisi örtüşemez. Ancak bu romanda bu örtüşmeyi görmek mümkün. Mesut da, Mihri de hem görmediklerini, duymadıklarını da bilen anlatıcılardır hem de ben anlatıcı. Hatta bunu doğrudan Mesut’un yazıcısı Mihri’ye şu seslenişinden anlamak mümkün: “Neyi anlatırsak anlatalım, kimden söz edersek edelim, yargılarımızı işin içine katmadan konuşmayız. İyi bak yazdıklarına: Onları söyleyen benim. Eğer her şeyi ‘ben’ diyerek anlatmasam da ‘o’ diyerek dile getirseydim haklı olurdu” (Korat, 74). Görüldüğü üzere birbiriyle örtüşmez görünen iki işlevin, pratikte bu romanda buluştuğunu görüyoruz. Yine bu alıntıyı daha ilginç hâle getiren de anlatıcı hakkında konuşmanın sürüyor olması. Burada anlatıcının tarafsız olamayacağı vurgulanıyor. Oysa yazılı gelenekteki anlatıcı etten, kemikten ve zaafı olan bir insan olmaktan uzak, hikaye anlatıcısına benzemeyen bir sestir. Dolayısıyla yazıdaki anlatıcı tarafsız ve duygusuz olabilirdi. Ancak bu alıntı ile anlatıcıya insana özgü zayıflıkları yeniden verilmiş oluyor. Bu yazarın niyetini görmezden gelerek okuma yapmaya çalıştığımız ve metin merkezli olmayı yok saydığımız bu çağda, yazarın bir itirafı gibi de okunabilir. Kipe ait son alt başlık olan odaklanmada ise sıfır odaklanma tekniğini kullanıldığını görüyoruz. Yani anlatıcı, karakterden daha çok bilgiye sahiptir.

Roman ses unsuru yönünden incelendiğinde yine her alt başlıktan belli teknikleri barındırdığını görebiliriz. İlk alt başlık olan kişi söz konusu olduğunda homodiegetik bir anlatıcı türüyle karşılaşırız. Yani anlatıcı öykünün bir kahramanıdır, ya ana kahraman ya da gözlemci olarak. Bu örnekte anlatıcılar ana kahraman değildir ama yer yer olaya da dahil olarak genellikle gözlemci düzeyinde kalırlar. Sesin ikinci alt başlığı olan anlatma zamanında ise anlatıcı olayları sonradan anlatmayı seçmiştir. Bu noktada özel bir teknik kullanılmamış, en yaygın anlatma şekli olan olaylar olup bittikten sonra anlatıcının okura aktarılması modeli tercih edilmiştir. Sesin son unsuru olan anlatı düzeylerinde ise durum biraz karışıktır. Anlatı düzeyi yukarıda da değindiğim gibi anlatıya farklı alıntılar iliştilmesiyle olur. Bu romanda ayrı olaylar ya da hikayeler anlatıya iliştilmediği için anlatı temelde tek katmanlı görünmektedir. Ancak anlatıcıların birbirine laf atması ve ayrı bir yazma ediminin ara ara romanı bölmesi, anlatıcı hakkında konuşulması ve hatta anlatıcının kendisi hakkında konuşması yazıda ayrı bir katman oluşturduğu fikrini yaratır. Evet, iliştilen olay örgüsü olan bir öykü gibi ayrı bir alıntı değildir ama ayrı bir katman olduğu kesindir. Bu durumda anlatının düzeyinin ne olduğunu belirlemek ise biraz zordur. Çünkü ana anlatı extradiagetik düzeydir, birinci seviyedeki olayların anlatılması intradiagetik düzey ve öyküde bulunan karakterin başka bir anlatı aktarması da extradiagetik düzeye dahil edilir. İkinci düzeyde anlatılar iliştilmek ise metadiegetiktir. Burada bir karakter başka bir anlatı anlattığı için anlatı yeniden extradiagetik düzeye, yani ana anlatıya döner. Ancak başka bir şey anlatan karakterin romanın anlatıcısı olması ise durumu metadiegetiğe yaklaştırır. Bu noktada düzeye karar vermek zor görünüyor ama kullanılan kategorizasyon içinde bir düzey belirlenememiş olması tekniğin girift ve zengin yapısının göz ardı edilmesine yol açmamalı. Çünkü anlatıcı ve karakter ortaklığı ile anlatılan diğer katmanın anlatıcı ile ilgili olması durumu karmaşıklarırken teknik oyunu artırdığını gösterir.

Kip ve ses dışındaki unsurlar düzen ve süredir. Düzendeki yine temel anlatı tekniğine yakın bir tercih söz konusudur. Yani anlatı kronolojik bir yaklaşımla okura sunulur. Diğer bir unsur olan süre konusunda ise romanda yine zengin bir tablo bulmak mümkün. Öncelikle kullanılanlardan başlamak gerekirse sahne ve özet romanda vardır. Sahne, anlatı zamanı ile öykü zamanının aynı olmasıdır. Buna diyaloglar örnek gösterilebilir. “ ‘Kendini öyle tanıttı diye o mu olacaktı? Bana ulaşmak için öyle bir yalan söylemiş. Gelen kişi Kayserili Şeyh İsmail’in gönderdiği bir dervişti.’ ‘Adı neymiş?’ ‘Hasan’ ” (Korat, 144). Süreyle ilgili kullanılan bir diğer teknik de özettir. Adından da anlaşılacağı üzere bu bazı olayların tüm ayrıntılarıyla ve gerçek zamanla anlatılmasından ziyade kısaca özetlenerek okura aktarılması anlamına gelir. Süreye dahil olup da kullanılmayan bir teknikten bahsetmek de bu roman için oldukça önemli; duraklama. Duraklamada olay kesilir ve statik betimlemeler buna örnektir. Bu romanda ise olayı kesecek boyutta geniş betimlemeler bulmak mümkün değil. Çünkü Korat’a göre görsel çağda uzun betimlemeler okur için gerekli değildir ve anlatıyı eylemlerle görselleştirmek yeterlidir.

Fotoğraf teknolojisi yayıldıkça gerçekçilik ve betimlemede ayrıntıcılık geri plana kaymıştır, bunun nedeni anlaşılır görünmektedir. Ortak bir şehir, sokak ve insan bilgisine sahip olunmayan geçmiş çağlarda insanlar insanların, yaşam biçimlerinin ve evlerin ayrıntıyla anlatılmasını yadırgamıyor, bunu basit bir ‘gevezelik’ veya ‘üslup parlatma’ olarak değerlendirmiyordu. Fotoğraf ve film teknolojisi yaşamları hızla tanınır imgelere dönüştürdükçe betimleme azaldı (Korat, 171).

Görüldüğü üzere Korat, görsel çağın bir yazarı olarak eserini uzun betimlemelerden uzak tutar. Hatta kitabın hacmi bile çok değildir. Ancak uzun betimlemelerin olmaması kitapta görsellik olmadığı anlamına gelmez. Bu daha çok edebi dilin görselleşmesi ile ilgilidir. Yani yazar, sözcük seçerken dikkatli davranmalı, görüntüyü uzun uzun anlatmayı geride bırakarak daha tutumlu olmalıdır. Bunun için kısa ve yoğun yazma pratiğini geliştirmek gerekir. Bu noktada Korat’ın makalesinde örnek olarak verdiği kısa pasajlara bakıldığında beş duyuya doğrudan ve en

net ifadelerle hitap etmenin ön planda olduğunu görmek mümkündür. Okura yalnızca gözünün önüne getirerek anlayacağı uzun bir manzara tasviri yerine, onun tüm duyularına hitap eden ama kelime sayısını da azaltan bir üslup seçmek gerekir. Üstelik bu tarz, çok daha çarpıcı olacaktır çünkü okur beş duyusuyla birden hissedebileceği bir şeyi okurken, onu beş duyusuyla hissettiğini imgeleyebilir ve bu ona beş ayrı yerden ulaşmak demektir. Elbette her şeyi beş duyunun tümüne hitap ederek anlatmak mümkün değildir, bu anlatılanın niteliğine göre değişiklik gösterir. Ancak buradaki ana nokta birden çok duyuya hitap etmenin dili daha somut kılacağı ve görsel dilin inşasının yolunun da bu somutluktan geçiyor olmasıdır. Ancak buradaki dikkat etmek gereken bir nokta vardır: “Edebi yapıtta görsel imgelemin bulunması yeni bir şey olmadığından edebi dilin görselleşmesi ile metindeki görselliği aynı şey saymamak gerekir” (Korat, 179). Burada varolan dilin görsel bir imgelemi ön plana taşımasıdır. Görüldüğü üzere *Yine Doğru Tanyıldızı* romanında görsel çağın dilini yakalayan bir anlatı söz konusudur. Yani betimlemeler kısa ve dil görsel imgelemi destekler niteliktedir.

Peki, görsel çağla birlikte klasik roman anlayışının yerini daha pratik ve modernizm sonrası dönemin oyuncaklı diline bırakmış olmasını kitapta nasıl görebiliriz? Bunun en önemli göstergesi yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan anlatı teknikleridir. Yazar hikayesini klasik bir formla anlatarak okura yalnızca bir olay sunmamıştır. Çünkü değinildiği gibi görsel çağın okuru yalnızca güzel bir hikaye dinlemek istese bunu çok daha hızlı halledebileceği dijital sanatlara yönelebilir. Oysa bu izler-kitle ancak birtakım ilgi çkeici farklılıklar ile metinle buluşabilir ve yazar metni oluştururken birçok anlatı tekniği ile okura zengin bir okuma süreci sunar. Bu da okurun sıkılmasının önüne geçecek bir alan yaratır. Hikaye anlatıcısının vadettiği görsel performans elbette artık yoktur, Benjamin bu konuda haklıdır. Ancak yazınsal bir performansın doğduğu inkar edilemez. Artık yazar, okuru için sözsiz birtakım performanslar yaratır ve bu romanda da bunu anlatıcı üzerinden yapar. Bu anlatıcı tipi de hikaye anlatıcısı ise bazı benzerlikler gösterir. Örneğin ikili anlatıcı kullanılması ve bunların birbirleriyle atışması geleneksel tiyatral sanatlardaki anlatıcıları anımsatır. Bunun yanı sıra anlatıcının kendini okurdan gizlememesi ve hikayeyi iki farklı gözden anlatarak aslında anlatıcaya ait yorum farklılıkları olabileceğini anlatıya dahil etmesi yine hikaye anlatıcısına onu yaklaştırır. Hatta açıkça anlatıcının nesnel olamayacağını söylemesi gelenekle sıkı bir bağ kurma çabası olduğunu gösterir. Bir yandan da modern anlatının inandırıcılık kaygısını biraz daha geri planda tutmaya başlaması, anlatıya gerçeküstü birtakım unsurları da yeniden kullanabilme imkanı tanımıştır. Bu da elbette, anlatının modern roman sonrası dönemde geleneğe daha çok yaslanan yapısını perçinleyen bir durum yaratır.

İçinde bulunulan hız çağında okurun beklentisi üretimi doğrudan etkilemiştir. Bu da edebiyatı kendine okur bulmaya zorlayan bir duruma sokarken aslında onun evrilmesini sağlamış ve belki de onu daha yaratıcı olmak durumunda bırakmıştır. Artık yazar, yalnızca iyi bir hikaye yaratmakla yetinemez. Bir de bu hikayeyi anlatacağı formalsal oyunlar oynamak, bir nevi kelimelerle performans göstermek durumundadır. Bu da araştırmacıların daha çok form çalışması yapmasına neden olmuştur. Bugün üretilen edebi eserlerin birçoğu tek tek incelense farklı birer anlatı tekniği sunabilecek bir düzeye ulaşmış durumdadır. Yani edebi metin artık iyi anlatmayı, anlattığı şeyin üstüne koymuştur.

Kaynaklar

- Benjamin, Walter. “Hikaye Anlatıcısı” *Son Bakışta Aşk*. der. Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yay., 1996.
- Genette, Gerard. *Anlatının Söylemi, Yöntem Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Korat, Gürsel. *Yine Doğru Tanyıldızı*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2014.
- Korat, Gürsel. “Edebi Metnin Görselleşmesi”. *Monograf* 2014/2: 171-183.

Orhan Pamuk'un "Benim Adım Kırmızı" Adlı Romanındaki Renklerle İlgili Sözcükler

Çağla Barikan TOPCI*

Özet

Bir dil, söz varlığı üzerine kurulur. Bu söz varlığını daha yakından tanıyabilmek, o dile ait sözcüklerin kurduğu anlam ilişkilerinin tanımlanmasını gerektirir. Söz konusu sözcüklerin sözlük maddesi olarak tanımlanmasının yanında, kullanıldıkları bağlam içerisinde de değerlendirilmesi, o dilin zenginliği hakkında yorum yapabilmemize olanak tanır. Bir dilin temel parçalarından birini adlar oluşturur. Tek başlarına birer sözlük maddesi olan adlar, belli bir bağlam içerisinde ilişki kurdukları sözcüklerle, ait oldukları dilin anlam yelpazesini genişletirler. Bu bildiride Orhan Pamuk tarafından 1998 yılında kaleme alınmış olan, 1591 yılında İstanbul'da geçen, Osmanlı dönemi nakış ve resim sanatının tarih çerçevesiyle birleştirildiği "Benim Adım Kırmızı" adlı post-modern roman ele alınacaktır. Her nesnenin kendi ağzından konuşturulduğu romanda birer kimlik kazanan renk sözcükleri, romanın söylem evreninin belli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu renklerle ilgili sözcüklerin üzerinde durulacak, bu sözcüklerin yapısal ve bağlamsal özellikleri ve daha çok nitelendirme görevinde kullanılışları incelenecektir. Renklerle ilgili sözcüklerin hangi sıklıkta kullanıldıkları, sıfat olarak kullanılan sözcüklerin hangi adlarla birlikte kullanıldıkları, adlıktan sıfatlığa hangi biçimbirimlerle dönüştürüldükleri, bu sözcüklerin düz ve yan anlamda kullanılma özellikleri incelenecektir. Çalışmanın sonunda, renk sözcüklerinin romanın söylem evrenindeki yeri ve önemi gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Benim Adım Kırmızı, Orhan Pamuk, renk, sıfat.

Giriş

Orhan Pamuk, Türk edebiyatında post-modern roman türünde verdiği eserlerle Türkçeyi sağlam ve etkili kullanan yazarlardan birisidir. 1998 yılında kaleme aldığı *Benim Adım Kırmızı* adlı romanı, 1591 yılında Osmanlı Padişahı III. Murat'ın saltanat döneminde bir kış mevsiminde İstanbul'da geçen dokuz günü anlatır. Bir cinayetle başlayan romanda tüm nesnelere ve canlılara kendi ağızlarından konuşturularak kaleme alınmıştır. Bu durumun sebebini tarihî bir roman yazmanın zorluğuna bağlayan Pamuk, romanında simgeleştirdiği nesnelere ve nakkaşlar üzerinden resim sanatının inceliklerini gözler önüne serer. Dilini bir sanat işçisi gibi kullanan yazar, simgeleştirdiği bu sanat evreninde belli ölçüde renk sözcüklerinden de yararlanmıştır. Bu çalışmada yazarın kullandığı renk sözcükleri ele alınarak romanın söylem evreninde renk sözcüklerinin anlamsal ve yapısal özellikleri gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Benim Adım Kırmızı ve Renk

"Renkler nesnelere üzerine çarpması ile yansıyan ışınların niteliğine göre gözümüzde oluşan duyumlardan her birini adlandıran anlatımlar veya sözcükler (Robert, 1990:404) olarak tanımlanmaktadır."* tanımından anlaşılacağı üzere nesne ve ışık etkileşimi sonucunda gözde oluşan duyum, renkleri algılamamızı sağlar. Bu algı zihinde ve dilde karşılık bulur ve böylece renk sözcüklerini oluştururuz. Bir dilde renklerin düz anlamda kullanıldıkları gibi yan anlamda da kullanılarak simgesel bir söylem alanı oluşturabilirler. Çalışmamızın konusunu oluşturan romanda renklerin hislerle anlaşılabilmesi dile getirilmiş, kimi hisler renk sözcükleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle renklerin okurun karşısına birer roman kahramanı olarak çıkmıştır. *Kara* ve *kırmızı* sözcükleri romanda birer karakterdir. *Kara* romanın başkahramanı, *kırmızı* romanda konuşturulan tek renk sözcüğüdür.

Renk sözcüklerinin kullanım sıklığına bakacak olursak, romanda farklı kullanımlarda on sekiz tane renk sözcüğü geçmiştir. Bunların anlamsal ve yapısal özelliklerine bakıldığında değişik özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Sanat endişesi bu sözcüklerin yan anlamı olarak kullanılmalara neden olmuş; esas olarak sıfat özelliğinde olmalarına karşın, adlaştırılmış,

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

* TÜRKÖĞLU Sadık (2003) "Anlatım ve Deyimlerde Renklerin Dili" KKEFD Sayı:8 S.279.

zarflaştırılmış ve fiilleştirilmiş biçimlerde de kullanılmışlardır. Bunları anlamsal ve yapısal olarak ayrı başlıklar hâlinde incelemeye çalışacağız.

1.1. Benim Adım Kırmızı’da Geçen Renk Sözcüklerinin Anlamsal Özellikleri

Bu bölümde romanda geçen “ak, al, beyaz, boz, esmer, fıstıki, kara, kır, kırmızı, kızıl, kurşuni, lacivert, mavi, mor, pembe, sarı, siyah” renk sözcükleri anlamsal olarak incelenmeye çalışılacaktır. Romanda bu sözcüklerin dışında aydınlık, gölge, ışık, karanlık, parlak, pırıltı, renk, soluk gibi renk sözcüklerini çağrıştıran sözcükler de belli oranda kullanılmıştır. Ancak bu sözcükler doğrudan renk sözcükleri olmadıkları için burada üzerinde durulmayacaktır.

1. Ak: Sözlüksel bir madde olarak kar, süt rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı anlamlarını taşıyan sözcüğün düz ve yan anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Gözlerinin yuvarlarının rengi solup uçmuştu da gözlerinin **akıyla** aynı renkteydi.” (Düz Anlam-İnsan gözünün beyaz kısmı) (480. s.)

“Öte yandan süttten çıkmış **ak** kaşık olduğunuzu da inançla söyleyemezsiniz, çünkü gizli, esrarlı, yasak bir şeyler yapıyor olmanın baş döndürücü gururundan, kibarca böbürlenmenizden vazgeçmek olur bu.” (Yan Anlam-Temiz saf olmak anlamındaki deyim) (478. s.)

2. Al: Sözlüksel bir madde olarak kanın rengi, kızıl, kırmızı anlamlarını taşıyan sözcüğün düz anlamda ve yan anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Ancak Heratlı eski üstatların yapabileceği doru ve **al** atlar gördüm, ne de güzeldiler!” (Düz Anlam-Kırmızı renk anlamında) (388. s.)

“Kapıda **alı al** moru mor cariye Hayriye.” (Yan Anlam-Sağlıklı, kanlı canlı anlamındaki deyim) (162. s.)

3. Beyaz: Sözlüksel bir madde olarak ak, siyah karşıtı anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Elimdeki şamdanın ışığında kendisini değil, karanlık ve soğuk odanın ortasında kefenlenmiş bir ceset gibi uzanan **beyaz** yatağını gördüm.” (Düz Anlam-Beyaz renk anlamında) (359. s.)

4. Boz: Sözlüksel bir madde olarak açık toprak rengi, kül rengi, gri anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneğine rastlanılmıştır:

“Zincirler ile Padişahımızın huzuruna getirilmiş aslan kızdırılıp alay edilince gözleri kan içinde kalıp öfkelenmiş, seyirciler bakıcıları alkışlamışlar ve İslam’ı temsil eden aslan, öbür sayfada domuz gâvuru temsil eden **boz** ve pembeye boyanmış domuzu kovalamıştı.” (Düz Anlam-Boz renk anlamında) (75. s.)

5. Esmer: Sözlüksel bir madde olarak siyaha çalan buğday rengi anlamını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneğine rastlanılmıştır:

“**Esmerdi**, bembeyaz tenli, yeşil gözlü bir güzeldi; güçlü kolları vardı, ama aslında uyuyakalmış çocuk gibi hep masum ve sessizdi.” (Düz Anlam- Esmer renk anlamında) (57. s.)

6. Fıstıki: Sözlüksel bir madde olarak fıstık rengi anlamını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneğine rastlanılmıştır:

“Sandıktan, anneannemin kendi eliyle çiçek işlediği **fıstıki** hırkayı da çıkarıp giydim, ama olmadı.” (Düz Anlam-Fıstık rengi anlamında) (180. s.)

7. Kara: Sözlüksel bir madde olarak siyah renk anlamını taşıyan sözcüğün özel isim, düz anlam ve yan anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Güzel Şeküre, **Kara** ile evlenecek.” (Özel İsim) (155. s.)

“Bir cevap yazmak için geri çekilince, ben de, akıllı bir bohçacı kadının yapacağı gibi, açtım yalancı bohçamı, içinden bir **kara** para kesesi çıkardım, Kara'nın meraklı ev sahibesine gösterdim.” (Düz Anlam-Siyah renk anlamında) (165. s.)

“Kara gözlüm, **kara** bahtlım, güzeller güzelim, geç kaldım, çünkü kocam olacak domuz Nesim beni bir türlü bırakmadı, dedi Ester.” (Yan Anlam-Sürekli olarak talihi yaver gitmemek, mutsuz olmak anlamı taşıyan deyim) (169. s.)

8. Kır: Sözlüksel bir madde olarak beyazla az miktarda siyah karışmasından oluşan renk anlamını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Burnu kesik bir **kır** ata binmiş, kendisine yabancı muhafızlar ve yol arkadaşlarıyla birlikte gelin gidiyor.” (Düz Anlam- Kır renk anlamında 401. s.)

9. Kırmızı: Sözlüksel bir madde olarak al, kızıl renk anlamlarını taşıyan sözcüğün düz anlam ve yan anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Anne, o **kırmızı** yeleş niye giydin?” dedi Şevket. (Düz Anlam-Kırmızı rengi anlamında) (173. s.)

“**Kırmızı** olmaktan ne de mutluyum!” (Yan Anlam-Kırmızı renginin kişileştirilmesi) (231. s.)

10. Kızıl: Sözlüksel bir madde olarak parlak kırmızı renk anlamını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“**Kızıl** kılıç hiç yavaşlamadan önce elimi kesti, sonra da boydan boya boynumu kesip kafamı kopardı.” (Düz Anlam-Kızıl renk anlamında) (490.s.)

11. Kurşuni: Sözlüksel bir madde olarak koyu kül rengi, kurşun rengi anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“**Kurşuni** sabahı aydınlatan bir ışık gibi, Âlemin Temeli Padişahımız Hazretleri işte tam o anda içeri girdiler.” (Düz Anlam-Kurşun rengi anlamında) (364. s.)

12. Lacivert: Sözlüksel bir madde olarak koyu mavi renk anlamını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Padişahlarının önünde yarışan iki hekimden biri, çoğu zaman pembe elbiseyle resmedileni, bir fili öldürecek kadar kuvvetli bir zehirden yeşil bir hap yapmış ve öteki hekime, **lacivert** kaftanlığına vermiş.” (Düz Anlam-Lacivert renk anlamında) (336. s.)

13. Mavi: Sözlüksel bir madde olarak yeşil ile menekşe rengi arasında bir renk, bulutsuz gökyüzünün rengi anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“Kara'yı zorlukla attan indirdik, hep birlikte yukarı çıkardık, babamın **mavi** kapılı odasına sokup yatırdık.” (Düz Anlam-Mavi renk anlamında) (493. s.)

14. Mor: Sözlüksel bir madde olarak kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk, menekşe renginin kırmızıya çalanı anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“*Mor gömleği giyerken üşüdüm, ürperdim, benimle birlikte mumun alevi de ipince titredi.*” (Düz Anlam-Mor renk anlamında) (180. s.)

15. Pembe: Sözlüksel bir madde olarak beyaza biraz kırmızı karıştırılmasıyla oluşan açık renk anlamını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“*Sonra, kendinden fazlasıyla emin hareketlerle, pembe elbiseli hekime bu gülü koklasın diye uzatmış.*” (Düz Anlam-Pembe renk anlamında) (336. s.)

16. Sarı: Sözlüksel bir madde olarak yeşil ile turuncu arasında bir renk, limon kabuğu rengi anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“*Evlerinin az ötesinde sarı bir ev var.*” (Düz Anlam-Sarı renk anlamında) (167. s.)

17. Siyah: Sözlüksel bir madde olarak kara, beyaz karşıtı anlamlarını taşıyan sözcüğün özel isim ve düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“*Çeşit çeşit nakkaşın kalem değdirdiği ciltte, şeytanları resmeden nakkaş Siyah Kalem'in de saçları kazınmış, üst baş perişan, demir zincirler takmış, elleri âsalı Kalenderi dervişlerini çizdiğini ben anlatınca Üstat Osman benzerlikleri tek tek tekrarlattırıp beni dikkatle dinledi.*” (Özel İsim) (403. s.)

“*Siyah Hasanpaşa mürekkebine banıp iyi aharlanmış, güzel cilalanmış kâğıt üzerinde hızla gezdirdiğim kalemimle bir Afyonkeş resmini ezberden, hızla çizip bitirmiştik ki, her akşam beni sokaklara çağıran o sesi duydum içimde.*” (Düz Anlam-Siyah renk anlamında) (151. s.)

18. Yeşil: Sözlüksel bir madde olarak sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk anlamlarını taşıyan sözcüğün yalnızca düz anlamda kullanım örneklerine rastlanılmıştır:

“*Uzun boylu, soluk ama pembemsi tenli bir hattat çırağı yeşil gözlerini gözlerimin içine dikerek beni çok dikkatle dinliyordu.*” (Düz Anlam-Yeşil renk anlamında) (350. s.)

1.2. Benim Adım Kırmızı'da Geçen Renk Sözcüklerinin Yapısal Özellikleri ve Bağlıları

Bu bölümde romanda yoğun olarak kullanılan renk sözcüklerinin yapısı ve bunların farklı biçimbirimlerle türetilmiş kullanımları üzerinde durularak bağları incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, yazarın “renk” sözcüğü ile kurduğu sözcük gruplarında geçen bağlamsal özellikler üzerinde durularak romanın söylem evrenine ilişkin çözümler yapılmaya çalışılacaktır.

1. Beyaz: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Bembeyaz, beyazımsı, beyazlık”.

Beyaz: Bu sıfat *at, boya, dal, entari, giysi, kaplan, karınca, kıyafet, renk, saç, Şeytan, ten* ve *yatak* isimleriyle kullanılmıştır.

Beyaz: Bu isim *kar* ve *göz* isimleriyle kullanılmıştır.

Bembeyaz (bem+beyaz) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *adam, Leylek* (özel isim) ve *ten* isimleriyle kullanılmıştır.

Beyazımsı (beyaz+ımsı) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *renk* ismiyle kullanılmıştır.

Beyazlık (beyaz+lık) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu isim *diş* ismiyle kullanılmıştır.

2. Kara: Çoğunlukla özel isim ve sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Karalama, karalamak, kararına, kararmak, kararmış, kararan, karartan, karartmak, kapkara”.

Kara: Bu isim göz ismiyle kullanılmıştır.

Kara: Bu sıfat *at, baca, baht, cin, çember, duman, göz, ışık, kedi, koyun, köpek, kuyu, mürekkep, saç, sakal, sevda, tavşan, tazi* isimleriyle; *para kesesi* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

Karalama (kara+la-ma) (isim+isimden fiil yapım eki-isim-fiil eki) : Bu isim-fiil *hattatlar gibi* sözcük öbeğiyle kullanılmıştır.

Kararma (kara+r-ma) (isim+isimden fiil yapım eki-isim-fiil eki) : Bu isim-fiil *hava ve sokak* isimleriyle kullanılmıştır.

Kararmış (kara+r-mış) (isim+isimden fiil yapım eki-sıfat-fiil eki) : Bu sıfat-fiil *sokak* ismiyle kullanılmıştır.

Kararan (kara+r-an) (isim+isimden fiil yapım eki-sıfat-fiil eki) : Bu sıfat-fiil *sokak* ismiyle kullanılmıştır.

Karartan (kara+r-t-an) (isim+isimden fiil yapım eki-fiilden fiil yapım eki-sıfat-fiil eki) : Bu sıfat-fiil, *akıl ve gönül* isimleriyle kullanılmıştır.

Kapkara (kap+kara) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *tahta* ismiyle kullanılmıştır.

3. Kırmızı: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Kıpkırmızı, kırmızısı”.

Kırmızı: Bu isim *iç, mantık, toz, his, kaftan, anlam, kan, benzersizlik, renk, resim, güzellik* isimleriyle; *tek, güzel, tuhaf, şeytanca, harika, farklı, şüpheli, koyu, gömleklik, saf* sıfatlarıyla; *dökülmek, kesmek, mezara gitmek* fiilleriyle; *olmak* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

Kırmızı: Bu sıfat *ağız, biber, boya, böcek, çuha, don, dudak, gömlek, gül, halı, hokka, kadife, kaftan, kan, kemer, kılıç, kıyafet, kumaş, kuşak, minder, mürekkep, oda, örtü, renk, resim, sandal, tepe, yelek* isimleriyle; *ipekten elbise, kadife yastık, çuha yelek, kadife minder* sıfat tamlamalarıyla; *Uşak halısı* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

Kıpkırmızı (kıp+kırmızı) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *kan, yüz* isimleriyle; *gelin giysileri* belirtisiz isim tamlamasıyla; *kesilmek* fiiliyle ve *olmak* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

Kıpkırmızı (kıp+kırmızı) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu zarf *kesilmek* fiiliyle kullanılmıştır.

Kırmızısı (kırmızı+msı) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *dudak, renk* isimleriyle ve *gün ışığı* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

4. Kızıl: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle yalnızca şöyle bir kullanıma sahiptir: “Kıpkızıl”.

Kızıl: Bu sıfat *at, ferace, gül, halı, ışık, kılıç, kuşak, kuyruk, minare, taş* isimleriyle; *kadife rengi* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

Kızıl: Bu isim *belli belirsiz* sıfatıyla kullanılmıştır.

Kıpkızıl (kıp+kızıl) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı yalnızca *savaş çadırı* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

5. Mavi: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimle yalnızca şöyle bir kullanıma sahiptir: “Mavimsi”.

Mavi: Bu sıfat *adam, atlas, çiçek, kapı, kilim, sürahi, taş* isimleriyle kullanılmıştır.

Mavi: Bu isim *gök, iç, kumaş* isimleriyle kullanılmıştır.

Mavimsi (mavi+msi) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *at* ismiyle kullanılmıştır.

6. Mor: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Morarmak, morlu, morluk, mosmor”.

Mor: Bu sıfat *ağız, çiçek, elbise, ferace, gömlek, kumaş, kuşak, mendil, ot, yelek* isimleriyle kullanılmıştır.

Morlu (mor+lu) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *kıyafet* ismiyle kullanılmıştır.

Morluk (mor+luk) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu isim *iç* ismiyle kullanılmıştır.

Mosmor (mos+mor) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *olmak* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

7. Pembe: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Pembeli, pembemsi, pespembe”.

Pembe: Bu isim *gülguni* sıfatı ve *giymek* fiiliyle kullanılmıştır.

Pembe: Bu sıfat, *ağız, at, dudak, gül, koyun, toprak, tepe, elbise, mum* isimleriyle, *boyanmak* fiiliyle ve *Yahudi elbisesi, gelin teli* belirtisiz isim tamlamalarıyla kullanılmıştır.

Pembeli (pembe+li) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *esvap* ismiyle kullanılmıştır.

Pembemsi (pembe+msi) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *ten* ismiyle kullanılmıştır.

Pespembe (pes+pembe) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *aydınlık* ve *deri* ismiyle kullanılmıştır.

8. Sarı: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Sarılı, sapsarı, sarıca”.

Sarı: Bu sıfat *çiçek, ev, at, deri, ışık* ve *saç* isimleriyle kullanılmıştır.

Sarılı (sarı+lı) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *esvap* ismiyle kullanılmıştır.

Sapsarı (sap+sarı) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *olmak* yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

Sarıca (sarı+ca) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *incir* ismiyle kullanılmıştır.

9. Siyah: Romanda en az kullanılan renk sözcüğüdür. Farklı biçimbirimlerle kullanım örneğine rastlanılmamıştır.

Siyah: Bu sıfat *kalem* ismiyle ve *Hasanpaşa mürekkebi* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

Siyah beyaz: Bu sıfat *at* ve *resim* ismiyle kullanılmıştır.

10. Yeşil: Çoğunlukla sıfat olarak kullanılmıştır. Sözcük, farklı biçimbirimlerle şöyle kullanımlara sahiptir: “Yemyeşil, yeşilimsi, yeşilli, yeşillik”.

Yeşil: Bu isim *cennet, çam, fıstık, hint, kumaş, yaprak* isimleriyle ve *soluk* sıfatıyla kullanılmıştır.

Yeşil: Bu sıfat *atlas, ferace, göl, göz, hap, mihrab, ot, şişe* isimleriyle ve *fıstıklı* sıfatıyla kullanılmıştır.

Yemyeşil (yem+yeşil) (kuvvetlendirme unsuru+isim) : Bu pekiştirme sıfatı *yaprak* ismiyle ve *yaz günleri* belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmıştır.

Yeşilimsi (yeşil+imsi) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *bir sarı ışık* sıfat tamlamasıyla kullanılmıştır.

Yeşilli (yeşil+li) (isim+isimden isim yapım eki) : Bu sıfat *kıyafet* ismiyle kullanılmıştır.

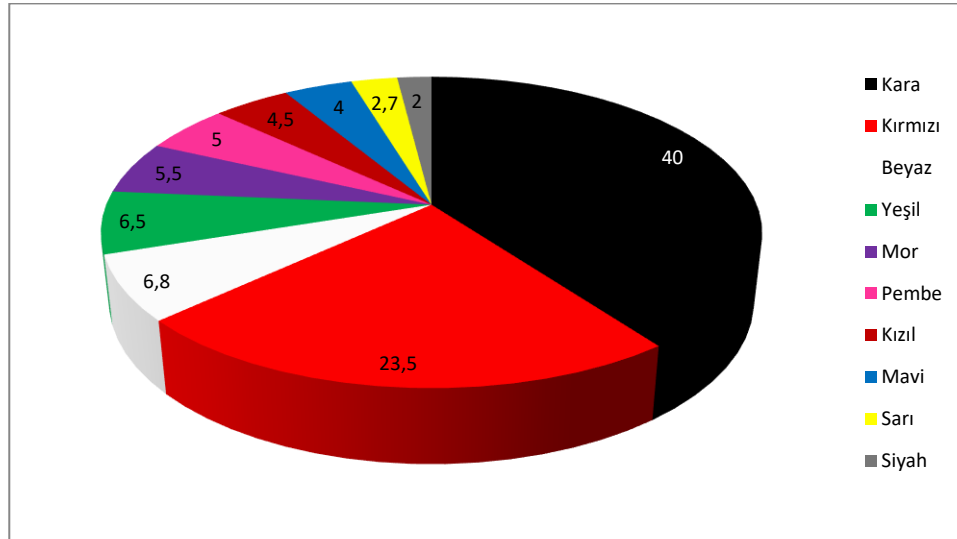
Ayrıca özellikle üzerinde durmak istediğimiz *renk* sözcüğüne gelecek olursak, söz konusu sözcük çoğunlukla isim olarak kullanılmıştır. Sözcüğün farklı biçimbirimlerle kullanımı “rengârenk, renk renk, renklendirilmiş, renkli, renksiz” sözcüklerinden oluşmaktadır.

Renk ismi *acı, akşam, alem, anlam, aşk, bal, ceza, çırak, çiçek, düşman, düzen, et, fırça, göz, güneş, güzellik, halı, kilim, hassasiyet, hüner, iç, inanç, kadife, kahve, kan, kelime, kıskançlık, kıyafet, kumaş, toz, kül, mürekkep, orman, ölüm, saflık, seçim, şenlik, toprak, turunç, usta, uyum, vişne, zevk* isimleriyle; *dışarının soğuğu, ressamın hüneri, eyerin örtüsü, gözlerinin yuvarları* belirtili isim tamlamalarıyla; *kaz boku, suç aleti, yaşama aşkı, vişne çürüğü* belirtisiz isim tamlamalarıyla; *çalışma, karıştırmak, kullanış, seçme, sürme* isim-fiilleriyle; *ara, aynı, ayrı, bambaşka, başka, binlerce, cesur, ciddi, iyimser, karanlık, kederli, kötü, neşeli, parlak, katıksız, canlı, hakiki, solgun, şen şakrak, tatlı, vakur* sıfatlarıyla; *kendine mahsus, sessiz çılgılık, hafifçe kırmızımsı* sıfat tamlamalarıyla; *nasıl, ne* soru sıfatlarıyla; *olmak, vermek* yardımcı fiilleriyle kullanılmıştır. **Rengârenk** sıfatı *ayva, bahçe, mendil, mızrak, söz, şalvar* isimleriyle ve *boyanmak* fiiliyle kullanılmıştır. **Renk renk** ikilemesi sıfat olarak *at, çiçek, hokka, kutu* isimleriyle; *sakız kutuları, bahar çiçekleri* belirtisiz isim tamlamalarıyla; *ipek kumaş, kalın yün yelek* sıfat tamlamalarıyla kullanılmıştır. **Renklendirilmiş** (renk+le-n-dir-il-miş) (isim+isimden fiil yapım eki-fiilden fiil yapım eki-fiilden fiil yapım eki-fiilden fiil yapım eki-sıfat-fiil eki) sıfat-fiili *sayfa* ismiyle kullanılmıştır. **Renkli** (renk+li) (isim+isimden isim yapım eki) sıfatı *altın, at, bulut, gömlek, elbise, deri, yaprak* isimleriyle; *Venedik camları* belirtisiz isim tamlamasıyla; *kurşuni, koyu* sıfatlarıyla kullanılmıştır. **Renksiz** (renk+siz) (isim+isimden isim yapım eki) sıfatı yalnızca *çamaşır* ismiyle kullanılmıştır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, renk sözcüğü *çiçek, halı, kilim, kıyafet, kumaş* gibi somut nesnelere kullanıldığı gibi, *acı, aşk, kıskançlık* gibi duyguları ifade etmek için de kullanılmıştır. Bu durum, rengin romanın söyleminde somut varlığının yanında, duygu aktarımı görevinde de yer edindiğini gösterir.

1.3. Renk Sözcüklerinin Kullanım Sıklığı†

Romanda en çok kullanılan renk sözcüklerinin kullanım oranları şu şekildedir:

Kara sözcüğü %40, kırmızı sözcüğü 23,5, beyaz sözcüğü %6,8, yeşil sözcüğü %6,5, mor sözcüğü %5,5, pembe sözcüğü %5, kızıl sözcüğü %4,5, mavi sözcüğü %4, sarı sözcüğü %2,7, siyah sözcüğü ise %2 oranında kullanılmıştır.

† Romanda yoğun olarak kullanılan 491 adet renk sözcüğü üzerinden grafikteki yüzdelerle ulaşılmıştır.

Sonuç

Renk sözcükleri üzerinde yapılmış olan bu çalışma sonucunda, öncelikle en çok kullanılan renk sözcüklerinin kara ve kırmızı sözcükleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Romanda karakter kazandırılmış bu iki renk sözcüğünün en sık kullanılan renk sözcükleri olması, yazarın hayat verdiği renkleri ön plana çıkararak bu sözcükler üzerinden bir nitelendirme evreni yarattığı düşüncesini oluşturabilir.

Kara sözcüğü, yoğun bir şekilde özel isim olarak kullanılmıştır. Bunun dışında kara sözcüğünün at, kedi, köpek, koyun, tavşan, tazi örneklerinde olduğu gibi hayvan isimlerini nitelendirmek için de kullanıldığı görülmüştür. Kırmızı sözcüğü, yoğun bir şekilde giyim-kuşam sözcükleriyle kullanılmıştır.

Bu sözcüklere çuha, don, gömlek, kaftan, kemer, kıyafet, kumaş, kuşak, yelek sözcükleri örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca kırmızı rengi kendi ağzından konuşturularak hayat ve ölümü betimleyerek başlangıcı ve sonu nitelendirmiştir. Beyaz sözcüğü, entari, kıyafet, giysi gibi sözcüklerle kullanılmıştır. Ayrıca roman karlı bir kış mevsiminde geçtiği için beyaz sözcüğü kar sözcüğü ile de kullanılmıştır. Yeşil sözcüğü, çam, fıstık, yaprak, göl, ot gibi doğa ve bitki isimleriyle yoğun olarak kullanılmıştır.

Mor sözcüğü elbise, ferace, gömlek, kumaş, mendil, yelek gibi giyim-kuşam sözcükleriyle yoğun olarak kullanılmıştır. Pembe sözcüğü, ağız, dudak, gül gibi sözcüklerle kullanılarak güzellik unsuruyla birleştirilmiştir. Kızıl sözcüğü, ferace, gül, halı, ışık, kılıç, kuşak gibi nesnelere betimlemek için kullanılmıştır. Ancak kızıl sözcüğü daha çok bir kılıcı nitelendirmek için kullanılmıştır. Romanda sık sık gönderme yapılan bu kızıl renkli kılıç, bir cinayetle başlayan romanın düğümünü çözen unsur olacaktır. Bu bağlamda yazarın kızıl rengine kan, ölüm, intikam gibi anlamlar yüklediği düşünülebilir. Mavi sözcüğü az kullanılan bir renk sözcüğü olmakla birlikte, genellikle romanda bir bilge karakter olan Enişte Efendi'nin odasının kapısını (mavi kapılı oda) nitelendirmiştir. Bu bağlamda yazarın mavi rengine bilgi, tecrübe gibi anlamlar yüklediği düşünülebilir. Sarı sözcüğü, çiçek, ev, at, deri, ışık ve saç gibi sözcükleri betimlemek için kullanılmıştır. Siyah sözcüğü en az kullanılan renk sözcüğüdür. Ayrıca kara sözcüğünün en çok kullanılan sözcük olmasına rağmen siyah sözcüğünün en az kullanılan sözcük olması kara sözcüğüne yüklenen anlam derinliğini göstermektedir.

Bunların dışında romanda aydınlık, gölge, ışık, karanlık, parlak, pırıltı, soluk, renk gibi renk sözcüklerini çağrıştıran sözcükler de yoğun olarak kullanılmıştır. Işık sözcüğü ay, gün, sabah gibi zaman anlamı taşıyan sözcüklerle kullanıldığı gibi şamdan, kandil, lamba, meşale, mum gibi aydınlatma araç-gereç isimleriyle de kullanılmıştır. Karanlık sözcüğü daha çok oda, sokak, mahalle, sofa, köşe gibi mekân adlarıyla birlikte kullanılmıştır. Ayrıca romanın söyleminde karanlık sözcüğü, Allah'a ve O'nun âlemine giden yol olarak betimlenmiştir. Bu bağlamda karanlık sözcüğüne tasavvufi bir anlam da yüklediği düşünülebilir.

Renk sözcüğü ise; çiçek, halı, kilim vb. nesnelere kullanıldığı gibi iyimser, kederli, şen şakrak, acı, aşk, kıskançlık gibi duygu bildiren sözcüklerle de kullanılmıştır. Bu bağlamda, romanda kimi yoğun duyguların birer rengi olduğu ve bu renklerle aktarıldığı, kimi insana özgü hislerin de renk ile nitelendirildiği sonucuna varılabilir.

KAYNAKLAR

ECEVİT, Yıldız (1996) *Orhan Pamuk'u Okumak*, Gerçek Yayınevi, İstanbul

ESEN Nüket-Engin Kılıç (2008) *Orhan Pamuk'un Edebi Dünyası*, İletişim Yayınevi, İstanbul

PAMUK, Orhan (2014) *Benim Adım Kırmızı*, Yapı Kredi Yay., İstanbul

TÜRKOĞLU Sadık (2003) "Anlatım ve Deyimlerde Renklerin Dili", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 8.

TÜRKOĞLU Sadık- Deniz Küzeci-Melik Bülbül (2014) "Orhan Pamuk'un "Benim Adım Kırmızı" Adlı Romanında Kırmızı", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 29.

Türk Dil Kurumu, (2011) Büyük Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara

YANSILAR'DAN HAREKETLE CENGİZ DAĞCI'DA DİL BİLİNCİ

Koray ÜSTÜN¹

Cengiz Dağcı, 9 Mart 1919'da Kırım'ın Yalta şehrinin Gurzuf köyünde doğmuş; çocukluğu kıtlık, yoksulluk, Rus baskısı altında geçmiştir. İlkokulu Gurzuf'ta, ortaokulu ise Akmescit'te bitiren Dağcı, Kırım Pedagoji Enstitüsü ikinci sınıfında iken İkinci Dünya Savaşı çıkması üzerine savaşa dâhil olmuş ve 1941'de Ukrayna cephesinde Almanlara esir düşmüştür. Almanların yenilmesi üzerine esir kampından kurtulan Dağcı, 1946'da Londra'ya yerleşmiş ve yaşamını İngiltere'de sürdürmüştür. Burada yaşamını sürdürebilmek için bir yandan lokantacılık yapmış bir yandan da yazınsal faaliyetlerini sürdürmüştür.

Türkiye Türkçesindeki ilk kitabı *Korkunç Yıllar* 1956 yılında Varlık Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Yaşar Nabi ile mektuplaşarak tanışan Dağcı, eserlerini de posta yolu ile göndermiş ve Yaşar Nabi'nin desteğiyle *Varlık* çevresinde süren yazınsal üretime dahil olmuştur. Ancak Yaşar Nabi'nin vefatının ardından bu mahfilden uzaklaş(tırıl)an Dağcı, milliyetçi muhafazakâr yayın organları *Tercüman* ve Ötüken Yayınları ile yeniden eserlerini yayımlatabilme fırsatı bulmuştur.

Kırım Türklerinin yaşadığı acıları “bana anamın konuştuğu dil” olarak nitelendirdiği Türkiye Türkçesiyle kaleme aldığı eserlerinde aktaran yazarın eserlerindeki en büyük mesele Kırım ve Kırım Türkleri'dir. Hayatının son yıllarında içerisinde bulunduğu muhitteki karakterleri ele alan hikâyeler de yazan Dağcı'nın eserleri arasında yaşanan acıların yansıtıldığı kurmaca metinlerin yanı sıra yaşamöyküsü odaklı metinler de bulunmaktadır. Bu metinler, yazar merkezli okuma bağlamında ayrı bir değer taşımaktadır. Yazarın kurguladığı yaratı âlemlerle yaşamını bizzat aktardığı anı ve günlüklerin paralel okunması eserlerdeki otobiyografik unsurları daha da belirginleştirmektedir. Dağcı'nın kişisel ve toplumsal yaşam odaklı anı, günce ve notlarını derlediği eserleri şunlardır:

- *Yansılar* 1, 1988. 1985 Mart-Mayıs (3 ay), Temmuz-Aralık (6 ay), 1986 Mart-Aralık (10 ay), 1987 Ocak, Şubat (2 ay);
- *Yansılar* 2, 1990. 1987 Mart-Aralık (10 ay), 1988 Ocak-Aralık (12 ay)
- *Yansılar* 3, 1991. 1989 Nisan-Aralık (9 ay), 1990 Ocak-Aralık (12 ay)
- *Yansılar* 4, 1991 Ocak-Aralık (12 ay), 1992 Ocak-Aralık (12 ay)
- *Ben ve İçimdeki Ben Yansılar'dan Kalanlar* 5, 1994.
- *Hatıralarda*, 1998.
- *Regina*, 2000.

Bu eserler arasında *Yansılar*, kurgulanma biçimiyle yapılacak tür tasniflerinde anı ya da günlük türünün ortasına konuşlandırılmalıdır. Eser; yazarın izlenimleri ile çağrışımlarının kesişiminde, gerçekleşen olay ve durumları içermektedir. Bu bağlamda parçalarda, yazarın günlük yaşamına dair pek çok detayı aktarılmakla birlikte yazarın esere başlarken çıkış noktası olan kurmacanın yanında Kırım'ın kendi içindeki yerini anlatma isteği ile kaleme alınmış anlatılara da rastlanılmaktadır. Geçmiş ile anın kesişim noktasında ortaya çıkan maziye bağlılık ve özlem hissi *Yansılar*'da görülen ana izlektir. Yazar, çocukluğundan ilk ürünlerini verdiği yıllara, Harp devrinden İngiltere günlerine kadarki anılarına kimi zaman uzak -hatta çok uzak- bir geçmişten bahsedencesine aktarırken kimi zaman da bahsi geçen olaylara ait etkinin devamlılığı ile orantılı olarak üslubuyla yakın bir geçmişi çağrıştırmıştır. Bütün bu bahsedilen yapısal özelliklerinden ötürü tür sınıflandırmalarında tam bir başlık altına yerleştirilemeyen *Yansılar*'ı, geçmişin izlerini geçen onlarca yıla rağmen silemeyen, mazi ile yaşayan ve bu nedenle her “an”ını “önceki”yle ilişkilendiren bir sanatçının anlatı zamanında kronoloji gözetmeksizin aktardığı kişisel yaşam odaklı bir metin şeklinde nitelemek mümkündür. *Yansılar*'ın merkezinde yazarın kendisi vardır. Dolayısıyla anlatılan kişi, olay ya da durumların tamamı yazarın bilişsel ve duyuşsal

¹ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, korayustun@hacettepe.edu.tr

süzgeçlerinden geçerek bir forma dönüşmüştür. Öznel bir zeminde belirli bir kompozisyona uymaksızın hazırlanan *Yansılar*'da pek çok konuya ilişkin izlenimler vardır (Üstün 2017: 197). Bu konular arasında yazarın okuma-yazma süreçleri, alışkanlıkları, Kırım anıları, yazarlık serüveni, İngiltere günleri, aile ilişkileri sayılabilir.

Cengiz Dağcı, dil ve kültür bağlamında geniş bir coğrafyada yaşamını sürdürmüş bu nedenle farklı dillerle etkileşim hâlinde olmuştur. Kırım Tatar Türkçesi'nin konuşulduğu bir coğrafyada, “annemin dili” dediği Türkiye Türkçesi ile büyümüş; Rus zulmü altında Rusçayı öğrenmiş, Polonya'da bir süre bulunmuş, Polonyalı Regina hanım ile evlenmiş ve böylelikle Lehçeye aşinalık kazanmış ve İngiltere'de yaşamını sürdürebilmek için İngilizce konuşmuştur. “Yaşım ilerledikçe de kimliğimi korumak, kimliğimi unutmamak zorunluluğundan gelen akıldışı bir güçle bağlı kaldım kumlara dayalı kıyılarıma...” (113) cümleleriyle aktardığı aidiyet ve maziye bağlılık bellek ve kimlik bağlamında Türkçe yazma, üretme ve düşünme noktasında da kendini göstermiştir. Yazarın kaleme aldığı eserlerle bu duyarlılığın bilinçli bir faaliyete dönüştüğü görülürken *Yansılar*'da aktardığı anı ve izlenimlerle günlük yaşamında da Kırım Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile gönül bağı sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Dağcı, *Yansılar*'ında dili milli kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak görür ve maziye bağlılığını dille somutlaştırır.

Dağcı için Türkçe, uzak bir geçmişin korunması gereken asli unsurudur. Yazar bu bilinçle günlük yaşamında ve yazınsal üretiminde dilsel bir duyarlılık gösterir; iç içe yaşadığı maziye anarken Kırım Tatar Türkçesinden, edebi eserlerini kaleme alırken de Türkiye Türkçesinden vazgeçmez. *Yansılar*'da aktarılanlar bu duyarlılığı ve bilinci somutlaştırmaktadır.

Dağcı'nın Türkçeyi ana vatanının bir parçası olarak gördüğünü ve dile bağlılığının ne denli büyük olduğunu İngiltere'de yaşarken bahçesine diktiği çiçeğin Türkiye'den geldiğini öğrenmesinin ardından yaşadığı heyecanı anlattığı şu parça göstermektedir. Yazar, çiçek deyip geçmez; çiçeğin asıl adını öğrenmek için çabalar. Sonunda Latince karşılığını bulur ancak bu onun için bir şey ifade etmez; esas olan Türkiye'den gelmesidir:

“Türkçe isimlerini bilmediğim iki çiçek ekim üç yıl öncesi karşiki çitin dibine. Çiçeğin verdiği malumata göre Türk çiçekleriymiş; Türkiye'den getiriyorlarmış. Yerden yarım metre kadar yüksek, eğreltileri hatırlatan koyu yeşil yaprakları arasındaki dalların ucunda zurna biçiminde çiçekleri pembemsi kıvılcık. Bahçemin en güzel bir yerine ekim. Geçen yılın yazı ilk kez çiçeklendiler. Çiçeğin ismini öğrenirim diye tanıdıklara sordum sorduğum; bilen bir kimse çıkmadı. Nihayet kütüphanede çiçek kitapları arasında Latince ismini buldum: *incarvillea delavayi*. Burada *Gloxinia* denen çiçeğin benzeri. Ama ismi önemsiz. Çiçekler Türk çiçeği, bu yetiyor bana. Yaz boyu her akşam suladım, üzerlerine eğilerek okşadım; okşarken, akrabayız, kardeşiz diye fısıldadım bile çiçeklere” (Dağcı 2012: 15).

Yazarın Türkiye Türkçesi ile asıl bağı kuran ise yazınsal faaliyetleridir. Dağcı, bilindiği üzere eserlerini Türkiye Türkçesiyle kaleme almıştır. *Yansılar*'da bu süreci yazar şöyle aktarır:

Romanlarımın yayımlandığı yıllarda yeni bir çalışma üstüne karar vermekte zorluk çekmezdim. Önce eserimi reddetmeyeceğini bildiğim bir yayıncı vardı. Sonra eseri bekleyen okur. Okur daha önemliydi. Aslında bir yazarın çalışmalarında kolaylığı sağlayan okurdur. Az daha ileri giderek, okur, hiç çaba harcamadan, yazarın çalışmalarında en büyük yardımcısıdır, diyebilirim. Romanlarımı Türkiye Türkçesinde yazmama başlıca sebep de okur oldu.

Korkunç Yıllar'ın birçok bölümlerini Kırım Tatarcasıyla savaş yılları içinde yazmıştım. 1950'deydi sanırım, Türkiye'den bir mektup aldım. Mektup, Kırımdayken beni genç bir şair bilen okurdandı. Savaştan sonra Londra'da oturduğumu öğrenen arkadaş adresime Türk yazarlarından iki üç öykü kitabı gönderiyor ve mektubunda ayrıca edebi uğraşlarımı merak ettiğini yazıyordu.

Haftalarca mektubun ve öykülerin etkisi altında kaldım. İlk kez okuyordum Türk yazarlarının eserlerini. İstanbul Türkçesinin yüreğimde hoş bir sıcaklık ve tatlılık yaratmış olmasından başka, Kırım'da, özellikle Kırım'ın Karadeniz kıyısı bölgesinde, konuşulan ağızla Türkiye Türkçesi arasında şaşılacak bir yakınlık görüyordum.

Etkinin başka, belki en önemli yanı, beni Türkiye Türkçesinde yazmaya zorlayıştıydı. Oysa karşılaşacağım engelleri kolay kolay aşamayacağımın farkındaydım. Yedi defter içinde toplu

Korkunç Yıllar'ın müsveddelerini çekmecemden çıkarıp tekrar ve tekrar okudum. Her okuduğumda annemin çocukluğumda bana konuştuğu dilin sade, sade olduğu kadar da tatlı ve şirin ahengi geliyordu kulaklarıma; Gurzuf-Kızıltaş kızlarının ve gençlerinin toy düğünlerde, cıyın ve dervizalarda söyledikleri mani, yır ve çın'ları tekrarlanıyordu yüreğimde. Değeri biçilmez bir miras bulmuştum adeta. Bu mirasla varlığımın, hatta kişiliğimin değişeceğini hisseder gibi oluyordum. Bu mirasla, bir zamanlar benim olan ama aradan geçmiş korkunç ve ölümcül yıllarla artık unutulmuş, yurdumun topraklarına yeniden kavuşabileceğim; tüm umutsuzlukları, tüm güçlükleri yenip yeni ve capcanlı bir hayata açılabilceğimin inancı uyanıyordu ruhumda. Kırım'ın binlerce kilometre uzağındaki kentin sokaklarında ve yabancı insanlar arasında dolanırken bu manive yırları mırıldanıyordum kendi kendime soluğum altında:

Kaya kayaya bakar
Kayadan seller akar...

Kaya dibi saz olur
Gül açarsa yaz olur...

Bir dalda iki kiraz
Biri al biri beyaz...

Benim dilimdi bu. Sade ama ne kadar da güzel, ne kadar da cana yakın benim dilimdi. (Dağcı 2012: 80)

Dağcı, dili iyi kullanabilmek adına Türkçe süreli yayınları ve radyoları takip etmiştir. Varlık'ın değişen yayın politikasına karşı olmasına rağmen ona sırtını dönmemesinin nedenini "Canımı sıkıyorlarsa bile, arada tedirgin ediyorlarsa bile ilgimi kesmemeliyim Varlık'la. Nasıl keserim? Varlık tanıttı beni Türk okuruna. Okumalıyım. Her sayısını. Her yazıyı. Okuyorum. Beğeneyim beğenmemeyim okuyorum. Çalışmalarında dil özellikle (bazı yazılar okunmayacak kadar ağdalıysa da) Öztürkçe bakımından yardımcı da oluyor derginin. (Dağcı 2012: 138) cümleleriyle aktaran Dağcı, dille olan bağını kuvvetlendirme istemiştir. Ankara Radyosu'nun yanı sıra sosyalist Bizim Radyo'yu dinlemesinin altında da bu istek vardır:

Öğle yemeğinde sonra, saat ikiyle üç arası, yatağımın üzerine uzanıp yarım saat kadar Ankara Radyosu'nun İstekler programından şarkı ve türkülerini dinliyorum. Kısa dalgalar üzerinden Türkçe yayın yapan başka istasyonlar da var. Geçenlerde Bizim Radyo'yu dinledim. Eskiden de dinlerdim arada sırada... Beş altı yıl öncesi sert ve soğuk bir dille konuşurdu Bizim Radyo. Bugünlerde bu radyonun yayını dinleyen bir kimsenin dilinin değişmiş olduğunu bir anda anlayabilir. Bugün Bizim Radyo'da bir zamanlar Dubçek Prag'ının ılık ve yumuşak havasının estiğini sezinler gibi oluyoruz. Önceleri isimlerini ağızlarına almaktan sakındıkları Türk yazar ve şairlerinin eserleri okunuyor radyoda; İstanbul gazetelerinden aktarmalar yapılıyor. Tatlı bir dille halk türkülerini söyleniyor. Gene tatlı bir dille yurdun tüm ilerici ve olumlu demokratik örgütleri işbirliğine çağrılıyor. (Dağcı 2012: 143)

Kırım Tatar Türkçesi ise Dağcı'daki maziye bağlılığın bir tezahürü olarak özellikle yazarın yalnız kaldığı anlarda; bir türkü, mani veya şarkıyla yeniden ortaya çıkar ve geçmişin bir parçası olduğu gerçeği bir acı ve hüznün olarak yazara döner. Kırım yıllarında duyduğu, ezberlediği maniler hâlâ Dağcı'nın belleğindedir:

"Kendime dönük yüreğimi dinlerken Bahçesaray ağzıyla Kırım'ın bir türküsünü mırıldanıyorum kendi kendime:

Karadan beyaz olmay deyley,

Karadan beyaz olayken.

Dosttan düşman olmay deyley,

Dosttan düşman olayken. (Dağcı 2012: 139-140)

Dağcı'nın eline geçen bir plaktan Kırım türkülerini dinlerken yalnız kalmayı tercih etmesi benzer bir hassasiyetin göstergesidir. Bu noktada yazarın ağız özelliklerini değiştirmeden mani ve türkülerini aktarması bilinçli bir tutumdur:

“Evet, pek yavaş çalacağım plakları. Hiç kimseyi rahatsız etmeyeceğim. Uysal bir kişiyim; bugüne değin kimi rahatsız ettim ki bu yılbaşı gecesi konu komşuyu rahatsız edeyim? Yarım yüzyıldır yaylalarımızda esen yellerin hışırtısını dinledim; Kızıltaş çiçeklerini kokladım hasretle; bir zamanlar Gurzufun insanlarına baharı muştulamış saksakağları dinledim yıl yılı gözyaşlarımı yüreğim içine akıtı akıtı; hiç kimseyi, soyu-akrabayı bile, rahatsız etmedim. Bu yılbaşı gecesi de hiçbir kimsenin huzurunu bozmayacağını.

Plağı yerleştiriyorum pikapa. Gramofondan çıkan sanatçının yavaş, yavaş ama tatlı ve akıcı sesiyle çarpılmış gibi oturuyorum koltukta.

Yaylalarda dumanlar var.

Meni derde koyanlar var.

Çek kayıkçı, çek küreği,

Meni yolda bekleyen var.

Sesinden belli, sanatçı genç bir adam. Gurzuf'un kıyılarından çok uzaklarda; yüzlerce, belki de binlerce kilometre uzaklarda doğup büyüdü. Gurzuf'un bu türküsünü nerde ve nasıl bulduğunu bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa, yüreği içinde taşıdığı bu türküyle genç sanatçının Asyaların yakıcı güneşleri altından, Sibiryalann donuk ormanlarından, Kazakistan steplerinden bana seslenişi.

Şu dağlar olmayaydı

Yapraklar solmayaydı

Ölüm hayattan gelir

Ayrılık olmayaydı

Ay dağlar vay dağlar

Menim için kim ağlar.

Ben ağlıyorum. Genç sanatçı da benimle birlikte ağlıyor...

Umutlarım hep kırıldı,

Yarım artık gelmeyecek.

Ağlasam da ayrılısam da

Bu aşk menden geçmeyecek. (Dağcı 2012: 80)

Dağcı edebiyatının geneline yansıyan duygusalılık ve milli kimlik fikri Yansılar'da da kendini gösterir. Giden Kırım'la birlikte dil ürünü mani ve türkülerde mazi olmuştur:

Ağlıyoruz. Hepimiz. Yurdundan kovulmuş yarım milyon Kırımlı ağlıyor. İçin için. Sessizce. Ve hiç kimsenin huzurunu bozmaksızın.

Balıkçıyım, balıkçıyım.

Akan sular mekânımdır.

Belki bugün, belki yarın

Ak dalgalar kefenimdir. (Dağcı 2012: 81)

Dağcı Kırım'da geçen anılarını aktarırken de Kırım Tatarcasına bağlı kalan yazar, bu bilinci kazanmasında Seyit Ömer Dağcı'nın etkisinden ve onun okuttuğu edebi metinlerden etkilendiğini söyler ve onun yazınsal yaşamıyla kendi üretim süreçleri arasında bir karşılaştırma yapar:

“Seyt-Ömer Dağcı'nın üzerimde bıraktığı, ve yıllarca sürüp gidecek olan etki (etkiden fazla ruhça birbirimize benzerlik belki) burada başlıyordu işte. Şartların yarattığı yalnızlık, ve, bu yalnızlığı öykülerinde yansıttığı, bir de Türkçeye sevgisi iki paralel çizgide ama el ele ilerliyor, biri ötekini besleyip güçlendiriyordu. Bu öykülerin gün ışığını gördüklerini sanmıyorum. Benim gençliğimde Kırım'da yayınlanmalarına imkân yoktu da -öyküler Türkiye Türkçesinde (biraz Kırım'ın Karadeniz bölgesinde konuşulan ağıza yatkın bir Türkçe de diyebilirim) yazılmışlardı. «Hıdırellez değil, Hınzır İlyas'tı o adam» adını taşıyan öyküyü iyi hatırlıyorum; sevgi ve deney birikimiyle yazılı sayfaları dinlerken, Kızıltaş bağlarının üzümlelerini elle tutar gibi, evler önündeki mor menekşelerin, salkım çiçeklerin kokusunu

burnumda duyar gibi oluyor, sonra da Kızıltaş insanların dingin hayatlarını bozan kötü niyetli Hınzır İlyas'la yüreğime garip bir üzüntü girip yerleşiyordu.

Dilinin tatlılığının hangi kaynaktan fişkırdığını ancak yıllar sonrası anladım; Londra'da Ömer Seyfettin'in öykülerini okurken, S. Ö. Dağcı'nın o gün Yalta'da bana okuduğu "Hıdırellez değil, Hınzır İlyas'tı o Adam"ı dinler gibi oluyordum. S. Ö. Dağcı konuşuyordu adeta Ömer Seyfettin'in öykülerinden; ikisi birleşerek, düşlediğim, kendim için kurmaya özlediğim bir dünyanın kapılarını açıyor, o güne değin benim için dar ve kapalı kalmış ufukları aydınlatıyorlardı. Her öykü, yazarının hayatı olduğunu, kendi hayatını öyküleştiren öykünün yazarından koptuğunu, bağımsızlaştığını, onu anlayan, seven, ona yakınlık duyan insanların öyküsüne dönüştüğünü de yıllar sonra anladım. S. Ö. Dağcı'nın öyküsü benim de öykümdü. Hayatımızda yakın benzerlik o öykülerden kaynaklanıyordu. Hastalığı ve devrin yarattığı şartlar yüzünden Yalta'nın çam ağaçları arasındaki gün görmeyen odasında tüketti ömrünü S. Ö. Dağcı; ben ise sevdiğim kıyılarımdan uzak ve gurbet ellerde. Ama ben ondan çok daha mutlu bir hayat yaşadım. Ben öykülerimi özgür bir ortamda, hiç değilse düşünce özgürlüğü içinde, yazdım; eserlerimi anlayan ve yakınlık duyan okurların elinde görmenin mutluluğuna eriştim. Dilde, S. Ö. Dağcı'nın etkisiyle yola çıktıysam, romanlarımı Türkçe yazabilmemi de Türk dil devrimine ve Türkçenin özleşmesine borçluyum. Dil devrimi yalnızca Türkiye için değil, eski Osmanlı imparatorluğunun arkada bıraktığı Türkiye'ye yakın ülkelerin Türk azınlıkları -özellikle Balkan Türkleri- için de büyük bir önem taşır. Şartların izin verdiği ülkelerde bu azınlıklar kendi millî edebiyatlarını yaratabildiler - Kıbrıs ve Yugoslavya Türklerinin son elli yıl içinde gelişmiş olan gürbüz edebiyatları bunun en iyi örneği. Türk edebiyatçıları arasında dil meselesi hâlâ tartışma konusu olmasına rağmen, günümüzün Türkçesi yüzyıllarca süregelen Arap ve Fars dillerinin etkisini gölgede bıraktığı gibi, Batı dillerinin ve kültürünün etkisinden de korkmayacak kadar sağlıklı ve güçlü bir durumdadır. (Dağcı 2012: 185-186)

Dili özgürlüğün bir parçası olarak gören yazar, bildiği ve kullandığı bütün dilleri bir bağlam içerisinde değerlendirmiş ve bu bağlamdan hareketle dile dayalı üretimlerini gerçekleştirmiştir.

Sonuç

1988'de ilk basımı yapılan ve yazarın 1985-1986 yıllarında kaleme aldığı notlardan oluşan *Yansılar* incelendiğinde eserin anı ile günce türleri arasında bir yapıda olup yazarın izlenimleri ile çağrışımlarının kesişiminde, gerçekleşen olay ve durumları içerdiği söylenebilir. Eserde yazar, geçmiş ve anı bir potada birleştirerek günlük yaşamının olağan olay ve durumlarına anımsamalarını da katmıştır. Böylelikle anlatı zamanındaki kronolojik bir akıştan söz etmek mümkünse de anlatılan olay ve durumlarda zamandizimsel bir sıralamadan bahsedilemez.

Yansılar'da Dağcı, Türkiye Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesini yazınsal üretim süreçleri ve milli kimlik ekseninde değerlendirmiştir. Türkiye Türkçesi'ni "anamın dili" olarak nitelendiren yazar, edebi eserlerinde okura ulaşmak ve görünürlük kazanmak amacıyla bilinçli olarak Türkiye Türkçesini tercih etmiş ve bu dile hakimiyetini sürdürmek adına güncel yayınları sürekli takip etmiştir. Kırım Tatar Türkçesi ise yazar için mazi duyarlılığının bir parçası olmakla birlikte metinlerde Dağcı'nın tüm yaşamı boyunca anlatmak için uğraştığı Kırım Tatarlarının dramını somutlaştırmak için bir anlatı aracı hâline dönüşmüştür.

Yansılar, Dağcı'nın bireysel ve yazınsal serüvenini aktardığı ve merkezine kendini koyarak duygusal iç konuşmalarının yazıya dökümü olmakla birlikte Dağcı'nın yazınsal kimliğini ortaya koymayı amaçlayan yazar odaklı metin okumalarının tümü için temel bir kaynaktır.

Kaynaklar

Dağcı, C. (2012) *Yansılar 1*, İstanbul: Ötüken

Üstün, K. (2017) "Yansılar'dan Hareketle Cengiz Dağcı'nın Okuma ve Yazma Evreni", *Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir: ESTÜDAM- AÜ TÜDAM.

Şahin, İ. (2014) "Cengiz Dağcı'nın Kaynakları, Dili ve Üslubu", *Kardeş Kalemler*, 88. (http://www.kardeskalemler.com/nisan2014/cengiz_dagcinin_kaynaklari_dili_ve_ustubu.htm)

BİR KADIN YAZARIN DİLİ KULLANMA ŞEKLİ: MAKBULE LEMAN'IN SÖZ VARLIĞI

Sema UĞURCAN*

Özet

Makbule Leman'ın *Ma'kes-i Hayal* ve oraya girmemiş şiirleri-mensure ve hikâyeleri, makaleleri toplam olarak 13335 kelimeyle yazılmıştır. Tekrarlar kaldırılınca kelime sayısı 4429'a iner. Kelimeleri ne sade çıplak Türkçe, ne ağır Arapça-Farsça olup, Osmanlıca kadrolu kelimelerdir. Makbule Leman aile konusunda, kadınlık konusunda, din, tabiat, yer-zaman adları alanında kelime kullanmıştır. Somut kelimeleri soyutlardan daha çoktur. Soyut olarak bilgi aktaran kelimeler, erdem bildiren-kabahat bildiren kelimeler, hüznün işaret eden-sevinç ifade eden kelimeler, sevgi ifade edenler, rikkat, korku, düşünce ifade eden alanların kelimeleri bu yazarın kelime kadrosunda bulunurlar. Yazarın kelime dağarcığı çok zengindir denilemez.

Anahtar kelimeler: Makbule Leman, kadın yazar, üslûp, söz varlığı

Bugün ismi unutulmuş olan Makbule Leman (1865-1898) gazete ve dergilere köşe yazısı, mensure, hikâye, manzum hikâye, yeni konulu şiirler yazmak açısından Yeni Türk Edebiyatı'nın ilk kadın yazarıdır. 33-34 yıl kadar kısa süren hayatında *Ma'kes-i Hayal* adıyla nazım-nesir karışık bir kitap yayınlamıştır. Bu kitaba girmeyen metinleri de vardır. *Ma'kes-i Hayal*'deki şiir ve nesirlerini, *Tercüman-ı Hakikat*, *Hazine-i Fünun* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi süreli yayınlardaki metinlerini bilgisayara yükleyip bütün kelime kadrosunu tespit edince aşağıda belirteceğim sonuçlar çıktı.

Sayı

Makbule Leman'da mükerrerlerle birlikte 13335, tekrarlar kaldırılınca 4429 kelime bulunmaktadır. Bu sayı, nesir de yazan bir yazar olarak, onun zengin bir kelime dağarcığına sahip olmadığını gösterir. Yani o, Türkçenin, daha doğrusu Osmanlıca'nın geniş kullanma alanına yayılan bir kelime kadrosuna hâkim değildir. Kısacası lehçesi dardır.

Gramatikal kadro

Makbule Leman'ın kelimelerinin gramatikal durumuna bakıldığında onda sırasıyla isim, fiil ve son olarak sıfatlar görülür. Bu sonuçla yazarın isim üsluplu bir yazar olduğu, isim kullanmaktan oluşan durağanlığı fiil ile metninde biraz kırdığını, sıfat ile metnindeki dünyayı biraz nitelediği ve daha çok belirlediği görülür. Cümle içinde bağlayıcı görevi gören edatlar-zarflar da bu eserde çok yer tutar. Bu da dile çok hâkim olmadığını gösterir.

Kelimelerde çokluk oranı

Makbule Leman'ın en çok kullandığı isim “kadın” kelimesidir. 88 defa “kadın” kelimesini tekrarlar. Bu da metninde esas konu olarak kadın etrafında yazdığını gösterir. Kadın konusu, hem kendi tercihidir, hem dönemin tercihidir. Dönemde de erkeklerin himayesinde, onların istediği bir kadın edebiyatı gelişmektedir. Makbule Leman bu hareketin revaçta bir öznesidir. İsim olarak şey 65, söz 55, hâl 44, efendim 42, zaman 42 defa kullanılır. “Şey”in kadından sonra en çok kullanılan isim olması, Makbule Leman'ın henüz dilin kesin netlik kazanan hassalarını elde edememesinden ileri gelir. “Söz”ün çok geçmesi, dil ile söz arasındaki ilişki dolayısıyla. Edebiyat bunlara dayanmaktadır. Hâl, kadın yazarda olan, çok net dile gelmeyen deruniliği gösterir. “Efendim” kelimesi bir sohbet havası içinde yazdığı gibi sosyal hiyerarşiyi de işaret ettiği için kullanılır. Aynı zamanda İstanbul Türkçesi'nin bir ifadesidir. “Zaman” kelimesi de onun önem verdiği yeryüzünde bulunmanın bir işaretidir. Fiil olarak etmek, eylemek, olmak gibi yardımcı fiiller başta gelir. Bunların üslup olarak çok değeri yoktur. Bu yardımcı fiillerden sonra en çok kullandığı fiil “demek”tir. “Demek” fiilinin çok geçmesinde hikâye ve manzum hikâyelerinde diyalogu tahkiyeye çevirmesi rol oynamıştır. Bu, bir de duygu ve düşüncelerini anlatmak

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi.

arzusunun ileri gelir. 111 defa geçen “demek” fiilinden sonra 71 defa “yazmak”, 48’er defa “gitmek” ve “söylemek”, 44 defa “bilmek”, 38 defa “okumak” fiilleri yer alır. Makbule Leman hareketten çok durağan anlamlı fiiller kullanmıştır. Tabii, kadın yazarın kullandığı kelimeler tercihi ile ilgili olduğu kadar konularının da etkisindedir. “Yazmak”, “bilmek”, “okumak” fiillerinin çokluğu, kadın yazar ve okuyucunun bu fiillerin gösterge alanlarında yer edinmek istemelerinden ileri gelir. Fiillerin gelme-gitme şeklinde somut hareket bildirenlerin dışında okuma-yazma anlam alanına dayanması, kadını eğitime misyonuna yer vermesinden dolayıdır. “Gitmek”teki çoklukta konulardaki kısmî hareketlilik, “söylemek”teki çoklukta konulardaki sosyallik rol oynar. Zamirlerden “ben” zamiri en çok kullanılan kelimelerin başında gelir. 152 defa “ben” zamirini, 43 defa da “bana” şeklini kullanır. Bu da kadın yazarın kendisinden bahsetmek ihtiyacında olmasının delilidir. Bir de ferdi duygularının genel duygulardan daha önemli olmasının göstergesidir. “Bir” şeklinde belgisiz sıfat ve “bu” şeklinde belirtme sıfatı da en çok görülen sıfatlardır. Özellikle “bir” belgisiz sıfatı, kelimeler arasında doldurma vazifesi görür. “Bu” belirtme sıfatı da, yakınında bulunan eşyayı belirtme fonksiyonuna sahiptir. “Bu” belirtme sıfatına 195 defa rastlanır. Belirtme sıfatı ve belgisiz sıfatın niteleme sıfatından daha çok olması, Makbule Leman’ın dünyaya derinlemesine tasvir edici gözle bakan bir yazar olmasından çok, henüz dünyaya tarif edici gözle bakma safhasında bir yazar olmasından ileri gelir. Niteleme sıfatı olarak en fazla kullandığı kelime güzel’dir. 27 defa geçer. Bu kelimenin sıklıkla kullanılması da kadın idealizmini gösterir. Maddi ve manevi güzellik bir arada kullanılır.

Deyim ve Atasözleri

Makbule Leman’ın bir kadın yazar olarak ortak dilden deyimleri ve çok az atasözünü kullanma eğiliminde olduğu görülür. Deyimlerinin toplamı 46’dır. “Başı yastığa gelmek, başı göğe ermek, başını ateşe yakmak, beşikten mezara kadar, bıyık burmak, kanını kızdırmak, kendini kaybetmek, dostu düşecek erkek, eller elinde kalmak, evi çevirmek, gariplik çökmek, ömrüne ömür katmak, sözü uzatmak, yakışık almak, yaraya merhem beklemek, yürek tüketmek...” deyimlerinden birkaçıdır. Atasözlerine çok rastlanmaz. “Birinci hatve nereye giderse ikinci hatve dahi oraya gider.” tek örnektir. Banarlı, kadın yazarların, ortak dilin mecaz ve deyimlerini kullanmaya meraklı olduklarını söyler. (Banarlı, 990. s.)

Makbule Leman’ın kelimelerinin anlam alanları

Makbule Leman’ın metinlerindeki kelimeleri değerlendirmek için önce parçalara bölmek, sonra parçaları bir araya getirerek onları çeşitli anlam alanlarında birleştirmek işlemi yaptım. Anlam alanlarının başında **Aile** kavram alanı birinci sırayı teşkil eder: Anne ile ilgili “ana, anneciğim, mader, nine, valide, valide hanım, validelik” gibi kelimelerin sayısı 42’ye çıkar. Baba etrafında 22 isim vardır. Evlilik alanına giren kelime ve gruplar, “damat, erkek, ıyal, koca, zevce, zevce, evlenme çerçevesinde, düğün, düğün evi, izdivaç, müteahhil olmak, tehhül, tehhül eylemek, çift, tevhit etmek” kelimeleri etrafında kullanılır. Aileden sonra ikinci alan, **kadınlık** kavramı etrafındadır. Esasen aile ile kadınlık alanı birbirine yakındır. “Kadın, hatun, benat nevi, cins-i latif, kadınlık.” Yanına aldığı kelimelerle iyi anlamları pekiştirilir: “Şan-ı nisvaniye, makbuliyet” gibi. Dönemin kadına verdiği önemi gösteren kelimelerle birleşir: “Taallüm-i nisvaniye, terbiye-i nisvan, terakkiyat-ı nisvan” gibi. Kadına verilen manevi değerler olarak “ar etmek, gurur-ı nisvanî, haya olmak, hicap, iffet, ismet, nezahet, metanet”, kadının dış görünüşüyle ilgili “cazibeli, dilber, güzel olmak, hüsn, hüsn ü an, zarafet, zarif, harem” kadınlık alanının kelimeleridir.

Makbule Leman’da **bedene** ait kelimelerin çok olması, kendisinin hasta bir bedene sahip bulunması dolayısıyladır. Bedenin uzuvları, “dudak, el, nazar, samia, kucak, mide, omuz, vech, vücut, kol” gibi kelimelerle kendisini gösterir. Beden kuvvetsizliğini anlatan kelimelerin çokluğu dediğim sebeplerdir. “Aciz, ateh, bimecal, biderman, biçare, güç, kuvvetsiz, kuvveti kesilmek, mezar hükmüne girmek” gibi. Bunların aksi olan beden kuvvetini ihtiva eden kelimeler arasında “ifakat, iyi olmak, iyi etmek, takati olmak, tedavi, yorgunluk almak, körpe, körpecik” gibi kelimeler vardır. Bu kadro en uç olarak ölüm alanına gider: “Terk-i can, toprağa sermek” gibi. Beden alanındaki kelime sayısı 369’dur. Makbule Leman’da **din** anlamlı kelimeler de önemli yer

tutar. Başlangıç kadın edebiyatımızda, kadın yazarın olduğu yerde, din, Allah düşüncesi vardır. Heyecan ifade eden, ünlemleşen, deyimleşip kalıplaşan “Allahaismarladık, Allahımı seversen, Allah vere, Aman Yarabbi” gibi ifadelere rastlanır. Naat, münacat gibi şiirler yazması da dinî ifade alanını kullanmasında rol oynamıştır. Bu alandaki kelimelerin geçme sayısı da 310’dur. Yazar kendisini bir toplum dünyasının bütünlüğünde hissettiği gibi din dünyasının bütünlüğünde de hisseder. **Tabiat** ile ilgili kelimeler de onda çoktur. Hepsinin sayısı 415’tir. Gökyüzüyle ilgili 143, yeryüzüyle ilgili 186 kelime yer alır. Makbule Leman’ın tabiata ait vokabüleri üç şekildedir. 1. Din ile tabiatı idrak. 2. Duyu ve duygularla tabiatı idrak. 3. Soyut kavramları tabiat unsurlarına benzeterek somutlaştırmak.

Makbule Leman’ın kelime kadrosunda soyut olarak bilgiyi, **bilgi** kazandırmayı, bilgi kazanmanın melekelerini ve sonuçlarını gösteren kelimelerin sayısı 887’dir. İlk yazısına 1883’te yeni bir derginin çıkmasından duyduğu memnuniyeti bildiren bendi ile başlayan, sonra Ahmet Midhat’a şair Necati ile ilgili sorular soran kadın yazarın ilgisidir bu. Dönemi gibi kadının bilgili olması hususundaki yaygın eğilime o da katılmıştı. “Anlamak, anlaşılma, âsâr, bedayi, bend, beytü’l-terbiye-i ibtidai, bilmek, deha, edeb, edibe-i fazıla, fen, hikmet, idrak, ifade, kilk, kalem, kâtip, okur yazar, risale, sahife, sername, yazma, yetişme, zekâ” bu kelimelerden bazılarıdır. Bu anlam alanına giren kelimelerde izah, yorumlama, düşünceleri aydınlığa çıkarma amacı ile kullanılmıştır. Somut kelimelerden **Yer adları** da çok bulunan isimlerdir. Yaşadığı yere gerçeklik vermek istediğini gösterir. Beşiktaş, Beyoğlu, Boğaz, Çanakkale gibi özel isimler yanında yer, yön, içindelik-arasındalık bildiren kelimeler kullanır. **Zaman** kelimeleri yer kelimelerinden daha çoktur. İkinin toplamı 506’dır. Zaman bildiren kelimeler olarak “akşam, akşam üstü, erken, eskiden, evvel, eylül, geçmiş, gelecek, gençlik, ihtiyarlık, imrar eylemek, ibtida, istikbal, nihayetinde, saat, saatlerce, şimdi, vakit bulamamak, yıllarca, zihhice” kelimelerini seçtim. Zaman ve yer ifadeleri, kadın yazarın insanı bir kronotop dahilinde ortaya koymaya çalıştığını gösterir. **Sosyal hayatın** kelimelerini de atlamamak gerekir. Kadın yazarlar yalnızlık çemberinde değil, kendilerini bir topluluğun içinde göstermekten memnun olurlar. Özellikle makalelerinde bir topluluğa aidiyet vardır. “Cemiyet, cümle, hizmet, iâşe etmek, idare-i kelâm etmek, karşılaşmak, muhatap, muarefe, muhavere, takdim, tenezzüh” gibi kelimeleri bu alanda aldım ve 412 kelime tespit ettim. Ev eşyası, para, renk, yiyecek gösteren kelimeler de ayrı birer kategoride bulunurlar. Bunlar da somut dünyayı verir.

Makbule Leman’ın eserlerinde soyut, çeşitli kavram alanlarına giren kelimeler vardır ve bunlar onun kelime kadrosunun keyfiyet ve kemiyet bakımından önemli bir kısmını meydana getirir.

Erdem bildiren kelimelerle **kabahat** bildiren kelimeler-kelime grupları birbirini tamamlar. “Alicenabane, âmâl-i hayriye, ciddi, doğru, dürüst, edeb, gayur, halisiyet-i vicdan, hüsn-i ahlak, iyi, iyisi, lütuf, mahcubiyet, mecburiyet, muslih, mürüvvet buyurmak, müstağni olmak, namus, nazik, nazikâne, sebat, şeref, tahammül, tahir, tashih-i ahlak, teeddüp, tenezzül buyurmak, tevazu, utanmak, vakar, yola gelmek, yola getirmek...” Toplam 140’ı bulan erdem bildiren kelimeler, metnin bağlamında dikkati çeken kelimelerdir. **Kabahat** bildiren kelimeler-kavramlar da vardır. Ahlâkçı misyondaki yazar, olumsuzluklara yer verir ki onların zıtları hâkim olsun. “Belâ, belâya sarmak, ceza, ceza-yı müstahak, cürüm, cürüm işlemek, çalmak, çapkın, dam, haramî, haramilik, hasis, hasut, hata, haydut, kizb, ihtiyarını kaybetmek, işret, kanını kızdırmak, kusur, kıskançlık, kirlenmek, lain, mülevves, müstahakkını aramak, nankörlük, katl-i umumi, sebatsız, serkeşlik etmek, sersem, su-i hal, zalim, zalimâne” gibi kelimeler kabahat bildiren, soyut kelimelerdir.

Üzüntü bildiren soyut kelimeler Makbule Leman’da çoktur. Dönemin santimentalizmi ve Makbule Leman’ın hastalıkları böyle kelimeleri çoğaltmıştır. “Ağlamak, âlâm, alt üst olmak, azap, bedbaht, bükâ, cevr, dert, figan, gam, gariplik çökmek, giryeli, gücenmek, hazin, hüzn, ızdırıp, infial, inkisar, kasvet, keder, kelâl, kemal-i teessür, kırılmak, kuruntu, mağnum, mahzun, matem, melal, merak, meyas, mihnet, muazzeb, muğber, nedem, nedamet, perişan, şaşkınlık, zebun, zedelenmek, zihni bir noktaya saplanıp kalmak”. Bu kelimeler 195 defa, miktar olarak çok sayılacak bir şekilde kullanılmıştır. Metnin bağlamında da kullanımları güzeldir. Yani yazar,

özellikle şiirlerinde ıstırapı terennüm eder. Neşe bildiren kelimelerin sayısı 147'dir. Yani hüzünden daha azdır. Ancak yazarın hikâyeleri mutlu sonla bittiğinden, kadın hareketi yüzyılın son yıllarında müjdeli haberler getirdiğinden, dinî konulu eserler bir iç aydınlanmayı işlediğinden mutluluk kelimelerinde çokluk vardır. “Arz-ı meserret, bais-i fahr ü saadet, bahtiyar olmak, coşmak, cuş, eşvak-ı hande, havai, haz, hoşnud, ibtisam, ikmal-i saadet, kahkaha, kanatlanmak, kemal-i şevk, lebriz-i sürur, meserret, mübtesim, mütebessim, neşat, neşe, rahat etmek, ümid-i şevk ü bal...”

Makbule Leman'da **sevgi** ifade eden kelimeler 128 kelime vardır. Metin konularının sevgiye dayanması bunda rol oynar. Ancak yazar bu alana ait kelimeleri kullanırken temkinlidir. Çok aşırıya kaçmamaya çalışır. Bunda ifade özgürlüğünü sınırlar gibidir. Bu karakter yapısıyla ilgili olduğu kadar, devrin kadın yazardan beklediğiyle ilgili bir husustur. Midhat Efendi, bunu kadın yazarlardan özellikle ister. “Aşk, buse, canım, dost, dostluk, enis, gönül, muhabbet, sevmek, sevda, sevgili, sevimli, ünsiyet, yar, yavrucuğum.” **Rikkat** ifade eden kelimeler de yazarın derunî tarafının kuvvetli olduğunu gösterir. Yazarda içtenlik, merhamet ifade eden kelimeler biraz Servet-i Fünuncuların etkisinden ileri gelir. “Acı, acımak, af, aguş-ı merhamet, derun, dilgir olmak, dil-i zar, kalb-i mecruh, merhamet, müşfikane, mütehassirane.” Bu tarz kelimeler 136 defa kullanılmıştır. **Korku** ifade eden kelimeler azdır. Böyle kelimelerin sayısı 25'tir. Bir tek “Ceza-yı Ef'âl” şiirinden başka korkulu bir ortam yoktur. Bu şiirde “dehşet, dehşetver, dehşetli, havf, ictinaben, korkmak, mahuf, yüreği oynamak...” Bir de duygu ifade eden kelimeler kadar olmamakla beraber **akıl-düşünce** anlam alanı vardır. Bunu bilgi dünyasını gösteren kelimelerle birleştirmek de mümkündür. “Akıl, düşünce, hükmetme, bürhan, işaret” gibi kelimelerdir. Yazar, akıl ile duyguya eşit yer verir. Kadınların böyle olmasını ister. Onun hikâye dünyasında genelde erkekler yanlış yola giren, emosyonel kahramanlar olur. Kadınlar hataları düzelten akıllılar konumundadır. Onların etrafında bu kelimeler kullanılır.

Hitap ettiği kitlenin dile etkisi

Makbule Leman'ın dilinin sade veya külfetli olmasının hitap ettiği kütle ile ilgili sebepleri vardır. Makbule Leman'da dil tam anlamıyla yalın değildir. Tam anlamıyla külfetli de değildir. Genellikle iki dilli gibidir. Şiir dili daha ağır, hikâye dili daha sadedir. Şiir dilinde de konuşma diline yakınlık hissettiren mısralar vardır. Hikâyeleri tamamen konuşma diline yaklaşımaya çalıştığı için dili iyice yalındır. Yukarıda kelimelerin dökümünü verdim. Somut kelimelerin dili daha sade, soyut kavramların kelimeleri daha Arapça-Farsça menşelidir. *Tercüman-ı Hakikat*'te 1888'de çıkan “Mehtapta İhtisastım” yazısında şu cümleyi alıyorum: “Şiddet-i serma ile ziyet-i letafetini kaybeden eşcar-ı latife hâkle yeksan olan şükûfe-i müşgin-rayiha –bir ıztrab-ı muvakkat ile terk-i can ü cihan edip de ruz-ı kıyamette kemal-i fahr ü mübahat ile istirdad-ı hayat edecek olan o ruh-ı mümin gibi- bir hayat-ı taze ile dünyayı cennet şekline koymakta.” Kadın yazarın, Osmanlıca'ya hâkim olduğunu gösterecek tarzda yazdığı bu dil zaman içinde sadeleşecektir. 1896 tarihli Hüsn-i Muamele hikâyesinde “Ah Neşati ah. Hissiyat gibi kalbime nasıl tabii bir surette girdin de istediğin zaman güldürüyor, dilediğin vakit ağlatıyorsun.” der. Bu cümlesi, dili daha sade kullanabileceğini gösterir. Ancak kalıplaşmış ifadelerle dili ağırlaştırır. Bir kadın yazara yazdığı mektup şöyle başlar: “Fazl u irfanınızla ulüvv-i cenabımızı -iki hemşire-i vefadar gibi- merbut gösteren iltifat-ı edibanelerini gazetemizde kemal-i minnet ve iftihar ile mütalaa eyledim.” H.1314/R.1312/M.1896'da¹ çıkan *Ma'kes-i Hayal*'de yer alan bu mektup dönemin okur yazarlarının tumturaklı ifadesine örnektir. Şiirlerinden örnek verirsem, *Ma'kes-i Hayal*'de yer alan ilk şiir “Münacat” şöyle başlar: “Ey lütfü azîm zü'l-celâlim / Ma'lûm sana şu gamlı hâlim / Mihnetle ne rütbe bî-mecâlim / Takrîrine yoktur ihtimalim / Ma'lûm sana bu gamlı hâlim.” 19. yüzyılın sonuna göre kısmen sade, kısmen külfetli bir ifadeye sahiptir diyebilirim. Makbule Leman, kadınların yüksek kültüre sahip olduklarını ispatlamak isteyen bir kitleye hitap ediyordu. O yüzden şiir dili, mektup dili, mensure dili bazen ağır olabilir. Ama hikâyeleri gerçekten sadedir. “İmtihan” isimli bir hikâyesinde müdireye söylediği gibi dil ne sade-çıplak

¹ 99 numaralı ve 30 Kânunısani 1312/9 Ramazan 1314 tarihli *Hanımlara Mahsus Gazete* nüshasında kitabın o gün çıktığı belirtilir.

Türkçe olmalı, ne de ağır Arapça-Farsça kelimelerle yazılmalıdır. Lisanımız Osmanlıca'dır. Üç dilden mürekkep kelimelerle yazılmalıdır. Bu da ustası Ahmet Midhat Efendi gibi her şeyin ortasının makbul olduğu düşüncesinden gelmiştir.

Sonuç

Makbule Leman Türk kadın edebiyatının başlangıç dönemine imzasını atmış önemli bir yazardır. Kelime kadrosu da yukarıda söylenildiği gibidir. Dili kullanım şekli, marjinal olmayan, hastalığı dolayısıyla sosyal hayata çok karışmayan 19. yüzyıl sonu bir kadın yazarının söz varlığını ortaya çıkartmaktadır. Bu söz varlığında, tabiatın değil de insanın etrafındaki somut-soyut kelimelerde çokluk görülmektedir.

Kaynaklar

Banarlı, Nihat Sami (1971) "Avrupaî Türk Edebiyatının Kadın Sanatkârları", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.2, İstanbul.

Cibakaya Bilgisayar programı.

Makbule, Leman (1897) *Ma'kes-i Hayal*, Hanımlara Mahsus Kütüphane, 100 s.

Uğurcan, Sema (1990), "Makbule Leman", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, nu. 6, s. 331-408.

* * * * *

IRAK TÜRKLERİNDE DEYİMLER

Nesrin ERBİL*

Deyimler ve Atasözleri bir dilin zenginliğini, unutulmazlığını ve derinliğini daha bariz bir şekilde ifade eder. Herhangi bir dilde olduğu gibi Irak Türkmenlerinin dilinde unutulmaz izler bırakan, bir dili ebedileştiren, yüceltten ve atalarının onlara hediye ettiği kutsal bir armağandır. Bu kutsal armağını gelecek nesillere zengin bir miras olarak yaşatan ve yaşatması gereken zengin deyimler ve unutulmaz atasözleri muhafaza ve korunmalıdır. Çünkü bir millet ancak kültürü ve dili ile ayakta durabilir. Hele mevzu bahs olan Irak Türkmenleri için çok önemlidir. Türü fırtınalardan esimle edilme korkularından her yeni bir dönümün gelecek nesillere olan etkisinden korunmak gibi parçalanmak gibifelaketlerden korunmak dilimizi kültürümüzü ayakta tutmak ve deyimlere atasözlerine sadık kalmamız lazımdır.

Deyimler ve atasözleri bir dilin en değerli hazinesidir. Türkmen dilindeki deyimler ve atasözleri istikbale giden yoluna ışık tutan bir kandil bir güneştir.

Deyimler ve atasözleri bütün dünyadaki çok az ayrıcalıklarla hemen hemen aynı şekilde ifade edilir. Tabii bazı ülkelerde konuşma (dil tarzı) ayrıdır. Ama deyimlerde mana hemen hemen aynıdır. Irakta yaşayan Türkmenlerin kullandıkları lehçe ile diğer türk ülkelerinde kullanılan lehçelerinde çok az deyimlerde değişik manalar taşır. Bu deyimlerden bir kaç örnek verelim;

Allah dağı görerkar yağdırı (Türkmence)

Allah dağına göre kar verir (Türkçe)

Vermedi mabud neylesin mahmut (Türkmence)

Vermeyince mabud ne yapsın mahmut (Türkçe)

Kızı döğmeyen dizini döger (Türkmence)

Evladını dövmeyen dizini döver (Türkçe)

Bülbülün çektiği dili belasıdır (Türkmence)

Insanın çektiği dili belasıdır (Türkçe)

* Şair, yazar

Deyim atasözünden ayrıdır çünkü deyim normal anlamından başka eski kısa olmuşları anlatan söz ve cümlelerden oluşan bir durumu bir niteliği bir düşünceyi ortaya koyan bir olmuşu bir kavramı yansıtır.

Ara çöpeci

İki kişi arasına nifak sokmak manasına gelir.

Irakta iki Türkmen şehri olan Kerkük ve Erbil şehirler arasında bu iki şehri birbirine bağlayan yine bir Türkmen şehri olan Altunköprü şehri vardır. Bir gün bir Erbili ile bir Kerküklü kavga tutuşmuşlar, orada olan bir Altunköprülü araya girip Kerküliye arka çıkmış. Bunun üzerine, Erbilli Altunköprülüye “ sen ne karışyorsun ara çöpeci” diye çıkmış. Bu deyim de oradan gelmiş.

Tussuz Helva

Yeni evlenmiş toy bir genç kız kocasına helva pişirmek istemiş. Ama helvaya tuz atılıp atılmadığını bilmiyormuş. Bunu kayınvalidesine beceriksiz olduğunu bilmemesi için sormak istememiş. Başka yoldan bunu anlamak için kayınvalidesine “Niye öyle tussuz helva gibi yürüyorsun” demiş. Zeki kayınvalide hemen kızın cahilliğini anlamış ve “Kızım helva pişirmek istiyorsan, helvaya tuz atılmaz” diye cevap vermiş. Tuzsuz deyimın kaynağı bu.

Şiş egen şerbe kıran

Hiç bir işi düzgün yapmayan eskiden eve yeni gelen beceriksiz gelinler için kullanırdı. Veya bir kız istemeye gitmeden önceden, görücüler arkadaşlarına veya komşularına sordukları zaman, komşular ya o kişileri sevmediklerinden yahutta kız gerçekten çok beceriksiz olduğundan onu anlatmak için bu deyimi kullanırlar.

Eve lerzan getirdim

Tabur Bozan getidim

Gündüz dediğlerimi

Gece yazan getirdim

Kaynananın gelini için söylediği, evinin düzeni bozan ikiyüzlülük ve kaynananın gündüz konuştuklarını gece kocasına kötü şekilde ileten gelinler için söylenir.

Evde özbaşını bağlayabilmez, toyda gelin başı bağlar

Beceriksiz gelinler için söylenir.

Daş yerinde ağırdı

Kişinin değeri ancak yaşamış olduğu çevrede bilinir ve takdire edilir.

Duvaru camdansa başkasının duvarına tad atma

Kendi ayıbın varsa başkasında ayıp bulma

Dili didişirri (dili kaşınıyor)

Bazen istemeden bir sözü dile getirmek veya başkasının sırrı açıklamak manasında kullanır.

Rivayete göre bir dul kadın üç kızı varmış. Üçünün de dilleri peltekmiş ve düzgün konuşamıyorlarmış. Onun için onları evlendiremiyormuş. Bir gün her nasılsa evlerine görücü geleceğini haber vermişler. Dul kadın dil tutuklukları belli olmasın diye “dilekçilerin önünde sakın ağızınızı açıp konuşmayın” diye kızlarını tenbihlemiş. Akşamüstü görücüler gelmişler. Kapıdan girerken avlu kapısı açık kalmış. Bir köpek açık kapıdan içeriye girmiş. Avluda bulunan büyük yemek sinisini yalamaya başlamış. Büyük kız bunu görünce “testi töpet yaladı” diye bağırmış, ortanca kız “nenem demedi selesme” diye ablasına çıkmış..küçük kızı ise “dili didisiri” diye sözü bitirmiş. Bu konuşmaları duyan görücüler kızları istemeden oradan ayrılmışlar.

Cemaziyeevelini bilmek

Birisinin başkalarını bilmedikleri bir sırna tanık olmak.

Deyim şu hikayeden kaynaklanır;

Eski bir zamanda işi için bir memura başvuran bir kişi günlerce gelmiş gitmiş ama bir sonuç alamamış. En sonundan memurunun eski arkadaşlarından birine gidip yardımını istemiş. Adamın bir kağıdın üzerine bir satırlık yazı yazarak zarfa koymuş al şunu memura ver eğer işini yapmazsa tekrar bana gel demiş. Adam memura gitmiş ve ona kapalı zarfı vermiş. Memur yazıyı okuyunca işini gücünü bırakıp derhâl adamın işini bitirmiş ve eline vermiş. Adam sevinç içinde memurun eski arkadaşına koşup mektupta ne yazdığını ısrarla rica etmiş. Rica edince şu cevabı almış “ ben vaktiyle bir büroda çalışıyordum, yılın sonunda toplanan dosyaları hicri tarihi aylarına göre bez keselere yerleştiriyorduk. Günü birinde arkadaşımın bir dona ihtiyacı oldu, kumaş alacak parası olmadığı için cemazievvel’e ait keseyi boşaltıp kendisine don diktirmişti. İşte ben de sana verdiğim zarfta şunlar yazmıştım: bu adamın işinibitirmezsen senin cemazievvelinin ortaya çıkarırım” demiş.

Kaçanı tut kalanı malımızdı

Fırsatı kaçırmamak için elden çıkma ihtimali olan şeyleri önceden tutmak elden çıkarmamak anlamında gelir. Deyimler şöyle bir hikayeden kaynaklanmıştır. Çok eski bir zaman önce Kerkük şehrine yakın bir köyde yaşayan bir aşiretin efradı çok iyi niyetli dünyadan bir şey bilmez. Kendilerine akıl hocalığı yapan yaşlı ve tecrübeli Awat hoca adındaki şahısta yine cahilin biriymiş. Günü birinde onlara gelen vergi kağıdında ne yazıldığını anlamak için hocaya başvurmuşlar. Adam kağıda bir bakıp tersini çevirerek “bakın” demiş “ bu kağıtta gördüğünüz uzun şekiller odundur. Yassılar tezektir. İşte hükümet sizden bunları istiyor” demiş. Onlar da istenilen nesnelere hayvanlarına bir kaç çuval yükleyip hükümet sarayına götürmüşler. Bu aptalca davranışlarına karşı onları gözaltına almışlar. Ceza evi memuru bu adamları ne kadar cahil oldukları denemek için bir kaseye bir miktar kuru kara üzüm ve bir kaç (Sırsır) denilen hamam böceklerini doldurarak aç ve yorgun olan cahil köylülerinin önüne koymuş. Adamlar böceklerin hızla etrafa kaçıştıklarını görünce hep bir ağızdan “ kaçanı tutun kalan malımızdır” diye bağırılmaya başlamışlar. Yani kara üzümünden önce kaçan nesnelere toplayın demişler. Bu hâllerini gören memurlar onların ne kadar cahil ve zavallı olduklarını anlamışlar ve hepsinisalivermişler.

Cuma daşı (taşı) atmak – yani niyet tutmak

Eskiden kadınlar sefere çıkmış bir yakını hakkında haber almak veya hastanın durmu neye varacağını öğrenmek ve daha başka konuların neye varacağını öğrenmek için niyet tutarak Cuma namazının ezanı okunurken sokak başında durup yolun her yönüne yavaşta taş atarlardı. Namaza gidenlerin konuştuğu sözlerden tuttuğu niyetin cevabı çıkarmaya çalışırlardı.

Hac (hacı) hamawın gök eşeği

Yüklendi yorğan döşeği

İşler yine çatalaştı anlamında. Söylendiğine göre hacı hamaw (Hamaw Mehmet isminden alınmıştır) karısıyla çok zor geçiniyormuş, her zaman aralarında kavga çıkar ve hacı Hamaw kendisine lazım olan eşyalarını eşeğine yükler ve evini terk edermiş. Bir süre sonra öfkesi geçince tekrar evine dönermiş.

Bu ekmek bu doşaba (Pekmeze)

Fakir adamın biri elindeki ekmeğe bir katık arıyormuş. Bir dükânın vitrininde pekmez görmüş ve canı çekmiş ama alacak parası olmadığı için pekmez alamamış. Vitrinin önünde oturup ekmeğinden parçalar alarak önündeki cama “bu ekmek bu pekmeze diyerek” sürmeye başlamış ve yemiş.

Hamalata mazzakı (Alay) olmak

Ciddi bir meselenin şakaya çevirilmesi (zavallı, perişan Mehmet) anlamına gelen Hamalata. Vaktiyle Kerkük şehrinde yaşamış aynı zamanda şakacı ve güler yüzlü bir adamdı, çeşitli

güldürücü fıkralarıyla tanılmıştır. Her olaydan, her sözden bir latife bir alay çıkararak bu adamın adı deyim olarak kalmıştır.

Hamam suyundan bacılığ (kız arkadaş) tutmak

Başkalarının malından ikram ederek dost kazanmak. Çarşı hamamı kalabalık olduğu günlerde sabah erkenden gelip havuz başında yerleşen kadınlar, geç gelip yer bulamayan öteki kadınlar oturdukları havuzun başına davet ederek böylece dostluklarını kazanırlardı.

Yazıma bazı kısa deyimler ile son veriyorum.

Yarasının üzerine su serpmek

Birinin dert ve üzüntüsü artırmak.

Dağdaki gelip bağdakini kavurru

Yabancı gelip yer sahibini yerden etmek veya başkasını hakkını kenidne mal etmek.

O kapı senu bu kapı benim

Kendi evinde durmayıp vaktini bunun onun evinde geçirmek.

Abrını aparmak

Aleyhinde söz söyleyip teşhir etmek (Abrı) Farsça (Abiru) dan alınmış (Yüzsuyu) demektir.

Gözü itti (keskin)

Görme gücü kuvvetli.

Gözü kayyım (sert)

Yapacağı işten zarar göreceğini bilmesine rağmen yine o işi yapmaya uğraşmak.

Dile salmak

Birinin davranışlarını onun bunun yanında konuşmak.

Besle karğanı gözuwu oysun

Birine yardım et, büyüt sonunda kötülük etsin.

Bicin (piçin) babası sormak

Bilinmeyen yada cevabı kolay olmayan konular hakkında soruşturmak.

Al kaddah (kadeh) ver kaddah

Tanımadığı kişiler ile ilişki kurmak.

Aleme adet bize bedaat (bedadet)

Herkesin yapabileceği bir davranış bize niçin yasak olsun.

Kör gözden yaş mulla evinden aş

Olmayacak şeyler ummak.

Kadası canıma düşün

Ona gelen belaları kendi üzerine almayı dilemek.

Cehenemin dip terecesine (rafına)

Mustahak olsun canı çıksın.

Çıkkını içeriye çekmek

Sesini çıkarmamak.

Culha meküğüne (meküğüne) dönmek

Birsonuç elde edemeden sağa sola koşmak.

Üzünü turşatmak (eksitmek)

Öfkeli ve kızgın görünmek. Yüzüne hoşnutsuzluk gösteren bir anlam veya ifade vermek.

Üzüne (yüzünde) durmak

Karşısında durup sert cevap vermek.

Su üzü görmeyip

Kirli pasaklı pis.

Cebi delluk (delik)

Elinde para durmaz savurgan

Cermesin (cürmünü) çekmek

İşlenen bir suçu cezası çekmek.

Def dümbeleşini çalmak

Birisi hakkında dedikodu yapmak.

Alçaktan kalkma

Soysuzluktan yetişmiş zengin olmuş.

Fit vermek

Birini başkasına karşı kıskırtmak.

Üzden çıkmak

Şimarmak.

Vakitsiz horoz kimin baynamak (ötmek)

Bir işi uygun olmayan zamanlarda yapmak.

Yel günü yanasan yağış günü sönesen (illenme)**Yel süpürsün yağış aparsın**

Aradan gitsin izikalmasın (illenme)

İşu asan olsun

İşin kolay olsun.

Tur wurup turfan savurmak

Savurganlık etmek hesapsız harcamak.

Topal eşekten kervana katılmak

Hazırlıksız bir işi yapmaya kalkışmak.

Terazsisi eğilmek

İşi yolunda gitmemek, durumu kötüleşmek.

Kaynaklar

1. İhsana Vasfi – Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri
2. Kardeşlik Dergisi
3. Ata Terzibaşı – Kerkük Eskiler Sözü
4. Aksoy Ömer Asım – Atasözleri ve Deyimler
5. Gazanfer Paşayev – Kerkük Atalar Sözlüğü

GELENEKSELDEN MODERNİZEYE HALK HİKÂYELERİ VE DİL DEĞİŞİMİ

Ayşe YÜCEL ÇETİN*

Sözlü kültürde yaşayan dil ürünlerinin ilk biçimlerinin bulunması mümkün değildir. Ancak, kişisel ve toplumsal hafıza bu verileri bir şekilde saklar. Genelde bilgi, özeldir dil ürünlerinin saklanması, hafızanın kendi kuralları içinde bazı söz kalıpları oluşturmasıdır. Toplumun ortak bilgi ve bilinciyle yaratılan edebî veriler, gelenekselleşmiş tarzda, kendine özgü kural ve kalıplaşmış ifadeleriyle sözlü gelenekte varlıklarını devam ettirirler. O edebî geleneğin ürünü yazıya geçirildiği zaman, yazarın şahsî tasarrufunu kullanmışsa kendine özgü ifade tarzı değişikliğe uğramakta, anlatım tarzı olarak ferdi özellik göstermekte ve sözlü gelenekte yaşayamamaktadır.

Âşık tarzı edebiyat geleneğine bağlı olarak ortaya çıkan biyografik hikâyeler, bunun tipik örneklerindedir. Hikâyeler, yazma nüshalarda, yazıya geçirildiği dönemin anlatma geleneğine bağlı olarak yazıldığı için müstensihin şahsî tasarrufu pek görülmez. Ancak Batı tarzı hikâye yazıcılığı Türk edebiyatı alanına hâkim olmaya başlayınca yeniden yazılmaya başlanan halk hikâyelerinde değişikliğe gidilmiş, halk hikâyeleri geleneksel anlatı kalıplarından uzaklaşmıştır. Bunda en belirgin değişim kullanılan dil ve kalıp ifadelerdir.

Bildiride hikâyelerin dil ve anlatım özelliklerindeki değişim üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halk Hikâyesi, Dil Değişimi, Türk Edebiyatı

Kültürün inançlar, temayüller, bilgiler bütünü olduğunu ifade eden E. Sapir, uygulandığı zaman içinde maddî forma büründüğünü ifade eder ve onu toplumsal yapının varlık yapısını belirleyen, sosyal süreçte öğrenilen uygulama ve inançların, maddî ve manevî öğelerin birliği olarak tanımlar. Kültürü ifade eden alan ise semboller dünyasıdır. Zira kültürel semboller kişiyi aitlik duygusuyla topluma bağlar ve bu bağlılığı içine doğduğu toplumun davranış, inanış, dil, estetik kabulleri ve üretimleri belirler.

Millî semboller, gelenekler ve seremoniler milliyetçiliğin en etkili ve devamlılık arz eden veçheleridir. Millet ve milliyetçiliğin temel kavramlarını cisimleştirir, bütün topluluk mensupları için görünür ve vazıh kılar, soyut bir ideolojinin öğretilerini, topluluğun bütün tabakalarında derhâl duygusal tepkiler uyandıran elle tutulur somut terimlerle ifade ederler. Millî semboller; bayrak, milli marş ve milli bayramlar gibi ulusal benliği hatırlatan işaretlerdir. Diğer bir deyişle, Smith'in de (1991) ifade ettiği gibi, millî semboller Milliyetçilik-Ulusçuluk kavramının soyutluğuna, somut bir anlam ve görünürlük katarlar (Akt. Geisler, 2005). Millî semboller, tarihin derinliklerine giden, başlangıç noktası açıkça belli olmayan millî ve estetik düşüncelerdir. Bunların yansıması, inançlarla, geleneklerle günümüze kadar gelebilmiştir.

Türkiye'de, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Türk aydınları arasında kabul gören fikir akımları, siyasî düşünce kulüpleri içinde Türkçü düşünce, Cumhuriyet Türkiye'sinin yeniden inşasını gerçekleştirirken, bir yandan da Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniden bir edebî gelenek oluşturmasını sağladı. "Nitekim edebiyat tarihimizde Milli edebiyat adıyla anılan dönemde vücuda getirilen edebiyat eserlerinin büyük bir bölümü, Türkçülük akımının savunduğu düşüncelerin edebiyat eserleri vasıtasıyla birer anlatımıdır" (Duyamaz 2008: 14).

Edebiyatçı, yaşadığı toplumdan, toplumun sosyal ve siyasî şartlarından soyutlanamaz. O, konularını yaşadığı çevreden alır. Edebî eser yaratıcısı, içine doğduğu veya içinde yaşadığı/yaşamak zorunda kaldığı sosyal çevreden bağımsız değildir. O, yaşadığı çevreden aldığı bütün unsurları kendi bünyesinde toplar, yorumlar, yeniden düzenlemek suretiyle çevresine gönderir. Dolayısıyla eser, yaratıldığı çevrenin anlatıcısı durumundadır. Toplumsal yapının bilgi ve bilincini de ifade eden edebiyat eseri geçmişten hâle olan toplumsal yapının tarihi ve o döneme/dönemlere dair algıları aktarırken, geleceği dair tasavvurları da aktarır. Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemini yaşayan şair ve yazarların da işgalden, kurtuluş mücadelesinden ve yeni devletin doğuş sürecinden bağımsız düşünceleri, yazmaları mümkün değildir.

* Prof. Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim üyesi. ayucel@gazi.edu.tr

Bu dönemi idrak eden edebî eser yaratıcısının, eserini vücuda getirirken yazma amacını, yazdığı eserin okuyucu profilini ve daha da önemlisi eserinin bir iletişim aracı olduğunu düşünerek söylediklerinin anlamlandırılması ve anlaşılması noktasında titiz davrandığını belirtmek mümkündür. Bütün bunlara ‘yazılış amacı’ veya ‘yazılış niyeti’ denilebilir. Her edebî eser bir niyetle yazılır. Bu niyette baskın olan tutum, eserin ana durumunu belirler. Eser, bir ideolojiyi yaymaya veya bir gerçekliği, acıyı, zulmü, iktidarı ya da zorbalığı gizlemeye, dahası aklamaya da çalışabilir. Kimi de tersinden yapar bunu, salt gerçeklik için akıl almaz çirkinliğe vardırır anlatımını. Ama bunu bazen oldukça rafine bir biçimde yapar bazen düpedüz ideolojik bir manifesto apaçıklığıyla (Aktaş 2012: 157) ortaya koyar.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti’nin yaşama mücadelesi, tartışılan ve siyasî bir çıkar yol olarak vaaz edilen Türkiye’deki fikir akımları, şüphesiz kendi döneminde yaşayan insanları kuşatacaktır. Kişi, ister devletin merkezî konumunda bulunan bir alanda; ister taşrada yaşasın, onun bu fikir akımlarından azade olması, sahibi olduğu devlet sisteminin dağılması karşısında kayıtsız kalması mümkün değildir.

Başta Ziya Gökalp olmak üzere, bu hareketin savunuculuğunu yapan aydınların birincil hedefi, Osmanlı Devleti’ni Türk-Müslüman kimliğinin merkeze alındığı millî bir devlet formatına dönüştürerek varlığını Türk etnik çekirdeğine dayalı olarak sürdürmesini sağlamaktı (Sarıнай 1999: 477). Türklük bilgi ve bilinciyle gelişen hareket, kendine yeni imgeler, sembol ve sloganlar tespit ediyor, bunları kimi zaman edebî eser, kimi zaman bilimsel bir yazı veya gazete/ dergi makaleleri olarak hedef kitleye sunuyordu.

Yeni Türkiye Devleti’nin kuruluş sürecinde fikrî arayışlar, Batılı ve Doğulu düşünce biçimleri, devlet idare tarzlarıyla ilgili arayışlar Türk aydını arasında da söz konusudur. Bu arayışlar içinde Tanzimat’tan itibaren edebiyat dünyasına giren Batılı edebiyat anlayışı da önemlidir.

Başlangıçta Batı edebiyatından gelen hikâye türü, Türk geleneksel hikâyeciliği ile çatışmaya girmeden, gelenekselden Batı tarzı hikâyeciliğe geçişin ilk örneklerinden Aziz Efendi’nin Muhayyelat’ını yaratır. Özön, bu eserde geleneksel kalıpların kullanılmasıyla oluştuğunu söyleyerek hikâyenin kaynağı hakkında da bilgiler vermektedir (Özön 1985:81). Ahmet Mithat Efendi’nin hikâyeleri de geleneksel şehirli /meddah hikâyeleriyle benzeşmiş olsa da bunlar “divân hikâyeciliğinin de, halk hikâyeciliğinin de tamamıyla dışındadır. Ne onların geliştirilmiş bir devamı, ne de modernleştirilmiş şeklidir. Doğrudan doğruya Fransız romancı ve hikâyecileri örnek alınarak yapılmış denemelerdir. Ahmet Mithat’ın dil ve anlatımca kısmen halk hikâyelerine yönelmiş olması da bu durumu değiştirmez.” (Akyüz 2010: 69).

Yerli ve Batılı edebî gelenek çatışması, Ziya Gökalp’e göre edebiyatımızı yüceltmenin iki sanat müzesinde terbiye görmektir. Bunlardan biri halk edebiyatı, ikincisi Garp edebiyatıdır. (Ziya Gökalp 1976). Ziya Gökalp’e göre edebiyatımız tehzibi, aydın ile halk arasındaki uyumu sağlayacaktır. Aydınin halka gitmesi, ona yeni ve incelmış bir tehzib ruhu kazandıracaktır. Böylece aydın ile halk arasında uyumlu bir ilişki sistemi de meydana gelecek, milletin sahip olduğu millî kültüre yeni bir ufuk açılacaktır (Çetin 1990).

Kısaca verdiğimiz bu düşünceler, nüfusunun çoğu köylü olan ve Batılı anlamda bir edebiyat kabulü bir tarafa, Türk edebiyatının klasiklerinden pek de haberdar olmayan Türk insanının aydınlanmasını sağlamak, özellikle okur-yazar olmayan kitlenin okur-yazarlığını sağlamak maksadıyla geleneksel anlatılarla dinî eserlerin yeniden düzenlenip okuyucuya ulaştırılması hedeflenmiştir. Bunun için de daha önceden okunan, ancak batıl itikatlarla dolu olduğu kanaati de oluşmuş kimi eserlerin yeniden yazılması, yazdırılması gündeme gelir. Hak kitapları olarak nitelenen bu eserler, namaz hocası, hüccetü’l-İslam türü dinî kitaplar; Kerbelâ, Hz. Ali Cenkeri, Battal Gazi gibi cenk kitapları, Kerem ile Aslı, Âşık Garip gibi aşk masalları, Karacaoğlan, Yunus Emre gibi divanlar, serencam, mızraklı ilmihâl, mevlit gibi dini, hurafeye boğan kitaplar ile halkın okuduğu kitaplar örnek tutularak son zamanlarda yazılmış kitaplardır. Bu tür kitapların “lito ile basılıp satılan, berbat ifadeli, geri zihniyetin mahsulü” olduğu ve “harf inkılabı ile kendiliğinden ortadan kalktığını” ifade eden Güloğlu, 1930 yılında Maarif Vekâlet’inin Besim Atalay’ın ıslah

ettiği Âşık Garip ve Âşık Kerem'i neşrettiğini, ancak bunun yeterli olmadığını söylemektedir (Güloğlu 1937:3-4). Halk kitaplarının yenileştirilmesi, güne uyarlanması konusunda istenilen sonucun alınmadığını ifade eden Güloğlu, bunun sebebini; yazarların halkı tanımadıklarını, halk zevkini bilmediklerini, halkın kitaplarda neler aradığını ve ne bulduklarını bilmediklerini, kitapların iç güzelliklerinin bilinmediğini ifade ile bunların giderilmesi hâlinde halk kitaplarının ıslah edilebileceği kanaatindedir. Maarif Vekâlet'inin halk kitaplarının ıslah çalışmalarının, dönemin aydınları ve matbuatı tarafından olumlu karşılandığı da tespit edilmiştir (Güloğlu 1937:9-10, 41-65). Halkın okuma alışkanlığı kazanması için onu cezbedecek yeni konuların bulunması ve daha önceden anlatılan anlatı kahramanları çevresinde işlenişine işaret edilerek yazılacak kitapların yazılma maksadı ve kitapların muhtevası da belirlenir. Dönemin İç işleri Bakanlığı (Dâhiliye Vekâleti), Matbuat Umum Müdürlüğü vasıtasıyla bir tamim (genelge) yayımlar. Genelgede merkezi otoritenin isteği şu cümlelerle ifade edilir: "Biz, gerek köylerde ve gerek kasabalardaki geniş halk yığınlarının okuma ihtiyacını karşılamak ve bu vasıta ile onların millî ve kültürel terbiyeleri üzerinde müessir olmak ve telkin yapıldığı hissini vermeden, okuyanı sevindire, acındıra tesir altına almak maksadıyla yeni halk hikâyeleri ve romanları yazdırmak istiyoruz" der ve yazılan eserlerin muhtevasıyla ilgili hedeflerin ne olduğunu da; "halkın gayet iyi tanıdığı tipleri [...] yepyeni mevzular içinde kullanmak ve böylelikle halkın alışık olduğu kahramanları yeni Türk inkılâp ve medeniyeti gayelerine uygun telkinler yapan" (Elçin1997:63) cümleleriyle açıklar. O dönemde yazılan halk kitaplarının, okundukları veya okunusundan dinlendikleri köy odaları, özel sohbet toplantıları vasıtasıyla amacına ulaştığı, toplumun geleneksel anlatılarını, ihtiyaç duydukları bilgi alanlarını öğrendiklerini ve belki daha da önemlisi toplumun okur-yazar kılınmasında etkili oldukları görülmektedir (Çetin 2007).

Türkmen, halk hikâyelerinin "Destanlarla modern roman arasındaki geçiş döneminde ortaya çıktıklarından "epico- romanesque" diye de adlandırılan halk hikâyeleri, gerek konu gerekse şekil olarak hem epik eserlerin özelliklerini taşır hem de modern romandaki tipleri ve olayları ihtiva ettiği" cümleleriyle Türk anlatı geleneğindeki sabit unsurların halk hikâyelerine aktarıldığını da söylemektedir. Zira yazının devamında; "Yapı ve şekillenmede kullanılan malzeme ve ayrıntılar olaylara yön veren dünya görüşü, örf ve geleneklerin devamlılığını sağlayan öz, halk hikâyelerine millilik özelliği kazandıran önemli unsurlardır. Millî ve manevî yapıya uygun şekiller alan evrensel değerlerin de halk hikâyelerinde önemli yeri vardır" (Türkmen 1998:488) diyerek geleneğin Erken Cumhuriyet döneminde yeniden işlenmesinin fikrî temelleri hakkında ipucu vermektedir. Geleneksel olanın anlatılmaya/yazılmaya devam edildiği toplumlar, anlatılarını yaşadıkları dönemin kültürel yapısı, sosyal şartları; buna bağlı olarak edebiyat eğilimlerine/mekteplerine ve bu edebî mektep/eğilim içinde edebî tarzlar uydurmak suretiyle adapte eder ve yaşatmaya devam ederler. Zira bellek anlatılar vasıtasıyla taşınır (Assmann 2003). Linda Degh de halk anlatıları dediği tahkiyeli eserlerin, dinleme ihtiyacından dolayı insanlığın doğal yoldaşı olduğunu ve bu anlatıların kendilerini herhangi bir yöresel ve sosyal havaya uyarlayabildiklerini (2003:190- 222) söyler.

Anlatının sürekliliği, yaşadığı dönemin gereği olan dönüşümü kendi dinamikleriyle sağladığı dikkate alınırsa, Türk destan geleneğinden hikâyeciliğe, hikâyecilikten de romana dönüşüm anlaşılır. Sadece hak hikâyesinin romana dönüşümü değil, destan geleneğinin yine destanî üslupla yeniden kaleme alınmasıyla yaratılan tarihî romanları da gözden uzak tutmamalıyız.

Başlangıçta tercüme yoluyla Batı'dan alınan roman türü, zaman içinde millî ve yerli unsurlardan beslenmek suretiyle yeniden şekillendi ve Türk roman tarzını oluşturdu. Bunlardan biri halk hikâyelerinin adapte veya modernize edilmesinin ötesinde yeniden roman tarzında yazılmasıdır. Emrah ile Selvihan hikâyesinin yeniden, roman tarzında yazılması ve dildeki değişimi, burada kısaca üzerinde durulan değişim sürecine örnek teşkil eden eserlerden biridir.

Cumhuriyet döneminde ilk modernleştirme çalışmalarına örnek teşkil edebilecek hikâyelerden biri de Emrah ile Selvi (Han) hikâyesidir. M.U (Murat Uraz) tarafından Âşık Mikdat'tan derlenip yayınlanan Emrah ile Selvi, daha sonra farklı yazarlar tarafından yeniden kaleme alınmış, üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Burada halk hikâyesi formatında yazılan

Emrah ile Selvi Hikâyesi dışında Fuat Edip Baksı tarafından roman tarzında yazılan bir metin üzerinden hareket edeceğiz.

Sözlü gelenekte yaşayan anonim ürünlerin, kendilerine özgü anlatım tarzı ve daha da önemlisi türü belirleyici kalıp ifadeleri bulunmaktadır. Anlatıyı dinleyen, anlatıcının ilk cümlelerinden hareketle o anlatının türü hakkında ön bilgiye sahiptir. Bu belirleyici özellik hikâyenin yeniden kaleme alınmasında, adapte edilmesinde zaman zaman göz ardı edilmiştir.

Âşık Mehmet Sarıgül'den Erzurum'da derlenen hikâyenin giriş cümlelerindeki; “Efendim, hikâyelerin giriş anahtarı; var varalım, sür sürelim, destursuz bağa girenin sopadandır ölümü padişahım. Hikâyeler yıllarda geç, dillerde tez geçer hesabıyla, hikâyeme başlıyorum” (Yılmaz 2011:355) ya da; “Olsun deminiz, olmasın gamınız, hayra dönsün serencaminiz, mert yakanız namert elinde giriftar olmasın! Allah devletimize, milletimize zeval vermesi” (Türkmen vd. 2008:374) ifadeleriyle anlatının, hikâye olduğunu açıklıyor. Ozanoğlu'nun kaleme aldığı Emrah ile Selvi Hikâyesi'nin başlangıç cümleleri, masalın başlangıç cümleleridir: “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde...” (Ozanoğlu 1972:5). Fuat Edip Baksı, roman tarzında yazdığı Emrah ile Selvi'de; “Nişabur Şahı, gün doğarken birden bire uyandı, gözlerini oğuşturarak:

-Allah Allah!

Dedi ve alında birikmiş terleri sildi” giriş cümleleriyle geleneksel anlatı tarzından ve dolayısıyla anlatıyı halk hikâyesi türünden uzaklaştırır (Baksı1970:5).

İlk zamanlarda yazılan hikâyelerde, özellikle taş baskılarda; “Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı asâr ve muhaddisân-ı ruzigâr şöyle rivâyet eylerler ki...” (Boratav 2002:27) gibi giriş cümleleri roman tarzında kaleme alınan Baksı'da bulunmamaktadır.

Çalışmaya esas aldığımız metinler, yazıya geçmiş olan hikâyeler olması münasebetiyle icra anındaki uygulamalar bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuya temas etmedik. Ancak anlatıcının fasıla başlaması söz konusu da değildir. Usta anlatıcılardan derlenip yazıya aktarılan birçok hikâyede buna riayet edildiği görülmektedir (Türkmen-Tan-Taşlıova 2008).

Yazıya aktarılan metinlerde, söylenmesi gereken tecnis, koşma, divanî gibi şiirlerin bulunmayışı anlatılardaki şiir dilinin, dolayısıyla dilin estetik kullanım alanının zayıflamasına sebep olmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra daha da önemlisi, hikâye ve hikâyecinin kendine özgü dili, Boratav'ın Âşık Üzeyir ve Müdamî'nin üslubundan hareketle tespit ettiği halk hikâyelerinin dili “Lisan ve ifade, ananevi lisan ve ifadedir”. Anlatıcı âşığın “irticalen söylediği şiirlerde olsun, hikâyenin mensur anlatma kısmında olsun, tamamen değilse bile, kendi dili ve ifadesi hâkimdir. Tamamen diyemeyiz zira ananevi hikâye, hikâyeciye de birtakım kaideler ve mecburiyetler kabul ettirmiştir. Muayyen bir hikâye üslûbu vardır ki, az çok bütün âşıklarda buluruz. Şüphesiz burada dil Kuzeydoğu Anadolu lehçesidir; fakat meselâ hikâyelerin kelime hazinesine bakarsak; çok defa hikâyecinin bilmediği birçok kelimeleri, orada sarf edilmesi icabettiğini ustasından öğrendiği için, yerine göre -bazen hatalı şekillerle- tekrarladığı vâkidir. Uzun zaman sanatta çalışmış hikâyecilerde artık bu dil tabî bir dil hâline geçmiştir. Bu hikâyeci âşıkların konuşmalarında, alelaide vakaları anlatmalarında kullandıkları dilden başka bir dille hikâyelerini naklettiklerini derhâl fark etmek mümkündür. Hikâyelere güzelliğini veren de budur. Diyebiliriz ki edebilişmiş müşterek bir halk dili ve halk hikâyeleri üslubu tesis etmiştir” (Boratav 2002:34).

Boratav, basma ve yazma hikâyelerin; sözlü gelenekten farklı olmadığını söyleyerek sözlü geleneğin birçok unsuru yazılı gelenekten aldığını da örneklerle açıklar. Hem yazılı gelenekten sözlü geleneğe geçen hem de yukarıda, “hikâyecinin bilmediği birçok kelimeleri” kullandığına örnek teşkil eder. Bu örnekler, klişeleşmiş ifadeler, kalıplaşmış cümleler, geleneğin belirleyici unsurları olması itibarıyla da önemlidir. Müdamî'nin anlattığı Demircioğlu Hikâyesi'nden alınan bir güzel tasviri; “

"Afet-i cihan, hükmü Süleyman, bir karış gerdan, Zelhâ-yı sâni, Yusuf-i zaman, alı al-kırmızısı kırmızı, her bir kırmızısı değer yüz bin kırmızı (altın); yanağına bir fiske vursan bal palûzesi gibi, kırk gün kırk gece tim tim titrer” (Boratav 2002:26-27).

Romanlaşan Emrah ile Selvi Hikâyesi'nde tasviri cümleler, genel okuyucunun kolayca anlayabileceği, biraz da erotikizm çağrıştıracak biçimde düzenlenir: “Benli Zeynep bembeyaz teni, iri ve kara gözleri, kıvrırcık kirpikleriyle cilveli bir şark güzeliydi.

Hele güldüğü zaman çukurlaşan yanakları, tatlı bir özellik katıyordu yüzüne- Canlı ve hareketli bir kadındı Benli Zeynep; O nisbette de akıllı...”

Bu tasviri cümleleri Zeynep'in; “Saf bir köylü kızım ben. Anam babam bana, duygularımı çekinmeden bildirmemi öğütlediler. Yakışıklı, alımlı bir erkeksiniz ama...” (Baksı 1970:7-8).

Aynı yazar Selvi'yi Nişabur Şahı'nın sözleriyle tasvir eder: “Söyle güzelim, dedi. Sen hangi bağın gülü, hangi dağın sümbülüsün? Allahın bu kıraç yerinde bir ay gibi doğdun üstümüze. İçime doldun; bana bu yorucu seferin ihsanı oldun!.. Bu âhû, ateş saldı gönlüme, ömrümde böyle bir güzele rastlamadım hiç. O ne göz, o ne kaş! O ne biçimli baş! Yüzü uğur, yanakları çukur. Boyu fidan, adı Selvi Han... Ve ilâve etti: — Sarayımda nice nâzenim var. Hiçbiri benzemiyor bu güle. ;Hele bakışı; gizli gizli can yakışı...” (Baksı 1970:34-35)

Tasvirî anlatım, geleneksel anlatımlarda olduğundan daha fazla, daha teferruatlıdır. Anlatıcının hikâyenin kurmaca dünyasında, yaratıcılığı ile muhayyilesinde oluşturduğu, başka anlatılar vasıtasıyla bildiği veya tahmin ettiği Tebriz, Ozanoğlu yayınında sadece Emrah'ın gittiği şehir olarak yer alır: “Emrah Pire'den çıktı, günlerden bir gün Tebriz'e ulaştı. Tebriz'de yedi divan şâiri vardı...” (Ozanoğlu1972:41).

Baksı'da “Emrah Yollarda” roman bölümünde Emrah'ın Tebriz ve Tebriz'e gidişi şu cümleler ile anlatılır: “Emrah, Tebriz'e yaklaştığı vakit, mevsim bahardı. Yeşil yamaçlı dağların başını süsleyen kardı. Ve yanık bağırmı serinleten, ılgıt ılgıt esen rüzgardı.

Yaylalar renk renk çiçekler, ağaçlar çeşitli kuşlarla dolu. Her yanda bülbüller şakıyordu” (Baksı 1970:42)

Tasvirî cümlelerin farklılığı, anlatımın İstanbul Türkçesi'ne uygunluğu dışında birçok kalıp ifade de değişiklik yapılmıştır.

Sözlü gelenekte olan ve yazılı hikâyelere geçen aldı oğlan, aldı kız veya aldı Emrah, aldı Selvi (Ozanoğlu1972:52, 53 vd.) gibi kalıp ifadeler değişmiş; “Emrah, boynunu bükerek bağlamasının tellerini inlettii şöylece: Bundan sonra gurbet başlıyordu. Bir bağın yamacında bir rüzgâr esiyordu ılgıt ılgıt. Duygulandı Âşık:” (Baksı 1970:32-33) gibi ifadeler kullanılmıştır.

Halk hikâyelerinin dilindeki değişme sebeplerinden biri de anlatıcı tipolojisidir. Halk hikâyelerinde icra anı ve özellikle icracının tutumuna bağlı olarak metnin anlatıcı tipi ve dolayısıyla dili de değişebilir. “Hikâye metninin kurmaca dünyasında var olan ve metinde söylenenleri/ yazılanları okuyucu veya dinleyiciye aktaran anlatıcı, kimi zaman metnin yaratıcısıymış gibi, kimi zaman dışarıdan bir gözlemci rolünde, bazen da her şeye hâkim, ruh çözümlemeleri yapabilen, geçmiş ve geleceği bilen varlıktır. Bir metinde sadece bir anlatıcı tipi olabileceği gibi, bazı metinlerde birden fazla anlatıcı tipi olabilir” (Yücel Çetin 2016:55). Metnin kurmaca dünyasında bulunan anlatıcı dışında, hikâyelerin icra anında dış anlatıcı –âşık, meddah gibi icracılar bulunur (Yücel Çetin 2016:34-120). Anlatıcının anlatımına bağlı olarak üslup değişikliği söz konusudur.

Baksı'nın Emrah ile Selvi Hikâyesi'nde tek tip anlatıcı, müşahit/gözlemci anlatıcı vardır. Dolayısıyla anlatımlar 3. Tekil şahıs ağzından verilir. Geleneksel hikâyede bulunan ve gerektiğinde dinleyiciyle bağ kurulmasını sağlayan, zamanın gereği bazı ahlaki çıkarımlarda bulunan icracının metne katkıları söz konusu değildir.

“Evet! Sevgili dinleyiciler, aziz kardeşlerim!

Olsun deminiz, olmasın gamınız, hayra dönsün serencamınız. Mert yakanız, namert elinde giriftar olmasın! Allah, Türkiye Cumhuriyeti devletimize bir mani, keder, bir zeval vermesin! Ordumuzu, yurdumuzu, daima korusun! Memleketimizi birlikten, dirlikten, beraberlikten ayırmasın!” (Çetin Yücel 2016:108) veya “[O zaman bir âdet vardı. Bir eve misafir geldiği zaman,

ilk önce şerbet ikram edilirdi. Özellikle, devlet büyüklerine, padişah tarafından gönderilen adamlara şerbet verilirdi. Eğer, gelen adamlar şerbeti içerlerse, o evdekilere herhangi bir kötülük, herhangi bir zulüm edilmeyeceğine işaretli. Yoook, şerbeti içmezlerse, anları ki bizim sülemizi kesecekler.] (Türkmen 2008:106) gibi ifadeler metinden çıkartılmıştır.

Baksı'da okuyucuyu bilgilendirmek, Şah'ın her akşam âlem yapmasının felsefi bir yönü olduğunu Herakleitos'a maledilen "Aynı nehirde *iki kez yıkanılmaz*" sözünü örnek göstererek vurgular; " Sık sık şunu tekrarlıyordu Şah: (Büyük bir adamın söylediği gibi, akarsuda iki defa yıkanmanın imkânı yoktur. Hayat da öyledir. Bu mesut günler geri dönmiyeceğine göre kıymetini bilelim onların..." (Baksı 1970:12). Baksı bu yönüyle anlatıyı besleyen halk bilgisinden ayrılır, metne entelektüel bir görünüm kazandırmaya çalışır.

Geleneksel tarzda anlatılan veya yazıya aktarılan hikâyelerde, anlatıcının hikâye kahramanı âşığa aitliğini bildiği şiirler metne yerleştirilirken, Baksı metninde, yazarın farklı farklı âşıkların/şairlerin şiirlerinden seçmeler yaparak metne yerleştirildiği görülmektedir.

Ömer Hayyam rubailerinden (Baksı 1970:12), anonim mani örnekleri (Baksı 1970:16, 21) ile Karacaoğlan (Baksı 1970:23), Erzurumlu Emrah (Baksı 1970:25), Bayburtlu Zihnî (Baksı 1970:36), Gevheri (Baksı 1970:69) ve Meslekî'nin (Baksı 1970:74) şiirlerinden örnekler alınmış, özellikle Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah'ın ayırt edilememesi sonucunda hikâyelere daha çok Erzurumlu Emrah'ın şiirleri serpiştirilmiş, âdeta bir şiir seçkisi oluşturulmuştur. Sadece;

Bir sabah uğradım göl kenarına
Sunam beni gördü yüzmeye durdu
Çalındı çırpında çıktı bir yana
Ala gözlerini süzmeye durdu"(Baksı 1970:48-49)

dörtlüğüyle başlayan şiir, hikâyenin, hayatı çevresinde teşekkül ettiği Ercişli Emrah adına kayıtlıdır.

Burada verilen örnekler hikâyeden romana geçişte, metnin dili ve anlatım tarzıyla ilgili bir fikir verecek kadar açıktır.

Baksı, metni kurarken hareket ettiği hikâye türünün yeniden işlenmesinde muhtemelen okuyucu hedef kitlesini belirlemiş olmalıdır. Zira, romanın kaleme alındığı/ yayımlandığı dönemlerde geleneksel hayat tarzını yaşayan kitle, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sürdürülen eğitim politikalarının sonucu olarak kapaktaki adı ve resmi de gördüğü zaman romanı okumaya talip olacaktır.

Roman dilinin kullanımı, daha çok şehir/kent romantizmi olarak da sayılabilecek tabiat tasvirleri ile doludur.

Eğlence tasvirleri Lâle devrini hatırlatan ifadelerdir; Güneş ufuk çizgisine indiği vakit, içkili eğlenceler başlıyordu artık. Mehtaplı geceleri süsliyen bu eğlencelerin... " (Baksı 1970:12)

Hikâyenin bitiminde olan duvak kapamada Erzurumlu Emrah'ın bir dörtlüğü ve sonunda kendi mısramı ilave ederek hikâyeyi bitirir ve bu anlatımın tür olarak bir hikâye olduğu son mısra ile belirtilir:

"Yârimin boyuna muvafık ismi
Hüsnüne düşmüştür mutabık ismi
Ne zaman okunsa bir âşık ismi
Derler ki bir Emrah var idi gitti"
Ve hikâyemiz de böylece bitti (Baksı 1970:93)

Başlangıçta sözlü ortamda anlatılan/dinlenen, matbaanın ülkemize gelişi ile yazılı kültür ortamında metinden okunan ya da okunmak suretiyle dinlenen halk hikâyeleri; anlatıcı, dinleyici, okuyucu ekseninde yeniden oluşturulmuş, yeni bir metin hâline gelmiştir. Musannif ya da yazar;

kültürel çevre, okuyucu kitlesi, zaman, mekân vb. birçok unsurun etkisiyle özellikle dil, üslup, ifadeye müdahale eder. Dolayısıyla bu düzenlemelerle yeni bir kitleye, dinleyici kitlesinden ayrılarak okuyucu kitlesine hitap edilmiş olur. Sözlü ortam yaratıcılığın, yerini yazılı kültürün hitap ettiği topluluğa bırakması ile metinler yeniden kurgulanarak okuyucuya sunulmuş olur. Geleneksel metin, ana yapı itibarıyla değişmemekle birlikte, metin yazarının şahsî tasarrufu ile değişen anlatım tarzı, hikâye ediş biçimi ve üslûbu belirleyen unsurların hâkim olduğu bir metin kurulur, dolayısıyla hikâye sabitlemiş olur.

Kaynakça

- AKTAŞ, Ümit, (2012). Edebiyat, İdeoloji ve Poetika, İstanbul
- AKYÜZ, Kenan (2010), Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İstanbul.
- ASSMANN, Jan (2003), Kültürel Bellek (Çev. A. Tekin), İstanbul.
- AŞKUN, Vehbi Cem (1942), Emrah- Emrah ile Selvican-,Sivas.
- BAKSI, Fuat Edip (1970), Emrah İle Selvi, İstanbul.
- BALİ, Muhan (1973), Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi: Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (2002), Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, İstanbul.
- ÇETİN, İsmet (1990), “Ziya Gökalp’e Göre Tehzip, Klasik, Halk Klasiği ve Nasreddin Hoca”, Milli Folklor, 7 (Eylül) 9-13.
- ÇETİN, İsmet (2007), “ Özel Meclislerde Okunan Kitaplar: Halk Kitapları”, Kültürümüz ve Kitap Sempozyumu Tebliğleri, 4-6 Mayıs Sivas.
- DEGH, Linda (2003). ”Halk Anlatısı” (Çev. Z. Karagülle), Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, (Haz. Öcal Oğuz) Ankara, 91-127.
- DUYMAZ, Recep (2008), Türk Edebiyatı Tarihinde Milli Edebiyat Dönemi (1911-1923). İstanbul.
- ELÇİN, Şükrü (1997), Halk Romanları ile İlgili Bir Tamim ve İki Mektup, Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ankara, 61-68.
- GEİSLER, M. E. (2005).Introduction: What Are The National Symbols-And What Do They Do To Us? National Symbols, Fractured Identities. Hanover And London.
- GÜLOĞLU, Faruk Rıza (1937), Halk kitaplarına dair, İstanbul.
- Orhan TÜRKDOĞAN (1987), Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri, Ankara.
- OZANAOĞLU (1972), Emrah ile Selvi Hikâyesi, İstanbul.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1985), Türkçede Roman, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (1987), Ercişli Emrah, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2002), Ercişli Emrah Bibliyografyası, Ankara.
- SARAÇOĞLU, Ali (1999), Ercişli Emrah, Ankara.
- SARINAY, Yusuf (1999), Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları, İstanbul.
- TÜRKMEN, Fikret (1998), Hikâye, TDV İslam Ansiklopedisi, 17, İstanbul, 479-485.
- TÜRKMEN, Fikret-TAŞLIOVA, Mete-TAN, Nail (2008), Âşık Şeref Taşlıova’dan Derlenen Halk Hikâyeleri, Ankara.
- U(raz), M(urat) (1937), Emrah ile Selvi (Anlatan: Âşık Mikdat), İstanbul.
- YILMAZ, Timur(Der.) (2011), Âşıklardan Halk Hikâyeleri, Ankara.
- YÜCEL ÇETİN, Ayşe (2016), Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi, İstanbul.
- Ziya Gökalp (1976), Türkçülüğün Esasları, (Haz. M. Kaplan), İstanbul.

HALK EDEBİYATININ TERİM SORUNLARI

Naciye YILDIZ¹

Özet

Bir dilin gelişmişliğinin göstergesi olan terimler, bir bilim dalının öğretiminde temel taşı görevi görürler. Günlük dildeki kelimelerden, özel kapsam ve kullanım alanları bakımından ayrılan terimler, bir bilim dalı içinde yer alan kişilerin birbirleriyle tereddütsüz bir şekilde anlaşabilmelerini ve bilgi birikimini doğru tasnif etmeyi sağlar. Bu sebeple, bir bilim dalı içinde kullanılan terimlerin hiçbir tereddüde yer vermeyecek şekilde açık ve doğru tanımlanmış olmaları, bilgi birikiminin aktarılmasını kolaylaştırdığı gibi, eğitim ve öğretimde de birliği sağlar. Terimlerin bilim dalları için bu denli önemli olmasına rağmen, hemen her bilim dalında olduğu gibi edebiyat alanında da terimlerde ve tanımlarında çelişkiler bulunabilmektedir. Konu halk edebiyatı açısından irdelendiğinde de birçok karışıklığın yaşandığı açık bir şekilde görülmektedir. Halk edebiyatının tamamının terim sorunları bir bildiri kapsamı içinde değerlendirilemeyecek kadar geniş olduğundan bu bildiriye, halk edebiyatının bir kolu olarak âşık edebiyatında karşılaşılan terim sorunları irdelenecek, günümüzün vazgeçilmez gibi görünen internet kaynakları da dikkate alınarak, âşık edebiyatının öğretiminde karşılaşılan sorunlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âşık edebiyatı, terim, sorun, karışıklık, kaynaklar.

Giriş

Büyük Türkçe Sözlük'te, "Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah" olarak tanımlanan terimlerin, doğru ve yerinde kullanımı bir konunun iyi bir şekilde açıklanabilmesinin, öğretilmesinin ve tahlil edilebilmesinin ilk adımıdır. Bu sebeple terimlerin anlamlarının karışıklığa sebep olmayacak şekilde açık olması, bir terimin birden fazla anlamda kullanılmaması gerekir.

Türk edebiyatının terimleri incelendiğinde, bütün olarak sorunsuz bir terim birikimi olduğu söylenemez. Edebiyatın bir alt başlığı olarak Türk halk edebiyatında kullanılan terimler değerlendirildiğinde de, birbirinden farklı kaynaklarda aynı terimin karşılıklarının farklı olarak algılanıp kullanıldığı veya bir terimin birden fazla kavramı karşıladığı, eş anlamlı gibi görülen bazı terimlerin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bunlara günümüzün internet kaynakları da katıldığında, halk edebiyatı terimlerinin kullanımlarıyla ilgili problemler daha da çoğalmaktadır.

Metot: Bu çalışmada, basılı halk edebiyatı sözlüklerinde, halk edebiyatı kitaplarında ve internet kaynaklarında yer alan halk edebiyatının problemleri ve tanımları tespit edilerek söz konusu kaynaklardaki çelişkiler dile getirilecek ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Kapsam: Terimler konusu oldukça geniş ve karşılaşılan problemler de oldukça fazla olduğundan konu, âşık edebiyatının terimleri ile sınırlandırılmıştır.

Âşık Edebiyatında Sorunlu Terimler

Halk edebiyatının şiirle ilgili terimlerini değerlendirdiğimizde, bazı karışıklıkların ve yanlışların olduğu dikkati çekmektedir. Bunlar, çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeplerden bir tanesi, bir Arapça veya Farsça kelimenin Türkçeleştirilmesinden sonra, birbirine yakın anlamlarının hepsinin birden kullanılmaya başlanması, Türkçe terimler üretilirken bu yakın anlamlı kelimelerden oluşan terimlerin nüanslarına dikkat edilmemesidir. Mesela, eski dildeki "tekellüm" ve "müsaare" kelimesinin karşılığı olarak, âşık edebiyatında *atışma*, *deyişme*, *karşılaşma* terimlerinin kullanılması günümüzde bir terim problemi olarak önümüzde durmaktadır. Bu terimlerin hepsi âşıkların aralarında yaptıkları sözlü yarışmalar için kullanılmaktadır. Çeşitli kaynaklara bakıldığında, genellikle aralarında fark yokmuş gibi kabul edildiği, çok az kaynakta biraz ayrıntıya girilerek aslında bu terimlerin farklılıklarının işlendiği görülmektedir.

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl. Öğretim Üyesi.

Atışma

“Yörelere göre çeşitli adlar altında toplanan sistemli deyişler en az iki âşığın dinleyiciler huzurunda veya herhangi bir yerde karşı karşıya gelerek birbirlerini sazda ve sözde belli prensipler içinde denemeleri esasıdır” (Artun 2014:66) şeklinde tanımlanan terimin eşfonksiyonluları olarak *karşılama*, *deyişme*, *karşıberi*, *müşaare* terimleri de verilmektedir. Bu tanımdan *atışmanın* âşıkların karşılıklı olarak şiir söylemelerinin genel adı olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Atışmaları, izleyenleri eğlendirme maksadının ağırlıkta olduğu âşık karşılaşmasına verilen ad (2007:114) olarak tanımlayan Doğan Kaya atışmalarda eğlendirmenin amaç olduğu üzerinde durur ve bu sebeple de âşıkların birbirini yenmesi, mat etmesi gibi sonuçların söz konusu olmadığını belirtir. Ayrıca, âşıkların irticalen söylediği manzum sözlerle rakibinden üstün gözükmeye çalıştığını; dar ayak kullanılmadığını; çarpıcı ve mizahi sözlerle, alaycı ifadelerle ve tuhaf benzetmelerle seyirci karşısında rakibin küçük düşürülmek istendiğini belirtir ve *atışmanın* bir karşılaşma çeşidi olduğunu söyler.

Âşığın tanınmasının ünlü bir âşıkla atışıp onu yenmesine (bağlama) bağlı (1975:7432) olduğu görüşünden hareketle, Muhan Bali'nin atışmaları yarışma tarzında gördüğü anlaşılmaktadır.

Atışma, Halk edebiyatında saz şairleri arasında karşılıklı yapılan bir şiir yarışması, tabiri caiz ise bir şiir düellosudur. Bazı yörelerde atışma yerine karşı beri, deyişme, karşılama da denilebilmektedir. Âşıklar geleneğinde atışma, ustalığın sınanması ve yeteneklerin sergilenmesi anlamına gelir. Atışma belirli bir ayağa uygun olarak yapılmaktadır. Bir atışmada, karşı tarafın başlattığı ayak ya da toplulukta bulunanlardan birisi tarafından atılan bir ayak temel alınır. Yarışma karşılıklı olarak söylenen dörtlüklerle devam ettirilerek gönül alma dörtlükleriyle bitirilir. Aynı ayağı ikici kez kullanmamak, karşılık vermek için uzun bir süre beklememek, ilk atılan ayağı temel almak, ikinci yarışmacının seçtiği yöntemi kullanmak, birbiriyle uyumlu dörtlükler kurmak, karşı tarafın özel ilgi ve deneyim gerektiren sorularına cevap verirken aynı düzeyde bir başka soru yöneltmek atışmanın temel kurallarıdır.

Bu bilgiler değerlendirildiğinde de *atışmanın* tamamen bir söz düellosu olduğu, belli kurallarının bulunduğu ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca bütün atışma boyunca tek bir ayağın kullanıldığı gibi bir bilgi yanılmasına da yol açmaktadır.

Aynı konuda bir internet kaynağına bakıldığında:

Âşık meclisi, sazlara düzen verdikten sonra bir divan okunarak açılır. Daha sonra âşıklar konukları selamlamak için, kurdukları dörtlüklerle konuklara hoş geldiniz diyerek atışmanın giriş bölümünü tamamlamış olurlar. Atışmanın giriş bölümü tamamlandıktan sonra yerine ve ortamına göre türlü şekil ve yollarla ortaya atılacak olan ayak beklenir. Taraflardan birisinin ortaya attığı ayakla atışma başlamış olur. Atışmanın temelini ilk atılan ayak oluşturur. Atılan ayak hangi konu ile ilgiliyse atışma sonuna kadar o konu üzerinde yapılır. Atışma yöntemini seçme hakkı ikinci yarışmacıya aittir. Söze başlama ve soru sorma sırası kendine gelen ikinci âşık atışmanın yöntemini seçerek; tekellüm, bağlama, dar ayak, sataşma adı verilen dallardan bir tanesini kullanır. Karşılıklı birbirlerine cevap niteliğinde kurulan dörtlüklerle atışma devam ettirilir. Atışmanın sonunda da âşıklar birbirlerinin gönlünü almak için karşılıklı atışmalar da bulunurlar. Birbirlerini överek hoşgörü örneği göstererek atışmayı bitirirler. Atışma, taraflardan biri açık olarak yenilgiyi kabul etmezse orada bulunan ve bu işten anlayan yaşlılarca değerlendirilmeye tabi tutulurlar. Yenilen tarafın, sazını kazanana vermesi geleneksel ise de, genellikle buna pek uyulmaz. Atışmanın en ilginç olan yöntemi sataşmalardır. Dudakların birbirine değmeden yapılan atışmaya lebdeğmez veya dudakdeğmez atışma denir. Âşıklar dudaklarının arasına, dik pozisyonda bir iğne yerleştirerek, içinde dudakların birbirine değmesiyle çıkarılan sesleri (b, f, p, m, v, vb. harflerinin olduğu sözcükler)kullanmadan hem saz çalar hem de atışmalar <https://www.bilgiustam.com/atisma-nedir/>

Bilgiye bu kaynaktan ulaşan kişi, *atışmayı* mutlaka sonunda bir yenen ve yenilen/yenilenlerin olduğu bir söz düellosu olarak algılayacaktır.

Bir başka kaynakta ise: Atışma, halk edebiyatında âşıkların karşılıklı şiir söylemesidir. Değişme de denir. En az iki âşık kendi kendilerine ya da bilirkişiler ve dinleyiciler karşısında belli kurallar çerçevesinde şiir yarışı yaparlar. <https://www.turkcebilgi.com>. edebiyat). Bu bilgiler de *atışmayı* bir bilgi yarışı olarak tanımlamaktadır.

Peki bu bilgilerin hangisi geçerlidir?

Konuya *atışma* ile eşanlamli gibi görünen *değişme* terimi üzerinden de bakalım:

Değişme

Doğan Kaya, bu terimin iki tanımını yazmaktadır:

1. Azerbaycan'da karşılıklı türkü söylemeye verilen ad. Müşaire de denir. 2. Bir karşılaşma çeşidi olup iki veya daha fazla âşığın herhangi bir konuda manzum olarak söyleşmesi, sohbet etmesidir. Değişmede galip gelme ve rakibe laf atma, takılma yoktur. Değişmede verilen bir ayakla yahut âşıklardan birinin açacağı ayakla, duyguların, kanaatlerin, inançların, durumun, kabullerin, tavırların hülâsa pek çok hasletlerin ortaya konulması söz konusudur. Âşık fasıllarında sözünü ettiğimiz merhabalaşma, hatırlatma, serbest konulu tekellim ve öğütleme gibi pratikler hep değişme içinde mütalaa edilir (Kaya 2007:236).

Kaya'nın birinci tanımı, konumuzla ilgili değildir. İkinci tanımı Kaya'nın *atışma* ile ilgili görüşleriyle birlikte değerlendirdiğimizde, *atışmalarda* da *değişmelerde* de birbirini yenme gibi bir amacın olmadığı, *atışmanın* dinleyiciyi eğlendirme, *değişmenin* de iki âşığın sohbeti üzerine sistemleştiği anlaşılmaktadır.

Değişmeleri mahalli bir terim olarak *çıkışma* eşanlamlısıyla veren bir başka kaynakta "Âşıkların saz eşliğinde karşılıklı olarak bir konuda şiirle sohbet etmesi. Âşıkların yarışma amacı gütmeyen karşılıklı olarak şiirle sohbet etmesi. Geleneğe göre değişmede önce dışarıdan gelen misafir âşık veya en genç olan âşık bir dörtlük okuyarak ayak açar...Sonra usta veya yaşlı olan âşıklara "önden gitme" sırası verilir" (Artun 2014:143) denilmektedir ki bu açıklamadan da *değişmenin* yarışma amacı gütmeyeceği anlaşılır.

Bir internet kaynağında "Halk edebiyatında âşıkların karşılıklı şiir söylemesidir" (<https://www.turkcebilgi.com>. edebiyat) şeklinde yer alan bilgiden *değişmenin* ne tür bir işlevinin olduğu anlaşılmamaktadır, dolayısıyla eksik bilgi verilmektedir.

Aşağıdaki internet kaynağı, konuyu daha geniş bir şekilde ele almaktadır:

Halk edebiyatında âşıkların karşılıklı şiir söylemesi. Atışma da denir. En az iki âşık kendi kendilerine ya da bilirkişiler ve dinleyiciler karşısında belli kurallar çerçevesinde şiir yarışı yaparlar. Birbirlerini denerler, ustalıklarıyla öne çıkmaya çalışırlar. Değişme şu sırayla yapılır: Merhabalaşma, giriş bölümüdür. Âşıklar, birbirlerini ve dinleyicileri "Hoşgeldiniz", "Sefa geldiniz", "Merhaba" gibi sözcüklerle rediflerine bağlanan kafiyelerle dörtlükler kurarak selamlar. İkinci bölümde âşıklar kendi ustalarının şiirlerinden örnekler söyler. Tekerleme bölümü denilen üçüncü bölüm asıl değişme bölümüdür. Ev sahibi ya da yaşlı bir kişi düz ya da geniş ayakla değişmeyi açar. Âşıklar konu ve bend sınırlaması olmaksızın verilen oyun üzerinden değişmeye başlar. Âşıklar asıl ustalıklarını ve sanatçılıklarını burada göstermeye çalışır. İlk ayak bitince diğer âşık yeni bir ayak açar. Değişme sürdükçe ayaklar darayak hâlini alır. Değişme karşılıklı soru-yanıt şekline döner. Âşıklar böylece birbirlerinin bilgi ve sanatlarını ölçer. Bir şekilde karşısındakini söz söylemez hâline getiren âşık değişmeyi kazanır. Söz söyleyememe durumuna "lebdeğmez" denir. Değişmenin sonunda da âşıklar birbirlerini rahatlatmak, gönül almak için karşılıklı koşmalar söyler. Birbirlerini överek hoşgörü örneğiyle değişmeyi bitirirler. <http://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/Deysime-Nedir-1399.html>

Bu bilgiler değerlendirildiğinde, internet kaynağında *değişme* ile *atışmanın* aynı anlamda terimler gibi kullanıldığı, üstelik bu ortaklıkla ikisinin de yarışma amacı taşıdığı belirtilmiş olduğu görülmektedir. Böylece, internet kaynağındaki bilgi, diğer kaynaklardaki bilgiyle örtüşmemektedir.

Karşılaşma

-En az iki âşığın irticali olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleridir. Karşılaşma, atışma ve deyişme kavramlarını bünyesinde toplayan genel bir kavramdır (Kaya 2007:412). Bu tanımdan *karşılaşmanın* âşıkların söz yarıştırmalarının genel ismi olduğu anlaşılmaktadır.

Erman Artun, Doğan Kaya tarafından verilen yukarıdaki açıklamayı aynen kullanmıştır (2014: 289).

Bir başka kaynakta “Türkiye âşıklık geleneğinde âşık karşılaşmaları, atışmaları âşıkların birbirlerini sazda ve sözde yenmeye çalışması, yarışmadır. Seyirci önünde yapılır “(Albayrak, 2004: 58) denilerek *atışma* ile *karşılaşma* aynı anlamda kullanılmaktadır.

Bu konuda “Karşılaşma, Atışma ve Deyişme Kavramaları Üzerine Düşünceler ve Feymanî’den Örnekler” başlıklı makalesinde ise Doğan Kaya, atışma, deyişme ve karşılaşmaların aynı şey olmadığını ileri sürmektedir. “Âşıkların soru-cevap usulüyle, dar ayakla yahut çift kafiyeli ayakla birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmaları karşılaşmanın bir başka cephesini gösterir. Âşıklar, böylelikle, bir bakıma rakiplerini imtihan ederler. İşte bu yönüyle karşılaşma daha özel bir durum arz eder ve atışma ile deyişmeden ayrılır” görüşünde olan Kaya’nın tespiti, bu terimin doğru kullanılması açısından önemlidir ancak Kaya’nın iki tanımı arasında da farklılık olduğu dikkati çekmektedir.

Âşık atışma/karşılaşma/deyişmeleri ile ilgili kavram çeşitliliği bununla da bitmemektedir. Umay Günay “Bugün âşıklık geleneğinin canlı olarak yaşadığı Doğu Anadolu, Güney Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinde özellikle Erzurum ve Kars çevresinde yaşayan âşıklar arasında “karşılaşma”, “deyişme”, “atışma” veya “karşıberi” gibi adlar alan sistemli deyişmeler en az iki âşığın dinleyici huzurunda veya herhangi bir yerde karşı karşıya gelerek, birbirlerini sazda ve sözde belli prensipler içinde denemeleri esasına dayanmaktadır “ şeklinde tanımlarken (1993:47) üç terimin aynı anlamda kullanıldığını belirtmekte ve terimin eş anlamlısı olarak yöresel olarak kullanılan *karşıberi* terimini de zikretmektedir. Bu bilgi Erman Artun tarafından da aynen tekrarlanmakta (2011:8) ve başka bir çalışmasında da *karşıberi* terimini *atışma* karşılığı olarak da vermektedir (2014:66). Bu durumda *karşıberinin* yöresel olarak âşık asılları için kullanıldığı anlaşılmaktadır ancak Doğan Kaya tarafından bu terim için, *karşılıklı türküler* maddesine gönderme yapılmakta ve terim “iki veya daha fazla kişinin birbirlerini muhatap alarak söylediği türkülerdir” (2007:419) şeklinde açıklanmaktadır. Açıklamalarına devam eden Kaya, *karşılıklı türkülerin* bir çeşidinin de *atma türkü* ya da *atışma türküleri* olduğunu belirtmektedir. “Doğu Karadeniz Bölgesinde karşımıza çıkan ve yörelere göre *kesme türkü*, *karşı-beri*, *karşılama* ve *koyalama* gibi adlarla da bilinen *atma türküler*, özellikle düğün, yedi, ternek/vartivor (yayla eğlenceleri), bayramlar şenlikler, imeceler veya uzun yayla yolculukları sırasında söylenirler. İki grup veya iki kişi tarafından ortaya konulur” (2007:419) şeklinde devam eden açıklamalardan *karşıberinin* anonim gelenekte de, temelde benzer olmakla birlikte biraz farklı anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, *karşı-berinin* iki ayrı anlamı olduğu anlaşılmaktadır ancak söz konusu kaynakların bir çoğunda sadece bir anlam verilmiştir.

İnternet kaynaklarına bakıldığında; ise, “*Karşı-berilerde karşılıklı olarak ve sıra ile kişiler iki dize söylerler; ikinci dizeler kendi arasında uyaklıdır:*

Beriki: Kuşlardan hangi kuştur

Karşiki: Yavrusuna süt veren?

Beriki: Kuşlardan hangi kuştur

Karşiki: Boynunda var yel bağı? (<https://www.liseedebiyat.com/ders-notlari/31-9-sinif-tuerk-edebiyati10/2013-man-cetler.html>).

Bu bilgilerden *karşıberi* teriminin internet kaynaklarında mani türü anlamında yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yazılı kaynaklar da internet kaynağı da eksik bilgi içermektedir. Bu bilgileri değerlendirdiğimizde, temelde bir yanlışlık olmamakla birlikte, *karşı-beri* teriminin üç ayrı kullanımının kaynakların bir kısmında belirtilmediği, dolayısıyla da bilgi eksikliğine sebep olduğu söylenebilir.

Muamma ve askı

Muamma ve askı asma geleneği basılı kaynaklarda doğru bir şekilde, birincisi âşık karşılaşmalarında bir bölüm, ikincisi de kahvehanelerde oluşturulan bilmece geleneği anlamlarında yer almakla birlikte internet kaynaklarında bu konuda da bilgi karşılığının olduğu görülmektedir.

“Muamma ve askı, âşık fasıllarında yapılan bir tür oyundur. (<https://www.makaleler.com/muamma-nedir>) şeklindeki internet kaynağında, Feyzi Halıcı’dan alıntılanarak muamma asma geleneği hakkında bilgi verilmektedir. Oysa âşık fasıllarındaki muamma ile muamma asma geleneği birbirinden farklıdır.

“Edebiyat terimi olarak muamma “şiiirde remiz, ima veya işaret yoluyla dolaylı şekilde bir isme delâlet eden söz” anlamına gelir. *Muamma*, Arap edebiyatından Fars edebiyatına ve oradan da bize geçmiştir.” (<https://www.makaleler.com/muamma-nedir>).

Bu iki örnek, özellikle internet kaynaklarında bilgi karşılığlığı ve tanım eksikliğinin olduğunu ortaya koymak için yeterlidir.

Leb değmez/Dudak değmez

Âşık edebiyatında bir şiiir tarzı olan leb değmez/dudak değmez, genellikle benzer ve doğru şekilde tanımlanmıştır; “Dudak ünsüzleri olan (b, m, p) ünsüzlerini kullanmadan söylenmiş şiiir (Kaya 2007: 271). Kaya’nın bu tanımında dudak ünsüzü olan seslerde eksiklik olmakla birlikte, tanım bütün olarak doğrudur.

Erman Artun “b, m, p, f, v” gibi dudak ünsüzleri kullanmadan söylenen şiiirlere verilen addır (2014: 334) şeklinde verdiği bilgiyle bu eksikliği tamamlamaktadır. Genellikle bu terim doğru tanımlanmaktadır:

“İçinde "dudak sessiz harfleri" (yani b, f, m, p, v) diye tanımlanan harfler bulunmayan sözcüklerle yazılmış şiiirlerdir. *Dudakdeğmez* adı da verilir. Divan edebiyatında az başvurulan bir yöntemdir. Asıl halk edebiyatımızda kullanılır. Bu türde şiiirler söylemek bir ustalık işareti sayılır.”(<http://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/ara>.)

Ancak bazı internet kaynaklarında, bu kadar sınırlı anlamı olan terim bile yanlış bilgi içermektedir:

Üçüncü bölüm asıl deyişme bölümüdür. Ev sahibi ya da yaşlı bir kişi düz ya da geniş ayakla deyişmeyi açar. Âşıklar konu ve bend sınırlaması olmaksızın verilen oyun üzerinden deyişmeye başlar. Âşıklar asıl ustalıklarını ve sanatçılıklarını burada göstermeye çalışır. İlk ayak bitince diğer âşık yeni bir ayak açar. Deyişme sürdükçe ayaklar darayak hâline alır. Deyişme karşılıklı soru-yanıt şekline döner. Âşıklar böylece birbirlerinin bilgi ve sanatlarını ölçer. Bir şekilde karşısındakini söz söylemez hâline getiren âşık deyişmeyi kazanır. Söz söyleyememe durumuna "lebdeğmez" denir. Deyişmenin sonunda da âşıklar birbirlerini rahatlatmak, gönül almak için karşılıklı koşmalar söyler <https://www.turkcebilgi.com>. edebiyat)

Aynı şekilde başka özel kapsamlı terimlerin de yanlış kullanıldığı görülmektedir. Mesela *döner ayak* bunlardan birisidir.

Döner ayak

Aynı sesi ihtiva eden farklı kelimelerle meydana getirilen ayaktır (Kaya 2007:253). Kaya, bu maddeyi açıklarken *döner ayakların* dar, geniş ve kapanık olarak dizinin başında, ortasında ve sonunda ama en çok ortada bulunabileceğini söyler ve buna gözüm m’egri/sözüm m’egri/izim

m'eğri... sözleriyle kurulmuş bir örnek verir. Burada görüleceği üzere hem kafiye hem de redif bulunmaktadır. Kaya'nın açıklaması da *döner ayak*ların "z" ünsüzüyle yapıldığı yöndedir. Bu durumda döner ayak kafiyeyle ilişkilidir.

Erman Artun *döner ayak* terimini Divan şiiri ile ilişkilendirmekte ve kafiye den sonra gelen redif denilen tekrarlar şeklinde tanımlamaktadır (Artun 2014: 154). *Döner ayak* teriminin halk şiirinde kafiye yerine kullanıldığını söyleyen Artun, örnek vermediği için terimin hangi tür kafiyeler için kullanıldığını yorumlamak mümkün değildir.

Bir internet kaynağında yer alan "Uyaklardan sonra yinelenen özdeş sözcükler ya da ekler." (<http://www.sozce.com/nedir/100891-doner-ayak>) açıklamasından terimin *redif* anlamında olduğu anlaşılmaktadır.

"Döner ayak Osm. Redif. Uyaklardan sonra yinelenen özdeş sözcükler ya da ekler." (<https://kelimeler.gen.tr/doner-ayak-nedir-ne-demek>) bilgisi de kelimenin redif anlamında kullanıldığını işaret etmektedir ki bu bilgi yanlıştır.

Bilgileri topladığımızda *döner ayak* teriminin hem redif hem de kafiye karşılığında kullanıldığı ve bilgi karışıklığına sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Sicilleme

"Bir âşığın mat ettiği âşığı bir şiirle hicvetmesidir" (Kaya 2007: 88) şeklindeki bilgi, yaygın olarak bilinen ve kaynaklarda yer alan bilgidir. Ancak Artun, terimin iki farklı anlamda kullanıldığını belirtmektedir: "A. 7-16 hece ile aynı kafiye ile en az 10 mısradan oluşan bent yahut bentlerle söylenen; nasihat, millilik, mistik ve belli bir inanç konularında söylenmesi gerekenlerin sayılıp döküldüğü şiirlerdir. B. Âşık fasıllarında bağlama-muamma bölümünde rekabet hâlindeki âşıklardan yenen âşık, yenilen âşığı soyu ve kişiliğiyle ilgili ağır sözler söyleyerek taşlar." (Artun 2014:423).

İnternet kaynağında ise "Âşık atışmalarında karşılaşmaya yer vermeyen bölümlerdendir." (<https://www.turkedebiyati.org/asik-fasillari-ve-ozellikleri/>) şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Bu açıklamadan türün ne olduğunu anlamak mümkün değildir.

Diğer internet kaynaklarında *sicilleme* terimi daha çok bir âşığın yendiği âşığı bir şiirle hicvetmesi anlamıyla tanımlanmaktadır. Bu durumda, bilgilerini internet üzerinden alan bir kişi, Artun'un A. Maddesinde tanımladığı türden bir örnekle karşılaştığında bu şiirde hiciv, alay, tenkit aramakta ancak bulamamaktadır. Bu da bilgi karışıklığına sebep olmaktadır.

Zincirleme/zincirli koşma

Bu terim de kanaatimizce oldukça farklı şekilde kullanılmaktadır;

"Âşık tarzı şiirlerde her dörtlüğün ayağındaki kelimenin sonraki dörtlüğün ilk dizesinde kullanılmasıyla oluşturulmuş şiir" (Kaya 2007:805).

"Âşık tarzı şiirlerde her dörtlüğün ayağındaki kafiyeli kelimenin, sonraki dörtlüğün ilk dizesinde kullanılmasıyla oluşturulmuş koşma tipi şiir şeklindedir" (Artun 2014:497).

Her mısraın nihayetindeki kelime sonra gelen mısraın ilk kelimesini teşkil suretiyle vücuda getirilir. Bu şekildeki şiirlerin ismi halk şairlerince *zincirli*, yahut *zincir-benddir*." (Onay 1996:118).

Bu bilgiler ışığında aşağıdaki dörtlükleri değerlendirdiğimizde, tekrarlanan kelimenin ayağı oluşturan kafiyeli kelime olmaması nedeniyle zincirleme olarak adlandırılması doğru mudur? Bu durumda, tanımdaki "kafiye oluşturan kelime" açıklamasının yerine "son mısradaki bir kelimenin tekrarlanması" şeklinde tanımlanması mı gerekmektedir?

Aşkın çıbanını deşip

Ciğerimi yarma yar yar

Zorun mihnetine düşüp
Muhannete varma yar yar

Muhannet cahile eştir
Şavkı, şefkatı yavaştır
Göğsünde yüreği taşır
Taşı **taşa** örme yar yar

Taşına çizdiren göğü
Göremezsin yoktur çoğu
Dünya bir örümcek ağı
Ötesini sorma yar yar.... (<https://www.turkedebiyati.org/kosma.html>)

Bir başka örnekte ise başka bir problemle karşılaşmaktadır:

İster bir mezar kaz istersen **çukur**
Çukur bile örter sayarım **kabir**
Kabir bilecektir mevtayı **vakur**
Vakur olan kulda bulunmaz **kibir**

Kibir deryasında kulaç **atardın**
Atardın yalanı kendin **tutardın**
Tutardın acıyı bana **satardın**
Satardın bilcümle gül etti sabır

<http://www.edebiyatdefteri.com/siir/533319/zincirleme-kosma-zemahser.html>

Bu dörtlüklerde görüldüğü üzere, mısra sonunda kafiyeyi oluşturan kelime, diğer mısranın başında tekrarlanmaktadır. Bu durumda *zincirleme* koşmanın tanımına ya bu bilginin de eklenmesi veya bunların iki farklı terimle ifade edilmesi gerekmektedir. Aslında edebiyat sözlüklerinde bir de *zincirbent* terimi yer almakta, ancak bu terim ile *zincirleme* aynı tanımı içermektedir. Kanaatimizce mısra sonundaki kelimenin diğer mısranın başında tekrarlanması şeklinde oluşanlara *zincirleme*, dörtlüğün son mısrasında bulunan kelimenin diğer dörtlüğün başında tekrarlanmasıyla oluşanları da *zincirbent* olarak adlandırmak, onları da kafiye oluşturan kelimenin veya son mısradaki bir kelimenin tekrarlandığı zincirbentler olarak gruplandırarak tanımlamak daha doğru olabilir.

O ki yaratıldık turab-ı Tûr'dan
Perverdigâr Hak Subhan'ı biliriz
Turabın aslını yarattın nurdan
*Nurdan evvel bir **mekânı biliriz***

Mekanda var iken nice bin şehir
Anı ziyet kıldı murg-u meher
Günde yetmiş kere eyledi teher

Ekl ettiği rızık u nâmı biliriz (Güzel-Torun 2003:159)

Bu örnekte görüldüğü üzere zincirleme, bentler yani dörtlükler arasındadır. Şu hâlde bu tür örneklerin *zincirbent* olarak adlandırılması uygun olacaktır.

Satranç

Aruz ölçüsü ve divan edebiyatı nazım şekilleriyle söylenen/yazılan bir halk edebiyatı nazım şekli olan *satranç*:

“Divan şiirinden etkilenmiş âşıkların aruzun muhtelif kalıplarıyla ama öncelikle (4) *müfteilün* kalıbıyla gazel, murabba, musammat, müseddes şekillerinde söyledikleri şiirlerdir” (Artun 2014: 414).

“Satrançlar ekseriya on altı musammat beyitli, yahut her bentten bir beyit vücuda gelmiş şekildir. Bir musammat parçasının hecesi sekizdir. Aruzun *müfteilün müfteilün* cüz’üne tevâfuk eder gibi görünür” (Onay 1996: 157).

İnternet kaynağında: “Aruzun dört müfte’ilün kalıbıyla musammat gazel şeklinde yazılan şiirlerdir. Dizelerine kafiyeli parçalar alt alta dizilirse iki müfte’ilün ölçüsünde dörtlüklerden oluşan bir biçim ortaya çıkar (http://www.isa-sari.com/ders-notlari/THEG_1.pdf)

“Aruz ve hece ile yazılabilen, taktileri yahut durakları satranç tahtası düzeninde olan şiirlere verilen ad” şeklinde *satranç*ı tanımlayan Kaya, satrançların aruzun *müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün* kalıbı dışında, *mefûlü mefâilü mefâilü feûlün* ve *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıplarıyla da söylenebileceğini belirtmektedir (Kaya 2014: 626) ancak verdiği örneklerde sadece birinci taktiller tekrarlanmakta, mısranın diğer taktillerinde kelimeler değişmektedir;

Ol mâh ki nâ-bendelere eyleye ihsan

Nâ bendelere şah gerek lutf-ı firâvân

Eyleye gerek lutf bize yâr nümâyân

İhsân firâvân nümâyân ide hûbân (Kaya 2007: 629)

Bu örnekle aşağıdaki örnek birbirinden farklıdır:

Yok iken akdem eşyâ vü âlem âlemler âdem var etdi Sübhân

Eşyâ vü âlem âlemler âdem var etdi Sübhân Kâf ile Nûndan

Âlemler âdem var etdi Sübhân Kâf ile Nûndan zâtım sıfâtım

Var etdi Sübhân Kâf ile Nûndan zâtım sıfâtım oldu muayyen (Kaya 2007: 631)

Bu durumda, *satranç*ın tanımında bir eksiklik söz konusudur. Yaygın olan bilgi, *satranç*ların aruzun *müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün* kalıbıyla söylendiğidir. Oysa diğer kalıpların da kullanıldığı fakat bu durumda şiirin mısra düzeninin de değiştiği görülmektedir. Bu değişim, diğer kalıpların *müfteilün (4) kalıbı gibi aynen tekrarlanan* bir kalıp olmasından kaynaklanmaktadır.

Tekke edebiyatı terimleri açısından da bir karışıklık söz konusudur.

Dolapname

“Allah’a olan aşkı, teslimiyeti, ondan gelene rıza göstermeyi konu edinen ve dolabın ağzı ile terennüm edilen şiir türü” (Kaya 2007:250) şeklinde yapılan tanım, hiçbir tereddüde yer vermeden bu tekke şiiri türünü açıklamaktadır. Artun’un “Dolap tasavvufta, Allah aşkını, Allah’a teslimiyeti simgeler. Dolapnameler Allah aşkını anlatan sorulu cevaplı manzum eserlerdir” (2014: 152); Güzel ile Torun’un “Dolab, ıstılâhî manada Allah aşkı, Allah’a teslimiyet, Hak’dan aldığını halka vermek gibi anlamlara gelir. Dinî-tasavvufî edebiyatta Allah aşkını terennüm eden, sorulu-cevaplı yazılan manzum eserler dolapname adını alır” (2003:336) şeklinde verdiği bilgiler de

eksiklik içermeyen, tereddüde yol açmayan tanımlardır ancak internet kaynağında yer alan “Allah aşkının dile getirildiği sorulu-cevaplı şiirlere denir” (<http://www.acikogretimedebiyat.com/index.php/tr/>) şeklindeki açıklama bir yanlışlık bulunmamakla birlikte, asıl türün ismini belirleyen “dolap” kelimesiyle ilişkilendirmemek tarzında bir bilgi eksikliğinin olduğu görülmektedir.

Sonuç

Günümüze kadar yazılmış olan halk edebiyatı kavramları sözlüklerine ve günümüz için özellikle öğrenciler açısından yegâne kaynak gibi kullanılan internet ortamındaki bilgilere bakıldığında şu problemlerle karşılaşmaktadır;

1. Arapça ve Farsça terimlerin Türkçe ile ifade edilmesinden kaynaklanan karışıklıklar.
3. Birbirine yakın anlamlar çağrıştıran kelimelerden oluşan terimlerin birbirinin yerine yanlış olarak kullanılması.
4. Değişen bilgiler nedeniyle eskiye bağlı yanlışlar.
5. Aynı terimin açıklamasının birbirinden farklı şekillerde ve yanlış olarak verilmesi.
6. Örneklerle bilgilerin çelişmesi.

Bu tür problemler alanın daha iyi anlaşılmasında olumsuz etki yaratmakta ve öğrenimi/öğretimi güçleştirmektedir. Özellikle bilgi ediniminde internet ortamının kullanılmasıyla birçok yanlış bilgi doğru bilginin yerini almaktadır.

Kaynakça

Artun, Erman (2011). *Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri*. Adana: Karahan Kitabevi.

Artun, Erman (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*. Adana: Karahan Kitabevi.

Bali, Muhan (1975). “Âşık Karşılaşmaları-Atışmalar”. *Türk Folkloru Araştırmaları*, Cilt 16.

Elçin, Şükrü (1993). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Günay, Umay (1993). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Güzel, Abdurrahman-Ali Torun (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Kaya, Doğan (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Onay, Ahmet Talât (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

İnternet kaynakları

<https://www.liseedebiyat.com/ders-notlari/31-9-sinif-tuerk-edebiyati10/2013-man-cetler.html> 17.09.2017

<https://www.bilgiustam.com/atisma-nedir/> 17.09.2017

<https://www.turkcebilgi.com>. edebiyat

<http://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/Deyisme-Nedir-1399.html>

<http://www.sozce.com/nedir/100891-doner-ayak>

<https://www.makaleler.com/muamma-nedir>

<https://www.turkedebiyati.org/asik-fasillari-ve-ozellikleri/>

<http://www.acikogretimedebiyat.com/index.php/tr/>

<https://www.turkcebilgi.com/efsane>

<http://www.edebiyatdefteri.com/siir/533319/zincirleme-kosma-zemahser.html>

http://www.isa-sari.com/ders-notlari/THEG_1.pdf

<http://edebiyatadair.yetkinforum.com/t10-edebiyatta-atisma>

<https://www.makaleler.com/muamma-nedir>

TERİM VE KAVRAM SİSTEMİNİN KAYNAKLARI ÜZERİNE

Hüseyin DALLI*

Özet:

Dil bilimi araştırmaları genellikle dil malzemesinin derlenmesi ve bu esnada yeni dillerin keşfedilmesiyle başlar. Bu ilk aşamada dilciler yeni kavramların farkına varırlar ama dil analizleri yapmak için elde edilen verilerle, yeterli seviyelere ulaşamaz. Çalışmalarını bu yönde sürdüren dilciler, ikinci aşamada anlamaya çalıştıkları bazı kavramların Hint Avrupa dillerinde yıllar öncesinde geliştirilmiş olduğunu, bu alandaki görüşlerin öğretti hâline geldiğini görürler ve bir gerçekle yüz yüze gelirler: Dil bilimi alanında istidatlı bilim adamları vardır ve onların görüş ufku derindir. Örneğin Polonyalı dil bilimci İ.A.Baodouin de Courtenay Fransızca bilir, Lehçe onun ana dilidir, Almanca yazar Almancası kusursuzdur, Rusçası da öyledir. Dile geniş bir görüş ufkundan bakar. Ancak yaşadığı dönemde Ferdinand de Sussure'den başkası onun görüşlerini yeterince anlayamamıştır. Gerçi maddi malzeme toplama alanında dil araştırmacılarının o dönemlerde teorik deneyimleri olmuştur, ama bu durum, dil bilimi alanında işbirliği kurulacak seviyelerde değildir. Rusya içinden örnek vermek gerekirse, kendi ülkelerinde çalıştığı hâlde, ne Baskakov, ne Sevortyan, ne Kononov, Baodouin de Courtenay'den hiç söz etmezler. Oysa Courtenay, Rusyadaki dil araştırmalarını değerlendirebilecek bilgi donanımına sahiptir.

Bizim gramerlerimizde kavramların oluşturulması aşamasında, diğer bazı ülkelerde olduğu gibi Batıdaki gelişmeler örnek alınmıştır. Ancak Batı dillerinde kavramların Hint Avrupa dil malzemesiyle sınırlı tutulması, teorik araştırmalara olumsuz yönde yansımıştır. Zira gramerler dil biliminin ürünleridir bu nedenle dil bilimi, sadece Batı dillerinin gramerlerini değil, bütün dünya dillerinin gramerlerini kapsar. Dil kavramları anlayışı bu görüş esasında şekillenir. Bu anlayışa göre kavramlar, dünya gerçekliğinin, bağıntılarının dil içindeki soyut yansımalarının sonucudur. Bir başka deyişle kavramlar, dil dışı dünya unsurlarının bağıntıları üzerinde kuruludur. Özünde dil ve gramer terimlerinin evrensel niteliği de buradan kaynaklanır. Bu husus kaçınılmaz olarak dil ve gramer terimlerine de yansımıştır. Bu yüzden Batı dillerinde gramer analizleri dışında teorik alanda kullanılan terimler hep ortak kökenlerden gelir.

Anahtar kelimeler: Fonem, monem, leksem, morfem, leksikoloji.

Terimler ve kavramlar sisteminin kaynakları

Teorik gramerlerde terim/ kavram alanına yönelik çalışmalara yıllardan beri, daha ilk gramerlerin yazıldığı zamanlardan şimdilere aralıksız devam edilmiştir. Bu alandaki arayışlara Çağdaş Türkiye Türkçesi gramerlerinde de yer verilmiş, ayrıca gramer ve dil bilimi sözlükleri hazırlama eğilimi giderek önem kazanmıştır. Bu makalenin hazırlanışında aşağıdaki eserler kaynak olarak seçilmiştir:

Korkmaz Z., (1992), Korkmaz Z., (2009), Vardar B., (2002) Karaağaç G., (2013) Buran A., (2015), Гузев В. / Дениз-Йылмаз О.,(2004)

Terimler, dil bilimi ve gramer alanlarında dilin kavramlar sistemi esasında kuruludur ve ilgili bilim dalının sınırlarını, hedeflerini, seviyesini karşılayan, teorik arayışlarda kerteriz rolü üstlenmiş birimler topluluğudur. Bilim adamları tarafından önerilmiş dil bilimi ve gramer terimleri, söylemde gösterge niteliğinde geliştirilmiş oluşumlardır. Her bir terimin dil içinde karşılığı, soyut tasarımlar hâlinde gelişmiş anlamları bulunmaktadır. Esasen terimler, nesnel gerçekliğin bağıntıları ile ilgilidir ve her biri kaynağında bu bağıntıların yerleşik soyut yansımaları üzerinde çalışır. Dil bilimcinin “kavram” adı altında ele aldığı anlamların kaynağı ise, dili bildirişim aracı olarak kullanan insanın zihninde gelişmiş, soyutlanmış dil yapılarıdır. Zira dünya gerçekliğinin yorumlanarak algılanmasında somuttan soyuta, dil dışı nesnel bağıntılardan dil içindeki anlam oluşumlarına yönelik sürekli geçişler yapılır. Bu bakımdan kavramlar önce birer anlamdır. Onlar eski çağlardan beri bildirişim zincirinde yer almış, insanın zihninde olgunlaşarak gerçekleşmiş, gide gide uzlaşım hâle gelmiş dil yapılarıdır.

Daha iyi anlaşılabilen diye bir örneğe yer verelim:

İnsan tarafından gözlemlenen ve bildirişimsel işlevi bulunmayan varlık-eylem bağıntılarından bir kısmını (*yol+a çık-*, *orman+da yürü-*), eylemin durağan bir noktada gerçekleşmekte olduğu, varlık/nesne tarafından tümlendiği görünümünü verir. Bu oluşum, iki

* Emekli Edebiyat Öğretmeni, huseyin-dalli@hotmail.com

bileşenli anlatım modeli olarak soyutlanmış, durgun hâle gelmiş ve insanın bilincine böyle yansımıştır. Gerçekte söz konusu bağıntılar, kavramların kaynağıdır, kavramlar ise anlatım türlerinin oluşumuna modellik ederler. Bildirişim eylemine katılacak kişi için kavramlar gereklidir. İnsan, iletişimlerde söz konusu anlatım modeline uyarak sonsuz sayılarda somut tümlenen kelime öbekleri üretebilir. Gramer yazarlar bu gerçeği, yeni zamanlarda görebilmişler. “*Tümlenen dil yapıları*” terimi bu temel üzerinde gelişmiştir.

Söylenenlerden şöyle bir sonuca varılır:

Kavramlar; varlıkların, niteliklerin ve bağıntıların insan zihnine yansımaları sonucu oluşmuş anlamlardır. Daha gramer kitapları yazılmadan çok önce, dilin iletişim aracı olarak kullanılmaya başlandığı çağlardan beri vardır. Kavramlar, durgunlaşmış dil içi anlamlardır ve evrenselidirler. İnsanın dünya gerçekliğini algılaması sırasında, eşzamanlı olarak gelişmişlerdir. Bilim adamlarının bu alana ilgileri de insanın zihinde anlamlı hâle gelmiş varlık bağıntılarının fark edilmesi, yorumlanmasıyla başlamıştır. Bu nedenle kavram anlayışının temelinde, yeni buluşlar değil, var olan nesnel bağıntıları fark etme, tanıma, yönelişi yatar.

Anlaşıyor ki gramer ve dil bilimi terimleri, yeni zamanların buluşları olup söylem alanının gösterge niteliğinde çalışan dil dışı maddi unsurlardır. Konuşanın bu terimlere ihtiyacı yoktur. Terimler dil bilimcilerin, gramer yazarların buluşlarıdır ve kendi alanlarında teorik görüşlerin şekillenmesiyle söylem araçları niteliğinde kullanılırlar. Hangi terimin kimin buluşu olduğu, ne zaman ortaya çıktığı, hangilerinin yabancı dillerden alıntı olduğu çoğunlukla bilinir. Dil bilimi ve gramer terimleri sözlüklerinde madde başı olarak sıralanan terimlerin içeriğine ilişkin açıklamalar ve yazarın yorumları, ilgili kavramın dil içi anlamlarıyla örtüşür. Yani terim, dilin dışında somut bir gösterge aracı; kavram dilin içinde durgun hâle gelmiş soyut bir anlamdır. Varlık bağıntılarının yönü somuttan soyuta, nesnel gerçeklikten dile yöneliktir. Öte yandan dil içinde soyutlanarak durgunlaşmış anlamların iletişimde kullanılabilmesi için duyu organlarınca algılanabilecek, onları dış dünyada temsil edecek maddi göstergelere, söze ihtiyaç vardır. Zira bilgi içeriği, doğrudan doğruya, beyinden beyine aktarılamaz. Konuşan muhatabına işaret gönderir, muhatabı bu işaretleri çözerek kendi hafızasındaki kavramın anlamlarına ulaşır. Bunu gören bilim adamları, kavram anlamlarını temsil etme işlevini terimlere yüklemişler, görüşlerini terimler aracılığıyla dile getirmişlerdir.

Dil bilimi alanında Baodouin öğretisi, kavram – terim ilişkisi üzerinde söyleyeceklerimizi derinleştirmemize olanak veriyor:

İnsanın hava akımı titreşimleri niteliğinde algıladığı sesler, onun zihnine diğer varlıklar gibi nitelikleriyle, bağıntılarıyla yansımış, soyut hâle gelmiştir. Bu nedenle zihinde ses değil, ses tasarımları oluşmuştur. Seslerin mütevazı bir kısmı insana, asıl çoğunluğu diğer varlıklara aittir. İnsan dehası, insana özgü ses birimlerini, özdeş nitelikleri bakımından gruplandırarak göstergelerin oluşumunda yapı birimleri işleviyle kullanmıştır.

Buraya değin sesin zihinsel karşılığı ile ilgili söylenenler insanın hafızasında, işlevsel görevlerle yükümlü soyutlanmış bilgi içerikli birimler üzerinedir, kökleri insanın varoluşuyla birlikte eski çağlara uzanır. Dil biliminde bu olay *kavram* adı altında incelenir. Yüz yılı aşkın zaman öncesinde ses kavramı ile ilgili bir terime ihtiyaç duyan dil bilimci, önce insan zihninde sesin tasarım imgesi hâlinde çalıştığını görmüş, bu ses imgesine *fonem* demiştir. Bu teklif, Polonya asıllı dil bilimci İ.A.Baodouin de Courtenay (1845-1929) tarafından yapılmıştır ve *fonem* terimi Batı dillerinde o zamanlardan şimdiye kullanılagelmiştir. Bu görüşe göre *fonem*, sesin zihinsel karşılığıdır. (Куртєнє, 1963, tür.yer; Гузєв / Дєниз-ЙЫлмаз, 2004, s.38; Guzev, 2010, s. 43-45)

Kavram – terim bağıntısına ilişkin adı geçen dil bilimcinin bir görüşüne daha yer verelim:

Artık yukarıda söylendiği gibi, varlıklar (nesnel, eylemler nitelikler, belirteçler... kısacası dünya unsurları), onların bağıntıları, düşünce imgeleri hâlinde soyutlanır, insanın hafızasına yansır. Söylemde her birini, seslerden kurulu gösterge türleri (kelimeler) temsil eder. Kelimeler, anlatımlarda kurucu birimler niteliğinde çalışan morfolojik araçlardır. Her kelimenin dil içinde tasarım hâlinde soyutlanması, insanın zihnine yansiyarak anlamlı hâle gelmesi, bir süreç içinde gerçekleşir. Bu süreçte varlık – eylem bağıntıları esasında gelişen dil oluşumları evrensel özellikte

olup bütün dilleri kapsar. *Kavram* anlayışı bu görüş esasında şekillenmiş ve bu anlayışa göre kavram, dünya gerçekliğinin dil içindeki soyut yansımalarının sonuçlarını temsil eder.

Bu gerçeği gören Baodouin de Courtenay, kelimenin dil içindeki karşılığı için *leksem* terimini önermiştir. *Leksem*, bir dil bilimcinin kişisel önerisidir. Kavramın bilgi içeriği, mantığı değişmezken, leksem terimi değişebilir. Zira terimler gerektiğinde insanın müdahale edebileceği somut, dil dışı söylem göstergeleridir.

Fransız asıllı dilbilimci André Martinet (1908-1999), dilleşmenin iki imge arasında zihinsel birlikteliğin kurulmasıyla gerçekleştiğini öne sürerek kavram anlayışını ileri seviyelere taşımıştır. İki imgeden biri dünya unsurunun bağıntılarını, diğeri bu bağıntıların söylemdeki karşılıkları olan göstergelerin dil içindeki soyut anlamlarını temsil eder. A. Martinet, dilin en küçük iki merkezli anlamlı oluşumları için *monem* terimini teklif etmiştir. Bu terim, dil biliminde ve gramerlerde kabul görmüş, Batı dillerinde yerleşik terim olarak kullanılmaktadır. Monem, İki birimi kapsar: *Leksem ve morfem*.

Morfem terimi morfoloji alt sisteminin birimidir, ilave nitelikteki ikincil anlamları yansıtır. Bu anlamlar dünya varlıklarının ikincil nitelikleri veya bağıntıdır. Leksem ise insanın iletmek istediği ana bilgi içeriğini dile getiren birimdir. Haberleşme eylemi leksem birimleri üzerinde kuruludur. Leksem yoksa haberleşme de mümkün değildir.

Dil biliminde oluşturulan kavramların dünya dillerine uygulanabilir nitelikte olması esastır. Zira teorik kavramlar, dillerin doğasında işleyen dil dışı nesnel bağıntılar üzerinde geliştirilmiştir. O nedenle kavramlar belli bir dil ailesiyle sınırlı tutulamaz. Oysa şimdilere değin dil bilimi, Hint Avrupa dil malzemesiyle sınırlıydı. Gramerler de dil biliminin ürünleridir ve dil bilimi, dünya dillerinin bütün gramerlerini içine alır.

Kavramlar, dil ve gramer terimlerinin kaynağıdır. Her terimin arkasında dillere göre değişmeyen evrensel kavramlar sistemi çalışır. Buradan hareketle dilciler tarafından önerilmiş terimler, bütün dünya dillerine uygulanabilir durumdadırlar. Gramer yazarlar, kavramları kendi ana dillerine göre yorumlarken, önerdikleri terimler, orijinal hâllerleriyle korunurlar. Bu nedenle bütün dillerde ortaklaşa kullanılabilen kavram/ terim sistemi egemen hâle gelir. Çoğu dünya dillerinde, özellikle de Batı dillerinde ortak terimler tercih edilmiş, farklı diller için farklı terim arayışlarına gidilmemiştir: Nitekim *morfem* terimi; İngilizcede *morpheme*, Almancada *Morphem*, Fransızcada *morphème*, İspanyolcada *morfema*, Rusçada *Морфема* şeklinde kullanılır. (Ахманова, 2007)

Şimdilere gelindiğinde artık azımsanamayacak birikimlerimiz, dil terimleri niteliğinde çok sayıda kaynak eserimiz vardır. Bu eserler incelendiğinde dil ve gramer alanında kullanmakta olduğumuz terimlerin Batı dillerindeki sözlüklerden çeviri yoluyla uygulamaya alındığı, özellikle de yeni terimlerin üretilmesinde soyut, kavramsal anlamların bazı yazarlar tarafından göz ardı edildiği gerçeği ile karşılaşırız. Oysa terimler ve kavramlar alanında emek veren bilim adamlarının duyarlı oldukları bir konu vardır:

Dil ile söylem farklı alanlardır, terimleri de farklı olmalıdır.

Bütün alt birimleriyle insanın zihninde yaşayan dil, soyut imgelerden; iki taraflı anlamlı birimlerden/ monemlerden oluşmuştur. Dilin terimleri de soyut kavramlar üzerinde çalışır. Kavramların özüne monemlerin kullanımına dair bilgi içeriği hâkimdir. (Bu görüşün ayrıntıları için bkz. Гузев / Дениз-Йылмаз, 2004, s. 21) Buna göre: söylemdeki *kelimenin* dil içindeki karşılığı *leksem* veya *morfem*; kelime üretici *ekin* karşılığı leksem üretici *morfemdir*. Yine bu görüşe göre; fonoyojiye ait bir terim olan *fonem*, ses değildir; sesin dil içinde soyut hâle gelmiş yansımaları/ karşılığı, sesin zihinsel tasarımıdır. Dil – söylem ikilemi açısından dil bilimi terimleri sözlüklerimizde bu durumun göz önünde bulundurulması gereklidir. Zira gramerlerimizde söylem alanına ait terimlerin dil alanına taşındığını görüyoruz. Dil bilimi sözlüklerimizden alınmış aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

Ses, sesbilgisi, sesbilim, sesbirim, sesbirimbilim, sesbirimcik vb. (Vardar, 2002) Örneklerde geçen *ses* kelimesi, cismi olan ve söylemde kurucu görev üstlenmiş maddi birim niteliğinde algılanmaktadır. Ses kavramı, dil terimi için uygun değildir.

Dil biliminde Baodouin öğretisi esasında şekillenmiş görüşlere göre dil/ dil sistemi, bütün alt dizgeleriyle ideal bir bilmeler sistemidir. Batı dillerinde bu görüş, terimler alanına da yansımıştır. Bizdeki anlayışa göre; *gramer* yerine kullandığımız *dil bilgisi* terimi, dile ait genel kavramlar görünümü verir de anlatım kurmakla yükümlü dil birimlerinin yapılarını, anlamlarını, soyut bağıntıların modellerini kapsamaz. *Fonoloji* karşılığında kullandığımız *ses bilgisi* terimi, maddi seslerin niteliklerini karşılar, fakat insanın hafızasındaki seslerin soyut tasarımlarını temsil etmez. Bunlar gibi *morfoloji* alt sistemi için tercih ettiğimiz *şekil bilgisi* terimi, varlık bağıntılarının ilâve, dilde soyutlanmış ikincil anlamlarını yansıtan bir izlenim vermiyor, maddi söylem araçlarını çağırıyor. Bunlar gibi, leksikolojinin asıl konusu, bildirişim eyleminde leksemlerce dile getirilen ana bilgi içeriğini zihinsel temelde incelemektir. *Söz bilimi* terimi maddi görünümüyle böyle bir yükümlülüğü yerine getiremez. (Bu bölümde geçen terimlerin kaynağı: Karağaç, 2013)

Örnekler çoğaltılabilir.

Verilen örneklerden anlaşıldığına göre gerek terimler, gerekse ilgili kavramlar dilin anlamlar sistemi içinde yer alırlar ve dilin diğer kavramlarıyla bağıntılıdır. Kavramlar, teorik dil çalışmalarının bulguları ışığında derinlik kazanır.

Bir konunun önemine değinmekte yarar var: Türkçe sondan eklemeli dil olması nedeniyle, Hint Avrupa dillerine benzemeyen özelliklere sahiptir. Bu nedenle flektif / bükünlü dillerin bulgularına dayanarak geliştirilen teoriler Türk dillerine ithal edilip uygulanamaz. Örneğin Türkçede *dört* tip çatı şeklinin morfemleri vardır. Söylemde morfemleri ekler temsil eder. *Dönüşlü çatının* eki-(I)n, *işteş çatının* -(I)ş, *edilgen çatının* -(I)n/-(II), *ettirgen çatının* -DİR/-t. V.G.Guzev'in naklettiği görüşe göre etken çatıda durum farklıdır. Bu konuda dört dilbilimcinin ortak kanaati şöyle yorumlanabilir: “Söylemde kullanılacak ek (dil içinde morfem) mevcut değil ise dil sisteminin morfoloji alt dalında söz konusu şekil yoktur. Buna göre çatı ekinden yoksun fiil gövdesi, hiç bir çatı bilgisini dile getirmez.” (Guzev, 2017) Bu anlayış bizi Türkçede etken çatı kavramının bulunmadığı, söz konusu *gramer* terimine de ihtiyacımız olmadığı sonucuna götürür. (Гузев/ Насилов, 1975, s. 98 – 111; Еловков/ Касевич, 1979, s. 71-77)

Örnekler çoğaltılabilir:

Türkçede, Türk dillerinde eksiz kelimenin sayı anlamı yoktur. *Bugün tatil, okula öğrenci gelmedi.* Kaç öğrenci olduğu belli değil.

Çok gelişmiş olan TT’nde bazı *gramer* kategorileri iki seçenektir: *Çocuklar gelecek* veya *çocuklar gelecekle* denebilir. Bu durum bitişken dillerin özelliğidir. Türkçe için normal sayılan bu anlatımlar Hint Avrupa dillerinde mümkün değildir. Anlatımlarda görev üstlenen her kelimenin morfolojik bir şekli vardır. Oysa Türkçede kelime şeklinin tercih edilip edilmemesi konuşanın isteğine bağlıdır. Bu durumda Türkçede tekil sayı kavramının farklı işlediği, alan terimine de ihtiyaç olmadığı söylenebilir. (Гузев, 2015, s.46)

Üstteki görüşe tekrar dönelim:

Kelimede ek yoksa morfem de yoktur, kategori de yoktur, kelime şeklinden de söz edilemez. Bu gerçeği Yakutça üzerinde incelemeleri olan Alman asıllı dil bilimci Böhtlingk, yüz elli yıl kadar önce görmüştür. (Böhtlingk, 1851) Nominatif hâl şeklinin Yakutçada olmadığını söylemiştir.

Bu alandaki araştırmalar, çağdaş TT’nde *yalın hâl şekli* teriminin gereksiz olduğunu, dil içinde kavramsal anlamının gelişmediğini göstermektedir.

Sonuç

Dil eski çağlardan şimdiye insanlar arasında iletişim aracı olarak gelişmiştir. Dünya varlıkları, onların nitelikleri ve bağıntıları; her birini temsil eden seslerden kurulu gösterge türleri, düşünce imgeleri hâlinde soyutlanarak, insanın hafızasına yansımış, insanla beraber sürecek bildirişim eylemi olanaklı hâle gelmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısında dil bilimi alanında önemli atılımlar yapılmıştır. Alman dilciler August, Wilhelm Friedrih Schlegel kardeşler, dünya dillerini tipolojilerine göre

sınıflandırmışlardır. Bu çalışma dil bilimine yeni terimler kazandırmıştır: *Amorf* / Şekilsiz diller, *Flektif* / Bükünlü diller, *Aglunatif* / Eklemeli diller.

Yine Alman dilci Wilhelm von Humboldt, *Inkorporatif* / Kaynaştırıcı dilleri keşfetmiş ve dil bilimine Inkorporatif terimi katılmıştır.

20. yüzyılın ilk yarısında Polonya asıllı dil bilimci İ.A.Baodouin de Courtenay dil ve söylem alanlarının farklı alanlar olduğunu ileri sürmüştür, bu görüşünün yanı sıra *fonem*, *leksem*, *morfem*, *grafem* gibi bir dizi terimin ve bunlarla ilgili kavramların tanınmasına öncülük etmiştir. Fransız dilbilimci André Martinet *monem* terimini keşfederek bu alandaki çalışmalara destek vermiştir.

Dış ülkelerde yetişen Türkologlar da gramer çalışmalarına katılmışlar, onların eserleriyle dilimize kazandırılan kavramlar ve terimler azımsanmayacak sayılardadır. Bu çalışmalara 1921 yılında Türkçenin gramerini yazan Fransız dilci J.Deny de katılmıştır. Onun eserinde yeni görüşler yer bulmuş, yeni terimler kullanılmıştır.

Bu alanda en yeni çalışmasıyla Rus dil bilimci V.Guzev'in adını anmalıyız. 2015 yılında Türkçenin teorik gramerini yayınlayan yazar, eserinde yeni terimler önermiş, ilgili kavramların tanıtılmasına katkılar sağlamıştır.

Sözü edilen dil bilimcilerin eserlerinde önerilen dil ve gramer terimleri, dünya dil biliminde kabul görmüştür ve yoğun kullanım alanı bulmuştur. Evrensel nitelik kazanmış bu terimlerin yabancı kökenli olmaları nedeniyle dışlanması mümkün değildir.

Bizde, terimlerin kuruluşlarına ve bağlantılarına ilişkin dilcilerimiz tarafından yüksek seviyelerde yorumlar yapılmaktadır. Evvelce söylenmiş anlayışlara ilişkin yeni, tamamlayıcı görüşler öne sürülmektedir. Ancak kullandığımız terminoloji nedeniyle bu husustaki görüşlerimizin dış ülkelerde anlaşılacağı endişesini taşıyoruz. Zira teorik bilim, uluslararası bir alandır. Bu alanda çalışan dil bilimcilerin ortak terminolojiyi tercih etmeleri birbirlerini anlamalarını kolaylaştıracak, aralarındaki işbirliğini güçlendirecektir.

Kaynaklar:

- Buran A., (2015), *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara
- Guzev V.G., (2010), "Sözdiziminin Birimleri Üzerine", *TDK Yay., Belleten* 2008/II, s. 43-45, Ankara
- Guzev V.G., (2017) "Rus ve Türk Dilbiliminde Çatı (Diatezis) Kavramı Üzerine", (yayınlanmamış makale)
- Karaağaç G., (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara
- Korkmaz Z., (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara
- Korkmaz Z., (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara
- Vardar B., (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul
- Ахманова О.С., (2007), *Словарь лингвистических терминов*, Издание 4-е, стереотипное. М.
- Бодуэн де Куртенэ И.А., (1963), *Избранные труды по общему языкознанию*. Т. II. Изд. АН СССР, М.
- Böhtlingk O., (1851) *Über die Sprache der Jakuten*, Spb
- Еловков Д.И., Касевич В.Б. (1979), "Некоторые проблемы лингвистики в свете материала языков Юго-Восточной Азии", *Изд-во ЛГУ, Вестник ЛГУ*. № 8. с. 71-77, Л.
- Гузов В.Г., Дениз-Йылмаз О., (2004), *Опыт построения понятийного аппарата теории турецкой грамматики*, Издательство С.-Петербургского университета, С.-Петербург
- Гузов В.Г., Насилов Д.М., (1975) "К интерпретации категории числа имен существительных в тюркских языках", *Вопросы языкознания*, с. 98-111, М.
- Гузов В.Г., (2015), *Теоретическая грамматика турецкого языка*, Издательство С.-Петербургского университета, С.-Петербург

TÜRKÇE KARŞILIKLI DOĞAL KONUŞMADA DİLSEL VE DİLDİŞİ GÖSTERGELERİN YORUMLANMASI

Selim YILMAZ*

Özet

Bu çalışmada, Türkçenin sözlü dil kullanımında üretilen sözcelerin biçimsel ve bürünsel oluşumunu inceleyeceğiz. Sözcelerin yapısını oluşturan iki temel öğeden *parçasal* (fr. segmental) ve *parçaüstü* (fr. suprasegmental) göstergeler nasıl bir ilişki içindedirler? Parçasal unsurlar, sözcenin biçim ve sözdizim yapısını, özellikle (sesle ilgili) parçaüstü unsurlar ise, ezgi ve tonlama gibi sözcenin bürünsel yapısını nasıl oluşturur? Bu soruların aydınlatılmasıyla birlikte, konuşma dilinde oluşturulan sözcelerin parçasal ve parçaüstü özelliklerini ortaya koyan göstergelerin sözcemeysel değer ve işlevlerini belirlemeye çalışacağız. **Anahtar Sözcükler:** Bürünbilim, Fransız Dilbilimi, Söylem, Sözceme, Sözlü Türkçe.

Giriş

Çalışmanın¹ ilk aşamasında, araştırmada kullanılacak veri tabanı üzerinde durulacaktır: Sözlü derlemlerden² özenle seçilecek sözcük örnekleri, “biçim/sözdizim/bürün” boyutları göz önünde bulundurularak sınıflandırılacaktır. Daha sonra, farklı bağlam ve durum içinde dile getirilen sözcükler ve bölümleri sözceme kuramı çerçevesinde yorumlanacaktır. Konuşmacının muhatabı ile girdiği sözlü etkileşimde, sözcüklerin içinde barındırdığı söylemsel olguların bildirişim bağlamında mutlaka bir *sözceme değeri* ve *iletişimsel işlevi* olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, biz bu dilsel olgu ve söylemsel oluşumun Türkçede biçimsel ve bürünsel düzlemde nasıl işlediğini somut örneklerle aydınlatmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, sözlü Türkçede üretilen sözcenin bir modelinin oluşturulması konusunu tartışmaya açarak bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada kullanılacak kuram ve yöntem Fransız Dilbiliminden olacaktır.³ “Sözceme” kuramı için Fransız Dilbilimcilerden Culioli’ye (1990), sözlü dil inceleme ve çözümleme yöntemi için, “Sözceme” ve “Tonlama”yı bağdaştıran bir yöntem kullanan Morel ve Danon-Boileau’ya (1998) başvurulacaktır.

Araştırmanın veri tabanına gelince, yaklaşık 2 saat uzunluğunda bir doğaçlama sözlü Türkçe derlem kullanılacaktır. Bu derlemlerde, anadili Türkçe olan iki konuşmacı, birlikte önceden belirledikleri bir konu üzerinde sohbet ederek karşılıklı etkileşime girerler. Derlem çalışması 5 aşamadan oluşacaktır: 1) Ses kaydının işaret ve kodlamalı transkripsiyonu, 2) Sözlü derlemlerden sözcükleri belirleme ve bölümlerine ayırma, 3) Sözcükleri bağlam içinde yorumlama, 4) Sözcüklerin ses çizelgelerinin elde edilerek incelenmesi.

1. Sözlü dilde sözceme(e)

“Sözlü dilde sözceme(e)” günümüz çağdaş dilbiliminin başlıca alanlarından. Özellikle Fransız Dilbiliminde öne çıkan bu dilsel çalışma alanı “sözceme” (sözcük üretme dimi) ile “tonlama” (bürünbilim) alanlarını ilişkilendirmek suretiyle “söylem çözümlemesi” (fr. analyse du discours) yöntemiyle konuşma dilinde üretilen farklı yapıdaki sözcüklerin yorumlanmasını amaçlar. Sözlü dilde sözceme, Dilbilimin daha ziyade aşağıda belirtilen alt dallarını çok yakından ilgilendirir :

- Söylem Dilbilimi* (fr. linguistique du discours)
- Sözceme Dilbilimi* (fr. linguistique énonciative)

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kadıköy, İstanbul.
E-posta: selimyilmaz@marmara.edu.tr

¹ Bu çalışmayı gerçekleştirme sürecinde bize desteklerini esirgemeyen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı’na buradan en derin şükranlarımızı sunuyoruz.

² Vardar’ın Dilbilim Sözlüğü’nde geçen “bütüncü” kavramı yerine günümüzde “derlem” terimi kullanılmaktadır.

³ Bu nedenle, bu çalışmada *Sözceme* ve *Söylem Dilbilimi* kapsamında kullanılacak bazı teknik terimlerin Fransızca karşılıkları, daha iyi anlaşılabilirliği amacıyla, ilgili terim ve hemen yanında parantez içinde verilecektir. Zira, özellikle *Sözceme* kuramı ile ilgili kimi özel terimlerin Türkçelerinin kavramsal değerleri, Fransızca orijinal terimler kadar anlaşılır olmayabilir.

c) *Bütüncü Dilbilimi* (fr. linguistique du corpus)

“Sözlü dilde sözcelem” alanını daha iyi anlamak ve anlatmak için bu bileşik terimi oluşturan “sözlü dil” ile “sözcelem” kavramlarını öncelikle çok iyi kavramak gerekir. Bir başka ifadeyle, “sözlü dilde sözcelem” başlı başına bir dilsel alan olmakla birlikte dilbilimin iki alt alanından oluşur, dolayısıyla bu bileşik alanı anlamak “sözlü dil” ve “sözcelem” alanlarını tam manasıyla iyi kavramaktan geçer. Ancak bu yaklaşımla, sözlü dilde üretilen bir “sözce” (sözlü sözce), doğru bir söylem çözümlemesiyle irdelenebilir.

TDK’nun sözlüğüne bakıldığında (2005: 1805), “sözcelem” sözcüğünün yer almadığı görüyoruz. “Sözce” terimine gelince, “Söz bakımından” şeklinde Dilbilim dışı bir tanımla karşılaşırız. Bunun yanı sıra, Korkmaz (1992), Gramer Terimleri Sözlüğünde, ne “sözce” ne de “sözcelem” terimlerine yer vermiştir. Bu sözlükte, “söz” ve “tonlama” terimleri tanımlanmıştır. Eski tarihli bu sözlüklerde, “sözceleme” ve “bürün(bilim)” gibi terimlerin yer almamasını anlıyoruz ancak daha güncel sözlüklerde bu kavramlara yer verilmemesi düşündürücüdür. Buna örnek olarak, İmer, Kocaman ve Özsoy’un kaleme almış oldukları 2011 tarihli *Dilbilim Sözlüğü*’nü gösterebiliriz. “Sözcelem”in yer almadığı bu sözlükte (2011 : 228), “sözce” terimi “söylem çözümlemesi” kavramına gönderme yapılarak şu şekilde tanımlanmıştır :

“Genel, *söylem çözümlemesi*. Bir konuşurun iki durak(lama) arasında ürettiği söz birimi. Sözce tek bir sözcükten ya da birkaç tümceden oluşabilir. Dil yetisi kapsamında olan soyut tümce kavramına karşılık sözce, somut dil kullanımına ilişkin bir kavramdır.”

Buna karşılık, Kocaman ve Osam’ın (2000 : 108) *Uygulamalı Dilbilim – Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*’nde, Sözceleme kavramı yine yer almamakla birlikte “sözce” ve “söylem” terimleri tanımlanmıştır. Bu sözlükte “sözce” teriminin tanımına baktığımızda şu ifadelerle rastlıyoruz :

“İki susku arasında kalan, bir konuşmacıdan önce ya da sonra söylenen söz. Sözce tek bir sözcük, tümce ya da tümceler kümesi olabilir. Tümce soyut bir kavramdır, sözce ise tümcenin bir bakıma gerçekleşmesidir. Her tümce bir sözcüktür, ancak her sözce bir tümce değildir. Kimi dilbilimciler sözceyi sözlü dile, tümceyi de yazılı dile ilişkin bir terim sayma eğilimindedirler.”

Korkmaz’ın (1992) *Gramer Terimleri Sözlüğü*’ne baktığımızda ise, şaşırtıcı bir şekilde ne sözce ne de söylem terimlerine rastlıyoruz. Korkmaz sadece “söz” terimine yer vermekle yetinmiştir. Oysa, sözce/söylem terimlerinin ortaya çıkışı çok eskilere dayanır. Buna karşılık, Türkiye’deki İngiliz dilbilimciler tarafından güncelliğini yitirdiği gerekçesiyle sıkça eleştirilene maruz kalan Vardar’ın 1988 yılında ilk baskısı çıkan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nün 2002 baskısında sözce/sözcelem vebürün(bilim) açıklayıcı tanımlarıyla birlikte, üç dildeki (İngilizce, Almanca, Fransızca) karşılıkları da yer almıştır. Şimdi bu tanımlara dikotomi (fr. dichotomie) olarak, yani ikili terim bakımından bir göz atalım. Birinci dikotomi “sözce” terimi ve dilsel edimi olan “sözceleme”dir. Burada ilginç olan, sözce teriminin “tümce” ile karşılaştırılarak açıklanmasıdır ki bu yaklaşımı biz de doğru bulmaktayız :

- a) **Sözce** (Alm. *äusserung*, Fr. *änoncä*, İng. *utterance*) : Bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası; sözceleme edimiyle ortaya çıkan söylem. Tümce, sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözceyse bu türlü bir işlemde önce belirlenen bir bütündür. Üretici dilbilgisi sözceyi, bir edim olgusu biçiminde yorumlayarak edinç olgusu saydığı tümceye karşıt bir kavram olarak ele alır; kimi dilbilimcilerse sözceyi tümce ya da birbirini izleyen tümceler bütünü olarak görür. (2002 : 181).
- b) **Sözceleme** : (Alm. *äusserung*, Fr. *änonciation*, İng. *enunciation*) : Sözce üretme dimi; bireyin sözcelemi belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirmesi. Sözceleme kuramları dili bir edim olarak kavramaya çalışmakta, sözceyi salt göndergesel işlevi dışında, konuşucunun edimiyle özdeşleşmesi ve dinleyicide bir etki yaratması açısından ele almaktadır. Adıllar, yer ve zaman belirteçleri, vb. ancak sözceleme çerçevesinde bir anlam kazanır (E. Benveniste, R. Jakobson). (2002 : 181).

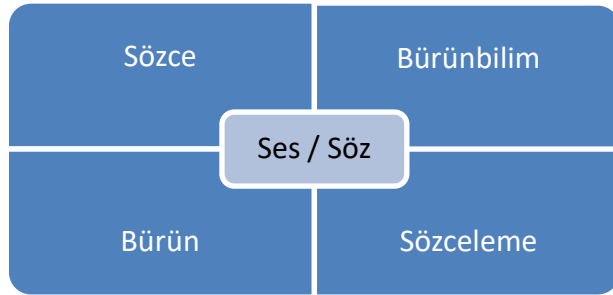
İkinci dikotomi ise, “bürün” terimi ve onun bilim alanının adı olan “bürünbilim”⁴ kavramıdır :

a) **Bürün** : (Alm. *prosodie*, Fr. *prosodie*, İng. *prosody*) : Titrem, vurgu, durak, süre, vb. ses olgularının genel adı. Kimi dillerde (İsveççe, Çince, Japonca, Vietnamca, Lonkundo dili, vb.) bürün olgularının bir bölümü dilbilimsel bir işlev üstlenir ve bürünbilimin inceleme alanına girer. (2002 : 52).

c) **Bürünbilim** (Alm. *prosodie*, Fr. *prosodie*, İng. *prosody*) : Sesbilimin, bürünü inceleyen bölümü. Kimi İngiliz ve Amerikalı dilbilimciler, genellikle sesbirim incelemesinde ele alınan ve sesbirim dizilişlerini ilgilendiren bir takım olguları bürünbilim içinde inceleyerek bu alanın kapsamını genişletmişlerdir. (2002 : 52).

2. Sözce(lem) – Bürün(bilim) ilişkisi

Günümüz dilbilim alanı kapsamına giren sözlü dilde “bürün(bilim)” çalışmalarında “sözcelem”in yadsınamayacak derecede önemli bir konumu vardır. Özellikle Fransız Dilbiliminde gerçekleştirilen sözlü dil çalışmalarında, “Sözce – Bürün” ve “Sözcelem – Bürünbilim” ilişkilerine önem verilir. Dil ve Dilbilimin bu farklı paradigmalarının birbirinden bağımsız olmadıklarını, aksine bir bağıntı ve bağlantı ilişkisi içinde olduklarını aşağıda önerilen şekilde betimleyeme çalışalım:

Şekil (1) : sözce(leme) kuramı

Söylem Dilbiliminde önemli olan bu ilişki bağlamında, sözcenin Türkçedeki dilsel kullanımı açısından kanımızca sorulması gereken soru şudur: Türkçenin konuşma dili yapısında sözcenin tipik bir modeli var mıdır? Varsa bu dilsel yapı ve oluşumu nasıldır?

Sözcenin yapısı öncelikle konu bölümü (fr. *thème*) ve yorum bölümü (fr. *rhème*) olmak üzere iki temel bölümden oluşur. Sözlü Türkçe üzerinde yapılan uzun araştırmalar sonucunda, konu bölümü sona doğru yükselen bir tonlama eğrisi gösterirken, yorum bölümünün sonu ise genellikle düşen veya inen bir tonlama eğrisi gösterdiğini söyleyebiliriz. Şimdi sözlü Türkçeye özgü tipik bir sözce örneği verelim ve bu örneği bir tablo halinde gözlemlemeye çalışalım:

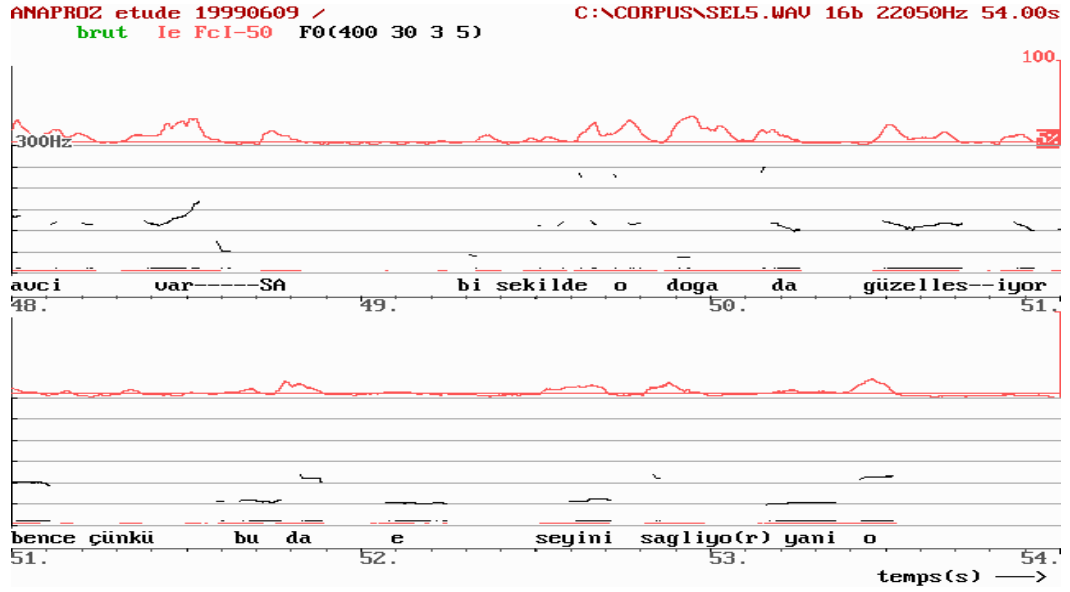
(1) avcı varsa bi(r) şekilde o doğa da *güzelleşiyor* {bence}
çünkü bu da şeyini *sağlıyo(r)* {yani o}⁵

Konu bölümü	Yorum bölümü	Yorum sonrası (artyorum)
avcı varsa	bi(r) şekilde o doğa da güzelleşiyor	bence
çünkü bu da	şeyini sağlıyo(r)	yani o

⁴ Türkçede de kullanılan “Prozodi” (fr. *prosodie*) kavramının karşılığı olarak ortaya konulan “Bürünbilim” kavramına ilk olarak Vardar’ın Dilbilim sözlüğünde rastlıyoruz.

⁵ Yorum bölümünden sonra gelen ve *yüklem sonrası öğe/unsur* diye tabir edilen kesit {...} işareti ile belirlenmiştir. Sözcenin başında ve sonunda yer alan dilsel göstergelerin altı çizilerek belirtilmiştir.

Örneğin ses çizelgesi (1)

3. Sözcenin başı ve sonu

Sözcenin başı ve sonu, karşılıklı etkileşimle ilgili somut ipucu veren belirleyici iki sözdizimsel konumdur. Konuşan birey, sözcüne başlarken kullandığı söylemsel gösterge ve bu birimin üzerine yüklediği tonlama, muhatabına karşı kendi sözcüksel duruşu ile ilgili işaret verir. Aynı şekilde, sözcünün sonunda kullanılan yüklemsel yapı ve tonlaması da, bu sözcüksel duruşun nasıl sonlandığı konusunda somut bilgi verir.

Aşağıdaki örnekte, sözcüyü başlatan söylemsel göstergenin (“hocam”) ses çizelgesinde görünmeyecek derecede düşük tonlamayla söylenmesi, aynı şekilde sözcünün sonunda kullanılan “kabul ettiniz” yüklemine de Ø tonlamada⁶ olması, konuşan öznenin söylemiyle ilgili kendinden ne kadar emin olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, konuşmacı kullanmış olduğu göstergeleri ve yüklediği anlamı yeterli görmüş olacak ki, sözcünde tonlamanın üzerinde durmamıştır. Başka bir deyişle, bu sözcüde bürün, biçime nazaran ikinci planda kalmıştır. Sonraki örneklerde, bunun tersi durumların da söz konusu olabileceğiniz göreceğiz.

(2) hocam aslında siz {100} benim görüşlerimi olduğu gibi kabul ettiniz

Ø 2- 2- 2- ½ 2- 2- 2- Ø

4. Farklı tonlama modelleri (şekilleri)

Çalışma bütüncemiz (corpus) kapsamında incelediğimiz ses çizelgelerinin sonucunda, tonlama eğrisinin şekline göre 5 farklı ton(lama) modeli göze çarpmaktadır. Bunlar; 1. Yükselen tonlama, 2. Düşen tonlama, 3. Dalgalı tonlama, 4. Düz tonlama, 5. Çok düşük (zayıf) tonlamadır.

4.1. Yükselen ton(lama)

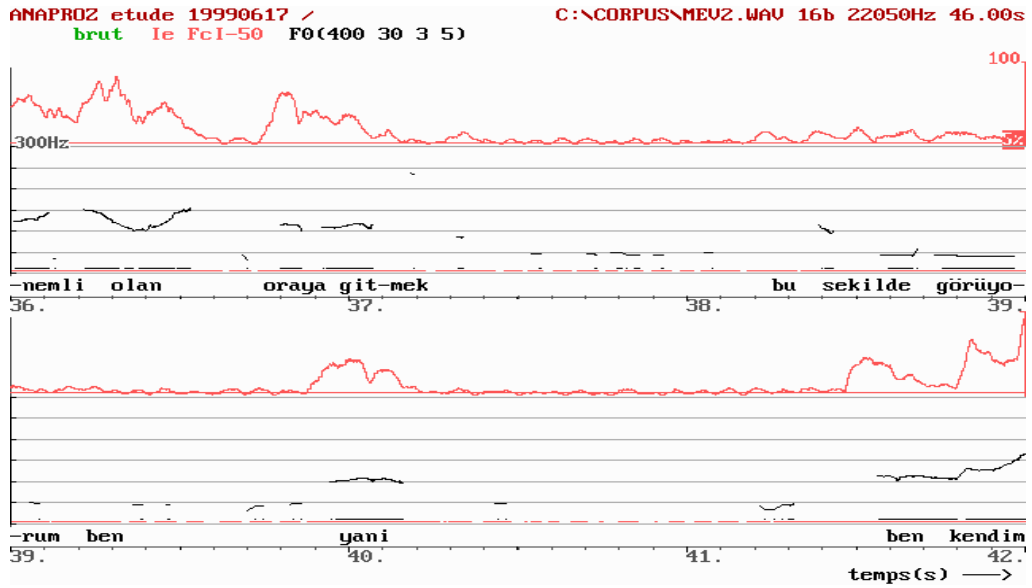
Aşağıdaki örneğin yükselen tonlama sözcüne örnek teşkil etmesi, sözcü sonuna doğru isim yüklemi “avcıyım” üzerinde ses eğrisinin 3- seviyesine çıkmasından kaynaklanmaktadır.

(3) yani ben kendim avcı-yım

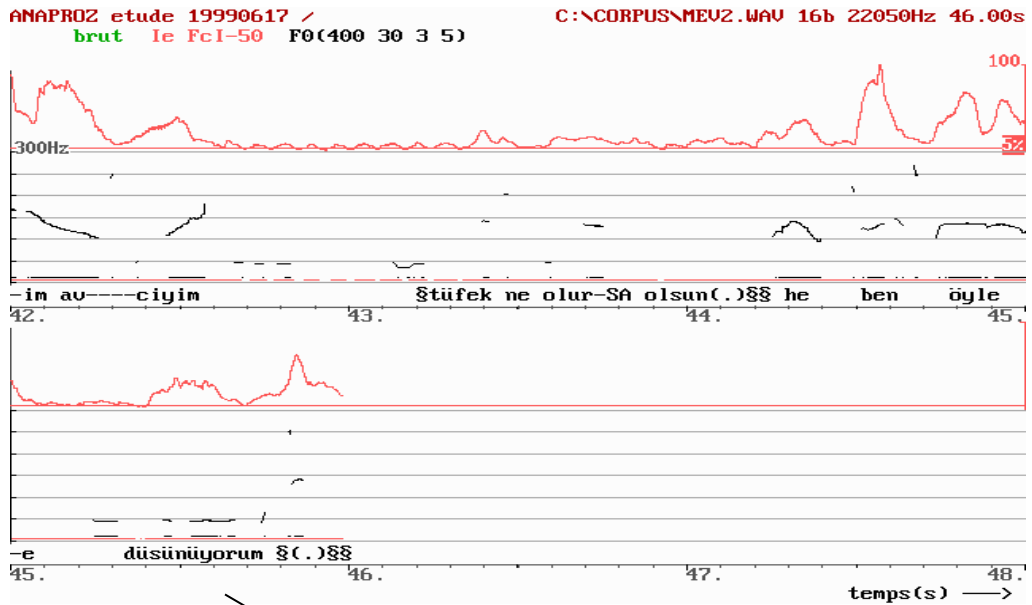
2- 2- 2+ 2- 3-

⁶ Ø tonlama modeli, ses çizelgesinde tonlama eğrisinin neredeyse görünmeyecek düzeyde olmasını tasvir eder.

Ses çizelgesi (2)

Ses çizelgesi (3)

4.2. Düşen ton(lama)

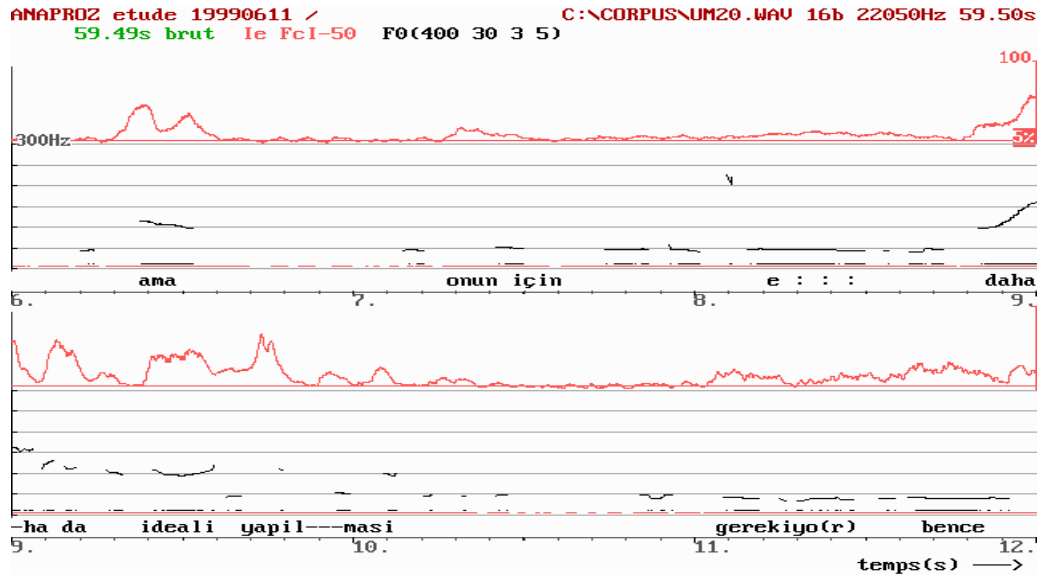
Bu tonlama modelinde, sözcenin bürün yapısının yüksek seviyede başlayıp düşen ezgi göstermesi söz konusudur. Bürünsel şema olarak, daha ziyade, sözcenin ortalarında yükselip düşen ton(lama) eğrisinin ortaya çıkmasıdır.

Burada verilen örnekte, sözcenin ortasında, üstünlük bildiren “daha” göstergesi (fr. superlatif) 300Hz seviyesine yükselip “da” bağlacı üzerinde 200Hz seviyesine düşmüştür. Hatta, sözcenin sonunda “gerekıyor” yüklemi ve yüklemden sonra “bence” göstergesi (görüş bildiren) üzerinde -200Hz seviyesinden 0Hz seviyesinin de altında düşmüştür. Özellikle, sözcenin yorum ve yüklem bölümünde yükselip düşen tonlama modeli, konuşan bireyin söyleminden emin olduğunu bürünsel açıdan ortaya koymaktadır ki, bu nedenle konuşmacı sözcenin sonlarına doğru sesini yükseltme gereği duymamıştır. İkinci örnekte ise, tonlama yüklemeler üzerinde düşmekte, hatta ses eğrisi çizelgede görünmeyecek seviyededir (ø).

(4) ama {60} onun için {50} e:: (60) daha da ideali yapılması {80}

2- ø 2/3 2 2- 2-
gerekıyor {bence}
ø ø

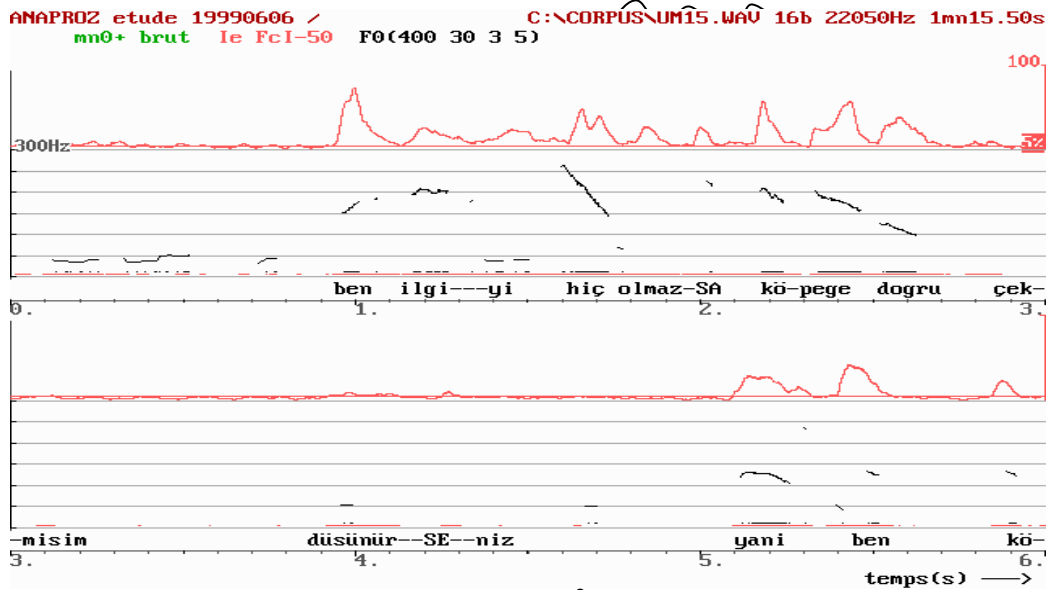
Ses çizelgesi (4)

(5) ben ilgiyi hiç olmazsa köpeğe doğru çekmişim {60} düşünürseniz (...)

2 2+ 3- 2 2+ 2+ 2 2- ø ø

Ses çizelgesi (5)

4.3. Dalgalı (inişli-çıkışlı) tonlama (modülasyon)

Konuşma dilinde üretilen bir sözcüde dalgalı tonlama dediğimiz seste modülasyonun yeterince gerçekleştiği durumlar olabilir. Ses grafiğinde inişli-çıkışlı bir eğri görülür ve bu 200Hz seviyesine altına düşer veya üzerine çıkar (-200Hz / +200Hz). Hatta az da olsa 300Hz seviyesi veya bu seviyenin üzerine (+300Hz) de çıktığı görülür. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, modülatif tonlamanın seyrettiği sözcelerde karşılıklı sözceme bağlamında, bir görüş ve/veya bilgi alışverişinden yola çıkılarak karşı tarafı ikna çabası ve onunla anlaşma eğilimi göze çarpmaktadır.

Sözce = [sözce (a) konu bölümü (3 parça) + yorum] [sözce (b) bağlama sözü + konu + yorum]

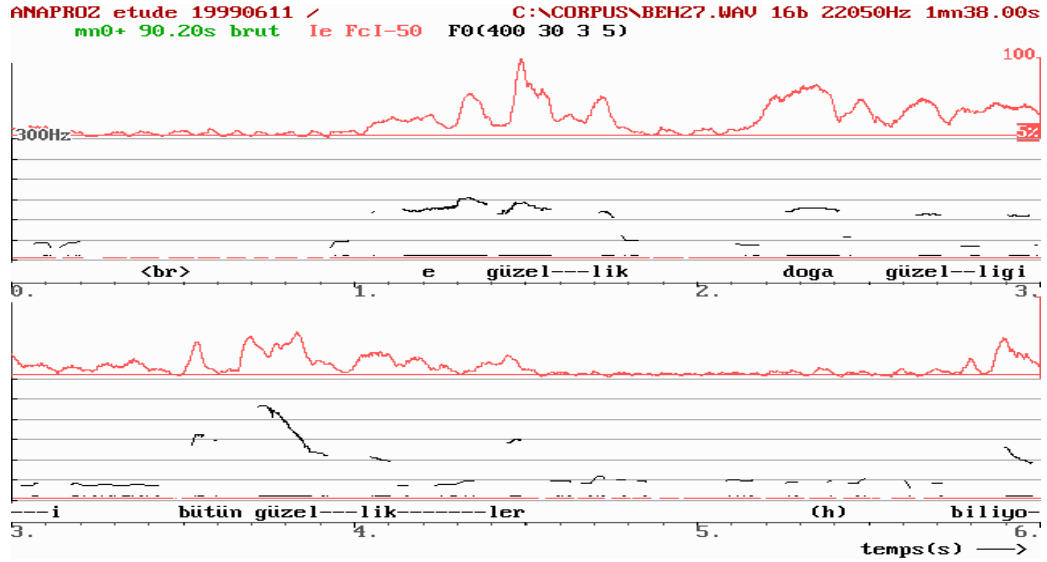
(6) ee güzellik (30s) doğa güzelliği bütün güzellikler (h) (120s) biliyorsunuz iza:fi (120s)

<konu1> <konu2> <konu3> <yorum1>

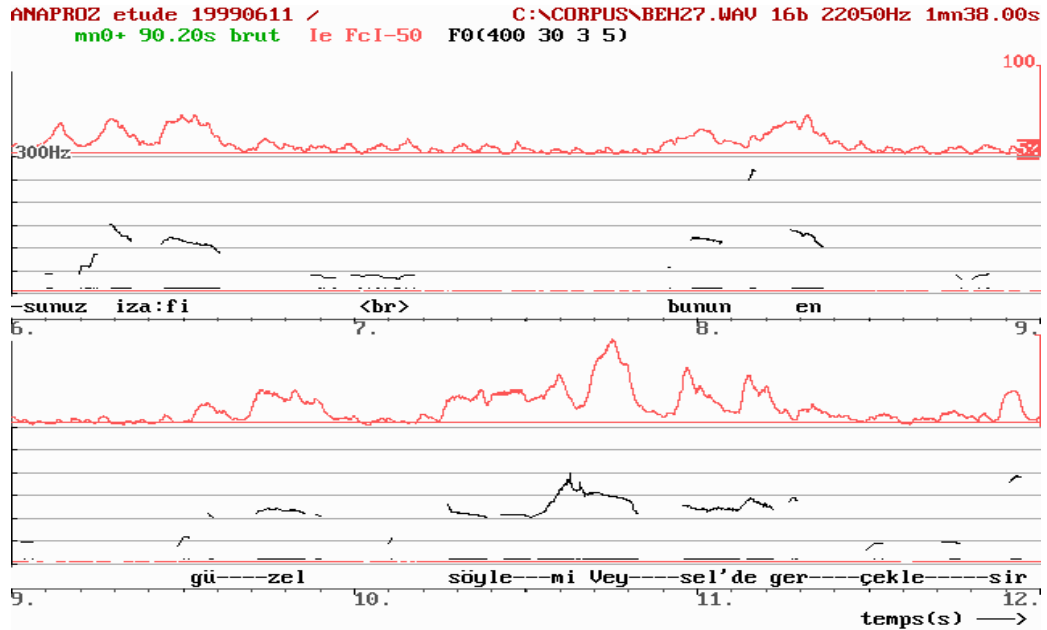
-200Hz 200 -200 +200 +300 +200 200 -200 -200

bunun en (h) (100s) güzel (30s) söylemi Veysel’de gerçekleşir (50s) (Beh27)
 <bağlaç> <.....konu.....> <.....yorum.....>
 -200Hz -200 -200 -300 +200 200 200 -300

Ses çizelgesi (6)

Ses çizelgesi (7)

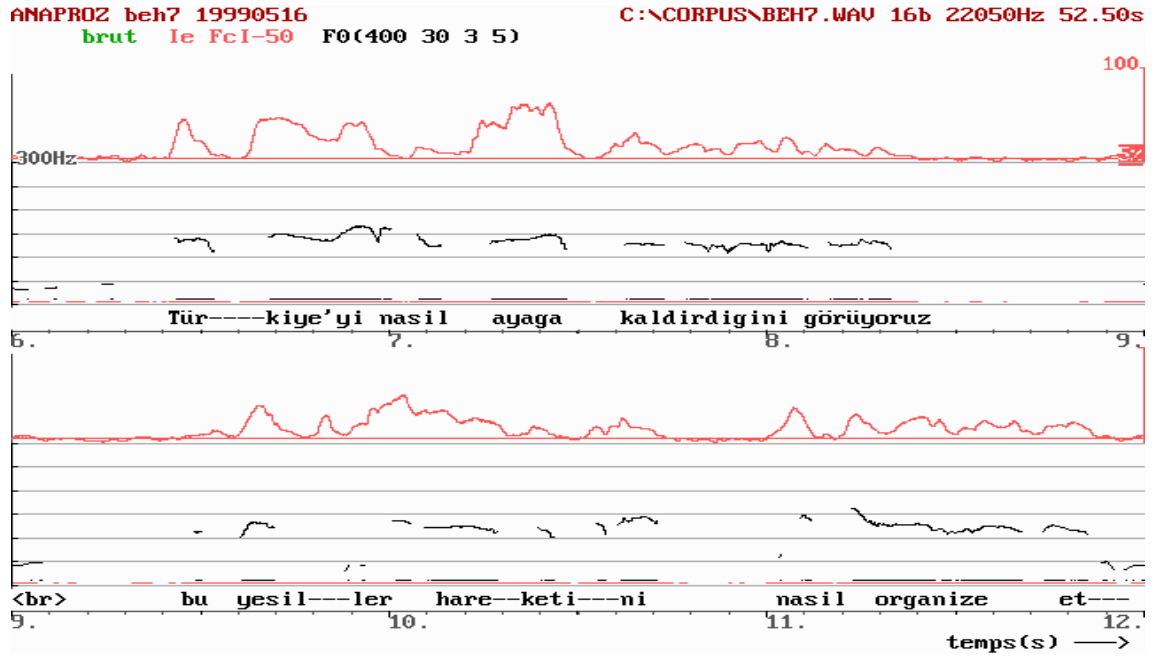
4.4. Düz ton(lama)

→
 Tonlama eğrisi düz çizgi şeklinde seyreden sözcelerin ses yüksekliği genellikle 200Hz civarındadır. Bu tür sözcelerde, konuşmacı karşı tarafı ikna ederek anlaşma eğilimi göstermez. Yani söylemi üzerinde karşılıklı anlaşma çabası içinde değildir. Amacı, muhatabını belli bir konu hakkında bilgilendirmektir. Düz tonlama ile telaffuz edilen sözceler belli bir etkileşim ve paylaşım niyetiyle “bilgilendirme işlevi” veya “bilgilendirici işlev” görürler (fr. fonction informative). Bu sözcelere “düz sözcce” (fr. énoncé colocatif) ve söylem biçimine de “düz söylem” (fr. colocation) diye nitelendirebiliriz. Şimdi de düz söyleme bir örnek verelim:

(7) Türkiye’yi nasıl ayağa kaldırdığını görüyoruz

½ ½ ½ ½ ½

Ses çizelgesi (8)

4.5. Çok düşük (zayıf) tonlama (ø...ø)

Son tonlama modeli olarak sesin çok düşük veya yetersiz çıkması nedeniyle “zayıf” denebilecek bir tonlamadır. Zayıf tonlama “ø” işaretiyle gösterilmiştir. Ses enerjisinin düşük çıkması, ses çizelgesinde eğrinin görünmeyecek derecede olmasına veya hiç görünmemesine sebep olmaktadır. Bunun nedenini, yine sözcenin sözdizimsel yapısını oluşturan parçasal göstergelerde aramak gerekir.

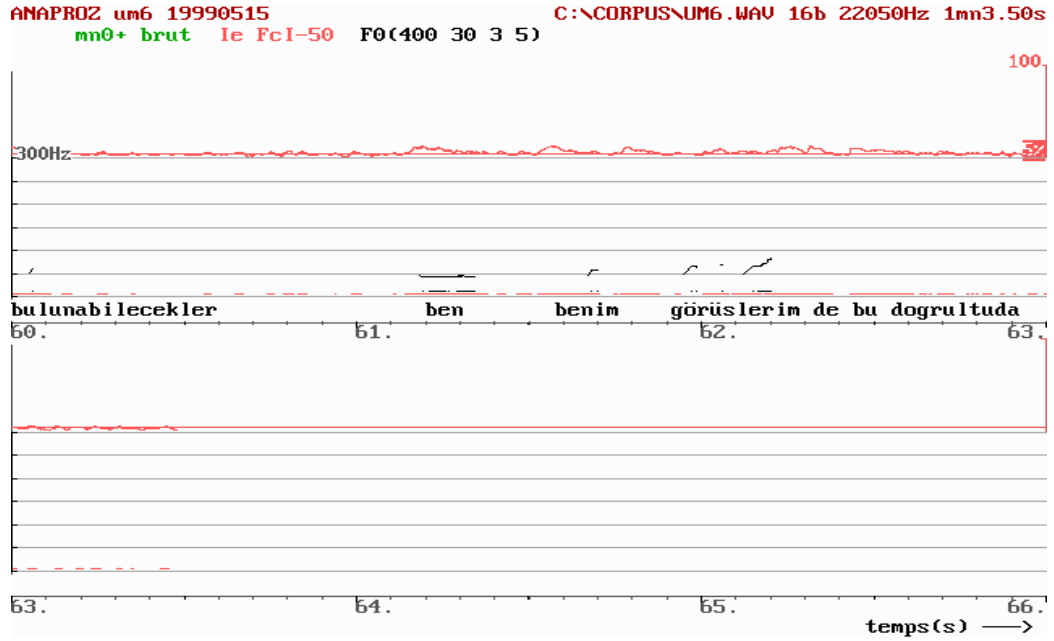
Aşağıda verilen örnekte, sözce konuşan öznenin görüşünü yansıtacağını gösteren bir söylemsel gösterge (“benim”) ile başlamaktadır. Görüş bildiren bu söylemsel göstergenin (fr. marqueur de point de vue) sözceyi başlatması ve sözcenin oldukça kısa bir sözdizim yapıyla birlikte bir isim yüklemi barındırması, tonlamayı etkileyerek çok zayıf görünmesine sebep olmuştur. Sözcelem bağlamında, sözceleyen (fr. énonciateur) muhatabı karşısında somut bir öznel duruş gösterdiğinde bu tonlama modeli devreye girer.

Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, ezgi 0Hz’in altına düştüğünden, ses çizelgesinde eğri (F0) neredeyse hiç görünmez. Birinci sözcenin tümünde tonlama yok denecek kadar azken, ikinci sözcede ise tonlama seviyesi yüklem üzerinde zayıflamaktadır.

(8) ben benim de görüşlerim bunlar

ø ø ø ø

Ses çizelgesi (9)

(9) he ben öyle düşünüyorum

2- 2 2- ø

Gösterge = görüş bildiren “ben” adılı ve türevleri

Sonuç

1. Biçim (parçasal) ile Bürün (parçaüstü/prozodi) arasındaki ilişkiyi belirleyen/belirginleştiren başlıca etken “sözcelem”dir. Sözcelem, konuşan özne, muhatap ile bağlam arasındaki ilişkiyi irdelemek suretiyle “sözce” adı verilen dilsel yapının yorumlanmasını konu alan bir söylem dilbilimi kuramıdır.

2. Parçasal ve parçaüstü ilişki, aynı zamanda sözcenin içeriği ve konuşucular arasındaki etkileşimin şekliyle doğru orantılıdır.

3. Sözlü dilde, başlıca **iki sözdizimsel konum** vardır : Bunlar, sözcenin başı (fr. initial) ile sözcenin sonudur (fr. final). Sözcenin başında kullanılan söylem/sözcelem göstergesi (fr. marque discursive/énonciative) ile sözcenin sonunda kullanılan yüklem biçimi veya yüklem sonrası ögenin (fr. posthème) türüyle bürünsel yapısının ilişkisi, sözcenin doğru okunması ve yorumlanması açısından son derece önemlidir.

4. Sözcenin başlangıcında kullanılan gösterge(ler) ve tonlama yapısı, sözlü etkileşimin ve sözcelemin anlaşılması bakımından somut bir ipucu verir. Ancak, Türkçede sözcenin sonu (yani yorum bölümü), yüklem (yüklem öbeğinin) biçimi ve tonlamasıyla, karşılıklı etkileşime son noktayı koyan sözdizimsel kesimdir. Sözcenin sonunda, biçim/sözcelem/bürün ilişkisinin seyri en üst düzeydedir. Sözcenin başı genellikle düşük tonda başlasa da, konu bölümü inişli çıkışlı bir tonlama veya giderek yükselen bir ses eğrisi gösterir. Sözcenin sonu düşük tonlama, yorum bölümü ise genellikle giderek düşen bir tonlama eğrisi gösterir.

5. **Sözce sonu** = Sözlü Türkçede oluşturulan sözcelerin son bölümünün tonlama seviyesi/yüksekliği ve bürün yapısı, sistematik olarak azalmakta, düşmekte, ve hatta yok olacak derecede zayıflamaktadır. Şayet, sözcenin sonu yükseliyor ve sözce yüksek perdede (300Hz üzeri) bitiyorsa, bunun iki anlamı olabilir : a) odaklama göstergesi (focalisation), b) Söylemin sürmesi (continuité du discours) : Sözceleyen sözü elinde tutarak konuşmasına devam etmek

niyetinde olduğunu göstermek için ses perdesini yükseltir (bu söylemsel devamlılık göstergesidir).

6. **Konuşan bireyin öznelliği:** Özellikle, doğaçlama sözlü dilde, bunun en önemli nedeni, konuşan öznenin, öznel duruşunu, yani sözcüğünün “öznel” yapısını, yorumlama olgusu (fr. rhématisation) ile birlikte, yorum kısmında (fr. rheme) ve yüklem yapısında (fr. structure prédicative) göstermesidir.

7. Söz ne kadar doğru sözcük ve göstergelerden kurulu olursa olsun, ses iyi kullanılmaz ise, sözcük etkisini yitirir, etkili olamaz ve “söylenmek istenen” (fr. vouloir dire) aktarılamaz (= ses olmadan, söz olmaz).

8. Prozodinin sözcük üzerindeki etkisi azımsanmayacak derecede büyüktür. Hatta, konuşma dili açısından, “etkisöz” (fr. perlocution) eylemi “prozodik olgular” sayesinde gerçekleşir; salt biçim(birimler) yetersizdir. Bu bağlamda, “biçim–anlam” ilişkisinin oluşmasında bürünsel unsurlarının katkısı yadsınamayacak ölçüdedir.

9. Nasıl ki, biçim ve anlam birbirini tamamlıyorlarsa, ses ile söz, yani parçasal ve parçaüstü, sözdizim ile bürün de birbirine bağlı bir şekilde tamamlayıcı işlev görürler. Bir bütüncü çalışmada, sözcüğün doğru okunması ve yorumlanması da, ancak söylem dilbiliminin bu iki farklı gösterge türünün bağlantılı incelenmesiyle mümkün olabilir.

10. Konuşma dilinde, sözcüklerin incelenmesi ve yorumlanması, yukarıda ayrıntılı ifade edilen “söylem çözümleme” yöntemi sayesinde gerçekleşir.

Kaynaklar

BENVENISTE, E. (1966) *Problèmes de linguistique générale 1*, Paris, éditions Gallimard.

BÜYÜK TÜRK DİLİ SÖZLÜĞÜ, Ankara, TDK - Türk Dil Kurumu Yayınları.

CULIOLI, A. (1990) *Pour une linguistique de l'énonciation*. Opérations et représentations. Paris. Ophrys. Tome 1.

GROUSSIÉ, M.-L. ve RIVIERE, C. (1996) *Les mots de la linguistique*. Lexique de linguistique énonciative. Paris. Ophrys.

İMER K, KOCAMAN A. ve ÖZSOY S. (2011) *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi.

JAKOBSON, R. (1963) *Essais de linguistique générale*, Paris, Editions de Minuit.

KOCAMAN, A. ve OSAM, N. (2000) *Uygulamalı Dilbilim – Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara. Hitit Yayınları.

KORKMAZ, Z. (1992) *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara. Türk Dil Kurumu, 575.

KORNFILT, J. (1997) *Turkish (Descriptive grammar)*, London & New York, Routledge.

MAINGUENEAU, D. (1994) *L'énonciation en linguistique française*. Paris. Hachette.

MORAL, M.-A. ve DANON-BOILEAU. (1998) *Grammaire de l'intonation*. Paris. Ophrys.

VARDAR, B. (2002) *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul. Multilingual.

YILMAZ, S. (2012) “Türkçede Sözlü Derlem Oluşturma Çalışmaları Üzerine Değerlendirmeler” (Uluslararası “Global COE Program” Projesi Çerçevesinde). *CbLLE: Corpus-based Linguistics and language Education, Tokyo, Japan*. No: 9. Vol. 1, pp. 120-140.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ARGO'DAN DEYİME GEÇİŞ

İbrahim ATABEY*

Giriş

Argo terimi Türkçe Sözlük'te (TDK, 2012), "1. Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim. 2. Serserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim." şeklinde; *deyim* ise "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir." şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre *argo*, genellikle sanıldığı gibi "ayıp, müstehcen, kötü" anlam taşımaktan çok, kullanan kişilere göre olumsuz anlamlar yüklenen kelimelere denilmektedir. Bu tür kelimeler, taşıdıkları nispeten "olumsuz" anlamlar göz ardı edilip "eğitimli", toplum içinde saygın kişiler tarafından kullanıldıklarında zamanla yaygınlık kazanacak ve *deyim* özelliğini kazanacaktır; çünkü *argo* da *deyim* gibi kelimelerin "gerçek anlamlarından az çok ayrı", "mecazlı" kullanımlarıdır. Aynı Sözlük'te *jargon* terimi, "Fr. jargon Dar bir çevreye özgü dil, argo." şeklinde açıklanmıştır. Sözlük'teki tanımlarından da görüldüğü üzere *argo* ile *jargon* arasında fark gözetilmemiştir. Bundan dolayı bu çalışmada sadece *argo* ve *deyim* üzerinde durulacaktır.

TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ündeki "argo" tanımında geçmemiştir ama" 17. yüzyıldan itibaren özellikle Fransız, daha sonra İngiliz, İtalyan ve Alman dilciler "argo"nun açıklama ve tanımlarında "özel dil", "hırsızların dili", "kaba, bayağı dil" gibi nitelermeleri de kullanmışlardır. (Aktunç, 1998: 9) Mesela *İnönü Ansiklopedisi* (MEB, 1943-1983) şöyle bir tanım yapmıştır:

"Eskiden, önce esnafın, sonra da dilenci, serseri, külhanbeyi, hırsız, kaçakçı ve genel olarak şerir takımının kendi yaşayış tarzı isteğine uyarak, etrafındakilerin anlayamayacağı bir şekilde ve kendi aralarında konuştuğu aşağılık, özel ve gizli dil."

Argo için "Asalak bir kelime hâzinesi", "hırsız argosu", "talebe argosu", "asker argosu", "artist argosu", "umumhane argosu" (Devellioğlu, 1980: 9); "sesbilgisi, yapıbilgisi, sözdizimi ve anlam bakımından farklı dil ve sözcük dağarcığı" (Hatiboğlu, 1972: 15.); "Başiboşlar, hırsızlar gibi toplum düzeninin dışında kalan kişilerin kendi aralarında kullandıkları özel dil" (Gencan vd., 1974: 16) şeklinde nitelermeler de yapılmıştır.

Argo ile Deyimin Karşılaştırılması

Argo olarak nitelendirilenler ile *deyim* olarak nitelendirilen *kelime*, *kelime grubu* ve *cümleler* karşılaştırıldığında aşağıdaki özellikler ortaya çıkmaktadır:

1. *Argo*, dilin gizli tarafıdır; *deyim* ise gizliliğin ortadan kalkmış hâlidir. *Argoda* gizli söyleme bir ihtiyaçtır. Deyimde ise gizli, örtük söyleme ihtiyacı yoktur; *deyim* sadece temel anlamın dışına çıkarak farklı ifade etme yoluna gider.

2. *Argo*, toplumun az bildiği dili ve onun kelimelerini kullanarak gizliliği sağlar. Bundan dolayı yabancı dilin çeşitli ama kullanıcılarının ve yaygınlığının az olduğu bölgelerde argoya daha çok rastlanır. Mesela İstanbul'da Ermenice, Rumca, İtalyanca, Fransızca, Farsça, Arapça kelimelerin kullanıldığı argonun fazlalığı bundandır. *Argo* sayesinde Türkçenin hangi dillerle içli-dışlı olduğunu kestirmek mümkündür. Türkçe bir kelime ise ancak temel anlamından çok uzaklaşmak, sadece bir grup tarafından bilinen bir olaya dayanmak şartıyla *argoda* yer alır. Bundan dolayı, Türkçe kelimelerin kullanıldığı argonun deyimleşme süreci daha kısa ve hızlıdır.

3. *Argoda* topluma, töreye, kanuna karşı suçluluk duygusu vardır ve yapılan eylem gizlenmek istenir. Bundan dolayı örtük, gizli bir dil ihtiyacı vardır. Deyimde ise böyle bir suçluluk duygusu hissedilmez.

4. *Argo*, yazıya geçtiği, şifresi çözüldüğü, yaygınlık kazandığı, anlamı herkesçe bilindiği anda yok olur; aynı anlamı ifade edecek başka söz kalıpları aramaya başlar. Bir önceki söyleyiş şekli, yerini deyim bırakır.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ÇTLE Bölümü. iatabey@gazi.edu.tr

5. *Argo*, kelimelerin anlamlarındaki gizli tarafları kullanarak söylenemeyeni söyler, yani eleştirir. Bu yönüyle sözün karikatürüdür. Eleştiri dozu azalınca deyimleşme süreci başlar, eleştirinin sona ermesiyle deyimleşme süreci de tamamlanır.

6. *Argo*, kullanıcısının çoğunluğunun hayat karşısında başarısızlığa uğramasından dolayı kendi çabasıyla oluşturduğu ortamda bir çeşit muhafaza görevini yerine getirir. *Deyim*de ise kullanıcı açısından kendini koruma gibi bir durum söz konusu değildir.

7. *Argo*, dilin farklı bir yönüyle yaratıcı olma özelliğini kullanır ve gün yüzüne çıkarır. Aynı yaratıcılık *deyim* için de geçerlidir.

8. Toplumların açıkça ifade etmekte en çok zorlandıkları konulardan biri cinsellik, kadın-erkek ilişkisidir. Bundan dolayı diller, bu konuları ifade edebilmek için *argoya* çok fazla başvurmuştur. Türkçedeki *argo* kullanımında da bu açıkça görülür.

9. Argonun konusu insandır veya insanla ilişkili eşyadır. Bundan dolayı insanın görünüş, düşünüş, davranış ve duygularını *argoda* görmek mümkündür.

10. *Argo*, kelimelerin hiç akla gelmeyecek şekilde ifade ettiği unsurla anlam ilgisi kurması esasına dayandığı için genellikle gülme unsurunu da beraberinde taşımaktadır. *Deyim*, gülme unsurunu ön plana çıkarmaz.

11. *Argo*, insan zihninde bulunup da söylenemeyeni ifade ettiği için cesurca ifadelerdir. Bu cesurca ifade, kullanıcısını genel toplumun dışına itilmiş gibi hissettirebilir. *Deyim*de ise cesurca ifadeden çok farklı, mecazlı söyleme öne çıkar.

12. Toplumlar kendilerini ne kadar eğitirlerse eğitsinler, ne kadar para kazanırlarsa kazansınlar *argonun* ortaya çıkış sebepleri, insanlığın vücudunda ve zihninde kaybolmayacağı için *argo* da listesine her gün bir yenisini alarak varlığını sürdürecektir. Ortaya çıkış sebeplerinin geçerliliği bakımından *deyim* de dillerde varlığını sürdürecektir.

13. *Argo* için söylenebilecek, dilin kullanımındaki zenginlik ve yaratıcılık, *deyim* için de geçerlidir. (Devellioğlu 1980, Aktunç 1998).

Argonun Alanı ve Sınırı

Türkiye Türkçesindeki *argo*, anlam ve kullanım çevresine göre altı ana başlık altında toplanmıştır ve bunların da kullanıcıya göre alt başlıkları vardır:

1. Suç Dünyası

- a) Hırsız, dolandırıcı, yankesici argosu.
- b) Uyuşturucu dünyası argosu.
- c) Kumar, kumarhane ve kumarbaz argosu.
- ç) Kabadayı, bıçkın, külhanbeyi, serseri argosu.
- d) Dilenci argosu

2. Kapalı Dünyalar

- a) Hapishane, tutuklu argosu
- b) Yatılı okul, okul, öğrenci, öğretmen argosu
- c) Kışla, asker argosu
- ç) Denizcilik, denizci argosu

3. Azınlık Dünyası

- a) Etnik azınlıklar argosu
- b) Göçmen argosu

4. Cinsel Dünya

- a) Cinsel argo
- b) Eşcinsel argosu
- c) Fuhuş, genelev, fahişe, genelev müşterisi argosu

5. Alışveriş Dünyası

- a) Esnaf, alıcı, satıcı argosu

- b) Şoför ve yolcu argosu
c) Eğlence yerleri, müzisyen ve müşteri argosu

6. Spor Dünyası

- a) Spor, sporcu, taraftar argosu (Aktunç, 1998: 11)

Yukarıdaki alanlara mensup kişiler ile kullandıkları *argo* ve *deyim* arasında doğru bir orantı aranamaz. Konuşanın muhatabı da önemlidir. Onun da bu örtük ve gizli dili anlaması gerekir. Cem Yılmaz bir oyununda şöyle demişti:

“Bizim eski Türk filmlerinde kanun dışı işler yapanların mükemmel İstanbul Türkçesini duyanlar, o işleri yapanların üst düzey eğitim aldıklarını düşünebilirler; hatta onların işlerine özenebilirler.”

Bu filmlerde bu kadar düzgün bir Türkçenin kullanılmasının sebebi, genel film seyircisinin argo ile muhatap edilmek istenmemesidir.

Yukarıda sayılan alanlara mensup olanlar ile argoyu kullananlar paralel değildir. Çünkü öğrenci argosunu oluşturanlar öğrencilerdir ama kullanıcı öğrenci dışındaki gruplar da olabilir.

Argodan Deyime Geçişin Günümüzdeki Görünümü

Argo, yaygınlık kazanıp bilinme oranını arttıramadığı, kendi dar çevresinde kaldığı zaman içinde *deyimleşme* sürecini ya hiç başlatamaz ya da tamamlayamaz. *Argo* ifadelerin geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlayan basın yayın organları, günümüzde *deyimleşme* sürecini hızlandırmıştır. TV, bilgisayar, internet gibi araçlar, kitaplar her ortama girip gizliliği neredeyse ortadan kaldırdığı için gizli tutmayı da ihtiyaç olmaktan çıkarmıştır. Böylece diller ve dolayısıyla Türkiye Türkçesi, ürettiği *argoyu* hızlı bir şekilde tüketmeye başlamıştır. Tüketme genellikle iki şekilde olmaktadır. Birincisi, *argonun* çöpe atılması ve yerini yenisine bırakması; ikincisi ise deyimleşerek hayatını sürdürmesidir. Dil, *argodaki* ifade gücünü, estetiği, çağrışım dünyasındaki zenginliği, kullanım alanını ve kullanıcıyı yeterli görürse onu deyimleştirir ve yaşatır.

Bu gelişme ve değişimler; *argo sözlüğü*, *deyim sözlüğü* ve *güncel sözlüğün*, kelimelerin anlamlarındaki bu özelliklerin göz önünde bulundurulması gerektirmektedir.

Argo Örnekleri

(**FD**: Ferit Devellioğlu’da yer alanlar, **HA**: Hulki Aktunç’ta yer alanlar. **Altı çizili**: TDK Türkçe Sözlük’te yer alanlar.)

Argodan Deyime Geçenlere Örnekler (“A” ile başlayanlar)

aban- (**FD**, **HA**) Üstelemek, ısrarlı davranmak; Aşırı duruma gelmek, (bir eylemde) aşırılaşmak.

abayı yak- (**FD**, **HA**) Âşık olmak, sevdalanmak, sevmek.

abidik gubidik (**HA**) Saçma, saçma sapan.

acayıp (**HA**) Pek, çok; iyi, iyice.

aç- (**FD**) 1. Gitmek, savuşmak, def olmak. 2. Yaramak, hoş gitmek, Yakışmak. 3. Söylemek.

acmaza düş- (**FD**, **HA**) Bir hileye aldanmak; Zor bir sorunla karşılaşmak.

acmaza getir- (**HA**) Hile yaparak, kandırarak zor bir duruma sokmak.

âdem baba (**HA**) Hayatta hiçbir şeyi olmayan, kimsesiz serseri; (Hapishanede) Parasız, aç, en kötü durumdaki mahkûm; Yoksul, kılıksız turist. Hippi; Afyon müptelası.

afaroz (**FD**, **HA**) (Yun. *aphorizein*’den) Kovma; Dışarıya atma; İlgisini kesme.

afaroz et- (**HA**) Kovmak, dışarıya atmak; İlgisini kesmek.

afili (**HA**) (Yun.) Gösterişli, hoş; Kabadayılara yakışır biçimde.

afiş ol- (**HA**) Kötü bir yönü, bir suçu, gizli bir yönü ya da işi ortaya çıkmak.

ağaç ol- (**FD**, **HA**) Uzun süre ayakta durmak; (Ulaşım aracında) Ayakta kalmak; Birisinin buluşmaya gecikmesi ya da gelmemesi yüzünden bekleyip durmak.

ağzı dört köşe ol- (**FD**) Keyifli, neşeli, olmak.

aklı bas- (**HA**) Bir şey, birisinin görüşüne, düşünce biçimine uygun gelmek; İnanmak.

akordeon ol- (**FD**, **HA**) (fr. *accordéon*) (Taşıtlar) Kaza, çarpma sonucu eciş bücüş olmak, ezilmek.

alamancı (HA) Almanya’da çalışmakta, yaşamakta olan Türk.
altın vuruş (HA) (Uyuşturucuyu) Öldürücü miktarda zerk.
ana avrat düm düz git- (FD, HA) Çok ağır küfretmek.
anasının gözü (FD) Çok açığöz, hinoğlu hin. Herif, anasının gözü be!
angut (FD, HA) Budala, ahmak, hödük.
anında görüntü (HA) (1970’lerde National markalı televizyon cihazı için uygulanmış reklam sloganı olan "*anında görüntü, beklemeden ses*"ten) “Hemen, o anda, derhâl”
anır- Gürültülü ve çirkin bir sesle konuşmak, gülmek bağırarak, şarkı söylemek.
anla- (FD, HA) Yararlanmak; (birisinin) malı, parası ya da konumundan yarar görmek.
antika (FD) Tuhaf, acayip, garip.
antikalık (FD) Tuhaflik, acayıp. gariplik.
anut (FD, HA) Komisyon; bir hizmet verme, bir çıkar sağlama karşılığı olarak alınan yüzde.
anutçu (HA) Yüzdecisi; anut karşılığında dükkân, lokanta, otel gibi yerlere müşteri götüreren kimse, turist kılavuzu.
arabayı çek- (FD) Defolup gitmek. *Ulan hırbo, çek arabanı şuradan!*
arakla- (FD, HA) Çalmak; (Polis) Bir sanığı, suçluyu yakalamak.
arazi ol- (FD, HA) Gizlenmek, saklanmak; Ortadan kaybolmak.
asıl- (HA) Üstelemek; ısrar, inat etmek; (Birisine) Yakın arkadaş olmak için sözle, davranışla isteğini belli etmek; tavlamaya çalışmak; (Futbolda) Topa vuruşta bütün gücünü kullanmak; çok güçlü vurmak; (Top için) Üst köşelerden kaleye girip ağa vurmak; (Birisinin) Boynuna sarılmak.
as- (FD, HA) 1. Borcunu ödememek. 2. Yolda giderken bir vesileyle arkadaşından ayrılmak. 3. ihmal etmek, sürüncemede bırakmak. 4. Gidilmesi gereken bir yere gitmemek.
askıntı (HA) (Bir şeyi) Elde etmek için ısrarla çabalayan (kimse); (Birisine) Yakın arkadaşlık, dostluk, ilişki kurmak için inatla çabalayan.
aval aval (FD) Aptal aptal.
avanak (HA) (erm. *avanog*, "eşek sıpası") Akılsız, aptal, bön (kimse).
avanta (FD, HA) (ital. *avvento*, "önde olma") Kolayca sağlanan yarar; karşılıksız kazanılan çıkar; komisyon, yüzde; (kumarda) hileyle kazanılan para.
avantacı (FD, HA) Asalak, çıkarıcı; bir şeyi kolayca elde etmek isteyen (elde eden) kimse.
avantacılık (FD) Bir şeyi parasız ele geçirmek isteme.
avantadan (HA) Zahmetsizce, kolayca; bedava.
avantalı (HA) Yararlı, kârlı, avantajlı.
avanta vur- (HA) Kolayca çıkar sağlamak.
avanta ye- (HA) Başkalarının emeğiyle sürdürülen bir işten çıkar sağlamak.
ayağına yat- (HA) Öyleymiş gibi yapmak.
ayak (HA) Hile, dümen; rol yapma, poz yapma.
ayak yap- (FD) Birini aldatmak, kandırmak için dalavere çevirmek.
ayazla- (FD) Boş yere, beyhude yere bir yerde beklemek.
aynen (HA) Hemen, derhâl; öyle.
ayvayı ye- (HA) Kötü duruma düşmek, zor durumda kalmak; değerinden daha fazla ödemek, kazıklanmak.

Argodan Deyime Geçmeyenlere Örnekler (“A” ile başlayanlar)

AA (Polis araçlarının plakasındaki AA harflerinden dolayı) Polis aracı, polis otomobili, polis.
acın kabadayısı Zaten parasız olduğu için eli açık, cömert görünen.
açık ayak Tulumbacıların hızlı koşusu.
açık kaldırım Bir tür hırsızlık. Dışarıda açıkta bulunan ya da unutulmuş, gözetimsiz bir şeyi çalma; bu işi yapan kimse.

adres değiştir- Ölmek, öbür dünyaya gitmek.
adresini değiştir- Öldürmek, öbür dünyaya yollamak.
afarozname Kovulma, çıkarılma, tard edilme belgesi.
afyonunu patlat- Yersiz bir davranışla öfkelenmek, sinirlendirmek; sabahleyin sigara, çay, kahve vb. içerek uyku sersemliğini üzerinden atmak.
aganigi maganigi (kuş dili) Aşk ilişkisi; Sevişme.
ağzının kaytanını çek- Kötümser sözler etmeyi kesmek; kötü konuşmayı bırakmak; gevezeliği kesmek.
ağzını poyraza aç- Boşuna beklemek; bekleyip istediğini elde edememek; züğürt düşmek; parasal gücü ve beklentisi kalmamak.
ahenk yap- Doğru ve anlamlı bir şey söylemeksizin sürekli konuşmak; bir durumu gizleme çabasıyla konu dışı şeyler söylemek.
akaryakıt İçki.
akıntı çağanozu (yun. *tsaganos*, "yengeç") Düşük omuzlu kimse, sarhoşluk ya da benzeri bir nedenle düzgün, uyumlu yürüyemeyen, eğri adımlar atan kişi; gövdesinde bir çarpıklık olan kimse.
akıtma Giysiye ustura ya da tıraş bıçağıyla fark ettirmeden keserek cüzdan, saat vb. eşyayı çalma.
akort Keyif, rahatlık.
akort et- Haddini bildirmek; dövüp kımıldayamayacak hâle getirmek.
akoz et- Susmak, sükût etmek; söylemek; uyararak; vermek.
akozla- Gizlice söylemek, kimse duymadan anlatmak; haber vermek.
alabanda ol- Düşkünlük göstermek; askıntı olmak.
alabandayı çek- Fena hâlde azarlamak, ağır biçimde paylamak.
alabandayı ye- Şiddetle azarlanmak, ağır biçimde paylanmak.
alafortanfoni ("alev örten huni"den) "Adının söylenmesi zor, karmaşık nesne" anlamında, alay yollu kullanılır. (Kelimenin askerlikte topçu neferleri tarafından üretildiği söylenir.)
alarga (ital. *alla larga*) "Yaklaşma, uzak dur, açıktan geç" anlamında kullanılır.
alarga dur- Yanına yaklaşmamak, uzak durmak; ilgi göstermemek.
alarga et- Uzaktan geçmek, yaklaşmamak; uzaklaşmak; ilgiyi kesmek.
alarga gel- Yaklaşmamak, uzağında durmak.
alçı Eroin.
alengir Gösteriş, caka, alım.
alengirli Hoş, gösterişli, fiyakalı.
altı kapıya bağla- Çıkacak yo! bırakmamak; sıkıştırmak; sağlama almak; sonucu sağlamlaştırmak.
altı okka Çok iyi, üstün.
altıpatlar Eskimiş ayakkabı, tabanı delik ayakkabı.
altmışaltıya bağla- Hile yapıp kandırmak, hileyle başarmak.
alyon (Eski İstanbul'un zenginlerinden Antoine *Alion*'un adından). Çok zengin kimse.
amerikan suyu Coca Cola; kola türü içecek.
amorf ol- (fr. *amorphe*, "biçimsiz") Mahçup olmak, utanılacak bir duruma düşmek; dayak yiyip yaralanmak berelenmek.
anafor (yun.) bedava, beleş; haraç.
anaforcu Bedavacı, beleşçi; haraççı.
anafordan zf. (yun. - türk. e.) Bedavadan, beleşe, parasız; haraç olarak.
anaforlamak Parasız, bedava ele geçirmek; çalmak.
anahtar Rüşvet.
antifriz (ing. *antifreeze*, "donmayı engelleyen şey") içki, alkollü içki; konyak.

apandisitini almak Karnından bıçaklamak.

apis. (Eski Mısır'da tapılan öküz biçimindeki güneş tanrısı) Çok fazla ders çalışan, ezberci öğrenci; inek.

araklan- (Polise) Yakalanmak.

araklayıcı Hırsız.

arka kapıdan mezun olmak Okuldan kovulmak.

armalı Süslü, parlak, esnek, her yöne çekilebilecek (söz, konuşma).

arpacılık Yankesicilik, hırsızlık.

arpala- İşi iyi gitmemek.

arpa suyu Bira.

arşın Bacak.

arşınları aç- Daha büyük adımlarla yürümeye başlamak.

asfalt Kolay (iş); saçsız, kel.

asılma depoya gider "Yılışma, sırnaşma, boşuna üsteleme" anlamlarında kullanılır.

askıcı Borcunu ödememeyi huy edinmiş (kimse); bir tür yankesici.

at kulağı İki sayısı; iki kez; ikili; uzun kadeh.

avazla- (İş, durum) Kötü gitmeye başlamak, elverişsiz olmak; parasız kalmak, züğürtlemek.

avaz paşa kola çık- Hava soğumak; hava sıcaklığı çok düşmek.

ayıcı (Futbol vb. oyunlarda) Çok sert oynayan, kırıcı (oyuncu).

ayıkla- Dövmek, hırpalamak.

ayınga Kaçak tütün; tütün kaçakçılığı; tütün kaçakçısı.

ayıngacı Tütün kaçakçısı.

ayıp salla- Kendisinden beklenmeyen bir davranışta bulunmak, ayıp etmek.

ayıpsın "Ayıp ettin" anlamında söylenir.

ay ışığı Bir tür uyuşturucu.

ayıt- Dikkatli, uyanık davranmayı sağlamak; bir şeyin farkına varmayı sağlamak; uyandırmak.

aykırı İyi para eden, değerli eşya; antika.

ayna Çok iyi, fevkalade, harika; apaçık görünme.

aynala- Anlamak, kavramak.

aynalı İyi, hoş (durum, şey); iyi durumda olan (kimse).

aynasız Kötü, olumsuz; hoş olmayan, aykırı.

aynasızlan- (Durum) Kötüleşmeye başlamak; (kişi) kötü, olumsuz bir tavır takınmak.

aynı kabağa üfle- Biriyle ortak olmak, ortak davranmak.

ayran ağızlı Bön, aptal.

azrail'e elense çek- Çok tehlikeli işler yapmak; ağır bir kaza, hastalık geçirip iyileşmek.

Kaynaklar

AKSOY, Ömer Asım, 1984, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1,2,3*, TDK Yay., Ankara

AKTUNÇ, Hulki, 1998, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, 2. Baskı (1. Baskı: 1990), YKY, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit, 1980, *Türk Argosu, İnceleme ve Sözlük*, 6. Baskı (1. Baskı: 1941), Aydın Kitabevi Yay., Ankara.

GENCAN, T. Nejat vd., 1974, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

HATİBOĞLU, Vecihe, 1972, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

MEB, 1983, *İnönü (Türk) Ansiklopedisi (1943-1983)*, MEB Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KULLANILAN ŞAHIS ZAMİRLERİNİN KULLANIM ALANLARININ HARİTALANMASI

Özgür AY*

ÖZET

Kültürümüzün en önemli kaynaklarından biri de hiç şüphesiz halkın konuştuğu ve yaşattığı dildir. Bu dilin, yani ağızlarımızın kaybolmadan belgelenmesi kültürümüzün unsurlarının tespit edilmesi için gereklidir. Belgelenen ağızların da incelenmesi ve birbiriyle karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklarının tespit edilmesi gerekir. Ancak bu sayede dilimizle ilgili pek çok yeni bilgi edinebilir ve bilgilerimizin sağlamasını da yapabiliriz. Kaldı ki, Türkiye Türkçesinin sağlıklı ve eksiksiz bir gramerinin yazılabilmesi için de kendisine kaynaklık eden ağızların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Zamir kavramı, bugüne kadar Türkçe üzerine yazılan her gramer kitabında az veya çok yer bulmuş önemli bir gramer kategorisidir. Zamirler, kuşkusuz bir dilin en eski kelimeleridir. Bu yüzden Türkçenin kökeni ve diğer dillerle olan ilişkilerini araştıran bilim adamları önce akrabalıklarını düşündükleri dillerle Türkçedeki zamirleri karşılaştırarak işe başlamışlardır. Bu hâliyle zamirler, dünden beri var oldukları ve her dönemde istisnasız kullanıldıkları için dilin en önemli yapıtaşlarıdır. Ve bu yapıtaşları bugün pek çok değişik alomorfu ile ağızlarımızda yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışma Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan şahıs zamirlerinin tüm alomorflarını tespit etmek, böylece ağızlarımız arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemek ve Anadolu'da konuşulan Türkçenin çözümlenmesine katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır. Bildiri hazırlanırken, konu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan 62 ilden derlenmiş metinlerden hareketle Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan şahıs zamirleri ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Hazırlanan haritalarla şahıs zamirlerinin öne çıkan alomorflarının Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanım alanları gösterilmiş ve bu sayede Türkiye Türkçesinin ağız atlasının hazırlanması çalışmaları için önemli verilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Şahıs Zamirleri, Zamirler, Ağız Atlası

1. Giriş

Türkiye Türkçesi (TT) ağızları üzerine yapılan her çalışma, Anadolu'da oluşturulan kültürel mozayığın de bir delili gibidir. Nasıl ki, Anadolu kültürü pek çok değişik kültüre ait özelliklerin harmanlanmış şekliyse TT ağızları da bu kültürün doğal taşıyıcısı olarak pek çok özelliğin bulunduğu, canlı olmasına rağmen tarihî özelliklere de sıkı sıkıya bağlı bir kültür aynası konumundadır. Türkologlar bu aynaya pek çok kez bakmış ve TT ağızlarının büyük bir kısmını ayrı ayrı derlemiş ve bu derlemelere dayalı incelemeler yapmışlardır. Kars'tan Muğla'ya Ordu'dan Şanlıurfa'ya kadar pek çok yöre ağızları bu tür çalışmalarla değerlendirilmiştir. Bu derlemeler ve derleme-inceleme niteliğindeki çalışmalar, ağızların bütünü üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların da ana malzemesini oluşturacaktır. TT ağızları üzerine yapılacak karşılaştırma çalışmalarının artması, ağızlarımızın sınıflandırılması ve ağız atlasımızın hazırlanması çalışmalarına da büyük katkı sağlayacaktır. Bu amaçla, biz de bu bildiride ağızlarımız üzerinde yapılan derleme çalışmalarından yola çıkarak, TT ağızlarında kullanılan şahıs zamirinin tüm alomorflarını tespit etmeyi, böylece ağızlarımız arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeyi ve Anadolu'da konuşulan Türkçenin çözümlenmesine katkıda bulunmayı amaçladık.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan 62 ilden derlenmiş metinler kullanılmıştır. Dolayısıyla çalışma bu 62 ilden derlenmiş metinlerle sınırlıdır.

* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Uşak - TÜRKİYE, E-posta: drozguray@gmail.com.

Harita 1: Sarı: İncelenen Bölgeler; Beyaz: Çalışmaya Dahil Edilmeyen Bölgeler

2. Zamir Kavramı ve Gramerlerimizin Konuya Yaklaşımı

TT ağızlarında şahıs zamirlerinin kullanımına geçmeden önce, zamirler ve şahıs zamirleri kavramları üzerinde durmak son derece yararlı olacaktır.

Zamirler, kuşkusuz bir dilin en eski kelimeleridir. Bu yüzden Türkçenin kökeni ve diğer dillerle olan ilişkilerini araştıran bilim adamları önce akrabalıklarını düşündükleri dillerle Türkçedeki zamirleri karşılaştırarak işe başlamışlardır. Bu hâliyle zamirler, dünden beri var oldukları ve her dönemde istisnasız kullanıldıkları için dilin en önemli yapıtaşlarıdır. TT ağızları pek çok arkaik unsur bünyesinde barındıran eşsiz bir kaynaktır. Dilimizin en eski unsurlarından olan zamirleri böyle eşsiz bir kaynaktan aramak, hem tarihî gramerimizin yazılması çalışmalarına katkıda bulunacak hem de yaşayan Türkçemizin anlaşılmasında bize yardım edecektir.

Zamir kavramı, bugüne kadar Türkçe üzerine yazılan her gramer kitabında az veya çok yer bulmuş önemli bir gramer kategorisidir. Türkçenin grameri ile ilgili çalışmalarda, bu kategoriyi ifade etmek için "*zamir*" ve "*adıl*" olmak üzere iki terimin öne çıktığı görülmektedir. Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, M. Kaya Bilgegil, Haydar Ediskun, Yıldız Kocasavaş "*zamir*" terimini kullanırken (Korkmaz, 399. s., Ergin, 251. s.; Banguoğlu, 356. s.; Ediskun, 156. s., Kocasavaş, 27. s.) A. Cevat Emre, "*isimsiler (les nominaux)*" (Emre, 13. s.), Neşe Atabay, Sevgi Özel ve İbrahim Kutluk "*adıl*" terimini tercih etmişlerdir (Atabay, Özel, Kutluk, 101. s.). Nitekim Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ve Türkçe Sözlük'te de iki terim birlikte kullanılmakta ve konu "*zamir*" başlığı altında incelenmektedir. Bu çalışmada da gramer terimlerimizde bir birliğin sağlanması amacıyla hizmet etmek için Gramer Terimleri Sözlüğü'ne ve Türkçe Sözlük'e uyulmuş ve bu konuda gramer kitaplarında yaygın olarak kullanılan terim olan "*zamir*" terimi tercih edilmiştir.

Konu ile ilgili olarak Türkiye Türkçesinin grameri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde hemen hemen birbirine yakın şu tanımlara ulaşırlar:

Zeynep Korkmaz'a göre zamirler, adların yerini tutan, kişileri ve nesnelere temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir: **Ben** burayı çok beğendim. **Sen** kimin kızsın? **Şunu** bana verir misin? **Kitapların hepsini** buraya getirin gibi. (Korkmaz, 399. s.)

Yıldız Kocasavaş, Türkçede şahıs zamirlerini incelediği kitabının giriş bölümünde zamir terimi üzerinde durmuş ve zamir terimi için pek çok çalışmadan alıntılar yaptıktan ve bunlardaki ortak olan noktaları belirledikten sonra zamirin tanımını "*O hâlde zamir, diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp, konuşan (mütekellim), konuşulan (hitap edilen), üçüncü şahıs (gaip) (mütekellim ve muhatabın dışındaki) gibi varlıkları temsili olarak veya işaret etmek suretiyle belirleyen kelimelerdir.*" şeklinde yapmıştır. (Kocasavaş, 29. s.)

3. Şahıs Zamirleri

Altay dilleri arasındaki dil akrabalığının şahıs zamirleri ve iyelik ekleri ile kanıtlanmaya çalışılmasından başlayarak bugüne kadar şahıs zamirleri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bunlardan en kapsamlısı Yıldız Kocasavaş tarafından yapılmıştır. (Kocasavaş, 2004) Yazar söz

konusu araştırmasında Türkçedeki şahıs zamirlerini Eski Türkçeden itibaren günümüze kadar uzak ve yakın lehçeler ile ağızlar ait metinlere dayanarak bir monografi çerçevesi içinde ele almıştır. TT ağızlarından örnekler de eserde değerlendirilmiş ancak çok fazla ayrıntıya girilmemiştir. Biz de 2015 yılında yayınladığımız "*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Zamirler*" adlı çalışmayla bir nevi Yıldız Kocasavaş'ın bıraktığı noktadan TT ağızlarındaki şahıs zamirlerini ayrıntılarıyla değerlendirerek Türkçenin bu en eski kelimelerinin ağızlarımızdaki yolculuğunu daha teferruatlı anlatmaya çalışmıştık. (Ay, 2015).

Yıldız Kocasavaş'a göre şahıs zamirleri, *konusan, konuşulan, hitap edilen, gaip gibi varlıkları şahıslar hâlinde, temsili olarak karşılayan kelimelerdir.* (Kocasavaş, 31. s.)

Zeynep Korkmaz'a göre ise *şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar: ben, biz; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler: sen, siz; üçüncüsü de sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları ve nesnelere karşılayan o, onlar'dır. Bunlar gramerde birinci, ikinci, üçüncü şahıs olarak gösterilir. Teklik ve çokluk biçimleri ile kişi sayısı altıya çıkan bu zamirleri yalnız durumları ile toplu olarak şöyle gösterebiliriz:*

Teklik 1. Şahıs: ben Çokluk 1. Şahıs: biz

Teklik 2. Şahıs: sen Çokluk 2. Şahıs: siz

Teklik 3. Şahıs: o Çokluk 3. Şahıs: onlar. (Korkmaz, 405. s.)

Bu tanımların ışığında şahıs zamirleri, konuşan, konuşulan, hitap edilen varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine kullanılan zamirlerdir. TT yazı dilinde kullanılan şahıs zamirlerini şöyle bir tabloda gösterebiliriz:

Tablo 1	TT Yazı Dilinde Şahıs Zamirleri		
	Teklik	Çokluk	Temsil Ettiği Varlık
1. Şahıs	Ben	Biz	Konuşan veya konuşanlar
2. Şahıs	Sen	Siz	Hitap edilen veya edilenler
3. Şahıs	O	Onlar	Konuşulan veya konuşulanlar

3.1. TT Ağızlarında Kullanılan Şahıs Zamirlerinin Alomorfları

TT ağızlarında kullanılan zamirler, TT yazı diline göre daha zengin ve çeşitlidir. Özellikle zamirlerde görülen fonetik değişiklikler sonucunda oluşan alomorfların çokluğu hemen dikkatleri çekmektedir. 2015 yılında yaptığımız çalışmada TT ağızlarında zamir türünde kullanılan yapıların toplam 2224 alomorfü tarafımızdan tespit edilmiştir. (Ay, 2015) Yine bu çalışmada TT yazı dilinde *ben, sen, o, biz, siz, onlar* şekillerinde kullanılan şahıs zamirlerinin ağızlarımızda 569 alomorfü ile kullanıldığı görülmektedir.

I. Teklik Şahıs: BEN

Tablo 2	"Ben" Zamirinin Durum Ekleri İle Kullanılışı (157 Alomorf)
Durum	TT Ağızları
Yalın: <i>ben</i>	ben, beñ, bèn, bēn, b̄en, b̄en, ban, b̄an, b̄an, bien, bin, bem, bēm, bē, ba pen, Pen, men, mén, mēn, min
İlgi: <i>benim</i>	benim, benim, b̄enim, ben̄im, b̄enim, b̄enim, bennim, benem, ben̄em, ben̄üm, benum, b̄enum, b̄enum, beñem, bēm, b̄em, benin, penim, penim, Penim, Penim, penum, penum, penum, penin, benim, benim, m̄enim, minim, menin
Yükleme: <i>beni</i>	beni, b̄eni, b̄eni, ben̄i, b̄eni, beni, ben̄i, b̄ani, b̄en̄e, ben̄ü, peni, Peni meni, m̄eni, mini, min̄i, neni
Yönelme: <i>bana</i>	bana, baña, b̄aña, b̄aña, b̄aña, beñe, b̄en̄e, b̄an̄a, b̄ana, bane, b̄ena, ben̄a, bene, b̄ene, ben̄e, b̄en̄e, b̄one, bağa, baha, bahan, behen, bağan, bağan, biye, b̄aan, b̄aan, b̄an, b̄en, baña, baña, b̄aa, baña, beñe, b̄a, b̄a, ba, pana, Pana, p̄a, Pa, mana, maña, miña, mine, mañ, mağa

Bulunma: <i>bende</i>	bende, béndé, benda, pende, minde
Çıkma: <i>benden</i>	benden, bénden, bendeñ, béndén, bendan, bende ⁿ , bennen, bennén, bénnén, penden, mennén, nennén
Vasita: <i>benimle</i>	benimle, bənimle, benimle, beniminen, benimnen, benimine, benimne, beniğnen, beniğinen, beninle, benile, benlen, benlan, bennen, bennan, bennen, benne, benla, benlá, benle, penimlan, penlan, mennén
Eşitlik: <i>bence</i>	bence, benca, pence

II. Teklik Şahıs: SEN

Tablo 3	"Sen" Zamirinin Durum Ekleri İle Kullanılışı (119 Alomorf)
Durum	TT Ağızları
Yalın: <i>sen</i>	sen, señ, sēn, sēn, sēn, sēn, san, sin, şen, sē, sé, hen
İlgi: <i>senin</i>	senin, seniñ, seniñ, seniñ, seniñ, sēning, senín, senín, seniñ, sēnin, sēnin, senā ⁿ , senun, senún, sēnun, senen, senā ⁿ , seniy, sēniy, seni, sēni, señen, sēn
Yükleme: <i>seni</i>	seni, señi, sēni, sēni, sēni, seni, seni, sani, sené, sēné, sini
Yönelme: <i>sana</i>	sana, saña, sanga, sanā, sene, señe, sáná, sēné, sēne, sēná, sena, seña, sañan, señen, saña, saña, saña, saña, sañ, sán, sēn, sā, sā, sehen, sahan, sahan, sahan, saha, sehe, sağa, saga, siye
Bulunma: <i>sende</i>	sende
Çıkma: <i>senden</i>	senden, sēndén, sēnden, sendén, sendán, sennen, sēnnén, sennén, señnen
Vasita: <i>senimle</i>	seninle, seniñlen, seninlan, seniñle, senile, senlan, sēnlan, sanlan, senle, senla, seniñinen, seniñnen, sen inen, seniñnen, seniñnen, senínen, seninne, seniña, sennen, sēnnen, sēnnén, sennén, señnen, sēnnan, sennan, sañnan, senen, seniynen
Eşitlik: <i>sence</i>	sence, sēnce, senca

III. Teklik Şahıs: O

Tablo 4	"O" Zamirinin Durum Ekleri İle Kullanılışı (87 Alomorf)
Durum	TT Ağızları
Yalın: <i>o</i>	o, ó, õ, õ, u, ú, ol, õl
İlgi: <i>onun</i>	onun, onun, onuñ, õnuñ, onú, oñ, onun, unuñ, õnuñ, õnuñ, anın
Yükleme: <i>onu</i>	onu, oñu, oñú, onú, oñu, onı, onı, óni, õni, on, unu, õnu, unı, anı
Yönelme: <i>ona</i>	ona, oña, oná, óna, oná, one, oné, onna, oña, õña, oğa, una, uña, úna, úna, uña
Bulunma: <i>onda</i>	onda, unda, anda
Çıkma: <i>ondan</i>	ondan, ondán, oñdan, óndan, onden, ondon, ondá, onnan, onan undan, úndan, udan
Vasita: <i>onunla</i>	onunla, onuñla, onunle, onunla, onulan, onlan, onla, oninán, onnañ, onnan, onnen, onnán, onan, onna, onnā, unnan, unnen, unnañ, unna, unnā, anuñla
Eşitlik: <i>onca</i>	onca, onaca

I. Çokluk Şahıs: BİZ

Tablo 5	"Biz" Zamirinin Durum Ekleri İle Kullanılışı (77 Alomorf)
Durum	TT Ağızları
Yalın: <i>biz</i>	biz, bíz, bíz, bíz, bíz, bíz, bēz, bēz, bis, biS, bij, piz
İlgi: <i>bizim</i>	bizim, bízim, bízim, bízim, bízim, bízim, bízim, bízim, bizi ^m , bizum, bizüm, bizúm, bizniñ, bizi, bizem, bizem, bizém, bisim, bijim, biim, pizim, Pizim, Pizim, pizim, Pizum, pizum
Yükleme: <i>bizi</i>	bizi, bizi, bizi, bizi, biizi, bizi, bizi, bizi, bizi, bizi, bizi, bizi, bizi, bizi, pizi, Pizi
Yönelme: <i>bize</i>	bize, bize, bizé, bizá, bize, bizé, beze, pize
Bulunma: <i>bizde</i>	bizde, bizde, bizdé, pizde
Çıkma: <i>bizden</i>	bizden, bizden, bizdén, bizdán, bizdan, pizden
Vasita: <i>bizimle</i>	bizimle, bizimlen, bizimnen, bizinen, biznen, bizle
Eşitlik: <i>bizce</i>	bizce, bizca

I. Çokluk Şahıs: SİZ

Tablo 6	"Siz" Zamirinin Durum Ekleri İle Kullanılışı (40 Alomorf)
Durum	TT Ağızları
Yalın: <i>siz</i>	siz, siz, sis, siS
İlgi: <i>sizin</i>	sizin, siziñ, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin, sizin

Yükleme: <i>sizi</i>	sizi, sızı, sızı, sizi
Yönelme: <i>size</i>	size, sizé, síze, sizé, siza, sızze, sizé, sizá, sizge
Bulunma: <i>sizde</i>	sizde, sızde
Çıkma: <i>sizden</i>	sizden, sızden
Vasıta: <i>sizinle</i>	sizle, sizla, sizleñ, siznen, siznan, sizinen, siziñkinnen
Eşitlik: <i>sizce</i>	sizce, sizca

I. Çokluk Şahıs: ONLAR

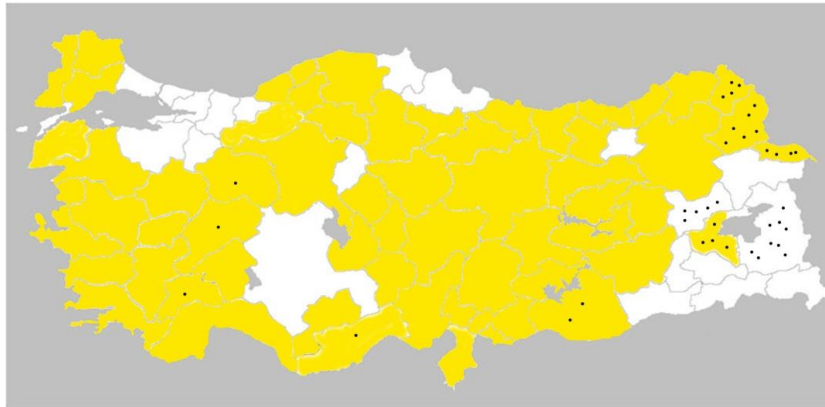
Tablo 7	"Onlar" Zamirinin Durum Ekleri İle Kullanılışı (89 Alomorf)
Durum	TT Ağızları
Yahın: <i>onlar</i>	onlar, onlár, on'ar, onla, onlā, o'llar, olar, onnar, önnar, onner, onnā, önnā, onar, unlar, unnar, unnā, ünnā, unná, annar, alar
İlgi: <i>onların</i>	onların, onlarıñ, onnariñ, onnarın, önnarın, onnarün, oların, olarun, ünların, unnariñ, ünnariñ, unnarın, unnān
Yükleme: <i>onları</i>	onları, onlari, onları, onnari, onnari, onnari, onarı, oları, olari unları, unnari, ünnari, aları
Yönelme: <i>onlara</i>	onlara, onnara, ñnnara, onnarā, onara, olara, unnara, annara
Bulunma: <i>onlarda</i>	onlarda, onnarda, onnāda, olarda, unnarda
Çıkma: <i>onlardan</i>	onlardan, onla'dan, onnardan, önnardan, onnādan, onārdan, onardan, olardan, unnardan, unnārdan, unnādan, annardan
Vasıta: <i>onlarla</i>	onlarla, onlarlañ, olarlañ, onlarınan, onnarlañ, onnarla, onnālla, onnāla, onnalá, onnālá, onnārinan, onnarınan, onnānan, onanan, unnarınan
Eşitlik: <i>onlarca</i>	onlarca, onnarca, unnarca

3.2. TT Ağızlarında Kullanılan Şahıs Zamirlerinin Fonetik Özellikleri

TT ağızlarında şahıs zamirlerinin durum ekleri ile kullanımı sonucunda oluşan 569 alomorfun fonetik özelliklerinin tek tek incelenmesi bildiri sınırlarını aşacağından bu kısımda bu özelliklerden sadece belli başlı ve ayırıcı olanlarına değinilecektir. TT ağızlarında şahıs zamirlerinin kullanımı ile ilgili öne çıkan fonetik özellikler şunlardır:

3.2.1. Kelime Başında "b- > m-" Değişmesi

TT yazı dilinde *ben* şeklinde kullanılan I. teklik şahıs zamirinin TT ağızlarının bazı bölgelerinde *men* ya da *min* şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Bir nazal benzeşme hadisesi olan bu değişme, kelime başında, ilk hece sonunda veya ikinci hece başında geniz ünlüzleri "n, ñ" bulunan kelimerde ortaya çıkar. (Karahan 1996, 72. s.) Bu değişme, TT yazı dili ile Azerbaycan Türkçesi yazı dillerini birbirinden ayıran önemli fonetik ölçütlerden biridir. TT'nin bazı ağızlarında karakteristik olarak görülen bu akıcılaşma olayı, görüldüğü bölgeleri Azerbaycan ağızlarının etkisine bağlayan önemli bir özelliktir. Leyla Karahan, bu "b- > m-" değişmesinin Van, Bitlis ve Muş (Malazgirt ağız hariç) ağızlarında görüldüğünü belirtmiştir. (Karahan 1996, 72. s.) Bu çalışmayla gördük ki, Leyla Karahan'ın bahsettiği bu ağızlara ek olarak "b-> m-" nazal benzeşmesi olayı, Kars, Iğdır ve Ardahan ağızlarında ve ayrıca Eskişehir'in Çifteler ilçesinin Osmaniye Köyünde yaşayan Tatarların ağızlarından derlenmiş metinlerde de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Harita 2: "ben > men" Değişiminin Görüldüğü Yerler

- ❖ *aman bülbül sen o yarı göresin / mana muhabbeti var mı sorasin; / yarın huzurunda divan durasın, / düşer ise yolun başa bosdana.* (Kars/Tuzluca/Eğrekdere K., KİA, 309/LXXII/35-38); ❖ *kari dimiş bu benim kızımın yanından gelé.* (Bit., VGÇAÖ, 312/III/6); ❖ *meni éle éTTiler bunlar daa.* (Ard./Merkez, ArdİA, 229/V/37); ❖ *bır komşı çıktı, toy aşı miña da bér dedi.* (Esk./Çifteler/Osmaniye K., OTA, 127/XIX/96)

Aslında /b/’li şekiller yaygın olmasına rağmen Şanlıurfa, Afyon, Burdur ve Mersin ağızlarından derlenen bazı örneklerde /m/’li şekillerin de kullanıldığı görülmüştür:

- ❖ *beninki yarıyı geçmiş, meninkini dolması az ğaldı.* (Mer./Mut/Evren, SMSBYA, 321/XL/55); ❖ *bu dağın karı menem, / gün vursa erimenem.* (Şur., UrMA, 164/IX/12-14); ❖ *gahbé félék déyirméniñ döndü-mü / bağın bâçan sularınan gandı-mı / mén yaparım sên yıkarsın béndini / döné döné nobét bizé ğédimi.* (Af./Dinar/Hacı Beşirli K., ADÜM I, 52); ❖ *çocuk dünyaya ğéldiyinde hém mēn hém çocuk ölécéymiş.* (Bur./Çine, ADÜM I, 123)

Aksine olarak /m/’li şekillerin yaygın olarak kullanıldığı bölgelerde kaynak kişilerin TT yazı dilinin etkisi ile bazen /b/’li şekiller de kullandıkları görülmüştür:

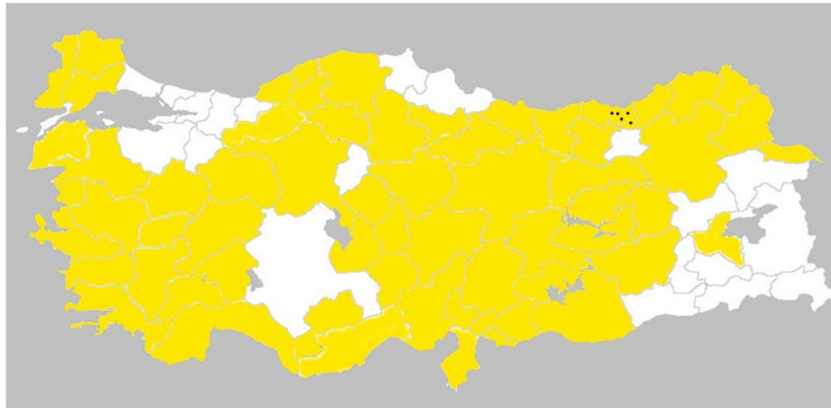
- ❖ *beni aldatmayacağısağ ben seni alacam.* (Kars/Hanak/Çiçekliadağ K., KİA, 261/XLVIII-a/8); ❖ *ben göz yaşımı dutamadım.* (Ard./Merkez, ArdİA, 223/I/13); ❖ *ğız babası diyer ki benim ğızıma nişan ğoacağsññz.* (İğ./Aşağı Çankçı K., KİA, 285/LVII/11); ❖ *dédım huseyn beni tanıştırab’ülürsen midirnen?* (Bit./Ahlat, VGÇAÖ, 316/V/3)

Öte yandan bu akıcılışmanın görüldüğü bölgenin tam ortasında bulunan Diyarbakır merkez ve Çüngüş-Çermik ağızlarında ise /b/ > /m/ değişikliği görülmemektedir. Diğer kısımlarla ilgili elimizde yayınlanmış bir malzeme olmadığı için yapılan haritada Diyarbakır bölgesi, /b/’nin kullanıldığı bir yöre olarak işaretlenmiştir.

- ❖ *bi minder de bâná getirdi.* (Diy./Çermik/Başarı, DİÇÇYA, 141/VIII/11); ❖ *kaçanam da dedi ki, bağan bu kızi vèrirsiz?* (Diy., DiyA, 110/XXXIV/34); ❖ *bennen necmi dedi içecağız, gezecağız.* (Diy., DiyA, 122/XLVIII/8); ❖ *altı ay bēn cezē vèriyeler, burada çalıştırıylā.* (Diy./Çüngüş, DİÇÇYA, 186/XVI/16)

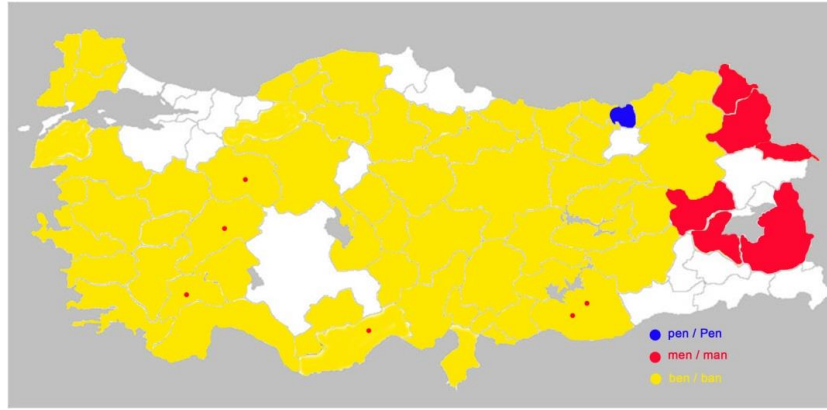
3.2.2. Kelime Başında "b- > P- > p-" Değişmesi

TT ağızlarından özellikle Trabzon’un Köprübaşı, Sürmene’nin doğusu, Of ve Hayrat’ın çevre köylerinde yoğun olarak görülen bu tonsuzlaşma olayı sonucunda TT yazı dilinde *ben* ve *biz* olarak kullanılan şahıs zamirlerinin bu yörelerde *pen* ~ *Pen* ve *piz* ~ *Piz* şeklinde kullanıldığı görülmüştür. "b-> p-" değişmesi Rize ili ağızlarında da yaygın olarak görülen bir hadise olmasına rağmen, şahıs zamirlerinde bu değişiminin yaşanmadığı örneklerden anlaşılmaktadır. (Bk. Günay, 115-119. s.)

Harita 3: "ben > Pen > pen" Değişiminin Görüldüğü Yerler

- ❖ *pen kemâne çalamam.* (Trab./Of/Zisino K., KİAT, 254); ❖ *onlarda da pizde de reşit var.* (Trab./Sürmene/Yeniay Bel., TrabYA, 320/CXLI/4); ❖ *yā finduk yok bizim burda. pence olur, ama olmaz işte.* (Trab./Maçka/Yazılıtaş K., TrabYA, 198/LXXXVII/10); ❖ *haydi tēsem sévdiğim / penimlan kelimusun.* (Trab./Akçaabat/Kalkiye K., KİAT, 247/LIV/34); ❖ *ama tāda vursan pana, tabancayı çeksen Pa vuracaūm Seni.* (Trab./Köprübaşı/Beşkøy Bel., TrabYA, 358/CLV/25); ❖ *tarihi eseri yok Pizim purda.* (Trab./Maçka/Yazılıtaş K., TrabYA, 199/LXXXVII/28); ❖ *sanki Pen de öyle yabancı kelmedi Pana.* (Trab./Köprübaşı/Beşkøy Bel., TrabYA, 351/CLII/5); ❖ *bağ Penim rahmetli annem pobam Peni oğula bile göndermedi.* (Trab./Vakfikebir/Yalıkøy, TrabYA, 91/XLI/2)

Harita 4: "ben / pen / men" Şekillerinin Görüldüğü Yerler

3.2.3. Kelime Başında "s- > h-" Değişmesi

TT ağızlarında az sayıda örneği bulunan bu gelişme, Başkurt ve Yakut Türkçeleri için karakteristiktir. Başkurt Türkçesinde, kelime ve hece başındaki "s"ler "h" olur: sen > hin; süt > hüt; kara+sı > kara+hı, gibi. Yakut Türkçesinde, kelime başındaki "s"ler "h" sesine dönüşür. (Gülsevin, 138. s.) TT ağızlarında s- > h- değişiminin bir örneği olarak Muğla'nın Nebiler köyünden derlenen metinlerde ikinci teklik ve ikinci çokluk şahıs zamirleri *sen* ve *siz*'in kurallı olarak *hen* ve *hiz* şeklinde kullanıldığı görülmüştür. (Bk. Akar, 121. s.)

- ❖ "olum *hen* gideli kaç ay oldu?" dedim. (Muğ./Kavaklıdere/Nebiler K., MuğYA, 320/I-83/15); ❖ arı sıru *ben hizîñ* yanıñızı varın. (Muğ./Kavaklıdere/Nebiler K., MuğYA, 320/I-83/14)

3.2.4. Kelime Başında "o- > u-" Değişmesi

TT yazı dilinde *o* ve *onlar* şeklinde kullanılan üçüncü teklik ve çokluk şahıs zamirlerinin TT ağızlarının hemen her bölgesinde hem /o/'lu hem de /u/'lu bir şekilde dar ünlülü olarak da kullanıldığı görülmektedir:

- ❖ *kemalın evünün altına dōru, uralar unnarın dōñ mü. uralar eşilse uralarda vardır su.* (Tok./Zile/Yünlü K., TokİYA, 439/I12/37); ❖ *emme hacı bekdaşî veli, emme onnarın soyundan bilmiyom.* (Tok./Sulusaray/Çime K., TokİYA, 392/94/2); ❖ *onların lidesini buriya gönderdi dedi.* (Trab./Beşikdüzü/Hünerli K., TrabYA, 59/XXVIII/26); ❖ *unnarın tatallar iyîmiş mesela daha insaftı.* (Trab./Şalpaazarı/Kuzuluk K., TrabYA, 3/I/22); ❖ *onnariñ gānını doyorulā dūyünñevi.* (Küt./Gediz/Akçaalan, KİA, 218/XL/12); ❖ *unnariñ altına bölē ağaç gonur.* (Küt./Domaniç/Gozluca K., KİA, 237/LI/21); ❖ *onnarın yāylālāni altyō.* (Ant./Akseki/Kepez K., AntYA, 213/VI/37); ❖ *unnariñ çoğ ismi var buraniñ.* (Ant./Akseki, AntYA, 216/VII/19)

3.2.5. Kelime içinde "-nl- > -nn-" Değişmesi

Bu ünsüz benzeşmesi olayı üçüncü çokluk şahıs zamiri olarak kullanılan *onlar* zamirinde görülmektedir. +lAr ekinin başında bulunan /l/ ünsüzü /n/'nin etkisi ile /n/ olarak kullanılmaktadır. Sonu /n/ ile biten kelimelere /l/ ile başlayan ekler geldiği zaman oluşan bu değişme TT ağızlarında yaygın olarak görülmektedir.

- ❖ *ben onnari ğandırabilim, tevō bunnari ğandırabilim mi?* (Erzn./Kemaliye/Dutluca Buc./Çit K., ErznYA, 209/I-3/19); ❖ *onnara unnari almuşlā.* (Muğ./Ula/Elmalı K., MuğYA, 285/I-58/24); ❖ *bu ğuvennen ğaracıyan kōyde onnara sen araziye inin diye bunnara çobannari dōññöyōlar.* (Tok./Yeşilyurt/Ekinli K., TokİYA, 422/104/35); ❖ *ben gelene ğadar onnara ad ğomiyacağsın.* (Güm./İnönü Mh., GKAYA, 310/26); ❖ *sāñ mēmet onnara biriñiz ğelürseñiz size annaturım.* (Kas./Göl/Kurusaray K., AAT, 45); ❖ *ben onnara yēnmezidim / evel golumu ğirdılar.* (Kay./Sarız/Çorekdere K. (Afşar Uruğ Ağzı), OAAD, 84); ❖ *eee orayı bi otomobil yollayolā onnāla annaşmak için.* (Kırk./Erikler K., KİMİKA, 60/III/31); ❖ *cibalā vāsa onnalā ğidērim.* (Man./Gördes, ADÜM I, 19); ❖ *ayvanlarımız var anadın mı onnālā uraşıyüz.* (Tek./Saray/Bahçeköy, TİSİKAD, 66/XVI/26); ❖ *-pekî baba, dedi. iki dāne benim ğardaşım daha var. onnārınan barabar ğider bi yērde bularük. nası olsa ğetiririk.* (Mal./Celikan K., GDİAT)

- ❖ *v̄er baġa bi zigara.* (Riz./Dere/Pazar K., KİAT, 287), ❖ *bi ŧe dem̄y mi saġa o zaman?* (Riz./Çayeli/Büyükdere/Arkadere Mh., RİA, 272/XXXV/55); ❖ *saġa söyleyecam.* (Kars/Hanak/Çiçekliadaġ K., KİA, 261/XLVIII-a/24), ❖ *aġnatmadıkdan s̄ora saġa biŧey vermezler.* (Kars/Hanak/Damal/Yukarı Gündeŧ K., KİA, 244/XLII/19); ❖ *saga bahıram, hanıma benzi'sen, aġıya benzi'sen.* (İġ./Taŧburun Buc., KİA, 290/LXI/16), ❖ *sanlan doġan oġa verileceġ idi, onlan doġan sen alaçaġ idun.* (Riz./Çayeli/Kemer K., RİA, 268/XXXIII-c/148)

3.2.9. Kelime İçinde "-ñ- > -h-" Deġişmeleri

Yönelme durumu eki almıŧ olan teklik 1. ve 2. ŧahıs zamirlerinde görölen bu deġişim, Leyla Karahan'a göre Doġu Grubu aġızlarına has bir deġişimdir. (Karahan 1996, 34-35. s.) *baña > baha / bahan / baġan / baġan*; *saña > saha / sahan / sehe / sehen* ŧekilleri incelediġimiz metinlerden özellikle Erzincan, Elazıġ, Bingöl ve Diyarbakır aġızlarında tespit edilmiŧtir.

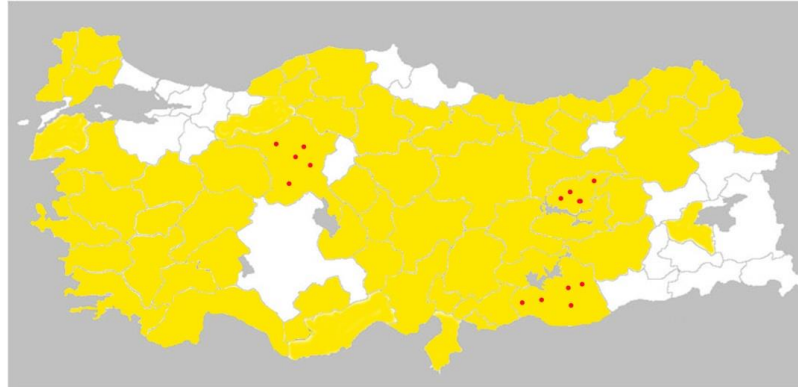

Harita 7: “baġan / sahan / sehen” ŧekillerinin Göröldüġü Yerler

- ❖ *getürdi baha bi ŧey verdi.* (Erzn./Kemaliye, ErznYA, 207/D.1-1/30); ❖ *bir dakġa ġatirinden geġi ki, felan çocuġ bahan b̄ele s̄öledi.* (Elz./Harput, HrpYA, 69); ❖ *baba senin bu öküzlerin ġuyı vardı behen niye teslim etdin?* (Erzn./Tercan/Kurukol K., ErznYA, 376/D.6-11/143); ❖ *oġlum hanı baġan ŧorbe getiracaġdın?* (Bin./İlçalar Nh., BMİKA, 162/VIIIb/17); ❖ *sen bi zemon baġan dem̄iŧdin.* (Bin./Elmalı K., BMİKA, 200/XV/19), ❖ *yoh büyüdü de evdekini ana büldü, seni baba büldüse saha ana südü ġibin helal olsun abu çocuġum.* (Erzn./Merkez, ErznYA, 401/D.7-6/324); ❖ *erzürümden sehe arġadaŧ getüddüüdüm burıya.* (Erzn./İliç/Akdoġu K., ErznYA, 276/D.2-45/9), ❖ *sehen s̄öledi ikiyinen nasısan, sen dedin ki üç etdim.* (Erzn./Tercan/Kurukol K., ErznYA, 377/D.6-11/200), ❖ *südü anne sahan da zehmet oli amma, gusura baġma d̄eyi.* (Elz./Harput, HrpYA, 72); ❖ *allā vekil sahan bi mec̄diya v̄eracam.* (Bin./Direkli K., BMİKA, 190/XIc/7); ❖ *valla sahan her ŧey ikrām etmaġ isterdik fakat evimizde bi ŧ̄eyoġtır.* (Diy., DiyA, 70/III/93); ❖ *helbet bi ġün sahan bi ġari bularıġ.* (Diy., DiyA, 77/VI/27)

3.2.10. Kelime İçinde "-ñ- > -ġ- / -h- > -Ø-" Deġişmesi ile Birlikte Görölen Sonda "-n" Türemesi

Yönelme durumu eki almıŧ olan teklik 1. ve 2. ŧahıs zamirlerinde görölen bir deġişimdir. Bu deġişim de, Leyla Karahan'a göre Doġu Grubu aġızlarını diġer aġızlardan ayıran önemli bir özelliktir. (Karahan 1996, 34-35. s.) *baña > baha / bahan / baġan / baġan > baan*; *saña > saha / sahan / sehen > seen* ŧekilleri incelediġimiz metinlerden özellikle Tunceli, Ankara ve ŧanlıurfa aġızlarında tespit edilmiŧtir.

Harita 8: “baan / seen” ŧekillerinin Göröldüġü Yerler

- ❖ *gel dedi, saÑan dedi bir diploma alim da dedi soñ urahat olur dedi.* (Ank./Şereflikoçhisar/Merkez, AİA, 296/III-100/50), ❖ *kim seÑen zulum yapmış?* (Şur./Siverek, SivMA, 115/7/5); ❖ *benim yanımda çalışmışın dii? dii çalışırım. nasıl çalışım? sen ne iş bāan verisin?* (Tun./Çemişkezek/Ulukale, TunYAD, 61); ❖ *oğlum bi taus guşu bulmussun, bāañ vereceksiñ.* (Tun./Hozat, GDİAT, 121)

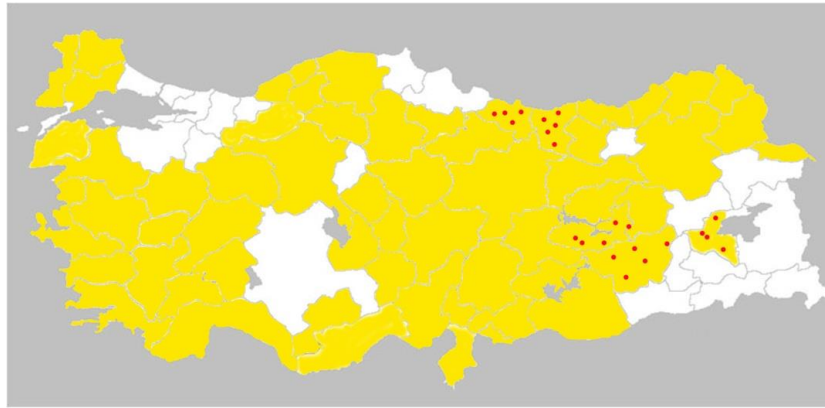
3.2.11. Kelime İçinde "-ñ- >> -Ø-" Değişmesi

Yönelme durumu eki almış olan teklik 1., 2. ve 3. şahıs zamirlerinde görülen bir değişimdir. Doğu Grubu ağızlarında görülen (Bk. Karahan 1996, 34-35 s.) bu değişim *baña >> baa; saña >> saa; oña >> oa / ua* şeklinde olmuştur. İncelediğimiz metinlerden özellikle Giresun, Malatya, Gaziantep, Uşak, Antalya, Kayseri, Kahramanmaraş, Trabzon, Erzincan, Yozgat, Konya, Kars, Sivas, Niğde, Aksaray, Kastamonu, Çankırı, Çanakkale, Kırşehir, Tokat, Adana ve Ankara ağızlarında tespit edilmiştir.

- ❖ *baÑa türkü yakıyuy keneFTen çıkan böcük.* (Gir./Eynesil/Kekiktepe K., GİYA, 546/LXXXVII/29); ❖ *baÑā ne sölisin?* (Erzn./Kemaliye/Dutluca/Çit K., ErzNYA, 209/D.1-3/15), ❖ *gözel-de bāa niye küsüyor.* (Kay./Develi/İmamgullu K., OAAD, 76); ❖ *hüzuru māşerde-de ne diseñ bāa.* (Niğ./Nevşehir, OAAD, 32); ❖ *bu melmeket bāa heram, ben gēdecēm.* (Gant./Capal K., GDİAT, 210), ❖ *çocuk-da dedi ki: -babam bāa vasi yet etdi ki ulu aē dibine gonmañ, dedi.* (Kmar./ Cerit K., GDİAT, 175); ❖ *bāa piri pātşānin gızını alıp gēlecēksin.* (Kon./Cihanbeyli/Kulu Buc., AkCA, 31); ❖ *onun vemiş olduğu keseyi bāa vēr demiş.* (Ak./Kocabeyli K., OAAD, 3); ❖ *bu ğadun bāa itaet etmēye.* (Kas./Küre/Sinan K., AAT, 71), ❖ *ben zabañdan āşama gadar ot, odun, saman taşıyom da, bāa ufacığ isdireheti bile çok goriyo.* (Çank./Çerkeş K., AAT, 101); ❖ *ne yapım arħadaş zatı bāa kemükden başga bi şey vermezler ki.* (Çan./Çerkeş K., AAT, 101); ❖ *sen baÑā üç ay daha bir ceza verseydin ben ne yiyecāđım.* (Mal./Yazihan/Bögürtlen K., MallA, 272/XXXVI-b/13); ❖ *hākim bunuñ birini baÑā hōkmeder nası olsa.* (Siv./İlbeyli/Damlacık K., SİA, 180/IVc/132); ❖ *beÑe istambulu ölece versen gētmem.* (Ant./Akseki/Bademli Bel., AntYA, 195/I/18); ❖ *allah saÑa fırsat versin ki sen de bizi öğrediyon.* (Kars/Hanak/Damal/Yukarı Gündeş K., KİA, 245/XLII/51); ❖ *sāÑa bir çit cevap söyliyecēđim.* (Yoz./Sorgun/Canşaldan K., OAAD, 187), ❖ *şindi ne diyecēz biz saÑā ne diyecēz.* (Ank./Elmadağ/Lalahan, AİA, 184/I-27/1); ❖ *çocuñum saÑā bir nāme versem, bizim baş vezire gōtürüñ mü?* (Siv./İlbeyli/Damlacık K., SİA, 188/IVe/292), ❖ *burda para var mı bakağ, dedim oÑa.* (Tok./Niksar/Çalcaköy, TokİYA, 339/LXIII/23), ❖ *o bize yapTı, biz oÑa yapmah, diyor.* (Kır./Çiçekdağı/Köçekli K., KırYA, 378/LV/55); ❖ *at oÑa-da: ergēğ olacāsın.* (Trab./Vakfikebir/Şahinli K., KİAT, 221/XXXXIV/96), ❖ *ōÑa eziyet etmiş, şaka etmiş gimi olullar.* (Ad./Kozan/Acarmantaş K., AOİA, 14/A1.02/13)

3.2.12. Kelime İçinde "-ñ- > -ğ- / -h- > -Ø-" Değişmesi Sonucunda Oluşan Büzülme

Yönelme durumu eki almış olan teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinde görülen bir değişimdir. Bu değişim de, Leyla Karahan'a göre Doğu Grubu ağızlarını diğer ağızlardan ayıran önemli bir özelliktir. (Karahan 1996, 34-35 s.) *baña > baha / bahan / bañan / bağan / beğen > bān; saña > saha / sahan / sehen / sağan/ seğen/ > sēn* şeklinde gelişen şekiller incelediğimiz metinlerden özellikle Giresun, Elazığ, Diyarbakır, Ordu ve Bitlis ağızlarında tespit edilmiştir.

Harita 9: "bān / sēn" Şekillerinin Görüldüğü Yerler

- ❖ *bān bunnar yarar.* (Gir./Şebinkarahisar/Avutmuş Mh., GİYA, 324/XIII/31); ❖ *bu gonağı bān satmaz mı?* (Elz./Ağın, KBAYA, 164/XLVII /66-67), ❖ *nēye bēn bu sevgüyi gösteriysin, beni neden taniysin.* (Diy./Çüngüş,

DİÇÇYA, 185/XVI/6); ❖ *ben sañ musğa yazıyım.* (Or./Aybastı/Yeniceli Mh., AA, 81/XIII/35), ❖ *şahum diy kahveyi iç, ben sēn bi şey söylicem diy diy.* (Diy./Çermik, DİÇÇYA, 149/IX/76)

3.2.13. Kelime İçinde "-ñ- > -ğ-" Değişmesi Sonucunda Oluşan Derilme

Yönelme durumu eki almış olan teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinde görülen bir değişimdir. Bu değişim *baña > bağa > bā; saña > sağa > sā* şeklinde oluşmuş olmalıdır. İncelediğimiz metinlerden özellikle Giresun, Trabzon, Tokat, Ordu, Kahramanmaraş, Antalya, Tekirdağ, Kırıkkale, Nevşehir, Kütahya, Ankara, Mersin, Bartın, Elazığ, Kırşehir, Eskişehir ve İzmit ağızlarında tespit edilmiştir.

- ❖ *ne isdiyursuñ, bā ne dēyeceksiñ dēye sormuş.* (Gir./Urhaniye K., KIAT, 92/VI/84); ❖ *ulā balıklar sizün için çigardūm kitaba rāziysanız dēyun bā doğrusini.* (Trab., KIAT, 134/II/40), ❖ *bu parī bā sat, ben para satmıyom gardaşım dedim yav.* (Tok./Niksar/Çalcaköy, TokİYA, 339/LXIII/32), ❖ *bā bahı suyu sölediñ mi sölediñ mi sen?* (Or./Aybastı/ Düzmahalle, AA, 86/XVI/26); ❖ *emcem oğlunu ne haq yere bā öldürtürdüñ.* (Kmar./Andrın/Tokmaklı K., GDİAT, 138); ❖ *aam bā dediydi. el na hal yaparsa sēn dé öylē yap dediydi.* (Ant., ADÜM I, 130), ❖ *bā şini nocak bīdā didim sen gelemeszi.* (Tek./Ayaçık K., TİSİKAD, 50/IX/13), ❖ *işte annattīm gibi bā sofayı kurdu yeyin bitirmeyin dedi.* (Kırk./ Kayalı K., KİMİKA, 90/XIII/13); ❖ *gız anşā gağ ne yatıp duruyoñ bā gidecāh guru d'oqmī e.* (Nev., NevYA, 125/IV/31); ❖ *o da annem bā çıkarveyōdu ebe demiş.* (Küt./Simav/Kuşu/Karacahisar K., KütYA, 199/XXVIII/6); ❖ *bā yürünmeg, osanmağ hēç gelirdi.* (Mer./Mut, SMSBYA, 315/XXXVIII/9), ❖ *sā ne ānadīm.* (Tok./Erbaa/Karayaka Bel., TokİYA, 320/XLVI/17); ❖ *yok biz sā yollamayo.* (Bar., BarYA, 36/II/102), ❖ *annan sā birmiyisiz mi?* (Esk./ Çifteler/Osmaniye K., OTA, 104/XIII/60), ❖ *annen sā diyo, gız aramēyo mu.* (İz./Taşköprü/Kayalar, İTOBA, 67/Ib/40); ❖ *ben sā yemek getiriyim ecik dimiş.* (Ank./Etimesgut/Bağlıca, AİA, 156/I-8/20)

3.2.14. İkinci Hecede Görülen Ünlü Yuvarlaklaşması

1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs zamirleri üzerine +(n)In ilgi durum ekinin getirilmesi sırasında oluşan değişimdir. *benüm, senün, bizüm, sizün* şeklinde EAT'de de karakteristik olarak görülen bu ünlü yuvarlaklaşması hadisesinin bugün, Erzincan, Giresun, Erzurum, Rize, Artvin, Trabzon ve Hatay ili ağızlarından derlenmiş metinlerde korunduğu tespit edilmiştir:

- ❖ *benüm şüü becağımı ser da, gerüsüne behmazsan bēhma.* (Erzn./İliç/Doğan K., ErzZYA, 268/D.2-33/70); ❖ *benüm kirez dedüm ayın on ikisinden sōra, gün dönümü.* (Gir./Espıye/Ericik K., GİYA, 451/LVIII/63); ❖ *siz de burdan gidecahsız orya. ve benüm de, atıma bindürsez de götürsez meözüye yatarsaz.* (Erz./Tortum, ErzİA, 113/XXXIX/20); ❖ *senun dēyil benimdur.* (Riz./Dere/Pazar K., KIAT, 279), ❖ *dünyayı bizüm için yaradıK.* (Hat./Antakya/Yukarıokçular, HA, 283/1.12.1/4); ❖ *padişelle'un zamanindē bizüm gad'ünle' bu'da sēpēt a'kada kōyle'e çıkayille'di.* (Art./Arhavi/Ortacalar Nh./Başköy K., ArtYA, 154/4); ❖ *şimdi sizun isminiz ne?* (Trab./Köprübaşı/Beşköy Bel., TrabYA, 354/CLIV/27)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kültürümüzün en önemli kaynaklarından biri de hiç şüphesiz halkın konuştuğu ve yaşadığı dildir. Bu dilin, yani ağızlarımızın kaybolmadan belgelenmesi kültürümüzün unsurlarının tespit edilmesi için gereklidir. Belgelenen ağızların da incelenmesi ve birbiriyle karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklarının tespit edilmesi gerekir. Ancak bu sayede dilimizle ilgili pek çok yeni bilgi edinebilir ve bilgilerimizin sağlamasını da yapabiliriz. Kaldı ki, Türkiye Türkçesinin sağlıklı ve eksiksiz bir gramerinin yazılabilmesi için de kendisine kaynaklık eden ağızların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

6. Örneklerde Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri

6.1. Ünlüler

- (-) : Ünlüler üzerinde uzunluk işareti (') : Ünlüler üzerinde yarı incelleme/kalınlaşma işareti
(~) : Ünlüler üzerinde kısalık işareti (°) : Ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti
(^) : Ünlüler üzerinde bulanıklık işareti (') : Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti
(~) : Ünlüler üzerinde nazallık işareti () : Diftong
(¹, ⁱ, ^u ...) : Zayıf ünlü

6.2. Ünsüzler

- (ħ) : Hırıltılı h sesi (ħ) : Nefesli h sesi
(ħ) : Arka damak k'sı (ħ) : Gırtlak (laryngal) k'sı
(ħ) : Arka damak g'si (ħ) : Patlayıcı gırtlak (laryngal) g'si
(ħ) : Sadece RĪA'da hırıltılı ħ ünsüzü (ħ) : Geniz n'si
(ř) : Titreklığı uzatılmış r sesi (ř) : Peltek s sesi
(ř) : Yarı tonlu dişeti-diş ünsüzü (ú) : Çift dudak v'si
(ř) : Yarı ünlü dişeti-diş ünsüzü (ř) : z-s arasında, benzeşmeyle oluşmuş ř sesi
(') : Hemze (') : Ayın
(') : Ünsüzlerde telâffuz noktasının öne kaydığını gösteren işaret

6.3. Majüskül Harf (Yarı Sedalılık İşareti)

- (Ç) : ç-c arası ünsüz (F) : f-v arası ünsüz
(K) : k-g arası ünsüz (Ķ) : ħğ arası ünsüz
(P) : p-b arası ünsüz (S) : s-z arası ünsüz
(T) : t-d arası ünsüz (r, h, h, y, ħ, t, m, n, z ...) : Zayıf ünsüz
(-) : Yükselen ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)
(-) : Alçalan ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)
() : Bağlantı (liaison) işareti

7. Taranan Metinler ve Kısaltmaları

- AA** : Mehmet Aydın, *Aybastı Ağzı (İnceleme, Metin, Sözlük)*, TDK. Yay.: 796, Ankara 2002.
AAA : Yusuf Avcı, *Amasya Aydınca Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1988.
AAT : Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, TDK. Yay.: 82, Ankara 1994.
AdĪYA : Serdar Yavuz, *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları*, Turkish Studies Yay., Ankara 2013.
ADÜM I : Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, TDK. Yay.: Ankara 1994.
ADÜM II : Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*, TDK. Yay.: 587, Ankara 1994.
AĪA : Hakan Akça, *Ankara İli Ağızları*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay., Dil araştırmaları: 04, Ankara 2012.
AĪAÖ : Ahmet Caferoğlu, "Aydın İli Ağızlarından Örnekler", *TDAY Belleten 1965*, Ankara 1966, s. 1-28.
AkCA : Ahmet Caferoğlu, "Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları", *TDAY Belleten 1967*, s. 1-38.
AKD : Selahattin Olcay, Ahmet Bican Ercilasun, Ensar Aslan, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, TDK. Yay.: 419, Ankara 1998.
AMA : Erdoğan Boz, *Afyon Merkez Ağzı (Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay.: 28, Afyon 2002.
AntYA : Mehmet Dursun Erdem - Ramazan Bölük, *Antalya ve Yöresi Ağızları*, Ankara 2011.
AOĪA : Faruk Yıldırım, *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I-II*, TDK Yay.: 861/1-2, Ankara 2006.
ArdĪA : İbrahim Tosun, *Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri (İnceleme-Metinler)*, Elik Yay., İzmir 2014.
ArtYA : Turgut Açar, *Artvin ve Yöresi Ağızları*, Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi, Erzurum 1972.
BarYA : Zeynep Korkmaz, *Bartın ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay.: 584, Ankara 1994.
BDM : Hayasi Tooru, *A Turkish Dialect In North-Western Anatolia -Bolu Dialect Materials-*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA) Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo 1988.
BMĪKA : Pâki Küçükler, *Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1983.
ÇYA : Ahmet Akçataş, *Çay Yörük Ağzı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1996.
DEYA : Bilal Uysal, *Dinar ve Evçiler Yöresi Ağzı*, Birleşik Matbaacılık, İzmir 2012.

- DİA** : Münir Erten, *Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK. Yay.: 556, Ankara 1994.
- DİAT** : Ahmet Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK. Yay.:62, Ankara 1995.
- DİÇÇYA** : Sadettin Özçelik, Erdoğan Boz, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, TDK. Yay.: 789, Ankara 2001.
- DS** : *Derleme Sözlüğü*, 12 Cilt, TDK. Yay., Ankara 1963-1982.
- DTYA** : Selâhattin Olcay, *Doğu Trakya Yerli Ağzı (İnceleme-Derleme-Dizin)*, TDK. Yay.: 580, Ankara 1995.
- EBKA** : Kemal Yavuz, "Ermenek Kazasının Başdere Köyleri Ağzı I", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı)* Fasikül 2,S.11, Ankara 1979,s.451-497.
- EdİA** : Emin Kalay, *Edirne İli Ağızları*, TDK. Yay.: 694, Ankara 1998.
- ErzİA** : Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme - Metinler - Sözlük ve Derlemeler)*, 2. C., Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1978.
- ErznYA** : Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK. Yay.: 565, Ankara 1995.
- EYA** : Hülya Pilancı, *Eskişehir ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1991.
- EYAD** : Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1*, TDK. Yay.: 572, Ankara 1994.
- GBAA** : Zeynep Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara 1956.
- GDİAT** : Ahmet Caferoğlu, *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK. Yay.: Ankara 1995.
- GİYA** : Necati Demir, Özkan Aydoğdu, *Giresun İli ve Yöresi Ağızları (Tarih-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)*, (Editör: Erdoğan Altınkaynak), Giresun Valiliği Yay.: 15, Giresun 2009.
- GKAYA** : Sabri Özcan San, *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- HA** : Jale Öztürk, *Hatay Ağzı (İnceleme-Metin Sözlük)*, Karahan Kitabevi, Adana 2009.
- HarA** : Zülfü Güler, *Harput Ağzı*, Elazığ Belediyesi Yay., Elazığ 1992.
- HTM** : Tuncer Gülensoy, "Erzurum Ağzı İle Hatem-i Ta'i Masalı", *Türkoloji Dergisi*, C. VIII, Ankara 1979, s. 403-457.
- IMA** : Osman Yıldız, *Isparta Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- İTOBA** : Kenan Acar, *İzmit'in Taşköprü, Ova ve Balören Ağızları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.
- KBAYA** : Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK. Yay.: 669, Ankara 1997.
- KırYA** : Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK. Yay.: 745, Ankara 2000.
- KİA** : Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)*, Gazi Üniversitesi Yay. Ankara 1983.
- KİEA** : Ahmet Caferoğlu, "Konya İlinin Ermenek Ağzı", *TDAY Belleten 1972*, s.1-16.
- KİMİKA** : Cevdet Şanlı, *Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağızları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1990.
- KİAT** : Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları)*, TDK. Yay.: 116, Ankara 1994.
- KMKA** : Rıza Gül, *Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 1993.
- KütYA** : Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, TDK. Yay.: 536, Ankara 1988.
- KYA** : Osman Özer, *Karlıova ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1990.
- MalİA** : Cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, TDK. Yay.: 737, Ankara 2000.
- MuğA** : Ahmet Caferoğlu, "Muğla Ağzı", *TDAY Belleten 1962*, Ankara 1963, s. 107-130.
- MuğYA** : Ali Akar, *Muğla ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay.: 1076, Ankara 2013.
- NevYA** : Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, I. Cilt, Ses Bilgisi, Ankara 1977.
- OAAD** : Ahmet Caferoğlu, *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, TDK. Yay.: 585, Ankara 1995.

- OİYA** : Necati Demir, *Ordu İli ve Yöresi Ağzıları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, TDK. Yay.: 788, Ankara 2001.
- OTA** : Fatma Özkan, *Osmaniye Tatar Ağzı*, Ankara 1997.
- RIA** : Turgut Günay, *Rize İli Ağzıları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.: 27, Ankara 1978.
- SİA** : Burhan Paçacıoğlu, *Sivas İlbeyli Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.
- SivMA** : Sadettin Özçelik - Erdoğan Boz, *Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2009.
- SKA** : Hasan Bağcı, *Sarıcakaya Ağzı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1997.
- SMSBYA** : Erol Öztürk, *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*, TDK Yay.: 958, Ankara 2009.
- STİAT** : Ahmet Caferoğlu, *Sivas ve Tokat İlleri Ağzılarından Toplamalar*, TDK. Yay.: 91, Ankara 1994.
- SYA** : İbrahim Özkan, *Sandıklı ve Yöresi Ağzı Özellikleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2001.
- ŞYA** : İrfan Keleş, *Şabanözü Yöresi Ağzı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 1986.
- ŞuHA** : Yüksel Eleren, *Şuhut Ağzı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1997.
- TİSİKAD** : Ayhan Durmazer, *Tekirdağ İli Saray İlçesi Köyleri Ağzı Derlemeleri (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1996.
- TokİYA** : Necati Demir, *Tokat İli ve Yöresi Ağzıları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Niksar Belediyesi Yay., Tokat 2005.
- TrabYA** : Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağzıları I, II, III*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- TYAD** : Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, *Tunceli Yöresi Ağzılarından Derlemeler*, İstanbul 1992.
- UrMA** : Sadettin Özçelik, *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, TDK. Yay.: 666, Ankara 1997.
- UŞİA** : Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağzıları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, TDK Yay.: 814, Ankara 2002.
- UTDK** : Bernt Brendemoen, *Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikayesinin Bir Çepni Varyantı*, Uluslar Arası Türkoloji Kongresi 1998, TDK. Yay., Ankara 1998.
- UYA** : Ali Kirli, *Ula ve Yöresi Ağzıları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Enstitüsü, Kayseri 1994.
- VGÇAÖ** : Hamza Zülfiyar, "Van Gölü Çevresi Ağzılarının Özellikleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK. Yay., Ankara 1978, s. 297-317.
- YİKYTA** : Ünal Demirezen, *Yozgat İli Kadışehri ve Yöresi Türkmen Ağzıları (Metinler, İnceleme, Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.
- YYA** : Mustafa Ekinci, *Yeşilhisar ve Yöresi Ağzıları (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1993.
- ZBKİA** : M. Emin Eren, *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzıları*, TDK. Yay.:686, Ankara 1997.

8. Şehir Adı Kısaltmaları

Ad.	: Adana	Bar.	: Bartın
Ady.	: Adıyaman	Bin.	: Bingöl
Af.	: Afyon	Bit.	: Bitlis
Ak.	: Aksaray	Bol.	: Bolu
Amas.	: Amasya	Bur.	: Bursa
Ank.	: Ankara	Çank.	: Çankırı
Ant.	: Antalya	Çan.	: Çanakkale
Ard.	: Ardahan	Çor.	: Çorum
Art.	: Artvin	Den.	: Denizli
Ayd.	: Aydın	Diy.	: Diyarbakır
Bal.	: Balıkesir	Ed.	: Edirne

Elz.	: Elazığ	Krb.	: Karabük
Erz.	: Erzurum	Küt.	: Kütahya
Erzn.	: Erzincan	Mal.	: Malatya
Esk.	: Eskişehir	Man.	: Manisa
Gant.	: Gaziantep	Mer.	: Mersin
Gir.	: Giresun	Muğ.	: Muğla
Güm.	: Gümüşhane	Nev.	: Nevşehir
İğ.	: Iğdır	Niğ.	: Niğde
Isp.	: Isparta	Or.	: Ordu
İz.	: İzmit	Os.	: Osmaniye
İzm.	: İzmir	Riz.	: Rize
Kars	: Kars	Siv.	: Sivas
Kar.	: Karaman	Tek.	: Tekirdağ
Kas.	: Kastamonu	Tok.	: Tokat
Kay.	: Kayseri	Trab.	: Trabzon
Kırk.	: Kırklareli	Tun.	: Tunceli
Kır.	: Kırşehir	Şur.	: Şanlıurfa
Kil.	: Kilis	Uş.	: Uşak
Kmar.	: Kahramanmaraş	Yoz.	: Yozgat
Kon.	: Konya	Zon.	: Zonguldak

5. Kaynaklar

- AKAR, Ali (2013) *Muğla ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay.: 1076, Ankara.
- ATABAY, Neşe, KUTLUK İbrahim, ÖZEL Sevgi (2003) *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- AY, Özgür (2003) "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılan Dönüşlülük Zamir(ler)i Üzerine", *Diyalektolog - Ağız Araştırmaları Dergisi*, Kış 2013, 7 S., İzmir, 13-30 s.
- _____ (2009) *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*, TDK Yay.: 990, Ankara.
- _____ (2015) *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Zamirler*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990) *Türkçenin Grameri*, TDK. Yay.:528, Ankara.
- BİLGEGİL, M. Kaya (2009) *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- EDİSKUN, Haydar (1999) *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945) *Türk Dilbilgisi*, Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi, İstanbul.
- ERASLAN, Kelmal (1999), "Zamirler", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay.: 718, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1993) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., 21. Baskı, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1975) *Dilbilgisi*, TDK Yay., 3. Baskı, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (2003) "Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine", *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2001 I/II, Ankara, 129-146 s.
- GÜNAY, Turgut (1978) *Rize İli Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.: 27, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1996) *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK. Yay.: 630, Ankara.
- _____ (1999) "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara, 99-105 s.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (2004) *Türkçede Şahıs Zamirleri*, TDK Yay.: 848, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK. Yay.: 827, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU (1963-1982) *Derleme Sözlüğü*, 12 Cilt, TDK. Yay., Ankara.
- _____ (1995) *"Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, TDK. Yay.: 600, Ankara.

TÜRKÇEDE EDATLAŞMIŞ ZARF FİİLLER

Mustafa ÖNER*

Türk söz diziminde anlam ögesi olarak yer alan isim ve fiil soylu sözlerin yanı sıra, işlev ögesi olarak söz dizimine katılan edatlar, gramerdeki kullanımları kadar kökenleri ve oluşumları bakımından da çok ilgi çekicidir. Edatların özellikle isim çekiminde hâl eklerine yakın bir karakterle rol aldığı, başlıca dil çalışmalarında hep belirtilmiştir (Deny 1941: § 872; Dmitriev 1937; Ergin 1983: § 632; Banguoğlu 1986: § 333 Korkmaz 2009: § 823; Karaağaç, 2009: 157-158).

Varlıklar dünyasında bir var oluş biçimini, bir varlığı veya bir hareketi karşılamayan fakat gramerdeki isimlerle fiillerin bağlantılarını yansıtan edatların ya bir isimden ya bir fiil biçiminden dönüşerek meydana geldiği, Türkolojide epeyce erken dönemlerde belirlenmişti: Örneğin K. Grønbech daha 1936'da Eski Türkçedeki hemen hemen bütün edatların birer isme veya fiil şekline götürülebileceğini vurgulamış, Türkçenin bu ilk yazılı devresinde, fiil veya isim kökenli bir edatla bir zarfın sınırını çizmekteki zorluktan söz etmiştir (Grønbech 1995: 30).

Dilde asli bir sözcük türü olarak bulunmayan ve anlamca edatlaşmaya uygun bazı isimlerin ve fiillerin anlam ve şekilce kalıplaşması sonucunda, gramerde köken olarak melez bir tür oluşturan edatlara dönüşmesi tarihî gramer incelemeleri için çok ilginç bir olgudur.

Araştırma alanımızda edatları topluca ele alan ilk kapsamlı çalışma, sanırım Ahmet Temir'in "*Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen*" başlıklı iki bölümde yayımlanan kapsamlı makalesidir. A. Temir, Göktürkçe ve Uygurca edat ve bağlaçları önce metinlerde örnekleriyle tespit etmiş, ardından da bütün tarihî ve çağdaş lehçelerdeki biçimleriyle etimolojilerini vermiştir (bk. Temir 1956a; Temir 1956b).

Sovyet Türkolojisinde de Türk yazı dillerinin her birindeki edatlar üzerine tek tek tezler, monografiler yazılmıştır ama Türk yazı dillerinin tamamını kapsayan çalışmalar fazla değildir (Buna dair araştırma tarihçesi için bk. Zeynalov 1971: 7-38; Li 2004: 28-30):

Azerbaycanlı bilgin F. Zeynalov "*Slujebnie çastı reçi v sovremennih tyurkskih yazıkah*" (Bakü 1966) başlıklı doktora tezinden sonra "*Müasir türk dillerinde kömekçi nitg hisseleri*" (Bakü 1971, 312 s.) başlıklı bu alandaki öncü çalışmasını yayımlamıştır.

Türkiye Türkolojisinde de N. Hacıeminoğlu "*Türk Dilinde Edatlar*" başlıklı doçentlik tezinde (İstanbul 1971, 336 s.) eski ve çağdaş lehçelerden taranan zengin malzeme ile tespit ettiği edatların köken ve işlevlerini vermiş ve bunların büyük kısmının isim veya fiil grubundaki kelimelerin edat durumunda kullanılması neticesinde meydana geldiğini vurgulamıştır (bk. Hacıeminoğlu 1984:VIII). Koreli Türkolog Yong-Song Li de "*Türk Dillerinde Sontakılar*" (İstanbul 2004, 912 s.) başlıklı kapsamlı monografisinde 362 çekim edatını, en eski metinlerden en küçük çağdaş Türk yazı dillerine kadar bütün örnekleri ve etimolojileriyle birlikte göstermiştir. Bu arada yayımlanmadan kalan Birsal Oruç'un "*Oğuz Grubunda Edatlar*" (İstanbul Üniversitesi 1994, 710 s.) başlıklı doktora tezinin ve Eski Anadolu Türkçesi yadigârlarından edat örneklerini tarayarak hazırladığı doktora tezini genişletip yayımlayan Kâmil Tiken'in "*Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*" (Ankara 2004) başlıklı çalışmasının da bu alana değerli katkılar yaptığını belirtmeliyiz. Edatlar üzerine bu monografilerin yanı sıra Nesrin Bayraktar da "*Türkçede Fiilimsiler*" adlı kapsamlı eserinde "kalıcı sözcük yapma görevinde kullanım" alt başlığıyla -I, -A gibi zarf fiillerin tarihî Türk lehçelerinde kalıplaştığı örnekleri (ET kıta, kıyra, tapa, yana, basa, aşı, tegre vb.) tespit etmiştir (Bayraktar 2004: § 4.3.3.3).

Biz de ilkin edatların söz dizimi içinde isimlerle birlikte oluşturduğu öbeklerin yani edat gruplarının da isim çekimi dâhilinde öğretiminde işlevsel gramere daha uygun olacağına dair düşüncemizi "*Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi*" başlıklı yazıda dile getirmiş ve özellikle

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi

ekleşen edatlara dikkat çekmiştik (bk. Öner 1999). Ardından “*Türkçede Çekim Edatlarının ‘Karşılaştırma’ ve ‘Sınırlandırma’ Bağlantıları*” başlıklı bildiride, aynı zamanda hem karşılaştırma hem sınırlandırma işlevine sahip çekim edatlarının bulunduğunu tespit etmiştik (VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1999; yayını için bk. Öner 2003). Türkçede -IIG > -II ekli sıfatların bile cümle içinde zarf olarak kullanılırken nasıl kalıcı biçimde edatlaştığı konusuna da yine bu edatlaşma olgusu bağlamında eğilmiştik: TT *denli*, Trkm. *çenli* “kadar”; Çağ. *yañlıg* > Trkm. *yālı* Osm. *misillü*, Krç.-Blk. *kılıklı*, Kzk. *sıyaktı*, Tat. *şikëllë* “gibi” vb. örneklerindeki sıfat ekinin edatlarda donuklaşması çok ilgi çekici bir gramer evrimidir (Öner 2004).

Hangi kökenden gelirse gelsin çağdaş Türk yazı dillerinde de çekim edatları âdeta işletme eki görevindeki sözlerdir, isimlerin zarf hâllerini yaparlar ve isim hâl eklerine de çok benzerler. Son çekim edatlarına bağlanan isimler böylece cümlede çok zengin anlama ve işleve sahip zarflık hâllere girmiş olurlar (Baskakov 1966: 231; Ergin 1983: § 632).

Türkçe söz diziminde fiil dışında her öge gibi ileriye yani asıl öge olan fiile dönük biçimde yer alan bazı zarf fiillerin şekil ve anlamca donuklaşmış bir sözlük ögesi hâlinde kalıplaşması yani sözlükselleşmesi (*lexicalisation*) hem söz varlığını hem grameri doğrudan ilgilendiren çok önemli bir dil olgusudur.

Eski Türkçenin ilk metinlerinde bile çekim edatlarının kullanılması aslında bu evrimin Orhun yazıtlarından önce tamamlandığını gösterir. Bu ilk yazılı metinler, kökenleri olan zarflardan kalıplaşmış bağımsız edatlar barındırmaktadır: *aşnu* “önce”; *tapa* “doğru”; *tegi* “doğru, karşı, kadar” (Tekin 1992: 95). Doğan Aksan’ın Eski Türkçede “ileri öge” dediği sözler gibi, gramer içindeki bir evrim ardından oluşan edatlar da Eski Türkçenin yaşı konusunda ileri gramer öğeleri olarak birer belge değeri taşır (bk. Aksan 2000: 86-93).

Bu bildiride asli bir zarf fiilin ileriye dönük işleyişinin böyle donuklaştıktan sonra nasıl olup da geriye dönük bir bağlı morfem hâline geldiğini, özellikle çağdaş Türk yazı dillerinin sunduğu örneklerin ışığında incelemek istiyoruz.

-A Zarf Fiili Üzerinden Edatlaşmalar

1. *ala* < *al*- “almak” EAT *ala* “-e doğru” [istemi: yalın] (Li 2004: 63); Alt., Bşk., Krç.-Blk., Kzk., Şor, Tat. (diy.) *ala* (Li 2004: 64; Alkaya 2002: 48); Tof. *alı* “-den beri, -den itibaren” (Şçerbak 1987: 60; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 7; Alkaya 2007: 82).

2. *aşa* < *aş*- “aşmak” [istemi: yalın] Özb., Bşk., Tat., Kırg. *aşa* “vasıtasıyla, üzerinden”; Alt. *aja* [istemi: yüklemek] (Hacıeminoğlu 1984: 9; Şçerbak 1987: 60-61; Oruç 1994: 44; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 34; Alkaya 2007: 134).

3. *bağa* < *bak*- “bakmak”; Çağ. *baka* “-e doğru; göre” (Hacıeminoğlu 1984: 11; Şçerbak 1987: 84; Oruç 1994: 55; Li 2004: § 48). Trkm. *bakan* “-e doğru” biçimi de (*bakan* < *baka*) başka birçok edatla sondaki vasıta eki kalıplaşması bakımından aynı morfolojiye sahiptir: *taban* < *taba*; *tagın* < *tagı*; *kimin* < *kibi*; *ilen* < *ile* vb. (krş. Söyegov 2000: 491).

4. *basa* < *bas*- “basmak” Uyg. *basa* “-den sonra”; Hak. *baza* “-den sonra; ve” (Temir 1956a: 55; Hacıeminoğlu 1984: 12; Şçerbak 1987: 117; Li 2004 § 53).

5. *bola* < *bol*- “olmak”; Krm. *bola* “için, ötürü, yüzünden” *Kastalıkça bola kel’alma* “hastalık yüzünden gelememek”; Kzk., Kklp., YUyg. *bola* “için, -den dolayı”; Tat. Bşk. *bula* “için, uğruna” (Şçerbak 1987: 84; Li 2004: § 73; Alkaya 2007: 220).

6. *çıkara* < *çıkır*- “çıkarmak”; Alt. *çıkara* “boyunca, süresince”; Hak. *sıgara* “-den; itibaren, üstüne”; Şor. *şıgara* “-den (çıkma hâli) üstüne, boyunca” (Donidze 1956: 30; Şçerbak 1987: 90; Li 2004: § 102).

7. *ebire* < *ebir*- “çevirmek, döndürmek”; Alt., Şor. *ebire*; Hak. *ibire* “etrafında, çevresinde” (Donidze 1956: 12; Şçerbak 1987: 83; Li 2004: § 124).

8. *endire* < *endir*- “indirmek”; Hak., Şor. *endire* “aşağısında, altında” (Donidze 1956: 13; Şçerbak 1987: 83; Li 2004: § 126).

9. *hıza* < *hıs*- < *kıs*- “kısmak, sıkıştırmak”; Hak. *hıza* “aşağı yukarı, kadar, -e yakın” (Donidze 1956: 27; Şçerbak 1987: 89; Li. 2004: § 132).

10. *hostıra* < *koş-tır*- “katmak, ilave etmek”; Hak. *hostıra* “-e göre, uygun olarak” (Donidze 1956: 20; Şçerbak 1987: 89; Li 2004: § 133).

11. *ile* < *il*- “bağlamak”; EAT, Osm., Çağ., TT., Gag., Az., Krm., *ile*; Kry. *ilen* “ile, birlikte” (Zeynalov 1971: 84; Hacıeminoğlu 1984: 45; Şçerbak 1987: 80-81; Oruç 1994: 378; Li 2004: § 138; Alkaya 2007: 391).

12. *karata* < *kara*- “bakmak”; YUyg. *karita*, Özb. *karete*, Kırg., Kklp., Tat., Bşk. *karata* “-e doğru; -e karşı; hakkında” (Şçerbak 1987: 85; Li 2004: § 158; Alkaya 2007: 445).

13. *kata* < *kat*- “katmak”; Hrz., Kıp., Tat., Bşk., Kry., Kırg. *kata* “boyunca, süresince” (Şçerbak 1987: 83; Li 2004: § 164; Alkaya 2007: 463).

14. *keçire* < *keçir*- “geçirmek”; Alt. *keçire*, Hak. *kiçire*, *kizire*, Şor. *kejire* “üzerinden, içinden” (Donidze 1956: 13; Şçerbak 1987: 83; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 174).

15. *koşa* < *koş*- “katmak, eklemek”; Kzk. *kosa*, Kırg. *košo* “ile, birlikte” (Alkaya 2007: 496); Hak. *hoza*, Şor. *koja* “ile, birlikte” (Donidze 1956: 26; Şçerbak 1987: 89; Li 2004: § 190);

16. *köre* < *kör*- “görmek”; Uyg., Krh. *körü*; Hrz., Kıp., Çağ., YUyg., Özb., Krm., Kry., Krç.-Blk., Kklp., Nog.; Hak., Şor. *köre*; Kzk. *köri*, *göri*; Tat., Bşk. *küre*; Kırg., Alt. *körö*; EAT, Osm., TT., Gag., Az., Trkm., Kmk., *göre* “-e göre; uygun olarak; -e nazaran” (Donidze 1956: 23; Baskakov 1966: 41; Zeynalov 1971: 82; Hacıeminoğlu 1984: 51; Şçerbak 1987: 86; Oruç 1994: 284; Li 2004: § 192; Söyegov 2000: 490; Alkaya 2007: 337).

17. *oza* < *oz*- “başkasından ileri geçmek”; Krh., Hrz. *oza*; Alt. *ozo* “-den önce” (Hacıeminoğlu 1984: 66; Şçerbak 1987: 90; Tenişev 1988: 492; Li 2004: § 222).

18. *öte* < *öt*- “geçmek”; Hrz., Kıp., EAT, Çağ., Osm., TT. *öte* “-den öte, -den öteye”; Tat., Bşk. *üte* “-den, vasıtasıyla” (Hacıeminoğlu 1984: 69; Şçerbak 1987: 83; Oruç 1994: 517; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 234).

19. *tapa* < *tap*- “bulmak”; Orh., Uyg., Krh., Hrz., Çağ. *tapa*; EAT *dapa* “-e doğru, -e karşı”; Krm., Kry., Kmk., Krç.-Blk., Tat., Bşk. *taba*; YUyg., Kzk., Kklp., Kırg. *taman* “-e doğru; kadar” biçimi, vasita kalıplaşması da içeren *taba* > *taban* > *taman* ses değişmesiyle meydana gelmiştir. Çekim edatı *taba* “-e doğru” Tuv. *-diva/ -dive; -duva/ -düve; -tiva / -tive; -tuva / -tüve* biçimlerinde tamamen hâl ekine dönüşmüştür: *ottuva* “ateşe doğru”; *taldıva* “söğüde doğru” (Li. 448; krş. Öner 1999) ET *tapa* edatının +*ru* yön ekiyle genişlemiş şekli de vardır: Krh., Hrz. *taparu* “-e doğru”; örn. Hrz. *Yerindin kıptı gayret birle Perviz çıkıp arslan taparu yöridi* “Perviz çabucak yerinden kalktı ve çıkıp arslana doğru yürüdü.” (Baskakov 1966: 241; Hacıeminoğlu 1984: 86; Şçerbak 1987: 86; Tenişev 1988: 492; Li 2004: § 287; Alkaya 2007: 601).

20. *tarta* < *tart*- “çekmek”; Kzk., Kırg. *tarta* “-e doğru; kadar, yaklaşık” (Şçerbak 1987: 87; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 290; Alkaya 2007: 616).

21. *tegre* < **tegir*- “çevirmek”; Uyg., Krh. *tegre* “etrafında; için; uğruna” (Örn. Uyg. *anıñ tegre tegzinürler* “onun etrafında dönerler” (Hacıeminoğlu 1984: 95; Şçerbak 1987: 81, 87; Li 2004: § 299).

22. *yanaşa* < *yanaş*- “yanaşmak”; Kry. *yanaşa* “etraf, yan” (Kry. *menim yanaşa* “benim çevremde, benim yanımda”; bk. Şçerbak 1987: 81; Li 2004: § 348).

23. *yete* < *yet*- “yetmek, yetişmek”; Kırg. *cete* “-e kadar” (Kırg. *Seni erteden keçke cete kütö albaym*. “Seni sabahtan akşama kadar bekleyemem.”; Şçerbak 1987: 85; Tenişev 1988: 492; Li 2004: § 354; Alkaya 2007: 271).

24. yetüre < *yetür-* “yetiştirmek, ulaştırmak”; Alt. *jetire*, Hak. *çitire*, Şor. *çettire*, Tuv. *çedir* “-e kadar” (Donidze 1956: 27; Şçerbak 1987: 85; Tenişev 1988: 492; Li 2004: § 355).

Burada belirlediğimiz –A zarf fiil ekinden kalıplaşan 24 adet edat, en geniş listeyi meydana getirmektedir. Eski Türkçeden beri en çok kullanılan bu zarf fiil biçiminin edatlaşmış türevlerinin de zengince olması beklenen sonuçtur.

-U Zarf Fiili Üzerinden Edatlaşmalar

1. aşnu < *aşın-* “aşmak” ET *aşnu*, Hrzs. *aşnu* “-den önce” (Temir 1956b: 244; Hacıeminoğlu 1984: 10; Şçerbak 1987: 89; Li 2004: § 37).

2. aşuru < *aşır-* “aşımak” EAT *aşuru* “ötesinde, öte, aşağı” > TT, Az., Gag. *aşırı* “-den sonra, öteye”; Kry. *aşarı* “-den geçe”; Kırg. *aşıra*, Alt., Şor. *ajıra*, Hak. *azıra*, Tuv. *ajır* “üstünden, üzerinden” (Donidze 1956: 10; Zeynalov 1971: 100; Şçerbak 1987: 82; Oruç 1994: 46; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 38).

3. karşı < *kariş-* “kavga etmek, düşmanlaşmak”; Hrzs., Kıp., EAT., Çağ., Osm. *karşu* ; Kmk., Krç.-Blk., Krm., Tat., Bşk., Kırg., Gag., TT. *karşı*; Az., Trkm. *ğarşı*, YUyg., Özb. *karşi*, Kzk., Kklp., Nog. *karısı* “-e karşı” (Zeynalov 1971: 119; Hacıeminoğlu 1984: 52; Şçerbak 1987: 86; Tenişev 1988: 493; Oruç 1994: 416; Li 2004: § 161; Söyegov 2000: 492; Alkaya 2007: 455)

4. ötürü < *öt-ür-* “geçirmek”; Orh. *ötrü* “-den sonra”; Uyg. *ötrü* “-den sonra, yüzünden”; EAT *ötrü*, *ötürü*, *ötürü*; Osm. *ötürü*, *ötürü*; Az. *ötrü*; Krm. *ötrü*, Trkm. *ötri* “ötürü” [Uyg. *ötgürü* “ötürü” edatı da vardır; bunun da aynı fiil kökeninden –Gur ettirgen gövdesinin zarf fiilinden edatlaştığı anlaşılmaktadır] (bk. Temir 1956b: 262; Zeynalov 1971: 96; Hacıeminoğlu 1984: 70; Şçerbak 1987: 84; Tenişev 1988: 493; Oruç 1994: 518; Li 2004: § 236; Söyegov 2000: 497; Alkaya 2007: 522).

5. sayu < *say-* “saymak”; Orh., Uyg., Krh., Hrzs., Çağ. *sayu* “her”; daha Çağatayca metinlerden beri görülen sayın “her” edatının vasıta eki kalıplaşmasıyla *sayu* > *sayı* > *sayın* “her” genişlediği açıktır. Eski *sayu* “her” edatı yerine çağdaş Türk yazı dillerinde bu geniş şekil çok yaygındır: Krm., Kry., Kmk., Krç.-Blk. Kzk., Kklp., Tat., Bşk., Krg., Alt. *sayın* “her; her -dıkça”. Hak. *say* ve Şor. *saya* ise arkaik *sayu* edatının ikincil biçimleri olmalıdır (Baskakov 1966: 239; Zeynalov 1971: 101; Hacıeminoğlu 1984: 80; Şçerbak 1987: 81; Tenişev 1988: 494; Li 2004: § 253; Alkaya 2007: 536).

6. tegrü < *tegür-* “değdirmek, eriştirmek”; Hrzs. *tegrü*; Çağ. *tégrü*, *tégüre*, *degrü*; EAT *degürü*; Kry., Krç.-Blk., Nog., *deri*; Kırg. *deyre*, *deyire*, *teyre*; Hak. *teere*; Tuv. *deer* “-e kadar”. (Donidze 1956: 24; Baskakov 1966: 240; Hacıeminoğlu 1984: 95; Şçerbak 1987: 87; Li 2004: § 300; Alkaya 2007: 316)

7. togru < *tog-* “aşmak, geçmek”; (krş. Orh. *Ol yılka türgiş tapa altun yışığ toğa ertiş ügüzüg keçe yorıdımız* “O yıl Türgişlere doğru Altay dağlarını aşarak İrtiş ırmağını geçerek yürüdük” - KT Doğu 36) Krh., Kıp. *togru*, *togru*; EAT., Osm., TT., Gag., Az., Krm. *togru*, *doğru*; YUyg. *toğra*; Krç.-Blk., Nog. *tuvra*; Hak. *togır* “-e doğru” (Donidze 1956: 24; Zeynalov 1971: 144; Hacıeminoğlu 1984: 36; Şçerbak 1987: 55; Tenişev 1988: 493; Oruç 1994: 207; Li 2004: 309; Alkaya 2007: 641).

8. udu < *ud-* “uymak, takip etmek” Uyg. *udu*, Krh. *uzu* “ardı sıra, arkasından” (DLT *men anıñ uzu keldim* “ben onun ardınca geldim”; Temir 1956b: 274; Hacıeminoğlu 1984: 107; Şçerbak 1987: 89; Li 2004: § 326).

9. utru < *utur-* “karşı olmak”; Uyg., Krh., Hrzs., Kıp., Çağ., Kry., Bşk. *utru* ; Alt. *udura*, Hak., Tuv. *udur*, Şor. *üdüre* “-e karşı” (Donidze 1956: 26; Hacıeminoğlu 1984: 104; Şçerbak 1987: 89; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 337; Alkaya 2007: 664).

Eski Türkçede -A zarf fiili ardından en sık kullanılan -U biçiminden edatlaşmalar da 9 adetle ikinci sırayı almaktadır. Bunlar arasından *aşın-*, *aşır-*, *ötür-*, *karış-*, *tegür-*, *togur-* gibi iki

heceli fiiller üzerine gelen –U zarf fiilinin kalıplaşması sürecinde vurgusuz orta hecedeki dar ünlünün zayıflayıp düşmesi köken bilgisi bakımından ciddi bir kopmaya yol açmıştır.

-I Zarf Fiili Üzerinden Edatlaşmalar

1. *dolayı* < *dola-* “dolamak”; Az., Osm., TT., *dolayı* “-den ötürü, yüzünden, sebebiyle”; Krm. *tolayı* “-den dolayı” (Zeynalov 1971: 98; Hacıeminoğlu 1984: 38; Şçerbak 1987: 90; Oruç 1994: 215; Li 2004: § 117; Alkaya 2007: 637).

2. *kuçı* < *kuç-* “dökmek”; Orh., Uyg., *kuçı*; Krh., Hr. *kuçı*; Hr., Çağ. *kuçı* “aşağı, boyunca aşağı” (Hacıeminoğlu 1984: 59; Şçerbak 1987: 80; Li 2004: § 197).

3. *töni* < *tön-* “dönmek”; Uyg. *töni* “boyunca, süresince” (AY-659-15. *üç ay töni kağığlansun* “üç ay boyunca gayret etsin”; Li 2004: § 315).

Bir ünlüden ibaret zarf fiiller arasında pek az kullanılan -I biçiminin edatlaşması da 3 adet örnekle sınırlıdır.

-y Zarf Fiili Üzerinden Edatlaşmalar

ET -A veya -U zarf fiilinin ünlü ile biten fiillere eklenirken aldığı /y/ yardımcı sesinin dil tarihi içinde ses ve şekilce kısalması sonucunda ekleşmiştir; buna göre genç yazı dillerinde bunu senkronik bakımdan yeni bir morfem, yani zarf fiil olarak kabul etmek doğru olacaktır. Aşağıda da bu -y zarf fiilinin edatlaşmış örnekleri gösterilmiştir:

1. *kağamay* < *kara-* “bakmak”; Bşk., Krç.-Blk., Kklp., Nog., Kzk., *kağamay*, Özb. *kağamey*, YUyg. *kağamay*, Kmk. *kağamaylı* “-e karşı, -e rağmen” (Şçerbak 1987: 85; Li 2004: § 156; Alkaya 2007: 434).

2. *kağay* < *kara-* “bakmak”; Kırg., Kklp., Kzk., Nog., Bşk. *kağay* “-e doğru; -e göre” (Şçerbak 1987: 85; Tenişev 1988: 493; Li 2004: § 160; Alkaya 2007: 450).

-p Zarf Fiili Üzerinden Edatlaşmalar

1. *alıp* < *al-* “almak” Bşk. Kklp., Nog., Tat. *alıp* ~ YUyg. *elip* “-den beri, -den itibaren” (Hacıeminoğlu 1984: 4; Şçerbak 1987: 89; Li 2004: § 12; Alkaya 2007: 97).

2. *bağıp* < *bağ-* “bakmak” Kmk. *bağıp* “-e doğru” (Şçerbak 1987: 84; Li 2004: § 47 Alkaya 2007: 147).

3. *bağlap* < *bağla-* “başlamak”; Trkm. YUyg. Özb., Krm., Kry., Kmk., Krç.-Blk., Tat., Bşk. *bağlap*, Kklp. *bağlap*, Kzk. *bağlap* “-dan itibaren, -den beri” (Şçerbak 1987: 89-90; Li 2004: § 57; Alkaya 2007: 165).

4. *boylap* < *boyla-* “boyunca gitmek”; Kmk., Krm., Kklp., Kzk., Nog., Özb., YUyg. *boylap*, Kırg. *boylap*, Tat., Bşk. *boylap* “boyunca”. Edatın isteminde yalın hâl dışında akkuzatif hâli de bulunduğu için henüz edatlaşması tamamlanmamıştır (Şçerbak 1987: 83; Li 2004: § 78; Alkaya 2007: 228).

5. *diyip* < *diy-* “demek”; Trkm. *diyip* “için, uğruna” (Şçerbak 1987: 83; Li 2004: § 116).

6. *kağap* < *kaça-* “bakmak” YUyg., Kklp., Kmk., Krg., Kzk., Nog., Tat., Bşk. *kağap* “-e doğru, -e göre” (Hacıeminoğlu 1984: 52; Şçerbak 1987: 85; Li 2004: § 157; Alkaya 2007: 439).

7. *sanap* < *sana-* “saymak”; YUyg., Kzk. *sanap*, Krç.-Blk. *sanab* “her” (Şçerbak 1987: 82; Li 2004: § 246; Alkaya 2007: 527).

8. *tartıp* < *tart-* “çekmek”, YUyg. *tartıp*, Özb. *tartıp*, Kırg. *tartıp* “-den itibaren, beri, -den” (Şçerbak 1987: 87; Li 2004: § 291; Alkaya 2007: 618).

9. *tutup* < *tut-* “tutmak”; Krm. *tutup*, Kmk. *tutup* “-den beri, -den” (Kmk. *yağdan tutup* “çocuklukta beri”; Şçerbak 1987: 90; Li 2004: § 322; Alkaya 2007: 640).

-GAndA Zarf Fiili Üzerinden Edatlaşmalar

Aslen birleşik bir zarf fiil olan –GandA (-Gan sıfat fiili +DA bulunma eki kalıplaşmasıyla zarf fiili) biçiminin iki adet edatlaşmaya yol açtığı da belirlenmektedir:

1. **karaganda** < *kara-* “bakmak”; Bşk., Kklp., Kmk., Krç.-Blk., Krg., Kzk., Nog., Tat. *karaganda*; Uyg. *kariganda*, Özb. *karagende*, Trkm. *garañda* “göre; -e nazaran, kıyasen” (Şçerbak 1987: 85; Li 2004: § 154; Söyegov 2000: 493; Alkaya 2007: 422)

2. **seredeñde** < *seyr et-* “bakmak”; Trkm. *seredeñde* “göre” (*Men bu salgıt öñki öy salgıtlarına seredeñde iki esse, üç esse ağır diyip...* “Ben bu vergi önceki ev vergilerine göre iki kat daha ağır diye...” Söyegov 2000: 493)

Sonuç

Bu örneklerin ışığında Türkçede edatlaşma sürecinin aşamalarını şöyle maddelendirmek mümkündür:

1. Zarf fiiller (*gerundium*) Türkçe söz dizimindeki çekimsiz geçici fiil şekilleridir. Cümlelerde veya birçok bakımdan cümlemsi yapıları andıran fiil esaslı gruplar (fiilimsiler) içinde bir hâl zarfı olarak kullanılır.

2. Bu zarf fiillerin ekleriyle birlikte donuklaşması (*aşa, öte* vb.) şüphesiz ki bir sözlükselleşme (*lexicalisation*) olgusudur. Böylece donuklaşan bu sözler ek ve kök ilişkisi algılanmayan bağımsız sözler gibi söz varlığında yer alır.

3. Zarf fiiller böyle donuklaşırken, söz diziminde bu çekimsiz fiilleri oluşturan -A, -U, -p gibi canlı zarf fiil ekleri de taşlaşmış ve adeta fiilden isim yapım ekleri gibi *göre, taba* vb. edatların içinde asli işlevleri olan geçici zarf fiil şekilleri ve anlamları algılanmadan kalmıştır.

4. Türkçede zarf fiillerin bu donuklaşması, söz varlığındaki sabit zarflar listesini genişletmiş; *ileri, geri, ön, arka* gibi yer ve zaman zarfı olan isimlere *aşa, öte, dolayı, tegre* gibi fiil kökenli yenilerini katmıştır.

5. Donuklaşan söz varlığında sabit zarflar olarak yer edinen bu zarf fiillerin yanı sıra bazı zarf fiiller de giderek bağlı morfem hâline gelmiş, edatlaşmıştır. Bu ise söz konusu zarf fiillerin söz dizimindeki bağımsızlıklarını yitirip ileriye, asıl öge olan fiile veya yükleme dönük yönünü geri çevirip bağlı bir morfem hâline gelmesi ve dilde âdeta ekler gibi anlamı değil işlevi ile var olan parçacıklar oluşturmaları demektir.

6. Artık bağlı morfem hâline gelen zarf fiil kökenli bu edatlar ise (*göre, ile* vb.) zaten başlangıçtan beri ya bir isim ya bir fiil kökeninden donuklaşan ve böylece etimolojik açıdan melez bir kelime türü olan edatlar listesinin genişlemesine yol açmıştır.

7. Zarf fiillerin edatlaşması sürecinde ses ve şekil olayları kadar önem taşıyan bir başka boyut da anlam donuklaşmasıdır: Ar. *dâ'ir*, *'aid* “devreden, dönen” isimlerinde nasıl Türkçede bu fiilin anlamı tamamen donuklaşıp *dâir* ve *ait* edatı meydana gelmişse, *aşa, baka, dolayı* vb. edatların kökenindeki *aş-* “aşmak”, *bağ-* “bakmak”, *dola-* “dolamak” fiilleri bu süreçte anlamlarını yitirerek sadece oluşan edatın işleviyle artık kökü ve eki algılanmayan sözler hâlinde kalıcılaşmıştır. Bu edatlara esas olan fiillerin anlam yapısına da ayrıca dikkat etmeliyiz: Yukarıda örneklenen edatlar, *aşmak, almak, bakmak, başlamak, bulmak, çekmek, değmek, demek, geçmek, kısmak, ulaşmak* gibi gramerleşmeye çok uygun fiillerden gelişmiştir.

8. Bunlara göre Türkçede edatlaşma olgusu, Türkçede aslen var olmayan edat türüne isim veya fiil kökeninden bazı sözlerin sözlükselleşme yoluyla katılması demektir. Burada örneklerini tespit ettiğimiz edatlaşmalar, çekimsiz fiil şekillerinden olan zarf fiil kökenli sözlerin ek ve kök kalıplaşması ile önceki anlam ve işlevlerini yitirerek Türkçe söz varlığına çekim edatları olarak katılması biçiminde meydana gelmiştir.

9. Fiil kökenlerindeki anlamlarını yitiren bu edatlar ise artık, mekân, zaman, çıkış, yön, sebep, hedef, sınırlandırma, karşılaştırma, vasıta ve tarz bildiren işlev öğeleri olarak kullanılan, yani söz diziminde eklenme yönünde, geriye dönük, ek gibi işleyen sözcüklere dir.

10. Ek gibi kullanılan bu çekim edatlarının bazılarının ses ve biçim bakımından ekleşmesi ise zarf fiil kullanımı ile başlayan gramerdeki bu evrim sürecinin geldiği son aşamadır (bk. *at ile > atile > atla; araba ile > arabayile > arabayla; Kıp. bizniñ birle > Kry. bizninbe* “bizimle” vb.)

Kaynaklar

- Aksan D. (2000) *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*. İstanbul: Simurg, 159 s.
- Alkaya E. (2007) *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Banguoğlu T. (1986) *Türkçenin Grameri*, Ankara: “TDK 528”.
- Baskakov N. A.; İnkijekova-Grekul A.İ. (1953) *Hakasskiy yazık (Fonetiçeskaya struktura, slovarniy sostav i grametiçeskiy stroy)*. Moskva.
- Baskakov N. A. red. (1966), *Karaçay - Malkar tilni grammatikası, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis*, Nalçik: Kabartı-Malkar İlim-İzlem İnstitut, 400 s.
- Bayraktar N. (2004) *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK 838.
- Deny J. (1941) *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi*. (Terc. A. U. Elöve) İstanbul: Maarif Matbaası.
- Dmitriev N. K. (1937) Slujenbie imena v turetskom yazıke. *Stroy tyurkskih yazıkov*, Moskva 1962, 114-132.
- Donidze G. İ. (1956) *Poslelogı v hakasskom yazıke*. Zapiski Hakasskogo Nauçno-İssledovatel’skogo İnstituta Yazık, Literatırı i İstorii, 1956 g. Vıp. IV, 3-32.
- Ergin M. (1983) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: “Boğaziçi”, 407 s.
- Grønbech K. (1995) *Türkçenin Yapısı* (çev. M. Akalın) Ankara: “TDK 609”.
- Hacıeminoğlu N. (1984) *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: “MEB”.
- Karaağaç G. (2009) Edat Üzerine Düşünceler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 157-169.
- Korkmaz Z. (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri* (Şekil Bilgisi), 3. Baskı, Ankara: “TDK 827”.
- Li Yong-Song (2004) *Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: “Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 40”.
- Oruç B. (1994) *Oğuz Grubunda Edatlar*. İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 710 s.
- Öner M. (1999) Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi. *Türk Dili*, Sayı 565, 10-18.
- Öner M. (2003) Edatların “Karşılaştırma” ve “Sınırlandırma” Bağlantıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 1999 / I-II, Ankara, 2003, 147-157.
- Öner M. (2004) “Türkçede -İlg > -II Ekli Niteleme Sözcüklerinin Edatlaşması” V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* I-II, 20-26 Eylül 2004, Ankara: “TDK”, ss. 2239-2251.
- Şçerbak, A. M. (1987) *Oçerki po sravnitel’noy morfologii tyurkskih yazıkov (Nareçie, slujebnie çasti, reçi, izobrazitel’ne slova)* Leningrad: “NAUK”
- Söyegov M. red. (2000) *Türkmen diliniñ grammatikası, Morfologiya*. Aşgabat: “Ruh”. 608 s.
- Tekin Ş. (1992) Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt 2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay. 121. 69-119.
- Temir A. (1956a) Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen I. *Oriens*, Vol. 9, No. 1, 41-85
- Temir A. (1956b) Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen II. *Oriens*, Vol. 9, No. 2, 233-280.
- Tenişev E. R. red. (1988) *Sravnitel’no-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Morfologiya*. Moskva: NAUKA, 560 s.
- Thackston W. M (1993) *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza: Bâburnâma I-II-III*, Cambridge.
- Tiken K. (2004) *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Ankara: TDK 837.
- Zeynalov F. (1971) *Müasir türk dillerinde kömekçi nitg hisseleri (Oğuz grupu dillerin materialları esasında)* Bakı: 312 s.

{-SA} ZARF-FİİL EKİ VE TÜRK DİLİNDE ZARF-FİİL EKLERİNİN KİŞİ EKLERİ ALABİLMESİ ÜZERİNE

Gürer GÜLSEVİN*

ÖZET

Türkçede iki ayrı işlev ve iki ayrı görevde kullanılan {-sA} eki gramerlerde “Dilek-Şart Kipi” veya “Şart Kipi” olarak verilmektedir. 1990 yılında yayımlanan bir makalemde {-sA} ekinin “Dilek” bildiren kullanımlarında fiilin yüklemine oluşturduğu, “şart” bildirilen kullanımlarında ise “yüklem” yapılmadığına dikkat çekmiştim. “Şart” bildirdiği kullanımlarda zarf işlevi taşıdığını vurgulamış ve “şart” işlevli kullanımlarda bu eke “zarf-fiil eki” denilmesinin uygun olduğunu belirtmiştim. Bazı bilim adamları bu fikrime katıldıklarını yazdılar. Bazı bilim adamları ise zarf-fiillerin kişi eki almamaları gerektiğini oysa {-sA} ekinin kişi ekleriyle çekimlendiğini söyleyerek itiraz etmişti. Bu bildiriye zarf-fiillerin kişi ekleri alabileceği konusu Türk yazı dillerindeki diğer benzer örnekler de göstererek açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: {-sA} eki, Türk dili, zarf-fiil ekleri, şart kipi

ON THE GERUNDIUM MORPHEME -SA AND GERUNDIUMS WITH PERSONAL SUFFIXES IN TURKIC

Abstract:

The suffix {-sA} used with two different functions in Turkish is named “Dilek-Şart Kipi” (Desiderative - Conditional Mood) or “Şart Kipi” (Conditional Mood) in grammar. In an article of mine published in 1990, I stated that the suffix {-sA} constituted the predicate of the verb when used in the function of desiderative mood while it did not constitute the predicate when used in the function of conditional mood. I continued that the suffix had adverbial function when it meant conditional and so it was convenient to name it gerundium. Some linguists have supported my idea while some have objected on the grounds that gerundiums cannot be conjugated with personal suffixes but {-sA} is conjugated with personal suffixes. In this paper, I will prove that gerundiums can be used with personal suffixes with examples from other Turkic literary languages.

Key words: The suffix {-sA}, Turkic literary languages, gerundium suffixes, conditional mood.

GİRİŞ

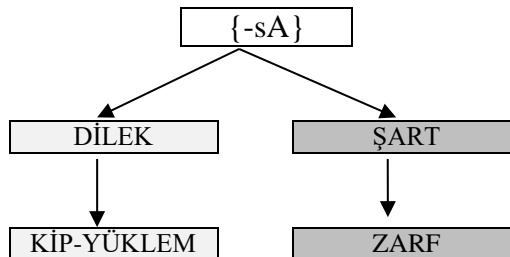
Türkçede {-sA} eki iki temel işlevle kullanılmaktadır:

1. Dilek
2. Şart

‘Dilek’ ve ‘şart’ birbirinden farklı kavramlardır. ‘Dilek’ kavramı ‘*istek, arzu, temenni, emir, rica* vb.’ ile ilişkilidir fakat ‘şart’ kavramı bambaşka şey ifade eder. Bu iki farklı işlev arasında görevleri bakımından da iki temel fark bulunur:

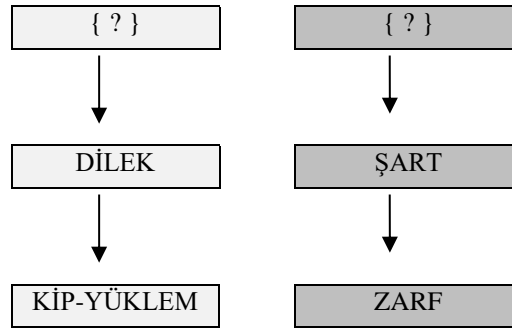
1. {-sA} şekli ‘dilek’ bildirdiğinde cümlenin *yüklemi olur*;
2. {-sA} şekli ‘şart’ bildirdiğinde cümlede *yüklem yapmaz*; yüklem zarfını oluşturur.

Yani;

* Prof. Dr. Gürer Gülsevin, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
E-posta: gurergulsevin@gmail.com

Bugün iki temel işlevle kullanılan {-sA} ekini, bu sebeplerle özgün yapıları farklı iki ekin geçirdikleri ses değişimleri sonucunda aynılaşmış şekiller olarak kabul eden bilim adamları da vardır (KORKMAZ, Zeynep 1995). O varsayıma göre bu morfem/morfemleri şu şekilde görebiliriz:

1990 yılında yayınlanmış olan kısa bir makalemde {-sA} ekinin iki ayrı işlev ve görevi bulunduğunu belirtmiş ve bunlardan ‘dilek’ bildiren kullanışların yüklem yaptıkları için ‘kipler’ bahsinde değerlendirilse bile ‘şart’ bildiren ve yüklem yapmayan kullanışların ‘kipler’ bahsinde değil de zarf-fiil ekleri içinde incelenmesinin gerektiğini savunmuştum (GÜLSEVİN, Gürer 1990).

O makaleden sonra bu konuya ilişkin bazı bilim adamları da kendi yaklaşımlarını ve görüşlerini yazdılar. Bir kısmı benim gibi düşündüğünü belirtirken bir kısmı da eski söylenenler yönünde görüş belirttiler.

{-sA} ekinin ‘şart’ bildirdiği kullanışlarında bir zarf-fiil eki olduğu görüşüme iki temel noktada itiraz edilmektedir:

1. Zarf-fiil ekleri kişi ekleri almazlar, oysa {-sA} eki kişi eklerini alıyor;
2. {-sA} eki zarf yapmayan, zarf-fiil eki görevi taşımayan işlevlerle de kullanılmaktadır.

Aslında ben bu itirazların yapılabileceğini 1990 yılındaki kısa makalemde de öngörerek açıklamalar yapmıştım ama bilim adamlarından bazılarını ikna edemediğim anlaşılmaktadır. Bu yüzden yukarıdaki iki itirazdan ilkinde, yani kişi eki alıp alamayacakları meselesine burada açıklama getirmek istiyorum. Başka bir çalışmada da ikinci itiraz hakkındaki görüşlerimi paylaşacağım.

ZARF-FİİL EKLERİ KİŞİ EKLERİ ALABİLİR Mİ ALAMAZ MI?

Türkiye Türkçesindeki şu cümlelere bakalım:

- Ahmet *geline* gideriz.
- Siz *geline* gideriz.

Bu cümlelerde “gideriz” yüklemidir. Her ikisinde de "biz" (gizli) öznedir. Her ikisinde de “(Ahmet/Siz) gelince” zarftır. “Gel-” fiilini zarflaştırarak da {-(y)IncA} zarf-fiil ekidir. Buradaki “gel-ince” unsuruna “kip” diyen yoktur. Bu cümleyi “basit cümle” sayanlar da, “girişik birleşik cümle” sayanlarda {-(y)IncA} şeklini zarf-fiil eki olarak kabul etmektedir.

- Ahmet *gelirse/gelse* gideriz.
- Siz *gelirseniz/gelseniz* gideriz.

Bu cümlelerde “gideriz” yüklemidir. “Biz” (gizli) öznedir. “Gel-” fiili üzerine getirilen {-sA} şekli ne yapmıştır?

Aslında “Ahmet gelince gideriz” ile “Ahmet gelirse gideriz” veya “Siz gelince gideriz” ile “Siz gelirseniz/gelseniz gideriz” arasında cümle unsurları bakımından bir fark yoktur. İlkinde “gelince” hangi unursa ikincisindeki “gelirse/gelse” de aynı unsurdur. Fakat bazı bilim adamları

“gelince” şeklinde “zarf-fiil eki” görmekte, “gelirsem / gelirsen / gelirse / gelirsek / gelirseniz” kullanışlarının ise kip çekimi olduğunu düşünmektedir. Buna sebep olarak da {-sA} ekinin bugün kişi ekleri alıyor olmasını göstermektedirler.

Bence {-(y)IncA} ekiyle kurulan unsur (gelince) da zarftır, {-sA} ekiyle kurulan unsur (gelirse/gelse) da zarftır. Yani {-(y)IncA} da zarf-fiil ekidir {-sA} da zarf-fiil ekidir.

1990 yılındaki makalemde gramercilerin zarf-fiillerle ilgili yazdıklarını özetledikten sonra, kişi eki alıp almamaları hakkında sadece şunları söylemekle yetinmişim:

... Yukarıdaki açıklamalarda görülebileceği gibi, gerundiumların 'fiilden türeme zarf' oldukları hususunda hiçbir ihtilâf yoktur. Gerundiumlar, fiilden türeyen, cümlenin yüklemine zarfı olan şekilleridir. Ancak, ihtilâf konusu, 'kişi eki alıp almamaları'dır. Bu konuda Muharrem Ergin ve F. Kadri Timurtaş 'kişiye bağlı değildir' derken, T. Nejat Gencan ve Tahsin Banguoğlu gibileri böyle bir sınırlama koymamaktadır.

Ashında, 'fiillerin zarf hâlleri' olmaları, fonksiyon ifade eder. 'Kişi eki almazlar' ifadesi ise, şekil ile ilgilidir ve fonksiyonu ilgilendirmez. Ancak, bu ikinci sınırlandırma (yani 'kişi eki almazlar' ibaresi) bir nevi fonksiyon sınırlandırıcı özellik taşımaktadır. O takdirde, gerundium tanımının temelini oluşturan 'fiillerin zarf hâlleridir' kaydı sınırlandırılmış olur. Bunun sonucunda, fonksiyon itibarı ile fiillerin zarfı olan bir kullanım, sırf kişi eki almasından dolayı, gerundiumlar bahsinin dışında bırakılmış olur ki, tanımın temeli bozulur.

Bizce de, gerundiumların tanımına 'kişi eki almazlar' sınırlandırmasının konulması yanlıştır. Çünkü gerundium özelliği, yüklem durumundaki esas fiili tavsif eden zarflaşmış fiil olmasıdır. Eğer kişi ekli fiil türemesi kelime, yüklem zarfı olacak özellikleri taşıyorsa, gerundium gereklerini taşıyor demektir. (GÜLSEVİN, Gürer 1990, 277)

O günden sonra Türkiye Türkçesinde şart bildiren kullanışlarda {-sA} ekinin zarf-fiil eki olduğunu yazan bilim adamları da oldu (KARAHAN, Leyla 1994; DENİZ YILMAZ, Özlem 2009, 159-160; GUZEV, Viktor - Özlem DENİZ YILMAZ 2015, 19/25-26; SAVRAN, Hülya 1999, 329; KORKMAZ, Zeynep 2014, 882-883; BENZER, Ahmet 2010), ‘zarf-fiil ekleri kişi eki almazlar/çekimlenemezler’ şeklindeki hükme bağlı kalıp itiraz edenler veya bu eki ‘kip’ bahsinde vermeye devam edenler de oldu (ÖNER, Mustafa 1999, 834; BULAK, Şahap 2011). Bazı bilim adamları da {-sA} ekinin zarf-fiil görevi bulunmayan kelimeler de yapıyor olmasından dolayı benim önerime katılmadıklarını ifade ettiler (DEVELİ, Hayati 1995). Hakan Özdemir “{-sA} kişi ekleri aldığı için zarf-fiil eki olamaz” görüşünü savunan çalışmaları değerlendirip eleştirmiş ve kişi ekleri almanın zarf-fiil olma özelliğini kaybettirmeyeceğini çeşitli açılardan anlatmıştır (ÖZDEMİR, Hakan 2013). Ahmet Bican Ercilasun ise bir çalışmasında ‘kişi eki alsa da zarf-fiil eki olabilir’ demekte (ERCİLASUN, Ahmet Bican 1994, 86), başka çalışmasında ise ‘kişi eki alınca kip olurlar’ görüşüne göre sınıflandırma yapmaktadır (ERCİLASUN, Ahmet Bican KTLG I, 2006, 694).

{-sA} eki kişi ekleri alabildiği için zarf-fiil olamaz diyenler bunun sebebini tartışmamışlardır. Sadece eski bilgiyi tekrarlamışlardır (örneğin BULAK, Şahap 2011, s 89: “Ayrıca kişi ekleri alıp çekimlenmesi zaten zarf-fiil olarak değerlendirilmesine engeldir.”). Bu sebeple o çalışmaları özetlemeyeceğim.

1990 yılındaki önerim hususunda yalnız olmadığımı göstermek için, eski bilgiye rağmen ‘zarf-fiil ekleri de kişi eki alabilirler’ görüşünü savunan çalışmalara kısaca değinmek istiyorum.

Eski Türkçedeki {-sAr} şeklinin zarf-fiil eki olduğu hususunda zaten görüş birliği vardır. Mesele daha sonra bu ek kişi ekleri de almaya başlayınca çıkmaktadır.

Leyla Karahan zarf-fiil eklerinin de kişi eki alabileceklerini, bunda bir mahzur olmadığını gayet net örneklerle ve açık bir dille anlatmıştır (KARAHAN, Leyla 1994).

Viktor Guzev ve Özlem Deniz Yılmaz bu konuda daha ayrıntılı açıklamalar da yaptılar:

“Dil biliminde yerleşmiş görüşe göre, ulaç, esas eyleme tâbi ikincil (yani yardımcı, ilâve) eylem ileten bitimsiz (infinit) ve şahıssız fiil şeklidir. Ancak bu tanım, ulaç oluşumları bakımından zengin Türk dili malzemesi verileriyle doğrulanmadığı için, bizce yeniden işlenip geliştirilmelidir. Türkiye Türkçesinde -Dİ -(y)Elİ, -Dİ mİ, -mİş -mEmİş (idi), -Dİ mİ (idi), -mİyor mİ, -mEz mİ, -sE gibi belirteç (sirkonstans) anlamlarına sahip bitimli (finit) şekillerin varlığı,

ulaçların bitimsiz fiil ad(lık) şekilleri oldukları tezini şüpheli kılar. Bu oluşumların bitimli şekil olması, ulaç olmalarına engel teşkil etmemekte, diğer bir deyişle belirteç anlamı, bitimli şekil anlamıyla çelişmemektedir. Üstelik yukarıda sıralanan *bitimli ulaç şekilleri* ile *-Dİğİnde* gibi belirteç anlamlı oluşumlar, yerleşmiş görüşün tersine, ulaçların *çekimlenebilen*, dolayısıyla *şahıs anlam birimcikleri (semli)*'ne sahip olabilen şekiller de olduğunu gösterir." (GUZEV, Viktor - DENİZ YILMAZ, Özlem 2015, 19)

Ö. D. Yılmaz {-sA} şeklinin zarf-fiiller ekleri arasında verilmesi gerektiğinin sebeplerini de 5 madde hâlinde açıklamıştır:

"*Geleneksel olarak şart kipi veya ad ve fiil şart kipliği şekilleri olarak yorumlanan (örneğin Deny 1921: 396-397; 828-830; Kononov 1956: 243-244) -sE ve -mİş / -Dİ / -(İ)yor / -mEkE / -mEk üzere / -(E/İ)r / -(y)EcEK / -mEİ / -(y)EcEktİ + ise ~ -(y)sE şekillerini, bazı Türkologlarca belirtildiği (Radloff 1906: 30) ve belirtilmekte olduğu gibi (örneğin bk. Yüce 1999: 123-125; Neskaya 1990: 5; Gülsevin 1990: 277-278; Karahan 1994b: 472; 2000: 20; Korkmaz 2003: 1038), belirteç anlamlı şekiller saymak akla uygundur. Bu görüşün doğruluğunu kanıtlayan deliller bizce şunlardır: 1) 'Şart'ın, zaman, mekân, durum, sebep, amaç, ölçü, aykırı düşme-bağdaşmama gibi, belirteç anlamlarından biri olması; 2) TT'nde belirteç anlamlı -(E/İ)r -mEz, -dİ -(y)Eİİ, -Dİ -mEdİ, -Dİ mİ (idi) ve -mİş -mEmİş (idi) bitimli şekillerin varlığı; 3) TT'nde yukarıda incelenen şart anlamına sahip diğer belirteç araçlarının (-Dİğİ takdirde / surette ve -mEsİ hâlinde / durumunda) bulunması; 4) Söz konusu şekillerin, bu çalışmanın malzemesinin de gösterdiği üzere, belirteç anlamlı çekimlenmeyen ve çekimlenen, bitimsiz veya bitimli fiil şekilleriyle eşit derecede ikincil predika rolleri/görevleri üstlenmesi ve 5) Şart anlamının, dünya unsurları arasındaki karşılıklı bağıntıları yansıtır olması, buna karşılık bu anlamın henüz çapraşık bir şekilde formüle edilmiş olan eklektik 'kiplik' kavramına iyi uymaması, onunla iyi örtüşmemesidir."* (DENİZ YILMAZ, Özlem 2009, 159-160)

Zeynep Korkmaz "*Fakat bir de sükûtunu duyabilirsiniz, daha çok sevineceksiniz.*" gibi örnekler de vererek, çekimlenmiş {-sA} şekillerini gramerinin "Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller" başlığı altında vermiştir (KORKMAZ, Zeynep 2014, 882-883).

Sema Aslan Demir, Türkçede isteme kipliğini inceleyen kitabının ilgili bölümünde kendisini {-sA} ekinin sadece istek işlevi ile sınırlandırdığını, istekten başka şart, varsayım, zamansal sırasallık vb. işlevlerini inceleme dışı tuttuğunu belirtmiştir. Yani 'şart' bildirip zarf yaptığı durumlarda {-sA} ekini 'kiplik' olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır (ASLAN DEMİR, Sema 2008, 113-120). Selahittin Tolkun da Özbek Türkçesindeki {-sA} ile yapılan zarfları kitabının "zarf-fiiller gibi kullanılan yapılar" bölümünde incelemiştir (TOLKUN, Selahittin 2009, 253-259). H. İbrahim Delice de zarf yaptığı kullanımlarda {-sA} ekini 'kip' bahsinde vermenin uygun olmadığını kabul ederek buna 'şart-fiil' eki demeyi tercih etmiştir (DELİCE, H. İbrahim).

Zarf-fiil eklerinin kişi eki alıp alamayacakları yani çekimlenip çekimlenemeyecekleri konusu dilciler arasında bir 'tartışma'dan ziyade 'tercih' konusu hâline gelmiştir. Zarf-fiil eklerinin özelliği şudur: Fiillere getirilip geçici zarf yaparlar. Zarf-fiil eklerini tanımlarken geçici zarf yapma işlevlerinin yanı sıra 'kişi eki almazlar' hükmünü koymak gramercilik açısından anlaşılması zor bir tercihtir. Çünkü ekler de kelimeler gibi zaman içinde ses bakımından değişebilirler; hatta çeşitli ihtiyaç ya da sebeplerle başka eklerle de birleşebilir veya genişleyebilirler.

Türkiye Türkçesinde {-sA} olarak kullanılmakta olan şart için Orhun Türkçesinde {-sAr} şekli vardı. Orhun Türkçesinde bu ek kişi ekleri almıyor yani çekime girmiyordu. Eski Türkçe metinleri inceleyen bilim adamları da Orhun Türkçesinde fiilleri zarf hâline getiren {-sAr} ekini 'kip' eki olarak değil de 'zarf-fiil eki' olarak gösteriyorlar (KONONOV, A. N. 1980, 231; TEKİN, Talat 2003, 177; ERCİLİSUN, Ahmet Bican - KTLG I 2006, 693). Kononov Eski Türkçedeki {-sAr} ekini zarf-fiil kabul etmiş olsa da günümüz Türkiye Türkçesi gramerinde kipler bahsinde göstermiştir (KONONOV, A. N. 1956, 966-992). Bu ekin tarihî dönemlerde sonunda /r/ olmadan {-sA} şeklinde karşımıza çıkmaya başlaması Eski Uygurca dönemindedir. Daha sonra sadece birkaç metinde birkaç kez kaydedilmiş olan {-sAr} dışında, sürekli olarak {-sA} şekli ile karşılaşmaktayız. Bugün ise sonunda /r/ ünsüzlü şekil sadece Yakut Türkçesinde yaşamaktadır. Orhun Türkçesinde kişi ekleri ile çekimlenemezken Eski Uygurca döneminden itibaren kişi zamiri veya iyelik ekleri almış şekilleri de kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz Türk yazı

dillerinde de iyelik ekleri olarak çekimlenmektedir (KTLG I, 2006, 659-702; BULAK, Şahap 2011).

Türk Dil Kurumu tarafından yürütülüp basılan Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I - Fiil- projesinde Ahmet Bican Ercilasun {-sA} ekini “Şart Kipi” bahsinde değerlendirmiştir. Her ne kadar bu eki ‘kip’ başlığı altında incelemiş olsa da ekin kaydedildiği en eski dönem olan Orhun Türkçesindeki kullanımını ‘*tam bir zarf-fiil ekidir*’ şeklinde değerlendirmiştir. Ercilasun’un kullandığı ifadeler şöyledir:

“-sAr, Göktürk anıtlarının dilinde tam bir zarf-fiil ekidir; şahıs ekleri olarak henüz bir şart çekimi oluşturmamıştır. Zarf-fiil eki olarak, içinde ‘şart’ kavramı da bulunduran ‘-dikça, -digi sürece, -digi zaman’ anlamlarını taşımaktadır...”(KTLG I, 2006, 693). “-sAr, Göktürk anıtlarında zarf-fiil ekidir; şahıs eklerine bağlanmadan kullanılır: Ötüken yir olurup arkış tirkiş isar neñ bujuğ yok. Ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen (Ötüken yerinde oturup kervan gönderdikçe -gönderirsen- hiç sıkıntın olmaz. Ötüken yaylasında oturdukça -oturursan- ebediyen il tutup oturacaksın.)” (KTLG I, 2006, 694). “Eski Uygurcada da ek, -sAr şeklindedir; fakat artık şahıs eklerine bağlanmaya başlamış ve şart çekimi olmuştur.” (KTLG I 2006, 694)

KTLG I’ın ilgili bölümünde yazılanların tümüne bakılınca 2006 yılında Ercilasun’un Türk dilindeki bu eki “Şart kipi” olarak kabul ettiği görülür. Fakat Orhun Türkçesi döneminde kişi ekleriyle çekimlenmediği için “tam bir zarf-fiil eki” olduğunu da kabul etmektedir. Eski Uygurca döneminde şahıs eklerine bağlanmaya başladığını belirtmiştir. Yine aynı yerde Ercilasun Eski Uygurcada hem şahıs eklerine bağlanan hem de bağlanmayan kullanışlar olduğuna da dikkat çekmiştir: “Eski Uygurcada, Göktürkçedeki gibi şahsa bağlanmamış -sAr eki örnekleri de vardır: kireyin tiser kiçigkinem kirü yime umaz men ‘gireyim desem, küçücüğüm, giremiyorum’; barsar bargıl ‘gidersen git’ ” (KTLG I 2006, 695). Yani Ercilasun’un 2006 yılındaki değerlendirmelerinden özetle şunu anlıyoruz: Kişi eki almıyor olan Orhun Anıtlarındaki örneklerde {-sAr} eki ‘tam bir zarf-fiil ekidir.’ Daha sonraki dönemlerde kişi ekleri de aldığı için ‘kip’ eki olmuştur.

Bu açıklamanın bütününe bakılınca şu noktalardan itiraz edilebilir veya açıklamalarla ilgili şöyle sorular sorulabilir:

- Orhun Türkçesinde fiilden geçici zarf yapan bu ek ‘zarf-fiil eki’ ise, aynı ek daha sonraki dönemlerde de geçici zarf yaptığı durumlarda niçin ‘zarf-fiil’ olarak kabul edilmesin? Niçin ‘kip’ olmak zorunda olsun? Bunun tek gerekçesi ‘kişi eki alıyor olması’ mıdır?
- Eski Uygurca metinlerde kişi eki almadan da alarak da kullanılabilen {-sAr} ekini kişi eki almadığı durumlarda ‘zarf-fiil’, kişi eki aldığı durumlarda ‘kip’ eki kabul etmek mantıklı mıdır? Yani Eski Uygurca döneminde, farz edelim aynı metinde hem *barsar bargıl* hem de *barsar sen bargıl* geçmiş olsaydı, bunları farklı kategorilerde (zarf-fiil ve kip) değerlendirmek makul olur muydu? Bunun tek gerekçesi ‘kişi eki alıyor olması’ mıdır?
- Bugün Türkiye Türkçesinde “*sen gelirsen gideriz*” cümlesine paralel olarak ‘*Sen gelirse gideriz*’ de kullanılıyor olsa idi birincisi ‘kip’ ikincisi ise ‘zarf-fiil eki’ olarak kabul edilecek miydi ya da kabul edilebilir mi?

Başka tür sorular da soralım:

- Bugün fiillerden geçici zarflar yapan mesela {- (y)IncA} veya {- (y)All} eklerinin zarf-fiil eki olduğunu kabul etmeyen var mıdır?
- “*Ali gelirse/gelse gideriz*” ile “*Ali gelince gideriz*” veya “*Sen gelirsen/gelsen gideriz*” ile “*Sen gelince gideriz*” cümlelerinde *gelirse/gelse* ile *gelince* arasında veya *gelirsen/gelsen* ile *gelince* arasında cümle unsurları bakımından bir fark var mıdır?
- Yukarıdaki örneklerden {- (y)IncA} eki kişi ekleri almadığı için zarf-fiil eki kabul ediliyorsa, şayet bundan elli yıl sonra {- (y)IncA+iyelik} çekimi şeklinde kullanılmaya başlanıp *gel-ince+miz gideriz*, *gel-ince+niz gideriz* vb. denirse ne yapacağız? 2017 yılındaki cümlede zarf-fiil eki görünürken 2067 yılındaki o geçici zarfa da ‘kip’ mi diyeceğiz?

Bu en son sorduğum soruyu farazi veya biraz fantastik bulanlar olmuş olabilir. Bu soruya “*Hele {-(y)InçA} eki iyelik ekleri alarak {-(y)InçA+iyelik} kalıbında kullanılmaya başlasın, yani ‘Siz gelinceniz gideriz.’ ‘Biz gelincemiz gideriz.’ cümlelerini duyalım; bu sorunun cevabını da o zaman verelim.*” şeklinde cevaplayıp işi zamana bırakanlar olacaktır. Fakat ben bu sorunun cevabını birazdan vereceğim.

{-sA} ekinin iyelik ekleri alıp çekimlendiği için ‘kip’ sayılması gerektiğini kabul edenler şöyle bir düşünce de öne sürmektedirler: “*Bugün ‘gelecek zaman’ çekimi yapan {-(y)AcAK} eki de eskiden bir sıfat-fiil eki idi fakat daha sonra kişi eklerini de alarak gelecek zaman çekimini oluşturdu. Buna benzer olarak {-sA} eskiden zarf-fiil eki olsa da kişi ekleri alınca ‘kip’ eki olmuştur.*” Bu görüş, bunu savunanların iddiasını desteklemez; aksine eğer dikkatlice yorumlanırsa benim iddiama destek olur.

Şöyle ki: Gerçekten de {-(y)AcAK} eki eskiden sıfat-fiil yapıyordu: *iç-ecek su, gel-ecek yıl* vb. Sonraları kişi morfemleri de alıp ‘gelecek zaman’ çekimini oluşturmak için de kullanıldı: *Suyu iç-eceK+im. Suyu iç-ecek+sin, Önümüzdeki yıl gel-eceK+iz. Önümüzdeki yıl gel-ecek+siniz.* vb. Dikkat edilirse burada {-(y)AcAK} sıfat fiil eki ‘zamir kökenli kişi ekleri’ ile çekimlenmiştir ve kip çekimi yapmıştır. {-(y)AcAK} sıfat-fiil eki ayrıca ‘iyelik ekleri’ de alabilir ve iyelik ekleri aldıklarında ‘kip’ değil ‘sıfat-fiil’ eki olarak işlev görür: *iç-ecek+im su, gel-ecek+iniz gün* vb. {-sA} ekinin sonradan iyelik ekleri ile çekimlenmeye başlaması; *gel-ecek+sin* örneğindeki gibi zamirlerle çekimlenip kip oluşturan modele değil, *gel-eceK+in gün* örneğindeki gibi fiilimsi işlevini devam ettiren modele uymaktadır.

Aslında Ahmet Bican Ercilasun 1994’te Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen “Türk Gramerinin Sorunları” toplantısının tartışmalar bölümünde bu meseleyi çok net özetlemiştir. Orada şöyle demektedir:

“İki ölçü çarpışıyor. Şahıs eklerine bağlanma ölçüsüyle hüküm ifade edip etmeme ölçüsü birbiriyle çarpışıyor. Bu durumda yapacak iki şeyimiz var. Ya zarf-fiil eklerinin de şahıs eki alabileceğini kabul edeceğiz ya da hüküm ifade etmediğine göre bunu bir başka zarf-fiilden de, kipten de ayrı bir kategoride değerlendireceğiz. ... Ama ben ‘bu zarf-fiil de şahıs eki almıştır’ demeyi tercih ediyorum. Çünkü bence şahıs ekini alma değil hüküm ifade edip etmemesi önemli (ERCİLASUN, Ahmet Bican 1994, 86).”

İşte ben 1989 yılında Doktora tezimde de 1990 yılındaki “-sA Şart Gerundiumu” başlıklı makalemdede de tam bunu söylemişim:

Aslında, ‘fiillerin zarf hâlleri’ olmaları, fonksiyon ifade eder. ‘Kişi eki almazlar’ ifadesi ise, şekil ile ilgilidir ve fonksiyonu ilgilendirmez. Ancak, bu ikinci sınırlandırma (yani ‘kişi eki almazlar’ ibaresi) bir nevi fonksiyon sınırlandırıcı özellik taşımaktadır. O takdirde, gerundium tanımının temelini oluşturan ‘fiillerin zarf hâlleridir’ kaydı sınırlandırılmış olur. Bunun sonucunda, fonksiyon itibarı ile fiillerin zarfı olan bir kullanım, sırf kişi eki almasından dolayı, gerundiumlar bahsinin dışında bırakılmış olur ki, tanımın temeli bozulur.

Bir de, gerundiumların tanımına ‘kişi eki almazlar’ sınırlandırmasının konulması yanlıştır. Çünkü gerundium özelliği, yüklem durumundaki esas fiili tavsif eden zarflaştırılmış fiil olmasıdır. Eğer kişi ekli fiil türemesi kelime, yüklem zarfı olacak özellikleri taşıyorsa, gerundium gereklerini taşıyor demektir. (GÜLSEVİN, Gürer 1990, 277)

Bence ortada bir soru yoktur. Kalmamıştır.

Elbette iki ölçüden birini ‘tercih etmek’ meseleyi tam çözemez. Çünkü hâlâ bir başkası da diğer ölçüyü tercih edebilir. Bu noktada, yaşayan Türk yazı dillerine karşılaştırmalı olarak bir bütün hâlinde bakıldığında zarf-fiil eklerinin kişi eki alıp alamayacağı meselesinin cevabı net olarak ortaya çıkar. Çünkü günümüzde Türkmen, Özbek ve Tuva Türkçelerinde {-sA} ve {-ke(n)} eklerinin dışında da zarf-fiil eklerinin kişi ekleri alıp çekimlendikleri görülür:

Türkmen Türkçesinde:

Oğuz grubu lehçelerinden olan Türkmencede bazı zarf-fiil ekleri kişi almamakta, bazıları ise almaktadır. Türkiye Türkçesindeki {-(y)AlI} ve {-(y)InçA} ekleri tıpkı Orkun Türkçesindeki {-sAr} gibi kişi eklerini almazken, Türkmen Türkçesindeki {-AlI} ve {-InçA} ekleri kişi eklerini

de almaktadırlar. {-sAr} şekli Orhun Türkçesinde kişi eki almadığı için zarf-fiil ekidir fakat Uygurcadan itibaren kişi eklerini aldığı için kip olduğunu söyleyenler acaba Türkmencedeki bu durum için ne diyebilirler? Türkiye Türkçesindeki {-(y)AII} ve {-(y)IncA} şekilleri kişi eki almadıkları için zarf-fiildir ama Türkmencedekiler kişi eki aldıklarında kip eki olmuştur mu diyecekler? Günümüz Türkmen Türkçesi gramerlerinde {-AII} ve {-IncA} ekleri iyelik ekleriyle çekimlendikleri hâllerıyla ‘zarf-fiiller’ bahsinde işlenmektedir:

{-AII+iyelik bəri} zarf-fiil eki:

Birinci kişilerde: *Tarniskiler diyseň bagtly adamlar. Tana-lum bəri olara gözüm gidyär. Biz bu yurda gel-eli+miz bəri, gör, näçe hışa goparıldıka?*

İkinci kişilerde: *Sen gid-eli+ň bəri telim yıl ötdi. Siz oba barıp gayd-alı+ňız bəri näçe yıl dagı geçdikä?* (SÖYEGOW, Mıratgeldi 2000, 440-441)

{-IncA+ iyelik } zarf-fiil eki (Türkiye Türkçesindeki {-(y)IncAyA kadar} işlevinde):

Birinci kişilerde: *Şol geçelgäni men öz gözüm bilen gör-inçe+m inanıp bilmen. Tä sizin sonuñza soğan ek-inçä+k, ol yara bitmez.*

İkinci kişilerde: *Öl-inçä+ň çöregiñ menden, yöne indi yüsüñi görmeyin. ... bir çäynek çap içip, dem-dincüñüzü al-inça+ňız.* (SÖYEGOW, Mıratgeldi 2000, 441-444)

{-dIk+iyelik+çA} zarf-fiil eki:

Birinci kişilerde: *Gül-pürçek bolup oturan çemenligi kesip geçyän yolda bilen baryardık, yöre-dig+imiz+çe yöresimiz gelyerdi.*

İkinci kişilerde: *Siz näme üçindir, bu habarı gizläp bil-dig+iñiz+çe, olardan gizlecek bolduñız* (SÖYEGOW, Mıratgeldi 2000, 444-445)

{-mAz+iyelik+dAn} zarf-fiil eki:

Birinci kişilerde: *Moskwa ugra-maz+ım+dan ozal, biz yıgnaşıp, öz mümkinçiliklerimiz barada maslahatlaşdık.*

İkinci kişilerde: *... bir işi başla-maz+iñiz+dan öñürti şol işe, şol meselä adalat nukdayı nazarından gara.* (SÖYEGOW, Mıratgeldi 2000, 447)

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesindeki şekilleri Rıdvan Öztürk’ün eserinden aynen veriyorum:

-günçä (-künçä, -qunçä) İşlek bir ektir. Ekin araya iyelik eki almış, genişlemiş şekillerine de rastlanır: *kel-günça* ‘gelinceye kadar’, *kel-gün-im-çä* ‘ben gelinceye kadar’. (ÖZTÜRK, Rıdvan 2005, 82)

-gänçä (-gänimçä ...) Ekin iyelik eki araya alarak genişlemiş şekilleri de ardır: -gänmimçä, -gäningçä, -gäniçä vb. Bolgänimçä golgän erdim. ‘Olduğumca olmuş idim.’ ÖZTÜRK, Rıdvan 2005, 84)

Tuva Türkçesinde

{-GI⁴je + iyelik eki +ge} / {-GI⁴je + iyelik eki + çe} zarf-fiil eki: Türkiye Türkçesindeki {-(y)IncAyA kadar} yapısıyla aynı işlevde kullanılmaktadır. Kişi ekleri ve yönelme veya yön gösterme hâl ekleriyle genişlemiş şekilleri bulunmaktadır (KOÇOĞLU GÜNDOĞDU, Vildan 2013, 30):

	-GI ⁴ je + şahıs eki + GA	-GI ⁴ je + şahıs eki + çe
1.teklik	kel-gije-m-ge kel-beeje-m-ge	kör-güje-m-çe kör-beeje-m-çe
2.teklik	kel-gije-ñ-ge kel-beeje-ñ-ge	kör-güje-ñ-çe kör-beeje-ñ-çe
3.teklik	kel-gije	kör-güje

	kel-beeje	kör-beeje
1. çokluk	kel-gije-vis-ke kel-beeje-vis-ke	kör-güje-vis-çe kör-beeje-vis-çe
2. çokluk	kel-gije-ñer-ge kel-beeje-ñer-ge	kör-güje-ñer-çe kör-beeje-ñer-çe
3. çokluk	(olar) kel-gije kel-beeje	(olar) kör-güje kör-beeje

Başkurt Türkçesinde

A. N. Şçerbak {-GAÇ} zarf-fiil eki değerlendirdiği bölümde, Başkurt Türkçesinin ağızlarında olumsuz tabanlarda üzerine iyelik eki de getirilen kullanışlar olduğundan bahsetmektedir: “Başk. (ağızlarda) *kilmägäsing* ‘çünkü gelmedin’, *kelmägäsingiz* ‘çünkü gelmediniz’ ” (ŞÇERBAK, A., M. 2016, 145)

Türkmen, Özbek ve Tuva Türkçesinde bazı zarf-fiil eklerinin kişi eklerini de alarak kullanıldıkları örnekler, bize, zarf-fiil eklerinin kişi ekleriyle çekimlenebileceklerini açık olarak göstermektedir.

Tarihî dönem Kıpçak metinlerinde:

{-sA} şart ekinin tarihî Kıpçak Türkçesi gramerlerinde verilmiş tarzları da konumuz açısından önemlidir. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış o eserlerde, {-sA} eki, zarf-fiil eki olduklarında tereddüt edilmeyen {-(y)IÇAK}, {-DUKÇA} ekleriyle aynı bölümde verilmektedir. *Kitâbu'l-İdrak*'ten örnekler (ÖZYETGİN, A. Melek, 176-209):

“Sancar kalkarsa Sunkur kalkar” anlamında “*Sancar tur-sa Sunkur turgay*” denir (64a.23)

“Kime vurursan vururum” anlamında “*kimni ursan urgamen*” denir (64b.4)

“Her geldiğinde seni ağırlayacağım” anlamında “*teyme keldükünçe ağırlagamen seni*” derler (65a.16)

“Sancar kalkınca Sunkur kalktı” anlamında “*Sancar turıçak Sunkur turdı*” derler (65a.21)

“Siz kalkınca biz kalktık” anlamında “*Siz turıçak turduk*” derler (65a.23)

SONUÇ

1. Türk dilindeki {-sA} eki iki ayrı işlev (1. dilek; 2. şart) bildirmekte ve iki görev (1. kip-yüklem; 2. zarf) üstlenmektedir. Bunlardan ‘dilek’ bildirenler kip-yüklem, şart bildirenler ise zarf-fiil yapmaktadır. Bu sebeple {-sA} eki dilek bildirdiğinde yüklem yaptığı için ‘kipler’ başlığı altında verilmeli, zarf yaptı ise ‘zarf-fiil ekleri’ konusu içinde değerlendirilmelidir. Zaten {-sA} ekinin aslında iki farklı ekin aynışmış şekli olduğunu düşünen bilim adamları da vardır.
2. Orhun Türkçesi metinlerinde {-sAr} şeklinde kaydedilmiş ve kişi ekleriyle de çekimlenmemiş olan bu ek, fiilleri geçici zarf yapmaktadır ve bu sebeple ‘zarf-fiil ekleri’ başlığında değerlendirilmelidir. Nitekim dilciler bu konuda hemfikirdirler.
3. Daha sonraki dönemlerde zamir veya kişi ekleriyle çekimlenmeye başlayan bu ek her ne kadar Orhun Türkçesindeki işleviyle kullanılıyor olsa da, yani hâlâ fiillerden geçici zarf yapıyor olsa da birçok dilci tarafından zarf-fiil olarak kabul edilmez. Kişi eki alıyor olmaları vurgulanarak ‘kip’ başlığı altında gösterilir. Bununla birlikte hem Eski Türkçede kişi eki almadan zarf yapan {-sAr} şeklini, hem de daha sonraki dönemlerde kişi ekleri alarak yine zarf yapan {-sA} şeklini zarf-fiil eki olarak kabul eden bilim adamları da çoktur.
4. V. Guzev zarf-fiillerin kişi eki almayacakları görüşünün doğru olamayacağını belirtir. Bunun sebeplerini de ayrıntılı olarak açıklar. Guzev’e göre zarf-fiil ekleri iki tiptir: 1. Bitimsiz (çekimlenmeyen) zarf-fiil ekleri, 2. Bitimli (çekimlenebilen) zarf-fiil ekleri. {-sA} şeklini, iyelik ekleri alarak çekimlenebilen bitimli zarf-fiil ekleri içinde değerlendirir (GUZEV, Viktor - DENİZ YILMAZ, Özlem 2015).
5. Her ne kadar kimi {-sAr} kimi {-sA} şeklinde olsa da, kimi kişi eki almıyor kimi kişi ekleriyle çekimleniyorsa da; Orhun Türkçesindeki *barsar bargıl* cümlesi de, Eski Uygur Türkçesinde

kullanılabilecek olan *barsar bargıl veya *barsar sen bargıl cümleleri de, Karahanlı Türkçesindeki *barsa sen bargıl cümlesi de, tarihî Kıpçakça metinlerdeki *barsa sen bargıl veya *barsaŋ bargıl cümleleri de, Eski Anadolu Türkçesindeki *gitsen git veya *gidersen git cümleleri de, Türkiye Türkçesindeki gidersen git cümlesi de vb. aynı anlamdadır. Bu cümleleri Rusçaya çevirirseniz sadece bir şekilde çevirirsiniz. İngilizceye çevirirseniz de tek şekilde çevirirsiniz. Arapçaya çevirirseniz de tek cümle ile karşılaşırız. Yani o cümlelerde cümlenin zarfı vardır. Tarihî ve yaşayan Türk yazı dillerindeki kişi eki alıp almamaları bu yapıların başka dillere çevrilmesinde farklılık yaratmaz. Çünkü orada aynı ekin farklı ses yapısına sahip ve kişi eki alma düzeninde farklılık olan varyantları vardır.

6. Eskiden sadece sıfat-fiil eki olarak kullanılan {-y)AcAK} şekli daha sonraları kişi ekleri de alıp ‘gelecek zaman’ çekimi yaparak ‘kip’ görevi üstlenmiştir. Bu durumu Eski Türkçede kişi ekleri almadan zarf yapabilen {-sA(r)} ekinin daha sonra iyelik ekleri de alarak çekimlenmesine benzetenler yanlış değerlendirme yapmaktadırlar. Çünkü önceleri sadece sıfat-fiil işlevi yüklenen {-y)AcAK} ekinin daha sonra ‘gelecek zaman çekimi’ yaparken aldığı kişi ekleri, zamirlerdir (gel-ecek+sin, iç-eceK+iz vb.). Oysa {-sA(r)} şekli bugün zamirlerle değil iyelik ekleriyle çekimlenmektedir ve hâlâ fiilimsi eki işlevini görmektedir. {-sA} ekinin çekimlenmesi, {-y)AcAK} sıfat-fiili ekinin iyelik eklerini aldığı ‘gel-ecek+in yıl’, ‘iç-eceK+imiz su’ örnekleriyle örtüşmektedir ve orada da kip çekimi bulunmamaktadır.
7. {-sA} şart ekinin tarihî Kıpçak Türkçesi gramerlerinde verilmiş tarzları da konumuz açısından önemlidir. Araplara Türkçe öğretmek için yazılmış o eserlerde, {-sA} eki, zarf-fiil eki olduklarında tereddüt edilmeyen {-y)IçAK}, {-DUKÇA} ekleriyle aynı bölümde verilmektedir.
8. Zarf-fiil ekleri kişi ekleri almazlar hükmünün yanlışlığı, yaşayan bazı Türk yazı dillerindeki kullanımlardan da anlaşılmaktadır. Türkmen, Özbek ve Tuva Türkçelerinde sadece {-sA} ve {-ke(n)} değil; {-y)InçA+iyelik}, {-y)AlI+iyelik}, {-günçä+iyelik}, {Gl⁴je+iyelik+ge} zarf-fiil ekleri de iyelik ekleriyle çekimlenmektedir ve o yazı dillerinin gramerlerinde kişi eki alan şekilleriyle ‘zarf-fiiller’ bahsinde incelenmektedir.

KAYNAKLAR

- ASLAN DEMİR, Sema (2008), *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yay., Ankara
- BENZER, Ahmet (2010), “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28
- BULAK, Şahap (2011), “Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 30, s.71-97
- DELİCE, H. İbrahim (2000), “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, Sivas
- DEVELİ, Hayati (1995) “-sa Eki Nedir? Kip Mi, Zarf-Fiil Mi?”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, s. 91-94
- DEVELİ, Hayati (1997), “{-sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, TDK, Ankara 1997, s. 115-152
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1994), “Türkçede Fiil ve Fiil Çekimi (26 Haziran 1994)-Tartışma”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (Yayın tarihi 1999) TDK, Ankara, s.85-86
- ERCİLASUN, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu (2014), *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti 't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK Yay., Ankara
- GÜLSEVİN, Gürer (1989), *Ahmed-i Dâ'i, Miftâhu'l-Cenne (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya, VII+929 s.
- GÜLSEVİN, Gürer (1999), “Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1990, C: 1990/II, S: 467, s. 276-279
- KARAHAN, Leyla (1994), “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 516, Ankara, s. 471-474.
- KOÇOĞLU GÜNDOĞDU, Vildan (2013) “Tuvacada Birleşik Zarf-Fiiller”, *Türk Dünyası*, Sayı 36, TDK, Ankara, s.23-42

- KONONOV, A. N. (1956), *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad
- KONONOV, A. N. (1980), *Grammatika yazıka tyurskih runiceskih pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad: Nauka
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Birinci Cilt*, TDK, Ankara, 160-167 s.
- KORKMAZ, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, (4. Baskı) TDK Yay., Ankara
- KTLG I -Fiil- Basit Çekim (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*, TDK Yay., Ankara (İlgili bölümü yazan Ahmet Bican Ercilasun)
- ÖNER, Mustafa (1999), “-matı Gerundiumu Hakkında”, *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara, s. 833-840.
- ÖZDEMİR, Hakan (2013), “Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sA Şart Ekine Yansımaları”, *Karadeniz Araştırmaları, Sayı 37*, s.199-2007
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2005), *Özbek Türkçesi El Kitabı, Çizgi Kitabevi*, Konya
- ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebû Hayyân, Kitâbu 'l-İdrâk li Lisâni 'l-Etrâk, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, KÖKSAV Yay., Ankara
- SAVRAN, Hülya (1999), “Birleşik Cümle Üzerine”, *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, Nisan 1999, C: 1999/I, S: 568, Ankara, s. 325-330
- SÖYEGOW, Myratgeldi vd. (2000), *Türkmen Dilinin Grammatikasy, Morfolojiya*, Aşgabat
- ŞÇERBAK, A., M. (2016), *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Demeler (Fiil)*, TDK Yay., Ankara
- TEKİN, Talat (2003), *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul
- TOLKUN, Selahittin (2009), *Özbekçede Fiilimsiler*, Dijital Sanat Yayıncılık, İstanbul

* * * * *

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİR YAPIM EKİ OLARAK –mA

Nesrin BAYRAKTAR ERTEN*

Bu işlevleri başlıca üç grupta toplamak mümkündür. –mA eki ile bir yandan dönme dolap, sallama çay, gömme dolap gibi örneklerde eklendiği eylem tabanıyla ilişkili sıfatlar ve bodoslama atla-, silme doldur- gibi zarflar yapılırken, öte yandan da gözleme, sarma, dolma, dondurma, kuzukapama, sürme örneklerinde görüldüğü gibi kalıcı adlar yapılmıştır. Kalıcı adlar içinde yemek adları, oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada –mA eki, bir yapım eki olarak değerlendirilebilecek örnekler çerçevesinde tasnif edilerek değerlendirilecek kalıcı ad ve sıfat yapımında kullanıldığı yerlerdeki sıklık ele alınacaktır.

Osmanlı Türkçesini konu edinen dil bilgisi kitaplarında (Örneğin Abdullah Ramiz Paşa 1999: 29, Midhat Sadullah 2004: 113) *masdar-ı tahfiî şıgası* adı altında incelenmiş olan –mA ekinin isim-fiil eklerinden biri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ek eylem i- dışında her eyleme gelebilen –mA eki, Türkiye Türkçesinin dil bilgisini ele alan kitaplarda da isim-fiil işlevi dışında kendisine çok ender olarak yer bulmakla birlikte gerçekte eylemden çeşitli işlevlerde adlar türeten bir yapım eki olarak nitelendirilebilecek niteliktedir.

Ekin yapısı konusuna birkaç araştırmada değinilmiştir. Ramstedt ekin yapısını “-ma/-me < -m ‘fiilden sıfat ya da ad yapım eki’ + -a ‘sıfat yapım eki’ < Mo. –ai (Ramstedt 1952: 105)” biçiminde değerlendirirken, Brockelmann ekin “-m eylemden ad yapım ekinin eşiti (Brockelmann 1954: 125)” olduğunu söylemekle yetinmiş, yapısı konusunda bir açıklama getirmemiştir. Räsänen ise yalnızca Ramstedt ve Brockelmann’ın görüşlerine yer vermiş, ekin yapısına ilişkin yeni bir açıklama getirmemiştir (Räsänen 1957: 134). Ayrıca Banguoğlu ekin yapısı konusunda “En çok kullanılan adfiil şekillerindedir. Bu anlamda onu Batı Türkçesinde ve çok yakın zamanlarda yazı lehçemizde gelişmiş görüyoruz. Gerçekte Eski Türkçeden, Eski Osmanlıcadan beri fiilin adını (mstar) yapan –mek eki çekim hâlinde iki sesli arasında kalıp süreklileşen son damak sesini

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi

düşürerek (hafif mastar) yapan –me hâline gelmiştir: yağmur çile-meğ-e başladı > çile-me-ye > çile-me. Süreklileşme olmayan kullanışlarda ise –mek adfiilleri (sakil mastar) kısmen kalmıştır (Banguoğlu 1986: 264)” açıklamasını getirmiş. Banguoğlu ayrıca eserinin aynı sayfasında ekin kökeni konusunda çelişkiye düşmüş ve “-me adları dilimizde yeni olup bunların Eski Türkçeden ve Eski Osmanlıcadan beri tanıdığımız –me sıfatlarıyla (kesme aş, kıyma göz) ilgisi yoktur. Başka bir deyimle, aslında sanıldığı gibi –mek eki –me’den gelmiş olabilir (?) ama burada –me eki başka bir anlatımla –mek’ten gelmektedir. Bu sebeple şimdi addaş olmuş bu iki –me’yi ayrı iki bölümde gözden geçireceğiz (Banguoğlu 1986: 264)” ifadesiyle de bu çelişkisini dile getirmiştir.

Banguoğlu, –mA ekinden türeyen diğer eklerle de değinmiş ve bu ekten türeyen ekleri “-me sıfatları zarf olarak da kullanılırlar. Bu anlatımla zarf yapan iki birleşik ek de yaratmışlardır: -mece zarfları, -leme zarfları (Banguoğlu 1986: 266) ve “meç: bu ek de –me sıfatlarının –eç küçültme ekiyle uzatılmasından doğmuş bir birleşik olsa gerektir. Farklı olarak bu daha eski görünür (E.T. kıymaç kavurma) (Banguoğlu 1986: 268)” biçiminde ifade etmiştir. –mA ekiyle ilintili eklerle –mAdAn zarf-fiil ekli de eklenebilir.

-mA eki günümüz Türk dil ve lehçelerinin tümünde görülmektedir. Karaağaç –mA ekinin “Türkçenin bütün zamanlarında işlek” olduğunu belirtmekte ve Eski Türkçeden itibaren değişmediğini, günümüz Türk dil ve lehçelerinde de aynen devam ettiğini tablo olarak göstermiştir. Bu tablodan tüm çağdaş Türk yazı dillerinde –mA alt biçim birimleri mevcut olup yalnızca Kazakça, Karakalpakça, Nogayca; Altayca; Kırgızca ve Hakasçada ek olarak farklı alt biçim birimlerinin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Geniş bilgi için Bkz. Karaağaç 2013: 279).

–mA EKİNİN İŞLEVLERİ

1. Kalıcı Ad Yapım İşlevi

Ergin ekin “-mak, -mek işleklik sahasının bütün fiil kök ve gövdelerini içine aldığı, -mak, -mek’te yürüyen canlı bir hareket ifadesi olduğunu ancak –ma, -me’de ise bu hareketin anlatıldığını, dolayısıyla da –ma, -me’de daha belirli bir isim olma vasfı olduğunu, bu sebeple de böyle isimlerin –mak, -mek’lilerden daha fazla kalıcı nesne ismi olmaya elverişli olduğunu (Ergin 1986: 254)” belirtmektedir. Karaağaç eki bir isim-fiil eki olarak ele almış ve “Az da olsa kalıcı adlar, eylemle ilgili nesne adları yapar: as- > asma; dol- > dolma; dön- > dönme: kabart- > kabartma; kar- > karma; yaz- > yazma (Karaağaç 2013: 280)” açıklamasını getirerek örneklendirmiştir. Banguoğlu ekin kalıcı adlar yapımında kullanımına dikkat çekerek “-me sıfatlarından esasta fiilin ürünü olarak çeşitli adlar doğmuştur: dikme, asma, daldırma, burma, eneme, besleme, tutma vb. (Banguoğlu 1986: 267)” açıklamasını yapmıştır.

Örtme “basit çatı”, dikme “sundurma”, ivme, sundurma örnekleri de bunlara eklenebilir.

Ayrıca belirtisiz isim tamlamasının tamlayan ögesi olduğu örnekler de mevcuttur: sulama kanalı, kapama düğmesi, yumurtlama evresi, sorgulama odası, paketleme ünitesi, tarama ucu vb.

1.1. Yiyecek Adları: Banguoğlu, yemek adlarında yoğun kullanımına değinerek “pek çok –me sıfatları yoğun anlamda adlaşmışlardır. Bunlar arasında yiyecek adlarının çokluğu dikkati çeker: dolma, sarma (Banguoğlu 1986: 266)” açıklamasını getirmiştir. Ayrıca et yemeklerinin yoğunluğu da açıklanmıştır “Et yemekleri ise ayrı bir liste teşkil eder, diyebiliriz: kıyma, dürme, kavurma, haşlama, kızartma, kapama, çevirme, buğulama, söğürme, tuzlama, pastırma, közleme gibi. (Banguoğlu 1986: 266)”. Ancak bu örneklerden bazıları; örneğin söğürme, sürme, buğulama, tuzlama, közleme; et yemeği kategorisinde değildir.

Yarma, kırma, kıyma, açma örnekleri de bunlara eklenebilir.

1.1.1. Yemek Adları: Banguoğlu ve Korkmaz’ın da değindiği gibi Türkiye Türkçesinde –mA ekiyle yapılmış pek çok yemek adı vardır. Bunlardan bazıları tek sözcükten oluşmaktadır.

Mıhlama, yağlama, sarma, dolma, gözleme, söyürme, sündürme, çığırtma gibi.

Bazıları belirtisiz ad tamlaması yapısındadır: lahana sarması, kabak çiçeği dolması, patlıcan dolması gibi.

Bazıları ise 3. Tekil kişi iyelik eki zamanla düşmüş belirtisiz ad tamlaması yapısındadır: kuzu kapama, çoban kavurma, biber dolma, yaprak sarma, tavuk çevirme, dana haşlama, balık buğulama, pataes kızartma gibi

1.1.2. Pişirme ya da Hazırlama Teknikleri: -mA ekiyle yapılmış adlar, pek çok pişirme ya da yiyecek hazırlama tekniğini gösterir nitelikte adlar oluşturmuştur. Bunlar genellikle kırmızı et, tavuk ya da balık için geçerlidir. Ancak kızartma, haşlama, kavurma gibi yöntemler sebzelere de uygulanabilir niteliktedir.

Haşlama, kızartma, kavurma, tuzlama, pastırma, kavurma, buğulama, daldırma

1.1.3. Tatlı Adları: Sayısı çok fazla olmamakla birlikte -mA ekini içeren tatlı adları da vardır: dondurma.

1.2. Terimler

Banguoğlu, bu ekle yapılan terimler konusuna dikkat çekmektedir “Terimlerde asıl kılınış adı olarak -me adları hakim olmuştur: çıkarma = tarh, yasama = teşri’, sağlama = mizan, kaldırma = lağv, karşılaştırma = mukayese vb. (Banguoğlu 1986: 265)”. -mA ekiyle yapılan terimler çeşitli kategorilere ayrılabilir. Bunlar, başlıca hukuk, edebiyat, dil bilgisi, matematik terimleri ve idarî terimlerdir.

1.2.1. Hukuk Terimleri: Yasama, yürütme, savunma; -mA ekiyle türemiş hukuk terimleri arasındadır.

1.2.2. Edebiyat Terimleri: -mA eki özellikle edebiyat terimlerinde oldukça etkindir: Üçleme, güzelleme, koçaklama, koşma, taşlama, tanıtma vb.

1.2.3. Dil Bilgisi Terimleri: -mA ekiyle yapılmış dil bilgisi terimleri de mevcuttur: derleme, tarama, belirtme (durumu), ikileme, ulama, yansıma, eğretileme, göçüşme vb.

Dil bilgisi terimlerinin bir kısmı belirtisiz ad tamlaması yapısındadır: kesme işareti, niteleme sıfatı, belirtme sıfatı, derleme sözlüğü, türetme eki, tamlanan eki, tamlayan eki; dinleme eğitimi, yazma öğretimi, küçültme eki vb.

1.2.4. Matematik Terimleri: Dört işlemi gösteren terimlerin dışında da -mA ekiyle yapılmış matematik terimleri bulunmaktadır: Hesaplama, çarpma, bölme, toplama, çıkarma, çarpanlarına ayırma, ortalama vb.

1.2.5. İdarî Terimler: Bu ekle türetilmiş bazı idarî terimler de mevcuttur: donanma, devşirme, ulaştırma, savunma, koruma

1.3. Yabancı Sözcüklere Karşılık:

Banguoğlu bu işleve “Bilindiği üzere Osmanlıcada kılış adlarının, hele yalın anlamlılarının Arapçalarını, bazan da Farsçalarını kullanmak esas olmuştur. Yeni yazı dilimizde bunları Türkçeleştirme yolunda en çok -me adları kullanılmıştır. En elverişli, canlı ve tabii kalıp buydu. Bu sebeple bilgince kelime yapmak (!) gayretiyle başka yönlerdeki zorlamalar iflas etti (çarpma yerine çarpay konuşma yerine söylev) ve binlerle sayılacak yazı dili kelimesi kendiliğinden bu kalıba döküldü: çıkarma= ihraç, ödeme= tediye, uzama= temadi vb. (Banguoğlu 1986: 265)” açıklamasıyla dikkat çekmektedir.

1.4. Çeşitli Kategorilerde Adlar

-mA ekiyle çeşitli kategorilerde adlar yapılmıştır. Bunlar; giyecek, süs eşyası, eşya, oyun ve oyuncak, hastalık, argo, hayvan ve bitki adlarıdır.

1.4.1. Giyecek: Türk dil bilgisini ele alan kaynaklarda yer almamakla birlikte -mA ekinin giyecek adları yapımında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir: çizme, yazma, çalma; dokuma, basma vb.

1.4.2. Süs Eşyası: Çok sayıda olmamakla ve Türkçe dil bilgisi kitaplarında yer almamakla birlikte -mA ekiyle yapılmış süs eşyaları da bulunmaktadır: sürme, yazma, çizme vb.

1.4.3. Eşya: -mA ekiyle yapılmış az sayıda eşya mevcuttur. Ekin bu işlevine dil bilgisi kitaplarında değinilmemiştir: kazma, düğme, yazma “başörtü”; dokuma, doğrama vb.

1.4.4. *Oyun ve Oyuncak*: -mA ekiyle yapılan oyun adlarının bu ekin üzerine +CA ekinin de aldığı görülmektedir. Yalnızca -mA ekiyle yapılmış bir oyuncak adı mevcuttur: uçurtma.

Ayrıca bu ekle yapılmış bir de saç adı bulunmaktadır: bağlama

1.4.5. *Hastalık*: -mA ekiyle yapılmış ve günümüz Türkçesinde kullanılmaya devam eden hastalık adları da mevcuttur. Ekin bu işlevi de dil bilgisi kitaplarında görülmemektedir: kanama, dolama, inme, sıtma (< ısıt-ma).

1.4.6. *Argo*: -mA ekinin içeren argo sözcükler de türemiştir. Dil bilgisi kitaplarında yer almayan bu işleve sahip sözcüklerin mecaz anlam içerdiği görülmektedir: *kapatma* “evlilik dışı olarak beraber olunan kadın”, *çakma* “gerçeğin taklidi olarak yapılmış mal ya da eşya”, *süzme* “geri zekâlı, bön, salak”, *dönme* “travesti”.

1.4.7. *Hayvan ve Bitki Adı*: -mA ekiyle türemiş bir bitki adı, bir hayvan adı mevcuttur: asma, atmaca.

2. -mA Ekinin Sıfat Yapım İşlevi

Ekin işlevleri konusunda Ergin ekin “kalıcı isim yapmaya elverişli” olduğunu belirttikten sonra “bu ekle yapılan isimler iş isimlerinden başka kalıcı niteliği dolayısıyla sıfat olarak da kullanılabilirler: dol-ma kalem, süz-me göz, kar-ma liste gibi. Mesela süz-me işi ve süz-me göz örneklerinde fark açıkça görülmektedir. Birinde süzme işi, diğerinde süzölmüş şey mânâsı vardır (Ergin 1986: 254)” açıklamasını getirmiştir. Banguoğlu **-me Sıfatları** başlığı altında ekin “eski Türkçede doğru teşhis edilmediğini, orada adfiil değil, sıfatfiil anlatımında olduğunu ve kılış adları değil, sıfatlar ve sıfattan gelme adlar yaptığını, -ik sıfatfiiline benzer bir geçmiş sıfatfiili anlatımı olduğunu ancak daha orada bu işleyişini yitirmiş olması gerektiğini çünkü olumsuz şekline rastlanmadığını” ifade etmekte ve “kesme aş, tigma neç, köçürme oçak, tegme neç, barma yıl ve bulgama, kesme (Banguoğlu 1986: 265-266)” örneklerini vermektedir. “Çoğu zaman edilen anlamı (kırma= kır-ıl-mış) fiilden sıfatlar yaptığını, kimisinin sınırlı kullanışta sıfat olduğunu ve vasıfladıkları nesne adlarının düşmesiyle o yoğun nesnelere fiilin ürünü olara adlandırdıklarını” ekleyerek “yazma (kitap, yemeni, yorgan yüzü), basma (kitap, bez), vb.” örneklerini vermektedir.

2.1. Basit Sıfatlar Yapımında -ma Eki

-mA ekinin birçok sıfatın yapımında kullanıldığı görülmektedir: gömme dolap, asma köprü, sarma sigara, asma tavan, dolma kalem, şişme yatak, burma bilezik, dökme demir vb.

2.2. Çeşitli Kategorilerde Sıfatlar: -mA ekiyle yapılmış sıfatların çeşitli kategorilere ayrılabilirdiği görülmektedir: yiyecek ve içecekler, terimler ve insan dış görünüşünü gösteren sıfatlar.

2.2.1. *Yiyecek ve İçecekler*: -mA ekinin çeşitli yiyecek ve içecek adlarında kullanıldığı ve -mA ekini alan unsurun sıfat olduğu görülmektedir: sallama çay, Kırma zeytin, serpmeye kahvaltı, süzme bal, eritme peynir, yarma şeftali, sızma yağ vb.

Sayısı çok fazla olmamakla birlikte -mA ekiyle yapılmış yemek adları bulunmaktadır: salma pilav, bulama aş, buğulama balık, kavurma patates vb.

-mA ekiyle yapılmış tatlı adları da görülmektedir: Dövme dondurma, sarma kadayıf, burma kadayıf, basma kadayıf vb.

2.2.2. *Terimler*: -mA ekiyle yapılmış çeşitli dil bilgisi terimleri bulunmaktadır: karma tamlama, karma tamlama, türeme ad vb.

2.2.3. *İnsan dış görünüşü*: -mA ekiyle yapılmış insan dış görünüşüyle ilgili sözcükler bulunmakla birlikte takma sözcüğü “protez” anlamıyla pek çok yerde kullanılmaktadır. Çatma kaş, burma bıyık, sürme göz, takma kirpik/saç/diş/kol, ayak, bacak vb.

2.3. Birleşik Sıfatlar Yapımında -ma Eki

-mA eki almış sözcüklerin birleşik sıfatlar yapımına Banguoğlu “-me sıfatları sıfatfiiller gibi zarf öbekleri içinde de görülürler, kimden hâlinde adlarla bir sıra birleşik sıfatlar yapmışlardır: anadan

doğma, babadan kalma, sonradan görme, cennetten çıkma, yerden bitme, kökten sürme, baştan savma, ağızdan dolma (Banguoğlu 1986: 266)” biçiminde işaret etmektedir.

Kulaktan dolma (bilgi), kafadan atma (sonuç), içeriden çıkma (haber) örnekleri de bunlara eklenebilir.

3. –mA Ekinin Zarf Yapım İşlevi

-mA ekiyle yapılmış zarflar için Banguoğlu “-me sıfatları zarf olarak da kullanılırlar (silme dolu, tepeleme verdi. Karma karışık, sıvama pislemiş.) (Banguoğlu 1986: 266)” açıklama ve örneklendirmesini yapmıştır.

Bu ekle oluşmuş pek çok zarf yapısı bulunmaktadır:

Yanlama koy-, dikleme diz-, düzleme istifle-, çivileme atla-, balıklama atla-, kurbağalama yüz-, bodoslama vur-, silme doldur-, tepeleme istifle-, sağlama yat-

Bazı örneklerin zarf yapısındaki –mA ile oluşturulmuş biçimlerinin adlaştığı ama yine de zarf tamlaması gibi kullanıldığı görülmektedir: çelme tak-, tekme at- (< tep-me)

4.-mA Ekiyle Yapılmış İkilemeler

Türkçenin dil bilgisini ele alan kaynaklarda söz edilmemekle birlikte –mA ekiyle yapılmış ikilemeler de bulunmaktadır. Bu ikilemelerden bazıları sıfat işleviyle kullanılmaktadır: derme çatma (ev, kulube), emme basma (tulumba), doğma büyüme Ankaralı, saçma sapan düşünce vb.

Bazı ikilemelerin de belirtisiz ad tamlaması özelliğinde olduğu görülmektedir: açma kapama düğmesi, gitme gelme işi, kesme biçme işi

5. -mA Ekinden Türemiş Eklerle Sözcükler

-mA ekinin –mAcA, -mAlI ve –mAlIk ekleriyle genişlemesi sonucunda da çeşitli sözcükler türemiştir.

5.1.-mA+cA Ekiyle Türemiş Sözcükler

-mAcA eki hakkında Korkmaz “-mA fiilden ad türetme ekiyle +CA addan ad türetme ekinin kaynaşmasından oluşan bu ek, fiil kök ve gövdelerinden bir işin yapılma tarzını ve şartını ortaya koyan adlar türetmiştir. Bu adlar daha çok sayısı sınırlı olan oyun, eğlence niteliğinde sözcüklerdir: aldatmaca “aldatma suretiyle oynana oyun”, bilmece “bilme şartına bağlı oynanan oyun”, bilmece bildirmece, bulmaca, darılmaca, güldürmece, kandırmaca, koşmaca, kovalamacı, köşe kapmaca, yanıltmaca, yutturmaca vb (2014: 160)” açıklamasını getirmektedir.

Bu örneklere gülmece ‘mizah’, örtmece ‘mecaz’, kurmaca; ebelemece de eklenebilir.

Bu ekle yapılan ikilemeler de vardır: saymaca saydırmaca, koşmaca kovalamacı, kovalamacı yakalamaca vb.

Bu ekle yapılmış ve tekrar dayandırılmış bir de bilmece vardır: bilmece bulmaca el üstünde kaydırmaca “sabun”.

Korkmaz bu ekle yapılmış “hastalık, kuş, gereç vb” adlarına da değinmiş ve “atmaca, boğmaca, çekmece, yakmaca, yemece” örneklerini vermiştir (2014: 161)

Bu ekin bir başka işlevi de sıfat ve zarf yapımıdır. Korkmaz bu işlevi “-mAcA eki bir işin yapılış tarzı ve biçimini gösterdiği için adlar önünde sıfat, fiiller önünde zarf göreviyle de kullanılmaktadır: aldatmaca iş, Düzmece Mustafa, kesmece karpuz, kesmece satış, saymaca sayfa, yutturmaca taktik; kandırmaca davran-, kesmece sat-, öldürmece vur- vb. (2014: 161)” biçiminde açıklamaktadır.

5.2. -mA+II Ekiyle Türetilmiş Sözcükler

Korkmaz bu ekle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır “< -mA+II, Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan –mAlI eki, fiilden ad türeten –mA ekiyle +II/+IU sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Geçişli ve geçişsiz fiiller ile çatı eki almış fiillere de gelebilen bu ek, bazı kullanılışlarında birleşik bir ek görünümü kazanmıştır. İşlev bakımından “filin gösterdiği

işi üzerinde nitelik olarak taşıyan” anlamında sıfatlar türetir: çözümlmeli “tahlili” yöntem, gümüş kakmalı pala, kurutmalı makine, uzatmalı sevgili, uzatmalı çavuş, seçmeli ders, üflemeli saz, vurmali çalgı, vurmali saat, vurmali kırmali film gibi (2014: 163)”.

Açıklamalı dizin/özne, aydınlatmalı yol, kurmalı bebek/saat, sürmeli göz, taramalı tüfek, yoğunmalı kombi örnekleri de bunlara eklenebilir.

Ekin ayrıca birleşik sıfat olarak kullanıldığı örnekler de vardır: içten yanmalı motor, ön ödemeli kampanya vb.

Bazı örneklerde ek ile ikileme yapılmış, bu ikileme sıfat olarak kullanılmıştır: gelmeli gitmeli tanıdık, açmalı kapamalı düzenek, girmeli çıkmalı yol vb.

5.3. -mA+İlk Ekiyle Türetilmiş Sözcükler

Bu ek de –mA ekinden türemiş eklerdendir. Dil bilgisi kitaplarında sözü edilmeyen bu ek, çoğunlukla sıfat yapmaktadır. Ek ile yapılmış bir de eşya adı vardır.

Kurutmalık, çamaşır kurutmalık.

Isırmalık yanak, öpmelik yanak, yemelik üzüm, kurutmalık biber, kavurmalık pirinç, sarmalık yaprak, haşlamalık et, közlemelik patlıcan vb.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ele alınan örnek ve işlevlerden, –mA ekinin kalıcı ad, sıfat, zarf işlevlerinde kullanıldığı; ikileme oluşturmaya ve başka eklerle genişlemeye uygun olduğu anlaşılmıştır.

Örnekler incelendiğinde Türkçede iki tür –mA eki olduğu açıktır. Birisi eylemden ad yapım ekidir ve isim-fiil ekiyle mutlaka ilintilidir. İkinci –mA eki ise eylemden sıfat ve zarflar yapmaktadır. Bu iki ek de son derece işlektir. Sıfat ve zarflar yapan –ma ekinin Orhon Türkçesinden bu yana kullanıldığı görülmektedir.

Bu iki ek, zaman içinde birbirleriyle bazı durumlarda kaynaşmışlardır. Ekin işlekliliği o denli fazladır ki ekle yapılan sözcükler, farklı anlamlarda kullanılır olmuştur. Başka bir deyişle, aynı sözcük değişik anlamlar kazanarak farklı yerlerde kullanılabilir: çevirme (trafikte), çevirme (piliç çevirme); yazma (el yazması), yazma (başörtü), saçma (anlamsız), saçma (tüfek saçması) vb.

Zaman içinde ekin başka ekleri alarak genişlediği görülmektedir. Ancak bu yapıların hangi –mA ekiyle yapıldığını tespit etmek her zaman mümkün olmamaktadır.

KAYNAKLAR

Abdullah Ramiz Paşa (1999) *Emsile-i Türkiyye*, (Haz. Emir İçhem İdben) Ankara: TDK Yay.

BAYRAKTAR, Nesrin (2004) *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yay.

BROCKELMANN, Carl (1954) *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden.

ERGİN, Muharrem (1986) *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Boğaziçi Yay.

KARAAĞAÇ, Günay (2013) *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay., 2. Baskı.

KORKMAZ, Zeynep (2014) *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.

Midhat Sadullah (2004) *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* (Haz. Tuncer Gülensoy, Mustafa Fidan), Ankara: TDK Yay.

RAMSTEDT, G. J. (1952) *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II, Formenlehre*, MSFOu, 104/2

RÄSÄNEN, Martti (1957) *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia, Editit Societes Orientalis Fennicia XXI.

TÜRKÇE FİİL ÇEKİM SİSTEMİNDE *at-* FİİLİ VE İŞLEVLERİ

Gülşah BULUT¹

Özet

Fiil çekim sistemleri, dilin yapısını şekillendiren çok önemli işletim süreçlerini ortaya koyar. Fiillerin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları değişimler, onların çekim paradigmasındaki işlevlerini belirlemiş, türetimsel yapılardan çekimsel yapılara, tekanlamlılıktan çokanlamlılığa kadar pek çok dilbilgiselleşme süreci hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Modern Türkiye Türkçesinde yardımcı fiil veya çekimsel bir unsur olarak kullanılan fillerin büyük bir kısmı, tarihî dönemlerde bağımsız sözlüksel birimler olarak varlığını sürdürmüştür. Bu fiiller, farklı dilbilgiselleşme aşamalarından geçerek onlara daha geniş kullanım alanları sağlayacak çok yönlü bir anlamsal ve işlevsel boşalma sürecine girmişlerdir.

Literatürde temel anlamını yitirerek önlerinde bulunan ad unsurlarından tekrar fiil yapma özelliğine sahip olan, çeşitli testlerle (belirlilik, yan tümceleşme, edilgen bir yapının öznesi olma, önüne odak işaretleyicilerini alma, eş anlamlısı ile yer değiştirme, önüne belirteç alma, boşluk bileşiğine uygulanma gibi) sözlüksel değil, dilbilgisel işlevlerde kullanıldığı düşünülen fiiller *katkısız fiil* (boş/zayıf fiil, light verb) olarak adlandırılmıştır. Bu kapsamda Türkiye Türkçesinde farklı bağlamlarda karşımıza çıkan *at-* fiilinin hem sözlüksel hem de çekimsel olarak dikkat çekici pek çok işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. *kahkaha at-*, *rengi at-*, *mesaj at-* yapılarında *at-* fiili, kullanıldığı isimlerle birlikte oluşturduğu örüntülerde isimleri yüklemleştirirken, temel anlamında kayıplar yaşamıştır. Ayrıca çift nesne alma, durum ekinin silinmesi gibi çekimsel işlevlerinin yanı sıra bağlı bulunduğu ad unsuruyla sözlüksel bir yapı kurmaktadır. Çalışmada *at-* fiilinin dilbilgisel işlevlerinin dışında kalan kalıplaşmış kullanımları, *tepesi at-*, *hava at-* gibi, kapsam dışında tutulmuştur.

Bildirinin amacı, *at-* fiilinin sözlüksel işlevlerinin yanı sıra, dilbilgisel işlevlerini de tespit ederek Türkçenin fiil çekim sistemindeki çeşitliliği ortaya koymak ve sistemin çok yönlü olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktır. Ayrıca literatürde *katkısız fiil* (*zayıf/boş fiil*, *light verb*) olarak adlandırılan yapıların sınıflama ölçütlerini, kapsam ve sınırlılıklarının neler olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *katkısız fiil*, *at-* fiili, durum, çatı, çokanlamlılık

Abstract

Verbal inflection systems reveal crucial operational processes that shape the language structure. The changes of the verbs that have experienced in the historical process have enabled us to become knowledgeable about many grammaticalization processes, from their functionalities in the inflectional paradigm, from derivational structures to inflectional structures, from monosemy to polysemy. In modern Turkish, most of the verbs used as an auxiliary verb or an inflectional element maintained its existence as independent lexical units in the history. These verbs have passed through different stages of grammaticalization and have entered into a versatile semantic and functional discharge process that will provide them with wider uses.

In the literature, light verbs (delexical verb, semantically weak verb, empty verb) lose their prototypical meaning which are thought to be used in grammatical function, not lexical, with various tests (double object retrieval, deletion seen in compound sentence structures), having the ability to make verb again from verbs. In this context, as a light verb *at-* has been found that the attitudes that emerged in quite different contexts in Turkish are used in many functions, both lexical and inflectional. “*at-*” verb converts nouns that are used in the structure into verbs such as ‘*rengi atmak*’ fading, ‘*kahkaha atmak*’ laughing, ‘*mesaj atmak*’ send a message. In this study “*at-* verb ” for the grammatical functions is out of scope such as *tepesi atmak* ‘get angry’, *hava atmak* ‘show off’.

The purpose of the paper is not only emphasize the fact of the lexical functions of the verb, but it also identifies the grammatical functions of verb *at-*, thus revealing the diversity of the Turkish verb inflection system and re-evaluating the versatility of the system. In addition, it is aimed to reveal the classification criteria, the scope and the limitations of the structures which are called as light verbs in the literature.

Key Words: Light verbs, verb *at-*, case, voice, polysemy

¹ Arş. Gör. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: gulsahbulut22@gmail.com

GİRİŞ

Fiiller, temel anlamlarının dışında pek çok yan anlama sahiptir. Bu anlamlar fiilin temel anlamıyla ilişkili olabileceği gibi, çağrışımsal anlamlar da olabilir. Fiillerin birbiriyle ilişkili pek çok anlama sahip olma durumu literatürde çokanlamlılık olarak adlandırılır. Bu sayede fiiller dilde farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Bir fiil dilde anlamsal ve işlevsel olmak üzere yani yapısal ve çekimsel olarak pek çok göreve sahiptir. Fiillerin tarihsel süreç içerisinde bu kadar işlek ve sık kullanımı, onları dilin temel unsuru hâline getirmiştir.

Dilsel birimler, zaman içerisinde hem yapısal hem de işlevsel olarak değişiklik gösterebilir. Dilbilgiselleşme denilen bu olgu fiillerin tarihsel süreç içerisinde yapısal ve işlevsel değişiklikler geçirmesine neden olmuş, onların gerçek anlamdan deyim anlama, sözlüksellikten işlevselliğe doğru giden bir düzlemde konumlanmasını gerektirmiştir.

Temel Fiil > (katkısız fiil) > Yardımcı Fiil > Ek > Ø (Traugott, 198 .s.)

Dilbilgiselleşme süreci, tek yönlüdür ve dil verilerinin birlikte kullanılmasına engel değildir. Katmanlaşma aşaması olarak adlandırılan süreçte dilde yenilenen yapılar ile eski yapılar bir süre birlikte yaşar, aynı şekilde biçimsel olarak aynı olan yapılar farklı işlevlerde aynı zaman diliminde kullanılabilir (Gökçe, 41 .s.). Yapısal olarak aynı fiilin birbirinden farklı dilbilgisel işlevlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum yukarıdaki ölçekte bir fiilin işlevselliğinin bağlama göre değişebileceğini göstermektedir. Örneğin; *ol-* fiili kullanıldığı bağlama göre temel fiil (*bu iş olmadı*), yardımcı fiil (*sabahları erken kalkar oldu*) veya katkısız fiil (*Ali hasta oldu*) olarak işlev görebilir. Yani aynı fiilin hem sözlüksel kullanımları hem de işlevsel kullanımları dilde bir arada kullanılabilir.

Yönelimsel açıdan yukarıdaki hiyerarşide yer almayan, temel anlamında kayıplar yaşayıp, önündeki isim veya isimleşmiş unsurları yüklemleştiren, sözlüksel değil de dilbilgisel işlevde kullanıldığı tespit edilen fiiller literatürde katkısız fiil (boş/zayıf fiil, light verb) olarak adlandırılmıştır. Katkısız fiiller ana fiilden gelişmiştir ve tarihsel gelişimin bir parçası olarak anlamında bazı kayıplar yaşamıştır. Buna rağmen ana fiille şekilsel olarak aynıdır. Katkısız fiiller, ne ana fiiller gibi tek başlarına yüklem kurarlar ne de yardımcı fiiller gibi ana fiilden anlamsal (tamamen boşalma) hatta bazen şekilsel (örn. *i-* fiili) açıdan uzaklaşırlar. Katkısız fiillerin yardımcı fiillerden ayrılan bir özelliği de katkısız fiillerin birleştikleri ad unsurlarıyla yarı leksikal bir yapı oluşturabilmesidir. Bu sayede katkısız fiil yapılarına sözlükte yer verilmektedir.

Miriam Butt katkısız fiil yapılarını İndo-Aryan dillerinde art zamanlı olarak inceleyerek bu yapıların binlerce yıldır kullanıldığından bahsetmiştir. Butt, katkısız fiil yapılarının art zamanlı olarak sıfır biçimbirime (Ø) kadar giden yardımcı fiillerden farklı bir gelişim süreci olduğunu savunmuş ve katkısız fiilleri farklı bir tarihsel düzlemde incelemenin uygun olacağını belirtmiştir. Bu hiyerarşiyi şu şekilde göstermiştir:

Temel Fiil > Yardımcı Fiil > Ek > Ø

↓

Katkısız Fiil (Butt, 16 .s.).

Katkısız fiillerin tarihsel süreçte farklı bir hiyerarşide yer alması bu yapıların dilbilgiselleşme süreçlerine tam katılmadığını, göreceli olarak stabil kaldığını, bu sayede kendilerini koruduklarını söylemek mümkündür.

Katkısız fiil yapıları, Almanca, Korece, Japonca, İngilizce gibi pek çok dilde görülen bir kategoridir ve cümle içerisinde pek çok işlevde kullanılabilir. Bu yapılar Türkçede özellikle yabancı dillerden alıntılanan kelimelerle birlikte kullanılarak ad unsurunu yüklemleştirirler. Bu durum katkısız fiil yapılarının, yardımcı fiillerden ayrılan en önemli özelliğidir. Özellikle Arapça, Farsça ve İngilizcede sözcük türü olarak fiil kategorisinde yer alan sözcüklerin çoğu Türkçeye ad olarak girmiştir. Yani doğaları gereği fiil olan bu sözcüklerin Türkçede yüklem olarak kullanılabilmesi için bir katkısız eyleme ihtiyaç duyulur (Akşehirli, 487 .s.). Örneğin; Arapçadan alıntılanan *imâ* sözcüğü, kaynak dilde '*üstü kapalı olarak anlatmak, dokundurmak*' anlamına gelmektedir. Türkçeye bir ad olarak giren bu sözcüğü tekrar bir fiil yapısı hâline getirmek için

dilde katkısız fiiller devreye girer. Bu durum yalnızca alıntı sözcüklerle sınırlı değildir. Pek çok Türkçe kökenli sözcük de katkısız fiillerle bir araya gelerek bir fiil öbeği kurabilirler. Örn: *tekme at-*, *oy at-*, *çizik at-* vs. Katkısız fiillerin adlardan yüklem yapma gibi dönüştürücü bir özelliği vardır.

Temel fiilden şekilsel olarak aynı kalsa da, anlamsal açıdan uzaklaşmış bir fiil ve ad unsurunun bir araya gelerek oluşturduğu birliktelik katkısız fiil yapısı olarak adlandırılır. Bu yapılar, iki ya da daha fazla yüklemcil unsurdan oluşurlar ve tek bir birimmiş gibi hareket ederler (Butt, 4 .s.). Katkısız fiil yapılarında semantik açıdan baş olan öge ad unsurudur. Yani ad unsuru yapıya, anlamsal bir içerik kazandırır.

Katkısız fiil yapılarında, fiillerin cümleye sağladığı anlambilimsel ve sözdizimsel katkıyı belirlemek oldukça zordur. Çünkü katkısız fiiller başında bir ad unsuruyla birlikte kullanılır, tek başına tematik roller yükleyemez ve anlamsal içeriğini çoğunlukla kaybetmiştir. Bu yüzden bağlı bulunduğu adla birlikte bir bütün olarak değerlendirilip tematik roller yükleyebilir. Bu bütünün içerisinde katkısız eylemin katkısı oldukça azdır veya yoktur (Butt, 4 .s.). Onlar ne tam bir fiildirler ne de işlevsel açıdan rol yükleyebilen bir baş unsurudurlar.

Türkçede bazı fiillerin çoğunlukla bir ad unsuruyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Kalıplaşmış kullanımların dışında bir ad unsuruyla kullanılan eylemler katkısız fiil olma özelliğinin bu fiilin temel niteliği olduğunu göstermektedir. Çünkü *et-*, *kıl-*, *yap-* gibi fiiller ad unsuru olmaksızın ya da kalıplaşmış kullanımlarının dışında tek başına kullanımı hemen hemen hiç görülmemektedir. Ayrıca bazı fiillerin ad unsuru olmadan tek başına kullanımlarında konuşucu tarafından eksiltile bir kullanıma gidildiği, aslında bu tümcelerde eylemin yanında ad unsurunun bulunduğunu söylemek mümkündür (Akşehirli, 486 .s.). Örneğin ‘gene atmaya başladı’ şeklinde kurulmuş bir cümlede *at-* fiilinin hangi anlamsal içeriğe gönderimde bulunduğu belirtilmemiştir. Ancak dinleyici konuşucunun iletlediği bu mesajdan ‘yalan’ kavramından bahsettiğini sezer.

Katkısız fiillerin ad unsurlarıyla birlikte oluşturdukları yapıların taşıdıkları anlamsal içerik derecelidir ve değişiklik gösterebilir. Örneğin; *at-* fiilinin farklı ad unsurlarıyla birlikte kurmuş olduğu katkısız fiil yapıları kendi içerisinde de bir derecelik gösterir. *Tokat at-* ile *yalan at-* yapıları anlamsal açıdan birbirinden farklı durumlar sergiler. *Tokat at-* yapısı, *at-* fiilinin temel anlamında yer alan ‘*bir cismi bir yöne doğru fırlatmak/hareket ettirmek*’ anlamına daha yakın bir içerik sunarken *yalan at-* yapısı, ‘*yalan ve abartılı söz söylemek*’ anlamıyla temel anlamdan daha uzak bir anlam sunmaktadır. Bu açıdan katkısız fiil yapılarının, fiillerin gerçek anlamları ile deyimisel anlamları arasında bir noktada yer aldığı söylenebilir.

Temel Fiiller > Katkısız Fiiller > Deyimleşmiş Yapılar

Sözlüklerde katkısız fiillerin bir kısmı temel fiiller başlığı altında, bir kısmı da deyim sözlüklerinde değerlendirilmiştir. Özellikle deyim olarak görülen pek çok birimin katkısız fiil yapısı olduğu söylenebilir. Anlamsal açıdan bir ara kategori olarak düşünülecek olan katkısız fiillerin deyimlerden ve temel fiillerden ayrı bir maddede değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü dilde kalıplaşma eğilimi gösteren yapıların deyim kategorisine girebilmesi için öncelikle bir anlam aktarımı ya da yan anlamlı öğelerin yapının bütününe ait anlamın oluşmasında baskınlığı gereklidir (Subaşı-Uzun, 37 .s.). Bu açıdan *yalan at-* gibi bir yapı ‘*yalan ve abartılı söz söylemek*’ anlamını aktarırken bütünün anlamını şekillendiren, göndergesel anlamlı öge olan ‘*yalan*’dır. *at-* fiili ise yan anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu tür yapılar, anlam aktarımı olmadığı için dolaylı anlatım özelliği gösterememektedir.

Literatürde katkısız fiiller, yardımcı fiiller başlığı altında değerlendirilmiş ve temel işlevlerinin yabancı dillerden alınmış ad türündeki sözcükleri yüklemcil unsur hâline getirmek olduğu belirtilmiştir (Banguoğlu, 314-315 .s. ; Ergin, 386-387 .s. ; Korkmaz, 792 .s.). Türkçede oldukça işlek olarak kullanılan *et-*, *ol-*, *kıl-*, *yap-* fiilleri bir ad unsuruyla birlikte kullanıldıklarında katkısız fiil yapısı oluştururlar. Bu fiillerin anlamsal içerikleri ve katkısızlık dereceleri birbirlerinden farklıdır. Her biri farklı ad unsurlarıyla birleşerek farklı anlamsal içeriklerde

yüklemcil unsurlar meydana getirirler. Katkısız fiiller, katkısızlık derecelerine göre birbirlerinin yerine geçebilir. Ancak çoğu katkısız fiil, başka bir katkısız fiille yer değiştiremez.

Literatürde yardımcı fiil olarak dahi belirtilmemiş pek çok katkısız fiilden bahsetmek mümkündür. Derece olarak *et-*, *yap-*, *kıl-* fiilleri kadar bariz katkısız fiil oldukları belli olmayan ancak kullanıldığı ad unsuruyla cümlede bir bütün olarak hareket eden başka katkısız fiiller de bulunmaktadır. *al-*, *at-*, *çek-*, *dur-*, *ver-* vs. gibi pek çok fiil, temel anlamlarının yanı sıra bir ad unsuruyla birleşerek dilbilgisel işlevlerde kullanılmaktadır.

Yöntem

Çalışmada *at-* fiilinin bağlamdan hareketle temel anlamında kayıpla yaşayarak katkısız fiil yapıları kurduğu ve bu yapılardaki katkı derecesinin neler olduğu anlambilimsel ve sözdizimsel açıdan incelenmiştir. *at-* fiilinin dilbilgisel işlevlerde kullanıldığı yapılar tespit edilirken sözlüklerden ve Türkçenin erişilebilir ilk web tabanlı derlemi olan Türkçe Ulusal Derlemi'nden (TUD) faydalanılmıştır. Türkçe Ulusal Derlemi (TUD), 50 milyon sözcükten oluşan 20 yıllık bir dönemi (1990- 2009) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir referans derlemidir. Derlemde belirtilen tarihlerde 4438 veri kaynağından seçilmiş 9 konu alanı ve 34 dilsel türden oluşan metinler yer almaktadır. Derlemin tanıtım sürümü web sitesinde kullanıcıların hizmetine sunulmuştur².

Derlemin sorgu kutucuğuna *at-* fiili yazılarak birlikte eşdizimlendiği ad unsurları tespit edilmiştir. Bunların içerisinde fiilin deyimler ve gerçek anlamlı kullanımları kapsam dışında tutularak 40 katkısız fiil yapısı belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan örnek cümleler derleme ait değildir, doğal dil konuşucularının üretmiş olduğu dizgelerdir.

at- FİİLİ

Türkçe Sözlük'te *at-* fiilinin 33 kullanımı yer almaktadır (Türkçe Sözlük, 187-188 .s.). Bunlardan ilk maddebaşı olarak verilen anlam, fiilin temel anlamıdır. Verilen 33 maddeden yalnızca 5'i katkısız fiil yapısı oluşturmaktadır. Ancak Türkçe Ulusal Derlemi'nden fiilin temel ve deyim anlamı dışında 40 farklı katkısız fiil yapısı tespit edilmiştir.

Tespit edilen katkısız fiil yapılarında iki farklı anlamsal derecenin varlığından söz edilebilir. İlk kategoride yer alan katkısız fiil yapılarında kullanılan ad unsuru *at-* fiilinin anlam içeriğinde bir değişiklik yaratmamıştır.

Gülle *at-*

Kulaç *at-*

Roket *at-*

İkinci kategoride yer alan katkısız fiil yapılarında ise ad unsuru *at-* fiiliyle birleştiğinde *at-* fiilinin anlamsal içeriğinde bir takım kayıplar yaşadığı ve oluşan yapının deyim niteliğine yaklaştığı görülmüştür. Ancak bu kullanımlara tam anlamıyla deyim de denilemez.

Tur *at-*

Stres *at-*

Nutuk *at-*

Katkısız fiil yapılarını sözdiziminde tespit etmek, derecelendirmek ve işlevlerini ortaya koymak için literatürde bazı testler uygulanmıştır. Belirlilik (yükleme durum ekini alma), yan tümceleşme, edilgen bir yapının öznesi olma, önüne odak işaretleyicilerini alma, eş anlamlısı ile yer değiştirme, önüne belirteç alma, boşluk bileşiğine uygulanma gibi çeşitli ölçütlerle katkısız fiiller diğer fiil kategorilerinden ayrılmıştır.

Tam katkısız eylem yapılarında ad unsuru belirli olamaz (1b), edilgen bir yapının öznesi olamaz (1c), yantümce olarak kullanılamaz (1d), soru sözcüğünü (1e) ve belirteçleri önüne alamaz (1f), eş anlamlısı ile yer değiştiremez (1g), boşluk bileşiğine uygulanamaz (1h). Bunlar

² <http://www.tnc.org.tr/index.php/tr/anasayfa>

parçalanamaz birliklerdir. Ancak katkısız fiil yapısı bir bütün olarak cümleden çıkarılırsa boşluk bileşiği uygulanabilir (1ı). Bu da katkısız fiil ve ad unsurunun sözdizimsel bir birliktelik oluşturduğu anlamına gelir. *at-* fiilinin temel anlamlı kullanımlarında ise boşluk bileşiği uygulanabilir (1i-j). Ayrıca katkısız fiil yapısı, fiilin temel anlamlı kullanımlarıyla birlikte boşluk oluşturamaz (1k).

- (1) a. Ayşe stres attı.
- b. *Ayşe stresi attı.
- c. *Stres Ayşe tarafından atıldı.
- d. *Attığı stres Ayşe'ye iyi geldi.
- e. *Ayşe hangi stresi attı?
- f. *Ayşe stres dün akşam attı.
- g. *Ayşe ruhsal gerilim attı.
- h. *Ayşe tatilde stres _____, Oya da evde stres attı. Ø=attı
- ı. Ayşe tatilde _____, Oya da evde stres attı. Ø=stres attı
- i. Dün Ayşe çöpleri attı bugün de Fatma _____attı. Ø=çöpleri
- j. Dün Ayşe çöpleri _____ bugünde Fatma kirli eşyaları attı. Ø=attı
- k. *Ayşe kartopu attı, Fatma ise stres _____. Ø=attı

Tam katkısız fiil yapılarında ad unsuruna çokluk eki eklenmediği de tespit edilmiştir (2a). Ancak bazı durumlarda ad unsurunun kendisini niteleyecek bir sıfatla ve *at-* fiilinden farklı bir fiille kurduğu öbikle bu mümkün olabilmektedir (2b).

- (2) a. *Ayşe stresler attı.
- b. Bu durum psiko-sosyal streslere yol açabilir.

Yukarıda bahsedilen sözdizimsel kısıtlamalara karşın tam katkısız fiil yapılarında araya odak işaretleyicileri girebilir (3a) ve başka bir ad unsuru yapıya bağlanabilir (3b). Akşehirli katkısız fiil yapılarının kendileriyle aynı rol dağıtımına uygun başka ad unsurlarıyla bağlanabileceğini dile getirmiştir (Akşehirli, 485 .s.).

- (3) a. Ayşe stres mi attı?
- b. Ayşe hem stres hem de yorgunluk attı.

Katkısız fiillerde bazı kullanımların diğerlerinden daha katkılı ya da katkısız olmasının söz konusu olduğundan, bu durumun bir derecelendirme konusu olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. *Stres at-* yapısı gibi tam katkısız fiil yapılarının aksine *tekme at-* gibi *at-* fiilinin temel anlamına yakın kullanımlarında yukarıda verilen sözdizimsel özelliklerin değiştiği gözlemlenmiştir. Daha az katkısız olan fiil yapılarında ad unsuru belirli olur (4b), edilgen bir yapının öznesi olur (4c) ve yantümce olarak kullanılabilir (4d). Araya odak işaretleyicileri girebilir (4e) ve başka bir ad unsuruyla bağlanabilir (4f). Buna rağmen bu katkısız fiil yapıları da soru sözcüğü (4g) ve belirteçleri önüne alamaz (4h), eş anlamlısı ile kullanılamaz (4ı) ve boşluk bileşiğine uygulanamaz (4i-j).

- (4) a. Ali Mehmet'e tekme attı.
- b. Ali Mehmet'e tekme attı.
- c. Tekme Ali tarafından atıldı.
- d. Ali'nin attığı tekme Mehmet'e geldi.
- e. Ali Mehmet'e tekme mi attı?
- f. Ali Mehmet'e hem tekme hem de tokat attı.
- g. *Ali hangi tekme attı?
- h. *Ali Mehmet'e tekme dün attı.

1. *Ali Mehmet'e vuruş attı.
 i. *Ali dün tekme ____ Ömer de bugün Mehmet'e tekme attı. ø = attı
 j. Ali dün ____ , Ömer de bugün Mehmet'e tekme attı. ø = tekme attı

Daha az katkısız olan fiil yapılarında ad unsurunun çokluk eki alabildiği görülmüştür (5a).
 (5) a. Ali Mehmet'e tekmeler attı.

Katkısız fiil yapılarını kendi içerisinde tasnif etmek, derecelendirmek her yapının farklı sözdizimsel özellikler göstermesi sebebiyle oldukça zordur. Ancak yukarıda verilen ölçütler bu yapıların fiilin temel anlamlı kullanımlarından ve deyimlerden ayrı bir kategoride değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Türkçe Ulusal Derlemi'nde *at-* fiiliyle kurulmuş 40 katkısız fiil yapısı tespit edildi. Bu yapıların katkısızlık dereceleri ve sözdizimsel özellikleri birbirinden farklıdır. Anlambilimsel hiyerarşide temel anlamdan mecazi anlama uzanan bu süreçte katkısız fiil yapılarının durumu aşağıdaki gibidir:

at- fiili

Temel Anlamlı Yapılar —→ Katkısız Fiil Yapıları —→ Deyimleşmiş Yapılar

suya taş at-	tokat at-	tepesi at-
yemeğe biber at-	laf at-	can at-
çöpe at-	boy at-	çamur at-
cebine at-	fark at-	kazık at-
ilaç at-	slogan at-	bol keseden at-
	çimdik at-	beti benzi at-
	oy at-	bozuk at-
	kafa at-	zar at-
	nutuk at-	başından at-
	bomba/gülle at-	yem at-

Sonuç

Bu çalışmada temel bir fiilden gelişerek anlamsal ve sözdizimsel işlevlerinde kayıplar yaşayan, ad unsuruyla birleşerek leksikal bir yapı kuran katkısız fiil yapılarının dilbilgisel işlevlerinden bahsedilmiştir. Bu yapılar, genellikle iki yüklemcil unsurdan oluşurlar ve tek bir birimmiş gibi hareket ederler. Katkısız fiil yapılarında semantik açıdan baş olan öge ad unsurudur, üye yapısı ve anlamsal rol yükleme ad unsuru tarafından belirlenir. Katkısız fiil yapıları aynı zamanda sözlükseldir. Bir sözlükbirim türetme unsuru olarak da düşünülebilir.

at- fiilinden yola çıkılarak literatürde yardımcı fiil olarak betimlenmemiş pek çok fiilin kullanıldığı bağlam çerçevesinde görevli fiil kategorisinde de değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkçe Uusal Derlemi'nden elde edilen sonuçlara göre *at-* fiiliyle kurulmuş 40 katkısız fiil yapısı belirlenmiştir. Katkısız fiil yapıları türdeş bir görünüm sunsa da her biri sözdizimsel olarak (edilgenleştirilebilme, belirlilik vs.) farklı durumlar sergilemiştir. Bu durum katkısız fiil yapılarında bir derecelenmenin söz konusu olduğunu göstermiştir. *Stres at-* gibi bir yapı sözdiziminde göstermiş olduğu özellikler nedeniyle *tekme at-* gibi bir katkısız fiil yapısına göre katkı derecesi daha fazladır.

Katkısız fiiller, çokanlamlı bir kök fiilden gelişmektedir. Katkısız fiil yapılarının bir kısmına güncel sözlüklerde, temel fiillerin alt başlıkları altında, bir kısmına ise deyim sözlüklerinde yer verilmiştir. Ancak katkısız fiiller, ne tam fiiller gibi anlamsal içeriğini korur ne de deyimler kadar anlamında kayıplar yaşayarak kalıplaşmışlardır. Katkısız fiil yapılarının sözlüklerde ayrı bir kategoride değerlendirilip, tanımlanması, özelliklerinin belirtilmesi, diğer fiillerden kullanım farklılıklarına dikkat çekilmesi önemli olacaktır. Ayrıca *at-* fiilinin sözlükte yer almayan, farklı kullanımlarının fiilin anlamsal içeriğini zenginleştirmek adına sözlüğe dahil edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- AKŞEHİRLİ, Soner (2013) “Türkçede et- Katkısız Eyleminin Sözlüksel İşlevleri” *Turkish Studies*, Volume 8/9 Summer 2013, s. 481-494.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011) *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- BUTT, Mirriam (2004) “The Light Verb Jungle” In G. Aygen, C. Bower & C. Quinn (Eds.), *Papers from the GSAS/Dudley House Workshop on Light Verbs*, Cambridge, Harvard Working Papers in Linguistics, s. 1-49.
- ERGİN, Muharrem (2006) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- GÖKÇE, Faruk (2013) *Gramerileşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri: Oğuz Türkçesine Dayalı Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007) *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.
- ÖZBEK, Aydın (2010) “On Çek- as a Light Verb –A Contrastive View of from Japanese-” *Journal of Language of Linguistic Studies*, S. 6, c. 1, s. 1-13.
- SUBAŞI-UZUN, Leyla (1991) “Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri” *Dilbilim Araştırmaları 1991*, s. 29-39.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs (1999) “A Historical Overview of Copmlex Predicates” In *Collocational and Idiomatic Aspects of Composite Predicates in the History of English*, ed. Laurel J. Brinton and Minoji Akimoto, s. 239-260.
- Türkçe Sözlük* (2011) 11. Baskı, TDK Yay., Ankara.
- UÇAR, Aygül (2010) “Light Verb Constructions in Turkish Dictionaries: Are They Submeanings of Polysemous Verbs” *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 7, c. 1, s.1-17.
- UÇAR, Aygül (2007) “Eylemde Çokanlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler”, *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 10-11 Mayıs 2007, Mersin, s. 137-145.

* * * * *

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE (ÇTT) CÜMLE ÖGESİ OLARAK BELİRTEÇLİK (TÜMLEÇ / TAMLAYICI) ÜZERİNE

M. A. Recai ÜNAL*

Özet

Dilin çok önemli bir birimi olan cümleyi oluşturan, onun içinde birtakım görevler üstlenen bazı sözcükler ya da sözcük öbekleri vardır. Sözcük ya da sözcük öbeği kategorisinde olan bu dizimsel yapı taşlarına *cümle(nin) ögeleri* denir.

Genellikle Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) dil betimi ve dizim betimi çalışmalarında cümlenin ögeleri; *yüklem, özne, nesne, belirteçlik [yer tümleci / tamlayıcısı, dolaylı tüm-leç, belirteç (zarf) veyâ belirteç (zarf) tümleci / tamlayıcısı, ilgeç (edat) tümleci, ...v.b.] ve cümle dışı unsur / öge* olarak düşünülür. Yine bu cümle ögeleri genellikle ÇTT dil betimi-dizim betimi çalışmalarında *asal (temel) ve zorunlu cümle ögeleri, seçimlik cümle ögeleri* diye sınıflanır. Genelde *yüklem en önde gelen, özne ikinci dereceden asal ve zorunlu cümle ögeleri* olarak değerlendirilirken *belirteçlik, nesne ve cümle dışı unsur / öge seçimlik cümle ögeleri* olarak görülür. Ancak bu tartışmalı bir değerlendirmedir. Çünkü *bağlama* ve yüklem yapılarında bulunan eylemin *istemine* göre sözcüğü *nesne* de pekâlâ asal-zorunlu cümle ögesi olabilir. Cümlenin kuruluşuna doğrudan etkisi olmayıp genellikle *bağlaç, ünlem, ara söz* gibi bağlayıcı ve katkı sağlayıcı ögeler düşünülerek *cümle dışı unsur / öge* adıyla kendisine yer bulan seçimlik cümle ögesini dil bilimi açısından *bu adıyla* kabul etmek mümkün değildir; *bağlayıcılar ve katkı vericiler* adı bu tür cümle ögeleri için uygun olacaktır, diye düşünürüz.

Belirteçlik ise; cümlenin içinde çok önemli bir görevi olan bir seçimlik cümle ögesidir. Fikrimizce ÇTT dil betimi-dizim betimi çalışmalarında çok yıpranmış, yıpratılmış, ayrıca da kafa karışıklığına, kavram kargaşasına yol açmış bir terim olan *tümleç* yerine *belirteçlik* terimi kafa karıştırıcı alt türlere ayrılmaksızın

* T.C. M.E.B. Özel DİLMER Dil Okulu, unalrecai@yahoo.com

çok daha rahat ve kolay bir biçimde açıklanıp betimlenebilecek, öylece de ÇTT'nin gerek anadili, gerek yabancı dil olarak eğitimi-öğretimi süreçlerinde kolaylıkla öğretilen olacaktır.

Çalışmamızda bu ve benzeri konular işlenirken *belirteçlik* terimi ile kavramının eski-yeni anlayışları değerlendirilmekte, ÇTT dil betimi-dizim betimi çalışmalarında yanlış olarak sık sık bir araya getirilip aynı ana cümle ögesi türü içine alınan *belirteçlik* ile *nesnenin* ayrımı da ele alınıp ortaya konmaktadır.

Çalışmada ÇTT'yi ele alan dil betimi-dizim betimi çalışmalarından yararlanılmış, örnekler ÇTT'nin edebî eserlerinden seçilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda genellikle tümevarım, yer yer ve zaman zaman tümdengelim yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çağdaş Türkiye Türkçesi, söz dizimi, cümle bilgisi, cümle bilimi, tümcebilgisi, tümcebilimi, sentaks, dizim bilgisi, dizim düzeni, dizimdüzeneği, dizimbetimi, dizimbilimi, cümle ögeleri, cümle öğelerinin sınıflanması, görevleri ve işlevleri, zarf, belirteç, dolaylı tümleç, yer tamlayıcısı, zarf tümleci, belirteç tümleci, ilgeç tümleci, edat tümleci, zarflık, belirteçlik,...v.b.

ON ADVERBIAL (COMPLEMENT) AS AN ELEMENT OF SENTENCE IN MODERN TURKEY TURKISH (MTT)

Abstract

There are some words and word phrases which make sentence that is a very important unit of a language, and undertake some tasks within a sentence. These syntactic building blocks which are in the category of word or word phrase are called *elements of sentence (sentential elements)*.

Generally, in the studies of grammar and syntax on Modern Turkey Turkish (MTT), *pre-dicate, subject, object, adverbial (place complement, indirect complement, adverbial complement, postpositional complement, ...etc.) and an element which is out of sentence* are considered as elements of sentence. And also, these elements of sentence, generally, in the studies of grammar-syntax on MTT, are classified as *main and compulsory elements of sentence, optional elements of sentence*. In general, *predicate* is assumed *the most important, primarily main and compulsory element of sentence, subject* is thought *as secondarily main and compulsory one and adverbial, object and an element which is out sentence* are assumed *as optional elements of sentence*. But this is a discussive assumption. Because, for instance, an *object* can be a main and compulsory element of sentence, of course, due to *context* and *volition* of verb which is in the structure of predicate. An optional element of sentence which has not got a direct effect on constructing sentence and has got a place for itself, by the name of *element which is out of sentence*, generally, by being considered connecting and contributonal elements like as *conjunction, interjection, digression*, cannot be accepted in this name, from the point of view of linguistics; we think that the name of *connectors and contributors* would be convinient for this kind of sentential elements.

And *adverbial* is an optional element of sentence which has very important task in sentence. In our opinion, instead of the term of *complement* which has and was corroded very much, and besides, has caused into confusion and notional chaos in the studies of grammar-syntax on MTT, the term of *adverbial*, without being classified into confusing subcategories, would be able to be explained and described much more comfortably and much more easily, and thus, MTT would be able to be taught easily in the processes of education-teaching as mothertongue and as a foreign language.

In our study, while these and the similar topics are being undertaken, the old-the new mentalities on the term and concept of *adverbial* are being assumed, also, the difference between *adverbial* and *object* which are united together and are put into the same main sentential element wrongly and frequently in the studies of grammar-syntax on MTT, is being dealed and showed.

In the study, the grammar-syntax studies which undertake MTT were used and it was made an effort for the examples to be selected from the literal works of MTT.

In our study, generally, the method of induction, in places and sometimes, the method of deduction were used.

Key Words

Modern Turkey Turkish, syntax, elements of sentence, sentential elements, classification of elements of sentence, classification of sentential elements, tasks and functions of sentential elements, tasks and functions of elements of sentence, adverb, indirect complement, place complement, adverbial complement, postpositional complement, adverbial,...etc.

1.Giriş

1.A. ÇTT Dizim Betimi (Söz Dizimi, Sentaks) Çalışmalarında Cümle Öğeleri

Cümleyi oluşturan, onun içinde birtakım görevler üstlenen, sözcük ya da sözcük öbeği kategorisinde olan dizimsel yapı taşlarına *cümle(nin) öğeleri* denir.

ÇTT dizim betimi çalışmalarında cümle öğeleri: *yüklem, özne, nesne, belirteçlik [dolaylı tümleş, yer tamlayıcısı / tümleci, zarf (belirteç) veyâ belirteç (zarf) tümleci / tamlayıcısı, ilgeç (edat) tümleci, ...v.b.]* ve *bağlayıcı-katkı verici -öge-* (cümle dışı unsur / öge)

1.B. ÇTT Dizim Betimi Çalışmalarında Cümle Öğelerinin Sınıflanması

1. Asal (Temel) ve zorunlu cümle öğeleri:

yüklem, özne

2. Seçimlik cümle öğeleri:

belirteçlik, nesne ve bağlayıcı-katkı verici -öge- (cümle dışı unsur / öge)

Gerçekte bu sınıflama tartışmalıdır. Sözgelimi; *bağlamdan* ve *yüklem*in yapısında *bulu-nan* eylemin *isteminden* ötürü; az önceki sınıflamada *seçimlik cümle öğelerinden* biri olarak gösterilen *nesne* de pek doğallıkla *asal-zorunlu cümle ögesi* olabilir.

Bundan başka; *cümle dışı unsur / öge* olarak adlandırılan cümle ögesinin adı dil bilimi açısından doğru verilmiş değildir. Uygun adlandırma *bağlayıcı-katkı verici -öge-* olabi-lir (başka bir terim önerisi: *bağımsız tümleş => ÖZMEN 1995, 224-227.s., 2010, 249-284.s., 2013, 43-50.s.*).

2. Genel Olarak Belirteç, Belirteçlik ve Benzer Kavramlar Üzerine

2.A. Belirteç (Zarf) Üzerine Birkaç Söz

ÇTT dil betimi çalışmalarında *belirteç (zarf)* genellikle üç dizimsel işlevli bir sözcük tü-rü olarak tanımlanır: Eylemi, sıfatı ve kendisinden başka bir belirteci niteleyen, renklen-diren, onun anlamını değiştiren bir sözcüktür (ÖZMEN 2013, XXII.s.; KARAHAN, 2-6.s.; BALLYEMEZ, 104.s.; KERİMOĞLU, 568.s.). Burada bizim için asıl önemli dizimsel işlev; *belirtecin* eylemi nitelemesi, renklendirmesi, onun anlamını değiştirmesi işlevidir.

Hemen söyleyelim: *belirtecin* eylemi nitelemesi, renklendirmesi, onun anlamını değiştirmesi işlevi ile *dolaylı tümleş, tamlayıcı, zarf / belirteç tümleci, ilgeç / edat tümlecinin* eylemi nitelemesi, renklendirmesi, onun anlamını değiştirmesi işlevi arasında hiç bir ayrım yoktur; işlev tam olarak *belirtecin* dizimsel işlevidir.

Anlamlarına / işlevlerine göre belirteç türleri ÇTT üzerine dil betimi-dizim betimi eser-lerinde benzer biçimde verilir (KERİMOĞLU, 590.s.; BALLYEMEZ, 104-106.s.) : 1. *Durum (Tarz) belirteçleri*. Örn.: *Sen hiç korkma serçe kuşu / Suyunu rahat rahat iç / Sihhat afiyetle uç (...)* (KIZILER, 67.s.: *Serçe Kuşu, N. Cumalı*), 2. *Zaman belirteçleri*. Örn.: *Nöbetçi olduğum bir kış günü, çocukların yemek yedikleri odaya girmiştim.* (ILGAZ, 38.s.), 3. *Yer-yön belirteçleri*. Örn.: *Dinlemiyordu Halit Bey, odasına doğru yürüdü.* (ILGAZ, 36.s.), 4. *Nicelik (Azlık - Çokluk, Ölçü, Miktar,...v.b.) belirteçleri*. Örn.: *Çok çalıştık, biraz dinlenelim.* , 5. *Soru belirteçleri*: Örn.: a. *Neden, Bekir Amca, ne yaptım?* b. *Niçin sövüyorsun, Bekir Amca, suçum ne?* (DAĞCI, 335.s.)

Anlamlarına / işlevlerine göre belirteçlik türleri için de koşut bir bölümleme uygundur.

2.B. Belirteçliğe Daha Yakından Bakış ya da Neden Dolaylı Tümleş, Yer Tamlayıcısı, Zarf / Belirteç Tümleci, İlgeç / Edat Tümleci, Zarf,...v.b. Değil de, "Belirteçlik"?

Genel olarak *tümleş* terimi ÇTT dil betimi-dizim betimi çalışmalarında çok yıpranmış, yıpratılmış, ayrıca da kafa karışıklığına, kavram kargaşasına yol açmıştır.

Bunun yerine *belirteçlik* terimi kafa karıştırıcı alt türlere (*dolaylı tümleş x belirteç / zarf tümleci, zarf, ilgeç / edat tümleci, ...v.b.*) ayrılmaksızın çok daha rahat ve kolay bir biçimde açıklanıp betimlenebilecektir. Çünkü *belirteçlik* üzerine; ÇTT'ndeki kullanımları-na uygun, dili, dil düzeneğini zorlamadan; son kertede doğal açıklamaların, betimleme-lerin yapılması olanak bulacaktır. Ayrıca; öylece de *belirteçlik*; ÇTT'nin gerek anadili, gerek yabancı dil olarak eğitimi-öğretimi süreçlerinde kolaylıkla öğretilen olacaktır.

Bu arada *belirteçlik* benzeri terimler (*zarflık*, *zarfımsı*) öneren dil bilimci, dil betimci araştırmacılar vardır (DİLÂÇAR, 93-94.s.; MEHMEDOĞLU, 35-37.s.; ÖZMEN 2013, XXII.s.).

2.C. *Belirteç*, *Belirteçlik* ve Başka Yakın Anlamlı Terimler

Zarf: Bir fiilin, bir sıfatın veya bir zarfın anlamını zaman, yer, yön, ölçü, nitelik, soru, miktar, durum kavramları bakımından etkileyen kelime türü, *belirteç* (ÖZMEN 2013, XXII.s.).

Zarfımsı: Kelime türü olarak zarf olmadığı hâlde, zarf gibi kullanılan, zarf muamelesi gören kelime (a.g.y., a.s.).

Zarflık: Sözdizimi içerisinde zarf gibi kullanılan, zarf muamelesi gören kelime grubu ve cümle (a.g.y., a.s.).

Zarflık: bir fiili, sıfatı ya da bir zarfı 'renkleyen' sözcük, sözcük takımı ya da cümlecik (örnek: Babam *sabahtan beri* {1} *odasında* {2} *başını kaldırmadan* {3} *çalışı-yor*)[Vurgulamalarla sayılamalar bizim-R.Ü.] (DİLÂÇAR 1989: 93).

'Ağlıyarak koştu'da 'ağlıyarak' zarf değil, ama zarflıktır, bir fiili niteliyor (a.g.y., a.s.).

Bize göre *zarf* teriminin kelime türü, *zarflık* teriminin ise cümle ögesi olarak kullanılması faydalı olacaktır (MEHMEDOĞLU, 35.s.).

Bir cümlede herhangi bir kelime veya kelime grubu fiille ifade olunan yükleme ait olup, hareketin icra veya meydana çıkma tarzını, zamanını, yerini, sayısını (miktarını), sebebini ve maksadını bildiriyorsa, orada aynı kelime veya kelime grubu *zarflık* olarak kullanılmaktadır.

Örneğin:

1. *Bostana dolu düştü.* (Nereye? Yer zarflığı)

Okul bahçesine ağaç dikildi. (Nereye? Yer zarflığı)

2. *İstanbul'da şölen vardı.* (Nerede? Yer zarflığı)

Çocuk yuvasında toplantı yapıldı. (Nerede?Yer zarflığı)

3. *Ankara'dan hoş haberler geliyor.* (Nereden? Yer zarflığı)

Taksim Meydanı'ndan zaferle geçtik. (Nereden? Yer zarflığı) (MEHMEDOĞLU, 37.s.).

2.Ç. *Bizim Belirteçlik Tanımımız*

Sözcük türü olarak belirteç ya da başka bir sözcük veyâ bir sözcük öbeği cümlede belirtecin dizimsel işlevini taşıyor, onun dizimsel işleviyle, dolayısıyla belirteç olmak üzere kullanılıyorsa, o sözcük veyâ sözcük öbeği *belirteçlik*dir.

Belirteç eylemin yapıma ya da olma tarzını, zamanını, yerini, sayısını, ölçüsünü (miktarını), nedenini ve amacını açıklayan sözcüktür. *Belirteçlik* ise bütün bu işlevleri yerine getiren cümle ögesidir.

2.D. *Cümlede Belirteçlik Görevi Nasıl Verilir?*

ÇTT'nde; bir cümlede kullanılan bir sözcük üzerine herhangi ardıl-bağımlı biçimbirimi (ek) getirilmeden (*Arkadaşlar şimdi sohbet ediyor.*), sözcüğe ya kimi ardıl-bağımlı bi-çimbirimleri (ekler) getirilerek (*Çocuklar, bahçede güzelce oynayın.*), ya sözcük yine-lenerek / ikilenerek (*a. Ali, sabah sabah moralimizi bozuyorsun; sus. b. Adam sabah akşam içiyor.*), ya da sözcüğün biçiminde herhangi bir değişiklik yapılmadan yalnızca dizimsel konumlandırma yapılmak yoluyla türünde bir değişiklik gerçekleştirilerek [*a1. Güzel* (sıfatlık) *bir film izledim. a2. Ahmet Türkçeyi güzel* (belirteçlik) *konusur.*] *be-lirteçlik* görevi verilebilir.

2.E. *Nesne : Düz / Dolaysız Tümleç, Denirse, İşler Karışmaz mı?*

Pek doğallıkla karışır. İşte; gerçekte bu açıdan da *tümleç* terimi bırakılmalıdır.

Dolaylı tümleç x Düz / Dolaysız tümleç (Nesne) ayrımı kendi içinde de tutarlı değildir.

ÇTT'nin geleneksel dil betimi-dizim betimi çalışmalarında *düz / dolaysız tümleç* olarak da adlandırılan *nesne* ile *belirteçlik* (ÇTT'nin geleneksel dil betimi-dizim betimi çalışmalarındaki *dolaylı tümleç, yer tamlayıcısı, zarf tümleci, zarf, ilgeç / edat tümleci, ...v.b.*) birbirlerinden çok ayrı, bambaşka cümle ögeleridir; bambaşka kategorilerdeki birimlerdir.

...*nesne* yönetme ilişkisi ile yükleme bağlanır ve ondan [ona-R.Ü.] bağımlıdır. **Zarflık** ise ait olduğu yükleme yönetme ve yanaşma ilişkisi ile bağlanır (MEHMEDOĞLU, 37.s.).

Bizim görüşümüze; *belirteçlik* cümlede yüklem yönetiminde olsa da, yüklem eylemini niteleyen, renklendiren, onun anlamını değiştiren, dolayısıyla eylemi *etkileyen* ko-numda ve özelliğindedir.

Oysa *nesne* (*düz / dolaysız tümleç-?!*) ise cümlede yüklem yönetimi altında bulunduğu gibi hem de yüklem eyleminden *etkilenir*.

Görüldüğü gibi *nesne* ile *belirteçlik* ayrı dünyaların cümle öğeleridir; aynı torbaya konamazlar.

3. Sonuç

Çalışmamızın sonuç gözlemleri, değerlendirmeleri ve önerileri olarak şunlar belirtilebilir:

1. ÇTT'nin geleneksel dil betimi-dizim betimi çalışmalarında *tümleç* terimi çok tartışılmış, yıpranmış bir terimdir. Daha da önemlisi; bu terimin alt türleri çok kafa karıştırıcıdır ve hem ÇTT'nin dil betimi-dizim betimi çalışmaları kapsamındaki in-celeme-araştırma işlerinde, hem de ÇTT'nin ana dili olarak ve yabancı dil olarak eğitimi-öğretimi süreçlerinde güçlükler çıkarmaktadır.

2. *Tümleç* terimi yerine önerip kullandığımız *belirteçlik* terimi ise son kertede belirgin, açık seçik bir terimdir; kapsayıcıdır. Gerek ÇTT dil betimi-dizim betimi çalışmaları bağlamındaki inceleme-araştırmalarda, gerekse ÇTT'nin ana dili ve yabancı dil olarak eğitimi-öğretimi süreçlerinde kolaylık sağlayıcı olacağı umudunu, izlenimini vermektedir.

3. Bu incelememizde de göstermeye çalıştığımız gibi *belirteçlik* (*dolaylı tümleç, yer tamlayıcısı, zarf / belirteç tümleci, ilgeç / edat tümleci, zarf, ...v.b.*) ile *düz / dolaysız tümleç, ...vs.* denerek *tümleç* kapsamına alınmak istenen *nesne* dediğimiz cümle ögesi bambaşka kategorilerdeki apayrı cümle öğeleridir; aynı torbaya koyulma ça-baları doğru da, yerinde de değildir. Zaten *nesne* için biçilen elbise, uydurulan te-rim olan *düz / dolaysız tümleç* terimi, kimi gereksiz öykümler, yinelemeler dışın-da pek tutmuş da değildir.

4. ÇTT'nin çağcıl anlayış ve yaklaşımlarla; dil betimiyle dizim betiminin yazılması henüz gerçekleşmemiştir. Bunun için gerçekten özenli, titiz çabalar elden geldiğince ortaya konmalıdır. Bu çabalarla ÇTT'nin gerçek anlamda çağcıl ve yetkin bir dil betimi, dizim betimi yazılabilecektir.

4. Kaynaklar

BALYEMEZ, Sedat (2016) *Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar*, Pegem Akademi, Ankara.

DAĞCI, Cengiz (--) *Onlar da İnsandı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.

DİLÂÇAR, Agop (1989) "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, 2. Baskı, 83-145.s., TDK Yay., Ankara.

ILGAZ, Rıfat (1993) *Çalış Osman Çiftlik Senin, Mizah Öyküleri*, Çınar Yayın-ları, İstanbul.

KARAHAN, Leylâ (2014) "Terimlerde Kapsam Sorunu: Zarf Örneği", *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (Bursa, 4-7 Aralık 2013)*, 931-937.s., Bursa.

KERİMOĞLU, Caner (2017) "Zarf Kategorisi Üzerine", *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı*, 565-593.s., İstanbul.

KIZILER, Rûken (Ed.) (2015) *Şairlerimizden Seçme Şiirlerle Şiir Dünyasına Yolculuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

MEHMEDOĞLU, Alaeddin (2006) *Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış*, Değişim Yay., İstanbul.

ÖZMEN, Mehmet (1995) "Cümlenin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi", *Türk Dili*, 519. S., Mart 1995, 224-227.s.

ÖZMEN, Mehmet (2010) *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Anka-ra.

ÖZMEN, Mehmet (2013) *Türkçenin Sözdizimi*, Karahan Kitabevi, Adana.

TÜRKÇEDE ORTA ÇATI İŞARETLEYİCİLERİ

Nuh DOĞAN*

Özet

Orta çatı, dünya dillerinde önemli ve üzerinde derin araştırmaların yapıldığı, “öznenin etkilenmişliği” açısından dönüşlülüğe ve edilgenliğe oldukça benzeyen, genellikle de edilgen ve dönüşlülük biçim birimleriyle işaretlenen dil bilgisel ve anlam bilimsel bir kategori olarak kabul edilir. Türk dili araştırmalarında da orta çatıya genellikle edilgenlik ve dönüşlülük biçim birimleriyle teşkil edilmiş kimi fiil şekilleri örnek gösterilir:

- 1) *Kapı kapa-n-dı. (Kornfilt, 1997: 329)*
- 2) *Kapı aç-ı-l-dı. (Kornfilt, 1997: 329)*
- 3) *Yağmurlu havalarda uy-u-n-ur. (Taneri, 1993)*
- 4) *Bu çeşit kumaşlar kolayca kes-i-l-ir. (Taneri, 1993)*
- 5) *Sedat bay-ı-l-dı. (Sebzecioğlu, 2011)*
- 6) *Türk bodun kan-ı-n bul-ma-yın Tabgaç-da adr-ıl-tı. (Kornfilt, 1991)*

“Türk halkı hanını bulamadığı için Çin’den ayrıldı.”

Türkçede orta çatının yakın ya da benzer biçim-sözdizimsel ve anlamsal özellikleri olan, dönüşlülük başta olmak üzere $-(X)n-$ ve $-(X)l-$ biçim birimleriyle teşkil edilmiş farklı anlamsal ve dil bilgisel kategorilerle karıştırıldığı görülür. Ancak $-(X)n-$ ve $-(X)l-$ biçim birimlerinin neden olduğu belirli biçim-sözdizimsel değişimlerden hareketle bir fiil şeklinin çatı kategorisini belirlemek mümkün değildir. $-(X)n-$ ve $-(X)l-$ biçim birimleri fiilin üye sayısını azaltarak orta çatıyla benzer ya da onunla aynı biçim-sözdizimsel değişikliklere neden olmasına karşın bu işaretleyiciler aynı olay durumlarının ve anlamsal özelliklerin ifade aracı değildir. Dilcilerin Türkçe orta çatıya örnek verdiği (1-6)’daki fiil şekilleri her ne kadar $-(X)n-$ ve $-(X)l-$ biçim birimleriyle teşkil edilmiş olsalar da gerçekte söz dizimsel ve anlam bilimsel açıdan birbirinden farklıdır. Yazın alanında (1) ve (2)’deki *kapan-* ve *açıl-* fiil şekillerinin *etken geçişsiz* (unaccusative); (3) ve (4)’teki *uyun-* ve *kesil-* fiil şekillerinin *kişisiz edilgen* (impersonal passive) ya da *meçhul çatı*; (5) ve (6)’daki *bayıl-* ve *ayrıl-* fiil şekillerinin ise *dönüştürücü çatı* olarak anılması da bundan ileri gelmektedir.

Dillerde aynı biçim birimlerle farklı dil bilgisel süreçler ve anlamsal kategoriler işaretlenebildiğinden Kemmer (1993) orta çatının gerçek tabiatının belirlenebilmesi ve başta dönüşlülük olmak üzere diğer çatı kategorilerinden ayrılabilmesi için belirli anlam bilimsel ölçütler ortaya koyar. Bu bildiride Kemmer’in (1993) orta çatı kuramından hareketle bugün Türkiye Türkçesinde dilciler tarafından çoğunlukla dönüşlü olarak kabul edilen *al-ı-n-*, *gez-i-n-*, *ev-len-*, *keder-len-*, *gir-i-ş-*, *yet-i-ş-*, *güzel-leş-*, *iyi-leş-* gibi fiil şekillerinin gerçekte orta çatı özellikleri gösterdiği, dolayısıyla $-(X)n-$, $-(X)l-$, $-l(X)ş-$, $-(lXn)-$ ve $-(X)ş-$ biçim birimlerinin orta çatı işaretleyicisi olarak kullanılabilmesi, bunun orta çatının edilgenliğe ve dönüşlülüğe göre daha eski bir çatı kategorisi olmasından kaynaklandığı, edilgenliğin orta çatıdan daha sonraki dönemlerde oluştuğu ve asıl dönüşlülüğün yani fiilin iki üyesinin eşgöndergesel olduğunu işaretlemek için Türkçede *kendi* zamirinin kullanıldığı ileri sürülecektir.

Anahtar kelimeler: Orta çatı, dönüşlülük, edilgenlik, orta çatı işaretleyicileri, $-(X)n-$, $-(X)l-$, $-l(X)ş-$, $-(lXn)-$ ve $-(X)ş-$ biçim birimleri

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi

BULGARCA SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN TÜRKÇE MENTAL FİİLLER ÜZERİNE

F. Sibel BAYRAKTAR¹

Özet

Balkanlar tarihinin derinliklerinden bize sızan bilgiler MS 380'den itibaren Balkanlarda egemenlik kuran Hunların, Avarların, Doğudan Asya'dan Kuzey Karadeniz step bölgesi yoluyla sürekli gelen Peçenek ve Uz'ların, üç Bulgar Hanedanının (Asen, Terter, Şişman) ve Eflak Hanedanının (Basarab) kurucusu olan Kumanların, Sarı Saltuk Babanın ve 1389'da Kosova muharebesi ve 1396 Niğbolu zaferi ile Balkanları öz vatani sayan Osmanlı Türklerinin hikâyesini söyler.

Tarih, Türk hâkimiyetinin Balkanlarda bittiğini söylese de Türkçenin varlığı bu coğrafyada alabildiğine devam etmektedir.

Türklerin Balkan coğrafyasında en çok nüfus barındırdığı bölge Bulgaristan olmuştur. Bulgarca, tarihi Türk lehçelerinden ve Anadolu Türkçesinden çok büyük oranda etkilenmiş, Türkçeyle yeniden şekillenmiş, ses, şekil ve cümle kuruluşu bakımından Türkçeyle hemhâl olmuştur.

Dilden dile sözcüklerin geçişi kolaydır. Özellikle baskın dil alt kültür diline birçok sözcük verir. Fiillerin verilmesi ise biraz daha zordur. Bulgarca sözlüğüne baktığımızda birçok Türkçe fiille karşılaşırız. Bunlardan bir kısmı soyut eylemlerin ifadesi olan mental fiillerdir.

Mental fiiller hareket bildiren fiiller değil zihinsel faaliyetleri içeren duygu, düşünce, algı gibi soyut fiillerdir. Mental fiilleri Bulgarcaya vermiş olmamız somut fiilleri vermiş olmamızdan daha önemlidir. Mental fiiller bir milletin düşünce kodlarını ortaya koyan önemli bilgiler içerir. Bulgarcadaki birçok düşünce, duygu ve algı fiilinin Türkçeden verilmiş olması dikkate değer bir durumdur.

Biz bu çalışmamızda Türker Acaroğlu'nun *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü* ile *Bulgarca Sözlük Web Sayfası*'ni kullandık. Tarama metodu ile elde ettiğimiz Bulgarca Sözlükteki Türkçe kökenli mental fiillerin tespiti ve tasnifi ile bunların yorumlanması çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Bulgarca, Verinti, Mental Fiiller, Algı fiilleri, Duygu Fiilleri, Düşünce Fiilleri

1. Bulgarcaya Geçen Türkçe Sözcükler Üzerine

Osmanlı döneminde Balkanlara yerleştirilmiş olan Türkler bütün Balkanlara aynı oranda dağıtılmamıştı. En yoğun Türk nüfusu bugünkü Bulgaristan'daydı. Bunun sonucunda da Bulgarca Türkçeden büyük oranda etkilenmiş oldu.

XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. Yüzyılın başlarında Bulgaristan'daki Bulgar halk Türkçeyi, ana dilleri olan Bulgarcadan daha iyi konuşuyordu. Bulgarcadaki Türkçe unsurlarla ilgili olarak, Bulgar yazar İvan Vazov, 1850'lerde şu sözü söylemiştir: "Şehirlerimizde konuşulan dil neredeyse yarı Türkçe idi". Bulgarcadaki Türkçenin etkisinin son yıllardaki en büyük araştırmacısı olan Alf Grannes, bu etki hakkında şu sözleri sarf etmiştir: "Büyük Bulgar şair ve yazar Petko R. Slavejkov'un Bulgarcada kullanılan 10.000 civarında Türkçe sözcükten oluşan bir sözlük hazırladığını biliyoruz. Ne yazık ki bu sözlük hiçbir zaman basılmadı ve biz bugün, A. Şkalyic'in hazırladığı Sırpça-Hırvatçadaki 8.742 Türkçe sözü içeren sözlüğüyle karşılaştırabilecek bir sözlükten mahrumuz."

Balkanlarda konuşulan dillerin ve Bulgarcanın sözlüklerinde yer alan Türkçeden verilmiş söz varlığı incelemeleri henüz istenen seviyeye ulaşmamıştır. Ancak son yıllarda Balkan ülkeleriyle ilişkilerin yoğunlaşması, öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları, Trakya Üniversitesi'ndeki *Balkan Dilleri Bölümü* ve Sosyal Bilimler Enstitüsünde açılan *Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı* bize bu konularda çalışma imkânları sunmaktadır.

¹ Yrd. Doç. Dr. F. Sibel BAYRAKTAR, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne/TÜRKİYE, fsibel@trakya.edu.tr

Biz bu çalışmamızda Türker Acaroğlu'nun *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*² ile Yüksek Lisans öğrencisi Aycan Boyacıoğlu'nun katkılarıyla *Bulgarca Sozluk Web Sayfası* 'nda bulunan Türkçeden Bulgarcaya geçmiş mental fiilleri inceledik. Türker Acaroğlu kitabında Bulgarca ağızlarda yer alan sözcükleri de gösterdiğinden sözcük sayıları oldukça fazladır. Ağızlarda yer alan sözcükleri “diy.(diyalekt)” olarak belirtmiştir. Bu nedenle verilmiş olan bir sözcüğün birden çok kullanım şekline de rastlanabilmektedir. Bazı sözcükleri edebi Bulgarcada tespit ettiyse tanıklamıştır. Bu durumda biz de yazarın seçmiş olduğu örneklerini aldık. Genel ağda yer alan çağdaş Bulgarca sözlüğünde ise bu sözcüklerden sadece bir kısmı yer almaktadır. Onların başına bir yıldız koyarak (*) belirttik. Fiillerin birden çok anlamı olduğunda bunlardan biri veya bir kaçını mental özelliğine sahip olabilmektedir. Bu gibi durumlarda bizim açımızdan kayda değer olan anlamların altı çizilerek gösterilmiştir.

2. Mental Fiiller Üzerine

Her dil sözcükleri temel olarak isim ve fiil olarak ayırır. Fiiller bir iş, bir oluş bir hareket bildiren sözcüklerdir. Cümlelerin temel unsuru olması nedeniyle birçok değişik tasnifin de öznesi konumunda olmuştur. Sözgelimi Hacıeminoğlu fiilleri *yapıları, muhtevaları, durumları, kullanışları, fail ile ilgileri, nesne ile ilgileri ve mahiyetleri* açısından sınıflandırmıştır (1991:13). Özönder ise *A.Leksik- Semantik açıdan, 1.Tematik açıdan 2.Fiilde tam anlam-eksik anlam(asul fiiller- yardımcı fiiller) B.Yapıları bakımından C.Gramatikal açıdan* tasnif etmeyi uygun bulmuştur (2011:57). Levin ise 49 ayrı fiil sınıfı oluşturarak en detaylı çalışmayı yapmış bulunmaktadır (1993)

Bu tasnif çalışmalarında son yıllarda mental fiillerin de yer aldığı gözlenmektedir. Hirik-Çolak'a göre “Mental fiiller, doğrudan düşüncenin kullanılarak gerçekleştirildiği, genelde bir tetikleyici ile başlayan, psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği durumlarda da çeşitli anı-uslamlama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiiller” (2017:263) olarak tanımlanabilmektedir.

Mental süreç, psikolojik süreci başlatan hareketten bu hareketlerin sonucuna kadar geçen evre içerisindeki tüm olguları kapsamaktadır. Bu süreç içerisindeki olguların dildeki karşılığı ise mental fiillerdir (2017:263).

Mental fiillerle ilgili yapılmış çalışmalarda genellikle çocukların konuşma yetenekleri ve mental fiil kullanımları üzerine yoğunlaşıldığı gözlenmektedir³. Bazı tarihi ve günümüz Türk lehçeleri üzerinde genellikle mukayeseli mental fiil çalışmaları yapılmıştır⁴. Ancak Türkçeden başka bir dile verilen fiiller ve bunların çeşitleri üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

² ACAROĞLU, Türker (2016) *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne.

³ ASTINGTON J, Olson D.R. (1990) *Metacognitive and Metalinguistic Language; Learning to Talk About Thought Applied Psychology:An International Review*, 39, 77-87

BARTSCH K., Wellman H.M. (1995) *Children Talk About The Mind*, New York, Oxford University Press

SCHWANENFLUGEL P.S., Fabricius W.V., Alexander J.M.(1994) *Developing Theories of Mind: Understanding Categories and Relations Between Mental Activities*, *Child Development*, 65, 1546-1563

SHATZ M.(1984) *Contributions of Mother and Mind to the Development of Communicative Competence: A status report Parent- Child Interaction and Parent- Child Relations in Child Development* içinde (Perlmutter M. Ed.) 33-60, Hillsdale N J:ERLBAUM

SHATZ M.(1994) *Theory of Mind and The Development of Social- Linguistic Intelligence in Early Childhood Children's Early Understanding of Mind: Origins and Development* içinde (LEWIS C., MITCHELL Peds.) 311-329 Hillsdale, N J: LEA

⁴ AYAN, Ekrem, Türkdil, Yakup (2014) “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, Sayı35, s.26-41

AYAN, Ekrem, Türkdil, Yakup (2015) “Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği” *Turkish Studies*, Vol.10/4, s.95-114

BİRAY, Nergis (2006) “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları” *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-7-8 Eylül 2016, Bildirileri C.II, Denizli, s.307-314

Both ve Hall mental fiillerin sırasıyla algı-tanıma anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme aşamalarının zihinde yaşadığını belirtmektedir. (1995:10:529-549)

Bir dilin başka bir dilden isim soylu sözcükler alması her zaman mümkünken fiil alması biraz daha zordur. Zihinsel fiillerin alınmış olması ise bize, alıcı dilin konuşurlarının duygu ve düşünce dünyalarına da verici dil araçlarıyla ulaşılmış olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu durumda Bulgarcadaki Türkçe mental fiillerin varlığı, bir Bulgar'ın kendisini ifade etme sürecindeki Türkçe etkilerini görmek bakımından son derece dikkate değer bir durumdur.

Biz bu çalışmamızda Bulgarcaya geçmiş Türkçe fiillerden *duyu*, *duygu-seziş*, *idrak (anı ve uslamlama)* ve *açıklama* fiillerine göz atacağız. Bazı verilmiş fiillerin anlamca çok katmanlılık gösterdiği ve mental sürecin birden çok aşamasına dâhil olduğu da görülmektedir.

2.1.Türkçeden Bulgarcaya Geçen Duyu Fiilleri:

Bu fiiller idrak etme sürecinin başlangıcı olan verilerin girdilerini belirten fiillerdir ve beş duyu organıyla algılanırlar. Görüleceği üzere Türkçeden alınmış Bulgarcadaki duyu fiilleri diğer mental fiillere göre oldukça azdır. Üstelik de bunlardan bazıları sadece duyu fiilleri değil kazandıkları mecaz anlam nedeniyle duygu-seziş fiilleri olarak da işlev görmektedirler. *dadandisvam* fiili “tadını almak” noktasında duyu fiili iken “bildiği tattan dolayı sık sık istemek” anlamından dolayı duygu-seziş fiili olarak da sınıflandırılabilir. *dokundisvam* fiili de “dokunmak” eylemiyle duyu fiili iken “gücendirmek” anlamıyla duygu-seziş fiili olmaktadır. Bu anlamsal ilerleyiş Türkçedeki ile paralellik göstermektedir.

acattisvam diy. acıtmak, acılık vermek, ağrı ve sızı duymasına neden olmak

dadandisam se dadanmak, tadını aldığı, hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek

***dokundisam, dokundisvam** dokunmak 1. dokunmak, değmek, ellemek *dokundisvaha na çestta koe jeni, koe momi: kimi kadın, kimi genç kızın namusuna dokunuyorlardı.* 2.batırmak, yok etmek, bozmak, sakatlamak 3. hafifçe itmek, kakmak, dürtmek, gücendirmek anlamına gelen dokunmak

dokunmak, dukunmak diy. dokunmak; hakaret, tahkir, aşağılama; gücendirmek, incitmek

ezledisvam izlemek; birinin ya da bir şeyin arkasından gitmek, takip etmek, bir olayın gelişimini gözden geçirmek.

ERDEM Mevlüt (2004) “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri” *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, Ankara, s.939-949

KAMCHYBEKOVA, Kyial (2011) *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Ankara Üniv. SOBE Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara

KAMCHYBEKOVA, Kyial (2011) “Duydu Fiillerinde Anlamsal Özellikler Üzerine” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.2, s.22-35

KAMCHYBEKOVA, Abdiram, Kyial (2013) “Kırgız Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri (Sözcüksel Anlam Bilimi Açısından Bir Deneme)”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.35, s.9-22

ÖZTÜRK, Sevgi(2015),”Saltukname’de Mental Fiiller” *2.Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu*,s.323-340, 6-9 Mayıs 2015 Saraybosna-BosnaHersek

SEÇKİN Kuban (2013) “Mental Fiil Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı” *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, C. III, s.921-929

ŞAHİN, Savaş (2012) *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller* Gazi Üniv. SOBE Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara

ŞAHİN, Savaş (2012) “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”,*Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.1/4, s.45-62

TÜRKDİL, Yakup(2013) *Anlam Bilim Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Muğla Sıtkı Koçman Üniv., SOBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla

YAYLAGÜL, Özen(2005), “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, s.100-111

YILDIZ, Hüseyin (2016) *Eski Uygurcada Mental Fiiller*; Gazi Üniv. SOBE, Yayınlanmamış Dr.Tezi, Ankara

2.2. Türkçeden Bulgarcaya Geçen Duygu-Seziş Fiileri:

Mental sürecin ikinci basamağıdır. Etkiyi duyularla alma ve bunlara tepki vermeyi içerir. Yani kişinin duygusal tepkilerini anlatır.

acedisvam 1. acılamak, merhamet etmek 2. incitmek, gücendirmek gönül kırmak

aradisam, aradidvam, ırıdisam, ırıdisvım aramaktan; beğenmek, hoşlanmak hoş gitmek
aradisva mi: hoşuma gitti

aşıkladisam se aşıkladisvam se aşık olmak, aşık olmak

***azdisam, azdisvam, azdişa** diy. azmak; cinsel duyguları artmak, taşkınlıkta ileri gitmek, kötülüğünü artırmak

baktisvam, baktisam, baktişa (bıktisvam, bıktisam, bıktişa) bıkmak; usanmak, dayanmaz hâle gelmek *baktisah ot bezdelia: işsizlikten bıktım, usandım*

***begendisam, begendisvam, begendişa** beğenmek, iyi ya da güzel bulmak *Kema begendisva Mirço: Kema Miço'yu beğeniyor*

bezdisam se, bezdisvam se, destişa se bezmek; bezgin duruma gelmek, bezginlik göstermek, bıkip usanmak

***eglendisvam(se), eglendişa (se)** diy. eğlenmek; neşeli hoşça vakit geçirmek *ama mladite pak se eglendisvat: ama gençler yine eğleniyor*

emrendisam diy. imrenmek; beğenilen bir kişi ya da şeye benzemeyi istemek

farahlandisvam diy. ferahlamak 1. genişlemek, açılmak 2. sıkıntısı, tasası dağılmak

gevendisvam se diy. güvende gibi davranmak *ne se gevendisvay!: güvende gibi davranma!*

güvendisvam se güvenmek; bir şeye güven duymak, bir kimseye güveni olmak, itimat etmek

izgevendisvam se diy. güvende'den; güvende gibi davranmak, şık giyinmek, yeni ve güzel giysi giymek, süslenmek, züppe olmak *manka, vdovitsata, izgevendisva se: Dul Manka, bir güvende gibi davranıyor, pek şık giyiniyor*

hazettisvam, hazertişa hazetmek, hoşlanmak

[**hurladisvam se**], **hurlıdisvım sı** diy. horlamak diy. 1. birine kin beslemek, nefret etmek 2. çekememek, kıskanmak

imrendisam, imrendisvam, imrendişa diy. imrenmek; beğenilen, hoşlanılan bir şeyi edinme ya da bir yiyeceği yeme isteğini hırsıyla duymak

incidisvam se diy. incimek; mec. kızmak, öfkelenmek

izendisvam, izendişa/izindisam, izindisvam özenmek diy. özenmek 1. kendisinde olmayan ya da yapısına uymayan beğendiği bir durumda olmaya, beğendiği bir şeye benzemeye çalışmak, yapmaya kalkışmak 2. birini ya da bir şeyi taklit etmeye çalışmak 3. çok hoş giden birini ya da bir şeyi örnek almak

kaskandisam, kaskandisvam, kaskandişa / kaskındisam, kaskındisvam, kaskındişa / *kaskandisam, kaskandisvam, kaskandişa diy. kıskanmak; sevgide ya da kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına ya da üstün durumda görünmesine dayanmamak *mnogo si talantliv, ama straşno kaskandisvaş, brey!: çok yeteneklisin, ama korkunç(biçimde) kıskançsın be! M.Grubeşlieva*

***kavardisam, kavardisvam** kavurmak 1. yağda kavurmak 2. *Argo: kızdırmak, öfkelenmek, sinirlendirmek, çok üzme, yakmak, mahvetmek*

***kazdisam, kazdisvam** diy. kızmak, kızdırmak 1. ısıtılan ya da ısınan bir nesnenin sıcaklığı çok artmak 2. Mec. öfkelenmek, sinirlenmek

keflendisvam keflendisuvım diy. keyiflenmek, 1. keyifli duruma gelmek, neşelenmek 2. hastalıktan sonra iyileşmek, canlanmak, kendine gelmek

kızdırdisvam, kısdırdisam diy. kızdırmak, kızmasına neden olmak, kızmasını sağlamak

kızdisvam se kızmak mec. öfkelenmek, sinirlenmek *ot toz zakon kızdisvam: bu yasaya kıziyorum (İv. Vazov)*

kuşkulandisvam diy. kuşkulanmak 1. kuşku içinde bulunmak, kuşku duymak, şüphelenmek 2. tetikte bulunmak 3. birini çabuk davranmaya zorlamak

meraklandisam, meraklandisvam, meraklandışa diy. meraklanmak 1. kaygılanmak, üzülmek, tasalanmak 2. hoşlanmak. 3. çok istemek

nazlandisam se, nazlaandisvam se, nazlınya se nazlanmak, kolayca gönlü olmamak, razı olmamak, inat etmek, ilgili gibi görünmemek *hayde, stiga si se nazlandisval: hadi, nazlandığın yeter (K.Kalçev)*

***orahatya se orahatyavam** rahatlamak, rahata kavuşmak, hafiflemek, kolaylaşmak

***rahatyasam, rahatyasvam** rahat olmak, rahata kavuşmak

sakıldisvam se, sakıldisam se sıkılmak, canı sıkılmak, üzülmek *kato stane ikindiya, postvam da se sakıldisvam: ikindi olunca sıkılmaya başlıyorum (D.Nemirov)*

***saştisam, saçtisvam** şaşmak, şaşırmak

sertlendisam se, sertlendisvam se diy. sertlenmek, sert bir tavır almak, sinirlenmek

sevdosam, sevdosvam sevda, aşk uyandırmak, sevdalanmak

sıkıldisam se, sıkıldisvam se sıkılmak 1. canı sıkılmak, üzülmek *az vlayazoh v zimnika, pik tya-da se ne sıkıldisva- reçe da poide u mayka si: mahzene girdim, o 8kadın) ise sıkılmamak için annesine gideceğini söyledi (T.G.Vlaykov)* 2. utanıp çekinmek 3. sıkıntıya düşmek

sinirgasam, sinirgasvam sinirlenmek, duygu ve davranışlarını denetleyemeyecek duruma gelmek, öfkelenmek, köpürmek, feveran etmek

şaşardisam, şaşardisvam, şaşardışa şaşırmak, şaşmak, hayret etmek, ne yapmak gerektiğini bilmemek *bey, şaşardisaha ni: bey, şaşırttılar bizi(İl.Bliskov)*

şenledisvam diy. şenlenmek, şen duruma gelmek, neşelenmek, gönlü açılmak

şupeldisvam se, şupeldişa se/ şupelendisvam se, şupelendisuvım sı diy. şüphelenmek, kuşkulanmak.

şupelendisvam se, şupelendisuvım sı diy. şüphelenmek, kuşku duymak

[üfkelenendisvam se, üfkelenişa se] yufkilindisoom sı, yufkilindişi sı öfkelenmek, öfkeli duruma düşmek, kızmak

yataştisvam se yatışmak, etkisi azalmak, geçmek, sakinleşmek (coşku, sinir, korku için)

zilyasovam zilli'den; tiksirmek, iğrenmek, nefret duymak

2.3. Türkçeden Bulgarcaya Geçen İdrak Fiilleri:

İngilizcedeki karşılığı "cognition verbs" olan bu tarz fiiller, beynin dış dünyada görerek, işiterek, dokunarak vb. elde ettiği veri alışlarının beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve gerektiğinde eski bilgilerle harmanlayarak muhakeme yoluyla çıkarımlar yapması yani dış dünyanın uyarısı ile meydana gelen fiziksel duygunun zihinsel yorumunu içeren fiillerdir. İdrak fiillerinde düşünme esastır ve birey zihinsel olarak faaliyet göstermektedir.

aldatisvam se, ıldıtisovım sı: diy. aldatmak, beklenmedik bir davranışla yanıltmak, aldanmak, yanılmak, şaşırmak, donakalmak

adadisam, ıdıdisam diy. adamak. 1.kendini feda etmek, ant içmek, söz vermek 2.hediye etmek, bağışlamak

annadisam, annadisvam diy. anlamak, idrak etmek farkına varmak, vakıf olmak

***bokladisam, bokladisvam, bokladişa** diy. boklamak; bozmak, kalitesini düşürmek, birini baştan çıkarmak

çaktisam, çaktisvam çakmak; 1. *Argo* vurmak 2. sezinlemek, anlamak, farkına varmak

çaldisam se, çaldisvam se çıldırma 1. aklını oynatmak 2. sakatlanmak, hasara uğramak, bozulmak *anasonit izgorya. Pşenitsata se çaldisa: anason yandı, buğday hasar gördü-G.Karaslanov*

çarpaladisvam eski: çarpılmak 1. sakatlanmak, aklını kaçırmak, çıldırma, delirmek *koy znae, moje da çarpaladisa çoveka i togava...şte hodi sakat ili lud po ulistite:kimbilir, insan çarpılabilir, o zaman...sokaklarda sakat ya da deli gibi dolaşır-Ts. Ginçev*

çavdardisvam çıldırma; delirmek, aklını oynatma

davrandisam, davrandisvam davranmak 1. bir kimse ya da bir şeye karşı belli tavır takınmak 2. bir şeye el atmak, girişmek 3. bir işi yapmaya hazır olmak, hazırlanmak

dayandisvam, dayandisam, dayandişa diy. dayanmak 1. tutunmak, karşı durmak, karşı koymak

***dayandisam , dayandisvam, dayandişa** diy. dayanmak 1. bozulmadan yok olmadan varlığını korumak, tahammül etmek 2. varmak, ulaşmak

***izdayanya, izdeyanya** diy. dayanmak; tahammül etmek, mukavemet göstermek *voneşe na kriv, edva izdayanih sisedstvoto mu viv vagona: kan kokuyordu, vagonda komşuluğuna ancak dayanabildim*

izkayratvam, izkayratya diy. gayret'ten: acılara dayanmak, sabır ve tahammül etmek, çekmek *Tinka edva izkayreti: Tinka ancak dayanabildi*

***izturçvam** Türkleşmek *Vsiçki gi izturçva: hepsi Türkleşiyor*

kaçardisam, kaçardisvam, kaçardişa 1. kaçırmak; birisinin kaçmasına izin vermek 2. aklını şaşırma 3. kaçmak uzaklaşmak 4. elinden kaçırmak, ağzından söz kaçırmak

***kandisam, kandisvam, kandişa** kanmak; 1. razı olmak, tatlı sözlere aldanmak 2. arışmak, uzlaşmak, boyun eğmek, katlanmak 3. diy. doymak, gönlü kanmak 4. diy. kandırmak, inandırmak, ikna etmek

karladisvam diy. kararmak 1. ölçü ve tartıya dayanmaksızın, gözle oranlayarak hesaplamak, tahmin etmek 2. hoşlanmak, seçmek

***kaydisam, kaydisvam, kaydişa** diy. kıymak; kararlaştırmak, bir şey yapmaya girişmek

kuşkulandisvam diy. kuşkulanmak 1. kuşku içinde bulunmak, kuşku duymak, şüphelenmek 2. tetikte bulunmak 3. birini çabuk davranmaya zorlamak

koptisam se, koptisvam se, koptişa se diy. kopmak. 1. yerinden ayrılmak 2. kendini göstermek, çıkmak, belirlemek 3. kendine gelmek

***kurdisam se, kurdisvam se, kurdişa se** kurmak (çalışması için mesela saat); yerleşmek, bir yere oturmak. 1. kendinin olmayan bir yere yerleşmek. 2. diy. iyi giyinmek, üstü başı iyi olmak, süslenmek tezyin olunmak 3. diy. dikkatini çekmek, hoşla gitmek üzere bir şey yapmak 4. diy. kendi kendine telkinle sonuçta öfkelenmeye başlamak 5. ateşleme için silahı, tüfeği hazırlamak

kuşkulandisvam se diy. kuşkulanmak, uyanık olmak, dikkatli olmak

okaladisam, okladisvam, okladosavam sa diy. yoklamak, bakmak, gözden geçirmek; durum, bilgi, niyet vb. yi anlamaya çalışmak, denetlemek (bu konu için bkz. H.Eren'in makalesi)

***orahatya se orahatyavam** rahatlatmak, rahata kavuşmak, hafiflemek, kolaylaşmak

saydisam, saydisvam saymak, saygı göstermek, sözünü dinlemek, hürmet etmek *drugo momiče šte ti namerim tebe. Bedniçko da e, da te saydisva: başka kız buluruz sana. Fakir fukara olsun da seni saysın(Y.Yovkov)*

sezendisvam sezinmek, sezinlemek, sezer gibi olmak, sezmek

vazgeçtisam (se), vazgeçtisvam (se), vazgeçtişa (se) vazgeçmek, kendi hakkı saydığı bir şeyi artık istemez olmak

vazgeşterdisam diy. vazgeçirtmek

2.4. Türkçeden Bulgarcaya Geçen Açıklama Fiilleri:

Mental fiillerin son halkasını oluşturmaktadır. Zihinde oluşan etkinliklerin sonucunda ortaya çıkan söz ve davranışları göstermektedir.

adadisam, ıddisam diy.adamak. 1.kendini feda etmek, ant içmek, söz vermek 2.hediye etmek, bağışlamak

anaştisvam se, mıştisvim sı diy. anlaşımak, düşünce duygu erek bakımından birleşmek, uzlaşmak, uyuşmak, barışmak

***anatarđisam, anatarđisvam** anlatmak diy. anlattırmak; bir konu üzerinde açıklamada bulunmak, bilgi vermek, izah etmek, söylemek, nakletmek, inandırmak

annattırmak anlattırmak, tanıtlama, ispatlama, nakletme

badaştisvam se, bıdıştisvim sı bağdaşmak, anlaşmak, uzlaşmak, uymak, imtizaç etmek; yaklaşmak, yakınlaşmak, dost olmak, arkadaş olmak

***baraştisam, baraştisvam, baraştışa** diy. barıştırmak, uzlaştırmak

***baraştisam se, baraştisvam se** (barışmak'tan) 1.uzlaşmak 2. birleşmek, ittifak yapmak, müttefik olmak, barışmak

***buyurdisam, buyurdisvam, buyurdişa** diy. buyurmak, emretmek, söylemek, düşüncesini bildirmek *az buyurdisvam:ben emrediyorum*

***buyurisvam, buyurişa** diy. buyurmak; sesini yükseltmek, kabaca itiraz etmek, karşı cevap vermek

***bozuştisam, bozuştisvam, bozuştışa** diy. bozuşmak; araları açılmak, dostlukları bozulmak.

dalaştisvam se, dılıştisvam se diy. dalaşmak 1.mec. ağız kavgası etmek 2. uğraşmak, çalışmak, meşgul olmak

danaştisvam se danışmak; bir iş için bilgi ya da yol sormak, istişare etmek müracaat etmek, meşveret etmek

debreştisvam, dibriştisuvam tepreşmek diy. depreşmek; kışkırtmak, tahrik etmek, kötülüğe teşvik etmek

geçindisam se, geçindisvam se geçindişa se diy. geçinmek 1. geçimini sağlamak, yaşamak için gerekeni sağlamak 2. uyuşma, anlaşmak, uzaklaşmak

hairliştisvam se, hairliştışa se hayırlaşmak, pazarlıkta anlaştıktan sonra tokalaşarak birbirlerine hayır dilemek “hayırlı olsun! Var hayrını gör” demek

haşlıdisvam, haşlıdisam diy. haşlamak; mec. sertçe paylamak, azarlamak, dövmek

helalaştisvam se diy. helalleşmek, alışverişte ya da ayrılma sırasında hakkını birbirine bağışlamak

hurladisvam, hurladisam diy. uğurlanmak, uğurlamak; gideni esenlik ve sevgi dilekleriyle geçirmek, selametlemek, teşyi etmek

izhımkam diy. “hımhım” etmek, sesleri genizden çıkararak konuşmak

kaeştisam (se), kaeştisvam (se)diy. kıyısmak; karşılıklı anlaşıp karar vermek, yüreklilik göstermek, cesaret etmek *ami ti kak se kaeştisa da trıgneş v toya stud?: ya sen bu soğukta yola çıkmaya nasıl cesaret edersin?*

kofurdisam, kofurdisan diy. küfür, küfür etmek, sövmek, kızmak, öfkelenmek

konuŧtisam se, konuŧtisvam se, konuŧtiŧa se diy. konuŧmak 1. biriyle buluŧup konuŧmak, 2. dostluk, arkadaŧlık, ahbablık etmek

körluvam se diy. mec. ŧakalaŧmak eğlenmek, alay etmek *taka se körluvat s mene, e....benimle öylesine ŧakalaŧıyorlar ki... (St. Ts. Daskalov)*

lekeledisam, lekeledisvam, lekelediŧa diy. lekelemek 1. bir ŧeyi kirletmek, bir ŧey üzerinde leke oluŧturmak 2.mec. birine namusa dokunur bir suç yükleme, leke sürmek, terzil etmek

***maytaposam, maytaposvam** ŧaka yapmak, alay etmek, alaya almak, maytapa almak

***maytapya se** maytapa almak bir kimseyle ŧakalaŧmak, eğlenmek

mizeverledisvam müzevirlemek 1. birinin baŧkası aleyhine yaptıkları ya da söylediklerini, karŧı tarafa iletmek, ara bozmak 2. hafiyelik etmek jurnal etmek 3. dedikodu yapmak

***oraŧtisvam se/ uratisvam se, uraŧtiŧa se** diy. uğraŧmak 1. küçük bir iŧ için çok zaman yitirmek 2. uğraŧmak, konuŧmak *dobre sme ŧindilik, haci aga uraŧtisvame se sis zimata: ŧimdilik iyiyiz, haci ağa, kıŧla uğraŧıyoruz(İl. Bliskov)*

ozlaŧtisam se, ozlaŧtisvam se uzlaŧmak, aralarındaki düşünce ya da çıkar ayrılığını, karŧılıklı ödümlerle kaldırarak uyuŧmak

rahatlandırdisvam, rahatlandırdisa rahatlandırmak, teskin etmek

smarladisam diy. ismarlamak, bir ŧeyin yapılıŧını ya da getirilmesini, bu iŧlerle uğraŧan birine söylemek, sipariŧ etmek

***spazarya, spazaryavam** pazarlık etmek

zevzeklendisvam se, zevzeklendiŧa se zevzeklenmek, zevzeklik etmek *mnozina zaptii peeha i zevzeklendisvaha s nas. Bir çok zaptiye ŧarki söylüyor ve bizimle zevzekleniyordu.*

SONUÇ:

Balkan dilleri Türkçeden alıntılanan asla vazgeçemeyecekleri, kılcal anlamlara kadar inmiŧ binlerce sözcük içerir. Bunlardan dikkat çekenlerden biri de fiillerdir. Türkçe fiiller Balkan dillerinde ve yoğunluklu olarak da Bulgarcada karŧımıza çıkar. Fiillerin durum fiilleri bölümünde yer alan zihinsel fiiller duyu, duyu ve seziŧ, idrak ve açıklama fiilleri olarak sınıflandırılmıŧtır.

Bu sınıflandırma çerçevesinde duyu fiillerinin sayıca diğer mental fiillere göre çok az olması mental sürecin baŧlangıcı olan ve algılaması diğer türlere göre daha basit olan bu fiillerin Bulgarcada zaten mevcut olması nedeniyle alıntılanma ihtiyacı duyulmaması nedenine bağlanabilir.

Duyu ve seziŧ fiillerine baktığımızda “*imrenmek, özenmek, kıskanmak, kızmak, kızdırmak, öfkelenmek, sinirlenmek, bıkmak, bezmek, kuŧkulanmak*” gibi olumsuz duyu fiillerinin ve “*âŧık olmak, sevdalanmak, ferahlamak, keyiflenmek, beğenmek, hoŧlanmak, haz etmek, eğlenmek*” gibi olumlu duyu fiillerinin hem yazılı Bulgarcada hem de ağızlarda birçok çeşidinin kullanıldığı görülmektedir. Bulgarcaya Türkçeden geçen “*güvenmek, güvende olmak*” fiillerinin varlığı bizde bazı aęrıŧımlar uyandırmaktadır! “*izgevendisvam se*” (güvende gibi davranmak, ŧık giyinmek) “*güzel giyinmek*” fiilinin “*güvende olmak*” la birlikte düşünölmüş olması Balkan coğrafyasındaki insanların hayat felsefeleri hakkında da bilgi vermektedir. 1995 yılında Saraybosna iŧgal altındayken ve Sırp keskin niŧancılar insanları uzaktan vururken de Bosnalı gençler en ŧık kıyafetlerini giyerek akŧamüstleri gezmelerine devam etmekte böylece korkmadıklarını göstermeye alıŧmakta idiler.

İdrak fiillerine baktığımızda Bulgarca sözlüğünde hem edebi Türkçeden hem argodan hem de mecaz yoluyla Türkçede oluŧturulmuş olan sözcüklerden faydalandıklarını görmekteyiz. Bu durum, Türkçenin hem eğitim dili hem de sokak, arŧı-pazar dili olarak öğrenildiğini göstermektedir. En çok “*ıldırılmak, aklını oynatılmak*” anlamındaki fiillerde argo ve mecazlara rastlanmaktadır: “*arpaladisvam*”, “*aldisam*”, “*avdardisvam*” vb. Türk argosunda da yer alan “*akılmak*” fiili “*aktisam: anlamak, sezmek*” anlamında Bulgarca sözlüklerde yer almaktadır. “*kavardisam, kavardisvam*” kavurmak fiili yağda kavurmak anlamının yanında argoda

“kızdırmak, öfkelenmek, sinirlendirmek, çok üzme, yakmak, mahvetmek” anlamlarına gelmektedir ya da “kazdisam, kazdisvam” sözcüğü “kızmak, kızdırmak 1. ısıtılan ya da ısınan bir nesnenin sıcaklığı çok artmak” anlamlarına gelirken mecazen “öfkelenmek, sinirlenmek” anlamlarında da kullanılmaktadır. “tahammül etmek”le ilgili örnekler de bol görülmektedir.

Açıklama fiilleri de oldukça renkli sözcüklerden oluşmaktadır. “anlaşmak, bağdaşmak, uyuşmak, uzlaşmak” gibi olumlu fiillerin yanında “buyurmak, dalaşmak küfürleşmek” gibi olumsuzlarına, “şakalaşmak, maytap geçmek” gibi eğlenceli olanlarına da rastlanmaktadır. Dikkat çeken konulardan biri de daha ziyade ticari hayatta kullanılmakta olan “helalleşmek, pazarlık etmek, ismarlamak, uğurlamak” gibi Türkçe fiillere Bulgarcada rastlanmış olmasıdır.

En ilginç ise “Türkleşmek” gibi bir fiilin sözlüğe geçecek kadar kullanım alanı bulmuş olmasıdır!

Çok katmanlılık sayabileceğimiz fiillere de bolca rastlanmaktadır. “izendisvam, izendiş/izindisam, izindisvam” fiili “özenmek” anlamıyla duygu fiili iken “1. kendisinde olmayan ya da yapısına uymayan beğendiği bir durumda olmaya, beğendiği bir şeye benzemeye çalışmak, yapmaya kalkışmak 2. birini ya da bir şeyi taklit etmeye çalışmak 3. çok hoş giden birini ya da bir şeyi örnek almak” anlamlarında idrak fiili olarak da değerlendirilebilir. “kaçardisam, kaçardisvam, kaçardiş” fiili “2. anlamında “aklını şaşırma” ile duygu fiili iken 4. anlamı “ağzından söz kaçırma” ile açıklama fiili olarak işlev görmektedir. Yine aynı şekilde “kandisam, kandisvam, kandiş” “kanmak; 1.razı olmak, tatlı sözlere aldanmak” anlamlarıyla idrak fiili iken “barışmak, uzlaşmak, boyun eğmek, katlanmak” ve “kandırmak, inandırmak, ikna etmek” anlamı ile açıklama fiili olmaktadır. “Kuşkulanmak” ve “şüphelenmek” fiilleri de hem duygu hem idrak fiilleri sınıfında değerlendirilebilir.

Bulgarca Türkçenin lingua franca olduğu dönemde zevkle, istekle aldığı bu duygu ve düşünce fiillerini bu gün de hayatın her alanında kullanmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA:

- ACAROĞLU, M. Türker (2016) *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne.
- BOOTH James R., Hall Williams (1995) *Development of The Understanding of The Polysemous Meanings of The Mental- State Verb Know* Cognitive Development V.10/4, s.529-549.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991) *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.
- HİRİK, Erkan; Çolak Tuğba (2017) “Türkçe Mental Fiillerde ‘Çok Katmanlılık’”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, C.1, s.261-268; 26-28 Nisan 2017, Niğde.
- LEVİN, Beth (1993) *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- ÖZÖNDER, Barutçu, Sema (2011) “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, s.56-64, TDK Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Sevgi (2015) “Saltukname’de Mental Fiiller” *2.Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu*, s.323-340, 6-9 Mayıs 2015 Saraybosna-BosnaHersek.
- SEÇKİN Kuban (2013) “Mental Fiil Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı” *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, C. III, s.921-929.
- ŞAHİN, Savaş (2012) “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.1/4, s.45-62.
- YAYLAGÜL, Özen (2005) “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, s.100-111.

<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>

İSKEÇE TÜRK AĞZINDA SAKLANMIŞ ESKİCİL ÖZELLİKLER ÜZERİNE*

Adiye ŞİMŞEK**

Dil bir milletin en önemli hazinesi ve kimliğidir. O dille ilgili ses, şekil ve anlam özelliklerini ise en duru şekliyle ağızlarında buluruz. Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalar genel olarak dil bilgisi çalışmalarına ışık tutmaktadır. Anadolu ağızlarının Balkanlardaki devamı konumunda olan Rumeli ağızlarının araştırılması ve incelenmesi de bu açıdan zorunludur.

İskeçe, Yunanistan'da Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerden biridir. Bölgedeki Türk halkının büyük bir kısmı, Türkiye Türkçesinin yanı sıra Pomakça ve Yunanca da konuşmaktadır. Bu üç dilin bir arada kullanılması, Türkiye Türkçesi ağız özelliklerinin kaybolmasına yol açmamıştır. Hatta bölge halkının ağızında Eski Türkçe ile Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden gelen bazı ses ve şekil bilgisi özellikleri korunmuştur. Bu özellikler İskeçe'deki tüm ağız bölgeleri için geçerli olmayıp belli ağız bölgelerine serpiştirilmiş durumdadır. İskeçe ağızları 3 ana bölgeye ayrılmaktadır: 1. Kuzey Ağızları, 2. Güney Ağızları, 3. Merkez Ağızları. Eskicil özellikler daha ziyade "Kuzey Ağız Bölgesi" olarak adlandırdığımız Rodop Dağları eteklerindeki köylerde, bazı konuşurların ağızında tespit edilmiştir. Bu köylerde dağınık bir şekilde tespit edebildiğimiz eskicil özellikler diğer ağız bölgelerinde ya hiç yoktur ya da çok seyrek.

+DA ekinin hem bulunma hem ayrılma ifade etmesi, kelime başında ve iki ünlü arasında "b" sesinin bulunduğu örneklerin görülmesi, bazı kelimelerde iki ünlü arasında "g" sesinin bulunması çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu özelliklerin tespit edildiği ağız bölgesinde -birkaç köy dışında- aynı zamanda yoğun bir şekilde Pomakça konuşulmaktadır. Pomakçanın konuşulmadığı Türk köyleri Durgutlar, Çalaperde, Kurtçalar ve Körükler köyleridir. Bu köylerde ve bölgedeki diğer köylerde dağınık şekilde tespit edilen eskicil özellikler çalışmamızın konusunu belirlemiştir. Bu bilgiler ışığında İskeçe Türk ağızında saklanan eskicil özelliklerin günümüze yansımaları dikkate sunulmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk ağızları, eskicil özellikler, dil bilgisi.

ON THE ANCIENT FEATURES STORED IN XANTHI TURKISH DIALECT

Language is the most important treasure and identity of a nation. And we find the sound, shape and meaning features related to the language in dialects with its purest form. Studies on Anatolian dialects generally shed light on grammar studies. In this regard, it is also necessary to search for and examine Rumelian dialects which are the continuation of Anatolian ones in the Balkans.

Xanthi is one of the cities where the Turkish population resides densely in Greece. A large part of the Turkish people in the region speaks both Pomak language and Greek language as well as Turkey Turkish. The use of these three languages together did not lead to the disappearance of Turkish dialect features. Even in the dialects used, some sound and morphology features from the ancient Turkish language have been preserved. These features are not present in all dialect regions in Xanthi but are interspersed in certain dialect regions. The dialects of Xanthi are divided into 3 main regions: 1. Northern dialects, 2. Southern dialects, 3. Central dialects. The ancient features have been determined relatively common in the villages on the slopes of the Rhodope Mountains, which we call the "Northern Dialect Region". The ancient features dispersedly determined in these villages are either not present or very uncommon in other dialect regions.

The fact that the + DA suffix expresses both presence and exclusion, the preservation of the "b" in the word and the presence of the "g" between two vowels in some words constitute the basis of our study. Apart from a few villages Pomak is spoken densely in the dialect regions where these features are determined. The Turkish villages in which Pomak language is not spoken are Durgutlar, Çalaperde, Kurtçalar, and Körükler. Ancient features dispersedly determined in these villages and in other villages in the region have formed the subject of our study. In the light of this information, reflections of ancient features preserved in Turkish dialects in Xanthi will be presented to your attention.

Key words: Turkish dialects, ancient features, grammar.

* Bu bildiri, Ege Üniversitesi tarafından desteklenen ve proje personeli olduğum (16-TDAE-005) numaralı bilimsel araştırma projesi kapsamında üretilmiştir. Destekleri için Ege Üniversitesi'ne teşekkür ederim

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü, Doktora öğrencisi.

GİRİŞ

Dil bir milletin yaşayan hazinesidir. O dile ait ağız malzemesi ise hâlen konuşulmakta olan dil özelliklerini en duru şekliyle günümüze yansıtır. Anadolu ağızlarının Balkanlardaki devamına örnek teşkil eden Yunanistan'ın İskeçe ili ağızları da bu açıdan zengin malzeme sunmaktadır. Doktora tez konumuz olan “İskeçe İli Ağızları” adlı çalışmamız dolayısıyla bulunduğumuz İskeçe ilinde yapmış olduğumuz derlemeler, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Balkanlardaki Türk ağızları, Anadolu ağızlarının doğal bir uzantısıdır. Bu ağızlar Doğu ve Batı Rumeli ağızları olmak üzere iki bölümde incelenmektedir. Doğu Rumeli ağızları Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'nın büyük bir bölümünde kullanılmaktadır. Batı Rumeli ağızları ise Kosova'da ve Makedonya'nın Kuzey Batı bölgesinde yaşamaktadır. Doğu Rumeli ağızlarının Yunanistan sınırı içerisindeki bölümüne dâhil olan İskeçe ilinin ağız özellikleri, Eski Türkçe ve özellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine ait pek çok zenginliği bünyesinde barındırmaktadır.

Bu çalışmada, İskeçe ili hakkında bilgi verilip konuyla ilgili bazı kavramlar açıklandıktan sonra İskeçe ili ağızlarında saklanmış olan eskicil özellikler üzerinde durulacaktır.

İskeçe İli

İskeçe (Xanthi); “Yunanistan'ın kuzeyinde, Batı Trakya'da, aynı adı taşıyan ilin merkezi olan kenttir. Osmanlı kaynaklarında *Eskice*, *İsketye* ve *İskete* olarak da kaydedilen İskeçe'nin bir kısmı *Karaoğlan dağlarının (Güney Rodoplar) eteklerinde*, bir kısmı *Esketze ırmağının iki yakasındaki ovada yer alır. Burası, bugünkü Trakya'yı Makedonya'dan ayıran Karasu (Nestos) ırmağının 12 km. doğusunda bulunmakta olup Gümülcine'ye 57 km., Ege sahillerine ise 20 km. uzaklıktadır.*” (KİEL, Michael 553.s.).

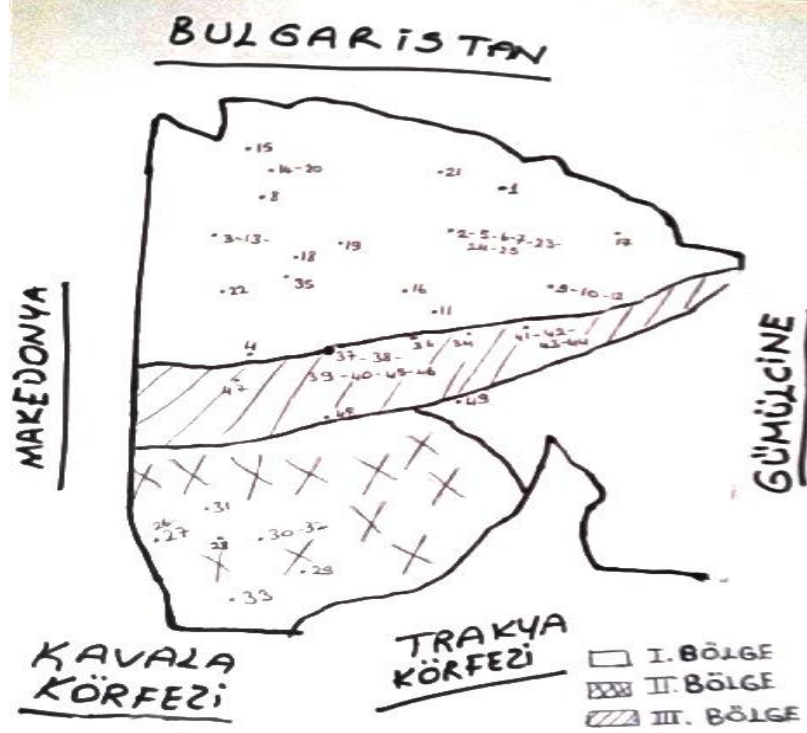
Ortodoks Yunan, Müslüman Türk ve Pomaklardan oluşan karışık bir nüfusa sahip kasabanın tarihi, antik döneme kadar iner.

Bugün Yunanistan'ın İskeçe şehrinde yaşayan Türk nüfusun statüsü, Lozan Antlaşması ile düzenlenmiştir. Fakat bölgenin nüfus yapısı Anadolu'dan gelen Rum mültecilerin yerleştirilmesiyle önemli ölçüde değiştirilmiştir.

İskeçe Türk Ağızı

İskeçe Türk ağızı, ses ve şekil bilgisi özellikleri açısından üç bölgeye ayrılmaktadır: **Kuzey (I. Bölge)**, **Güney (II. Bölge)** ve **Merkez (III. Bölge)**. Bu çalışmadaki örnekler daha çok “**Kuzey**” ağız bölgesindeki köylerden derlenen metinlere dayanmaktadır. Eskicil özellikler, diğer ağız bölgelerinde daha seyrek bir şekilde görülmektedir. “**Kuzey (I. Bölge)**” ağız bölgesinde aynı zamanda yoğun şekilde Pomakça konuşulmaktadır.

İskeçe İli Ağız Bölgeleri Haritası

Çalışmamıza Kaynaklık Eden İskeçe'deki Türk Köyleri

İskeçe'deki Türk köylerinin adları ile ağız bölgeleri haritasındaki metin numaraları şöyledir:

I. Bölge (Kuzey Ağız Bölgesi)

- Koşnalar (Kottani) ; 1
- Şahinköy (Ehinos) ; 2-5-6-7-23-24-25
- Yassıören (Oreo) ; 3-13
- Emirler (Evmiro) ; 4
- Paşevik (Pahnı) ; 8
- Sinikova (Satres) ; 9-10-12
- Ketenlik (Kentavros) ; 11
- Kozluca (Kotyli) ; 14-20
- Demircik (Dimari) ; 15
- Mustafaçova (Myki) ; 16
- Durgutlar (Dourgouti) ; 17
- Sandevica (Kyknos) ; 18
- Gökçepınar (Glafki) ; 19
- Ilıca (Thermes) ; 21
- Issice (Issea) ; 22

II. Bölge (Güney Ağız Bölgesi)

- Kırköy (Kyrnos) ; 26-27
- Gencerli (Kentiti) ; 28
- Beyköy (Avato) ; 29
- İnanlı (Evlalo) ; 30-32
- Öksüzlü (Orfano) ; 31
- Taraşmanlı (Erasmio) ; 33

III. Bölge (Merkez Ağız Bölgesi)

Gökçeler (Selerö) ; 34

Kireççiler (Hryssö) ; 35

Koyunköy (Kimmeria) ; 36

İskeçe-Merkez; 37-39-40

İskeçe-Ahiriyan Mahallesi ; 38-45

Dinkler (Filia) ; 41-42-43-44

İskeçe-Pınarlık Mahallesi ; 46

Doğancılar (Lambrino) ; 47

Yenice (Genissea) ; 48

Elmalı (Sydini) ; 49

Eski Türkçe

A. Von. Gabain, ilk defa 1941’de yayımlanan *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde “Eski Türkçe” terimini kullanmış; bununla Köktürkçe (Orhon, Yenisey, v.b.) kitabeler ve Uygurca metinlerle belgelenmiş olan eski Türk dilini anlatmak istemiştir.

Eski Anadolu Türkçesi

“Eski Oğuz Türkçesi” dönemi için yaygın olarak “Eski Anadolu Türkçesi” terimi kullanılır. 13. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıl başlarına kadar süren Eski Oğuz Türkçesinin kullanıldığı coğrafi alan; Anadolu, Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Irak ve Suriye’dir. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda da kullanılan Eski Oğuz Türkçesinin ses ve şekil bilgisi özellikleri, Balkan ağızlarından İskeçe ili ağızlarında bazı örneklerle yaşamaya devam etmektedir.

Eskicil (Arkaik) Özellik

“Arkaik” kelimesi, “*Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)*” şeklinde açıklanmaktadır. Gülsevin, arkaik unsurdan bahsedilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerektiğini ifade ettikten sonra bu karşılaştırmanın ya eşzamanlı olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da artzamanlı olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabileceğini söyler. (GÜLSEVİN, Gürer 3.s.).

Gerek diğer Rumeli ağızlarıyla gerekse Anadolu ağızlarıyla karşılaştırıldığında; Türkçenin eski dönemlerine ait bazı özellikler İskeçe Türk ağızında eskicil unsur olarak yaşamaktadır.

İskeçe Türk Ağızında Saklanmış Eskicil Özellikler

Ses Bilgisi Özellikleri

1. *Durgutlar* ve çevresindeki köylerde, bazı cümlelerde b- önsesli örneklere rastlanmıştır. Bunlar bölge ağızı için karakteristik değildir fakat “*sadece Durgutlar ve çevresindeki köylerde b’li şekillerin yaygın olduğu*” diğer konuşurlardan edindiğimiz bilgiler arasındadır. Bugün bu köylerdeki Türkler hane sayısı olarak çok azdır ve “*Kuzey*” ağız bölgesindeki genel eğilimin aksine Pomakça konuşmamaktadırlar.

Sadece bir örnekte de “çavuş” kelimesi yerine “*çabış*” kelimesinin söylendiği görülmüştür.

şimdi yalnız osman Paşada savaşmış olanlar belki yok olabilir bizim köylerden ama çanaKKalede savaşanlar *bar*. mümün *çabış* var meselâ rāmeTli, iSmet yakında rāmetlendi. (I-17,41)

soyadlarımız ep ėle yāni ordan burdan gelme. sōrā bi de şey *bar* bizim memlekeTTe, bize verilen bir ad Kırçalılar. (I-17,46)

2. Eski Türkçede iki ünlü arasında “g” sesinin varlığı bilinmektedir. İskeçe ili ağızlarında sadece “*aga*” kelimesinde iki ünlü arasında “g” sesinin korunmakta olduğu görülmüştür. Aynı kelimenin “*ago*” şekli de ağızlarda yaşamaktadır.

aga āfızlan orhan húsáyın yörüdü önde. bi de şey vârdı onnar yörüdüler. ārkadan biS de tırakterlári sürdük. (II-32,39)

meselâ büyük ābimize aga deriz. (I-22,3)

bāzı köylerde ābi yerine daa önce **aga** kullanılıyomuş. **aga** yerine şimdi **ago** olmuş. meselâ yassıörende bu kullanılıyor. kim geldi? **āgo** āmet geldi. (I-16,91)

NĒMETH, Kowalski'nin; Makedonya halk türkülerinin girişinde Xanthi (İskeçe)'den **dudagı** ve **aramaga** biçimlerini andığını söyler. *Xanthi bilmecelerinde ise şu biçimler yer alıyor: oglu, köpegi...* (NĒMETH, Gulia 127.s.).

3. Geniş ünlülü şeklini koruyan bazı kelimeler tespit edilmiştir.

böyük 'büyük'

"Böyük" kelimesi, "Eski Türkçedeki **bedü-** filinden gelmektedir. İlk hecedeki "e" ünlüsü, baştaki "b-" sesinden dolayı yuvarlaklaşır. "e" sesinin yuvarlaklaşmış hâli "ö" ünlüsüdür. **Bedü-** fiili öncelikle **böyü-** hâline gelmiş olmalıdır. Daha sonra "y" nin etkisi ile daralmıştır." (GÜLSEVİN, Gürer 32.s.).

mamuşa deye bi köy var. türk birlî de örda kalıyo, kosövâda. yaa ya ya mamuşa da **böyük** şey, kasâba, eP türk. (III-35,28)

yokardan, yokarda 'yukarıdan, yukarıda'

ama siz bilmiyorsunuz çevirmesiniS o zaman. **yokardan** da aşaadan da ... başka bi şey bilmeyim.(I-21,13)

yā biz köyde **yokarda** sadneviÇ, doküz çucuk duurdum, ihtiyar oldum. (I-18,26)

yörüdü, yörüdüler 'yürüdü, yürüdüler'

Yazı dilimizde "yürü-" şeklinde olan kelime, Eski Türkçede "o" ünlüsü ile **yoru-** / **yoru-** şeklindedir. Şimdiki zaman çekiminde "geniş / kalın / yuvarlak" ünlüyle kalıplaşan **yoru-** / **yoru-** kelimesindeki "o" ünlüsü, bünyesindeki "y" sesinden dolayı incelik önce "ö" ye sonra da daralıp "ü" ye dönüşmüştür.

aga āfızlan orhan húsáyın **yörüdü** önde. bi de şey vârdı onnar **yörüdüler**. ārkadan biS de tırakterlári sürdük. (II-32,40)

4. **ēki** : "İki" sayı adının karşılığı olan kelimedeki "ē" sesi, Yenisey yazıtlarında "e-i" arasında bir ses olarak "ē" şeklinde gösterilmiştir.

ben burda oTus oTus **ēki** Sene çalıŞTım bu okulda. (III-37,85)

Şekil Bilgisi Özellikleri

1. Belirtme durumu eki isimlerin üzerinde de iyelik eklerinin üzerinde de +(y)I şeklindedir. Ancak nâdiren de olsa iyelik ekleri üzerinde +Ø ek olarak kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır. "Belirtilmiş iyelik eklerinden sonra belirtme hâli ekinin kullanılmaması Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de oldukça yaygındır." (BURAN, Ahmet 101.s.).

anı parasız ücretsiz okuyabiliy yunan okulunda da. okusun epsi okumak ep aynı bak. **benim çocuklarım** parasız **okuTTu** yunanni. üniversTeye giTTİ. (I-4,102)

2. Belirtme hâli ekinin yönelme hâli yerine kullanılışı, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görülmektedir: *nēçe veled halk için, bir kaç 'âşî için / yıl on ikay ağlayup, yalvara sen teşriyi* (SV.VI.10) (GÜLSEVİN, Gürer 40.s.).

İskeçe ili ağızlarındaki örnekler:

yāv terzilik güzel. o zaman kalın elbise köylerde yapardılar. **o kalın elbiselerlen başladık terziliği**. onları dikedik. iş vardı güzel. (I-8,25)

bu Torunum, küÇük törunum, büyük ābisi engelli. *-gel burayı dikāt eT dikāt et köpeği-* bak şimdi ben yirmi yedi sene burdayım. (I-20,6)

dilimiz ayrıldı bizim ama ne zāman derse giriyoruz yunan subayı soruyor dersleri. *yunanlıları soruyor* bilmiyoruz diyorlar, ben biliyorum. (I-12,1)

3. *+ta, +tü, +da, dü* eklerinin, Eski Türkçede hem bulunma hem de ayrılma hâlini karşıladığı bilinmektedir. İskeçe ili ağızlarında da bu kullanımın örnekleri bulunmaktadır:

çok rahat, iyi. bak gelen gitmek istemiyo. yāni *kim geldiyse istanbulda* oturmak istiyο şahine. o kadar yāni çok rahat. (I-7,19)

öndan sōra bi durdum burda bir iki sene. tekrar gittim gemilere. gemiler geldikTen *sōra bin dokuz yüz gene yetmiş üçte yetmiş dörte Kadar* gittim geldim gemilere. (I-3,5)

erkek kadın epsi dāvetli. tanıdıkları erkes geliyolar. *on birde on ikiye kadar nikāh biTiyor.* pilaF ama sāt üçe kadar devam gidiyor. (I-20,15)

4. Bulunma hâlinin yönelme hâli yerine kullanılışı, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görülmektedir. Gülsevin, bu kullanımın tarihî metinlerimizdeki şekillerine örnekler vermiştir: *medîne de varuban... (EMŞer.18); siz bu gün varuñ, bu işde gey nazār ideyüm,*

göreyüm maşlahat nice olur (Mrzb.27a..14)... (GÜLSEVİN, Gürer 52.s.).

İskeçe ili ağızlarındaki örnekler şöyledir:

or(a)+da vardıkları zaman oj bej biz diyor buyur şahin tipi. (I-6,16)

yāni geyeyim yaşmāklan her şey ēle *geleyim bur(a)+da.* (I-10,2)

sofraya gidiyoruz yāni annelerimize. sabaya ep *kız annelerin+de gidiliyo* sofraya *erkek annesin+de* deil. (I-24,13)

5. “*Tamlayan kelime kişi zamiri, tamlanan kelime ise -dik sıfat-fiil eki almış bir fiil ise, bu tür belirtili tamlamalarda bazen “tamlayan eki” kullanılmayabilir. Aynı durum tarihi metinlerimizde de tespit edilmiştir.*” (GÜLSEVİN, Gürer 96.s.).

bak şini kesik kesik dediñ mi onı bilen anlıcak şini belki *sen* anlamasın da *kesik dediin.* (II-30,62)

ö zamanlar bizim nērde böle ayat sizin yaptınız ayat, alākāsı yok. gelenek için ne konuşayım? biS o zamanlar bizim büyüdüümüz gibi *siz rüyāda gördüünüz yok,* öle. biS çalışırdık on iki yaşımdan sōrā tarlada. (III-49,1)

Tütün egergen Kaldırıp Kafayı bağayo, Katırlarla gelen geçen Kim? “yölüçme” diyo. şimdi *biz yoldan kavradımız* pomakÇa kelimeler bunnar. biz pomakÇayı pek Te bilmiyoz ama yol üstünden kavradımız Kadar var yāni. (I-17,16)

6. Çokluk eki almış yalın hâldeki kelimelerin “tamlayan” olması ve iyelik eki almış yalın hâldeki kelimelerin tamlayan olması Eski Anadolu Türkçesi metinlerimizde görülen özelliklerdir: *pes bu haber vezirler kulağına değdi (KVz.5b-4); bu gün ki bu ömrüm ilduzı kararđı, dirliğüm güneşi fenā şayrulığına degdi (Mrzb.7.4-13) (GÜLSEVİN, Gürer 20-21.s.).*

İskeçe ili ağızlarındaki örnekler:

buldum kireççilere inmişler. bu evi saTın almışlar. bu *evler sayibi* de bursada gitti. (I-3,3)

ama biz okuyamadık. bíz balkanda *babam kuvveti* yok. (I-4,104)

7. “-Ik” ekinin öğrenilen geçmiş zaman anlamı taşıması:

“-Ik” eki aslında bir yapım ekidir ve Anadolu ağızlarında bu fonksiyonu ile işlek bir biçimde kullanılmaktadır. Fakat “*Gaziantep ağızında bu ek, anlatılan geçmiş zamanı gösteren çekim eki fonksiyonunda da kullanılmaktadır.*” (BURAN, Ahmet 14.s.).

GABAİN, Eski Türkçe döneminde kitabelerde hiç olmayan ve -t, -d'den daha az kullanılan “-yuk, -yük” görülen geçmiş zaman ekinden söz eder. (GABAİN, A. Von 81.s.)

AY, Eski Türkçede fiilden isim yapma eki ve fiil çekim eki işlevlerini üzerinde barındıran ekin bugün Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında yapım eki işlevini, Türkiye Türkçesi ağızlarında da yapım eki ve fiil çekim eki işlevlerini devam ettirdiğini söyler. Fakat, -(y)IK eki Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen geçmiş zamanı değil duyulan-farkına varılan geçmiş zamanı karşılamaktadır (AY, Özgür 233.s.). Benzer kullanım, İskeçe ili ağızlarında birinci ve üçüncü ağız bölgelerinde de görülmektedir.

eitim **batık**, yâni eitim orda yunanistanın yetiştirdiği hocaları onlar. biz kaştık, ordan geldik. burda yetiştirdik hepsini okutturduk. (I-8,6)

kıyâfaT kırmızı daa ÇoK giyiyolar Kına gâcâSında. harballı şimdî. şáy sulTan kıyâfâTlârî taldân o iPlîK **iŞlâniK**. o kadîfânın üSTündâ desenner taldân ipliklâ **iŞlâniK**. (III-38,65)

ilk günû giyiyiz harballı bölë şey bindallı ââ burada menekşelêrnen bölë taÇ **yapıl-ık**.

(III-42,72)

dallı mı dânrî túrkîyâdá yârá Kadar bölë kadîfâdân **iŞlân-ık** gúzâl? (III-40,1)

sırmalar vardı alTın **iŞlân-ık**. (III-40,6)

8. Bazı konuşurların dilinde, “i-” fiilinin iki şeklinin arka arkaya getirilmesiyle oluşan **katmerli birleşik çekim** örnekleri tespit edilmiştir. Ergin, katmerli birleşik çekimin eskiden “hikâye” şeklinde bulunduğunu ifade etmiş ve bu şekille ilgili Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen örnekler vermiştir: *yok-muş-sa-y-idi, diler-mis-se-y-idüñ* (ERGİN, Muharrem 328-329.s.).

İskeçe ili ağızlarında da bazı katmerli birleşik çekimlerle karşılaştık ve bu şekillerin katmerli hikâye şekilleri olduğunu gördük. Bu yapıları ikinci ve üçüncü ağız bölgelerinde tespit ettik.

iŞTe nası **ol-du-sa-y-(i)di** evlenmiş almış gelmiş burda ee fusunlu köyünden. (II-33,12)

eskiden **çalış-ır-muş-Tı** devlet astânesinde. (II-33,17)

sörâ şeye ya maşınanın üstüne ya petrogazın üstüne neree **istê-r-sê-y-(i)din**. (III-49,34)

üstünâ **iSTe-r-sâ-y-(i)din** üstünâ dá biber PaTlıcan koyabilirSın. (III-45,31)

9. İskeçe ili ağızlarında “**F-dİK+ iyelik yok**” şeklindeki yapıyla olumsuz cümlelerin oluşturulduğu ve bu şekildeki kullanımın yaygın olduğu görülmektedir. Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde sık rastlanan bu birleşik yapının da olumsuz cümleler kurabildiğini söyler (GÜLSEVİN Gürer, 183.s.).

orıya evlendim ama pek bilmiyom ova köylerni. **gezdiiim yok**. bayâ uzak o, denize yakın ziynelli. (I-4,5)

kilkis ya **gittiim yok** ama duydum. selâniğa gittiim var. (I-4,77)

ben bir iki yere gittim. epsine **gittim yok**. Ta bêteyle yamaş afedersin gitsen yuvarlanırsın. (I-15,63)

tekrar saçın üstüne koyuP orda pişiriyeler alt üst yapıP. belki de gördüün vardır bilmiyem ama **gördüün var mı yok mu?** şimdi annadın mı? (II-27,7)

SONUÇ

György Hazai, 1960 yılında yayımlanan “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine” adlı makalesinde, ses sistemi itibariyle Doğu ağızlarının özelliklerinin Yeni Türkçeye; Batı ağızlarının ise Eski Türkçeye ait birçok özellikleri koruduğunu söyler. Fakat Doğu Rumeli ağız alanı içerisinde ele alınan **İskeçe Türk Ağızı** da ses ve şekil bilgisi özellikleriyle bir bütün olarak değerlendirildiğinde Eski Türkçeye ve özellikle de Eski Anadolu Türkçesine ait bazı izler taşımaktadır.

Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri

á: a-e arası ünlü.

í: ı-i arası ünlü.

ó: o-ö arası ünlü.

ú: u-ü arası ünlü.

è: e-i arası ünlü.

ô: o-u arası ünlü.

ă: kısa a ünlüsü.

ě: kısa e ünlüsü.

ä: açık e.

ā: uzun a ünlüsü.

ē: uzun e ünlüsü.

î: uzun i ünlüsü.

ō: uzun o ünlüsü.

õ: uzun ö ünlüsü.

ќ: ön damak k'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman).

Ç: ç-c arası ünsüz.

K: k-g arası ünsüz.

S: s-z arası ünsüz.

Ş: ş-j arası ünsüz.

T: t-d arası ünsüz.

ŗ: düşmek üzere olan r ünsüzü.

KAYNAKLAR

AY, Özgür (2009) *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*, TDK Yay., Ankara

ATA, Aysu (2011) *Orhun Türkçesi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir

BURAN Ahmet (1994) “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY-Belleten*, S., 11-18.s.

BURAN, Ahmet (1996) *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara

DİLÂÇAR, Agop (1964) *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK Yay., Ankara

ERCİLASUN, A. Bican (1999) “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara, S., 43-48.s.

ERCİLASUN, A. Bican (2008) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara

ERGİN, Muharrem (1997) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım, İstanbul

GABAİN, Anne Marie Von (2007) *Eski Türkçenin Grameri*, çev.: Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara

GÜLSEVİN, Gürer (1997) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara

GÜLSEVİN, Gürer (2002) *Uşak İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara

GÜLSEVİN, Gürer (2015) “Arkaik - Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, N: 32, P.,1-12.p.

HAZAİ, György (1960) “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S., 205-211.s.

KİEL, Machiel (2000) *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 22: İhvân-ı Safâ-İskit Ankara : S., 553-555.s.

NÉMETH, Gyula (1980-1981) “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yay., Ankara, S., 113-167.s.

Türk Dil Kurumu (1998) *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara

ROMEN DİLİNDEKİ TÜRKÇE EKLER

Muammer NURLU¹

Bilindiği gibi, yüzyıllarca Balkan halklarıyla birlikte yaşamışız. Hem kültürleri hem de dilleri üzerinde etkimiz olmuştur. Bu zamana kadar bu alan da yabancı bilim adamları tarafından Sırpça, Macarca, Arnavutça, Yunanca ve Romencede Türkçenin etkisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizde bu konular fazla ele alınmamıştır.

Romenler, dilimizden yalnızca sözcük almamış Türkçede sık kullanılan ve işlek olan bazı ekleri de kendi dillerine kazandırmıştır. Bu ekler:

- a) -ciu /-giu (Türkçe: -ci/-çi/-cu/-cü) ekleri,
- b) -iu (Türkçe: -î nispet/oranlama eki) eki
- c) -lâc, -lic (-lık/-lik)ekleri
- d) -liu (Türkçe: -lı/-li/-lu/-lü),eki,,
- e) -man (Türkçe -man/-men) eki

Sözcüğün yapısında yer almayan, tek başına kullanılmayan sözcüklere eklendiğinde bir mesleği, bir sanatı veya uğraş alanlarını gösteren ve bu uğraş alanıyla ilgili kişiyi belirten sözcükler (*Conacciu, dughengiu, herghelegiu, sofragiu, tulumbagiu, narghelegiu,...*) türeten; sözcüklere eklendiğinde sahiplik anlamı katan (*cafegiu, cherestegiu, halvagiu, boiangiu, iorgangiu, tufecciu,...*); ad veya sıfatlara gelerek bir şeye alışkanlığı, bir şeyi huy edinmeyi gösteren alışkanlık sıfatları (*haramgiu, inacciu, tertipgiu, zorbagiu*) yapan -ci/-giu ekleridir.

Bu eklerden -liu, köken belirten sıfatlar oluşturmak için (*Cârjaliu*: Kırçalı, *Cazacliu*: Kazaklı); bir özelliğe sahip olma (*chefliu, nurliu, belaliu, ogurliu*) veya giyiniş tarzını (*binişliu, caftanliu*) belirtmede kullanılır.

-lâc, -lic eklerin Romencede oldukça çok yaygın ve farklı alanlarda kullanıldığını görüyoruz. Niteleme ismi olarak (*ciraclâc, ciapcânlâc, hainlâc, zorbalâc,...*);Topluluk belirtme (*boccealâc, calabalâc, parmaclâc,...*); meslek adı olarak (*boiangilâc, bozagilâc, geambaşlâc, hamalâc,...*); makam ya da belirli bir toprak parçasını (*caimacamlâc, paşalâc,...*) nitelemek için kullanılmaktadır.

Arapçadan dilimize geçen -î oranlama eki Romencede -iu olarak biçimindedir ve renkleri belirten sıfatlar (*Câramiziu, chimioniu, , fistichiu, limoniu, neftiu, singepiu*) türetir.

-man eki Romencede eklendiği sözcüklere bir abartma, arttırma anlamı yükler(**Gogoman** (koca aptal), **botoman** (koca hırsız),...)

Makalemizde, Türkçeden alıntılanmış eklerin hem Türkçe hemde Romence sözcüklerdeki yapısı incelenecek; aynı görevi üstlenen Romence eklerle dönüşümlü olarak kullanılması hususunda bilgiler verilecektir. Konunun *karşılaştırmalı edebiyat* alanında çalışanlara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Türkçe ekler, Romence ekler, işlek ekler, ekler.

Giriş

Türkçe sözcüklerin yanı sıra eklerin de Romenceye geçtiği görülmektedir. Romencedeki Türkçe alıntı sözcüklerde meydana gelen yapı değişikliklerinin üzerinde durarak Romencede aldıkları görünüşleri değerlendirmek için sözcüklerin yanında eklerin de incelenmesi gerekmektedir. Bu ekler yalnızca Türkçe yoluyla geçen sözcüklere değil, hemen her kökenden gelen sözcüklere de yakıştırma yoluyla eklenmiştir. Bu yöntemin bütün Balkan dillerinde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir (Şaineanu:1902, 28).

Bu çalışmada ele alınan sözcük ve ekler için ACADEMIA ROMÂNIA-Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române* (2. baskı, 1996)'nın yanı sıra CIOBANU, Elena vd.nin *Dictionar practică al limbii române-explicativ, etimologic, franzeologic*

¹ G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Böl. Öğretim Üyesi (Prof. Dr.)

și enciclopedic, (București, 1995) adlı kitabı ile COTEANU, I. ve DĂNĂILA, I.'nin *Introducere în lingvistica și filologia românească/probleme, bibliografie* (1970) adlı kitapları taranmıştır..

1. Son ekler

1) Bir meslek ya da bu mesleği yapan kişileri tanımlamak için kullanılan Türkçede **-ci**, (-cı, -çı, -çi, cu, -cü, çü), **-î**, **-li** (lı, lu, lü) ve **-lik** (-lık, -luk, -lük) olarak kullanılan eklerin Romencedeki **-giu** veya **-ciu**; **-iu**, **-liu** ve **-lik**, **-lâc** biçiminde işlevini sürdürmeleri.

1.1. **-giu/ -ciu** ekleri

1) Bir şeyi üreten yapan, satan; bir meslek adı veya bu mesleği niteleyen sıfat olarak kullanılır: *Abagiu, cafegiu, cherestegiu, halvagiu, boiangiu* (yakıştırma yoluyla *pilafgiu, rahagiu*) *iaurtgiu, iorgangiu, papugiu, pastramagi, simigi, șalvargiu, tinichegiu, toptangiu, tutungiu, zarzavagiu; calpacciu, topciu, tufecciu*.

2) Uğraş alanını belirler:

a) Sahiplik: *Conacciu, dughengiu, herghelegiu, sofragiu, tulumbagiu, ciubucciu, fanaragiu* (yakıştırma yoluyla *masalagiu*), *narghelegiu*, vb.

b) Üzerinde taşıyan anlamlarında: *Bocceagiu, buzdogangiu, iedecciu, chervangiu, chirigiu, harabagiu, surucgiu*.

c) Çalgıcı takımını niteler: *Muscalagiu*, (yakıştırma yoluyla *giamparagiu*), *naingiu, tamburagiu*.

d) Alışkanlıkları, özellikle de kötü alışkanlıkları belirtir: *haramgiu, inacciu, tertipgiu, zorbagiu*.

Aynı ekler, yakıştırma yoluyla önce Türkçeden alınmış olan sözcüklere eklenmiştir: *Rabagiu* (*halvagiu* ile karşılaştırm), *sacagiu* (*surugiu* ile karşılaştırm), vb., daha sonra ise, Türkçe kökenli olsun olmasın, diğer dillerden Romenceye geçen sözcüklere eklenerek yakıştırma yoluyla dilde türetmeler yapılmıştır. Bu yolla elde edilen sözcüklerin sayısı oldukça kabardır.

Bu ekler yalnız yabancı alıntılara eklenmekle kalmamış hatta Latin kökenli sözcükler ile, dile yeni kazandırılmış olan sözcüklere bile eklenmiştir: *Barcagiu* [sandalcı] (*caicgiu* ile krş.), *laptagiu* [sütçü] (*cafegiu* gibi), *contracciu* (Bulgarca'da *kontrakçiya*), *duelgiu* [dövüşçü] (*zorbagiu* gibi), *reclamagiu* [tellal] (*tertipciu* gibi), *scandalagiu* [rezil] (Sırça'da *larmagiu*);

-slavca sözcüklere: *bragagiu* (*bozaci* gibi), *pomanagiu* (*chilipirgiu* gibi), *zavergiu* (*zorbagiu* gibi), vb.

-giu/-ciu soneki bazen, Romencedeki karşılığı olan **-ar** veya **-aş** ile nöbetleşe kullanılıyor: *bidinar* (*bidinagiu/badanacı*), *ciaprazar* veya *găitânar* (kaytancı), *ciubuciu*'nun (çubuk/lüle içen) yanında *ciubucar*'ın (rüşvetçi) farklı bir anlamı var; *chiriaș*'ın yanında *chiragiu*'da olduğu gibi.

1.2. Oranlama eki **-î**

Türkçeye de Arapçadan geçen, **î** oranlama sıfatı Romencede renkleri belirtmeye yarayan sıfatları oluşturabilmek için **-iu** şeklini alır: *Căramiziu, chimioniu, conabiu, fistichiu, ghiurghiuliu, havaiu, limoniu, naramgiu, neftiu, singepiu, turungiu* gibi sıfatlara ek olarak, yakıştırma yoluyla da *cafeniu* (*samaniu* gibi) *caisiu, chihlimbariu, liliachiu*, vb. sıfatlar türetilmiştir.

1.3. **-lâc, -lic** ekleri

-lâc, -lic (Türkçe **-lık,-lik, -luk, -lük**): Soyut ve somut isim yapmaya yarayan bu eklerin Romencede oldukça çok yaygın ve farklı alanlarda kullanıldığını görüyoruz: Bu eklerin Sırçada

da kullanıldığını belirtelim (SKALJIC, 1986; AKSAN, 136-141). Romencede bu eklerle yapılmış olanlardan bazıları şunlardır:

- Niteleme ismi (genellikle de kötü) olarak: *cabazlâc*, *caraghioslâc*, *ciraclâc*, *ciapcânâc*, *hainlâc*, *mardalâc*, *mascaralâc*, *mucalitrâc*, *murdarlâc*, *moşluzlâc*, *pişecherlâc*, *şiretlâc*, *tembelâc*, *zamparalâc*, *zorbalâc*... vb.;

- Topluluk ismi: *boccealâc*, *calabalâc*, *giamlâc*, *mezelâc*, *paralâc*, *parmaclâc*, *tamarlâc*, ayrıca, Türk egemenliğinde kullandıkları paralara verilmiş isimlere de rastlanır: *beşlic*, *ichilic*, *irmilic*;

- Bir uğraş veya meslek adı olarak: *boiangilâc*, *bozagilâc*, *geambaşlâc*, *hamalâc*, *harabagilâc*, *samsarlâc*, *telalâc*, *vechilâc*, *zaraflâc*;

- Bir makam ya da belirli bir toprak parçasını nitelemek için: *caimacamlâc*, *paşalâc*, *zapcilâc*;

-Kişilerle ya da özellikleriyle ilişkilendirilen sözcükler için: *anterlic*, *bairamlâc*, *balgibaşlic*, *beilic*, *berbelâc*, *ciorbalâc*, *ramazanlâc*... vb.

Şu sözcükler de yakıştırma yoluyla türetilmiş olanlardır: *Berbantlîc*, *carailâc* (*zamparalâc* gibi). Ayrıca *deputatlâc* ve *senatorlâc* sözcükleri türetilmiş; bu sözcükler özellikle küçümseme yollu söylenen, yergi içeren sıfatlar olarak varlıklarını sürdürmektedir.

1.3.1. -lâc /-lic ve -ie sonekleri

-lâc/lic sonekleri Romencede benzer görevi üstlenen -ie sonekiyle, sanki aralarında bir yarış varmışçasına, dönüşümlü olarak da kullanılmıştır: *Hainie* ve *hainlâc*, *harabagie* ve *harabagilâc*, *murdarie* ve *murdarlâc*, *surghiunie* ve *surghiunlâc*. Bazen de Romence sonek -ie Türkçeden geçen *câlfie* (kalfalık), *cavafie* (kavaflık), *chellie* (kellik), *ghiduşie*, *pehlivănie* (pehlivanlık) gibi sözcüklerde görüldüğü üzere tek başına bu işi üstlenmiştir.

1.4. -liu soneki

-liu soneki (Türkçede -li): Köken belirten sıfatlar oluşturmaya yarar (*Cârjaliu*: Kırçalı, *Cazacliu*: Kazaklı); bir özelliğe sahip olma (*chefliu*, *nurliu*); tavır, huy (*belaliu*, *ogurliu*) veya giyiniş tarzı (*binişliu*, *caftanliu*) (ŞĂINEANU,1900: C: I, LIV): ortaya koymak için kullanılır.

Bu eklerin, Macarcadan Romenceye geçen terim *durduliu* (çocuklar için kullanılır: *şişgo*) ve Romencede var olan *curajos* yerine halkın üretip kullandığı *curajliu* (cesaretli) sözcüklerinde aynı *chefliu* (keyifli) sıfatı gibi türetildiğini görüyoruz.

Yine Türkçedeki -li/-lı eklerinden hareketle Romenlerin yakıştırma yoluyla türettikleri ikinci bir biçim de -lie sonekidir (Suci: 2009). Bu ek benzer anlamda isimlerin doğmasına neden olur: *Cazaclie* ([Kazaklı; Kazaklara özgü bir başlık çeşidi]), *sarailie* (saraylı [saraya ait]), *zoralie* (zorlu, sert; bu adla anılan bir köylü oyunu).

1.5. -man soneki

Buraya kadar aktardığımız soneklere, yine Türkçeden alınan soyut isimlerde kullanılmış olan -man ekini de ilave etmeliyiz. Bu ek, Türkçede niteleme sıfatı (*şişman*, *kocaman* gibi) türetmek amacıyla kullanılır. Romencede kullanılan bu sonekin bir abartma, arttırma özelliği taşıdığı ve yerli sözcüklere de eklendiğini görmekteyiz: **Gogoman** (koca aptal), **botoman** (koca hırsız)², vb.

² Bkz. Sainéan, Lazare, *L'influence orientale sur la langue et civilisation roumaine*, s. 30.

1.6. “baş” takısı

Türkçedeki *baş* sözcüğü, içinde bulunduğu Türkçe sözcüklerde genellikle bir *öntakı* görevi üstlenmiştir; ancak, *sontakı* olarak da kullanıldığı görülür. Bu takının, yalnızca Türkçeden alınan sözcüklerde değil, Romence sözcüklerde de bu işlevini başarıyla yerine getirdiğine tanıklık ediyoruz: *baş-ciauş* ve *cafegi-başă*; Romence *baş-boier* ve *portar-başă*; son olarak da olumsuzluk belirten bir sıfat olarak kullanılmıştır: *baş-bătauş* (çete başı/baş döğüşçü), *baş-negiob*, vb.

Sonuç

Bu bildiride, Romenceye geçmiş olan Türkçe eklerin yalnız Türk asıllı isim, sıfat ya da zarflara değil, aynı zamanda Romence veya Romenceye diğer dillerden geçmiş olan isim, sıfat ve zarflara da eklendiğini bulabildiğimiz örnekler çerçevesinde ortaya koymaya çalıştık

Romencenin çekimli dil olma özelliğinden dolayı, bu dilde hemen bütün sözcüklerin çoğulu yapılırken bir ses değişikliğinin meydana geldiği görülmektedir. Bu ses ve telaffuz değişimi yukarıda anılan eklerde de kısmen de olsa kendini göstermektedir.

Türk halk ağzından alınmış sözcükler Romencede asıllarının yanında, ikincil ve özgün türetmelere yol açmıştır. Şöyle ki, *aba* veya Osmanlıcadaki bir başka biçimiyle *abagiu* sözcükleri Romenceye bu aileden türemiş bir sürü sözcük armağan etmiştir: *abager*, *abageresc*, *abagerie*, *abaioară*, *abalută*; aynı kuralla *tabac* sözcüksinden hareketle türetilmişler de şunlardır: *Tăbăcar*, *tăbăcăresc*, *tăbăcărie*; *tabac*'ın farklılaşmış biçimi olan *tarbacă*'dan yola çıkılarak da *tărbacesc* gibi türetilmiş sözcüklerin yanı sıra *tăbăceală*, *tăbăcesc* biçimlerine de rastlanır (NURLU, 2015: 52). Bu durum, Romen dilinin ve hatta dil mantığının Türkçeden ne kadar etkilendiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır

KAYNAKLAR

- ACADEMIA ROMÂNĂ-Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan”(1996), *Dicționarul explicativ al limbii române* (2. baskı), Editura Univers Enciclopedic, București.
- AKSAN, Doğan (1996), *Türkçenin Sözcüğü*, Engin yayınevi, Ankara.
- BİRİNCİ, Nejat, « Sırp, Hırvat ve Makedon dilleri üzerinde Türkçenin etkisi » *Uluslararası Dil Kongresi* (26 Eylül-1 Ekim 1992) (s. 273-281), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK yayınları: 632, Ankara, 1996.
- CAFEROĞLU, Ahmet, « Rus dilindeki Türk dili yadigârları » *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/Belleten* 1997 (s. 1-14) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK yayınları: 774, Ankara, 2000.
- CIOBANU, Elena vd.(1995), *Dictionar practic al limbii române-explicativ, etimologic, franzeologic și enciclopedic*, Editura Floar Darurilor, București.
- COTEANU, I. ve DĂNĂILA, I. (1970), *Introducere în lingvistica și filologia românească/probleme, bibliografie*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București.
- NURLU, Muammer (2015), *Romencede Türk İzleri*, Editura Imperium, București.
- ŠKALJIĆ, Abdullah. (1965), *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo.
- ŞĂINEANU, Lazar (1900), *Influență orientală asupra limbii și culturii române (limba-cultura-resultate-concluziune-bibliografie)*, 3 cilt, Editura Librăriei Socecu, București.
- ŞĂINEANU, Lazar (1902), *L'influence orientale sur la langue et civilisation roumaines*, Librairie Emile Bouillon, Paris.

ROMANYA'DA ULAÇLARIN ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Gihan CURTOMER¹

Özet

Romanya'da yeni Türkçe öğrenenler her şeyi okulda öğrendikleri gramer kavramlarına göre düşünürler. Cümleleri Rumence düşünüp kelime kelime tercüme etmeye çalışırlar. Öğretici Rumencenin etkisiyle kurulan hatalı cümleleri değişik etkinliklerle önlemelidir.

Anahtar kelimeler: karşılaştırmalı gramer, ulaç, zarf fiil, yapı bilgisi, cümle bilgisi, metin bilgisi

Bükreş Üniversitesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1957 yılında kurulmuştur. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yabancı Diller ve Edebiyatlar Fakültesinin Doğu Dilleri Anabilim Dalına bağlıdır. Okutulan diğer Doğu dilleri: Japonca, Çince, Korece, Arapça, Farsça, Hintçe Bölüm, hem Türkçeyi yeni öğrenenlere, hem de Türkçeyi temel düzeyde bilenlere hitap etmektedir.

Öğrenciler Türkçeyle birlikte İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, İsveççe, Hollandaca, Farsça, Rumence gibi ikinci bir dil daha öğrenmektedirler. Öğrencilerin okuduğu ikinci dil farklı olabilir. Aynı sınıfta Türkçe-İngilizce, Türkçe-Rusça, Türkçe-Farsça, Türkçe-İspanyolca okuyan öğrencilerimiz var.

Rumence ve Türkçenin, hem yapı hem köken açısından farklı olduğu için Rumence öğrenciler Türkçenin bazı gramer kavramlarını anlamakta zorluk çekmektedir. Rumencede ulaçlar, genellikle, bir yan cümleyle ifade edilmektedir. Yan cümlelerde mutlaka yüklem görevinde çekimli bir fiil olur.

Okullarda öğrenciler önce cümle bilgisini daha sonra metin bilgisini öğrenmektedirler.

Cümle Bilgisi Örnekleri

Copiii se joacă în parc.

Çocuklar parkta oynuyor.

Copiii (çocuklar) S özne

Se joacă(oynuyor) PV yüklem

în parc(parkta) CL yer tamlayıcısı

Eu mănânc mere.

Ben elma yiyorum.

Eu(ben) S özne

mănânc(yiyorum) PV yüklem

mere (elma+çokluk eki) CD nesne

Metin Bilgisi Örnekleri

Cine se trezește de dimineață, /departe ajunge.

Erken kalkan yol alır.

cine se trezește de dimineață(O ki+uyanır +ön edat+sabah) SB-özne görevinde cümle

departe ajunge.(uzağa+ gider)-PPR-esas cümle

Când vii, / sună-mă.

Gelince beni ara.

sună-mă (ara+ 1.tekil şahıs zamiri, belirtme durumu)-PPR esas cümle

când vii (zaman gösteren bir yan cümleyi başlatan bağlaç + geliyorsun)-CT zaman gösteren yan cümle

¹ Öğr. Gör. , Bükreş Üniversitesi, Yabancı Diller ve Edebiyatlar Fakültesi, Doğu Dilleri Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Fac duş, înainte să mă culc.

Yatmadan önce duş alırım.

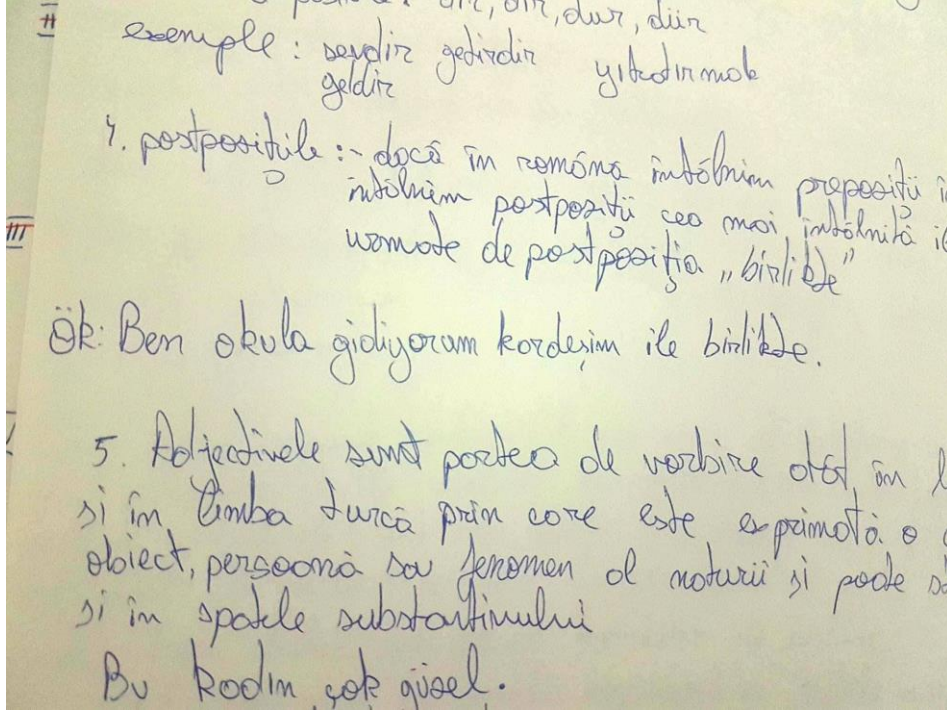
Fac duş(duş alırım)-PPR esas cümle

înainte să mă culc(zaman gösteren bir yan cümleyi başlatan bağlaç + yatmak, istek kipi, birinci tekil şahıs, dönüşlü fiil) -CT zaman gösteren yan cümle

Romanya'da yeni Türkçe öğrenenler her şeyi okulda öğrendikleri gramer kavramlarına göre düşünürler. Cümleleri Rumence düşünüp kelime kelime tercüme etmeye çalışırlar. Derslerin dışında Türkçe konuşulan ortamlardan uzaktırlar. Derslerde çevirilere önem verildiği için, eğitimde sadece Türkçe kullanılmamaktadır.

Örnek: "Ben okula gidiyorum kardeşim ile birlikte." "Eu mă duc la şcoală cu fratele meu.

"Rumence cümlelerin kelime kelime çevirdiğini görmekteyiz.

Öğrenciler Türkçe kurduğu cümlelerde bir ulaç yerine, Rumencenin etkisiyle bir bağlaçla başlayan yüklemli bir yan cümle kullanma eğilimindedir.

Rumencenin cümle yapısı etkisiyle öğrencilerin

"O eve gelince dinlenir."

cümlesini

"Ne zaman eve gelir, o dinlenir."

"Când vine acasă, el se odihneşte."

şeklinde ifade ettiği tespit edilmiştir.

"O eve gelince ben televizyon izliyordum."

cümlesini, öğrenciler Rumencenin söz dizimi etkisiyle "ne zaman" soru zarfını Rumencede olduğu gibi bağlaç görevinde kullanıp şöyle bir cümle ortaya çıkarmaktadır:

"Ne zaman o geldi, ben televizyon izliyordum."

"Ne zaman size geldik, o baklava yiyor, pasta yiyor. "

Bu yanlış yapı baştan düzeltilmediği takdirde, daha sonra düzeltmek çok zordur.

Ulaçların Öğretiminde Kullandığımız Kaynaklar

Öğrenciler Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde haftada 10 saat uygulama dersi, 2 saat gramer dersi ve 2 saat edebiyat dersi görmektedirler. Ayrıca diğer sınıflarla ortak, genel dil bilimi, karşılaştırmalı dünya edebiyatı ve formasyon dersleri almaktadırlar.

Gramer dersinde Rumence yazılmış Agiemin Baubec hocamızın ‘‘Günümüz Türk Dilinin Grameri’’ni ve ‘‘Uygulamalı Türk Dili’’ni kullanmaktayız.

Ek kaynak olarak Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Haydar Ediskun, Zeynep Korkmaz, Hamza Zülfikar, Mehmet Hengirmen, Geoffrey Lewis, Jaklin Kornfilt, Aslı Göksel ve Celia Kerslake gibi yazarların eserlerini kullanmaktayız.

Yabancı dillerde yazılan gramerleri, aynı zamanda birer karşılaştırmalı gramer olarak görülebilir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, yazar kendi dilinden de örnekler verip kendi dilinin terminolojisini kullanabilir.

Ulaçlar konusunda karşılaştığımız zorluklardan biri, konuyu anlatan eserlerde açıklamaların eksik olmasıdır.

Örneğin:

"Eve **gidip** dinlendim." (Eve gittim ve dinlendim.) ve

"Tiyatroya **gitmeyip** sinemaya gittim." (Tiyatro yerine sinemaya gittim.) cümleleri karşılaştırdığımızda, ikinci cümledeki olumsuzluk eki aynı zamanda bir tercihi de ifade ettiğini görmekteyiz.

Ulaçların tarih boyunca değişen yapılarını öğrenmek için kullandığımız Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi" eserinde ulaçların kullanımıyla ilgili açıklamaların kısıtlı olduğunu görmekteyiz. Uygulama derslerinde öğrencilerin bilgisini değişik alıştırmalarla ölçüyoruz. En zor alıştırmalar boşlukları doldurmaları gerektiren alıştırmalardır.

-arak ulacıyla yapılan hatalar

O Romanya'ya müdür **oldukça** tayin edildi.

O Romanya'ya müdür **olduğu** tayin edildi.

O Romanya'ya müdür **olduğunu** tayin edildi.

Çocuk **koşarken** evden uzaklaştı.

Çocuk **koşup** evden uzaklaştı.

Çocuklar **bağırıp** oynuyorlar.

Çocuklar **bağırдықça** oynuyorlar.

Hasta bana **baktıkça** gülümsedi.

Bu hatayı **bilecek** yapmadım.

Bu hatayı **bilirken** yapmadım.

Ekonomimiz **giderken** düzeliyor.

-iken ulaçları ile yapılan hatalar

Babam **uyuyerek** horlar.

Tam **gülerken** öğretmenini gördü ve sustu.

Tam **gülecekti** öğretmenini gördü ve sustu.

Tam **gülüp** öğretmenini gördü ve sustu.

Yemeği **pişirken** tuz atmayı unuttum.

Bursa'ya **giderken** tarihi eserleri de görmek istedik.

Bir kişi **konusarak** diğeri dinlemeli.

Sen **varsayken** bize iş düşmez.

-a ulaçlarıyla yapılan hatalar

Uyua uyua tembelleşti.

Uyumaya uyumaya tembelleşti.

Arayıp arayıp bunu mu buldun?

-dikça ulaçlarıyla yapılan hatalar

Maalesef borcum **gitip** artıyor.

Çocuk **büyüyünce** babasına benziyor.

Çocuk **büyüyerek** babasına benziyor.

Yüz lira **yatırarak** diplomanızı vermezler.

Yüz lira **yatırıp** diplomanızı vermezler.

Yüz lira **yatırınca** diplomanızı vermezler.

Yüz lira **yatırdığı sırada** diplomanızı vermezler.

-ip ulaçlarıyla yapılan hatalar

Valiye **çıktığını** sizi şikayet edeceğim.

Valiye **çıkamaz** sizi şikayet edeceğim.

Valiye **çıkacaktığım** sizi şikayet edeceğim.

Kaybettiği bileziğini **ararken** buldu.

-madan ulacıyla yapılan hatalar

Sabah gün **doğundan** önce binlerce kuş ötmeye başladı.

Çalışmaz Türkçeyi öğrenemezsiniz.

Çalışacak Türkçeyi öğrenemezsiniz.

-ınca ulacıyla yapılan hatalar

Yağmur yağmaya **başladığı** sokakta kimse kalmadı.

Yağmur yağmaya **başlayıp** sokakta kimse kalmadı.

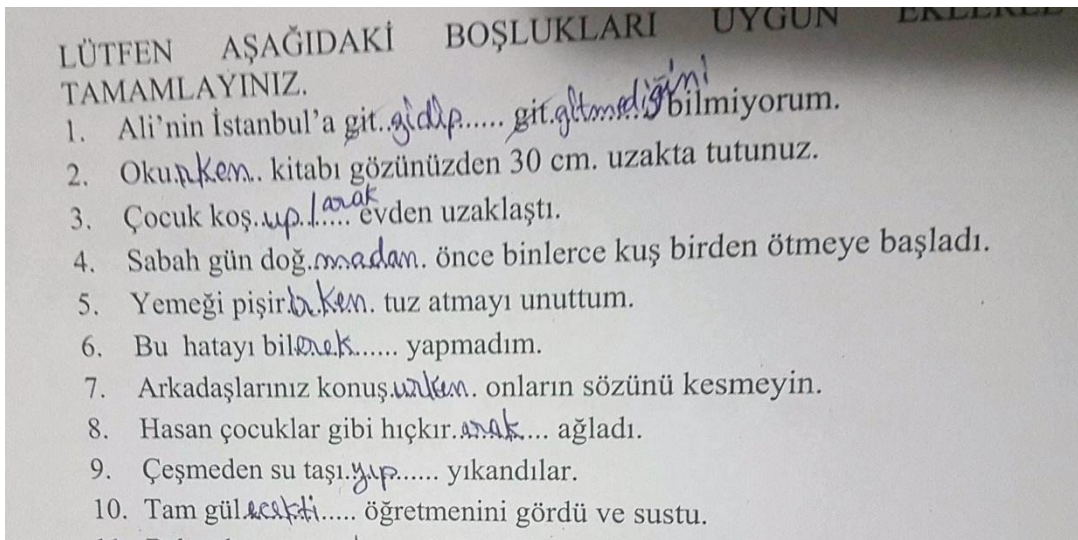
Kayıp cüzdanımı **bulmaz** çok sevindim.

Kayıp cüzdanımı **bulup** çok sevindim.

Sonuç

Öğrencilerin Türkçedeki ulaçları daha iyi kavrayabilmeleri için, ulaçların kullanıldığı durumları içeren birçok örnek cümle verilmeli. Öğrencilere söz konusu yapılarla cümleler kurdurulmalı, kısa diyaloglar oluşturulmalı. Öğrencilere ulaç yapılarını içeren şarkılar dinletilmeli, hikâyeler, masallar ve şiirler okutulmalı. İki dilin cümle yapısı karşılaştırmalı örneklerle anlatılmalı. Sık yapılan hatalar örneklerle gösterilmeli.

Sınav Örnekleri

LÜTFEN AŞAĞIDAKİ BOŞLUKLARI UYGUN EKLERLE TAMAMLAYINIZ.

1. Ali'nin İstanbul'a gi**NE**..... gi**NE**..... bilmiyorum.
2. Oku**RKEN**.. kitabı gözünüzden 30 cm. uzakta tutunuz.
3. Çocuk koş**ARKEN**..... evden uzaklaştı.
4. Sabah gün doğ**MADAN**..... önce binlerce kuş birden ötmeye başladı.
5. Yemeği pişir**İRKEN**.. tuz atmayı unuttum. *hata - giresede*
6. Bu hatayı bil**ECEK**..... yapmadım.
7. Arkadaşlarınız konu**ŞARKEN** onların sözünü kesmeyin.
8. Hasan çocuklar gibi hıçkır**IRAK**... ağladı.
9. Çeşmeden su taş**MISTAN**... yıkandılar.
10. Tam gül**ERKEN**..... öğretmenini gördü ve sustu.
11. Bahçeden geç**EREK**..... okula gittim. *gelimeik rochie de*
12. Evlen**MİĞİ**..... güzel bir gelinlik giydim.

LÜTFEN AŞAĞIDAKİ BOŞLUKLARI UYGUN EKLERLE TAMAMLAYINIZ.

1. Ali'nin İstanbul'a gi**NE**..... gi**NE**..... bilmiyorum.
2. Oku..... kitabı gözünüzden 30 cm. uzakta tutunuz.
3. Çocuk koş**UP**..... evden uzaklaştı.
4. Sabah gün doğ..... önce binlerce kuş birden ötmeye başladı.
5. Yemeği pişir..... tuz atmayı unuttum.
6. Bu hatayı bil**MEYİM** yapmadım.
7. Arkadaşlarınız konu**Ş**..... onların sözünü kesmeyin.
8. Hasan çocuklar gibi hıçkır..... ağladı.
9. Çeşmeden su taş**MA**..... yıkandılar.
10. Tam gül**ME**..... öğretmenini gördü ve sustu.

Kaynaklar

- BANGOĞLU, Tahsin (2007) *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara
- BAUBEC, Agiemin (2005) *Türkçenin Grameri*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bükreş
- BAUBEC, Agiemin (2012) *Uygulamalı Türk Dili*, Ex Ponto Yayınevi, Köstence
- EDİSKUN, Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- ERGİN, Muharrem (2009) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım /Yayım/ Tanıtım, İstanbul
- GÖKSEL Aşlı, KERSLAKE Celia(2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge, London and New York
- HENGİRMEN, Mehmet (2000) *Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara
- KORKMAZ, Zeynep(2014) *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara
- KORNFILT, Jaklin (2000) *Turkish*, Routledge, London and New York
- LEWIS, Geoffrey (2000) *Turkish Grammar*, Oxford University Press Inc., New York
- Zülfikar, Hamza(1980) *Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi*, A.Ü.Türkçe Kursu Yay.,Ankara

AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE SÖZCÜKTE ANLAM GENİŞLEMESİ VE ANLAM DARALMASI

(Azerbaycan Aşk Destanlarından Örneklere Dayanarak)

Şahla AHMADOVA*

Özet

Dilin en değişken ve hareketli yapısı sözcüğün leksikolojik terkidir. İşte tam da leksikolojik terkinin diakronik olarak incelenmesi sözcüğün anlamında vuku bulan değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlar. Tek anlamlı kelimelerin çok anlamlılık yönündeki gelişimi, kelimedede anlam değişmesi, anlam genişlemesi, anlam daralması işte bu tür olaylardan birkaçıdır.

Kelimenin anlam genişlemesi daha sık rastlanan durumdur. Genişleme sözcükten yeni anlamlı kelimelerin oluşması ile ilgilidir. Örneğin, Azerbaycan dilinde renk bildiren *kara (siyah)* kelimesi anlam genişlemesi sayesinde *yazı* anlamına da gelmektedir. Kelimenin bu anlamına destanlarda rastlamak mümkündür.

Anlam genişlemesine örnek olarak destanlarda işlenen *bade* (kadeh) sözü de gösterilebilir. *Bade* kelimesinin sözlüklerde kaydı: 1. Şarap 2. Şarap kadehi anlamlarından başka, destanlarda *buta* anlamında da geçer. *Buta* verilmiş insanlara badeli de denmiştir.

Anlam genişlemesi istiareleşme yoluyla da olabilir. Dilde "meşe, çam ve kayın ağaçlarının yenmeyen meyvesi, ayrıca pamuk çalının henüz açılmamış çiçeği" anlamına gelen *koza* sözü destanlarda "kadın kıyafetinde gümüş veya altından yapılmış yuvarlak süs" anlamında geçmektedir. *Kendisi yan odaya geçip kılık değiştiriyor, koza düğmeli yeni elbisesini giymiş, salına salına oğlanın önüne geliyor.* ("Bakış-Leyla")

Diğer ilginç olay özel isimlerin genel isimlere (cins isimlere) dönüşmesi olayıdır. Örneğin, Amuderya nehrinin ikinci ismi olan Ceyhun, destanlarda aynı zamanda genel olarak deniz, derya anlamında kullanılır. Ferhat özel ismi destanlarda *dağçapan (dağı delen)* anlamında kullanılır. *Padişah der: Gidin tüm fərhadları götürün, o kaleni soyup yıksınlar* ("İrvahım").

Anlam daralması da sözcüğün anlam yapısını etkileyen olaylardan biridir. *Alçak* kelimesinin Azerbaycan aşk destanlarında rastlanan "sade", "mütevazı, alçak gönüllü" anlamları çağdaş Azerbaycan dilinde kullanılmamaktadır ve açıklamalı sözlükte mevcut değildir. Edebi dilde kullanılmamasına rağmen bu anlam diyalekt ve şivelerde kullanılmaktadır. Kelimenin tarihini incelersek, ilk önce anlam genişlemesine uğradığı görülse de (alçak tepe-alçak, rezil insan-küstah, alçak gönüllü insan), çağdaş dil açısından bakıldığında anlam daralmasına uğradığı görülmektedir.

Azerbaycan destanları toplumsal edebi düşüncenin bir örneği olarak halkın hayatı, yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi vermenin yanı sıra dilin leksikolojisi, dilde vuku bulan değişiklikler hakkında da bilgi veren çok değerli kaynaktır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan destanları, anlam genişlemesi, anlam daralması, özel isimlerin genel isimlere dönüşmesi, leksikografi (sözlükçülük).

Summary

As it is known, the most active layer of language is its lexical composition. Investigation of lexical composition specially in diachronic plan allows to find out changes taking place in the sense of meaning of the word. Development of monosemous words into polysemy, change of meaning in the word, expansion of meaning, narrowing of meaning are exactly among such occurrences.

Expansion of the word meaning is the most common phenomenon. The expansion is related to the formation of new derivative meanings. For example, the word *black* denoting colour in the Azerbaijani language got the meaning of "writing" through expansion of meaning and this meaning is also found in the sagas. *I opened my book and looked at the black.*

Expansion of meaning also occurs due to metaphorication. The word *walnut* denoting "fruit of some trees" in the language is found as the meaning of "round ornaments made of silver or gold in women's clothing" in the sagas.

* Dr. , Azerbaycan Bakü Slavyan Üniversitesi

Another interesting occurrence is apprehension of proper nouns- changing into common noun. For example, Jeyhun, the second name of Amu-Darya River is used in the meaning of sea, ocean generally and at the same time in the sagas. Farhad as a proper noun is used in the meaning of *climber* in the sagas. Narrowing of meaning is also a phenomenon that affects meaning structure of the word and its lexicographic solution. The meanings “modest”, “restrained” of the word *humble* found in the Azerbaijani love sagas are not used in the modern Azerbaijani language and reflected in the explanatory dictionary. This meaning is also registered in the dialects, although it is not used in the literary language.

If we follow the history of meaning, although expansion of meaning occurs at the beginning (low hill- low, scoundrel man- scoundrel, modest man) narrowing of meaning is observed in terms of modern language:

Azerbaijani sagas not only give information about nation’s life, way of life, traditions as a sample of common artistic thinking, but also they are valuable source on lexical composition of the language, changes taking place in the language. It is no coincidence that saga materials are used as illustrative material in lexicography.

Key words: Lexicography, metaphorication, expansion of meaning, narrowing of meaning, apprehension.

Bilindiği gibi dilin en kıvrak katı onun kelime hazinesidir. Asıl leksikonun diyakronik şekilde araştırılması, tek anlamlı sözlerin çok anlamlılığa doğru gelişmesi, sözde anlam değişmesi, anlam genişlemesi, anlam daralmasının belirlenmesi kelimenin anlam kapasitesinde yaşanan değişikliklerin açığa çıkarılmasına olanak sağlamaktadır.

Sözün semantik yapısının bu yönde araştırılması sözlüksel açıdan da önemlidir. Nitekim sözlüklere belli dönemlerde dilin mevcut durumu yansıyor. Dönem değiştikçe semantik yapının sözlüksel görünümü de niteliksel olarak değişiyor. Sözün anlam kapasitesinde yaşanan değişikliklerin sözlük maddesinde kayda alınması dil anıtlarının, sanat eserlerinin vb. dilinin sözcüksel-anlamsal yönden araştırılması, analiz edilmesi, leksikoğrafik açıdan önem taşıyan dil olaylarının açığa çıkarılması sayesinde olabilmektedir. Bu amaçla araştırmada tasviri, tutuşdurma-karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Bu konuların pratik açıdan açıklanması dilbilimciler arasında fikir çeşitliliğine neden olmadığını belirtelim. Azerbaycan dilbilimcileri prof. S.Cafarov, prof. H. Hasanov vd. soruna genel dilcilik bakış açısından yaklaşmış, sorunu kabul edilen maddelere göre yorumlamışlar (3, 6, 7). Sorun sadece uygulanma alanında-sözlüklerde kelimenin anlam kapasitenin belirlenmesinde, anlamların sıralanmasında, yeni mananın oluşmasında, faaliyetten kalan semanın (anlam veya anlam renginin) kayda alınması sırasında beliriyor. Bu olayların Azerbaycan destanlarının materyalleri üzerinde araştırılmaya katılımı sağlanmıştır.

Söz varlığı analizinde sözün anlam genişlemesi daha çok rastlanan bir olaydır. Anlam genişlemesi sözün yeni türeme manalarının oluşumu ile ilgilidir. Örneğin: Azerice renk bildiren *kara* (siyah) kelimesi anlam genişlemesi sayesinde *yazı* anlamını da kazanmıştır ve bu anlama destanlarda da rastlanıyor.

Kara (Siyah) - destanlarda *yazı*, *çizgi*, *harf* anlamında da kullanılmaktadır.

Açtım kitabımı baktım *karaya*,

Göründü gözüme yeşilbaş sona.

Kitabım, kelimim, dersim, ezberim,

Durdu karşımda, bakıyorum ona. ("Bakış-Leyla")

Aldım dersimi, *karanı* gördüm?

Koynunda beslendim, nereni gördüm?

Emrah'ın göğsünde yarayı gördüm,

Söyle, Selminazım, neden küstün? ("Emrah")

Anlam genişlemesine örnek olarak destanlarda işlenen *bade* (kadeh) sözü de gösterilebilir. *Bade* kelimesinin sözlüklerde kaydı: 1. Şarap 2. Şarap kadehi anlamlarından başka, destanlarda *buta* anlamında da geçer. *Buta* verilmiş insanlara *badeli* da denmiştir.

Sözde anlam genişlemesine yol açan olaylardan biri de metaforik anlatımdır. Metaforik anlatım metafor sözünden oluşsa da, onunla aynı değildir, mecazlaşma kelimesinin karşılığı olarak kullanılır ve mecazın tüm türleri için ortak husustur.

Destanlarda metaforik anlatım hesabına da yaşanan anlam genişlemesine çok rastlanmaktadır. Örneğin, dilde "meşe, çam ve kayın ağaçlarının yenmeyen meyvesi, ayrıca pamuk çalının henüz açılmamış çiçeği" anlamına gelen *koza* sözü destanlarda "kadın kıyafetinde gümüş veya altından yapılmış yuvarlak süs" anlamında geçmektedir. Anlam Azerbaycan dilinin açıklama sözlüğü tarafından da kaydedilmektedir.

Kendisi yan odaya geçip kılık değiştiriyor, *koza* düğmeli yeni elbisesini giymiş, salına salına oğlanın önüne geliyor. ("Bakış-Leyla")

Mecaz anlamın oluşması anlam genişlemesine yol açıyor. Bu sırada aynı kelime hem teşbih hem de epitet gibi kullanılabilir. Örneğin: *Mina* sözünde mecaz anlam 1. Örnekte gerçek, 2. Örnekte ise teşbih olarak geçer.

Mina (fars) - 1. Kristal cam. 2. Altın ve gümüşten olan süs eşyalarının üzerine çekilen özel kesim. 3. Mec. Mina gibi parlak, güzel.

Zavallı Seyfelmülükün yok erzimanı,

Mina bilezikler açtı çiçek çiçek. ("Şahzade Seyfelmülük ve Bedielcamal")

Boyu servi ağacı, gerdanı *mina*,

Tatlı can ateş tutup ister ki, yana. ("Mesim ve Dilafruz")

Benzetme yöntemi ile oluşmuş anlamlar arap alfabesinde harf adlarında gözükmektedir: *Elif, dal, nun, mim*. Destanlarda *elif, dal* sözlerine daha çok rastlanmaktadır. Örneğin, *elif* sözüne gerçek anlamdan ziyade mecaz şeklinde daha sık rastlanıyor. Gösterilen örneklerin sadece birinde *elif* gerçek manasında, yani harf anlamında kullanılmaktadır.

Elif - 1. Arap alfabesinin ilk harfinin adı, ebced hesabında 1 rakamını ifade etmektedir // Allah'ın isimlerinden biri. 2. Düz, uzun boylu, kametli. *Elif* endamı *dal* (yay, *nun*) olmak, *elif* başı *dala* (yaya, *nuna*) dönmek - *beli* bükülmek.

Elif Allah'ın adıdı,

Bey peygamber biliyorum.

Tey tabarek gani Allah,

Ona secde kılıyorum.

Yaratılışım Adem atadı,

Muhakkak ki yeksane gel. ("Aşık Ali ve Esmer hanım")

Elif başım beydi, mimdi,

Göğsüme yürüyen simdi,

Nerelisin, baban kimdi?

Uyan, ay kız, sen benimsin. ("Şahzade Behrem")

Altı kızın biri Hatice,

Boyu *elif*, beli ince,

Güzel görmedim acaba,

Altı kızlar, altı kızlar! ("Aslı ve Kerem")

Aynı manzaraya *dal* sözünde de rastlıyoruz.

Dal II - Arap alfabesinde d harfinin adı. // Mec. Eğri, bükülü, bükülmüş. Elif endamı dal olmak - beli bükülmek, eğilmek.

Sen bir tərse kızısın,

Eğdin başın *dal* eyledin.

Yıktın gönlümün evini,

Gör nasıl hayal eyledin. ("İrvahım")

Baban boyunu devirdin *dala* sen,

Söyle nasıl etmesin ah-vah, kuzu. ("Sayat bey-Sayalı hanım")

Diğer ilgi uyandıran olaylardan biri özel adların genel isime dönüşmesidir. Örneğin, destanlarda Amuderya nehrinin ikinci ismi olan Ceyhun hem de genelde deniz, derya anlamında kullanılmaktadır.

Ceyhun - 1. Amuderya nehrinin adı. 2. Genellikle deniz, derya anlamında kullanılmaktadır.

Gece gündüz vakitli vakitsiz ağlarım,

Çeşmim yaşı *ceyhun* olur, sel olur,

Yaz mevsimi bülbül öttüğünde,

Bağ bahçeler nergislenir, çiçeklenir. ("Kurbani")

Ferhat şahıs adına da destanlarda *dağ delen* anlamında rastlanmaktadır:

Padişah der: Gidin tüm *ferhatları* götürün, o kalenı soyup yıksınlar ("İrvahım").

Dilde bu olayın artık yeteri kadar yayılıp, çeşitli dilleri ve halkları kapsadığını belirtelim. Hatta özel adlar kelime oluşumunda da yer alır: *Hacıgaralık* etmek - cimriliğe işarettir, *donjuanlık* - kadınlara çokça ilgi göstermek, *oblomovçuluk* - İ.A. Gonçarov'un "Oblomov" eserinin kahramanının adı temelinde oluşmuş ve eylemsizlik, tembellik, ifadesizlik anlamı verir. Bu tür örneğe Azerbaycan destanlarının birkaçında rastladık.

Dilin sözcüksel katında anlam genişlemesi olayı ile birlikte anlam daralması da gözlemlenmektedir. Örneğin, *alçak* kelimesinin Azerbaycan aşk hikayelerinde rastlanan "sade", "mütevazı" anlamı çağdaş Azerbaycan dilinde kullanılmamakta ve açıklamalı sözlüğe de yansımamaktadır. Edebi dilde geçmese de, bu anlam lehçelerde kaydedildi.

Koçak'tan oldun, koçak ol,

Dertten, beladan kaçak ol,

Sen açık ol, mert ol, *alçak* ol,

Deme varım çoktu, param iyidi. ("Aslı ve Kerem")

Aşık ol cömert ol, *alçak* ol,

Deme varım çoktu, param iyidi. ("Valeh ve Zernigar ")

Rastlanan ilginç olaylardan biri mecaz anlamın gerçek anlamdan daha sık kullanılmasıdır. Örneğin: *gubar* sözünün destanlarda iki anlamına rastlansa da, çağdaş dilde bu sözün yalnızca keder, hüznün gibi mecaz anlamı geçer. İlk anlamının kullanılmaması çağdaş dil açısından anlam daralması iddiasını öne sürüyor.

Gubar - (arap. gübar). 1. Toz. 2. Mec. keder, üzüntü, gam. Destanlarda hem gerçek hem mecaz anlamda kullanılmaktadır.

Keremim, yollarım toz, *gubar* oldu,

Fırtına oldu, çoğun oldu, kar oldu. ("Aslı ve Kerem")

Elimden aldılar gül yüzlü yarı,

Arttı kalbimin hüznü, *gubarı*, ("Aslı ve Kerem")

Bazen dilde öyle bir süreç yaşanıyor ki, onun anlam değişikliğinde genişleme, daralma nöbetleşiyor. Örneğin: *Gasid* (arap). Haber veya mektup getirip götürən adam; Çapar, elçi.

Gasid yardan kötü haber getirdi,

Bana ne acayip hâl oldu bugün.

Bir olan derdimi yüze getirdi,

Yandı kara bağrım, kül oldu bugün. ("Aslı ve Kerem")

Daha sonra anlam genişlemiş, edebi eserlerde benzetme şekilde rüzgara, melteme, sabaya da *gasid* denmiştir, şiirsel karakter yaratılmıştır. Günümüzde genç nesilde *gasid* sözü daha çok basın organları ile ilgilidir. Bu da öncelik olarak haber yapma kavramı üzerinde kurulması ile ilgilidir (Burada basın yayını ile uğraşan "*Gasid*" şirketinin de rolü olmuştur).

Azerbaycan destanları ortak sanatsal tefekkürün örneği olarak halkın hayatı, görenekleri hakkında bilgi verdiği gibi, dilin sözcüksel içeriği, dilde yaşanan değişimler hakkında da kıymetli kaynaktır. Destan materyallerinin sözlükçülükte illüstratif materyal olarak kullanılması raslantı değildir.

KAYNAKLAR

1. ADILOV M.İ, VERDİYEVA Z.M, AĞAYEVA F.M. (1989) "Açıklamalı Dilbilim Terimleri", Maarif Yay., Bakü, 364.s.
2. AHMEDOV, Beşir. (1999) "Azərbaycan Dilinin Kısa Etimolojik Sözlüğü", Mütərcim Yay., Bakü, 376.s.
3. *Çağdaş Azerbaycan Dili.* (1978) I.c. Bilim Yay. Bakü 100-318.s.
4. DEMİRÇİZADE (1962) "Azərbaycan Dilinin Üslubiyatı", Bakü, 151.s.
5. "Dilbilim Ansiklopedisi" (2008) II.c. Prof. F.Veyselli'nin düzenlemesi ile. Mütərcim Yay., Bakü, 528 s.
6. HASANOV, Hasret (1987) "Çağdaş Azerbaycan Dilinin Leksikolojisi", Maarif Yay., Bakü, 308 s.
7. CAFAROV, S. (2007) "Çağdaş Azerbaycan Dili (Kelime Hazinesi)", II.c. Şark-Garp Yay., Bakü, 192 s.
8. ШАНСКИЙ, Н. М. (1979) "Лексикология Современного Текста" Русский Язык, Москва, 256 s.

* * * * *

AZERBAIJAN VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİLBİLGİSİNDE DİLİN SÖZDİZİMSEL YAPISININ ÖĞRENİLMESİ ÜZERİNE

İlkin GULİYEV¹

ÖZET

Son dönemlerde çağdaş Türk dillerinin gramerlerinin karşılaştırmalı şekilde öğrenilmesi ve sözdizimsel unsurlar ile ilgili gereken tesbitlerin yapılması yaygınlaşmıştır. Azerbaycan dilbilgisi kitaplarında sözdizimine ilişkin belirli konularda dilbilimciler arasında birlik sağlandığı hâlde, Türkiye Türkçesi dilbilgisinde dilbilimcilerin belirli konularda ortak bir noktada buluşamamaları, kendi görüşlerini kabul ettirme istekleri, sınıflandırma ve anlatımlarda bireysel ve farklı yaklaşım şekilleri, sözdizimsel unsurların adlandırılması sırasında terim karmaşasına yol açmaları, aynı kavramların dilbilimciler tarafından farklı adlandırılması bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şunlardan bazılarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

-Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre sözdizimi kelime grupları, cümle ve metinden bahsetmektedir, Türkiye Türkçesi dilbilgisine göre sadece ilk ikisinden bahseder;

-Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre, kelime öbekleri serbest ve sabit söz birleşmelerine ayrılır. Sentaksta ise sadece serbest söz birleşmeleri (ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, fiilimsi öbekleri) ve onların tarafları arasındaki gramatik ilişkilerinden bahsedilir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ise kelime öbekleri "kelime grupları" adı altında incelenmektedir. Ad tamlamaları ve fiilimsi öbekleri ile birlikte, morfolojide

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

bahsedilmesi gereken konular: birleşik sözcükler, sayı grubu, edat grubu, unvan grubu, ünlem grubu, tekrar grubu, bağlama grubu da bu bahse dahil edilirken kelimeler arasındaki sözdizimsel ilişkilerden kesinlikle bahsedilmemektedir.

-Azerbaycan Türkçesi dil bilgisine göre, cümle öğelerinin sayısı beş olup, söz dizimi kitaplarının basit cümle bölümünde incelenmekte, adları ve işlevleri genel kabul görmektedir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ise cümle öğeleri ile ilgili fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Sorun sadece dilbilimcilerin cümle öğelerinin sayısının dört, beş veya altı olduğunu iddia etmeleri ile bitmemektedir. Bununla birlikte onların adlandırılmasında ve cümle içindeki görevlerinin belirlenmesinde karşılaşılan sorunların sayısı da oldukça fazladır.

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre birleşik cümleler; bağımsız birleşik cümle ve bağımlı birleşik cümle olmak üzere ikiye ayrılır. Bağımsız birleşik cümleler onu oluşturan basit cümleler arasındaki anlam ilişkisine, bağımlı birleşik cümleler ise yan cümlenin türüne göre sınıflandırılırken beş farklı türü olduğu bilinir. Burada yan cümle ile ana cümlenin yeri ve yapı özellikleri de dikkate alınır. Türkiye Türkçesi dil bilgisine göre, birleşik cümlenin "şartlı birleşik cümle", "ki'li birleşik cümle" ve "iç içe birleşik cümle"den oluşan üç türü vardır. Ancak bu sınıflandırma Türkiye Türkçesi'ndeki tüm cümle türlerini kapsamamaktadır. Bu konuda da dilbilimciler arasında görüş ayrılıkları oluşmuş ve bu da birleşik cümle türlerinin belirlenmesi zamanı kavram karmaşasına yol açmaktadır.

Makalemizde de Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında dilin sözdizimsel yapısının öğrenim şekline bahsedilecek, konu ile ilgili teklif ve önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, sözdizimi, yapı

Giriş

Azerbaycan Türkçesinin sözdizimsel yapısı ile ilgili Alövset Abdullayev, Yusif Seyidov (Abdullayev, Seyidov 2007), Gazenfer Kazımov (Kazımov, 2007), Muhtar Hüseyinzade (Hüseyinzade, 1961), Zarife Budagova (Budagova, 1963), Kamal Abdullayev (Abdullayev, 1999) ve başkalarının, Türkiye Türkçesinin sözdizimsel yapısı üzerine ise Muharrem Ergin (Ergin, 1990), Leyla Karahan (Karahan, 2013), Haydar Ediskun (Ediskun, 1999), Kaya Bilgegil (Bilgegil, 1984), Tahir Nejat Gencan (Gencan, 1979), Tahsin Banguoğlu (Banguoğlu, 1984), Vehice Hatipoğlu (Hatipoğlu, 1982), Rasim Şimşek (Şimşek, 1987), Metin Karaörs (Karaörs, 1993), İbrahim Delice (Delice, 2003), Günay Karaağaç (Karaağaç, 2009), Caner Kerimoğlu (Kerimoğlu, 2014), Mehmet Özmen (Özmen, 2013) vb. dilbilimcilerin ciddi araştırmaları vardır.

Türkiye'de nasıl ki sözdizimi ile ilgili en fazla benimsenen Prof. Dr. M.Ergin ve Prof. Dr. L. Karahan'ın fikir, yöntem ve değerlendirmeleriye, Azerbaycan'da da Prof. Dr. A. Abdullayev, Prof. Dr. Y. Seyidov ve Prof. Dr. G. Kazımov'un düşüncelerine önem verilmektedir. Sözdizimi ile ilgili yazılan hemen hemen her eserde şu üç dilbilimcinin adları geçmektedir. Hatta Prof. Dr. G. Kazımov'un 2000 ve 2007 yıllarında yayınlamış olduğu "Müasir Azerbaycan Dili. Sintaksis" kitabı sözdizimi ile ilgili en iyi araştırma olarak tanınmış olup, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ödülüne de layık görülmüştür.

Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde sözdizimi ile ilgili ilk değerlendirmeler gramer kitaplarının "Söz dizimi" bölümlerinde yer almaktadır. Son yıllarda söz dizimine ayrılan çalışmaların sayısı kıyasla arttığı görülmektedir. Önceleri söz dizimi ile ilgili araştırmaların sayıca daha az olmasının sebebini Prof. Dr. E. Yaman şöyle açıklar: "Doğrudan doğruya günümüz Türkiye Türkçesini konu alan gramer kitaplarında ne yazık ki fonetik ve morfolojiye oldukça geniş yer verildiği hâlde, söz dizimi kısmı genellikle geçiştirilmiştir. Kanaatimizce, bu durumun asıl sebebi, söz diziminin diğer dil bilgisi unsurlarına nezeren daha karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Söz dizimiyle ilgili olarak net tespitler yapabilmek oldukça güç bir iştir." (Yaman, 2000: 36)

Gerçekten de Türkiye Türkçesi dilbilgisinde araştırmacıların sözdizimine ilişkin belirli konularda ortak bir noktada buluşamamaları, kendi görüşlerini kabul ettirme istekleri, sınıflandırma ve anlatımlarda bireysel ve farklı yaklaşım şekilleri, sözdizimsel unsurların adlandırılması sırasında terim karmaşasına yol açmaları, aynı kavramların dilbilimciler tarafından farklı adlandırılması

bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple sözdizimi ile ilgili çalışmalarda bir eksiklik görülmeye başlanmıştır. Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde sözdizimi kavramı dilbilimciler tarafından *söz dizimi* (Banguoğlu, 1984), *cümle bilgisi* (Ergin, 1990), *dizimbilim*, (Aksan, 1980) *tümcebilgisi* (Dizdaroğlu, 1976) vs. gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bunlardan *sözdizimi* terimi kabul görmüş ve yaygınlaşmış, fakat terimin anlamıyla ilgili henüz tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Şunu da belirtelim ki, Türkiye Türkçesi dilbilgisinde yaşanan terim kargaşası, Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi için söz konusu olmayıp, dikkati çeken ilk husus terimlerin bire indirilmiş ve genel kabul görmüş olmasıdır.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin sözdiziminin yapısının öğrenimi ile ilgili yapacağımız araştırmamız üç ana başlıktan yola çıkarak yapılacaktır:

1. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde sözdizimi kavramı ile ilgili görüşler;

2. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde kelime gruplarını inceleme metotları;

3. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle ve cümle öğeleri konusunun incelenme metotları.

Bunun için, Azerbaycan Türkçesi Sözdizimi ile ilgili konulardan bahsederken Prof. Dr. A. Abdullayev, Prof. Dr. Y. Seyidov ve A. Hasanov'un birlikte yazmış oldukları "Müasir Azerbaycan Dili (sintaksis)" kitabındaki ve Prof. Dr. G. Kazımov'un aynı isimli eserlerindeki görüşlerden ve Türkiye Türkçesi Sözdizimi ile ilgili konulardan bahsederken ise Prof. Dr. M. Ergin ve Prof. Dr. L. Karahan'ın görüşlerinden yararlanacağız.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde sözdizimi kavramı ile ilgili görüşler

"Müasir Azerbaycan Dili (sintaksis)" kitabında sözdizimi konusu "Sözdizimi dilin gramatik yapısı hakkında bilim dalı olmak üzere sentaktik birimler sisteminden (kelime öbekleri, basit cümleler, birleşik cümleler, karmaşık metinler), sentaktik unsurların kurulma ve bağlanma araçlarından bahseder" – şeklinde tanımlanmaktadır. (Abdullayev, Seyidov, 2007: 5)

Prof. Dr.G. Kazımov bununla ilgili şöyle yazar: "Dilin söz dizimsel yapısı, cümleler ve cümle biçimindeki kelimelerin birleşimi ve cümleleri bir metin biçiminde birbirine bağlayan kurallar sistemidir. Dilbilgisinin bir alanı olan sözdizimi, kelimelerin sözcük öbekleri ve cümle şeklinde, cümlelerin ise metin hâlinde birleşim kurallarından bahsedilen bir bilim dalıdır. Bir başka deyişle, bu ikinci bağlamda, sözdizimi, düşüncenin maddi dil biçimine dönüşme kuralları hakkında bir eğitim şeklidir" (Kazımov, 2007: 5). G. Kazımov'un söz diziminde kullandığı diziliş, *sözdizimsel ilişkiler - sözcük öbekleri - basit cümle - cümle öğeleri - birleşik cümle – metin* şeklindedir.

Türkiye Türkçesinin ilk gramer kitabını yazan dilbilimcilerden olan T. Banguoğlu söz dizimini farklı anlatım açısından söz birliklerini inceleyen gramer bölümü olarak tanımlar. (Banguoğlu, 1984: 496)

M. Ergin "Türk Dil Bilgisi" kitabınının sözdiziminden bahs ettiği bölümünde "Kelime grupları ve cümle" başlığı altında incelemiştir. Dilbilimcinin söz diziminde kullandığı diziliş, *sözcük öbekleri-cümle öğeleri-cümle türleri* şeklindedir. Yazar, Türkiye Türkçesi söz dizimi yazımında önemli katkılarda bulunmuş olup kendinden sonrakilere tanım ve tasnifleriyle yol göstermiştir.

L. Karahan'a göre, "Söz diziminin konusu, yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlelerin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlam özellikleridir. Cümlelerin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlatım ilişkileri de söz diziminin konusudur." (Karahan, 2013: 9)

Son dönemlerde sözdizimi ile ilgili daha kapsamlı bir eser yazarak farklı önerilerde bulunan Prof. Dr. M. Özmen, konuyu "Türkçenin Sözdizimi" adlı kitabında "Cümleleri ve kelime gruplarını oluşturan kuralları, kelimelerin bir araya gelme koşullarını, kelimeler ve cümle öğeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilgisi dalına sözdizimi (nahiv, sentaks) denir. - şeklinde açıklar. (Özmen, 2013: 3)

Sözdizimi kavramı ile ilgili görüşlerden ortaya çıkan tespitleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde sözdizimi kavramı sadece sintaksis (sentaks) terimi ile karşılanmakta olup Türkiye Türkçesi dilbilgisinde farklı terimlerle ifade edildiği görülmektedir;
2. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre sözdizimi kelime grupları, cümle ve metinden, Türkiye Türkçesi dilbilgisine göre ise sadece ilk ikisinden bahseder;
3. Azerbaycan Türkçesi sözdizimi konularının anlatımında dilbilimcilerin kullandığı diziliş, sözdizimsel ilişkiler - sözcük öbekleri - basit cümle - cümle öğeleri - birleşik cümle – metin şeklinde, Türkiye Türkçesi dilbilgisinde ise genellikle sözcük öbekleri-cümle öğeleri-cümle türleri şeklinde olup yazara göre farklılık göstermektedir.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde kelime gruplarının inceleniş metotları

Azerbaycan Türkçesinin Sözdizimi kitaplarında sözdiziminin tanımı, sözdiziminin araştırdığı konulardan bahsedildikten sonra, kelime gruplarına geçmeden önce sözcükler arasındaki sözdizimsel ilişkilerden bahsedilmektedir. Aslında bu ilişkiler cümledeki sözcükler ve sözcük öbeklerinin unsurları arasında oluşan bağın adıdır. “Sözcük öbeklerini ve cümleleri oluşturan sözcükler arasında hem anlam ilişkileri, hem de gramatik ilişkiler vardır” (Abdullayev, Seyidov, 2007: 22)

Azerbaycan Türkçesinde sözcükler arasındaki anlam ilişkileri dörde, gramatik (sözdizimsel) ilişkiler ise ikiye ayrılır. Sözcük öbeklerinin sınıflandırırken sözler arasındaki sözdizimsel ilişkiler dikkate alınmaktadır. Sözdizimsel ilişkiler sözcüklerin morfoloji bakımından değişmesi ve gramatik açıdan birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde sözler arasındaki sözdizimsel ilişkiler *bağımsızlık ve bağımlılık* ilişkisi diye ikiye ayrılır; sözcük öbeklerinin sınıflandırılması bağımlılık ilişkisine dayanarak yapılmaktadır. Unsurlar arasında bağımlılık ilişkisi olmayan kelime grupları sözcük öbeği sayılmamaktadır. (Kazımov, 2007: 6)

Azerbaycan Türkçesinde sözcük öbekleri serbest (bağımsız) ve sabit birleşmeler (deyimler) diye iki büyük gruba ayrılır, bunlardan birincisi sözdiziminin konusu olarak sayılır, sabit birleşmeler (deyimler) ise leksik birleşmeler olarak belirlendikleri için dilbilgisinin frazeoloji bölümünde incelenir.

“Müasir Azerbaycan Dili” (2007) kitabında sözcük öbekleri basit ve karmaşık birleşmeler diye ikiye ayrılır, iki bağımsız sözcüğün yan yana gelmesi ile oluşan birleşmeler basit kelime grupları olarak tanımlanmaktadır. Daha sonra sözcük öbeklerinin üçe ayrıldığı belirtilmektedir: 1. *ismi birleşmeler*; 2. *fiili birleşmeler*; 3. *zarf birleşmeleri*. Bunlardan ana unsuru adlardan veya adlaşmış herhangi bir sözcükten ibaret olan sözcük öbekleri *ismi birleşmeler*, ana unsuru fiilimsilerden ibaret olan sözcük öbekleri *fiili birleşmeler*, ana unsuru zarflardan ibaret olan sözcük öbekleri *zarf birleşmeleri* adlanmaktadır. (Abdullayev, Seyidov, 2007: 23)

Azerbaycan Türkçesinde ismi birleşmeler de *iki büyük grupa* ayrılır:

1. Tayini söz birleşmeleri Buraya dahildir: Birinci tür tayini söz birleşmeleri (sıfat tamlamaları), ikinci tür tayini söz birleşmeleri (belirtisiz ad tamlamaları), üçüncü tür tayini söz birleşmeleri (belirtili ad tamlamaları).

2. Tayini söz birleşmelerine dahil olmayan ismi birleşmeler. Bu tür kelime grupları dörde ayrılır. Buraya Türkiye Türkçesinde kısaltma grupları gibi bilinen kelime grupları dahil edilir.

G. Kazımov’a göre de, Azerbaycan Türkçesinde sözcük öbekleri kendi başına anlamı olan iki sözcüğün gramatik açıdan birleşmesinden ortaya çıkan sözcük topluluklarıdır ve öbeği oluşturan ana unsurun türüne göre üçe ayrılırlar: 1. *İsmi birleşmeler*. 2. *Fiili birleşmeler*. 3. *Zarf birleşmeleri*. (Kazımov 2007: 42)

G. Kazımov Azerbaycan dilbilgisinde ilk defa olarak farklı bir yönteme başvurmuş ve sözcük öbeklerini üç ana guruba ayırdıktan sonra onları unsurları arasındaki ilişkilere göre de sınıflandırmıştır. Yeni tasnife göre ismi birleşmelere: tarafları arasında yaklaşma ilişkisi olan ismi

birleşmeler (sıfat tamlamaları), tarafları arasında yanaşma-uzlaşma ilişkisi olan ismi birleşmeler, tarafları arasında yönetme-uzlaşma ilişkisi olan ismi birleşmeler, yönetme ilişkili ismi birleşmeler (bir kısım kısaltma grupları), uzlaşma ilişkili ismi birleşmeler (bir kısım kısaltma grupları); fiili birleşmelere: tarafları arasında koordinatif ilişki olan fiili birleşmeler, tarafları arasında yaklaşma ilişkisi olan fiili birleşmeler, tarafları arasında yönetme ilişkisi olan fiili birleşmeler; zarf birleşmelerine: tarafları arasında yaklaşma ilişkisi olan fiili birleşmeler, tarafları arasında yönetme ilişkisi olan fiili birleşmeler dahil edilir. (Kazımov, 2007: 42-64) Bu tasnifin iyi yönü her hangi bir sözcük öbeğinin kenarda kalmaması ve bu gruplardan birine dahil olabilmesidir.

Türkiye Türkçesi dilbilgisinde sözcük öbekleri tartışmalı konulardan biridir. Özellikle, sözcük öbeklerine dahil edilen ad tamlamalarının türleri konusu bu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde **sözcük öbeği** olarak hangi söz dizilerinin kabul edildiğinin ve bu kabulde nelerin esas alındığının görülmesi çok önemlidir. Konunun ele alınış biçimlerinin gözden geçirilmesi ve dilciler arasındaki farklı bakış açılarının belirlenmesi amacıyla araştırmacıların bu konudaki görüşlerine baktığımızda araştırmacıların bu konuda büyük oranda M. Ergin ve L. Karahan'ın tanım ve tasniflerini esas aldıkları görülmektedir.

“Yeni Türk Dilbilgisi” eserini 1963 yılında yayımlayan **Haydar Ediskun**, kitabında sözdizimine de yer ayırarak cümle öğeleri ve cümle türlerini inceler, ancak sözcük öbeklerine yer vermez. (Ediskun, 1963)

T. N. Gencan Dilbilgisi adlı eserinde cümle konusuna yer verir, fakat sözcük öbeklerini incelemeyi. (Gencan, 2007)

M. Ergin, “Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir.” - diye tanımlar. M. Ergin’e göre kelime gruplarına: *tekrarlar, bağlama grubu, sıfat tamlaması, iyelik grubu, aitlik grubu, birleşik isim, birleşik fiil, ünvan grubu, ünlem grubu, sayı grubu, edat grubu, isnat grubu, genitiv, datif, lokatif, ablatif gurupları, fiil grubu, partisip grubu, gerindium grubu, kısaltma grupları, akkuzatif grubu* dahildir. (Ergin, 1990: 374)

L. Karahan sözcük öbeklerini: “Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen sözcükler topluluğu” olarak tanımlar. L. Karahan’a göre kelime gruplarına *isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, isim-fiil grubu, zarf-fiil grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil, kısaltma grupları* dahildir. (Karahan, 2013: 39-79)

Bütün bu bilgilerden sonra iki dilin dilbilgisi kitaplarındaki kelime grupları ile ilgili tesbitlerimiz aşağıdaki gibidir:

1. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde kelime grupları ile ilgili yaklaşımlar şu şekildedir: Söz birleşmelerinin oluşumu için temel şart iki kelimenin anlam ve gramer açısından bir araya getirilmesidir. Bu bir araya gelmenin yolları Türkiye Türkçesindekiyle neredeyse aynı olmasında rağmen, her türlü bir araya geliş söz birleşmesi kabul edilmemektedir; mutlaka unsurlar arasında bir tabilik (bağlılık) durumunun söz konusu olması gerekmektedir. Bağlılık durumunu ortaya çıkaran unsurlar ise kelime gurubunu oluşturan sözcükler arasındaki sözdizimsel ilişkililerdir. Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde ise kelime grupları belirli kurallar içinde yan yana gelen sözcükler topluluğu olarak değerlendirilmektedir ve sözcüğün kendi başına anlamı olup olmadığı söz konusu değildir. Ayrıca sözcükler arasındaki sözdizimsel ilişkililerden kesinlikle bahsedilmemektedir.

2. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre kelime grupları üçe ayrılırken (ismi birleşmeler, fiili birleşmeler, zarf birleşmeleri), Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde kelime gruplarının sayısı ile ilgili ortak bir fikir yoktur. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre, kelime grupları ana unsurun hangi kelime türüne dahil olmasıyla belirlenirken, Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde böyle bir kural yoktur ve bazı örneklerin hangi kurala dayanarak verildiği de açıklanmamaktadır.

3. Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde *ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, kısaltma grupları* ayrı ayrı incelenirken Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde bunlardan ismi birleşmeler başlığı altında bahsedilmektedir;

4. Azerbaycan dilbilgisinde *isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil öbekleri* hem şekli bilgisi bölümünde, hem de söz dizimi kitaplarının kelime grupları bölümünde incelenirken Türkiye Türkçesi dilbilgisinde genellikle sözcük öbekleri bölümünde incelenmektedir;

5. Türkiye Türkçesinde bağlama öbekleri, edat öbekleri ve ünlem öbekleri sayılan sözdizimsel unsurları Azerbaycan dilbilgisinde sözcük öbekleri içerisinde incelemeyiz; bağlaç, edat ve ünlemlerin kendi başına anlamı olmadığından sözcük öbeği oluşturamayacakları göz önünde bulunduralar onları, gramerin şekil bilgisi bölümünde işleyen Azerbaycan dilbilimcileri söz diziminde bu unsurlarla kurulan öbeklere genellikle yer vermemektedirler.

6. Azerbaycan dilbilgisinde *birleşik isimler ve birleşik fiiller* bir sözcük öbeği kabul edilmediği için sözcük öbekleri bölümünde bunlara yer verilmez, gramer kitaplarının şekil bilgisi bölümünde incelenirler;

7. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde tekrarlar gramerlerin sözdizimi bölümünde ayrıntılı olarak incelenirken Azerbaycan dilbilimcileri bu öbeklere eserlerinin şekil bilgisi bölümünde veya isim, sıfat ve zarfların yapısı konusunda yer verirler. Dolayısıyla, Türkiye Türkçesinde tekrar gruplarına giren sözcükler Azerbaycan Türkçesinde goşa (çift) sözcükler ya da birleşik sözcükler bölümünde ele alınmaktadır.

8. Azerbaycan dilbilgisinde sayılar ayrı bir sözcük türü kabul edildiği için şekil bölümünde incelenir ve Türkiye Türkçesinde sayı sıfatlarının tasnifine benzer bir tasnif yapılır: sıra sayıları, miktar sayıları. Birden fazla sözcükten oluşan sayılar için birleşik sayılar terimi kullanılır. Türkiye dilbilgisinde sıfat tamlaması ve sayı öbeği kabul edilen öbekler birleşik sayılar adı altında incelenir.

9. Türkiye Türkçesinde *unvan öbeği* gibi değerlendirilen sözdizimsel unsurlar Azerbaycan dilbilgisinde sözdizimi konuları içerisinde incelenir, fakat kelime grubu kabul edilmez.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle ve cümle ögeleri konusunun incelenme metotları.

Cümle konusunun işlenin metotları.

Cümle kavramı ile ilgili Azerbaycan Türkçesi Dilbilgisinde sözdizimcilerin görüşleri hemen hemen aynıdır. Müasir Azerbaycan Dili (Sintaksis) kitabına ve G. Kazımova göre, cümle kavramı “Cümle her bir dilin kuralları esasında gramatik açıdan oluşan, bitmiş bir fikir ifade eden araçtır” şeklinde tanımlanmakta ve cümlede üç önemli özelliğin olması gerektiği belirtilmektedir: **1. Predikativlik; 2. Cümlenin tamamlanması entanasyonu; 2. Modallık.** (Abdullayev, Seyidov 2007: 75; Kazımov, 2007: 77)

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümleler değişik bakımlardan sınıflandırılır. Cümle sınıflandırılmaları birkaç ilkeye dayanarak yapılır. Bunlardan bir kısmı genel özellik taşımaktadır (örneğin, cümlenin maksat ve tonlamasına göre, yapısına göre sınıflandırılması hem basit hem de birleşik cümleleri kapsamaktadır); fakat bütün sınıflandırmalar yapısal anlamsal temele dayanmaktadır.

G. Kazımov cümleleri aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır:

1. Mantıksal sözdizimsel ögelerine ayrılma imkanlarına göre tasnifi:

a) ögelerine ayrılabilen cümleler b) ögelerine ayrılamayan (söz cümleler, vokativ) cümleler;

2. Cümlenin maksat ve entanasyon açıdan tasnifi:

a) nakli (bildirme) cümleler b) soru cümleleri c) emir cümleleri ç) ünlem cümleleri

3. Yapı bakımından cümlelerin tasnifi:

a) basit cümle: çiftterkipli cümleler, tekterkipli cümleler;

b) birleşik cümle: basit yapılı birleşik cümleler, karışık yapılı birleşik cümleler

4. Cümlelerin modallığa göre tasnifi: olumlu cümleler, olumsuz cümleler. (Kazımov, 2007: 77)

Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle kavramı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir.

T. Banguoğlu “Kendi kendine yeten bir yargı bir cümle sayılır” demekte ve cümleyi “Yargı öbekleri” başlığı altında incelemektedir. (Banguoğlu, 1984: 522)

M. Ergin, cümleyi “Cümle bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.” - diye tanımlar. Dilbilimciye göre cümle; bir hüküm grubudur. Cümlelerin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur. (Ergin, 1990: 398) **M. Ergin** cümleyi **yüklem türüne göre cümleler ve yapı bakımından cümleler** diye ikiye ayırmaktadır. Yazar, yüklem türüne göre cümlelere fiil cümlesi ve isim cümlesini, yapı bakımından cümlelere ise basit cümle ve birleşik cümleyi (şartlı birleşik cümle, ki’li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle) dahil eder. (Ergin, 1990: 376)

L. Karahan: “Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümle dilin en küçük anlatım birimidir. Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır.” (**Karahan, 2013: 9**) Yazar, kitabının ilk altı baskısında yapı bakımından cümle türlerini; basit, birleşik (şartlı birleşik, iç içe birleşik), sıralı, bağlı cümleler (ki’li birleşik cümleler; diğer bağlama edatlarıyla kurulan cümleler) diye sınıflandırmış (Karahan, 1999: 87), fakat daha sonra görüşlerini değiştirerek yapı bakımından cümleler bölümünü çıkararak yerine “cümlelerin bağlanma şekilleri” (bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler, ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleler, ortak kip/şahıs ekleriyle bağlanan cümleler, anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler) bölümünü eklemiştir. (Karahan, 2013: 85)

Şunu da belirtelim ki, Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında cümlelerin tasnifinde kullanılmış olan ölçüler genellikle **yüklem türü, yüklem türü, anlam ve yapıdan** ibarettir. Bunların içerisinde en tartışmalı ölçü yapı sayılır. Bu ölçüyü kullanan dilbilimciler farklı sonuçlara varmışlar, sözdizimini inceleyen dilbilgisi kitaplarındaki çalışmalarda yer alan değerlendirmeler de konunun işleniş şekillerindeki karmaşayı göstermektedir. Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında dilbilimcilerin yapı olarak neyi kabul ettikleri ve cümleleri hangi özelliğine göre sınıflandırdıklarına dair açıklamaları çok yetersizdir.

Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında cümleyle ilgili görüşleri aşağıdaki gibi karşılaştırabiliriz:

1. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle için yargı temel şart sayılır. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde ise yargı çok önemsenmemektedir. Bunun sebebi ise “Müasir Azerbaycan Dili” kitabında şöyle açıklanmaktadır: “Mantık biliminde kullanılan yargı kavramı gramerde cümle kavramına denk gelmektedir. Gerçekten de, **Kuş uçur, Ahmed telebedir** gibi ifadeler dilbilgisine göre cümle, mantığa göre yargı taşır. (...) Fakat insanın konuşması bu gibi cümlelerle sınırlı değildir. O, doğal olarak farklı yapılara sahip basit ve birleşik cümleler kullanmaktadır. Yargının iki ögesi olduğu hâlde, cümlelerin beş ögesi vardır.” (Abdullayev, Seyidov, 2007: 13-14);

2. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümle ile ilgili görüşlerde fikir ayrılığına rastlamak mümkün değildir. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde ise cümle kavramları hâlâ tartışma konusudur. Özellikle söz diziminin en temel konusu olan basit ve birleşik cümle kavramları, onların türleri ile ilgili sorunlar devam etmektedir.

3. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümleler yapısına göre; **basit ve birleşik olmak** üzere ikiye ayrılır. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde ise cümle, basit ve birleşik cümle dışında bağlı ve sıralı

cümleler olmak üzere dörde ayrılır; bunlardan son iki cümle türü Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde birleşik cümlelerin içinde değerlendirilmektedir.

4. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümleler **mantıksal sözdizimsel öğelerine ayrılma imkanlarına ve maksat ve entanasyona** göre de tasnif edilirken Türkiye Türkçesi dilbilgisinde böyle bir sınıflandırma görülmemektedir;

5. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde basit cümleler cümle öğelerinin birinin veya her ikisinin olup olmaması ile ilgili olarak, tekterkipli (tek ana ögesi) ve çiftterkipli (özne ve yüklem her ikisinin bulunduğu) cümleler olmak üzere ikiye ayrılırken Türkiye Türkçesi dilbilgisinde böyle bir sınıflandırmaya rastlamak mümkün değildir.

6. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre birleşik cümleler; bağımsız birleşik cümle ve bağımlı birleşik cümle olmak üzere ikiye ayrılır. Bağımsız birleşik cümleler onu oluşturan basit cümleler arasındaki anlam ilişkisine, bağımlı birleşik cümleler ise yan cümlelerin türüne göre sınıflandırılırken beş farklı türü olduğu bilinir. Burada yan cümle ile ana cümlelerin yeri ve yapı özellikleri de dikkate alınır (Kazımov, 2007: 280) Türkiye Türkçesi dil bilgisine göre, birleşik cümlelerin “şartlı birleşik cümle”, “ki’li birleşik cümle” ve “iç içe birleşik cümle”den oluşan üç türü vardır. Fakat bu sınıflandırma Türkiye Türkçesi’ndeki tüm cümle türlerini kapsamamaktadır.

Cümle öğeleri konusunun incelenme metotları.

Müasir Azerbaycan Dili (Sintaksis)’inde (Abdullayev, Seyidov, 2007: 104). 2007) ve G. Kazımov’un ilgili eserinde cümlelerin ana öğeleri *mübteda (özne)*, *haber (yüklem)*, *yardımcı öğeleri tamamlığı (nesne ve yer tamlayıcısı)*, *tain (tamlayan)*, *zerflik (zarf)* olarak değerlendirilir (Kazımov 2007: 103) Burada tain ile kastedilen, cümlede bir ismi niteleyen sıfatlardır, başka deyişle, sıfat tamlamalarının tamlayanlarıdır. Cümle öğeleri basit cümlelerin türlerinin belirlenmesinde önem arz ettiği için basit cümle konusu içerisinde yer alır ve Türkiye Türkçesi Dilbilgisinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesi Dilbilgisinde mübteda (özne) haberden (yüklemden) önce incelenir.

Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde **M. Ergin** cümle öğelerini *fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf* olarak belirler. (Ergin, 1990: 374)

L. Karahan *özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf* olarak cümle öğelerini belirler. (Karahan, 2013: 13)

Tahir Nejdât Gencan cümlede üç ana ögenin, *özne, yüklem ve tümleçlerin* varlığından söz eder. (Gencan, 2007: 115)

Haydar Ediskun *özne ve yüklemi ana öğeler* olarak verdikten sonra yardımcı öğeleri *nesne ve tümleç* diye ikiye ayırır. Tümleçleri de *dolaylı tümleçler, zarf tümleçleri, edat tümleçleri* olmak üzere üç bölümde inceler. (Ediskun, 1999: 352)

Cümle öğeleri ile tesbitlerimizi aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Azerbaycan Türkçesi dil bilgisine göre, cümle öğelerinin sayısı beş olup, söz dizimi kitaplarının basit cümle bölümünde incelenmekte, adları ve işlevleri genel kabul görmektedir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ise cümle öğeleri ile ilgili fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Sorun sadece dilbilimcilerin cümle öğelerinin sayısının dört, beş veya altı olduğunu iddia etmeleri ile bitmemektedir. Bununla birlikte onların adlandırılmasında ve cümle içindeki görevlerinin belirlenmesinde karşılaşılan sorunların sayısı da oldukça fazladır.

2. Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde cümle öğelerinin nelerden ibaret olduğu ve nasıl işlenmesi gerektiği konusunda farklı değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Ana öğeler olarak kabul edilen *özne ve yüklem* konusunda büyük görüş ayrılıkları görülmezken yardımcı öğelerde bazı farklılıklar görülmektedir.

3. Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde yüklem cümlelerin en önemli unsuru sayılır ve öznedenden önce incelenir; çünkü “bir söz dizisinin yargı bildirmesi, yükleme sahip olmasıyla mümkündür” (Keromoğlu: 2014: 168); Azerbaycan Türkçesi dil bilgisine göre en önemli unsur öznedir, çünkü “özne objektif olarak cümleyi başlar ve tamamlar, bir başka deyişle, özne cümlelerin hem leksik başlangıcı, hem de morfolojik sonudur. Morfolojik son yüklemdeki şahıs eklerinde görülür. (Abdullayev, 1999: 42)”

SONUÇ

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının yabancı dilbilgisi kitaplarından etkilendiği göz ardı edilemez. Azerbaycan Türkçesinin Dilbilgisinin yazımında Rusça Dilbilgisi kitaplarının etkisi olduğu kadar Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının yazımında da Batı ülkelerinin etkisi söz konusudur. Türk Dillerinin yapısal özelliklerinin bu dillerden farklı olması dilbilgisinin yazımında ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Özellikle, Azerbaycan Türkçesi Sözdizimi kitaplarından farklı olarak, Türkiye Türkçesinin Sözdizimi çalışmalarında bir terminoloji ortaklığının bulunmaması, aynı kavramların farklı şekilde adlandırılması, sözdizimsel kuralların veya sözdizimi unsurlarının belirlenmesinde, farklı özelliklerin tesbitinde, sınıflandırmalarda doğru yöntem bulma sorununun yaşandığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinin sözdizimi ile ilgili eksiklikleri gidermek için önce farklı sözdizimsel unsurların adlandırılmasındaki karışıklığın ortadan kalkması, şundan dolayı öncelikle şekil bilgisi kitaplarının da yeniden ele alınması gerekmekte olup, ayrıca hangi konunun hangi bölümde incelenmesi gerektiği kesinleşmelidir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, A., SEYİDOV, Y., HASANOV, A. (2007) *Müasir Azerbaycan Dili, IV hisse, sintaksis*, Bakü
- ABDULLAYEV, K. (1999) *Azerbaycan Dili Sintaksisinin Nezeri Problemleri*, Bakü
- AKSAN, D. (1980) *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara
- BANGUOĞLU, T. (1984) *Türkçenin Grameri*, Baha Mat. İstanbul
- BİLGEGİL, K. (1984) *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah yay., 3. Baskı, İstanbul
- BUDAGOVA, Z. (1963) *Müasir Azerbaycan edebi dilinde sade cümle*, Bakü
- DELİCE, İ. (2003) *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi, İstanbul, 2003
- DİZDAROĞLU, H. (1976) *Tümcebilgisi*, TDK yay., Ankara, 1976
- EDİSKUN, H. (1963) *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- EKER, S. (2013) *Çağdaş Türk Dili*, 8. Baskı, Grafiker Yay., Ankara
- ERGİN, M. (1990) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul
- GENCAN, T. N. (2007) *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Yay., Ankara
- HATİPOĞLU, V. (1982) *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara
- HÜSEYİNZADE, M. (1961) *Müasir Azerbaycan dilinde teyini söz birleşmeleri*. ADU, Bakü
- KARAAĞAÇ, G. (2009) *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul
- KARAHAN, L. (2009) *Türkçede Söz Dizimi*, 19. Baskı, Ankara
- KARAHAN, L. (1999) *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara
- KARAÖRS, M. (1993) *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri
- KAZIMOV, G. (2007) *Müasir Azerbaycan Dili, Sintaksis*, Bakü
- KERİMOĞLU, C. (2014) *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, TDK Yay., Ankara
- Özmen, M. (2013) *Türkçenin Sözdizimi*, 1. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana
- ŞİMŞEK, R. (1987) *ÖRNEKLERLE TÜRKÇE SÖZDİZİMİ*, TRABZON
- YAMAN, E. (2000) *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, TDK, Ankara

EDEBİYAT HALKASININ OKUDUĞUNU ANLAMA VE ÖZETLEME BECERİLERİNE ETKİSİ

Halit KARATAY*

Özet

Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının okuma eğitimi derslerinde okuduğunu kavrama ve metin özetleme becerilerini geliştirmek için edebiyat halkalarından yararlanılmıştır. Okuma eğitimi dersinin dört saatinden birinde edebiyat halkaları okuma etkinlikleri yapılmıştır. Çalışma, eylem araştırması şeklinde planlanmıştır. Araştırmaya Türkçe eğitimi bölümü 3. sınıf, iki şubede öğrenim gören 92 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Öğrencilerin kitap eleştirisi yapma ve özetleme becerilerini geliştirmek için 12 hafta boyunca dersin bir saatinde edebiyat halkaları yapılmıştır. Edebiyat halkalarının bitiminde öğrencilerin okuduğunu anlama ile ilgili ön-son test okuduğunu anlama ve metin özetleme puanları arasında anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler, edebiyat halkalarının öğrencilerin okuduğunu kavrama ve metin özetleme becerilerini geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: okuma eğitimi, okuduğunu kavrama, metin özetleme, edebiyat halkaları.

Giriş

Eğitim sürecinde öğrencilerin öğrenme sorunlarıyla baş etme becerilerini geliştirmek ilgi çekici öğretim yöntemlerine ihtiyaç vardır. İlkokulda öğretmenlerin düzenlediği “okuma yarışmaları bile öğrencilerin uzun yıllar okul dersleri ile baş etmede kullandıkları okuduğunu kavrama tekniklerini geliştirmektedir” (Gutherie vd., 2004). Bu yarışmalardan farklı olarak daha planlı yapılan edebiyat halkaları okuma etkinlikleri, geleneksel metin okuma eğitimi etkinliklerine göre öğrencilerin okuduğunu kavrama becerilerini geliştirmede, okuma isteği, ilgisi ve özdenetim edindirmede daha etkili olduğu bilinmektedir (Briggs, 2010; Daniels & Steineke, 2004; McElvain, 2010; Wilfong, 2009). Edebiyat halkaları, farklı akademik başarı düzeyi ve okuma becerilerine sahip öğrencilerin gönüllüce bir araya gelerek beğendikleri bir roman, öykü gibi edebi veya deneme, makale gibi öğretici kitabı, güncel bir yazıyı okuması ve ardından okuma deneyimlerini birbiriyle paylaşması için oluşturulan 4-5 kişilik okuma grubudur (Karatay, 2015 ve 2017).

Edebiyat halkalarında gruptaki herkes aynı metni okur, metinle ilgili tartışmaya katılır ve herkesin tartışma sonunda yansıtıcı bir sunum için farklı bir okuma görevi vardır. Bu okuma görevlerinin dördü zorunlu, dördü seçmelidir. *Sorgulayıcı, ilişki kurucu, paragraf/bölüm uzmanı ve çizer* öncelikle alınması gereken zorunlu görevlerdir. Grup üyelerinin sayısının dörtten fazla olması durumunda *özetleyici, araştırmacı, kelime dâhisi ve olay yeri açıklayıcısı* gibi okuma görevleri, üyelerin isteğine bağlı olarak alınır (Daniels, 2002, Karatay, 2015 ve 2017).

Öğrenciler edebiyat halkası okuma gruplarını oluşturduktan sonra öğretmenin belirlediği veya kendilerinin istediği bir okuma metni veya kitabı seçerler. Her üye üstlendiği okuma görevine göre metni veya kitabı okur, arkadaşlarıyla sohbet için görevle ilgili hazırlık yapar. Bu okuma etkinliğini her öğrenci bağımsız yapar. Bağımsız okuma çalışması metnin, kitabın hacmine bağlı olarak okulda veya evde yapılır. Okuma görevlerini de dikkate alarak yaptıkları bağımsız okuma çalışmalarından sonra grup üyeleri kitapla ilgili tartışmaya katılır, okuma deneyimlerini arkadaşlarıyla paylaşır. Tartışmanın ardından herkes metinle ilgili okuma görevine bağlı olarak hazırladığı ürünü paylaşır.

Kuramsal çerçeve

Edebiyat halkaları okuma etkinlikleri öğrencilerin okuma becerilerinden özellikle metin çözümlenme, tahminde bulunma, sonuç çıkarma, eleştirel düşünme, konuşma, yazma, söz varlığını zenginleştirme, bağımsız okuma isteğinin geliştirilmesi vb. becerilerin ediniminde geleneksel okuma etkinliklerine göre daha etkili olduğu bilinmektedir (Briggs, 2010; Daniels & Steineke,

* Doç.Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı.
Elmek: halitkaratay@gmail.com

2004; McElvain, 2010; Wilfong, 2009). Çünkü edebiyat halkaları, öğrencilere sosyalleşmeleri için işbirlikli öğrenme ortamı sağlamaktadır. Bu ortam onların kendi kendilerine okuma ve öğrenme stratejilerini geliştirmek için de her bireye gruptaki diğer üyelerden farklı bir okuma görevi sunar. Bu yönüyle edebiyat halkaları, sınıflarda yapılan geleneksel okuma eğitimi çalışmalarına göre öğrencilerin hem sosyalleşme hem de bilişsel açıdan okuduğunu kavrama stratejilerini öğrenmeleri için dolaylı bir öğrenme ortamı sağlar. Edebiyat halkası okuma etkinlikleri dört aşamada yürütülecek şekilde tasarlanır:

- 1. Hazırlık:** Bu aşamada sırasıyla; okuma görevlerinin tanıtımı, edebiyat halkalarının oluşturulması ve kitap seçimi yapılır. Birinci aşamada öğrencilere okuma görevlerinin tanıtımı yapılır. Öğrenciler kitabı okurken üstlendikleri göreve bağlı olarak neler yapmaları gerektiği konusunda bilgilendirilirler. İkinci aşamada birbiriyle bir araya gelmek isteyen gönüllü öğrencilerden 4-5 kişilik okuma halkaları oluşturulur. Bir araya gelen öğrencilerin farklı ilgi, yetenek ve akademik başarıya sahip olması sınıf içi etkileşimi ve öğrenme ortamının niteliğini artırır. Üçüncü aşamada öğrencilere sunulan kitaplarından istedikleri birini seçmeleri istenir.
- 2. Bireysel okuma:** Bu aşamada edebiyat halkalarındaki öğrencilere seçtikleri kitabı okuma görevlerini dikkate alarak okumaları için süre tanınır. Bireysel okuma etkinliklerinde metnin içeriğinin iyice anlaşılması, notlar alınması ve okuma görevi ile ilgili paylaşımında bulunacak bir sunum hazırlanması istenir. Örneğin çizer görevini alan öğrencinin hikâyenin olay zincirini veya karakterlerini çizmesi istenebilir.
- 3. Tartışma:** Bu aşamada sorgulayıcı görevindeki öğrenci, arkadaşlarına kitabın konusu, ana düşüncesi, kitapta işlenen diğer iletiler, yazarın dili, konuyu işleyiş biçimi ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşması için 20-30 dakikalık bir tartışma ortamı sağlar. Herkesin tartışmaya yeteri kadar katılması için oturumu yönetir.
- 4. Paylaşma:** Bu aşamada herkes, aldığı görevle ilgili hazırladığı sunumu arkadaşlarıyla paylaşır. Örneğin bölüm uzmanı, kitapta beğendiği bölümleri; kelime dâhisi, yazarın üzerinde durduğu anahtar sözcükleri, yeni ve farklı anlamda kullanılan kelimeleri; çizer ise olayın kavram haritası ve kahramanları ile ilgili hazırladığı görselleri paylaşır (Karatay, 2015 ve 2017).

Kitabı tartışma ve onunla ilgili ürünleri paylaşma süreçlerinin amacı, bir metinde veya kitapta işlenen konu, ana fikir, destekleyiciler, olay ve yardımcı olaylar, yazarın konuyu ve olayı işleyiş biçimi olan üslubu ile ilgili kavrama becerilerini artırmaktır. Bu süreçler öğrencilerin yaşam boyu karşılaşacakları karışık metinleri kavrama, çözümlenme, eleştirel ve yansıtıcı düşünme becerilerini geliştirir. Hazırlık ve bireysel okuma süreçleri ise onların okuma ve öğrenme sürecinde planlama ve bağımsız güvenli okuma için özdenetim becerileri edinmelerini sağlar. Bu aşamalar, bilişsel yeterlilik açısından öğrencilerin okul hayatında en çok ihtiyaç duydukları kavrama teknikleridir.

Edebiyat halkaları, öğrencilerin okuma ilgilerini geleneksel edebî eser okuma ve özetleme çalışmalarından daha çok çekmekte, onların edebî eserleri okuma isteklerini daha çok uyandırmaktadır. Çünkü edebiyat halkalarında öğrenciler, birlikte ve işbirliği içinde bir sosyal öğrenme ortamı bulurlar. Bu ortam metinlerin derin yapısını anlama güçlerini geliştirmenin yanında, yetişkinlerin bile güçlük çektiği edebî bir eser hakkında konuşma, özgüven ve kendini kabul etme gibi sosyal becerileri de geliştirir (Allan, Ellis & Pearson, 2005). Özellikle okumaya karşı isteksiz olan erkek öğrencilerin okuma isteğini artırır. Çünkü okunacak kitabın hacmine öğrencilerin kendi kendilerine karar vermesi, onları okuma sürecinde daha cesur ve istekli yapmaktadır. Edebiyat halkalarındaki tartışmalara katılan erkek öğrencilerin sadece kitap okuma istekleri artmamakta; kız öğrenciler gibi söz varlıkları da gelişmektedir (Wilfong, 2009).

Okullarda okutulan ders kitaplarındaki metinlerin yerine edebiyat halkalarında öğrencilerin kendi seçtikleri öyküleyici ve bilgilendirici metinleri okuma ve çözümlenmesinin onların söz varlığını geliştirmede, geleneksel okuma eğitimi çalışmalarına göre, daha etkili olduğu gözlenmiştir (Wilfong, 2009). Ayrıca edebiyat halkalarının okuma sürecinde bilişsel olarak

öğrencileri daha amaçlı ve eleştirel yaptığı; kendi kendine öğrenme sorumluluğu ve özgüveni kazandırdığı da bilinmektedir (Daniels, 2002; Briggs, 2010). McElvain'in (2010), temel eğitim 4, 5 ve 6.sınıflarda yaptığı deneysel araştırma sonuçlarına göre, edebiyat halkalarının uygulandığı sınıflarda öğrencilerin metinden sonuç çıkarma, tahmin etme ve ilişki kurmada geleneksel okuma eğitimi yapılan sınıflara göre daha başarılı olduğu belirlenmiştir. McElvain (2010), yedi ay boyunca deney grubunda okuma eğitimi derslerinin 15 dakikasını metni bireysel okuma, 15 dakikasını sonuç yazma ve 15 dakikasını da okunan metinle ilgili grup tartışması yaparak sürdürmüştür. Uygulama öncesi ve sonrasında deney ve kontrol gruplarının okuduğunu anlama testlerinden aldıkları puanlar arasında deney grubunun lehine anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmenler, deney grubu öğrencilerinin genel olarak yazma ve konuşma becerilerinde de belirgin bir gelişmenin olduğunu gözlemlemiştir. Bu veriler, edebiyat halkası okuma etkinliklerinin sadece öğrenme ve okuduğunu kavrama sürecinde akademik başarı, özdenetim ve özgüven becerilerini değil, bunun yanında konuşma, tartışmaya katılma gibi öğrencilerin sosyal becerilerini de geliştirdiğini gösteriyor.

Araştırmanın amacı

Öğretim sürecinin her aşamasında öğrencilerin okuduğunu kavrama becerilerini geliştirmek için metin çözümleme ve özetleme yöntem ve teknikleri öğretilmektedir. Okullarda okuduğunu kavrama gücünü artırmak için öğretilen teknikler, kısa metinler üzerinde uygulandığı için öğrenciler, uzun ve karmaşık metinleri anlama ve çözümlemede yeteri kadar deneyimli ve donanımlı değildirler. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu uzun metinler üzerinde odaklanma sorunları yaşadıkları için dil öğretmeni adayları olsalar da kitap okuma ilgi ve istekleri yeterli düzeyde değildir. Erken yaşlarda okuma alışkanlığı edinenlerin okuma ilgisi ve isteği olanların da geleneksel edebiyat dersleri ile edebî bir metni anlama ve çözümleme konusunda yeterli deneyim ve donanıma eriştikleri söylenemez. Öğretmen adayları öğretim sürecinin son sınıfında bile uzun ve karmaşık yapıya sahip metinlerden bir ana konu ve düşünceye ulaşmakta yeterli beceri ve donanıma erişememektedirler (Karatay, 2007). Bu çalışmada, okuldaki geleneksel okuma eğitimi etkinliklerinin yanında kullanılan edebiyat halkalarının öğrencilerin okuduğunu kavrama ve metin özetleme becerileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bunun için araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi

Edebiyat halkaları, öğrencilerin okuduğunu anlama ve metin özetleme becerileri üzerinde etkili midir?

Alt problemler

1. Edebiyat halkaları, öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini geliştirmede etkili midir?
2. Edebiyat halkaları, öğrencilerin metin özetleme becerileri üzerinde etkili midir?

Yöntem

Çalışma, eylem araştırması şeklinde desenlenmiştir. Eylem araştırması, nitel araştırma türlerinden biridir. Bu tür araştırmalar, eleştirel yansıtma ve sorgulama yoluyla yaşamın ve eğitimin niteliğini artırmak için önceden planlanmış, düzenlenmiş ve işbirliğine dayalı incelemelerle ilgili sistemli veriler sunmayı amaçlar (Bogdan ve Biklen, 1998; Johnson, 2002; Mills, 2014). Bu araştırmalarda amaç, sadece araştırılan kişilerin sahip oldukları bakış açılarını ve davranışlarını anlamak değil, aynı zamanda bunları geliştirmek veya değiştirmektir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011; Ekiz, 2003). Bu araştırmada da edebiyat halkaları okuma etkinliklerinin öğrencilerin okuduğunu kavrama ve metin özetleme becerileri üzerindeki etkisi incelenmiş, okuma eğitimi derslerinin daha ilgi çekici ve işlevsel olması için konunun ilgililerine veriler sunulmuştur. Araştırma üç aşamada planlanmıştır. Planın birinci aşamasında, öğrencilerin okuduğunu kavrama ile ilgili konu, ana düşünce ve anahtar sözcükleri bulma ve özetleme becerileri belirlenmiştir. Okuduğunu anlama becerilerini belirlemek için Okuduğunu Anlama Testi 1.1 sürümü kullanılmıştır (Karatay, 2013). İkinci aşamasında, Okuduğunu Anlama Testi 1.1 sürümündeki metni özetlemeleri istenmiştir. Üçüncü aşamada 12

hafta boyunca, 4 saatlik geleneksel okuma eğitimi derslerinin bir saati edebiyat halkaları okuma etkinliklerine ve onun ardından metnin özeti çıkarılmasına ayrılmıştır. 12 haftalık çalışmanın sonunda, öğrencilerin hem okuduğunu anlama hem de özetleme becerilerinin gelişimini izlemek için OAT 1.1 sürümü tekrar uygulanmış, çoktan seçmeli sorular yanıtlandıktan sonra metni tekrar özetlemeleri istenmiştir. Böylelikle öğrencilerin dönem başında ve sonunda okuduğunu anlama ve özetleme becerilerindeki gelişme düzeyleri izlenmiştir.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkçe öğretmenliği bölümü 3. sınıfta ve iki farklı şubede okuyan gönüllü 92 öğrenci oluşturmuştur. Bu öğrencilerin 36'sı (%39) erkek, 56'sı (%61) kadındır.

Uygulama süreci

Edebiyat halkaları okuma etkinlikleri, okuma eğitimi derslerindeki öğrenme ortamını zenginleştirecek, öğrenciler arasında işbirliğini özendirerek ve okuduğunu kavrama ile ilgili stratejilerin edinimini destekleyecek şekilde planlanmıştır. 14 haftalık okuma eğitimi dersinin birinci haftasında öğrencilerin okuduğunu kavrama düzeylerini belirlemek için OAT 1.1 sürümü uygulanmış ardından testin okuma metnini özetlemeleri istenmiştir. Ayrıca birinci hafta öğrencilerle beyin fırtınası yapılarak sevdikleri yazarlar ve edebî eserler belirlenmiştir. Öğrencilerin okumayı istedikleri kitaplardan 20 kitaplık bir okuma listesi hazırlanmıştır. İkinci hafta edebiyat halkası ve okuma görevleri ile ilgili öğrencilere bilgilendirme çalışması, 3-4 kişilik okuma grupları ile kısa okuma metinleri üzerinde örnek birer uygulama yapılmıştır. Bu uygulama çalışmasında öğrencilere bağımsız okuma, tartışma ve okuma görevleri ile ilgili yapacakları sunumlar hakkında rehberlik edilmiştir. Böylelikle daha uzun okuma metinlerine güvenli başlamaları sağlanmıştır. İkinci haftadan sonra öğrenciler, belirlenen okuma listesinden istedikleri bir kitabı seçmiş, her hafta gönüllü olarak kendi kendilerine okuma gruplarını oluşturmuş ve okuma görevlerine kendileri karar vermişlerdir. Okuma eğitimi dersinin geriye kalan 12 haftası boyunca gruplar, her hafta istedikleri bir kitabı seçip evde bağımsız okuma çalışması yapmışlar, sınıfta bu kitabı tartışmışlar ve onunla ilgili sunumlarını paylaşmışlardır ardından kitapla ilgili bireysel özetleme çalışması yapmışlardır. Dönem sonunda yapılan final sınavında öğrencilere tekrar OAT 1.1 sürümü uygulanmış ve ardından testin okuma metnini özetlemeleri istenmiştir.

Veri toplama araçları

OAT 1.1 sürümü, daha önce Karatay (2007) tarafından geliştirilmiş, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılarak (Karatay, 2013)'te yayınlanmıştır. Testte yer alan metin türü bilgilendirici metin türündedir. Metnin sözcük sayısı 1974'tür. Testte metinle ilgili çoktan seçmeli 25 madde vardır. Testin 1-23 maddeleri metinde geçen anahtar kelimelerle ilgilidir. Testin 24. maddesi metinde işlenen konu ve 25. maddesi ise ana düşünce ile ilgilidir. Birinci uygulamada Testin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,82 olarak hesaplanmıştır. İkinci uygulamada güvenilirlik katsayısı 0,84 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, Okuduğunu Anlama Testi 1.1 sürümünün araştırmada veri toplamak için güvenilir olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin özet metinlerini değerlendirmek için de "Özet Metinleri Değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır (Karatay ve Okur, 2012). Özet çalışmalarını değerlendirmek için kullanılan ölçek, metindeki büyük yapıyı özetleme kuralları *silme*, *genelleme* ve *yeniden kurma* (Dijk ve Kintsch, 190.s.) ilklerine göre üç boyutlu tasarlanmıştır. Her boyutta aranan nitelikler 1 (yetersiz) 3 (kısmen yeterli) ve 5 (yeterli) şeklinde puanlanabilmektedir. Öğrencilerin özetleri iki alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Özet çalışmalarına her iki alan uzmanının yaptığı puanlamaların %90 oranında tutarlı oldukları gözlemlenmiştir. İki alan uzmanının puanlamalarının ortalaması alınmış ve bu puanlar üzerinden analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Verilerin analizi

OAT 1.1 sürümü ve özetleme ile ilgili verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ve tekrarlı ölçümler t testi istatistik teknikleri kullanılmıştır. Öğrencilerin okuduğunu anlama ve özetleme ön ve son test puanları arasında anlamlı farkın olup olmadığını belirlemek için t testi tekniği kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, 12 hafta süren edebiyat halkaları okuma etkinliklerinin sonunda öğrencilerin okuduğunu anlama ve metin özetleme becerilerindeki değişim ile ilgili verilerin çözümlenmesine yer verilmiştir.

Birinci alt problem: Bu problemin çözümlenmesinde öğrencilerin edebiyat halkaları okuma etkinlikleri öncesi ve sonrasında OAT 1.1 sürümündeki sorulara verdikleri yanıtların ön-son test puanları aritmetik ortalamalarından yararlanmışlardır.

Genel olarak öğrencilerin okuduğunu kavrama becerileri ön test puanları (58,51), son test puanlarından (80,14) daha düşüktür. Öğrencilerin “okuduğunu kavrama” becerilerine ilişkin ön-son test puanları arasında [$t_{(183)} = 5,055$, $p < ,000$] son testin lehine anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Edebiyat halkalarının, öğrencilerin genel olarak “okuduğunu kavrama” becerilerini geliştirmede etkili olduğu belirlenmiştir.

İkinci alt problem: Bu problemin çözümlenmesinde öğrencilerin metin özetleme becerileri birinci özet ve ikinci özet puanlarından yararlanmışlardır.

Öğrencilerin edebiyat halkaları öncesinde bilgilendirici metinleri özetleme becerileri puan ortalamaları (2,73), edebiyat halkaları sonundaki metin özetleme puanları (3,67)'dir. Öğrencilerin “metin özetleme” becerilerine ilişkin ön-son özetleme puanları arasında [$t_{(183)} = 10,905$, $p < ,000$] son özetleme puanlarının lehine anlamlı farkın olduğu belirlenmiştir. Edebiyat halkalarının, öğrencilerin genel olarak “metin özetleme” becerilerini geliştirmede etkili olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Edebiyat halkalarının öğrencilerin okuduğunu anlama ve özetleme becerilerini geliştirmede etkili olduğu belirlenmiştir. Bu veriler, sınıfta geleneksel okuma eğitimi etkinlikleri ile kazandırılmaya çalışılan okuma stratejilerinin edebiyat halkaları ile daha ilgi çekici ve eğlenceli bir sosyal öğrenme ortamında gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Öğrencilerden alınan görüşler ve bu araştırmadan farklı zamanlarda yapılan diğer araştırmaların bulguları bunu desteklemektedir (Briggs, 2010; Daniels & Steineke, 2004; Karatay, 2017; McElvain, 2010; Wilfong, 2009).

Okuma eğitimi derslerini destekleyici ve dersin daha ilgi çekici olması için yapılan bu uygulama aynı zamanda öğrencilerin metin özetleme becerilerini de geliştirmede etkilidir. Geleneksel kitap okumadan farklı olarak yapılan kitap tartışmaları, okumayı eğlenceli ve bilinçli hâle getirmekle kalmadığı aynı zamanda öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerisi olarak metin özetleme becerilerini de geliştirmiştir.

Edebiyat halkaları okuma etkinlikleri, sadece yükseköğretimdeki öğretmen adaylarının okuma ve yazma becerilerini geliştirmek için değildir. Edebiyat halkalarının kullanımı temel ve orta eğitim kurumlarındaki öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek için de bir öğretim stratejisi olarak kullanılabilir. Okuma ve yazma etkinliklerini sıkıcı olmaktan çıkaran bu etkinlikler, aynı zamanda öğrenciler için sosyal ve işbirlikli bir öğrenme ortamı; eğlenceli öğrenme ve öğrendiklerini sözlü ve yazılı yansıtma olanağı sunmaktadır.

Kaynaklar

Allan, J., Ellis, S., & Pearson, C. (2005). Literature circles, gender and reading for enjoyment. Report for The Scottish Executive Education Department. Kasım 2015'te <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/930/0021345.pdf> adresinden alınmıştır.

Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1998). *Qualitative research for education: an introduction to theory and methods*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, Inc.

Briggs, S.R. (2010). *Using literature circles to increase reading comprehension in third grade elementary students*. (Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science in Education), San Rafael, CA.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Certo, J., Moxley, K., Reffitt, K. & Miller, J. A. (2010). I learned how to talk about a book: children's perceptions of literature circles across grade and ability levels. *Literacy Research & Instruction*, 49(3), 243-263.

Clarke, L. W., & Holwadel, J. (2007). Help! What Is Wrong With These Literature Circles and How Can We Fix Them?. *Reading Teacher*, 61(1), 20-29.

Daniels, H. (2002). *Literature circles voice and choice in book clubs and reading groups*. (2nd Edition), Markham, Ontario: Pembroke Publishers Limited.

Daniels, Harvey & Steineke, Nancy. (2004) *Mini-lessons for literature circles*. Portsmouth, NH: Heinemann.

Dijk, T., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.

Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Gutherie, J.T., Wigfield, A., Barbosa, P., Perencevich, K.C., Taboada, A., Davis, M.H., Scaffiddi, N.T., Tonks, S. (2004). Increasing reading comprehension and engagement through concept-oriented reading instruction. *Journal of Education Psychology*, 96 (3), 403-423.

Johnson, A. P. (2002). *A short guide to action research*. Boston: Allyn & Bacon.

Karatay, H. (2007). *İlköğretim Türkçe öğretmen adaylarının okuduğunu anlama becerileri üzerine alan araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Karatay, H. ve Okur, S. (2012). Öğretmen adaylarının öyküleyici ve bilgilendirici metinleri özetleme becerileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5), 7, s.399-420.

Karatay, H. (2013). *Okuma eğitimi kuram ve uygulama*. 2.Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013, s.246-262.

Karatay, H. (2015). Eleştirel düşünme ve okuma alışkanlığı becerilerinin geliştirilmesi için edebiyat halkası: kitap eleştirisi modeli. *Millî Eğitim*, 208, s.1-17.

Karatay, H. (2017). The Effect of Literature Circles on Text Analysis and Reading Desire. *International Journal of Higher Education*, 6 (5), 65-75.

McElvain, C. (2010). Transactional literature circles and the reading comprehension of English learners in the mainstream classroom. *Journal of Research in Reading*, 33(2), 178-205.

Mills, G. E. (2014). *Action research. a guide for the teacher researcher*. Boston: Boston Pearson, Inc.

Wilfong, L. G. (2009). Textmasters: bringing literature circles to textbook reading across the curriculum. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 53(2), 164-171.

Edebiyat Halkalarında Okunan Kitaplar

Atılgan, Y. (2007). *Aylak adam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aytmatov, C. (2014). *Toprak ana*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (2016). *Beyaz gemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ayvazoğlu, B. (2013). *Yahya Kemal: eve dönen adam*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Ayvazoğlu, B. (2015). *Aşk estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Bakiler, Y.B. (2012). *Türkistan Türkistan*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Bakiler, Y.B. (2012). *Üsküp'ten Kosova'ya*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Coelho, P. (2015). *Simyacı*. İstanbul: Can Yayınları.

De Vasconcelos, J. M (2016). *Şeker portakalı*. İstanbul: Can Yayınları.

Goethe, J.W (2016). *Genç werther'in acıları*. İstanbul: Can Yayınları.

Hesse, H. (2015). *Siddhartha*. İstanbul: Can Yayınları.

Meriç, C. (2004). *Bu ülke*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Meriç, C. (2004). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Orwell G. (2016). *Hayvan çiftliği*. İstanbul: Can Yayınları.

Pala, İ. (2016). *Od*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pala, İ. (2016). *Şah ve sultan*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pamuk, O. (2013). *Kar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Petrov, G. (2016). *Beyaz zambaklar ülkesinde*. İstanbul: İskele Yayınları.

Safa, P. (2016). *Matmazel Noralya'nın koltuğu*. İstanbul: Alkım Kitabevi.

Şafak, E. (2011). *İskender*. İstanbul: Doğan Kitap.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMININ “YARATMA CESARETİ” AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kadir Can DİLBER*

“Işık biraz daha ışık.” Goethe

Giriş

Dünya edebiyatının kuruluşu çok eskilere dayanmadığı gibi sınırlarının çizilmesi sahadaki eserlerin niteliği de hala bir tartışma konusu olarak devam etmektedir. Şüphesiz dünya edebiyatının temellerini hem sözel olarak hem de verdiği eserlerle kurmayı başaran Johann Wolfgang von Goethe'dir. Goethe'nin millî olan edebiyattan evrensel olan dünya edebiyatına geçme düşüncesi aslında varolan edebiyatların sadece kendi içerisinde kısırlaşma endişesinden kaynaklanır. 18. yüzyılın başlarında dile getirilen bu düşünce hala tam olarak yerleşme de dünya edebiyatı düşüncesi gün geçtikçe güçlenmekte ve uluslararası bir edebiyat sahası meydana gelmektedir.

Goethe'nin eserlerine bakıldığında kullandığı şey, bireyi varoluşa sürükleyip oradan kendi benliğini sorgulayarak çıkmasını sağlamaktır. Bu yaklaşımı değerlendirme alanı daha çok psikanalizin gibi görünse de buradaki işleyiş kavramsal ya da içsel değil tam tersine “yüzleştirme”dir. Ölüm döşeğindeki bir yazara son sözlerini soran yaverine elleri ile gösterdiği perdeye “Işık biraz daha ışık” derken bireyin aydınlanma gereksinimi yaverin perdeyi kaldırmasıyla son bulur aslında. Yönetici pozisyonundaki yaverin kaldırması gereken şey perde değil düşüncelerin karanlığıdır. Aslında toplumun sınırları da bu aydınlanma ile doğru orantılı bir şekilde ilerler.

Eğitim sistemindeki her yenilik iyi bir şeyi getirmekle birlikte tıpkı yaverin yaptığı gibi bir perde kaldırması şeklinde değil toplumun aydınlanması, karanlıktan aydınlığa hızla ilerlemesi yönünde olmalıdır. Goethe'nin yaptığı şey aslında eserleriyle bireyin kendi ile yüzleşmesini sağlayarak karanlıktan aydınlığa hızla ilerlemesini sağlamaktır. “*Der Erlkönig*”-“*Gürgen Kralı*” şiirine bakıldığında okurun karşılaştığı manzara çocukların duygularına inemeyen baba ve sonunda kollarında acı bir şekilde ölen evladın hikâyesi gibidir. Kimdir bu baba, kimdir bu hayalleri olan çocuk ve ona sahip olmaya çalışan Gürgen kralı? Şair pozisyonunda Goethe'nin mantığı zorlayan eseri “*Faust*” üzerine çalışmalar sürerken, Dante'nin “*İlahi Komedya*”sı üzerine binlerce çalışma yapılırken ve hala bazı şeyler ortaya çıkıyorken bizim toplumumuz için bu eserlerden birisinin şeytanı diğerinin komedyayı anlatıyor olması büyük bir soru işaretini doğurmaktadır.

“Oğul, neden korku içinde suratını gizlersin? -

Sen Baba, Gürgen Kralını görmez misin?

Gürgen Kralını, tacı ve şanıyla?

Oğlum, o sadece bir sis kuşağı.”

Oğlunun gördüğü “Gürgen Kralı” hayallerin zenginliği iken babanın gördüğü sis kuşağı, karanlığın ta kendisidir. Burada babayı daha genişletirsek devlet ile bireyi aynı atın üzerindeki varlıklar olarak ele alabiliriz. Şiirin sonunda okurun yüzleştiği şey aslında babanın yüzleştiği şey ile aynıdır. Hayallerin bittiği öykünün sonlandığı ve babanın hiçbir şey anlamadığı bir tükenmişlik sendromudur. Babanın aklındaki sorunsalların en büyüğü ise aynı varlığın üstünde benim arkamda bana sarılan oğlunun nasıl olur da hiçbir müdahale olmaksızın ölmesidir. Burada ölen çocuğun ruhudur, yaratıcılığının sınırlarıdır.

James Joyce sınırları zorlamak adına yazdığı “*Dublinliler*” eseri toplam on beş hikâyeden oluşur. Bu hikâyeler bir toplumun nasıl çöktüğünü anlatırken öykünün merkezinde Dublin şehri yaşar. Canlıdır hareketlidir, ufuksuzluk ortak paydasıdır, kötülük saçan şeydir. İnsanın toprağını kötülük saçan yer olarak görmesi kolay olmayan bir iştir. Yazar, özgür birey ve sanatçı doğmayan Dublin'i dış dünyaya açmak, Avrupalılaştırmak, ölüme dayalı İrlanda hayatını yeniden

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
kadircandilber@gmail.com

canlandırmak ister. 1700'lü yıllarda ilk kütüphanesi olan Marsh's 1 kuran ve kütüphaneleri ile dünya tarihine yön veren Dublin'i bu şekilde çizen sanatçı için bu kitap, yazarın sürgün olmasına yol açarken bugün Dublin, yüzde yüze yaklaşan okuma oranı ile dünyanın entelektüel şehirlerinin başında gelir. Yazarın yaptığı şeyi iyice anlayacak olursak toplumu eleştirirken aslında daha iyiye nasıl gidilebilir, felsefesini metinlerinde derin bir şekilde işler. Karl Jaspers'a göre "felsefenin temeli insanın benliğidir, insanı ilgilendiren bir sorundur ve bir varlık karşısında şaşkınlık duyma, kuşku ve yitmişliğin bilincine varmadır. Her durumda, felsefe, insanı kavrayıcı bir sarsıntıyla başlar, boyuna şaşıp kalmadan yola çıkarak, bir erek arar." (Jaspers, 53-67.s.).

Thomas Bernard'ın "*Neden*" eseri bir değindir evet ama neye değinir orasına kuşku ile yaklaşmak gerekir. Avusturya'nın "Salzburg" şehri ekonomik gelirler açısından çok iyi olmasına rağmen dünyadaki intihar ortalamasının üzerinde oranlara sahiptir. Ters bakış açısıyla baktığımızda ekonomik oranlarla intiharın azalacağı düşünülebiliriz. Metni ters düz eden şey nedir? Kısacası "neden" insanlar intihara sürükleniyor ve arayışa giriyor. Metin bize doymuşluk olarak yansıyabilir ancak buradaki temel nedenin bireylerin gelişmemişliği ile alakası olduğu görülür. "Yeni insanlar, hangi eğitim araçları ve yöntemleriyle eğitilirse eğitilsinler, ancak sözde eğitimciler olan ve asla bunun daha ötesine geçemeyecek eğitimcilerinin cahilliği, alçaklığı ve sorumsuzluğu yüzünden yaşamlarının daha ilk günlerinde, ilk haftalarında, aylarında ve yıllarında eğitilerek mahvedilirler çünkü yeni insanın bu ilk günlerde, haftalarda, aylarda ve yıllarda gördüğü ve algıladığı her şey onun tüm gelecekteki yaşamını belirler." (Bernhard, 54.s.). Eğitimin insan hayatındaki temel niteliği olduğunu içselleştirerek değinen Bernhard, bu sürecin başarısızlığı halinde toplumun çok çabuk bozulacağını da dile getirir.

Goethe'nin yüzleştirmesi, Joyce'un farkındalığı ve Bernhard'ın içselleştirmesi aslında temel olarak bireyin aydınlanması ve eğitim süreçlerini ele alır. Burada bireyin kendini keşfetmesi ve bu süreçte etkili olan izmaların işleyişi süreci belirler. Max Stirner bu durumu şöyle analiz eder: "Bir insan dünyaya geldiği andan itibaren, içinde kendisiyle birlikte bir yığın şeyin bulunduğu karmaşık bir ortamda kendini keşfetmeye ve kendini kazanmaya çalışır." (Stirner, 13.s.). Bunu yaparken önüne birden fazla engel çıkabilir. Örneğin "*Gürgen Kralı*"ndaki baba, "*Dublinliler*"deki yozlaşma, "*Neden*"deki eğitimsizliğe rağmen insan keşfetmeyi ve cesaretini kaybetmeden devam etmektedir. Rollo May'a göre "Bir seçimle yüz yüzeyiz. Dayanaklarımızın sarsıldığını hissedince kaygı ve panik içerisinde geri mi çekileceğiz? Tanıdık sulara demir taramanın ürküntüsüyle kaskatı kesilip, tutukluğumuzu duygusuzluğumuzla mı örtüp saklayacağız? Böyle davranırsak geleceğin biçimlendirilmesine katılma şansımızdan feragat etmiş olacağız. İnsan varlığının ayırt edici özneliğini elden kaçırmış olacağız: Kendi evrimimizi, kendi farkındalığımızla (awareness) etkileyebilmeyi." (May, 39.s.). Kendi evrenimizi keşfetmek ve kendi farkındalığımızla başarılı olabilmek için Rollo May, "Yaratma Cesareti" kitabında bu süreçlerin kontrol izmalarını ve yönetim aşamalarını anlatmayı dener. İşte Gürgen Kralı'ndaki çocuğun gördüğü şey aslında bu cesaretin bir ürünüdür ve babasının tepkisizliği nedeniyle ölümüyle sonuçlanır. Joyce'un Dublinliler'de denediği şey oradan sürgün edilmesine neden olur fakat bir toplumun aydınlanmasını sağlar. Bernhard'ın intiharın nedensizliğine toplumu karanlığını koyması ekonominin çaresizliğini ortaya çıkarır. Burada Goethe'nin ölüm döşeginde söylediği cümle "Işık biraz daha ışık" aydınlanmanın gerekliliğinin tüm toplumlar için vazgeçilmez olduğuna işaret eder.

"Yaratma Cesareti" ve "Yeni Edebiyat Programı"

Schopenhauer "Dünya benim tasarımımdır." (Schopenhauer, 7.s.) derken bireyin bilincine ve varlığı şekillendiren öznenin gücüne işaret eder. Pascal ise bireyin temel taşının düşünce olduğunu şöyle açıklar: "Ben elsiz, ayaksız, başsız bir insan düşünebilirim. Oysa düşüncesiz bir insan düşünemem. Düşünsem ancak bir taş ya da yırtıcı bir hayvan düşünürüm." (Pascal, 42.s.). Bu düşünceler varoluşun aydınlatılmasına katkı sağlayabilir: "Varoluşun aydınlatılmasını sağlayan belli yöntemler vardır. Bunlar da: A- Boşluğu sınırlayan çizgilerin sonuna kadar gitmek, boşluğun son sınırına varmak, B- Ruhbilim, mantık ve metafizikle ilgili dili nesnelleştirmek, C- Evrenseli bulmak, varoluşla ilgili olanağı ortaya çıkarmaya elverişli, biçimsel bir varoluş çizelgesi kuracak nitelikte bir dil oluşturmak." (Jaspers, 11.s.).

Jasper'ın çizdiği sınırlar aslında düşünmenin sınırsızlığını ortaya koyar. Evrenseli bulmak düşüncesi “yaratma cesareti”nin ortaya çıkarabileceği en önemli kavramdır. Bu sanıldığı kadar kolay olmayan düşünceler dizisi aslında yaticılık felsefesinin zorluğundan kaynaklanır. Rollo May, sorularla yaklaşmayı dener önce: “Yaratıcılık niçin böylesine zor? Ve niye bu kadar çok cesaret gerektiriyor? Yaratıcılık basit bir şekilde ölü biçimleri, tükenmiş sembolleri ve yaşamını yitirmiş mitleri feshedip atmak değil mi?” (May, 53.s.) Ölmüş deriden temizlenmek ve yenilenmek sanıldığı kadar kolay olmadığı için yaratıcılık düşüncesinin toplumlara aşılması hiç de kolay değildir.

Alice'in bir tavşanın peşine sürüklendiği delik, Gürgen Kral'ındaki çocuğun haykırıları, Sokrates'in savunmasında ölüme karşı dik duruşu ve kendisini aslında savunmasız bırakması yaratma cesaretinin başlangıcıdır. Sokrates'in öğrencilerinin onu savunma isteğine karşı verdiği cevap, Kraliçe'nin baskısına boyun eğmeyen Alice'in korkusuzluğu ve Gürgen Kralı'nı hisseden çocuk, bizim içimizdeki yaratma cesaretinin sadece birkaç örneğidir. Yaratma cesaretini bir başkaldırı örneği olarak da algılamak gerekir. “Yaratıcılık ölümsüzlük için duyulan özlemdir. Biz insanlar ölmemiz gerektiğini biliyoruz. Ne gariptir ki, ölümden söz edebiliyoruz. Biliyoruz ki, her birimiz ölümlü yüzleşecek cesareti geliştirmeli. Bununla birlikte ona başkaldırmalı ve onunla mücadele etmeliyiz. Yaratıcılık bu mücadeleden gelir –yaratıcı edim başkaldırıdan doğar. Yaratıcılık sadece gençlik ve çocukluğumuzun masum kendiliğindenliği değildir; yetişkin bir insanın tutkusuyla birleştirilmelidir- kişinin ölümünden öte yaşama tutkusu.” (May, 57.s.). Yaratıcılık bir yaşam tutkusu haline dönüşebilmesi belli süreçler halinde gerçekleşir ki Rollo May bunun sınırlarını “Karşılaşmanın Yoğunluğu” olarak belirler.

Karşılaşmanın yoğunluğu aslında farkındalık süreci ile ilişkilidir ve gömülmek, sürüklenmek, kapılıp gitmek, dalıp gitmek gibi yapıların bütünüdür. Bu karşılaşmanın etkisi bilinç ve bilinçdışı süreçlerini etkilediği gibi sanatçı üzerinde nörolojik etkiler bırakır. Birey için ise şaşkınlık ve kaygı sürecidir. Karşılaşmanın yoğunluğu edebî bir metin üzerinde gerçekleşiyorsa bir o kadar da zevkli ve tehlikelidir. Edebiyat bir sanattır ancak en önemli özelliği yeni dünyalar yaratabilmesi ve bireyin en derin noktasına yani boşluğuna kadar inip oradaki bilinçdışını harekete geçirebilme gücünü elinde tutmasıdır.

Rollo May, bireyin yaratıcılık sürecinde en etkin modelin yine bireyin etken olduğu kendi kendisini yenilediği süreç olduğunu savunur: “Dünya bir kişinin içinde varolduğu anlamlı ilişkilerin bir modelidir ve o kişi, bu dünyanın tasarlanmasında yer alır. Nesnel bir gerçekliği olduğu açıktır, ama bu kadar basit de değildir. Dünya kişiyle her an karşılıklı ilişki içindedir. Dünyayla benlik arasında ve benlikle dünya arasında kesintisiz bir diyalektik süreç süregider; bu iki kutuptan her biri diğerinin varlığına delalet eder ve bunlardan birinin yoksanlığı her ikisinin de anlaşılmasını olanaksız kılar. Bu, yaratıcılığın hiçbir zaman öznel bir görüngü olarak sınırlandırılmayacak olmasının nedenidir; yaratıcılık asla basit bir biçimde kişide olup bitenlerin terimleriyle incelenemez. Dünya kutbu bir bireyin yaratıcılığının ayrılmaz bir parçasıdır. Olmakta olan daima bir süreçtir, bir yapma'dır - özgül olarak kişiyi ve dünyasını karşılıklı ilişkiye sokan bir süreç. (May, 73.s.).

Bireyin yaratma cesareti aslında bütün süreçlerin başlangıcı da sayılır. Kendinin farkına varma, karşılıklı iletişim halinde olma ve karşılaşma süreçleri bireyin yaratma cesareti ile doğrudan ilintilidir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2017 yılında değişikliği gittiği müfredat programları farklı alanlarda farklı değerlendirmeler ve eleştiriler yapılmasına rağmen yürürlüğe girdi. “Türk Dili ve Edebiyatı Programı” taslak metni ufak değişikliklerle kabul edilerek “Türk Dili ve Edebiyatı Programı” lise öğrenimi gören bireylere hazır hâle getirilerek sunuldu. Bu çalışma Rollo May'ın varoluştan itibaren önemli olan ancak “karşılaşmanın yoğunluğu” ve bu sürecin “yaratma cesareti”ne etkisi dikkate alınarak yeni “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı” değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programının amaçları şöyle sıralanır:

- Edebiyatın doğasını, işlevini, birey ve toplum için önemini kavramaları,
- Edebî metinler aracılığıyla Türkçenin inceliklerini, Türk edebiyatının tarih içinde gösterdiği değişim ve gelişimi tanımları,

- *Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevî, ahlakî, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları,*
- *Dinleme, okuma, yazma ve konuşma stratejilerini doğru ve uygun şekilde kullanarak etkili iletişimciler olmaları,*
- *Metinler aracılığıyla okuduğunu anlama ve eleştirel okuma becerilerini geliştirmeleri ve okuma alışkanlığı kazanmaları,*
- *Çeşitli kaynaklardan elde ettikleri bilgileri soru cevaplamak, çözüm önerileri üretmek, bulgularını paylaşmak vb. amaçlar için analiz etmeleri ve değerlendirmeleri amaçlanmaktadır (MEB, 17.s.).*

Programın amaçları incelendiğinde yaratıcılığa yönelik bir amacının olmadığı görülmektedir. Programın amaçlarına göre lise öğrenimi görmeye başlayacak bireylerden sadece belli değerleri anlamaları, iletişim becerisini elde etmeleri, okuma alışkanlığı kazanmaları ve değerlendirme yönlerini kuvvetlendirmeleri beklenmektedir. İlköğretim sürecini yeni bitirmiş bireyin cesaretinin ve kendinde olma sürecinin en güçlü olduğu zaman diliminde bireyin sadece belli gereklilikleri yerine getirmesi üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Edebiyat derslerini diğer derslerden ayıran ve farkındalık yaratan kısmı hayal gücünü tetiklemesi ve bireyde yaratma arzusunu güdülemesi ve estetik bir zevk oluşturmalarıdır.

Bu bağlamda, yeni program dört temel dil becerisinin yanı sıra öğrencilere kazandırılması hedeflenen yeterlilik ve beceriler, aşağıdaki gibidir:

- *Bilgi okuryazarlığı*
- *Eleştirel düşünme*
- *Görsel okuryazarlık*
- *İletişim ve iş birliği*
- *Medya okuryazarlığı*
- *Yaratıcı düşünme (MEB, 17.s.).*

Bu yeterlilik ve becerilerin kazandırılmasına yönelik programın tamamında neler yapıldığına bakıldığında verilen kavramların askıda kaldığı görülmektedir.

Öncelikle “Okuma” kısmına “yaratma cesareti” açısından bakıldığında, “Şiir” türüne yaklaşımlar ele alındığı görülmektedir. Şiir formunun bir reçete şeklinde sınıflandırılması, şiir kavramının daha henüz keşfedilmediği ve sınıflandırmaların klasik şiir tanımlarına göre yapıldığı göze çarpmaktadır.

- *Metinde geçen kelime ve kelime gruplarının anlamlarını tespit eder:*
- *Şiirin temasını belirler.*
- *Şiirde ahengi sağlayan özellikleri/unsurları belirler*
- *Şiirin nazım biçimini ve nazım türünü tespit eder*
- *Şiirdeki mazmun, imge ve edebî sanatları belirleyerek bunların anlama katkısını değerlendirir.*
- *Şiirde söyleyici ile hitap edilen kişi/varlık arasındaki ilişkiyi belirler.*
- *Şiirde edebiyat, sanat ve fikir akımlarının/anlayışlarının yansımalarını değerlendirir.*
- *Şiiri yorumlar*
- *Şair ile şiir arasındaki ilişkiyi değerlendirir*
- *Türün/biçimin ve dönemin/akımın diğer önemli yazarlarını ve eserlerini sıralar (MEB, 24-25.s.).*

Edebiyat programının belki en büyük sorunu tür kavramının tam olarak anlaşılmasıdır. Şiir, tür olarak Tanzimat döneminde ortaya çıkmış bir tür olarak algılanmakla birlikte yine o dönem içerisinde başlayıp bittiği varsayılmaktadır. Şiirin temasını belirlemek Tanzimat şiiri için geçerli iken Servet-i Fünun dönemi için zordur. Sebebi ise metnin artık estetik bir pozisyona dönüşmesidir. Millî edebiyat dönemi için olanaklı bir hal alırken “İkinci Yeni” şiiri için tamamıyla imkânsızdır. Şiirin form olarak bir kalıpları olmamakla birlikte Türk edebiyatında şiir için belli sınırlar çizilme girişimleri bulunmaktadır. Bu programdaki en büyük eksiklik okur

pozisyonundaki birey için bir tedavi reçetesi yazdırmaya zorlamasıdır. Öncelikle bireyin şiir üzerine bazı tespitlerin yapılabilmesi için okurun belli bir şiir birikimi olması gerekmektedir. Ayrıca okurun şair ile şiir arasında bir bağ kurulması psikanaliz bir tespit gerektirir ki bu teorinin gerekli verileri ancak üniversite döneminde edebiyat öğrencilerine verilmektedir.

Edebiyat programında “Şiir” kısmından sonra “Öyküleyici (Anlatmaya Bağlı) Metinler (Masal/Fabl, Destan, Mesnevi, Hikâye, Roman vb.) başlığında okuma çalışmalarına yer verilir. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere birden fazla türün bir tek bir anlatı çerçevesine göre değerlendirmeye çalışılmaktadır. Anlatmaya bağlı ifade söylem açısından farklılıklar içermekle birlikte başta hikâye ve roman türleri için böyle bir sınırlama yapmak geleneksel yöntemlerle post modern eserleri incelemeye girişmekle eş değerdir. Ayrıca bu metin türleri kurmacayı içerisinde barındıran türler olduğu için aynı tarz sınıflandırmalar yapmak bir karşılaşmadan ziyade metinlerin hepsinin aynı değerlendirilebileceği algısı yaratmaktadır. “Tiyatro ve Bilgilendirici Metinler” başlığında da bazı eklemelerle birlikte aynı çeşit değerlendirme ve tespit çalışmaları hedeflenmektedir.

Rollo May’ın Picasso’nun *Guernica* resminden yola çıkarak “her yaratma edimi, ilk önce bir yıkma edimidir” (May, 80.s.) sözüne yaklaşımı aslında bireyin gördüğü şeyler karşısında yapmaya çalıştığı şey’i değil geleneksel olanın üzerine inşa etmeye çalıştığı şeyler’i anlatır. Programın kazanımları okuma üzerinden “şiir, öyküleyici metinler, tiyatro ve bilgilendirici metinler” şeklinde ele alınırken keşfetme ve yaratma süreçleri dikkate alınmadığı görülür. Okuma edimleri laboratuvar da bir kurbağa incelenmesi gibi cansız bir nesne üzerine eğilir ve bireyin burada parçaların ne olduğu üzerine yoğunlaşması istenir. Birey gördüğü şeyler kan, iç organlar ve deriden ibarettir; bilincine yansıyan şey’ler bütünü nesnelere şey’sizliğidir. Jasper’in altını çizdiği varoluşun sınırlarına ulaşma, evrensel olma ve ruhbilimsel bir okuma süreci birey için tasarlanmış değildir. Bu süreci aslında İtalo Calvino’nun “*Görünmez Kentler*”indeki Kubilay Han ile Marco Polo’nun seyahatine benzetilebilir:

“*Dalmış olmalısın Han’ım. Sözümü kestiğinde tam da bu kenti anlatıyordum sana. ‘Biliyor musun onu? Nerede? Adı ne?’ ‘Ne adı var, ne yeri. Onu neden anlatıyordum bir daha açıklayayım sana: ögeleri, onları birbirine bağlayan bir mantık olmaksızın bir iç kuraldan, bir perspektif, bir hikâyeden yoksun bir şekilde yığılmış kentleri, düşlenebilir kentlerin sayısından düşmek gerekir. Kentlerle ilişkimiz rüyalarla olduğu gibidir: hayal edilebilen her şey aynı zamanda düşlenebilir, oysa en beklenmedik rüyalar bile bir arzuyu, ya da arzunun tersi, bir korkuyu gizleyen resimli bir bilmecedir. Kentleri de rüyalar gibi arzular veya korkular kurar; söylediklerinin ana hattı gizli, kuralları saçma, verdiği umutlar aldatici, her şey, başka bir şeyi gizliyor olsa da.*” (Calvino, 87.s.). Edebiyat Marco’nun algıladığı perspektifte vardır ve onun sınırlarını çizmek, korkuların bir ürünü haline getirmek yerine bir düş olarak algılamak yaratıcılığın sınırlarını genişletecektir. Aksi takdirde bireyin programa bakışı Kubilay’ın köprüye bakışıyla aynı kalacaktır.

“*Peki köprüyü taşıyan taş hangisi?’ diye sorar Kubilay Han..*

“*Köprüyü taşıyan şu taş ya da bu taş değil,*

taşların oluşturduğu kemerin kavsi, ’der Marco.

Kubilay Han sessiz kalır bir süre, düşünür. Sonra ekler:

!Neden taşları anlatıp duruyorsun bana? Beni ilgilendiren tek şey var, o da kemer.’

Marco cevap verir: ‘Taşlar yoksa kemer de yoktur.’ (Calvino, 127.s.).

Sanatsal ve edebî bakıştan yoksun zihinler, yaratıcılıktan da bir o kadar uzak dururlar. Onlar için tek amaç vardır o köprünün amacı nedir ve o şiir ya da roman neye hizmet etmektedir. O köprüyü meydana getiren taşların her birinin varolan estetik değeri ile o şiir meydana getiren imgelerin, hikâyeyi hikâye yapan söylemin, romanı eşsiz şey yapan karakterin işlevselliğidir. Bunlardan ayrı düşünülen her bir metin sadece bir taşır ve oradaki heykelin ya da yapının hiçbir kıymet-i harbîyesi yoktur.

Aslında program için varsayılan kurallar çok basittir. Kant'ın çizdiği fenomenolojik görünüm art arda doğabilecek ön yargısız sanatsal değerler bütünü oluşturur. Stoacıların insanın tabula rasa yani boş levhaya benzettikleri bomboş zihinle doğdukları ve genel fikirlerini duyu organlarıyla deneyimler sonucu oluştuğunu ileri sürmesi gibi şiire boş bir zihin ve ön koşulsuz yaklaşmayı bilen birey için o şiir hep başka bir şey'lerin temsilidir ve yaratma cesareti açısından o şey'ler başka şeyler'in bütünüdür:

"Rüyanda gördüğün şu balık. Ondan bahsedelim. Hep aynı balık, değil mi?" "Bilmiyorum," diye yanıt verdi Yossarian. "Balıkları ayırt etmekte güçlük çekerim." "Balık sana ne düşündürüyor?" "Başka balıkları." "Peki başka balıklar sana ne düşündürüyor?" "Başka balıkları." (Heller, 416.s.).

Bireyin program sürecinde okuduğu metinler zihninde bir karmaşa yaratmaktan ziyade zihni hizaya sokmayı amaçlar. Nizama uygun (uniform) bir program bireyin üzerine sadece üniforma olarak geçirilir ve bunun sonucu olarak da birey tek tipleşir. Şiir, birey için parçalara bölünerek şairin hayatından kesitler çıkarılan bir nesne; hikâye, anlatılan bir söz dizimi; tiyatro, mitlerden beslenen bir metinden öte bir şey değildir. Bireyin beyninde sadece bir balık belireceği varsayılır o da koca hantal bir balıdan başka bir şey değildir.

Programın "Yazma" kısmına geçildiğinde 12 başlıktan oluşan bir ihtiyaçlar listesi ve yapılması gerekenler ile karşılaşılır:

- Farklı türlerde metinler yazar.
- Yazacağı metnin türüne göre konu, tema, ana düşünce, amaç ve hedef kitleyi belirler.
- Yazma konusuyla ilgili hazırlık yapar.
- Yazacağı metni planlar.
- Metin türüne özgü yapı özelliklerine uygun yazar.
- Metin türüne özgü dil ve anlatım özelliklerine uygun yazar.
- İyi bir anlatımda bulunması gereken özelliklere dikkat ederek yazar.
- Farklı cümle yapılarını ve türlerini kullanır.
- Görsel ve işitsel unsurları doğru ve etkili kullanır.
- Ürettiği ve paylaştığı metinlerin sorumluluğunu üstlenir.
- Yazdığı metni başkalarıyla paylaşır (31-32.s.).

Yazma sürecinin en önemli dinamiği yazınsal iletişim süreci olmakla birlikte gönderici ile alıcı arasındaki diyalog, bu sürecin ön koşuludur. Programın "Okuma" kısmı gibi "Yazma" süreci de aynı nizamı yaratma çabası içindedir. Farklı türlerde metinler yazması, hedef kitleyi belirlemesi amaca yönelik bir hizmet olduğunun sınırlarını keskin bir şekilde çizmektedir. Yazılan metinlerin sorumluluğunu üstlenmesi ise yazarın dikkati etmesi gerektiği aksi takdirde cezai işlem başlatılacağına habercisidir. Samed Behrengi'nin yasaklı kitabı "Küçük Kara Balık"ta sınırların aşılması gerektiğini ironik bir şekilde şöyle anlatır:

"Mutlaka gitmen mi gerekiyor?"

Evet anneciğim, gitmeliyim.

Ama, sabahın köründe nereye gideceksin?"

Irmağın nereye kadar gittiğini görmek istiyorum. Biliyor musun anneciğim, aylardır bu ırmağın sonu neresi diye düşünüp duruyorum. Ama hâlâ işin içinden çıkamadım. Dün gecedeki beri gözümü uyku girmede. Nihayet, gidip ırmağın sonunu bulmaya karar verdim. Başka yerlerde neler olup bittiğini bilmek istiyorum." (Behrengi, 5.s.). İşte yaratma cesaretini yaratan şey "merak" kavramıdır. Postmodern edebiyat metinleri geleneksel çizgiyi aşarak sınırların ötesine geçti geçmesine ancak Türk dili ve edebiyatı programı bu sınırların yanına yaklaşmaya "yazma" açısından cesaret edemediğini "iyi bir anlatımda bulunması gereken özelliklere dikkat ederek yazar" şeklindeki ifade belli etmektedir. Yazma cesaretinin sınırlandırılması ve bilinçaltına belli ketler vurulması bireyin yazacağı türün kapsamını da sınırlar. Bu sisteme göre şiir, hikâye, roman ve tiyatro tarifesi belli olan türlerdir ve bu türlerle ilgili yazmak isteniyorsa bir örnekten yola çıkılarak üretim yapılabilir. Küçük Kara Balık'ın annesiyle konuşarak dışarı çıkma istenci aynı

zamanda bilinci dağıtma istenciyle orantılı ilerler. Verilen yeterliliklerden dışarı çıkılması hem zordur hem de tehlikeli olarak gösterilir. Yeni şeyler yazmak, yeni metinler yaratmak yerine aynı şeyler üzerinden ilerleyen benzer metinler üreten bireyler yaratma endişesi aslında toplumların karşılaştığı en büyük problemlerden birisidir.

Yazma becerisini geliştirmek ve yaratma cesareti kazandırmak farklı şeyler olduğundan burada verilen kazanımların bazıları bireyin gerekliliği açısından değerlendirilebilir. Yaratma cesareti özellikle edebiyat sahasında okuma üzerinden başlar ve yazma ile sonlanır. Yeni bir şeyler yaratma süreci varlığın ontolojisi ile ilgilidir.

Sonuç

Sonuç olarak Goethe'nin kurmak istediği Dünya edebiyatı kavramının asıl amacı, okurun bilincini genişletmek ve yeni farklı yaratım süreçlerinin yolunu açmaktır. Gürgen Kralı'ndaki çocuğun sesini duyabilmek, Neden'deki intihar kavramını anlayabilmek ve Dublin'deki eğitimsiz bir toplumu eğitebilmek yaratma cesareti ile alakalıdır. Goethe'nin zihnindeki çocuk, Bernhard'ın belleğindeki kavram ve Joyce'un korkusuzluğu, yaratma cesaretinin getirdiği ontolojik sorunsalların bir neticesidir. Edebiyat programı hazırlanırken tüm bu ayrıntılardan kaçmak ya da belleği kapatmak, okuma ve yazma süreçlerinde klasik yöntemlerle hareket etmek bireyin yaratma sürecini sekteye uğratacağı gibi robotik bir edebiyat düşüncesinin de doğmasına yol açacaktır. Marco Polo'ya her şeyi olduğu gibi anlatmasını isteyen Kubilay Han, ampirik okur ve birey algısının temsili iken; Marco Polo'nun bakış açısı metinlerin estetik yapısını irdeleyen ve bütünü her şeyi ile görebilen yaratma cesaretini kazanmış bireyleri temsil eder. "Türk Dili ve Edebiyatı Programı" yaratma cesareti açısından bakıldığında birey karşılaşmanın yoğunluğu yerine karşılaşmanın ağırlığını hisseder. Pratikte klasik metotlara bağlı öğretim yöntemlerini benimseyen program yapısı, içerik olarak da yeni bir yaratım değil aksine varolan üzerine ne koyulabilir mantığını benimser. Program içerisinde kazandırılması hedeflenen beceriler, yetenekler sadece hedefler olmakla birlikte programın genel yapısında bunlarla ilgili metinlere rastlanmamaktadır. Ayrıca "Türk Dili ve Edebiyatı Programı" estetik bir yapıdan uzak, estetik sanatının tabirlerine yaklaşmayan, sadece yerel bir program olmakla birlikte dünya edebiyatından eserlere belli dönemler içerisinde verilmesi ve örneklerden kaçınılması bireyi tek tipleştirme çabası olarak görülmektedir. Yazarların belirsizliği öğretici pozisyonundaki bireye tüm yetkileri vermekle birlikte öğrenim gören bireyin kaderi seçimlerin bireyselliğine bırakılır. Yaratma cesareti açısından varoluşa ve sorgulamaya uzak kalan program, ön kabuller bütünü olarak bireye eleştiri imkânı bırakmamaktadır. Alice'in ufak bir çocuk olarak cesaretini sağlayan ve korkusuzca bir tavşan deliğine girmesine sağlayan *şeyler* bütünü ile Küçük Kara Balık'ın sıcak yuvasından uzak suları merak etmesindeki *şeyler* benzer çizgide ilerler. Bunu sağlayan *şey*'ler bütünselliği programda olmamakla birlikte ezbere dayalı klasik çizgilerle ilerleyen bir köprü vazifesinden başka bir amaca hizmet etmemektedir. Unutmamak gerekir ki taşların kavsi yoksa köprü de yoktur. Balıklar, başka balıkları, başka balıklar da başka balıkları hatırlattığı sürece bir yaratım süreci var olur ve tüm balıklar aslında yaratma cesaretinin birer ürünüdürler.

Kaynaklar

- BEHRENGİ, Samed (2016), *Küçük Kara Balık*, (Çev. Haşim Hüsrevşahi), Can Yayınları, İstanbul.
- BERNHARD, Thomas (2015), *Neden*, (Çev. Sezer Duru), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- CALVİNO, İtalo (2002), *Görünmez Kentler*, (Çev. Işıl Saatçioğlu), YKY, İstanbul.
- HELLER, Joseph (2012), *Madde 22*, (Çev. Niran Elçi), İthaki Yayınları, İstanbul.
- JASPERS, Karl (2010), *Felsefe Nedir?*, (Çev. İ. Zeki Eyuboğlu), Say Yayınları, İstanbul.
- MAY, Rollo (2013), *Yaratma Cesareti*, (Çev. Alper Oysal), Metis Yayınları, İstanbul.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, (2017), *Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Programı*, Ankara.
- PASCAL, Blaise (2011), *Düşünceler*, (Çev. İ.Z. Eyuboğlu), Say Yayınları, İstanbul.
- SCHOPENHAURE, Arthur (2013), *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, (Çev. Levent Özşar), Biblos Yayınları, İstanbul.
- STIRNER, Max (2017), *Biricik ve Mülkiyeti*, (Çev. H. İbrahim Türkdoğan), Norgunk Yayınları, İstanbul

**EDEBİYAT EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE SÖZLÜ GELENEK ÜRÜNÜ
MASALLARIMIZIN GELECEK KUŞAKLARA AKTARIMINDA
HİKÂYE ANLATICILIĞI:
“ANLATAN ÖĞRETMENDEN ‘ANLATICI’ ÖĞRENCİYE”**

Emine TAŞ¹

Özet

Edebiyat; malzemesi dil olan, dili kullanarak duygu ve hayal dünyamızı geliştirmemizi sağlayan bir bilim dalı, bir yaratma işidir. Edebiyat eğitimi ve öğretimindeki amaç ise; bireyin yaratıcı gücünü ortaya çıkarabilmek, bakış açısını geliştirebilmek, evrensel ve kültürel değerleri öğretebilmek, bireye okuma, anlama, dinleme, anlatma becerileri kazandırarak bireyin söz varlığını zenginleştirmektir. Bu bağlamda; insanın var oluşundan itibaren yaratılan sözlü kültür ürünü masallar, içlerinde kadim bir kültürü barındırmaları, sözün yazıdan önce var olduğu dönemlerde halkın hayallerini ve ulaşmak istediği hedeflerini yansıtılmalarıyla gelecek kuşaklara rehber olurken, taşıdıkları kültürel değerler ve söz zenginliğiyle edebiyat eğitiminin amaçlarına hizmet etmektedirler.

Anlatıcı, dinleyici ve masal üçgenin bir araya gelmesiyle oluşan masallar kuşaktan kuşağa anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle masallar bir edebî tür olarak kitaplarda kalsa ve anlatı kültürünün yerini teknolojik aletler almaya başlasa da hiçbir teknoloji aleti yüz yüze iletişimdeki sıcaklığı verememiştir.

Anlatma sanatını yeniden canlandırmak amacıyla TED Ankara Koleji 9. sınıf öğrencilerine Türk Dili ve Edebiyatı dersi içerisinde haftada iki ders, altı haftada toplam on iki ders saati “Masal Anlatıcılığına Giriş” dersi verilmiştir. Bu derslerde öğrencilerin masalın anlam ve yapı unsurlarını belirleyebilmeleri, masal anlatırken duyular, mizaç, ritim, hız, jest, ses, sessizlik gibi masalı etkileyen unsurların önemini kavrayabilmeleri ve dört temel dil becerilerini -okuma, yazma, konuşma, dinleme- geliştirebilmeleri amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda; öğretmenin derste masal anlatımı, masal ağı örme, masal şeması çıkarma, masal haritası hazırlama, gibi etkinlikler yapılmış bu etkinliklerde Türk ve dünya masallarından örnekler kullanılmıştır. Etkinlikleri uygularken yaratıcı drama yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmalar sonucunda; kültürel miras masalların aktarımında öğrencilerin yetkin ve istekli olmaları hedeflenmiştir.

Anahtar sözcükler: sözlü kültür, gelenek, kuşaklar, teknoloji, endüstriyel devrim, eğitim, anlatma, dinleme, masal

Giriş

Sözlü Kültür geleneğimizin en eski ürünlerinden olan masallar ve bu geleneği yaşatan “hikâye anlatıcılığı” insanlığın en eski eğitim yöntemidir.

Teknolojinin çok fazla geliştiği çağımızda öğrenciler bilgiyi hazır bulmakta geçmişin değer yargılarına pek fazla önem vermemekle birlikte edebî metinlerle de ilgilenmemektedirler. Dijital çağın çocuklarına anlatılamayan hikâyeler yerini bilgisayar ve telefonlara bırakmakta bu da çocukların okuma, dinleme, yazma, konuşma gibi dil becerilerinin gelişmesini engellemektedir.

Sınıf ortamında Hikâye Anlatmak ve dinlemek öğrencileri etkin dinleme olanağı sunarken hayal güçlerini geliştirmektedir. Her tür olanağın olduğu hayal gücüne yer bırakmayan bir yaşam biçiminin olduğu günümüz dünyasında çocuklarımızın hayalini geliştirmek başlıca hedefimiz olmuştur Çocuklarımız birey olma yolunda hayalleriyle varlıklarını tanımlayacaklardır. Bunun yanında geçmişten günümüze insanlığın mücadelesini, engellerin aşılmasını, birlik olmanın gücünü, iyiliğin ödüllendirilişini vb görerek günlük yaşamda karşılaştıkları problemlere çok daha rahat çözümler üretebileceklerdir. Bu ruhla büyüyen çocuklar, gençler dünyanın geleceğini oluşturmada kendilerine düşen sorumlulukları doğru biçimde yerine getirme konusunda bilinçleneceklerdir.

¹ Blm.Uzm., TED Ankara Koleji Vakfı Özel Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Tüm bu nedenlerle, içlerinde barındırdıkları insana ve toplumlara özgü kültürel değerleri, tarihî olayları, gelenekleri, adalet, doğruluk, dürüstlük gibi değer yargılarını bir sonraki kuşaklara aktarmaya yarayan masallar anlatıldıkça ve hikâye anlatıcılığı toplumlarda daha çok yayıldıkça unutulmaya yüz tutmuş değerler de ortaya çıkarılmaya başlanacaktır. Genç kuşaklar atalarının hikâyelerini dinledikçe ve bu hikâyeleri anlattıkça bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yapıları gelişmeye başlayacak bu da eğitim sisteminin amaçlarına ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Gelenek İçerisinde Kuşaktan Kuşağa Masallar Ve Hikâye Anlatıcılığı

“Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar...” olarak tanımlanan gelenek, daha yazının olmadığı çağlarda sözlü olarak aktararak devam ettirilen, toplumun değerler bütünüdür. “Sözlü Gelenek Ürünleri” diye adlandırılan ve adı üstünde sözle kuşaktan kuşağa aktarılan halk kültürü ürünleri ise insan var olduğundan itibaren oluşmaya başlamış onların duygu ve düşüncelerini yansıtarak yayılımını sürdürmüş, halkın ortak değerlerinin dile getirilmesini sağlamıştır. Bu yönüyle içinde bulunduğu toplumun yaşam biçimlerini, örf ve adetlerini, inançlarını tarihi bilinmeyen zamanlardan bu yana anlatan masallar sözlü geleneği yansıtan ürünlerdendir. “Masal, nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı diye tanımlanır.” (Boratav, 80.s.)

“Masal, insandaki çocukluğun sanatıdır. İnsanoğlunun çocuksuluğunu en güzel şekilde masalarda bulabiliriz. Masal, çocuk ruhunu besleyen, süsleyen, donatan, zenginleştiren, geleceğe hazırlayan gerçeği dolaylı olarak anlatan bir türdür. Hayal dünyasının can alıcı renklerini, ilginç olaylarını, çocuksu bir anlatımla masallar gerçekleştirir. Masalları sembollerden, hayal atmosferinde ayıkladığımızda hayatın kendisi ile karşılaşırız.” (Şirin, 113.s.) Çok çeşitli yönleriyle insanların gelişimi ve değişimine katkı sağlayan masal türünün önemli özelliklerinden biri içerisinde hayali barındırmasıdır. Geçmişten günümüze masalla büyüyen çocuklar gerçek yaşamda ulaşamadıkları ya da ulaşmak istedikleri şeyleri masalarda hayal etmişlerdir. Bu da geleceğin inşasında önemli rol oynamıştır. Masallarla büyüyen çocuklar masal kahramanının yolculuğunda yaptığı olağanüstü şeyleri örnek almışlar, önüne çıkan engellere karşı kahramanın azmi onlara güç vermiş, tıpkı masallardaki gibi engelleri aşıp yaşamlarını kolaylaştırmaya çalışmışlar, yaşamlarında hayal bile edemeyecekleri şeyleri üretmeye başlamışlardır. Böylelikle ilk sanayi devrimi su ve buhar gücünü kullanarak ik üretim sistemleri ile ortaya çıkmış, İkinci sanayi devriminde elektrik gücünün yardımıyla seri üretim tanıtılmış, Üçüncü sanayi devriminde dijital devrim dedikleri elektroniklerin kullanımı ve bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle üretim daha da otomatikleştirilmiştir. Günümüzde ise artık insan aklını aşan dördüncü sanayi devrimi endüstriyel 4 konuşulmaktadır. “Bugün ulaşılan bütün gerçekler geçmişte hayaldirler. Masalarda olağan üstü olarak kabul edilen pek çok olay bugün gerçekleşmiştir. Masal kahramanını göz açıp kapayıncaya kadar Hin’den Yemen’e ulaştıran uçan at, seccadenin yerini jet- uçaklar almıştır. İnsanlar, istenilen yere çabuk varma arzusu ile önce sihirli vasıtalar hayal etmişler sonra kanat takarak, balona binerek uçmayı denemişler ve nihayet makinelerin icadıyla uçakları yapmışlardır. Kulağını yere dayayarak dünyanın öbür ucundan haber veren olağanüstü masal kahramanı Yer Dinleyen yerini telefona bıraktı. Masal kahramanına istediği yeri gösteren sihirli aynanın yerini televizyon ekranlı telefonlar almak üzeredir. İyileşemeyen hastalara şifa sağlayıcı sihirli merhemlerin yerine modern, tesirli ilaçlar keşfedilmektedir. “Açıl sofram açıl” dendiğinde çeşitli yemekler saçan sihirli kutuların yerine modern makineler yapılmaktadır. Bu gün içine para atmak suretiyle makinelerden hazır yemekler almak mümkündür. Zümrüdü Anka kuşunun sırtında gidilen yedi kat göklerdeki yeni dünyalar roket ve füzelerle keşfedilmek üzeredir. Her tehlikeden kolayca kurtulan ölmez masal kahramanı yerini sinemalarda James Bond tipine bırakmıştır.(Günay, 2.s.) Yapılan tüm bu devrimler bir süreç işidir. İnsan dünya var olalıdan beri varlığını sürdürmüş ve her yeni gelen kuşak farklı özellikler göstermiştir. Bu farklı özelliklerle yetişen kuşakların ortak noktalarından biri büyüklerinden dinledikleri masallardır. Masallar hemen her kuşağın dinleme süzgecinden geçmiş onların hayallerini şekillendirmiştir.

1920’li yıllardan itibaren insanlar gösterdikleri özelliklere göre farklı kuşak isimleriyle sınıflandırılmışlardır. 1920’den öncesinin de var olduğu gerçeği göz önüne alındığında insan var olduğundan bu yana masallar var olmuş, mağara duvarlarına çizdikleri resimlerle insanlar kendilerini ifade etmişlerdir. İnsanlık tarihi bir yana bırakılıp eldeki verilerle konuşulacak olursa kuşaklar içerisinde sözlü kültür ürünlerinden en çok faydalanan grup Veteranlardır. Bilgisayar, telefon, televizyonun insanların hayatında olmadığı, kitaplara dokunarak öğrendikleri, her şeyin hazır bilgi olarak sunulmadığı bu kuşaklar yüz yüze iletişimin tadını çıkarırken yaşadıkları dönemin etkisiyle büyüklerinden savaş, acı, kıtlık hikâyeleri dinlemiş, onlar da kendilerinden sonraki kuşaklara bu hikâyeleri anlatabilmişlerdir. Veteranlardan sonra 1960’lı yıllar Baby Boomer kuşağı gelmektedir. Bu kuşak da masalı yine ebeveynlerinden dinleyen, henüz hafızalarını uyuracak teknolojik aletlerin insan hayatında çok fazla yer etmediği zamanlarda yaşayan kuşaktır. Bu kuşak gelenek ve göreneklerine bağlı bir kuşak olmasıyla bilinirken masalların içlerinde taşıdığı kadim kültürün izleriyle büyümüşlerdir. 1965-1970’li yıllar X kuşağının yıllarıdır. Bu kuşak dünya petrol krizini, aya atılan ilk adımı, Kıbrıs Barış Harekâtını yaşamıştır. Kayıp kuşak olarak adlandırılan bu kuşak televizyon ile ilk tanışan kuşaktır. İletişimin yerini televizyonların almaya başladığı o dönem anlayışı “yaşamını devam ettirmek için çalışmak” tır. 1970’li yılların sonu 80’li yılların başında ortaya çıkan Y kuşağı geleneğiyerini yeniliğin aldığı kuşaktır. Bu kuşak önceki kuşaklara göre teknoloji ile daha iç içe büyümüştür ve diğer kuşaklar masallar dinlerken bu kuşak televizyon dizilerini daha ağırlıklı olarak izlemiştir. Diğer nesillerden farklı olarak teknolojinin, internetin kucasına doğmuş olan Z Kuşağı 1995 ve sonrasında doğanları kapsayan kuşaktır. Bu kuşağın hayatının odak noktası internet ve teknolojik aletlerdir. “Onlar mobil telefonsuz ve sosyal medyasız dünyayı bilmeyen, her an online yaşayan bir kuşaktır.” 2011 yılı başlarından günümüze gelen Alpha kuşağı ise; “neredeyse ellerinde tabletle doğdu dedirtecek derecede online, baş döndürücü teknolojik gelişmeler çağının çocukları oldukları için günümüzde masalları hayatındayer ettirememiş bir kuşak yetişmektedir. “Yetişkin kuşaklar, yeniliklere uymakta zorluk çekince, gelenek ve eski yaşam anlayışına sınımsız tutunurlarken, yeniliğe açık olan genç kuşaklar ise gelişmelere hızlı bir şekilde uyum sağlamada daha başarılı olmaktadır. (Atabay, 1.s.)

Teknolojinin bu kadar gelişmiş olduğu çağımızda elbette ki çocuklarımızı teknolojiden uzak tutmak beklenemez. Ancak ik bir dünyada yaşamaya başlayan insanların duygusal yönleri zayıf kalmakta, hayal yetenekleri ortadan kalkmakta bu da insan ilişkilerini ve onların üreticiliklerini azaltmaktadır. “Çocuk her çağda harika bir varlıktır; büyüklüktür, diriliştir, hayatın zaferidir. Çocuğa bütün bu ayrıcalıkları ve harika oluşun bütün anlamlarını kazandıran ise çocuğun hayal yeteneğidir.” (Şirin, 5.s.) Bu yüzden masal gerçeğinin devam etmesini sağlamak gerekir. Gelişen teknoloji çağında hiçbir iletişim aracı, sosyal medya yüz yüze iletişimin yerini tutamayacağından çocuklara, gençlere, yetişkinlere masallar anlatılmalı hatta onlar da anlatmaya teşvik edilmelidir. “Masalı en güzel hisseden, yaşayan ve çocukluğun renklerine boyayan çocuktur. Çocukluğunda masal okuyan bir çocuk gelecekte bu masalları unutsa bile, masalların fisıldadığı gerçeği her zaman yanında taşır. Ne yazık ki günümüzde televizyon ve bilgisayar bağımlısı çocuklar, kendi toplumlarının masallarını dinlemiyor ve okuyamıyorlar. Kendi toplumunun değerlerini yansıtan masal kahramanlarıyla hayal arkadaşlığı kuramadan büyüyen bir çocuk ister istemez topluma yabancılaşacaktır. Çocuk, önce kendi toplumunun ve medeniyet dünyasının masal kundağında büyümeli ve geleceğin rüyasını görmeli.” (Şirin, 47.s.)

“Hikâye Anlatıcılığı, kökü çok eskilere dayanan bir meslektir. “Antik çağ insanların birbirlerini eğlendirmek, hoş vakit geçirmek, gençlere hayat tecrübelerini, dinî ve kültürel mirası aktarmak amacıyla hikâye anlatma sanatının oluştuğunu böylelikle, edebiyatın ortaya çıktığını söylemek mümkündür.” (Karatay, 465.s.) Aktarılmak istenen değerlerin “en yaşlı bilgeleri” olan masalları anlatan anlatıcı, önce kendi içsel zenginliğini tamamlar. Bu bağlamda edebiyat eğitiminde; kendi içsel yolculuğunu tamamlayabilen, geleceğe umutla bakan gençler yetiştirebilmek adına öğretmenin “anlatan öğretmen” olması, öğrencilerin ise öğrenmeye istekli, yeni bilgilere açık, dili kullanma becerisi yüksek bireyler olabilmeleri için masalların dünyasıyla tanıştırılması ve masalları anlatarak geleceğe taşınmaları gerekmektedir. Günümüzde “Öğrenme Çevikliği” diye tabir edilen ve eğitim dünyasının önemseyerek üzerinde durduğu kavram

bireylere çeşitli özellikler yükler. “Analitik düşünebilen, problemleri rahatlıkla tanımlayabilen, çabuk kavrayan ve buna göre atılacak adımları tespit edebilen bir zihinsel çeviklikleri olduğunu görebiliriz. Bu kişiler, olaylara çok merakla yaklaşırlar. Öğrenmeye ve deneyime çok açıktırlar. Yenilik ve zor uygulamalara ilk gönüllü olan kişilerdir ve bu da onların değişime karşı gösterdikleri çevikliklerinin en önemli özelliğidir.” (Atabay,16.s.) “Masal” türü ortaya çıktığı zamanlarda “öğrenme çevikliği” diye bir kavram oluşturulmuş olsaydı masal kahramanları; yaşadıkları tüm zorluklara karşı direnmeleri ve yeni bir çözüm yolu bulmaları bakımından öğrenme çevikliği olan bireyler olarak tanımlanırlardı. Okullarda Öğrenme Çevikliği yüksek bireyler yetiştirmek isteniyorsa öğrenciler mutlaka masallarla tanıştırılmalıdır. Ve mümkünse öğrencilerin “kahramanın yolculuğunu” kendi yolculukları olarak görmeleri sağlanmalı zorluklar karşısında yılmadığı ve kendi hikâyesini mutlu sonla bitirdiği gerçeği vurgulanmalıdır ve masalları hem dinlemeleri hem anlatmaları sağlanmalıdır. Böylelikle bireyler sözlü kültür ürünlerimizi bir sonraki kuşaklara aktarma görevini de üstlenirlerken kültürel ve duygusal zekâları gelişmiş bireyler yetiştirilebilir.

1.Yöntem

Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde “Sözlü Kültür Ürünü Masalların Kuşaktan Kuşağa Aktarımı” konusu ile ilgili yapılan uygulamada hikâye anlatıcılığı ve yaratıcı drama yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Kullanılan yöntemler ve teknikler Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programı genel amaçlarına uygun olup öğrencilere ana dilde iletişim, öğrenmeyi öğrenme, sosyal yeterlilikler, kültürel farkındalık, ifade gibi yeterlilik ve becerileri kazandırmaya ve öğrencileri bilişsel, duyuşsal ve devinişsel olarak geliştirmeye yöneliktir.

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı göz önünde bulundurularak hazırlanan ders işleme süreci aşağıdaki gibidir:

Okuma çalışmaları

1. Ünite başında yapılacak çalışmalar: Ele alınan metin türünün özellikleri, yapı unsurları, tarihî gelişimi hakkında bilgi verilir.
2. Metin üzerinde yapılacak çalışmalar:
 - 2.1. Hazırlık: İşlenecek metne öğrencilerin dikkatinin çekilmesi sağlanır ve öğrencilerde merak uyandıracak çalışmalar yapılır.
 - 2.2. Metni anlama çözümü: metnin anlamını(metindeki duygu, düşünce, bilgi, olay, durumlar, kişiler, mekânlar vb.) kavratmaya yönelik çalışmalar yapılır.

Yazma çalışmaları

- 1.Yazma tür ve tekniklerini tanıma: Okuma kısmında yer verilen çalışmalara ilişki kurularak yapılır.
2. Yazma sürecini uygulama: Yazma sürecinin aşamalarına dikkat ederek yazılacak metin planlanır.

Sözlü İletişim Çalışmaları:

- 1.Sözlü iletişim tür ve tekniklerini tanıma: Sözlü iletişim tür ve tekniklerine dair bilgi verilir.
2. Sözlü İletişim uygulamaları: Konuşma ve dinleme uygulamaları aşamalı olarak değerlendirilir. Hikâye Anlatıcılığı yukarıda sözü edilen dört temel beceriyi kazandırmaya açık olduğu için “Hikâye Anlatıcılığına Giriş” dersi yukarıdaki ders işleniş sürecine uygun olarak hazırlanmıştır.

1.1. Araştırma Modeli

Edebî metinler, öğrencilerin Türk Edebiyatının ve kültürünün temel özelliklerini tanımlarını, Türk dilinin inceliklerini keşfetmelerini; anlama, anlatma ve eleştirel düşünme becerileri ile estetik zevklerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Bu becerilerin geliştirilmesinde

kullanılabilecek etkin yöntemlerden biri Hikâye Anlatıcılığıdır. Oluşumu insanlık tarihi kadar eski olan ‘masal’ türü bu yöntemin uygulanabilmesi için ele alınabilecek en özellikli metinlerdir.

Masallar belirli bir olay örgüsü içerisinde serim, düğüm, çözüm bölümlerinden oluşur. Anlatıcı metni okuduğunda anlatısını bu bölümlere göre şekillendirebilecek, hareket, ses, jest mimiklerini bu bölümlere göre yapılandırabilecektir. Aynı zamanda her anlatıcı masalın iskeletini oluşturduktan sonra masalını kendi içsel zenginliği ile süsleme olanağına sahiptir.

Masalda masal kişileri olağanüstü özellikleri olan kişilerdir, iyiler hep iyi kötüler hep kötüdür ve mutlu son hep iyilerdir. Hikâye Anlatıcıları bu kişilerin özelliklerini kullanarak anlatıcı kitlesinin dikkatini çekebilmekte ve kendini dinleyenleri inandırma, teşvik etme gücüne sahip olabilmektedirler. Masallarda yer ve zaman kavramları belirsiz olmakta birlikte anlatıcı farklı anlatım teknikleri kullanarak kendi içindeki zaman ve mekâna dinleyiciyi götürebilmektedir.

Masallarda verilen ileti; insanın önüne çıkan tüm zorluklara rağmen umudunu yitirmemesi üzerinedir ki Hikâye Anlatıcıları seslendikleri kitlelere cesaret verirler.

Masallar 3. Tekil kişi tarafından anlatılırken Hikâye Anlatıcıları da “anlatan “konumunda oldukları için 3. Tekil kişilerdir ve okuma, yazma, konuşma, dinleme olarak tanımlanan dört temel dil becerilerine sahiptirler. Bu da öğrencilere örnek teşkil edecek niteliktedir.

Masalların kuşaktan kuşağa aktarımında hikâye anlatıcılığı yönteminden yararlanılması öğrencilerin masalın yapı unsurlarını, olay örgüsünü, iletilerini, kavrayabilmeleri ve öğrendikleri bilgilerinin kalıcı olmasını sağlamak açısından önemlidir.

Masallarda kullanılan tekerlemeler insanların sözün büyüsünü yakalamalarına yardımcı olur. Bu motifler masalları akılda tutabilmenin en kalıcı yollarından biridir. Nasıl ki masallardaki tekerlemeler iz bırakıyorsa hikâye anlatıcıları da anlatımındaki etkileyciliği kadar iz bırakır.

“Hikâye Anlatıcılığına Giriş” dersleri ile verilen “masal türü” öğretiminde öğrencilerin dil becerilerinin gelişmesi, geçmiş kültürümüzü geleceğe öğretebilmek ve geleneği devam ettirebilmek amaçlanmıştır.

2.2. Örneklem/ Çalışma Grubu

TED Ankara Koleji Vakfı Özel Lisesi 9.sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersi müfredatında “masal” konusuna yer verilmektedir. Sözlü gelenek ürünü masalların anlatma kültüründen doğması göz önüne alınarak öğrencilere bu derslerde masalın anlam ve yapı unsurlarını belirleyebilmeleri, masal anlatırken duyular, mizaç, ritim, hız, jest, ses, sessizlik gibi masalı etkileyen unsurların önemini kavrayabilmeleri aynı zamanda dört temel dil becerisini geliştirebilmeleri için yaratıcı drama yöntem ve tekniklerinden de yararlanılarak “Hikâye Anlatıcılığına Giriş” dersleri verilmiştir.

Haftada iki ders saati olmak üzere altı hafta toplamda 12 saat verilen derste 25 lise öğrencisi ile çalışılmıştır. Öğrencinin ön çalışma yapmasını gerektirmeyen bu eğitim tamamen ders içi etkinlik olarak gerçekleştirilmiştir. Eğitimde “On Beş Türk Masalı”, “Madiba Büyüsü”, Türk Masalları, Dünyanın Dört Bucağından Masallar, Anadolu Masalları, Masal Terapi yapıtlarından seçilen metinler ve müfredat kazanımlarına uygun olarak yazılan ders planlarıyla ‘anlatıcılık’ uygulamaları yapılmıştır.

Anlatıcılık dersi verilirken öğrencilerden ön görüş / son görüş alınmış masalların anlatıla anlatıla yaşatılacağı ve kuşaklara aktarılması zorunluluğu üzerinde durulmuştur.

2.3. Verilerin Toplanması/ Veri Toplama Araçları

“Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde Sözlü Gelenek Ürünü Masallarımızın Gelecek Kuşaklara Aktarımında Hikâye Anlatıcılığı “Anlatan Öğretmenden ‘Anlatıcı’ Öğrenciye” konulu çalışmamızda ele alınan masallar hikâye anlatıcılığına ve edebiyat öğretim yöntemlerine uygun olarak işlenmiştir. Hikâye anlatıcıları ele aldıkları masalları yapı unsurları, kişiler, mekân, zaman

açısından farklı tekniklerle incelerler. Dilin inceliklerinden yararlanabilmek ve seslerini etkili kullanabilmek adına ses-nefes çalışmaları yaparken, hikâyeye canlılık katmak adına ritim çalışmalarından da yararlanırlar.

9. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı dersinde “masal” konusu işlenirken uygulanan “hikâye anlatıcılığına giriş” atölyelerinde hikâye anlatıcılığı yönteminden yararlanılmış, toplamda 440 saatlik ders etkinlikleri planlanmıştır. Öğrencilerin bu etkinlikler sonrasında ders değerlendirmeleri alınmıştır.

Yapılan çalışmalarda anlatma ve anlatıcı kavramını kavratmak adına Leo Lionni'nin Frederick adlı masalı sınıfta anlatılmış, yapıtın iletisinde olduğu gibi anlatıcının anlatmak için önce malzeme toplaması gerektiği vurgulanmıştır.

Ders akışını canlı tutmak ve öğrencilerin ilgisini derse yoğunlaştırmak adına Melinda Carroll'un Babala Gumbala adlı şarkısı ile “Arkadaş Arayan Kurbağa” masalı anlatılmış öğretmen rol-model olması sağlanmıştır. Böylelikle öğrencilerin anlatıcı gözleme fırsatları da olmuştur.

Adnan Binyazar'ın “On Beş Türk Masalı” adlı yapıtındaki masallardan yararlanılarak masal ağı örme, masalın iskeletini çıkarma, hikâye şeması oluşturma, hikâye haritası oluşturma, ebe-gebe oyunu, masala cevabını bilmediğimiz üç soru sorma, duyuları aktarabilmek adına ortak bir hayali tuval oluşturma gibi etkinlikler yapılmıştır. Aşağıda anlatıcılıkla ilgili atölye paylaşılacaktır.

Hikâye Anlatıcılığına Giriş Atölyesi

Okuma Çalışmaları

1. Ünite başında yapılacak çalışmalar:

Yer: TED Ankara Koleji / Konferans salonu/**Grup:** 9-J sınıfı öğrencileri, 25 Kişi/**Süre:** 80dakika /**Konu:** Sözlü Kültür Ürünü Olarak Masallar /**Yöntem ve Teknikler:** Hikâye Anlatıcılığı, Yaratıcı Drama, liderin role girmesi,/**Araç ve Gereçler:** Hareketli müzikler, su, mum, oyuncak

Etkinlik 1: Öğretmen yönerge verir. Mekânda serbest yürüyüş yapılır. Müzik durunca herkes en yakınındaki kişiyle selamlaşır. Müzik devam eder. Müzik durduğunda omuzlarla selamlaşılır. Müzik devam eder. Tekrar durduğunda ayaklarıyla selamlaşılır. Müzik yine devam eder. Müzik durduğunda herkes en yakınındaki kişiyle başıyla selamlaşır. Ardından liderin yönergelerine göre dirseklerle, avuç içleriyle, parmaklarla selamlaşılır.

Etkinlik 2: Öğretmen öğrencilere çember olmalarını söyler. Elinde bir kırmızı taş vardır. Çemberin ortasına bir sürahi su koymuştur. Ortaya mum yakmıştır. Bir çift çocuk ayakkabısı vardır. Bir de öğretmen için çocukluğundan beri değerli olan bir eşyası vardır. Öğretmen bir “niyet çemberi” oluşturacaklarını söyler. Niyet çemberine herkes niyetini söyler ve bir kovaya sürahideki sudan döker. Bu doğadaki unsurları göstermek içindir. Sonra bu su toprağa dökülür.

Etkinlik 3: Öğretmen öğrencilere çember olmalarını söyler. Öğrencilerle dalga oyunu oynanır. Sağa doğru giderken “vuuuuu” sola doğru giderken “fışşışışışışışı” denir. İki kez tekrar edildikten sonra arada dalganın değdiği kişi “ıyyyyy” gibi suyun soğukluğunu hissettirecek sesler tanımlar. Bu oyun birkaç tur devam eder.

Etkinlik 4: Öğretmen öğrencilerden ikişerli sıra olmalarını ister ve kulaktan kulağa oyunu oynatır. Sıranın bir tarafına “bir varmış bir yokmuş evvel zaman içinde kalbur saman içinde.” Bir tarafına da “onlar ermiş muradına biz çıkalım kerevetine.” Gibi tekerlemeler verir. Oyun oynandıktan sonra değerlendirmeler yapılır.

Öğretmen bu oyunu niçin oynamış olabileceklerini öğrencilere sorar. Soru-cevap şeklinde sözlü kültür üzerine konuşulur.

1. Metin üzerinde yapılacak çalışmalar:

2.1. Hazırlık: **Yer:** TED Ankara Koleji / Konferans salonu/**Grup:** 9-J sınıfı öğrencileri, 25 Kişi/**Süre:** 80 dakika /**Konu:** Masallardaki Yapı Unsurları/**Yöntem ve Teknikler:** Hikâye

Anlatıcılığı, Yaratıcı Drama, liderin role girmesi, **Araç ve Gereçler:** Renkli kartonlar, pastel boya, hareketli müzikler, ip yumağı, zarf

Etkinlik 1: Öğretmen öğrencilere çember olmalarını söyler. Elindeki yün yumağı ismini söyleyerek bir öğrencisine atar. Öğrencilerden de bunu devam ettirmelerini ister. Daha sonra yün yumak öğretmene geri döner. Öğretmen bu sefer yün yumağın bir ucunu kendinde tutup diğerini öğrencilerinden birine atar ve öğrencilerinin de aynı şeyi yapmalarını ister. Öğrenciler de aynı işlemi tekrar ederler ve ortaya örümcek ağı gibi bir şekil çıkar masal ağı örülür.

Etkinlik 2: Öğretmen öğrencilerine mekânda serbest oturmalarını söyler ortaya renkli kalemler, boyalar zarflar koyar herkesin zarfları alıp ismini yazıp zarflarını istedikleri gibi süslemelerini ister. Zarfların süslemesi bittikten sonra öğrencilerden zarflarını bir önceki etkinlikte ördükleri masal ağında istedikleri bir yere yerleştirmelerini ister.

Öğretmen öğrencilere bu çalışma ile ne yapmayı amaçladıklarından bahseder. Çalışmalar değerlendirilir.

2.2. Metni anlama çözümü:

Etkinlik 1: Öğretmen öğrencilere çember olup oturmalarını söyler. Elinde hayali bir tuval olduğunu ve bu tuvali birlikte resmedeceklerini söyler. Sıradaki kişi resmi çizerken diğer arkadaşlarının çizdiği resimleridikkate almalıdır. Resmi çizerken hangi sesler, hangi tatlar, hangi kokular var resimde dikkat edilmelidir. (duyular- duygular çalışması- anlatım biçimleri)

Etkinlik 2: Öğretmen öğrencilere 5'er kişilik gruplar olmalarını söyler. Gruplara farklı hikâyeler dağıtır. Hikâyelerin gruplardaki kişiler tarafından cümle cümle sesli okunmaları istenir. Masalı ikinci kez okumaları bu sefer vurgu ve tonlamaya dikkat etmeleri söylenir.

Öğrenciler masalı okuduktan sonra masalın sırayla 7-3-1 cümleye indirilmesi istenir.

Öğretmen öğrencilere hikâye şeması (storyboard) yapacaklarını söyler. Ve okudukları masalları on iki karede resmetmelerini ister. Görsel imge oluşturulduktan sonra sınıf ikili gruba ayrılır ve öğretmen öğrencilerden mekânda yürüyerek birbirlerine masal anlatmalarını ister. (Buradaki amaç masalın olay örgüsüne -serim, düğüm, çözüm- ve iletilisine dikkat çekmektir.)

Öğrenciler ikişerli grup olurlar. Öğretmen öğrencilere “Ebe –Gebe” oyunu oynatır. Elleriindeki masallara gebeler anlatırken ebeler soru sorar ve masalı sordukları sorular yönüyle dinlerler.(Anlatım biçimleri)

Öğretmen öğrencilerine hayal ülkesine yolculuğa çıktıklarını ve o ülkede okudukları masallardaki kahramanla karşılaştıklarını söyler. Öğrencilerden masal kahramanlarını tanıtmalarını ister. (Kişiler)

Öğretmen öğrencilerinden hikâye şemalarındaki ları detaylandırmalarını ve kişerli eş olmaları ister. Rehber –Yolcu Oyunu oynanır. Rehberler masallarının içinde yolcuları gezdirirler.

Öğretmen öğrencileriyle bu çalışmalarını niçin yaptıklarıyla soru cevap yöntemiyle konuşarak masalın yapı unsurları değerlendirilir.

Yazma Çalışmaları

1.Yazma tür ve tekniklerini tanıma: **Yer:** TED Ankara Koleji / Konferans salonu/**Grup:** 9-J sınıfı öğrencileri, 25 Kişi/**Süre:**160 dakika /**Konu:** Hikâye Anlatıcılığına Giriş/**Yöntem ve Teknikler:** Hikâye Anlatıcılığı, Yaratıcı Drama, liderin role girmesi, **Araç ve Gereçler:** Renkli kâğıtlar, hareketli müzikler,

Etkinlik 1:Öğretmen öğrencilere çember olmalarını söyler ve onlara “babala gumbala” şarkısından bir kesit öğretir. Bu şarkıyı birkaç kez tekrarladıktan sonra öğretmen öğrencilerine çemberde oturmalarını söyler ve Babala Gumbala şarkısı ile başlayarak Fare Frederick masalını anlatır. (kalıplaşmış sözcüklerin önemi)

2.Yazma sürecini uygulama:

Etkinlik 1: Daha sonra öğrencileri gruplara ayırır ve anlattığı masalı resmetmelerini ister. Resimleri bitiren öğrenciler tekrar farklı gruplara ayrılırlar. Öğretmen öğrencilere bu resimlerden yola çıkarak bir masal yazmalarını söyler. Oluşan 5 masal farklı gruplar tarafından sözsüz canlandırılır ve canlandırmalar üzerine konuşulur.

Sözlü İletişim Çalışmaları

1.Sözlü iletişim tür ve tekniklerini tanıma: **Yer:** TED Ankara Koleji / Konferans salonu/**Grup:** 9-J sınıfı öğrencileri, 25 Kişi/**Süre:**160 dakika /**Konu:** Hikâye Anlatıcılığına Giriş /**Yöntem ve Teknikler:** Hikâye Anlatıcılığı, Yaratıcı Drama, liderin role girmesi, **Araç ve Gereçler:** masal metinleri, hikâye şemaları hareketli müzikler, **Etkinlik 1:** Öğretmen öğrencilere çember olmalarını söyler ve meridyen masajı yaparlar. Bu çalışmadan sonra çemberde kalırlar ve duruş çalışması yaparlar köklerine bağlanırlar. Daha sonra ses nefes çalışması yapılır. (Bırayarak gırtlığa masaj)

2. Sözlü İletişim uygulamaları: Konuşma ve dinleme uygulamaları aşamalı olarak değerlendirilir.

Etkinlik 2: Öğrenciler iç ve dış çember olurlar. Dışarlar “maket duvet duvet” şarkısını söyler içler dans eder. Sonra tam tersini yaparlar. Öğretmenin komutuyla içtekiler dıştakilere sırayla masallarını anlatır. Masal anlatılırken yine öğretmenin komutuyla birer sağa kayarak diğer arkadaşlarına masallarını kaldıkları yerden anlatmaya devam ederler. (masal karuseli)

Tüm çalışmalar boyunca aynı masalı çalışan öğrenciler bir araya gelir öğrendikleri uygulamaları dikkate alarak masallarını çalışırlar ve öğretmen öğrencilerin masal anlatımlarını değerlendirir.

2.4 Verilerin Çözümlemesi

“Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde Sözlü Gelenek Ürünü Masallarımızın Gelecek Kuşaklara Aktarımında Hikâye Anlatıcılığı “Anlatan Öğretmenden ‘Anlatıcı’ Öğrenciye” konulu çalışmada masallar “hikâye anlatıcılığı” yöntemiyle atölyeler biçiminde işlenerek okuma yazma, konuşma, dinleme becerilerine yönelik yaratıcı çalışmalar yapılmıştır. Masallardan yola çıkılarak hikâye şeması oluşturmak, duyar-duygular tuvali oluşturmak, çağrışımlardan hareketle masal yazma çalışması yapmak. Ebe –gebe oyunuyla masala ekleme ya da masaldan çıkarımlarda bulunmak, öğrencilerin masallarını grup arkadaşlarına anlatması, öğrencilerin masallardaki mekânları grup arkadaşına anlatarak gezdirmesi, farklı masalları çözümleyip anlatma çalışması yapmaları bu yaratıcı çalışmalara örnektir.

Yapılan çalışmalardan toplanan veriler dâhilinde hikâye anlatıcılığının öğrencilerin yaratım süreçlerini geliştirdiği, dili etkili kullanabildikleri, derse katılmaya istekli oldukları ve masalların öğretmen-öğrenci arasında bağ kurduğu gözlemlenmiştir.

2. Bulgular/ Sonuç Ve Öneriler

Masalların Hikâye anlatıcılığı yoluyla işlenmesi ve anlatıcılık dersleri öğrencilerin derslere daha aktif katılmalarını sağlamış, daha önce hiç farkına varmadıkları masalları keşfetmelerine imkân vermiştir. Öğrenciler masal kahramanlarını irdeleyerek, bu kahramanların zorlu mücadeleleri karşısında nasıl davrandıkları ile ilgili çıkarımlarda bulunmuşlardır. Masalların her çağ ve toplum için gerekli olan evrensel bir değer taşıdığı bilinciyle masallardaki çatışma unsurlarını incelenerek iyi-kötü kavramları değerlendirilmiş, iyiliğin mücadele ederek güçlendirilebileceği ve ancak bu şekilde kötülöklere karşı konulabileceği, gerçek kahramanlığın bu mücadelede gizli olduğu bilinci vurgulanmıştır.

Masal analizlerinden sonra öğrenciler içsel yolculuklarını da geliştirmeye başlamış masalı ilk anlatmaya başladıkları çekingen tavırları kaybolmuş, masalı ilk anlattıkları zaman ile son anlattıkları zaman arasında kendilerine daha çok güven duyarak seçtikleri masalları anlatabilmişlerdir.

Kaynaklar

- ADIGÜZEL Orhan, BATUR H. Zeynep, EKŞİLİ Nisa “ *Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar*” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2014/1, Sayı:19
- ATABAY, Sevinç (2011) “*Birbirini Anlamak, Birlikte Çalışmak; Ortak Hedefimiz Geleceğimiz, Kuşaklar*” TED Ankara Koleji Vakfı Okulları Genel Müdürlük Eğitim Yayınları
- ATABAY, Sevinç (2017) “ *Öğrenme Çevikliği*” TED Ankara Koleji Vakfı Okulları Genel Müdürlük Eğitim Yayını
- ATABAY, Sevinç (2014) *Mekân ve Mimarinin Eğitimde Başarıya Etkisi, Görüş, Mem Notları*
- BİNYAZAR, Adnan (2003) “*On Beş Türk Masalı*” Can Çocuk Yayınları
- BİNYAZAR, Adnan (2017) “*Geleneksel Anlatıdan Çağcıl Söyleme*” *Geleneksel Anlatıdan Çağcıl Söyleme Yaşar Kemal, Varlık Dergisi*
- BORATAV Naili.(1997) “*100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*” İstanbul: Gerçek Yayınevi
- BORATAV Naili (20015) “ *Az Gittik Uz Gittik*” Ankara: İmge Yayınevi
- ÇIBLAK, Nilgün (2008) “*Teknoloji Çağında Kültürel Miras Olan Masalların Korunması*”, *TÜBAR-XXIII-2008-Bahar*
- ERSOY Ruhi (2006) “ ‘*Performans Teori*’ Bağlamında Sözlü Kültür Ürünleri’nin Müzelenmesi Sorunu Üzerine Bazı Görüş ve Düşünceler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi*
- GÜNAY, Umay (1975) “*Elazığ Masalları İnceleme*”. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi
- KAYA, Muharrem (2017) “*Masallar ve Çağdaş Edebiyatımız*” *Geleneksel Anlatıdan Çağcıl Söyleme Yaşar Kemal, Varlık Dergisi*
- KANTARCIOĞLU, Selçuk (1991)“*Eğitimde Masalın Yeri*” İstanbul: MEB yayınları
- KARATAY, Halit (2007) “*Dil Edinimi ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önemi ve İşlevi*” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*
- MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü. (2017) “*Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı*”
- ÖZDEMİR Emin (2017) “*Yaşar Kemal Söyleminde Anlatımsal Çeşitlilik*” *Geleneksel Anlatıdan Çağcıl Söyleme Yaşar Kemal, Varlık Dergisi*
- SAKAOĞLU, Saim (2009) “*Masalların Oluşumu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım*” *Millî Folklor, sayı 84*
- RAMSDEN, Ashley, HOLLINGSWORTH Sue (2017) “*Hikâye Anlatma Sanatı*” çev. Ali Bucak, İletişim Yayınları
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi (1994) “*Çocuk Edebiyatı*”. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları
- ŞİRİN, Mustafa Ruhi (2007) “*Masal Atlası*”. Ankara: Kök Yayıncılık
- <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=208>
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=GELENEK
- <https://kelimeler.gen.tr/sozlu-gelenek-nedir-ne-demek-281233>
- <http://www.tedkarabuk.k12.tr/Eklenti/62,kusaklar.pdf?0>
- <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>
- <http://www.sabah.com.tr/pazar/2016/08/28/alfa-bebeklerini-dogurmaya-hazir-misiniz>
- <http://seibaanlatimerkezi.com/tr/blog/hayat-yolunu-kurtlarla-kosan-kadinlar-cizdi/>
- <http://nazlicevik.blogspot.com.tr/>
- <https://tedmem.org/yazar/sevinc-atabay>
- <http://www.turkeogretimi.com/Dil-O%C4%9Fretim-Yontemleri/article/19-dil-oeretiminde-temel-becerilere-genel-bir-bak/4>

LİSANS 1. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN HALK ANLATILARINI BİLME DÜZEYLERİNİN ÖLÇÜMÜ ÜZERİNE BİR DENEME: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ

Ahmet Özgür GÜVENÇ*

Özet

Okuma geçmişi, bireyin akademik gelişimini destekleyen bir süreçtir. Birey, hangi öğrenim aşamasında veya sosyal statüde olursa olsun ilgi alanını destekleyecek, duygusal ve entelektüel gelişimine katkıda bulunacak belirli bir okuma geçmişine sahip olmalıdır. Bu bağlamda lisans düzeyinde Türk dili ve edebiyatı öğrenimine başlayacak bir bireyin bilhassa alanıyla ilgili yaptığı önceki okumaları onun akademik gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Konuya halk edebiyatı öğrenimi açısından yaklaşıldığında yalnızca okuma geçmişi değil, dinleme geçmişi de bireyin bireysel gelişimi açısından önemlidir. İnfomal eğitim adı verilen, bireyin kendi doğal çevresinde edindiği bilgi birikimi (anlatı dinleme geçmişi de bu birikimin bir parçasıdır), geleneksel şekilde aile ve sosyal muhit aracılığıyla, teknolojik ortamda ise kitle iletişim araçları vasıtasıyla kazanılır. Millî değerlerin ve ortak kültürün aktarımında mit, efsane, menkıbe, destan, hikâye, masal gibi halk edebiyatı anlatı türleri işlevsel değerler yüküldür. Bu türler etrafında gelişmiş ve anlatıla gelmiş belli başlı anlatılar vardır ki bunlar bünyelerinde Türk kültürünün gerek maddî gerekse manevî birçok ortak değerini barındırırlar. Oğuz Kağan, Köroğlu, Dede Korkut, Keloğlan, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Nardaniye Hanım, Küllü Fatma ve Hortlak anlatıları bunlardan yalnızca birkaçıdır. Diğer taraftan söz konusu anlatılar, dünya çapındaki halk anlatıları arasında yer alan tanınmış belli başlı anlatılarla ortak motifler içerir. Kitle iletişim araçları günümüzde anlatıya dayalı ihtiyacı dizi filmler, çizgi filmler, sinema vb. türler vasıtasıyla görsel açıdan karşılamaktadır. Teknolojik gelişmeler, bir zamanlar, dinlemeyi ve okumayı merkeze alan anlatı öğrenme ediminin odak noktasına çağımızda seyretmeyi/görmeyi yerleştirmiştir. Bu değişimin farkına varan devletler, sinema ve çizgi film sektörünü kültürün yeni nesillere aktarımı bağlamında çok iyi değerlendirmişler, hareketli görüntü teknolojisinin kitlelere hitap edecek şekilde kullanılmaya başlandığı 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendi kültürlerine ait klasikleri, mitolojik anlatıları, destanları, efsaneleri ve masalları sinema ve çizgi film formuna dönüştürerek kullanmış ve hatta dünyaya pazarlamışlardır. Geçen yüz yıllık süreçte Batı kültürü ve edebiyatı verimleriyle ilgili yapımlar dünya genelinde seyirciyle buluşarak toplumların kültürel belleklerinde yer edinmiştir. Bu süreçte hem Batı hem de yerli edebiyat verimlerinden yararlanılarak oluşturulan Türk yapımlar da vardır. Ancak gerek daha çok çocuklara hitap eden çizgi film sektörünün Türkiye’de geç gelişmesi gerekse Türk kültürü ve edebiyatını içeren yapımların yabancı filmlere oranla az tercih edilmesi kültürel belleğe yerli halk anlatılarının değil, yabancı halk anlatılarının yerleşmesine neden olmuştur. Son yıllarda özellikle lise ders kitaplarında halk edebiyatı ürünlerine fazla yer verilmiyor olması zaten kitle iletişim araçları vasıtasıyla yabancı kültürler etkisi altında kalan gençliğin kendi kültürüne ait eserleri tam olarak öğrenememesine sebebiyet vermiştir. Lisans düzeyine gelen öğrencilerden belirli bir kültürel okuma geçmişine sahip olanların ise bu seviyeyi kendi çabalarıyla elde ettikleri gözlemlenmiştir. Konuya Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans birinci sınıf öğrencileri dikkate alınarak yaklaşıldığında öğrencilerin, aynı motifler kendi kültürlerinde olmasına rağmen yabancı kültürlere ait halk anlatılarının motiflerine ve dolayısıyla bu anlatılara daha vakıf oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada Türk dili ve edebiyatı bölümü birinci sınıf öğrencilerinin Millî ve kültürel değerleri içeren halk anlatılarına ne kadar aşina oldukları ele alınacak ve problemin çözümü için önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk anlatıları, kültür, lisans eğitimi, lisans öncesi eğitim süreci

Giriş

Millî anlatıların yeni neslin hafızasında hangi seviyede yer aldıklarının tespiti farklı şekillerde yapılabilir. Bunun en kolay yolu kişiye herhangi bir halk anlatısını kastederek “A anlatısını okudun mu?” sorusunun yöneltilmesidir. Bu soruya alınabilecek “okudum” veya “okumadım” cevabı yalnızca kişinin okuma geçmişi hakkında bilgi verir. Diğer taraftan “A anlatısını dinledin mi?” sorusu ise kişinin sözlü gelenek yaşantısına ayna tutar. Hem okuma hem de dinleme geçmişini öğrenmek amacıyla yöneltilen soru ise “A anlatısını biliyor musun?”dur. Ancak bu yaklaşımların hepsi edebî birikimi sorgulama amacı güder. Günümüzdeki bilgi edinme ve haber alma olanakları

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, aozgurguven@gmail.com

göz önünde bulundurulduğunda bireyin anlatı kültürü seviyesi ölçülürken gördüklerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Öyle ki halk anlatıları günümüzde görsel ortamlarda da varlıklarını sürdürmektedirler. Sinema, tiyatro, dizi film, çizgi film ve çizgi roman gibi görsel türler halk anlatılarının çağımızdaki popüler yaşama alanlarıdır. Halk anlatıları bu türler aracılığıyla yeni nesle daha hızlı ve etkin bir şekilde ulaşmaktadır. Anlatılar, içeriklerine sadık kalınarak görsel türlere dönüştürülebildikleri gibi anlatılardan hareketle oluşturulan veya anlatılardan kolajlar barındıran görsel türler de mevcuttur. Söz gelimi senaryosunu Muharrem Gürses'in yazdığı, yönetmenliğini Refik Kemal Ardıman'ın yaptığı, başrollerde Mümtaz Ener ve Gülistan Güzey'in yer aldığı 1945 yapımı *Köroğlu*; senaryosunu Fikret Arıt ve Bülent Oran'ın yazdığı, Mehmet Dinler'in yönettiği, başrollerini Fikret Akan ve Türkan Şoray'ın paylaştığı 1963 yapımı *Dağlar Kralı*; senaryosunu Ayşe Şasa'nın yazdığı, yönetmenliğini Atıf Yılmaz'ın yaptığı, başrollerini Cüneyt Arkın ve Fatma Girik'in paylaştığı 1968 yapımı *Köroğlu* filmleri (Özgüç, 142, 350.s.) yalnızca Anadolu'da değil, Türk dünyasında yaygın bir şekilde tanınan Kahraman Goroğlu/Köroğlu'nun Anadolu'da Köroğlu'nun Zuhuru adıyla bilen ilk kol hikâyesinin (Bk. Ekici 2004) sinemaya uyarlanmış şekilleridir. Ayrıca senaryosunu Umur Bugay ve Bülent Oran'ın yazdığı, yönetmenliğini Atıf Yılmaz'ın yaptığı, başrollerini Cüneyt Arkın, Zerin Arbaş, Kadir Savun ve Ali Şen'in paylaştığı 1975 yapımı *Deli Yusuf* filmi (Özgüç, 148.s.), halk anlatısı Köroğlu'ndan hareketle vücuda getirilmiş metinlerarası bir yapımdır. Film, konusu itibarıyla modern bir Köroğlu hikâyesini ele alsada bünyesinde o dönemlerde dünya çapında ün yapmış bir dizi film olan *Kara Şimşek*'ten ve *Herbie* filminden kolajlar içerir. Bunların yanı sıra senaryosunu Yavuz Turgul'un yazdığı, Kartal Tibet'in yönettiği, başrollerini Kemal Sunal ve Şener Şen'in paylaştığı 1981 yapımı *Davaro* filminde (Özgüç, 146.s.) Köroğlu'nu bir halk kahramanı yapan "sosyal eşkıya" tipinin karikatürize edilerek işlendiği görülür. Eric Hobsbawm'ın dikkat çektiği "sosyal eşkıya" veya erdemli eşkıya tipi, yerel erke göre azılı bir eşkıya, halka göre ise hakkını gözeten bir kahramandır (Hobsbawm, 34.s.). Halk çok sevdiği bu kahramanı, hakkında türküler söyleyip kahramanlık hikâyeleri anlatarak yüceltir. Sosyal eşkıyalar devlete karşı silah doğrultmaz, yalnızca halka zulmeden ağalar veya derebeyleriyle mücadele ederler. Anadolu sahasında erdemli eşkıya olarak değerlendirilebilecek en ünlü halk anlatısı kahramanı Köroğlu'dur. Bahsi geçen *Davaro* filminde elinde olmayan sebeplerle eşkıya olan *Davaro*, halk anlatısı Köroğlu'ndan alınan erdemli eşkıya motifiyle karikatürize edilmiş bir halk kahramanıdır. Anlaşılacağı üzere günümüzde halk anlatılarından hareketle oluşturulmuş yeni kahramanlar, bu kahramanlar etrafında gelişen olaylar ve olayların içindeki motifler görsel araçlar aracılığıyla toplumun hafızasına yerleşmektedir.

Günümüzde, halk anlatılarının toplumun hafızasındaki varlığını tespiti etmek için tipler ve motifler üzerine yoğunlaşılmalıdır. Çünkü halk anlatılarını sözlü gelenek içinde taşıyan en önemli unsurlar tipler ve motiflerdir. Bir halk anlatısı bir kahraman etrafında başlar, gelişir ve son bulur. Anlatıdaki olay örgüsü, geleneksel motifler, yardımcı tipler ve karşı güçlerle desteklenir. Birey, geçmişte okuduğu, dinlediği veya seyrettiği anlatıyı tamamıyla hatırlamasa da anlatıdaki bazı motifleri ya da tipleri hatırlayabilir veya hatırladığı bu unsurlar vasıtasıyla anlatıyı hafızasında canlandırabilir. Anlatıda birçok motif bulunmasına rağmen anlatıdaki yalnızca belli başlı motiflerin hatırlanması bunların, dikkat çekici, baskın motifler oldukları anlamına gelir. Bu tür motifler anlatı kahramanlarını veya kahramanlar etrafında gelişen olayların hatırlanmasında etkili rol oynarlar. Herhangi bir halk anlatısında birden fazla baskın motif bulunabilir. Örneğin, tanınmış bir aşk hikâyesi olan *Kerem ile Aslı*'da akla gelen ilk motiflerden biri, *Kerem*'in *Aslı*'nın dizlerinde biraz daha fazla vakit geçirebilmek için yalnızca kusurlu dişini değil tüm dişlerini çektirmesidir (Duymaz, 162.s.).¹ *Kerem*'in sevdiği kızı biraz daha görebilmek için sergilediği davranış hafızalardan silinmeyecek türde bir fedakârlık örneğidir. Aynı hikâyede *Kerem*'in kendi kendine tutuşarak ölmesi (Duymaz, 171.s.) motifi de "Kerem gibi yanmak" değerini gerek edebî dile gerekse günlük konuşma diline yerleştirecek kadar toplumsal hafızada yer edinmiştir. *Kerem ile Aslı* hikâyesini baştan sonra bilmeyen kişilerin *Kerem*'in kendi kendine tutuşarak yandığından veya yanarak

¹ Hikâyede keşişin karısı diş çekebilen bir halk hekimidir. *Kerem*, *Aslı*'nın yüzünü görebilmek için diş çektirme bahanesiyle keşişin evine gider. *Aslı*, kadına yardım etmek için hastanın (*Kerem*'in) başını dizlerinin üzerinde tutar. *Kerem*, *Aslı*'yı biraz daha fazla görebilmek için otuz iki dişini de çektirir.

öldüğünden haberdar olmaları baskın motifin kültürel bellekte yer edinmesiyle ilgilidir. Aynı şekilde Leyla ve Mecnun hikâyesinde Mecnu'nun Leyla'yı ararken çöllere düşmesi motifi "Mecnun gibi çöllere düşmek" deyiimiyle, Ferhat ile Şirin hikâyesinde Ferhat'ın Şirin uğruna dağı delerek şehre su getirmeye çalışması motifi "Ferhat gibi dağları delmek" deyiimiyle toplumsal bellekte yaşamaktadır. Konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Halk anlatılarının toplumsal hafızada hangi ölçüde yer aldığı çeşitli deneylerle ölçülebilir. Ancak burada önemli olan herhangi bir halk anlatısının halk arasında hangi boyutlarıyla bilindiğidir. Öyle ki günlük yaşantıda farkında olarak veya olmayarak birçok unsurla etkileşime giren insan bu süreçte farklı düzeylerde öğrenmeler gerçekleştirebilir. Örneğin TV'de gördüğü yoğurt reklamında Nasreddin Hoca figürünün göle yoğurt çaldığını gören bir izleyici "göle yoğurt çalma" anlatısını bilmesede o anlatıya anlam veren motifi reklam aracılığıyla öğrenir. Burada "baskın motif" göle yoğurt çalmadır.

Baskın motif düşüncesi, 2017 yılı bahar döneminde Halk Edebiyatı 8 dersinde 4. sınıf öğrencilerine yöneltilen sorulara alınan cevaplardan hareketle ileri sürülmüştür. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 4. Sınıf öğrencilerine 2017 yılı bahar döneminde, ders sırasında "Nasreddin Hoca'yı tanıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Derse giren 73 öğrencinin tamamı Nasreddin Hoca'yı tanıdığını belirtmiştir. Öğrencilere yöneltilen ikinci soru, "Nasreddin Hoca'yı hangi yönüyle tanıyorsunuz?"dur. Bu soruya öğrencilerin tamamı fıkralarıyla tanıyor cevapını vermiştir. Alınan olumlu cevaplar üzerine öğrencilerden bildikleri bir Nasreddin Hoca fıkrasını anlatmaları istenmiştir. Yalnızca iki öğrenci "ye kürküm ye" ve "parayı veren düdüğü çalar" fıkralarını anlatmıştır. Öğrencilere başka fıkra bilip bilmedikleri sorulmuş, "yaptıklarını biliyoruz ama fıkraların içeriğini bilmiyoruz" cevabı alınmıştır. Buna karşılık öğrencilere "Nasreddin Hoca neler yapmıştır?" sorusu sorulmuş, öğrencilerden "göle yoğurt çalıyor", "bindiği dalı kesiyor", "eşeğe ters biniyor", "leyleğin bacaklarını kesiyor", "kazanın doğurduğunu söylüyor" cevapları alınmıştır. Anlaşılacağı üzere öğrenciler fıkralardaki dikkat çeken motifleri bilmekte, anlatıların tamamını bilmemektedirler. Bu motifler gerek fıkralardaki mizahi alt yapıyı gerekse verilecek mesajı hazırlayan öğelerdir ve kitle iletişim araçlarında farklı amaçlar için kullanılmaktadırlar.

Bu tecrübeden hareketle Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü 1. sınıf öğrencileri üzerinde 2017 bahar döneminde bir deney yapılmıştır. Deneyde 1. sınıf öğrencilerinin tercih edilmesinin sebebi öğrencilerin lisans dersi seviyesinde henüz halk edebiyatı metinleriyle karşılaşmamış olmalarıdır.² Deneyin amacı lisans 1. sınıf seviyesindeki öğrencilerin halk anlatılarını hangi düzeyde bildiğini tespit etmektir. Öğrencilere yöneltilen sorularda halk anlatısının adı verilmemiş, bilinme düzeyi ölçülmek istenen halk anlatısındaki baskın motiflere dayalı sorular yöneltilmiştir. Böyle bir yol izlenmesinin sebebi, bilinme düzeyi ölçülmek istenen halk anlatılarının farklı iletişim ortamlarında kulak dolgunluğu seviyesinde öğrenilmiş olabileceği ihtimalidir. Bu tür öğrenmeler anlatının yalnızca ad/başlık bağlamında bilinmesine yol açabilmektedir. Yapılan deneyin amacı öğrencilerin hedeflenen anlatıları metin bazında bilip bilmediklerini ölçmeye yöneliktir. Dolayısıyla hazırlanan sorularda anlatıya yön veren ve anlatının olay örgüsünün kurulmasında önemli rol oynayan epizoda veya tipe dayalı motiflerden yararlanılmıştır.

Deney

Öğrencilerin halk anlatılarını hangi düzeyde bildikleri tespit edilmeye çalışılırken, daha önce değinildiği üzere, anlatıların adı verilerek "bunları biliyor musunuz?" şeklinde sorular yöneltilmemiş, baskın motifleri merkeze alan sorular sorulmuştur. Öğrencilerin sorulan anlatıların isimlerinden bir şekilde haberdar olabilecekleri ihtimali deneyin amacına ulaşmasını engelleyecektir. Bu bağlamda yapılan deneyde öğrencilere on soru yöneltilmiştir.

² Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde halk anlatılarıyla ilgili dersler 2, 3 ve 4. sınıf dersleri olan Halk Edebiyatı 3, Halk Edebiyatı 4, Halk Edebiyatı 5, Halk Edebiyatı 6, Halk Edebiyatı 7 ve Halk Edebiyatı 8 derslerinde verilmektedir. İlk sene verilen Halk Edebiyatı 1 dersinde halkbilimi tarihi, halkbilimi kuramları öğretilmektedir.

Bunlardan ilki “zenginden alıp fakire dağıtan kahraman kimdir?” sorusudur. Bu soruda öğrencilerin yalnızca Anadolu’da değil Türk dünyasında en çok bilinen halk kahramanlarından biri olan Köroğlu’nu en önemli özelliği ile tanıyıp tanımadıklarıdır. Anadolu’da anlatılan Köroğlu anlatılarının en önemli özelliği Köroğlu’nun bölgesel gücün haksızlıklarına dayanamayıp eşkiya olmasıdır. Erdemli eşkiya profiline sahip olan Köroğlu, halkı zalim yöneticilerden ve yerel erklerden korumuş, bu özelliğiyle bir halk kahramanı olmuştur. Derse katılan 85 öğrencinin tamamı bu soruya Robin Hood cevabı vermiştir. Bir İngiliz halk anlatısı kahramanı olan Robin Hood’un Türk öğrenciler arasındaki popülaritesi çok da şaşırıcı değildir. “Hırsızlar prensi”, “sevimli haydut” gibi sloganlarla dünyaya tanıtılan bu kahramanın maceralarını konu edinen 1912-2017 yılları arasında hazırlanmış iki yüze yakın dizi film, film ve çizgi film vardır (Bk. İnternet Kaynakçası). Bunlardan bazıları ülkemizde de yayınlanmıştır.

İkinci olarak “aslanlar tarafından büyütülen kahraman kimdir?” sorusu sorulmuştur. Bu soru, öğrencilerin Dede Korkut anlatılarından Tepegöz hikâyesini bilip bilmediklerini tespit etmeye yöneliktir. Bilindiği üzere Dede Korkut Kitabı’nın sekizinci anlatısı Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi’dir. Bu anlatıda Oğuz’un düşman saldırısından kaçışı sırasında Aruz Koca adlı bir beyin oğlu kaybolur. Kaybolan çocuk aslanlar tarafından büyütülür. Yine bir göç sırasında Konur Koca Sarı Çoban’ın peri kızıyla ilişkiye girmesinden Tepegöz dünyaya gelir. Bu dev, Oğuz iline çok acılar çektirir ve sonunda aslanlar tarafından büyütülen Basat tarafından öldürülür (Ergin, 206-215.s.). Öğrencilerin büyük bir bölümünün ikinci soruya verdiği cevap Tarzan’dır. Amerikalı yazar Edgar Rice Burroughs’un meydana getirdiği bir anlatı karakteri olan Tarzan’ın ilk macerası 1912 yılında yayımlanmıştır. 1912-1995 yılları arasında 26 macerası yayınlanan bu suni kahraman 1918 yılında beyaz perdeye taşınmış, 1929’da Hal Foster’in çizimleriyle çizgi roman severlerle buluşmuştur. Yalnızca ABD’de değil birçok ülkede Tarzan’ın maceralarını konu edinen 200’ün üzerinde dizi film, film ve çizgi film hazırlanmıştır. Tarzan filmleri ABD’deki gösterimlerinin ardından Türkiye’de gösterime girmiştir (Cantek, 38-40.s.; Alpin, 572-574.s.). Türkiye’de yoğun ilgi gören kahraman, sinema yapımcılarının da ilgisini çekmiş ve devam eden süreçte bir dizi Türk yapımı Tarzan filmi çekilmiştir. Bu filmler Tarzan’ın Türk kültürüne göre yeniden şekillendirildiği yapımlardır. Muharrem Gürses’in yazdığı ve yönettiği, başrollerini İsmail Dümbüllü ve Tevhit Bilge’nin paylaştığı 1954 yapımı Dümbüllü Tarzan, Orhan Atadeniz’in yazdığı ve yönettiği, başrollerini Taner Balcı ve Hayri Esen’in paylaştığı 1958 yapımı Tarzan İstanbul’da, Natuk Baytan’ın yazıp yönettiği, başrollerini Kemal Sunal ve Suna Yıldızoğlu’nun paylaştığı 1986 yapımı Tarzan Rıfki ve Aydemir Akbaş’ın yazıp yönettiği, başrollerini Aydemir Akbaş ve Ümit Yesin’in paylaştığı 1989 yapımı Bakımsız Tarzan filmleri başlıca Türk yapımlarıdır (Özgüç, 64, 164, 500.s.). Tarzan çizgi romanları ise ilk olarak 1936 yılında haftalık bir çocuk gazetesi olan Afacan’da yayımlanmaya başlamış ve 50’li yılların sonuna kadar birçok yayınevi ve çocuk dergisi tarafından yoğun bir şekilde Türk okuruna sunulmuştur (Alpin, 573.s.). Öyle ki Tarzan’ın parodisi olarak değerlendirilebilecek Tarzan ve Arap Kadri adlı çizgi roman uzun yıllar karikatür dergilerinde yayımlanmıştır. Bu bilgiler öğrencilerin neden Tarzan’ı bu kadar iyi tanıdığını göstermektedir. Hayvanın erkek kahramanı beslemesi motifine İrlanda, Breton, İspanyol, İsveç, Hint, Çin, Afrika, Eskimo, Yahudi ve İran halk anlatılarında rastlanmaktadır (Bk. Thompson 1955). Buna rağmen büyük bir ihtimalle halk anlatılardan esinlenilerek ortaya konmuş yapay bir kahraman, doğal olanlara nazaran toplumsal bellekte daha fazla yer edinmiştir.

Deneyin üçüncü sorusu olan “tek gözlü dev denilince aklınıza ne geliyor?” da daha önce değinilen Tepegöz anlatısının bilinme düzeyinin ölçülmesi üzerinedir. Bu soru öğrencilere herhangi bir şey çağrıştırmamıştır. Öğrencilerden biri korsanların tek gözlü olduklarını ama dev olmadıklarını söyleyerek soru hakkında fikir yürütmüştür. Öğrencilere Dede Korkut Kitabı’ndaki Tepegöz anlatısı hatırlatılmış fakat kimsenin anlatıyı bilmediği gözlemlenmiştir. Oysa bu anlatıdan farklı olarak Türk sözlü geleneğinde tepesinde tek gözü olan devler veya yaratıklarla ilgili birçok anlatı mevcuttur ve bunlar yalnızca Anadolu’da değil Türk dünyasında bilinmektedir (Bk. Güvenç, 64-67.s.).

Dördüncü soru, “ölümden kaçan kahraman kimdir?” şeklindedir. Bu soruyla Dede Korkut Kitabı’nın beşinci anlatısı Deli Dumrul’un bilinme düzeyi ölçülmek istenmiştir. Ancak bu soru da öğrencilerin hiçbirinde herhangi bir çağrışım uyandırmamıştır. Bunu üzerine öğrencilere “Deli Dumrul hakkında ne biliyorsunuz?” sorusu yöneltmiştir. Sınıftaki 85 öğrenciden 4’ü kuru çayın

üzerine yaptığı köprüyü bildiklerini ama hikâyeyi tamamen okumadıklarını/bilmediklerini belirtmişlerdir. Anlatıya dair bu bilginin iletişim kurulan herhangi bir ortamda (TV, internet, radyo, sohbet vb.) yüzeysel bir şekilde edinildiği anlaşılmaktadır. Tamamı bilinmediği için anlatının taşıdığı sosyokültürel mesajların iletilmesi de mümkün olmamıştır. Burada akıllara “herhangi bir halk anlatısı hakkında motif düzeyinde bir şeyler bilmek o anlatıya karşı ilgiyi azaltmakta mıdır?” sorusu gelmektedir. Ancak bu konu başka bir araştırmada ele alınabilecek detaya ve öneme sahiptir.

Beşinci sırada “en zeki masal kahramanı kimdir?” sorusu vardır. Türk masal kahramanları genellikle zeki tiplerdir. Ancak bunların arasından sıyrılıp kendine ait bir masal külliyatı oluşturan kahraman Keloğlan’dır. Dolayısıyla bu soruda öğrencilerden Keloğlan cevabı beklenmektedir. Soruya öğrencilerin yarısından fazlası istenen cevabı vermiştir. Ancak öğrencilerin Keloğlan’ı bilmeleri bir rastlantı değildir. Son seksen yılda birçok yayınevi Keloğlan’ın masal formundaki maceralarını yayımlamıştır.³ Ayrıca Mehmet Hamzaoğlu, Vehip Sinan, Yurdagün Göker, Alaaddin Barışkan, Dağıstan Çetinkaya, Orhan-Erhan DüNDAR, Mustafa Çakırcalı, Ziya Şafak gibi çizerler tarafından çizgi roman dünyasına kazandırılan Keloğlan’ın ilk müstakil serisi Alfa Yayınevi’nin 1979’da çıkardığı ve Mehmet Hamzaoğlu’nun hazırladığı çalışmadır. Devam eden süreçte çeşitli dergi ve gazetelerde birçok Keloğlan bandı yayımlanmış, resmî kurumlar ve özel yayınevleri baştan sona Keloğlan maceralarını işleyen çizgi roman kitapları çıkarmıştır. Özellikle Orhan ve Erhan DüNDAR kardeşlerin Millî Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı’nın isteğiyle çocuklar için hazırladıkları Keloğlan ciltleri dikkat çekicidir. Bunların yanı sıra 1948- 2006 yılları arasında çekilen Keloğlan filmlerine değinmekte fayda vardır. Vedat Örfi Bengü’nün yazıp yönettiği, başrollerini İsmail Dümbüllü ve Mehmet Karaca’nın paylaştığı 1948 yapımı Keloğlan; Yavuz Yalınkılıç’ın yazıp yönettiği, başrollerini Öztürk Serengil ve Suzan Avcı’nın paylaştığı 1965 yapımı Keloğlan; Semih Evin’in yazıp yönettiği, Sami Hazinses ve Ali Şen’in başrollerini paylaştığı 1971 yapımı Keloğlan ve Yedi Cüceler; Süreyya Duru’nun yönettiği, senaryosunu Suavi Sualp’in Turgut Özakman’ın öyküsünden esinlenerek yazdığı, başrollerini Rüştü Asyalı ve Birtane Güngör’ün paylaştığı 1971 yapımı Keloğlan; Sırrı Gültekin’in yönettiği, senaryosunu Turgut Özakman’ın yazdığı, başrollerini Rüştü Asyalı ve Ülkü Özen’in paylaştığı 1971 yapımı Keloğlan Aramızda; Metin Erksan’ın yönettiği, Turgut Özakman’ın senaryosunu yazdığı, başrollerini Rüştü Asyalı ve Alev Oraloğlu’nun paylaştığı 1972 yapımı Keloğlan ile Cankız; Süreyya Duru’nun yönettiği, senaryosunu Rüştü Asyalı ve Suavi Sualp’in yazdığı, başrollerini Rüştü Asyalı ve Aydın Babaoğlu’nun paylaştığı 1976 yapımı Ben Garip Bir Keloğlan’ım; Tayfun Güneyer’in yazıp yönettiği, başrollerini Mehmet Ali Erbil ve Özcan Deniz’in paylaştığı 2006 yapımı Keloğlan Karaprens’e Karşı filmleri (Özgüç, 77, 324.s.) verilebilecek örnekler arasındadır. Ayrıca TRT Çocuk kanalında yayınlanan Animax Animasyon yapımı Keloğlan Masalları adlı çizgi film hem bir halk edebiyatı ürününün yeniden ele alınarak görsel bir şekle dönüştürülmesi hem de Türkiye’nin ilk üç boyutlu çizgi filmi olması bakımından önemlidir. Söz konusu yapımın 2008-2016 yılları arasında 100’ün üstünde bölümü yayımlanmıştır. Öğrencilere yöneltilen “neden Keloğlan’ı seçtiniz?” sorusuna “TRT’de Keloğlan masalları adlı bir çizgi film var” cevabının alınması medyanın millî değerler eğitimi üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla halk anlatılarının farklı görsel türlere dönüştürülerek sunulmasını sağlayacak projelerin hazırlanması, millî değerler eğitimine yapılacak uzun vadeli ve yerinde yatırımlar olacaktır.

“En romantik âşık kimdir?” deneyin altıncı sorusudur. Burada öğrencilerin konusu aşk olan herhangi bir halk hikâyesini bilme düzeyleri ölçülmüştür. Ferhat, Kerem, Tahir, Mecnun isimleri beklenen cevaplar arasındadır. Buna karşılık öğrenciler son yıllarda TV kanallarında yayınlanan ve konusu aşk olan dizi film kahramanlarından birkaçının ismini anmıştır. Oysa daha önce de değinildiği üzere Türk halk edebiyatında konusu aşk olan birçok hikâye bulunmaktadır.

“En güçlü kahraman kimdir?” sorusu öğrencilere yedinci sırada yöneltilmiştir. Bu soruyla öğrencilerin destan bilgisi ölçülmüştür. Oğuz Kağan, Manas, Alpamış, Boğaç Han, Kan Turalı, Basat, Alp Er Tunga vb. kahramanlardan herhangi biri öğrencilerde beklenen cevaplar arasındadır. Ancak öğrencilerin tamamına yakını cevap olarak Süpermen, İron Man (Demir Adam), Hulk, Thor

³ İlk yayınlar Naki Tezel, İbrahim Zeki Burdurlu, Eflatun Cem Güney, Tahir Alangu ve Selami Münir Yurdatap’a aittir.

gibi çizgi roman kahramanlarının isimlerini vermiştir. ABD üretimi bu çizgi kahramanların yüksek baskı sayısına sahip çizgi romanları, büyük bütçelerle çekilen filmleri ve çizgi filmleri dünyaya pazarlanmaktadır. Söz konusu kahramanların resimlerinin bulunduğu kırtasiye malzemeleri, beslenme takımları ve oyuncaklar çocuklara yönelik pazarda önemli bir yer tutmaktadır. Bunların oyuncakları ve video oyunları söz konusu pazarın diğer önemli unsurları arasındadır. Anlaşılacağı üzere ABD patentli bu kahramanlar çocukların günlük hayatının her aşamasında yer almaktadır. Okula üzerinde bir süper kahramanın resmi olan çantayla giden çocuklar, beslenme vakitlerinde yine üzerinde süper kahraman resimleri bulunan mataralarından su içmekte, süper kahraman konulu boyama kitaplarıyla çalışmakta, bilgisayar veya tabletlerinde süper kahramanların oyunlarını oynamaktadırlar. Durum böyle iken çocuklardan Millî figürleri tanımalarını beklemek imkânsızdır.

Sekizinci soru bir masal motifi üzerinedir. “ayakkabısı sayesinde kendisine âşık olan prens tarafından tanınan kahraman kimdir?” sorusu dünyaca ünlü Sindirella (Kül Kedisi) masalına işaret etse de beklenen cevap bu değildir. Kül Kedisi masalından çok farklı bir kurgusu olmasına rağmen Türk masal kahramanlarından Küllü Fatma’da altın ayakkabısı sayesinde kendisine âşık olan prens tarafından tanınır (Alptekin, 248-250.s.). Ancak öğrencilerin tamamı bu soruya “Kül Kedisi” cevabını vermiştir.

Dokuzuncu soru da yine bir masal motifi üzerinedir. “üvey annesi tarafından zehirlenen kahraman hangisidir?” sorusu, bir önceki soruda olduğu gibi, dünyaca ünlü Snow White (Pamuk Prenses) masalına işaret etse de beklenen cevap bu değildir. Pamuk Prenses masalından farklı bir kurguya sahip olmasına rağmen Türk masal kahramanlarından Nardane Hanım da üvey annesi tarafından zehirlenmiştir. Hatta söz konusu iki masalda ortak başka motifler de vardır. Örneğin Pamuk Prenses’in üvey annesi sihirli aynasına sorarak prensesin yaşadığını öğrenirken, Nardane Hanım’ın üvey annesi aynı bilgiyi aya sorarak edinir. Pamuk Prenses ormanda yedi cücelerin evine sığınırken Nardane Hanım kırk haramilerin evine sığınır (Boratav, 114-120.s.). Diğer taraftan öğrencilerin tamamı bu soruya Pamuk Prenses cevabını vermiştir. Sekizinci ve dokuzuncu sorularda Kül Kedisi ve Pamuk Prenses cevaplarının alınması şaşırtıcı değildir. Çünkü her iki masalın da yabancı yapımı filmleri ve çizgi filmleri bulunmaktadır. Bu hususta çok da uzağa gitmeye gerek yoktur. Söz konusu masalların Türk yapımı filmleri de mevcuttur. Nejat Saydam’ın yazıp yönettiği Muhterem Nur ve Sadri Alışık’ın başrollerini paylaştığı 1961 yapımı Kül Kedisi, yönetmenliğini Süreyya Duru’nun üstlendiği, senaryosunu Hamdi Değirmencioğlu’nun yazdığı, başrollerde Zeynep Değirmencioğlu ve Sertan Acar’ın oynadığı 1971 yapımı Kül Kedisi Sinderella, Ertem Göreç’in yönettiği, Hamdi Değirmencioğlu’nun kaleme aldığı, Zeynep Değirmencioğlu ile Belgin Doruk’un başrolleri paylaştığı 1970 yapımı Pamuk Prenses ve 7 Cüceler filmleri (Özgüç, 362, 419.s.) bu hususta verilebilecek örneklerdir.

Onuncu sırada “öldükten sonra dirilene ne denir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruda öğrencilerin geleneksel anlatı türlerinden masal, efsane ve memorata dair bilgisi ölçülmek istenmiştir. Çünkü Türk sözlü geleneğinde hortlak adı verilen yaratığa sıklıkla rastlamak mümkündür. Türk kültüründe hortlağın yanı sıra gulyabani, karakoncolos, koncolos, congoloz, dağ adamı, şureli, alkarısı, albıs, hırtık, karakura, kanca vb. birçok korku ögesi bulunmaktadır. Ölümü zor olan veya çok günah işlediği için cehenneme bile kabul edilmeyen kişilerin ölmediklerine inanılır. İnanışa göre bunlar gömüldükleri yerden kefenleri üstlerinde olduğu halde çıkar, evleri basar insanları rahatsız eder, hatta yamyamlık yaparlar (Beydili, 243.s.; Boratav, 74-80.s.). Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevap yine yabancı bir kültür ögesi olan zombi’dir. Bu yaratığın ülkemizde bu kadar popüler olmasının sebebi ise hiç şüphesiz zombi temalı sayısız film ve dizidir.

Sonuç

Öğrencilerin sorulara verdikleri cevaplar, lisans birinci sınıf seviyesindeki öğrencilerin lisans öncesi eğitim-öğretim sürecinde millî anlatılarla karşılaşmadığını göstermektedir. Oysa millî bilincin oluşması yolunda atılacak en önemli adımlardan biri, halk anlatılarının nesillere aktarımıdır. Çünkü halk anlatıları yalnızca olay örgüsünden ibaret metinler değildir. Bu metinler işlevsel açıdan yaklaşıldığında millî kültüre ait sosyal, kültürel, siyasal ve gerek inanç gerekse düşünce sistemine dayalı birçok mesaj içerirler. Bu bağlamda halk anlatılarına verdikleri mesajlar ve taşıdıkları bilgiler göz önünde bulundurularak yaklaşılmalıdır.

Bireyin eğitim ve öğretim süreci evde başlar. Ebeveynler, çocuklarını yetiştirirken kültürel mevzuları göz ardı etmemelidir. Bu hususta geleneksel anlatıların evlerde okutulması, okunması veya anlatılmasının sağlanması kültürel değerler eğitimiyle mümkündür. Her çocuğun geleceğin ebeveyni olacağı gerçeğinden hareketle anaokulundan üniversite eğitiminin sonuna kadar geçen eğitim-öğretim sürecinde maddi-manevi kültür öğelerini tanımayı, kavramayı, anlamayı, yorumlamayı ve uygulamayı hedefleyen dersler verilmelidir. Böylece evrensel değerlerin yanı sıra aile, vatan ve millet sevgisi de yeni nesillere aşılanabilir.

Bireyin okulda edineceği kültürel alt yapı, kültüre dayalı eğitim-öğretim sürecinin gelecekte ev ortamında da yapılacağı anlamına gelmektedir. Önemli bir kültür taşıyıcısı olan halk anlatılarının nesillere aktarımı öncelikle aile içinde başlamalıdır. Bu bağlamda kreşlerde ve ana sınıflarında geleneksel anlatıların anlatılmasına ağırlık verilmelidir. Bilhassa okul öncesi öğretmeni yetiştirilen bölümlerde öğretmen adaylarının lisans programlarına millî kültüre dayalı konuları içeren dersler eklenmeli ve bu derslere alanında uzman kişiler girmelidir. Üniversitelerde hangi fakültede okursa okusun öğrencilerin ilgili fakültelerde açılan kültür içerikli dersleri almaları zorunlu hâle getirilmelidir.

Lisans öncesi dönemde verilen edebiyat derslerinin içeriği halk edebiyatı metinleri açısından kuvvetlendirilmelidir. Halk edebiyatı türleri lisans öncesi programlarda öğrencinin yaşı ve anlama düzeyine bağlı bir şekilde öğretilmelidir. Söz gelimi okul öncesi dönemde ninni, mani, tekerleme, masal türleri üzerine yoğunlaşılmalı, geleneksel tiyatro, destan, efsane, menkıbe, âşık tarzı şiir geleneği, halk hikâyesi ve mitoloji konuları devam eden süreçteki müfredata dağıtılmalıdır.

Çocukların ve gençlerin kendi kültürlerini daha yakından ve yaşayarak öğrenmelerini sağlayabilmek için yaşayan müzelerin (canlı müze) yaygınlaştırılması gereklidir.

Oyun ve oyuncak sektörü geleneksel olanı üretme konusunda teşvik edilmelidir. Bunun için öncelikle kalifiye işgücünün sağlanması yolunda üniversiteler bünyesindeki dijital oyun tasarımı, oyuncak tasarımı vb. programların çoğaltılması sağlanmalıdır.

Kültür, günümüzde daha çok kitle iletişim araçları aracılığıyla taşınmaktadır. Kitle iletişim araçları yalnızca kullanımı yaygın bir kültür taşıyıcısı değil, aynı zamanda etkili bir kültür öğreticisidir. Bu nedenle millî kültürün topluma aktarılmasında kitle iletişim araçlarından yoğun bir şekilde yararlanılmalıdır. Özellikle çocuklara ve gençlere yönelik kültürel içerikli filmler, çizgi filmler, belgeseller hazırlanmalı, bu programları hazırlayan kurum ve kuruluşlar teşvik edilmelidir. Çizgi film yapımına önem verilmeli, üniversitelerdeki animasyon tasarımı programlarının sayıları artırılmalı, bu bölümler ARGE çalışmalarıyla desteklenmelidir.

Kaynaklar

- Alpin, Hakan (2006) Çizgiroman Ansiklopedisi, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
Alptekin, Ali Berat (2002) Taşeli Masalları, Ankara, Akçağ Yayınları.
Beydili, Celal (2005) Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, (çev. Eren Ercan) Ankara, Yurt Kitap-Yayın.
Boratav, Pertev Naili (1999) 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
Boratav, Pertev Naili (2007) Zaman Zaman İçinde, Ankara, İmge Kitabevi.
Cantek, Levent (2012) Türkiye’de Çizgi Roman, İstanbul, İletişim Yayınları.
Duymaz, Ali (2001) Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
Ekici, Metin (2004) Türk Dünyasında Koroğlu, Ankara, Akçağ Yayınları.
Ergin, Muharrem (1997) Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
Güvenç, Ahmet Özgür (2014) Halk Anlatılarının Yeniden Yazımı Sürecinde Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi Hikâyesi (1923-2013), Ankara, Gece Kitaplığı.
Hobsbawm, Eric J. (1995) Sosyal İsyancılar, (çev. Necati Doğru) İstanbul, Sarmal Yayınevi.
İnanoğlu, Türker (2004) 5555 Afişle Türk Sineması, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
Özgüç, Ağâh (2009) Türk Filmleri Sözlüğü, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Scognamillo, Giovanni-Metin Demirhan (2005) Fantastik Türk Sineması, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
Thompson, Stith (1955) Motif Index of Folk-Literature Vol I., Bloomington-Indiana, Indiana University Press.

İnternet Kaynağı

http://www.imdb.com/find?q=robin%20hood&s=tt&ref_=fn_al_tt_mr

ÜLKEMİZ LİSELERİNDE UYGULANAN EDEBİYAT ÖĞRETİMİ VE EDEBİYATI ÖĞRENCİLERE SEVDİRME KONUSU

Av. Pelin YILDIRIM

Ülkemizde yapılan araştırmalar, Türk toplumunun okumayı sevmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle de batı toplumları ile yapılan karşılaştırmalı istatistikler, Türk toplumunda okuma oranının ne kadar düşük olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu tabloyu oluşturan nedenlerin başında insanların edebiyatı sevmemesi gelir. Edebiyatı sevmemenin en temel nedeni ise okuma alışkanlığının kazanılmamış olmasıdır. Burada benim değinmek istediğim husus edebiyatı sevmekle okuma alışkanlığı arasındaki bağ ve liselerde verilen edebiyat derslerinin içeriğinin nasıl olması gerektiğidir.

Okuma alışkanlığı teknik olarak örgün eğitim kurumları, yani ilk ve orta öğretim okullarında kazanılan bir beceridir. Öğrenciler henüz okul çağındayken bu beceriyi kazanamamışlarsa, yetişkin olduklarında kazanmaları daha da zordur. Bu yüzden eğitim sistemimiz öğrencilere okuma ve okuduğunu anlama gibi becerileri kazandırmanın yanı sıra onları araştırmaya ve ders kitabı dışındaki kaynakları da keşfetmeye yönlendirmelidir. Ne yazık ki, ülkemizde durum bunun tam tersidir. Mevcut sistemde yalnızca öğretmen ve standartlaşmış ders kitapları kaynak olarak sunulmaktadır. Sözü edilen bu ders kitapları da dünya standartlarının çok aşağısında hazırlanmıştır. Batı dünyasında çocukları en iyi bir seviyede yetişmesi için ders kitapları **71 bin** kelimeyle yazılırken, bu sayı Japonya’da **44 bin**, İtalya’da **32 bin**, Türkiye’de ise sadece **6-7 bin**’dir.

Lise 9, 10, 11, 12. sınıf ünite ve kazanımları incelendiğinde, öğrenci kazanımları arasında değil edebiyatı sevmek; edebi zevk kazanma, okuduklarından haz alma, metnin estetik yapısını takdir etme gibi en temel beceriler bile yer almamaktadır (MEB, 2011). Mevcut kazanımlar da “... bilir, ... bulur, ... açıklar, ... belirler” gibi Bloom taksonomisinin en alt seviyesine hitap eden fiillerle ifade edilmektedir. Böyle bir kazanımlar sistemi içerisinde öğrencilerin tam öğrenme sağlamaları veya edebiyata karşı bir sempati kazanmaları mümkün gözükmemektedir.

Edebiyata karşı sempati kazanmak, yalnız kazanımların eksikliğinin giderilmesiyle sağlanamaz. Aynı zamanda teoride mükemmelleştirilen kazanımlar listesinin pratikte de uygulanırlığının sağlanması gerekmektedir. Bu konuda öğretmenlere büyük sorumluluklar düşer. Armağan Erman’a göre (2013), bütün hayatları boyunca “seçilme” sınavı odaklı bir dünyanın içerisinde bocalayan öğrenciler, edebiyatı şöyle görüyor: Eser- yazar isim ezberleri, edebi dönemlerin karıştırılmaması, uzun paragraflarla başa çıkma tekniklerinin iyice belenmesi, şiir kafiyesinin çapraz mı sarmal mı olduğunun bir bakışta çözülmesi, türlerin ayırt edilmesi vs...

Bir edebiyat öğretmeni, gerek sınav odaklı eğitim sistemi gerek de müfredatın dayatmalarıyla öğrencilere böyle şekilci tanıttığı edebiyatı sevdirmek, edebi eserden haz almasını sağlamak ve birer sanatsever olarak okulu bitirmelerine destek olmak için önemli bir role sahiptir. Öncelikle bilmesi gerekir ki gelişmiş birçok ülkede ezberci eğitim fikri çoktan tarihe karışmıştır. Öğrencilerin analitik düşünme ve analiz becerilerini geliştirecek, yaratıcı zekâlarını ön plana çıkaran ve üretmelerini sağlayan yeni metot ve teknikler artık kullanıma girmiştir. Edebiyatın içindeki öznelliği ve özündeki yaratıcılığı ortaya çıkaran ve öğrencilerin önünde yeni ufuklar açabilen, gelişime ve yeniliğe açık öğretmenler, edebiyatın sevilmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Edebiyatın tek amacı düzgün yazı yazmak ve dilbilgisi öğrenmek değildir. Batılı ülkelerde edebiyat derslerinin genç beyinlere hümanizmi ve sanat sevgisini öğretmek olduğunu düşünürsek, ülkemizdeki edebiyat öğretiminin asıl amacı da öğrenciyi büyük eserlerle tanıştırmak onlarda edebi hazzı canlandırmak olmalıdır. Bu da ancak eserlerin bütünü okumak ve incelemekle mümkün olabilir.

21. YÜZYILDA ÜLKEMİZDE ÇOCUK EDEBİYATI KONULARINI OKUTACAK ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ

Rasim ÖZYÜREK*

Her toplum kendi hedef ve ihtiyaçlarına yönelik insan yetiştirme politikalarını önceden belirler. Bu belirlenen hedef ve ihtiyaçlarına yönelik yetiştirilecek kaliteli insan gücü kaliteli bir eğitimle, kaliteli programlarla ve de kaliteli öğretmenlerle ancak mümkündür. Türk toplumunun belirlediği hedeflere bir an önce kavuşabilmesi için durağanlıktan kurtulup yeniliklere ve değişikliklere cevap verebilecek reformlara en başta anaokulları, ilkokulları sınıf ve Türkçe öğretmenleri eğitimi ve öğretimi alanında yapılacak yeni yapılanmalara ihtiyacı vardır. Çocuğun hayal dünyasına hitap eden, üstün nitelikleri olan, estetik bir boyut taşıyan, kelime haznesine uygun ana dilini geliştirebilecek, özellikle çocuklarımızın duygu, düşünce zevk ve de hayallerine hitap edebilecek öğretmenler yetiştirmek bugünün Türkiye'sinde çok ama çok önemlidir. Çocuklarımızın çocukluk evresinde, nitelikli, kendi kültürümüz göz önünde bulundurularak yazılan çocuk kitaplarıyla tanışmalarıyla düşünen, duyarlı bireylerin yetiştirilmeleri çocuk edebiyatı mahsulleriyle mümkün olduğu bu mahsulleri çocuklarımıza sergileyebilen, onlarla tam bir iletişim içinde olabilecek anaokulları, ilkokul sınıf ve Türkçe öğretmenlerinin yetiştirilmeleri asla gözlerden uzak tutulmamalıdır. Okullarımızda çocuk edebiyatı okuma yazma öğretiminin de temel taşı olduğu da unutulmamalıdır. Özellikle bu mahsullerin yaş gruplarına göre çocuklarımıza uygunluğu da çok önem arz eden bir konudur. Çocuk edebiyatı mahsullerinden bilmecelerin, masalların, şiirlerin, öykülerin, romanların, tekerlemeler, bilmecelerin çocuklarımızın gelişimlerine katkıları büyüktür. Çocuğun dünyasını, bu dünyanın özelliklerini iyi bir şekilde gözlemleyebilen çocuk edebiyatı öğretmenlerini yetiştirmek lâzım. Ülkemizde çocuk edebiyatı alanında yetişmiş öğretmenlerimiz çocuklarımızın bedensel, sosyal gelişimleri dil gelişimleri çok iyi bilmeleri gerekiyor. Çocukların gerek psikolojik, sosyolojik ve gerekse fizyolojik gelişmeleri bölgeden bölgeye değişebiliyor. Çocuklarla iletişim içinde olan öğretmenlerimiz, yazarlarımız, çizerlerimiz, anne ve babalar MEB kitap inceleme birimleri, Yayınlar Dairesi Başkanlığı yetkililerince iyi bilinmelidir. Farklılıkları keşfedebilen anaokulları, sınıf öğretmenleri daha doğrusu çocuk edebiyatı derslerini verecek öğretmenler üniversitelerimizde yetiştirebilmek çok önem arz eden konulardandır. Sağlıklı düşünen bir nesil yetiştirmek istiyorsak ancak ve ancak iyi bir eğitimle, öğretimle, programlarla, bu alanda yetiştirilmiş kaliteli çocuk edebiyatı kültürünü kavramış öğretmenlerle mümkündür. Çocuk edebiyatı mahsullerini iyi bilen, bu mahsulleri derslerde yeri geldikçe, ana dilini çok iyi bilen ve kullanabilen anaokulu, sınıf öğretmenleri yetiştirmek gerekir. Bilindiği gibi bu da başta bu alanda yetiştirilecek öğretmenlerin eğitimleriyle mümkündür.

Ünlü Çin düşünürü KuanTzu bir şiirinde şöyle sesleniyor.

Bir yıl sonrası ise düşündüğün
Toprağa tohum ek.
On yıl sonrası ise tasarladığın,
Ağaç dik.
Bir kez tohum ekersen
Bir kez ürün verir
Bir kez ağaç dikersen
On kez ürün verir
Balık tutarsan
Bir kez doyurursun halkı
Öğretirsen balık tutmasını
Hep doyar karnı

* Asst. Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi Bölge Ülkeleri Programları Direktörü, Eğitim Bilimleri Enst. Öğr. Üyesi

Yüz yıl sonrası ise tasarladığın
Halkı eğit.

Ne güzel söylemiş Kuan Tzu, hedefleri ne güzel belirlemiş.

Bilindiği gibi ülkemizde çocuk edebiyatı öğretmeni yetiştirme görev ve sorumluluğu Yükseköğretim kurumlarının görevleri arasındadır.

Üniversitelerimizin çocuk edebiyatı öğretmeni yetiştiren eğitim fakültelerinde görev yapacak öğretim elemanlarının istenilen düzeyde yetiştirilmesi de önem arz eden bir konudur. Bu kurumların kuruluşlarından bugüne kadar geçen sürede sürekli olarak varlığını hissettiren en önemli problem üniversitelerimizin eğitim fakülteleri, okul öncesi öğretmenliği, sınıf öğretmenliği, Türkçe öğretmenliği bölümlerinde çocuk edebiyatı öğretim elemanı yetersizliği baş göstermiştir. Ayrıca sınıf, okul öncesi, Türkçe öğretmenliği bölümlerinde öğretim elemanlarının yarısından fazlası öğretim görevlisidir. Bu bölümlere alınacak öğrenciler lise mezunları ve kız meslek liseleri çocuk gelişimi bölümlerinden mezun olanlar alınmalıdır.

Bu bölümlerde çalışan öğretim elemanlarının nitelikleri de artırılmalıdır.

Hâlen bu bölümlerde fiziki koşulları ve okul öncesi eğitimde kullanılan araç ve gereçler istenilen düzeyin de çok altındadır.

Bu yükseköğretim kurumları eğitim fakülteleri okul öncesi, sınıf öğretmenliği ve Türkçe öğretmenlerini yetiştirme lisans programları MEB tarafından tespit edilen yeterliklere uygun olarak yeniden gözden geçirilerek düzenlenmelidir. İhtiyaç duyulan alanlarda çocuk edebiyatı derslerini okutacak öğretmenleri yetiştiren programların günün şartlarına göre yeniden belirlenmeli. Bu bölümlere alınacak öğrenci kontenjanlarının artırılması gerekmektedir.

Türkiye’de çocuk edebiyatı mahsullerini okutacak öğretmenleri yetiştirme konusu çok önemlidir. Millî Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurumu Üniversiteler ortak bir işbirliği içinde olmalıdır. Türk toplumu okullarımıza nasıl bir çocuk edebiyatı öğretmeni yetiştirecek öğretmeni istiyor? Önce bu soruya yanıt aranmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı bu konuda gerekli çalışmaları yapmış. Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verecek öğretmenlerin nerede, nasıl yetiştirilmesi gerektiğini de belirlemiştir. Yükseköğretim Kurumuna her yıl bu bilgileri göndermiştir. Şimdi Yükseköğretim Kurumu, üniversitelerimizin sınıf, okul öncesi, Türkçe öğretmeni yetiştiren bölümleri hocaları oturup, Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verecek çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmenleri yetiştirebilmeleri için tüm güçleriyle çalışmalılar.

Ülkemize kaliteli çocuk edebiyatı mahsullerini okutacak öğretmeni yetiştirme sorunu Millî Eğitim Bakanlığının uzun zamandır gündeminde olan bir konu olması itibarıyla de bu araştırma önem kazanmaktadır.

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında eğitim fakülteleri okul öncesi, sınıf ve Türkçe öğretmenleri yetiştirmede, Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek programlar yaparak çocuk edebiyatı konularını öğretecek öğretmenleri yetiştirme modeline yeni katkılarda bulunmak yükseköğretimde kaliteli çocuk edebiyatı mahsullerini okutacak öğretmenleri yetiştiriyor mu bunu araştırmamız gerekmektedir.

Bu çalışma Türkiye üniversiteleri eğitim fakülteleri okul öncesi, sınıf ve Türkçe öğretmeni yetiştiren bölümlerinden mezun olmuş, hâlen, çocuk edebiyatı konularını okutan öğretmenler, Ankarada Eğitim Fakülteleri sınıf öğretmenlikleri Bölümlerinden mezun olacak durumda olan son sınıf öğrencilerinin, anaokulları ve ilkokullarında okuyan öğrencilerin velilerine, il, ilçe Millî Eğitim Müdürlüklerinde görev yapan onbeş müdürün, on ilköğretim ve maarif müfettişlerinin görüşlerine göre, sözü edilen yükseköğretim bölümlerinde çocuk edebiyatı konuları okutan öğretmenleri yetiştirmedeki yeterlilikleri araştırılmış.

Öte yandan geniş bir literatür taraması yapılarak Türkiyede okul öncesi, ilkokullarda sınıf öğretmenliği bölümlerinde çocuk edebiyatı konularını okutan öğretmen yetiştirme yeterliliği konusunda bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, söz konusu yükseköğretim kurumlarında çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmen yetiştirme programları Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verecek bir boyutta olup olmadığı belirlenmiştir. Gerek anaokullarında gerekse ilkokullarımızda Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verecek kaliteli çocuk edebiyatı konuları öğretimi ve eğitimi yapıyor mu? Ankarada bulunan üniversitelerin ilgili sözü edilen bölümlerinde çocuk edebiyatı öğretmen davranışları ne derece kazanılıyor veya kazanılmıyor. Fakültelerimizin ilgili bölümlerinden mezun olan öğretmenlerin öğrencilikleri sırasında okul deneyimi uygulanmasına ilişkin görüşleri nelerdir. Bunu araştırmaktır. Çocuk edebiyatı konularını okutan öğretmenlerden elde edilen veriler tarafımızdan geliştirilen bir anket yoluyla toplanmıştır.

Çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmeni yetiştirmede kaliteyi sağlamak için Millî Eğitim Bakanlığı'nın ve üniversitelerin okul öncesi, sınıf ve Türkçe öğretmenlikleri bölümlerinde yirmi birinci yüzyılda çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmenleri yetiştirmede göz önünde bulundurması gereken durumlar aşağıya çıkarılmıştır.

1. Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verecek çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmenleri yetiştirme programlarının yeterince uygulanmadığı % 55 okul öncesi, sınıf öğretmeni olacak adayların ortanın üzerinde bir düzeyde çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmenlik davranışlarını kazandıkları ortaya çıkmıştır.

2. Dünyada ve de ülkemizde teknolojik gelişmelere okul öncesi ve sınıf öğretmenlerinin, çocuk edebiyatı konularını okutacak öğretmenlerin, ana ve ilkokullarda görev yapan ana sınıfı, sınıf öğretmenlerinin ayak uyduramadıkları ortaya çıkmış. Anaokullarına ve ilkokullara alınan iletişim araçları ve gereçleri, laboratuvarlarda sosyal ve fen bilgisi dolapları kullanacak sınıf öğretmenlerinin çocuk edebiyatı konularını okutacak sınıf öğretmenleri sayılarının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bazı araç ve gereçler kullanılmadığından laboratuvarlarda çürümeye terk edildiği, son yıllarda teknolojiye ayak uyduramayan, çözümsüzlük içinde iyice bocalayan anaokulu öğretmenlerinin, çocuk edebiyatı konularını okutacak sınıf öğretmenlerimizin sayısında da bir hayli düşüş görülmektedir.

3. Gelişmiş ülkelerin bize tavsiyesi “daha çok ve daha yeni bilgi ve teknoloji satın alın, gelişmeleri izleyin, çağdaşlığı yakalayın, kalkınmanın sırrı budur” sloganları bizi ve karar organlarını çok etkilemiş. (Rate Of Return Analysis, H.Nihat Bilgen, 21.Yüzyılda Eğitim ve Öğretim s.1 Modern Öğretmen Yetiştirmede Gelişme ve İlerlemeler) fakültelerinin öğretmen yetiştiren bölümlerine bu araç ve gereçler alınmış. Okul öncesi, ilköğretim bu araç ve gereçlerin bulunmayışı öğretmenlerin okullarında mevcut araç ve gereçleri bazı öğretmenlerin kullanamaması dikkatimizi çekmiştir.

4. Gerek anaokullarımızda, ilkokullarımızda, gerekse eğitim fakültelerinde sınıf ve okul öncesi eğitimini uygulanan bugünkü öğretmen yetiştirme programlarıyla, üniversitelerin eğitim fakültelerinde öğretim elemanlarınca kaliteli bir eğitim istenilen düzeyde yapılamadı. Millî Eğitim Bakanlığınca kabul edilen yeni programları üniversiteler kendi programlarına monte etmede geciktiler. Bazı eğitim fakültelerinde, son yılda verilen okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerinin yetersiz ve verimsiz olduğu görüşü ortaya çıktı.

5. Okullara atanan anaokulları, sınıf öğretmenleri öğretmen adayları da atandıkları okullarda kaliteli bir eğitimi istenilen düzeyde yapmada biraz geciktiler.

Eğitim süresinin en az bir yarıyılının beceri eğitimi adı altında mutlaka uygulama alanında geçirilmesi ve öğretmen adaylarına asgari ücretin en az 2/3' ü kadar ücret ödenmesi sağlanmalıdır.

1998 yılından itibaren eğitim fakülteleri yeniden yapılanmaya giderek alan eğitimcisi (sınıf öğretmenliği, anaokulu öğretmenlikleri) yetiştirmeye başlanmış ve ciddi yol kat edilmiştir. Fakat eğitim fakültelerinde alan eğitimi derslerini veren bazı öğretim elemanlarının lisansüstü eğitimlerinin alan eğitimi ile ilgili olmadığı da görülmektedir.

6. Okullarımızda fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller yetiştirecek anaokulu, ilkokullarda görev yapacak öğretmenlere ihtiyacımızın olduğunu burada tekrar vurguluyoruz. Yetiştirilen bu

öğretmenlerle, Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verilecekti ama bu beklentiler olumlu yönde gerçekleşmedi.

7. Bugün eğitimde sorun varsa, bunun altında eğitimdeki yetersizlik söz konusudur. Ülkemizde geçmişte siyasi iktidarların sık sık değişmesi, her hükümet hatta aynı hükümetler Türk Millî Eğitimde farklı politikalar uygulamaları, öğretmen yetiştirmede de kendini olumsuz yönde göstermiştir. 1979 yılında, üç ayda soğan bile yetişmezken biz üç ayda öğretmen yetiştirdik. Bu öğretmenlerin topluma yararı olacağı yerde zararı olmuştur. Geçmişte bu öğretmenlerimizin sayıları hayli kabarıktı.

Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Hizmet İçi Eğitim Dairesi Başkanlığınca yapılan seminerlerin ihtiyaca uygun yapılamaması dikkatimizi çekmiştir. Seminerlere katılan anaokulları ve ilkokulları öğretmenlerinin seçiminde nesnel ölçütler bulunmaması konusu da kanayan bir yaradır. Üniversitelerin bütün fakültelerinden mezun öğrencilere çeşitli dallarda öğretmenlik mesleği verildi. Bunlardan pedagojik formasyon da aranmadı. Öğretmenin hizmet içi eğitimle meslek içinde yetiştirilmesi ve geliştirilmesi, değişme ve gelişmelerden haberdar edilmesinin planlı ve programlı olmaması, nedeniyle güçlükler yaşanmaktadır. Bu konu acilen masaya yatırılmalı ve çözüm önerileri getirilmelidir.

8. Dünyada her toplum kendi hedef ve ihtiyaçlarına yönelik öğretmeni yetiştirme politikalarını önceden hazırlayıp, belirledikleri hepimizin bilgileri dâhilindedir. Anaokulları ve sınıf öğretmenleri belirlenen bu hedef ve ihtiyaçlara göre yetiştirilecek kaliteli öğretmeni, yukarıda belirttiğimiz gibi ancak ve ancak üniversitelerin eğitim fakültelerinde kaliteli bir eğitim programlarıyla ve kaliteli öğretim elemanlarınca mümkündür. Maalesef ülkemizde bu yapılamadı, veya yapmada geciktik. İhtiyaçtan fazla üniversiteler açıldı. Üniversitelerin kontenjanları artırıldı. İhtiyaçtan fazla öğretmen yetiştirildi.

9. Sürekli değişen bir dünyada bugün gerek ana kullarımızda, gerekse ilkokullarda öğrencilerimize kazandırılması gereken en önemli hüner, bir konunun nasıl öğrenileceğini öğretmek ve öğrenmektir. Ben bir sınıf, anaokulu öğretmeni olarak sınıfta öğrencilerime neyi öğreteceğim, neden öğreteceğim, niçin öğreteceğim, nasıl öğreteceğim soruları üzerinde durmam gerekiyor. Gerek anaokullarımıza, gerekse ilkokullarımıza çocuk edebiyatı öğretmeni olacak öğretmen adaylarımıza bu konu etraflıca anlatılmadı. Bu konu enine boyuna anlatılmalıdır.

10. Bildiğimiz gibi ülkemizde belli bir süreden sonra öğretmen yetiştirilmesi görevi üniversitelere bırakılmıştı. Ama üniversiteler bu konuda gafil avlanmışlardır. Bilgi toplumunun insanını öğretim elemanlarının derslerde etkin verimli ve de yararlı olması söz konusudur. Öte yandan öğretim elemanı ders araç ve gereçleri, binalar ve ders programları hazırlanmadan öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devri konusunda da çok problemler yaşandı.

11. Gerek okul öncesi kurumlar ve ilköğretim okulları ana sınıfları, binaları çocuklarımızın oyun, dinlenme ve beslenme ihtiyaçlarına karşılık verebilecek yeterlikte olmalıdır. Bu okullarda kullanılacak oyuncakların ihtiyaçlarına uygun araç ve gereçler burada görevli öğretmenlerce istenilen düzeyde kullanılabilir.

12. Çocuklarımızın bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişmelerini ve iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlayacak okul öncesi eğitim kurumlarına iyi öğretmen yetiştirmek, anaokulları öğrencilerini ilköğretime hazırlamak, ortak bir yetişme ortamı hazırlamak gerekir. Bu arada ana dillerini doğru ve güzel konuşabilecek öğrencileri yetiştirmek,

13. KPSS sınavları adayların hizmet öncesi eğitimleri sonunda kazandıkları mesleki bilgi ve becerilerini ölçmediği gibi adayın yükseköğretimdeki başarısını da dikkate almaması, sonucunda kaliteli anaokulu ve sınıf öğretmenleri seçimlerinde güçlükler çekildi.

Sonuç ve Öneriler

1. Ülkemizde teknolojiden anlayan, kullanabilen anaokulları, sınıf öğretmenleri Türkçe öğretmenlerine ihtiyaç duyulmaktadır

2. Üniversitelerimizi eğitim Fakültelerinde okuyan ve sınıf, anaokulları öğretmeni olacak öğretmen adayları öğretim elemanlarınca ön yargıdan uzak, eleştiriye açık, paylaşımcı, insanlığı

seven ve sevginin, insan olmanın vazgeçilmez şartı olduğuna inanan ve bunları bilen insanlar olarak yetiştirilmelerine dün olduğu gibi bugün de daha da özen göstermeliler.

3. İlim tektir herkes öğrenebilir sloganından hareket ederek ilim çoktur, herkes bunun bir küçük kısmını ve de kendine yarayacak olanı küçük bir kısmını öğrenebilir sloganına geçilmelidir. Her öğrenci potansiyeli oranında başarılı olabilir. Her öğrenciden aynı başarı beklenmemelidir.

4. Öğretmen adaylarımızın çoğu atandıkları okullarda kullanmaları gereken araç ve gereçleri bulamayacaklar. Üniversitede öğrenci iken teknik öğretim atölyelerinde kullandıkları makineleri de bulamayacaklar ve bu güçlüklerle de okullarında karşı karşıya kalacaklardır.

5. Bildiğimiz gibi ülkemizde belli bir süreden sonra öğretmen yetiştirilmesi görevi üniversitelere bırakılmıştı. Ama üniversiteler bu konuda gafil avlanmışlardır. Bilgi toplumunun insanını öğretim elemanlarının derslerde etkin verimli ve de yararlı olması söz konusudur. Öte yandan öğretim elemanı ders araç ve gereçleri, binalar ve ders programları hazırlanmadan öğretmen yetiştiren kurumların üniversitelere devri konusunda da çok problemler yaşandı. Öğretmen yetiştirme konusu eğitim fakültelerinde yapılmalı. Öğretmen yetiştirme ve sertifika programları fen edebiyat, açık öğretim fakültelerinde yapılmamalı. Fen edebiyat fakültelerinde verilen mesleki eğitim derslerinin 26 kredi olup son derece yetersiz olmasının öğretmen niteliğini düşürmüştür.

6. Ülkemizde iyi öğretmen yetiştirebilmek için üniversitemizde de kaliteli bir eğitim yapılmalıdır. Okullarda öğrenci merkezli eğitimi yapacak öğretmenler yetiştirilmeli. Okullarımızda eleştiren, irdeleyen, sorgulayan öğrenci yetiştirmek gerekiyor. Bunun yapılması için çalışılmalıdır. Bütün öğretmenler Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğüne hizmet içi eğitim kurslarından geçirilmelidirler. Bu kurslar cazip hâle getirilmelidir. Aday öğretmenler bir hafta süreyle hizmet içi kurslara alınmalı. Sosyal ve kültürel çevreyi tanınmalı.

7. Üniversitemizde eğitim fakültelerinin bütün programları günün şartlarına ve Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek programlar olmalıdır. Programlar masaya yatırılmalı, tartışılmalı uygulamaya konulmalı. Değişiklikler günün şartları göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Öğretmenlik eğitiminde alan bilgisi gerekli ancak yeterli değildir. Alan eğitimi ve alan bilgisi arasında denge olmalıdır. Eğitim fakültelerinde farklı yapılanmalara izin verilmemelidir. Pedagojik formasyon eğitiminin sertifika programlarının iyileştirilmesi gerekir.

8. Ana dilimiz Türkçe önce anaokullarımızda, ilköğretim okullarında, liselerde ve üniversitemizde iyi öğretilmelidir. İnsana yatırım dolayısı ile eğitime yatırım öncelikle amaç olmalıdır. Anaokulları, sınıf öğretmenleri derslerini iyi planlamalıdır. Öğrencilerine iyi model olmalı. Anaokulları ve ilköğretim öğretmenlerimizin nitelikli çocuk kitapları seçebilmeliler. Sınıflarında öğrencilerini etkin ve aktif duruma getirmelerinde yarar vardır. Acaba anaokulları ve ilköğretim öğretmenlerimiz çocuklarına duyma, düşünme sorumluluğu verebiliyorlar mı? Öğrencilerinin duyarlılığını işleterek beğeni düzeylerini yükseltebiliyorlar mı? Öğrencilerinin düşüncelerini geliştiremiyorlar.

9. Bugün eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştirme programlarının niteliği yeniden gözden geçirilerek yenilenmelidir. Öğretmen adaylarını yetiştirmek başta Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerin görevleri arasında olmalıdır. Hiçbir alanda alan dışı atama yapılmamalıdır. Toplumumuzun hedef ve ihtiyaçları gün geçtikçe değişmektedir. Buna göre öğretmen yetiştirme ülkemizin geleceği için çok ama çok önemlidir. Eğitimin kalitesi konusunda işi değil, beyinleri değiştirmek gerekir. Kötüler eleştirilerek, iyiye sahip çıkılmalı. Bilimsel öğretim metot ve teknikleriyle çocuk psikolojisini bilen nitelikli öğretmenleri, çağdaş ve sistemli bir eğitim formasyonu ile yetiştirilmelidir. Çağdaş eğitim anlayışlarını izleyen kaliteli öğretmen yetiştirmek istiyorsak, Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir program hazırlanmalıdır. Çıkan sonuçlar toplumun her kesiminde tartışılmalı, öğretmen yetiştirmede yeni kararlar alınmalıdır.

10. Bakanlığımız kaliteli öğretmen yetiştirmek için, öğretmeni yetiştirme programlarını yeniden gözden geçirmeli. Yükseköğretim Kurumuyla işbirliği yaparak, Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek kaliteli, çağdaş düşünceye sahip öğretmenleri yetiştirmelidir.

Öğretmenlik uygulaması dersinde fakülte ve okul arasında iyi bir diyalogla yeterli planlama yapılamamasından dolayı problemler yaşanıyor

11. Öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerine alınacak anaokulları, sınıf öğretmenleri lisans öğrenciler iki aşamada seçilmeli. Bunlardan ilki taban puanının çok yüksek tutulması, ikincisi sözlü olarak yüzyüze görüşerek öğrenci seçimleri yapılmalıdır.

12. Öğretmenlik uygulamalarının yeniden görüşülerek gözden geçirilmesinde yarar vardır Eğitim fakültelerine bağlı “Uygulama Okulları” köy, belde, ilçe bazında açılmalı, ayrıca özellikle eğitim fakültelerinin ilköğretim 1 ve 2. kademesine öğretmen yetiştiren bölümler, en az 14 hafta köy, kasaba ilköğretim okullarında uygulama yapmalıdır.

Eğitim fakültelerine alınan lisans öğrencilerden öğretmenlik mesleğine engel olmayacak sağlık koşulu aranmalı bu her yıl fakülteyi kazanan öğrencilerden alınmalıdır.

13. Üniversitelerimizde öğretmen olacak öğretmen adaylarımıza öğretmen odaklı eğitim yerine, öğrenci odaklı eğitim vermeye gidilmelidir.

14. Eğitim fakülteleri ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında sıkı bir işbirliği yapılmalı. Ülkemizin gelecek yıllar ve de alanlar itibarıyla öğretmen ihtiyacı gerçekçi bir şekilde planlanmalıdır. Öğretmen yetiştiren kurumlar dışındaki fakülte ve yüksekokullardan öğretmen ihtiyacı karşılanmamalıdır. Eğitim alanındaki sorunlara çözümler üretilmelidir. İleriye yönelik hedeflerin vakit kaybedilmeden belirlenmesi sadece devletin değil, özel kurum ve kuruluşların ve de tek tek bireylerin, aktif çabalarıyla mümkün olacağını da burada vurguluyoruz.

15. Öğretmen alımında başvurulmuş Kamu Personeli Seçme Sınavı öğretmen yeterliliklerine (hem genel hemde özel alan yeterliliklerine) uygun hâle getirilmelidir.

MEB, YÖK, DPT, öğretmen sendikaları, veliler, eğitimle ve öğretimle ilgilenen köşe yazarları, öğretmenler ortaklaşa bir çalışması ile sağlıklı ve gerçekçi bir öğretmen yetiştirme politikası üretebilirler. Bu net olarak belirlenmeli ve sürdürülmelidir. Eğitimin kalitesi konusunda işi değil beyinleri değiştirmedir. Kötüler eleştirilerek iyilere sahip çıkılmalıdır. Bilimsel öğretim metot ve teknikleri ile çocuk, genç psikolojisini bilen nitelikli öğretmenler çağdaş ve sistemli bir öğretmen formasyonu ile yetiştirilmelidir. Türkiye’de öğretmenlik mesleğini benimseyen, mesleki aşkı olan, eğitimin üretken gücüne inanan çağdaş eğitim anlayışları izleyen kaliteli öğretmen yetiştirmek istiyorsak Millî Eğitim Bakanlığımızca değişen Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir konseptin kısa sürede alınacağına ve gelecekte öğretmen yetiştirmede kendi toplumumuzun hedef ve ihtiyaçlarına cevap verecek öğretmenlerimiz, eğitim fakültelerimizde yetiştirilecektir. Türk toplumu yarını değil, yarınları, yüzyılları hedeflemek zorundadır. Türk toplumunun hedef ve ihtiyaçları gün geçtikçe değişmektedir. Bu hedef ihtiyaçların doğrultusunda okullarımızda bu eğitim yapılmasında kaliteli öğretmenler yetiştirilmesi kaçınılmazdır. Öğretmen adaylarının uluslararası alandaki gelişmeleri takip edebilmeleri için lisans eğitimi sürecinde mesleki yabancı dil eğitimi almaları sağlanmalıdır. Öğretmen niteliğinin artırılması için, eğitim fakültelerinin sayıları ülkenin gereksinimlerine göre sınırlandırılmalı; istihdam politikası doğrultusunda yeni eğitim fakülteleri açılmamalı, eğitim fakültelerinin öğrenci kontenjanlarının belirlenmesinde de ülkenin kısa ve uzun vadeli gereksinimleri ve eğitimin niteliğinin artırılması hedefleri göz önüne alınmalıdır. Bu münasebetle alan eğitimiyle ilgili olmayan dersleri kaldırılması gerekmektedir. Bakanlığımız bünyesinde toplam 662.472 öğretmen çalışmaktadır. Yıllık atanan öğretmen sayısı da 33.000 civarındadır. Öğretmenlerin yetiştirilmesinde ve atamasında arz talep dengesinin sağlıklı bir şekilde yürütülmemesi neticesinde yığılmaları önlenecektir.

Kaliteli öğretmenler kaliteli programlarla, kaliteli öğretim elemanlarımızca çocuk psikolojisini iyi bilen öğretim elemanlarımızın rehberliğinde yetişecektir. Buna tüm kalbimle inanıyorum. Bu kongrenin sonuç bildirisi umarım MEB bir ışık tutacaktır. XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı’nın hayırlı ve uğurlu olması dileğiyle hepimize saygılar sunuyorum.

ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI ALANINDA VERİLEN ÖDÜLLER

Şuheda ÖNAL¹

Özet

Türkçe eğitimi, anlama ve anlatmaya dayalı dört temel dil becerisinin eğitiminden oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar bu becerilerin birbirini desteklediğini, bir becerideki düzeyin diğer becerileri de etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu belirlemeler, okuma becerisindeki başarının ve başarısızlığın dinleme, konuşma ve yazma becerilerindeki düzeyi ortaya koyabileceğini göstermektedir. Nitelikli bir Türkçe eğitiminden geçen bireylerin eleştirel okur olmaları beklenir. Eleştirel okur olabilmek için çok aşamalı, uzun bir süreçten geçmek gerekmektedir. Okulöncesi dönemden başlayan okuma eyleminin evrensel okuryazar olma düzeyine ulaşması için çocuk ve gençler nitelikli yapıtlarla buluşturulmalıdır. Öğretmenler ve anne babalar kitapla çocuğu buluşturmada yol göstericilerdir. Nitelikli kitabı seçmek için çocukların kitaplara verdiği tepkilerden, araştırmacıların belirlemelerinden, kitaplara ilişkin tanıtım yazılarından ve kitapların üzerlerinde yer alan çocuk ve gençlik edebiyatına dair kitabın aldığı ödül belirtkelerinden yararlanılır. Ödül belirtkeleri kitap seçiminde önemli bir rol oynar. Bu çalışmada öncelikle dünya çocuk ve gençlik edebiyatına yön veren Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde verilen ödüllerle birlikte Türkiye'de bu alanda ödül veren kurumların bir dökümü yapılmıştır. Bu çalışmanın, nitelikli bir Türkçe eğitiminin en önemli değişkeni olan çocuk ve gençlik edebiyatı alanında yapılacak çalışmalara, katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: çocuk ve gençlik edebiyatı, ödül veren kurumlar, ödüllü kitaplar

Giriş

İnsanları okuma eylemine yönlendiren pek çok neden vardır. Bütün bu nedenler bilgi edinme ve eğlenme ana başlıkları altında toplanabilir. Kimi zaman belirli bir konuda bilgi sahibi olmak için kimi zaman da o güne değin bilmediğimiz bir dünyanın kapılarını aralamak için kitaplara yöneliriz. Okuma eylemiyle edindiği bilginin mutluluğuna erişen birey, aynı mutluluğa yeniden erişebilmek için okuma eylemini sürekli kılar. Ancak insan yaşamı, sınırlı bir süreyi kapsamaktadır ve bu sürede yazılmış bütün nitelikli yapıtların okumasına olanak yoktur. Bu nedenle zamanını iyi değerlendirmeli ve nitelikliler arasında da bir seçim yapmalıdır. Eleştirel okur, hangi kitabı daha önce okuması gerektiğini bilen, elindeki kitap bittikten sonra okuması gereken metni belirleyen, yenilikleri izleyen kısacası bu seçimi kendi kendine yapabilen okurdur. Türkçe eğitiminin belki de en önemli amacı öğrencinin bu niteliklere sahip eleştirel okur haline gelmesidir.

Türkçe eğitimi, anlama ve anlatmaya dayalı dört temel dil becerisinin eğitiminden oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar bu becerilerin birbirini desteklediğini, bir becerideki düzeyin diğer becerileri de etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu belirlemeler, okuma becerisindeki başarının ve başarısızlığın dinleme, konuşma ve yazma becerilerindeki düzeyi ortaya koyabileceğini göstermektedir. İyi bir okurun diğer dil becerilerinde de iyi bir düzeyde olması beklenir. Bu nedenle nitelikli bir Türkçe eğitiminden geçen bireylerin eleştirel okur olmaları beklenir. Eleştirel bir okur olabilmek için çok aşamalı, uzun bir süreçten geçmek gerekmektedir. Bu süreçte bazı önemli basamaklar bulunmaktadır. İlk basamak, daha okuma yazma öğrenmeden, okulöncesi döneme seslenen nitelikli kitaplarla kurulan sevgi bağıdır. Okulöncesi dönemden başlayan okuma eyleminin evrensel okuryazar olma düzeyine ulaşması için çocuk ve gençlerin nitelikli yapıtlarla buluşturulmaları gerekmektedir. Çocuk ve gençlerin kitaplara ulaşması ve edinmesi sürecinde yol gösterici olan öğretmenler ve anne babalar kitap seçerken çeşitli verileri kullanırlar. Hangi kitabın nitelikli olduğu konusunda çocukların kitaplara verdiği tepkilerden, araştırmacıların belirlemelerinden, kitaplara ilişkin tanıtım yazılarından yararlanırlar. Bunlar kadar önemli olan bir diğer değişken ise kitapların üzerlerinde yer alan çocuk ve gençlik edebiyatına dair kitabın aldığı ödül belirtkeleridir. Bucher ve Hinton (91.s.) da okullarda kullanmak üzere kitap ve materyal seçiminde bu ödüllerin önemli rol oynadığına değinir. Bu

¹ Yrd. Doç. Dr., T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

çalışmada öncelikle dünya çocuk ve gençlik edebiyatına yön veren Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da verilen ödüllerle birlikte Türkiye’de bu alanda ödül veren kurumların bir dökümü yapılmıştır. Bu döküme yalnızca beş yıldan uzun süre boyunca kesintisiz verilen ve ödül verme koşullarının sınırlarını belirleyen çocuk ve gençlik edebiyatı ödülleri dâhil edilmiştir.

1. Avrupa’da Çocuk Ve Gençlik Edebiyatı Alanında Verilen Ödüller

1.1. Han Christian Andersen Ödülü

International Board on Books for Young People (IBBY) tarafından iki yılda bir verilen Han Christian Andersen Ödülü "Küçük Nobel" olarak da bilinmektedir. Çocuk edebiyatı alanında uluslararası saygınlığa sahip olan ödül, yazarlara ve kitap resimleyenlere verilmektedir. Danimarkalı çocuk kitapları yazarı Hans Christian Andersen adına verilen ödülün sahipleri, bizzat Danimarka Kraliçesi tarafından verilen altın bir madalya ile ödüllendirilirler. Tablo 1’de yıllara göre ödülü alan yazarlar ve bu yazarların yapıtlarının Türkçeye çevirisinin olup olmadığı yer almaktadır.

Tablo 1. Han Cristian Andersen Ödülünü Alan Yazarlar

Ödül Yılı	Yazar	Türkçeye çevirisi
2016	Cao Wenxuan	Var
2014	Nahoko Uehashi	Yok
2010	David Almod	Yok
2006	Martin Waddell	Var
2002	Aidan Chambers	Var
2000	Ana Maris Machado	Yok
1998	Katherine Paterson	Var
1996	Uri Orlev	Yok
1994	Michio Mado	Yok
1992	Virginia Hamilton	Var
1990	Tormod Haugen	Yok
1988	Annie M. G. Schmidt	Var
1986	Patricia Wrightson	Yok
1984	Christine Nöstlinger	Var
1982	Lygia Bojunga Nunes	Yok
1980	Bohumil Riha	Yok
1978	Paula Fox	Var
1976	Cecil Bodker	Yok
1974	Maria Gripe	Yok
1972	Scott O'Dell	Var
1970	Gianni Rodari	Var
1968	James Krüss	Var
1966	Tove Jansson	Var
1964	Rene Guillot	Var
1962	Meindert DeJong	Yok
1960	Erich Kastner	Var
1958	Astrid Lindgren	Var
1956	Eleanor Farjeon	Yok

1.2. Astrid Lindgren Ödülleri (ALMA- Astrid Lindgren Memorial Award)

Astrid Lindgren'i Anma Ödülü, çocuk ve genç edebiyatı alanında yazarlara ve çizerlere verilen bir ödüldür. Her yıl bu ödüle bir veya birkaç yazar ya da çizer layık görülür ve ödül sahiplerine 5 milyon Kron (yaklaşık 580.000 EUR) para ödülü de verilir. Dünyanın dört bir yanından bütün adayların başvurabileceği ödül için yapıtlarının çevrilmesi gerekmez. Ödül yalnızca yaşayan yazar ve çizerlere verilir. Tablo 2'de yıllara göre ödül alan yazarlar ve bu yazarların yapıtlarının Türkçeye çevirisinin olup olmadığı yer almaktadır.

Tablo 2. Astrid Lindgren Ödülünü Alan Yazarlar

Ödül Yılı	Yazar	Türkçeye çevirisi
2017	Wolf Erlbruch	Yok
2016	Meg Rosoff	Var
2015	PRAESA	Yok
2014	Barbro Lindgren	Yok
2013	Isol	Yok
2012	Guus Kuijer	Yok
2011	Shaun Tan	Var
2010	Kitty Crowther	Yok
2009	Tamer Institute	Yok
2008	Sonya Hartnett	Var
2007	Banco del Libro	Yok
2006	Katherine Paterson	Var
2005	Ryôji Arai	Yok
2005	Philip Pullman	Var
2004	Lygia Bojunga	Yok
2003	Christine Nöstlinger	Var
2003	Maurice Sendak	Var

1.3. Carnegie Madalyası ve Kate Greenaway Ödülleri

CILIP Carnegie ve Kate Greenaway Madalyaları, İngiltere'nin en eski ve en prestijli çocuk kitapları ödülleri biridir. Çocuk edebiyatı alanında çalışmaları olan yazarlar ve çizerlere 1937 yılından bu yana verilmektedir. Başlangıçta adaylar yalnızca İngiltere'de yayımlanan İngiliz yazarlarla sınırlandırılırken, ödüle 1969'dan bu yana İngilizce yazan ve kitabı ilk olarak veya eşzamanlı olarak Birleşik Krallık'ta yayımlanan tüm adaylar başvurabilir. Çocuk kütüphanecileri tarafından CILIP Carnegie Madalyası çocuk kitabı yazarlarına verilmektedir. Ödül 2017 yılı da dâhil olmak üzere 79 yazara verilmiştir. 1943, 1945 ve 1966 yıllarında ödüle değer yapıt görülmediği için verilememiştir. Carnegie Madalyasını yıllara göre hangi yazarların aldığına <http://www.carnegiegreenaway.org.uk/archive-full-list.php> adresinden ulaşılabilir.

1.4. Greenaway Ödülleri

Kate Greenaway ödülü 1956 yılından bu yana verilmektedir. 2017 yılına değin ödülü alan 64 sanatçı bulunmaktadır. 1958 ve 1955'te ödüle değer kitap bulunmadığı için ödülün verilemediği görülmüştür. Kate Greenaway adına çocuk ve gençlik edebiyatına katkıda bulunmuş çizerlere verilen ödülü yıllara göre hangi çizerlerin aldığına <http://www.carnegiegreenaway.org.uk/archive-full-list.php> adresinden ulaşılabilir.

2. Amerika Birleşik Devletleri'nde Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Alanında Verilen Ödüller

1922'de kurulan Amerikan Kütüphaneciler Derneği (ALA- Amerikan Library Association) kurulduğu yıldan bu yana çocuk ve gençlik edebiyatı alanında ödül vermeye

başlamıştır. Günümüzde derneğin yalnızca çocuk ve gençlik edebiyatı alanında verdiği 38 farklı ödül bulunmaktadır:

1. ABC-CLIO Online History Award (Book, Print & Media Awards)
2. Alex Awards (Book, Print & Media Awards)
3. Aurianne Award (HISTORICAL) (Book, Print & Media Awards)
4. Mildred L. Batchelder Award (Book, Print & Media Awards)
5. Pura Belpré Award (Book, Print & Media Awards)
6. Best Fiction for Young Adults (Book, Print & Media Awards)
7. The Amelia Bloomer Book List (Book, Print & Media Awards)
8. Booklist Editors' Choice: Adult Books for Young Adults (Book, Print & Media Awards)
9. Booklist Editors' Choice: Books for Youth (Book, Print & Media Awards)
10. Booklist Editors' Choice: Media (Book, Print & Media Awards)
11. Booklist's Top of the List (Book, Print & Media Awards)
12. Randolph Caldecott Medal (Book, Print & Media Awards)
13. Andrew Carnegie Medal for Excellence in Children's Video (Book, Print & Media Awards)
14. Margaret A. Edwards Award (Book, Print & Media Awards)
15. Excellence in Nonfiction for Young Adults (Book, Print & Media Awards)
16. Theodor Seuss Geisel Award (Book, Print & Media Awards)
17. Great Graphic Novels for Teens (Book, Print & Media Awards)
18. Great Interactive Software for Kids List (HISTORICAL) (Book, Print & Media Awards)
19. Great Web Sites for Kids (Book, Print & Media Awards)
20. Coretta Scott King Book Awards (Book, Print & Media Awards)
21. Coretta Scott King - John Steptoe Award for New Talent (Book, Print & Media Awards)
22. William C. Morris Debut YA Award (Book, Print & Media Awards)
23. John Newbery Medal (Book, Print & Media Awards)
24. Notable Children's Books (Book, Print & Media Awards)
25. Notable Children's Recordings (Book, Print & Media Awards)
26. Notable Children's Videos (Book, Print & Media Awards)
27. Odyssey Award for Excellence in Audiobook Production (Book, Print & Media Awards)
28. Outstanding Books for the College Bound and Lifelong Learners (Book, Print & Media Awards)
29. Over the Rainbow Project book list (Book, Print & Media Awards)
30. Popular Paperbacks for Young Adults (Book, Print & Media Awards)
31. Michael L. Printz Award (Book, Print & Media Awards)
32. Quick Picks for Reluctant Young Adult Readers (Book, Print & Media Awards)
33. Rainbow Project Book List (Book, Print & Media Awards)
34. Schneider Family Book Award (Book, Print & Media Awards)
35. Robert F. Sibert Informational Book Medal (Book, Print & Media Awards)
36. Stonewall Book Awards - Mike Morgan & Larry Romans Children's & Young Adult Literature Award (Book, Print & Media Awards)
37. Teen's Top Ten (Book, Print & Media Awards)
38. Laura Ingalls Wilder Award (Book, Print & Media Awards)

Bunlardan en önemlileri: Newbery Ödülü, Rondolph Caldecott Madalyası, Margaret A. Edwards Ödülü, Alex Ödülü, William C. Morris Ödülü, Odyssey Ödülü, Michael L. Printz Ödülü'dür.

2.1. John Newbery Ödülü

Newbery Madalyası, Amerikan Kütüphaneciler Derneği'nin bir bölümü olan The Association for Library Service to Children (Çocuklara Kütüphane Hizmeti Derneği) tarafından Amerikan çocuk edebiyatına yapılan en seçkin katkının yazarına her yıl verilir. Bronz madalyanın üzerine kazananın ismi ve tarih kazınır. 1922 yılından bu yana verilen ödülü alan ve mansiyona layık görülen yazarlarla yapıtlarının bulunduğu tam döküme http://www.ala.org/awardsgrants/awards/15/all_years adresinden ulaşılabilir.

2.2. Rondolph Caldecott Madalyası

Caldecott Madalyası, 19. yüzyıl İngiliz ressamı Randolph Caldecott onuruna verilmektedir. Her yıl, Amerikan Kütüphaneciler Derneği'nin bir bölümü olan Çocuklara Kütüphane Hizmeti Derneği tarafından, çocuklar için en seçkin Amerikan resimli kitap sanatçısına ödül verilir. 1939 yılından bu yana verilen ödülü alan ve mansiyona layık görülen çizerlerle yapıtlarının bulunduğu tam döküme http://www.ala.org/awardsgrants/awards/6/all_years adresinden ulaşılabilir.

2.3. Margaret A. Edwards Ödülü

1988'de vermeye başlanan Margaret A. Edwards Ödülü, gençlik edebiyatı alanında ergenlerin kendilerinin farkında olmalarına, toplumda ve dünyadaki rollerine ve önemlerine ilişkin sorularının yanıtlamasına yardımcı olan çalışmalar üreten yazarlara verilir. Edwards, uzun yıllar Baltimore'daki Enoch Pratt Kütüphanesi'nde çalışmıştır ve burada gençlerin çocuk ve yetişkinlerden farklı kitap gereksinimlerinin olduğunu fark etmiş, onlara yönelik kitapları ayrıca kataloglamıştır. Bu kataloglama sistemi gençlik edebiyatının çocuk ve yetişkin edebiyatından farklı bir alan olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bu nedenle gençlik edebiyatı denilince akla gelen ilk adlardan biri Margaret A. Edwards olmuştur. Tablo 3'te yıllara göre ödülü alan yazarların dökümü yer almaktadır:

Tablo 3. Margaret A. Edwards Ödülünü Alan Yazarlar

Ödül Yılı	Yazar
2017	Sarrah Dessen
2016	David Levithan
2015	Sharon M. Draper
2014	Markus Zusak
2013	Tamora Pierce
2012	Susan Cooper
2011	Sir Terry Pratchett
2010	Jim Murphy
2009	Laurie Halse Anderson
2008	Orson Scott Card
2007	Lois Lowry
2006	Jacqueline Woodson
2005	Francesca Lia Block
2004	Ursula K. Le Guin
2003	Nancy Garden
2002	Paul Zindel
2001	Robert Lipsyte
2000	Chris Crutcher

1999	Anne Mc Caffrey
1998	Madeleine L'Engle
1997	Gary Paulsen
1996	Judy Blume
1995	Cynthia Voigt
1994	Walter Dean Myers
1993	Marijane Meaker
1992	Lois Duncan
1991	Robert Cormier
1990	Richard Peck
1988	Susan Eloise Hinton

2.4. Alex Awards

Alex Ödülleri, 12-18 yaş aralığındaki ergenlere seslenen yılda on kitaba verilir. 1998'de verilmeye başlanan ödüller 2002'den bu yana ALA'nın çatısı altındaki Margaret A. Edwards Derneği tarafından desteklenmektedir. Edwards uzun yıllar Baltimore'daki Enoch Pratt Kütüphanesi'nde çalışırken çalışma arkadaşları ona "Alex" diye seslenirler. Ödül adını buradan almaktadır. http://www.ala.org/awardsgrants/awards/231/all_years adresinden yıllara göre ödülü alan yazarların tam dökümüne ulaşılabilir.

2.5. William C. Morris Ödülü

William C. Morris ödülü ilk kez 2009'da yılında gençlik edebiyatı alanında yapıt oluşturulmuş yazarlara verilmeye başlanmıştır. Ödüle başvuru koşulu ise yazarın ilk kez gençlik edebiyatı alanında yapıt vermiş olmasıdır. Bu ödüle aday kitaplar ve ödülü kazanan kitapların dökümüne http://www.ala.org/awardsgrants/awards/144/all_years adresinden ulaşılabilir.

2.6. Odyssey Ödülü

Odyssey Ödülü'nü diğer ödüllerden ayıran özelliği her yıl çocuk ve gençlik edebiyatı alanında üretilen en iyi sesli kitaba verilmesidir. 2008 yılından bu yana verilen ödülü alan ve mansiyona layık görülen sesli kitapların bulunduğu tam döküme http://www.ala.org/awardsgrants/awards/26/all_years adresinden ulaşılabilir.

2.7. Michael L. Printz Ödülü

Michael L. Printz Ödülü, en iyi gençlik edebiyatı yapıtına verilen ödüldür. Young Adult Library Services Association (YALSA)'ın uzun zamandır etkin bir üyesi olan Michael L. Printz'in 2000 yılındaki ölümünden sonra YALSA'da görev yapan arkadaşları tarafından adını yaşatmak amacıyla verilmeye başlanmıştır. Bu ödüle aday kitaplar ve ödülü kazanan kitapların dökümüne http://www.ala.org/awardsgrants/awards/14/all_years adresinden ulaşılabilir.

2.8. Jane Addams Ödülü

Jane Addams Çocuk Kitabı Ödülü, çocukları barış, sosyal adalet, küresel toplum ve herkes için eşitlik düşüncelerini temel alan çocuk edebiyatı yapıtına her yıl verilen ödüldür.

Ödül 1953'ten bu yana çocuk edebiyatı yapıtlarına verilirken, 1993'ten itibaren gençlik edebiyatı yapıtlarına da verilmeye başlanmıştır. Ödülü alan ve mansiyona layık görülen kitapların bulunduğu tam döküme <http://www.janeaddamspeace.org/jacba/docs/JACBAawards.pdf> adresinden ulaşılabilir.

3. Türkiye'de Çocuk Ve Gençlik Edebiyatı Alanında Verilen Ödüller

3.1. Gülten Dayıoğlu Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Vakfı Ödülleri

Türkiye'de çok okunan çocuk ve gençlik kitapları yazarı Gülten Dayıoğlu, nitelikli çocuk ve gençlik edebiyatı eserlerinin ve kültürünün yaygınlaşması, emek veren yazarların ve çizerlerin desteklenmesi, sevilmesi, saygınlık kazanması ve kabul görmesinde bir ömür boyu öncülük

etmiştir. Bu amaçla 2010 yılından bu yana Gülten Dayıoğlu Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Vakfı bünyesinde Gülten Dayıoğlu Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Ödülleri'nin verilmektedir.

Tablo 4. Gülten Dayıoğlu Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Ödülünü Alan Yazar ve Kitaplar

Ödül Yılı	Yazar	Kitap
2016	Gamze Pat Beğenilmiş	Dedemin Ayçiçeği Tarlası
2015	Koray Avcı Çakman	Ördek Ayak
2014	Hanzade Servi	Kora ile Kelebek
2013	Miyase Sertbarut	Mezarlıktaki Gölge
2012	Şebnem Bahar Pişkinsüt	Lala Salama Tuna
2011	Hüsnan Şeker	Hayalet Köy
2010	Aysun Berktaş Özmen	Çevreci Kral Kurbağa

3.2. Zeynep Cemali Öykü Ödülü

Ödül, Türk çocuk edebiyatı öykücüsü Zeynep Cemali'nin anısını yaşatmak amacıyla 2011'den beri düzenlenen yarışmanın kazananına verilmektedir. Yarışmada Cemali'nin bir kitabından alınan kılavuz cümleyle bir tema belirlenir. Yarışmaya ilköğrenim çağına adım atan çocuklar katılmaktadır. Böylece ilköğrenim çağına adım atan çocukları duygu, düşünce ve gözlemlerini yazarak ifade etmeye özendirme; zengin ve doğru Türkçe kullanımının yerleşmesine katkı sağlama; çocukların öğrenim yaşamını yaratıcı uygulamalarla zenginleştirme ve geleceğin yazarlarını yetiştirme amaçlanmaktadır.

Tablo 5. Zeynep Cemali Çocuk Öykü Ödülünü Alan Yazarlar

Ödül Yılı	Tema	Yazarlar
2016	Adalet	Aysu Çam, Eray Çakar, Naz Özdebakoğlu, Zehra Bayraktar
2015	Cesaret	Ezgi Akar, Bengisu Belen, Cem Demir
2014	Umut	Deniz Angın, Sıla Hatipoğlu, Delfin Tuna
2013	Arkadaşlık	Dilara Karabekmez, Sıdıka Selin Çolak, Beyza Çelik
2012	Hoşgörü	Beyza Nur Muslu, Bilge Arslan, Ceren Kuran
2011	Kardeşlik	Nurbüke Teker, Nihan Deniz Köksal, Destine Berfin Sever

3.3. Oğuz Tansel Yazın Ödülü

Oğuz Tansel Yazın Ödülü çocuk yazını ödülü, şiir ödülü ve halkbilim ödülü olmak üzere dönüşümlü olarak verilmektedir. Diğer ödüllerden farklı olarak bu ödül çocuk yazını alanında üretilmiş kuramsal çalışmalara verilmektedir.

Tablo 6. Oğuz Tansel Çocuk Yazını Ödülünü Alan Yazarlar ve Kitaplar

Ödül Yılı	Yazar	Kitap
2017	Yalvaç Ural	Sümer Hayvan Masalları
2014	Nilay Yılmaz	Türk Çocuk Edebiyatı Kitaplarındaki Çocuk Gerçekliğine Eleştirel Bir Bakış
2011	Ayfer Gürdal Ünal	Türk Çocuk Yazınında Engellilik

Türkiye'de bu ödüller dışında Göğüş Ailesi ile Dil Derneği tarafından verilen, Dil Derneği Beşir Göğüş Türk Dilini ve Çocuk Edebiyatını Geliştirme Ödülü, Ankara Üniversitesi Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi (ÇOGEM)'nin verdiği ödüller de bulunmaktadır. Ancak bu ödüllerin belirlenmiş kuralları ve devamlılığı olmadığı için bir dökümü yapılmamıştır.

Tartışma Ve Sonuç

Çocuk ve gençlik edebiyatı yapıtlarına verilen ödüller uzmanlar, yazarlar ya da çocuklardan oluşan jüriler tarafından belirlenir. Ödül geleneğinin edebiyat alanındaki gelişmeleri hızlandırdığı ve daha nitelikli yapıtların ortaya çıkmasını sağladığı kabul edilmektedir. Örneğin Harry Potter'ın ticari başarısı gençlik edebiyatı alanında daha çok yapıtların ortaya çıkmasını, kitapçılarda gençlik edebiyatı raflarının genişlemesini, bu alanda yapılan çalışmaların artmasını sağlamıştır. Ödül belirtkeleri de kitap seçiminde oynadıkları rol nedeniyle ticari başarı için önem taşır. Çünkü ödül alan kitapların satışları ve diğer dillere çevrilme olasılığı artar. Başka dillere çevrilen bir yapıt ise dünya çocuk ve gençlik edebiyatındaki yerini genişletir.

Çocuk ve gençlik edebiyatı alanında Avrupa'da ve Amerika'da 1930'lu yıllarda ödül verilmesi geleneğinin başladığı görülürken Türkiye'de çocuk ve gençlik edebiyatı alanında verilen ödüller 2000'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Bu ödüllerin devamlılığı da ayrı bir tartışma konusudur.

Dünyaca ünlü ödüllü çocuk ve gençlik edebiyatı yapıtlarının tamamının dilimize çevrilmediği, Türkiye'de ödül alan kitapların ise yabancı dile çevirilerinin yapılmadığı görülmüştür. Bu sonuç henüz çocuk ve gençlik edebiyatımızın yerel bir edebiyat alanı olarak kaldığını göstermektedir. Dünya çocuk ve gençlik edebiyatında Türkiye'nin adını duyurmak için ödüllü kitapların daha çok dilimize aktarılması ve nitelikli kitaplarımızın da yabancı dillere çevrilmesi gerekmektedir. Çocuk ve gençlik edebiyatı alanında verilen ödüller daha nitelikli yapıtların ortaya çıkması için güdüleyicidir. Türk çocuk ve gençlik edebiyatının dünyadaki yerini alabilmesi için saygınlığı dünyaca kabul edilen ödüller bu bakımdan önem taşır. Ödüller artarsa, nitelikli yapıtlar artar, bu alanda yapılan akademik çalışmalar artar, dolayısıyla Türk çocuk ve gençlik edebiyatımızın niteliği artmış olur. Türk çocuk ve gençlik edebiyatındaki yapıtların niteliğinin artması da Türkçe öğretiminin niteliğinin artması anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye henüz çocuk ve gençlik edebiyatı alanında verilen ödüller bakımından dünyadaki yerini alamamıştır. Bu nedenle bu alanda daha çok ödül verilmeli, ödül veren kurumlar bu ödevi gelenek biçimine dönüştürmeli, dünyada ödül alan kitaplar dilimize çevrilmeli ve Türk çocuk ve gençlik edebiyatı alanında ödül alan yapıtlar yabancı dillere çevrilmelidir.

Kaynaklar

BUCHER, K., ve HİNTON, K. (2010) *Young Adult Literature Exploration, Evaluation, and Appreciation*. Boston: Pearson.

TOMLINSON, C. M., ve LYNCH-BROWN, C. (2010) *Essentials of Young Adult Literature*. Boston: Pearson.

<http://gunisigikitapligi.com/projeler/zeynep-cemali-oyku-yarismasi/>

http://www.ala.org/awardsgrants/awards/14/all_years

http://www.ala.org/awardsgrants/awards/144/all_years

http://www.ala.org/awardsgrants/awards/15/all_years

http://www.ala.org/awardsgrants/awards/231/all_years

http://www.ala.org/awardsgrants/awards/26/all_years

http://www.ala.org/awardsgrants/awards/6/all_years

<http://www.alma.se/en/>

<http://www.carnegiegreenaway.org.uk/archive-full-list.php>

<http://www.carnegiegreenaway.org.uk/archive-full-list.php>

<http://www.gultendayioğlu.com/vakif/yarisma.php>

<http://www.ibby.org/awards-activities/awards/hans-christian-andersen-awards/?L=0>

<http://www.oguztansel.org/tr/oguz-tansel-2017-cocuk-yazini-arastirma-odulu/>

ÜNİVERSİTELERDE TÜRK DİLİ DERSLERİNE YENİ BİR YAKLAŞIM

Burcu TAŞKIRAN*

Özet

Üniversitelerin tüm fakülte ve yüksekokullarında zorunlu bir ders olarak okutulmakta olan ve yirmi yılı aşkın bir geçmişi olan Türk Dili (Türkçe) dersleri günümüz koşulları, öğrenci profili ve üniversitenin vizyonu doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi gereken bir alandır. Yabancı dillerin ve kültürlerin yoğun etkisi altında bulunduğumuz, küresel bir anlayışın hâkim olduğu günümüz dünyasında ana dili öğretiminin de günümüz koşullarına uygun bir biçimde aynı etkinlikte devam etmesi gerekmektedir. Bilgisayar ve internet kullanımının giderek artması, bilgiye günden güne daha hızlı ulaşabilme becerisi üniversiteleri online(çevrimiçi) eğitim fırsatlarını kullanmaya itmektedir. Bilkent Üniversitesi de tüm bu koşulları göz önüne alarak Türkçe derslerini daha etkin ve verimli hâle getirmek adına, teknolojiden de yararlanarak Türkçe dersleri için yeni bir model oluşturmuştur. Yeni geliştirilen ve yaklaşık üç yıldır etkin bir şekilde sürdürülen Türkçe derslerinin öğrenci açısından birçok kazanımı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bildiride İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi öğretim görevlisi olarak bilgisayar ve internetin hem öğrenciler hem de öğretim görevlileri tarafından etkin bir şekilde kullanıldığı yeni Türkçe dersi modeli açıklanıp kendi deneyimlerimden de yola çıkarak bu dersin işlevselliği ve yeniçağın gereksinimleriyle uyumu aktarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Etkin öğrenme, yaratıcılık, Türk Dili, online(çevrimiçi) eğitim

1.Giriş

Üniversitelerde okutulan Türk Dili dersi, ilk defa, 1981 yılında kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ile birlikte tüm üniversitelerde zorunlu hâle getirilmiştir. Bu dersin üniversite düzeyinde zorunlu hâle getirilmesinin temel nedeni lisans öncesi dönemde dil eğitimdeki yetersizliklerdir. Bu durum “Çerçeve Programı”nda şu şekilde yer almaktadır:

"İlk ve orta öğretimde dil bilgisi ve Türkçe dersleri yeterli ölçü ve nitelikte ele alınmadığı için üniversiteye gelen öğrenciler, dillerini doğru ve güzel kullanma yeteneği kazanamamış bulunmaktadır. Bu sonuçta, Türk dilinin elli yıldan beri çeşitli yönlerde çekilmesinden doğan istikrarsızlığın da etkisi vardır. Bu durum, üniversite öğretimi için yetersizlik olarak kendini göstermiş ve yükseköğretime Türk dili derslerinin konmasını zaruri kılmıştır."

Öğrenci hangi alanda öğrenim görürse görsün, ana dilinin inceliklerini yeterince hâkim değilse, kendi alanında gereken başarıya ulaşamayabilir. Anlatılanları anlamak, kendini yazılı ve sözlü anlamda doğru ifade edebilmek ancak kendi ana dilimize yeterince hâkim olduğumuzda ortaya koyabileceğimiz becerilerdir. Üniversite mezunu bir bireyin derin bir düşünce ufkuna, geniş bir kelime hazinesine ve sağlam bir dil yetkinliğine sahip olması gerekir. “dil durumu ilginçtir, çünkü dilin düşüncede ve insanın etkileşiminde temel bir rolü vardır...” (Chomsky, 9.s.). En gelişmiş iletişim dizgesi olan dil; "insanı insan yapan niteliklerin başında gelir. Onun duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına, yaşamını sürdürebilmesine olanak sağlar" (Aksan, 11.s.). Tüm bunlardan yola çıkarak dil eğitiminin her aşamada gerekli ve önemli olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Yüksek Öğretim Kurumunun üniversitelerde Türkçe dersini zorunlu kılması yerinde bir karardır.

Gelişen ve değişen dünya şartları düşünülerek üniversiteler kendi içlerinde Türk Dili derslerine yönelik farklı müfredat programları oluşturabilmektedir. Üniversiteler kendi öğrenci profillerini, günün şartlarını ve üniversitenin gelecek vizyonunu dikkate alarak öğrencilerin farklı

* İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türkçe Birimi

gereksinimlerine cevap verecek programlar geliştirmektedir. Artık karşımızda yeni bir öğrenci profili vardır. Çabuk öğrenen, çabuk tüketen, bilgiye her an her şekilde ulaşma becerisine sahip, teknolojiyi ve sosyal medyayı son derece etkili bir şekilde kullanabilen öğrencilerle karşı karşıyayız. İşte İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi de bu noktalar ışığında yaklaşık iki yıl önce öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmeye yönelik yeni bir Türkçe dersi tasarlamış ve bu programı uygulamaya geçirmiştir. Bu programın en temel amacı öğrencileri yaratıcı ve özgün bir yazma biçimine yönlendirmektir. Sözkonusu program hâlen üniversite Türkçe Birimi öğretim görevlileri tarafından yürütölmektedir.

2. Yazma Becerisi

Yazma, binlerce yılda oluşmuş şekil ve sembollerin uzun tekrarlar sonucu öğretilmesiyle duygu ve düşünceleri kurallara uygun olarak ifade etme becerisidir. Yazma; sadece olayları ya da etkinlikleri kaydetme yolu değil, aynı zamanda onları anlamlandırmadır (Özby, 115.s.; Mason ve Boscolo, 2000).

Yazma, düşünmeyi gerektiren, zaman alan, dil kurallarına uyulması gereken, planlı bir süreçtir (Özby, 121.s.). Yazma becerisini ik olarak değil, eleştirel bir düşünme süreci olarak algılamak gerekir. Bunun için öğrencilerin dinledikleriyle okuduklarını iyi anlamaları ve beyinlerinde yapılandırmaları gerekmektedir. Yazma sürecine, beyinde yapılandırılmış bilgilerin gözden geçirilmesiyle başlanmaktadır. Öncelikle yazının amacı, yöntemi, konusu ve sınırları belirlenerek yazılacak bilgiler seçilmektedir. Seçilen bilgiler çeşitli zihinsel işlemlerden geçirilerek yazılmaktadır. Bilgilerin doğru olarak yazılması, zihinsel becerilerin gelişimi ve düşünmeyle de ilişkilidir. Yazma becerisi, öğrencilerin gözlem, hayal ve mantığa uygun düşünme gücünü; bilgiyi transfer etme, düşünceleri gözden geçirip düzenleme ve ana dilini kullanma becerisini gösterir (Belet, 2008; Akyol, 2008). Bireyin yazma becerisini geliştirebilmek ve bu beceriyi iyi düzeyde kazanabilmesini sağlamak için sürekli yazdırmak gerekmektedir. Nitekim yazma eğitimi yönteminin temel ilkesi yazdırmaktır.

3. Yaratıcı Yazma Becerisi

Türkçe derslerinde yazma becerisi kazandırılırken aynı zamanda öğrencilerde eleştirel ve yaratıcı bakış açısı oluşturmak ve onların konuyla ilgili yeni ve farklı düşünce üretmesini sağlamak da amaçlanmaktadır. Nitekim yazma, yaratıcı düşünmeyi ve yeni bilgiyi ön bilgiyle ilişkilendirmeyi içerir; bu da yeni bilgiyi anlamlı kılar (Lawwill, 1999).

Hem yaratıcılığın hem de yazma becerisinin sürekli kullanılıp işlenerek ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi önemlidir. Ancak öğrencilere istenilen düzeyde bir yazma becerisi kazandırmada önemli olan, dış dünyayı algılamaları ve anlatmalarında kendi görüş, düşünce ve izlenimlerini kullanmalarına imkân sağlamaktır. Böylelikle dış dünyadan beş duyu yoluyla alınan izlenimler zihinde canlanır ve kâğıda aktarılır. Duyular aracılığıyla dış dünyayı algılamak, ayrıntıların farkında olmak ve bu ayrıntıları zihinde canlandırmak, öğrencilerin yazılı anlatımda özgünlüğe ulaşmalarını sağlar. Ayrıca kişinin yazılı anlatımda özgünlüğe ulaşabilmesi için kendi görüş, düşünce ve izlenimlerini de işin içine katması gerekir.

Kale'ye göre (1994) yaratıcılık var olan kalıpları yıkma, başkalarının yaşantılarına açık olma, alışılmışların dışına çıkma, bilinmeyenlere doğru bir adım atma, dayatılmış düşünce çizgisini kırma ve yeni bir düşünce çizgisi ortaya koyma, belli bir problem için değişik alternatif çözümler getirme, başkalarının izlediği yoldan çıkma, başka şeylere yol açan yeni bir şey bulma, yeni bir ilişki kurma, yeni bir düşünce ortaya koyma, bilinmeyen yeni bir teknik veya yöntem icat etme ve insanlara yararlı olan bir aracı veya bir aygıt bulma becerisidir.

4. Yeni Model: Etkin Öğrenme(Active Learning)

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi tarafından uygulanmakta olan Türkçe dersleri Türkçe 101 ve Türkçe 102 olarak iki ayrı ders şeklinde verilmektedir. Öğrenciler her iki dersi de almakla yükümlüdürler. Bu dersler öğrencilerin eleştirel düşünme, yaratma ve bunları yazılı ifade etme becerilerini geliştirmeye yönelik tasarlanmıştır. Ders tamamen sanal ortamda yürütülmektedir. Bunun için üniversite bilgisayar merkezi tarafından Active Learning (AL) adı altında yeni bir yazılım geliştirilmiştir. Bu yazılımı sadece dersi veren öğretim görevlileri ve öğrenciler kullanabilmektedir. Bu yazılım ileride daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Ders kapsamında öğrencilerin okuyacağı kitaplar ve takip edeceği kültür sanat etkinlikleri öğrencinin kendi izlenim ve görüşlerini özgürce ifade etmesi için kullanılır. Başka bir deyişle, kitaplar ve kültür sanat etkinlikleri öğrencinin yaratıcı düşüncesini açığa çıkarmaya yarayan araçlardır. Öğrenciler, Türkçenin kurallarına uygun olarak yazdıkları görüş ve izlenimlerini, hazırlanan yazılım programı aracılığıyla, İnternet günlüğü (blog) şeklinde sisteme yüklemekle yükümlüdürler. Bu ders öğrencileri üniversite ve sonrasındaki, kariyerlerinde düşünmeye ve yaratıcı olmaya teşvik etmektedir. Öğrenciler kuru bir dille, klasik kompozisyonlar değil kendilerini özgürce ifade ettikleri yaratıcı yazılar yazmaktadırlar. Ayrıca, öğrencilerin yıl boyunca okudukları kitaplar ve izledikleri kültür / sanat etkinlikleri hakkında yazdıkları blog yazılarından Üniversite bünyesinde bir dijital metin arşivi oluşturulmaktadır ve dersi sonraki yıllarda alan öğrencilerin bu dijital metin arşivindeki daha eski dönemlere ait yazıları okuyup inceleme olanakları bulunmaktadır.

5. Dersin Hedefleri

Sanal ortamda yürütülen bu dersin en temel hedeflerinden bir tanesi öğrenciyi edebî metinlere ve kültür / sanat etkinliklerine yönlendirerek bakış açısını zenginleştirip yaratıcılığını geliştirmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda, öğrenciler yazılarını, seçip okudukları kitaplar üzerine ve katıldıkları çeşitli kültür sanat etkinlikleri (konser, tiyatro, sinema vd.) üzerine hazırlar. Kitap okumanın ve çeşitli kültür sanat etkinlikleriyle beslenmenin kişinin bakış açısını zenginleştiren önemli noktalardan biri olduğunu kabul etmek gerekir. Hedeflerden bir diğeri öğrencinin yaratıcı yazma potansiyelini açığa çıkarmaktır. Bu potansiyeli ancak öğrenciye yazma olanakları sağladığınızda çıkarabilirsiniz. Dersin hocası tarafından verilen bir konu üzerine kuru, düz bir kompozisyon yazmak yerine, öğrencinin kendi özgür iradesiyle seçip okuduğu bir kitap ya da katıldığı bir kültür sanat etkinliği üzerine farklı bir bakış açısıyla yazdığı bir yazı bu yazma potansiyelinin açığa çıkmasını çok daha kolaylaştıracaktır. Bu da bizi dersin diğer önemli hedeflerinden bir tanesine götürmektedir: öğrencinin okuduğu kitapların ve katıldığı etkinliklerin kendisinde uyandırdığı çağrışımları ve izlenimleri özgün bir biçimde aktarmasını sağlamak. Burada özgünlük vurgusu oldukça önemlidir. Öğrenciden beklenen yazı klasik kompozisyon kalıplarının dışındadır. Öğrenci kullandığı dil (üslup) ve bakış açısı olarak alışlagelmiş, bilindik kalıpların dışına çıkmalı, hep söylenegelen düşüncelerden uzaklaşıp kendi özgün bakış açısını yansıtmalıdır. Tabii ki özgünlük Türkçeyi istediğimiz gibi yazıp kullanmak anlamına gelmez. Öğrenciden yazılarını anlatım bütünlüğü çerçevesinde, yazım ve dil bilgisi kurallarına uygun biçimde hazırlamaları da beklenmektedir. Bu nedenle, diğer hedeflerle uyumlu bir şekilde, öğrencinin etkili yazı yazma becerilerinin geliştirilmesi de hedeflenmektedir.

6. Uygulama

Dönem boyunca her öğrenci dört kez blog yazısı hazırlar, bu yazıların her biri en az 500 sözcük olmalıdır. Bu yazılardan iki tanesi dersin öğretim görevlileri tarafından hazırlanmış oldukça kapsamlı bir kitap listesinden seçilen bir kitap üzerine hazırlanır, kitap listesine öğrenciler Active Learning yazılımı üzerinden ulaşabilirler. Bu kitap listesinin en önemli özelliği içinde yer alan kitapların son iki yıl içerisinde Türkçe olarak ilk defa basılmış yeni kitaplardan oluşmasıdır. Burada amaç öğrencileri yeni yazarlar ve kitaplarla tanıştırmaktır. Bu şekilde, öğrenciler üzerinde çok fazla çalışma, inceleme yapılmamış kitapları okuyarak kendi özgün metinlerini hazırlamaları

için teşvik edilmektedir. Diğer iki blog yazısı ise herhangi bir kültür / sanat etkinliği (örneğin konser, tiyatro, sinema, gezi, sergi vd.) üzerine yazılacaktır. Burada öğrenci istediği konuyu seçmekte özgürdür. Her bir yazının teslim tarihi “Active Learning”de (AL) belirtilmiş olup öğrenci bu tarih aralığında yazısını pdf dosyası olarak sisteme yüklemelidir.

Blog yazısının değerlendirilmesi iki aşamadan oluşur. Her bir metin için dersin öğretim görevlisi öğrenciye sanal ortamda iki kez geri bildirimde bulunur; dolayısıyla öğrenci, blog yazısının ilk halini ve geri bildirimler uyarınca düzenlediği son halini sisteme yükleyecektir. Öğrenci yazıları öğretim görevlisi tarafından değerlendirme ölçütlerine göre okunur ve puanlandırılır. Bu değerlendirme ölçütleri öğrencilere dönem başında bir metin olarak gönderilir. Öğrencinin ders notu dönem içinde yazdığı yazılardan aldığı puanlar ve dönem sonunda yapılan final sınavından alınan puanın toplamından oluşur. Dönem sonunda yapılan final sınavında özgün yazı yazma becerileri ölçülmektedir.

Sanal ortamda yürütülen bu dersin uygulanmasında öğretim görevlilerinin öğrenciler tarafından yazılmış metinlere verdikleri geri bildirim oldukça önemlidir. Sınıf ortamında ders yapılmadığı için öğretim görevlisi yazıları dikkatle incelemeli, metnin üstüne yapıcı ve öğrenciyi geliştirici nitelikte yorumlar yazmalı ve öğrenciyi daha özgün metinler yazması için teşvik etmelidir. Bu nedenle dersin değerlendirme ölçütleri son derece önemlidir. Bu ölçütler dört başlık altında sınıflandırılmıştır:

1. Yaratıcılık ve özgünlük: Öğrenciler yazılarında sadece kendi duygu, görüş ve fikirlerini aktarmalıdır. Başka yerlerden alınmış fikirler yazıyı özgünlükten uzaklaştırır. Bunun için, yazı özgün bir söylem içermeli ve yazarına özgü bir üslup taşınmalıdır. Yazılarda resmî, didaktik bir anlatım değil öznel bir dil hâkim olmalıdır. Betimleyici, tanıtıcı, bilgi veren yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Özet, olay örgüsü, eser, yazar ya da kültür/sanat etkinliği hakkında bilgi vererek değil bu eserin okuyucuda uyandırdığı çağrışımlar ön plana çıkarılarak yazılmalıdır. Basmakalıp ve genellemeci söylemlerden uzak durulmalıdır. Öğrenciden bir edebiyat eleştirisi veya metin incelemesi değil; bireysel gözlemlerin, yaratıcı içeriğin açığa çıktığı bir yazı beklenmektedir.
2. İçerik: Yazıda eser veya kültür/sanat etkinliği odağa alınmamalı ancak eserle veya etkinlikle kurulan ilişki de yazıda anlaşılabilir. Başka bir deyişle, eser ya da etkinlik bir araç olarak kullanılmalıdır. Yazıya katkısı olmayan bilgi ve detaylara, çok sayıda ve uzun alıntılara /aktarmalara yer verilmemelidir. Yazıda sadece beğeniler, değer yargıları yer almamalıdır. Ortaya koyulan beğeni, görüş ve düşünceler içi boş ve belirsiz ifadelerle sunulmamalıdır. Yazıda akademik ve nesnel bir üslup kullanılmamalıdır. Ancak öznel veya samimi bir dil kullanırken de sözcükler gelişigüzel seçilmemeli, üsluba özen gösterilmelidir. Duygu, görüş, düşünce, izlenim ve çağrışımlar belirsizliğe yer bırakmayacak netlikte ifade edilmelidir. Yazıyı daha etkili ve ilgi çekici hâle getirmenin yolları aranmalıdır. Örneğin anlatımı ben diline taşımak, konuyu bireysel çevreden veya gündelik hayattan çeşitli örneklerle zenginleştirmek, içerikle uyumlu görseller seçerek yazıya koymak, yazıda mizahi bir ton kullanmak vs. gibi yollara başvurulabilir.
3. Anlatım bütünlüğü: Kısa kısa değinilerden çok odağa alınan konuya daha geniş bir alanda yer verilmeli, böylece yaratıcı içerik geliştirilmeye çalışılmalıdır. Yazıda paragraflar ve cümleler arasındaki geçişler, kurulan bağlantılar net bir biçimde sunulmalıdır. Konunun sunuluşu bakımından dağınık, düşünce çizgisi takip edilemeyen, akışı olmayan, parçalı, eklektik anlatımlardan uzak durulmalıdır. Yazıda mantıksal bir bütünlük olmalı, çelişkili ifadeler yer verilmemelidir. Konu bütünlüğüne önem verilmelidir. Yazıda kitap veya etkinlik üzerine izlenimler verilirken çok fazla konuya değinmeye çalışılmamalıdır.

4. Dil bilgisi, yazım ve noktalama: Türkçenin yazım kurallarına uyulmalıdır. Yazıda alıntı, aktarma yapılan veya esinlenen bir kaynak kullanılırsa, bu kaynak hem metnin içinde hem de metnin sonundaki kaynakçada belirtilmelidir. İfade edilmek istenen düşünceye uygun sözcükler seçilmelidir. Konuyu takip etmeyi zorlaştıran ve yazının ilginçliğini kaybetmesine neden olabilecek uzun cümlelerden ve paragraflardan kaçınılmalıdır.

Öğretim görevlisi tarafından yukarıdaki değerlendirme ölçütleri dikkate alınarak yazılan geri bildirimler öğrenciyi yönlendirecek, yazısını geliştirmesine olanak sağlayacaktır. Öğrenci bu şekilde aktif olarak öğrenme sürecine dâhil edilmiştir olacaktır. Zaman geçtikçe öğrenci kendi gelişimini izleyecek, yazı yazmaktan zevk alacak ve bu da motivasyonunu artıracaktır.

7. Sonuç

Yazma becerisinin geliştirilmesinin anahtarı sürekli yazdırmaktır. Yazma becerisinin geliştirilmesinde en önemli husus, öğrencileri yazmaya isteklendirmek, yazma işini başaracaklarına dair onları yüreklendirmek ve ortaya koydukları ürünlere yönelik olumlu dönütler vermektir. Bu şekilde öğrencilerin yazılarını oluştururken yazılı anlatım tekniklerine dikkat ederek, duyu ve düşüncelerini bir kalıba sıkıştırmadan anlatmayı başarmaları; her geçen gün daha nitelikli metinler ortaya koydukları yazmaya istekli olmaları sağlanacaktır.

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türkçe Birimi tarafından yaklaşık üç yıldır uygulanan yeni Türkçe dersi modeli öğrencilerin yaratıcı ve özgün düşünme ve yazma becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu süre zarfında yazılan öğrenci yazılarına baktığımızda öğrencilerin her geçen gün kendilerini geliştirdikleri ve yazma konusunda heveslendikleri gözlemlenmiştir. Bu ders modelinin Türkiye’deki diğer üniversitelere daha yenilikçi, günümüz öğrenci profiline uygun ve öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine olanak sağlayan yeni Türkçe dersi modelleri tasarımları açısından örnek teşkil edebileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (2000), Her Yönüyle Dil, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Akyol, H. (2008). “Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri”, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Belet, D. (2008). Türkçe Öğretimi (Editör: Hülya Pilancı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Colantone, L. (1998). Improving Creative Writing, M. A. Research Project, Saint Xavier University, Unpublished Master Theses.
- Comsky, Noam (2002), Dil ve Zihin, (Çev: Ahmet Kocaman), Ayraç yayınları, Ankara.
- KALE, Nesrin (1994), Üç Düşünsel Yeti: Eleştirel Düşünme, Yaratıcı Düşünme, Problem Çözme. Yaşadıkça Eğitim Dergisi, Mayıs-Haziran, S. 28, s. 24-27
- Lawwill, K. S. (1999). Using Writing to Learn Strategies: Promoting Peer Collaboration Among High School Science Teachers. Unpublished Doctorate Dissertation. Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Mason, L. Boscolo, P. (2000). “Writing and Conceptual Change. What Changes?” Instructional Science, 28. S. 199-226.
- Özbay, M. (2006). Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I, Ankara: Öncü Yayınevi.
- Özbay, M. (2007). Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II (2. Baskı), Ankara: Öncü Yayınevi.

POLONYA'DA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ: DERS İÇERİKLERİ¹

Cem ERDEM²

Özet

Türklerin Avrupa'da hâkimiyet alanının genişlemesi ile birlikte Türk dili bu topraklarda yaşayan insanlar tarafından öğrenilen bir dil haline gelmiştir. Bu etkileşim yalnızca dil değil kültür, ekonomi gibi alanlara da genişleyerek bugünkü Türkoloji'nin temelleri şekillenmeye başlanmıştır. Polonya'da Türkçe, Osmanlı Türkçesi çalışmaları ve öğreniminin tarihi; Polonya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi ilişkilerin başladığı yıllara, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişme göstermiştir. Konuşma ve yazma, Türkçesi bilgisi, Osmanlı İmparatorluğu ile yürütülen siyasi temaslarda temel bir unsurdu. Bununla birlikte ilk Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmaların gerçek anlamda 19. yüzyılda başladığı ifade edilebilir. Bu dönemde Ignacı Pietraszewski, Josef Sekowski, Jan Rechman, Wladyslaw Kotwicz gibi önemli isimler çalışmaları ile Türkoloji alanının Polonya'da gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Çalışma nitel araştırma doküman inceleme yöntem ile desenlenmiş, Türkoloji programları ve ders içerikleri ele alınmıştır. Çalışma grubunu Varşova, Jagielon ve Adam Mickiewicz Üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada Avrupa Türkoloji geleneği içerisinde önemli bir yeri bulunan Polonya Türkoloji bölümlerinde lisans ve yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirilen dersler ve içerikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler. Türk dili ve edebiyatı öğretimi, ders içerikleri, Türkoloji, Polonya

Turkish Language and Literature Education in Poland: Course Contents

The Turkish language has become a language learned by people living in these lands with the expansion of the dominance of Turks in Europe. This interaction has expanded not only in language but also in areas such as culture and economy, and has begun to form the basis of today's Turkology. Turkish and Ottoman Turkish studies have developed since the second half of the 15th century in Poland. Turkish knowledge, speech and writing were a key element in the political contacts with the Ottoman Empire. However, it can be said that the studies on the first Turkish language and history started in the 19th century in a real sense. The study was designed with qualitative research document review methodology, Turkology schedules and course contents were discussed. The working groups are Warsaw, Jagielon and Adam Mickiewicz Universities. In this study, the lectures and contents of undergraduate and graduate level are discussed.

Keywords. Teaching Turkish language and literature, course contents, Turkology, Poland.

Türkoloji Çalışmaları ve Polonya Türkoloji'si

Türkoloji, Türklerin tarihini, dilini, edebiyatını, etnografyasını inceleyen bilim dalı olarak günümüzde Türkiyat, Türklük bilgisi ya da Türklük bilimi kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (TDK, 2005). İlk dönem Türkoloji çalışmaları hem millî ve tarihî hem de dinî ve kültürel boyutlarıyla Türklerin dünya görüşlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Tarihsel kaynaklar, oryantalizmin kolonyalist, Türkoloji'nin ise emperyalist aşamada doğduğunu bildirmektedir (Oral, 2004).

Türklerin tarihte bilenen en eski yabancı komşuları; Çinliler, Araplar ve Farslardan sonra Slav halklarıdır. Slavlarla, Türkler arasındaki en eski ilişki Kiev Rusya'sı oluşmadan önceki (6. asırdan önce) dönemlerde gerçekleşmiştir. Türk ve Slav kavimleri ilk defa Ural'ların güneyinde ve Rusya ovasında karşılaşmışlardır. Hunlar, Avarlar, Peçenekler, Hazarlar ve Kıpçaklar bu dönemde Slavlarla sınır komşusu olan Türk kavimleridir (Arslan, 2012). Bu komşuluk ilişkileri dil öğrenme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Buna paralel olarak Avrupa'nın birçok ülkesinde Türkçe öğrenme ve öğretmeye yönelik çalışmalar başlamıştır. Almanya'da 1612'de Türkçenin ilk gramerini yazan Stuttgartlı Hieronymus Megiser çağın en güçlü devleti olan Türkiye'nin resmî dilini öğrenmiş, öğrendikten sonra yazdığı gramer kitabını üniversite kitaplıklarına dağıtmış, kendisi de Leipzig Üniversitesinde Avrupa'nın ilk Türkoloji profesörü

¹ Bu çalışma Erdem (2015) tarafından hazırlanan 'Polonya Türkoloji Bölümlerinde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ve Öğrencilerin Türkçe Becerileri' isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Dr. Adam Mickiewicz Üniversitesi Asya Araştırmaları Ana bilim Dalı, Türk Moğol ve Kore Dilleri Dalı, Poznan/ Polonya El-mek: cemerdem@gmail.com

olarak bu dili öğrencilerine okutmuştur (Dilaçar, 1989). Venedik Cumhuriyeti doğu dilleri ve özellikle de Türkçe bilen tercümanlar yetiştirmek amacıyla 1551 yılında İstanbul'daki elçiliğinin bünyesinde ilk dil oğlanları (*It. giovani della lingua*) okulunu kurmuştur. Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki dil oğlanları okulu örneğini, 1669 yılında Fransa, 1754 yılında Avusturya, 1766 yılında Polonya ve son olarak 1814 yılında İngiltere izlemiştir (Ağıldere, 2010). Avrupalıların ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun zirvede olduğu 16. ve 17. yüzyıllarda Türkçeye yoğun ilgi gösterdikleri, o döneme ait kaleme alınan Türkçe öğretim kitaplarının sayısı ve dil öğretim merkezlerinin varlığıyla ispatlanabilir (Açık, 2011). Avrupalıların Türkçe öğrenmesi, Osmanlı Devleti'yle kurdukları ticari ve siyasi münasebetlerin artmasına sebep olmuş ve bunun tabii neticesi olarak birçok üniversitede Türkoloji bölümleri açılmıştır. 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında gerçekleşen bazı önemli buluşlar ise, Türkoloji'nin müstakil bir ilim dalı olarak doğmasını sağlamıştır (Ercilasun, 1983). Osmanlı Dönemi'nde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmaları devşirme yolu ile Yeniçeri Ocağı'na alınan Hıristiyan çocuklarına Türkçe öğretilmesiyle başlatılabilir. Balkanlar'a geçildikten sonra yapılan savaşlarda tutsak edilen Hıristiyanların bir kısmının, kendiliğinden Müslümanlığa geçerek Türkçe öğrendikleri görülmektedir. Balkanlarda yaşayan yerli halktan Türkçe öğrenenlerin sayısı da az değildir (Karal, 31.s.). Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçenin Avrupalılar tarafından öğrenilmesi ihtiyacı daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Yine bu bağlamda Polonya'da Türkçe, Osmanlı Türkçesi çalışmaları ve öğreniminin tarihi Polonya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi ilişkilerin başladığı yıllara, 15. yüzyılın ikinci yarısına dayanır. Osmanlı İmparatorluğu ve Lehistan-Litvanya arasında resmî temaslar sırasında görev yapan ilk tercümanlar anayurtlarında Türkçe konuşan Tatarlar ve Ermenilerdi. 17. yüzyıldan sonra ise bu görev Polonyalılar tarafından devralındı. Polonya'da Türkçe çalışmalarının gelişmesinin, karşılıklı siyasi, ticari ve kültürel ilişkilere sıkı sıkıya bağlı olması da çok anlaşılır bir durumdur. Konuşma ve yazma Türkçesi bilgisi, Osmanlı İmparatorluğu ile yürütülen siyasi temaslarda temel bir unsurdur. Kraliyet elçisi çevirmen yetiştirmek ve çalıştırmak zorundaydı. Bu çevirmenleri eğitmek için Kral Sigismund August (1520-1572), Batı Avrupa ülkelerini örnek alarak, Türkiye'ye gençler gönderme kararı aldı. Bu adamlardan sadece konuşma Türkçesi değil, Sultanların ve yüksek Osmanlı görevlilerinin Polonya Sarayına gönderdikleri resmî belgeleri çevirecek düzeyde yazılı Türkçe öğrenmeleri isteniyordu. Özellikle 17. yüzyılda Türkçenin Polonya'da rağbette olan bir dil olduğu ve veliaht prens Jan Sobieski tarafından konuşulan bir dil olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte ilk Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmaların gerçek anlamda 19. yüzyılda başladığı ifade edilebilir. Bu dönemde İgnaci Pietraszewski, Josef Sekowski, Jan Rechman, Wladyslaw Kotwicz gibi önemli isimler çalışmaları ile Türkoloji alanının Polonya'da gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Abrahamowicz. 1984; Majda, 2001).

Polonya Yagiellon Üniversitesinde doğu dillerine yönelik bilimsel ilgi 16. yüzyıla dayanmaktadır. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar doğu dillerinden seçilen ve İncil'in yorumlanmasına yardımcı olan İbranice, Aramice, Süryanice ve Keldanice gibi diller, Teoloji Bölümünün bünyesindeki birimlerde öğretilmiştir. Polonya'da Türkoloji'nin tarihi, 1919 yılında Yagiellon Üniversitesinde Tadeusz Kowalski tarafından Doğu Dilleri Kürsüsünün kurulması ile müstakil bir bölüm olarak başlamıştır (Filipowska, 2011). Özellikle 1900'lü yılların başından itibaren Polonya Türkolojisi önemli bilim adamları yetiştirmiştir. W. Kotwicz, T. Kowalski, A. Zajaczkowski, J. Reychman, M. Łabędzka-Kocherowa, E. Tryjarski, A. Dubiński, S. Kałużyski, A. Parzymies, T. Majda, D. Chmielowska, H. Jankowski, E. Siemieniec-Gołaś, M. Stachowski, D. Kołodziejczyk ünlü bilim adamları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yine 1950'lerin ikinci yarısında Polonyalı Türkologlardan Karay kökenli Zajaczkowski gibi araştırmacılar Karay dili ve tarihi, Dobruca Tatarlarının dili ve Gagavuz köylerinde araştırmalar yaparak Gagavuz folkloru üzerinde yazılar yayımlamaya başlamışlardı (Yenisoy, 2012). Türkoloji sahasında Polonyalı araştırmacıların önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Polonya'da yaşayan Tatar ve Karaimler üzerine yapılan çalışmaların öncelikli olduğu görülmektedir. Araştırmacılar çalışmalarını sadece Tatar, Karaim ve Türkiye Türkçesi ile sınırlı tutmamış tüm Türk coğrafyası ve Altay dilleri üzerine detaylı ve derinlemesine çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Polonyalı Türkologların Türkoloji sahasına önemli bilgiler sundukları aşikârdır. Polonya Türkoloji çalışmalarında yakın dönemde gerçekleştirilen araştırmaları daha çok dil bilim çalışmaları oluşturmaktadır. Kwiatkowski (2010) Polonya Türkoloji sahasında son dönemde edebiyat üzerine çalışmaların az olmasını yeni dönem araştırmacıların Arapça ve Farsça bilgisinin az olmasına ve bağlamaktadır. Polonya'da azınlık olarak yaşayan ve Polonya tarihinde önemli yerleri bulunan Tatar ve Karaylarla ilgili çalışmalarının bir gelenek halinde devam ettirilmekte olduğu gözlenmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Avrupalı pek çok Türkolog Türkiye dışında yeni araştırma sahalarına yönelmiş ve burada edindikleri bilgileri diplomatik, ekonomik, politik vb. amaçlara yönelik olarak anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkoloji bölümlerinin çalışmaları durağan bilgiler yığını olarak değil, sosyal uygulamalara kaynaklık eden mühim çalışma alanları olarak algılanmalıdır. Özellikle Türklerin Avrupa medeniyetine katkılarının sorgulandığı bu günlerde, Avrupa'daki Türkoloji bölümlerinin çalışmalarının daha anlamlı hâle geldiğini söylemek mümkündür (Özdemir, 2005).

Polonya Türkoloji bölümlerinin üç yıllık lisans, iki yıl yüksek lisans ve dört yıllık doktora programı olarak tasarlandığı görülmektedir. Her Türkoloji bölümü öğrencilerinin uzmanlık alanlarında yetkinleşmelerini sağlayabilmek amacıyla Türkoloji'ye giriş, kültür antropolojisi, Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk dili, metin okuma, Türk kültürü ve edebiyatı, Osmanlıca, İslam tarihi gibi dersler verilmektedir. Bu dersler kendi içerisinde yıllara göre seviyelendirilerek aktarılmakta ve öğrencilerin uzmanlaşmaları amaçlanmaktadır.

Polonya Türkoloji bölümlerinde Türkiye Türkçesi öğretiminin yanı sıra farklı bir Türk lehçe veya ağızları da öğrencilere öğretilmektedir. Bu alanlar içinde Krakov'da Başkurtça, Varşova'da Azerice ve Poznan Türkoloji bölümünde ise Kazakça öğretimi ön plana çıkmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Polonya'da Türk dili ve edebiyatı eğitimi: ders içerikleri adlı bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi tekniği ile desenlenmiştir.

Polonya Türkoloji Bölümlerinde Yürütülen Ders İçerikleri

Polonya Türkoloji bölümlerinde gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetleri Bologna süreci ve Avrupa birliği ortak başvuru metni kriterlerine uyumlu şekilde yapılandırılmaktadır.

Türk Dili

Türk dili dersi, Türkoloji bölümlerinde gerçekleştirilen öğretim etkinliklerinde dil öğretimine temel teşkil eden derslerden biridir. Birinci sınıf itibarıyla öğretimi gerçekleştirilen bu derste temel dil becerileri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Dersin hedefleri değerlendirildiğinde Avrupa Birliği Ortak Başvuru Metni'nde yer alan dil bilgisi düzeylerinin doğrudan ölçüt alındığı görülmektedir. Dikkat çekici bir bulgu olarak bu derslerde özellikle konuşma ve dinleme becerilerinin öncelikli bir biçimde geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yazma ve okuma beceri alanlarının da sistemli bir biçimde geliştirilme gerekliliği ifade edilmektedir. Genel olarak tüm Türkoloji bölümlerindeki derslerde "Yeni Hitit" ve "Türkçe Öğreniyoruz" kitapları temel ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte ders planları farklı metin yapılarının kullanılmasını mümkün kılacak şekilde tasarlanmıştır. Metin seçimleri ise dersi yürüten öğretmenlere bırakılmaktadır. Yine ilgili ders planları incelendiğinde metin seçimlerinde öğrencilerin ilgi alanlarının dikkate alınması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

İleri düzey Türk dili dersleri için hem bireysel yetkinlik hem de sosyal ilişkilerde Türkçenin üst düzeyde kullanılması bir gereklilik olarak ifade edilmektedir. Polonya Türkoloji bölümleri arasında Türkçe beceri düzeyleri bakımından çeşitli farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle B1 düzeyinden sonra öğrencilerin Türk dilinde uzmanlaşmaları, deyimler ve zor gramer yapıları hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmektedir. Konuşma, yazma, okuma ve dinleme becerileri için,

- Krakov Jagiellonski Üniversitesi Türkoloji Bölümü: "C1 düzeyi"
- Varşova Üniversitesi Türkoloji Bölümü: "C1 düzeyi"
- Poznan Adam Mickiewicz Üniversitesi Türkoloji Bölümü: "B2 düzeyi "

düzeyini hedef olarak belirlemiştir. Hedeflerin farklılaşmasında bölümlerin müstakil olarak verdikleri kararların etkili olduğu görülmektedir. Ortak başvuru metninde beceri alanlarına ilişkin olarak düzey basamakları belirlenmesine rağmen öğrenim etkinlikleri sonrasında öğrencilerin hangi seviyede olacağına ilişkin bir yargıda bulunulmamıştır. Bu nedenle her bölüm, beceri düzeylerine ilişkin seviyeleri kendi bünyesinde belirleme yoluna gitmiştir. Seviyelere uygun kazanımlar ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

- Kendisi ve kendi ailesi, yaşadığı yerin coğrafyası ya da mesleği ile ilgili metinleri anlar. (A1)
- Bir metnin ana mantığını anlayabilir.
- Kısa günlük hayatla ilgili metinlerde özel bir bilgiyi bulabilir. İlan reklam menü, güzergâh gibi -A1-
- Basit ve rutin durumlarda anlaşılabilir -A2-
- Aşına olduğu konulardaki sohbetlere hazırlıksız olarak dâhil olabilir -B1-
- İlgi alanıyla ilgili pek çok konu hakkında anlaşılır, ayrıntılı konuşmalar yapabilir -B2-
- Farklı kaynaklardan öğrendiği bilgileri eleştirerek sentezleyebilir ve rapor edebilir-C1

Dilbilim

Dilbilim dersleri, ilgili fakültelerde ortak ders olarak yürütülmekte olup farklı uzmanlık alanı öğrenciler için zorunlu bir ders olarak yürütülmektedir. Bu ders bir dönem otuz saatlik bir ders olarak programda yer almaktadır. Derse ilişkin amaçlar aşağıda sıralanmıştır.

Filoloji öğrencilerine dilbilim ile ilgili temel bilgiler sunmak, dil biliminin diğer bilim dalları ile ilişkilerini göstermek, dil bilim araştırmalarının metodolojisi, dil teorileri, yapısı, alt sistemleri, söz dizimi, anlambilim, dil bilim terimleri, dünya dillerinin sınıflandırılması, yazı sistemleri, dilin kültürdeki rolü, öğrencilere kendi araştırmalarını hazırlayacak bilgiyi kazandırmak,

Bununla birlikte Krakov'da yürütülen dilbilim semineri isimli derste ilgili konularla birlikte tez çalışmasına ilişkin danışmanlık çalışmaları yürütülmektedir.

Türk Dilinin Grameri

Bu dersin temel amacı öğrencilere Türkçe cümle yapısını kavratmaktır. Derslerde; cümle ve tanımlanması, kip, yüklem türleri, adlaştırma, cümle dizilişi, cümle öğeleri arasındaki ilişkiler ve bunun Hint Avrupa dilleri ile karşılaştırılması, Türkiye Türkçesinde bulunan bazı özel yapılar incelenmektedir. Dört dönemlik olan ders, her dönem için 30 saat olarak planlanmıştır. Bununla birlikte Türk dilinin grameri dersi ilerleyen dönemler için uygulama çalışmalarını da kapsayacak şekilde genişleyen bir içeriğe sahiptir. Bu uygulamalı dersler öğrenciler sahip oldukları teorik bilgileri sınamak amacıyla çeşitli çalışmalar yapmalarına izin vermektedir. Bu ders için aşağıdaki kazanımlar öngörülmüştür.

Öğrenciler hayatının en önemli özelliklerini gösterebilir, terimleri ve gramer yapılarını kullanabilir, bir metni gramer ve söz dizimi açısından tahlil edebilir, kültürler arası farklılıklardan haberdardır.

Osmanlıca Giriş

Sosyal bilimler alanında öğrencilerin farklı disiplinler hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Osmanlıca dersi Polonya Türkoloji bölümlerinin tamamında okutulan zorunlu derslerden biridir. Krakov ve Poznan Türkoloji bölümlerinde 2. ve 3. (lisans) sınıf düzeyinde Bu derste öğrencilerin Arap harfleri ile yazılmış Türkçe metinleri okumalarına imkân sağlayacak bilgi ve donanım kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ders programlarında bu ders verilirken;

Osmanlıca ile ilgili temel bilgileri sunmak; Arap alfabesini öğretmek ve Osmanlıca Arapça ve Farsçanın temel gramer bilgilerini sunmak; okuma çevirme ve transkripsiyon yapma

becerilerini öğretmek; sözlüklerden ve edebiyattan yararlanmak, gibi unsurlar amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaçlarla birlikte ders etkinlikleri sonrasında öngörülen kazanımla ise şu şekilde ifade edilmektedir.

Akıcı bir şekilde metinleri okuyabilir; orta seviyede Arapça, Farsçaya özgü yapıları bilir; ileri seviyede transkripsiyon ve çeviri yapabilir; el yazmalarını okuyabilir; Türkçe metinlerde geçen gramer yapılarını tanımlayabilir; Türkçe, Farsça ve Arapçaya özgü yapılar arasındaki farklılıkları gösterebilir.

Osmanlıca derslerinin öğrencilere Osmanlı İmparatorluğundaki tarih, dil ve kültür ile ilgili bakış açıları kazanmasına imkân sağlaması beklenmektedir. Öğrenciler bu derslerde hem el yazması hem de basılmış olan metinler ile karşılaşmakta, aynı zamanda çeşitli yazma metotları da (rika, sülüs vb.) anlatılmaktadır. Arap alfabesi ile yazılmış metinlerle birlikte Ermenice, İbranice ve Yunanca metinlerin de okuma çalışmaları yapılmaktadır. Sözlükbilim çalışmaları bu derste önemli bir bilgi alanı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu derslerde öğrencilerin Osmanlıca metinleri okurken karşılaştıkları problemleri çözebilme becerisi kazanmaları amaç olarak belirlenmiştir.

Türk Tarihi

Türk tarihi dersi Polonya Türkoloji bölümlerinin tamamında okutulan ortak derslerden biridir. Öğrencilerin Türk tarihi hakkındaki bilgi düzeylerini arttırmak amaçlanmaktadır. Bu ders için temel amaçlar şu şekilde belirlenmiştir.

Türk halklarının ilk kabile dönemlerinden itibaren göç dolayısıyla Avrupa ve Anadolu'ya gelişi; öğrencilere Türk tarihi ile ilgili temel bilgiler sunmak; Selçuklu devleti ve Türklerin Anadolu'ya gelişi; Osmanlı İmparatorluğunun gelişimi, altın çağı ve gerileme dönemi; 18-20. yy'da Osmanlı-Avrupa ilişkileri; Türkiye Cumhuriyetinin kurtuluşu ve tarihi; Türkiye'nin çağdaş durumu ve görünümü.

Bu kazanımlara ek olarak 1923'ten itibaren politik liderler, siyasi partilerin tarihçesi, Türk anayasaları, parti sistemleri, siyasi sistemler, darbeler, Türkiye ve Avrupa birliği, Türkiye ve Nato ilişkileri gibi konulardan bahsedilmektedir.

Kültür Antropolojisi

Bu derslerde öğrencilerin kültür antropolojisinin seçimli sorunlar, kavramlar, teoriler ve yöntemlerle tanıştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki konular ele alınmaktadır.

Kültür üzerinde çalışmalar; kültür ve doğa arasındaki ilişkiler, sosyal organizasyon sistemleri; kişilik şekillendirme sorunu; kültür ve dil konusundaki küreselleşme; zaman kavramı ve kişinin çevresi; antropoloji biliminin sorunları; kültür antropolojisinin problem terim ve bazı yöntemleri; kültür antropolojisi biliminin temel terimleri; kültür ve çevre arasındaki ilişkiler; toplum sistemleri; kişilik; dilsel evrensellik ve kültürel evrensellik; olağanüstü olaylar; zaman kavramı; gelenekler, bu geleneklerin nasıl oluştuğu ve yaşatıldıkları; uygulamalı antropolojinin temelleri; kültür kavramı, etnolojinin başlangıcı, evrim teorisi, evrimden fonksiyonalizm'e; fonksiyonalizm, yapısalcılık ve bunların evrene bakış açıları; Bronislaw Malinowski'nin devrimi; kültür ve çevre, toplum ve çevre; kişilik ve toplum, olağanüstü dünya, büyü din, mitler, töreler, örfler, adetler; dil ve kültür, dil ve konuşma, çeviri meselesi, marks teorileri açısından kültür, yapısalcılık ve post yapısalcılık, modernizm ve postmodernizm, yapısalcılık ve kitle kültürü, popüler kültürü konuları ele alınmaktadır.

Yukarıda ifade olunan konular yanında bu dersin ileriki dönemlerine ilişkin olarak Türk kültürü dersleri ile bir bütünlük arz edecek şekilde öğrencilere aktarılması ön görülmektedir.

Türk Kültürü

Türk kültürü dersi Polonya Türkoloji bölümlerinin tamamında okutulan zorunlu derslerden biridir. Türk kültürü dersinden geçmek ön şart olarak kabul edilmiştir. Bu ders içeriği için amaçlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

Türk kimliğini oluşturan unsurlar, Osmanlı kültürü ve Türk kültürü arasındaki farklılıklar, Türk kültürünün farklı alanları, Türk sanatı ile ilgili temel bilgiler, Öğrencileri farklı kültürlerle

ilgili hâle getirmek, Türkiye'nin coğrafi, ekonomik ve kültür alanları, Türk kültürü ile ilgili genel bilgiler, Osmanlı sanatı ile Türk kültürü ve sanatı arasındaki farklılıklar, Türk kimliğini oluşturan ana unsurlar, Türk sanatına giriş, İslamiyet, Türk sineması, Türk milleti Atatürk inkılapları, Türk kültürünün önemli unsurları, örf adet ve inanışlar.

Bununla birlikte Krakov ve Poznan Türkoloji bölümlerinde Türk kültürü derslerinin Türk dünyasına hitap edecek şekilde bazı noktalarda farklılaştığı görülmektedir. Bu bağlamda,

- Avrasya bölgesindeki coğrafi ve iklim özellikleri, göçebe ve yerleşik uygarlık,
- Türkler öncesinde Anadolu (küçük Asya) ve Orta Asya'daki durum,
- Türk Dünyasının kültür temelleri,
- Steplerde yaşam,
- Türklerde ordunun sisteminin oluşumu ve gelişmesi,
- Yazı sistemleri,
- Türk dünyasında geleneksel oyunlar,
- Türk kültüründe hayvan,
- İslam kültürünün temelleri,
- Türk sanatlarının seçilmiş ürünleri, minyatür, ebru, dekorasyon, saray kültürü vb.
- Polonya kültüründe Türkler ve etkileri.

Türkoloji'ye Giriş

Türkoloji'ye giriş dersi yine Polonya Türkoloji bölümlerinde okutulması zorunlu dersler arasında yer almaktadır. İki dönemlik bir ders olan bu derste öğrencilere doğu bilimleri hakkında ve özellikle Türkoloji hakkında bilgiler verilmektedir. Bu ders içinde Doğu bilimleri ile Türkoloji bağlantıları gösterilmekte ve Türkoloji'nin tarihi hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Bu dersin ilk aşaması genel konuları ele almaktadır, dersin devamında ise daha çok Türk kültürü hakkında bilgiler verilmektedir. Bu dersin amaçları şu şekilde sıralanmıştır.

- Türk dillerinin önemli özelliklerini bilmek,
- Türk dillerinin yapı ve özellikleri,
- Bu diller üzerindeki araştırmalar.

Bu amaçlara bağlı olarak ele alınması gerekli olduğu düşünülen konular şu şekilde ifade edilmektedir.

- Terim çalışmaları,
- Disiplin çalışmaları,
- Dil araştırmaları,
- Türklerin etnik kökenleri,
- Türk dillerinin sınıflandırılması,
- Türk halklarının yazı sistemleri,
- Türk halklarının tarihi, onların Orta Asya ve Avrupa'da bulunma yerleri,
- Türk halklarının inançları,
- Avrupa ve Polonya'da Doğu bilimlerinin gelişimi ve geçirdiği aşamalar,
- Polonya Türkoloji'si ve gelişimi,
- Arşivlerde bulunan belgelerle çalışılması, bilimsel kitaplar, sözlükler, özel ansiklopediler ve bibliyografi çalışmaları,
- Oryantalist çalışmaların tarihî gelişimi,
- Dil, edebiyat ve kültür alanlarında temel düzeyde bilgiler,
- Avrupa ve Polonyalıların Türklerle iletişimi,
- Polonya ve Avrupa'da Türkoloji ve Doğu bilimlerinin gelişimi,
- Polonya'nın Osmanlı İmparatorluğuyla değişik hayat düzeylerinde ilişkileri ve Türk sanatının Leh sanatına etkileri,
- Giyim,

- Farklı ülkelere göç etmiş Polonyalıların eserleri ve Türkiye'deki Polonyalı sanatçılar.
- Özel sözlükler, ansiklopediler, bibliyografyaların kullanılması.
Türkoloji'ye Giriş dersi için genel kazanımlar şu şekilde ifade edilmektedir.
- Türk dillerini sıralayabilir ve aralarındaki bağlantıyı bilir,
- Altay dil teorisini bilir hangi dilleri kapsadığını bilir,
- Türk dillerini sınıflandırma türlerini bilir,
- Türkoloji'de kullanılan transkripsiyon sistemlerini bilir,
- Transkripsiyon ve transliterasyonu uygulayabilir,
- Türk dilleri arasındaki ilişkilerin tarihçesini bilir,
- Dilbilim ve edebiyat bilim araştırmalarını bilir,
- Türk halkları üzerindeki araştırmalar bilir,
- Osmanlıca dönemi hakkındaki araştırmaları bilir,
- Türkiye Türkçesi üzerindeki araştırmalar bilir,
- Türkiye ve komşuları hakkında bilgi sahibidir,
- Avrupa, Tataristan, Kafkasya, Sibiry, Moğolistan, Çin'in diğer bölgeleri, İran ve Afganistan ile ilgili konularda bilgi sahibidir,
- Altay dil teorisini bilir hangi dilleri kapsadığını bilir,
- Türk dillerini sınıflandırma türlerini bilir,
- Dillerin durumunu önemini ve kullanıcı sayısını bilir,
- Türkoloji araştırmalarının durumunu ve ihtiyaçlarını bilir,
- Kelimelere gramer yapılarına ve yazı sistemine göre Türk dillerini birbirinden ayırt edebilir,
- Türkçedeki alıntı kelimeleri ayırt edebilir,
- Küçük toplulukların ve tehdit altındaki dillerin önemini farkındadır.

Bununla birlikte Poznan Türkoloji bölümüne ait ders programında diğer Türk diyalektleri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Bunlar Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve kültürü, diğer Oğuz dilleri, Kafkas ve Dağıstan dilleri, Kırım'da kullanılan Türk dilleri, Eski Polonya'da kullanılan Türk dilleri, Tatarlar, Başkurlar, Kırgızlar, Altaylar, Tuvalar, Karagaslar, Özbekçe, Uygurca, Alarca, Çuvaşça ve Yakutça, Güney Sibiry ve diğer dillerdir. Bu içerik Krakov Türkoloji bölümünde müstakil bir ders olan "Türk Dillerinin İncelenmesi isimli ders altında verilmektedir.

Türk Edebiyatı

Türk edebiyatı dersi, Polonya Türkoloji bölümlerinde okutulan zorunlu dersler arasında bulunmaktadır. Bölümlerde bu dersin öğretimine farklı yıllarda "Türk Edebiyatına Giriş" ismiyle başlanmakla birlikte devamı olan bir ders niteliği göstermektedir. Türk edebiyatı dersi için Fuat Köprülü'nün edebiyat tarihi tasnifini esas alan bir yaklaşımla konuların ele alındığı görülmektedir. Öncelikle Türk edebiyat tarihlerinin farklı devirlerinin kısa görünümü ele alınmakta sonrasında Türk edebiyatının problemleri tanımlanmaktadır. Bu derslerde Türk dilindeki edebî eserlerin şekil, stil ve içeriği analiz edilmektedir.

Genel sınıflandırma içerisinde

- İslam Öncesi Türk edebiyatı
 - Sözlü edebiyat: Sav, sagu, koşuk, destanlar.
 - Yazılı edebiyatı: Orhon yazıtları ve eski Uygur edebiyatı
- İslam devri Türk edebiyatı (Sufiler, Halk edebiyatı, şiirler)

Bu döneme kadar olan bölümde Orhon yazıtları, Kültigin, Bilge Kaan, Tonyukuk, İrk Bitig ve diğer Uygur metinleri, Uygur dönemindeki dinî ve dinî olmayan metinler, Manehizm, Budizm, Kodeks Komenikus ve Oğuzname'den seçilmiş parçalar, Kutadgu Bilig'den seçilmiş parçalar, Atabet'ül Hakayık, Divanı Hikmet, Kısas'ül Enbiya ve Kıssayı Yusuf'tan seçilmiş metinler ele alınmaktadır. İslami dönem Türk edebiyatı içinde halk edebiyatı için "Âşık Veysel, türkü, mani,

destan", Tekke Edebiyatı kolu içerisinde Yunus Emre, Hacı Bektaş, Mevlâna; Divan Edebiyatı Hoca Dehhani, Ali Şir Nevai, Necati Beg, Fuzuli, Baki, Nef'i, Nedim, Şeyh Galip bu ele alınan konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönem sonrasında; Tanzimatla başlayan yenileşme hareketi, sosyal ve siyasi değişimler ele alınmaktadır. Bununla birlikte Tanzimat dönemindeki değişimlerin edebiyata etkisi, Tanzimat döneminden itibaren edebî türlerin değişimi bir bütünlük içinde ele alınmaktadır.

- Tanzimat edebiyatında; seçilmiş yazarlar İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Mithat, Şemsettin Sami, Ali Suavi, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit Tarhan.
- Servet-i Fünun edebiyatında seçilmiş yazarlar Tevfik Fikret, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın.
- Fecri Atı dönemi için Ahmet Haşim ve bağımsız yazarlar ele alınmıştır.
- Millî Edebiyat Dönemi, Cumhuriyetin ilk dönemleri, sosyal ve siyasi olaylar, Realizm, natüralizm ve köy enstitüsü tecrübeleri, beş hececiler.
- Cumhuriyet Dönemi edebiyatı,
- Edebî Gruplar: Yedi Meşale (Yaşar Nabi, Cevdet Kudret), Garip (O. Veli Kanık, O. Rifat Horozcu, M. Cevdet Anday), Hisar (M. Faik Ozansoy, Mehmet Çınarlı, İlhan Geçer, Gültekin Samanoğlu), İkinci Yeni (Cemal Süreya, İsmet Özel, İlhan Berk, Ece Ayhan), Mavi (Teoman Civelek, Bekir Çiftçi, Ahmet Oktay).
- Bağımsız yazarlar: Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhon, Mehmet Akif Ersoy, Nazım Hikmet, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar, A. Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Nazım Hikmet, Tarık Buğra, Yaşar Kemal, Oğuz Atay, Aziz Nesin, Adalet Ağaoğlu, Hıfzı Topuz, Ayşe Kulin, Orhan Pamuk, Elif Şafak ve diğerleri.

Dönemlere ilişkin konularla birlikte Türk edebiyatı dersi için aşağıdaki kazanımlar verilmiştir.

- Öğrenciler tarih boyunca Türk yazarlar ve Türk edebiyatındaki en önemli akımlar hakkında bilgi sahibidir.
- Türk edebiyatının en önemli eserleri hakkında bilgi sahibidir.
- Metin okuma, şiir tahlili, sözlük çalışmaları, özellikle diyalektoloji sözlükleri, farklı temel terimlerin (aşk, dert, Tanrı) nasıl karşılandığını bilir.
- Türk edebiyatının tarihçesini anlatabilir,
- Türk edebiyatında yer alan şiirlerin önemli özelliklerini anlatabilir,
- Divan edebiyatının önemli şairleri ve eserlerini sıralayabilir,
- Edebî tarih bağlamında eserleri tahlil edebilir,
- Yeni metinler üzerinde çalışırken öğrendiklerini kullanabilir,
- Sözlük ve diğer kaynakları kullanabilir,
- Kültürler arası farklılıklardan haberdardır,
- Divan edebiyatında geçen mazmunlardan haberdardır.

Seminer Dersi

Seminer dersleri genel olarak tezle ilgili çalışmaların nasıl şekillendirilmesi gerektiği ile ilgili temel bilgileri veren bir ders olarak planlanmıştır. Bu ders aşağıdaki sorulara cevap verecek şekilde tasarlanmıştır.

- Tez nasıl yazılır?
- Tez neler içermelidir?
- Görüş belirtmeye hazırlık nasıl olmalıdır?
- Uygulamalar nasıl yapılmalıdır?
- Tezin kontrol edilmesi.

Bu ders Krakov Türkoloji bölümünde dilbilimi semineri ve edebiyat bilimi semineri şeklinde iki farklı ders altında yürütülmektedir. İlgili derslerin içerik olarak bir farklılaşma göstermediği tespit edilmekte, yukarıda verilen amaç sorularına cevap verecek şekilde düzenlenmiş olduğu görülmektedir.

Okuma Dersi

Bu ders Varşova Türkoloji bölümü bünyesinde okutulan bir derstir. Okuma derslerinde bazı özel seçilmiş metinler ele alınmaktadır. Bu metinlerde kültür ve bazı antropoloji teorileri ile ilgili parçalar bulunmaktadır. Dersin diğer amacı öğrencilerin kelime hazinesini genişletmektir. Türkçeden Lehçeye çeviriler, içerik tahlilleri gerçekleştirilmekte bunu yaparken de çeşitli antropolojik yöntemler kullanılmaktadır. Yine bu derslerde metinlere bağlı olarak bazı örf inanış ve törelerin tasvirleri yapılmaktadır. Ders için sözlük, internet sayfaları ve diğer elektronik ortamlardan yararlanılması planlanmaktadır.

Başkurtça

Bu ders Krakov Türkoloji bünyesinde yürütülen bir ders olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir dönem 30 saat olarak okutulan bu derste

- Başkurtlar ve Başkurtçanın Türk dilleri içerisindeki yeri,
- Başkurtça gramerinin temel konuları, temel sözcük grupları,
- Metin analizi ve çeviriler yapılmaktadır.

Azerbaycan Edebiyatına Giriş

Krakov ve Varşova Türkoloji bölümlerinde yürütülmekte olan Azerbaycan kültürü ve edebiyatı dersinin en önemli amacı Azeri edebiyatı hakkında bilgi vermektir. Bu amaca bağlı olarak Azerbaycan edebiyatının edebî dönemleri ve bu dönemlere bağlı olarak gelişen ürünler, Azeri edebiyat tarihindeki önemli yazarlar ele alınmaktadır. Genel bir nitelik olarak bu bilgi aktarımının Azerice metinler eşliğinde incelemek esas olarak kabul edilmiştir. Varşova Türkoloji bölümünde doğu bilimlerine bağlı olarak yürütülen bu derslere isteyen öğrenciler seçmeli ders olarak katılabilmektedir.

Türk Dillerinin İncelenmesi

Krakov Türkoloji bölümü bünyesinde yürütülen bu derste Türk dillerinin tarihi ve bu diller hakkında genel bilgiler verilmektedir. Daha detaylı bilgiler ise seçilmiş diller hakkında verilmektedir. Bu diller şunlardır: Azerice, Türkmençe, Kazakça, Tatarca, Karayca, Uygurca, Yakutça, Çuvaşça, Halatca, Eski Türkçe.

Kazakça

Bu ders Poznan Türkoloji bölümü bünyesinde yürütülmekte olup 5 dönemlik bir derstir. Kazakça grameri ve pratik Kazakça olarak iki farklı ders altında yürütülen bu derslerle öğrencilerin konuşma, dinleme, okuma ve yazma becerilerinin B1 düzeyine getirilmesi planlanmaktadır. Dersler için Lehçe grameri bilmenin şart olduğu ifade edilmektedir.

Bu amaca bağlı olarak öğrencilerden

- Kazakça grameri ile ilgili genel bilgi sahibi olması,
- Kazanımlarla birlikte öğrenci hayatının en önemli özelliklerini gösterebilmesi,
- Terimleri ve gramer yapılarını kullanabilmesi,
- Bir metni gramer ve söz dizimi açısından tahlil edebilmesi,
- Kazakçanın yapısı, ekler ve ek türlerini tespit edebilmesi beklenmektedir,
- Kültürler arası farklılıklardan haberdar olması.

İslamiyet

Bu ders Türkoloji bölümleri bünyesinde ortak ders olarak okutulmaktadır. Yine Poznan Türkoloji bölümünde Musevilik ve Budizm dersleri de yürütülmektedir. Genel olarak Türkoloji öğrencilerinin alanla bağlantısını düşünerek İslam derslerini seçtikleri tespit edilmektedir. Bu ders için aşağıdaki sorulara cevaplar aranmaya çalışılmaktadır:

İslam'ın, din olarak nasıl ortaya çıktığı, İslam'ın kaynakları: Kuran ve sünnet, Kültürler arasındaki farklılıklar, Farkındalığı geliştirmek,

Bu derse ilişkin olarak kazanımlar şu şekilde sıralanmaktadır.

İslam öncesi inançları anlatabilir, Hz. Muhammed'in hayatını anlatabilir, En önemli halifeler ve İslam hanedanlıkları hakkında bilgi sahibidir, Müslüman dünyasının Avrupa ile ilişkileri

hakkında bilgi sahibidir, Kuran- Kerim'in içeriği hakkında bilgi sahibidir, Kuran- Kerim'in Polonya'daki çevirileri hakkında bilgi sahibidir, Hıristiyan dünyası ve Müslüman dünyası arasındaki toplumsal farklılıkları ve bu farklılıklardan kaynaklanan kültürel değişimi anlatabilir, İslam öncesi kavramları anlatabilir.

Musevilik

Bu derse ilişkin belirlenmiş temel sorular aşağıdaki şekildedir.

- Museviliğin kaynakları nelerdir,
- En önemli kitapları nelerdir,
- Musevilik ve diğer dinler arasındaki farklılıklar nelerdir,
- Museviliğin İbrani edebiyatını üzerine etkileri nelerdir.

Budizm

Bu derse ilişkin belirlenmiş temel sorular aşağıdaki şekildedir.

Budizm kaynakları, Tarih boyunca gelişimi, Buda'nın temel öğretileri, Budizm'in nasıl yayıldığı.

Orta Asya Kültürü

Poznan Türkoloji bünyesinde yürütülen bu derste Orta Asya Türk topluluklarının sahip oldukları kültürel unsurlar anlatılmaktadır. Derse ilişkin içerik şu şekildedir.

Orta Asya kültürü ile ilgili ortak bilgiler sunmak, bireyin doğumundan ölümüne kadar önemli adetler, halk sanatları, kıyafetler, yemek kültürü, kült yerlerinin önemi, orta Asya kültürü ile ilgili temel bilgiler, orta Asya ve Avrupa kültürü, çocuğun ilk adımı, sünnet, nişan, düğün, kız kaçırma, ölüm ve cenaze töreni, atalar kültü, nezaket kuralları, batıl inançlar ve yasaklar, mutfak ve yemek kültürü, toplumda boy yapıları ve önemi, ailede ve toplumda cinsiyet, isimlerin önemi.

Moğol Edebiyatı ve Kültürü

Poznan Türkoloji bünyesinde yürütülen bu ders için temel amaç Moğol kültür ve edebiyatı ile ilgili temel bilgiler sunmaktır.

Moğol yazı geleneklerini tanıtmak, tarih boyunca Moğolların kullandıkları yazı türleri, 20 yy. kadar Moğol edebiyatı, Moğol sözlü edebiyatı, inançlar, Şamanizm, ateş kültü, Tengrizm, Moğol Budizm'i, Tibet kültürünün etkisi, Moğolların gelenekleri ve adetleri, çağdaş Moğol edebiyatı.

Türk Aleviler

Bu ders, Varşova Türkoloji bünyesinde seçmeli olarak yürütülen bir derstir. Fakülte bünyesindeki tüm öğrencilere açık bir ders olma özelliği gösteren bu ders için temel amaç "Türk Aleviler kimlerdir?" sorusunun tanımlanmasıdır. Bu amaçla Alevilerin hayat tarzı, sosyal hayatta yaşam kuralları, din temelleri, politik görüşleri, siyasal hareketleri, Aleviliğin Türk olmayan hareketi, Aleviliğin ortaya çıkışı gibi konular ele alınmıştır. Ders planında Alevilerin Şia ile ilintili bir İslam parçası olduğu ifade edilmekte ve 15- 16 yy.'da meydana çıkan Safavi hükümdarlarından güç bularak yayılmış bir hareket olarak tanımlanmaktadır. Aleviliğin kuruluşundan beri Bektaşî tarikatına yakın olması yanında Alevilerin İran'ı sevmesi onların sık sık baskı altında kalmasına neden olduğu belirtilmektedir.

Alevilerin inançlarındaki uygulamalarda Şamanizm'den eski Türk inançlarından, Hıristiyanlık ve İslam'dan unsurlar bulunduğu belirtilmektedir. Ders içeriğinde aşağıdaki başlıklar ele alınmaktadır. Bu amaçlarla birlikte inanç temeli ve güncel hayat kurallarının Alevi ve Sünniler arasındaki farklılığı derinleştirdiği ifade edilmektedir.

Terminoloji problemi, Aleviliğin tarihi, Aleviliğin sosyal yapısı ve dinî kuralları, dinî ayinler, politik bir hareket olarak Alevilik, Türk olmayan Alevi hareketi, Aleviliğin yeniden ortaya çıkışı, Alevilerin sosyal ve politik organizasyonları, Alevi grupların tanımlanması.

Türkiye'de Toplumsal ve Sosyal Meseleler

Bu ders için lise seviyesinde genel tarih bilmenin gerekli olduğu ifade edilmektedir. Bu derste 1923'ten itibaren modern Türkiye'de gerçekleşmiş her türlü kültürel ve toplumsal konular

işlenmektedir. Bu dönemdeki Atatürk devrimi ve inkılabı, Türk kültürünün ana unsurları ve Türk kültürünün özellikleri ele alınmaktadır. Bununla birlikte Türkiye ve Avrupa kültürleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerine odaklanılmaktadır.

Yabancı Dil

Yabancı dil dersleri Polonya Türkoloji bölümü bünyesinde seçmeli olarak okutulan bir derstir. Yabancı dil için Poznan'da İngilizce, Arapça, Çince, İbranice, Korece, Moğolca dersleri; Varşova ve Krakov'da Almanca, İngilizce yine seçmeli olarak Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça dersleri verilmektedir. 2 dönemlik dersin sonunda öğrencilerin A2 seviyesine gelmesi ön görülmektedir.

Klasik Dönem Öncesi Türk Edebiyatı

Bu ders Poznan Türkoloji bünyesinde yürütülen bir dönem, 30 saatlik bir derstir. Bu ders için temel konular aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir.

Bu dönem dil ve edebiyatı ile ilgili bilgiler sunma, bu dönem gramer yapıları, dönemin önemli yazar ve eserleri, bu dönem tarihi, metin okuma (el yazma ve basılı eserler).

Sonuç

Polonya Türkoloji bölümlerinde Türk dili ve edebiyatı öğretimi geniş bir ders dağılımı ile gerçekleştirilmektedir.

Türk dili ve edebiyatı programları ağırlıklı olarak Türkiye Türkçesini ele almasının yanında özellikle Kazakça, Azerice ve Başkurtça dikkat çekici Türk dilleri arasında yer almaktadır.

Dil öğretimi yanında Türklerin sahip olduğu dinler de müstakil derslerle öğrencilere aktarılmaktadır.

Kaynaklar

- Abrahamowicz, Z. (1987). Polonya'da Türkoloji, başarıları ve gelecekteki gelişimi ile ilgili bazı sorunlar. *Bellekten*, 1(200), 123-138.
- Açık, F. (2011 Aralık). *Türkçe öğretimi üzerine yabancı yazarların hazırladığı ders kitaplarında söz dağarcığı ve kültürel unsurlar*. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri, Muğla.
- Ağıldere T. S. (2010). 18. yy. Avrupa'sında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin önemi: Osmanlı imparatorluğunda İstanbul Fransız dil oğlanları okulu (1669- 1873). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 693–704.
- Arslan M. (2012). Tarihî süreçte Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi-öğrenimi çalışmaları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 167-188.
- Coşkun M. (2011). Batı'da Türkoloji Çalışacak Araştırmacılara Öneriler, *Yunus Emre Bülteni*, 21-23. 10-07.2014 tarihinde [www.turkoloji.cu.edu.tr/ sayfasından](http://www.turkoloji.cu.edu.tr/sayfasından) erişilmiştir.
- Dilâçar, A. (1989). 1612'de Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramerin özellikleri. *Tday Bellekten*. Ankara: TDK Yayınları, 197-210.
- Ercilasun, A. B. (1983). Türkoloji'nin doğuşu, gelişmesi ve Türkoloji kongreleri, *Töre Dergisi*, 150, 40-45.
- Erdem C. (2015). Polonya Türkoloji bölümlerinde Türk dili ve edebiyatı eğitimi ve öğrencilerin Türkçe becerileri, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Filipowska S. (2011). Krakov Yagiellon üniversitesi doğu dilleri enstitüsünde 2000-2010 yılları arasında Türkoloji çalışmaları, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), s. 111-138.
- Karal, E. Z. (2001). *Osmanlı tarihinde Türk dili sorunu (tarih açısından bir açıklama) Bilim kültür ve öğretim dili olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Majda T. (2001Ekim). *Polonya'da Türk dili öğretimi tarihçesi. Avrupa'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Sempozyumunda sunulmuş bildiri* 26.04.2014 tarihinde <http://www.turkceogretimi.com/yabancilara-turke-ogretimi/polonya-da-turk-dili-ogretimi-tarihcesi>. sayfasından erişilmiştir.
- Oral, M. (2004). Türkoloji tarihinde 1926 bakû Türkiyat kongresi, *Folklor/Edebiyat*, 37, 17-37.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yenisoy, H. (2012). Bulgaristan'da Türkoloji'nin gelişmesine hizmeti geçen Türk dünyası aydınları. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 4(14), 5-10.

ORTA DOĞU ÜNİVERSİTELERİNDE TÜRKOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKİYE, TÜRK KÜLTÜRÜ, TÜRK DİLİ VE EDEBİYATINA DAİR GÖRÜŞLERİ: BAĞDAT ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

İsmet ÇETİN*

Özet

Türkoloji alalında kurulan ilk kürsü, Fransa’da “Ecole des Langues Orientales Vivantes” (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) çatısı altında kurulur. Çeşitli devlet ve üniversitelerin, kendilerine özgü düşüncelerle kurduğu Türkoloji merkezlerini sayısı günümüzde iki yüzün üzerindedir. Birçok ülke ve üniversite bünyesinde farklı adlarla kurulmuş bulunan bölümler başta lisans ve lisansüstü eğitimi olmak üzere daha çok araştırma enstitüleri şeklinde faaliyet sürdürmektedirler. İlk önce Batı’da yapılan Türkoloji çalışmaları daha sonra Ortadoğu ve Doğu ülkelerinde de yapılmaya başlanmıştır. Bu örneklerden biri Bağdat Üniversitesi’ne bağlı Türkoloji Bölümü’dür.

Bu çalışmada, Bağdat Üniversitesi bünyesinde bulunan Türkoloji Bölümü, dersler, öğrenci profili ve öğrencilerin Türkiye, Türk kültürü, dil ve edebiyatıyla ilgili görüşleri üzerinde durulacaktır. Çalışma, betimsel tarama modeli kullanılmak suretiyle 2016-2017 öğretim döneminde yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, Bağdat, Türkiye

Kültürel üretimin bir parçası olarak eğitim, eğitilenin yeniden biçimlendiği, birlikte yaşadığı, yaşamak zorunda olduğu veya yaşamak zorunda bırakıldığı toplumla uyum içinde olabilmek, eğiten kesimle çatışmaya girmeksizin yaşamayı başarabilmenin yollarından biridir. Kevin O’Connor’ın “kültürel üretim” (O’Connor, 62.s.) olarak adlandırdığı ve eğitim sürecinin sonucunda yeniden biçimlenen eğitilen, uygulanan eğitim politikaları sonucunda eğitenin istediği biçime dönüşecektir. Zira konuşma veya yazmadan müteşekkil dil/lisan, eğitim süreci sonunda dönüşüm için tek başına bir şey ifade etmez. Dil ve kültürel alan birlikte olmak zorundadır. Kültürel alan ve dil bilgisinin bir arada kullanılmasıyla ortaya anlamlı bir dil çıkar. Anlamlı bir dil üretmek için birlikte çalışmak ve uygulamayı bir arada görmek gerek (Wortham, 3-7.s.) Ancak bu şekilde dönüşüm sağlanır ve eğitilen dil kullanıcıları, eğitenlerin istediği biçime dönüşür. Eğitim sürece eğitenlerin eğitimi veya eğitilmesi gerekenlerin eğitimi olarak iki grupta düşünülebilir. Batı dünyası, 15. yüzyıldan itibaren kendi içinde eğitim faaliyetlerini, dönemin şartlarına göre sürdürürken, bu yüzyıldan itibaren kendi dışındaki kesimlerin eğitimine yönelir ve bu eğitim sürecinin başarıyla sonuçlanması için çeşitli yollar takip eder.

Doğu Roma (Bizans) Devleti’nin çökmesi (1453) ve Avrupa’nın ticaret yollarının Türklerin eline geçmesiyle Batı, kendine yeni yerler, yeni ticaret yolları ve sömürgeler arayacak, bunlarla ilgili politikalar üretecektir. Tüccar, gezgin, misyoner ve askerlerin gözlem ve tespitleri Avrupa’da yeni çalışmalara ufuk açacaktır. Batılı yöneticiler tarafından romantik biçimde idealize edilen bir hayat arayışı, dahası ilkel yaşantının idealize edilmesi, hatta ilkel soylular olarak vafedilen ilkel yerli kabileler içine Asya toplumlarını da katılması ile Batılı maceraperest, tâcir ve misyonerler vasıtasıyla Batıda Asya’ya yönelik çalışmalar başlar.

Adeta bir nekahet dönemi geçiren Batı dünyası, XVI. yüzyıldan itibaren kendi içinde insicamı sağlayacak, saf insan arayışlarını örnek alan hümanizma akımı, keşif ve icatların da etkisiyle, Avrupa’da toplumlar üzerinde yapılan araştırmaları teşvik eder. Avrupa’da başka toplum ve kültürlerle bakış açıları değişir, sömürgeleştiren yeni bir aydın tipi ortaya çıkar. Batılı yeni sömürgeci aydınlar, misyonerlik faaliyetleri ve genel dinî mülâhazalar, ticaret maksadıyla yapılan seyahatler, mâceraperestlerin gezileri, asker ve sefaret görevleri ile 19. yüzyılda bilimsel çalışmalar yazıya dökülür ve Batı dünyasında yeni bir merak, yeniden keşfetme ve kendi dünyalarını genişletme heyecanı dalga dalga yayılır. Bu yüzyıllarca sürüp gider. Kısaca temas

* Prof. Dr., GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. icetin@gazi.edu.tr

ettiğimiz sebeplerle yapılan çalışmalara birkaç örnek vermek gerekirse bu tür faaliyetlerin önemi daha iyi anlaşılır.

Johann Schiltberger'in (1381-1449) Niğbolu savaşında Yıldırım Bayezid'e esir olmasından sonra (1396) 1427 yılına kadar süren esaret hayatı ve bu dönemde gözlemlerini içine alan *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger* ile *Tractatus de Moribus, Conditionis et Nequitia Turcorum* adlı kitapları (Eren, 24-26.s.) ile başlayan Batı Türkoloji çalışmaları, Arnold von Harff'ın gezi notlarının yer aldığı *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff* adlı risalesi *Filippoo Argentii Regola del Parlare Turcho* adlı eseri, Guillaume Postel'in (1520-1581) *De la Republique Turcs* adlı eseri, Pietro Della Valle, (Özkan 2006). Jean Baptiste Tavernier (Berktaş 2010), Hans Dernschwam (Dernschwam,1992), Bernardo Parigi'nin (Parigi, 17-18.s.)¹, Montesquieu, Arkeolog olarak başlayıp Atina'da istihbarat elemanı olarak hayatını sürdüren F.W. Hasluck, Vasili Vasilyeviç Radlof (1837-1913), Macar bilim adamı Gyula Mészáros (1883- 1957) (Bayram 2011), Vámbéry gibi araştırmacı, bilim adamı, câsus, asker, misyoner gibi çeşitli görevlerle başta Türkiye ve Türkler olmak üzere Türklük biliminin çeşitli alanlarında çalışan ve eser veren bu kişilerden bazılarıdır (Çetin 2016).

Burada isimleri verilen istihbarat elemanı, seyyah, misyoner veya araştırmacılar sayının çok azıdır. Bu bilgi ve bulgular genelleştirildiği zaman Türk dil ve kültür alanı en çok araştırılıp incelenen ve üzerinde çalışılan alandır. Osmanlı döneminin son yüzyılından itibaren hızlanan bu çalışmalar, önceki dönemlerde olduğu kadar çok değilse bile Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu örnekler dil ve edebiyat, dolayısıyla kültür araştırmalarının stratejik bir yöne yoğunlaştığını göstermektedir. Batı dünyası Türklük ve Türkoloji alanındaki çalışmalarıyla, başta Türkiye sahası olmak üzere Asya'ya kapı açmak, ticaret yollarını yeniden ele geçirmek, enerji ve hammadde kaynağına kolay ulaşmayı amaçlamaktadır. Kısaca Batı'nın Türkoloji araştırmalarındaki amaç; mensuplarının, Daniel Defoe tarafından kaleme alınıp 1719'da basılan *Robinson Crusoe*'un Cuma'sını yaratabilmelerini sağlamaktır.

Batı ülkelerinin dışında da çeşitli adlarla, Türkoloji alanıyla ilgili çalışmalar yapan merkezler açılmış ve açılmaktadır. Özellikle Afrika ve Asya ülkelerinde açılan bu merkezlerin açma gayeleri-müşahede ettiğimiz kadarıyla- Batılı merkezlerin açılma gayelerinden farklı olarak, daha çok Türkiye ve Türklük bilimi hakkında bilgi edinmek, Türkiye başta ticarî ve siyasî ilişkiler olmak üzere iyi ilişkiler kurmak maksadına matuftur. Türkiye de bunun farkında olup, buna göre bir politika belirlemiştir. Daha önceki dönemlerde Dışişleri ve Millî Eğitim Bakanlığı vasıtasıyla desteklenen Türkoloji çalışmaları, daha sonraki dönemlerde TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü'nü de devreye sokarak çalışmaları desteklemiş veya bizzat kendileri yürütmüşlerdir. TİKA bu tür çalışmaları desteklerken TÜRKOLOJİ Projesindeki; "Türkçenin dünya ve ticaret dili olması yolunda önemli bir görevi yerine getiren Türkoloji Projesi, her yıl artan öğrenci sayısı ile ilgili ülkelerin de takdirini kazanmış durumdadır. Türkoloji Projesi, komşu dost ve akraba topluluklar ile geçmişten gelen kültürel bağlarımızın yeniden tesis edilmesini, Türk dili öğreniminin yaygınlaştırılmasını, iletişimin geliştirilmesini, dolayısıyla bu ülkelerde yapılacak eğitim, kültür sosyal, teknik, ticari ve ekonomik işbirliğinde Türkçe konuşabilen potansiyel bir kitlenin oluşturulmasını hedeflemektedir. Ayrıca bu projenin Türkiye'nin, yurt dışında ticari, kültürel ve insani bakımdan daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir" cümleleriyle gözetilen amacı ifade etmiştir.

Aynı şekilde Yunus Emre Enstitüsü de; "Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, Türkiye'nin diğer ülkeler ile dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini arttırmak, bununla ilgili yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak, Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermektir" maksadıyla kurulmuş ve kendine bunu görev edinmiştir (<http://www.yee.org.tr/tr/misyon>).

Dünyanın birçok yerinde bulunan Türkoloji merkezlerinin önemli bir kısmı Türkiye'nin yakın

¹ Türk Dili, kültürü ve Türkçe sözlük çalışmaları hakkında daha geniş bilgi için; Hasan EREN, *Türklük Bilimi Sözlüğü- 1. Yabancı Türkologlar-*, Ankara 1998 künyeli esere bakılmalıdır.

coğrafyasında, komşu ülkelerdedir. Biz bunlardan üçünü, İran, Irak ve Ürdün’de bulunan Türkoloji merkezleriyle ilgili tespitlerimizden Irak’ta Bağdat Üniversitesi’ne bağlı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde öğrenim gören öğrenci görüşleriyle ilgili olanları vereceğiz.

Irak’ta Türkoloji ile ilgili bölümlerin açılması ve yoğun ilgi görme sebeplerinin başında bu coğrafyada yaşayan Türk nüfusunun yoğunluğu ve daha da önemlisi ülkenin Türkiye ile olan ilişkileridir.

Irak coğrafyasında yaşayan Türk grupları, Kerkük (Kerkük Merkez İlçe, Dibis, Tavuk ve Havice), Musul (Ninova), Diyala, Selahattin, Bağdat ve Erbil vilayetlerinde yaşamaktadırlar.

Irak’ta yaşayan Türk nüfusu, genel Irak nüfusunun (38,146,025) % 16’sını teşkil etmektedir. Bu da yaklaşık dört milyonluk bir nüfustur (Yılmaz 2006; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>).

Irak’ta Türkçe eğitim, 1990’lara kadar yapılmamaktadır. Baskı altında yaşamaları münasebetiyle kendi içlerinde “Türkmen kardeşliği” bilinciyle dayanışma hâlinde olup içe kapanmış, kendilerine bir koruma kalkanı oluşturmuşlar, bu da Türkçe ve Türk kültürünü yaşamayı, Türk kültürüne mensubiyet bağıyla bağlanmayı sağlamıştır. Rejimin en katı olduğu dönemlerde bile bütün şartları zorlayarak Türkçe ve Türk olma duygusunu kaybetmeyen, bütün fırsatları değerlendirip Türkiye ile ilişki kurmayı başaran Iraklı Türkmenler bugün, yaşadıkları devletin yasalarının belirlediği esaslar çerçevesinde Türkçe eğitim yapmaktadırlar. Irak eğitim sistemi içinde, okul türlerine göre Türkçe farklı biçimlerde okutulmakta veya Türkçe eğitim yapılmaktadır. Türkçe dersleri, bütün derslerin tamamının Türkçe olduğu okullarda (Esasi Okul) ve sadece haftada 1 ya da 2 saat Türkçe dersinin verildiği Arapça eğitim veren okullarda (Sumul Okul) yapılmaktadır (Duman, 17.s.).

	Anaokul	İlkokul	Ortaokul	Ortaokul ve Lise	Lise	Meslek Lisesi	Öğretmen Enstitüsü	Toplam
Kerkük	14	91	46	32	9	4	3	199
Selahattin	2	35		1				38
Musul	1	33	4	3	4			45
Telafer	2	89	8	14	6			119
Diyala	1	6						7
Erbil	2	9	2		2			15
Bağdat	1							1
Kifri	1	1	1		1			
Toplam	24	264	61	50	22	4	3	428

Irak başta olmak üzere içinde yaşadığımız ve komşu olduğumuz Orta-Doğu bölgesinde yaşanan gerginlik, savaş hali, iç karışıklıklar, dünya devletlerinin bu bölgeye olan ilgisi ve politik tavırları, sadece Irak ve bölge halklarını değil başta Türkiye olmak üzere aynı inanç ve medeniyet dairesinde yaşayan toplumları endişelendirmektedir. Bu sebeple ülkeler, kimi zaman kamuoyunun istek veya baskısıyla yanlarında güçlü, dayanışma içinde olacakları bir devlet bulmak istemektedirler. Türkiye toplumsal yapısı, güçlü devlet geleneği, idarî tarzıyla işbirliği yapılması gereken bir ülke olarak görülmekte, bu coğrafyada cazibe merkezi olmaya devam etmektedir.

Bölgede Türkiye’nin tutumu, bölge devletleri ve toplumlarıyla olan ilişkisi; eğitim ve ekonomik kalkınmışlığı, çağımızda bilgi üssü haline gelen Batı dünyasına yakınlığı gibi birçok sebeplerden dolayı bölge ülkelerinin ve dolayısıyla toplumlarının Türkiye ve Türkçeye olan ilgisi artırmaktadır. Bunun içinde şüphesiz büyük bir Türk kitesinin yaşadığı Irak başta gelmektedir.

Irak’ta 1963 yılına kadar akademik seviyede Türkoloji çalışmalarının yapılacağı bir kurum bulunmamaktadır. İlk defa 1963 yılında Türkçe, Fransızca ve İbranice’nin öğretildiği Irak Diller Yüksekokulu’nda Türk Dili Bölümü açılmış, bu okul 1969 yılında Bağdat Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi'ne bağlanmış, 1971-1972 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Şark Dilleri Bölümü adıyla araştırma ve eğitim hizmetlerini sürdürmüştür.

Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türk Dili Bölümü 1972-1973 eğitim-öğretim yılında 4 öğrenci kabul edilerek eğitime başlanmıştır. Türk Dili Bölümü, 1987 yılından itibaren Diller Fakültesi'ne bağlı olarak akademik seviyede Türk Dili eğitimine başlanmıştır. 1992-1993 yılı itibarıyla lisansüstü programlar da açan bölüm, akşam programlarıyla da çalışmalarını sürdürmektedir.

2004-2005 eğitim-öğretim yılında Köysancak Üniversitesinde Diller Fakültesi bünyesinde Türk Dili Bölümü kurulmuştur, ancak 2012 yılında bölüm kapatılmıştır.

1985 tarihinde Musul Üniversitesine bağlı Türk Araştırma Merkezi açılmış, Merkez, 2007-2008 eğitim-öğretim yılında-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türk Dili bölümüne dönüştürülmüştür. Ancak 2014'te İŞİD'in Musul'u işgaliyle eğitime son verilmiştir.

2008- 2009 Erbil'de Selahattin Üniversitesi Diller Fakültesi bünyesinde, 2012-2013 eğitim öğretim yılında Zaho Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Necef'te Kufe Üniversitesi Diller Fakültesi bünyesinde Türk Dili Bölümleri açılmıştır. Bu bölümlerde eğitim devam etmektedir (Beyatlı, 144-145.s.).

Çalışma, Irak, Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü'nde öğrenim gören, anadili Arapça olan öğrencilerin görüşleri üzerine bina edilmiştir. Öğrencilerden on biri ankete cevap vermiş. Çalışmaya esas olmak üzere öğrencilere dil davranışlarının ölçülebileceği 20 soruluk bir anket uygulanmış, ayrıca; Türkçeyi öğrenme ve kullanma becerilerini ölçmek için de, Türkiye hakkında düşüncelerini, çevre ve doğa kirliliği, teknoloji, göç ve göçmenlik, savaş ve barış konularını veya bu konuların dışında kendi istedikleri bir konu çevresinde yazı yazmaları istenmiştir.

Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü'nde öğrenim gören ve ankete katılan on bir öğrenciden 9'u kız, 2'si erkektir. Katılımcıların tamamı Irak vatandaşı, Arap soylu ve anadilleri Arapçadır.

Öğrencilerin her hangi bir şekilde Türkiye ile bağlantıları bulunmamaktadır. Türkiye'yle bağlantısı bulunmayan öğrenciler, dolaylı da olsa Türkiye hakkında bilgi sahibidirler. Ankete katılanlardan üç kişi Türkiye hakkında bilgisi bulunan arkadaşlarından Türkiye'yle ilgili bilgi edindiğini; altı kişi kitle iletişim vasıtalarıyla (TV, Gazete, radyo) bilgi edindiğini; iki kişi ise Türkiye'de yaşayan akrabaları sayesinde Türkiye hakkında bilgi sahibi olduklarını söylemişlerdir.

İki kişi, üniversiteye başladıktan sonra elektronik ortamda Türkiye'den arkadaş edindiğini ve internet vasıtasıyla haftada iki defa görüştüğünü ifade etmiştir.

Türkoloji bölümünü seçme gerekçesi sorulan öğrencilerin tamamı "Türkoloji alanında bilimsel çalışma yapmak için" cevabını vermiştir.

Öğrencilerin hiç biri öğrenim gördükleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne gelmeden önce Türkçe bilmemektedir.

Türkçe öğrendikten sonra Türkoloji dersleri içinde, Türkçeden Arapçaya tercüme dersleri (yedi kişi) ile bilimsel makalelerin zor anlaşılır olması (üç kişi) ve verilen mensur metinlerin dilinin ağır olması (1 kişi) öğrencilerin en çok zorlandıkları ders olarak belirlenmiştir.

Okutulan dersler içinde Türkçe nesir (6 kişi), Türkçe dil bilgisi (4 kişi) ve sözlü anlatım (1 kişi) en çok ilgi duyulan dersler arasındadır.

Öğrencilerin tamamı, Yunus Emre ve "Dağlar ile taşlar ile /Çağırayım Mevlam seni /Seherlerde kuşlar ile /Çağırayım Mevlam seni" beyitleriyle başlayan şiirini bilmekte ve en çok beğendikleri şâir ve şiir olduklarını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin sürekli takip ettikleri basılı veya elektronik bir süreli yayın bulunmamakta. TV kanallarından Türkçe dizi film izlediklerini, bu filmlerin Kurtlar Vadisi (2 kişi) ve Diriliş-Ertuğrul (9 kişi) olduğunu belirtmişler.

Öğrenciler, okudukları yayın ve izledikleri TV programlarından Türkiye ve Türkçe ile ilgili bilgi edindiklerini; bu bilgilerin sırasıyla Türk Kültürü (6 kişi), Türk Örf- adetleri (3 kişi) ve Tarih bilgisi (1 kişi) olduğunu ifade etmişlerdir.

Bölüm öğrencilerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde okumaya başladıktan sonra Türkiye ve Türk kültürü hakkında görüşlerinde olumlu yönde değişiklik olduğunu, özellikle Türk kültürü, tarihî ve sosyal yapısı ile ilgili bakış açılarında değişiklikler olduğunu belirtmişlerdir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin bu bölümü seçme gerekçeleri ile mezuniyetten sonra hayatlarında nerelerde kullanacakları, bölümle ilgili gelecekte ne gibi planlarının olduğu sorulmuş; Türkoloji alanında, hiç olmazsa Türkçenin kullanıldığı alanlarda, bu da olmazsa bir devlet dairesinde memur olarak çalışmak istediklerini bildirmişler (9 kişi). İki kişi ise Türkoloji alanında lisansüstü eğitim yapmayı istemektedir.

Öğrenciler, bölümün kendilerini istikbal vadettiğinin bilincinde olarak başkalarına da tavsiye edebileceklerini, buna gerekçe olarak da Türkiye'nin komşu bir ülke olduğu, din, kültür ve örf- adetleri itibarıyla kendilerine benzediğini ifade etmişlerdir.

Son yıllarda Ortadoğu bölgesinde görülen toplumsal olaylar, iç savaş gibi olumsuzluklardan en az etkilenen, bölgede belirleyici bir unsur olarak tanınan Türkiye, bu yönüyle de öğrencilerin ilgisini çekmektedir. Daha huzurlu bir ortamda eğitimlerini sürdürmek isteyenler, aynı zamanda Türkiye'yi bilgiye kolay ulaşılır olması bakımından takip etmektedirler. Bu sebeple de Türkiye'ye Türkoloji bölümleri veya Türkçe öğrenmek amacıyla bir yönelme söz konusudur.

Sadece Türkoloji öğrenimi gören öğrencilerin değil, başka kesimlerden şahısların da Türkiye'ye olan ilgi sebeplerinden biri Türkiye ile ticari alandır. 2015 yılı itibarıyla yedi buçuk milyar doları aşan ticaret hacmi (Çetinyürek-Yıldız 2015), iki bin üzerinde yatırımcı, dolayısıyla bunların açtığı iş alanları Türkçe öğrenmeyi cazip hâle getirmekte ve Türkoloji bölümlerini tercih nedeni olmaktadır. Öğrencilerin ankete verdiği cevaplar ile uygulayıcı olarak bulunan Bağdat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü öğretim üyelerinden Beyatlı'nın tespitleri de aynı yöndedir. Onun tespitine göre Iraktaki Türkiye bağlantılı ticari alan Türkçe ve Arapçayı iyi bilen ve tercüme yapabilen tercüman başta olmak üzere bu alanda çalışanlara ihtiyaç duyulmasını sağlamıştır. Kaldı ki, 2023'e gelindiğinde ticaret hacminin elli milyar dolara çıkması hedeflenmektedir. Bu da daha fazla kişinin Türkçe öğrenilme nedeni olacaktır.

15. yüzyıldan itibaren yeni ticaret yolları ve sömürgeler arayan Batı toplumunun Türkiye, Türkoloji ve Türk dünyasına bakışı tek yönlü, Türkiye üzerinden Doğuyu yeniden tanımak, ticaret yollarını kontrol edebilmek ve daha ilerisi yeni sömürgeler edinmek veya edinilecek/edinilen sömürgelere kolay ulaşmak. Bu sebepten Türkoloji ile ilgili araştırma kurumları oluşturmuşlardır. Yaşadığımız medeniyet dairesi ve kültür havzası, Türkoloji alanıyla ilgili kurumların teşekkülü Batılı düşünce biçimiyle olmamıştır.

Yazılı olmasa bile kuruluş amacı, birlikte yaşayacağı ve yaşamak zorunda olduğu Türkiye ve Türk toplumunu tanımak, Türkiye'nin cazibe merkezi olması münasebetiyle bundan kendilerine fayda sağlamaktır. Bu maksatla başta Türkiye merkezli olmasına rağmen daha sonra genel Türkoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Türkçe öğrenim merkezleri gibi adlarla kurumlar açmakta ya da Türkiye tarafından hayata geçirilen Türkçe öğretim merkezleri ile Türk kültür merkezleri gibi kurumlara teveccüh edilmektedir.

Günümüzde kamuoylarından gelen talepler üzerine ülkelerin kendi imkânlarıyla kurdukları Türkoloji ve Türkiye ile ilgili kurumlar, mutlaka Türkiye tarafından takip edilmeli ve desteklenmelidir. Özellikle akademik seviyede eğitim veren üniversiteler bünyesindeki merkezler mutlaka Türkiye'de ilgili kurumlarla işbirliği yapmalıdır. Günümüzde TİKA, T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Daire Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, Bilkent

Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi başta olmak üzere bazı üniversiteler gerekli işbirliği yapmakta ve buradaki öğrencileri zaman zaman Türkiye'ye getirmektedirler.

Türkiye'ye gelen öğrenciler Türkçe öğretimi programlarının yanında yapılan çeşitli sosyal faaliyetler, çevre gezileri, Türkiye ve Türk kültürünü tanıtıcı aktivitelerle Türk hayat tarzını tanımakta, Türk kültür alanına daha çabuk katılmalarını ve dolayısıyla kültürel yapıyı benimsemelerini sağlamaktadır. Bu da kendi hayatlarını Türk hayat tarzıyla uyumlulaştırma çabalarını getirmektedir. Bu hal öğrencilerde kültürel dönüşüm anlamına da gelmektedir ki, bunun örneğini daha önce yapılan çalışmalarda, Türkiye'de öğrenim görüp ülkelerine dönen misafir öğrencilerde tespit edilmiştir (Çetin 2001; Beşirli 2010).

Irak veya Bağdat değil, aynı coğrafyada Ürdün'de Türkçeyi yeni öğrenen bir genç kızın kendi yazısıyla ifade ettiği duyguları, hiçbir inanç veya etnik ayırım olmaksızın içinde yaşanılan bütün coğrafyada yaşayan insanların Türkiye, Türkçe ve Türkoloji hakkında düşüncelerini ifade etmektedir:

25. Türkiye ile ilgili düşüncelerinizi lütfen yazınız. *güzel ve zengin bir dildir.*
Türkiye çok güzel bir ülke olduğunu herkes kabul ediyor.
Ona daha önce gidemedim. Ama güzel olduğunu dizilerde sevyediyorum.
Buna elâten Türk milleti çok iyi bir insanlar olduğunu düşünüyorum.
Türkiye'yi çok ama çok seviyorum. Oraya goll gitmek istiyorum. İnşallah da bir gün gideceğim -

Kaynaklar

- BAYATLI, Necdet Yaşar (2016), Irak Türkmen Halk Edebiyatı Üzerine İncelemeler İstanbul.
- BEŞİRLİ, Hayati (2010), Türkiye'de Yüksek Öğrenim Gören Kırgız Öğrencilerin Eğitimlerinden Sonra Ülkelerindeki Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumları, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (12), (Bahar), 39-62.
- ÇETİN, İsmet (2001), Güney Kazakistan'da Öğrenim Gören Türkiyeli Üniversite Öğrencilerinde Tespit Edilen Sosyo-Kültürel Değişmeler, VI. Uluslar Arası Türk Halkbilimi Kongresi, İçel.
- ÇETİN, İsmet-ESKİMEN, A. Derya (2012), Avrupa'da Türkoloji Öğrenimi Gören Öğrencilerin Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürüne İlişkin Görüşleri: Fransa Inalco Örneği, Turkish Studies, 7/1 Winter 2012, (19-35).
- ÇETİN, İsmet, Gazi Üniversitesi TÖMER Dersleri ve Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürüne İlişkin Görüşleri, X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Bosna, Ankara 2015.
- ÇETİNYÜREK, Zeliha-YILDIZ, Koray (2015), Irak Ülke Raporu, Gaziantep Ticaret Odası-Ticaret ve sanayi müdürlüğü, Gaziantep.
- DUMAN, Bilgan (2011) Irak'ta Türkmen Varlığı, Ankara.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/514/6392.pdf>
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>
- O'CONNOR, Kevin (2002), Communicative Practice, Cultural Production, and Situated Learning, Linguistic Anthropology of Education, (Ed. S. Wortham-B. Rymes), London 2002, 61-91
- WORTHAM, Stanton (2008), Linguistic Anthropology of Education, April 2008 20-12, 3-1/3-15.
- YALAP, Hakangğ (2016), Dünyada Türkolojinin Dünü, Bugünü, Yarını ve Politik Durumu, Turkcess, Uluslararası Türk Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 5-7 Mayıs 2016.
<http://www.turkcess.net/dir/wp-content/uploads/2016/07/23-D%C3%9CNYADA->
- YILMAZ, İlhan (2006), Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası, ÇTTAD, V/12,(Bahar),127-142
- YÜCEL ÇETİN, Ayşe- ESKİMEN, A. Derya (2012), Paris Doğu Dilleri Ve Medeniyetleri Enstitüsü Türkoloji Bölümü Dersleri Ve Bu Bölüme Devam Eden Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerileri. Turkish Studies, 7/1 Winter 2012.

IRAK TÜRKMEN EĞİTİMİNDE TÜRKMEN TARİHİNİN ÖNEMİ

Nehad SHUKUR*

Irak'ta Türkmenler 1200 yılı aşkın süredir yaşamaktalar. Bu süre boyunca yönetici konumunda olmuş ve devletler kurmuşlardır.

İngilizler'in Irak'ı işgali ile birlikte Türkmenler hep baskı ve asimilasyon politikasına maruz kalarak idari, siyasi ve eğitim konusunda haklarını kaybetmişler.

1926 yılından sonra Türkiye ile Irak arasındaki sınırların çizildiği günden itibaren baskı görmüş. Bu baskılardan en çok zararı Türkçe eğitimi görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan Türkmen eğitimi farklı dönemlerden geçmiştir.

- 1889 – 1918 İngilizler'in Irak işgali dönemi
- 1918 – 1921 Kraliyet dönemi
- 1921 – 1958 Cumhuriyet (inkilap) dönemi
- 1968 – 2003 Baas rejimi, Körfez Savaşı ve Amerikan işgali

Irak'ta 1886 yılından beri Bağdat ve Kerkük'te 5, Erbil'de 2, Kifri'de 2, Tuzhurmatu'da 1 ve Karatepe'de de 1 olmak üzere toplam 11 ilkokul açılmıştır. Bu okulların eğitim süresi 4 yıl, eğitim dili Türkçe'ydі.

1918'de İngiliz işgali döneminde de Türkçe eğitimi devam etmiştir. Ancak 1927 yılında bazı okulların eğitimi Arapça'ya çevirildi.

Kraliyet döneminde, 1924 yılı Anayasasındaki 17. maddeye göre devletin resmi dilinin Arapça olduğunu vurgulanmıştır. Ancak 1931 senesinde çıkan yerel diller kanununun 5. ve 6. maddelerince Kerkük, Erbil ve Kifri başta olmak üzere Türkçe resmi dil olarak tanınmıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkçe eğitimi veren okullar kapatıldı. Okulların kapanması ile birlikte Türkmen öğrenciler dil, kültür özellikle de tarihinden mahrum kalmıştır. Irak'ı yürüten hükümetlerin Arap ırkçılığı çerçevesinde okutulan Arapçılık düşüncesi ile tarih kitaplarında Türkmen tarihi yok edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nu Türkçülük politikası ile suçlandı. Bu baskılar ve nefret politikalarını sonucu olarak Iraklı öğrenciler Türk halkına (Osmanlı İmparatorluğuna) karşı kullanıldılar. Türkmen öğrenciler ve Türk halkı kendi tarihlerinden koparılmaya ve ataları hain olarak gösterilmeye çalışıldı.

1995 yılında Erbil'de başta Prof. Dr. İhsan Doğramacı olmak üzere bazı Türkmen şahsiyetlerin göstermiş olduğu seferberlik neticesinde Türkmen okulları tekrar açıldı.

Irak'taki siyasi ortam ve düzensizlik nedeniyle, Türkmen eğitimi ve tarihi ile ilgili çok az sayıda kaynak oluşturulabilmiş, Türkmen halkının bu coğrafyada kurduğu devletler ve oluşturduğu medeniyetler ile ilgili detaylı bir ç alışma ne yazık ki yapılamamıştır.

Irak Türkmenlerinin kendi tarihlerini doğru kaynaklardan öğrenmeleri aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı büyük önem arz etmektedir:

- Tarih sadece geçmiş değildir. Bugünün temeli ve geçmişten bugüne yansıtan gelecektir.
- Türkmen tarihi Türkmen halkının gelecek kuşağını aydınlatacak olan hatıra defteridir.
- Türkmen toplumunun tarihini bilmesi gelecekte karşılaşılabilecek engelleri daha kolay aşmasını sağlayacaktır.
- Siyasal, ekonomik, toplumsal, eğitimsel açılardan türlü zorluklarla ve baskılarla karşılaşmış Türkmen halkına kutsal değerlerini hatırlatarak, yeniden motive edilmesine katkıda bulunacaktır.
- Geçmişini doğru kaynaklardan öğrenen, tarihini iyi bilen, güçlü bir Türkmen Halkının temelleri atılacak, tarihinden güç ve hız alması sağlanacaktır.

* İ.D. Erbil Koleji

İSİMLER DİZİSİ

Rabia Şenay ŞİŞMAN*

Özet

Bu çalışmada müellifi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmayan *Nazmu'l-Esâmî* (İsimler Dizisi) adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğün çeviri yazı şeklindeki metnin bir bölümü ve ihtiva ettiği kelimeler hasebiyle dizin kısmının da bir bölümü dikkatlere sunulmaktadır. Sözlüğün niçin yazıldığı ve tanzimi hakkında gerekli bilgiler verilirken, bu şekilde geçmişe ait bir tedrisat aracı tanıtılmış olmaktadır.

İlköğretim seviyesinde olan çocukların Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını öğrenebilmeleri için kaleme alınmış eserler sınıfından olan İsimler Dizisi, yabancı dil öğretim kitabı olarak manzum tarzda hazırlanmıştır. Talebelere ikinci bir dil kazandırma yanında ön görülen diğer hedefler edebiyat, belagat ve fesahat eğitimi, aruz bilgisinin pekiştirilmesi, akılda kalması elzem sayılan atasözü, deyim çeşidinden kalıp ifadelerin öğretimi gibi işlevlerdir. Bu işlevlerin kapsadığı çeşitlilik yani çok amaçlılık, bahis konusu öğretim metodunun işlevliliğinin kanıtı hükmündedir.

Bilinmelidir ki, bilginin belli davranış modellerine ve beceriler ile alışkanlıklara dönüşmesini sağlayan, eğitim sürecinin tedrisat kısmıdır. Dil eğitimi devamlı olması gerektiği için, çok amaçlı programların yanı sıra yaratıcı, yeni tasarımlara ilham verebilecek nitelikteki araç ve metotlarla gerçekleştirilir. Bu nevi araç ve metotların eksikliği ise, şiddet derecesi itibarıyla kendini en fazla tedrisat sürecinde hissettirir.

Eski eğitim sisteminde yabancı dil öğretim aracı olarak kullanılan manzum sözlük şeklindeki eseri, günümüz çeviri yazısına aktarırken amaç, tekrarların yeter sıklıkta yapılmasıyla ilgili olan şiir metodunun dil ediniminde, sosyolojik kültürel ihtiyaçların rehberliğinde yeniden tanzim edilmesine katkıda bulunabilmektir.

Kullanılan metot ile kazanılmış dil yeteneğinin beraberinde gelen yetkinlik duygusu, eğitim hayatının ileri kademelerinde talebelerin verimliliğini müspet yönde etkileyecektir. Bir başka ifadeyle biçim-içerik açısından iyileştirilecek olan metot, pedagojik yaklaşımlar eşliğinde yorumlanabilecek, düne ait bir temel başvuru kaynağının bugün ve gelecekte de istifade edilecek bir zenginliğe dönüşümü gerçekleştirebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manzum Sözlük, *İsimler Dizisi*, Dil Eğitimi

ORDER OF NOUNS

Abstract

In this research we studied Persian-Turkish verse dictionary *Nazmu'l-Esami* (Order of Nouns), whose author is unknown, we presented parts of the translated text and due to words it contains a part of index of the dictionary. This study informs the reader as to why the dictionary was written and how to organize the text with this also an education tool of the past is introduced.

Order of Nouns was written for the education of the children at the age of primary school to learn the Arabic and Persian correspondences of Turkish words, the text was written in verse as a foreign language teaching book. Other than teaching a new language the book also aimed to train the pupil on the subjects of literature, rhetoric, fluency of the language and prosody as well as teaching them the essential proverbs and idioms. These multi-dimensional methods of training serve as a proof to the functionality of the education system.

It should be pointed out that it is the rhetoric part of the education that transforms the knowledge into certain behavioral patterns, skills and habits. Since language education requires continuity this continuity is sustained through comprehensive programs, tools and methods that influence

* Yrd. Doç. Muş Alparslan Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Muş/ Türkiye. rs.sisman@alparslan.edu.tr

new and creative designs. The lack of these programs and methods is highly sensible during the process of rhetorical education.

The verse dictionary which was functional in foreign language teaching due to its nature of repetition that goes hand in hand with the poetic method is translated. The aim of this translation is to transmit and regain these methods and values according to our contemporary sociological and cultural needs. Thanks to these methods and to sense of competence that comes with language skills future performances of the students will be positively affected. In other words when these methods are improved in manner and content and reinterpreted under the lights of pedagogical approach this text which was once a basic reference source will again be transformed into a valuable heritage for today and for the future generations.

Key Words: Verse Dictionary, *Order of Nouns*, Language Education

MANZUM SÖZLÜKLERİMİZDEN İSİMLER DİZİSİ

Giriş

Nazmın akılda kalıcılığı destekleyen ahenk ve tınısından faydalanarak çocuklara farklı bir dilin kullanımı sık olan kelimelerini hafızada tutmayı amaçlayarak öğretme çabasının bir sonucu olan manzum sözlükler ilk kez Arap dilciler tarafından XI. yüzyılda kullanılmıştır. (Öz, 52-53.s.)

Hem başka dilleri kazanmak hem de Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınan bu manzum sözlükler, ezber suretiyle mühim sayılır ölçüde sözcük ve gramer bilgisinin kavratılması; kültür, edebiyat birikiminin aktarılması; etkili hitabet ve kitabet yeteneğinin oluşturulması gibi faydalara hizmet etmişlerdir.

Etkilenilen kültür ve medeniyet dairesi dikkate alındığında önceleri, genel anlamda Arap ile Fars dili söz varlığına dayalı sözlükler meydana getirilmiş diğer batı dillerini hedef alan sözlüklerin yazılması modernleşme çabaları sonrası yaklaşık 19. yüzyıl sonrasına varıldığında söz konusu olabilmıştır (Kırbyık: 2007; Hâlis Efendi. 1849-1850).

Bu tür sözlüklerin kelime hazinesi, öğretilmek istenilen dilin ilk elden bilinmesi gereken kelimeleriyle sınırlıdır. Kelimelerin anlamlarının kimi zaman atasözü, deyim gibi kalıp ifadelerle karşılanması ve çoğu zaman da eş ya da yakın karşılıkların standart ağızdan ziyade yerel ağızlarda bulunan kelimelerle verilmiş olması sözlükteki söz varlığını değerli kılmaktadır.

Sanat maharetini sergilemek endişesini taşımayan bilirkişilerce yazılan sözlüklerin pek çok yerinde, ilgili kelimenin manasını açıklamak adına vezin zorlanmış hatta çoğu yerde veznin tutmadığı olmuştur. Bu noksanlık sözlüğün, teorik bilgilerin pratik yorumudur şeklinde kabul bulunmasına engel değildir. Çünkü öğrencinin aruz kalıbı, bahirler, kalıpların taktileri gibi edebiyat kuramlarının uygulanışını adı geçen türde kavrayışı, her zaman mümkün olmuştur.

Yine bu sözlüklerde kelime manasının bir anlam ilişkisi içinde verilmesi, kelime kullanımını göstermesi yönünden öğrenmede önemli bir kolaylık gerçekleştirmektedir. Bilhassa anlam bilgisi açısından etkin olan bu sonuç, bahsi geçen sözlüklerin sıbyan mekteplerinde okutulmasının en önemli gerekçesidir. Bunun yanı sıra değinilmesi gereken başka bir fayda ikinci dil edinimi sağlanırken, farklı söz varlıklarının karşılıklı bir şekilde ele alınmasının, henüz erken denilebilecek bir çağda da olsa öğrencilerin yabancı bir kültür dairesi ile tanışmasında ilk adım sayılabilir olduğudur.

Sadece Klasik Türk edebiyatı için değil, ihtiva ettikleri kelimeler düşünüldüğünde Türk sözcükbiliminin de mühim kaynaklarından sayılması gereken manzum sözlükler, “medrese, dergâh ve mekteplerde, alet dersleri arasında okutulmuştur. Bu tarz dil öğretiminde, bir sözlük yeterli görülmemiş, birden fazla sözlük okutulmuştur. Verilen eğitimin düzeyine göre okutulan ya da okutulacak olan sözlükler bir araya getirilmiş ve bu şekilde manzum sözlük mecmuaları oluşturulmuştur”. (Öz, 2010)

Yaşadığımız yüzyıl için belirtmek gerekir ki yöntem açısından manzum sözlükler çağın beklentilerini karşılayabilecek yeterliliğe tam anlamıyla yakın değildir. Hedef kelime alanının

sınırlı tutuluşu, işlek kullanım tercihi, güncel kelimelerin genel sözlüklere bakılarak söz varlıklarının madde başı olup olmamasına göre tespiti gibi zorluklar manzum sözlüklerdeki olası problemler şeklinde adlandırılabilir. Ne var ki, zorlukların mevcudiyeti bu sözlüklere yeniden işlerlik kazandırılmasını imkânsız hâle getirmez. Manzum sözlüklerin mensur sözlüklere nispeten kelime hareketleri, kelime ve gramer bilgileriyle bahir ve vezin bilgileri konusunda eksik kalan yönleri, daha sonra yazılan şerhlerle giderilmeye çalışılmıştır. Günümüzde de ihtiyaç duyulan hususlarda iyileştirme çabaları sonrası, geçmişin taklidi kısır döngüsünden kaçınılarak geleceğin gerekliliklerine cevap verilebilir.

Çalışmada kullanılan *İsimler Dizisi/Nazmu'l-Esâmî* adlı eserin dil öğretimde tasarruf edilen ve dönem olarak on altıncı yüzyılda yazılan manzum sözlüklerin derlendiği mecmualar arasında yer almasından ötürü bu yüzyıla ait olduğu belirlenmiştir (Şişman: 2016).

Sözlüğün nüshaları nadirdir. Belirlenen nüshalarda İstanbul, Belediye Kit. M. Cevdet bölümü 104 Nu.'da kayıtlı olan kopyası dışında diğerlerinde istinsah kayıtları belirtilmemiştir. Söz konusu kayıt 1064/1654 tarihlidir.

Bu metin Süleymaniye Nüshası esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Süleymaniye Nüshası'nın yanı sıra yine aynı kütüphanede bulunan Reşid Efendi Nüshası ve Serez Nüshaları da dikkate alınarak karşılaştırmalı bir metin ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu eserin Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi ile Millî Yazmalar Kütüphanesi ve Tunus Millî Kütüphanesi olmak üzere üç nüshası daha bulunmaktadır.¹

Mesnevi tarzında yazılmış girişin ardından gelen sözlük bölümü çoğunlukla “kıt'a” ya da “bahir”lere ayrılmıştır. Kıt'a ve bahir isimleri genelde Arapçadır ve başlık olarak değerlendirilen bu dizeler ilgili kısımdaki mevcut vezin bilgisini de vermektedir. Reşid Efendi ve Serez Nüshaları'nda bulunan hâşiyeler Halimî imzasıyladır.

Halimî adıyla meşhur Lutfullah b. Ebû Yusuf el-Halimî, Fatih Sultan Mehmed ile II. Bayezid dönemlerinde yaşamış ve II. Bayezid'e hocalık yapmıştır. Fatih döneminde Sivas'ta kadılık görevinde bulunmuştur. Fars dilini en iyi derecede bilen başarılı bir sözlük yazarı olarak tanınıp kabul görmüştür. Halimî'nin *Bahrü'l-Garâyib* dışında *Lugat-ı Halimî (Bahrü'l-Garâyib*'in ikinci ve üçüncü bölümlerinin şerhidir) ve *Nisarü'l-Mülk (Lugat-i Halimî*'nin birinci cildinin özetidir) adlarında iki Farsça-Türkçe sözlüğü daha vardır. (Erkan, 1997)

Eserin Hâşiyeler kısmında Hamidüddin Sivasî'ye ait *Lüccetu'l-`Acem* adlı bir sözlük ve *Ni'metu'llah* şeklinde anılan *Lugat-ı Ni'metu'llah* adlı bir başka sözlük kaynak olarak zikredilmiştir.

Arapça ve Farsça dillerinin öğretimi için hazırlanmış sözlüğün Farsça kısmı ile ilgili olarak uygulanan tanzime dair bazı dikkatler ise şu şekilde sıralanabilir:

•Müellif, Farsça'nın temel bazı gramer bilgilerini; sayıları, gıda adlarını, hayvan ve bitki isimlerini, günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan aletleri *Teber* balta, keser *tîşe*² Farsça ve bazen nadir de olsa Arapça karşılıklarıyla verir. Bu anlamda 18 tane Arapça kelimeye rastlanmıştır.

Arapça-Farsça: “Kenk kûzdu, güng dilsiz, kink dé kıart oğlana/ Hîşmî hîrû rez u kek, ebrû-yı şanemdur estereng”; kenk: Ar. Kambur; kûz: F. Kambur; hîtmî: Ar. Hatmi; hîrû: F. Hatmi/ burc adıdır küngüre (burc:Ar.; küngüre: F.)/ “deşne hancer”;deşne: F. Hançer, kama; hancer: Ar. Hançer/ Tâb şu'le; tâb: F. Işık, parıltı; şu'le: Ar. Işık/ Şekdür gümân; şek: Ar. şüphel; gümân: F. şüphel/ ğikâyet fesâne: ğikâyet: Ar. Hikâye; fesâne: Fr. Hikâye/ şengerf zincifre: şengerf: F. Sülüğen; zincifre: Ar. Sülüğen

¹ Eserin belirlenen diğer nüshaları şöyledir: Erzurum Atatürk Üniv. S. Özege Ktp Asl. 286; İst., Belediye Ktp. M. Cevdet 0.104 (1064), K. 260/2; Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. 977/5, Serez 4017/3, Süleymaniye 876/3.

² 36. beyit. (Süleymaniye Nüsha'sı: 43b/07)

Farsça-Farsça: “Kilid, medeng” (F.-F.: Kilit) ; “Gūzgānī saḥtiyān” (F.-F.: Keçi derisi); “efser, tāc” (F.-F.: Taç); “kūra-maz şīre-dūğ” (F.-F.: Ekşimiş süt ile yapılır, ayran); “baḥye nigende” (F.-F.:Dikiş, dikme); “herānī levīd” (F.-F.: Büyük tencere, kazan); “cān revān” (F.-F.: Can); “kelem kerenb” (F.-F.: Lahana); “mencu mercumek” (F.-F.: Mercimek);

•Bazı kelimelerinin yakın anlamlarına dikkat çeken “*miyān-bend* oldu kuşak hem kemer”; Bazı fiillerin mazi ve muzari kök ve çekimli hallerini, kısa ve basit cümlelerle “Al anı *be-sitān u-rā*” örnekleyen bir planlama ile hedef dile ait kelimeleri manzum çerçeve içinde kavratma amacındadır.

•Eserde kelime karşılıkları verilirken genelde önce Farsça kökenli tercih edilmektedir. Bazı beyitlerde Türkçe karşılığın daha önce söylenildiği de olmuştur:

“*Gom* yitik, *gumrāh* azğün, *endek* az”; “*Kesici burrān, zidāyende* açıcı”

•Bazı kelimelerin ilgili dilin şivelerine ait ve mahalli olması aynı zaman da arkaik özellik göstermesi sebebiyle bilinirlik ve işlerlik niteliği taşımadığı tespit edilmiştir: “. sergin-durur hem *gūh* kötü, pis; perişan”

•Eser, isminin veriliş sebebini ifade eden manzum bir önsözün ardında mesnevi tarzında bir mukaddime başlar. Manzum metin kıt’a ve daha çok beyitlerle kurulu bir düzene sahiptir. Mukaddime kısmında eserin sahibi ile ilgili malumata yer verilmemiştir. Manzum metindeki Farsça kelimelerin üzeri kırmızı çizgi ile çizilmiş olup Türkçe kelime ve karşılığı olan Farsî kelime bir küme oluşturacak hâlde numaralandırılmıştır.

•Eserde kıt’aların nazmında dört bahir kullanılmıştır. Bunlar: Remel bahri ile 7, hezec ile 5, münserih ile 2 ve recez bahri ile 1 kıt’a şeklindedir. Kıt’a başlıklarında bahirlerin adı söylenmiştir. 950’ye yakın Farsça kelimenin nazmedildiği eserde ikinci kıt’ada yer alan birkaç çekimli fiil dışında, Farsça fiil ve mastarlara rastlanmamıştır.

Adı geçen metnin inceleme çalışması gerçekleştirilirken Farsça kelimeler italik gösterilmiştir. Reşid Efendi ve Serez nüshalarında bulunan hâşiyeler ve nüsha farklılıkları dipnotlarda ifade edilmiştir. Gerektiğinde bahsi geçen farklılıklar özgün alfabe tasarruf edilerek belirtilmiştir. Hâşiyelerde farklılık varsa bu husus yine dipnotlarda belirtilmiştir. Bahsi geçen bu incelemelerin bir kısmı yazıda, örneklendirme kastıyla sunulmuştur.

Genellikle tuhfe ve nazm gibi isimlerle birlikte anılan manzum sözlüklerden biri olan eserin genel amaçlarını, metin içeriğinden cümlelerle desteklendirerek maddelersek sıralama aşağıdaki gibidir:

a. Mukaddime veya **dibâce** denilen bir girişle başlayan manzum sözlüklerin giriş bölümünde Allah’ın isimleri ve sıfatları anlatılır. Peygambere âl u ashâbına salat u selâm, edilir.

Çü bismillāh pes elğamdüli’llāh

Diyelüm hem tevekkelnā ʿalā’llāh

Anuñ birligine étdük şehādet

Qılalum Muşşafāya bī-nihāyet

Şalāt³ u midğat u bī-ğad şenālar

Daḥı āşğāb u āline duʿālar

b. Dil eğitiminde lugat ilminin gerekliliği üzerinde durulan mısralar aşağıdaki gibidir:

Lugatdur çün kamu ʿilmün kilidi

Ki bizden öñ gelenler böyle dédi

Saḥa evvel ne gerek anla pes sen

³ şalavat (Reşid Efendi Nüshası)

Luġat taġġiline eyle heves sen
Ki tā dil bilmeyince her milelden
Şaġġ olmaz ʿibāret her⁴ ʿilelden
Taʿallüm étmeden Tāzī luġat bil
Münāsibdür çü zihne Fārisī dil
Nitekim Tāzī dilde var feşāġat
Olupdur Fārisīde pür-melāġat

c. Kıt'aların nazım birimi beyittir. Bu kıt'alarda nazm ve mesnevi gibi farklı nazım şekilleri kullanılmaktadır. Kıt'aların başlığı Arapça veya Farsçadır. Kıt'alar aruz vezninin basit kalıplarıyla dizilmiştir. Her kıt'anın sonunda ilgili kısmın vezni ifade edilmektedir.

El-ķışʿatūʿs-sāniyye-i fīʿl-hezeciʿl-müsemmeniʿs-sālim⁵

İlāhī tā felek bākī vu ʿarş u ferş ola ķāyim
Saņa ʿomr-i ebed vére Ĥudā-yı bākī dāyim

Mefāʿilün mefāʿilün mefāʿilün mefāʿilün

Hezec baġr-i müsemmendür ki icrāsı ķamu sālim⁶

d. Kıt'alarda Türkçe-Farsça kelimeler anlam birlikteliġi içinde sıralanır.

Behişt uçmaķ, şamū dūzah, yavuz bed

Géçe şeb, rūz gündüz, meh bil ayı

Güneşdür āf-tāb u miġr u ĥūrşīd

Eyü tedbīrlīkdür nīk-rāyī

Pestū⁷ küpecik, bes yeter, pes arddur, öñ oldı pīş

Peyker şūret, peymān ķavl, bīġāne yaddur, ķavm ĥvīş

Türkçe kelimeler önce söylenmekte ve nadir de olsa bazen sıra deġişmektedir. Yani, Farsça karşılık evvel belirtilip Türkçe kelime sonra getirilmektedir. Sıra deġişimi vezin uyumu ile ilgilidir.

Uçucu perrān, gurīzān ķaçıcı

Kesici burrān, zidāyende açıcı

e. Beyitlerde çeşitli ses ve anlam sanatları basit örnekler eşliğinde verilmektedir.

f. Kelimeler arasındaki baġlantılar *derler, demekdür, dahı luġatdur, ..dur* gibi kelimelerle sağlanmaktadır.

g. Dil kazanımının faydalı oluşu söz başında belirtilirken eser tamamlandığında da müellif

Faķiri fātiġayla yād édenler

Cihān dārından imānla gitsün

İfadeleriyle hem dua istemekte hem de kemâLatin araçlarla elde edileceğini dile getirir. Dilin bu anlamda arzu edilen olgunluğu sağlayan en gerekli alet olduğu gerçeğini vurgular.

⁴ Serez Nüshası هسر

⁵ Ķışʿa-ı der baġr-i hezec-i müseddes-i sālim (Reşid Efendi Nüshası); el-ķışʿatūʿs-sāniyye-i fī-baġriʿl-hezeciʿl-müsemmeniʿs-sālim (Serez Nüshası)

⁶ 13 ve 14. mısralar Reşid Efendi Nüshası'nda olmayıp, Süleymaniye ve Serez Nüshaları'nda vardır.

⁷ "pestū" küpecik ĥamīre maʿnāsına Ğ. (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları, hāşīye)

Ele alınan manzum sözlüğün belirli kısımlarına örneklendirme amacıyla aşağıda yer verilmiş olup eserde geçen kelimelerin günümüz anlamlarının ele alındığı lugatçe çalışması küçük bir özet olarak *sonuç* bölümünden önce belirtilmiştir.

Hāzā luġatu bi-smi'llāġi'r-raġmani'r-raġim Naẓmi'l-Esāmī⁸

- Çü bismillāh pes elġamdüli'llāh
Diyelüm hem tevekkelnā ʿalā'llāh
Anuñ birligine étdük şehādet
Kılalum Muşşafāya bī-nihāyet
3. Şalāt⁹ u midġat u bī-ġad šenālar
Daĥı āşġāb u āline duʿālar
Édelüm cān u gönülden revāne
Ki cisme ħut ire ħuvvet revāne
Sen imdi dinle ey nāzik šabīʿat
Bilesin kim nécedür¹⁰ bu šanīʿat
6. Luġatdur çün ħamu ʿilmün kilīdi
Ki bizden öñ gelenler böyle dédi
Saña evvel ne gerek anla pes sen
Luġat taġşīline eyle heves sen
Ki tā dil bilmeyince her milelden
Şaġġ olmaz ʿibāret her¹¹ ʿilelden
9. Taʿallüm étmeden Tāzī luġat bil
Münāsibdür çü zihne Fārisī dil
Nitekim Tāzī dilde var feşāġat
Olupdur Fārisīde pür-melāġat
ʿAcemce cemʿ édüp bir néce esmā
Getürüp naẓma vu eyledüm imlā
12. Anuñ¹² vérdüm adın naẓmu'l-esāmī
Ki bu resme bulupdur ĥoş niẓāmı
Oġuyanlar bunı irsün murāda
ʿAlīye fātiġamızdan burada
Anuñ ġaġġın éder olsa īsār
Bula ġaġdan ʿivāz cennāt u dīdār
18. *Behişt* uçmaġ, *şamū dūzah*, *yavuz bed*
Geçe şeb, *rūz* gündüz, *meh* bil ayı
Güneşdür āf-tāb u *miġr* u *ĥūrşīd*

⁸ Süleymaniye Nüshası 42^b. Başlık: ĥāzā kitāb-ı Naẓmu'l-Esāmī (Serez Nüshası)

⁹ şalavat (Reşid Efendi Nüshası)

¹⁰ Süleymaniye Nüshası'nda نجا; Serez Nüshası'nda نجه; Reşid Efendi Nüshası'nda نجه

¹¹ Serez Nüshası هسر

¹² anuñ (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları'nda)

- Eyü tedbîrlikdür *nîk-râyî*
Zemîn yer, *âsmân* gökdür bulut *mîğ*¹³
Sepîd aqdur *siyâh* anla qarayı
21. *Şaru zer-rû*, *kebûd* gökdür kızıl *surh*
 Yeşildür *sebz* u qandasın *qocâyî*
 Öri durğıl démek *ber-hîz* u *gîr* dut
Surûd ır, ırlamaqlıkdur *serâyî*
Bozorgî ululıq, beglik *emîrî*
Tevânger bay u yoğsullıq¹⁴ *gedâyî*
24. Çeviklik *çiregî*¹⁵ *tizî* yeynilik
Revân aqar u yilek, geçmek *revâyî*
 El-*qış*’atu’*s-şâniyye-i fî’l-hezeci’l-müsemmeni’s-sâlim*¹⁶
 İlâhî tâ felek *bâkî* vu *arş* u *ferş* ola *qâyim*
 Saña *omr-i ebed vére* *Ĥudâ-yı bâkî dâyim*
 Mefâ’îlün *mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün*
 Hezec baqr-i müsemmendür ki *icrâsı kamu sâlim*¹⁷
27. Deve *üştür* qatır *ester* at *esb* oldı eşek *hardur*
 Sıqr *gāv*dur dişi *māde* dañı érkek adı *nerdür*
 Buzağı oldı *gāv-sāle* yaşa dégmiş *yek sāl*¹⁸
 İñildi oldı çün *nāle*, nedür eñse *pes serdür*
 İte *seg* dé kedi *gurbe*, qolañdur *gūr*¹⁹ hem türbe
 Şovuq *serd*, ıssıdur *germā*, quru *huşk* oldı yaş *terdür*
120. *Kū* qanıdur, *key* qaçan, qanda-durur *der kocā-est*.

Dizin

Sıra: a b c ç d e f g ğ h ı i j k l m n ŋ o ö p r s ş t u ü v w y z

¹³ “mîğ” bulut seğâb ma’nasına Çalimî (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları, hâşiye)

¹⁴ yoğsullıq (Reşid Efendi);yoğsullıq (Serez Nüshası).

¹⁵ Çiregî yürekli cür’et ma’nasına Çalimî (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları hâşiye)

¹⁶ Qış’a-ı der baqr-i hezec-i müseddes-i sâlim (Reşid Efendi Nüshası); el-*qış*’atu’*s-şâniyye-i fî-baqrî’l-hezeci’l-müsemmeni’s-sâlim* (Serez Nüshası)

¹⁷ 13 ve 14. mısralar Reşid Efendi Nüshası’nda olmayıp, Süleymaniye ve Serez Nüshaları’nda vardır.

¹⁸ yaşa dégmiş ya’ñi yaşa erişmiş Çalimî (Reşid Efendi Nüshası’ndaki hâşiye)

¹⁹ “gūr” zam-ı kâf-ı *Acemîyle* “uç” ma’nasına gelür evvelâ *ışret* ve neşâş ma’nasına, ekser bu dereke ahirinde *yā* getürüp *كوري* hemî *kund* derler, *şâniyen qolañ* dedikleri *cânvar* ki yabanda gezer yaban eşegidürler *sâlişen* “sîne” qabr ma’nasına Ç. (Reşid Efendi ve Serez Nüshaları’ndaki hâşiye)

A a

ābFar. Kuru üzüm suyu için kullanılmıştır. “mavīz āb oldu”

a. 47b/16

[=1]

ābdān Far. Kovuk, mesane anlamında kullanılmıştır.

a. (kovuk ābdān) 49a/01

[=1]

ābgīne Far. Cam, sırça.

a.+sırça 47a/07

[=1]

ābī Far. Ayva

a. (ayva ābī) 43b/16

[=1]

ābisten Far. Hamile

a. (yükü ābisten) 47b/09

[=1]

ābrū Far. Şeref, itibar, ar, namus

a. (yüz suyu ābrū) 43b/15

[=1]

‘Acemce Acem dili, Farsça

a. 42b/12

[=1]

acı Tadı ağızda yakıcı bir etki bırakan, dile alınan duygulardan tatlının karşıtı olan.

a. (telh acı) 45b/13

[=1]

aç- Bir şeyi kapalı, örtülü, kilitli veya bağı durumdan çıkarmak.

a.-up (du‘āya el açup) 49a/10

[=1]

açıcı Açmak işini yapan; cilalatma, parlatma.

a. (zidāyende açıcı) 48b/02

[=1]

B b

baca (Far. bāce < bād-cāh “hava yeri”) Duman, gaz ve kokuların dışarıya atılmasını sağlayan, ocağın üstünden yukarıya doğru uzanan kısım; hava almayı sağlayan delik

b. (deriçe baca) 44a/11

[=1]

Ç ç

çiginE. T. Türk. ve halk ağzı. Omuz, omuz başı.

ç. 44b/04

[=1]

çilEti için avlanan üstü benekli yaban kekliği.

ç. (tīhū çil) 46b/01

[=1]

çimdil- (Eski Türk. çimdi-mek) Bir kimsenin etini baş ve işaret parmakları arasına sıkıştırıp burma eylemi, çimdik atılma.

ç.-mek 47b/04

[=1]

O o

ova (*ōy “derin vadi, çukur”) Çevresindeki yüksek ve arızalı topraklara göre çukurda kalan geniş ve düz arazi.

o. (deşt ova) 47b/14

[=1]

oyanE. T. Türk. ve halk ağzı. Gem, dizgin.

o. 44a/10

[=1]

oyun(*oy-mak “ oynamak”tan oy-u-n) Bir menfaat olmadan hoşça vakit geçirmek için yapılan, çeşidine göre belli kurallara bağlanmış, maharete dayalı eğlence.

o. (bāzī oyun) 44b/13

o.+1 47a/17

o.+1 durur 47b/01

[=3]

Ö,ö

öd(Eski Türk. ōt) Karaciğer tarafından salgılanan yeşil sarı renkte acı sıvı, safra.

ö. 45a/04

[=1]

ögeçhalk ağzı. İki ya da üç yaşlarında erkek koyun, keçi.

ö. 44b/13

[=1]

ögi, öge halk ağzı. Anne, ana.

ö. 45b/09

[=1]

Y y

yücerek (Eski Türk. uça “sırt, arka”, y-türemesiyle *yuça > *yuca > yüce +rak, +rek ism-i tafdil ekiyle beraber) Daha yüksek.

y. (ber-ter yücerek) 47b/07

[=1]

yük (Eski Türk.yūd-mek “yüklenmek”ten yü-k) Bir insan veya taşıtın taşıdığı şeylerin bütünü; Bir hayvan veya taşıtın taşıyabileceği miktar.

y. bār 44b/13

[=1]

y. bār-keş 45a/09

yüklü E. T. Türk ve halk ağzı. Hamile.

y. ābisten 47b/09

[=1]

Z z

zebāne Far. Ateş yalımı, alev.

z. (yalın zebāne) 46b/07

[=1]

zeber Far. Üst.

z. (zīr u zeber) 48a/16

[=1]

zefit Far. İri.

z. 46a/08

[=1]

zehār Far. Kasık.

z. (kasık zehār) 44b/15

Sonuç

Yabancı dil öğrenmenin gerekliliği günümüz şartlarında tartışılmaz bir gerçektir. Manzum sözlüklerin kaleme alınış sebeplerinden en etkeni yabancı dil öğrenmeyi kolaylaştırmaktır. Çünkü manzum ifadelerin belletilme ve akılda kalıcı olma özelliği elbet daha fazladır. “Tuhfe-i Remzi” adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğün yazarı Ahmet Remzi AKYÜREK (1872-1944) eserinin ön sözünde şöyle açıklıyor: “Birçok törelerimizin değiştiği; bilgi yurtlarımızın öğrenmek ve öğretmek biçimlerinin yenilendiği şu sırada vezinli lugat yazmayı geriye dönmek sananlar, boş bir düşünce sayanlar bulunacaktır. Ben ise başka düşünüyorum : “Ecdâd-ı izâm, eslâf-ı kirâm” dediğimiz büyük dedelerimiz, ulularımız, insanları pek güzel anlamışlar, bir çocuğu bilgili, uslu bir adam etmek için ne gerekliyse ona göre davranmışlardır. Gençlik ve kocalık çağlarında vezinli, makamlı herhangi bir ses işiten Âdemoğulları kulak veriyorlar, istekle dinliyorlar. Çocuk beşikte ninni istiyor. O uygun sesi dinleye dinleye mışıl mışıl uyuyor. Ninniden uzaklaşacak bir çocuğa öğretilecek şeyleri kolaylıkla okutmak ve unutturmamak için ninniye benzeyen sözlerle öğretmeyi bulmuşlar ve pek faydasını görmüşlerdir.” (Karaismailoğlu, 60-61.s.)

Farklı bir dilde metin okuma aşamasına gelme süresini en aza indirmeye; sözcük ezberini ve dil öğrenimini mümkün olduğunca kolaylaştırma amacına hizmet inancıyla kaleme alınmış olan bu tür sözlükler dil öğretiminde bir ders kitabı olarak uzun müddet okunmuş ve okutulmuş olmasının önemi yanında Türk dilinin belli bir yüzyıl içindeki mahallî nitelikteki söz varlığını sergilemesiyle beraber ilgili döneme ait arkaik kelimeleri de içermesi açısından zengin bir başvuru niteliği göstermektedir. Çünkü “*Dillerin söz varlığı, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir*”.(Aksan, 7.s.)

Öğrencilerin yaş seviyelerine uygun öğrenme yetilerinin dikkate alınarak, söz varlıklarının bu düzey ile uyumlu hâle getirilmesi; vezin ya da ahenk gereği kullanılma zorunluluğu ile karşımıza çıkan arkaik kelimeler yerine işlek kelimelerin seçilmesi gibi uygun yaklaşımlar, yerinde ve ihtiyaçlar ile uyumlu düzenlemeler, manzum sözlük uygulamalarının sistemleştirilmesine yardımcı olabilir. Yapı ya da anlama dayalı sıralamalar, aranan her bir kelimeler için söz dizisine yapılacak dizin çalışmaları gibi türlü vasıtaların geliştirilmesi sonrası yenilenecek manzum sözlük metodu, dil eğitiminde ciddi ve olumlu açılımların anahtarı olacaktır. Şiirin taşıdığı anlam inceliğinin dil eğitimine estetik bir tutum kazandıracağı da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Türkçenin 16. yüzyıla ait söz varlığını yansıtan *İsimler Dizisi*¹ adlı eseri günümüz harflerine aktarırken hedef; vezinle desteklenmiş ritmik kelimelerle örülü bir metodun, bellekte tutmayı kolaylaştırıp, öğrenmeyi âdeta bir oyun kadar güzel hâle dönüştüren yaklaşımını günümüz sistemleriyle tanıştırmak ve Türk dilinin dağarcığına olumlu katkının yanında düne ait etkin bir eğitim-öğretim metoduna dikkat çekmek ve yüzyılımızın ihtiyaçlarına uygun hâle getirmek istemektir. Zira kimi etkin metotları çağın gerekliliklerine uyarlamak, edinilmiş tecrübeleri yok saymadan geleceği biçimlendirmek için yardımcı bir değer olarak görmek demektir.

Kaynaklar

Aksan D. (2006). *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara, s. 7.

Erkan M. (1997). “Bahrü’l-garâib adlı Farsça-Türkçe sözlüğüyle tanınan dil âlimi, fakih, şair ve tabip”, *İslam Ansiklopedisi* cilt: 15, s. 341-343

İnce A. (Haz.) (2015). *Ni ‘metu ‘llah Lugatı* b. Ahmed b Mübarek er-Rumi, telif 947 / 1541; Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaismailoğlu, A. (1990). “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi”, *Millî Kültür*, Temmuz sayısı 74, s. 60-61

Kırbyık, M. (Haz.); (2007). Hâlis Yusuf, *Miftâh-ı Lisân (Dilin Anahtarı) Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük* (1849-1850), Beşir Kitabevi, İstanbul, s. 69, 70, 158.

Şişman, R.Ş. (Haz.); (2016). *Esâmî İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Dün Bugün Yarın Yayınları Edebiyat Serisi, İstanbul.

Öz. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

¹ *Nazmu ‘l-Esâmî*

TÜRKÇE-HOLLANDACA İKİ DİLLİ ÖĞRENCİLERİN YAZIM EDİMLERİNDE DİLLERARASI ETKİLEŞİMLER¹

Mustafa GÜLEÇ²

Özet

Tekdilli dilsel gelişim evresini dikkate alacak olursak, anadilini edinmeye başlayan bir çocuk, öncelikle farklı özellikte ancak değişken olmayan sessel örüntüleri tanımak ve içselleştirmek zorundadır. Daha sonra, sesbirimsel yapıyı oluşturan karşıtlıklar bütünlüğünü algılamak; sessel örüntüleri sesbirimsel dizge ile bağlantılandırmak ve farklı gösterge oluşturmada gerekli sesbirimleri kullanacak işlemci yetkinliğine erişmek durumundadır (Watson, 27.s.).

Aynı anda iki farklı dil dizgesini edinme durumunda ise, doğal sesleri algılama ve dilsel düzlemde sesbirimsel nitelik atama işlemi, iki farklı dizge söz konusu olduğu için, ilk bakışta, iki farklı boyutta gerçekleşme izlenimi verir. Bu süreçte kaçınılmaz olarak, benzerlikler örtüşecek, farklılıklar ise doğal olarak ayrı biçimde zihinsel sözlükçede saklanacaktır. İki farklı dizge söz konusu olduğunda, iki dilli bireylerin iki farklı dilsel farkındalık geliştirmeleri beklenir. Bu durum, konuşma dilinde, işitsel anlamda çok açık biçimde kendini gösterirken, yazı dili farkındalığına geçildiğinde, bu kez görsel boyutta etkileşim üretecektir. Konuşma dilinde olduğu varsayılan kavramlaştırıcı, oluşturucu ve sesletici evrelerinin (Levelt, 1989), işitsel düzlemde devrede iken, yazı dilinde de görsel boyutta ve benzer ya da farklı biçimde etkin olması beklenir.

Yazma eğitiminde farklı girdilere bağlı olarak, iki dilli bireylerin her iki dildeki yazımları etkileşim içine girebilir. Örneğin, bir dilde yalnızca ya da çoğunlukla konuşma edimi gerçekleşirken, diğer dilde hem konuşma hem de yazma edimleri birbirine koşut olarak ilerleyebilir. Bu durumda, iki dilli birey yazılı metni oluşturan yapısal biçimleri eksik geliştirir (Bialystok, 155.s.).

Bu çalışma, Türkçe konuşma becerileri geliştirip yazma bakımından eksik kalan, Hollandacada ise hem konuşma hem de yazma becerilerini aynı anda geliştirme olanağı bulan iki dilli bireylerin Türkçe yazma edimlerindeki dilsel etkileşimi betimleyip çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Hollandaca ağırlıklı olarak yüklenen işitsel ve görsel girdilerin Türkçe yazım edimlerinde nasıl bir etkileşime neden olduğu tartışılacak ve bunların zihinsel sözlükçedeki denetim yöntemleri üzerine bir model önerisi sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: iki dillilik, konuşma / yazma becerileri, dilsel farkındalık, sesbirimsel işleme, işitsel / görsel girdi, zihinsel sözlükçe denetimi.

1.Giriş

Bir zihine iki dil dizgesinin yerleşmesi olgusunu tanımlama tartışmasını yaparken, Bialystok, Bloomfield'den (1933) Grosjean'a (1989) kadar uzanan görüşlerin tam bir iki kutuplu karşıtlık (*dichotomy*) oluşturacak biçimde çeşitlendiğini; olgunun betimleme ve çözümlenmedeki zorluklarını gözler önüne seriyor (Bialystok, 4-5.s.). Bloomfield, her iki dildeki her düzlemde (konuşma, dinleme-anlama, okuma-anlama ve yazma) tam yetkinlik olduğunda, o kişinin iki dilli (*bilingual*) olarak adlandırılabilceğini öne sürerken; Grosjean, bu görüşün tam tersini savunacak biçimde, gereksinimlerini her iki dilde karşılayacak durumda olan bireylerin iki dilli olarak nitelenebileceğini savunuyor.

Diğer taraftan, Bialystok, iki dilli bireylerin her iki dili de belli düzeyde konuştuklarını düşündüğümüzü, ancak neyin dil olarak sayılması gerektiği konusunda çok tartışmasız bir görüşe sahip olamadığımızı haklı olarak ifade ediyor. Neyin dil olacağı; ölçüt ve ilkeleri açık biçimde belirlenmiş olmaktan öte, sanki bize sezgisel olarak verilmiş bir bilgi gibi gözüküyor. Bu

¹ Veriler ve konu, benzerlik göstermesine rağmen, bu çalışmada, Varşova Üniversitesi IV. Uluslararası Türkoloji Kurultayı'nda (21 – 23 Eylül 2016) sunduğum araştırmadan çok daha farklı bir kuramsal, yöntemsel bir yaklaşım; ortadaki sorular ve sorunlarla ilgili söz konusu araştırmada ulaşamadığım açıklamalara yönlendirecek bir çözümlenme sunuyorum.

² Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Hollanda Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; mustafagulec@hotmail.com.

bağlamda, doğal olarak, bir dil edimi başladığında diğerrinin biteceği, diğeri başladığında da, öteki dile özgü zihinsel oluşumların ve edimlerin doğrudan devre dışı kalacağı beklentisi söz konusu oluyor. Bunun yanında, dilleri birbirinden ayıran çizgiler, genel olarak sinirbilimsel ya da ruhbilimsel etkenlerden daha çok, toplumbilimsel ve siyasi belirlenimlerin sonucunda ortaya çıkıyor gibi gözükmektedir. Örneğin, Amerikan İngilizcesi ile Britanya İngilizcesi ve Hollandaca ile Felemenkçe arasındaki farklar, bu dillerin içinde konumlanan lehçeler ile ölçünlü (standart) biçimleri arasındaki farklardan çok daha azdır. Bu tür durumlar, tek dil içinde iki değişikli (diglossic) bağlamının oluşmasına da yol açmıştır. Bağlama göre farklı dil biçemi gerekebilir. Örneğin, Anadolu'da halkın (halk yazınında) kullandığı Türkçe ile Osmanlı saray yönetiminin resmî yazılarda ve divan yazınında kullandığı çok sayıda Arapça ve Farsça sözlüksel öge içeren Osmanlı Türkçesi; Norveç'te Norveççenin iki değişikli ortamındaki resmî düzlemde kullanılan Bokmal ile halkın günlük yaşamda kullandığı Landsmal bu olguyu açıklayan örneklerden ikisidir.

Buna koşut olarak, tekdilli sayılan durumlarda bile, birden fazla değişikli olgusundan yararlanılma, bu olguların insan beyni tarafından denetimi ve işletilmesi söz konusu olabilir. Yaşadığı kentten köyüne giden bir bireyin; sessel, biçimsözdizimsel ve anlamsal ölçütlere göre, ölçünlü dilden çıkıp o dilin içinde konumlanmış yerel değişikliye geçiş yapması da, bir tür iki dillilik olarak nitelenebilir. Ölçünlü dili kullanan bireylerin, değişikli bağlamı dikkate alarak sözcük seçimlerine özen göstermeleri, eşanlamlı sözcüklerden bağlama uygun olanını zihinsel sözlükçelerinden (*mental lexicon*) bilinçli olarak alıp aktarmaları da, söz konusu türden betimlemeye eklenebilir. Bu açıdan bakıldığında, aslında dili kullanan her bir birey bir noktada kaçınılmaz biçimde iki dillidir denebilir.

Bu tartışmaları yaparken, artalarda zihnimizi sürekli meşgul eden temel soru, insan beynine yerleşmiş dilsel işleme düzeneğinin yapısının nasıl olduğudur. Bu sorunun daha da ilginç hâle geldiği durum ise, zihne iki farklı dil dizgesi yerleştiğinde düzeneğin yapısında ne tür değişimler olduğunun düşünülmesi ve araştırılmasıdır. Bu çalışma, Türkçe konuşma becerileri geliştirip yazma bakımından eksik kalan, Hollandacada ise hem konuşma hem de yazılı dil becerilerini aynı anda geliştirme olanağı bulan Hollanda'daki iki dilli bireylerin, Türkçe yazma edimlerindeki dilsel etkileşimi betimleyip çözümlemeyi amaçlamaktadır.

2.Görsel ve işitsel girdi

Beynin yazılı ve sözlü bilgiyi geri çağırma ya da dilsel edimde kullanma için farklı işletim dizgesinden yararlandığı yönündeki belirtileri tartışan Schacter, alanyazından alıntılarla, genellikle dil bozukluklarıyla ilişkilendirilen sol yarıkürenin farklı bölgelerine darbe almış iki hastanın belirtilerini sunuyor (Schacter,105.s.). Söz konusu iki hasta da, İngilizce eylemleri kullanma konusunda sonradan özel sorunlar yaşarken, adları düzgün biçimde kullanabiliyordu. Bir hasta konuşurken eylemleri kullanma konusunda hiçbir sorun yaşamıyordu, ancak yazıda eylemleri kullanamıyordu. Diğeri ise, eylemleri yazarken hiçbir güçlük çekmiyor; ancak konuşmada eylemler konusunda zorlanıyordu.

Bu veriler, her şeyden önce görsel ve işitsel girdinin, simge üretimi ve el-kol devinimi (yazma eylemi) ile sessel üretimin farklı düzenekler olabileceğini bize sezdiriyor. Yakın zaman öncesinde olan deneyimleri konuşarak değil de yazarak anımsayabilme özelliğinin beyindeki hangi düzeneğe bağlı olarak geliştiği sorusu da, söz konusu sezdirimlere farklı bir boyut katıyor. Gerçekten de, insanların okuyarak ya da konuşarak değil de, yazarak yinedikleri bilgileri, sanki daha etkin biçimde bellekte sakladıklarını öne sürebiliriz. Dolayısıyla, etkin el-kol devinimi ve görsel çıktının bileşiminin, belleği sanki daha kalıcı biçimde uyarıyormuş gibi gözüküğünü ifade edebiliriz.

İkidilli beyinler söz konusu olunca, görsel ya da işitsel biçimde akan bilginin işlenmesi ve kayıt altına alınmasının nasıl gerçekleştiği, çok farklı ve özgül bir tartışmanın parçası oluyor. Paradis'nin afazi hastaları üzerine yaptığı çalışmalar, iki dilli belleğin işletimi ile ilgili olarak bize

değişik bakış açıları sunuyor. İki ya da daha fazla sayıda farklı dil dizgesini içselleştirmiş bireylerde dilsel işleme ve kayıt düzeneğinin ayrı olduğu bu türden çalışmalarda öne çıktı ve savunuldu (Paradis, 1977; Paradis & Goldblum, 1989). İşlem, temelde, beyne gelen bilginin öncelikle ne türden olduğunun seçilip hangi biçimde ve hangi dizgenin parçası olduğuna karar verildikten sonra, bu karara uygun olarak kayıt altına alınmasını kapsadığı için, bu verilerle ilgili ayıklama sürecinin doğal olarak ayrışmayı getirmesi, kimseyi şaşırtacak türden bir sonuç değildir. Bu, aslında, pazardan alınan yiyecek ve içeceklerin tür, işlev ve özelliklerine uygun olarak ayrıştırılıp saklanmasına benzeyen bir süreç gibi de görülebilir.

Ancak, iki dilli bireylerin beyninde dilsel etkinleşme alanları üzerine yapılan bir çalışma, kavramların resmini görünce onu ilgili dilde adlandırma (gösterileni resim biçiminde sunup gösterenini sorma) sınavında, aynı sesbirimsel işlem alanının etkinleştiğini gösterdi (Klein vd., 1995). Bu durum, bize diller farklı da olsa, gösterenlerinin sesbirimsel oluşumlarının beyindeki aynı zihinsel birim tarafından işletildiğini açıklıyor. Öyleyse, şu türden bir sav öne sürebilir miyiz? Diller, yapısal bakımdan farklı dizge oluştursalar da, öncelikle sözlüksel (kavramsal) düzlemde tek bir havuza atılıyor ya da tek bir bölgede, belli oranda bütünleşerek zihinde saklanıyor. Aslında, dilsel farkındalık düzeyi arttıkça, iki dizge ayrıştırılarak kullanılıyor. Söz konusu düzey düşerse ya da iki dizge birbirinin içine geçecek biçimde ortak kullanıma sunulursa, o zaman dilsel dizge karışımı (*code mixing*) ve dilsel dizge etkinleştirme (*code switching; code activation*) durumları devreye giriyor. Aynı havuza atılan gösterenler, işletim dizgesi ve bilişsel dizge tarafından gösterilenleriyle eşleştiriliyor. Öyleyse, sesbirimsel işlem alanı, gösteren ile ilişkilendirildiği için (yani göstergeler bir sesbirim yığındır düşüncesinden hareketle), biçimsel olarak gösteren oluşturma, tek bir sesbirimsel merkezde gerçekleşiyor olabilir.

Farklı dilsel veri işleme türleri (dinleme-anlama, okuma-anlama, konuşma ve yazma) hesaba katıldığında, dinlemede, sözlüksel girdi işitsel, okumada ise aynı girdi görsel algı biçiminde gerçekleşir. Her iki algı biçiminde de, sesbirimlere dönüştürme eylemi söz konusudur. Birincisinde, doğal sesler, ikincisinde ise yazıbirimler sesbirime dönüştürülerek zihinde anlam taşıyıcı dilsel gösterge oluşturulur. Herhangi bir kavramın gösteren kısmının anlamsal bileşenden önce, yalnızca ses, yazıbirim ve sesbirim dizimi biçiminde saklandığını öne süren çalışmalar, anlamsal ya da bilişsel yapıyı (yani gösterileni), gösterenden ayırarak betimliyor (Parkin, 1996). Bu durum, iki dilli zihinsel sözlükçeye uyarlandığında, tek bilişsel dizge (ya da kavram dizgesi) olduğu ve dilsel dizge etkinleştirmede (*code switching*) ayrı dil bilgisine gereksinim olmayacağı ileri sürülebilir (Romaine, 1989). Burada dil bilgisinden kastedilen muhtemelen sözlüksel öğelerin dizisel (*paradigmatic*) durumlarıdır. Biçimbirimsel ve biçimsözdizimsel yönleri düşündüğümüzde, bu savın ikna ediciliği ciddi oranda azalmaktadır. Türkçe ve Hollandacayı, dizge etkinleştirerek yani dönüşümlü olarak kullanan bireylerin ayrı dilbilgisel komutlara gereksinim duymadıklarını iddia etmek, çok varsayımsal boyutta kalıyor. Ancak, iki dilli zihinde, süreç içinde birleştirme gerçekleşirse, bir dizgenin diğerine uyum sağlaması ve ona göre dönüşüp yeni bir dil türü ortaya çıkması söz konusu olabilir. Zihinsel sözlükçede, sözcük yapısı değişirse, bu anlam değişimi olarak algılanabilir. Göstergenin ortaya çıkışı ve edinimi, çok evreli iken, göstergelerin yitirilmesi ya da dönüşümü de çok evreli ve boyutlu olmalıdır.

Dil edinimi, tekdilli durumda, karmaşık bir yapı sergiliyor. İkidilli ve çokdilli durumlarda, söz konusu karmaşıklık katsayısal biçimde artıyor. Tekdilli dilsel gelişim evresini dikkate alacak olursak, anadilini edinmeye başlayan bir çocuk, öncelikle farklı özellikte ancak değişken olmayan sessel örüntüleri tanımak ve içselleştirmek zorundadır. Daha sonra, sesbirimsel yapıyı oluşturan karşıtlıklar bütünlüğünü algılamak; sessel örüntüleri sesbirimsel dizge ile bağlantılandırmak ve farklı gösterge oluşturmada gerekli sesbirimleri kullanacak işlemci yetkinliğine erişmek durumundadır (Watson, 27.s.).

Aynı anda iki farklı dil dizgesini edinme durumunda ise, doğal sesleri algılama ve dilsel düzlemde sesbirimsel nitelik atama işlemi, iki farklı dizge söz konusu olduğu için, ilk bakışta, iki

farklı boyutta gerçekleşme izlenimi verir. Bu süreçte kaçınılmaz olarak, benzerlikler örtüşecek, farklılıklar ise doğal olarak ayrı biçimde zihinsel sözlükçede saklanacaktır. İki farklı dizge söz konusu olduğunda, iki dilli bireylerin iki farklı dilsel farkındalık geliştirmeleri beklenir. Bu durum, konuşma dilinde, işitsel anlamda çok açık biçimde kendini gösterirken, yazı dili farkındalığına geçildiğinde, bu kez görsel boyutta etkileşim üretecektir. Konuşma dilinde olduğu varsayılan kavramlaştırıcı, oluşturucu ve sesletici evrelerinin (Levelt, 1989), işitsel düzlemde devrede iken, yazı dilinde de görsel boyutta ve benzer ya da farklı biçimde etkin olması beklenir.

Yukarıdaki kuramsal verileri dikkate alacak olursak, tekdilli bireylerde dilsel gelişim, seslerin farkındalığı, anlam farkı yaratan sesbirimsel yapının oluşturduğu karşıtlıklar bütünlüğünü algılama, sesleri dilde işe yarayacak sesbirimsel dizgeye aktarma ve ilişkilendirme, gösterge oluşturmada bu sesbirimsel karşıtlıklardan yararlanma biçiminde kendini gösterecektir. Hollanda'daki iki dilli denek grubumuzu düşündüğümüzde, ikinci bir dil dizgesi (Hollandaca) zihne girdiğinde, verilerin içselleştirilme biçimleri, kullanımlarını doğrudan etkiliyor. Bu durumu, aşağıdaki betimlemede şöyle özetleyebiliriz:

Betimleme 1

D1: Dizge1 (Türkçe)→ Girdi: İşitsel (Görsel zayıf)→Yazıbirim (zayıf) sesbirim (güçlü)

D2: Dizge2 (Hollandaca)→ Girdi: İşitsel ve Görsel →Yazıbirim-sesbirim (güçlü)

İkdilli konuşma edimi: D1'de sesbirimlerin etkilenmesi / karışımı göreceli olarak az.

D2'de sesbirimlerin geçişimi yok denecek kadar az düzeyde.

İkdilli yazma edimi: D1'de yazıbirimlerin D2'den aktarımı çok sık görülebilir. D1 içindeki sesbirimlerin yazıbirim karşılığı eksik içselleştirilmiştir.

D2'de yazıbirimlerin D1'den aktarımı görülüyor denebilir.

Betimleme 1, Türkçe-Hollandaca iki dilli bireylerin sesbirim-yazıbirim etkileşimini ana hatlarıyla gösteriyor. D1 (Dizge1), burada ilk edinilen, evde konuşulan dil dizgesi olan Türkçeyi temsil ediyor. D2 (Dizge2) ise daha sonradan öğrenilen ve bağlamda baskın konumda olan Hollandacayı gösteriyor. D1'de genel olarak konuşma edimleri ve özellikle de ev ortamında gerçekleştiği için, dilsel veri, ağırlıklı biçimde işitsel olarak zihne giriyor. Okul izleği, çok kısıtlı zaman diliminde Türkçe dersini seçmeli ders olarak sunuyor. Dolayısıyla, dilsel veriler, baskın biçimde D2'de görsel ve işitsel olarak içselleştiriliyor. D1'deki kısıtlı görsel (yazıbirimsel) girdi, beklendiği gibi, D2'den yazıbirim aktarımını ve D1'in kendi içinde yazıbirim değişimini büyük olasılıkla tetikliyor. Burada ilginç olan durum, D1'in kısıtlı kullanımda olmasına rağmen, D2'nin etkisiyle bütünüyle yok olmaya ya da dönüşüme maruz kalmamasıdır. Bunda en büyük etken, büyük olasılıkla, D1'in anadili olarak edinilmiş olması gösterilebilir. Durum böyleyken, D2'den D1'e yazıbirim aktarımlarının altında yatan nedenler neler olabilir? Öncelikle, D1'deki görsel (yazıbirim) girdi eksikliği temel gerekçe olarak öne sürülür. Bu saptama doğru ise, D1 ve D2'deki seslerin ve sesbirimlerin zihinsel sözlükçede, tek bir havuzda toplanıp işlendiği düşüncesi destekleniyor anlamına gelir. D2, diğer dizgeye oranla, görsel ve işitsel düzlemde tartışmasız baskın konuma gelmiştir. D1, anadili olarak sözlükçeye daha önce, daha derin ve daha kapsamlı yerleştiği için, değişime ve dönüşüme direnmektedir. Bireyin farkındalığı ve dilsel-ruhsal durumu belirleyici işlev üstlenebilir. D1'in içindeki yazıbirim aktarımları ve yanlışlıklar, bu tutumu destekler niteliktedir. Zira, Betimleme 1, iki dizge arasındaki girdi niteliği ve niceliğinde görülen önemli farkları özetliyor. Yazıbirimsel değişim, anlamsal yapıyı koruduğu için biçimsel farklılık gibi gözükür. Anlamsal yapı da bozulursa, o zaman dizge değişim evresine girmiştir denebilir. Bu saptamaları, Bialystok, daha yalın biçimde dile getiriyor: “..Yazma eğitiminde farklı girdilere bağlı olarak, iki dilli bireylerin her iki dildeki yazımları etkileşim içine girebilir. Örneğin, bir dilde yalnızca ya da çoğunlukla konuşma edimi gerçekleşirken, diğer dilde hem konuşma hem de yazma edimleri birbirine koşut olarak ilerleyebilir. Bu durumda, iki dilli birey yazılı metni

oluşturan yapısal biçimleri eksik geliştirir..” (Bialystok, 155.s.). Söz konusu eksik gelişim savının geçerliliğinin sınanması, iki dillilerin gerçek yaşamdaki yazılı ve sözlü edimlerine bakılarak yapılabilir.

Bu olgular, temelde, edinç (*competence*), dil yetkinliği (*language proficiency*) ve edim (*performance*) gibi kuramsal kavramlarla ilişkilendirilir. Edim, hiç kuşku yok ki edinç ile doğrudan bağlantılı, somuta indirgenmiş sonsuz sayıdaki dil üretiminden biridir. Edim, dil yetkinliğinin somut bir göstergesidir. Biçimsel açıdan dile yaklaşanlar için dil, yapı tarafından; işlevçiler için ise yapıların ürettiği anlam tarafından tanımlanır. Dil yetkinliğini bu iki açıyı da dikkate alarak ölçebilecek bir düzenek bulmak zordur. Örneğin, Amerikan İngilizcesinin toplumsal katmanlara göre oluşan değişikliklerinden birinde üretilen “*it don’t matter what you say or do!” (ne söylediğin ya da yaptığın sorun değil!) gibi bir sözce, biçimsel açıdan sorunlu olsa da, işlevsel yani anlam üretimi açısından başarılıdır. Ölçünlü (standart) İngilizce açısından bakıldığında, bu tümce, biçimsel açıdan ‘doğru’ kabul edilen tümceye (*it does not matter what you say or do!*) oranla dilbilgisel sapma (*ill-formedness*) içerir. İşlevsel açıdan ise, anlam ürettiği için kabul edilebilirdir (*acceptability*), ancak biçimsel açıdan farklılık yaratır. Bu tümce temelinde gözlemlenen edim, edincin belirlediği biçimsel düzgünlüğü (*well-formedness*) yapılandırdıktan sonra, hedeflenen işlevi üretmek görevini bütünüyle yerine getirememiştir. Ölçünlü değişkeye kıyasla, biçimsel düzgünlük olmadan, doğrudan işlevi ya da anlamı ortaya koymuştur. Bu durum, özünde bize aslında, insan dilinin yetersizliğini ve dolaylı, dolambaçlı doğasını sezdirir. İnsan dilinin varlık nedeni, anlam üretmek ve bunu karşı tarafa yani iletişim ortağına, herhangi bir anlam kaybına maruz kalmadan aktarmaktır. Bu örnek temelinde, anlam kaybı söz konusu değildir. Tam tersine, biçimdeki sapmadan kaynaklanan anlam fazlalığı ya da yan anlam varlığı gözlemlenir. Sonuçta, amaçlanan anlam ya da işlev üretilip aktarılmıştır, ancak bununla birlikte başka bir ek ileti de, iletişim ortağına sezdirilmiştir. Sözceyi üreten kişinin, ölçünlü dil (*RP: received pronunciation*) kullanan toplum kesimine oranla farklı bir toplumsal katmandan geldiği, toplumsal konumu bakımından ölçünlü dil kullanan kesimden uzak olduğu ileti de temel anlamın yanında iletişim ortağına aktarılmış olur. Öyleyse, işlevi üretmek, biçimin üretiminden bir ölçüde bağımsız bir olgudur. İşte bu yüzden, dilsel engel durumlarında, insanlar, durumu betimleyebilmek için, “öyle ya da böyle, el kol hareketleriyle, kafasını gözünü yara yara anlaştık”, “Tarzanca konuşarak anlaştık”, ya da Hollandalıların deyişimiyle “el ve ayakları kullanarak anlaştık” türünden anlatımlara başvururlar. Her durumda, öyle ya da böyle işlev ortaya çıkarılacaktır, ancak hangi biçimsel araçlar kullanılarak bu hedefe varıldığı, çok daha farklı bir tartışmanın konusu gibi gözükmektedir. Aslında, ister anadili edincisi, ister ikinci dil ya da yabancı dil öğrencisi olsun her bir birey, yapıları içselleştirip dizge ile ilgili zihinsel hesaplama yapmaya başladığında, bu düşünsel ya da bilişsel süreç, bir noktada mutlaka biçimsel sapma üretme riskiyle karşı karşıyadır. Çünkü dilbilgisellik (*grammaticality*); anadili edincisi (“*Mummy *goed home*” sözcesini ürettikten sonra, ebeveyn tarafından dil kullanımı düzeltilen küçük anadili edincisini düşünelim), ikinci dil ya da yabancı dil öğrencisinin sahneye çıkışından çok önce devreye sokulmuş bir uzlaşımır. Söz konusu oyuncular, sahneye çıktıklarında, yapıları gözlemleyip çözümleyerek dizgeyi içselleştirirler. Eğer temel hedef, işlev ya da anlam üretimiyse, o zaman, yapıların içindeki herhangi bir nedenden oluşan boşlukları dizgesel ve mantıksal çözümleme sonucunda ‘uyumlu’ birimlerle doldururlar ya da genelde dizge üzerinde algıladıkları yalınlaştırma (*simplification*) eğilimini dilbilgisel dizilerin (*grammatical paradigm*) bütününe uygulayabilirler. İngilizce eylem çekiminde kullanılan yardımcı eylem “*to do*”, üçüncü tekil kişi dışında (örneğin “*does not*”) tüm kişi adlı çekimlerinde “*do not*” biçiminde çekilir. Dolayısıyla, istisna konumunda olan “*does not*”, bu değişkenin kullanımında biçimsel olarak, çoğunlukta olan çekim biçimine uyarlanmıştır. Böylece, burada yapısal boşluk doldurma yerine, yapısal uyum ya da yalınlaştırma gerçekleştirilmiştir. Ölçünlü İngilizce açısından, bu mantıksal ve yapısal yalınlaştırma eylemi, şu an için bir sapma olarak görülse de; şayet ilerleyen zamanda, geniş çaplı kabul görüp yaygınlaşır ve dilbilgisel olarak nitelenirse, yapısal düzenleme ve değişim

gerçekleşmiş olur. Bu durumda, bir zamanlar sapma gösteren bir edim örneği, dilbilgisel olarak nitelenip edincin bir parçası haline gelir.

Bialystok, bu noktada, Chomsky'ye gönderimde bulunarak, dil yetkinliğini saptamada doğru ölçütlerin, edince ait olan soyut biçimselcilikler mi, yoksa edim aracılığıyla ortaya çıkan asıl kurallar mı olduğu sorusunu yöneltiyor (Bialystok, 12-13.s.). Yalnızca İngiltere içindeki dilsel edim çeşitliliğinin, İngiltere, ABD, Kanada ve Avustralya İngilizceleri arasındaki farklılıktan daha fazla olduğunu da ekliyor. Öyleyse, dilsel edimdeki çeşitlenme; ulusal sınırları, uzamsal yakınlığı ya da uzaklığı tanımayan bir olgudur. Dil, sürekli yapılanan, bozulup yeniden kurulan, inşa edilen, yapım aşaması hiçbir zaman sonlandırılmayan bir dizgedir. O zaman, bir dildeki sözcelerin kabul edilebilirliği, anlam üretimi ya da işlevle bağlantılı ve mantıksal tabanı olduğu için, doğal olarak çeşitlenme göstermeyecektir. Ancak, dilbilgisellik, dilin biçimsel yönüyle ilgili olduğu için, sürekli olarak yeniden yapılanmaya, değişim ve çeşitliliğe açık olacaktır. Dil yetkinliği dendiğinde, doğası gereği, ölçünlü biçimi gönderim noktası, kabul edilen ölçüt olarak gören bir dilsel bilgi düzeyi anlaşılacaktır. Biçimsel yapı ve iletişimsel uygulaması, edinç, edim, kabul edilebilirlik ve dilbilgisellik, dil yetkinliğinin ana belirleyicileridir. Bu öğelerin tamamı, işlevi ya da anlamı doğrudan ilgilendirirken, yalnızca bazıları biçimi denetlemektedir.

Dil yetkinliğinin bilişsel boyutlarını tartışırken, Bialystok, dilin farklı düzlemlerdeki kullanımlarının, farklı yapıda ve oranda bilişsel gereklilikler ortaya koyacağını öne sürüyor (Bialystok, 14-15.s.). Dilsel edimde, sunulan (sunulacak olan) yapıların çözümlenmesi (*analysis*) ve dikkatin, dilsel farkındalığın denetlenmesi (*control*) gibi iki bilişsel sürecin etkin olabileceğini öne sürüyor. Çözümleme, özellikle dil edinimi / öğrenimi sürecinde, bilginin zihinsel yerleşimlerinin, daha açık, belirgin ve yapılandırılmış hâle gelmesidir. Çocuklar, böylece, aralarında ilişki bulunmayan gerçekler ile birlikte, çeşitli kavram ve düşünce arasındaki bağlantıyı artan oranda çözme yeteneğini geliştirir. Denetlemede ise, bilişsel işleme sırasında dikkat etme, odaklanma ve engelleme düzeyi devreye giriyor. Dikkat ve odaklanma düzenekleri, belli görevleri yerine getirmeden sorumlu zihinsel yerleşimlere geçişi ve yerleşimlerin etkinleştirilmesini düzenliyor. Dil kullanımının üç geniş alanı, verdikleri bilişsel yük bakımından kolaylık derecesine göre sözlü, yazılı ve dil ötesi olarak sıralanıyor. Her bir alan, artarak daha yüksek düzeyde çözümleme ve denetleme yapıyor. Sözlü dil dendiğinde görece kolay, yazılı dil ve dil ötesi dendiğinde ise görece soyut ve zor edimler akla gelebilir. Ancak, her biri kendi içinde çeşitlenme gösterir. Örneğin, önemli bir toplantıda bir devlet adamının, ortamda bulunan devlet yetkililerine ve halka yaptığı konuşma da sözlü dildir; sokakta karşılaşılan iki arkadaşın o anda yaptıkları konuşma da aynı sözlü dilin bir parçasıdır, fakat dil düzeyi bakımından arada önemli farklar bulunur. Benzer saptamalar, diğer dil kullanımı türleri için de geçerlidir. Örneğin, dil ötesi farkındalık, bir taraftan, bir dilin diğerinden daha zor, daha güzel olduğunu ifade noktasında kalabilirken, diğer taraftan Hollandacanın ya da Almancanın ve Türkçenin dizimsel yapısının, dil kullanıcılarının zihnindeki işleme açısından birbirine ters oranda yük oluşturduğunu belirtebilecek kadar çok ileri düzeye gelebilir. Dolayısıyla, dil kullanımı dendiğinde, her bir tür kendi içinde dallanarak zorluk, karmaşıklık ve kolaylık, yalınlık bakımından çeşitlenme sergileyebilir. Sözlü dil kullanımı dediğimizde, baştan görece kolay bir edim algılaması olmaması gerekir.

Çözümleme ve denetleme, dil yetkinliğinde farklı boyutlarda kendini gösteren iki farklı zihinsel işlem olarak nitelenebilir. Bu bakış açısını, iki dilli edimlere uyarlayacak olursak, dil kullanımlarında gözlemleyeceğimiz sapmaların nedenlerini belli bir düzeye kadar açıklayıp tartışma umudumuz olabilir. Örneğin, bu çalışmada söz konusu edeceğim Türkçe ve Hollandaca arasındaki sesbirim-yazıbirim kaymalarını, buraya kadar tartıştığım kuramsal veriler ışığında anlamaya ve açıklamaya çalışabiliriz. İkidilli işletim dizgesinde sesbirimsel girdilerin tek bir merkezde taranıp toplandığını varsayarsak, bunu belki çözümleme evresinin bir parçası olarak görebiliriz. Girdilerde gözlemlediğimiz sapmaları da, çıktı oluşmadan önceki evrede (yani yazım

ya da sesletim evresinden önce), muhtemelen denetlemenin bilinç düzeyinde ayrıştırıcı etkiyle gerçekleşemediği savıyla açıklayabiliriz. Betimleme 1'deki saptamaları, Bilaystok'un tartıştığı çözümleme ve denetleme kavramlarıyla birleştirecek olursak, sapmalarla ilgili şu türden bir kuramsal oluşumu öne sürebiliriz:

Betimleme 2

D1: İşitsel girdi → Çözümleme ve denetleme YÜKSEK düzey

D1: İşitsel çıktı → Çözümleme YÜKSEK, denetleme DÜŞÜK düzey

D1: Görsel girdi → Çözümleme ve denetleme DÜŞÜK düzey

D1: Görsel çıktı → Çözümleme YÜKSEK, denetleme DÜŞÜK düzey

D2: İşitsel ve görsel girdi → Çözümleme ve denetleme YÜKSEK düzey

Betimleme 1 ve 2'yi yan yana getirdiğimizde, Hollanda'da yaşayan Türkçe-Hollandaca iki dilli öğrencilerin, günlük yaşamda, işitsel ve görsel olarak, Türkçeden çok daha fazla oranda Hollandacaya maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Bu durum, D1'de işitsel girdinin çözümleme ve denetlemesinin, zihinde yüksek düzeydeyken; işitsel çıktının (konuşmanın) çözümlemesinin yüksek ve denetlemesinin düşük düzeyde olması sonucunu yaratabilir. Betimleme 1 ve 2'yi birlikte düşündüğümüzde, bu koşullarda, D1'deki denetleme düzeylerinin düşük olacağı varsayımını ilk aşamada ele alırız.

3.Denekler

Yukarıda tartıştığım kuramsal sav ve varsayımları sınavabileceğimiz denekler, Hollanda'da yaşayan Türk kökenli 59 iki dilli temel grup (Hollanda'nın Lahey, Eindhoven, Oss, Amsterdam kentlerinde) ve Türkiye'de yaşayan 41 tekdilli karşılaştırma grubu öğrencilerinden oluşuyor (Yozgat – Ankara). 12-14 yaş aralığındaki denek öğrenciler, Hollanda ortaokullarında birinci sınıfta ve toplumsal-ekonomik artalan bakımından grup içi ve gruplar arası koşutluk gösteriyor. Söz konusu denek grubu, daha büyük çaplı bir araştırmanın alt grubu olarak işlev gördü. Bu grubun Türkçe dil kullanımı, yetkinliği ve dil başarısı, bir ders yılı boyunca, okul bağlamında sınıfıçi ve dışı gözlemler, ön-sınav, son-sınav ve genel dil becerisi sınavları aracılığıyla incelendi. Bu çalışmada, büyük çaplı bulguları devre dışı bırakarak, yalnızca yazım edimini düşünüp sesbirim-yazıbirim etkileşimlerinin iki dilli işlemeideki görünümleri üzerine odaklandım. Bu yüzden, deneklerden toplanan diğer türdeki dilsel veriler tartışma konusu edilmedi.

4.İkidilli öğrencilerden Türkçe bazı yazılı veri örnekleri

İlk iki bölümde yaptığım kuramsal betimleme ve tartışmaları, bu bölümde, ilgili bulduğum veri örneklerini sunarak sürdüreceğim. Aşağıdaki yazılı çıktı örnekleri, iki dilli öğrenciler üzerinde uygulanan Türkçe sınav metinlerinden alınmış konumuzla ilgili birkaç sesbirim-yazıbirim sapma durumlarını içermektedir:

Örnek 1. a) Fakir > vakir; Faşist > vaşist;

b) Biz onu keşfettik, farketik > biz onu keşfettik, varkettik (son-sınavda doğru çıktı).

c) Yine bu sefer de okula gitmek istemiyor > yine bu severde okula gitmek istemiyor.

d) Öğretmenin telefon etmesi > öğretmenin **televoon** etmesi

e) Kavram tanımı *ayrıntı* > bir kişi diyelim zengin ve biri si vakir ozaman vakiri kotu ve zengini çok çok iyi olurlar (Güleç, 2007: 181).

Örnek 2. a) Kendini çok **üji** geliştirmeliysin (son-sınavda doğru çıktı).

b) Toplante; harite; intekam (son-sınavda doğru çıktı).

c) alisveris;

d) bizim köyün topragi çoraktır; şarkîci; yanlı; iş toplantısı

e) TR-NL karışık yazım: Psicolok; avokat; basketbal; foetbal; bilgisayar profesorları; computürleri; computuru geliştirmek.

f) Bılmış; anlayışlı insan (Güleç, 183.s.).

Örnek 1'deki çıktıkların çoğu, kavram tanımı verip gösterenin sorulması ya da gösterenin verilip kavram ya da tanımın istenmesi biçimindeki bir sınavdan alınmıştır. 1a'da görülen durum, Hollandacadaki ötümlü /v/ ile ötümsüz /f/ arasındaki farkın yok olarak, Türkçeye ötümlü biçimiyle aktarılmasıdır. Türkçede olduğu kadar Hollandacada ayrılaşmamış olan /f/ ve /v/ sesleri, Hollandacada sesbirimsel açıdan Türkçeden daha az net karşıtlık yaratır. Öyle ki, Hollandacada ayrılaşma bundan dolayı üçe çıkar: /f/, /v/ ve /w/. Bu üçlemede, /f/ ve /v/ sesbirimleri birbirine Türkçedekinden çok daha fazla yaklaşır ve yalnızca ötümlülük bakımından ayrışır. Örneğin, Türkçedeki 'far' ve 'var' sözcükleri, gerekli sesbirim, işlevini çok iyi yerine getirdiği için, farklı kavramları rahatlıkla göstermektedir. Fakat, bu sözcükler, bir Hollandalı tarafından sesletildiğinde, her iki durumda da kulağa neredeyse aynı sesbirim geliyormuş gibi bir etki oluşur. Bu küçük ve ayrıntı düzeyindeki fark (*nuance*) durumunu, Fransa'nın bugünkü Hollandacada var olan yazılım biçimine bakarak örnekleyebiliriz: *Frankrijk*. Hollanda'da yazım uzlaşımı yapılmadan önce, örneğin 18. yüzyılda aynı ülkenin adı bazı kaynaklarda **Vrankrijk* olarak geçiyordu. Bu küçük fark, öğrenciler tarafından muhtemelen iyi algılanmadığı için, her ikisi de benzer ya da eşdeğer ses gibi niteleniyor. Bu yüzden, Türkçeye, fakir yerine **vakir* ve faşist yerine **vaşist* yazılım biçimlerini aktarıyorlar. 1b'de keşfetmek sözcüğü sınavda sunulup tanımı istendiği için, muhtemelen yazım sapması olmuyor. Ancak, ön-sınavda **varkettik* olarak yazılan eylem, son-sınavda 'farkettik' biçiminde aynı öğrenci tarafından üretiliyor. Bu da, kısıtlı da olsa, Türkçe okuma-yazma eğitiminin yazma edimine küçük bir olumlu etkisi olarak görülebilir. 1c'de, 1a'ya benzer bir durum sürekliliğini koruyor. Hollandacadaki /f/-/v/ yaklaşması Türkçede bütünleşiyor ve dönüşümlü olarak kullanıma sunuluyor. Bu veri, bize, betimleme 2'de sunulan D2'deki işitsel ve görsel girdinin çözümleme ve denetlemesinin yüksek olduğu savının yeniden ele alınması gerektiğini sezdiriyor. Nitekim, 1d'deki çıktı, bu sezdirimin haklılığını kanıtlar niteliktedir. Türkçede (telefon) ve Hollandacada (telefoon) olmayan bir yazım biçimi üretilmiştir: (**televoon*). 1d ayrıca, Hollandacadaki /f/-/v/ yaklaşmasının, küçük fark ve sesbirim düzeyinde, bu iki dilli öğrenci tarafından ayırt edilerek, tam olarak içselleştirilemediğini de gösteriyor. 1e, iki dil arasında sesbirim-yazıbirim aktarımı (**vakir*) ile D1 içinde sesbirim-yazıbirim uyumunun çözümleme düzeyinde tam olsa bile denetleme düzeyinde (**kisi, kotu, zengini, çok çok*) eksik kaldığını gösteriyor. Öyleyse, yalnızca aktarım ve dillerarası etkileşim söz konusu değildir. Aynı zamanda, diliçi çözümleme olsa bile, en azından denetlemenin eksik kaldığını görebiliriz.

Örnek 2a, D2'den D1'e sesbirim-yazıbirim aktarımını içeriyor. Türkçedeki /j/ sesbirimi, Hollandacada neredeyse hiç bulunmadığı ve yalnızca ödünçleme sözcüklerde (örneğin, Fransızcadan alınan 'génant' ve 'gendarmerie'de) görüldüğü için ve /y/ sesbiriminin de yazıbirim biçimiyle, denekler tarafından içselleştirilmemesine bağlı olarak, Türkçede sık kullanılan 'iyi' sözcüğü, Hollandaca yazıbirim ve sesletim ödünçlemesi yapılarak yazılmıştır (**iji*). İlk seslem, tıpkı Hollandacada olduğu gibi, yazıbirim yinelemesiyle uzatılıyor ve daha sonra sesbirim-yazıbirim aktarımı (/j/ → /y/) yapılıyor. 2a, ayrıca, diliçi denetleme eksikliği de içeriyor (**gelistirmeliysin*). Aynı deneğin son-sınavda bu sapmayı düzeltmesi, görsel girdinin arttığını gösteriyor. 2b, Türkçedeki /i/ ve /ı/ sesbirim karşıtlığının, yazıbirimsel düzlemde gerçekleşmediğini belirtiyor. Aynı deneğin son-sınavda bu sapmayı düzeltmesi, D1'deki görsel girdinin nicelik ve buna bağlı olarak niteliğinin değiştiğini gösteriyor. Hollandacadaki /e/ sesbirimi, özellikle son seslemlerde Türkçedeki /ı/ sesbirimine dönüşüyor ve fakat aynı yazıbirim ile imlenmeye devam ediyor. Türkçede benzer sesbirim duyulduğunda, Hollandaca yazıbirim biçimiyle yazıya aktarılıyor. Her iki dilde de işitsel düzlemde çözümleme yapıldığı görülürken,

D1’de görsel denetleme eksik kalıyor. 2c, 2d ve 2f; D1 içinde yani dillerarası değil, diliçi çözümlene yapıldıktan sonra, görsel denetlemenin yeterli gerçekleşmediğini ima ediyor. 2e, görsel girdinin D1 ve D2 arasında bir yerde kaldığını, yani ne Türkçe ne de Hollandaca yazım kurallarına uyduğunu düşündürüyor. Futbol göstergesi, Hollandacada ‘voetbal’ biçimindeyken, 2e’deki çıktı, /f/-/v/ yakınlaşmasından etkilenerek bir tür ara-biçim (arayüz; *interface*) oluşturuyor. Diğer çıktı örnekleri **psicolok* (Türkçe psikolog; Hollandaca psycholoog) ve **avokat* da (Türkçe avukat; Hollandaca advocaat), bu savı destekler niteliktedir.

5.Koşut olduğu savlanan durumlar

2016 yılında Hollanda’da çıkan bir gazete haberine göre, Hollanda’da üniversite öğretim üye ve elemanları, öğrencilerin sınav kâğıtlarında ve diğer yazılı ödev metinlerinde karşılaştıkları yazım yanlışlarından çok şikâyet ediyorlar (www.nrc.nl/nieuws, 5 Eylül 2016). Haber metninde buna gerekçe olarak, Hollandacanın konuşulmadığı ve onun yerine başka bir dilin iletişim aracı olarak kullanıldığı evlerden gelip üniversite eğitimi almaya başlayan öğrenci sayısının giderek arttığı ve aynı zamanda ortaöğretimdeki dil eğitimi niteliğinin de düştüğü öne sürülüyor. Örnek 3, öğretmenlerin sıraladığı birkaç yazım sapmasını içeriyor.

Örnek 3: a) Consensus > concensus; decentralisatie > descentralisatie

b) Aristocratisch > aristocrotisch

c) Tirannie > tiranie, tirrorannie

Bu çalışma kapsamında, ilk dört bölümde bu noktaya kadar yaptığım kuramsal ve uygulamalı tartışmaları dikkate alacak olursak, söz konusu haber metnindeki gerekçenin ilk kısmının gerçeği yansıtmadığını ve dolayısıyla savın temelsiz olduğunu doğrudan saptayabiliriz. Çünkü D2’deki işitsel ve görsel girdi baskınlığı, D1’deki görsel (yazımsal) çıktının yapısını değiştirmiştir. Baskın olmayan D1 görsel girdinin, baskın olan D2 işitsel-görsel girdiyi ve çıktıyı etkilemesi beklenemez. Gerekçenin ikinci kısmında olan (yani ortaöğretimdeki dil eğitimi niteliğinin düşmesi) esas neden, büyük olasılıkla birinci kısımdaki gerekçe (iki dilli öğrencilerin üniversitedeki varlığı) ile örtülmektedir. Diğer taraftan, 3a’daki /c/ ve /s/ sesbirim-yazıbirim benzeşmeleri en azından Türkçe için geçerli değildir. 3b ve 3c’deki ünlü değişimi ile ünsüz artma ve azalması, Türkçedeki herhangi bir sesbirimsel-yazıbirimsel olgu ile açıklanabilir gibi gözükmemektedir. Bu haber metninde, gizleniyor izlenimi veren ve fakat satır arasından anlaşılabilir, söz konusu sapmaları, yalnızca iki dilli değil, aynı zamanda anadili Hollandaca olan tekdilli öğrencilerin de yaptığının gözlenmesidir.

Sonuç ve Tartışma

İlk beş bölümdeki tartışma, gözlem ve bulgular, iki dilli zihnin, iki farklı dilsel dizgeyi birleştirdiği izlenimini destekliyor. Burada temel sorun, bilmek, bilgiyi edinmek ve çözümlenmekte değil, çözümlenen bilgiyi fark edip denetleyebilmektedir. Birçok çıktı örneği, her iki dildeki dilsel bilgilerin ayrıştırılarak doğru çözümlendiğini, ancak uygun denetlenmeyince çözümlenen bilgilerin iç içe geçme ve karışma eğilimi sergilediğini bize sezdiriyor. Sesbirimlerin zihinde, diller arası ayırım yapmadan, bütün bir takım olarak toplandığı düşüncesi, iki dilli bireylerin dil denetlemesi yapmadan, sesbirim benzemesi varsa, yazıbirimi herhangi bir dilden alıp kullanma eğiliminde gözlemleniyor. Çözümleme, dilleri ayrıştırırsa da, bilişsel açıdan denetleme devreye tam olarak giremezse, ‘doğru’ (ya da dilbilgisel) kullanım edimi olmaz; böylece etkileşim ve aktarım gerçekleşebilir. Öyleyse, dilsel öğeler çözümlemede ortak havuza atılırken, denetlemede bilinçli ayrıştırılarak farklı dizge kullanımlarına sunuluyor.

Buna bağlı olarak, dillerarası aktarım ve etkileşimin yanında, çözümleme tam olsa da, diliçi denetleme eksik olduğu için diliçi yazıbirim karışıklığı gözlemlenebiliyor. Her iki dilde de işitsel çözümleme var, ancak D1’de çözümleme ve özellikle de görsel (yazıbirimsel) denetleme yapılmıyor izlenimi ediniyoruz. Bialystok’un sunduğu çözümleme ve denetim kavramları, bilişsel

açısından dilsel edimleri açıklamaya çalışıyor. Ancak, bu model, çok yönlü olmadığı için, edimdeki sapmaları kısmen gerekçelendirebiliyor. Düşük çözümleme ve denetim alanında, dil kullanıcısının sapmaları (yanlışları), tümcelerın doğruluğunu, dilbilgiselliğini ve kabul edilebilirliğini saptadığı belirtiliyor (Bialystok, 17.s.). Bu araştırma, bu savın doğru olmadığı ile ilgili somut belirtiler içermektedir.

Görsel ve işitsel anlamda girdi sıklığı, iki dil arasında önemli boyutta farklılık gösteriyor. Girdi sıklığı, tutarsız kullanımı, diliçi ve dillerarası farklılaşmayı tetikleyebilir. Bu yüzden, doğal sestən sesbirime (işitsel) ve yazıbirimden sesbirime (görsel) olarak görülen iki evre, iki dilli zihinde birebir uyum göstermiyor. İkidilli zihinler, muhtemelen iki farklı dilsel dizgeyi belli düzeyde birleştiriyor. Bu sav, tek kavramsal dizge ve tek sesbirimsel işleme alanı yaklaşımını sezdiriyor. Tekdilli bağlamda da görülen örneğin bağlama göre biçem değişikliklerini ya da uyarlamalarını (yani tek dilde farklı kullanım biçimlerini) bu olguya belki benzetebiliriz. Buna koşut olarak, tek kavramsal dizge, tekdilli bağlamda eşanlılılar varmış gibi, bir gösterenin iki defa kayıt edilmesini gerektirir.

Ses yazım dizgesi şeffaflığı, aradaki benzerlik ve farklılıklar, yazıbirim/sesbirim aktarımını kolaylaştırıyor. Denebilir ki, görsel ve işitsel anlamda belirleyici olan, baskın dil dizgesidir. Her düzeyde dillerarası ödünçleme mümkün olduğu için, farklı kayıt varsayımı zayıf gözüküyor. Yazıbirim-sesbirim farklılaşması, gösteren sıklığına ve yazıbirim-sesbirim farkındalığına bağlı olabilir. Doğal sestən sesbirime (baskın Hollandaca ya da Türkçe) ve yazıbirimden sesbirime (baskın Hollandaca), yapısal değişime ve baskın çoğunluk dilinden (Hollandacadan) ödünçlemeye neden olabilir. Sözcük yapısında değişiklik, uzun erimde anlam değişikliğine ve yeni bir dil değişikesine ya da yeni bir dil dizgesine yol açabilir.

Kaynaklar

- BIALYSTOK, Ellen. 2009. *Bilingualism in Development: Language, Literacy & Cognition*. New York: Cambridge University Press.
- BLOOMFIELD, Leonard. 1933. *Language*. New York: Holt.
- GROSJEAN, François. 1989. "Neurolinguists, Beware! The Bilingual Is Not Two Monolinguals In One Person", *Brain and Language*, 36, s. 3 – 15.
- GÜLEÇ, Mustafa. 2007. *Differences in Similarities: A Comparative Study on Turkish Language Achievement and Proficiency in a Migration Context*. Amsterdam: Aksant Academic Publishers.
- KLEIN, D., B. Milner, R. J. Zatorre, E. Meyer & A. C. Evans. 1995. "The neural substrates underlying word generation: bilingual functional-imaging study" *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 92.
- LEVELT, Willem. 1989. *Speaking: From Intention to Articulation*. Boston, MA: MIT Press.
- PARADIS, Michel. 1977. "Bilingualism and aphasia" in ed. by H. Whitaker & H. A. Whitaker *Studies in Neurolinguistics vol. 3*. New York: Academy Press.
- PARADIS, Michel & M. C. Goldblum. 1989. "Selected crossed aphasia in a trilingual aphasic patient followed by reciprocal antagonism" *Brain and Language*, 36.
- PARKIN, Alan J. 1996. *Explorations in Cognitive Neuropsychology*. Oxford/Massachusetts: Blackwell.
- ROMAINE, S. 1989. "The Bilingual Brain and the Bilingual Individual". *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- SCHACTER, Daniel L. 2017. *Belleğin İzinde: Beyin, Zihin ve Geçmiş*. Türkçeye çeviren: Eda Özgül. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- WATSON, Ian. 2000. "Phonological processing in two languages" in ed. by Ellen Bialystok *Language Processing in Bilingual Children*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

GUILLAUME SCHROEDER'İN *GRAMMAIRE TURQUE À L'USAGE DES FRANÇAIS ET ANGLAIS* ADLI ESERİ VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Şermin KALAFAT*

Özet

Günümüzde yeni bir çalışma sahası olup kendine yer bulmaya çalışan yabancılara Türkçe öğretiminde, eş zamanlı çalışmalar kadar art zamanlı çalışmaların da çok büyük önemi vardır. *Divânü Lügâti't-Türk* ile birlikte başlayan yabancılara Türkçe öğretimi tarihinin kaynaklarını, Türklerin ve Batılı sözlükçü ve gramerçilerin hazırladıkları eserler olarak iki türde ele alabiliriz. Özellikle, Batılı sözlükçü ve gramerçiler tarafından hazırlanan Türkçe öğretim kitapları, içerikleri bakımından bugünkü konuşma kılavuzlarıyla benzerlik gösterir. Kısa bir gramer ve konuşma (mükâleme) bölümünden oluşan bu tür eserlerden, Osmanlı dönemindeki Türkçe öğretiminin nasıl olduğu hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Bu şekilde hazırlanmış gramer kitaplarından biri, akademisyen *Guillaume Schroeder* tarafından 1835'te Almanya'da yazılmıştır. Üç dilli hazırlanan eserin tam adı, *Grammaire turque à l'usage des Français et Anglais contenant en outre une collection d'idiotismes, de discours familiers et un vocabulaire en Français, Turc, et Anglais*'dir (Fransız ve İngilizlerin kullanımı için Türkçe Gramer ve yanı sıra Deyimler, gündelik konuşmalar ve Fransızca, Türkçe ve İngilizce söz varlığı). Leipzig'te basılan eser, yabancılara Türkçe öğretimi amacıyla kaleme alınmış ve Türkçe, Fransızca, İngilizce dizinler şeklinde düzenlenmiştir. Eser gramer, deyimler, konuşma diyalogları ile birlikte temel kelimelerin yer aldığı bir sözlükten oluşmaktadır.

Bu çalışmada, *Guillaume Schroeder*'in bu eseri kısaca tanıtılacak ve kitaptaki verilerden hareketle yabancılara Türkçe öğretimindeki yöntem ve temalar açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Guillaume Schroeder, *Grammaire Turque À l'Usage Des Français et Anglais*.

GRAMMAIRE TURQUE À L'USAGE DES FRANÇAIS ET ANGLAIS OF GUILLAUME SCHROEDER AND AN EXAMINATION OF THE WORK IN THE CONTEXT OF TEACHING TURKISH FOR FOREIGNERS.

Abstract

Nowadays, diachronic studies, as a new field of study which tries to find its own place, is of great importance as synchronic studies in Turkish teaching for foreigners. We can deal with the sources of the history of Turkish teaching for foreigners, which started with *Divânü Lügâti't Türk* by two kinds of works which were prepared by Turks and Western lexicographers and grammarians. In particular, Turkish teaching books prepared by Western lexicographers and grammarians are similar in terms of contents to today's speech guides. It is possible to learn about how the Turkish language teaching was in the Ottoman period through such works composed of a short grammar and a conversation section. One of the grammatical books prepared in this way was published by a German scholar, Guillaume Schroeder, in 1835 in Germany.

The complete title of this trilingual work is *Grammaire Turque À l'Usage Des Français et Anglais Contenant En Outre Une Collection d'Idiotisme, de Discours Familiers et Vocabulaire en Français, Turc, et Anglais*. The work, which was published in Leipzig, has been edited for the purpose of Turkish teaching for foreigners and arranged in Turkish, French and English indexes. The work consists of grammar, idioms, speech dialogues and a dictionary in which basic words are included.

In this study, Guillaume Schroeder's work will be introduced briefly and examined in terms of the methods and themes of Turkish teaching for foreigners.

Keywords: Turkish teaching for foreigners, Guillaume Schroeder, *Grammaire Turque À l'Usage Des Français et Anglais*.

* Yrd.Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana bilim dalı, serminkalafat@gmail.com, sermin.kalafat@medeniyet.edu.tr

** Eserin orijinal baskısına ulaşmamızı sağlayan İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Güneş Işıksel'e teşekkür ederim.

Giriş

Son yüzyılda yabancılara Türkçe öğretiminin önem kazandığı Türkiye’de sahayı tam olarak anlama ve gelecekteki çalışmalar için daha verimli projeler üretebilme adına, bu sahanın pratik çalışmalarında kullanılacak materyal araştırmalarının yanında, daha önce bu amaçla kaleme alınmış tarihî kaynakların takibine de ihtiyaç vardır. Batılı gramer veya sözlük yazarları tarafından Osmanlı topraklarına gelen yabancıların günlük hayattaki işlerini kolaylaştırmak maksadıyla pek çok gramer yazılmıştır. *Bartholomeo* (1567), *Harsany* (1672), *Vaughan* (1709), *Holderman* (1730), *Viguiet* (1790), *Carbognano* (1794), *Dauids* (1836), *Redhouse* (1855), *Mallouf* (1862) bunların arasında sayılabilir. Bu kitaplarda kısa bir gramer bölümünün ardından mükâleme denilen “karşılıklı konuşma” bölümleri yer alır (Kartallıoğlu, 1.s.).

Bu tarz kaynaklar bize, dil, yaşam, ekonomi, inanış gibi kültürel birtakım veriler sunarken Türkçe öğretimi için birer kaynak oluşturarak bu konuda tarihî bir birikimin oluşmasına da katkı sağlamaktadırlar. Bu sebeple, bu türden eserlerin Türkçe öğretimi açısından incelenmesinin önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Çalışmamızda ele alınacak olan akademisyen *Guillaume Schroeder*’in 1835’te yazdığı *Grammaire turque à l’usage des Français et Anglais contenant en outre une collection d’idiotismes, de discours familiers et un vocabulaire en Français, Turc, et Anglais* adlı eseri, Kartallıoğlu’nun (2017) hazırladığı *Osmanlı Konuşma Dili*’nde ve bu türden eserleri konu eden tezlerde değerlendirilen eserler arasında değildir. Oysa, eserdeki konuşma bölümlerinin fazla olması, deyimlere ayrıca bir bölüm ayrılması, geniş bir sözlüğün ve buna ek olarak dağ, nehir, element, saray çalışanlarının ve spiritüel varlıkların isimlerinin yer aldığı kelime listelerinin ayrıca verilmesi, eserin incelemeye değer olduğunu göstermektedir.

Kitabın adını ‘*Fransız ve İngilizlerin kullanımı için Türkçe Gramer, (yanında) Deyimler, Bilinen Konuşmalar, Sözlük, Fransızca, Türkçe ve İngilizce*’ şeklinde çevirebiliriz. Eser Almanya’da yazılmış, Leipzig’de Othon Wigand, Libraire-Éditeur yayınevi tarafından basılmıştır.

1. *Grammaire Turque*’ün İçeriği

Eser on dört bölüm gibi görünse de sözlük bölümü ile beraber bu on dört bölüme eklenmesi gereken on üç bölüm daha vardır. Ancak bunlar bölüm olarak adlandırılmamış, başlıklar konularak sadece kelime listeleri verilmiştir.

Bölüm başlıkları şöyledir: I. Bölüm, Alfabe ve telaffuz (s. 1-3); II. Bölüm, Türkçenin konuşma kısımları hakkında (İsimler, zamirler, fiiller, filimsiler, edatlar, zarflar, bağlaçlar) (s. 3), III. Bölüm, İsimler (s.4-5); IV. Bölüm, Sıfatlar (s. 5-7); V. Bölüm, Numaralar (s. 7-9); VI. Bölüm, Zamirler (s. 9-14); VII. Bölüm, Fiiller (s. 14-16); VIII. Bölüm, Yardımcı fiillerin çekimi (s. 16-38); IX. Bölüm, Fiilimsiler (s. 38-39); X. Bölüm, Edatlar (s. 39-41); XI. Bölüm, Zarflar (s. 41-45); XII. Bölüm, Bağlaçlar (s. 45) ; XII. Bölüm, Ünlemler (s. 45), XIV. Bölüm, Söz Dizimi (s. 45-53). Bundan başka Türkçe deyimler (s. 53-59), İyi bilinen diyaloglar (16 diyalog verilir.) (59-75); Bazı ülke ve kasaba isimleri (77-79), Bazı Millet isimleri (s. 79), Nehirlerin isimleri (s. 79), Dağların isimleri (s. 80), Gök ile ilgili ve spiritüel şeylerin isimleri (s. 80), Elementlerin isimleri (s. 80); Dünya ile ilgili genel isimler (s. 81), Zaman ve dönemlerle ilgili isimler (s.81-82), Haftanın günleri (s. 82), Sultanın sarayındaki önemli memurların isimleri (s. 82-83) ve Sözlük (s. 84-142) eserde yer almaktadır.

Dönemindeki diğer çalışmalardan ayrılan en önemli yönü üç dilli olmasıdır. Bununla birlikte millet, ülke, dağ, nehir, element, sultanın memurlarının vb. unsurların isimlerinin *Sözlük* bölümü dışında ayrı listeler halinde verilmesi eseri emsallerinden ayırır.

2. *Grammaire Turque*’ün Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi

2.1. Yöntem

Grammaire Turque’ün yabancılara Türkçe öğretimi açısından incelenmesinde Türkçe öğretim kitaplarının yazımında veya uygunluğunun ölçülmesinde dikkat edilen on ölçüte (dil

bilgisi, yöntem, dil becerileri, öğretim dil, kültür aktarımı, metin seçimi, öğrenme ve öğretme süreci, görsel unsurlar, amaç-hedef, alfabe kullanımı) göre bir değerlendirme yapılmıştır¹.

2.2. İnceleme

2.2.1. Dilbilgisi

Dil bilgisi, Türkçe öğretimi için hazırlanan temel gramer kitaplarında olduğu gibi isim, zamir, sıfat, fiil, zarf, fiilimsi, ekler, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, zamanlar ve söz dizimi olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamaya göre ele alındığında *Grammaire Turque*'de isimler, zamirler, fiiller, fiilimsiler, edatlar, zarflar, bağlaçlar, ünlemler, yardımcı fiillerin çekimi, söz dizimi şeklinde bir dil bilgisi anlatımı verildiği görülmüştür.

2.2.2 Türkçe Öğretim Yöntemi

Eserdeki Türkçe öğretim yöntemini saptamak için öncelikle yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan yöntemlere kısaca göz atalım:

Dil bilgisi çeviri yöntemi: Bu yöntemde öğrencinin ana dili ve yabancı dil birlikte kullanılır. Yöntem, her iki dilin dil bilgisi kurallarının öncelikli olarak öğretilmesine dayanır. Dil bilgisi tümevarımsal bir yöntemle öğretilir. Zamanla daha karmaşıklaşan dil bilgisi kuralları geniş açıklamalarla anlatılır. Yöntemin asıl hedefi dil bilgisi kurallarının mutlak biçimde öğretilerek bu kurallar vasıtasıyla öğrencinin doğru çeviri yapabilmesini sağlamaktır (Güneş 127.s.; Memiş ve Erdem, 2013).

İşlevsel-dilsel yöntem: Bu yöntem davranışçı psikolojinin etkisinde ortaya çıkmıştır. Öğrenme etki-tepki bağının kuvvetlenmesine dayalı olarak gerçekleşir. Yöntem uygulanırken mim – mem yani söyleneni tekrar etmek ve tekrarla ezberlenen cümle yapılarına benzer cümle üretilmesi sağlanarak dil öğretilir (Kabadayı, 2003; Güneş, 130.s.).

Bilişsel yöntem: Bilişsel yöntem, daha çok yabancı dilin yapısını anlamayı ve bu yapının kolayca kullanılmasını önceler. Öğrenci bu yöntemi kullanırken dil bilgisi kurallarını öğrenerek bunları çeşitli alıştırmalarla anlamlandırmayı deneyimler ve bunu yaparken de yaratıcılık faktörü etkindir. Bilişsel dil yaklaşımında beynimizin dil edinmek için bilgisayar gibi özel olarak programlandığı iddia edilir. (Tosun, 2006; Güneş, 132.s.).

Doğrudan yöntem: Dil bilgisi çeviri yöntemine tepki olarak ortaya çıkan bu yöntemde öğrencinin ana dili göz ardı edilir ve dilin sözlü olarak doğrudan öğretilmesine öncelik verilir. Bu amaçla, derslere karşılıklı konuşma, soru sorma ve kısa fıkralarla başlanır. Öğrenciye bol bol soru yöneltilir. Hedef dil ile öğrencinin yaşam alanı arasında doğrudan bir bağ kurulur (Güneş, 128.s.; Memiş ve Erdem, 301.s.).

Doğal yöntem: Bu yöntemde daha çok ana dili öğretimindeki koşullar sağlanmaya çalışılır. Hedef dilin, yaşayan ve mevcut zaman diliminde konuşulan biçiminin öğretilmesi amaç edilmiştir (Memiş ve Erdem, 302.s.).

Tüm fiziksel tepki yöntemi: Bu yöntemde öğrenciden öğreticinin fiziksel tepkilerine uyması beklenir. Öğretimin başlangıcında bir takım komutlar öğretilir ve uygulamalar bu doğrultuda gerçekleştirilir. Başlangıç düzeyinden itibaren başlanan bu yöntem sonunda öğrenci duyduğunu anlamaya ve süreç içerisinde de sözlü olarak tepki vermeye başlar (Memiş ve Erdem, 312.s.).

Telkin yöntemi: Bu yöntem sınıf ortamında eylemlerin telkin edilmesiyle gerçekleşir. Amaç, odaklanma gücünü artırmak ve stresi azaltmaktır. Bu sebeple, sınıf ortamı rahat iletişim kuracak şekilde düzenlenmiştir ve müzikten çokça faydalanılır (Memiş ve Erdem, 309.s.).

İletişimci yaklaşım: Bu yaklaşımda öğretmen ve öğrenci işbirliği içindedir. Birlikte çeşitli etkinlik-görevleri yapmaları öğrenmeyi kolaylaştırmakta, dil ve zihinsel becerileri

¹ Bu çalışmada, Erhan Yeşilyurt'un *Osmanlı Döneminde İngilizlere Türkçe Öğretimi* başlıklı doktora tezinde kullandığı inceleme yöntemi temel alınıp Celile Eren Ökten ve Suzan Kavanoz'un *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimini Hedefleyen Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı* isimli çalışmasıyla geliştirilerek eserimize uygulanmıştır.

geliştirmektedir. Öğrenci ve öğretmen rol ve davranışlarını sınıf içindeki etkinlik ve uygulamalara göre düzenler (Tosun, 2006; Güneş, 142.s.).

Seçmeci yaklaşım: Bu yaklaşım dil öğretiminde tek bir yöntemin yeterli olacağını reddeder. En iyi yöntem, öğrencinin ihtiyacına göre çeşitli yöntemlerin en iyi yönleri alınarak bir uygulama yapılmasıdır. Bu sebeple kesin bir yöntem yerine dil öğretim prensipleri olmalı ve bu prensiplere göre yöntem şekillendirilmelidir (Barın 2004).

Grammaire Turque'te, ilk önce kısaca alfabe ve telaffuz örnekleri verilmiş, daha sonra da dil bilgisi kurallarının anlatımına geçilmiştir. Devamında söz varlığına dair kelime listeleri, kalıp ifadeler ve diyalog örnekleriyle bu dil bilgisi kuralları pekiştirilmeye çalışılmıştır. Örnekler, Fransızca ve İngilizceden birebir çeviri olarak verilmiştir. Bu açıdan eser, dil bilgisi çeviri yöntemini içerir.

2.2.3. Dil Becerileri

Dil öğretiminde kullanılan dört dil becerisi (okuma, dinleme, yazma, konuşma), ikinci dil öğretiminde kullanılan evrensel bir yapıdır. *Grammaire Turque*'de bu dört temel beceriden okuma becerisi için diyalog örnekleri verilmiştir. Konuşma becerisi için ise İngilizce ve Fransızca bazı kelimelerin telaffuzları verilerek Türkçedeki seslerin telaffuzu örneklendirilmiştir.

Ör. Eserin ilk sayfasındaki konuşmaya dayalı açıklamalar şöyledir:

a, e, i, o, u, ö, ü olmak üzere Türkçede yedi ünlü vardır.

a'nın telaffuzu İngilizcedeki *far, ask, path, aunt, father* kelimesindeki a sesi gibidir.

e'nin telaffuzu İngilizcedeki *leg* kelimesindeki e sesi gibidir.

ö'nün telaffuzu Fransızcadaki *heure veya peur* kelimelerindeki sesletim gibidir.

ü'nün telaffuzu Fransızcadaki *vertu* kelimesindeki sesletim gibidir.

2.2.4. Öğretim Dili

Yabancılar Türkçe öğretimindeki öğretim dilini hedef dil ve ana dile bağlı olarak şöyle sınıflandırabiliriz.

a) Her iki dilin öğretimde kullanılması

b) Her üç dilin öğretimde kullanılması

Metnimizde hedef dil Türkçe olup ana dil olarak Fransızca ve İngilizce kullanılmıştır. Bu açıdan her üç dilin öğretimde kullanılması öğretim dili olarak saptanabilir.

2.2.5. Kültür Aktarımı

Dil öğretimindeki önemli unsurlardan biri kültür aktarımıdır. Bir topluma özgü duyuş, yaşayış tarzı diyebileceğimiz kültürün aktarım unsurları şu şekilde sıralanabilir: Dil, edebiyat, din, ahlak, tarih, sosyalleşme ve hayat döngüsü, hukuk, sanat (müzik, resim, heykel, mimari, tiyatro, sinema), şehircilik, spor, eğlence, eğitim, yemek, giyim, coğrafya, folklor (batıl inançlar, halk oyunları, halk hekimliği, halk hava tahmin raporları), meslekler, ekonomi (Yakıcı, Yücel, Doğan ve Yelok 2004; Ökten ve Kavanoz 2014). *Grammaire Turque*'de bu saydığımız tematik öğeleri işaret eden kelimeler tespit edilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

2.2.5.1.Dil: Atasözü, deyim, kalıp söz, seslenme şekilleri gibi konuşma dili unsurları dikkate alınarak bu başlık incelenebilir. *Schroeder*'in eserinde Türkçe Deyimler başlığı altında 143 kalıp söze yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Türkçe Deyimler	
<i>Aktse kazan masziné bilir.</i>	Akçe kazanmasını bilir.
<i>Az kaldı ölé</i>	Az kaldı öle(cekti).
<i>Basım aghirir.</i>	Başım ağrır.
<i>Ben nazil bahktsiz adamim!</i>	Ben nasıl bahtsız adamım!
<i>Bir görüste onú szevdím.</i>	Bir görüşte onu sevdim.

<i>Jurejín várisza, tsik mejdana!</i>	Cüretin varisa, çık meydana!
<i>Dosztlár araszinda teklif joktur.</i>	Dostlar arasında teklif yoktur.
<i>Dövlet kondú basiná.</i>	Devlet konu başına.
<i>Elimde dejildir.</i>	Elimde değildir.
<i>Gün agharmaga basladi.</i>	Gün ağarmağa başladı.
<i>Her ne olürsza, olszún, ben gitmelüüm.</i>	Her ne olursa olsun, ben gitmeliyim.
<i>Her séj tersziné anlárszin.</i>	Her şey(i) tersine anlarsın.
<i>Ins' Alláh!</i>	İnşallah!
<i>Iste ben gidejorum sziz khozsia kalın.</i>	İşte ben gideyorum siz hoşça kalın.
<i>Kefimi tsiatım.</i>	Ke(y)fimi çattım.
<i>Mas Alláh!</i>	Maşallah!
<i>Ne var, ne jok.</i>	Ne var, ne yok.
<i>Nedén lázim idi?</i>	Neden lazımdı?
<i>Ó günden beri ne isledin?</i>	O günden beri ne işledin (yaptın).
<i>Olurszá olszun.</i>	Olursa olsun.
<i>Ömründe böyle bir adam görmedim.</i>	Ömründe böyle bir adam görmedim.
<i>Ömrünüz tsok ola.</i>	Ömrünüz çok ola.
<i>Szen beni ne szanirszin</i>	Sen beni ne sanırsın.
<i>Szenin geldejın gün ó gitti.</i>	Senin geldeğin gün o gitti.
<i>Umudile jasár.</i>	Umudile yaşar.
<i>Var, git, basım aghritma.</i>	Var, git, başım ağrıma.

Seslenme Şekilleri	
<i>Vaj szana,</i>	Vay sana,
<i>Ej, brè, jahú</i>	Ey, bre, yahu,
<i>Afferim, pekèji</i>	Aferin, pekiyi,
<i>Hajde</i>	Haydi

2.2.5.2. Din: Eserimizde din teması sadece İslamiyet ile sınırlandırılmamıştır.

<i>Allahtàn umudum keszmem.</i>	Allah'tan umudum(u) kesmem.
<i>Dzsennet</i>	Cennet
<i>Dzsehennem</i>	Cehennem
<i>Tsok szelàm Alláh szagligini verszin.</i>	Çok selam (söyle), Allah sağlığını versin.
<i>Din</i>	Din
<i>Ehlibidet</i>	Ehl-i bidat, Protestan
<i>Krisztianos</i>	Hıristiyan
<i>Melaik</i>	Melek
<i>Putpereszt</i>	Putperest
<i>Vaftiz</i>	Vaftiz
<i>Jaradidzsi</i>	Yaratıcı

2.2.5.3. Sosyalleşme ve Hayat Döngüsü²: Bu tema için eserde yer alan on altı diyalog içerisinde selamlaşma ve alışveriş için kullanılan konuşma bölümleri dikkate alınmıştır.

I.	
Bir doszt szelámlamá itsiün. <i>Dzsenabiniz khair ola, Tselebím.</i> <i>Khos geldín, szefábuldúk, szultanim.</i> <i>Müzadzsi serifiniz nidzse dir?</i>	Bir dost(u) selamlama(k) için. Sabahınız hayr ola, Çelebim. Hoş geldin, sefa bulduk, sultanım. Mizac-ı şerifiniz nicedir?

² Bu başlığı Yeşilyurt Gelenek-Görenek olarak ele almıştır. Biz burada Ökten ve Kavanoz'un kullandıkları başlığı tercih ettik.

<p><i>Kefiniz ejimí?</i> <i>Süükür, ja sziznidzse sziniz?</i> <i>Tsoktán szizi görmedim, nerede idiniz sú kadar zaman?</i> <i>Ne szebebtan baná gelmediniz? Szen unuttum, szandim.</i> <i>Mahazur büjürün, szultaním, eger isztedighim kadar gelmedimisze, kahabát benim dejil.</i> <i>Szizé isztedim gelmeje, lákin isim tsok öldughundan geledim.</i> <i>Nijet dosztá jetisir, szizi szágh szelim gördüğüme szevenirim.</i> <i>Isittim kardásiniz khaszta dir dzsüdzsiümé gelir, ondán otürü pek taszszalandim. Nidzse dir simdi?</i> <i>Süükür Alláh, ejidzse dir.</i> <i>Tsok szelám. Alláh szaghliginí verszin.</i> <i>Ömrünüz tsok olá, szultaním, szaghlidzsaklárile.</i></p>	<p>Ke(y)finiz eyi mi? Şükür, ya siz nicesiniz? Çoktan (dır) sizi görmedim, nerede idiniz şu kadar zaman? Ne sebepten bana gelmediniz? Sen (beni) unuttum(n), sandım. Mazur buyurun, sultanım, eğer istediğim kadar geledim ise, kabahat benim değil. Size istedim gelmeye, lakin isim çok olduğundan geledim. Niyet dosta yetişir, sizi sağ selim gördüğüme sevinirim. İşittim kardeşiniz hastadır, düşüme gelir, ondán ötürü pek tasalandım. Nicedir şimdi? Şükür Allah(a), eyicedir. Çok selam. Allah sağlığını versin. Ömrünüz çok ola, sultanım, sağlıcaklar ile.</p>
--	---

II.	
<p>Tsoha szatin almak itsiün. <i>Ne isztersziniz? ne bujur-szünüz aghám?</i> <i>Bir eji kirmizi tsoha arajorum.</i> <i>Bujurümüz itserie. Bundá pekejiszi bulunur.</i> <i>En ejiszini tsikár.</i> <i>Bú tsoha pek eji dir, andzsák rengini bejenmem.</i> <i>Na bir daha. Bundán ejiszini kájri jerde bulunmáz.</i> <i>Arsini katsiadir?</i> <i>Tsok szöjlemem, asrini üts ghrusia dir.</i> <i>Szon lakirdi szöjle.</i> <i>Izste, szöjlédim.</i> <i>Tsok szöledin, iki ghrus ve on bes para verirem.</i> <i>Ben szaná pahalini szöjledim.</i> <i>De imdi bana sudán iki arsin kesz.</i> <i>Al üts altin, kuszuruná baná geri ver.</i> <i>Sú altini dejistir.</i></p>	<p>Çuha satın almak için. Ne istersiniz? Ne buyursunuz agham? Bir eyi kırmızı çoha arayorum. Buyurumuz içeriye. Bunda pekiyisi bulunur. En eyisini çıkar. Bu çoha pek eyidir, ancak rengini beyenmem. Na bir daha. Bundan eyisini kayri (gayri) yerde bulunmaz. Arşını kaçadır? Çok söylemem, arşını üç kuruşadır. Son lakırdı söyle. İşte, söyledim. Çok söyledin, iki kuruş ve on beş para verirem. Ben sana pahalı(sı)nı söyledim. De imdi bana şu(n)dan iki arşın kes. Al üç altın, küsürüna (küsürünü) bana geri ver. Şu altını deyiştir.</p>

2.2.5.4. Hukuk: Burada hukukla ilgili kelimeler seçilmiştir.

<i>Adalet, Hak</i>	Adalet, Hak
<i>Kadi, Hakim</i>	Kadı, Hâkim

2.2.5.5. Eğlence: Bu tema için eğlence ve oyun ile ilgili soyut kelimeler ve eğlence amaçlı oyun isimleri seçilmiştir.

<i>Latife, sakà</i>	Latife, şaka
<i>Kimiszi zar, kimiszi satrandzs, ve birleri dama ojnadılár.</i>	Kimisi zar, kimisi satranç ve bir(i)leri dama oynadılar.
<i>Ojnamak</i>	Oynamak
<i>Ojún</i>	Oyun
<i>Sakà etmek</i>	Şaka etmek

2.2.5.6. Yiyecek ve İçecek: Bu tema için yiyecek ve içecek isimlerine yer verilmiştir.

<i>Arpaszujú</i>	Arpa suyu
<i>Badem</i>	Badem
<i>Enginàr</i>	Enginar
<i>Etmek</i>	Ekmek

<i>Fündük</i>	Fındık
<i>Ilimon</i>	Limon
<i>Lakhana</i>	Lahana
<i>Mantâr</i>	Mantar
<i>Mejve, jemis</i>	Meyve, yemiş
<i>Pejnîr</i>	Peynir
<i>Pezimet</i>	Peksimet, bisküvi.
<i>Pilâf</i>	Pilav
<i>Raki</i>	Rakı
<i>Seker</i>	Şeker
<i>Serbet</i>	Şerbet
<i>Szu</i>	Su
<i>Un</i>	Un
<i>Jumurta</i>	Yumurta

2.2.5.7. Giyecek: Bu tema için seçilen kelimeler sözlükte azdır.

<i>Giözlük</i>	Gözlük
<i>Kürk</i>	Kürk
<i>Sapka</i>	Şapka
<i>Jüszük</i>	Yüzük

2.2.5.8. Coğrafya: Coğrafya temasında ülke, kasaba adı, dağ ve nehir adları seçilmiştir.

Ülke, kasaba adı	
<i>Anadoli</i>	Anadolu
<i>Beligrâd</i>	Belgrad
<i>Bosna</i>	Bosna
<i>Bursza</i>	Bursa
<i>Edrinè</i>	Edirne
<i>Geloboli</i>	Gelibolu
<i>Szelanik</i>	Selanik
<i>Trabizan</i>	Trabzon
Dağ adı	
<i>Aghirdaghi</i>	Ağrı dağı
<i>Kesisdaghi</i>	Keşiş dağı
<i>Turdaghi</i>	Tur dağı
Nehir adı	
<i>Furat</i>	Fırat
<i>Öziszuju</i>	Özü suyu (Dinyeper)
<i>Nil</i>	Nil
<i>Szava</i>	Sava

2.2.5.9. Meslekler: Bu tema için belli başlı meslek isimleri tercih edilmiştir.

<i>Majmarbasi</i>	Mimar
<i>Münedzsim</i>	Müneccim
<i>Berber</i>	Berber
<i>Ekmekdzsi</i>	Ekmekçi

2.2.5.10. Ekonomi: Bu tema için seçilen kelimeler dışında farklı bir ekonomik araç (koyun, mal vb.) ismine rastlanmamıştır.

<i>Altin</i>	Altın
<i>Aktse</i>	Akçe
<i>Ghrus</i>	Kuruş
<i>Gümiş</i>	Gümüş
<i>Para</i>	Para

2.2.6. Metin Seçimi

Yabancı dil öğretimi için hazırlanacak materyallerde öğrencinin öğrenmesine katkı sağlayacak metinler son derece önemlidir. Öğrenme -öğretme sürecinde ise özgün ve özel metinler kullanılmaktadır (Güneş, 4.s.). Bu metin türleri şu şekilde sıralanabilir: Masal, destan, şiir, hikâye, fabl, roman, tiyatro, mizahî fikra, makale, eleştiri, deneme, anı, günlük, gezi yazısı, mektup röportaj, biyografi, dilekçe, tutanak, bildiri, rapor, efsane, diyalog.

İncelediğimiz eserde öğrenmeye katkı sağlayacak unsur diyalogdur. *Grammaire Turque*'de 'Bilinen Diyaloglar' başlığı altında on altı diyalog metni verilmiş ve her birine konularına göre başlık konulmuştur. Bu diyaloglar şöyledir: *Dost ile Selamlaşmak için, Müdavemet, Çoha satın alma, Yol üzre, Konak üzre, Konakçı ile hesap görmek için, Haber üzerine, Aga ile hizmetkâr, Avdan ötürü, Kahvaltı üzerine, Bahçe üzerine, Oyun üzre, Seyr üzre, Seferden üzre, Birinden sual etmek için, Yazmak üzre*. Aşağıda bu on altı diyalogdan sadece iki tanesine yer verilmiştir.³

I.	
Jol üzre.	Yol Üzre.
<i>Bundan Edrinejedek kats mil var? On iki mil var. Bu gün Edrijene jetise bilirmiz? Beli, daha erken dir. Jollari güzeldir? Pek güzel değil. Getsedzek szullár var mi? Jollardá korku var mi? Khair, ulu joldür. oradán dajma adam getser. Ormanlardá khirsiz bulunurmi? Gedze gündüz korku yoktur. Hangi jolú tutmalıiz? Ormanlardá jollár güts midir? Szöjle böjle; ve lakin jolunu sasirmazsiniz. Ormandán tsikarszaniz szoltaraf tutmaja sziniz. Sú kiöje ne derler? Buradá mejkhane jokmi? Menzil khane gidelim. Ei! oghlán, adün ne? Hayde aghalár, atá binelim. Ömrünüz tsok olá. Alláh ruz olá. Káliniz szaghlidzi aklárule. Alláh szize szelamét verszin.</i>	<i>Bundan Edrineye dek kaç mil var? On iki mil var. Bugün Edriyene yetiše bilirmi(yi)z? Beli(Evet), daha erkendir. Yolları güzel midir? Pek güzel değil. Geçecek sular var mı? Yollarda korku var mı? Hayır, ulu yoldur. oradan day(i)ma adam geçer. Ormanlarda hırsız bulunur mu? Gece gündüz korku yoktur. Hangi yolu tutmalı(y)ız? Ormanlarda yollar güç müdür? Şöyle böyle ve lakin yolunu şaşırılmazsınız. Ormandan çıkarsanız sol taraf(1) tutmayasınız. Şu köye ne derler? Burada meyhane yok mu? Menzilhane(ye) gidelim. Ey! Oğlan, adın ne? Hayde ağalar, ata binelim. Ömrünüz çok ola. Allah ruz ola. Kalınız sağlıcak ile. Allah size selamet versin.</i>

II.	
Nudavamet	Müdavemet, Günlük rutin.
<i>Aghán nerede dir? Evdé dir. Daha ujuyormi? Khair, ojanikdir. Itserijé gitiniz. Szeláman aléjikim. Alejikim szelám. Nidzse! daka dösekté szin? Dünaksám gedze jattím, onun itsiün erken kalkamadim. Aksám mandzsiaszindán szonra ne isledin? Szen gittigin gibi ojnamagá basladik.</i>	<i>Ağan nerededir? Evededir. Daha uyuyor mu? Hayır, uyanıktır. İçeriye gidiniz. Selaman aleyikim. Aleyikim selam. Niçe! da(ki)ka döşektesin? Dün akşam gece yattım, onun için erken kalkamadım. Akşam mançesinden (yemeği) sonra ne işledin? Sen gittiğin gibi oynamağa başladık.</i>

³ Bu diyaloglardan iki tanesine de 2.2.5.3. *Gelenek – Görenek* başlığı altında yer verilmiştir.

<p><i>Naszil ojún?</i> <i>Kimiszi zar, kimiszi satrandzs, ve birleri dama ojnadílár.</i> <i>Kim aldı, kim almadi?</i> <i>Nekadar zamán ojnadiniz?</i> <i>Bütün gedze ojnadik.</i> <i>İmdi gets kalkdighiná taadzseb etmem.</i> <i>Szaát katsda dir?</i> <i>Öjle jakin dir.</i> <i>Szaát ondáiken szöz verdigim jerdé bulunmázidim.</i> <i>Khozsia kal, var szaglighile.</i></p>	<p>Nasıl oyun? Kimisi zar, kimisi satranç ve bir(i)leri dama oynadılar. Kim aldı, kim almadı? Ne kadar zaman oynadınız? Bütün gece oynadık. İmdi geç kalktığına taacüb etmem. Saat kaçtadır? Öy(ğ)leye yakındır. Saat ondayken söz verdiğim yerde bulunmaz idim. Hoşça kal, var sağlık ile.</p>
--	--

2.2.7. Öğrenme –Öğretme Süreci

Dil öğretim kitaplarında öğrenme ve öğretme sürecini en fazla etkileyen unsurlardan biri, bu süreci yönetmeye yönelik olarak ölçme ve değerlendirme ölçütlerine göre konu ve materyal hazırlığının yapılmasıdır. Bu sebeple, eserdeki öğrenme ve öğretme sürecine yönelik anlatımın planlı bir biçimde yapılıp yapılmadığının tespiti de diğer unsurlar kadar önemlidir. Bu plan, mevcut kaynaklardan hareketle üç aşamada temellendirilir:

1. Hazırlık
2. İşleniş
3. Ölçme – Değerlendirme

Eserde herhangi bir hazırlık aşaması, işlenişe dair bir bilgilendirme vb. açıklamalara rastlanmamış, sadece bir dil bilgisi anlatımı yapılarak ardından örnekler verilmiştir.

2.2.8. Görsel Unsurlar

Yabancı dil öğretim kitaplarında resim ve şekillere yer verilmesi hedef dilin öğretilmesinde önemlidir. Böylece okuduğu, yazdığı ve duyduğu kelimenin öğrencide görsel bir karşılığı oluşturularak kalıcı bir bilgi kazandırılır. Osmanlı döneminde bu amaçla yazılmış çoğu eserde olduğu gibi *Grammaire Turque*'te de resim, şekil vb. görsel unsurlara yer verilmemiştir.

2.2.9. Amaç-Hedef kitle

Yabancı dilin öğretilmesinde hedef kitle amacı belirleyerek materyalin oluşmasını sağlar. *Grammaire Turque*'de amaç ve hedef kitle açıkça belirtilmemiştir. Ancak, Osmanlıda yazılmış benzer gramer kitaplarının Osmanlı topraklarına gelen yabancıların gündelik yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla yazıldığı bilinmektedir (Kartallıoğlu 2013, 2017). Bu sebeple eserin amaç ve hedefinin bu olduğu ifade edilebilir.

2.2.10. Alfabe

Osmanlı döneminde Türkçe öğretimi amacıyla kaleme alınmış gramer kitaplarında Arap veya Latin dillerine ait alfabelerden birinin veya ikisinin birlikte kullanıldığını görürüz. Bu kullanım tercihi hedef kitlenin Arap harflerini bilip bilmemesiyle ilgilidir. Metnimizde Arap harfli yazım yoktur, sadece Latin harfleri kullanılmıştır.

3.Sonuç

Bu bildiride *Guillaume Schroeder*'in 1835'te yazdığı *Grammaire Turque À l'Usage Des Français et Anglais Contenant En Outre Une Collection d'Idiotisme, de Discours Familiars et Un Vocabulaire en Français, Turc, et Anglais* adlı eserinin yabancı dil öğretimi açısından on temel ölçüte göre incelemesi yapılmıştır. Buna göre:

1. Türkçedeki temel dil bilgisi konuları kitapta ele alınmıştır.
2. Dil bilgisi çeviri yöntemine göre hazırlanmış olan eser, dört dil becerisinden okuma ve konuşmayı içerir.
3. İki kaynak (Fransızca- İngilizce) bir hedef dil (Türkçe) olmak üzere üç dilli öğretim dili vardır.

4. Kültür aktarımını sağlayan öğelerden dil, din, sosyalleşme ve hayat döngüsü, hukuk, eğlence, yiyecek, giyecek, coğrafya (ülke, kasaba; dağ, nehir adları), meslek ve ekonomiyi ilgilendiren kültürel kelimelere rastlanmıştır.
 5. Metin seçiminde sıkça kullanılan diyalog parçalarına yer verilmiştir.
 6. Öğrenme ve öğretme sürecinde günümüzdeki dil öğretim kitaplarının aksine, herhangi bir öğretim planı yoktur.
 7. Görsel unsurlara kitapta yer verilmemiştir.
 8. Eserde herhangi bir şekilde amaç belirtilmediği için Osmanlı döneminde kaleme alınmış aynı türden eserlerle ortak bir amaç doğrultusunda yazıldığı kabul edilebilir. Buna göre, Osmanlı topraklarına gelen yabancıların gündelik yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla yazılmıştır, denilebilir. Bu doğrultudaki hedef kitlesi, Fransız ve İngilizlerdir.
 9. Kitapta Arap harflerini okuyamayanlar göz önünde bulundurularak Latin harfleri kullanılmıştır. Ayrıca kelimelerin okunuşlarına bağlı olarak hafif telaffuz işaretleri de konulmuştur.
- Üç dilli hazırlanan eserin öğretim yöntemi her ne kadar günümüzde tercih edilmese de içerdiği günlük konuşma diline ait deyimler, diyaloglar ve kültürel açıdan zengin söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda, Türkçe öğretimi için kullanılan nitelikli bir kaynak olduğu söylenebilir.

4. Kaynaklar

- Barın E. (2004). “Yabancılara Türkçe öğretiminde İlkeler”, *Türkiyat Araştırmaları*, 1, 19 – 30.
- Güneş, Firdevs (2011), “Dil Öğretim Yaklaşımları ve Türkçe Öğretimindeki Uygulamalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, S. 15, s. 123-148.
- (2013), “Türkçe Öğretiminde Metin Seçimi”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi Journal of Mother Tongue Education ADED – JOMTE*, 1/1, 1-12.
- Memiş, R. M. ve Erdem D. M. (2013). “Yabancı Dil Öğretimde Kullanılan Yöntemler, Kullanım Özellikleri ve Eleştiriler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer*, p. 297-318, ANKARA-TURKEY.
- Kabadayı, A. (2003). Öğrenci – merkezli yabancı dil öğretim modeli tercih ölçeği (YÖMTÖ), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 55 – 66.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2013), “Bianchi’nin “Le Nouveau Guide de la Conservation en Français et en Turc/ Fransızca ve Türkçe Yeni Tekellüm Risalesi” Adlı Eseri Üzerine”, *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Krashen S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*, Pergamon Press Inc., Oxford.
- Ökten, Celile Eren ve Kavanoz Suzan (2014), “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimini Hedefleyen Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter*, p. 845-862, ANKARA-TURKEY.
- Schroeder, Guillaume(1835), *Grammaire Turque À l’Usage Des Français et Anglais Contenant En Outre Une Collection d’Idiotisme, de Discours Familiars et Un Vocabulaire en Français, Turc, et Anglais*, Leipsic Almanya.
- Tosun, C. (2006), “Yabancı Dil Öğretim ve Öğreniminde Eski ve Yeni Yöntemlere Yeni Bir Bakış”, *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences*, 5, 79 – 88.
- Yakıcı A., Yücel M., Doğan, M., Yelok, S. V. (2004), *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara: Bilge Yayınları.
- Yeşilyurt, Erhan (2015), Osmanlı Döneminde İngilizlere Türkçe Öğretimi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*.

5. İşaretler

- (): Metnin anlaşılabilir olması için eklenen kelimeyi veya harf düzeltmesini gösterir.

İNGİLİZ İDARESİNDE KIBRIS'TAKİ DEVLET MEMURLARININ TÜRKÇE ÖĞRENME ZORUNLULUĞU (1908-1920)

Mehmet DEMİRYÜREK¹

Özet

1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında yapılan antlaşmalar sonucu İngiliz yönetimine geçen Kıbrıs'ta yönetilenlerle yönetenler arasında iletişimi zorlaştıran bir mesele ortaya çıktı. Bu sorun yönetenlerle yönetilenlerin dillerinin farklı olmasıydı. Özellikle devlet memuru olarak hizmet edenlerin İngilizce, Türkçe ve Rumca dillerini bilmeleri sağlıklı bir yönetim için elzemdi. Bu zorunluluğu fark eden Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi 1884 yılında yerli dillerle ilgili bir kararname çıkararak İngiliz memurların yerli diller olan Türkçe ve Rumca'yı öğrenmeleri gerektiğini ilan etti. Başlangıçta sadece İngiliz memurları yerli diller olan Türkçe ve Rumca'yı öğrenmelerini kapsayan söz konusu dil öğrenme girişimi, giderek devlet hizmetindeki Türk memurların Rumca, Rum memurların ise Türkçe öğrenmeleri şeklinde bir gelişim gösterdi. 1901 yılında öncelikle devlet memurlarının (ve diğer isteklilerin) İngilizce öğrenmelerinin de önü açıldı ve hükümet tarafından yılda bir kez İngilizce sınavı yapılacağı ilan edildi. Böylece Kıbrıslı Türkler İngilizce ve Rumca, Kıbrıslı Rumlar da İngilizce ve Türkçe dillerinden sınavlara girmeye ve dil öğrenmeye başladılar. 1908 yılında ise dil öğretimi (İngilizce, Türkçe ve Rumca) ile ilgili yeni bir düzenleme yapılarak uygulamaya konuldu. Bu bildirin amacı 1908-1920 yılları arasında söz konusu düzenlemeye uygun olarak yapılan Türkçe sınavlarını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Kıbrıs'ta İngiliz İdaresi, Kıbrıs İdare Tarihi, Kıbrıs'ta Dil Öğretimi

Giriş

1884 yılında Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi, devlet memuru olarak çalışacak İngilizlerin yerli diller olan Türkçe ve Rumca'yı bilmeleri gerektiği kanısına varmış ve bu konuda bir kararname yayınlamıştı. Bunun sonucunda Kıbrıs'taki İngiliz memurlar bu sınavlara girmeye başlamış ve hâkimler, kaymakamlar ve diğer İngilizler Türkçe ve Rumcadan sınava tabi tutulmuştu. Zaman içinde aslen Kıbrıslı olan devlet memurlarının da hem yöneticilerin dili olan İngilizceyi hem de adada en çok konuşulan diğer yerli dili (Türkler için Rumca, Rumlar için Türkçe) bilmelerinin iyi olacağı düşünülmüş ve Türkler İngilizce ve Rumca, Rumlar da İngilizce ve Türkçe sınavlarına girmeye başlamışlardır. 1884-1908 yılları arasındaki dönemde zaman zaman yeni kararnamelerle uygulamada bazı değişiklikler yapılmış ise de devlet memurlarına uygulanan yabancı dil sınavları 1908 yılına kadar devam etmiştir. 1908 yılında ise yeni bir kararname ile yabancı dil sınavlarına devam edilmiştir. 1908 yılında başlatılan uygulamaya dayanan sınavlar 1921 yılından sonra da devam etmiş olmakla birlikte ulaşılan sonuçların yeterli olduğu düşünüldüğünden çalışma 1920 yılı sonu ile sınırlandırılmıştır.

1884-1908 yılları arasındaki dönemde bu konuda yaşanan gelişmeler daha önceki bir çalışmamızda değerlendirildiği için bu bildiride 1908 Kararnamesi çerçevesinde, 1908-1920 yılları arasında İngiliz ve Rum memurlara (ve diğer isteklilere) Türkçe öğretmek için uygulanan yöntemler, sınav şekilleri, değerlendirme yöntemleri ile bu girişimin sonuçlarını ele alınarak dil öğretim yöntemleri değerlendirilecek ve böylece Türkçe öğretimi tarihine Kıbrıs örneğiyle katkıda bulunulacaktır.

Yabancı Dil Öğretiminde 1908 Düzenlemesi

24 Ocak 1908 tarihli Kıbrıs Resmî Gazetesinde (The Cyprus Gazette) Kıbrıs hükûmetinin 2 Ocak 1908 tarihli "Dil Sınavları" başlıklı bir kararı yayınlandı. İlane göre Kıbrıs valisi İngilizce, Türkçe ve Rumca sınavlarını düzenleyen yönetmeliklerin gözden geçirilmiş yeni halini onaylamış ve uygulamaya geçilmesini kararlaştırmıştı. Yeni düzenleme bu konuda daha önce uygulanmış olan tüm düzenlemeleri iptal etmişti. Yeni düzenleme çerçevesindeki ilk imtihan 1908 yılının Haziran ayında gerçekleştirilecekti.

¹ Prof. Dr.Hitit Üniversitesi fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum-TÜRKİYE.
mehmetdmryrk@gmail.com

Söz konusu ilan Türkçe ve Rumca sınavlarının üç (3) dereceli olmasını kararlaştırmıştır. Sınav türü önceki sınavlar gibi “Yazılı Sınav” ve “Mülakat Sınavı” şeklinde olacak ve adayın her iki türden de başarılı olması beklenecekti. 1908 yılından önceki uygulamanın iki (2) dereceli (Düşük Standart ve Yüksek Standart) olduğu düşünülürse üç dereceli yabancı dil sınav bir yenilik olarak ortaya çıkmaktadır. Sınav türleri ise değişmemiştir. Söz konusu üç aşama *Preliminary* (Giriş Sınavı), *Ordinary* (Standart Sınav) ve *Honour* (Yüksek Şeref Sınavı) şeklinde tasarlanmıştır. Türkçeden yapılacak *Preliminary* (Giriş Sınavı) seviyesindeki sınav *Çocuklara Rehber-i Kıraat* kitabı temelinde yapılacak ve adayın aşağıdaki özelliklere sahip olması beklenecekti.

1.(İngilizce) faydalı kısa/basit cümlelerin Türkçeye tercümesi, (Türkçe) faydalı kısa/basit cümlelerin (İngilizce) çevrilmesi. Notlar, el yazısı ve imlaya göre verilecekti. Çok basit ve açık bir yazı şekli tercih edilmeliydi.

2. Telaffuza dikkat edilerek yapılacak okuma ve sözlü/şifahî çeviri.

3. Okunan parça hakkında ve bir kuryeye talimatlar vermek, basit anketleri cevaplandırmak ve hayati gereksinimleri temin etmek gibi, basit konularla ilgili sözlü sınav/mülakat.

Bu temel ilkelere ilave olarak yapılan açıklamaya göre, çevirisi yapılması istenilen cümleler basit bir el yazısıyla yazılmalıydı ve zorlanmaksızın okumayı başaran adaylara da ilave puan verilecekti.

Ordinary (Standart Sınav) seviyesindeki adayların başarılı sayılması için sahip olmaları gereken hususiyetler ise şöyle belirlenmişti:

1.Necip Necati tarafından yazılmış olan *Çocuklara Kıraat* adlı kitap ile yerel/Kıbrıs'ta yayımlanan Türkçe bir gazeteden seçilmiş pasajları okumak ve İngilizceye çevirmek. Sınavın belirlenen kitaptan seçilmiş pasajlardan mı, yoksa Türkçe gazeteden seçilmiş pasajlardan mı yapılacağına sınav görevlileri karar verecekti.

2.Basit bir İngilizce alıştırma metninin İngilizceden Türkçeye çevirisini yapmak.

3.Türkçe bir dilekçenin veya başka dilde (Rumca) el yazısıyla yazılmış bir dilekçenin İngilizceye yazılı tercümesini yapmak.

4. *Çocuklara Kıraat* adlı kitaptan okunacak parçayı parça okunurken dinleyip yazmak.

5. Adayın, sıradan becerilere sahip bir Kıbrıslıyı anlama becerisi ile kendisinin hem konuşma hem de resmî işin alışlagelmiş işleyişiyle ilgili anlaşılma becerisi konusunda müfettişleri ikna etmesi amacıyla mülakat sınavı yapılacaktır.

Ordinary (Standart Sınav) seviyesindeki adayların sınavları sırasında el yazısı ile imla kuralları temelinde not verileceği, adayların basit ve açık bir el yazısı formunu kabul etmelerinin zorunlu olduğu ayrıca açıklanmıştı. Ayrıca adayların, yazılı sınavda başarılı olmaları durumunda, mülakattaki yeterliliklerini geliştirmeleri tavsiye edilebilirdi.

Türkçeden *Honour* (Yüksek Şeref Sınavı) seviyesinde başarılı olmak için adayların sahip olması gerekli nitelikler ise şöyle tespit edilmişti.

1.Namık Kemal'in *Cezmi* adlı kitabından, Türkçe bir gazeteden veya *Düstur*'da yer alan *Osmanlı Arazi Kanunnamesi* ile *Osmanlı Ceza Kanunnamesi*'nden sınavı yapan kişi tarafından seçilmiş parçaların sözlü/şifahî ve yazılı çevirisini yapmak.

2.İngilizce kısa bir mahkeme kararını veya diğer bir İngilizce resmî yazıyı Türkçeye çevirmek.

3.Redhous'un *Ottoman-Turkish Grammar* kitabı veya diğer standart bir gramer kitabı temelinde yeterli Türkçe gramer bilgisine sahip olmak.

4.Mülakat sınavında adayların farklı sınıflara mensup Kıbrıslıları anlama ve Kıbrıslılar tarafından anlaşılma becerisi konusunda müfettişleri ikna etmeleri gerekli olacaktır. Ayrıca adaylar, genel olarak akıcı bir Türkçeyle yapılan konuşmayı anlayabilme ve akıcı bir şekilde iyi Türkçe konuşabilme becerilerine sahip olmalıydılar. (The Cyprus Gazette, 24 January 1908, s.6356-6357).

Sınav Kitaplarında Yapılan Değişiklikler

1908-1910 yılları arasında Türkçe sınavlarına girecek adayların sorumlu tutulacakları kitaplar değişmemiştir. 1910 yılı Kasımında bu konuda bir değişiklik yapılmış ve sınav için yeni kitaplar belirlenmiştir. Söz konusu ilana göre Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavına girecek adayların sorumlu olacakları kitap *Yeni Medhal-i Kıraat* adlı eserin 3. Kitabı olacaktır. 1908 düzenlemesinde ilan edilen *Çocuklara Rehber-i Kıraat* adlı kitap sınav kitabı olmaktan çıkarılmıştır. Bu ilanla Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavına girecek adayların sorumlu tutulacakları kitap da değiştirilmiş ve *Çocuklara Kıraat* adlı kitabın yerini Ahmet Mehdi tarafından yazılan *Rehnuma-yı Etfal* adlı kitap almıştır (The Cyprus Gazette, 11 November 1910, s.7226). Türkçe *Honour* (Yüksek Şeref Sınavı) kitapları değişmemiştir.

3 yıl sonra, Kasım 1913'te Türkçe sınavı için belirlenen kitaplar yeniden değiştirilmiştir. Buna göre Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavına girecek adaylar İsmail Hakkı tarafından yazılan *Ahn's Method* adlı kitabın 1-80. sayfaları arasındaki kısımdan, Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavına girecek adaylar da aynı kitabın 80. sayfasından sonuna kadar olan bölüm ile *Hazine-i Kıraat* adlı kitabın ilk 80 sayfasından sorumlu olacaklardı (The Cyprus Gazette, 7 November 1913, s.8316). Türkçe *Honour* (Yüksek Şeref Sınavı) kitaplarında değişiklik olmamıştır.

İncelenen dönemde adayların sorumlu olacakları kitaplarla ilgili son değişiklik 1920 yılında yapılmıştır. 29 Ekim 1920 tarihinde yayımlanan ilana göre Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavına katılacak adayların sorumlu olduğu kitap (*Ahn's Method*, s.1-80) değişmedi. Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavına girecek adaylar da aynı kitabın tümünden veya benzer standarttaki bir başka kitap ile İbrahim Hilmi tarafından yazılan *Altın Kitap: Çocuklara İlk Kıraat* adlı kitaptan sorumlu olacaklardı. Türkçe *Honour* (Yüksek Şeref) sınavına girecekler standart Türkçe kitaplar ile gazetelerden sorumlu olacaklardı. Adayların söz konusu kitap ve gazetelerden seçilecek parçaları hem yazılı hem de sözlü olarak tercüme edebilme becerisine sahip olmaları beklenecekti. Ayrıca adaylar *Düstur*'daki Osmanlı Arazi Kanunnamesi'nden (*Düstur*, 1. Cilt, s. 165-197) sorumlu olacaklardı. Arzu edenler *Düstur*'u Tapu Dairesi'nden edinebileceklerdi. (The Cyprus Gazette, 29 October 1920, s.504).

Sınavlarda Uygulanacak Kurallar Hakkında Düzenleme

Sınavlarda uygulanacak kurallar konusunda 1911 yılına kadar ayrıntılı bir düzenleme yapılmamıştı. 1911 yılında sınavlarda uygulanacak kurallarla ilgili 8 maddelik bir hükümet kararı yayımlandı. Söz konusu kuralların tüm sınavlarda (14-16 Haziranda yapılacak Türkçe ve Rumca sınavları, 20-30 Haziranda yapılacak İngilizce sınavında ve 3-4 Eylülde yapılacak Sivil Servis Sınavları) uygulanacağını açıkladığı kararnameye göre;

- 1.Adaylar kendi yazı malzemelerini (kalem, mürekkep ve kurutma kâğıdı) kendileri getireceklerdi.
- 2.Adaylar sınavı icra edenler tarafından verilen tüm kâğıtların üzerine hangi seviyedeki sınava gireceklerini, kendilerinin, dairelerinin veya okullarının isimlerini yazacaklar ve bu kurala özellikle dikkat edilecekti.
- 3.Sınav sırasında konuşmaya izin verilmeyecekti. Konuşan bir aday iki kez uyarılacak üçüncüsünde ise kâğıtları yırtılacak/imha edilecek ve o konuyla ilgili olarak kendisine not verilmeyecekti. Bununla birlikte sınavın diğer konularıyla ilgili olarak sınava devam etmesine izin verilecekti.
- 4.Bir kitaptan veya bir başka adaydan kopya çeken ya da kendi kâğıtlarının başka bir aday tarafından kopya edilmesine müsaade eden herhangi bir adayın ismi derhal aday listesinden çıkarılacak ve bütün not haklarını kaybedecekti.
- 5.Adaylar sınava girecekleri kitapların tümünü kendileri getirecekti. Bu kitapların sayfaları üzerinde yazılı herhangi bir not veya işaret bulunmayacaktı.
- 6.Sözlük kullanımına izin verilmeyecekti. Fakat adaylar açık olmayan herhangi bir nokta hakkında sınavı icra edenlerden bilgi talebinde bulunabilecekti.
- 7.Her dildeki el yazısıyla ilgili üslup ve okunabilirlik not verirken göz önüne alınacaktı.

8.Bir sınavın herhangi bir aşamasında başarısız olan bir aday, o aşamadaki sınavın tüm aşamalarına yeniden girmek zorunda kalacaktı (The Cyprus Gazette, 9 June 1911, s.7436).

Sınavlara Katılacak Adaylarla İlgili Düzenlemeler

24 Ocak 1908 tarihli hükûmet ilanında yeni düzenlemeye göre yapılacak ilk sınavın Haziran 1908'de yapılacağı açıklanmış ancak kesin tarih verilmemişti (The Cyprus Gazette, 24 January 1908, s.6356). 15 Mayıs 1908 tarihli hükûmet ilanı ile sınav tarihi kesinleştirildi. Buna göre Türkçe sınavı 29 Haziran Pazartesi ve 30 Haziran Salı günlerinde hükûmet laboratuvarında gerçekleştirilecekti. Bu sınavların herhangi birinden başarılı olması gerekli görülen devlet memurları her zamanki gibi bağlı oldukları kurum müdürlükleri aracılığıyla bilgilendirileceklerdi. Bu sınavlara katılmayı arzulayan diğer kişilerin, hangi sınav türünden sınava girmek istediklerini belirterek, isimlerini 15 Hazirandan önce Lefkoşa'daki Okullar Baş Müfettişliğine göndermeleri gerekiyordu (The Cyprus Gazette, 15 May 1908, s.6492).

1910 yılında bu konuda küçük bir değişiklik yapıldı. Buna göre, söz konusu sınavların herhangi birinden geçmesi gerekli görülen memurlar kendi birim müdürlükleri aracılığıyla sınava girmeye hazır olduklarını Eğitim Baş Müfettişlik Dairesi'ne bildireceklerdi. Memur olmayıp da bu sınavlara katılmak isteyenler önce sınava giriş izni alacaklar ve izin alabilmek için de Eğitim Baş Müfettişlik Dairesi'ne müracaat edeceklerdi (The Cyprus Gazette, 18 Marc 1910, s.7024).

1916 yılında ise 1910 yılındaki açıklamaya yer verildikten sonra bazı yeni kararlar da yürürlüğe konulmuştur. Buna göre, her sınava kaç adayın gireceği belli olduktan sonra sınavın kesin yer ve tarih konusunda adayların bilgilendirileceği, memur olmayıp da bu sınava girmek isteyen her bir adayın müracaat sırasında yaşını mutlaka belirtmesi gerektiği, öğrenci olan adayların isimlerinin öğrencilerin sınava hazır olduklarını tasdik edecek kendi okul müdürleri veya İngiliz müdür aracılığıyla bildirilmesinin uygun olacağı, özel durumlar hariç 15 yaş altındakilerin bu sınavlara katılamayacağı ve sınava girecek tüm adayların isimlerinin 10 Hazirana kadar bildirilmesi gerektiği ilan olunmuştur (The Cyprus Gazette, 19 May 1916, s.157).

Türkçe Preliminary (Giriş) ve Ordinary Sınavlarından Başarılı Olanlar

1908 yılının 29 ve 30 Haziran tarihlerinde yapılan Türkçe sınavlarının sonuçları 7 Ağustos 1908 tarihli resmî gazetede ilan edildi. Buna göre Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından 5 kişi (Limasol Posta Dairesi memuru J. Kalvaris, İngiliz Okulu'dan S. Davidian, Polis Dairesi aday memuru F. Murat, Tapu ve Kadastro Dairesi memuru H. Samuelian ve İngiliz Okulu'ndan C. Stephani), Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından ise 3 kişi (3'ü de Tapu ve Kadastro Dairesi memuru olan M. Philalethes, A. Sophocles ve N. Stephanou) başarılı olmuştur (The Cyprus Gazette, 7 August 1908, s.6586). Açıklanan sonuçlara göre sınavlarda başarılı olan devlet memuru olmayan herhangi bir kişi görünmüyordu. 5 Şubat 1909 tarihli resmî gazetede yayımlanan bir başka ilana göre ise Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından başarılı olanlar arasında Baf Kaza Mahkemesi Reisi H. A. Bross da katılmıştı (The Cyprus Gazette, 5 February 1909, s.6687). Hâkim Bross 1910 yılı başlarında ise başarısını arttırmış ve Türkçe *Ordinary Standart* sınavından geçmiştir (The Cyprus Gazette, 18 February 1910, s.6999).

1909 yılında yapılacak Türkçe sınavlarının 28 Haziran Pazartesi ve 29 Haziran Salı günü ile gerekli görüldüğü takdirde izleyen günlerde her gün saat 09.00'da yapılacağı açıklandı. Sınava girme şekli konusunda bir değişiklik yoktu (The Cyprus Gazette, 14 Mayıs 1909, s.6788). Yapılan sınavda başarı gösterenlerin isimleri 3 Eylül 1909 tarihli resmî gazetede ilan olundu. Söz konusu ilana göre Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından 4 kişi (Lefkoşa'daki İngiliz Okulu'ndan H. H. Assoudarian, Girne'den P. Georgiades, Lefkoşa Eğitim Dairesi memuru P. H. Josephides ve Mağosa Gümrük memuru G. K. Mitzinka), Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından da 3 kişi (Lefkoşa İngiliz Okulu'ndan S. Davidian, Limasol Gümrük memuru C. A Papadaki ve Lefkoşa Tapu ve Kadastro Dairesi memuru H. J. Samuelian) başarılı olmuştur (The Cyprus Gazette, 3 September 1909, s.6868).

1909 yılında yapılan sınavda başarılı olanlar arasında dikkati çeken iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi memur sıfatı olmayan Girmeli P. Georgiades'in Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından başarılı olması, ikincisi ise 1908 yılında Türkçe *Preliminary*

(Giriş) sınavından başarılı olan İngiliz Okulu'ndan S. Davidian'ın 1909 yılında Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından da başarı göstermiş bulunmasıdır.

Preliminary Standart (Giriş Derecesi) (1910)

Adayın İsmi	Memurun Görev Yaptığı Daire	Görev Yeri
A.C. Eleftheriades	Kaza mahkemesinde evrak kayıt memuru ve tercüman	Baf
G. Ghaleb	İngiliz Okulu	Lefkoşa
V. Levonian	”	”
D. Melikian	”	”
J. Nasri	”	”
Th. Sivithanides	Kaza mahkemesi memuru	Baf
S. E. Stavrinides	Köy Hâkimi	Paleokhorio

1910 yılı Türkçe sınavlarının 27 ve 28 Haziran tarihlerinde, ancak gerekli olması halinde izleyen günlerde her gün saat 09.00'da yapılacağı 18 Martta ilan edildi (The Cyprus Gazette, 18 March 1910, s.7024). Türkçe sınavından başarı olanları isimleri ise 16 Eylül 1910 tarihli resmî gazetede açıklandı (The Cyprus Gazette, 16 September 1910, s.7202). 1910 sınavı sonuçları ile sonrakiler genellikle daha düzenli bir şekilde ve tablolar halinde ilan edilmişlerdir. 1910 yılı Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavlarında başarılı olanlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. *Ordinary* (Standart) sınavından başarılı olanlar ise aşağıda gösterilmiştir.

Ordinary Standard (Standart Derecesi)

Adayın İsmi	Memurun Görev Yaptığı Daire	Görev Yeri
H. Assoudorian	İngiliz Okulu	Lefkoşa
M. Bedirian	”	Lefkoşa
S.Hji. Y. Solomonides	Tapu ve Kadastro Dairesi	”

Eylül 1909 tarihinde Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından başarılı olan İngiliz Okulu'ndan H. Assoudarian 1910 yılında başarısını yükseltmiş ve *Ordinary Standard* (Standart Derecesi) sınavından da başarılı olmuştur.

1911 yılında yapılacak Türkçe imtihanları 12 Mayıs 1911 tarihli resmî gazetede ilan edildi. İlan göre sınav 14 Haziranda yapılacak ancak gerekli olması durumunda izleyen günlerde her gün saat 09.00'da sınava devam edilecekti. Bu ilanda sınav yeri belirtilmemiş, sınava girecek kişilerin isimleri belli olduktan sonra adayların sınav günü ve yeri konusunda bilgilendirilecekleri açıklanmıştır (The Cyprus Gazette, 12 May 1911, s.7372). Bu arada 9 Haziran 1911 tarihinde bütün yabancı dil sınavlarında uygulanacak temel kurallar ile ilgili bir kararname yayımlandı (The Cyprus Gazette, 9 June 1911, s.7436). Yapılan sınavın sonuçları ise 18 Ağustosta açıklandı. Sonuçlara göre Türkçe *Preliminary Standard* (Giriş) sınavında 2 kişi (Lefkoşa'daki Tarım Dairesi kâtip memurlarından C. D. Demetriadis ve İngiliz Okulu'ndan G. Stivadoros) başarılı olurken Türkçe *Ordinary Standard* (Standart) sınavından 4 kişi (Tapu ve Kadastro Dairesi memuru C. Hj. Ioannon ve İngiliz Okulu'ndan H. Josephine, V. Levonian, D. Melikian) başarılı olmuştur (The Cyprus Gazette, 18 August 1911, s.7507).

1912 yılı Türkçe sınavlarının 24 Haziran ve gerekli olması halinde izleyen günlerde saat 09.00'da yapılacağı açıklanmış (The Cyprus Gazette, 7 June 1912, s.7798) ve sınav sonuçları da 16 Ağustos 1912 tarihinde ilan edilmiştir. 1911 yılında Türkçe *Preliminary Standard* (Giriş) sınavından 3 kişi (Mağosa'daki Tapu ve Kadastro Dairesi 5. Sınıf memurlarından A. Loizides, Girne Veraset mahkemesi hâkimi B. D. Sertsios ve hükümet büro personeli 7. Sınıf memuru C. A. Soteriades) başarılı sayılmıştır. Türkçe *Ordinary Standard* (Standart) sınavından ise 7 kişi (Lefkoşa'daki İngiliz Okulu'ndan A. Assodourian, Larnaka'daki hükümet büro personeli 7. Sınıf memuru A. Carletti, Baf Kaza Mahkemesi mukayyet yardımcısı ve tercümanı A. C. Eleftheriades, Lefkoşa'daki hükümet büro personeli 8. Sınıf memuru G.G. F. Ghaleb, Lefkoşa'daki Tapu ve Kadastro Dairesi 5. Sınıf memuru A. K. Koumides, Larnaka'daki Amerikan Okulu'ndan M. Samourkashian ve Larnaka'daki Tapu ve Kadastro Dairesi 5. Sınıf memuru G. P. Yerolemidis) sınavı geçmiştir (The Cyprus Gazette, 16 August 1912, s.7897).

1913'ten 1916 yılına kadar geçen sürede sınav gün, yer ve saatinin ilanı ile kazananların isimlerinin ilanına devam edilmiş ve sınavlar Haziran ayı içinde yapılmıştır. 1913 yılında Türkçe *Preliminary Standard* (Giriş) sınavında 4 kişi (Lefkoşa'daki polis G. Christodoulides, Larnaka'nın Lefkara köyü hâkimi E. Evangelides, Lefkoşa Müsteşarlık Dairesi'nden Ch. A. Koupepides ve Lefkoşa Müsteşar yardımcısı H. C. Lukach) başarı göstermiştir. Türkçe *Ordinary Standard* (Standart) sınavından da 4 kişi (Hükûmet memuru olmayan Lefkoşalı H.H. Davidian, Lefkoşa Tarım Dairesi'nden C. D. Demetriades, Mağosa gümrüğünden G.K. Mitzinka ve Lefkoşa Tapu ve Kadastro Dairesinden A. Nassibian) geçmiştir (The Cyprus Gazette, 29 August 1913, s.8257).

Haziran 1914 tarihinde yapılan Türkçe *Preliminary Standard* (Giriş) sınavında 3 kişi (Baf Kaza Mahkemesinden P. Christodoulo ve İngiliz Okulu'ndan A. Arapis ile A. Petris) başarılı olurken Türkçe *Ordinary Standard* (Standart) sınavından 1 kişi (Lefkonikon köyü hâkimi S. Stavrinos) başarı göstermiştir (The Cyprus Gazette, 28 August 1914, s.8640). Temmuz 1915'te düzenlenen Türkçe *Preliminary Standard* (Giriş) sınavında 4 kişi (Lefkoşa'daki Tapu ve Teftiş Dairesinden H. Antrobus ile N. Bishara ve Mağosa Kaza Mahkemesinden J. A. Georgiou, Baf Kaza Mahkemesinden G. Ch. Michaelides ve Lefkoşa İngiliz okulundan P. Michaelides), Türkçe *Ordinary Standard* (Standart) sınavından da 1 kişi (Lefkoşa Tapu ve Teftiş Dairesinden H. H. A. Utidjian) geçmiştir (The Cyprus Gazette, 19 November 1915, s.9179).

1916 yılı başında yayımlanan resmî bir ilanda Lefkoşa Tapu Kadastro ve Teftiş Dairesi Baş Muhasebe memuru H. Antrobus'un Türkçe *Ordinary* sınavından başarılı olduğu açıklanmıştır (The Cyprus Gazette, 11 February 1916, s.17). Bununla birlikte bu kişi için açıklanmış bir sınav takvimi olmadığından söz konusu kişinin 1915 yılında sınava girdiği ve sınavının ancak bu tarihte sonuçlandığı düşünülebilir. Sebep açık değildir.

1916 yılı Türkçe sınavlarının 27-28 Haziranda yapılacağı ilan olunmuş ise de kesin tarihin sonradan belirleneceği de ifade edilmişti (The Cyprus Gazette, 19 May 1916, s.157). Haziran 1916'da yapılan sınavların sonuçları resmî gazetede 8 Eylülde yayımlandı. Sonuçlara bakıldığında Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından sadece 1 kişinin (Larnaka Kaza Mahkemesi Reisi W. H. H. Thorne) geçtiği, buna karşılık Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavında 17 kişinin başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı, uygulamanın başladığı 1908 yılından o güne kadar görülen en yüksek rakamdır ve 1916 Haziran sınavında yaşanmıştır. Sınavı kazananlar ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türkçe *Preliminary* (Giriş Derecesi) Sınavı (1916)

Adayın İsmi	Memurun Görev Yaptığı Daire	Görev Yeri
J. P. Argyrides	Orman Dairesi	Lefkoşa
R. V. Bairamian	İngiliz Okulu	Lefkoşa
G. Boutros	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	"
S. Christopoulos	Ziraat Müfettişi	Mağosa, Peristeronapiyi
B. Dervisian	Kaza Mahkemesi	Lefkoşa
P. L. Georgiadis	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	Lefkoşa
Y. S. Hj. Sava	"	Girne
E. Ch. Ioannides	"	Lefkoşa
L. S. Kanellides	"	Baf
Ch. K. Kokkinis	"	Lefkoşa
P. Loizides	Kaymakamlık Dairesi	"
A.J. Macoulis	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	"
J. Makrides	Hazine	"
G. Moody	Polis Dairesi, Cephanelik Eğitmeni	"
G. S. Panayides	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	"
G. N. Rossides	Müsteşarlık Dairesi	"
S. N. Theodosiades	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	"

1917 yılında yapılacak Türkçe sınavlarının tarihleri 18 Mayıs 1917 tarihinde açıklandı. Buna göre sınavlar 19, 20 ve 21 Haziran tarihlerinde gerçekleştirilecekti (The Cyprus Gazette, 18 May 1917, s.195). Haziran ayında yapılan sınav sonuçları 24 Ağustosta açıklandı. Buna göre Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından geçen olmamış ancak Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından 10 kişi başarılı olmuştur. Başarılı olanlar şunlardır:

Türkçe *Preliminary* (Giriş Derecesi) Sınavı (1917)

Adayın İsmi	Memurun Görev Yaptığı Daire	Görev Yeri
Ch. N. Collanas	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	Lefkoşa
M. Constantinides	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	Lefkoşa
J. N. Dimitriou	Kaza Mahkemesi Veraset Hâkimi	”
G. Fitikides	Hükümet Matbaası	Lefkoşa
Ch. A. Michaelides	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	Lefkoşa
L. S. Parascho	Hükümet Bürosu Memur Adayı	Baf
B. Watts	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	Lefkoşa
N. Maxoudian	İngiliz Okulu	Lefkoşa
Teğmen R. A. Paterson	Esir Kampı	Mağosa
V. Toundjian	İngiliz Okulu	Lefkoşa

1918 yılında yapılacak Türkçe sınavlarının tarihleri 17 Mayıs 1918 tarihinde ilan edildi. Buna göre sınavlar 18, 19 ve 20 Haziran tarihlerinde gerçekleştirilecekti (The Cyprus Gazette, 17 May 1918, s.146). İlanda 3 gün belirtilmesine rağmen sınavların 18 ve 19 Haziranda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu sınavda Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından başarılı olan yoktur. *Preliminary* (Giriş) sınavından başarılı olan ise 7 kişidir (The Cyprus Gazette, 23 August 1918, s.229). Söz konusu 7 kişinin 5’i Lefkoşa İngiliz Okulundan (A. Bairamian, A. Nikolosian, M. Sinanian, A. Skender, Cl. Solomonides), 1’i Lefkoşa Eğitim Dairesi’nden ve 1’i de Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesinden idi. Sınav takvimi ilan edilmiş olmamakla birlikte 12 Kasım 1918 tarihinde de sınav yapıldığı ve Lefkoşa Tarım Dairesi Müdürü M. Bevan’ın Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavında başarı gösterdiği anlaşılmaktadır (The Cyprus Gazette, 29 November 1918, s.302).

Bununla birlikte 1918 yılında sınav takvimi değişmiş görünmektedir. 1918 yılına kadar yılda 1 defa yapılan sınavların 1918 yılında 2 kez yapıldığı görülmektedir. Şubat 1918’de sınav yapılacağına dair bir ilana rastlanmamış ise de yeni bir sınav yapıldığı anlaşılmaktadır. Belki de 1917 yılı Haziranında yapılan sınavın bazı bölümlerinden başarısız olanlar için ek bir sınav yapılmıştır. Sebep ne olursa olsun Şubat 1918’de Türkçe sınavı yapılmış ve başarılı olanların isimleri 22 Mart 1918 tarihinde ilan edilmiştir. (The Cyprus Gazette, 22 March 1918, s.73). Söz konusu sınavda Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından başarılı olan yoktur. *Preliminary* (Giriş) sınavından başarılı olan 11 kişinin isimleri şöyledir:

Türkçe *Preliminary* (Giriş Derecesi) Sınavı (1918)

Adayın İsmi	Memurun Görev Yaptığı Daire	Görev Yeri
S. D. Fisher	Hâkim Yardımcısı	Lefkoşa
Stelios Ioannides	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	”
I.Ioannides	”	”
Chr. Kathidjiotes	Kaymakamlık Dairesi	Baf
S.G. Kelveris	Tapu ve Kadastro ve Müfettişlik Dairesi	Lefkoşa
A.Hj. Mutsas	”	”
J. Mavroudes	”	”
Nicoslis Michaelides	”	”
Ph. Modinos	”	”
S.Serghiou	”	”
Chr. Theodorou	Orman Dairesi	”

1919 yılı sınav takvimi konusunda bir farklılık göstermektedir. 24 Ocak 1919 tarihindeki ilana göre 12 ve 13 Şubatta Türkçe *Ordinary* Sınavı ve 14 Şubatta da Türkçe *Preliminary* Sınavı yapılacaktı (The Cyprus Gazette, 24 January 1919, s.20). Türkçe *Ordinary* sınavından başarılı olan olmamış ancak 14 Şubatta yapılan Türkçe *Preliminary* Sınavından 23 kişinin başarılı olduğu 4 Nisan 1919 tarihinde açıklanmıştır. Buna göre Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından sadece 1 kişi (devlet memur olmayan Lefkoşalı F. Frantzides) geçmiştir. Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından da 23 kişi başarılı olmuştur. Söz konusu 23 kişinin isminden 17 tanesinin Kıbrıslı Rum, 4 tanesinin Ermeni ve 2 tanesinin de İngiliz olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu iki İngiliz'den biri Lefkoşa'da hükümet hazinesinde/gelir dairesinde çalışan W. Bowring, ikincisi ise Lefkoşa Kaza Mahkemesinde görevli A. Ferez'dir. Sınavı kazananların 6 tanesi Lefkoşa İngiliz Okulundan olup 9 tanesi Tapu ve Kadastro Dairesi memuru, 2'si Tapu ve Kadastro Müfettişlik Dairesi memuru, 2'si polis, 2'si sivil, 1'i hazine memuru, 1'i Lefkoşa Kaza Mahkemesi memuruydu (The Cyprus Gazette, 4 April 1919, s.138). 1919 yılı incelenen dönem itibarıyla Türkçe sınavından geçenlerin en yüksek olduğu yıl olmuştur.

1920 yılında Türkçe sınavı ile ilgili biraz farklı bir uygulama göze çarpmaktadır. 1 Nisan 1920'de yayınlanan sınav ilanında sınav takvimi açıklanmamış sadece önceki kurallar tekrarlandıktan sonra sınava girmek isteyenlerin isimlerini 30 Nisana kadar bildirmeleri, sınava gireceklerin listesi kesinleştikten sonra sınav yeri ve tarihinin kendilerine bildirileceği ilan edilmiştir (The Cyprus Gazette, 1 April 1920, s.105). 3 Eylül 1920 tarihinde yayımlanan sonuç listesinde de sınavın ne zaman yapılmış olduğu belirtilmemiş sadece her zaman olduğu gibi başarılı olanlarla ilgili bilgi verilmiştir. İlanı göre Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından 1 kişi (Lefkoşa Hazinesi/Gelir Dairesi Müdürü W. Bowring), Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından da 9 kişinin başarılı olduğu ilan edilmiştir. Söz konusu 9 kişinin hepsi Kıbrıslı Rum olup 1'si Mağosa Tapu Dairesi memuru, 3'ü Lefkoşa Tapu Dairesi memuru, 1'si Baf Tapu Dairesi Memuru, 2'si Mağosa'da görevli Devlet Demiryolu memuru, 1'si Bayındırlık Hizmetleri Dairesi memuru ve 1'si de Lefkonuk Köyü hâkimi S. Tinghiris idi (The Cyprus Gazette, 3 September 1920, s.381).

Sonuç

1908 yılında, öncelikle Kıbrıs'taki Rum ve İngiliz devlet memurları için yapılması planlanan, daha sonra ise 15 yaş üzerindeki isteklilerin (öğrenciler dâhil) de girmesine izin verilen Türkçe sınavları 3 aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Sınavlarda uygulanacak kurallar ile değerlendirme esasları da ayrıca hazırlanmış ve ilan edilmiştir. *Preliminary* (Giriş), *Ordinary* (Standart) ve *Honour* (Yüksek Şeref) aşamalarından oluşan sınavlar 1908-1918 yılları arasında her yılın Haziran ayında olmak üzere yılda bir kez düzenlenmiştir. 1918 ve 1919 yıllarında söz konusu sınavlar ikişer kez yapılmıştır. 1920 yılında ise eskiden olduğu gibi yine 1 kez yapılmıştır.

İncelenen dönem itibarıyla 1908-1920 yılları arasındaki sınavlarda Türkçe *Honour* (Yüksek Şeref) derecesi alan olmamıştır. Türkçe *Preliminary* (Giriş) sınavından toplam 110 kişi, Türkçe *Ordinary* (Standart) sınavından da 29 kişi başarı göstermiştir. Türkçe sınavından toplam başarılı olan kişi sayısı ise 139'dur. Bunların 29'u Lefkoşa İngiliz Okulu mensubu, 1'i Larnaka Amerikan Okulu mensubu, 2'si sivil, geri kalan 107 kişi ise devlet memuruydu. Sınavlarda başarı gösterenler içerisinde Ermeniler dikkati çekmektedir. İngiliz Okulu adına sınava girip başarılı olanların 23 tanesi Ermeni'dir. 1 Ermeni memur başarılı olmuştur. Larnaka'daki Amerikan Okulu adına başarı gösteren de Ermeni'dir. Dolayısıyla başarılı olan 139 kişinin 25 tanesi Ermeni idi. Türkçe sınavlarından başarının en yüksek olduğu yıllar, sırasıyla 1919 (23 kişi), 1916 (19 kişi) ve 1918 (18 kişi) olmuştur.

Kaynak

Bu çalışmada kaynak olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde (Girne) bulunan *The Cyprus Gazette* adlı resmî gazete koleksiyonunun 1908-1920 yıllarını kapsayan sayıları kullanılmıştır.

TÜRKÇE - FRANSIYZCA İKİ DİLLİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE YAZINSAL METİNLERİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE UYGULANAN YÖNTEMLER, KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ümran TÜRKİYILMAZ*

Özet

21. yüzyıl toplumlarında, insanların kendini, içinde yaşadığı dünyayı algılaması ve sosyal çevreye uyum sağlayabilmesi için eğitim sürecinden geçen öğrencilere etkin metin okuma alışkanlığı bilincinin kazandırılması çok boyutlu bir sorun alanı olarak karşımıza çıkar. Bilişsel edimler ile psiko-motor becerilerin ortak hareket etmesi sonucunda oluşan okuma edimleri, gerek eğitim yaşantısında gerekse bu süreci tamamladıktan sonra son derece önemlidir. Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerinin dünya metinlerini okumak ve yorumlamak için gereken bilgi ve becerileri edinmeleri, söz konusu yazınsal metinlere ilişkin değerlendirmeler yapabilme yetilerini içerir. Bu yönüyle yazınsal metinlerden anlam çıkarma, yaratıcı ve özgür bir düşünceye sahip olma, doğru bir biçimde çözümleme ve yorumlama, biçimsel bakış açısı, öğrencilerin kendilerini gerekli becerilerle donatmasında başat ölçütlerdendir. Türkçe ve Fransızca yazınsal metinleri okumaya karşı olumlu tutum geliştirme ve söz konusu metinleri çözümleme, yüzeysel olmayan işlevsel bir okur kitlesi yaratılarak sağlanabilir. Yazınsal metinlerin eğitim ve öğretiminde, bireyi öğrenme ortamının merkezine çeken anlayış aracılığıyla, hem öğrenme sürecinin etkin bir biçimde yürütülmesi, hem de günümüzün ihtiyaç duyduğu toplum modelinin yaratılması sağlanabilir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerini ezbere yönelten anlayıştan uzaklaştırarak, araştırma yapmaları, olabildiğince nesnel bir biçimde eleştirme ve inceleme çerçevesinde her iki dilin de incelik ve zenginliklerini fark ederek bilgi birikiminin elde edilmesi amaçlanmalı ve genç beyinlerin tüm dünyayı ilgilendiren olgu ve olaylara eleştirel olarak yaklaşabilmeleri sağlanmalıdır.

Bu bağlamda, çalışmamızda Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğrencilerinin metin okuma alışkanlıkları, yazınsal metinlerin incelenmesinde izlenen yöntemler, karşılaşılan sorunlar, uygulama alanından örneklerle tartışılacak ve çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İki dillilik, yazınsal metin, yazın, metin çözümleme, öğrenme.

Güzel sanatların bir dalı olan edebiyat, “insanlara hoş vakit geçirtici, eğlendirici bir olgu, ruha canlılık veren, yaşam gücünü arttıran, yaşamı keşfe yardımcı olan, bir rehberlik kaynağı, yaratıcı etkinlikleri teşvik eden, güzel bir dil, söz söyleme” (Oğuzkan, 7.s.) sanattır. Birbirleri ile yakın ilişki içinde olan edebiyat ve edebiyat eğitimi alanının özünü; yaratıcı zekâ ve ruhun biçimlendirdiği metinlerin, araştırılması, irdelenmesi, değerlendirilmesi ve öğretilmesi oluşturur.

Sosyal bir bilim dalı olan ve hareket noktası olarak yazınsal eserleri ele alan edebiyat bilimi, her tür imge ve düşünce öğelerine, yazınsal eserin tür ve yapısına ilişkin özelliklerden, dilin kullanılış biçimlerine ve okur ile olan ilişkisine kadar uzanan özelliklerin irdelenmesini sağlayan bir disiplindir. Tarih boyunca insanoğlunun “yeryüzündeki serüvenleri, doğal ve toplumsal çevresiyle ilişkileri, sağlıklı bir yaşayış özlemi, bu iki alanın ortak konusu” (Kavcar, 1999, 2) içine girer. Bu bağlamda yazınsal metinlerin eğitimi ve öğretiminde sosyoloji, felsefe, psikoloji, dini bilimler, mitoloji, tarih, v.b. bazı bilim dallarının yöntemlerinden etkin bir biçimde yararlanılmaktadır

“Edebiyat, dili dönüştürerek ve yoğunlaştırarak günlük dilden ayırır” (Eagleton, 16.s.). Bu nedenle roman, hikâye, tiyatro, masal, deneme, fabl, şiir, kısa öykü, anı, fıkra, karikatür, mizah ve makalelerin yaratıcı gücünden hareketle yeni bir ürün ortaya koyan materyallerin derslerde kullanımı göz ardı edilmemelidir. Çünkü öğrencinin bilişsel ve duyuşsal bir süreçte akıl

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, uturkiylmaz@gazi.edu.tr.

yürütme, verilen ipuçlarını değerlendirerek analiz yapma, sebep-sonuç ilişkisini bulma, objektif bakma ve çıkarımda bulunma gibi becerileri içeren yazınsal metin materyallerinin, öğrenme ve bilme açısından son derece önem taşıdıklarını söyleyebiliriz.

Gillian Lazar, yazınsal metinlerin kullanılmasının eğitimsel değere sahip olduğunu ve öğrencileri teşvik ettiğini belirtir. Yazar, otantik materyaller olan yazınsal metinlerin, öğrencilerin farklı kültürleri anlamasına yardım ettiğini ve dil kazanımı için itici bir güç oluşturduğunu etkin bir biçimde ortaya koyar (Lazar, 14.s.) Bu bağlamda dilsel malzemelerden oluşan yazınsal metinler, öğrencilerin dil ve edebiyat öğrenmelerinde ve dil kullanmalarında cesaret vericidir. Özellikle dili içselleştirme bağlamında öğrencilere yardımcı olan yazınsal metinler, öğrenme güdüsünü de artırır. Söz konusu bu metinlerin kullanımı, “öğrenme eksikliklerinin giderilmesi, o dilin kültürünün tanınması ve nihayet bütüncül bir dil eğitimi için edebî eserlerin dil öğretiminde bir araç olarak kullanılması oldukça önemlidir” (Güz, 174.s.). Bu bakış açısından değerlendirildiğinde, yabancı dilin eğitimi ve öğretiminde yazınsal metinlerin kullanılmasının, dil yetilerinin gelişmesini sağlayacağı hiç kuşkusuz yadsınamaz. Zira yabancı dil eğitimi kullanılarak yazınsal metinler, o topluma özgü kültürel özellikleri taşıdıklarından, söz konusu toplumun yaşam deneyimlerini yansıtır ve öğrenciler uluslararası düzlemde kavramları da öğrenirler. Ayrıca yazınsal metinler “yapısal olarak tipoloji ve olay örgüsü bakımlarından da topluma ait kodlar” (İnce, 86-87.s.) içermektedir. Bu süreçte belli bir topluma özgü özellikler taşıyan yazınsal ürünler, böylece dil, anlam, içerik ve iletişim aracı olurlar.

Okuma, konuşma ve yazma yeteneğinin gelişmesinde önemli bir role sahip olan yazınsal metinler, öğrencilerin irdeleme yeteneklerinin ortaya çıkmasında yol göstericidir. Aynı zamanda öğrencilerin kişisel ve toplumsal gelişmelerinde de etkilidir. Bu çerçevede dil ve toplumun birbirinden ayrılmaz olduklarını belirtebiliriz. Zira her dil, kendi sınırları içerisinde kuralları rastgele değil, bilinmeyen bir zaman sürecinde oluşmuş canlı bir varlıktır ve dili konuşan her insan, toplumun içinde yaşar ve o toplumun her türlü değerini de taşır (Saussure, 37.s.).

Edebiyatın basmakalıp ifade dışında bir yapı sunması kadar sözcüklere kattığı derinlik ve alegorik anlamlar da farklı kazanımlar sağlayarak, dil ve edebiyatın eğitiminde etkin bir rol oynar. Bu bağlamda Özünü’ye göre “edebî metinlerin dil yapıları günlük dil kullanımlarından farklılık göstermekte, sözcükler giderek yeni anlamlara ulaşmakta ve bunun için de kapsamlı yorumlara ihtiyaç duyulmaktadır (Özünü, 13.s.).

Her dilin ve edebiyatın öğretiminde olduğu gibi, Fransızca’nın da öğretilmesinde yazınsal metinlerin gücünden yararlanılmakta ve bu doğrultuda klasik yöntemler ile sürdürülen Fransızca öğretiminin, metin odaklı bir öğretim ile desteklenmesi git gide önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda, yabancı dil sınıflarında roman, şiir, tiyatro, öykü, deneme gibi yazınsal metinlerin kendine özgü özellikleri, dil ve edebiyat eğitimine zenginlik katmaktadır. Çoğu zaman tek bir işlevi olmayan bu metinler sayesinde dil öğrenen genç beyinler, farklı disiplinleri anlama ve kavrama noktasında çok yönlü gelişim gösterebilirler. Yabancı dil ve edebiyatının eğitiminde yazınsal ürünleri kullanmak, hiç kuşku yok ki öğretime zenginlik katacaktır. Sınıfta kullanılması düşünülen yazınsal metinler, hedeflerle uyumlu olduğu sürece hem öğrencilerin kişisel gelişimlerine yardımcı olacak hem de düşünce dünyalarına olumlu katkılar sağlayacaktır. Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencileri için kullanılacak olan yazınsal metinler, özgün bir araç olarak görüldüğünden özenle seçilmeli ve öğrencinin ilgisini çekecek sözcük ve tümce yapılarını içermelidir. Bu noktada dil düzeyi, toplumsal ve ekinsel özgeçmişin son derece açıklayıcı olduğunu ifade edebiliriz.

Özgün bir metin yelpazesi olarak değerlendirilebilen yazınsal metinler, Türkçe-Fransızca iki dilli öğrencilere her seviyede zengin bir kaynak sunmakta ve sözcük bilgisi edinimi, dil bilgisi yapılarının kazanımı, eleştirel yazma, eleştirel okuma ve diyalog üretme gibi alanlarda pek çok beceri sahasına kapı açmaktadır.

“Dil, sadece düşünceyi aktaran bir dizge değil, onu oluşturan, biçimlendiren de bir dizgedir” (Aksan, 15.s.). Dolayısıyla bütüncül bir yapıya sahip olan dil, anlamın oluşturulması

ve iletilmesi amacıyla birbirini etkileyen pek çok bileşeni eşsüremlilik olarak kullanmayı zorunlu kılar. Dil öğretiminde bilişsel edimler ile psiko-motor becerilerin ortak hareket etmesi sonucunda oluşan okuma alışkanlığı bilincinin kazandırılması, gerek öğrencinin eğitim yaşantısında gerekse bu süreci tamamladıktan sonra son derece önem taşımaktadır. Bu bağlamda yazınsal metinlerin eğitimi, eserin yazıldığı dönemin sosyal ve siyasal koşullarını, kültürel değişimlerini, tarihini, karakterlerin birçok yönden irdelenmesini, estetik bakış açısını ve izleklerini ele alır.

Yazınsal metinleri odak noktasına alan ve eğitimin kesişim noktası olan edebiyat eğitimi, öğrencilerin, dört temel dil becerilerinden okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerini geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Zira yabancı dil ve edebiyatının eğitiminde, sistematik ve sorgulayıcı bir yaklaşım olan yazınsal metinler aracılığıyla öğrencinin sahip olması gereken temel dil becerileri üzerinde durulmaktadır. Günümüzde dil ve edebiyatı merkeze alan eğitim sürecinden geçen öğrencinin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirmek, çok boyutlu bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsana ilişkin konuları içine alan yazınsal metinler, çeşitlendirilmiş, kalıcı ve doğal bir materyal sunarak üniversite öğrencileri okuma, konuşma ve yazmaya teşvik etmelidir. Anlaşılacağı üzere yabancı dil bilme gereksiniminin her geçen gün arttığı günümüz toplumlarında, yazınsal metinler, dil eğitim ve öğretiminde temel kaynak olarak vazgeçilemezdir. Fransız Dili ve Edebiyatı öğrencilerine de her şeyden önce eleştirel dinleme, konuşma, okuma ve eleştirel yazma aşamalarının kazandırılması, yazınsal metinler aracılığıyla olur. Birbirine eklenen bir bütün olarak açıklanan ve anadili ile hedef dil arasında köprü oluşturabilen yazınsal metinler, yaratıcılık, iletişim becerileri ve akılcı düşünme alışkanlığının sağlanması ve geliştirilmesi açısından da başat bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda yazınsal metinler aracılığıyla bilgi edinme sürecinde, öğrencinin çok yönlü sorgulaması, aktif öğrenmesi ve düşünme becerilerinin geliştirilmesi sağlanarak, bilginin doğruluğu, kaynağı ve geçerliliği tartışılır.

Türkçe-Fransızca iki dilli öğrencilere yazınsal metinler aracılığıyla işlevsel bir süreç içinde kazandırılmaya çalışılan etkin düşünme, dil ve edebiyat eğitiminde önem teşkil etmektedir. Yazınsal metinlerin yorumlanması, değerlendirilmesi, tartışılması, sanatsal değerinin ve zenginliklerinin ortaya konulması, teknik, üslup ve içerik bakımından incelenmesi, anlatım katmanlarının derinlemesine irdelenmesi, akıl yürütülmesi, öğrencilerin dil becerilerini de geliştirmektedir. Zira söz konusu yazınsal metinleri algılamak için dikkatini metne yönlendiren öğrenci, çözümler ya da keşfederek öğrendiği bilgiler sonucunda, daha önce öğrendiği bilgileri sentezleyerek yeni alanlara aktarır. Ancak yazınsal metinlerde sadece bilgi aktarımı söz konusu değildir, önemli olan yol gösterici olarak öğrencinin kendi başına yaratacağı bilgi birikimine ortam yaratmaktır. Yaşamı keşfetme noktasında rehber olarak açıklanabilen yazınsal metinler, öğrencilerin eğitim ve öğretimine katkı sağlayacağı gibi gündelik yaşama ilişkin düşünüş ve davranış biçimleri geliştirmesine de yardımcı olacaktır.

Türkçe ve Fransızca yazınsal metinleri okumaya karşı olumlu tutum geliştirme ve söz konusu metinleri çözümleme, yüzeysel olmayan işlevsel bir okur kitlesi yaratılarak sağlanabilir. Öğrenciyi öğrenme ortamının odak noktasına çeken bu anlayış sonucunda hem öğrenme sürecinin etkin olarak yürütülmesi hem de günümüzün gereksinim duyduğu toplum modelinin yaratılması sağlanabilir. Dolayısıyla Türkçe-Fransızca iki dilli iki dilli üniversite öğrencilerini ezbere yönelten anlayıştan uzaklaştırarak, araştırma yapmaları, olabildiğince nesnel bir biçimde eleştirme ve inceleme çerçevesinde her iki dilin de incelik ve zenginliklerini fark ederek, bilgi birikiminin elde edilmesi amaçlanmalı ve genç beyinlerin tüm dünyayı ilgilendiren olgu ve olayları irdeleyebilmeleri sağlanmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yalnızca sözcük türlerinden ve sözdiziminden oluşmayan yazınsal metinler, derin bir imgelemin ve düşüncenin dışı vurumu olarak yüzeysel ve derin yapıları içinde barındırır ve zengin bir kaynak oluşturur.

The Teaching of Literature adlı yapıtında Moody, yazılı ve sözlü dil ve edebiyat öğretiminde yazınsal metinlerin yerinin ve öneminin yadsınamaz olduğunu belirtir (18-19.s.).

Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerine verilen yazınsal metinlerin incelenmesinde, çözümleyici dikey okuma ve sentezleyici yatay okuma yöntemleri uygulanır. Uygulanan bu yöntemler aracılığıyla metni anlamlandırma çalışmalarının ve gereken bakış açılarının ortaya konulması sağlanır. Basitten karmaşığa doğru anlatmaya ya da bilgilendirmeye dayalı metinler, metin-içi, metinler arası ve metin dışı çalışmalar çerçevesinde değerlendirilir. Böylece öğrencilerin imge gücü zenginleşir ve yazınsal metinlere ilişkin değerlendirmeler yapabilme yetisi, dünya metinlerini yorumlaması için gereken bilgi ve becerileri edinmesine olanak sağlar. Bu bağlamda soru soran, analiz yapan, derin okuyan üniversite öğrencisinin, bilgiyi ve dili kullanma becerisi artacağından bakış açısı genişler. Önyargıdan uzak değerlendirme alışkanlığını kazanır ve kişilik gelişimi de desteklenir.

Yazınsal metinlerin eğitimi ve öğretiminde pek çok yöntem bulunmaktadır. Başarıya ulaşabilmek için o ülkenin yaşamı algılama ve yorumlama biçimi ve düşünsel gelişimi, sanat ve edebiyat yapıtları aracılığıyla ortaya konulur. Değişik halkların toplumsal gelişmeleri, özdeş olmayan ancak benzeşim gösteren evrelerden geçer. Dolayısıyla yazınsal metinlerin içerik ve biçimlerinde de çelişkinlikleri yanında benzer özelliklerin de yer aldığını görürüz. Yazınsal metinlerin okunması, öğrencinin bilgi edinmesini ve öğrenmesini sağlar. Okuma, öğrencinin “davranış ve başkaları ile olan ilişkilerini yönlendirir, iç dünyasını zenginleştirir, bakış açısını genişletir, çevresine önyargısız ve hoşgörülü bakmasını sağlar. Beğeni düzeyini artırır, düşünme ve yaratma özgürlüğü ile değerlendirme alışkanlığı kazanmasını sağlar” (Koç ve Müftüoğlu, 62.s.).

Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerine yazınsal metinlerin, Fransız dil ve edebiyatının eğitiminde kullanılabilirliği sorunsalını problem cümlesi olarak ele aldığımız araştırmamızda, Fransız dili ve edebiyatının eğitiminde, yazınsal metin kullanımının gerekliliğini ve önemini ortaya koymayı amaçladık. Bu temel amaç doğrultusunda Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’ndan 81 öğrenciye 2016 - 2017 eğitim öğretim yılı Bahar Dönemi’nde anket uygulanmış ve görüşleri alınmıştır.

Bu araştırma, Türkçe-Fransızca iki dilli öğrencilere Fransız dili ve edebiyatının öğretiminde yazınsal metinlerin kullanımına gereken öneminin verilmesi gerektiğini ortaya koyması açısından önem taşır. Araştırma sonucunda yazınsal metinlerin kullanımının dil ve edebiyat eğitimi noktasında kalıcı kazanımlar yaratacağı ve bu bağlamda yapılacak olan farklı çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma, “genel tarama modeli”nde betimsel bir alan araştırmasıdır. “Genel tarama modeli; çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 77.s.).

Yazınsal metinlerin, dil ve edebiyat eğitiminde kullanımını incelemeyi amaçlayan bu araştırmada, veri toplama aracı olarak lisans öğrencilerinin anket formlarından elde edilen bilgilerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın evreni Ankara ili Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ile sınırlıdır. Örneklemi ise 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar döneminde araştırmanın yapıldığı Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda okuyan 1. sınıftan 35 öğrenci, 2. sınıftan 14 öğrenci, 3. sınıftan 16 öğrenci ve 4. sınıftan 16 öğrenci ile sınırlıdır.

Araştırmada kullanılan veriler, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğrencilerine anket uygulanarak elde edilmiş ve öğrencilere açıklamalar yapılarak görüşleri alınmıştır. Araştırma, uygulanan ankette elde edilen verilerle sınırlıdır. Örneklem grubuna ilişkin anket formlarından alınan veriler, kodlanarak yüzdeler elde edilmiştir ve bulgular ortaya konularak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Öğrencilere cinsiyeti, sınıfı, okuma profilleri, okumayı tercih ettikleri yazınsal türler ve konular, kitap okumalarının nedenleri ve insana kazandırdıkları, kütüphaneye gitme sıklıkları, bir yılda kütüphaneden ödünç aldıkları kitap sayıları, kitap okumalarına engel olacak unsurlar, bir günde tv izlemeye, internete, müzik dinlemeye ve kitap okumaya ayırdıkları sürelerle ilişkin sorular sorulmuştur. Katılımcılara okudukları kitabın özetini çıkarıp çıkarmadıkları, ödev olarak verilme bile kitap okuyup okumadıkları, üniversiteye geldikten sonra okuma alışkanlıklarında değişme olup olmadığına ilişkin sorular yer almaktadır. Ayrıca düzenli olarak gazete, dergi takip etme durumları da ankette yer alan diğer sorular arasındadır.

Toplumların gelişmişlik düzeylerinin önemli göstergelerinden olan okuma alışkanlığı; okumayı yaşamın bir parçası olarak görme ve gereksinim olarak algılamanın sonucunda sürekli ve düzenli olarak okuma eyleminin gerçekleştirilmesi ile açıklanabilir. Dökmen'e göre okuma alışkanlığını tanımlamada, okurun ne tür yayınlar okuduğu, ne sıklıkla okuduğu ve hangi türleri okuduğu ölçütler arasındadır (Dökmen, 34.s.) .

Metin karşısında gerçekleştirilen ve düşünsel bir etkinlik olan okuma eyleminde Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerinin dar okumayı gerçekleştirmeleri, karşılaşılan sorunların en önemlileri arasında yerini alır. Ayrıca üniversite öğrencileri arasında okuduğunu anlamayan, anladığını ve düşündüğünü de aktarmakta güçlük çeken öğrencilerin varlığı, üniversite öğrencisi için beklenmedik bir durumdur.

Dar okuma, yazılı bir metnin yalnızca şifresini çözerken, geniş okuma, yazınsal bir metni yorumlamayı sağlamaktadır. Kolay öğrenilen okuma eyleminin alışkanlık haline gelmesi, pek çok duyuşsal özelliğin bir araya gelmesi sonucunda olanaklı olmaktadır. Öğrencilerin okuma alışkanlığına ilişkin tutumların belirlenmesine yönelik sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde, 1.sınıf öğrencilerinin % 50'sinin orta okur tipi, 2.sınıf öğrencilerinin %77'sinin çok okur tipi, 3. sınıf öğrencilerinin %72'sinin çok okur tipi ve 4. sınıf öğrencilerinin ise % 83'ünün çok okur tipi oldukları tespit edilmiştir. Bu noktada kitap okuma oranı dikkate alınacak önemli ölçütlerdendir.

Okuma alışkanlığını insanların sürekli ve düzenli olarak sürdürmesi, okuma için ayrılan süre ya da okunan yayın sayısına göre okur tiplerini tespit etmeye ilişkin ölçütler söz konusudur.

“Okuma alışkanlığı, insanların bir yıl içinde okudukları kitap sayısına göre üç türde sınıflandırılır. Bu bağlamda yılda okuduğu kitap sayısı 5'i geçmeyen az okuyan okur tipi, yılda okuduğu toplam kitap sayısı 6 ile 11 arasında olanlar orta düzeyde okuyan okur tipi, yılda okuduğu toplam kitap sayısı 12'yi aşan kişiler ise çok okuyan okur tipi olarak (ALA, 3.s.) değerlendirilmektedir.

Anket verilerine göre 1. sınıf öğrencilerinin %90'ı roman olmak üzere sırasıyla tiyatro, öykü, biyografi, deneme, anı, şiir ve eleştiri edebî türlerini okumayı tercih etmektedirler. 2. sınıf öğrencilerinin % 91'i roman olmak üzere sırasıyla şiir, gezi yazısı, eleştiri, anı, deneme ve biyografi okumayı tercih ettikleri görülür. 3 sınıf öğrencilerinin % 88'i roman olmak üzere sırasıyla şiir, deneme, tiyatro, gezi yazısı, eleştiri ve öykü okumayı tercih etmektedirler. 4. sınıf öğrencilerinin ise %81'i roman olmak üzere sırasıyla öykü, tiyatro, biyografi, makale, eleştiri ve şiir, tercih ettikleri türler arasındadır.

Fransız Dili ve Edebiyatı öğrencilerine uygulanan anketten alınan verilere göre, öğrencilerin, okuma alışkanlığı kazanmalarını olumsuz yönde engelleyen etkenlerin başında; eğitim sisteminin okuma bilincini veremeyişi gelir. İkinci olarak internette vakit geçirme ve televizyon seyretmenin daha cazip olduğunu belirten öğrenciler, işte çalışmanın yoğunluğu, okumaya karşı hevesli olmayışları, zaman azlığı, aile ve toplumun bu noktada iyi örnek olamayışı, ödevlerin yoğunluğu, arkadaşları ile gezme ve kitap fiyatlarının yüksek oluşunu belirterek, okuma alışkanlığını kazanma ve sürdürme noktasında karşılaştıkları engelleri sıralamaktadırlar.

Okuma alışkanlığının kalıcı olabilmesi için erken yaşlarda okuma bilincinin kazanılması gerekmektedir. Öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmalarını öncelikle teknolojik bağımlılığın engellediğini söyleyebiliriz. Teknolojik bağımlılığa karşın, Fransız Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin okuma karneleri oldukça iyi gözükmektedir. Ancak dil ve edebiyat öğretiminde, öğrenmek için okumaya geçişi başaramama ve derin okumayı öğrenememe, karşı karşıya kaldığımız temel sorunsalların en önemlileri arasında yerini alır. Öğrencinin yabancı dili öğrenmesinde, olumlu davranışlar kazandıran, zihnini sürekli olarak canlı tutan ve kolayca unutmamasına izin vermeyen okuma sürecinde yazınsal metinlerin yerinin doldurulmadığı açıktır.

Dublin'e göre öğrencinin en kısa sürede öğrendiği yetilerden biri de okuma yetisidir. Öğrendiği yabancı dille karşılaşma ve iletişim olanağı bulamayan üniversite öğrencileri, yazınsal metinler sayesinde dili kullanma olanağını elde ederler, çünkü ulaşılması en rahat ve kolay olan beceri, okumadır. Konuşma becerisi kazanabilmek için hedef dildeki konuşmacılarla iletişim kurmaya ve böylece akıcılığı sağlamaya gereksinim vardır ancak okuma için yalnızca bir metin, sözcük ve bir de okur gerekir (Dubin, 14-15.s.).

Araştırmada sergilenen genel durum göz önüne alındığında, Fransız Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin, okumayı tercih ettiği konular arasında felsefe başta olmak üzere psikoloji, sosyoloji, tarihî ve dinî konular yer almaktadır.

Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerine ne kadar sıklıkla kitap okursunuz sorusu sorulmuş ve soruya katılımcıların verdiği yanıtlar değerlendirilmiştir. Son bir ayda kitap okuma oranının %74 olduğu görülmüştür. Okunan kitap sayısı sorulduğunda ise % 12'sinin yalnızca bir kitap okuduğu, % 4'ünün ise hiç kitap okumadığı belirlenmiştir.

Anket sonuçları katılımcıların %14'ünün kütüphane kullanma alışkanlığına sahip olmadığını da göstermektedir. Öğrencilerin kütüphaneye gitme alışkanlığını kazanamamasının art alanında sayıca az olan kütüphanelerde kaynakların yeterli düzeyde olmaması yatmaktadır.

Anketin bir başka sorusunda öğrencilerin, okuma eylemine günlük ayırdıkları süreler değerlendirildiğinde düşük okuma düzeyi olarak tanımlanabilecek 0-0,5 saatlik dilimde erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Buna karşın orta üstü ve üst okuma sürelerini gösteren 2 saat ve 3 saatten fazla seçeneklerini işaretleyenler arasında ise kız öğrencilerin erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Dil ve edebiyat öğreniminde cinsiyetin etkisi üzerine yapılan araştırmalarda, kız öğrencilerin dil stratejilerini daha fazla kullandıkları ortaya konulmaktadır. Paul Cry, *Les stratégies d'apprentissage*'da kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla strateji kullandığını ve bu stratejilerin kişiliğe bağlı ölçütler olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.

Hilda Mokh, *L'exploitation des textes littéraires dans l'enseignement des langues étrangères l'exemple de la langue arabe* adlı doktora tezinde, dil öğretim yaklaşımları üzerinde durur ve değişik türlerdeki özgün metinlerin kullanılmasının, dilin etkileşim ve etkileşimi artırıcı boyutu (Mokh, 71-72.s.) üzerinde tartışır ve materyallerin, dil ve edebiyat eğitimi ve öğretiminde etkin bir role sahip olduğunun altını çizer.

Öğrencilerin günlük okuma süresi konusunda anketin genel toplamı gösteren rakamlarına bakıldığında ise Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerinin orta üstü okuma düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde öğrencilerin, okuma eylemine zaman ayırdıkları görülür. Ancak söz konusu çalışmadan elde edilen bulgular, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda düşük bir rakamda da kalsa (%3), kitap okumayan öğrencilerin varlığı göze çarpmaktadır.

Kitap okumayan öğrencilerin, işte çalışma yoğunluğu, sosyal medyada geçirdikleri zamanı ve arkadaşları ile gezmeleri sonucunda yeterli zamanlarının kalmayıp okuyamama nedeni olarak ileri sürdükleri görülür.

Yapılan ankette Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda kitap okuma oranlarının oldukça yüksek olduğu görülür. Ancak kitap okumayı diğer etkinliklere oranla daha az çekici bulan öğrenciler az da olsa mevcuttur. Bu öğrencilerin kitap satın almaya para harcamalarına karşın, teknolojik cihaz kullanımında para harcadıkları anlaşılmaktadır.

Dergi ve gazete okuma alışkanlığını gösteren veriler ortaya konulduğunda ise aynı öğrencilerin %46'sının düzenli olarak gazete ve dergi takip ettikleri görülmektedir.

Göstergelere genel olarak bakıldığında iki dilli öğrencilerin önemli bir bölümünün, sürekli ve düzenli bir okuma kültürüne sahip oldukları belirtilebilir. Okuma kültürünün geliştirilmesi konusunda hazırlık sınıfından başlamak üzere 5 yıl boyunca kayda değer bir mesafenin kat edildiği görülür. Zira insan yaşamında önemli bir eğitim süreci olan üniversite eğitimi, öğrencilerin okuma kültürünü geliştirecek, yaşam ve genel kültür bilincinin artmasını sağlayacak bir süreçtir. Bu süreçte iki dilli öğrencilerin, üniversite öğrenimleri sürecinde okuma alışkanlıklarını geliştirme konusunda hazırlık sınıfından sonra önemli bir ilerleme kaydettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Ankete katılan 1. sınıf öğrencileri, okuma eylemlerine yönelik olumlu bir beklenti içinde olduklarını vurgularken, 4. sınıf öğrencileri, yazınsal metinlerin okuma alışkanlıklarını olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda okuma alışkanlığı üniversite kütüphaneleri öncülüğünde desteklenmeli ve kütüphaneler, öğrencilerin okuma alışkanlıklarını destekleyecek şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca yeni yayınlar konusunda öğrencilere bilgilendirmeler yapılmalı ve öğrenciler ilgi duydukları alanlarda etkin kaynaklara yönlendirilmelidir.

Fransız Dili ve Edebiyatı öğrencilerine uygulanan ankette, öğrencilerin kütüphaneden ne sıklıkla yararlandıklarını gösteren veriler değerlendirildiğinde, öğrencilerin sadece % 3'ü her gün, % 17'si her hafta ve % 25,8'i de her ay kütüphaneden yararlandıklarını ifade etmektedirler. Bu sorunun en dikkat çekici kısmı ise öğrencilerin % 25,8'lik bölümünün ise kütüphaneden nadiren yararlandıklarını belirtmeleridir.

Kütüphaneye gitmekten mutlu olmadıkları için kütüphaneye hiç gitmeyen % 6'lık önemli bir öğrenci kesimi bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, kütüphanelerin ve verilen hizmetlerinin tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir.

Öğrencilerin kütüphanelerden ödünç aldıkları kitap sayıları sorgulandığında, bir yıl içinde aldıkları kitap sayısı 0-3 arasında olan %17, 4-15 arasında kitap alan %35 ve 16'dan çok kitap alan %3'lük bir öğrenci kesimi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kütüphane memnuniyetinin belirlenmeye çalışıldığı diğer bir soruya da öğrencilerin %21'inin fikrinin olmadığını ancak %35'inin kütüphaneye gitmekten mutlu olduğunu ifade ettikleri görülür.

Kitap okuma nedenlerinin sorulduğu diğer soruya ise %25'inin ödev, %31'inin arkadaş tavsiyesi, %3'ünün kitap hakkındaki bir tanıtım yazısı, %3'ünün yazarı, %1'inin kitap kapağındaki açıklama yazısı, %13'ünün eleştirmen görüşü, %4'ünün klasikler arasında yer alması ve %6'sının yazarın dünya görüşüne yakın olması konusunda görüşlerini belirttikleri anlaşılr.

Ankete katılan öğrencilerden %59'unun kitap okumanın insanın bilgisini arttırdığını, %12'sinin imgelemine geliştirdiği ve %29'unun ise sözcük dağarcığını geliştirdiğini söylemişlerdir.

Kitap almanın bütçelerinde önemli bir yer tutup tutmadıklarını belirlemeye ilişkin soruya ise % 43'i evet, %25'i kısmen, %32'si ise hayır yanıtını vermişlerdir.

Okudukları kitabın özetini çıkarıp çıkarmadıklarına ilişkin sorulara ise %50'si nadiren, %18'i ara sıra, % 32'si ise hiç bir zaman yanıtını vermişlerdir.

Ankette elde edilen bulgulardan hareketle, Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığının kazandırılmasında kütüphanenin ilgi çekici bir yer olarak görülmesi sağlanmalıdır. Kütüphanelere ilişkin sorunlar tespit edilerek çözümlenmeli ve üniversite öğrencilerinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre kitap sayıları çoğaltılmalıdır.

Türkçe-Fransızca iki dilli üniversite öğrencileri, ders içi ve dışında yazınsal metinlere yönlendirilmeli ve yüzeysel olmayan derin okuma alışkanlığının kazandırılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Yazınsal metinler, dil ve edebiyat eğitiminde göz ardı edilmemelidir, zira yazınsal metinler, öğrencilerin yalnızca okuma becerilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda, diğer dil becerilerinin gelişimine de katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, hızla değişen 21.yüzyılda, yazınsal metinlerin eğitimi, yeni yetişen nesillerin, düşünce becerilerinin geliştirilmesinde olduğu gibi, bireysel ve toplumsal olarak güçlü olmasında son derece etkilidir. Bu çerçevede yazınsal metinlerin eğitimi, bilişsel ve duyuşsal bir süreçte akıl yürüten, sebep-sonuç ilişkilerini bulan, kazanımlarını gündelik yaşama aktarabilen, çok yönlü sorgulayan, yazılı ve sözlü olarak ifade gücünü kazanan, hem Türkçe hem de Fransızca'yı doğru ve etkin kullanabilen ve evrensel değerleri özümseyen özelliklerle donanmış bireyler yetiştirilmesine yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

Aksan, Doğan (1997) *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara.

ALA. (1978) *Bookreading and library usage. A study of habits and perceptions*, Gallup, New Jersey.

Cyr, Paul & Germain, Claude (1998) *Les stratégies d'apprentissage*, Clé International, Paris.

Dökmen, Üstün (1994) *Okuma Becerisi, İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. MEB Yayınları, İstanbul.

Dubin, Fraida & Olshtain, Elite (1977) *Facilitating language learning*. Mc Graw Hill. New York.

Eagleton, Terry (2014) *Edebiyat Kuramı* (Çev. T. Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Güz, Nüket (1983) "Yabancı dil öğretiminde yazınsal betiklerden yararlanma sorunu", *Türk Dili Dergisi Dil Öğretimi Özel Sayısı*, 379-380, s.174-177.

İnce, Özdemir (2002) *Yazınsal söylem üzerine*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Karasar, Niyazi (2015) *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Kavcar, Cahit (1999) *Edebiyat ve Eğitim*, Engin Yayınevi, Ankara.

Koç & Müftüoğlu (2008) *Dinleme ve okuma öğretimi: Türkçe öğretimi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Lazar Gillian (1993) *Literature and Language Teaching: A Guide for Teachers and Trainers*, Cambridge University Press, London.

Mokh, Hilda (2014) *L'exploitation des textes littéraires dans l'enseignement des langues étrangères: L'exemple de la langue arabe*, Thèse de Doctorat, Université Rennes, Paris. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01423877/document>.

Moody, HLB (1971) *The Teaching of Literature (Longman Handbooks for Language Teachers Series)*, Longman, London.

Oğuzkan, Ferhan (2001) *Çocuk Edebiyatı*, Anı Yayınları, Ankara.

Özünü, Ünsal (2001) *Edebiyatta dil kullanımları*. Multilingual, İstanbul.

Saussure, Ferdinand de (1995) *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris.

TÜRKÇENİN YABANCI/İKİNCİ DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE İLETİŞİMSEL YÖNTEME GENEL BİR BAKIŞ

Ali GÖÇER¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenmek isteyen öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerini kazanarak zorunlu yaşam alanlarında ihtiyaçlarının karşılayabilecek dil kullanabilme yeterliğine ulaşmalarında iletişimsel yöntemin işlevlerine ve uygulamalarına dikkat çekmektir. Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğrenilmesi sürecinde hedeflenen kazanımlara sahip olmaları için gerçekleştirilen etkinliklere öğrencilerin aktif bir şekilde katılmaları gerekir. Bu amaçla tasarlanan ortamlarda etkinliklere öğrencilerin aktif katılımcı rolüyle katılmalarının zeminini oluşturan etkili yöntemlerden birisi, belki de en önemlisi iletişimsel yöntemdir. İletişimsel yöntemde öğrencilerin hedef dili etkili bir şekilde kullanabilmelerine yönelik temel dil becerileri kazanımları yanında sosyal beceriler de kazanmaları en öncelikli amaçtır. Bu çalışmada, Türkçeyi öğrenmek isteyenlere hedefledikleri bu dili etkili ve verimli bir şekilde kullanabilme yeterliği kazandırılmasında iletişimsel yöntemin önem ve işlevine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin ikinci dil olarak öğrenimi, öğretmen yeterliği, yöntem bilgisi, iletişimsel yöntem.

Giriş

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan en temel araç dildir. Günümüz dünyasında turizm alanı başta olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bireyler ve toplumlar arasında sıkı bir etkileşimin olduğu gözlemlenmektedir. Bu etkileşimi sağlamada en etkili araç, dil ve dilin etkili bir şekilde kullanımıyla kazanılabilen iletişim becerisidir. Bireyler ve toplumlar arasında ilişkiler etkili bir iletişimle sağlanabilmektedir. Bu durum günümüzde bir yabancı dil bilmenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu öneme dayalı olarak her dilde olduğu gibi Türkçenin de amaca hizmet edecek şekilde etkili ve verimli bir şekilde nasıl öğrenilip öğretilbileceğini gündeme taşımıştır.

İçinde yaşadığımız çağda bilim, teknik, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda olduğu gibi enformasyon teknolojisi üzerinde yoğunlaşan uluslararası ilişkiler yabancı dilin sözlü ve yazılı iletişim aracı olarak öğrenilmesi yönündeki istek ve gereksinimlerin artmasına neden olmuştur. Bu girişimler yabancı dil öğretiminde yalnızca belli bir dil becerisinin kazandırılmasını hedefleyen geleneksel anlayışları dışlamakta ve bütün dil becerilerinin toplu olarak öğretilmesini öngören iletişimsel yaklaşımı gündeme getirmektedir (Aktaş, 50-51.s.).

Bir yabancı dili öğrenmeyi gerektiren en öncelikli unsur, kişinin öğrenmeyi hedeflediği dilin konuşulduğu ortamlarda ihtiyacını karşılayacak iletişim yeterliğine ulaşmasıdır. Hedef dili öğrenmek isteyen bireylerin, o dilin konuşulduğu toplumun yaşam tarzlarını gözlemlemesi, sosyal yaşamını zenginleştirilmesi ve toplumla etkileşim içinde sosyal aktivitelere katılarak ihtiyaçlarını gidermesini gerektirir.

Bir yabancı/ikinci dil öğrenme-öğretme sürecinde geçmişten günümüze değişik yöntemler kullanılagelmiştir. Bir sonraki bir öncekine tepki olarak veya yeni bir boyut katma amacıyla yeni yöntemler ortaya konulmuştur. Bu yöntemler arasında; dil bilgisi çeviri yöntemi, direkt yöntem, doğal yöntem, işitse-dilsel yöntem, işitse-görsel yöntem, bilişsel yöntem, tüm fiziksel tepki yöntemi, telkin yöntemi, iletişimsel yöntem ve eklektik (seçmeci) yöntem... sayılabilir.

Türkçeyi öğrenme amacıyla olanlara ilk olarak başkalarıyla iletişimi -özellikle dinleme/anlama ve konuşma/anlatma becerilerini yeterli düzeyde kullanabilmelerini- sağlayacak dil öğrenme süreçleri tasarlanması gerekmektedir. Dil öğretiminde hedef kitlenin temel düzeyde ve öncelikle zorunlu yaşam alanlarında ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde dili kullanma becerisi kazandırma amacıyla dil öğretimi planlanıp gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede iletişimsel

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniv. Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi AD, Kayseri. E-posta: gocerali@gmail.com

yöntemin karakteristik özelliklerine bakıldığında hedeflenen kazanımlara ulaşılmasında en işlevsel yöntem olduğu söylenebilir.

Eğitimde hedeflenen kazanımların öğrencilere kazandırılmasında en etkili unsur öğretmendir. Öğrenme sürecini, öğrenme hedeflerini, öğrencilerin bireysel farklılıklarını, yetenekli olduğu alanları ve ihtiyaçlarını, öğretmen ve öğrenci rollerini göz önünde bulundurarak tasarlayıp gerçekleştiren öğretmen, öğrenme çıktıları açısından en kazançlı öğretmendir. Millî Eğitim Bakanlığı öğretmen yeterlikleri ile ilgili hazırladığı çalışmada bu konuda şu görüşlere yer vermektedir: ‘Öğretmen, eğitim ve öğretimin en temel öğelerindedir. Öğrenciyle etkileşim hâlinde bulunan, programını uygulayan, öğretimi yöneten ve hem öğrencinin hem de öğretimin değerlendirmesini yapan kişidir (MEB, 4.s.).

Türkçeyi öğrenme amacıyla olanlara, temel olarak sosyal ortamlarda hedef dili belli bir düzeyde kullanabilme ve iletişimlerini sağlayabilecek yeterlikte öğrenebilmeleri için eğitim lideri olan öğretmenin öğrenme sürecinde takip edeceği yöntem ve teknikler büyük önem taşımaktadır. Hedef kitlenin başlangıç düzeyinde Türkçeyi öğrenerek zorunlu yaşam alanlarında iletişimlerini sağlamalarında öğretmenlerin kullanacağı yöntemler arasında iletişimsel yöntem ön plana çıkmaktadır.

İletişimsel yöntem, öğrencilere yapay veya gerçek yaşam ortamlarında etkileşim sağlayabilecek dil kullanma yeterliği kazandırmak için işlevsel bir dil öğretim yöntemidir. İletişimsel dil öğretim yöntemi yapısal özelliklerini öğretmekten çok iletişimsel işlevini önceleyen bir anlayışa sahiptir. Bireylerin bir yabancı dili öğrenme amaçlarına bakıldığında bireylerin daha çok dinleme, anlama, anlatma gibi temel dil becerilerini kazanarak kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan iletişim kurabilmenin temel gaye olduğu görülmektedir. Bu amaca ulaşılmasında temel düzeyde tercih edilmesi gereken dil öğretim yönteminin iletişimsel yöntem olduğu açıktır.

Çalışmanın Amacı

Türkçeyi yabancı/ikinci dil olarak öğrenen bireylere özellikle dinleme-anlama ve konuşma-anlatma becerilerini temel düzeyde kazanmaları ve yeterli bir düzeyde kullanabilmeleri için uygun yaklaşım, yöntem ve teknikler kullanılması gerekir. Öğrenme ortamlarında seçilen yöntem ve teknikler hedef kitlenin sürece aktif bir şekilde katılmalarını sağlayacak nitelikte olması önemlidir. Öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılmaları ve yeteneklerini sergileyebilmeleri onların etkinliklerde sorumluluk alma ve yerine getirebilme yeterlikleriyle doğrudan ilgilidir.

Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğrenilmesi amacıyla tasarlanan eğitim ortamlarında öğrencilerin etkinliklere aktif bir şekilde katılmalarını gerektiren ve bunun için uygun fırsatlar sunan dil öğretim yöntemlerinden birisi de iletişimsel yöntemdir. Bu çalışmada Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen öğrencilerin hedef dili etkili bir biçimde kullanabilme yeterliğine ulaşmalarında iletişimsel yöntemin avantajlarına işaret edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde dilin temel özellikleri ve dil becerilerini kullanabilme yeterlikleri kazandırılması hedeflenmektedir. Hedeflenen kazanımlara ulaşılmasını etkileyen birçok unsur vardır. Bu unsurların başında süreci planlama, plan doğrultusunda süreci biçimlendirme ve uygulamalar gerçekleştirme, süreç sonunda gerçekleştirilen etkinliklerin istenilen doğrultuda sonuçlanıp sonuçlanmadığını tespit etme gibi aşamaları hayata geçiren lokomotif unsur olan öğretmendir. Bunların dışında öğrencilerin hedef dilin temel yapılarını öğrenmede ve öğrendiklerini özümseyip beceriye dönüştürebilmelerinde öğretmenin tercih ettiği yöntemler de büyük işlev görmektedir. Öğrencilerin hedef dili öğrenme amaçları, öğrencilerin bireysel farklılıkları, işlenecek konunun içeriği, öğrenme ortamlarının imkânları, hedef dilin özellikleri gibi birçok değişkeni göz önünde bulundurarak en uygun yöntemin seçilmesi gerekmektedir. Öğretmenin en uygun yöntemi seçerek uygulaması sahip olduğu yöntem bilgisine bağlıdır. Hedeflenen kazanımlara ulaşılmasını etkileyen en önemli unsurun öğretmen olduğunu

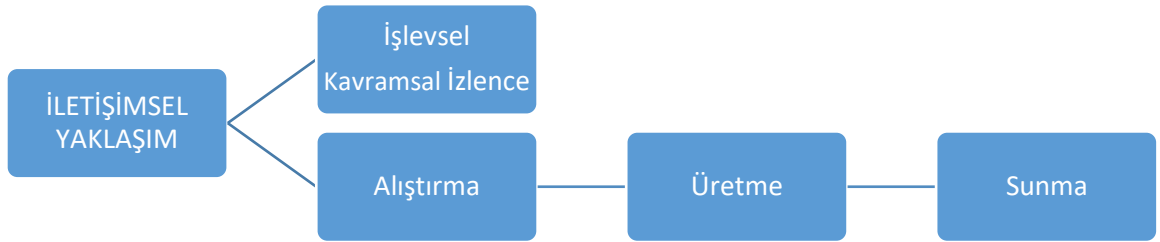
gösteren temel göstergeler de öğretmenin ufku, yöntem bilgisi ve yöntemin uygulanması sürecine yönelik deneyimleridir.

Çalışmada, öğretmenlerin uygulamalarına yön verecek bir bakış açısı kazandırmak amacıyla Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretiminde kullanılabilir yöntemlerden iletişimsel dil öğrenme yöntemi ele alınarak kuramsal bir yapı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda literatür taraması yapılmış, yöntemin uygulanabilirliği ile ilgili temel bilgiler derlenerek bir bütün hâlinde derli toplu verilmeye çalışılmıştır. İletişimsel dil öğretim yönteminin içeriğine ve uygulama süreçlerine yönelik alanyazında yer bulan bilgi ve uygulama örneklerinin verildiği bu çalışma, literatür taramasına dayalı bir derleme çalışmasıdır.

İletişimsel Yöntem

Bireylerin farklı amaçlarla bir yabancı dili öğrenme istekleri, onların değişik sosyal ortamlarda kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilecekleri yeterlikleri kazandıracak yöntemlerin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik bireyler arası iletişimi ön planda tutan yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Son zamanlarda dil öğretiminde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan iletişimsel yöntem bireylerin yaşam alanlarında hedef dille iletişimlerini sağlamalarına yönelik kazanımlar sunan bir yöntemdir.

Yabancı dil öğretiminde yapılardan ziyade anlamı, iletişimi, etkileşimi ve iletişim öğelerini öne çıkaran bir yaklaşımdır. Sınıf içi etkinliklerde, araç gereç seçiminde, öğrenci ve öğretmen ilişkilerinde ve yapılan uygulamalarda dilin iletişimsel işlevleri ve nosyonları (boyut, mesafe, zaman, ağırlık, uzunluk, var olma... gibi genel nosyonlar ve kişisel kimlik, adres, yaş, cinsiyet, eğitim gibi özel nosyonlar) da dikkate alınır. Yapısalcılığın ileri sürdüğü cümle üretme becerisinin dil öğretiminin her şeyi olamayacağını savunan bu yaklaşımda dil yapısı ve dil işlevleri bir arada ele alınır (Köksal ve Varışoğlu, 87.s.).

Şekil 1: İletişimsel Yaklaşımın İki Bileşeni (Akbal, 9.s.).

İletişimsel yaklaşım dil öğretimi için büyük bir devrimdir. Çünkü dilin sadece yapılardan oluşmadığını görmek ve dil bilgisiyle işlevlerini birleştirerek öğretim düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre, dil iletişimsel işlevleri dikkate alınmadığı zaman kimseye hizmet etmez (Yaylı ve Yaylı, 2009, s. 16). Dil bir amaç değil, araçtır. Asıl amaç, yazılı ve sözlü iletişimi sağlamaktır. Sözcükler ve cümleler sadece bazı kavramları iletirler. Bu nedenle dilin kuralları yerine, dilin kullanımı üzerinde durulmalıdır (Hengirmen, 31.s.).

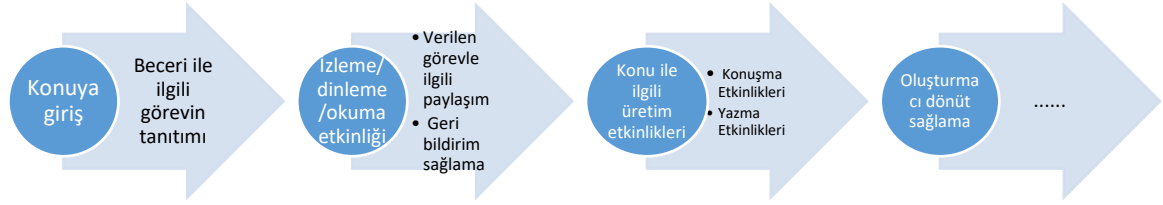
İletişimci dil öğretimi, genel anlamda iletişimsel yeterliği dil öğretiminin hedefi hâline getirmeyi amaçlar (Larsen-Freeman ve Anderson, 157.s.). İletişimsel dil öğretiminin amacı, öğrencilerin hedef dilde iletişim kurmalarını sağlamaktır. Bu öğrenciler bunu yapabilmeleri için dil unsurlarının farklı biçimlerinin anlamları ve işlevleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Öğrenciler bunu yapabilmeleri için muhataplarının rollerine girerek toplumsal bağlam içindeki ortamlar arasından en uygununu seçmeleri gerekir. Öğrencilerin muhataplarıyla iletişim sürecini iyi yapabilmeleri gerekir. İletişim bir süreç olup; dil biçimlerine yönelik bilgi bu süreçte yetersiz kalır (Campbell and Rutherford, 128.s.).

Brown (2000), iletişimsel dil öğretim yaklaşımının birbiriyle ilişkili karakteristik özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır (s. 266-267):

- Sınıfta eğitimin amaçları, dilbilim ve gramer konuları ile kısıtlayıcı olmadan ve iletişimsel yeterliğin tüm unsurları üzerinde odaklanır.
- Dil öğrenme teknikleri, öğrencilerin ilgisini çekebilecek gerçek, fonksiyonel, öğretici ve anlamlı süreçler ile dilin işlevsel kullanımına ortam oluşturacak şekilde tasarlanmıştır.
- Akıcı anlatım ve doğruluk, iletişimsel dil öğretim tekniklerinin temelini oluşturan tamamlayıcı prensipler olarak görülmektedir. Dilin kullanılmasında öğrencileri duruma uygun bir şekilde harekete geçirmek için akıcı anlatım doğru anlatımdan her zaman daha önemlidir.
- İletişimci sınıf ortamlarında öğrenciler nihai olarak dili bağlamın içeriğine uygun bir şekilde ve üretken, yenilikçi bir anlayışla kullanmak zorundadırlar.

İletişimsel yaklaşım dile yönelik geniş bir bakış açısı oluşturur. Özellikle, bizim sadece dilin terimsel yapıları (dil bilgisi ve kelime hazinesi) bakımından değil aynı zamanda gerçekleştirdiği iletişimsel işlev açısından da işlevlerini görmemizi sağlar. Diğer bir deyişle, biz dile sadece biçimsel açıdan bakmaya başlarız, ama aynı zamanda insanlar birbirleriyle iletişim kurmak istediklerinde biçimsel özelliklerin ne kadar işe yaradığını da görürler. Örneğin, ‘Kapıyı niçin kapatmıyorsun?’ gibi bir soru sorma, bir öneride bulunma, bir sipariş verme gibi iletişimsel birçok amaç için kullanılabilir (Littlewood 1981, akt. Bahiyah, 105-106.s.).

İletişimsel yöntemde öğrenenlerin ilgi ve ihtiyaçları ön planda tutulmakta ve amaç dil sadece sınıf ortamında kalmamakta, sınıf dışında da yapılabilecek aktivitelerle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşımda öğrenenler, her şeyden önce (bilgiyle) doldurulması gereken ‘boş bir kap’ değil, kendi ihtiyaçlarını ifade edebilen ve yönlendirebilen bireylerdir (Akpınar Dellal ve Çınar, 22.s.). Bu yöntemde dil öğretimi için temel kabul edilmiş olan dört becerinin (dinleme, konuşma, okuma ve yazma) hepsine ağırlık verilmekte ve öğrencilere bu becerilerin kazandırılması için alıştırmalar yaptırılmaktadır (Gömlüksiz, 259.s.).

Şekil 2. Bütünleşik Beceri Öğretim/Öğrenim Süreci [Harmer'dan (2007) uyarlayan Paker, 195.s.].

Johnson'a (1989) göre, iletişimsel yaklaşıma uygun bir öğrenme kuramıyla ilgili birkaç ilke üzerinde durulmuştur. Bunlar; gerçek iletişime yer verilen etkinlikleri (*iletişim ilkesi*) ve anlamlı işleri yapmak için dil kullanım etkinlikleri (*iş ilkesi*) öğrenmeyi artırır öğrenciye anlamlı gelen dil kullanım (*anlamlılık ilkesi*) öğrenme işlemlerini destekler. Sonuç olarak, öğrenme etkinliklerinin seçiminde anlamlı ve gerçek dil kullanımı ölçü olarak alınır (Akt. Demircan, 260.s.).

Yabancı dilin öğretiminde iletişimsel yetinin kazandırılması öncelikle insanların birbiriyle anlaşması, haberleşmesi, bilgi alış verişinde bulunması anlamında kullandığımız ‘bildirişimi’ ya da ‘iletişimi’ sağlayacaktır (Aktaş, 53.s.). İletişimsel yeti, iletişim kurmak için gerekli bilgiler ve bunların kullanılması için gerekli becerilere sahip olma anlamına gelmektedir, bir başka deyişle dildeki göstergelerin değişik ortamlarda, yerinde ve zamanında anlamlı olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Bu yeti, yalnızca dilbilimsel ve toplumbilimsel iletişim ve etkileşim kurallarını değil, aynı zamanda iletişim olayları ve etkileşim işlemlerinin bağlam ve içeriğinin temelini oluşturan kültürel kuralları ve bilgileri de içermektedir (Özcan, 155-156.s.).

İletişimsel Yöntemin Kullanım Özellikleri, İlkeleri, Uygulama ve Etkinlik Örnekleri

İletişimsel dil öğretim yöntemi, dilin görevini ön plana çıkaran bir öğretim yöntemi olup temeli sosyal etkileşim, beden dili dâhil, bireyler arasında gerçekleşen karşılıklı tüm iletişim dillerini içeren bir yöntemdir. Yabancı dil öğrenimini, sosyal bir durum olarak ve dili de bir etkileşim aracı olarak tanımlar. Bu, öğretimde anlamsal sonuç çıkarma, hareketlerle iyi anlatma,

söyleneni dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi yetenekleri içine alan görevler üzerinde yoğunlaşmayı gerektirir (Doğan, 138-139.s.).

İletişimci yaklaşımın en önemli özelliği, yapılan hemen her şeyin iletişimsel bir niyetle yapılmasıdır. Öğrenciler dili büyük ölçüde, oyunlar, rollü oyunlar ve problem çözücü görevler gibi iletişimsel etkinlikler yoluyla kullanırlar (Larsen-Freeman ve Anderson, 165-166.s.). İletişimsel dil öğretimi, iletişimsel dil kullanımı ve dilin iletişimsel boyutunu öne çıkaran; dil/dil kullanımı modeli çerçevesinde öğretmen-öğrenci rolleri ve davranışları, sınıf aktiviteleri ve teknikleri, materyal kullanımı vb. unsurları içine alan bir öğretim sistemi tasarımı sunan bir dil öğretimi teorisidir (Richard ve Rodgers, 69.s.). İletişimsel dil öğretimi yaklaşımı, iletişim becerisini geliştirmeyi amaçlayan öğrenme silsilesini tanımlamak için son zamanlarda geliştirilmiş 'şemsiye' terimleri haline gelmiştir (Harmer, 86.s.). İletişimsel dil öğretimi, dil öğretiminin hedefleri öğrencilerin bir dili nasıl öğrenecekleri, en iyi öğrenmeyi kolaylaştırmak sınıf aktivitelerinin çeşitleri ve sınıfta öğretmen ve öğrencilerin rolleri hakkında bir ilkeler dizisi olarak anlaşılabilir (Richard, 2.s.).

İletişimsel Yöntemin Kullanım Özellikleri

Brumfit (2001), bu öğretim yönteminin özelliklerini şöyle sıralamıştır (Akt. Aliş, 13-14.s.):

- Öğrenenlerin ihtiyaçlarını tanımlamak ve onlara odaklanmak.
- İzence oluşturulurken işlev ve kavramlara vurgu yapmak.
- Sınıfta, ana dil ve hedef dilin bir arada kullanılması gibi, dil değişimine hoşgörüyle yaklaşmak.
- Destekleyici bir ortam yaratmak, özellikle öğretmenin rolünün sadece hata düzelten kişi olarak görülmesini engellemek.
- Hataları dil öğrenme sürecinin kaçınılmaz bir parçası olarak görüp hatalara hoşgörüyle yaklaşmak.
- Dili ayrı ayrı olarak değil de bir bütünlük, anlam içinde sunmak.
- Otantik materyallerin kullanılmasına önem vermek.
- Özellikle sözel etkinliklerde grup çalışması, ikili çalışma, drama, bilgi boşluğu gibi teknikler kullanmak.

Bu yöntemde yabancı dil öğrenme sorumluluğu öğrenciye bırakılmıştır. Öğrenci, kendi öğrenme başarısını ihtiyaçlarına göre düzenler ve öğrenme konusunda bağımsızdır. Bu süreçte öğretmenin rolü, sınıftaki öğrenciler arasındaki iletişim ortamını sağlamak, öğrenme ortamında sunulacak etkinlikleri düzenlemek ve iletişim sürecinde öğrencilerle birlikte hareket etmektir (Harmer 2007, akt. Köksal ve Varışoğlu, 89.s.).

İletişimsel Yöntemin İlkeleri

Doğan (145-146.s.), iletişimsel dil öğretiminde uygulanacak öğrenim pozisyonlarının hedefler doğrultusunda ilerlemesi için şu prensipler çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmasının gereğine işaret etmektedir:

- Dil bir iletişim aracıdır.
- Dil işlevsel bir araçtır.
- Dil bir uygulamadır.
- Dil anlamlandırmadır.
- Dil gerçek bir olgudur.
- Bilgiler sınırsız, hatalar normaldir.
- Dil kişiselleşir.

- Dil doğaldır.

Öğrenme ve öğretme sürecinde genel olarak takip edilen ilkeler konusunda King (2007) ilkeleri şu başlıklar adı altında sıralamıştır (Akt. Demirel, 74.s.):

- Etkili bir öğrenci-öğretmen etkileşimi.
- Öğrenciler arasında işbirliği.
- Öğrenme sürecine etkin katılım.
- Öğrenciye ipucu ve dönüt verme.
- Öğrenme için yeterli zaman ayırma.
- Üst düzey beklentilere cevap verme.
- Öğrencilerin öğrenme hızlarını ve biçimlerini (stillerini) dikkate alma.

Doğan (141.s.) da iletişimsel dil öğretim yaklaşımının teorisini oluşturan sistem (işleyiş ve işlevi) ve kaynakları kapsamında şunları belirtmektedir:

- Dil, anlamları ifade etmek için kendine özgü işleyen bir sistemdir.
- Dilin temel işlevi, karşılıklı iletişim ve etkileşim kurmaktır.
- Dilin yapısı, onun işlevsel ve iletişimsel kullanımlarını yansıtır.
- Dilin temel birimleri, onun yalnızca sözdizimi ve yapısal özelliklerinden ibaret değildir; ifade içinde örneklendiği şekliyle işlevsel ve iletişimsel anlam kategorileri de dilin temel ünitelerindedir.

İletişimsel Yöntemin Uygulama Sürecinde Öğretmen ve Öğrencilerin Rollerini

İletişimsel dil öğretiminde vurgunun dili biçimsel öğelerinden daha çok, iletişim üzerinde olması, öğrenen rollerinde de geleneksel yapıdan ayrılarak farklılıklar oluşmasına sebep olmuştur. İletişimsel dil öğretiminde öğretmenler için farklı roller benimsenmiştir. Öğrencileri tanıması, ihtiyaçlarını bilmesi ve buna uygun bir öğrenme tutumu belirlemesi son derece önemlidir (Akpınar Dellal ve Çınar, 24.s.).

İletişimsel yöntemde öğretmen iki ana role sahiptir: Birincisi sınıf içindeki öğrenciler arasında ve öğrencilerle, aktiviteler ve metinler arasında iletişim sürecini kolaylaştırmaktır. İkinci rolü ise, öğrenen grup içinde bağımsız bir katılımcı olarak hareket etmektir. İkinci rol birinci rolün hedefleriyle ilişkilidir ve ondan doğar. Bu roller öğretmen için ikinci derece roller hazırlamaktadır; ilk olarak, kaynakları düzenleme ve kendisinin kaynak olması; ikinci olarak, sınıfın prosedür ve uygulamaları için rehberlik (Temizöz, 39.s.).

Öğretmen sınıfta iletişimi kolaylaştırır. Etkinlikler sırasında, öğrencilerin sorularını cevaplandırır ve performanslarını izleyen bir danışman gibi davranır. Öğrencilerle birlikte iletişimsel aktivitelere katılarak 'eş-iletişimci' olabilir. Öğrenciler hedef dil bilgileri tamamlanmamış olduğunda bile anlamı etkin olarak müzakere etmeye çalışırlar -bizzat kendileri anlamı özümsemeye çalışırken başkalarının da onu anlamaya çalışmasına yardım etmeye çalışır. İletişim yoluyla iletişim kurmayı öğrenir. Öğrenciler, çiftler, üç kişilik gruplar, küçük gruplar ve bütün grup hâlinde çeşitli düzenlemelerle büyük ölçüde birbirleriyle iletişim hâlinde olurlar (Larsen-Freeman ve Anderson, 165, 167.s.). Görüldüğü gibi öğrenciler sürecin doğal akışı içerisinde ve bir etkinlik zemininde kendilerini arkadaşlarıyla iletişim ve etkileşim içerisinde bulmaktadırlar.

Öğrenen kişinin kendisi, öğrenme süreci ve öğrenmenin hedefi arasında bir düzenleyici olarak rolü, grup içinde ve grubun üstlendiği sınıf içi alıştırmaların içinde edindiği ortak düzenleyici rolden doğar ve onunla karşılıklı ilişki içindedir. Öğrencinin kavraması gereken, kazandığı kadar katkıda bulunması gerektiği ve bu yüzden de diğerleriyle karşılıklı bir bağımlılık içinde öğrenmesi gerektiğidir (Yaşlı, 62.s.).

İletişimsel dil öğretim yöntemi uygulamalarının gelişmesiyle ders kitapları, müfredat programları hazırlanarak işlenen asıl konu ve uygulamaların birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı, konu ve içeriklerin günlük hayatın tüm iletişim alanlarıyla ilgili ve konuşma diyalog gibi tüm iletişim biçimleriyle bütünleşen bir yapıda kullanılmaktadır. Genel anlamda *etkinlik tabanlı* özellikler taşıyan bir yöntem olarak uygulanmaktadır (Doğan, 139.s.). Bu yaklaşım öğrenme ortamındaki araç gereçlerin seçimi ve kullanımını konusunda iletişimi ve etkileşimi merkeze almaktadır. Metne dayalı araç gereçler, iletişimi gerçekleştirmek için kullanılmaktadır (Köksal ve Varışoğlu, 89.s.).

Dili bir kurallar bütünü olarak görmek ve bu kuralları klasik yöntemle kavratmaya çalışmak, dil öğretim sürecini zora sokmaktadır. Oysaki dil, en iyi yaparak ve yaşayarak öğrenilir. Türkçeyi öğrenen bir yabancı öğrenme sürecinde aktif olmadığı sürece Türkçe iletişim yeteneği kazanamaz (Şeref, 44.s.). Türkçeyi öğrenmek isteyen hedef kitleye hedefine ulaştıracak bir süreci tasarlarken onların etkinliklere aktif katılımcı olarak katıldıkları ve öğrenen özerkliği bağlamında süreçte yaratıcılıklarını sergileyebilecekleri bir ortam olmasına önem verilmeli, özen gösterilmelidir. Öğrencilerin öğrenen özerkliği ile süreçte etkin olmalarına sağlayan en uygun yöntem, iletişimsel yöntemdir. Budak'a (1992) göre, iletişimsel yaklaşım, öğretmenin yönlendiriciliğinde, öğrenciler arası etkileşime dayanan ve özgüveni geliştirmeyi ön planda tutarak öğrenci ilgisini canlı tutan ve böylece eğitim programlarındaki hedeflere ulaşmasını amaçlayan öğrenci merkezli bir yaklaşımdır (Akt. Şeref, 45.s.).

İletişimsel Yöntemde Uygulama Alanları ve Etkinlik Örnekleri

Öğrencileri öğretimin iletişimsel amaçlarına ulaştırdığı, onları iletişime soktuğu, bilgi paylaşımı anlam alış verişi ve etkileşim gibi iletişimsel işlemlerin kullanılmasını gerektirdiği sürece bu yaklaşımda her türlü alıştırmaya yapılabılır (Demircan, 260.s.). Bu yaklaşımda uygulanan teknikler, drama, rol oynama, benzetim, doğaçlama, sorun çözme, grup çalışması, ikili çalışmalar ve iletişim oyunları vb. ana başlıkları altında toplanabilir (Özcan, 156.s.). Temizöz'e (33-36.s.) göre, iletişimci yaklaşımın genel özellikleri ve uygulama tarzları incelendiğinde, öğretmen tarafından kullanılması en uygun öğretim tekniklerinin tartışma, drama ve rol yapma, benzetim ve iletişim oyunlarıdır.

İletişimsel dil öğretim yönteminde, sınıf içinde ve dışında yapılan etkinlikler iletişim odaklıdır. Bu bağlamda, öğrencilerin birbirleriyle etkileşim içinde olabilecekleri diyalog, rol oynama, grup çalışmaları, eğitsel oyunlar, benzetim gibi yabancı dil öğretim teknikleri kullanılır. Tüm bu etkinliklerle öğrencilerin öğrenim sürecinin merkezinde olmaları, motivasyon artışı açısından önem taşımaktadır (Adıyaman, 17.s.).

İletişimci yaklaşımı kullanan öğretmen, ders kitabıyla sınırlı kalmaz. İletişimci yaklaşımda gerçek kaynaklar kullanılır. Bunlar daha ilginç ve motive edicidir. Gazete ve dergi makaleleri, şiirler, yemek tarifleri, el kitapları, videolar, haber bültenleri, telefon rehberleri gibi kaynaklar çeşitli şekillerde kullanılabilirler. Ders kitabı sadece bir başlangıç noktası, bir araçtır. Biraz hayal gücü ile ders kitabı amaç doğrultusunda daha iletişimsel hâle getirilebilir (Temizöz, 32.s.).

İletişimsel yaklaşıma göre hazırlanan ders etkinlikleri iletişimsel amaçlara yönelik olmalıdır. İletişimi gerçekleştirecek olan her türlü alıştırmaya kullanılabilir. Resimler, haritalar, diyaloglar, tablo ve grafikler, tartışmalar, oyunlar, drama ve işbirliğine dayalı grup çalışmaları bu yaklaşımda başvurulan etkinlikler arasındadır. Dilin öğretildiği ortamın eğitim ve kültürü de bu süreçte göz önünde bulundurulmalıdır (Tudor 2001, akt. Köksal ve Varışoğlu, 89.s.).

Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi görevini yürüten öğretmenlerin, öğrenme süreçlerinde öğrencilere iyi bir rol model olabilmeleri için bir tiyatrocunun edasıyla davranabilmesi, beden dilini kullanarak ve doğaçlama konuşmalarıyla öğrencilerine canlı mesleki performans sergileyebilmeleri önemlidir. Öğrencilerin hedef dili zorunlu yaşam ortamlarında yeterli bir şekilde kullanabilmelerinin hazırbulunuşluğunu sağlayabilmek için öğrencilere diyalog metinlerinin canlandırılması ve konuşma becerisinin deneyimlenmesine zemin olacak rolleri gerektiren performans görevleri verilebilir. Bu durum iletişimsel yöntem anlayışı ve

uygulamalarının sağladığı imkânlar çerçevesinde yabancı dili öğrenme amacında olanlara anlama ve anlatma becerilerinin gelişimi ile iletişimsel yeti kazanma ve geliştirme şansını sunmaktadır.

İletişimsel dil öğretiminde konular diyalog formunda sunulabilir. Dil bilgisi konuları ön plana çıkarılmadan ve sonra, daha serbest bir biçimde denetimli alıştırma içinde öğretilir. Dilin işlevsel ve değişik formlarda kullanımı ikili, grup çalışmalarıyla desteklenir ve ders kitaplarında tekniklerin yöntemsel sıralaması aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi yapılabilir (Doğan, 148-149.s.):

Littlewood (20.s.) iletişimsel yaklaşıma uygun etkinlikleri iki grupta düşünmüştür:

- *İşlevsel iletişim etkinlikleri:* Resimleri karşılaştırma, benzerlik ve ayrılıkları not etme, bir resim takımında olası olay sırasını belirleme, bir öğrencinin bir perde arkasındaki öğrenciye verdiği bilgilerle/emirlerle resim çizdirmesi, biçim belirtmesi ya da harita tamamlaması; açıklamaları izleme, bilinen ipuçlarını kullanarak problem çözme... vb. etkinlikler.

- *Toplumsal etkileşim etkinlikleri:* Yabancı dilde yeterli bir konuşmacı, sadece bir dili işlevsel olarak etkili kullanan değil, aynı zamanda bulunduğu sosyal ortamın içeriğine de uygun bir dil kullanmalıdır. Bundan dolayı dil öğretim sürecinde, iletişimin sadece işlevsel boyutlarının değil sosyal boyutlarının da dikkate alındığı toplumsal etkileşim etkinliklerine de yer verilmelidir. Bu tür etkinliklerde karşılıklı konuşma, tartışma, rol yapma, benzetim gibi alanlarda öğrencilerin dikkati dil aracılığıyla sosyal içeriklere çekilmektedir. Karşılıklı konuşma, görüşme, diyalog, rol yapma, benzetim, şakalı oyun, hazırlıksız konuşma, tartışma... vb. birlikte etkileşimi gerektiren etkinlikler arasındadır.

Dil öğretiminin temel amacı, hedef dili öğrenen bireyler arasında iletişimi sağlamaktır. Konuşma becerisi sadece sözler, telaffuz ve yapılarla değil aynı zamanda duygular, güdüler ve anlamlarla da ilgilidir. Bu yüzden öğrenme etkinliklerini merkezinde tutan dramanın dil öğretimine katkısını ortaya koyan özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Tüm, 1901-1905.s.):

- Drama ile dil daha rahat bir iletişim ortamında öğrenilir.
- Drama ile sözcükler doğru telaffuz edilir ve doğru vurgulanır.
- Öğrencilerin sözdizimsel ve söylemsel olarak dil kullanmada güveni drama ile artar.
- Öğrencilerin her ortamda doğru kelime kullanma ve ifade etme biçimleri drama ile gelişir.
- Drama bir kültür taşıyıcısıdır ve öğrencileri gerçek yaşama hazırlar.

Oyunlar, bireylerin bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişimlerine olumlu katkı sağlayan, güven kazanma, uyum sağlama ve gözlem yapma yetisini geliştiren etkinliklerdir. Bu etkinlikler aynı zamanda bireylerin sosyalleşme eğitimi ile yakından ilgilidir (Kara, 410.s.).

Sonuç ve Öneriler

Sonuçlar

Verilen dil eğitimlerinde bireylere dili gerçek yaşamda işlevsel bir şekilde kullanabilme yeterliği kazandırılmasında öğrenim süreçlerinde kullanılacak yöntem(ler)in seçimine dikkat edilmesi, kullanımına karar verilmesinden sonra seçilen yöntemin felsefesi doğrultusunda etkili ve verimli bir şekilde uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Bireylerin bir yabancı dili öğrenme amaçları, hedef dilin öğretiminde kullanılacak yöntemin seçilmesinde en temel belirleyici unsurdur. Dilin, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan önemli bir araç olduğu düşünüldüğünde dilin bu önemli işlevini yerine getirmesinde iletişimsel dil öğretim yönteminin kullanılması öncelikli tercih olduğu görülmektedir.

Öğrenci kazanımlarını iletişimsel yöntemle sağlayacağına inanan öğretmenler, gerek sınıf içi ve sınıf dışı etkinliklerle gerekse sosyal bir çevrede uygulamalarla öğrencilerin birtakım roller üstlenmelerine ve bu yolla temel dil becerilerini kullanabilmelerine yönelik yeterlikleri kazanmalarına çalışmaktadırlar. Öğrenci merkezli etkinlik ve uygulamalar onların iletişim ve etkileşime dayalı dil yetisi kazanma ve etkili bir şekilde kullanabilme becerilerini geliştirmektedir.

Öneriler

Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğretiminde bireylerin etkili bir dil kullanıcısı niteliğini kazanabilmesi için, yenilikçi öğrenme-öğretme etkinlikleri tasarısı ve uygulama seçenekleri ile iletişimsel yöntemin tercih edilmelidir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde konuşma, dinleme ve anlama işlevleri açısından sözlü iletişim yetisinin geliştirmek için bu alanlarla ilgili oluşturulacak etkinliklerde iletişimsel yaklaşım göz önünde bulundurulmalıdır (Şeref, 46.s.).

İletişimci yaklaşımın temel varsayımlarından biri, öğrenciler çalıştıkları dille yararlı bir şey yapmayı öğrendiklerini hissedecekleri için, onların bir yabancı dili öğrenmeye daha fazla teşvik edilmiş olacaklardır. Bu teşviki sağlamak için rollü oyunlar, resimli uzun hikâyeler, dil oyunları, karıştırılmış cümleler gibi iletişimci yaklaşıma uygun etkinlik örnekleri kullanılmalı (Larsen-Freeman ve Anderson, 167-172.s.) ve bu zemin üzerinde öğrencilerin birbirleriyle etkileşime girip iletişim becerilerini geliştirmelerine ortamlar oluşturulmalıdır.

Sınıf içi ve sınıf dışı etkinlik olarak gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde eğitsel oyunlara yer vermek Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde konuların kavranması, pekiştirilmesi ve beceri kullanımına zemin olması açısından önemli işlevlere sahip olduğundan her seviyedeki dil eğitiminde iletişimsel yöntem kullanılmalıdır.

Türkçeyi öğrenmek isteyen kişilere hedeflenen dil öğrenme becerileri kazandırarak dili etkili ve verimli bir şekilde kullanabilme yeterliğine ulaştırmak için İletişimsel dil öğretim yönteminin kullanılmasında yarar vardır. Amaçlar doğrultusunda hazırlanan dil öğretim planlarının hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yürütülmesi ve iletişimi sağlayacak düzeyde dil becerisi kazandırılmasında iletişimsel dil öğretim yöntemi tercih edilip uygulanmalıdır.

Kaynaklar

- ADIYAMAN, Ayşe (2011). *İletişimsel Yöntem Işığında Yazınsal Bir Tür Olan Küçük Öykü ile Yaratıcı Çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- AKBAL, Bahar (2008). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Görev Odaklılık Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AKPINAR DELLAL, Nevide ve Çınar, Servet (2011). 'Yabancı Dil Eğitiminde İletişimsel Yarırcı Yaklaşım, Öğretmen Rollerini Davranışları ve Sınıf İçi İletişim', *Dil Dergisi*, 154, 21-36.
- AKTAŞ, Tahsin (2004). 'Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti', *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 45-57.
- ALİŞ, Elif (2008). *Yıldız Teknik Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Temel İngilizce Bölümü Öğretim Elemanlarının Mesleki Deneyimlerinin ve İngilizce Öz Yeterlik İnançlarının İletişimsel Dil Öğretimine Karşı Tutumlarına Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BAHIYAH, BT Abdul Hamid (1990). 'The Communicative Approach to Language Teaching in the Classroom', *Akademika*, 36, 103-118.

- BROWN, Douglas H. (2000). *Principles in Language Learning and Teaching* (4th Ed.), Longman, New York.
- CAMPBELL, Russell N. and RUTHERFORD, William E. (2000). *Communicative Language Learning* (pp. 121-136), *Techniques and Principles in Language Teaching* (Second Edition, Eds.: Russell N. Campbell and William E. Rutherford), Oxford University Press, New York.
- DEMİRCAN, Ömer (1990). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*, Can Ofset, İstanbul.
- DEMİREL, Özcan (2009). 'Öğretme Etkinliğini Uygulama (ss. 73-129)', *Öğretme Sanatı: Öğretim İlke ve Yöntemleri* (15. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Candemir (2012). *Sistematik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşım ve Yöntemleri*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- GÖMLEKSİZ, Mehmet Nuri (2000). 'Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler ve Yöntem Sorunu'. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 253-264.
- HARMER, Jeremy (1992). *The Practice of English Language Teaching* (3rd Edition), Longman Publishing, London and New York.
- HENGİRMEN, Mehmet. (1993). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*, Engin Yayınevi, Ankara.
- KARA, Mehmet (2010). 'Oyunlarla Yabancılar Türkçe Öğretimi'. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 407-421.
- KÖKSAL, Dinçay ve VARIŞOĞLU, Behice (2014). 'Yabancı Dil Öğretiminde Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler (ss. 81-111)', *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: Kuramlar, Yaklaşımlar, Etkinlikler* (Editör: A. Şahin), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- LARSEN-FREEMAN, Diane ve ANDERSON, Marti (2014). *Dil Öğretiminde Teknik ve İlkeler* (3. Baskıdan Çeviren: M. Calp), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Ağrı.
- LITTLEWOOD, William (1981). *Communicative language teaching: An introduction*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MEB (2000). *Öğretmen Yeterlilikleri*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- ÖZCAN, Murat (2015). 'Yabancı Dil Olarak Arapça Konuşma Becerisi Öğretiminde İletişimsel Yaklaşım Dayalı Etkinliklerin Kullanımı'. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4(10), 153-164.
- PAKER, Turan (2015). 'İletişimsel Dil Öğretim Yöntemi (ss. 187-209)', *Dil Öğretimi* (Editör: N. Bekleyen), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- RICHARD, Jack C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*, Cambridge University Press, New York.
- RICHARD, Jack C. and RODGERS, Theodore S. (1999). *Approaches and Methods in Language Teaching* (Fifteenth printing), Cambridge University Press, New York.
- ŞEREF, İzzet (2013). 'Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma ve Konuşma Becerileri Kazandırmada İletişimsel Yaklaşımın Kullanımı İçin Model Önerisi'. *International Journal of Language Education and Teaching*, 1, 43-60.
- TEMİZÖZ, Hülya (2008). *Yabancı Dil Öğretiminde Dil Bilgisi Çeviri Yöntemi ve İletişimsel Yaklaşım Uygulamalarının Öğrencilerin Öğrenme Becerisi Üzerindeki Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal ilimler Enstitüsü, Malatya.
- TÜM, Gülден (2010). 'Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Drama Tekniğinin Rolü'. *Turkish Studies*, 5(3), 1898-1920.
- YAŞLI, Kadir (2008). *Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti ve İletişimsel Yetinin Kazandırılmasına ve Geliştirilmesine Yönelik Uygulamalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YAYLI, Derya ve YAYLI, Demet (2009). 'Yabancı Dil Öğretimi Yaklaşımları ve Yöntemleri (ss. 7-28)', *Yabancılar Türkçe Öğretimi* (Editörler: D. Yaylı ve Y. Bayyurt), Anı Yayıncılık, Ankara.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDE BULUNMA DURUMU EKİNİN ZAMAN İŞLEVLERİ

Mahir KALFA¹

Özet

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi öğretimi çok önemlidir. İkinci dil öğretiminde dil bilgisi, öğrenmeyi kolaylaştıran bir araç özelliği taşır.

Bugüne değin yapılan Türk dil bilgisi çalışmaları, genellikle geleneksel bakış açısıyla hazırlanmış olup öğretim odaklı değildir. Dil bilgisi konuları dil öğretimini verimli hâle getirecek şekilde ele alınarak ve Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı ve öğrenci seviyeleri göz önünde bulundurulmak suretiyle öğrenme hiyerarşisi oluşturulmalıdır.

Bu bağlamda hâl ekleri bugüne değin geleneksel dil bilgisi çalışmalarında cümle bilgisi içinde işlevleri açısından incelenip değerlendirilmiştir. Zaman yönünden cümle içinde aldıkları görevleri değerlendirmek gerekmektedir.

Zamanlar konusu geleneksel dil bilgisi çalışmalarında beş temel zaman (aspect) ve yardımcı kipler başlığı altında ele alınmaktadır. Cümle bilgisi konusu içinde yer alan zarf tümleçlerini oluşturan zaman zarflarından “-DA” hâl eki ile kurulanlar incelenecektir. “-DIĞIndA, -LIĞIMdA” vb. birleşik yapılar, dil seviyeleri göz önünde bulundurulurken zaman yönünden ele alınacaktır.

Bu çalışmada “-DA” bulunma durumu ekinin gün, hafta, ay, mevsim ve yıl adlarıyla birlikte kullanımı değerlendirilecektir. “Yazın, kışın; yazda, kışta; ilkbaharda, sonbaharda”, “günde, haftada, ayda, yılda” gibi yapılar incelenecektir.

Saatler konusu geleneksel dil bilgisi çalışmalarında genellikle yer almamaktadır. “Şimdi (saat kaç?)”, “geçmiş ve gelecek (saat kaçta?)” olmak üzere iki grupta incelenebilecek bu zaman konusu, ana dili Türkçe olan bireyler için zor görülmesi de, işlevsel olarak ele alınmadığı takdirde, bir yabancı için oldukça güç bir konudur. Bu konu çalışmamızda bu anlamda değerlendirilecek ve örneklerle açıklanacaktır.

“-da, -de; -ta, -te” bulunma durumu eklerinin zaman sözcükleri oluşturması ve bu konunun “Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi” içinde A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyeleri açısından değerlendirilmesi ve öğretim yöntemlerinden söz edilmesi çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Sonuç olarak amacımız yazılacak işlevsel dil bilgisi kitaplarında konunun bu yönde değerlendirilmesine katkı sağlamaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk dil bilgisi, yabancılara Türkçe öğretimi, bulunma durumu eki, zaman işlevi

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil bilgisi öğretimi çok önemlidir. İkinci dil öğretiminde dil bilgisi, öğrenmeyi kolaylaştıran bir araç özelliği taşır.

Bugüne değin yapılan yabancılar için Türkçe dil bilgisi çalışmaları, genellikle geleneksel bakış açısıyla hazırlanmış olup öğretim odaklı değildir. Dil bilgisi konuları dil öğretimini verimli hâle getirecek şekilde ele alınmalı ve Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı ve öğrenci seviyeleri göz önünde bulundurulmak suretiyle öğrenme hiyerarşisi oluşturulmalıdır.

Bu bağlamda hâl ekleri bugüne değin geleneksel dil bilgisi çalışmalarında cümle bilgisi içinde işlevleri açısından incelenip değerlendirilmiştir. Zaman yönünden cümle içinde aldıkları görevleri değerlendirmek gerekmektedir.

Zamanlar konusu geleneksel dil bilgisi çalışmalarında beş temel zaman (aspect) ve yardımcı kipler başlığı altında ele alınmaktadır. Cümle bilgisi konusu içinde yer alan zarf tümleçlerini oluşturan zaman zarflarından “-DA” hâl eki ile kurulanlar incelenmelidir. “-DIĞIndA, -LIĞIMdA” vb. birleşik yapılar, dil seviyeleri göz önünde bulundurulurken zaman yönünden ele alınmalıdır.

Bu çalışmada “-DA” bulunma durumu ekinin gün, hafta, ay, mevsim ve yıl adlarıyla birlikte kullanımı değerlendirilmiştir. “Yazın, kışın; yazda, kışta; ilkbaharda, sonbaharda”, “günde, haftada, ayda, yılda” gibi yapılar incelenmiştir.

Saatler konusu geleneksel dil bilgisi çalışmalarında genellikle yer almamaktadır. “Şimdi (saat kaç?)”, “geçmiş ve gelecek (saat kaçta?)” olmak üzere iki grupta incelenebilecek bu zaman konusu, ana dili Türkçe olan bireyler için zor görülmesi de, işlevsel olarak ele alınmadığı takdirde, bir yabancı için oldukça güç bir konudur. Bu konu çalışmamızda bu anlamda değerlendirilmiş ve örneklerle açıklanmıştır.

¹ Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

“-da, -de; -ta, -te” bulunma durumu eklerinin zaman sözcükleri oluşturması ve bu konunun “Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi” içinde A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyeleri açısından değerlendirilmesi ve öğretim yöntemlerinden söz edilmesi çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

Bulunma durumu eki, sözcüklere veya söz öbeklerine yüklenerek cümlenin yer, zaman, iş, devamlılık, kesir vb. bakımından anlam kazanmasını sağlar. Bir zaman dilimin içinde bulunmayı ve içinde bulunulan bu zamanın sınırlandırılması görevinde kullanılmaktadır.

Muharrem Ergin, bulunma durumunu “Kelime guruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini ifade etmek için isim lokatif hâlinde bulunur. Fiilin cereyan ettiğini yeri gösteren, böylece bir bulunma ifade eden lokatif hâline girmek için de isimler daima ek alırlar. Bu ek ise lokatif ekdir: *yol-da, dere-de, ağaç-ta, direk-te, gecesi-n-de, başımız-da, yerler-de, ormanlar-da*, misallerinde olduğu gibi.” sözleriyle tanımlıyor (Ergin, 222, 223.s.). “Lokatifin bu geniş mânâsiyle *bulunma* ana fonksiyonu beraber kullanıldığı fiilin mânâsına uygun olarak tabii çeşitli hususî ifadeler etrafında toplanır: bulunma, yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, durum, karşılaştırma, kesir, konu, vasıta, gaye, sebep, vasıf, miktar, belirtme, vasıta, kısım, parça, aitlik vs. vs. ...”. Kitapta ekin işlevlerinden söz edilirken “zaman” işlevi de ifade edilmiştir ancak örneklendirilmemiştir (Ergin, 223.s.).

Günay Karaağaç, bulunma durumunun zaman işlevi üzerinde durmuş, şu açıklamaları yapmıştır: “Bulunma durumu, çeşitli zaman ifadelerinde kullanılan zamanlık bulunma bildirir: Yarınlarda daha mutlu olacağız; gece yarısında, her karanlık gecede, seherde, kısa zamanda, Oraya yürüyerek on günde vardılar.” (Karaağaç, 341.s.)

Tahir Nejat Gencan, “-de takısı almış zamanla ilgili sözcükler, bir’le öbikleşince eylemin belirtilen zamanlarda yinlendiğini göstermeye yarar: Haftada bir sinemaya gidermiş. / Yılda bir uğramak... İkide bir, arada bir deyimleri de bu anlamda belirteç olur.” açıklamalarını *Zaman Belirteçleri ve Kullanılışları* bölümünde yer vermiştir (Gencan, 465.s.).

Hamza Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dil bilgisi* adlı kitabında, bulunma durumundan “Bu biçim şimdiki zaman bildirir. Birinci tekil ve çoğulda iki ünlü arasına koruyucu -y- girer. Yirmi sekiz yaşındayım. Yirmi sekiz yaşındayız.” şeklinde ekin zaman işlevine değinmiştir (Zülfikar, 34.s.).

Zeynep Korkmaz, konuyu ayrıntılı olarak ele almış, “Eklendiği ad ile fiil arasındaki bağlantı özelliği açısından, bulunma ve yer gösterme kavramına koşut olarak zaman, iş, süreklilik, içinde olma, tarz bildirme karşılaştırma, gösterme, vasıta, amaç, sebep vb. ifadeleri de içine alır.” tanımından sonra ekin işlevlerini açıklamıştır: “Adı oluş ‘oluş ve kılışın zamanını bildirme’ ifadesiyle fiile bağlar.” (Korkmaz, 289.s.). Korkmaz, bu yapıya ilişkin cümle örnekleri sıralamaktadır: “Hadi sağlıcakla kal. Akşamda sabahta döneriz biz. (F. Baykurt, ID, 90).” Kitaptaki cümlelerden alınan yapılar şunlardır: “arada sırada, arada bir, akşamlarda, yedi ayda, aynı anda, 1960’ların baharında, çocukluğunda, o esnada, gecede, gündüzde, yatışta, yazda, kışta, yedi gün yedi gecede, gelecekte, gençliğinde, günümüzde, akşam karanlığında, kış ortasında, dört senede bir, bu sırada, yaşlılıkta, daha önceki yıllarda, on iki saat zarfında (Korkmaz, 290, 291, 292.s.).

Tarihî metinlere bakıldığında bulunma durumunun günümüzdeki gibi zaman işlevli olarak kullanıldığı görülmektedir:

“*bugünkü künte ol tınlıglar kelgülık ödunte kelmetiler.*” (*Bugünkü günde o insanlar gelecekleri zamanda gelmediler.*) (Altun Yaruk, 19, 18-20) (Sev, 335.s.).

“*Ol kirmişte men bayakı teg tursa erdim.*” (*O girdiğinde ben eskisi gibi dursaydım.*) (*Nehcü’l-Feradis*, 123, 13-14) (Sev, 336.s.).

“*takı hutbe okıgay her bir rek’ette bir rükû kılğay.*” (*Ve hutbe okuyacak, her bir rekatte bir rükû kılacak.*) (*İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, 235a) (Sev, 337.s.).

“*ziyâret kıldı benim tirligimde.*” (*Ziyaret etti benim canlılığımda.*) (*İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, 370a, 8) (Sev, 337.s.).

“*Körmeyin ömrümde cuz kâm u neşat.*” (*Ömrümde (Lisânü’t-Tayr*, 33, 581) (Sev, 337.s.).

“biz yigirme yaşımızda erdük.” [Türk Lehçeleri Örnekleri, (Şecere-i Türk), 238] (Sev, 338.s.).

“men igledükte an başlayu mana tört yekler yakın kelti.” (Ben hasta olduğumda önce bana dört şeytan yakın geldi.) (Altun Yaruk, 5, 21-22) (Sev, 338.s.).

Bulunma Durumu Ekinin Yabancılara Öğretimi

Bu ekin zaman işlevi, dil edinimi süreci içinde okul öncesi dönemde kazanılmaktadır. Ana dili Türkçe olan öğrenci bulunma durumun bu işlevini anne-babasından, yakın çevresinden, sokaktan, televizyon vb. edinmektedir. Formal eğitim sürecinde şimdiki zaman için “Saat kaç?”, geçmiş ve gelecek zaman için “Saat kaçta?” sorularının yöneltişi sebebi üzerinde durulmaz. Ancak bu durum bir yabancı için aynı değildir. Dil öğrenimi süreci içinde bu tür durumların nedeninin uygulamalı olarak açıklanması beklenmektedir. Bu nedenle Bulunma durumu ekinin basitten karmaşık yapılara doğru hazırlanan ders kitaplarında ele alınması ve örneklerle açıklanması gerekmektedir. Ayrıca bu tür yapıların pek çoğunu öğrencilerin Türkçe Sözlük’ten de bulması mümkün değildir. *ilk bakışta, yakında* örneklerine Türkçe Sözlük’te yer verilmiştir.

Bu yapılar, başlangıç seviyesinden (A1) itibaren yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenenlere aktarılmalıdır. Basit yapı ad ve ad soylu sözcüklere yüklenen bulunma durumundan başlanarak ek kalıplaşmalarına uğrayan daha güç yapılara değinilmelidir. Basit yapı dil bilgisi gerektirmeyen sözcükler, söz varlığı içinde ele alınıp seviyelere göre öğretilmelidir. Aşağıda A1, A2, B1, B2, C1, C2 düzeyleri göz önünde bulundurularak ünite bazında bulunma durumunun zaman işlevi sınıflandırılmıştır.

A1 Düzeyi

Gün adlarının yalın kullanımı:

pazartesi, salı, çarşamba... (2. ünite)

Ay adlarının yalın kullanımı:

eylül, ekim, mart, nisan... (4. ünite)

Ay adlarının bulunma durumu ile kullanımı:

martta, mart ayında; nisanda, nisan ayında; ağustosta, ağustos ayında... (İsim tamlamaları verildikten sonra işlenmelidir.) (6. ünite)

Gün adlarının “günü” sözcüğü ile kullanımı:

pazartesi günü, salı günü, çarşamba günü (6. ünite). *Pazartesi gününde, Salı gününde* gibi kullanımların yanlış olduğu belirtilmelidir.

Mevsim adlarının yalın kullanımı:

ilkbahar, yaz, sonbahar, kış. (4. ünite)

Mevsim adlarının bulunma durumu ile kullanımı:

“ilkbaharda, sonbaharda.” örneklerinin doğru kullanımlar olduğu, “yazda” ve “kışta” örneklerinin Türkçede kullanımının nadir olduğu ifade edilmelidir. Bunların yerine Türkçede “yazın” ve “kışın” sözcüklerinin çok fazla kullanıldığı belirtilmelidir. “yazda, kışta” biçimleri Türkçe Sözlük’te yer almamaktadır. “yazın, kışın” sözcüklerine ise Türkçe Sözlük’te yer verilmektedir. (6. ünite)

Günün bölümlerinin bulunma durumu eki ile kullanımı:

Sabah, öğle, ikindi, akşam, gece sözcüklerinin bulunma durumu eki ile kullanımı yok denecek kadar azdır. *Sabahta, akşamda* gibi nadir yapılar burada öğretilmemelidir.

Saatlerde bulunma durumu: Saatlerin şimdiki zaman olarak kullanımında bulunma durumunun kullanılmadığı öğretilmelidir:

Şimdi saat üç / üçte, Saat on iki / ~~on ikide~~, şimdi haberler...

Saatlerde geçmiş ve gelecek zaman söylenirken bulunma durumu ekinin kullanılacağı öğretilmelidir:

Saat üç / Saat üçte gelirim, Maç dün dokuzdaydı. (8. ünite)

A2 Düzeyi

Basit yapı sözcüklerde bulunma durumunun kullanımı:

Adamı uykuda yakaladı.

Onu ilk kez düğünde gördüm.

yakında sözcüğü:

Zaman ve mesafe kavramları taşıyan bu sözcük, bulunma durumunun verildiği 2. üniteden sonra öğretilir. *Eczane çok yakında.* cümlesinde mesafe, *Film yakında başlıyor.* cümlesinde ise zaman kavramı vermektedir.

Sıfat tamlamalarının bulunma durumuyla kullanımı:

Niteleme Sıfatları: *Uygun bir zamanda gelelim. Erken dönemde bulunmuş kalıntılar.*

İlk fırsatta gelirim. Son günlerde çok üzgün.

uzun vadede, uzun zamanda; kısa vadede, kısa zamanda, aynı anda, aynı zamanda...

İşaret Sıfatları:

bu saatlerde, bu günlerde, bu haftalarda, bu aylarda, bu yıllarda, bu yüzyılda, bu çağda, bu dönemde...

İsim-fiil eklerinin bulunma durumu ile kullanımı:

Uzatmada iki gol yedik.

ad + İlk -tA

-İlk addan ad yapma eki, ve -DA bulunma durumundan oluşan bu ek zarf yapmaktadır. (A2 1. Ünite sonrası)

bebekte, çocuklukta, gençlikte, yaşlılıkta...

ad + İlğ + IM + dA

-İlk addan ad yapma eki, iyelik ekleri, zamir n'si ve -DA bulunma durumu eklerinin kalıplaşmasından oluşan bu ek zarf yapmaktadır. (A2 1. ünite sonrası)

çocukluğumda, gençliğimde, evliliğimde, bebekliğimde...

Belirtisiz isim tamlamalarının bulunma durumunda kullanımı:

Belirtisiz isim tamlamalarının üzerine gelen bulunma durumu ekinin zaman kavramı verişi A2 1. Üniteden sonra öğretilir.

bahar döneminde, evlilik çağında, doğum gününde, Romalılar döneminde...

M.Ö. 3000'de, M.Ö. 3000 yılında, M.S. 1200 tarihinde gibi tamlayanı tarih bildiren yapılar

B1 1. Üniteden itibaren öğretilir.

B1 Düzeyi

Günün bölümlerinin bulunma durumu eki ile kullanımı:

Sabahta, akşamda gibi az rastlanan örnekler öğretilir. *Öğlede/ikindide buluşuruz.* (B1 1. Ünite sonrası)

-mAktA

Mastar eki “-mAk” ve bulunma durumu eki “-DA” nın kalıplaşmasıyla oluşmuş bu ek, şimdiki zaman ve geniş zaman anlamı taşımaktadır. Şimdiki zamanın resmî ifade ile verilmesi istendiğinde başvurulacak bir yapıdır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında bu anlamıyla verilmektedir. Eylemin içinde bulunulan zamanda sürdüğünü formal bir dille anlatmaktadır. Bu kipin hikâyesi de bu düzeyde verilmelidir.

Yağmur yağmakta.

Yağmur yağmaktaydı.

bir saat (gün, hafta, ay, yıl) içinde/içerisinde kullanımı:

Sıfat tamlamasından sonra gelen *içinde /içerisinde* sınırlayıcı ifadesinin kalıplaşarak kullanılmasıdır. Bu söz varlığı B1 1. üniteden itibaren öğretilir.

günümüzde, çağımızda, yüzyıloomuzda gibi zaman bildiren sözcüklerden sonra gelen iyelik ekleri ve sonrasında bulunma durumu eki ile kalıplaşmış ifadelerdir. B1 1. üniteden sonra verilebilir.

her seferinde, tam zamanında gibi tamlayanının çoğunlukla yer almadığı ad ve sıfat tamlamalarının iç içe kullanıldığı söz grupları B1 1. üniteden itibaren öğretilir.

B2 Düzeyi

geç + miş + te

gel + ecek + te

-miş ve -AcAk eklerinin sıfat-fiil olarak kullanılışı B2 düzeyindedir. Ancak pek çok ders kitabında bazen A1 bazen A2'den itibaren verilmektedir. Kalıp söz olarak düşünülmektedir. A2 1. üniteden itibaren öğretilir.

gelecek günlerde (haftalarda, aylarda, yıllarda) yapılarında da *-acak* eki sıfat fiil görevindedir. B2 düzeyinde ele alınan bir konu olmasına rağmen ders kitaplarının pek çoğunda bu sıfat tamlaması A2'den itibaren kalıp söz olarak düşünülerek öğretilir.

fiil + DIĞINDA

-DIk sıfat-fiil eki, iyelik ekleri, zamir n'si ve bulunma durumu ekleri kalıplaşarak zarf-fiili oluşturur.

Kar yağdığında dışarı çıkamazsınız.

fiil + DIĞI sırada

-DIk sıfat-fiil eki, iyelik ekleri sırada sözcüğü ve bulunma durumu ekleri kalıplaşarak zarf-fiili oluşturur.

Kar yağdığı sırada dışarı çıkamazsınız.

sularında / civarında sözcüklerinin kullanımı:

Saatlerle ilgili olarak yakın bir saat dilimini göstermek için kullanılmaktadır.

saat üç sularında, saat beş civarında...

Oran bildiren ve bulunma durumu ile kurulan sıfat tamlamaları zaman anlamı taşıyabilirler. Bu yapı, B2 1. üniteden itibaren öğretilir.

İkide bir kapı çalıyor. (Oran, durum ve zaman bildiriyor.)

Sonuç ve Öneriler

Bulunma durumu eki olarak oluşan ve cümlede zaman zarfı görevinde bulunan yapılar Türkçede oldukça yoğun kullanılmaktadır. Ancak bu unsurlar, yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde gerek dil bilgisi yapıları olarak gerek söz varlığının içinde bulunan yapılar olarak bugüne değin değerlendirilmemiştir. Bu çalışmanın ders kitabı, işlevsel dil bilgisi, sözlük vb. kaynakları hazırlayacak araştırmacılara ışık tutacağı inancındayız. Bir sonraki çalışmada bu konu yabancılar için hazırlanmış ders kitaplarında yer alan durumlarıyla da ele alınıp incelemelidir. Ayrıca Türkçenin yabancılar için işlevsel bir dil bilgisi kitabı yazılmalıdır. Zira geleneksel dil bilgisi çalışmalarında bu tür ayrıntılara çoğu zaman yer verilmemektedir. Verilse dahi Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için bu yapıları bu tür çalışmalardan bulup çıkarmaları zordur.

Kaynaklar

Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Gencan, T. N. (2007). *Dil bilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.

Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sev, G. (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkçe Sözlük. (2010). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf

Zülfikar, H. (1980). *Yabancılar İçin Türkçe Dil bilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

YABANCI ÖĞRENİCİLERİN DİNLEME BECERİLERİNİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK BİR ÖNERİ: OTANTİK METİN KULLANIMI

Deniz MELANLIOĞLU¹

Özet

Yabancı dil öğreniminde dinleme, diğer öğrenmelere kaynaklık etmesi bakımından konuşma, okuma ve yazma becerilerinden ayrılır. Öğrencinin dil öğrenme süreci dinleme ile başlar ve diğer becerilerin zamanla işe koşulmasıyla hedef dilin öğrenimi gerçekleşmiş olur. Bu bağlamda dinleme becerisinin dil öğretiminde ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi açısından bakıldığında dinleme, iletişim sürecinde işitilen sesleri anlamlandırma ve bu anlamlandırma sonunda bir tepkide bulunma şeklinde tanımlanabilir. Süreç içerisinde öğrencinin hedef dilde söyleneni anlamlandırabilmesi için seviyesine uygun etkinliklerden yararlanılmaktadır. Etkinliklerin temel kaynağını ise dinleme materyali olarak adlandırılan metinler oluşturmaktadır. Metinler aracılığıyla Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (AOÖÇ)'ndeki düzeylere uygun dinleme yeterlikleri öğrenciye kazandırılmak istenmektedir. Süreçte öğrenciye sunulacak dinleme konuları ise kamu duyurularını ve kitle iletişim araçlarını dinleme, canlı bir izleyici kitlesinin üyesi olarak dinleme vb. şeklinde sıralanmaktadır. Dinleme konularının içerikleri incelendiğinde gündelik hayatta karşılığı olan dinleme durumlarını içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla hedef dilin başka bir ifadeyle Türkçenin öğretiminin sınıf ortamı ile sınırlı kalmaması, gündelik hayatı da kapsamı gerekir ki işlevsel bir dil öğretiminden bahsetmek mümkün olsun. Bunu sağlamak için dinleme etkinliklerinde kullanılacak metinlerin seçiminde otantik metin niteliği taşımasına dikkat edilmelidir.

Otantik metin ile kastedilen öğrenme sırasında gündelik hayatta karşılığı olan durumları içermesidir. Bu tip metinlerle öğrencilerden istenen, akademik deneyimlerini gündelik hayatla ilişkilendirmeleridir. Öğrenciyi günlük dil kullanımlarıyla karşılaştıran otantik metinlerin dil becerilerini geliştirici özellikle olduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Otantik materyaller, dil becerilerini geliştirmenin yanı sıra öğrencinin sosyalleşmesi için gerekli olan kültür aktarımını da sağlama özelliğine sahiptir. Bu nedenle Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda bu tür metinlerden yararlanılmalıdır.

Bu çalışmanın amacı; otantik metinlerin, yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin dinleme becerilerini geliştirmede nasıl kullanılabileceğini düzeylere uygun verilecek örneklerden hareketle ortaya koymaktır. Böylece öğrencilere; metin seçiminde dikkat etmeleri gereken hususlar, otantik metinlerin düzeye uygun hâle nasıl getirilebileceği gibi noktalarda bir bakış açısı sunmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, dinleme becerisi, otantik metin.

Giriş

Ana dilinden başka bir dili bilme ölçütü genellikle bireyin hedef dilde dinlediğini anlaması ve bir dönütte bulunması ile ilişkilendirilmektedir. Başka bir ifadeyle sözel iletişim becerilerinde öğrencinin yetkin olması, hedef dilin öğrenimi açısından önemli görülmektedir. Bu beceriler içerisinde dinlemenin konuşmanın yanı sıra okuma ve yazmaya da kaynaklık etmesi bakımından diğerlerinden ayrıldığı söylenebilir.

Dinleme; işittiğini anlamak amacıyla dikkat harcamak ve bir sonuç çıkarmak için konuşmayı izleme (Gögüş, 228.s.); konuşan kişinin vermek istediği mesajı pürüzsüz olarak anlayabilme ve söz konusu uyarana karşı tepkide bulunabilme etkinliği (Demirel, 33.s.) şeklinde açıklanmaktadır. Çeşitli araştırmacılar tarafından farklı yönleri vurgulanan dinleme, “*iletişim sürecinde işitilen sesleri anlamlandırma ve bu anlamlandırma sonucunda bir tepkide bulunma*” şeklinde tanımlanabilir. Bu açıdan ele alındığında dinleme, karşı tarafı edilgen bir yapıda izleme değil iletişimin tam olarak gerçekleşmesi için iletiyi almak ve yorumlamak için çaba sarf etmektir (Melanlıoğlu, 2012). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dinleme eğitiminde amaç, hedef dilde dinlenenlerin anlamlandırılması ve bu anlamlandırma sonucunda iletişimin devam ettirilmesidir.

¹ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde öğrenciden beklenen dinlemeye ilişkin kazanımlar Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde her düzey için ifade edilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerden Hedef Dilde Dinleme Becerisinde Beklenenler

Alan	Düzy	Beklenen
Genel İşitsel Anlama	A1	Anlamı özümseyebilmesi için uzun süreli duraksamaları olan çok dikkatli ve yavaşça söylenen konuşmayı takip edebilir.
	A2	Konuşmanın yavaşça ve anlaşılır bir biçimde gerçekleştiği takdirde somut türdeki ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar anlayabilir. Konuşmanın yavaşça ve anlaşılır bir biçimde gerçekleştiği takdirde, derhal öncelik gerektiren alanlara (örn. çok temel kişisel ve ailevi bilgiler, alışveriş, yerel coğrafya, iş vs.) bağlı olan ibareleri ve ifadeleri anlayabilir.
	B1	Genelde aşına olunan bir aksan ile konuşmanın yapıldığı takdirde, hem genel iletileri hem de belirli ayrıntıları tanıyarak, ortak günlük veya iş ile ilgili konular hakkındaki doğrudan gerçeğe dayanan bilgileri anlayabilir. Sıkça iş yerinde, okulda, eğlence yerlerinde vs. karşılaşılan aşına hususlardaki anlaşılır standart konuşmanın, kısa anlatılar da dâhil, ana noktalarını anlayabilir.
	B2	Uzmanlık alanındaki teknik konuların konuşulması dâhil, standart diyalekt ile anlatılan soyut ve somut konuların ana fikirlerinin önerisel ve dilsel olarak karmaşık konuşmasını anlayabilir. Konunun oldukça bilindik olması ve konuşmanın yönü açık belirteçler ile işaretleniyorsa, bir tartışmanın karmaşık satırlarını ve uzayan konuşmasını takip edebilir. Normal olarak kişisel, sosyal, akademik veya mesleki yaşamda karşılaşılan hem aşına olan hem de olmayan konular hakkındaki canlı veya yayınlanan standart konuşma dilini anlayabilir.
	C1	Özellikle aksan yabancı ise bazı ayrıntıların onaylanması gerekse bile, kendi alanı dışındaki soyut ve karmaşık konular hakkındaki uzayan konuşmaları takip edecek kadar anlayabilir. Söyleyiş tarzındaki kaymaları değerlendirerek, geniş sayıda deyimsel ifadeleri ve konuşma dili üsluplarını tanıyabilir. Anlaşılır biçimde yapılanmamış olsalar da, bağlantıları açıkça belirtilmemiş ve sadece ima edilmiş olsa da uzayan konuşmaları takip edebilir.
	C2	Anadil konuşmacısının hızında hazırlanmış gerek canlı gerek yayınlanan bir konuşma olsun, herhangi konuşma dilini anlamada zorluk çekmez.
Ana Dili Konuşan Kişiler Arası Etkileşimi Sağlama	A1	Betimleyici yok.
	A2	Konuşmanın yavaşça ve anlaşılır bir biçimde gerçekleştiği takdirde, etrafında konuşulan konuyu genelde tanıyabilir.
	B1	Konuşmanın yavaşça ve anlaşılır standart bir diyalekt ile gerçekleştiği takdirde, etrafında uzayan konuşmalardaki ana noktaları genelde takip edebilir.
	B2	Ana dil konuşmacıları arasındaki hareketli bir konuşmayı takip edebilir. Biraz çaba ile etrafında söylenenlerin çoğunu yakalayabilir, fakat dilini herhangi bir şekilde değiştirmeyen birkaç anadil konuşmacısı arasında etkili olarak katılmayı zor bulabilir.
	C1	Soyut, karmaşık ve bildik olmayan konularda dâhil olmak üzere, grup konuşmalarında ve tartışmalarında hatta üçüncü partiler arasındaki karmaşık etkileşimleri kolayca takip edebilir.
	C2	C1 gibi.
Canlı Bir İzleyici Kitlesinin Üyesi Olarak Dinleme	A1	Betimleyici yok.
	A2	Betimleyici yok.
	B1	Söz konusu hususun bilinir olması ve sunumun doğrudan ve anlaşılır bir biçimde yapılandırılmasıyla kendi alanındaki bir konferansı veya konuşmayı takip edebilir. Konuşmanın anlaşılır ve standart konuşma ile gerçekleştiği takdirde, bildik konular üzerine yapılan açık sözlü kısa konuşmaları ana hatları ile takip edebilir.
	B2	Önerisel ve dilsel olarak karmaşık olan konferansların, konuşmaların, raporların ve diğer biçimlerdeki akademik/profesyonel sunumların esaslarını takip edebilir.
	C1	Çoğu konferansı, konuşmaları ve münazaraları oldukça kolay takip edebilir.
	C2	Yüksek derecedeki konuşma dili üslubu, bilinmeyen terminoloji veya bölgesel kullanım içeren özel hazırlanmış konferanslar ve sunumları takip edebilir.

Duyuru Yönerge Dinleme	A1	Betimleyici yok.
	A2	Kendisine dikkatlice ve yavaşça yöneltilen talimatları anlayabilir ve kısa basit yönergeleri takip edebilir.
	B1	Kısa, anlaşılır, basit iletilerdeki ve duyurulardaki ana fikri yakalayabilir. X noktasından Y noktasına yaya ya da toplu taşıma ile nasıl gidilebileceği konusu gibi basit yönergeleri anlayabilir.
	B2	Her gün kullanılan aletlerin kullanma talimatları ve basit teknik bilgileri anlayabilir. Ayrıntılı yönergeleri takip edebilir.
	C1	Standart diyalekt ile normal hızda söylenen somut ve soyut konular hakkındaki duyuruları ve iletileri anlayabilir.
	C2	İşitsel olarak bozulmuş, kalitesiz kamu duyurularındaki, örn. bir istasyonda, stadyumda vs. belirli bilgileri çıkartabilir. Kullanma talimatları, bilinen hizmetlerin ve ürünlerin özelliklerinin tarifleri gibi karmaşık teknik bilgileri anlayabilir.
İşitsel Medya ve Kayıtları Dinleme	A1	Betimleyici yok.
	A2	Yavaşça ve anlaşılır biçimde anlatılan tahmin edilebilen günlük hususlar hakkındaki kısa, kayıt edilmiş pasajları anlayabilir ve gerekli bilgileri çıkartabilir.
	B1	Standart konuşmayla yapılmış olan kişisel ilgi alanındaki konuların kayıt edilmiş ve yayınlanmış işitsel malzemenin çoğunun bilgi içeriğini anlayabilir. Oldukça yavaş ve anlaşılır biçimde gerçekleştirilen radyo haber yayınlarının ve bildik konular hakkında daha basit türde kayıt edilmiş malzemenin ana noktalarını anlayabilir.
	B2	Sosyal, profesyonel ve akademik yaşamda karşılaşılabilecek standart diyalektteki kayıtları anlayabilir ve bilgi içeriğinin yanı sıra konuşmacıların bakış açılarını ve tutumlarını da tespit edebilir. Standart diyalekt ile hazırlanmış çoğu radyo belgeselini ve diğer kayıt edilmiş ve yayınlanmış işitsel malzeme türünün çoğunu anlayabilir ve konuşmacının ruh halini, tonunu vs. tanıyabilir.
	C1	Birkaç standart olmayan kullanım da dâhil olmak üzere, geniş sayıdaki kayıt edilmiş ve yayınlanmış işitsel malzeme türünü anlayabilir, konuşmacılar arasındaki ilişkileri ve ima olunan tutumları da olmak üzere ince ayrıntıları tanıyabilir.
	C2	C1 gibi.

Tablo 1 incelendiğinde dinleme sürecinde öğrenciden beklenenlerin beş ana başlık altında ele alındığı anlaşılmaktadır. Temel düzeyde genel işitsel anlama ile başlayan hedef dil öğrenimi aşamalı bir şekilde ilerlemektedir. Öğrenciden her bir başlıkta düzeylere uygun gözlenecek kazanımlar belirtilmektedir. Kimi başlıklarda A1 ve A2 düzeyinde bir tanımlamada bulunulmamıştır. Bu durum, öğrencinin dil düzeyi ile alakalıdır. Sınıf içi uygulamalar ile bu dinleme yeterlikleri verilmeye çalışılmakta, öğrencinin sınıf dışında da kazanımları uygulayabiliyor olması, hedef dilde iletişime geçebilmesi için, amaçlanmaktadır.

Dinleme, hedef dildeki öğrenmelere kaynaklık ettiği için öğrencilerin etkili dinlemeye yönelik bir farkındalık geliştirmesi beklenmektedir (Vandergrift, 1997). Sözü edilen farkındalığın sağlanmasında dinleme sürecinin her bir aşamasında gerçekleştirilen uygulamalar, kullanılan dinleme materyallerinin niteliği, öğretici ve öğrenci tutumu gibi etmenler önemli rol oynamaktadır, denilebilir. Bunlar içerisinde yeterliklerinin kazandırılmasını sağlayan dinleme materyalinin diğerlerinden nitelik bakımından ayrıldığı söylenebilir. Çünkü Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda iletişim odaklı dil öğretimi gerçekleştirilmektedir. Öğrencinin gündelik hayatında karşılığı olan dilin öğretilmesi esasına dayalı bir süreç izlenmektedir. Dolayısıyla kullanılan materyalin seçimi son derece önemlidir. Bu bağlamda otantik metinlerden yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Otantik Metin

Öğrencilere günlük hayatta karşılaşılabilecekleri öğrenme görevleri oluşturmak, onların öğrenmelerini olumlu yönde etkilemektedir (Shrum ve Glisan, 2000; Richards, 2001; Gilmore, 2004; Kılıçkaya, 2004; Melanlıoğlu, 2013). Öğrencileri, öğrenme sırasında gündelik hayat içerisinde yer alan özel durumlarla karşılaştırmak, otantik öğrenme görevi şeklinde

adlandırılmaktadır (Greeno, Smith ve Moore, 1992). Bu tip ortamlarda öğrencilerden istenen, akademik deneyimlerini gündelik hayatla ilişkilendirmeleridir. Öğrencinin aktif olduğu bu görevlerde otantik materyaller de kullanılabilir. Bu materyaller, öğrencinin dış dünyayla iletişim kurmasını sağlar (Richards, 2001). Ayrıca otantik durum ve otantik materyal kullanımıyla oluşturulan otantik görevler, öğrencilerin öğrenmeye karşı motive eder ve yaratıcılığını olumlu yönde etkiler; öğrencilerin sınıf dışı ortamlarda dilin nasıl kullanıldığına ilişkin farkındalık düzeyleri de geliştirir (Oğuz ve Bahar, 2008).

Dil öğretimindeki amaç, öğrencinin Türkçe iletişim kurmasını sağlamak olduğu için öğrencinin günlük hayatında karşılaşılabileceği durumlarla da ilgili metin örnekleri sunulması, hedef dilin öğretimi ve kullanımı için oldukça önemlidir. Bu tarz metinlere, “otantik metin” denmektedir. AOÖÇ’de bildirişimsel görevlere yönelik yeterliklerde mutlaka otantik metinlerden yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır (TELC, 24.s.). Otantik metinlerin her düzeyde aynı şekilde kullanılması mümkün görünmemektedir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde esas itibarıyla değiştirilmiş (yapılandırılmış, yapay, sadeleştirilmiş) ve otantik (özgün) metinler kullanılmaktadır. Bu metinlerin seçiminde AOÖÇ’de düzeylere göre belirtilmiş yeterlikler ve çeşitli bölümlerde ifade edilen unsurlar (kültürlerarası etkileşim gibi) dikkate alınmaktadır. İleri seviyelerde (B2 ve sonrası) metinler, özgün hâlleri ile öğrenciye sunulabilmektedir. Ancak başlangıç ve eşik düzeyinde yer alanlar için metinlerin özgün hâlleri ile kullanılması pek mümkün değildir. Özgün metinler, dilin doğal yapısı içerisinde ortaya çıkmış, amacı dil öğretmek olmayan yapılardır. Hedef dili yeni öğrenmeye başlamış biri için ne söz varlığına ne de dilin yapısına hâkimiyet vardır. Bu metinlerin öğrenciler için özgün biçimleriyle öğretimde yer alması, fayda yerine zarara neden olabilir. Öğrenci metni anlayamadığı için hedef dile/Türkçeye yönelik olumsuz tutum geliştirebilir. Metinlerin düzeylerinin, öğrenciye uygun duruma getirilmesi gerekmektedir. Bu tarz üzerinde oynanan yapılara, değiştirilmiş (yapılandırılmış, yapay, sadeleştirilmiş) metin adı verilmektedir. Özellikle A1 ve A2 seviyesinde kullanılan hemen hemen bütün metinler, bu kategori içerisinde değerlendirilmektedir.

Öğreticinin seçeceği otantik metinlerin içeriğinin neler olabileceği hususunda AOÖÇ’de ifade edilen iletişim alanları esas alınmaktadır. Buna göre sıralanan iletişim alanları şu şekildedir (TELC, 50.s.):

Kişisel alan: Öğrencinin ailesi ve arkadaşları ile yaşadığı, okuma, günlük yazma, hobiler gibi özel uğraşlarını gerçekleştirmesini içermektedir.

Kamusal alan: Öğrencinin bir kamu ya da kamu kuruluşunun üyesi olarak çeşitli amaçlar doğrultusunda hareket ettiği ve etkileşim içinde bulunmasını kapsamaktadır.

Mesleki alan: Öğrencinin çalıştığı alanla ilişkilendirilmektedir.

Eğitim alanı: Öğrencinin özellikle bir eğitim kurumu çerçevesinde (başka yerlerde de olabilir) düzenli eğitim aldığı alanı ifade etmektedir.

Bu alanlar, birbirinden bağımsız düşünülmemelidir. Bir durumda, birden fazla alanı içine alan bir iletişim gerçekleşebilir. Örneğin; öğretmenlik mesleğine sahip öğrenci hem mesleki alan hem de eğitim alanını içine alan bir iletişim döngüsünde yer alabilir. Belirtilen alanlara yönelik dış kullanım alanları ise şu şekildedir (TELC, 51.s.):

Tablo 2. Dış Kullanım Bağlamında Anlam Kategorileri

Alan	Alanlar/Mekânlar	Kurumlar	Kişiler	Nesneler	Olaylar	Eylemler	Metinler
Özel (Kişisel)	• Evde: ev, oda, Bahçe: kendisinin, ailenin, arkadaşların, başkalarının • Yurtta kendine ait bir yer, otel • Kırdaki, göl kenarında	• Aile • Sosyal ağlar	• Ebeveynler, nine ve dedeler, çocuklar, kardeşler, teyze ve halalar, dayı ve amcalar, kuzenler, kayın baba ve anneler, eşler • Dostlar, arkadaşlar, tanıdıklar	• Mobilya • Giysi • Ev aletleri • Oyuncak, aletler • Kozmetik ürünler • Sanatsal eşyalar, kitaplar • Ev hayvanları,	• Aile içi kutlamalar • Karşılaşmalar • Olaylar, kazalar • Olağan durumlar • Bayramlar, ziyaretler • Doluşma, bisiklete binme, araba kullanma • Tatil, geziler	• Yaşam alışkanlıkları, örneğin; giyinmek, yemek pişirmek, yıkamak gibi • Evde küçük tamirler, el işleri, bahçe işi	• Teleteks • Garantiler • Tarifler • Kılavuzlar • Romanlar • Dergiler, gazeteler • Reklam malzemeleri • Broşürler • Özel mektuplar

			yabani/evcil hayvanlar • Ağaçlar, bitkiler, çayırlar, göller • Ev eşyaları • El çantaları • Boş zaman/ spor giysileri	• Sportif olaylar	• Kitaplar, radyo ve televizyon • Sohbet • Hobiler, spor ve oyunlar	•Gönderilmiş ve kayıtlı edilmiş konuşulmuş metinler	
<i>Kamusal</i>	• Halka açık alanlar: sokak, meydan, park vs. • Toplu taşıma araçları • Mağazalar, süpermarketler • Hastaneler, muayenehaneler, klinikler • Stadyumlar, Spor alanları/salonları • Tiyatro, Sinemalar, • Lokanta, kahve, otel • Anıtlar	• Resmî daireler, • Siyasi kurullar • Adliye • Sağlık kurumu •Dernekler topluluklar • Siyasi partiler • Kiliseler	• Kamu çalışanları • Memurlar • Satıcılar • Polisler, askerler, emniyet güçleri • Sürücüler, kondüktörler, yolcular • Oyuncular, taraftarlar, izleyiciler • Sanatçılar, seyirciler • Garsonlar, barmenler • Karşılama personeli • Din adamları, belediye üyeleri	• Para, cüzdan • Formlar • Mülkler • Silahlar • Sırt çantaları • Bavullar, valizler • Toplar •Programlar • Yemekler, içecekler, •Pasaportlar, ehliyetler	• Olaylar, kazalar, hastalıklar • Toplantılar • Hukuksal mücadeleler, • Yardım etkinlikleri • Para cezaları, tutuklamalar • Oyunlar, yarışmalar • Gösteriler • Düşünler, definler	• Alışveriş yapma, kamu hizmetlerinden yararlanma • Sağlık hizmetlerinden yararlanma • Gemi, tren, uçak ve araba ile yolculuk yapma • Herkese açık eğlence ve boş zaman etkinlikleri • Dinî törenler	• Kamu duyuruları • Etiketler ve paketler • El kâğıtları • Duvar yazıları • Yolcu biletleri, yol planları • Afişler, yönetmelikler • Programlar • Kontratlar • Yemek listesi • Kutsama metinleri, ilahiler
<i>Mesleki</i>	• Ofisler • Fabrikalar • Atölyeler • Limanlar, istasyonlar • Hava limanları • Çiftlikler • Mağazalar, dükkânlar vs. • Hizmet sunan işyerleri • Oteller	• Şirketler • Resmî daireler • Çok uluslu firmalar	• İşverenler, işçiler • Menajerler • İş arkadaşları • Müvekkiller • Müşteriler • Karşılama personeli • Sekreterler • Temizlikçiler	• Ofis makineleri • Endüstri makineleri • Endüstriyel ve el işi aletleri	• Görüşmeler • Tanışma görüşmeleri • Karşılalmalar • Konferanslar • Fuarlar • Danışma görüşmeleri • Satışlar • İş kazaları • Toplu iş sözleşmeleri	•İdare/yönetim • Endüstri yönetimi • Üretim işlemleri • Ofis işlemleri • Nakliyat • Satışlar, satış pazarlamacılığı • Bilgisayar işi • Ofis temizliği	• Ticari mektup • Rapor, bildiri • Güvenlik yönergesi • Kullanım kılavuzları ve el kitapları • Reklam yazıları • Etiket ve afiş yazılar • İş yeri anlatımı • Levhalar •Kartvizitler
<i>Eğitim</i>	• Okullar, okul salonu, derslik, okul bahçesi, spor alanları, koridorlar • Yüksekokullar • Üniversiteler • Amfiterenler • Seminer odaları • Öğrenci temsilciliği • Yurtlar • Labratuarlar • Kantinler	• Okul •Üniversite • Bilimsel topluluklar kuruluşlar • Meslek örgütleri • Eğitimi geliştirme kuruluşları	• Öğretmenler, öğretim kadrosu • Hademeler • Ebeveynler • Sınıf arkadaşları • Profesörler, doçentler • Asistanlar • Öğrenciler • Kütüphane • Kantin çalışanları, temizlik personeli • Kapıcılar, sekreterler vs.	• Yazı malzemeleri • Okul üniformaları • Spor aletleri ve giysisi • Yemek • Sesli ve görsel aletler • Tahta ve tebeşir • Bilgisayar • Evrak • Çantaları, okul çantası	• Tatilden önce ve sonra ilk ve son okul günleri • Öğrenci değişimi • Ebeveyn toplantıları • Spor etkinlikleri, oyunlar • Disiplin sorunları	• Okul toplantısı • Ders • Oyunlar • Teneffüsler • Çalışma grubu • Üniversite dersleri, kompozisyon yazma • Kütüphane işi • Seminerler ve alıştırmalar • Ev işi • Tartışmalar	• Asıl metinler (yukarıdaki gibi) • Öğretici kitaplar, okuma kitapları • Kaynak kitaplar • Tahta yazıları • Bilgisayar ekranındaki metin • Teleteks • Alıştırmalar • Gazete makaleleri • Özetler • Sözlükler

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin gündelik hayatta karşılaşılabileceği durumlara ilişkin metin örnekleri AOÖÇ’de ifade edilen dış kullanım bağlamında belirtilen anlam kategorilerine göre şu şekilde örneklenebilir:

Öğrencinin ilk karşılaştığı otantik metinlerden biri uçak biletidir. Uçak biletinin üzerinde yer alan uçak saati, uçak biniş kapısı vb. bilgiler öğrenci için ilk aşamada anlamlandırması gereken içeriğe sahiptir.

Resim 1. Uçak Biniş Kartı

Resim 1'deki bilet örneğinde dikkat çeken nokta, bilgilerin Türkçe ve İngilizce bir arada verilmesidir. Dil öğretiminde bu olumsuz bir durum olarak nitelenmektedir. Metinlerin yazılı/sözlü sadece hedef dilde oluşturulması, öğrenim açısından önemli görülmektedir. Ancak buradaki örnek bir istisnai durumu içermektedir. A1 düzeyinde öğrencinin Türkçe kelimeleri anlamlandırması adına günlük hayatla ilişkili bu metin örneğinin kullanılabileceği söylenebilir.

Günlük hayatta sözel iletişimin bir parçası olan selamlaşma, hatır sorma, telefon görüşmesi, kutlama, baş sağlığı vb. durumlarda kullanılan kalıp ifadelerin öğretimi de otantik metnin özellikleri arasındadır (Melanlioğlu, 2017):

BAŞ SAĞLIĞI

Mustafa: **Aaa ! İbrahim nerelerdesin sen? Geçen hafta neden gelmedin okula?**

İbrahim: **Dayım vefat ettiği için Samsun'a gitmiştim. O nedenle gelemedim.**

Mustafa: **Gerçekten mi? Başın sağ olsun.**

İbrahim: **Evet, maalesef! Dostlar sağ olsun.**

Mustafa: **Hiç haberimiz olmadı, kusura bakma, acını hatırlattım.**

İbrahim: **Önemli değil. Ben de hava almak için dışarı çıkmıştım. Biraz dolaşacağım, benimle gelmez misin?**

Mustafa: **Tabi gelirim. Haydi, yürüyelim o zaman!**

Öğrencinin içinde yaşadığı toplumdan haberdar olmasını sağlayan gazete haberleri de birer otantik metin örneğidir.

Havada sefer iptalleri!

Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) Atatürk Havalimanı Başmüdürlüğü, İstanbul'da beklenen olumsuz hava koşulları nedeniyle bir süreliğine sefer azaltma kararı aldı. DHMİ Atatürk Havalimanı Başmüdürlüğü'nden yapılan açıklama şöyle:

"Yurdun belirli bölgelerinde beklenen olumsuz hava koşulları nedeniyle 13.12.2016 günü saat 15.00 ile 14.12.2016 günü 06.00 saatleri arasında, Atatürk Havalimanı çıkışlı uçuşlar %5 oranında azaltılacaktır. Yolcularımızın, bilet aldıkları şirketlerin internet sitelerinden uçuşlarını takip etmeleri tavsiye olunur." denildi.

İptal Edilen Seferler

13.12.2016 TK2836 İSTANBUL TRABZON

13.12.2016 TK2706 İSTANBUL ERZURUM

13.12.2016 TK2850 İSTANBUL ORDU-GİRESUN

13.12.2016 TK864 İSTANBUL TEL AVİV

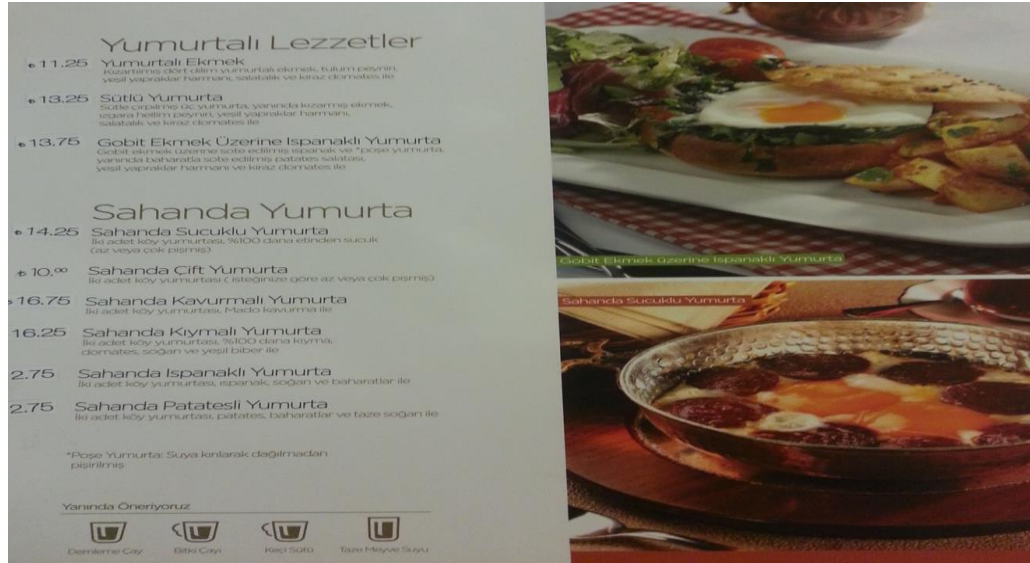
13.12.2016 TK774 İSTANBUL MUSKAT

(<http://www.ntv.com.tr/turkiye/havada-sefer-iptalleri,0cRpoUdb9U-3bnZ891ziOA>)

Yukarıdaki metinde yer alan dil yapıları ve cümle uzunlukları dikkate alındığında metnin bu hâliyle A düzeyinde kullanılamayacağı söylenebilir. Metin değiştirim yoluyla bu metin A2,

B1 düzeyine uygun şekilde getirilebilir (Uçak seferleri iptal oldu. Atatürk Havalimanı çıkışlı uçuşlar %5 oranında azaldı. gibi).

Öğrencinin iletişim kurduğu ortamların başında lokanta, restoran, kafe gibi sosyal mekânlar gelmektedir. Bir yemek/içecek siparişinde öğrenci menüden seçim yapmak durumundadır. Bu anlamda bu mekânlardaki menüler de birer otantik metindir.

Resim 2. Menü Örneği

Menüde yiyecekler ve fiyatları da yer almaktadır. Ayrıca alt bölümde tercih etikleri yiyeceği ne ile içmeleri gerektiği konusunda müşteriye tavsiyede bulunmaktadır. Bu metinden hareketle sınıfta konuşma becerisini geliştirmeye yönelik bir drama etkinliği yapılabilir.

Kafe, restoran vb. yerlerde arkadaşlarıyla sohbet haricinde öğrencin arkadaşlarıyla vakit geçirdiği bir diğer sosyal ortam sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklere katılmaktır. Örneğin; sinemaya gitmek isteyen bir grup öğrenci hangi Türk filmine gitmeye karar vereceklerini belirlemek için filmlerin afişlerini ve içeriklerini incelemek zorundadır.

Resim 3. Sinema Afişi Örneği

Görüldüğü gibi öğrencinin sinema afişi üzerinde anlamlandırması gereken pek çok bilgi vardır. Öncelikle filmin adının ne kastettiğini kavraması gerekir. İzleme tercihlerinde filmin adı

önemli bir rol üstlenir; filmin öğrencinin ilgisini çekebilmesi için içeriğe yönelik bir anlam çıkarması gerekir. Özellikle B1 ve sonrasında bu tür metinlerle öğrenci karşılaştırılabilir. Böyle metinlerde ikinci aşama, bilet alımıdır. Neticede bilet alırken bir iletişim gerçekleştirilmektedir. Sinema, tiyatro, konser, müze ve öğren yerleri, ulaşım araçları gibi pek çok alanda bilet alışverişi söz konusudur. Öğrencinin nasıl bilet alacağını ve aldıktan sonra biletle yer alan metni nasıl okuyacağını, kontrol edeceğini bilmesi gerekir. Bu nedenle biletler de otantik metin özelliği taşımaktadır.

Öğrenci için bir diğer gündelik durum örneği evde faydalandığı teknolojik araç gereçlerin kullanım özellikleridir.

Fırın Düğme Kullanma Kılavuzu

Bu kılavuzu dikkatlice okuyunuz. Ancak bu şekilde cihaz güvenli ve doğru bir biçimde kullanmanız mümkün olacaktır. Düğme değiştirilmesi ve kullanımı emrazında kılavuzdaki talimat ve uyarılar dikkate alınmalıdır.

Yakmak istediğiniz ocağın şalterini sola doğru çevirip ateşleme pozisyonuna getiriniz. Ateşleme başlar. Ocağın şalterini içeri bastırınız ve yaklaşıp 1-3 saniye arası basılı tutunuz. Gaz çıkmaya başlar ve ateşleyici yardımıyla yanar.

Bu sayede alev emniyet sistemi devreye girer. Gaz alevi sönerse, alev emniyet sistemi gaz çıkışı otomatik olarak keser.

Dilediğiniz alev boyunu ayarlayınız. Akmak istediğiniz ocağın şalterini sola doğru çevirip ateşleme pozisyonuna getiriniz. Ateşleme başlar. Ocağın şalterini içeri bastırınız ve yaklaşıp 1-3 saniye arası basılı tutunuz. Gaz çıkmaya başlar ve ateşleyici yardımıyla yanar. kapalı ve konumları arasında alev sabit değildir. Bu nedenle daima daha büyük ve daha küçük ateş arasında bir konum seçiniz.

Gaz alevinin yanıp yanmadığını kontrol ediniz ve sayet yanmıyorsa işlemleri 2. işlem adımından itibaren tekrarlayınız.

Piştirme işlemini sona erdirmek için: Ocağın şalterini sağa doğru çevirip kapalı konuma getiriniz.

Fonksiyon seçme düğmesi

Fonksiyon seçme düğmesi ile üstüne şekli ayarlanır. Fonksiyon seçme düğmesini sağa veya sola çevirebilirsiniz. Ayarlama yaptığınızda piştirme

Sıcaklık seçme düğmesi

Sıcaklık seçme düğmesiyle sıcaklığı veya ızgara kademesini ayarlayınız.

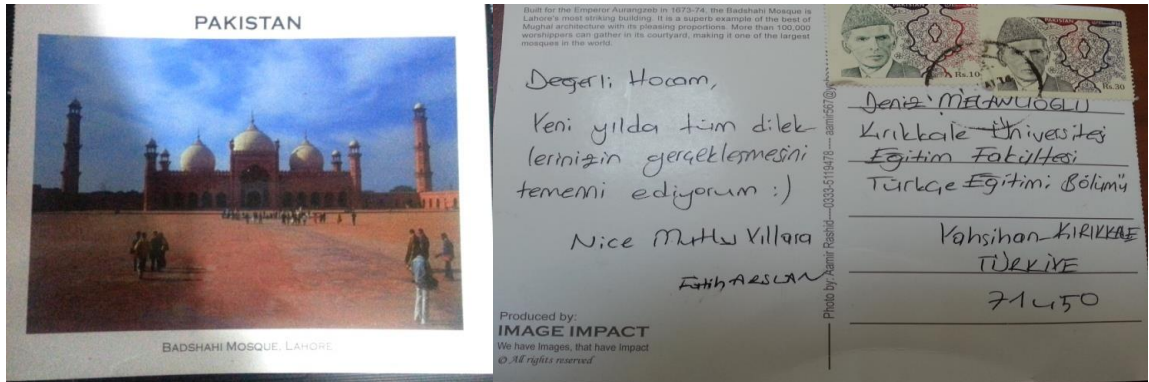
Düğmeler - Buluç deterjanı ve sıcak su ile nemlendirilmiş bez ile siliniz. Yumuşak bir bez ile kurulaştırınız.

Düğmeleri kapalı konuma getirdikten sonra Yüzeyle dik bir şekilde (kendinize doğru) çekerek çıkartabilir ve yeni düğmeleri yerine yerleştirebilirsiniz.

Resim 4. Kullanım Kılavuzu Örneği

Resim 4'e bakıldığında kullanım kılavuzunda uzun cümlelerin ve filimsi kullanımlarının fazla olduğu görülmektedir. Metin üzerinde anlamı kaybetmeden yapılacak değişikliklerle A2'den itibaren kullanım kılavuzlarından yararlanılabilir.

Ailesinden uzakta Türkiye'de öğrenim gören öğrenciler için ailesiyle, sevdikleriyle iletişim kurmak çok önemlidir. AOÖÇ'de A düzeyi için bu amaç doğrultusunda kartpostal yazması istenmektedir. Konuyla ilgili bir örnek Resim 5'te verilmektedir.

Resim 5. Kartpostal Örneği

Bu kartpostal örneğinde çok uzun bir cümle vardır. A düzeyinde öğrencilerin bu cümleyi çözümlemesi mümkün değildir. Bu uzun cümle, kısa cümlelere dönüştürülerek kullanılabilir. Öğrencilere, kartpostal yazdırılarak yazma etkinliği de yapılabilir.

Günümüzde iletişimde sosyal medya, önemli bir rol üstlenmektedir. Öğrenciler zamanlarının büyük bölümünü bilgisayar karşısında geçirmektedir. Sosyal medyanın çeşitli paylaşım siteleri aracılığıyla iletişim kurmaktadır. Dolayısıyla bu uygulamalarda geçen Türkçe konuşmalar da birer otantik metin örneğidir. Öğretmeninden Türkçesini geliştirmek için yardım

isteyen bir öğrencinin oluşturduğu metin, günlük hayatla dersin ilişkilendirildiği tipik bir otantik metindir.

Resim 6. Whatsapp Konuşması Örneği

Örneklerde görüldüğü gibi öğrencinin hedef kültürü içselleştirebilmesi ve hedef dili öğrenebilmesi için günlük hayatta karşılığı olan yazılı/sözlü metin örneklerinin başka bir ifadeyle otantik metinlerin dil öğretimindeki motivasyonu artıracakı söylenebilir. Bu metinler, öğrenciye ihtiyacı olan bilgiyi sunduğu için öğrenme sürecini yarıda kesme veya sürdürmemeye gibi bir durum söz konusu olmayacaktır.

Bu çalışmada çeşitli örnekler verilerek metin seçimi ve otantik metinlerin nasıl ele alınıp kullanılacağı konusunda bir somutlama yapılmaya çalışılmıştır. İfade edilen örneklerden başka formlar, sempozyum afişleri, telefon görüşmeleri, yemek tarifleri, iş başvuruları, iş yeri çalışma saatleri, kültürel etkinlik takvimleri, kamu spotları, hava durumu, grafik, kroki vb. de öğrencilere otantik metinler olarak sunulup çalışılabilir. Bu metinler aracılığıyla öğrenci, hedef dilin kullanımına yönelik günlük hayatında karşılaşabileceği durumlara hazırlanmış olacak, herhangi bir dinleme engeli ile karşılaşmadan Türkçe iletişimi sürdürebilecektir. Ayrıca bu tip metinlerin kullanımı sadece dinleme ile sınırlandırılmamalı; okuma, konuşma ve yazma becerisine yönelik yapılan etkinliklerde de otantik metinlerden yararlanılmalıdır.

Kaynaklar

- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gilmore, A. (2004). "A Comparison of Textbook and Authentic Interactions". *ELT Journal*, 58(4): 363-374.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Greeno, J. G., Smith, D. R. ve Moore, J. L. (1992). Transfer of Situated Learning. In D. Detterman & R. J. Sternberg (Eds.). *Transfer on Trial: Intelligence, Cognition and Instruction*. Norwood, NJ: Ablex. 99-167.
- Kılıçkaya, F. (2004). "Authentic Materials and Cultural Content in EFL Classrooms". *The Internet TESL Journal*. 10 (7).
- Melanlıoğlu, D. (2017). Dil Öğretiminde Metin ve Metin Seçimi. (Editörler: Hayati Develi, Cemal Yıldız, Mustafa Balcı, İbrahim Gültekin, Deniz Melanlıoğlu). *Uygulamalı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı (2 Cilt)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Melanlıoğlu, D. (2013). "Impacts of Authentic Listening Tasks Upon Listening Anxiety and Listening Comprehension". *Educational Research and Reviews*, 8 (14): 1177-1185.
- Melanlıoğlu, D. (2012). "Dinleme Becerisine Yönelik Ölçme Değerlendirme Çalışmalarında Üstbilgi Stratejilerinin Kullanımı". *Turkish Studies*, 7 (1): 1583-1595.
- Oguz, A. ve Bahar, H. O. (2008). "The Importance of Using Authentic Materials in Prospective Foreign Language Teacher Training". *Pakistan Journal of Social Sciences*, 5 (4): 328-336.
- Richards, J. C. (2001). Postscript: The Ideology of TESOL. In R. Carter & D. Nunan (Eds.). *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shrum, J. L. ve Glisan, E. W. (2000). *Teacher's Handbook: Contextualized Language Instruction*. Boston: Heinle & Heinle.
- TELC (2013). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme*. Ankara: MEB Yayınları.
- Vandergrift, L. (1997). "The Cinderella of Communication Strategies: Reception Strategies in Interactive Listening". *Modern Language Journal*, 81 (4).

YURT DIŞINDA YAŞAYAN TÜRĐ ÇOCUKLARI İÇİN HAZIRLANAN TÜRĐÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özay KARADAĐ¹

Özet

Türkçe eğitimi ve öğretimi, ana dili olarak Türkçe, yabancı dil olarak Türkçe ve iki dilli Türk çocukları için Türkçe olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda Türkçenin ana dili olarak eğitimi gerçekleştirilmektedir. Dünyada, farklı ülkelerdeki Yunus Emre Enstitüsü merkezlerinde, Türkiye’de üniversitelere bağlı TÖMER’lerde ve Türkiye’de mültecilere yönelik olarak Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türkçe yabancı dil olarak öğretilmektedir. Yurt dışında yaşıyan Türk çocuklarına Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilen Türkçe eğitimi Türkçenin ikinci dil olarak eğitimi, öğretimidir. İki dilli Türk çocuklarına Millî Eğitim Bakanlığı tarafından verilen Türkçe eğitimi ve öğretimi hizmeti “Türkçe ve Türk Kültürü” dersi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkelere göre farklı statüde olmakla birlikte, Türkçe ve Türk Kültürü dersine öğrenciler çoğunlukla gönüllü olarak devam etmektedir ve bu ders genellikle iki saat olarak gerçekleştirilmektedir. Türkçe ve Türk Kültürü dersi için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve hâlen yürürlükte olan ders öğretim materyalleri bulunmaktadır. Ders Öğretim Materyali olarak hazırlanan kitapların farklı iki dillilik özellikleri gösteren öğrencilerin seviyelerinin üstünde olduğu ve bu bakımdan kullanılma oranının düşük olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Türkçe ve Türk Kültürü Öğretmen Kılavuz Kitabı içinde, Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı yer almaktadır. Program kendi içinde Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Türk Kültürü olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu çalışmada, program içinde müstakil bir program olarak yapılandırılan Türkçe Dersi Öğretim Programı değerlendirilecektir. Türkçe Dersi Öğretim Programı, 1-3. Sınıflar, 4-5. Sınıflar, 6-7. Sınıflar ve 8-10. Sınıflar olmak üzere dört seviyeye ayrılmıştır. Çalışmada bu seviyelendirme dikkate alınacaktır. Programın iki dilli Türk çocuklarının Türkçe eğitimi öğretimi ihtiyacını ne oranda karşıladığı değerlendirilecektir. Ayrıca programın ana dili olarak Türkçe öğretiminde kullanılan programlardan ne oranda etkilendiği belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, iki dillilik, Türkçe ve Türk Kültürü Dersi, Türkçe Dersi Öğretim Programı.

An Evaluation on Turkish Language Teaching Program Prepared for Turkish Children Abroad

Abstract

Turkish education is divided into three groups such as: Turkish language education and teaching, Turkish as main language, Turkish as foreign language and Turkish for bilingual Turkish children. In Turkey, education is carried out as the main language of the Turkish in schools affiliated to the Ministry of National Education. Turkish is taught as a foreign language in TÖMER institutes of the universities in Turkey, Yunus Emre Institute in different countries, and in the formation of Ministry of National Education for refugees in Turkey. Turkish education given by the Ministry of National Education to Turkish children living abroad is the education and teaching of Turkish as a second language. The Turkish education and training service given by the Ministry of National Education to bilingual Turkish children takes place through the course "Turkish and Turkish Culture". With different status according to the countries, mostly Turkish and Turkish Culture students are voluntarily continuing and this course usually takes two hours. There are currently teaching materials prepared by the Ministry of National Education for Turkish and Turkish Culture lessons. There are views that books prepared as lesson materials are above the levels of students who have different bilingual features and as a result of this, the usage rate is low in this respect. In the Turkish and Turkish Culture Teacher's Guide Book, Turkish and Turkish Culture Teaching Program is available. The program is divided into two parts; Turkish Language Teaching Program and Turkish Culture. In this study, a program which is structured as a self-contained one within the curriculum will be evaluated. Turkish Lesson Teaching Program, 1-3. Classes, 4-5. Classes, 6-7. Classes and 8-10. Classes are divided into four levels. This leveling will be considered in the study. To what extent the program can meet the bilingual students' needs of Turkish education will be evaluated. In addition, it will be tried to determine that how the program is affected by those used in teaching Turkish as the main language.

Keywords: Turkish education, bilingualism, Turkish and Turkish Culture I Lesson, Turkish Lesson curriculum.

¹ Doç.Dr., Hacettepe üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölü

Giriş

İki dillilik üzerine farklı tanımlamalar yapılmıştır (Özdemir 1988, Yazıcı 2007, Güzel 2010, Kara ve Ağırman 2015, Oruç, 2016 vd.). Ailenin konuştuğu dille yaşanan ülkenin dilinin farklı olduğu ya da anne ve babanın farklı ana dillerine sahip olduğu durumlarda çocuğun iki dile maruz kalması söz konusu olmakta, bu durumda da iki dillilik ortaya çıkmaktadır.

İki dillilik, olgusal olarak tarihin her döneminde var olmakla birlikte 20. yüzyılda dünyanın çeşitli noktalarında artan işgücü ihtiyacı sebebiyle gerçekleşen göçler neticesinde farklı bir boyut kazanmıştır. Avrupa’da, İkinci Dünya Savaşı sonrası, başta Almanya olmak üzere diğer birçok ülkeye, bu ülkelerin talebiyle, Türk işçileri göç etmişlerdir. Başlangıçta sınırlı bir süre Avrupa ülkelerinde çalışacakları varsayılan Türk işçiler zamanla, hem kendi istekleri doğrultusunda hem de buldukları ülkelerin işgücü ihtiyacının devam etmesi sebebiyle, ailelerini de Avrupa’ya taşımışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak Türk işçi çocukları Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerine dâhil olmaya başlamışlardır.

Türkiye ile Türk işçisi alan Avrupa ülkeleri arasında Türk çocuklarının eğitimi için anlaşmalar yapılmıştır. Almanya ile 1961 yılında yapılan Türk Alman İşgücü Anlaşması ile başlayan göçler 1973 yılında sonlanmış ancak aile birleşmesi yoluyla işgücü göçü devam etmiştir (Doğan 2001). 1965 yılında yapılan anlaşma ile 1970 yılından itibaren Türk işçileri Fransa’ya gitmeye başlamış ve bu tarihten 5 yıl sonra Fransa’daki aile birleşimi politikasından yararlanarak eşlerini ve çocuklarını yanlarına almaya başlamışlardır (Akıncı, 2007).

Avrupa’ya taşınan okul çağındaki göçmen çocukların okul sistemlerine uyumu sağlamak için yapılan çalışmalarla birlikte, bu çocukların gelecekte göç edecekleri anavatanlarındaki sisteme uyumlarını kolaylaştırmak amacıyla, ana dili eğitimi dersleri başlatılmıştır. Fransız okullarında eğitime başlayan Türk çocukları için 1978 yılında Türkiye ile Fransa arasında karşılıklı yapılan anlaşma çerçevesinde ELCO (Enseignement des Langues et Cultures d’Origine) dersleri başlamıştır (Akıncı 2007). Almanya, Belçika ve diğer Avrupa ülkelerinde de genel bakış açısı bu olmuştur.

1970’li yıllarda Türkiye’den Avrupa ülkelerine göç eden Türk işçi çocukları, dâhil oldukları okul sistemi içinde göç ettikleri ülkenin resmî dilini ikinci dil olarak öğrenmişler ve bu sistem içinde başarılı olmaya çalışmışlardır. Zamanla bu ülkelerde dünyaya gelen çocukların durumu ise bundan farklıdır. Ev dili ile çevre-sokak dilini eş zamanlı edinen çocuklar iki dilli ve iki kültürlü hâle gelmişlerdir. Bu çocuklar yaşadıkları çevrede ve okulda yoğun olarak ülkenin resmî dilini edinmişlerdir.

Göçmen işçi çocuklarının ülkelerine geri dönecekleri varsayımı, onların ana dilli eğitimini farklı bir boyuta taşımıştır. Bu kabul Türkiye tarafında da benzer şekildedir. Bu sebeple Avrupa’daki Türk çocuklarının ana dili eğitiminde uzunca bir süre Türkiye’deki çocukların eğitimi için hazırlanan Türkçe ders kitapları kullanılmıştır. Bu uygulama ana dilleri çeşitli sebeplerle istenilen düzede olmayan iki dilli Türk çocukları için verimli olmamış, çocukların Türkçe kullanma becerilerinde istenen sonuç alınmamıştır. Avrupa ülkelerinin asimilasyon politikaları ve buna bağlı gerçekleştirdikleri uygulamalar da bu derslerin başarısına etki etmiştir. Özellikle yurt dışındaki Türk nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Avrupa ülkelerinde ana dili eğitiminin daha sistemli bir hâle getirilmesi ve Türkçe eğitiminin niteliğinin artırılmasına dönük olarak Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) faaliyetleri gündeme gelmiştir.

Günümüze geldiğimizde iki dillilik durumu sadece Avrupa’da yaşayan Türk çocukları ile sınırlı değildir. Avrupa ülkeleri ile birlikte, Amerika, Kanada, Türk Cumhuriyetleri vb. birçok ülkede, farklı gerekçelerle bulunan Türklerin çocukları için de iki dillilik özelliği geçerli hâle gelmiştir. Gerek Avrupa’da gerek dünyanın herhangi başka bir yerinde, Türk çocuklarının Türkçe eğitimi MEB tarafından Türkçe ve Türk Kültürü (TTK) dersi ile sağlanmaktadır. MEB dünyada ihtiyaç duyulan ülkelere TTK dersi için öğretmen görevlendirmekte, ayrıca ücretsiz olarak ders kitapları-öğretim materyallerini bu ülkelerdeki öğrencilere ulaştırmaktadır.

Yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının Türkçe eğitimi için 2009 yılında MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından **Yurt Dışındaki Türk Çocukları İçin Türkçe ve Türk**

Kültürü Dersi Öğretim Programı (1-10. Sınıflar) hazırlanmıştır. Bu program hâlen yürürlüktedir. Bu program çerçevesinde Türkçe ve Türk Kültürü Ders ve Çalışma Kitapları farklı yaş gruplarına göre hazırlanmıştır.

Bu çalışmada **Yurt Dışındaki Türk Çocukları İçin Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı (1-10. Sınıflar)** içinde müstakil bir program olarak yapılandırılan **Türkçe Dersi Öğretim Programı** değerlendirilecektir. Türkçe Dersi Öğretim Programı, 1-3. Sınıflar, 4-5. Sınıflar, 6-7. Sınıflar ve 8-10. Sınıflar olmak üzere dört seviyeye ayrılmıştır. Çalışmada bu seviyelendirme dikkate alınacaktır. Programın iki dilli Türk çocuklarının Türkçe eğitimi öğretimi ihtiyacını ne oranda karşıladığı değerlendirilecektir. Ayrıca programın ana dili olarak Türkçe öğretiminde kullanılan programlardan ne oranda etkilendiği belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kullanılacak ve elde edilen bulgular doğrudan raporlaştırılacaktır.

Türkçe Ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı'na İlişkin Bulgular Ve Yorum

Yürürlükte olan öğretim programının temeli 2006 yılında atılmıştır. MEB tarafından 2006 yılında uygulanan “Uzaktaki Yakınlarımız” projesi kapsamında yurt dışındaki Türk çocuklarına Türkçe eğitimi vermek, onların örgün eğitim ihtiyaçlarını gidermek için öğretim programı ve ders kitapları hazırlanması amaçlanmıştır (Deniz-Uysal 2010). Proje kapsamında hazırlanan programın ilk şekli **14.09.2006 tarih ve 360 sayı** ile Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından kabul edilmiştir. Güncellenen biçimi ise **03.08.2009 tarih ve 112 sayı** ile Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından kabul edilmiştir. Kabul kararında 2009-2010 Öğretim Yılından itibaren programın uygulanması, ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabının hazırlanması ve bu kitaplar hazırlanmaya kadar TTKB tarafından hazırlanacak öğretim materyallerinin okutulması istenmiştir. TTKB tarafından hazırlanan program ve program çerçevesinde hazırlanan Ders Kitapları-Öğretim Materyalleri hâlen Millî Eğitim Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü ağ sayfasındaki şu adreste yer almaktadır: <http://abdigm.meb.gov.tr/www/uzaktaki-yakinlarimiz/icerik/642>.

Yurt Dışındaki Türk Çocukları İçin Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı iki bölümden oluşmaktadır ve ilk bölüm **Türkçe Dersi Öğretim Programı** olarak adlandırılırken ikincisi sadece **Türk Kültürü** şeklindedir. Her iki programda da amaç ve kazanımlar sınıf seviyelerine göre ayrı ayrı verilmiştir. Çalışma kapsamında **Türkçe Dersi Öğretim Programı** incelenmektedir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı, **1, 2 ve 3. Sınıflar, 4. ve 5. Sınıflar, 6. ve 7. Sınıflar ve 8. ve 10. Sınıflar** olmak üzere dört seviyeye ayrılmıştır. İnceleme bu seviyelere ve öğretim programındaki öğrenme alanlarına göre yapılarak şu bulgular elde edilmiştir.

Tablo 1: Program Kazanımlarına İlişkin genel Bulgular

1, 2 ve 3. Sınıflar	4 ve 5. Sınıflar	6 ve 7. Sınıflar	8 ve 10 Sınıflar
1. Türk alfabesini tanıma ve bulunduğu ülkenin alfabesi ile karşılaştırma 3 Kazanım			
DİNLEME/İZLEME OKUMA	DİNLEME/İZLEME OKUMA	DİNLEME/İZLEME OKUMA	DİNLEME/İZLEME OKUMA
2. Dinlediklerini / izlediklerini anlama 6 Kazanım	1. Dinlediklerini / izlediklerini anlama / çözümleme 14 Kazanım	1. Dinlediklerini / izlediklerini anlama / çözümleme 18 Kazanım	1. Dinlediklerini / izlediklerini anlama 19 Kazanım
3. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma 2 Kazanım	2. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma 3 Kazanım	2. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma 3 Kazanım	2. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma 3 Kazanım
4. Okuduğu metni anlama 6 Kazanım	3. Okuduğu metni anlama 14 Kazanım	3. Okuduğu metni anlama 18 Kazanım	3. Okuduğu metni anlama 18 Kazanım

5. Söz varlığını zenginleştirme 4 Kazanım	4. Söz varlığını zenginleştirme 7 Kazanım	4. Söz varlığını zenginleştirme 7 Kazanım	4. Türkçe yayınları okumaktan zevk alma 3 Kazanım
6. Türkçe öğrenmeye istekli olma 3 Kazanım	5. Türkçe öğrenmeye istekli olma 2 Kazanım		
KONUŞMA YAZMA	KONUŞMA YAZMA	KONUŞMA YAZMA	KONUŞMA YAZMA
7. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma 12 Kazanım	6. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma 15 Kazanım	5. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma 11 Kazanım	5. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma 9 Kazanım
8. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma 9 Kazanım	7. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma 9 Kazanım	6. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma 8 Kazanım	6. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma 4 Kazanım
	8. Türkçeyi kullanmaya istekli olma 2 Kazanım	7. Türkçeyi kullanmaktan zevk alma 3 Kazanım	7. Söz varlığını zenginleştirme 6 Kazanım
Toplam: 8 Amaç 45 Kazanım	Toplam: 8 Amaç 66 Kazanım	Toplam: 7 Amaç 68 Kazanım	Toplam: 7 Amaç 62 Kazanım

Tablo 1’de sınıf seviyelerine göre amaç ve kazanımların dağılımı genel dağılımı görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, amaçların yazımında programda büyük bir özensizlik söz konusudur. 1, 2 ve 3. Sınıflar seviyesinde **Dinlediklerini/izlediklerini anlama** şeklinde oluşturulan amaç, 4 ve 5. Sınıflar ve 6.ve 7. Sınıflar seviyesinde **Dinlediklerini/izlediklerini anlama/çözümleme** şeklinde oluşturulmuştur. Aynı nitelikteki amaç 8 ve 10. Sınıflar seviyesinde tekrar **Dinlediklerini/izlediklerini anlama** şeklinde yazılmıştır. **Söz varlığını zenginleştirme** amacının sırası 8 ve 10. Sınıflar seviyesinde 7. Sıraya alınmıştır. Bu hatalar programın düzenlenişindeki özensizliğe işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Tablo 1’deki amaç ve kazanımlar sınıf seviyelerine göre aşağıda ele alınmış ve yorumlanmıştır.

1, 2 ve 3. Sınıflar Seviyesi

Bu sınıf seviyelerinde **45 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar **8 amaç** altında gruplanmıştır.

Programın Temel Beceriler başlığı altında temel dil becerileri; dinleme/izleme, okuma, konuşma ve yazma olarak verilmiş ve bu becerilere ilişkin açıklama yapılmış olmasına rağmen kazanımlar her beceri için ayrı ayrı oluşturulmamıştır. Dinleme/İzleme/Okuma şeklinde dinleme/izleme ile okuma becerisi birleştirilerek kazanımlar bu başlık altında sıralanmıştır. Aynı şekilde Konuşma/Yazma başlığı altında anlatma kazanımları listelenmiştir.

1, 2 ve 3. Sınıflar seviyesinde kazanımların **8 amaç** altında gruplandığı görülmektedir. Bu seviyede diğerlerinden farklı olarak, **1. Türk alfabesini tanıma ve bulunduğu ülkenin alfabesi ile karşılaştırma** amacı yer almaktadır. Sadece 1, 2 ve 3. sınıf seviyesinde yer alan bu amaç altında harfleri, harflerin karşılığı olan sesleri tanıtmaya yönelik 2 kazanım ile bunları bulunduğu ülkenin alfabesi ile karşılaştırmasına yönelik bir kazanım yer almaktadır.

Mevcut hâlde alfabenin tanıtımına yönelik kazanımlar yalnız 1, 2 ve 3. sınıf seviyeleri için geçerlidir. Ancak Türkçe ve Türk Kültürü dersine öğrenci katılımı isteğe bağlı gerçekleştiğinden 4. ve daha sonraki sınıf seviyelerinde de öğrencilerin bu derse ilk kez başlaması söz konusu olabilmektedir. Bu amaç altındaki 1. ve 2. kazanımın her sınıf seviyesi için geçerli olması daha isabetli olacaktır.

1, 2 ve 3. Sınıflar seviyesindeki 2. amaç **2. Dinlediklerini/izlediklerini anlamadır**. Bu amaç altında sadece dinleme anlama sürecine yönelik özellikler kazanımlaştırılmıştır. Bu amaç altında **6 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlarda görselle içerik ilişkilendirme, bilinmeyen kelimeleri tahmin etme, metindeki hikâye unsurlarını belirleme, konu belirleme, millî ve evrensel

unsurları belirleme ve metinle ilgili sorulara cevap verme gibi özellikler kazanımlaştırılmıştır. Bu kazanımların tümü diğer seviyelerde de aynı şekilde yer almaktadır.

3. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma amacı altında **2 kazanım** yer almaktadır. Kelimeleri doğru telaffuz etme ve akıcı okuma özelliklerinin kazanımlaştırıldığı bu amaç altında yer alan kazanımların diğer seviyelerin tamamında da yer aldığı görülmektedir.

4. Okuduğu metni anlama amacı altında **6 kazanım** yer almaktadır. Bu kazanımlarda **“2. Dinlediklerini/izlediklerini anlama”** amacıyla olduğu gibi görselle içerik ilişkilendirme, bilinmeyen kelimeleri tahmin etme, metindeki hikâyeye unsurlarını belirleme, konu belirleme, millî ve evrensel unsurları belirleme ve metinle ilgili sorulara cevap verme özellikleri kazanımlaştırılmıştır. Yine bu seviyede yer alan kazanımlarının tamamının diğer sınıf düzeyinde yer aldığı görülmektedir.

5. Söz varlığını zenginleştirme amacı altında **4 kazanım** yer almaktadır. Kelimelerin eş ve zıt anlamlarının bulma ve cümle içinde kullanma, bilmediği kelimelerin anlamını araştırma özelliklerinin 1. ve 2. kazanımda verildiği görülmektedir. Bilinmeyen kelimelerin anlamını tahmin etme ve araştırma özelliğinin hem **“2. Dinlediklerini/izlediklerini anlama”** hem de **4. Okuduğu metni anlama** amaç altında kazanımlaştırılmasına rağmen bu amaç altında da bir kazanımla veriliyor olması **kazanım tekrarı**na girmektedir. Yine bu amaç altında yer alan **“3. Şiir, türkü, şarkı türlerinde metinler ezberler.”** ve **“4. Tekerleme, saymaca ve bilmece ezberler/kullanır.”** kazanımları doğrudan söz varlığına yönelik değildir.

6. Türkçe öğrenmeye istekli olma amacı altında **3 kazanım** yer almaktadır. **“1. Boş zamanlarında Türkçe kelime oyunları oynar ve bulmaca çözer.”** ve **“3. Türkçe kitle iletişim araçlarını takip eder.”**kazanımlarının performans göstergesi okul dışı ortamlarda gözlemlenebilir. Tutum geliştirmeye yönelik bu kazanımların ders kapsamında doğrudan öğrencilere kazandırılması güçtür. Yine bu amaç altında yer alan **“2. Türkçe şarkı söyler/ dinler.”** kazanımı bir önceki amaç altında verilen **“Şiir, türkü, şarkı türlerinde metinler ezberler.”** kazanımının tekrarı olarak değerlendirilebilir.

1, 2 ve 3. Sınıflar seviyesinde Konuşma/Yazma başlığı altında iki amaç yer almaktadır. **“7. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma”** ve **“8. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma”** amaçları altında yer alan kazanımlar konuşma ve yazma becerilerine göre ayrılmamıştır. 7 amaç altında 12 kazanım, 8. Amaç altında 9 kazanım bulunmaktadır.

7. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma amacı altında kelime anlamı, cümle tipleri, cümle ögeleri, yazım kuralları, tekil-çoğul anlam, sıfatlar (8. *Varlıkların özelliklerini ve niteliklerini, sayılarını bildiren kelimeleri işlevine uygun olarak kullanır.*), zamirler (9. *Varlıkların yerine kullanılan kelimeleri işlevine uygun kullanır.*), fiiller (10. *Varlıkların yaptıkları eylemleri bildiren kelimeleri işlevine uygun kullanır.*) ve noktalama işaretleri ile telaffuz özelliklerinin kazanımlaştırıldığı görülmektedir. Bu amaç altında yer alan kazanımların öğrenciye çok fazla bilgi yükü getireceği ve haftada iki saat olarak bile gerçekleştirilemeyen bu ders kapsamında bu özelliklerin öğrencilere kazandırılmayacağı söylenebilir.

8. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma amacı altında yer alan ve konuşmaya yönelik olan ilk 3 kazanım birbirinin tekrarı niteliğindedir. Bu kazanımlarda ifade edilmeye çalışılan özellik kalıp sözlerin farklı yaşam durumlarına uygun olarak kullanılmasıdır. **“Konuşmalarında kalıp ifadeleri kullanır.”** şeklindeki tek bir kazanım bu üç kazanımı karşılayacaktır. Bu amaç altında yer alan **“4. Evinin adresini ve telefon numarasını söyler/yazar.”** somut olarak yazılı ya da sözlü olarak üretilecek metin türüne işaret etmektedir. 7. ve 8. amaç altında sözlü ve yazılı olarak hangi ürünlerin ortaya konacağı ilişkin başka bir kazanım yer almaktadır. Örneğin basit bir olay akışının, yaşanan küçük bir deneyimin ya da benzer başka bir aktarımın ne olabileceği programdan anlaşılmamaktadır. Bu amaç altında yer alan diğer kazanımlar ise günlük hayatta kullandığımız söz varlığının farklı boyutlarına (renk adları, sayılar, saat ve zaman kavramları, mevsim, ay ve gün adları) karşılık gelmektedir. Bu sebeple bu kazanımların da söz varlığına ilişkin 5. Amaç altında yer alması gerekmektedir.

4 ve 5. Sınıflar Seviyesi

Bu sınıf seviyelerinde **66 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar **8 amaç** altında gruplanmaktadır.

4 ve 5. Sınıflar seviyesinde **Dinleme/İzleme/Okuma** başlığı altında yer alan ilk amaç **1. Dinlediklerini/izlediklerini anlama/çözümleme**'dir. Bu amaç altında 14 kazanım yer almaktadır. **1, 2 ve 3. Sınıflar** seviyesindeki **2. Dinlediklerini/izlediklerini anlama** amacı altında yer alan **6 kazanım** bu seviyede aynen yer almaktadır. Bunlara ek olarak ana düşünce/ana duygu bulma (5. *Dinlediklerinin/izlediklerinin ana düşüncesini/ ana duygusunu belirtir.*), özetleme (6. *Dinlediklerini/izlediklerini kendi cümleleri ile özetler.*) ve sebep sonuç ilişkisi bulma (7. *Dinledikleri/izledikleri arasında neden sonuç ilişkisi kurar.*) özelliklerinin kazanımlaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca dinlenen izlenen içeriğin yapısal özelliklerini hakkında tahminde bulunma (11. *Dinlediklerinin/izlediklerinin başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerine ilişkin tahminlerde bulunur.*), karşılaştırma (12. *Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili kendi yaşantısından ve günlük hayattan örnekler verir.*), yönerge ya da işlem basamaklarını uygulama (13. *Bir etkinliğin veya işin aşamalarını anlatan yönergeleri uygular.*) ve dinlediklerine/izlediklerine ilişkin duygularını ifade etme özelliklerinin kazanımlaştırıldığı görülmektedir.

Bu amaç ile hedeflenen özelliklerin öğrencilere kazandırılması oldukça güç görünmektedir. Kazanımların oluşturduğu iş yükünün bu ders kapsamında gerçekleştirilmesi ve öğrencilerin bilişsel olarak kazanımlarda hedeflenen seviyelere ulaşması için daha uzun sürelere ihtiyaç duyulacağı açıktır.

2. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma amacı altında **3 kazanım** yer almaktadır. **1, 2 ve 3. Sınıflar** düzeyine göre bu amaç altında bir kazanımın arttığı görülmektedir. “3. *Gerekli yerlerde vurgu ve tonlama yapar.*” kazanımı ile öğrencilerden vurgu tonlama yapması beklenmektedir. Ancak öğrencilerin vurgu ve tonlamayı tam olarak yapabilmesi dilde yetkinliğinin artması gerekir. Türkiye’de eğitim gören çocuklarda bile bu özelliğin tam olarak kazanılması için bu yaşlar oldukça erken kabul edilebilir.

3. Okuduğu metni anlama amacı altında **14 kazanım** vardır. Bunlardan 6’sı **1, 2 ve 3. Sınıflar** düzeyinde kullanılan kazanımlardır. Diğer özellikler de **4 ve 5. Sınıflar** seviyesi **1. Dinlediklerini/izlediklerini anlama/çözümleme** amacıyla birebir aynı özellikleri göstermektedir. Bu amaç altında, aynı özellikler okumaya özgü şekilde kazanımlaştırılmıştır. Bu amaç altında yer alan kazanımların sayısı yüksek ve öğrenciye iş yükünün fazla olduğu açıktır. Kazanımlarda hedeflenen bilişsel seviyeye öğrencilerin ulaşması bu ders kapsamında oldukça zordur.

4. Söz varlığını zenginleştirme amacı altında **7 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlardan 4’ü **1, 2 ve 3. Sınıflar** seviyesinde yer almaktadır. Bunlara ek olarak eş sesli kelimeler (2. *Eş sesli kelimelerle cümleler kurar ve cümle içinde kullanır.*), işlek yapım ekleri (4. *İşlek eklerle kelimeler türetir.*) konuları ile sözlük oluşturma (7. *Yeni öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur.*) alışkanlığının kazanımlaştırıldığı görülmektedir. Bu kazanımlarla öğrencinin iş yükünün ciddi oranda arttığı görülmektedir.

5. Türkçe öğrenmeye istekli olma amacı altında **2 kazanım** yer almaktadır. Bu amaç altındaki kazanımların **1, 2 ve 3. Sınıflar** düzeyi ile ortaklığı bulunmamaktadır. Bu amaç altında yer alan kazanımların (1. *Düzeyine uygun Türkçe yayınları sınıfa getirerek arkadaşlarına tanıtır.*, 2. *Düzeyine uygun Türkçe yazılmış kitapları okur.*) tutum geliştirmeye yönelik olduğu açıktır.

4 ve 5. Sınıflar seviyesinde **Konuşma/Yazma** başlığı altında yer alan **6. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma** amacı altında **15 kazanım** yer almaktadır. Bu kazanımlardan 7’si (1., 2., 6., 10., 11., 12., ve 15. kazanımlar) bir alt düzeyle ortaktır. Yine bu amaç altındaki kazanımlardan 3’ü (3., 4., ve 5. kazanımlar) **6, 7. Sınıflar** ve **8. ve 10. Sınıflar** düzeyi ile ortaktır. 7., 8., 9., 13. ve 15. kazanımlar ise sadece **4. ve 5. Sınıflar** aittir. Bu amaç altında kelimeleri doğru anlamda kullanma (1. *Kelimeleri yerinde ve doğru anlamda kullanır.*), kelimeleri cümle içinde kullanma (2. *Verilen kelime ile cümle kurar.*), akıcı konuşma (3. *Konuşmanın akışını bozacak duraksamalar yapmadan konuşur.*), tekrar yapmadan konuşma-yazma (4. *Tekrarlara yer vermeden konuşur/yazar.*), sebep sonuç ilişkisi kurarak konuşma (5. *Konuşmasında sebep-sonuç ilişkileri kurar.*), yazım ve noktalama kurallarına uyma (6. *Yazım*

kurallarını doğru uygular ve noktalama işaretlerini uygun yerlerde kullanır.), ad durum eklerini doğru olarak kullanma (8. *Ad durum eklerini sözlü ve yazılı anlatımda doğru kullanır.*), kelime yapısını tanıma (9. *Basit, türemiş, birleşik kelimeleri ayırt eder.*), sıfatları doğru kullanma (10. *Varlıkların özelliklerini, niteliklerini (uzunluk, kısalık, renk vb.), sayılarını bildiren kelimeleri işlevine uygun kullanır.*), zamirleri doğru kullanma (11. *Varlıkların yerine kullanılan kelimeleri işlevine uygun kullanır.*) ve fiilleri ve temel zamanları doğru kullanma (12. *Varlıkların yaptıkları eylemleri (iş ve hareketleri) bildiren kelimeleri işlevine uygun kullanır.*, 14. *Eylemin üç temel zamanını anlatımlarında doğru kullanır.*) özelliklerinin kazandırılması hedeflenmektedir. Bu kazanımlara ek olarak ünsüz yumuşaması özelliğinin “7. *Türkçe kelimelerin sonuna ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde süreksiz sert ünsüzleri yumuşatır.*” şeklinde ve özel adların yazımının “13. *Özel adların sonuna gelen ekleri ayırır.*” şeklinde kazanımlaştırıldığı görülmektedir. Son olarak “15. *Öğrendiği yeni kelimeleri doğru söyler/yazar.*” kazanımı yer almaktadır.

Bu amaç altında yer alan kazanımların hem sayı hem de nitelik bakımından bu düzey iki dilli öğrencilerin çok üstünde olduğu açıktır. Bu kazanımların 4. ve 5. Sınıf düzeyinde ve haftada en fazla 2 saat olarak uygulanan TTK dersinde gerçekleştirilmesi neredeyse olanaksızdır.

7. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma amacı altında **9 kazanım** yer almaktadır. Bu kazanımlardan 3’ü (1., 2.. ve 4. kazanım) **1, 2 ve 3. Sınıflar** seviyesi ile ortaktır. “3. *Görüş kurallarına ve değerlere (millî, manevi, kültürel, ahlaki vb.) uygun konuşur.*” ve “5. *Adres sorma ve adres tarif etme ile ilgili temel kalıpları kullanır.*” kazanımları ise **6 ve 7. Sınıflar** düzeyi ile ortaktır. Diğer kazanımlar ise alışveriş (6. *Alışveriş merkezinde veya pazar yerinde satılan ürünlerin adlarını söyleyip fiyatlarını sorar.*), konukseverlikle ilgili kalıp sözler (7. *Konukseverlikle ilgili kalıp sözleri kullanır.*), meslek adları (8. *Mesleklerin adlarını ve işlevlerini belirtir.*) ve sayılar (9. *Yüzden bine kadar sayıları söyler/yazar.*) ile ilgilidir.

Ana dilinin en önemli performans alanı günlük hayattır. Dilin günlük hayatta etkili olarak kullanılması ana dilde iletişim yeterliliğidir. Yurt dışındaki Türk çocuklarının günlük hayatlarında ana dillerini yoğun olarak kullanabilecekleri imkânları sınırlı olarak yakalamaktadır. Ana dilinin kullanımı daha çok aile ortamı ve yakın çevre ile sınırlanmaktadır. Bu da dille ilgili tüm işlevlerin açığa çıkmasını engellemektedir.

8. Türkçeyi kullanmaya istekli olma amacı altında “1. *Derste arkadaşlarıyla Türkçe konuşarak iletişim kurar.*” ve “2. *Kutlanması gereken önemli günlerde, yakınlarına Türkçe mektup ve kart yazar.*” kazanımları yer almaktadır. Bu kazanımlar bir üst seviyede de aynı şekilde yer almaktadır.

6. ve 7. Sınıflar Seviyesi

Bu sınıf seviyelerinde **68 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar **7 amaç** altında gruplanmaktadır.

1. Dinlediklerini/izlediklerini anlama/çözümleme amacı altında 18 kazanım yer almaktadır. Bu kazanımlardan 6’sı (1., 2., 3., 4., 9. ve 10. kazanımlar) **tüm** düzeylerle, 8’i de (5., 6., 7., 11., 12., 13., 15. ve 16. kazanımlar) **4 ve 5. Sınıflar** düzeyi ortaktır. Bu amaç altında yer alan diğer kazanımlarda (8., 14., 17. ve 18. kazanımlar) dinledikleri/izlediklerindeki kişilerin fiziksel özelliklerini belirtme, dinlediklerine izlediklerine ilişkin karşılaştırmalar yapma, kendi düşünceleriyle kıyaslama ve sorunlara farklı çözüm önerileri bulmaya yöneliktir.

Kazanım sayısının çok olması ve kazanımların bilişsel yüklerinin fazla olması sebebiyle bu amaç altında yer alan tüm kazanımlara ulaşılması güç görünmektedir. Dinlenileni anlama ve çözümlenmeye dönük daha sınırlı sayıda ancak işlevsel olabilecek kazanımlara yer verilmesi uygun olacaktır.

2. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma amacı altında **3 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar bir alt sınıf düzeyi ile aynıdır. Sadece “3. *Gerekli yerlerde vurgu, tonlama ve duraklama yapar.*” kazanımında 4 ve 5. Sınıf düzeyinden farklı olarak duraklama özelliğinin kazanıma eklendiği görülmektedir.

3. Okuduğu metni anlama amacı altında 18 kazanım yer almaktadır. Bu amaç altında yer alan kazanımlardan 6’sı (1., 2., 3., 4., 10. ve 11. kazanımlar) **tüm** düzeylerle ortaktır. Kazanımların 8’i (5., 6., 7., 10., 12., 13., 14. Ve 16. kazanımlar) **4 ve 5. sınıflar** düzeyi ile ortaktır.

Bu amaç altında yer alan diğer kazanımlarda (8., 15., 17. ve 18. kazanımlar) okuduklarında geçen kişilerin fiziksel özelliklerini belirtme, okuduklarına ilişkin karşılaştırmalar yapma, kendi düşünceleriyle kıyaslama ve sorunlara farklı çözüm önerileri bulmaya yöneliktir.

4. Söz varlığını zenginleştirme amacı altında **7 kazanım** bulunmaktadır. Bu kazanımlardan 3'ü (1., 3. Ve 5. kazanımlar) diğer tüm düzeylerle, 3'ü (2., 4. ve 7. kazanımlar) 4 ve 5. Sınıf düzeyi ortaktır. Bu düzeyde farklı olarak yer alan kazanım (6. kazanım) kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt etme ve cümlede kullanmaya yöneliktir ve 8 ve 10. Sınıflar düzeyinde de aynı biçimde yer almaktadır.

Konuşma Yazma başlığı altında yer alan **5. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma** amacıyla **11 kazanım** yer almaktadır. Bu amaçta bulunan (1. ve 9. kazanım) kelimeleri doğru anlamda kullanma ve yazım ve noktalama kurallarına uymaya yönelik kazanımlar tüm düzeylerle ortaktır. Akıcı konuşma (2. kazanım) tekrara düşmeden yazma/konuşma (3. kazanım) ve sebep sonuç ilişkileri kurarak konuşma (4. kazanım) hem 4 ve 5. Sınıf hem de 8 ve 10. Sınıf düzeyleri ile ortaktır. Kelime ve cümle vurgusu (5. kazanım), açık ve anlaşılır cümle kurma (6. kazanım) atasözü, deyim ve terimleri kullanma (8. kazanım) ve cümle öğelerini doğru kullanma (11. kazanım) 8 ve 10. Sınıf düzeyleri ile ortaktır. Sadece bu amaç altında yer alan 2 kazanım da (8. ve 10. Kazanım) cümle türlerini doğru kullanma ile yapım ve çekim eklerini ayırt etme özellikleri kazanımlaştırılmıştır.

6. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma amacı altında **8 kazanım** yer almaktadır. Bu amaçta bulunan kazanımlardan 2'si (2. ve 5. kazanım) bir alt düzeyle ortaktır. Görgü kuralları ve değerlerle ilgili 2. Kazanım 8 ve 10 Sınıflar düzeyi ile ortaktır. Diğer 6 kazanım (1., 3., 4., 6., 7., 8. kazanım) gündelik hayat alanlarını tanıtmaya, hava durumunu anlatan ifadeleri kullanma, sağlıkla ilgili ifadeleri kullanma, özgeçmiş yazma, mektup yazma ve binden bir milyona kadar sayıları söyleme/yazma ile ilgilidir.

7. Türkçeyi kullanmaktan zevk alma amacı altında 3 kazanım yer almaktadır. Bu kazanımlardan 2'si (1. ve 3. kazanım) alt düzeyle ortaktır. Arkadaşlarına Türkçe kullanmada yardım etme (2. kazanım) sadece bu düzeye özgü bir kazanımdır.

8. ve 10. Sınıflar Seviyesi

Bu sınıf seviyelerinde **62 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar 7 amaç altında gruplanmaktadır.

1. Dinlediklerini/izlediklerini anlama/çözümleme amacı altında 19 kazanım yer almaktadır. Bu kazanımların 17'si **6 ve 7. Sınıflar** düzeyi ile ortaktır. Bu düzeyde farklı olarak yer alan “12. Dinlediklerinde/izlediklerinde geçen olayın yerini, şahıs ve varlık kadrosunu resimler.” Kazanımı yer almaktadır.

2. Düzeyine uygun bir metni sesli okuma amacı altında **3 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar 6 ve 7. Sınıflar düzeyi ile aynıdır.

3. Okuduğu metni anlama amacı altında **18 kazanım** yer almaktadır. Kazanımlar 6 ve 7. Sınıflar düzeyi ile aynıdır.

4. Türkçe yayınları okumaktan zevk alma amacı altında 3 kazanım bulunmaktadır. Alt düzeylerde **Türkçeyi kullanmaktan zevk alma** şeklinde bir amaç yer alırken bu düzeyde sadece okuma ya yönelik tutum ve alışkanlık geliştirmeye yönelik bu amaca yer verilmiştir. Kazanımlarda Türkçe yayın edinme, arkadaşlarına bunları önerme ve kitaplık oluşturma özelliklerine yer verilmiştir.

Konuşma Yazma başlığı altında yer alan **5. Türkçeyi sözlü ve yazılı anlatımlarda kurallarına uygun biçimde kullanma** amacıyla **9 kazanım** yer almaktadır. Kazanımların tümü 6 ve 7. Sınıflar düzeyi ile ortaktır.

6. Günlük hayatta gerekli olan dil işlevlerini kullanma amacı altında **4 kazanım** yer almaktadır. Görgü kuralları milli değerle ilgili kazanım 6 ve 7. Sınıflar düzeyi ile ortaktır. Diğer kazanımlar hayalindeki mesleği anlatma (1. kazanım) , iş mektubu yazma (3. kazanım) ve dilekçe yazma (4. kazanım) ile ilgilidir.

7 Söz varlığını zenginleştirme amacı diğer sınıf düzeyleri ile aynı sıralamada değildir. Bu düzeyde son sırada yer alan bu amaç altında **6 kazanım** bulunmaktadır. Mevcut kazanımlar 6 ve 7. Sınıflar düzeyi ile aynıdır. Alt düzeyde yer alan “4. İşlek eklerle kelimeler türetir.” kazanımı bu seviyede bulunmamaktadır.

Sonuç

Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı yukarıda verilen bulgulardan da anlaşılacağı üzere sarmal yapıda tasarlanmıştır. Programda özellikle 1, 2 ve 3. Sınıflar için belirlenen kazanımların büyük bir bölümü diğer seviyelerde aynen tekrarlanmaktadır. Bunun yanında her sınıf seviyesinde eklenen yeni kazanımların bazıları sonraki sınıf seviyelerinde tekrarlanarak sarmal yapı oluşturulmaktadır.

Bulgular ve yorumlar bölümünde ifade edildiği gibi sınıf seviyelerine göre kazanımların sayısı oldukça yüksektir. Dil becerileri anlama ve anlatma şeklinde birleştirildiğinden kazanımlar çoğunlukla ikili “... dinler/okur.” veya “...konuşur/yazar.” şeklinde sonlanmaktadır. Bu da dil becerilerine göre kazanımların katlanarak artmasına sebep olmaktadır. TTK dersi seçmeli bir derstir ve haftada iki saat olarak birleştirilmiş sınıf düzeninde gerçekleştirilmektedir. Bu düzen içinde bu kadar kazanım elde edilmesi imkânsızdır. Kazanım sayılarının ciddi şekilde azaltılması, somut ve işlevsel kazanımların oluşturulması gerekmektedir.

Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı’nda yer alan kazanımlar Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-5. Sınıflar) ile Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7 ve 8. Sınıflar) kazanımlarından seçilmiş ve aynı şekilde programa aktarılmıştır. Kazanımlar bu bakımdan özgün değildir. Bunun yanı sıra yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının içinde yaşadıkları toplumda gündelik yaşamlarına ve ihtiyaçlarına hitap edecek özellikleri taşımamaktadır. Örneğin kazanımlar kültürlerarasılık özelliği göstermemektedir.

Kazanımlara ilişkin bir diğer sorun da tekrardır. Aynı sınıf düzeylerinde aynı niteliklere yönelik kazanımların farklı amaçlar altında yer alması program açısından önemli bir sorundur. Kazanım tekrarları uygulamada yetiştirilmesi mümkün görünmeyen program açısından ayrıca bir yük oluşturmaktadır.

Program mevcut hâliyle Türkçeyi çok az ya da hiç bilmeyen Türk çocuklarının ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Program derse katılan öğrencilerin belli bir seviyede Türkçe bildiği varsayımı üzerine kurgulanmıştır. Anca sahada bu derse katılan çocukların bir bölümü ya hiç bilmemekte ya de çok az kullanabilmektedir. Bu sebeple Türkçe bilmeyen öğrencilerin de ihtiyacını karşılayan bir öğretim programı tasarlanmalıdır.

Sonuç olarak, mevcut Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı (1-10. sınıflar) uygulanabilir olmaktan oldukça uzaktır. Yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının ana dili ihtiyaçları dikkate alınarak yeni bir program hazırlanmalıdır. Programın hazırlanması aşamasında muhakkak sahaya inilmeli, veli, öğretmen öğrenci olmak üzere bu meselenin tüm taraflarına ulaşılarak durum ve ihtiyaç analizleri yapılmalıdır. Öğrencilerin ana dilleriyle ilgili ihtiyaçları üzerine inşa edilecek program işlevsel olacaktır.

Kaynaklar

- Akıncı, M.A. (2007). Fransa’da Türkçe Ana Dili Eğitimi ve İki Dilli Türk Çocuklarının Dil Becerileri. **II. Avrupa Türk Dili Bilgi Şöleni**. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, (5-6 Mayıs 2007).
- Güzel, A. (2010). İki dilli Türk çocuklarına Türkçe öğretimi: Almanya örneği. Ankara: Öncü Kitap.
- Doğan, A. A. (2001). Türkiye’den Almanya’ya göçün 40. yılında beklentiler ve gerçekler, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi, 2000-2001, 17-37.
- Kara, F.A. ve Ağırman, F. (2015). İki dillilik üzerine sosyolojik bir değerlendirme. 1st International Symposium on Language Education & Teaching, s. 894-903, Mannheim-Germany.
- Oruç, Ş. (2016). Ana dili, ikinci dil, iki dillilik, yabancı dil. **The Journal of Academic Social Science Studies**, 45, 279-290.
- ÖZDEMİR, Ç. (1988). Federal Almanya’daki Türk işçi çocuklarında iki dillilik ve Türkçe öğretimi. **Dünyada Türkçe Öğretimi**, S. 1, s. 84-87.

TÜRKÇE ÖĞRENEN RUMEN ÖĞRENCİLERİN YAZILI ANLATIM ÇALIŞMALARINDA BAĞDAŞIKLIK ARAÇLARI

Melda İrem MANTI*

Özet

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi konusunda yapılan çalışmalar, Türkçe için artan taleplerle paralellik göstermektedir. Her geçen gün yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin sayısı artmakta dolayısıyla bu alanda daha aydınlatıcı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulunun çalışmaları sonucu dünyanın her yerinden öğrencilerin ülkemize öğrenim görmeye gelmesi yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki çalışmaları artırmıştır. Yurt içinde TÖMER'ler, yurt dışında Yunus Emre Enstitüsü eliyle gerçekleştirilen yabancı dil olarak Türkçe öğretimine, en çok ülkemizde üniversite okumak, kariyer yapmak isteyenlerin ve aile bağları olanların rağbet ettiği görülmektedir.

Yurt içinde yoğun ders programlarına tabi tutulan öğrenciler, öğretim ortamı dışında da öğrendiği dile maruz kaldığından hızlı ve etkin bir dil öğrenimi gerçekleşmektedir. Ancak yurt dışında daha seyrek ders programları, materyal yetersizliği ve pratik yapılabilecek ortam olmayışı öğrencilerin de öğretmenlerin de işini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla yurt dışı için ayrı öğretim programları ve buna bağlı ders kitapları ile yardımcı materyaller geliştirmek gerekmektedir.

Dünyada 1976'dan beri çalışılan ve metinsellik ölçütlerinden biri olan bağdaşıklık, metindeki bazı birimlerin yorumunun diğer birimlere bağlı olmasıdır. Metni metin yapan iki önemli unsurdan biri olarak bağdaşıklık araçlarını öğrencilerin ne ölçüde kullandığı önemlidir. Çünkü özellikle internet ortamında ve başka birçok platformda yazma becerisi yaygın olarak kullanılmaktadır, kendisini doğru ve etkin bir şekilde ifade edebilmek herkes için bir ihtiyaçtır.

Bu çalışmada Bükreş'te öğrenim gören yüksek seviyedeki (C1) öğrencilerin yazılı anlatım ürünlerindeki bağdaşıklık araçları değerlendirilecektir. Tespit edilen eksiklikler örneklerle açıklanacak; benzeri çalışmalarla etnik köken, kültür gibi değişkenler açısından karşılaştırılacaktır. Çıkan sonuçlarla artık bir ihtiyaç olarak görülen yurt dışında Türkçe öğretim programına, bölgesel ders kitaplarına ve yardımcı materyallerde kullanılacak metinlerin seçimi ve yazma etkinlikleri konularında belirleyici bir kaynak oluşturmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, yazılı anlatım, Romanya, bağdaşıklık.

Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Rumen öğrencilerin yazılı anlatımlarında bağdaşıklık araçlarını kullanımları değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı, Bükreş'te öğrenim gören öğrencilerin bağdaşıklık araçlarındaki hatalarını tespit etmek ve bu konuda çözüm önerileri sunabilmektir.

Dünyada 1976'dan, Türkiye'de 1987'den beri üzerinde çalışılan bir kavram olarak bağdaşıklık, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ancak son yıllarda araştırma konusu olabilmektedir. (Mantı, 2017)

Günümüzde milyonlarca insanın konuştuğu Türkçenin öğretimi, Türk kültürünün yaygınlaşması ve diğer ülkelerin insanlarına tanıtılması açısından son derece önemlidir. Farklı kaynaklarda farklı verilerle karşılaşılmakla birlikte "Türkçe, UNESCO'nun 'Anadil sıralamasındaki' tespitlerine göre dünyada üçüncü sırayı, resmî diller sıralamasında ise beşinci sırayı almaktadır." (Güzel ve Barın, 20.s.) Eğitim, turizm, ticaret ve din gibi sebeplerle Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik talepler artmakta; bu durum, alandaki çalışmaların da artmasını sağlamaktadır. Türkçe öğretiminin talep gördüğü bir bölge olarak Romanya'da öğrencilerin, öğretim sürecinin son basamağı olarak görülen yazma becerilerini geliştirmeleri, daha çok Türkiye'de sosyal hayata katılmak, öğrenim görmek isteyen bu öğrencilerin kendilerini gerek akademik gerekse sosyal alanlarda ifade edebilmeleri için önem arz etmektedir.

Kendini anlatmak bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaçtan dolayı insanlar yazılı ve sözlü metinler oluştururlar. Yazılı metin oluşturmak, sözlü metin oluşturmaya göre daha çok kurala riayet etmeyi gerektirir. Dolayısıyla insanlar ana dillerinde bile bir metin yazarken zorlanmaktadırlar. Dil

öğretimi, öğretimin olduğu kadar eğitimin de kapsamına girdiğine yani öğrencinin öğrendiğini kullanabilmesine dayandığına göre telefon, bilgisayar vb. araçlarla yazma üzerine kurulan bir iletişim sisteminin hâkim olduğu günümüzde yazma becerisi üzerine çalışmak kaçınılmaz olmuştur.

Temel dil becerilerinden yazma, dil öğretiminin son aşaması gibi görünse de kalıcılığı, düşünme ve düzeltme imkânı vermesi, öğretim sürecinde dönüt özelliği taşıması ile geniş alana ve zamana yayılabilmesi gibi niteliklerinden dolayı göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Günümüz iletişim araçları ve programları da bu becerinin yoğun kullanımına yönelik tasarlanmış ve yazma becerisinin tercih oranını artırmıştır. Ancak “Genellikle yabancı dil öğretiminde dört temel beceri içerisinde yazma becerisi sonuncu sıraya bırakılmakta ve üzerinde fazla durulmamaktadır.” (Hengirmen, 48.s.). Zamanın gereği ve yazılı anlatımın önemi düşünüldüğünde, daha çok üzerinde durulması gereken bu beceri alanı, yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin de öğrendikleri dili kullanabilmeleri açısından daha çok önem kazanmıştır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma, ana dil olarak Türkçe öğretiminde olduğu gibi öğrencilerin ön yargıyla yaklaştıkları, konuya ilişkin çalışmalarda (Köse, 29.s.; Maden, 766.s.; Çakır, 166.s.) öğrencilerin zorlandıklarını açıkça ifade ettikleri bir beceridir. Elbette öğrenim amacına göre öğrencilere farklı etkinliklerle ve farklı düzeyde yazma çalışmaları yaptırılmalıdır ancak etkileşimli her ortamda yazmak bir ihtiyaç olduğundan amacı ne olursa olsun Türkçe öğrenen her adayın yazma becerisi öğrenimi şarttır. Drewnowska ve Vargáné (515.s.), yabancı dilde yazma becerilerinin önce *işlevsel, yapısal, anlamsal özelliklerinin metin dilbilimsel ölçütlerle çözümlenmesi*; sonra *bu bilgiler ışığında özgün metinlerini oluşturmalarının beklenmesi* olarak iki aşamadan oluşması gerektiğini belirtmektedir (Drewnowska ve Vargáné’den akt. Şenöz-Ayata, 63.s.). Öğrenciden beklenen bu kazanıma ek olarak, yazma eğitimi veren kişinin de dil bilgisi yeterliliğine, söylem yeterliliğine, iletişim yeterliliğine ve kültürel yeterliliğe ulaşmış olması gerektiğini belirtmekte fayda vardır (Tiryaki, 39.s.).

Hedef dil öğretimi yurt dışında yapıldığında öğretim ortamı sınıfları aşamamaktadır. Zaten öğrencilerin zorlandıkları, en son tercih ettikleri bir beceri olarak yazmayı sınıf ortamı tekdüzeliğinden kurtarmak gerekmektedir. “Eğitici oyunlar, öğrenilen dilin yaparak ve yaşayarak öğrenilmesini sağlar. Amaçlara uygun olarak düzenlenen ve seçilen eğitici oyunlar, öğrenciyi temel düzeyden itibaren yazmaya sevk edecek, öğrencinin orta ve ileri düzeyde yazma becerisine yönelik daha nitelikli ürünler ortaya koymasını sağlayacaktır.” (Kalfa, 85.s.)

Bağdaşıklık (Cohesion)

Bağdaşıklık “Metindeki bir ögenin yorumunun bir başka ögeye bağlı olma durumudur. Metin kavramının içerdiği bütünlüğü şekil olarak yansıtması bakımından metnin temel özelliği niteliğindedir.” (Karataş, 374.s.) Bağdaşıklık konusundaki ilk önemli çalışma olan Halliday ve Hassan’ın 1976 yılında yazdıkları kitapta, bu kavramın anlambilimsel olduğu vurgulanmıştır. (Halliday ve Hassan, 4.s.)

Halliday ve Hasan’ın (1976) sınıflandırmasını Türkçeye uyarlayan ve Türkçede yapılmış en kapsamlı çalışma olan Coşkun (2005)’un tezinden hareketle bağdaşıklık araçları; aşağıda *gönderim, eksiltili anlatım, değiştirim, bağlama öğeleri, sözcüksel bağdaşıklık* olmak üzere beş ana bölümde ele alınacaktır.

Gönderim: Uzun (36-37.s.) ve Coşkun (54.s.), gönderim öğelerinin tek başına anlamı olmadığını, diğer öğelerle ilişkilerinin bunlara anlam kazandırdığını ifade etmektedirler. Tek başına anlamlı olmayan ancak diğer cümlelerle birlikte anlamı beliren gönderim öğeleri; dilin ekonomiklik ilkesine hizmet etmekte, anlatımı daha kısa ve etkin kılmaktadır.

Eksiltili anlatım: Eksiltili anlatım, metni anlamı bozmadan tekrarlardan arındırır. Kimi zaman eklerin veya sözcüklerin, kimi zaman tamlama unsurunun, hatta kimi zaman da cümlenin

düşmesiyle gerçekleşir. "Bu düşürme sırasında temel amaç metindeki fazlalıkları atarak söyleyişi külfetsiz hâle getirmektir." (Coşkun, 66.s.)

Değiştirim: Türkçede "aynı, öyle, böyle" gibi sözcüklerle kurulan değiştirim, bir ögenin yerine bu sözcüklerden birinin kullanımıyla kurulur. Uzun (63.s.)'a göre değiştirim ögesinin işleyişi, metinde kimi kez bir adın, kimi kez bir eylemin, kimi kez de bir ya da birden fazla tümcenin tamamının yerini tutuşuna göre farklılık göstermektedir. Coşkun (73.s.), değiştirim ve eksilteli anlatımın birbirine benzeyen kullanımlara sahip olduğunu vurgular.

Bağlama ögeleri: Bağlaçlar, adından da anlaşıldığı gibi metinde bağlama, bağlantı kurma görevinde kullanılmaktadır. Bu bakımdan bağlama ögeleri, bağdaşıklık araçları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Parlak (202.s.), bağlaçların, metinlerde konu bütünlüğü ve sürekliliği sağlamada önemli görevleri olduğunu söylemektedir.

Sözcüksel bağdaşıklık: Özel, genel, eş veya zıt anlamlı sözcük kullanma, aynı kavram alanından sözcük kullanma, tekrar...

Öğrenci çalışmalarından derlenen örnekler:

Gönderim

"Günümüzde sadece teknoloji hakkında değil ama nanoteknoloji hakkında konuşabiliriz. Neyse, yeni teknoloji olmadan çok ameliyat kalp ve beyin için yapamazdı."

* Ön gönderim yapılmış ama sonrasında gönderim yapılan ögeye dair bir ifade bulunmuyor.

"Bayanlar için veya yalnız oturan insanlar için temizlik yapan bir makine iyi olur. Temizlik yaptıktan sonra kıyafetleri yıkamak ve yemek pişirmek gerek."

* Birinci cümlede bahsedilen makinenin ikinci cümledeki işleri de yapması bekleniyor. Ancak ikinci cümle genel yazıldığı için söylenmek istenen anlatılamamış. Şöyle düzenlenebilir: "Makinenin temizlik yaptıktan sonra kıyafetleri yıkaması ve yemek pişirmesi gerekir."

"Çok önemli bir şey: ruhsal için spor daha yararlı çünkü stres çıkartıyor."

* Yanlış sözcükler kullanıldığı gibi gönderim ögesinin eksikliğinden dolayı anlam bulanıklığı meydana geliyor. Kimin ruhu? Kimi stresten uzaklaştırıyor? Şöyle düzenlenebilir: "Çok önemli bir şey: İnsan ruhu için spor daha yararlı çünkü bizi/onu stresten uzaklaştırıyor."

"Bu dengesizliğin ilk kurbanları kimdir? İnsanlar tabii! Otomatikleşme eşyalardan dolayı insanlar daha az hareket eder. Hareketsizliğin sonuçları ilk ifade eden bizim vücutlarımız. Yorgunluk, keyifsizlik, mutsuzluk ve düşen üretkenlik gibi çoğu işaret ortaya çıkar. Onların karşısına rağmen tabii ki çok insan kör olarak davranmaya devam eder."

* Ayrıca son cümledeki "onların" zamiri ile gönderimde bulunulan öge belli değildir. Aslında anlatılmak istenen "Bu işaretlere rağmen insanlar görmemeyi tercih eder."dir.

"Çevre kirliliği çok hızlı bir şekilde artıyor, dünyanın iklimi değişiyor ve su kaynakları azalıyor. Bizim hayatımız tehlikelidir."

*"Bizim" zamiri gereksiz kullanım örneğidir. Ek olarak "tehlikelidir" sözcüğü de yanlış kullanım örneğidir.

"Bazı insanlar konuşuyor sadece konuşmak için, çünkü onların gerçek düşünceleri ya da duygularını saklamak istiyor."

* Kullanılan yanlış gönderim ögesi anlam belirsizliğine yol açmıştır. Şöyle düzenlenebilir: "Bazı insanlar sadece konuşmak için konuşuyor çünkü kendi gerçek duygu ve düşüncelerini saklamak istiyorlar."

"Bugün çok dikkatli olmalı, çünkü istemeden birini kızdırabiliriz ve bundan hayat çok zor oluyor."

* "Bundan" gönderim ögesi belirsizliğe yol açmaktadır. Burada gönderim ögesi yerine "bundan dolayı, bu yüzden" sebep sonuç bildiren bağlayıcılar kullanmak daha uygun görülmektedir.

Rumen öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarında genel olarak anlam belirsizliğine yol açan hatalı gönderim ögesi kullanımı dikkati çekmektedir. Ayrıca iki dil arasındaki gramer farklılıklardan dolayı gönderim ögelerini yanlış yerde kullandıkları da görülmektedir. Yanlış yerde kullanılan kimi örnekler anlamı etkilemekte, kimileri de etkilememektedir.

Eksiltili anlatım

"Fiziksel hareket edenler daha aktif, daha çabuk karar verir ve harekete geçer."

* Buradaki sıralı cümlelerde eksiltili anlatım, anlatım bozukluğuna sebep olmaktadır. İlk cümlede "aktif olur" şeklinde yardımcı fiil kullanımı gerekmektedir.

"Sözün kıyası, spor seven insanlar ve sevmeyen insanlar fark etmez. Bizim sağlığımız için uzmanlardan öneri almalıyız."

* Gerektiği yerde eksiltili anlatıma başvurulmadığı görülmektedir. "Sözün kıyası, spor seven ve sevmeyenler fark etmez. Sağlığımız için uzmanlardan öneri almalıyız." şeklinde düzenlenebilir.

"20-25 yıl önce cep telefonları yok, internet yoktu."

* Açıkça görüldüğü gibi sadece zaman eki eksiltilmesi cümle için yeterli değildir. "20-25 yıl önce cep telefonları ve internet yoktu." şeklinde düzenlenebilir.

"Spor insanları birçok hastalıktan uzak tutuyor, onları mutlu ediyor. Çünkü spor insanın beynine özel işaret göndererek vücutta çok faydalı maddeler oluşuyor."

* Birinci cümlede gönderim ögesinin gereksiz kullanıldığı görülmektedir. Burada eksilti yapılması dilin ekonomiklik ilkesine daha uygun olacaktır.

Rumen öğrencilerin eksiltili anlatım konusunda daha çok gerekli yerde eksiltili anlatıma başvuramadıkları tespit edilmiştir.

Değiştirim

"İnsanlar birbirlerine güvenmiyor, önemsiz şeylerden kavga ediyor, düşünmeden ortaya bir çatışma çıkıyor ve öyle günümüzdeki dünya çok tehlikeli oldu."

* Değiştirim ögesi yanlış kullanılmıştır. "Öyle" sözcüğü yerine "bu yüzden, böylece" gibi bir bağlaç kullanımı daha uygun görülmektedir.

"... hemen internete bakarak bileceksiniz. Üstelik eğer İngiltere'deki bir ürünü istiyorsanız aynı interneti kullanarak o ürünü satın alabilirsiniz."

* Burada da değiştirim ögesi gereksiz kullanılmıştır. Farklı bir internet zaten olmadığından "aynı" olmasını vurgulamak veya "aynı" değiştirim ögesi kullanılacaksa bu kez de "internet" sözcüğünü kullanmamak daha uygun görölmektedir.

Değiştirim ögeleri genel olarak sık kullanılmamaktadır. Rumen öğrencilerde de benzeri sonuçlara ulaşılmıştır. Değiştirim ögelerini doğru yerde kullanmakta sorun yaşadıkları tespit edilmiştir.

Bağlama ögeleri

"Mesela fitness yapmak çocuklar için değil, ama ne yazık ki gittiğim salonda çocuklar da var. Onlar uygunsuz egzersizler yapar."

* Bu örnekte de gereksiz kullanıma rastlanmaktadır. İki zıtlık bağlacının birlikte kullanımına gerek yoktur.

"Sağlıklı bir şekilde spor yapmak herkes için önemlidir lakin düzensiz, yanlış egzersizler vücudumuza zarar verebilir."

* Bu iki cümle arasında anlam açısından bakıldığında zıtlık değil eşitlik bağlacı kullanılması gerekmektedir.

"Mesela açık havada (üstelikle benim gibi park yanında oturanlar için) jogging (yavaş koşma), yoga, meditasyon gibi sporlar yapabiliriz."

* Bu cümlede bağlacın yanlış yazımı bir yana derecelendirmeye ihtiyaç olmadığından "üstelik" bağlacı gereksiz kullanım örneği oluşturmuştur.

"Bazı insanı ismimi büyük yazar, ince yada kötü."

* "Ya da" tek başına kullanımı olmayan, veya bağlacı yerine yanlış kullanımı yaygınlaşan bir bağlaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cümlede de yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin aynı yanlışla düştüğü görölmektedir.

"Güzellik için spor yapan bir insan kategorisi de var. Onların için güzellik çok önemli bu yüzden spor salonuna gidiyorlar."

* "Bu yüzden" olumsuz sebepleri ifade ederken kullanılan bir bağlaç olarak burada olumsuzluk olmadığından yanlış kullanım örneği oluşturmaktadır.

"Düşünüyorum ki her insan istediği yere ziyaret etmesi için özgür olması lazım. Tabii ki benim sebepim kişisel hatta bu sebep olmadan aynı fikir vardı."

* İkinci cümlede derecelendirme bağlacı yerine zıtlık bağlacı anlam olarak daha uygun görölmektedir. Dolayısıyla "hatta" burada yanlış kullanım örneği teşkil etmektedir.

"Harika! Bütün halk tekrar sevindi. İlk olarak popülist kararları asla kalıcı çözümler getirmez halkın sevindiğine rağmen. Mesela en son maaş zammını insanların bir tarafına daha yüksek gelir, diğer tarafına daha yüksek bir finansal yükü getirir."

* Bu örnekte bağlacın yerinin yanlış olması bir yana yazımı da yanlıştır. "İlk olarak halkın sevinmesine rağmen popülist kararlar asla kalıcı çözümler getirmez.

"Günümüzde sadece teknoloji hakkında değil, ama nanoteknoloji hakkında konuşabiliriz. Neyse, yeni teknoloji olmadan çok ameliyat kalp ve beyin için yapamazdı."

* Birinci cümledeki zıtlık bağlacı ve ikinci cümledeki açıklama bağlacı gereksiz kullanılmıştır.

Rumen öğrencilerin bağlama öğelerinin kullanımına ilişkin hataları, "yanlış bağlama ögesi seçme ve gereksiz bağlama ögesi kullanma" olarak iki başlık altında toplanabilir.

Sözcüksel bağdaşıklık

"Spor yaparak bedenimizin yetenekleri, hızlılığı, enerjisi ve gücü geliştirilir."

* "Yetenek" ve "hızlılık" sözcükleri yanlış seçilmiştir. "Bedenimizin yeterlilikleri, hızı" olmalıdır.

"Bir de stresin, depresyonun ve endişenin sonuçlarını azaltabilir, aynı zamanda spor sayesinde zihinsel konsantrasyon ve hafıza artıyor."

* Cümlede "zihinsel" sözcüğü gereksiz kullanılmıştır. "Azaltmak" ve "artırmak" da yanlış sözcük seçimine örnektir. Şöyle düzenlenebilir: "Bir de stresin, depresyonun ve endişenin sonuçlarını onarabilir, aynı zamanda spor sayesinde konsantrasyon ve hafıza artabilir."

"Yalnız hissederken insanlar, makineyle biraz konuşabilir. Tabii ki makine şaka yapmaz ama internette bulup fıkralar söyleyebilir."

* "Söylemek" eylemi yerine "anlatmak" kullanılmalıydı. Bu haliyle ikinci cümle yanlış sözcük seçimi örneği teşkil etmektedir.

"Sporun önemini anlayanların rakamı her geçen gün artar."

* "Rakam" sözcüğü yerine "sayı" getirilmeliydi. Yine bir yanlış sözcük seçimi örneği görülmektedir.

"Sizin için günde 30 dakika süren daha acele yürüyüş yeterli olabilir."

* "Acele" sözcüğü yerine "hızlı" getirilmeliydi.

"Çok önemli bir şey: ruhsal için spor daha yararlı çünkü stres çıkartıyor."

* "Ruhsal" sözcüğü yerine "psikoloji" ve "çıkarmak" eylemi yerine "yaratma/yapma/oluşturma" sözcüklerinden biri getirilmeliydi.

"Şehirler, medeniyetler yıkıyorlar. İnsanlar, çocuklar, kadınlar, erkekler, genç ve yaşlı kişiler fark etmez öldürüyorlar."

* Genel ve özel anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasından doğan bir sorun görülmektedir. "Kadın, erkek, çocuk" varken "insanlar"a gerek görülmemektedir.

"Spor eğlenceli ve yarışmalı bir etkinlik."

* "Yarışmalı" sözcüğü yerine "heyecanlı" vb. bir sözcük seçilmeliydi. Yine yanlış sözcük seçiminden kaynaklanan bir anlatım bozukluğu görülmektedir.

"Spor yapmak vücuda hareketlik sağlayacağı için önemlidir."

* "Hareketlik" sözcüğünün ekinin eksik olması bir yana yakın anlamlı sözcük seçiminden doğan bir örnek teşkil etmektedir. Bu sözcüğün yerine "hareket" sözcüğü kullanılmalıdır.

"Mesela fitness yapmak çocuklar için değil, ama ne yazık ki gittiğim salonda çocuklar da var. Onlar uygunsuz egzersizler yapar."

* "Uygunsuz" sözcüğü olumsuz aktarmadan kaynaklanan bir hatalı örnek teşkil etmektedir. Birinci cümlede eksikliği hissedilen uygun sözcüğüne istinaden ikinci cümledeki "uygunsuz" sözcüğü yerine "uygun olmayan" denmesi gerekmektedir.

ROMANYA'DAKİ TÜRKÇE EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mustafa Ali MEHMET¹

Romanya'da Türkçe eğitim sistemi, en azından 13. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Müslüman Türklerin İzzettin Keykavuz ile Sarı Saltuk Baba'nın yönetiminde, Dobruca bölgesine yerleşmeleriyle başlamıştır. 14. yüzyılın sonlarından itibaren yüzyıllarca süren Osmanlı döneminde yaygınlaşarak belli bir sistem hâlinde devam ettikten sonra 1878 yılında Kuzey Dobruca'nın (yani şimdiki Tulça ve Köstence illerinin) Romanya'ya devredilmesiyle Romanya'nın idaresi altında kalan Türk-İslam toplumunun benliğini ve diğer özelliklerini koruyabilmenin ve devam ettirebilmenin en önde gelen vasıtalarından birini teşkil ederek bu günlere gelinmiştir.

Daha önceleri hatta 5. yüzyılda Atilla Hunları ile başlayan "Büyük Göç" döneminde de buralara kadar gelen çeşitli Türk kavimlerinin kendilerine özgü eğitim sistemleri olduğu tahmin edilebilir. Lakin elimizde belli başlı bilgi bulunmadığına göre tahminlerden öteye gidemiyoruz.

Ancak 14. yüzyılın başlarından günümüze kadar gelen CODEX CUMANICUS adlı esere bakacak olursak bu hususta bazı ipuçlarını görebiliriz. Özellikle Osmanlı döneminde çeşitli vesilelerle Anadolu'dan gelerek buraları kendilerine vatan edinen Osmanlı Türkleri, bütün Balkanlarda görüldüğü gibi Dobruca bölgesine daha başka değerlerin yanı sıra kendilerine ait bir eğitim sistemini de yerleştirmişler ve bu sistemi geliştirmişlerdir. Zamanla Osmanlı devletinin din ve kültür yapısına göre özellikle dinsel bir eğitim sistemine ağırlık verilerek bu sistem yüzyıllarca devam etmiştir. Sonuçları bellidir. Lakin buna rağmen zaman geçtikçe geç de olsa Osmanlı Devleti'nde de bir nevi yenileşme dönemine girildikçe eğitim sisteminde modernleşmeye doğru yol almaya başlamışlardır.

Özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra Dobruca Bölgesinin bir kısmının Romanya'ya terk edilmesiyle, burada yaşamaya devam eden Evlad-ı Fatihan'ın da kaderi büsbütün değişmiş olup yepyeni bir hayat memat mücadelesi dönemine girilmiş oluyordu. Aslında günümüze kadar devam eden bu dönem de Romen tarihinin gelişimine göre birkaç evreye ayrılabilir. Diğer mücadelelerin yanı sıra özellikle eğitim öğretim sistemi o dönemlerin Türkçe basın organlarında enine boyuna tartışma konusu olmaya devam etmiştir, diyebiliriz. Özellikle iki dünya savaşı arasında geçen süre zarfında modernleşme yolunda Türk toplumu kadar eğitim sistemi de hayli mesafeler kat etmiştir desek doğru sayılabilir.

Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya'yı da saran Komünist rejimi ilk yıllarda bazı serbestlikler göstermekle beraber zaman geçtikçe özellikle Türkçe ve Tatarcaya ayrılan okulları kapatacak kadar ileri giderek bizleri uçurumun kenarına doğru sürüklemiştir. Takdiri ilahi olsa gerektir ki 1989 devrimiyle Romanya tekrar demokrasiye kavuşunca diğer azınlıklar gibi Türk İslam toplumu da kendi kaderine sahip çıkmaya başlamış ve bugünlere gelinmiştir.

Aslına bakacak olursak şimdiki Romanya topraklarında Türkçe eğitim sistemi gerek Osmanlı döneminde ve gerekse Cumhuriyet Türkiye'si döneminde uygulanan sistemlerle yakından ilgili olarak hatta onlarla paralel gelişmiştir, diyebiliriz. Çoğu zaman okul kitapları dahi İstanbul'dan geliyordu. Şüphesiz Romanya'da yaşayan Türk toplumu bu süre zarfında Türk dilini ve kültürünü geliştirecek derecede bilim adamı yetiştirememiş olabilir. Bunun da bazı nedenleri olsa gerektir. Buna rağmen aynı tarihî kaderi paylaştığımız Romen ulusu arasından birçok kimse, özellikle Osmanlı Döneminde, Türkçeyi günlük hayatlarında öğreniyorlardı. Daha sonraları ise kendi istekleriyle öğrenmeye başlamışlar, bugün de öylece devam etmektedir, diyebiliriz. Hatta kendi aralarından Türkçe öğretmenler dahi yetiştirmektedirler. Bu hususlarla ilgili olarak bir damla katkımız olmuş ve olmakta ise ne mutlu bizlere!

Bu gibi ve daha başka konulara bildiri metninde imkân dâhilinde yer verilecektir. Ancak bundan sonra benliğimizi ve diğer özelliklerimizi korumak ve yaşatabilmek yine bizlere bağlı olduğuna göre Türkçe eğitim ve öğretim sisteminin de kaderi bizlere bağlı olsa gerektir.

¹ Türkolog, Tarihçi, Yazar

Türk milletinin geçmişine bir göz atacak olursak, onun bilim ve eğitime daima önem verdiğini söyleyebiliriz.

Gerçekten, bunu, daha 7.-8. yüzyıllardan kalan Orhon Abideleri'nde de görebiliyoruz.

Daha sonraları, İslamiyet'i kabul ettikçe, Kur'an'da "OKU!" emrine ve Hz. Peygamberin: "İlim Çin'de de olsa, gidip öğren!" Hadis-i Şerifine uyararak, Türklerin, ilim ve eğitim bakımından da, Türk – İslam dünyasına büyük katkılarda buldukları tarihî gerçeklerden sayılmaktadır.

Şimdiki Romanya toprakları üzerinde, özellikle Dobruca bölgesinde, Türkçe eğitim ve öğretimin, en azından, 13. yüzyılın ikinci yarısında buralara gelip yerleşen Selçuklu Türkleriyle başlamış olduğunu tahmin edebiliriz (İzzeddin Keykavuz ve Sarı-Saltuk-baba).

Lakin 14. Yüzyılın sonlarından itibaren, yüzyıllarca devam eden Osmanlı döneminde yaygınlaşarak, belli bir sistem hâline getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

*

Şüphesiz, çok daha önceleri de, hatta 5. yüzyılda Atilla Hunlarından itibaren, "Büyük Göç" döneminde, buralara kadar gelen Eski – Türk kavimlerinin de kendilerine özgü bir eğitim – öğretim sistemi olduğu düşünülebilir. Lakin elimizde somut bilgiler bulunmadığına göre, tahminlerden öteye gidemiyoruz. Ancak, 14. yüzyılın başlarından kalan CODEX CUMANICUS adlı esere bakacak olursak, bazı ipuçları görebiliriz.

*

2017 yılı Türk Dili Yılı ilan edilmiş olmakla, çeşitli etkinliklerin arasında, Romanya'nın Başkenti Bükreş Şehrinde de Uluslararası düzeyde bir Sempozyum düzenlenmesine karar verildiğine göre, bu vesile ile: "Romanya'da Türkçe Eğitim – Öğretim Sistemine Genel Bir Bakış" başlığı altında bir bildiri sunmayı uygun buluyoruz.

Zira her hangi dil olursa olsun, ancak ailede öğrenilen anadille yetinilmeyip, onu geliştirmenin ve zenginleştirmenin belli bir eğitim ve öğretimle mümkün olduğu şimdiye kadar edinilen tecrübelerden de anlaşılmaktadır.

Bu vesile ile bizler de, burada, başkaları gibi, Osmanlı döneminden hareket ederek, özellikle Dobruca bölgesinde yaşayan Evlâd-ı Fâtihân ahfadının eğitim ve öğretim sistemiyle ilgili olarak, günümüze kadar geçirdiği başlıca dönemlere değinmeyi uygun görüyoruz.

*

Bilindiği üzere, daha 14. yüzyılın ilk yarısında kurulan Osmanlı Devleti, zamanla, feth ettiği yerlere, dil, din ve kültür değerleriyle, gelenek ve görenekleriyle birlikte, eğitim ve öğretim sistemini de götürüyordu. Bunların arasında, Balkanlarla bir bütün teşkil eden Dobruca bölgesi önemli bir yer tutuyordu, diyebiliriz.

Gerçekten, şimdiye kadar yapılan araştırmalardan anladığımız kadarıyla, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim üç kademede, yani ilk, orta ve yüksek derecede yapılıyordu. Zamanla, bu sistem, Balkanlarla birlikte, Dobruca bölgesine de yerleştirilmiş ve geliştirilmiştir. Özellikle üçüncü derecenin gerek İstanbul'da ve gerekse daha başka kültür merkezlerinde tamamlandığı da söylenebilir.

*

Aslına bakacak olursak, Dobruca'nın geçirdiği tarihî ve siyasi dönemlere göre, burada gelişen Türkçe eğitim – öğretim sistemi başlıca iki büyük döneme ayrılabilir: İlk dönem: Osmanlı Dönemi ve ikinci dönem ise: Romanya idaresindeki Dönem olarak kabul edilebilir ki, günümüze kadar gelmiştir.

Aslında, zamanla, bazı yeni şartlar ortaya çıktıkça, bu iki dönem de bir takım evrelere – devrelere ayrılabilir.

*

Gerçekten, Osmanlı döneminde, Dobruca bölgesinde gelişen Türkçe eğitim – öğretim, daha 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın ilk yarısında başlamış olup, 1877 / 78 – Osmanlı - Rus Savaşından sonra, Berlin'de düzenlenen Barış Konferansında, Dobruca'nın Kuzey taraflarının, Tulça ve Köstence Sancaklarının (illerin) Romanya'ya terk edilmesine kadar devam etmiştir.

*

17. yüzyıl ortalarından itibaren 1863 – Viyana kuşatmasına kadar geçen süre zarfında, Dobruca bölgesini defalarca enine – boyuna dolaşan Evliya Çelebi, Seyahatname adlı muazzam eserinde, uğradığı köy ve kasabalarda, kaleleri adım adım ölçerken, camileri, tekke ve medreseleri, hatta mektepleri (okulları) da not ediyordu.

Nitekim Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre, her köyde en azından bir veya iki okul binasından başka, Silistre'de 40, Babadağı kasabasında 20, Pazarcık'ta (Haçioğlu Pazarı'nda) 11, Mankalya'da ve Karasu'da (Mecidiye'de) ise yedişer mektep bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlara “Sübyan mektepleri” deniyordu.

Başlıca merkezlerde çeşitli derecede Medreşeler de açıktı. Hatta Evliya Çelebi ancak Babadağı'nda üç medreseden bahsetmektedir ki, bunlardan birisi, 1610 yılında, Gazi – Ali Paşa tarafından inşa edilen Cami-i şerifin vakıf gelirleriyle kurularak, Dobruca'da yüzyıllarca (1965 yılına kadar) hatırı sayılır derecede aydın yetiştirmiş olan: “Gazi – Ali Paşa Medresesi” adı ile bilinmektedir.

Aslında, bu kültür ocağın kendine mahsus özel bir tarihçesi olup, sırası geldikçe, bizler de bazı özelliklerini hatırlatmadan geçemeyiz.

Aslında, o dönemlerde eğitim ve öğretim özellikle Kur'an ve daha başka din ve ahlâk derslerine dayanıyordu.

Ancak, bunların yanı sıra, gerek hesap ve gerekse diğer pratik derslere de önem verildiği tahmin edilebilir. Zira Dobruca, ister idare bakımından, ister hukuk ve daha başka alanlarda uzman boşluğu görmemiştir, diyebiliriz. Bu hususta, özellikle Medreşelerin önemli rol oynadıkları söylenebilir. Hatta çeşitli uzmanların yanında yetişen gençlerin de az olmadığı düşünülebilir. Zamanla, bunlar hocalarının makamlarına geçiyorlardı.

Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemine girmesiyle, böyle bir gelişim süresinde, her şeyden önce, eğitim – öğretimde yankı gördüğü anlaşılmaktadır.

*

Gerçekten, 1864 yılında, Rumeli'de “Ruşuk Vilâyeti” kurulduktan sonra zamana uyulmaya çalışılarak, buralarda ve daha başka yerlerde, ortaokullar seviyesinde, Rüşdiye ve İdadiye gibi isimler altında yeni bir eğitim – öğretim sistemine yer verilmeye başlanmış olmakla, bunlar Dobruca taraflarına kadar da uzanarak, bazıları medreselerin yerlerini alabiliyorlardı.

*

Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı döneminde, Anadolu'dan gelip buralara yerleşen Türk nüfusun yanına, Kafkaslardan ve Kırım taraflarından kitleler halinde insanların yerleştikleri de görülüyordu. Bunların bazıları Anadolu'ya doğru ilerlerken, bir kısmı Dobruca'da kalmayı tercih ediyorlardı.

Lakin topluca, ayrılık – gayrılık yapmadan, aynı kaderi paylaşarak, gerek İslam dinini ve gerekse eğitim ve öğretimlerini Türk dili ve Türk kültürü üzerinden yaşatıyorlar ve geliştiriyorlardı.

İşte, 1878 yılında, Dobruca bölgesinin bir kısmı Romanya'ya devredilirken, buraları böyle bir manzara arz ediyordu, diyebiliriz. Hatta Romen yönetimine girdikten sonra da Türkçe eğitim ve öğretim devam ederek, çeşitli devrelerden geçe geçe bugünlere gelmiştir.

*

Şüphesiz, Romen idaresine geçildiği sırada, Balkanların başka yerlerinde görüldüğü gibi, Dobruca'da yaşayan Evlâd-i Fâtihân ahfadı, o zamanlara kadar “egemen” durumda iken, kendisini bir anda “azınlık” statüsünde görünce, âdetâ bir “şok” dönemi geçirmek zorunda kalmıştır, diyebiliriz.

Fakat zamanla kendisini toparlayarak, bu defa, benliğini korumanın, dinini ve dilini, kültürünü ve diğer özelliklerini devam ettirebilmenin yollarını aramaya mecbur olduğunun da farkına varmaya başlayacaktır.

Bunlar ise, her şeyden önce, eğitim ve öğretimle mümkün olabilirdi. Bu gibi nedenlerden dolayıdır ki, genç nesillerin okullara devam etmeleri daima teşvik edilecektir.

Lakin bu gibi teşviklere rağmen, özellikle ilk dönemlerde, Müslümanlar çocuklarını Romen okullarına göndermekten çekiniyorlardı. Bunun üzerine, ilk aşamalarda, Türk okullarına Romen öğretmenleri de tayin edilmeye başlanmıştır.

Daha sonraları, yavaş yavaş, çocuklar Romen okullarına devam etmeye alıştıkça, günün yarısını bu okullarda ve diğer yarısını da Türkçe okullarda geçiriyorlardı.

Ben dahi, 1930'lu yıllarda böyle bir dönemi yaşamış olduğumu hâlâ hatırlamaktayım.

Okul kitapları İstanbul'dan temin edilmeye devam ediyordu. Yerli kitapların pek az sayıda olduğu da bilinmektedir.

*

Ancak, şunu da hatırlatmak gerekir ki, 1912 / 1913 – Balkan Savaşları sırasında, Romanya Güney Dobruca'yı da ilhak etmiş olup, „Kadrilater” de denilen bu bölgede, yani Silistre ve Pazarcık Sancaklarında (İllerinde) toplam nüfusun hemen yarısını Türkler teşkil ettiğine göre, bu defa, Romen vatandaşı olan Türk – İslam nüfusun sayısı da, 40 – 50 binden, 200 bine yaklaşmış oluyordu ki, böyle bir durum karşısında, Romen makamları, özellikle Türkçe eğitim ve öğretime daha fazla önem vermek zorunda kalmış oluyorlardı, diyebiliriz.

*

Gerçekten, özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra, Romen okullarının yanı sıra, Türk – İslam nüfusu arasında da eğitim ve öğretimin modernleştirilmesi hususunda hayli gayretler sarf edildiği görülmektedir.

Lakin, en çok kız çocukların okullara gönderilmelerinde zorluklar devam ediyordu. Hatta, bunlar 12 – 13 yaşına gelince, Türkçe okullardan dahi çekiliyorlardı.

Ancak, 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, özellikle „Atatürk İnkilâpları” başlayınca, bunların Romanya Türk toplumu arasında da yürürlüğe konulmaları hususunda gerek gazeteciler ve gerekse diğer aydınlar çetin bir mücadeleye girişerek, hayli başarı elde ettikleri söylenebilir.

*

Lakin, bütün bu gibi gayretlere rağmen, Romen okullarına kıyasla, hatta öteki azınlıklara göre, Türk – İslam nüfusu arasında devam eden eğitim – öğretim sistemin hayli gerilerde bulunduğu çeşitli kaynaklardan da anlaşılmaktadır.

Gerçekten, o zamanların Türkçe gazete ve dergilerinde, özellikle muallimler (öğretmenler) bir nevi „medeniyet ordusu” sayılırken, „Yirminci asırda yaşayan bir milletin kalbinde ilerlemek hissi varsa, şüphesiz ki, o milletin baştaki işi maarifini (yani eğitimini) ıslah etmek olmalıdır” şeklinde yorumlara yer verildikten sonra, şöyle acıklı sonuçlara varıldığı da görülmektedir:

„Maarif-i milliyemiz, nerede olursa olsun, cidden şâyân-i teessüf bir hâldedir. Hatta, mükemmeliyete doğru gittiğini numune gösterecek bir mektebimiz dahi yoktur” denildikten sonra, devamla:

„Dobruca İslam mektepleri, programı, usul-ı tedrisatı ve muallimlerin noksanları neticesi, hakikaten, öbür vatandaşların mekteplerine nazaran pek çok geride kalmıştır” gibi tespitler de yapılıyordu.

Bu kadar geride kalmanın sebeplerini araştıran aydınlardan bazıları bunu halkın cehaletine yüklerken, bazıları da, birlik ve beraberlik yerine, ayrılık ve nifaklardan dolayı gözümüzü açamadığımıza ve daha başka nedenlere bağlıyorlardı.

*

O dönemlerde, özellikle kız çocukların hakkında, yazma – okuma öğrenirlerse: „muaşakada bulunurlar”, yani „âşik olurlar” ve daha başka bahaneler de ileri sürülüyordu.

*

Bilindiği üzere, 1928 yılında Cumhuriyet Türkiye'si'nde gerçekleştirilen „Alfabe reformu”ndan sonra, buralarda da yeni Türkçe ile eğitim ve öğretime geçme mücadelesi başlamıştı. Çeşitli derslere ait kitaplar, eskisi gibi, 1928 yılından sonra da yeni Türkçe ile

İstanbul'dan temin ediliyordu. Bu konu ile ilgili olarak, çeşitli gazete sütunlarında ilânlar da görülüyordu.

Latin alfabesine geçildiği sırada, Arapça Kur'an okutulmaya devam ediliyordu.

Aslında, Romanya'da Yeni Türkçe ile eğitim ve öğretime geçmek zor olmamıştır, diyebiliriz.

Zaten çocuklar Romen okullarında Latin alfabesiyle okuma-yazma öğreniyorlardı. Romen alfabesinden bazı harfler çıkarılarak, onların yerlerine birkaç harf ilâve edilmekle konu kapatılmış oluyordu.

Özellikle İki Dünya Savaşı arasında Türkçe eğitim – öğretime topluca bakacak olursak, Köstence, Tulça, Silistre ve Pazarcık Sancakları olarak bilinen bu dört ilde, Türkçe eğitim – öğretim, genel anlamda, belli bir sistem hâline konulamamış ise de, hemen her yerde anadilde tedrisatın hayli mesafeler katettiği de söylenebilir.

Gerçekten, bu arada geçen süre zarfında, Türkçe eğitim ve öğretim modernleşme yolunda gözle görülür ilerlemeler kaydettiği gibi, giderek, Türkçe okullar, Romen Devletinin yetkili makamlarının kontrolü altına girdikçe, Türk öğretmenler de ona göre hazırlanmak zorunda kalıyorlardı, diyebiliriz.

Zaten maaşları da, tedricen, merkezlerden kenar yerlere doğru Devlet tarafından verilmeye devam ediyordu.

Tabii, bunların genelleştirilmeleri uzun yıllar almıştır, diyebiliriz.

Aslında, Türkçe okulların pek çoğu, uzun süre, köy ve kasabalarda kurulan İslam cemaatları tarafından idare edilmişlerdir.

Özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra, Romen Devleti Camilere onar hektar tarla tahsis etmiş olmakla, buradan elde edilen gelirlerin bir kısmı okullar için de kullanılıyordu. Bu usûl, komünist rejimin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

*

Gerek dinî görevlerde (imam – hatip, Müftü, kağı v.b.) ve gerekse eğitim – öğretim kadroları bakımından, Dobruca Türk – İslam toplumu, Osmanlı döneminde görüldüğü gibi, Romen idaresinde de zorluk çekmemiştir, diyebiliriz.

Aslında, bunu, özellikle, daha önce de hatırlatmış olduğumuz Gazi – Ali Paşa Medresesi'ne borçlu olduğumuzu unutmamalıyız.

Gerçekten, 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren çalışmaya başlayan bu kültür ocağı, 1877 / 78 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında kapanmış ise de, Kuzey – Dobruca Romanya'ya devredildikten sonra, 1890 yılında, Romen makamları tarafından, yine Babadağı'nda, tekrar açılarak, eskisi gibi, kadro yetiştirmeye devam etmiştir. Aslında, böyle bir durum Romen Devletinin de siyasetine uygun geliyordu. Zira, arşiv kayıtlarına göre, daha önceleri İstanbul'dan ve daha başka yerlerden gelen Müslüman din adamları Romen Devleti aleyhine propaganda yapıyorlardı. Medreseyi açmakla, böyle olumsuz propagandalar önlenmiş olabilirdi.

Diğer taraftan, 1901 yılında, Gazi – Ali Paşa Medresesi Dobruca'nın merkezinde bulunan Mecidiye Kasabasına nakl edilerek, ondan sonra: Mecidiye Müslüman Medresesi (Romence: Seminarul Muşulman din Medgidia) olarak tanınmaya başlamıştır.

1904 yılına gelindiğinde, özel bir Düzenleme ile eğitim süresi de, ilköğretimden sonra, dört sınıf iken, bu defa, sekiz sınıfa çıkarılmakla, aydın yetiştirme seviyesi de ona göre yükseltilmiş oluyordu.

Buradan mezun olan gençlerin bir kısmı dinî hizmetleri seçerken, bir kısmı da öğretmenlik görevini tercih ediyordu. Bazı yerlerde ikisini de yürütenler oluyordu.

Zamanla, bu Medrese daha başka yeniliklere de tabi tutularak, Balkanlarda, hatta Türk – İslam dünyasında önemli bir kültür ocağı hâline gelecektir.

Nitekim, 1914 yılında, İstanbul'da çıkan Akşam gazetesi Mecidiye Medresesinin Türkiye'deki medreselere dahi örnek olabileceğini yazıyordu (N. İbrahim, Comunitatea., s. 154).

Gerçekten, 1907 yılında bu Medrese yatılı olmaya başlamış ve, öğrenci sayısı arttıkça, iaşe ve ibate imkânları da ona göre genişletilmiştir.

1908 yılında ise, ilk defa, bir Romen öğretmeni de tayin edilerek, aynı zamanda, Alexandru Aleku adında bu zat Türkçeye ve İslam kültürüne de âşina olmakla, İslam tedrisatiyle görevli Müdürün yanında, İdare Müdürü sıfatını da kullanmaya başlamıştır. Daha sonraları, Müdürlük görevi Romenlere geçmiştir. Zamanla, Romence dersler çoğaldıkça, Romen öğretmenlerinin de sayıları ona göre artıyordu. Hatta, toplam olarak 16 – 17 kadroya kadar varıldığı da görülmekte olup, bunların hemen yarısı Müslüman ve diğer yarısı da Romen öğretmenleri sayılabilir.

Aslında, gerek öğrencilerin ve mezun olanların isimleri ve gerekse eğitim kadroları, her öğretim yılı sonunda: Buletinul Seminarului Musulman din Meşgidişia başlığı altında neşr edilen özel bir Bültende belirtiliyordu.

*

Lakin, Mecidiye Medresesinin en önemli özelliklerinden birisi, şüphesiz, bu kültür ocağına ait tüm masrafların Devlet Bütçesinden karşılanmış olmasıdır.

Gerçekten, daha 1898 yılında, vaktiyle Gazi – Ali Paşa'nın tahsis ettiği yakıflar (8 – 10 bin Hektar orman ve birkaç köy gelirleri) Romen Devleti tarafından „millileştirilmiş” olmakla (İslam görüşüne aykırı olarak), buna mukabil, Medresenin bütün masraflarını karşılamayı üzerine almış bulunuyordu².

Böyle bir Nizam uygun olarak, talebeler (öğrenciler), ister zengin, ister fakir ailelerden gelsinler, sekiz sınıflık tahsillerine parasız – pulsuz devam ediyorlardı. Bazıları sınıfta kalıp, tekrar etseler dahi.

Aslında, bu usül, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı istisnalarla (un, yağ, şeker, peynir gibi), 1965 yılı civarında Medresenin kapılarına kilit vuruluncaya kadar devam etmiştir.

*

Buraya kadar gelmişken, bir parantez olarak, Gazi – Ali Paşa'nın kim olduğuna dair birkaç not düşmeyi de uygun görüyorum.

Bilindiği üzere, zamanla, bu paşa hakkında bazı gerçekdışı rivayetler de ortaya çıkmıştır. Hatta, onun 1683 – Viyana kuşatmasına dahi katıldığı söylenmektedir. Daha başka rivayetler de dolaşıyordu.

Aslında, Osmanlı Vekayinamelerinde, özellikle Kara – Çelebi – Zade Abdülaziz Efendinin Raydat – ül – Ebrar adlı eserinde bu paşa: Maçaroğlu – Ali Paşa olarak geçmekte ve 1610 yılında Babadağı taraflarında Silistre (Ozu) Beylerbeyi görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan bazı araştırmalara göre, daha önceleri, 1593 – 1606 yılları arasında Avusturyalılarla devam eden savaşlara katıldıktan sonra, 1606 yılında Jitva – Török Barış müzakerelerine de iştirak etmiştir. Aslı Macar olduğuna göre, belki yabancı dillere de vâkıfı.

Daha önce de hatırlatmış olduğumuz gibi, 1610 (H.1019) yılında şimdi dahi onun adını taşıyan: Gazi – Ali Paşa Cami-i şerifini inşa ettirerek, oraya tahsis edilen vakıfların gelirleriyle, yanına bir de Medrese kurularak, o da yüzyıllarca: Gazi – Ali Paşa Medresesi olarak anılacaktır.

1620 (H. 1028) yılında vefat eden Gazi – Ali Paşa'nın kabri söz konusu Cami-i şerifin bir tarafına yaptırdığı Türbede bulunmakta olup, ölüm tarihi de kayıtlıdır.

Bu gibi gerçekler dikkate alındığı takdirde, öteki rivayetler asılsız sayılabilirler.

*

Bu uzunca parantezden sonra, tekrar konumuza dönebiliriz.

1931 yılında Elçi sıfayetiyle Bükreş'e gelen Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Mecidiye Medresesiyle yakından ilgileniyordu. 1935 yılında bu kültür ocağını ziyaret ederek, bazı yenilikler getirmeyi başarmıştır.

Nitekim, bir takım Arapça lüzumsuz derslerin yerlerine Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihi gibi derslere yer verilmeye başlanmış, hatta, Fransızca dahi konulmuştur.

*

² Son zamanlarda, Babadağı ve Mankalya Camilerinin Vakıfnamelerini Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğünden temin ederek, birer kopyalarını söz konusu Camilerin duvarlarına astırmıştım. Merak edenler mütâlaa edebilirler.

Tam o sıralarda, yani 1937 yılı sonbaharında, ben de Mecidiye Medresesine kaydımı yaptırmış olup, 1945 yılında oradan aldığım Mezuniyet Diplomasıyla, birkaç yıl Dobruca köy ve kasabalarında öğretmenlik ve imam – hatiplik gibi görevler yaptıktan sonra, 1950 yılında Bükreş Üniversitesinin Felsefe Fakültesine verdiğim sınavı kazanarak, Üniversite hayatına girmiştım.

1954 yılında buradan da mezun olduktan sonra, daha öğrencilik yıllarımda Romanya Bilimler Akademisinde çalışmaya başlamış olmakla, Akademiye bağlı Tarih Enstitüsüne tayin olunarak, Türkolog – Oryantalist sıfatıyla burada 10 – 15 yıl kadar çalıştıktan sonra, yeni kurulan Güney – Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsüne nakl edilmişim.

Ancak 1989 – Devriminden sonra, 1994 yılında, 70 yaşına ulaştığım sırada emekliliğe ayrılarak bugünlere gelmiş bulunuyorum (Bunu da bir parantez olarak kabul buyurmanızı istirham ederim).

*

13 yıl süren Elçiliği sırasında, Hamdullah Suphi Tanrıöver özellikle Basarabya (şimdi Moldavya Cumhuriyeti) denilen bölgede yoğun halde yaşamakta olan Gagavuz toplumu ile de yakından ilgilenerek, onlara Türkçe okullar dahi açtırmıştır. Bu da 1940 yılında Basarbya'nın Sovyetlere teslimine kadar devam etmiştir. Şimdiki durumları başkadır.

*

İkinci Dünya Savaşından sonra, komünist rejimi Romanya'yı da sardıka, Kur'an ve diğere din dersleri yasak edilerek, özellikle yeni döneme uygun eğitim sistemine geçilmiştir.

Aynı zamanda, eskiden beri Türkiye'den getirilen okul kitaplarına da son verilince, bizler öğretimle ilgili ihtiyaçlarımızı kendi imkânlarımızla karşılamaya çalışıyorduk.

Ancak, zaman geçtikçe, dikta rejimi iç yüzünü göstermeye başlamış olup, özellikle "Soğuk Savaş" yıllarında Türk toplumuna karşı kötü davranarak, 1959 – 1960 yıllarında okullarımızın dahi kapatılmasına kadar gidilmiştir. Hâlbuki böyle bir karar öteki azınlıklara uygulanmamıştır.

Aslında, bu hususta bizlerin de katkımız olduğunu söyleyebiliriz.

Gerçekten, iki dünya savaşı arasında, Kırım'ın ve Orta – Asya Türk – İslam dünyasının Bolşevik baskısından kurtulmalarıyla ilgili olarak, özellikle Müstecip Hacı – Fazıl (Ülküsal)'ın ve arkadaşlarının yürüttükleri mücadeleler saptırılarak, komünist rejimin bölücülük propagandasına kapılan bazı kardeşlerimiz, kendilerini Anadolu Türklerinden ayırı bir „azınlık” sayarak, „Tatar Dernekleri” kurmuşlar ve „Tatarca” okullar dahi açtırmışlardır. Hatta, Kazan'dan Kiril alfabesiyle okul kitapları dahi getirilmişlerdir.

Aynı zamanda, Atatürk'ün bütün Türk dünyasına emanet bıraktığı Alfabeye dahi dokunarak, kendi şivelerine uygun gördükleri çeşitli ilâvelerle, özel bir „Tatar Alfabesi” dahi icad etmişlerdir.

Aslında, bu gibi konular tartışıldığı sıralarda, Heyete katılan bir Romen akademisyenine (Alexandru Graur'a) : „Türk Alfabesini kullansınlar” dediğim zaman: „Niçin Romen alfabesini esas almasınlar?” gibi bir ihtimali de ileri sürmüştü.

Gerçekten, böyle davranışlar, komünist rejimin amacına tıpatıp uygun geliyordu.

Bunların yanı sıra, Bükreş Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüne rekabet amacıyla, özel bir Tatarca Kürsü dahi kurdurmuşlardı. Lakin, işlerin çıkmaza doğru gittiği anlaşıldığı zaman geç kalınmıştı. Zira, gerek Türkçe ve gerekse Tatarca okullar kapatılmış ve çocuklarımız ancak evlerinde anne ve babalarından öğrendikleri anadilleriyle yetinmek zorunda kalmışlardı.

Bunun da sonu, en kısa bir süre zarfında tarihe karışmak demektir.

*

Hâlbuki, gerek Müstecip Ülküsal ve gerekse arkadaşları, aslında, Türkçü olduklarını açıklamaya çalışıyorlardı.

Nitekim, daha 1934 yılında Dobruca'nın Köstence Şehrinde düzenlenen bir toplantı vesilesiyle, Kırım davasını savunanlardan Cafer Seyidahmet (Kırimer): „Neden Türkçüyüz ?” sorusunu sorduktan sonra, şöyle cevap veriyordu:

„Türkçüyüz, çünkü, hem Türküz, hem de Kırım tarihinin kutsiyetinden ilham ve kudret almış insanlarız .

Bizler, Türk olduğumuzdan ve Türk milliyetçiliği cereyanının kuvvet bulmasıyla, bütün Türklüğün refaha, saadete ve istiklâle kavuşacağına iman ettiğimizden dolayı Türkçüyüz ...” diyordu.

Böyle hassas bir konu hakkında, Müstecip Hacı – Fazıl (Ülküsal) da: Dobruca ve Türkler başlıklı eserinde (Ankara, 1987, s. 70):

„Türklerin muhtelif gurupları arasında ufak – tefek farklardan” bahsederken, „bu farkların millî şuur birliği ve tarih birliği itibarıyla hiç bir önemi yoktur” diyor ve şöyle devam ediyordu:

„Bugün, bu Türklerin arasındaki tahsil (yani: eğitim ve öğretim) birliğinin yayılması ve kuvvetlenmesi, gün geçtikçe şive farklarını ortadan kaldırmaya doğru götürdüğü gibi, sosyal ve iktisadi şartlar ve karışmalar da tip farklarını silmektedir”.

Bunları yazıp – çizen Ülküsal şöyle bir sonuca dahi varıyordu:

„Bugünkü milliyetçilik ve Türkçülük çağında, Türklerin kabilecilik yapmalarını ne akıl, ne vicdan ve ne de kamu yararı kabul eder veya tecviz eder”.

Aslında, Kırım davasının ileri gelen ve yetkili kimseleri tarafından savunulan böyle fikirler Türklük idealinin esaslarını ve hedeflerini açıkça göstermektedir, diyebiliriz.

Ancak, bizler bu gibi gerçekleri bugün dahi anlatmakta âciz kalıyoruz, ya da anlamak istemeyenler yollarına devam ediyorlar. Özellikle daha önce de hatırlatmış olduğum „Tatar alfabesi”nin ayrılıkları körüklemekten başka bir işe yaramadığı gün geçtikçe daha da iyi anlaşılmaktadır.

Hâlbuki, Türkiye’de çeşitli kuruluşlar ve dergiler Atatürk Alfabesiyle bol bol yazmaya devam ediyorlar.

Aslında, böyle ayrılıklar Türk dilinin ve Türk kültürünün bir bütün olarak yaşatılmasını ve gelişmesini engellemektedir, diyebiliriz.

*

Bunları bir tarafa bırakarak, asıl konumuza devam edecek olursak, şunları söylemekte yarar olabilir:

1970 – 1971 yıllarında Bükreş’e gelen bir Büyükelçi (Nazif Cuhruk) Ceauşescu’ya dahi kafa tutarak, Türk – İslam toplumuna tekrar okullar açtırmayı başarmıştı.

Ancak, elde – avuçta okul kitapları bulunmadığına göre, Alfabeden başlayarak, Sekizinci sınıfa kadar, âcilen, okul kitapları hazırlamak üzere, daha önceleri yaptığımız çalışmalardan edinmiş olduğumuz tecrübeler dikkate alınarak, ben ve diğer bir arkadaş görevlendirilmiştik.

Biz de, böyle bir fırsattan yararlanarak, Türkiye Türkçesine daha da yaklaşabilmek amacıyla, Ankara’dan okul kitapları getirtmek suretiyle, altı-yedi ay içinde, söz konusu sekiz kitabı hazırlamış isek te, bu defa ancak hafta sonlarında iki – üç saat Türkçe ders verilme sistemi uygulanmaya konulmuş olmakla, bunun yeterli olmayacağı kendiliğenden anlaşılıyordu.

*

Böyle devam ederken, takdir-i ilâhi diyebiliriz ki, 1989 – Devriminden sonra, Türk – İslam toplumu da kendisini toparlamaya çalışırken, bu arada, eğitim ve öğretime de önem verilmeye başlanmıştır.

Yıllar önce hazırladığımız kitaplar ara – sıra tadil edilerek, geçiş dönemine uygun hâle getiriliyorlardı.

Özellikle tadilat sırasında, Komünist dönemde yasak olan İslam dini hakkında yeni dersler konulduğu gibi, gerek Atatürk’e ve gerekse Türk – İslam dünyasına da yer verilmeye başlanmıştır. Aslında, her sınıf için tek kitaba hemen her bilim dalından haber vermeye özen gösteriyorduk.

Ancak, 1989 – Devriminden sonra da aynı „hafta sonu sistemi” devam edecektir. Bununla beraber, din derslerine de vakit bulunduğu söylenebilir.

Aradan bu kadar yıl geçmiş olmasına rağmen, bizim hazırladığımız kitapların pek çoğu şimdi dahi çocukların çantalarında bulunmaktadır. Onların yerlerine başkalarını hazırlamak uzayıp gidiyor.

Ancak, şimdiki koşullar altında, ilk ve orta öğretimle ilgili sistem devam ederken, onun yanında, çeşitli kademelerde eğitim – öğretim kuruluşlarının da çoğalmakta olduğunu görüyoruz.

Gerçekten, 1995 yılında Mecidiye kasabasında: „Mustafa Kemal Koleji” açıldığı gibi, gerek Bükreş’te ve gerekse Köstence Üniversitelerinde Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihi ile ilgili kurslara da yer verilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır.

Ancak, şunu da kaydetmekte yarar olacağı kanısındayım:

Özellikle 1989 – Devriminden sonra, şimdiye kadar geçen süre zarfında, çeşitli eğitim – öğretim kuruluşlarından mezun olan gençlerin sayısı yüzleri bulmuş olmasına rağmen, bunları belli bir örgüt altında (Meselâ: Romanya’da Türk Aydınları Derneği altında) biraraya getirmekte güçlük çekmekteyiz. Herkes kendi kaderiyle başbaşa kalarak, birbirinden habersiz hâle gelmişlerdir.

Hâlbuki, bunlar belli bir şemsiye altında toplansalar, Türk – İslam toplumuna çok daha faydalı hizmetlerde bulunabilirler.

İnşallah, bir gün ona da kavuşmak nasip olur!

*

Buraya kadar vermeye çalıştığım bilgiler dikkate alındığı takdirde, Atilla Hunlarından beri buralarda varlığını sürdüren ve daha sonraları „Evlâd-ı Fâtihan” ahfadı olarak bilinen bizlerin bu topraklarda bundan sonra da yaşayacağımıza ümitle bakabiliriz.

Özellikle arkamızda büyük Türk milleti ve güçlü bir Türk Devleti bulunmakla, onları buralarda temsil eden Büyükelçilik mensupları ve Konsolosluklarla birlikte, diğer kurum ve kuruluşlar da bizlere desteklerini esirgememektedirler (Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri, din ve eğitim müşavirlikleri, TİKA v.b.).

Ancak, bizim üzerimize düşen başlıca görev, birlik ve beraberlik içinde, topyekün seferber olarak, bundan sonra da benliğimizi ve diğer özelliklerimizi korumanın yollarını bularak, hayat – memmat mücadelemizi devam ettirmek olsa gerektir. Bunu yapamadımız takdirde, geleceğimizin, er veya geç, eski Türk kavimler gibi, tarihe mâl olacağından kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Böyle bir âkibete maruz kalmamak için, bizler kadere karşı tedbir almak zorunda olduğumuzu unutmamalıyız.

Kaynaklar

1. Müstecip ÜLKÜSAL, Dobruca ve Türkler, Ankara, 1987 (2. Baskı)
2. Nuredin İBRAM, Comunitatea musulmană din Dobrogea (Repere de viață spirituală), Constanța, 1998.
3. Ali AKSU, Romanya Müslüman Türklerin Dünyü – Bugünü, Bükreş, 2003 (TİAD Yayınları)
4. Nuredin İBRAM, Romanya Türk Asıllı Topulukların Kültürel ve Medeniyet Tarihinden Seçmeler, Constanța, 2009.
5. Romanya’da Türk Kültürünün İzleri (I. Uluslararası Sempozyum – 2005), Constanța, 2007.
6. Romanya’da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu – 2007 (II. Uluslararası Sempozyum – 2007), BİLDİRİLER, Köstence, 2008.
7. Ahmet Yesevi’den Günümüze: İnsanlığa Yön Veren Türk Büyükleri Sempozyumu (III. Uluslararası Sempozyum: 6 – 8 Eylül 2011 – Köstence – Romanya) – BİLDİRİLER, Ankara, 2011.
8. Moștenirea culturală în Dobrogea (Constanța: 24 – 25 septembrie 2013), București, 2013.
9. Mustafa Ali MEHMET, Türk Tarihinden Sayfalar (Hunlardan Günümüze Kadar), București, 2013.
10. Mustafa Ali MEHMET, Comunitatea turco – musulmană din România (Romanya’da Türk – İslam Toplumu) – Baskıdadır.
11. Maria – Mathilda Alexandrescu – Dersca – Bulgaru, Știri despre Babadag în Eyuil – mediu, „Revista de Istorie”, București, Tom 31, Nr. 3/ 1978 (p.445 – 463).

ROMANYA’NIN DİL POLİTİKASI VE TÜRK VARLIĞI

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ*

Özet

Romanya çok kültürlü ve dilli özelliğe sahip bir ülkedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından bağımsızlığını kazanıp Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ülkedeki nüfusun çoğunluğu Romendir. Ülkede resmî olarak belirlenmiş 18 azınlıktan ikisini Türkler ve Tatarlar oluşturmaktadır. 2002 yılında yapılan resmî nüfus sayımına göre ülke nüfusu 21.680.974’dir. Romenler % 89.5, Macarlar % 6.6 ve Çingene % 2.5 oranıyla en kalabalık toplumlardır. Romanya nüfusu gittikçe azalmakta olup günümüzde 20 milyonun altına inmiştir. Romanya’da Türklerin çoğu Dobruca bölgesinde yaşamaktadır. 30 bini Osmanlı döneminde yerleşen, 25 bini ise Kırım’dan göç eden ve Tatar olarak adlandırılan toplam 55 bin Türk Romanya’da yaşamaktadır. Türklerin gerçek sayısının yüz bin civarında olduğu iddia edilmektedir. Romanya’da 1960 yılında tüm Türk okullarının, 1965’te Mecidiye Medresesi ve 1974 yılında Bükreş Üniversitesi Tatar bölümünün kapatılması, aynı yıldan itibaren Türk dili bölümüne öğrenci alınmaması, Türkçe öğretimini 1990’lı yılların başına kadar geciktirmiştir. 1991’de Köstence Ovidius Üniversitesi bünyesinde bir Türkoloji bölümünün kurulması, Türkiye’nin gayretleriyle Mecidiye şehrinde Atatürk Müslüman ve Pedagoji Lisesi’nin açılması yeni yeni meyve vermeye başlamıştır.

Köstence Radyosu’nda, haftada bir olmak üzere, yarım saat Türkiye Türkçesinde ve yarım saat Tatar Türkçesinde yayın yapılmaktadır. Devlet televizyonunda ise haftada bir saat azınlıklara yönelik program yapılmaktadır. Dolayısıyla ortalama 45 günde bir Türklere sıra gelmektedir. İlk okullarda dört, orta okullarda ve lisede üç saat Türkçe eğitim verilebilmektedir. Ancak gerek mevcut öğretmenlerin, gerekse plan ve programların yetersizliği sebebiyle bu derslerin istenilen seviyede verimli geçtiği söylenemez. Eski rejimden kalan çekingenlik nedeniyle, Romanya’daki Türk çocuklarının çok azı bu dersleri almaktadır.

Romanya 1995 tarihli ve 484 numaralı eğitim kanununa dayanarak, Türk okullarında Türkiye’den getirilen kitapları yasaklamıştır. Bu kanuna göre ana dili eğitiminin mecburî olmaması ve isteğe bağlı olması, Türkçe eğitimi kısıtlamakta ve sınırlandırmaktadır. 1997’de 36 sayılı kanunla, 1995 tarihli kanundaki bazı maddelerde esneme yaratılmış olmasına rağmen, okul ders kitaplarının hazırlanmasında yetenekli kadroların yetersizliği, öte yandan Türkçe eğitimin mali bakımdan desteklenmemesi, öğretmenlerin az maaşla çalıştırılması ve buna benzer sorunlar işi zorlaştırmaktadır.

Romanya’daki milliyetler 1993 yılında “millî azınlık” olarak tanınmış ve bunların hakları anayasa ile belirlenmiştir. Böylece bu halklar, kendi kuruluşlarını oluşturarak milliyetlerini temsil etme, onların haklarını koruma ve geliştirme yolunda faaliyetlerde bulunmakta; ayrıca ülkenin siyasî, sosyal ve kültürel alanlarında kendilerini gösterebilmektedirler. Komünizm sonrası dönemde Romanya Türklerinin kendilerini ifade etmede çok büyük problemlerle karşılaşmadıkları söylenebilir. Günümüzde Romanya devleti ülkesindeki Türk azınlığı tanımakta ve bu azınlığın dilini ve kültürünü koruması için imkânlar sağlamaktadır.

Avrupa Birliği üyelik sürecinde azınlıklara karşı uyguladığı dil politikaları olumlu bulunmuş ve 2007’de tam üye olarak birliğe katılmıştır. Romanya azınlıklara karşı nispeten olumlu politikalar yürüttüğünden hiçbir dönemde çok büyük etnik çatışmalara sahne olmamıştır. Bildirimizde Romanya’nın uyguladığı dil politikasının ülkede yaşayan Türklere yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Romanya, Dil Politikası, Romanya’nın Dil Politikası.

Giriş

Balkanlar farklı etnik, kültürel ve dilsel halkların yan yana, iç içe yaşadığı bir bölgedir. Hint-Avrupa dilini konuşan Yunanlılar ve İllirya kökenli Arnavutlar bölgenin en eski toplulukları olarak kabul edilir. Romenler Latince kökenli bir dil kullanırlar. Aynı dil birliği içinde bulunan fakat dinsel bakımdan farklılık gösteren Güney Slavları (Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar, Bosna-Hersekliiler) Balkan coğrafyasında önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Slavların ardından Balkanlara gelen Bulgarlar, çok geçmeden Hıristiyanlaşmış ve kendi dillerini bırakarak Slavca konuşmaya başlamışlardır. 5. yüzyıldan beri Balkanlarda görülen Türkler özellikle 13.yüzyılın sonundan itibaren bölgede yönetici güç olarak varlığını 19.yüzyılın sonuna kadar sürdürmüştür. 1492’de İspanya’dan sürülen Yahudi topluluklarının bir bölümü ve Avrupa’nın en kalabalık Çingene topluluğu da Balkanlardadır. Bunların dışında çok sayıdaki etnik grup karmaşık şekilde

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, batsiz@gmail.com

Balkan coğrafyasının değişik bölgelerinde yaşamaktadır. Her ne kadar bugün Balkanlar'da mevcut olan her ülke tek dil, din ve kültüre sahip olduğunu iddia ediyorsa da bunların hepsinde çeşitli dil ve din ayrılıkları ve onların sebep olduğu gerginlikler hüküm sürmektedir(Taştan2017:24).

Bir milletler mozaği oluşturan Balkan yarımadasında doğal olarak pek çok dil konuşulmaktadır. Temas sonucu ortaya çıkan, ortak yapısal özellikler taşıyan ve en az üç dilin bulunduğu coğrafi bölgelere *dilbilim bölgesi* denmektedir(Friedman 2006). Balkan yarımadası da dünyanın en çok bilinen dilbilim bölgelerindedir. Romanya'nın resmî dili olan Romence; İtalyanca, Fransızca ve İspanyolcaya daha yakındır. Bu diller iki bin yıl önce Roma'da konuşulmuş olan Latince'den gelir. Latince imparatorluğun sınırlarıyla birlikte Portekiz'den Romanya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Milattan sonra 500 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Latincenin kaynağından kopan bölge ağızları, zamanla Romans dilleri olarak gelişmelerini tamamlamıştır. Benzetmede Latince *ana dil*, Rumence, Sardinya dili, İtalyanca, Fransızca, Katalanca, İspanyolca ve Portekizce *kardeş diller* olarak adlandırılır. Büyük veya küçük fark etmeden, akraba dillerin oluşturduğu grup *dil ailesi* adıyla bilinir, bu durumda Latince ve ondan türeyen diller Romans ailesi adıyla anılır (Ruhlen2006:11).

Geleneksel Balkan dilbilimcileri tarafından en başında reddedilmiş olmasına rağmen Balkanlardaki Romence, aynı cins temasla uyarılmış yapısal fenomenlerin pek çoğunu sergiler ve Balkanolojik eserlerde artarak yer almaktadır. Romencenin dört ana lehçe grubunun ikisi Balkanlarda konuşulmaktadır: Balkan ve Vlax. Romencenin Vlax lehçeleri isimlerini Romanya'da şekillenmiş olmaları gerçeğinden alırlar ama şu anda tüm Avrupa'ya ve ötesine dağılmış durumdadırlar. Makedonya Cumhuriyeti'nde Balkan grubunun Arli lehçesine dayalı bir Romence standardı açığa çıkmaktadır.

Balkan dilbilimsel materyallerinin ilk toplanılan kısımlarıyla Balkanların dilbilimsel çeşitliliğinin ortadan kaldırması amaçlanmıştı. T. Kavaliotis'in 1770 Yunanca-Aromanca-Arnavutça Sözlüğü ve Moschopolis'li (Arnavut dilinde Voskopoja) Daniil'in Arnavutça-Makedonca Sözlüğü ile özellikle diğer Balkan dillerini konuşanların helenizasyonu amaçlanmıştı. İlki 1774'te, Arnavutların ve Romanyalıların İliryalılar, Dacialılar ve Batı Trakyalılardan geldiğini iddia eden J. Thunmann tarafından yeniden yayınlandı ve böylece Balkan dilbiliminin temeli atıldı (Friedman 2006).

Romanya'nın Etnik Yapısı

Romanya, batıda Macaristan ve Sırbistan, kuzeyde Ukrayna ve Moldova, güneyde Bulgaristan ve doğuya doğru Karadeniz kıyı şeridi ile sınırlandırılmıştır. Transilvanya olarak bilinen tarihî bölge olan Romanya'nın batı kısmı, Karpatların bir parçasını oluşturur ve dağlar tarafından çevrili bir plato biçimindedir. Hem tarihi hem de güneydeki Wallachia ve kuzeydoğudaki Moldova verimli ovalar içerir.

Bugünkü Romanya topraklarının yer aldığı Karpat-Tuna bölgesinin çok eski çağlarda, Trakların kuzey kolu olarak bilinen Daçyalılarca meskun olduğu bilinmektedir. Romenlerin kendi ataları olduğunu iddia ettikleri bu halkın yaşadığı topraklar çok sayıda istilalara ve göçlere maruz kalmış ve ortaya farklı etnik grupların ve kültürlerin iç içe geçtiği bir coğrafya çıkmıştır. Bu bölge Romalıların, çeşitli Türk boylarının, Gotlar ve Macarların istilalarını görmüştür. Romen tezine göre tüm bu süreç boyunca Daçyalı atalarından gelen Romenler, bu antik halkın sürekliliğinin kanıtı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

13. yüzyılda feodal Voyvodalıklar şeklinde sahneye çıkan bu halk 14.yüzyıl sonlarında başlayan Osmanlı fetihleri neticesinde 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altına girmiştir. Romanya topraklarında ilk Türk varlığının Osmanlı egemenliğinin kurulmasından çok önceki tarihlerde çeşitli Türk boylarının bölgeye akın etmesiyle ortaya çıktığı bilinmektedir (Bozboru, 2607.s.).

Romenler, Karpat yöresindeki yerli halkın klasik dönemde Roma'ya dahil edildiğini iddia ediyorlar. On üçüncü yüzyılda, Doğu Ortodoks ayinini takip eden Wallachia ve Moldavya'da bağımsız Romen prenslikleri kuruldu. Bunlar daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalet devletleri haline geldi. 19. yüzyılda, Wallachia ve Moldavia, ortak bir Rumen devleti kurmak için

birleşerek, 1878'de egemen bir prenslik (daha sonra krallık) olarak tanınmaya başladı. Transilvanya, 11. yüzyıldan itibaren Macaristan Krallığı'nın bir parçasıydı ve 1571'de, onun içinde özerk bir prenslik haline geldi. 1711'de Habsburg Monarşisi'nin (1867'den sonra Avusturya-Macaristan) bir parçası haline geldi ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya'ya katıldı. Daha önce Rusya'nın bir parçası olan Bessarabya, 1918'den sonra Romanya'ya verildi, ancak 1940'da Sovyetler Birliği tarafından geri alındı. Bessarabya, 1991'den beri Moldova egemen devletinin bir parçası olmuştur.

1918 yılında Transilvanya'nınbağlanmasıyla, Macar, Alman ve diğer azınlıkları içeren etnik açıdan farklı birRomanya ortaya çıktı. Macarlar tarihsel olarak Transilvanya'da egemen toplumsal grup olmuştur. Transilvanya'nın 1918'de Romanya'ya katılması sırasında, bölgedeki azınlıklara kendi kendini yönetme sözü verildi, böyle bir imtiyaz söz konusu değildi. İki savaş arası dönemde Romen hükûmeti azınlıkları ihmal etti. 2. Dünya Savaşı sırasında Transilvanya'nın büyük bölümü Macaristan'a geçse de, savaş sonrasında Romen kontrolü yeniden kuruldu. Savaş sırasında Yahudiler ve Romanlar sistematik bir şekilde öldürüldü.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminde yeni yetkililer Alman mallarını ele geçirdi ve 75.000 Alman'ı zorla Sovyetler Birliği'ne naklettiler. Savaş sonrası yıllarda yaklaşık 200.000 Macar Romanya'dan göç etti. Dobruca'daki Türklerden ise 42.000 kadarı Türkiye'ye göçtü. 1948'e geldiğinde resmî istatistikler ülkedeki Müslüman sayısını 28.782 olarak göstermektedir (Hacısalıhoğlu2013a:651).

Romanya'daki komünist sistem, Orta ve Doğu Avrupa'dakilerin en sert uygulandığı bölgeler arasında yer almıştır. Rejim ülkenin etnik çeşitliliğine alan açmasına rağmen, tüm nüfusu baskı altında tutmuştur. 1950'lerde, komünistler azınlık dil okulları, yayınlar ve kültürel örgütlerden oluşan geniş bir ağ sağladı. 1952-1968 yılları arasında Macarların yaşadığı özerk bölge olan Transilvanya'da kendi kendini yönetme yetkileri sadece kâğıt üzerinde vardı. 1968'den sonra, komünist yönetimaşamalı olarak asimilasyona dönüşmeye başladı. Hükûmet azınlık dil okullarını birleştirerek Romanya okulları içindeki bölümlere dönüştürdü. Yetkililer aynı zamanda azınlık dillerinde öğretilen ve kültürel organizasyonları yasaklayan konuların sayısını azalttı. Yine de, 1980'lerin sonlarında bile, Romen televizyon ve radyosu, günlük yayınlarını Macarca ve Almanca olarak sürdürmekteydi.

Romanya'da başlıca ana diller: Romence, Macarca, Almanca, Romanca, Ukraynaca / Ruthene, Lipovan (Rusça), ve Türkçe-Tatarcadır.

Başlıca dinler: Doğu Ortodoks Hıristiyanlık (% 86,8 2002 nüfus sayımı), Roma Katolikliği (% 4,5), Protestanlık (Lutheran, Kalvinist, Üniter ve diğer gruplar, % 3,7), Yunan Katolikliği (Birlik, % 0,9), İslam (% 0,5).

2011 nüfus sayımına göre Romanya'nın nüfusu 19.042.936 olarak belirlenmiştir. 16 milyon 870 bin kişi Romen kökenli olup nüfusun % 86,6'sını oluşturur. Azınlık grupları arasında en kalabalık olan Macarlar, 1milyon 238 bin kişiyle nüfusun %6,5'likkesimini meydana getirir. İkinci büyük etnik grup olan Romanların sayısı 619 bindir.(% 3,2). Diğer azınlıklar ise; 51.700 Ukraynalı / Ruthenian, 36.900 Alman, 28.200 Türk, 23.900 Rus/Lipovan ve 20.500 Tatar olarak sayılmıştır.

(<http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/alte/2012/Comunicat%20DATE%20PR OVIZORII%20RPL%202011e.pdf>)

Türkler 2002'deki nüfus sayımında 32.098 ve Tatarlar 22.561 kişi olarak sayılmış olup son on yılda azalmışlardır. Daha küçük azınlıklar olarak 2002 nüfus sayımında Sırp; 17.226 Slovak; 8.025 Bulgar; 6.807 Hırvat; 6.472, Yunanlı; 5.785 Yahudi; 3.941 Çek; 3.559 Polonyalı; 3.288 İtalyan; 2.243 Çinli; 1.780 Ermeni, 1.266 Csangos kaydedilmişti.

Roman nüfusunun gerçekte 1.800.000 ila 2.500.000 arasında olduğu ifade edilir. Almanya'ya göç nedeniyle 1992 (119.436) ve 2002 (59.764) yılları arasında Alman sayısı önemli ölçüde azalmıştır.

Macarlar resmî olarak Romanya'da Romanlardan sonra en büyük azınlık olup, ağırlıklı olarak Transilvanya'da yerleşmişlerdir. Macar nüfusun en yoğun olduğu bölge, tarihsel olarak Sekellerin evi olan Doğu Transilvanya'dır. Birinci binyılın sonunda Transilvanya'ya giren Sekeller, Macar ulusal mitolojisinde özel bir yere sahiptir. Çoğu Sekel, kendilerini Macar olarak tanımlar. Macar

etnik topluluğu içinde, Transilvanya sınırına yakın dağılmış kırsal topluluklarda yaşayan Moldova'nın Csangos'u ilave bir alt grubu oluşturur. Macarların çoğunluğu Roman Katolik olup Doğu Ortodoks ya da Yunan Katolik olan etnik Rumenlerden farklıdır.

Almanların çoğunluğu ayrıca üç ayrı grup olarak Transilvanya'da yaşarlar: Saksonlar, Swabianlar, Landler. En büyük azınlık olduğuna inanılan Romanlardır. Ukraynalılar / Ruthenler çoğunluğu Maramures ilçesinde Kuzey Transilvanya'da; Sırp, Hırvatlar, Polonyalılar, Çekler ve bazı Slovaklar, Roman Katolik Bulgarları ve Ukraynalılar çoğunlukla sınırın yakınındaki Banat'ta yaşıyorlar, ancak birçok Sırp 1948'den sonra Wallachia'ya zorla yerleştirilmişti. Slovak toplumunun bir başka kısmı Macar sınırında yaşarken, Doğu Ortodoks Bulgarlar Güney Romanya'da Dambovita ilçesinde meskündür. Ukraynalılar Kuzey'deki Maramures ve South-Bukovina'da ve Güney'deki Tuna nehri boylarında yerleşmişlerdir. Polonyalılar Moldova'nın kuzeyinde, Suceava çevresinde yaşar. Türkler ve Tatarlar ağırlıklı olarak Tuna nehri yakınlarındaki Dobruca'da, Köstence'de yaşamakta ve en büyük azınlık grubunu oluşturmaktadır. 1930'da Türk, Tatar ve Gagauzlar birlikte toplam 288.073 kişiyle Romanya'da nüfusun % 1,6'sını oluştururken; 1992'ye gelindiğinde toplam 29.533 Türk ve 24.649 Tatar kaldığı görülüyor (birlikte yaklaşık % 0,2). Fakat Türklerin Romanya'dan göçü sosyalist rejimin kurulmasından önce oldu. Nitekim 1948'e ait bir istatistiğe göre ülkede yalnızca 28.782 Türk ve Tatar yaşamaktaydı. 1992'ye kadar geçen sürede bu sayının neredeyse sabit kalması Türkler arasında Türkiye'ye göçün Sosyalist dönemde de devam ettiğini gösteriyor (Hacısalıhoğlu2013b:667-668).Az sayıda İtalyan, çoğunlukla Iasi şehri çevresindedir. Arnavutlar ve Ermeniler ağırlıklı olarak Başkent Bükreş'te ikamet ederler. Transilvanya'da da az sayıda Ermeni vardır. Nazi soykırımı ve komünist dönemde İsrail'e devlet göçüyle gelen Yahudilerin sayısı son 70 yılda önemli ölçüde azalmıştır.

Kuman kökenli olarak da gösterilen ve Moldova ve doğu Romanya'da yaşayan Csangoslar, bir tür erken Macarca konuşurlar. Bunlar çoğunlukla Katoliktir. Uygulamada topluluk üyeleri, isterlerse Macarcayı devlet okullarında okuma hakkına sahiptir. Bunu seçmek isteyenlerin sayısı, 2001/2002 döneminde 32 iken, 2005/2006 yılında 725'e yükselmiştir.

2005 yılının Nisan ayında Aromalılar birliği resmî makamlardan onları ulusal bir azınlık olarak tanınmasını talep etti. Aromanian Romencenin ayrı bir lehçesi olarak görülür. Topluluk kendilerini Romen halkının bir alt grubu olarak görenlerle kendilerini ayrı bir etnik grup olarak görenler arasında bölünür. Resmî anlayış onları etnik Rumenler olarak görür. 2002 nüfus sayımında Ulusal İstatistik Enstitüsü, etnik Romen vatandaşlarını Aroman olarak ilan edenleri kaydetmiştir.

N. Çavușesku'nun komünist rejimi 1989'da devrildi ve demokratik bir devlet ilan edildi. Aralık 1991'de Romen halkı referandum yoluyla yeni bir anayasayı onayladı. Anayasa Romanya'yı 'egemen, üniter ve bölünmez bir ulus devleti' olarak tanımlamıştır. Azınlıkların ana dilde eğitim de dâhil olmak üzere kimliğinin korunması, geliştirilmesi ve ifade edilmesi hakkını garanti eden Romanya Anayasası, ayrımcılıktan doğan hak ve özgürlüklerin eşitliğini onaylar. Anayasa, ulusal azınlıkların sayıları oranında milletvekilleri tarafından parlamentoda temsil edilmesi hakkını da sağlamaktadır.

1990 yılının başlarında özellikle Romen ve Macar kökenliler arasında yaşanan etnik şiddet olaylarına rağmen azınlık koşulları gittikçe iyileştirilmiştir. 1989 Devrimi'nden sonra Macarlar kültürel ve dilsel haklarını yönelik taleplerini ileri sürünce Romenlerin tepki göstermesine neden oldular. Mart 1990'da Transilvanya'daki Targu-Mureş'deki etnik gruplar arasındaki kavga, en az altı kişinin ölümüyle sonuçlandı. Romanya'daki aşırı sağcı partilerin Macar azınlığa yönelik ifadeleri ve kışkırtmaları, Macar kültür anıtlarının tehdit altında yıkılması ve ırkçı konuşmaların yayımlanmış olması kısa bir dönem içinde gerçekleşmiş ancak daha büyük şiddet içeren bir çatışmaya dönüşmemiştir. Bu dönemdeki Romen milliyetçiliğinin tetiklediği olaylar diğer etnik grupları da etkilemiştir. Aralık 1989-1994 yılları arasında Roman yerleşim bölgelerine düzenlenen 30 saldırı kaydedilmiştir. 1989 yılından sonra 100.000'den fazla Alman Romanya'yı terk ederek Almanya'ya göç etmiştir.

Mayıs 1990'da hükûmet azınlık dilinde eğitimi genişleten bir yönetmelik çıkarmıştır. Yabancı vakıf ve ulusal azınlıkların komşu ülkelerden önemli mali desteğiyle, azınlık kültürüyle ilgili

kurumların kurulması, dergi ve kitapların basımı ve azınlık dilinde televizyon ve radyo yayınlarının kapsamı genişletilmiştir. 1993 yılında hükümet azınlık meseleleri üzerine tavsiyelerde bulunması için Ulusal Azınlıklar Konseyi'ni kurmuştur. Romanya azınlık hakları reformlarına hız verip gerekli uyum yasalarını çıkararak Avrupa Birliği üyeliğine aday olmuştur.

Azınlık hakları içinde bulunan seçme-seçilme özgürlüğü, yeni yasal garantiler dâhil, 2003 yılında gerçekleştirilen anayasaya değişikliği paketi içinde yer almıştır. Hükümler arasında, ulusal azınlıkların kendi dillerini kamu ve mahkemelerde kullanımının önü açılmıştır. Ancak, sayıları çok az da olsa bazı yerel yetkililer, kamu ile olan ilişkilerinde azınlık dillerinin kullanımını kabul etmede yavaş ve gönülsüz davranmaktadır.

Azınlıkların ana dilde eğitimi özellikle Macarlar için, ilk ve ortaokul düzeylerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Azınlık grupları son derece yoğun olduğu yerlerde, genellikle de üniversitede mevcuttur. Romanya, Transilvanya'da Cluj-Napoca ve Targu Mureş şehirlerinde iki dilde Romence-Macarca eğitim yapan iki üniversitenin açılmasını sağlayarak iki toplum arasındaki gerginliği hafifletmiştir. Macar dilinde eğitim, dört devlet üniversitesinde verilmektedir: Cluj Babes-Bolyai Üniversitesi, Targu Mureş Tıp ve Farmakoloji Üniversitesi, Targu Mureu Drama Üniversitesi ve Bükreş Üniversitesi Macar Araştırmaları Fakültesi. Macaristan devletinin desteğiyle 2001'de Sapientia Üniversitesi, kuruldu.

(http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/languages/policy/language_policy/documents/euromosaic-romania_en.pdf).

Basın ve yayın ortamı özellikle Macar ve Alman birçok azınlık dillerinde aynı şekilde kullanılabilir. Ukraynalılar, Ermeniler, Türkler ve Slovaklar gibi diğer gruplar yoğunlaştığı bölgelerde ana dillerinde yerel yayınlara sahiptir.

Romanya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından bağımsızlığını kazanıp Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bir Balkan ülkesidir. Buradaki nüfusun çoğunluğunu Romenler oluşturmaktadır. Bunlar, tarih boyunca kendilerini *Roman* ya da *Rumen* olarak tanımlamalarına rağmen başka uluslar tarafından *Ulah* veya *Vlak* şeklinde de adlandırılmışlardır. Bu kurucu unsur dışında Macarlar, Çingeneler, Almanlar, Ruslar, Ukraynalılar, Türkler, Kırım Tatarları, Slovenler, İtalyanlar, Ruthenler, Gagavuzlar, Ermeniler, Yahudiler ve Makedonlar gibi çok çeşitli etnik topluluklar da bu ülkede yaşamaktadır. Romenler, bunları hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Değişik dönemlerde bu halklara karşı birtakım asimilasyon politikaları yürütülmüş olsa da asla diğer Balkan ülkelerindeki gibi büyük çaplı faaliyetlerde bulunulmamıştır. Dolayısıyla bu ülke hiçbir dönemde çok büyük etnik çatışmalara sahne olmamıştır. Ülkenin resmî dili, Romencedir. Bu dil Latin kökenli olup Moldovaca ile aynı dildir. Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcaya benzemektedir. Konuşurlarının büyük çoğunluğu, Romanya başta olmak üzere Moldova, Bulgaristan, Kanada, ABD, Rusya, İspanya, Ukrayna, Sırbistan, Macaristan gibi ülkelerde bulunmaktadır.

Romanya'nın Dil Politikası

1919'da Paris'te imzalanan Azınlıklar Antlaşmasına göre Romanya'daki azınlık grupları eşit sayıldı. Bu haklar 1923 Anayasası ile kabul edilmiş olsa da, özyönetim hakkı azınlıklar için reddedildi. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda ve 1960'lı yılların ortalarına kadar Romanya (komünist rejim altında), Romanya Parlamentosu tarafından 1945'te kabul edilen "Azınlık Statüsü" yasasıyla nispeten azınlık haklarını gözetilen bir politika izledi (Dahmen, 1459.s.). Bu dönemde, ulusal azınlıklara mensup kişiler en azından prensip olarak eğitim, kültür ve din alanında haklara sahip olsalar da, Çavuşesku yönetimi 1960'lı yılların ortalarından itibaren çokkültürlü yaklaşımından vazgeçerek asimilasyon politikaları izlemeye başlamıştır (Wolff, Cordell, 13.s.). 1991 yılında kabul edilen Romen Anayasası, ulusal azınlıklara mensup kişilerin varlığını kabul etti, yani azınlık hakları bireysel değil kolektif olarak değerlendirildi (Horvát, Scacco, 251.s.). Anayasanın 6. maddesi (kimlik hakkı) devlet, ulusal azınlıklara mensup kişilere etnik, kültürel, dilsel ve dinî kimliğini koruma, geliştirme ve ifade etme hakkını tanıyarak garanti eder şeklindedir.

Etnik gruplar 1993 yılında bir danışma organı olarak kurulan Ulusal Azınlıklar Konseyinde temsil edilirler. Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Çekçe, Hırvatça, Almanca, Yunanca, İtalyanca,

Yidce, Makedonca, Macarca, Lehçe, Romence, Rusça, Ruthenian, Sırpça Slovakça, Tatarca, Türkçe ve Ukraynaca olmak üzere 20 dilin varlığı kabul edilmiştir.

(http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/languages/policy/language-policy/documents/euromosaic-romania_en.pdf).

Anayasa'nın 13. maddesinde Romance [limba româna], Romanya'nın resmî dili olarak belirtilir. Aromanian ile birlikte, Megleno Romanian ve Istro-Rumen Romencenin kollarıdır. Bir dönem kullanılan Kiril alfabesinin yerini 1860'tan itibaren Latin alfabesi almıştır. Aralarında küçük farklar bulunan 5 farklı ağzı bulunur. Bunlar; Moldovenesc, Muntenesc, Bănăţean, Crişean ve Maramureşean ağzıdır. Romence Yunanca, Bulgarca, Fransızca, Slavca başta olmak üzere birçok dilden etkilenmiştir. Türkçeden Romenceye iki bin civarında kelime geçmiştir(Ciorănescu2007).

Anayasanın 120. maddesinin 2. paragrafı; bir ulusal azınlığa mensup vatandaşların yoğun olarak yaşadıkları idare birimlerinde, ulusal azınlığın dilinin sözlü ve yazılı kullanımı için yerel kamu idaresi makamlarıyla olan ilişkilerinde ve anayasa tarafından öngörülen şartlar çerçevesinde, çok yönlü kamu hizmetlerini verme imkânı sağlamaktadır.2001 yılında çıkarılan yerel kamu idareleri yasasına göre yerel yönetimlerde nüfusun en az % 20'sini oluşturan ulusal azınlığın dilini kullanma hakkı vardır. Azınlık mensupları kendi dillerinde yazılı ve sözlü bilgi alma hakkına sahiptir. Azınlık dilini bilen kişilerin yerel yönetimlerde istihdam edilmesi yine bu yasa çerçevesinde gerçekleşmiştir. Azınlık dillerine ait adların bu bölgelerde kullanılması yasal olarak tanınan bir diğer haktır.

2003'te kısmen değiştirilen Anayasanın 128. maddesi mahkemelerde Romencenin kullanımını sağlar. Ancak ulusal azınlıklara mensup Romen vatandaşlarının mahkemelerde kendilerini anadillerinde ifade etme hakları bulunmaktadır. 2004'te çıkarılan yasayla azınlıkların mahkemelerde dil kullanımı ve tercüman sağlanmasının ayrıntıları belirlenmiştir. Bir veya daha fazla taraf kendi ana dillerinde kendilerini ifade etmeyi talep ederse, mahkemeler sertifikalı bir tercümanın ücretsiz olarak görevlendirilmesini sağlamalıdır. Resmî yazılar ve dilekçeler yalnızca Romence olarak hazırlanacaktır. Tarafların anadillerinde yaptıkları tartışmalar Romence olarak kaydedilir Tarafların tercümelere ve bunların yazımına ilişkin itirazları, mahkeme tarafından halledilecek ve yargılama usullerine kaydedilecektir. Romence dışında başka dillerde (bölgesel / azınlık dilleri veya yabancı diller) yazılan özel belgeler (ör. özel sözleşmeler), yalnızca eyalet yetkilileri önünde çeviri ile eşlik edildikleri takdirde yasal olarak geçerlidir. “Anadilin ve Tercümanın Mahkemede Kullanımı” başlığını taşıyan Anayasanın 128'inci maddesine göre Romanya'da hukuk dili Romencedir. Ancak “Ulusal azınlıklara mensup Romanya vatandaşları, kanun hükümleri uyarınca, mahkeme önünde kendi anadillerinde ifade hakkına sahiptir.” Aynı maddenin devamında bu hakkın kullanımı, adaletin tam işleminin engellenmemesi ve ilgili kişiye ek masraflar çıkmaması koşullarına bağlanmıştır. Romen dilini anlamayan yabancı ülke vatandaşları ve vatansızlar için de mahkemelerde ücretsiz tercüman sağlanması aynı madde içinde yer almaktadır. Romanya Anayasası sadece ülke içindeki azınlıklara ilişkin düzenleme yapmamakta, ülke sınırları dışında yaşayan Rumen azınlığa ilişkin de düzenlemeye yer vermektedir. Bu düzenleme Anayasanın 7. Maddesinde “Devlet yurtdışında yaşayan [etnik] Rumenlerle bağların güçlendirilmesini destekler ve vatandaşı oldukları devletin mevzuatına uygun olarak onların etnik, kültürel, dilsel ve dinî kimliğinin korunması, geliştirilmesi ve ifade edilmesi doğrultusunda hareket eder.” şeklinde ifade edilmiştir. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ile Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi onaylayan Romanya Sözleşmeler temelinde ülkedeki azınlıkların dil haklarını tanımayı yükümlenmiştir(Aydın, 24-25.s.).

Anayasa'nın 32. maddesi, örgün eğitimin Romence olarak yapılacağını, ancak ulusal azınlıklara mensup kişilerin anadillerini öğrenme ve bu dilde eğitim alma hakkını düzenler. Ulusal azınlıklara mensup kişiler için örgün eğitim yasası 2005 yılında çıkarılmıştır. Ulusal azınlık üyeleri, anadilde, her seviyede ve her tür resmî öğretim ve eğitim alma hakkına sahiptir. Meslek okullarında ve orta ve yükseköğrenim sonrası eyaletin genel eğitim kademelerinde, öğrencinin anadilinde uzmanlık eğitimi sağlanırken öğrencilerin ayrıca terminolojiyi Romence olarak öğrenmeleri gerekir. Eğitimin her kademesinde, hem öğretim, hem de ders kitaplarında yabancı bir anadilde öğretimin yapıldığı okullar, sınıflar ve uzmanlaşma türleri hariç olmak üzere, giriş sınavları ve final

sınavları Romence olarak yapılır. Romen eğitim sistemi içerisinde azınlık dilinde eğitim gerektiren üç temel öğrenim kategorisi vardır: Öğrenimin azınlık dilinde sağlandığı birimler, azınlık dilinde yalnızca kısmi eğitim sağlanan birimler ve eğitimin sadece Romen dilinde sağlandığı birimler.

Dil politikaları alanındaki en büyük kamu otoritesi merkezi hükûmettir. Bölgesel makamlar (örneğin, ilçe meclisleri), belirli imtiazlara sahiptir. Rejyonel ya da azınlık dillerine ilişkin konularda kamunun kurumsal desteği bulunmaktadır. Bunların başında Etnik İlişkiler Dairesi (Department for Interethnic Relations) (www.dri.gov.ro) gelmektedir. Ayrıca Ulusal Azınlıklar Araştırma Enstitüsü (<http://ispmn.gov.ro/>), Kültür Bakanlığı (Azınlıklar Bölümü), Ulusal Azınlıkların Korunması Bölümü, Ulusal Yayın Konseyi, Ulusal Televizyon Şirketi [Societatea Română de Televiziune] ve Ulusal Radyo Yayın Kuruluşu [Societatea Română de Radiodifuziune] gibi kurumlar Azınlık mensuplarının dil, kültür ve eğitim sorunlarıyla ilgilenmektedir. Romanya ve Romanya dışındaki ülkelere ait birçok sivil toplum örgütü azınlıkların sorunları, kültürel ve eğitsel faaliyetlerde bulunmaktadır.

Azınlık dillerinde yayınlanan süreli yayınların toplam sayısı yaklaşık 150 civarındadır. Azınlıklar için radyo programları vardır. Ulusal Televizyon Şirketi, Târgu Mures ve Craiova'daki Romanlar için haftalık programlar yayınlamaktadır. Parlamentoda temsilcisi bulunan azınlıklara kanunlara göre ücretsiz olarak ayrı yayın yapma imkânı da sağlanmaktadır. En yüksek TV saatleri Macar azınlığa (190: 28: 00h / w), ardından Alman azınlığa (03: 43:00 h / w) ve Sırp azınlığa (02: 46: 00 h / w) ayrılır. Diğer azınlıklar (Yahudi, Rom, Bulgar, Hırvat, Rus-Lipovan, Türk, Tatar, Yunanlılar) daha az zaman ayrılmıştır (haftada 30 dakikadan az). Hem devlete ait hem de özel TV kanalları farklı dillerde yayın yapar. Radyo yayınları ve internet portalları azınlık dil ve kültürünün korunmasında, yayılmasında önemli roller üstlenir.

(http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/languages/policy/language-policy/documents/euromosaic-romania_en.pdf)

Romanya'daki milliyetler 1993 yılında "millî azınlık" olarak tanınmış ve bunların hakları anayasa ile belirlenmiştir. Böylece bu halklar, kendi kuruluşlarını oluşturarak milliyetlerini temsil etme, onların haklarını koruma ve geliştirme yolunda faaliyetlerde bulunmakta; ayrıca ülkenin siyasî, sosyal ve kültürel alanlarında kendilerini gösterebilmektedirler. Azınlıkların ana dili eğitimiyle ilgili olarak anayasanın 32. maddesinin 3. bendinde şöyle denilmektedir: "*Millî azınlıkların kendi dillerini öğrenme ve bu dilde eğitim yapma hakları sağlanmaktadır; bu hakları gerçekleştirme yönleri kanunlarla belirtilmektedir.*" Ayrıca bu konuda imzalanmış birtakım uluslararası antlaşmalar da önem taşımaktadır. Buna göre Romanya'daki azınlıkların ana dili eğitimi üç şekilde yapılabilmektedir: ana dilinde eğitim, kısmen ana dilinde eğitim ve Romen okullarında ana dili dersi eğitimi. Romanya Anayasası, ulusal azınlıkların kendilerinden çok ulusal azınlıklara mensup kişilere bireysel hakları tanımakla sınırlı kalmıştır. Romanya Anayasası tüm azınlıklara eşit haklar vermesine karşın etnik Romenlerin birliğini devletin temeli haline getirir. Romenceyi ülkenin resmî dili, "Uyanın Romanyalılar"ı millî marşı vs. olarak kabul eder (Parekh, 297.s.).

Anayasanın 3. maddesi 1. paragrafına göre Romanya'da devlet Romenhalkının birliğine vatandaşlarındayanışması üzerine kurulmuştur. Aynı maddenin 2. paragrafında "ırkı, etnik ve toplumsal kökeni dili, dini, cinsiyeti ne olursa olsun tüm vatandaşların ortak ve bölünmez vatanının Romanya olduğu"na dikkat çekilerek dil farklılığının vatan kavramı içerisinde eritildiği dikkati çeker. 6. maddesinin 1. paragrafı "Devlet, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi etnik, kültürel, dilsel ve dinî kimliğini koruma, geliştirme ve ifade hakkını tanıy ve garanti eder" ifadesiyle ulusal azınlıkların diğer haklarıyla birlikte dilsel kimlik hakkını da anayasal güvence altına almaktadır.

Romanya'da Türk Varlığı

Bölgede Türk izlerinin tarihi çok eski zamanlara M.Ö. 8. yüzyılda İskitlere kadar gider. Hun kalıntılarının Karadeniz bozkır bölgesine geri döndüğü anlaşılıyor. Ancak bazı gruplar Küçük İskitya'da (Dobruca) Attila'nın oğlu Hernach (Bulgar Hanları Listesi'ndeki İr-nek) yönetiminde ve Dacia Ripensis'te toplandılar. Romalılar üzerinde baskı kurma veya şartları görüşme (yani Hernach ve kardeşi Denzicis'in / Dintzic 466'daki elçi gönderişleri) teşebbüsleri hakaretle geri çevrildi (Golden2002:74).

Kıpçak toplulukları, pek çok yer adının gösterdiği üzere, asilzadelerin önemli bir bileşenini oluşturdukları şimdiki Romanya ve Moldova'ya da yerleşmişlerdir. Bunlar Ulahlarla iç içe idiler ve onlarla birlikte 1185 yılında İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kuruluşunda önemli bir rol oynadılar. 1. Georg Terter (1279-92, son Terterli 2. Georg idi, 1322) ve Mikhail Şişman (1323-1330, bu hanedan 1393'deki Osmanlı fethi ile sona ermiştir) tarafından kurulan hanedanlar Kuman asıllı idi.

Bazı Nogay Türk grupları da Bucak'a giderek Osmanlı yörüngesine girmiştir. Bazı Nogay toplulukları İdil ile Bessarabya arasına yerleşmişlerdi. Dönem dönem Romanya'ya bağlanan Moldova'da da Gagauz Türkleri yaşamaktadır.

Yönetimin, kırsal yaşamın, pazar yerinin dili olarak Türkçe, 500 yıldan fazla Balkan yarımadasında hâkim oldu. 19. yüzyıla kadar Balkan dillerinde paylaşılan Türkçe sözcük bir hayli fazlaydı. Fakat Balkan standart dillerinin artması biçim azalmaya ve pek çok Türkçeden alınmış sözcüğün kenarda kalmasına yol açtı. Güç, prestij, din gibi faktörler Balkanlarda dilin istikametini ve derecelerini etkiledi. Osmanlı boyunca Türkçe devlet ve şehir dili olarak yüksek prestije sahipti (Freidman2006).

Oğuz ve Kıpçak kökenli Türkler Romanya'nın Dobruca bölgesinde yaşarlar. 1877'de Osmanlı hâkimiyetinin yerine geçen Krallık (1882-1947) sürecinde Dobruca bölgesi için getirilmiş olan yasal düzenlemeler genel itibarıyla Türk azınlıkların kültürel, siyasal ve sosyal alanda kendilerini ifade edebildikleri bir dönem olmuştur.1880 tarihinde kuzey Dobruca için çıkarılan yasayla Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde Romence eğitim veren devlet okulları açılmıştır. Ancak azınlıkların kendi eğitim kurumlarına saygı çerçevesinde Müslüman nüfusun Osmanlı döneminden kalma ilk, orta ve lise (sıbyan mektepleri, rüştiye ve medrese) seviyesindeki eğitim kurumlarına dokunulmazken, Romence eğitim veren devlet okullarında öğretmen-imamlar tarafından verilen din ve dil dersleri konulmuş, 1893'te Köstence'de açılan Normal Öğretmen Okulu programına Türkçe ve Bulgarca derslerin eklenmesi gibi düzenlemeler de olmuştur.

Birinci dünya savaşı sonrasında Romen yönetimi, eğitim sistemini 9 Aralık 1919 yılında imzalamış olduğu Azınlık Hakları Antlaşması'na uygun olarak yeniden düzenlemiş ve 1924,1928 tarihli yasalarla azınlıklara ana dilde eğitim veren devlet okulları açma hakkını tanımış, 1925 tarihli yasa ile de azınlıkların dinî okullarına muhtariyet verilmiştir.

Bu dönemde Türklerin kurduğu bazı kültürel teşkilatlar da dikkati çeker. 1909 yılında kurulan DobrucaTamim-i Maarif Cemiyeti, 1911'de kurulan Mecidiye Müslüman Semineri MezunlarıCemiyeti ve kuruluş tarihi bilinmeyen Azaplar KültürCemiyetiyle birlikte 1930'da kurulan DobrucaTürk Kültür Birliği Teşkilatı ve yayın organı olan Emel Mecmuası bölgede kültürel ve dilsel kimliğin korunmasında önemli işlevler görmüşlerdir.

Krallık döneminde Romanya'daki Türklerin bazıları sadece Türkçe, bazıları Romence-Türkçe,iki dilde, bazıları ise Romence-Türkçe-Bulgarca olmak üzere üç dilde 20 süreli yayın çıkardığı görülür. *Dobruca* (1888),*Hareket* (1896),*Sadakat* (1897),*Şark* (1898),*Saday_ı Millet(...)*,*Dobruca* (1901),*Dobruca Sadası* (1910),*Teşvik* (1910),*Işık* (1914), *Mektep ve Aile* (1915),*Hayat* (1921),*Haber* (1922),*Tan* (1922),*Tuna* (1924), *Gümüş Sahil* (1928),*Bizim Sözüümüz* (1929),*Hak Söz* (1929),*Emel* (1930),*Türk Birliği* (1930),*Bora* (1938).1909 yılında Romanya Türklerine ait iki mecmua *Çolpanve Tonguç*İstanbul'da yayınlanır. 1919 yılında Romence yayınlanan *Curvantul Dobrogei*("Dobrogea Sözi") isimli bir haftalık gazete "Dobrucalılık bilinci"ni pekiştirmeyi kendine öncelikli misyon edinmiştir. Romanya'da 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Türk yazılı edebiyatının temsilcileri genellikle Kırım ve Türkiye özlemini dile getiren Türkçe-Tatarca eserler vermişlerdir. En bilinen isimler olarak *Mehmet Niyazi*, *İsmail Ziyaeddin*, *Nevzat Yusuf*, *Kerim Altay*'ı sayabiliriz.

Romanya'da komünist rejimin diğer azınlıklar için olduğu gibi Müslüman-Türk azınlıklar açısından da görece rahat olan ilk on yıllık dönemi 1950 sonlarından itibaren tersine çevrilmiştir. Bu tarihten itibaren komünist yöneticilerin yoğun Romenleştirme politikaları altında tıpkı diğer azınlıklar gibi Müslüman Türkler de her alanda büyük hak kayıplarına uğramışlardır. 1948 tarihli Eğitim kanunu altında ana dilde eğitim 1959 yılına kadar devam etmiş olsa da, mahalli otoritelerin emriyle Dobruca'daki Müslüman Türklerin okulları Türk ve Tatar okulları olarak ikiye ayrılmış,

Tatar okullarında Kazan'da Kiril Alfabetiyle basılmış Tatar Türkçesi ile yazılan okul kitapları zorunlu hâle getirilmiştir. Bu yolla Müslüman Türk toplumu içinde bir bölünme yaratıp, Türkçe eğitimi zayıflatma yönünde ilk adım atılmıştır. Bunu Türkçe ve Tatarca eğitim veren okullarda birçok dersin Romence verilmesi, ardından Türk ve Tatar kökenli öğretmen ve müfettiş kadrolarının iptali ve bu okullara Romen yöneticileri atamak gibi politikalar izlemiştir. Eğitimin kademeli olarak Romenceleştirilmesi, azınlıkların ana dilde eğitiminin tamamen ortadan kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Bölge Türklerinin en eski eğitim ve manevi merkezi olan Mecidiye Müslüman Semineri'nin 1967 yılında kapatılması da yine bu politikaların bir sonucudur.

1989 devriminden sonra Romanya'daki Türk-Tatar halkını tek çatı altında resmî olarak tanıtmak amacıyla Romanya Demokrat Türk Müslüman Birliği'nin kurulması olmuştur (29 Aralık 1989). Bu birliktelik kısa süre sonra bozulmuş ve Türkler ile Tatarlar Romanya Türklerinin Demokrat Birliği ile Romanya Tatar Türk Müslümanlarının Demokrat Birliği olarak iki ayrı birlik altında örgütlenmişlerdir. Bu yeni dönemde azınlıklara ait birliklerin siyasi parti statüsünde kabul edilmesi ve bu birliklere bütçeden önemli bir ödenek ayrılmasının yanı sıra her azınlık gruba nüfuslarına göre Romanya Parlamentosu'nda temsil hakkı tanınmış olması Türk ve Tatar topluluklara siyasal alanda kendilerini temsil etme olanağı sunmuştur.

Bu dönemde ana dilde eğitim meselesine gelince, Romanya Anayasası tüm azınlıklara anadilde eğitim özgürlüğü tanımış olmakla birlikte ilk etapta Müslüman-Türk azınlıklar için anadilde eğitim veren okulların açılması gerçekleşmemiş bu konuda gerekli çalışmalar yapılmaya devam ederken Türk çocukların okuduğu devlet okullarında haftada altı saat Türkçe dersi verilmesi, Türk Dili Edebiyatı, Türk Tarihi ve Gelenekleri, Din Dersi gibi derslerin zorunlu dersler statüsüne konulması, Romanya ve Türkiye devletleri arasında bu konuda işbirliği yapılması, hatta bu işbirliği neticesinde 1995 yılında Köstence'de azınlık okulu statüsünde olarak Mustafa Kemal Atatürk İlahiyat ve Pedagoji Lisesi'nin kurulması, yine Köstence'deki Ovidius Devlet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türkçe Bölümünün açılması gibi adımlar atılmıştır. Kültürel alandaki bir başka canlanma da basın-yayın faaliyetlerindeki artışta görülmüştür. Tatar ve Türk topluluğunu temsil eden birliklerin çıkardığı gazetelerin yanı sıra bu dönemde bölge Türkleri tarafından Türkçe, Tatarca ve Romence dillerinde çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır (Bozboru, 2607-2616.s.).

Bugün hâlen Romanya'da Kuzey Dobruca'nın birçok bölgesinde Türkler kendilerini Kızılbaş olarak nitelemektedirler. Ortaköy, Trastenik, Balabanca ve Frecatrei gibi bazı kasabalardaki Türkler Alevî anlayışına bağlı olup, kendilerine Kızılbaş denmektedir (Popoviç, 165.s.).

Bugünkü Romanya topraklarında daha çok da Dobruca bölgesinde başlıca iki Türk topluluğu bulunmaktadır. İlki, 13. yüzyılda Sarı Saltuk ve adamlarıyla başlayan ve ardından Osmanlı'nın 15. yüzyılda bölgeyi fethi ile gelişen Anadolu kökenli Oğuz Türklerinin göçüyle, ikincisi ise 17. yüzyıldan sonra Kazan ve özellikle 1783'te Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kırım'dan gelen Kıpçak kökenli Tatar Türklerinin göçüyle ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 15.s.). Romanya'da ayrıca küçük bir Gagauz topluluğu da bulunmaktadır. Romanya Türklerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı idaresinden sonraki dönemlerde kendilerine karşı sergilenen olumsuz tutum ve sosyal, siyasi baskılar sebebiyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış, bölgedeki Türk nüfusu günden güne azalmıştır. 2011 yılı verilerine göre toplam nüfusları 28.200'e kadar düşmüştür. Osmanlı döneminden beri Türkçe Romanya'da eğitim ve basın-yayın dili olarak geniş bir kullanım alanına sahipti. İkinci Dünya savaşı sonrasında kurulan ve 1989'a kadar süren sosyalist rejim döneminde zaman zaman Türkçe eğitim veren kurumlar kapatılmış ve Türkçenin basın-yayın dili olarak kullanımı yasaklanmıştır. Sosyalist rejimin sona erdiği 1989'dan sonra ise azınlıkların haklarında nispeten iyileştirmeler yapılmıştır. Bu dönemden sonra Türkçe eğitim veren kurumlar açılmış ve Türkçenin basın-yayın organlarında kullanımı üzerindeki yasak da kalkmıştır (Bozkurt, 18-19.s.). Büyük bir çoğunluğu Romanya'nın Dobruca bölgesinde yaşayan Tatarların nüfusu 2011 yılı sayımına göre 20.500'dür. Türklerle birlikte yaşayan Romanya Tatarlarının dilleri Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerini taşıyan karma bir dil görünümündedir. Romanya Tatarları eğitimde Türkiye Türkçesini, evlerde ise kendi ağız özelliklerinin izlerini taşıyan yerel dillerini kullanmaktadırlar Tatarca, Roman Tatarları için genellikle ev dili olarak işlevselliğe sahiptir. Romanya Tatarcasının

kendine özgü bir yazı dili bulunmamaktadır. Romanya Tatarları eğitim ve basın-yayın gibi yaygın iletişimde bölgede ana dillerine nispeten daha prestijli ve güçlü dil olan Türkçeyi kullanmaktadırlar. Bu durum kısa vadede Romanya Tatarcasının karakteristik özelliklerini kaybederek Türkçeleşebileceği, uzun vadede ise Romanya Tatarcasının bölgedeki varlığını kaybedebileceği ihtimaline zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte diğer bir baskın dil olan Romencenin aile içi iletişimde kullanım oranı da günden güne artmaktadır. Genç neslin Tatarcaya ve Tatar kültürüne ilgisizliği düşünüldüğünde Romanya Tatarcasının zamanla aile ortamında da kullanılmaz hâle gelerek konuşur sayısının gittikçe azalacağı düşünülmektedir (Aile dahil olmak üzere diğer ortamlarda da iletişim dili olarak Romencenin kullanılması Tatarcanın geleceği açısından kaygı vericidir. Bu durum, hâkim dil olan Romencenin kullanım alanının gittikçe genişlemesine küçük bir grup dili olan Tatarcanın ise kullanım oranının azalmasına neden olmaktadır (Koca-Sarı, 273-274.s.).

1991 yılında onaylanan Romanya Anayasası, 1995 yılında çıkarılan Eğitim Kanunu, “Romen okullarında eğitim gören ve millî azınlıkların mensupları olan öğrencilerin ana dili eğitimi konusunda yönerge” ve bunun uygulaması için gerekli metodoloji, Millî Eğitim Bakanın çeşitli not ve talimatları, azınlıklarının ana dili eğitiminde kayda değer kolaylıklar sağlamıştır. Ayrıca, azınlıkların eğitimiyle ilgili Romanya devletinin imzaladığı çeşitli uluslararası anlaşmalar, Romanya’daki azınlıkların ana dili eğitiminin gelişmesi için büyük önem taşımaktadır.

Romanya’da diğer azınlıklarda olduğu gibi Türk toplulukları için de ana dili dersleri seçmeli ders konumundadır. Öğrenci velilerinin isteği ve imzaladığı dilekçe üzerine okullarda ana dili alan öğrenci sınıfları açılabilir. 2000 yılında Millî Eğitim Bakanı’nın talimatıyla ana dili dersleri eğitim planlaması içine alınıp, okulların ders programlarında mecburi olarak gösterilmiştir. Ana dili dersleri alan öğrenciler kendi diniyle ilgili dersleri anne-babaları tarafından imzalanmış her hangi bir dilekçeyegerek olmadan, ana dilinde alabilmektedir.

Eğitim Kanunu ve Millî Eğitim Bakanı’nın talimatına göre, “Romence eğitim veren okullarda eğitim gören azınlık çocukları, istek ve kanunlar çerçevesinde, ders olarak ana dili dersi ve söz konusu azınlığın tarihi ve gelenekleri dersini alması sağlanmaktadır”. Bu ders öğrencinin ana dilinde verilmektedir.

Türkçe öğretmenleri yetiştirmek amacıyla, 1991 yılında Köstence ve Bükreş Üniversitelerinde birer Türkçe bölümü açılmıştır ancak açık olmayan nedenlerden dolayı, 2002/2003 öğretim yılında Köstence’deki Romence-Türkçe bölümü öğrenci almamıştır. Köstence Ovidius Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Balkan Dilleri Bölümünün Türkçe-İngilizce, Türkçe-Rumence programlarında 2014-2015 öğretim yılında 40 öğrenci bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinin öğretildiği tespit edilen Romanya’daki merkezler şunlardır: Bükreş Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Bölümü.

Bükreş Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Türk Dili Kürsüsü, Köstence “Ovidius” Üniversitesi, Edebiyat ve Teoloji Fakültesi, Türk Dili Bölümü, Köstence Halk Üniversitesi, Köstence Üniversitesi, Romence-Türkçe Bölümü, Köstence, Milletler Arası Bükreş Lisesi (The International School of Bucharest), Ovidius Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Köstence, Romanya Halk Üniversitesi (Dolunay 2005).

1995 yılında, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan protokol üzerine ve her iki ülkenin Cumhurbaşkanlarının katılımıyla Mecidiye’de “K.Atatürk” İlahiyat ve Pedagoji Lisesi açılmıştır. Okulun amacı Romanya’daki Türk topluluğuna Türkçe ve Din dersleri vermek için öğretmen ve din hizmetleri görevlilerinin yetiştirilmesidir. Okulda, Türkçe dersleri yanında din bilgisi de Türkçe verilmektedir. Diğer dersler ise Romence verilmektedir.

1999 yılında Türkçe ve İslam dini dersleri için gerekli ders müfredatları hazırlanmış ve onaylanmıştır. 2000 yılında eğitim konusunda yapılan reformlar çerçevesinde Pedagoji okullarının statüsü değiştirildiği için, Türkçe öğretmeni yetiştirmek amacıyla Köstence Üniversitesine bağlı “Kemal Atatürk” Pedagoji Koleji kurulmuştur. Okula, 2002/2003 öğretim yılında öğrenci almamıştır.

Romanya'daki Türk topluluğunun, Romanya eğitim sistemi çerçevesindeki tüm dersleri Türkçe olarak veren bir okulu yoktur.

Türkçe ana dili dersi, seçmeli ders konumundadır. Son yıllarda ana okul ve bazı ilköğretim okullarında kurulan yoğun ana dili Türkçe sınıflarının yanında "K. Atatürk" İlahiyat ve Pedagoji Lisesinin İlahiyat Bölümünün bazı din dersleri dışında tüm diğer okullarda Türkçe, seçmeli ders olarak verilmektedir.

Bazı istatistik verileri incelediğimizde Romanya'daki Türkçe eğitiminin durumunun zaman içinde iyileştiğini daha açık şekilde görebiliriz.

1994/1995 öğretim yılında 43 okulda, 56 öğretmenle 1936 öğrenciye Türkçe ana dili dersi verilmekteyken; 1997/1998 öğretim yılında iki dilde eğitim seviyesinde, 4 ana okulunda birer Türkçe-Romence bölümünde 7 ana okul öğretmeni 133 öğrenciye ve lise seviyesinde 1 okulda, 2 öğretmen 138 öğrenciye ana dilinde eğitim vermekteydi. Romen okullarında, istek ve dilekçe üzerine Türkçe ana dili eğitiminin durumu şöyledir: 46 okulda, 62 öğretmen ve 2.212 öğrenciye bu ders verilmektedir.

1998/1999 öğretim yılında 4 anaokulda, 8 anaokul öğretmeni 151 öğrenciye ve lise seviyesinde 1 okulda 2 öğretmen 145 öğrenciye ana dili dersi vermektedir. İstek ve dilekçe üzerine ana dili eğitimi 49 okulda, 66 öğretmen, 2.443 öğrenciye 154 ana dili dersi vermektedir.

2001/2002 öğretim yılında 2 anaokulunda, 6 anaokul öğretmeni, 131 öğrenciye ve lise seviyesinde 1 okulda 17 öğretmen 367 öğrenciye ana dili dersi vermektedir. Ayrıca, istek ve dilekçe üzerine, 66 okulda, 64 öğretmen 3393 öğrenciye Türkçe ana dili dersi vermektedirler.

Türk topluluğunun Türkçe ana dili eğitimiyle ilgili, Romanya Millî Eğitim Bakanlığı Azınlıklar Genel Müdürlüğünde Türkçe eğitiminden sorumlu bir müfettiş bulunmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı dışında, Türkçe eğitimini Romanya'da yaşayan Türk ve Tatar toplumu temsilciliği içinde oluşturulan eğitim komisyonları da takip etmektedir. Bu eğitim komisyonları, 1994 yılında kurulan ve Romanya Başbakanlığına bağlı olan Azınlıklar Konseyinin bünyesinde dir.

Tatar Türklerinin dernekleri ise Kırım Türkçesi Ana dili kampları düzenlemektedirler. Bunun yanında, Türkçe öğretmenlerinin değerlendirme toplantılarını gerçekleştirilmesinde söz konusu komisyonların da katkısı kayda değerdir.

Türkçe ana dili eğitimi üzerine Romanya Demokrat Türk Birliğinin değerlendirme raporunda; ilk ve ortaokul seviyesi için Türkçe ana dili dersi kitaplarının yeterli sayıda sağlanmaması; lise seviyesi için hiçbir Türkçe ana dili dersi ders kitabının hazırlanmaması; din dersleri için hiçbir ders kitabının hazır bulunmaması; Türk toplumun tarih ve gelenekleri dersi için müfredat ve ders kitabının hazırlanmaması gibi hususlara yer verilmiştir.

Romanya Demokrat Türk-Müslüman Tatarların Birliği'nin Eğitim Komisyonunun raporunda ise "Türkçe ve Tatarca ayrı iki ana dil olup, Tatarcanın Millî Eğitim Bakanlığının sisteminde ayrı bir ders olarak yer almasını" istenildiğini ve "Tatarca, moral açıdan komisyonumuzun hedef amacı olduğunu" belirterek yapılması gerekenlerin bir strateji doğrultusunda yer aldığını kaydetmiştir. Söz konusu strateji üç etaptan oluşmaktadır: Tatarca ana dili eğitimi için gereken müfredat ve ders kitaplarının hazırlanması; Tatarca ana dili eğitimi vermek için "Mehmet Niyazi" toplum okulunun açılması için Millî Eğitim Bakanlığının onayını sağlamak; Söz konusu dersleri vermek için öğretmenlerin ve bu dersi almak için öğrencilerin tespiti. Bunların yanında, Tatarca eğitim vermiş olan okullarının tespiti ve plaketlerle belirtilmesi; Türkçe, Tatarca ve İslam dini derslerinin gerçekleştirilmesi destekleyen okul ve okul müdürlerine plaketlerin verilmesi; Türkçe ana dili eğitiminin Tulcea, İbrail ve Kalas gibi diğer vilayetlerde de verilmesini sağlamak.

Türkiye Cumhuriyeti, "Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına yönelik Eğitim Projesi" çerçevesinde, 1994 yılından itibaren Romanya'daki Türk topluluğuna da bir kontenjan ayrılmıştır. Söz konusu proje çerçevesinde Romanya uyruklu Türk asıllı öğrencilerin çoğu Türkiye üniversitelerinde iktisadi bilimlere yönelik bölümler seçmişlerdir. Mezun olan öğrencilerin çoğu da Romanya'da kurulan Türk şirketlerinde çalışmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti, Millî Eğitim Bakanlığı, Hizmet İçi Dairesinin çalışmalarının çerçevesinde, 1992 yılından itibaren, özellikle Romanya’da Türkçe dersleri veren öğretmenler her yaz, Türkiye ve Türkiye’deki eğitim sistemini tanımak amacıyla çeşitli kamplara katılmaktadırlar.

Genel olarak, Romanya’daki Türkçe eğitim sisteminin sağlam adımlar atmasında hem Romanya’daki hem Türkiye’deki ilgili makamların desteği açık görülmektedir. Romanya’daki kanunlar çerçevesinde gelişen söz konusu eğitim sistemine Türkiye Cumhuriyeti’nin Romanya ile imzaladığı protokol çerçevesinde de yer alan ve ilgili makamların katkısı da eklendiğinde oldukça olumlu bir tablo ortaya çıkması beklenebilir(Molalı, 157-161.s.).

Sonuç

Romanya’da Türkçe eğitimi dönemin sosyal ve siyasal şartlarına göre değişiklikler göstermiştir. Osmanlı döneminde Türkçe eğitimi din eğitimi ile birlikte verilmiştir. Romanya’ya komünist rejim geldikten sonra Türk dili eğitimi okullarda yapılmamış, sadece evlerde konuşulmuştur. Rejimin yıkılması ile Türk dili alanında yeni reformlar yapılmış, Türkçe eğitimi anayasal zeminde gerçekleşmiştir. Romanya’da Türkiye Cumhuriyeti tarafından açılmış tek okul Ulusal Kemal Atatürk Koleji’dir. Bu okul Köstence şehrine bağlı Mecidiye kasabasında hizmet vermektedir. Okula sadece Mecidiye ve çevre köylerden öğrenci alınması, Köstence’den öğrencilerin bu okula gelinememesi problem olarak görülmektedir. Yine de ülkede Türkçe eğitim veren tek kolejdür. 27.700 kişilik Türk nüfusunun ihtiyaçlarını karşılaması imkânsızdır. Romanya üniversitelerinde kurulan Türkoloji bölümleri sayesinde Türk dili hakkıyla öğretilmektedir. Ancak bu bölümlerin müfredatı ana dili Türkçe olmayanlara yönelik olarak belirlendiği için Türk öğrencilere yüzeysel gelmektedir(Szilar, 56.s.).Romanya’da bulunan Tatar Türkleri, Tatar lehçesini Türkçeden farklı bir dil olarak görmekte ve ana dili olarak öğrenmek istemektedirler. Okullarda 8 öğrenci dilekçe vermediği takdirde, azınlıkların ana dili dersi için sınıf açılmamaktadır. Zaten az bir nüfusu sahip Türk ve Tatar Türkleri böyle iki farklı dil talep etmeleri halinde yeterli çoğunluk sağlanamayacak, hem Türkçe hem de Tatar Türkçesi dersi okullarda verilemeyecektir. Bu olumsuz durumu yaşamamak için, Tatar Türkleri bilinçlendirilmelidir. İlk ve orta öğretim için Türk dili eğitim-öğretim programları henüz bulunmamaktadır. Acil bir şekilde komisyon oluşturulmalı ve bu programlar hazırlanmalıdır. Köstence’de bulunan Rumence-Türkçe ve İngilizce-Türkçe bölümlerinde Türkçe ikinci dildir. Bu bölümlerde % 40 öğretilen Türkçe yerine, Türkçe-Rumence ve Türkçe-İngilizce bölümleri oluşturulmalı böylece Türkçe ikinci dil formatından birinci dile geçirilmelidir(Ustabulut-Kara, 16.s.). Türkçe bugün Romanya’da 70 bin kişinin anadili, 30 bin kişinin konuşma ve iletişim dili olmak üzere 100 bin kişiyi ilgilendirmektedir.

Romanya Türklerinin sorunları daha çok Hakses gazetesinde yer bulmaktadır. Daha önce çıkan gazetelerin birçoğu maddi imkânsızlıklardan dolayı kapanmıştır. Dobruca Devlet Radyosu’nun günlük yarım saatlik yayınının dışında Radyo-T tam gün Türkçe yayın yapan tek araçtır. Romanya’da çok sayıda merkezde Türkiye Türkçesi öğretilmektedir. Yunus Emre Kültür Merkezi’nin Bükreş ve Köstence’de iki şubesi vardır. Bu iki şubede bu zamana kadar 2500 Romanyalı Türkçe kursuna katılarak sertifikalarını almışlardır. Bükreş Üniversitesi bünyesinde Türk Bilimleri Enstitüsü’yle birlikte Osmanlı Çalışmaları Merkezi bulunmaktadır. Ayrıca Köstence Üniversitesi’nde Türk ve Türki Dünya Enstitüsü’nün bulunması Romanya’da Türkiye ve Türk dünyasına olan ilginin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Romanya Türk toplumu için hazırlanan kitaplar çok eski tarihli olup çağdaş yaklaşımlardan uzaktır. 2015 yılında TİKA’nın Türkçe sınıfları ve Türkçe kitaplarını yenileme kararı alması Türkçe dersi alan 5000 çocuğu rahatlatacaktır. Romanya Anayasası ve kanunları azınlıklara geniş haklar tanımıştır. Ancak Türklerin bu haklardan yeterince yararlandığı söylenemez. Dilsel ve kültürel hakları zaman zaman kısıtlansa da buna yeterince ses çıkarmayan Türk toplumu bu yönde bilinçlendirilmelidir. Romanya’da bir arada yaşayan Türk toplulukları bir ana gövdenin dalları olduğu şuuruyla hareket etmeli, birbirlerini küçümseyici ve dışlayıcı tutumlardan sakınmalıdır.

Kaynaklar

- AYDIN, Aziz (2011) “AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil Hakları”; (https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/dil_haklari.pdf)
- BOZBORA, Nuray (2013), “Romanya’da Türk Azınlık”, *Yeni Türkiye*, Sayı 54, s. 2607-2616.
- BOZKURT, Giray Saynur (2008) “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, Sayı:17, Bahar 2008.
- CÎORANESCU, Alexandru (2007) *Dictionarul etimologi al limbii romane*, Bucuresti.
- Constitution of Romania http://www.cdep.ro/pdfs/constitutie_en.pdf
- DAHMEN, W. (1997), “Rumänien”, *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, (Eds Goebel H., Nelde P.H., Starý Z. and Wölck W). Berlin/New York: de Gruyter, pp. 1458-1470.
- DOLUNAY, Salih Kürşad (2005) “Türkiye ve Dünyadaki Türkçe Öğretim Merkezleri ve Türkoloji Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi* 28–30 Eylül 2005, DENİZLİ.
- FRIEDMAN, V. A. (2006) “Balkans as a Linguistic Area” (Ed. Keith Brown), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Edition, Oxford.
- GOLDEN, Peter (2002) *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çeviren Osman Karatay), KaraM Yayınları, Çorum.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, (2013a) “Krallık Döneminde Romanya”, *Balkanlar El Kitabı II*, (Editörler: B. A. Gökdağ, O. Karatay), Akçağ Yayınları, Ankara, s.649-656
- HACISALİHOĞLU, Mehmet (2013b) “Sosyalist Dönemde Romanya”, *Balkanlar El Kitabı II*, (Editörler: B. A. Gökdağ, O. Karatay), Akçağ Yayınları, Ankara, s.657-669
- HOGAN-BRUN, G., Wolff S. (Eds) *Minority Languages in Europe: Status – Frameworks – Prospects*, Houndsmills: Palgrave/Macmillan, pp. 3-15.
- HORVATH, I., Scacco A. (2001) “From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania” in Bíró A., Kovács P. (Eds), *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*, Budapest: Open Society Institute, pp. 241-272.
- KOCA-SARI, Selcen (2016), “Tehlikedeki Türk Dilleri: Genel Bir Bakış”, *Tehlikedeki Türk Dilleri*, C.1, (Editörler Prof. Dr. Süer Eker, Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk), s.225-291.
- MOLALI, Neriman (2006) *Romanya’da İki Dillilik*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- PAREKH, Bhikhu (2002) *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, (Çev: Bilge Tanrıseven), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- POPOVIĆ, Aleksandre (1995) *Balkanlarda İslam*, (Türkçe çeviri: Komisyon), İnsan Yayınları, Ankara.
- RUHLEN, Merritt (2006) *Dilin Kökeni, Ana Dilin Evriminin İzinde* (Çev. İsmail Ulutaş), Hece Yayınları, Ankara.
- SÁNDOR, Klára (2005) “The Csángós of Romania.” *Hungarian Language Contact Outside Hungary*. (Ed. Anna Fenyvesi), Amsterdam: John Benjamins, s. 163-185.
- SZİLARD, Szilagyı (2016) “Romanya Türkleri ve Türkçe”, *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları*, (Der., Fahri Türk), Astana Yayınları, Ankara, s.35-64.
- TAŞTAN, Yahya Kemal (2017) *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- USTABULUT, Mete Yusuf; KARA, Kürşad (2016) “Romanya’da Türk Dili Tarihi ve Dobruca’daki (Köstence) Türkoloji Eğitimi”, *Aydın Tömer Dil Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, s. 1-16.
- WOLFF S., Cordell K. (2003) “Ethnic Germans as a language Minority in central and eastern Europe: legislative and Policy Frameworks in Poland, Hungary and Romania”, in *Minority Languages in Europe: Frameworks, Status, Prospects*. (Edit. Gabrielle Hogan-Brun and Stefan Wolff), Palgrave MacMillan, pp 99-119.
- http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/languages/policy/language-policy/documents/euromosaic-romania_en.pdf

GÜNLÜK YAŞAMDA BELLİ BAĞLAMLARDA SIKÇA KULLANILAN KALİPLERİN TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDEKİ KİTAPLARDA İNCELENMESİ

Semahat Resmi CRAHAY*

ÖZET

Yetişkinlere yönelik iletişime dayalı, işlevsel bir yabancı dil öğretiminde ve öğreniminde, söz ve söz gruplarının öğretilmesi ve öğrenilmesi kuşkusuz ilk hedefdir. Bu hedefe ulaşmak için Başlangıç-A1 düzeyinde, öncelikle hangi söz ve söz gruplarının öğretilmesi ve öğrenilmesi bu açıdan çok büyük önem taşımaktadır. Bunların saptanabilmesi için de ana dil konuşurlarının, günlük yaşamda, belli bağlamlarda, hangi söz ve söz gruplarını sıkça kullandıklarının belirlenmesi çok yararlı olacaktır. İyi bir Yabancı Dil Olarak Türkçe öğretiminde ve öğreniminde de öğrenenlerin, Türkçeyi anlama ve kullanma sürecine geçişlerini hızlandırmak ve bu süreçte en fazla verimi elde etmek için Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde geçen 14 bağlamda, Türkçe ana dil konuşurlarının sıkça kullandıkları söz ve söz gruplarını saptayıp bunlara Türkçe öğrenme materyallerinde, bağlamlar içinde yer vermek, büyük bir gereksinimi karşılayacaktır. Bu alanda yapılan çalışmalar, daha çok metinler üzerinden sözcüklerin sıklık derecelerini saptamaya yöneliktir ve saptanılan bu sözcükler, bağlamlara göre sınıflandırma çok yapılmadığı için yetersiz kalmaktadır. Bundan hareketle bu çalışmada amaç: Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde geçen 14 bağlamdan biri olan “Gezi” bağlamında hangi söz ve söz gruplarının daha sık kullanıldığını araştırmak ve bu saptanılan söz ve söz gruplarının Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan A1 düzeyindeki 4 kitapta yer alıp almadığını incelemektir.

Bu araştırma, 2 aşamada gerçekleştirilmiştir: Birinci aşamada, araştırmanın evrenini; Türkiye’de ana dil olarak Türkçe konuşurları, örneklemini ise 45 ana dil konuşurunun ses kaydı; ikinci aşamada ise çalışmanın evrenini; Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi kitapları, örneklemini de elverişli örneklem yöntemiyle belirlenen; [(Yedi İklim Türkçe-Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti-Seviye A1), (İstanbul-Yabancılar İçin Türkçe A1), (İzmir-Yabancılar İçin Türkçe A1), (Yeni Hitit-Yabancılar İçin Türkçe A1-A2)] kitapları oluşturmaktadır. Araştırmada “Gezi” bağlamı altında, 9 alt bağlam oluşturulup, ses kayıtlarında geçen söz ve söz gruplarının sıklıkları saptanıp bu alt bağlamlara göre sınıflandırma yapılmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında; saptanan bu söz ve söz gruplarının, belirlenen 4 Türkçe öğrenme kitabında yer alıp almadığına bakılmıştır. Çalışmanın sonunda elde edilen veriler; ana dil konuşurları tarafından sıkça kullanılan çoğu söz ve söz gruplarının incelenen dört kitapta yer almadığını göstermiştir. Bu sonuç doğrultusunda, özellikle Türkiye dışında Türkçe öğrenenler için, büyük bir gereksinim olması nedeniyle “Gezi” bağlamında hangi söz ve söz gruplarının materyallerde bulunması gerektiğiyle ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sözcükler, Türkçe Öğretiminde Kalıplaşmış İfadeler, Belli Bağlamlarda Sıkça Kullanılan Kalıplar

* Belçika / Hasselt – Eyalet Yetişkinler Eğitimi Merkezi - Modern Diller

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ALTERNATİF ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME: WEB 2.0 ARAÇLARI

Bayram BAŞ*

Özet

Dijital teknolojilerdeki yenilikler, eğitimin birçok ortamında olduğu gibi dil öğretiminde de kendini gösterir hâle gelmiştir. Bu doğrultuda günbegün çeşitlenen teknolojik Web 2.0 araçları, dil öğretiminin sınıf içi ve sınıf dışı ortamlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı Web 2.0 tabanlı araçların yabancılar Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme sürecine olan katkısını belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ve desen olarak da iç içe tek durum deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Yıldız Teknik Üniversitesi TÖMER’de B2 seviyesinde eğitim gören 10 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama araçları, biçimlendirici değerlendirmeyi sağlayan ve öğretmene ders öncesi ve sonrası kısa ölçme ve değerlendirme süreci hazırlaması için ortam hazırlayan Web 2.0 araçlarından Kahoot, Socrative ve Plickers kullanılarak geliştirilmiş eğitim ortamları ile oluşturulmuştur. Üç hafta boyunca Web 2.0 araçları ile geliştirilmiş ölçme ve değerlendirmeye yönelik eğitim ortamları ile uygulamalar yapılmıştır. Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra öğrenciler ve öğretmenlerden Web 2.0 araçlarına yönelik görüşleri alınmıştır. Çalışmada öğrencilerin ve öğretmenlerin Web 2.0 araçları ile oluşturulmuş ölçme ve değerlendirme ortamlarına yönelik görüşleri içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin Web 2.0 araçlarını “eğlenceli, eğitici ve pratik” bulduğu, Kahoot adlı programın özellikle kelime hazinesini geliştirme açısından faydalı olduğu, quiz adlı sınavlara alternatif olarak bu araçların kullanılmasının daha doğru olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Entegrasyonu, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Web 2.0 araçları, ölçme ve değerlendirme.

ALTERNATIVE TESTING AND EVALUATION IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: WEB 2.0 TOOLS

Abstract

Innovations in digital technology have become evident in language teaching as well as in many aspects of education. Accordingly, various Web 2.0 tools are being used in and out-of language teaching classrooms. This study aims to determine the contribution of Web 2.0-based tools to testing and evaluation process in teaching Turkish as a foreign language. Embedded single case study which is a qualitative research method is used for this study. Study group is composed of 10 students at B2 level at Yıldız Technical University TÖMER. The data collection tools were created by Web 2.0 tools named as Kahoot, Socrative and Plickers which provide formative assessment and allow the teacher for short testing and evaluation processes before and after the course. During the course of three weeks, testing and evaluation tools developed by Web 2.0 are applied. Upon the completion of these studies, students and teachers were consulted on Web 2.0 tools. Opinions of the students and teachers about the testing and assessment tools and educational environments created with Web 2.0 tools are evaluated by content analysis. The findings of this study show that both students and teachers find Web 2.0 tools as "fun, educational and practical", these tools would be more appropriate to be used as an alternative to quizzes, and Kahoot is particularly useful for improving vocabulary.

Keywords: technology integration, Turkish as a foreign language, Web 2.0 tools, testing and evaluation.

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.
E-posta: bayrambas@gmail.com

Giriş

Teknolojik gelişim doğrultusunda eğitimde kendine yer edinmiş olan Web 2.0 araçları; okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerinin gelişimine yönelik farklı eğitim ortamlarında değerlendirilebilmektedir. Bu araçlar, aynı zamanda bu becerilerin ne ölçüde ve nasıl geliştiğine yönelik ölçme ve değerlendirme sürecinde de kullanılmaktadır. Survey Monkeys, Kahoot, Socrative, Plickers, Google Docs vb. Web 2.0 araçları bu amaçla kullanılabilen uygulamalardan bazılarıdır. Bu doğrultuda bilgisayar tabanlı ölçme ve değerlendirmenin verimli olup olmadığına değinmek gerekmektedir. Web tabanlı ölçme ve değerlendirme sayesinde, öğrencilerin motivasyonunun arttığına ve daha eğlenceli vakit geçirdiğine, test sonuçlarının yükseldiğine yönelik çalışmalar mevcuttur (Zhenming, Liang ve Guohua, 2003; Bogdanović vd., 2014; Romero, Ventura ve De Bra, 2009).

Web 2.0 araçlarıyla yapılan eğitimde sorular öncelikle amaca uygun bir şekilde hazırlanmakta, hedef kitleye sunulmaktadır. Bu sürecin sonunda alınan cevaplar değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Değerlendirme sürecinde “cevap doğru, hatalı ya da kısmen doğru şekilde değerlendirilir, öğrenciye geri bildirimde bulunulur, soru notlandırılır ve öğrencinin notu kayıt edilir” (Brusilovsky ve Miller, 1999). Yani Web tabanlı ölçme ve değerlendirme basamaklar şeklinde ilerleyen bir süreçtir. Değerlendirmeyi “öğrenmenin desteklediği, başarı ve yeterlik konusunda bilginin toplandığı, öğrenme zorluklarının tespit edildiği öğrenme sürecinin en önemli bileşenlerinden” (Balta, 2014) biri olarak görmek mümkündür. Bu sebeplerden dolayı “üstbilişsel değerlendirme, bilginin nasıl kullanılacağını öğrenme, bilişsel süreçleri analiz etme ve geliştirme, eleştirel düşüncüyü destekleme, farklı düşünme stilleriyle değerlendirme, grup değerlendirmesi, yaratıcılığı değerlendirme, iletişim becerilerini değerlendirme” (Ridgway, McCusker ve Pead, 2004) hususlarında web tabanlı ölçme ve değerlendirmenin çeşitli fırsatlar sunacağı söylenebilir.

Web tabanlı ölçme ve değerlendirme uygulamalarında “öğrenci merkezli bir değerlendirme tasarlama; ödev, proje, grup çalışması için rubrikler hazırlama; içerik ve öğrenme hedefleriyle uyumlu değerlendirme teknikleri kullanma; çevirim içi ortamlarda kullanılabilir, açık ve anlaşılır bir değerlendirme tasarlama” (Palloff ve Pratt, 2009) hususlarına dikkat edilmelidir. Dikkatli bir şekilde tasarlanmış Web tabanlı ölçme ve değerlendirme uygulamalarının “çeşitlilik ve özgünlük, öğrenci katılımı, esnek değerlendirme zamanı ve yeri, hızlı geri bildirim, tutarlı ve doğru sonuçlar, öz değerlendirme, simülasyon/etkileşimli oyun/e-portfolyo imkânlarından yararlanma” (Davies, 2010) noktalarında geleneksel ölçme ve değerlendirme uygulamalarından daha verimli olduğunu söylemek mümkündür.

Web tabanlı ölçme ve değerlendirme sürecinde hem geleneksel hem de alternatif ölçme yöntemleri kullanılabilir. Sözlü ve yazılı sınavlar, çoktan seçmeli sınavlar, açık uçlu sorular, kısa cevaplı sorular, eşleştirme, boşluk doldurma gibi, doğru-yanlış sorularının kullanımı geleneksel araçlara örnek gösterilebilir. Performans ve proje ödevleri, akran değerlendirme, öz değerlendirme, otantik değerlendirme ve rubrikler ise web tabanlı olarak kullanılacak alternatif ölçme araçlarıdır. Gaytan (2005), web tabanlı alternatif ölçme araçlarını etkili bir ölçme aracı olarak tanımlarken, geleneksel ölçme araçlarının da adapte edilerek çevrimiçi bir şekilde kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmanın amacı, Web 2.0 tabanlı araçların yabancılara Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme sürecine yönelik katkılarını öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre belirlemektir

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada durum çalışması desenlerinden “iç içe geçmiş tek durum deseni” kullanılmıştır. Bu desende “birden fazla analiz birimi” (Yıldırım A. ve Şimşek H., s.326) bulunmaktadır. Çalışmada yabancılara Türkçe öğretimi alanında ölçme ve değerlendirme süreci ile bir durum oluşturulmuştur. Bu durumun iç içe geçmiş birimlerini üç farklı Web 2.0 aracı ile oluşturulmuş eğitim ortamları oluşturmaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Yıldız Teknik Üniversitesi TÖMER’de B2 seviyesinde eğitim gören 10 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları, Web 2.0 araçlarından Kahoot, Socrative ve Plickers kullanılarak çalışma grubunun ders kitabı olan Yedi İklim Türkçe B2’nin 6. ünitesinde yer alan içerik ve ölçme değerlendirme çalışmaları esas alınarak geliştirilmiştir. Üç hafta boyunca Kahoot, Socrative ve Plickers adlı Web 2.0 araçları ile üç ayrı ölçme değerlendirme çalışması yapılmıştır. Birinci çalışmada Kahoot adlı Web 2.0 aracı ile önceki dersin hatırlatılması amacıyla ders başında görsel ve videolar kullanılarak çoktan seçmeli 10 soruluk bir quiz hazırlanmış ve öğrenciler bu sınava tabi tutulmuştur. İkinci çalışmada Socrative adlı Web 2.0 aracı ile geliştirilmiş 15 soruluk bir boşluk doldurma testi öğrencilere uygulanmıştır. Üçüncü çalışmada ise Plickers adlı Web 2.0 aracı ile hazırlanmış 10 soruluk karışık çoktan seçmeli bir ünite sonu testi ile uygulamalar tamamlanmıştır. Çalışmaların ardından, Survey Monkey adlı online anket programı kullanılarak öğretmen ve öğrencilerden görüş alınmıştır. Web 2.0 araçlarına yönelik yorumları elde edebilmek için öğrencilere 7, öğretmenlere 5 adet açık uçlu soru sorulmuş ve onlardan sorulara yazılı olarak yanıt vermeleri istenmiştir. Öğrencilerin soruları daha iyi anlamaları ve kendilerini rahat ifade edebilmeleri amacıyla sorular Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış; öğrencilere yazılı cevaplarını Türkçe ya da İngilizce olarak verebileceklerine yönelik bildirimde bulunulmuştur. Uygulamalar üç hafta içinde çalışma grubunun derslerini yürüten iki öğretmen eşliğinde gerçekleştirildiği için öğretmenlerin her birinden ayrı ayrı görüş alınmıştır.

Verilerin Analizi

Öğretmen ve öğrencilerin Web 2.0 araçlarına yönelik yazılı olarak verdikleri cevaplardan elde edilen veriler, içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın inandırıcılığını sağlamak amacıyla geliştirilen veri toplama araçları ve görüşme soruları alan uzmanı kişilere danışılarak ve onların görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Web 2.0 araçları ile oluşturulan ölçme ve değerlendirme çalışmalarını ve bunlardan elde edilen verileri aktarılabilir kılma amacıyla, eğitim ortamlarının içerikleri çalışma grubunun kullandığı ders kitabı temel alınarak hazırlanmıştır. Bu yolla çalışma geçerli ve güvenilir bir zemine oturtulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Kahoot, Socrative ve Plickers adlı Web 2.0 araçları ile gerçekleştirilmiş ölçme ve değerlendirme çalışmalarına yönelik öğrenci ve öğretmen görüşlerini içeren bulgular ve yorum aşağıda sunulmuştur.

Web 2.0 Araçlarına Yönelik Öğrenci Görüşleri

Yapılan uygulamalara yönelik öğrenci görüşlerini almak için öğrencilere ilk olarak “*Derste ölçme ve değerlendirme için kullandığımız Web 2.0 araçlarından hoşlandınız mı? Neden?*” sorusu yöneltilmiştir. 10 öğrenci soruyu yanıtlamıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde tüm öğrencilerin “Evet” cevabı verdikleri görülmüştür. 3 öğrenci dışında kalan 7 öğrenci Web 2.0 araçlarından neden hoşlandıklarını açıklamıştır. Açıklamalar analiz edildiğinde “*eğlenceli, eğitici, öğrenmeyi kolaylaştırıcı, faydalı, kolay, pratik, telkin edici*” şeklinde anahtar kelimelere rastlanmıştır. Öğrencilerden bir tanesi bu tür çalışmaların ergonomik olduğunu da belirtmiş ve Web 2.0 araçlarının okul ortamına bir çok malzeme taşıma zorunluluğundan kendilerini kurtardığını belirtmiştir. Öğrenciler Web 2.0 araçlarını öncelikle eğlenceli ve eğitici ardından da pratik olarak tanımlamışlardır.

Öğrencilere ikinci olarak “*En çok hangi araçtan hoşlandınız? Neden?*” sorusu sorulmuştur. Bu soru da tüm öğrenciler tarafından cevaplanmıştır. Öğrencilerden 5 tanesi Kahoot adlı Web 2.0 aracından daha çok hoşlandıklarını diğerleri ise tüm araçlardan aynı düzeyde

hoşlandıklarını belirtmiştir. Kahoot'u seçme nedenlerini *"eğitim ortamlarında rekabetçi bir zemin hazırlaması, basit olması, daha önceden kendilerince kullanılıyor olması"* gibi nedenlere bağlamışlardır. Kahoot'un yarışma ortamı oluşturması, işitsel ve görsel uygulamalara daha fazla olanak tanınması bu seçimde ön plana çıkmasının nedeni olarak gösterilebilir. Tüm Web araçlarından hoşlandıklarını söyleyen öğrenciler ise bu durumu *"oyun oynamalarına ortam oluşturması, birbirlerine benzemeleri, aynı amaçlarla geliştirilmiş olmaları"* gibi nedenlerle açıklamıştır.

Öğrencilerden üçüncü olarak *"Hoşlanmadığınız bir araç oldu mu? Neden?"* sorusuna cevap vermeleri istenmiştir. Öğrencilerin tamamı bu soruya *"hayır"* cevabı vermiştir. Bazıları cevaplarını *"hepsi çok iyi, hepsi aynı amacı taşıyor, hiç, hepsinden çok hoşlandım"* gibi açıklamalarla tamamlamıştır. Öğrencilerinden bir tanesi araştırmada kullanılan bir uygulama olmamasına rağmen bir online sınıf yönetim sistemi olan Edmodo'dan hiç hoşlanmadığını bu uygulamanın çok fazla zamanını aldığını belirtmiştir. Bu cevap üzerine öğretmenlerle yapılan görüşmede Edmodo adlı Web 2.0 aracının sınıfta kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Öğrenciler farklı amaçla sınıfta kullanılan ve araştırmamız dışında kalan Web 2.0 araçlarını sınıfta kullansalar da Kahoot, Socrative ve Plickers'e yönelik olumsuz bir görüş bildirmemişlerdir.

Öğrencilere dördüncü olarak *"Sizce bu Web 2.0 araçları standart quizlerin (kâğıt üzerinde olanlar) yerine kullanılmalı mı? Neden?"* sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerden 7 tanesi quiz adı verilen kısa sınavlar yerine Web 2.0 araçları ile geliştirilen online sınavların kullanılmasını tercih ettiğini belirtmiştir. Bunun nedenini de *"daha kolay, eğlenceli, oyun gibi, quiz gibi sıkıcı değil, heyecan verici, görsellik içeriyor, soru çeşitliliği sağlıyor, bir çok bilim insanı tarafından öneriliyor, gelecek Web 2.0'da"* gibi ifadelerle açıklamışlardır. Quiz adlı sınav yerine kullanılmaması gerektiği yönünde görüş bildiren öğrenciler ise bu duruma yönelik olarak *"kâğıtla yapılanı daha uygun, Web 2.0 araçları oyun için kullanılmalı"* açıklamalarını sunmuşlardır. Cevaplar analiz edildiğinde quiz adlı kısa sınavlar için öğrencilerce Web 2.0 tabanlı uygulamaların tercih edilmesi gerektiğine yönelik görüş ortaya çıkmaktadır. Bu durum daha önceki sorulara da verilen cevaplar içinde yer alan Web 2.0 araçlarının *"eğlenceli, eğitici ve pratik"* yönleriyle açıklanabilir.

Öğrencilere beşinci olarak *"Web 2.0 araçlarının ölçme ve değerlendirmede kullanımı Türkçeyi öğrenme açısından size bir katkısı oldu mu? Neden?"* sorusu sorulmuştur. Öğrencilerden 9 tanesi bu soruyu *"evet"* ifadesiyle cevaplamıştır. Bu cevabı *"eğitici, eğlenceli, dikkat çekici, yaratıcı, zihinde kalmayı kolaylaştırıyor, etkinlik içeriyor, zaman kazandırıyor"* gibi ifadelerle açıklamışlardır. Bir öğrenci ise uygulamaların kısa sürede uygulanması sebebi ile bir cevabın verilmesinin erken olabileceğini ancak ünite sonlarında bu araçlarla mutlaka uygulama yapılması gerektiğini ve yapılırsa bunun harika olacağını belirtmiştir. Elde edilen verilerden de anlaşılacağı üzere Web 2.0 araçlarının *"eğlenceli, eğitici ve pratik"* yönüne yine vurgu yapılmış ve bu araçların ölçme ve değerlendirme sürecinde çok uyaran taşımaları, zaman kazandırıcı olmaları sebebi ile eğitim ortamı hazırlamak için uygun oldukları görülmüştür.

Öğrencilere altıncı olarak *"En çok hangi öğrenme alanının (dinleme, okuma, konuşma, yazma) ölçme ve değerlendirmesinde katkısını gördünüz? Neden?"* sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerden dördü özellikle okuma, ikisi yazma, biri dinleme, biri konuşma öğrenme alanına özellikle katkı sağladığını belirtmiştir. İki öğrenci ise tüm becerilerine katkı sağladıklarını ancak soruda sorulmamasına rağmen dil bilgisi öğrenme alanına da önemli katkı bulduklarına dikkat çekmiştir. Öğrencilerden iki tanesi cevaplarında Web 2.0 araçlarının kelime hazinelerini geliştirme sürecine de destek olduklarına vurgu yapmıştır. Öğrencilerden biri testlerdeki yanlış cevapların bile kendilerine katkı sağladığını belirtmiştir. İki öğrenci ise konuşma becerilerini kullanmalarını gerektirecek bir ortamın sınırlı olduğuna değinmiştir. Cevaplar analiz edildiği zaman geliştirilen ölçme ve değerlendirme araçlarının tüm öğrenme alanlarını kapsamalarına rağmen öncelikli olarak okuma becerisine katkı sağladığı, ardından yazma becerisini desteklediği yönünde görüşler alınmıştır. Ancak dil bilgisi yönünde farkındalık sağlamaları ve kelime hazinesi gelişimini desteklemelerine yönelik açıklamalar da dikkat çekici görülmüştür.

Öğrencilere son olarak “*Web 2.0 araçlarının standart quizler yerine kullanılması Türkçeye yönelik motivasyonunuza bir katkı sağladı mı? Nasıl?*” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin tamamı bu soruya “evet” cevabını vermiştir. Bu durumu da “*kolay ve efektif oluyor, yarışma ortamı hazırlıyor, teknoloji istek uyandırır*” gibi ifadelerle açıklamışlardır. Elde edilen veriler, Web 2.0 araçlarının “*eğlenceli, eğitici ve pratik*” yönü ve bunun yanında özellikle yarışma ortamı oluşturması sayesinde öğrencilerde istek uyandırdığını göstermiştir.

Web 2.0 Araçlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Uygulama çalışmalarının ardından öğretmenlere ilk olarak “*Web 2.0 araçlarını ölçme ve değerlendirme amacıyla daha önceden kullanıyor muydunuz? Kullanıyor iseniz hangi amaçlarla kullanıyordunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerden biri öğrencilerin ödev takibini kolay ve pratik olarak yapabilmek amacıyla Edmodo’yu kullandığını belirtmiştir. Diğer öğretmen ise sadece eğlenceli bir eğitim ortamı amacıyla daha önceden Web 2.0 araçları kullandığını ancak bu uygulamalardan sonra öğrencilerde farklı kazanımlar oluşması, hızlı ve kolay ölçme ve değerlendirme araçları geliştirilmesi amacıyla kullanacağını da belirtmiştir. Görüldüğü üzere öğretmenler de öğrenciler gibi Web 2.0 araçlarının “*eğlenceli, eğitici ve pratik*” yönlerine vurgu yapmışlardır.

Öğretmenlere ikinci olarak “*Ölçme ve değerlendirme sürecinde Web 2.0 araçları kullanarak geliştirdiğimiz eğitim ortamları derslerinizde nasıl bir farklılık oluşturdu?*” sorusu sorulmuştur. Öğretmenler “*Dersi daha ilgi çekici ve eğlenceli hâle getirdi. Öğrenciler tüm dikkatlerini uygulamaya verdiler. Öğrencileri derse daha çok çekti ve keyif alarak öğrenmelerine katkı sağladı. Sıkılmadılar da...*” şeklinde cevaplar vermişlerdir. Öğretmenlerin görüşleri Web 2.0 araçlarının “*ilgi ve dikkat çekici, eğlenceli, zevk verici, katkı sağlayıcı*” yönlerine dikkat çekmektedir.

Öğretmenlere üçüncü olarak “*Öğrencilerinizden Web 2.0 ölçme araçlarının kullanımına yönelik ne tür dönütler aldınız?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenler “*Öğrenciler dersten çok memnun kaldıklarını, dersi çok eğlenerek geçirdiklerini ve bu tür uygulamaları sık sık yapmamızı önerdiler. Olumlu dönütler aldım. Özellikle final sınavında yer verdiğim Pixton için derste de bu tür etkinlikler yapılmasını söylediler ve yapıyoruz da.*” ifadeleriyle açıklamalar yapmıştır. Öğretmen görüşleri öğrencilerin uygulamalardan memnun kaldığı, eğlendiği yönündedir. Öğretmenler, öğrencilerin kendilerinden Web 2.0 araçlarıyla sık sık uygulama yapmalarını istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenlerden bir tanesi öğrencilerin yaratıcılıklarını kullanarak karikatür oluşturabilecekleri bir Web 2.0 aracı olan Pixton’u da kullandığını ve bu araçla çalışma yaparken öğrencilerin diğer Web 2.0 araçları ile de çalışma yapmak istediklerini belirttiklerini ifade etmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdiği cevaplar öğrencilere yönetilen sorulardaki cevaplarını destekler niteliktedir.

Öğretmenlerden dördüncü olarak “*Hangi Web 2.0 aracının daha faydalı olduğunu düşünüyorsunuz? Neden? (Kahoot, Socrative, Plickers)*” sorusunu cevaplamaları istenmiştir. Öğretmenlerden biri Plickers dışında diğer uygulamalar hakkında bir bilgisi olmadığını bu sebeple de kıyaslama yapamayacağını belirtmiştir. Diğer öğretmen ise özellikle kelime öğretimi açısından Kahoot’u başarılı ve kullanışlı bulduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin görüşlerinde elde edilen Kahoot adlı Web 2.0 programının kelime hazinesi gelişimini desteklemesi ve birden fazla uyarın taşınması açısından tercih edilebilir olduğu verisi, öğretmen görüşlerini desteklemiştir.

Öğretmenlere son olarak “*Web 2.0 araçları hangi öğrenme alanlarının ölçme ve değerlendirmesinde daha etkili oldu? Neden?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerden biri Plickers uygulamasının öğrencilerin daha çok bilişsel düzeylerini ölçmede etkili olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Diğer öğretmen ise Web 2.0 araçlarının tümünü bilişsel ve duyuşsal alan bakımından yararlı bulduğunu, öğrencileri düşündürecek sorular ve etkinliklere yer vermeleri ve takım çalışması için uygun olmaları sebebi ile araçların tümünün tercih edilebilir olmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu veriler ışığında, öğretmen ve öğrenci görüşlerindeki paralelliğe dayanarak Web 2.0 araçlarının öğrencilere öğrenme alanları boyutuyla bilgi ve uygulama ortamı hazırlaması

açısından bilişsel yönde katkı sağladığı; eğlenceli olmaları ve teşvik etmeyi kolaylaştırma açısından duyuşsal yönde katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Tartışma ve Sonuç

Öğrenciler ve öğretmenler Kahoot, Socrative ve Plickers adlı Web araçlarının tamamından hoşlanmışlardır. Web 2.0 araçlarının özellikle “eğlenceli, eğitici ve pratik” eğitim ortamlarına olanak hazırlamasında kullanışlı olması bu verinin önemli bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. Öğretmenler, Web 2.0 araçlarının öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimlerinde önemli rol oynayabilecekleri hususunda görüş bildirmiştir. Araştırmamızın sonuçlarını destekleyecek şekilde öğrencilere Kahoot’un katkılarına yönelik (Dellos, 2015; Zarzycka-Piskorz E., 2016; Wang, A., Lieberoth, A., 2016), Socrative’nin katkılarına yönelik (Dervan, 2014; Awedh vd., 2014; Sprague, 2016; Guerrero vd., 2016) ve Plickers’e nin katkılarına yönelik (Lai vd., 2016; Konstantinnina, D., Aleksandrovna, S., 2017) çeşitli çalışmalarda da vurgu yapılmıştır.

Öğrenciler Kahoot, Socrative ve Plickers adlı tüm Web 2.0 araçlarını beğendiklerini belirtmiş ama özellikle Kahoot’dan hoşlandıklarına dikkat çekmişlerdir. Öğretmenler de Kahoot’u kullanma hususunda aynı görüşte olduklarını, özellikle kelime hazinesi gelişiminde bu programın faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Kahoot’un işitsel ve görsel açıdan interaktif eğitim ortamlarına imkân hazırlaması, anlık dönüt vermesi, bireysel kullanılabilirdiği gibi istenirse işbirliği ortamı da oluşturması, rekabet ortamı yaratması ve bu ortamların hazırlanmasında ergonomik olması bu verinin çıkma nedeni olarak açıklanabilir. Çalışmamızın sonuçlarını destekleyici nitelikte Dellos (2015) da araştırmasında öğrenciler açısından Kahoot’un “heyecan verici, işitsel ve görsel unsurlarının düşünmeye sevk edici, güvenli, rekabetçi, katılımcı, eğlenceli, motivasyonu artırıcı, öz güven verici, merak ortamı oluşturan ve katılımı artırıcı” yönüne vurgu yapmıştır. Benzer şekilde Dervan (2014) da araştırmasında Socrative’nin “öğrencilerle etkileşimi artırdığını, güvenilir bir sistem olduğunu, kullanımının kolay olduğunu” belirtmiş; araştırmasının çalışma grubunda bulunan öğrencilerin % 65’inin Socrative kullanımının derslerdeki etkileşimi kesinlikle artırdığına, % 35’inin de artırdığına vurgu yapmıştır.

Öğrenciler yazılı yolla yapılan quizlerin Web 2.0 araçları ile yapılmasının daha faydalı olacağı hususunda önemli oranda ortak görüş bildirmiştir.

Öğrenciler, Web 2.0 araçlarını Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmeleri açısından katkı sağlayıcı bulmuştur. Öğrenciler, Web 2.0 araçlarının özellikle okuma ve yazma öğrenme alanlarına katkı sağladığını, dil bilgisi öğrenme alanı açısından da bu araçlardan faydalandıklarını belirtmiştir. Ancak konuşma becerisinin geliştirilmesi açısından Web 2.0 araçları ile oluşturulmuş eğitim ortamlarını daha sınırlı bulduklarını ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin tamamı, Türkçeyi öğrenmeye yönelik istekliklerinin gelişmesinde Web 2.0 araçlarına olumlu baktıklarını belirtmişlerdir. Motivasyonun oluşumunda kaygı düzeyinin düşürülmesi dikkate alındığında araştırmamızın sonuçlarını destekleyecek nitelikte Wash (2014) da araştırmasındaki çalışma grubunda yer alan öğrencilerin “Web 2.0 aracı olan Socrative’nin, kendi kaygılarını azalttığına” vurgu yaptıklarını ifade etmiştir.

Öğretmenler, yapılan uygulamaların ardından Web 2.0 araçlarını daha amaçlı ve çeşitli kullanacağını ifade etmiştir.

Öğrenciler, öğretmenlerine Web 2.0 araçlarını daha fazla kullanma yönünde dönütlerde bulunmuştur. Çalışmamızın bulgularını destekleyici yönde, Dervan (2014), da araştırmasındaki çalışma grubunda yer alan öğrencilerin % 73’ünün Socrative adlı Web 2.0 aracının daha fazla kullanılması gerektiği yönünde görüş bildirdiklerini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, Web 2.0 araçlarının Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik eğitim ortamlarında kullanışlı olduğu, ölçme ve değerlendirme sürecinde pratik imkânlar sunduğu ve öğrenme alanlarının geliştirilmesinde katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Awedh, M., Mueen, A., Zafar, B., Manzoor, U. (2014). "Using Socrative and Smartphones for the Support of Collaborative Learning". *International Journal on Integrating Technology in Education (IJITE)*. 3(4).
- Balta, B. (2014). Türkiye’de Çevrimiçi Eğitimde Ders Veren Öğretim Elemanlarının Çevrimiçi Ölçme Değerlendirme Yöntemlerine İlişki Görüşleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Bogdanović, Z., Barać, D., Jovanić, B., Popović, S., & Radenković, B. (2014). "Evaluation of Mobile Assessment in a Learning Management System". *British Journal of Educational Technology*. 45(2).
- Davies, S. (2010). "Effective assessment in a digital age". URL: https://www.cardiff.ac.uk/data/assets/pdf_file/0009/584289/Effective-Assessment-in-a-Digital-Age-JISC.pdf. [02 Eylül 2013].
- Dellos, Ryan. (2015). "Kahoot! A Digital Game Resource for Learning". *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*. 12(4).
- Dervan, Paul. (2014). "Enhancing In-class Student Engagement Using Socrative (an Online Student Response System): A Report". *All Ireland Journal of Teaching and Learning in Higher Education (AISHE-J)*. 6(3).
- Gaytan, J. (2005). "Effective Assessment Techniques for Online Instruction". *Information Technology, Learning, and Performance Journal*. 23(1).
- Guerrero, C., Jaume, A., Juiz, C., Lera, I., (2016). "Use of Mobile Devices in the Classroom to Increase Motivation and Participation of Engineering University Students". *IEEE Latin America Transactions*. 14(1).
- Konstantinnina, D., Aleksandrovna, S., (2017). "Integration of Mobile Applications for Control and Estimation of Educational Activities in the Flipped Classroom Model". *Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology*. 6(1).
- Lai, C., Huang, S., Huang, Y. (2016). "Evaluation of Inquiry-Based Learning with IRS in the Technique Course: A Pilot Study in Taiwan Industrial High School". *44th SEFI Conference*. 12-15 September 2016. Tampere, Finland.
- Palloff, R. M., Pratt, K. (2009). *Assessing the Online Learner*. San Francisco: Jossey - Bass.
- Ridgway, J., McCusker, S., Pead, D. (2004). *Literature Review of E-Assessment*. Futurelab.
- Romero, C., Ventura, S., De Bra, P. (2009). "Using Mobile and Web-Based Computerized Tests to Evaluate University Students". *Computer Applications in Engineering Education*. 17(4).
- Sprague, A. (2016). "Improving the ESL Graduate Writing Classroom Using Socrative: (Re)Considering Exit Tickets". *Tesol Journal*. 7(4).
- Wang, A., Lieberoth, A., (2016). "The Effect of Points and Audio on Concentration, Engagement, Enjoyment, Learning, Motivation, and Classroom Dynamics Using Kahoot". *European Conference on Games Based Learning*. October 2016.
- Wash, Pamela D. (2014). "Taking Advantage of Mobile Devices: Using Socrative in the Classroom". *Journal of Teaching and Learning with Technology*. 3(1).
- Zarzycka-Piskorz E., (2016). "Kahoot it or not? Can Games be Motivating in Learning Grammar?". *The Journal of Teaching English with Technology*. 16(3).
- Zhenming, Y., Liang, Z., ve Guohua, Z. (2003). "A Novel Web-Based Online Examination System for Computer Science Education". *In 33rd ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference*.

ORTAÖĞRETİMDEN YÜKSEKÖĞRETİME TÜRKÇE EĞİTİMİ

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

İlk ve orta öğretimde yoğun olarak gördüğü Türkçe dersini üniversite öğrenimi sırasında da mecburi olarak alan, yükseköğretimi tamamlayıp mezun olduktan sonra girdiği devlet kurumunda tekrar Türkçe eğitimine tabi tutulan Türk insanının bu hali dikkate değerdir

Türk dil eğitiminin yetersizliğine dayanan bu durum arada bir dile getirilir ama sebepleri ve nereden kaynaklandığı üzerinde ciddi olarak durulmaz. Konunun irdelenmesini yapan bazı makaleler1 olmakla birlikte konu ülke çapında bir sorun olarak görülmez. Zaman zaman üniversitelerde görevli olan eğitimcilerin, dil ve edebiyat mensuplarının bir araya gelerek yaptıkları görüşmelerinden de bir sonuç alınamamıştır. Esasen Türk eğitim hayatında her yıl yapılan müfredat değişikliğini, bir yıl konan bir uygulamanın ertesi yıl kaldırılmasını hatırlarsak Türkçe eğitim ve öğretimdeki düzensizliği bir ölçüde görmüş oluruz.

Temel mesele, Cumhuriyet'in ilanından bugüne kadar Türkçenin bir edebiyat ve bilim dili olarak gösterdiği gelişmenin yeterince takip edilememesinde, terimlerinde istikrarın sağlanamamasında, söz hazinesinin bilimsel ölçüler içinde ele alınamamasında yatmaktadır. Sözlü veya yazılı yayınlarda örneklerini açıkça gördüğümüz bu durum, eğitim ve öğretim programlarıyla ilgili olduğu gibi kültürel değişmelerin de bir sonucudur.

El yazısıyla yazı yazmaya başlamıştık zamanla kitap harflerine dönüldü. Yakın zamanda yeniden el yazısı eğitim hayatına getirildi. Çok geçmeden ondan da vazgeçildi.

Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişte epeyce mesafe alınmışken son yıllarda Batı kökenli kelime ve terimlerin dile girişi, Türkçenin eğitim ve öğretimine yük getirmiştir. Bu yükün giderilmesi yabancılaşmanın önüne geçilmesi konusunda ise ciddi bir girişim ortaya konamamıştır.

Talim Terbiye Kurulu, Millî Eğitimin sağlıklı karar vermesine, yayınların amaca uygun yayımlanmasına yardımcı olur. Durmadan kadroları değişen ve bir türlü uzmanlaşamayan bu kurulun kararlarında istikrar sağlanamıyor.

Öğretmen öğrenci tablosuna baktığımızda mevcut durum pek iç açıcı değildir. Kurduğu cümleyi kontrol edecek ölçütleri, kuralları bilmemek, kural öğrenmeyi gereksiz görmek, cümleye başlayıp sonunu getirememek, sayabileceğimiz tespitlerden birkaçıdır.

Konuşmasını Yatan aslandıansa gezen tilki gibi bir atasözü, Hafızaibeşer nisyan ile maluldür gibi bir vecize veya Bir yaraya parmak basmak gibi deyimle destekleyen kimselere artık rastlamak pek mümkün olmuyor.

Türkçe aracılığıyla konuşuyoruz, yazıyoruz, duygularımızı, sevinçlerimizi, üzüntülerimizi Türkçeyle dile getiriyoruz ama eğitim öğretim basamaklarında bu dilin nerden geldiği, nasıl bir dil olduğu, yapısı, yazımı yani imlası telaffuzu, ne gibi olumsuzluklarla karşılaştığı ve diğer incelikleri hakkında ayrıntılı, doyurucu bilgi edinmeye, gerektiği kadar öğrenmeye zaman ayrılamıyor.

Eğitim fakültelerine rağmen yetiştirilen öğretmenlerin düzeyi yükseltilemiyor. Öğretmen düzeyi sorunların başında gelmiyor. Bu durumları belgeleyen ciddi araştırmalar elimizde bulunmamaktadır.

Olumsuzluğa gösterilebilecek sebeplerden biri orta öğretimden yükseköğretime geçmek için yapılan seçme ve yerleştirme sınavlarında uygulanan yöntemdir. Stres altında Türkçe bilgisinin test edilmesinden çok mantık yürüterek soru çözme yoluna gidilmesidir.

Çare olarak üniversitelerde Türkçenin zorunlu ders olarak okutulmasında bulunmuştur. Ancak söz konusu derslerin başladığı yıllardan bugüne yöneticilerinin bu derse olumlu bakmaması, bazı kesimlerin YÖK dersleri diye Türk dili dersine tepki göstermesi, öğrencinin ise bu derse kredi edinme nazarıyla bakması bu işi amacından uzaklaştırmıştır. Öte yandan Fakülte idarecileri bu derse gereksiz gördü. Kalabalık sınıflarda dersin önemi, gerekliliği anlatılamadı. Öğrenciye dil eğitiminin bilinci verilemedi.

Genellikle üniversite eğitimine başlayan öğrencilerin ana dili kullanmaktaki seviyeleri düşüktür. Bu durumu kendilerini ifade ederken veya açıklanması istenen bir konuyu cevaplarken görmek mümkündür. Kurallara uygun bir cümle kuramamak veya kullandığı kelimeleri gereği gibi telaffuz edememek, tavırlarındaki şaşkınlık, tedirginlik, heyecanını yenememe şeklinde kendini gösteren bu durum oldukça yaygındır. Hemen ekleyelim ki belirtilen olumsuzlukları aşmış öğrencileri bu durumun dışında tutuyoruz.

Sorulan bir soru karşında alınan cevaplarda, düşüncenin kurallara uygun birkaç cümleyle ifade edilememesinde, uygun kelime seçiminin yapılamamasında, derli toplu bir cevap ortaya konulamamasında yatmaktadır.

Gene sorulan bir soru veya açıklanması istenen bu konu üzerinde konuşurken uzun heceyi kısa söylemek. Örnek olarak aslında ilk hecesi kısa söylenen nasip kelimesinin ilk hecesini naasip biçiminde telaffuz etmek. Buna karşılık kısa heceyi raakip biçiminde uzun okumak yalnızca öğrenci kesiminde değil ülke aydınlarında da görülen bir eksiklik. Bu durum dildeki Osmanlı Türkçesinden kalan ve kökeni Doğu dillerine dayanan kelimelerden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Türkçesinden kalan kelimelerin yazımını gündeme getirmemek ve bunları göz ardı etmeye çalışmak, örnek olarak menetmek (men'+etmek) fiilinin neden bitişik veya mal etmek sözünün neden ayrı yazıldığını konu etmemek yaşanan bir gerçektir. Bunun gibi Türkçeye yabancı şekillerden doğan meselelerin birer sorun olarak işlenmemesi ortaöğretim basamaklarında görülen bir tutumdur.

Üniversite eğitiminden önceki basamaklarda Türkçede bulunan Doğu ve Batı dillerinden dile geçmiş kelimelerin telaffuzu üzerinde gereği gibi durulmaması, heceleri normal değerde olan Türkçe kelimeler yanında kültürel etkilerle uzun hecelerin de olduğu, yürürlüktü olan programlarda bir konu olarak işlenememesi “Osmanlıca öğretmiş oluruz” endişesiyle göz ardı ediliyor. Bugün ortaya çıkan yüzlerce hatalardan birkaçını şöylece sıralayabiliriz:

Santralın, Türkiye saatiyle, takdirde, taktirde, müsait misiniz? müsaitim, müsaidim, esnaflar, Siz bunu hakketmediniz biçiminde hak sözünün kalın hecesini ince okumak vb.

Kelimelerin ses değerlerinin, esas, yan ve mecaz anlamlarının eğitim öğretim aşamalarında Türkçe Sözlük’e bakarak giderilmemesi yaşanan sonucu doğurmuştur. Türkçe Sözlük’e bakmayı yadırgayanlar, bunu İngilizce sözlüklerde yabancı bir kelimenin anlamını bakıp öğrenmekle bir tutarlar.

Bir başka kesim bilerek veya bilmeyerek Batı kökenli kelimeleri dilde mevcut olan kelimeler yerine kullanıyor.

Sorun yalnızca okullardaki eğitimle ilgili değildir. Kurumlarımızın da bu olumsuzluklarda payı var. Ülke çapında Batı dillerinden özellikle İngilizceden gelen yoğun kelime ve terim baskısı karşısında ilgili kurumlar etkili olamamıştır. Akıllı telefonlar, elektronik cihazlar yoluyla binlerce yabancı kelime dile girmekte bunların yazımı, okunuşu sorun teşkil etmektedir. Sonuçta bilim ve sanat dili iyice yabancılaşmakta daha kötüsü yabancı kelimelerin özgün yazımı korunmaktadır.

Devletin dile ilgisi zayıftır. Bir iki ay boyunca Anayasa oylamasıyla ilgili devlet adamlarımız konuştu, gazeteler bunları haber yaptı ve değerlendirdi. Halk oylaması yerine birçoğu referandum kelimesini tercih etti.

İlgililer, dilin giderek yabancılaştığının farkında değiller veya bunu bir millî mesele olarak görmüyorlar. Dildeki gelişmeler takip edilemiyor. Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan çeşitli alanlara dönük terim sözlüklerinden birçok öğretim elemanı haberdar değil.

Ortaya çıkan birçok yabancı kökenli kelimenin anlamını insanlar kendilerine göre yorumluyor. “Kışkırtmak” demek olan ajite etmek, acındırmak anlamında kullanılıyor.

Yabancı kelime akımı süreklilik arz ediyor. Örneklerden birkaçı şunlardır: Botoks, implant, moderatör, misyon, vizyon, performans, motive, flaş, soft, doping, majör, minör, empati, entelijansiya, interaktif vb.

Yalnızca isim şekilleri değil karizma, konjonktür ardından bunların sıfatları karizmatik, konjonktürel de dile giriyor. Okul programlarında bu tür konulara yer verilmez.

Konuyla ilgili bir başka husus konjonktürel hadise, müdahil avukat, alternatif güzergâh örneklerinde olduğu gibi biri Batı dilinden diğeri Doğu dilinden geçen iki kelimeyle kurulmuş tamlamaların dilde giderek daha çok yer etmesinin farkında değil.

Türkçe yardımcı fiiller aracılığıyla yabancı dillerden geçen kelimeleri işletmek başlı başına bir meseledir. Bu yabancı isimlerin birer yardımcı fiille kullanılmasıyla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz².

minimize etmek, maksimize etmek, egzajere etmek, marjinalize etmek, absorbe olmak, şoke olmak vb.

Bunun dışında Batı kökenli kelimeleri fiil gibi kullanmak için değişik yollara başvurulmaktadır. Birkaç örnek verelim:

Piyasayı fonlamak, minimale yaklaşmak, momentumu yakalama, asistlik yapmak, panik yaşamak, entresanına gitmek vb. Bilinen yardımcı fiillere benzer dilden anlama uygun düşecek fiiller seçmek.

Bütün bu olumsuz gelişmeler eğitim ve öğretimi de zorlaştırıyor ve bu zorluklar üzerinde durulmuyor.

Yabancı kökenli kelimeleri kendi özgün imlasıyla yazmak moda olmuştur. 1988 yılında Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük çalışmalarında check up, charter gibi kelimeleri özgün yazımlarıyla değil okunduğu gibi çekap, çartır biçiminde sözlüğe dahil edelim, Türkçe karşılığını verelim diye karar aldık. O tarihte Türkçe Sözlük’e kelimeler şöyle geçti:

çekap a. İng. check up, Tam bakım.

çartır a. İng. charter Dolmuş uçak.

Daha sonraki baskılarda bu tutumu doğru bulmadılar ve özgün biçimini tercih ettiler. Alınan önlem devam ettirilseydi okunuşlarının karşısında bulunan Türkçeleri dile kazandırılabilir, bu husus okullarda eğitim öğretimde konu edilebilir, hatta bir ders olarak okutulabilirdi.

Söz gelimi bugün uçak bileti için kullanılan check-in kelimesi sözlüğe önerilen karşılığıyla şöyle girebilirdi:

çekin a. İng. check-in Yer seçimi.

Vatandaş uzun vadeli taksitle bir yuva sahibi olacak bunu için Amerika'dan bir sistem getirildi adı mortgage. Türk Dil Kurumunda, 2005 yılında, buna tutu dendi. Tutu Türkçe bir kelime idi, halk ağzında da kullanılıyordu. Tutu, Arapça kökenli rehin, Batı kökenli ipotek kelimelerinin dildeki karşılığıdır gerekçesiyle ilgi görmedi. Bunu üzerine tutulu satış sözünü önerdim. O tarihte Cumhuriyet gazetesi ile Posta gazetesi bu öneriyi beğendi (6. 02. 2005) ama bu öneri daha sonra unutuldu. Beklentimiz ise bunların kamuoyunda tartışılması ve uygun olanların tercih edilmesiydi.

Gene Doğu dillerinden gelen bir başka sorun düzeltme işaretinin kullanımıyla ilgilidir. Birileriyle tanışıyorum, görevimi, alanımı soruyor, Türk Dili diyorum, beklediğim soru hemen geliyor. "Hocam şapkalar kalktı mı? Bunu Külahlar kalktı mı?" şeklinde sorular da var. Ne yazık ki bunun adının düzeltme işareti olduğunu bile öğretip yaygınlaştıramadık. Ayrıca üzülmek gerekir ki aydın kesim arasında da düzeltme işaretinin nerede kullanıldığı yeterince bilinmemektedir.

"Ya da", "veya" bağlaçlarını bir cümlede birlikte kullanmak moda oldu. Kanun maddeleri arasında da bu durumu görmekteyiz. Bunu ya... ya... ya da biçiminde kullanırız. ve ... veya biçimi ise bir başka kullanımdır.

Ülkemizde terim birliği yok. Türkçenin dil bilgisi kitabını yazanlar arasında da bu durum görülür. Kimisi cümle kimisi tümce; kimisi tümce bilgisi, kimisi cümle bilgisi, kimisi söz dizimi kimisi de gramer vb.

Birlik sağlanan özne, yüklem, nesne, olumlu, olumsuz, dönüşlü, işteş, edilgen, etken gibi terim sayısı 20'yi geçmez. Ankara Tömer adlı kuruluşun yabancılar için hazırladığı kitaplarında geçen Koşak terimini kaç kişi bilir, merak ederim? Bir de kişilerin özel olarak kullandığı terimler var.

Unutmamak gerekir ki terim kargaşasını yaratan bunlar üzerinde yayın yapanlardır.

Okullarda öğreticilerin tutumunu da bunlara ekleyebiliriz.

Sözümüzü noktalarken günümüzde bir dil sorunumuz olduğunu ve bunun uzun yıllardan beri devam ettiğini, konulan teşhislerde isabet olmadığı, eğitim öğretimin amaca uygun olarak veya sorunları giderecek biçimde düzenlenmediği, dil eğitiminde kurumlar arasında bir standart olmadığı, eğitim kurumlarının bu millî davada etkisiz kaldığı sürenin elverdiği ölçüde dile getirilmeye çalışılmıştır.

Bu bildiriye sergilenen olumsuz tabloyla ilgili yapılan tespitlerin ülke gündemine alınması tartışılması, devlet katında değerlendirilmesi, varılacak sonuçların, tutanakların sayfaları arasında kalmayacak bir biçimde dile getirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması beklenmektedir.

Kaynaklar

Tahir Balcı, "Yükseköğretimde Zorunlu Dersler Verimli mi?", Cumhuriyet gazetesi 9 Mart 2007

Hamza Zülfikar, Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler, Türk Dil Kurumu yayını 2015, bk. 435-499.s.

Salim Pilav, "Türkçe ve Edebiyat Derslerinde Kelime Öğretimi Üzerine Bazı Tespitler", XI. Uluslararası Büyük Türk Kurultayı Bildirileri, 2016, 531-543.s.

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE İLKÖĞRETİM HAFTALIK PROGRAMLARINDA
TÜRKÇENİN AĞIRLIĞI VE ULUSLARARASI ÜLKELERDE
ANADİL DERSİ İÇİN ÖĞRETMEN YETİŞTİREN
BAĞIMSIZ BÖLÜMLER ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME**

Abdurrahman GÜZEL¹

Türkçem, beş bin yıldan buyana dünyada bilim dili olarak kabul görmüş bir **dil**'dir. Bu Türkçem ile asırlar öncesinde nice binlerce eserler yazılmış, bu eserler yabancı dillere de tercüme edilmiş, böylece Devlet Başkanlarımız da, hem Türkçeyi korumuş, hem de bizzat Türkçe Divan'lar yazmışlardır (*Fâtiḥ Sultan Mehmed, II. Bâyezid, Kanuni Sultan Süleyman..vb gibi*). Bu ne ile olur? Elbette ki, ilk-orta öğretimden itibaren kaliteli Türkçe öğretmeni yetiştiren bağımsız eğitim kurumları oluşturulmuş ve bu kurumlarda, örnek olarak da *Fâtiḥ Sultan Mehmed Dönemi, Eyüp ve Ayasofya Medreseleri*, yalnız *Türkçe öğretmeni yetiştirilmiştir*.

Aynı eğitim asırlarca devam etmiş, '*Bağımsız Türkçenin Eğitimi Bölümleri*' kurulmuş, hem de haftalık ders programlarında *Türkçe'nin ağırlığı % 35'lerde* seyretmiştir. Örnek olarak 1913 ve 1924, 1926, 1930 ve 1936 yıllarındaki ilköğretim programlarında Türkçe'nin ağırlığını aşağıdaki tabloda vermek isterim.

A. İLKOKULLARDA TÜRKÇE DERSİNİNİ HAFTALIK DAĞILIMI VE TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜNÜN KURULUŞU

1. İlkokullarda Ana Dili Derslerinin Dağılımı: 1913 Tarihli Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı'na Göre Ana Dili Derslerinin Dağılımı

Dersler	Devre-i Ūlâ		Devre-i Mutavassıta		Toplam
	1. sınıf	2. Sınıf	1. Sınıf	2. Sınıf	
TÜRKÇE DERSİ					
Elifba ve Eczâyı Şerife	6	-	-	-	6
Kırâat (Elifbadan sonra)	3	3	2	2	10
İmla	-	1	1	1	3
Ezber (İnşâd, tarihi temsiller)	1	1	1	1	4
Yazı (Sülüs, Rik'a)	-	-	1	1	2
Sarf ve Nahv	-	2	2	1	5
Tahrir	-	1	1	2	4
Toplam	10	8	8	8	34

(Kaynak: MİDM 1329b: Nümûne 5)

¹ Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Bağlıca Kampüsü Ankara

2. İlkokullarda Ana Dil Derslerinin Haftalık Diğer Alan Dersleri İle Genel Dağılımın Karşılaştırmalı Oranları

Aşağıdaki Tabloda ise, 1913 tarihli *Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı*'na Göre İLKOKUL ANA DİLİ Derslerinin, haftalık *Alan/Genel Toplam Ders Saatine Göre Dağılımı*, diğer dersler ile *Türkçe arasındaki* oranlar karşılaştırmalı olarak verilmiştir.*

Dersler	HTDS	AİA %	BDİA %
Elifba ve Eczâ-yı Şerife	6	17,64	5
Kırâat (<i>Elifbadan sonra</i>)	10	29,41	8,33
İmlâ	3	8,82	2,5
Ezber (<i>İnşâd, tarihi temsiller</i>)	4	11,76	3,33
Yazı (<i>Sülüs, Rık'a</i>)	2	5,88	1,66
Sarf ve Nahv	5	14,70	4,16
Tahrir	4	11,76	3,33
Toplam	34	100,00	28,31

*Programda lisan başlığı altında ana dili öğretimi ile ilgili aşağıdaki bilgilere yer verilmektedir²:

Bilindiği gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ün *Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı ve Türk Tarihine* ne kadar önem verdiği hepimizce malumdur. Bu cümleden olarak, O'nun 12 Kasım 1924'de İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türkiyât Enstitüsü'nü açtığını ve başına da Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'yü getirdiğini biliyoruz.

Bu bağlamda, 1913'de Osmanlı Devleti tarafından devam ettirilen '*Ana Dili Derslerini 1922'li yıllardan itibaren aynen devam ettirmiştir. Ve 1924 Yılına Göre de Erkek ve kız İlkokullarında Türkçenin Haftalık Dağılımı, 1913'e göre aynen devam etmiştir. Şöyle ki:*

Dersler		1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf	Toplam
TÜRKÇE	Elifba	12	-	-	-	-	12
	Kırâat (<i>İnşad, Temsil</i>)	-	4	3	2	2	11
	İmla	-	2	2	1	1	6
	Tahrir	-	1	2	2	2	7
	Sarf ve Nahv	-	-	-	1	1	2
	Yazı (<i>Sülüs, Rık'a</i>)	-	2	1	1	1	5
Toplam		12	9	8	7	7	43

(Kaynak: İMMP 1340: 4) Bu programda ana dili elifba, kırâat (inşad, temsil), imlâ, tahrir, sarf, yazı (sülüs, rik'a) adı altında işlenmiştir.

*Bu tablo, altı sınıf ve öğretmenli ilkokullar için geçerli olan haftalık ders saatleri esas alınarak düzenlenmiştir.

² Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı: Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus: İstanbul 1329 (1913b), Matbaa-i Amire, 118 ss.

1924 Yılına Göre de Erkek ve Kız İlkokullarında Türkçe, İlk Mekteplerin Müfredat Programı'na Göre Ana Dili Derslerinin Haftalık Alan/Genel Toplam Ders Saatine Göre Karşılaştırmalı Oranı Durumu *şöyledir:

Dersler		HTDS	AİA %	BDİA %
TÜRKÇE	<i>Elifba</i>	12	27,90	9,23
	<i>Kırâat (İnşad, Temsil)</i>	11	25,58	8,46
	<i>İmlâ</i>	6	13,95	4,61
	<i>Tahrir</i>	7	16,27	5,38
	<i>Sarf</i>	2	4,65	1,53
	<i>Yazı (Sülüs, Rik'a)</i>	5	11,62	3,84
Toplam		43	100,00	33,05

* İmlâ dersi erkeklerde 6 saat kızlarda ise 5 saat okutulmaktadır. Bu çalışmada erkek ilkokulları temel alındı.

3. 1926'DA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK KONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜNÜ KURMUŞTUR.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1926-27 öğretim yılında Konya'da iki yıllık olarak açılmasını emrettiği Orta Muallim Mektebinde, öncelikli olarak Türkçe Öğretmenliği Bölümünün açılmasını emir buyurmuşlardır. Bundan bir yıl sonra bu okul, iki yıllık olarak, “Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü” adıyla Ankara'ya nakledilir ve **Türkçe Öğretmenliği Bölümü** burada ilk mezunlarını 1928 yılında verir. O dönemde hızlı bir okuma yazma seferberliği başlatılmış ve bir yıl gibi kısa bir sürede bir milyonun üzerinde kişiye okuma-yazma öğretilmiştir.³

Bu cümleden olarak 1926'yılında, **İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda** yer alan Ana Dili/Türkçe dersleri adı altında: ‘*elifba, kırâat, imla, tahrir, kavâid, yazı*’ aynen devam ettirilir.

İlkokul Türkçe Dersinin sınıflara göre Haftalık Dağılımı da o güne göre şöyledir:

Dersler		I. Devre			II. Devre		Toplam
		1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	
Türkçe	Elifba	12	-	-	-	-	12
	Kırâat	-	4	4	2	2	12
	İmlâ	-	3	2	1	1	7
	Tahrir	-	2	2	2	2	8
	Kavâid	-	-	-	1	1	2
	Yazı	-	3	2	1	1	7
Toplam		12	12	10	7	7	48

(Kaynak: İMMP 1926: 3)

³ AŞKIN Sadi, *Türkiye Cumhuriyetinde Yazı ve Dil İnkılabı*, Türk Dili S.609, s.485, Ankara, Eylül 2002.

1926’da, **İlkokul** Ana Dili Dersi Haftalık dersinin: **HTDS: Haftalık Toplam Ders saati**, **AİA: (Alan içindeki Ağırlığı)**, **BDİA: (Bütün Dersler içindeki Ağırlığına Göre)** **TÜRKÇENİN ORANI:**

Dersler	HTDS ⁴	AİA % ⁵	BDİA ⁶	
TÜRKÇE	Alfabe	10	21,73	7,69
	Kırâat	14	30,43	10,76
	İmlâ	6	13,04	4,61
	Tahrir	8	17,39	6,15
	Gramer	2	4,34	1,53
	El Yazısı	6	13,04	4,61
Toplam	46	100,00	35,35	

Günümüzde ise İlköğretim okullarımızda, ‘**Türkçe Dersi**’ adı altında verilmektedir. Yani burada ‘okuma, yazma, kompozisyon, dilbilgisi, imla..’ dersleri ne derecede verilmektedir bilemiyoruz. Zira bu durum, programdan ziyade uzman öğretmenin inisiyatifine kalmıştır. Bu sebeple de Türkçemizi gereğince öğretilmediğimiz için Üniversitelerimizde 2547 Sayılı YÖK Kanununun 8. maddesi uyarınca ‘**iki sömestr Türk Dili**’ dersleri verilmektedir.

Aşağıdaki tablodaki verilerden de görüleceği üzere genel program içinde **Türkçe dersine** en çok yer veren program; 1913, 1924, 1926 tarihli programlardır. En az ise 1949 ve 1962, 1981 ve 2005 tarihli programlardır. Haftalık ders programları arasında Türkçe dersinin genel ortalama ağırlığı 1913, 1926, 1936 ‘da %35 iken, 1981’de %20, 2006’da %14.8’e ve 2015’te de % 15 olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak **Cumhuriyet dönemi ana dili** öğretim programları incelendiğinde Türkçe öğretiminin en düşük olduğu dönem bu son dönem olarak görülmektedir.

1913-2015 Yılları Arasındaki İlkokul Programlarının Karşılaştırılması

Program	Ders Adı	Toplam Ders Saati	Genel Program İçindeki (%) Yeri
1329 (1913) Tarihli Mekâtib-i İbtidâiyye Ders Müfredatı (İlkokulların Ders Müfredatı)	Elifba ve Eczâyı Şerife, Kırâat (Elifbadan sonra), İmla, Ezber (İnşâd, tarihi temsiller), Yazı (Sülüs, Rık’a), Sarf ve Nahv, Tahrir	34	28,31
1338 (1922) Tarihli İlk, Orta Tedrisât Mektepleri Müfredat Programı	Türkçe ve Tahrir Yazı	37	30,82
1340 (1924) Tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı	Elifba Kırâat (İnşad, Temsil) İmla Tahrir Sarf Yazı (Sülüs, Rık’a)	43	33,05

⁴ **HTDS: Haftalık Toplam Ders saati**

⁵ **AİA: Alan içindeki Ağırlığı**

⁶ **BDİA: Bütün Dersler içindeki Ağırlığı**

1930 Tarihli 1926 İlk Mekteplerin Programı	İlk Müfredat	Alfabe Kırâat İmlâ Tahrir Gramer El Yazısı	46	35,35
1936 Tarihli İlkokul Programı		Türkçe Yazı	41	31,53
1948 Tarihli İlkokul Programı		Türkçe Yazı	41	31,53
1962 Tarihli İlkokul Programı Taslağı		Türkçe	40	30,76
1968 Tarihli İlkokul Programı		Türkçe (yazı)	40	30,76
1981 Tarihli İlköğretim Programı		Türkçe	18	20
2015 Tarihli 8 yıllık (1-8) İlköğretim Programı		Türkçe	57	25
2015 SEÇMELİ: Dil ve Anlatım		Okuma Becerileri, Yazarlık ve Yazma Becerileri, Yaşayan Diller ve Lehçeler, İletişim ve Sunum Becerileri gibi derslerde eklenmiştir.		

B. DÜNYA DEVLETLERİNDE RESMİ/ANADİL DERSLERİNİ OKUTACAK ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİĞİ BÖLÜMLER:

Şimdi konuyu dünya ülkelerinden; *Almanya, İngiltere, Amerika'da ANA DİLİ ve EDEBİYATI EĞİTİMİ* hakkında yaptığımız incelemelerden örnekler vererek daha da netleştirmek istiyoruz. Bu sahada bazı dünya ülkelerinin *ilk-ortaöğretim okulları* için ‘**ana/resmi dil öğretmeni**’ yetiştiren *Eğitim/Pedagoji Fakülte veya Enstitüler* gibi eğitim kurumlarını araştırdık. Orada gördük ki, her ülke, ilk-orta öğretim okullarında kaliteli öğretmen yetiştirmek için mutlaka **bağımsız bölümler** oluşturmuşlardır.

Demek oluyor ki çağdaş ülkeler; bu *fakülte/enstitüler* bünyesinde, ‘**ana dillerini**, hem birinci, hem ikinci, hem yabancı dil olarak öğretmek, hem de öğretimin diğer kademelerine de kaliteli öğretmen yetiştirmek için **MÜSTAKİL ‘ANA/RESMİ DİL EĞİTİMİ BÖLÜMLERİ** kurarak ciddiyetle, bilimsel ve pedagojik formasyon vererek ve yaş gruplarına da göz önünde tutarak **kaliteli Öğretmen** yetiştirmektedirler.

Bilindiği gibi AB Anayasa’larında, hem kendi *ana/resmi dillerini* teminat altına almışlar, hem Avrupa Parlamentosu’nun kararı ile çok dilliliğe ilişkin dil politikaları da üretmişlerdir. Bu cümleden olarak bugün, *Almanya’da, ana/resmi dilleri* için Öğretmeni yetiştiren **30’un üstündeki** üniversitelerde,

‘ANA DİL/RESMİ DİL ÖĞRETMENİ YETİŞTİREN BAĞIMSIZ BÖLÜMLER’ kurmuşlardır. Şimdi bunların linklerini kısaca belirlemeye çalışalım:

1. ALMANYA

Almanya’da eğitim konusunda yetki Federal hükümetten çok eyaletlerin elinde olduğundan dolayı, okul yasaları ve kanuni dayanaklar eyaletler arası farklılıklar gösterebilir. Buna rağmen Almanya’nın resmi dili olan Almanca, tüm ülke çapında ve *ilköğretimin her iki kademesinde ve*

lisede zorunlu olarak öğretilmektedir. Bunun için de üniversitelerin ilgili Fakültelerinde ‘*Ana/resmi Dil Eğitimi-Öğretimi, Enstitü veya Bölümleri*’ oluşturmuşlardır. Haftalık ders sayısı ise eyaletlere, okul yapısı ve sınıfa göre farklılık göstermekte olup 5-7 saattir.

- a. **Almanya’daki okulların kanuni dayanakları⁷ ve Avrupa Parlamentosu’nun çok dilliliğe ilişkin dil politikaları⁸ bu konuda çok hassas davranmaktadırlar.**
- b. Almanya’da, **30’un** üzerindeki üniversitelerde ‘**ANA DİL/RESMİ DİL ÖĞRETMENİ YETİŞTİREN MÜSTAKİL BÖLÜMLER**’⁹ bulunmaktadır.
- c. Ayrıca Almanya’da ana dilin yanı sıra birçok üniversitede “**Yabancı Dil olarak Almanca**” ve “**İki Dil olarak Almanca**” bölümleri mevcuttur.
- d. Almanya’da **ilköğretimde ana dil dersleri uzman öğretmenler tarafından verilmektedir.** Almanya’da devlet okullarında öğretmenlik yapabilmek için öğretmen adayları *ana dal ve yan dal olmak üzere iki bölümde lisans ve yüksek lisans eğitimini* tamamlamak zorundadırlar. Yükseköğretimi başarıyla tamamlayan öğretmen adaylarını 18 ile 24 ay süren *Referendariat* veya *Vorbereitungsdienst* adı verilen bir eğitim ve öğretim süreci beklemektedir. Bu süreç boyunca stajyer öğretmenler bir yandan okulda kendi branşlarında ders verirken, bir yandan da eğitim bilimleri ve öğretmenlik mesleği ile ilgili derslere katılırlar.
- e. **İlköğretimin birinci kademesi için ana/resmi dil öğretmeni yetiştiren tüm ülkeler kendi anadillerini öğretecek öğretmeni yetiştirecek bağımsız bölümleri vardır.**
- f. Almanya’da bütün diller için müstakil bir **Dil Bilim ve Edebiyat Fakültesi** veya **Enstitüsüsü** vardır. Almanca bu fakültede öğretmen yetiştiren Germanistik adı altında ayrı bir bölümdür. Bunun için Almanya’nın iki ünlü üniversitesinin yapısına bakılabilir. Bunlar da:

Heidelberg Üniversitesi¹⁰ ve Bielefeld Üniversitesi¹¹dir

2. İNGİLTERE

İngiltere’de İngilizce için müstakil bir **İngilizce Fakültesi** vardır. İngilizce bu fakültede *Dil ve Edebiyat* olmak üzere iki ayrı bölümdür. Burada da ilk-ortaöğretim okulları için müstakil ‘İngilizce Eğitimi-Öğretimi Bölümü’ bulunmaktadır. Bu konuda İngiltere’nin iki ünlü üniversitesinden, Oxford Üniversitesi¹²: Cambridge Üniversitesi¹³lerine bakılabilir.

3. AMERİKA

Amerika’da İngilizce için müstakil hem **İngilizce Enstitüsü**, hem de **İngilizce Fakültesi** vardır. Bu enstitüde, ilk-ortaokullara İngilizce öğretmeni yetiştirmek için İngilizce öğretmeni yetiştirmek için ‘**İngilizcenin Eğitimi-Öğretimi Bölümü**’nde eğitim modern yöntem ve

⁷ <http://www.bpb.de/gesellschaft/kultur/zukunft-bildung/190908/schulgesetze-der-bundeslaender>

⁸ http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.13.6.html

⁹ [https://www.hochschulkompass.de/studium/suche/search/1/studtyp/3.html?tx_szhksearch_pi1%5Bfach%5D=GRundschulp%C3%A4dagogik&tx_szhksearch_pi1%5Bpointer%5D=0&tx_szhksearch_pi1%5Bresults_at_a_time%5D=100&tx_szhksearch_pi1\[sortfield\]=fach_de&tx_szhksearch_pi1\[sort\]=a](https://www.hochschulkompass.de/studium/suche/search/1/studtyp/3.html?tx_szhksearch_pi1%5Bfach%5D=GRundschulp%C3%A4dagogik&tx_szhksearch_pi1%5Bpointer%5D=0&tx_szhksearch_pi1%5Bresults_at_a_time%5D=100&tx_szhksearch_pi1[sortfield]=fach_de&tx_szhksearch_pi1[sort]=a)

¹⁰ http://www.uni-heidelberg.de/studium/interesse/faecher/germanistik_ma.html

¹¹ <http://www.uni-bielefeld.de/lili/studium/faecher/germanistik/>

¹² <http://www.english.ox.ac.uk/home>

¹³ <https://www.english.cam.ac.uk/>

tekniklerle yapılmaktadır. Bunun için Amerika'nın iki ünlü üniversite, *Chicago Üniversitesi*¹⁴ ve *Princeton Üniversitesi*¹⁵ni verebiliriz.

C. YABANCI ÜLKELERDE, YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETMENİ YETİŞTİREN BÖLÜM VE ENSTİTÜLERİN KURULUŞU,

Almanya'nın, Duisburg-Essen Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, 'Turkistik Enstitüsü'nde 1995 yılından buyana, Türk veya yabancı öğrenciler için bağımsız, *TÜRKÇE'NİN EĞİTİMİ-ÖĞRETİMİ BÖLÜMÜNDE* Almanya'da *ilk-orta dereceli* okullara *TÜRKÇE ÖĞRETMENİ* yetiştirilmektedir. Bu **Bölüm** hakkında genel bilgi, ders içerikleri¹⁶ ve 'Turkistik Eğitim Bilimleri Enstitüsü' ne âit linkler¹⁷den bu konuda geniş bilgi alınabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilindiği gibi, ülkemizde yabancı diller için öğretmen yetiştirme ihtiyacı müstakil bir **Dil ve Edebiyat Fakültesi** ile olmasa da Eğitim Fakültelerinin bünyesinde yurt dışındaki emsallerine benzer bir şekilde müstakil **Bölüm** olarak yapılandırılmıştır. Özellikle de hem Edebiyat, hem de Eğitim Fakültelerinde **Yabancı dillere (İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Rusça vs.)** tanınan bu ayrıcalığın her kademesinde öğretim dili olan ana dilimiz **Türkçe Öğretmenliğine, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliğine** de müstakil bir bölüm olarak sağlanmalıdır. Bu durum bütün çağdaş ülkelerde böyledir.

Bu cümleden olarak yukarıdan beri değişik örneklemelerle **Türkçe dersinin** önemini, *bağımsız Türkçe Eğitimi Bölümlerinin* kuruluşunu kısaca vermeye çalıştık. Günümüzde ise; henüz **TEOG'da 40 Türkçe sorusundan 17'sini** bile doğru cevaplayamayan, üniversiteye geldiği zaman da ismini bile doğru yazamayan, dinlediğini anlayamayan, anladığını anlatamayan, söz varlığı olarak da 150- 200 kelime ile hayatını devam ettirmeye çalışan bir nesil ile karşı karşıyayız. Bakanlık nezdinde ise, her yıl ayrı bir projenin uygulanışı, *acaba yatık yazı mı, yoksa dikey yazı mı* arasında tartışılan bir eğitim sistemi ile karşı karşıyayız.

Elbette ki bu problemlerin giderilmesinin başında, ilköğretimin birinci kademesinden itibaren *kaliteli Türkçe öğretmenin*in yetiştirilmesi gelmektedir. Çünkü bütün derslerin anası/temeli Türkçeden geçer. **Türkçeyi** bilmeden ne matematik, ne felsefe, ne tarih, ne fen, ne de tıp bilimleri öğretilemez. **Türkçe;** tarihin akışı içinde dünden bugüne gelen bütün Anayasalarımızın tartışılmaz, değiştirilemez Türk milletinin *resmi ve milli Dili'* olmuştur. Ayrıca 1982 Anayasamızın 40. maddesi uyarınca,

'*Tüm eğitim-öğretim kurumlarında eğitim Dili Türkçedir'* hükmü yer almaktadır. Öyle ise *Türkçe'nin Eğitimi-Öğretimi Bölümüne* bizzat **T. C. Yükseköğretim Kurulu** önem verecek ve gençlerimizi, ilkokul birinci sınıftan itibaren *Mecelle hükmünde* olduğu gibi kaliteli ve bilgili nesli buradan mezun olan öğretmenlerimiz yetiştirecektir. Bu bölümden yetişen **Türkçe Öğretmenleri** sayesinde **çocuk;** meramını Türkçe anlatır, Türkçe yazar, Türkçe konuşur. Bu Türkçe öğretmenini de Üniversitelerimizin *Eğitim Fakültelerine* bağlı **BAĞIMSIZ TÜRKÇE EĞİTİMİ-ÖĞRETİMİ BÖLÜMLERİ** yetiştirir.

Bilindiği gibi çağdaş ülkelerin **ana dili eğitiminin üniversitelerde müstakil bir Fakülte veya Enstitü** olarak yapılandırıldığı, Almanya'da bile **Türkçe öğretmeni yetiştiren Essen Üniversitesinde** Türkçe için ayrı bir **Türkçe Enstitüsü** olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Öğretimin her kademesi için nitelikli öğretmen yetiştirmek için buna ihtiyaç vardır. **Türkçe ve**

¹⁴ <https://esl.uchicago.edu/>

<https://english.uchicago.edu/>

¹⁵ <https://english.princeton.edu/>

¹⁶ <https://www.uni-due.de/turkistik/>

https://www.uni-due.de/turkistik/studiengaenge_neu.php

¹⁷ <https://www.uni-due.de/biwi/>

<https://www.uni-due.de/biwi/paedagogik/>

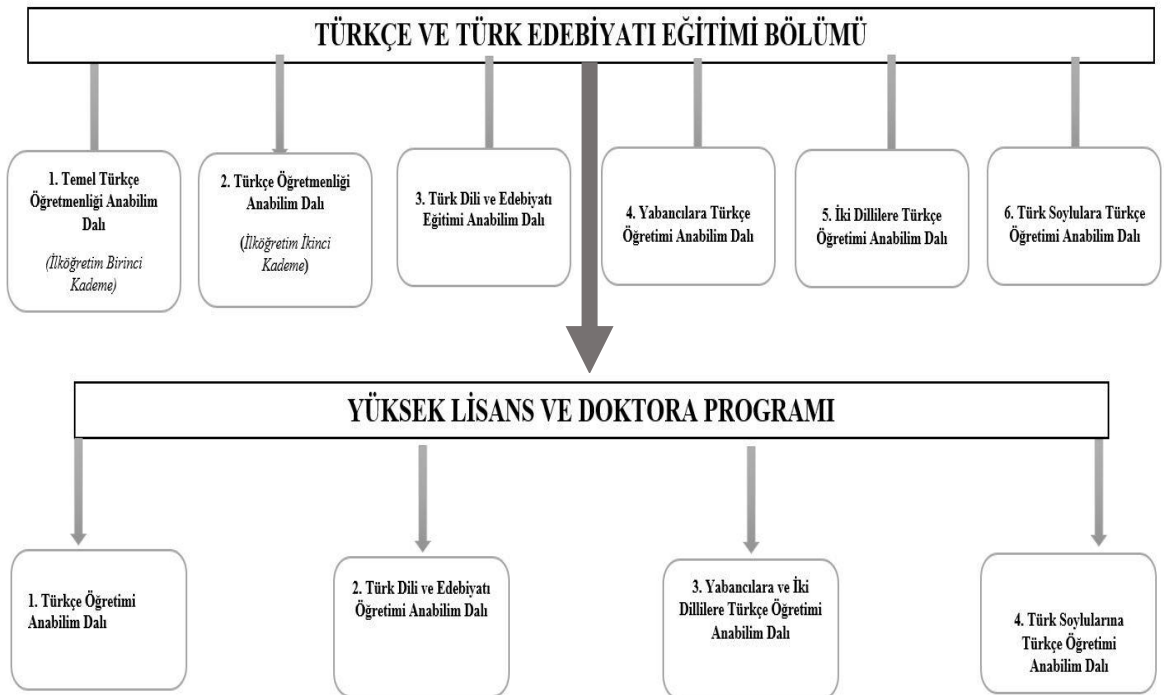
<https://www.uni-due.de/allgemeine-didaktik/pruefungsmodalitaeten.php>

Türk Edebiyatı Bölümlerinin, Sosyal Bilgiler Bölümü içinde yer alması sakıncalı, bilimsel ve etik olmadığı gibi, **Ana dil eğitimine ayrı bir önem verilmediği sürece okullarımızda istenen başarıya ulaşmak da mümkün değildir.** Öğrencilerin girdikleri sınav sonuçları da bu kanaatimiz teyit etmektedir. Aşağıdaki tabloda 1913 ile 1981 yılları arasındaki Türkçenin durumu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Son 2015’i de ele aldık, fakat devamlı program değişikli sebebiyle bir istikrar sağlanamadığı için mevcut durumu ele alamadık. İnşallah programlar bir istikrara kavuşur da onu da ele alırız. Ümitliyim. Şimdi bu tabloya bir bakalım:

Türkçe’nin Eğitimi-Öğretimi Bölümünün 1989’da ilk kurucusu olan bu yaşlı hocanın âhir ömründe isteği; Türkçe’nin ilelebet yaşaması, dünya bilim dili olması, milli ve manevi mefkûrelerimizi de bu dille anlayabilmek ve anlatabilmektir. Çünkü **Türkçemiz; nebiler, veliler, gönüller ve Cennet dilidir.** Buna hizmet etmek, onu daha geliştirmek, yüceltmek hepimizin görevidir. Bu duygularla **Türkçe’nin müstakil bir Bölüm olarak ilâ-nihâye kalmasını** sağlayacak kararınızın en kısa zamanda alınmasını, tarihe ve geleceğe atfen de en mükemmel bir lisans programının **bilen kişiler** tarafından hazırlanmasını sağlamanız da en büyük arzumuzdur.

Böylece Türkçe’nin Eğitimi-Öğretimi Bölümü’nün, *Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora programlarının* yeniden ihdası için teklifim aşağıda tablo halinde verilmiştir. *Akıl ve iz’an* da bunu emreder. Gereğine müsaadelerinizi saygılarımla bilgilerinize arz ederim.

Türkçe ve Türk Edebiyatı Eğitimi Bölümü Yapısı Öneri Taslağı

DEĞERLER EĞİTİMİ VE DERS KİTAPLARINA GİRECEK METİNLERİN SEÇİMİ

Celal DEMİR¹

Özet

Değerler eğitimi, Türk eğitim sistemi içerisinde başından beri çok tartışılmış fakat açıklığa kavuşmamış bir konudur. Yani eğitim mevzuatımızda Değerler Eğitimi için özel olarak düzenlenmiş bir metin yoktur. Bu sebeple Değerler Eğitimi tartışıyor olsak da hâlâ çocuklarımıza ne öğreteceğimizi, nasıl öğreteceğimizi ve buna ne kadar zaman ayıracağımızı bilmiyoruz.

Bu alana ait özel bir müfredat olmadığı için Ders Kitaplarına konacak metinlerin seçiminde Değerler Eğitimi bir ölçüt olarak belirlenmemiştir. Okutulacak metinlerin seçimi, tamamen ders kitaplarını ve diğer eğitim materyallerini üreten firma ve kişilerin insafına bırakılmıştır. Bu tutumun bir sonucu olarak Türkçe, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgilere ait ders kitaplarına, millî ve manevi değerlerimiz açısından uygun olmayan, hatta okutulması sakıncalı metinler girmiştir. Bu metinlerde tarihî şahsiyetlere, manevi değerlere, geleneklere ve sosyal ilişkilere dair yanlış bilgiler verilmektedir. Hatta çocuklarımıza Türk toplumunun kültürüne ve ahlak anlayışına uymayan alışkanlıklar kazandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Değerler eğitimi (karakter eğitimi), Türkçe öğretimi, ders kitapları, metin seçimi

Değer / Değerler ve Eğitimi

Bir toplumu oluşturan tüm üyelerin doğru bulduğu ve o topluma ait her üyede bulunmasını istediği dürüstlük, vatanseverlik, cömertlik, yardımseverlik, hayırseverlik, doğruluk, sadakat, güvenilirlik, hoşgörü, merhamet, fedakârlık samimiyet, erdem, sabır, çalışkanlık, saygınlık, tutumluluk ve sorumluluk bilinci gibi hasletlere “değer” denmektedir. Bu değerleri ve toplum hayatındaki önemini kişiye göstererek idrak etmesini sağlamak; kişide olmayan bu değerleri ona kazandırmak, varsa daha da güçlendirmek amacıyla yapılan tüm etkinliklere Değerler Eğitimi denir.

Hangi öğrenme alanı olursa olsun, bu öğrenme alanına ait amaçların ve kazanımların belirlenmesinde temel etken bir ulusun kültürü ve değer yargılarıdır. Çünkü bir toplumun sosyal alanlar eğitiminden beklediği sonuçlar o toplumun “iyi insan ve iyi vatandaş” anlayışına göre değişmektedir. Bir başka söyleyişle, bir devletin / milletin kendi insanında bulunmasını istediği özelliklere, iç ve dış işlerinde girişim ve tepkilerini biçimlendiren ölçütlere o milletin değerleri denir. Tezcan (14-16.s.), değerlerin bir kültürü anlamlı kılan ölçütler olduğunu ifade eder. Her millet, eğitim yoluyla kendi insanına bu özellikleri kısa ve uzun vadede kazandırmak ister. Bu sebeple pedagojide Değerler Eğitimi diye bir öğrenme alanı oluşmuştur.

Bir toplumun değerleri, o toplumda kendi kendini denetleme ve yargılama izması oluşturur. Bilinçli toplumlarda herkesi kuşatan, kontrol altına alan ve “ortak vicdan” hâline gelmiş değerler, aynı zamanda toplumun tüm üyelerini birbirine bağlayan gizli bir antlaşmadır. Her ülkede, eğitim - öğretimin amaçları, bu ülkenin millî ve manevi değerlerine göre biçimlenir. Bu bağlamda değer eğitiminin amacı, toplumun tüm üyelerine millî bir kişilik kazandırmaktır.

Değer ya da değerler eğitimine bazı ülkelerde “ahlâk eğitimi”, bazılarında “moral eğitimi”, bazılarında “karakter eğitimi” denmektedir. Gelişmiş ülkelerde değerler eğitimi, tüm eğitim-öğretim faaliyetlerinin merkezine yerleştirilmiş ve her türlü tartışmanın dışında tutulmuştur. Özellikle Almanya ve Fransa gibi kendi kültürünü dominant kültür olarak nitelendiren ülkelerde değerler eğitimi millî bir vecibe olarak görülmektedir.

Millî Program / Millî Olmayan Program

Bizde ise değerler eğitimi, henüz sisteme entegre edilememiş olmakla birlikte hâlâ sorunlu bir alan olarak görülmektedir. Millî ve manevi değerlerin eğitimi hatta konuşulup tartışılması bile bazı çevrelerde “aşırı milliyetçilik”, “ırkçılık”, “partizanlık”, “dincilik”, ya da “gericilik” olarak değerlendirilmektedir. Bazı çevreler, mensup olduğu sosyolojik yapının ötekileştirildiğini

¹Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üni., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl., cdemir@aku.edu.tr

düşünmekte, bu eğitimi demokratik hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmasına yönelik çağ dışı bir uygulama olarak görmektedirler. Ülkemizde, müfredatlara yıllarca bu endişeyle bakılmıştır. Örneğin 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programındaki (MEB, 2005) okuma ve dinleme becerileriyle ilgili bazı kazanımlar sakıncalı görülmüş, Program 2006 eğitim-öğretim yılı başında % 45 oranında küçültülmüştür. “Okuduğu / dinlediği metindeki millî ve manevi değerleri öğretmeye yönelik” kazanımlar, bazı çevreleri memnun etmek için programdan çıkarılmıştır (MEB: 2006). Bunun gibi “değer / değerler” eğitimine yönelik tüm kazanımlar programdan ayıklanmıştır. Hatta sosyal alanlara ait tüm programlar bu yaklaşımdan payını almıştır.

Hâlen ilkokul, ortaokul ve lise programlarında Değerler Eğitimi adıyla müstakil bir ders yoktur. Böyle bir öğrenme alanı programlarda yer almadığı için, doğal olarak, bunun müfredatı da yoktur. Yani her ne kadar Değerler Eğitiminden söz etmekte ve bunun eğitimine yönelik uygulamaları tartışıyor olsak da bu konuda çocuklarımıza ne öğreteceğimizi, nasıl bir eğitim vereceğimizi belirlemiş değiliz. Değerler eğitimine ait bir tasarım, amaçlar, kazanımlar, materyal ve kitap mevcut değildir.

Hâlen, Millî Eğitim Temel Kanunu’daki bir paragraftan başka elimizde Değerler Eğitimiyle ilgili hiçbir yönetmelik, yönerge veya metin bulunmamaktadır.

Millî Eğitim Temel Kanunu’nundaki ilgili kısım şöyledir: “Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir.”

Değerler Eğitiminin, müstakil ve temel bir ders olarak tüm eğitim-öğretim kademelerinde yerini alması için gerekli ve yasal bir dayanağın Millî Eğitim Temel Kanunu’nda mevcut olmasına ve bunun millî bir görev olarak ifade edilmesine rağmen bu alana dair ciddi bir gelişme de olmamıştır. Değerler Eğitimi yalnızca «Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi» dersi içerisinde vermek istenmiştir. Ancak millî ve dinî vecibelerin birlikte öğretilmesi bazen mümkün olmamıştır. Zaman zaman bazı çevreler, millî hassasiyetler ile dinî hassasiyetlerin birbiriyle zıtlık teşkil ettiğini iddia etmişlerdir. Bu yaklaşımla hazırlanan programlar da hâliyle “din bilgisi” dersine ait bir program olarak kalmıştır.

2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı başında uygulamaya konan Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2005-2006 Programının revize edilmiş ama millî kimliği elinden alınmış bir versiyonundan başka bir şey değildir. Çocuğu metinler üzerinde Millî değerleriyle buluşturmayan program millî olamaz. Nitekim mevcut Türkçe Programı da millî bir program değildir. Programda Değerler Eğitimine ait kazanımlar tespit etmek, bunun için eğitim/öğretim yöntem ve teknikleri önermek, ölçme sistemleri geliştirmek ... yerine program girişine bir paragraf uzunluğunda bir metin konulmuş ve Değerler Eğitiminin ne olduğu anlatılmıştır.

Demeç ve yönergelerde çalışkanlık, dürüstlük, sorumluluk, hayvan sevgisi, çevre bilinci gibi değerleri anlatmak, bu değerlerin işlenmesi gerektiğini vurgulamak veya duyurmak yeterli değildir. Bu değerlere ait kazanımlar tespit edilmeli, bu kazanımların sınıf ortamında metinler aracılığı ile işlenmesi gerektiği bir ilke olarak programa konmalıdır. Kaldı ki bu saydıklarımız programa millî bir özellik kazandırmaz. Zira her millet, eğitim-öğretim programlarına bu kavramları yerleştirmekte ve formal yollarla eğitimini vermektedir. Programın millî olması için o milletin kültürüne, tarihine, yaşantısına ve dünya görüşüne yönelik millî ve manevi değerlerin de bu programda belirlenmiş ve işlenmiş olması gerekir. 2017’de son şekli verilmiş olan Türkçe programı bu anlamda millî bir program sayılamaz.

Değerler Eğitimi dersi, Meşrutiyet Döneminde “*Musahibat-ı Ahlâkiye*”² adıyla okutulmuştur. Daha sonraki dönemlerde müstakil bir ders olarak okutulmaktan vazgeçilmiş, diğer dersler içinde verilmiştir. 2006 Programından sonra bu eğitim, tamamen öğretmenin insafına

² *Ahlak Sohbetleri*. Bu derste ahlak meseleleri; kısa anekdotlarla, hikâye ve masallarla desteklenerek anlatılmıştır. Gerektiği zaman ayet ve hadislere de yer verilmiştir. Ancak bu ders, “din dersi” olarak düşünülmemiştir.

birakılmıştır. Bazı öğretmenler durumdan vazife çıkarmakta ve uygun metinler üzerinden öğrencilerine bu eğitimi vermektedirler. Bazı öğretmenler ise programda olmadığı gerekçesiyle millî, manevi, içtimai ve evrensel değerlerden hiç söz etmemektedirler.

Değer/Değerler kavramı bir milletin yalnızca hâldeki varlığını değil, tarihte sahip olduğu tüm kıymetleri yaşadığı toprakları ve şahsiyetleri de ifade eder. Değerler Eğitimi; bir toplumun millî meselelerini, soyut veya somut millî varlık ve zenginliklerini, geleceğe dair millî hedeflerini, geçmişteki millî yaşantılarını, savaşlarını; zaferlerini ve yenilgilerini; millî gururunu, sevincini ve üzüntülerini; önceden yaşadığı ve yaşamakta olduğu coğrafyasını, sanatını; geçmişten günümüze o topluma hizmet ettiğine inanılan kişi ve grupları, topluma önderlik etmiş kişileri, sanatçıları, bilim adamlarını, siyasetçi ve hayırseverleri kendi çocuklarına öğretmek ve idrak etmelerini sağlamak için yapılır.

Türk coğrafyası terimi, Türklerin eskiden yaşadığı ve hâlen yaşamakta olduğu bölgelerin tamamını ifade eder. Türk milletinin yurdu, Anadolu'dan ibaret değildir. Bugün için Türklerin tasarrufunda olmayan geniş bir Türk coğrafyası vardır. Bugün o yurtlara gitmiyor ve oralarda yaşamıyor olsak da yüzlerce Türkü, şarkı, ağıt, atasözü, halk hikâyesi ve masal, bize bu eski Türk yurtlarını hatırlatır. Bu sözlü ürünler, Türk kültürünü ve Türk tarihini anlatan yazılı eserlerden daha az kıymetli değildir.

Anonim Türk Edebiyatı ürünleri içerisinde bazı metinler vardır ki bu metinlerde, kaybedilmiş topraklar, eski Türk yurtlarına duyulan özlemler, bu coğrafyalarda kaybedilmiş insanlar, eski aşinalıklar, güzel komşuluklar ve diğer toplumsal yaşanmışlıklar anlatılmaktadır. Bu eserleri okuyup dinlediğimiz zaman veya bu eserler muhtelif faaliyetlerde önümüze geldiği zaman, değerlerimizi tanımakta, kültürümüzle buluşmaktayız.

Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Karadeniz'in Kuzeyi Yemen, Sivastopol, Tuna, Selanik, Bağdat, Şam, Kerkük, Kosova, Üsküp, Tuna boyları... Bu memleketlerin adları ve hatıraları Türkülerde durduğu ve bu türküler de çalındığı sürece Türk çocuğu, eski Türk yurtlarını unutmayacaktır. Bu topraklara ve orada yaşayan insanlara olan sevgisi ve saygısı canlı kalacaktır.

Bütün bunlar, müstakil bir ders olarak okutulan Değerler Eğitimi dersiyle veya Değerler Eğitiminin Türkçe, Edebiyat, Tarih derslerinin programına yerleştirilmesiyle mümkün olabilir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz bu bölgelerdeki hatıralarımızı bilmemektedirler. Bugün, "Bizim Yemen'de, Kudüs'te, Kerkük'te ne işimiz var, Suriye'de ne işimiz var?" diyen bir nesil yetişmiştir. Eski Türk yurtlarını anlatan metinlerin, Bu bölgelerdeki hatıralarımıza dair parçaların Türkçe ve Edebiyat ders kitaplarına bu sebeple girmesi gerekir.

Sistemimizde Değerler Eğitimine ait bir program olmadığı için bu alana ait kazanımlar, eğitim durumları, ölçme etkinlikleri gibi hususlar da söz konusu değildir.

Bu hususlara yer verilmemiş, bu eğitimin takvimi, süreçleri, nasıl yapılacağı anlatılmamış bir programa millî denemez.

Değerler Eğitimi ve Ders Kitapları

Değerler Eğitimine ait Ders kitaplarına konulacak metinlerin seçiminde birçok ölçüt bulunmaktadır. Bu ölçütler, genel olarak metinlerin biçim ve içerik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Bu yolla, ders kitaplarına konulacak metinlerin tüm ayrıntıları belirtilmiştir. Ancak bu ölçütler içinde Değerler Eğitimine yönelik bir yönerge yoktur. Bu sebeple ders kitapları Değerler eğitimi düşünülmeden seçilmiş metinlerle doludur. Çünkü bu konu tümüyle ders kitabı hazırlayın kişi ve kişilerin insafına bırakılmıştır.

Türkçe ve Edebiyat derslerinde metin olmadan ideal eğitim ortamı oluşturulamaz; bu alana ait derslerde asıl materyal metinlerdir. Çünkü metin üzerinden işlenmeyen dersler, nasihat olmaktan öte gitmez. Bu metinler, değerlerimizin öğrencilere kazandırılması için öğretmene konuşma fırsatı vermelidir. Öğretmenin, ancak bu metinlere dayanarak millî ve ahlaki değerler üzerinde konuşması anlamlı ve etkili olabilir. Öğrenciler bu metinler üzerinde düşündürüldüğü zaman içinde yaşadığı kültür ortamını idrak etmeye başlar. Bu sebeple ders kitaplarına girecek

olan metinlerin seçimi, değerler eğitimi açısından büyük önem arz etmektedir. Ders kitabı yazarlarının bu konuda son derece bilinçli ve dikkatli olması gerekir.

Kitaplara girecek metinlerde değerler eğitimi açısından bulunması gereken özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Öncelikle Millî, manevi ve evrensel değerler, taksonometrik bir düzen içinde basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru sıralamalı ve metinlerin seçiminde bu sıralama esas alınmalıdır. Eğitim-Öğretim kademeleriyle bu değerler denkleştirilerek ilgili metinler ders kitaplarına yerleştirilmelidir.

2. Bu metinlerde toplumun/milletin değerleri rencide edilmemelidir. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki “Çocuk Kitaplığında Sabah Tartışması” başlıklı metinde³ millî bir değer olan Nasrettin Hoca, rencide edilmiş ve öğrencilerin gözünde küçük düşürülmüştür.

3. Bu metinlerde millî ve manevi değerlerden söz edilirken yanlış ve/veya eksik bilgi verilmemelidir.

4. Türkü, ağıt, masal, ninni, atasözü gibi anonim ürünler; ders kitaplarına dengeli bir şekilde yerleştirilmelidir. Bu metinlerde geçen olaylar, bu olayların kahramanları, geçtiği yerler, sebep ve sonuçların kültürümüzü oluşturan bir doku olduğu unutulmamalı.

5. Destanlarımızda, marşlarımızda, masallarımızda, halk hikâyelerimizde menkıbe ve efsanelerimizde adı, düşünceleri ve yaşantısı anlatılan kişilerin de millî bir değer olduğu bilinmelidir. Bu değerlerin öne çıkan özellikleri bir model olarak işlenmelidir.

6. Gelenek ve göreneklerimizin işlendiği, anlatıldığı, söz konusu edildiği metinler de aynı düşünceyle ders kitaplarında yerini almalıdır. Bayram, düğün, eğlence; davet, sohbet, komşuluk ilişkileri, dostluklar, arkadaşlıklar, yardımlaşma ve dayanışmaların anlatıldığı metinler kazanımlarla ilişkilendirilerek ders kitaplarına konulmalıdır.

7. Çocukları ailesinden ve yakın çevresinden öğrendiği değerler ile bu metinlerde işlenen değerler birbirini tamamlamalı, doğrulamalı, anlaşılır kılmalıdır. Asla çelişkiye yol açmamalıdır.

8. Bu metinler, mümkün olduğunca toplumun sevgisini kazanmış, eserleri çok okunan ve toplumda önemli bir referans hâline gelmiş şahsiyetlerin eserlerinden alınmalıdır.

Sonuç

Bir toplumda ruh sağlığı yerinde, kendisiyle ve çevresiyle barışık, kişilikli, çalışkan ve başarılı; milletini, vatanını seven, millî meseleleri kişisel meselelerden daha önemli bulan, tarihini doğru öğrenmiş ve doğru okumuş, bilinçli, bu milletin bir mensubu olmaktan gurur insanların yetiştirilmesi, ancak Değerler Eğitimiyle mümkün olabilir. Eğitim sistemimizin bu açıdan ciddi olarak elden geçirilmesi gerekir.

Kaynaklar

MEB (2005) İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (6.-8. Sınıflar) ve Kılavuzu, MEB Yay., Ankara.

MEB (2005) Türkçe Dersi Öğretim Programı, MEB Yayını, Ankara.

MEB (2006) Türkçe Dersi Öğretim Programı, MEB Yayını, Ankara.

PARLAKYILDIZ, H. (2009) “İlkokul İkinci Devrede Türkçe Ders Kitaplarındaki Moral Değerlere Kısa Bir Bakış”, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XII/1

TEZCAN, M. (1974) Türklerle İlgili Stereopitler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme, A.Ü., Eğitim Fakültesi yay. Ankara.

³ Türkçe 6, Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitabı, MEB Yayınları, s. 10.

BİR GRUP ÖĞRETMEN ADAYININ TELAFFUZ HATALARI ÜZERİNDE BİR ÇALIŞMA

Ayşegül CELEPOĞLU¹

Özet

Sözün gücü, anlamın yanı sıra telaffuza da dayanır. Telaffuz, güzel konuşmanın temel noktalarından biridir. Kelimelerin doğru söylenip söylenmediği yaptığımız bir konuşmanın gücünü artırır. Araştırmalar, zamanımızın % 45'ini dinleyerek, % 30'unu konuşarak, % 16'sını okuyarak, % 9'unu ise yazarak geçirdiğimizi göstermektedir. Bu oranlar bize dinlemenin ve dinlemenin gerçekleşebilmesi için konuşmanın önemini vurgulamaktadır. Aile ve çevre kadar, öğretmen de iyi bir telaffuzun belirleyicisidir. Öğretmenin doğru, güzel ve etkili konuşması gerekir. Öğretmenin telaffuz hataları varsa bu yanlışlar bütün bir sınıfa yayılır. Sonrasında da öğrencilerin söyleyiş hataları, farkına vardığında düzeltmekte zorlandığı yanlışlar olarak hayatında yer alır. Günümüzde söyleyiş hatalarının farkında olmayan öğretmenler, hatta akademisyenlerle karşılaşmamız mümkündür. Doğduğu veya yetiştiği yerin ağız özelliğini bir meziyet olarak görüp telaffuzunu düzeltme ihtiyacı hissetmeyen öğretmenler de işin bir başka boyutudur. "Nasıl anlaşılıyor?" veya "Derdimizi anlatıyoruz." cümleleri ne yazık ki birçok insanımızın ortak düşüncesi hâlinde. Türkçeye sahip çıkıp söyleyiş hatalarından arınmış bir şekilde konuşmak gerektiğinin bilinci ile hareket eden öğretmenlerimiz ne kadar çoğalırsa yetiştirilecek nesillerin de söyleyişleri daha iyi olacaktır. Bu araştırmanın amacı, bir grup öğretmen adayının telaffuz yanlışlarını belirlemektir. Üzerinde araştırma yapılan bir grup öğrenciye telaffuz hatası olabilecek bazı kelimeler (açık e, düzeltme işareti ve ince l sesi olan) ; uzun okunması gereken yerde kısa, kısa okunması gereken yerde ise uzun okunabilecek kelime örnekleri ve yanlış telaffuz edilebilecek bazı kelimeler verilmiştir. Ardından öğrencilerin bu kelimeleri nasıl söyledikleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği ile incelenmiş ve bir grup öğretmen adayının telaffuz hataları belirlenmiştir. Ayrıca çalışmamızda öğretmen adaylarının belirlenen telaffuz hatalarının en aza indirilmesi için neler yapılabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: konuşma, telaffuz, hatalı söyleyiş şekilleri, öğretmen

1.Giriş

İnsanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerden biri, konuşma yoluyla dili kullanabilmesidir. Konuşma, zihinde başlayan ve düşüncelerin sözle ifade edilmesiyle tamamlanan bir süreçtir (Güneş, 95.s.). İnsan bir gününün % 50 ila %80'lik bir bölümünü iletişim kurarak geçirmektedir. Bu zamanın ise %30'unu konuşarak geçirdiği belirtilmektedir (Başaran - Erdem 744.s.).

Konuşma, günlük hayatta iletişim kurmada; güzel ve etkileyici konuşma ise iyi bir iletişimde önemli bir yere sahiptir. Eğer bir insanın konuşma becerisi yeterli değilse iletişimde de sorun yaşaması kaçınılmazdır. Güzel ve etkileyici konuşmada konunun içeriği kadar telaffuz da önemlidir. Nasıl söyleyeceğini bilmeyen bir kişinin güzel konuşması çok zordur. Duygu ve düşüncelerin ifadesinde, seçilen kelimelerin ve söyleyiş tarzının kişiler üzerinde farklı bir etki uyandıracağı muhakkaktır. Vurgu ve tonlamanın doğru seslendirilmesi kadar kelimelerin doğru telaffuzu da önemlidir. Yanlış söylenen bir kelime, anlamı bilinmeden kullanılan bir söz, konuşmacıyı zor durumda bırakabilir (Özdemir, 45.s.).

Konuşma becerisine yönelik sorunlar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Konuşma yetersizlikleri bilgi eksikliği, fiziksel sorunlar, zihinsel kurgulama yetersizlikleri, davranış bozuklukları, kullanılan dilin kurallarına hâkim olmama, dil bilgisi kurallarını uygulayamama gibi nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir (Akkaya, 405.s.).

Sözün gücü, anlamın yanı sıra telaffuza da dayanır. Telaffuz, dilin seslendirilmesiyle ilgili bir konudur. Dili meydana getiren sesleri, heceleri, kelimeleri ve cümleleri doğru telaffuz ederek kullandığımız dilin hakkını vermek gerekir (Yelok - Dolunay, 63-66.s.).

Çevremize baktığımızda çeşitli telaffuz hataları ile konuşan insanlar görürüz. Bunun başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan birisi kişinin çevresinden kaynaklanır. İnsanın yetiştiği ve yaşadığı çevre telaffuzun niteliğini belirleyici olur. Ayrıca kişinin fizyolojik bir kusuru varsa bu da o

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

kişinin telaffuzda problemler yaşamasına sebep olabilir. Telaffuz problemiyle ilgili ikinci sebep ise kişinin aldığı eğitime dayanır. Eğer telaffuz kusurları olan bir insan, öğrenim hayatı boyunca telaffuzla ilgili yeteri kadar eğitim almamışsa birtakım problemler yaşaması tabiidir (Yelok - Dolunay, 63-66.s.).

Bazı insanlar mesleki eğitimlerini tamamlamış olmalarına rağmen, yetiştikleri bölgeden, aile çevresinden aldıkları dil özelliklerini giderememektedirler. Bunların bir kısmı kusurlarının farkında değildirler; bir kısmı ise kusurlarını bildikleri hâlde düzeltmek için herhangi bir çaba göstermezler. Hatta standart Türkçeye aykırı telaffuzunu kusur değil, mahallî kimliğini belirleyen bir özellik olarak görenler de yok değildir (Karahana, 53. s.).

Muharrem Ergin “Türkçe ve Dil Bilgisi Öğretimi” adlı makalesinde telaffuz konusuna değinir ve herkesin kendi bölgesinin ağız ile konuşmasını bir dereceye kadar normal görür. Fakat tahsilli insanın kendi bölgesinin ağız ile değil kültür dili ile konuşması gerektiğini belirtir. Okul sıralarında öğrencinin ağız özelliklerini kültür diline çevirmesi gerektiği üzerinde duran Ergin, tekrara ve alıştırmalara dayalı olarak yapılacak çalışmalarla öğrencinin ağız özelliklerine dayalı hançeresinin değişebileceğini vurgular. Bu çalışmanın bir alışkanlık olduğunu ve bu alışkanlığın okulda kazanılabileceğini ifade eder. Öğrencinin başıboş hançere ile bozuk telaffuz ile mezun olup konuşmasının öğrencinin kendi sınırları içinde kalmadığını, seçmiş olduğu meslek kapsamında dalga dalga yayılarak bütün yurdu sarabileceğini vurgular. Bunun en belirli örneğinin de radyolardan ve televizyonlardan bizlere hitap eden konuşmacılar ve spikerlerle gerçekleştiğini belirtir (Ergin, 65.s.).

Ercilasun da aynı görüştedir: “İyi bir ana dili eğitiminin telaffuz konusunu daha lise sıralarında çözmesi beklenir. Ancak maalesef ülkemizdeki durum böyle değildir. Dolayısıyla birçok sorun ile karşı karşıya bulunuyoruz.” Ayrıca radyo ve televizyonun da bu konudaki işlevi üzerinde duran Ercilasun, insanların radyodan ve televizyondan da doğru telaffuzu öğrenebileceklerini, bu sebeple Türkçe konusunda yayın organlarının dikkatli olması gerektiğini belirtir (Ercilasun, 31.s.).

Öğretmenler sürekli iletişim hâlinindedirler ve konuşma becerilerinin yeterli olması beklenir. Öğretmen adayları geleceğin rol modelleridir, bu nedenle ahenkli ve etkili konuşma yeteneğine sahip olmalı, telaffuzu iyi olmalı, Türkçeye hâkim olmalı, güzel konuşmalı, dil bilgisini iyi bilmeli, aşırı jest ve mimiklerden kaçınmalı, iyi bir sözcük dağarcığına sahip olmalıdır (Akkaya, 406.s.). Öğretmenin oturup kalkması, konuşması, okuması, yazması öğrencilerini mutlaka etkileyecektir. Bu yüzden öğretmenlerin her konuda olduğu gibi telaffuz konusunda da dikkatli olması gerekir. Bir öğretmen ders içinde ve ders dışında Türkçeyi güzel kullanmaya özen göstermeli ve öğrencilerinin yaptığı telaffuz hatalarını uygun bir dille düzeltebilmelidir. (Yelok – Dolunay, 63.s.)

Okullarımızda görev yapan her öğretmen aslında birer Türkçe öğretmendir. Dil sadece Türkçe öğretmeni değil, diğer öğretmenleri de ilgilendirir. O hâlde sadece Türkçe ve edebiyat öğretmenleri değil, aynı zamanda branş öğretmenleri de öğrencilerimizin dilinden sorumludur. Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerimiz Türkçenin telaffuzu konusunda yeterli midir? (Yelok – Dolunay, 64.s.)

Çalışmamızda bilgi eksikliğine ve kullanılan dilin kurallarına hâkim olamama sebeplerine dayanan telaffuz üzerinde durulacaktır. Bu amaçla, öğretmen adayı olan 20 öğrenciye, okuması için bazı kelimeler verilmiş ve öğrencilerin bu kelimeleri nasıl telaffuz ettiği tespit edilmiştir.

2.Yöntem

Bu çalışmada 20 öğretmen adayının genellikle hatalı söylenen bazı kelimeleri nasıl okuyacakları merak edilerek ellerine bu tip kelimelerden oluşan birer liste verilmiş ve okuyuşları sırasındaki hataları tespit edilmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz ile değerlendirilmiştir.

“Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır. Neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır.” (Yıldırım- Şimşek s. 239-240)

3.Bulgular ve Yorum

Üniversite öğrencisi olan bir grup öğretmen adayı, tek tek ellerine verilen kâğıttaki kelimeleri okumuşlardır. Okuma sırasında her bir öğrenci ile yalnız görüşülmüş ve birbirlerinden etkilenmemeleri sağlanmıştır. Çalışmadaki kelime listesi şu şekildedir:

Açık e ile okunma ihtimali olan “ pencere, benzin, zengin, genç, temsilci, renk” vb. kelimeler.

İnce ünlülerle okunan l'nin bulunduğu bazı kelimeler: “lavabo, blok, lazım, klavye, lodos, lamba, lokum, lacivert” vb.

İnce ünlülerle okunan k'nin bulunduğu bazı kelimeler: “kâğıt, fedakârlık, şikâyet, tekâmül, Hakkâri, kâfi” vb.

İnce ünlülerle okunan g'nin bulunduğu bazı kelimeler: “yegâne, tezgâh, rengârenk” vb.

Öğrencilere verilen kelimelerin bir kısmı Doğu, bir kısmı Batı kökenlidir.

Onların telaffuzları ışığında aşağıdaki tablolar oluşmuştur:

1. Tablo

Açık e	11
İnce ünlülerle söylenen l	10
İnce ünlülerle söylenen k	9
İnce ünlülerle söylenen g	4

‘Açık e’ konuşma sırasında sık rastlanılan bir durumdur. Söyleyiş ve yumuşaklığı bakımından kulağa son derece hoş gelen İstanbul ağzı, ‘açık e’ye olumlu bakmaz. Dilimizde 3 tür ‘ e ‘ sesi bulunur. Bunlar açık e, yarı açık e, kapalı e’dir. İstanbul ağzında kapalı e egemendir. Tek heceli kelimelerin ortasında yer alan e sesi l, n, r harflerinden önce geliyorsa açık veya yarı açık durumda söylenir.

Mühendis, benzin, kendi, elli gibi kelimeler kapalı e sesine örnektir. Bu kelimelerdeki e sesleri genellikle açık söylenir ki bu önemli bir hatadır. Açık e’ye Anadolu’da yaygın olarak rastlanır (Şahin, 119-120.s.).

G ve K ünsüzleri, dil sırtının damağın gerisini, bir de damağın daha ön kısmını kapatmasıyla tonsuz olarak meydana gelir.

G ve K ünsüzü kendisinden önce ve sonra gelen sesli harfe göre iki farklı yerden boğumlanır. Bunlar kalın ve incedir. Ancak g ve k sesinin tek başına kalın ve ince olması söz konusu değildir. İnce ünlülerle damağın ön kısmından çıkar. Örnek: gâh, gel, göz güya; kâr, kim, kâğıt. (Şahin, 109.s.)

Her iki ses de kalın ünlülerle damağın gerisinden çıkar. Örnek: gar, gurur; kar, kuş, kor.

Yanlış telaffuz edilme ihtimali yüksek olan bazı kelimeler: “lisan, laik, alfabe, levha, mukavva, hayır, rakım, seri katil, resmigeçit, lider, hayır, meydana gelmek”

Bu kelimelerin öğrenciler tarafından telaffuzları sonucunda şöyle bir tablo oluşmuştur:

2. Tablo

Lider	19
Seri katil	18
Resmigeçit	9
Yarın	7
Katil zanlısı	7
Laik	7
Sukutuhayal	6

Lisan	6
Rakım	5
Alfabe	5
Mukavva	5
Tarikat	4
Vaka	3
Kıta	3
Meydana gelmek	2
Nasip	2
Levha	2
Lakap	1
Akraba	1

Öğrencilere “Hangisi doğru?” başlığı altında bazı kelimeler verilmiştir. Bunlar: “müşfik, şefkat, teşvik, koleksiyon, heyecanlanmak, İngilizce, nüfuz etmek, idraksiz, şoke olmak, şarj, kontör” vb. kelimelerdir.

“Hangisi doğru?” başlığı altında verilen kelimelerin telaffuzları ile ilgili olarak da aşağıdaki tablo oluşmuştur:

3. Tablo

İdraksiz - İdraksız	19
Şoke olmak – Şok olmak	8
Şarj - Şarz	7
Koleksiyon - Kolleksiyon	7
Heyecanlanmak– Heyecan yapmak	7
Adale - Adele	6
Kontör - Kontür	4
Teşvik - Teşfik	2
Müşfik - Müşvik	2
Şefkat - Şevkat	2
İngilizce – İngilizce dili	2
Nüfuz etmek–Nüfus etmek	1

Yukarıda verilen kelimelerden başka öğrencilerin metin okurken gelecek zaman ekleri (-ecek/-acak) olan fiilleri yazıldığı gibi telaffuz etmeleri de dikkat çekicidir. (Hamza Hoca'nın kitabı s. 23 ve 31) Gelecek zaman kipi olan -ecek, -acak eklerinin bağlandıkları eylem kökünde düz ünlüler (a,ı,i,e) varsa ilk sesli harfler daralır; a -ı'ya, e -i'ye dönüşür. Bu değişim sadece konuşmada olur, yazı diline uygulanmaz. Örnek: yapacağım – yapıcaam geleceğim – geliceem olacak – olucak, görecek – görücek ... (Şahin, 159.s.)

Bilgi eksikliği, zihinsel kurgulama yetersizlikleri, davranış bozuklukları, kullanılan dilin kurallarına hâkim olmama,

4. Sonuç ve Öneriler

Öğrencilerin genellikle açık e problemi yaşadıkları görülmektedir. Yirmi öğrenciden 11'i verilen kelimeleri açık e ile okumuşlardır. Kökeni İngilizce olan “lider” kelimesi ise 19 öğrenci tarafından “i” sesi uzatılarak okunmuştur. 18 öğrenci ise “seri katil” i okurken “i” sesini uzatarak

kelimeye “hızlı” anlamını vermişlerdir. 9 öğrenci ise “resmigeçit” kelimesindeki ilk “i” sesini uzun okuyarak kelimenin anlamını değiştirmişlerdir.

“Hangisi Doğru?” başlığı altında verilen kelimelerden ise en fazla hata yapılan kelime “idraksiz” dir. On dokuz öğrenci, kelimedeki “k” sesinin kalın olduğunu düşünerek kelimeye gelecek ekin “-sız” olacağına karar vermiştir.

Sonuçlara bakıldığı zaman öğrencilerin Batı ve Doğu kökenli kelimelerin anlamlarını bilmedikleri, anlamını öğrenmek için de çaba sarf etmedikleri görülmektedir.

Öncelikle çocuğun konuşma sırasında telaffuz hatası yapması ya da yanlış kelime kullanması, ebeveynler tarafından tespit edilmeli ve bunların giderilmesine çalışılmalıdır. Ailelerin Türkçeyi bilmemesi veya etkili ve güzel bir şekilde kullanamaması durumunda ise Türkçe öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir.

Öğrencilerin konuşmalarındaki hataları düzeltmelerinin en etkili yollarından biri, öğretmenlerinin konuşmasını dinlemeleridir. Türkçe öğretmenlerinin fakülte yıllarında düzgün ve etkili konuşma kuralları konusunda iyi bir eğitim almaları gerekmektedir.

Türkçe eğitimi bölümlerine öğrenci alınırken merkezi yerleştirme sınavının yanı sıra konuşma ve yazma becerilerinin ölçüldüğü bir özel yetenek sınavı yapılabilir. Böyle bir yeterlilik sınavı 4 yıllık üniversite eğitiminden sonra da gerçekleştirilebilir. Bu sınavda başarılı olan öğrencilere Türkçe öğretmenliği yeterlilik belgesi verilmeli ve bu belge, öğretmenlik başvurularında istenmelidir (Uçgun, 61. s.).

Öğretmen adaylarının konuşma yetersizlikleri tekerleme çalışmaları, nefes egzersizleri, konuşma kaslarının eğitilmesi, farkındalık oluşturma, sesli okuma gibi çalışmalarla en aza indirilebilir (Akkaya, 415.s.).

Telaffuz öğretimi için imla ve noktalama arasında gereken ilgi kurulmalıdır, Türkçenin söyleyiş sözlüğü esas alınmalıdır, Türk edebiyatının seçkin eserlerinden yararlanılmalıdır, Türkçe sınavlarından biri sözlü sınav şeklinde yapılmalıdır, öğrencilerin katılacağı yarışmalar düzenlenmelidir, bütün öğretmenler ders anlatırken telaffuzlarına dikkat etmelidir.

Bütün bunların yanı sıra Türkçenin doğru telaffuzu konusunda basın yayın kuruluşlarına birçok görev düşmektedir.

Kaynaklar

AKKAYA, Ahmet (2012) *Öğretmen Adaylarının Konuşma Sorunlarına İlişkin Görüşleri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2012, cilt 9, sayı 20, s. 405

BAŞARAN M. ve ERDEM İ. (2009) “*Öğretmen Adaylarının Güzel Konuşma Becerisi ile İlgili Görüşleri Üzerine Bir Araştırma*” Kastamonu Eğitim Dergisi, S. 17 s. 744 (743-754)

ERGİN, Muharrem “*Türkçe ve Dil Bilgisi Öğretimi*”, Türk Kültürü, Şubat 1995, yıl 33, sayı 382, s.65-67)

ERCİLASUN Ahmet Bican (1999) “*Türkçenin Yapısına Uygunluk Bakımından Radyo ve Televizyon Yayınlarında Kullanılan Türkçe*”, Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı-Tebliğler, Geçici Danışma Kurulu Toplantısı, 1. Baskı TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayım Müdürlüğü Ofset Tesisleri, Ankara, 1999, s. 31-36)

GÜNEŞ, F. (2007) *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel Yayınları, Ankara s. 95)

KARAHAN, Leyla (1999) “*Radyo ve Televizyon yayınlarında Yöresel Söyleyiş Sorunu*”, Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı-Tebliğler, Geçici Danışma Kurulu Toplantısı, 1. Baskı TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayım Müdürlüğü Ofset Tesisleri, Ankara, s. 53-57)

ÖZDEMİR, Emin (2011), *Güzel ve Etkileyici Konuşma*, Remzi Kitabevi, s. 45

ŞAHİN, Murat (2009) *Söz Söyleme ve Konuşma Sanatı Diksiyon*, Avcıol Basım Yayın, s.108-109

UÇGUN, Duygu (2007), “*Konuşma Eğitimi Etkileyen Faktörler*”, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 22.

YELOK, V. S. ve DOLUNAY S. K. “*Telaffuz Meselesi ve Ülkemizde Telaffuz Eğitimi*”, Türk Yurdu, Temmuz 2007, cilt 27, sayı 239, s. 63-66)

“DİLİN ANLATIM DÜZLEMİNDE ŞİİR” IB TÜRKÇE A DERSLERİ - ŞİİR ELEŞTİRİSİ

Buket ŞAFK CİĞEROĞLU¹

Özet

TED Ankara Koleji Özel Vakfı Lisesi 11. Sınıf IB (International Baccalaureate) programında Türkçe A Dersi kapsamında yazınsal türlerden şiirle ilgili çözümleme çalışmaları yapılmaktadır. Attila İlhan'ın Ben Sana Mecburum, Sisler Bulvarı ve Yağmur Kaçağı adlı yapıtlarındaki şiirler, şiirin anlamsal ve anlatısal boyutu açısından irdelenmekte ve öğrenciler yorumlarını, yaptıkları şiir çözümlemeleriyle ortaya koymaktadırlar.

Türkçe A dersinde metin odaklı yapılan çalışmalarda şiirler dil, anlatım, içerik yönünden incelenmektedir. Öğrenme süreci içinde öğrencilerin şiir metinlerine dair çözümlemelerini, yazma çalışmalarına/eleştirilerine yansıtacak biçimde planlama yapmaları sağlanmaktadır. Aynı zamanda şiir metinlerinin çözümlemelerinden oluşan değerlendirmelerin makale düzeni içinde yazılması amaçlanmaktadır. Şiir eleştirileri yapılırken şiir dilinde imge, şiir dilinde göstergelerin anlamsal yönü, göndergesel ve yan anlamlar çağrışımlar, benzetmeler, aktarmalar, sapmalar, şiir dilinde ses öğeleri –uyak, ölçü, ritim- gibi öğelerin şiirdeki işlevi değerlendirilir. Öğrenciler, IB Programı yazılı sınavında (Paper 1) şiir eleştirisi konusuna yönelik değerlendirme ölçütlerini de aynı süreçte öğrenmektedirler. Şiirin anlaşılması ve yorumlanmasındaki tutarlılık, yazarın edebî tercihi olan dil özelliklerinin –yapı, teknik ve stil açısından ele alınması ve anlam ile şekil açısından ilgi kurulması, öğrencinin yorumunu planlı ve iyi bir şekilde yansıtabilmesi, öğrencinin kullandığı dilin anlaşılabilirlik ve netlik açısından ne kadar geliştiği ve kullanılan kelimelerin, terminolojik yapının çalışmanın niteliğine ne kadar katkı koyduğu ölçme sürecinde değerlendirilir.

Edebiyat Eğitimi ve Öğretimi kapsamında “Dilin Anlatım Düzleminde Şiir” adlı sunumda yazınsal türlerden şiir kuramı hakkında bilgi verilerek IB Türkçe A derslerinde şiirin nasıl ele alındığı ve çözümlendiği öğrenciler tarafından yorumlanan Attila İlhan şiirleri üzerinden işlenmiştir. Sunumda örnek ders planının yanısıra öğrencilerin çalışmalarından örnekler verilerek şiir eleştirisi yazma süreci ortaya konacaktır.

1. Giriş

Uluslararası Bakalorya Programı IB Türkçe A Dersinde yazınsal türlerden şiir, eleştirel bakış açısıyla incelenmektedir. IB sınav takvimi içinde *Paper 1* sınavında IB tarafından belirlenen ölçütlere göre öğrencilerin eleştirileri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda üç temel başlıkta şiir irdelenir. A.Anlama-Yorumlama, B. Planlama, C. Metnin Dilinin Çözümlemesi. *Anlama ve Yorumlama* bölümünde şiirdeki anlam evrenini fark etme ve yazıya aktarma, şiir kişinin duygu durumunu izleklerle ilişkilendirerek ortaya koyma, şiirde fark ettiği anlam evrenini ayrıntılı, kanıtlar göstererek değerlendirebilme ve yazıya doğru olarak aktarma, şiirdeki duygu durumunu izlekler bağlamında değerlendirme beklenmektedir.

Planlama bölümünde planlı, organizasyonu sağlanmış, bütünlüklü yazı oluşturma becerisi yazı oluşturma becerisi gösterme beklenmektedir. Bu bağlamda öğrenciler giriş-gelişme-sonuç paragrafı oluştururlar. Giriş paragrafı oluştururken şiirin iletisini belirtme, şiirin iletisinin belirlenmesinde nelerin kullanıldığını belirtme ve bunların makalede nasıl sunulacağını belirtme beklenir. Gelişme paragrafı oluştururken anlamsal kesitleri belirleyerek planlı bir şekilde yazıya aktarma, şiirin çözümlenmesi, yorumlanması, çözümlenmesi gereken ifadeleri tezler oluşturarak yazabilme tezlerin gerekçelerini doğru olarak belirleyebilme, yazınsal terimleri yerinde kullanabilme beklenir. Sonuç paragrafı oluştururken başlığı değerlendirme, temel yargı oluşturma beklenmektedir.

Metnin Dilinin Çözümlemesi, iki başlık altında değerlendirilir. A. Yazarın edebî tercihini belirleme, B. Öğrencinin kullandığı dil ve anlatımın doğruluğu. Yazarın edebî tercihini belirleme başlığının altında yazınsal terimleri yerinde kullanma, şiirsel söylem ve şiirdeki tematik-teknik ilişki değerlendirilir. Bu bağlamda anahtar sözcükler, şiir kişisi, temel izlek, başlığın

¹ Blm.Uzm., TED Ankara Koleji Vakfı Özel Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

değerlendirilmesi, çözümlenmesi gereken ifadeler –uzam, zaman unsurları, imgeler, alışılmadık bağdaştırmalar- irdelenir. Öğrencinin kullandığı dil ve anlatımın doğruluğu ise yazım noktalama kurallarına gereken özeni gösterme, neden-sonuç bağı kurarak yazıyı oluşturma, sözcük seçimine özen gösterme ve anlatım bozukluklarından kaçınma, bilimsel dil kullanma, kanıtları gösterme ve kip-zaman-kişi uyumuna özen gösterme bakımından incelenir.

2. Kuramsal Olarak Şiir

Şiir eleştirisi planlaması yapmadan önce kuramsal olarak şiir üzerinde duracağız. Şiir bilimini, yazınsal şiirbilim, dilbilimsel şiirbilim, göstergebilimsel şiirbilim başlıklarıyla değerlendirmek mümkündür. *Yazınsal şiirbilim*, dizeli ya da dizesiz tüm yazınla ilgili dil anlatım yapıtlarını içerir ve dil-sanat dili ayırımına dayanır. Şiirsellik, yazınsallıkla bir tutulur. Tzvetan Todorov, yazınsal şiirbilimde yazınsal düz anlatımların yapılaşma ilkelerini belirlemiştir. *Dilbilimsel şiirbilimde* şiir, bir dil olayı olarak görülür. Şiirde dil nasıl işletiliyorsa bu işleyiş dilbilimsel verilere göre değerlendirilir. Dilbilim, her türlü biçemi/yazınsallığı, şiirselliği inceleyecek güçtedir. Leo Spitzer, Jean Cohen, Roman Jakobson bu konuda değerlendirmeler yapmışlardır.

Göstergebilimsel şiirbilimi, Charles Sanders Peirce, Ferdinand de Saussure tasarlamıştır ve 60'lı yıllardan sonra kurulmuştur. Saussure, göstergebilimin toplumsal işlevini, Peirce ise mantıksal işlevini vurgular. Saussure göstergebilimi, dili de içine alabilecek genel göstergelerin toplum içindeki yerini inceleyecek bir bilim olarak tasarlamıştır. Şiir, özellikle dil bilgisi kurallarından belli bir güzel duyusal biçem yaratacak ölçüde yapılan sapmalar sonucunda elde edilir.

Jean Cohen, “Düz anlatım, genelde kullanılan dil olduğuna göre onu bir ölçüt olarak, şiiri de bu ölçütten bir sapma olarak düşünebiliriz.” der. Roman Jakobson için ise şiir sanatı, şiirsel işlevin yoğun ve dizgeli bir biçimde kullanılmasıdır. Greimas, Şiirin yazın kavramıyla aynı uzantıda olmadığını düşünür. Şiir, ilke olarak içinde üretildiği dilden bağımsızdır; sezgisel olarak ayırdına varılması için kendine özgü söylem olması, yapısal bir düzenleme olarak tanımlanması gerekir. Mallarme, “Şiir düşüncelerle değil sözcüklerle yazılır.” Der. Bu görüş, Ahmet Haşim'in de şiir konusundaki düşüncelerini desteklemektedir. Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar adlı makalesinde Ahmet Haşim, “Şairin lisanı ‘nesir’ gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mütevassıt bir lisandır” der. (Haşim, 7.s.) Edebiyatımızda Necla Aytür'ün şiir ve dil ile ilgili görüşleri de eleştirel bakış açısını yansıtır. 1.“Şiirin amacı ise herhangi bir dış gerçekliğe gönderme yapmak değil, doğal dille ifade edilemeyen birtakım anlamları çağrıştırmaktır. 2.“Şiirin toplumsal-kültürel, tarihsel, göstergebilimsel bağlamları da okurun zihninde yankılar uyandırabilirdir. Bu alanlarda önceden hiçbir şey bilmeyen bir okur şiirin karmaşık dilindeki göndermeleri değerlendiremez.” der. (Aytür, 44.s.)

Şiiri, *Dil* (Dilsel Nitelik), *Biçim* (Biçimsel İşlev), *Anlam* (Anlamsal Nitelik), *Gönderge* (Göndergesel İşlev), *Güzel Duyu* (Güzel Duyusal İşlevi) bağlamında değerlendirmek mümkündür. Şiire dil-dilsel nitelik açısından bakıldığında şairin dille ilgili ince duyarlık, dilbilgisel yetkinlik, biçimsel nitelik sergilediği görülür. Şiir söz düzleminde incelenir. Şiire biçim ve biçimsel işlev, olağan bildirişim aracı değil, bir uygulayım düzeneğidir. İçeriğin değil, anlatımın biçiminden söz edildiği görülür. Somut örnekler, hazır ölçütlere göre değerlendirilir. Şiirde anlam-anlamsal nitelik dendiğinde birimlerdeki her türlü anlam sapmacaları, betik düzlemindeki bildirişim öğelerinin düzenlenişi, şiirin belirleyici nitelikleri kabul edilir. Şiirde gönderge-göndergesel işlev, bildirişim aracıdır. Şiirin çarpıcılığı, işlediği konuyu çarpıcı kullanmasıyla eşdeğerlidir. Somut örnekler işledikleri sorunlara göre sınıflandırılır ve her birine belli bir ad verilir. Şiirde güzel duyusal-güzel duyusal işlevinde şiir, genel sanat bağlamında alınır. Şiir öylesine bir göndergeler dizgesidir ki önceki dört öge şiirselliğin oluşumuna katkıda bulunmalarının dışında işlev yapmazlar. Dil, kendi öğelerini birer yapı gereci olarak şiire ödünç verir. Bu biçim ve anlam düzeyinde gerçekleşir. Göndergenin şiirdeki işlevi şiir adınıdır. Anlamlamanın zorunlu dayanağı olarak işin içine giren gönderge (dış nesne) çarpıcı biçimde imgeleşmeleriyle şiirselleşir.

Şiir eleştirisi yaparken metnin dilinin çözümlenmesinde şiir dilinde *imgeler* irdelenir. Çeşitli çağrışımlarla ve dilin zenginliğiyle oluşturulan imgenin farklı tanımları yapılmıştır. Perine, imgeyi “Duyuyla elde edilen deneyimin dil aracılığıyla sunulması” olarak tanımlar. (Aksan, 30.s.) J.Knobloch, imgenin doğanın bir kopyası olmadığını belirtir, onu bir tasarımın yeniden biçimlendirilmiş bir anlatımla dile getirilişinde bir simge olarak görür. Reverdy, yaklaştırılmış iki gerçeğin arasındaki bağıntılar ne kadar uzak ve yerindeyse imgenin o kadar güçlü olduğunu söyler. (Aksan, 30.s.) Türk Edebiyatında da imgeye dair farklı görüşler vardır. Hilmi Yavuz, “(...) gülden söz ediyorsak bu gül, dünyada, nesnelere dünyasında karşılığı olan gül değildir. Artık o sözcük üzerine konuşuyoruzdur. Şiir dili zaten sözcüklerin dünyada imledikleri ya da gösterdikleri şeyleri göstermez.” der. (Yavuz, 38.s.)

IB Türkçe A dersi kapsamında yapılan şiir eleştirilerinde şiirin anlam boyutu bağlamında şiir; *Şiir Dilinde Doğal Konuşulan Dilden Yaralanma /Şiir Dilinde Kısa ve Eksilteli Anlatım/ Şiir Dilinde Göstergelerin Seçimi ve Bağdaştırılması-göstergebilim/ Şiir Dilinde Göstergelerin Anlam Yönünden Yaralanma / Göndergesel Anlam /Yan Anlamlar-Connnotation /Duygu Değeri /Metinlerarasılık/Şiir Dilinde Özel Adlardan Yararlanma /Uzak çağrışımlar /Göstergeler /Eşadlı ve Çokanlamlı Ögelerden Yararlanma /Kavram Karşılığında Yararlanma /Şiir Dilinde Benzetmeler /Şiir Dilinde Aktarmalar /Deyim Aktarmaları /Ad Aktarmaları /Şiir Dilinde Alışılmamış Bağdaştırmalar /Şiir Dilinde Sapmalar-Sözcüksel Sapmalar-Biçimsel Sapmalar-Anlambilimsel Sapmalar-Sessel Sapmalar/ Şiir Dilinde Ses Ögelerinden Yararlanma – Şiirin Anlatsal Boyutu (Uyak -Şiir Dilinde Ses Yinelemeleri- Öteki Yinelemeler- Cinas - Ölçü ve Ritm bağlamında değerlendirilir. Doğan Aksan’ın Şiir Dili adlı kitabında şiirle ilgili yaptığı sınıflandırma, yaptığımız şiir eleştirilerinde yol göstericidir.*

Şiir dilinde doğal konuşulan dilden yaralanılır. Günlük iletişim dilinde de dilin şiirsel kullanımı vardır. Aynı zamanda şiir dilinde kısa ve eksilteli anlatım, göstergeleri geniş bir anlam çerçevesine kavuşturacak biçimde kullanarak ortaya koymaktadır. Gereksiz sözcüklerden kaçınılarak şiirde anlam açısından çeşitli çağrışımlara yol açan ögeler seçilir. Ferdinand De Saussure, “Genel Dilbilim Dersleri” kitabında dilin bir imler (işaretler) sistemi olduğunu söyler. Saussure, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki “nedensiz” bir ilişkidir, der. (De Saussure, 56) Ferdinand de Saussure’ün görüşlerinin temelinde dil/söz ayrımı yatar. Ona göre dilsel bildirişim süreci, öncelikle ruhsal ve toplumsal bir olgudur. Dil, tek tek bireyleri değil, bütün toplumu ilgilendiren bir olaydır; bireyüstü bir dizgedir, bir soyutlamadır. Ancak bu dizgenin varolmasıyla insanlar arasında bir bildirişim kurulur. Buna karşılık söz, dil dizgesinin özel ve değişken gerçekleşme biçimidir; daha doğrusu dilin somut kullanımınıdır. Dil toplumsaldır (bellek olgusu), söz bireyseldir (yaratma olgusu). Bireysel söz, çok sayıda değişiklik gösteren bir olgudur, yan özelliklerin temel özelliklerle karıştığı bir edimdir. Her dilsel öge, yani gösterge, başka ögelerle kurduğu bağıntılar ve işlevleri açısından ele alınmalıdır; dil dizgesinin işleyişi, dil dışı özelliklerle belirlenemez. Bir dizge olan dilde, göstergenin özdeği değil, kurduğu ilişkiler önemlidir. Dil bir töz değil, bir biçim’dir.

20. yüzyılın başında doğan Rus biçimci Roman Jakobson, şiir diliyle iletişim dilini ayırır. İletişim dilinde “gösteren” geriye itilmiş, “gösterilen” (anlam) öne çıkarılmıştır. Şiir dilinde ise “gösteren” öne çıkarılır, “gösterilen” (anlam) geriye itilir. Başka bir deyişle, şiirde anlam aranmaz, sözcük kendine(ama anlamına değil) gönderme yapar. Böylece de şiirde müzikalite/ahenk öne çıkmış olur

Şiir dilinde kullanılan göndergesel anlam, günlük dilin kullanıldığı şiirlerde karşımıza çıkar. Bu şiirlerdeki şiirsellik, içtenlikten ve yalın anlatımdan doğar. Bu özellik yazın incelemelerinde lirizm adını alır. Lirik kavramı, Retorik’in aksine herhangi bir düşüncüyü dile getirmeyen, anlamın değil, nesneyi ya da kavramı karşılayan sözcüğün yani ‘gösteren’in öne çıkarıldığı şiirleri içerir. Kişisel duygu ve coşkuların uzun betimlemelere, açıklamalara sapsmadan dile getirildiği şiirlerdir.

Dildeki göstergeler kavramları yansıtmasının yanısıra zamanla yeni anlamlar kazanırlar. Zihinde yeni tasarımların oluşmasını sağlar. Connnotation, bir göstergenin göndergesel anlamı dışında kalan bütün ögeleri kapsar; değişik tasarımların, anlamsal belirleyici ya da anlambirimciklerin ön plana çıkmalarını sağlayan, çağrışımları gerçekleştiren bir yumak

oluşturur. Şiirde göstergelerin duygularıyla ilişkili olan yönünü gösterir. K.O. Erdman, göstergelerin duygu yönünü “duygu değeri” ya da “ruhsal durum” değeri terimiyle adlandırır. (Aksan, 100.s.) Şiir dilinde duygu değeri öne çıkan öğelerden yararlanma kimi zaman yalın anlatımlı lirik şiirlerde bu türlü göstergelere yer vererek kimi zamanda alışılmamış bağdaştırmalara başvurularak gerçekleştirilmektedir.

Şiirde ‘metinlerarasılık’ ise şiirin anlam katmanını çoğaltmaktadır. M. Rıffaterre, “Metinlerarası, okurun kendinden önce ya da sonra gelen bir yapıtta başka yapıtlar arasındaki ilişkileri algılamasıdır. Öteki yapıtlar ilk yapıtın metinlerarası göndergesini oluştururlar. Bu ilişkilerin algılanması öyleyse bir yapıtın yazınsallığının temel unsurlarından birisidir.” der. Aktulum, 70.s.)

Şiir dilinde özel adlar, insan zihninde birtakım tasarımların belirmesini sağlarlar. İnsanlar için kişisel/ özel ve genel türden tasarım ve duygu taşıyabilirler. Uzak çağrışımlar ise dille, sapma’larla ve türetme’lerle sağlanır. Göstergeler, kendileriyle ses yakınlığı olan başka göstergeleri çağrıştırırlar. Şiirde anlama ilişkin anlatım yolu ise eşadlı ve çokanlamlı öğelerden yararlanmaktır. Çokanlamlılık aktarmalar yoluyla sözcüklerin göndergesel anlamlarına yeni yan anlamların eklenmesiyle oluşur. Divan şiirinde görülen tevriye sanatı buna örnektir.

Düşünce ve duyguların dile getirilişi sırasında birbirine karşıt kavramların, olay ve durumların bir araya getirilmesiyle şiirde güçlü ve etkileyici anlatım sağlanmaktadır. Dildeki “kavram alanı” ya da dil alanı kuramına göre kavramlar insan zihninde tek tek değil, ilişkili bağlantılı olduğu öteki kavramlarla birarada bulunmaktadır. Göstergelerin gerçek değeri böyle belirlenir. Konuşulan dil-deyimler-atasözleri sözü edilen bağlamda şiirde yerini bulur. Anlambilim incelemelerinde benzetmeler, eğretileme ya da deyim aktarması adı verilen söz sanatının ilk evresidir. Şiir dilinde genelleşmiş benzetmelerin yanısıra şairin kendine özgü benzetmelerine de rastlanır. Şiir dilinde aktarmalar; konuşulan dilde, yazın dilinde ve şiir dilinde yan anlamların oluşmasına neden olan anlam olaylarını kapsar. Deyim aktarmaları, Yunancada metaphora, Türkçede istiare/eğretileme olarak bilinir. Aristo, Poetica’da “bir sözcüğe kendi özel anlamının dışında başka bir anlam verilmesidir.” der. (Aristo, 20.s.) Somutlaştırma da ayrı ayrı duyu alanlarında göstergelerin bir arada kullanılmasıyla şiir dilini zenginleştirir. Şiir dilinde ad aktarmalarında; bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil, ilgili bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle dile getirilmesi söz konusudur.

Şiir dilinde alışılmamış bağdaştırmalar kullanılır. Aristoteles, “Alışılmamış sözcüklerin kullanılmasıyla bir dil gündelik ve kaba olmaktan kurtulur, yücelir. Alışılmamış sözcük deyince yalnızca yabancı sözcükleri değil, aynı zamanda mecazları, uzatılmış sözcükleri ve genel olarak da gündelik dilin dışında kalan şeyleri anlıyorum.” der. (Aristo, 28.s.) Dildeki göstergeler genel olarak tek başına kullanılmazlar. Tamlamalar oluşturularak, birleşimler kurarak tümceler içinde yer alarak belli düşünce ve duyguları açıklarlar.

Şiir dilinde sapmalar, şiirin anlam katmanını çoğaltır. Sapma, gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde, gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimlerini içerir. Levin, dilin günlük dilden ayrılan yanlarını gösterirken ilk sırada sapmaları saymaktadır. Şiir dilinde sapmalar: Sözcüksel sapmalar-biçimsel sapmalar- anlambilimsel sapmalar- sessel sapmalar olarak karşımıza çıkarlar. *Sözcüksel Sapmalarda* dilde var olan kök ve ek biçimbirimlerin yeni yeni birleşimler içinde, yeni öğelerin türetilmesinde kullanıldığı, böylece dilde bulunmayan göstergelerden yararlandığı görülür. *Biçimsel Sapmalarda* dilin belli kalıplaşmış eylem çekimlerinde sözcüklerin başka sözcüklerle bağdaştırılmasında bilinçli değişiklikler yapılmaktadır. Özdemir Asaf şiirlerinde bunu sıkça kullanır. *Anlambilimsel Sapmalarda* alışılmamış bağdaştırmalar içinde yer alan örnekler mevcuttur. *Sessel Sapmalar*, ortak dildeki göstergelerin ses açısından değiştirilmesi yoluyla meydana gelmiştir. Levin, “alışılan dilin dil bilgisiyyle uyuşmayan bütün sapmaların” şiir dilinin olağan, doğal dilden ayrılan yönlerinden biri olduğunu belirtir. (Aksan, 179.s.)

Şiir dilinde ses öğelerinden yararlanma – şiirin anlatsal boyutu kapsamında uyak/şiir dilinde ses yinelemeleri/cinas/ölçü ve ritim incelenir. Paul Verlaine, şiirde müziğin ses öğelerinin

önemini vurgulamış, uyağın gücünü belirtmiştir. R.Jakobson, “sesbirim ya da eşdeğerli sesbirim gruplarının düzenli yinelemesine dayandığı halde uyağı yalnızca ses açısından ele alarak işlemek haksız bir basitleştirmeye gitmek olacaktır.” Uyak, başladığı birimler arasına doğal, anlamsal bir ilişki getirir. Heintz, uyağı “içinde dilin şiirsel işlevinin olağanüstü ölçüde gerçekleştiği dil olaylarından” saymaktadır. Jean Cohen ise şiirde ölçü, uyak, dize gibi konuların basit ses figürleri olmadığına bunların anlam açısından da değerleri olduğuna değinir. “Ses bakımından birbirine benzeyen sözcükler, anlam bakımından da benzemek zorundadırlar.” der. (Aksan, 191.s.)

Şiirde ses yinelemelerine –asonans, aliterasyon- bakıldığında kullanımında nedensiz bir ilişki görülür. Dildeki göstergeler, toplumdan topluma değişen ve her dil birliğinin kendi ses düzeni içinden seslerle oluşturduğu nedensiz birimlerdir ve gösterdikleri kavramlarla aralarında nesnelere niteliğine uyan bir ses ilişkisi yoktur. Hecelerin belli sayıda öbekleşmeleriyle, vurgulu ya da vurgusuz, uzun ya da kısa heceler düzenli dizilişleriyle sağlanan ritm de şiirde ahenk unsurları içindedir. Şiir dilinde biçim, şiiri oluşturan dizelerin sayısı, sözcüklerin sıralanma ve bölünmeleriyle ilgili kalıplar ve bunların dışındaki değişik düzenlemeleri kapsar

Türkçe A dersinde yapılan şiir eleştirileri, anlamsal ve anlatsal olarak şiirin içerik ve biçim boyutuyla değerlendirilmesini, şiirin söz söyleme bağlamında ortaya konuluşunu, yaratım gücünün sınırlarını, kişiye özgü bir dışavurum olarak yazıldığı dil dolayımında irdelenmesine olanak tanır. Metin odaklı yapılan incelemeler, dil dolayımındaki değerlendirmelerle anlamsal kesitleme belirlenir.

3. Uygulamalı Ders Planı Örneği

SINIF : 11.Sınıf

KONU : Abdülkadir Budak, Sevdanın Son Kerem’i adlı şiirin çözümlenmesi

SÜRE :2 ders saati

YÖNTEM VE TEKNİKLER: Soru cevap, Beyin fırtınası, Tartışma, Anlatım

KAYNAKLAR: Doğan Aksan- Şiir Dili, Abdülkadir Budak-Ya Şiir Olmasaydı

AMAÇ : Abdülkadir Budak’ın Sevdanın Son Kerem’i adlı şiirini anlamsal ve anlatsal boyutuyla kavratmak / Şiiri çözümlenmek

KAZANIMLAR

- Şiirin anlamsal ve anlatsal boyutunu kavrar. /Şiirin kendinde uyandırdığı duyguları ifade eder./ Şiirin yararlandığı kaynakları ve ait olduğu geleneği belirler. /Eserle şair arasındaki ilişkiyi belirler

DERS İŞLENİŞİ:

- Şiir, sınıfta öğrencilere okunur. Okumanın ardından sınıftan bir öğrencinin de şiiri okuması istenir.

SEVDANIN SON KEREM’İ

Yanlış düşler içinde dalgın dalgın yürüyen
Başını çarpıp kanatan arasına gerçeğe
İki de bir karıştıran ağaçta
Bir dal mı olduğunu yoksa yaprak mı
Yoksalmaya çalışan alaycı bir ormanı
Sensin toz kumaşlı giysiyi seven
İnce bir uğultunun küçük kardeşi
Sevdanın son Kerem’ine benzeyen

Seni bir yerlerden ısırtıyor gözleri
Antika eşya gibisin aşkın sergi salonunda
Görkemli gösterilerin yapay oyuncularını
Tükrük üretmeye alışkın ağızlarca
Bilgiç laflar ediyorlar karşında
Konuşsun susmayı beceremeyen
Sen dinle üstünü kül örtmüş ateş
Sevdanın son Kerem’ine benzeyen

Eskimiş öykülerde kimlik arıyor değilim
Yazıyorum acıyla, yanlış yorumluyorlar
Yaralı hayvan gibi soluyup iç çekerek
Pazarlığa giriştiğini söylüyorum aşkların
Geçmişini özlediğimi sanıp aldanıyorlar
Anımsat onlara n'olur gömleğinin deseni
Yazdığımın aynası ikiz kardeşim benim
Göster yaz sıcaklığında üşüyen yüreğimi

Üstüme yorgan getir, koklamaya bir çiçek
Otur şöyle yanıma duygularıma benzeyen
Yenik düşmüş gibiyim aşkın tartışmasında
Yeniden onar beni ve beni haklı çıkar
Taşlanmayı göze alan antika
Süte su katanları kargışlama işini
Unutursam anımsat dalgın bir adamım ben
Ey yüksek yapıların alçakgönüllü temeli
Sevdanın son Kerem’ine benzeyen

Etkinlik 1: (Bu bölüm MEB müfredatıyla örtüştürüldüğü için şairin şiir anlayışı ve edebîdönemler üzerinde durulmuştur.)

Öğrencilere şiirin bölümleri dağıtılır. Her birinin bu dizelerden hareketle kendilerinde uyanan çağrışımları ifade etmesi istenir. Daha sonra bu çağrışımlar tahtaya yazılır. Şiirin bütününden elde edilen çağrışımlar gözden geçirilir. Şiirin dil örüntüsünde çağrışımsal anlamların yoğunluğu öğrenciye fark ettirilir. (EK 1)

- Öğrencilere A. Budak'ın Sevdanın Son Kerem'i adlı şiirinden hareketle Sevdanın İlk Kerem'inin kim olduğu üzerinde bir fikirleri olup olmadığı sorulur. Buradan yola çıkarak şairin metinlerarası ilişkiyle "Kerem ile Aslı" hikâyesine gönderme yaptığı üzerinde durulur. Şiir ile gelenek ilişkisi bağlamında, Halk şiiri ve Klasik şiir geleneğinin yüzyıllar boyunca devam ettiği, şairlerin kendilerinden önce yaşayan şairlerden etkilendikleri, şairin kendi şiir anlayışını oluştururken gelenekten yararlandıkları öğrencilere sezdirilir. Şairin hayatından bir kesitle Kerem ile Aslı hikâyesi ile tanışması üzerinde durulur. Şairin şiir anlayışı ortaya konur. (EK 2)
- Şiirde geçen imgelerden "aşk ve kül" ile Kerem ile Aslı hikâyesine yapılan gönderme örneklenir. (EK 3) /Şiirin Anlamsal ve Anlatsal boyutu aşağıda verilen plan çerçevesinde işlenir.

A) Şiirin Anlamsal Boyutu: -Şiirdeki imgeler / Şiirde geçen anahtar kavramlar / Şiirin izleği (tema –anaduygu) / Şiir dilinde göstergelerin seçimi ve bağdaştırılması (Göndergesel anlam-Duygu değeri-Uzak çağrışımlar-Kavram karşıtlığından yararlanma) / Benzetmeler / Şiir dilinde aktarmalar (Deyim aktarmaları-Ad aktarmaları-Alışılmamış bağdaştırmalar)

B) Şiirin Anlatsal Boyutu:

1. Şiir dilinde ses öğelerinden yararlanma –Uyak -Şiir dilinde ses yinlemeleri (Aliterasyon)- Ölçü, 2. Biçim Özellikleri

Şiirin İncelenmesi- Şiirin Anlamsal Boyutu: Abdülkadir Budak, geleneği dönüştüren modern bir şairdir. Şiirlerinde Halk edebiyatı geleneğinden yararlanır, bu geleneğe göndermeler yapar. Yunus Emre, Behçet Necatigil gibi şairlerden etkilenen ve bu şairlerin izini süren A. Budak, şiir kitaplarını belli temalar üzerine oturtmuştur. Şiir poetikasını da şiirlerinde ortaya koyan şair, Sevdanın Son Kerem'i adlı şiirinde yazım sürecini işlemiştir. Geleneğe ve şiirine, şiirdeki temalarına bakışı sorgulayan şair, kendini Sevdanın Son Kerem'ine benzeterek Halk edebiyatı geleneğinin de içinden geldiğini belirtir. Geleneğin getirdikleriyle yazdıklarının yanlış yorumlandığını söyleyen şiir kişisi, aslında geleneği dönüştürmekte ve modern kılmaktadır. Eleştirilmeyi göze alarak kendini küçümseyenlere aldırmandan yoluna devam etmektedir.

Şiirdeki imgeler: Sanatçının duygularıyla algıladığı görüntü ve tasarımların aktarılması.

Şiirdeki Anahtar Kavramlar: Alaycı orman, Kerem, Aşk, Antika, Yapay Oyuncular

Şiirin İzleği: Şiir kişisinin –şair- şiir poetikası üzerine oturtulmuştur. Geleneği dönüştürme çabası içinde olan şair, eleştirildiğinden yakınmakta ve kendi içsel yaşantısında çevresini algılayışını öznel bir biçimde ortaya koymaktadır.

Şiir dilinde doğal, rahat ve içten söyleyiş, konuşulan dilden yararlanma:

Devrik cümleler sık kullanılmıştır. / Soru cümleleri vardır. "Bir dal mı, yaprak mı"

2. kişiye sesleniş vardır. "Sen dinle"

Şiir dilinde kısa ve eksilteli anlatım:

"Sevdanın son Kerem'ine benzeyen" dizesiyle eksilteli anlatım yapılmıştır.

Göstergelerin seçimi ve bağdaştırılması:

- **Göndergesel Anlam:** Aktarılmak istenen kavramlar, duygu ve tasarımlar o kavramı gösteren göstergeyle verilmemiştir.

"Başını çarpıp kanatan arasıra gerçeğe => Şiir dünyası

İki de bir karıştıran ağaçta o

Bir dal mı olduğunu yoksa yaprak mı” => Aktarılmak istenen => Kalıcılık

Antika eşya => Aktarılmak istenen => Gelenek

Yaralı hayvan => Aktarılmak istenen => Acı çekmek

Görkemli Gösterilerin Yapay Oyuncuları => Aktarılmak istenen => Eleştirmenler

- **Duygu Değeri:** Şiir dilinde duygu değeri ön plana çıkan öğelerden yararlanma, kimi zaman yalın anlatımlı lirik şiirlerde bu türlü göstergelere yer vererek, kimi zaman da alışılmamış bağdaştırmalara başvurarak gerçekleşmektedir.
 - “Sevdanın Son Kerem’ine Benzeyen” (söz öbeği)
 - Yanlış düşler (bağdaştırma)
 - Antika eşya gibisin aşkın sergi salonunda (söz öbeği)
 - Süte su katanları kargışlama işi (söz öbeği)
- **Şiir dilinde özel adlardan yararlanma:**
 - Halk hikâyesi => Kerem => Duygu yoğunluğu
- **Uzak çağrışımlar:** Şair imgeyi onunla yakından ilgili göstergelerle değil, uzaktan dolaylı göstergelerle yansıtır. Böylece okuyanda yeni tasarımlar belirmesini sağlar.
 - “Yaralı hayvan gibi” => Şairin içinde bulunduğu zor durum.
 - “Antika eşya gibisin aşkın sergi salonunda” => Şiir geleneğinin anlatılması.
 - “Yoksalmaya çalışan alaycı bir ormanı” => eleştirmenler, küçük görenler.
 - “Yüksek yapılar” => Şiir, has şiir.
 - “Yazdığının aynası ikiz kardeşim benim” => Şiirlerde kendini yansıtmı.

Kavram karşıtlığından yararlanma:

“Konuşsun susmayı beceremeyen

Sen **dinle**” - “Unutursam... anımsat”

Benzetmeler: Anlatımı somut kılmak için benzetmelere başvurulur

“Yaralı hayvan gibi soluyup iç çekerek”

“Antika eşya gibisin”

Şiir Dilinde Aktarmalar:

- **Deyim aktarması:** Aralarında uzak yakın ilgi (benzerlik) bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kurarak birinin adını ötekine aktarma eğilimi sonucunda oluşan bir dil olayıdır.
 - Yanlış düşler / alaycı bir orman / alçakgönüllü temel / üşüyen yüreğim / ince bir uğultunun küçük kardeşi /
- **Ad aktarmaları:** “Seni bir yerlerden ısıyor gözleri”
- **Şiir dilinde alışılmamış bağdaştırmalar:**
 - Yanlış düşler / üşüyen yüreğim / Taşlanmayı göze alan antika / Yüksek yapıların alçak gönüllü temeli

Şiir Dilinde Sapmalar:

- Sözcüksel sapmalar => Dilde var olan kök ve eklerle yeni birleşimler, öğeler yaratma.
- Biçimbilimsel sapmalar => yok
- Anlambilimsel sapmalar => alışılmamış bağdaştırmalar da örnekleri verildi.

Şiir dilinde ses öğelerinden yararlanma:

- Uyak: Şiirde uyak kullanılmamıştır.
- Şiir dilinde ses yinelemesi: “Sevdanın Son Kerem’ine Benzeyen” dizesi tekrar edilmiştir. Aliterasyona yer verilmiştir. (Aynı dize içinde belli seslerin yinelenmesi)
- Ölçü:Serbest ölçüyle yazılmıştır.

Biçim özellikleri: Şiirde serbest nazım birimi kullanılmıştır.

Etkinlik 2: Öğrencilere şiirden kelimeler verilir. Bu kelimeleri de kullanarak şiirin kendilerinde uyandırdığı izlenimlerden yola çıkarak bir dördlük yazmaları istenir. Yazılan dördlükler sınıfta okunur. **Sözcükler:** Kerem, Aşk, Geçmiş, Yanlış düşler, Antika, Gerçek

Etkinlik 1: Aşağıda verilen şiirin dizeleri işaretli çizgilerden kesilerek sınıfta öğrencilere dağıtılır. 3dk. süre verilerek dizelerin kendilerinde uyandırdığı çağrışımları yazmaları istenir.

“Yanlış düşler içinde dalgın dalgın yürüyen /Başını çarpıp kanatan arasına geçeğe”

IB PROGRAMI TÜRKÇE A DERSİ ÖRNEK ŞİİR ELEŞTİRİSİ VE ÇÖZÜMLEME

DENİZİN AYRICALIĞI

Kül uzun sürer, demiştim
Yenilgisini kutsayan bir sesle
Yalnız benim gördüğüm bir uzaklığa bakarak.
İstanbul'u insanın evi yapan
Bir yakınlığı gövden ve sözlerin
İhlamur yapraklarından gamzeler alan
Ellerin binlerce göldü masada.

Gölgesi uzun bir yoldan gelmişim.
Polis çemberinde kaybolmuş caddeler
Yalnız kendi suretini soluyan odalar...
Ne suların aktığı yer, ne rüzgârın ülkesi
Herkes bir yerinden örtüyordu güneşi.
Sesinde denizin büyük ayrıcalığı
Sen bir başka uzaklığa bakarak konuşuyordun:
"Düşü olmayanın yenilgisi de olmaz
Yaşadığı her şey dokurken ömrünü
Pişmanlık insanın kendine kötü bir oyunu."

Gözlerin mi düşlerim mi bilmiyorum
Masmavi büyüyor bozkır geldiğimden beri...
Şükrü ERBAŞ

MAKALE ÖNCESİ UYGULANACAK AŞAMALAR

Şiirin çözümlenmesinde değinilecek temel noktalar aşağıda verilmiştir.

1. ANLAMA VE YORUMLAMA

A) ANLAMA

Şiirdeki anlam evrenini fark etme ve yazıya aktarma:

- Şiir kişinin yenilgi içinde olması, yaşadığı yenilginin “kül uzun sürer” söylemiyle yaşanmış bir aşk ya da acı ile bağdaştırılması
- Şiir kişinin sen kişisiyle ilgili duygularına yer verilmesi
- Ben kişisi olarak verilen şiir kişinin farklı uzamlarda olduğuna yer verilmesi
- Şiir kişinin duygusal oluşuna, sen kişinin akla ve sağduyuya yakınlığına yer verilmesi

B) YORUMLAMA

Şiirde fark ettiği anlam evrenini ayrıntılı, kanıtlar göstererek değerlendirebilme ve yazıya doğru olarak aktarma:

- Şiirdeki duygu durumunu şiir kişinin içinde bulunduğu “yenilgi” bağlamında değerlendirme
- Şiir kişinin koşulları zor olan esenliksiz bir uzamdan gelişini değerlendirme
- Şiir kişinin yaşamında yer alan sen kişinin duygu durumunu değerlendirme
- Şiir kişinin ve sen kişinin farklı uzaklıklar içinde oluşlarını, zamana ve a farklı uzaklıklar içinde bakışını değerlendirme (İstanbul-bozkır)
- Şiir kişinin bakışını düş ve gerçek bağlamında değerlendirme
- Şiir kişinin bakış açısının değişiminde sen kişinin etkisine değinme.

2. METNİN DİLİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

A) Yazarın edebî tercihi (Yazınsal terimleri yerinde kullanma, şiirsel söylemi değerlendirme, şiirdeki tematik-teknik ilişkiyi belirleme)

Şairin şiirdeki anlam evrenini yaratmak için yaptığı edebî tercihlerdir. Bunlar aşağıda verilmiştir:

Anahtar sözcükler: “yenilgi”, “uzaklık”, “düş”, “kül”, “pişmanlık”, “ses” sözcükleri şiirdeki temel izleği oluşturan anahtar sözcüklerdir. Bireyin hayatta yaşadığı duyguları, aşkı, acıları, yenilgiyi ve bunun sonucunda ortaya çıkan uzaklıklar ile pişmanlıkları ifade etmektedir.

Şiir kişisi: Şiirdeki kişi, anlatıcı konumundadır. Şiir kişinin farklı bir uzaklık içinde olduğu ‘sen’ kişisiyle ilgili olarak duygu durumu ortaya konmuştur.

Temel izlek: Yaşamı zenginleştiren hayaller yenilgiye dönüşse de yenilgi, yaşam bütününe yönelik bir kazanç olarak yaşamı anlamlı kılmaktadır.

*İnsan hayatta yenilgiler yaşayıp bunları kabullense de yaşadığı her şey kendi yaşamını oluşturan hayalleridir; yaşam, içinde yenilgiler olsa da yeniden umutla hayata tutunabilmektir.

*Bireylerin farklı bakış açıları, çaresizlik ve yenilgiyi umut ve yaşama sevincine dönüştürebilir.

Başlığın değerlendirilmesi: İsim tamlaması niteliği taşıyan “başkalarından ayrı ve üstün tutulma durumu” olan ayrıcalık, denize ve sen kişisine yüklenmiştir.

Açıklanması/çözümlemesi gereken ifadeler (uzam-zaman unsurları, imgeler, alışılmamış bağdaştırmalar):

Uzam: Şiirde sen kişinin bulunduğu “İstanbul” şehri ile ben kişinin içinde bulunduğu “bozkır” ile bağdaştırılabilecek bir uzam verilmiştir. Bunların yanısıra “gölgesi *uzun bir yol*, polis çemberinde kaybolmuş *caddeler*, yalnız kendi suretini soluyan *odalar*, ne suların aktığı *yer*, ne rüzgârın *ülkesi*.” dizelerinde geçen “yol, oda, yer, cadde, ülke” sözcükleri uzam bildiren sözcüklerdir.

Zaman: Şiirde zaman, “külün uzun sürmesi” ifadesiyle karşımıza çıkar. Aşk ya da bir yenilgi sonrası yaşanan üzüntünün bir hayli uzun sürmesi olarak nitelendirilebileceğimiz bu sözle uzun bir zaman geçtiği anlaşılmaktadır. Haber kipleri, yaşananların geçmiş zamanda gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

İmgeler ve alışılmamış bağdaştırmalar:

(şiir kişinin) yalnız kendisinin gördüğü bir uzaklığa bakarak yenilgisini kutsayan bir sesle ‘kül uzun sürer’ demesi: ayrılığın verdiği üzüntü, uzamı farklı algılamak, bir acı yaşamak, yenilgiyi kabullenmek, aşkın yok edici etkisi.

sen kişinin gövdesi ve sözlerinin ve İstanbul’u insanın evi yapan bir yakınlık olması: sen kişinin ben kişinin ruhuna iyi gelişi, kişinin kendine yabancı şehirlerin ancak sevgiyle aile gibi duyumsaması.

ihlamur yapraklarından gamzeler alan (sen kişinin) ellerinin masada binlerce göl olması: dostun sıcaklığı, içtenliği, , dingin, durağan, üzüntü, uyumsuzluk içinde olma.

(şiir kişinin) gölgesi uzun bir yoldan gelmesi: aydınlığın azalması, zor günler yaşamış olma

odaların yalnız kendi suretini soluması: kendi dışında bir hayatı algılamamak, kendine dönük olmak.

herkesin güneşi bir yerinden örttüğü yerin ne suların aktığı yer, ne rüzgârın ülkesi olması: imkânsızın gerçekleştirilmek istenmesi, doğanın çaresizliği, güzel şeylere sırtını dönmek, ışığın, aydınlığın, mutluluğun gelmesini engellemek.

sen kişinin sesinde denizin büyük ayrıcalığı olması: denizin insana verdiği coşku, insanın doğayla içiçe yaşayışı, huzurun insana yansması.

yaşanılan her şeyin ömrü dokuması: anı dolu dolu yaşamak, yaşamın bütünlüğü, iyi ya da kötü her şeyin yaşamı zengin kılması.

şiiir kişisi geldiğinden beri bozkırın masmavi büyümesi: yaşamın heyecanları, sevginin yarattığı yaşama sevinci, en zor anlarda bile umudun olması.

3. PLAN VE DİL KULLANIMI

A) PLANLAMA

Planlı, organizasyonu sağlanmış, bütünlüklü yazı oluşturma becerisi gösterme

- **Giriş paragrafı oluşturma**
 - Şiirin iletisini belirleme
 - Şiirin iletisinin belirlenmesinde nelerin kullanıldığını belirtme
 - Bunların makalede nasıl sunulacağını belirtme
- **Gelişme paragrafı oluşturma:**
 - Anlamsal kesitleri belirleyerek planlı bir şekilde yazıya aktarma
 - Şiirin çözümlenmesi sonucu açıklanması, yorumlanması, çözümlenmesi gereken ifadeleri tezler oluşturarak yazabilme
 - Tezlerin gerekçelerini doğru olarak belirleyebilme
 - Yazınsal terimleri yerinde kullanabilme
- **Sonuç paragrafı yazma**
 - Başlığı değerlendirme
 - Temel yargı oluşturma

B) ÖĞRENCİNİN KULLANDIĞI DİL VE ANLATIMIN DOĞRULUĞU

- Yazım Noktalama kurallarına gereken özeni gösterme
- Neden-sonuç bağı kurarak yazıyı oluşturma
- Sözcük seçimine özen gösterme ve anlatım bozukluklarından kaçınma
- Bilimsel dil kullanma, kanıtları gösterme ve kip-zaman-kışı uyumuna özen gösterme

MAKALE

İnsanlar yaşamlarının her döneminde farklı duygular yaşarlar. İnsanın kendini bir yenilgi içinde hissettiği aşk, ayrılık ve acı olaylar etkisini uzun süre üstünden atamadığımız duygulardır. Yaşanılan -iyi ya da kötü- her türlü olay ya da durum yaşamımızı oluştururken bireyi de olgunlaştırır. Şükrü Erbaş'ın "Denizin Ayrıcalığı" adlı şiirinde de şiir kişinin farklı uzaklıklar içinde olduğu sen kişisiyle yaşadığı duygu durumu, sen kişinin kendinde yarattığı değişimlerle birlikte ifade edilmiştir. Şiir, ben kişisi ve sen kişinin duygu durumunun aktarıldığı iki anlamsal kesitlemeyle incelenebilir.

Denizin Ayrıcalığı adlı şiirin anlam evreni şiir kişinin kabullendiği bir yenilgi üzerine oluşturulmuştur. Şiirin birinci anlamsal kesitinde ben kişinin bu duygu durumu 1. ve 12. dize ile son iki dizeyi kapsayan bölümde anlatılmaktadır. Şiir kişisi, "kül uzun sürer demiştim" ifadesiyle

yaşanılan bir aşk ya da acı sonrasındaki üzüntüye işaret eder. “Aşkından yanıp tutuşmak, küle dönmek” ifadesi halk hikâyelerinde de rastladığımız aşklar için söylenmiştir. Şiirde geçen “kül” ifadesiyle böylesi bir aşkı çağrıştırdığı gibi üzüntü ya da çekilen bir acı sonucunda ortaya çıkabilecek bir üzüntüye de işaret etmektedir. “Külün uzun sürmesi” ifadesi, aşkın, ayrılık ya da benzeri bir durumun yarattığı üzüntü ve boşluk durumunun uzun sürdüğünü ortaya koyar. Şiir kişinin yenilgisini kutsayan bir sesle bu durumu ifade etmesi, uzam olarak yalnız kendinin gördüğü bir uzaklık içinde olduğunu söylemesi, yaşadığı duygunun kendini yoğun olarak etkilediğini, yenilgiyi kabullendiğini ve diğer insanlarla arasına bir mesafe koyduğunu gösterir.

Şiirde uzam olarak verilen şehir İstanbul ve şiir kişinin bulunduğu bozkırdır. Sen kişinin içinde bulunduğu bir şehir olarak onun sesine ‘denizin ayrıcalığı’ nı katması, şiir kişinin gövdesi ve sesinin İstanbul’u insanın evi yapan bir yakınlık içinde olması şiir kişinin aslında bu uzam içinde olmadığını, belki de geçici olarak bu şehirde bulunduğu izlenimini yaratır. Huzuru, sonsuzluğu ve özgürlüğü çağrıştıran denizin sen kişinin sesine yüklenmesi, şiir kişinin sen kişisine verdiği değeri ortaya koymaktadır. Kent olarak İstanbul, ancak sen kişinin varlığıyla anlam kazanmakta ve ben kişinin şehre aidiyetini aile kavramıyla özdeşleştirilerek sağlamaktadır. İnsanın hayatındaki özel insanlar kendine bir şehri yakınlaştırır. “*Ihlamur yapraklarından gamzeler alan / ellerin binlerce göldü masada*” ifadesiyle sen kişinin insanı iyileştirilen kıyı bölgelerde yetişen uzun ömürlü ihlamur ağacının yapraklarıyla özdeşleştirilerek -sevgili ya da dost olarak- şiir kişinin ruhuna imkânsız önüne geçerek iyi geldiği ortaya konur.

Şiirin birinci anlamsal kesitinde “*Gölgesi uzun bir yoldan gelmişim. / Polis çemberinde kaybolmuş caddeler / Yalnız kendi suretini soluyan odalar...*” dizelerinde “yol, cadde, ve oda”nın esenliksiz bir uzam içinde verilmesi, şiir kişinin uzam olarak zor koşullar içinde bulunduğunu göstermektedir. Yolun gölgesinin uzun olması, güneş ışıklarının az görülmesiyle ilgili olarak dizelerde aydınlık günlerin azaldığı çağrıştıırılabilir. Caddelerin polis çemberinde kayboluşu, şehirde insanın doğal rutin yaşamının dışına çıktığını, yaşam alanının daraldığını ifade eder. İnsanın yaşadığı ev ve odalar, kendi cansız suretinde yalnız kendini yaşamaktadır. Dizelerde ortaya konulan uzamda yol-cadde-oda bağlamında bireyin sınırlandırılmış yaşantısına tanık oluruz. Uzam, insanlarla kuşatılmasının yanısıra doğa da bireyin karşısındadır; “*ne suların aktığı yer, ne rüzgârın ülkesi*” insan için bir şey yapamamakta, “*herkes güneşi bir yerinden örtmektedir.*” İnsanın güzel şeylere sırtını dönmesi, doğayla birlikte verilmiştir. Şiirde bu bölümde kullanılan sıfat tamlamaları, -gölgesi uzun yol, polis çemberinde kaybolmuş caddeler, kendi suretini soluyan odalar- ben kişinin içinde bulunduğu esenliksiz uzamda yaşadığı olumsuzluklarla birlikte duygu durumunu da belirlemektedir.

Şiirin ikinci anlamsal kesitini sen kişinin duygu durumunun anlatıldığı 13-17. dizeler oluşturur. Bu bölümde ilk iki dize şiir kişinin sen kişisiyle ilgili düşüncelerini aktarırken son üç dizede sen kişinin tırnak içinde verilmiş sözleriyle direkt kendi düşünceleri verilir. Şiir kişisi, “*Sesinde denizin büyük ayrıcalığı*” ifadesiyle sen kişisine yüklediği anlamlarla –huzur, özgürlük, coşku vb.- onu diğer insanlardan farklı gördüğünü ifade eder. Kendi sesine yüklediği yenilgi, sen kişisinde yerini denizin ayrıcalığına, kentin bozkıra galip gelişine bırakmıştır. Sen kişisi, sesindeki ayrıcalıkla başka bir uzaklık içindedir. “*Düşü olmayanın yenilgisi de olmaz / Yaşadığı her şey dokurken ömrünü / Pişmanlık insanın kendine kötü bir oyunu.*” Kendinde yenilgiyi kutsayan sesi duygusal olarak çaresizliğini kolayca kabul ederken, sen kişinin her yenilgiyi bir düş, hayal olarak görmesi akıl ve sağduyulu olarak her anın yaşamı dokuduğunu ifade etmesi ben ve sen kişilerinin farklı uzamlarda, farklı yaşantılar içinde farklı bakış açıları da geliştirdiğini ortaya koyar. Sen kişisi yaşanılan yenilgilerin pişmanlıkla sonlanmasının insanın kendine kötü bir oyunu olduğunu düşünmektedir. Tırnak içinde verilen dizeler, cümle yapısındaki netlikle denizin ayrıcalığının yüklendiği sen kişinin özel oluşunu da ortaya koyar.

Şiir kişisi farklı uzaklıklar içinde olduğu sen kişiyle yaşadığı duygu durumunu şiirin birinci anlamsal kesitini sonlandıran son iki dizede ifade eder. “*Gözlerin mi düşlerim mi bilmiyorum / Masmavi büyüyor bozkır geldiğimden beri...*” Şiir kişinin düş ve gerçek arasında kaldığı ama yine de sen kişinin üzerinde yarattığı umut ve yaşama sevinci ortaya konur. “*Geldiğimden beri*” sözüyle sen kişisiyle uzam değiştirdikleri ifade edilirken bozkırın masmavi büyümesiyle

çaresizlikle yenilgiyi kabullenen şiir kişinin duygu durumundaki değişim de görülmektedir. Esenliksiz uzam olarak algılanan bozkır, olumlu duyguların yeşerdiği esenlikli bir uzama dönüşür.

Şükrü Erbaş'ın "Denizin Ayrıcalığı" adlı şiirinde şiir kişinin yaşadığı duygular, -acı, yenilgi vb.- bunun sonucunda ortaya çıkan uzaklıklar ve pişmanlıklar ifade edilmektedir. Şiirin başlığı isim tamlaması niteliği taşır. "Başkalarından ayrı ve üstün tutulma durumu" olan ayrıcalık, denize ve sen kişisine yüklenerek şiirde sen kişinin şiir kişisi üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Bireylerin farklı bakış açıları, çaresizlik ve yenilgiyi umut ve yaşama sevincine dönüştürebilir. Şiirde külün uzun sürmesi, bozkırın masmavi büyümesiyle sonlanmıştır. İnsan hayatta yenilgiler yaşasa da bunlar için attığı her adım kendi düşüdü ve bunlar yaşamımızı oluşturur. Bireylerin yaşamlarında akılcı yaklaşımları bulunan özel insanlar, yenilgiyi yaşama tutunma çabasına dönüştürmektedir.

ÖRNEK ŞİİR ELEŞTİRİSİ- ŞÜKRAN KURDAKUL, ORADAKİ

Her insanın kendini kapana kısılmış, sınırları daraltılmış hissettiği dönemler hayatında yer alır. Bu dönemlerden çıkmayı, 'özgürlüğüne' kavuşmayı dört gözle bekler. Bir insanın kendini fiziksel olarak tutsaklıktan daha kapana kısılmış hissettiği dönemlerdir hayal gücünün, duyguların kısıtlandığı; zapt edilmeye çalışıldığı dönemler. Şükran Kurdakul'un 'Oradaki' adlı metnin de bu ruhsal tutsaklıktan kurtulan ve bunun yanında bir çeşit fiziksel tutsaklık da yaşayan veya yaşamış olan şiir kişinin ruh halini anlatan bir şiir olduğu gözlemlenmektedir.

Şiir kişinin ruhsal ve fiziksel boyuttaki tutsaklık halinin kendisinden bile uzaklaşmasına, kendi benliğiyle olan ruhsal bağlarının zayıflamasına sebep olduğu söylenilebilir. 'Kendi uzaklığımdan kurtularak / hüküm giymiş bir mısra gibi / çıktım parmaklığımdan' dizelerinde şiir kişinin tutsaklığından kurtulduğu ifade edilmektedir. Ruhsal boyuttaki tutsaklığın en güzel ifadesinin 'hüküm giymiş bir mısra' gibi dizesi olduğu söylenilebilir. Bir insana getirilebilecek en büyük kısıtlama o insanın hayal gücünün önüne geçmek ve kendini ifade etme yollarını engellemektir. Bir birey kendini ifade edemediği takdirde ve hayal gücünün önüne engeller konulduğunda, birey ve benliği arasında mesafeler oluşmaya başlar. Çünkü bir insanın kendini anlayabilmesi, kendinin farkında olabilmesi, benliğini ve hayal gücünü yaşatabilmesi için kendini ifade edebiliyor durumda olması gerekmektedir. Bu fırsatlar sunulmadığında birey ruhsal bir tutsaklık haline girer ve benliğinden uzaklaşmaya, kendini unutmaya ve yabancılaşmaya başlar. Şiir, bireyin hayal gücünü kâğıda dökebilme yollarından biridir ve en ufak bir 'mısrasının' bile 'hüküm giymesi', kontrol altına alınmaya çalışılması bireyin kendinin ruhsal bir tutsaklık içerisinde hissetmesine nedendir. Şiir kişinin bu ruhsal tutsaklığı en temel haliyle betimlemesini ve bu tutsaklığın onun kendi benliğine bile bir uzaklık yaratmasını anlatmasının ardından 'kendimde buldum ellerimi' dizesi; özgürlüğüne kavuşmasıyla birlikte ruhsal tutsaklığının benliğine ulaşmasının önüne koyduğu engeller ve mesafenin yok olduğunu ve sonunda şiir kişinin benliğiyle birleşebildiğini, kavuşabildiğini vurgulamaktadır.

Şiir kişinin içinde bulunduğu ruhsal tutsaklık hali süresince kendini ifade edemediği ve bu nedenle bir suskunluk, 'sessizlik' durumunda olduğu söylenilebilir. 'Nicedir sessizliğimde kanayan / acımın yorgun yüreği' dizeleri şiir kişinin uzun zamandır kendini ifade edemeyişinin en açıklayıcı ifadelerinden biridir. Şiir kişisi kendini ifade edemediği ve ruhsal bir tutsaklık halinde olduğu için acı çekmiştir ve bunu ifade edemediği, hayal gücünün ürünlerini, duygularını dışa vuramadığı için bu acısı kendi içinde büyümüş ve daha çekilmez bir hal almıştır. Bu acıdan dolayı şiir kişinin yüreği yorgun düşmüştür. 'Direncilerin yıkımların ardından / eski kaygılara götüremedi beni' dizeleri de şiir kişinin bu acılardan en az zararlı kurtulmaya çalıştığını gösteren bir ifadedir. Bu tutsaklık dönemi şiir kişisi için bir milat yerini almıştır adeta, önceki kaygılarını ve endişelerini tekrar tekrar yaşamasını engellemiştir. Yüreği acıdan yorgun düşmüş olduğu için şiir kişisi önceki kaygıların, sorunlarını ve çektiği acıları tekrar hatırlayabileceğinden; bu ruhsal tutsaklık döneminin benliğine ve hafızasına ait kötü anılar üzerinde tetikleyici olmasından endişelenmektedir. Ancak bu tutsaklığın onun benliği üzerinde yarattığı milat etkisi

dolayısıyla bu endişeleri boşa çıkar ve eski kötü anılarıyla mücadele etmeyi başarır. Bu tutsaklığın diğer zorlu süreçlerden farkı şiir kişisine çok üst düzeyde bir direnç kazandırmış olmasıdır.

Şiir kişisi son dörtlükte onu tutsaklığı boyunca ayakta tutan umudunun ve yarattığı etkilerden kurtulmasını sağlayacak gücün kaynağından bahsetmektedir. ‘Defterlerim, kitaplarım, kalemim / güzelliğin ustası, umudun da ustası olan’ dizelerinde şiir kişisini ayakta tutan umudun kaynağının yazma tutkusu ve yeniden hayal gücünü kâğıda dökme, kendini ifade edebilme aşkı olduğu gözlemlenmektedir. Yazmakla ilişkili olan ‘defter, kalem, kitap’ gibi kavramların kullanılması yazmanın şiir kişisi için ifade ettiği önemi ve umut ile yazmayı ilişkilendirmesi şiir kişisinin yazma tutkusunu vurgulamaktadır. Tutsaklığının ardından yazma tutkusuna kavuşmasıyla birlikte yaşadığı duyguları ‘Açıldı düşlerin çocuk bahçeleri / geceye doğru ranzamdan’ dizeleriyle anlatılmıştır. Şiir kişisinin yazma tutkusuna kavuşmasıyla birlikte hayal gücünün önüne konan engelleri aşmış ve böylece düşlerine de kavuşmuştur. Düşlerine kavuşması ve hayal gücünün sınırlarının kaldırılmasıyla birlikte bir çocuk gibi hissettiğini şiir kişisi ‘çocuk bahçeleri’ izlediğini kullanarak anlatmıştır. Özellikle çocuklarla ilişkilendirilmesinin sebebi de çocukluk döneminin insan hayatı boyunca hayal gücünün en sınırsız olduğu ve bu sebeple de en mutlu olunan, hayattan en çok zevk alınan dönem oluşu olabilir. Çocuk benzetmesinin kullanılması şiir kişisinin tutsaklığından kurtulmasıyla yaşadığı mutluluğu ve sahip olduğu ruh halini betimlemek ve vurgulamak için kullanılmıştır. Bu çocuk bahçelerine olan kapıların gece vakti ve bir ranzadan açılıyor olması ise şiir kişisinin hâlâ bir çeşit fiziksel tutsaklık altında olduğunu çağrıştırmaktadır. Ranzadan bahsedilmesinin bir hapisane ortamını hatırlatması sebebiyle şiir kişisinin hâlâ bir fiziksel tutsaklık içinde olduğu ve bu fiziksel tutsaklığın etkisindeyken ruhsal tutsaklığından kurtulduğunu anlatılmaya çalışılıyor olabilir. Şiir kişisinin ruhsal tutsaklığının etkisinden kurtulmasına bu denli çocuk gibi sevinmesinin sebebinin fiziksel zorluklar altında ruhsal sınırlarını yıkmayı başarmasından kaynaklandığı da söylenilebilir.

Metinde şiir kişisinin ruhsal bir tutsaklıktan kurtulma süreci anlatılmaktadır. Bu tutsaklığının hayal gücüne konulan sınırlardan ve kendini ifade etmesinin önüne konan engellerden kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Şiir kişisi bu sınırları yıkmayı başarmış ve süreç boyunca onu ayakta tutan şeyin yeniden kendini ifade edebilme, yenido hayal gücüyle yazma tutkusunu birleştirebilmenin ona verdiği umut olduğunu ifade etmiştir. Şiir kişisinin bu umudu insan hayatına dair çok büyük izler taşımaktadır: İnsanlar kendini ifade edebildiği, hayal gücünü yaşatabildiği sürece özgür hissedebilir. Hayal gücüne sınırlar, tutkularının ve kendini ifade etme yollarını önüne engeller konulduğunda adeta ruhsal bir tutsaklık haline girer ve yeniden bu engelleri aşarak tutkularına, ifade özgürlüklerine ve hayal güçlerinin sınırsızlığına kavuşabilme umuduyla dayanmaya çalışırlar. Bu umut onları ayakta tutan en büyük güçtür.

ÖYKÜ TAÇER, 11/H

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan. *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara, Engin Yayınevi, Aralık 1995.
- AKTULUM, Kubilay. *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.
- ARİSTOTELES. *Poetika (Şiir Sanatı Üstüne)*, (Çev. Semih Rifat), İstanbul, Ofset Yapımevi, 2003.
- AYTÜR, Necla. “Şiir Dili”. *Kuram* (Ocak 1993): 43-46.
- BARTHES, Roland. *S/Z*, (Çev. Sündüz Öztürk Kasar), İstanbul, YKY, 2002
- ÇETİN, Nurullah. *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara, Öncü Basımevi, 2004.
- DE SAUSSURE, Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Prof. Dr. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual, 1998.
- HAŞİM, Ahmet “Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Ahmet Haşim’in Şiirleri*. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi Neşriyatı, yyy. 5-12.
- KIRAN, Ayşe (Eziler), KIRAN Zeynel, *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003, 2.baskı.
- RİFAT, Mehmet. *Dilbilim ve Göstergibilimin Çağdaş Kuramları*, İstanbul, Düzlem Yayınları, Ocak 1990.

“MODERN TÜRK ŞİİRİNDE EVRENSEL DEĞERLER”

Eda ÇAĞDAŞ¹

Özet

Tüm sanat dalları gibi edebiyatın da önemsenmediği, gelişmediği toplumlarda demokrasi, eşitlik, özgürlük vb. kavramların yeşermesi beklenemez. Edebî metinlerin yazılış amaçlarından biri ve belki de en önemlisi, insana yakışır bu insanca duyguların okuyucuda uyandırılması, düşünceye ve içselleştirilerek davranışa dönüştürülmesi, birer değer olarak benimsenmesidir. Demokrasi kültürü edinmiş, çağdaş bireylerin yetiştirilmesinde edebî ürünlerin gizil gücü inkâr edilemez. Öğrencilerin edebiyat eğitimi ve öğretimi sürecinde edebî eserlerin demokrasi kültürüne dair değerler taşıdığını bilmesi, onları çok daha fazla edebî eser okumaya yönlendirecek; “Edebiyat Eğitimi ve Öğretimi”nde ön şart olan edebî eser okuma alışkanlığı kazanılmasında etkili olacaktır. Demokrasiyi, ortak değerler yoluyla ulaşılan kurallar rejimi olarak tarif edersek, bireylerin benimsediği değerlerin niteliği, edebî eserlerin okunması ve yorumlanmasıyla gelişecek, zenginleşecek, farklı bakış açılarına saygıyı beraberinde getirecektir.

Edebî metinler örtülü veya açık anlatsal boyutuyla, “demokrasi, eşitlik, özgürlük, kardeşlik vb.” evrensel değerleri içinde barındırır ve bu değerlere göndermeler yaparak sezilmesini, anlaşılmasını önceler. Çalışmada Modern Türk Şiirinde, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde yer alan evrensel değerlerin izi sürülmekte; Tanzimat, Servetifünun, Fecriati, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi şiirlerinden seçilen örneklerde, ‘Beyanname’ maddelerinde somut olarak ifade edilen değerlerin, doğrudan veya dolaylı anlatımları tespit edilmektedir. Bir hukuk metni olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile sanat metinleri olan şiirler arasında bağlantılar kurmakta belirlenen hedef, öğrencilere, evrensel değerlerin edebiyat metinlerinde zenginleşerek varlığını sürdürdüklerini kavrayabilmek için sınıflanmış, analiz edilmiş spesifik bir çalışma ortaya koymaktır. Çalışmanın değerlendirmesi şiire ilgi duyduğunu belirten 15’er kişilik 3 farklı öğrenci grubuyla “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” doldurularak ulaşılan nitel veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Çalışmanın sonunda seçilmiş şiir örneklerini anlama ve yorumlama çabası gösteren öğrencilerin bu değerlerin varlığını sezdikleri, anlamlandırabildikleri hatta birebir ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Bu bağlamda benzer bir çalışmanın diğer edebî türlerle de yapılması önerilebilir.

Anahtar Sözcükler: Şiir, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Evrensel Değerler.

1. Giriş

Tüm sanat dalları gibi edebiyatın da önemsenmediği, gelişmediği toplumlarda demokrasi, eşitlik, özgürlük vb. kavramların yeşermesi beklenemez. Edebî metinlerin yazılış amaçlarından biri ve belki de en önemlisi, insana yakışır bu insanca duyguların okuyucuda uyandırılması, düşünceye ve içselleştirilerek davranışa dönüştürülmesi, birer değer olarak benimsenmesidir.

Behçet Necatigil: “Şiir ve edebiyatın katı, haince, şarlatan olmadığı ölçüde: İnsanlık, ahlâk, uzlaşma, kaynaşma, beraberlik erdemlerini duyurduğu ölçüde hayatı düzenleyeceğine, güzelleştireceğine inanıyorum. İnsanlarda o erdemleri gerçekleştirme atılımlarını sağlarsa şiir sağlar, edebiyat sağlar.” Der (Fuat, 427.s.). Demokrasi kültürü edinmiş, çağdaş bireylerin yetiştirilmesinde edebî ürünlerin gizil gücü inkâr edilemez.

Melih Cevdet: “Bugün sanattan anlamak eğitim konusu olmuştur; anlamayı bir yana bıraksak da, sadece tat almayı, hoşlanmayı ele alsak bile, durum değişmez; sanatçı ile alıcı arasına, sanat uzmanları gibi, öğretmen ve devlet gibi kişiler ve kurumlar girmiştir. (Fuat,323.s.). Öğrencilerin edebiyat eğitimi ve öğretimi sürecinde edebî eserlerin demokrasi kültürüne dair değerler taşıdığını bilmesi, onları çok daha fazla edebî eser okumaya yönlendirecek; “Edebiyat Eğitimi ve Öğretimi”nde ön şart olan edebî eser okuma alışkanlığı kazanılmasında etkili olacaktır. Demokrasiyi, ortak değerler yoluyla ulaşılan kurallar rejimi olarak tarif edersek, bireylerin benimsediği değerlerin niteliği, edebî eserlerin okunması ve yorumlanmasıyla gelişecek, zenginleşecek, farklı bakış açılarına saygıyı beraberinde getirecektir.

¹ Blm.Uzm., Etimesgut Şehit Velit Bekdaş Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Hayalgücü bazen bizzat deneyimlemeyeceğimiz olayları bize temsili formda sunduğu için övülür. Bu açıdan bakıldığında, edebiyat kaçınılmaz biçimde yoksullaşmış hayatlarımıza yapılmış bir tür ilave, yeteneklerimizi normal sınırların ötesine taşıyan bir tür manevi protezdir. Herkesin deneyiminin sınırlı olmak durumunda olduğu, sanatın da bunu değerli biçimde zenginleştirebileceği doğrudur (Eagleton, 45.s.). Edebiyatın ‘manevi protez olabilmesi’ edebî eserlere özgü bir güçtür ve bu güçten faydalanmak insan eğitiminde eğitimcilerin yanı sıra toplumun, devletin işini önemli ölçüde kolaylaştıracaktır.

İnsan Hakları ve Evrensel Değerler

İnsan hakları bütün bireylere ayrımsız olarak tanınmış; evrensel, vazgeçilemez, devredilemez doğal haklardır. 1689 tarihli Temel Haklar Bildirisi ve 1776 tarihli Amerikan Virginia İnsan Hakları Bildirisi’ne göre bütün insanlar doğal olarak özgür ve bağımsızdır ve doğuştan vazgeçemeyecekleri ve devredemeyecekleri bazı haklara sahiptir. Böylece MÖ 4. yüzyılda eski Yunanda Sofist ve özellikle daha sonra Stoacı düşünürler tarafından savunulan, insanın doğal olarak doğuştan bazı haklara sahip oldukları şeklindeki tabii hukuk anlayışı, asırlar sonra ilk kez anayasa niteliğindeki belgelerde ifadesini bulmuştur(Ünal, 32.s.).

Tabii hukuk öğretisinin çağdaş temsilcileri, II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra devredilemez, devletten önce de var olduğu kabul edilen insan hakları anlayışını milletlerarası düzeye çıkararak, bu hakları milletler arası sözleşmelerle güvence altına alma girişiminde bulunmuşlardır. Bu çabalar, 10 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin yayımlanmasıyla ilk olumlu sonucunu vermiştir (Ünal,114.s.).

Günümüzdeki insan haklarını ana başlıklarıyla şöyle sıralayabiliriz. Yaşama hakkı ve özgürlüğü/ Ruh ve vücut bütünlüğü üzerindeki hak / Mülkiyet hakkı /Kendi kişilik ve mutluluklarını özgürce geliştirebilme hakkı / Özgürlük (Maddi, manevi ve akli değerlerini geliştirme hakkı) /İnsan onurunun korunması hakkı / Mutluluğu arama hakkı/ Eşitlik (İnsanların eşit yaratıldığı) ve ayrımcılık yasağı / Kanun önünde eşitlik (Adil yargılanma hakkı)/ Siyasal haklar (Seçme/seçilme, temsil hakkı)/ Ekonomik, sosyal, kültürel haklar / Din ve inanç özgürlüğü.

Devletlerin, insan haklarını göz ardı etmememesi gerektiği gerçeği kadar bireylerin de bu haklar konusunda bilgili olması insan haklarının korumasında ve gelişmesinde önemli bir unsurdur.1791 tarihli Fransız Anayasasında, insan hakları alanındaki bilgisizlik, ilgisizlik, unutkanlık ve insan haklarına saygısızlığın, bütün talihsizliklerin ve hükümetlerin başarısızlıklarının başlıca nedenleri olduğu vurgulanmıştır (Ünal, 33.s.). İnsan haklarının keyfi olarak veya belli bir zümrenin, bir kişinin iktidarı için yok sayılması söz konusu değildir. Oysa tarih insan haklarının çiğnendiği, yok sayıldığı pek çok örnekle doludur. Hatta tarih bize şunu da göstermiştir ki insanlık bu hakların varlığını akli ve iradesiyle ortaya koyuncaya dek çok ağır bedeller ödemiş, sonunda devlete/iktidara bu haklara saygı duyulması gerektiğini, hakların kutsallığını kabul ettirmiştir.

İnsan hakları mücadelesinin ve kazanımlarının Batılı toplumlarda doğmuş olması bu hakların evrensel olduğu gerçeğini değiştirmez. Günümüzde bir ülkenin gelişmişlik ölçüsü yalnızca ekonomik gücü ile değil insan haklarına duyduğu saygı boyutuyla da değerlendirilmektedir. Ancak tüm dünyada insan haklarının eşit ölçüde uygulanabilmesi ülkelerin ekonomik gücüyle sıkı sıkıya ilişkilidir.

Dünyadaki tüm insanlara eşit olanaklar sunmak ideal düzeyde bir beklentidir. Çünkü toplumların ekonomik, sosyal, kültürel gelişmişlikleri, insan hakları konusundaki farkındalığı, dünyayı algılayış biçimleri birbiriyle koşut değildir. Yine de beklentinin ideal düzeyde olması insan haklarından ödün verilebileceği anlamına gelemez. Bireylerin bu haklardan geniş ölçüde faydalanabilmesi devletlerin demokratik yönetimleri benimsemesiyle mümkündür. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde ise halkın demokrasi kültürünü benimsemesi, hukukun üstünlüğüne inanması, yasaların koyduğu çerçevede hareket etmesi, başkasının özgürlüğünün başladığı yerde kendi özgürlüğünün bittiğinin farkında olması ön koşuldur. Demokrasi bilinci devlet yönetiminde bulunan hükümetlerin olduğu kadar bu yönetim biçimiyle yaşayan halkların da sahip olması gereken bir bilinçtir. Fransız İhtilalinin “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” sloganı insanlığın

varoluşunun ve bu varoluşu devam ettirebilmenin güzel bir ifadesi olmakla birlikte bireylerin ulaşması beklenen bilinç düzeyinin altını çizmektedir. Belirtilen farkındalığın oluşması, bireylere insan haklarının öğretilmesi ise eğitimle mümkündür.

Türkiye’de eğitimde fırsat eşitliği konusundaki felsefeler ilgili hukuki metin ve yönetmeliklerde çağdaş anlayışlara uygun olarak ele alınmıştır. Anayasa’nın 42. maddesi eğitimi herkes için bir hak olarak belirlemekte, Millî Eğitim Kanununu ise bu hakkın uygulanmasındaki temel ilke ve hedefleri belirlemektedir. Ancak, eğitim fırsatlarının gerçekleştirilmesinde bazı engellerle karşılaşmaktadır. Bunlar dünyadaki benzerlerinin yanı sıra Türkiye’ye özgü özellikler de taşımaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğini engelleyen etkenler şöyle sıralanabilir: I. Coğrafi Etkenler (Köy ve Kent ayrımı, Bölgesel Ayrım) II. Sosyal Etkenler (Cins Ayrımı, Etnik Gruplar, Din ve Dil ayrımı, Nüfus etkeni, Öğretmen Etkeni) III. Ekonomik Etkenler: Ailenin Ekonomik Düzeyinden Kaynaklanan Ayrım, Devlet Kaynaklarının sınırlılığı (Doğan, 249.s.) Belirtilen eğitimde fırsat eşitliğini etkileyen unsurlar, eğitim alanı dışında da ülkemizin genel sorunlarıdır. Bu çalışmanın konusu ülkemizde yaşanan sorunlar değil, sorunlar karşısında evrensel değerleri önceleyen, dile getiren şiirlerin varlığıdır.

Orhan Veli: “Eşit olmak için başkalarının da eşit olması gerekiyordu. Başkalarının eşit olması başkalarının da hür olmasına bağlıydı.(...) Bunun için o insanları uyandırmak, okutmak, yazdırmak gerekiyordu. (...) Bu işi başarabilmek için, elbette, elindeki araçların en kuvvetlisini kullanacaktı. O araç da şiir olduğu için toprağına bağlı Cumhuriyet devri şairi şiirini kendinin, yurdunun ve insanlığın yararına kullanmaya başladı. (...) Şiirin özü, şiirin ödevi oldu.” (Fuat, 277.s.). Edebî metinler örtülü veya açık anlatsal boyutuyla, “demokrasi, eşitlik, özgürlük, kardeşlik vb.” evrensel değerleri içinde barındırır ve bu değerlere göndermeler yaparak sezilmesini, anlaşılmasını önceler.

Şiir

Oktay Rıfat: “Her şey insan içindir. Başka kimin için olabilir? Kurtlar, kuşlar için mi? Bilgi de sanat da insan için. İnsanın, tabiatın ve toplumun yıkıcı kuvvetlerini yenerek daha rahat, daha kolay, daha insanca yaşaması için. Birtakım mantık oyunları bu ana kuraldan ayrılmak, bu ana kuralın tesine kürek çekmek şairliğe sığmaz gibi geliyor bana.” (Fuat, 295.s.). Şairler, içinden çıktıkları toplumun birer üyesidirler ve ülkelerinde yaşanan sorunları dile getirmeden yaşamaları beklenemez. Yazar/ şair olma iddiasındaki her sanatçının dünyanın düzenine ilişkin yeni önerilerinin, doğduğu büyüdüğü ülkenin gerçeklerine ilişkin söylemlerinin olmaması mümkün değildir.

Dünyayı sözcüklerle kavriyoruz. Onların oluşturduğu bilinç evreni aynı zamanda bizim evrenimizdir. Her türden sorgulamayı ya da akıl yürütmeyi bu bağlamda gerçekleştirebiliriz. Okumalarımız da bu çerçeve içinde belirlenir. Sözcüklerin getirip dayadığı noktayı aşmak ancak yeni bir algılama ve anlama gereksiniminin dayatmasıyla olur. Kısacası, yeni bir dünya kurmak istediğimizde yeni bir dil, hiç değilse onu karşılayacak yeni öğeler bulmaya çalışırız (Kahraman, 556.s.). ‘Şiir ulusal sanat dalıdır’ denilebilir. Şiirin dille olan birbirinden ayrılmazlığı düşünüldüğünde bu doğrudur. Ancak şiir, dil ve biçim boyutuyla birlikte bütün halinde düşünüldüğünde bir ‘anlam’a hizmet eder. İşte şiirde bulunan bu ‘anlam’, değerlerle sıkı sıkıya ilişkilidir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar bireylerin sanat eğitimiyle demokrasi kültürü edinebileceğini göstermiştir. Edebiyat bu kapsam içinde yer alan hatta diğer sanat dallarından daha yaygın, daha fazla bireye ulaşan bir sanat dalı olduğu için şiirlerle demokrasi kültürü aşlamak mümkün müdür?’ sorusunu sormak ve cevabını aramak da edebiyatla/şiirle eğitim alanına katkı sağlayacaktır.

Şiir, düzyazı ile karşılaştırıldığında mesaj iletimi açısından oldukça karmaşık bir yapıdadır. Şiir dilinin günlük dilin bozulmuş bir biçimi olması; ulusal bir dil kullandığı için çevirisi yapıldığında değerinin epeyce azalabileceği ihtimalinin yanı sıra bir de özelliği söz konusudur. Şiir az sözlülük, kapalılık, imgesellik, kurmaca olması vb. özellikleri nedeniyle şiirde anlam ve değer arayışını güçleştirmektedir. Terry Eagleton, Şiir Nasıl Okunur? adlı eserinde şiirin ne

olduğunu tarif ederek nasıl okunması gerektiği yönünde elimize bir anahtar vermektedir. Eagleton, şiirin toplumsal bir kurum olduğunu belirterek kültürel varoluşumuzun diğer kısımlarıyla karmaşık akrabalıklarından söz etmektedir. Sırf bu nedenle şiirdeki dile doğrudan maddi durumla ilişkili değilmiş gibi davranmak için epey uğraşmak gerekir, der. Söylemek istediği şiirin ifade ettiği ‘anlam, duygu, değer’ her ne ise bunu bize kültürün maddi ögesi dil aracılığıyla ilettiğidir. Ardından Eagleton, “Şiir nedir?” sorusunu cevaplarırken “Hepimiz ahlakçıyızdır; zorunlu olarak değerler ve niteliklerle uğraşan sanatçılar, kuşkusuz herkesten çok böyledir. O zaman şiirleri ahlaki beyanlar hâline getiren şey bir yönetmeliğe göre yargılarda bulunmaları değil, insani değerler, anlamlar ve amaçlarla ilgilenmeleridir.” diye belirtir.

Yazarın, “Şiir öznel midir?” sorusuna verdiği cevap ise bilinenin veya beklenenin aksine zannettiğimiz kadar öznel olmadığı yönündedir ve şiir yorumuyla ilgili pratik bir yol göstermektedir. Şiir okurken ve şiiri yorumlarken pusulanın şaşma ihtimaline karşı önleyici birtakım ilkeler belirlemiştir Eagleton. Bu ilkeler şöyle sıralanabilir:

* Okur anlam inşa eder. Şiir, dilin bağlamsal ipuçlarına sahip olmadan karşımıza çıkan halidir ve bu yüzden de onu anlamlı kılacak bir bağlamın ışığında okur tarafından yeniden inşa edilecektir.

* Anlamın ardına geçmek zordur. Sözcükleri bir şiir olarak okumak, onlara maddi görevlerindeki bir şeyi iade eder.

* Yeni bir anlamı tercih etmek kültürel olarak üzerinde uzlaşılan anlamın bilincinde olmayı içerir.

* Anlam kafamızın içindeki tesadüfi bir süreç değil kurallarla yönetilen toplumsal bir pratiktir. Anlam kafamızda beliren resimlerle ilgili bir mesele değildir.

* Değer yargıları özel zevklerle aynı şey değildir.

* Bir şiirin melankolik mi, kasvetli mi olduğunu belirleyebilmek için o şiirin yazıldığı dili biliyor olmak yeterlidir.

* Bir duygunun bir tepki sayılması için onun şiirle arasında içsel bir ilişkisi olması gerekir.

Bu çalışmada Modern Türk Şiirinde, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde yer alan evrensel değerlerin izi sürülmekte; Tanzimat, Servetifünun, Fecriati, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi şiirlerinden seçilen örneklerde, ‘Beyanname’ maddelerinde somut olarak ifade edilen değerlerin, doğrudan veya dolaylı anlatımları tespit edilmektedir. Bir hukuk metni olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile sanat metinleri olan şiirler arasında bağlantılar kurmakta belirlenen hedef, öğrencilere, evrensel değerlerin edebiyat metinlerinde zenginleşerek varlığını sürdürdüklerini kavratılabilmek için sınıflanmış, analiz edilmiş spesifik bir çalışma ortaya koymaktır. Şiirlerin seçilmesi ve sınıflanması Eagleton’un şiir yorumlama perspektifiyle yapılmıştır.

Amaç şiirde olan yaratıcılığı bulmak veya şiirin biçimine dair çıkarımlarda bulunmak değildir. Araştırılan olgu Beyanname’de ifade edilen değerlerin; okunan, araştırmaya tabi tutulan şiirlerdeki varlığıdır. Şiirin dili, sözdizimi, atmosferi, dokusu, formu gözardı edilmeden içeriğe ait anlam, değer, duygu, hayal ve düşünce yönünden yorumlanarak seçilmesidir. Şiirle insan hakları arasında bağ kurmak, her iki alan arasındaki boşluğu doldurmaktır. Modern Türk Şiirinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde haklar olarak ifadesini bulan değerlerin arayışı Mehmet Fuat’ın Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi’de yer alan tüm şiirlerin taranması ve örtüşen şiirlerin seçilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Şiir, bilimsel bir araştırmanın temel dayanağı olması bakımından pek çok soruyu da beraberinde getireceğinden, en azından edebî açıdan değerlendirilmiş, bu alanda birikim sahibi kişilerin seçtikleri şiirlerden yola çıkmak bu araştırmayı taraflı bir tutum sergilemekten uzaklaştıracağı düşüncesiyle böyle bir yol izlenmiştir. Belli bir şairi veya şair topluluğunu, belli bir toplumsal akımın temsilcilerini, bilinen veya popülerleşmiş şiir kitaplarını önceliklemeden, nesnel bir yaklaşımla -belki gözden kaçmış şiirlere de şans tanıyarak- Türk Edebiyatında yerini

almış ancak pek de üzerinde çalışılmamış derli toplu, spesifik bir çalışma ortaya koymaktır. Mehmet Fuat'ın Çağdaş Türk şiiri Antolojisi'nde yer alan, çalışmamızla örtüşen şiirler şunlardır:

Bingöl Çobanları (Kemalettin Kamu), Yaralı Hayalet, Açların Gözbebekleri, Kerem Gibi, Karıma Mektup, Bir Cezaevindeki Tecritteki Adamın Mektupları, Davet, Dünyanın En Tuhaf Mahluku, Yaşamaya Dair, Angina Pectoris, Hapiste Yatacak Olana Bazı Öğütler, Kız çocuğu (Nazım Hikmet), Tohum, Ruhül Kudüs, Hasta Adam (E. Behzat Lav), Son Kavga, Duvar (İlhami Bekir Tez), Özleyiş (Vasfi Mahir Kocatürk), Çocuklar Bakıyorlar, Garip İstanbulumun Türküsü (Ziya Osman Saba), Memleket İsterim, Memleket, Müjde (Cahit Sıtkı Tarancı), 2+2=5 (Arif Dino), İnsanlar, Harbe Giden, Hürriyete Doğru, Bedava, Karşı (Orhan Veli), O Gün Bugün, Elleri Var Özgürlüğün, Agamemnon I, Yağmur, Ağzımın Tadı, Batak, Biz ve Onlar, Kaf, Eşekliler (Oktay Rıfat), Boğaziçinde Ayın On Dördü, Telgrafhane, Anı, Olsun da Gör, Defne Ormanı, Gelinlik Kızın Ölümü (Melih Cevdet), Mahkumlar (Orhan Murat Arıburnu), Köroğlu'nun Türküsü (Hasan İzzettin Dinamo), Aışım, Kahveler Gazeteler, İçelim, Aydın mısın, Kardeşlik (Rıfat Ilgaz) İnsan Kasidesi, Arkadaş Dökümü (Bedr Rahmi Eyüboğlu), Dert Mi Ararsın, Memnunum Diyemem, Rüzgârlarım Konuşuyor, Ağaç, Perişan (Cahit İrgat), Evler, Panik (Behçet Necatigil), Çile, Neden, Hoş Geldin Halil İbrahim, Bu Su Çoğala Çoğala (A. Kadir), Sivas Yollarında, Yirminci Yüzyılın İlk Yarısı, Bir Bataklık Türküsü (Cahit Külebi), Son Yerine (İlhan Berk), Kızamuk Ağdı, Taşlama, Lumumba (Ceyhan Atuf Kansu), Haraç Mezat (Suat Taşer), Nazım'a Mektup (Ömer Faruk Toprak), 39 Harbi, Görüş Günü (Enver Gökçe), Hal, Ellerin (Mehmet Kemal), Hürriyete Övgü, Şu Kalabalıkta Gördüğün Herkesin, Bir Ana, Emine, Uçanalı Zülfikar Beye Ağıt, Öldürmeyeceksin (Necati Cumalı), Sözümüz Var (Nevzat Üstün), Büyük Hüner, 31 Ekim 1964, Alıcı Kuş (Arif Damar) Duvar, Cinayet Saati, Sisler Bulvarı, Bela Çiçeği, Sana Ne Yaptılar, Mevcutlu (Attila İlhan), İmececi (Mehmet Başaran), Notlar, Gün Uçuyor, Akşamın Sonunda (Sabri Altınel), Zurnanın Zurt Dediği Yer, Xouver Cugot (Metin Eloğlu), Akşam Erken İner Mahpushaneye, Hasretinden Prangalar Eskittim (Ahmet Arif), Denizi Çizmek, Tan Yerinin Elleri (İlhan Demiraslan) Kıştan Kalan Soğukluk, Açlık Çoğunluktur (Turgut Uyar) Yer Çekimli Karanfil, Episode, Ölümü Denir (Edip Cansever), İnsan (Ercüment Uçarı), Cigarayı Attım Denize (Cemal Süreya), Çatı (Sezai Karakoç), Ulukışla'da Saat Beş (Ahmet Oktay) Bir Gün Daha Büyük Sulara Bu Durgun Daracık İrmaktan, Bildiri, Beş İspanyol, Olimpiyat İçin Kara Şarkı, Rembrant Işığı, Biz Ancak, Oğullarımız Savaşmasın Diyen Ataların Söylediği (Kemal Özer), Kör Kanarya (Özdemir İnce), Mustafa Suphi Anlatıyor (Hilmi Yavuz) Giyotin, Üşür Ölüm Bile (Ülkü Tamer), Çocuklar İçin Faşizm (Engin Günçe) Efsane, Kentler De Yaşayan Çocuklar Da Oyun Oynamak İster, Ebrular (Eray Canberk), Bir Gün Mutlaka, Bebeklerin Ulusu Yok, Çılgılık (Ataol Behramoğlu) Yangın Yılı, Susuz, Bütün Gün (Süreyya Berfe).

Yukarıda sıralanan şiirlerin bir kısmı doğrudan doğruya evrensel değerleri işlemiş, bir kısmı gönderme yapmış, bir kısmı ise haklardan söz etmiştir. Bazı şiirler de ana teması olmamakla birlikte bu değerlerin ve hakların varlığını, olması ve korunması gerektiğini sezdirmektedir.

2. Yöntem

2.1 Araştırmanın Modeli

Doküman analizi ile elde edilen veriler, içerik analizi kullanılarak anlamlı bütünler haline getirilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2013) göre, içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.

2.2 Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 16-17 yaşlarında 17 erkek 28 kız toplam 45 öğrenci oluşturmuştur. Anadolu Lisesi 11. sınıf öğrencileridir.

2.3 Veri Toplama Araçları ve Analizi

Çalışma grubu 15'er kişilik 3 farklı gruba ayrılmıştır. Her gruba 5'er şiir verilmiş (toplam 15), gruplar kendi aralarında gruplara ayrılmış, kendilerine verilen şiirleri birkaç defa okumuş ve

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu'nda yer alan iki soruyu cevaplamaları istenmiştir. Form'da yer alan sorular şunlardır:

1. Size göre şiirde anlatılamak istenen nedir? (Şiiri yorumlamaya ve açıklamaya çalışınız.)
- 2.Şiirden, şiirin söylemek istediklerinden etkilendiniz mi? (Neden ve nasıl etkilendiniz?)

Katılımcı öğrencilerden *Hürriyet Kasidesi (7 beyit-Namık Kemal)*,*Terkib-i Bent (IX.bent-Ziya Paşa)*, *Haluk'un Bayramı(Tevfik Fikret)*, *Merdiven(Ahmet Haşim)*, *Küfe(Mehmet Akif)*, *Hürriyete Övgü (Necati Cumalı)*, *2+2= 5 (Arif Dino)*, *Dokumada Çalışan Kızlar (Refik Durbaş)*, *Bebeklerin Ulusu Yok (Ataol Behramoğlu)*, *Benim adım Barış(Özkan Mert) Çatı (Sezai Karakoç)* *Alişim (Rıfat İlgaz)*, *Denizi Çizmek (İlhan Demiraslan)*, *Davet (Nazım Hikmet)*, *Memleket İsterim(Cahit Sıtkı Tarancı)* şiirlerini okuyarak görüşme formunu doldurmaları istenmiştir. Elde edilen nitel veriler aşağıda özetlenerek verilmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin betimsel analiz yaklaşımına göre çözümlenmesi sonucunda katılımcı görüşleri "Şiirin Yorumlanması", "Şiirin Anlamsal Etkisi" ve "İnsan Hakları ve Evrensel Değerler" temaları altında kodlanmıştır.

3. Bulgular

3.1.1. Şiirin Yorumlanması Temasına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin şiirin yorumlanması temasındaki görüşleri incelendiğinde şiirleri, bağlamından uzaklaşmadan anlamlandırdıkları görülmektedir. Şiirin sezdirmeye çalıştığı duygu, düşünce, hayal veya durum her ne ise öğrencilerin bunu algıladıkları, şiirin iletisini doğru kavradıkları, çıkarımlarının şiirle alakasız olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.Şiirin çokanlamlılık özelliği gözönünde bulundurulduğunda bile öğrencilerin ortak kanılara ulaştıkları, tespitlerinin şiirlerle örtüştüğü söylenebilir.

3.1.2. Şiirin Etkisi Temasına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin şiirin etkisi temasındaki görüşleri incelendiğinde şiirin anlamından, sezdirmeye çalıştığı iletiden etkilendikleri elde edilen bulgular arasındadır.

3.1.3. İnsan Hakları ve Evrensel Değerler Temasına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin insan hakları ve evrensel değerler teması altında görüşleri incelendiğinde haksızlıklar, acılar, ayrımlar, eşitsizlikler karşısında çaresiz kalmaktan üzüntü duyduklarını, bu durumdaki insanları anlayabildiklerini, bu çaresizlikler karşısında bir şeyler yapılması gerektiğini, duyarlılıklarını yitirmemeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin gerçek hayatta yaşanan olumsuz durumlarla şiirde verilen olması gereken kurgulanmış dünya arasındaki farkı ifade ettikleri gözlenmiştir. Aynı zamanda öğrenciler hoşgörülü yaşamak gerektiğini, barışın, özgürlüğün insan için önemli bir değer olduğunu, eşitsizlikten rahatsız olduklarını, kimi eşitsizliklerin onur kırıcı durumlar yarattığını, barış içinde yaşayan ve adaletle yönetilen bir dünyaya olan özlemlerini de dile getirmişlerdir. Evrensel değerlere ulaşmak için çaba sarf edilmesi gerektiğini dile getirmeleri, bu değerlerin varlığıyla geleceğin daha güzel olacağını söylemeleri çalışmanın amacıyla örtüşmesi bakımından önemli bir bulgudur.

Öğrencilerin İnsan Hakları ve Evrensel Değerler Teması Altında Kodlanan Görüşlerine Örnekler:

Ö2: Lakin tüm bu gözümüzün önündeki kötü şeylere karşı ne kadar duyarsız ve belki de çaresiz olduğumuzu bir kez daha hissetmiş oldum. (**Çatı**)

Ö7: Sağ kolum yokmuş gibi hissettim ve engeli olan insanları düşündüm. Hep bir şey eksik. Senden olan ama senin olmayan bir tarafın hep eksik. Bir şeyler yapmak istersin. Mesela basketbol oynamak ama sağ kolunun eksik olduğunu anlarsın. Buruk ve acı bir şey olması gerek bu hissin. Engeli olan insanlara karşı iyi hoş davranmamız gerek toplum olarak. Empati yapıp kendimizin de başına gelebileceğini unutmadan hoşgörülü yaşamak gerek. (**Alişim**)

Ö1: Şairin vermek istediği mesajdan etkilendim. Çünkü ben de doğuştan gelen evrensel birçok olgu ve değerden zaman içinde biz, siz onlar ayrımına düşerek, öncekilerin kavgaları, hırslarına dahil olarak uzaklaştığımızı ve farkındalığımızı yitirdiğimizi düşünüyorum. Şairin dili

itibarıyla sanatsal, imgeli bir anlatım okuyucunun aldığı mesaja sınırlanamaz bir derinlik katıyor. **(Bebeklerin Ulusu Yok)**

Ö4: Aslında hepimiz benzer şekilde doğarken büyüdükçe ulus denen kavram gibi nedenlerle farklılaşıyoruz. Kimi rengi için öldürüyor diğerini. Oysa bizi biz yapan farklılıklarımız. Birbirimiz bu şekilde kabullenmeli, savaşmamalı, çocuklarımıza da savaş denilen kötülüğü hiç öğretmemeliyiz. **(Bebeklerin Ulusu Yok)**

Ö14: Çünkü ben de onun gibi özgürlüğüme çok düşkünüm. Adalet, hürriyet, kanunlar çok önemlidir. Devletin de sorumluluğu var. **(Hürriyet Kasidesi'nden)**

Ö2: Barışın aslında her yerde istendiğini ve savaşların, bombaların, gözyaşlarının son bulması için geldiğinden bahsedilmiştir. **(Benim Adım Barış)**

Ö5: Dünyadaki tüm insanların birbirine kucak açıp dost yapma fikri beni etkiledi. **(Benim Adım Barış)**

Ö9: Irk, dil, din ayrımı gözetmeksizin herkesin eşit olduğu ve dünya barışı. Evet etkilendim. Ben de ırkçılığı sevmem ve bu konuya iyi değinmiş. **(Benim Adım Barış)**

Ö15: Okumak Hasan'ın hakkı **(Küfe)**

Ö11: Şair, eşitlik ve adalet istiyor ama maalesef dünyanın gidişatı böyledir. Kanunlar bile acizlere uygulanmakta, ayrımcılık yapılmaktadır. **(Terkib-i Bent-IX. bent)**

Ö10: Dokumacılıkla uğraşan sıradan ve toplum tarafından fark edilmeyen kızları insani özelliklerinden dolayı onların da yaşlıları gibi duyduğu heyecanlardan ve acılardan bahsedilmiştir. **(Dokumada Çalışan Kızlar)**

Ö12: Dokuma işçisi olan kızların çok genç yaşta fabrikalarda çalışmaya başladıklarını, gençliklerini fabrikada harcadıklarını, aslında istedikleri hayatları sadece geceleri yaşayabildiklerinden geceleri uyumuyorlar. Şairse onlarla birlikte olmadığı için üzülüyor. Çünkü bu acıya onların yalnız katlanmasının bir adaletsizlik olduğunu düşünüyor. **(Dokumada Çalışan Kızlar)**

Ö5: Bu toprak parçasında yani memlekette kulluk, dümanlık ve birilerine bağımlı olma durumunu ortadan kaldırmaktan söz edilmiştir. “Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür / ve bir orman gibi kardeşçesine” dizelerinden etkilendim. Ülkemizdeki hatta dünyadaki çoğu ülkene sorunlarını ele almıştır. Başaramadığımız birçok olayın bu cümlede özetlendiğini gördüm. **(Davet)**

Ö6: Şiirde böyle kazanılan bir vatanın kıymetinin bilinmesi ve kardeşçe, ayırım yapılmaksızın yaşanılması gerektiği söylenmiş. **(Davet)**

Ö1: Günümüz toplumunun, insanının altta kalan, fakiri kabullenmek istemeyişini, onlara yardım etmeyişini eleştirmiş. Bu, insanımızda önemli bir sorun. Yazılış amacı, vermek istediği mesaj etkiledi. **(Denizi Çizmek)**

Ö8: Hayatta gerçekleri görmezden gelerek, sadece iyi yönlerini ele alarak bakmamızı eleştiriyor ve hayatın bazı gerçek ve acı yanlarını da düşünce dünyamıza almamız, her ne kadar bizim derdimiz olmasa da onlara çareler düşünmemizi öneriyor. Bencillikten kurtulmamız gerektiğini ifade ediyor. **(Denizi Çizmek)**

Ö11: Evet etkilendim. Çünkü hayatta birçok güzellik varken onları tadamayan insanların olduğundan rahatsız oluyorum. **(Denizi Çizmek)**

Ö3: Herkesin eşit olduğu, üzüntülerin, sahteliklerin, sınıf farkının olmadığı bir memleket düşünülmüş. Şiirin söylemek istediklerinden etkilendim. Her ne kadar ütopya olsa da herkesin eşit olduğu bir dünya daha yaşanılabilir olurdu. **(Memleket İsterim)**

Ö6: Bu şiirde toplumda yaşam kalitesi farkı olmaması gerektiği anlatılmış. İnsanların birbirleriyle eşit ve iyi bir koşulda yaşaması gerektiğini anlatmaya çalışmış şair. O iyi koşullarının da kendilerine ait bir memlekette olmasını istemiş. Evet, etkilendim. Çünkü insanın “evim” diyebileceği bir yere sahip olması gerektiğini düşünüyorum.

Ö13: Özgürlüğün uğruna akan kanların ne kadar önemli olduğunu belirtmiş. Hürriyetten çok güçle yaşananların kat be kat geri döneceğini ifade etmiş. Hürriyet ile bireylerin daha iyi koşullarda olup duyguları daha içten yaşayacağını anlatmak istemiş. (**Hürriyete Övgü**)

Ö 8: Bence şiirde, sonunda nasıl bir zorluk olursa olsun hürriyete erişmek için tüm zorluklara katlanabileceği anlatılmak istenmiştir. (**Hürriyet Kasidesi'nden**)

Ö9: Şair paylaşımından yana (**Haluk'un Bayramı**)

Ö6: İnsanlar yalnızca kendilerini düşünmemelidir. (**2+2=5**)

Ö1: Dünyadaki çatışmaların, problemlerin sebebi paranın dünyaya eşit dağılmamsından kaynaklanır. (**2+2=5**)

Ö6: Benim aklıma sosyal devlet anlayışını getirdi bu şiir. (**Çatı**)

4. SONUÇ

Çalışmada ele alınan “ *Hürriyet Kasidesi, Bebeklerin Ulusu Yok, Benim Adım Barış, Davet, Hürriyete Övgü, 2+2=5*” şiirleri evrensel değerlerden, demokrasi kültürünün ana prensipleri olan “barış, eşitlik, özgürlük, kardeşlik” temalarını doğrudan doğruya işleyen şiirlerdir. *Çatı, Alişim, Dokumada Çalışan Kızlar, Denizi Çizmek, Haluk'un Bayramı, Küfe, Terkib- Bent* şiirleri ise “haksızlığa uğramış, yoksul, hasta, engelli, vb.” durumları yansıtan, bu insanların mağduriyetlerini sezdiren, adalet isteyen şiirlerdir. *Merdiven* şiiri, öğrenciler tarafından, bireysel bir şiir olarak algılanmış ve konuyla ilişkilendirilmemiştir.

Şiirlerin yorumlanması ve öğrenci üzerindeki etkisi bulgular ışığında değerlendirildiğinde öğrenciler, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarını fark etmiş; haksızlıklar, eşitsizlikler karşısında karşısında duyarlılıklarını yitirmemeleri gerektiğini dile getirmiş, şiirler aracılığıyla acı çeken, yoksul, haksızlığa uğrayan insanlarla empati kurduklarını belirtmiş olmaları edebî eserlerle bir duyarlılık kazandırılabilirliğinin göstergesidir. Ayrıca öğrencilerin şiirler, şairler, evrensel değerlerle ilgili yaptıkları yorumlamalar hem farkındalık kazandıklarını hem empati kurduklarını hem de kendilerini duyarlılık açısından değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu durum şiirler aracılığıyla sağlanan önemli bir kazanımdır. Denilebilir ki edebî eserler, öğrencilere evrensel değerleri irdeleme fırsatı tanıyarak bu değerleri yüzeysel değil, içselleştirerek benimsemelerini kolaylaştırır. Bu bakımdan edebî eserler demokrasi kültürünü geliştirmede, insan haklarına saygılı bireyler yetiştirmede önemli ve zengin bir katkı alanı olarak görülmelidir.

5. Öneriler

Genel anlamda sanat dar anlamda şiir, insanların birbirlerini anlamalarını ve algılamalarını sağlayan bir alan olması nedeniyle sanatçının iletisi okuyucuya (öğrenciye) ulaştığında demokrasi bilincinin gelişmesi, diğer insanlara karşı bencil olmayan bir tutum geliştirilmesi kaçınılmaz olduğundan edebiyatla (şiirle) eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ülke kalkınmasında ve barış içinde bir dünya sağlanmasında sanatın değerlerinden faydalanmak özlenen alternatif bir dünya yaratılmasını hızlandıracaktır. Sanatın değerleriyle evrensel değerlerin çakışması bu tarz çalışmaların yalnızca şiirlerle değil diğer edebî türlerle de yapılması önerilebilir.

Kaynaklar

DOĞAN, İsmail (1996) *Sosyoloji – Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

EAGLETON, Tery (2015) *Şiir Nasıl Okunur?* Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FUAT, Mehmet (1991) *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, Adam Yayınları, I.ve II.c. İstanbul.

KAHRAMAN, Bülent (2015) *Türk Şiiri Modernizm Şiir*, Kapı Yayınları, İstanbul.

ÜNAL, Şeref (1997) *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2013) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi*, Seçkin Yayınları, Ankara.

TÜRK SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİNDE DEĞERLER EĞİTİMİ

Emine UĞURLU*

Sözlükte “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel değerlerini kapsayan maddi manevi öğelerin bütünü.” olarak tanımlanan değer, toplumun birliğini ve sürekliliğini sağlayan davranışlara rehberlik eden ilke ve inançlar olarak da kabul edilebilir. Değer eğitimi de toplumun sahip olduğu sosyal, siyasal, kültürel ve estetik değerlerin öğretimidir. Değer edinimi ise aile, akran grupları kitle iletişim araçları gibi sosyalleşme araçlarının etkisiyle yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bireyler bu süreçte toplumsal kurallar, gelenekler ve görenekler yoluyla iyi-kötü ve doğru-yanlış ayırmayı ve kendi ahlak ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler.

Sevgi, dürüstlük, aile, saygı, cömertlik, onurlu olma, dayanışma, vatanseverlik, estetik, dini değerler, cesaret, merhamet gibi değerler ilk olarak ailede verilmeye başlanır. Çocukları örgün eğitime hazırlayan ailedir. Ailede alınan temel değer eğitimi okul-aile birlikteliğiyle örgün eğitim kurumlarında devam eder. Toplumun tutarlılığı ve devamlılığı için ailede ve okullarda verilen eğitimin birbirini desteklemesi ve/veya paralel gitmesi beklenir. Çocuk açısından, eğitimin en iyi gerçekleştiği yer olan ailede insanlar, temel değerlerini yeni nesillere yine aile aracılığı ile aktarır. Birey ilk dinî ve ahlâkî bilgi ve tutumları ile duyguları tanımayı ve bunların yaşanma biçimlerini kontrol altına almayı, diğerleriyle ilişki ve iletişim kurmayı ailesinden öğrenir. Sosyal bir kurum olan aile bir toplumdaki insan ilişkilerinin ve temel yaşama biçiminin de en önemli belirleyicisi olarak düşünülür. Kadın/anne ailede eğitimin ilk basamağını oluşturur. Onun söyledikleri, yaptıkları ve öğrettikleri çocuğun kişiliğinin gelişmesinde önemli rol oynar. Kadın, çocuğunu yetiştirirken öncelikle aile ve toplum için gerekli olan değerleri çocuğuna vermeye başlar ve bunu yaparken yeri geldiğinde topluma ait kodları taşıyan, yaşadığı topluma ait olan sözlü kültür ürünlerini de eğitimine dahil eder.

Bu bildiride, çocuk eğitiminde annenin ilk öğretmen olması kabulünden hareket edilerek sözlü kültür ürünlerinin daha çok kadınlar tarafından icra edilen ninni, mani, ağıt gibi... türleri ele alınacak ve genellikle kadınlar tarafından yaratılan veya icra edilen bu ürünlerle dile getirilen toplumsal değerlerin tespit ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi

KOZMETİK SANAYİSİNDE TÜRKÇENİN KULLANIMI

Kerime ÜSTÜNOVA¹

Özet

Kozmetik; insanı çekici hâle getirerek güzel göstermek, görünüm sorunlarını iyileştirmek amacıyla kullanılan ürünleri ve bakımları kapsayan bir kavramdır. İnsanoğlunun eski çağlardan beri ilgi duyduğu kozmetik sektörünün çıkış noktası, Asya olarak işaret edilse de gelişimi Avrupa’da olur. Dolayısıyla endüstriyel ürün kataloglarında yer alan **Max Factor, Elizabeth Arden, Helena Rubinstein, Calvin Clain, L’oreal** vb. markalar, **krem, ruj, oje, jel, aseton, tonik, maske, peeling, balyaj, röfle, perma, meç, şampuan, losyon, eyeliner** vb. firmaların çıkardığı ürünlerin adlarının yanı sıra bunların bakım ve kullanımıyla ilgili terimler de genellikle Batı kökenli dillere aittir. Bu durumun yansımaları, dil kirliliği olarak karşımıza çıkar çünkü kozmetikte Türkçenin kullanımı, ürün ve marka adlarında değil bunların niteliklerini ifade etmektedir, yani doğrudan değil dolaylı yolla Türkçe kullanılmaktadır. **Koruyucu dudak kremi, koruyucu gündüz kremi, kırılma engelleyici krem, altın tozu kremi, ayak bakım kremi, dirsek kremi** örneklerinde görüldüğü üzere **krem** yabancı sözcük ama onun sıfatları Türkçedir. Diğer yandan **bronzlaştırıcı allık, mineral allık** örneklerinde de **allık** Türkçe ama sıfatları yabancı kökenlidir. Oysa doğal olan, hiç değilse bu yabancı ürünlerin **sürme, allık, dudak boyası, dudak kalemi, kaş boyası, saç boyası, kirpik kalemi, kirpik boyası, kirpik besleyici, sıkıştırılmış allık, tırnak boyası, dudak besleyici** vb. günlük dildeki karşılıklarıyla kullanıma çıkmasıdır; **rimel** yerine **kirpik boyası, far** yerine **göz boyası, manikür** yerine **el bakımı, pedikür** yerine **ayak bakımının** kullanılmasıdır. Dili kullananların günlük yaşamda yabancı sözcüklere kendi olanaklarıyla buldukları karşılıklardan yararlanmak işe yarayabilir. Nitekim konuşma dilindeki **ahluk, aklık, allık, boya vurmak, düz, düzen, düzen hakkı düzenci, düzge, düzgü, düzgülü, düzgün, düzgünlü, düzgünlük, düzgün koymak, düzgün sürmek, düzgün yapmak, düzgünlemek, düzmek, düzüme, düzünmek, düzenmek, düzücü, düzüncü, göz kalemi, iğreti saç, kırmızılık, sarısabır, saçlık, sürme dürtmek, sürme vurmak, sürtük, sürüntü, vurgu, yarenkilidi, yüz yapmak, yüz yazısı, yüz yazmak, yüzüne yazmak** vb. söylemler, soruna çözüm bulunabileceğinin göstergesidir. Türkçe, bunları karşılamada yetersiz bir dil değildir.

Anahtar sözcükler: kozmetik, yabancı sözcük, Türkçe karşılık

Güzellik ve estetiğe duyulan ilgi, insanlık tarihi boyunca hep var olur; her kültürde güzellik anlayışı farklı biçimlerde ortaya çıkar. Kimi toplumlarda gözlere önem verilip sürme çekilirken kiminde yüzler beyaza boyanır, yanak ve dudaklar öne çıkarılır. Daha güzel görünmek, daha çekici hâle gelmek için kullanılan kokulu yağlar, takma saçlar, boyama malzemeleri vb. estetik kaygının yansıması olarak yaratılır. Kültürden kültüre değişen makyaj teknikleri ve malzemeleri, günümüzde *kozmetik* adı verilen bir sektör yaratırken sektörde iletişimin sağlanması için de *kozmetik dilini* oluşturur.

Dilin durağan değil devingen oluşu; zamana, coğrafyaya, sosyal yaşama, sosyal durum ve kategorilere göre biçimlenme özelliği, değişkenliğini gündeme getirir. Aynı dili konuşan ancak farklı zamanda, coğrafyada yaşayan, farklı sosyal kategorilerin üyesi olan, farklı koşullarda bulunan konuşurların dili, kullanıcılarına bağlı olarak farklılaşır. Kadının dili, erkeğin dilinden; yetişkinin dili, ergenin dilinden ayrılır; sosyal sınıfların, etnik grupların dili kullanma biçimi değişkenlik gösterir. Bunun sonucunda da ölçünlü dilin dışında tarihsel, bölgesel, toplumsal, işlevsel dil türleri ortaya çıkar. Çalışmaya inceleme konusu olan *kozmetik dili* de böyle doğal seyreden bir deneyimin sonucunda ortaya çıkar.

Kozmetik, Güncel Türkçe Sözlük’te “*Cildi ve saçları güzelleştirmeye, canlı tutmaya yarayan her türlü madde*” biçiminde sınırlandırılarak tanımlansa da insanı çekici hâle getirerek güzel göstermek, görünüm sorunlarını iyileştirmek amacıyla kullanılan tüm ürünleri ve bunlarla ilgili bakımları kapsayan bir kavram olarak kullanılır. Güncel Türkçe Sözlük’te yer almayan

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

kozmetoloji de insan vücudunun epiderma, tırnaklar, kıllar, saçlar, dudaklar ve dış genital organlar gibi değişik dış kısımlarına, dişlere ve ağız mukozasına uygulanmak üzere hazırlanmış, temel amacı bu bölgeleri temizlemek, görünümünü değiştirmek, koku vermek ya da kokularını düzeltmek, korumak, daha iyi durumda tutmak için kullanılan bütün maddeleri, bunların bileşeninde bulunan parfüm, aromatik bileşim, sentetik ya da doğal kaynaklı her tür kimyasal maddeyi inceleyen, geliştiren bilim dalıdır. (Kozmetik Yönetmeliği, 21899 sayılı Resmî Gazete) Kozmetik kavramı, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Bu kavramın kökeni, Yunanca *düzen* veya *güzelleştirme*, *çeki düzen verme* anlamına gelen *kozmos* kavramına dayanır, *süslemekte usta* anlamına gelen *kos-metikos* sözcüğünden türetildiği ileri sürülür.²

İnsanoğlu eski çağlardan beri güzelleşmek, kendini başkasına beğendirmek, genç görünmek, görünüm sorunlarını gizlemek, güzelliğine katkıda bulunduğunu düşündüğü organlarını korumak, temizlemek amacıyla boyalar, merhemler, losyonlar, parfümler yapmaktadır. Hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın hangi inançta olursa olsun tüm insanların, özellikle de kadınların ortak ve en önemli ilgi alanı olur kozmetik. Nerede doğduğu, temellerinin nerede atıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Eski Hint'te kadınların vücuda büyük özen göstermeleri, kocalarına çekici görünmek için arayış içine girmeleri, kozmetiğin temellerinin büyük olasılıkla Asya'da atıldığını düşündürmektedir bilim adamlarına.³

Çıkış noktası Asya olarak işaret edilse de *kozmetolojinin* gelişimi Avrupa'da olur. Kozmetik kullanımındaki sıçrama, 18. yüzyıl Avrupa'sında İngiltere ve Fransa'da gerçekleşir. Teknolojideki gelişmeler ve reklamın keşfiyle kozmetik tarihinde yeni bir devir açılır. Fransa'da parfüm ve güzellik gereçleri, bir sanayi dalı durumuna gelir. Kozmetik sektöründeki hızlı talep patlamasını erken fark eden *Max Factor*, *Elizabeth Arden*, *Helena Rubinstein* gibi firmalar bu dönemde kurulur. Ardından *L'oreal*, *Chanel*, kendi adlarını verdikleri ürünleriyle sektörde yer alırlar. 20. yüzyıla gelindiğinde artık Avrupa ve Amerika'da makyaj yapmak, moda uymanın göstergelerinden biri hâlini almıştır. Özellikle tiyatro, müzikal ve bale gibi sahne sanatlarının çok yaygın olduğu bu dönemde önemli başrol oyuncularını bu eğilimi tetiklemişlerdir. Ancak kozmetiğin bu denli hızla yayılmasının esas lokomotifinin sinema endüstrisi olduğu gerçeği tartışılmaz (Çomoğlu, 1-2.s.). Kozmetik sektörü, her geçen gün hızla ilerlemekte, “**Look good.....Feel Better**” (iyi görün...iyi hisset) vb. programlarla moda ve sahne sanatlarının yanında sağlık sektörüne de el atmaktadır.⁴

Günümüzde teknikler ve malzemeler çok gelişmiş ve üreticilik önem kazanmıştır. Bugün 250 milyar dolarlık dünya kozmetik pazarı, Avrupalı ve Amerikalı firmalar tarafından yönlendirilmektedir. Dolayısıyla endüstriyel ürün kataloglarında yer alan ürün adları, genellikle Batı kökenli dillere aittir: *Max Factor*, *Elizabeth Arden*, *Helena Rubinstein*, *Calvin Klein*, *L'oreal*, *Chanel*, *Burberry*, *Colleton*, *Lancome*, *Clinique*, *Flormar*, *Innova*, *Yves Saint Laurent*, *Armani*,

² Ayrıntılı bilgi için bk. Serpil Kışlaloğlu, *Kozmetoloji Bilimi*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 2004.

³ Tansel Çomoğlu'nun, “Kozmetik” başlıklı çalışmasında anlattığı süreci şöyle özetleyebiliriz (2012: 1-8): [Arkeolojik](#) bulgular, tarih öncesinde insanların [mağara](#) duvarlarını boyamak ve vücudu süslemek için kullanılabilen [kimyasal karışımları](#) üretmeyi bildiklerini göstermektedir. O dönemde vücudu boyama, hem bir çeşit süslenme hem de [sihirlerden](#) korunma şeklidir. Ölülerle birlikte eşyaların da mezara konulduğu Eski Mısır'da yapılan kazılarda bulunan küçük kâseler, binlerce yıl sonra hâlâ güzel kokusunu koruyan merhem kapları, İÖ 4000'lerde kozmetik ürünlerinin yaygın olarak kullanıldığının kanıtıdır. Genellikle rahiplerin hazırladığı bu güzellik ürünlerinin hoş kokulu bitkilerden, tohumlardan ve yağlardan elde edildiği bilinmektedir. İÖ 1400'lerde yaşamış olan Mısır Kraliçesi Nefertiti'nin yaşadığı dönemin kozmetik uzmanı olduğu ve Mısır Kraliçesi Kleopatra'nınsa güzelliğini bir bakıma kendi yaptığı kozmetiklere borçlu olduğu söylenebilir. Mısırlıların kozmetik alanındaki bilgileri İbranilere, Asurlulara, Babililere, Perslere ve Yunanlılara kadar ulaşır. Eski Yunanlılarda konuklara banyo yaptırılması ve kokulu yağlar sunulması, yaygın bir gelenektir. Yunan kültüründen etkilenen Romalıların parfüm ve kozmetiklere düşkünlüğü; Arapların baharat, yağ, kokulu reçine, parfümü kullandığı; Anadolu halkının güzel kokular sürme, kına kullanma, gözlere sürme çekme geleneklerini uyguladığı bilinmektedir.

⁴ “**Look good.....Feel Better**” (iyi görün...iyi hisset), bugün Amerika'da tüm radyoterapi ve kemoterapi alan kanser hastaları için CTFA (The Cosmetic, Toiletry and Fragrance Association), American Cancer Society ve National Cosmetology Association iş birliği ile yürütülen çok kapsamlı bir programdır.

Diesel, Tommy Hilfiger, DKNY, Gucci, Elizabeth Taylor, Elizabeth Arden, Kenzo, Lacoste, Ralph Lauren, Dolce Gabban, Prada, Bvlgari, Cacharel, Cartier, Escada, Ferrari, Dior, Mont Blanc, Babor, Shiseido vb. Bir yandan kültürel ve teknolojik gelişmeler bir yandan modadan tasarıma duyulan gereksinimler, insanların bu kavramlarla tanışmalarını zorunlu kılar ve Türkiye Türkçesi söz varlığında yer bulmalarına yol açar. Türkiye'nin kozmetik pazarı, sadece iki milyar dolar büyüklüğe sahiptir ve % 80'i yabancı markaların kontrolü altındadır. Böyle olunca da kozmetik dilinde ürün markalarının yabancı oluşundan kaynaklanan dil kirliliği denebilecek bir çeşitlenmeyle karşı karşıya kalınır.

Kozmetik Dilinin Genel Özellikleri

Dilin ideal tek doğru biçiminin olmaması, homojen bir yapıya sahip olmaması, daha çok heterojen bir yapıyla görülmesi ve dil dışı nedenlerle çeşitlenen birden fazla doğru biçiminin oluşu, değişkenliği, en doğal özellik yapar. Nuh Doğan, dil değişkenliğini “*Bireyin kullandığı çeşitli dil türleri arasında bir süreklilik olduğundan bir konuşur dilin farklı türlerini farklı sosyal bağlamlarda doğal olarak öğrenir ve karşılaştığı çeşitli sosyal bağlamlarda duruma en uygun dil türünü farkında olmaksızın kullanır.*” sözleriyle yorumlar (Doğan, 268-269.s.).

Farklı dil türlerinin oluşumunda olduğu gibi kozmetik dilinin oluşumunda da engel olunamayan dil dışı unsurların etkili olduğu görülür. Yabancı firmaların çıkardığı ürünler, adlarıyla dile girdiği gibi bunların bakım ve kullanımıyla ilgili terimler de olduğu gibi kullanılmaktadır: *krem, ruj, oje, jel, aseton, tonik, maske, peeling, balyaj, röfle, perma, meç, şampuan, losyon, eyeliner, fön, french seti, bigudi, briyantın, serum, roll-on, far, maşa, serum, jöle, rimel, sprey, pens, peruk, pedikür, manikür, masaj, maskara, mizample, anti-aging krem, gel eyeliner, likit eyeliner, mineral far, mineral fondöten, mineral pudra, anti-aging serum* vb. Kozmetik sanayisinin yabancıların elinde oluşuna bağlı olarak güçlenen yabancı unsurlar, bir yandan da konuşma dilinde, ağızlarda varlık bulan Türkçe göstergelerin, etkin olamamasına yol açmaktadır.

Bu çalışmada endüstriyel kataloglarda yer alan kozmetik ürünlerinin dili, gerek kullanımı gerek sözlükte varlık buluşu gerek dil bilgisel görüntüsü bakımından değerlendirildi. Toplam 439 gösterge belirlenerek bunların hem konuşma dili hem ölçünlü dildeki karşılıkları, internet ortamında Güncel Türkçe Sözlük ve Büyük Türkçe Sözlük'te tarandı. % 57'lik dilimin (253 yapı) Türkçe Sözlüklerde varlık bulduğu, % 43'lük dilimin (186 yapı) sözlüklere giremediği belirlenmiştir. Sözlüklerde yer bulamayan göstergelerin yalnız konuşma dilinde, özellikle ağızlarda varlık gösterişi, yabancı kullanımları yeğleyen eğitilmiş insanların dili ile kırsal bölgelerde yaşayan, eğitim düzeyi düşük insanların dili arasında ayrılıkların olduğu gerçeğini desteklemektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, kırsal kesimden kentlere doğru gidildikçe ödünç göstergelerin kullanımı artmaktadır. Kozmetik sanayisinde yabancı sözcüklerle birlikte Türkçe sözcüklerin ya da dile iyice yerleşmiş, çok iyi bilinen yabancı sözcüklerin kullanımının dolaylı yolla olduğu saptanmıştır. Veriler incelendiğinde dil bilgisel açıdan üç türlü birleşme belirlenmiştir:

1. Yabancı sözcüğe Türkçe sıfatlar ekleme:

Bu gruptaki örneklerde temel ürün görünümündeki sözcük, asıl unsur yabancıdır; onun anlatımında kullanılan yardımcı unsurlar için Türkçe Türkçe (ya da dile iyice yerleşmiş, çok iyi bilinen yabancı sözcük)sıfatlardan yararlanılmaktadır.

Yüz ve vücut pudrası, toz ışıltılı pudra, dolgun kirpikler için maskara, hacim veren maskara, kaş rimeli, kalıcı ruj, besleyici stick, dolgunlaştırıcı stick, güneş korumalı losyon, arındırıcı peeling, yüz peelingi, temizleyici peeling, yenileyici peeling, su bazlı peeling, yatıştırıcı sprey, kuru ciltler için balsam, göz çevresi balsamı, aydınlatıcı serum, göz serumu vb.

Yukarıda örneklendirilen kullanımın yaygınlığı, “krem” sözcüğü üzerinden ele alınınca durumun ciddiyeti daha net görülür: *koruyucu dudak kremi, koruyucu gündüz kremi, kırılma engelleyici krem, leke giderici el kremi, leke giderici krem, altın tozu kremi, ayak bakım kremi, ayak kremi, besleyici el kremi, canlandırıcı el kremi, çatlak kremi, çatlak önleyici krem, dirsek kremi, dudak*

bakım kremi, düzeltici dudak kremi, el bakım kremi, el kremi, emziren anneler için bakım kremi, enerji veren krem, gece kremi, gençlik kremi, gerginliği önleyen masaj kremi, gerginlik azaltan yağlı krem, göğüs sıkılaştırıcı krem, gündüz kremi, hamilelik kremi, gebelik kremi, havyar kremi, inci tozu kremi, jel krem, kırışıklık kremi, nemlendirici el kremi, nemlendirici saç kremi, onarıcı bakım kremi, onarıcı gece kremi, pata krem, pırlanta tozu kremi, rahatlatıcı dudak kremi, saç düzleştirici krem, saç kremi, saç yatıştırıcı krem, selülit kremi, sıkılaştırıcı gece kremi, süper canlandırıcı krem, temizleme kremi, tırnak eti kremi, tırnak kremi, vitaminli yoğun el kremi, yağsız gece kremi, yağsız matlaştırıcı krem, yaşlanma karşıtı el kremi, yaşlanma karşıtı vücut kremi, yüz koruyucu krem, yüz ve vücut için nemlendirici krem, zenginleştirilmiş gece kremi, zenginleştirilmiş gündüz kremi vb.

2. Türkçe sözcüğe yabancı kökenli sıfatlar ekleme:

Makyaj temizleyicisi, makyaj temizleme suyu, makyaj süngeri, kozmetik çantası, bronzlaştırıcı allık, mineral allık, ışıltılı mineral allık, krem mineral allık, toz mineral allık, likit allık, stick allık örneklerinde de tamlanan Türkçe (ya da dile iyice yerleşmiş, çok iyi bilinen yabancı sözcük) ama sıfatlarının bir kısmı yabancı kökenlidir.

3. İkinci planda kalan ürünlerde Türkçe kullanma:

Bu grubu oluşturan veriler, temel kozmetik ürünleri değildir; bakım ve kullanım ürünleri de denebilecek, ikinci planda kalan yan ürünlerdir.

Yağlı ciltler için dengeleyici, cilt onarıcı, nemlendirici termal su, yoğun nem bakımı, kızarık ve hassas ciltler için nemlendirici, hücre yenileyici, yatıştırıcı yağ, donuk ve mat ciltler için canlandırıcı, temizleyici köpük, nemlendirici vücut sütü, çok amaçlı kuru yağ, gece nemlendirici, günlük nemlendirici, bakım yağı, besleyici yatıştırıcı bakım yağı, çok amaçlı kapatıcı, genel kapatıcı, sivilce kapatıcı fırça, yağ dengeleyici, kirpik şekillendirici, kaş şekillendirici, dudak besleyici, dudak dolgunlaştırıcı, yüz güneş koruyucu, göz altı kapatıcı, çok amaçlı kapatıcı, dengeleyici kapatıcı, dengeleyici nemlendirici, temizleme köpüğü, vitaminli gündüz nemlendiricisi, banyo köpüğü, nemlendirici banyo yağı tarzı örneklerdeki sözcüklerin tamamı, Türkçe kökenli olmasa bile kullanım sıklığı olan, dile yerleşmiş sözcüklerdir.

Doğan Aksan, adlandırmayı “*bir nesneyi, bir eylemi veya bir olayı zihnimizde bir ses bileşimine, yani bir göstergeye bağlama, bir kavramı bir göstergeyle dile getirme*” biçiminde tanımlar (Aksan, 97.s.). Dil kullanımında da doğal olan budur. Kullanımda olan nesnelere, kavramlara kendi dilinin kurallarını taşıyacak karşılıklar bulmak; yabancı ürünleri *sürme, allık, dudak boyası, kaş boyası, köpük, saç boyası, sıkıştırılmış allık, top allık, toz allık, tırnak boyası* vb. Türkçe karşılıklarıyla kullanıma çıkarmaktır. Örneğin; *ruj* yerine *dudak boyası, kırmızılık; rimel* yerine *kirpik boyası; far* yerine *göz boyası; oje* yerine *tırnak boyası, tırnak cilası; manikür* yerine *el bakımı, pedikür* yerine *ayak bakımı* kullanılabilir ki bunların büyük kısmı konuşma dilinde kullanılmaktadır. Türkçe, bunları anlatmada yetersiz bir dil değildir.

Endüstriyel ürün kataloglarındaki yabancı kökenli adlara Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan, ölçünlü dilde olmayan pek çok karşılık bulmak olasıdır. Halkın yabancı karşılıkları olan ürünleri adlandırma biçimi dikkate değer özellikler taşır. Diğer yandan iyi eğitilmiş, mesleki donanımları olan bir topluluğun söz varlığı konusundaki seçimleriyle kırsal bölgelerde doğayla iç içe yaşayan, eğitim seviyesi düşük, mesleki statüsü farklı insanların seçimleri arasında farklılık dikkat çekmektedir.

Kullanıcının, *makyaj* yerine *düzgün, makyaj yapmak* yerine *düzgün koymak* söylemlerini tercih edişi, sonra bunların aynı mantıkla ürettiği türevlerini, bileşenlerini dile katışı, olaya bakışını yansıtması bakımından anlamlıdır. Makyaj malzemelerinin kullanımıyla görüntü daha hoş olacak, pürüzler ortadan kalkarak daha düzgün gözükecektir. Kullanıcının, kısa yoldan, kestirmeden ifade etme yolunu bulması, dilin ergonomik yapısıyla, en az çaba yasasıyla örtüşmektedir.

Sarayköy, Düzce, Ankara, Niğde, Antakya, Muğla ve Balkanlarda kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık vb. maddelere verilen genel ad olarak görülen *düzgün*; Karamürsel’de *düzen*, Ankara’da *düzge*, İstanbul’da *düzgü* olarak kullanıma çıkar. *Düzmek* (Burhaniye, Beşikdüzü, Düzce Isparta, Antalya), *düzgün koymak* (Trakya, Balkanlar), *düzgün yapmak* (Trakya, Balkanlar), *düzgün sürmek*, *düzünüp koşunmak* (Ermenek), *düzenlemek* (Göynük, Niğde, Ardanuç), *düzünmek*, *düzenmek* (Isparta, Burdur, Antalya, Lüleburgaz), süslemek / süslenmek / makyaj yapmak karşılığında yer bulur. Gelini süsleyen kadına Isparta ve çevresinde *düzücü* / *düzgüncü*; Rize dolaylarında gelini süsleyen kadına verilen paraya *düzen hakkı*; İskilip, Merzifon’da makyaj kutusu ya da çantasına *düzgünlük* denir. Diğer yandan makyaj yapmak eylemi, *vurmak* ve *yazmak* eylemleriyle de karşılanır. Nitekim *boya vurmak*, *yüz yazmak*, makyaj yapmak; *sürme vurmak*, sürme çekmek yerinde kullanılırken saç tuvaleti, *saç yazmakla* karşılanır. Makyaj yapana da *yüz yazıcı* ya da *yazıcı kadın* denir.

Arnavut kökenli vatandaşlar, kendi yaptığı kremlere *Arnavut kremi* dediği gibi *göçmen kremi*, *aklık kremi* ya da *aklık* adını da verirler. Kullanıcının Türkçe karşılıklara bile ikinci bir karşılık bularak dilini korumaya çalışma çabası, dikkate alınmalı. Balkanlarda, Türkçe *dudak boyası* varken yanında bir de *kırmızılık*’ın, Şavşat ve köylerinde aynı amaçla *vurgu*’nun kullanılması; Tokat ve çevresinde *pudra* yerine *sürtük*; Trabzon’da *ağlık*; Sivas’ta *ahlık* denmesi; Balkanlarda *fondöten* yerine *aklık*; *parfüm* yerine *koku*; Uşak, Nazilli, Tire, Antakya’da kullanılarak küçülmüş sabuna *sürüntü*; *aloe vera* yerine *sarisabır* ya da *çöl kaktüsü* denmesi, boşa çıkarılmamalıdır. *Rastık* yerine *kaş boyası*; *peruk* yerine *iğreti saç*, *takma saç* denmesi, iletişimi kesinlikle daha anlaşılır kılacaktır.

Ağızlarda ve günlük konuşma dilinde varlık bulan hatta sınırlı da olsa ölçünlü dile giren göstergelerin sözlüklerde yer alamayışı, halkın kullandığı göstergelerin yaygınlaşmasını engellemektedir. Verilerin tarandığı Güncel Türkçe Sözlük ve Büyük Türkçe Sözlük’te *düzgün koymak*, *düzgün sürmek*, *düzgün yapmak* vb. kalıpların yer almayışı; sadece *düzgün* sözcüğünün “Kadınların teni pürüzsüz göstermesi, renk vermesi için yüzlerine sürdükleri yarı sıvı veya boyalı krem; Kadınların makyaj için yüzlerine sürdükleri beyaz bir sıvı, aklık; fondöten, far” karşılıklarıyla yer buluşu; ancak türevlerinin ya olmaması (*düzenlemek*: *süslemek*; *düzgünlemek*: *makyaj yapmak*; *düzünüp koşunmak*: *süslenip püslenmek*) ya da tüm gösterilenleriyle yer almaması (*düzen*: *sırma tel*; *düzge*: *kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık vb. maddelere verilen genel ad*; *düzgü*: *süs*; *düzgü*: *kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık vb. maddelere verilen genel ad*; *düzgünlük*: *makyaj çantası, makyaj kutusu*), buna karşın *makyaj* sözcüğünün, *makyajcı*, *makyajcılık*, *makyajlama*, *makyajlamak*, *makyajlı*, *makyaj odası*, *makyajsız*, *makyajsızca*, *makyajsızlık*, *makyaj takımı*, *kalıcı makyaj*, *makyaj yapmak* biçimleriyle Türkçe Sözlük’te yer alışı konunun bir başka sıkıntılı boyutunu oluşturmaktadır. Örneğin; Türkçe Sözlük’te *pedikür*, *pedikürcü*, *pedikürcülük* olmasına karşın *ayak bakımı* yoktur; *manikür*, *manikürcü*, *manikürcülük*, *manikürlü*, *manikürsüz* olmasına karşın *el bakımı* yoktur; *ruj*, Türkçe Sözlük’e *ruj*, *rujlama*, *rujlamak*, *rujlu*, *rujsuz*, *kalıcı ruj* olmak üzere altı madde başıyla girerken *dudak boyası* yalnız bırakılmış; *dudak boyamak* bile sözlüğe girememiştir. *Rimel*, *rimelleme*, *rimellemek*, *rimelli*, *rimelsiz* Türkçe Sözlük’te varken *kirpik boyası* yoktur; diğer yandan *kirpik besleyici* ve *takma kirpik* yapıları ikincil ürün olmalarına karşın sözlüğe girmiştir.

Kozmetik sanayisinde Türkçeyle ilgili bir diğer sorun da ürünlerde Türkçe etiket kullanılmayıdır. Oysa Kozmetik Yönetmeliği’nin ambalajlara ait hükümleri, ürünlerde Türkçe etiket kullanımını zorunlu kılar. Ürünlerin kozmetik tanımında yer almayan, kullanım amacı ve endikasyon belirten tedaviye yönelik tüketiciyi yanıltıcı ibarelerle piyasaya sunulmaması gerekmektedir. İthal kozmetik ürünlerin ambalajları, üzerinde, ambalaj miktarını, kullanımdaki alınması gereken özel tedbirleri, uyarıları içermek zorundadır. Ambalaj üzerine sığmadığı durumlarda, bu bilgilerin broşür, etiket, bant veya kart şeklinde, tüketiciyi bunlara yönlendirmek için bir kısaltma sembolü sembolüyle iç ve dış ambalajın üzerinde bulunması gerekir. Ürünün sunum şekli itibarıyla kullanım amacı açıkça belli olmadığı takdirde, ürünün fonksiyonunun ambalaj üzerinde Türkçe olarak yazılması gerekmektedir. Oysa zaman zaman basında yer alan

haberlerde özellikle ithal ürünlerde Kozmetik Yönetmeliği'nin ambalajlara ait hükümlerine uyulmadığını görmekteyiz (MİLLİYET 24 Şubat 2012).

Sonuç

Kozmetik sanayisinin buna bağlı olarak kozmetik dilinin ortaya çıkışında güzellik kaygısı, özentî, eğlence, ilgi çekmek gibi nedenlerin bulunduğu söylenebilir. Çoğu kadın olan kozmetik ürün kullanıcıları, güzellik temelinde farkına varmadan içgüdüsel olarak bir araya toplanınca, yine farkına varmadan, içgüdüsel olarak kendilerine özgü bir dil oluştururlar. Kozmetik sanayisini yönlendirenlerin piyasaya egemen oluşu, dili biçimlendirmelerini sağlar ve Batı dilleri, kozmetik dilinin kontrolünü elinde tutar. Kozmetik söz varlığının kaynağı, genellikle endüstriyel ürün kataloglarıdır. Firmaların ürünlerine verdiği adlar kolayca benimsenerek kozmetik söz varlığına dâhil edilir.

Bu çalışmada kozmetik sanayisinde kullanılan toplam 439 gösterge değerlendirilmiş; elde edilen bulgular şu sonuçları düşündürmüştür:

- Kozmetik sanayisinin Türkiye dilinde, kozmetik diline Türkiye Türkçesinin hâkim olmadığı, bunu değiştirmek için çabalamak gerektiği açıkça görülmektedir.
- Veriler, bugün Türk dilini kullananların oldukça geniş bir kozmetik söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Bunların büyük bir kısmı Türkçe sözlüklere girememiş ya da sözlüğe girmiş ancak kozmetik sanayisinde varlık bulamamış durumdadır.
- Taranan 439 verinin yalnız % 57'lik diliminin sözlüklerde yer buluşu; kozmetik sanayisi söz varlığının % 43'lük diliminin konuşma dilinde kalışı; kentlerdeki iyi eğitilmiş, mesleki donanımları olanların diliyle kırsal bölgelerde doğayla iç içe yaşayan, eğitim seviyesi düşük, mesleki statüsü farklı insanların dili arasında farklılık olduğunun göstergesine dönüşmektedir.
- Bazı ürünlerde temel ürün görünümündeki sözcük yani asıl unsur yabancıdır, onun anlatımında kullanılan yardımcı unsurlar için Türkçe sıfatlardan yararlanılmaktadır: *koruyucu dudak kremi, çatlak önleyici krem* vb.
- Kiminde asıl unsur, Türkçe (ya da dile iyice yerleşmiş, çok iyi bilinen yabancı sözcük) ama sıfatlarının bir kısmı yabancı kökenlidir: *kozmetik çanta, ışıltılı mineral allık, stick allık* vb.
- Temel kozmetik ürünlerinde değil de bakım ve kullanım ürünleri de denebilecek, ikinci planda kalan ürünlerde Türkçe kullanma eğilimi dikkat çekicidir: *yağlı ciltler için dengeleyici, cilt onarıcı, kızarıklık ve hassas ciltler için nemlendirici, yatıştırıcı yağ, besleyici yatıştırıcı bakım yağı* vb.
- Konuşma dilinde olabildiğince Türkçe karşılıklarla iletişim kurma eğilimi, ağızlarda varlık bulan karşılıkları hayata geçirmenin, yol almakta kesinlikle işe yarayacağını müjdesidir. Ağızlarda yaşayan, yalnız konuşma dilinde kalan söz varlığı, ölçünlü dile dikkate değer bir çeşitlilik getirecektir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1996). *Türkçenin Sözvarlığı-Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, Doğan (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Çomoğlu, Tansel (2012). "Kozmetikler", *Marmara Pharmaceutical Journal*, Sayı: 16, s.1-8.
- Doğan, Nuh (2016). "Otomobil-severlerin Dili: Bir Toplumsal Dil Türü ve Kent Folkloru Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 26, s. 266-293.
- Kışlalıoğlu, Serpil (2004). "Kozmetoloji Bilimi", *Kozmetik Bilimi*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, s. 3-9.

König Çağlar, Güray (1991). “Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınevi, s. 59-70.

18. Resmî Gazete 30 Mart 2005, Sayı: 25771, Kanun No. 5324, Kabul Tarihi: 24.3.2005.

(1993). *Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

(1983). *Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

(2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>

Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>

EKLER:

BTS: Büyük Türkçe Sözlük GTS: Güncel Türkçe Sözlük

GÖSTERGENİN AĞIZLARDAKİ KULLANIMI	GÖSTERGENİN ÖLÇÜNLÜ DİLDEKİ KARŞILIĞI	GÖSTERGENİN TÜRKÇE SÖZLÜKTEKİ KULLANIMI		TÜRKÇE SÖZLÜKTEKİ KARŞILIĞI
		TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE VAR	TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE YOK	
ağlık / ağılık	pudra, düzgün	X		BTS: pudra, düzgün
Ahlık	pudra	X		BTS:pudra, allık
Aklık	güzellik suyu	X		BTS : yüze sürülen güzellik suyu
Aklık	pudra, düzgün	X		BTS : pudra, düzgün
Aklık	fondöten	X		GTS: Kadınların makyaj için yüzlerine sürdükleri beyaz bir sıvı, düzgün.
Allık	allık	X		GTS: Kadınların süs için yanaklarına sürdükleri al boya
Arnavut kremi	fondöten		X	
ayak bakımı	pedikür		X	
boya çekmek	makyaj yapmak	X		GTS: Boyamak
boya kullanmak	makyaj yapmak	X		GTS: Boyanmak, makyaj yapmak
boya sürmek	makyaj yapmak	X		GTS: Boyamak
boya vurmak	makyaj yapmak	X		GTS: Boyamak
boya vurmak	Saç boyamak		X	
Boyalı	makyajlı	X		GTS: Yüzünü çok boyamış olan, makyajlı (kadın)
Boyama	makyaj yapma	X		GTS: Rengi boya ile sonradan verilmiş olan
Boyamak	makyaj yapmak	X		GTS: Boya sürerek veya boyaya batırarak renk vermek
Boyanmak	makyaj yapmak	X		GTS: Kendi kendini boyamak, yüzüne boya sürmek, makyaj yapmak
Boyasız	makyajsız	X		GTS: Yüzünü boyamamış olan, makyajsız (kadın)
çöl kaktüsü	aloevera		X	GTS: Aloe veranın kalın ve etli yapraklarından çıkarılan, kırmızımtırak esmer renkli, hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan bir madde
dudak besleyici	besleyici stick		X	

dudak boyası	ruj	X		GTS: Dudakları boyamak için kullanılan kokulu, renkli madde, ruj
dudak kalemi	dudak kalemi	X		GTS: Rujun daha kalıcı olmasını sağlayan ve dudak çizgilerini belirlemeye yarayan kalem
Düz	ayna	X		BTS: ayna
Düzenge	ayna	X		BTS: ayna
Düzünge	ayna	X		BTS: ayna
Düzüngeh	ayna	X		BTS: ayna
Düzüngü	ayna	X		BTS: ayna
Düzen	sırma tel		X	
Düzen	süs	X		BTS: süs
düzen hakkı	süsleyici kadına verilen para	X		BTS:
Düzenci	gelini süsleyen kadın	X		BTS: Gelin olacak kıızı süsleyen kadın
Düzenlemek	süslemek		X	
Düzenmek	süslenmek	X		BTS: süslenmek
Düzge	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık vb maddelere verilen genel ad		X	
Düzge	süs	X		BTS: süs
Düzgü	ayna	X		BTS: ayna
Düzgü	süs		X	
Düzgü	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık vb maddelere verilen genel ad		X	
Düzgüülü	süslü	X		BTS: süslü
Düzgün	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık, far vb maddelere verilen genel ad	X		GTS: far
Düzgün	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık, far vb maddelere verilen genel ad	X		GTS: Fondöten
Düzgün	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık, far vb maddelere verilen genel ad	X		GTS: Kadınların makyaj için yüzlerine sürdükleri beyaz bir sıvı, allık
düzgün	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık, far vb	X		GTS: Kadınların teni pürüzsüz göstermesi, renk vermesi için yüzlerine sürdükleri yarı sıvı veya boyalı krem

	maddelere verilen genel ad			
düzgün koymak	makyaj yapmak		X	
düzgün sürmek	makyaj yapmak		X	
düzgün yapmak	makyaj yapmak		X	
Düzgüncü	gelini süsleyen kadın	X		GTS: Düzgün yapan veya satan kimse
Düzgüncü	gelini süsleyen kadın	X		GTS: Gelinin düzgününü süren ve onu süsleyen kadın
Düzgünlemek	makyaj yapmak		X	
Düzgünlü	makyajlı	X		GTS: Yüzüne düzgün sürmüş olan
Düzgünlük	Allık pudra karışımı krem	X		BTS: gelinler için özel biçimde yapılan allık ile pudra
Düzgünlük	kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları pudra, sürme, allık, far vb maddelere verilen genel ad	X		BTS: kadınların tuvalet malzemesi olarak kullandıkları allık, pudra, sürme vb maddeler
Düzgünlük	makyaj kutusu, makyaj çantası		X	
Düzgünsüz	makyajsız	X		GTS: Yüzünü boyamamış olan, makyajsız (kadın)
Düzmek	Süslemek, makyaj yapmak	X		BTS: süslemek
Düzücü	gelini süsleyen kadın	X		BTS: gelini süsleyen
Düzünmek	süslenmek	X		BTS: süslenmek
düzünüp koşunmak	süslenip püslenmek		X	
el bakımı	manikür		X	
el duşu	el duşu	X		GTS: Yıkamırken elde tutup su püskürtmeye yarayan araç
Esans	parfüm, koku	X		GTS: Bitkilerden türlü yollarla çıkarılan veya kimyasal yöntemlerle yapılan, kokulu ve uçucu sıvı
Fondöten	fondöten	X		GTS: Cildi pürüzsüz göstermesi, renk vermesi için kadınların yüzlerine sürdükleri yarı sıvı veya boyalı krem, düzgün
göçmen kremi	fondöten		X	
göz altı kremi		X		GTS: Göz altı morluklarını, torbalanmalarını gideren bir krem türü
göz boyası	far		X	
göz kalemi	eyeliner		X	
göz maskesi	göz maskesi	X		
güneş kremi	güneş kremi	X		GTS: Güneşlenme sırasında cildin kurumasını, aşırı yanmasını ve çatlamasını önleyen bir tür özel krem
güneş koruyucu	güneş kremi		X	
güneş sütü	güneş sütü	X		GTS: Güneşlenme sırasında cildin kurumasını önleyen,

				koruyucu, beyaz renkli bir tür makyaj malzemesi
güneş yağı	güneş kremi	X		GTS: Güneşlenme sırasında cildin daha çabuk koyulaşması için kullanılan bir tür yağlı sıvı
hacı yağı	esans	X		GTS: Gül yağından çıkarılan ağır bir esans
iğreti saç	peruk, takma saç		X	
Jöle	jöle	X		GTS: Saçın düzgün biçimde uzun süre kalmasını sağlayan yağlı, parlak ve yapışkan madde. (s. 1015)
Jöleli	jöleli	X		GTS: Jölesi olan
Jölesiz	jölesiz	X		GTS: Jölesi olmayan
kalıcı ruj		X		
kaş boyası	rastık		X	
kaş jölesi	kaş jölesi	X		
Kırmızılık	ruj		X	
kirpik besleyici	maskara	X		GTS: Kirpiklerin dökülmesini önleyen ve besleyici nitelikleri olan şeffaf, sıvı madde
kirpik boyası	rimel, maskara		X	
Koku	parfüm	X		GTS: Güzel kokmak için sürülen esans
Kokucu	parfümcü, kokucu	X		GTS: Koku yapan veya satan kimse
Kokulanma	parfüm sürme	X		GTS: Kokulanmak işi
Kokulanmak	parfüm sürmek	X		GTS: Koku sürünmek
kokulu sabun	kokulu sabun	X		GTS: Yapılırken içine koku maddesi katılmış sabun
Masaj	masaj, ovma	X		GTS: Ovma, ovuşturma
Masajcı	masajcı, masör	X		GTS: Sağlık ve tedavi amacıyla masaj yapan kimse, masör
Masajcılık	masajcılık	X		GTS: Masajcı olma durumu
Masajlama	masajlama, ovma	X		GTS: Masajlamak işi veya durumu
Masajlamak	masaj yapmak	X		GTS: Masaj yapmak
masaj yapmak	masaj yapmak, ovma	X		
Maskara	maskara	X		GTS: Kirpik boyası, rimel
Maske	maske	X		Yüz ve boyun güzelliği için cilde sürülen krem, macun vb. şeyler
Ovalama	masaj yapma	X		GTS: Ovalamak işi
Ovalamak	masaj yapmak	X		GTS: Sertçe ovmak
Ovalanmak	masaj yapmak	X		GTS: Ovalana işine konu olmak, kendi kendini ovmak
Ovalatma	masaj yaptırma	X		GTS: Ovalatmak işi
Ovalatmak	masaj yaptırmak	X		GTS: Ovalamak işini yaptırmak
Ovdurma	masaj yaptırma	X		GTS: Ovdurmak işi
Ovdurmak	masaj yaptırmak	X		GTS: Ovma işini yaptırmak
Ovdurtma	masaj yaptırma	X		GTS: Ovdurtma işi
Ovdurtmak	masaj yaptırmak	X		GTS: Ovdurma işini yaptırmak
Ovma	masaj yapma	X		GTS: Ovmak işi
Ovmak	masaj yapmak	X		GTS: Bir şeyin üzerine bastırarak el gezdirmek

Ovulma	masaj yaptırma	X		GTS: Ovulmak işi
Ovulmak	masaj yaptırma	X		GTS: Ovma işine konu olmak
Ovunma	masaj yaptırma	X		GTS: Ovunmak işi
Ovunmak	masaj yaptırma	X		GTS: Ovma işi yapılmak
Ovuşturma	masaj yaptırma	X		GTS: Ovuşturmak işi
Ovuşturmak	masaj yaptırmak	X		GTS: Bir şeyi bastırarak başka bir şey üzerinden geçirmek
Oje	oje, tırnak cilası,	X		GTS: Türlü renklerde tırnak cilası
Ojeli	ojeli	X		GTS: İçinde oje bulunan, oje sürülmüş
Ruj	ruj	X		GTS: Türlü renklerde dudak boyası
Rujlama	rujlama	X		GTS: Rujlamak işi ve durumu
Rujlamak	rujlamak	X		GTS: Ruj sürmek
Rujlu	rujlu	X		GTS: Ruj sürülmüş
Rujuz	rujuz	X		GTS: Ruj sürülmemiş
saç yazmak	saç taramak, örmek		X	
saç bağı	saça takılan madenden süs eşyası		X	
saç kremi	Saç kremi	X		GTS: Saçın yıkandıktan sonra kolay taranması amacıyla kullanılan krem
saç boncuğu	örülmüş saçlara takılan küçük mavi boncuklar		X	
Saçaltını	gelinlerin saçlarına taktıkları küçük altınlar	X		BTS: Gelinlerin saçlarına taktıkları küçük altınlar
Saçbağ	Saça takılan altın ya da gümüşten süs	X		BTS: Kadınların saç örgülerine takarak omuzlarının arkasına sarkıttıkları altın ya da gümüşten yapılmış süs aracı.
Saçbağ	kırk bölüklük kadın saçının sekizer sekizer örülmesi	X		GTS: kırk bölüklük kadın saçının sekizer sekizer örülmesi
Saçlık	örülmüş saçlara takılan gümüş, altın para ya da saçak	X		BTS: Örülmüş saçlara takılan gümüş, altın para ya da saçak
Saçlık	takma saç, peruk	X		BTS: Takma saç.
Sarısabır	aloevera	X		GTS: Aloeveranın kalın ve etli yapraklarından çıkarılan, kırmızımtırak esmer renkli, hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan bir madde
Sürme	rimel, sürme, göz kalemi	X		GTS: Kırpik diplerine sürülen siyah boya
Sürmedan	sürmelik	X		GTS: Sürmelik
Sürmeleme	sürme çekme, sürme vurma	X		GTS: Sürmelemek işi
Sürmelemek	sürme çekmek, sürme vurma	X		GTS: Göze sürme çekmek
Sürmelenme		X		GTS: Sürmelenmek işi
Sürmeli	sürmeli	X		GTS: Sürme ile boyanmış olan
Sürmelik	sürmelik	X		GTS: Ağaç veya kemikten yapılan, içine göz sürmesi konulan küçük kap, sürmedan

Sürmesiz	sürmesiz	X		GTS: Sürme ile boyalı olmayan
sürme çekmek	sürme çekmek, sürme vurmak	X		GTS: Gözleri sürme ile boyamak
sürme dürtmek	sürme çekmek	X		BTS: Gözlerine sürme çekmek
sürme dürtünmek	sürme çekmek	X		BTS: Gözlerine sürme çekmek
sürme vurmak	sürme vurmak, sürme çekmek		X	
Sürtük	pudra	X		BTS: pudra
Sürüntü	küçülmüş sabun	X		BTS: Kullanılarak küçülmüş sabun.
takma kirpik	takma kirpik	X		GTS: Kirpik yerine takılan ve kirpik yerini tutan eğreti kirpik.
takma saç	peruk	X		GTS: Farklı görüntüye sahip olmak için değişik renk ve boyda yapılarak başa takılan saç, peruk.
tırnak boyası	oje		X	
tırnak besleyicisi	tırnak besleyicisi	X		GTS: Ojeden önce sürülen tırnakları besleyen ve kırılmasını önleyen bir ürün
tırnak makası	tırnak makası	X		GTS: El ve ayak tırnaklarını kesmeye yarayan araç
Vurgu	Fese takılan gümüş süs	X		BTS: Kadınların feslerine taktıkları gümüş takı.
Vurgu	ruj	X		BTS: dudak boyası
Vurmak	sürmek		X	
yağ	yağ	X		GTS: Güzel kokulu bitkilerden çıkarılan, uçucu, kukulu ve sıvı madde
Yağlama	masaj		X	
Yağlamak	masaj yapmak		X	
Yağlanmak	yağ sürünmek		X	
yarenkilidi	ele çapraz yakılan kına	X		BTS: Kadınların eline çapraz yakılan kına
Yazmak	süslemek, makyaj yapmak	X		GTS: Gelinin yüzünü süslemek
yazıcı kadın	makyaj yapan kadın	X		GTS: Gelinlerin yüzünü boyayıp süsleyen kadın
yüz sabunu	yüz sabunu	X		GTS: yüzü yıkamak için kullanılan sabun
yüz yazıcı	makyaj yapan kadın		X	
yüz yazısı	makyaj yapan kadın	X		GTS: Köylerde gelinin yüzüne yapıştırılan tel
yüz yapmak	makyaj yaparak süslemek		X	
yüz yazmak	makyaj yaparak süslemek	X		GTS: Makyaj yapmak
yüzüne yazmak	makyaj yaparak süslemek	X		GTS: Gelinin yüzünü süslemek

TÜRKÇE SÖZLÜK'TE ÖĞRETİCİ VE YÖNLENDİRİCİ ÖZELLİK

Yrd. Doç. Hayal ZÜLFİKAR

Türk sözlükçülüğünün tarihi Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk* adlı ünlü eseriyle başlar. Bilindiği gibi bu eserin hazırlanmasındaki temel fikir, Türk söz varlığının ortaya konması ve Türk dilinin çağın dillerinden geri kalmayan bir zenginliğinin olduğudur. Bunu takip eden sözlükler daha çok Arap sözlükçülük geleneğine bağlı olarak hazırlanmıştır. Osmanlı Dönemi sözlüklerinde de genellikle aynı tutum devam ettirilmiştir.¹ Bunların arasında Eski Anadolu sahasında *Tuhfe-i Şahidi*, *Bahrü'l-Garayib* gibi adlar altında manzum sözlükler de yazılmıştır.

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde sözlük hazırlama anlayışında değişiklikler olmuş, sözlükler okuyucunun kolayca yararlanabileceği hâlde düzenlenmiş ve Batı sözlükçülüğü dikkate alınmaya başlanmıştır. William James Redhouse'un *Müntahabat-ı Lugat-i Osmaniye* bunlardan biridir. 1842 yılında tamamlanan bu eserin taşıdığı dikkate değer bir özelliği yoktur. Amaç Arapça, Farsça kelimeleri ve terkipleri aşağıdaki şekilde açıklamaktır:

sayeban gölgelik, şemsiye, tente.

şehadet Bir mahalde hazır olup bir hususu görüp müşahede etmek ve şahitlik edip gördüğünü ve yakinen bildiğini söyleyip ifade etmek... (Türk Dil Kurumunda basılmış yazma nüshanın kopyası, 2016)

Aynı yüzyılın ikinci yarısında art arda çıkan sözlüklerden biri de Şemsettin Sami'nin daha ayrıntılı olarak hazırlanmış olduğu *Kamus-ı Türki* adlı eserdir. 1883 yılında tamamlanan eserdeki madde başları artırılmış, tanımlar verilmiş öncekilerden daha mükemmel hâle getirilmiştir. Eserin diğerlerinden farklı en önemli özelliği, Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra hazırlanan ilk sözlüğe kaynaklık etmesidir. Eser yeni harflerle Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan tarafından değerlendirmelerle yeni harflerle yeniden yayımlanmıştır.

Esasen bu dönemde yayımlanmış olan Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* (1889) Muallim Naci'nin *Lügat-i Naci* (1890), Mehmet Bahaettin Toven'in *Yeni Türkçe Lügat* (1912) ve diğerleri madde başı yapılan bir kelimenin anlamını hangi dilden geldiğini ve o kelimeyle yapılmış terkipleri vermekle yetinmişlerdir.

Kısaca Redhouse'ın 1842 yılında orta koyduğu sözlükten Mehmet Bahaettin Toven'in 1912 yılında tamamladığı *Yeni Türkçe Lügat* göz önüne aldığımızda bu arada çıkan Batı sözlükçülük anlayışına ve tutumuna göre ortaya konmuş sözlüklerde temel amacın o tarihlere dilde bulunan ve çoğunluğu Arapça olan kelimelere anlam vermek, onları tanımlamak olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelince sözlük hazırlamada yeni bir yola girilmiştir. Türkçeleştirme çalışmalarına paralel olarak Türk Dil Kurumunca 1945 yılında yayımlanan ilk *Türkçe Sözlük*'ü takip eden öteki baskılarında yeni bir yöntem uygulanmaya çalışılmış, dilde yapılan inkılabı paralel olarak sözlüğe bir düzen verilmiştir.

Artık önceki sözlüklerde görüldüğü gibi özellikle Arapça ve Farsça kelimeleri öne çıkararak onların kurallarına bağlı kalmak terk edilmiş. Bu dönemde Türkçe kökenli kelimeler öne çıkarılmaya çalışılmış, kaynaklar taranmış, Türk dilin söz varlığı tespit edilmiş, yabancı kelimelere bulunan yeni Türkçe kelimeler sözlükte yer almaya başlamıştır. Bu tutum, kullanıcıyı Türkçe kökenli kelimelere yönlendirme amacını gütmektedir.

1945 yılında yayımlanan ve ilk baskısından 2010 yılında basılmış son baskısına kadar *Türkçe Sözlük* üzerinde yapılan çalışmalar, zenginleştirmeler 2010 tarihli nüshasının başında ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalar arasında yer alan yöntemle ilgili bir sunacağım açıklama *Türkçe Sözlük'te Öğreticilik ve Yönlendiricilik* adlı bildirim konusudur.

Söz konusu açıklama 2010 yılında yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün 10. maddesinin a bendinde geçmektedir. Burada yapılan açıklama şöyledir:

Eş anlamlı sözlerden yaygın olanında tanım verilmiş, yaygın olmayan sözlerde ise tanım yerine karşılık verilmekle yetinilmiştir: **mahcur** *sf.* kısıtlı... (XXV.s.).

Burada eş *anlamlı* terimi yerinde kullanılmamıştır. Bu cümlede asıl söylenmek istenen husus, kökeni yabancı olan bir kelimenin aynı anlamdaki Türkçe karşılığının esas alınması ve tanımın Türkçe karşılığında verilmiş olmasıdır.

Türkçe Sözlük'ün başında yapılan bu kısa açıklama eserin bütününde gözden geçirildiğinde meselenin boyutunun çok farklı ve geniş olduğu görülmüştür. Bu uygulamada güdülen husus, maddelerin anlamlandırılmasında sürekli öğreticilik (didaktik) ve yönlendiriciliğin göz önünde bulundurulmasıdır. Aslında bu uygulama, ilk sözlük yayınından son baskıya kadar devam ettirilmiş, biraz da zorlayıcı bir tutum olmuştur. Bunda ne derece etkili bulunduğu ayrı bir araştırma konusudur. Genel olarak bakıldığında amaca yaklaşıldığı söylenebilir.

Türkçe Sözlük'ün söz konusu ettiğimiz bu yönlendirici, öğretici özelliğini örnekler vererek açıklamaya çalışalım.

Yukarıya aktardığımız *Türkçe Sözlük*'ün XXV. sayfasında yapılan açıklamada olduğu gibi Arapça kökenli *itina* maddesinin önünde verilen bilgi, cümle hâlinde bir tanım değil yalnızca *özen* kelimesidir. Bu demektir ki *itina*'nın Türkçe karşılığı *özen*'dir ve *itina*'nın tanımını *özen* maddesinde bulacaksınız. *İtina* yerine *özen* sözünü tercih etmelisiniz. Nitekim *özen* maddesini açtığımızda şu tanımını buluyoruz:

özen Bir işin elden geldiğince iyi olmasına çabalama, özenme, itina, ihtimam.

Bu uygulamanın örnekleri her zaman yukarıda verilen *itina* - *özen* biçiminde değildir. Hemen belirtmek gerekirse *özen*'e verilen karşılıklardan *itina* ile *ihitimam* farklı anlam inceliklerine sahiptir. Osmanlı Türkçesinden kalan bir kelime veya terim birden fazla Türkçe kelime ile karşılanmıştır.

Bir kavrama bir karşılık esas alınması gerekirken aşağıda verilen *ferdî* örneğinde görülüşü gibi bu kavram birden çok kelimeyle karşılanmış. Önce Arapça kökenli *fert* kelimesine bakalım:

fert, -di *Ar.* Birey

birey maddesinde ise verilen tanım ise şöyledir:

birey Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünmeyen tek varlık, fert.

Görüldüğü gibi kullanıcı *fert* maddesinden *birey* maddesine yönlendirilmiş ve *birey* maddesinde tanım verilmiştir. Bazı kullanıcılar, sözlüğün ön sözünü okumadıklarından *fert* kelimesinin karşılığındaki *birey* sözüyle yetindikleri sık sık görülmüş, hatta eleştirilmiştir. Hâlbuki sözlüğü hazırlayanlar kullanıcıyı *birey*'e gönderip tanımını orada bulacağını planlamışlar.

Fert kelimesinin sıfatı olan *ferdî* maddesine gelince *Türkçe Sözlük*'te verilen karşılıklar birden fazladır:

ferdî Bireysel, kişisel, fertle ilgili, şahsî

Burada bir kavramın farklı kelimelerle karşılanması doğru olmamıştır. Beklenen durum ise *fert* kelimesine bağlı olarak *ferdî* kelimesinin yalnızca *bireysel* ile karşılanmasıdır.

Ferdî önünde verilen *şahsi* başka bir kavramın karşılığı olup onun da Türkçesi *kişisel*'dir.

Nitekim Sözlüğün alfabetik sırasında *şahsi* şu şekilde yer almıştır:

şahsi *Ar.* kişisel

Kullanıcının yönlendirildiği Türkçe *kişisel* maddesine baktığımızda orada şu tanımlamayı buluyoruz:

kişisel Kişi ile ilgili, kişiye ilişkin, kişinin kendi malı olan şahsi, zati.

Bu kez de tanıma *zati* eklenmiş. Oysa *zati*, bir başka kavramın karşılığı bir sözdür.

Bu durumda *ferdî*, *şahsi*, *zati* sıfatları bir yandan *bireysel* bir yandan *kişisel* sözleriyle ifade edilmiş oluyor ki bu durum kavram kargaşasına yol açıyor.

Bir de *zati* maddesine bakalım, burada da madde şöyle düzenlenmiş:

zati Kendine özgü, kişiye ilişkin, kişisel, özel.

Burada da mevcut karşılıklara *özel* eklenmiş. Oysa *özel hususi*'nin karşılığıdır.

Örnekler büyük bir makalenin konusu olacak düzeydedir. Bugüne kadar pek işlenmemiş, dikkat çekilmemiş ve eleştirilmemiş olan bu tutum tanınan kısa sürede ele alınacak boyutta değildir.

Burada ele alınmış olan *ferdî*, *şahsî*, *kişisel*, *zati* maddeleriyle ilgili tanımlarda esas amaç, dil devrimine paralel olarak Türkçe karşılıklarda öğretici, yönlendirici olmaktır. Bir kavrama bir karşılık ilkesinden hareket edilmemiştir. Bu ilke daha çok terimlerde uygulanabilmiştir.

fonoloji ses bilimi

ses bilimi Sözlü dilde, anlam ayrımı oluşturan yakın ses birimlerini, dil yapısı bakımından inceleyen dil bilimi kolu fonoloji.

Yukarıda ele aldığımız *ferdî*, *şahsî*, *kişisel*, *zati* maddeleri ise bize göre şöyle olmalıydı:

fert, -di Ar. Birey.

birey Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünmeyen tek varlık, fert.

ferdî Ar. Bireysel.

bireysel Birey ile ilgili olan, ferdî.

şahsi Ar. kişisel.

kişisel Kişi ile ilgili olan şahsi.

zat Kişi.

zati Ar. Kişinin kendi malı olan.

Temel ilke, bu tür örneklerde anlam inceliklerini gözetmektir. Gerektiğinde kökeni yabancı olan kelime korunur, o kelimedeki anlam inceliği tanımlanır ve örneklendirilir.

Bir Türkçe kelime birkaç yabancı kelimeyle karşılandığında dilde kelime sayısı azalır veya anlamlarda daralmalar olur. Beklenen ise Doğu ve Batı dillerinden Türkçeye geçen kelimelerin uygun bir Türkçe kelimeyle karşılanması, karşılanamayanların ise korunması, bunu uygularken bir kavrama bir karşılık ilkesinden hareket edilmesidir. *Özen* maddesinde olduğu gibi bu Türkçe söz hem *itina* hem de *ihitimam* karşılanmamalı. Bu önemli hususu örneklerle belirttikten sonra daha önceki sözlüklerde olmayan ve Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Dil Kurumunca hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te uygulanan ancak gereği gibi açıklanıp aydınlatılmayan eğiticilik, öğreticilik Türkçe kökenli kelimelere kullanıcıyı yönlendirme, yabancı dillerin boyunduruğu altında kalmış Türkçe için seçilmiş isabetli bir yoldur.

Kaynakça

Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara 2009

COĞRAFYA TERİMLERİNİ TÜRKÇELEŞTİRMEDE İZLENEN YOLLAR

Saadet ÖZTÜRK*

Cumhuriyetten önce coğrafya terimleri Arapça ve Farsça kelimelerle ifade ediliyordu. Cumhuriyet Dönemi'nde başlatılmış olan Türkçeleştirme akımı doğrultusunda Türkçe olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bu etkinlik önceden tasarlanmış bir plana göre yapılmamış, karşılaşılan örneklerden hareket edilerek sınırlı ölçüde coğrafya kavramları Türkçeleştirilmiştir. Hedef olarak Osmanlıca terimler esas alınmıştır.

Bu bildiri Coğrafya terimleriyle ilgili gelişmeleri ve Türkçeleştirmede izlenen yolları örneklerle tespit edilmiştir.

Coğrafya, Türkler arasında yüzyıllardan beri bilinen ve terimleri bulunan bir bilim dalıdır. Osmanlılarda kökeni Fransızcadır (géographie). Adı ise o yıllarca mebâhis-i coğrafiyye Farsça kurallara göre bir tamlamadır.

Akdeniz'de çıkılan seferler nedeniyle Osmanlılar arasında coğrafya, haritacılık, denizcilik konuları öne çıkmıştır. Coğrafyanın bir kolu olan haritacılık (kartografya) çok gelişmiştir. Denizcilikte ünlü olan Piri Reis (1465-1554) aynı zamanda Osmanlı coğrafyasıyla uğraşan bir bilgidir. *Amerika'yı gösteren Dünya haritaları ve Kitab-ı Bahriye adlı denizcilik kitabıyla tanınmıştır. Piri Reis eşsiz bir kartograf ve deniz bilimleri üstadı olmasının yanı sıra, Osmanlı deniz tarihinde izler bırakmış bir kaptandır.* Piri Reis Sözleri: **Ne ilim vardır ki olsun sonu; ne insan vardır ki olmasın kusuru.**

Yeryüzünü kıtalara ayırıp; Anadolu'nun birçok coğrafi özelliklerini inceleyen, bilgin Kâtip Çelebi'dir(1659-1657). Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eseri coğrafya ile ilgili dönemin en büyük eser olup, eşine az rastlanan bir kaynaktır. Çağını aşan ilim adamlarımızdan Kâtip Çelebi, devrinin en büyük coğrafyacılarından biridir. Batı Coğrafyası ile de ilgilenen Kâtip Çelebi, söz konusu eserini 1650 yılında tamamlamıştır. Kâtip Çelebi'nin Sözü: **Gönlünün her muradına onunla erişirsin, böylesine güzel bir dost görülmemiştir; ne incitir; ne incinir.**

Coğrafya terimlerin bir bölümü iklim bilimi(klimatoloji), yer bilimi (jeomorfoloji), deniz bilimi(oşinografi), gök bilimi(astronomi) gibi dallarda kullanılan terimlerle ortaktır. Coğrafya kendi içinde fiziki coğrafya, beşeri coğrafya, ekonomik coğrafya gibi dallara ayrılır. Bu bakımdan coğrafya kavramlarını karşılayan terimlerin sayısı oldukça fazla ve çeşitlidir. Alanında terim çok fazla, Türkçe terim oranı düşüktür.

Kısaca tarihini vermeye çalıştığım coğrafya çalışmaları 1600'lü yıllardan bu yana batıdaki coğrafya çalışmalarına ve ulaşılan sonuçlara paralel olarak Türklerin de üzerinde durduğu bilimsel konulardan biri olmuştur. Terimler Osmanlı Türkçesine dayandırılmıştır. Bunlar Arapça ve özellikler Farsça kurallara göre yapılmış **kable'l-cümüdiye** (buzul öncesi), **ruy-i zemin** (yeryüzü), **silsile-i cibal** (sıra dağlar), **suhur-ı indifa** (lav) gibi tamlamalardır.

Ulusal devlet, ulusal dil kavramlarının işlenmeye başlandığı 1900'lü yılların başında ilk defa Arapça ve Farsça tamlamalar Türkçe kurallarına göre yeniden düzenlenmeye başlanmış, **kürre-i arz** terimi arz küresi, **mıntika-i zelzele** terimi zelzele mıntıkası, **medd u cezr** terimi med ve cezir biçiminde ifade edilmiştir. Daha sonra bu terim iki fiilin emir şekliyle **gel-git** biçiminde değiştirilmiştir. Bu arada söz konusu yıllarda, dilde Türkçesi varken Arapçasının, Farsçasının kullanılmasının da doğru olmadığı fikri kabul görmüş; Cumhuriyet Dönemi'ne gelinceye kadar **yıldız** "kevkab", **deniz** "bahr", **dağ** "cebel", **yel** "bad", **bulut** "sehap", **yağmur** "baran" gibi sözler daha önce kullanıma girmiştir.

* Emekli öğretmen

Cumhuriyet'in ilanından ve 1932 yılında Türk Dil Kurumunun kurulmasından sonra ele alınan bilim ve sanat terimlerinin Türkçeleştirilmesi sırasında coğrafya terimleri de gündeme gelmiştir. Bu yıllarda Reşat İzbirak'ın (1911-1998) Coğrafya Terimleri Üzerine Bazı Düşünceler adlı bir çalışmasını buluyoruz. Reşat İzbirak, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da jeomorfoloji konusunda bilimsel araştırmalar yapmıştır.

Bu bildiri, Cumhuriyet Dönemi'nden bugüne kadar kullanıma giren coğrafya terimlerine dayanmaktadır. Bu çalışmada derlediğim örnekleri ortak özelliklerine göre tasnif ettim ve bu yöntemle Türkçeleştirme çalışmalarının kaç yoldan yürütüldüğü görmeye ve tespit etmeye çalıştım. Belirlemeye çalıştığım maddeler aşağıda sıralanmıştır. Türkçeleştirilen örnekler ortak özelliklerine göre sınıflandırıldığında şu maddeler ortaya çıkmıştır.

1. Yapılan ilk ve en kapsamlı Türkçeleştirme çalışması Arapça ve Farsça tamlama kalıbında olan terimlerin yerine Türkçelerini koymak ve tamlamayı Türkçenin tamlama kalıbına uygun hâle getirmektir:

Ruy-i zemin - yeryüzü, **zelzele mıntıkası** – deprem bölgesi, **şimal-i şarki** – kuzeydoğu, **cümle-i kevakib** – takımyıldız, **tahte'l-bahir** - denizaltı, **mad u cezir** - gel-git, **mesaha-i sathiye** –yüzölçümü, **tebellür** – billurlaşma, **hatt-ı zemin** – yer eksenini vb.

2. Dilde var olup kökeni Osmanlıca olan kelimelerin yerine Türkçelerini koymak ve bunları coğrafya terimi olarak kullanmak:

zirve – doruk, **meyil** – eğim, **tazyik** – basınç, **mevzi** – yerel, **şimal** – kuzey, **cenup** - güney, **şark** - doğu, **garp** - batı, **tekâsüf** - yoğunlaşma, **arziyatçı** – yer bilimci vb.

3. Karşılığı bulunamayan Batı kökenli coğrafya terimleri. Bunun için de şu örnekleri verebiliriz:

masif, plato, poyraz, menderes, şist, tayfun, volkan, ekvator, drenaj, falez, fiyord, fosil vb.

4. Batı kökenli coğrafya teriminin yerine Türkçesini türetmek ve kullanımını sağlamak. Örneklerden birkaçı şunlardır:

higrometre – nemölçeri, **jeoloji** - yer bilimi, **jeolog** - yer bilimci, **ekoloji** - çevre bilimi, **termometre** – ısıölçer, **aysberg** - buz dağı, **hidrosfer** - su küre vb.

Bu örnekler arasında Osmanlı Türkçesinde bulunan ama Türkçesi bulunamayan coğrafya terimleri vardır. **Hatt-ı istiva** için ekvator bunlardan biridir.

5. Karşılığı bulunamayan Doğu kökenli coğrafya terimini benimsemek.

Büyük bir sayı tutan bu tür örnekler için de şu örnekleri verebiliriz:

Harita, **hava**, **hortum**, **mağara**, **rüzgâr**, **şelale**, **vadi**, **heyelan** vb. Bunlardan Arapça kökenli **nehir** yerini ırmak kelimesine bırakmaktadır.

6. Önerilmiş Türkçe coğrafya terimlerinden tutunmayanlar veya tutunması beklenenler:

rakım – yükseklik, **meteoroloji** - havaküre bilimi, **teras**- seki, **hidroloji** - su bilimi, **hidrosfer** - su küre, **litosfer** - taş küre, **sismoloji** - deprem bilimi, **izoterm** - eş sıcaklık eğrisi, **jeotermal** - sıcak su vb. “Coğrafyanın göllerini, göl sularının özelliklerini inceleyen bilim dalı” anlamında limnoloji karşılığı göl bilimi vb.

7. İnsanın beden organlarından ve insanın kullandığı araç ve gereçten benzetme yoluyla coğrafya kavramlarını Türkçe terimlerle ifade etmek. Örnekleri şunlardır:

“Karanın denize uzanmış bölümü” anlamında **burun**, “İki kara arasında kalan dar deniz” anlamında **boğaz**, bazen göl ayağı da denen ve “bir gölün artan sularının oluşturduğu gider” anlamında **ayak**, “Dağ sırtlarında fırtınayla oluşan kar uzantısı” anlamında **dudak**, “Bir ırmağa ulaşan dere” anlamında **kol**, “Heyelanda akan toprağın engellendiği düz alan” anlamında **topuk**, “Denizden dar bir kıyı kordonuyla ayrılmış göl anlamında deniz kulağı terimi İtalyanca **lagün** karşılığı kullanılır vb.

Bu örnekler arasında yatak, çatal gibi araç ve gereçlerden yararlanılarak coğrafya terimleri türetilmiştir. **Delta** için çatal ağız ve yatak kelimesinden dere yatağı, yatak değiştirme vb.

Cumhuriyet Dönemi’nde durum böyle gelişirken özellikle daha sonraki yıllarda Batı kökenli terimlerin giderek artmıştır. Bunun için şu örnekleri verebiliriz.

“Akarsuyun taşıyıp yığıldığı balçık kil” anlamında **alüvyon**, “Bitki ve hayvanların yeryüzündeki dağılımını ve bunun sebeplerini inceleyen bilim dalı” anlamında **biyocoğrafya**, “Uzaydan dünyanın yüzeyine düşen kütle” anlamında **meteor**, “Yanardağın huni şeklindeki ağız” **krater**, “Bir ülkenin karasularında yük ve yolcu taşımacılığı hakkı” anlamında **kabotaj**, “Tropikal bölgelerdeki denizlerde bütün yıl süresince düzenli esen rüzgâr” anlamında **alize** “Deniz suyuyla sürüklenen canlı kalıntılar” anlamında **plakton**, “Nemli, tropikal bölgelerin tuğla kırmızısı rengindeki toprağı” anlamında **laterit** vb.

Bunların dışında tayf, tuf, şist gibi pek çok terim Fransızcadan Türkçeye geçmiştir.

Türkçe coğrafya terimleri arasında geçen “Akarsuyun buklüm yaparak akması anlamında menderes Rumcadır.

Dilimizde İtalyancadan geçen terimler de bulunmaktadır. “Mevsim dışı sebze ve meyve yetiştirmek amacıyla yapılmış cam ve naylonla kapatılmış mekân” anlamında sera İtalyancadır. Buradan sera etkisi biçiminde yeni bir terim türetilmiştir. “Bir arazide ekilen üründen elde edilen yıllık toplam üretim” anlamında rekolte terimi de İtalyancadır. “Akdeniz ikliminin bitki topluluğu” anlamında maki de İtalyancadan Türkçeye geçmiş ve buradan makilik biçiminde bir başka terim türetilmiştir.

Sınıflandırmaya çalıştığımız coğrafya terimleri görüldüğü gibi Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan Türkçeleştirme çalışmalarına rağmen yabancılaşma devam etmiştir. Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan terimlerde belli ölçüde başarı sağlanmış ama Batı kökenli terimlerin hızlı artışı karşısında gereken duyarlık gösterilememiştir. Eğitim ve öğretim açısından meseleye bakıldığında özellikle Batı dillerinden Türkçeye giren terimlerin bir öğrenci için çağrışımı bulunmadığı için her terimin anlamı, kullanıldığı cümleden çıkarılmakta ve bu da öğrenimde güçlük çıkarmaktadır.

Önerilmiş olan Türkçe karşılıklar ise gereği gibi tanıtılmadığından ve bilinçli olarak öne sürülmediğinden sözlüklerin sayfaları arasında kalmaktadır.

1. Reşat İzbirak, Coğrafya Terimleri Üzerine Bazı Düşünceler, 1949
2. Reşat İzbirak, Coğrafya Teimleri Sözlüğü, Ankara 1976
3. Hamza Zülfiyar, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK Ankara, 1991
4. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2010

ŞİİRİN ARADIĞI MATEMATİKTİR TÜRKÇE

Tahsin ŞİMŞEK*

Özet

Türkçe şiirsel bir dildir. Bu özellik, Türkçenin matematiksel yapısının ve ses uyumlarıyla biçimlenen bir dil olmasının sonucudur.

Şiir, sözcük arıtma sanatıdır. Türkçe, ortak ek ve öge kullanım ya da eksilteli tümce kurma özellikleriyle şiirin istediği bu yapıya en uygun bir dildir.

Türkçe somutlamadan yararlanarak kendini zenginleştirir. Şiir de benzetmesiyle, eğretilemesiyle, değişmeceleriyle bir somutlama sanatıdır.

Şairlerin Türkçenin bu özelliklerini bilmeleri Türkçeye sahip çıkmaları gerekir.

Türkçe aynı zamanda bilim dilidir. Ne felsefe yapmaya engeldir ne de bilgisunarda herhangi bir sıkıntı yaşamaya nedendir.

Türkçe kendini korumayı bilen bir dildir, Başka dile eylem verir; ancak başka dilden eylem almaz. Daha olmadı, yabancı adı eylem yapan eklerle Türkçeleştirir.

Sıkıntı Türkçede değildir. Sıkıntı, sanat ve bilim adamlarının tutumundadır.

Türkçeyi sevip ona sahip çıkalım yeter.

Anahtar Sözcükler: şiir, bilim, felsefe, matematik, ses uyumu, arıtma, somutlama, ek düzeni, eylemler, ekeylemler; adillar, iyelik ekleri

Bildiri Metni

Bir gün Şilili ozan **Neruda**'ya sormuşlar: “10 şairin yer alacağı bir “seçki” yapmanızı isteseler, o seçkiye Nâzım’ı alır mıydınız?” Bu soruya, Neruda’nın yanıtı ne olmuş biliyor musunuz: “On değil, bir şairin yer alacağı seçki yapardım; o bir şair de Nâzım olurdu!” Ayrıca Nâzım için, Neruda’nın Zekeriya Sertel’i şöyle uyardığını da biliyoruz: “Bu adamın kıymetini bilin. Biz onun yanında şair bile sayılmayız.”

Fransız ozan **P. Soupault**’un “Bütün dünyayı dolaştım, şiiri Türkiye’de buldum.” sözlerini, salt Türk şiiri için bir övgü olarak mı algılamalıyız; Türkçenin gücüne bir vurgu olarak mı?

“**Türkçem, benim ses bayrağım...**” diyen **Fazıl Hüsnü**’nün bu dizesi, **Cemal Süreya**’nın şu dizeleriyle daha da anlam ve somutluk kazanmıyor mu? “Beş dil biliyormuş ünlü kişi / Ünlü ve saygıdeğer / Bir de Türkçe öğrense / Altı eder”

Fuzuli’nin “Şair sözü yalandır.” saptamasına, yazınsal ve düşünsel değerler yükleyip bütün bu söylenenleri “fuzuli” bulabilirsiniz. Peki, bilim adamları ne diyor, bir de ona bakalım.

Fransız Türkolog **Jean Deny**: “Türkçe bir bilim dilidir.” saptamasını yapıyor.

ABD’li bilim adamı **Prof. David Cathhl**: “Yüz Bilgisayar profesörü bir araya gelmişler, Türkçeyi yaratmışlardır.” tümcesiyle Türkçenin gücünü somutluyor. “Türkçe, bir bilgisayararcının rüyalarının dilidir.” diyen de bilgisunar, yani internet dünyasının önde gelenlerinden başka bir Amerikalı..

Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı **Prof. Dr. İoanna Kuçuradi**, “Şu anda Türkçenin mevcut kelime hazinesiyle felsefe yapamazsınız.” diyen devlet büyüğüne, bakın hangi yanıtı veriyor: “Ben beş dilde yayın yapmış biri olarak söylüyorum; Türkçede de çok rahat felsefe yapılabilir, yapan olduktan sonra.”

“Türkçe, dünya dillerinin matematiğidir.” diyen Oktay Sinanoğlu’nun kaygısını duymak gerek: “Hedef Türkiye, Türkçe giderse Türkiye gider.”

* Şair - yazar, emekli Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, tahsin.simsek48@gmail.com

Peki, ozanla bilim adamını, şiirle bilimi aynı yolçatıda, aynı çatalağızda buluşturan gerçek ne?

Ben, yıllarca bunun yanıtı aradım; benden önce araması gerekenler, kuşkusuz bilim adamları.

Bilimin görevi, ezberleri bozmak, kalıpları kırmaktır. Bir ODTÜ ziyaretinde Kenan Evren'in "*Siz de üniversiteye anarşi getirdiniz.*" diklenmesine, gerçek bir bilim adamı olan **Cahit Arf**'in, verdiği o yanıtı anımsayalım: "*Üniversite bilim üretilen yerdir. Bilimin özünde anarşi vardır.*"

Evet, önyargılarla, itaat kültürüyle ne bilim yapılır, ne Osmanlıca yaşatılır. Ne "Dil Devrimi"!... Ne TDK'ler yaşar, ne Dil Demekleri. Böylesi kurumların göstermelik varlıkları da hiçbir şey ifade etmez.

Gelelim, "**Şiirin Aradığı Matematiktir Türkçede.**" yargımızı somutlamaya.

Şiir, öncelikle ses zenginliği ve uyumudur. Türkçe de ses uyumuyla biçimlenen bir dildir. Şiir akıcılık ister; Nâzım'ın gürül gürül sesine yakışan bir akıcılık. Türkçede bu pürüzsüz akıcılığı sağlayan, ses uyumu kurallarıdır. Şiir, yazıdan çok söze yakışır. Dahası ulamasız konuşmayız; şiir de...

Şiir, sözcük arıtma sanatıdır. Çoğu ozan bunu bilir de dilin kuralları arasında bu var mıdır bilmez. Türkçe, Ne fazla bir sözcük ne fazla bir ek ister. Türkçe de gizli öznesiyle, ortak öge ve ek kullanma özelliğiyle, hatta eksilteli tümce kullanarak yarattığı vurgu etkisiyle şiirle bir kez daha buluşur. "*Anasını sen al, kızını ben.*" Hani nerede bu tümcede yüklem; nerede "*alayım*"?

Evet, Türkçe, bir "**Pisagor Bardağı**"dır. Ölçünün kaçırılmasına izin vermez. Yazanı da okuyanı da sarhoş etmez. Fazla sözü, sesi hemen boşaltır. Gizli özneyi sever. Tamlamada ve tümcede ortak ek, ortak öge ile yetinmeyi bilir. Eksilteli tümce ise, lezzete lezzet katan sostur. "*Edirne Köprüsü taştan / Sen çıkardın beni baştan / Hem anadan hem kardaştan*"; hani nerde "*ayırdın*" yüklemleri.

Arıtma, fazlalığı atmanın de elbette koşulları var. İşte o vazgeçilmez koşullardan ikisi; 1) çatı uyumu, 2. zaman uyumu (eylem tümcelerinde). Uymayanlara söylenecek söz hazır: "*Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur.*"

Şiir, dört dörtlük bir somutlama sanatıdır. Sabahattin Kudret Aksal sorar: "*Bir ilkçağ ozanı şiirini okusun istemez misin?*" diye. "*Bir avucun matematik / Bir avucun büyü / Bunda da çelişki yok*" diyen de Aksal'dır. Yani sözün gücünü, somutla buluşturmaya çağırıyor bizi Aksal. Unutmayalım ki Aksal felsefecidir. Şiirin ve Türkçenin mantığını görüp birbiriyle buluşturanlardan.

Türkçenin gücünü bize öğretenlerden biri de dilbilimci Doğan Aksan'dır. Onun **Türkçenin Gücü** adlı yapıtından ilk öğrendiğim; Türkçeyi var eden anadamarın somutlama olduğudur. "Eğretileme, benzetme, kişileştirme, çağrıştırm, sözcüğü duygu değerine uygun kullanma, imge..." şiirin olmazsa olmazlarıdır. Peki, Türkçede yan alamlar, deyim ve yani her türlü değişmece de birer somutlama değil midir? Adaktarmalarına (düz değişmece) sıra gelinceye değin, Türkçe aktarma ve değişmece gereksiniminin % 99'unu zaten karşılamıştır.

Şiir, dilin matematiğidir; disiplin ister, savrukluğu sevmez. Şiir, sözünü bilip pişirmek, ağzını derip devşirmektir. Yunusça söylersek: "*ağulu aşı, yağ ile bal etmek*"tir.

Türkçe, dünyanın en düzenli dillerinden biridir. Yani tepeden tırnağa matematik; kuralları belirli, ayrıklıkları (istisna) çok az olan bir dil. Birlikte düşünelim.

Eklerin belli bir düzeni var. Örneğin, bir eylemin sonuna gelecek çekim eklerini ancak şu sırayla getirebilirsiniz: 1. **olumsuzluk eki**, 2. **basit zaman eki**, 3. **soru eki / ilgeci**, 4. **bileşik zaman eki**, 5. **kişi eki**. Bu sayıyı altı yapamazsınız, yer değiştiremezsiniz. Örnekleyelim: "*Bilmiyor muydunuz?*" İronik oldu değil mi? Ad soylu bir sözcüğün sonuna da beş çekim eki geliyor: 1. **çoğul eki**, 2. **iyelik eki**, 3. **durum eki** ya da **tamlayan ekinden biri**, 4. **ilgi eki** (öndeki

ekin bulunması koşuluyla), 5. **ekeylem**. Bu sayıyı altı yapmak yine olanaklı değil, sırayı değiştirmek de. Bunu da örnekleyelim: “*Bu söylediklerim belleklerimizdekidir.*” Özetle neye, ne kadarına gereksinim duyarsanız o kadarını kullanıyorsunuz; bu sırayı asla değiştirmeniz koşuluyla. İster birini kullanın ister beşini; isterseniz hiç kullanmayın.

Bu sıkı disiplin, salt eklerin sıralanışında sınırlı değil. Kaynaştırma seslerinin nereye geleceği de belli. Tamlayan ekinden önce “n”, durum ekinden önce “y”, iyelik ekinden önce “s”, üleştirme ekinden önce “ş”. Lütfen “*neyin nesi*”nde, “*suyun suyu*”nu aramayan. Bu kadarı, kadı kızının şaşırtmacası.

Sözcükler de evlenir. Yuvasını bozup kendine yeni eş de seçebilir. Ancak sıfatlar ve belirteçler - özellikle durum belirteçleri - için bu çok zor bir iş. Ya eşine bağlılık yeminine uyacak ya da boşanırsan ömür boyu dul kalacaksın. Yani adlaşacak, evinin hem erkeği hem kadını olacaksın. Bunu bilmeyene ve bu kurala bağlı kalmayana ben şair demem.

Yeri gelmişken matematiğe bir kapı daha açalım: Matematikte eksi ile eksinin çarpımı artıdır, ($-2 \times -2 = 4$). Türkçe hiçbir şeyi sıfırlamaz. Türkçede de iki olumsuzdan bir olumluya varılır; iki “ne”den ise bir olumsuza. İşte örnekleri: “*gelmemesi düşünülemez (gelir), yapamaz değil (yapar), gelmemek yok (gel); ne geldi ne göründü (gelmedi de görünmedi de)...*”

Türkçenin bir başka sıkıdüzeni, kalıp sözlerle, özellikle ikilemeler ve deyimlerle ilgilidir. Bir ikilemenin ya da deyim her hangi bir sözcüğünü değiştirebilir misiniz? Değiştirseniz, o ikileme ya da deyim olarak kalır mı? “*İleri geri*”nin “*geri ileri*”si var mı? “*Bas git*” yerine, “*bak git*” diyebilir misiniz? Diyene ses çıkarmazsanız, sizin bilim adamlığınız, dile saygınız kalır mı? Egemen Bağış, “*bak git*” dediğinde kimsenin ses çıkarmamasına şaşırp kalmıştım. Bilim adamı “biat etmez”, boyun eğmez. Kimseye “*kalpsiz*” demiyorum, bazılarına “*yüreksiz*” diyorum.

Belirtisiz nesnenin yeri, hep yüklem önüdür. Peki, yüklem arkasına alsak diyemezsiniz; oraya, belirtisizi değil de belirtilisi yakışır. Dil zorlamayı sevmez. Unutmayalım, **Türkçenin matematiği, yaşamın geometrisiyle uyumludur.**

Son sözüm, Osmanlı Türkçesi diyemeyip de Osmanlıca demekte diretenlere. Osmanlıcanın ayrı bir dil olarak algılanması için çabalayanlara.

Bir dilin iskeletini “**eylemler, ekeylemler; adılar, iyelik ekleri**” oluşturur; yani yüklem ve özne. Türkçede hatta Osmanlıcada bu saydıklarımın Türkçe olmayan bir tekini gösteremezsiniz. Eğer varsa, biz ona Türkçe demeyiz. O, Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızcadır zaten... Uzağa gitmeye gerek yok, bakın Yunancaya; Herkül Milas’ın sözlüğüne. Türkçe, başka dillere eylem vermiştir; ama başka hiçbir dilden eylem almamıştır.

Çağlar boyu Türkçeyi koruyan, Türkçenin varlığını sürdüren gizem de budur. Türkçedeki bu sağduyu!... O İran atasözü, bu sağduyunun somutlamasıdır: “**Türkçe bilen işi rast gider.**”

“**Sözün eyleminden uzun olmasın.**” diyen Çerkez atasözünden dil olarak sözümü şair dostum, ağabeyim **Diñçer Sezgin**’in bir sözüyle noktalamak istiyorum:

“**Dilimizi kuru fasulye kadar sevin yeter.**”

Kaynaklar

AKSAL, Sabahattin Kudret (1990), **Buluşma**, Cem Yayınevi

AKSAN, Doğan (1977,1980, 1983), **Her Yönüyle Dil** (Üç cilt), Türk Dil Kurumu

AKSAN, Doğan (1990, 2. Baskı), **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi

GENCAN, Tahir Nejat (1966), **Dil bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları

MİLAS, Herkül (2012), **Türkçe – Yunanca Ortak Kelimeler**, İstos Yay.

ÖZÖN (1965, 4. Basım), Mustafa Nihat, **Osmanlıca Sözlük**, İnkılap ve Aka Kitabevleri

YURDAKUL, Yunus Bekir (2016), **Ölmeden İyi İnsanlar**, Yitik Ülke Yayınları

ÇOĞU BİR KÖŞEDE UNUTULMUŞ, GANİGÖNÜLLERİYLE İŞİTEN ÜÇ MİLYON TÜRKÇE GÖNÜLLÜSÜ

Semiha DEVİR*

İçinde bulunduğumuz 2017 yılı;

Hem 2017 Türk Dili Yılı, hem de, eğitimde fırsat eşitliğini gündeme getiren 1973 yılında yürürlüğe giren 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 8. maddesi ile özel eğitimin genel eğitim sistemi içinde yer alması hükme bağlanmasının kırk dördüncü yıldönümü. Bir diğer açıdan da; aslen emekli öğretmen olmamla beraber; esasen kendimi kulaklarıyla olmasa da gönülleriyle Türkçe işitenlerin can yoldaşı olmakla gurur duyarak genç kaldığımı düşünüyorum. 1964 yılında T.C. Millî Eğitim Bakanlığında göreve başlamamın ardından, çeşitli görevlerde bulunduktan sonra ve Şube Müdür yardımcısı iken, 1973 yılında kendi talebim doğrultusunda İşitme Engelliler okuluna tayin oldum. Dolayısıyla şu sıralar sayıları muhtemelen daha da artmış olan gönülleri ile işiten gani gönüllülerin bir kısmıyla önce tanışıp sonra da sabırlarına ve çabalarına gıpta etmemin ve yaşama sarılmalarına hayran olmamın da kırk dördüncü yıldönümü.

Gönülleri ile işiten bu çocukların o yıllarda topluma kazandırılmaları son derece kısıtlı imkânlarda mümkün olmaktadır, toplumda görmezlikten geliniyor ve yok sayılıyorlardı. Benim görev yaptığım okul Ankara'da özel eğitim veren tek okuldu ve öğretmen sayısı azdı, sadece ilk ve ortaokul düzeyinde eğitim verilmekteydi, özel olarak bu alanda katkım olabileceğini hayal ediyordum, ev ekonomisi öğretmeni olduğum halde, bende ilk olarak işaret dilini öğrendim ve onlarla çok yakın bir ilişki kurdum. Ülkelere göre farklı olan işaret dili Türkiye'de Türkçedir ve bu bakımdan da Türk Dilinin kullanıldığı bölgeler ve ülkeler ele alınırken aslında İşaret Dili'nin de Türkçe kullanıldığı ayrı bir saha olduğu dikkat çekicidir. Bu sebeple öz Türkçe kullanımının işaret dilinde de özenle yapılandırılması ve korunması öğretmenlerin bu dili işaret dilinde de yaşatma konusunda hassasiyet göstermeleri gereği açıktır.

Sağır dilsizler okulunda öğrencilerle, dikiş, nakış, el sanatları, pasta, börek yapımı, masa düzeni hazırlanması, tahta süsleme, çeşitli atölye çalışmaları, ütü yapma, özel günler kutlaması, görgü adap kuralları eğitimi verilerek öğrencilerin sosyal ve çalışma hayatına hazırlanması, topluma kazandırılması sağlanmaktaydı. Ancak kendim de bu okula gelirken dal öğretmeni olarak geldiğimden, herhangi bir işaret dili eğitimi görmeden gelmişim. Fakat öğrencilerin sosyal insan ilişkilerine açlığı, samimiyeti dürüstlüğü çok kısa sürede bu işaret dilini öğrenerek onlarla çok daha yakın bir ilişki içerisinde olma isteğine ve devamında kendim için de bir çeşit gönül zenginleşmesine sebep oldu. Daha sonra işaret dilini çocuklarıma ve eşime de öğretmek aramızda da kullanır olmuştuk. Özetle görev yapacak öğretmenlerin aslında her kademedeki bu dile vakıf olmaları, kelime haznesinin eksilmemesi, Türkçenin bozulmaması ve kendilerinin de sosyal yaşamda eksik kalmamaları için, çok önemli olduğu kanaatindeyim.

Anahtar kelimeler: İşitme engelli, Türkçe Öğretimi, İşaret Dili

* MEB Emekli Öğretmeni

ÇOĞU BİR KÖŞEDE UNUTULMUŞ, GANİGÖNÜLLERİYLE İŞİTEN ÜÇ MİLYON TÜRKÇE GÖNÜLLÜSÜ 'NE;

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2010 Sağlık Araştırması'na göre, Türkiye'de işitme cihazı kullanarak yaşamlarını sürdüren insanların oranı, toplam nüfusun %3,7'sini oluşturuyor. İşitme cihazı kullanamayacak derecede işitme kaybı olanların oranı da %0,1 düzeyinde. Bu oranlar yaklaşık 3 milyon insanda işitme engeli olduğunu gösteriyor. Bu sayının, gerek ekonomik koşulların iyileşmesi, gerekse yaşam koşulları nedeniyle önümüzdeki yıllarda hızla artması beklenmekte. Gelişmiş ülkelerde ise işitme cihazı kullanım oranı %10 düzeyinde. Yeni doğan işitme taramalarının yaygınlaşması sonucu koklear implant (biyonik kulak) ameliyatları da hızla artmakta.

Genel düşüncenin aksine işitme cihazı kullanımı yalnızca yaşlı nüfusta yaygın değil. Aynı araştırmaya göre ülkemizde 15-24 yaş grubunun %4,1'i, 25-34 yaş grubunun %4,0'ü işitme cihazı kullanıyor. Bir diğer deyişle, sokakta gördüğünüz her 25 gencin birinin kulağında işitme cihazı var.

Bu rakamlar şaşırtıcı bir gerçeği ortaya koyuyor. Gelişen teknoloji ile küçülen işitme cihazlarını fark etmek artık iyice güçleştiği için işitme engelliler, diğer engel gruplarına göre çok daha az dikkat çekiyor. Bu da, işitme engelleri için üretilmesi gereken çözümlerin ihmal edilmesine neden oluyor. Oysa işitme engeli, hepimizin yaşamının bir döneminde yaşaması en muhtemel engel. İhtiyaçlar da en az fiziksel ve görme engelliler kadar çok ve çeşitli.

Üç milyon işitme engellinin onda biri değil binde biri dahi işlevsel kılınabilse bu üç bin kişilik bir Türkçe gönüllüleri ordusu demektir ki, bu ordu en başta kültür ve turizm alanında tahmin edilemeyecek büyüklüklerde imkânların doğmasını süratle ve heyecanla sağlayabilecektir.

Sayısal devrim sayesinde analog işitme cihazlarının yerini sayısal olanlarının alacak olması ferahlatıcı ve ümit var olmakla birlikte, maalesef ki birçok işitme engelli için eğitimin ilerisi yok. Yani zekâ ile ilgili hiç bir sıkıntıları olmamasına rağmen Ülkemizde bilinen üniversite mezunu sayısı 10'dan fazla değil. Bu durumun başlıca sebebi Üniversitelerde yeterince özel kontenjan ayırılmamasıdır.

Bir başka sorun da kamu kurum ve kuruluşlarında yetersiz dil bilgisinden kaynaklı anlaşamama... Mesela hiç bir resmî dairede ya da doktorda dertlerini anlatamadıkları için hem ailelerinden bir kişiye yarı bağımlılar hem de (bilinen nedenlerle zaten sinirli oldukları için) daha sinirleniyorlar. Kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde bir işaret dili bilen personel barındırırsa bu sıkıntı büyük ölçüde halledilebilir.

Türkçe öğretmeni yetiştirme sürecinde işaret dili öğreticiliğinin de zorunlu tutulması, en azından, aradan geçen sadece kırk dört yılın boşuna geçmediği ve hatta Millî Eğitim Temel Kanunu'nun da boşuna yazılmadığı duygusunu uyandırabilme yolunda faydalı olabilecektir.

DİL KULLANIMLARINDA TOPLUMSAL BARIŞIN TEHDİDİ: SANAL ORTAMDA NEFRET SÖYLEMİ ÇÖZÜMLEMESİ

Züleyha Hande AKATA*

Özet

Dil kullanımları, toplum içinde bireyin kendini ve diğer bireyleri konumlandırışına yönelik algısını ve bireyi merkeze alarak toplumsal yapının yansımalarını içeren göstergeler bütünüdür. Toplumsal yapının inşasını ve sürdürülebilirliğini sağlayan dil kullanımları, birleştirici ya da ayrıştırıcı işlevlerle toplumsal iletişimde yer alabilir. Dilin kullanım işlevine bağlı olarak toplumsal yapıda olumlu ya da olumsuz yansımaları görülür. Dilin ayrıştırıcı işleviyle kullanımı, toplumsal yapıda yıkıcı etkilere yol açabilir. Toplumsal barışın tehdidi ve devamında yitimi olarak da değerlendirilebilecek olan bu durum, toplumda ayrışmaya ve ortak değerlerin kaybolmasına sebep olan nefret söylemiyle karşılık bulur.

Toplumsal barışı tehdit eden, sözel şiddet içeren, şiddet ile hoşgörüsüzlüğü teşvik eden, olumsuzluğu imleyen ve olumsuzlayıcı algının yaygınlaşmasını sağlayan her ifade *nefret söylemi* olarak değerlendirilir. Karşıt görüşe yönelik olarak kurgulanan bu söylem çeşidi, ötekileştiren, dışlayan, bölen ve ayrıştıran niteliklere sahiptir. Bilinçli dil üretimleri ile kurgulanan nefret söylemi, toplumsal yapı içinde doğal bir olguya dönüşerek kanıksanır. Toplumsal hoşgörü ve saygı, özellikle ideolojik görüşler ile temellenen dil kullanımlarında yerini sözlü şiddet ve nefret söylemine bırakır. Toplumsal gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan bu dil kullanımları, toplumsal barışın tehdit altında olduğunun göstergesidir.

Çalışma örneklemini, 16 Nisan 2017 tarihine ait *haberler.com*'un Facebook sayfasında canlı yayınlanan "Cumhurbaşkanı Erdoğan Huber Köşkü'nde açıklama yapıyor" başlıklı videoya yapılan 2044 yorum oluşturmaktadır. Yorumlarda bireylerin görüşleri değil, görüşlerini yansıtırken kullandıkları dil ve karşıt görüşe yönelik oluşturdukları söylem incelenmiştir. Toplumsal yapıda barışın yitimine sebep olan karşıt görüşe yönelik geliştirilen nefret söylemi, dilsel göstergeler boyutunda dilbilim, toplumdilbilim ve söylem çözümleme yöntemleri ile incelenmiştir. Toplumsal barışı tehdit eden nefret söyleminin incelenmesi, toplumsal algı ve hoşgörü düzeyi ile ilgili dil kullanımları ile toplumsal yapının sürdürülebilirliği / yıkımı arasındaki ilişkiyi işlevsel açıdan göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nefret Söylemi, Toplumsal Barışın Tehdidi, Dil Kullanımları, Söylem Çözümlemesi, Toplumdilbilim, Dilbilim

Giriş

"Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı"

(Yunus Emre)

Dil kullanımları, toplumsal algının yansımalarını içeren bir olgular bütünüdür. Toplum ile karşılıklı etkileşim içinde olan dil, toplumsal yapının inşası ve sürdürülebilirliğinde önemli bir rol üstlenmesine karşın her zaman olumsuzlayıcı bir etkiye yol açmaz. Bireyler arası iletişimin sürekliliği ile toplumsal yapının sürdürülebilirliğini sağlayan dil, ayrımcılık, hoşgörüsüzlük ve önyargıyı besleyici özelliklerle kullanıldığında iletişimde olumsuzlayıcı bir işlev üstlenir. Farklılıkları ve ayrıştırıcı özellikleri imleyen nefret içerikli ifadelerin üretimi, toplumsal barışın yitimini imleyen dil kullanımları olarak karşımıza çıkar. Dil ile üretilen ve toplumda kutuplaşmaya sebep olan ifadeler, nefret söylemi ile karşılık bulur.

Dil kullanımları ile nefretin yeniden üretimi ve toplumdilbilimsel etkileri konusunda Türk dili ve dilbilim alanında bir çalışma bulunmamaktadır. Çeşitli alanlarda çalışılan nefret söylemi, dilbilimsel boyutta incelenmemiştir. Bu çalışma, alana ait bir eksikliğin giderilmesi ve nefret söylemiyle toplumsal düzlemde oluşan olumsuzlayıcı olguların dil düzleminde incelenmesini amaçlamaktadır. Dil kullanımları ile toplumsal yapının sürdürülebilirliği ya da yıkımı arasındaki ilişkiyi işlevsel açıdan göstermeyi hedef edinmiştir. Çalışma, konuya ait kuramsal bilginin verildiği *nefret söylemi*, çözümleme bölümünün yer aldığı *sanal ortamda nefret söylemi* ve tespitlere yer verilen *sonuç* bölümü olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

* Araştırma Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İletişim: zuleyhahandeakata@ardahan.edu.tr

1. Nefret Söylemi

Nefret söyleminin bir kavram olarak anlaşılması için öncelikle *söylemin* ne olduğunun ve nasıl değerlendirilmesi gerektiğinin bilinmesi gerekir. Tümceötesi yapılardan oluşan söylem, belli bir ideoloji ile kurgulanan dilsel ögeler bütünü olarak tanımlanabilir. Günay, söylemi; “uzamsal, zamansal ve kişiye bağlı değişkenler (fr. *paramètre*) açısından oluşturulmuş dilsel ve dildışı yapılar” (26.s.) olarak tanımlar. Söylem, dil düzleminde olguların yeniden üretimini sağlar. Toplumsal yapının yeniden inşası söylem ile gerçekleştirilir. Yapıcı etkilerinin yanında söylem, bireyleri kontrol altında tutmak ve yönlendirmek için de bir araç olarak kullanılır. Dijk; “toplumda zihinsel denetimi sağlamak için söylemi denetlemek ya da bizzat üretmek gerektiğini” (akt. Inceoğlu ve Sözeri, 23.s.) belirtir. Söylemin birey ve toplum üzerinde yarattığı etki, bilinçsiz dil kullanımları ile şekillenen doğal bir olgu değil, belli bir amaca yönelik tasarlanan kurgunun sonucudur.

Söylem, gerçekliğin kurgusal boyutta yeniden yaratımıdır; “Her söylem bir gerçeklik inşasıdır ve dolayısıyla, artık söylemlere tekabül eden gerçeklikler söz konusudur” (Sözen, 9-10.s.). Gerçeğin dil yoluyla yeniden üretimi, *nefretin* de söylem ile toplumsal boyutta üretimine olanak sunar. Toplumsal bir gerçeğe karşılık gelen nefret; “Bir şeye yönelmiş duygu. Kişilere karşı: Birinin kötülüğünü istemeye varan tutku; yok etme isteğine varan bir yadsıma; bu yüzden nefretin en yüksek derecesi öldürmeyi isteyen nefret olarak adlandırılır. Şeylere (nesnelere) karşı: Sevmeme; uzaklaştırmayı, ortadan kaldırmayı isteme” (Felsefe Terimleri Sözlüğü, 21.08.2017) olarak tanımlanır. Birinin kötülüğünü istemeye yönelik yoğun duygu durumu olarak değerlendirilen nefret, toplumsal gruplaşmaya yol açan bir tutumdur. Ötekileştiren, dışlayan, bölen ve ayrıştıran ideolojilerin bilinçli dil üretimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan nefret, bir bireye değil toplumsal grup ya da gruplara yöneliktir.

Toplumsal iletişimin sürekliliğini sağlamak için gerekli olan saygı ve hoşgörünün dil kullanımları boyutunda yitimi, toplumsal barışı tehdit eden birincil ögelerdendir. Toplumun bütünüleyici yapısını bozmaya yönelik kurgulanan *nefret söylemi*, çeşitli tanımlamaları bulunan ve nefret suçu ya da öncülü olarak değerlendirilen bir kavramdır. Avrupa Konseyi’nin Bakanlar Komitesi tarafından yayınlanan *nefret söylemi* konulu 97(20) sayılı Tavsiye Kararı’nda konuyla ilgili tanımlama şu şekildedir;

‘Nefret söylemi’ kavramı, ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan, ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük de dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimini kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır. Bu anlamda ‘nefret söylemi’ muhakkak belirli bir kişiye veya gruba yönlendirilmiş yorumları kapsamaktadır (Weber, 3.s.).

Toplumsal barışı tehdit eden, sözel şiddet içeren, şiddet ile hoşgörüsüzlüğü teşvik eden, olumsuzluğu imleyen ve olumsuzlayıcı algının yaygınlaşmasını sağlayan her ifade nefret söylemi olarak değerlendirilir. Yılmaz; siyasal söylem ve medya ilişkisini incelediği çalışmasında nefret söylemini; “Medya söylemiyle oluşturulmuş ‘ötekilere’ yönelik bir şiddet dili” (15.s.) olarak tanımlar. Nefret söylemi, *öteki*’ne yöneltilen şiddetin dilsel düzlemdeki karşılığıdır. Dilin birleştirici ve toplumsal iletişimi devam ettirici işlevleri yerine şiddet içeren ifadelerle kullanımı, dili bir şiddet aracına dönüştürür.

İfade özgürlüğünün kapsamının belirlenmemesi veya önemsenmemesi ile ortaya çıkan nefret söylemi, karşıtlıkları ön plana çıkararak çatışma ortamını yaratır. Nefret duygusunu besler ve nefret suçunun gerçekleşmesi için hedef gösterici nitelik taşır. Tüm olumsuzlayıcı özellikleriyle toplumsal barışın yitimine sebep olur. “Milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, din, dil, sınıf ve felsefi inanç ayrımcılığı” (Inceoğlu ve Sözeri, 25.s.), dilsel düzlemde belirttiğinde toplumsal barışı tehdit eden söylemleri oluşturur. Weber, nefret söyleminin kapsadığı durumları, *ırkçı nefret, dinsel nedenler, hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret türleri ve homofobik söylem* olarak belirtir (4.s.). *Ötekine* yönelik gerçekleştirilen her türlü olumsuz dilsel vurgu, nefreti dilsel düzlemde yeniden kurgular.

2. Sanal Ortamda Nefret Söylemi

Küreselleşen dünya algısı içinde genel ağın ortak bir küresel kültür oluşturması beklenirken farklılıkları ön plana çıkararak ayrıştırıcı ve bölücü bir yapıya dönüştüğü gözlemlenmektedir. Genel ağ, her kullanıcıya açık ve denetimsiz bir oluşumdur. Genel ağın yaygın kullanımı ve bireylere özgür ifade alanı sunması, bireylerin nefret söylemi vb. dil kullanımlarıyla karşılık bulur; “...nefret söyleminde dilsel pratiklerin kullanımı ve bu pratiklerin yaygınlaştırılma ortamları önem taşımaktadır. Geleneksel medya ve yeni medya ortamları bu ortamlardandır” (Binark, 25.s.). *Yeni medya* olarak adlandırılan genel ağ ve sosyal ağların kullanımı, hızlı ve sürekli iletişime olanak sunar. Denetimsiz iletişimin yaygınlaşması, ayrıştırıcı ve yıkıcı dil kullanımlarının da yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Genel ağda nefret söylemi, sıradan bir dil kullanım türüne dönüşmüştür.

Genel ağın en yaygın kullanım alanlarından biri olan *sosyal ağlar*, zaman ve mekândan bağımsız olarak bireylerin iletişimine olanak sunan sanal ortamlardır. İlişkilerin sanallığı, dil kullanımlarında bireyi daha denetimsiz kılar. Bireyin karşısındakine yönelik yargısı, sanal ortamdaki dil kullanımlarında sorumluluk duygusundan bağımsız olarak ortaya çıkar. Aygül, genel ağ ve sosyal ağların; “kullanıcıya sağlamakta olduğu görece özgürlük ortamının, ortamdaki birey ve toplulukların başka kişilere ve gruplara, diğer bir deyişle ‘ötekilere’ karşı, ırkçı düşüncelerini, öfkelerini ve nefretlerini denetimsiz bir şekilde ifade ettikleri bir alana” (111.s.) dönüştürdüğünü belirtir. Sosyal ağlar, benzeş ve ötekiler arasındaki çatışmanın nefrete dönüşmesine yol açar.

Çalışma örneğini, 16 Nisan 2017 tarihine ait *haberler.com*’un Facebook sayfasında canlı yayımlanan “Cumhurbaşkanı Erdoğan Huber Köşkü’nde açıklama yapıyor” başlıklı videoya yapılan 2044 yorum oluşturmaktadır. Yorumlardan elde edilen nefret söylemine ait ögeler, nefret kategorilerine göre içerik bakımından; *abartma/ yükleme/ çarpıtma, küfür/ hakaret/ aşağılama, düşmanlık/ savaş söylemi ve doğal kimlik ögesini nefret aşağılama unsuru olarak kullanma/ simgeleştirme* (Sözeri, 209.s.) olmak üzere dört başlık altında çözümlenmiştir. Bireylerin görüşleri değil, görüşlerini yansıtırken kullandıkları dil ve karşıt görüşe yönelik oluşturdukları söylem incelenmiştir. Yorumlar özgün yazım şekliyle verilmiş olup bazı yerlerde kesme ve kısaltmalar yapılmıştır. Yorumlarda yer alan parti, siyasi görüş, özel isim, küfür vb. ifadelerin yerine “...” (üç nokta) kullanılmıştır. Örnekleme içinde yer alan nefret söylemine özgü ifadeler, bildiri metninin kapsamı göz önünde bulundurularak kısaltılmış, en belirgin örneklere yer vermeye çalışılmıştır.

2.1. Abartma/ Yükleme/ Çarpıtma

Gerçeğin göreceliği ve yeniden kurgusu söz konusu olduğunda farklı geçeklikler ortaya çıkar. Nefret söyleminin kurgusunu belirleyen stratejiler, gerçeğin farklı dilsel görünümünü oluşturur. “Bir kişi ya da olaydan yola çıkarak bir topluluğa yönelik olumsuz genellemeleri, çarpıtmaları, abartmaları, olumsuz atıfları içeren söylemler” (Sözeri, 209.s.), abartma, yükleme ve çarpıtma olarak değerlendirilir. Gerçeğin yeniden kurgusunu içeren bu kullanımlar, olumsuzlayıcı değer taşır.

Nefret söyleminde abartma, karşıt görüşe saygı duymayan bireylerin genel yargıları ve gruba yönelik olumsuz nitelendirmelerinin genellemelerini içerir; “bizde bu milleti aptal gören geri zekalı insanlardan usandık bi gidin ya alın ... zepzeki arkadaşlarımızla ütopyada bir ülke kurunda bizde kurtulalım sizden”. Hakaret ifadelerinin yer aldığı bu yorumda en belirgin çatışma, *biz-siz* çatışmasıdır. Bireye yönelik olarak yazılan bu yorumda, *ben-sen* kullanımı beklenirken *biz-siz* kullanımı, ayrıştırıcı dil kullanımının bir göstergesidir. Söylem kurgusu; “olumsuzlama, yüceltme, kaçınma, meşrulaştırma, biz/ onlar ayrımı gütmeye, soyutlama, dışlama gibi stratejiler” (Büyükkantarıcıoğlu(a), 108.s.) ile zihinsel süreçlerde gerçekleştirilir. *Biz olmayan* vurgusunun yapılması ötekileştirici dil kullanımına işaret eder. *Bi gidin* ifadesi, nefret duygusunun sebep olduğu *yok etme, ortadan kaldırma* isteklerinin göstergesidir. Karşıt görüşe yönelik tahammülsüzlüğün aynı ortamda yaşamayı güçleştirdiği dil kullanımlarına yansımıştır.

Toplumsal yapıdaki doğu-batı çatışması, dilsel düzlemde nefret söylemiyle karşılık bulur. Üst kültür konumunda olan Avrupa, nefret söyleminde bir ölçüt olarak sunulur; “Demek ... demeyi biliyor millet nasıl bir zihniyet bu ya siz neyin peşindediniz ... kim takardı Avrupa’da Avrupa’nın köpeği olacaktık çok iyi oldu...”. *Nasıl bir zihniyet*, ifadesi ile kendisinden farklı düşünenlere önyargı ile yaklaşan birey için başarı ölçütü *Avrupa* olarak sunulur. Avrupa tarafından tanınmak ve eşit konumda yer almanın önemine vurgu yapan ifadeler, aynı zamanda Avrupa’ya yönelik

gerçekleştirilen nefret söyleminin de dilsel göstergeleridir. Avrupa'ya yöneltilen olumsuz atıflar, geçmişten gelen nefret duygusuyla da pekiştirilir; “Yazıklar olsun şu avrupaya şöyle bir osmanlı tokadını ... yüzünden vuramadık yuh”. Bir deyim olarak dile getirilen *Osmanlı tokadı*, toplumsal bilinç dışında yer alan Osmanlı-Avrupa çatışmasının da bir göstergesidir. Osmanlı ve Avrupa çatışması içinde sunulan nefret söyleminin izlerini pek çok siyasal ve sosyal sebeple açıklamak mümkündür. Geçmişten günümüze uzanan bu nefretin izleri, Avrupa ile doğrudan ilgili olmayan bir konuda gündeme gelmiş ve Avrupa'ya yönelik duyulan nefret abartma ve çarpıtma nefret söylemiyle ifade bulmuştur. Batı toplumuna yönelik önyargıya nefret söyleminde çarpıtma ve yükleme biçimlerinde sıkça karşılaşılır; “Yalan diye iftira atan pislik zihniyet ... hazmedemez tıpkı batı zihniyeti gibi”. İlgisiz gibi görünen iki konu arasında kurulan benzetme, bireyin içinde bastırıldığı gizli nefret duygusunun dışavurumudur.

Dil kullanımlarında din vurgusunun yapıldığı durumlarda; birey görüşünden olmayanları ya kendi dinî inanışının dışına iter ya da farklı bir dinî inanca atıfta bulunarak ötekileştirir; “Zafer İslam'ın baba”. Yükleme ve çarpıtma olarak değerlendirilen bu nefret söyleminde ülke çapında değerlendirilmesi gereken bir durum, *İslam* inancına inanan bütün bireylere atfedilmiştir. Dinî inanca özgü adlandırmaların kullanımı, ayrıştırıcı dil kullanımlarına örnek olarak verilebilir; “...siz ingilizle fransızla almanla vaticanla beraber olun zihniyetiniz tam uyuyor birbirine çünkü biz oksvortuda bitirsek dinimize düşkün olduğumuz için örümcek kafalı olarak kalcaz”. Bu söylem, kendi ülkesinin sınırları içinde yaşayan ancak karşıt görüşte olan bireyleri batı zihniyeti ile eşdeğer görek din vurgusu ile *dinsiz* olarak etiketler. İnanç kavramının bireysel boyutta değerlendirilmesi gerekirken toplumsal çatışma yaratabilecek bir biçimde kullanımı nefret söylemini oluşturur.

2.2. Küfür/ Hakaret/ Aşağılama

Genel ağ dili, küfür içerikli öğelerin yaygın gözlemlendiği bir dil kullanım alanıdır. Bireylere özgür ifade olanağının sunulması, dil kullanımlarında daha esnek bir tutum sergilemelerine sebep olur. Küfür kullanımı, nefret söyleminde de yaygın olarak gözlemlenir. Örnekleme içinde yer alan; “Bir topluluk hakkında doğrudan küfür, aşağılama, hakaret içeren (örneğin kalleş, kanıbozuk gibi) söylemler” (Sözeri, 209.s.) bu başlık altında değerlendirilmiştir. Küfür, hakaret ve aşağılama içeren nefret söylemi, örnekleme içinde en fazla örneğe sahip olan sınıflamadır.

Günlük dil kullanımlarını oluşturan sözcük dağarcığında olumsuzluğu imleyen öğelerin sayıca fazlalığı, toplumsal yapıdaki olumsuzlukların yansımalarıdır; “bir dilin sözcük dağarcığının önemli bir bölümü, o toplumun görmek, sözünü etmek, üstünde konuşmak istediği nesne, olay, kavram, süreç, vd.'ni adlandıran simgeler bütünüdür” (Zeyrek, 30.s.). Toplumda adalet duygusunun kaybolması, günlük dil kullanımlarında nefret söylemini oluşturan hakaret içerikli öğelerin kullanımı ile karşılık bulur. Örnekleme içinde en sık kullanılan hakaret içerikli sözcüklerden biri; *hırsız* ögesidir. “Hırsızlar”, “HIRSIZSINIZ”, “Hırsız köpek”, “hırsız oğlu hırsızlar”, “Adi hırsızlar. ..övünün hırsızlıkla” ve “...hırsız sizlersiniz ahmaklar” örnekleri haksız kazanç elde edildiği iddiasında bulunan söylemlerdir. Karşıt görüşlerin birbirine yönelttiği *hırsız* ögesi, güven duygusunun toplumsal boyutta yitirildiğinin gösterir. *Yalancılık*, *hırsızlık*, *yalakalık* vb. öğelerin dildeki yaygın kullanımı toplumsal yapıdaki bozulmayı imler; “Yalanla dolanla hırsızlık... size bu yakışır ilerde bin pişman olacaksınız yalakalar”, “Yalancı ve yalakalar çok etraflarında”. Hakaret nitelikli bu öğelerin kullanımı, toplumsal yapı için yıkıcı nitelik taşır.

Nefret söyleminin cinsiyete yönelik gerçekleştiği durumlarda kadın, toplumsal sınıflamada bir namus nesnesi konumuna indirgenir; “sen hayatın boyunca cıgermi yedinn lamnn askeri ücret 1400 tlee karınla çalış dıyo ... s...luge alıştıyoooo anladınmıı mall”. Toplumsal yaşamda erkek ile eşdeğer konumda değerlendirilmesi gereken kadın, ekonomik bakımdan erkekle aynı düzlemde yer aldığındaki hakaret içerikli öğelerle karşılık bulur. Kadına yönelik gerçekleştirilen nefret söylemi, eşitliği savunan erkeklere de yönelendirilir. Kadının çalışması ve bunun kabul görmesi *cesur* bir eylem olarak *çiğer mi yedin* ögesi ile vurgulanır. “Ozaman sizin karılarınızdanIn helalidir demek şerefsiz köpekler” ve “... karıları sana helal olsun harem korursun” söylemlerinde kadın, cinsel eyleme maruz kalan etkisiz bir nesne konumundadır. Namus simgesi olan kadına yönelik gerçekleştirilen hakaretler ile bireyin aşağılanması amaçlanır. Kendisine söz hakkı tanınmayan kadın, bir başkasına *helal* sayılarak onun cinsel objesine dönüştürülebilir bir konumdadır.

Biz olmak için *onlara/ ötekine* ihtiyaç duyan birey, kendi kimliğini/ konumunu *ötekine* yönelttiği nefret söylemi ile yücelttiği sanırındadır; “Nefret söylemi, varoluşunu dilsel pratikler üzerinden gerçekleştirmektedir. Söz konusu dilsel pratikler “öteki” olana yönelik kaba, sert, aşağılayıcı, ayrımcı, küfürlü, öfkeli, saldırgan bir dışavurumla ortaya çıkmaktadır” (Alp, 152.s.). Birey, kendi kimliği ve statüsünü yüceltmek için *ötekine* yönelttiği nefret söylemini, bir güç ögesi olarak kullanır. Nefret söyleminde küfür kullanımı, bir *güç* göstergesi olarak yer alır. Erkeklik organının toplumsal bilinçdışına ait değer ölçütlerinden biri olması, küfür kullanımının bir toplumsal güç göstergesine dönüşmesine sebep olmuştur. Dil kullanımlarında bilinç düzeyine ulaşan güç göstergelerinin en yaygın örneklerini; “A...KO...M”, “AMK k ben oyum yok sureyeli oykulanıyo ağırdır AMK bunelan” ve “...gel seni bi b... belki görüşün değişir”, “Hırsızlar s... sizleri”, “Hırsız ananızı s... sizin” gibi kullanımlar oluşturur. Büyük harflerle yazılarak vurgu yapılan bu küfür ögeleri, eril dil kullanımlarında karşı cins için değersizleştirici bir işlev üstlenir. Küfür, güç ve cezalandırma yetkisinin dilsel düzlemdeki karşılıkları olarak yer alır.

Sanal ortamda küfür içerikli ögelerin kullanımı bireysel bir reflekse dönüşmüştür. Küfür kullanımında genellenen ve bir gruba yöneltilen hakaretler gözlemlenir. “Pislikler”, “Üçkağıtçılar”, “Mallar”, “Vatan hainleri” ve “Çatlayın, patlayın, tencere tavacılar” örneklerinde hakaret ögelerinin çoğul ardılı ile kullanımı, nefretin bir gruba yöneltilmiş olduğunun göstergesidir. “... Diyen P...lere Gelsin”, “Burdayız yavsak gari”, “kız kasar tamam aqlama artık yeter”, “Onun bunun evlatları”, “Kes dönek sizi” ve “Hırsız lar sizin Ana nızınnnnnnnnnnn Ulan itler cokgördük hırsızlar G...lar Haddinizi Bilin” söylemlerinde ise küfür ögeleri, yaygın kullanım özelliği gösteren dil kullanımları olarak karşımıza çıkar. *Aqlama*, *kes* ve *haddinizi bilin* gibi kullanımlarda hakaret ve aşağılama ögesi ile birlikte “bir işin gerçekleştirilmesini emir yoluyla isteme” (Aksan, 193.s.) anlamı katan buyrum kipinin kullanıldığı görülür. Öteki, küfür kullanımı ile aşağılayıcı bir konuma indirgenirken buyrum kipi ile hakaret edenin üstünlük çabası desteklenir. Ötekine yönelik sağlanmak istenen üstünlük, kip çekimlerinde ortaya çıkar.

Bireyin karşısındakini aşağılamaya yönelik kullandığı hakaret sözcükleri, nefret söylemi içinde yaygın kullanım özelliği gösterir. Toplumsal sınıflamada ölçüt olarak değerlendirilen her olgu nefret söylemi içinde karşılık bulur. *Zekâ* da nefret söylemi içinde bir ölçüt olarak sunulur. *Zekâya* yönelik gerçekleştirilen hakaretleri; “Beyin yoksulları”, “... sen etbeyinlimisin”, “o aptalın en buyugu sen ve sulalendir”, “Size açıyorum. Hala gerçeği kabul edemiyorsunuz vede aptalsiniz.” ve “Aptal olan sensin. Bu ulkenin halkına aptal diyebilip te itraile amerikaya yalakananan bi varlıksin eminim!” örneklerinde görmek mümkündür. Doğu-batı çatışması, hakaret ve aşağılama içeren nefret söyleminde *zekâ* ile ilişkilendirilerek dile getirilmiştir; “Avrupa size dost olduğu için mi ... diyor kuş beyinliler” ve “Utanın tabiki akıl yoksunu Avrupa beslemeleri” örneklerinde Avrupa ile ilgili olumsuz niteleyici özelliklere atıfta bulunarak karşıt grubun *zekâsı* küçümsenir. *Zekâ*, bir aşağılama ölçütü olarak kullanılır. Karşıt görüşe yönelik gerçekleştirilen hakaretlerde ise *zekânın* yetersizliği imlenerek birey değersizleştirilir.

Nefret söylemi, ayırt edici bir gruba yönelik olarak gerçekleştirilir. Ancak yaygın ve kanıksanmış nefret söyleminin etkileri sonucunda karşıtlık içeren iki zıt grup arasında nefret söyleminin gerçekleştiği gözlemlenmiştir. “Makarnacılara.sunulur” örneğinde karşı gruba yönelik olarak gerçekleştirilen *makarnacı* hakareti, “Beyinsizlerin Anlamadığı tek kavram ise Makarnacı diye Lakap Taktığımız insanların hor gördüğünüz mazlumların ... çok olmasıdır” söylemi ile karşılık bulur. Toplumsal değiş-tokuş kuramına göre; “Verilen iletinin karşılığında birey toplumsal ve dilsel normlara uygunluk gösteren bir ileti alış bekler” (Büyükkantarcıoğlu(b), 40.s.). Verilen iletinin nefret içerikli olduğu durumlarda karşılığı da nefret söylemi olur. Nefret söyleminde karşılıklı dil kullanımları nefreti besleyici nitelik taşır. *Makarnacı* yeni ögesi, toplumsal yaşamdaki olaylar sonucunda dilde karşılık bulan bir adlandırmadır. *Makarna* yardımı yapılan kişilere yönelik dile getirilen *makarnacı* adlandırması bir hakaret ögesi olarak sunulmuştur. Toplumsal yaşantıların yansımalarını da gördüğümüz nefret söyleminin gerekçesini de *nefret* oluşturur.

Hakaret ve aşağılamaya yönelik nefret söylemi çeşitlerinden biri de hayvansal özelliklerin bireye atfedilerek kullanılması ile gerçekleştirilir; “Her biri insan zihninde bir imge yaratarak canlı ve güçlü bir anlatım sağlamaya yönelen bu aktarmalar ... çoğunlukla aşağılama amacıyla değişik söylem çeşitlerinde insanlar için kullanılmaktadır” (Aksan, 116.s.). Bireyin insani özelliklerini

yitirdiği belirtilerek değersizleştirmek amaçlanır; “yazık tüm bu insan müsvettelerine uazık koyun gibi güdülmeye alışmışlar noldugundan bile haberleri yokk beyinsiz zavallılar”. *Koyun* benzetmesi, kolay güdülen ve yönlendirilen bir hayvan olması sebebiyle yapılır. Olumsuz özellikleri vurgulanarak yılan ve köpek gibi hayvanlar da benzetme amacıyla kullanılır; “Yılannnnn” ve “... bi havlamayın artık susun bi” örneklerindeki gibi. “Hırsız köpek soylari .nasil anlinizi. Secdeye. Koyabiliyorsunuz” söyleminde ise dinî bir eyleme gönderimde bulunan birey, karşıt grubu *hırsızlık*la itham eder ve soyunu *köpek* ile nitelendirerek aşağılama çabasına girişir. “Nankorler arpaniz fazla geldi”, örneğinde *arпасı fazla gelmek* deyimini ile at benzetmesi yapılır. *Coşmak, azmak, kudurmak* (Güncel Türkçe Sözlük, 10.09.2017), anlamlarına gelen bu deyim ile insanın değersizleştirilmesi amaçlanır. Hayvan adlandırmalarının bir değersizlik ögesi olarak kullanımı, nefret söylemi kapsamında değerlendirilir.

2.3.Düşmanlık/ Savaş Söylemi

Toplumsal barış ve huzur ortamının yaratılması, toplumun devamlılığı için gerekli bir öncüdür. Toplum içi ve toplumlar arası ilişkiler barışın sağlanmasında etkin rol oynar. Dil kullanımlarıyla kurgulanan nefret söylemi, toplumsal ve toplumlar arası barışı tehdit edici nitelik taşır. “Bir topluluk hakkında düşmanca, savaşı çağrıştıran ifadelerin yer aldığı söylemler” (Sözeri, 209.s.) düşmanlık ve savaş söylemi kategorisinde değerlendirilir. Savaş çığırkanlığı olarak da adlandırılabilir. Düşmanlık ve savaş söylemi içeren dil kullanımları, birden fazla toplumu tehdit edecek boyutlara ulaşabilir.

Savaş durumunun olmamasını bir artı değer olarak değerlendiren birey, daha iyi koşulları talep eden bireylere nefret söylemi ile karşılık verir; “Anaları bacıları evinde Rahat oturuyor kapılarında silahlı asker yok ailesi istila altında değil ya iste bu ... Diyenlerin ... G...ne Batıyor. Bu kadar Basit..”. *Ana, bacı* olarak adlandırılan kadınlara yönelik yapılan vurgu, cinsiyetçi bir yaklaşımla kadına yönelik gerçekleştirilmesi muhtemel cinsel eylemleri imler. *Silahlı asker* ögesi ile bireyin özgürlüğünün elinden alınmasına ve savaş ortamına vurgu yapılır. Benzer bir savaş söylemi; “Rahat batıyor bunlara wereceksin bunlari suriyeye ac kalsınlar savasta kalsınlar da bisi ogrensınler fazlalıklar bu devlete” örneğinde de görülmektedir. Birey, karşıt görüştekileri devlet için *fazlalık* olarak değerlendirir. Kendi görüşündekilere *faydalı* vurgusu yaparken ötekini faydasız görmek ve savaş ortamında olmalarını talep etmek, düşmanca nefret söylemini oluşturur.

Herhangi birinin ölümüne sebebiyet verebilecek her türlü söylem, nefret suçu kapsamında değerlendirilir. Birinin ölümünü talep etmek, yoğun nefret duygusuna işaret eder. *İdamın* gelmesini ve karşıt görüşteki kişilerin idam edilmesini talep etmek/ dilemek nefret söyleminin en uç örneklerini oluşturur; “İdam gelsin neğatif olanlar idam edilsin”, “Su ...dAn baslamak gerek idama en basından hemde bakın sonra ne güzel oluyor Türkiye”, “Artık bu çakkaların küçük dilini bile yuturacak kanunlar geliyor idamda dahil bunlar k.ç korkusundan ... dediler”. *İdam* vurgusunun yapıldığı bu yorumlarda *ötekinin* ölümünü talep etme söz konusudur. Bireyin karşısındakine yönelik geliştirdiği nefret duygusu o kadar geniş çaplıdır ki *ötekinin* zarar görmesi için kendisi de cezalandırılmayı göze alır; “... ama hala suratsızlar var suratsız ikonları gönderiyor ve hala suratdızlığa devam ediyorlar ... idam gelsin bende ülkeye islamiyete düşmalık efer insanlara zarar verirsem benide idam edin benşde asım ...”. *Ülke* ve *İslamiyet* vurgusu ile dile getirilen *düşmanlık*, aslında bireyin *ötekine* yönelttiği nefret boyutundaki düşmanlığın göstergesidir. Güç-yaptırım ilişkisi bağlamında ise, güce sahip olanın karşıt görüşü yok etme hakkına sahip olmasının vurgusu yapılır.

Düşmana yönelik gerçekleştirilen eylemlerin karşı gruba yöneltmesi de nefret söyleminin bir türünü oluşturur; “Simdi kimkimi denize döktü ...”. Denize dökülen düşmana gönderme yaparak bir savaş ortamını ve sonunda galip gelen tarafı imlemektedir. Tarihi olaylara da atgönderimde bulunan bu kullanım, aynı ülke sınırları içinde yaşayan bireylerin birbirini işgal sırasındaki düşman gibi gördüklerinin göstergesidir. Dil kullanımları ile yeniden yaratılan savaş söylemi, toplumsal kutuplaşmanın boyutlarını gösterir.

2.4.Doğal Kimlik Ögesini Nefret Aşağılama Unsuru Olarak Kullanma/ Simgeleştirme

Genel ağda kullanılan kökene vurgu yapan ifadeler, bireyin ait olduğu grubu ötekileştirerek nefret söylemini oluşturur. “Doğal bir kimlik ögesinin nefret, aşağılama unsuru olarak kullanıldığı, simgeleştirildiği söylemler” (Sözeri, 209.s.) nefret söylemi içinde değerlendirilmiştir. Bireye özgü kimliğin belirtilmesi, ayrıştırıcı dil kullanımlarını oluşturur; “Kendimizi ‘Türk’, ‘erkek’, ‘heteroseksüel’, ‘Müslüman’, ‘Sünni’ olarak tanımlamaya başladığımızda, ‘öteki’lerimiz de ister istemez ‘Kürt’ (ya da ‘Alman’ veya ‘Ermeni’), ‘kadın’, ‘eşcinsel’, ‘Hıristiyan’ (ya da ‘Yahudi’), ‘Alevi’ olarak belirir” (Somay, 31.s.). Farklılıkları ön plana çıkararak kendini merkez konumda değerlendiren birey, diğer kimlikleri söylem aracılığıyla yeniden kurgular. Diğer kimliklere yöneltilen önyargı ile oluşturulan nefret söylemi, toplum içinde dışlamaya sebep olurken toplumlar arası nefret duygusunu pekiştirir.

Doğal kimlik ögesinin hakaret olarak kullanımı, milliyetçi yaklaşımlarla desteklenir. İnceoğlu ile Sözeri, milliyetçilik ve ırkçılığın medya tarafından yeniden üretimi ile *cinnet* ve *linç* atmosferinin yaratıldığını belirtir (24.s.). Dil kullanımları ile oluşturulan cinnet ve linç ortamlarının örneklerini günümüz toplumunda görmek mümkündür. Kimliğe yönelik adlandırmaların bir aşağılama olarak kullanılmasının en yaygın örneğini *Ermeni* ögesi oluşturur. *Ermeni* göstergesi, nefret söylemi bağlamında kullanıldığında Türk milletinin *düşmanı* ve *hain* gibi olumsuz *gösterilenleri* imler. “... soda için Ermeni Uşak ları”, “... Ermeni”, “Ermeniler belli ediyorlar kendilerini ...” ve “Senin gibi Ermeni ewladı değiliz” örnekleri bir kimliğe yönelik geliştirilen aşağılayıcı anlamlandırma biçimleridir. Milliyetçi bir yaklaşımla kendinden olmayana yöneltilen *Ermeni* adlandırması, toplumsal bir ayrıştırmayı amaç edinir. “Burası ... diyalog gurubu aq Ermeniler defolsun”, “İnançsız ... Ermeniler defollll” ve “...ermeni defollll” örneklerinde kendinden olmayana dışlayan ve ötekileştiren bir tutum söz konusudur. *İnançsızlık*la nitelenen *Ermeni* sözcüğü, toplumda bulunması istenmeyenlere yöneltilmiş nefret söyleminin temel ögesini oluşturur.

Toplumdaki gelişmeler, dilsel göstergelerle eşzamanlı olarak dil düzleminde karşılık bulur. Dil ve toplumun etkileşimi, her alanda hızla yayılan nefret söyleminde de etkilerini gösterir. Suriyeli mültecilerin sayıca artış göstermesi ve toplum içindeki konumu da nefret söylemiyle karşılık bulmuştur; “Vatan haini suriyelilerin oyu ile ...”. *Suriye*’den gelen mülteciler için kullanılan *vatan haini* iddiası, bireysel önyargıların ötesinde bir topluluğa yöneltilmiş olan genel olumsuzlayıcı yargının göstergesidir. Doğal kimlik ögesine yöneltilmiş bir nefret söz konusudur ve bu nefret söylem boyutunda *Suriyeli* vurgusu ile kullanılan olumsuz anlam çağrışımlarına sahip olan öğelerle de pekiştirilmektedir.

Düşmanlık ve savaş söylemi içinde din vurgusu yapan olumsuz adlandırmalar içeren söylemlere de yer verilmiştir; “... gâvur ... gine gâvurluğunu gösterdi o zaman büyük şehir görünüm lü köy olarak kalırsınız...”. Dinî inancı olmayana ya da Müslüman olmayana yönelik kullanılan *gâvur* ögesi ile oluşturulan nefret söylemi, dinî boyuttaki ayrımcı dil kullanımlarından biridir; “‘Müslüman’ olabilmemiz için, tarihsel dönemin koşullarına bağlı olarak, bir ‘gâvur’ ya da ‘laikçi’ olması gerekir” (Somay, 31.s.). Bireyin kendini olumlu konuma yüceltebilmesi için ötekini dil kullanımlarında olumsuz bir konuma indirilmesi gerekir. Ötekine yöneltilen *gâvur* ögesi ile birey kendini toplumsal yapıda değer taşıyan *Müslüman* konumuna yerleştirir. *Gâvur* ile kullanılan *kalırsınız* ögesinde yer alan ikinci çoğul kişi ardılı (-sInIz), *ötekine* vurgu yapan, kendinden olmadığını belirten nefret söylemini pekiştirir.

Sonuç

Bir dil üretim olarak genel ağ, nefret söyleminin benimsenmesine ve yaygınlaşmasına uygun bir ortam sunar. Genel ağ dil kullanımlarının çeşitliliği içinde değerlendirilen nefret söylemi, nefret duygusunu toplumsal düzeyde yeniden üretir ve yaygın dil kullanımlarıyla sosyal bir gerçekliğe dönüştürür. Dil kullanımlarında karşılaşılan adlandırma, tanımlama, ötekileştirmeye yönelik her öge ve dil kurgusu, *toplumsal nefretin* üretimine ve yayılmasına hizmet eder. Dilin kurgusal boyutta yaratıcı gücü, olumsuzlayıcı işleviyle kullanıldığında toplumsal barış için bir tehdit oluşturmaktadır.

Nefret söyleminin sanal ortamda incelendiği bu çalışma, içerik bakımından toplam dört başlık altında değerlendirilmiştir. Nefret söyleminin içerik olarak farklılaştığı durumlarda da benzer özellikler gösterdiği gözlemlenir. Gerçeğin dil yoluyla yeniden yaratımı, abartma, yükleme ve çarpıtma türünde nefret söylemiyle karşılık bulmuştur. Dürüstlük ve adalet duygularının yitimi,

karşılıklı nefret söylemi ile dil düzleminde belirtilir. Dilin kurgusalılığı ile yeniden şekillendirilen olgular, nefretin yaratımına ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Küfür, hakaret ve aşağılamaya yönelik dilsel göstergeler, nefret söylemi kurgusunda önemli bir işlev üstlenmiştir. Söz varlığı, kiplik ve kurgunun yaratımına olanak sunan sözdizim ile ortaya çıkan nefret söylemi, nefretin yöneltildiği grubu aşağılamaya ve küçümsemeye yönelik nitelikler taşır. Savaş ve düşmanlığı imleyen her dil kullanımı, nefret söyleminin sınırları içinde değerlendirilmiş ve nefret söylemine sebep olan toplumdilbilimsel sebepler irdelenmiştir. Dilsel göstergeler boyutunda bireyin kimliğini tanımlamaya yönelik her dil kullanımı, nefret söylemi olarak değerlendirilir. Doğal kimlik ögesinin nefret söylemini oluşturduğu durumlar toplumsal etkenler göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Nefret söylemini oluşturan çalışma örnekleme dil kullanımları bakımından değerlendirildiğinde genel ağıın yaygın dil kullanım özelliklerini gösterir. Yazım hataları yoğun olarak gözlemlenir. Yazımda kurallara uygunluk ve tutarlılık yoktur. Noktalama işaretleri, ölçünlü dildeki işlevlerinin dışında farklı işlevlerle kullanılır. Vurgu işlevi ön planda olan nokta, üç nokta, soru işareti ve ünlem dışındaki noktalama işaretlerinin kullanımı çok seyrek. Büyük-küçük harf kullanımında tercih genelde küçük harflerin kullanımından yana yapılmıştır. Söylenmek istenenin vurgulanması gereken ya da ses tonundaki bir yüksekliğe işaret edilmek istenildiği durumda büyük harf kullanımı görülür. Grafik öğelerin ağırlıkta olduğu genel ağ dilinde görsellik ön plandadır.

Çalışma örnekleminde milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, din, dil, sınıf vb. nefret söylemi türlerinin dil yoluyla üretildiği ve yaygınlaştırıldığı tespit edilmiştir. Nefret söyleminin genel ağda yaygınlık kazanması, toplumda nefretin doğal bir olguya dönüşmesiyle karşılık bulmuştur. Olumsuzluğun sanal ortamda dil yoluyla yaratımı ve yaygınlaştırılması toplumsal barış için bir tehdit oluşturmaktadır. Toplumsal barışın sağlanabilmesi için dil kullanımlarında nefret söylemini önleyici tutumların sergilenmesi gerekir. Toplumsal barışın dil kullanımlarında yeniden yaratımı ve dilin olumlu işlevleriyle kullanımı sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan (2009) *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayın Evi, Ankara
- ALP, Hakan (2016) “Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin *Ekşi Sözlük*’te Yeniden Üretilmesi”, *İlef Dergisi*, (3)2.S., 143-172.s.
- AYGÜL, Eser (2010) “Facebook’ta Nefret Söyleminin Üretilmesi ve Dolaşıma Sokulması”, *Yeni Medyada Nefret Söylemi*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 95-141.s.
- BİNARK, Mutlu (2010) “Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi”, *Yeni Medyada Nefret Söylemi*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 11-55.s.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU(a), Nalan (2006) “Söylemden İdeolojiye: Eleştirel Söylem Çözümlemesi”, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 101-117.s.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU(b), Nalan (2006) *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, Multilingual, İstanbul
- Felsefe Terimleri Sözlüğü, Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu;
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.599a92fa8d5995.90630457 (Erişim tarihi: 21.08.2017)
- GÜNAY, V. Doğan (2013) *Söylem Çözümlemesi*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul
- Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu;
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=arpas%C4%B1%20%C3%A7ok%20gelmek&cesit=6&guid=TDK.GTS.59b570ebd08b02.97173849 (Erişim tarihi: 10.09.2017)
- İNCEOĞLU, Yasemin, SÖZERİ, Ceren (2012) “Nefret Suçlarında Medyanın Sorumluluğu: ‘Ya sev ya terk et ya da...’”, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 23-39.s.
- SOMAY, Bülent (2010) *Tarihin Bilinçdışı: Popüler Kültür Üzerine Denemeler*, Metis Yayınları, İstanbul
- SÖZEN, Edibe (2014) *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/ Güç ve Rafleksivite*, Birleşik Yayınları, Ankara
- SÖZERİ, Ceren (2012) “Yazılı Basında Nefret ve Mücadele Yolları”, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 205-223.s.
- WEBER, Anne (2009) *Nefret Söylemi El Kitabı*, Çev. Metin Çulhaoğlu, Avrupa Konseyi Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, S. Hakan (2013) *Siyasal Nefret Söylemi ve Medya*, Literatürk, Konya
- ZEYREK, Deniz (2009) “Söylem ve Toplum”, *Söylem Üzerine*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara

SÖZÜN KIFAYETSİZLİĞİ

Oya CANGÜLOĞLU*

Hepimiz sözün kifayetsizliğini hayatımızın belirli dönemlerinde yaşamışızdır. Söz kifayetsiz kalır. Hocam benim için böyledir. O'nun dediği gibi "*gönül dolu olunca dil lal olurmuş*" hislerim çok diridir. Sözcükleri duygularım seçer.

Mantığım geçici bir görevsizliktedir. Kendimi hislerime emanet ederim. Yüreğimle konuşurum. Dillendirdiklerim sizin için olduğu kadar benim için de yenidir. Kesin olan içtenliğim, arzum, sahiciliğimdir. İzninizle yüreğinize yol almak isterim.

Hocamla tanıştığımda genç bir kızdım. Erken çalışmaya başlayan bir kız. Ne işi biliyordum, ne hayatı. Hocam iktidardı, doktordu, yöneticiydi, öğretmendi, yol göstericiydi. Ben öğrendikleriyle şaşkın, heyecanlı, meraklı bir kız. Usul bilirdi. Halkından kopmamış bir aristokrat. Yolu yordamı öğrendim. İnsandı. Riyayı sezerdi. Gözlerdi. Hızla algıladı. Samimiyetimi dillendirdi. Hakka saygılıydı. Kul hakkı almazdı. Adaleti öğrendim ondan, dürüstlüğüme kıymetlendirdi. Öngörüsü derin, vizyonu genişti. Eğitirken büyütürdü. Varlığında serpildim, büyüdüm.

Yüksek Öğretim Kurulu'ndaki görevinden ayrıldı. Ben de peşinden gittim. Yeni bir üniversite kuruluyordu. Deneyimli ellerde mükemmeli arayan tutkuyu gördüm. Eğitime verilen önem beni etkiledi. Bilkent Üniversitesi kütüphane binasında kuruldu. Kitap, eğitim, üniversite, gelecek, umutlar, kaygılar, sevinçler. Hepsisi bir aradaydı. Kütüphane ve üniversite birlikteliği bana hep manidar gelir. Düşündükçe gülümserim. Dünya ölçeğinde bir üniversite kurduk. Kıvancımız çoğalıyor. Ulu önderimiz "*sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuştur*" demiş. İnsanın çalışarak başarılı olabileceğini ama sanatçı olamayacağını eklemiş. Ben hocamda sanata ve sanatçıya saygıyı gördüm. Sanata ve sanatçıya özeni yaşadım. Bazen bir piyano resitalinde, bazen bir keman dinletisinde, bazen bir sergide, bazen bir şiirde, bazen bir anlatıda hayatı gördüm. İnsanın sanatla sığılıktan kurtuluşunu bana gösterdi. Emeğe duyduğum saygı sanata duyduğum saygıyla bütünleşti. Dünya ölçeğinde bir müzik fakültesi kurduk. Muhteşem bir konser salonu inşa ettik. Sanatın içinde büyüdüm.

Çalışkan insan desteklenmelidir. Başarı ödüllendirilmelidir. Projelere önyak olunmalıdır. Hocam hiç tükenmeyen enerjisiyle yeniliklerin peşinde oldu. Güzeli ve yararlıyı destekledi.

Takdir etmeyi öğretti. Çünkü desteklemeyi bildiği kadar takdir etmeyi de bilirdi. Kişisel olgunlaşmamız için iki hasletten vazgeçmememiz gerekir. Hocam bunu sık sık vurgulardı. Vicdan ve merhamet. Hak almadığımız gibi vicdansızlık da yapmadık. Merhameti unutmadık. Zalim olmaksansa mazlum olmayı seçtik. Hocam yanında çalışan her insanla el sıkışarak ayrıldı. Hocamın yanında affetmeyi, küskünlükleri gidermeyi öğrendim.

Ülkemiz küçülen dünyanın bir parçası. Dünya insanlarını bizden bizi dünya insanlarından ayrı düşünmek mümkün değil. Bir dünya insanı ne demektir. Gördüm. Yaşadım. Dünyaya sanatiyle, politikasıyla, önderliğiyle yön veren insanları hocamla bulduğum camiada izledim, tanıdım. Hocam birçok insana olduğu gibi bana da dünyayı getirdi. Zaafları ve umutlarıyla insanı tanıdım. İnsanı tanıdıkça hem hüznüm arttı hem umudum. Hepimiz dünyadan gelip geçiyoruz. Yaşadığımız süre uzadıkça daha çok cana kulak verebiliyoruz. Daha çok hüznün, daha çok mutluluk... Akli hayata hep erdi hocamın. Bedeni hareketlerini sınırlasa da ruhu ve zihni maratonu bırakmadı. Hiç ölmeyebilecek gibi yaşamak ne demek ve yarın ölecekmiş gibi duyarlı olmak ne demek. Canlı tanıştım. Yaşayarak öğrendim.

Bir dünyası vardı görülenin ötesinde. Erişimi sınırlı bir dünya. İzne tabiydi o dünyanın hikayelerini dinlemek, manzaralarını seyretmek. Mutluyum. Zaman zaman o dünyanın misafiri oldum. Orada bir insanı gördüm. Gördüğüm insanı her şeyiyle yeniden sevdim. Mutlak güç çürütür derler. Bu gerçeğin idrakını hocamda gördüm. Güçlü iken kalender olmayı gözledim. Dillendirmeden dinlemeyi, dallandırmadan çözmeyi, aşığılamadan affetmeyi öğrendim.

Hocamızı kaybedeli 7 yıl oldu. Aynı ofiste çalışıyorum. Neredeyse her gün, saygıyla, özlemle, gülümseyerek, eşsiz kişiliğinin defalarca ayırına vararak O'nu anıyorum. Bilgeliğini özleyorum. İşte bu sözün tıkanıdığı anlardan biri. İfade edememe kifayetsizliğinde tıkanıyorum. Hocama rahmet diliyorum.

* İ.D. Bilkent Üniversitesi Özel Kalem Müdiresi

XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Sonuç Bildirisi

Romanya'nın başkenti Bükreş'te Bilkent Üniversitesi, Bükreş Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye-Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı işbirliğiyle düzenlenen 12. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Bükreş Üniversitesinin 6 salonda, 11 oturum hâlinde yapılan kurultayda Türk dilinin tarihi ve çağdaş sorunları üzerine 109 bildiri sunulmuştur.

Kurultayda 26 Eylül 2017 günü protokol konuşmalarından sonra Bilim Kurulu üyelerine teşekkür plaketi verilmiş, ardından farklı salonlarda bildirilerin sunumuna geçilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Irak'tan Kurultaya katılan bilim adamları, hazırladıkları Türk dili ve edebiyatı, tarihi, eğitimi ve kültürüyle ilgili bilimsel incelemelerini meslektaşlarıyla paylaşmışlardır.

Daha önce olduğu gibi Kurultay bildirilerinin kitap olarak basılmasının uygun olacağını yanı sıra bildirilerin bilim dünyasına daha rahat ulaşması ve yararlanılabilecek hâle gelebilmesi için e-kitap olarak da yayımlanmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır.

Hazırlanan sonuç bildirisinde Türk yazı dilleri ve lehçelerinin uzun bir geçmişi olan devlet dili olmasının yanı sıra aynı zamanda yüksek bir bilim, kültür ve öğretim dili olarak gelişmesi yolunda tedbirler alınmasının uygun olacağı önerilmiştir.

Türk dilinin, yabancı diller etkisinde giderek daha çok kaldığı gerçeği karşında bu tehlikenin önlenmesi için duyarlı olunması üzerinde önemle durulmuştur.

Geniş Türk Dünyasında çeşitli egemenlik seviyelerinde birçok Türk ülkesi ve onların kendi devlet dilleri olmasına rağmen ortak Türk dili kökeninden bilim ve öğretim terimlerinin türetilmesine çalışılması istenmiştir.

Önümüzdeki yıl 13. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı'nın Azerbaycan, Polonya, İtalya, Tataristan, Makedonya, Hollanda, Almanya, Rusya Federasyonu veya Sırbistan'da düzenlenmesine ve yukarıda belirtilen hususlara dikkat çekilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

Sonuç Bildirisinin Okunması ve Kapanış

TARİH : 26 Eylül 2017
SAAT : 17:00

Başkan: Dr. Âbide DOĞAN - Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Komisyon

- Dr. Hamza ZÜLFİKAR
- Dr. Güner Gülsevin
- Dr. Mustafa ÖNER
- Dr. Rasim ÖZYÜREK
- Dr. Âbide DOĞAN
- Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU
- Dr. Roza EYVAZOVA
- Dr. Möhsün NAĞISOYLU
- Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
- Dr. Muammer NURLU
- Dr. İsmet ÇETİN
- Dr. Zeki KAYMAZ
- Dr. Abdurrahman GÜZEL
- Dr. Naciye YILDIZ
- Dr. Mahbuba MAMMADOVA
- Dr. Eyüp AKMAN
- Dr. Ayşegül CELEPOĞLU
- Dr. Aziz GÖKÇE
- Dr. Bayram BAŞ
- Dr. Aygül HACİYEVA
- Tayfun KALKAN
- Halil İbrahim ELSIKMA
- Dr. Luminita MUNTEANU

